

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆ

WWW.OMBUDS.AM

2020

ՏԱՐԵԿԱՆ
ՀԱՂՈՐԴՈՒՄ

ՀՀ ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆԻ
ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ, ՄԱՐԴՈՒ
ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ԵՎ ԱԶԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՎԻՃԱԿԻ ՄԱՍԻՆ

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆ**

ՏԱՐԵԿԱՆ ՀԱՂՈՐԴՈՒՄ

2020 ԹՎԱԿԱՆԻ ԸՆԹԱՑՔՈՒՄ

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆԻ
ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ, ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ԵՎ ԱԶԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՎԻՃԱԿԻ ՄԱՍԻՆ**

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ԲԱԺԻՆ 1. ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԸ ԵՎ ԱՌԱՋԸՆԹԱՑԻ ՌԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ ՈՒՂՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ	24
ԳԼՈՒԽ 1. ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԸ ԵՎ ԱՆԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՐԱՇԽԻՔՆԵՐԸ	24
1. Մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության երաշխիքները և առաջ եկած խնդիրները.....	26
2. Մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության հիմնարար ուղղությունները...31	
ԳԼՈՒԽ 2. ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՀՐԱՊԱՐԱԿԱՅՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԹԱՓԱՆՑԻԿՈՒԹՅՈՒՆԸ	48
ԳԼՈՒԽ 3. ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆԻ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՆՐԱՅԻՆ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐԻ ԵՎ ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՀԵՏ.....	55
1. Համագործակցությունը հանրային մարմինների հետ.....	55
2. Համագործակցությունը քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունների, լրագրողների և փաստաբանների հետ.....	58
ԳԼՈՒԽ 4. ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆԻ ՆԿԱՏՄԱՄԲ ՀԱՆՐԱՅԻՆ ՎՍՏԱՀՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԳՆԱՀԱՏԱԿԱՆՆԵՐԸ.....	61
1. Մարդու իրավունքների պաշտպանի նկատմամբ հանրային վստահությունը և միջազգային գնահատականները	62
2. Պաշտպանի համագործակցության նոր ձևաչափը Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի և Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեի հետ	66
3. Պաշտպանի հաստատության հիմնական ծրագրերը.....	68
ԳԼՈՒԽ 5. ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆԻ ԱՇԽԱՏԱԿԱԶՄԸ ԵՎ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆՆ ԱՌԱՆՁԻՆ ՈԼՈՐՏՆԵՐՈՒՄ	72
1. Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի կառուցվածքը	72
2. Մարդու իրավունքների կրթություն և վերապատրաստումներ	74
ԲԱԺԻՆ 2. ՎԻՃԱԿԱԳՐԱԿԱՆ ՏՎՅԱԼՆԵՐ 2020 ԹՎԱԿԱՆԻ ԸՆԹԱՑՔՈՒՄ ՊԱՇՏՊԱՆԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ	75
ԲԱԺԻՆ 3. ՍՈՑԻԱԼ-ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐ	83
ԳԼՈՒԽ 1. ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ԱՊԱՀՈՎՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ.....	83
1. Կենսաթոշակի իրավունքի իրացման հետ կապված խնդիրներ.....	84

1.1 Արտոնյալ պայմաններով կենսաթոշակի իրավունքի իրացման հետ կապված գործնական և օրենսդրական խնդիրներ.....	84
1.2 Մասնակի կենսաթոշակի իրավունքի իրացման հետ կապված գործնական և օրենսդրական խնդիրներ.....	89
1.3 Անկանխիկ եղանակով կենսաթոշակի վճարումը շարունակելու համար տարեկան մեկ անգամ բանկ այցելելու պարտավորությունը.....	94
1.4 ՀՀ տարածքից դուրս գտնվող ՀՀ քաղաքացիների կենսաթոշակի վճարումը	97
1.5 Կենսաթոշակը լիազորագրով վճարվելու դեպքում չստացված կենսաթոշակի գումարը ստանալու հետ կապված խնդիր	100
1.6 Կենսաթոշակ նշանակելիս աշխատանքային ստաժի հաշվարկման հետ կապված խնդիրներ.....	104
1.7 Աշխատանքային ստաժը դատական կարգով հաստատվելու դեպքում աշխատանքային կենսաթոշակն ավելի վաղ ժամկետից վերահաշվարկելու և չստացված կենսաթոշակը կենսաթոշակառուին վճարելու հետ կապված խնդիր.....	110
1.8 Սոցիալական ապահովության իրավունքի իրացման սահմանափակումներ միջպետական համաձայնագրերում անհրաժեշտ կարգավորումների բացակայության պատճառով.....	113
1.9 Սոցիալական ապահովության համակարգում ոչ պատշաճ (թերի) վարչարարության հետևանքով սոցիալական ապահովության իրավունքի խախտումներ, սոցիալական ապահովության ոլորտում իրավունքների վերաբերյալ իրազեկման պակասը	114
2. Սոցիալական ապահովության իրավունքն աշխատավայրում դժբախտ պատահարների, հիվանդության դեպքում.....	119
2.1 «ՀՀ քաղաքացիայի հաշմանդամ օդաչուներ» հասարակական կազմակերպության անդամների կյանքին կամ առողջությանը պատճառված վնասի հատուցում ստանալու իրավունքի սահմանափակումը	119
2.2 Աշխատանքային պարտականությունների կատարման հետ կապված խեղման, մասնագիտական հիվանդության և առողջության այլ վնասման հետևանքով պատճառված վնասի հատուցումը	129
3. Երեխայի ծննդյան միանվագ նպաստը	130
3.1 Երեխայի ծննդյան միանվագ նպաստ նշանակելու հարցում երեխայի հայր և մայր ծնողների համար տարբերակված օրենսդրական կարգավորումները.....	130
3.2 Երեխայի ծննդյան միանվագ նպաստի նշանակման պրակտիկ խնդիրներ	132
3.3 Երեխայի ծննդյան միանվագ նպաստի վճարման խնդիրը ռազմական դրության պայմաններում.....	135
3.4 Երեխայի ծննդյան նպաստի վճարման կարգի և օրենքով նախատեսված ժամկետների վերաբերյալ իրազեկման պակասը.....	136

3.5	Օտարերկրյա պետությունում ծնված երրորդ կամ հաջորդ երեխաների ծննդյան կապակցությամբ Հայաստանում երեխայի ծննդյան միանվագ նպաստ նշանակելու գործընթացում առաջացող խնդիր.....	139
4.	Սոցիալական աջակցության իրավունքների ապահովումը	140
4.1	Ընտանիքների անապահովության գնահատումը	140
4.2	ԽՍՀՄ Խնայբանկի ՀԽՍՀ հանրապետական բանկում ներդրված դրամական ավանդի փոխհատուցում.....	149
4.3	ԽՍՀՄ Խնայբանկից ձեռք բերված արժեթղթերի՝ փոխառության պարտատոմսերի, սերտիֆիկատների և գանձատնային պարտավորությունների փոխհատուցման խնդիր	152
4.4	Անօթևան մարդկանց կացարանով ապահովման և խնամքի կազմակերպման խնդիրներ.....	153
5.	Սոցիալ-տնտեսական իրավունքների ապահովումը նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակով պայմանավորված՝ Հայաստանում հայտարարված արտակարգ դրության պայմաններում	159
5.1	Սոցիալական ապահովության ոլորտում նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակի հետ կապված խնդիրներ.....	159
5.2	Սոցիալական աջակցության ապահովումը նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակի պայմաններում	168
5.3	Կառավարության ընդունած հակաճգնաժամային միջոցառումներին առնչվող խնդիրներ.....	171
ԳԼՈՒԽ 2.	ՍԵՓԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ	180
1.	Պետության կողմից բացառիկ՝ գերակա հանրային շահ ճանաչելու հետևանքով սեփականության իրավունքի սահմանափակելը	180
2.	Սեփականության իրավունքով պատկանող հողամասերը սխալ չափագրելու և կադաստրային քարտեզում ամրագրելու պատճառով առաջացած հողամասերի համադրումները շտկելու խնդիր	185
3.	Բազմաբնակարան շենքերում պարտադիր նորմերը չպահպանելը	188
4.	Անավարտ շինարարության բնակարանաշինարարական կոոպերատիվների փայտերերի կողմից ԽՍՀՄ ռուբլով վճարված գումարի արժեզրկումից կրած կորուստների դիմաց հատուցումը.....	191
5.	«Դալմայի» այգիների նախկին հողօգտագործողների օտարված հողատարածքների դիմաց փոխհատուցումը.....	197
6.	Երկրաշարժի հետևանքով անօթևան մնացած ընտանիքներին բնակարան հատկացնելը.....	200
7.	Հյուսիս-հարավ ավտոմայրուղու կառուցումը և բնակավայրերի բնակիչների իրավունքների ապահովումը.....	202

8. Վթարային բնակելի տների բնակիչների բնակարանային պայմանների բարելավում	205
9. Քաղաքաշինական նորմերը և կանոնները չպահպանելու հետևանքով գույքային իրավունքների խախտումը.....	209
10. Տրանսպորտային միջոցի հափշտակման և փաստացի չտիրապետման պարագայում գույքահարկի վճարման պահանջ առաջադրելու խնդիր.....	211
ԳԼՈՒԽ 3. ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐ	215
1. Աշխատանքային իրավունքների և օրենսդրության նկատմամբ պետական հսկողություն իրականացնող արտադատական մարմնի բացակայությունը և իրազեկման պակասը.....	216
2. Գործադուլի իրավունքի սահմանափակումը.....	220
3. Աշխատանքային իրավահարաբերություններում արհմիությունների դերի բարձրացումը.....	223
4. Աշխատանքային իրավունքների ոտնահարման դեպքեր.....	225
4.1 Աշխատանքից ազատվելիս աշխատողների հետ վերջնահաշվարկ չկատարելը կամ ոչ ամբողջովին կատարելը	225
4.2 Հաստիքների կրճատման դեպքում աշխատանքային գործունեությունը շարունակելու նախապատվության օրենսդրական չափանիշների բացակայությունը.....	227
4.3 Նոր կորոնավիրուսային հիվանդության (COVID-19) պայմաններում կիրառված սահմանափակումների հետևանքով առաջացած խնդիրներ	230
4.3.1 Աշխատողների համար անվտանգ և նրանց առողջության համար անվնաս աշխատանքային պայմաններ չապահովելու դեպքում աշխատողներին աշխատանքի ներկայանալուն գործատուի պարտավորեցնելը	233
4.3.2 Նոր կորոնավիրուսային հիվանդության (COVID-19) պայմաններում աշխատողներին աշխատանքից անհիմն ազատելու խնդիր.....	235
4.3.3 Ոչ աշխատողի մեղքով պարապուրդում գտնվող աշխատողներին պարապուրդի յուրաքանչյուր ժամվա համար օրենքով սահմանված կարգով չվճարելը	237
4.3.4 Ոչ աշխատողի մեղքով պարապուրդում գտնվող աշխատողներին վճարվող կամ չվճարվող արձակուրդ տրամադրելու դիմում ներկայացնելուն հարկադրելը կամ ամենամյա արձակուրդ չտրամադրելը	239
5. Քրեակատարողական ծառայողների իրավունքների ապահովումը սահմանային տարիքը լրանալու հիմքով աշխատանքից ազատվելու դեպքում.....	242
6. Պետական հանրակրթական ուսումնական հաստատության տնօրենի ընտրության բավարար չափանիշների բացակայությունը	247
7. Քրեական հետապնդման և լիազորությունների կասեցման հետևանքով ոստիկանությունում ծառայությունից ազատվելու, նոր աշխատանքի անցնելու և աշխատավարձի վճարման հնարավորության սահմանափակումը	248

8. Քրեական հետապնդման ընթացքում լիազորությունների կասեցմանն ու աշխատավարձի վճարմանն առնչվող օրենսդրական կարգավորումները	251
9. Գործատուի սնանկության պարագայում աշխատողների աշխատանքային հարաբերություններից բխող պահանջների բավարարման օրենսդրական խնդիրները	260
ԳԼՈՒԽ 4. ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ	266
1. Հանրակրթության պետական չափորոշիչի, ինչպես նաև հանրակրթության պետական առարկայական չափորոշիչների և ծրագրերի նախագծերի մշակման և ընդունման հետ կապված խնդիրներ	266
2. Հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում դասագրքերի օգտագործման համար ներդրումային գումարների գանձումը.....	273
3. Նախադպրոցական և հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում շենքային և գույքային պայմանների, ջեռուցման խնդիրներ.....	277
4. Ջրի և սանիտացիայի հասանելիության հարցը նախադպրոցական և հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում	285
5. Սննդի անվտանգության ապահովումը հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում	295
6. Բարձրագույն կրթության մասին օրենքի փոփոխությունների խնդրահարույց լինելը՝ դրանց ընթացակարգային թերացումների և բուհական ինքնավարության սկզբունքի տեսանկյունից.....	297
7. Բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների 2020-2021 ուսումնական տարվա ընդունելության կարգին առնչվող բողոքներ.....	300
ԳԼՈՒԽ 5. ԱՌՈՂՋՈՒԹՅԱՆ ՊԱՀՊԱՆՄԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ.....	305
1. Անվճար բժշկական օգնության և սպասարկման կարգավորումներն օրենքով չնախատեսելը.....	306
2. Խտրական վերաբերմունքի հարցեր պացիենտների նկատմամբ.....	307
3. Պալիատիվ բուժօգնությունը	309
4. Բժշկական գաղտնիքի պահպանումը	311
5. Անվճար և արտոնյալ պայմաններով բուժօգնության խնդիր	314
6. Բժշկական օգնության հասանելիության խնդիր	317
7. Պացիենտին դեղորայքով չապահովելու, անվճար տրամադրվող դեղորայքի որակի և հիմնական դեղերի ցանկի ընդլայնման խնդիրներ	323
8. Պետական մարմնի առջև իրավական պաշտպանության արդյունավետության խնդիր	328
9. Սիրտ-անոթային վիրաբուժական բժշկական օգնության և սպասարկման շրջանակներում նորագույն և թանկարժեք տեխնոլոգիաների կիրառմամբ մատուցվող ծառայությունների հետ կապված խնդիրներ	331

- 10. Չարորակ ուռուցքաբանական հիվանդությունների բուժօգնության ոլորտի խնդիրներ..... 334
- 11. Ստոմատոլոգիական բժշկական օգնությունը պետական պատվերի շրջանակներում կամ արտոնյալ պայմաններով 339

ԲԱԺԻՆ 4. ՇՐՋԱԿԱ ՄԻՋԱՎԱՅՐԻ ՊԱՀՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆ.....342

- 1. Շրջակա միջավայրի հարցերի վերաբերյալ հանրային իրազեկման և հանրության պատշաճ ներգրավվածության ապահովումը, էկոլոգիական իրավունքների պաշտպանության արտադատական մեխանիզմի բացակայությունը..... 343
- 2. Շրջակա միջավայրի մասին տեղեկատվության տրամադրմանը վերաբերող օրինագծի հետ կապված խնդիրներ 347
- 3. Քիմիական նյութերի և թափոնների անվտանգ հեռացումն ու ոչնչացումը 349
- 4. ՓՀԷԿ-երը և ջրային ռեսուրսների գերօգտագործումը 353
- 5. Հանքավայրերի շինարարության և շահագործման հետ կապված խնդիրներ 357

ԲԱԺԻՆ 5. ՊԱՏՇԱՃ ՎԱՐՉԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ 367

- 1. Հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայության որոշումների մասին անձանց պատշաճ չճանուցելը 367
- 2. Հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայության որոշումները և ծանուցումներն ուղարկելու (հանձնելու) կարգի անհամապատասխանությունը պատշաճ վարչարարության իրավունքին. խնդրի օրենսդրական և գործնական դրսևորումները ..371
- 3. Իրավահաջորդներին կատարողական վարույթին մասնակից դարձնելու ընթացակարգերի բացակայությունը.....383
- 4. Պարտապանի՝ օրենսդրությամբ սահմանված մեկնարկային գնից ցածր գին ունեցող միակ բնակարանն արգելանքից չհանելը 385
- 5. Կատարողական գործողությունների իրականացումը դրանց կասեցման միջնորդությունը դատարանի կողմից բավարարված լինելու պայմաններում 387
- 6. Կատարողական վարույթի շրջանակներում կատարողական գործողությունները պատշաճ ժամկետներում չիրականացնելը.....391
- 7. Պարտապանների գույքի և դրամական միջոցների վրա սահմանվածից ավել չափերով բռնագանձում տարածելը 394
- 8. Կատարողական վարույթի շրջանակներում բռնագանձման ոչ ենթակա դրամական միջոցների վրա արգելանք դնելը և բռնագանձում տարածելը 397
- 9. Անբողոքարկելի չդարձած վարչական ակտերով ոչ իրավաչափ կատարողական վարույթ հարուցելու և գումարներ բռնագանձելու խնդիր..... 403

ԲԱԺԻՆ 6. ԸՆՏՐԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ..... 406

ԲԱԺԻՆ 7. ԿԱՐԾԻՔԻ ԱՐՏԱՀԱՅՏՄԱՆ ԱԶԱՏՈՒԹՅՈՒՆԸ, ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՍՏԱՆԱԼՈՒ ԵՎ ԱՆՁՆԱԿԱՆ ՏՎՅԱԼՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐ ...411

1. Տեղեկատվության ազատությունը. օրենսդրություն և իրավակիրառ պրակտիկա.... 411
2. Վիրավորանքն ու ատելության խոսքը հանրային տիրույթում.....414
3. Անձնական տվյալների պաշտպանությունը «Դատալեքս» համակարգում դատական գործերի հրապարակման համատեքստում 421
4. Արտակարգ դրության պայմաններում կարծիքի արտահայտման ազատության սահմանափակման իրավաչափությունը և համապատասխանությունը միջազգային իրավական մոտեցումներին. ներպետական օրենսդրական փոփոխությունների փուլային նկարագիրը..... 423
5. Եթերի ժամանակ տաղավարում նոր կորոնավիրուսային համավարակի պայմաններում դիմակ կրելու պարտադիր պահանջի իրավաչափությունը 440
6. Ռազմական դրության հիմքով կարծիքի արտահայտման ազատության սահմանափակումները Սահմանադրությանը համապատասխանության տեսանկյունից 443

ԲԱԺԻՆ 8. ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԸ ԻՐԱՎԱՊԱՀ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՔՐԵԱԿԱՆ ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅԱՆ ՈԼՈՐՏՈՒՄ 449

ԳԼՈՒԽ 1. ՔՐԵԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍՆԱԿԻՑՆԵՐԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ ԵՐԱՇԽԻՔՆԵՐԸ ՔՐԵԱԿԱՆ ՎԱՐՈՒՅԹԻ ՇՐՋԱՆԱԿՈՒՄ 452

1. Անմեղության կանխավարկածի պահպանումը և ենթադրյալ հանցանք կատարած անձի կամ քրեական վարույթի վերաբերյալ հանրությանը տեղեկություններ տրամադրելու անհրաժեշտությունը..... 452
2. Հանցագործությունների վերաբերյալ ֆիզիկական անձանց հաղորդումները չքննարկելու և հաղորդումն ընդունող մարմնի հայեցողության պրակտիկան 462
3. Բացատրություն տալիս անձի իրավունքների երաշխավորումը և գործնական ապահովումը..... 467
4. Քրեական դատավարությանը մասնակցող, ինչպես նաև հանցագործության մասին հաղորդում տվող անձանց պաշտպանությունը 473
5. «Փաստացի քրեական հետապնդման» վտանգները և դրանից անձի պաշտպանության երաշխիքները..... 478
6. Մեղադրյալի հակընդդեմ հարցման իրավունքի ապահովման գործնական խնդիրները 483
7. Կալանավորված անձին մերձավոր ազգականների, այդ թվում՝ ընտանիքի անդամների և օրինական ներկայացուցչի հետ տեսակցություններն ու հեռախոսային խոսակցություններն արգելելու պրակտիկան 489
8. Խուզարկություն քննչական գործողության առնչվող գործնական խնդիրներ 497

9. Քրեական գործով վարույթի ընթացքում որպես իրեղեն ապացույց ճանաչված անձի սեփականության իրավունքին անհամաչափ միջամտությունը.....	504
10. Քրեական գործի շրջանակներում մեղադրյալին պատկանող գույքի և դրամական միջոցների վրա դրվող կալանքի պրակտիկան.....	508
11. Օպերատիվ-հետախուզական գործունեության արդյունքում ստացված տվյալների օգտագործումը և դրանց չարաշահման վտանգը քրեական դատավարությունում.....	511
12. Մասնավոր անձանց կողմից հեռախոսային խոսակցություններ ձայնագրելու և որպես ապացույց օգտագործելու պրակտիկան քրեական գործով մարդու իրավունքների պաշտպանության համատեքստում	518
13. Կալանքը որպես խափանման միջոց ընտրելու պրակտիկան.....	523
14. Քրեական գործի նյութերին ծանոթանալու ժամկետներին և կարգին առնչվող գործնական խնդիրներ.....	532
15. Գործերի քննության ողջամիտ ժամկետի պահպանումը: Դատարանակազմական և դատավարական կանոնակարգումների անլիարժեքությունը.....	538
16. Քրեական գործերով իրավական օգնության շրջանակում արձանագրված գործնական խնդիրներ.....	550
ԳԼՈՒԽ 2. ԱՆՁՆԱԿԱՆ ԱԶԱՏՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԱՊԱՀՈՎՈՒՄԸ ԵՎ ՍԱՀՄԱՆԱՓՎԿՄԱՆ ՊՐԱԿՏԻԿԱՆ	554
1. Ազատությունից զրկելիս անձի իրավունքների ապահովման երաշխիքները.....	554
2. Հանցանք կատարելու մեջ անմիջականորեն ծագած կասկածանքի հիման վրա անձին ձերբակալելու պրակտիկայում մարդու իրավունքների խնդիրները	556
3. Քրեական գործով վարույթի շրջանակներում անձի ոչ պատշաճ ծանուցված լինելու և դրանով պայմանավորված՝ բերման ենթարկելու ոչ իրավաչափությունը.....	562
4. Վարչական իրավախախտման վարույթով ազատությունից զրկելու թերի կարգավորումները և անձի համար ծագող գործնական խնդիրները	566
5. Հետախուզման մեջ գտնվող անձին հայտնաբերելուց և արգելանքի վերցնելուց հետո անհապաղ դատավորի մոտ տանելու իրավական պահանջի կատարման պրակտիկան	571
ԳԼՈՒԽ 3. ԱԶԱՏ ՏԵՂԱՇԱՐԺՎԵԼՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԱՊԱՀՈՎՈՒՄԸ ՔՐԵԱԿԱՆ ՎԱՐՈՒՅԹԻ ԸՆԹԱՑՔՈՒՄ	576
1. Կասկածյալի կամ մեղադրյալի ազատ տեղաշարժման իրավունքի սահմանափակման ոչ իրավաչափ պրակտիկան.....	576
2. Դատարանի կողմից մեղադրյալի ելքը ՀՀ-ից թույլատրելու դեպքում ՍԷԿՏ համակարգում տվյալներ չմուտքագրելու ոչ իրավաչափ պրակտիկան.....	580
3. Ստորագրություն չհեռանալու մասին խափանման միջոցի կիրառումը և կասկածյալի կամ մեղադրյալի անձնագիրը վերցնելու ոչ իրավաչափ պրակտիկան	587

4. Քրեական վարույթով վկայի և տուժողի, ինչպես նաև դատավարության մասնակից չհանդիսացող անձանց անձնագրերը վերցնելը և նրանց նկատմամբ Հայաստանից դուրս գալու արգելք սահմանելու ոչ իրավակիրառ պրակտիկան	591
ԳԼՈՒԽ 4. ՓԱՍՏԱԲԱՆԻ ՄԱՏՉԵԼԻՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԱՊԱՀՈՎՈՒՄԸ ԵՎ ՓԱՍՏԱԲԱՆԻ ՄԱՍՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ԵՐԱՇԽԻՔՆԵՐԸ	594
1. Փաստաբանի մասնագիտական գործունեությունը ու նրա դերի ճիշտ ընկալումը հասարակությունում	594
2. Իրավաբանական օգնության իրավունքը և փաստաբանի մատչելիությունը՝ որպես քրեական հետապնդման ենթարկվող անձի այլ իրավունքների ապահովման երաշխիք	597
3. Մեղադրյալի և փաստաբանի հեռախոսային խոսակցությունները լսելու և ձայնագրառելու, որպես ապացույց քրեական գործի շրջանակում օգտագործելու ոչ իրավաչափ պրակտիկան	605
ԳԼՈՒԽ 5. ՆՈՐ ԿՈՐՈՆԱՎԻՐՈՒՍԱՅԻՆ (COVID-19) ՀԱՄԱՎԱՐԱԿԻ ՀԻՄՔՈՎ ԱՐՏԱԿԱՐԳ ԴՐՈՒԹՅԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿ ԱԶԱՏ ՏԵՂԱՇԱՐԺՎԵԼՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՍԱՀՄԱՆԱՓԱԿՈՒՄՆԵՐԻ ԵՎ ԴՐԱՆՑ ՀԱՄԱՐ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ	610
1. Առանց տեղաշարժման թերթիկի կամ թերի լրացված թերթիկով տեղաշարժվելը՝ որպես արտակարգ դրության պայմաններում ազատ տեղաշարժվելու իրավունքի սահմանափակման խախտում.....	610
2. Արտակարգ դրության ընթացքում դիմակ չկրելու կամ ոչ պատշաճ կրելու համար պատասխանատվության միջոցների կիրառման համակարգային խնդիրներ, այդ թվում՝ ֆիզիկական ուժի գործադրման ու բերման ենթարկելու հետ կապված	620
ԳԼՈՒԽ 6. ԻՐԱՎԱՊԱՀ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ԱՌՆՉՎՈՂ ԱՅԼ ԽՆԴԻՐՆԵՐ	628
1. Ճանապարհային ոստիկանության գործունեությանն առնչվող բողոքներով բարձրացված խնդիրներ	628
2. Ոստիկանության անձնագրային և վիզաների գործունեության ոլորտի խնդիրներ ..	631
3. Ներխուժումը կանխելիս կամ վերացնելիս ՀՀ ոստիկանության լիազորությունների կատարման ընթացքում վեր հանված գործնական խնդիրներ	636
ԳԼՈՒԽ 7. ՀԱՆՐԱՅԻՆ ՎՍՏԱՀՈՒԹՅԱՆ ՀԱՏՈՒԿ ԲԱՂԱԴՐԻՉ ՈՒՆԵՑՈՂ ՔՐԵԱԿԱՆ ԳՈՐԾԵՐՈՎ ՎԱՐՈՒՅԹՆԵՐ	642
1. 2008 թվականի մարտի 1-ի 10 զոհերի մահվան վերաբերյալ և դրան փոխկապակցված մյուս քրեական գործերի քննությունը.....	643
2. 2016 թվականի հուլիսյան իրադարձությունների կապակցությամբ քննվող քրեական գործերը և դրանցում ներգրավված անձանց մասնակցությամբ այլ գործեր.....	654
3. 2020 թվականի նոյեմբերի 9-ի լույս 10-ի գիշերը Երևանում տեղի ունեցած իրադարձությունները	658

4. Քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունների և իրավապաշտպանների գործունեության երաշխավորումը՝ որպես պետության պոզիտիվ պարտավորություն	662
5. Չանգվածային լրատվության միջոցների գործունեության երաշխիքների ապահովումը.....	666

ԲԱԺԻՆ 9. ՀԱՎԱՔՆԵՐԻ ԱԶԱՏՈՒԹՅՈՒՆ: ՀԱՄԱԿԱՐԳԱՅԻՆ ԵՎ ՇԱՐՈՒՆԱԿՎՈՂ ԽՆԴԻՐՆԵՐ..... 678

1. Հավաքի մասնակից՝ ազատությունից զրկված անձանց իրավունքների գործնական երաշխավորման խնդիրների շարունակականությունը.....	680
2. Սահմանված ժամկետից ավելի անձին անազատության մեջ պահելը. ազատությունից զրկելու սկզբնական պահի որոշակիացումը.....	684
3. Ազատությունից զրկված անձի նախընտրած անձին տեղյակ պահելու վերջինիս իրավունքն անհապաղ չապահովելը	689
4. Ոչ համաչափ ուժի գործադրում և վերաբերմունքն ազատությունից զրկված անձանց նկատմամբ.....	690
5. Հավաքների մասնակիցներին ազատությունից զրկելու ընթացակարգերի իրավաչափ նպատակի չապահանումը	697
6. Հավաքների ազատության երաշխավորման հարցում ռազմավարական փոփոխությունների անհրաժեշտությունը, իրավունքահեն մոտեցումը և մարդու իրավունքների կրթության առանցքային դերը հավաքների ազատության երաշխավորման ուստիկանական պրակտիկայում	701
7. Հավաքների ընթացքում Ոստիկանությանը չապատկանող տրանսպորտային միջոցների օգտագործումը և առանց պատշաճ համազգեստի կամ տարբերանշանի Ոստիկանության ծառայողների կողմից անձանց բերման ենթարկելու կամ ձերբակալելու խնդրահարույց պրակտիկան	702
8. Վարչական ձերբակալման կամ բերման ենթարկելու շրջանակներում անձանց լուսանկարելու իրավաչափությունը	705
9. Հավաքների ազատությունն ամրագրող ներպետական օրենսդրության համապատասխանությունը միջազգային մոտեցումներին	706
10. Արտակարգ կամ ռազմական դրության պայմաններում հավաքների ազատության սահմանափակման իրավաչափությունը.....	712

ԲԱԺԻՆ 10. ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԳՈՐԾԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ՈԼՈՐՏՈՒՄ	726
ԳԼՈՒԽ 1. ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐ	727

1. Հսկիչ դրամարկղային մեքենաների կիրառության կանոնների խախտման համար տուգանքների անհամաչափությունը և անհատական մոտեցման բացակայությունն օրենքով.....	727
2. Սեփականության իրավունքի երաշխավորումը հարկային պարտավորությունների կատարմանն ուղղված հարկադրանքի միջոցներ կիրառելիս.....	729
3. ՀՀ մշտական բնակության տեղափոխվող անձանց կողմից մաքսային վճարների արտոնություններից օգտվելու անհնարինություն	734
4. Գործարարների պատշաճ վարչարարության իրավունքի ապահովումը նոր կորոնավիրուսային հիվանդության (COVID-19) համավարակի հիմքով հայտարարված արտակարգ դրության և կարանտինի պայմաններում.....	736
5. Կրթության և մշակույթի բնագավառում գործունեություն իրականացնող մասնավոր կազմակերպություններին Կառավարության աջակցության ծրագրի տուժած ոլորտների ցանկում ընդգրկելու հարցը	744
6. Ռեստորանային և զբոսաշրջության ոլորտներում ձեռնարկատիրական գործունեությամբ զբաղվելու իրավունքի սահմանափակումը նոր կորոնավիրուսային հիվանդության (COVID 19) տարածման դեմ պայքարում	746
7. Առանց մաքսատուրքի անձնական օգտագործման ապրանքները ՀՀ ներմուծելու խնդիր.....	750
8. Ապրանքը մաքսագերծելիս գործարքի գնի մեթոդը չկիրառելը.....	752
9. Մտավոր սեփականությամբ պաշտպանվող ապրանքների ներմուծման գործընթացում իրավատերերի իրավունքների երաշխավորումը	753
10. Գրքերի բոլոր տեսակների օտարումն ավելացված արժեքի հարկի զրոյական դրույքաչափով հարկելը.....	756
11. Հակամենաշնորհային կոմպլաենսը՝ որպես գործարարության պաշտպանության երաշխիք	758
12. Մարդու իրավունքների պաշտպանի ներգրավումը գնումների հետ կապված բողոքարկման ընթացակարգին	761
13. Պետական եկամուտների կոմիտեի հեռախոսազանգերի կենտրոնի մշտական հիմունքներով գործելը որպես տվյալ ոլորտում անձի իրավունքների իրացման արդյունավետ միջոց.....	761
14. Ստուգումների գործընթացում թափանցիկության ապահովումը.....	762
15. Շրջիկ և շրջածախ առևտրի ոլորտում ձեռնարկատիրական գործունեության իրականացման պայմանները.....	764
ԳԼՈՒԽ 2. ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ	766
1. Տարածքի նկատմամբ իրավունքի վերաբերյալ վեճի առկայության դեպքում էլեկտրական էներգիայի, խմելու ջրի, գազի մատակարարման դադարեցումը	766

2. Մատակարարված ծառայությունների համար չվճարելու դեպքում բաժանորդին ջրի նվազագույն քանակով չապահովելը..... 769
3. Արտակարգ դրության սահմանափակումների պատճառով սպառած էլեկտրական էներգիայի, խմելու ջրի, գազի համար վճարումներ իրականացնելու անհնարինություն 773
4. Խմելու ջրի մատակարարման համակարգի կառուցումը ներդրումային ծրագրերում ներառելը..... 776
5. Խմելու ջրի մատակարարման խափանումներ..... 779
6. Առևտրային հաշվառքի սարքի խախտման հիմքով ջրամատակարարում իրականացնող ընկերության կատարած վերահաշվարկի հետ անհամաձայնություն.... 780
7. Ֆիզիկական ներգործության միջոցով գազահաշվիչի խափանման կամ վնասման դեպքում առանց մեղքի ապացուցման բաժանորդին պատասխանատվության ենթարկելը 781
8. Էլեկտրական էներգիայի, գազի մատակարարման դադարեցումներ և մատակարար ընկերության ներկայացրած վճարման հաշիվների հետ անհամաձայնություն..... 783
9. Ոռոգման ջրի մատակարարման խափանումներ..... 785

ԲԱԺԻՆ 11. ԱՐՏԱԿԱՐԳ ԿԱՄ ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԴՐՈՒԹՅԱՄԲ ՊԱՅՄԱՆԱՎՈՐՎԱԾ՝ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՈՒ ԱԶԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՍԱՀՄԱՆԱՓԱԿՈՒՄՆԵՐԻ ՀԱՄԱԿԱՐԳԱՅԻՆ ՕՐԵՆՍԴՐԱԿԱՆ ԵՎ ԻՐԱՎԱԿԻՐԱՌՄԱՆ ՄԻ ՇԱՐՔ ԽՆԴԻՐՆԵՐ
 787

1. Արտակարգ կամ ռազմական դրության պայմաններում իրավունքների և ազատությունների սահմանափակման՝ պետության հայեցողության շրջանակը..... 787
2. Նոր կորոնավիրուսային համավարակի հիմքով արտակարգ դրության ժամանակ մարդու իրավունքներին առնչվող օրենսդրական խնդիրներ..... 791
3. Մեկուսացմանն (ինքնամեկուսացմանը) առնչվող մի շարք համակարգային խնդիրների դիտարկումը՝ այդ ընթացակարգերի հստակության ու կանխատեսելիության տեսանկյունից..... 793
4. Արտակարգ դրությամբ պայմանավորված՝ իրավունքների և ազատությունների սահմանափակումների վերաբերյալ ոչ բավարար իրազեկվածությունն ազգային փոքրամասնությունների ներկայացուցիչների համար 802
5. Արտակարգ և ռազմական դրության պայմաններում նորմատիվ իրավական ակտերի նախագծերի վերաբերյալ հանրային քննարկումներ չիրականացնելու հետ կապված օրենսդրական և գործնական խնդիրներ..... 803

ԲԱԺԻՆ 12. ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻՆ ԱՌՆՉՎՈՂ ԱՅԼ ՕՐԵՆՍԴՐԱԿԱՆ ԵՎ ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐ
 812

1. Սահմանադրական դատարանի որոշումների կատարման նկատմամբ պատշաճ վերահսկողության մեխանիզմների բացակայությունը 812

2. Դատական ակտերի հիման վրա ՀՀ պետական բյուջեից բռնագանձման ենթակա գումարները պահանջատերերին վճարելը կարգավորող նորմերի իրավաչափությունը	819
3. Կորոնավիրուսային հիվանդությամբ պայմանավորված համավարակի հիմքով ազատությունից զրկված անձանց տեսակցությունների արգելքը ՀՀ-ում.....	830
4. ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 290-րդ հոդվածով նախատեսված բողոքարկումը՝ որպես արդյունավետ պաշտպանության միջոց, այդ բողոքների քննության ժամկետների առումով	838
5. Խտրականությունը սեռական կողմնորոշման հիմքով	842
6. Աղմուկի հետևանքով համակեցության կանոնների խախտումը	845
7. Հանրային ուղևորատար տրանսպորտի գերծանրաբեռնվածության, սպասարկման որակի և այլ խնդիրներ.....	848
8. Ճանապարհների անբարեկարգությունը	852
9. Արտաքին լուսավորությամբ ապահովելու անհրաժեշտություն	854
10. Թափառող շների վնասագերծման խնդիր	857
11. Սոցիալական փաթեթի ծառայություններից օգտվելու և (կամ) սոցիալական փաթեթի հաշվում առկա դրամական միջոցները կանխիկացնելու համար նույնականացման քարտի պարտադիրության օրենսդրական պահանջը	860
12. Արտակարգ դրության պայմաններում ամուսնանալու ազատության սահմանափակումը	863

ԲԱԺԻՆ 13. ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԸ ԶԻՆՎԱԾ ՈՒԺԵՐՈՒՄ 866

ԳԼՈՒԽ 1. ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՈՒՂՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԶԻՆՎԱԾ ՈՒԺԵՐՈՒՄ ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՈԼՈՐՏՈՒՄ..... 869

1. Մարդու իրավունքների պաշտպանը՝ որպես զինված ուժերի նկատմամբ քաղաքացիական վերահսկողության անկախ մեխանիզմ .....
2. Հանրային մարմինների և քաղաքացիական հասարակության հետ զինված ուժերում մարդու իրավունքների հարցերով համագործակցությունը .....
3. Միջազգային համագործակցությունը զինված ուժերում մարդու իրավունքների պաշտպանության բնագավառում .....

ԳԼՈՒԽ 2. ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԶԻՆՎՈՐԱԿԱՆ ՀԱՇՎԱՌՄԱՆ ԵՎ ԶՈՐԱԿՈՉԻ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՄԱՆ ԳՈՐԾԵՆԹԱՅՈՒՄ 880

1. Զինվորական հաշվառման և զորակոչի կազմակերպման գործընթացը .....
2. Զորակոչված քաղաքացիներին ծառայության վայրեր նշանակելու գործընթացը...885
3. Զինվորական հաշվառման փաստաթղթեր ստանալու իրավունքը .....

ԳԼՈՒԽ 3. ԶԻՆԱՊԱՐՏ ՔԱՂԱՔԱՑԻՆԵՐԻ ԱՌՈՂՋԱԿԱՆ ՎԻՃԱԿԻ ՊԱՏՇԱՃ ԲԺՇԿԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՓՈՐՁԱՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆ ԱՆՑՆԵԼՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔԸ..... 891

1. Առողջական վիճակի պատշաճ բժշկական հետազոտության և փորձաքննության խնդիրները..... 891
2. Մի շարք հիվանդություններով զինվորական ծառայությանը սահմանափակումով պիտանի ճանաչված զինապարտների տարկետման իրավունքը..... 904
3. Զինապարտ քաղաքացիների պիտանիության աստիճանը որոշող հիվանդությունների ցանկի վերանայման անհրաժեշտությունը..... 905
4. Բժշկական փորձաքննություն իրականացնող հանձնաժողովների հայեցողության սահմանը..... 910
5. Բժշկական փաստաթղթերը ստանալու իրավունքը..... 912

ԳԼՈՒԽ 4. ԿՐԹՈՒԹՅՈՒՆԸ ՇԱՐՈՒՆԱԿԵԼՈՒ ՆՊԱՏԱԿՈՎ ԵՎ ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐԻՑ ԵԼՆԵԼՈՎ ԶՈՐԱԿՈՉԻՑ ՏԱՐԿԵՏՈՒՄ ՍՏԱՆԱԼՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔԸ 915

1. Անընդհատ և շարունակական կրթության իրավունքը 915
2. Նպատակային ուսումնառության համար տարկետում ստանալու իրավունքը..... 918
3. Ընտանեկան պայմաններից ելնելով զորակոչից տարկետում ստանալու իրավունքը 921

ԳԼՈՒԽ 5. ՊԱՏՇԱՃ ԲԺՇԿԱԿԱՆ ՕԳՆՈՒԹՅՈՒՆ ՍՏԱՆԱԼՈՒ ԵՎ ԱՌՈՂՋՈՒԹՅԱՆ ՊԱՀՊԱՆՄԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԸ..... 924

1. Առողջության պահպանումը զինվորական ծառայության ընթացքում..... 924
2. Զինծառայողների առաջնահերթ հետազոտման, փորձաքննության և բուժման իրավունքը..... 932
3. Զինծառայողների հոգեբուժական օգնություն և սպասարկում ստանալու իրավունքը 933
4. Զինվորական ծառայության ավարտից հետո բժշկական օգնություն և սպասարկում ստանալու իրավունքը..... 944
5. Առողջական վիճակին հակացուցված ծառայության պայմանները պահպանելու իրավունքը..... 946

ԳԼՈՒԽ 6. ԶԻՆԱՊԱՐՏ ՔԱՂԱՔԱՑԻՆԵՐԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՊԱՅՄԱՆԱԳՐԱՅԻՆ ԶԻՆՎՈՐԱԿԱՆ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅԱՆ ԱՆՑՆԵԼՈՒ, ԾԱՌԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ ՇԱՐՈՒՆԱԿԵԼՈՒ ԵՎ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅՈՒՆԻՑ ԱՐՁԱԿԵԼՈՒ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՈՒՄ 948

1. Պայմանագրային զինվորական ծառայություն անցնելու իրավունքը..... 948
2. Պայմանագրային զինծառայողներին շաբաթ օրը ծառայության ներգրավելը, այլ զորամաս տեղափոխելը և գործուղելը..... 952
3. Զինվորական արհմիություններ կամ ընկերակցություններ կազմելու և դրանց անդամակցելու իրավունքը..... 958

4. Զինվորական ծառայությունից արձակվելու իրավունքը	962
5. Առողջական վիճակով պայմանավորված պայմանագրային զինվորական ծառայությունից արձակելը	964
6. Զինծառայողների իրավունքների պաշտպանությունը գործատուի նախաձեռնությամբ պայմանագիրը լուծելիս	968
ԳԼՈՒԽ 7. ԿԱՐԳԱՊԱՀՈՒԹՅՈՒՆԸ ԶԻՆՎԱԾ ՈՒԺԵՐՈՒՄ	980
1. Մարդու իրավունքների պաշտպանը՝ որպես կարգապահական վարույթի մասնակիցների բողոքներ քննող անկախ մեխանիզմ	980
2. Իրավունքի գերակայության ներքո ամուր կարգապահությունը՝ որպես զինված ուժերում մարդու իրավունքների պաշտպանության գրավական	985
3. Հրաման չկատարելու և զինգրքույկը կորցնելու համար կարգապահական տույժ կիրառելու պրակտիկան	993
4. Պարտադիր զինծառայողին մշտական տեղակայման զորամասից այլ զորամաս տեղափոխելու պրակտիկան	999
ԳԼՈՒԽ 8. ԶԻՆՎԱԾ ՈՒԺԵՐՈՒՄ ԿՅԱՆՔԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԵՎ ԲՈՒՆՈՒԹՅԱՆ ԱՐԳԵԼՔԻ ԱՊԱՀՈՎՈՒՄԸ	1003
1. Զինված ուժերում մահվան և ինքնավնասման դեպքերը և դրանց վերաբերյալ հանրային իրազեկումը	1003
2. Զինված ուժերում բռնության արգելքը	1009
ԳԼՈՒԽ 9. ԿԱՆԱՅՔ ԶԻՆՎԱԾ ՈՒԺԵՐՈՒՄ	1013
1. Կանանց կարևորությունը զինված ուժերում	1013
2. Զինված ուժերում կանանց ցածր ներգրավվածությունը և առաջխաղացման խոչընդոտները	1016
3. Զինված ուժերում կանանց իրավունքների օրենսդրական երաշխիքները	1022
ԳԼՈՒԽ 10. ԶԻՆԾԱՌԱՅՈՂՆԵՐԻ ԵՎ ՆՐԱՆՑ ԸՆՏԱՆԻՔՆԵՐԻ ԱՆԴԱՄՆԵՐԻ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ	1030
1. Զինծառայողների և նրանց ընտանիքների անդամների բնակարանային ապահովումը	1030
2. Զինծառայողների կենսաթոշակային իրավունքի ապահովումը	1055
3. Մարտական գործողությունների մասնակցի կարգավիճակ տրամադրելու պրակտիկան	1061
4. Զինվորական հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների ապահովումը	1064
5. Արտոնություններ զինծառայողների և նրանց ընտանիքների համար	1072
ԳԼՈՒԽ 11. ԶԻՆՎԱԾ ՈՒԺԵՐՈՒՄ ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՎԻՃԱԿԸ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ ՀԱՅՏԱՐԱՐՎԱԾ ԱՐՏԱԿԱՐԳ ԴՐՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԴՐՈՒԹՅԱՆ ՌԵԺԻՄՆԵՐՈՒՄ	1077

1. Զինված ուժերում նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակի հետ կապված խնդիրներ.....1077
2. Քաղաքացիների իրավունքները զորահավաքային զորակոչի ընթացքում 1089
3. Քաղաքացիների իրավունքները զորահավաքային զինվորական ծառայության ընթացքում..... 1098
4. Ռազմական դրության պայմաններում զինծառայողների և նրանց ընտանիքների անդամների սոցիալական իրավունքների հետ կապված խնդիրներ..... 1109

ԲԱԺԻՆ 14. ԿԱՆԱՆՑ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐ 1120

1. Կանանց նկատմամբ բռնություն և ընտանիքում բռնություն..... 1123
  - 1.1 Ընտանեկան բռնության խնդիրը նոր կորոնավիրուսի համավարակի պայմաններում: Մարտահրավերներն աշխարհում և Հայաստանում 1124
  - 1.2 Ընտանեկան բռնության դեմ պայքարի շարունակական օրենսդրական և գործնական խնդիրները..... 1138
2. Թրաֆիքինգ և շահագործում 1167
3. Պտղի սեռով պայմանավորված հղիության արհեստական ընդհատումներ 1169
4. Կանանց մասնակցությունը քաղաքական և հասարակական կյանքին 1174
5. Առողջության պահպանման իրավունքի սահմանափակման խնդիրներ 1178
6. Աշխատանքային իրավունքների սահմանափակման խնդիրներ 1180

ԲԱԺԻՆ 15. ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆԸ՝ ՈՐՊԵՍ «ԵՐԵՒԱՅԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ» ՄԱԿ-Ի ԿՈՆՎԵՆՏԻԱՅԻ ԴՐՈՒՅԹՆԵՐԻ ԿԻՐԱՌՈՒԹՅԱՆ ՄՇՏԱԴԻՏԱՐԿՈՂ ՄԱՐՄԻՆ 1191

1. Խնամք և պաշտպանություն իրականացնող հաստատություններում երեխաների իրավունքների պաշտպանության վիճակի մշտադիտարկում..... 1192
  - 1.1 Շենքային և բնակության պայմանները 1194
  - 1.2 Սննդի կազմակերպում 1196
  - 1.3 Զսպման միջոցներ 1199
  - 1.4 Վերաբերմունքը հաստատությունների սաների նկատմամբ 1201
  - 1.5 Սաների զբաղմունքի կազմակերպում 1202
  - 1.6 Շփումներն աշխատողների և սաների միջև, կապն արտաքին աշխարհի հետ ...1204
2. Կրթության իրավունքի սահմանափակումները նախադպրոցական կրթական հաստատություններում, այդ թվում՝ կորոնավիրուսային համավարակի (Covid-19) տարածման կանխարգելման պահանջների պայմաններում..... 1205
  - 2.1 Նախադպրոցական կրթական հաստատությունների հասանելիությունը 1206

2.2 Նախադպրոցական կրթական հաստատությունների հասանելիությունը կորոնավիրուսային համավարակի (COVID-19) տարածման կանխարգելման նպատակով կիրառված սահմանափակումների համատեքստում.....	1211
2.3 Համայնքային նախադպրոցական ուսումնական հաստատությունների վճարովի հիմունքներով գործելը.....	1215
3. Հանրակրթական և միջին մասնագիտական ուսումնական հաստատությունների ընդունելության ընթացակարգային խնդիրներ.....	1217
4. Երեխայի կրթության իրավունքի սահմանափակումը՝ կրթությունից դուրս մնալու հետևանքով	1222
5. Մանկական աղքատության հիմնախնդիրը	1227
6. Երեխայի նկատմամբ վատ վերաբերմունքը, այդ թվում՝ բռնությունը	1232
7. Երեխայի ինքնության իրավունքը	1240
8. Խնամակալության և հոգաբարձության մարմինները (հանձնաժողովները).....	1243
9. Թափառաշրջիկ ու մուրացիկ երեխաներին հայտնաբերելը և նրանց աջակցություն տրամադրելը.....	1261
10. Ապահինստիտուցիոնալացումը և ընտանիքում ապրելու երեխայի իրավունքը	1265
11. Երեխաների որդեգրման գործընթացը և ոլորտի խնդիրները.....	1271
12. Երեխայի լավագույն շահերի ապահովումը ՀՀ ԱՆ հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայությունում հարուցված կատարողական վարույթների ընթացքում, այդ թվում՝ նոր կորոնավիրուսային համավարակի (Covid-19) պայմաններում.....	1274
12.1 Երեխայի և ծնողի տեսակցությունների կայացման ապահովումը	1276
12.2 Կատարողական վարույթների կասեցումը նոր կորոնավիրուսային համավարակի (COVID-19) պայմաններում	1278
13. Երեխայի խնամք և պաշտպանություն իրականացնող հաստատություններում խնամվող 18 տարին լրացած սաների, շրջանավարտների և շրջանավարտ չհամարվող նախկին սաների ինքնուրույն կյանք վարելուն, հասարակությունում լիարժեք ներգրավվելուն, ինչպես նաև բնակարանային ապահովմանը վերաբերող հարցեր.....	1282
14. Երեխաների իրավունքները նոր կորոնավիրուսային համավարակի (Covid-19) պայմաններում.....	1289
14.1. Նոր կորոնավիրուսային համավարակով (COVID-19) պայմանավորված սահմանափակումների հետևանքով հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում (այդ թվում՝ հատուկ հանրակրթական) կրթության իրավունքի խնդիրներ.....	1290
14.2. Նոր կորոնավիրուսային համավարակով (COVID-19) պայմանավորված սահմանափակումների հետևանքով ընտանիքի վերամիավորման խնդիրը.....	1300

ԲԱԺԻՆ 16. ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆԸ՝ ՈՐՊԵՍ «ՀԱՇՄԱՆԴԱՄՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒՆԵՑՈՂ ԱՆՁԱՆՑ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ» ՄԱԿ-Ի ԿՈՆՎԵՆՑԻԱՅԻ ԴՐՈՒՅԹՆԵՐԻ ԿԻՐԱՌՈՒԹՅԱՆ ՄՇՏԱԴԻՏԱՐԿՈՂ ՄԱՐՄԻՆ....	1309
ԳԼՈՒԽ 1. ԿԱՐԾՐԱՏԻՊԵՐԸ ՀԱՇՄԱՆԴԱՄՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒՆԵՑՈՂ ԱՆՁԱՆՑ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ՝ ՈՐՊԵՍ ԽԱԽՏՈՒՄՆԵՐԻ ԽՈՐՔԱՅԻՆ ՊԱՏՃԱՌ.....	1311
ԳԼՈՒԽ 2. ԽՏՐԱԿԱՆ ՄՈՏԵՑՈՒՄՆԵՐԻ ԱՆԹՈՒՅԼԱՏՐԵԼԻՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՇՄԱՆԴԱՄՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒՆԵՑՈՂ ԱՆՁԱՆՑ ՆԿԱՏՄԱՄԲ	1316
ԳԼՈՒԽ 3. ՀԱՇՄԱՆԴԱՄՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒՆԵՑՈՂ ԱՆՁԱՆՑ ՆԿԱՏՄԱՄԲ ՈՐԵՎԷ ՏԵՍԱԿԻ ՎԱՏ ՎԵՐԱԲԵՐՄՈՒՆՔԻ ԱՆԹՈՒՅԼԱՏՐԵԼԻՈՒԹՅՈՒՆԸ.....	1327
ԳԼՈՒԽ 4. ՀԱՇՄԱՆԴԱՄՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒՆԵՑՈՂ ԱՆՁԱՆՑ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ.....	1334
ԳԼՈՒԽ 5. ՀԱՇՄԱՆԴԱՄՈՒԹՅԱՆ ԿԱՐԳԱՎԻՃԱԿԻ ՍԱՀՄԱՆՄԱՆ և ՎԱՐՉԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ԹԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ՝ ՈՐՊԵՍ ԽՆԴԻՐՆԵՐԻ ՊԱՏՃԱՌ	1339
ԳԼՈՒԽ 6. ՀԱՇՄԱՆԴԱՄՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒՆԵՑՈՂ ԱՆՁԱՆՑ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ԵՐԱՇԽԱՎՈՐՈՒՄԸ ՆԵՐԱՌԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ	1350
6.1 Ֆիզիկական միջավայրի մատչելիություն	1352
6.2 Փոխադրամիջոցների մատչելիություն	1354
6.3 Մասնակցություն մշակութային կյանքին, հանգստին, ժամանցային ու սպորտային միջոցառումներին	1356
6.4 Մասնակցությունը հանրային կյանքին.....	1358
6.5 Առողջապահության մատչելիություն	1359
ԳԼՈՒԽ 7. ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԵՎ ՀԱՂՈՐԴԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՄԱՏՉԵԼԻՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՇՄԱՆԴԱՄՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒՆԵՑՈՂ ԱՆՁԱՆՑ ՀԱՄԱՐ.....	1364
ԳԼՈՒԽ 8. ՀԱՇՄԱՆԴԱՄՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒՆԵՑՈՂ ԱՆՁԱՆՑ ՄԱՍՆԱՎՈՐ ԿՅԱՆՔԻ ԵՎ ԱՐԺԱՆԱՊԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ՆԿԱՏՄԱՄԲ ՀԱՐԳԱՆՔԸ.....	1373
ԳԼՈՒԽ 9. ՀԱՇՄԱՆԴԱՄՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒՆԵՑՈՂ ԱՆՁԱՆՑ ԱՆԿԱԽ ԱՊՐԵԼՈՒ և ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ (ՀԱՄԱՅՆՔՈՒՄ) ՆԵՐԳՐԱՎՎԵԼՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԵՐԱՇԽԱՎՈՐՈՒՄԸ.....	1376
ԳԼՈՒԽ 10. ՀԱՇՄԱՆԴԱՄՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒՆԵՑՈՂ ԱՆՁԱՆՑ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ	1385
10.1 Նախադպրոցական կրթություն	1388
10.2 Հանրակրթություն	1393
10.3 Բարձրագույն կրթություն.....	1402
ԳԼՈՒԽ 11. ՀԱՇՄԱՆԴԱՄՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒՆԵՑՈՂ ԱՆՁԱՆՑ ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ԵՎ ԶԲԱՂՎԱԾՈՒԹՅԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ	1403
ԳԼՈՒԽ 12. ՀԱՇՄԱՆԴԱՄՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒՆԵՑՈՂ ԿԱՆԱՆՑ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ԱՊԱՀՈՎՈՒՄ	1409

ԳԼՈՒԽ 13. ՀԱՇՄԱՆԴԱՄՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒՆԵՑՈՂ ԱՆՁԱՆՑ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՆՈՐ ԿՈՐՈՆԱՎԻՐՈՒՍԱՅԻՆ (COVID 19) ՀԱՄԱՎԱՐԱԿԻ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐՈՒՄ 1413

13.1 Տեղեկատվության մատչելիության խնդիր 1415

13.2 Կրթության իրավունքի իրացման խոչընդոտներ 1416

13.3 Անվճար կամ արտոնյալ պայմաններով տրամադրվող դեղորայքի մատչելիության խնդիր.....1423

13.4 Աջակցության ծրագրերի բացակայության կամ մատչելիության խնդիր 1423

13.5 Իրավունքների սահմանափակումների խնդիր՝ առանց հաշմանդամություն ունեցող անձանց կարիքների հաշվառման 1425

ԳԼՈՒԽ 14. ՀԱՇՄԱՆԴԱՄՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒՆԵՑՈՂ ԱՆՁԱՆՑ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԴՐՈՒԹՅԱՆ ԸՆԹԱՑՔՈՒՄ և ԱԴԻԲԵՋԱՆԱԿԱՆ ԶԻՆՎԱԾ ՀԱՐՁԱԿՈՒՄՆԵՐ ԴԱԴԱՐԻՑ ՀԵՏՈ 1428

14.1 Պատերազմի հետևանքով տուժած հաշմանդամություն ունեցող անձանց կարիքների գնահատման հարցում խնդիրներ 1429

14.2 Հաշմանդամություն ունեցող անձանց հոգեբանական աջակցության խնդիրներ1430

14.3 Հաշմանդամության կարգավիճակի սահմանման խնդիրներ 1431

ԲԱԺԻՆ 17. ՏԱՐԵՑՆԵՐԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐ 1434

1. Տարեցների իրավունքների պաշտպանությունը տուն-ինտերնատներում նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակի պայմաններում 1436

1.1 Նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակով պայմանավորված կանխարգելիչ միջոցառումների կազմակերպման վիճակը..... 1436

1.2 Տուն-ինտերնատներում շահառուների ընդունման գործընթացը, ազատ տեղաշարժը նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակի պայմաններում 1439

1.3 Նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակի պայմաններում տուն-ինտերնատներում խնամք ստացող տարեցների իրավունքների սահմանափակումը, իրավունքների ապահովման վիճակը 1440

2. 2020 թվականին լուծում չստացած օրենսդրական խնդիրներ տարեցների խնամք իրականացնող հաստատություններ տեղավորվելու ԵՎ այլ հարցերի հետ կապված 1443

ԲԱԺԻՆ 18. ԱՐՑԱԽԻՑ ՀԱՅԱՍՏԱՆ ՏԵՂԱՀԱՆՎԱԾ ԱՆՁԱՆՑ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐ 1448

ԳԼՈՒԽ 1. ԱՐՑԱԽԻՑ ՀԱՅԱՍՏԱՆ ՏԵՂԱՀԱՆՎԱԾ ԱՆՁԱՆՑ ԿԱՐԻՔՆԵՐԻ ԳՆԱՀԱՏՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑԻ ՀԱՄԱՎԱՐԳՄԱՆ ԵՎ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՄԱՆ, ԻՆՉՊԵՍ ՆԱԵՎ ԻՐԱԶԵԿՄԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ.....1451

ԳԼՈՒԽ 2. ԱՐՑԱԽԻՑ ՀԱՅԱՍՏԱՆ ՏԵՂԱՀԱՆՎԱԾ ԱՆՁԱՆՑ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ԱՊԱՀՈՎՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԵՎ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ԱԶԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԵՐԱՇԽԱՎՈՐՈՒՄԸ
.....1461

- 2.1 Սոցիալական ապահովության իրավունքին առնչվող խնդիրներ 1461
- 2.2 Սոցիալական աջակցության ապահովում..... 1464
- 2.3 Արցախից տեղահանված անձանց կացարանով ապահովելու խնդիրներն առաջնային կարիքների գնահատման գործընթացում 1465
- 2.4 Սոցիալական աջակցության միջոցառումներին և ընթացակարգին առնչվող խնդիրներ..... 1472

ԳԼՈՒԽ 3. ԱՐՑԱԽԻՑ ՀԱՅԱՍՏԱՆ ՏԵՂԱՀԱՆՎԱԾ ԱՆՁԱՆՑ ԱՌՈՂՋՈՒԹՅԱՆ ՊԱՀՊԱՆՄԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԱՊԱՀՈՎՈՒՄԸ 1476

- 3.1 Պետության կողմից երաշխավորված անվճար բժշկական օգնությունը և սպասարկումը..... 1477
- 3.2 Կացարաններում առողջության պահպանման իրավունքի ապահովումը Նոր կորոնավիրուսային (Covid-19) համավարակի պայմաններում..... 1482

ԳԼՈՒԽ 4. ԱՐՑԱԽԻՑ ՀԱՅԱՍՏԱՆ ՏԵՂԱՀԱՆՎԱԾ ԱՆՁԱՆՑ ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ԱՊԱՀՈՎՈՒՄԸ.....1484

ԳԼՈՒԽ 5. ԱՐՑԱԽԻՑ ՀԱՅԱՍՏԱՆ ՏԵՂԱՀԱՆՎԱԾ ԱՆՁԱՆՑ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԱՊԱՀՈՎՈՒՄԸ.....1488

- 5.1 Դպրոցների գերծանրաբեռնվածությունը..... 1491
- 5.2 Երեխաների հաշվառումը և նրանց դպրոցական հազուստով, պայուսակով, գրենական պիտույքներով և դասագրքերով ապահովելը 1494
- 5.3 Հեռավար եղանակով ուսուցումը կազմակերպելու համար հեռահաղորդակցության միջոցների և ինտերնետային կապի առկայությունը..... 1496
- 5.4 Կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող երեխաների կարիքների գնահատումը..... 1498
- 5.5 Բնակության վայրից հեռու տեղակայված դպրոցների տրանսպորտային հասանելիությունը 1499
- 5.6 Ուսանողների, քոլեջում կամ ուսումնարանում սովորած երեխաների կրթության իրավունքի խնդիր..... 1499

ԳԼՈՒԽ 6. ԱՐՑԱԽԻՑ ՀԱՅԱՍՏԱՆ ՏԵՂԱՀԱՆՎԱԾ ԱՆՁԱՆՑ ՍԵՓԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԱՊԱՀՈՎՈՒՄԸ 1500

ԲԱԺԻՆ 19. ՓԱԽՍՏԱԿԱՆՆԵՐԻ ԵՎ ԱՊԱՍՏԱՆ ՀԱՅՅՈՂ ԱՆՁԱՆՑ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐ
..... 1504

- 1. Ընդհանուր տեղեկություն Հայաստանում փախստականների եՎ ապաստանի վերաբերյալ.....1504

2. 2020 թվականի ընթացքում Պաշտպանի աշխատանքի հիմնական ուղղությունները 1510
3. 2020 թվականի հիմնական զարգացումները..... 1512
4. 2020 թվականին արձանագրված հիմնական խնդիրները 1514

ԲԱԺԻՆ 20. ՆՈՐ ԿՈՐՈՆԱՎԻՐՈՒՍԱՅԻՆ (COVID-19) ՀԱՄԱՎԱՐԱԿԻ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐՈՒՄ ԱՐՑԱԽԻ ԵՎ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՆԿԱՏՄԱՄԲ ԱԴՐԲԵՋԱՆԱԿԱՆ ԼԱՅՆԱԾԱՎԱԼ ԶԻՆՎԱԾ ՀԱՐՁԱԿՈՒՄՆԵՐԸ ԵՎ ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ԿՈՊԻՏ ԽԱԽՏՈՒՄՆԵՐԸ..... 1534

ԳԼՈՒԽ 1. ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ՕԲՅԵԿՏՆԵՐԻ ԵՎ ԱՆՁԱՆՑ ՆԿԱՏՄԱՄԲ ՀԱՐՁԱԿՈՒՄՆԵՐ 1537

1. Արգելված զենքերի կիրառումը խաղաղ բնակչության և քաղաքացիական օբյեկտների նկատմամբ 1537
2. ԱԹՍ-ների կիրառումը Արցախի և Հայաստանի քաղաքացիական բնակավայրերի նկատմամբ..... 1538
3. Հայկական կողմի քաղաքացիական անձանց և զինձառայողների նկատմամբ ադրբեջանական զինված ուժերի դաժանություններն ու խոշտանգումները 1540
4. Քիմիական տարրեր պարունակող զենքի օգտագործում.....1543
5. Զինված հարձակումներով երեխաներին թիրախավորելը և երեխաների իրավունքների խախտումները.....1545
6. Լրագրողների նկատմամբ հարձակումներն ու նրանց իրավունքների խախտումները Ադրբեջանական զինված ուժերի կողմից.....1547
7. Ադրբեջանական զինված հարձակումները Հայաստանի Տավուշի մարզի քաղաքացիական բնակավայրերի նկատմամբ 2020 թվականի հուլիսին..... 1549
8. Մեծամորի ատոմային էլեկտրակայանը հրթիռակոծելու ադրբեջանական պաշտոնական սպառնալիքը՝ որպես քաղաքացիական բնակչությանն ուղղված ցեղասպան քաղաքականության դրսևորում 1551

ԳԼՈՒԽ 2. ԳԵՐԻՆԵՐԻՆ ԶՎԵՐԱԴԱՐՁՆԵԼԸ, ՆՐԱՆՑ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՇԱՐՈՒՆԱԿԱԿԱՆ ԿՈՊԻՏ ԽԱԽՏՈՒՄՆԵՐԸ ԵՎ ՄԱՐԴԱՍԻՐԱԿԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՆԵՐԻ ՊԱՐԲԵՐԱԿԱՆ ԽԱԹԱՐՈՒՄՆԵՐԸ ԱԴՐԲԵՋԱՆԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿՈՂՄԻՑ 1552

1. Գերիների ազատ արձակման և նրանց չվերադարձնելու միջազգային պահանջների խախտումները՝ իրավական ընթացակարգեր չարաշահելու և դրանց էությունը նենգափոխելու միջոցով.....1553

ԳԼՈՒԽ 3. ՊԵՏԱԿԱՆ ԱԶԱԿՑՈՒԹՅԱՄԲ ՀԱՅԱՏՅԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԷԹՆԻԿ ՇԱՐԺԱՌԻԹՆԵՐՈՎ ԹՇՆԱՄԱՆՔԻ ՔԱՐՈՂԸ ԱԴՐԲԵՋԱՆՈՒՄ..... 1559

1. Հայատյացության խրախուսումը և թշնամանքի քարոզը՝ որպես ադրբեջանական պետական քաղաքականության մաս 1559

2. Հայատյացությունն ու թշնամանքը Ադրբեջանի մշակութային գործիչների ու մտավորականների հանրային խոսքում 1563
3. Հայատյացությունը ադրբեջանական և թուրքական սոցիալական ցանցերում 1564
- ԳԼՈՒԽ 4. ՍՅՈՒՆԻՔԻ ԵՎ ԳԵՂԱՐՔՈՒՆԻՔԻ ՍԱՀՄԱՆԱՅԻՆ ԲՆԱԿԻՉՆԵՐԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ԽԱԽՏՈՒՄՆԵՐԸ ՍԱՀՄԱՆՆԵՐԻ ՀԵՏ ԿԱՊՎԱԾ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՈՒՄ ...1568

ԲԱԺԻՆ 1. ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԸ ԵՎ ԱՌԱՋԸՆԹԱՑԻ ՌԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ ՈՒՂՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

ԳԼՈՒԽ 1. ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԸ ԵՎ ԱՆԿԱԽՈՒԹՅԱՆ ԵՐԱՇԽԻՔՆԵՐԸ

Մարդու իրավունքների պաշտպանի հաստատությունը՝ որպես պետության իրավական համակարգի մաս և մարդու իրավունքների ազգային հաստատություն, 2004 թվականից գործունեությունը սկսելուց ի վեր անցել է զարգացման մի քանի փուլ: Դրանցից յուրաքանչյուրը միտված է եղել ապահովելու կառույցի կայուն զարգացումը, ինչպես նաև մարդու իրավունքների պաշտպանության համակարգի բարելավմանը: Հաստատությունն անցել է զարգացման արժանապատիվ ճանապարհ՝ հաղթահարելով բարդություններ, ինչպես նաև նպաստելով երկրի մարդու իրավունքների և ժողովրդավարության զարգացմանը:

Հաստատության զարգացման վրա հիմնարար ազդեցություն ունեցան 2015 թվականի սահմանադրական փոփոխություններն այն իմաստով, որ դրանք դրեցին Պաշտպանի գործունեության նոր ուղղությունների հիմքեր ու նախատեսեցին անկախության ավելի բարձր երաշխիքներն: Այս փոփոխությունները և դրա հիման վրա 2016 թվականին ընդունված «Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» սահմանադրական նոր օրենքը որակապես նոր հիմքեր ապահովեցին մեր երկրի իրավական համակարգում Պաշտպանի՝ որպես սահմանադրական մարմնի տեղի ու դերի համար:

Այդ փոփոխությունների հիման վրա զարգացվեցին Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատանքի նոր ուղղություններ (մարդու իրավունքների կրթություն, գործարարության ոլորտում իրավունքների պաշտպանություն սեփական գործունեության արդյունքների վրա հիմնված օրենսդրական նախագծի մշակում և այլն):

Հատուկ ընդգծման ենթակա է, որ գործող Սահմանադրությամբ Պաշտպանին դիմելն առանձին հոդվածով սահմանված է իբրև սահմանադրական բացարձակ իրավունք՝ նախատեսելով մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքների և ազատությունների վերաբերյալ 2-րդ գլխում:

Ավելին, Սահմանադրությամբ ամրագրվեց Պաշտպանի վերաբերյալ առանձին գլուխ, որով նախատեսվեցին Պաշտպանի գործառույթներին և լիազորություններին, ընտրությանը, ինչպես նաև գործունեության երաշխիքներին վերաբերող կարգավորումներ: Սահմանադրության փոփոխությունների հիմքով 2016 թվականին ընդունվեց և 2017 թվականին ուժի մեջ է մտավ «Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» ՀՀ սահմանադրական օրենքը¹, որն ավելի բարձր իրավական ուժ ունի, քան մյուս օրենքները:

¹ Սույն հաղորդման սույն բաժնում այսուհետ՝ Օրենք:

Քննարկվող օրենսդրական փոփոխություններով ընդլայնվեցին Պաշտպանի և նրա աշխատակազմի գործունեության երաշխիքները, ինչպես նաև իրավասության ոլորտները: Օրինակ՝ նախատեսվեց, որ Պաշտպանը, բացի պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների ու պաշտոնատար անձանց դեմ ներկայացված բողոքներից, իրավասու է քննարկել նաև հանրային ծառայության ոլորտում գործող, ինչպես նաև պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների պատվիրակած լիազորություններն իրականացնող կազմակերպությունների կողմից մարդու իրավունքների ենթադրյալ խախտումների վերաբերյալ հարցերը: Ամրագրվեց, որ Պաշտպանը հանդիսանում է «տոշտանգումների և այլ դաժան, անմարդկային կամ արժանապատվությունը նվաստացնող վերաբերմունքի կամ պատժի դեմ» ՄԱԿ-ի՝ 1984 թվականի կոնվենցիայի 2002 թվականի դեկտեմբերի 18-ին ընդունված կամընտիր արձանագրությամբ սահմանված կանխարգելման ազգային մեխանիզմ, ինչպես նաև «Երեխայի իրավունքների մասին» ՄԱԿ-ի՝ 1989 թվականի նոյեմբերի 20-ին ընդունված կոնվենցիայի դրույթների կիրառության մշտադիտարկում, ինչպես նաև երեխաների իրավունքների խախտումների կանխարգելում և պաշտպանություն իրականացնող մարմին: Նշված օրենսդրական փոփոխություններն առավել մանրամասն քննարկվում են Պաշտպանի 2017 թվականի տարեկան հաղորդման մեջ:

Կատարված փոփոխություններից հետո՝ 2018 թվականի հունիսի 13-ին ընդունվել է «Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական օրենքում լրացումներ և փոփոխություններ կատարելու մասին» ՀՀ սահմանադրական օրենքը: Դրանով նախատեսվել է, որ Պաշտպանն իրականացնում է «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների մասին» ՄԱԿ-ի՝ 2006 թվականի դեկտեմբերի 13-ին ընդունված կոնվենցիայի դրույթների կիրառության մշտադիտարկում, ինչպես նաև հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց իրավունքների խախտումների կանխարգելում և պաշտպանություն:

Ընդգծման ենթակա է այն, որ այս նոր իրավական լուծումները հնարավորություն տվեցին ավել ուժեղացնել Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասնագիտական մոտեցումները՝ աշխատանքին ներգրավելով բժիշկների, հոգեբանների, սոցիալական աշխատողների և այլն: Դրանից բացի, Պաշտպանի գործունեությանն առավել լայն ներգրավում ապահովվեց քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունների ու անկախ մասնագետների համար:

Օրենսդրական զարգացմանն առնչվող մեկ այլ կարևոր հարց վերաբերում է հատուկ խմբերի իրավունքների վերաբերյալ Պաշտպանին դիմում ներկայացնելու հարցին: Մասնավորապես, այլ անձի իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության նպատակով Պաշտպանին դիմելու իրավունք ունեցող անձանց շարքում ամրագրվել են նաև ազատությունից զրկված անձանց և զինծառայողների մերձավոր ազգականներին: Նշված փոփոխությունը բխել գործնականում արձանագրված բարդություններից և միտված է եղել

ապահովելու քննարկվող խումբ անձանց իրավունքների առավել արդյունավետ պաշտպանությանը:

Ավելին, այսպիսի լուծումը թույլ կտա ապահովել նրանց իրավունքների ենթադրյալ խախտումների ժամանակ Պաշտպանի աջակցությունը ստանալու հնարավորությունը նաև այն դեպքերում, երբ վերջիններս հնարավորություն չեն ունենա անձամբ դիմելու Պաշտպանին: Այս նույն սկզբունքով, կարևոր էր նաև անձի իրավունքների պաշտպանության նպատակով Մարդու իրավունքների պաշտպանի դիմելու հասարակական կազմակերպությունների հնարավորության ամրագրումը:

2020 թվականի ընթացքում տեղի ունեցան աղետալի իրադարձություններ՝ նոր կորոնավիրուսի (COVID-19) համավարակը և ադրբեջանական լայնածավալ հարձակումները սկզբունքորեն փոխեցին Պաշտպանի գործունեության առանձնահատկություններն ու ուղղությունները: Հասկանալիորեն բացարձակ անհրաժեշտ դարձավ լայնածավալ հրատապ 24-ժամյա փաստահավաք աշխատանքներ իրականացնել, ամրագրել ադրբեջանական զինված ուժերի պատերազմական հանցագործությունների վերաբերյալ ապացույցներ, տալ անհրաժեշտ գնահատականներ և ներկայացնել դրանք հանրությանն ու միջազգային կառույցներին: Խնդիրը չափազանց բարդանում էր, քանի որ ստիպված էինք աշխատանքները տանել համավարակի պայմաններում:

1. Մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության երաշխիքները և առաջ եկած խնդիրները

Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատանքի արդյունավետության գրավականն է նաև օրենսդրական այն երաշխիքները, որոնք ապահովում են ինստիտուցիոնալ անկախության անհրաժեշտ մակարդակ:

Այդ երաշխիքները հատկապես ուժեղացվեցին 2017 թվականին՝ սահմանադրական օրենքի ուժի մեջ մտնելուց հետո՝ նույնիսկ ապահովելով այնպիսի պայմաններ, որոնք յուրահատուկ են միջազգային առաջատար փորձի տեսանկյունից:

Նախ, կարևոր էր սահմանադրական օրենքի մակարդակով ամրագրելը, որ Պաշտպանի աշխատակազմում² պաշտոն զբաղեցնող անձինք չեն կարող բացատրություն տալ կամ հարցաքննվել Պաշտպանին հասցեագրված դիմումների կամ բողոքների էության կամ դրանց ուսումնասիրությունների արդյունքում Պաշտպանի կայացրած որոշումների վերաբերյալ, ինչպես նաև դրանք այլ անձանց տրամադրել ծանոթացման՝ առանց Պաշտպանի գրավոր համաձայնությամբ: Ընդ որում, այս նույն պահանջը վերաբերում է նաև խոշտանգումների կանխարգելման ազգային մեխանիզմի շրջանակներում Պաշտպանի հետ համատեղ աշխատող հասարակական կազմակերպությունների ներկայացուցիչներին և անկախ

² Սույն հաղորդման սույն բաժնում այսուհետ՝ Աշխատակազմ:

փորձագետներին: Այս նոր լուծումը կարևոր է հատկապես բողոք ներկայացրած անձանց վստահության տեսանկյունից:

Ավելին, ՀՀ քրեական օրենսգրքի 332.1-րդ հոդվածով սահմանվեց առանձին հանցակազմ, որը պատասխանատվություն է նախատեսում Պաշտպանի լիազորությունների իրականացմանը խոչընդոտելու, այդ թվում՝ նրա գործունեությանը ցանկացած ձևով միջամտելու, իսկ 2017 թվականից սկսած՝ նաև Պաշտպանի՝ օրենքով սահմանված լիազորությունների իրականացման հետ կապված՝ նրա կամ նրա որոշմամբ հանդես եկող իրավասու անձի մուտքը ցանկացած վայր չթույլատրելու համար:

Սահմանադրությամբ և դրա հիման վրա ընդունված սահմանադրական օրենքով սահմանվեց Պաշտպանի ֆինանսական անկախության երաշխիքներ: Նախ, Սահմանադրության 193-րդ հոդվածի 4-րդ մասի համաձայն՝ Պետությունն ապահովում է Պաշտպանի գործունեության պատշաճ ֆինանսավորումը:

Դրանից բացի, յուրաքանչյուր տարի Պաշտպանի և Աշխատակազմի, ինչպես նաև Պաշտպանի՝ որպես կանխարգելման ազգային մեխանիզմի ֆինանսավորման համար **պետական բյուջեով նախատեսված հատկացման չափը չի կարող պակաս լինել նախորդ տարվա պետական բյուջեով նախատեսված հատկացման չափից:** Այս փոփոխությունը հատկապես ունեցավ հիմնարար նշանակություն, սահմանեց ինստիտուցիոնալ անկախության նոր նշաճող ու դարձավ միջազգային լավագույն փորձի օրինակ:

Նշված երաշխիքներից զատ ներպետական օրենսդրությամբ նախատեսվում են Պաշտպանի և Աշխատակազմի գործունեության այլ երաշխիքներ (պատասխանատվության մեխանիզմներ և այլն), որոնք նպաստում են կառույցի լիազորությունների արդյունավետ իրականացմանը:

Չնայած առկա հիմնարար երաշխիքներին՝ արձանագրվել են զարգացումներ, որոնք պարունակել են Պաշտպանի գործունեության ինստիտուցիոնալ խոչընդոտների իրական վտանգներ: Դրանք կապված են եղել նշված ֆինանսական անկախության երաշխիքի վերացման, Պաշտպանի աշխատակազմի տեխնիկական հնարավորությունները նվազեցնելու, ինչպես նաև սոցիալական մեղիայում Պաշտպանի գործունեության դեմ ակնհայտ կազմակերպմամբ սխալ կամ կեղծ տեղեկություններ տարածելուն, ատելության ու վիրավորանքի բարձր չափաբաժնի և մի շարք այլ հարցերի հետ:

Այսպես, 2020 թվականին Կառավարությունն անսպասելիորեն նախաձեռնեց «Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» սահմանադրական օրենքում սահմանված ֆինանսական անկախության երաշխիքի վերացման օրենսդրական փոփոխություն նախատեսող նախագիծ: Այս փոփոխությունը կարող է հանգեցնել Մարդու իրավունքների պաշտպանի անկախության վերացման լրջագույն ռիսկերի:

Այս նախագիծը պետք է դիտարկել այլ գործոնների համատեքստում, այդ թվում՝ կապված հաստատության տեխնիկական կարողությունների (ավտոմեքենաների) չհիմնավորված

կրճատման հետ: Նախագծի հետ կապված սկզբունքային ռիսկերը պետք է դիտարկել նաև Մարդու իրավունքների պաշտպանի հաստատության վերաբերյալ այն ինստիտուցիոնալ ակնհայտ ոչ ճիշտ պատկերացումների լույսի ներքո, որ ակնհայտ երևում է նախագծի հիմնավորումներից ու գործադիր իշխանության մարմնի պարզաբանումներից՝ միջազգային պահանջների բացարձակ անտեսմամբ:

Այս առնչությամբ Պաշտպանը հանդես է եկել հրապարակային հայտարարությամբ և մամուլի ասուլիսով, որոնցում արված հիմնական դիտարկումները հանգում են հետևյալին.

Մարդու իրավունքների ազգային հաստատություններին վերաբերող միջազգային պահանջների կոպիտ խախտմամբ՝ «Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» ՀՀ սահմանադրական օրենքում փոփոխություն առաջարկող այս նախագիծը Կառավարությունը ո՛չ մշակման, ո՛չ քննարկման, ո՛չ շրջանառության փուլում որևէ կերպ չի քննարկել Պաշտպանի հաստատության հետ, որևէ անգամ կարծիք չի հայցվել: Ինքնին նախագծերի մշակման ու շրջանառության փաստն անսպասելի էր եղել Մարդու իրավունքների պաշտպանի համար: Պաշտպանն իր նախաձեռնությամբ է երկու նախարարական կոմիտեի ոչ հրապարակային նիստի մասնակցել, ներկայացրել սկզբունքային նկատառումներ, սակայն դրանք որևէ կերպ հաշվի չեն առնվել:

Ավելին, նախագծերի շրջանառության պահից մինչև դրանց ընդունումը Կառավարության 2021 թվականի մարտի 11-ի նիստում Մարդու իրավունքների պաշտպանի հաստատության հետ Ֆինանսների նախարարությունը կամ Գործադիր իշխանության իրավասու այլ մարմին որևէ քննարկում չի նախաձեռնել՝ չնայած Պաշտպանի բազմաթիվ առաջարկներին: Այն ընդունվել է անսպասելի՝ որպես չզեկուցվող հարց Կառավարության հերթական նիստում: Մարդու իրավունքների պաշտպանը նախագծի ընդունման մասին տեղեկացել է միայն նիստից հետ:

ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանն ինքն է նշել, որ մասնակցել է Ֆինանսատնտեսական նախարարական կոմիտեի 2020 թվականի սեպտեմբերի 22-ի և 2021 թվականի հունվարի 26-ի նիստերին: Պաշտպանն այդ նիստերին իրավական հստակ փաստարկվածությամբ անդրադարձել է նախագծի անթույլատրելի ու ռիսկային լուծումներին Մարդու իրավունքների պաշտպանի հաստատության սահմանադրական ու միջազգային դերի տեսանկյունից: Այդ մտահոգություններն ու առարկությունները, սակայն, արժանացել են խիստ անհամարժեք հակափաստարկման, Մարդու իրավունքների պաշտպանի հաստատության դերին հակասող պատկերացումներով քննարկման ու ի վերջո ընդունվել են առանց որևէ մաս անգամ հաշվի առնելու Պաշտպանի հիմնավորումները:

Հետևաբար, առանց Մարդու իրավունքների պաշտպանի սկզբունքային մտահոգությունների որևէ փարատման ինքնին կոմիտեներում նախագծի քննարկման փաստը որևէ հիմք չի տալիս նշել, թե նախագծի ընդունումը մասնակցային և հավասարակշռված լուծում է: Սրան ևս պետք է ավելացնել այն, որ բյուջետային համակարգի կարգավորումների

նման սկզբունքային փոփոխությունները ՀՀ կառավարության մարտի 11-ի նիստում ընդունվել են առանց հանրային քննարկման՝ որպես չզեկուցվող հարց ու առանց Մարդու իրավունքների պաշտպանին այդ մասին տեղյակ պահելու, անսպասելի կերպով:

Իբրև նախագծով հետապնդվող նպատակ՝ Ֆինանսների նախարարության պարզաբանումները բխում են ոչ թե նախագծային լուծումներից և դրա պայմաններում իրավակիրառման փոփոխության տրամաբանական կապից, այլ իրենցից պարզապես ներկայացնում են բարի ցանկություններ, խոստումներ ու հավաստիացումներ: Այսպես, նշվում է, թե նախագծով նախատեսվում է «բարեփոխել բյուջետային համակարգի կարգավորումները՝ հաշվի առնելով արդի աշխարհում բյուջետային ծախսերի քաղաքականության վերաբերյալ պատկերացումները և մեր երկրում տարիների ընթացքում կուտակված փորձը», ինչն այդպես էլ նախագծի հիմնավորումներում առարկայական չի արտացոլվել:

Մինչդեռ, գործնականում որևէ խնդիր կամ որևէ օրինակ չի ներկայացվում, թե ում մոտ և ինչ հիմնավորմամբ կարող են խնդրո առարկա կարգավորումները ստեղծել իրավական առումով անընդունելի «տպավորություն»:

Այս ամենի հետ միասին, նախագծի ընդունման հիմնավորումները միակողմանի են, ամբողջությամբ կազմված են մեխանիկական ու միայն ֆինանսական տեսանկյունից՝ առանց քննարկելու բովանդակային՝ մարդու իրավունքների համակարգին և Պաշտպանի հաստատության անկախության սկզբունքային հարցին վերաբերող հանգամանքները:

Դրանք որևէ կերպ հաշվի չեն առնում մարդու իրավունքների գերակայությունները, մարդու իրավունքների պաշտպանության խնդիրները կոնկրետ ոլորտներում: Անտեսում են Մարդու իրավունքների պաշտպանի հաստատությանը վերաբերող միջազգային պահանջներն ու աշխատանքի առանձնահատկությունները երկրում, ինչպես նաև այն, որ Մարդու իրավունքների պաշտպանի հաստատության պաշտպանված ու անկախ աշխատանքի երաշխավորումը պետության պոզիտիվ պարտավորությունն է:

Այս պարտավորություն է ամրագրված ՀՀ Սահմանադրության 191-րդ հոդվածում:

Այն, որ նախագիծը խտրական բնույթ ունի, հաստատվում է, օրինակ, Կառավարության այն որոշմամբ, որ գրեթե կրկնակի բարձր չափերով բարձրացվեցին Ոստիկանության ծառայողների աշխատավարձեր, իսկ Մարդու իրավունքների պաշտպանի հաստատության բյուջեն, որ ամենափոքրերից է պետական հաստատությունների թվում, կրճատվում է երկրի տնտեսության համար գումարներ տնտեսելու նպատակով:

Որպես նախագծի առջև դրված խնդիր՝ նշվում է «Ի հակադրություն ներկա կարգավորումների շատ հաճախ զգազմունքային դրսևորումների, ձևավորել միջավայր, որտեղ ՀՀ Ազգային ժողովը հնարավորություն կունենա յուրաքանչյուր տարվա պետական բյուջեի մասին օրենքում լավագույնս արտացոլել Սահմանադրությամբ և օրենքներով ստանձնված պարտավորություններին համահունչ բյուջետային հատկացումները»:

Պաշտոնական պարզաբանումներում Ֆինանսների նախարարությունը բերել է մարզային բաժինների հետ կապված օրինակ ու դրանով բացահայտել այդ օրինակի որևէ կապ չունենալը իր իսկ փաստարկների հիմնավորման համար:

Նախ, նույնիսկ եթե մի պահ պատկերացնենք, որ Կառավարությունը Մարդու իրավունքների պաշտպանին տրամադրել է ֆինանսական միջոցներ բոլոր մարզերում ստորաբաժանումներ ունենալու համար, ապա, իհարկե, պարզ է, որ հաջորդ տարի ֆինանսավորումն արդեն հատկացվելու է այնքան, որքան անհրաժեշտ է այդ ստորաբաժանումների գործունեության, այլ ոչ թե գոյություն չունեցող լրացուցիչ 10 մարզային ստորաբաժանում համար: Հենց դրա համար է Մարդու իրավունքների պաշտպանն անընդհատ առաջարկում իրականացնել նախագծերի քննարկում, որը շարունակաբար մերժում է Կառավարությունը:

Եվ ի վերջո, չպետք է մոռանալ, որ հենց Կառավարության կողմից ֆինանսավորում չհատկացնելու պատճառով են ժամանակին սկզբունքորեն կրճատվել Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի մարզային ստորաբաժանումները: Հետևաբար, այս օրինակն ակնհայտ անտեղի է և հատուկ Ֆինանսների նախարարությունը ներկայացրել է այնպես, որ ստեղծի միայն իր հիմնավորումների տեսանկյունից ձեռնտու պատկեր:

Այս նախագիծը չընդունելու կոչերով Freedom House և Association for the Prevention of Torture միջազգային հանրահայտ իրավապաշտպան կազմակերպությունները, Մարդու իրավունքների ազգային հաստատությունների եվրոպական ցանցի նախագահը, հարցին հետևում է Եվրոպային խորհրդի Վենետիկի հանձնաժողովը և այլն: Այդ դիտարկումներում ուղիղ անդրադարձ կա նաև այն հարցին, որ դա կարող է վտանգել Մարդու իրավունքների պաշտպանի հաստատության միջազգային «A» կարգավիճակը:

Հատուկ ենք արձանագրում, որ Մարդու իրավունքների պաշտպանի վերը նշված բոլոր նկատառումները բացառապես ինստիտուցիոնալ բնույթի են և արված են բացառապես մասնագիտական սկզբունքներով:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության ընթացքում խնդիրներ առաջացնող արատավոր երևույթ էր Պաշտպանի հասցեին իր գործունեության իրականացման կապակցությամբ գլխավորապես կեղծ էջերից կամ օգտահաշիվներից կազմակերպվածության բարձր աստիճանի ատելության ու վիրավորանքի, ինչպես նաև ակնհայտ կեղած կամ սխալ տեղեկությունների տարածումը: Խնդիրն այն աստիճան էր սրվել, որ Պաշտպանը ստիպված էր հայտարարել, որ դա նաև իրականացվում կամ համակարգվում է բարձրաստիճան պաշտոնատար անձանց կողմից: Այդ ամենը հստակ նպատակ է ունեցել՝ ստեղծել սխալ պատկերացումներ հաստատության գործունեության վերաբերյալ ու հնարավորության դեպքում այդպիսի քննարկումների ներքաշել հնարավորինս շատ իրական օգտատերերի, ազդել հաստատության հեղինակության վրա:

Այս ամենի հիմքում դրվում էր նաև այն, որ Մարդու իրավունքների պաշտպանից ակնկալվում էր անել գործողություններ, որ վերապահված են իրավապահ մարմիններին կամ դատարանին: Հարցն ակնհայտորեն վերաբերում է հարցերի, որոնք Պաշտպանը չի էլ կարող լուծել (օրինակ՝ մասնավոր անձանց կողմից պաշտոնատար անձանց նկատմամբ ենթադրյալ հանցանքներ կատարելու համար պատասխանատվության միջոցներ ձեռնարկելուն և այլն):

2. Մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության հիմնարար ուղղությունները

2020 թվականին ևս Մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեությունն ընդգրկել է երկու հիմնարար ուղղություն՝ կոնկրետ դեպքերով բողոքների ու դիմումների քննարկում և համակարգային խնդիրների լուծմանն ուղղված քայլեր: Վերջինն իր հերթին հետապնդում է նաև կանխարգելիչ նպատակ՝ բացառելու համար ապագայում իրավունքների խախտման դեպքերը:

Անհատական դեպքերի վերաբերյալ դիմումների ու բողոքների քննարկումներն իրականացվում են Օրենքով նախատեսված երկու հիմնարար ուղղությամբ՝ բողոքի և սեփական նախաձեռնությամբ հարցի քննարկման ընթացակարգերով: Հատկանշական է, որ նման դեպքերի ուսումնասիրման ընթացքում բարձրացվեն նաև համակարգային խնդիրներ: Անհատական դեպքերի քննարկման շրջանակում իրականացվում են Օրենքով նախատեսված գործողությունները: Օրինակ՝ պարզաբանումներ են պահանջվում իրավասու պետական մարմիններից և կազմակերպություններից, իրականացվում են հարցերի՝ ներպետական և միջազգային վերաբերելի կարգավորումների վերլուծություններ և այլն: Իրականացված գործողությունները հետապնդում են Պաշտպանի սահմանադրական լիազորության՝ մարդու խախտված իրավունքների և ազատությունների վերականգնման իրականացում: Այս առումով անհրաժեշտ է արձանագրել, որ 2018 թվականի ընթացքում աճել է Պաշտպանին հասցեագրված բողոքների, ինչպես նաև դրական արդյունքով ավարտված գործերի թիվը:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության երկրորդ հիմնարար ուղղությունը համակարգային խնդիրների վերհանումն ու դրանց լուծման համար անհրաժեշտ ուղիների նախանշումն է: Ինչպես արդեն նշվեց, նման խնդիրների հայտնաբերման հիմնական ուղղություններից է անհատական դիմումների քննարկումը: Այս առումով հատկանշական է, որ խնդրի համակարգային լինելու համար պարտադիր պայման չէ դիմումների մեծ քանակը, դա կարող է արձանագրվել նույնիսկ մեկ դիմումի քննարկման շրջանակում: Օրինակ՝ մարդու իրավունքների և ազատությունների խախտման առկայության մասին արձանագրված որոշումը կարող է նախանշել նաև օրենսդրական խնդիր:

Ինչպես արդեն վերը նշվեց, 2020 թվականի ընթացքում տեղի ունեցան աղետալի իրադարձություններ՝ նոր կորոնավիրուսի (COVID-19) համավարակը և Արցախի ու Հայաստանի դեմ ադրբեջանական լայնածավալ հարձակումները սկզբունքորեն փոխեցին Պաշտպանի գործունեության ուղղություններն այն առումով, որ գործ ունեինք մարդու

իրավունքների այնպիսի կոպիտ խախտումների, պատերազմական ու մարդկության դեմ ուղղված հանցագործությունների հետ, որոնք նախադեպը չեն ունեցել: Ընդ որում, բոլոր հաղորդումներն ու զեկույցները հայերենից բացի կազմվում էին մինչև 6 օտար լեզվով՝ անգլերեն, ռուսերեն, ֆրանսերեն, արաբերեն, չինարեն, իսպաներեն:

Սա, իհարկե, բացառիկ ջանքեր էր պահանջում Հայաստանի մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմից, որոնք նաև իրացվում էին Արցախի մարդու իրավունքների պաշտպանի հետ ամենօրյա սերտ համագործակցությամբ: Իրավունքների խախտումները բազմազան էին՝ սկսած Արցախի խաղաղ բնակավայրերը զանգվածային ավերածությունների ենթարկելուց մինչև բացառիկ ցինիզմով դաժան վերաբերմունք քաղաքացիական անձանց ու զինծառայողների դեմ: Այս բոլոր խախտումները մանրամասն արտացոլված են ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի, ինչպես նաև Արցախի մարդու իրավունքների պաշտպանի հետ համատեղ զեկույցներում ու հաղորդումներում: Դրանք հրապարակված են ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի հաստատության www.ombuds.am պաշտոնական կայքում, սոցիալական ցանցերի պաշտոնական էջերում և լայնորեն տարածվել լրատվամիջոցներով, ուստի սույն տարեկան հաղորդմամբ այդ զեկույցների մանրամասները հնարավոր չի լինի ներկայացնել՝ ծավալի օբյեկտիվ սահմանափակումների պատճառով: Խոսքը վերաբերում է ինչպես 2020 թվականի հուլիսյան, այնպես էլ սեպտեմբեր-նոյեմբեր ամիսների զինված հարձակումներին:

1.1 Մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության հիմնական ուղղությունները նորմատիվ իրավական ակտերի կադրելազորման ոլորտում

Մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեությունն իր բնույթով պետք է լինի նաև կանխարգելիչ: Անհատական դիմումների քննարկումից և օրենքով վերապահված այլ գործառույթների իրականացումից վերհանված խնդիրներին հաճախ կարիք է լինում ցուցաբերել ինստիտուցիոնալ մոտեցում: Այդ առումով Պաշտպանի գործառույթները կարելի է դասակարգել հետևյալ հիմնական ուղղությունների՝

1. օրենքների և ենթօրենսդրական ակտերի նախագծերի մշակում.
2. օրենքների, Ազգային ժողովի որոշումների, Հանրապետության նախագահի հրամանագրերի և կարգադրությունների, Կառավարության և վարչապետի որոշումների, ենթօրենսդրական նորմատիվ իրավական ակտերի Սահմանադրության 2-րդ գլխի դրույթներին համապատասխանության հարցերով Սահմանադրական դատարան դիմումի հասցեագրում.
3. մինչև մարդու իրավունքներին և ազատություններին վերաբերող նորմատիվ իրավական ակտերի նախագծերի ընդունումը դրանց վերաբերյալ իրավասու մարմին գրավոր, իսկ առանձին դեպքերում՝ բանավոր կարծիքների տրամադրում.

4. Սահմանադրական դատարանում քննվող՝ Սահմանադրության 2-րդ գլխի դրույթներին հակասությանը վերաբերող դիմումների վերաբերյալ հատուկ կարծիքների ներկայացում:

Այս հիմնական ուղղություններով աշխատանքն իրականացվում է Պաշտպանի՝ նորմատիվ իրավական ակտերի կատարելագործմանն առնչվող սահմանադրական լիազորության շրջանակում: Սա թույլ է տալիս ոչ միայն նպաստել ներպետական օրենսդրության զարգացմանը, այլ նաև անհատական դիմումներից, մշտադիտարկումներից և այլ աղբյուրներից վերհանված խնդիրների լուծմանն ուղղված քայլեր ձեռնարկել:

1.1.1 Օրենքների և ենթաօրենսդրական ակտերի նախագծերի մշակումը

Դեռևս 2017 թվականից գործադրվել է նոր պրակտիկա, որը ենթադրում է, որ մարդու իրավունքներին առնչվող համակարգային խնդիրների լուծման ուղղությամբ մշակվում են օրենսդրական նախագծեր, դրանք շրջանառվում են իրավասու պետական մարմինների, ինչպես նաև համապատասխան հասարակական կազմակերպությունների շրջանակներում և ներկայացվում կառավարության և խորհրդարանի քննարկմանը:

➤ *Կալանավորված անձանց տեսակցությունների և հեռախոսային խոսակցությունների նկատմամբ արգելքի համակարգի բարեփոխում*

Պաշտպանը մշակել է օրենքների նախագծեր, որոնցով առաջարկվում է հետևյալը.

- կալանավորված անձանց տեսակցությունը մերձավոր ազգականների հետ արգելելը նախատեսել՝ որպես դատավարական հարկադրանքի միջոց,
- նշված դատավարական հարկադրանքի միջոցը մինչդատական վարույթում կիրառել միայն քննիչի պատճառաբանված միջնորդությամբ՝ դատախազի որոշմամբ կամ դատախազի սեփական նախաձեռնությամբ,
- դատական քննության փուլում կալանավորված անձի տեսակցությունը մերձավոր ազգականի հետ արգելելու ձևով դատավարական հարկադրանքի միջոցը կիրառել դատարանի որոշմամբ,
- սահմանել կալանքի տակ գտնվելու ընթացքում մերձավոր ազգականի հետ մեղադրյալի տեսակցությունն արգելելու հստակ հիմքեր,
- դատավարական հարկադրանքի նշված միջոցը կիրառել միայն կալանավորված անձի այն մերձավոր ազգականի նկատմամբ, ում տվյալները հստակ նշված են որոշման մեջ,
- նախատեսել դատավարական հարկադրանքի նշված միջոցը կիրառելու վերաբերյալ որոշումն անհապաղ, բայց ոչ ուշ, քան 24 ժամվա ընթացքում կալանավորված անձին, նրա պաշտպանին՝ քրեական գործով վարույթին մասնակցության դեպքում, ինչպես նաև կալանավորվածներին պահելու վայրի վարչակազմին ուղարկելու հստակ պահանջ,
- նախատեսել քննիչի միջնորդությամբ կամ դատախազի նախաձեռնությամբ հարկադրանքի նշված միջոցի ժամկետի երկարացման անհրաժեշտության և

իրավաչափության հարցերը վերանայելու և այդ մասին պատճառաբանված որոշում կայացնելու պահանջ,

- դատավարական հարկադրանքի միջոցի հետագա կիրառման անհրաժեշտության վերացման դեպքում նախատեսել դատախազի կամ դատախազի համաձայնությամբ՝ քննիչի կողմից այն վերացնելու պարտականություն,

- նախատեսել դատական քննություն նշանակելու մասին որոշման մեջ կալանավորված անձի տեսակցությունը մերձավոր ազգականի հետ արգելելը վերացնելու, փոխելու կամ ընտրելու մասին որոշումներ բովանդակելու պահանջ:

➤ Փաստաբանի մասնագիտական գործունեությանը խոչընդոտելու քրեականացում

Սույն նախագծով առաջարկվում է ընդլայնել փաստաբանի գործունեությանը խոչընդոտելու համար քրեական պատասխանատվության շրջանակները՝ պաշտոնատար անձից բացի որպես հանցակազմի սուբյեկտ ամրագրելով նաև ցանկացած այլ անձի, ով կխոչընդոտի փաստաբանի օրինական գործունեությանը:

Նախագծով առաջարկվում է նաև առանձին դրույթով պատասխանատվություն նախատեսել փաստաբանի գործունեությունը խոչընդոտելու համար, եթե դա դրսևորվել է իր վստահորդին տեսակցելու նպատակով՝ ազատությունից զրկման ցանկացած վայր փաստաբանի մուտքն ապօրինի չթույլատրելու միջոցով:

➤ Սահմանադրական դատարանի որոշումների կատարում օրենսդրական փոփոխությունների միջոցով

Դեռևս 2018 թվականին Պաշտպանի և Սահմանադրական դատարանի աշխատակազմերն իրականացրել են ՀՀ սահմանադրական դատարանի 2015-2016 թվականների որոշումների կատարման վիճակի համատեղ ուսումնասիրություն:

Այդ ուսումնասիրության արդյունքում մշակվել է օրենսդրական փոփոխությունների նախագիծ՝ ուղղված Սահմանադրական դատարանի որոշումներում բարձրացված օրենսդրական բացերի ու թերությունների վերացմանը: Նախագծերը սահմանված կարգով շրջանառվել, ամփոփվել և ուղարկվել են խորհրդարան:

Մինչ այժմ նախագծերը դեռ չեն ընդունվել:

➤ Հակամենաշնորհային կոմպլաենսի ինստիտուտի ներդրումը որպես գործարարության պաշտպանության երաշխիք

Պաշտպանի աշխատակազմում մշակված օրենսդրական նախագծերի փաթեթով առաջարկվում է գործարարների շահերի պաշտպանության նպատակով ներդնել նոր ինստիտուտ՝ հակամենաշնորհային կոմպլաենս:

Այն հակամենաշնորհային օրենսդրության պահանջներին համապատասխանության ներքին ապահովման համակարգ է, որը սահմանվում է տնտեսվարող սուբյեկտի ներքին ակտով: Հակամենաշնորհային կոմպլենսն ուղղված է հակամենաշնորհային օրենսդրության պահանջների պահպանմանը և խախտումների կանխարգելմանը:

Կոմպլենսի՝ որպես հակամենաշնորհային քաղաքականության գործիքի ներդրումը մեր իրավական համակարգում հնարավոր է, օրինակ՝ Տնտեսական մրցակցության պաշտպանության պետական հանձնաժողովի համապատասխան նոր լիազորության օրենսդրական ամրագրմամբ՝ սահմանելով հակամենաշնորհային պահանջների պահպանման արտաքին կանոններ, որոնք տնտեսվարողի համար իբրև հիմք կձառայեն արդեն ներքին միջոցառումներ սահմանելու համար՝ ուղղված հակամենաշնորհային քաղաքականության պահանջների պահպանման ընթացիկ վերահսկողությանը:

➤ Մտավոր սեփականությանը պաշտպանվող ապրանքների ներմուծման գործընթացում իրավապետների իրավունքների երաշխավորումը

Օրենսդրական ակտերի նախագծերի մեկ այլ փաթեթով Պաշտպանն առաջարկում է նախատեսել մտավոր սեփականության օբյեկտներ հանդիսացող կամ պարունակող (կրող) ապրանքների ներմուծման գործընթացի վերաբերյալ գործերով դատարանը, հայցադիմումը վարույթ ընդունելու մասին որոշումը կայացնում է եռօրյա ժամկետում: Հայցադիմումը վերադարձնելու դեպքում այն կրկին ստացվելուց հետո դատարանը հայցադիմումը վարույթ ընդունելու հարցը լուծում է ոչ ուշ, քան այն կրկին ստացվելու հաջորդ օրը:

Առաջարկվում է նաև սահմանել, որ դատարանը հայցադիմումը վարույթ ընդունելու հետ մեկտեղ որոշում է մտավոր սեփականության օբյեկտներ հանդիսացող կամ պարունակող (կրող) ապրանքների ներմուծման բաց թողնումը մաքսային մարմինների կողմից ժամանակավորապես՝ մինչև գործով վերջնական դատական ակտի կայացումը, կասեցնելու հարցը: Պետք է նաև սահմանել, որ պատասխանողի շահերի ապահովման անհրաժեշտությունից ելնելով՝ հայցադիմումը վարույթ ընդունելու հետ մեկտեղ դատարանը որոշում է կայացնում կասեցված ապրանքների մաքսային արժեքի հինգ տոկոսի չափով ապահովված գումարը պետական գանձապետական հաշվից դատարանի դեպոզիտ փոխանցելու մասին:

➤ Գրքերի բոլոր տեսակների օտարումն ավելացված արժեքի գրոյական դրույքաչափով հարկելը

Պաշտպանի առաջարկած մեկ այլ օրենսդրական առաջարկությամբ նախատեսվում է գրքերի բոլոր տեսակների (այդ թվում՝ էլեկտրոնային) օտարումը հարկել ԱԱՀ-ի գրոյական դրույքաչափով:

Մասնավորապես, առաջարկվում է ձեռագիր, տպագիր, էլեկտրոնային կամ այլ կրիչի վրա գետեղված գրական-գեղարվեստական, հասարակական-քաղաքական կամ այլ բովանդակությամբ ստեղծագործության օտարումը հարկել ԱԱՀ-ի զրոյական դրույքաչափով:

1.1.2 Սահմանադրական դատարան դիմումներ ներկայացնելը

• ՀԴՄ կիրառման կանոնները խախտելու համար տուգանքներ նշանակելիս իրավախախտման հանգամանքները հաշվի չառնելը

Սահմանադրական դատարան դիմելու հիմք է հանդիսացել այն, որ Հարկային օրենսգրքով նախատեսված չէ հսկիչ-դրամարկղային մեքենաների կիրառման կանոնները խախտելու համար տուգանքների նշանակման ճկուն մեխանիզմ, այլ սահմանված են տուգանքների ֆիքսված չափեր՝ առանց հաշվի առնելու կոնկրետ իրավախախտման հանգամանքները:

Վերոնշյալ վիճակը չի ապահովում տնտեսական և ձեռնարկատիրական գործունեությամբ զբաղվելու երաշխավորման սահմանադրական պահանջը: Սա իր հերթին հանգեցնում է տնտեսական, ներառյալ՝ ձեռնարկատիրական, գործունեությամբ զբաղվելու սահմանադրական իրավունքի նկատմամբ անհամաչափ միջամտության հարկային մարմինների կողմից:

Այս հարցով Մարդու իրավունքների պաշտպանը Բարձր դատարանից հետ էր վերցրել որոշ ժամանակ առաջ հասցեագրած դիմումը, քանի որ Կառավարության հետ ձեռք էր բերվել պայմանավորվածություն, որ բարեփոխումներով արագ լուծում կտրվի այս հարցին: Սակայն հաշվի առնելով, որ դրանից հետո Կառավարությունը չի ընդունել, որ առկա է սահմանադրականության խնդիր ու այդպիսով փոփոխություններ չեն իրականացվել՝ Պաշտպանը կրկին դիմել է Սահմանադրական դատարան, հաշվի առնելով, որ խնդիրը շարունակում է մնալ արդիական:

Դիմումով բարձրացված խնդրի բովանդակությունն առավել հանգամանալից ներկայացված է սույն հաղորդման «Իրավունքների պաշտպանությունը գործարարության ոլորտում» բաժնում:

• Ռազմական դրության հիմքով կարծիքի արտահայտման և մամուլի ազատության նկատմամբ սահմանափակումների ու վարչական պատասխանատվություն սահմանող դրույթների սահմանադրականությունը

ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանը դիմել է Սահմանադրական դատարան ռազմական դրության հիմքով կարծիքի արտահայտման և մամուլի ազատության նկատմամբ սահմանափակումների ու վարչական պատասխանատվություն սահմանող դրույթների սահմանադրականության հարցով:

Դիմումով ներկայացվել է, որ թեև ռազմական դրության պայմաններում պետությունը պետք է ունենա կոնկրետ իրավիճակով պայմանավորված՝ անհրաժեշտ ու բավարար

սահմանափակումներ ամրագրելու հնարավորություն՝ բացառելու համար տեղեկատվական հոսքերի հարցում վտանգներն ու սպառնալիքները, ռազմական դրության պայմաններում առավել արդյունավետ պաշտպանելու համար մարդկանց իրավունքները, այնուամենայնիվ այդ սահմանափակումները պետք է ամրագրվեն հստակ կանոններով, ունենան բարձր աստիճանի կոնկրետություն և բացառեն որևէ տեսակի անորոշություն: Ընդգծելով վերջինիս հիմնարար կարևորությունն այն առումով, որ, վերաբերում է ոչ միայն Հայաստանում լրատվական գործունեություն իրականացնող կազմակերպություններին ու լրագրողներին, այլ նաև՝ բոլոր քաղաքացիներին առհասարակ՝ Պաշտպանը նշել է, որ սահմանափակումները խախտելու համար կոնկրետ դեպքում վարչական վարույթներն ու տուգանքները չպետք է դառնան անհամաչափ միջամտություն մարդու իրավունքներին կամ լրատվական գործունեություն իրականացնողների մասնագիտական աշխատանքին:

Սահմանադրական դատարան ներկայացված դիմումով բարձրացվել է համապատասխան կարգավորումների համապատասխանության հարցը կարծիքի արտահայտման ազատության, իրավական որոշակիության և համաչափության սահմանադրական պահանջներին, այդ թվում՝ միջազգային փորձի ու չափանիշների լույսի ներքո, ներկայացվել են սահմանափակումներն ամրագրող իրավական ակտերի ընդունման ընթացակարգային խնդիրներ, որոնք ավելի հանգամանալից ներկայացված են սույն հաղորդման «Կարծիքի արտահայտման ազատությունը, տեղեկություններ ստանալու և անձնական տվյալների պաշտպանության իրավունքներ» բաժնում:

1.1.3 Մարդու իրավունքներին և ազատություններին վերաբերող նորմատիվ իրավական ակտերի նախագծերի վերաբերյալ գրավոր կարծիքների տրամադրումը

2020 թվականի ընթացքում Պաշտպանին կարծիքի է ներկայացվել Սահմանադրական օրենքների, օրենսգրքերի և նոր կարգավորման առարկա ունեցող կամ ամբողջովին փոփոխվող օրենքների և այլ իրավական ակտերի 192 նախագիծ, որոնցից 131-ով ներկայացվել են թվով 583 նկատառում և առաջարկ՝ հաշվի առնելով միջազգային չափանիշները, ինչպես նաև ներպետական իրավական ակտերի կարգավորումները և իրավակիրառ պրակտիկան:

Հատկանշական է Պաշտպանի ակտիվ մասնակցությունը 2019 թվականի ընթացքում ռազմավարական ոլորտային փաստաթղթերի մշակմանը:

1.1.4 Սահմանադրական դատարանի հատուկ կարծիքներ ներկայացնելը՝ որպես միջազգային լավագույն փորձ

Մարդու իրավունքների պաշտպանը Սահմանադրական դատարանին ուղղված՝ Սահմանադրության 2-րդ գլխի դրույթներին վերաբերող դիմումների վերաբերյալ հատուկ դիրքորոշում (amicus brief) է ներկայացնում՝ սկսած 2016 թվականից: 2020 թվականին Պաշտպանը Սահմանադրական դատարան է ներկայացրել 2 հատուկ դիրքորոշում՝

- ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 339-րդ հոդվածի 5-րդ մասի և դրա հետ համակարգային առումով փոխկապակցված «Ֆինանսական համակարգի հաշտարարի մասին» ՀՀ օրենքի 16-րդ հոդվածի 1-ին մասի՝ դրանց իրավակիրառ պրակտիկայում տրված մեկնաբանությամբ, Սահմանադրությանը համապատասխանությունը որոշելու վերաբերյալ գործի կապակցությամբ.

Օրենսգրքի 339-րդ հոդվածի 5-րդ մասի և «Ֆինանսական համակարգի հաշտարարի մասին» ՀՀ օրենքի 16-րդ հոդվածի 1-ին մասի սահմանադրականության հարցը քննարկվել է այնքանով, որքանով այդ կարգավորումները գործնականում հնարավորություն չեն տալիս կազմակերպություններին ըստ էության վիճարկելու Ֆինանսական համակարգի հաշտարարի կայացրած և կողմերի համար պարտադիր դարձած որոշումները:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի՝ Սահմանադրական դատարան ներկայացված դիրքորոշմամբ նշվել է, որ դիմումով վիճարկվող հոդվածներն այնքանով, որքանով կազմակերպությունների՝ Հաշտարարի որոշումները դատական կարգով բողոքարկելը կախվածության են մեջ դնում հաճախորդների գործողություններից, Սահմանադրության հետ համապատասխանության խնդիր են առաջացնում՝ խախտելով արդար դատաքննության և դրա բաղկացուցիչ մաս կազմող դատարանի մատչելիության իրավունքը:

- ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 451-րդ հոդվածի 4-րդ մասի, 458-րդ հոդվածի 1-ին մասի և 459-րդ հոդվածի՝ Սահմանադրությանը համապատասխանությունը որոշելու վերաբերյալ գործի կապակցությամբ.

Նշված դրույթների սահմանադրականության հարցն ուսումնասիրության առարկա դարձնելիս Պաշտպանը դրանք դիտարկել է հետևյալ իրավական ասպեկտներով.

1. անգործունակության ինստիտուտի էությունը՝ որպես իրավունքների իրացմանը և որոշումների կայացմանն աջակցող մեխանիզմ. ներպետական օրենսդրական կանոնակարգումների անհամապատասխանությունը միջազգային իրավական մոտեցումներին,

2. բժշկական բնույթի հարկադրանքի միջոցների և անվտանգության միջոցի կիրառումը քրեական դատավարությունում. առավելագույն ժամկետների և պարբերական դատական վերանայման բացակայության խնդիրները:

Բարձրացված հարցերը Պաշտպանը դիտարկել է ինչպես նախկինում ՀՀ սահմանադրական դատարան հասցեագրած դիմումների վերաբերյալ կայացված որոշումների, այնպես էլ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի ձևավորած նախադեպային պրակտիկայի և ՀՀ օրենսդրության համատեքստում:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի՝ Սահմանադրական դատարան ներկայացված դիրքորոշմամբ նշվել է, որ Քրեական դատավարության օրենսգրքի վիճարկվող 451-րդ հոդվածի 4-րդ մասում ամրագրված՝ անձին անգործունակ ճանաչելու քրեադատավարական հիմքի սահմանադրականությունը պետք է դիտարկման առարկա դառնա առհասարակ

«անգործունակության» ինստիտուտի իրավական բովանդակության, այդ ինստիտուտի անկարարության արդյունքում իբրև հետևանք անձի իրավունքների անհամաչափ սահմանափակումների համարեքստում: Քաղաքացիադատարական կարգով անձի հարկադիր բուժման առավելագույն ժամկետներ և ըստ այդմ, պարբերական դատական վերանայման կառուցակարգեր ամրագրվել են, իսկ քրեական վարույթի շրջանակներում անձի անձնական ազատության իրավունքին նույնաբնույթ միջամտության դեպքում՝ ոչ:

Վերոգրյալի հաշվառմամբ՝ Պաշտպանի դիրքորոշմամբ՝ օրենսդրական այս խնդիրներն առաջ են բերում անձի իրավունքների անհամաչափ և շարունակական սահմանափակումներ:

2.2 Պաշտպանի միջազգային կոնվենցիոն կարգավիճակները

Մարդու իրավունքների պաշտպանը Սահմանադրությամբ նախատեսված պաշտոնատար անձ է, որ ունի բնույթով բացառիկ միջազգային կոնվենցիոն կարգավիճակներ, որոնք են՝

- «Խոշտանգումների և այլ դաժան, անմարդկային կամ արժանապատվությունը նվաստացնող վերաբերմունքի կամ պատժի դեմ» ՄԱԿ-ի՝ 1984 թվականի կոնվենցիայի 2002 թվականի դեկտեմբերի 18-ին ընդունած կամընտիր արձանագրությամբ սահմանված կանխարգելման ազգային մեխանիզմ: Այս մանդատի շրջանակներում իրականացված գործունեություն առավել մանրամասն ներկայացված է Մարդու իրավունքների պաշտպանի՝ որպես կանխարգելման ազգային մեխանիզմի գործունեության մասին տարեկան զեկույցները.

- «Երեխայի իրավունքների մասին» 1989 թվականի նոյեմբերի 20-ի ՄԱԿ-ի կոնվենցիայով նախատեսված մշտադիտարկում իրականացնող անկախ մարմին: Հարկ է ընդգծել, որ սույն կարգավիճակի հիմքով իրականացված գործունեությունը ներկայացված է սույն հաղորդման «Պաշտպանը՝ որպես «Երեխայի իրավունքների մասին» 1989 թվականի նոյեմբերի 20-ի ՄԱԿ-ի կոնվենցիայի դրույթների կիրառության մշտադիտարկող մարմին» բաժնում.

- «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների մասին» 2006 թվականի դեկտեմբերի 13-ի ՄԱԿ-ի կոնվենցիայով նախատեսված մշտադիտարկում իրականացնող անկախ մարմին: Այս ոլորտում իրականացված աշխատանքներն ու արձանագրումները ներկայացված են սույն հաղորդման «Պաշտպանը որպես «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների մասին» 2006 թվականի դեկտեմբերի 13-ի ՄԱԿ-ի կոնվենցիայի դրույթների կիրառության մշտադիտարկող մարմին» բաժնում.

2.3 Արտահերթ հրապարակային զեկույցներ, ուղեցույցներ և այլ փաստաթղթեր

Պաշտպանի աշխատանքի հիմնարար առանձին թեմաներով արտահերթ զեկույցների, ուղեցույցների և այլ փաստաթղթերի հրապարակումը:

Ձեկույցներում ներկայացվում են անհատական դիմումների և այցերի արդյունքում վեր հանված խնդիրներ, որոնք առավել խորությամբ ուսումնասիրվում և մանրամասն վերլուծության են ենթարկվում: Կատարված աշխատանքի հիման վրա իրավասու մարմիններին ներկայացվում են կոնկրետ առաջարկություններ, իսկ դրանց կատարման նկատմամբ իրականացվում է հետագա հետևողական մշտադիտարկում:

2020 թվականի ընթացքում տեղի ունեցած աղետալի իրադարձությունները՝ նոր կորոնավիրուսի (COVID-19) համավարակը և ադրբեջանական լայնածավալ հարձակումները առաջացրին խիստ անհրաժեշտություն իրականացնելու բարձր աստիճանի ինտենսիվության փաստահավաք աշխատանքներ և հանդես եկել տասնյակներ արտահերթ հաղորդումներով ու զեկույցներով:

2.3.1 Արտահերթ հրապարակային զեկույց զինձառայողներին և նրանց ընտանիքներին արտոնություններ տրամադրելու վերաբերյալ (առաջարկներ)

Հայաստանի Մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության կարևոր ուղղություններից է զինված ուժերում մարդու իրավունքների պաշտպանության, ներառյալ՝ զինձառայողների և նրանց ընտանիքների անդամների վիճակի անընդմեջ բարելավումը:

Զինված ուժերում մարդու իրավունքների առնչվող խնդիրների վերհանման համատեքստում է, որ Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմում ուսումնասիրվել են այլ պետությունների (այդ թվում՝ Ռուսաստանի, Բելառուսի, Մոլդովայի, Թուրքմենստանի) զինձառայողների և նրանց ընտանիքների անդամների համար արտոնություններ և սոցիալական երաշխիքներ սահմանող իրավական ակտերը:

Դրանք վերլուծության են ենթարկվել և արդյունքում Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմում մշակվել են զինձառայողներին ու նրանց ընտանիքների անդամներին արտոնություններ տրամադրելու առաջարկներ:

2.3.2 Հայաստանի Հանրապետություն մշտական բնակության տեղափոխվող ճանաչված անձանց համար անձնական օգտագործման ապրանքներ արտոնություններով ներմուծելու կանոնների վերաբերյալ ուղեցույց

2020 թվականին Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրած բողոքները վկայում են, որ շատ դեպքերում Հայաստանի Հանրապետություն մշտական բնակության տեղափոխվող ճանաչված անձինք ծանոթ չեն նշված արտոնություններից օգտվելու իրենց իրավունքներին և ընթացակարգին: Նշվածի հետևանքով հաճախ խնդիրներ են առաջ գալիս այդ իրավունքներն իրացնելիս:

Պաշտպանի աշխատակազմը հրապարակած ուղեցույցի նպատակն է բարձրացնել իրազեկվածությունը: Ուղեցույցում ներառվել են այն հարցերի պատասխանները, որոնք դիմողներն առավել հաճախ են բարձրացնում իրենց դիմումներում ու բողոքներում:

2.3.3 Գնումների հետ կապված բողոքարկման ընթացակարգին Մարդու իրավունքների պաշտպանին որպես կողմ ներգրավելը՝ որպես նոր պրակտիկա

Գործարարների շահերի պաշտպանությունը, տնտեսական գործունեության նրանց իրավունքի երաշխավորումը Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատանքի կարևոր ուղղություններից է: Պետական կարիքների համար կազմակերպված մրցույթի արդյունքների հետ անհամաձայնության կամ գործարարներին գնումների գործընթացին մասնակցելու իրավունք չունեցող մասնակիցների ցուցակում ընդգրկելու ընթացակարգեր նախաձեռնելու դեպքերում տնտեսվարողները միջնորդություն են ներկայացնում բողոքներ քննող անձին՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանին որպես կողմ ներգրավելու համար: Գործարարների իրավունքների արդյունավետ պաշտպանության երաշխավորման նպատակով Պաշտպանի ներկայացուցիչը մասնակցում է գնումների հետ կապված բողոքների քննությանը:

2.3.4 Արտահերթ զեկույց Հայաստանի Տավուշի մարզի Բերքաբեր գյուղի գնդակոծության վերաբերյալ³

2020 թվականի մայիսի 13-ին՝ ժամը 14:30-ի սահմաններում Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմ ահազանգ է ներկայացրել Հայաստանի Հանրապետության Տավուշի մարզի Բերքաբեր գյուղի բնակիչ և տեղեկացրել, որ սույն թվականի մայիսի 13-ին՝ ժամը 13-ից 14-ի սահմաններում գյուղը գնդակոծվել է, իր համոզմամբ, ադրբեջանական զինված ուժերի կողմից և ներկայացրել է դեպքի մանրամասներ:

Փաստահավաք աշխատանքների արդյունքում կազմվել է արտահերթ զեկույց՝ ներառելով գնդակոծության վերաբերյալ կոնկրետ փաստեր և հետևություններ:

2.3.5 Արտահերթ զեկույց եթերի ժամանակ տաղավարում Նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակի պայմաններում դիմակ կրելու պարտադիր պահանջի վերաբերյալ⁴

Զեկույցի մշակման համար հիմք են հանդիսացել ինչպես Պաշտպանին հասցեագրված դիմումները, այնպես էլ զանգվածային լրատվության միջոցների հրապարակումները:

Ուսումնասիրություններն արձանագրել են, որ պետությունը պետք է ապահովի լրագրողների և լրատվական գործունեություն իրականացնող անձանց հատուկ կարգավիճակից բխող կարգավորումներ, որոնցից չի տուժի խոսքի ազատությունը:

Արտահերթ զեկույցում քննարկման առարկա է դարձել նաև եթերի ժամանակ տաղավարում դիմակ չկրելու դեպքում վարչական պատասխանատվության համար իրավական հիմքերի հետ կապված խնդիրները և այլն:

³ Տե՛ս Հայաստանի Տավուշի մարզի Բերքաբեր գյուղի գնդակոծության վերաբերյալ արտահերթ զեկույցը, <https://www.ombuds.am/images/files/9297ad4de221eed1cac209acb7319a62.pdf>

⁴ Տե՛ս Եթերի ժամանակ տաղավարում Նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակի պայմաններում դիմակ կրելու պարտադիր պահանջի վերաբերյալ արտահերթ զեկույցը, <https://www.ombuds.am/images/files/ef9235b0e3470edd2088be0d83c8d2b7.pdf>

2.3.6 Արտահերթ զեկույց ողջամիտ ժամկետում գործի քննության պահանջի խախտման դեպքում իրավունքի վերականգնման մեխանիզմների բացակայության վերաբերյալ⁵

Զեկույցից բացի, Մարդու իրավունքների պաշտպանը դիմել է նաև Սահմանադրական դատարան՝ վիճարկելով այն, որ «Հայաստանի Հանրապետության դատական օրենսգիրք» ՀՀ Սահմանադրական օրենքով նախատեսված չէ դատարաններում գործերը ողջամիտ ժամկետում քննելու սահմանադրական պահանջի պատշաճ ապահովման ճկուն մեխանիզմ:

Մասնավորապես, Բարձրագույն դատական խորհրդի 2019 թվականի տարեկան հաղորդման համաձայն՝ միայն Երևան քաղաքում առկա է 155 քրեական և 1628 քաղաքացիական գործ, որոնց քննությունը երկու և ավելի տարիներ ձգձգվում է (կան գործեր, որոնց քննությունը չի ավարտվում 10 և ավելի տարիներ): Միայն 7 դատավորների մոտ նման գործերի ընդհանուր թիվը հասնում է 1123-ի:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի դիրքորոշմամբ՝ առկա օրենսդրական բացը չի ապահովում ողջամիտ ժամկետում գործի քննության սահմանադրական իրավունքի ամբողջական իրացման հնարավորությունը:

2.3.6 Արտահերթ զեկույց Հայաստանի և Արցախի խաղաղ բնակչության նկատմամբ ադրբեջանական ԱԹՍ-ների թիրախային հարձակումների վերաբերյալ⁶

Սույն արտահերթ զեկույցի շրջանակներում Պաշտպանին հասցեագրված դիմումներից և զանգվածային լրատվության միջոցների ուսումնասիրություններից զատ, իրականացվել է փաստահավաք աշխատանք: Վերլուծության արդյունքում արձանագրվել են Ադրբեջանի զինված ուժերի կողմից միջազգային իրավունքի կոպիտ խախտումներ:

Ուղարկել ենք միջազգային կառույցներին ու լրատվամիջոցներին, Հայաստանի պետական մարմիններին, այդ թվում՝ ՄԻԵԴ-ում ՀՀ ներկայացուցչին:

2.3.7 Արտահերթ զեկույց Ադրբեջանի զինված ուժերի հարձակումներից տուժած Հայաստանի Գեղարքունիքի մարզի գյուղերում փաստահավաք աշխատանքների վերաբերյալ⁷

Մարդու իրավունքների պաշտպանը փաստահավաք աշխատանքներ է իրականացրել Գեղարքունիքի մարզի Վարդենիս քաղաքում, շրջակա Սոթք, Շատվան, Կուֆ և մի շարք այլ գյուղերում:

⁵ Տե՛ս Ողջամիտ ժամկետում գործի քննության պահանջի խախտման դեպքում իրավունքի վերականգնման մեխանիզմների բացակայության վերաբերյալ արտահերթ զեկույցը, <https://www.ombuds.am/images/files/e722139fe25348c1076dae0df9496c55.pdf>

⁶ Տե՛ս Հայաստանի և Արցախի խաղաղ բնակչության նկատմամբ ադրբեջանական ԱԹՍ-ների թիրախային հարձակումների վերաբերյալ արտահերթ զեկույցը, <https://www.ombuds.am/images/files/c010fc007595011de89a91d3b791232e.pdf>

⁷ Տե՛ս Ադրբեջանի զինված ուժերի հարձակումներից տուժած Հայաստանի Գեղարքունիքի մարզի գյուղերում փաստահավաք աշխատանքների վերաբերյալ արտահերթ զեկույցը, <https://www.ombuds.am/images/files/ff7396ae7e860c201bbfd6f410fef5a4.pdf>

Փաստահավաք առաքելությամբ աշխատանքային խումբը տեղում արձանագրել է, որ ադրբեջանական ռազմաօդային ու հրետանային տարբերակում չունեցող (indiscriminate), ինչպես նաև թիրախային հարձակումները Հայաստանի Գեղարքունիքի մարզի քաղաքացիական բնակավայրերի ուղղությամբ իրականացվել են սեպտեմբերի 27-ի վաղ առավոտից սկսած:

Արձանագրումների արդյունքում հրապարակվել է արտահերթ զեկույց, որը կոնկրետ փաստերով ներկայացնում է Ադրբեջանի կողմից խաղաղ բնակչության դեմ հարձակումները:

2.3.8 Արտահերթ զեկույց Հայաստանի Սյունիքի մարզի Դավիթ Բեկ և Ագարակ գյուղերի խաղաղ բնակչության նկատմամբ Ադրբեջանի զինված ուժերի հարձակումների վերաբերյալ⁸

Ինչպես արձանագրված է զեկույցում, ադրբեջանական զինված հարձակումների արդյունքում վնասվել է 38 բնակելի տուն, 2 գոմ, 20 խոշոր եղջերավոր անասուն, 5 տրանսպորտային միջոց: Վնասվել են նաև գյուղի գերեզմանաքարերը: Զոհվել է 1 քաղաքացիական անձ, իսկ 2-ը վիրավորվել են (նրանցից մեկը՝ լուրջ վնասվածքներով):

Ագարակ գյուղում հրետանային հարձակումների արդյունքում վնասվել են քաղաքացիական տներ և ենթակառուցվածքներ: Վնասվել են նաև գյուղի մասնավոր տրանսպորտային միջոցները և այլ գույք: 2 խաղաղ բնակիչ ստացել է մարմնական վնասվածքներ:

2.3.9 Արտահերթ զեկույց Ադրբեջանի կողմից մարդկության դեմ կատարված հանցագործությունները COVID-19-ի մարդածին աղետի համապետքստում⁹

Արտահերթ զեկույցում նշվում է, որ չնայած ՄԱԿ-ի Գլխավոր քարտուղարի և Անվտանգության խորհրդի հայտարարություններին, որ COVID-19-ի պայմաններում պետք է անհապաղ դադարեցվեն բոլոր իրավիճակներում ռազմական գործողությունները, Ադրբեջանի իշխանությունների կողմից 2020 թվականի սեպտեմբեր-նոյեմբեր ամիսների պատերազմի նախածեռնումը վտանգել է Արցախի ողջ բնակչության կյանքն ու առողջությունը՝ դիտավորյալ պատճառելով մահեր և տառապանքներ: Այն զգալիորեն նպաստել է նաև Հայաստանում մահվան թվերի աճին:

Այս ամենն իրականացվել է մահացու վիրուսի արագ տարածումն արագացնելու և առողջապահական համակարգի վերջնական փլուզմանը հասնելու միջոցով

⁸ Տե՛ս Հայաստանի Սյունիքի մարզի Դավիթ Բեկ և Ագարակ գյուղերի խաղաղ բնակչության նկատմամբ Ադրբեջանի զինված ուժերի հարձակումների վերաբերյալ արտահերթ զեկույցը, <https://ombuds.am/images/files/86cfd80eb354d0f2a600831371bb32c3.pdf>:

⁹ Տե՛ս Ադրբեջանի կողմից մարդկության դեմ կատարված հանցագործությունները COVID-19-ի մարդածին աղետի համապետքստում արտահերթ զեկույցը, <https://ombuds.am/images/files/326290df4f5627efee9967798fdbc2.pdf?fbclid=IwAR0OzqlZm1TBUTt5i6fkiZ-SQ2tCljUokAMaCwPdGHj6mD3sM-Dz5wW5oiQ>

Այսպիսով, մարտի 1-ից սեպտեմբերի 26-ը ընկած ժամանակահատվածում COVID-19-ի համավարակի 49400 դեպք է գրանցվել, մինչդեռ պատերազմի ժամանակ՝ սեպտեմբերի 27-ից նոյեմբերի 9-ը այս թիվը հասել է 59287:

2.3.10 Արտահերթ զեկույց Ադրբեջանում հայ ոազմագերիների և գերության մեջ գտնվող քաղաքացիական անձանց նկատմամբ վերաբերմունքի վերաբերյալ (նրանց հարցաքննության վերաբերյալ շեշտադրմամբ)¹⁰

Չեկույցում հատուկ շեշտադրում է արվում Ադրբեջանում նրանց հարցաքննությունների վրա՝ եզրահանգելով, որ հայկական կողմի գերիների հայտնած տեղեկությունները չեն կարող որևէ հիմք ծառայել նրանց նկատմամբ քրեական հետապնդման համար, ինչպես նաև չեն կարող ունենալ որևէ ապացուցողական նշանակություն միջազգային կառույցներում:

Մասնավորապես, արտահերթ զեկույցը ներկայացնում է ադրբեջանական զինված ուժերի դաժանությունները, որոնք ուղեկցվել են հայկական կողմի գերիներին խոշտանգելով, գործողություններ անել հարկադրանքով, նվաստացնելով և այլն:

Այս փաստերը հիմնված են զեկույցում բերված ապացույցների ու վերլուծությունների վրա, ինչը ևս մեկ անգամ հաստատում է ադրբեջանական զինված ուժերի կողմից հայկական կողմի գերիների նկատմամբ միջազգային բացարձակ պահանջներով արգելված մեթոդների կիրառման մասին:

2.3.11 Ուղեցույց Լեոնային Ղարաբաղից Հայաստան տեղահանված անձանց համար¹¹

Մարդու իրավունքների պաշտպանը «Կոնրադ Ադենաուեր» հիմնադրամի աջակցությամբ հրապարակել է տեղեկատվական ուղեցույց պատերազմի հետևանքով Լեոնային Ղարաբաղից տեղահանված մարդկանց համար:

Ուղեցույցում մանրամասն ներկայացված են պետության կողմից սոցիալական աջակցության ծրագրերը, միջոցառումներից օգտվելու նախապայմաններն ու դիմումների լրացման ձևն ու ժամկետները:

Ուղեցույցում ներկայացված է նաև Մարդու իրավունքների պաշտպանի իրավասությունն ու դիմելու տարբերակները:

2.3.11 Արցախում ոազմական գործողությունները լուսաբանող լրագրողների վրա ադրբեջանական հարձակումների վերաբերյալ Արցախի և Հայաստանի

¹⁰ Ադրբեջանում հայ ոազմագերիների և գերության մեջ գտնվող քաղաքացիական անձանց նկատմամբ վերաբերմունքի վերաբերյալ (նրանց հարցաքննության վերաբերյալ շեշտադրմամբ) արտահերթ զեկույց, <https://bit.ly/3bzlbFF>

¹¹ Լեոնային Ղարաբաղից Հայաստան տեղահանված անձանց համար ուղեցույց, <https://www.ombuds.am/images/files/c06fb1b47d16be14b5ba6cdcc1502642.pdf>

*Հանրապետությունների մարդու իրավունքների պաշտպանների համատեղ արտահերթ զեկույց*¹²

Ադրբեջանական զինված հարձակումներն Արցախում թիրախավորել են նաև լրագրողների և նրանց սպասարկող տրանսպորտային միջոցները, որի հետևանքով ծանր վիրավորվել է 7 լրագրող (5 օտարերկրյա ու 2 հայ) և զոհվել է լրագրողական խմբի ուղեկցող 1 անձ: Դիտավորյալ թիրախավորման մասին է վկայում այն փաստը, որ լրագրողները կրել են հատուկ համազգեստ և տարբերակիչ նշաններ, որոնք առկա էին նաև նրանց մեքենաների վրա:

*2.3.12 Ադրբեջանական զինված ուժերի կողմից Արցախում հրկիզող, քիմիական տարրեր պարունակող (հնարավոր է՝ սպիրակ ֆոսֆոր) զանգվածային ոչնչացման զինատեսակ կիրառելու վերաբերյալ Արցախի և Հայաստանի Հանրապետությունների մարդու իրավունքների պաշտպանների համատեղ արտահերթ զեկույց*¹³

Արտահերթ զեկույցի հետևությունները հիմնված են զեկույցում ներկայացված ապացույցներով (քաղաքացիական բնակիչների մարմինների վնասվածքների 18+ լուսանկարներով, քարտեզային ցուցադրող պատկերներով և այլն): Առանձին հետևություններ հիմնված են Երևանի Մխիթար Հերացու անվան պետական բժշկական համալսարանի Ռազմաբժշկական ֆակուլտետի հետազոտությունների վրա: Համատեղ ուսումնասիրությունները հաստատել են, որ հրկիզող զինատեսակն օգտագործվել է Արցախի քաղաքացիական օբյեկտների և անտառների դեմ՝ առաջացնելով երկարաժամկետ ծանր հետևանքներ խաղաղ բնակչության և շրջակա միջավայրի համար:

Սույն արտահերթ զեկույցը վեր է հանել առնվազն հետևյալ փաստերը՝ անկախ կիրառված զինատեսակի քիմիական տարրերի կոնկրետ տեսակներից.

- 1) կիրառված զինատեսակն ունի զանգվածային ոչնչացման բնույթ,
- 2) այն պարունակում է քիմիական տարրեր,
- 3) զինատեսակը կիրառվում է անտառների նկատմամբ և առաջացնում է զանգվածային հրդեհներ ու երկարաժամկետ ծանր վնաս շրջակա միջավայրի համար,
- 4) այս զինատեսակի առաջացրած հրդեհը չի մարում անգամ այն մարող նյութերով կամ ջրով՝ ըստ մասնագիտական գնահատականների,

¹² Տե՛ս Արցախում ռազմական գործողությունները լուսաբանող լրագրողների վրա ադրբեջանական հարձակումների վերաբերյալ Արցախի և Հայաստանի Հանրապետությունների մարդու իրավունքների պաշտպանների համատեղ արտահերթ զեկույցը, <https://ombuds.am/images/files/8af8216039c5ccd5277448a37eb5997f.pdf>

¹³ Տե՛ս Ադրբեջանական զինված ուժերի կողմից Արցախում հրկիզող, քիմիական տարրեր պարունակող (հնարավոր է՝ սպիրակ ֆոսֆոր) զանգվածային ոչնչացման զինատեսակ կիրառելու վերաբերյալ Արցախի և Հայաստանի Հանրապետությունների մարդու իրավունքների պաշտպանների համատեղ արտահերթ զեկույցը, https://ombuds.am/images/files/ea04773e0fc3a7e4dad87e9b73d360.pdf?fbclid=IwAR3XRSZnRW8aRO8wR8EvWEmB8st_vSBxc7wqw_zOwg9rH91Da2UhGm_kA6w

5) անտառները, որոնց նկատմամբ կիրառվել են այս նյութերը, գտնվում են քաղաքացիական բնակավայրերն անմիջականորեն մոտ,

6) ըստ փաստահավաք աշխատանքների՝ անտառներում ադրբեջանական զինված հարձակումներից պատսպարվում են նաև խաղաղ բնակիչներ, որոնք հավանաբար տուժել են այս զինատեսակի կիրառումից,

7) այս զինատեսակի օգտագործումը քաղաքացիական օբյեկտների դեմ արգելված է միջազգային իրավունքով և կարող է հանգեցնել պատերազմական հանցագործության:

2.3.13 Ադրբեջանում կազմակերպված արելության խոսքը և թշնամանքն էթնիկ հայերի նկատմամբ՝ որպես ադրբեջանական զինված ուժերի կողմից էթնիկ հիմքով խոշտանգումների և անմարդկային վերաբերմունքի արմատական պատճառներ Արցախի և Հայաստանի Հանրապետությունների մարդու իրավունքների պաշտպանների համատեղ արտահերթ զեկույց

Զեկույցը հիմնավորում է էթնիկ զտումների ու ցեղասպանության ադրբեջանական քաղաքականությունը տեռորիստական մեթոդներով:

Զեկույցը նաև ապացուցում է, որ հայատյացությունն Ադրբեջանում փակ շղթայի մեջ է՝ գեներացվում է Ադրբեջանի իշխանությունների, այդ թվում՝ բարձրագույն մարմինների կողմից, այնուհետև գրեթե նույն ձևակերպումներով լայնորեն օգտագործվում և խրախուսվում է մշակութային, սպորտային ու հանրային այլ գործիչների կողմից ու արժանանում հանրային գովասանքի՝ հաճախ թիրախում ունենալով երեխաների: Ադրբեջանական զինծառայողները հստակ գիտակցում են, որ հայերի խոշտանգումը ոչ միայն մնալու է անպատիժ, այլ արժանանալու է իշխանական ու հասարակական գովասանքի:

2.3.14 Հարուկ հաղորդումներ ՄԱԿ-ի վարձկանների հարցերով աշխատանքային խմբին՝ Ադրբեջանական կողմից Արցախի բնակչության դեմ ջիհադիստների և ահաբեկիչների օգտագործման վերաբերյալ

2020 թվականի սեպտեմբեր-նոյեմբեր ամիսների պատերազմի ակնհայտ առանձնահատկություններից էր, ինչպես պատերազմի ընթացքում հաստատեցին մի շարք պետություններ (Ֆրանսիա, Ռուսաստանի Դաշնություն և այլն), որ Արցախի դեմ ադրբեջանական իշխանությունները, Թուրքիայի կազմակերպմամբ, օգտագործել են ջիհադիստներ և ահաբեկիչներ Հյուսիսային Սիրիայից, Լիբիայից, Աֆղանստանից և այլն:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը պատերազմի ընթացքում հրապարակեց օբյեկտիվ բնույթի ապացույցներ (օրինակ՝ տեսանյութեր), որոնք հիմնավորում էին, որ ահաբեկիչներն ու ջիհադիստները Արցախում կատարում են դաժանություններ և պատերազմական հանցագործություններ: Ավելին, նրանք հպարտությամբ էին նշում տեսանյութերում, որ պատրաստվում են իրենց ահաբեկչական գործունեությունը շարունակել նաև այլ երկրներում:

«Վարդու իրավունքների պաշտպանը ՄԱԿ-ի վարձկանների հարցերով աշխատանքային խմբին ուղարկեց հատուկ հաղորդում՝ հաշվի առնելով, որ ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների խորհրդի բանաձևով է վարձկանների օգտագործումը համարվում հանցագործություն ու

պատժի ենթակա արարք: Պաշտպանի հաղորդման մեջ հատուկ շեշտադրում էր արվում, որ վարձկաններն օգտագործվում են Արցախի հայերի ինքնորոշման իրավունքի իրացումը խոչընդոտելու համար:

Հարկ ենք համարում ընդգծել, որ այսպիսի հաղորդում Մարդու իրավունքների ազգային հաստատության կողմից ներկայացվում էր առաջին անգամ: Կարևոր էր, որ աշխատանքային խումբն անմիջապես կապվեց պաշտպանի աշխատակազմի հետ և խնդրեց նոր հաղորդումներ՝ լրացուցիչ տեղեկությունների համար: Պաշտպանը տեղյակ է, որ աշխատանքային խմբին դիմել է նաև ՀՀ արտաքին գործերի նախարարությունը, ինչպես նաև մասնավոր անձ:

Արդյունքում՝ ՄԱԿ-ի վարձկանների հարցերով աշխատանքային խումբն արձանագրեց վարձկանների առկայության փաստը՝ ներկայացնելով դրանց օգտագործման բացառմանն ուղղված առաջարկներ:

ԳԼՈՒԽ 2. ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՀՐԱՊԱՐԱԿԱՅՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԹԱՓԱՆՑԻԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Նոր կորոնավիրուսի (COVID-19) համավարակով, դրա հիմքով արտակարգ և ռազմական դրություններով պայմանավորված՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանի հանրային կապերի զարգացման ռազմավարությունը 2020 թվականին ենթարկվել է հիմնարար փոփոխության:

Պաշտպանի գործունեության թափանցիկությունը, հրապարակայնությունը, հանրության հետ հետադարձ կապի, ինչպես նաև հասարակության իրազեկվածության բարձրացման ապահովմանն ուղղված աշխատանքները կազմակերպվել են Նոր կորոնավիրուսի (COVID-19) համավարակային սահմանափակումների և ռազմական դրության առանձնահատկություններին համապատասխան:

Մասնավորապես, Մարդու իրավունքների պաշտպանի հանրային կապերի զարգացման ռազմավարությունը կենտրոնացել է Նոր կորոնավիրուսի (COVID-19) համավարակի վերաբերյալ մարդկանց իրազեկվածությունը բարձրացնելու, արագ փոփոխվող սահմանափակումների վերաբերյալ պարզ ու մատչելի ինֆորմացիա հանրայնացնելու ուղղությամբ: Այս նպատակով Մարդու իրավունքների պաշտպանը հրապարակել է «Նոր կորոնավիրուսի և արտակարգ դրության պայմաններում մարդու իրավունքների վերաբերյալ» ուղեցույցը¹⁴: Ուղեցույցը ԵՄ-ի կողմից ֆինանսավորվող և ՄԱԿ-ի Զարգացման ծրագրի, ՄԱԿ-ի Բնակչության հիմնադրամի և ՅՈՒՆԻՍԵՖ-ի կողմից իրականացվող «Մարդու իրավունքների խթանում և պաշտպանություն» ծրագրի աջակցությամբ թարգմանվել է ռուսերեն¹⁵, անգլերեն¹⁶, ինչպես նաև մեր երկրում բնակվող ազգային այլ փոքրամասնությունների լեզուներով՝ եզդիերեն¹⁷, քրդերեն¹⁸, ասորերեն¹⁹, հնդկերեն²⁰՝ նպատակ ունենալով իրենց մայրենի լեզվով ապահովել տեղեկացվածությունն այն հարցերի վերաբերյալ, որոնք ուղիղ առնչվում են իրենց:

¹⁴ Տե՛ս «Նոր կորոնավիրուսի և արտակարգ դրության պայմաններում մարդու իրավունքների վերաբերյալ» ուղեցույցը՝ <https://bit.ly/3f90ouh> (հայերեն):

¹⁵ Տե՛ս «Նոր կորոնավիրուսի և արտակարգ դրության պայմաններում մարդու իրավունքների վերաբերյալ» ուղեցույցը՝ <https://bit.ly/3raWDqE> (ռուսերեն):

¹⁶ Տե՛ս «Նոր կորոնավիրուսի և արտակարգ դրության պայմաններում մարդու իրավունքների վերաբերյալ» ուղեցույցը՝ <https://bit.ly/3d2exH1> (անգլերեն):

¹⁷ Տե՛ս «Նոր կորոնավիրուսի և արտակարգ դրության պայմաններում մարդու իրավունքների վերաբերյալ» ուղեցույցը՝ <https://bit.ly/3f6d9Wx> (եզդիերեն):

¹⁸ Տե՛ս «Նոր կորոնավիրուսի և արտակարգ դրության պայմաններում մարդու իրավունքների վերաբերյալ» ուղեցույցը՝ <https://bit.ly/3sILwg2> (քրդերեն):

¹⁹ Տե՛ս «Նոր կորոնավիրուսի և արտակարգ դրության պայմաններում մարդու իրավունքների վերաբերյալ» ուղեցույցը՝ <https://bit.ly/3vUxn7> (ասորերեն):

Հրապարակվել է նաև ուղեցույցի աուդիոտարբերակը²¹ տեսողության խնդիրներ ունեցող անձանց համար, ինչպես նաև տպագրվել է բրայլյան գրով²²: Ուղեցույցների տարբեր լեզուներով օնլայն տարածումն իրականացվել է ոչ միայն սոցիալական ցանցերով ու լրատվամիջոցներով, այլ նաև ազգային փոքրամասնությունների և հաշմանդամություն ունեցող անձանց հարցերով զբաղվող հասարակական կազմակերպությունների հետ համագործակցությամբ:

Ուղեցույցն ավելի մատչելի տարբերակով՝ ինֆոգրաֆիկաներով, պարբերաբար տարածվել է նաև Մարդու իրավունքների պաշտպանի սոցիալական ցանցերի միջոցով: Իրազեկումներն ավելի ինտենսիվ են եղել հատկապես այն թեմաների վերաբերյալ, որոնց առնչությամբ ավելի հաճախ Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի թեժ գծով տրվել են խորհրդատվություններ քաղաքացիներին:

Հայաստանի մարդու իրավունքների պաշտպանի կողմից հրապարակված ուղեցույցը ներառված է որպես աշխատանքի ողջունելի օրինակ Եվրոպայի խորհրդի «Արդարադատության մատչելիության խթանում Արևելյան գործընկերության երկրներում խտրականության, ատելության հիմքով կատարվող հանցագործությունների և ատելություն սերմանող խոսքի զոհերի համար արտադատական պաշտպանության ոչ դատական կարգով փոխհատուցման մեխանիզմների միջոցով» տարածաշրջանային ծրագրի շրջանակում հրապարակվող տեղեկագրում²³:

Առանձին ուշադրության է արժանացել երեխաների համար մատչելի բովանդակության տարածումը Նոր կորոնավիրուսի (COVID-19) համավարակի վերաբերյալ: Այդ նպատակով Մարդու իրավունքների պաշտպանը երեխաների համար ներկայացրել է կորոնավիրուսի մասին պատմող միջազգային ուղեցույցի հայերեն տարբերակը²⁴, որտեղ Կորոնավիրուսը՝ որպես ուղեցույցի հերոս, երեխաներին պատմում է իր մասին, տեղեկացնում, թե ինչպես պետք է պաշտպանվել իրենից և այլն:

---

²⁰ Տե՛ս «Նոր կորոնավիրուսի և արտակարգ դրության պայմաններում մարդու իրավունքների վերաբերյալ» ուղեցույցը՝ <https://bit.ly/3snQ4Ta> (հնդկերեն):

²¹ Տե՛ս «Տեսողական խնդիրներ ունեցող անձանց համար պատրաստվել է Պաշտպանի հրապարակած ուղեցույցի աուդիոտարբերակը» հրապարակումը՝ https://www.youtube.com/watch?v=WFduR_Q3P2U:

²² Տե՛ս «Մարդու իրավունքների պաշտպանի հրապարակած «Նոր կորոնավիրուսի և արտակարգ դրության պայմաններում մարդու իրավունքների վերաբերյալ» ուղեցույցը» տպագրվել է բրայլյան գրով հրապարակումը՝ <https://ombuds.am/am/site/ViewNews/1138>:

²³ Տե՛ս Եվրոպայի խորհրդի կողմից հրապարակվող տեղեկագիրը՝ <https://rm.coe.int/pgg-newsletter-4-ru/16809ee0dc>:

²⁴ Տե՛ս «Ինչպե՞ս երեխաներին պատմել կորոնավիրուսի մասին. Մարդու իրավունքների պաշտպանը ներկայացնում է միջազգային ուղեցույցի հայերեն տարբերակը» հրապարակումը՝ <https://ombuds.am/am/site/ViewNews/1150>:

Երկրում արտակարգ դրություն հայտարարելուց հետո Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմ ստացված դիմում բողոքների վիճակագրությունը ցույց է տալիս, որ աճել են ընտանիքում բռնության դեպքերը: Ընդհանուր առմամբ, սահմանափակումները մեծացնում են ընտանիքում, հատկապես՝ կանանց, երեխաների և տարեցների նկատմամբ բռնության ռիսկը: Նման երևույթները բնորոշ են տարբեր երկրների, ինչը պայմանավորված է ամբողջ աշխարհում այս վարակի կանխարգելման առանձնահատուկ ցուցումներով (մեկուսացում, աշխատանքի չգնալ, որպես կողմնակի հետևանք՝ սոցիալական բնույթի հարցեր և այլն): Այս ամենը հաշվի առնելով՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանը հրապարակել է իրազեկող տեսանյութ²⁵ ընտանիքում բռնության դեպքերով Պաշտպանի աջակցությունը ստանալու վերաբերյալ: Տեսանյութը պատրաստվել է ԵՄ-ի կողմից ֆինանսավորվող և ՄԱԿ-ի Զարգացման ծրագրի, ՄԱԿ-ի Բնակչության հիմնադրամի և ՅՈՒՆԻՍԵՖ-ի կողմից իրականացվող «Մարդու իրավունքների խթանում և պաշտպանություն» ծրագրի աջակցությամբ: Այն տարածվել է ոչ միայն սոցիալական ցանցերով ու օնլայն լրատվամիջոցներով, այլ նաև պարբերաբար հեռարձակվել է Հանրային Հեռուստաընկերության «Առավոտ լուստ» հաղորդման ժամանակ:

Հասարակությունում կնոջ դերի բարձրացման, հավասար հնարավորությունների ապահովման և կարծրատիպերի կոտրման հարցերը մշտապես գտնվում են Մարդու իրավունքների պաշտպանի ուշադրության կենտրոնում և տարեցտարի շարունակվում է իրականացվել իրազեկման նոր արշավներ: 2020 թ.-ի մարտի 8-ից ապրիլի 7-ը Մարդու իրավունքների պաշտպանը մեկնարկել է կանանց հաջողության պատմությունների հանրային իրազեկման արշավ²⁶, որի նպատակն է կոտրել հասարակությունում կանանց դերի վերաբերյալ կարծրատիպերը և հաջողված պատմություններով ոգեշնչել հասարակությանը: Կանանց հաջողության պատմությունների հանրային իրազեկման արշավը սոցիալական ցանցերում տարածվել է #Դարձիր_օրինակ (#Set_an_example) հեշթեգով: Իրազեկման մեկամսյա արշավի շրջանակում Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմը պատրաստել է կանանց վերաբերյալ տեսանյութեր, որտեղ կանայք պատմում են ինչպես են հաջողել բիզնեսում, կառավարման գործում, զինված ուժերում և այլն:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը կոչ է արել միանալ «Դարձիր_օրինակ» հանրային իրազեկման արշավին եւ ուղարկել կանանց հաջողության պատմություններ աշխատակազմին հրապարակման նպատակով: Արդյունքում ստացվել են տարբեր ոլորտներում հաջողությունների հասած կանանց պատմություններ, որոնք Պաշտպանի աշխատակազմը տարածել է պաշտոնական սոցիալական ցանցերով:

²⁵ Տե՛ս «Միասին կանխարգելենք ընտանիքում բռնությունը. Մարդու իրավունքների պաշտպանը հրապարակել է տեսանյութ» հրապարակումը՝ <https://www.youtube.com/watch?v=V5ehRwh4yc4>:

²⁶ Տե՛ս Կանանց հաջողության պատմությունների հանրային իրազեկման արշավի բոլոր հրապարակումները՝ <http://set-an-example.tilda.ws/>:

Ավելին, Պաշտպանի աշխատակազմի կողմից նկարահանված բոլոր 8 տեսանյութերը պարբերաբար հեռարձակվել են նաև Հանրային Հեռուստաընկերության «Առավոտ լուս» հաղորդման շրջանակում²⁷: Իրազեկման ծրագրի շրջանակում նախատեսված է եղել նաև հանրային միջոցառումների իրականացում, որոնք չեղարկվել են Նոր կորոնավիրուսի (COVID-19) համավարակի սահմանափակումների պատճառով:

Հայաստանի մարդու իրավունքների պաշտպանի իրազեկման այս արշավը ներառված է որպես աշխատանքի ողջունելի օրինակ Եվրոպայի խորհրդի «Արդարադատության մատչելիության խթանում Արևելյան գործընկերության երկրներում խտրականության, ատելության հիմքով կատարվող հանցագործությունների և ատելություն սերմանող խոսքի զոհերի համար արտադատական պաշտպանության ոչ դատական կարգով փոխհատուցման մեխանիզմների միջոցով» տարածաշրջանային ծրագրի շրջանակում հրապարակվող տեղեկագրում²⁸:

2020 թվականին պատրաստվել են իրազեկող տեսանյութեր նախորդ տարի վերազինված www.ombuds.am կայքէջի վերաբերյալ²⁹, ինչպես նաև ստեղծված բջջային հեռախոսի հավելվածի³⁰, որոնք ստեղծվել են ԱՄՆ Միջազգային զարգացման գործակալության և Ամերիկյան իրավաբանների ընկերակցության հայաստանյան ներկայացուցչության աջակցությամբ «Հայաստանում մարդու իրավունքների պաշտպանության խթանում բոլորի համար» ծրագրի շրջանակում:

Նշենք, որ Հայաստանում առաջին անգամ www.ombuds.am կայքի համար ստեղծվել է հայկական համակարգ, որը հնարավորություն է տալիս ծայնային կառավարման միջոցով հաշմանդամություն ունեցող անձանց օգտվել կայքից: Նորացված կայքում առկա են կարգավորումներ նաև թույլ տեսողություն ունեցող անձանց համար: Նույն ծրագրի շրջանակում ստեղծված բջջային հեռախոսի հավելվածը, որը նախատեսված է ինչպես IOS, այնպես էլ Android համակարգերի համար, հնարավորություն է տալիս քաղաքացիներին ծանոթանալ ինչպես Պաշտպան գործունեությանը, այնպես էլ ստանալ իրազեկման բնույթի նյութեր:

2020 թվականի սեպտեմբեր-նոյեմբեր ամիսների ընթացքում Արցախում Ադրբեջանի կողմից սանձազերծված պատերազմով պայմանավորված՝ կրկին փոփոխության է ենթարկվել սեպտեմբեր-դեկտեմբեր ամիսների համար նախատեսված հանրային կապերի

²⁷ Տե՛ս Հանրային Հեռուստաընկերության «Առավոտ լուս» հաղորդման շրջանակում հեռարձակված հաջողության պատմություններից մեկը՝ <https://www.youtube.com/watch?v=q9poOKCWwIk>:

²⁸ Տե՛ս Եվրոպայի խորհրդի կողմից հրապարակվող տեղեկագիրը՝ <https://rm.coe.int/pgg-newsletter-4-ru/16809ee0dc>:

²⁹ Տե՛ս www.ombuds.am կայքի վերաբերյալ պատրաստված տեսանյութը՝ <https://www.youtube.com/watch?v=ols17ub5E3M&t=2s>:

³⁰ Տե՛ս Պաշտպան գործունեության, ինչպես նաև իրազեկման բնույթի նյութերի համար ստեղծված բջջային հեռախոսի հավելվածի վերաբերյալ տեսանյութը՝ https://www.youtube.com/watch?v=YfRjrG_SN04 :

զարգացման ռազմավարությունը՝ միջոցներն ուղղելով իրազեկման այլ ծրագրերի վրա: Մասնավորապես, Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի բժիշկ մասնագետի մասնակցությամբ նկարահանվել են իրազեկման տեսանյութեր, թե ինչպես առաջին օգնություն ցույց տալ տարբեր իրավիճակներում, օրինակ՝ արնահոսության³¹, այրվածների³², կոտրվածների³³ ու ուշագնացության³⁴ դեպքերում:

Սոցիալական ցանցերի մշտադիտարկումը վեր է հանել նաև արտակարգ իրավիճակներում սեփական գործողությունների իրականացման վերաբերյալ իրազեկվածության ցածր մակարդակ մարդկանց շրջանում: Այդ պատճառով Պաշտպանի աշխատակազմում պատրաստվել են իրազեկման նյութեր, թե ինչպես տարբերակել արտակարգ իրավիճակներում հնչող տագնապների տեսակները, օրինակ՝ ինչպիսի ձայն է հնչում «Ուշադրություն բոլորին»³⁵ և «Օդային տագնապ»³⁶ ազդանշանների դեպքում:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը ներկայացրել է իրազեկում ինֆորմացիաներով, թե ի՞նչ գործողություններ պետք է անել «Ուշադրություն բոլորին»³⁷ և «Օդային տագնապ»³⁸ ազդանշանների դեպքում: Իրազեկման բոլոր նյութերը տարածվել են ինչպես Մարդու իրավունքների պաշտպանի սոցիալական ցանցերով, այնպես էլ զանգվածային լրատվության միջոցներով:

Առանձին ուշադրության են արժանացել երեխաներին առնչվող խնդիրները պատերազմի ընթացքում: Մասնավորապես, Մարդու իրավունքների պաշտպանը հրապարակել է իրազեկումներ երեխայի մոտ պատերազմից առաջացած խնդիրները հաղթահարելու վերաբերյալ պարզ ինֆորմացիաների միջոցով³⁹:

³¹ Տե՛ս «Առաջին բուժօգնություն. արյունահոսություն» <https://www.youtube.com/watch?v=3S5tud4gi3c&t=1s> տեսանյութը:

³² Տե՛ս «Առաջին բուժօգնություն. այրվածքներ» <https://www.youtube.com/watch?v=fGMHPuwwGBA> տեսանյութը:

³³ Տե՛ս «Առաջին բուժօգնություն. կոտրվածքներ» <https://www.youtube.com/watch?v=9IrpJZOnqh0> տեսանյութը:

³⁴ Տե՛ս «Ինչպե՞ս ցույց տալ առաջին օգնություն ուշագնացության դեպքում» <https://www.youtube.com/watch?v=LgNwxzuKF8> տեսանյութը:

³⁵ Տե՛ս «Ուշադրություն բոլորին» ազդանշանի տեսանյութը՝ <https://www.youtube.com/watch?v=6MFStEgUzCM>:

³⁶ Տե՛ս «Օդային տագնապ» ազդանշանի տեսանյութը՝ <https://www.youtube.com/watch?v=do5KAvVAG8w>:

³⁷ Տե՛ս «Մարդու իրավունքների պաշտպանը ներկայացում է իրազեկում ինֆորմացիաներով՝ ինչպե՞ս տարբերակել «Ուշադրություն բոլորին» ազդանշանը և ի՞նչ անել այդ ազդանշանի դեպքում» հրապարակումը՝ <https://ombuds.am/am/site/ViewNews/1329>:

³⁸ Տե՛ս «Մարդու իրավունքների պաշտպանը ներկայացում է իրազեկում ինֆորմացիաներով, թե ինչպե՞ս տարբերակել օդային տագնապը և ի՞նչ անել օդային տագնապի դեպքում» հրապարակումը՝ <https://ombuds.am/am/site/ViewNews/1328>:

³⁹ Տե՛ս «Ինչպե՞ս հաղթահարել երեխայի մոտ պատերազմից առաջացած խնդիրները. Մարդու իրավունքների պաշտպանը հրապարակել է պատկերազարդ իրազեկումներ» հրապարակումը՝ <https://ombuds.am/am/site/viewnews/1356>:

Պատերազմի ողջ ընթացքում մշտադիտարկման է ենթարկվել ադրբեջանական ու թուրքական աղբյուրներից տարածվող տեղեկատվությունը և հավաքագրվել են ադրբեջանական զինված ուժերի կողմից իրականացված բոլոր դաժանությունները հայկական կողմից ռազմագերիների նկատմամբ: Բոլոր նյութերն ու տեսանյութերը թարգմանվել են արաբերենից ու ադրբեջաներենից անգլերեն ու ռուսերեն, դրանք ենթագրերով կցվել են նյութերին՝ ուղարկվելով Պաշտպանի աշխատակազմի համապատասխան բաժին իրավական ձևակերպումների: Թարգմանչական հարցում Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմին մեծ աջակցություն է ցուցաբերել ԵՊՀ արևելագիտության ֆակուլտետը: Հետպատերազմյան շրջանում ևս նույն սկզբունքով իրականացվում է մշտադիտարկում:

2020 թվականին Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի հանրային կապերի բաժինը շարունակել է 2017 թվականից իրականացվող՝ դրական ելքով գործերի վերաբերյալ հաջողված պատմությունների հրապարակումը տեսանյութերով: Նման տեսանյութերի հրապարակումը հնարավորություն է տալիս մարդկանց այլոց օրինակով համոզվել, որ իրենց խնդիրը, որն առնչվում է Մարդու իրավունքների պաշտպանի իրավասությանը, ևս կարող է լուծվել: Օրինակ, Նոր կորոնավիրուսի (COVID-19) համավարակով պայմանավորված հանրությանն են ներկայացվել ընտանիքների վերամիավորման պատմություններ⁴⁰:

Վերջին տարիներին ակտիվորեն զարգանում է նաև պարզ ինֆոգրաֆիկաների ոճով Պաշտպանի զեկույցների հանրայնացման պրակտիկան, որոնք տարածվում են ինչպես զանգվածային լրատվության միջոցներով, այնպես էլ Մարդու իրավունքների պաշտպանի սոցիալական ցանցերով՝ Ֆեյսբուքով, Թվիթերով, Ինստագրամով և Տելեգրամով:

Մարդու իրավունքների պաշտպան- հանրություն կապի ամրապնդման նպատակով մշտապես կազմակերպվում են տարաբնույթ հանդիպումներ երեխաների, ուսանողների և այլ շահագրգիռ խմբերի հետ, որի ընթացքում ներկայացվում են Պաշտպանի իրավասությունը, աշխատանքի սկզբունքները տարբեր ոլորտներում:

2020 թվականի ընթացքում Պաշտպանի աշխատակազմի հանրային կապերի բաժինը ապահովել է ինչպես Մարդու իրավունքների պաշտպանի, այնպես էլ աշխատակազմի ներկայացուցիչների աշխատանքի հրապարակայնությունը տարբեր ոլորտներում՝ կազմակերպելով քննարկումներ, ասուլիսներ, հարցազրույցներ և այլն: Այս հարցում կարևոր համագործակցություն է ձևավորված լրատվամիջոցների ու լրագրողների հետ, որոնց նկատմամբ հավասար վերաբերմունքի ու աշխատառճի շնորհիվ ապահովում է հաստատության պատշաճ լուսաբանում:

Պետք է հատուկ նշել, որ ռազմական դրության պայմաններում նույնպես Մարդու իրավունքների պաշտպանն իրականացրել է հանրային լայն իրազեկման աշխատանքներ:

⁴⁰ Տե՛ս «COVID-19- Ընտանիքի վերամիավորման հաջողված պատմություն» տեսանյութը՝ <https://www.youtube.com/watch?v=deOd0LQhwWg>:

Մասնավորապես, բացառապես Մարդու իրավունքների պաշտպանի սահմանափակ ռեսուրսներով պատրաստվել և հրապարակվել են բժշկական օգնություն ցուցաբերելու վերաբերյալ ուսուցողական տեսանյութեր:

Կարևորագույն նշանակություն ունեցավ նաև ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի հատուկ տեսաուղերձն՝ ուղղված համաշխարհային հանրությանը, որ հստակ ներկայացնում էր ադրբեջանական զինված ուժերի կողմից իրավունքների կոպիտ խախտումները, պատերազմական հանցագործություններն ու հետևության հանգում, որ տեղի է ունենում էթնիկ զտումների ու ցեղասպան քաղաքականություն:

ԳԼՈՒԽ 3. ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆԻ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՆՐԱՅԻՆ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐԻ ԵՎ ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՀԵՏ

1. Համագործակցությունը հանրային մարմինների հետ

Մարդու իրավունքների պաշտպանը՝ որպես ՀՀ Սահմանադրությամբ նախատեսված անկախ պաշտոնատար անձ և օժտված լինելով սահմանադրական կարգավիճակով, մեր երկրի իրավական համակարգի բաղկացուցիչ մասն է: Նշվածը, ի թիվս այլնի, ենթադրում է համագործակցություն պետական մարմինների և պաշտոնատար անձանց հետ:

ՀՀ Սահմանադրության 191-րդ հոդվածի 3-րդ մասով ամրագրվում է, որ *պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններն ու պաշտոնատար անձինք պարտավոր են օրենքով սահմանված կարգով Մարդու իրավունքների պաշտպանին տրամադրել անհրաժեշտ փաստաթղթեր, տեղեկություններ և պարզաբանումներ, ինչպես նաև աջակցել նրա աշխատանքներին*: Նշված սահմանադրական երաշխիքը կարևոր նշանակություն ունի Մարդու իրավունքների պաշտպանի անկախության ու աշխատանքի արդյունավետության տեսանկյունից:

Չնայած Սահմանադրության մակարդակում նման պարտականության առկայությանը, Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատանքի կարևոր սկզբունքներից է գործընկերային աշխատանքի և գործընկերների նկատմամբ հարգանքի սկզբունքը՝ հետապնդելով երկրում մարդու իրավունքների պաշտպանության և խթանման մակարդակի բարձրացման նպատակ: Այս սկզբունքի պահպանմամբ է, որ Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատանքի արդյունքում արձանագրված խնդիրների լուծման վերաբերյալ առաջ են բերվում իրատեսական առաջարկություններ և պատրաստակամություն է ներկայացվում իրավասության սահմաններում համատեղ լուծելու դրանք: Այդուամենայնիվ, բավարար երաշխիքների առկայության պայմաններում փոխգործակցային եղանակով աշխատանքն արդյունավետության և խնդիրների լուծման կարևոր նախապայմաններից է:

Հարկ է նկատել, որ արդյունավետ աշխատանքի երաշխիք է վեր հանված խնդիրների լուծման նկատմամբ հետևողականությունը: Անհրաժեշտ է աշխատել այնպես, որ հանրային մարմիններն իրենք զգան Օմբուդսմանի մշտական հետևողականությունը և բարձր պրոֆեսիոնալ մոտեցումների կարևորությունը: Այս կերպ է նաև ավելանում Օմբուդսմանի հեղինակությունն ու խոսքի ուժը հանրային իշխանության համակարգում:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության համար կարևոր նշանակություն ունի համատեղ աշխատանքը խորհրդարանի հետ: Կրելով խորհրդարանական իրավապաշտպանի բարձր կոչումը՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանն օժտված է մարդու իրավունքներին ու ազատություններին առնչվող նորմատիվ իրավական ակտերի կատարելագործմանը նպաստելու սահմանադրական գործառույթով: Դրանից բացի, խորհրդարանը անգնահատելի

դեր ունի երկրի մարդու իրավունքների համակարգի շարունակական զարգացման, երկրում կարծրատիպեր կոտրելու և իրավական բարեփոխումների սպառիչ իրացման, հետևաբար՝ մարդու իրավունքների պաշտպանության համար անհրաժեշտ նպաստավոր միջավայրի երաշխավորման հարցում:

Հաշվետու տարում նույնպես երկու հաստատությունների միջև շարունակվել է համագործակցությունը:

Պետք է ընդգծել համագործակցությունը Ազգային ժողովի նախագահի ու նրա աշխատակազմի հետ: Այստեղ խոսքը գնում է ինստիտուցիոնալ համագործակցության մասին, որը հնարավորություն է տվել համատեղ քննարկել մարդու իրավունքների համակարգային հարցերը, նախանշել իրավաստեղծ աշխատանքում դրանց լուծման ուղղությունները և այլն:

Կարևոր է նաև Պաշտպանի աշխատանքն ԱԺ մարդու իրավունքների պաշտպանության և հանրային հարցերի, Պետական-իրավական հարցերի, ինչպես նաև մյուս մշտական հանձնաժողովների հետ:

Ինստիտուցիոնալ առումով առաջին հերթին պետք է առանձնացնել ԱԺ մարդու իրավունքների և հանրային հարցերի մշտական հանձնաժողովը: Այստեղ հանձնաժողովի նախագահ Նաիրա Զոհրաբյանի, ինչպես նաև նախագահի տեղակալ Անի Սամսոնյանի, ինչպես հանձնաժողովի մյուս պատգամավորների հետ համատեղ աշխատանքը ապահովել է աշխատանքի կարևոր արդյունքներ: Խոսքը վերաբերում է ինչպես գրավոր հաղորդակցությանը, այնպես էլ բանավոր քննարկումներին, այդ թվում՝ կապված տարբեր օրենսդրական նախագծերի հետ: Այս առումով, կարևոր համագործակցություն է եղել Պետական-իրավական հանձնաժողովի նախագահ Վլադիմիր Վարդանյանի հետ՝ կապված հատկապես քրեական արդարադատության ոլորտի նոր հիմնարար նախագծերի համատեղ քննարկումների հետ:

Նշված համատեղ բոլոր աշխատանքները նաև կապված են եղել պատերազմի ընթացքում Ադրբեջանական զինված ուժերի կողմից իրավունքների կոպիտ խախտումները, պատերազմական ու մարդկության դեմ ուղղված հանցանքները համաշխարհային հանրությանը ներկայացնելու հետ:

Հատկապես կարևոր նշանակությամբ է առանձնանում համագործակցությունը միջազգայի կազմակերպություններում ներկայացված ՀՀ ԱԺ պատվիրակությունների ղեկավարների ու այդ պատվիրակությունների անդամների հետ:

Անհատական մակարդակում համագործակցությունն ԱԺ պատգամավորների հետ դրսևորվել է, բայց չի սահմանափակվել անհատական դեպքերի վերաբերյալ քննարկումներով և համատեղ լուծումներ գտնելով՝ ընդգրկելով մարդու իրավունքներին առնվող վերլուծությունների և վերհանված խնդիրների վերաբերյալ տեղեկությունների փոխանակումը:

Համագործակցության արդյունավետության տեսանկյունից կարևոր է նաև Ազգային ժողովում Պաշտպանի ներկայացուցչի դերը: Նա մասնակցում է ԱԺ աշխատակազմի և

փորձագետների մասնակցությամբ մարդու իրավունքներին առնչվող օրենսդրական ակտերի նախագծերի վերաբերյալ քննարկումներին, խորհրդարանական լսումներին և աշխատանքային հանդիպումներին: Դրանց ընթացքում ներկայացվում են Պաշտպանի՝ անհատական դիմումների քննարկման և մշտադիտարկման առանցքային գործառույթների իրականացման արդյունքում վեր հանված համակարգային խնդիրները, որոնք պահանջում են օրենսդրական լուծումներ: 2020 թվականի ընթացքում Ազգային ժողովի հետ համատեղ աշխատանքներ են տարվել ընտրական, զինվորական ծառայության, քրեակատարողական, խոսքի ազատության և այլ ոլորտների օրենսդրական ակտերի կատարելագործման ուղղությամբ:

Նույն սկզբունքով, առանցքային է նաև աշխատանքը դատարանների և Բարձրագույն դատական խորհրդի հետ: Ի տարբերություն Սահմանադրական դատարանի՝ մյուս դատարանների և Բարձրագույն դատական խորհրդի հետ համագործակցությունը հիմնականում վերաբերում է դատական պրակտիկայի կատարելագործման վերաբերյալ առաջարկությունների ներկայացմանը և քննարկումներին: Կարևոր է նաև փոխգործակցությունը Վճռաբեկ դատարանի՝ որպես օրենքների և այլ նորմատիվ իրավական ակտերի միատեսակ կիրառման ապահովման, ինչպես նաև մարդու իրավունքների և ազատությունների հիմնարար խախտումների վերացման լիազորությամբ օժտված մարմնի հետ:

Սահմանադրական դատարանի հետ համագործակցությունը դրսևորվում է Սահմանադրական դատարան դիմումներ ներկայացնելով, ինչպես նաև մարդու իրավունքներին կամ ազատություններին վերաբերող գործերով Սահմանադրական դատարան օժանդակ դիրքորոշումներ (*amicus curiae*) ներկայացնելով: Դրանց հիմքում ընկած են լինում ինչպես Պաշտպանին ներկայացված անհատական դիմումների վերլուծությունները, այնպես էլ միջազգային կոնվենցիոն մեխանիզմների մանդատի շրջանակներում իրականացված մշտադիտարկման այցերի արդյունքները:

Սահմանադրական դատարանում նույնպես գործում է Պաշտպանի ներկայացուցչի ինստիտուտը: Վերջինս, մասնավորապես, պատասխանատու է ինչպես Պաշտպանին հասցեագրվող՝ Սահմանադրական դատարան դիմելու խնդրանք պարունակող դիմումների, այնպես Պաշտպանի անմիջական դիտարկման արդյունքների վրա հիմնված սահմանադրաիրավական խնդիրների ուսումնասիրման և համակարգման համար: Պաշտպանի ներկայացուցչի աշխատանքի մեկ այլ ուղղություն վերաբերում է Սահմանադրական դատարանում քննվող գործերի պարբերական մշտադիտարկմանը և ըստ Պաշտպանի գործունեության առաջնահերթությունների՝ դրանց վերաբերյալ հատուկ դիրքորոշումների ներկայացմանը: Սա ապահովում է Պաշտպանի՝ «դատարանի ընկեր» կարգավիճակում հատուկ կարծիք ներկայացնելու գործառույթի արդյունավետությունը և համակարգվածությունը:

Կարևոր է նաև Պաշտպանի համագործակցությունը Կառավարության հետ:

Մարզպետարանների հետ աշխատանքում նույնպես առկա են դրական արդյունքներ: Օրինակ՝ սեպտեմբեր – նոյեմբեր ամիսների և դրան հաջորդող ժամանակահատվածի ընթացքում օպերատիվ համագործակցություն է արձանագրվել հատկապես Սյունիքի և Գեղարքունիքի մարզպետարանների, ինչպես նաև այդ մարզի տեղական ինքնակառավարման մարմինների հետ:

Երևան քաղաքի դեպքում խոսքը վերաբերում է ինչպես Երևանի քաղաքապետին, այնպես էլ Երևան քաղաքի ավագանուն:

2. Համագործակցությունը քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունների, լրագրողների և փաստաբանների հետ

Մարդու իրավունքների ազգային հաստատությունների կամ օմբուդսմանների առաքելության կարևոր ուղղություններից է քաղաքացիական հասարակության՝ իբրև լիարժեք գործընկերոջ հետ փոխգործակցությունը: Հանդիսանալով պետական մարմին, Պաշտպանի հաստատության կարևոր առաքելություններից է նաև ստեղծել հասարակական կազմակերպությունների և պետական մարմինների միջև քննարկումների հարթակներ համապատասխան ոլորտներում առկա խնդիրների վերհանման, դրանց քննարկման և լուծումների նախանշման համար: Հետևաբար՝ Պաշտպանի գործունեության հիմնարար ուղղություն է այդ կազմակերպությունների աշխատանքի խթանումը, պետական մարմիններում նրանց գործունեությունը և բարձրացված հարցերը տեսանելի դարձնելը:

Հասարակական կազմակերպությունների և Մարդու իրավունքների պաշտպանի հաստատության համագործակցության շրջանակում է նաև առանձին ոլորտներում արձանագրված խնդիրների լուծմանն ուղղված համատեղ քայլերի ձեռնարկումը: Այս առումով կարևոր է նաև անհատական գործերի վերաբերյալ ըստ անհրաժեշտության տեղեկությունների օպերատիվ փոխանակումը:

Կարևորելով աշխատանքի այս առանձնահատկությունը, 2020 թվականին շարունակվել են աշխատանքները հասարակական կազմակերպությունների հետ ինչպես կանանց, հաշմանդամություն ունեցող անձանց, երեխաների պաշտպանության, խոշտանգումների կանխարգելման, փախստականների և ապաստան հայցող անձանց, զինված ուժերում մարդու իրավունքների պաշտպանության, այնպես էլ այլ ոլորտներում⁴¹:

Քաղաքացիական հասարակության հետ աշխատանքը կազմակերպվում է տարբեր եղանակներով, այդ թվում՝ Պաշտպանին առընթեր խորհրդատվական խորհուրդների միջոցով, որը ստեղծելու Պաշտպանի լիազորությունն ամրագրված է սահմանադրական օրենքում: Նման խորհուրդները ստեղծվում են առանձին ոլորտներում մարդու իրավունքների պաշտպանության

⁴¹ Մանրամասն տե՛ս սույն հաղորդման համանուն բաժիններում:

վիճակի բարելավման և առկա խնդիրների վերհանման ու քննարկման նպատակով: Հանդիպումների ընթացքում քննարկվում են ինչպես համակարգային խնդիրներ, այնպես էլ անհատական դեպքեր և դրանց լուծման ուղիներ:

Կազմակերպվում են նաև խորհուրդների ընդլայնված կազմով նիստեր, որոնց մասնակցում են նաև ոլորտի իրավասու պետական մարմինները: Նման միջոցառումները երկրում մարդու իրավունքների պաշտպանության ու խթանման գործում Պաշտպանի՝ որպես քաղաքացիական հասարակության և պետական մարմինների միջև կապող օղակի դերի կարևոր օրինակ են:

2020 թվականին տեղի է ունեցել Պաշտպանին առընթեր Զինված ուժերում մարդու իրավունքների պաշտպանության հարցերով փորձագիտական խորհրդի ընդլայնված նիստ՝ քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունների և անկախ փորձագետների մասնակցությամբ: Նիստին ամփոփվել են ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի, ինչպես նաև աշխատակազմի Քրեական արդարադատության ոլորտում և զինված ուժերում մարդու իրավունքների պաշտպանության դեպարտամենտի և Արցախի մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի գործընկերների մասնակցությամբ Արցախ իրականացված այցի արդյունքները: Խորհրդի նիստում քննարկվել է սպաների և ժամկետային զինծառայողների բարձրացրած խնդիրները, բուժօժանոթային վիճակը, կարգապահական տույժերի և քրեական գործերով ձերբակալումների ու կալանքների հիմքերի, կարգապահական մեկուսարանում զինծառայողների պահման պայմանների, բանակում արձանագրված մահվան դեպքերի հետ կապված հարցեր: Քննարկման ընթացքում հատուկ կարևորվել են Զինված ուժերում ամուր կարգապահությունը, ռազմական կրթության որակի բարձրացումը, ինչպես նաև Պաշտպանության ոլորտին վերաբերող հրապարակումներում պատասխանատու լրագրության սկզբունքով առաջնորդվելը և այլ հարցեր: Նիստին քննարկվել է նախագորակոչիկներին զինվորական ծառայությանը նախապատրաստելու, բարոյահոգեբանական աշխատանքներ իրականացնելու, ինչպես նաև բանակում առկա խնդիրները լուծելու նպատակով միասնական ռազմավարության հետ կապված հարցեր: Հատուկ ընդգծվել է Զինված ուժերում սպաների առանցքային դերը, նրանց կարգավիճակի շարունակական բարձրացման կարևորությունը:

Պաշտպանի գործունեության ուղղությունների զարգացմանը զուգահեռ քննարկվում են նաև այլ ուղղություններով խորհուրդներ ստեղծելու հարցը: Մասնավորապես, հաշվետու տարում ստեղծվել է հասարակական խորհուրդ հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների պաշտպանության ոլորտներում:

Խորհուրդների ձևաչափերից բացի, ակտիվորեն գործադրվել են համատեղ աշխատանքի այլ մեխանիզմներ: Խոսքը, մասնավորապես, վերաբերում է քննարկումներին, վերապատրաստման դասընթացներին մասնակցությանը, հասարակական կազմակերպությունների կողմից իրականացվող ծրագրերին մասնակցությանը, Աշխատակազմի համակարգմամբ իրականացվող ծրագրերին նրանց ներգրավմանը և այլն:

Այս մասում պետք է առանձնացնել Մարդու իրավունքների պաշտպանի համագործակցությունը լրատվամիջոցների և լրագրողների հետ:

Լրագրողներին Մարդու իրավունքների պաշտպանը համարում է ռազմավարական գործընկերներ և հետևաբար՝ նրանց հետ համատեղ աշխատանքն իրականացվում է հենց այդ հիմնարար սկզբունքից ելնելով: Հարցն այն է, որ լրագրողներն են, որ ապահովում են խոսքի, կարծիքի արտահայտման, տեղեկություններ ստանալու մարդկանց իրավունքների սպառիչ իրացումը: Լրագրողն է, որ իր բարդ աշխատանքով ապահովում է քաղաքացիական վերահսկողությունը պետության նկատմամբ, մեծ հաշվով հենց լրագրողի մասնագիտական գործունեության շնորհիվ է մարդը պատկերացում կազմում այն մասին, թե ինչո՞ւ են զբաղված հանրային մարմինները երկրում:

Կարևոր է լրագրողների դերը երկրում առանձին հարցերի վերաբերյալ կարծրատիպեր կոտրելու և մարդու իրավունքների արդյունավետ պաշտպանության համար անհրաժեշտ դրական միջավայր ապահովելու հարցում:

Ցավոք, առկա են լրագրողների աշխատանքի սխալ ընկալումներ ոչ միայն հասարակությունում, այլ նաև պետական համակարգում: Ցանկացած պաշտոնատար անձ պետք է հստակ գիտակցի, որ պատկերացումն այն մասին, թե լրագրողը խոչընդոտում է իր աշխատանքը, ընդամենը կարծրատիպ է ու ոչ ճիշտ պատկերացման արդյունք է:

Մյուս կողմից, լրագրողի մասին ճիշտ պատկերացումներ ձևավորելու տեսանկյունից կարևոր է լրագրողների կողմից պատասխանատու լրագրության սկզբունքներին համապատասխան մասնագիտական գործունեություն ծավալելը՝ սկսած լրագրողական նյութի համար վերնագիր ընտրելուց մինչև այդ նյութի բազմակողմանիության ապահովումը: Դա լրագրողին դարձնում է անխոցելի և հնարավորություն է տալիս առավել արդյունավետ իրականացնել նրանց մասնագիտական աշխատանքի պաշտպանությունը:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի կարևոր գործընկերներ են փաստաբանները: Այստեղ պետք է նախևառաջ առանձնացնել արդյունավետ աշխատանքը Փաստաբանների պալատի ու Փաստաբանական դպրոցի հետ: Պարբերաբար անցկացվող համատեղ քննարկումներն ու ծրագրային նախաձեռնությունները նպաստում են թե՛ փաստաբանի դերի բարձրացմանը երկրում, թե՛ մարդու իրավունքների վիճակի շարունակական բարելավմանը:

Փաստաբանի մասնագիտական աշխատանքը կարևոր է նաև Մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության արդյունավետության տեսանկյունից:

ԳԼՈՒԽ 4. ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆԻ ՆԿԱՏՄԱՄԲ ՀԱՆՐԱՅԻՆ ՎՍՏԱՀՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԳՆԱՀԱՏԱԿԱՆՆԵՐԸ

2019 թվականի մարտին վերահաստատվել է Մարդու իրավունքների պաշտպանի հաստատության ամենաբարձր «A» միջազգային հեղինակավոր կարգավիճակը:

ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների գերագույն հանձնակատարի գրասենյակի քարտուղարությամբ գործող Մարդու իրավունքների ազգային հաստատությունների համաշխարհային միավորման անկախ հանձնախմբի կողմից այս բարձր կարգավիճակի հաստատումը վկայում է Հայաստանի Մարդու իրավունքների պաշտպանի լիարժեք անկախության, վստահելիության ու արդյունավետ աշխատանքի մասին: Գնահատման համար ուսումնասիրությունը ներառել է նաև 2016-ից մինչև 2018 թվականների ժամանակահատվածը: **Անկախ հանձնախումբը հավաքագրման զեկույցում ընդգծել է, որ ողջունում է մարդու իրավունքների պաշտպանության և խթանման ոլորտում Հայաստանի Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատանքը՝ նշելով, որ Հայաստանի մարդու իրավունքների պաշտպանը բարդ իրավիճակներում գործունեություն ծավալելիս զգայուն հարցերի վերաբերյալ հնչեցնում է հրապարակային գնահատականներ⁴²:**

Մարդու իրավունքների ազգային հաստատությունների գործունեության այս վերանայումը կատարվում է ՄԱԿ-ի Փարիզյան սկզբունքներով սահմանված մարդու իրավունքների ազգային ինստիտուտներին առաջադրվող անկախության պահանջներին համապատասխանության տեսանկյունից: Անկախ հանձնախմբի կողմից առաջարկված «A» կարգավիճակը Մարդու իրավունքների պաշտպանի հաստատության իրավունք է վերապահում մասնակցել միջազգային կառույցների, այդ թվում՝ ՄԱԿ-ի մարդու իրավունքների խորհրդի աշխատանքներին և որոշումների կայացմանը, հանդես գալ հատուկ ելույթներով, օգտվել միջազգային համապատասխան կառույցների ղեկավար մարմիններում ընտրվելու և այդ մարմինների ընտրություններին քվեարկության իրավունքից:

Հաշվետու տարում Մարդու իրավունքների պաշտպանի կողմից միջազգային համագործակցության ոլորտում իրականացվել են ծրագրեր, կազմակերպվել է Մարդու իրավունքների պաշտպանի հաստատության 15-ամյա գործունեությանը նվիրված բարձրաստիճան միջազգային համաժողով, կազմակերպվել են Պաշտպանի հանդիպումներ, մշակվել և միջազգային գործընկեր կազմակերպություններին են ներկայացվել Պաշտպանի արտահերթ զեկույցներ և ծրագրային նոր առաջարկներ, իրականացվել են մարդու

⁴² Տե՛ս «Մարդու իրավունքների ազգային հաստատությունների համաշխարհային միավորման անկախ հանձնախումբի» զեկույցը, <https://nhri.ohchr.org/EN/AboutUs/GANHRIAccreditation/Documents/SCA%20Report%20March%202019%20-%20EN%20.pdf> :

իրավունքների պաշտպանության ոլորտում միջազգային փորձի ուսումնասիրման և այլ աշխատանքներ:

1. Մարդու իրավունքների պաշտպանի նկատմամբ հանրային վստահությունը և միջազգային գնահատականները

Հաշվետու տարում Պաշտպանի և Աշխատակազմի գործունեությունը բարձր գնահատականի է արժանացել միջազգային և ներպետական տարբեր հարթակներում: Դրանք հիմնականում հնչել են Պաշտպանի գործունեության անաչառության, բարձր մասնագիտական սկզբունքների պահպանման և անկախության բարձր մակարդակի հաշվառմամբ:

Այսպես, 2020-ի սեպտեմբերին **Միջազգային հանրապետական ինստիտուտը (International Republican Institute – IRI)** հարցում է անցկացրել Հայաստանում՝ հասկանալու համար երկրում կանանց քաղաքական մասնակցության և ընտանեկան բռնության վերաբերյալ հասարակական կարծիքը: Արդյունքները պաշտոնյաներին, քաղաքական կուսակցություններին և քաղաքացիներին տալիս են տալիս են տեղեկություն, որն անհրաժեշտ է տվյալ հարցերի վերաբերյալ հասարակության մտահոգություններն արդյունավետ լուծելու համար:

Հարցին ի պատասխան, թե իրենց կարծիքով, ո՞ւմ կամ ո՞ր հաստատությանը պետք է օգնության համար դիմի ընտանեկան բռնության ենթարկված անձը, հարցմանը մասնակցած արական սեռի մասնակիցների 24, իսկ իգական սեռի 35%-ը նշել են Մարդու իրավունքների պաշտպանի հաստատությունը:

Հարցին ի պատասխան, թե իրենց կարծիքով, ո՞ւմ կամ ո՞ր հաստատությանը պետք է օգնության դիմի ընտանեկան բռնության ենթարկված անձը, մասնակիցների 30%-ը նշել է Մարդու իրավունքների պաշտպանի հաստատությունը:⁴³

Մարդու իրավունքների պաշտպանի հաստատության 15 ամյակին նվիրված միջոցառման ընթացքում ներկաները բարձր են գնահատել Պաշտպանի աշխատանքը:

Միջազգային հանրապետական ինստիտուտի հարցումների (International Republican Institute - IRI)՝ ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի հաստատությունը մարդկանց տված «շատ լավ» գնահատականով պետական (հանրային) հաստատությունների թվում երկրորդն է:

Հարցման մասնակիցները եղել են ինչպես քաղաքաբնակներ, այնպես էլ գյուղաբնակներ:

Հարցումն իրականացվել է 2021 թվականի փետրվարին: Այս մասին հրապարակումը սույն զեկույցում արվում է այն պատճառով, որ, ըստ էության, ներառում է նաև Պաշտպանի գործունեությունը 2020 թվականի ընթացքում:

43

Ընդ որում, հարցվածների շատ փոքր տոկոսը միայն չի լսել Մարդու իրավունքների պաշտպանի հաստատության մասին՝ 3%:

Մասնավորապես, **ԵԱՀԿ Ժողովրդավարական հաստատությունների և մարդու իրավունքների գրասենյակի (ԺՀՄԻԳ) տնօրենն** ընդգծել է ԵԱՀԿ Ժողովրդավարական հաստատությունների և մարդու իրավունքների գրասենյակի համար Հայաստանի Մարդու իրավունքների պաշտպանի հաստատության հետ համագործակցության դերը և նախանշել է, որ ապագա համագործակցության շրջանակներում ԵԱՀԿ ԺՀՄԻԳ-ը շարունակելու է աջակցություն տրամադրել Հայաստանի ազգային կանխարգելման մեխանիզմին: Այդ աջակցությունը հիմնականում ուղղված է լինելու ազատագրկման վայրերում կատարված սեռական բռնության ոլորտի մշտադիտարկման մեջ ազգային կանխարգելման մեխանիզմի դերի բարձրացմանը:

Մարդու իրավունքների ազգային հաստատությունների եվրոպական ցանցը (ENNHRI) Հայաստանի մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատանքի անկախության և արդյունավետության վերաբերյալ 2020 թվականի զեկույցում բարձր է գնահատել Պաշտպանի աշխատանքը քաղաքացիական հասարակության հետ համագործակցության, Նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակի պայմաններում իրավունքների ապահովման և այլ ոլորտներում:⁴⁴

Հայաստանի մարդու իրավունքների պաշտպանի և **Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի նորընտիր նախագահ Ռոբերտո Սպանոյի** հետ տեղի ունեցած հանդիպման շրջանակում՝ Պաշտպանի աշխատանքի միջազգային նշանակությունը հաշվի առնելով՝ ՄԻԵԴ նախագահին առաջարկեց դատարանի հետ նախաձեռնել ծրագիր՝ ուղղված Եվրոպայում Օմբուդսմանների և Եվրոպական դատարանի համագործակցության միջազգային նոր փորձի ձևավորմանը:

Եվրոպական դատարանի նախագահին առաջարկել է Հայաստանի մարդու իրավունքների պաշտպանի թեկնածությունը՝ որպես այդ միջոցառումների հիմնական զեկույցող: Ընդ որում, պայմանավորվածություն է ձեռք բերվել, որ դա կարող է իրականացվել կա՛մ Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեի, կա՛մ որևէ այլ համանման ձևաչափով:

Հայաստանում ԱՄՆ նախկին դեսպան Ջոն Էվանսն անդրադարձել է ՀՀ իշխանությունների կողմից ՄԻՊ գրասենյակին ուղղված ճնշումներին: Իր թվիթերյան էջում Ջոն Էվանսը գրել է,- «Թաթոյանը առաջնակարգ օմբուդսման է»:

Միջոցառման մասնակից **ԵԱՀԿ մամուլի ազատության հարցերով ներկայացուցիչը** կարևորել է Հայաստանի Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատանքը և ԵԱՀԿ-ի հետ Մարդու իրավունքների պաշտպանի հաստատության համագործակցությունը: Հարլեմ Դեզիրն

⁴⁴ Տե՛ս հետևյալ հղումով, <http://ennhri.org/wp-content/uploads/2020/06/State-of-the-Rule-of-Law-in-Europe-2020-Armenia.pdf>

անդրադարձ է կատարել մամուլի և խոսքի ազատության ոլորտներում Մարդու իրավունքների պաշտպանի կատարած աշխատանքին և 2018 թվականի ապրիլ-մայիս ամիսներին հանրապետությունում տեղի ունեցած դեպքերի ընթացքում Հայաստանի Մարդու իրավունքների պաշտպանի ցուցաբերած աշխատանքի համար:

Եվրոպական արտաքին գործողությունների ծառայության տնօրեններից մեկը, ով նույնպես մասնակցում էր միջոցառմանը, արձանագրել է, որ ՀՀ Մարդու իրավունքների պաշտպանի հաստատությունը ԵՄ-ի համար հիմնական գործընկեր է և Հայաստան-ԵՄ Մարդու իրավունքների շուրջ երկխոսության մշտական մասնակիցը: Նա նշել է նաև, որ վերջին 15 տարիների, և հատկապես վերջին տարվա ընթացքում մարդու իրավունքների պաշտպանության ոլորտում բազմում բարելավումներ են նկատվում: Անդրադառնալով Դատական և իրավական բարեփոխումների ռազմավարությանը՝ տնօրենը արձանագրել է, որ ԵՄ-ն այս հարցում խրախուսում է Կառավարության, Ազգային ժողովի և Մարդու իրավունքների պաշտպանի հաստատության և քաղաքացիական հասարակության հետ իրենց համագործակցության շարունակումը և բարելավումը:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի հաստատության 15 ամյակին նվիրված միջոցառման ընթացքում Պաշտպանի աշխատանքը բարձր են գնահատել նաև տարբեր երկրների **մարդու իրավունքների ազգային հաստատությունների ղեկավարներ և օմբուդսմաններ**: Հատուկ ընդգծվել է կառույցների միջև առկա արդյունավետ փոխգործակցությունը մարդու իրավունքների պաշտպանության տարբեր ոլորտներում:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի հաստատության գործունեությանը բարձր գնահատական է տվել նաև ամերիկյան **Միջազգային հանրապետական ինստիտուտը (International Republican Institute, IRI)**: Ըստ Միջազգային հանրապետական ինստիտուտի հեղինակած զեկույցի՝ Հայաստանում հանրային կարծիքի ուսումնասիրության արդյունքում արձանագրվել է, որ Հայաստանի Մարդու իրավունքների պաշտպանը վայելում է հանրային բարձր վստահություն⁴⁵: Մասնավորապես, 2019 թվականի սեպտեմբեր-հոկտեմբեր ամիսների տվյալներով Միջազգային հանրապետական ինստիտուտը նշել է, որ Հայաստանի Մարդու իրավունքների պաշտպանին վստահում է հարցվածների 63%: Արդյունքում, համեմատելով 2018 թվականի համանուն հարցման արդյունքները 2019 թվականի ցուցանիշի հետ՝ արձանագրվել է Մարդու իրավունքների պաշտպանի հաստատության նկատմամբ հանրային վստահության ցուցանիշի աճ մոտ 5 տոկոսով:

«Թրանսփարենսի Ինթերնեշնլ հակակոռուպցիոն կենտրոն» միջազգային հասարակական կազմակերպությունը բարձր է գնահատել կոռուպցիայի դեմ պայքարի ոլորտում Մարդու իրավունքների պաշտպանի հաստատության կատարած աշխատանքը՝ դրա

⁴⁵ Տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետության բնակիչների հանրային կարծիքի հարցում Միջազգային հանրապետական ինստիտուտի կողմից» զեկույցը՝ https://www.iri.org/sites/default/files/wysiwyg/iri_poll_armenia_september-october_2019.pdf:

մասին նշելով Հայաստանում կոռուպցիայի վերաբերյալ հանրային կարծիքի ուսումնասիրության մեջ: Ուսումնասիրությունը Մարդու իրավունքների պաշտպանի հաստատությունը դիտարկում է որպես պետական մարմին, որին Հայաստանի բնակիչները կղիմեին կոռուպցիոն դեպքի կամ վարքագծի մասին տեղեկատվություն փոխանցելու նպատակով: Արձանագրվել է նաև, որ Հայաստանի բնակչության համար Մարդու իրավունքների պաշտպանի հաստատությունը ընկալվում է որպես «ընդհանրապես չկոռումպացված» պետական հաստատություն (հարցվածների 36%-ի կարծիքով):⁴⁶

Վարչավայում տեղի ունեցած ԵԱՀԿ բարձրաստիճան համաժողովի ընթացքում 2018 թվականի սեպտեմբերի 17-ին Եվրոպական միության և դրա անդամ երկրների անունից Միացյալ Թագավորությունը հայտարարություն է հրապարակել, որում հատկապես ընդգծվել է Պաշտպանի և Աշխատակազմի օրինակելի դերն 2018 թվականին տեղի ունեցած խաղաղ հավաքների մշտադիտարկման հարցում:

ԵԱՀԿ մշտական խորհրդի ապրիլի 26-ի նիստում Եվրոպական միությունն իր դիրքորոշումն է ներկայացրել «Հայաստանում ժողովրդավարական գործընթացների վերաբերյալ»: ԵՄ-ն ողջունել է Աշխատակազմի աշխատանքը ոստիկանության բաժիններ այցերի, բողոքների քննարկման և քաղաքացիների հետ առանձնազրույցների առնչությամբ՝ կարևորելով խոսքի ու կարծիքի, ինչպես նաև միավորումների ու խաղաղ հավաքների հիմնարար ազատությունները:

2018 թվականի մայիսի 28-ին Պաշտպանը Ստրասբուրգում աշխատանքային հանդիպում է ունեցել Եվրոպայի խորհրդի մարդու իրավունքների և իրավունքի գերակայության գլխավոր տնօրինության գլխավոր տնօրեն Քրիստոս Զիակումոպոլոսի հետ: Հայաստանում ապրիլ և մայիս ամիսներին տեղի ունեցած իրադարձությունների հետ կապված վերջինս ընդգծել է **Պաշտպանի կարևոր դերը հավաքների մասնակիցների իրավունքների երաշխավորման, հանդուրժողականության մթնոլորտի ապահովման հարցերում: Կարևորվել է Պաշտպանի ցուցաբերած անաչառ մոտեցումն ու արդյունավետ աշխատանքը, ինչպես նաև արագ արձագանքը խնդիրներին:**

Եվրոպայի խորհրդի մարդու իրավունքների և իրավունքի գերակայության գլխավոր տնօրինությունը շնորհակալություն է հայտնել Պաշտպանին Եվրոպայի խորհրդի հետ գերազանց համագործակցության համար և բարձր է գնահատել վերջինիս արդյունավետ ջանքերն այդ օրերին մարդու իրավունքների երաշխավորման հարցում՝ արտահայտելով հետագա համագործակցության պատրաստակամությունը մարդու իրավունքների կարևոր հարցերի առնչությամբ:

2018 թվականի մայիսի 28-ին Պաշտպանը Ստրասբուրգում աշխատանքային հանդիպում է ունեցել Եվրոպայի խորհրդի գլխավոր քարտուղար Թորբյորն Յագլանդի հետ: Հանդիպման

⁴⁶ Տե՛ս «Թրանսփարենսի Ինթերնեշնլ հակակոռուպցիոն կենտրոն» ՀԿ-ի «Հայաստանում կոռուպցիայի վերաբերյալ հանրային կարծիքի» ուսումնասիրությունը, <https://transparency.am/files/publications/1582895418-0-947745.pdf?v=4> :

ընթացքում, նախևառաջ քննարկվել է Պաշտպանի աշխատանքն ու 43 գնահատականներն ապրիլ և մայիս ամիսներին Հայաստանում տեղի ունեցած իրադարձությունների ժամանակ: Մասնավորապես, քննարկման առարկա է դարձել Պաշտպանի գործունեությունը՝ կապված խաղաղ հավաքների մասնակիցների իրավունքների պաշտպանության, ոստիկանության գործողությունների դեմ բողոքները քննարկելու ու գնահատականի արժանացնելու հետ և այլն: **Ետ գլխավոր քարտուղարը բարձր է գնահատել Պաշտպանի աշխատանքն այդ ժամանակաշրջանում և նշել, որ այն մարդու իրավունքների տեսանկյունից ունեցել է կարևոր նշանակություն քաղաքացիների իրավունքների երաշխավորման նպատակով:**

2. Պաշտպանի համագործակցության նոր ձևաչափը Մարդու իրավունքների Եվրոպական դատարանի և Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեի հետ

Ընդգծման ենթակա է Մարդու իրավունքների Եվրոպական դատարանի հետ համագործակցությունը: Եվրոպական դատարանի ձևավորած իրավական չափանիշները երկրի իրավական համակարգի զարգացման համար ունեն անկյունաքարային նշանակություն: Դրա հաշվառմամբ՝ Մարդու իրավունքների Եվրոպական դատարանում Հայաստանի դեմ քննվող գործերին որպես երրորդ կողմ ներգրավվելը, ինչպես նաև Հայաստանի վերաբերյալ վճիռների կատարման առնչությամբ հատուկ դիրքորոշումներ ներկայացնելը նպատակ ունեն նպաստել Հայաստանի իրավական համակարգում Եվրոպական դատարանի իրավական չափանիշների առավել արդյունավետ ներդրմանը:

Պաշտպանի փորձը ցույց է տալիս, որ 2018 թվականից սկսած այս պրակտիկայի ներդրումը իրական արդյունքներ է տալիս՝ շնորհիվ նաև Եվրոպայի խորհրդի Մարդու իրավունքների և իրավունքի գերակայության գլխավոր տնօրինության հետ բարձր որակի համագործակցության: Այս հարցերում Մարդու իրավունքների պաշտպանը կարևորում է նաև արդյունավետ համագործակցությունը Եվրոպական դատարանում Հայաստանի Հանրապետության ներկայացուցչի հետ:

2018 թվականին Մարդու իրավունքների պաշտպանը Եվրոպայի խորհրդի նախարարների կոմիտե է ներկայացրել «Մուրադյանն ընդդեմ Հայաստանի» ՄԻԵԴ վճռի կատարման վերաբերյալ դիրքորոշումը՝ զինված ուժերում մարդու իրավունքների պաշտպանության հարցերի մասին: Նույն տարում Մարդու իրավունքների Եվրոպական դատարանը հաստատել է Պաշտպանի միջնորդությունը՝ ներգրավվելու որպես երրորդ կողմ «Հակոբյանն ընդդեմ Հայաստանի» գործով: Եվրոպական դատարանում գործի քննությանը մասնակցությունը հնարավորություն է տվել Պաշտպանին իր լիազորությունների իրականացման արդյունքում ձեռք բերված՝ կոնկրետ գործին առնչվող տեղեկությունները ներկայացնել դատարանին: Մասնավորապես, Եվրոպական դատարանին տրամադրվել են տեղեկություններ կապված պետության կողմից անազատության մեջ գտնվողին պատշաճ և անհրաժեշտ բուժօգնություն տրամադրելու հետ: Դատարանին ներկայացվել են նաև քրեակատարողական հիմնարկներում

բժշկական օգնության ապահովմանն առնչվող խնդիրները, որոնք վերաբերում են գանգատով բարձրացված հարցերին:

2019 թվականի ընթացքում շարունակվել է աշխատանքը Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտե հետ: Մասնավորապես, Նախարարների կոմիտե է ներկայացվել հատուկ դիրքորոշում՝ կապված ազատությունից զրկված անձի առողջության պահպանման իրավունքի հարցով «Աշոտ Հարությունյանն ընդդեմ Հայաստանի» Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի վճռի կատարման հետ:

Դիրքորոշման մեջ անդրադարձ է կատարվել նշված վճռի կատարման համար սկզբունքային մի շարք հարցերի, որոնք վկայում են ազատությունից զրկման վայրերում պատշաճ բժշկական օգնության և սպասարկման ինստիտուցիոնալ փոփոխությունների անհրաժեշտության մասին: Այդ ուղղությամբ Պաշտպանի կողմից արվել են կոնկրետ առաջարկություններ: Այս հարցերի հետ կապված Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմը համագործակցել է Արդարադատության նախարարության և Եվրոպական դատարանում ՀՀ ներկայացուցչի հետ:

Ձևավորված պրակտիկան շարունակվում է նաև 2020 թվականի ընթացքում: Հայաստանի մարդու իրավունքների պաշտպանը Հելսինկյան կոմիտեի հետ համատեղ առաջին անգամ Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտե են ներկայացրել հատուկ դիրքորոշում՝ կապված ազատությունից զրկված անձանց նվազագույն իրավունքների պաշտպանության հարցով «Պողոսյանն ընդդեմ Հայաստանի» Մարդու իրավունքների Եվրոպական դատարանի վճռի կատարման հետ:

Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի՝ Հայաստանի վերաբերյալ վճիռների կատարման առնչությամբ հատուկ դիրքորոշումներ ներկայացնելը նպատակ ունի նպաստել Հայաստանի իրավական համակարգում Եվրոպական դատարանի իրավական չափանիշների առավել արդյունավետ ներդրմանը:

Նախարարների կոմիտե ներկայացված այս համատեղ դիրքորոշման մեջ անդրադարձ է կատարվել տվյալ վճռի կատարման համար սկզբունքային մի շարք հարցերի, որոնք վերաբերում են ազատությունից զրկված անձանց իրավունքները սահմանող ներպետական կարգավորումների համապատասխանությանը Եվրոպական դատարանի չափանիշներին:

Խոսքը, մասնավորապես, վերաբերում է՝

- ազատությունից զրկվելու պատճառների մասին անհապաղ տեղեկացվելու իրավունքին,
- ընտրած անձին ազատությունից զրկելու մասին անհապաղ տեղեկացնելու իրավունքին,
- փաստաբանի իրավունքին,
- բժշկական զննության ենթարկվելու իրավունքին, այդ թվում՝ իր նախընտրած բժշկի կողմից,

ազատությունից զրկելու իրավաչափությունը վիճարկելու և դատարանի կողմից ազատ արձակվելու իրավունքին, եթե ազատությունից զրկելը ոչ իրավաչափ է:

3. Պաշտպանի հաստատության հիմնական ծրագրերը

Հայաստանում մարդու իրավունքների համակարգի կատարելագործման, Պաշտպանի աշխատակազմի կարողությունների զարգացման և երկրում միջազգային չափանիշների արդյունավետ ներդրման տեսանկյունից անփոխարինելի նշանակություն ունի Պաշտպանի համագործակցությունը միջազգային գործընկերներ հետ, նրանց հետ ծրագրերի իրականացումը:

3.1 Մարդու իրավունքները և կանայք Հայաստանի զինված ուժերում

2020 թվականին Աշխատակազմը Միացյալ Թագավորության կառավարության Հակամարտությունների, կայունության և անվտանգության հիմնադրամի և Եվրոպայի խորհրդի աջակցությամբ շարունակել է «Մարդու իրավունքները և կանայք Հայաստանի զինված ուժերում» ծրագիրը:

Ծրագրի շրջանակներում 2020 թվականի ընթացքում, ի թիվս այլնի, Պաշտպանության նախարարության և Մարդու իրավունքների պաշտպանի ներկայացուցիչների անմիջական մասնակցությամբ պատրաստվել և հրապարակվել են երեք տեղեկատվական անիմացիոն տեսահոլովակներ՝ զինվորական ծառայության գրավչության, զինվորական կրթության հավասար հնարավորությունների ապահովման և զինծառայողների իրավունքների պաշտպանության արդյունավետ միջոցների վերաբերյալ⁴⁷: Ծրագրով նախատեսվում է ևս երկու տեսահոլովակի հրապարակում: Տեսահոլովակներում հատուկ շեշտադրվում է զինված ուժերում կանանց ներգրավման, առաջխաղացման և հավասար հնարավորությունների ապահովման անհրաժեշտությունը:

Բացի դրանից, նույն ծրագրի շրջանակներում 2020 թվականին մշակվել և հրատարակվել է «Զինված ուժերում մարդու իրավունքների պաշտպանություն. Մարդու իրավունքների պաշտպանի մշտադիտարկման իրավական շրջանակ» ձեռնարկը, որը վերաբերում է Զինված ուժերում մարդու իրավունքների պաշտպանությանը և կարևոր ու պրակտիկ գործիք է Պաշտպանի կողմից զինծառայողների իրավունքների և ազատությունների, զինված ուժերում կանանց իրավունքների մշտադիտարկման համար: Ձեռնարկում ներառված են մարդու իրավունքների պաշտպանությանը վերաբերող ինչպես ներպետական օրենսդրական իրավակարգավորումներ, Սահմանադրական և Վճռաբեկ դատարանների դիրքորոշումներ, այնպես էլ միջազգային իրավական չափանիշներ, ներառյալ՝ ՄԱԿ-ի, ԵԱՀԿ-ի, ԵԽ-ի

⁴⁷ Հասանելի են հետևյալ հղումներով՝

<https://www.facebook.com/britishembassyerevan/posts/10157231458540811>,

<https://www.youtube.com/watch?v=5E1Yc8r-gF0>,

<https://www.youtube.com/watch?v=XzbVWgNV6MU&t=1519s>,

փաստաթղթերում և Եվրոպական դատարանի վճիռներում ու որոշումներում տեղ գտած դրույթներ:

Ձեռնարկը կազմված է հաշվի առնելով Մարդու իրավունքների պաշտպանի տարեկան հաղորդումներում ու զեկույցներում տեղ գտած խնդիրները, ներառում է Պաշտպանի աշխատանքներում մշտապես օգտագործվող ակտերը, ուստի այն ունի նաև պրակտիկ կիրառելիություն: Դրանում ներառված են զինվորական հաշվառումից ու զորակոչի կազմակերպումից մինչև զինված ուժերում կանանց առաջխաղացման և զինծառայողների ու նրանց ընտանիքների անդամների սոցիալական իրավունքներին առնչվող հարցերին վերաբերելի իրավական չափանիշներ:

3.2 Եվրոպայում անվտանգության և համագործակցության կազմակերպության «Անվտանգության ոլորտի կառավարումը Հայաստանում» ծրագիր

Ծրագրի հիմնական շահառուներից է Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմը: Ծրագրի շրջանակներում Պաշտպանի աշխատակազմի համար մշակվել է «Անվտանգության ոլորտի գործերի վարման մոդելային չափանիշներ» ձեռնարկը, որի նպատակն է նպաստել անվտանգության ոլորտում, այդ թվում՝ զինված ուժերում, մշտադիտարկման և բողոքների քննության մեխանիզմների զարգացմանը: Ձեռնարկը ներկայում վերջնականացման փուլում է:

3.3 Հայաստանում մարդու իրավունքների պաշտպանության խթանում բոլորի համար

ԱՄՆ Միջազգային զարգացման գործակալության և Ամերիկյան իրավաբանների ընկերակցության հայաստանյան ներկայացուցչության աջակցությամբ 2019 թվականին շարունակվել են «Հայաստանում մարդու իրավունքների պաշտպանության խթանում բոլորի համար» ծրագրի շրջանակներում նախատեսված աշխատանքները: Ծրագրի նպատակն է բարձրացնել Աշխատակազմի կարողությունները, բարձրացնել հասարակության իրազեկվածությունը մարդու իրավունքների և այդ իրավունքների պաշտպանության մեխանիզմների վերաբերյալ: Այս ծրագրի արժեքը նրանում է, որ Երևանում, Շիրակի, Գեղարքունիքի և այլ մարզերում հասարակական կազմակերպությունների, ԲՈՒՀ-երի, ուսանողների մասնակցությամբ կազմակերպվել են քննարկումներ՝ նվիրված աշխատանքային իրավունքների խախտումների կանխարգելմանը, առողջության պահպանման իրավունքին և կանանց, երեխաների նկատմամբ բռնության ազդեցությանը:

3.4 Եվրամիության բյուջետային աջակցության ծրագիր

ԵՄ բյուջետային աջակցման ծրագրի շրջանակներում ՄԱԿ-ի հիմնադրամների հետ համագործակցությամբ իրականացվել է կանանց իրավունքների և ընտանիքում բռնության կանխարգելման ոլորտում Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի

ներկայացուցիչների կարողությունների զարգացում: Ծրագրի աջակցությամբ կանանց իրավունքների և ընտանիքում բռնության կանխարգելման ոլորտում իրականացվել է ուղեցույցների, իրավական չափանիշների և տեղեկատվական հոլովակների պատրաստում և հրապարակում:

Եվրոպական միության «Մարդու իրավունքների խթանում և պաշտպանություն» ծրագրի շրջանակում ՄԱԿ-ի զարգացման ծրագրի, ՄԱԿ-ի բնակչության հիմնադրամի և ՅՈՒՆԻՍԵՖ-ի աջակցությամբ անգամ մշակվել են խոշտանգումների կանխարգելման ոլորտում Մարդու իրավունքների պաշտպանի իրավական չափանիշները հայերեն⁴⁸ և անգլերեն: Չափանիշները հրապարակվել են Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի կազմակերպած կլոր սեղան քննարկման ժամանակ: Հրապարակված չափանիշների մեջ ներառվել են Մարդու իրավունքների պաշտպանի իրավաբանությունը և ազատությունից զրկման վայրերում մարդու իրավունքների ապահովմանն առնչվող խախտումներն արձանագրելիս Մարդու իրավունքների պաշտպանի հաստատության սկզբունքները: Իրավական չափանիշները կազմված են հատուկ սկզբունքով՝ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի, Խոշտանգումների կանխարգելման կոմիտեի, միջազգային այլ կազմակերպությունների, ինչպես նաև Մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության արդյունքների հիման վրա: Մարդու իրավունքների պաշտպանի՝ որպես կանխարգելման ազգային մեխանիզմի իրավական չափանիշները կարող են իրավունքի աղբյուր հանդիսանալ դատավորների, դատախազների և քննիչների համար, դրանով իսկ նպաստելով մարդու իրավունքի պաշտպանության բարելավմանը:

Վերը նշված ծրագրերի շրջանակներում իրականացված իրազեկման մակարդակի բարձրացմանն ուղղված միջոցառումները ներկայացված են սույն հաղորդման «Պաշտպանի գործունեության հրապարակայնությունն ու թափանցիկությունը» պարագրաֆում:

1.5 Համագործակցություն ԵԱՀԿ Ժողովրդավարական հաստատությունների և մարդու իրավունքների գրասենյակի (ԺՀՄԻԳ) հետ համագործակցություն

ԵԱՀԿ Ժողովրդավարական հաստատությունների և մարդու իրավունքների գրասենյակն (ԺՀՄԻԳ) իր նախաձեռնությամբ կապվել է Հայաստանի Մարդու իրավունքների պաշտպանի հետ՝ քննարկելու համար Սահմանադրական դատարանի դատավորների դատական նշանակման ընթացիկ գործընթացը և համաձայնություն է ձեռք բերվել մանրամասն հետևել գործընթացին:

⁴⁸ Տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետության Մարդու իրավունքների պաշտպանի՝ որպես կանխարգելման ազգային մեխանիզմի իրավական չափանիշները» գեկույցը՝ <https://ombuds.am/images/files/9a19f177a2f51324a5fcf7d45758e104.pdf> (հայերեն) և <https://ombuds.am/images/files/93189aacc95a0241c91efbcd8a4a217c.pdf> (անգլերեն):

Մարդու իրավունքների պաշտպանը և ԵԱՀԿ ԺՀՄԻԳ-ը մի շարք քննարկումներ են ունեցել Սահմանադրական դատարանի դատավորների նշանակման գործընթացի անկախ գնահատման կարևորության մասին և այն մասին, թե ինչպես կարող են երկու հաստատությունները համատեղ աշխատել:

Նպատակը պետք է լիներ գործընթացի անկախ և անաչառ ուսումնասիրությունը՝ դատական իշխանության անկախության նկատմամբ հանրային վստահության տեսանկյունից: Նախատեսված էր ուշադրություն դարձնել դատավորների նշանակման հարցերին ու առկա ընթացակարգերին ու թափանցիկությանը:

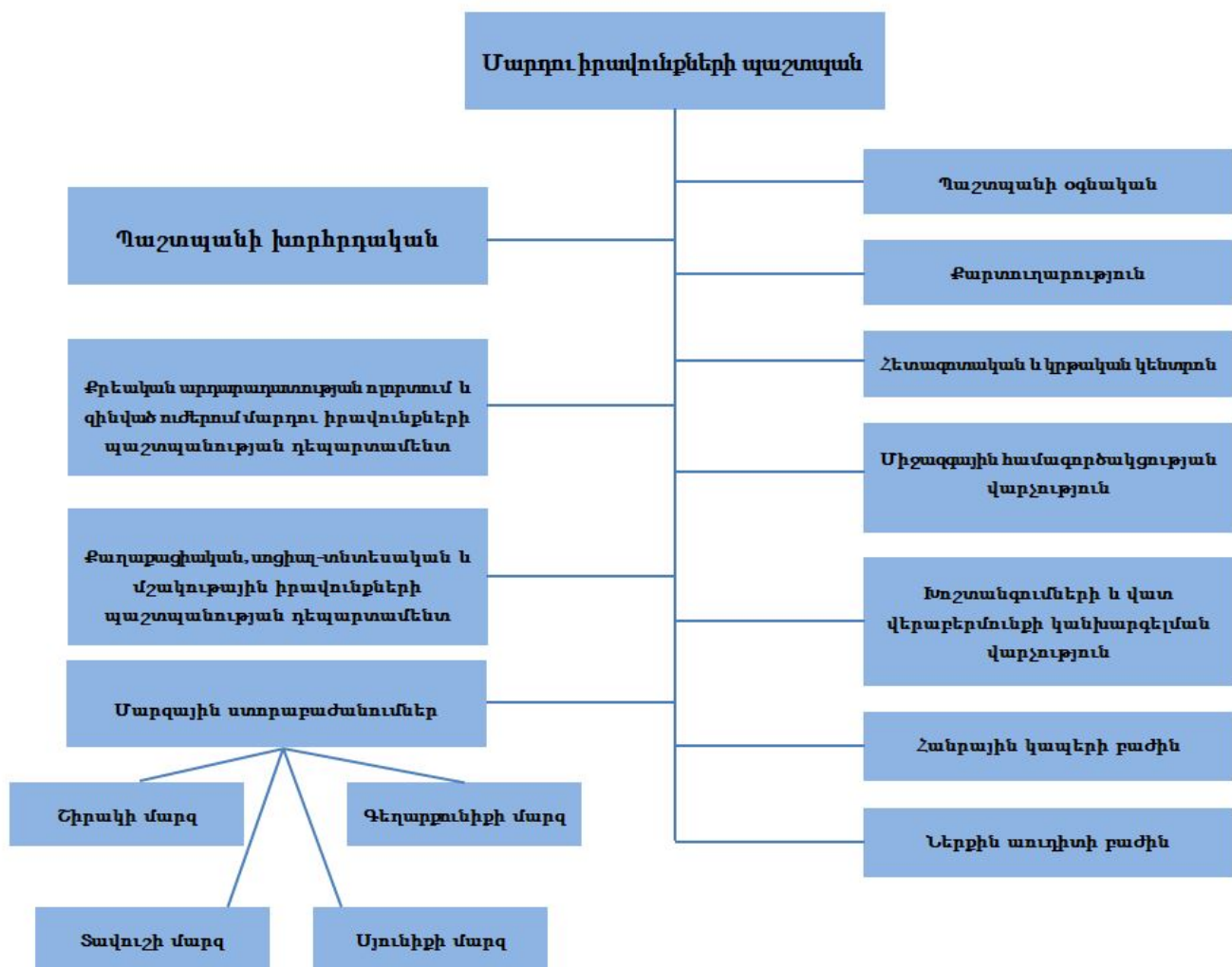
Երկու հաստատությունները համատեղ նշել են, որ դատավորների նշանակման ցանկացած գործընթացի կարևոր բաղադրիչ է թափանցիկությունը, ուստի Խորհրդարանում պետք է ապահովվի, որպեսզի գործընթացի բոլոր փուլերը լինեն հնարավորինս թափանցիկ:

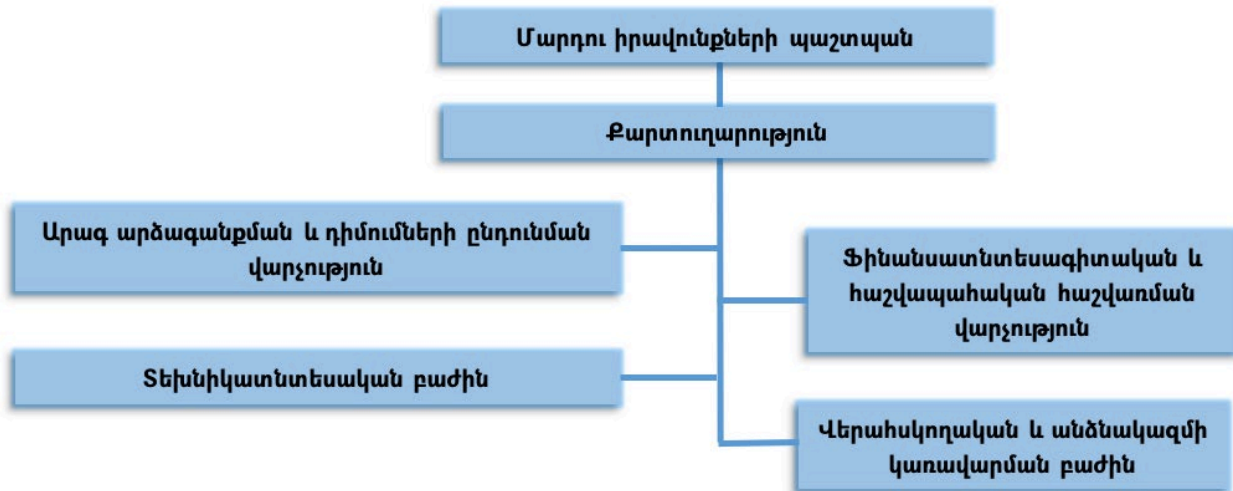
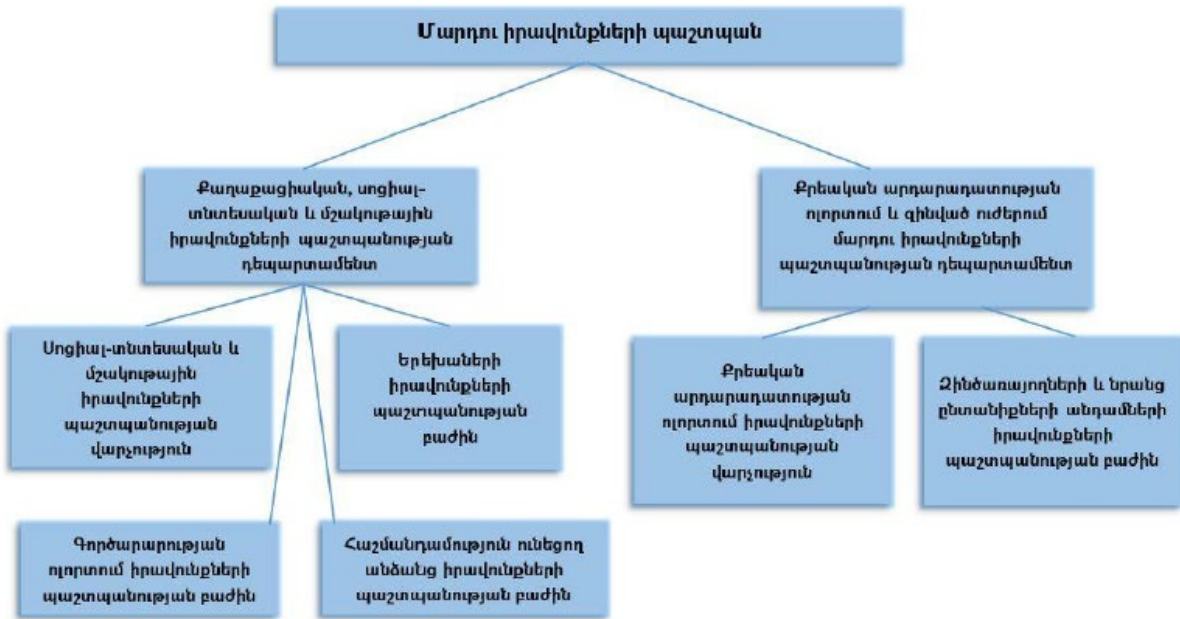

ԳԼՈՒԽ 5. ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆԻ ԱՇԽԱՏԱԿԱԶՄԸ ԵՎ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆՆ ԱՌԱՆՁԻՆ ՈԼՈՐՏՆԵՐՈՒՄ

1. Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի կառուցվածքը

Մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության համար կարևոր նշանակություն ունի աշխատակազմի կառուցվածքը՝ ըստ, իհարկե, առկա սահմանափակ ռեսուրսների: Ստորև ներկայացվում է Աշխատակազմի կառուցվածքը՝

2. Մարդու իրավունքների կրթություն և վերապատրաստումներ

Պաշտպանի աշխատանքի կարևոր ուղղություններից է մարդու իրավունքներին կրթությունը: Դրա շահառու խմբերը ներառում են ինչպես պաշտոնատար անձանց, այնպես էլ հասարակական կազմակերպությունների, զանգվածային լրատվության միջոցների ներկայացուցիչներ և այլն:

Աշխատանքի արդյունավետության պահպանման և զարգացման տեսանկյունից հիմնարար նշանակություն ունի աշխատակազմի պրակտիկ հմտությունների և տեսական գիտելիքների պարբերական զարգացումը: Այդ նպատակով տարբեր ծրագրերի համատեքստում կազմակերպվել են Աշխատակազմի ներկայացուցիչների վերապատրաստումներ:

2.1 Մարդու իրավունքների կրթություն

2020 թվականին Պաշտպանը շարունակել է աշխատանքի մեկ այլ կարևոր ուղղության՝ մարդու իրավունքների կրթության, զարգացումը: Սահմանադրական օրենքի մակարդակում ամրագրված է, որ Պաշտպանը կարող է իրականացնել Աշխատակազմի, ինչպես նաև շահառու մարմինների և կազմակերպությունների՝ մարդու իրավունքներին և ազատություններին առնչվող հարցերով վերապատրաստումներ: Հիմք ընդունելով այս լիազորությունը, հաշվետու տարում շարունակվել է իրականացնել վերապատրաստումներ և իրազեկվածության մակարդակի բարձրացմանն ուղղված հանդիպումներ: Նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակով պայմանավորված, հաճախ այդ հանդիպումները կազմակերպվել են առցանց:

Հատկանշական է, որ այս գործառույթի շրջանակում դեռևս 2018 թվականին Աշխատակազմում ստեղծվել է Հետազոտական և կրթական կենտրոնը: Կենտրոնը Պաշտպանի աշխատակազմի, ինչպես նաև շահառու մարմինների և կազմակերպությունների համար իրականացնում է մարդու իրավունքներին և ազատություններին առնչվող հարցերով վերապատրաստումներ:

2020 թվականին մարդու իրավունքների կրթության ոլորտում կազմակերպված միջոցառումներ են իրականացվել ինչպես Պաշտպանի աշխատակազմի ներկայացուցիչների, այնպես էլ պաշտոնատար անձանց, հասարակական կազմակերպություններ, լրագրողների, ինչպես նաև հատուկ խմբերի ներկայացուցիչների, օրինակ՝ փախստականներ և ապաստան հայցող անձանց համար:

ԲԱԺԻՆ 2. ՎԻՃԱԿԱԳՐԱԿԱՆ ՏՎՅԱԼՆԵՐ 2020 ԹՎԱԿԱՆԻ ԸՆԹԱՑՔՈՒՄ ՊԱՇՏՊԱՆԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ

Վերջին տարիներին էականորեն աճել է Պաշտպանին ներկայացվող դիմումների ու բողոքների թիվը: Դրանց համեմատական պատկերը ցույց է տալիս, որ 2015 թվականին դիմում-բողոքների թիվը կազմել է 5.214, 2016 թվականին՝ 5.113, 2017-ին՝ 6.417, իսկ 2018 թվականին այդ ցուցանիշը գրեթե երկու անգամ ավելացել է՝ դառնալով 10.744 դիմումներ ու բողոքներ:

2019 թվականին, նախորդ տարվա համեմատ, դիմում-բողոքների թիվն ավելացել է 22%-ով կամ 2386-ով, դառնալով՝ 13.140 դիմում-բողոք:

2020 թվականին կրկին արձանագրվել է դիմումների ու բողոքների աճ: Այսպես, 2020 թվականին դիմում-բողոքների և սեփական նախաձեռնությունների թիվը կազմել է 14.780:

2019 թվականին բողոքների թվի աճով և մշտադիտարկման լիազորություններով պայմանավորված ավելացել են նաև իրականացվող այցերը:

Այսպես, 2015 թվականին ընդհանուր առմամբ իրականացվել է 586 այց, 2016 թվականին՝ 415, 2017 թվականին՝ 614, 2018 թվականին՝ 864, իսկ օրինակ՝ 2016 թվականի համեմատությամբ՝ 2019 թվականին այցերն ավելացել են 495-ով՝ կազմելով 910 այց:

2020 թվականին իրականացվել է 193 այց: Այս այցերն ուղեկցվել են աշխատանքի անսպասելի նոր մարտահրավերներով՝ պայմանավորված նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակի և ռազմական դրության պայմաններով: Ադրբեջանական զինված հարձակումների ժամանակ և դրանից հետո այցեր են իրականացվել Արցախից տեղահանված անձանց՝ հատուկ ուշադրություն դարձնելով երեխաների, կանանց և տարեցների իրավունքներին:

Ջուզահեռ աճում է նաև անհատական գործերով աշխատանքի արդյունավետությունն ու դրական գործերի քանակը:

Այսպես, Պաշտպանի իրավասությանը վերաբերող անհատական գործերով վերջին 5 տարիների տվյալների համեմատական պատկերը ցույց է տալիս, որ 2015 թվականին դրական լուծում ստացած բողոքների թիվը կազմել է 498, 2016 թվականին՝ 444, 2017 թվականին այդ ցուցանիշը շուրջ երկու անգամ ավելացել է՝ դառնալով 845, 2018 թվականին գրեթե կրկնակի ավելացել է՝ դառնալով 1593, իսկ 2019 թվականին այդ թիվը կազմել է 1287:

2020 թվականին, նախորդ տարվա համեմատ, գրեթե կրկնակի ավելացել է դրական լուծում ստացած բողոքների թիվը՝ կազմելով 2203 դիմում-բողոք:

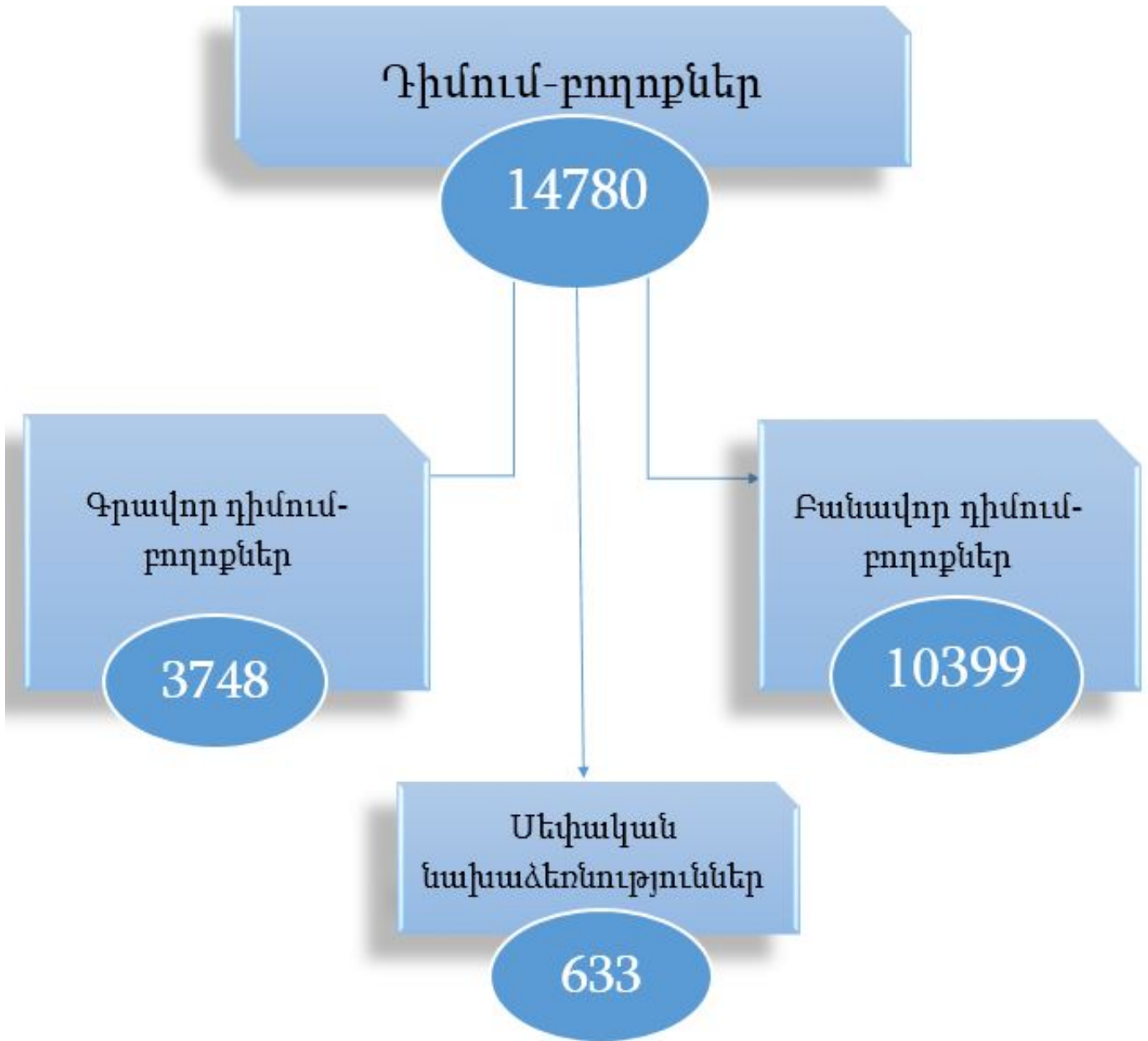
Աճի միտում ունեն նաև Պաշտպանի աշխատակազմի թե՛ գիծ հեռախոսահամարներին ստացվող հեռախոսազանգերը: Այսպես, 2016 թվականին ստացված հեռախոսազանգերի թիվը կազմել է 2086, 2017-ին՝ 1876, 2018-ին՝ 2802, իսկ 2019 թվականին այդ ցուցանիշն աճել է երկու անգամից ավելի՝ դառնալով 6210 հեռախոսազանգ:

2019 թվականի հետ համեմատ՝ 2020 թվականին գրեթե կրկնակի աճել են Պաշտպանի աշխատակազմում շուրջօրյա գործող թե՛ գիծ հեռախոսահամարներին ստացված զանգերը՝ կազմելով 11.735 զանգ:

Վիճակագրական տվյալները վկայում են նաև Պաշտպանին կարծիքի ներկայացված իրավական ակտերի նախագծերի թվի էական աճի մասին: Այսպես, 2016 թվականին

Պաշտպանին կարծիքի են ներկայացվել մոտ 90 իրավական ակտերի նախագծեր, 2017 թվականին՝ 144, 2018 թվականին՝ 185, 2019 թվականին՝ 241, իսկ 2020 թվականին այն կազմել է 192:

ՎԻՃԱԿԱԳՐԱԿԱՆ ՏՎՅԱԼՆԵՐ ԴԻՄՈՒՄ-ԲՈՂՈՔՆԵՐԻ ԵՎ ՍԵՓԱԿԱՆ ՆԱԽԱՁԵՌՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ¹

¹ Դիմում-բողոքների և սեփական նախաձեռնությունների թվական տվյալները ներկայացվում են ըստ անձանց:

COVID-19 համավարակին և
ռազմական դրությանը վերաբերող
դիմում-բողոքներ

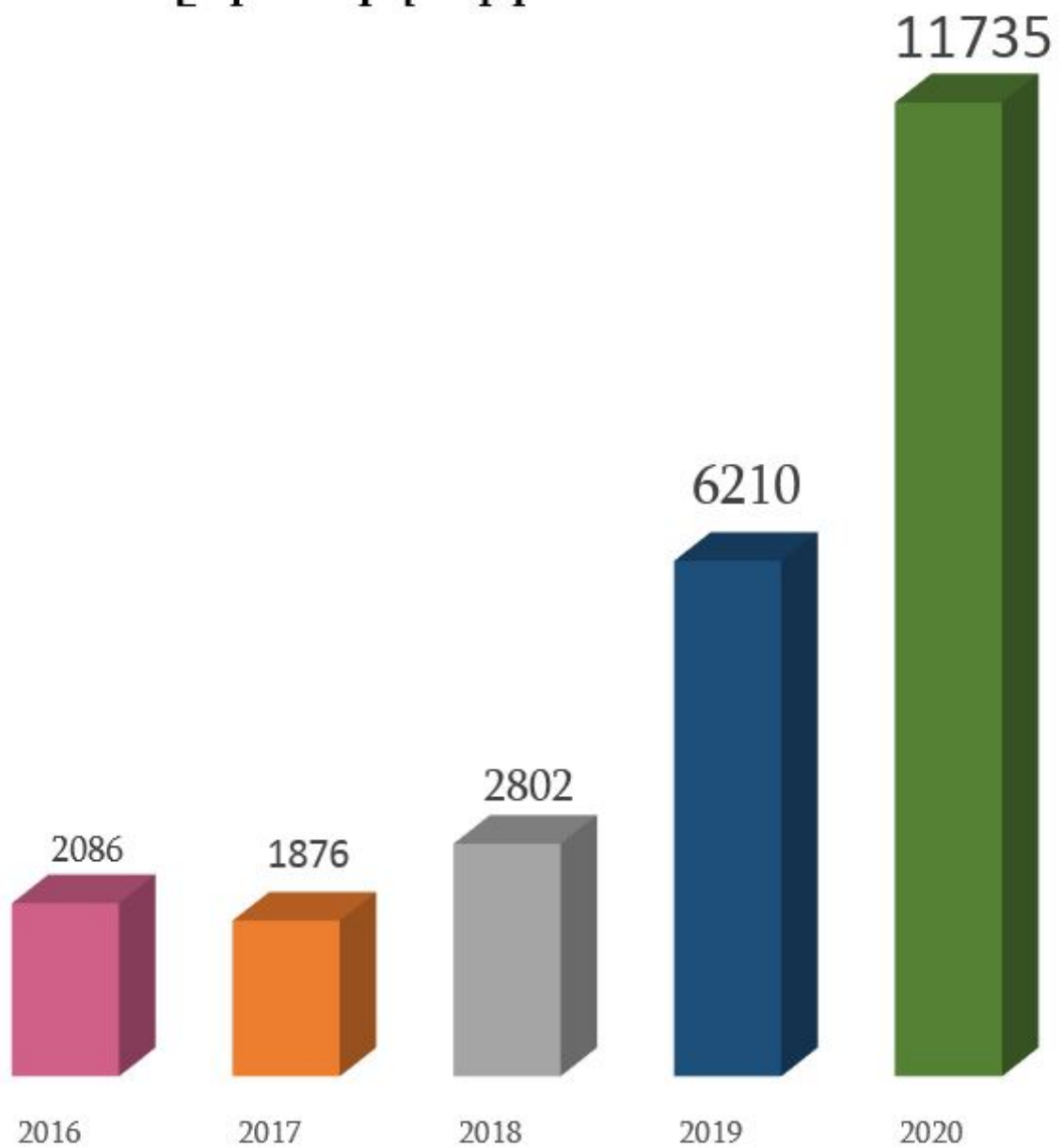
COVID-19
համավարակ

2952

Ռազմական
դրություն

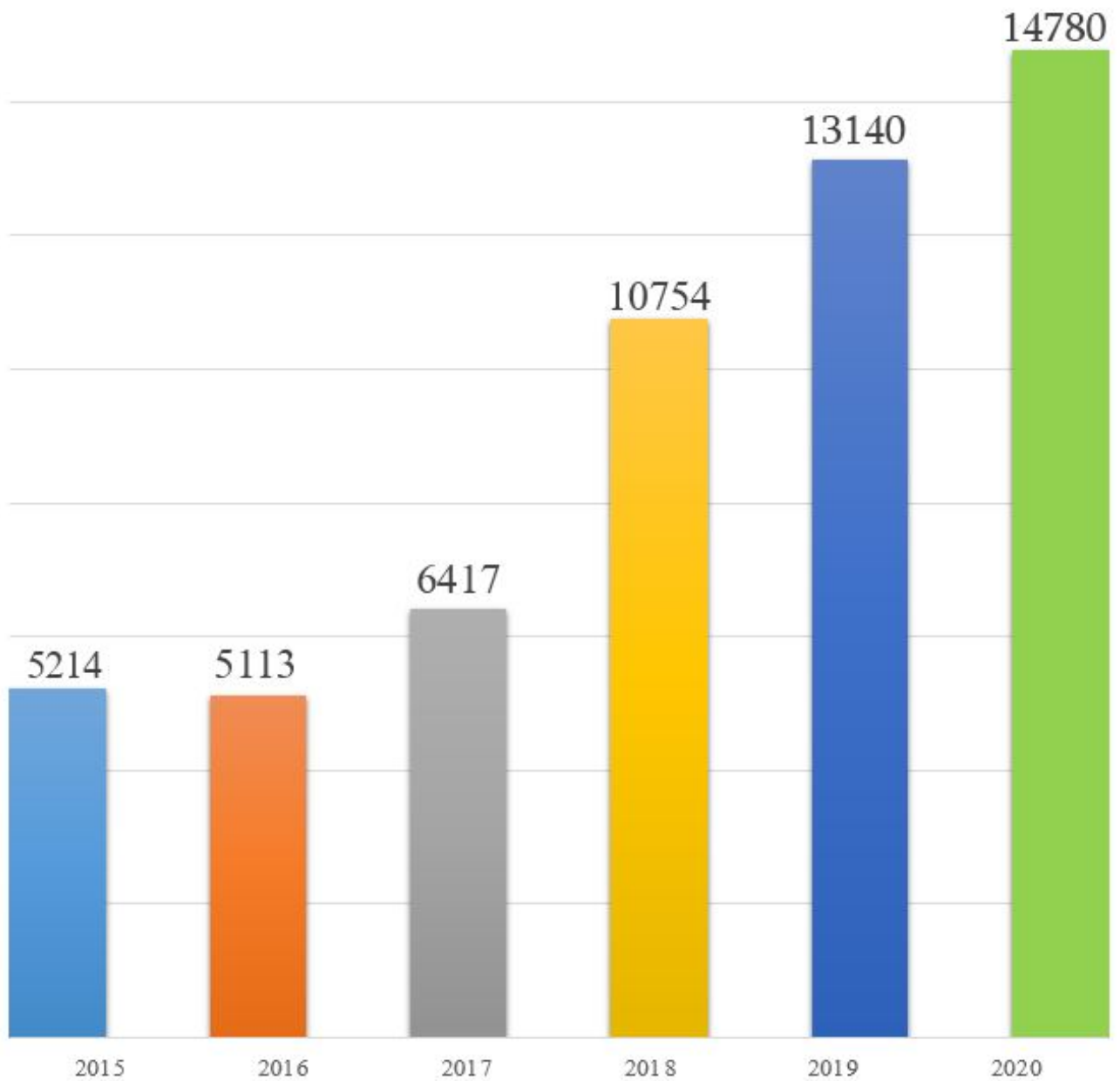
3866

**Թեժ գիծ հեռախոսահամարներին ստացված
ընդհանուր զանգեր**

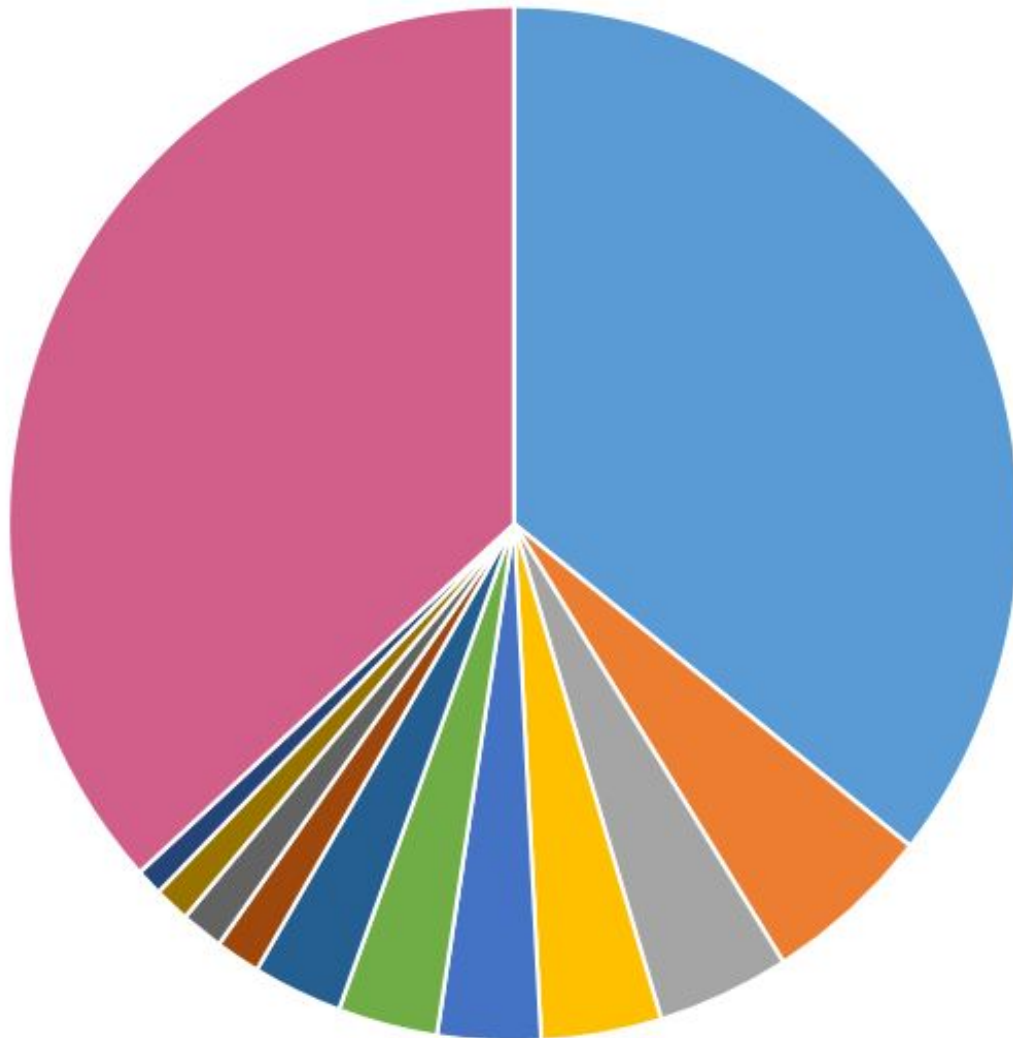

**2015-2020 թվականների ընդհանուր բողոքների
համեմատական վիճակագրական տվյալներ**

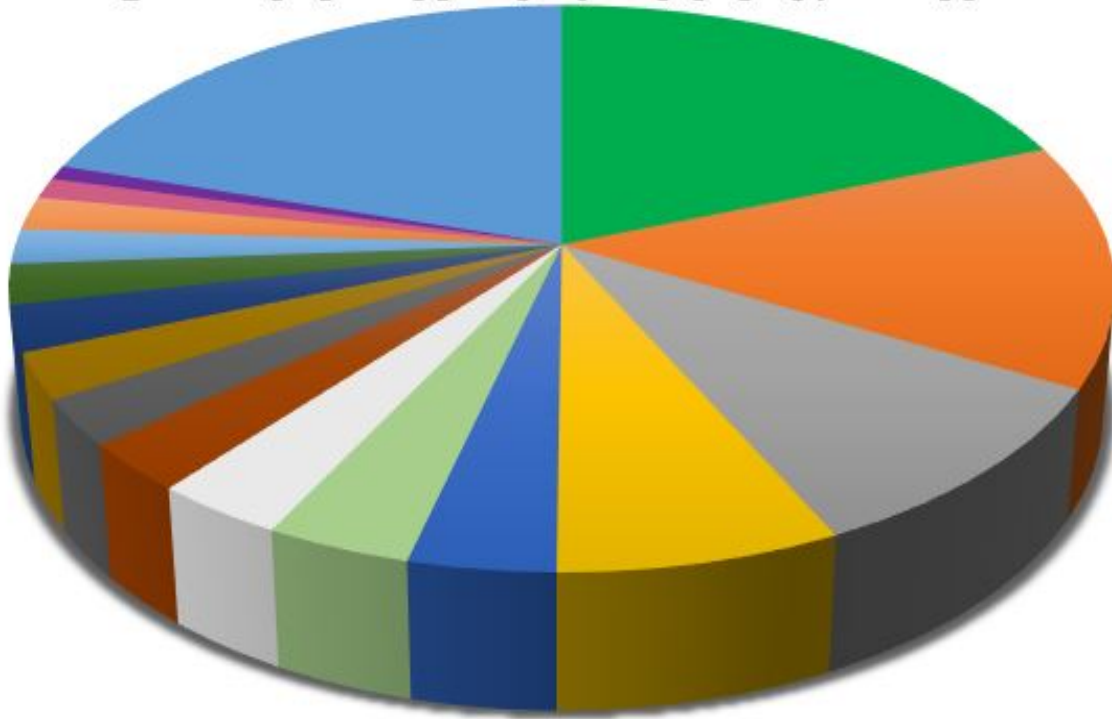

Դիմում-բողոքներ և
սեփական նախաձեռնություններ՝
ըստ վարչատարածքային միավորների

■ Երևան - 5274	■ Արմավիրի մարզ - 795
■ Գեղարքունիքի մարզ - 626	■ Կոտայքի մարզ - 569
■ Շիրակի մարզ - 487	■ Լոռու մարզ - 471
■ Արարատի մարզ - 423	■ Սյունիքի մարզ - 211
■ Արագածոտնի մարզ - 200	■ Տավուշի մարզ - 168
■ Վայոց ձորի մարզ - 125	■ Հասցե չպարունակող բողոքներ - 5431

Դիմում-բողոքներ և սեփական նախաձեռնություններ՝ ըստ մարմինների և կազմակերպությունների

- Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարություն - 2820
- Ոստիկանություն - 2066
- Պաշտպանության նախարարություն - 1458
- Երևանի քաղաքապետարան - 1065
- Առողջապահության նախարարություն - 552
- Քրեակասաբողոքական ծառայություն - 547
- Սարգսյետարաններ - 492
- Համայնքապետարաններ - 417
- Կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարություն - 392
- Դատական իշխանության մարմիններ - 387
- Հանրային ծառայության ոլորտում գործող կազմակերպություններ - 386
- Հարկաչիք կատարումն ապահովող ծառայություն - 340
- Դատախազություն - 297
- Քննչական կոմիտե - 278
- Արդարադատության նախարարության կենտրոնական և այլ ստորաբաժանումներ - 174
- Պետական եկամուտների կոմիտե - 120
- Այլ մարմիններ և կազմակերպություններ - 2989

ԲԱԺԻՆ 3. ՍՈՑԻԱԼ-ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐ

ԳԼՈՒԽ 1. ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ԱՊԱՀՈՎՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

«Սահմանադրության 2-րդ հոդվածի համաձայն՝ Հայաստանի Հանրապետությունը սոցիալական, իրավական պետություն է: Սահմանադրության 83-րդ հոդվածն ամրագրում է, որ յուրաքանչյուր ոք, օրենքին համապատասխան, ունի մայրության, բազմազավակության, հիվանդության, հաշմանդամության, աշխատավայրում դժբախտ պատահարների, խնամքի կարիք ունենալու, կերակրողին կորցնելու, ծերության, գործազրկության, աշխատանքը կորցնելու և այլ դեպքերում սոցիալական ապահովության իրավունք:

Հայաստանը ստանձնել է սոցիալական ապահովության իրավունքի անարգել իրացումն ապահովող երաշխիքների ստեղծման միջազգային պոզիտիվ պարտավորություններ, այդ թվում՝ Վերանայված եվրոպական սոցիալական խարտիայով: Մեր երկիրը պարտավորվել է հաստատել սոցիալական ապահովության համակարգ կամ այն պահպանել և փորձել սոցիալական ապահովության համակարգը աստիճանաբար բարձրացնել ավելի բարձր մակարդակի:

Ավելին, պետությունը պարտավոր է օրենսդրորեն ամրագրել իրավական և սոցիալ-տնտեսական այնպիսի երաշխիքներ, որոնք կապահովեն մարդկանց համար ընդունելի կենսամակարդակ:

2020 թվականին նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակը մարդու իրավունքների տեսանկյունից լուրջ մարտահրավերների առաջ կանգնեցրեց մարդկությանը: Համավարակի տարածումը և դրա հետ կապված կարանտինային միջոցառումները սոցիալական բնույթի լրջագույն խնդիրներ առաջացրին բոլոր պետությունների համար, դրանից անմասն չմնաց նաև Հայաստանը: Մեր պարագայում մարդասիրական աղետի հասնող մարտահրավերներ առաջացրեց նաև ադրբեջանական սանձազերծած պատերազմը (այս հարցերն առավել մանրամասն ներկայացված են սույն տարեկան հաղորդման հետագա շարադրանքում):

Պաշտպանի առաջնահերթ ուշադրության առարկա են եղել մարդկանց սոցիալական իրավունքների ապահովման հարցերը՝ այն հաշվառմամբ, որ իրավիճակով պայմանավորված՝ մարդկանց սոցիալ-տնտեսական վիճակի ակնհայտ փոփոխություններն առաջացրել են իրենց բնույթով և բովանդակությամբ նոր մի շարք խնդիրներ, որոնք պահանջում են համապատասխան մոտեցումներ:

Սույն գլխում արտացոլված են սոցիալական ապահովության իրավունքին առնչվող և ոլորտում առկա ինչպես գործնական, այնպես էլ օրենսդրական համակարգային բնույթի խնդիրներ, այդ թվում՝ տարիներ շարունակ բարձրաձայնվող և դեռևս լուծում չստացած: Առանձին անդրադարձ է կատարվել նաև նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակի պայմաններում մարդկանց սոցիալ-տնտեսական իրավունքների ապահովման վիճակին, այդ

ժամանակահատվածում արձանագրված խնդիրներին, ինչպես նաև դրանց լուծման կոնկրետ առաջարկներին:

1. Կենսաթոշակի իրավունքի իրացման հետ կապված խնդիրներ

1.1 Արտոնյալ պայմաններով կենսաթոշակի իրավունքի իրացման հետ կապված գործնական և օրենսդրական խնդիրներ

Արտոնյալ պայմաններով կենսաթոշակի իրավունքի հետ կապված խնդիրներին Մարդու իրավունքների պաշտպանն անդրադարձ է կատարել նախորդ հաղորդումներով⁴⁹: Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմ 2020 թվականին ևս բողոքներ են ստացվել կենսաթոշակի այս տեսակին վերաբերող խնդիրներով:

Նախորդ տարիներին Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրած բողոքները հիմնականում վերաբերել են արտոնյալ պայմաններով կենսաթոշակ նշանակելու վերաբերյալ անձանց դիմումները մերժելուն՝ պատճառաբանությամբ, որ արտոնյալ պայմաններով կենսաթոշակի իրավունք տվող նրանց աշխատանքային ստաժը չի բավականացրել, քանի որ ծանր, վնասակար արտադրությունները, աշխատանքները, մասնագիտությունները, պաշտոններն ու ցուցանիշները սահմանող համապատասխան իրավական ակտերում մարդկանց մասնագիտությունները տառացիորեն ներառված չեն: Մարդիկ, չնայած փաստացի կատարել են արտոնյալ կենսաթոշակի իրավունք տվող աշխատանք, աշխատել առողջության համար վտանգավոր պայմաններում, սակայն կատարած աշխատանքն արտոնյալ պայմաններով կենսաթոշակի իրավունք տվող համապատասխան ցանկերում բառացիորեն ներառված չլինելու պատճառաբանությամբ զրկվել են կենսաթոշակից:

Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրված բողոքների ուսումնասիրությունը վկայում է, որ խնդրի առաջացման հիմնական պատճառներից է այն, որ կենսաթոշակային մարմինն արտոնյալ պայմաններով կենսաթոշակի նշանակման յուրաքանչյուր դեպքում հաշվի չի առնում կենսաթոշակի իրավունք տվող յուրաքանչյուր մասնագիտության և պաշտոնի բուն էությունն ու բնույթը, Կառավարության որոշումներով մասնագիտություններ և պաշտոններ սահմանող դրույթներին տալիս է տառացի և նեղ մեկնաբանություն:

Այս մոտեցման անթույլատրելիությանն անդրադարձ կա նաև դատական պրակտիկայում: Այսպես, դատարանի գնահատմամբ՝ աշխատանքային գրքույկում զբաղեցրած պաշտոնի անվանումը, «Կառավարության որոշմամբ սահմանված ցուցակում նույնությամբ նշված չլինելը դեռևս բավարար չէ անձի կատարած աշխատանքն արտոնյալ պայմաններով

⁴⁹ Առավել մանրամասն տե՛ս 2018 թվականի ընթացքում «Վարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին տարեկան հաղորդումը, էջեր 55-57 և 2019 թվականի ընթացքում «Վարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին տարեկան հաղորդումը, էջեր 62-64:

կենսաթոշակի իրավունք տվող աշխատանք չդիտարկելու համար: Յուրաքանչյուր դեպքում, անհրաժեշտ է հիմք ընդունել կատարված աշխատանքի բնույթը, կատարված աշխատանքին համարժեք աշխատանքը բնութագրող պաշտոնի առկայությունը ցուցակում: Դատարանի գնահատմամբ՝ այն դեպքում, երբ անձի կատարած աշխատանքի բնույթը (զբաղեցրած պաշտոնում կատարած պարտականությունները) համապատասխանում է ՀՀ կառավարության վերը նշված որոշմամբ հաստատված ցուցակով սահմանված աշխատանքների բնույթին (ցուցակում նշված պաշտոններ զբաղեցնող անձանց պարտականություններին), ապա միայն զբաղեցրած պաշտոնի անվանման անհամապատասխանության հիմքով անձին արտոնյալ պայմաններով կենսաթոշակի անցնելու իրավունքից զրկելով, խախտվում է նրա՝ ՀՀ Սահմանադրությամբ սահմանված հիմնարար իրավունքները:

Վերոնշյալ խնդրին որոշ չափով կարգավորում տալու նպատակով Մարդու իրավունքների պաշտպանը բարձրացրել է Կառավարության 2012 թվականի հունվարի 12-ի N 12-Ն և 2014 թվականի հուլիսի 10-ի N 674-Ն որոշումներով հաստատված արտոնյալ պայմաններով կենսաթոշակի իրավունք տվող ցուցակները կատարելագործելու հարցը՝ հաշվի առնելով իրավակիրառ պրակտիկայում առաջացող յուրաքանչյուր դեպք:

Նշվածի կապակցությամբ Պաշտպանի հարցմանն ի պատասխան՝ ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունը նշել է, որ «Պետական կենսաթոշակների մասին» ՀՀ օրենքով սահմանված արտոնյալ պայմաններով աշխատանքային կենսաթոշակ նշանակելու պայմանները և ժամկետները, մասնագիտական ստաժում հաշվառվող ժամանակահատվածները սահմանափակելը նպատակ ունի աստիճանաբար վերացնել կենսաթոշակի այդ տեսակը, ինչը բխում է կենսաթոշակային ապահովության բնագավառում Կառավարության որդեգրած քաղաքականության սկզբունքներից: Այս տեսակետը հաշվի առնելով՝ ՀՀ կառավարության 2012 թվականի հունվարի 12-ի N 12-Ն և 2014 թվականի հուլիսի 10-ի N 674-Ն որոշումներով հաստատված արտոնյալ պայմաններով կենսաթոշակի իրավունք տվող ցուցակների վերանայման անհրաժեշտությունը Նախարարությունը նպատակահարմար չի համարել:

ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության նման հիմնավորումն անընդունելի է կենսաթոշակառուների իրավունքների ապահովման տեսանկյունից, քանի որ արտոնյալ պայմաններով կենսաթոշակի իրավունք ունեցող անձինք, երկար տարիներ աշխատելով վնասակար, ծանր պայմաններում, ակնկալիք են ունեցել, որ ձեռք են բերելու արտոնյալ պայմաններով կենսաթոշակ: Մինչդեռ հետագայում, օրենսդրական գործող կարգավորումների պատճառով բախվել են բարդությունների:

Վերոնշյալ խնդրի հետ սերտորեն կապակցված է նաև այն, որ արտոնյալ պայմաններով կենսաթոշակի նշանակման յուրաքանչյուր դեպքով կենսաթոշակային մարմինը չի իրականացնում պատշաճ, օբյեկտիվ վարչարարություն և համապատասխան ստուգումներ:

Ընդհանրապես, պետք է արձանագրել, որ սոցիալական ապահովության ոլորտում մեծ թվով խախտումների արդյունք և իրավունքի իրացման խոչընդոտ է վարչական մարմինների իրականացրած ոչ պատշաճ վարչարարությունը:

Կոնկրետ արտոնյալ պայմաններով կենսաթոշակի նշանակման գործընթացի սկզբնական փուլում մարդկանց կատարած փաստացի աշխատանքի իրական բնույթը պարզելու համար վարչական մարմինը չի ապահովում փաստական հանգամանքների բազմակողմանի, լրիվ և օբյեկտիվ ուսումնասիրություն, արդյունքում՝ ծանր և վնասակար աշխատանքի փաստացի կատարումը բավարար չի լինում արտոնյալ կենսաթոշակի իրավունք ձեռք բերելու համար:

Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրված բողոքների քննարկման արդյունքները թույլ են տալիս արձանագրել, որ կենսաթոշակային մարմնի նախկինում ձևավորած այդպիսի պրակտիկան, ընդհանուր առմամբ, մնացել է նույնը: Այսինքն՝ ընդհանուր գնահատականով վիճակը չի փոխվել: Թերևս, սրանով է պայմանավորված, որ քաղաքացիներն արտադատական կարգով խնդրին լուծում տալու փոխարեն նախընտրում են միանգամից դիմել դատարան, այդ մասին է վկայում նաև ՀՀ դատական պրակտիկայի ուսումնասիրությունը: Հատկանշական է, որ բարձրացված խնդրով դատարան դիմելու դեպքում վերջիններս հիմնականում հաջողության են հասնում:

Դատարանները, արտոնյալ պայմաններով կենսաթոշակի նշանակման կամ կենսաթոշակի իրավունքը/վճարումը վերականգնելու վերաբերյալ գրեթե բոլոր գործերով ներկայացված փաստերի համադրման և իրավական վերլուծությունների արդյունքում արձանագրում են, որ վարչական մարմինը չի իրականացրել պատշաճ վարչարարություն, չի կատարել գործի բազմակողմանի, լրիվ և օբյեկտիվ քննարկում, որի ընթացքում էլ կբացահայտվեր կամ կհերքվեր վարույթի մասնակիցների օգտին առկա հանգամանքները (օրինակ՝ թիվ ՎԴ/1414/05/20, ՎԴ/1414/05/20, ՎԴ/0533/05/20 վարչական գործով կայացված վճիռներ):

Այսպես, ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության ներկայացրած տեղեկության համաձայն՝ արտոնյալ պայմաններով կամ մասնակի կենսաթոշակ նշանակելու հարցով 2020 թվականի ընթացքում շուրջ 12 պահանջ է ներկայացվել դատարան, որից ինը բավարարվել են և ներկայացվել վճարման: Մինչդեռ, ըստ նախարարության՝ իրավակիրառ պրակտիկայի յուրաքանչյուր խնդրով դատական պրակտիկան կենսաթոշակային ապահովության օրենսդրության կիրարկման ընթացքում՝ որպես նախադեպ չի կիրառվում, իսկ քաղաքացիների հայցերով (դիմումներով) դատարանի վճռով բավարարված յուրաքանչյուր գործ կենսաթոշակային մարմինը դարձնում է քննարկման առարկա և օրենքով սահմանված կարգով տալիս համապատասխան ընթացք:

Հարկ է նկատել, որ դատական պրակտիկան կենսաթոշակի նշանակման յուրաքանչյուր դեպքում հաշվի առնելը կարևոր է այն հաշվառմամբ, որ այդ դեպքում կենսաթոշակային մարմինը կնպաստի արտոնյալ պայմաններով կենսաթոշակի նշանակման գործընթացում առաջացող խնդիրների արագ և արդյունավետ լուծմանը, ինչը և պարտավոր է անել: Բացի

այդ, դա կնպաստի կենսաթոշակային մարմնի նկատմամբ քաղաքացիների վստահության աճին և դատարանների ծանրաբեռնվածության թոթափմանը և, որ առավել կարևոր է, մարդիկ ստիպված չեն լինի ժամանակ և ծախսել դիմելով դատարան:

2020 թվականին Պաշտպանին հասցեագրված բողոքների ուսումնասիրության արդյունքում վեր են հանվել արտոնյալ պայմաններով կենսաթոշակի նշանակման հետ կապված այլ բնույթի խնդիրներ ևս:

Այսպես, Պաշտպանին հասցեագրված բողոքներից մեկով մարդը դիմել է կենսաթոշակային մարմին արտոնյալ պայմաններով աշխատանքային կենսաթոշակ նշանակելու հարցով, սակայն ստացել է մերժում: Մերժելու հիմնավորումը 2005 թվականից մինչ օրս բժշկ-ռենտգենոլոգ և համատեղությամբ էխոսկոպիստ աշխատելն է, այսինքն՝ աշխատանքային ժամանակահատվածն արտոնյալ պայմաններով մասնագիտական ստաժում հաշվառման ենթակա չլինելը: Հարցն այն է, որ անձի 7 օրացուցային տարի, 6 օրացուցային ամիս առանձնապես վնասակար, առանձնապես ծանր պայմաններում կատարած աշխատանքը չի հաշվառվում որպես լրիվ աշխատանքային օրն արտոնյալ կենսաթոշակի իրավունք տվող աշխատանք, քանի որ կատարվել է համատեղությամբ:

Առանձնապես վնասակար, առանձնապես ծանր պայմաններում աշխատած անձանց արտոնյալ պայմաններով աշխատանքային կենսաթոշակ նշանակելու կարգն ու պայմանները սահմանված են «Պետական կենսաթոշակների մասին» ՀՀ օրենքով: Օրենքը համապատասխան պայմանների առկայության դեպքում հնարավորություն է տալիս արտոնյալ պայմաններով կենսաթոշակ նշանակել 55 կամ 59 տարին լրացած անձանց (Օրենքի 10-րդ հոդվածի 1-ին և 2-րդ մաս):

Արտոնյալ պայմաններով կենսաթոշակի իրավունք տվող առանձնապես ծանր, առանձնապես վնասակար արտադրությունները, աշխատանքները, մասնագիտությունները, պաշտոնները և ցուցանիշներն ընդգրկված են N 1, N 2 կամ N 3, N 4 ցուցակներում: N 1 և N 2 ցուցակները սահմանված են ՀՀ կառավարության 2012 թվականի հունվարի 12-ի N 12-Ն որոշմամբ, իսկ այն արտադրությունները, աշխատանքները, մասնագիտությունները, պաշտոնները և ցուցանիշները, որոնք ընդգրկված են N 3 և N 4 ցուցակներում՝ ՀՀ կառավարության 2014 թվականի հուլիսի 10-ի N 674-Ն որոշմամբ: Արտոնյալ պայմաններով կենսաթոշակի իրավունք տվող առանձնապես ծանր, առանձնապես վնասակար արտադրությունների, աշխատանքների, մասնագիտությունների, պաշտոնների և ցուցանիշների N 1 և N 2 ցուցակները կիրառելու կանոնները սահմանված են ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարի 2012 թվականի հուլիսի 20-ի N 66-Ն հրամանով:

Անդրադառնալով քննարկվող դեպքին՝ հարկ է նկատել, որ կենսաթոշակային մարմինը մերժման մեջ, որպես իրավական հիմնավորում, վկայակոչել է նաև ՀՀ կառավարության 2011 թվականի մայիսի 5-ի թիվ 665-Ն որոշմամբ հաստատված թիվ 2 հավելվածը, որը սահմանում է կենսաթոշակ նշանակելու համար աշխատանքային ստաժը հաշվարկելու կանոնները:

«Պետական կենսաթոշակների մասին» ՀՀ օրենքի 10-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-ին կետը համատեղությամբ աշխատելու դեպքում աշխատած ժամանակահատվածն արտոնյալ պայմաններով կենսաթոշակի իրավունք տվող աշխատանքային ստաժում չհաշվարկելու դրույթ չի պարունակում, այլ պահանջ է ներկայացնում լրիվ աշխատանքային օրն արտոնյալ կենսաթոշակի իրավունք տվող աշխատանք կատարելու:

Բացի այդ, առողջապահական բնագավառի աշխատողների աշխատանքի և հանգստի ռեժիմի առանձնահատկությունները սահմանող ՀՀ կառավարության 2007 թվականի փետրվարի 1-ի թիվ 201-Ն որոշման համաձայն՝ առողջապահական բնագավառի աշխատողների համար, կախված նրանց զբաղեցրած պաշտոնից և (կամ) մասնագիտությունից, աշխատաժամանակի նորմալ տևողությունը չի կարող անցնել շաբաթական 30 ժամից, իսկ բժիշկ-ռենտգենաբանների համար որպես լրիվ աշխատանքային օր է դիտարկվում 6 ժամը, ինչը ստացվում է շաբաթական 30 ժամ: Բարձրացված խնդրով ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունից ստացված պարզաբանման համաձայն՝ դիմողն աշխատել է համատեղությամբ. այն է՝ կատարել է արտոնյալ պայմաններով կենսաթոշակի իրավունք տվող (ոչ լրիվ դրույթ) և իրավունք չտվող աշխատանքներ: Բժիշկ-ռենտգենաբանի պաշտոնում աշխատանքի առնվազն 15 օրացուցային տարվա (որի ընթացքում էխոսկոպիստի պաշտոն չի զբաղեցրել) աշխատանքային ստաժ չունենալու պատճառով արտոնյալ պայմաններով կենսաթոշակ չի նշանակվել:

ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարի 2012 թվականի հուլիսի 20-ի N 66-Ն հրամանի հավելված 1-ի 18-րդ կետը սահմանում է, որ արտոնյալ պայմաններով կենսաթոշակ նշանակելու հիմնական պայմանը ցուցակներում նշված աշխատանքներում, մասնագիտություններում և պաշտոններում լրիվ աշխատանքային օրվա ընթացքում մշտապես աշխատելն է, այսինքն՝ ցուցակներում նշված աշխատանքներով զբաղվածությունը պետք է պակաս չլինի աշխատաժամանակի 80%-ից: Իսկ 19-րդ կետը սահմանում է, որ N 1 և N 2 ցուցակներում նշված աշխատանքները, մասնագիտությունները և պաշտոնները համատեղելու դեպքում փոխվում են աշխատանքի բնույթը և աշխատանքային պայմանները, հետևաբար՝ արտոնյալ պայմաններով կենսաթոշակի իրավունքի հիմքերը: Այս դեպքում կենսաթոշակը նշանակվում է N 1 ցուցակով, եթե համատեղությամբ կատարվող աշխատանքներից մեկը նշված է N 1 ցուցակում, և այն կատարելու համար ծախսվում է աշխատաժամանակի առնվազն 80%-ը:

Այսինքն՝ պետք է հաշվի առնել նաև իրավական ակտով սահմանված առողջապահական բնագավառի աշխատողների համար նախատեսված աշխատաժամանակի տևողությունը և գնահատել դրա մշտապես լինելը: Այս պարագայում կենսաթոշակային մարմինը զուտ համատեղությամբ աշխատանքի փաստով հետևություն է արել, որ դիմողի աշխատանքային գործունեությունը չի համապատասխանում արտոնյալ կենսաթոշակի իրավունք տվող սահմանված չափանիշներին, ինչը խնդրահարույց է:

Նշված դեպքով ակնհայտ է նաև, որ կենսաթոշակային մարմինը չի իրականացրել հավելյալ ուսումնասիրություններ և ստուգումներ, չի ճշտել դիմողի օգտին հնարավոր բոլոր հանգամանքները:

Անհրաժեշտ է նկատել, որ օրենսդիրն արտոնյալ պայմաններով կենսաթոշակը նշանակելու հարցում կարևորել է աշխատանքը լրիվ աշխատանքային օրվա ընթացքում կատարելու փաստը, ինչպես նաև սահմանել աշխատանքային օրվա ընթացքը «լրիվ» գնահատելու որոշակի չափանիշներ: Հետևաբար, աշխատանքային գործունեության զուտ համատեղությամբ լինելը չի կարող արտոնյալ կենսաթոշակի մերժման հիմք լինել: Այդպիսով, կարծես նսեմացվում և արժեզրկվում է համատեղությամբ աշխատանք կատարած աշխատակիցների աշխատանքը, չնայած նրան, որ արտոնյալ պայմաններով կենսաթոշակի իրավունք տվող վնասակար գործունեությունն իր բնույթով կարող է համատեղությամբ իրականացվել՝ առանց իմաստազրկելու կենսաթոշակի էությունն ու նպատակը:

Վերոգրյալի հաշվառմամբ՝ անհրաժեշտ է՝

1. *իրավակիրառ պրակտիկայում առաջացած յուրաքանչյուր դեպքի հիման վրա իրականացնել օբյեկտիվ, պատշաճ, պիտանի վարչարարություն, հաշվի առնել կենսաթոշակի իրավունք տրվող յուրաքանչյուր մասնագիտության և պաշտոնի բուն էությունն ու բնույթը, կենսաթոշակառուի օգտին հանգամանքները, իսկ Կառավարության որոշումներով մասնագիտություններ և պաշտոններ սահմանող դրույթներին չտալ տառացի և նեղ մեկնաբանություն,*

2. *պրակտիկայում առաջացած խնդիրները հաշվի առնելով՝ կատարելագործել Կառավարության 2012 թվականի հունվարի 12-ի N 12-Ն և 2014 թվականի հուլիսի 10-ի N 674-Ն որոշումներով հաստատված արտոնյալ պայմաններով կենսաթոշակի իրավունք տրվող ցուցակները,*

3. *արտոնյալ պայմաններով կենսաթոշակի նշանակման յուրաքանչյուր դեպքում հաշվի առնել նմանատիպ գործերով դատական պրակտիկան,*

4. *արտոնյալ պայմաններով կենսաթոշակ նշանակելիս առաջացող խնդիրները քննարկել օրենսդրական պահանջների միասնականության տեսանկյունից:*

1.2 Մասնակի կենսաթոշակի իրավունքի իրացման հետ կապված գործնական և օրենսդրական խնդիրներ

Ինչպես նախորդ տարիներին, 2020 թվականի ընթացքում նույնպես մարդիկ Պաշտպանին հասցեագրած բողոքներով իրենց դժգոհությունն են հայտնել, որ մասնակի կենսաթոշակ նշանակելը մերժվել է՝ պատճառաբանությամբ, որ իրենց զբաղեցրած պաշտոնը, մասնագիտությունը կամ այն կազմակերպությունը, որտեղ աշխատել են, ներառված չեն համապատասխան իրավական ակտում:

Մասնակի կենսաթոշակի իրավունք ձեռք բերելու վերաբերյալ կարգավորումները սահմանված են «Պետական կենսաթոշակների մասին» ՀՀ օրենքով, իսկ այդ իրավունքը տվող մասնագիտությունների և պաշտոնների ու կազմակերպությունների անվանումների ցանկը՝ ՀՀ կառավարության 2011 թվականի մայիսի 5-ի N 665-Ն որոշմամբ:

«Պետական կենսաթոշակների մասին» ՀՀ օրենքի 14-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ մասնակի կենսաթոշակ նշանակվում է կրթության, մշակույթի որոշ կատեգորիաների աշխատողներին, եթե լրացել է նրանց 55 տարին և ունեն առնվազն 25 օրացուցային տարվա աշխատանքային ստաժ, որից առնվազն 12 օրացուցային տարին մասնագիտական ստաժ է: Նույն հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ մասնակի կենսաթոշակի իրավունք տվող մասնագիտական աշխատանքային ստաժում հաշվառվում են Կառավարության սահմանած ցանկում նշված մասնագիտություններով և պաշտոններում մինչև 2003 թվականի օգոստոսի 1-ն աշխատած ժամանակահատվածները:

2020 թվականի ընթացքում նույնպես շարունակում է խնդրահարույց մնալ Կառավարության համապատասխան որոշմամբ սահմանված ցանկում թվարկված կազմակերպությունների, մասնագիտությունների և պաշտոնների ցանկը, այն ամբողջական չլինելը, լիազոր մարմնի՝ ցանկում ընդգրկված պաշտոններն ու մասնագիտությունները տառացի ու նեղ մեկնաբանելու և ցանկում չընդգրկված մասնագիտությունների ու պաշտոնների բնույթն ու էությունը հաշվի չառնելու պրակտիկան:

Օրինակ՝ Պաշտպանին հասցեագրված բողոքներից մեկով քաղաքացին 2019 թվականին դիմել է կենսաթոշակային մարմին մասնակի կենսաթոշակ նշանակելու հարցով, որը նշանակվել է: Այնուհետև, կենսաթոշակային մարմնի հանձնարարականով կատարվել է կենսաթոշակային գործի լրացուցիչ ուսումնասիրություն և հաշվի առնելով այն, որ դիմողը 2001-2002 թվականները և 2002-2003 թվականները, ըստ հրամանագրքերի, աշխատել է որպես դասախոս, որը ՀՀ կառավարության 2011 թվականի մայիսի 5-ի N 665-Ն որոշմամբ հաստատված 6-րդ հավելվածում սահմանված պաշտոնների ցանկում նախատեսված չէ, մասնագիտական աշխատանքային ստաժից պակասեցվել է այդ ժամանակահատվածը, իսկ կենսաթոշակ ստանալու իրավունքը դադարեցվել:

Ըստ բողոքի՝ դիմողն ավարտել է Երևանի ֆիզիկական կուլտուրայի հայկական պետական ինստիտուտի մանկավարժական ֆակուլտետը, ստացել է ֆիզկուլտուրա առարկայի «դասատու» որակավորում: 1990-ական թվականներից աշխատել է որպես ֆիզկուլտուրայի դասատու, այնուհետև հաստատության վերանվանման հետևանքով պաշտոնը ևս վերանվանվել է որպես ֆիզդաստիարակության ղեկավար: Հատկանշական է, որ դիմողը չնայած կատարել է նույն աշխատանքը, սակայն հրամանագրքերում նշվել է որպես «դասախոս» և միայն 2011 թվականից է աշխատանքային գրքույկում ևս կատարված աշխատանքը գրառվել որպես «դասախոս»: Ստացվում է, որ կենսաթոշակային մարմինն իրականացված ստուգման արդյունքում առաջնորդվել է նրանով, որ հրամանագրքերում

պաշտոնը նշվել է որպես «դասախոս», սակայն հաշվի չի առել այն, որ կատարված աշխատանքի բնույթն ու էությունը մշտապես նույնն է եղել: Ավելին, դիմողը «դասախոսի» աշխատանքի բնույթն ու էությունը պարզաբանելու նպատակով դիմել է կրթության ոլորտի լիազոր մարմին՝ Կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարություն, սակայն կենսաթոշակային մարմինը նախարարության պարզաբանումը հիմք չի ընդունել:

ՀՀ կառավարության 2011 թվականի մայիսի 5-ի N 665-Ն որոշմամբ հաստատված թիվ 6 հավելվածի 5-րդ կետի համաձայն՝ մասնակի կենսաթոշակի իրավունք են տալիս տնօրեն (դիրեկտոր), տնօրենի (դիրեկտորի) տեղակալ, դասատու, ուսուցիչ, մանկավարժ, արտադրական ուսուցման վարպետ (վարպետ-դաստիարակ, վարպետ-դասատու) աշխատանքները:

Այս կապակցությամբ հարկ է վկայակոչել «Նախնական մասնագիտական (արհեստագործական) և միջին մասնագիտական կրթական մասին» ՀՀ օրենքի դրույթները, որոնց համաձայն՝ «արհեստագործական և միջին մասնագիտական կրթական ծրագրեր իրականացնող կազմակերպություններում նախատեսվում են մանկավարժական, վարչատնտեսական, արտադրական, ուսումնաօժանդակ և այլ անձնակազմեր: Արհեստագործական և միջին մասնագիտական կրթական ծրագրեր իրականացնող կազմակերպությունների մանկավարժական կազմում ընդգրկվում են դասախոսները, արտադրական ուսուցման վարպետները: Փաստորեն, նշված օրենքով դասախոսը ևս համարվում է մանկավարժական աշխատող և համարժեք է ՀՀ կառավարության վերոնշյալ որոշմամբ հաստատված մասնագիտությունների ցանկում նշված «դասատու», «ուսուցիչ», «մանկավարժ» հասկացություններին: Նշվածը, սակայն, հաշվի չի առնվել և կենսաթոշակային մարմինը դադարեցրել է դիմողի կենսաթոշակ ստանալու իրավունքը:

Կենսաթոշակային մարմնի ձևավորած պրակտիկան ցույց է տալիս, որ Կառավարության 2011 թվականի մայիսի 5-ի N 665-Ն որոշմամբ հաստատված ցանկում չընդգրկված ցանկացած այլ մասնակի կենսաթոշակի իրավունք տվող փաստացի կատարված աշխատանք չի հաշվառվում մասնակի կենսաթոշակի իրավունք տվող մասնագիտական ստաժում, նույնիսկ հաշվի չի առնվում այն, որ այլ իրավական ակտերում նշված աշխատանքն իր բնույթով և էությամբ համարժեք է ցանկում ընդգրկված մասնագիտություններին և պաշտոններին: Ավելին, լիազոր մարմինը հիմք չի ընդունում կրթության ոլորտի լիազոր մարմնի գրությունները՝ այս կամ այն աշխատանքների բնույթի և էության վերաբերյալ համապատասխան պարզաբանումներով և առաջարկներով: Այսինքն, Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունը անտեսում է ոլորտի լիազոր պետական մարմնի տրամադրած պարզաբանումները, որոնք հստակ կողմնորոշիչ նշանակություն ունեն անձանց կատարած աշխատանքի, պաշտոնի կամ մասնագիտության բուն էության բացահայտման հարցում:

Մասնակի կենսաթոշակ նշանակելու պահանջներով ՀՀ դատական պրակտիկայի ուսումնասիրությունը նույնպես վկայում է այն մասին, որ մարդիկ դատարան դիմելու դեպքում

հիմնականում հաջողության են հասնում: Դատարանը բացահայտում է քաղաքացիների կատարած աշխատանքը, բուն գործառույթները, հիմք է ընդունում նաև ոլորտին տիրապետող պետական մարմնի տեղեկություններն ու առաջարկները (թիվ ՎԴ/3516/05/20, ՎԴ1/0074/05/19, ՎԴ/10895/05/18 վարչական գործերով կայացված վճիռներ):

Վերը նշվածի հաշվառմամբ՝ Պաշտպանը վերահաստատում է դիրքորոշումն առ այն, որ կենսաթոշակային մարմինը մասնակի կենսաթոշակի նշանակման յուրաքանչյուր դեպքում պետք է հաշվի առնի մարդկանց մասնագիտության և պաշտոնի բուն էությունը՝ հիմք ընդունելով դրանց էության բացահայտման հետ կապված ոլորտի լիազոր մարմնի առաջարկությունները:

Նախորդ տարիներին Պաշտպանը բարձրացրել է նաև Կառավարության համապատասխան որոշմամբ սահմանված ցանկում թվարկված կազմակերպությունների, մասնագիտությունների և պաշտոնների ցանկի կատարելագործման հարցը:

ՀՀ կառավարության 2020 թվականի մարտի 12-ի «ՀՀ կառավարության 2011 թվականի մայիսի 5-ի N 665-ն որոշման մեջ լրացումներ և փոփոխություններ կատարելու մասին» թիվ 268-Ն որոշմամբ (ուժի մեջ է մտել 19.03.2020 թ.) N 6 հավելվածում նախատեսվել են պաշտոններ, որոնք նախկինում չեն եղել:

Փոփոխությունների նախագիծը ներկայացվել է Պաշտպանին՝ կարծիքի: Պաշտպանը, կոնկրետ դեպքերով բողոքներն ու դիմումները հաշվի առնելով, առաջարկել է նախագծում քննարկել լրացումների գծիկով գրությամբ ձևակերպումները (մարզիչ-ուսուցիչ, մարզիչ-դասատու, մարզիչ-դասախոս) սյունակում ավելացնելու հարցը ևս, այն հիմնավորմամբ, որ մասնակի կենսաթոշակի նշանակումը մերժվում է՝ հիմք ընդունելով նաև աշխատանքային գրքույկում նշված այդ գրառումները: Մինչդեռ, Պաշտպանի այս առաջարկը չի իրացվել: Կառավարության վերը նշված փոփոխությունն ինքնին դրական է այն առումով, որ փոփոխությունների արդյունքում շատ անձինք հնարավորություն են ստանալու ձեռք բերել մասնակի կենսաթոշակի իրավունք: Սակայն Պաշտպանի առաջարկած ձևակերպումները չիրացնելը թույլ է տալիս եզրակացնել, որ փոփոխությունն իրականացվել է վերապահումներով, սահմանափակ շրջանակի մարդկանց ներառելու նպատակով, մինչդեռ, առաջարկն արվել է՝ պրակտիկայում հանդիպած կոնկրետ իրավիճակներ հաշվի առնելով:

Այսպիսով, պետք է նկատի ունենալ, որ իրավակիրառ պրակտիկայում առկա յուրաքանչյուր դեպք անհատական է իր բնույթով, ուստի փոփոխություններ իրականացնելիս պետք է հաշվի առնել պրակտիկայում առաջացած յուրաքանչյուր դեպք:

2020 թվականի ընթացքում համակարգային առումով լուծում չի ստացել նաև Պաշտպանի 2019 թվականի տարեկան հաղորդմամբ բարձրացված այն հարցը, որ ՍՍՀՄ ընտրովի

պաշտոններում մարդկանց աշխատած ժամանակահատվածը մասնակի կենսաթոշակի իրավունք տվող աշխատանքային ստաժում չի հաշվառվում⁵⁰:

Հարցին անդրադարձ է կատարվել կենսաթոշակի՝ որպես սեփականություն (կենսաթոշակը, սոցիալական ապահովության միջոց լինելով հանդերձ, սեփականության է նաև ըստ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքի⁵¹), «իրավաչափ ակնկալիք» ունենալու տեսանկյունից:

Խնդիրն այն է, որ մարդիկ, ովքեր ընդհատելով իրենց մանկավարժական գործունեությունը, սովետի մարմնում ընտրովի պաշտոն են զբաղեցրել, սակայն հետագայում չի պահպանվել նրանց մանկավարժական ստաժի անընդհատությունը:

ՍՍՀՄ գերագույն սովետի 1972 թվականի սեպտեմբերի 20-ի «ՍՍՀՄ-ում ժողովրդական դեպուտատների ստատուսի մասին» ՀՀ օրենքի 32-րդ հոդվածի համաձայն՝ սովետի մարմնում ընտրովի պաշտոնում դեպուտատի աշխատանքի ժամանակն աշխատանքային ստաժ է համարվում այն մասնագիտությամբ, որով դեպուտատն աշխատել է մինչև սովետի մարմնում ընտրովի պաշտոնում ընտրվելը:

Կարևոր է նկատել, որ ՍՍՀՄ գերագույն սովետի 1972 թվականի սեպտեմբերի 20-ի «ՍՍՀՄ-ում ժողովրդական դեպուտատների ստատուսի մասին» ՀՀ օրենքի 32-րդ հոդվածի ուժով ընտրովի պաշտոն զբաղեցնելիս պահպանվել է մասնագիտական աշխատանքային ստաժի անընդհատությունը: ՍՍՀՄ ընտրովի պաշտոններում աշխատած մարդիկ նշված օրենքի ուժով իրավունք են ձեռք բերել, որ հետագայում իրենց աշխատանքային ստաժում սովետի մարմնում ընտրովի պաշտոն զբաղեցնելու ժամանակահատվածը հաշվարկվելու է այն մասնագիտությամբ, որով իրենք աշխատել են մինչև սովետի մարմնում ընտրովի պաշտոնում ընտրվելը: Գործող օրենսդրությամբ այդ արտոնությունը սահմանված չէ, ինչի պատճառով մարդիկ հնարավորություն չեն ունենում իրացնել մասնակի կենսաթոշակ ստանալու իրավունքը: Հատկապես մտահոգիչ է այն դեպքերը, երբ օրենսդրական նշված կարգավորման բացակայության պայմաններում մասնակի կենսաթոշակ նշանակելիս չի բավականացնում համապատասխան տարիների մասնագիտական ստաժը:

Հաշվի առնելով վերոշարադրյալը՝ Պաշտպանը վերահաստատում է, որ անհրաժեշտ է՝

1. մասնակի կենսաթոշակի նշանակման յուրաքանչյուր դեպքում հաշվի առնել մարդկանց մասնագիտության և պաշտոնի բուն էությունը՝ հիմք ընդունելով դրանց էության բացահայտման հետ կապված ոլորտի լիազոր մարմնի առաջարկությունները, չփալ

⁵⁰ Առավել մանրամասն տե՛ս 2019 թվականի ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին տարեկան հաղորդումը, էջեր 68-70:

⁵¹ Տե՛ս Բուրդովն ընդդեմ Ռուսաստանի (Burdov v. Russia) գործով 2002 թվականի սեպտեմբերի 4-ի վճիռը, գանգատ թիվ 59498/00, կետ 40:

Կառավարության 2011 թվականի մայիսի 5-ի N 665-Ն որոշման՝ մասնակի կենսաթոշակի իրավունք տրվող մասնագիտություններ և պաշտոններ սահմանող դրույթներին տրառացի և նեղ մեկնաբանություն,

2. մասնակի կենսաթոշակի իրավունք տրվող մասնագիտական աշխատանքային ստաժում հաշվառել նաև ՍՍՀՄ ընտրովի պաշտոններում մարդկանց աշխատած ժամանակահատվածը:

1.3 Անկանխիկ եղանակով կենսաթոշակի վճարումը շարունակելու համար տարեկան մեկ անգամ բանկ այցելելու պարտավորությունը

Ինչպես նախորդ տարիներին, 2020 թվականին ևս Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրվել են բողոքներ՝ կապված անկանխիկ եղանակով կենսաթոշակի վճարումը շարունակելու համար տարեկան մեկ անգամ բանկ այցելելու պարտավորության հետ: Խնդիրն այն է, որ կենսաթոշակի վճարումը շարունակելու համար հաշմանդամություն կամ տեղաշարժման դժվարություններ ունեցող կենսաթոշակառուները չեն ունենում տասներկու ամիսը մեկ անգամ բանկ ֆիզիկապես ներկայանալու հնարավորություն, ինչի պատճառով զրկվում են կենսաթոշակից:

Օրինակ՝ բողոքներից մեկով՝ 73-ամյա կենսաթոշակառուն կենսաթոշակ ստանում է անկանխիկ եղանակով: Պաշտպանին դիմելու պահին լրացած է եղել բանկ ներկայանալու՝ օրենքով նախատեսված 12-րդ ամիսը, սակայն վերջինս չի ներկայացել բանկ, քանի որ ունի առողջական խնդիրներ, չի կարողանում քայլել ոտքերի այտուցվածության, ինչպես նաև կուրություն ունենալու պատճառով: Ըստ բողոքի՝ քաղաքացին դիմել է բանկին՝ ակնկալելով աջակցություն, սակայն մերժվել է այն հիմնավորմամբ, որ բանկը որևէ պարտավորություն չունի:

Թեև կոնկրետ դեպքով խնդիրը Պաշտպանի աջակցությամբ կարգավորվել է, սակայն համակարգային առումով 2020 թվականի ընթացքում շարունակել է խնդրահարույց մնալ:

Հարկ է նկատել, որ 2020 թվականի ընթացքում խնդրի կարգավորման անհրաժեշտությունն առավել ակնառու է դարձել Նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակի պայմաններում, երբ բանկ ներկայանալու ֆիզիկական դժվարություններին, ավելացել են նաև մարդկանց ազատ տեղաշարժի իրավունքի սահմանափակումները:

Կենսաթոշակի վճարումը շարունակելու համար բանկ ներկայանալու պահանջն ամրագրված է «Պետական կենսաթոշակների մասին» ՀՀ օրենքի 35-րդ հոդվածի 6-րդ մասում: Այդ պահանջը տարիներ շարունակ դժվարություններ է առաջացրել հաշմանդամություն կամ տեղաշարժման դժվարություններ ունեցող, այդ թվում՝ տարեց մարդկանց կյանքում:

Հարկ է նկատել, որ խնդիրն ունի տարիների պատմություն, իսկ կատարված օրենսդրական փոփոխություններն այդպես էլ այն չեն լուծել:

Մարդու իրավունքների պաշտպանն իր նախորդ տարեկան հաղորդումներում արձանագրել է, որ տարեկան մեկ անգամ բանկ չներկայանալու դեպքում կենսաթոշակի մեխանիկական դադարեցումը վիճահարույց է:

Խնդրի բարձրաձայնումից հետո՝ 2020 թվականի մարտի 4-ին Ազգային ժողովն ընդունել է «Պետական կենսաթոշակների մասին» ՀՀ օրենքում փոփոխություն՝ անձամբ բանկ ներկայանալու պահանջի հարցում նախատեսելով բացառություններ:

Այսպես, «Պետական կենսաթոշակների մասին» ՀՀ օրենքի 35-րդ հոդվածի 6-րդ մասի ներկա կարգավորումների համաձայն՝ կենսաթոշակն անկանխիկ եղանակով ստացող կենսաթոշակառուն (անչափահաս կամ խնամակալության տակ գտնվող կենսաթոշակառուի դեպքում՝ կենսաթոշակառուի օրինական ներկայացուցիչը՝ ծնողը, որդեգրողը կամ խնամակալը) կենսաթոշակի վճարումը շարունակելու համար պարտավոր է տարեկան առնվազն մեկ անգամ, վերջին անգամ բանկ կամ Ազգային օպերատորին ներկայանալու (կենսաթոշակն անկանխիկ եղանակով ստանալու համար դիմելու) ամսվան հաջորդող տասներկուերորդ ամսվա վերջին աշխատանքային օրվանից ոչ ուշ, ներկայանալ բանկ (եթե կենսաթոշակն անկանխիկ եղանակով վճարվում է բանկի միջոցով) կամ Ազգային օպերատորին (եթե կենսաթոշակն անկանխիկ եղանակով վճարվում է Ազգային օպերատորի միջոցով) և հայտարարություն ստորագրել Հայաստանի Հանրապետությունում լինելու մասին: Կենսաթոշակն անկանխիկ եղանակով ստացող կենսաթոշակառուի՝ Հայաստանի Հանրապետությունում լինելը բանկի կամ Ազգային օպերատորի կողմից կարող է հաստատվել նաև առանց կենսաթոշակառուի բանկ կամ Ազգային օպերատորին ներկայանալու՝ Կառավարության սահմանած կարգով:

Նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակի պայմաններում, երբ մարդկանց համար իրավունքների իրացման հարցում առաջացան նոր բարդություններ և տեղաշարժման սահմանափակումներ, ՀՀ կառավարության 2020 թվականի մարտի 16-ի «Հայաստանի Հանրապետությունում արտակարգ դրություն հայտարարելու մասին» №298-Ն որոշման հիման վրա ընդունվել է ՀՀ պարետի № Յ/32-2020 ցուցումը, որով կենսաթոշակառուների (նպաստառուների) համար բանկ ներկայանալու ժամկետը երկարաձգվել է, վերջնաժամկետ սահմանվել է մինչև 2020 թվականի սեպտեմբերի 1-ը:

Այնուհետև, սահմանափակումների կապակցությամբ սահմանված արտոնությունների վերացման համատեքստում Կառավարությունը 2020 թվականի սեպտեմբեր 24-ի թիվ 1579-Ն որոշմամբ լրացում է կատարել Կառավարության 2020 թվականի մարտի 12-ի թիվ 284-Ն որոշման մեջ, փոփոխությամբ սահմանվել է, որ շահառուի Հայաստանի Հանրապետությունում լինելը բանկը կարող է հաստատել նաև առանց կենսաթոշակառուի բանկ ներկայանալու, եթե շահառուի՝ Հայաստանի Հանրապետությունում լինելը բանկը հաստատել է՝ 1) բանկի աշխատակցի՝ Հայաստանի Հանրապետությունում շահառուի գտնվելու վայր այցելությամբ, 2)

իր ներքին ընթացակարգերին համապատասխան՝ տեղեկատվատեխնիկական միջոցների կիրառմամբ (հաստատելով շահառուի՝ Հայաստանի Հանրապետությունում լինելը):

Չնայած կատարված փոփոխությանը՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրված բողոքների ուսումնասիրությունները և մշտադիտարկումը վկայում են, որ գործնականում բանկի աշխատակիցները չեն այցելում շահառուի գտնվելու վայր և ոչ բոլոր բանկերն են ներդրել կամ կիրառում տեղեկատվատեխնիկական միջոցներ: Արձանագրվել է դեպք, երբ անկողնային վիճակում գտնվող կենսաթոշակառուի ազգականը ստիպված է եղել անկողնային կենսաթոշակառուին ավտոմեքենայով մոտեցնել բանկի մասնաշենքի մոտ, որպեսզի բանկի տեսախցիկը արձանագրի ավտոմեքենայում պառկած կենսաթոշակառուին, որպեսզի հնարավոր լինի շարունակել նրան հասանելիք կենսաթոշակը վճարել անկանխիկ եղանակով:

Այսինքն, փոփոխությամբ նախատեսվել է բանկի հայեցողական մոտեցումը «կարող է» բառի ամրագրմամբ՝ որպես կենսաթոշակի իրավունքի իրացման պայման: Այլ կերպ ասած, իր նախաձեռնությամբ համոզվելու պարտավորությունն առ այն, թե արդյոք կենսաթոշակառուն Հայաստանում է, թողնվել է բանկի հայեցողությանը կամ կամքին: Արդյունքում, ստացվում է այնպես, որ բանկին վերապահվել է այնպիսի իրավասություն, որի իրականացումից կախված է հաշմանդամություն կամ տեղաշարժման դժվարություն ունեցող, այդ թվում՝ տարեց մարդու կենսաթոշակ ստանալը: Բայց, քանի որ այս իրավասությունը հայեցողական է, գործնականում այն պատշաճ չի իրացվում, ինչն էլ հանգեցնում է մարդու իրավունքների խախտումների:

Պետք է նկատի ունենալ, որ առհասարակ, հաշմանդամություն կամ տեղաշարժման դժվարություններ ունեցող անձանց իրավունքները բնույթով զգայուն են, ու պետությունն իր պոզիտիվ պարտավորությունների առավելագույն կիրառմամբ պետք է ապահովի նրանց իրավունքները: Կոնկրետ խնդրի հետ կապված ակնհայտ է, որ հայեցողական լիազորությունների ամրագրումը չի երաշխավորում մարդու իրավունքների պաշտպանությունը, քանի որ դրանք գործնականում լիարժեք իրացում չեն ստանում: Խնդիրը համընդհանուր դրսևորում ունի և առկա է նաև այլ ոլորտներում: Հաշվի առնելով, որ կոնկրետ դեպքում խոսքը տարեց կամ հաշմանդամություն կամ տեղաշարժման դժվարություն ունեցող մարդկանց մասին է, որոնք առանց այն էլ գտնվում են խոցելի վիճակում, պետությունն իր պոզիտիվ պարտավորությունները պետք է գործադրի այնպես, որ ամրագրի բանկի ուղիղ պարտավորությունը և բացառի որևէ հայեցողական մոտեցման հնարավորություն կամ ապահովի պատշաճ վերահսկողություն ներդրված մեխանիզմի արդյունավետ կիրառման և սոցիալական ապահովության իրավունքի ապահովման նկատմամբ:

Ակնհայտ է, որ «Պետական կենսաթոշակների մասին» ՀՀ օրենքի դրույթների լիարժեք կիրարկում ընթացիկ տարում գործնականում չի ապահովվել, ինչը հանգեցրել է մարդկանց իրավունքների խախտման:

Վերոգրյալի հաշվառմամբ անհրաժեշտ է՝ կենսաթոշակառուի Հայաստանի Հանրապետությունում գտնվելու հաստատումն ապահովելու համար օրենքով սահմանել

կենսաթոշակների վճարման ծառայություն մատուցող կազմակերպությունների համար հստակ պահանջներ կամ որոշակի խումբ անձանց դեպքում (հաշմանդամություն ունեցող անձինք, տարեցներ, տեղաշարժման դժվարություններ ունեցող անձինք) իրավունքահեն միասնական պրակտիկա ապահովող բացառությունների կիրառման մեխանիզմներ:

1.4 ՀՀ տարածքից դուրս գտնվող ՀՀ քաղաքացիների կենսաթոշակի վճարումը

Հայաստանի Հանրապետության տարածքից դուրս գտնվող ՀՀ քաղաքացիների չվճարված կենսաթոշակը ստանալու հնարավորության բացակայության հարցը շարունակում է չլուծված մնալ նաև 2020 թվականի ընթացքում:

Բանն այն է, որ Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրվող դիմումներն ու բողոքները վկայում են, որ ՀՀ քաղաքացիների Հայաստան վերադառնալու անհնարինությունը հաճախ պայմանավորված է օբյեկտիվ պատճառներով (երկարատև բուժման հիմքով), ինչը ներպետական օրենսդրական կարգավորումների ուժով մեխանիկորեն հանգեցնում է կենսաթոշակի վճարման դադարեցման:

Օրինակ, Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրված բողոքներից մեկով քաղաքացին տեղեկացրել է, որ վերջինս չի կարողացել տարեկան առնվազն մեկ անգամ ներկայանալ բանկ օտարերկրյա պետությունում երկարատև բուժման մեջ գտնվելու հիմքով: Արդյունքում, քաղաքացու կենսաթոշակի վճարումը դադարեցվել է առանց հաշվի առնելու Հայաստանի Հանրապետություն տարեկան առնվազն մեկ անգամ վերադառնալու պարտականությունը չկատարելու օբյեկտիվ հանգամանքները:

Այսպես, «Պետական կենսաթոշակների մասին» ՀՀ օրենքի 35-րդ հոդվածի 6-ին մասի համաձայն՝ կենսաթոշակը անկանխիկ եղանակով ստացող կենսաթոշակառուն (անչափահաս կամ խնամակալության տակ գտնվող կենսաթոշակառուի դեպքում՝ կենսաթոշակառուի օրինական ներկայացուցիչը՝ ծնողը, որդեգրողը կամ խնամակալը) կենսաթոշակի վճարումը շարունակելու համար պարտավոր է տարեկան առնվազն մեկ անգամ, վերջին անգամ բանկ կամ Ազգային օպերատորին ներկայանալու (կենսաթոշակն անկանխիկ եղանակով ստանալու համար դիմելու) ամսվան հաջորդող տասներկուերորդ ամսվա վերջին աշխատանքային օրվանից ոչ ուշ, ներկայանալ բանկ (եթե կենսաթոշակն անկանխիկ եղանակով վճարվում է բանկի միջոցով) կամ Ազգային օպերատորին (եթե կենսաթոշակն անկանխիկ եղանակով վճարվում է Ազգային օպերատորի միջոցով) և հայտարարություն ստորագրել Հայաստանի Հանրապետությունում լինելու մասին:

Կենսաթոշակն անկանխիկ եղանակով ստացող կենսաթոշակառուի՝ Հայաստանի Հանրապետությունում լինելը բանկի կամ Ազգային օպերատորի կողմից կարող է հաստատվել նաև առանց կենսաթոշակառուի բանկ կամ Ազգային օպերատորին ներկայանալու՝ Կառավարության սահմանած կարգով:

Կենսաթոշակը նաև վճարվում է կենսաթոշակառուի տված և նոտարի վավերացրած լիազորագրով, սակայն կենսաթոշակը լիազորագրով անընդմեջ կարող է վճարվել տասներկու

ամսից ոչ ավելի ժամանակահատվածում՝ սկսած կենսաթոշակը լիազորագրով վճարելու ամսից, բայց ոչ ավելի, քան լիազորագրի գործողությունը դադարելը⁵²:

Արդյունքում, օրենսդիրը կենսաթոշակառուին տասներկու ամիս անընդմեջ կենսաթոշակ չվճարելու, լիազորագրի գործողության ժամկետը լրանալու կամ կենսաթոշակը տասներկու ամիս անընդմեջ լիազորագրով վճարելու կամ լիազորագիրը տալու ամսվան հաջորդող տասներկու ամսվա ժամկետը լրանալու, ինչպես նաև սույն օրենքի 35-րդ հոդվածի 6-րդ մասով սահմանված կարգով հայտարարությունը չստորագրելու (բանկ կամ Ազգային օպերատորին չներկայանալու կամ Հայաստանի Հանրապետությունում լինելը բանկի կամ Ազգային օպերատորի կողմից չհաստատվելու) դեպքերը դիտարկում է կենսաթոշակի վճարումը դադարեցնելու հիմք:

Իսկ չվճարված կենսաթոշակի գումարը վճարվում է դիմելու կամ կենսաթոշակ վճարելը վերսկսելու (կենսաթոշակ ստանալու իրավունքը վերականգնելու) համար հիմք համարվող տեղեկատվությունը ստացվելու ամսվան նախորդող մեկ տարվա այն ժամանակահատվածի համար, որի ընթացքում անձը կենսաթոշակ ստանալու իրավունք է ունեցել⁵³:

Վերոգրյալի հաշվառմամբ՝ ստացվում է, որ օրենսդիրը մեխանիկորեն դադարեցնում է կենսաթոշակի վճարումը՝ Հայաստանից դուրս գտնվող ՀՀ քաղաքացիներին հնարավորություն չընձեռելով վիճարկման առարկա դարձնել բաց թողնված տասներկու ամսվա ժամկետը հարգելի համարելու փաստը:

Հաշվի առնելով խնդրի համակարգային բնույթը, ինչպես նաև կենսաթոշակի իրավունքի երաշխավորման կարևորությունը՝ Պաշտպանի աշխատակազմում բարձրացված հարցի կապակցությամբ իրականացվել է համապարփակ վերլուծություն:

Այսպես, Սահմանադրական դատարանի՝ 2006 թվականի հոկտեմբերի 4-ի ՍԴՈ-649 որոշմամբ արտահայտած իրավական դիրքորոշումը, համաձայն որի՝ «Կենսաթոշակը սոցիալական ապահովության միջոց լինելով հանդերձ, սեփականության ձև է՝ նաև ըստ Եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքի», թույլ է տալիս արձանագրել, որ կենսաթոշակի իրավունքի պաշտպանության միջոցները համընկնում են անձի սեփականության իրավունքի պաշտպանության բոլոր երաշխիքներին:

Եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքի համաձայն՝ ցանկացած տեսակի սոցիալական ապահովագրության համակարգին պարտադիր ներդրումներ կատարելու փաստը ստեղծում է Կոնվենցիայի 1-ին արձանագրության 1-ին հոդվածով պաշտպանված իրավունք, եթե վճարված ներդրումների մակարդակի և տրամադրված նպաստների միջև առկա է ուղղակի կապ⁵⁴:

⁵² Տե՛ս «Պետական կենսաթոշակների մասին» ՀՀ օրենք, հոդված 35, մաս 11:

⁵³ Տե՛ս «Պետական կենսաթոշակների մասին» ՀՀ օրենք, հոդված 36, մաս 1:

⁵⁴ Տե՛ս «Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի 1-ին արձանագրության 1-ին հոդվածի վերաբերյալ» ուղեցույցը՝ https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_1_Protocol_1_ENG.pdf:

Սահմանադրության 83-րդ հոդվածն ամրագրում է սոցիալական ապահովության իրավունքը, իսկ 84-րդ հոդվածը սահմանում է, որ յուրաքանչյուր կարիքավոր և տարեց մարդ, օրենքին համապատասխան, ունի արժանապատիվ գոյության իրավունք:

Միաժամանակ, ՀՀ Սահմանադրության 74-րդ հոդվածի 8-րդ մասով նախատեսվում է, որ *Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիները Հայաստանի Հանրապետության սահմաններից դուրս, միջազգային իրավունքի հիման վրա, Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանության ներքո են:*

Սահմանադրաիրավական այդ դրույթներում առկա է անհատի և պետության փոխադարձ պատասխանատվության սկզբունքը և, առաջին հերթին՝ պետության պարտականությունը՝ կյանքի բոլոր բնագավառներում անձի ազատ և արժանավայել զարգացման անհրաժեշտ պայմանների ստեղծման խնդրում:

Սոցիալական ապահովության իրավունքը երաշխավորվում է նաև միջազգային իրավական փաստաթղթերով: Օրինակ, «Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների մասին» միջազգային դաշնագրի 9-րդ հոդվածն ամրագրում է, որ սույն դաշնագրին մասնակցող պետությունները ճանաչում են սոցիալական ապահովության, ներառյալ սոցիալական ապահովագրության յուրաքանչյուր մարդու իրավունքը:

ՀՀ քաղաքացիների չվճարված կենսաթոշակը ստանալու հնարավորության բացակայության հարցի կապակցությամբ Մարդու իրավունքների պաշտպանը գրություն է հասցեագրել նաև ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարություն՝ հաշվի առնելով Պաշտպանին ներկայացված դիմումների շարունակականությունը և օրենսդրական անհրաժեշտ կարգավորումներ ամրագրելու անհրաժեշտությունը:

Նշված գրությանն ի պատասխան՝ Նախարարությունը հայտնել է, որ խնդրի լուծման նպատակով օրենսդրական փոփոխություններ կատարելը համարում է ոչ նպատակահարմար:

Մասնավորապես, համաձայն նախնական հաշվարկների՝ արտերկրում բնակվող կենսաթոշակառուներին կենսաթոշակ վճարելու արդյունքում ժամանակի ընթացքում կավելանա նաև կենսաթոշակառուների թիվը, և էապես կավելանան կենսաթոշակային ծախսերը՝ հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ ՀՀ բնակչության պետական ռեզիստրում հաշվառված՝ կենսաթոշակային տարիքի անձանց շուրջ 25 տոկոսը որևէ տեսակի կենսաթոշակ կամ նպաստ ՀՀ-ից չի ստանում:

Ըստ նախարարության տրամադրած տեղեկությունների՝ փոփոխությունը կհանգեցնի նաև փաստացի (մշտապես) արտերկրում բնակվող՝ ՀՀ-ից կենսաթոշակ ստացող երկքաղաքացիների և օտարերկրյա քաղաքացիություն ունեցող անձանց թվի, հետևաբար՝ ՀՀ պետական բյուջեի ծախսերի ավելացման:

Միաժամանակ, արտերկրում բնակվող կենսաթոշակառուներին կենսաթոշակ վճարելու դեպքում էապես կավելանա նաև մահացած կենսաթոշակառուին կենսաթոշակ «վճարելու» ռիսկը, ինչը ևս կբերի ծախսերի ավելացման:

Հատկանշական է, որ Արդարադատության նախարարության⁵⁵ և Ազգային ժողովի կողմից⁵⁶ փորձ է արվել օրենսդրական ճանապարհով կարգավորել Հայաստանից դուրս գտնվող ՀՀ քաղաքացիների կենսաթոշակի վճարման խնդիրը:

Մասնավորապես, նշված հարցի կարգավորման կապակցությամբ առաջարկվել է երկարաձգել կենսաթոշակի վճարման համար անհրաժեշտ լիազորագրի գործողության ժամկետը:

Վերոնշյալ նախագծային լուծումները, իհարկե, դրական քայլ են, որոնք, սակայն, վերաբերելու են միայն ապագայում առաջացող իրավահարաբերություններին:

Միննույն ժամանակ, ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունը 2020 թվականի ընթացքում մշակել է «Պետական կենսաթոշակների մասին» օրենքում լրացումներ կատարելու մասին» օրենքի նախագիծ, որի նպատակն արտերկրում գտնվող՝ բացառապես կորոնավիրուսի հետևանքով ՀՀ վերադառնալու հնարավորություն չունեցող կենսաթոշակառուների իրավունքների պաշտպանությունն է:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ գտնում ենք, որ արտերկրում ՀՀ քաղաքացիների կենսաթոշակի վճարման խնդիրն անհրաժեշտ է դիտարկել ինչպես ներկայում, այնպես էլ նախկինում կենսաթոշակ չստանալու տեսանկյունից: Ընդ որում, կորոնավիրուսի հետևանքով ՀՀ վերադառնալու հնարավորություն չունենալու հանգամանքից զատ, անհրաժեշտ է հիմք ընդունել կենսաթոշակի՝ որպես սեփականության հանդիսանալու փաստը:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է «Պետական կենսաթոշակների մասին» ՀՀ օրենքով ամրագրել խնդրո առարկա բաց թողնված ժամկետը հարգելի համարելու հնարավորությունը:

1.5 Կենսաթոշակը լիազորագրով վճարվելու դեպքում չստացված կենսաթոշակի գումարը ստանալու հետ կապված խնդիր

Արտերկրում գտնվող, կենսաթոշակը լիազորագրի միջոցով ստացող ՀՀ կենսաթոշակառուների դեպքում մտահոգիչ մեկ այլ համակարգային խնդիր է լիազորագրի ժամկետի ավարտմամբ չստացված կենսաթոշակի վճարումը մերժելը: Մինչ անդրադառնալը խնդրի բուն էությանը, հարկ է նկատել, որ այն Մարդու իրավունքների պաշտպանն արձանագրել է նախորդ տարիներին (դեռևս 2019 թվականին Մարդու իրավունքների պաշտպանը կայացրել է «Մարդու իրավունքների և ազատությունների խախտման առկայության մասին» որոշում): 2020 թվականին նույնպես արձանագրված խնդիրն արդիական է այն հաշվառմամբ, որ դրսևորվել է նույնությամբ և արդեն նոր կորոնավիրուսային համավարակի պայմաններում:

⁵⁵ Տե՛ս <https://www.e-draft.am/projects/1174>, հասանելի է 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

⁵⁶ Տե՛ս <http://parliament.am/transcript.php?AgendaID=3645&day=29&month=05&year=2019&lang=arm>, հասանելի է 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

Լիազորագրի ժամկետի ավարտմամբ կենսաթոշակի վճարումը դադարեցնելու հետ կապված խնդիրը պայմանավորված է նրանով, որ անձին կենսաթոշակ վճարելը մերժվել է «Պետական կենսաթոշակների մասին» ՀՀ օրենքի այն կարգավորման կիրառմամբ, որի կիրառման անհրաժեշտությունն արհեստականորեն ստեղծել է կենսաթոշակային մարմինը:

Այսպես, 2020 թվականի ընթացքում Պաշտպանին հասցեագրված բողոքներից մեկով՝ դիմողը տեղեկացրել է, որ կենսաթոշակառու քրոջը տարիքային աշխատանքային կենսաթոշակը կանխիկ եղանակով «Հայփոստ» փակ բաժնետիրական ընկերության միջոցով վճարվել է մինչև 2019 թվականի հոկտեմբեր ամիսը ներառյալ: Այնուհետև՝ կենսաթոշակառուն մեկնել է արտերկիր: Կենսաթոշակառուն նոր կորոնավիրուսային համավարակի պատճառով օդային ճանապարհների սահմանափակումներով պայմանավորված՝ 2020 թվականի փետրվար ամսին չի կարողացել վերադառնալ Հայաստան: Նշել է, որ կենսաթոշակառուն Ռուսաստանի Մոսկվա քաղաքում ճառագայթային բուժօգնություն է ստանում: Այնուհետև, կենսաթոշակառուն, Պաշտպանին բողոք ներկայացրած անձին ՌԴ Մոսկվա քաղաքի նոտարի վավերացրած 2020 թվականի օգոստոսի 31-ին տրված լիազորագրով լիազորել է իր փոխարեն ստանալ 1 տարվա չվճարված կենսաթոշակը: Լիազորված անձը 2020 թվականի հոկտեմբերի 28-ին դիմել է Սոցիալական ապահովության ծառայության տարածքային բաժին, սակայն կենսաթոշակը լիազորագրով վճարելու դիմումը կենսաթոշակն անընդմեջ չվճարելու 12-րդ ամսում (այն է՝ կենսաթոշակը տասներկու ամիս անընդմեջ կենսաթոշակառուին չի վճարվել) ներկայացնելու պատճառով մերժվել է: Լիազորված անձը նշել է, որ լիազորագիրը ՌԴ-ից Հայաստան է ուղարկվել 2020 թվականի սեպտեմբեր ամսին, սակայն կորոնավիրուսային համավարակի (COVID-19) կանխարգելման նպատակով օդային և ցամաքային ճանապարհների սահմանափակումների պատճառով այն իրեն է հասել հոկտեմբերի 27-ին:

Ըստ «Պետական կենսաթոշակների մասին» ՀՀ օրենքի՝ կենսաթոշակը նաև վճարվում է կենսաթոշակառուի տված և նոտարի վավերացրած լիազորագրով, եթե լիազորագրով կենսաթոշակ վճարելու մասին գրավոր դիմումը և լիազորագիրը ներկայացվում են կենսաթոշակ նշանակող ստորաբաժանում:

Կենսաթոշակ վճարելը օրենքին համապատասխան պետք է դադարեցվի կենսաթոշակառուին (կամ նրա փոխարեն կենսաթոշակն ստանալու՝ օրենքով այդ իրավունքն ունեցող անձին) տասներկու ամիս անընդմեջ կենսաթոշակ չվճարելու դեպքում: Ընդ որում՝ կենսաթոշակ վճարելը վերը նշված դեպքում դադարեցվում է այդ հանգամանքներն առաջանալու ամսին հաջորդող ամսվա 1-ից:

Բացի այդ, ՀՀ կառավարության 2011 թվականի մայիսի 5-ի թիվ 665-Ն որոշմամբ հաստատված կարգով, եթե կենսաթոշակ վճարելը դադարեցված չէ, լիազորագրով վճարվում է չվճարված կենսաթոշակի ամբողջ գումարը, ինչպես նաև՝ հետագա 12 ամսվա կենսաթոշակի գումարը՝ սկսած լիազորագիրը տալու ամսվանից, բայց ոչ ավելի, քան լիազորագրի գործողությունը դադարելը:

Այսպիսով, տվյալ դեպքում կենսաթոշակ ստանալու իրավունքը պետք է դադարեր 2020 թվականի նոյեմբերի 1-ից: Մինչդեռ մինչև դադարումը՝ հոկտեմբեր ամսին, անձը դիմել է կենսաթոշակ ստանալու իրավունքն իրացնելու համար:

Կենսաթոշակի վճարման կարգին առնչվող հարաբերությունները կարգավորվում են ՀՀ կառավարության 2011 թվականի մայիսի 5-ի N 670-Ն որոշմամբ, որով ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության սոցիալական ապահովության պետական ծառայությունը, հիմք ընդունելով շտեմարան մուտքագրված տվյալները (շտեմարանում կատարված փոփոխությունները), յուրաքանչյուր ամսվա առաջին աշխատանքային օրը շտեմարանի համապատասխան ծրագրային գործիքի միջոցով ձևավորում է համապատասխան մարմնի համակարգի վճարման նախնական ցուցակը էլեկտրոնային տարբերակով:

Սահմանված կարգի համաձայն՝ կազմակերպությունը տվյալ ամսվա կենսաթոշակը վճարում է մինչև այդ ամսվա 20-ը և հիմնական պայմանագրով սահմանված կարգով, վճարման ցուցակի հիման վրա, կենսաթոշակների վճարման վերաբերյալ անձնավորված տեղեկատվություն է տրամադրում ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության սոցիալական ապահովության պետական ծառայությանը՝ թղթային և էլեկտրոնային տարբերակով:

Ըստ «Պետական կենսաթոշակների մասին» ՀՀ օրենքի՝ կենսաթոշակ վճարելը դադարեցնելու հիմք է կենսաթոշակառուին (կամ նրա փոխարեն կենսաթոշակն ստանալու՝ օրենքով այդ իրավունքն ունեցող անձին տասներկու ամիս անընդմեջ կենսաթոշակ չվճարելը: Այս հիմքով կենսաթոշակի վճարումը պետք է վերսկսվի դիմելու (անհրաժեշտ փաստաթղթերը և տեղեկատվությունն ստացվելու) ամսին հաջորդող ամսվա 1-ից, տվյալ դեպքում՝ 2020 թվականի նոյեմբերի 1-ից, ինչը սակայն չի կատարվել ցուցակներն արդեն իսկ ձևավորված լինելու, կենսաթոշակների գումարները վճարող կազմակերպություններին փոխանցված լինելու պատճառով:

Անդրադառնալով քննարկվող դեպքին՝ անհրաժեշտ է նկատել, որ կենսաթոշակի վճարումը մերժվել է «Պետական կենսաթոշակների մասին» ՀՀ օրենքի այն կարգավորման կիրառմամբ, որի կիրառման անհրաժեշտությունն արհեստականորեն ստեղծել է կենսաթոշակային մարմինը: Այսինքն, ստացվում է, որ մինչև կենսաթոշակների գումարները վճարող կազմակերպություններին փոխանցելը դիմելու դեպքում լիազորված անձին կարող է վճարվել 12 ամսվա կենսաթոշակը, փոխանցելուց հետո՝ ոչ: Մեկնաբանվում է նաև, որ կենսաթոշակի վճարման պրակտիկայում ընդունված ժամկետներում կենսաթոշակ 12-րդ ամսում չվճարելու պատճառով կարելի է կենսաթոշակը չվճարված համարել:

Այսպիսով, կենսաթոշակների վճարման ցուցակը պետք է ձևավորել և վճարող կազմակերպություններին հանձնել այնպիսի ժամկետներում, որպեսզի ապահովվի

կենսաթոշակառուի կենսաթոշակի վճարման վարչական մարմնի պարտականության կատարումը: Հակառակ իրավիճակը խախտում է մյուս իրավունքները:

Ինչպես նշվեց, նույնաբովանդակ դիմումի կապակցությամբ դեռևս 2019 թվականին Մարդու իրավունքների պաշտպանը կայացրել է «Մարդու իրավունքների և ազատությունների խախտման առկայության մասին» որոշում, որում առաջարկվել է ապահովել նմանատիպ դեպքերում չվճարված կենսաթոշակի գումարների տրամադրման այնպիսի իրավակիրառ պրակտիկա, որը կբխի օրենքի էությունից և տրամաբանությունից:

Բարձրացված համակարգային խնդրով ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունը պատրաստակամություն է հայտնել «Պետական կենսաթոշակների մասին» օրենքի 35-րդ հոդվածի՝ կենսաթոշակը կենսաթոշակառուի տված և նոտարի վավերացրած լիազորագրով վճարելուն առնչվող դրույթների իրավակիրառ պրակտիկայի խնդիրներին անդրադարձ կատարել ՀՀ կառավարության 2011 թվականի մայիսի 5-ի թիվ 665-Ն որոշման՝ առաջիկա օրենսդրական փոփոխությունների շրջանակում:

Այսպիսով, ողջունելի ենք համարում նշյալ համակարգային խնդրի կարգավորման հարցում Նախարարության պատրաստակամությունը, սակայն հաշվի առնելով, որ խնդիրը համակարգային առումով առավել հաճախակի կդրսևորվի նաև համավարակի պայմաններում, ավելի է մեծացել խնդրի լուծման անհրաժեշտությունը հնարավոր սեղմ ժամկետներում:

2020 թվականին Մարդու իրավունքների պաշտպանի հասցեագրվել են բողոքներ նաև արտերկրում գտնվող ՀՀ կենսաթոշակառուներից նոր կորոնավիրուսային համավարակով պայմանավորված՝ անկանխիկ եղանակով կենսաթոշակի վճարումը շարունակելու համար տարեկան մեկ անգամ բանկ այցելել չկարողանալու և (կամ) լիազորագրի ժամկետն ավարտվելու պատճառով կենսաթոշակի վճարումը դադարեցվելու վերաբերյալ: Հարկ է նկատել, որ խնդիրը դրսևորվել է նոր կորոնավիրուսային հիվանդության պայմաններում և ուղղակիորեն կապ ունի կորոնավիրուսային համավարակով պայմանավորված՝ ամբողջ աշխարհում տեղաշարժի սահմանափակումների հետ: Խնդրին առավել մանրամասն անդրադարձ կատարվել է «Սոցիալական-տնտեսական իրավունքների ապահովման վիճակը նոր կորոնավիրուսային համավարակով պայմանավորված՝ Հանրապետությունում հայտարարված արտակարգ դրության ռեժիմում» վերտառությամբ առանձին պարագրաֆում:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝

1. *ապահովել չվճարված կենսաթոշակի գումարների տրամադրման օրենսդրության պահանջներին խիստ համապատասխան իրավակիրառ պրակտիկա,*

2. *կենսաթոշակների վճարման ցուցակները ձևավորել և վճարող կազմակերպություններին հանձնել այնպիսի ժամկետներում, որ անձանց կենսաթոշակ ստանալու իրավունքը չզոհնահարվի:*

1.6 Կենսաթոշակ նշանակելիս աշխատանքային ստաժի հաշվարկման հետ կապված խնդիրներ

2020 թվականի ընթացքում Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրված բողոքների ընդհանուր ուսումնասիրությունը վկայում է, որ շարունակում է արդիական մնալ մարդկանց փաստացի աշխատած ժամանակահատվածն աշխատանքային ստաժում չհաշվառելու համակարգային խնդիրը: Խնդրին առավել մանրամասն անդրադարձ է կատարվել Մարդու իրավունքների պաշտպանի 2019 թվականի տարեկան հաղորդմամբ⁵⁷:

Աշխատանքային ստաժի հաշվարկման հետ կապված խնդիրների մարդիկ բախվում են, երբ կենսաթոշակ նշանակելիս չեն կարողանում ներկայացնել աշխատանքային ստաժը հաստատող և ապացուցող փաստարկներ: Այդ պահանջը հստակ սահմանված է «Պետական կենսաթոշակների մասին» ՀՀ օրենքում: Մասնավորապես, «Պետական կենսաթոշակների մասին» ՀՀ օրենքի 32-րդ հոդվածի համաձայն՝ «մինչև 2013 թվականի հունվարի 1-ն ընկած ժամանակահատվածի համար աշխատանքային ստաժը հաստատող հիմնական փաստաթուղթն աշխատանքային գրքույկն է կամ Հայաստանի Հանրապետության կառավարության սահմանած այլ փաստաթուղթ, 1992 թվականի հունվարից մինչև 2013 թվականի հունվարի 1-ը՝ նաև սոցիալական վճարներ կատարելը կամ աշխատավարձ ստանալը հաստատող փաստաթուղթը, բացառությամբ Հայաստանի Հանրապետության կառավարության սահմանած դեպքերի: Հետևաբար 1992 թվականի հունվարից մինչև 2013 թվականի հունվարի 1-ը՝ աշխատանքային գործունեությունը հաստատելու համար անձանց աշխատանքային գրքույկից բացի անհրաժեշտ են համապատասխան լրացուցիչ փաստաթղթեր»:

Նշյալ խնդիրներն առաջանում են, քանի որ գործատուները սոցիալական վճարներ կատարելը կամ աշխատավարձ ստանալը հաստատող փաստաթղթերը չեն պահպանել կամ չեն հանձնել արխիվ, կամ երբ կենսաթոշակ նշանակելիս չեն գործում (վերացված կամ լուծարված են լինում) այն կազմակերպությունները, որտեղ անձինք աշխատել են: Հարկ է նշել, որ առկա օրենսդրական կարգավորումների պայմաններում նմանատիպ իրավիճակներում խնդրի լուծման միակ ճանապարհը մնում է դատարան դիմելը:

Խնդրի մասին Մարդու իրավունքների պաշտպանը մշտապես բարձրաձայնել է իր տարեկան հաղորդումներում և զեկույցներում՝ առաջարկելով նախատեսել աշխատանքային ստաժի հաստատման կենսաթոշակառուի համար մատչելի մեխանիզմ: Որպես լուծման տարբերակ, Պաշտպանն առաջարկել է նախ վերացնել 1992 թվականի հունվարից մինչև 2013 թվականի հունվարի 1-ն աշխատանքային գործունեությունը հաստատելու համար

⁵⁷ Առավել մանրամասն տե՛ս 2019 թվականի ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին տարեկան հաղորդումը, էջեր 73-78:

աշխատանքային գրքույկից բացի սոցիալական վճարներ կատարելը կամ աշխատավարձ ստանալը հաստատող փաստաթղթեր ներկայացնելու պահանջն այն կենսաթոշակառուների համար, որոնք նշված ժամանակահատվածում աշխատել են պետական հաստատություններում:

2020 թվականի մարտի 12-ին ՀՀ կառավարությունն ընդունել է «Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2011 թվականի մայիսի 5-ի N 665-Ն որոշման մեջ լրացումներ և փոփոխություններ կատարելու մասին» թիվ 268-Ն որոշումը, որով նախատեսվել է, որ մինչև 1996 թվականի նոյեմբերի 10-ն աշխատած ժամանակահատվածի համար սոցիալական վճարներ կատարելը կամ աշխատավարձ ստանալը հաստատող փաստաթուղթ չի պահանջվում, եթե անձն աշխատել է քաղաքային, շրջանային, ավանային, գյուղական խորհուրդների գործադիր կոմիտեներում (առանց ենթակա կազմակերպությունների): Այսինքն, քաղաքային, շրջանային, ավանային, գյուղական խորհուրդների գործադիր կոմիտեներում աշխատած ժամանակահատվածի համար հիմք է ընդունվում միայն աշխատանքային գրքույկի գրառումները և սոցիալական վճարներ կատարելը կամ աշխատավարձ ստանալը հաստատող փաստաթուղթ չի պահանջվում:

Հաշվի առնելով այն, որ Պաշտպանին ներկայացված դիմում-բողոքներով քաղաքացիները հայտնել են դժգոհություններ, որ իրենց աշխատանքային ստաժում պետական կազմակերպություններում աշխատած ժամանակահատվածները նույնպես չեն հաշվառվել, Պաշտպանը «Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2011 թվականի մայիսի 5-ի N 665-Ն որոշման մեջ լրացումներ և փոփոխություններ կատարելու մասին» թիվ 268-Ն որոշման նախագծի վերաբերյալ կարծիքում առաջարկել է, որ սոցիալական վճարներ կատարելը կամ աշխատավարձ ստանալը հաստատող փաստաթղթեր չպահանջվեն նաև այն անձանցից, ովքեր աշխատել են քաղաքային, շրջանային, ավանային, գյուղական խորհուրդների գործադիր կոմիտեների ենթակա կազմակերպություններում: Սակայն, չնայած նրան, որ առաջարկն Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունն ընդունել է ի գիտություն, առաջարկի հիման վրա փոփոխություն չի կատարվել:

Համակարգային նշյալ խնդրի լուծման ուղղությամբ 2020 թվականին իրականացված փոփոխությունները վկայում են կենսաթոշակառուի համար մատչելի մեխանիզմներ ներդնելու դրական տեղաշարժի մասին: Սակայն խնդիրը համակարգային առումով շարունակում է մնալ չլուծված, ուստի, անհրաժեշտ է, որ փոփոխությունները լինեն թիրախային, հանգեցնեն խնդրի վերջնական լուծմանը:

Որպես խնդրի վերջնական լուծման փարբերակ՝ կարող է լինել աշխատանքային ստաժի խնդրահարույց փարիների (1992-2003 թվականներ) պայմանական գումարային արժեքի սահմանումը և այն հաշվարկելու համար կենսաթոշակառուներին ներկայացվող հստակ չափանիշները, որոնց հաստատումը իր հերթին չի առաջացնի կենսաթոշակառուների համար ապացուցման բեռ:

Աշխատանքային ստաժի հաշվարկման կենսաթոշակառուների համար դժվարություններ ստեղծող դրույթ է սահմանված նաև «Պետական կենսաթոշակների մասին» ՀՀ օրենքի 38-րդ հոդվածում, որի համաձայն՝ ամեն տարի՝ տարիքային կամ հաշմանդամության կենսաթոշակ նշանակելուց կամ կենսաթոշակը կենսաթոշակառուի գրավոր դիմումի հիման վրա վերահաշվարկելուց 12 ամիս հետո՝ կենսաթոշակառուն կրկին պարտավոր է ներկայացնել դիմում, որպեսզի վերջին տարում ձևավորված նրա աշխատանքային ստաժը հաշվառվի:

«Պետական կենսաթոշակների մասին» ՀՀ օրենքի 48.1 հոդվածի 1-ին մասի 2-րդ կետի համաձայն՝ Սոցիալական ապահովության ծառայությունը հարկային մարմնից ստանում է շտեմարանը ձևավորելու համար անհրաժեշտ տվյալներ, Կառավարության սահմանած դեպքերում և կարգով ստուգում դրանց հավաստիությունը:

Այսինքն, էլեկտրոնային կենսաթոշակի գործերի համակարգը միացված է բնակչության պետական ռեգիստրին և համապատասխան տեխնիկական կարգավորումների դեպքում կենսաթոշակային մարմինն ինքնաշխատ եղանակով անհրաժեշտության դեպքում կարող է ստանալ կենսաթոշակ ստացողի վերաբերյալ անհրաժեշտ տվյալներ:

Հասկանալի է, որ «Պետական կենսաթոշակների մասին» ՀՀ օրենքի 38-րդ հոդվածով կենսաթոշակառուի վրա դրված պարտականությունն ինքնին լրացուցիչ բեռ է աշխատող կենսաթոշակառուների համար, այն էլ նոր կորոնավիրուսային համավարակի պայմաններում: Պետք է նկատի ունենալ, որ կենսաթոշակային համակարգի տվյալների էլեկտրոնային համակարգը միացված է հարկային մարմնի համապատասխան էլեկտրոնային շտեմարանին և անհրաժեշտ տվյալների տրամադրման համար տեղեկատվության փոխանակմամբ կարող է ապահովվել օրենքով սահմանված ժամկետներում կենսաթոշակի վերահաշվարկը՝ կանխելով քաղաքացու տարբեր մարմիններին դիմելու անհրաժեշտությունը:

Հերևաբար, անհրաժեշտ է գործուն միջոցներ ձեռնարկել բարձրացված հարցով ևս ճկուն մեխանիզմներ սահմանելու ուղղությամբ:

Նախորդ տարվա տարեկան հաղորդմամբ Մարդու իրավունքների պաշտպանը բարձրացրել էր նաև 1988-1992 թվականներին Ադրբեջանի Հանրապետությունից բռնագաղթված անձանց և 1992 թվականին ՀՀ Արծվաշեն գյուղից բռնի տեղահանված անձանց աշխատանքային ստաժը սահմանող հանձնաժողովի գործունեությունը վերականգնելու անհրաժեշտության հարցը⁵⁸: Թեև բարձրացված հարցի կապակցությամբ բողոքներ Պաշտպանի աշխատակազմ 2020 թվականին չեն ստացվել, սակայն առանձին դեպքերում իրականացված ուսումնասիրությունները վկայում են, որ դրա անհրաժեշտությունն առկա է:

1988-1992 թվականներին Ադրբեջանի Հանրապետությունից բռնագաղթված անձանց և 1992 թվականին Հայաստանի Հանրապետության Արծվաշեն գյուղից բռնի տեղահանված

⁵⁸ Առավել մանրամասն տե՛ս 2019 թվականի ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին տարեկան հաղորդումը, էջեր 75-76:

անձանց աշխատանքային ստաժը սահմանող հանձնաժողովն (այսուհետ՝ Հանձնաժողով) ստեղծվել է ՀՀ կառավարության 2009 թվականի հուլիսի 23-ի թիվ 907-Ն որոշմամբ: Հանձնաժողովը գործել է 2009-2016 թվականներին, գործունեությունը դադարեցվել է 2017 թվականի հունվարից: Հանձնաժողովի գործունեության նպատակը եղել է նշյալ անձանց կենսաթոշակի իրավունքի պատշաճ իրացումն ապահովելը:

Ներկայում Հանձնաժողովի բացակայությամբ պայմանավորված՝ Ադրբեջանի Հանրապետությունից բռնագաղթած և Արժվաշեն գյուղից բռնի տեղահանված քաղաքացիների աշխատանքային ստաժը հաստատելու միակ տարբերակը դատարան դիմելն է, քանի որ ակնհայտ է, որ այդ անձանց դեպքում օբյեկտիվ պատճառներով հնարավոր չէ ձեռք բերել աշխատանքային ստաժը հավաստող փաստարկներ:

Սակայն նույնիսկ դատական կարգով աշխատանքային ստաժը հաստատելու դեպքում նման անձանց համար առաջանում են դժվարություններ: Հիմնական խնդիրն այն է, որ մարդիկ ունենում են բարդություններ հայցադիմումը Գեղարքունիքի մարզի ընդհանուր իրավասության դատարանի ոչ թե Ճամբարակի, այլ Սևանի նստավայր ներկայացնելու դեպքում՝ կապված ծախսերի և ճանապարհների հետ (Սևան քաղաքից դեպի Ճամբարակ հեռավորությունը 60 կմ է): Բացի դրանից, մեկ այլ խնդիր է դատարաններում գործերի քննության տևականությունը, ձգձգումները, որը 2020 թվականին Նոր կորոնավիրուսային համավարակով պայմանավորված առավել ակնառու է:

Պաշտպանի նախորդ տարեկան հաղորդման շրջանակներում Հանձնաժողովի գործունեությունը վերականգնելու նպատակահարմարության հարցը քննարկվել է խտրականության արգելքի սկզբունքի տեսանկյունից:

Այսպես, ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության դիրքորոշման համաձայն՝ Հանձնաժողովի գործունեությունը վերսկսելը կամ նոր հանձնաժողով ստեղծելը նպատակահարմար չէ, քանի որ շուրջ 30 տարի անց հանձնաժողովի միջոցով աշխատանքային ստաժ հաստատելը բովանդակային առումով լինելու է չհիմնավորված, չպատճառաբանված, ոչ արդյունավետ և սուբյեկտիվ: Նախարարության պատճառաբանությամբ՝ շուրջ 30 տարի առաջ տեղի ունեցած դեպքերի կապակցությամբ հանձնաժողովի միջոցով աշխատանքային ստաժ հաստատելը չի բխում խտրականության արգելքի սկզբունքից, քանի որ այդպիսով տարբերակված մոտեցում կդրսևորվի, օրինակ, հանձնաժողովի կողմից սահմանված ստաժ ունեցող և խնդրո առարկա տարիներին աշխատանքային ստաժը հաստատող փաստաթղթերի ձեռքբերման անհնարինության խնդիր ունեցող այլ անձանց նկատմամբ:

Հարկ է նկատել, որ ՀՀ կառավարության 2009 թվականի հուլիսի 23-ի N 907-Ն որոշման համաձայն՝ Հանձնաժողովի ստեղծման նպատակը 1988-1992 թվականներին Ադրբեջանի Հանրապետությունից բռնագաղթած և փախստականների հարցերով զբաղվող պետական լիազոր մարմնում հաշվառված, ինչպես նաև 1992 թվականին Հայաստանի Հանրապետության

Արժվաշեն գյուղից բռնի տեղահանված այն անձանց աշխատանքային ստաժը սահմանելն է, որոնց աշխատանքային գործունեությանը վերաբերող փաստաթղթերը ձեռք բերելն անհնարին է այդ թվականներին տեղի ունեցած իրադարձությունների հետևանքով կամ այդ փաստաթղթերը ոչնչացվել են «Պետական կենսաթոշակների մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի 32-րդ հոդվածի 5-րդ մասում թվարկված դեպքերից որևէ մեկի արդյունքում՝ Հայաստանի Հանրապետություն տվյալ անձանց մուտք գործելուց և բնակություն հաստատելուց հետո:

Մանրամասն վերլուծելով խտրականության հասկացությունը նաև Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի իրավաբանության լույսի ներքո (ըստ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի՝ խտրականությունը տարբերակված վերաբերմունքի դրսևորումն է համեմատաբար նույն իրավիճակում գտնվող անձանց նկատմամբ առանց որևէ օբյեկտիվ կամ հիմնավորված պատճառի⁵⁹)՝ կարելի է նկատել, որ Ադրբեջանի Հանրապետությունից բռնագաղթած և Արժվաշեն գյուղից բռնի տեղահանված քաղաքացիներն այլ քաղաքացիների համեմատ աշխատանքային ստաժի հաստատման գործընթացում իրականում գտնվում են նվազ բարենպաստ վիճակում, ոչ հավասար իրավիճակում, ուստի Հանձնաժողովի որոշմամբ աշխատանքային ստաժի հաստատումը չի կարող հանգեցնել խտրականության:

Վերոգրյալի հաշվառմամբ՝ Պաշտպանը վերահաստատում է, որ անհրաժեշտ է՝ վերականգնել ՀՀ կառավարության 2009 թվականի հուլիսի 23-ի թիվ 907-Ն որոշմամբ սրտեղծված և 2017 թվականի հունվարից գործունեությունը դադարեցրած 1988-1992 թվականներին Ադրբեջանի Հանրապետությունից բռնագաղթված անձանց և 1992 թվականին Հայաստանի Հանրապետության Արժվաշեն գյուղից բռնի տեղահանված անձանց աշխատանքային ստաժը սահմանող հանձնաժողովի գործունեությունը, ինչպես նաև քննարկել նմանատիպ իրավիճակում գտնվող անձանց դեպքում այլ հանձնաժողովների սրտեղծման անհրաժեշտությունը:

Նախորդ տարեկան հաղորդմամբ Պաշտպանը բարձրացրել է մեկ այլ համակարգային խնդիր, որը վերաբերում է մարդկանց՝ կլինիկական օրդինատուրայում սովորելու տարիներն աշխատանքային ստաժում չհաշվառելուն⁶⁰: ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունը, սակայն, 2020 թվականին այս հարցին անդրադարձ չի կատարել:

⁵⁹ Տե՛ս Վիլլիսն ընդդեմ Միացյալ Թագավորության (Willis v. United Kingdom) գործով 2002 թվականի հունիսի 11-ի վճիռը, գանգատ թիվ 36042/97, կետ 48:

Վիրաբյանն ընդդեմ Հայաստանի գործով 2012 թվականի հոկտեմբերի 2-ի վճիռը, գանգատ թիվ 40094/05, կետ 199:

⁶⁰ Առավել մանրամասն տե՛ս 2019 թվականի ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին տարեկան հաղորդումը, էջեր 76-78:

«Պետական կենսաթոշակների մասին» ՀՀ օրենքի 29-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 6-րդ կետի համաձայն՝ «կենսաթոշակ նշանակելիս աշխատանքային ստաժում հաշվառվում է ուսումնական հաստատություններում, բացառությամբ հանրակրթական ուսումնական հաստատությունների, առկա (ցերեկային) ուսման ժամանակահատվածը՝ վեց տարուց ոչ ավելի»:

ՀՀ կառավարության 1996 թվականի փետրվարի 16-ի «Աշխատանքային ստաժում հաշվառվող աշխատանքային կամ այլ բնույթի գործունեության տեսակները, հաշվառման կարգն ու պայմանները հաստատելու մասին» N 41-Ն որոշմամբ (ուժը կորցրել է 2003 թվականի հունիսի 24-ին) հաստատված կարգի 3-րդ կետի «թ» ենթակետի համաձայն՝ «կենսաթոշակ նշանակելիս ընդհանուր աշխատանքային ստաժում հաշվառվում են (...) կլինիկական օրդինատուրայում (...) ուսուցման ժամանակաշրջանը»:

Խնդիրն այն է, որ ՀՀ կառավարության վերը նշված որոշումն ուժը կորցնելուց հետո վերացվել է որոշմամբ հաստատված կարգի 3-րդ կետի «թ» ենթակետով նախատեսված արտոնություն սահմանող դրույթը՝ կապված կլինիկական օրդինատուրայում ուսուցման ժամանակահատվածն աշխատանքային ստաժում հաշվարկելու առանձնահատկության հետ:

Այսինքն, օրենսդիրը, սահմանել է ուսումնական հաստատությունում անձանց ուսման ժամանակահատվածն աշխատանքային ստաժում 6 տարուց ոչ ավելի հաշվառելու դրույթը, սակայն հաշվի չի առել բժշկի մասնագիտությամբ սովորելու ժամանակահատվածը, որն ի տարբերություն մյուս մասնագիտությունների, ավելի երկարաժամկետ է:

Հարկ է նկատել, որ մինչև 2008 թվականն ուսումնական հաստատություններում առկա (ցերեկային) ուսման ժամանակահատվածները հաշվառվել են ապահովագրական ստաժում: Նշվածն ամրագրվել է «Պետական կենսաթոշակների մասին» 2002 թվականի նոյեմբերի 19-ի ՀՕ-519 օրենքում, որի 45-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ «ուսումնական հաստատություններում առկա (ցերեկային) ուսման ժամանակահատվածները հաշվառվում են ապահովագրական ստաժի մեջ, եթե ուսման տարիներին կամ ուսումն ավարտելուց հետո՝ տասը տարվա ընթացքում, ֆիզիկական անձը վճարումներ է կատարել վճարման պահին գործող օրենսդրությամբ վարձու աշխատողի համար սահմանված պարտադիր կենսաթոշակային սոցիալական ապահովագրության վճարի նվազագույնի չափով»: Այս դրույթը գործել է մինչև 26.12.2008 թվականը, որից հետո կենսաթոշակ նշանակելու համար անհրաժեշտ ապահովագրական (աշխատանքային) ստաժի առկայության դեպքում ուսումնական հաստատություններում առկա (ցերեկային) ուսման ժամանակահատվածը, սակայն վեց տարուց ոչ ավելի, հաշվառվել է ապահովագրական ստաժում:

ՀՀ աշխատանքային օրենսգրքի 20-րդ հոդվածի 1-ին մասի 5-րդ կետի համաձայն՝ «աշխատանքային ստաժը կարող է լինել ապահովագրական ստաժ, որում հաշվարկվում է ՀՀ օրենսդրությամբ չարգելված աշխատանքային և այլ գործունեության ժամանակահատվածների հանրագումարը, որի ընթացքում քաղաքացին ենթակա է եղել ապահովագրության, նրա

համար և (կամ) նրա կողմից օրենքով սահմանված կարգով կատարվել են պարտադիր սոցիալական ապահովության վճարումներ»։ Աշխատանքային օրենսգիրքը նաև սահմանում է ընդհանուր աշխատանքային ստաժը, որում հաշվարկվում է քաղաքացու՝ աշխատանքային հարաբերությունների մեջ գտնվելու ամբողջ ժամանակահատվածը, ինչպես նաև այլ ժամանակահատվածներ, որոնք թույլատրվում է հաշվարկել աշխատանքային ստաժում։

«Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության դիրքորոշմամբ՝ խնդիրը ոչ թե բժշկի մասնագիտությամբ սովորելու ժամանակահատվածի՝ ի տարբերություն մյուս մասնագիտությունների, ավելի երկարաժամկետ լինելը հաշվի չառնելն է, այլ այն, որ օրենսդիրը սահմանել է աշխատանքային ստաժում հաշվառման ենթակա ուսման ժամանակահատվածի առավելագույն շեմ՝ անկախ մասնագիտական կրթության տարբեր հաստատություններում (ծրագրերով) սովորած լինելուց։ Նախարարությունը կլինիկական օրդինատուրայում սովորելու տարիները մարդկանց աշխատանքային ստաժում չհաշվառելը հիմնավորում է նաև նրանով, որ քանի դեռ ուսումնական հաստատություններում առկա (ցերեկային) ուսման ժամանակահատվածները դիտարկվել են որպես ապահովագրական ժամանակահատվածներ (դրանց համար կատարվել են ապահովագրական վճարներ), դրանք ապահովագրական ստաժում հաշվառվել են առանց որևէ սահմանափակման։ Որպես այլ գործունեության ժամանակահատված դիտարկելուն զուգահեռ, խնդրո առարկա ժամանակահատվածի համար օրենսդիրը սահմանել է առավելագույն շեմ՝ 6 տարուց ոչ ավելի։

Անհրաժեշտ է ևս մեկ անգամ ընդգծել, որ Պաշտպանը բարձրացրել է ոչ թե կլինիկական օրդինատուրայում սովորած տարիներն ապահովագրական ստաժում հաշվառելու, այլ այդ ժամանակահատվածը համապատասխան ապահովագրական ստաժի առկայության դեպքում՝ որպես այլ գործունեության ժամանակահատված, ընդհանուր աշխատանքային ստաժում հաշվառելու և խնդրո առարկա ժամանակահատվածի առավելագույն շեմը վերանայելու հարցերը։

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ Պաշտպանը վերահաստատում է, որ անհրաժեշտ է կլինիկական օրդինատուրայում սովորած տարիները համապատասխան ապահովագրական ստաժի առկայության դեպքում՝ որպես այլ գործունեության ժամանակահատված, հաշվառել ընդհանուր աշխատանքային ստաժում, ինչպես նաև վերանայել խնդրո առարկա ժամանակահատվածն աշխատանքայի ստաժում հաշվառելու առավելագույն շեմը։

1.7 Աշխատանքային ստաժը դատական կարգով հաստատվելու դեպքում աշխատանքային կենսաթոշակն ավելի վաղ ժամկետից վերահաշվարկելու և չստացված կենսաթոշակը կենսաթոշակառուին վճարելու հետ կապված խնդիր

Դատական կարգով աշխատանքային ստաժի հաստատման հետ անմիջականորեն կապված է մեկ այլ խնդիր։ Աշխատանքային ստաժը դատական կարգով հաստատվելու դեպքում կենսաթոշակառուները բախվում են աշխատանքային կենսաթոշակն ավելի վաղ ժամկետից

վերահաշվարկելու և չստացված կենսաթոշակը ստանալու խնդրին: Այս խնդրի արդիականության մասին են վկայում 2020 թվականին Պաշտպանին հասցեագրված բողոքները:

Օրինակ՝ 2020 թվականին Պաշտպանին դիմել է փաստաբան, ով նշել է, որ ունեցել է մի շարք վստահորդներ, ովքեր իրեն են դիմել աշխատանքային ստաժի հաստատման և ստաժը հաստատելու պարագայում չստացված կենսաթոշակն ստանալու հարցերով: Փաստաբանի պնդմամբ՝ դատարաններում գործերի քննությունն ունի տևական բնույթ, օրինակ՝ աշխատանքային ստաժի հաստատման մի գործով դատավարությունը տևել է 7 տարի, իսկ աշխատանքային ստաժի հաստատումից հետո կենսաթոշակի վերահաշվարկ կատարվել է ուժի մեջ մտած դատական ակտի կայացման օրվանից: Արդյունքում՝ անձը 7 տարի շարունակ զրկվել է այդ տարիների համար վճարվելիք կենսաթոշակի գումարից:

Խնդրահարույցն այն է, որ դատական կարգով աշխատանքային ստաժի հաստատումից հետո, աշխատանքային ստաժը հաստատելու մասին դատական ակտը հիմք է այդ ակտով հաստատված ժամանակահատվածն աշխատանքային ստաժում հաշվառելու և ուժի մեջ մտած դատական ակտի կայացման օրվանից կենսաթոշակի վերահաշվարկ կատարելու համար: Մարդկանց դժգոհությունն արդարացիորեն վերաբերում է նրան, որ աշխատանքային ստաժը դատական կարգով հաստատվելու պարագայում կենսաթոշակն ավելի վաղ ժամկետից չի վերահաշվարկվում, այլ վերահաշվարկվում է դատական ակտն ուժի մեջ մտնելուց հետո:

Բարձրացված խնդրի կապակցությամբ ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության դիրքորոշման համաձայն՝ դատարանի կայացրած վճռով ծագած իրավունքները ձևակերպվում են դատական ակտն ուժի մեջ մտնելուց հետո: Նշվածը հիմք ընդունելով էլ՝ կենսաթոշակային մարմինը քաղաքացիների կենսաթոշակն ավելի վաղ ժամկետից չի վերահաշվարկում: Այստեղ ևս պետք է հաշվի առնել, որ կենսաթոշակը, սոցիալական ապահովության միջոց լինելով հանդերձ, սեփականության ձև է ըստ ՄԻԵԴ նախադեպային իրավունքի: «Պետական կենսաթոշակների մասին» ՀՀ օրենքի 34-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-ին կետի համաձայն՝ կենսաթոշակ նշանակվում է՝ կենսաթոշակի իրավունք ձեռք բերելու (այդ թվում՝ կենսաթոշակի իրավունք տվող տարիքը լրանալու) օրվանից, եթե կենսաթոշակ նշանակելու դիմումը ներկայացվել է այդ օրվանից հետո՝ երեք ամսվա ընթացքում: Հասկանալի է, որ իրավունքի իրացման համար որոշակի ժամկետներ սահմանելը միտված է սոցիալական ոլորտում պահանջվող կանխատեսելիության ու կայունության ապահովմանը, որն իր մեջ ներառում է նաև քաղաքացիների իրենց իրավունքների պատշաճ և ժամանակին իրացում:

Խնդիրը, սակայն, այլ է այն դեպքերում, երբ մարդիկ կենսաթոշակի իրավունքի առկայությամբ պայմանավորված՝ կենսաթոշակային մարմին սահմանված կարգով դիմելիս բախվում են իրավունքի ծագման կամ ծագած իրավունքի շրջանակներում վերահաշվարկի ժամկետներին: Մասնավորապես, քաղաքացիներն աշխատանքային ստաժի հաշվարկման

հետ կապված խնդիրների հիմնականում բախվում են, երբ կենսաթոշակ նշանակելիս չեն կարողանում ներկայացնել աշխատանքային ստաժը հաստատող կամ դա ապացուցող փաստարկներ: Աշխատանքային ստաժը հաստատող կամ ապացուցող փաստարկներ ներկայացնել չկարողանալու պատճառով վիճելի ժամանակահատվածում աշխատած լինելու փաստն ապացուցելու միջոցը կենսաթոշակառուի համար դատարան դիմելն է: Շատ դեպքերում կենսաթոշակառուներն իրենց իրավունքների պաշտպանությանը ձեռնամուխ են լինում կենսաթոշակի իրավունքի ծագումից ավելի ուշ, կամ աշխատանքային ստաժի հաստատման և ծագման միջև ժամանակահատվածը զգալի է լինում: Իրավակիրառ պրակտիկայում, երբ կենսաթոշակային ոլորտում համաձայնագրի մասնակից պետությունում քաղաքացու աշխատանքային գործունեությունը հիմնավորելու նպատակով հարցում է կատարվում, անկախ հարցման դրական պատասխանն ստանալու ժամկետներից, օրենսդրությամբ հստակ ամրագրմամբ չվճարված կենսաթոշակի գումարները վճարվում են անցած ամբողջ ժամանակահատվածի համար: Սակայն դատական կարգով աշխատանքային գործունեությունը հիմնավորելու պարագայում անցած ամբողջ ժամանակահատվածի համար լրավճար վճարելու վերաբերյալ նորմեր օրենսդրությամբ սահմանված չեն: Նշվածն ըստ էության խտրական մոտեցում է տարբեր պատճառներով աշխատանքային գործունեության ժամանակահատվածները քաղաքացիների կողմից հիմնավորելու անհնարինության և այս դեպքում այդ հիմնավորումը վարչական և դատական կարգով հաստատելու գործընթացում առկա միատեսակ փաստական հանգամանքների ոչ իրավաչափ գնահատման համատեքստում: Բացի այդ, կենսաթոշակային մարմինները շատ դեպքերում շահագրգիռ չեն լինում աշխատանքային գործունեությունը վարչական կարգով հիմնավորելու գործընթացին և ձևական պահանջների ներկայացմամբ անձանց ուղղորդում են դատական պաշտպանությանը դիմել:

Միջազգային փորձի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ մի շարք երկրներում առկա են կարգավորումներ, որոնք կենսաթոշակի իրավունք ունեցող անձանց համար սահմանում են լրացուցիչ երաշխիքներ: Դրանք ավելի դյուրին են դարձնում մարդկանց իրավունքների իրացումը: Օրինակ՝ Ուկրաինայի կենսաթոշակային ֆոնդի խորհրդի 2005 թվականի նոյեմբերի 25-ի № 22-1 որոշմամբ հաստատված «Կենսաթոշակների նշանակման (վերահաշվարկի) փաստաթղթերի ներկայացման և կատարման կարգ»-ի համաձայն՝ մարդը կարող է տարիքային կենսաթոշակի նշանակման հարցով կենսաթոշակային մարմին դիմում ներկայացնել կենսաթոշակային տարիքը լրանալուց ոչ շուտ, քան մեկ ամիս առաջ: Նշվածը լրացուցիչ երաշխիք է, օրինակ, մինչև կենսաթոշակի նշանակումն աշխատանքային ստաժի հաշվարկման հետ կապված խնդիրների բացահայտման, վերհանման և դրանց առնչությամբ կենսաթոշակային մարմնի կամ կենսաթոշակառուի կողմից միջոցներ ձեռնարկելու համար: Այսպիսով, սոցիալական ապահովության ոլորտում խնդիրներից խուսափելու, դրանք առնվազն նվազագույնի հասցնելու կամ կենսաթոշակառուի օգտին որոշ հանգամանքներ հաշվի առնելու

համար կարևոր է ոլորտում ճկուն և կենսաթոշակառուների համար մատչելի մեխանիզմների սահմանումը:

Ելնելով վերոգրյալից՝ անհրաժեշտ է՝ ստեղծել անձանց սոցիալական ապահովության իրավունքի լիարժեք իրացմանն ուղղված արդյունավետ մեխանիզմներ:

1.8 Սոցիալական ապահովության իրավունքի իրացման սահմանափակումներ միջպետական համաձայնագրերում անհրաժեշտ կարգավորումների բացակայության պատճառով

Սոցիալական ապահովության իրավունքի իրացմանն ուղղված այլ երկրների հետ կենսաթոշակային ապահովության բնագավառում հարաբերությունների իրավական ամրագրման առնչությամբ 2020 թվականի ընթացքում քայլեր չեն իրականացվել: Համաձայնագրերի բացակայության պատճառով կենսաթոշակի անցնելիս աշխատանքային ստաժում այդ պետություններում աշխատած ժամանակահատվածի չհաշվարկման խնդիրը մանրամասն ներկայացվել է Պաշտպանի 2018 և 2019 տարեկան հաղորդումներում⁶¹:

Խնդիրն այն է, որ այլ պետություններում անձանց աշխատանքային գործունեության ժամանակահատվածը կենսաթոշակային մարմինը չի ներառում աշխատանքային ստաժում, չնայած նրան, որ անձինք ունենում են այլ պետություններում իրենց աշխատանքային գործունեության ժամանակահատվածների համար համապատասխան վճարումներ կատարած լինելը հավաստող փաստաթղթեր: Նշված ժամանակահատվածն աշխատանքային ստաժում չհաշվառելու պատճառ կենսաթոշակային մարմինը նշում է այդ երկրների հետ կենսաթոշակային ապահովության բնագավառում պայմանագրի (համաձայնագրի) բացակայությունը:

Նախորդ տարիներին խնդրի առնչությամբ Պաշտպանն առաջարկել է ընդլայնել Հայաստանի Հանրապետության հետ համապատասխան համաձայնագիր ունեցող երկրների շրջանակը, ինչպես նաև առկա համաձայնագրերում ամրագրել համապատասխան կառուցակարգեր:

ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունը Մարդու իրավունքների պաշտպանի հարցմանն ի պատասխան՝ տեղեկացրել է, որ ընթացիկ տարում այլ պետությունների հետ սոցիալական ապահովության ոլորտին առնչվող նոր համաձայնագրեր չեն կնքվել: Միայն 2020 թվականի հունիսի 24-ին վավերացվել է 2019 թվականի դեկտեմբերի 20-ին կնքված «Եվրասիական տնտեսական միության անդամ պետությունների աշխատողների կենսաթոշակային ապահովության մասին» համաձայնագիրը:

⁶¹ Առավել մանրամասն տե՛ս 2018 և 2019 թվականների ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին տարեկան հաղորդումները, էջեր 76-77 և 71-73:

Ըստ ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության՝ 1992 թվականի մարտի 13-ի «Կենսաթոշակային ապահովության բնագավառում ԱՊՀ մասնակից պետությունների քաղաքացիների իրավունքների երաշխիքների մասին» համաձայնագրի համաձայն՝ կենսաթոշակային ապահովության բնագավառին առնչվող հարցումները կատարում է տվյալ պետության կենսաթոշակային ապահովություն իրականացնող իրավասու մարմինը: Քաղաքացու ներկայացրած դիմումի հիման վրա կենսաթոշակ նշանակող մարմինը փաստաթղթերի գնահատման արդյունքներով անհրաժեշտության դեպքում հարցում է կատարում ԱՊՀ անդամ այն պետության համապատասխան իրավասու մարմնին, որտեղ քաղաքացին աշխատանքային գործունեություն է ծավալել՝ հարցմանը կցելով պահանջվող փաստաթղթերը՝ աշխատանքային գրքույկի և այլ փաստաթղթերի պատճենները և նշում է կազմակերպության հասցեն, գտնվելու վայրը, հարցման պատճառը: «Եվրասիական տնտեսական միության անդամ պետությունների աշխատավորների կենսաթոշակային ապահովության մասին» համաձայնագրի շրջանակներում նախատեսվում է ներդնել տեղեկատվության փոխանակման էլեկտրոնային համակարգ:

Նշվածի հետ մեկտեղ ներկա պայմաններում, երբ ամբողջ աշխարհում նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակով պայմանավորված առկա են սահմանափակումներ, Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիներ գտնվում են արտերկրում և առավել հաճախ կարող են առնչվել սոցիալական ապահովության բնագավառում համաձայնագրերի կամ առկա համաձայնագրերում համապատասխան կարգավորումների բացակայության պատճառով տարաբնույթ խնդիրների, ուստի բարձրացված խնդիրն արդիական է, լուծման անհրաժեշտությունն՝ առավել հրատապ:

Վերահաստատելով Պաշտպանի նախորդ տարեկան հաղորդումներով արտահայտած դիրքորոշումը՝ անհրաժեշտ է՝

1. *ընդլայնել սոցիալական ապահովության ոլորտում Հայաստանի Հանրապետության հետ համապատասխան համաձայնագիր ունեցող երկրների շրջանակը,*

2. *կնքված համապատասխան համաձայնագրերում սահմանել փոխհամաձայնեցված մեխանիզմներ՝ լուծելու կենսաթոշակային ապահովության ոլորտում առաջացող խնդիրները:*

1.9 Սոցիալական ապահովության համակարգում ոչ պատշաճ (թերի) վարչարարության հետևանքով սոցիալական ապահովության իրավունքի խախտումներ, սոցիալական ապահովության ոլորտում իրավունքների վերաբերյալ իրազեկման պակասը

2020 թվականի ընթացքում շարունակում են արդիական և մտահոգիչ մնալ սոցիալական ապահովության համակարգում ոչ պատշաճ (թերի) վարչարարության, սոցիալական ապահովության ոլորտում հանրային իրազեկման պակասի հետևանքով մարդկանց

իրավունքների խախտման դեպքերը: Այդպիսիք արձանագրվել են նաև Պաշտպանի 2019 թվականի տարեկան հաղորդմամբ⁶²:

2020 թվականի ընթացքում Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրված բողոքների ուսումնասիրությունը վկայում է, որ խնդիրները հիմնականում նույնաբնույթ են և վերաբերում են սոցիալական ապահովության համակարգում ոչ պատշաճ (թերի) վարչարարության հետևանքով մարդկանց իրավունքների խախտմանը, կենսաթոշակային մարմին դիմող մարդկանց իրենց իրավունքներին առնչվող ոչ լիարժեք տեղեկությունների տրամադրմանը կամ դրանք առհասարակ չտրամադրելուն:

2020 թվականին Պաշտպանին հասցեագրված բողոքներից մեկով արձանագրվել է կենսաթոշակային մարմնի աշխատակիցների խնդրահարույց պրակտիկայի օրինակ, որը բովանդակային առումով նույնությամբ արձանագրվել էր նաև նախորդ տարեկան հաղորդման շրջանակներում: Դիմողը տեղեկացրել է, որ միակողմանի ծնողազուրկ է, ծնողի մահվան օրվա դրությամբ իրեն նշանակվել է կերակրողին կորցնելու դեպքում նպաստ: Կերակրողին կորցնելու դեպքում նպաստ ստանալու իրավունքը դադարեցվել է 2018 թվականին՝ 18 տարին լրանալու հիմքով, սակայն կերակրողին կորցնելու դեպքում նպաստ ստանալու իրավունքը դադարեցնելու օրվա դրությամբ դիմողը դեռ սովորել է դպրոցում: Քաղաքացին տեղյակ է եղել, որ 18 տարին լրանալու փաստով պայմանավորված դադարեցվելու է իր՝ կերակրողին կորցնելու դեպքում նպաստ ստանալու իրավունքը, սակայն Սոցիալական ապահովության տարածքային մարմինն իրեն չի իրազեկել, որ նպաստ ստանալու իրավունքը կարող էր վերականգնվել 18 տարին լրացած անձի՝ կերակրողին կորցնելու դեպքում նպաստ ստանալու իրավունքը դադարեցնելու օրվանից, եթե ուսման մասին ուսումնական հաստատությունից ներկայացվեր տեղեկանք այդ օրվանից հետո՝ 6 ամսվա ընթացքում: Արդյունքում՝ իրազեկված չլինելու պատճառով քաղաքացին, բաց թողնելով օրենքով սահմանված 6-ամսյա ժամկետը, գրկվել է կերակրողին կորցնելու դեպքում նպաստի 2 տարվա համար նախատեսված գումարից:

Բողոքի քննարկման ընթացքում Մարդու իրավունքների պաշտպանը ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարություն ուղարկած գրությամբ բարձրացրել է սոցիալական իրավունքների վերաբերյալ մարդկանց իրազեկվածության, ինչպես նաև կենսաթոշակային մարմնի աշխատակիցների անբարեխիղճ և ոչ իրավաչափ աշխատանքի և գործելաճի վերացման և համապատասխանաբար վերջիններիս պատասխանատվության պատշաճ կառուցակարգերի ներդրման կարևորությունն ու անհրաժեշտությունը: Պաշտպանը նշել է, որ սոցիալական ապահովության տարածքային բաժինների աշխատակիցներն առավել հետևողական պետք է գտնվեն սոցիալական իրավունքների վերաբերյալ անձանց իրազեկելու հարցում:

---

⁶² Առավել մանրամասն տե՛ս 2019 թվականի ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին տարեկան հաղորդումը, էջեր 85-87:

Նշվածի կապակցությամբ Նախարարությունը տեղեկացրել է, որ շահառուներին իրենց կենսաթոշակի իրավունքի (ոչ միայն կերակրողին կորցնելու դեպքում կենսաթոշակին առնչվող) վերաբերյալ իրազեկելը (պատշաճ կարգով ծանուցելը) կարևոր է, սակայն այդ գործառույթի կազմակերպումը կենսաթոշակ նշանակող ստորաբաժանման աշխատակիցների միջոցով մարդկային, ֆինանսական ռեսուրսների առումով անարդյունավետ է և ժամանակատար: Իբրև բարձրացված խնդրի լուծում, Նախարարությունը մատնանշել է էլեկտրոնային գործիքների կիրառումը, որոնց միջոցով հնարավոր կլինի «էլեկտրոնային կենսաթոշակ» տեղեկատվական համակարգում ինքնաշխատ եղանակով ձևավորել շահառուին ծանուցման ենթակա տեղեկատվությունը, և այն ուղարկել նրանց էլեկտրոնային փոստի հասցեին: Նախարարությունը նաև նկարագրել է Կառավարության ձեռնարկած քայլերը:

Նշված քայլերից մեկն էլ խնամքի նպաստը նշանակելու կամ մերժելու վերաբերյալ տեղեկությունը գործատուի էլեկտրոնային փոստի հասցեին ուղարկելու ենթահամակարգն է: Սակայն այդ ենթահամակարգի (ենթահամակարգը մշակելիս պետք է քննարկվեր նաև օրենսդրությամբ սահմանված հիմքերով կենսաթոշակ ստանալու իրավունքը դադարեցնելու առանձին դեպքերում ևս անձին տեղեկացնելու հնարավորության հարցը) մշակման աշխատանքները, այդ թվում՝ շահառուին ծանուցման ենթակա տեղեկության կազմի որոշման, 2020 թվականին այդպես էլ չեն իրականացվել: Այդ աշխատանքները չիրականացնելը Նախարարությունը պայմանավորել է մեր երկրում նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակով:

Պետք է արձանագրել, որ նշվածը չի կարող համարվել պատշաճ և բավարար պատճառաբանություն և խոչընդոտել ՀՀ Սահմանադրությամբ երաշխավորված սոցիալական իրավունքների իրացմանը, հատկապես կորոնավիրուսային համավարակի պայմաններում, երբ մարդկանց վիճակը դարձել է առավել զգայուն, իսկ իրավունքների իրացման հարցերը՝ դժվար և խնդրահարույց:

2020 թվականի ընթացքում արձանագրվել են սոցիալական ապահովության համակարգում ոչ պատշաճ (թերի) վարչարարության հետևանքով սոցիալական ապահովության իրավունքի այլ բնույթի խնդիրներ ևս:

Այսպես, բողոքներից մեկով՝ քաղաքացին տեղեկացրել է, որ կենսաթոշակային մարմինը տարիքային աշխատանքային կենսաթոշակը չի նշանակել 63 տարին լրանալու օրվանից: Դիմողին առաջարկվել է կրկին դիմում ներկայացնել կենսաթոշակի նշանակման համար, ինչից հրաժարվել է՝ նշելով, որ արդեն իսկ դիմում ներկայացրել է կենսաթոշակի տարիքը լրանալուց մեկ շաբաթ անց՝ 2020 թվականի օգոստոսի ամսին: Ըստ դիմողի՝ աշխատանքային գրքույկում այլ անուն է նշված եղել: Կենսաթոշակային մարմինն իրեն ուղղորդել է նոտարական կարգով իրավաբանական փաստը հաստատել, ինչն էլ ինքը կատարել է: Երբ այն ներկայացրել է կենսաթոշակային մարմնին, լրացած է եղել կենսաթոշակի համար դիմելու օրը տարիքը լրանալու օր համարելու եռամսյա ժամկետը: Դիմողի պնդմամբ՝ եռամսյա ժամկետը բաց է

թողել, քանի որ կենսաթոշակային մարմինն իրեն սահմանված ժամկետում չի պատասխանել խախտվել է օրենքով սահմանված 10 աշխատանքային օրը:

«Պետական կենսաթոշակների մասին» ՀՀ օրենքի 33-րդ հոդվածի 4-րդ մասի դրույթը, այն է՝ կենսաթոշակ նշանակող ստորաբաժանումը դիմումն ընդունելուց հետո՝ տասը աշխատանքային օրվա ընթացքում, հիմք ընդունելով ներկայացված փաստաթղթերը և պետական կենսաթոշակային համակարգի տվյալների շտեմարանի տվյալները, կայացնում է որոշում:

Անհրաժեշտ է նկատի ունենալ, որ սոցիալական ոլորտում այս կամ այն իրավունքի իրացման համար որոշակի ժամկետներ սահմանելն ինքնանպատակ չէ, այն միտված է այդ ոլորտում պահանջվող կանխատեսելիության ու կայունության ապահովմանը, որն իր մեջ ներառում է ինչպես քաղաքացիների կողմից իրենց իրավունքների պատշաճ և ժամանակին իրացում, այնպես էլ առավել ևս կենսաթոշակային մարմնի կողմից օրենքով նախատեսված ժամկետների պահպանում: Կենսաթոշակային մարմնի կողմից օրենքով նախատեսված ժամկետները չպահպանելը մի շարք դեպքերում կարող է ուղղակիորեն հանգեցնել անձի իրավունքների խախտման: Առավել ևս, որ իրավունքի իրացման ժամկետների չպահպանումը անձի համար առաջացնում է նյութական վնաս:

Հստակ պետք է արձանագրել, որ Սոցիալական ապահովության տարածքային ստորաբաժանումների աշխատակիցները մարդկանց սոցիալական ապահովության իրավունքի պատշաճ իրացումն ապահովելու նպատակով պետք է ձեռնարկեն անհրաժեշտ բոլոր գործողությունները, որոնց համար իրենք օրենքով լիազորված են:

Ինչ վերաբերում է սոցիալական իրավունքների վերաբերյալ քաղաքացիների իրազեկվածությանը՝ Պաշտպանին հասցեագրված բողոքները և ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ սա նույնպես խնդիր է. քաղաքացիները բավարար չափով իրազեկ չեն իրենց իրավունքներին: Տարածքային ստորաբաժանումներում առկա չեն իրազեկման գործուն մեխանիզմներ, առկա է պատշաճ տեղեկատվության պակաս կենսաթոշակային ապահովման գործընթացի կամ օրենքով պահանջվող փաստաթղթերի վերաբերյալ: Ինտերնետային կայքերն ու սոցիալական ցանցերի պաշտոնական էջերն ակնհայտորեն բավարար չեն ժամանակակից տեխնոլոգիաներին չտիրապետող կամ դրանցից չօգտվող տարեց քաղաքացիների իրազեկման համար: Այս բացերը կարող են հանգեցնել քաղաքացիների առավել հաճախ այցելությունների Սոցիալական ապահովության տարածքային ստորաբաժանումներ, առաջացնել ավելորդ քաշքշուկ: Բողոքների ուսումնասիրությունը վկայում է, որ առկա է անբարեհաճ վերաբերմունք կենսաթոշակառուների նկատմամբ, անհրաժեշտ խորհրդատվություն տրամադրելու պատրաստակամության բացակայություն: Առավել մտահոգիչ է, որ հանդիպում են դեպքեր, երբ ոլորտի որոշ պատասխանատուներ չեն տիրապետում կենսաթոշակային օրենսդրության գիտելիքների, ինչպես նաև իրենց պարտականություններին:

Այսպես, 2020 թվականին Պաշտպանին հասցեագրված բողոքով՝ դիմողը, գտնվելով արտերկրում, 1 տարի շարունակ կենսաթոշակ չի ստացել, այնուհետև՝ վերադարձել է Հայաստան, դիմել Սոցիալական ապահովության մի քանի տարբեր տարածքային բաժին՝ հասկանալու համար, թե ինչքան կարող է ստանալ կենսաթոշակի չվճարված գումարից: Ըստ ներկայացված տեղեկության՝ տարածքային բաժիններում քաղաքացուն տրամադրել են իրարամերժ պատասխաններ, արդյունքում՝ քաղաքացին, չստանալով իր հարցին կոնկրետ պատասխան, իր իրավունքների իրացման մասին խորհրդատվություն ստանալու նպատակով դիմել է Մարդու իրավունքների պաշտպանին:

Այս և նմանատիպ այլ դեպքերը վկայում են, որ կենսաթոշակային մարմինների աշխատակիցների կողմից պատշաճ խորհրդատվություններ չտրամադրելու, քաղաքացիներին չիրազեկելու արդյունքում է, որ հիմնականում ի սկզբանե չի ապահովվում մարդու սոցիալական ապահովության իրավունքների իրացումը:

Կենսաթոշակային օրենսդրության վերաբերյալ քաղաքացիների իրազեկվածության բարձրացման կապակցությամբ ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունը պարզաբանել է, որ Սոցիալական ապահովության պետական ծառայության մասնագետները 2020 թվականի ընթացքում հանրային իրազեկման տարբեր միջոցներով և գործիքներով հանրությանը տեղեկացրել են կենսաթոշակային ապահովության ոլորտում իրականացվող նոր ծրագրերի, փոփոխությունների, կատարված աշխատանքների մասին: Հարցազրույցների, հանրային քննարկումների, մամուլի ասուլիսների, հանրապետական և մարզային զանգվածային լրատվամիջոցների (հեռուստատեսություն, ռադիոհաղորդումներ, տեսանյութեր) միջոցով իրականացված աշխատանքին զուգահեռ ոլորտի հրատապ հարցերը լուսաբանվել են նաև Նախարարության պաշտոնական և ֆեյսբուքյան էջերի միջոցով: Տեղեկատվություն է տրամադրվել նաև զանգվածային լրատվամիջոցների ներկայացուցիչներին: Բացի այդ, 2020 թվականի ընթացքում Ծառայությանը վերապահված աջակցության ծրագրերի վերաբերյալ գրեթե ամենօրյա պարբերականությամբ տարածվել են պարզաբանման, իրազեկման բովանդակությամբ հաղորդագրություններ՝ Ծառայության պաշտոնական կայքի, «ֆեյսբուք» սոցիալական ցանցում «Սոցիալական ապահովության ծառայություն» էջի, զանգվածային լրատվամիջոցներին էլեկտրոնային հասցեներով ուղարկված նամակների միջոցով, ինչպես նաև Սոցիալական ապահովության ծառայության 51 կառուցվածքային ստորաբաժանումներում փակցվել են ուղեցույց պաստառներ:

Նշված քայլերն, իհարկե, կարևոր են, բայց դրանք ակնհայտորեն բավարար չեն, ինչը հաստատվում է բողոքներով ու նշանակում է, որ դեռ լիարժեք արդյունք չի ապահովվել: Սոցիալական ապահովության ոլորտում իրավունքների վերաբերյալ մարդկանց իրազեկվածությունը կխթանի այդ իրավունքների խախտումների կանխարգելմանը:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ Պաշտպանը վերահաստատում է, որ անհրաժեշտ է՝

1. սեղմ ժամկետներում ապահովել պետական կենսաթոշակային համակարգի փոխանցումների շրջանառումում դիմումը մերժելու դեպքում՝ մերժման մասին ծանուցումը (ներառյալ՝ պատճառները) ինքնաշխատ եղանակով ձևավորելու, խնամքի նպաստը նշանակելու կամ մերժելու վերաբերյալ տեղեկությունը գործատուի էլեկտրոնային փոստի հասցեին ուղարկելու ենթահամակարգի ներդրումը, հատկապես երկրում նոր կորոնավիրուսային համավարակի սպեղծած մարտահրավերները հաշվի առնելով,

2. ձեռնարկել անհրաժեշտ միջոցներ սոցիալական ապահովության փորձարկման բաժինների աշխատակիցների մոտ իրենց աշխատանքի հանդեպ պատասխանատվությունն ավելի բարձրացնելու ուղղությամբ, գործուն միջոցներ ձեռնարկել քաղաքացիներին սոցիալական ապահովության իրավունքին առնչվող անհրաժեշտ և ամբողջական խորհրդատվությունների տրամադրման և դրա նկատմամբ վերահսկման մեխանիզմների ներդրման ուղղությամբ,

3. ներդնել կենսաթոշակային մարմնի աշխատակիցների անբարեխիղճ և ոչ իրավաչափ աշխատանքի և գործելաճի վերացման և համապատասխանաբար վերջիններիս պատասխանատվության պատշաճ կառուցակարգեր (ներկայում այդպիսիք կա՛մ չեն գործում կա՛մ չունեն արդյունավետություն),

4. շարունակել աշխատանքները սոցիալական ապահովության իրավունքի ոլորտում մարդկանց իրավունքների վերաբերյալ հանրային իրազեկումը բարձրացնելու ուղղությամբ (լրացվող միջոցներով, իրազեկման թերթիկների, ուղեցույցների հրատարակում, տեղեկատվական տեսահոլովակների պատրաստում և այլն):

2. Սոցիալական ապահովության իրավունքն աշխատավայրում դժբախտ պատահարների, հիվանդության դեպքում

2.1 «ՀՀ քաղաքացիայի հաշմանդամ օդաչուներ» հասարակական կազմակերպության անդամների կյանքին կամ առողջությանը պատճառված վնասի հատուցում ստանալու իրավունքի սահմանափակումը

Ցավոք, շարունակում է չլուծված մնալ աշխատավայրում դժբախտ դեպքերի և մասնագիտական հիվանդությունների հետևանքով «ՀՀ քաղաքացիայի հաշմանդամ օդաչուների» հասարակական կազմակերպության ներկայացուցիչների կյանքին և առողջությանը պատճառված վնասի հատուցում ստանալու իրավունքի իրացման սահմանափակման խնդիրը, որի մասին տարիներ շարունակ բարձրաձայնվել է Մարդու իրավունքների պաշտպանի զեկույցներում և հաղորդումներում:

Խնդրի համակարգային բնույթը և շարունակականությունը, ինչպես նաև օրենսդրական փոփոխությունների ճանապարհով իրավական լուծումների բացակայությունը վեր է հանել

սահմանադրականության հարթությունում խնդրո առարկա օրենսդրական կարգավորումների իրավաչափության վիճարկման անհրաժեշտությունը:

Ըստ այդմ, 2021 թվականի մարտի 16-ին Մարդու իրավունքների պաշտպանը դիմել է Սահմանադրական դատարան՝ հաշմանդամություն ունեցող օդաչուների խախտված իրավունքների վերականգնման հարցով: Սահմանադրական դատարան ներկայացված դիմումում բարձրացված հարցի համակարգային բնույթի մասին Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի դիտարկումները հիմնված են, մասնավորապես, «ՀՀ քաղաքացիայի հաշմանդամ օդաչուներ» հասարակական կազմակերպության անդամների իրավունքների չապահովման՝ երկար տարիներով ձգձգվող խնդրի ուսումնասիրության վրա:

Վերոնշյալ դիմումով վիճարկվում է ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1086-րդ հոդվածի, ՀՀ աշխատանքային օրենսգրքի 236-րդ հոդվածի, ՀՀ կառավարության 1992 թվականի նոյեմբերի 15-ի «Ձեռնարկությունների, հիմնարկների ու կազմակերպությունների (անկախ սեփականության ձևից) աշխատողներին աշխատանքային պարտականությունների կատարման հետ կապված խեղման, մասնագիտական հիվանդության և առողջապահության այլ վնասման հետևանքով պատճառված վնասի փոխհատուցման կարգի մասին կանոնները հաստատելու մասին» թիվ 579 որոշման, ՀՀ կառավարության 2009 թվականի հուլիսի 23-ի «Կյանքին կամ առողջությանը պատճառված վնասի համար՝ սահմանված կարգով պատասխանատու ճանաչված իրավաբանական անձի լուծարման կամ սնանկ ճանաչման դեպքում համապատասխան վճարների կապիտալացման և դրանք տուժողին վճարելու կարգը հաստատելու մասին» թիվ 914-Ն որոշման՝ ՀՀ Սահմանադրության 29-րդ, 60-րդ, 75-րդ, 78-րդ և 81-րդ հոդվածներին համապատասխանությունն այնքանով, որքանով ՀՀ քաղաքացիական և աշխատանքային օրենսգրքերի, ինչպես նաև կյանքի կամ առողջությանը պատճառված վնասի հատուցմանն առնչվող ենթաօրենսդրական իրավական ակտերով ամրագրված չեն գործուն իրավական կառուցակարգեր՝ ուղղված կազմակերպության լուծարման կամ բացակայության դեպքում աշխատավայրում դժբախտ դեպքերի, մասնագիտական հիվանդությունների հետևանքով կյանքին և առողջությանը պատճառված վնասի հատուցում ստանալուն:

Այսպես, ՀՀ Տնտեսական դատարանը 2004 թվականի մարտի 26-ին թիվ SU-778 գործով կայացրել է «Հայկական Ավիաուղիներ» ՓԲԸ-ն անվճարունակ/սնանկ ճանաչելու մասին վճիռ, ինչի արդյունքում «Հայկական Ավիաուղիներ» ՓԲԸ-ի աշխատակիցներն առ այսօր չեն ստանում աշխատավայրում դժբախտ դեպքերի, մասնագիտական հիվանդությունների հետևանքով կյանքին և առողջությանը պատճառված վնասի հատուցում:

ՀՀ կառավարության 2004 թվականի հուլիսի 22-ի թիվ 1094-Ն որոշմամբ ուժը կորցրած է ճանաչվել ՀՀ կառավարության 1992 թվականի նոյեմբերի 15-ի թիվ 579 որոշմամբ հաստատված կանոնների 16-րդ կետը, որի համաձայն՝ *կազմակերպության լուծարման կամ վերակառուցման հետևանքով նրա գործունեության դադարեցման դեպքում վնասը փոխհատուցում է (վնասի փոխհատուցումը շարունակում է) նրա իրավահաջորդը, իսկ*

վերջինիս բացակայության դեպքում՝ սոցիալական ապահովության մարմինը՝ պետական բյուջեի հաշվին:

Տվյալ փոփոխության արդյունքում փոխհատուցում ստանալու երաշխիքը վերացվեց այն դեպքերի համար, երբ պատճառված վնասի համար պատասխանատու կազմակերպությունները լուծարվել են 2004 թվականի օգոստոսի 1-ից հետո:

Այնուհետև, ՀՀ կառավարությունը 2009 թվականի հուլիսի 23-ին ընդունել է «Կյանքին կամ առողջությանը պատճառված վնասի համար՝ սահմանված կարգով պատասխանատու ճանաչված իրավաբանական անձի լուծարման կամ սնանկ ճանաչման դեպքում համապատասխան վճարների կապիտալացման և դրանք տուժողին վճարելու կարգը հաստատելու մասին» թիվ 914-Ն որոշումը, որի համար հիմք է հանդիսացել ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1086-րդ հոդվածի 2-րդ մասը:

Պետք է նկատել, սակայն, որ վերոնշյալ և օրենսդրական հետագա փոփոխություններով լուծումներ չեն ամրագրվել այն դեպքերի համար, երբ կազմակերպության լուծարման կամ բացակայության դեպքում կապիտալացված գումարները չեն բավարարում դժբախտ դեպքերի, մասնագիտական հիվանդությունների հետևանքով կյանքին և առողջությանը պատճառված վնասի հատուցման համար:

Արդյունքում, պարզ է դառնում, որ վնասի հատուցում ստանալու իրավունքի իրացման համար գործուն կառուցակարգերի բացակայության հետևանքով խաթարվում է Սահմանադրությամբ ամրագրված այն պահանջի կատարումը, որով սոցիալական պետության հիմնական խնդիրներից է հռչակվել տարեց մարդկանց արժանապատիվ կենսամակարդակի ապահովումը:

Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունը տարբեր ժամանակահատվածներում քննարկման է ներկայացրել օրենսդրական փոփոխությունների նախագիծ, որի ընդունումը պայմանավորվել է գործնականում առկա՝ վնասի հատուցման ինստիտուտին վերաբերող խնդիրների կարգավորման, օրենսդրական դրույթների կատարելագործման, ինչպես նաև դժբախտ դեպքերի, մասնագիտական հիվանդությունների հետևանքով տուժած անձանց շահերի պաշտպանության անհրաժեշտությամբ:

Մինչդեռ, տարիներ շարունակ խնդրի լուծումն ապահովող նախագծի ընդունման չհիմնավորված ձգձգումները, ինչպես նաև դատական շուրջ 15 տարի երկարաձգված կազմակերպության լուծարման գործընթացն ապացուցում են, որ պետությունը չի գործադրում հետևողական ջանքեր իր կողմից մատնանշված խնդրի, այն է՝ կազմակերպության լուծարման կամ բացակայության դեպքում դժբախտ դեպքերի, մասնագիտական հիվանդությունների հետևանքով կյանքին և առողջությանը պատճառված վնասի հատուցում ստանալու իրավունքի իրացման ուղղված օրենսդրական հիմքերի ստեղծման ուղղությամբ:

Հատկանշական է, որ խնդրի լուծման նպատակով տարիներ շարունակ հանդիպումներ են տեղի ունեցել Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի, Աշխատանքի և

սոցիալական հարցերի նախարարության, Արդարադատության նախարարության և «ՀՀ քաղաքացիական հաշմանդամ օդաչուների» հասարակական կազմակերպության ներկայացուցիչների միջև:

Հանդիպումների ընթացքում լսելի են դարձել հաշմանդամություն ունեցող օդաչուների խնդիրները, մանրամասն քննարկվել են խնդրի լուծման կապակցությամբ իրականացվող քայլերը, ընդ որում, թե՛ օրենսդրական հստակ և գործուն մեխանիզմների ներդրման, թե՛ կազմակերպության լուծարման վերաբերյալ ընթացիկ դատական գործընթացներն ավարտին հասցնելու առնչությամբ:

Հանդիպումներին արձանագրած արդյունքները և ձեռք բերված պայմանավորվածությունները վկայել են, որ շահագրգիռ կառույցների ջանքերը միտված են խնդրի շուտափոյթ լուծմանը, ինչպես նաև արդարացի ակնկալիք են առաջացրել «ՀՀ քաղաքացիական հաշմանդամ օդաչուների» հասարակական կազմակերպության ներկայացուցիչների շրջանում:

Պետք է նշել, որ Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի ներկայացուցիչների և Կառավարության հետ քննարկումները և ձեռք բերված աշխատանքային պայմանավորվածություններն արձանագրել են խնդրի լուծմանն ուղղված որոշակի դրական տեղաշարժեր:

Այդպիսի տեղաշարժերից էր խնդրի լուծմանն ուղղված օրենսդրական նախաձեռնությունը, որով նախատեսվում էր ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի նախագծով առաջարկվող փոփոխությունների կատարումը: Փաստաթղթի ընդունմամբ նախատեսվում էր ստեղծել անհրաժեշտ իրավական հիմքեր՝ ստեղծելով պետական բյուջեի միջոցների հաշվին կյանքին կամ առողջությանը պատճառված վնասի հատուցման իրավունք ունեցող, սակայն այդ հատուցումը չստացող անձանց համապատասխան հատուցման գումարների վճարման հնարավորություն համապատասխան ենթաօրենսդրական ակտի մշակման և ընդունման արդյունքում:

Մասնավորապես, նախագծի համաձայն՝ աշխատողի կյանքին կամ առողջությանը պատճառված վնասի համար սահմանված կարգով պատասխանաբար ճանաչված իրավաբանական անձի լուծարման կամ ֆիզիկական անձի գործունեության դադարեցման դեպքում, եթե տուժողը չի ստանում սույն օրենսգրքի 1086-րդ հոդվածի 2-րդ մասով նախատեսված վճարները՝ կյանքին կամ առողջությանը պատճառված վնասի հատուցումը կատարվում է պետական բյուջեի միջոցների հաշվին՝ Հայաստանի Հանրապետության կառավարության կողմից լիազորված մարմնի միջոցով: Ընդ որում, սույն հոդվածով նախատեսված հատուցումը կատարվում է դիմելուն նախորդած երեք տարիների համար միանվագ, և այնուհետք ամենամսյա վճարումների տեսքով:

Մինչդեռ, 2020 թվականի հուլիսի 2-ին Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության տրամադրած տեղեկությունների համաձայն՝ նախագիծը Վարչապետի

հանձնարարականով հետ է ուղարկվել ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարություն, որով հանձնարարվել է հիմք ընդունել ՀՀ արդարադատության նախարարության բացասական եզրակացությունը, ինչի արդյունքում գործընթացը դադարեցվել է:

Այնուհետև, Մարդու իրավունքների պաշտպանն իր սկզբունքային մտահոգություն է հայտնել նախագծի ընդունման անհրաժեշտության բացակայության հիմնավորումների վերաբերյալ, որին ի պատասխան 2020 թվականի օգոստոսի 21-ին Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունը հայտնել է, որ Արդարադատության նախարարության կարծիքը հիմք ընդունելով «Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգրքում լրացում կատարելու մասին» ՀՀ օրենքի նախագիծը հանվել է շրջանառությունից, և ներկայում քննարկվում է գրությամբ նշված անձանց խնդրի լուծման այլընտրանքային տարբերակներ գտնելու հարցը:

Դրանից զատ, 2020 թվականի դեկտեմբերի 18-ին տեղի է ունեցել աշխատանքային քննարկում Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի ներկայացուցիչների, ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության, ՀՀ արդարադատության նախարարության, ինչպես նաև հաշմանդամություն ունեցող օդաչուների միջև: Հանդիպման ընթացքում վերահաստատել ենք մեր հակափաստարկները, ինչին ի պատասխան, երկու նախարարությունները հայտնել են պատրաստակամություն խնդրի լուծման ուղղությամբ: Մինչդեռ, աշխատանքային քննարկումից ի վեր որևէ դրական տեղաշարժ չի արձանագրվել:

Փաստորեն, ստացվում է, որ մինչ օրս խնդրո առարկա հարցի լուծումը սահմանափակվում է միայն նախագծային լուծումներ ներկայացնելով:

Նման գործելաոճն անարդարացի վերաբերմունքի դրսևորում է «ՀՀ քաղաքացիայի հաշմանդամ օդաչուներ» հասարակական կազմակերպության անդամների նկատմամբ՝ նրանց լեգիտիմ ակնկալիքների տեսանկյունից՝ հաշվի առնելով բարձրացված խնդրի լուծման ժամկետների չարդարացված երկարաձգումները, հաշմանդամություն ստացած օդաչուների տարիքային ու առողջական վիճակը, շահառու օդաչուների մահացության դեպքերը: Սրանք գործոններ են, որոնք առաջ են բերում պետության առավել բարձր պարտավորվածությունը՝ խնդրի հրատապ ու ոչ ժամանակավրեպ լուծումներ գտնելու հարցում:

Ընդ որում, այս տարիների ընթացքում կյանքի և առողջությանը պատճառված վնասի հատուցում ստանալու իրավունք ունեցող օդաչուների թիվը նվազել է. ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության 2016 թվականի նոյեմբերի 28-ին տրամադրած տեղեկությունների ուսումնասիրությունից պարզ է դառնում, որ «ՀՀ քաղաքացիական ավիացիայի հաշմանդամ օդաչուների» հասարակական կազմակերպության անդամների թիվը 58 է:

Իսկ արդեն 2018 թվականին «ՀՀ քաղաքացիական ավիացիայի հաշմանդամ օդաչուների» հասարակական կազմակերպության ներկայացուցիչները Մարդու իրավունքների պաշտպանի

աշխատակազմին հասցեագրած գրությամբ հայտնել են, որ վերջիններիս թիվը նվազել է՝ 132-ից դառնալով 42:

Ավելին, դրանից հետո ևս պարբերական քննարկումների ընթացքում օդաչուները տեղեկացրել են խնդրի լուծմանը տարիներ շարունակ սպասող օդաչուների քանակի շարունակական կրճատման մասին՝ պայմանավորված մահվան նոր դեպքերով:

Սահմանադրական դատարան ներկայացրած խնդիրը դիտարկվել է ՀՀ Սահմանադրությամբ երաշխավորված անձի սեփականության իրավունքի, ինչպես նաև դրա սահմանափակման համար սահմանադրական և միջազգային երաշխիքների համատեքստում:

Այսպես, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը նշել է, որ Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի իմաստով՝ գույք է «գոյություն ունեցող գույքը» կամ «ունեցվածքը», *այդ թվում՝ պահանջի իրավունքը, որի հիմքով դիմումատու կարող է հիմնավորել, որ ունեցել է «լեզվորիմ ակնկալիք» ձեռք բերելու սեփականության իրավունք*⁶³:

Ուստի, հաշվի առնելով Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի և ՀՀ սահմանադրական դատարանի իրավական դիրքորոշումները, ինչպես նաև գործի համար անհրաժեշտ իրավական և փաստական հիմքերը՝ պետք է արձանագրել, որ «ՀՀ քաղաքացիայի հաշմանդամ օդաչուներ» հասարակական կազմակերպության անդամների՝ աշխատավայրում դժբախտ դեպքերի, մասնագիտական հիվանդությունների հետևանքով կյանքին և առողջությանը պատճառված վնասի հատուցում ստանալու պահանջի իրավունքը ենթադրում է վերջիններիս սեփականության իրավունքի երաշխավորում և պաշտպանություն:

2020 թվականին Արդարադատության նախարարությունը խնդրի լուծման համար մշակած նախագծի ընդունման վերաբերյալ ներկայացրած բացասական եզրակացությամբ հայտնել է, որ շուկայական հարաբերությունների և իրավաբանական անձանց մեծաքանակության պայմաններում վերջիններիս վնասի հատուցման պարտավորությունը պետության վրա դնելը խնդրահարույց է՝ մասնավոր գործերին կամայական միջամտության անթույլատրելիության սկզբունքի, ինչպես նաև պետության վրա չհիմնավորված և անհամաչափ ծանր ֆինանսական բեռ դնելու տեսանկյունից:

Ուստի, ըստ Նախարարության, պատահական չէ, որ 2004 թվականի հուլիսի 22-ին ՀՀ կառավարության 1094-Ն որոշմամբ նշված կարգավորումն ուժը կորցրած է ճանաչվել:

Պետության ֆինանսական շահերը պաշտպանելու անհրաժեշտությունը պետությունների կողմից վկայակոչվել է նաև Եվրոպական դատարանի՝ սեփականության իրավունքի խախտման առկայությունը որոշող կոնկրետ գործերով:

Այս առնչությամբ Եվրոպական դատարանը ընդգծել է, որ սեփականության անարգել իրացման միջամտությունը պետք է «արդար հավասարակշռություն» ապահովի հանրային շահի և մարդու հիմնարար իրավունքների պաշտպանության պահանջների միջև:

⁶³ Տե՛ս Կոպեկին ընդդեմ Սլովակիայի (Kopecký v. Slovakia) գործով 2004 թվականի սեպտեմբերի 28-ի վճիռը, գանգատ թիվ 44912/98, կետ 35:

Մասնավորապես, պետք է լինի հավասարակշռության ողջամիտ հարաբերակցություն կիրառված միջոցների և այն նպատակների միջև, որոնք հանգեցրել են անձի՝ իր սեփականությունից զրկմանը:

Միննույն ժամանակ, ըստ Եվրոպական դատարանի արտահայտած իրավական դիրքորոշումների՝ ֆինանսական շահերը պաշտպանելու անհրաժեշտության վերաբերյալ նկատառումները չեն կարող արդարացնել իրավական ակտի հետադարձության ուժ հաղորդելու պրակտիկան, որի արդյունքն ու նպատակը դիմումատուներին փոխհատուցում ստանալու պահանջներից զրկելն է:

Արդյունքում, դատարանը եզրահանգել է, որ դիմումատուների իրավունքներին նման հիմնարար միջամտությունը հակասում է շահագրգիռ շահերի միջև արդար հավասարակշռություն պահպանելու կանոնին⁶⁴:

Այսպիսով, Դատարանն արձանագրել է Կոնվենցիայի թիվ 1 արձանագրության 1-ին հոդվածի խախտում, քանի որ իրավական ակտին հետադարձ ուժ հաղորդելը դիմումատուներին զրկել է պատճառված վնասի փոխհատուցման պահանջից⁶⁵:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ կարող ենք փաստել, որ թեև պետության ֆինանսական շահերը պաշտպանելու անհրաժեշտությունը կարող է բխել հանրային շահից, այնուամենայնիվ, հանրային շահի և մարդու հիմնարար իրավունքների պաշտպանության պահանջների միջև ապահովումը պետք է իրականացվի «արդար հավասարակշռության» կանոնի հաշվառմամբ:

Այսպիսով, պետությունը բարձրացված խնդիրը դիտարկում է միայն ֆինանսական ծախսերի ավելացում թույլ չտալու տեսանկյունից: Մինչդեռ, խնդրի լուծման հիմքում չպետք է անտեսվեն մարդու բարձրագույն արժեք լինելու սահմանադրական սկզբունքը և Հայաստանի Հանրապետության ստանձնած միջազգային պարտավորությունները:

Աշխատողներին պատճառված վնասների հատուցման ընթացակարգերի լիարժեքությունը չապահովող այս օրենսդրական բացթողումները հակասում են նաև Հայաստանի Հանրապետության ստանձնած միջազգային պարտավորություններին:

Այսպես, Հայաստանի Հանրապետությունը 2005 թվականի փետրվարի 28-ին վավերացրել է Աշխատանքի միջազգային կազմակերպության «Մասնագիտական հիվանդությունների դեպքում աշխատողներին փոխհատուցման մասին» թիվ 18 կոնվենցիան, որի 1-ին հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ սույն Կոնվենցիան վավերացնող Աշխատանքի միջազգային կազմակերպության յուրաքանչյուր անդամ պարտավորվում է մասնագիտական հիվանդության հետևանքով անաշխատունակ դարձած անձանց կամ այդ հիվանդություններից մահվան դեպքում ապահովել նրանց խնամքի տակ գտնվող անձանց փոխհատուցումը՝ արտադրական

⁶⁴ Տե՛ս Պրեսոսու Կոմպանիա Նավիերա Ս. Ա և այլք ընդդեմ Բելգիայի (Pressos Compania Naviera S.A. and others v. Belgium) գործով 1995 թվականի նոյեմբերի 20-ի վճիռը, գանգատ թիվ 17849/91:

⁶⁵ Տե՛ս Պրեսոսու Կոմպանիա Նավիերա Ս. Ա և այլք ընդդեմ Բելգիայի (Pressos Compania Naviera S.A. and others v. Belgium) գործով 1995 թվականի նոյեմբերի 20-ի վճիռը, գանգատ թիվ 17849/91:

պատահարների փոխհատուցման վերաբերյալ ազգային օրենսդրության ընդհանուր սկզբունքներին համապատասխան:

Այդպիսի փոխհատուցման չափը չի կարող ցածր լինել օրենսդրությամբ նախատեսված արտադրական պատահարների հետևանքով ստացած խեղման համար նախատեսված փոխհատուցման գումարի չափից:

Աշխատանքի միջազգային կազմակերպության «Արտադրական պատահարների դեպքում աշխատողներին փոխհատուցելու մասին» թիվ 17 կոնվենցիան Հայաստանը վավերացրել է 2004 թվականի հոկտեմբերի 25-ին, որի 11-րդ հոդվածը սահմանում է. «Ազգային օրենսդրությունը, հաշվի առնելով ազգային առանձնահատկությունները, նախատեսում է այնպիսի դրույթներ, որոնք գործադուրի կամ ապահովագրողի անվճարունակության դեպքում բոլոր հանգամանքներում առավել համարժեք կերպով կապահովեն փոխհատուցման վճարումը պատահարից տուժածներին կամ, մահվան դեպքում, նրանց խնամքի տակ գտնվող անձանց»:

Սույն կոնվենցիայի 2-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ արտադրական պատահարների դեպքում փոխհատուցման վերաբերյալ օրենսդրությունը կիրառվում է բանվորների, ծառայողների և սովորողների նկատմամբ՝ ձեռնարկություններում կամ հիմնարկներում՝ անկախ դրանց բնույթից՝ պետական, թե մասնավոր:

Հատկանշական է, որ քննարկվող խնդրի վերաբերյալ Աշխատանքի միջազգային կազմակերպության՝ Կոնվենցիաների և հանձնարարականների կիրառման գնահատման փորձագիտական կոմիտեն դեռևս 2013 թվականից իր նկատառումներն է ներկայացրել Հայաստանի Հանրապետության կողմից Կոնվենցիայի 11-րդ հոդվածի կիրառման և ըստ այդմ՝ գործատուի կամ ապահովագրողի անվճարունակության դեպքում արտադրական պատահարների փոխհատուցում վճարելու խնդրի վերաբերյալ⁶⁶:

Կոմիտեն իր 2015 թվականի դիտարկումներում նշել է հետևյալը. «Ի պատասխան նախորդ դիտարկմանը, որը վերաբերում էր արտադրական դժբախտ պատահարների շուրջ 800 տուժածների փոխհատուցման բացակայությանը, որոնք առաջ են եկել 2004-ից 2009 թվականների ընթացքում՝ ՀՀ կառավարության 2004 թվականի հուլիսի 22-ի N 1094-Ն որոշման ընդունումից հետո, Կառավարությունը հղում չի կատարում այն օրենսդրական դրույթներին, որոնք կիրառվում են այն իրավաբանական անձանց լուծարման կամ սնանկացման դեպքում, որոնք պատասխանատու են կյանքին կամ առողջությանը պատճառված վնասի հատուցման համար, այնուամենայնիվ կցելով 2014 թվականի հուլիսի 25-ի ՀՀ արհմիությունների կոնֆեդերացիայի (ՀԱՄԿ) նամակը, որում նշվում է, որ պետության կողմից նշված խնդրի վերաբերյալ դեռևս ոչ մի միջոց չի ձեռնարկվել, Կոմիտեն մեկ անգամ ևս

⁶⁶ Հասանելի է https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:13101:0::NO::P13101_COMMENT_ID:3142445 հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

խնդրում է կառավարությանը նշել, թե ինչպիսի կիրառություն է ունենում Կոնվենցիայի 11-րդ հոդվածը վերոնշյալ դեպքերում»⁶⁷:

Կոմիտեն բարձրացված հարցին անդրադարձել է նաև 2018 թվականին: Կոմիտեի վկայակոչմամբ՝ Կառավարությունն իր զեկույցում հայտնում է, որ սույն հարցը գտնվում է իր ուշադրության ներքո և նախատեսվում է մշակել մեխանիզմներ, որոնք երաշխավորում են համարժեք փոխհատուցում այն անձանց համար, ովքեր իրավունք ունեն և ովքեր չեն ստացել փոխհատուցում աշխատանքային դժբախտ պատահարների կամ մասնագիտական հիվանդությունների արդյունքում պատճառված վնասների համար:

Կոնվենցիայի այն դրույթի հաշվառմամբ, որով նախատեսվում է, որ գործատուի կամ ապահովագրողի անվճարունակության դեպքում բոլոր հանգամանքներում առավել համարժեք կերպով պետք է ապահովվեն փոխհատուցման վճարումը, Կոմիտեն դիմում է Կառավարությանը ձեռնարկել անհրաժեշտ միջոցներ առանց հետաձգումների, որ աշխատողները ստանան պատշաճ փոխհատուցում և այդ կապակցությամբ տրամադրեն տեղեկատվություն⁶⁸:

Ավելին, 2021 թվականին ևս Կոմիտեն իր ներկայացրած դիտարկումներում ի գիտություն է ընդունել ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության՝ հանրային քննարկման ներկայացրած «Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգրքում լրացում կատարելու մասին» ՀՀ օրենքի նախագիծը, որով նախատեսվում է վնասի հատուցում չստացած աշխատողներին պետական բյուջեից վճարել աշխատանքային դժբախտ պատահարների կամ մասնագիտական հիվանդությունների արդյունքում պատճառված վնասների հատուցման ենթակա գումարները:

Մինչույն ժամանակ, Կոմիտեն ակնկալել է, որ Կառավարությունը շուտով կներկայացնի հաշվետվություն ձեռնարկված քայլերի մասին, որով կապահովվի գործատուի կամ ապահովագրողի անվճարունակության դեպքում պատահարից տուժածներին և նրանց խնամքի տակ գտնվող անձանց պատշաճ և արդյունավետ փոխհատուցման վճարումը: Ըստ այդմ, Կոմիտեն Կառավարությունից տեղեկատվություն է պահանջել այդ կապակցությամբ ձեռնարկված կամ նախատեսվող միջոցառումների վերաբերյալ⁶⁹:

Մինչդեռ, մտահոգության տեղիք է տալիս այն, որ Արդարադատության նախարարությունը խնդրի լուծումն ապահովող օրենքի նախագծի վերաբերյալ բացասական եզրակացությամբ ներկայացրած միջազգային պահանջները մեկնաբանում է ոչ թե իբրև պետական բյուջեի

67

Հասանելի

է

https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:13100:0::NO::P13100_COMMENT_ID:3247126 հղումով:

68 Հասանելի է https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:13101:0::NO::P13101_COMMENT_ID:3142445 հղումով:

69 Հասանելի է https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:13101:0::NO::P13101_COMMENT_ID:3142445 հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

միջոցներով այդ վնասը հատուցելու կարգավորումներ ամրագրելու պոզիտիվ պարտականություն, այլ վնասի հատուցումն ապահովող արդյունավետ օրենսդրական կառուցակարգերի ներդրում, ինչն, ըստ Նախարարության, արդեն գործում է Հայաստանի Հանրապետությունում:

Աշխատանքի միջազգային կազմակերպության՝ Կոնվենցիաների և հանձնարարականների կիրառման գնահատման փորձագիտական կոմիտեի կողմից պարբերաբար ներկայացված հանձնարարականներն ուղղված Հայաստանին՝ աշխատանքային դժբախտ պատահարների կամ մասնագիտական հիվանդությունների արդյունքում պատճառված վնասների համար փոխհատուցում ստանալու մասով, փաստում է այն մասին, որ Հայաստանի Հանրապետությունում վնասի հատուցումն ապահովող արդյունավետ օրենսդրական կառուցակարգեր չեն գործում:

Սահմանադրական դատարան ներկայացրած դիմումի շրջանակում հարցն ուսումնասիրվել է նաև տարբերակված մոտեցման և խտրականության տեսանկյունից:

Այս առումով պետք է արձանագրել, որ ներկայում ՀՀ պետական բյուջեի միջոցներից շարունակվում է վճարվել աշխատանքային պարտականությունների կատարման հետ կապված առողջության վնասման հետևանքով պատճառված վնասի հատուցում միայն այն անձանց (խոսքը շուրջ 370 անձի մասին է), որոնց պատճառված վնասի համար պատասխանատու ճանաչված կազմակերպությունները լուծարվել են մինչև 2004 թվականի օգոստոսի 26-ը (մինչև ՀՀ կառավարության 2004 թվականի հուլիսի 22-ի N 1094-Ն որոշման ուժի մեջ մտնելը): Ստացվում է, որ օրենսդիրը ՀՀ պետական բյուջեի միջոցների հաշվին պատճառված վնասի փոխհատուցում ստանալու իրավունք նախատեսել է միայն այն անձանց, որոնց պատճառված վնասի համար պատասխանատու ճանաչված կազմակերպությունները լուծարվել են մինչև 2004 թվականի օգոստոսի 26-ը:

Արդյունքում, ստացվում է, որ միևնույն կատեգորիայի անձանց շրջանակում ցուցաբերվում է տարբերակված մոտեցում, ինչն, ըստ կատարված վերլուծություն արդյունքների, չունի օբյեկտիվ բնույթ, հիմնավորված չէ և չի հետապնդում իրավաչափ նպատակ, ինչը գործնականում հանգեցրել է ոչ միայն խտրականության արգելքի սահմանադրական սկզբունքի խախտման, այլև որպես հետևանք առաջ բերել անձի հիմնարար մի շարք իրավունքներին անհամաչափ միջամտություն:

Վերոնշյալի հաշվառմամբ՝ պնդում ենք, որ ՀՀ կառավարությունը պարտավոր է առավել սեղմ ժամկետներում տալ այնպիսի լուծումներ, որոնք կապահովեն «ՀՀ քաղաքացիայի հաշմանդամ օդաչուների» հասարակական կազմակերպության ներկայացուցիչների կյանքին և առողջությանը պատճառված վնասի հատուցում ստանալու իրավունքի լիարժեք իրացումը:

2.2 Աշխատանքային պարտականությունների կատարման հետ կապված խեղման, մասնագիտական հիվանդության և առողջության այլ վնասման հետևանքով պատճառված վնասի հատուցումը

Նախորդ տարեկան հաղորդմամբ Մարդու իրավունքների պաշտպանը բարձրացրել է աշխատանքային պարտականությունների կատարման հետ կապված խեղման հետևանքով պատճառված վնասի հատուցման չափի ոչ բավարար լինելու հարցը⁷⁰: 2020 թվականի ընթացքում թեև բարձրացված հարցով Մարդու իրավունքների պաշտպանին բողոքներ չեն հասցեագրվել, սակայն հաշվի առնելով հարցի սոցիալական բնույթը՝ այն այս տարի ևս արդիական է:

Աշխատավայրում դժբախտ դեպքերից և մասնագիտական հիվանդություններից աշխատողի կյանքին կամ առողջությանը պատճառված վնասի հատուցման հետ կապված հարաբերությունները կարգավորվում են Աշխատանքային օրենսգրքով, Քաղաքացիական օրենսգրքով, Կառավարության 1992 թվականի նոյեմբերի 15-ի N 579 որոշմամբ (այսուհետ՝ Որոշում) և այլ նորմատիվ իրավական ակտերով: Նշված իրավական ակտերով ամրագրված դրույթներն առավել մանրամասն վերլուծության ենթարկվել են 2019 թվականի տարեկան հաղորդմամբ:

Կառավարության 1992 թվականի նոյեմբերի 15-ի N 579 որոշումը, որը սահմանում է աշխատանքի վայրում աշխատողների կյանքին կամ առողջությանը պատճառված վնասի հատուցման կարգը, վնասի հատուցման չափի փոփոխությունը պայմանավորել է ՀՀ նվազագույն ամսական աշխատավարձի փոփոխությամբ, ինչը խնդրահարույց է:

Քաղաքացիներն իրենց դժգոհությունն են հայտնել, որ աշխատանքային պարտականությունները կատարելիս դժբախտ պատահարի հետևանքով իրենց առողջությանը պատճառվել է վնաս և պատճառված վնասի համար 1990-ական թվականներից սկսած նշանակվել է վնասի հատուցում, սակայն վնասի հատուցման չափը ցածր է: 1990-ական թվականներից սկսած վնասի հատուցման չափի էական փոփոխություն չի եղել: Հատուցման գումարի չափը համարժեք չէ կենսապահովման կարիքների բավարարմանը: Քաղաքացիները, որոնց առողջությանը պատճառվել է վնաս, շարունակաբար ունեն առողջությունը վերականգնելու կարիք, ինչպես նաև առողջության վատթարացման կանխարգելմանն ուղղված մեխանիզմների անհրաժեշտություն, ինչը պահանջում է ֆինանսական ռեսուրսներ:

Հարկ է նշել, որ նվազագույն ամսական աշխատավարձը 2020 թվականի հունվարի 1-ից սահմանվել է 68.000 (վաթսուութ հազար) դրամ: Մինչդեռ, ՀՀ նվազագույն ամսական

⁷⁰ Առավել մանրամասն տե՛ս 2019 թվականի ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին տարեկան հաղորդումը, էջեր 90-91:

աշխատավարձի չափով պայմանավորելով՝ աշխատանքային պարտականությունների կատարման հետ կապված խեղման հետևանքով անձանց առողջությանը պատճառված վնասի հատուցման գումարի չափը էական փոփոխության չի ենթարկվում:

Այսպիսով, վնասի հատուցման չափի փոփոխությունը, ՀՀ նվազագույն ամսական աշխատավարձի չափի փոփոխությամբ պայմանավորելով՝ վնասի հատուցման չափն էականորեն չի փոփոխվել:

Տվյալ դեպքում որպես բարձրացված հարցի առավել ընդունելի տարբերակ՝ Պաշտպանն առաջարկել է վերանայել ՀՀ կառավարության 1992 թվականի նոյեմբերի 15-ի թիվ 579-Ն որոշմամբ սահմանված՝ աշխատանքի վայրում աշխատողների կյանքին կամ առողջությանը պատճառված վնասի (դժբախտ դեպքերի և մասնագիտական հիվանդությունների դեպքում) հատուցման կարգը:

Հարկ է նկատել, որ վերը նշված որոշման մեջ փոփոխությունները վերջին անգամ կատարվել են 2004 թվականին, իսկ ՀՀ նվազագույն ամսական աշխատավարձի 20 տոկոսի չափով հաշվարկվող և վճարվող գումարի փոխհատուցման կարգը չի վերանայվել:

Նշվածը խնդրահարույց է նաև ՀՀ Սահմանադրությամբ Հայաստանի Հանրապետությունը որպես սոցիալական պետություն հռչակելու, ինչպես նաև միջազգային իրավական փաստաթղթերի պահանջները որդեգրելու տեսանկյունից:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ Պաշտպանը վերահասուրապում է, որ անհրաժեշտ է՝ բարձրացնել ՀՀ կառավարության 1992 թվականի նոյեմբերի 15-ի թիվ 579-Ն որոշմամբ սահմանված՝ աշխատանքի վայրում աշխատողների կյանքին կամ առողջությանը պատճառված վնասի (դժբախտ դեպքերի և մասնագիտական հիվանդությունների դեպքում) հատուցման չափը:

3. Երեխայի ծննդյան միանվագ նպաստը

3.1 Երեխայի ծննդյան միանվագ նպաստ նշանակելու հարցում երեխայի հայր և մայր ծնողների համար տարբերակված օրենսդրական կարգավորումները

2020 թվականին երեխայի ծննդյան միանվագ նպաստ ստանալու իրավունքի իրացման հարցում հայր և մայր ծնողների նկատմամբ տարբերակված մոտեցման խնդրի լուծման կապակցությամբ իրականացվել են օրենսդրական փոփոխություններ:

Բանն այն է, որ ՀՀ Կառավարության 2014 թվականի մարտի 6-ի «Երեխայի ծննդյան միանվագ նպաստի չափը սահմանելու, երեխայի ծննդյան միանվագ նպաստ նշանակելու և վճարելու կարգը հաստատելու մասին» թիվ N 275-Ն որոշմամբ հաստատված Հավելված N 1-ի 8-րդ կետի գործնական կիրառման արդյունքում երեխայի կարգաթիվը որոշելու հարցում հայր ծնողի նկատմամբ դրսևորվում էր տարբերակված մոտեցում նույն իրավիճակում գտնվող մայր ծնողի համեմատությամբ:

Ըստ այդմ, ՀՀ սահմանադրական դատարանը 2019 թվականի հունվարի 15-ի թիվ ՍԴՌ-1438 որոշմամբ հակասահմանադրական է ճանաչել տարբերակված մոտեցմանն առնչվող օրենսդրական կարգավորումները: Դատարանը նշել է, որ որոշմամբ ամրագրված տարբերակված մոտեցումը զուրկ է օբյեկտիվ հիմքից, քանի որ օրենսդիրն, ըստ էության, նախատեսել է երեխայի խնամքի հարցը որոշելու մի քանի ընթացակարգ, և անձի կողմից այս կամ այն ընթացակարգի ընտրությունը չի կարող վերջինիս համար բացասական իրավական հետևանքներ առաջացնել երեխայի ծննդյան միանվագ նպաստը ստանալու իրավունքի իրացման տեսանկյունից:

Հարկ ենք համարում նշել, որ սույն գործի շրջանակում բարձրացված խնդրի կապակցությամբ Մարդու իրավունքների պաշտպանն իր հատուկ դիրքորոշումն է ներկայացրել Սահմանադրական դատարան:

Սահմանադրական դատարանի նշյալ որոշման կատարումն ապահովելու նպատակով ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունը 2019 թվականի ընթացքում մշակել և շրջանառության մեջ էր դրել Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2014 թվականի մարտի 6-ի N 275-Ն որոշման մեջ լրացում և փոփոխություններ կատարելու մասին» ՀՀ կառավարության որոշման նախագիծը: Նախագծի վերաբերյալ նկատառումներ է ներկայացրել նաև Մարդու իրավունքների պաշտպանը:

Այսպես, Պաշտպանի դիրքորոշմամբ՝ օրենսդրական կարգավորումներ իրականացնելիս պետք է հիմք ընդունվի ընդհանուր սկզբունքը, որ ծնողներին հնարավորություն տրվի հավասարապես հոգ տանել իրենց երեխաների մասին:

Մասնավորապես, ծնողների վրա է դրված երեխաների դաստիարակության, այդ թվում՝ առողջության, ֆիզիկական, հոգեկան, հոգևոր և բարոյական զարգացման հարցերի լուծման պարտականությունը, ընդ որում, նշված պարտականությունը ծնողների միջև բաշխված է հավասարապես, ծնողներն ունեն հավասար իրավունքներ և կրում են հավասար պարտականություններ՝ իհարկե հաշվի առնելով երեխաների շահերը:

Այս համատեքստում ուշադրության է արժանի ոչ թե ծնողների և երեխաների ֆիզիոլոգիական կապը, այլ սոցիալական կապը, որն ուղղված է սոցիալական ապահովության իրավունքի իրականացման ապահովմանը և ընտանիքների կենսամակարդակի բարձրացմանը:

Այսպիսով, 2020 թվականին կատարված օրենսդրական փոփոխություններով ՀՀ կառավարության թիվ 275 որոշման Հավելված N 1-ի 8-րդ կետով սահմանվել է. «Նոր ծնված երեխայի կարգաթիվը որոշելիս՝ հաշվի են առնվում նպաստը նշանակելու համար դիմելու օրվա դրությամբ բնակչության պետական ռեգիստրում հաշվառված (անկախ բնակության (հաշվառման) վայրից)՝

1) նոր ծնված երեխայի ծնողներից (հորից և մորից) սերված երեխաները և զավակները (նոր ծնված երեխայի հարազատ քույրերն ու եղբայրները):

2) նոր ծնված երեխայի ծնողից (հորից կամ մորից) սերված երեխաները և զավակները (նոր ծնված երեխայի համահայր կամ համամայր քույրերն ու եղբայրները), եթե՝

ա. դատարանի վճռով կամ ծնողների փոխադարձ գրավոր համաձայնությամբ այդ երեխայի բնակության վայր է սահմանվել նոր ծնված երեխայի ծնողի բնակության վայրը,

բ. դատական կարգով հաստատված է այն փաստը, որ այդ երեխայի փաստացի խնամքն ու դաստիարակությունն իրականացնում է կամ այդ զավակի փաստացի խնամքն ու դաստիարակությունն անչափահաս տարիքում իրականացրել է նոր ծնված երեխայի ծնողը,

գ. նոր ծնված երեխայի ծնողը այդ երեխայի համար ստանում է ալիմենտ,

դ. նոտարական ակտով հաստատված է այդ երեխայի՝ նոր ծնված երեխայի ծնողի խնամքի տակ լինելու փաստը,

ե. նրանց մյուս ծնողը մինչև նոր ծնված երեխայի ծննդյան օրը մահացել կամ օրենքով սահմանված կարգով ճանաչվել է մահացած կամ անհայտ բացակայող, կամ դատական կարգով ճանաչվել է անգործունակ,

զ. քաղաքացիական կացության ակտերի գրանցման մարմնից ստացված տեղեկատվության համաձայն՝ այդ համամայր երեխայի (երեխաների) ծննդյան ակտի գրառման մեջ հոր մասին տեղեկությունը լրացվել է մոր գրավոր հայտարարության հիման վրա կամ հոր մասին տեղեկությունը չի լրացվել (եթե նպաստը նշանակվելու է նոր ծնված երեխայի մորը)»:

3.2 Երեխայի ծննդյան միանվագ նպաստի նշանակման պրակտիկ խնդիրներ

2020 թվականին երեխայի ծննդյան միանվագ նպաստ ստանալու իրավունքի իրացման հարցում հայր և մայր ծնողների նկատմամբ տարբերակված մոտեցման խնդրի վերացմանն ուղղված օրենսդրական փոփոխությունների կյանքի կոչման գործընթացում արձանագրվել են խնդիրներ: Մասնավորապես, խնդրահարույց է ՀՀ կառավարության 2014 թվականի մարտի 6-ի «Երեխայի ծննդյան միանվագ նպաստի չափը սահմանելու, երեխայի ծննդյան միանվագ նպաստ նշանակելու և վճարելու կարգը հաստատելու մասին» թիվ N 275-Ն որոշմամբ հաստատված Հավելված N 1-ի 8-րդ կետի գործնական կիրառումը նոր ծնված երեխայի հերթական կարգաթիվը որոշելիս:

Չնայած կատարված օրենսդրական փոփոխությունները լուծում են տվել բարձրացված խնդրին՝ այնուամենայնիվ հարկ է նկատել, որ իրավակիրառ պրակտիկայում խնդիր է առաջանում որոշման հավելվածի 8-րդ կետի 2-րդ ենթակետի «դ» պարբերության կիրառման առումով: Դրույթը սահմանում է, որ նոր ծնված երեխայի կարգաթիվը որոշելիս հաշվի են առնվում նպաստը նշանակելու համար դիմելու օրվա դրությամբ բնակչության պետական ռեգիստրում հաշվառված (անկախ բնակության (հաշվառման) վայրից) նոր ծնված երեխայի ծնողից (հորից կամ մորից) սերված երեխաները և զավակները (նոր ծնված երեխայի համահայր կամ համամայր քույրերն ու եղբայրները), եթե նոտարական ակտով հաստատված է այդ երեխայի՝ նոր ծնված երեխայի ծնողի խնամքի տակ լինելու փաստը:

Այն դեպքում, երբ նոր ծնված երեխայի ծնողների ամուսնությունը գրանցված չէ քաղաքացիական կացության ակտերի գրանցման մարմիններում կամ ամուսնությունը գրանցված է նոր ծնված երեխայի ծնվելու օրը կամ դրանից հետո, իսկ հայրությունը ճանաչված է, ապա կենսաթոշակային մարմին դիմումի հետ միաժամանակ պետք է ներկայացվի նոտարական ակտով հաստատված այդ երեխայի՝ նոր ծնված երեխայի ծնողի խնամքի տակ լինելու փաստը: Բողոքների ուսումնասիրությունը ցույց է տվել, որ պրակտիկայում նոտարները նման գործարք կատարելուց հրաժարվում են, լավագույն դեպքում հաստատում են ծնողի հայտարարությունն այն մասին, որ երեխաների խնամքն իրականացնում է ծնողը (հայր կամ մայր), որպիսի փաստաթուղթն էլ կենսաթոշակային մարմնում հիմք չէ ծնված երեխայի կարգաթիվը որոշելու համար:

Խնդրի այլընտրանքային լուծումը մյուս ծնողի՝ կենսաթոշակային մարմնում հայտարարություն ներկայացնելն է իրենից սերված երեխաների բնակության վայրի և խնամք չիրականացնելու մասին: Սակայն բողոքների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ ամուսնալուծության (չգրանցված) դեպքում հայր ծնողը հիմնականում խուսափում է նման հայտարարություն ներկայացնելուց: Արդյունքում կարգաթիվը ճիշտ չի որոշվում: Օրինակ՝ բողոքներից մեկով դիմողը տեղեկացրել է, որ 3-րդ երեխայի ծննդյան միանվագ նպաստ նշանակելու համար դիմում է ներկայացրել կենսաթոշակային մարմնին: Քանի որ ամուսնության վկայական չի ներկայացրել (միայնակ մայր է), երեխայի հայրությունն էլ ճանաչված է, պահանջել են ներկայացնել մյուս ծնողի՝ կենսաթոշակային մարմնում հայտարարություն մյուս երեխաների բնակության վայրը նոր ծնված երեխայի ծնողի բնակության վայրում սահմանված լինելու մասին կամ նոտարական վավերացումով դիմելու օրվա դրությամբ բնակչության պետական ռեգիստրում հաշվառված նոր ծնված երեխայի ծնողից սերված երեխաների խնամքի տակ լինելու փաստաթուղթ:

Մեկ այլ բողոքի համաձայն՝ նախկին ամուսինը հրաժարվել է նման հայտարարություն տալուց: Դիմել է նոտարին, որը հաստատել է իր հայտարարության ստորագրության իսկությունը, այլ ոչ թե, մոր խնամքին մյուս երեխաների լինելու փաստը: Այդ փաստաթուղթը ներկայացրել է կենսաթոշակային մարմնին, ինչը պատշաճ փաստաթուղթ չի համարվել և մերժվել է նպաստի նշանակումը դիմողի նախընտրած կարգաթվին համապատասխան: Դիմողի հավաստմամբ՝ մի քանի նոտարի է դիմել երեխաների խնամքն իր կողմից իրականացնելու վերաբերյալ հայտարարությունը վավերացնելու համար, սակայն վերջիններս հրաժարվել են նման փաստաթուղթ վավերացնել:

Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքի համաձայն՝ մայրական նպաստի վճարման մերժումը դիմումատուներին տարբերակված մոտեցում է, այդ իրավունքից օգտվող անձանց լայն շրջանակը հաստատում է, որ նպաստը տրամադրվում է

նորածին երեխաներին և նրանց խնամող ողջ ընտանիքին օժանդակելու համար, այլ ոչ միայն մոր՝ ծննդաբերության հետևանքով առաջացած բարդությունների նվազեցման նպատակով⁷¹:

Նոր ծնված երեխայի կարգաթիվն արտացոլում և պայմանավորվում է ընտանիքում խնամվող երեխաների քանակով, որով էլ պայմանավորվում է վճարվող նպաստի չափը: Ընտանիքում ծնված երեխաների կարգաթիվ սահմանելու նպատակը, ըստ էության այն է, տրամադրվող սոցիալական ապահովության միջոցը ծառայի ընտանիքի բազմազավակությամբ պայմանավորված կարիքներին, ինչպես նաև խթանիչ ազդեցություն ունենա: Հետևաբար, նոր ծնված երեխայի ծննդյան միանվագ նպաստի իրավունքը պետք է ձեռք բերվի՝ հաշվի առնելով նոր ընտանիքում փաստացի խնամվող երեխաների քանակը և դրա համար պետք է ներդրված լինեն և կիրառվեն արդյունավետ մեխանիզմներ:

Խնդրի վերաբերյալ Մարդու իրավունքների պաշտպանի ներկայացուցչին աշխատանքային քննարկման ընթացքում Սոցիալական ապահովության ծառայության աշխատակիցը ներկայացրել է պարզաբանում առ այն, որ նոտարների կողմից փաստաթղթի վավերացումից հրաժարվելու խնդիրը համակարգային բնույթ է կրում, ինչի կապակցությամբ խնդիրը բարձրաձայնել են ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարություն, որտեղից էլ պատրաստակամություն են հայտնել ՀՀ արդարադատության նախարարություն դիմելու և պահանջվող նոտարական գործարքի իրականացումն ապահովելու հարցում:

Պաշտպանը հարցում է ներկայացրել ՀՀ արդարադատության նախարարություն առ այն, թե արդյոք Նախարարությունը 2020թ. ընթացքում ստացել է ամուսնության վկայական առկա չլինելու պարագայում (միայնակ) մոր կողմից երեխաների խնամքն իրականացնելու փաստի հաստատման գործարք ՀՀ նոտարների կողմից չկատարելու վերաբերյալ բողոքներ, ինչպես նաև ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության կողմից Արդարադատության նախարարությանը նշված հարցով դիմելու կապակցությամբ ձեռնարկված միջոցների վերաբերյալ: Նախարարությունից տեղեկացրել են, որ երեխաների խնամքն իրականացնելու փաստի հաստատման գործարք ՀՀ նոտարների կողմից չկատարելու վերաբերյալ ՀՀ արդարադատության նախարարությունը բողոք չի ստացել, ինչպես նաև ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունը նշված հարցով Արդարադատության նախարարություն չի դիմել:

ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության պարզաբանմամբ՝ ՀՀ կառավարության 2020 թվականի դեկտեմբերի 24-ի N 2141-Ն որոշմամբ կանոնակարգվել է նոր ծնված երեխայի կարգաթիվը որոշելու համար հաշվի առնվող երեխաների հաշվառման կարգը:

Ի հարկե, կարևոր նշանակություն ունի վերոնշյալ կանոնակարգումը: Դա ծնողին վարչարարական ավելորդ քաշքշուկներից ազատելու մի փորձ է:

⁷¹ Տե՛ս Վելլերն ընդդեմ Հունգարիայի (Weller v. Hungary) գործով 2009 թվականի հունիսի 30-ի վճիռը, գանգատ թիվ 44399/05, կետեր 30-31

Սակայն դրանով լուծում չեն ստացել խնդրահարույց այն դեպքերը, երբ առկա չէ ամուսնության վկայական, սակայն առկա է հայրության ճանաչում: Ուստի, անհրաժեշտ է՝ ապահովել առկա իրավակարգավորումների շրջանակում իրավակիրառ պրակտիկայի դյուրին և պիտանի մեխանիզմներ, որոնք կյանքի կկոչեն օրենսդրի նպատակը և անհարկի դժվարություններ չեն առաջացնի ծնողների համար:

3.3 Երեխայի ծննդյան միանվագ նպաստի վճարման խնդիրը ռազմական դրության պայմաններում

2020 թվականի ընթացքում Մարդու իրավունքների պաշտպանը բողոքներ է ստացել երեխայի ծննդյան միանվագ նշանակված նպաստը մյուս ծնողի կողմից ստանալ չկարողանալու մասին:

«Պետական նպաստների մասին» ՀՀ օրենքի համաձայն՝ երեխայի ծննդյան միանվագ նպաստի իրավունք ունեն երեխայի (որի ծննդյան կապակցությամբ ծագել է ծննդյան միանվագ նպաստի իրավունքը, այսուհետ՝ նոր ծնված երեխա) ծնողը, որդեգրողը կամ խնամակալը (այսուհետ՝ ծնող):

ՀՀ կառավարության 2014 թվականի մարտի 6-ի թիվ 275-Ն որոշմամբ հաստատված թիվ 1 հավելվածի 24-րդ կետի համաձայն՝ նպաստի գումարը վճարվում է անկանխիկ եղանակով՝ ծնողի (սահմանված դեպքում՝ նրա լիազորած անձի) անվամբ բանկում բացված բանկային հաշվին փոխանցելու միջոցով:

Խնդիրն այն է, որ ծնողի (սահմանված դեպքում՝ նրա լիազորած անձի) անվամբ բանկում բացված բանկային հաշվին փոխանցված նպաստի գումարը օրենսդրական կարգավորումների բացակայության և այդ ծնողի նպաստը ստանալու անհնարինության պայմաններում չէր վճարվում մյուս ծնողին:

Խնդիրը մասնավոր դրսևորում է ստացել Հայաստանում հայտարարված ռազմական դրության ընթացքում: Պաշտպանին հասցեագրած դիմումով անձը տեղեկացրել է, որ ամուսինը (ամուսնությունը ստացել է պետական գրանցում), 2020 թվականի սեպտեմբերի 29-ից կամավորական հիմունքներով ներգրավվել է Ադրբեջանի սանձազերծած ռազմական գործողություններին, մարտական գործողությունների ավարտից հետո նրա վերաբերյալ տեղեկություններ չկան: Մինչ ներգրավվելը մարտական գործողություններին՝ նոր ծնված երեխայի հայրը դիմել է երեխայի ծննդյան նպաստի նշանակման համար և նպաստը նշանակվել է, նպաստի գումարը (300.000 ՀՀ դրամ) փոխանցվել է դիմողի (հոր) անունով բացված բանկային հաշվին, որի պատճառով էլ բանկը հրաժարվել է նպաստը երեխայի մորը վճարել:

Նպաստի՝ ուղղակի վճարվող գումարն անկանխիկ եղանակով վճարելը գումարը ծնողի կամ նրա լիազորած անձի բանկային հաշվին փոխանցելն է:

Օրենսդիրը կարգավորում է նախատեսել միայն սահմանված կարգով նշանակված, սակայն ծնողի մահվան պատճառով չվճարված նպաստը վճարելու վերաբերյալ:

Քննարկվող դեպքի վերաբերյալ իրավակարգավորման բացակայության պատճառով ընտանիքը զրկվել է երեխայի ծննդյան միանվագ նպաստից:

Բարձրացված խնդրի կապակցությամբ Մարդու իրավունքների պաշտպանը գրություն է հասցեագրել ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարին՝ առաջարկելով նախաձեռնել օրենսդրական բացի լրացման գործընթաց: Ի վերջո, 2020 թվականի դեկտեմբերի 26-ից ուժի մեջ մտած ՀՀ կառավարության 2014 թվականի մարտի 6-ի թիվ 275-Ն որոշման թիվ 1 հավելվածի 33.1-ին և 33.2-րդ կետերի համաձայն՝ ռազմական դրության ժամանակահատվածում նշանակված, սակայն ծնողին չվճարված նպաստի գումարը վճարվում է նաև նոր ծնված երեխայի մյուս ծնողին:

Իհարկե, կարևոր է օրենսդրական բացի լրացումը՝ ստեղծված իրավիճակում անհրաժեշտ կառուցակարգերի ստեղծումը երեխայի նպաստի գումարը վճարելու համար, սակայն մտահոգիչ է, որ գործնականում օրենսդրական փոփոխությունները չեն ընդունվել սեղմ ժամկետներում: Բացի այդ, դրանց ուժի մեջ մտնելուց հետո էլ 2 ամիս է պահանջվել (վարչարարական քաշքշուկներ), որպեսզի ապահովվի բանկում առկա նպաստի գումարի վճարումը երեխային խնամող մորը:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը և ելնելով երեխայի լավագույն շահի ապահովման կարևորությունից՝ անհրաժեշտ է՝ նոր ծնված երեխայի հերթական կարգաթիվը որոշելու, երեխայի ծննդյան միանվագ նպաստի նշանակման և վճարման համար ձեռնարկել գործուն քայլեր, ներդնել ճկուն մեխանիզմներ:

3.4 Երեխայի ծննդյան նպաստի վճարման կարգի և օրենքով նախատեսված ժամկետների վերաբերյալ իրազեկման պակասը

Նախորդ տարեկան հաղորդմամբ Պաշտպանն անդրադարձել է քաղաքացիների՝ երեխայի ծննդյան միանվագ նպաստի վճարման կարգի և ժամկետների վերաբերյալ իրազեկված չլինելու պատճառով նպաստի որոշակի մասից կամ նպաստից ամբողջությամբ զրկվելու խնդրին՝ առաջարկելով անհրաժեշտ քայլեր ձեռնարկել երեխայի ծննդյան նպաստի վճարման կարգի և օրենքով նախատեսված ժամկետների վերաբերյալ մարդկանց իրազեկվածությունը բարձրացնելու ուղղությամբ:

Պաշտպանին բողոքներ են հասցեագրվել այն մասին, որ երրորդ և հաջորդ երեխայի ծննդյան միանվագ նպաստ նշանակելուց հետո 12 ամսվա ընթացքում պետական աջակցության հաշվին մուտքագրված գումարն ստանալու համար բանկ չդիմելու դեպքում չեն կարողանում ստանալ գումարը: Բողոք ներկայացրած անձինք պնդել են, որ տեղեկացված չեն եղել օրենքով նախատեսված նման պահանջի մասին:

Դրական քայլ է 2020 թվականին կատարված փոփոխությունը. 2020 թվականի հունիսի 25-ի ՀՕ-340-Ն «Պետական նպաստների մասին» օրենքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» ՀՕ-340-Ն օրենքով նախատեսվել է, որ «Պետական նպաստների մասին» ՀՀ օրենքի 8-րդ հոդվածի 4-րդ մասում նշված դեպքում երեխայի ծննդյան միանվագ նպաստը վճարվում է, եթե ծնողը կրկին դիմում է նպաստի գումարը Հայաստանի Հանրապետության պետական բյուջե վերադարձվելու ամսվան հաջորդող երեք տարվա ընթացքում:

2020 թվականի ընթացքում նույնպես ստացվել են նպաստը նշանակված, սակայն սահմանված ժամկետում ստանալու նպատակով չդիմելու պատճառով պետական աջակցության հաշվին մուտքագրված գումարներից զրկվելու վերաբերյալ բողոքներ: Պաշտպանի աշխատակազմում մարդիկ տեղեկացել են օրենսդրական փոփոխության և դիմելու անհրաժեշտության մասին:

Պետք է նշել, սակայն, որ 2020 թվականի ընթացքում Պաշտպանին հասցեագրված բողոքներում բարձրացվել է նաև երեխայի ծննդյան միանվագ նպաստի նշանակման մերժման հարցը՝ պայմանավորված դիմումն օրենսդրությամբ նախատեսված ժամկետներում՝ նոր ծնված երեխայի ծննդյան ամսվանից հետո՝ 12 ամսվա ընթացքում չներկայացնելու հետ: Մարդիկ նշել են, որ չեն իմացել ժամկետի սահմանափակման մասին:

ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության պարզաբանմամբ՝ 2020 թվականի սեպտեմբերի 26-ին ուժի մեջ մտած՝ 2020 թվականի սեպտեմբերի 24-ի N 1562-Ն որոշմամբ կարևոր կարգավորումներ են ամրագրվել, այդ թվում «e-citizen» համակարգում ծնողին հատկացված պաշտոնական էլեկտրոնային փոստի հասցեի միջոցով դիմողին ծանուցելու կապակցությամբ:

Ողջունելի է, որ նպաստը նշանակվելու դեպքում դիմողը տեղեկացվում է պետական բյուջե վերադարձվելու և հաջորդող երեք տարվա ընթացքում կրկին դիմելու դեպքում նպաստը ստանալու մասին: Սակայն ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ պաշտոնական էլեկտրոնային փոստի միջոցով ծանուցումը անարդյունավետ է: «Ինտերնետով հրապարակային և անհատական ծանուցման մասին» ՀՀ օրենքի 2-րդ հոդվածի 1-ին մասի 7-րդ կետի համաձայն՝ պաշտոնական էլեկտրոնային փոստն անձին նույնականացման քարտի հետ մեկտեղ Հայաստանի Հանրապետության կառավարության սահմանած կարգով տրված էլեկտրոնային փոստն է (ֆիզիկական անձի դեպքում):

Դրական է նաև տեղեկատվական տեխնոլոգիաների կիրառմամբ ծանուցումների այլընտրանքային համակարգի ներդրումը: Հարկ է փաստել սակայն, որ այդ համակարգերից օգտվելը հասարակության որոշ ներկայացուցիչների համար կարող է դժվարություններ ստեղծել, ուստի անհրաժեշտ է զուգահեռաբար ծանուցումն իրականացնել նաև այլ եղանակով:

Պաշտոնական էլեկտրոնային փոստի գործնական կիրառման հարցում գոյություն ունեցող դժվարությունները հաշվի առնելով՝ կարող ենք եզրակացնել, որ հանրության շրջանում երեխայի ծննդյան նպաստի նշանակման կարգի վերաբերյալ ոչ բավարար իրազեկվածության

խնդիրը շարունակելու է արդիական մնալ: Այս խնդրի կապակցությամբ առաջացած մտահոգությունը պայմանավորված է նաև նրանով, որ պաշտոնական էլեկտրոնային փոստի գործնական կիրառումն ապահովելու և քաղաքացիների շրջանում դրա կիրառումը մատչելի դարձնելու ուղղությամբ դեռևս բավարար միջոցներ չեն ձեռնարկվել:

Պաշտոնական էլեկտրոնային փոստի համակարգից կարող են օգտվել ՀՀ ոստիկանության տրամադրած նույնականացման քարտ ունեցող ՀՀ քաղաքացիները⁷²: Պաշտոնական էլեկտրոնային փոստի ակտիվացումն այնպիսի գործընթաց է, որը հաջողությամբ կազմակերպելու համար անհրաժեշտ է տիրապետել համապատասխան տեղեկատվությանը և ճշգրտությամբ կատարել թվարկված քայլերը: Անգամ կատարյալ օրենսդրության պայմաններում, եթե քաղաքացիները չկարողանան գործնականում կիրառել իրենց պաշտոնական էլեկտրոնային փոստի հասցեները (օրինակ՝ չհաջողվի ակտիվացնել պաշտոնական էլեկտրոնային փոստը՝ կապված ակտիվացման գործընթացի բարդության հետ), ապա այդ օրենսդրական նորմերը ձևական բնույթ կկրեն և չեն ծառայի իրենց նպատակին: Ուստի, անհրաժեշտ է ձեռնարկել անհրաժեշտ և բավարար միջոցներ պաշտոնական էլեկտրոնային փոստի կիրառումը հասարակության շրջանում մատչելի դարձնելու նպատակով:

Ինչ վերաբերում է երեխայի ծննդյան միանվագ նպաստի օրենքով նախատեսված ժամկետում նշանակման (ծնվելուց՝ 12 ամսվա ընթացքում) վերաբերյալ իրազեկվածությանը, ապա այդ հարցադրմանը Նախարարությունը չի անդրադարձել:

«Պետական նպաստների մասին» ՀՀ օրենքով սահմանված է, որ երեխայի ծննդյան միանվագ նպաստի իրավունք ունեն երեխայի (որի ծննդյան կապակցությամբ ծագել է ծննդյան միանվագ նպաստի իրավունքը) ծնողը, որդեգրողը կամ խնամակալը: Սահմանված է նաև, որ երեխայի ծննդյան միանվագ նպաստը նշանակվում է, եթե դիմումը ներկայացվել է նոր ծնված երեխայի ծննդյան ամսվանից հետո՝ 12 ամսվա ընթացքում:

Անդրադառնալով իրավունքի ծագումը որոշակի (տասներկուամսյա) ժամկետով սահմանափակելու խնդրին՝ Սահմանադրական դատարանն անդրադարձել է կենսաթոշակառուի մահվան դեպքում նրան չվճարված կենսաթոշակի գումարը վերջինիս ժառանգների կողմից ժառանգելու իրավունքի իրացմանը, որը պայմանավորվել է անձի մահվանից հետո ժառանգի 12 ամսվա ընթացքում համապատասխան դիմում ներկայացնելու

---

⁷² Նույնականացման քարտի հետ միասին անձնագրային բաժանմունքում փակ ծրարով տրամադրվում են նաև նույնականացման քարտի PIN և PUK կոդերը: Նախևառաջ անհրաժեշտ է ակտիվացնել PIN կոդը, այնուհետև նույնականացման քարտն անհրաժեշտ է տեղադրել ընթերցող սարքի մեջ և սպասել մինչև հավաստագիրն ընթերցվի: Այնուհետև անհրաժեշտ է մուտք գործել «e-citizen.am» կայք, սեղմել «Մուտք» կոճակը, որից հետո բացվող «Մուտք նույնականացման քարտով» բաժնից անհրաժեշտ է ընտրել «Մուտք» կոճակը, որից հետո բացվող պատուհանում անհրաժեշտ է մուտքագրել նույնականացման քարտի PIN գաղտնաբառը և սեղմել «OK» կոճակը: Հասանելի է՝ <https://cutt.ly/Ax9RnIY>:

փաստով: Դատարանը նշել է, որ օրենսդիրը չի նախատեսել տասներկու ամսվա ժամկետը բաց թողնելու պատճառները հարգելի համարելու հնարավորություն, նման իրավակարգավորման բացակայությունը խոչընդոտում է սեփականության սահմանադրական իրավունքի լիարժեք իրականացմանը⁷³:

Ելնելով վերոգրյալից՝ անհրաժեշտ է՝ քայլեր ձեռնարկել երեխայի ծննդյան նպաստ նշանակելու օրենքով նախատեսված ժամկետների վերաբերյալ մարդկանց իրազեկվածությունը բարձրացնելու ուղղությամբ:

3.5 Օտարերկրյա պետությունում ծնված երրորդ կամ հաջորդ երեխաների ծննդյան կապակցությամբ Հայաստանում երեխայի ծննդյան միանվագ նպաստ նշանակելու գործընթացում առաջացող խնդիր

Օտարերկրյա պետությունում ծնված երրորդ կամ հաջորդ երեխաների ծննդյան կապակցությամբ Հայաստանում երեխայի ծննդյան միանվագ նպաստ նշանակելու խնդիրը բարձրացվել է նաև Պաշտպանի 2019 թվականի տարեկան հաղորդմամբ⁷⁴:

Խնդիրն այն է, որ մարդիկ ՀՀ կենսաթոշակային մարմին չեն կարողացել ներկայացնել ընտանիքում երրորդ և հաջորդ երեխայի ծննդի պետական գրանցումն իրականացրած օտարերկրյա պետությունից երեխայի ծննդյան կապակցությամբ տրվող նպաստն ստացած չլինելու վերաբերյալ փաստաթուղթ, ինչի պատճառով զրկվել են Հայաստանի Հանրապետությունում երեխայի ծննդյան միանվագ նպաստն ստանալու իրավունքից: Տարեկան հաղորդմամբ առաջարկվել է ընդլայնել նշված բնագավառում Հայաստանի Հանրապետության հետ համապատասխան համաձայնագիր ունեցող երկրների շրջանակը, ինչպես նաև համաձայնագրերում սահմանել փոխհամաձայնեցված մեխանիզմներ՝ լուծելու անձնական տվյալների փոխանակման առնչությամբ առաջացող խնդիրները: «Պետական նպաստների մասին» օրենքի՝ մինչև 2020 թվականի հուլիսի 2-ը գործող խմբագրությամբ 24-րդ հոդվածի 4-րդ մասի դրույթի համաձայն՝ եթե ներկայացվում է երեխայի ծննդյան միանվագ նպաստը երրորդ և հաջորդ երեխայի համար սահմանված չափով վճարելու դիմում, և նոր ծնված երեխայի ծննդի պետական գրանցումն իրականացրել է օտարերկրյա պետության իրավասու մարմինը, ապա երեխայի ծննդյան միանվագ նպաստը նշանակվում է, եթե օտարերկրյա պետությունում երեխայի ծննդյան կապակցությամբ միանվագ նպաստ չի նշանակվել (վճարվել): Ողջունելի է, որ 2020 թվականի հուլիսի 2-ից կատարված

⁷³ Առավել մանրամասն տե՛ս 2018 թվականի ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին տարեկան հաղորդումը, էջեր 70-75:

⁷⁴ Առավել մանրամասն տե՛ս 2019 թվականի ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին տարեկան հաղորդումը, էջեր 96-99:

օրենսդրական փոփոխության արդյունքում օտարերկրյա պետությունում երեխայի ծննդյան կապակցությամբ միանվագ նպաստ չնշանակված լինելու մասին փաստաթուղթ այլևս չի պահանջվում:

Հարկ է նկատել, որ չնայած կատարված օրենսդրական փոփոխությունները լուծում են տվել բարձրացված խնդրին, այնուամենայնիվ, օրենսդրական փոփոխությունների հետադարձ ուժ չունենալու փաստով պայմանավորված մինչև կատարված փոփոխությունները չնշանակված (օտարերկրյա պետությունում երեխայի ծննդյան կապակցությամբ միանվագ նպաստ նշանակված չլինելու մասին փաստաթուղթ առկա չլինելու պատճառով) և նպաստի իրավունքը ծագելու 12 ամիսը լրացած լինելու պատճառով մարդիկ զրկվում են երեխայի ծննդյան միանվագ նպաստի գումարներից:

Այսպիսով, վերոգրյալի համատեքստում պետք է նշել, որ օրենսդրական թերի կարգավորումները կամ համապատասխան կարգավորումների բացակայությունը չի կարող անձի իրավունքների խախտման պատճառ դառնալ: Ուստի, անհրաժեշտ է սահմանել օրենսդրական կարգավորումներ, որոնք պահանջը վերացնող դրույթին որոշակի չափով հետադարձություն կշնորհեն և նախատեսել հստակ և ողջամիտ ժամկետում կրկին դիմում ներկայացնելու պարագայում երեխայի ծննդյան նպաստի իրավունքից օգտվելու հնարավորություն:

Ելնելով վերոգրյալից և երեխայի լավագույն շահի ապահովման կարևորությունից՝ անհրաժեշտ է՝ օտարերկրյա պետությունում երեխայի ծննդյան կապակցությամբ միանվագ նպաստ նշանակելու խնդիրը կարգավորող օրենսդրական դրույթին որոշակի պայմանների առկայությամբ տալ հետադարձություն:

4. Սոցիալական աջակցության իրավունքների ապահովումը

4.1 Ընտանիքների անապահովության գնահատումը

Սոցիալական աջակցության քաղաքականությունը՝ որպես գործընթաց, ուղղված ընտանիքների անապահովության կրճատմանը, խնդրահարույց է: ՀՀ օրենսդրությամբ սոցիալական աջակցությունը կյանքի դժվարին իրավիճակը կանխարգելելու կամ հաղթահարելու նպատակով անձին (ընտանիքին, սոցիալական այլ խմբին) ՀՀ օրենքով սահմանված մեկ կամ մի քանի սոցիալական ծառայությունների տրամադրումն է ՀՀ և (կամ) տեղական ինքնակառավարման մարմնի կողմից:

2020 թվականի ընթացքում մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրած բողոքները կրկին վկայում են, որ լիարժեք չի բավարարվել կյանքի դժվարին իրավիճակում հայտնված անձանց հիմնական պահանջմունքները և սոցիալական կարիքները, չեն ստեղծվել պայմաններ՝ կյանքի դժվարին իրավիճակում հայտնված անձի ներառումը հասարակություն ապահովելու համար:

Մարդու իրավունքների պաշտպանն իր տարեկան հաղորդումներով մշտապես անդրադարձել է ընտանիքների անապահովության գնահատման համակարգում առկա խնդիրներին: Մասնավորապես, համակարգում գործածվող ոչ պատշաճ վարչարարությանը, սոցիալական աջակցության տարածքային բաժինների աշխատակիցների վերաբերմունքին, ընտանիքի անապահովության միավորի հաշվարկման բանաձևի կիրառման թերություններին, անապահովության գնահատման միավորի վրա մարդկային գործոնի՝ սոցիալական աջակցության տարածքային բաժինների աշխատակիցների ունեցած մեծ ազդեցությանը և այլն: Տարեկան հաղորդումներով առաջարկվել է բարձրացնել համակարգի հասցեականությունը և թափանցիկությունը, վերահսկողությունը տեսուչների նկատմամբ՝ չարաշահումների վերհանման, կանխման և պատասխանատվության ենթարկելու նպատակով:

Պաշտպանի ստացած բողոքների ուսումնասիրությունը վկայում է, որ ինչպես նախորդ տարիներին, այնպես էլ 2020 թվականին սոցիալական աջակցության տրամադրման ոլորտում եղել են ոչ պատշաճ վարչարարության դրսևորումներ: Դրա ցայտուն օրինակներից է դիմում-հայտարարագիր չլրացնելը: Սոցիալական աջակցության մարմիններում շարունակում է անապահով խավի ներկայացուցիչներին բանավոր մերժումների արատավոր պրակտիկան՝ ի սկզբանե անապահովության միավորի չբավարարելու համոզմունքի դրսևորմամբ: Արդյունքում, անձինք դուրս են մնում անապահովության համակարգից, զրկվում նպաստ կամ հրատապ օգնություն ստանալու իրավունքից: Հետագայում էլ զրկվում են իրենց իրավունքները պաշտպանելու նպատակով վերադասության կարգով բողոքարկելու հնարավորությունից:

Բողոքներից մեկով՝ մարդը Պաշտպանին տեղեկացրել է, որ ունի երկու անչափահաս երեխա: Ինքն ու կինը չեն աշխատում: Դիմել են (բանավոր) սոցիալական աջակցության մարմնին նպաստի իրավունք ձեռք բերելու համար, սակայն տեղեկացել են, որ չեն կարող դառնալ նպաստառու և չեն առաջարկել լրացնել դիմում-հայտարարագիր: Խորհուրդ է տրվել առաջնային կարգով փաստագրման համար գրավոր դիմել Սոցիալական աջակցության տարածքային մարմնին:

Մեկ այլ բողոքով էլ քաղաքացին նշել է, որ 56 տարեկան է: Ընտանիքը մինչև 2020 թվականի օգոստոս ամիսն ստացել է ընտանեկան նպաստ: Տղայի բնակարան ձեռք բերելուց հետո նպաստի իրավունքը դադարել է: Տղան բնակարան ձեռք բերելուց հետո ընտանիքով տեղափոխվել և բնակություն է հաստատել նոր բնակարանում: Այժմ ընտանիքում ինքն ու 9 տարեկան թոռն են, որի խնամակալն է ինքը (նրա ծնողները հեռացել են): Աշխատում է գործարանում, աշխատավարձը 68.000 ՀՀ դրամ է: Նպաստ նշանակելը սոցիալական աջակցության մարմնից մերժել են և հորդորել դիմել 6 ամիս հետո: Միայն Պաշտպանի ներկայացուցչի և սոցիալական աջակցության մարմինների հետ համագործակցության արդյունքում անձը կրկին հաշվառվել է անապահովության գնահատման համակարգում և նշանակվել է եռամսյակային հրատապ օգնություն (անապահովության միավորը կազմել է 22.29):

Սոցիալական աջակցության համակարգում մարդկային գործոնի ազդեցության թերևս ամենասակնառու դրսևորումը տնային այցելություններ են:

Օրինակ, բողոքներից մեկով՝ անձը տեղեկացրել է, որ ընտանիքը մեկ տարի անընդմեջ ընդգրկված է եղել ընտանիքների անապահովության գնահատման համակարգում: Մեկ տարի հետո նպաստի իրավունքը դադարել է: Ընտանիքի սոցիալ-տնտեսական պայմանների վերաբերյալ տարածքային բաժինը եզրակացություն է կազմել բարեկեցիկ ճանաչված ընտանիք լինելու վերաբերյալ: Դիմողի պնդմամբ՝ ընտանեկան նպաստի իրավունք ձեռք բերելուց հետո ընտանիքի սոցիալ-տնտեսական պայմանների փոփոխություն չի կատարվել: Նշել է նաև, որ դիմում-հայտարարագիր լրացնելուց հետո իրենց բնակարան տունայց և պայմանների ուսումնասիրություն չի կատարվել: Հետևաբար, վերափաստագրվելիս ինչպե՞ս կարող էր իր ընտանիքը բարեկեցիկ ճանաչվել: Պաշտպանի ներկայացուցչի հետ աշխատանքային քննարկման արդյունքում ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունից հաստատել են խնդրո առարկա ներկայացված հանգամանքների ուսումնասիրության անհրաժեշտությունը, որից հետո էլ բողոք ներկայացրած անձին առաջարկվել է դիմել Նախարարություն, արդյունքներով պայմանավորված՝ Պաշտպանին:

Մեկ այլ բողոքով՝ անձը տեղեկացրել է, որ ընտանիքը սոցիալապես անապահով է. ամուսինը մահացել է, ունի 2 անչափահաս երեխա: Վեց ամիս առաջ անշարժ գույք վաճառելու պատճառով ընտանեկան նպաստի իրավունքը դադարել է: Այժմ ցանկանում է վերականգնել, սակայն սոցիալական աջակցության մարմնի աշխատակիցը հրաժարվում է՝ կենցաղային պայմանները բարեկեցիկ լինելու պատճառաբանությամբ: Ըստ դիմողի՝ բնակարանային պայմանները չեն փոխվել: Սոցիալական աջակցության մարմինը պատրաստակամություն է հայտնել դիմում ներկայացնելու դեպքում նպաստի իրավունքի վերականգնումը քննարկելու հարցում: Հետագայում տեղեկություն է ներկայացվել, որ նպաստի իրավունքը վերականգնվել է:

Պետք է արձանագրել, որ նման դեպքերում չեն գործում անապահովության գնահատման գործընթացին անմիջականորեն մասնակցող սոցիալական աջակցության տեսուչների գործողությունները գնահատելու պատշաճ վերահսկման մեխանիզմներ: Հետագայում չարաշահումներ հայտնաբերելիս պատասխանատվությունն ամբողջությամբ ընկնում է նպաստառուի վրա, քանի որ լուծում չի ստանում տվյալ ժամանակահատվածի ընտանեկան կամ սոցիալական նպաստի վճարման համար իրական պատասխանատուներին հայտնաբերման և պատասխանատվության հարցը:

Մտահոգիչ է, որ գործնականում մինչ օրս ներդրված չէ ոչ իրավաչափ վարչարարությամբ գույքային վնասների հատուցման պրակտիկան, ինչը կկանխարգելեր ոլորտում չարաշահումների դրսևորումները:

Որպես խնդրի լուծում՝ ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության պաշտոնական կայքէջում տեղադրված տեղեկության համաձայն՝ Երևանի 12 սոցիալական

աջակցության տարածքային բաժինների տրամադրվել է երկուական պլանշետ՝ տնայցերի և դեպքերի վարման գործառույթն ավելի արագ, դյուրին ու թափանցիկ դարձնելու համար, ինչպես նաև կարիքի միասնական գնահատման համակարգի ստեղծման, կարիքի վրա հիմնված ծառայությունների հասցեականության և այդ ծառայությունների արդյունավետ տրամադրման նպատակով: Ըստ նույն կայքէջի հրապարակման՝ պլանշետներ տրամադրվելու են նաև բոլոր մարզային սոցիալական աջակցության տարածքային բաժիններին: Տարածքային մարմինների ներկայացուցիչների տեղեկացմամբ՝ 2020 թվականի ընթացքում պլանշետներ չեն օգտագործվել տնային այցելությունների ժամանակ, որոշ համայնքներում էլ դրանք օգտագործվում են Արցախից տեղահանված անձանց կարիքների գնահատման համար:

Հարկ է նշել, որ պլանշետների տրամադրումն ինքնին չի կարող ծառայել չարաշահումների կանխարգելման և հավանականության կանոնակարգման լծակ: Մեխանիկական մոտեցումն այստեղ անթույլատրելի է: Պլանշետների տրամադրման գործընթացին զուգահեռ անհրաժեշտ է ներդնել դրանց կիրառման հստակ չափանիշներ և վերահսկողության արդյունավետ և արագ մեխանիզմներ, հակառակ դեպքում՝ հերթական անգամ կդրսևորվի անապահովության գնահատման համակարգի բարելավման և աղքատության կրճատման ցուցանիշի իմիտացիա:

Տարածված արատավոր պրակտիկա է սոցիալական աջակցության մարմինների տեսուչների՝ նպաստը չվճարելու վերաբերյալ սպառնալիքներ հնչեցնելը, անբարեհաճ վերաբերմունքը, ոչ իրավաչափ վարչարարության դրսևորումներից է անհարկի դժվարություններ ստեղծելը դիմումների ընդունման գործընթացում, այդ թվում՝ նպաստի իրավունքը դադարեցված լինելու դեպքերում խոչընդոտը վերանալուց հետո ամիսներ անց վերականգնման դիմումներ ընդունելը, անհիմն տեղեկանքներ պահանջելը և այլն:

Օրինակ, ըստ բողոքի, քաղաքացին երեք անչափահաս երեխայի և ամուսնու հետ բնակվում են վերջինիս ծնողների հետ փոքր մակերեսով բնակարանում: Ընտանիքն ընդգրկված է ընտանիքների անապահովության գնահատման համակարգում: Ամուսնու ծնողներից առանձնանալու նպատակով դժվարությամբ նույն համայնքում բնակարան են գնել, որից հետո սոցիալական աջակցության մարմնից տեղեկացել են նպաստի իրավունքի դադարման և երկու ամսվա նպաստի գումարի հետգանձում իրականացնելու, ինչպես նաև մեկ տարի հետո կրկին նպաստի իրավունք ձեռք բերելու մասին: Դիմողը խնդրել է Պաշտպանի աջակցությունը նպաստի իրավունքը սեղմ ժամկետում վերականգնելու հարցում: Սոցիալական աջակցության մարմնից Պաշտպանի ներկայացուցչին հավաստիացրել են, որ բողոք ներկայացրած անձին մեկ տարի հետո դիմելու վերաբերյալ առաջարկություն չի արվել: Նաև հայտնել են պատրաստակամություն դիմելու դեպքում վերականգնել նպաստի իրավունքը: Հետագայում քաղաքացին տեղեկացրել է ընտանեկան նպաստը նշանակվելու մասին:

Ինչպես նշվեց, բողոքներ են արձանագրվել քաղաքացիների նկատմամբ վատ, արհամարհական վերաբերմունքի, խորհրդատվություններ չտրամադրելու, նպաստի իրավունք ձեռք բերելու վերաբերյալ պարզաբանումներ չներկայացնելու վերաբերյալ:

Օրինակ՝ բողոք ներկայացրած անձը տեղեկացրել է, որ 77 տարեկան է, 2-րդ խմբի հաշմանդամ, ապրում է միայնակ, կենսաթոշակը 37.000 դրամ է: Ընդգրկված է ընտանիքների անապահովության գնահատման համակարգում, տարին մեկ անգամ ստանում է եռամսյակային հրատապ օգնություն: Դիմել է սոցիալական աջակցության մարմնին նպաստի իրավունք ձեռք բերելու համար, սակայն մարմնի ղեկավարն իրեն կոպտել և աշխատասենյակից դուրս է հանել: Պաշտպանի աշխատակազմում քաղաքացուն պարզաբանվել է սոցիալական աջակցության տրամադրման մասին օրենսդրական կարգավորումները, ընտանիքի անապահովության միավորի ինքնաշխատ եղանակով որոշման գործընթացը: Խնդրահարույց է այն, որ նպաստի իրավունք ձեռք չբերելու պատճառները, ինչպես նաև այդ պատճառների վերացման հնարավոր գործողությունները դիմողին չեն պարզաբանվում, ինչի մասին վկայում են Պաշտպանին դիմած անձինք: Օրինակ, անձը տեղեկացրել է, որ ապրում է վթարային հանրակացարանում տարեց կենսաթոշակառու մոր հետ: Ընտանիքը հաշվառված է ընտանիքների անապահովության գնահատման համակարգում, բայց նպաստի իրավունք ձեռք չի բերել: 2020 թվականի 1-ին եռամսյակում ընտանիքը ստացել է հրատապ եռամսյակային օգնություն: Բարձրացված հարցի աշխատանքային կարգով քննարկման շրջանակներում պարզաբանվել է, որ անմրցունակ գործազուրկի մասին տեղեկանք ներկայացնելու դեպքում անապահովության միավորը կբարձրանա և ընտանիքը կդառնա նպաստառու: Դիմողն ուղղորդվել է զբաղվածության տարածքային կենտրոն անհրաժեշտ տեղեկանքը ձեռք բերելու համար:

Նմանատիպ դեպքերը քիչ չեն, ինչը թույլ է տալիս արձանագրել, որ ոչ միայն վատ վերաբերմունքն իսպառ չի վերացել, այլ առկա չէ կարիքավոր անձանց անհրաժեշտ խորհրդատվության տրամադրման կամ ուղղորդման արդյունավետ պրակտիկա, ինչն էլ իր հերթին բացասաբար է ազդում հանրային վստահության վրա և, իհարկե, չի նպաստում աղքատության մշակույթի հաղթահարմանը: Այս համատեքստում ուշադրության է արժանի այն, որ հիմնական սոցիալական ծառայություն հանդիսացող խորհրդատվական օգնությունը նվազեցնում է կարիքավոր ընտանիքների զրկանքների աճը, օգնում աղքատ մարդկանց սեփական ուժերով հաղթահարել ձևավորված կարծրատիպերը, բացառել սոցիալական մեկուսացվածությունը:

Ընտանիքների անապահովության գնահատման համակարգում տարիներ շարունակ դրսևորվող խնդիրներից է սոցիալական կամ ընտանեկան նպաստի իրավունքից զրկվելը՝ սոցիալական ապահովության տրամադրվող միջոցների անհամաչափ փոփոխությամբ պայմանավորված: Խնդիրը մասնավորապես դրսևորվել է 2020 թվականի ընթացքում: Բողոքների ընդհանուր ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ անապահովության համակարգում հաշվառված և նպաստառու ընտանիքի անդամների եկամուտների (շատ դեպքերում սոցիալական ապահովության միջոցների) չնչին փոփոխությունը հանգեցրել է նպաստի իրավունքից զրկվելուն, այսինքն՝ նպաստի գումարն իր նպատակին չի ծառայում:

Դեռևս 2019 թվականի հունվարից կենսաթոշակի, ծերության, հաշմանդամության և կերակրողին կորցնելու դեպքում նպաստների չափերի բարձրացման արդյունքում բազմաթիվ ընտանիքների ընտանեկան կամ սոցիալական նպաստի իրավունքի վրա ազդեցության ռիսկը բացառելու նպատակով, ՀՀ կառավարության 2019 թվականի հունվարի 17-ի 22-Ն որոշմամբ սահմանվել է, որ ընտանիքների անապահովության գնահատման համակարգում 2018 թվականի դեկտեմբերի դրությամբ հաշվառված անձի կենսաթոշակի, ծերության, հաշմանդամության և կերակրողին կորցնելու դեպքում նպաստների չափերը 2019 թվականի ընթացքում ընտանիքների անապահովության գնահատման ժամանակ ընտանիքի ամբողջական եկամտի կազմում հաշվի են առնվում 2018 թվականի դեկտեմբերի 31-ի դրությամբ հաշվարկված չափով: Ընդ որում, 2019թ. կենսաթոշակի նվազագույն չափը, ինչպես նաև ծերության, հաշմանդամության և կերակրողին կորցնելու դեպքում նպաստների չափերը սահմանվել են 25500 դրամ: Ըստ Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության հավաստման՝ 2020 թվականի հունվարի դրությամբ ընտանիքների անապահովության գնահատման համակարգում հաշվի է առնվել 2018թ. դեկտեմբերի 31-ի դրությամբ առկա կենսաթոշակների կամ ծերության, հաշմանդամության և կերակրողին կորցնելու դեպքում նպաստների չափերը: Կենսաթոշակների և նշված նպաստների չափի բարձրացման քաղաքականությունը շարունակվել է 2020 թվականին: Բարձրացվել են ոչ միայն նվազագույն կենսաթոշակի և նպաստի չափերը, այլ նաև ընդհանրապես կենսաթոշակների չափերը՝ միջինում 10 տոկոսի չափով: Բարձրացվել է նաև նվազագույն աշխատավարձի չափը: Ընտանիքների անապահովության գնահատման համակարգում հաշվառված ընտանիքների անդամների եկամուտների բարձրացված չափերի ամրագրումը բերելու էր այլ հավասար պայմաններում տվյալ ընտանիքի անապահովության միավորի իջեցման՝ կամ առանց ընտանիքի պայմանների էական փոփոխության նպաստի իրավունքի դադարեցման: Նախարարության տեղեկացմամբ՝ ըստ կատարված վերլուծությունների՝ արդյունքների՝ կենսաթոշակների, նպաստների, բարձրացված և կանխատեսվող բարձրացումներով, ինչպես նաև նվազագույն աշխատավարձի չափով պայմանավորված եկամուտներով շուրջ 11 հազար ընտանիք, իրենց շուրջ 45 հազար անդամներով, կկորցնեն նպաստի իրավունքը, ուստի հնարավոր սոցիալական լարվածությունը մեղմելու նպատակով ՀՀ կառավարության 2020 թվականի հունվարի 23-ի N 45-Ն որոշմամբ՝ 2020 թվականին ընտանեկան կամ սոցիալական նպաստ նշանակելու համար անապահովության սահմանային մեծության միավոր է սահմանվել 28.00 միավորը (2019 թվականի համար սահմանված 30.00-ի փոխարեն): Կենսաթոշակի բարձրացումով պայմանավորված՝ շուրջ 800 ընտանիք (ընդհանուր անդամների քանակը չի ներկայացվել) 2020 թվականին կորցրել է ընտանեկան կամ սոցիալական նպաստ ստանալու իրավունքը:

Հարկ է նշել, որ այստեղ ոչ միայն նպաստի իրավունքի դադարման խնդիրներ են առաջացել կենսաթոշակի կամ նպաստի չնչին բարձրացման պատճառով, այլ նաև շատ

դեպքերում կարիքավոր մարդիկ կամ ընտանիքները զրկվել են եռամսյակային հրատապ օգնության դիմում ներկայացնելու հնարավորությունից, քանի որ եռամսյակն արդեն սկսված է եղել:

Ներկայացված խնդրի օրինակներից մեկով 3-րդ խմբի հաշմանդամություն ունեցող անձը նպաստի իրավունքից զրկվել է հաշմանդամության նպաստը 1000 դրամով բարձրանալու պատճառով:

Այսպիսով, մի կողմից ողջունելի է ծերության, հաշմանդամության և կերակրողին կորցնելու դեպքում նպաստների և կենսաթոշակների չափերի բարձրացումը, մյուս կողմից էլ պետք է նկատի ունենալ, որ սոցիալական աջակցության նպաստների նման քաղաքականության որդեգրումը դրա հասցեականությունը չի բարձրացրել: Ինչպես նաև գործարկված փոփոխությունների արդյունքում, թեկուզ քիչ թվով, շահառուների տուժելը չի կարող դիտարկվել սոցիալական աջակցության քաղաքականության արդյունավետությունը բարձրացնելու, նպաստառու ընտանիքներում աղքատության վերարտադրությունը հաղթահարելու տեսանկյունից առավել բարենպաստ արդյունք: Ընտանիքները եկամտի չնչին բարձրացումով անհամաչափ զրկվել են ավելի մեծ չափի գումարից:

Դրանից բացի, նշված ընտանիքները կորոնավիրուսի տնտեսական հետևանքների չեզոքացման ՀՀ կառավարության 2020 թվականի ապրիլի 16-ի թիվ 557-Լ որոշմամբ հաստատված տասներեքերորդ միջոցառման շահառու ևս չեն ճանաչվել, քանի որ այդ միջոցառման շահառու են 2020 թվականի ապրիլ ամսվա դրությամբ ընտանեկան և սոցիալական նպաստների իրավունք ունեցող ընտանիքները: Սակայն Կառավարության վերը նշված որոշմամբ հաստատված այդ միջոցառման նպատակն է օժանդակել կորոնավիրուսի տարածման հետևանքով գոյացած դժվարությունների արդյունքում սոցիալական խնդիրների առջև կանգնած սոցիալապես անապահով ընտանիքներին: Փաստորեն, միջոցառման շահառուների դիտարկման ժամանակ ևս հաշվի չեն առնվել անապահովության համակարգում ընդգրկված, սակայն վերոնշյալ պատճառներով նպաստի իրավունքից զրկված ընտանիքները:

Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրվել են բողոքներ ընտանիքի հոր՝ Արցախի Հանրապետության բնակչության պետական ռեգիստրի հաշվառումից դուրս գալու անհնարինության պատճառով նաև ընտանիքների անապահովության համակարգում ընդգրկվելու անհնարինության վերաբերյալ: Գործող կառուցակարգերի պայմաններում անհնարին է լինում իրապես անապահով ընտանիքին ընդգրկել անապահովության համակարգում:

Օրինակ՝ բողոք ներկայացրած անձը տեղեկացրել է, որ ունի 5 անչափահաս երեխա: Ընտանիքը սոցիալապես անապահով է, չեն կարողանում հոգալ կենսաապահովման նվազագույն պայմանները: Մինչդեռ, ընտանիքը չի ստանում սոցիալական աջակցություն, քանի որ ամուսնուն նախկին բնակության վայրի՝ Արցախի բնակչության պետական ռեգիստրի

հաշվառումից հրաժարվում են հանել, որպեսզի հաշվառվի Հայաստանի բնակչության պետական ռեգիստրում: Խնդիրը կրում է համակարգային բնույթ:

Իրավական տեսանկյունից սոցիալական աջակցության մարմինների գործողություններն իրավաչափ են, քանի որ ընտանիքների անապահովության գնահատման համակարգում հաշվառվելու կարգի համաձայն՝ ընտանիքի կազմը որոշվում է ընտանիքի չափահաս անդամներից մեկի կողմից տրված հայտարարության և ՀՀ կառավարությանն առընթեր ՀՀ ոստիկանության բնակչության տեղական ռեգիստրը վարող տարածքային ստորաբաժանման կողմից տարածքային կենտրոնի՝ առցանց հարցման հիման վրա տրամադրած տեղեկատվության հիման վրա: Տեղեկատվության մեջ նշվում է ընտանիքի բնակչության վայրում (կացարանում)՝ բնակչության պետական ռեգիստրում հաշվառված անձանց մասին:

Սակայն պետք է հաշվի առնել, որ սոցիալական աջակցության ոլորտում իրականացվող քաղաքականության խնդիրն է կարիքավոր ընտանիքների գոյատևմանն աջակցելը: Ուստի, անհրաժեշտ է նման դեպքերի համար նախատեսել բացառություններ:

ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության տեղեկացմամբ՝ նոր կորոնավիրուսային համավարակով և ռազմական դրությամբ պայմանավորված՝ 2020 թվականի ընթացքում ընտանիքների անապահովության գնահատման համակարգում փոփոխություններ չեն կատարվել:

2020 թվականի նախաձեռնվել և ՀՀ կառավարության 2021 թվականի հունվարի 14-ի N 13-Ն որոշմամբ Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2019 թվականի հունվար 24-ի N 50-Ն որոշման մեջ կատարվել են փոփոխություններ:

Ուսումնասիրությունից պարզվել է, որ 2020 թվականի համեմատությամբ տարբերություններ են նախատեսվել սոցիալական աջակցության տարածքային գործակալությունների (բաժինների) սպասվող ֆինանսական աջակցության չափերի միջև: Օրինակ՝ 2020 թվականին ՀՀ Գեղարքունիքի մարզի սոցիալական աջակցության տարածքային մարմինն հատկացվել է 5,281,132,291.0 ՀՀ դրամ, մինչդեռ, 2021 թվականին՝ 5,169,106,147.7 ՀՀ դրամ:

Անապահովության միավորը 2021 թվականին սահմանվել է 2020 թվականի համար սահմանված չափով՝ հիմնվելով ՀՀ 2021 թվականի պետական բյուջեի նախագծի մշակման փուլում ընտանեկան և սոցիալական նպաստների ու հրատապ օգնության գծով ծախսերի և հաշվարկների հիմքում ընկած ենթադրությունների վրա: 2019 թվականի հունվարի 24-ի թիվ 50-Ն որոշման մեջ 2020 թվականին իրականացված փոփոխությունների արդյունքում 2020 թվականին ընտանեկան նպաստի և սոցիալական նպաստի համար ընտանիքների անապահովության սահմանային միավորի մեծությունը սահմանվել է 28.00: Ընտանեկան և սոցիալական նպաստի իրավունք տվող անապահովության սահմանային միավորը 2021 թվականին թողնվել է անփոփոխ:

Հարկ է նկատել, որ սահմանային միավորը 28.00 միավոր սահմանելու արդյունքում ընտանիքիների անապահովության գնահատման համակարգում ընդգրկված շահառուների

շրջանակն ընդլայնվել է: 2021 թվականին սահմանային միավորը նույնիսկ անփոփոխ թողնելու դեպքում կարելի է կանխատեսել, որ շահառուների շրջանակն առնվազն չի նվազի:

Ուստի, վերը նկարագրված գործոնները հաշվի առնելով՝ կարծիքի շրջանակներում ներկայացվել է, որ ըստ սոցիալական աջակցության տարածքային գործակալությունների (բաժինների)՝ 2021 թվականին ընտանեկան և սոցիալական նպաստների ու հրատապ օգնության վճարման համար ՀՀ պետական բյուջեից սպասվող ֆինանսական միջոցների չափը հիմնավորման կարիք ունի նաև ընտանիքների անապահովության սահմանային միավորն անփոփոխ թողնելու պարագայում:

Հարցի հիմնավորումն առանցքային է սոցիալական աջակցության տրամադրման հասցեականության տեսանկյունից: Այդ նպատակով մինչ փոփոխության ընդունումը պետք է հաշվի առնվեին ինչպես անապահովության գնահատման համակարգում հաշվառված անձանց մասին տեղեկությունները, այնպես էլ 2020 թվականին երկրում առկա և սպասվելիք մարտահրավերները: Մասնավորապես՝ նոր կորոնավիրուսի (COVID-19) համավարակով, Ռազմական դրությամբ ու պատերազմի հետևանքներով պայմանավորված սոցիալ-տնտեսական մի շարք գործոններ: Հակառակ դեպքում, կարող է չապահովվել ակնկալվող արդյունքը՝ ընտանեկան, սոցիալական նպաստների, հրատապ օգնությունների նշանակման և վճարման բնականոն ընթացքը:

Օրինակ, ՀՀ Գեղարքունիքի մարզում պետք է հաշվի առնել մի շարք գործոններ: Գաղտնիք չէ, որ մարզում շատ է արտագնա աշխատանքի մեկնողների քանակը և շատերն իրենց ապրուստը վաստակում են արտագնա աշխատանքի միջոցով: Արտագնա աշխատանքի մեկնող շատ քաղաքացիներ նոր կորոնավիրուսի (COVID-19) համավարակով պայմանավորված՝ 2020 թվականի ընթացքում հնարավորություն չեն ունեցել մեկնել արտագնա աշխատանքի: Արդյունքում, չի բացառվում ընտանիքների անապահովության ցուցանիշի փոփոխություն: Գեղարքունիքի մարզը տուժել է նաև 2020 թվականի սեպտեմբերի 27-ի Ադրբեջանի սանձազերծած պատերազմի հետևանքով: Շատ սոցիալական խնդիրներ ի հայտ են գալու նաև պատերազմական գործողությունների արդյունքում Վարդենիսի տարածաշրջանի հարակից Քարվաճառի շրջանն Ադրբեջանի վերահսկողության տակ անցնելու հետևանքով: Հայաստանն Արցախին կապող ռազմավարական նշանակության միջպետական ճանապարհը (Քարվաճառի ճանապարհը) անցնում է ՀՀ Գեղարքունիքի մարզով, որի արդյունքում առկա են նպաստավոր պայմաններ ձեռնարկատիրական գործունեության համար: Քարվաճառի հանձնման արդյունքում հիշյալ ճանապարհը կորցրել է իր նշանակությունը, ինչի պատճառով ժամանակի ընթացքում կարելի է կանխատեսել բազմաթիվ աշխատատեղերի կրճատում: Այդ նույն պատճառով կարելի է կանխատեսել նաև Վարդենիս քաղաքի գյուղատնտեսության և հանքարդյունաբերության ծանր վնասներ: Մասնավորապես՝ կորսվել են մեծ քանակությամբ արոտավայրեր, Սոթքի հանքավայրի հետագա շահագործման հարցն անորոշ է: Ըստ տեղեկությունների՝ Սոթքի հանքավայրում

Վարդենիսի տարածաշրջանից աշխատում է շուրջ 800 մարդ, իսկ Արարատի ոսկու կորզման ֆաբրիկայում՝ շուրջ 800 մարդ, որտեղ վերամշակվում է Սոթքի ոսկու հանքավայրից բերված հանքաքարը: Նշված մարտահրավերները նույնպես ազդելու են մարզերի բնակիչների սոցիալական վիճակի վրա:

Չի բացառվում նաև Արցախից տեղափոխված և Հայաստանում հաշվառված անձանց անապահովության գնահատման համակարգում շահառու դառնալու հանգամանքը: Նշվածը նույնպես լրացուցիչ սոցիալական պարտականություններ է առաջացնելու պետության համար:

Այսպիսով, կարելի է արձանագրել, որ ՀՀ կառավարության 2021 թվականի հունվարի 14-ի N 13-Ն որոշումն իր մեջ վատթարացնող դրույթներ է պարունակում, այն է՝ ՀՀ պետական բյուջեից ֆինանսական միջոցների հատկացումների նվազումը, որն անմիջականորեն ազդելու է բնակչության կարիքավոր մարդկանց վրա:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝

1. ներդնել արդյունավետ վերահսկողության մեխանիզմներ սոցիալական աջակցության մարմինների նկատմամբ՝ պատշաճ վարչարարություն իրականացնելու, վատ վերաբերմունքի բացառման, խորհրդարանական օգնության համընդգրկուն տրամադրման նպատակով,

2. բարձրացնել համակարգի հասցեականությունը և թափանցիկությունը՝ ներդնելով օրենսդրական և գործնական լիարժեք կառուցակարգեր,

3. վերանայել կառավարության որոշումներով սահմանված ընդհանրական և սոցիալական նպաստների ու հրատապ օգնության վճարման համար ՀՀ պետական բյուջեից նախատեսվող ֆինանսական միջոցների չափերը:

4.2 ԽՍՀՄ Խնայբանկի ՀԽՍՀ հանրապետական բանկում ներդրված դրամական ավանդի փոխհատուցում

2020 թվականի ընթացքում Պաշտպանին շարունակվել են հասցեագրվել բողոքներ ԽՍՀՄ Խնայբանկի ՀԽՍՀ հանրապետական բանկում ներդրված դրամական ավանդների փոխհատուցման հասցեականության վերաբերյալ:

2021 թվականի հունվարի 27-ին N 93-Ն որոշմամբ Կառավարությունը փոփոխություն է կատարել 2014 թվականի ապրիլի 23-ի N 460-Ն որոշման մեջ, որով ավանդների դիմաց փոխհատուցում ստանալու իրավունք տվող տարիքային շեմը բարձրացվել է և սահմանվել է նախկին ԽՍՀՄ Խնայբանկի ՀԽՍՀ հանրապետական բանկում մինչև 1993 թվականի հունիսի 10-ը ներդրած դրամական ավանդների դիմաց փոխհատուցման տրամադրումը մինչև 1938 թվականի դեկտեմբերի 31-ը ներառյալ ծնված մարդկանց 1936 թվականի փոխարեն:

Ավանդների փոխհատուցման հասցեականության հետ կապված բողոքներ Պաշտպանին հասցեագրվել են նաև 2020 թվականի ընթացքում:

Իհարկե ողջունելի է, որ ավանդների դիմաց փոխհատուցում ստանալու իրավունք տվող տարիքային շեմի փոփոխությամբ ավանդի դիմաց փոխհատուցում ստացող անձանց շրջանակն ընդլայնվել է նաև 2020 թվականին, սակայն հարկ է նկատել, որ նշված փոփոխությամբ շահառուների հասցեականության խնդիրը չի լուծվել:

Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրված բողոքների ուսումնասիրությունը վկայում է, որ ավանդների փոխհատուցման գործընթացն արդարացիորեն չի գոհացնում քաղաքացիներին: Մարդկանց դժգոհությունը պայմանավորված է նրանով, որ փոխհատուցման սահմանված հասցեատերերի շրջանակը նեղ է, իսկ ավանդների դիմաց փոխհատուցում ստանալու իրավունք տվող տարիքային շեմը՝ ցածր, արդյունքում՝ հնարավոր է լինի շահառուների մի շրջանակ, որոնք մահացած կլինեն առանց իրենց իրավունքն իրացնելու, առավել ևս՝ Նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակի պայմաններում. ԽՍՀՄ Խնայբանկի ՀԽՍՀ հանրապետական բանկում ներդրված ավանդի դիմաց փոխհատուցման իրավունք ունեցող անձինք գտնվում կորոնավիրուսային հիվանդության զարգացման բարձր ռիսկային խմբում:

Բացի դրանից՝ ավանդատուի փոխհատուցում ստանալու պահանջի իրավունքն անձի հետ անխզելիորեն կապված իրավունք է, այն չի կարող անցնել այլ անձի (բացառությամբ՝ զոհվածների ժառանգների), լինել գրավի առարկա, մտնել ժառանգության զանգվածի մեջ:

Ավանդների փոխհատուցման գործընթացի վերաբերյալ ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության դիրքորոշման համաձայն՝ «ՎՏԲ-Հայաստան բանկ» ՓԲԸ-ի ավանդատու քաղաքացիների նախկին ԽՍՀՄ Խնայբանկի ՀԽՍՀ հանրապետական բանկում մինչև 1993 թվականի հունիսի 10-ը ներդրված դրամական ավանդների դիմաց փոխհատուցման տրամադրման գործընթացը՝ որպես սոցիալական աջակցության ծրագիր, ՀՀ-ում սկսվել է 2006 թվականին: Ծրագրի իրականացման հենց սկզբից պետությունը որդեգրել է դրամական ավանդների դիմաց սոցիալապես խոցելի ավանդատուներին օգնության տրամադրելու քաղաքականությունը՝ ավանդների փոխհատուցման տրամադրման համար կիրառելով սոցիալական աջակցության հիմնական սկզբունքները, որոնք սահմանվում են «Սոցիալական աջակցության մասին» ՀՀ օրենքով:

Այսպիսով, ավանդների փոխհատուցման գործընթացում պետությունն ի սկզբանե նախատեսել է սոցիալապես խոցելի ավանդատուների սահմանափակ շրջանակ, ինչը չի բխում ծրագրի սոցիալական աջակցության սկզբունքներից:

Խնդիրներից մեկն էլ վերաբերում է ավանդների փոխհատուցման բարդ ընթացակարգին: Նախկին ԽՍՀՄ Խնայբանկի ՀԽՍՀ հանրապետական բանկում մինչև 1993 թվականի հունիսի 10-ը ներդրված դրամական ավանդների դիմաց փոխհատուցում ստանալու իրավունք ունեցող անձանց հաշվառման, հաշվառված տվյալների ճշտման, ճշտված ցուցակի ձևավորման և վճարումների իրականացման հետ կապված հարաբերությունները կարգավորվում են ՀՀ

կառավարության 2014 թվականի ապրիլի 23-ի N 460-Ն որոշմամբ (այսուհետ՝ Որոշում) հաստատված կարգով:

Որոշմամբ հաստատված կարգի համաձայն՝ լիազոր մարմինն ընդունում է դիմումները, իրականացնում դիմումում նշված տվյալների ճշգրտում, դիմումների հաշվառում, տեղեկատվական բազայի ներկայացում կենտրոնական տեղեկատվական բազան շահագործող կազմակերպություն, այնուհետև՝ Կազմակերպությունը տարածքային կենտրոններից առցանց ստացած տեղեկատվությունն ամփոփում և ներառում է կենտրոնական տեղեկատվական բազա, պարզում տվյալների մուտքագրման տեխնիկական սխալների առկայությունը, որոնց հիման վրա կազմում է ավանդատուների ճշտված ցուցակը և վիճահարույց տվյալներով ավանդատուների ցուցակը: Վիճահարույց տվյալներով ավանդատուների ցուցակը տրամադրվում է տարածքային կենտրոններին՝ համապատասխան ուղղումներ կատարելու և մինչև հաջորդ ամսվա 8-ը կազմակերպությանը վերադարձնելու համար: Կազմակերպությունը ճշտված ցուցակում ավանդատուի հաշվառման հերթական համարը որոշում է դիմումի օրվա դրությամբ՝ ըստ որոշակի առաջնահերթությունների: Ճշտված ցուցակում ընդգրկված ավանդատուի՝ Հայաստանի Հանրապետության նկատմամբ փոխհատուցում ստանալու գույքային իրավունքը համարվում է ծագած տարածքային կենտրոնների ղեկավարների կողմից ավանդատուի փոխհատուցման իրավունքի ճանաչման կարգադրությունը հաստատվելու օրվանից: Որից հետո՝ ավանդատուների փոխհատուցման վճարումներն իրականացվում են ամսական պարբերականությամբ՝ ըստ ավանդատուների հերթական համարի:

Նույն կարգի 20-րդ կետի համաձայն՝ ավանդատուի փոխհատուցում ստանալու պահանջի իրավունքը համարվում է անձի հետ անխզելիորեն կապված իրավունք, այն չի կարող անցնել այլ անձի, մտնել ժառանգության զանգվածի մեջ: Նույն կարգի 22-րդ կետի համաձայն՝ ավանդատուի՝ Հայաստանի Հանրապետության նկատմամբ փոխհատուցում ստանալու գույքային իրավունքը համարվում է դադարած կատարմամբ՝ վճարմամբ, կամ՝ ավանդատուի մահով:

Ինքնին հասկանալի է, որ ավանդների փոխհատուցումը բարդ և ժամանակատար գործընթաց է, Որոշմամբ նախատեսված չեն ավանդների փոխհատուցման հստակ միջանկյալ և վերջնական ժամկետներ, ինչը լրացուցիչ դժվարություն է ստեղծում ավանդների փոխհատուցման հարցում: Խոսքն այն իրավիճակների մասին է, երբ օրինակ՝ մարդը դիմել է սոցիալական աջակցության մարմին, սակայն մինչև ավանդի վճարումը (եթե ավանդը չի ներկայացվել վճարման) մահանում է. հաշվի առնելով ավանդների փոխհատուցման իրավունք ունեցող անձանց տարիքը՝ նշվածի հավանականությունը մեծ է: Տվյալ դեպքում ավանդատուի ավանդ ստանալու գույքային իրավունքը դադարում է:

Խնդիրը 2020 թվականի ընթացքում առավել ակնառու է եղել՝ պայմանավորված՝ նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակով: Համավարակի պատճառով փոխհատուցման

գործընթացն ավել է ձգձգվել, այդ մասին են վկայում Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրված բողոքները:

Այսպես, բողոքներից մեկով՝ նոր կորոնավիրուսային համավարակով (COVID-19) պայմանավորված՝ ՀՀ-ում հայտարարված արտակարգ դրության ժամանակահատվածում մարդը ԽՍՀՄ Խնայբանկում ներդրված դրամական ավանդի դիմաց փոխհատուցման հարցով դիմել է լիազոր մարմին՝ ներկայացնելով անհրաժեշտ փաստաթղթեր: Դիմողի պնդմամբ՝ փոխհատուցման վճարումը մի քանի ամիս շարունակ ձգձգվել է, իսկ իր առողջական վիճակն այդ ընթացքում վատթարացել է, և անձը մտավախություն ունի, որ չի հասցնի ստանալ ԽՍՀՄ Խնայբանկում ներդրած ավանդի դիմաց փոխհատուցում: Նշվածի կապակցությամբ Սոցիալական աջակցության տարածքային մարմնից նշել են, որ խնդիրը պայմանավորված է նոր կորոնավիրուսային համավարակով, ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունը ոչ բավարար ռեսուրսների պատճառով չի հասցնում անհրաժեշտ տեղեկանքները հաստատել և ուղարկել սոցիալական աջակցության տարածքային կենտրոններ:

Կոնկրետ դեպքով խնդիրը Պաշտպանի աջակցությամբ կարգավորվել է, կարճ ժամկետում իրականացվել է փոխհատուցման վճարումը, սակայն խնդիրը համակարգային առումով խնդրահարույց է:

Հաշվի առնելով նախկին ԽՍՀՄ խնայբանկի ՀԽՍՀ հանրապետական բանկում ներդրված ավանդների դիմաց փոխհատուցում ստանալու իրավունք ունեցող անձանց շրջանակը՝ (ներառյալ հիմնականում տարեց անձինք են) անհրաժեշտ է ավանդների փոխհատուցման գործընթացը պարզեցնել, սահմանել հնարավորինս կարճ ժամկետներ՝ սոցիալական աջակցության այդ իրավունքի պատշաճ իրացումն ապահովելու համար:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝

1. ընդլայնել նախկին ԽՍՀՄ խնայբանկի ՀԽՍՀ հանրապետական բանկում ներդրված ավանդների դիմաց փոխհատուցում ստանալու իրավունք ունեցող սուբյեկտային կազմի շրջանակը,

2. պարզեցնել ավանդների փոխհատուցման գործընթացը, սահմանել հնարավորինս կարճ ժամկետներ:

4.3 ԽՍՀՄ Խնայբանկից ձեռք բերված արժեթղթերի՝ փոխառության պարտատոմսերի, սերտիֆիկատների և գանձատնային պարտավորությունների փոխհատուցման խնդիր

2020 թվականի ընթացքում լուծում չի ստացել ԽՍՀՄ Խնայբանկից ձեռք բերված արժեթղթերի՝ փոխառության պարտատոմսերի, սերտիֆիկատների և գանձատնային

պարտավորությունների փոխհատուցման հարցը: Նշված խնդրին Պաշտպանն առավել մանրամասն անդրադարձ է կատարել նախորդ տարեկան հաղորդմամբ⁷⁵:

Խնդիրն այն է, որ գնված արժեթղթերի համար փոխհատուցում տրամադրվում է միայն այն դեպքում, եթե մինչև 1993 թվականի հունվարի 1-ն արժեթղթերը մարդիկ ձևակերպել են որպես ավանդ: Սակայն, կան քաղաքացիներ, ովքեր ԽՍՀՄ Խնայբանկից ձեռք բերած արժեթղթերը ժամանակին չեն ձևակերպել ավանդ, ինչպես նաև դրանք չեն փոխանակել այլ վճարային արժեթղթերով:

Այս առումով հարկ է նշել, որ գործող իրավական գործընթացներում չի ապահովվում գնված արժեթղթերի դիմաց հետագայում փոխհատուցում ստանալու մարդկանց իրավունքի իրացումը:

2020 թվականի ընթացքում փոխառության պարտատոմսերի, սերտիֆիկատների և գանձատնային պարտավորությունների դիմաց փոխհատուցման խնդրի լուծման ուղղությամբ ձեռնարկված քայլերի, ինչպես նաև ԽՍՀՄ Խնայբանկի ՀԽՍՀ հանրապետական բանկից ՀՀ քաղաքացիների ձեռք բերած փոխառության պարտատոմսերի, սերտիֆիկատների և գանձատնային պարտավորությունների դիմաց փոխհատուցման տրամադրման վերաբերյալ մասնագիտական եզրակացության առկայության առնչությամբ Մարդու իրավունքների պաշտպանը հարցում է ներկայացրել ՀՀ ֆինանսների նախարարություն: Մինչդեռ, ՀՀ ֆինանսների նախարարությունը նշված հարցադրումներին պատասխան չի տվել՝ պարզաբանելով, որ դրանք դուրս են իր գործունեության հիմնական ոլորտներից և վկայակոչել է նախկինում արտահայտած իր դիրքորոշումը:

Այսպիսով, ԽՍՀՄ Խնայբանկից ձեռք բերված արժեթղթերի՝ փոխառության պարտատոմսերի, սերտիֆիկատների և գանձատնային պարտավորությունների փոխհատուցման հարցը շարունակում է մնալ չլուծված: Դա չի բխում սոցիալական ապահովության ոլորտում պետության որդեգրած քաղաքականությունից:

Վերահաստատելով նախկինում արտահայտած դիրքորոշումը՝ Պաշտպանն արձանագրում է, որ անհրաժեշտ է՝ նախատեսել համապատասխան օրենսդրական կարգավորումներ արժեթղթերի դիմաց փոխհատուցումը տրամադրելու նպատակով:

4.4 Անօթևան մարդկանց կացարանով ապահովման և խնամքի կազմակերպման խնդիրներ

Անօթևանության պատճառները բազմաթիվ են՝ կացարանների պակասը կամ բացակայությունը, գործազրկությունն ու աղքատությունը, ինչպես նաև կյանքի դժվարին,

⁷⁵ Առավել մանրամասն տե՛ս 2019 թվականի ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին տարեկան հաղորդումը, էջեր 106-108:

երբեմն անհաղթահարելի իրավիճակները, որոնք ստեղծում են սոցիալական աջակցության անհրաժեշտություն: Պետք է նկատի ունենալ, որ անօթևան լինելը, իր հերթին, կարող է այս խնդիրներից շատերի լուծումն ավելի դժվարացնել:

Պետության սոցիալական քաղաքականությունը, ի թիվս այլնի, պետք է ուղղված լինի անօթևանության կանխարգելմանն ու այդպիսի կարգավիճակում հայտնված անձանց հասարակության մեջ ինտեգրելուն:

Այս ոլորտում մեր պետության սոցիալական քաղաքականությունը նույնպես ուղղված է որոշակի սոցիալական ծառայությունների միջոցով անօթևանության կանխարգելմանը և այդպիսի իրավիճակում հայտնված անձանց այդ վիճակից դուրս բերելուն: Խնդիրն այն է, թե ընտրված միջոցներն ու իրականացված գործողություններն ինչքանով են արդյունավետ և որքանով են բավարար ակնկալվող արդյունքին հասնելու համար:

ՀՀ Սահմանադրության 31-րդ հոդվածը սահմանում է, որ յուրաքանչյուր քաղաքացի ունի իր և իր ընտանիքի համար բավարար կենսամակարդակի, այդ թվում՝ բնակարանի, ինչպես նաև կենսապայմանների բարելավման իրավունք: Պետությունն անհրաժեշտ միջոցներ է ձեռնարկում այս իրավունքի իրականացման համար:

Ի ապահովում վերոգրյալ սահմանադրական նորմի՝ «Սոցիալական աջակցության մասին» ՀՀ օրենքի 4-րդ հոդվածը սահմանում է, որ սոցիալական ծառայությունները ՀՀ օրենսդրությանը համապատասխան իրականացվող միջոցառումներ են, որոնք, ի թիվս այլնի, ուղղված են կյանքի դժվարին իրավիճակում հայտնվելու կանխարգելմանը և (կամ) կյանքի դժվարին իրավիճակում հայտնված անձին (ընտանիքին, սոցիալական այլ խմբին) այդ վիճակից դուրս բերելուն:

Նույն օրենքի 12-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 2-րդ կետը սահմանում է նաև, որ որոշակի բնակության վայր չունեցող անձին տրամադրվում է կացարան՝ որպես ժամանակավոր օթևան, մինչև 90 օր տևողությամբ: Որոշակի բնակության վայր չունեցող անձին՝ որպես ժամանակավոր օթևան՝ կացարան և այլ սոցիալական ծառայություններ տրամադրելու կարգն ու պայմանները սահմանում է Հայաստանի Հանրապետության կառավարությունը 2015 թվականի սեպտեմբերի 10-ի N 1069-Ն որոշմամբ (այսուհետ՝ Որոշում):

Որոշման իմաստով՝ որոշակի բնակության վայր չունեցող կամ անօթևան է համարվում հատուկ սոցիալական կարիքներ ունեցող անձը, ով չունի բնակարան կամ ընտանիքում առկա միջանձնային անառողջ հարաբերությունների հետևանքով առաջացած անհաղթահարելի խոչընդոտների պատճառով ի վիճակի չէ ապրել սեփական բնակարանում կամ ձեռք բերել բնակարան, ով սոցիալապես ու հոգեբանորեն մեկուսացված է և կարիք ունի ապաստարանի ու սոցիալական աջակցության:

Մեր երկրում անօթևան մարդկանց ժամանակավոր կացարանով ապահովում Հայաստանում իրականացնում է հայ-դանիական «Հանս Քրիստիան Կոֆոեդ» բարեգործական հիմնադրամի Վարդաշենում գտնվող անօթևանների ժամանակավոր կացարանը: Այն, ըստ

էութեան, հրատապ սոցիալական աջակցություն է ցուցաբերում կյանքի դժվարին իրավիճակում հայտնված անօթևան մարդկանց՝ նրանց տրամադրելով ժամանակավոր կացարան, բժշկական օգնություն և սպասարկում, սոցիալ-հոգեբանական և իրավաբանական խորհրդատվություն, երկուանգամյա սնունդ, անհրաժեշտ հագուստ, կոշիկ, անձնական հիգիենայի և այլ պարագաներ:

Ըստ ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության տրամադրած տեղեկության՝ 2020 թվականի ընթացքում կացարանի ապահովման և խնամքի կազմակերպման համար «Հանս Քրիստիան Կոֆոեդ» բարեգործական հիմնադրամի անօթևանների ժամանակավոր կացարան է դիմել 210 անօթևան անձ:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի նախորդ տարեկան հաղորդման շրջանակներում անդրադարձ է կատարվել կացարանի գործունեությանն ու ծառայությունների մատուցմանը, ինչպես նաև 2019 թվականի դեկտեմբեր ամսին Մարդու իրավունքների պաշտպանի ներկայացուցիչների՝ կացարան իրականացրած այցին, այցի ընթացքում արձանագրված խնդիրներին:

Նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակով պայմանավորված՝ 2020 թվականին մշտադիտարկման այց չի իրականացվել անօթևանների կացարան, սակայն մոնիթորինգն ամեն դեպքում իրականացվել է՝ կրելով փաստաթղթային բնույթ:

Բացի այդ, իրականացված այցի կապակցությամբ 2020 թվականի օգոստոսի 11-ին ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի ներկայացուցիչների, ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության և «Հանս Քրիստիան Կոֆոեդ» բարեգործական հիմնադրամի ներկայացուցիչների մասնակցությամբ տեղի է ունեցել առցանց քննարկում, որի ժամանակ ձեռք է բերվել պայմանավորվածություն Պաշտպանի աշխատակազմ ներկայացնել անօթևանների ժամանակավոր կացարան չհայտարարված այցի արդյունքում հայտնաբերված թերությունների և բացթողումների ուղղությամբ կատարված աշխատանքների, իսկ որոշ արձանագրված խնդիրների մասով՝ պարզաբանումների վերաբերյալ տեղեկություն:

Հարկ է նշել, որ այցի ընթացքում արձանագրված խնդիրների մի մասն ստացել է լուծում, իսկ Պաշտպանի ներկայացուցիչների կողմից արձանագրված որոշ խնդիրների առկայությունը կացարանի ղեկավար կազմը չի ընդունել: Այնուամենայնիվ, Պաշտպանն անհրաժեշտ է համարում հատուկ ընդգծել, որ արձանագրված օբյեկտիվ խնդիրներն ու դրանց լուծման առաջարկները բացառապես ուղղված են կացարանում բնակվող անձանց իրավունքների երաշխավորմանը, դրանց նպատակը կացարանի գործունեությունը լավագույնս կազմակերպելը և առկա իրավիճակը բարելավելն է:

Որպես լուծում ստացած հարց՝ Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարի 2019 թվականի հոկտեմբերի 23-ի N 140-Ն հրամանով հաստատվել է համակարգի հաստատություններում խնամվողների նկատմամբ կամ նրանց միջև բռնության կասկածելի դեպքերի, նրանց ստացած վնասվածքների հայտնաբերման, իրազեկման ընթացակարգը և

ստացած վնասվածքների գրանցամատյանի ձևը: Հրամանն ի կատարումն ուղարկվել է բոլոր հաստատություններին, այդ թվում՝ Հիմնադրամին:

Ինչպես նշվեց, «Սոցիալական աջակցության մասին» ՀՀ օրենքի կարգավորումների համաձայն՝ որոշակի բնակության վայր չունեցող անձին տրամադրվում է կացարան՝ որպես ժամանակավոր օթևան, մինչև 90 օր տևողությամբ: «Հանս Քրիստիան Կոֆոեդ» բարեգործական հիմնադրամի անօթևանների ժամանակավոր կացարանում նույնպես այդ ժամկետը սահմանվել է 90 օր՝ օրենքի դրույթներին համապատասխան: Այնուամենայնիվ, հարկ է նկատել, որ անօթևանների կացարանում շահառուներից շատերը բնակվում են 90 օրից ավելի (դա արձանագրվել է իրականացված այցի ընթացքում), իսկ ոմանք այնտեղ բնակվում են տարիներ շարունակ: Այս դեպքում օրենսդրական պահանջն ապահովելու նպատակով իրականացվում է «դուրս գրում կրկին ընդունում» ֆորմալ փաստաթղթաշրջանառություն:

Բարձրացված խնդրի կապակցությամբ անօթևանների կացարանից նշել են, որ ժամանակավոր կացարան տրամադրելու և շահառուի հետ կնքվող վերասոցիալականացման պայմանագրով նախատեսված աշխատանքները կատարելու համար սահմանված 90 օր տևողությամբ ժամկետը բավարար չէ անօթևանի կարգավիճակի գնահատման և սոցիալականացման աշխատանքի համար: Ուստի, քննարկման է ենթակա՝ ըստ շահառուի կարիքների գնահատման՝ անհատական ժամկետների կիրառման համակարգի ներդրման հարցը:

Հասկանալի է, որ ձևավորված պրակտիկան ունի մարդասիրական հիմնավորումներ: Ընդունելի է նաև այն, որ, ըստ անօթևանների կացարանից ստացված դիրքորոշման, 90 օր տևողությամբ ժամկետը բավարար չէ անօթևանի կարգավիճակի գնահատման և սոցիալականացման աշխատանքի համար: Սակայն պետք է հաշվի առնել, որ ՀՀ օրենսդրությամբ նախատեսված ընդհանուր ժամկետը, ըստ էության, ինքնանպատակ չէ, քանի որ ի վերջո այդպիսով պետք է ապահովվի միջազգային չափորոշիչներով և ՀՀ Սահմանադրությամբ ամրագրված նպատակը, այն է՝ անօթևանության կանխարգելում և այդպիսի իրավիճակում հայտնված անձանց վիճակի հաղթահարում: Այլ խնդիր է օրենսդրորեն ամրագրված ժամկետը և դրա երկարաձգման հնարավորության քննարկումը: Ժամկետային փոփոխությունն էլ իր հերթին պետք է ուղղված լինի ոչ թե օրենսդրական առավելագույն ժամկետը պարզապես անհատականով փոխարինելուն, այլ որոշակի չափանիշների հաշվառմամբ՝ օրենսդրական ընդհանուր ժամկետը երկարաձգելուն, և դրա հետ մեկտեղ, բացառիկ դեպքերում անհատական մոտեցում ցուցաբերելու հստակ կառուցակարգեր ներդնելուն:

Օրենքով ամրագրված ողջամիտ ժամկետում անօթևանների համար նախատեսված ժամանակավոր կացարանը պետք է անհատական սոցիալական ծառայությունների⁷⁶ միջոցով

⁷⁶ «Սոցիալական աջակցության մասին» ՀՀ օրենքի իմաստով անհատական սոցիալական ծրագիրը սոցիալական դեպքի վարման արդյունքներով կազմված ծրագիր, որում ներառվում են սոցիալական աջակցություն

կոնկրետ և արդյունավետ միջոցներ ձեռնարկի անօթևանության խնդիրը լուծելու համար: Այդ ծառայություններն իրենց բնույթով կարող են լինել սոցիալ-հոգեբանական, սոցիալ-մանկավարժական, սոցիալ-աշխատանքային և այլն: Կարևորն այստեղ այն է, որ իրականացված աշխատանքները հասցնեն ցանկալի արդյունքի:

2020 թվականին Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրված բողոքներով և իրականացված մշտադիտարկման արդյունքում արձանագրվել են մի շարք այլ խնդիրներ ևս:

Մասնավորապես, Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրված բողոքները վկայում են, որ անօթևանության խնդիրն արագ արձագանքելը Հայաստանում լրջագույն խնդիր է: Տարեցտարի նշված խնդիրն առավել է խորացնում անօթևանության աճի վտանգավոր միտումը: Խնդրի լուծման ուղղությամբ Պաշտպանի աշխատակազմում ձեռնարկվել է որոշակի քայլեր. խնդրի ներկայացում ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությանը, սոցիալական աջակցության տարածքային մարմիններին, հասարակական կազմակերպություններին, անհրաժեշտության դեպքում՝ անօթևանի տեղափոխում հիվանդանոց: Այս գործընթացը չի իրականացվում անհետաձգելի և օպերատիվ կերպով, այն ժամանակատար է, քանի որ չեն գործում արդյունավետ մեխանիզմներ:

Բողոքներն ու ահազանգերը վկայում են, որ մարդը խնդիրը բարձրաձայնելուց հետո շարունակում է մի քանի օր շարունակ ապրել դրսում, կամ երբեմն էլ բժշկական հաստատությունն է ստիպված լինում իրականացնել խնամքի ծառայություն մինչև կացարանում տեղավորվելը:

Սկսած 2020 թվականի 1-ին եռամսյակից կյանքի դժվարին իրավիճակում հայտնված, անօթևան մարդկանց կացարանով ապահովելն ավելի է բարդացել՝ պայմանավորված նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակով: Անօթևան անձը կացարանում տեղավորվում է կորոնավիրուսի բացասական արդյունքով թեստի առկայությամբ: Նշվածը, իհարկե, հասկանալի է կացարաններում բնակվող մյուս անձանց կյանքի և առողջության պահպանման և վարակի չտարածման տեսանկյունից: Մինչդեռ, խնդիրն այս գործընթացը կազմակերպելուն զուգընթաց անօթևանին անհրաժեշտ ծառայությունը տրամադրելու համար գործուն մեխանիզմների բացակայությունն է:

Ինչպես նշվեց, մեր երկրում անօթևան մարդկանց ժամանակավոր կացարանով ապահովում Հայաստանում իրականացնում է հայ-դանիական «Հանս Քրիստիան Կոֆոեդ» բարեգործական հիմնադրամի Վարդաշենում գտնվող անօթևանների ժամանակավոր կացարանը: Այդ կացարանում անօթևանների տեղավորման հարցում արձանագրվել են որոշակի խնդիրներ: Օրինակ՝ անօթևանը չի ընդունվել հաստատություն լրակազմը լրացած լինելու պատճառով:

ստացողի սոցիալական կարիքները, դրանց համարժեք սոցիալական ծառայությունների տեսակներն իրենց տրամադրման ժամկետով, ակնկալվող արդյունքով, ինչպես նաև սոցիալական դեպքի շարունակական հսկողության ժամանակացույցը:

Բացի այդ, անօթևանների կացարանում չեն ընդունվում հոգեկան առողջության խնդիրներով, տուբերկուլոզով, մաշկային և վարակիչ այլ հիվանդություններով անօթևանները, ինչը նշանակում է, որ այս դեպքերում էլ խնդիրը մնում է անլուծելի: Նշվածին առավել մանրամասն անդրադարձ կատարվել է «Տարեցների իրավունքներ» վերտառությամբ բաժնում:

ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարի 2019 թվականի հունիսի 5-ի թիվ 71-Ա հրամանով հաստատվել է «Սոցիալական շտապ օգնության համակարգի ձևավորման ծրագիրը»: Համաձայն այդ ծրագրի՝ սոցիալական շտապ օգնության համակարգը ձևավորվում է ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության նախաձեռնությամբ՝ միջազգային կառույցների, հասարակական սեկտորում գործառնող ակտիվ, ինչպես նաև մասնավոր սեկտորի այլ կազմակերպությունների հետ համագործակցության պայմաններում, որի նպատակն արագ արձագանքն է արտակարգ՝ կյանքին և առողջությանը վտանգ սպառնացող իրավիճակներում հայտնված, անհետաձգելի օգնության կարիք ունեցող անձանց սոցիալական խնդիրների լուծման հարցում: Դրա շրջանակներում տրամադրվում են հիմնական սոցիալական ծառայություններ, այդ թվում՝ կացարանով ապահովում:

Նշված իրավական ակտի գործողության պայմաններում և այդ ակտով սահմանված կարգով ու նպատակով դրսում հայտնված մարդկանց կացարանի տրամադրումը գրեթե չի իրականացվում, այդ մասին են վկայում Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրած բողոքներն ու ահազանգերը: Ավելին, ըստ Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության՝ ՀՀ-ում բնակվող անհետաձգելի օգնության կարիք ունեցող անձանց սոցիալական խնդիրների լուծման նպատակով 2020 թվականի հունվարի 30-ին «Հանս Քրիստիան Կոֆոդ» բարեգործական հիմնադրամի հետ նախարարությունը կնքել է «Պետության կողմից դրամաշնորհի ձևով կազմակերպությանը տրամադրվող ֆինանսական աջակցության գումարների օգտագործման մասին» պայմանագիր, սակայն, փոխադարձ համաձայնությամբ, 01.05.2020 թվականից պայմանագրային հարաբերությունները երկկողմանի դադարեցվել են և փաստացի ծախսի ու ֆինանսավորման տարբերությունը հետ է վերադարձվել ՀՀ պետական բյուջե: Նախարարությունը ռազմական գործողությունների օրերին նախաձեռնել է ԱՀ քաղաքացիների հրատապ կարիքների արագ գնահատման մեթոդաբանության մշակումը և գործիքի կիրառման էլեկտրոնային համակարգի ստեղծումը: Էլեկտրոնային համակարգը գործարկվել է 2020 թվականի դեկտեմբեր ամսին:

Այս պայմաններում հարց է առաջանում, թե սոցիալական աջակցության «շրապ օգնության» ծառայություն ներդնելուն զուգընթաց ինչու կյանքի չի կոչվում դրա նպատակը և գործուն մեխանիզմներ չեն ստեղծվում և գործարկվում խնդիրը վերջնականապես լուծելու համար:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝

1. վերանայել ժամանակավոր կացարանի տրամադրման 90 օրյա ժամկետը՝ հաշվի առնելով սոցիալական ծառայությունների տրամադրման միջոցով անօթևան մարդկանց այդ իրավիճակից դուրս բերելուն ուղղված գործընթացի իրական նպատակը:

2. ստեղծել բաշխիչ կառույց (ժամանակավոր կայան)՝ նախատեսելով մինչ անհրաժեշտ փաստաթղթերի ձեռք բերումը ընդունել բոլոր անօթևաններին՝ անկախ կարգավիճակից, այնուհետև՝ ըստ կարիքի և սահմանված չափորոշիչների, այդ մարկանց տեղավորել համապատասխան հաստատություններում:

5. Սոցիալ-տնտեսական իրավունքների ապահովումը նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակով պայմանավորված՝ Հայաստանում հայտարարված արտակարգ դրության պայմաններում

2020 թվականը մարդու իրավունքների տեսանկյունից լուրջ մարտահրավերների առաջ կանգնեցրեց ամբողջ աշխարհը: Պատճառը, թերևս, ամբողջ աշխարհում տարածված նախկինում մարդկությանն անհայտ և անկանխատեսելի արագ տեմպերով զարգացող հիվանդությունն էր՝ նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակը: Համավարակի տարածումը և դրա հետ կապված կարանտինային միջոցառումները լրջագույն խնդիրներ առաջացրին բոլոր պետությունների համար: Դրանից անմասն չմնաց նաև Հայաստանը: Համավարակը հասկանալիորեն բացասական հետևանքներ ունեցավ նաև մեր պետության վրա:

Այն պահից, երբ ՀՀ կառավարության 2020 թվականի մարտի 16-ի N 298-Ն որոշմամբ Հանրապետությունում հայտարարվեց արտակարգ դրություն և դրա հիման վրա կիրառվեցին սահմանափակումներ, Պաշտպանի առաջնահերթ ուշադրության առարկա դարձան մարդկանց իրավունքների և ազատությունների ապահովման հարցերը:

Ակնհայտ է, որ նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակը հասկանալիորեն փոխեց պետության առաջնահերթությունները, և առաջնահերթ իրավաչափ նպատակ դարձավ հանրային առողջության պաշտպանությունը: Դրա հետ միասին, պետությունը ձեռք բերեց պարտավորություն ձեռնարկելու այնպիսի միջոցներ, որոնք նվազագույն սահմանափակումներով կապահովեն իրավաչափ նպատակին հասնելը:

Ստեղծված իրավիճակում սահմանափակումներն առաջնահերթ ազդեցություն ունեցան մարդկանց սոցիալ-տնտեսական իրավունքների վրա:

5.1 Սոցիալական ապահովության ոլորտում նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակի հետ կապված խնդիրներ

Արտակարգ դրության ժամանակահատվածում արձանագրված սոցիալական ապահովության վրա ազդող թերևս ամենաակնառու խնդիրը կապված էր մարդկանց

եկամուտների և կենսական կարիքների բավարարման հետ: Սոցիալական ապահովության միջոց և միաժամանակ որպես եկամուտ՝ կենսաթոշակ ստանալն առանձնանում է, քանի որ այն որպես սեփականություն պետք է ունենա առավելագույն պաշտպանվածություն:

2020 թվականին Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրվել են բողոքներ այն մասին, որ արտերկրում գտնվող մարդիկ նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակով պայմանավորված՝ անկանխիկ եղանակով կենսաթոշակի վճարումը շարունակելու համար չեն կարողանում տարեկան մեկ անգամ բանկ այցելել և որ (կամ) լիազորագրի ժամկետն ավարտվելու պատճառով կենսաթոշակի վճարումը դադարեցվել է:

Խնդրին 2020 թվականի ընթացքում բախվել են Հայաստանից դուրս գտնվող ՀՀ այն կենսաթոշակառուները, ովքեր յուրաքանչյուր տարի բանկ այցելելու և կենսաթոշակի վճարումը շարունակելու նպատակով ժամանել են ՀՀ, սակայն նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակով պայմանավորված՝ այդ հնարավորությունը չեն ունեցել:

Ըստ Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության՝ 2020 թվականի ընթացքում բանկ չներկայանալու հիմքով դադարեցվել և վճարումը չի վերականգնվել 12684 կենսաթոշակառուի կենսաթոշակ:

Հասկանալի է, որ աշխարհում նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակի տարածման դեպքերով պայմանավորված՝ 2020 թվականին կենսաթոշակառուները չեն ժամանել Հայաստան՝ ծանր հիվանդության զարգացման բարձր ռիսկային խմբին պատկանելու պատճառով: Վերջիններիս կենսաթոշակի վճարումը մի դեպքում դադարել(ում) է վերջին անգամ բանկ ներկայանալու ամսվան հաջորդող տասներկուերորդ ամսվա վերջին աշխատանքային օրը բանկ չներկայանալու, մեկ այլ դեպքում՝ լիազորագրի ժամկետն ավարտվելու հիմնավորմամբ:

Անկանխիկ եղանակով կենսաթոշակի վճարումը շարունակելու համար տարեկան մեկ անգամ բանկ այցելել չկարողանալու խնդիրը լուծելու նպատակով ընդունվել է ՀՀ պարետի N Ց/32-2020 ցուցումը, որի 1-ին կետի համաձայն՝ ղեկավարվելով «Հայաստանի Հանրապետությունում արտակարգ դրություն հայտարարելու մասին» Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2020թ.մարտի 16-ի N 298-Ն որոշմամբ՝ բանկ ներկայանալու ժամկետը 2020 թվականի մարտ և ապրիլ ամիսներին լրանալու դեպքում 2020 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ Հայաստանի Հանրապետությունում գտնվող կենսաթոշակառուի (նպաստառուի) համար այդ ժամկետը սահմանվել է 2020 թվականի մայիսի 27-ը:

Նույն ցուցումի 2-րդ կետի համաձայն՝ կենսաթոշակ, խնամքի, երեխայի ծննդյան միանվագ և չաշխատող անձի մայրության նպաստ նշանակելու, կենսաթոշակ և խնամքի նպաստ ստանալու իրավունքը վերականգնելու, վճարելը վերսկսելու (չվճարված կենսաթոշակը կամ խնամքի նպաստը վճարելու), կենսաթոշակ և խնամքի նպաստը լիազորագրով վճարելու, կենսաթոշակը վերահաշվարկելու, տեսակը փոխելու դիմումը ներկայացնելու ժամկետը 2020

թվականի մարտ և ապրիլ ամիսներին լրանալու դեպքում այդ դիմումը ներկայացնելու ժամկետը սահմանվել է 2020 թվականի մայիսի 27-ը: Հետագայում, ընդունվել է նաև ՀՀ պարետի N Ց/127-2020 ցուցումը, որի 1-ին կետի համաձայն՝ կենսաթոշակի իրավունքի իրացման ժամկետները կենսաթոշակառուների համար 2020 թվականի մարտ, ապրիլ, մայիս, հունիս, հուլիս և օգոստոս ամիսներին լրանալու դեպքում ՀՀ պարետի N Ց/32-2020 ցուցմամբ նախատեսված ժամկետը երկարաձգվել է մինչև 2020 թվականի սեպտեմբերի 1-ը:

Ընդ որում, հարկ է նկատել, որ ՀՀ պարետի N Ց/32-2020 ցուցումի 1-ին կետը վերաբերել է միայն Հայաստանի Հանրապետությունում գտնվող կենսաթոշակառուներին (նպաստառուներին), իսկ 2-րդ կետով սահմանված դրույթները վերաբերել են բոլոր կենսաթոշակառուներին, այդ թվում նաև արտերկրում գտնվող:

Նշված դրույթներով սահմանված սոցիալական ապահովության իրավունքի իրացում չի ապահովվել: Կենսաթոշակային օրենսդրության դրույթները կենսաթոշակի վճարումը դադարեցնելու կապակցությամբ գործել են առանց բացառության: Մինչդեռ, գործնականում մինչ կենսաթոշակի վճարման դադարեցումն արտերկրում գտնվող կենսաթոշակառուները ՀՀ պարետի N Ց/32-2020 ցուցումի 2-րդ կետով նախատեսված դրույթների շրջանակներում դեռ որոշակի ժամանակահատված հնարավորություն են ունեցել կենսաթոշակի վճարումը երկարացնելու և ապրուստի միջոցներից չզրկվելու:

Սակայն, բողոքների ուսումնասիրությունները, ինչպես նաև դադարեցված և վճարումը չվերականգնված կենսաթոշակառուների կենսաթոշակի գործերի քանակի վերաբերյալ Նախարարության ներկայացրած տվյալները թույլ են տալիս եզրակացնել, որ վերը նշված հնարավորությունից կենսաթոշակառուների զգալի մասը չի օգտվել:

Պատճառն այդ հնարավորությունների և մեխանիզմների մասին կենսաթոշակառուներին պատշաճ կամ ընդհանրապես չիրազեկելն է: Այն դեպքում, երբ Հայաստանում գտնվող կենսաթոշակառուները հնարավորություն են ստացել համապատասխան կարգավորումների պայմաններում ստանալ կենսաթոշակ և դրանով հոգալ ապրուստը, արտերկրի կենսաթոշակառուներին, բացի այն, որ չի տրվել այդ հնարավորությունը, դրա հետ միաժամանակ չի ապահովվել ստեղծված հնարավորությունների իրացումը: Օրինակ՝ արտերկրի կենսաթոշակառուները հնարավորություն են ունեցել կենսաթոշակի վճարման եղանակը փոխելու դիմում ներկայացնել կենսաթոշակային մարմնին և նոտարի վավերացրած լիազորագրով լիազորել (մինչև 2020 թվականի սեպտեմբերի 1-ը) Հայաստանում գտնվող իրենց նախընտրած անձին կենսաթոշակն ստանալու համար:

Վերը նշվածի հետևանքով արտերկրում գտնվող կենսաթոշակառուների կենսաթոշակի ստացման շարունակականությունն ու անընդհատությունը համավարակի պայմաններում անգամ չի ապահովվել և գործել է ՀՀ պարետի ցուցման դրույթների կիրառման ոչ միասնական պրակտիկա:

Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության աշխատակիցների՝ քաղաքացիներին ներկայացրած ոչ միասնական խորհրդատվության և իրարամերժ դիրքորոշումների վերաբերյալ վկայում են նաև Պաշտպանի աշխատակազմ ստացված բողոքներն ու ահազանգերն ինչպես անձամբ արտերկրում գտնվող կենսաթոշակառուներից, այնպես էլ Հայաստանում գտնվող նրանց ազգականներից:

Այսպես, Պաշտպանին հասցեագրած բողոքներից մեկով ամուսինները տեղեկացրել են, որ գտնվում են Ամերիկայի միացյալ Նահանգներում, կենսաթոշակն ստանում են բանկի միջոցով՝ անկանխիկ եղանակով: Կենսաթոշակի վճարումը դադարել է վերջին անգամ բանկ ներկայանալու ամսվան հաջորդող տասներկուերորդ ամսվա (2020թ. ապրիլ և հունիս ամիսներին) վերջին աշխատանքային օրը բանկ չներկայանալու պատճառով: Վերջիններիս Հայաստան չգալը պայմանավորված է եղել աշխարհում նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) հիվանդության տարածման դեպքերով:

Մեկ այլ դեպքում Ռուսաստանի Դաշնությունում գտնվող ՀՀ քաղաքացի կենսաթոշակառու տեղեկացրել է, որ 2019 թվականի հունիս ամսից մինչև 2020 թվականի հունիս ամիսը ներառյալ կենսաթոշակը վճարվել է իր ներկայացուցչին՝ լիազորագրի հիման վրա: Կենսաթոշակի վճարումը դադարել է լիազորագրի ժամկետն ավարտվելու պատճառով: Հաշվի առնելով նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակը, ինչպես նաև ծանր հիվանդության զարգացման բարձր ռիսկային խմբում պատկանելու փաստը՝ հնարավորություն չի ունեցել գալ Հայաստան: Դիմողի պնդմամբ՝ Կառավարությունը չի ապահովել իր պոզիտիվ պարտականություններն արտերկրում գտնվող կենսաթոշակառուների նկատմամբ, ցուցաբերել է տարբերակված մոտեցում Հայաստանում գտնվող կենսաթոշակառուների համեմատ, այն դեպքում, երբ Հայաստան գալու հնարավորություն չի եղել, ինչպես նաև ընդհանուր սկզբունքի ուժով կենսաթոշակի սեփականություն լինելը հավասարապես վերաբերում է ինչպես Հայաստանում, այնպես էլ արտերկրում գտնվող կենսաթոշակառուներին⁷⁷: Այսպիսով, դիմողների պնդմամբ՝ պետությունը չի սահմանել նույնիսկ լրացուցիչ մեխանիզմներ արտերկրում իր քաղաքացիների կենսաթոշակի իրավունքի իրացումն ապահովելու համար կամ կազմակերպել լայն իրազեկում ապահովող միջոցառումներ (օրինակ՝ դեսպանատների կամ հյուպատոսարանների միջոցով):

Ներկայացված բոլոր դեպքերով կենսաթոշակի վճարումները սահմանված կարգով դադարեցվել են, իսկ վերսկսման հնարավորությունը կենսաթոշակային մարմինը մերժել է: Հարկ է նշել, որ արտերկրում գտնվող այն կենսաթոշակառուները, ովքեր այդ ընթացքում դիմել են Մարդու իրավունքների պաշտպանին, վերոնշյալ դրույթների վերաբերյալ ստացել են անհրաժեշտ խորհրդատվություն: Սակայն, քանի որ արտերկրում գտնվող կենսաթոշակառուների քանակը մեծ է, նրանց մեծ մասը պատշաճ իրազեկված չլինելու

⁷⁷ Այս մասին առավել մանրամասն անդրադարձ է կատարվել սույն զեկույցի «ՀՀ տարածքից դուրս գտնվող ՀՀ քաղաքացիների կենսաթոշակի վճարումը» վերտառությամբ պարագրաֆում:

հետևանքով չեն կարողացել իրացնել իրենց իրավունքները: Իրավակիրառ պրակտիկայի վերաբերյալ ամենօրյա, օպերատիվ կարգով քննարկումներ իրականացնելու, թիրախային լսարանի լայն իրազեկում երաշխավորելու նպատակ հետապնդող Պաշտպանի աշխատակազմի նախաձեռնություններին նախարարությունը պատշաճ չի արձագանքել, որոշ դեպքերում նաև անտեսել է:

Ավելի ուշ, արտերկրում գտնվող կենսաթոշակառուների կենսաթոշակի վճարմանն առնչվող խնդիրների ամբողջական լուծման նպատակով, ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունը մշակել և շրջանառության մեջ է դրել «Պետական կենսաթոշակների մասին» օրենքում լրացում կատարելու մասին» օրենքի նախագիծը, որով նախատեսվել է, որ արտերկրում գտնվող և համավարակի պատճառով Հայաստան վերադառնալու հնարավորություն չունեցող կենսաթոշակառուները, մինչև 2021 թվականի մարտի 31-ը Հայաստանի Հանրապետություն վերադառնալու դեպքում, ամբողջությամբ կստանան կորոնավիրուսի հետևանքով չվճարված կենսաթոշակի գումարները:

Նախագիծը կարծիքի է ուղարկվել Մարդու իրավունքների պաշտպանին և Պաշտպանի կողմից ներկայացվել են անհրաժեշտ դիտարկումներ: Հարկ է նկատել, որ վերոնշյալ նախագիծը 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ դեռ չի ընդունվել: Խնդրահարույց կլինի նախագծի այդ տեսքով ընդունումը, քանի որ սահմանված ժամկետների պարագայում կարգավորումները կապահովեն չնչին հասցեականություն:

Այսպիսով՝ հաշվի առնելով խնդրի կարգավորման հրապարակությունը՝ անհրաժեշտ է՝ ստեղծել օրենսդրական հիմքեր արտերկրում գտնվող և նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակի հետևանքով ՀՀ վերադառնալու հնարավորություն չունեցող կենսաթոշակառուների իրավունքների պատշաճ իրացումն ապահովելու համար:

Արտակարգ դրության ռեժիմի ժամանակահատվածում դրսևորված մեկ այլ խնդիր էլ վերաբերում է կենսաթոշակային մարմնին նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակի պայմաններում պահանջվող փաստաթուղթը ներկայացնելու անհնարինության պատճառով սոցիալական ապահովության իրավունքն իրացնելու (կերակրողին կորցնելու դեպքում նպաստ ստանալու իրավունքը վերականգնելու) հնարավորությունից զրկվելուն:

Մասնավորապես, Մարդու իրավունքների պաշտպանի աջակցությանը դիմած քաղաքացու կերակրողին կորցնելու դեպքում նպաստի վճարումը դադարեցվել է 2020 թվականի հուլիս ամսին՝ նպաստի սահմանված ժամկետը լրանալու հիմքով: Դիմողը 22 տարեկան է, սովորում է արտերկրի համալսարաններից մեկում: Նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակով պայմանավորված՝ գտնվում է Հայաստանում, ուսումն իրականացվում է հեռավար կարգով:

Դիմողը նպաստ ստանալու իրավունքը վերականգնելու համար կենսաթոշակային մարմնին ներկայացրել է առկա ուսուցման վերաբերյալ համալսարանից տրված տեղեկանք, սակայն մերժվել է՝ այն թարգմանված և ապոստիլով հաստատված չլինելու պատճառով:

Կերակրողին կորցնելու դեպքում նպաստի իրավունքը վերականգնելու համար առկա ուսուցման համակարգում սովորելու վերաբերյալ տեղեկանք ներկայացնելն օրենսդրության պահանջն է («Պետական նպաստների մասին» ՀՀ օրենքի 33-րդ հոդված):

«Պետական կենսաթոշակների մասին» ՀՀ օրենքի 41-րդ հոդվածի համաձայն՝ առկա (ցերեկային) ուսուցմամբ ուսումնական հաստատությունում սովորող անձի՝ կերակրողին կորցնելու դեպքում կենսաթոշակ ստանալու իրավունքը դադարեցվում է տվյալ տարվա հուլիսի 1-ից: Կենսաթոշակ ստանալու իրավունքը վերականգնվում է 18 տարին լրացած անձի՝ կերակրողին կորցնելու դեպքում կենսաթոշակի վճարումը դադարեցնելու օրվանից, եթե ուսման մասին ուսումնական հաստատությունից տեղեկանք է ներկայացվում այդ օրվանից հետո՝ 6 ամսվա ընթացքում, իսկ այդ ժամկետից հետո տեղեկանք ներկայացնելու դեպքում՝ գրավոր դիմելու օրվանից: Այս հիմքով կենսաթոշակի իրավունքը վերականգնվելու դեպքում կենսաթոշակ վճարելը վերսկսվում է դիմելու (անհրաժեշտ փաստաթղթերը և տեղեկատվությունն ստացվելու) ամսին հաջորդող ամսվա 1-ից, եթե կենսաթոշակառուն, իսկ տասնչորս տարեկան չդարձած անչափահաս կենսաթոշակառուի կամ խնամակալության տակ գտնվող կենսաթոշակառուի դեպքում (եթե կենսաթոշակառուն գտնվում է Հայաստանի Հանրապետությունում)՝ նրա օրինական ներկայացուցիչը (ծնողը, որդեգրողը կամ խնամակալը) գրավոր դիմումը և անհրաժեշտ մյուս փաստաթղթերը ներկայացնում է անձամբ:

Հարկ է նշել նաև, որ օտարերկրա փաստաթղթերի, նշված դեպքում՝ համալսարանից տրված տեղեկանքի թարգմանված և ապոստիլով հաստատված լինելու պայմանը նույնպես ՀՀ օրենսդրության պահանջն է (ՀՀ կառավարության 2014 թվականի հունիսի 26-ի N 635-Ն որոշման թիվ 2 հավելվածով հաստատված ցանկի 11-րդ կետ):

ՀՀ կառավարության 2011 թվականի մարտի 24-ի N 286-Ն որոշման հավելվածով հաստատված կարգի համաձայն՝ վավերացումը կատարվում է ՀՀ արտաքին գործերի նախարարությունում և օտարերկրյա պետություններում ՀՀ դիվանագիտական ներկայացուցչություններում և հյուպատոսական հիմնարկներում:

Այսպես, ՀՀ կառավարության 2014 թվականի հունիսի 26-ի N 635-Ն որոշման թիվ 2 հավելվածով հաստատված ցանկի 11-րդ կետի համաձայն՝ օտարերկրյա պետության իրավասու մարմինների և կազմակերպությունների տված փաստաթղթերը (...) ընդունվում են ապոստիլով կամ հյուպատոսական վավերացմամբ՝ հայերեն թարգմանությամբ: Այսպիսով, վերը նշված որոշմամբ սահմանված են Արտաքին գործերի նախարարության կողմից վավերացման ենթակա պաշտոնական փաստաթղթերը և ակտերը: Հետևաբար, վավերացման ենթակա չեն օտարերկրյա պետությունների կողմից տրված փաստաթղթերը:

Անդրադառնալով քննարկվող իրավիճակին՝ հարկ է նշել, որ դիմողը նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակի պայմաններում հնարավորություն չունի մեկնել արտերկիր: Սակայն, կենսաթոշակային մարմնի պահանջն իրականացնելու նպատակով դիմել է Արդարադատության և Արտաքին գործերի նախարարություններ և ստացել մերժումներ

ապոստիլն արտերկրում իրականացնելու հիմնավորմամբ: Այնուհետև դիմել է դեսպանություն, որտեղից կրկին ստացել է մերժում՝ «ստեղծված իրավիճակում փաստաթղթի հաստատումը հնարավոր է միայն օտարերկրյա պետությունում, ավելին՝ դա կարող է հաստատվել միայն դատարանի կողմից» հիմնավորմամբ:

«Օտարերկրյա պաշտոնական փաստաթղթերի օրինականացման պահանջը չեղյալ հայտարարելու մասին» Հաագայի 1961 թվականի հոկտեմբերի 5-ի կոնվենցիայի 1-ին հոդվածի համաձայն՝ կոնվենցիան կիրառվում է այն պաշտոնական փաստաթղթերի առնչությամբ, որոնք տրվել են Պայմանավորվող պետություններից մեկի տարածքում և պետք է ներկայացվեն այլ Պայմանավորվող պետության տարածքում: Կոնվենցիայի 3-րդ հոդվածի իմաստով ապոստիլը (հավաստագիրը) հավաստում է պաշտոնական դիրքը, փաստաթղթի վրա դրված կնիքի կամ դրոշմակնիքի իսկությունը: Նշված կարգավորումից հետևում է, որ օտարերկրյա պետության իրավասու մարմինների տրամադրած փաստաթղթերը ՀՀ մարմիններն ապոստիլով հաստատել չեն կարող:

Պաշտպանը ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարին գրությամբ առաջարկել է քննարկել կերակրողին կորցնելու դեպքում նպաստ ստանալու իրավունքի վերականգնման հնարավորությունը՝ նշելով, որ կենսաթոշակային մարմինը պետք է հաշվի առնի այն, որ պահանջվող փաստաթուղթն օբյեկտիվ հիմքով հնարավոր չէ բերել:

Պետք է նկատի ունենալ, որ ի վերջո, օրենսդրի նպատակը քննարկվող իրավահարաբերությունում առկա սովորող ուսանողի սոցիալական ապահովության իրավունքի շարունակականությունն ապահովելն է, իսկ վարչարարությունն էլ պետք է ուղղված լինի ՀՀ Սահմանադրությամբ և օրենքներով հետապնդվող նպատակին, և դրան հասնելու միջոցները պետք է լինեն պիտանի, անհրաժեշտ և չափավոր: Խնդրո առարկա գործի հանգամանքներն Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության գործընկերների հետ բանավոր կարգով քննարկումների ընթացքում հնչել է կարծիք առ այն, որ շահառուն գտնվում է Հայաստանի Հանրապետությունում, կրթությունը կարելի է դիտարկել ոչ առկա ձևաչափով և ընդհանրապես չվճարել նպաստ: Նշվածն անընդունելի է այն տեսանկյունից, որ ուսման գործընթացը հեռավար եղանակով իրականացնելն այս դեպքում ամբողջովին համընկնում է օրենսդրի նպատակին՝ առկա ուսուցմամբ սովորողի սոցիալական ապահովության միջոցի տրամադրման շարունակականությունը պահպանելու մասով:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության հետ իրականացրած գրագրության արդյունքում Նախարարությունը տեղեկացրել է, որ քաղաքացուն աջակցելու նպատակով արտերկրում սովորելու վերաբերյալ փաստաթուղթն ուղարկվել է Արտաքին գործերի նախարարություն՝ միջնորդելու օտարերկրյա ներկայացուցչությունից այն ապոստիլով կամ հյուպատոսական վավերացմամբ ստանալու համար:

Այսպիսով, քննարկվող դեպքը մի օրինակ է, երբ լիազոր մարմնի ինքնուրույն ջանքերն ուղղված պետք է լինեն իրապես իր առաքելությանը ծառայելուն, այլ ոչ թե օրենսդրական կարգավորումների բացակայության կամ իրավիճակի նեղ ու անընդունելի մեկնաբանմամբ մերժել իրավունքի իրացումը:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝ նոր կորոնավիրուսային համավարակի սրեղծած իրավիճակում առավելագույնս հաշվի առնելով քաղաքացիների հնարավորությունները՝ սրեղծել մեխանիզմներ կենսաապահովմանն ուղղված միջոցների անխոչընդոտ վճարման համար, իսկ դա ապահովելու համար իրականացնել առավելագույնս պիտանի վարչարարություն:

Արտակարգ դրության ժամանակահատվածում արձանագրվել է սոցիալական ապահովության իրավունքին առնչվող մեկ այլ խնդիր ևս: Մասնավորապես, Հայաստանում արտակարգ դրություն հայտարարելու սկզբնական ժամանակաշրջանում, երբ նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակի տարածման տեմպերն ու վարակվածների քանակն ակնհայտորեն աճել է, ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունը 2020 թվականի մարտի 25-ին հրապարակել է հայտարարություն⁷⁸, ըստ որի՝ կենսաթոշակների և նպաստների տրամադրման բնականոն գործընթացն ապահովելու նպատակով ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության և «Հայփոստ» ՓԲԸ-ի միջև ձեռք է բերվել համաձայնություն, որով ընկերության աշխատակիցներն անձամբ պետք է այցելեն շահառուներին՝ կանխիկ եղանակով վճարվող կենսաթոշակները և նպաստները նրանց բնակության վայր հասցնելու նպատակով: Ըստ նախարարության հրապարակման՝ քաղաքացիների տներ այցելող «Հայփոստ»-ի բոլոր աշխատակիցները պետք է ապահովեն անհատական պաշտպանիչ միջոցներով՝ դիմակներով, ինչպես նաև ախտահանիչ միջոցներով:

2020 թվականին կանխիկ եղանակով կենսաթոշակ ստացող կենսաթոշակառուների կենսաթոշակների վճարումը «Հայփոստ» ՓԲԸ-ի միջոցով իրականացվել է 2020 թվականի ապրիլ, մայիս ամիսներին: 2020 թվականի ապրիլ ամսվա կենսաթոշակների վճարման գործընթացը սկսվել է ապրիլի 2-ից, մայիս ամսվանը՝ մայիսի 5-ից: Կենսաթոշակների (նպաստների) վճարումն իրականացվել է շահառուների հաշվառման հասցեներով:

Մինչդեռ, խնդիրն այն է, որ երբ կենսաթոշակառուն փաստացի բնակվել է ոչ իր հաշվառման հասցեում, «Հայփոստ» ՓԲԸ-ի միջոցով չի ապահովվել կենսաթոշակի վճարումը կենսաթոշակառուի բնակության վայրում:

Խնդրին լուծում տալու նպատակով ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունը նշել է, որ բոլոր այն դեպքերում, երբ կենսաթոշակի (նպաստի) կանխիկ վճարումը հնարավոր չի լինի իրականացնել՝ շահառուի՝ հաշվառման հասցեում չբնակվելու պատճառով, վճարումը կկազմակերպվի քաղաքացու հաշվառման հասցեի փոստային

⁷⁸ Հասանելի է <https://www.mlsa.am/?p=25384> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

բաժանմունքներում՝ համապատասխանաբար ապրիլի 10-ից և մայիսի 11-ից սկսած՝ պահպանելով համաճարակի պայմաններում անվտանգության բոլոր կանոնները:

Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրած բողոքներով մարդիկ իրենց դժգոհությունն են հայտնել, որ նշված դեպքերում կենսաթոշակների վճարման ուշացման պայմաններում հայտնվել են սոցիալական ծանր վիճակում, ունեցել են կենսաապահովման զգալի դժվարություններ:

Այսպես, բողոքներից մեկով՝ կենսաթոշակառուն տեղեկացրել է, որ ամուսնու հետ վերադարձել է Ֆրանսիայից, ինքն ստանում է մասնակի կենսաթոշակ, ամուսինը՝ երկարամյա ծառայության զինվորական կենսաթոշակ: Ըստ դիմողի՝ երկուսն էլ կենսաթոշակն ստանում են կանխիկ եղանակով, սակայն քանի որ փաստացի բնակվում են ոչ հաշվառման հասցեում, չեն ստացել կենսաթոշակ: Դիմողի պնդմամբ՝ կենսաթոշակն իրենց եկամտի միակ աղբյուրն է, հետևաբար չեն կարողանում հոգալ կենսաապահովման հիմնական կարիքները, այդ թվում ձեռք բերել անհրաժեշտ դեղերը: Նշված պարագայում կենսաթոշակների վճարումների ուշացման և դրանց՝ փոստային բաժանմունքներում վճարման կապակցությամբ էլ դժգոհություններն արդարացիորեն վերաբերել են տեղաշարժման դժվարություններ ունենալուն, հաշվառման հասցեի փոստային բաժանմունքների փաստացի բնակության վայրից հեռու տեղակայված լինելուն, նշված բաժանմունքներ հասարակական տրանսպորտի միջոցներով տեղափոխվելու անհնարինությանը, կենսաթոշակառուների համար տաքսի ծառայության անմատչելի լինելուն և այլն:

«Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության պարզաբանմամբ՝ 2020 թվականի մարտ և ապրիլ ամիսներին կենսաթոշակների՝ բացառապես շահառուի բնակության վայրի հասցեում կանխիկ եղանակով վճարելը (վճարման ծառայությունները մատուցել) բխում է ՀՀ պարետի Ց/32-2020 ցուցումի 5-րդ կետի պահանջից:

Այսպիսով, հասկանալի է, որ կենսաթոշակների վճարումը կենսաթոշակառուների բնակության վայրում վճարելն իրականացվել է նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակի պայմաններում «Հայփոստ»-ի բաժանմունքներում հնարավոր կուտակումները բացառելու նպատակով, սակայն հարկ է նկատել, որ նշվածի արդյունքում այն կենսաթոշակառուները, որոնց հաշվառման և բնակության վայրի հասցեները տարբեր են եղել, հայտնվել են մյուսների համեմատ անբարենպաստ վիճակում, կենսաթոշակներն ստացել են ուշացումով և դժվարություններով, ինչը նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակի պայմաններում լրացուցիչ ազդեցություն է ունեցել նրանց սոցիալական վիճակի վրա:

Այսպիսով, շահառուների մեծ մասի՝ կորոնավիրուսային հիվանդության զարգացման բարձր ռիսկային խմբում գտնվելը պետք է հաշվի առնել սոցիալական քաղաքականության բոլոր փուլերում և դրսևորումներում: Քանի որ մշտադիտարկումը ցույց է տալիս, որ իրականացված քայլերը կրում են էպիզոդիկ բնույթ և չեն իրականացվում համակարգված կերպով:

5.2 Սոցիալական աջակցության ապահովումը նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակի պայմաններում

Պաշտպանին հասցեագրված բողոքների ուսումնասիրությունը ցույց է տվել, որ համավարակով պայմանավորված՝ առաջացել են նաև սոցիալական աջակցության գործընթացի հետ կապված խնդիրներ:

Հատկապես կորոնավիրուսի տարածման և վարակակիրների քանակի աճին զուգընթաց, երբ երկրում իրականացվել են կարանտինային հատուկ միջոցառումներ և սահմանվել են վարակի տարածումը կանխելու և վերացնելու հատուկ պայմաններ ու ռեժիմ, Պաշտպանին հասցեագրվել են բողոքներ առ այն, որ մարդիկ նոր կորոնավիրուսային համավարակի պայմաններում հայտնվել են սոցիալապես ծանր վիճակում, կորցրել են աշխատանքը, զրկվել եկամուտից: Պաշտպանին դիմած անձինք ունեցել են սոցիալական աջակցության (սնունդ, առաջին անհրաժեշտության իրեր, դեղորայք և այլն) կարիք:

Այսպես, բողոքներից մեկով՝ դիմողը տեղեկացրել է, որ անչափահաս որդու հետ բնակվում է վարձակալական հիմունքներով, համավարակով պայմանավորված՝ սոցիալապես ծանր վիճակում է: Դիմողի տեղեկացմամբ՝ նախքան արտակարգ դրություն հայտարարելը՝ տան պայմաններում կատարել է կրկնուսույցի աշխատանք, սակայն սահմանափակումներով պայմանավորված՝ այլևս չի աշխատում և չունի եկամտի աղբյուր: Նշել է, որ ունեն սննդի կարիք, բազմիցս դիմել է ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարություն և ՀՀ պարետատուն, սակայն օգնություն չի տրամադրվել:

Մեկ այլ բողոքով դիմողը նշել է, որ ամբողջ ընտանիքով վարակված են կորոնավիրուսով և Պարետատան ցուցումով ինքնամեկուսացել են: Նշել է նաև, որ չեն աշխատում, չունեն եկամտի աղբյուր և այդպիսով հայտնվել են սոցիալապես վատ վիճակում, ունեն սննդի կարիք:

Նշվածի կապակցությամբ պետք է նկատել, որ արտակարգ դրության ժամանակահատվածում Կառավարությունը նախաձեռնել է կորոնավիրուսի սոցիալական և տնտեսական հետևանքների չեզոքացման միջոցառումներ, որոնք ուղղված են եղել քաղաքացիների և տնտեսվարողների սոցիալ-տնտեսական վիճակը մեղմելուն, սակայն քաղաքացիների մեծ մասի դեպքում միջոցառումներից օգտվելու հարցում առաջացել են խնդիրներ, մի շարք դեպքերում էլ չնայած միջոցառումներից օգտվելու դիմումները հաստատվել են, սակայն աջակցության գումարները վճարվել են ուշացումներով:

Դրանով է հիմնականում պայմանավորված եղել արտակարգ դրություն հայտարարելու սկզբնական շրջանում մարդկանց սոցիալական վիճակի լրացուցիչ վատթարացումն ու սոցիալական աջակցության առավել անհրաժեշտությունը:

Պետք է նկատի ունենալ, որ առհասարակ, նման իրավիճակում սկզբունքային կարևորության հարց է ի սկզբանե գնահատել ստեղծված իրավիճակը, այդ իրավիճակում անձանց կարիքները, ստեղծել սոցիալական աջակցության իրավունքի լիարժեք ապահովմանն

ուղղված արդյունավետ մեխանիզմներ՝ գործնականում առաջացող խնդիրները նվազագույնի հասցնելու և (կամ) դրանց պատշաճ արձագանքելու տեսանկյունից:

Հարկ է նկատել, որ 2020 թվականի մարտի 16-ից հայտարարված արտակարգ դրության ժամանակահատվածում սոցիալապես ծանր վիճակում հայտնված անձանց սոցիալական աջակցության գործընթացը սկզբնական շրջանում կազմակերպել են հասարակական կազմակերպությունները: Գնահատելի է արտակարգ դրության բարդ ժամանակահատվածում հասարակական կազմակերպությունների կատարած աշխատանքը և մշտական համագործակցությունը Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի հետ: Մասնավորապես, այդ ժամանակահատվածում Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմն ակտիվ համագործակցել է, օրինակ, «Առաքելություն Հայաստան» բարեգործական հասարակական կազմակերպության, Գերմանական կարմիր խաչի Բադեն-Վյուրտեմբերգի երկրամասային կազմակերպության, «ՀԱՅ» ասոցիացիայի և այլ հասարակական կազմակերպությունների հետ:

ՀՀ կառավարության 2020 թվականի մարտի 16-ի Հայաստանի Հանրապետությունում արտակարգ դրություն հայտարարելու մասին» N 298-Ն որոշման մեջ միայն 2020 թվականի ապրիլի 3-ին է ՀՀ կառավարության N 461-Ն որոշմամբ իրականացվել է փոփոխություն, համաձայն որի՝ անձանց ինքնամեկուսացման դեպքում սննդի մատակարարում պետք է իրականացնի ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունը:

Այնուհետև, ՀՀ կառավարության 2020 թվականի մայիսի 27-ի N 867-Ն որոշմամբ իրականացվել է 2020 թվականի ՀՀ պետական բյուջեի վերաբաշխում, որով նոր կորոնավիրուսային համավարակով պայմանավորված՝ համայնքներում ինքնամեկուսացած անձանց սննդամթերքով ու սանիտարահիգիենիկ պարագաներով ապահովելու նպատակով տեղական ինքնակառավարման մարմիններին հատկացվել է 50.000.000 ՀՀ դրամ, յուրաքանչյուր մարզի՝ 5.000.000 ՀՀ դրամ: Նշված որոշումն ուժի մեջ է մտել 2020 թվականի հունիսի 6-ին: Այսինքն՝ 2020 թվականի հունիսի 6-ից ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության հետ համատեղ համայնքներում տեղական ինքնակառավարման մարմինները մարդկանց սկսել են տրամադրել սոցիալական աջակցություն:

Մինչդեռ, ակնհայտ է, որ նման բաշխումն իրականացվել է առանց նախնական կարիքի գնահատման, չի ապահովվել վերաբաշխման թափանցիկությունը: Յուրաքանչյուր մարզի հավասարաչափ գումար հատկացնելով՝ հաշվի չի առնվել համայնքներում նոր կորոնավիրուսային համավարակի տարածման վիճակը, ինչպես նաև համայնքներում բնակվող ինքնամեկուսացած, դժվարին իրավիճակներում հայտնված բնակիչների թիվը:

Այսպիսով, իրավական առումով կարգավորվել է միայն ինքնամեկուսացած անձանց սոցիալական աջակցության տրամադրումը, այն էլ ոչ ինստիտուցիոնալ մեխանիզմների ներդրմամբ, իսկ նոր կորոնավիրուսային համավարակի պատճառով իրապես կյանքի դժվարին իրավիճակում հայտնված անձինք ևս ունեցել են սոցիալական աջակցության կարիք:

Բացի ֆինանսական միջոցներից, խնդրահարույց է եղել այլ ռեսուրսների հարցը: Հասկանալի է, որ ստեղծված իրավիճակում օբյեկտիվորեն սահմանափակ են մարդկային ռեսուրսները: Աշխատակիցների քանակը ևս համավարակով պայմանավորված սահմանափակ է եղել, ծանրաբեռնվածությունն աճել է աննախադեպ քանակով: Սակայն նշվածը չի կարող մարդկանց կենսաապահովման կարիքները չբավարարելու արդարացում դիտարկվել:

Բացի այդ, Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրված բողոքների ուսումնասիրությունը վկայում է, որ մարդիկ տեղեկացված չեն եղել, թե սոցիալական աջակցության հարցերով որտեղ դիմեն, բացակայել են նաև մարդկանց ուղղորդելու և իրազեկելու մեխանիզմները:

Այսպես, Պաշտպանին հասցեագրված բողոքներից մեկով՝ դիմողը 2020 թվականի մայիս ամսին տեղեկացրել է, որ իր և իր ընտանիքի անդամների մոտ հաստատվել է նոր կորոնավիրուսային վարակ (COVID-19), դրանով պայմանավորված՝ տան պայմաններում ինքնամեկուսացել են: Ըստ դիմողի՝ իր ընտանիքն ունի սննդի և առաջին անհրաժեշտության իրերի կարիք: Հատկանշական է, որ դիմողը տեղեկացված չի եղել, թե որտեղ է անհրաժեշտ դիմել սոցիալական աջակցություն ստանալու հարցով: Քննարկվող դեպքում Պաշտպանի միջամտության արդյունքում Երևան քաղաքի վարչական շրջանի միջոցով ընտանիքն ապահովվել է սնունդով և առաջին անհրաժեշտության պարագաներով:

Հարկ է նկատել, որ սոցիալական աջակցության հարցերով Պաշտպանին դիմած անձանց խնդիրները Պաշտպանի աջակցությամբ օպերատիվ ձևով ստացել են դրական լուծում: Սոցիալական աջակցության տրամադրման հարցերով Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմն ակտիվ համագործակցել է Երևան քաղաքում՝ վարչական շրջանների, համայնքներում՝ համայնքապետարանների և մարզպետարանների հետ: Այն դեպքերում, երբ սոցիալական աջակցություն հնարավոր չի եղել տրամադրել պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմինների միջոցով, Պաշտպանի աշխատակազմը հատկապես սկզբնական շրջանում խնդիրը կարգավորել է հասարակական կազմակերպությունների միջոցով:

Պեղք է հստակ արձանագրել, որ չնայած նմանատիպ ճգնաժամային իրավիճակներում ակնհայտորեն մեծացել է պետության իրավական բեռը, և պետությունը նույնպես հայտնվել է սոցիալ-փնտեսական առումով դժվար կացության մեջ, այնուամենայնիվ դրան զուգընթաց մեծացել է նաև քաղաքացիների նկատմամբ պետության իրավական պարտավորությունների աստիճանը: Ուստի, նման իրավիճակում սկզբունքային կարևորության հարց է ի սկզբանե գնահատել անձանց կարիքները, ստեղծել սոցիալական աջակցության տրամադրման արդյունավետ մեխանիզմներ՝ գործնականում առաջացող խնդիրները նվազագույնի հասցնելու և (կամ) դրանց պարշաճ արձագանքելու համար:

5.3 Կառավարության ընդունած հակաճգնաժամային միջոցառումներին առնչվող խնդիրներ

Կորոնավիրուսի տարածման կանխարգելման նպատակով ինչպես աշխարհի շատ երկրներում, այնպես էլ Հայաստանում սահմանափակվել կամ որոշ դեպքերում դադարեցվել կամ սահմանափակվել է մի շարք տնտեսավարողների գործունեությունը: Սա առաջացրել է բացասական հետևանքներ տնտեսավարողների և աշխատողների մոտ՝ ազդելով նաև մարդկանց սոցիալ-տնտեսական վիճակի վրա:

Տնտեսավարողների և քաղաքացիների սոցիալ-տնտեսական իրավիճակը մեղմելու նպատակով ՀՀ կառավարությունը նախաձեռնել է Կորոնավիրուսի հետևանքների հակազդման միջոցառումներ: Ծրագրի շրջանակներում Կառավարությունն ընդունել է կորոնավիրուսի սոցիալական և տնտեսական հետևանքների չեզոքացման թվով 22 միջոցառում, որից 11-ը՝ սոցիալական պաշտպանության ոլորտում:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը հարկ է համարում միանգամից արձանագրել, որ առաջին պահից սկսած սերտ համագործակցություն է հաստատվել Պաշտպանի և այս հարցերի համար պատասխանատու փոխվարչապետի, ինչպես նաև երկու աշխատակազմերի միջև: Այս համագործակցությունը հնարավորություն է տվել շատ խնդիրների արագ լուծումներ ապահովել:

Այնուամենայնիվ, միջոցառումների մեկնարկից սկսած բողոքների ուսումնասիրությամբ արձանագրվել են նաև մի շարք խնդիրներ:

Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրված բողոքների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ բողոքներն սկզբնապես վերաբերել են միջոցառումների կարգին ու պայմաններին իրազեկ չլինելուն: Խնդիրն այն է, որ իրազեկում պատշաճ չի իրականացվել, այսինքն՝ շահառուների շրջանակի, դիմելու կարգի և պայմանների վերաբերյալ հստակ տեղեկությունը մատչելի կերպով չի ներկայացվել քաղաքացիներին: Իրազեկման պատշաճ բացակայության հետևանքով առաջացել են մի շարք այլ ընթացակարգային և փոխկապակցված խնդիրներ: Մասնավորապես, իրազեկված չլինելով՝ մարդիկ շարունակաբար ահազանգել են ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության թեժ գծի հեռախոսահամարներին, արդյունքում՝ թեժ գիծը ծանրաբեռնվել է, և միջոցառումների համար արդեն իսկ դիմած անձինք առավել առանցքային հարցերով չեն կարողացել կապ հաստատել և իրենց խնդիրները ներկայացնել:

Ըստ ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության ներկայացրած տեղեկության՝ ՀՀ կառավարության ընդունած հակաճգնաժամային միջոցառումներից օգտվելու կարգի և պայմանների վերաբերյալ ստացված հարցումները եղել են հիմնականում պարզաբանում պահանջող՝ առցանց դիմում համակարգից օգտվելուն ուղղված ուղղորդման պահանջով:

Թեժ գծի աշխատանքի հետ կապված ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունը նշել է, որ նոր կորոնավիրուսային վարակով պայմանավորված՝ Հայաստանում հայտարարված արտակարգ դրության ժամանակահատվածում Նախարարության թեժ գծի աշխատանքները «Նորք» հիմնադրամում իրականացվել են 24 ժամյա ռեժիմով, ներառյալ՝ տոնական և ոչ աշխատանքային օրերը: Աշխատանքներն իրականացվել են երեք հերթափոխով՝ ապահովելով նաև աշխատակիցների՝ օրենքով սահմանված հանգստի իրավունքը: Նախարարությունը Հիմնադրամում ներդրել է զանգերի սպասարկման նոր համակարգ, որի շնորհիվ հնարավոր է դարձել սպասարկել ավելի մեծ թվով քաղաքացիների, ինչպես նաև աննախադեպ ծանրաբեռնվածության պայմաններում չընդունված զանգերին կատարել հետադարձ զանգեր: Աշխատանքներում ներգրավվել են նաև Նախարարության առանձնացված ստորաբաժանումների աշխատակիցներ, ինչպես նաև կամավորներ:

Կարևորվում է վերը թվարկված աշխատանքների իրականացումը, այնուամենայնիվ, պետք է արձանագրել, որ թեժ գծի սպասարկումը չի ընդգրկել կազմակերպական և տեխնիկական համալիր միջոցառումներ ու աշխատանքներ, իսկ արդյունքը ոչ իրազեկ հանրության կողմից ուղղակիորեն ոլորտի հանդեպ ունեցած վստահության կորուստն է, սոցիալական վիճակով պայմանավորված ստեղծել անպաշտպանության և անօգնականության զգացումը, ինչն էլ վտանգել է մարդկանց հոգեկան անձեռնմխելիությունը:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ պետք է նկատել, որ ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության թեժ գծի ծանրաբեռնվածությունն ուղղակիորեն կապված է եղել իրազեկման բացակայությամբ: Ոստի, պարզաճ իրազեկման աշխատանքներ իրականացնելու դեպքում չէր առաջանա նման իրավիճակ, իսկ թեժ գծին կատարված ահազանգերը կվերաբերեին միջոցառումների հետ կապված առավել առանցքային հարցերի, ինչն այդ պարագայում կլիներ առավել արդյունավետ:

Հակաճգնաժամային միջոցառումների հետ կապված բողոքների մի մասն էլ վերաբերել է նրան, որ մարդիկ, չունենալով անհրաժեշտ տեխնիկական միջոցներ, հնարավորություն չեն ունեցել նույնիսկ միջոցառումներից օգտվելու համար առցանց դիմումներ ներկայացնել: Նշված խնդիրը կարգավորելու նպատակով ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունը քաղաքացիների առցանց դիմումների ներկայացման գործընթացին ներգրավել է Սոցիալական ապահովության տարածքային մարմիններին:

Դրան հաջորդել են միջոցառումներից օգտվելու համար դիմումներ ներկայացնելու պարագայում առաջացած համակարգային խնդիրները:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը Հայաստանում նոր տեսակի կորոնավիրուսի (COVID-19) սոցիալական և տնտեսական հետևանքների չեզոքացման միջոցառումների վերաբերյալ ստացել է 794 դիմում-բողոք:

Կոնկրետ միջոցառումներում տեղ գտած խնդիրներով հարկ է նկատել, որ Մարդու իրավունքների պաշտպանը քննարկել է դրանք ինչպես բանավոր, այնպես էլ գրավոր ընթացակարգով: Բացի այդ, իրականացրել է նաև զանգվածային լրատվության միջոցների մշտադիտարկում:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմը Կառավարության ընդունած հակաճգնաժամային տնտեսական և սոցիալական միջոցառումների հետ կապված անհատական բողոքների քննարկման շրջանակներում արձանագրված յուրաքանչյուր խնդրով ցուցաբերել է անհատական մոտեցում: Դրանք օպերատիվ կարգով բարձրացվել և լուծում են ստացել պետական համապատասխան մարմինների հետ համագործակցությամբ: Այդպիսի մոտեցումը հնարավորություն է տվել արդյունավետ աջակցություն ցուցաբերել ինչպես միջոցառումներից օգտվելու դժվարություններ ունեցող կոնկրետ անձանց, այնպես էլ համակարգային առումով պետությանը խնդիրների լուծման հարցում:

Այսպես, Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմում առանձնացվել են այն համակարգային խնդիրները, որոնք նոր կորոնավիրուսի (COVID-19) սոցիալական և տնտեսական հետևանքների չեզոքացման Կառավարության ընդունած կոնկրետ միջոցառումների հետ կապված ամփոփվել են Պաշտպանին հասցեագրված բողոքների հիման վրա:

Առանձնացված խնդիրները կարելի է բաժանել երկու խմբի՝ տեխնիկական բնույթի խնդիրներ և իրավական անհրաժեշտ կարգավորում պահանջող խնդիրներ:

Հարկ է նշել, որ Մարդու իրավունքների պաշտպանը Կառավարության ընդունած հակաճգնաժամային միջոցառումներին առնչվող խնդիրները մասնրամասն ներկայացրել է նաև առանձին հրապարակային հայտարարություններով:

Կորոնավիրուսի տնտեսական և սոցիալական հետևանքների չեզոքացմանն ուղղված առավել խնդրահարույց միջոցառումներով Մարդու իրավունքների պաշտպանի արձանագրած խնդիրները կներկայացվեն առանձին-առանձին:

Կառավարության ընդունած հակաճգնաժամային տնտեսական 9-րդ միջոցառման վերաբերյալ արձանագրված խնդիրներ

Կորոնավիրուսի սոցիալական հետևանքների չեզոքացման 9-րդ միջոցառման շահառու են եղել մինչև 18 տարեկան երեխա ունեցող ընտանիքները, որտեղ երկու ծնողներն էլ չեն ունեցել գրանցված աշխատանք և համապատասխանել են մի շարք այլ պայմանների: Միանվագ մեկնագամյա աջակցության չափը սահմանվել է ընտանիքում յուրաքանչյուր երեխայի համար 26.500 ՀՀ դրամ: Միջոցառման մեկնարկից, այսինքն՝ ապրիլի 14-ից մինչև հունիսի 25-ն ընկած ժամանակահատվածում Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրված բողոքների ուսումնասիրությունները վեր են հանել խնդիրներ, որոնք հիմնականում վերաբերել են միջոցառման շահառուների համար համացանցի և տեխնիկական միջոցների ոչ լիարժեք

հասանելիությանը, համացանցից օգտվելու հմտությունների բացակայությանը, համակարգից օգտվելու ծրագրային խնդիրներին, շահառուների կողմից տվյալներ մուտքագրելու դժվարություններին, ակնհայտ շահառու համարվող անձանց համակարգի կողմից մերժվելուն, միանվագ դրամական աջակցության փոխանցման ուշացումներին և այլն:

Օրինակ՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրված մի շարք բողոքների համաձայն՝ քաղաքացիները համակարգում մուտքագրել են իրենց երեխաների վերաբերյալ պահանջվող տվյալները, սակայն համակարգը մերժել է բնակչության պետական ռեգիստրում հաշվառում չունենալու պատճառաբանությամբ: Բողոքների համաձայն՝ իրականում, երեխաները գտնվել են Հայաստանում և ունեցել են հաշվառում իրենց մշտական բնակության հասցեում:

Մեկ այլ դեպքում՝ քաղաքացիները տեղեկացրել են, որ հաշվառված են նպաստառու ընտանիքի բնակության վայրի հասցեում (օրինակ՝ հայրական տանը), բայց փաստացի բնակվում են այլ հասցեում: Սոցիալական ապահովության ծառայության առցանց դիմումների համակարգն այդ պարագայում դիմողներին դիտարկել է որպես նպաստառու ընտանիքի անդամ, չնայած նրան, որ ընտանիքների անապահովության գնահատման համակարգում տվյալ դիմողները նշված են որպես «բացակա անդամներ»: Արդյունքում, դիմողները մեխանիկորեն զրկվել են աջակցությունից:

Արձանագրվել են նաև դեպքեր, երբ երեխայի ծնողները Հայաստանի Հանրապետություն ավտոմեքենա ներմուծելու պատճառով զրկվել են պետության աջակցությունից: Խնդիրն այն, որ ավտոմեքենա ներմուծելիս ծնողի անվամբ հարկային մարմնում հարկային հաշիվ է բացվել, արդյունքում համակարգը ծնողին որպես անհատ ձեռնարկատեր կամ վարձու աշխատող է դիտարկել, ինչի պատճառով ընտանիքը չի կարողացել օգտվել միջոցառումից:

Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրված բողոքների ուսումնասիրությունը վկայում է, որ մարդիկ հաճախ միջոցառումից օգտվել են մասնակի: Համակարգը ոչ բոլոր երեխաների տվյալներն է հաստատել կամ բոլորինը հաստատել է, սակայն դրամական աջակցությունը փոխանցվել է բանկ ոչ բոլոր երեխաների հաշվարկով:

Պաշտպանը քննարկել է նաև բողոքներ, որով ընտանիքը 9-րդ միջոցառման իրական շահառու է եղել, ընտանիքի անդամն սահմանված կարգով դիմում է մուտքագրել Սոցիալական ապահովության ծառայության առցանց դիմումների համակարգ, դիմումը հաստատվել է, սակայն դրամական աջակցությունն ընտանիքին չի տրամադրվել բանկին փոխանցված չլինելու պատճառաբանությամբ:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի և պետական մարմինների հետ համագործակցության արդյունքում համակարգային լուծում են ստացել կորոնավիրուսի տնտեսական հետևանքների չեզոքացման 9-րդ միջոցառումից օգտվելու անհնարինության հետ կապված խնդիրների զգալի մասը:

Հատկանշական է, որ 9-րդ միջոցառման մեկնարկի սկզբնական փուլում միջոցառումը սահմանող Կառավարության որոշումը երեխաների նկատմամբ խնամակալ ճանաչված անձանց շահառու չի դիտարկել: Խնդիրը բարձրաձայնել է Մարդու իրավունքների պաշտպանը:

Թե՛ մշտադիտարկման, թե՛ բողոքների քննարկման արդյունքները պարբերաբար ամփոփվել և ներկայացվել են ՀՀ փոխվարչապետի գրասենյակ՝ այդ միջոցառումների կատարելագործման և մարդկանց համար առաջ եկող խնդիրների լուծման նպատակով: Պաշտպանի առաջարկների հիման վրա կատարվել են անհրաժեշտ փոփոխություններ, որոնք հնարավորություն են տվել վերացնել վերը նշված խոչընդոտները:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը դրական է համարում այն, որ միջոցառումների հասցեականությունը բարձրացնելու համար իրավական կարգավորում պահանջող շատ խոչընդոտներ հնարավոր սեղմ ժամանակահատվածում վերացել են:

Սրա հետ մեկտեղ, ՀՀ-ում հայտարարված արտակարգ դրությամբ պայմանավորված՝ սոցիալական խնդիրների բախված քաղաքացիների համար թիրախում երեխային դիտարկող միջոցառումից օգտվելու կազմակերպական և տեխնիկական խոչընդոտները երկար ժամանակ չեն վերացվել:

Կառավարության ընդունած հակաճգնաժամային տնտեսական 14-րդ միջոցառման վերաբերյալ արձանագրված խնդիրները

Կառավարության ընդունած հակաճգնաժամային 14-րդ տնտեսական միջոցառման շրջանակներում աջակցություն է տրամադրվել Հայաստանի Հանրապետության բարձրագույն և հետբուհական (կլինիկական օրդինատուրա) կրթական ծրագրեր իրականացնող ուսումնական հաստատությունների ՀՀ քաղաքացի ուսանողներին՝ ուսման վարձի լրիվ կամ մի մասի փոխհատուցման ձևով (100% կամ 75%-ի չափով)՝ որոշակի վերապահումներով կամ ուսանողական վարկերի կամ դրանց մարման ձևով:

Ընդ որում, ուսման վարձի փոխհատուցումից կարող էին օգտվել Կառավարության հաստատած ցանկում ընդգրկված 21 բուհի առկա ուսուցմամբ վճարովի համակարգում սովորող բակալավրիատի, մագիստրատուրայի և կլինիկական օրդինատուրայի բոլոր կուրսերի բարձր առաջադիմություն ունեցող ուսանողները:

Ուսման վարձի փոխհատուցումից չէին կարող օգտվել Կառավարության հաստատած ցանկում չընդգրկված բուհերի ուսանողները, պետական ու պետական հավատարմագրում ունեցող բուհերի բակալավրիատի, մագիստրատուրայի և կլինիկական օրդինատուրայի հեռակա ուսուցմամբ վճարովի համակարգում սովորող ուսանողները: Ուսման վարձի փոխհատուցումից չօգտվող մնացած ուսանողներին աջակցություն տրամադրվում է ուսանողական վարկերի տեսքով:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը Հայաստանում նոր տեսակի կորոնավիրուսի (COVID-19) հետևանքների չեզոքացման 14-րդ միջոցառման վերաբերյալ ստացել է բանավոր և գրավոր բողոքներ, ինչպես նաև իրականացրել է զանգվածային լրատվության միջոցների ու սոցիալական մեդիայի մշտադիտարկում:

Միջոցառման վերաբերյալ Կառավարության որոշումն ընդունվել է 2020 թվականի ապրիլի 23-ին: Հակաճգնաժամային տնտեսական 14-րդ միջոցառման վերաբերյալ Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրված բողոքների ուսումնասիրությամբ վեր հանված խնդիրները հիմնականում վերաբերել են բարձր առաջադիմություն ունեցող ուսանողներին ուսման վարձի փոխհատուցում չտրամադրելուն՝ կապված բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների տարբերակման հետ, Կառավարության սահմանած բուհերի ցանկում ընդգրկված ուսումնական հաստատություններում սովորող բարձր առաջադիմություն ունեցող ուսանողներին ուսման վարձի փոխհատուցում չտրամադրելուն՝ հեռակա ուսուցման համակարգում սովորելու պատճառաբանությամբ, ուսանողի կամ նրա ընտանիքի անդամների վարկային վատ պատմություն ունենալու պատճառով ուսանողական վարկերից օգտվելու անհնարինությունը:

Գործերից մեկով Եվրոպական համալսարանի առկա ուսուցման համակարգում սովորող ուսանողը Մարդու իրավունքների պաշտպանին բողոքով տեղեկացրել է, որ ունի բարձր առաջադիմություն (ՄՈԳ-ը կազմում է 91 %): Ուսանողն իր դժգոհությունն է հայտնել Պաշտպանին, որ չի կարող օգտվել ուսման վարձի փոխհատուցումից այն պատճառով, որ ուսումնական հաստատությունն ընդգրկված չէ Կառավարության սահմանած բուհերի ցանկում:

Մեկ այլ դեպքում՝ քաղաքացին դիմել է Մարդու իրավունքների պաշտպանին և տեղեկացրել, որ սովորում է Երևանի պետական համալսարանի (ուսումնական հաստատությունն ընդգրկված է որոշմամբ հաստատված ցանկում) հեռակա ուսուցման համակարգում, ունի բարձր առաջադիմություն (ՄՈԳ-ը 90%-ից ավելի է), սակայն հեռակա ուսուցման համակարգում սովորելու պատճառով չի կարող օգտվել ուսման վարձի փոխհատուցումից:

Մարդու իրավունքների պաշտպանին ուսանողներից հասցեագրվել են բողոքներ նաև այն մասին, որ ընտանիքի վարկային վատ պատմություն ունենալու պատճառով (անհուսալի վարկառու) բանկերն իրենց չեն տրամադրել ուսանողական վարկեր, արդյունքում չեն կարողացել օգտվել 14-րդ միջոցառումից՝ առհասարակ:

Օրինակ՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանին է դիմել ՀՀ բարձրագույն ուսումնական հաստատություններից մեկի հեռակա ուսուցման համակարգում սովորող 5-րդ կուրսի ուսանող և նշել, որ բացի այն, որ չի կարող օգտվել 14-րդ միջոցառմամբ նախատեսված ուսման վարձի փոխհատուցման ձևով աջակցությունից, նաև չի կարողանում օգտվել ուսանողական վարկի ձևով տրամադրվող աջակցությունից, այն պատճառով, որ ընտանիքի անդամն ունի վարկային վատ պատմություն:

Մեկ այլ բողոքով՝ Երևանի Մխիթար Հերացու անվան պետական բժշկական համալսարանի 3-րդ կուրսի ուսանողին բանկերը մերժել են ուսանողական վարկ տրամադրել վերջինիս ծնողների վարկային վատ պատմություն ունենալու պատճառով: Միջոցառման շրջանակներում ուսանողին ուսանողական վարկ տրամադրելը թողնված է եղել բանկերի հայեցողությունը:

Այսպիսով, Մարդու իրավունքների պաշտպանին դիմած ուսանողների բողոքները վկայում են, որ հաշվի չեն առնվել այն ուսանողները, որոնց ընտանիքները նոր կորոնավիրուսային վարակի տարածման հետևանքով ունեցել են ֆինանսական դժվարություններ: Ըստ բողոքների՝ փոխհատուցման ձևով աջակցությունը տրամադրելու չափանիշ Կառավարությունը դիտարկել է բուիը և ուսուցման համակարգը:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը դրական է համարում նոր կորոնավիրուսի հետևանքների չեզոքացման հակաճգնաժամային միջոցառումների շրջանակում նաև ուսանողներին աջակցություն տրամադրելու փաստը: Հարց է առաջ գալիս, օրինակ, արտակարգ դրության պայմաններում հակաճգնաժամային միջոցառումների շրջանակում ուսանողներին աջակցություն տրամադրելիս բարձր առաջադիմություն ունենալու պայմանից ինչո՞ւ այլ չափանիշներ կամ պայմաններ հաշվի չեն առնվել (ուսանողների և նրանց ընտանիքների ֆինանսական դժվարությունները, բանկերի կողմից վարկեր չտրամադրելու դիսկերը և այլն):

Հարկ է նկատել, որ նշվածի կապակցությամբ Մարդու իրավունքների պաշտպանը համապատասխան գրություն է ուղարկել Կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարություն: Նախարարությունը նշել է, որ նշված միջոցառմամբ Կառավարությունը նպատակ է հետապնդել խրախուսել ուսումնառության ողջ ընթացքում բարձր առաջադիմությամբ սովորողներին: Մինչդեռ, ի տարբերություն այլ միջոցառումների՝ դրանց նպատակին ծառայող շատ խոչընդոտների օրենսդրական եղանակով վերացմանն ուղղված քայլերին և պատրաստակամությանը, այս դեպքում դրանք չեն դրսևորվել: Անհրաժեշտ է հաշվի առնել Պաշտպանի դիտարկումները և հասցեականության բարձրացման անհրաժեշտությունը՝ չնայած նրան, որ ինչպես այս, այնպես էլ մնացած հակաճգնաժամային միջոցառումների հիմքում դրված է կորոնավիրուսի պատճառով ծանր դրության մեջ ընկած տնտեսվարողների և քաղաքացիների սոցիալ-տնտեսական վիճակի մեղմումը:

Կառավարության ընդունած հակաճգնաժամային հինգերորդ միջոցառման շրջանակներում տրամադրվող գումարի վրա ՀՀ ԱՆ հարկադիր կադարումն ապահովող ծառայության կողմից արգելանքներ կիրառելու վերաբերյալ խնդիր

ՀՀ կառավարության 2020 թվականի մարտի 31-ի 417-Լ որոշման համաձայն՝ կորոնավիրուսի տնտեսական հետևանքների չեզոքացման հինգերորդ միջոցառման նպատակն է միանվագ դրամաշնորհի տրամադրման միջոցով օժանդակել կորոնավիրուսի տարածման հետևանքով Հայաստանի Հանրապետության առանձին տնտեսավարողների մոտ

առաջացած դժվարությունների հետևանքով արդյունավետ աշխատատեղերի պահպանությանը:

Վերոգրյալից հետևում է, որ Կառավարության կողմից առանձին տնտեսավարողներին տրամադրված դրամական աջակցության նպատակը աշխատատեղերի պահպանումն է:

Միջոցառման մեկնարկից սկսած Մարդու իրավունքների պաշտպանին են դիմել ՀՀ կառավարության 2020 թվականի մարտի 31-ի 417-Լ որոշմամբ սահմանված կորոնավիրուսի տնտեսական հետևանքների չեզոքացման հինգերորդ միջոցառման շահառուներ և տեղեկացրել, որ ՀՀ ԱՆ հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայության կողմից արգելանքներ են կիրառվել կորոնավիրուսի տնտեսական հետևանքների չեզոքացման հինգերորդ ծրագրի շրջանակներում Կառավարության կողմից առանձին տնտեսավարողներին տրամադրված դրամական միջոցների վրա:

Պետք է նշել, որ այս ծրագրի շահառու տնտեսավարող շատ կազմակերպությունների աշխատողներ առանձին սոցիալական հետևանքների չեզոքացման այլ ծրագրերի շահառուներ չէին կարող լինել, քանի որ կորոնավիրուսի տարածման հետևանքով մասնավոր հատվածի տուժած ոլորտներ համարվում են սահմանափակ գործունեության տեսակներ:

«Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենքի 51-րդ և 60-րդ հոդվածները սահմանում են կատարողական վարույթի շրջանակներում բռնագանձման ոչ ենթակա գույքերի և դրամական միջոցների սպառիչ ցանկը: Բռնագանձման ոչ ենթակա գույքերի և դրամական միջոցների ցանկերի սպառիչ լինելը գործնականում բազմաթիվ խնդիրների է հանգեցնում, մասնավորապես, պրակտիկայում լինում են դեպքեր, երբ հարկադիր կատարողը բռնագանձում է տարածում այնպիսի գույքի կամ դրամական միջոցի վրա, որը թեև նախատեսված չէ վերը նշված ցանկով, սակայն իր էությամբ համալրում է այդ ցանկին, քանի որ սոցիալական աջակցության միջոց է:

Բացի այդ, ՀՀ արդարադատության նախարարությունը և Հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայությունն արտակարգ դրության ժամանակահատվածում հայտարարություն են տարածել այն մասին, որ «Հաշվի առնելով երկրում ստեղծված արտակարգ դրության հաղթահարմանն ուղղված քաղաքացիների սոցիալական ծանրաբեռնվածությունը թեթևացնելու Կառավարության ջանքերը՝ Հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայությունը հարուցված կատարողական վարույթներով արգելանք չի կիրառի Կորոնավիրուսի սոցիալական հետևանքների չեզոքացման ծրագրերի շրջանակներում Կառավարության տրամադրած դրամական միջոցների վրա⁷⁹»:

Այսպիսով, օրենսդիրը սահմանել է բռնագանձման ոչ ենթակա գույքի կամ դրամական միջոցների սպառիչ ցանկ, արդյունքում՝ արգելանքներ են կիրառվել կորոնավիրուսի տնտեսական հետևանքների չեզոքացման հինգերորդ ծրագրի շրջանակներում

⁷⁹ Հասանելի է՝ <http://www.harkadir.am/view-lang-arm-article-797.html> հղումով:

Կառավարության կողմից առանձին տնտեսավարողներին տրամադրված դրամական աջակցության վրա:

Մինչդեռ, Պաշտպանը բազմիցս առաջարկել է, որ անհրաժեշտ է բռնագանձման ոչ ենթակա գույքի կամ դրամական միջոցների ցանկը սահմանելիս ավելի ճկուն մեխանիզմներ նախատեսել: Մասնավորապես, յուրաքանչյուր կոնկրետ դեպքում օրենքով չնախատեսված, սակայն էությանը սոցիալական աջակցության միջոց համարվող գույքի կամ դրամական միջոցի վրա բռնագանձում չտարածելու հնարավորություն ընձեռել հարկադիր կատարողին:

Բարձրացված խնդրով Մարդու իրավունքների պաշտպանը համապատասխան գրություն է ուղարկել ՀՀ պարետին:

ՀՀ կառավարության 2020 թվականի մարտի 16-ի «Հայաստանի Հանրապետությունում արտակարգ դրություն հայտարարելու մասին» N 298-Ն որոշման մեջ 2020 թվականի հունիսի 12-ին կատարվել է փոփոխություն և խնդրին տրվել է լուծում:

Այսպես, որոշման 15.1-ին կետը լրացվել է նոր՝ 3-րդ ենթակետով, որի համաձայն՝ արտակարգ դրության ընթացքում Հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայության համար սահմանափակվում է՝ ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձի կողմից իր հետ աշխատանքային կամ այլ պայմանագրային հարաբերություններում չգտնվող ֆիզիկական անձին որպես աջակցություն տրամադրված դրամական միջոցների վրա արգելանք դնելու կամ բռնագանձում տարածելու լիազորությունը: Նույն ենթակետի իմաստով աջակցություն են համարվում այն դրամական միջոցները, որոնք տրամադրվել են 2020 թվականի մարտի 16-ից հետո՝ անհատույց կերպով՝ կորոնավիրուսի հետևանքով սոցիալական խնդիրների առաջացումը կանխարգելելու կամ կորոնավիրուսի հետևանքները չեզոքացնելու (հաղթահարելու) համար: Նույն ենթակետում նշված դրամական միջոցների վերաբերյալ տեղեկատվությունը Հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայությանը տրամադրում է Հայաստանի Հանրապետության աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունը՝ հիմք ընդունելով աջակցության շահառուների շրջանակի որոշման գործընթացում ներգրավված պետական մարմնից կամ աջակցություն տրամադրող անձից ստացված տեղեկատվությունը՝ աջակցության նպատակի, շահառուների շրջանակի, աջակցություն տրամադրողի, ինչպես նաև այն հաշվեհամարի վերաբերյալ, որից փոխանցվել (փոխանցվելու) են դրամական միջոցները:

Վերոգրյալի հաշվառմամբ՝ կարևոր է ճգնաժամային իրավիճակներում սոցիալ-տնտեսական բարդ իրավիճակում հայտնված տնտեսավարողների և քաղաքացիների վիճակը մեղմելու նպատակով աջակցության միջոցառումների իրականացումը, սակայն անհրաժեշտ է նաև, որ դրանք իրականացնելիս հաշվի առնվեն մարդկանց համար հնարավոր անբարենպաստ հետևանքները, միջոցառումներից օգտվելու պայմանները լինեն հստակ և հասկանալի, դրանց հիմքում դրված նպատակին համապատասխան: Արձանագրված հարցերին ուշադրություն

դարձնելը հնարավորություն կտա խուսափել հետագայում նման իրավիճակներ առաջանալու դեպքում նույնաբնույթ խնդիրներից:

ԳԼՈՒԽ 2. ՍԵՓԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

Սեփականության իրավունքի երաշխավորումն ու ապահովումը պետության առաջնահերթ պարտականություններից է: Սեփականության իրավունքի պաշտպանության իրավական հիմքերը դրված են Սահմանադրությամբ և միջազգային հիմնարար փաստաթղթերով: Սեփականության իրավունքի պաշտպանվածությունը և երկրի տնտեսական ներուժը սերտորեն փոխկապակցված են: Սեփականության իրավունքի իրացվածությունը՝ որպես սահմանադրականության մակարդակի կարևորագույն ցուցիչ, հանդես է գալիս որպես զարգացած իրավական-տնտեսական պետության բնութագրիչ, այն երաշխիք է սոցիալ-տնտեսական համակարգի կայունության և զարգացման համար:

Հարկ է նշել, որ անկախ նրանից, թե ինչպիսի նորմեր կսահմանվեն Սահմանադրությամբ սեփականության իրավունքի երաշխավորման նպատակով, դրանք գործնական նշանակություն չեն ունենա առանց դրանց համարժեք և արդյունավետ իրավակիրառման մեխանիզմի:

2020 թվականի ընթացքում ևս Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրվել են սեփականության իրավունքի խախտումների մասին բողոքներ: Հարկ է նկատել, որ սեփականության իրավունքի խախտման կարևոր ցուցանիշ կազմող խախտումները բաժին են ընկնում տարիներ շարունակ մեր երկրում լուծում չստացած, այն է՝ համակարգային բնույթ կրող խնդիրներին:

1. Պետության կողմից բացառիկ՝ գերակա հանրային շահ ճանաչելու հետևանքով սեփականության իրավունքի սահմանափակելը

«Սահմանադրությունը սահմանում է, որ սեփականության իրավունքը կարող է սահմանափակվել միայն օրենքով՝ հանրության շահերի կամ այլոց հիմնական իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության նպատակով: Հանրության գերակա շահերի ապահովման նպատակով սեփականության օտարումն իրականացվում է օրենքով սահմանված բացառիկ դեպքերում և կարգով՝ միայն նախնական և համարժեք փոխհատուցմամբ: Չնայած սահմանադրական նշված երաշխիքների և համապատասխան օրենսդրության (նախկինում Կառավարության որոշումներ, ներկայում Օրենք) առկայությանը՝ 2000-ական թվականներից սկսած զանգվածաբար խախտվել են սեփականատերերի և օգտագործողների հիմնարար իրավունքները:

Ներկայում համակարգային առումով շարունակում է չլուծված մնալ հանրության գերակա շահ ճանաչելու մասին որոշումներով՝ քաղաքաշինական ծրագրերի իրականացման համար մի շարք տարածքներ ձեռքբերող կազմակերպություններին օտարելու, սակայն այդ կազմակերպությունների կողմից օրենսդրության անկատարության հետևանքով տարածքների նախկին բնակիչներին համարժեք փոխհատուցում չտրամադրելու հարցը:

Հարկ է ընդգծել, որ «Հանրության գերակա շահերի ապահովման նպատակով սեփականության օտարման մասին» օրենքում ևս առկա են մի շարք խնդիրներ, որոնց մասին բարձրաձայնվել է Մարդու իրավունքների պաշտպանի զեկույցներում և հաղորդումներում: Խնդրահարույց են դիտարկվել օրենքում տեղ գտած ձևակերպումները՝ կապված օտարվող սեփականության դիմաց նախնական համարժեք փոխհատուցում տրամադրելու պահանջի հետ: Օրենքում տեղ գտած կարգավորումների ուժով՝ սեփականությունը կարող է օտարվել ձեռքբերողի և օտարման ենթակա սեփականության սեփականատիրոջ միջև կնքվող պայմանագրի համաձայն, այդ դեպքում կողմերի համաձայնությամբ են որոշվում օտարվող սեփականության դիմաց տրվող համարժեք փոխհատուցման չափը, ձևը, կարգը, ժամկետները, պայմաններն ու կողմերի պատասխանատվությունը: Ընկերությունները, առաջնորդվելով վերը նշված կարգավորմամբ, համապատասխան տարածքներում նախկինում բնակվող անձանց հետ կնքել են իրացված տարածքների փոխարեն կառուցվելիք բազմաբնակարան շենքերում բնակարաններ տրամադրելու վերաբերյալ պայմանագրեր: Արդյունքում, տարիներ շարունակ չեն տրամադրվել ո՛չ բնակարանները և ո՛չ էլ համարժեք փոխհատուցումը: Այսպիսով, օրենքի ոչ բոլոր հոդվածներում է ամրագրվել «նախնական համարժեք փոխհատուցում» եզրույթը, փոխարենը որոշ տեղերում օգտագործվում է միայն «համարժեք փոխհատուցում» տերմինը: Հաշվի առնելով օրենքի ուժով պայմանագրերի կնքման ձևավորված բացասական պրակտիկան՝ անհրաժեշտ է խնդիրը կարգավորել ոչ թե ՀՀ կառավարության գերակա շահ ճանաչելու մասին յուրաքանչյուր որոշման մեջ օտարվող տարածքի դիմաց ապագայում կառուցվելիք շենքերից բնակարանի տրամադրումը որպես փոխհատուցման ձև բացառող դրույթ սահմանելով, այլ անհրաժեշտ է փոփոխություններ կատարել «Հանրության գերակա շահերի ապահովման նպատակով սեփականության օտարման մասին» ՀՀ օրենքում: Որպես փոխհատուցման տրամադրման ձև պետք է սահմանել միայն նախնական համարժեք եղանակով տրամադրումը և տարածել նախկինում ծագած և մինչ օրս չկատարված իրավահարաբերությունների վրա: Լուծում չի ստացել նաև պետության սուբսիդիար պատասխանատվության հարցը: «Հանրության գերակա շահերի ապահովման նպատակով սեփականության օտարման մասին» օրենքում պետության սուբսիդիար պատասխանատվության շրջանակը շատ նեղ է և բացակայում են օտարման գործընթացի նկատմամբ պետական լիարժեք վերահսկողության մեխանիզմները: Այսպես, օրենքով պետության սուբսիդիար պատասխանատվությունը ծագում է ձեռքբերողի կողմից միայն հատուկ նշված որոշակի գործողությունների չկատարման դեպքում: Մինչդեռ, Պաշտպանին

ներկայացված բողոքների ուսումնասիրության արդյունքում պարզվել է, որ պետության սուբսիդիար պատասխանատվություն չի սահմանվել այն դեպքերի համար, երբ ձեռքբերող կազմակերպությունների և օտարված բնակելի տարածքների իրավատերերի միջև կնքվել են պայմանագրեր: Մինչդեռ, շատ դեպքերով մարդկանց իրավունքները խախտվել են արդեն իսկ կնքված պայմանագրերը ձեռքբերող կազմակերպության կողմից չկատարելու հետևանքով⁸⁰:

Հարկ է ընդգծել, որ ՀՀ Ազգային ժողովը դեռևս 2019 թվականի հոկտեմբերին նախաձեռնել է «Պետության կողմից «Հյուսիսային պողոտա-Կասկադ» ծրագրով բացառիկ՝ գերակա շահ ճանաչելու հետևանքով սեփականության իրավունքի ոտնահարման խնդիրները» խորագրով խորհրդարանական լուծման: Որպես հիմնական զեկուցող հանդես է եկել Մարդու իրավունքների պաշտպանը. ներկայացնելով հանրային գերակա շահի ճանաչման գործընթացում սեփականության իրավունքի պաշտպանության նախկինում առկա և ներկայում արդիական հիմնախնդրի լուծման համար անհրաժեշտ համապատասխան առաջարկներ և դիտարկումներ:

Բարձրացված հարցով պաշտպանին հասցեագրած բողոքներից ներկայում դեռևս շարունակում է չլուծված մնալ Կառավարության որոշմամբ 2007 թվականին Եկմայան 6-14 հասցեներում գտնվող բնակելի տարածքները քաղաքաշինական ծրագրերի իրականացման նպատակով բացառիկ՝ գերակա հանրային շահ ճանաչելու, սակայն շահառուներին մինչ օրս բնակարանային կամ գումարային համարժեք փոխհատուցում չտրամադրելու հարցը: Բարձրացված հարցի կարգավորման կապակցությամբ ընթացիկ տարում ձեռնարկված միջոցների վերաբերյալ Երևանի քաղաքապետարանից պարզաբանվել է, որ ՀՀ կառավարության 2007 թվականի հունվարի 25-ի թիվ 108-Ն որոշման հավելվածի 17-րդ կետի և 2008 թվականի նոյեմբերի 20-ի թիվ 1405-Ն որոշման հավելվածի 8-րդ կետի համաձայն՝ Եկմայան 6-14 հասցեներում գտնվող բնակելի տարածքները քաղաքաշինական ծրագրերի իրականացման նպատակով ճանաչվել են բացառիկ՝ գերակա հանրային շահ և տարածքների ձեռքբերող է ճանաչվել Գագիկ Պապոյան Ա/Ձ-ն, այնուհետև իրավահաջորդ «Նարեկգրադ» ՍՊԸ-ն, որի կողմից և իրականացվել է նշված հասցեներում գտնվող գույքերի իրացման աշխատանքները: ՀՀ կառավարության 2012 թվականի դեկտեմբերի 6-ի «ՀՀ կառավարության 2008 թվականի նոյեմբերի 20-ի թիվ 1405-Ն որոշման մեջ փոփոխություն կատարելու և Երևան քաղաքի գլխավոր պողոտայի՝ Եկմայան փողոցին հարող տարածքի նկատմամբ բացառիկ՝ գերակա հանրային շահ ճանաչելու մարսն» թիվ 1141-Ն որոշման 1-ին կետի համաձայն՝ ուժը կորցրած է ճանաչվել ՀՀ կառավարության 2008 թվականի նոյեմբերի 20-ի թիվ 1405-Ն որոշման հավելվածի 8-րդ կետը և տարածքում նախկին որոշումների հիման վրա դեռևս չօտարված գույքերի նկատմամբ ճանաչվել է նոր գերակա հանրային շահ: ՀՀ կառավարության

⁸⁰ Առավել մանրամասն տե՛ս 2019 թվականի ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին տարեկան հաղորդումը, էջեր 112-119:

2012 թվականի դեկտեմբերի 6-ի թիվ 1141-Ն որոշման 4-րդ կետի համաձայն՝ Երևանի քաղաքապետը լիազորվել է անցկացնել տարածքի ձեռք բերողի հրապարակային մրցույթ՝ առաջնորդվելով պայմանով, որ տարածքը ձեռք բերողը ստանձնում է նաև տարածքի նախկին ձեռք բերողի Գագիկ Պապոյանի և «Նարեկգրադ» ՍՊԸ-ի կողմից կադաստրային գրանցում ստացած օտարման գործընթացի հետևանքով առաջացած և չկատարված հատուցման պարտավորությունները: Երևանի քաղաքապետարանի կողմից 11.10.2012 թվականին հայտարարվել է մրցույթ, որին մասնակից չի ներկայացել, ինչի պատճառով հնարավորություն չի ստեղծվել իրականացնելու ՀՀ կառավարության կողմից մշակված ծրագիրը: ՀՀ կառավարության 2012 թվականի դեկտեմբերի 6-ի թիվ 1141-Ն որոշմամբ օտարման գործընթացի վերջնաժամկետ է սահմանվել 2015 թվականի հունվարի 1-ը: Ըստ պարզաբանման՝ ՀՀ կառավարության վերոնշյալ որոշումը «Հանրության գերակա շահերի ապահովման նպատակով սեփականության օտարման մասին» ՀՀ օրենքի 16-րդ հոդվածի 1-ին մասի ուժով համարվում է անվավեր:

Մինչդեռ, վերոգրյալի կապակցությամբ հարկ է նշել, որ «Հանրության գերակա շահերի ապահովման նպատակով սեփականության օտարման մասին» ՀՀ օրենքի 16-րդ հոդվածի 4-րդ մասի համաձայն՝ *եթե անհրաժեշտ սեփականությունն օտարելուց հետո ձեռքբերողը երկու տարվա ընթացքում չի սկսում օտարման հիմք հանդիսացող գործունեությունը կամ թույլ է տալիս պետության և ձեռքբերողի միջև կնքված պայմանագիրն անվավեր կամ վաղաժամկետ լուծման հիմք հանդիսացող խախտումներ կամ դատարանի վճռով սահմանված սեփականության օտարումն անվավեր կամ վաղաժամկետ լուծման հիմք հանդիսացող հանգամանքներ, ապա հանրության գերակա շահ ճանաչելու մասին որոշումը ձեռքբերողի մասով կառավարության որոշմամբ կամ շահագրգիռ անձի հայցադիմումով դատական կարգով կարող է համարվել անվավեր, և օտարված սեփականությունը մրցութային կարգով ենթակա է օտարման այլ անձանց: Եթե հանրության գերակա շահ ճանաչելու մասին որոշումն անվավեր է ճանաչվել կառավարության որոշմամբ, ապա մրցույթն իրականացվում է կառավարության սահմանած կարգով, իսկ եթե հանրության գերակա շահ ճանաչելու մասին որոշումն անվավեր է ճանաչվել դատական կարգով, ապա մրցույթն իրականացվում է դատարանի սահմանած կարգով:*

Փաստորեն, կոնկրետ դեպքում տարածքը Կառավարության համապատասխան որոշմամբ ճանաչվել է բացառիկ՝ գերակա հանրային շահ և քաղաքաշինական ծրագրի իրականացումը ձեռքբերող կազմակերպությունը ձախողել է, որի հետևանքով շահառուները 2007 թվականից մինչ օրս համարժեք գումարային և (կամ) բնակարանային փոխհատուցում չեն ստացել, սակայն պետությունը գործուն քայլեր չի ձեռնարկում խնդիրը կարգավորելու համար: Այն է՝ ըստ տրամադրված պարզաբանման Երևանի քաղաքապետարանը դեռևս 2012 թվականին հայտարարել և անցկացրել է տարածքն այլ ներդրողների օտարելու մասին մրցույթ, սակայն մասնակից չի ներկայացել, ինչի պատճառով հնարավորություն չի ստեղծվել իրականացնելու

Կառավարության կողմից մշակված ծրագիրը: Մինչդեռ, անհրաժեշտ է գործուն քայլեր ձեռնարկել Կառավարության սահմանած կարգով նոր մրցույթներ անցկացնելու, այն է՝ ներդրողներ ներգրավելու և խնդիրը վերջնական կարգավորելու ուղղությամբ:

ՀՀ կառավարության 2019 թվականի դեկտեմբերի 23-ի «Մարդու իրավունքների պաշտպանության ազգային ռազմավարությունը և դրանից բխող 2020-2022 թվականների գործողությունների ծրագիրը հաստատելու մասին» թիվ 1978-Լ որոշմամբ նախատեսվել է համապատասխան վերլուծության արդյունքում մինչև 2022 թվականի առաջին կիսամյակն Ազգային ժողով ներկայացնել ««Հասարակության և պետության կարիքների համար սեփականության օտարման մասին» օրենքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» օրենքի նախագիծ, որի ընդունման արդյունքում որպես ազդեցություն ակնկալվում է, որ կնվազեն հասարակության և պետության կարիքների համար սեփականության օտարման արդյունքում մարդու սեփականության իրավունքի խախտման դեպքերը, սեփականության իրավունքի խախտման դիմաց մարդկանց կտրամադրվի արդարացի փոխհատուցում:

Իհարկե, ողջունելի է Կառավարության նշված համակարգային խնդրի կարգավորման ուղղությամբ ձեռնարկվող քայլերը, սակայն հիմնախնդրի ամբողջական կարգավորման համար անհրաժեշտ է վերհանել իրավախախտման բոլոր դեպքերը, գործուն քայլեր ձեռնարկել դրանց կարգավորման ուղղությամբ՝ վերացնելով դրանց ծագման հիմք հանդիսացող գործոնները և նախկին իրավահարաբերություններից ծագած և դեռևս չլուծված մարդու սեփականության իրավունքի խախտումները:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը տարիներ շարունակ ներկայացրած զեկույցներում և հաղորդումներում բարձրաձայնել է բարձրացված հարցի շուրջ ծագած համակարգային խնդիրները: Ավելին, 2018 թվականի տարեկան հաղորդմամբ «Հանրության գերակա շահերի ապահովման նպատակով սեփականության օտարման մասին» ՀՀ օրենքում առաջարկվել է կատարել փոփոխություն, այն է՝ կնքված պայմանագրերի կատարման նկատմամբ ևս սահմանել պետության սուբսիդիար պատասխանատվություն՝ այն տարածելով ոչ միայն ձեռքբերող կազմակերպությունների և շահառու անձանց միջև ապագայում, այլ նաև նախկինում ծագած իրավահարաբերությունների նկատմամբ:

2019 թվականի տարեկան հաղորդմամբ Պաշտպանն առաջարկել է սահմանել օրենսդրական մեխանիզմներ որպես հրաժարագին հրաժարված, սակայն համարժեք փոխհատուցում չստացած անձանց հետ կնքված պայմանագրերն արտադատական կարգով վերանայելու համար:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը Պաշտպանը վերահաստատում է, որ անհրաժեշտ է՝

1. փոփոխել «Հանրության գերակա շահերի ապահովման նպատակով սեփականության օտարման մասին» ՀՀ օրենքի 10-րդ հոդվածի 4-րդ մասը՝ այս հոդվածում ևս ամրագրելով «նախնական համարժեք» փոխհատուցում եզրույթը,

2. Նշված հողվածից հանել պայմանագրով (կողմերի համաձայնությամբ) համարժեք փոխհատուցման չափը, ձևը, կարգը, ժամկետները, պայմաններն և պատասխանատվությունը որոշելու հնարավորությունը,

3. «Հանրության գերակա շահերի ապահովման նպատակով սեփականության օտարման մասին» ՀՀ օրենքում կատարել հետևյալ փոփոխությունները,

– կնքված պայմանագրերի կատարման նկատմամբ ևս սահմանել պետության սուբսիդիար պատասխանատվություն՝ այն տարածելով ոչ միայն ձեռքբերող կազմակերպությունների և շահառու անձանց միջև ապագայում, այլ նաև նախկինում ծագած իրավահարաբերությունների նկատմամբ,

– սահմանել պետական վերահսկողության մեխանիզմներ սեփականության օտարման գործընթացում ձեռքբերողի կողմից շահառուի նկատմամբ ունեցած պարտավորությունների կատարման նկատմամբ՝ նախատեսելով համապատասխան պատասխանատվության միջոցներ,

– «փոխհատուցում» բառը ցանկացած հողվածում օգտագործել «նախնական համարժեք» բառերի հետ միասին, այն տարածելով նախկինում ծագած, սակայն մինչ օրս չկատարված իրավահարաբերությունների նկատմամբ,

4. գործուն քայլեր ձեռնարկել նոր ներդրողներ ներգրավելու, արդյունքում Եկմայան 6-14 հասցեների իրացված բնակելի տարածքների շահառուներին համարժեք գումարային և (կամ) բնակարանային փոխհատուցում տրամադրելու ուղղությամբ:

2. Սեփականության իրավունքով պատկանող հողամասերը սխալ չափագրելու և կադաստրային քարտեզում ամրագրելու պատճառով առաջացած հողամասերի համադրումները շտկելու խնդիր

2020 թվականին Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրել են բողոքներ, որոնք վերաբերել են անձանց սեփականության իրավունքով պատկանող հողամասերը սխալ չափագրելու և կադաստրային քարտեզում ամրագրելու հետևանքով առաջացած իրավունքների խախտումներին:

Օրինակ՝ բողոքներից մեկով անձը տեղեկացրել է, որ ՀՀ կառավարության 2002 թվականի մարտի 11-ի թիվ 225 որոշմամբ ՀՀ տարածքում ներդրվել է WGS-84 գեոդեզիական կոորդինատային համակարգը, որը ներդրման օրվանից ունի մի շարք անճշտություններ, ինչի հետևանքով տուժվում են անշարժ գույք ձեռք բերած անձինք: Խնդիրն այն է, որ անձը, պարտաճանաչ վճարելով տեղական և կադաստրային համապատասխան վճարները, անշարժ գույքի նկատմամբ ձեռք է բերում սեփականության իրավունք և Կադաստրի կոմիտեի կողմից անձին տրվել է սեփականության իրավունքը հաստատող պետական գրանցման վկայական: Տրված վկայականով Կադաստրի կոմիտեն փաստում է, որ տվյալ գույքի փաստաթղթային փաթեթում առկա չէ որևէ թերություն: Մինչդեռ, տարիներ անց նույն անձը, երբ ցանկանում է

իրացնել իր սեփականության իրավունքը (օրինակ՝ օտարել ձեռք բերված գույքը), հանկարծակի տեղեկանում է, որ փաստաթղթային փաթեթում առկա է անճշտություն, որը հնարավոր է ուղղել միայն իր միջոցների հաշվին կամ անձին առաջարկվում է հրաժարվել իրեն սեփականության իրավունքով պատկանող գույքի մի մասից, քանի որ կադաստրային քարտեզում պակաս մակերեսով հողատարածք է ամրագրված:

2020 թվականին նշված համակարգային խնդրի կարգավորման ուղղությամբ ձեռնարկված միջոցների կապակցությամբ Կադաստրի կոմիտեից պարզաբանվել է, որ ՀՀ Ազգային ժողովի կողմից 2020 թվականի դեկտեմբերի 9-ին ընդունվել է ««Գույքի նկատմամբ իրավունքների պետական գրանցման մասին» ՀՀ օրենքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» ՀՀ օրենքը, համաձայն որի՝ փոփոխություն է կատարվել օրենքի 14-րդ հոդվածում՝ ամրագրելով, որ կադաստրային քարտեզում հայտնաբերված սխալների ուղղման կարգը սահմանում է կառավարությունը: Նշված փոփոխության հիման վրա Կադաստրի կոմիտեի կողմից մշակվել է «Կադաստրային քարտեզում հայտնաբերված սխալների ուղղման կարգը հաստատելու մասին» ՀՀ կառավարության որոշման նախագիծը, որը ներկայացվել է նաև Մարդու իրավունքների պաշտպանին կարծիքի: Կադաստրի կոմիտեից ներկայացված տեղեկության համաձայն՝ նախագիծը գտնվում է ՀՀ արդարադատության նախարարությունում՝ պետական իրավական փորձաքննության: Կադաստրային քարտեզներում տեղ գտած անճշտությունների (սխալների) հետևանքով գույքի նկատմամբ իրավունքների պետական գրանցման ընթացքում առաջացած խնդիրներին միանման մոտեցում դրսևորելու նպատակով մինչև նշված կարգի ընդունումը խնդրին լուծում է տրվել Կադաստրի կոմիտեի 2020 թվականի փետրվարի 20-ի N Ն/1827-2020 շրջաբերականի հիման վրա: «Կադաստրային քարտեզում հայտնաբերված սխալների ուղղման կարգը հաստատելու մասին» ՀՀ կառավարության որոշման ընդունումից հետո նախատեսվում է ՀՀ Արարատի մարզի 4՝ Լուսառատ, Նոր Կյանք, Փոքր Վեդի և Տափերական համայնքների քարտեզագրական նյութերում ՀՀ կառավարության որոշման հիման վրա պիլոտային ծրագրով իրականացնել ուղղման աշխատանքներ, որով վեր կհանվեն համակարգային խնդիրները կարգավորելու մի շարք հարցեր՝ կադաստրային քարտեզներում սահմանված կարգով համապատասխան ուղղումներ կատարելու վերաբերյալ:

Հարկ է նշել, որ «Կադաստրային քարտեզում հայտնաբերված սխալների ուղղման կարգը հաստատելու մասին» ՀՀ կառավարության որոշման նախագծով սահմանվում է, որ եթե անշարժ գույքի միավորների սահմանների գծային չափերի կամ տեղադիրքի կամ երկրաչափական տեսքի ուղղումներն իրականացնելիս փոփոխվում է նաև այլ հողամասի տվյալները, այդ թվում՝ ոչ սահմանակից, ապա տվյալ ուղղումը կարող է կատարվել ուղղման արդյունքում փոփոխվող հողամասի սեփականատերերի և հողամասի նկատմամբ այլ իրավունքներ ունեցող անձանց համաձայնությամբ, ընդ որում, ուղղվող անշարժ գույքի միավորն ընդհանուր սեփականություն հանդիսանալու դեպքում համապատասխան ուղղումը

կատարելու համար բավարար է ընդհանուր սեփականության մասնակիցներից որևէ մեկի համաձայնությունը: Եթե հողամասը հանդիսանում է մեկից ավելի միավորների սեփականատերերի ընդհանուր գույք, այդ դեպքում պահանջվում է յուրաքանչյուր միավորի սեփականատերերից մեկի համաձայնությունը:

Վերոգրյալ կարգավորումը խնդրահարույց է, քանի որ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի (այսուհետ՝ Օրենսգիրք) համաձայն՝ գույքը կարող է ընդհանուր սեփականությանը պատկանել սեփականության իրավունքում սեփականատերերից յուրաքանչյուրի բաժինը որոշելով (բաժնային սեփականություն) կամ առանց այդ բաժինները որոշելու (համատեղ սեփականություն):

Հարկ է նշել, որ Օրենսգիրքը սահմանում է, որ միայն համատեղ սեփականության մասնակիցների համաձայնությամբ, իսկ դրա բացակայության դեպքում՝ դատարանի վճռով, ընդհանուր գույքի նկատմամբ կարող է սահմանվել այդ անձանց բաժնային սեփականություն: Օրենսգրքում ամրագրված նորմերի համաձայն՝ բաժնային սեփականության բոլոր մասնակիցների համաձայնությամբ կարող է սահմանվել նրանց բաժինները որոշելու և փոփոխելու կարգ՝ ընդհանուր գույքի կազմավորման ու աճի մեջ նրանց ներդրմանը համապատասխան: Բաժնային սեփականության մասնակիցների միջև ընդհանուր գույքը բաժանելու կամ դրանից նրանցից մեկի բաժինն առանձնացնելու եղանակի և պայմանների մասին համաձայնության բացակայության դեպքում՝ բաժնային սեփականության մասնակիցն իրավունք ունի դատական կարգով պահանջել ընդհանուր գույքից բնեղենով առանձնացնելու իր բաժինը:

Այսպիսով, ըստ Օրենսգրքում ամրագրված նորմերի՝ ընդհանուր սեփականության մասնակիցներն իրենց գույքը տիրապետում, օգտագործում և տնօրինում են դրա բոլոր մասնակիցների համաձայնությամբ, իսկ համաձայնության բացակայության դեպքում՝ դատարանի սահմանած կարգով: Մինչդեռ, կարծիքի ներկայացված նախագծի կարգավորմամբ նախատեսվում է, որ ուղղվող անշարժ գույքի միավորն ընդհանուր սեփականություն հանդիսանալու դեպքում համապատասխան ուղղումը կատարելու համար բավարար է ընդհանուր սեփականության մասնակիցներից որևէ մեկի համաձայնությունը, ինչը հակասում է ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքում նախատեսված կարգավորմանը: Ընդ որում՝ ընդհանուր սեփականության իրավունքով պատկանող հողամասի սահմանների գծային չափերի ուղղումն առանց ընդհանուր սեփականության բոլոր մասնակիցների համաձայնության կատարելու դեպքում առաջանալու է նաև այդ դրույթների սահմանադրականության խնդիր, քանի որ անձի սեփականությունն իր հայեցողությամբ տիրապետելու, օգտագործելու և տնօրինելու իրավունքն ամրագրված է ՀՀ Սահմանադրությամբ:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ առաջարկվում է՝

1. «Կադաստրային քարտեզում հայտնաբերված սխալների ուղղման կարգը հաստատելու մասին» ՀՀ կառավարության որոշման նախագծում վերոնշյալ կարգավորումը

սահմանել այնպես, որ չխախտվի անձի սեփականությունն իր հայեցողությամբ փրկապետելու, օգտագործելու և փնտրիներու իրավունքը,

2. Իրականացնել պատշաճ վերահսկողություն գեոդեզիական և քարտեզագրական աշխատանքների իրականացման նկատմամբ՝ կադաստրային քարտեզում սխալները բացատելու համար:

3. Բազմաբնակարան շենքերում պարտադիր նորմերը չպահպանելը

Բազմաբնակարան շենքերը շահագործման ընթացքում ձեռք են բերում ֆիզիկական և բարոյական մաշվածություն, ենթարկվում տարբեր բնական և տեխնաժին երևույթների և կրում դրանց բացասական ազդեցության հետևանքները, որոնց չեզոքացման կամ ազդեցության նվազեցման համար պահանջվում են որոշակի միջոցառումների իրականացում: Նման միջոցառումների ժամանակին չիրականացումը կամ թերի իրականացումը բերում է մաշվածության գործընթացի արագացման և հանգեցնում վնասվածության մնացորդային կուտակումների՝ վատթարացնելով շենքի տեխնիկական վիճակը (ընդհուպ մինչև անբավարար կամ վթարային):

Հարկ է նշել, որ տարիների ընթացքում Պաշտպանին հասցեագրված բողոքների ուսումնասիրությունները վկայում են, որ բազմաբնակարան շենքի կառավարման մարմինները գրեթե չեն ձեռնարկում օրենքով սահմանված կարգով շենքի պահպանմանն ուղղված պարտադիր իրականացման ենթակա միջոցառումներ՝ վտանգելով ոչ միայն շենքի ֆիզիկական գոյությունը, այլ նաև մարդկանց առողջությունն ու անվտանգությունը:

Ինչպես նախորդ տարի, այնպես էլ 2020 թվականի ընթացքում Պաշտպանին հասցեագրել են բողոքներ բազմաբնակարան շենքերում պարտադիր նորմերը չպահպանելու հետևանքով առաջացող խնդիրների մասին:

Բազմաբնակարան շենքի ընդհանուր բաժնային սեփականության պահպանման պարտադիր նորմերը սահմանված են ՀՀ կառավարության 2007 թվականի հոկտեմբերի 4-ի թիվ 1161-Ն որոշմամբ: Պարտադիր նորմերն իրենցից ներկայացնում են այնպիսի նվազագույն ծավալի պարտադիր իրականացման ենթակա կազմակերպական և տեխնիկական համալիր միջոցառումներ ու աշխատանքներ, որոնց ժամանակին չիրականացումը կարող է ուղղակի վտանգ ներկայացնել շինությունների սեփականատերերի կամ այլ մարդկանց կյանքին, առողջությանը, անձանց գույքին, շրջակա միջավայրին: Այդ նորմերը կոչված են ապահովելու բազմաբնակարան շենքի ընդհանուր բաժնային սեփականության՝ շենքը կրող կառուցվածքների, շենքի միջհարկային ծածկերի (առաստաղների, հատակների), նկուղների, ձեղնահարկի, տեխնիկական հարկերի, տանիքի, ինչպես նաև մեկից ավելի շինություններ սպասարկող և բազմաբնակարան շենքի միասնական ամբողջական սպասարկման համար նախատեսված մուտքերի, աստիճանավանդակների, աստիճանների, վերելակների, վերելակային և այլ հորերի, մեխանիկական, էլեկտրական և այլ սարքավորումների ու

տարածքների պահպանմանը ներկայացվող քաղաքաշինական, սանիտարական, հակահրդեհային և կոմունալ սպասարկման պահանջները:

«Բազմաբնակարան շենքի կառավարման մասին» ՀՀ օրենքի 17-րդ հոդվածի համաձայն՝ պարտադիր նորմերի պահպանման հարցերում ընդհանուր բաժնային գույքի կառավարման համար շինության սեփականատերերը կարող են ընտրվել շենքի կառավարման մարմին: Ընդհանուր բաժնային սեփականության կառավարումը կարող է իրականացվել մի քանի ձևերով՝ շինության սեփականատերերի կողմից ստեղծված իրավաբանական անձի համատիրության միջոցով, լիազորագրային կառավարչի (ներկայացուցչության) միջոցով և հավատարմագրային կառավարչի միջոցով:

«Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենքի 42-րդ հոդվածի համաձայն՝ համայնքի ղեկավարը քաղաքաշինության և կոմունալ տնտեսության բնագավառում կազմակերպում է այն բազմաբնակարան շենքերի պահպանումը, որոնք չեն կառավարվում օրենքով սահմանված՝ բազմաբնակարան շենքի կառավարման մարմնի կողմից:

Ընդ որում՝ բազմաբնակարան շենքերում պարտադիր նորմերի պահպանման ընդհանուր վերահսկողությունն իրականացնում է տվյալ համայնքի ղեկավարը՝ ըստ «Բազմաբնակարան շենքի կառավարման մասին» օրենքի 10-րդ հոդվածի 7-րդ մասի:

Բողոքներից մեկով Երևան քաղաքի վարչական շրջաններից մեկի բազմաբնակարան շենքի բնակիչը տեղեկացրել է, որ իրենց շենքի տանիքը գտնվում է անմխիթար վիճակում, ինչն անձրևաջրերի արտահոսքի պատճառ է դարձել: Դրա հետևանքով վնասվել են իր բնակարանի գույքը, ինչպես նաև շենքի ընդհանուր բաժնային սեփականություն հանդիսացող տարածքները: Ըստ բողոքի՝ անձն իր միջոցների հաշվին կատարել է տանիքի կապիտալ վերանորոգում, սակայն քամիների արդյունքում տանիքի թիթեղները քանդվել են: Տանիքը վերանորոգելու համար բողոք ներկայացրած անձը տարիներ շարունակ դիմել է համատիրության նախագահին և համապատասխան Վարչական շրջանի ղեկավարի աշխատակազմ, սակայն արդյունքի չի հասել: Հարկ է ընդգծել, որ Պաշտպանի աշխատակազմի, Երևանի քաղաքապետարանի և Վարչական շրջանի ղեկավարի աշխատակազմի արդյունավետ համագործակցության արդյունքում 2020 թվականին շենքի տանիքը հիմնանորոգվել է:

Հարկ է ընդգծել, որ տանիքների հիմնանորոգման հիմնախնդիրն առավել ակնառու է ՀՀ մարզերի քաղաքային և գյուղական բնակավայրերում, որտեղից ևս Պաշտպանին հասցեագրվել են բողոքներ: Օրինակ, բողոքներից մեկով ՀՀ Լոռու մարզի Ալավերդի համայնքում գտնվող շենքի բնակիչները տեղեկացրել են, որ տարիներ շարունակ իրենց շենքի տանիքը գտնվում է անմխիթար վիճակում: Արդյունքում, տարվա տեղումնառատ եղանակներին շենքի բնակիչները հայտնվում են անելանելի վիճակում: Անձրևաջրերը և ձյան հալոցքից առաջացած ջրերը լցվում են բնակիչների բնակարաններ, վնասելով գույքը, այդ թվում՝ ընդհանուր օգտագործման տարածքներ, որտեղ վնասում են էլեկտրաէներգիայի

լարերը, պատերի սվաղը և այլն: Այդ ամբողջ ջուրը, ի վերջո, լցվում է շենքի նկուղ՝ թուլացնելով շենքի հիմքը: Ըստ բողոքի՝ շենքն անձրևաջրերի ու ձյան հալոցքի պատճառով դարձել է վթարային: Բարձրացված հարցի կապակցությամբ Ալավերդու համայնքապետարանից պարզաբանվել է, որ ինչպես նշված, այնպես էլ համայնքի տարածքում գտնվող շուրջ 54 շենքի տանիքներ հիմնանորոգման խիստ կարիք ունեն, նորոգման ենթակա շենքերի առկայությունը գնահատելու նպատակով ստեղծվել է հանձնաժողով: Կոնկրետ շենքի տանիքի հիմնանորոգման հարցը հաշվառված է և կընդգրկվի առաջիկա ծրագրերում: Այնուհետև, բողոք ներկայացրած շենքի բնակիչը տեղեկություն է ներկայացրել, որ շենքի տանիքը նորոգվել է: Նշվածը, իհարկե ողջունելի է, սակայն համայնքի ընդհանուր տարածքում տանիքների հիմնանորոգման խնդիրն արդիական է և շտապ լուծման կարիք ունի:

Խոսելով բազմաբնակարան շենքերում պարտադիր նորմերի պահպանման մասին՝ հնարավոր չէ չընդգծել Երևանում և հանրապետության մարզերում կարևոր հիմնախնդիրներից մեկի՝ շենքերում տեղակայված վերելակների տեխնիկական վիճակի խնդիրը: Վերելակները և դրանց կազմում օգտագործվող՝ անվտանգության ապահովման սարքերը պետք է համապատասխանեն դրանց անվտանգ շահագործման տեխնիկական պահանջներին՝ բացառելով մարդկու կյանքին և առողջությանը վնաս պատճառելու բոլոր ռիսկերը: Մինչդեռ, Երևանում և հանրապետության այլ քաղաքներում կան շահագործվող վերելակներ, որոնք հնամաշ են և վթարային⁸¹:

Վերելակները, որպես ընդհանուր բաժնային սեփականություն, «Բազմաբնակարան շենքի կառավարման մասին» ՀՀ օրենքով պատկանում են բնակիչներին: Հետևաբար բնակիչները, ըստ գործող իրավակարգավորումների, կառավարման մարմինների միջոցով պետք է իրականացնեն դրանց սպասարկման և պահպանման աշխատանքների իրականացումը:

Երևան համայնքում Երևանի քաղաքապետարանը մեկնարկել է վերելակի փոխարինման ծրագիրը, որի շրջանակներում բազմաբնակարան շենքերի շուրջ 500 վերելակ փոխարինվել է⁸²: Նշվածը, իհարկե, շատ ողջունելի է: Շատ կարևոր է, որ նշված ծրագիրը շարունակական բնույթ ունենա Երևան համայնքում առկա հնամաշ վերելակային տնտեսության հիմնահարցի հիմնովին լուծման և բազմաբնակարան շենքերի բնակիչների անվտանգության ապահովման նպատակով: Ընդ որում՝ «Տեխնիկական անվտանգության ապահովման պետական կարգավորման մասին» ՀՀ օրենքում սահմանված է, որ շահագործվող արտադրական վտանգավոր օբյեկտը (վերելակ) տարեկան առնվազն մեկ անգամ ենթակա է տեխնիկական անվտանգության փորձաքննության, ինչպես նաև արտադրական վտանգավոր օբյեկտների ռեեստրում պարտադիր գրանցման: Պրակտիկայում, սակայն նշված պահանջների

⁸¹ Առավել մանրամասն տե՛ս 2019 թվականի ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին տարեկան հաղորդում, էջեր 121-124:

⁸² <https://www.yerevan.am/am/news/erevanowm-meknarkel-e-500-verelaki-p-okharinman-tsragire/>

պահպանումը շատ դեպքերում արտադրական վտանգավոր օբյեկտը շահագործողները (շենքի կառավարման մարմին) չեն ապահովում, ինչի հետևանքով վտանգվում է մարդկանց կյանքը և առողջությունը:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը Պաշտպանը վերահաստատում է, որ անհրաժեշտ է՝

1. պատշաճ վերահսկողություն իրականացնել համայնքների տարածքում ընդգրկված բազմաբնակարան շենքերում պարտադիր նորմերի պահպանման նկատմամբ՝ առաջացած խնդիրների և հատկապես տանիքների և վերելակների վերանորոգման, հիմնանորոգման կամ փոխարինման ուղղությամբ՝ ձեռնարկելով գործուն միջոցներ,

2. բազմաբնակարան շենքերում վերելակների տեխնիկական անվտանգության ապահովման նկատմամբ իրականացնել պատշաճ հսկողություն՝ կիրառելով պատասխանատվության միջոցներ և դադարեցնելով դրանց շահագործումը:

4. Անավարտ շինարարության բնակարանաշինարարական կոոպերատիվների փայտերերի կողմից ԽՍՀՄ ռուբլով վճարված գումարի արժեզրկումից կրած կորուստների դիմաց հատուցումը

Տարիներ շարունակ Մարդու իրավունքների պաշտպանի տարեկան հաղորդումներում բարձրացվել է կոոպերատիվ հիմունքներով բազմաբնակարան շենք կառուցելու և բնակարաններ հատկացնելու նպատակով կանխավճարային մուծումներ կատարելուց հետո Խորհրդային Միության ռուբլով վճարված գումարի արժեզրկման հետևանքով անավարտ շինարարության բնակարանաշինարարական կոոպերատիվների փայտերերի կողմից Խորհրդային Միության ռուբլով վճարված գումարի արժեզրկումից փայտերերի կրած կորուստների դիմաց վերջիններիս դրամական օգնություն չտրամադրելու խնդիրը, որը շարունակել է արդիական մնալ նաև 2020 թվականի ընթացքում:

Այսպես, ՀՀ կառավարության 2000 թվականի օգոստոսի 2-ի «Անավարտ շինարարության բնակարանաշինարարական կոոպերատիվների փայտերերի կողմից Խորհրդային Միության ռուբլով վճարված գումարի արժեզրկումից փայտերերի կրած կորուստների դիմաց դրամական օգնության տրամադրման կարգը հաստատելու մասին» թիվ 432-Ն որոշմամբ նախատեսվել է անավարտ շենքերի բնակարանաշինարարական կոոպերատիվների փայտերերին տրամադրել համապատասխան դրամական օգնություն: Ընդ որում՝ ՀՀ կառավարության 2002 թվականի մարտի 12-ի «Անավարտ շինարարության բնակարանաշինարարական կոոպերատիվների փայտերերի կողմից Խորհրդային Միության ռուբլով վճարված օգնության տրամադրման ժամանակացույցի մասին» թիվ 229 որոշմամբ հաստատված ժամանակացույցով նախատեսվել էր բոլոր 74 կոոպերատիվների փայտերերին հասանելիք դրամական օգնության տրամադրման գործընթացն ավարտել մինչև 2011 թվականը: Սակայն, ըստ Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմում քննվող բողոքների՝ փաստացի դրամական օգնություն ստացել են միայն 40 կոոպերատիվների

փայատերեր, իսկ մնացած 34 կոոպերատիվների փայատերերին հասանելիք դրամական փոխհատուցումը մինչ օրս չի տրվել:

Խնդրի ուսումնասիրության արդյունքներով պարզվել է, որ «Հայաստանի Հանրապետության 2020 թվականի պետական բյուջեի մասին» ՀՀ օրենքով հաստատված հավելված 1-ի 2-րդ աղյուսակով ներկայացված են ՀՀ 2020 թվականի պետական բյուջեի ծախսերը՝ ըստ պետական մարմինների կողմից իրականացվող ծրագրերի և միջոցառումների: Նույն աղյուսակում ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության կողմից իրականացվող ծրագրերի և միջոցառումների շարքում՝ թիվ 12002 ծրագրային դասիչի ներքո նշված է՝ «Անավարտ շինարարության բնակարանաշինարարական կոոպերատիվների փայատերերի կողմից Խորհրդային Միության ռուբլով վճարված գումարի արժեզրկումից փայատերերի կրած կորուստների դիմաց դրամական օգնության տրամադրում. – 730,880.8 ՀՀ դրամ»:

Այսինքն, նախորդ տարվա պետական բյուջեով անավարտ շինարարության բնակարանաշինարարական կոոպերատիվների փայատերերի կողմից Խորհրդային Միության ռուբլով վճարված գումարի արժեզրկումից փայատերերի կրած կորուստների դիմաց դրամական օգնության տրամադրման համար նախատեսված է եղել 730.880.000 ՀՀ դրամ գումար: Մինչդեռ, ՀՀ կառավարության 2020 թվականի հունիսի 12-ի «Հայաստանի Հանրապետության 2020 թվականի պետական բյուջեում վերաբաշխում, Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2019 թվականի դեկտեմբերի 26-ի թիվ 1919-Ն որոշման մեջ փոփոխություններ կատարելու և գումար հատկացնելու մասին» թիվ 948-Ն որոշման 1-ին կետով կատարվել է «Հայաստանի Հանրապետության 2020 թվականի պետական բյուջեի մասին» ՀՀ օրենքով հաստատված հավելված 1-ի 2-րդ աղյուսակի «Անավարտ շինարարության բնակարանաշինարարական կոոպերատիվների փայատերերի կողմից Խորհրդային Միության ռուբլով վճարված գումարի արժեզրկումից փայատերերի կրած կորուստների դիմաց դրամական օգնության տրամադրում» միջոցառման բյուջետային հատկացումների վերաբաշխում, ինչի արդյունքում կոոպերատիվների փայատերերին դրամական օգնության համար հատկացված միջոցներն ուղղվել են այլ ծրագրերի:

Փաստորեն, ներկայում անավարտ բնակարանաշինարարական կոոպերատիվների փայատերերին փոխհատուցում վճարելու համար պետական բյուջեում միջոցներ նախատեսված չեն:

Անավարտ շինարարության բնակարանաշինարարական կոոպերատիվների փայատերերի կողմից Խորհրդային Միության ռուբլով վճարված գումարի արժեզրկումից փայատերերի կրած կորուստների դիմաց դրամական փոխհատուցման տրամադրման գործընթացի պատասխանատուն ի սկզբանե ՀՀ ֆինանսների նախարարությունն է եղել, ում կողմից էլ տրամադրվել են թվով 40 կոոպերատիվների փայատերերին հասանելիք դրամական փոխհատուցումները: Թեև «Հայաստանի Հանրապետության 2020 թվականի պետական բյուջեի մասին» ՀՀ օրենքով նշված գործընթացի իրականացումը վերապահվել է ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությանը, սակայն Պաշտպանին դիմած

քաղաքացիներին ուղղված պատասխան-գրություններում Նախարարությունը նշել է, թե կոռպերատիվների փայտերերին հասանելիք դրամական փոխհատուցումները վճարելու լիազորություն չունի:

Բարձրացված խնդիր քննարկման շրջանակներում 2020 թվականին բողոքներից մեկով կատարված հարցմանն ի պատասխան՝ Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունը պարզաբանել է, որ փայտերերին դրամական օգնությունը տրամադրելու համար անհրաժեշտ է Կառավարության որոշմամբ համապատասխան լիազորություն վերապահել Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությանը, փայտերերի տվյալները և փաստաթղթերը, որոնց հիման վրա վճարումներ է կատարել Ֆինանսների նախարարությունը, փոխանցել Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությանը, ինչպես նաև սահմանել դրույթներ վճարող մարմնի ու վճարման կարգի վերաբերյալ: Կառավարության համապատասխան որոշման նախագիծը նախարարության կողմից մշակվել և դրվել է պաշտոնական շրջանառության մեջ:

Խնդրի ուսումնասիրությունը վկայում է հետևյալի մասին. «Կառավարության 2000 թվականի օգոստոսի 2-ի թիվ 432 որոշման 9-րդ կետի համաձայն՝ նույն կարգով սահմանված օգնության տրամադրման նկատմամբ վերահսկողությունն իրականացնում է «Ֆինանսների և էկոնոմիկայի նախարարությունը»: «Կառավարության 2002 թվականի մարտի 12-ի թիվ 229 որոշման 2-րդ կետով «Ֆինանսների և էկոնոմիկայի նախարարին է վերապահվել նույն որոշման 1-ին կետով հաստատված ժամանակացույցում նշված ժամկետներին համապատասխան՝ փայտերերին տրամադրվող գումարները «Կետական բյուջեների նախագծերում ներառելու հնարավորությունների մասին հարցը յուրաքանչյուր տարվա «Կետական բյուջեի նախագծի հետ միասին «Կառավարության քննարկմանը ներկայացնելու պարտականությունը: «Ֆինանսների նախարարությունը կոռպերատիվների փայտերերին փոխհատուցումները վճարել է «Կառավարության վերոնշյալ որոշումների հիման վրա:

Այսպիսով, «Հայաստանի Հանրապետության 2020 թվականի պետական բյուջեի մասին» «Կ օրենքով «Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության իրավասության դաշտը կազմող սոցիալական պաշտպանության ոլորտում իրականացվող ծրագրերի շրջանակում կոռպերատիվների փայտերերին դրամական օգնության տրամադրում նախատեսող միջոցառումը ներառելու հետ միաժամանակ անհրաժեշտ էր համապատասխան փոփոխություններ կատարել նաև «Կառավարության 2000 թվականի օգոստոսի թիվ 432 և 2012 թվականի 12-ի թիվ 229 որոշումներում՝ որպես լիազոր մարմին նշված «Ֆինանսների նախարարությունը փոխարինելով «Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունով, ինչը, սակայն, չի արվել: Արդյունքում, «Հայաստանի Հանրապետության 2020 թվականի պետական բյուջեի մասին» «Կ օրենքի ուժի մեջ մտնելուց հետո (01.01.2020) մինչև նույն օրենքում համապատասխան վերաբաշխում նախատեսող թիվ 948-Ն որոշման ընդունումը (12.06.2020) դեռևս փոխհատուցում չստացած 34 կոռպերատիվների փայտերերին չի վճարվել փոխհատուցում այն դեպքում, երբ նշված ժամանակահատվածում այդ նպատակի համար գումար նախատեսված եղել է պետական բյուջեում:

Հարկ է նշել նաև, որ «Հայաստանի Հանրապետության 2021 թվականի պետական բյուջեի մասին» ՀՀ օրենքով ևս կոռպերատիվների փայտերերին դրամական օգնություն տրամադրելու համար գումար չի հատկացվել: Այս կապակցությամբ ՀՀ ֆինանսների նախարարության պարզաբանումների համաձայն՝ «Հայաստանի Հանրապետության 2021 թվականի պետական բյուջեի մասին» օրենքի նախագիծը կազմվել է պետական բյուջեի նախագծի կազմման՝ «Հայաստանի Հանրապետության բյուջետային համակարգի մասին» ՀՀ օրենքով սահմանված կարգով՝ պետական մարմինների կողմից ներկայացված բյուջետային ֆինանսավորման հայտերի հիման վրա, իսկ «Հայաստանի Հանրապետության 2021 թվականի պետական բյուջեի մասին» օրենքի նախագծում անավարտ շինարարության բնակարանաշինարարական կոռպերատիվների փայտերերի կողմից Խորհրդային Միության ռուբլով վճարված գումարի արժեզրկումից փայտերերի կրած կորուստների դիմաց դրամական օգնության տրամադրման գծով միջոցառման նախատեսման համար անհրաժեշտ էր, որ տվյալ ոլորտի լիազոր պետական մարմինը՝ ի դեմս ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության, պետական լիազորված մարմին ներկայացնել բյուջետային ֆինանսավորման հայտ: Միաժամանակ, ֆինանսների նախարարության պարզաբանումների համաձայն՝ բյուջետային ֆինանսավորման հայտ ներկայացված լինելուց բացի՝ կոռպերատիվների փայտերերին դրամական օգնության տրամադրման հնարավորությունը առկա է այդ նպատակի համար համապատասխան հաշվետու տարվա ՀՀ պետական բյուջեում անհրաժեշտ չափով միջոցներ նախատեսված լինելու հանգամանքից:

Այսպիսով, խնդրի դիտարկումն ու այս կապակցությամբ իրավասու մարմինների պարզաբանումները հիմք են տալիս անելու հետևյալ եզրահանգումները.

1. անձանց՝ փոխհատուցում ստանալու իրավունքի փաստը որևէ մարմնի կողմից չի ժխտվում կամ վիճարկվում,

2. առկա է երկու մարմնի՝ ՀՀ ֆինանսների և աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունների իրավասությունների հստակեցման և տարանջատման անհրաժեշտություն այն առումով, որ երկու նախարարությունն էլ, փաստորեն, նախկինում ներգրավված լինելով խնդրո առարկա գործընթացին, ներկայում բարձրացնում են այդ գործընթացի նկատմամբ իրավասություն չունենալու հարց,

3. «Հայաստանի Հանրապետության 2020 թվականի պետական բյուջեի մասին» ՀՀ օրենքով ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության կողմից իրականացվող ծրագրերի և միջոցառումների շարքում «Անավարտ շինարարության բնակարանաշինարարական կոռպերատիվների փայտերերի կողմից Խորհրդային Միության ռուբլով վճարված գումարի արժեզրկումից փայտերերի կրած կորուստների դիմաց դրամական օգնության տրամադրում» միջոցառումը նախատեսված լինելով, սակայն, պետությունն ընթացիկ ժամանակահատվածում ոչ միայն չի կատարել իր ստանձնած պարտավորությունները, այլև միջոցառման շարունակականությունը չի ապահովել 2021 թվականի պետական բյուջեի հատկացումների շրջանակում: Ընդ որում, դա հիմնավորվել է

կազմակերպական (իրավասության) և ֆինանսական միջոցների չհատկացման պատճառաբանությամբ:

Այս կապակցությամբ հարկ է անդրադառնալ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքին, համաձայն որի՝ **ֆինանսական միջոցների բացակայությունը չի կարող արդարացնել վերջնական և պարտադիր դարձած դատական ակտերով պետության վրա դրված պարտավորության չկատարումը**⁸³:

Իսկ Պրոդանն ընդդեմ Մոլդովայի գործով ներպետական դատարանները բավարարել էին բնակարանների վաճառքի պայմանագրերն անվավեր ճանաչելու վերաբերյալ դիմողի գանգատը, ինչին վերջինս հասել էր իր իրավունքների վերականգնման արդյունքում: Տեղական ինքնակառավարման մարմիններին սկզբում կարգադրվել էր այդ բնակարանների բնակիչներին տրամադրել այլընտրանքային կացության վայր, որպեսզի հնարավոր լինի դիմումատուին հանձնել դատական ակտի հիման վրա սեփականության իրավունքով իրեն անցած բնակարանները, սակայն հետագայում որոշումը դիմումատուի պահանջով փոփոխվել էր՝ տեղական ինքնակառավարման մարմիններին պարտավորեցնելով համապատասխան փոխհատուցում վճարել դիմումատուին արդեն սեփականության իրավունքով իրեն պատկանող բնակարաններ իրեն տրամադրելու փոխարեն:

Ֆինանսական միջոցների բացակայության պատճառով, սակայն, դատարանի այդ որոշումը 22 ամիս շարունակ չէր կատարվել: Այդ գործով Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանն արձանագրել է Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին մասով ամրագրված արդար դատաքնության (դատական ակտը ողջամիտ ժամկետում չկատարելու մասով), ինչպես նաև Կոնվենցիայի 1-ին Արձանագրության 1-ին հոդվածով ամրագրված սեփականության իրավունքի խախտում⁸⁴:

Հարկ է նշել, որ հանրապետությունում եղել են դեպքեր, երբ կոոպերատիվների փայատերերի անդամավճարների հիման վրա կառուցվող, սակայն անավարտ մնացած բնակելի շենքերը սեփականության իրավունքով հատկացվել են համապատասխան համայնքներին, որոնք դրանք հետագայում օտարել են այլ անձանց և (կամ) կազմակերպությունների: Կոոպերատիվների փայատերերին որևէ գումարային և (կամ) բնակարանային փոխհատուցում չի տրվել⁸⁵:

---

⁸³ Տե՛ս Դրիզան ընդդեմ Ալբանիայի (*Driza v. Albania*) գործով 2008 թվականի հունիսի 2-ի վճիռը, գանգատ թիվ 33771/02, կետ 108: Վոյտենկոն ընդդեմ Ուկրաինայի (*Voytenko v. Ukraine*) գործով 2004 թվականի սեպտեմբերի 29-ի վճիռը, գանգատ թիվ 18966ա/02, կետ 55: Շմալկոն ընդդեմ Ուկրաինայի (*Shmalko v. Ukraine*) գործով 2004 թվականի հոկտեմբերի 20-ի վճիռը, գանգատ թիվ 60750/00, կետ 57:

⁸⁴ Տե՛ս Պրոդանն ընդդեմ Մոլդովայի (*Prodan v. Moldova*) գործով 2004 թվականի նոյեմբերի 10-ի վճիռը, գանգատ թիվ 49806/99, կետեր 50-56 և 60-62:

⁸⁵ Առավել մանրամասն տե՛ս 2019 թվականի ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին տարեկան հաղորդումները, էջեր 124-127:

Անավարտ շենքերի բնակարանաշինարարական կոռպերատիվների անդամներն ունեն ոչ թե ուղղակի դրամական օգնության, այլ անավարտ շենքերի կառուցումն ավարտին հասցնելու աջակցության և բնակապահովման կարիք: Քննարկվող դեպքում անձինք ներդրել են դրամական միջոցներ, որպեսզի ապագայում բնակվեն կառուցված բնակարաններում: Այդ ակնկալիքի ապահովումը պետության պոզիտիվ պարտականությունն է:

Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքի համաձայն՝ կոնվենցիոն նորմի իմաստով գույք է համարվում ոչ միայն գոյություն ունեցող նյութական միջոցը, այլ նաև նյութական միջոցը ձեռք բերելու լեգիտիմ ակնկալիքը⁸⁶: Օրինական հիմքով սեփականություն ձեռք բերելու իրավունքը պետությունից պահանջում է այդ օրինական հիմքն այնպես կարգավորել, որ դրանով երաշխավորի անձի սեփականություն ձեռք բերելու իրավունքը:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը և ելնելով անավարտ շինարարության բնակարանաշինարարական կոռպերատիվների փայտերերի կողմից Խորհրդային Միության ուրվով վճարված գումարի արժեզրկումից փայտերերի կրած կորուստների դիմաց դրամական օգնության տրամադրման գործընթացի շարունակականությունն ապահովելու կարևորությունից՝ անհրաժեշտ է՝

1. բացահայտել անավարտ շենքերը սեփականության իրավունքով համապատասխան համայնքներին հատկացնելու, այլ անձանց և (կամ) կազմակերպություններին օտարելու, սակայն կոռպերատիվների փայտերերին դրամական օգնություն չտրամադրելու դեպքերը և տրամադրել կոռպերատիվների փայտերերին համարժեք փոխհատուցում և (կամ) բնակարաններ,

2. Հայաստանի Հանրապետության 2021 թվականի պետական բյուջեում վերաբաշխում կատարելու միջոցով դրամական միջոցներ հատկացնել կոռպերատիվների փայտերերին դրամական օգնություն տրամադրելու համար,

3. նախորդ կետի անհնարինության դեպքում կոռպերատիվների փայտերերին դրամական օգնություն տրամադրելու համար բավարար գումար նախատեսել հաջորդ տարվա բյուջեի մասին գործընթացների շրջանակներում,

4. Կառավարության համաֆինանսավորմամբ, ինչպես նաև դոնոր կազմակերպությունների ներգրավմամբ ավարտին հասցնել անավարտ շենքերի կառուցումը՝ կոռպերատիվների փայտերերին բնակարաններով ապահովելու համար:

⁸⁶ Տե՛ս Տրգոն ընդդեմ Խորվաթիայի (Trgo v. Croatia) գործով 2009թ թվականի սեպտեմբերի 11-ի վճիռը, գանգատ թիվ 35298/04, կետ 44:

5. «Դավմայի» այգիների նախկին հողօգտագործողների օտարված հողատարածքների դիմաց փոխհատուցումը

2020 թվականին շարունակում է չլուծված մնալ 1991 թվականից «Դավմայի» այգիներում հողամասեր վարձակալած և (կամ) զբաղեցրած անձանց հողատարածքներն այլ նպատակային նշանակության համար վերցնելու, սակայն փոխհատուցում չտրամադրելու հարցը:

Ըստ բողոքների՝ ՀՀ կառավարության որոշմամբ 2003-2004 թվականներին, առանց վերոնշյալ հողամասերը վարձակալած և (կամ) զբաղեցրած անձանց իմացության, համաձայնության և գնման նախապատվության իրավունքը հաշվի առնելու, հողամասերը Երևանի քաղաքապետարանն աճուրդային կարգով օտարել է առանձին անհատներին ու կազմակերպություններին: Այդ հողամասերը 1991 թվականից վարձակալած և (կամ) զբաղեցրած անձանց որևէ ֆինանսական և (կամ) գույքային փոխհատուցում չի տրամադրվել: Բողոքների համաձայն՝ նշված գործընթացը կազմակերպվել և իրականացվել է 2001 թվականի հոկտեմբերի 30-ից Հայաստանի Հանրապետության համար ուժի մեջ մտած Միավորված ազգերի կազմակերպության (ՄԱԿ) Եվրոպական տնտեսական հանձնաժողովի (ԵՏՀ) «Շրջակա միջավայրի առնչությամբ տեղեկության մատչելիության, որոշումներ ընդունելուն հասարակության մասնակցության և արդարադատության մատչելիության մասին» 1998 թվականի Օրհուսի կոնվենցիայի դրույթների խախտմամբ: Այն է՝ բողոք ներկայացրած անձինք նախապես չեն իրազեկվել շրջակա միջավայրի նախատեսվող փոփոխությունների վերաբերյալ և որոշումներ ընդունելու գործընթացին չի ապահովվել նրանց մասնակցությունը: Բողոքների քննարկման շրջանակներում խնդրի կարգավորման համար ձեռնարկած միջոցների վերաբերյալ 2020 թվականին Երևանի քաղաքապետարանից ներկայացված պարզաբանման համաձայն՝ Երևանի «Դավմայի» այգիների հողօգտագործողների կազմած և Երևանի քաղաքապետարան ներկայացրված ցուցակի համաձայն՝ Երևանի «Դավմայի» այգիներում հողամասերի ներկայիս սեփականատերերը գումարներ են տրամադրել հողամասեր զբաղեցրած 48 անձանցից 41 անձի (ընդհանուր 27.748.900 ՀՀ դրամի և 266.320 ԱՄՆ դոլարին համարժեք ՀՀ դրամի չափով): Հետագայում նոր անձինք են ներկայացել և հայտնել իրենց նախկինում ունեցած իրավունքների մասին և խնդրել փոխհատուցումներ, արդյունքում, անձանց թիվը դարձել է 12: Պարզաբանվել է նաև, որ Երևան համայնքը կամ Երևանի քաղաքապետարանն օրենքով կամ իրավական այլ ակտերով չի կրում փոխհատուցում տրամադրելու որևէ պարտականություն:

Հատկանշական է, որ Պաշտպանին բողոք ներկայացրած անձինք հայցադիմում են ներկայացրել նաև դատարան ընդդեմ Երևանի քաղաքապետարանի՝ Երևան քաղաքի Լենինգրադյան փողոցին հարող՝ «Դավմայի այգիներ» տարածքում գտնվող 0,42 հա հողամասի աճուրդներն անվավեր ճանաչելու և մինչև իրավունքի խախտումը եղած դրությունը վերականգնելու պահանջների մասին: Հայցը մերժվել է այն հիմքով, որ վարձակալության

պայմանագրերը հայցվորները կնքել են ոչ պատշաճ կողմի, այն է՝ Շահումյանի շրջանային խորհրդի գործադիր կոմիտեի հետ: Դատարանի դիրքորոշման համաձայն՝ իրավահարաբերության ծագման պահին գործող ՀՀ հողային օրենսգրքում ամրագրված նորմերի ուժով հողամասի վարձակալության պայմանագրերը պետք է կնքվեին ժողովրդական պատգամավորների Երևանի քաղաքային խորհրդի հետ, ուստի օրենսդրությամբ նման լիազորություն չունեցող մարմնի հետ կնքած վարձակալության պայմանագրերն անվավեր են⁸⁷:

Նշվածի կապակցությամբ հարկ է նկատել, որ գործող ՀՀ հողային օրենսգրքի 72-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ քաղաքացիները և իրավաբանական անձինք պետության ու համայնքների հողերի այն հողամասերի նկատմամբ, որոնց տիրապետում են առանց իրավաբանական ձևակերպման և որոնցից օգտվում են անընդմեջ ու բացահայտ ավելի քան տասը տարի, ունեն օգտագործման իրավունքի ձեռքբերման վաղեմության իրավունք: Նշյալ իրավունքն այդ անձանց նախապատվության իրավունքն է՝ իրավաբանորեն ձևակերպելու այդ հողամասերի նկատմամբ իրենց օգտագործման իրավունքը՝ այդ հողամասերը նույն պայմաններով այլ անձանց տրամադրելու հնարավորության ծագման դեպքում: Նման հողամասերն այլ նպատակային նշանակության համար վերցնելու դեպքում ձեռքբերման վաղեմության իրավունք ունեցող անձանց պետք է փոխարենը տրամադրվեն այլ հողամասեր կամ պետք է հատուցվեն նրանց վնասները՝ նախատեսված հիմքերով: ՀՀ հողային օրենսգրքի 72-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ քաղաքացիները և իրավաբանական անձինք, որոնք ավելի քան տասը տարի անընդմեջ, բարեխիղճ ու բացահայտ, սակայն առանց իրենց իրավունքների իրավաբանական ձևակերպման, օգտվում են պետության կամ համայնքի հողերից, ունեն այդ հողերից սեփականության իրավունքով հողամասեր ձեռք բերելու նախապատվության իրավունք, եթե արգելված չէ սեփականության իրավունքով տվյալ հողամասերը ձեռք բերելը կամ, եթե դրանք վաճառվում կամ անհատույց փոխանցվում են միևնույն նպատակային նշանակության համար:

Նշվածից հետևում է, որ եթե վիճարկվող հողատարածքները քաղաքացիներն օգտագործել են առանց իրավաբանական ձևակերպման (հաշվի առնելով, որ կնքված պայմանագրերն անվավեր են), ապա հաշվի առնելով վերոնշյալ իրավակարգավորումները՝ հողամասերն այլ անձանց օտարելուց առաջ պետք է այգիների նախկին հողօգտագործողներին դրանք գնելու առաջարկություն արվեր: Հողօգտագործողների հրաժարվելու դեպքում միայն համապատասխան փոխհատուցման դիմաց դրանք կարող էին օտարվել այլ անձանց: Այսպիսով, չի պահպանվել սահմանված ընթացակարգը, ինչպես նաև չեն փոխհատուցվել

⁸⁷ Առավել մանրամասն տե՛ս 2019 թվականի ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին տարեկան հաղորդում, էջեր 127-131:

նախկին հողօգտագործողների կրած վնասները: Նշվածն արձանագրվել է Մարդու իրավունքների պաշտպանի 2018 և 2019 թվականների տարեկան հաղորդումներում⁸⁸:

Հարցի կարգավորման համար էական նշանակություն ունի նաև նախկինում մարզի կարգավիճակ ունեցող Երևանի քաղաքապետարանի ներկայիս համայնքի կարգավիճակ ունեցող Երևանի քաղաքապետարանին քաղաքացիաիրավական իրավունքները և պարտականությունները փոխանցելու, այն է՝ իրավահաջորդության որոշման հարցը⁸⁹:

Նախկին Երևանի քաղաքային ու Երևան քաղաքի շրջանային խորհուրդների գործադիր կոմիտեների և Երևանի մարզի կարգավիճակ ունեցող Երևանի քաղաքապետարանի իրավահաջորդության հարցի լուծման հետ կապված 2020 թվականին Տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարությունից պարզաբանել են, որ Տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարությունը մշակել է ««Երևան քաղաքում տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենքում լրացում կատարելու մասին» ՀՀ օրենքի նախագիծ, որով առաջարկվում է մարզի կարգավիճակ ունեցող Երևանի քաղաքի, Երևան քաղաքի շրջանային խորհուրդների և նրանց գործադիր մարմինների, Երևանի քաղաքային խորհուրդների կողմից ընդունված և իրենց իրավական ուժը պահպանած ակտերի փոփոխման, լրացման, ուժը կորցրած ճանաչելու կամ դրանց կատարումն ապահովելու լիազորությունը պատվիրակել Երևանի քաղաքապետին՝ սահմանելով, որ լիազորությունն իրականացնելիս Երևանի քաղաքապետարանին մասնագիտական աջակցություն է ցուցաբերում տարածքային կառավարման բնագավառի պետական լիազոր մարմինը: Հարկ է նշել, որ վերոնշյալ ՀՀ օրենքի նախագիծը Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմ ևս ներկայացվել է կարծիքի: 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ օրենքի նախագիծը չի ընդունվել:

Ամփոփելով՝ անհրաժեշտ է ընդգծել, որ շատ կարևոր է պետական մարմնի լիազորությունը տեղական ինքնակառավարման մարմնին պատվիրակելու հարցի լուծումը, քանի որ ոչ միայն Դալմայի այգիների վարձակալները և (կամ) հողօգտագործողները, այլ նախկին գործկոմների և մարզի կարգավիճակ ունեցող Երևանի քաղաքապետի որոշումների հասցեատերերը հնարավորություն կունենան արտադատական կարգով իրենց խախտված իրավունքների վերականգնման պահանջով դիմելու իրավասուբյեկտին՝ իրավահաջորդին:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը Պաշտպանը վերահասուրապում է, որ անհրաժեշտ է՝

⁸⁸ Առավել մանրամասն տե՛ս 2018 և 2019 թվականների ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին տարեկան հաղորդում, էջեր 109-111 և 127-131:

⁸⁹ Առավել մանրամասն տե՛ս 2019 թվականի ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին տարեկան հաղորդումը, էջեր 127-131:

1. հողամասերը վաճառելու դեպքում հաշվի առնել գնման նախապայմանության իրավունք ունեցող անձանց շահերը, իսկ նման հողամասերն այլ նպատակային նշանակության համար վերցնելու դեպքում ձեռքբերման վաղեմության իրավունք ունեցող անձանց փոխարենը տրամադրել այլ հողամասեր կամ հատուցել նրանց վնասները,

2. պետության պարտավորության կարարման համար հնարավոր սեղմ ժամկետներում կատարել օրենսդրական փոփոխություններ, այն է՝ Երևան քաղաքի շրջանային խորհուրդների ու նրանց գործադիր մարմինների և մարզի կարգավիճակ ունեցող Երևանի քաղաքապետարանի իրավահաջորդությունը փոխանցել ներկայիս համայնքի կարգավիճակ ունեցող Երևանի քաղաքապետարանին:

6. Երկրաշարժի հետևանքով անօթևան մնացած ընտանիքներին բնակարան հատկացնելը

2020 թվականի ընթացքում ևս Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրվել են բողոքներ երկրաշարժի հետևանքով անօթևան մնացած ընտանիքների բնակարանային ապահովման խնդրի վերաբերյալ:

Ըստ որի՝ մարդիկ անհիմն կերպով չեն հաշվառվել երկրաշարժի հետևանքով անօթևան մնացած ընտանիքների հերթացուցակում, սակայն օրենսդրության անկատարության հետևանքով չեն կարողանում վերահաշվառվել համապատասխան ցուցակներում և օգտվել բնակարանային շինարարության կամ բնակարան ձեռք բերելու համար բնակարանի գնման վկայագրի (ԲԳՎ) միջոցով ֆինանսական աջակցության տրամադրման ներկայումս իրականացվող բնակարանային ապահովման պետական աջակցության միջոցառումներից⁹⁰:

2020 թվականին նշված համակարգային խնդրի կարգավորման ուղղությամբ ձեռնարկված միջոցների կապակցությամբ Քաղաքաշինության կոմիտեից պարզաբանվել է, որ աղետի գոտու բնակավայրերում երկրաշարժի հետևանքով անօթևան մնացած ընտանիքների բնակարանային խնդիրների լուծման նպատակով պետական աջակցությամբ ներկայումս իրականացվող բնակապահովման ծրագրի շրջանակներում դիտարկվում են ՀՀ կառավարության 1999 թվականի հունիսի 10-ի N 432 և 2008 թվականի նոյեմբերի 13-ի N 1337-Ն որոշումներով սահմանված կարգով 2008 թվականի դրությամբ հաստատված ցուցակներում հաշվառված և ծրագրի չափանիշներին համապատասխանող ընտանիքների բնակարանային խնդիրները: ՀՀ Լոռու, Շիրակի և Արագածոտնի մարզերի բնակավայրերում ծրագրի շահառու է ճանաչվել թվով 5406 ընտանիք (թիվը կարող է փոփոխվել բնակապահովման իրավունքը վերականգնելու համար դատարան դիմած ընտանիքների հաշվին), որոնցից 5177-ի

⁹⁰ Առավելի մանրամասն տե՛ս 2019 թվականի ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին տարեկան հաղորդում՝ էջեր 131-133):

բնակարանային խնդիրը լուծվել է 2008-2019 թվականներին՝ շուրջ 67.3 մլրդ դրամ պետական միջոցների հաշվին: Արդյունքում, 2020 թվականի տարեսկզբի դրությամբ դեռևս լուծման կարիք ուներ ծրագրի շահառու ճանաչված 229 ընտանիքի բնակարանային խնդիր: Ծրագրի ավարտական փուլը կամ նշված 229 ընտանիքի բնակապահովման խնդրի լուծումը մեկնարկել է ՀՀ կառավարության 2020 թվականի մայիսի 7-ի N 712-Ն որոշմամբ, որի համաձայն՝ խնդրի լուծումը նախատեսվում է մինչև 2021 թվականի նոյեմբերի 30-ը, այդ ուղղությամբ հատկացված շուրջ 3.4 մլրդ դրամի հաշվին (լրացուցիչ ֆինանսավորման անհրաժեշտության պարագայում ՀՀ քաղաքաշինության կոմիտեն մինչև 2021 թվականի ապրիլի 1-ը սահմանված կարգով պետք է համապատասխան առաջարկություն ներկայացնի ՀՀ վարչապետի աշխատակազմ):

Քաղաքաշինության կոմիտեից պարզաբանվել է նաև, որ ինչ վերաբերում է բնակարանի կարիքավորների հերթացուցակում ինչ-ինչ պատճառներով չհաշվառված անձանց բնակապահովման խնդրին, ապա այդ ընտանիքների թվի ճշտման, համապատասխան իրավական հիմքերի ստեղծման և դրանց հիման վրա ծրագրերի իրականացման հարցին նախատեսվում է անդրադառնալ ծրագրի ավարտից հետո՝ փուլային մոտեցման եղանակով: Որպես նշված խնդրի կանոնակարգման առաջին փուլ է դիտարկվում այդ ընտանիքներից մի խմբի՝ ոչ հիմնական շինություններում բնակվող ընտանիքների մասով ՀՀ կառավարության 2018 թվականի մարտի 29-ի N 361-Ն և ՀՀ վարչապետի 2018 թվականի դեկտեմբերի 20-ի N 1658-Ա որոշումների համաձայն՝ կատարված և առաջիկայում կատարվելիք աշխատանքները: Մասնավորապես, նշված որոշումների համաձայն՝ փաստագրվել են երկրաշարժից հետո աղետի գոտու բնակավայրերում տեղադրված/կառուցված ոչ հիմնական շինությունները և փաստագրման արդյունքների հիման վրա՝ ՀՀ վարչապետի 2018 թվականի դեկտեմբերի 20-ի N 1658-Ա որոշմամբ ստեղծված աշխատանքային խմբի կողմից մշակվել և ՀՀ վարչապետի աշխատակազմ է ներկայացվել այդ շինություններում բնակվող ընտանիքների վերաբնակեցման՝ բնակարանային պայմանների բարելավման, տարածքները ոչ հիմնական շինություններից ազատելու և քաղաքաշինական փաստաթղթերի պահանջներին համապատասխանող շինություններն օրինականացնելու վերաբերյալ առաջարկությունների փաթեթ: Այնուհետև, ՀՀ վարչապետի 2020 թվականի սեպտեմբերի 24-ի N 1083-Ա որոշմամբ նշված աշխատանքային խմբին հանձնարարվել է մշակել առաջարկությունների իրագործմանն ուղղված միջոցառումների ժամանակացույց և ոչ հիմնական շինությունների վերաբերյալ հավաքագրված տվյալների ամփոփման մեթոդաբանություն (գնահատման չափորոշիչներ): Նախատեսվում է, որ հետագա աշխատանքների ընթացքը կմեկնարկի վերը նշված փաստաթղթերը հավանության արժանանալուց հետո:

2009 թվականից գործում է ՀՀ կառավարության որոշմամբ ստեղծված «Աղետի գոտու բնակավայրերում երկրաշարժի հետևանքով անօթևան մնացած ընտանիքների բնակարանային խնդիրների լուծման նպատակով պետական աջակցությամբ իրականացվող բնակարանային շինարարության ծրագրերի շրջանակներում կառուցված բնակելի տների

(բնակարանների) հատկացման հարցերով» հանձնաժողովը: Հանձնաժողովը կազմակերպում և իրականացնում է աղետի գոտու բնակավայրերում երկրաշարժի հետևանքով անօթևան մնացած ընտանիքների բնակարանային ապահովման նպատակով պետական աջակցությամբ իրականացվող ծրագրերի շրջանակներում կառուցված բնակարանների (բնակելի տների) բաշխման ու հատկացման աշխատանքները:

Նշված հանձնաժողովի անդամ «Շիրակ կենտրոն» հասարակական կազմակերպության նախագահը նշել է, որ վերոնշյալ ոչ հիմնական շինությունների հաշվառման գործընթացը անհարկի ձգձգվել է, Կառավարությունը կարող էր 2 տարվա ընթացքում հաշվառմանը զուգահեռ նաև բնակարանով ապահովելու ծրագիր իրականացնել: Ըստ ՀԿ նախագահի՝ առհասարակ ճիշտ կլիներ, որ և՛ հաշվառումը, և՛ որոշումների կայացման նախագծերի քննարկումը, և՛ ընդհուպ մինչև որոշման կայացումը համատեղ արվեր⁹¹:

Շատ կարևոր է Պաշտպանի համագործակցությունը, ինչպես նաև համատեղ աշխատանքը քաղաքացիական հասարակության հետ: Համատեղ ջանքերի արդյունքում դա նպաստում է քաղաքացիների իրավունքների վերականգնմանը:

Փաստորեն, ընթացիկ տարում ևս լուծում չի ստացել ինչ-ինչ պատճառներով հաշվառումից դուրս մնացած, սակայն իրավական հիմքերի բացակայության պատճառով ներկայում իրականացվող ծրագրերից օգտվել չկարողացող անձանց բնակարանային ապահովման համակարգային բնույթ կրող խնդիրը:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը Պաշտպանը վերահաստատում է, որ անհրաժեշտ է ընդունել Կառավարության որոշում բնակարանային հերթացուցակի հաշվառումից դուրս մնացած անօթևան անձանց վերահաշվառման և բնակապահովման հարցի կարգավորման նպատակով:

7. Հյուսիս-հարավ ավտոնոմայրուղու կառուցումը և բնակավայրերի բնակիչների իրավունքների ապահովումը

Ինչպես նախորդ տարիներին, այնպես էլ 2020 թվականին Պաշտպանին հասցեագրվել են բողոքներ, որոնք վերաբերել են Հյուսիս-հարավ միջպետական նշանակության ավտոճանապարհի կառուցման հետևանքով մարդկանց իրավունքների խախտմանը: Մինչ օրս լուծում չի ստացել Պաշտպանի դեռևս 2018 և 2019 թվականների տարեկան հաղորդումներում բարձրաձայնված՝ Հյուսիս-հարավ միջպետական նշանակության ավտոճանապարհի կառուցման հետևանքով սեփականությունից անարգել օգտվել չկարողանալու խնդիրը: Մասնավորապես, ՀՀ Արարատի մարզի Բաղրամյան, Բերքանուշ, Մրգավան և Դալար համայնքների բնակիչները «Երևան-Երասխ-Գորիս-Մեղրի-Իրան սահման» Հյուսիս-հարավ միջպետական նշանակության ավտոճանապարհի կառուցման պատճառով ընդհանուր օգտագործման ճանապարհին հարող նախկին անցուղու փակման հետևանքով չեն

⁹¹ Հասանելի է <https://www.azatutyun.am/a/30835065.html> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

կարողանում անարգել օգտվել իրենց սեփականությունից և լրացուցիչ բարդությունների են հանդիպում: Այն է՝ ավտոմայրուղու հակառակ կողմում գտնվում են իրենց կողմից մշակվող գյուղատնտեսական նշանակության հողատարածքները և ընտանի կենդանիներին արածացնելու համար նախատեսված արոտավայրերը: Սակայն իրենք չեն կարողանում համապատասխան գյուղատնտեսական տեխնիկա և խոշոր եղջերավոր անասուններին տեղափոխել նշված տարածքներ⁹²:

Մինչդեռ, ՀՀ Արարատի մարզի Բերքանուշ համայնքի ղեկավարի հայտնած տեղեկության համաձայն՝ ընթացիկ տարում ևս ֆինանսական միջոցներ չեն տրամադրվել վերգետնյա ուղեանցի կառուցումն իրականացնելու համար:

2019 թվականի Պաշտպանի տարեկան հաղորդմամբ բարձրաձայնվել է նաև Երևան քաղաքի Առնո Բաբաջանյան փողոցի թիվ 8, 10 և 14 շենքերի բնակիչների (Բ-4 թաղամաս) բողոքը Հյուսիս-հարավ միջպետական նշանակության ավտոճանապարհը նշված շենքերից շատ մոտ հեռավորության վրա կառուցելու հետևանքով նշված շենքերի և ընդհանուր բնակավայրի բնակիչների համար խնդիրներ առաջանալու վերաբերյալ հարցը:

Ըստ բողոքի՝ նախագծով սահմանվել է, որ Հյուսիս-հարավ ավտոմայրուղու Երևանը շրջանցող հատվածի արագընթաց ավտոճանապարհը Րաֆֆու և Առնո Բաբաջանյան փողոցների խաչմերուկով չէր անցնելու, այլ փոխարենը պետք է կառուցվեր ճանապարհային հանգույց և ճանապարհն Առնո Բաբաջանյան փողոցից կտրուկ պետք է թեքվեր դեպի բնակելի թաղամաս, այն է՝ անցներ Առնո Բաբաջանյան փողոցի թիվ 8, 10 և 14 բազմաբնակարան բնակելի շենքերի բակային տարածքով՝ թիվ 10 շենքից ընդամենը 5-7 մ հեռավորության վրա: Բողոքի համաձայն՝ Առնո Բաբաջանյան փողոցի թիվ 10 շենքին այդքան մոտ շինարարությունը կվտանգեր շուրջ 30 տարի առաջ շահագործման հանձնված բազմաբնակարան բնակելի շենքի սեյսմակայունությունը: Ըստ բնակիչների՝ ավտոճանապարհը պետք է անցներ բնակարանների ննջասենյակների պատուհաններին շատ մոտ հեռավորության վրա, հետևաբար ավտոմեքենաների աղմուկը խաթարելու էր բնակիչների քունը, ինչը բացասական ազդեցություն կունենար մարդկանց առողջության վրա:

Նշված հարցի կարգավորման կապակցությամբ ձեռնարկված միջոցների վերաբերյալ հարցումներ են կատարվել ինչպես նախորդ, այնպես էլ ընթացիկ տարում, արդյունքում Երևանի քաղաքապետարանից պարզաբանվել է, որ Երևանի Բաբաջանյան փողոցի հարակից բնակավայրերի բնակիչների հետ հարցի կարգավորման համար Երևանի քաղաքապետարանը մի քանի հանդիպումներ է կազմակերպել, լսել է նրանց կողմից բարձրացված հարցերը և իրականացրել է համապատասխան նախագծային փոփոխություններ՝ բնակիչների կողմից բարձրացված հարցերի լուծման համար: Բազմակի բնակիչներին է ներկայացվել լուծման մի

⁹² Առավել մանրամասն տե՛ս 2018 և 2019 թվականների ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին տարեկան հաղորդումները, էջեր 117-119 և էջեր 133-135:

քանի տարբերակ, տարբերակներից ընտրվել է ամենաօպտիմալ լուծումը (մի քանի մուտքի/ելքի ապահովում դեպի թաղամաս, վերելակով կահավորված հետիոտնային վերգետնյա անցում, Բաբաջանյան-Աշտարակ ճանապարհահատվածի հեռվացում Բ-4 թաղամասից) և լրամշակվել է նախագիծը:

Հետագայում բողոք ներկայացրած անձինք տեղեկություն են ներկայացրել, որ երկար բանակցություններից և քննարկումներից հետո խնդիրը վերջապես կարգավորվել է:

Մեկ այլ բողոքով անձը տեղեկացրել է, որ «Մ-5» միջպետական նշանակության ավտոճանապարհի Ծ. Իսակովի պողոտայով անցնող հատվածը ասֆալտապատվել է, աշխատանքները թերի են կատարվել, որի հետևանքով անձրևաջրերը լցվում են իր բնակելի տուն՝ իրեն պատճառելով գույքային վնաս: Բողոք ներկայացրած անձի պնդմամբ՝ խնդիրը կարգավորելու համար դիմել է Երևանի քաղաքապետարան և ՀՀ տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարություն, սակայն արդյունքի չի հասել: Բարձրացված հարցը Երևանի քաղաքապետարանի հետ ունեցած արդյունավետ համագործակցության արդյունքում կարգավորվել է:

ՀՀ-ում գործող քաղաքաշինական նորմատիվ-տեխնիկական փաստաթղթերի ուսումնասիրությունները վկայում են, որ միջպետական նշանակության ավտոճանապարհները պետք է այնպես նախագծվեն և կառուցվեն, որպեսզի չխախտվի հարակից բնակավայրի բնակիչների բնականոն կենսագործունեությունը⁹³:

Ընդ որում՝ «Ավտոմոբիլային ճանապարհի մասին» ՀՀ օրենքի 13-րդ հոդվածի 15-րդ մասի «գ» կետի համաձայն՝ ընդհանուր օգտագործման ավտոմոբիլային ճանապարհները շահագործող և պահպանող մարմինները պարտավոր են օրենքով սահմանված կարգով փոխհատուցել ճանապարհների շինարարության, նորոգման և պահպանման աշխատանքների կատարման ժամանակ հողի սեփականատերերին և հողօգտագործողներին պատճառված վնասներն ու կորուստները:

Ելնելով վերոգրյալից՝ անհրաժեշտ է՝

1. գործուն միջոցներ ձեռնարկել Հյուսիս-հարավ ավտոմայրուղու Բերքանուշ համայնքի հատվածում վերգետնյա կամուրջ կառուցելու ուղղությամբ,

2. ավտոմայրուղին կառուցելիս՝ ապահովել ՀՀ-ում գործող նորմատիվատեխնիկական փաստաթղթերի պահանջների պահպանումը,

3. ավտոմայրուղու շինարարության աշխատանքներն իրականացնել պարզաճ որակով՝ բացառելով այլ անձանց վնաս պատճառելու հնարավորությունը, իսկ վնաս հասցնելու դեպքում ժամանակին վերացնել այն:

⁹³ Առավել մանրամասն տե՛ս 2019 թվականների ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին տարեկան հաղորդումները, էջեր 133-135:

8. Վթարային բնակելի տների բնակիչների բնակարանային պայմանների բարելավում

2020 թվականին շարունակվում է չլուծված մնալ սահմանամերձ բնակավայրերում սողանքների հետևանքով անհատական բնակելի տների 4-րդ աստիճանի վթարային (բնակության համար ոչ պիտանի) լինելու և բնակելի տների բնակիչներին պետական աջակցությամբ չվերաբնակեցնելու հարցը:

Ըստ գործող նորմատիվատեխնիկական փաստաթղթերի («ՀՀ ՇՆ II-6.02-2006 «Սեյսմակայուն շինարարություն: Նախագծման նորմեր» շիննորմեր, ՀՀ քաղաքաշինության նախարարի 2009 թվականի դեկտեմբերի 8-ի N 282-Ն հրամանով հաստատված «Բնակելի, հասարակական և արտադրական շենքերի և շինությունների տեխնիկական վիճակի հետազննության մեթոդական ցուցումներ»), 4-րդ աստիճանի վնասվածություն ունեցող շենքերի կոնստրուկցիաների վիճակը վթարային է, շենքերը վտանգավոր են հետագա շահագործման համար: Այդ շենքերի բնակիչները ենթակա են վերաբնակեցման:

Հանրապետության սահմանամերձ բնակավայրերում առկա են արտաձին (էկզոգեն) երկրաբանական երևույթներ, որոնք նպաստել են բնակարանային ֆոնդի տեխնիկական վիճակի վատթարացմանը: Դրանցից են մասնավորապես գրավիտացիոն պրոցեսները՝ սողանքները, քարաթափերը: Հարկ է հաշվի առնել նաև, որ բնակարանային ֆոնդի նշված հատվածում բնակվում են սոցիալապես առավել խոցելի անձինք, որոնք իրենց միջոցներով հնարավորություն չունեն հոգալու բնակարանային խնդիրները: Հետևաբար, բնակարանային պայմանների բարելավման սահմանադրական իրավունքի իրականացման համար անհրաժեշտ է գործուն քայլեր ձեռնարկել, ինչպես նաև իրականացնել նշված համակարգային խնդրի լուծման համար պետական աջակցության առաջնահերթ միջոցառումներ:

Նախորդ տարվա տարեկան հաղորդմամբ ներկայացվել էր, որ «Քանդման ենթակա վթարային՝ 4-րդ աստիճանի վնասվածություն ունեցող, ինչպես նաև քանդված բնակարանային ֆոնդի բնակիչներին անվտանգ բնակելի տարածքով ապահովման պետական աջակցության առաջնահերթ ծրագիրը հաստատելու մասին» ՀՀ կառավարության որոշման նախագիծը կյանքի չի կոչվել⁹⁴:

Չափազանց կարևոր է Պաշտպանի համագործակցությունը և համատեղ աշխատանքը Քաղաքաշինության կոմիտեի հետ: Համատեղ ջանքերի արդյունքում դա նպաստում է քաղաքացիների իրավունքների վերականգնմանը: Ձևավորվել է գործնական սերտ համագործակցության պրակտիկա: Սակայն, առկա են խնդիրներ, որոնք լուծման կարիք ունեն:

Այսպես, վթարային և անբավարար տեխնիկական վիճակում գտնվող բնակֆոնդի հիմնախնդրի կանոնակարգման համար նոր իրավական հիմքերի ստեղծման

⁹⁴ Առավել մանրամասն տե՛ս 2019 թվականի ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին տարեկան հաղորդումը, էջեր 135-138:

անհրաժեշտության կապակցությամբ կատարված հարցմանն ի պատասխան՝ Քաղաքաշինության կոմիտեից պարզաբանվել է, որ Հայաստանի Հանրապետությունում ընդունվել և գործում են անբավարար բնակֆոնդի հիմնախնդիրների, ինչպես նաև այդ ֆոնդի բնակիչների բնակարանային պայմանների բարելավման հարաբերությունները կարգավորող մի շարք իրավական ակտեր (այդ թվում՝ Հայեցակարգ), որոնցում ընդհանուր առմամբ ամրագրվել են ոլորտում պետության կողմից իրականացվող քաղաքականության ուղղությունները: Սակայն, այդ փաստաթղթերը վերանայման կարիք ունեն՝ հատկապես 2015 թվականի սահմանադրական փոփոխությունների, դրանից բխող՝ օրենսդրության վերանայման, վերջին տարիներին Կառավարության կառուցվածքային փոփոխություններից բխող՝ պետական կառավարման համակարգի մարմինների գործառույթների վերանայման և ծրագրային բյուջետավարման ներդրման լույսի ներքո: Հաշվի առնելով անբավարար տեխնիկական վիճակում գտնվող բնակֆոնդի հիմնախնդրի կարևորությունը և դրա իրավական կանոնակարգման անհրաժեշտությունը՝ Քաղաքաշինության կոմիտեի կողմից մշակվել և սահմանված կարգով Կառավարության քննարկմանն է ներկայացվել «Անբավարար տեխնիկական վիճակում գտնվող բնակֆոնդի հիմնախնդրի կանոնակարգման հայեցակարգը և դրանից բխող միջոցառումների ծրագիրը հաստատելու մասին» ՀՀ կառավարության որոշման նախագիծը, որից բխող իրավական ակտերի ընդունմամբ նախատեսվում է ստեղծել իրավական հիմքեր՝ հիմնախնդրի կանոնակարգման համար, հստակեցնել այդ հիմնախնդրի մասով պետական քաղաքականությունը, մոտեցումները, առաջնահերթությունները և այլն:

Փաստորեն, նախորդ հայեցակարգի կիրարկումն ապահովող միջոցառումների ծրագիրը այդպես էլ կյանքի չի կոչվել, իսկ ՀՀ կառավարության 2021 թվականի մարտի 18-ի «Անբավարար տեխնիկական վիճակում գտնվող բնակֆոնդի հիմնախնդրի կանոնակարգման հայեցակարգը և դրանից բխող միջոցառումների ծրագիրը հաստատելու մասին» որոշման նախագիծը ընդունվել և ուժի մեջ է մտել 23.03.2021 թվականին: Նշված որոշմամբ Կառավարությունը հաստատել է անբավարար տեխնիկական վիճակում գտնվող բնակարանային ֆոնդի հիմնախնդիրների կանոնակարգման նոր հայեցակարգը և անբավարար տեխնիկական վիճակում գտնվող բնակարանային ֆոնդի հիմնախնդիրների կանոնակարգման հայեցակարգից բխող միջոցառումների ծրագիրը: Հայեցակարգից բխող միջոցառումների ծրագրի ուսումնասիրությունից հետևում է, որ առկա հիմնախնդիրների կանոնակարգման համար դրանում նշված մի շարք իրավական ակտերը պետք է ներկայացվեն ՀՀ վարչապետի աշխատակազմ 2021-2023 թվականների ընթացքում: Այսպիսով, մինչ օրս դեռևս չեն ստեղծվել համապատասխան իրավական հիմքերն անբավարար տեխնիկական վիճակում գտնվող բնակֆոնդի հիմնախնդրի կանոնակարգման համար: Արդյունքում, վերոնշյալ սոցիալական կարևոր նշանակություն ունեցող և այլ խնդիրներ լուծող միջոցառումները շարունակում են անկատար մնալ:

Բարձրացված համակարգային խնդրի լուծման ուղղությամբ ընթացիկ տարում ձեռնարկած միջոցների վերաբերյալ Տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարությունը պարզաբանել է, որ ՀՀ Արագածոտնի մարզում նմանատիպ խնդիրներ չունեն, ՀՀ Արարատի մարզում նմանատիպ ծրագրեր չունեն, ՀՀ Արմավիրի մարզում 2020 թվականի ընթացքում վերոնշյալ խնդիրներ չի արձանագրվել, ՀՀ Գեղարքունիքի մարզի սահմանամերձ բնակավայրերում սողանքային երևույթներ չկան: ՀՀ Լոռու մարզում 2020 թվականի ընթացքում միջոցներ չեն ձեռնարկվել սահմանամերձ բնակավայրերում սողանքների հետևանքով 4-րդ աստիճանի վնասվածություն ունեցող անհատական բնակելի տների բնակության համար ոչ պիտանի դառնալու և գումարային/բնակարանային բարելավման ձևով պետության կողմից փոխհատուցում տրամադրելու հարցի կարգավորման համար: Առաջիկայում չի նախատեսվում պետական միջնաժամկետ ծախսերի ծրագրերով փոխհատուցման տրամադրում: ՀՀ Սյունիքի մարզում չեն ձեռնարկվել: ՀՀ Վայոց ձորի Զառիթափ համայնքի սահմանամերձ Մարտիրոս բնակավայրի սողանքային գոտում գտնվող բնակիչների բնակարանային խնդիրներին լուծում տալու նպատակով, առաջարկություններ ներկայացնելու համար, Վայոց ձորի մարզպետարանի, ՀՀ արտակարգ իրավիճակների նախարարության և ՀՀ քաղաքաշինության կոմիտեի համատեղ հանձնաժողովի կողմից տեղում իրականացվել են ակնադիտական ուսումնասիրություններ: Արդյունքում ընդունվել է որոշում իրականացնել սողանքային երևույթների լրացուցիչ երկրաբանական և խորքային ուսումնասիրություններ: Մարզի 2021-2023 թվականների միջնաժամկետ ծախսերի ծրագրում ընդգրկված է սահմանամերձ Զառիթափ համայնքի Մարտիրոս և Արենի համայնքի Զիվա բնակավայրերի սողանքային գոտում գտնվող 4-րդ աստիճանի վնասվածություն ունեցող բնակարանների փոխհատուցման խնդիրը: Նույն ծրագրով նախատեսված է նաև Զառիթափ համայնքի սահմանամերձ Գոմք բնակավայրի սողանքային տեղամասում իրականացնել նախնական հետազոտություն և ստեղծել ռեժիմային դիտարկումներ: ՀՀ Տավուշի մարզի միջնաժամկետ ծախսային ծրագրերում մարզպետարանի կողմից ընդգրկվել է սողանքային երևույթների ուսումնասիրության և վթարային տների աջակցության հարցը և ներկայացվել ՀՀ քաղաքաշինության կոմիտե:

Նշվածի կապակցությամբ պետք է արձանագրել, որ 2020 թվականի ընթացքում լուծում չի ստացել Մարդու իրավունքների պաշտպանի 2018 և 2019 թվականների տարեկան հաղորդումներում ներկայացված ՀՀ Վայոց ձորի սահմանամերձ Խաչիկ բնակավայրի, ինչպես նաև այլ նմանատիպ բողոքներով բարձրացված բնական և տեխնածին աղետների հետևանքով քանդման ենթակա բնակելի տների բնակիչների վերաբնակեցման հարցը: Խաչիկ բնակավայրի հետ կապված՝ լուծում չի ստացել նաև բնակելի տների տեխնիկական վիճակի կատարված հետազննությունների արդյունքներով նախկինում (3-րդ աստիճանի վթարային գնահատված), իսկ, բողոքների համաձայն՝ ներկայում բնակության համար ոչ պիտանի դարձած բնակելի տների պետական բյուջեի միջոցների հաշվին կրկնակի հետազննության

իրականացման հարցը: Ինչպես նաև ՀՀ կառավարության կողմից 2012 թվականից մինչ օրս ՀՀ Տավուշի մարզում 4-րդ կարգի վթարային տների համար փոխհատուցում, այն է՝ վերանորոգման կամ կառուցման նպատակով գումարներ չեն հատկացվել:

Վերը նշվածից բացի, ներկայում Հայաստանի Հանրապետության տարածքում առկա է բնակարանային ֆոնդ, որը վթարային և բնակության համար ոչ պիտանի է դարձել այլ գործոնների ազդեցության արդյունքում, օրինակ՝ բնակարանային ֆոնդի շահագործման ժամկետի սպառման կամ տեղանքների գրունտների ֆիզիկամեխանիկական հատկություններով պայմանավորված:

Տարիներ շարունակ Պաշտպանի աշխատակազմ են դիմել Երևան համայնքի տարբեր վարչական շրջանների բնակելի տներում և բազմաբնակարան բնակարանային ֆոնդի բնակարաններում բնակվող մարդիկ, որոնք նշել են, որ իրենց բնակելի տները և (կամ) բնակարանները դարձել են բնակության համար ոչ պիտանի և վտանգավոր, այն է՝ 4-րդ աստիճանի վթարային, սակայն Երևանի քաղաքապետարանից ստացված տարբեր պատճառաբանություններով նշված բնակարանային ֆոնդի բնակիչների վերաբնակեցման գործընթաց չի իրականացվել:

Նշվածի կապակցությամբ Երևանի քաղաքապետարանից պարզաբանվել է, որ Երևան քաղաքում առկա 4-րդ աստիճանի վթարային են Կողբացի թիվ 41, Արցախի 4-րդ նրբ. թիվ 10/1, Արցախի 4-րդ նրբ. թիվ 10, Արցախի 4-րդ նրբ. թիվ 10 շենքի (նախկին 5-րդ ուսումնարան) սպորտ դահլիճի մասնաշենքը, Շիրակի թիվ 60, Արզումանյան թիվ 10 (3-4 աստիճանի վթարային), Արզումանյան թիվ 12 (3-րդ մուտի 4-րդ աստիճանի, 2-րդ՝ 3-4 աստիճանի վթարային), Արզումանյան թիվ 17 (3-րդ մուտք), Վարդաշեն 6-րդ փող. թիվ 68ա և 66/1, Ֆուչիկի թիվ 23 հասցեներում գտնվող բազմաբնակարանային և հանրակացարանային շենքերը: 2020 թվականին վերաբնակեցման գործընթացի շրջանակներում Երևանի քաղաքապետի որոշմամբ բնակարաններ են հատկացվել նախկին Սիսակյան փողոցի թիվ 3 շենքի ևս 4 ընտանիքների: Ըստ պարզաբանման՝ 4-րդ աստիճանի վթարային շենքերի բնակիչների վերաբնակեցման գործընթացն իրականացվում է ՀՀ կառավարության 2000 թվականի հոկտեմբերի 25-ի թիվ 682-Ն և 2009 թվականի փետրվարի 5-ի թիվ 172-Ն որոշումներով, ինչպես նաև ամենամյա համայնքային գույքի օգտագործման տրամադրման և օտարման տարեկան ծրագրերի պահանջներին համապատասխան: ՀՀ կառավարության 2000 թվականի հոկտեմբերի 25-ի թիվ 682-Ն որոշմամբ հաստատվել է վթարային բազմաբնակարան շենքերի բնակիչների վերաբնակեցման կարգը, համաձայն որի՝ 4-րդ կարգի վթարային շենքերի բնակիչները ենթակա են բնակարաններով ապահովման պետական միջոցների հաշվին, ինչի պարագայում Երևանի քաղաքապետարանից համապատասխան գրություններ են ուղարկվել պետական լիազոր մարմինն բարձրացված հարցի կարգավորման ուղղությամբ համապատասխան միջոցներ ձեռնարկելու նպատակով:

Այսպիսով, շատ է կարևորվում յուրաքանչյուր տարվա պետական միջոցներով նախատեսված հատկացումների հաշվին քանդման ենթակա վթարային բնակարանային ֆոնդի բնակիչների բնակարանային ապահովման համար բնակելի շենքերի կառուցման կամ նույն նպատակների իրականացման համար Երևան քաղաքի համայնքային սոցիալական բնակարանային ֆոնդի ստեղծման անհրաժեշտությունը:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝

1. *սողանքային վրանգի և ռիսկի աստիճանի գնահատման նպատակով սահմանամերձ բնակավայրերում պետական միջոցների հաշվին իրականացնել բնակելի տների տեխնիկական վիճակի գնահատման հետազննություններ, այդ թվում սահմանամերձ բնակավայրերում պետական բյուջեի միջոցների հաշվին իրականացնել նախկինում 3-րդ աստիճանի վթարային գնահատված բնակելի տների կրկնակի հետազննություն,*

2. *սահմանված ժամկետներում ՀՀ վարչապետի աշխատակազմ ներկայացնել և ընդունել «Անբավարար տեխնիկական վիճակում գտնվող բնակֆոնդի հիմնախնդրի կանոնակարգման հայեցակարգը և դրանից բխող միջոցառումների ծրագիրը հաստատելու մասին» ՀՀ կառավարության որոշման հայեցակարգից բխող միջոցառումների ծրագրով նախատեսված համապատասխան իրավական ակտերը ոլորտում առկա հիմնախնդիրների կանոնակարգման և լուծման համար,*

3. *յուրաքանչյուր տարվա պետական միջոցներով նախատեսված հատկացումների հաշվին կառուցել բնակելի շենքեր քանդման ենթակա վթարային բնակարանների բնակիչներին բնակարանով ապահովման համար,*

-նույն նպատակների իրականացման համար ստեղծել Երևան քաղաքի համայնքային սոցիալական բնակարանային ֆոնդ:

9. Քաղաքաշինական նորմերը և կանոնները չպահպանելու հետևանքով գույքային իրավունքների խախտումը

2020 թվականի ընթացքում Պաշտպանին հասցեագրվել են բողոքներ, որոնք վերաբերել են քաղաքաշինական նորմերը և կանոնները չպահպանելու հետևանքով այլ անձանց իրավունքները և օրենքով պահպանվող շահերը խախտելուն: Խնդիրն բարձրացվել է նաև Պաշտպանի նախորդ հաղորդմամբ՝ կարևորելով վարչարարության ուղղումը ոչ բարենպաստ հետևանքների կանխմանը:

Օրինակ՝ Պաշտպանին հասցեագրած բողոքներից մեկով դիմողը տեղեկացրել է, որ տարիներ առաջ քաղաքաշինական և հրդեհային անվտանգության նորմերի խախտումներով իրեն պատկանող խանութի դիմաց, այն է՝ 1,1 մ հեռավորության վրա տեղադրվել է կրպակ: Ըստ բողոքի՝ կրպակը պետք է տեղադրվեր այլ հասցեում, սակայն ապօրինի տեղադրվել է բողոք ներկայացրած անձին սեփականության իրավունքով պատկանող շինության դիմաց: Բողոք

ներկայացրած անձի՝ նշված կրպակն այլ տարածք տեղափոխելու պահանջով բազմիցս դիմել է Երևանի քաղաքապետարան, սակայն արդյունքի չի հասել:

Երևանի քաղաքապետարանի պարզաբանմամբ՝ աշխատանքներ են տարվում հողամասի համար կնքված վարձակալության պայմանագիրը վաղաժամկետ լուծելու ուղղությամբ:

Քաղաքաշինության, տեխնիկական և հրդեհային անվտանգության տեսչական մարմնի դիրքորոշմամբ խանութի դիմաց կրպակը դեռևս տեղադրվել է նորմատիվ-տեխնիկական փաստաթղթերի պահանջների խախտումով՝ խոչընդոտելով մարդկանց ելումուտը խանութ: Համաձայն ՀՀ քաղաքաշինության նախարարի 2014 թվականի մարտի 17-ի թիվ 78-Ն հրամանի 9-րդ գլխի 150-րդ կետի՝ բնակելի, հասարակական և արդյունաբերական կազմակերպությունների օժանդակ շենքերի միջև հակահրդեհային միջտարածություններն ընդունվում են ըստ նույն հոդվածի 8-րդ աղյուսակի, որը պետք է կազմեր 6 մետրից ոչ պակաս, տվյալ դեպքում կրպակը տեղադրված է խանութից ընդամենը 1,1 մետր հեռավորության վրա:

Հատկանշական է, որ ՀՀ տարածքային կառավարման և արտակարգ իրավիճակների նախարարի 2015 թվականի հունիսի 18-ի թիվ 595-Ն հրամանով հաստատված հրդեհային անվտանգության կանոնների համաձայն՝ ժամանակավոր շինությունները, կրպակները, տաղավարները պետք է տեղադրվեն շենքերից և շինություններից 8 մետրից ոչ պակաս հեռավորության վրա կամ հակահրդեհային պատնեշի մոտ (բացառությամբ, այլ իրավական ակտերով սահմանված պահանջվող ավելի մեծ հակահրդեհային միջտարածության):

Նշված խնդիրը Երևանի քաղաքապետարանը չի կարգավորել, Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմում մարդու իրավունքների խախտում է արձանագրվել: Հիմնավորվել է, որ Երևանի քաղաքապետարանը չի իրականացրել պատշաճ վարչարարություն՝ անձին վարձակալության իրավունքով տրամադրելով հողամաս, որտեղ քաղաքաշինական և հրդեհային անվտանգության նորմերի խախտումով տեղադրվել է կրպակ:

Մեկ այլ բողոքով դիմողը տեղեկացրել է, որ Երևան քաղաքի համապատասխան հասցեի շենքում 2018 թվականից գործում է իրեն պատկանող ռեստորանը, որն ապահովված է եղել շենքի մուտքի պատի վրայով անցնող օդափոխման համակարգով: Շենքի բնակիչները դիմել են Երևանի քաղաքապետարան վերոնշյալ օդափոխման համակարգն ապամոնտաժելու պահանջով: Ըստ Քաղաքապետարանի պարզաբանումների՝ օդափոխության համակարգի տեղադրման համար Երևանի քաղաքապետարանը թույլտվություն չի տրամադրել, իսկ ապամոնտաժումը քաղաքապետարանի իրավասությունը չէ, ուստի օդափոխման համակարգի ապամոնտաժման իրավունքը պատկանում է շենքի համասեփականատերերին: Արդյունքում, բնակիչներից ինքնակամ ապամոնտաժել են բազմաբնակարան շենքի պատին տարիներ առաջ տեղադրված օդափոխման համակարգը՝ վնաս հասցնելով օբյեկտին:

Բողոքի ուսումնասիրությամբ պարզվել է, որ օդատար և ծխատար խողովակների տեղադրումը ոլորտը կարգավորող իրավական ակտերում հստակ կանոնակարգված չէ, ինչը Պաշտպանին հասցեագրած բողոքների համաձայն՝ առօրյա կյանքում թե՛ բազմաբնակարան շենքի բնակիչների

համար, թե՛ բազմաբնակարան շենքի ընդհանուր օգտագործման տարածքներում օդատար և ծխատար խողովակներ տեղադրած անձանց համար առաջացնում է մի շարք խնդիրներ: Կարգավորման անհրաժեշտություն ունի նաև օդատար և ծխատար խողովակների տեղադրման համար շենքի մյուս բաժնային սեփականատերերի համաձայնությունը ստանալու հարցը:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝

1. *վարչարարությունն իրականացնելիս պահպանել ՀՀ-ում գործող քաղաքաշինական նորմատիվ-տեխնիկական փաստաթղթերի պարտադիր պահանջները՝ բացառելով այլ անձանց իրավունքների և օրենքով պահպանվող շահերի խախտումները,*

2. *Կանոնակարգել բազմաբնակարան շենքերի ընդհանուր բաժնային սեփականության օգտագործմամբ օդատար և ծխատար խողովակների և (կամ) համակարգերի անցկացման գործընթացը՝ ստեղծելով օրենսդրական համապատասխան հիմքեր:*

10. Տրանսպորտային միջոցի հափշտակման և փաստացի չտիրապետման պարագայում գույքահարկի վճարման պահանջ առաջադրելու խնդիր

2020 թվականին Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրվել են բողոքներ, որոնք վերաբերել են գույքահարկի վճարման պահանջ առաջադրելուն այն դեպքում, երբ անձանց սեփականության իրավունքով պատկանող տրանսպորտային միջոցը գաղտնի հափշտակվել է և տարիներ շարունակ չի հայտնաբերվել:

Ըստ բողոքի անձը 2012 թվականին ձեռք է բերել ավտոմեքենա, հաշվառել այն: 2014 թվականին ավտոմեքենան անհայտ անձի կողմից գաղտնի հափշտակվել է: Հարուցվել է քրեական գործ, սակայն ավտոմեքենան Պաշտպանին դիմելու օրվա դրությամբ չի հայտնաբերվել: Նշված ավտոմեքենան ՀՀ ոստիկանության «Ճանապարհային ոստիկանություն» ծառայության Հաշվառման-քննական ստորաբաժանման կողմից հաշվառումից ժամանակավոր հանվել է և գրանցումը կասեցվել է՝ հափշտակված լինելու հանգամանքով պայմանավորված: Նման պայմաններում Երևան քաղաքի Կենտրոն վարչական շրջանից սեփականատիրոջը ներկայացվել է իրեն պատկանող ավտոմեքենայի գույքահարկի (2012-2019 թվականների համար) գծով վճարման ենթակա պարտավորություններ: Անձը վճարել է 2012-2014 թվականների գույքահարկի պարտքը, ներառյալ տույժերը: Մնացած գումարը չի վճարվել, քանի որ ավտոմեքենան հափշտակված է և փաստացի չի տիրապետում: Ընդ որում՝ ինքն ավտոմեքենան հաշվառումից ժամանակավոր հանել է և պետական գրանցումը կասեցվել է:

«Գույքահարկի մասին» ՀՀ օրենքի (ուժի մեջ է մտել 01.01.2003թ., ուժը կորցրել է 01.01.2021թ.) 2-րդ հոդվածի համաձայն՝ գույքահարկը սեփականության իրավունքով նույն օրենքի 3-րդ հոդվածում նշված անձանց պատկանող հարկվող օբյեկտ համարվող գույքի համար նույն օրենքով սահմանված կարգով և չափով համապատասխան բյուջեներ վճարվող ուղղակի հարկ է (...):

Սեփականության իրավունքի մաս կազմող տիրապետման իրավագործությունը գույքը փաստացի տիրապետելու իրավաբանորեն ապահովված հնարավորությունն է: Օգտագործման իրավունքը գույքից դրա օգտակար բնական հատկությունները քաղելու, ինչպես նաև դրանից օգուտ ստանալու իրավաբանորեն ապահովված հնարավորությունն է: Օգուտը կարող է լինել եկամտի, պտուղների, աճի, ծնածի և այլ ձևերով: Տնօրինման իրավունքը գույքի ճակատագիրը որոշելու իրավաբանորեն ապահովված հնարավորությունն է:

Վերոնշյալ իրավանորմերի վերլուծությունից հետևում է, որ անձը սեփականության իրավունքի սուբյեկտ հանդիսանալու համար պետք է օժտված լինի սեփականության իրավունքի օբյեկտ հանդիսացող գույքն իր հայեցողությամբ տիրապետելու, օգտագործելու և տնօրինելու իրավաբանորեն ապահովված հնարավորությամբ, որն առկա չի լինում, երբ գույքը հափշտակված է և չհայտնաբերված:

ՀՀ կառավարության 2010 թվականի սեպտեմբերի 9-ի թիվ 1251-Ն որոշման 31-րդ կետի համաձայն՝ հափշտակված տրանսպորտային միջոցները սեփականատիրոջ (ներկայացուցչի) գրավոր դիմումի և այդ փաստի առթիվ քրեադատավարական վարույթ հարուցելու մասին փաստաթղթի (այդ թվում՝ էլեկտրոնային) հիման վրա հաշվառումից ժամանակավոր հանվում են, և դրանց գրանցումը կասեցվում է:

Ասվածից հետևում է, որ տվյալ դեպքում գույքահարկ վճարող սուբյեկտի հարկվող օբյեկտ համարվող գույքի (տրանսպորտային միջոց) նկատմամբ սեփականության իրավունքի պետական գրանցումը, որը համարվում է սեփականության իրավունքի ծագման հիմք, կասեցվել է և տրանսպորտային միջոցը ժամանակավոր հաշվառումից հանվել է:

Բացի վերոգրյալից, «Գույքահարկի մասին» ՀՀ օրենքի 13-րդ հոդվածի 4-րդ մասին համաձայն՝ ֆիզիկական անձանց պատկանող հարկվող օբյեկտ համարվող փոխադրամիջոցը մինչև 2010 թվականի դեկտեմբերի 31-ը ՀՀ օրենսդրությամբ սահմանված կարգով խոտանելու կամ հին նմուշի պետական համարանիշերը նորերով չփոխանակված և չչահագործվող փոխադրամիջոցները դրանք հաշվառող (գրանցող) լիազոր մարմնում հաշվառումից ժամանակավորապես հանելու դեպքում փոխադրամիջոցի գույքահարկի պարտավորության դադարեցման (հաշվառող մարմնի կողմից գույքահարկի պարտավորությունների վերահաշվարկման) համար հիմք են փոխադրամիջոցների հաշվառում վարող լիազոր մարմնի կողմից նույն օրենքի 14-րդ հոդվածով սահմանված կարգով ներկայացված տեղեկությունները կամ գույքահարկ վճարողին տրված՝ խոտանումը կամ հաշվառումից ժամանակավորապես հանելը հիմնավորող փաստաթուղթը (որում պարտադիր նշվում է տվյալ փոխադրամիջոցի վերջին տարեկան տեխնիկական զննության տարեթիվը):

Հարկ է ընդգծել, որ օրենսդրության մեջ ավտոմեքենան հափշտակելու փաստի առթիվ ժամանակավոր հաշվառումից հանելու դեպքում իրավատիրոջ կողմից չչահագործվող փոխադրամիջոցների գույքահարկի պարտավորության դադարեցման համար կարգավորում նախատեսված չէ: Այն է՝ օրենսդրության մեջ բացակայում են կոնկրետ հասարակական

հարաբերությունը կարգավորող իրավական նորմերը: Սակայն օրենսդրության մեջ սահմանված են համանման հարաբերությունները կարգավորող այլ իրավական նորմեր, այն է՝ «Գույքահարկի մասին» ՀՀ օրենքի 13-րդ հոդվածի 4-րդ մասում ամրագրված համանման հարաբերությունները կարգավորող այլ իրավական նորմերը, որոնց ուժով ժամանակավոր հաշվառումից հանված և չշահագործվող փոխադրամիջոցների գույքահարկի պարտավորությունը դադարեցվում է:

Ըստ Երևանի քաղաքապետարանի դիրքորոշման՝ գույքահարկի վճարման պարտավորություն առաջանալու և դադարելու հետ կապված իրավահարաբերությունները կարգավորվում են «Գույքահարկի մասին» ՀՀ օրենքի 8-րդ հոդվածով, որով փոխադրամիջոցն առևանգված կամ հափշտակված լինելու հանգամանքով պայմանավորված տրանսպորտային միջոցը հաշվառումից հանված լինելու պարագայում գույքահարկի վճարման պարտավորության դադարում նախատեսված չէ: «Գույքահարկի մասին» ՀՀ օրենքի 13-րդ հոդվածի 4-րդ մասի դրույթների կիրառման վերաբերյալ առկա է նաև ՊԵԿ պարզաբանումը, համաձայն որի՝ ֆիզիկական անձանց սեփականության իրավունքով պատկանող բացառապես հին նմուշի պետական համարանիշները նորերով չփոխարինված և չշահագործվող փոխադրամիջոցները, դրանք հաշվառող (գրանցող) լիազոր մարմնում հաշվառումից ժամանակավորապես հանելու դեպքում, այդ փոխադրամիջոցների համար գույքահարկի պարտավորությունների հաշվարկման առումով անհրաժեշտ է առաջնորդվել «Գույքահարկի մասին» ՀՀ օրենքի 8-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 5-րդ կետով և 13-րդ հոդվածի 4-րդ մասով սահմանված կարգավորումներով, իսկ հին նմուշի պետական համարանիշները նորերով փոխարինված փոխադրամիջոցների մասով գույքահարկը ենթակա է հաշվարկման և վճարման օրենքով սահմանված ընդհանուր կարգով՝ անկախ դրանք հաշվառող (գրանցող) լիազոր մարմնում հաշվառումից ժամանակավորապես հանված լինելու հանգամանքից:

Ստացվում է, որ «Գույքահարկի մասին» ՀՀ օրենքի 8-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 5-րդ կետով և 13-րդ հոդվածի 4-րդ մասով սահմանված կարգավորումներով ֆիզիկական անձինք ազատվում են գույքահարկի վճարումից այն դեպքում, երբ հին նմուշի պետական համարանիշները նորերով չեն փոխարինել և փոխադրամիջոցները չեն շահագործել, դրանք լիազոր մարմնում հաշվառումից ժամանակավորապես հանել են: Խնդրո առարկա դեպքում փոխադրամիջոցը ֆիզիկական անձի կողմից չի շահագործվում, քանի որ հափշտակվել է և պարզ չի, թե երբ է հայտնաբերվելու կամ հայտնաբերվելու է արդյոք, թե՛ ոչ: Անձը զրկվել է իր գույքը տիրապետելու, օգտագործելու և տնօրինելու իրավաբանորեն ապահովված հնարավորությունից: Հետևաբար, հաշվի առնելով այն, որ նշված իրավահարաբերությունը կարգավորված չէ և միևնույն ժամանակ առկա է կարգավորված համանման իրավահարաբերություն, որով ֆիզիկական անձինք ազատվում են գույքահարկի վճարման պարտավորությունից, ուստի առաջարկվել է կիրառել օրենքի անալոգիա և նշված դեպքում

անձին ևս ազատել գույքահարկի վճարման պարտավորությունից: Գույքահարկի վճարումը վերսկսել միայն փոխադրամիջոցը հայտնաբերելուց հետո:

«Նորմատիվ իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքի 39-րդ հոդվածի համաձայն՝ եթե օրենսդրության մեջ բացակայում է կոնկրետ հասարակական հարաբերությունը կարգավորող իրավական նորմը, սակայն օրենսդրությամբ սահմանված է համանման հարաբերությունները կարգավորող այլ իրավական նորմ, ապա այդպիսի հարաբերությունների նկատմամբ (եթե դա չի հակասում դրանց էությանը) կիրառվում են համանման հարաբերություններ կարգավորող իրավական նորմերը (օրենքի անալոգիա):

Հարկ է նշել, որ «Գույքահարկի մասին» ՀՀ օրենքն ուժը կորցրել է 01.01.2021 թվականին: 01.01.2021 թվականից փոխադրամիջոցների գույքահարկի պարտավորության առաջացման և դադարման կարգը սահմանվել է ՀՀ հարկային օրենսգրքում, որում ևս դրույթներ նախատեսված չեն փոխադրամիջոցը հափշտակվելու դեպքում գույքահարկի պարտավորությունից ազատելու վերաբերյալ:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ սահմանել օրենսդրական կարգավորումներ փոխադրամիջոցը հափշտակվելու դեպքում այն ժամանակավորապես հաշվառումից հանելու պարագայում դրա սեփականության իրավունքի սուբյեկտին գույքահարկի պարտավորությունից ազատելու վերաբերյալ:

ԳԼՈՒԽ 3. ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐ

Աշխատանքը մարդու արժանապատիվ կյանքի ու բարեկեցության, ընտանիքի կարիքները հոգալու և շարունակաբար ինքնակրթվելու, հասարակության լիիրավ անդամ լինելու և, ի վերջո, հասարակության և պետության բնականոն զարգացումն ապահովելու հիմնարար երաշխիք է: Աշխատանքային իրավունքների պահպանման հարցում պետությունն ունի պատասխանատու դերակատարություն, հատկապես աշխատանքային հարաբերությունների կարգավորումն ապահովելու, սոցիալական գործընկերությունը խթանելու, աշխատանքային իրավունքների պաշտպանության մեխանիզմներ ապահովելու և մի շարք այլ հարցերում:

ՄԱԿ-ի կայուն զարգացման 8-րդ նպատակով հստակ ամրագրված է կայացած, ներառական և կայուն տնտեսական աճի խթանումը, լիարժեք և արտադրողական զբաղվածությունը և բոլորի համար արժանապատիվ աշխատանքը: Թե՛ նշվածի իրագործումը, թե՛ աշխատանքային իրավունքների ապահովումը, խախտման կանխարգելումը և խախտված իրավունքների վերականգնումը պետք է լինեն պետության ուշադրության կենտրոնում:

Աշխատանքային իրավունքների երաշխավորումն, այլ հանգամանքների հետ մեկտեղ, քաղաքացիական հասարակության ձևավորման, զարգացման և կենսաապահովման կարևորագույն տարրերից է: Աշխատանքային իրավունքները, լինելով մարդու իրավունքների շղթայի կարևորագույն օղակ, թե՛ ուղղակի, թե՛ անուղղակի կերպով իրենց ազդեցությունն են ունենում մարդու այլ իրավունքների իրացման վրա ևս: Աշխատանքային իրավունքի խախտումը հանգեցնում է այլ իրավունքների խախտման կամ առաջացնում դրանց լիարժեք իրացման խոչընդոտներ, իսկ խախտված իրավունքների վերականգնման հապաղումն առաջ է բերում խախտումների նոր դեպքեր:

2020 թվականը ևս բացառություն չէր աշխատանքային իրավունքների ենթադրյալ խախտումների վերաբերյալ դեպքերի բարձրաձայնման առումով: Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրված բողոքների, ինչպես նաև տեղեկատվության զանգվածային աղբյուրներով ներկայացված խնդիրների ուսումնասիրությամբ և համապարփակ վերլուծությամբ կրկին կարող ենք փաստել աշխատանքային օրենսդրության թերի կարգավորումների առկայության, աշխատանքային իրավունքների վերաբերյալ իրազեկվածության պակասի, ինչպես նաև աշխատանքային իրավունքների պաշտպանության գործիքակազմերի սակավության մասին:

1. Աշխատանքային իրավունքների և օրենսդրության նկատմամբ պետական հսկողություն իրականացնող արտադատական մարմնի բացակայությունը և իրազեկման պակասը

Անցած տարիների ընթացքում՝ սկսած 2015 թվականից, Մարդու իրավունքների պաշտպանը և աշխատակազմի ներկայացուցիչները թե՛ տարեկան հաղորդումների շրջանակում, թե՛ հանրային քննարկումների ընթացքում մշտապես բարձրաձայնել են աշխատանքային իրավունքների և օրենսդրության կիրառման նկատմամբ պետական հսկողություն իրականացնող արտադատական մարմնի բացակայության և դրանից բխող խնդիրների մասին: Բազմիցս ներկայացվել է այն տեսակետը, որ աշխատանքային իրավունքների առավել պաշտպանվածության համար հարկ է ստեղծել արտադատական մարմին կամ գործող տեսչական մարմին՝ վերապահել այնպիսի լիազորություններ, որոնցով վերջինս, բացի աշխատանքի անվտանգության ապահովման և առողջության պահպանության նորմեր պարունակող իրավական ակտերի կիրարկման նկատմամբ պետական հսկողությունից և վերահսկողությունից, իրավասու լինի նաև վերահսկել աշխատանքային իրավունքների պահպանումը և հանդես գալ որպես այդ իրավունքների խախտումները կանխարգելող մարմին: Իբրև նմանատիպ մարմին՝ 2004 թվականից Հայաստանի Հանրապետությունում գործում էր Աշխատանքի պետական տեսչությունը, որն օժտված էր գործատուների կողմից ՀՀ աշխատանքային օրենսդրության և աշխատանքի իրավունքի նորմեր պարունակող այլ նորմատիվ իրավական ակտերի պահպանման նկատմամբ ՀՀ օրենսդրությամբ սահմանված կարգով պետական հսկողություն և վերահսկողություն իրականացնելու հիմնական գործառույթով: 2013 թվականին, սակայն, ՀՀ առողջապահության նախարարության պետական հիգիենիկ և հակահամաճարակային տեսչությունը և ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության ՀՀ աշխատանքի պետական տեսչությունը վերակազմակերպվել են ՀՀ առողջապահության նախարարության աշխատակազմի Առողջապահական պետական տեսչության⁹⁵, որը, ցավոք 2015 թվականի հունվարի 9-ին ուժի մեջ մտած օրենսդրական փոփոխության արդյունքում այլևս լիազորված չէր իրականացնել ոլորտի նկատմամբ հսկողություն:

Արդյունքում ստեղծվել և մինչև օրս շարունակում է պահպանվել մի իրավիճակ, երբ երկրում աշխատանքային իրավունքների պահպանմամբ զբաղվող և այդ իրավունքների խախտումները կանխարգելող արտադատական մարմնի բացակայության պայմաններում աշխատանքային ոլորտում առկա առերևույթ խնդիրների և իրավունքների խախտումների առկայության պարագայում ծագող աշխատանքային վեճերի լուծման միակ հնարավոր տարբերակը դատարան դիմելն է: Վերջին նշվածի համատեքստում հարկավոր է փաստել, որ մարդիկ շատ հաճախ խուսափում են իրենց խախտված իրավունքների վերականգնման համար դատարան

⁹⁵ Տե՛ս ՀՀ կառավարության 2013 թվականի հուլիսի 25-ի N 857-Ն որոշումը:

դիմելուց՝ հաշվի առնելով դատարաններում գործերի քննության երկարատև ժամկետները և այլ հանգամանքներ: Պետք է նշել, որ Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունը ևս աշխատանքային օրենսդրության և աշխատանքային իրավունքի նորմեր պարունակող այլ նորմատիվ իրավական ակտերի, կոլեկտիվ պայմանագրերի պահանջների կատարման նկատմամբ պետական հսկողություն ու վերահսկողություն իրականացնելու լիազորություններ չունի, ինչը կրկին փաստում է աշխատանքային իրավունքների և օրենսդրության նկատմամբ պետական հսկողություն իրականացնող արտադատական մարմնի ներդրման կարևորության մասին:

Համակարգում նման մարմնի առկայության կարևորության մասին նշված է նաև միջազգային մի շարք փաստաթղթերում, ինչպիսիք են՝ Աշխատանքի միջազգային կազմակերպության «Արդյունաբերությունում և առևտրում աշխատանքի տեսչության մասին» թիվ 81 կոնվենցիան⁹⁶, Վերանայված եվրոպական սոցիալական խարտիան⁹⁷, որոնցով հստակ սահմանվում է պետությունների՝ աշխատանքային վերահսկողության համակարգ ունենալու պարտավորություն:

Ի իրագործումն վերը նշվածի՝ դեռևս 2019 թվականի դեկտեմբերի 4-ին Ազգային ժողովն ընդունել է «Հայաստանի Հանրապետության աշխատանքային օրենսգրքում փոփոխություններ կատարելու մասին» ՀՕ-265-Ն և «Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ Հայաստանի Հանրապետության օրենսգրքում լրացում և փոփոխություններ կատարելու մասին» ՀՕ-266-Ն օրենքները, որոնց համաձայն՝ արդեն իսկ 2021 թվականի հուլիսի 1-ից Առողջապահական և աշխատանքի տեսչական մարմինը, աշխատողների առողջության պահպանման և անվտանգության ապահովման հետ կապված կարգավորումների նկատմամբ վերահսկողությունից և մինչև 18 տարեկան անձանց, ինչպես նաև հղի կամ երեխային կրծքով կերակրող կանանց և երեխա խնամող աշխատողների համար աշխատանքային օրենսդրությամբ սահմանված երաշխիքների ապահովման նկատմամբ վերահսկողությունից բացի, վերահսկողություն է իրականացնելու նաև աշխատանքային օրենսդրության, աշխատանքային իրավունքի նորմեր պարունակող այլ նորմատիվ իրավական ակտերի այլ պահանջների, կոլեկտիվ և աշխատանքային պայմանագրերի պահանջների կատարման նկատմամբ, ինչպես նաև օրենքով նախատեսված դեպքերում կիրառելու է պատասխանատվության միջոցներ:

Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության տրամադրած տեղեկատվության համաձայն՝ հաշվի առնելով նոր կորոնավիրուսային համավարակով պայմանավորված երկրում արտակարգ դրություն հայտարարված լինելու հանգամանքը և նպատակ ունենալով ստեղծված իրավիճակում հնարավորինս կանխարգելել աշխատողների իրավունքների խախտումները՝

⁹⁶ Տե՛ս «Արդյունաբերությունում և առևտրում աշխատանքի տեսչության մասին» ԱՄԿ թիվ 81 կոնվենցիա, հոդվածներ 1-3:

⁹⁷ Տե՛ս Վերանայված եվրոպական սոցիալական խարտիա, մաս 3, հոդված Ա, կետ 4

2020 թվականի ապրիլի 29-ին ընդունվել են «Հայաստանի Հանրապետության աշխատանքային օրենսգրքում լրացումներ և փոփոխություններ կատարելու մասին» ՀՕ-236-Ն և «Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ Հայաստանի Հանրապետության օրենսգրքում լրացում կատարելու մասին» ՀՕ-237-Ն օրենքները, որոնցով, ի թիվս մի շարք այլ կարգավորումների, ՀՀ աշխատանքային օրենսգրքը լրացվել է նոր՝ 33.1-ին հոդվածով, որի 1-ին մասով սահմանվել է, որ տարերային աղետների, տեխնոլոգիական վթարների, համաճարակների, դժբախտ պատահարների, հրդեհների և արտակարգ բնույթ կրող այլ դեպքերի կանխարգելման կամ դրանց հետևանքների վերացման ժամանակահատվածում ստացված գրավոր դիմումի առկայության դեպքում ոլորտի լիազորված տեսչական մարմինն իրականացնում է գործատուների կողմից աշխատանքային օրենսդրության, աշխատանքային իրավունքի նորմեր պարունակող այլ նորմատիվ իրավական ակտերի, կոլեկտիվ և աշխատանքային պայմանագրերի պահանջների կատարման նկատմամբ պետական վերահսկողություն՝ օրենքով նախատեսված դեպքերում կիրառելով պատասխանատվության միջոցներ: Նշվածը ևս աշխատանքային իրավունքների պաշտպանության տեսանկյունից դրական քայլ է:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը և կատարված աշխատանքները, այնուամենայնիվ պետք է արձանագրել, որ նոր կառուցակարգեր նախատեսող օրենսդրական կարգավորումները փաստացի գործելու են 2021 թվականի հուլիս ամսից, ուստի պետք է նշել, որ 2020 թվականին աշխատանքային իրավունքների և օրենսդրության նկատմամբ պետական հսկողություն իրականացնող արտադատական մարմին, ընդհանուր առմամբ, չի գործել:

Մարդու իրավունքների խախտման հանգեցնող պատճառներից մեկն իրազեկվածության պակասն է: Աշխատանքային իրավունքների վերաբերյալ իրազեկվածության ցածր մակարդակը շատ հաճախ հանգեցնում է ոչ միայն իրավունքների խախտման, այլ նաև իրավունքի խախտման դեպքերի չբացահայտման, իսկ բացահայտվելու պարագայում աշխատողը տեղյակ չի լինում դեպքի բարձրաձայնման, սեփական իրավունքների վերականգնման հնարավորության և վերջինիս օրենսդրական մեխանիզմների մասին: Մինչդեռ, աշխատանքային իրավունքների ու դրանց պաշտպանության վերաբերյալ իրազեկվածության մակարդակն ուղիղ համեմատական է աշխատանքային իրավունքների խախտումների, դրանց կանխման և վերականգնման քանակին: Շատ հաճախ մարդիկ խուսափում են բարձրաձայնել նաև իրենց խախտված իրավունքների մասին աշխատանքը չկորցնելու և ղեկավարության հետ խնդիրներ չունենալու, իսկ շատ դեպքերում չգիտակցելով, որ խախտվել են իրենց իրավունքները: Ստացվում է, որ մի կողմից մարդիկ իրազեկված չեն սեփական իրավունքների մասին, իսկ մյուս կողմից տեղյակ չեն իրավունքների պաշտպանության օրենսդրական մեխանիզմների մասին:

Հարկ է նշել, որ Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմն իր լիազորությունների շրջանակում շարունակական կերպով և պարբերաբար հանդես է գալիս աշխատանքային

իրավունքների վերաբերյալ իրազեկող միջոցառումներով, ինչպես նաև հրապարակում իրազեկող տեսանյութեր, ուղեցույցներ⁹⁸: Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմ՝ իրենց աշխատանքային իրավունքների ենթադրյալ խախտումների վերաբերյալ բանավոր և գրավոր բողոքներ հասցեագրած քաղաքացիներին ևս մշտապես ներկայացվում են իրենց իրավունքների պաշտպանության ուղիները, բացատրվում են աշխատանքային վեճերի լուծման տարբերակները և այլն:

Աշխատանքային իրավունքների վերաբերյալ իրազեկման պակասը լրացնելու կապակցությամբ, Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունից տեղեկացրել են, որ 2020 թվականի ընթացքում իրականացվել են մի շարք նախաձեռնություններ: Մասնավորապես, ըստ նախարարության, 2020 թվականի ընթացքում ՀՀ կառավարության մամուլի սրահի, «Երկիր մեդիա» հեռուստաալիքի և Հանրային ռադիոյի եթերներով՝ համաճարակով պայմանավորված՝ իրականացվել է Աշխատանքային օրենսգրքում փոփոխություններ նախատեսող նախագծի վերաբերյալ իրազեկում: Իրազեկման աշխատանքներ են տարվել նաև «Զանգեզուր TV» հեռուստաալիքի եթերով՝ նվազագույն ամսական աշխատավարձի փոփոխության վերաբերյալ տեղեկատվություն ներկայացնելով, ինչպես նաև Գյումրու երկխոսության մեդիա կենտրոնով՝ աշխատանքային օրենսդրության պահանջների նկատմամբ վերահսկողության կարգավորումների մասով տեղեկատվություն ներկայացնելով:

Նախարարության տրամադրած տեղեկությունների համաձայն՝ երկու հանրային քննարկում է իրականացվել ՀՀ աշխատանքային օրենսգրքի բարեփոխումների հայեցակարգի նախագծի շուրջ, իսկ մեկ հանրային քննարկում էլ իրականացվել է «Կամավորական գործունեության և կամավոր աշխատանքի մասին» օրենքի նախագծի և դրանից բխող մի շարք օրենքներում լրացումներ և փոփոխություններ նախատեսող օրենքների նախագծերի փաթեթի շուրջ: «Հանրային» և «Արմնյուզ» հեռուստաընկերությամբ, Հանրային ռադիոյով, «Սիվիլնեթ» լրատվական կայքով իրականացվել է ռազմական դրությամբ պայմանավորված ՀՀ աշխատանքային օրենսգրքում կատարված փոփոխությունների վերաբերյալ իրազեկում:

Հարկ է հստակ ընդգծել, որ իրազեկման արշավներն ունեն կարևորագույն նշանակություն իրավունքների խախտման կանխարգելման տեսանկյունից, խախտումների բացահայտման և հետագայում՝ բացառման տեսանկյունից, ուստի անհրաժեշտ է չսահմանափակվել կոնկրետ

---

⁹⁸ ՏԵՄ «ԱՇԽԱՏԱՌՆԵՐԻ ԱՇԽԱՏԱՎԱՐՁԵՐԻՑ ԱՆՀԻՄՆ ՊԱՀՈՒՄՆԵՐ, ԱՇԽԱՏԱՆՔԻՑ ԱՆՀԻՄՆ ԱԶԱՏՈՒՄՆԵՐ, ՎԵՐՋՆԱՀԱՇՎԱՐԿԻ ՉԻՐԱԿԱՆԱՑՈՒՄ. ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆԹՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆԻ ԱՐՁԱՆԱԳՐԱԾ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ», ՀԱՍԱՆԵԼԻ Է [HTTPS://WWW.OMBUDS.AM/AM/SITE/VIEWNEWS/1223](https://www.ombuds.am/am/site/viewnews/1223) ՀՂՈՒՄՈՎ, 2021 ԹՎԱԿԱՆԻ ՄԱՐՏԻ 31-Ի ԴՐՈՒԹՅԱՄԲ, «ՀԱՄԱՃԱՐԱԿԱՅԻՆ ԻՐԱՎԻՃԱԿՈՎ ՊԱՅՄԱՆԱՎՈՐՎԱԾ ԱՐՏԱԿԱՐԳ ԴՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՆԳԵՑՐԵԼ Է ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ԲԱԶՄԱԹԻՎ ՎԵՃԵՐԻ ՈՒ ԽՆԴԻՐՆԵՐԻ»: ՏԵՄ, [HTTPS://WWW.FACEBOOK.COM/ARMENIANOMBUDSMAN/POSTS/1416841611836632](https://www.facebook.com/armenianombudsman/posts/1416841611836632), 2021 ԹՎԱԿԱՆԻ ՄԱՐՏԻ 31-Ի ԴՐՈՒԹՅԱՄԲ:

իրավիճակի առկայության պարագայում աշխատանքային իրավունքների իրազեկման աշխատանքների իրականացմամբ, այլ այն իրականացնել մշտապես և շարունակաբար:

Ելնելով վերոգրյալից՝ անհրաժեշտ է՝

1. զանգվածային լրատվության և այլ միջոցներով պարբերաբար հասարակությանն իրազեկել աշխատանքային իրավունքների և դրանց պաշտպանության ուղիների վերաբերյալ, մանրամասն ներկայացնել Առողջապահական և աշխատանքի տեսչական մարմնի 2020 թվականի հուլիսի 1-ից ուժի մեջ մտնող նոր գործառույթները:

2. Գործադուլի իրավունքի սահմանափակումը

Գործադուլի իրավունքն ամրագրված է ՀՀ Սահմանադրությամբ, Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների միջազգային դաշնագրով⁹⁹, Վերանայված եվրոպական սոցիալական խարտիայով¹⁰⁰ և այլ ներպետական ու միջազգային փաստաթղթերով:

Այսպես, ՀՀ Սահմանադրության 58-րդ հոդվածով սահմանվում է աշխատողների՝ իրենց տնտեսական, սոցիալական կամ աշխատանքային շահերի պաշտպանության նպատակով գործադուլի իրավունքը: Նույն հոդվածով ամրագրված է նաև, որ գործադուլի իրականացումը կարող է սահմանափակվել միայն օրենքով՝ հանրային շահերի կամ այլոց հիմնական իրավունքների ու ազատությունների պաշտպանության նպատակով: Աշխատանքային օրենսգրքով, սակայն, վերը նշված սահմանադրական իրավունքի բովանդակությունը ներկայացված է առավել նեղ մեկնաբանման տրամաբանությամբ: Ի տարբերություն ՀՀ Սահմանադրության վերը նշված կարգավորման՝ ՀՀ աշխատանքային օրենսգրքի՝ գործադուլի հասկացությունն ամրագրող 73-րդ հոդվածի 1-ին մասի վերլուծությունը թույլ է տալիս արձանագրել, որ աշխատողների գործադուլի իրավունքն Աշխատանքային օրենսգրքով սահմանափակվում է կոլեկտիվ աշխատանքային վեճի առկայությամբ: Վերջինիս բացակայության և աշխատանքային վեճի հետ չկապված որևէ այլ հարցի, օրինակ՝ սոցիալական, տնտեսական կամ այլ իրավունքների պաշտպանության կապակցությամբ գործադուլի իրականացումը հանգեցնելու է Աշխատանքային օրենսգրքի 82-րդ հոդվածով նախատեսված պատասխանատվության միջոցների կիրառման:

Սահմանադրական դատարանը դեռևս 2007 թվականին թիվ ՍԴՈ-677 որոշմամբ հստակ արձանագրել է, որ աշխատողի գործադուլի իրավունքը միայն կոլեկտիվ վեճի առկայությամբ սահմանափակելն անթույլատրելի է, քանզի գործադուլի իրավունքն առնչվում է ոչ միայն «աշխատողներ-գործատու» իրավահարաբերություններին, այլև «աշխատողներ-երրորդ անձինք (հասարակություն)», «աշխատողներ-պետական մարմիններ», «գործատու-պետական

⁹⁹ Տե՛ս Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների միջազգային դաշնագիր, հասանելի է <http://www.irtek.am/views/act.aspx?aid=37347> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

¹⁰⁰ Տե՛ս Վերանայված եվրոպական սոցիալական խարտիա, հոդված 6, կետ 4:

մարմիններ» փոխհարաբերություններին: Սակայն, պետք է փաստել, որ այս տարիների ընթացքում օրենսդրական փոփոխություններ չեն իրականացվել, և գործող կարգավորումը մինչ օրս շարունակում է մնալ խնդրահարույց: Մինչդեռ, գործնականում հնարավորություն ենք ունեցել արձանագրել, թե որքան կարևոր դեր են խաղում ոչ միայն կոլեկտիվ աշխատանքային վեճերի, այլ նաև այլ հանգամանքների առնչությամբ իրականացվող գործադուլները, որոնց միջոցով, օրինակ, մարդիկ արտահայտել են իրենց դժգոհությունը հույժ կարևորության հարցերի վերաբերյալ: Աշխատանքի միջազգային կազմակերպության «Գործադուլի վերաբերյալ ԱՄԿ սկզբունքները» աշխատությունում նշված է, որ գործադուլի միջոցով կարող են բարձրացվել խնդիրներ և առաջադրվել պահանջներ, որոնք աշխատանքային պայմաններին և արհմիությունների իրավունքների երաշխավորմանը վերաբերելուց զատ կարող են ունենալ քաղաքական բնույթ¹⁰¹:

Գործադուլի իրավունքի իրացմանը խոչընդոտող մեկ այլ դրույթ ամրագրված է ՀՀ աշխատանքային օրենսգրքի 78-րդ հոդվածի 1-ին մասով: Մասնավորապես, ըստ այդ կարգավորման՝ գործադուլ հայտարարելու մասին որոշում ընդունելու իրավունք ունի արհեստակցական միությունը՝ նույն օրենսգրքով և իր կանոնադրությամբ սահմանված կարգով: Գործադուլը հայտարարվում է այն դեպքում, եթե այդ մասին որոշումը գաղտնի քվեարկությամբ հավանության է արժանացել կազմակերպությունում գործադուլ հայտարարելիս՝ կազմակերպության աշխատողների ընդհանուր թվի երկու երրորդի կողմից կամ կազմակերպության առանձնացված (կառուցվածքային) ստորաբաժանումում գործադուլ հայտարարելիս՝ այդ ստորաբաժանման աշխատողների երկու երրորդի կողմից: Եթե կազմակերպության առանձնացված ստորաբաժանումում գործադուլ հայտարարելը խոչընդոտում է կազմակերպության մյուս ստորաբաժանումների բնականոն գործունեությանը, ապա գործադուլ հայտարարելու որոշումը պետք է հավանության արժանանա այդ ստորաբաժանման աշխատողների երկու երրորդի կողմից, որը չի կարող պակաս լինել կազմակերպության աշխատողների ընդհանուր թվի կեսից:

Հայաստանի Հանրապետությունում ոչ բոլոր կազմակերպություններում են գործում արհեստակցական միություններ, իսկ աշխատողների ընդհանուր թվի համապատասխան հատվածի ապահովման օրենսդրական կարգավորումն անելանելի վիճակի առջև է կանգնեցնում աշխատողներին, իրենց՝ գործադուլի իրացման ճանապարհին:

2019 թվականի մայիսի 16-ին ՀՀ կառավարությունն ընդունել է N 650-Լ որոշումը, որով հաստատվել է ՀՀ կառավարության 2019-2023 թվականների գործունեության միջոցառումների ծրագրի կատարումն ապահովող միջոցառումների ցանկը: Ցանկի 4-րդ նպատակի 4.2-րդ միջոցառմամբ նախատեսվում է աշխատանքային հարաբերությունների կարգավորման ոլորտում ՀՀ վավերացրած միջազգային պայմանագրերի պահանջներին ՀՀ աշխատանքային

¹⁰¹ Տե՛ս «Գործադուլի վերաբերյալ ԱՄԿ սկզբունքները», Բ. Գերնիգոն, Ա. Օդերո, Հ. Գուիդո, Աշխատանքի միջազգային կազմակերպություն, Ժնև, էջ 13:

օրենսգրքի դրույթների համապատասխանության վերլուծության, իրավակիրառական պրակտիկայում ի հայտ եկած խնդիրների վերհանման արդյունքում, ինչպես նաև որոշակի խմբերի համար աշխատանքային պայմանագրի լուծման պարագայում առանձին երաշխիքների սահմանման նպատակով ՀՀ աշխատանքային օրենսգրքում փոփոխությունների նախագծի մշակում և ՀՀ վարչապետի աշխատակազմ ներկայացում՝ մինչև 2021 թվականի մարտի 3-րդ տասնօրյակ: Նշված միջոցառման շրջանակներում փոփոխություն է իրականացվելու նաև գործադուլին վերաբերող կարգավորման մեջ՝ համապատասխանեցնելով այն միջազգային պայմանագրերի պահանջներին:

Սակայն, Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության 2021 թվականի տեղեկությունների համաձայն՝ 2020 թվականին մշակված և սահմանված կարգով Վարչապետի աշխատակազմ ներկայացված ՀՀ աշխատանքային օրենսգրքի բարեփոխումների հայեցակարգի նախագծով նշվել է, որ անհրաժեշտ է նախատեսել նաև գործադուլին առնչվող որոշ փոփոխություններ: Այդ ուղղությամբ անհրաժեշտ փոփոխություններից հայեցակարգի նախագծում առանձնացվել են երկուսը՝ գործադուլ հայտարարելու համար անհրաժեշտ աշխատողների ձայների համամասնությունների վերաբերյալ փոփոխությունը (ՀՀ աշխատանքային օրենսգրքի բարեփոխումների հայեցակարգի նախագծի 17-րդ կետի 4.2-րդ ենթակետ) և առանձին կազմակերպություններում գործադուլ անելու ընթացքում ապահովման ենթակա նվազագույն պահանջների սահմանումը սոցիալական գործընկերների մասնակցությամբ իրականացնելու պահանջի ամրագրման մասով փոփոխությունը (ՀՀ աշխատանքային օրենսգրքի բարեփոխումների հայեցակարգի նախագծի 17-րդ կետի 4.3-րդ ենթակետ):

Ըստ Նախարարության՝ կոլեկտիվ աշխատանքային վեճի բացակայության պայմաններում գործադուլ իրականացնելու վերաբերյալ դրույթներ և կարգավորումներ ՀՀ աշխատանքային օրենսգրքում ամրագրելու հնարավորության և նպատակահարմարության հարցը կքննարկվի Օրենսգրքում բարեփոխումներ նախատեսող օրինագծի մշակման աշխատանքների շրջանակներում:

Հարցի վերաբերյալ իրականացված ուսումնասիրությունների, ինչպես նաև Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության տրամադրած տեղեկությունների համապարփակ ամփոփմամբ կարող ենք փաստել, որ 2020 թվականի դրությամբ գործադուլի իրավունքի բովանդակային շրջանակների ընդլայնմանն ուղղված օրենսդրական փոփոխություններ փաստացի չեն նախաձեռնվել:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝

- 1. օրենսդրորեն ամրագրել գործադուլի իրավունքի առավել ընդգրկուն բովանդակություն,*
- 2. գործադուլի իրականացման ավելի լայն կարգ սահմանել, որը թույլ կտա գործադուլ իրականացնել ոչ թե աշխատողների ընդհանուր թվի երկու երրորդի, այլ, օրինակ, մեկ երրորդի համաձայնությամբ:*

3. Աշխատանքային իրավահարաբերություններում արհմիությունների դերի բարձրացումը

Հայաստանի Հանրապետությունում ոչ բոլոր կազմակերպություններում են գործում արհեստակցական միություններ: Մինչդեռ պետք է ընդգծել, որ արհեստակցական միությունները, ըստ «Արհեստակցական միությունների մասին» ՀՀ օրենքի 15-րդ հոդվածի ունի մի շարք նպատակներ, որոնք կարևոր նշանակություն ունեն աշխատանքային իրավահարաբերություններում, սոցիալական գործընկերության տարբեր մակարդակներում: Ուստի, կարևոր է հզորացնել գործող արհեստակցական միությունները՝ ինստիտուցիոնալ առումով: Արհմիությունների դերի բարձրացումը, նախ և առաջ չափազանց կարևոր է աշխատողների իրավունքների և սոցիալական-տնտեսական երաշխիքների ապահովման ուղղակի և անուղղակի ազդեցության տեսանկյունից: Աշխատաշուկան առավել ընդգրկուն դարձնելու, ինչպես նաև աշխատող-գործատու հարաբերություններում կողմերի հայեցողությամբ հարցերի ավելի լայն շրջանակներ ամրագրելու, ինչպես նաև աշխատանքային օրենսդրությամբ սահմանված մի շարք իրավունքների իրացման և դրույթների կյանքի կոչման տեսանկյունից անհրաժեշտ է հզոր և գործուն արհեստակցական միությունների առկայությունը: Արհեստակցական միությունների գործառույթները, լիազորություններն ամրագրված են ոչ միայն «Արհեստակցական միությունների մասին», այլ նաև՝ աշխատանքային օրենսդրությամբ: Սակայն, չնայած օրենսդրական հիմքերի առկայությանը, արհմիությունների փաստացի հզորացման կարևորության մասին մշտապես բարձրաձայնում են ոլորտի մասնագետները, Հայաստանի արհմիությունների կոնֆեդերացիան՝ հստակ նշելով, օրինակ, աշխատանքային իրավունքների պաշտպանության գործում արհմիությունների ոչ բավարար ներգրավվածության խնդիրը:

Դեռևս 2019 թվականի՝ ՄԱԿ-ի խաղաղ հավաքների և միավորումների ազատության հարցերով հատուկ զեկուցողի՝ Հայաստանի վերաբերյալ զեկույցում բարձրաձայնվել է արհմիությունների դերի կարևորությունը, միևնույն ժամանակ նշելով, որ Հայաստանում դրանք շատ թույլ են, ինչպես նաև բացակայում են արդյունավետ քննարկումներն արհմիությունների, քաղաքացիական հասարակության ներկայացուցիչների և քաղաքական կազմակերպությունների միջև¹⁰²:

Պետք է նշել, որ Արհեստակցական միությունների գործունեության վերաբերյալ օրենսդրության կատարելագործման պահանջներ ամրագրված են ՀՀ կառավարության 2019 թվականի մայիսի 16-ի N 650-Լ որոշմամբ (հավելվածով N 1-ով հաստատված ՀՀ կառավարության 2019-2023 թվականների գործունեության ծրագրի կատարումն ապահովող միջոցառումների ցանկ 4-րդ կետի նպատակի 4.2-րդ կետ), ՀՀ կառավարության 2019

¹⁰² Տե՛ս ՄԱԿ-ի խաղաղ հավաքների և միավորումների ազատության հարցերով հատուկ զեկուցողի՝ Հայաստանի վերաբերյալ զեկույց, 2019 թվականի մայիսի 13, էջ 14:

թվականի դեկտեմբերի 5-ի N 1753-Լ որոշմամբ (հավելված N 2-ով հաստատված «Աշխատի՛ր, Հայաստան» ռազմավարության գործողությունների շրջանակում՝ նպատակ 4, խնդիր 2, Գործողություն 2.2), ինչպես նաև ՀՀ կառավարության 2019 թվականի դեկտեմբերի 26-ի N 1978-Լ որոշմամբ (հավելված N 2-ով հաստատված ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանության ռազմավարությունից բխող 2020-2022 թվականների գործողությունների ծրագրի 74-րդ կետ):

Վերոգրյալի կապակցությամբ ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության տրամադրած տեղեկության համաձայն՝ ՀՀ կառավարության 2019 թվականի մայիսի 16-ի N 650-Լ որոշման N 1 հավելվածով հաստատված ՀՀ կառավարության 2019-2023 թվականների գործունեության ծրագրի կատարումն ապահովող միջոցառումների ցանկի 4-րդ կետի նպատակի 4.1-ին կետի համաձայն՝ 2020 թվականին մշակված և սահմանված կարգով ՀՀ վարչապետի աշխատակազմ ներկայացված ՀՀ աշխատանքային օրենսգրքի բարեփոխումների հայեցակարգի նախագծով առաջարկվել է ՀՀ աշխատանքային օրենսգրքում փոփոխություններ նախատեսել նաև աշխատողների ներկայացուցիչների իրավունքների և երաշխիքների մասով (17-րդ կետի 3-րդ ենթակետ):

ՀՀ աշխատանքային օրենսգրքի բարեփոխումների հայեցակարգի ընդունումից հետո՝ վերջինիս հիման վրա ՀՀ կառավարության 2019 թվականի մայիսի 16-ի N 650-Լ որոշման N 1 հավելվածով հաստատված ՀՀ կառավարության 2019-2023 թվականների գործունեության ծրագրի կատարումն ապահովող միջոցառումների ցանկի 4-րդ կետի նպատակի 4.2-րդ կետի համաձայն մշակվելիք ՀՀ աշխատանքային օրենսգրքի փոփոխությունների նախագծի համար ժամկետ է սահմանված 2021 թվականի մայիսի 3-րդ տասնօրյակը:

Միաժամանակ, ՀՀ կառավարության 2019 թվականի դեկտեմբերի 5-ի N 1753-Լ որոշման հավելված N 2-ով հաստատված «Աշխատի՛ր, Հայաստան» ռազմավարության գործողությունների շրջանակում 4-րդ նպատակի 2-րդ խնդրի գործողություն 2.2՝ «Արհմիությունների մասին օրենքի լրամշակում և ընդունում», ինչպես նաև ՀՀ կառավարության 2019 թվականի դեկտեմբերի 26-ի N 1978-Լ որոշման հավելված N 2-ով հաստատված ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանության ռազմավարությունից բխող 2020-2022 թվականների գործողությունների ծրագրի 74-րդ կետի միջոցառման՝ «Օրենսդրորեն կատարելագործել արհեստակցական կազմակերպությունների (արհմիություններ) գործունեության գործիքակազմը» համար ժամկետը սահմանված է 2021 թվականի 2-րդ կիսամյակը:

Ըստ Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության՝ սահմանված ժամկետներում նշված ուղղությամբ աշխատանքները կիրականացվեն:

Ելնելով վերոգրյալից՝ անհրաժեշտ է օրենսդրական և գործնական քայլերով բարձրացնել արհմիությունների դերը և աշխատանքային իրավահարաբերություններում ներգրավվածությունը, ինստիտուցիոնալ կարողությունների հզորացումը:

4. Աշխատանքային իրավունքների ոտնահարման դեպքեր

2020 թվականի ընթացքում Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրված բողոքներով բարձրաձայնվել են աշխատանքային իրավունքների տարաբնույթ խնդիրների մասին: Մասնավորապես, 2020 թվականի բողոքների քննարկման արդյունքներով վեր են հանվել այնպիսի հիմնական և համակարգային դարձած խնդիրներ, ինչպիսիք են աշխատանքից ազատվելիս աշխատողների հետ վերջնահաշվարկ չկատարելը, հաստիքների կրճատման դեպքում աշխատանքային գործունեությունը շարունակելու նախապատվության օրենսդրական չափանիշների բացակայությունը և այլն:

Առաջնահերթ ուշադրության են արժանացել արտակարգ դրության իրավական ռեժիմի ժամանակահատվածում կիրառված սահմանափակումների հետևանքով աշխատանքային իրավունքներն իրացնելու հետ կապված խնդիրները, այն հաշվառմամբ, որ 2020 թվականի ընթացքում աշխատանքային իրավունքներին առնչվող հարցերը հիմնականում վերաբերել են նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակով պայմանավորված հայտարարված արտակարգ դրության ժամանակահատվածին: Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրված բողոքները և Պաշտպանի աշխատակազմի իրականացրած դիտարկումները վկայում են, որ արտակարգ դրության առաջին իսկ ամիսներից քաղաքացիները բախվել են աշխատանքային իրավունքների խնդիրների:

Արտակարգ դրության սահմանափակումների պատճառով առաջացած աշխատանքային խնդիրների վերաբերյալ դիմում-բողոքները հիմնականում ուղղված են եղել մասնավոր ոլորտի գործատուների դեմ: Ստեղծված իրավիճակում Մարդու իրավունքների պաշտպանն արձանագրել է այնպիսի խնդիրներ, ինչպիսիք են՝ աշխատողների համար անվտանգ և նրանց առողջության համար անվնաս աշխատանքային պայմաններ չապահովելու դեպքում գործատուի կողմից աշխատողներին աշխատանքի ներկայանալուն պարտավորեցնելը, ոչ աշխատողի մեղքով պարապուրդում գտնվող աշխատողներին պարապուրդի յուրաքանչյուր ժամվա համար ՀՀ աշխատանքային օրենսգրքի 186-րդ հոդվածով սահմանված կարգով չվճարելը, ոչ աշխատողի մեղքով պարապուրդում գտնվող աշխատողներին վճարվող կամ չվճարվող արձակուրդ տրամադրելու դիմում ներկայացնելուն հարկադրելը և հակառակը՝ ամենամյա արձակուրդ չտրամադրելը:

4.1 Աշխատանքից ազատվելիս աշխատողների հետ վերջնահաշվարկ չկատարելը կամ ոչ ամբողջովին կատարելը

2020 թվականի ընթացքում ստացված բողոքներով բարձրացված թերևս ամենատարածված խնդիրն աշխատանքից ազատվելիս աշխատողի հետ վերջնահաշվարկ չկատարելը կամ ոչ ամբողջովին կատարելն է: Այս խնդրին Մարդու իրավունքների պաշտպանը մշտապես անդրադառնում է իր գործունեությունն ամփոփող տարեկան հաղորդումներում:

Այսպես, ՀՀ աշխատանքային օրենսգրքի 130-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ աշխատանքային պայմանագիրը լուծվելու դեպքում գործատուն պարտավոր է աշխատողի հետ կատարել լրիվ վերջնահաշվարկ աշխատանքային պայմանագրի լուծման օրը, եթե նույն օրենսգրքով, օրենքով կամ գործատուի և աշխատողի համաձայնությամբ վերջնահաշվարկի այլ կարգ նախատեսված չէ:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը վերահաստատում է նշված նորմի վերլուծության արդյունքում ձևավորված դիրքորոշումը, ըստ որի՝ աշխատանքային պայմանագիրը լուծելիս աշխատողի հետ վերջնահաշվարկ կատարելը գործատուների ոչ թե իրավունքն է, այլ պարտականությունը, իսկ գործատուի և աշխատողի համաձայնությամբ վերջնահաշվարկի այլ կարգ նախատեսելու հնարավորությունը վերաբերում է ոչ թե վերջնահաշվարկ կատարելու կամ չկատարելու կողմերի հայեցողությանը, այլ վերջնահաշվարկի կատարման կարգին, օրինակ՝ ժամկետին: Հարկ է հստակ արձանագրել, որ գործատուն որևէ կերպ իրավասու չէ սահմանափակելու աշխատանքից ազատվելուց հետո աշխատողի հետ վերջնահաշվարկ կատարելու իրավունքը:

Նշված խնդրի մասնավոր դրսևորումներից է աշխատողին աշխատանքից ազատելիս նրա հետ վերջնահաշվարկ ընդհանրապես չկատարելը, ոչ ամբողջովին կատարելը կամ օրենսդրությամբ սահմանված ժամկետի խախտմամբ կատարելը:

2020 թվականի ընթացքում Մարդու իրավունքների պաշտպանի աջակցությանը դիմած քաղաքացիներից մեկը տեղեկացրել է, որ ցանկացել է լուծել աշխատանքային պայմանագիրը, սակայն գործատուն սպառնացել է սեփական նախաձեռնությամբ պայմանագիրը լուծելու դեպքում վերջնահաշվարկ չկատարել:

Խնդրի նման դրսևորման կապակցությամբ հարկ է նշել, որ Աշխատանքային օրենսդրությունն իրավական որևէ հիմք չի տալիս գործատուներին վերջնահաշվարկ կատարելու բացարձակ, իմպերատիվ օրենսդրական պահանջը դարձնել պայմանական, առավել ևս այդպիսով սահմանափակելով աշխատանքային հարաբերությունները դադարեցնելով՝ աշխատողի իրավունքը:

Պաշտպանին հասցեագրված բողոքներից մեկով էլ՝ քաղաքացին տեղեկացրել է, որ կինն իր դիմումի հիման վրա ազատվել է աշխատանքից: Գործատուն վերջնահաշվարկի մի մասը հրաժարվում է կատարել, մասնավորապես՝ հրաժարվում է չօգտագործված բոլոր արձակուրդների համար դրամական հատուցում տալ: Խնդիրը կոնկրետ դեպքով Մարդու իրավունքների պաշտպանի աջակցությամբ ստացել է լուծում:

ՀՀ աշխատանքային օրենսգրքի 130-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ գործատուն վերջնահաշվարկի օրը պարտավոր է աշխատողին վճարել աշխատավարձը և դրան հավասարեցված այլ վճարումներ, իսկ եթե այդ պարտավորությունը գործատուից անկախ պատճառներով հնարավոր չէ կատարել, ապա աշխատողի աշխատավարձը և դրան

հավասարեցված վճարումները կատարվում են աշխատողի կողմից նման պահանջներկայացնելուց հետո՝ հինգ աշխատանքային օրվա ընթացքում:

ՀՀ ֆինանսների նախարարի, ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարի և Պետական եկամուտների կոմիտեի նախագահի 2018 թվականի սեպտեմբերի 10-ի «Աշխատավարձի և դրան հավասարեցված այլ վճարումների ցանկը սահմանելու մասին» թիվ 416-Ն համատեղ հրամանի հավելվածով սահմանված է աշխատավարձի և դրան հավասարեցված այլ վճարումների ցանկը, որոնց մեջ մտնում է նաև ամենամյա (նվազագույն, երկարացված, լրացուցիչ) չօգտագործված արձակուրդի համար վճարվող հատուցումը:

Ինչ վերաբերում է արձակուրդային բոլոր օրերի համար հատուցում տրամադրելուն՝ հարկ է վկայակոչել Վճռաբեկ դատարանի թիվ ԵԿԴ/3516/02/08 որոշումը, որում Վճռաբեկ դատարանը պարզաբանել է, որ հատուցումը պետք է վճարվի չօգտագործված բոլոր արձակուրդների համար:

Վերոգրյալի հաշվառմամբ՝ չօգտագործված արձակուրդների համար դրամական հատուցումը կազմում է վերջնահաշվարկի մաս, ավելին՝ վերջնահաշվարկի մաս կազմում է չօգտագործված բոլոր արձակուրդների համար հատուցումը:

Այսպիսով, անհրաժեշտ է՝ մշտապես պահպանել օրենսդրության պահանջը՝ աշխատանքից ազատվող աշխատողի հետ կատարել վերջնահաշվարկ աշխատանքային օրենսդրությամբ սահմանված կարգով և ժամկետներում:

4.2 Հաստիքների կրճատման դեպքում աշխատանքային գործունեությունը շարունակելու նախապատվության օրենսդրական չափանիշների բացակայությունը

Տարիներ շարունակ Մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեությունն ամփոփող տարեկան հաղորդումներում բարձրացվել է հաստիքների կրճատման դեպքում աշխատանքային գործունեությունը շարունակելու նախապատվության օրենսդրական չափանիշների բացակայության հարցը: Խնդիրը բարձրաձայնվել է Պաշտպանին հասցեագրված բողոքներով, որոնցով քաղաքացիները տեղեկացրել են, որ հաստիքների կրճատման հիմքով իրենց աշխատանքից ազատելիս գործատուները ոչ արդար մոտեցում են ցուցաբերում:

Ստացված բողոքների ուսումնասիրությունը վկայում է, որ բարձրացված մտահոգություններն արդարացված են այն առումով, որ հաստիքի կրճատման դեպքում աշխատանքային գործունեությունը շարունակելու նախապատվությունը որոշելիս գործատուն առաջնորդվում է սեփական հայեցողությամբ, ինչի հետևանքով լինում են դեպքեր, երբ աշխատանքից ազատվում է առավել երկար աշխատանքային ստաժ, առավել բարձր դասային աստիճան կամ կատարողականի գնահատման ավելի բարձր արդյունքներ ունեցող աշխատողը՝ տեղը զիջելով այդ չափանիշներին նվազ բավարարող աշխատողին:

Օրինակ՝ մի խումբ անձինք Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրել են կոլեկտիվ բողոք, ըստ որի՝ հաստիքների կրճատման հիմքով ազատվել են աշխատանքից: Նշել են նաև, որ աշխատանքից ազատվածները հիմնականում կենսաթոշակային տարիքի հասած անձինք են: Ըստ բողոքի՝ հաստիքների կրճատման ժամանակ աշխատանքից ազատվել են երկար տարիների աշխատանքային ստաժ ունեցող աշխատակիցներ, իսկ աշխատանքից ազատելիս մասնագիտական որակավորմանը, ունակություններին և առողջական վիճակին համապատասխան այլ աշխատանք իրենց չի առաջարկվել: Բարձրացված խնդրով Մարդու իրավունքների պաշտպանը գրությամբ պարզաբանումներ է պահանջել լիազոր մարմնից: Հետագայում՝ Պաշտպանին բողոք հասցեագրած անձինք դիմել են դատարան, գործը ներկայում դատարանի վարույթում է:

Մեկ այլ դեպքով՝ Պաշտպանին հասցեագրած բողոքով քաղաքացին տեղեկացրել է, որ աշխատում է նախարարություններից մեկի ենթակայությամբ գործող պետական ոչ առևտրային կազմակերպությունում: Ըստ բողոքի՝ դիմողը հաստիքների կրճատման հիմքով աշխատանքից ազատվել է: Դիմողի հավաստմամբ՝ հաստիքի կրճատումը պայմանավորված է իր անձով, քանի որ համապատասխան նախարարության ենթակայության ներքո գտնվող նմանատիպ գործունեություն իրականացնող մյուս պետական ոչ առևտրային կազմակերպություններում իր զբաղեցրած հաստիքը չի կրճատվում: Բացի այդ, հաստիքի կրճատումից հետո իրեն այլ աշխատանք չի առաջարկվել՝ այն դեպքում, երբ ՊՈԱԿ-ում մի քանի նոր հաստիք է ավելացել:

Նշվածի կապակցությամբ գրություն է ուղարկվել ՀՀ առողջապահական և աշխատանքի տեսչական մարմին (ըստ 2020 թվականին Աշխատանքային օրենսգրքում իրականացված փոփոխությունների՝ Առողջապահական և աշխատանքի տեսչական մարմինն իրավունք է վերապահվել համավարակի պայմաններում աշխատանքային իրավունքների խախտման դեպքերում իրականացնել պետական վերահսկողություն՝ օրենքով նախատեսված դեպքերում կիրառելով պատասխանատվության միջոցներ¹⁰³): Պաշտպանի գրության հիման վրա տեսչական մարմնում հարուցվել է վարչական վարույթ, վարույթի արդյունքների վերաբերյալ դեռևս վերջնական տեղեկություններ չեն ներկայացվել:

Այս և նմանատիպ այլ բողոքների համալիր ուսումնասիրությունը բերում է այն համոզմանը, որ հաստիքների կրճատումը շատ հաճախ «անցանկալի» աշխատողներից ազատվելու միջոց է գործատուների համար, ինչն ինքին ոչ իրավաչափ, հետևաբար նաև անթույլատրելի երևույթ է:

Այդպիսով, Պաշտպանին հասցեագրված բողոքների ընդհանուր դիտարկումը թույլ է տալիս արձանագրելու միտում, որ գործատուները բարեխղճորեն չեն իրացնում հաստիքների կրճատման դեպքում աշխատանքային գործունեությունը շարունակելու նախապատվություն

---

¹⁰³ Իրականացված փոփոխությունների վերաբերյալ առավել մանրամասն անդրադարձ է կատարվել սույն բաժնի 3-րդ պարագրաֆում:

այս կամ այն աշխատողին տալու իրենց հայեցողությունը: Այս հարցում գործատուներին տրված է հայեցողության լայն շրջանակ:

Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի զարգացրած իրավաբանության համաձայն՝ հայեցողություն նախատեսող օրենքն ինքնին համապատասխանում է կանխատեսելիության պահանջին՝ պայմանով, որ հայեցողության շրջանակը և դրա իրացման եղանակը սահմանվեն բավարար հստակությամբ՝ հաշվի առնելով քննարկվող միջոցի օրինական նպատակը՝ այդպիսով անձին անհատական պաշտպանություն տալով կամայական միջամտությունից¹⁰⁴:

Աշխատանքի միջազգային կազմակերպության 1982 թվականի հունիսի 2-ի «Աշխատանքային հարաբերությունների դադարեցման մասին¹⁰⁵» թիվ 158 կոնվենցիայի 4-րդ հոդվածի համաձայն՝ աշխատանքային հարաբերությունը չի կարող դադարեցվել, քանի դեռ չկա այնպիսի բավարար պատճառ, որը կապված է աշխատողի կարողության կամ վարքագծի հետ, կամ որը հիմնված է ձեռնարկության, հիմնարկի կամ ծառայության գործառնական պահանջների վրա¹⁰⁶:

Նույն կոնվենցիայի թիվ 166 հանձնարարականի 23-րդ կետի համաձայն՝ տնտեսական, տեխնոլոգիական, կառուցվածքային կամ համանման բնույթի պատճառներով աշխատանքից ազատելիս աշխատողների միջև ընտրությունը պետք է կատարվի նախապես սահմանված չափանիշների հիման վրա, որոնք հավասարակշռում են միաժամանակ գործատուի և աշխատողի շահերը¹⁰⁷:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի դիտարկմամբ՝ Աշխատանքային օրենսգրքում հաստիքների կրճատման դեպքում աշխատանքային գործունեությունը շարունակելու նախապատվության չափանիշների բացակայության հետևանքով գործնականում առաջացած իրավիճակները պայմանավորված են իրավակարգավորման համակարգային մոտեցման թերացումներով: Ուստի, գործնականում առաջ եկած խնդիրների լուծումը պետք է տրվի հաստիքների կրճատման հիմքով աշխատողներին աշխատանքից ազատելու դեպքում կրճատվող հաստիքը զբաղեցնող աշխատողների միջև ընտրության որոշակի չափանիշների սահմանմամբ, որը պետք է իրականացվի աշխատողի գործնական հատկանիշների, մասնագիտական պատրաստվածության և որակավորման չափանիշների հաշվառմամբ:

---

¹⁰⁴ St’u Oլստոնն ընդդեմ Շվեդիայի (Olsson v. Sweden (No. 1)) գործով 1988 թվականի մարտի 24-ի վճիռը, գանգատ թիվ 10465/83, կետ 61: Գիլլուն ընդդեմ Միացյալ Թագավորության (Gillow v. United Kingdom) գործով 1986 թվականի նոյեմբերի 24-ի վճիռը, գանգատ թիվ 9063/80, կետ 51:

¹⁰⁵ Սույն Կոնվենցիան վերաբերում է միայն գործատուի նախաձեռնությամբ աշխատանքային հարաբերությունները դադարեցնելու դեպքերին՝ ըստ Կոնվենցիայի 3-րդ հոդվածի:

¹⁰⁶ Հասանելի է՝ <https://cutt.ly/mx91qhT> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

¹⁰⁷ Հասանելի է՝ <https://cutt.ly/bx91dU3> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

Ուշագրավ է, որ Սահմանադրական դատարանի 2021 թվականի փետրվարի 11-ի թիվ ՍԴԴԿՈ-7 որոշմամբ քննության է ընդունվել «Աշխատանքային օրենսգրքի 113-րդ հոդվածի 1-ին մասի 2-րդ կետի՝ Սահմանադրությանը համապատասխանության հարցը որոշելու վերաբերյալ» գործը¹⁰⁸, որի վերաբերյալ Մարդու իրավունքների պաշտպանը հատուկ դիրքորոշում (ամիկուս կուրիա) է ներկայացրել Սահմանադրական դատարան:

Դրանում, մասնավորապես, նշվել է, որ Աշխատանքային օրենսգրքի 113-րդ հոդվածի 2-րդ մասն այնքանով, որքանով հաստիքների կրճատման դեպքում աշխատանքային գործունեությունը շարունակելու նախապատվության օրենսդրական չափանիշներ չի նախատեսում, Սահմանադրության հետ համապատասխանության խնդիր է առաջացնում՝ հաշվի առնելով միջազգային փաստաթղթերում և Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի որոշումներում արտահայտված դիրքորոշումները:

Այսպիսով, Մարդու իրավունքների պաշտպանը վերահաստատում է այն դիրքորոշումը, որ գործնականում առաջ եկած խնդիրների լուծումը պետք է տրվի հաստիքների կրճատման հիմքով աշխատողներին աշխատանքից ազատելու դեպքում կրճատվող հաստիքը զբաղեցնող աշխատողների միջև ընտրության որոշակի չափանիշների ամրագրմամբ, որը պետք է իրականացվի նաև աշխատողի գործնական հատկանիշների, մասնագիտական պատրաստվածության և որակավորման չափանիշների հաշվառմամբ:

4.3 Նոր կորոնավիրուսային հիվանդության (COVID-19) պայմաններում կիրառված սահմանափակումների հետևանքով առաջացած խնդիրներ

Ինչպես ամբողջ աշխարհում, այնպես էլ Հայաստանի Հանրապետությունում նոր կորոնավիրուսային հիվանդությամբ (COVID-19) պայմանավորված իրավիճակը մեծ վնասներ է հասցրել աշխատաշուկային:

ՀՀ կառավարության 2020 թվականի մարտի 16-ի թիվ 298-Ն որոշմամբ հայտարարված արտակարգ դրության, այնուհետև, ՀՀ կառավարության 2020 թվականի սեպտեմբերի 11-ի թիվ 1514-Ն որոշմամբ ՀՀ ողջ տարածքում կարանտինային ռեժիմի պայմաններում սահմանված արգելքները և սահմանափակումները, ի թիվս այլնի, հանգեցրել են նաև անձանց աշխատանքային իրավունքների ոտնահարման: Նշված որոշումներով անձանց ազատ տեղաշարժվելու և այլ սահմանափակումների կիրառումից հետո Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրվել են բողոքներ աշխատանքային իրավունքների ոչ պատշաճ ապահովման վերաբերյալ:

Արտակարգ դրության ժամանակահատվածում առաջացած աշխատանքային խնդիրները կամ իրավիճակով պայմանավորված՝ այլ հարցերը ի հայտ բերեցին աշխատանքային իրավունքների ոտնահարման այնպիսի խնդիրներ, որոնց մասին նախկինում աշխատողները

¹⁰⁸Հասանելի է՝ <https://cutt.ly/bx90ujL> հղումով:

տեղյակ չեն եղել: Նման խնդիրներ հիմնականում բացահայտվել են այն ժամանակ, երբ մարդիկ դիմում են ներկայացրել Կառավարության ընդունած այն հակաճգնաժամային միջոցառումներից օգտվելու համար, որոնք կոչված են ինչ-որ կերպ կոնպենսացնել աշխատողի վնասները, սակայն ստացել են մերժում: Խնդիրը պայմանավորված է եղել գործատու-աշխատող հարաբերությունների կամ դրանց իրավական ձևակերպման բացակայությամբ, կամ օրինակ, պարզվել է, որ միջոցառման պոտենցիալ շահառուն աշխատանքային պայմանագրի փոխարեն գործատուի հետ կնքել է քաղաքացիաիրավական պայմանագիր: Կառավարության ընդունած հակաճգնաժամային միջոցառումներին առնչվող խնդիրներին առավել մանրամասն անդրադարձ է կատարվել «Սոցիալ-տնտեսական իրավունքներ» վերտառությամբ բաժնում:

Սույն պարագրաֆում ներկայացված են համավարակով պայմանավորված իրադրությամբ պայմանավորված՝ աշխատանքային իրավունքների վերաբերյալ խնդիրները:

Այսպես, Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրած բողոքներով մարդիկ նշել են, որ գործատուն իրենց պարտավորեցնում է ներկայանալ աշխատանքի՝ չապահովելով վիրուսի տարածումը կանխարգելելու պահանջվող պայմանները: Բողոքների մյուս մասի դեպքում քաղաքացիները պնդել են գործատուների հորդորների կամ սպառնալիքների մասին առ այն, որ փաստացի հարկադիր պարապուրդի մատնված աշխատողները ներկայացնեն վճարվող և/կամ չվճարվող արձակուրդի դիմումներ՝ հակառակ դեպքում ստիպված են աշխատանքից ազատման դիմումներ ներկայացնել: Բողոքների մի մասի դեպքում էլ գործատուները աշխատողներին չեն վճարել հարկադիր պարապուրդի համար՝ առաջացած իրավիճակը որակելով անհաղթահարելի ուժ:

Հաշվի առնելով Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրվող բողոքներով աշխատանքային իրավունքների ապահովման վերաբերյալ մարդկանց մտահոգությունները, ինչպես նաև արտակարգ դրության պայմաններում կիրառելի իրավական հիմնական պահանջները՝ արտակարգ դրություն հայտարարելուց մի քանի օր հետո՝ 2020 թվականի մարտի 20-ին, Մարդու իրավունքների պաշտպանը հանդես է եկել հայտարարությամբ, որի շրջանակներում արվել են անհրաժեշտ դիտարկումներ աշխատողների համար անվտանգ և առողջության համար անվնաս աշխատանքային պայմաններ ստեղծելու, որոշակի հիվանդություններ ունեցող անձանց աշխատանքի կազմակերպման, աշխատողի մեղքով առաջացած պարապուրդի ժամանակ օրենսդրությամբ նախատեսված չափով աշխատողին աշխատավարձ վճարելու և այլնի վերաբերյալ:

Ճգնաժամային իրավիճակներում հատկապես աշխատանքային իրավունքների ապահովումը, աշխատանքային խնդիրների հարցում մարդկանց համակարգված աջակցության ցուցաբերումը կրում է խիստ կարևոր բնույթ, դրանում պետությունը պետք է գործադրի անհրաժեշտ ջանքեր:

Համավարակի ստեղծած իրավիճակը հաշվի առնելով՝ անհրաժեշտություն է առաջացել աշխատանքային օրենսդրությամբ համապատասխան իրավահարաբերությունները կարգավորող դրույթները հստակեցնել, դրանք համապատասխանեցնել իրավիճակով պայմանավորված պահանջներին:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը և համավարակի պայմաններում մարդկանց աշխատանքային իրավունքների խախտումների աճը՝ ստեղծված իրավիճակում աշխատանքային իրավահարաբերություններում առաջացած խնդիրները լուծելու, ինչպես նաև աշխատողների աշխատանքային իրավունքների պաշտպանությունը հնարավորինս ապահովելու նպատակով 2020 թվականի ապրիլի 29-ին փոփոխություններ և լրացումներ են կատարվել ՀՀ աշխատանքային օրենսգրքում (փոփոխություններն ուժի մեջ են մտել մայիսի 8-ին):

Ի թիվս այլնի, Աշխատանքային օրենսգրքի 33.1 հոդվածի լրացմամբ սահմանվել է, որ համավարակի կամ դրա հետևանքների վերացման ժամանակահատվածում ստացված գրավոր դիմումի առկայության դեպքում ոլորտի լիազորված տեսչական մարմինը պետական վերահսկողություն է իրականացնում աշխատանքային իրավունքների խախտման դեպքերի նկատմամբ, ինչպես նաև օրենքով նախատեսված դեպքերում կիրառում է պատասխանատվության միջոցներ:

ՀՀ կառավարության 2020 թվականի հունիսի 18-ի «Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2019 թվականի օգոստոսի 22-ի N 1071-Ա որոշման մեջ փոփոխություն կատարելու մասին» N 1006-Ա որոշմամբ աշխատանքային իրավունքի, այդ թվում՝ աշխատողների առողջության պահպանման և անվտանգության ապահովման ոլորտի վերահսկողություն իրականացնող լիազոր մարմին է ճանաչվել Առողջապահական և աշխատանքի տեսչական մարմինը: 2020 թվականի հուլիսի 3-ին համապատասխան փոփոխություններ են կատարվել տեսչական մարմնի կանոնադրության մեջ (2020 թվականի հուլիսի 3-ի 768-Լ որոշում):

Հաշվի առնելով այն, որ նոր կորոնավիրուսային հիվանդության (COVID-19) պայմաններում աշխատանքային իրավունքների խախտումները հիմնականում վերաբերել են մասնավոր ոլորտին, իսկ Մարդու իրավունքների պաշտպանը մասնավոր կազմակերպությունների դեմ բողոքներ քննարկելու իրավասություն չունի, ինչպես նաև այն, որ Աշխատանքային օրենսգրքում իրականացված փոփոխությունների արդյունքում Առողջապահական և աշխատանքի տեսչական մարմինն վերապահվել է ստեղծված իրավիճակում (այդ թվում՝ մասնավոր ոլորտում) աշխատանքային նորմերի նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնելու և պատասխանատվության միջոցներ կիրառելու իրավասություն, Պաշտպանի աշխատակազմ ստացված գրավոր բողոքներն ուսումնասիրվել և փոխանցվել են տեսչական մարմին: Բանավոր բողոքների դեպքում հետևողականորեն խորհուրդ է տրվել և ուղղորդվել դիմել այդ մարմնին: Դրանց ընթացքի նկատմամբ իրականացվել (ում) է հետագա հետևողական աշխատանք:

Այսպես, ընթացիկ տարում Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրած դիմումներով, ինչպես նաև զանգվածային լրատվության միջոցներով տարածված հրապարակումների ուսումնասիրությունների արդյունքներով վեր են հանվել արտակարգ դրության իրավական ռեժիմի ժամանակահատվածում կիրառված սահմանափակումների հետևանքով առաջացած հետևյալ հիմնական խնդիրները:

4.3.1 Աշխատողների համար անվտանգ և նրանց առողջության համար անվնաս աշխատանքային պայմաններ չապահովելու դեպքում աշխատողներին աշխատանքի ներկայանալուն գործատուի պարտավորեցնելը

Աշխատողների անվտանգությունը և առողջությունն աշխատանքային գործունեության ընթացքում աշխատողների կյանքի և առողջության պահպանման կառուցակարգ է, որը ներառում է իրավական, սոցիալ-տնտեսական, կազմակերպական, տեխնիկական, սանիտարահիգիենիկ, բուժկանխարգելիչ, վերականգնողական և այլ միջոցառումներ: Աշխատողների անվտանգության ապահովման և առողջության պահպանման նպատակով աշխատավայրում ստեղծվում են պատշաճ, անվտանգ և առողջության համար անվնաս պայմաններ, որոնք սահմանվում են օրենքով:

Այս առումով, հատկապես համավարակի պայմաններում գործատուները պարտավոր են առաջնահերթ ապահովել անվտանգ և առողջության համար անվնաս աշխատանքային պայմաններ: Աշխատողների անվտանգության ապահովմանն ու առողջության պահպանմանն ուղղված պաշտպանիչ միջոցների առկայության, պահպանման և շահագործման նկատմամբ անհրաժեշտ է նախատեսել պետական վերահսկողություն:

Հաշվի առնելով համավարակի պայմաններում հարցի կարևորությունը՝ Պաշտպանն իր սկզբունքային դիրքորոշումն է արտահայտել 2020 թվականի մարտի 20-ին արված հայտարարությամբ, որում, մասնավորապես, նշվել է, որ գործատուն պարտավոր է առաջնահերթ ապահովել անվտանգ և առողջության համար անվնաս աշխատանքային պայմաններ՝ աշխատողին տալով աշխատանքը հեռավար եղանակով իրականացնելու հնարավորություն աշխատավարձի պահպանմամբ¹⁰⁹:

2020 թվականի մայիսի 3-ին ընդունվել է Պարետի՝ «Հայաստանի Հանրապետության ողջ տարածքում կիրառվող ժամանակավոր սահմանափակումների վերաբերյալ» թիվ 63 որոշումը, որով սահմանվել է, որ առողջ և անվտանգ աշխատանքային պայմանների ապահովման պարտականությունն ամբողջ ծավալով կրում է գործատուն: Աշխատողներին անհրաժեշտ է ապահովել մեկանգամյա օգտագործման դիմակների (ելնելով աշխատանքային հերթափոխի տևողությունից և դիմակները առնվազն 3-4 ժամը մեկ փոխելու հաշվարկից), ձեռքերի

¹⁰⁹ Տե՛ս <https://ombuds.am/am/site/ViewNews/1123> հղումով:

մշակման մաշկային հականեխիչների, ախտահանիչ միջոցների, անձեռոցիկների՝ առնվազն մեկ շաբաթվա պահուստային պաշարով:

Չնայած անհրաժեշտ իրավակարգավորումների առկայությանը, նոր կորոնավիրուսային հիվանդությամբ (COVID-19) պայմանավորված՝ մեր երկրում հայտարարված արտակարգ դրության իրավական ռեժիմի պայմաններում արձանագրվել են աշխատողների համար անվտանգ և նրանց առողջության համար անվնաս աշխատանքային պայմաններ ապահովելու խախտումներ: Այդ մասին են վկայում Մարդու իրավունքների պաշտպանի ուսումնասիրությունները:

«Առողջապահական և աշխատանքի տեսչական մարմնից ստացված տեղեկության համաձայն՝ նոր կորոնավիրուսային հիվանդությամբ (COVID-19) պայմանավորված՝ Հայաստանում հայտարարված արտակարգ դրության ժամանակ աշխատողների առողջության պահպանման և անվտանգության ապահովման, ինչպես նաև աշխատանքի կազմակերպման և անվտանգության ապահովման նպատակով Պարետի 2020 թվականի մարտի 20-ի Ց/17-2020 ցուցումով, ինչպես նաև Պարետի 2020 թվականի մարտի 31-ի N 27 և 2020 թվականի հունիսի 3-ի N 63 որոշումներով սահմանված պարտադիր պահանջների կատարումն ապահովելու նպատակով (2020 թվականի մարտի 16-ից մինչև 2020 թվականի սեպտեմբերի 11-ը) տեսչական մարմինն իրականացրել է 23. 144 (քսաներեք հազար հարյուր քառասունչորս) մշտադիտարկում, ինչի արդյունքում կասեցվել է 2866 (երկու հազար ութ հարյուր վաթսունվեց) տնտեսավարողի գործունեություն:

Այսպես, զանգվածային լրատվության միջոցներով տարածված տեղեկատվության համաձայն՝ Շիրակի մարզի Արթիկ քաղաքում գործող «Չեխարմինվեստ» ՍՊԸ կարի արտադրամասում չեն պահպանվել Պարետի որոշմամբ սահմանված նորմերը (կարի արտադրամասում աշխատակիցներին դիմակներ և ձեռնոցներ չեն տրամադրվել): Նույն աղբյուրի համաձայն՝ կարի արտադրամասի աշխատակիցներին աշխատանքի են կանչել նույնիսկ այն ժամանակ, երբ Պարետի որոշմամբ նման տեսակի տնտեսական գործունեությունն արգելված է եղել: Բացի այդ, Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմը խնդրահարույց է համարել նաև հրապարակմամբ բացահայտված այն իրողությունը, որ կարի արտադրամասի աշխատակիցներն օրենքով սահմանված կարգով աշխատանքի չեն ընդունվել (գրանցված չեն) և այդ ընթացքում նրանց աշխատավարձ չի վճարվել:

Զանգվածային լրատվության միջոցներով տարածված տեղեկության հիման վրա Մարդու իրավունքների պաշտպանը սեփական նախաձեռնությամբ սկսել է հարցի քննարկման ընթացակարգ, որի շրջանակներում պարզաբանումներ են պահանջվել «Առողջապահական և աշխատանքի տեսչական մարմնից»: Ստացված պարզաբանումների համաձայն՝ տեսչական մարմինը մշտադիտարկում է իրականացրել «Չեխարմինվեստ» ընկերությունում, որտեղ հայտնաբերվել են Պարետի 2020 թվականի

մայիսի 3-ի թիվ 63 որոշմամբ սահմանված անվտանգության կանոնների մի շարք խախտումներ: Հայտնաբերված խախտումների հիման վրա Պարետի որոշմամբ 24 ժամով արգելվել է «Չեխարմինվեստ» ՍՊԸ-ի գործունեությունը:

Հաշվի առնելով մասնավոր պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմին չհանդիսացող (մասնավոր) կազմակերպությունների կողմից մարդու իրավունքների և ազատությունների խախտումները քննարկելու՝ Պաշտպանի լիազորության բացակայությունը՝ պաշտոնական գրագրությամբ Ընկերության աշխատողներին օրենքով սահմանված կարգով աշխատանքի չընդունելու (չգրանցելու) խնդիրը քննարկման առարկա չի դարձվել: Այստեղ հարկ է նկատել մի կարևոր հանգամանք. փաստորեն, ի թիվս այլնի՝ այս անձանց պատճառվել են նաև ֆինանսական կորուստներ՝ օրենքով սահմանված կարգով աշխատանքի չընդունելու (չգրանցելու) պատճառով, ինչը բացահայտվել է կիրառված սահմանափակումների պայմաններում կարի արտադրամասում կատարված ուսումնասիրության արդյունքում:

Չանգվածային լրատվության միջոցների ընդհանուր դիտարկման արդյունքում արձանագրվել են անձանց աշխատանքի ներկայանալ հարկադրելու նաև այլ դեպքեր¹¹⁰:

Անդրադառնալով աշխատողների համար անվտանգ և նրանց առողջության համար անվնաս աշխատանքային պայմաններ չապահովելու դեպքում գործատուի կողմից աշխատողներին աշխատանքի ներկայանալ պարտավորեցնելուն՝ հարկ է հստակ արձանագրել, որ որևէ պարագայում չի կարող իրավաչափ դիտարկվել աշխատողին աշխատանքի ներկայանալ հարկադրելն այնպիսի իրավիճակում, երբ երկրում տարածված է յուրաքանչյուրի կյանքի համար վտանգավոր համավարակ, և առավել ևս, որի տարածումը կանխարգելելու համար սահմանված անհրաժեշտ միջոցառումները գործատուն չի կարողանում լիարժեք ապահովել: Նման պայմաններում անձանց աշխատանքի ներկայանալ հարկադրելը ոչ միայն նրանց աշխատանքային իրավունքների խախտում է, այլև անմիջական վտանգ է նրանց կյանքի և առողջության համար:

Այսպիսով, անհրաժեշտ է՝ ապահովել անվտանգ և առողջության համար անվնաս աշխատանքային պայմաններ յուրաքանչյուր աշխատողի համար, հարկապես կյանքի և առողջության համար վտանգավոր համավարակի պայմաններում:

4.3.2 Նոր կորոնավիրուսային հիվանդության (COVID-19) պայմաններում աշխատողներին աշխատանքից անհիմն ազատելու խնդիր

Աշխատանքից անհիմն ազատվելու դեպքում պաշտպանության իրավունքը բխում է ՀՀ Սահմանադրությամբ ամրագրված երաշխիքներից:

¹¹⁰Տե՛ս, օրինակ, հետևյալ հղումներով՝ <https://factor.am/233852.html>, <https://kentron.am/am/news/174213>, <https://kentron.am/am/news/174873>, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

ՀՀ սահմանադրական դատարանը 2010 թվականի հուլիսի 7-ի թիվ ՍԴՈ-902 որոշմամբ արձանագրել է, որ աշխատանքի ընտրության ազատությունը ներառում է, ի թիվս այլնի, աշխատանք փնտրելու իրավունքը, որի մեկնաբանությունից բխում է նաև արդեն ձեռք բերած աշխատանքից կամայականորեն չզրկվելու իրավունքը: Մեկ այլ՝ 2019 թվականի մարտի 19-ի ՍԴՈ-1449 որոշմամբ Դատարանը վերահաստատել է, որ Սահմանադրության՝ «Աշխատանքի ընտրության ազատությունը և աշխատանքային իրավունքները» վերտառությամբ 57-րդ հոդվածը, որն ամրագրում է աշխատանքի ընտրության ազատությունը և երաշխավորում աշխատանքային իրավունքները, ի թիվս այլնի, ամրագրում է յուրաքանչյուր աշխատողի՝ աշխատանքից անհիմն ազատվելու դեպքում պաշտպանության իրավունքը:

2020 թվականի ընթացքում Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրված բողոքների ընդհանուր ուսումնասիրությունը վկայում է, որ շարունակում է արդիական մնալ օրենսդրական պահանջների խախտմամբ անձանց աշխատանքից ազատելու խնդիրը: Մասնավորապես, աշխատանքային իրավունքների երաշխավորման տեսանկյունից համակարգային առումով մտահոգության տեղիք է տալիս աշխատանքային օրենսդրության դրույթների ոչ ճիշտ մեկնաբանությունն ու կիրառությունը, որոնք վերաբերում են աշխատողին աշխատանքից ազատելու օրենսդրական արգելքներին ու ընթացակարգային երաշխիքներին:

Պաշտպանին հասցեագրված բողոքների ուսումնասիրությունը վկայում է, որ Հայաստանում հայտարարված արտակարգ դրության առաջին ամիսներին քաղաքացիները, համավարակով պայմանավորված, չեն կարողացել իրականացնել իրենց աշխատանքային պարտականությունները, մասնավորապես, չեն ներկայացել աշխատանքի: Նշվածով պայմանավորված՝ գործատուները հիմք են ունեցել սեփական նախաձեռնությամբ լուծել աշխատողների հետ աշխատանքային պայմանագրերը: ՀՀ աշխատանքային օրենսգրքի 114-րդ հոդվածը սահմանում է գործատուի նախաձեռնությամբ աշխատանքային պայմանագիրը լուծելու արգելող հիմքերը:

2020 թվականի մայիսի 8-ից ուժի մեջ մտած Աշխատանքային օրենսգրքում կատարված փոփոխություններով գործատուի նախաձեռնությամբ աշխատանքային պայմանագիրը լուծելու արգելքը սահմանող դրույթներն իրավիճակով պայմանավորված՝ ընդլայնվեցին: Ի թիվս այլ հիմքերի՝ սահմանվել է, որ գործատուի նախաձեռնությամբ աշխատանքային պայմանագիրը չի կարող լուծվել տարերային աղետների, տեխնոլոգիական վթարների, համաճարակների, դժբախտ պատահարների, հրդեհների և արտակարգ բնույթ կրող այլ դեպքերի կանխարգելման կամ դրանց հետևանքների անհապաղ վերացման ժամանակահատվածում, եթե, այդ դեպքերով պայմանավորված, աշխատողը չի ներկայացել աշխատանքի և ուսումնական (այդ թվում՝ նախադպրոցական) հաստատությունների համար նախատեսված արձակուրդների չալանավորված տեղափոխման կամ չալանավորված տրամադրման ժամանակահատվածում, եթե մինչև տասներկու տարեկան երեխայի խնամքը կազմակերպելու նպատակով աշխատողը չի ներկայացել աշխատանքի:

Աշխատանքային իրավունքների պաշտպանության տեսանկյունից շատ կարևոր է այս դրույթների նախատեսումը, քանի որ ստեղծված իրավիճակում այն լրացուցիչ պաշտպանության երաշխիք է, որ անձն անհիմն չի ազատվի աշխատանքից: Սակայն, խնդրահարույցն այն է, որ թեև օրենսդրական փոփոխություններով ստեղծվել են համավարակի պայմաններում աշխատանքային իրավունքների պաշտպանության երաշխիքներ, որով արգելվում է նման իրավիճակներում աշխատողին աշխատանքից ազատելը, սակայն արգելքը նախատեսող դրույթներին հետադարձ ուժ չի տրվել:

Եթե մարդը 2020 թվականի մարտի 16-ից հետո մինչև օրենքի ուժի մեջ մտնելը կորցրել է աշխատանքը (գործատուն աշխատողի աշխատանքի չներկայանալու պատճառով իր նախաձեռնությամբ լուծել է աշխատանքային պայմանագիրը), իսկ օրենքի դրույթներն ուժի մեջ են մտել մայիսի 8-ից և տարածվում են դրանից հետո ծագած հարաբերությունների վրա, ապա այդ մարդը չի կարող վիճարկել իրեն աշխատանքից ազատելու հրամանը:

Այսպիսով, օրենսդրական փոփոխություններով չի ապահովվել մարդու աշխատանքային իրավունքների իրացումը խնդրո առարկա (2020 թվականի մարտի 16-ից մայիսի 8-ը) ժամանակահատվածում:

4.3.3 Ոչ աշխատողի մեղքով պարապուրդում գտնվող աշխատողներին պարապուրդի յուրաքանչյուր ժամվա համար օրենքով սահմանված կարգով չվճարելը

Ինչպես նշվեց, ՀՀ կառավարության 2020 թվականի մարտի 16-ի «Հայաստանի Հանրապետությունում արտակարգ դրություն հայտարարելու մասին» թիվ 298-Ն որոշմամբ կիրառված սահմանափակումները հանգեցրել են անձանց աշխատանքային իրավունքների ոտնահարման, որոնք տարբեր դրսևորումներ են ունեցել:

Մասնավորապես, համավարակի պայմաններում դրսևորված խնդիրներից է պարապուրդում գտնվող աշխատողներին պարապուրդի յուրաքանչյուր ժամվա համար չվճարելը:

Պարապուրդի յուրաքանչյուր ժամվա համար չվարձատրվելու խնդրով մարդիկ դիմել են Պաշտպանին՝ նշելով, որ շատ դեպքերում գործատուները համարում են, որ պարապուրդն առաջացել է անհաղթահարելի ուժի պատճառով, որպեսզի չվճարեն աշխատողներին:

Օրինակ՝ մասնավոր կազմակերպություններից մեկի աշխատակիցները կոլեկտիվ բողոք են հասցեագրել Մարդու իրավունքների պաշտպանին և տեղեկացրել, որ Հայաստանում հայտարարված արտակարգ դրությամբ պայմանավորված՝ 2020 թվականի ապրիլ ամսից գտնվել են հարկադիր պարապուրդում, որի համար գործատուն հրաժարվում է վճարել:

Բողոքներից մեկով էլ՝ դիմողը տեղեկացրել է, որ աշխատել է մասնավոր կազմակերպությունում, սակայն 2020 թվականի ապրիլի 3-ին գործատուն իրեն աշխատանքից ազատել է, իսկ մինչ այդ հրաժարվել է վճարել հարկադիր պարապուրդի ժամանակահատվածի համար:

Մեկ այլ բողոքով՝ դիմողը տեղեկացրել է, որ կինն աշխատում է Երևանի քաղաքապետարանի ենթակայությամբ գործող մանկապարտեզում որպես օտար լեզվի խմբակի աշխատակից: Դիմողի տեղեկացմամբ՝ մանկապարտեզներում գործող խմբակների աշխատակիցների աշխատավարձերը ձևավորվում են մանկապարտեզներ հաճախող երեխաների վարձավճարներից, սակայն քանի որ ՀՀ-ում հայտարարված արտակարգ դրությամբ պայմանավորված՝ երեխաները չեն հաճախում մանկապարտեզներ, աշխատակիցներին հրաժարվում են վճարել հարկադիր պարապուրդի ժամանակահատվածի համար:

ՀՀ աշխատանքային օրենսգրքի 107-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ ոչ աշխատողի մեղքով պարապուրդն աշխատավայրում ստեղծված այն իրավիճակն է, որի ժամանակ գործատուն, արտադրական կամ օբյեկտիվ այլ պատճառներով պայմանավորված, չի կարողանում ապահովել աշխատողի՝ աշխատանքային պայմանագրով նախատեսված աշխատանքը: Նույն օրենսգրքի 186-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ եթե ոչ աշխատողի մեղքով պարապուրդի ժամանակ աշխատողին չի առաջարկվում նրա մասնագիտությանը, որակավորմանը համապատասխանող այլ աշխատանք, որը նա կարող էր կատարել առանց իր առողջությանը վնաս պատճառելու, ապա աշխատողին պարապուրդի յուրաքանչյուր ժամվա համար վճարվում է մինչև պարապուրդը նրա միջին ժամային աշխատավարձի առնվազն երկու երրորդի չափով, սակայն ոչ պակաս, քան օրենսդրությամբ սահմանված նվազագույն ժամային դրույքաչափը: Նույն հոդվածի 6-րդ մասը սահմանում է, որ ՀՀ օրենսդրությամբ սահմանված կարգով անհաղթահարելի ուժ համարվող պատճառներով առաջացած պարապուրդի համար կարող է չվճարվել:

ՀՀ աշխատանքային օրենսգրքում կատարված փոփոխություններով նախատեսվել է նաև, որ համաճարակների կանխարգելման կամ դրանց հետևանքների անհապաղ վերացման ժամանակահատվածում ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց իրավունքների ու ազատությունների՝ օրենսդրությամբ ժամանակավոր սահմանափակումը համարել անհաղթահարելի ուժ:

Այսինքն, կատարված լրացմամբ երկրում առկա համավարակով պայմանավորված՝ պարապուրդը որակվել է անհաղթահարելի ուժ:

Կատարված օրենսդրական փոփոխություններից էր նաև Աշխատանքային օրենսգրքի 186-րդ հոդվածի 6-րդ մասում սահմանելը, որ ՀՀ օրենսդրությամբ սահմանված կարգով անհաղթահարելի ուժ համարվող պատճառներով առաջացած պարապուրդի համար գործատուն ոչ թե չի վճարում, այլ *կարող է* չվճարել:

Այսինքն, ՀՀ օրենսդրությամբ սահմանված կարգով անհաղթահարելի ուժ համարվող պատճառներով առաջացած պարապուրդի համար աշխատողներին վճարելը թողնվել է գործատուի հայեցողությանը:

Հարկ է նկատել, որ մի շարք դեպքերում, բացի այն, որ աշխատողները համավարակի պատճառով առաջացած պարապուրդի համար չեն վճարվել, նրանք մի շարք դեպքերում չեն դիտարկվել նաև Կառավարության ընդունած հակաճգնաժամային միջոցառումներից որևէ մեկի շահառու: Արդյունքում՝ ստեղծվել է մի իրավիճակ, երբ աշխատող անձը չի օգտվել ստեղծված սոցիալական երաշխիքներից և միաժամանակ պարապուրդի համար նույնպես չի վճարվել՝ հայտնվելով սոցիալական ծանր դրության մեջ: Օրինակ՝ Կառավարության ընդունած հակաճգնաժամային միջոցառումներից մեկով (8-րդ միջոցառում)՝ դրամական աջակցություն է տրվել մասնավոր հատվածի տուժած ոլորտների վարձու աշխատողներին, քաղաքացիաիրավական պայմանագրով աշխատողներին և անհատ ձեռնարկատերերին: Սակայն եղել են մարդիկ, ովքեր բացի այն, որ չեն դիտարկվել նշված միջոցառման շահառու, քանի որ միջոցառման իմաստով չեն համարվել տուժած ոլորտի վարձու աշխատողներ, նրանց չի վճարվել նաև հարկադիր պարապուրդի համար:

Այսպիսով, չնայած Աշխատանքային օրենսգրքի 186-րդ հոդվածի 6-րդ մասում տեղ գրած համապատասխան օրենսդրական կարգավորմանը, աշխատողների աշխատանքային իրավունքների տեսանկյունից այդ փոփոխությունը չնչին առաջընթաց է այն կարգավորման համեմատությամբ, որով երկրում առկա համավարակով պայմանավորված պարապուրդը որակվել է անհաղթահարելի ուժ՝ այդպիսով նպաստակ հետապնդելով գործատուներին ազատել ոչ աշխատողի մեղքով առաջացած պարապուրդի յուրաքանչյուր ժամի համար վճարելուց: Ուարի անհրաժեշտ է նմանօրինակ իրավիճակներում ապահովել առավելագույնս բարձր հասցեականություն:

4.3.4 Ոչ աշխատողի մեղքով պարապուրդում գտնվող աշխատողներին վճարվող կամ չվճարվող արձակուրդ տրամադրելու դիմում ներկայացնելուն հարկադրելը կամ ամենամյա արձակուրդ չտրամադրելը

Արտակարգ դրության իրավական ռեժիմի ժամանակահատվածում դրսևորված աշխատանքային բնույթի խնդիրներից է նաև համավարակով պայմանավորված՝ պարապուրդում գտնվող աշխատողներին վճարվող կամ չվճարվող արձակուրդ տրամադրելու դիմում ներկայացնելուն հարկադրելը: Պետք է նկատել, որ «հարկադրել» տերմինն ինքնին վկայում է իրավական որևէ հիմք չունեցող՝ ոչ իրավաչափ երևույթի մասին:

Մասնավորապես, Պաշտպանի աշխատակազմ ներկայացված ահազանգերով քաղաքացիները տեղեկացրել են, որ համավարակով պայմանավորված՝ գտնվում են հարկադիր պարապուրդում, որի յուրաքանչյուր ժամվա դիմաց իրենց չվճարելու համար գործատուն հարկադրում է արձակուրդ տրամադրելու դիմումներ ներկայացնել: Փաստորեն, նշվածը ոչ աշխատողի մեղքով առաջացած պարապուրդի յուրաքանչյուր ժամվա համար աշխատողին վճարելուց խուսափելու միջոց է եղել գործատուների համար: Այդպիսով, որպես

արձակուրդ ձևակերպվելիք ժամանակահատվածով փորձ է արվել քողարկել այն ժամանակահատվածը, որի ընթացքում աշխատողն իրականում գտնվել է հարկադիր պարապուրդում, և որի յուրաքանչյուր ժամվա համար պետք է վարձատրվեր:

Գործատուների դրսևորած նման գործելաոճը միանշանակ չի բխում աշխատանքային օրենսդրության կարգավորումներից և սկզբունքներից:

Այսպես, Աշխատանքային օրենսգրքի 158-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ ամենամյա արձակուրդը տրամադրվում է աշխատողին հանգստանալու և աշխատունակությունը վերականգնելու համար, իսկ չվճարվող արձակուրդների տրամադրման կարգի առումով Աշխատանքային օրենսգրքի 176-րդ հոդվածի 1-ին մասն ուղղակիորեն ամրագրում է, որ չվճարվող արձակուրդ տրամադրվում է աշխատողի պահանջով:

Սահմանադրական դատարանի 2018 թվականի հուլիսի 10-ի թիվ ՍԴՌ-1424 որոշմամբ արտահայտված դիրքորոշման համաձայն՝ *ամենամյա արձակուրդից օգտվելն անձի իրավունքն է*:

Աշխատանքային օրենսդրության ընդհանուր ուսումնասիրությամբ պարզ է դառնում, որ օրենսգրքի որևէ նորմ գործատուներին հնարավորություն չի տալիս հարկադրելու աշխատողներին և նրանց փոխարեն որոշելու, թե երբ վերջիններս օգտվեն ամենամյա վճարովի կամ չվճարվող արձակուրդի իրենց իրավունքից: Ամենամյա վճարովի կամ չվճարվող արձակուրդ տրամադրելու համար դիմում գրել կամ չգրելը աշխատողի իրավունքն է, և նա է միայն իրավասու որոշելու, թե երբ իրացնի իր այդ իրավունքը:

Բացի այդ, ամենամյա վճարովի արձակուրդի փոխարեն չվճարվող արձակուրդից օգտվելը նույնպես կարող է հետագայում աշխատողի համար լրացուցիչ անհարմարություններ ստեղծել:

Խնդիրն այն է, որ բացի այն, որ գրանցվել են փաստացի հարկադիր պարապուրդի մատնված աշխատակիցներին չվճարվող արձակուրդ հարկադրաբար տրամադրելու դեպքեր, միևնույն ժամանակ Պաշտպանին հասցեագրված բողոքները վկայում են, որ ստեղծված իրավիճակով պայմանավորված աշխատողներն իրենք են ստիպված եղել իրենց կամքով չվճարվող արձակուրդից օգտվել:

Այսպես, Աշխատանքային օրենսգրքի 165-րդ հոդվածով սահմանված են ամենամյա արձակուրդի համար անհրաժեշտ աշխատանքային ստաժում ներառվող ժամանակահատվածները, մասնավորապես, ի թիվս այլնի, սահմանված է, որ աշխատանքային տարում, որի համար տրամադրվում է ամենամյա արձակուրդ, ներառվում է այն ժամանակահատվածը, որի ընթացքում, օրենսդրությանը համապատասխան, պահպանվում են աշխատողի աշխատատեղը (պաշտոնը) և աշխատավարձը՝ ամբողջությամբ կամ մասամբ: Ըստ Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության դիրքորոշման՝ չվճարվող արձակուրդի ժամանակահատվածը չի ներառվում ամենամյա արձակուրդի համար անհրաժեշտ աշխատանքային ստաժում:

Համավարակի պայմաններում մինչև 60 օր օրենսդրությամբ նախատեսված չվճարվող արձակուրդից օգտվելու պարագայում, անհրաժեշտ է հաշվի առնել, որ ամենամյա հերթական արձակուրդի իրավունքից օգտվելու համար աշխատողն ստիպված է արձակուրդի համար անհրաժեշտ աշխատանքային ստաժը լրացնելու համար չվճարվող արձակուրդի ժամանակահատվածին համապատասխան աշխատել կամ աշխատանքից ազատվելուց վերջնահաշվարկի մեջ չեն ներառվելու ոչ իր կամքով չվճարված արձակուրդից օգտվելու ժամանակահատվածի համար նախատեսված գումարը:

Օրինակ բողոքներից մեկով՝ քաղաքացին տեղեկացրել է, որ աշխատում է, հղիության պատճառով գտնվում է համավարակի նկատմամբ ռիսկային խմբում: Դրանով պայմանավորված՝ չի ցանկանում աշխատանքի ներկայանալ և միակ հնարավորությունը չվճարվող արձակուրդի իրավունքից օգտվելն է:

Այս դեպքում ստացվում է, որ չնայած չվճարվող արձակուրդի իրավունքը նախատեսված է օրենքով, սակայն անձ դրանից «իր ցանկությամբ» օգտվում է ստիպված:

Խնդրի դրսևորման մեկ այլ ծայրահեղություն է աշխատողին ամենամյա վճարովի արձակուրդ ընդհանրապես չտրամադրելը:

Այսպես, արտակարգ դրության ժամանակահատվածում Պաշտպանին հասցեագրված բողոքներից մեկի համաձայն՝ դիմողը աշխատել է մասնավոր կազմակերպությունում, համավարակի պատճառով մեկ շաբաթ աշխատանքի չի ներկայացել: Այնուհետև՝ ներկայացել է աշխատանքի, խնդրել, որ իրեն տրամադրեն ամենամյա վճարովի արձակուրդ, սակայն տեղեկացվել է, որ իրեն կարող է տրամադրվել միայն չվճարվող արձակուրդ:

Չնայած՝ խնդիրը դրսևորվել է մասնավոր ոլորտում և Մարդու իրավունքների պաշտպանն օրենքի ուժով իրավասու չէ քննարկել այդ ոլորտին առնչվող բողոքներ, այնուամենայնիվ՝ Աշխատանքային օրենսդրության համապատասխան կարգավորումները ներկայացվել են դիմողի գործատուին, ինչի արդյունքում բարձրացված հարցն ստացել է դրական լուծում:

Այսպիսով, նկատի ունենալով, որ ամենամյա արձակուրդից օգտվելն անձի իրավունքն է՝ պարզ է դառնում, որ այդ իրավունքին համապատասխանում է իրավահարաբերության մյուս կողմի՝ գործատուի պարտականությունն ապահովելու այդ իրավունքի պատշաճ իրացումը: Տարվա ընթացքում ամենամյա արձակուրդից օգտվելու պահը և ժամանակահատվածը որոշվում է աշխատողի և գործատուի փոխադարձ համաձայնությամբ: Սակայն պետք է նկատի ունենալ, որ խնդրի կարգավորման շրջանակներում անհրաժեշտ է գործատուի գործարարական շահը հավասարակշռել աշխատողի՝ հանգստանալու և աշխատունակությունը վերականգնելու պահանջունքի բավարարման հետ, որը հնարավոր է ապահովել միայն նրան արձակուրդ տրամադրելու միջոցով:

Ուստի, նույնիսկ նոր կորոնավիրուսային հիվանդության (COVID-19) պայմաններում աշխատողին վճարվող կամ չվճարվող արձակուրդ տրամադրելու դիմում ներկայացնելուն

հարկադրելը կամ հակառակը՝ ամենամյա արձակուրդ չտրամադրելը չի բխում օրենսդրությամբ նախատեսված կարգավորումներից:

Վերոգրյալի հաշվառմամբ՝ անհրաժեշտ է՝ օրենքով սահմանված կարգով յուրաքանչյուր դեպքում աշխատողին տրամադրել չվճարվող կամ ամենամյա վճարվող արձակուրդ աշխատողի պահանջով կամ համաձայնությամբ, խստացնել հսկողությունը օրենսդրական այս կանոնների պահպանման ուղղությամբ, ինչպես նաև ապահովել աշխատողների շրջանում այս դրույթների մասին իրազեկում:

5. Քրեակատարողական ծառայողների իրավունքների ապահովումը սահմանային տարիքը լրանալու հիմքով աշխատանքից ազատվելու դեպքում

Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրված անհատական բողոքների ուսումնասիրության արդյունքում պարզվել է, որ առկա է մի շարք դեպքերում քրեակատարողական ծառայողներին սահմանային տարիքը լրանալու հիմքով ծառայությունից ազատելու խնդիր, որն ստեղծում է նրանց աշխատանքային իրավունքների և դրան փոխկապակցված նաև սոցիալական ապահովության իրավունքների (կենսաթոշակի իրավունք) երաշխավորմանն առնչվող այլ խնդիրներ:

Այսպես, ՀՀ ԱՆ քրեակատարողական հիմնարկների մի խումբ ծառայողներ ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրած դիմումներով տեղեկացրել են, որ ազատվել են քրեակատարողական ծառայությունից՝ «Քրեակատարողական ծառայության մասին» ՀՀ օրենքի 41-րդ հոդվածով նախատեսված ծառայողի սահմանային տարիքը լրանալու հիմքով:

Մի խումբ քրեակատարողական ծառայողներ էլ քրեակատարողական ծառայությունից ազատվել են օրենքով նախատեսված՝ ծառայողի սահմանային տարիքը լրանալուց մի քանի տարի անց: Այդպիսով՝ «Քրեակատարողական ծառայության մասին» ՀՀ օրենքի կարգավորումները կիրառվել են հայեցողաբար: «Քրեակատարողական ծառայության մասին» ՀՀ օրենքի ներկայիս կարգավորումներով նախատեսված ժամկետները լրանալուն պես չազատվելու արդյունքում նշված անձինք ակնկալիք են ունեցել, որ քրեակատարողական ծառայությունից ազատվելու են «Քրեակատարողական ծառայության մասին» ՀՀ օրենքի նախկին կարգավորումներով սահմանված քրեակատարողական ծառայողների համար պաշտոն զբաղեցնելու սահմանային տարիքը լրանալուն պես:

Այսպես, «Քրեակատարողական ծառայության մասին» ՀՀ օրենքի գործող կարգավորումների համաձայն՝ քրեակատարողական ծառայողների համար պաշտոն զբաղեցնելու սահմանային տարիք է համարվում կրտսեր խմբի պաշտոններ զբաղեցնողների համար՝ 50 տարեկանը, միջին և առաջատար խմբի պաշտոններ զբաղեցնողների համար՝ 55 տարեկանը, գլխավոր խմբի պաշտոններ զբաղեցնողների համար՝ 60 տարեկանը, իսկ բարձրագույն խմբերի պաշտոններ զբաղեցնողների համար՝ 65 տարեկանը:

«Քրեակատարողական ծառայության մասին» ՀՀ օրենքում վերը նշված փոփոխությունը կատարվել է 2009 թվականի նոյեմբերի 17-ին:

Մարդու իրավունքների պաշտպանին դիմած քրեակատարողական ծառայողները ծառայության են անցել մինչև «Քրեակատարողական ծառայության մասին» ՀՀ օրենքի 41-րդ հոդվածում տարիքային սահմանափակումների վերաբերյալ փոփոխություններ կատարելը, այսինքն՝ մինչև 2009 թվականի նոյեմբերի 17-ը, երբ քրեակատարողական ծառայողների համար պաշտոն զբաղեցնելու սահմանային տարիք է համարվել կրտսեր խմբի պաշտոններ զբաղեցնողների համար՝ 55 տարեկանը, միջին և առաջատար խմբի պաշտոններ զբաղեցնողների համար՝ 60 տարեկանը, իսկ գլխավոր և բարձրագույն խմբերի պաշտոններ զբաղեցնողների համար՝ 65 տարեկանը:

Պետք է նկատի ունենալ նաև, որ օրենսդրությամբ քրեակատարողական ծառայողի համար նախատեսված աշխատանքային երաշխիքներից բացի օրենսդրությամբ սահմանվում են նաև նրանց սոցիալական երաշխիքները: Քննարկվող իրավիճակում խնդիրներ են առաջացել նաև գործընթացի արդյունքում ծառայությունից ազատված անձանց սոցիալական ապահովության իրավունքների ապահովման հետ կապված:

«Պետական կենսաթոշակների մասին» ՀՀ օրենքի 17-րդ հոդվածի 1-ին մասի 2-րդ կետի համաձայն՝ քրեակատարողական ծառայողն ունի զինվորական կենսաթոշակի իրավունք: Նույն օրենքի 18-րդ հոդվածի 1-ին մասի 2-րդ կետի համաձայն՝ երկարամյա ծառայության զինվորական կենսաթոշակ է նշանակվում քրեակատարողական ծառայություն անցած այն անձին, որը սահմանային տարիքը լրանալու կապակցությամբ կամ պայմանագրի գործողության ժամկետը լրանալու կապակցությամբ (սահմանային տարիքը լրացած լինելու դեպքում) զինվորական ծառայությունից արձակվելու օրվա դրությամբ ունի առնվազն 25 օրացուցային տարվա աշխատանքային ստաժ, որում զինվորական ծառայության ստաժը կազմում է առնվազն 12 օրացուցային տարի, 6 օրացուցային ամիս:

Խնդիրն այն է, որ «Քրեակատարողական ծառայության մասին» ՀՀ օրենքի գործող նորմերի կիրառմամբ չի ապահովվել քրեակատարողական ծառայողների երկարամյա ծառայության զինվորական կենսաթոշակ նշանակելու համար նախատեսված համապատասխան աշխատանքային ստաժի տևողությունը: Արդյունքում, քրեակատարողական ծառայողի սահմանային տարիքը լրանալու հիմքով աշխատանքից ազատվելու հետևանքով վերջիններս զրկվել են օրենքով նախատեսված կենսաթոշակային ապահովության իրավունքից: Սահմանային տարիքի չափն օրենսդրությամբ փոփոխվելուց հետո մի շարք քրեակատարողական ծառայողների համար գործնականում անհնարին է դարձել լրացնել «Պետական կենսաթոշակների մասին» ՀՀ օրենքի 18-րդ հոդվածով նախատեսված զինվորական ծառայության ստաժը:

Այսպիսով, նշված անձինք, ազատվելով քրեակատարողական ծառայությունից և միաժամանակ զրկվելով կենսաթոշակային ապահովության իրավունքից, հայտնվել են սոցիալապես ծանր դրության մեջ:

Ըստ Արդարադատության նախարարության՝ քրեակատարողական ծառայողների ՀՀ ԱՆ քրեակատարողական ծառայությունից ազատումն իրականացվել է օրենքով սահմանված բոլոր կանոնների պահպանմամբ:

Հատկանշական է նաև, որ Արդարադատության նախարարության դիրքորոշմամբ՝ քննարկվող իրավիճակում քրեակատարողական ծառայողներին աշխատանքից ազատելիս հաշվի է առնվել այն, որ ծագել է նոր իրավահարաբերություն, և սահմանային տարիքը լրացած քրեակատարողական ծառայողները ենթակա են եղել ծառայությունից ազատման:

Նախարարությունը նշված դիրքորոշման հիմքում դրել է այն պարզաբանումը, ըստ որի՝ 2009 թվականի նոյեմբերի 17-ի ՀՕ-218-Ն օրենքի փոփոխությունները տարածվում են այն անձանց նկատմամբ, ովքեր, օրինակ, ծառայության են անցել 2010 թվականի հունվարի 2-ից հետո, որից հետո նշանակվել են քրեակատարողական ծառայության նույն խմբի այլ պաշտոններում, կամ, օրինակ, այն անձանց նկատմամբ, ովքեր ՀՀ արդարադատության նախարարության քրեակատարողական վարչության և քրեակատարողական հիմնարկների կառուցվածքների և հաստիքային ցուցակների փոփոխությամբ պայմանավորված՝ 2010 թվականի հունվարի 2-ից հետո զբաղեցրած պաշտոններն անվանափոխվել են, որից հետո քրեակատարողական ծառայողները վերահրամանագրվել են նույն, սակայն արդեն նոր անվանումով պաշտոններում:

Նախարարությունից նշել են նաև, որ ՀՀ ԱՆ քրեակատարողական ծառայությունից ազատված կրտսեր խմբի քրեակատարողական ծառայողներին աշխատանքով ապահովելու մտահոգությունը հաշվի առնելով՝ ընդունվել է ««Քրեակատարողական ծառայության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» ՀՕ-14-Ն օրենքը, որով բարձրացվել է ՀՀ ԱՆ քրեակատարողական ծառայությունում կրտսեր խմբի պաշտոն զբաղեցնող անձանց տարիքային վերին շեմը: Կատարված փոփոխությունների արդյունքում մի շարք կրտսեր խմբի քրեակատարողական ծառայողներ կրկին անցել են աշխատանքի:

Հարկ է նկատել, որ օրենսդրական նշյալ փոփոխությունը կատարվել է 2020 թվականի հունվարի 21-ին ««Քրեակատարողական ծառայության մասին» օրենքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» թիվ ՀՕ-14-Ն օրենքով, ծառայությունից ազատված քրեակատարողական ծառայողները քրեակատարողական ծառայության կրտսեր խմբի պաշտոն զբաղեցնելու նպատակով դիմել են ՀՀ ԱՆ քրեակատարողական ծառայություն՝ կրկին քրեակատարողական ծառայության անցնելու համար, սակայն բախվել են տարբեր բարդությունների:

Կրտսեր խմբի քրեակատարողական ծառայողներից ոմանք զրկվել են քրեակատարողական ծառայության կրկին անցնելու իրավունքից, իսկ մյուսների դեպքում էլ քրեակատարողական ծառայության անցնելու գործընթացը ձգձգվել է և նրանք զրկվել են այդ ընթացքում զինվորական ծառայության համապատասխան ստաժ հաշվառելու հնարավորությունից:

Օրինակ՝ մի դեպքով, ըստ բողոքի, նշված գործընթացի արդյունքում ծառայությունից ազատված քրեակատարողական ծառայողը դիմել է ՀՀ ԱՆ քրեակատարողական ծառայություն՝ քրեակատարողական ծառայության կրտսեր խմբի պաշտոն զբաղեցնելու նպատակով, նրանից պահանջել են անցնել բժշկական զննություն:

Մեկ այլ դեպքով՝ անձին մերժվել է կրկին քրեակատարողական ծառայության նշանակելը, քանի որ դիմողն ունեցել է ութամյա կրթություն: Ճիշտ է՝ դիմողն ի սկզբանե՝ 2005 թվականին, քրեակատարողական ծառայության է անցել օրենսդրության կարգի խախտմամբ (առնվազն միջնակարգ կրթություն ունենալու պայմանն օրենսդրության պահանջն է), սակայն քրեակատարողական ծառայության ողջ ժամանակահատվածում վերջինս «իրավաչափ ակնկալիք» է ունեցել, որ սահմանային տարիքը լրանալուց հետո ծառայությունից ազատվելու դեպքում անցնելու է կենսաթոշակի, մինչդեռ ծառայությունից ազատվելով՝ զրկվել է այդ իրավունքից: Քննարկվող իրավիճակում անձը ևս 11 ամիս ծառայելու դեպքում ձեռք կբերեր կենսաթոշակի իրավունք:

Բացի այդ, Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրված բողոքների ուսումնասիրության արդյունքում պարզվել է, որ սահմանային տարիքը լրանալու հիմքով ծառայությունից ազատվելու և երկարամյա ծառայության զինվորական կենսաթոշակի իրավունքից զրկվելու խնդրին բախվել են ոչ միայն քրեակատարողական ծառայությունում կրտսեր խմբի պաշտոն, այլ նաև ավելի բարձր պաշտոն զբաղեցրած անձինք:

Օրինակ՝ ըստ բողոքի՝ անձը Քրեակատարողական ծառայությունում զբաղեցրել է գլխավոր մասնագետի հաստիք (քրեակատարողական ծառայության առաջատար խմբի պաշտոն), ծառայության անցել է 2002 թվականից: Քրեակատարողական ծառայության պետի հրամանով ազատվել է զբաղեցրած պաշտոնից՝ սահմանային տարիքը լրանալու հիմքով: Արդյունքում, քրեակատարողական ծառայությունից ազատվելով՝ վերջինս հայտնվել է այն նույն իրավիճակում, զրկվել մի շարք երաշխիքներից, այդ գործընթացում ծառայությունից ազատված կրտսեր խմբի ծառայողները (աշխատանքային իրավունքների պահպանման խնդիր, զինվորական ծառայության ավել ստաժ ունենալու հնարավորություն):

Վերոգրյալի հաշվառմամբ՝ պետք է նկատել հետևյալը. քրեակատարողական ծառայողների մի քանիսը վերահրամանագրվել են ՀՀ ԱՆ քրեակատարողական ծառայության համապատասխան պաշտոններում Քրեակատարողական վարչությունը Քրեակատարողական ծառայության անվանափոխելու արդյունքում:

Սակայն, կարևոր է նկատի ունենալ, որ անվանափոխության արդյունքում չեն փոփոխվել այդ մարմնի խնդիրներն ու գործառույթները, դրանք մնացել են նույնը:

Հետևաբար, Արդարադատության նախարարության այն պնդումը, որ այն քրեակատարողական ծառայողները, ովքեր քրեակատարողական ծառայության անվանափոխությամբ պայմանավորված՝ վերահիմնանագրվել են նոր պաշտոններում, և նրանց դեպքում աշխատանքային նոր իրավահարաբերություններ են ծագել, պատշաճ պատճառաբանություն չէ: Նշվածը հիմնավորվում է նաև նրանով, որ քրեակատարողական ծառայողների հետ չեն դադարեցվել աշխատանքային հարաբերությունները, այլ նրանք շարունակել են պաշտոնավարել:

Վերոգրյալից բացի, ՀՀ դատական պրակտիկայի ուսումնասիրության արդյունքները ևս վկայում են, որ դատարանի գնահատմամբ՝ ի տարբերություն քաղաքացիաիրավական հարաբերությունների սուբյեկտի՝ իրավաբանական անձի լուծարման դեպքում, երբ այդ իրավաբանական անձի գործունեությունը դադարում է՝ առանց իրավունքները և պարտականություններն իրավահաջորդության կարգով այլ անձանց անցնելու (ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 67-րդ հոդվածի 1-ին մաս), պետական մարմնի լուծարման դեպքում վերջինիս իրավունքները և պարտականությունները կարող են փոխանցվել այլ պետական մարմնի: Մասնավորապես, այն դեպքում, երբ լուծարված պետական մարմնի համապատասխան լիազորությունները, գործառույթները պահպանվում են (այսինքն՝ եթե պետական-իշխանական համապատասխան լիազորություններն ընդհանրապես չեն վերացվում), և վերջինիս լուծարումից հետո վերապահվում, տրվում են այլ պետական մարմնի, ապա այդ լիազորությունների, գործառույթների իրացման հետևանքով նախկին պետական մարմնի մասնակցությամբ առաջացած իրավահարաբերությունները չեն դադարում, այլ լուծարված մարմնին այդ իրավահարաբերություններում փոխարինում է այն պետական մարմինը, որին վերապահվել են համապատասխան լիազորությունները:

Այսինքն՝ պետական (վարչական) մարմնի իրավահաջորդության հարցը լուծելիս հիմք պետք է ընդունել փոխանցվող լիազորությունները, գործառույթները, դրանց բնույթը: Սույն դեպքում անվիճելի է, որ ՀՀ արդարադատության նախարարության քրեակատարողական ծառայությունն ունի այն հիմնական խնդիրներն ու գործառույթները, որոնք ունեցել է ՀՀ արդարադատության նախարարության քրեակատարողական վարչությունը:

Վարչական դատարանը, բավարարելով նշված իրավիճակում հայտնված քրեակատարողական ծառայողի հայցը, արձանագրել է, որ տվյալ դեպքում քրեակատարողական ծառայողի և քրեակատարողական ծառայության միջև նոր աշխատանքային իրավահարաբերություններ չեն ծագել, այլ ՀՀ արդարադատության նախարարության քրեակատարողական վարչության միջև աշխատանքային իրավահարաբերությունում վերջինիս փոխարինել է ՀՀ արդարադատության նախարարության քրեակատարողական ծառայությունը (ՎԴ/11399/05/19):

Այսպիսով, ակնհայտ է, որ քրեակատարողական ծառայողներին նման գործընթացի արդյունքում ծառայությունից ազատելիս վերջիններս հայտնվել են մի իրավիճակում, երբ մի

կողմից առաջացել է նրանց աշխատանքային իրավունքների ապահովման, դրանով պայմանավորված՝ կենսաթոշակի իրավունք ձեռք բերելու խնդիր, մյուս կողմից՝ այդ երաշխիքներից զրկվելով այդ անձինք հայտնվել են ծանր դրության մեջ, նրանք հնարավորություն չունեն հոգալ նյութական և սոցիալական նվազագույն կարիքները, ապահովել իրենց և ընտանիքի կենսաապահովման նվազագույն կարիքների բավարարումը:

Այսպիսով, ՀՀ ԱՆ քրեակատարողական ծառայողներին ծառայությունից ազատելիս օրենսդրական պահանջների պահպանումը ծառայողների իրավունքների ապահովման առումով խնդրահարույց է:

Վերոգրյալի հաշվառմամբ՝ անհրաժեշտ է՝

1. վերականգնել նշված գործընթացի արդյունքում ծառայությունից ազատված քրեակատարողական ծառայողների աշխատանքային իրավունքները,

2. քրեակատարողական ծառայությունից արձակման ժամանակահատվածը հաշվառել երկարամյա ծառայության զինվորական կենսաթոշակի իրավունք տրվող աշխատանքային ստատուսով:

6. Պետական հանրակրթական ուսումնական հաստատության տնօրենի ընտրության բավարար չափանիշների բացակայությունը

2017 թվականից սկսած Պաշտպանի տարեկան հաղորդումներում բարձրացվել է ՀՀ կառավարության 2010 թվականի մարտի 4-ի «Պետական հանրակրթական ուսումնական հաստատության տնօրենի ընտրության (նշանակման) կարգը հաստատելու մասին» թիվ 319-Ն որոշման որոշ կարգավորումների խնդրահարույց և անորոշ լինելու հարցը:

Մասնավորապես, խնդիրը կայանում էր նրանում, որ այդ որոշման հավելվածի 28-րդ կետի համաձայն՝ հավակնորդների թիվը 2 լինելու և տնօրեն չընտրվելու դեպքում կրկնակի քվեարկություն չէր անցկացվում, և խորհուրդը երեք աշխատանքային օրվա ընթացքում մարզային ենթակայության ուսումնական հաստատությունների դեպքում ՀՀ փոխվարչապետին, ՀՀ կրթության և գիտության նախարարության, Երևանի քաղաքապետարանի ենթակայության ուսումնական հաստատությունների դեպքում համապատասխան լիազորված պետական մարմին էր ներկայացնում խորհրդի նիստի արձանագրության և տնօրենի պաշտոնի հավակնորդների անձնական գործերի պատճենները: Նույն հավելվածի 28.1-րդ կետի համաձայն՝ 28-րդ կետերով նախատեսված դեպքերում ներկայացված փաստաթղթերի հիման վրա, 5 աշխատանքային օրվա ընթացքում, հաստատության՝ մարզային ենթակայության դեպքում ՀՀ փոխվարչապետը լիազոր մարմնի ղեկավարին գրությամբ առաջարկում էր հավակնորդներից որևէ մեկի թեկնածությունը՝ օրենքով սահմանված կարգով աշխատանքային պայմանագիր կնքելու համար: ՀՀ կրթության և գիտության նախարարության, Երևանի քաղաքապետարանի ենթակայության ուսումնական հաստատությունների դեպքում հավակնորդին ընտրում և օրենքով սահմանված կարգով

աշխատանքային պայմանագիր էին կնքում համապատասխան լիազոր մարմինները: Վերը նշված կարգավորումների ուսումնասիրությամբ հարկ է փաստել, որ բաց էր մնում ՀՀ փոխվարչապետի կողմից հավակնորդներից որևէ մեկի թեկնածությունն առաջարկելու չափորոշիչների և համապատասխան չափանիշների վերաբերյալ հարցը, այսինքն՝ որոշմամբ սահմանված չէին այնպիսի հստակ չափանիշներ, որոնց հիման վրա պետական հանրակրթական ուսումնական հաստատության տնօրենի թափուր տեղի համար անցկացվող մրցույթի մասնակցին կտրվեն առաջնահերթություն: Դեռևս 2019 թվականին ՀՀ կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարությունից տեղեկացրել էին, որ ներկայացված խնդրի լուծման կապակցությամբ կազմվել է «Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2010 թվականի մարտի 4-ի N 319-Ն որոշման մեջ փոփոխություն կատարելու մասին» ՀՀ կառավարության որոշման նախագիծ, որի քննարկումը հետաձգվել էր՝ պայմանավորված «Հանրակրթության մասին» ՀՀ օրենքում փոփոխություններ և լրացումներ իրականացնելու անհրաժեշտությամբ:

Այնուամենայնիվ, 2021 թվականի որոշման մեջ իրականացվել են համապատասխան փոփոխություններ, ինչի արդյունքում սահմանվել է, որ եթե մրցույթին մասնակցելու համար դիմել է մեկ հավակնորդ և մրցույթում հաղթող չի ճանաչվել, ապա կրկնակի քվեարկություն չի անցկացվում և սույն կարգի համաձայն՝ հայտարարվում է նոր մրցույթ: Եթե հավակնորդների թիվը մեկից ավելի է, ապա տնօրեն չընտրվելու դեպքում նույն օրն անցկացվում է կրկնակի քվեարկություն, որի արդյունքում տնօրեն չընտրվելու դեպքում սույն կարգի համաձայն՝ հայտարարվում է նոր մրցույթ:

Հարկ է նշել, որ վերոգրյալի արդյունքում ներկայացված խնդիրը ստացել է լուծում և կարգավորումն ուժի մեջ է մտել 2021 թվականի մարտի 1-ից, սակայն 2020 թվականի ընթացքում խնդիրը շարունակել է մնալ արդիական:

7. Քրեական հետապնդման և լիազորությունների կասեցման հետևանքով ոստիկանությունում ծառայությունից ազատվելու, նոր աշխատանքի անցնելու և աշխատավարձի վճարման հնարավորության սահմանափակումը

2020 թվականին լուծվել է Մարդու իրավունքների պաշտպանի կողմից դեռևս 2017 թվականից բարձրացված խնդիրը¹¹¹, որը վերաբերում էր քրեական հետապնդման և լիազորությունների կասեցման հետևանքով ոստիկանությունում ծառայությունից ազատվելու, նոր աշխատանքի անցնելու և աշխատավարձի վճարման հնարավորության սահմանափակման խնդրին:

¹¹¹ Տե՛ս «2017 թվականի ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին տարեկան հաղորդումը», էջ 85-87:

Մասնավորապես, խնդիրն այն էր, որ ՀՀ գործող օրենսդրությամբ ոստիկանության ծառայողն իր նկատմամբ քրեական հետապնդման և լիազորությունների կասեցման հետևանքով միաժամանակ զրկված էր լինում և՛ այդ ժամանակահատվածի համար աշխատավարձի վճարման հնարավորությունից, և՛ սեփական նախաձեռնությամբ ոստիկանությունում ծառայությունից ազատվելու հնարավորությունից, այլ պաշտոնի նշանակվելու կամ գիտական, մանկավարժական և ստեղծագործական աշխատանքից բացի այլ աշխատանք կատարելու հնարավորությունից: Արդյունքում, ոստիկանության ծառայողը, վերջնական դատական ակտով մեղավորությունն ապացուցված չլինելու պարագայում, իր և ընտանիքի առաջնահերթ կարիքների բավարարման խնդրի առջև էր կանգնում:

Խնդրի համակարգային բնույթի, ինչպես նաև օրենսդրական փոփոխությունների ճանապարհով իրավական լուծումների բացակայությամբ պայմանավորված Մարդու իրավունքների պաշտպանը խնդրո առարկա դրույթի իրավաչափությունը սահմանադրականության տեսանկյունից վիճարկելու նպատակով դիմել էր ՀՀ Սահմանադրական դատարան:

Դիմումում Պաշտպանն արձանագրել է, որ խնդրահարույց իրավակարգավորումների հետևանքով խախտվում է Սահմանադրությամբ երաշխավորված մի շարք իրավունքներ, մասնավորապես՝ աշխատանքի ազատ ընտրության, մասնավոր և ընտանեկան կյանքը հարգելու իրավունքները, ինչպես նաև խտրականության արգելքի, անմեղության կանխավարկածի և համաչափության սահմանադրական սկզբունքները:

2020 թվականի փետրվարի 25-ին Սահմանադրական դատարանը ՍԴՈ-1507 որոշմամբ¹¹² որոշել է «Ոստիկանությունում ծառայության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի 43-րդ հոդվածի 9-րդ մասի երկրորդ պարբերությունը՝ ոստիկանության ծառայողի նկատմամբ բացառապես քրեական հետապնդում հարուցելու (իրականացնելու) փաստով պայմանավորված՝ լիազորությունները կասեցնելու, ինչպես նաև ոստիկանության ծառայողի աշխատավարձի վճարման ժամկետային սահմանափակում նախատեսելու մասով, ճանաչել Սահմանադրության 29-րդ, 49-րդ, 66-րդ, 78-րդ և 79-րդ հոդվածներին հակասող և անվավեր, իսկ «Հայաստանի Հանրապետության ոստիկանության կարգապահական կանոնագիրքը հաստատելու մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի 16.1-ին հոդվածի 1-ին մասը՝ մինչև քրեական հետապնդումը դադարեցնելը ոստիկանության ծառայողի նոր պաշտոնի նշանակվելու բացարձակ արգելք, ինչպես նաև սեփական նախաձեռնությամբ ոստիկանության ծառայությունից ազատվելու արգելք նախատեսելու մասով, ճանաչել Սահմանադրության 29-րդ, 49-րդ, 66-րդ և 78-րդ հոդվածներին հակասող և անվավեր:

¹¹² Տե՛ս ՀՀ Սահմանադրական դատարանի 2020 թվականի փետրվարի 25-ի «Մարդու իրավունքների պաշտպանի և Հայաստանի Հանրապետության վարչական դատարանի դիմումների հիման վրա՝ «Ոստիկանությունում ծառայության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի 43-րդ հոդվածի 9-րդ մասի երկրորդ պարբերության և «Հայաստանի Հանրապետության ոստիկանության կարգապահական կանոնագիրքը հաստատելու մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի 16.1-ին հոդվածի 1-ին մասի՝ Սահմանադրությանը համապատասխանության հարցը որոշելու վերաբերյալ գործով» ՍԴՈ-1507 որոշումը:

Արդյունքում, սույն որոշման ուժով փաստվում է ոստիկանության ծառայողի՝ իր նկատմամբ քրեական հետապնդման և լիազորությունների կասեցման հետևանքով այդ ժամանակահատվածի համար աշխատավարձի վճարման և սեփական նախաձեռնությամբ ոստիկանությունում ծառայությունից ազատվելու իրավունքները:

Այսպես, Սահմանադրական դատարանն արձանագրել է, որ հանրային ծառայության անցնելու և զբաղեցված պաշտոնում առանց չարդարացված միջամտության պաշտոնավարելու իրավունքը ենթադրում է այդ պաշտոնից սեփական նախաձեռնությամբ ազատվելու անարգել հնարավորություն՝ անկախ պաշտոնեական լիազորությունների իրականացման կապակցությամբ կարգապահական, քրեական կամ այլ պատասխանատվության ընթացակարգի առկայությունից: Հանրային ծառայության պաշտոնից սեփական նախաձեռնությամբ ազատվելու իրավունքը նույնքան պաշտպանված է Սահմանադրության 49-րդ հոդվածով, որքան հանրային ծառայության անցնելու իրավունքը:

Հանրային ծառայությունից սեփական նախաձեռնությամբ ազատվելու արգելքն առնչվում է նաև Սահմանադրության 57-րդ հոդվածի 1-ին մասով ամրագրված՝ աշխատանքի ազատ ընտրության իրավունքին, քանի որ սահմանափակում է անձի հնարավորությունը հանրային ծառայությունից անցնելու այլ, այդ թվում՝ մասնավոր իրավահարաբերությունների շրջանակում աշխատանքի:

Նշյալ որոշմամբ Սահմանադրական դատարանն արձանագրել է, որ վերոհիշյալ իրավակարգավորումները և դրանց իրավակիրառումը խնդրահարույց են Սահմանադրության 29 և 66-րդ հոդվածների տեսանկյունից:

Ըստ այդմ, դատարանը նշել է, որ անմեղության կանխավարկածը՝ համակցված խտրականության արգելքի սկզբունքի հետ, բացառում է օրենքով քրեական հետապնդում հարուցելու հետ կապված այնպիսի սահմանափակումների ամրագրման իրավական հնարավորությունը, որոնք վերաբերում են անձի ընդհանուր կարգավիճակին, այդ թվում՝ հանրային, տվյալ դեպքում՝ ոստիկանության ծառայության պաշտոնում նրա հետագա պաշտոնավարման կամ ծառայությունից ազատվելու իրավունքին, և որոնք անհրաժեշտ չեն քրեական վարույթի իրականացման համար: Հետևապես՝ նախ՝ քրեական հետապնդում հարուցելու փաստը որևէ կերպ չի կարող հիմք դառնալ հանրային ծառայության պաշտոն զբաղեցնող անձի պաշտոնավարումը կասեցնելու կամ դադարեցնելու համար, եթե նրա նկատմամբ չի ընտրվել դատավարական ներգործության այնպիսի միջոց, որը արգելափակում է նրա հետագա պաշտոնավարումը: Դա նշանակում է, որ նման հիմքով չի կարող արգելափակվել նաև հանրային ծառայության պաշտոնից ազատվելու՝ անձի իրավունքը:

Ուստի, հանրային ծառայության պաշտոնի հետ կապված բոլոր իրավունքները, որոնք քրեական հետապնդման շրջանակներում չեն սահմանափակվել, չեն կարող սահմանափակվել նաև հանրային ծառայությունը կարգավորող ընդհանուր կամ հատուկ օրենքներով:

Բացի դրանից, դա նշանակում է նաև հանրային ծառայության պաշտոնով պայմանավորված պարտականությունների անարգել իրականացման ապահովում, ինչից էլ հետևում է, որ մինչև մեղադրական դատավճիռն օրինական ուժի մեջ մտնելն անձի՝ վարձատրություն ստանալու

իրավունքը չի կարող և չպետք է սահմանափակվի ո՛չ բովանդակային, ո՛չ էլ ժամանակագրական տեսանկյունից:

Այսպիսով, Սահմանադրական դատարանը փաստել է, որ առկա չէ որևէ հիմնավորում՝ բացառապես քրեական հետապնդում հարուցելու փաստի հիմքով հանրային ծառայության պաշտոն զբաղեցնող անձի՝ այդ պաշտոնից ածանցվող որևէ իրավունքի սահմանափակման համար:

Սույն գործի քննության առարկայի շրջանակներում Սահմանադրական դատարանն անդրադառնալով հանրային ծառայության այլ տեսակների կազմակերպման և գործունեության առանձնահատկությունները կարգավորող առանձին օրենքների համանման դրույթներին՝ նշել է, որ հանրային ծառայության վերոհիշյալ տեսակները կարգավորող օրենքներում առկա չէ ծառայությունից սեփական նախաձեռնությամբ ազատվելու և նոր պաշտոնի նշանակվելու կամ այլ աշխատանք կատարելու արգելք՝ քրեական հետապնդում հարուցելու փաստի հիմքով: Բացի դրանից, լիազորությունների կասեցման դեպքում աշխատավարձը պահպանվում է:

Արդյունքում, Սահմանադրական դատարանն արձանագրել է, որ օրենսդրորեն հիմնավորված չեն հանրային ծառայության տեսակները կարգավորող օրենքների վերաբերելի դրույթներից տարբերվող՝ սույն գործով վիճարկվող իրավակարգավորումների օբյեկտիվ հիմքերը և իրավաչափ նպատակները, ուստիև այս առումով ևս դրանք հակասում են Սահմանադրության 29-րդ հոդվածին:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը իրապարակել է նաև արտահերթ զեկույց քրեական հետապնդման ընթացքում ոստիկանության ծառայողների իրավունքների երաշխավորման վերաբերյալ, որը ներկայացնում է ոստիկանության ծառայողների նկատմամբ քրեական հետապնդում իրականացնելիս նրանց իրավունքների երաշխավորմանն առնչվող օրենսդրական խնդիրները և դրանց լուծմանն ուղղված առաջարկները¹¹³:

8. Քրեական հետապնդման ընթացքում լիազորությունների կասեցմանն ու աշխատավարձի վճարմանն առնչվող օրենսդրական կարգավորումները

2020 թվականի փետրվարի 25-ին Սահմանադրական դատարանը Մարդու իրավունքների պաշտպանի դիմումի հիման վրա ՍԴՈ-1507 որոշմամբ հակասահմանադրական է ճանաչել «Ոստիկանությունում ծառայության մասին» և «Հայաստանի Հանրապետության ոստիկանության կարգապահական կանոնագիրքը հաստատելու մասին» ՀՀ օրենքների՝ ոստիկանության ծառայողի նկատմամբ բացառապես քրեական հետապնդում հարուցելու (իրականացնելու) փաստով պայմանավորված՝ լիազորությունները կասեցնելուն, ինչպես նաև ոստիկանության ծառայողի աշխատավարձի վճարման ժամկետային սահմանափակում և մինչև քրեական հետապնդումը դադարեցնելը ոստիկանության ծառայողի նոր պաշտոնի նշանակվելու բացարձակ արգելք, ինչպես նաև սեփական նախաձեռնությամբ ոստիկանության ծառայությունից ազատվելու արգելք նախատեսելուն առնչվող կարգավորումները:

¹¹³ Զեկույցը հասանելի է <https://www.ombuds.am/images/files/baebdf8240ed105ac51eb72b4fe8a4f9.pdf> հղումով:

Արդյունքում, այդ որոշման ուժով փաստվում է ոստիկանության ծառայողի՝ իր նկատմամբ քրեական հետապնդման և լիազորությունների կասեցման հետևանքով այդ ժամանակահատվածի համար աշխատավարձի վճարման և սեփական նախաձեռնությամբ ոստիկանությունում ծառայությունից ազատվելու իրավունքները:

Սահմանադրական դատարանն արձանագրել է, որ հանրային ծառայության պաշտոնի հետ կապված բոլոր իրավունքները, որոնք քրեական հետապնդման շրջանակներում չեն սահմանափակվել, չեն կարող սահմանափակվել նաև հանրային ծառայությունը կարգավորող ընդհանուր կամ հատուկ օրենքներով: Բացի դրանից, դա նշանակում է նաև հանրային ծառայության պաշտոնով պայմանավորված պարտականությունների անարգել իրականացման ապահովում, ինչից էլ հետևում է, որ մինչև մեղադրական դատավճիռն օրինական ուժի մեջ մտնելն անձի՝ վարձատրություն ստանալու իրավունքը չի կարող և չպետք է սահմանափակվի ո՛չ բովանդակային, ո՛չ էլ ժամանակագրական տեսանկյունից:

Սահմանադրական դատարանի որոշման ընդունումից հետո, Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմում իրականացվել է Պաշտպանին հասցեագրված բողոքների ուսումնասիրություն, ինչպես նաև հանրային ծառայության առանձին տեսակների կարգավորումների համեմատական դիտարկում, որի արդյունքում պարզ է դարձել, որ քրեական հետապնդման ընթացքում հանրային ծառայողների լիազորությունների կասեցմանն ու աշխատավարձի վճարմանն առնչվող կարգավորումները և դրանցում տեղ գտած ձևակերպումները խնդրահարույց են գործնականում դրանց կիրառման միասնականության ապահովման տեսանկյունից:

Մասնավորապես, խնդրո առարկա կարգավորումների դիտարկման արդյունքում արձանագրվել են խնդիրներ՝ կապված լիազորությունների ժամանակավոր դադարեցման ժամանակահատվածում աշխատավարձի պահպանման հնարավորության, լիազորությունների ժամանակավոր դադարեցման արդյունքում աշխատավարձի պահպանման կարգավորման հասցեատերերի շրջանակի, լիազորությունների ժամանակավոր դադարեցման ժամկետի ավարտի պահի, լիազորությունների «ժամանակավոր «կասեցում» և «ժամանակավոր դադարեցում» եզրույթների գործածության հետ:

Արդյունքում, Մարդու իրավունքների պաշտպանը քրեական հետապնդման ընթացքում հանրային ծառայողների լիազորությունների ժամանակավոր դադարեցմանն ու աշխատավարձի վճարմանն առնչվող կարգավորումների միասնականացման անհրաժեշտության վերաբերյալ ուսումնասիրության արդյունքներն ուղարկել է Արդարադատության նախարարություն:

Օրինակ՝ «աշխատավարձի պահպանում» ձևակերպումն ամրագրված է հանրային ծառայության առանձին տեսակների կազմակերպման և գործունեության առանձնահատկությունները սահմանող օրենքների դրույթներում: «Մաքսային ծառայության մասին» ՀՀ օրենքի 37.1-րդ հոդվածը ևս նախատեսում է որպես մեղադրյալ ներգրավված

մաքսային ծառայողի հիմնական աշխատավարձի պահպանման հնարավորություն, մինչդեռ, Պաշտպանին հասցեագրած բողոքներից մեկով քաղաքացին տեղեկացրել է, որ չնայած օրենսդրական ամրագրման՝ գործնականում վերջինս փաստացի չի ստանում իր աշխատավարձը, և այն կուտակվում է հատուկ հաշվեհամարի վրա:

Նշվածի կապակցությամբ կարծում ենք, որ «աշխատավարձի պահպանումը» գործնականում ենթադրում է հենց աշխատավարձի վճարում, սակայն, ստացվում է, որ իրավակիրառ պրակտիկայում աշխատավարձի պահպանումը մեկնաբանվում է դրա փաստացի վճարում քրեական գործի ավարտից հետո:

Միևնույն ժամանակ, հանրային ծառայության տեսակները կարգավորող իրավական ակտերի դրույթների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ դրանցով սահմանվում են ծառայողի լիազորությունների դադարեցման ժամկետի ավարտի պահին ամրագրող տարբեր ժամանակահատվածներ:

Այսպես, «Քրեակատարողական ծառայության մասին» ՀՀ օրենքի 37-րդ հոդվածի 9-րդ մասը սահմանում է, որ *քրեակատարողական ծառայողի նկատմամբ քրեական հետապնդում իրականացվելիս նրա լիազորությունները ժամանակավորապես դադարեցվում են մինչև քրեական հետապնդումը դադարեցնելը կամ մինչև տվյալ գործով դատարանի դատավճի օրինական ուժի մեջ մտնելը:*

«Դատախազության մասին» ՀՀ օրենքի 61-րդ հոդվածի 1-ին մասը *դատախազի լիազորությունների կասեցում է նախատեսում մինչև համապատասխան վերջնական որոշման ընդունումը:*

Արդյունքում, ստացվում է, որ հանրային ծառայողների լիազորությունների դադարեցման ժամկետի ավարտի վերաբերյալ միասնական մոտեցում ևս ցուցաբերված չէ:

Արձանագրված խնդիրների հաշվառմամբ՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանն առաջարկել է հստակեցնել և միասնականացնել հանրային ծառայողների լիազորությունների ժամանակավոր դադարեցմանն առնչվող կարգավորումները՝ ՀՀ Սահմանադրական դատարանի իրավական դիրքորոշումների համատեքստում, ինչպես նաև ոլորտը կարգավորող օրենքների դրույթների տարակերպ մեկնաբանությունների հանգեցնող պրակտիկայի բացառման նպատակով:

Միաժամանակ, պետք է նշել, որ ի կատարումն Վարչապետի հանձնարարականի, համաձայն որի, անհրաժեշտություն է առաջացել լրամշակել «Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարության օրենսգրքում փոփոխություններ կատարելու մասին» և «Հայաստանի Հանրապետության աշխատանքային օրենսգրքում լրացումներ կատարելու մասին» օրենքների նախագծերի փաթեթը Սահմանադրական դատարանի 2020 թվականի փետրվարի 25-ի ՍԴՈ-1507 որոշման համատեքստում, 2020 թվականին ՀՀ արդարադատության նախարարությունը շրջանառության մեջ է դրել «Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարության օրենսգրքում փոփոխություններ կատարելու

մասին», «Հայաստանի Հանրապետության աշխատանքային օրենսգրքում լրացումներ կատարելու մասին» և հանրային ծառայության տարբեր տեսակները կարգավորող իրավական ակտերի նախագծերի լրամշակված տարբերակները:

Ընդ որում, պետք է նշել, որ մինչև Սահմանադրական դատարանի որոշման ընդունումը՝ 2019 թվականին «Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարության օրենսգրքում փոփոխություններ կատարելու մասին» և «Հայաստանի Հանրապետության աշխատանքային օրենսգրքում լրացում կատարելու մասին» ՀՀ օրենքների նախագծերի սկզբնական տարբերակը ևս ներկայացվել է Մարդու իրավունքների պաշտպանին՝ կարծիքի:

Այսպիսով, լրամշակված նախագծերը Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմում ուսումնասիրության առարկա են դարձել թե՛ նախկինում ներկայացված սկզբունքային դիտարկումների ներառվածության, թե՛ խնդրո առարկա պաշտոնավարության կասեցման հնստիտուտին առնչվող այլ համակարգային խնդիրների տեսանկյունից:

Այսպես, առաջարկվող կարգավորումներով նախատեսվում է լիազորությունների կասեցման դատավարական հարկադրանքի միջոցը կիրառել կասկածյալի կամ մեղադրյալի կարգավիճակ ունեցող աշխատողի, այդ թվում՝ հանրային ծառայության մեջ գտնվող անձի նկատմամբ: Մինևույն ժամանակ, ՀՀ աշխատանքային օրենսգրքի նախագծով նախատեսվում է աշխատավարձի պահպանման հնարավորություն հանրային ծառայության մեջ գտնվող անձանց համար:

Մասնավորապես, նախագծերի փաթեթով առաջարկվում է ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 152-րդ հոդվածի 1-ին մասով սահմանել, որ դատախազը, ինչպես նաև դատախազի համաձայնությամբ՝ քննիչն իրավունք ունի կասեցնել (ժամանակավորապես դադարեցնել) կասկածյալի կամ մեղադրյալի կարգավիճակ ունեցող աշխատողի լիազորությունները, եթե բավարար հիմքեր կան ենթադրելու, որ աշխատանքային լիազորություններն իրականացնելով նա կխոչընդոտի մինչդատական վարույթում կամ դատարանում գործի քննությանը, հանցագործությամբ պատճառված վնասի հատուցմանը կամ կզբաղվի հանցավոր գործունեությամբ:

Առաջարկվող կարգավորումը դիտարկվել է դատախազի կողմից մասնավոր ոլորտում աշխատող կասկածյալի կամ մեղադրյալի նկատմամբ նրանց լիազորությունների կասեցման մասին որոշման իրավաչափության տեսանկյունից:

Բանն այն է, որ նախագծով առաջարկվող կարգավորումների արդյունքում այդ որոշումը պարտադիր է լինելու մասնավոր իրավահարաբերության մասնակցի՝ օրինակ գործատու առևտրային կազմակերպության համար՝ ապահովելու աշխատողի լիազորությունների կասեցումը, ինչն իր հերթին առաջ է բերում այդ պարտավորությունն առաջացնող իրավական հիմքի հարց:

Վերոնշյալի հաշվառմամբ՝ կարծում ենք, որ խնդրո առարկա հարկադրանքի միջոցի իրավաչափությունը ստուգելու լիազորությունն անհրաժեշտ է վերապահել դատարանին՝

մինչդատական վարույթի նկատմամբ դատական վերահսկողության ինստիտուտի շրջանակներում:

Բացի այդ, Պաշտպանի դիրքորոշմամբ՝ նախագծով ամրագրված «բավարար հիմքեր կան ենթադրելու, որ աշխատանքային լիազորություններն իրականացնելով նա կխոչընդոտի մինչդատական վարույթում կամ դատարանում գործի քննությանը, հանցագործությամբ պատճառված վնասի հատուցմանը կամ կզբաղվի հանցավոր գործունեությամբ» ձևակերպումները խիստ ընդհանրական են, ինչը խնդրահարույց է հատկապես իրավասու մարմնի կողմից գործնականում դրանք կիրառելու տեսանկյունից: Այլ կերպ, նախագծերով նախատեսված չեն այն հստակ չափանիշները, որոնց հաշվառմամբ դատախազի կամ քննիչի որոշմամբ պետք է ընտրվի և հիմնավորվի վերոնշյալ դատավարական հարկադրանքի միջոցի կիրառումը:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ առաջարկվել է նախագծով հստակեցնել կասկածյալի կամ մեղադրյալի լիազորությունների կասեցման մասին հարկադրանքի միջոցի կիրառման շրջանակը՝ չափորոշիչների ամրագրմամբ, որոնք կապահովեն գործնականում իրավասու մարմնի որոշման հիմնավորվածությունն ու իրավունքին միջամտության համաչափությունը:

Միևնույն ժամանակ, ՀՀ աշխատանքային օրենսգրքի նախագծով առաջարկվում է նախատեսել, որ կասկածյալի կամ մեղադրյալի կարգավիճակ ունեցող աշխատողի լիազորությունների կասեցման (ժամանակավորապես դադարեցման) պահից մինչև կասեցման վերաբերյալ որոշման վերացումը աշխատողի աշխատատեղը (պաշտոնը) պահպանվում է, իսկ հանրային ծառայության մեջ գտնվող անձանց դեպքում պահպանվում է նաև հիմնական աշխատավարձը: Ընդ որում, նախագծի լրամշակման արդյունքում հանրային ծառայության մեջ գտնվող անձանց համար նախատեսվում է հիմնական աշխատավարձի վճարում հիսուն տոկոսի չափով՝ մնացած վճարումը կատարվելով գործի՝ արդարացնող հիմքով ավարտի դեպքում:

Արդյունքում, ստացվում է, որ նախագծով առաջարկվող կարգավորումներով ցուցաբերվում է անհավասար մոտեցում մասնավոր ոլորտում աշխատող և հանրային ծառայության մեջ գտնվող կասկածյալի կամ մեղադրյալի միջև:

Թեև հասկանալի է, որ Հայաստանի Հանրապետությունում հանրային ծառայության մեջ գտնվող անձանց համար, ելնելով նրանց կարգավիճակի կամ գործառույթների առանձնահատկություններից, օրենսդիրը սահմանել է ավելի բարձր սոցիալական երաշխիքներ, այնուամենայնիվ, պետք է արձանագրել, որ աշխատավարձ չստանալու պայմաններում վերջինս հայտնվում է անբարենպաստ իրավիճակում՝ հնարավորություն չունենալով հոգալ նյութական և սոցիալական նվազագույն կարիքները և ապահովելով իր և իր ընտանիքի կենսաապահովման նվազագույն կարիքների բավարարումը:

Վերոնշյալի հաշվառմամբ պետք է ընդգծել, որ դատավարական հարկադրանքի միջոցներ սահմանելիս պետությունը պետք է կանխորոշի նաև դրա կիրառման արդյունքում առաջացող

բացասական հետևանքները: Ուստի, պետության վրա է դրվում նաև իրավունքների անհամաչափ միջամտությունը կանխելու նպատակով բացասական հետևանքները վերացնելու պարտականությունը:

Ըստ այդմ, կարծում ենք, որ նախագծային լուծումների հիմքում պետք է դրվի ոչ թե աշխատողի՝ հանրային կամ մասնավոր ոլորտում աշխատելու հանգամանքը, այլ մարդու կենսագործունեության համար անհրաժեշտ նվազագույն երաշխիքների ապահովման հրամայականը:

Այս առումով, անհրաժեշտ է ընդգծել նաև, որ թե՛ ՀՀ Սահմանադրությամբ, թե՛ միջազգային փաստաթղթերով երաշխավորված է անձի արժանապատիվ ապրելու իրավունքը:

«Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների մասին» միջազգային դաշնագրի 11-րդ հոդվածն ամրագրում է, որ դաշնագրին մասնակցող պետությունները ճանաչում են յուրաքանչյուրի համար և նրա ընտանիքի համար բավարար այնպիսի կենսամակարդակի իրավունքը, որն իր մեջ ներառում է բավարար սնունդ, հագուստ ու բնակարան և կյանքի պայմանների անընդհատ բարելավման իրավունքը:

Տնտեսական և սոցիալական կոմիտեի թիվ 19 մեկնաբանության համաձայն՝ յուրաքանչյուր ոք առանց խտրականության պետք է ապահովված լինի սոցիալական անվտանգությամբ, հատկապես առավել անապահով խմբին պատկանող անձինք: Բացի լիարժեք, արդյունավետ և ազատորեն ընտրված զբաղվածության խթանմանը, մասնակից պետությունները պետք է գործադրեն ջանքեր աջակցություն տրամադրելու կորուստի կամ շահույթի բացակայության համար՝ համապատասխան աշխատանքի ընդունման կամ պահպանման անկարողության պատճառով¹¹⁴:

Իրականացվել է նաև միջազգային փորձի ուսումնասիրություն, որի արդյունքում պարզվել է, որ աշխատողի լիազորությունների կասեցման դեպքում աշխատողների վճարվում է նվազագույն կարիքները հոգալու համար նախատեսված որոշակի գումար:

Օրինակ՝ Ղազախստանի Հանրապետության քրեական դատավարության օրենսգրքի 158-րդ հոդվածի 7-րդ մասի համաձայն՝ լիազորությունների ժամանակավոր կասեցման դեպքում կասկածյալը, մեղադրյալը, ամբաստանյալը իրավունք ունեն ստանալ նվազագույն աշխատավարձից ոչ պակաս պետական նպաստ, եթե նրանք չեն կարող աշխատել այլ պաշտոնում կամ կատարել այլ աշխատանք իրենցից անկախ պատճառներով¹¹⁵:

Պետաիրավական նախարարական կոմիտեի 2020 թվականի օգոստոսի 25-ի նիստում քննարկման էր ներկայացվել «Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարության օրենսգրքում փոփոխություն կատարելու մասին», «Հայաստանի Հանրապետության

¹¹⁴ Տե՛ս Տնտեսական և սոցիալական կոմիտեի թիվ 19 մեկնաբանություն, հասանելի է հետևյալ հղումով՝ <https://www.refworld.org/docid/47b17b5b39c.html>:

¹¹⁵ Տե՛ս Ղազախստանի Հանրապետության քրեական դատավարության օրենսգրք, հոդված 158, հասանելի է հետևյալ հղումով՝ https://www.legislationline.org/download/id/8262/file/Kazakhstan_CPC_2014_am2017_en.pdf:

աշխատանքային օրենսգրքում լրացումներ կատարելու մասին» և վերոնշյալ փաստաթղթերի հետ կապված մի շարք օրենքների նախագծերի փաթեթը:

Փաստաթղթերին կից ներկայացված ամփոփաթերթից պարզվել է, որ Մարդու իրավունքների պաշտպանի առաջարկների մի մասն ընդունվել է:

Մասնավորապես, հանրային ծառայության տեսակները կարգավորող իրավական ակտերում կատարվել են համապատասխան փոփոխություններ, և ըստ այդմ՝ լիազորությունների կասեցման դեպքում քրեական հետապնդման ընթացքում հանրային ծառայողների լիազորությունների կասեցմանն առնչվող խնդրահարույց դրույթները միասնականացվել են: Օրինակ՝ աշխատավարձի վճարման հետ կապված հարաբերությունների հետ կապված կարգավորումներն ամրագրվել են ՀՀ աշխատանքային օրենսգրքի նախագծում:

Միևնույն ժամանակ, Մարդու իրավունքների պաշտպանի՝ կասկածյալի կամ մեղադրյալի կարգավիճակ ունեցող աշխատողի լիազորությունների կասեցման ինստիտուտի կիրառման դեպքում մասնավոր ոլորտում աշխատող անձանց կենսաապահովման նվազագույն կարիքների բավարարելուն ուղղված կարգավորումներ նախատեսելու վերաբերյալ առաջարկը չի ընդունվել այն հիմնավորմամբ, որ ըստ Արդարադատության նախարարության՝ իրատեսական և ողջամիտ չէ մասնավոր ոլորտում գործունեություն ծավալող անձանց վրա պարտականություն դնելը՝ իրենց աշխատողներին աշխատավարձ վճարելու այն պարագայում, երբ նրանք իրենց աշխատանքը չեն կատարում: Նման անհիմն կարգավորման նախատեսումը կաթվածահար կանի գործարար շրջանառությունը և ազատ շուկայական հարաբերությունները:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը մասնավոր ոլորտում աշխատողների կենսաապահովման նվազագույն կարիքների բավարարման համար անհրաժեշտ օրենսդրական երաշխիքների չամրագրման տեսանկյունից խնդրահարույց է համարում ինչպես նախագծերով առաջարկվող կարգավորումները, այնպես էլ Պաշտպանի առաջարկը չընդունելու հետ կապված հիմնավորումները:

Ըստ այդմ, Պաշտպանը սկզբունքորեն վերահաստատելով իր նկատառումը՝ Արդարադատության նախարարությանն ուղղված գրությամբ առաջարկել է ևս մեկ անգամ քննարկել կասկածյալի կամ մեղադրյալի կարգավիճակ ունեցող աշխատողի լիազորությունների կասեցման ինստիտուտի կիրառման դեպքում մասնավոր ոլորտում աշխատող անձանց կենսաապահովման նվազագույն կարիքների բավարարելուն ուղղված կարգավորումներ նախատեսելու հարցը:

Հարկ է նշել, որ ՀՀ կառավարության 2020 թվականի սեպտեմբերի 10-ի թիվ 1512-Ա որոշմամբ հավանություն է տրվել «Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարության օրենսգրքում փոփոխություն և լրացումներ կատարելու մասին», «Հայաստանի Հանրապետության աշխատանքային օրենսգրքում լրացումներ կատարելու

մասին» և հանրային ծառայության տեսակները կարգավորող Հայաստանի Հանրապետության օրենքների նախագծերի փաթեթին¹¹⁶:

Այնուհետև, նախագծերի փաթեթն ընդգրկվել է ՀՀ ազգային ժողովի 2020 թվականի դեկտեմբերի 8-ից գումարվող հերթական նիստերի օրակարգ¹¹⁷:

Հաշվի առնելով այն, որ նախագծերի փաթեթի մշակման փուլում Մարդու իրավունքների պաշտպանի՝ կասկածյալի կամ մեղադրյալի կարգավիճակ ունեցող աշխատողի լիազորությունների կասեցման ինստիտուտի կիրառման դեպքում մասնավոր ոլորտում աշխատող անձանց կենսաապահովման նվազագույն կարիքների բավարարելուն ուղղված կարգավորումներ նախատեսելու վերաբերյալ սկզբունքային նկատառումները չեն արտացոլվել նախագծերում՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանը գրություն է ուղարկել Ազգային ժողովի Պետական-իրավական հարցերի մշտական հանձնաժողովի նախագահին՝ առաջարկելով դրանք քննարկման առարկա դարձնել Ազգային ժողովում:

Դրանից զատ, նախագծերի փաթեթի ուսումնասիրությունից պարզ է դարձել, որ նախագծային լուծումներից դուրս են մնացել «Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքի նախագծով առաջարկվող կարգավորումները, որոնցով նախատեսվում էր ուժը կորցրած ճանաչել հետևյալ խնդրո առարկա դրույթները:

Բանն այն է, որ օրենքի 40-րդ հոդվածի 1-ին մասի 4-րդ կետի համաձայն՝ պայմանագրային զինծառայողը զինվորական պաշտոնից ազատվում է զինծառայողի նկատմամբ քրեական հետապնդում հարուցվելիս և կալանքը որպես խափանման միջոց ընտրվելիս կամ հարուցված քրեական հետապնդման շրջանակներում նրա պաշտոնավարության ժամանակավոր դադարեցման որոշում կայացնելիս:

Օրենքի 41-րդ հոդվածի 1-ին մասի 2-րդ կետը սահմանում է, որ պայմանագրային զինծառայողները թողնվում են պետական լիազոր մարմնի կադրերի (կադրային ստորաբաժանման) տրամադրության տակ սույն օրենքի 40-րդ հոդվածի 1-ին մասի 4-րդ կետով սահմանված դեպքում՝ մինչև ընտրված խափանման միջոցը փոխելու կամ պաշտոնավարության ժամանակավոր դադարեցման որոշումը վերացնելու օրվան հաջորդող 30-րդ օրը, բայց ոչ ավելի, քան պայմանագրի ժամկետը լրանալը, իսկ զինծառայողի հետախուզման մեջ գտնվելու դեպքում՝ վեց ամսից ոչ ավելի, բացառությամբ ռազմաուսումնական հաստատություններ ավարտած զինծառայողների, որոնց պայմանագրով նախատեսված ծառայության ժամկետը չի ավարտվել:

Ստացվում է, որ պայմանագրային զինծառայողի նկատմամբ, որպես դատավարական հարկադրանքի միջոց, պաշտոնավարությունը ժամանակավոր դադարեցնելու կիրառումը օրենսդրական կարգավորումների ուժով հանգեցնում է զինվորական պաշտոնից ազատման:

¹¹⁶ Տե՛ս http://parliament.am/draft_docs7/K-734_1512.pdf հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

¹¹⁷ Տե՛ս http://parliament.am/draft_docs7/K-634_K-734_grutyun.pdf հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

Այս մասին է վկայում նաև Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրված բողոքների ուսումնասիրությունը, որով պարզ է դարձել, որ պայմանագրային զինծառայող մեղադրյալի նկատմամբ դատախազը կայացրել է պաշտոնավարությունը ժամանակավոր դադարեցնելու մասին որոշում, ինչի հետևանքով զինծառայողն ազատվել է իր պաշտոնից՝ թողնվելով ՀՀ պաշտպանության նախարարության կադրերի տրամադրության տակ:

Հարկ է նկատել, որ նախագծերի փաթեթին կից ներկայացված ամփոփաթերթի ուսումնասիրմամբ պարզ է դառնում, որ Պաշտպանության նախարարության կողմից վկայակոչվում է զինվորական ծառայության առանձնահատկություններով պայմանավորված նկատառումներ, որոնք անընդունելի են և՛ սահմանադրական դատարանի արտահայտած իրավական դիրքորոշումների, և՛ Նախագծերի փաթեթով առաջարկվող կարգավորումների ընդունման անհրաժեշտության և տրամաբանության տեսանկյունից:

Արդյունքում, կարող ենք փաստել, որ պայմանագրային զինծառայողին պաշտոնից ազատելու պրակտիկան, ըստ էության, ենթադրում է վերջինիս համար առավել խիստ կարգավորումներ՝ առաջացնելով անբարենպաստ հետևանքներ աշխատանքային և այլ իրավունքների իրացման տեսանկյունից:

Խնդրո առարկա հարցի լուծման կապակցությամբ տեղի է ունեցել աշխատանքային քննարկում Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի, Արդարադատության և Պաշտպանության նախարարությունների ներկայացուցիչների միջև: Հանդիպման ընթացքում վերահաստատվել են մեր նկատառումները՝ պայմանագրային զինծառայողի կենսաապահովման նվազագույն կարիքների ապահովումը երաշխավորելու շեշտադրումով:

Այսպես, հանդիպման արդյունքներով ձեռք է բերվել պայմանավորվածություն, որ նախագծի հեղինակի կողմից կկատարվեն հետևյալ փոփոխությունները:

Մասնավորապես, «Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքի 40-րդ հոդվածի 1-ին մասի 4-րդ կետով կսահմանվի, որ պայմանագրային զինծառայողը զինվորական պաշտոնից ազատվում է զինծառայողի նկատմամբ կալանքը որպես խափանման միջոց ընտրվելիս կամ հարուցված քրեական հետապնդման շրջանակներում Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարության օրենսգրքի 152-րդ հոդվածով սահմանված կարգով հարկադրանքի միջոց կիրառելու մասին որոշում կայացնելիս:

Բացի այդ, օրենքի 61-րդ հոդվածի 13-րդ մասը կլրացվի հետևյալ բովանդակությամբ նոր նախադասությամբ. «Սույն օրենքով սահմանված կարգով քրեական հետապնդման շրջանակներում լիազորությունների կասեցման հիմքով զինվորական պաշտոնից ազատված և կադրերի տրամադրության տակ թողնված զինծառայողի համար պահպանվում է պաշտոնային դրույքաչափի 50 տոկոսը, բայց ոչ պակաս, քան օրենքով սահմանված նվազագույն ամսական

աշխատավարձի անվանական չափը՝ օրենքով սահմանված կադրերի (կադրային ստորաբաժանման) տրամադրության տակ թողնելու ժամանակահատվածում:»¹¹⁸:

Հարկ է նկատել, որ 2021 թվականի մարտի 25-ին ՀՀ Ազգային ժողովն ընդունել է «Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարության օրենսգրքում փոփոխություններ կատարելու մասին», «Հայաստանի Հանրապետության աշխատանքային օրենսգրքում լրացումներ կատարելու մասին» և հանրային ծառայության տարբեր տեսակները կարգավորող իրավական ակտերի նախագծերը:

Քրեական վարույթի շրջանակներում պաշտոնավարության կասեցման դեպքում հանրային ծառայողի աշխատավարձի պահպանման (վճարման) հետ կապված հարցերը Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի շարունակական դիտարկման առարկա կլինեն՝ և՛ օրենսդրական հետագա կարգավորումների կատարելագործման և՛ գործնականում դրանց իրագործման մշտադիտարկման տեսանկյունից:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝

1. *օրենսդրության մեջ ապահովել լիազորությունների կասեցմամբ պայմանավորված միանման կարգավորումներ,*

2. *լիազորությունների կասեցման ինստիտուտի շրջանակում՝ որպես լիարժեք լուծում դիտարկել մարդու կենսագործունեության համար անհրաժեշտ նվազագույն երաշխիքների ապահովման հրամայականը՝ անկախ հանրային ծառայության մեջ գտնվելուց:*

9. Գործատուի սնանկության պարագայում աշխատողների աշխատանքային հարաբերություններից բխող պահանջների բավարարման օրենսդրական խնդիրները

2019 և 2020 թվականների ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրվել են բազմաթիվ դիմումներ գործատուի սնանկության պարագայում աշխատողների աշխատանքային հարաբերություններից բխող պահանջների բավարարման հետ կապված օրենսդրական խնդիրների վերաբերյալ: Դիմումներով բարձրացվում է այն հարցը, որ պարտապանի սնանկության պարագայում աշխատավարձի գծով պահանջատեր պարտատիրոջ պահանջները կառավարչի կողմից վարվող պարտատերերի պահանջների գրանցամատյանում չեն կարող ընդգրկվել որպես ստորադաս չապահովված պահանջներ, և որ աշխատավարձի գծով պահանջները պետք է բավարարվեն արտոնյալ կարգով:

Այսպես, ըստ «Սնանկության մասին» օրենքի 85-րդ հոդվածի 1-ին մասի՝ նույն օրենքի 46-րդ հոդվածի առաջին մասով *սահմանված ժամկետում դատարան չներկայացված չապահովված պահանջները համարվում են ստորադաս չապահովված պահանջներ*: Նույն օրենքի 82-րդ հոդվածի՝ պարտատերերի չապահովված պահանջների բավարարման հերթականությունն ամրագրող 1-ին մասի համաձայն՝ ստորադաս չապահովված

¹¹⁸ Տե՛ս http://parliament.am/draft_history.php?id=12320 հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

պարտատերերի պահանջները՝ համաձայն նույն օրենքի 83-րդ հոդվածի բավարարվում են «ը» կետով:

Օրենքի 83-րդ հոդվածի «գ)» կետով սահմանվում է, որ ստորադաս չապահովված պահանջների խմբին դասվում են նաև *աշխատավարձի գծով այլ պահանջները*:

Օրենսդրական մեջբերված դրույթների համադիր վերլուծության արդյունքում ստացվում է, որ **աշխատանքային իրավունքներից բխող պահանջներն առաջնահերթ բավարարման ենթակա պահանջներ չեն**: Խնդիրն այն է, որ օրենքի ուժով ստորադաս են դիտարկվում *աշխատավարձի գծով այլ պահանջները*, աշխատանքային պայմանագրերից բխող պահանջները բավարարվում են *ոչ ավելի, քան պարտապանին սնանկ ճանաչելու պահին նախորդող 6 ամիսը*, իսկ սահմանված ժամկետում պահանջը չներկայացնելու դեպքում՝ դրանք ևս դիտարկվում են իբրև ստորադաս չապահովված պահանջներ: Ներկայացվածի հետ մեկտեղ, **աշխատանքային հարաբերություններից բխող պահանջների բավարարման այլընտրանքային մեխանիզմները բացակայում են**:

Այսինքն, չնայած «Սնանկության մասին» ՀՀ օրենքի 82-րդ հոդվածի 1-ին մասի «գ)» կետով սահմանվում է, որ աշխատանքային պայմանագրերից բխող պահանջները պարտատերերի չապահովված պահանջների բավարարման երրորդ հերթում են՝ օրենսդրական քննարկվող կարգավորումների վերլուծությունից բխում է, որ պահանջատեր պարտատերերի կողմից սահմանված ժամկետում դատարան չներկայացված աշխատանքային պայմանագրերից բխող պահանջները և աշխատավարձի գծով այլ պահանջները, անկախ իրենց բնույթից, ընդգրկվում են կառավարչի կողմից վարվող պարտատերերի պահանջների գրանցամատյանում որպես ստորադաս չապահովված պահանջներ և բավարարվում նույն հոդվածում ամրագրված հերթականության ութերորդ հերթով:

Այնինչ, Հայաստանի Հանրապետության ստանձնած միջազգային պարտավորություններին նման օրենսդրական կարգավորումները հակասում են: ՀՀ կողմից վավերացված «Գործատուի անվճարունակության դեպքում աշխատողների պահանջների պաշտպանության մասին» կոնվենցիայի¹¹⁹ 5-րդ հոդվածով ամրագրվում է աշխատանքային հարաբերություններից բխող պահանջների արտոնյալ կարգավիճակը այսինքն՝ այն ձևով, որ անվճարունակ գործատուի ակտիվներից դրանք բավարարվեն մինչև ոչ արտոնյալ պարտատերերի պահանջների բավարարումը:

Կոնվենցիայի 8-րդ հոդվածը սահմանում է, որ ազգային օրենսդրությամբ աշխատողների պահանջներին գերակայություն է տրվում շատ այլ արտոնյալ պահանջների համեմատ. մասնավորապես՝ պետության և սոցիալական ապահովության համակարգերի պահանջների: Միևնույն ժամանակ, նույն հոդվածի համաձայն՝ եթե աշխատողների պահանջները, Կոնվենցիայի 3-րդ բաժնին համապատասխան, պաշտպանված են երաշխիքային

¹¹⁹ Տե՛ս ՄԱԿ-ի «Գործատուի անվճարունակության դեպքում աշխատողների պահանջների պաշտպանության մասին» կոնվենցիա (սույն պարագրաֆում այսուհետ՝ Կոնվենցիա), ընդունվել է 03.06.1992թ.:

հաստատությունների միջոցով, ապա այդպիսի պաշտպանված պահանջները կարող են ստորադասվել պետության և սոցիալական ապահովության համակարգերի պահանջների համեմատ:

Կոնվենցիայի դրույթներից բխում է, որ աշխատանքային հարաբերություններից բխող պարտավորությունները բավարարվում են մինչ այլ պահանջների բավարարումը, առաջնահերթությամբ: Ավելին, Կոնվենցիայով ամրագրվում է, որ **աշխատանքային հարաբերություններից բխող պարտավորությունների նկատմամբ պետության նկատմամբ պարտավորությունները չեն կարող գերակայել:** Իսկ նշվածից բացառություն, այն է՝ պետության հանդեպ պարտավորությունների սոցիալական ապահովության համակարգերի պահանջների առաջին հերթով բավարարում, Կոնվենցիայով թույլատրվում է միայն այն դեպքում, երբ ստեղծված են երաշխիքային հաստատություններ աշխատանքային հարաբերություններից բխող պարտավորությունների բավարարման համար:

Հիմք ընդունելով այն հանգամանքը, որ Կոնվենցիայի 3-րդ հոդվածի 1-ին կետին համապատասխան՝ Հայաստանի Հանրապետությունը պարտավորություններ է ստանձնել Կոնվենցիայի երկրորդ (աշխատողների պահանջների պաշտպանությունը արտոնությունների միջոցով) և երրորդ (աշխատողների պահանջների պաշտպանությունը երաշխիքային հաստատությունների միջոցով) բաժիններով՝ կարող ենք արձանագրել, որ Կոնվենցիայով նախանշված է ստանձնած պարտավորությունների կատարման երկու ուղղություն՝ սահմանել աշխատանքային հարաբերություններից բխող պահանջների գերակայությունը շատ այլ արտոնյալ պահանջների նկատմամբ կամ աշխատանքային հարաբերություններից բխող պահանջների բավարարումն ապահովել երաշխիքային հաստատությունների միջոցով:

Ստացվում է, որ Կոնվենցիայով նախատեսված պարտավորությունների կատարումը գործող օրենսդրությամբ նշված երկու ուղղություններով էլ ապահովված չէ: Մասնավորապես, ներպետական կարգավորումները ցույց են տալիս, որ սահմանված ժամկետում չներկայացված աշխատանքային հարաբերություններից բխող պահանջները և աշխատավարձի գծով այլ պահանջները բավարարվում են մի շարք պահանջների բավարարումից հետո և չնայած այդպիսի պահանջների առաջնահերթ բավարարման կոնվենցիոն պահանջին՝ ազգային օրենսդրությամբ վերոնշյալ պահանջների՝ այլ պահանջների նկատմամբ ստորադասման հնարավորություն է ստեղծվում: Նման պարագայում, օրենսդրությամբ այդ պահանջների ստորադասման պայմաններում, Կոնվենցիայի 8-րդ հոդվածի 2-րդ մասով սահմանված կարգով քննարկվող պահանջների բավարարումը պետք է իրականացվի երաշխիքային հաստատությունների միջոցով:

Մինչդեռ, աշխատանքային հարաբերություններից բխող պահանջների բավարարման ապահովման երաշխիքային հաստատություններ Հայաստանում չկան: Բացի այդ, «Գործատուի անվճարունակության դեպքում աշխատողների պահանջների պաշտպանության մասին»

հանձնարարականով¹²⁰ սահմանված կարգով չկան նաև այնպիսի ֆոնդեր, որոնց միջոցով կբավարարվեն աշխատողների արտոնյալ պահանջները արագացված կարգով:

Վերոգրյալ խնդրի համակարգային դիտարկումը բերում է այն համոզմանը, որ կոնվենցիայով ստանձնած պարտավորությունների պայմաններում ներպետական օրենսդրությամբ չկան համապատասխան կարգավորումներ՝ գործատուի սնանկության պարագայում աշխատանքային հարաբերություններից բխող որոշակի պահանջների՝ այլ պահանջների նկատմամբ առաջնահերթությունն ապահովելուն, այդ պահանջների բավարարման համար երաշխիքային հաստատությունների ներդրմանն ուղղված: Արդյունքում, ներդրված չեն նաև գործուն մեխանիզմներ, որոնք ուղղված կլինեն Կոնվենցիայով ամրագրված դրույթների իրագործմանը, ինչի հետևանքով անձինք իրենց իրավունքներն իրացնելու հնարավորությունից փաստացի զրկվում են:

Այդպիսով օրենսդրությամբ սահմանափակվում են աշխատողների պահանջների՝ որպես ապահովված պահանջների բավարարման կոնվենցիայով ամրագրված հնարավորություններն ու պետության հանդիպակաց պարտավորությունները:

Խնդրի ուսումնասիրությունների շրջանակներում պարզվել է, որ Կոնվենցիան մասամբ կամ ամբողջովին վավերացրել են նաև մի շարք այլ երկրներ. մի մասը կոնվենցիայով պարտավորվել է սահմանել աշխատանքային հարաբերություններից բխող պահանջների բավարարման արտոնյալ կարգ, մի մասը՝ ստեղծել երաշխիքային հաստատություններ, մի մասն էլ՝ երկուսը միասին:

Այսպես, օրինակ, Ռուսաստանի Դաշնությունը¹²¹, Ուկրաինայի Հանրապետությունը ընդունել են միայն Կոնվենցիայի 2-րդ բաժնի պարտավորությունները, որով պարտավորվել են և համապատասխանաբար սահմանել աշխատանքային հարաբերություններից բխող պահանջների բավարարման արտոնյալ կարգ: Ավելին, թեև Ուկրաինան պարտավորություններ չի ստանձնել Կոնվենցիայի 3-րդ բաժնով, այն քայլեր է ձեռնարկել երաշխիքային հաստատությունների ստեղծման ուղղությամբ¹²²:

¹²⁰ Տե՛ս «Գործատուի անվճարունակության դեպքում աշխատողների պահանջների պաշտպանության մասին» հանձնարարական, ընդունվել է 1992 թվականին, հասանելի է https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312518:NO հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

¹²¹ Տե՛ս Ռուսաստանի Դաշնության «Սնանկության մասին» օրենք, ընդունվել է 26.10.2002թ., հասանելի է <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?from=342182-0&rnd=1C0EAA92BCA66119D0DF81AA11A7099E&req=doc&base=LAW&n=372105&REFDOC=342182&REFBASE=LAW#2oy21184a2o> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

¹²² Տե՛ս Աշխատանքի միջազգային կազմակերպության կոնվենցիաների և առաջարկությունների կիրառման վերաբերյալ փորձագետների հանձնաժողովի 2012 թվականին Ուկրաինային ուղղված ուղիղ հարցում հասանելի է https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:13100:0::NO:13100:P13100_COMMENT_ID:3081258 հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

Կատարված ուսումնասիրությունների համաձայն՝ նույնիսկ «Գործատուի անվճարունակության դեպքում աշխատողների պահանջների պաշտպանության մասին» կոնվենցիան չվավերացրած պետությունները, նախատեսում են գործատուի անվճարունակության դեպքում աշխատողների պահանջների պաշտպանությունը երաշխիքային հաստատությունների միջոցով: Օրինակ, Միացյալ Թագավորության «Աշխատանքային իրավունքների մասին» ակտի 182-րդ հոդվածի համաձայն՝ գործատուի անվճարունակության դեպքում աշխատողի պահանջները բավարարվում են Ազգային երաշխիքային հիմնադրամի հաշիվներից¹²³:

Ներկայացվածի կապակցությամբ անհրաժեշտ է նաև նշել, որ Եվրոպական խորհրդարանի և Եվրոպական խորհրդի 2008 թվականի հոկտեմբերի 22-ի գործատուի անվճարունակության դեպքում աշխատողի պաշտպանության մասին 2008/94/ԵՀ հրահանգով¹²⁴ ևս ընդգծվել է երաշխիքային հաստատությունների ստեղծման անհրաժեշտությունը: Նույն հրահանգի 3-րդ հոդվածի համաձայն՝ **մասնակից պետությունները պետք է անհրաժեշտ քայլեր ձեռնարկեն երաշխիքային հաստատությունների կողմից**, նույն հրահանգի 4-րդ հոդվածին համապատասխան, **աշխատողների աշխատանքային պայմանագրից կամ աշխատանքային հարաբերություններից բխող չբավարարված պահանջների՝ ներառյալ ազգային օրենսդրությամբ նախատեսված լինելու դեպքում աշխատանքային հարաբերությունների դադարեցման դեպքում արձակման վճարի, բավարարման երաշխավորումն ապահովելու ուղղությամբ:**

Սնանկության ոլորտի օրենսդրության և իրավակիրառ պրակտիկայի շարունակական կատարելագործման անհրաժեշտությունից ելնելով՝ գործատուի սնանկության պարագայում աշխատողների աշխատանքային հարաբերություններից բխող պահանջների բավարարման օրենսդրական խնդիրներն ու դրանց վերաբերյալ Պաշտպանի դիտարկումները արտացոլվել են նաև ««Սնանկության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի նախագծի¹²⁵ վերաբերյալ Մարդու իրավունքների պաշտպանի կարծիքում, ՀՀ արդարադատության

¹²³ Տե՛ս Միացյալ Թագավորության «Աշխատանքային իրավունքների մասին» ակտ, ընդունվել է 1996 թվականին, հասանելի է <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1996/18/section/182?fbclid=IwAR3zdL9H-wsPD7P762blwBUSStLh7Y3y7jPHIB1sZOK9YI5iMSiKQAXoSQA> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

¹²⁴ Տե՛ս Եվրոպական խորհրդարանի և Եվրոպական խորհրդի 2008 թվականի հոկտեմբերի 22-ի գործատուի անվճարունակության դեպքում աշխատողի պաշտպանության մասին 2008/94/ԵՀ հրահանգ, հասանելի է <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32008L0094> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

¹²⁵ Տե՛ս ««Սնանկության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի նախագիծ, հասանելի է <https://www.e-draft.am/projects/2014/about> հղումով, 31.03.2020թ.:

նախարարությանը հասցեագրված՝ սնանկության ոլորտի մի շարք հարցերի վերաբերյալ Մարդու իրավունքների պաշտպանի դիրքորոշման մեջ, որոնցում ևս ներկայացվել են աշխատանքային հարաբերություններից բխող պարտավորությունների բավարարման առաջնահերթության ամրագրման անհրաժեշտությունն ու պետության նկատմամբ պարտավորությունների գերակայության անթույլատրելիությունը:

Հիմք ընդունելով վերոգրյալը և ի կատարումն ՀՀ սրանձնած միջազգային պարտավորությունների՝ անհրաժեշտ է՝

1. օրենսդրորեն ամրագրել գործափութի սնանկության պարագայում աշխատողների աշխատանքային հարաբերություններից բխող պահանջների բավարարման առաջնահերթ կարգը, որով կբացառվի աշխատանքային հարաբերություններից բխող որևէ պահանջի ստորադասումը,

2. ներդնել աշխատանքային հարաբերություններից բխող պահանջների բավարարման համար երաշխիքային հաստատություններ:

ԳԼՈՒԽ 4. ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

ՀՀ Սահմանադրության 38-րդ հոդվածով սահմանվել է կրթության իրավունքը՝ որպես անձի հիմնական իրավունք, իսկ 15-րդ հոդվածով ամրագրվել է, որ պետությունը խթանում է կրթության և գիտության զարգացումը: Կրթության իրավունքն ամրագրված է նաև ՀՀ վավերացրած մի շարք միջազգային պայմանագրերով՝ ՄԱԿ-ի կրթության, գիտության և մշակույթի կազմակերպության «Կրթության բնագավառում խտրականության դեմ» կոնվենցիայով, «Ռասայական խտրականության բոլոր ձևերի վերացման մասին» ՄԱԿ-ի միջազգային կոնվենցիայով, «Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների մասին» ՄԱԿ-ի դաշնագրով և այլն: ՄԱԿ-ի Կայուն զարգացման նպատակներից է, ի թիվս այլնի, ապահովել ներառական ու համապատասխան որակյալ կրթություն բոլորի համար և խթանել ողջ կյանքի ընթացքում ուսման հնարավորությունները (4-րդ նպատակ):

Կրթության իրավունքն անձի հիմնական իրավունքներից է, որի ապահովումն ունի կարևոր նշանակություն նաև անձի այլ իրավունքների և ազատությունների իրականացման համար:

Ոլորտի ուսումնասիրությունները վկայում են, որ կրթության տարբեր մակարդակներում դեռևս առկա են կրթության իրավունքի ապահովման հետ կապված օրենսդրական և գործնական խնդիրներ: Անհատական բողոքների քննարկման և մշտադիտարկման աշխատանքների իրականացման արդյունքում արձանագրվել են կրթության իրավունքի սահմանափակման համակարգային խնդիրներ, որոնք խոչընդոտում են կրթության իրավունքի լիարժեք իրացումը:

1. Հանրակրթության պետական չափորոշիչի, ինչպես նաև հանրակրթության պետական առարկայական չափորոշիչների և ծրագրերի նախագծերի մշակման և ընդունման հետ կապված խնդիրներ

2020 թվականի ընթացքում Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմը մշտադիտարկման սկզբունքով ուսումնասիրել է հանրակրթության պետական չափորոշիչին¹²⁶, ինչպես նաև հանրակրթության պետական առարկայական չափորոշիչների և ծրագրերի նախագծերին առնչվող հանրակրթական ուսումնական հաստատությունների ուսուցիչների, կրթության ոլորտի փորձագետների, ինչպես նաև շահագրգիռ կողմերի հրապարակային մտահոգությունները:

Մարդու իրավունքների պաշտպանին են հասցեագրվել նաև բողոքներ ու դիմումներ: Նշվածի հիման վրա կատարվել են ուսումնասիրություններ՝ հիմք ընդունելով նաև «Մարդու

¹²⁶ «ՀՀ կառավարության 2010 թվականի ապրիլի 8-ի թիվ 439-Ն որոշման մեջ փոփոխություններ կատարելու մասին» ՀՀ կառավարության թիվ 136-Ն որոշումը հաստատվել է 2021 թվականի փետրվարի 4-ի ՀՀ կառավարության նիստում:

իրավունքների պաշտպանի մասին» սահմանադրական օրենքի 2-րդ հոդվածի 3-րդ մասը, համաձայն որի՝ Պաշտպանն իրականացնում է «Երեխայի իրավունքների մասին» ՄԱԿ-ի՝ 1989 թվականի նոյեմբերի 20-ին ընդունված կոնվենցիայի դրույթների կիրառության մշտադիտարկում, ինչպես նաև երեխաների իրավունքների խախտումների կանխարգելում և պաշտպանություն:

Պաշտպանի աշխատակազմում տեղի են ունեցել նաև մասնագիտական քննարկումներ, որոնց արդյունքում մի շարք գրություններ են հասցեագրվել ՀՀ կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարություն:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը հաշվի է առնում, որ հանրակրթության պետական, ինչպես նաև առարկայական չափորոշիչների հարցում պետությունն ունի հայեցողության շրջանակ:

Ուստի, հաշվի առնելով տարեկան հաղորդման ձևաչափը՝ Պաշտպանը ձեռնպահ է մնում սույն հաղորդման շրջանակներում գնահատելուց, թե ինչ բովանդակություն պետք է ունենան առարկայական ծրագրերը և ինչ առավելագույն ծավալով պետք է դասավանդվեն դրանք, ինչպես նաև ինչպիսի գնահատման համակարգ պետք է գործի հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը քննարկման առարկա է դարձրել այն, թե արդյոք հանրակրթության պետական չափորոշիչների մշակման գործընթացում պետությունը հաշվի է առել բոլոր այն գործոնները, որոնք կարող են բացասական ազդեցություն ունենալ սովորողների կրթության իրավունքի իրացման վրա՝ հաշվի առնելով ՀՀ Սահմանադրության 38-րդ հոդվածի պահանջները:

- Այսպես, ՀՀ կառավարության 2021 թվականի փետրվարի 4-ի թիվ 136-Ն որոշման հավելված 2-ի 8-րդ գլխի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ ներկայացված բնագավառները որոշ դասարաններում ներկայացվում են մեկ ինտեգրված առարկայի ձևաչափով, իսկ որոշ դասարաններում՝ առանձին առարկաներով:

Օրինակ՝ հիմնական հանրակրթական ընդհանուր պետական ծրագրի ԲՏՃՄ բնագավառում բնագիտությունը 5-6-րդ դասարաններում ներկայացվում է մեկ ինտեգրված առարկայով, 7-9-րդ դասարաններում՝ առանձին բնագիտական առարկաներով, 10-12-րդ դասարաններում՝ մեկ ինտեգրված առարկայով և առանձին բնագիտական առարկաներով, *կամ* «Հայոց լեզու և գրականություն» բնագավառը հանրակրթական ընդհանուր պետական ծրագրի 1-6-րդ դասարաններում ներկայացվում է հայոց լեզուն և գրականությունը ներկայացնող մեկ ինտեգրված առարկայով, 7-12-րդ դասարաններում հայոց լեզուն և գրականությունը ուսումնասիրող առանձին առարկաներով:

Մինչդեռ, ՀՀ կառավարության որոշմամբ չի սահմանվում, թե որոնք են վերոնշյալ ուսումնական բնագավառներն ուսումնասիրող առանձին առարկաները: Բանն այն է, որ հանրակրթական պետական չափորոշիչով նման ընդհանրական ձևակերպումները թույլ չեն

տալիս պատկերացում կազմել, թե տվյալ ուսումնական բնագավառն ինչ առարկայի շրջանակում է դասավանդվելու: Վերոնշյալը թույլ կտա նաև գնահատել ուսումնական բնագավառների լիարժեք ուսուցման և կազմակերպման վիճակը:

- Կառավարության որոշման հավելված 2-ի 9-րդ գլխի 39-րդ կետի համաձայն՝ քանակական (միավորային) գնահատման համար կիրառվում է 10 միավորային սանդղակ: 10 միավորային սանդղակում որևէ թիվ չի հանդիսանում անբավարար գնահատական, և յուրաքանչյուր նիշ նկարագրում է աշակերտի հաջողության որևէ մակարդակ: Քանակական գնահատումը ցույց է տալիս աշակերտի ուսումնական հաջողությունները, սկսվում 1 միավորից և չունի անբավարար սանդղակ:

Կատարված փոփոխությունների արդյունքում ստացվում է, որ 10 միավորային սանդղակում յուրաքանչյուր նիշ նկարագրելու է աշակերտի հաջողության որևէ մակարդակ, որի **արդյունքում 2 կամ 3 նիշը դիտվելու է ոչ թե անբավարար գնահատական, այլ աշակերտի ուսումնական հաջողությունները փաստող ցուցանիշ:**

Մինչդեռ, ցածր թվանշանը միևնույն է փաստելու է տվյալ ուսումնական տարվա հանրակրթական հիմնական ծրագիրը չյուրացնելու մասին: Այս ամենը մտահոգության տեղիք է տալիս այն նկատառումով, որ համապատասխան ծրագիրը չյուրացրած սովորողը տեղափոխվելու է հաջորդ դասարան, որն էլ իր հերթին ենթադրում է ավելի բարդ ծրագիր, քան նախորդը:

Արդյունքում, պետք է արձանագրել, որ համապատասխան ծրագիրը չյուրացրած սովորողի գիտելիքի ամրապնդմանն ուղղված լուծումներ գործող որոշմամբ սահմանված չեն, ինչը խնդրահարույց է որակյալ կրթություն ստանալու երաշխավորման տեսանկյունից:

- «Հայոց եկեղեցու պատմություն» առարկայի հետ կապված՝ Պաշտպանի աշխատակազմն արձանագրել է Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու ներկայացուցիչների մտահոգությունները, ինչպես նաև մի շարք ուսուցիչների հրապարակային բողոքներ այն մասին, որ Հայոց եկեղեցու պատմությանն առնչվող թեմաները «Հայրենագիտություն» բնագավառում ներառվելու պարագայում առարկան լիարժեք չի դասավանդվելու: Նույն մտահոգություններն են նաև արտահայտել հանրության տարբեր շրջանակներ:

Ըստ դիտարկումների՝ «Հայոց եկեղեցու պատմություն» առարկան չունի սուկ քրիստոնեություն քարոզելու առաքելություն, այլ այն սերմանում է բարություն, ընկերասիրություն, համբերություն, ծնողասիրություն, սովորեցնում է սեփական ժողովրդի ծեսերն ու ավանդույթները, ծանոթացնում տոներին, պատմում աշխարհում այլ կրոնների և կրոնական ավանդույթների մասին¹²⁷:

¹²⁷Հասանելի է <https://www.panorama.am/am/news/2020/07/04/%D5%B0%D5%A1%D5%B5-%D5%A5%D5%AF%D5%A5%D5%B2%D5%A5%D6%81%D5%B8%D6%82->

Միաժամանակ, Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմն արձանագրել է մտահոգություններ առ այն, որ պետական չափորոշիչների, առարկայական չափորոշիչների և ծրագրերի մշակման և քննարկման փուլում ԿԳՄՍ նախարարությունը չի ապահովել բավարար մասնակցության և ներգրավվածություն քննարկումներին, ինչպես նաև իրենց հաշվի չառնվելու մասնագիտական առաջարկները: Օրինակ՝ բարձրացված հարցի կապակցությամբ ներկայացվել է մտահոգություն, որ փաստաթղթի դիտարկման համար յուրաքանչյուր մասնակցին 2-3 րոպե է հատկացվել¹²⁸:

Մարդու իրավունքների պաշտպանին առանձին նկատառումներ է ներկայացրել Հայաստանյաց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցին:

Պաշտպանը հատուկ է արձանագրում, որ վերոնշյալ գործընթացներում Հայաստանյաց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու մասնակցության ապահովմանը պետք է ցուցաբերվի հատուկ ուշադրություն: Դա ոչ միայն եկեղեցու նկատմամբ բարձր հարգանքի, այլ նաև ժողովրդավարական պետության կարևորագույն գործընթացի պահանջ է:

Հայաստանյաց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու բացառիկ առաքելություն ունի հայ ժողովրդի հոգևոր կյանքում, նրա ազգային մշակույթի զարգացման և ազգային ինքնության պահպանման գործում և այս փաստը ճանաչված է Սահմանադրության մակարդակով:

Հայ Առաքելական Սուրբ Եկեղեցին Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի նվիրապետությամբ պատմականորեն անփոխարինելի դեր է խաղացել ոչ միայն մեր երկրում բնակվող բոլոր մարդկանց, Հայաստանի քաղաքացիների կրթության, բարոյական ու հոգևոր դաստիարակության, այլ նաև մարդու իրավունքների ու օրինական շահերի պաշտպանության հարցերում: Այն անփոխարինելի դեր ունի Հայաստանի սահմաններից դուրս հայ ժողովրդի համախմբման ու սփյուռքում մեր հայրենակիցների իրավունքների պաշտպանության հարցերում: Վերջապես, պետք է հաշվի առնել, որ Հայ Առաքելական Եկեղեցին մեծ դեր է կատարել ինչպես 2020 թվականի, այնպես էլ դրանից առաջ տեղի ունեցած պատերազմական գործողությունների ընթացքում ադրբեջանական վայրագությունները, հոգևոր արժեքների ոչնչացումը աշխարհին ներկայացնելու ու դրանք կանխելու, պաշտպանելու հարցում:

«Խղճի ազատության և կրոնական կազմակերպությունների մասին» ՀՀ օրենքի 17-րդ հոդվածով սահմանվում են ազգային եկեղեցու մենաշնորհի հանդիսացող առաքելությունները, որոնց իրագործմանը պետությունը չի խոչընդոտում: Մասնավորապես, *պետությունը չի խոչընդոտում հայ ժողովրդի հոգևոր կրթությանը նպաստելուն, օրենքով սահմանված կարգով նաև պետական կրթական հաստատություններում:*

[%D5%BA%D5%A1%D5%BF%D5%B4%D5%B8%D6%82%D5%A9%D5%B5%D5%B8%D6%82%D5%B6-%D5%A1%D5%BC%D5%A1%D6%80%D5%AF%D5%A1/2322109](#) հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

¹²⁸Հասանելի

է

<https://hraparak.am/post/7ed8f376663a514a74a45688b2e142f7?fbclid=IwAR0Tr16Ry3iQYkPB58CChBEQ-4UawRkXlG3Wz7uwS-Oe1r70znQVWecCvUg> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

Հայաստանի Հանրապետության և Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու հարաբերությունների վերաբերյալ ՀՀ օրենքի «Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու դերակատարությունը կրթական ոլորտում» վերտառությամբ 8-րդ հոդվածի 1-ին մասի 2-րդ կետի համաձայն՝ *Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցին իրավունք ունի մասնակցելու պետական կրթական հաստատություններում «Հայ Եկեղեցու պատմություն» առարկայի ուսումնական ծրագրի և դասագրքի մշակմանը, այն դասավանդող ուսուցիչների որակավորման պահանջների սահմանմանը և դպրոցներին ներկայացնելու այդ ուսուցիչների թեկնածությունները:*

Հատկանշական է, որ «Կրթության մասին» ՀՀ օրենքի 4-րդ հոդվածի 3-րդ մասը սահմանում է, որ *Հայաստանի Հանրապետության կրթական համակարգը նպատակաուղղված է հայ ժողովրդի հոգևոր և մտավոր ներուժի ամրապնդմանը, ազգային և համամարդկային արժեքների պահպանմանն ու զարգացմանը: Այդ գործին իր նպաստն է բերում նաև Հայ Եկեղեցին:*

Վերոնշյալից զատ, ուշադրության է արժանի այն իրողությունը, որ 2002 թվականի օգոստոսի 22-ին ՀՀ կառավարության և Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու միջև կնքվել է նաև համաձայնագիր՝ կարևորելով Հայոց պետականության զարգացման և ամրապնդման գործում Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու դերն ու նշանակությունը, նաև նկատի ունենալով հայ ժողովրդի հոգևոր, կրթամշակութային կյանքում և ազգապահպանման գործում նրա ունեցած բացառիկ նշանակությունը և ***նպատակ ունենալով հանրակրթական հիմնական և ավագ դպրոցների դասարաններում իրականացնել Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու պատմության դասավանդումը:*** Սույն համաձայնագրի շրջանակում կողմերն անհրաժեշտ են համարում իրականացնել հետևյալ աշխատանքները՝ մշակել առարկայական չափորոշիչներ, ծրագրեր, հրատարակել դասագրքեր և ուսուցչի ձեռնարկներ, կազմակերպել առարկան դասավանդող ուսուցիչների վերապատրաստման դասընթացներ և **2002 թվականի սեպտեմբերից մինչև 2004 թվականի սեպտեմբերի 1-ը, աստիճանաբար, Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու պատմության առարկան մտցնել հանրակրթական հիմնական և ավագ դպրոցների դասարանների ուսումնական պլան**¹²⁹:

Այսպիսով, «Հայ Եկեղեցու պատմություն» առարկայի՝ որպես դպրոցական ծրագրի ինքնուրույն բաղկացուցիչ լինելու հարցն ամրագրված է օրենքով, իսկ ՀՀ ներպետական օրենսդրությամբ, ինչպես նաև ՀՀ կառավարության և Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու միջև կնքված համաձայնագրով ընդգծվում է երկրի կրթական բնագավառում պետական քաղաքականության իրականացման հարցում Հայ Եկեղեցու մասնակցության կարևորությունը:

¹²⁹ Տե՛ս https://www.e-gov.am/u_files/file/kron/1d%20Hamadzaynagir.pdf հղումով:

Վերոնշյալի հաշվառմամբ՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանը հարկ է համարում արձանագրել, որ «Հայոց եկեղեցու պատմության» առարկայի ծրագրերի, չափորոշիչների, ծրագրերի, դասագրքերի բովանդակության և դասավանդման որակի հետ կապված խնդիրների վերհանման և դրանց լուծմանն ուղղված փոփոխություններ նախաձեռնելու գործընթացում Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցին պետք է ունենա իր կարևոր մասնակցությունը:

Մասնավորապես, «Հայոց եկեղեցու պատմություն» առարկայի հետ կապված փոփոխությունների ընդունման գործընթացները պետք է ապահովվին հանրային քննարկումների թիրախային և իմաստալից, բովանդակային բնույթը (meaningful participation):

Խիստ մտահոգիչ է արձանագրել, որ Հայ Առաքելական Սուրբ Եկեղեցուն պատշաճ հնարավորություն չի տրվել մասնակցելու նշված հարցերի քննարկումներին: Ըստ էության, այդ հնարավորությունը եղել է առավելապես ձևական բնույթի: Մինչդեռ, իրականում անհրաժեշտ էր ապահովել Եկեղեցու իրական մասնակցությունը, լսել եկեղեցականների մասնագիտական մոտեցումները: Սա առաջին հերթին բխում է հենց ժողովրդավարական ընթացակարգի պահանջներից: Դա նաև գործադիր իշխանության համապատասխան պաշտոնատար անձանց հնարավորություն կտար լիարժեք պատկերացում կազմել բոլոր մտահոգությունների մասին և հանրային քննարկումներում ներկայանալ (appear)՝ որպես մասնակցային սկզբունքը լիարժեք երաշխավորած:

Պետք է նշել, որ ուսումնական հաստատությունների մանկավարժական և դասավանդող անձնակազմի, ինչպես նաև կրթության ոլորտի փորձագետների հրապարակային բողոքները ևս վկայում են, որ վերջիններս բավարար մասնակցություն և ներգրավվածություն չեն ունեցել պետական չափորոշիչների և ծրագրերի մշակման և քննարկման փուլում:

ԵՊՀ համաշխարհային պատմության ամբիոնը տարածել էր հայտարարություն այն մասին, որ պատմության ծրագրերի նախագծերը երբևէ չեն քննարկվել Համաշխարհային պատմության ամբիոնում և չեն ստացել ամբիոնի երաշխավորությունը¹³⁰:

Բանն այն է, որ հանրային քննարկում չանցկացնելու կամ ոչ պատշաճ իրականացնելու դեպքում իրավական ակտերը կարող են ընդունվել առանց հասարակության, և հատկապես, շահագրգիռ անձանց կարծիքները բացահայտելու և առաջարկվող փոփոխությունների ընդունման հետևանքով առաջացող ռիսկերի վերաբերյալ տեղեկությունների ստացման:

Վերոնշյալը խնդրահարույց է այն հիմնավորմամբ, որ հանրային և մասնագիտական քննարկում չանցած իրավական ակտերի բովանդակությունն անխուսափելիորեն առաջ է բերելու խնդրո առարկա կարգավորմամբ հետապնդվող նպատակի վերաբերյալ անորոշության

¹³⁰ Տե՛ս «Պատմության ծրագրերի նախագծերը չեն ստացել ԵՊՀ Համաշխարհային պատմության ամբիոնի երաշխավորությունը. ԵՊՀ համաշխարհային պատմության ամբիոնի հայտարարությունը» հրապարակումը՝ <https://www.yerkir.am/news/view/208877.html%20>:

ու նույնիսկ կրթության իրավունքի պատշաճ իրացման պայմանների տեսանկյունից անբարենպաստ հետևանքների:

Արդյունքում, հարկ ենք համարում արձանագրել, որ օրենսդրական փոփոխությունների գործընթացը չի իրականացվել շահագրգիռ կողմերի մասնակցության և գործընթացի թափանցիկության պահանջներին համապատասխան: Բացի այդ, մասնագիտական շրջանակներում չի ապահովվել փաստաթղթերի պատշաճ և արդյունավետ քննարկումը:

- Կրթության բնագավառում առաջարկվող բարեփոխումների իրականացման գործընթացում կարևորագույն նշանակություն ունեն կրթության ոլորտում կարիքների գնահատումը: Խոսքը, մասնավորապես, վերաբերում է հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում դասավանդող անձնակազմի մասնագիտական կարողությունների առկա վիճակին: Մինչդեռ, գործող որոշման և նախագծին կից ներկայացված փաստաթղթերով ներկայացված չէ հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում դասավանդող անձնակազմի մասնագիտական պատրաստվածության վիճակի մասին տեղեկատվություն:

Վերոնշյալի արդյունքում հարց է առաջանում, թե արդյոք հանրակրթության պետական չափորոշիչների նախաձեռնման և մշակման գործընթացի շրջանակում իրականացվել է ուսուցիչների հմտությունների և կարողությունների գնահատում:

Բարձրացված հարցի կապակցությամբ Մարդու իրավունքների պաշտպանը գրություն է հասցեագրել ՀՀ կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարություն, որին ի պատասխան նշվել է, որ ԿԳՄՍ նախարարությունը կատարում է հանրակրթության կարիքների գնահատում՝ օգտագործելով դպրոցների կողմից յուրաքանչյուր տարի ներկայացվող հաշվետվությունները, տեսչական մարմնի, ԳԹԿ տրամադրած տեղեկատվությունը, սահմանում է դրանցից բխող առաջնահերթությունները, նպատակներն ու թիրախները, այդ թվում՝ ուսուցիչների հմտությունների և կարողությունների մասին, կազմակերպում է համապատասխան մեթոդական առաջարկություններ և վերապատրաստումներ:

Մինչդեռ, պետք է արձանագրել, որ գործնականում առկա չեն դասավանդող անձնակազմի համար անցկացվող վերապատրաստումների արդյունավետության գնահատման ցուցանիշներ:

Խնդիրն առավել նկատելի է ներառական կրթության իրականացման շրջանակում: Բարձրացված հարցի կապակցությամբ Մարդու իրավունքների պաշտպանին պարբերաբար հասցեագրվում են բողոքներ, որոնց ուսումնասիրությունից պարզ է դառնում, որ հաշմանդամություն ունեցող երեխաների համար հարմարեցումները սահմանափակվում են հիմնականում դպրոցների մուտքի մոտ կառուցված թեքահարթակով: Այնինչ, ներառական կրթությունը ենթադրում է կրթական գործընթաց, որն ուղղված է բոլոր սովորողների, ներառյալ

հաշմանդամություն և կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող երեխաների կարիքներին¹³¹:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝

1. հանրակրթության պետական չափորոշիչով հանրակրթական պետական ծրագրի առարկայացանկի ձևավորման հիմնական սկզբունքների հետ միաժամանակ հստակ սահմանել ուսումնական բնագավառները ուսումնասիրող առանձին առարկաները,

2. հանրակրթության պետական չափորոշիչով նախատեսել այնպիսի կարգավորումներ, որոնք ուղղված կլինեն սովորողի հանրակրթական ծրագիրը չյուրացրած սովորողի գիտելիքների ամրապնդմանը,

3. կրթության գործընթացի որակի ապահովման նպատակով հանրակրթության ոլորտում իրականացվող բարեփոխումները իրականացնել դրանց ընդունման համար սահմանված ընթացակարգային պահանջների պահպանմամբ՝ հիմնված լինելով մասնակցության և թափանցիկության սկզբունքների վրա,

4. «Հայոց եկեղեցու պատմություն» առարկայի հետ կապված փոփոխությունները իրական մտադրությամբ քննարկել Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու անմիջական մասնակցությամբ՝ ապահովելով քննարկումների թիրախային և իմաստալից բնույթը (meaningful participation),

5. Իրականացնել շարունակական համակարգային միջոցառումներ, մասնավորապես հանրակրթական ուսումնական հաստատությունների մասնագիտական և մանկավարժական անձնակազմի համար պարբերաբար վերապատրաստումներ անցկացնելու, դասավանդող անձնակազմի մասնագիտական կարողությունների արդյունավետ գնահատելու ուղղությամբ:

2. Հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում դասագրքերի օգտագործման համար ներդրումային գումարների գանձումը

2020 թվականին ևս շարունակվել է չլուծված մնալ հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում դասագրքերի օգտագործման համար ներդրումային գումարների գանձման խնդիրը, որն արձանագրվել էր Մարդու իրավունքների պաշտպանի դեռևս 2018 թվականի տարեկան հաղորդմամբ:

Պետական հանրակրթական ուսումնական հաստատությունների չորրորդից բարձր դասարանների աշակերտների դասագրքերի տրամադրման համար պարտադիր պայման է դրանց օգտագործման դիմաց աշակերտների ծնողների (օրինական ներկայացուցիչների) կողմից դասագրքերի ներդրումային գումարների վճարումը՝ համաձայն ՀՀ կրթության և

¹³¹ Մանրամասն տե՛ս սույն հաղորդման Մարդու իրավունքների պաշտպանը՝ որպես «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների մասին» ՄԱԿ-ի կոնվենցիայի դրույթների կիրառության մշտադիտարկող մարմին» բաժնի «Կրթության իրավունք» պարագրաֆում:

գիտության նախարարի՝ 2009 թվականի օգոստոսի 21-ի «Հանրակրթական ուսումնական հաստատությունները դասագրքերով ապահովելու, հանրակրթական առարկաների դասագրքերը հրատարակելու և հանրակրթության պետական չափորոշչին դասագրքերի համապատասխանության գնահատման առարկայական հանձնաժողովների ձևավորման կարգը հաստատելու մասին» N 752-Ն հրամանի հավելվածի 5-րդ կետի: Պետական հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում պետական բյուջեի միջոցների հաշվին անվճար ապահովվում են միայն առաջինից չորրորդ դասարանի աշակերտների՝ տարրական ընդհանուր կրթական ծրագրերով նախատեսված դասագրքերը:

Ավելին, ներդրումային վճարների վերաբերյալ խոցելի խմբերի երեխաների դասագրքերի համար որևէ բացառություն նախատեսված չէ: ՀՀ կառավարության 2006 թվականի օգոստոսի 24-ի «Հայաստանի Հանրապետության պետական հանրակրթական ուսումնական հաստատությունների ծախսերի հաշվարկման, պետական հանրակրթական ուսումնական հաստատությունների ծախսերում կատարվող վերաբաշխումների կարգը հաստատելու և Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2001 թվականի օգոստոսի 25-ի N 773 որոշումն ուժը կորցրած ճանաչելու մասին» N 1262-Ն որոշմամբ հաստատվել է ՀՀ բոլոր պետական հանրակրթական ուսումնական հաստատությունների, ըստ աշակերտների թվի, ֆինանսավորման իրականացման բանաձևը, որում ներառված է նաև սոցիալապես անապահով ընտանիքների երեխաների դասագրքերի վարձավճարի համար փոխհատուցվող գումարի չափը: Ըստ այդմ՝ հանրակրթական ուսումնական հաստատության սոցիալապես անապահով ընտանիքների սովորողների ցուցակը քննարկվում և ձևավորվում է հաստատության մանկավարժական և ծնողական խորհուրդների համատեղ նիստում, որը հաստատվում է տնօրենի կողմից:

Սակայն իրավական ակտերով նախատեսված չեն այն հստակ չափանիշները, սկզբունքները և փաստերը, որոնց հաշվառմամբ պետք է ընտրվեն ծրագրի շահառու երեխաները: Գործող իրավական ակտերի կիրառողներին նշված չափանիշների բացակայության արդյունքում առաջացած լայն հայեցողությունը գործնականում առաջացնում է տարբեր խնդիրներ: Երեխաների սոցիալական կարիքների գնահատումը փաստորեն իրականացվում է երկակի չափորոշիչների հիման վրա, հնարավոր է, օբյեկտիվ հիմնավորումների չափանիշների բացակայության և թերի կարգավորումների արդյունքում:

Բացի լայն հայեցողությունից, խնդրահարույց են ներդրումային գումարների չվճարելու արտոնությունից օգտվելու հարցի շուրջ մոտեցումները: Խնդիրը այն է, որ արտոնությունից օգտվելու հարցը կարող է հանգեցնել խտրական վերաբերմունքի նույնիսկ ուսումնական հաստատության անձնակազմի կողմից, ինչի պատճառով երեխաները կամ նրանց ընտանիքները հաճախ խուսափում են այդ արտոնությունից օգտվելու մասին բարձրաձայնելուց: Մեկ այլ խնդիր է միասնական չափորոշիչների բացակայության արդյունքում սոցիալական նույնանման պայմաններում ապրող երեխաների խտրականության

ենթարկվելը, քանի որ հստակ չափորոշիչների բացակայության հետևանքով ստացվում է, որ հանրապետության տարբեր ուսումնական հաստատություններում ներդրումային գումարների գանձումը կարող է տարբեր կերպ իրականացվել հանրապետության տարբեր բնակավայրերում:

Անվճար միջնակարգ կրթության իրավունքն ամրագրված է ՀՀ Սահմանադրության 15-րդ հոդվածով, որի համաձայն՝ պետությունը խթանում է կրթության և գիտության զարգացումը: Ավելին, ՀՀ Սահմանադրության՝ անձի հիմնարար իրավունքներն ամրագրող 2-րդ գլխի 38-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ պետական ուսումնական հաստատություններում միջնակարգ կրթությունն անվճար է:

Ճանաչելով անվճար միջնակարգ կրթության իրավունքը և այդ իրավունքի իրացման համար անհրաժեշտ, դրա բաղկացուցիչ մասը կազմող դասագրքերի համար նախատեսելով վճար՝ օրենսդրական որևէ տարանջատում չի սահմանվում խոցելի խմբերի երեխաներին դասագրքերով ապահովելու վերաբերյալ: Ավելին, դասագրքերով սոցիալապես անապահով ընտանիքների երեխաներին ապահովելու առկա ծրագրային միջոցների իրականացմամբ ավելանում է առանձին խումբ երեխաների առանձնացումը հասակակիցներից և խոցելիությունը՝ հանգեցնելով խտրական վերաբերմունքի: Խնդրի առնչությամբ պետք է նշել, որ ՄԱԿ-ի Կայուն զարգացման նպատակներից է, ի թիվս այլնի, ապահովել կրթության բոլոր մակարդակներում կրթության հավասար հասանելիությունը խոցելի խմբերի անձանց, մասնավորապես, հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց, համայնքաբնակ (indigenous) անձանց և խոցելի վիճակում գտնվող երեխաների համար¹³²:

Խնդրի կապակցությամբ ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանը 2017 թվականին դիմել է ՀՀ սահմանադրական դատարան, որի արդյունքում ՀՀ սահմանադրական դատարանը 2018 թվականի հունիսի 12-ի ՍԴՈ-1419 որոշմամբ հայտնել է, որ պետությունը պարտավոր է երաշխավորել սոցիալապես անապահով ընտանիքների սովորողների համար դասագրքերի հասանելիությունն ապահովող բավարար որոշակի, թափանցիկ և հավասարության վրա հիմնված ընթացակարգեր: Ավելին, Սահմանադրական դատարանը ևս ընդգծել է սոցիալապես անապահով ընտանիքների սովորողներին դասագրքերի անվճար հասանելիությունն ապահովելու կարգը, իրավունքների արդյունավետ իրականացման համար անհրաժեշտ ընթացակարգերը և կառուցակարգերը սահմանելու անհրաժեշտությունը: Մասնավորապես, ՀՀ սահմանադրական դատարանը դիրքորոշում է հայտնել, որ «Սոցիալապես անապահով ընտանիքների երեխաների դասագրքերի վարձավճարների փոխհատուցում» ծրագրի շրջանակներում փոխհատուցման կարգը խնդրահարույց է դասագրքերի հասանելիությունը երաշխավորելու առումով առնվազն երկու պատճառով: Նախ՝ նշված կարգը չի հստակեցնում ընտանիքի՝ «սոցիալապես անապահով» կարգավիճակ ձեռք

¹³² ՄԱԿ-ի Կայուն զարգացման նպատակներ, 4.5 նպատակ:

բերելու և այդ կարգավիճակով պայմանավորված՝ դասագրքերն անվճար կամ էականորեն նվազեցված գնով հասանելիությունն ապահովելու հստակ ընթացակարգեր: Երկրորդ՝ մարդու հիմնական իրավունքների արդյունավետ իրականացման համար անհրաժեշտ ընթացակարգերը և կառուցակարգերը՝ տվյալ դեպքում սոցիալապես անապահով ընտանիքի սովորողներին դասագրքերի անվճար հասանելիությունն ապահովելու կարգը, պետք է ամրագրվեն օրենքով և ի կատարումն այդ օրենքի ընդունված ենթաօրենսդրական նորմատիվ իրավական ակտերով:

2020 թվականի մարտի 6-ին ընդունված ««Հանրակրթության մասին» օրենքում լրացումներ ու փոփոխություններ կատարելու մասին» օրենքի 8-րդ հոդվածը սահմանում է օրենքի 30-րդ հոդվածի 1-ին մասում լրացում կատարել, որի համաձայն՝ կրթության պետական կառավարման լիազորված մարմնի իրավասությունն է, ի թիվս այլնի, հաստատել Հայաստանի Հանրապետության ուսումնական հաստատությունները դասագրքերով ապահովելու կարգը: Այս դրույթի սահմանումը ենթադրում է ենթաօրենսդրական ակտի ընդունում, սակայն օրենքում սահմանված չէ դրա ընդունման որևէ ժամկետ, և հստակ չէ 2020 թվականի մարտի 6-ին ընդունված օրենքով ամրագրված կարգի մշակումը, որով պետք է սահմանվեն խնդրո առարկա չափանիշներ: 2021 թվականի մարտի 1-ի դրությամբ չի ընդունվել «Հանրակրթության մասին» օրենքի 30-րդ հոդվածի 1-ին մասի 26.13-րդ կետով ամրագրված Հայաստանի Հանրապետության ուսումնական հաստատությունները դասագրքերով ապահովելու կարգը ամրագրող ենթաօրենսդրական ակտը:

Ավելին, 2020 թվականի մարտի 6-ին ընդունված ««Հանրակրթության մասին» օրենքում լրացումներ ու փոփոխություններ կատարելու մասին» օրենքի 13-րդ հոդվածը, որը սահմանում է ենթաօրենսդրական իրավական ակտերի ընդունման ժամկետները, ամրագրել է ենթաօրենսդրական իրավական ակտերի ընդունման ժամկետ սահմանել մինչև 2020 թվականի սեպտեմբերի 1-ը՝ հղում տալով օրենքի 5-րդ և 6-րդ հոդվածներին, որոնք չեն սահմանում ենթաօրենսդրական ակտերի ընդունում: Այսինքն՝ օրենքում բացակայում է Հայաստանի Հանրապետության ուսումնական հաստատությունները դասագրքերով ապահովելու կարգը սահմանող ենթաօրենսդրական ակտի ընդունման ժամկետը և օրենքի՝ ենթաօրենսդրական ակտերի ընդունման ժամկետները սահմանող գործող դրույթները չեն ամրագրում դրանց ընդունման ժամկետ 13-րդ հոդվածում արված սխալ հղման արդյունքում:

Ստացվում է, որ Սահմանադրական դատարանի դեռևս 2018 թվականի հունիսի 12-ին հայտնած դիրքորոշումը, համաձայն որի՝ սոցիալապես անապահով ընտանիքի սովորողներին դասագրքերի անվճար հասանելիությունն ապահովելու կարգը պետք է ամրագրի օրենքով և ի կատարումն այդ օրենքի ընդունված ենթաօրենսդրական նորմատիվ իրավական ակտերով, 2020 թվականի ընթացքում, ինչպես նախորդ տարիներին, չի իրականացվել:

Ճանաչելով անվճար միջնակարգ կրթության իրավունքը և ամրագրելով ՀՀ-ում տասներկուամյա միջնակարգ կամ նախնական (արհեստագործական) մասնագիտական կամ

միջին մասնագիտական պարտադիր կրթությունը՝ կրթության իրավունքի իրացման համար անհրաժեշտ բաղկացուցիչ մասը կազմող դասագրքերի համար նախատեսված վճարն առանց խոցելի խմբերի երեխաների համար որևէ տարանջատման օրենսդրական այս թերության վերացման հարցը պետք է լուծում ստանա հրատապության կարգով, քանի որ այն անմիջականորեն առնչվում է յուրաքանչյուր երեխայի կրթության իրավունքին, սոցիալական արդարությանը և այլ հիմնահարցերին:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝

- 1. ամրագրել հստակ չափանիշներ խոցելի ընդհանրների կողմից դասագրքերի ներդրումային գումարների վճարման աջակցության տրամադրման համար՝ ապահովելով ՀՀ սահմանադրական դատարանի 2018 թվականի հունիսի 12-ի ՍԴՈ-1419 որոշման կատարումը,*
- 2. մշակել և ընդունել «Հանրակրթության մասին» օրենքի 30-րդ հոդվածի 1-ին մասի 26.13-րդ կետով ամրագրված Հայաստանի Հանրապետության ուսումնական հաստատությունները դասագրքերով ապահովելու կարգը ամրագրող ենթաօրենսդրական ակտը:*

3. Նախադպրոցական և հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում շենքային և գույքային պայմանների, ջեռուցման խնդիրներ

Ուսումնական հաստատություններում շենքային, գույքային անբավարար պայմանների և ջեռուցման հետ կապված խնդիրները շարունակում են արդիական մնալ նաև 2020 թվականի ընթացքում: Այդ խնդիրները տարիներ շարունակ բարձրաձայնվել են Մարդու իրավունքների պաշտպանի տարեկան զեկույցներում ու հաղորդումներում, ինչպես նաև հատուկ զեկույցներում:

Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրված անհատական բողոքների քննարկման, ինչպես նաև մշտադիտարկման աշխատանքների իրականացման արդյունքում արձանագրվել են հանրակրթական ու նախադպրոցական կրթական ուսումնական հաստատությունների շենքային ու գույքային անբավարար պայմանների և ջեռուցման խնդիրներ: Նախորդ տարիներին այս խնդիրները բարձրաձայնվել են նաև Պաշտպանի աշխատակազմ պարբերաբար այցելած հանրապետության տարբեր ուսումնական հաստատությունների աշակերտների կողմից, ինչպես նաև Պաշտպանի և աշխատակազմի ներկայացուցիչների մարզային հանդիպումների ընթացքում:

Ուսումնական հաստատությունների շենքային և գույքային անբավարար պայմանների խնդիրներ արձանագրվել են նաև 2019 թվականին Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի ներկայացուցիչների՝ հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում

ջրի և սանիտացիայի հասանելիության հարցի մշտադիտարկման ընթացքում¹³³:

Ուսումնական հաստատություններում շենքային և գույքային անբավարար պայմանները խնդրահարույց են ինչպես ուսուցման գործընթացի կազմակերպման, այնպես էլ երեխայի և ուսուցչական ու վարչական անձնակազմի առողջության ու կյանքի համար:

Շենքային և գույքային անբավարար պայմանները ներառում են ոչ միայն շենքի վթարային կարգի կամ նյութական պայմանների անբավարարության, այլ նաև դասասենյակների անհրաժեշտ կահավորման, որոշ դեպքերում մարզական դահլիճների բացակայության կամ բարեկարգության բացակայության հարցեր: Դիտարկման արդյունքները վկայում են, որ ոչ բոլոր դպրոցներն ունեն համապատասխան մարզադահլիճներ¹³⁴: Շենքային վատ պայմանները լուրջ խնդիր են երեխաների համար հատկապես գյուղական բնակավայրերում, ինչպես նաև հաշմանդամություն ունեցող սովորողների համար: Դպրոցական շենքերը, ներառյալ սանհանգույցները և դասասենյակները նրանց համար հաճախ անմատչելի են¹³⁵: Դպրոցական շենքերի շուրջ 80%-ը չի համապատասխանում շինարարական նորմերին և չափանիշներին՝ վտանգելով ավելի քան 280.000 աշակերտների¹³⁶: Այսպես, Վանաձորի 3 մանկապարտեզները երկրաշարժից հետո գործում են տնակներում՝ անբավարար պայմաններում¹³⁷: Ուսումնական հաստատություններում շենքային անբավարար պայմաններից զատ կան նաև ջեռուցման, ջրամատակարարման, ջրահեռացման և այլ խնդիրներ:

ՀՀ կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարության տվյալների համաձայն՝ 2020 թվականի ընթացքում հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում շենքային անբավարար պայմանների արդյունքում դասադրոցների խաթարման դեպքեր չեն գրանցվել՝ պայմանավորված նոր կորոնավիրուսային համավարակի պատճառով ուսումնական գործընթացի հիմնականում հեռավար եղանակով իրականացմամբ: Նախարարության տվյալների համաձայն՝ 2020 թվականին հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում շենքային անբավարար պայմանների մշտադիտարկում չի իրականացվել՝ պայմանավորված նոր կորոնավիրուսային համավարակով:

---

¹³³ Մանրամասն տե՛ս «Նախադպրոցական և հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում ջրի և սանիտացիայի հասանելիության իրավունքի ապահովման վերաբերյալ» ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի արտահերթ զեկույցը:

¹³⁴ Տե՛ս ՀՀ հանրակրթական դպրոցների նյութատեխնիկական և սանիտարահիգիենիկ պայմանների մոնիտորինգի արդյունքների զեկույցը, էջ 42, հասանելի է <https://transparency.am/files/publications/1575983241-0-311692.pdf?v=4> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

¹³⁵ Մանրամասն տե՛ս սույն հաղորդման «Մարդու իրավունքների պաշտպանը՝ որպես «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների պաշտպանության մասին» ՄԱԿ-ի կոնվենցիայով նախատեսված մշտադիտարկող մարմին» բաժնում:

¹³⁶ Տե՛ս ՄԱԿ-ի Մանկական հիմնադրամ (ՅՈՒՆԻՍԵՖ), հասանելի է <https://cutt.ly/itd6fO9> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

¹³⁷ Տե՛ս <https://www.aravot.am/2019/12/05/1081699/> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

Խնդրի առնչությամբ պետք է նշել, որ ուսումնական հաստատությունների շենքային պայմանների բարելավման, սեյսմիկ անվտանգության խնդիրների շուրջ միջոցառումների իրականացումը ներառված է ՀՀ կառավարության «Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2019-2023 թվականների գործունեության միջոցառումների ծրագիրը հաստատելու մասին» 2019 թվականի մայիսի 16-ի N 650-Լ որոշման 1-ին հավելվածի 169-րդ կետում: Բացի այդ, ՀՀ կառավարության նիստի 2017 թվականի հուլիսի 13-ի «Հայաստանի Հանրապետությունում երեխայի իրավունքների պաշտպանության 2017-2021 թվականների ռազմավարական ծրագրին և երեխայի իրավունքների պաշտպանության 2017-2021 թվականների ռազմավարական ծրագրի իրականացման միջոցառումների ժամանակացույցին հավանություն տալու մասին» N 30 արձանագրության 3.2.7-րդ կետը սահմանում է դպրոցների սեյսմիկ անվտանգության բարելավման միջոցառում: Հանրակրթական ուսուցման շենքային պայմանների բարելավման հարցը ներառված է նաև ՀՀ Երևան քաղաքի ավագանու 2019 թվականի դեկտեմբերի 25-ի «Երևան քաղաքի ավագանու 2018 թվականի դեկտեմբերի 25-Լ N 45-Ա որոշման մեջ փոփոխություն կատարելու մասին» N 184-Ա որոշման հավելվածով ամրագրված Երևանի զարգացման 2019-2023 թվականների հնգամյա ծրագրում:

2020 թվականի ընթացքում արձանագրվել են նաև ուսումնական հաստատություններում ջեռուցման խնդիրներ, որի վերաբերյալ 2020 թվականին ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանը ևս ստացել է ահազանգեր:

Հանրապետության ուսումնական հաստատություններում շենքային անբավարար պայմանների, ջրամատակարարման, ջեռուցման և նման այլ հարցեր խնդրահարույց են ինչպես դասապրոցեսի բնականոն ընթացքի կազմակերպման և երեխայի կրթության իրավունքի իրականացման, այնպես էլ երեխայի առողջության, անվտանգության և զարգացման համար: ՀՀ կրթության և գիտության նախարարության տվյալների համաձայն՝ նախարարության թեժ գիծ հեռախոսակապով 2020 թվականի հունվար ամսին ստացվել է հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում (ավագ դպրոցներ և հիմնական դպրոցներ) ջեռուցման վերաբերյալ 5 ահազանգ ՀՀ տարբեր մարզերից: Բացի այդ, ուսումնական հաստատություններում համանման մոտ տասնյակ ահազանգ ստացվել է սոցիալական ցանցերի միջոցով:

Այսպես, համաձայն ՀՀ վիճակագրական կոմիտեի հրապարակած «Հայաստանի Հանրապետության սոցիալական վիճակը 2019 թվականի» վիճակագրական ժողովածուի տվյալների՝ 2019-2020 թվականների ուսումնական տարում Հայաստանում գործող 1400 դպրոցներից միայն 562-ն ունեն բավարար շենքային պայմաններ: 455 դպրոցներ կարիք ունեն հիմնանորոգման, իսկ 383 դպրոց՝ ընթացիկ նորոգման¹³⁸: Ավելին, ըստ առկա տվյալների՝ Հայաստանի 425 դպրոցներ սեյսմիկ անվտանգության բարելավման կարիք ունեն:

¹³⁸ Տե՛ս https://www.armstat.am/file/article/soc_vich_2019_2.pdf հղումով, էջեր 107-108, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ

Այդ դպրոցներից շուրջ 60-ը 3-րդ, 4-րդ կարգի վթարային են¹³⁹:

Վերոնշյալ խնդիրների լուծման ուղղությամբ դեռևս 2015 թվականին ՀՀ կառավարության թիվ 797-Ն որոշմամբ հաստատվել է «Հայաստանի Հանրապետության պետական հանրակրթական դպրոցների սեյսմիկ անվտանգության բարելավման 2015-2030 թվականների ծրագիրը»: Ծրագրի շրջանակում նախատեսված է 46 դպրոցների ուժեղացում կամ նորերի կառուցում¹⁴⁰:

Ըստ ՀՀ կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարության պարզաբանման՝ 2020 թվականի դրությամբ ՀՀ կառավարության 2015 թվականի թիվ 797-Ն որոշմամբ հաստատված «Հայաստանի Հանրապետության պետական հանրակրթական դպրոցների սեյսմիկ անվտանգության բարելավման 2015-2030 թվականների ծրագրի» շրջանակներում նախատեսված 46 դպրոցների կառուցման (ուժեղացման) վերաբերյալ տվյալների համաձայն՝ հանրակրթական դպրոցներից 6-ը կառուցված է, 4-ը՝ կառուցվող, 24-ը՝ նախագծվող և 12-ը նախնական փորձաքննության փուլում:

Ըստ Տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարության՝ «Հայաստանի տարածքային զարգացման հիմնադրամի միջոցով իրականացվող՝ դպրոցների սեյսմիկ անվտանգության բարելավման ծրագրի համար ՀՀ կառավարության և Ասիական զարգացման բանկի ներդրումը կազմում է 107 միլիոն դոլար, որով նոր կյանք կստանա 46 կրթօջախ՝ նախատեսված շուրջ 20 000 աշակերտի համար¹⁴¹:»:

ՀՀ կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարության տվյալների համաձայն՝ ՀՀ կառավարության «Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2019-2023 թվականների գործունեության միջոցառումների ծրագիրը հաստատելու մասին» 2019 թվականի մայիսի 16-ի N 650-Լ որոշման 1-ին հավելվածի 169-րդ կետով սահմանված շենքային պայմանների բարելավման նպատակով՝

169.1-ին ենթակետի համաձայն՝ 2020 թվականի ընթացքում ՀՀ քաղաքաշինության կոմիտեի պատվիրատվությամբ ՀՀ մարզերում և Երևան քաղաքում շարունակվում են փոքր աշակերտական համակազմով թվով 22 դպրոցներ մոդուլային շենքերի կառուցման աշխատանքները.

169.3-րդ ենթակետի համաձայն 2020 թվականի ընթացքում ՀՀ ԿԳՄՍՆ ԿԾԿ ԾԻԳ ՊՀ-ի պատվիրատվությամբ ՀՀ մարզերում և Երևան քաղաքում շարունակվում են 8 (նախատեսված 7-ը և լրացուցիչ ևս 1-ը մրցույթի արդյունքում տնտեսումների հաշվին) ավագ դպրոցների հիմնանորոգման աշխատանքները, որոնց ավարտը նախատեսված է սույն թվականին:

¹³⁹ Տե՛ս <https://www.azatutyun.am/a/27221091.html> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

¹⁴⁰ Տե՛ս 2018 թվականի դեկտեմբեր 13-ի ՀՀ կառավարության նիստի օրակարգի 25-րդ հարցի հիմնավորումները, հասանելի է https://www.e-gov.am/sessions_old/archive/2018/12/13/ հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

¹⁴¹ Տե՛ս <https://www.armtimes.com/hy/article/207109> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

«Աղետների ռիսկի նվազեցման ազգային պլանֆորմ» հիմնադրամը ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամի հետ համատեղ 2020 թվականի օգոստոսի 1-ից հոկտեմբերի 31-ը իրականացրել են «Երեխաների անվտանգության և դիմակայունության հզորացումը՝ Վայոց Ձորի, Գեղարքունիքի և Սյունիքի մարզի սահմանամերձ համայնքների դպրոցներում» ծրագիրը, որում ներգրավվել են 30 դպրոցներ: Ծրագրի նշված ժամանակահատվածի ընթացքում 15 դպրոցներում իրականացվել է «Դպրոցի աղետների ռիսկի նվազեցման և Քովիդ-19-ի պատրաստվածության բարձրացում» թեմայով դասընթաց, մշակվել է և տպագրվել են նույն դպրոցների աղետների ռիսկի կառավարման պլանները, տպագրվել են նաև տարահանման պլանները և տարահանման պայմանական նշանները:

Ի պատասխան ՀՀ կառավարության նիստի 2017 թվականի հուլիսի 13-ի «Հայաստանի Հանրապետությունում երեխայի իրավունքների պաշտպանության 2017-2021 թվականների ռազմավարական ծրագրին և երեխայի իրավունքների պաշտպանության 2017-2021 թվականների ռազմավարական ծրագրի իրականացման միջոցառումների ժամանակացույցին հավանություն տալու մասին» N 30 արձանագրության 3.2.7-րդ կետով սահմանված դպրոցների սեյսմիկ անվտանգության բարելավման միջոցառման նպատակով 2020 թվականի ընթացքում իրականացված քայլերի վերաբերյալ հարցման՝ ՀՀ կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարությունը տեղեկացրել է, որ «Սեյսմիկ անվտանգության բարելավման ծրագրի» շրջանակներում Ասիական զարգացման բանկի հետ կնքված վարկային պայմանագրի հիման վրա առաջնահերթությամբ կառուցվում են 46 դպրոցներ, որոնք ընտրված են ամրացման ենթակա 377 դպրոցներից: Ներկայում ընթացքի մեջ են 7 դպրոցների շինարարական աշխատանքները: Հիմնանորոգման ավելի լայնածավալ ծրագիր է «Կրթության բարելավում» ծրագրի շրջանակում իրականացվող ավագ դպրոցների հիմնանորոգման ծրագիրը, որի շրջանակներում հիմնանորոգվում են 12 ավագ դպրոցներ, որոնցից 5-ի աշխատանքներն ավարտվել են, ևս 7-ի աշխատանքները կավարտվեն այս տարի:

Ի պատասխան ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի հարցման՝ Երևանի քաղաքապետարանից հայտնել են, որ ՀՀ Երևան քաղաքի ավագանու 2019 թվականի դեկտեմբերի 25-ի «Երևանի քաղաքի ավագանու 2018 թվականի դեկտեմբերի 25-ի N 45-Ա որոշման մեջ փոփոխություն կատարելու մասին» N 184-Ա որոշմամբ հաստատված Երևանի զարգացման 2019-2023 հնգամյա ծրագրի շրջանակում գույքագրվել և ՀՀ քաղաքաշինության նախարարություն ու Պետական գույքի կառավարման կոմիտե է ներկայացվել տեղեկություն հանրակրթական դպրոցների անմխիթար վիճակում գտնվող շենքերի վերաբերյալ: ՀՀ կառավարության 2017 թվականի հուլիսի 13-ի N805-Ն որոշմամբ հաստատված պետական հանրակրթական դպրոցների սեյսմիկ անվտանգության բարելավման ծրագրի շրջանակներում 2020 թվականի ընթացքում մեկնարկել են «Երևանի Հակոբ Կարապետցի անվան հ.6 հիմնական դպրոց», «Երևանի Ղևոնդ Ալիշանի անվան հ.95 միջնակարգ դպրոց», «Երևանի Զիվան Աբրահամյանի անվան հ.111 հիմնական դպրոց», «Երևանի Ալեքսանդր Բլոկի անվան

հ.122 հիմնական դպրոց», «Երևանի Մուրացանի անվան հ.18 հիմնական դպրոց», և «Երևանի հ.116 հիմնական դպրոց» ՊՈԱԿ-ների շինարարական աշխատանքների իրականացման մրցույթային գործընթացը և շինարարական աշխատանքները: Երևանի «Երևանի հ.22 հիմնական դպրոց», «Երևանի Վարդգես Պետրոսյանի անվան 51 հիմնական դպրոց», «Երևանի Մովսես Խորենացու անվան հ.143 հիմնական դպրոց», «Երևանի Դավիթ Հովսեփյանի անվան հ.191 հիմնական դպրոց», ՊՈԱԿ-ների վերանորոգման աշխատանքներն ընթացքի մեջ են: Ավարտվել են «Երևանի հ.91 հիմնական դպրոց», «Երևանի Գագիկ Ստեփանյանի անվան հ.135 հիմնական դպրոց», «Երևանի Ռաֆայել Իշխանյանի անվան 153 հիմնական դպրոց» ՊՈԱԿ-ներում իրականացվող հիմնանորոգման աշխատանքները: Բարերարների միջոցով մասնակի վերանորոգման աշխատանքներ են իրականացվել «Երևանի Սուրեն Սպենդարյանի անվան հ.24 հիմնական դպրոց», «Երևանի Ջորջ Դունայանցի անվան հ.154 հիմնական դպրոց» ՊՈԱԿ-ներում: Երևանի քաղաքապետարանի ենթակայության նախադպրոցական ուսումնական հաստատությունների շենքերի հիմնանորոգման վերաբերյալ Երևանի քաղաքապետարանից հայտնել են, որ 2020-2021 թվականներին Երևանի շինարարական ծրագրով հիմնանորոգվել է թվով 11 մանկապարտեզ (հ. 20,21,35,76,88,90,97,98,99,104,112), իսկ Երևանի էներգաարդյունավետության ծրագրով աշխատանքներ են տարվում հ.հ36 և 49 մանկապարտեզներում: Միաժամանակ, 2020-2021 թվականներին Երևանի շինարարական ծրագրով հիմնանորոգվելու են հ. 5, 58, 82, 86, 107, 127, 144 և 146, իսկ Երևանի էներգաարդյունավետության ծրագրով՝ հ.22, 23, 47, 48, 71, 74, 81, 109, 110 և 161 մանկապարտեզները:

Ուսումնական հաստատությունների մշտադիտարկման արդյունքների համադրված ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ հանրապետության հատկապես համայնքային մի շարք պետական ուսումնական հաստատությունների շենքային և գույքային պայմանները բավարար չեն դասընթացի բնականոն կարգի իրականացման համար, ինչը հանգեցնում է երեխայի կրթության իրավունքի սահմանափակումների:

Բացի առկա շենքային և գույքային խնդիրներից, ուսումնական հաստատությունները տուժել են 2020 թվականին Ադրբեջանի կողմից սեպտեմբեր-նոյեմբեր ամիսներին սանձազերծված պատերազմական գործողությունների արդյունքում, և անհրաժեշտ է վերանորոգման աշխատանքների իրականացում: Ռմբակոծության հետևանքները վերացնելու նպատակով Գեղարքունիքի մարզի Կուֆի միջնակարգ դպրոցում 2021 թվականի փետրվարից մեկնարկել են վերանորոգման աշխատանքներ¹⁴²:

Ըստ Երևանի քաղաքապետարանի հանրակրթության վարչության ներկայացուցչի՝ ջերմային ռեժիմը դպրոցներում և մանկապարտեզներում ստուգելու նպատակով իրականացված ստուգումների արդյունքները վեր են հանել որոշ խախտումներ Երևանի

¹⁴² Տե՛ս <https://www.armtimes.com/hy/article/207286> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

քաղաքապետարանի ենթակայությամբ գտնվող դպրոցներում ու մանկապարտեզներում, թեև կրթօջախների մեծ մասում ապահովված է անհրաժեշտ ջերմաստիճան¹⁴³:

Երևանի քաղաքապետարանի տվյալների համաձայն՝ 2020 թվականի դեկտեմբերի սկզբին ջեռուցման համակարգի խնդիրների հետ կապված արտոնվել է «Երևան քաղաքի Հ. Կարապետի անվան հ.16 հիմնական դպրոց» ՊՈԱԿ-ի որոշ դասարանների գործունեությունն իրականացնել հեռավար եղանակով մինչև ջեռուցման համակարգի վերականգնումը: 2020 թվականի ընթացքում քաղաքապետարանի ենթակայության հանրակրթության ուսումնական հաստատություններում ջեռուցման խնդիրների վերաբերյալ բողոքներն ուսումնասիրվել են, ըստ անհրաժեշտության տրվել են հանձնարարականներ խնդիրների լուծման և ըստ եղանակային պայմանների, այլ ոչ՝ որոշակի ամսաթվով պայմանավորված՝ ջեռուցման ապահովման վերաբերյալ: Նախադպրոցական ուսումնական հաստատություններում ջեռուցման ապահովման խնդիրների առկայության վերաբերյալ Երևանի քաղաքապետարանից հայտնել են, որ մանկապարտեզներում առաջացած ջեռուցման խնդիրները սեղմ ժամկետում կարգավորվել են:

Տարիներ շարունակ ընդունված սովորույթային ուժով դպրոցը ջեռուցելը սկսվում է նոյեմբերի 15-ից, ինչը, սակայն օրենսդրությամբ պարտադիր պահանջ չէ: ՀՀ առողջապահության նախարարի 2017 թվականի մարտի 28-ի «Հանրակրթական ծրագրեր իրականացնող ուսումնական հաստատություններին ներկայացվող պահանջներ» N 2.2.4-016-17 սանիտարական կանոնները և նորմերը հաստատելու և Հայաստանի Հանրապետության առողջապահության նախարարի 2002 թվականի փետրվարի 11-ի N 82 հրամանն ուժը կորցրած ճանաչելու մասին» N 12-Ն հրամանի համաձայն՝ դասարաններում, ուսումնական կաբինետներում, դասախոսությունների լսարանում, գրադարանում, բուժկետում (բժշկի կաբինետ), մարզադահլիճի հանդերձարաններում, լաբորատորիաներում, խմբակային պարապմունքների սենյակներում, հանդիսությունների դահլիճում ապահովվում է օդի առնվազն 18-22 աստիճան ցելսիուս, իսկ ուսումնական արհեստանոցներում, նախասրահում, հանդերձարանում և ռեկրեացիաներում ցուրտ եղանակային պայմաններում՝ առնվազն 18-20 աստիճան ցելսիուս, իսկ մարզադահլիճում՝ 17-19 աստիճան ցելսիուս: ՀՀ առողջապահության նախարարի նշված հրամանով որևէ ամրագրում (այդ թվում՝ սահմանափակում) առկա չէ հանրակրթական ուսումնական հաստատությունը ջեռուցելու կոնկրետ ժամանակահատվածի վերաբերյալ: Չնայած նշված օրենսդրական կարգավորմանը՝ ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմում հանդիպումների ընթացքում աշակերտների կողմից մատնանշվել է ջեռուցումը նոյեմբերի 15-ից սկսելու, ինչպես նաև որոշ դեպքերում դրա բացակայության մասին: Գործնականում, ջեռուցումը նոյեմբերի 15-ից սկսելու դեպքում հաշվի չի առնվում հանրակրթական ուսումնական հաստատության տեղակայվածությունը (օրինակ՝

¹⁴³ Տե՛ս <https://www.armtimes.com/hy/article/204603> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

բարձրադիր համայնքներում տեղակայված դպրոցներում անհրաժեշտ է ջեռուցումը սկսել ավելի վաղ քան նոյեմբերի 15-ը), ինչպես նաև հաշվի չեն առնվում նաև տվյալ տարվա բնակլիմայական պայմանները:

Հանրակրթական ուսումնական հաստատությունների կենտրոնացված կամ անհատական ջեռուցում առկա է 953 դպրոցներում, 9-ում ջեռուցումը բացակայում է, իսկ 438 դպրոցներում ջեռուցումն իրականացվում է էլեկտրաջեռուցիչներով կամ վառարանով¹⁴⁴, որոնց օգտագործումն արգելված է ՀՀ առողջապահության նախարարի 2017 թվականի մարտի 28-ի «Հանրակրթական ծրագրեր իրականացնող ուսումնական հաստատություններին ներկայացվող պահանջներ» N 2.2.4-016-17 սանիտարական կանոնները և նորմերը հաստատելու և Հայաստանի Հանրապետության առողջապահության նախարարի 2002 թվականի փետրվարի 11-ի N 82 հրամանն ուժը կորցրած ճանաչելու մասին» N 12-Ն հրամանով:

Չնայած, որ հանրակրթական դպրոցների շենքային և գույքային պայմաններում խնդիրներ առկա են թե՛ քաղաքային, և թե՛ մարզային ու գյուղական դպրոցներում, սակայն ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ առավել խոցելի են այս առումով գյուղական դպրոցները¹⁴⁵:

Դպրոցներում ջեռուցման խնդիրների վերաբերյալ մարզային քննարկումների ժամանակ դիտարկվել է, որ դպրոցներում չնայած առկա են կենտրոնացված ջեռուցման համակարգեր, սակայն ֆինանսական ռեսուրսների սակավությամբ պայմանավորված՝ այդ համակարգը հաճախ անջատում են գարնանային ամիսներին՝ չնայած ցուրտ եղանակին: Խնդիրը

¹⁴⁴ Տե՛ս https://www.armstat.am/file/article/soc_vich_2019_2.pdf հղումով, էջ 70, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

¹⁴⁵ Խնդրի մասին բարձրաձայնել է նաև ՄԱԿ-ի Երեխայի իրավունքների կոմիտեն՝ հատուկ նշելով թե՛ շենքային և գույքային անբարեկարգ պայմանների, թե՛ ջեռուցման հետ կապված խնդիրներն ու հորդորել պետությանը ներդրումներ կատարել դպրոցների ենթակառուցվածքների բարելավման նպատակով:

(Տե՛ս ՄԱԿ-ի՝ Երեխայի իրավունքների կոմիտեի՝ Հայաստանի 3-4-րդ պարբերական զեկույցի վերաբերյալ եզրափակիչ դիտարկումներ, 2013 թվականի մայիսի 27-ից հունիսի 14, հասանելի է

<http://www2.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/co/CRC-C-ARM-CO-3-4.pdf> հղումով, 2021 թվականի մարտի

31-ի դրությամբ):

Նման առաջարկ է արել նաև ՄԱԿ-ի՝ Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների կոմիտեն՝ ընդգծելով ուսումնական հաստատությունների բարելավման համար հատկացված ֆինանսական միջոցների առավել արդյունավետ կերպով օգտագործման անհրաժեշտությունը:

(Տե՛ս ՄԱԿ-ի՝ Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների կոմիտեի՝ Հայաստանի 2-3-րդ պարբերական զեկույցի վերաբերյալ եզրափակիչ դիտարկումներ, հասանելի է

http://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=4slQ6QSmIBEDzFEovLCuW0fp9m5PoYHYLH3qkguQgxwB0Dv54x9D%2FtTVTtkqVIVcgKieaWt6S0CJmSRHd2YbUGKIROrDzjo9z47iNYCZgmYgv27A6%2F5Jw0ZBjno1v_pNcA հղումով 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ):

հատկապես սուր է փոքրաթիվ աշակերտներ ունեցող գյուղական դպրոցների դեպքում¹⁴⁶:

Ճանաչելով յուրաքանչյուր երեխայի կրթության իրավունքը՝ պետության ջանքերը պետք է նպատակաուղղված լինեն յուրաքանչյուր երեխայի կրթության մատչելիության, հավասար պայմանների և հավասար հնարավորության որակի ապահովմանը: Դպրոցի ջեռուցումը, օդափոխության և օդորակման հարմարությունները ևս կարևոր են հարմարավետ դասավանդման և ուսուցման համար: Կրթության իրավունքի իրականացման համար նվազագույն պայման է մատչելի դասագրքերի ապահովումը, որը տարիներ շարունակ մնում է չլուծված՝ սահմանափակելով հաշմանդամություն ունեցող երեխաների հիմնական իրավունքի իրականացումը:

Խնդրի դիտարկումները ցույց են տալիս, որ 2020 թվականին ևս շարունակվել են չլուծված մնալ նախադպրոցական և հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում շենքային և գույքային անբավարար պայմանների և ջեռուցման հետ կապված խնդիրները, որոնք արգելք են կրթության իրավունքի իրականացման համար:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝

1. *ավելացնել հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում շենքային և գույքային պայմանների բարելավման համար հատկացվող ֆինանսական միջոցները,*
2. *ապահովել հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում օդային և ջերմային ռեժիմի պահպանման պահանջների կատարումը՝ ուժեղացնելով վերահսկողությունը դրա խախտման դեպքերի բացահայտման ուղղությամբ:*

4. Ջրի և սանիտացիայի հասանելիության հարցը նախադպրոցական և հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում

2020 թվականին շարունակվել է չլուծված մնալ հանրապետության ուսումնական հաստատություններում ջրի և սանիտացիայի հասանելիության հարցը, որի մասին բարձրաձայնվել է Մարդու իրավունքների պաշտպանի տարեկան հաղորդումներում և արտահերթ զեկույցում:

Խնդրի առնչությամբ Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմում 2018 թվականից սկսած հատկապես ուժեղացված մշտադիտարկման աշխատանքներ են իրականացվել հանրապետության ուսումնական հաստատություններում: Մշտադիտարկման արդյունքում վեր են հանվել ջրի և սանիտացիայի հասանելիության վիճակը, բացերը և խնդիրները, որոնք ամփոփված են «Նախադպրոցական և հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում ջրի և սանիտացիայի հասանելիության իրավունքի ապահովման

¹⁴⁶ Տե՛ս ՀՀ հանրակրթական դպրոցների նյութատեխնիկական և սանիտարահիգիենիկ պայմանների մոնիտորինգի արդյունքների զեկույցը, էջ 31, հասանելի է <https://transparency.am/files/publications/1575983241-0-311692.pdf?v=4> հղումով 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

վերաբերյալ» ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի արտահերթ զեկույցում: Ձեկույցը նաև ներառում է խնդիրների հաղթահարման համար առաջնահերթություններ:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի իրականացրած մշտադիտարկման ընթացքում հաճախ են եղել դեպքեր, երբ հաստատություններում ջրի և սանիտացիայի հասանելիություն բավարար կերպով կամ առհասարակ ապահովված չի եղել¹⁴⁷:

Այսպես, մշտադիտարկման այցերի ընթացքում վեր են հանվել փաստեր, որոնք վկայում են ջրամատակարարման բացակայության մասին: Մասնավորապես, մշտադիտարկված 121 դպրոցից շուրջօրյա խմելու տնտեսական հոսող ջրով ապահովված են եղել 105-ը, իսկ մնացած 16 դպրոցից 1-ի (Սյունիքի մարզի) ներսում ջուր չկա, իսկ մյուս դպրոցում 3 օրը մեկ անգամ գրաֆիկով (Սյունիքի մարզի), իսկ 14 դպրոցում տրվում է ժամային գրաֆիկով: Օրինակ, Սյունիքի Խնածախ համայնքի միջնակարգ դպրոցում կատարված այցելության ընթացքում դպրոցի վարչակազմի կողմից ստացվել է տեղեկություն առ այն, որ դպրոցի համար խմելու ջուրը բերվել է մոտակա աղբյուրից, իսկ երեք օրը մեկ անգամ տրվում է խմելու համար անպիտան ջուր (խողովակների հին լինելու պատճառով ջրի գույնը և համը փոխված են լինում), որը հավաքվելով բաքերում, օգտագործվում է սանհանգույցներում: Բացի աղբյուրից բերվող ջրից, երեխաները նաև սեփական շշերով են ջուր բերում դպրոց: Ջուրը գրաֆիկով է հասանելի նաև, օրինակ՝ Երևան քաղաքի թիվ 90 դպրոցում՝ առավոտյան 10-ին և երեկոյան ժամերին, Վայոց ձորի մարզի Գլաձոր համայնքի դպրոցում՝ յուրաքանչյուր օր առավոտյան 8:30-ից մինչև 14:00-ն, Վերնաշենի դպրոցում՝ 9:00-ից 12:00-ն:

Ընդ որում, ի տարբերություն քաղաքային համայնքների, գյուղական համայնքներում խնդիրն առավել նկատելի է: Այսպես, ջրամատակարարումը բացակայում է բացառապես մարզային դպրոցներում (օրինակ՝ Արագածոտնի մարզի 15 դպրոցում, Գեղարքունիքի մարզի 13 դպրոցում, Շիրակի մարզի 12 դպրոցում)¹⁴⁸: Նշվածը չափազանց խնդրահարույց է և ներկայացնում է ընդհանուր պատկերը Երևանում և մարզերում գործող հաստատությունների վերաբերյալ: Ստացվում է, որ Երևանում սովորող երեխաները մշտապես կարող են օգտվել խմելու հոսող ջրից, մինչդեռ, մարզերում ջրի հասանելիության ապահովման համար կիրառվում են տարբեր մեթոդներ (հաճախ նաև անձնական միջոցների հաշվին):

Նշված խնդրի հետ մեկտեղ, հարկ է նշել նաև, որ ուսումնասիրված մի շարք դպրոցներում ջուրն անհասանելի էր ծորակների ոչ սարքին լինելու կամ դրանց բացակայության պատճառով: Ավելին, ուսումնասիրության ընթացքում հանդիպել են այնպիսի դեպքեր, երբ ամբողջ դպրոցում առկա է եղել ընդամենը մեկ ծորակ, ինչը բավարար չի կարող համարվել ջրի

¹⁴⁷ Մանրամասն տե՛ս «Նախադպրոցական և հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում ջրի և սանիտացիայի հասանելիության իրավունքի ապահովման վերաբերյալ» ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի արտահերթ զեկույցը:

¹⁴⁸ Տե՛ս https://www.armstat.am/file/article/soc_vich_2017_2.pdf հղումով, էջ 104, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

հասանելիության իրավունքի իրացման տեսանկյունից:

Ավելին, ի տարբերություն հանրակրթական ուսումնական հաստատությունների, գործող օրենսդրությամբ բացակայում են նախադպրոցական ուսումնական հաստատությունների, մասնավորապես՝ համապատասխան շինարարական նորմերի, ջրի որակի, անընդհատության և մատակարարվող ջրի ջերմաստիճանի, ինչպես նաև սանիտացիայի իրավական կարգավորումներ:

Ուսումնասիրության է ենթարկվել նաև խմելու նպատակով ջրի օգտագործման եղանակները: Ուսումնական հաստատություններում խմելու ջրի հասանելիությունն ունի կենսարար նշանակություն: Մասնավորապես՝ հատուկ ուշադրության է արժանի այն, թե ինչպես են երեխաներն օգտվում խմելու ջրից: Վերջինս շատ կարևոր է երեխաների շրջանում ջրով փոխանցվող բակտերիալ, վիրուսային, սնկային և մակաբուծային հիվանդությունների առաջացման, դրա տարածման և դիսկերի կառավարման տեսանկյունից¹⁴⁹:

Այցերի ընթացքում վեր են հանվել այնպիսի դեպքեր, երբ երեխաները ջուր խմում են միայն ցայտադրյալից, քանի որ դա միակ հնարավորությունն է: Օրինակ, Սյունիքի մարզի միջնակարգ դպրոցներից մեկի ներսում ջուրը հասանելի չէ, ուստի երեխաները ջուր խմելու համար ստիպված են լինում օգտվել դպրոցի շենքից դուրս գտնվող ցայտադրյալից: Նշվածը հատկապես խնդրահարույց է ձմեռային կամ ցուրտ եղանակին խմելու ջրից օգտվող երեխաների առողջության պահպանման տեսանկյունից:

Ավելին, մշտադիտարկված հաստատություններից որոշներում, թեև դպրոցի ներսում կամ հաստատության բակում առկա էր ցայտադրյալ, սակայն դրանք սարքին չէին կամ ջուրը փակված էր լինում գլխավոր փականով: Դպրոցների վարչակազմի տրամադրած տվյալների համաձայն՝ որոշ դպրոցներում երեխաներն օգտվում են բուֆետներում առկա բաժակներից, իսկ որոշ դպրոցներում տրամադրվում են մեկանգամյա օգտագործման բաժակներ: Սակայն, այցերի ընթացքում հանդիպել են դեպքեր, երբ ջուր խմելու համար նախատեսված մեկանգամյա օգտագործման բաժակներն օգտագործվելուց հետո հավաքվում, լվացվում և նորից տրամադրվում էին երեխաներին: Որոշ դպրոցներ երեխաների համար բաժակներ առհասարակ նախատեսված չեն եղել:

Հաշվի առնելով ջրի հասանելիության կարևորությունը նախադպրոցական ուսումնական

---

¹⁴⁹ Առողջապահության համաշխարհային կազմակերպության տվյալների համաձայն՝ ինֆեկցիոն բնույթի հիվանդությունների 80%-ը հիմնականում պայմանավորված է ջրային գործոնով, որը կապված է ջրամատակարարման սանիտարահիգիենիկ նորմերի խախտման և խմելու ջրի անբավարար որակական ցուցանիշների հետ: Ջրի միջոցով տարածվող հիվանդությունները լինում են ինֆեկցիոն և ոչ ինֆեկցիոն: Ջրամատակարարման կազմակերպման և շահագործման սանիտարական նորմերի, կանոնների խախտումը բերում է ինֆեկցիոն հիվանդությունների բռնկմանը: Ջրի միջոցով տարածվում են խոլերան, որովայնային տիֆը և պարատիֆերը, դիզենտերիան, սալմոնելոզը և այլն: (Նյութն ամբողջությամբ հասանելի է <http://www.armwater.am/files/adb/Gap/Gender%20training%20 2015.pdf> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ):

հաստատություններում՝ այստեղ ևս մշտադիտարկման ընթացքում ուսումնասիրվել են խմելու ջրից օգտվելու տարբեր եղանակները: Գյուղական նախադպրոցական հաստատություններում 34% դեպքերում երեխաները ջուր են խմում ընդհանուր բաժակից, իսկ քաղաքային հաստատություններում տվյալ տոկոսային հարաբերակցությունը կազմում է 22%

Ուսումնասիրվել է նաև սանհանգույցների հասանելիությունը: Կատարված այցի և ուսումնասիրությունների արդյունքում վեր է հանվել մի իրավիճակ, երբ զուգարանակոնքերը թեև տեսողական առումով գտնվել են սարքին վիճակում, սակայն պարզվել է, որ ջրթող բաքերը գտնվել են անսարք վիճակում: Ինչ վերաբերում է հաստատության յուրաքանչյուր հարկում աղջիկների և տղաների առնվազն մեկական սանհանգույց տեղակայված լինելու պահանջին, ապա պարզվել է, որ հետազոտությանը մասնակցած 121 դպրոցի 35% շենքերի յուրաքանչյուր հարկում ըստ սեռերի առանձնացված սանհանգույցներ բացակայում են: Այցերի ընթացքում արձանագրվել են նաև մի շարք խնդրահարույց և անթույլատրելի դեպքեր, երբ սանհանգույցներում զուգարանակոնքերը տեղադրված չեն եղել փակ խցիկներում, ինչը ևս խնդրահարույց է մարդու անձնական կյանքի անձեռնմխելիության, սեռական դաստիարակության և հոգեբանական կերտվածքի տեսանկյունից: Ավելին, ներկայացվածն անընդունելի է նաև երեխայի լավագույն շահի տեսանկյունից: Պաշտպանի աշխատակազմի ներկայացուցիչների կողմից արձանագրվել է նաև, որ հաստատությունների սանհանգույցներում զուգարանակոնքերը միմյանցից անջատված չեն եղել նույնիսկ միջնորմերով:

Առանձնացված սանհանգույցների բացակայությունը խնդրահարույց է երեխաների շրջանում առկա բռնության դեպքերի ռիսկի ավելացման տեսանկյունից: Հատկապես տարբեր տարիքային խմբերի երեխաների՝ նույն սանհանգույցից օգտագործումը կարող է ռիսկային լինել տարիքով ավելի փոքր երեխաների համար: Ավելին, բավարար իրազեկման պակասի պարագայում բռնության տեսանկյունից կարող է չափազանց ռիսկային լինել նաև դեռահաս աղջիկների և տղաների նույն սանհանգույցից օգտվելը:

Մշտադիտարկումների ընթացքում արձանագրվել են դեպքեր, երբ շենքի ներսում չէր գործում սանհանգույց՝ դրսում տեղակայված լինելու պատճառով: Սույնի վերաբերյալ հարցմանն ի պատասխան՝ տեղեկություն է տրամադրվել ՀՀ կրթության և գիտության նախարարությունից, ըստ որի՝ վերջինիս ենթակայության տակ գտնվող հետազոտված 74 դպրոցից 3-ն ունի շենքից դուրս գտնվող սանհանգույց, որոնք հիմնականում օգտագործվում են որպես պահուստային: Զեկույցի մշակման շրջանակներում ուսումնասիրվել է նաև սանհանգույցների՝ ուսումնական հաստատության շենքից դուրս գտնվելու հարցը: Այսպես, ՀՀ տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարության տրամադրած տվյալների ամփոփման արդյունքում կարելի է փաստել, որ մարզերում գործող դպրոցներ կան, որոնց սանհանգույցները տեղակայված են ուսումնական հաստատության շենքից դուրս: Ըստ ներկայացված տվյալների՝ Արագածոտնի մարզպետարանի ենթակայության 118

հանրակրթական ուսումնական հաստատության 13-ի սանհանգույցը գտնվում է հաստատության շենքից դուրս, Արարատի մարզպետարանի ենթակայության 107 դպրոցից 6-ի սանհանգույցը գտնվում է դպրոցական շենքից դուրս, 16 դպրոց սանհանգույց ունի և՛ ներսում, և՛ դրսում: ՀՀ Արմավիրի մարզպետարանի ենթակայությամբ գործող 111 հանրակրթական ուսումնական հաստատությունից և համայնքային ենթակայությամբ գործող 61 նախադպրոցական ուսումնական հաստատությունից 31 հանրակրթական ուսումնական և 6 նախադպրոցական հաստատություններում սանհանգույցը գտնվում է հաստատության շենքից դուրս: Շիրակի մարզպետարանի ենթակայության 148 ուսումնական հաստատությունից 33-ի սանհանգույցն է գտնվում հաստատությունների շենքերից դուրս: Սյունիքի մարզպետարանի ենթակայության 111 հանրակրթական ուսումնական հաստատությունից 21-ի սանհանգույցը գտնվում է հաստատության շենքից դուրս: Վայոց ձորի մարզում 45 հաստատությունից 10-ի սանհանգույցն է գտնվում շենքից դուրս, իսկ Տավուշի մարզպետարանի ենթակայության 46 հաստատությունից 30-ի սանհանգույցը գտնվում է հաստատության շենքից դուրս:

Ուսումնասիրվել է նաև ջրի և սանիտացիայի հասանելիությունը հաշմանդամություն ունեցող երեխաների համար: Այսպես, մշտադիտարկված 121 դպրոցից միայն 8-ում են առկա հաշմանդամություն ունեցող և սակավաշարժուն խմբերի երեխաների համար հարմարեցված սանհանգույցներ: Չնայած դրանց առկայությանը, այնուամենայնիվ, պետք է նշել, որ որոշ դեպքերում տվյալ սանհանգույցների մուտքերը սակավաշարժուն խմբերի երեխաների համար առաջացնելու էին ինքնուրույն օգտվելու հետ կապված խոչընդոտներ, օրինակ՝ մուտքի դռան շրջանակը հատակի մակերևույթի նկատմամբ ուներ որոշակի բարձրություն:

Վերը նշված խնդիրներն արձանագրվել են 2018 թվականի ընթացքում, որոնք տեղ են գտել արտահերթ զեկույցում: Միևնույն ժամանակ, պետք է նշել, որ խնդիրների շարունակականության դիտարկման նպատակով ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի արտահերթ զեկույցի հիման վրա ըստ համայնքների առանձնացվել էին այն կրթական հաստատությունները, որոնցում խնդիրներ էին արձանագրվել: Արտահերթ զեկույցից հետո էլ մշտադիտարկվել ենք, թե որքանով են ի կատար ածվել արտահերթ զեկույցի առաջարկները:

Այդ տրամաբանությամբ, նախորդ՝ 2020 թվականի գործունեության արդյունքներով ամփոփվել և ներկայացվել էին ինչպես կատարված աշխատանքները, այնպես էլ դեռևս լուծում չստացած խնդիրները:

Խնդրի առնչությամբ ՀՀ կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարությունից տեղեկացրել են, որ ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի «Նախադպրոցական և հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում ջրի և սանիտացիայի հասանելիության իրավունքի ապահովման վերաբերյալ» արտահերթ հրապարակային զեկույցում ներկայացված առաջարկների շրջանակներում 2020 թվականի ընթացքում իրականացվել է նախադպրոցական և հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում ջրի և սանիտացիայի հասանելիության խնդիրների գույքագրում և տվյալ հաստատություններում

նախատեսված և իրականացվող շինարարական, վերանորոգման աշխատանքների շրջանակներում համամասնությամբ իրականացվում են նաև նշված աշխատանքները:

ՀՀ առողջապահության նախարարությունից խնդրի վերաբերյալ հարցմանն ի պատասխան՝ հայտնել են, որ համաձայն ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանության 2020-2022 թվականների ազգային ռազմավարության և դրանից բխող գործողությունների ծրագրի մոնիթորինգի արդյունքների՝ «Նախադպրոցական և հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում ջրի և սանիտացիայի հասանելիության իրավունքի ապահովման վերաբերյալ» արտահերթ հրապարակային զեկույցում ներկայացված առաջարկներից երկուսն Առողջապահության նախարարության կողմից կատարվել են ամբողջովին: Իսկ ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանության ազգային ռազմավարությունից բխող 2020-2022 թթ. գործողությունների ծրագրի 86-րդ կետի 3-րդ մասով ամրագրված գործողության կատարումը դուրս է Առողջապահության նախարարության լիազորությունների շրջանակից, իսկ նշված մասի համակատարողներ են հանդիսանում Տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների, Կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարությունները, Ոստիկանությունը, Երևանի քաղաքապետարանը (համաձայնությամբ), Քաղաքաշինության կոմիտեն և Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմը (համաձայնությամբ), և վերը նշված մասի կատարումն ապահովող միջոցառումների իրականացումը գտնվում է թվարկված պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների լիազորությունների շրջանակում:

ՀՀ առողջապահության նախարարությունից խնդրի վերաբերյալ ներկայացրած պարզաբանման ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ Առողջապահության նախարարության իրականացրած երկու գործողությունները վերաբերում են ՀՀ կառավարության 2019 թվականի դեկտեմբերի 26-ի «Մարդու իրավունքների պաշտպանության ազգային ռազմավարությունը և դրանից բխող 2020-2022 թվականների գործողությունների ծրագիրը հաստատելու մասին» N 1978-Լ որոշման 2-րդ հավելվածի 86-րդ կետով սահմանված միջոցառումներին, այն է՝ ուսումնասիրության կատարում երեխայի կրթության, խնամքի և պաշտպանության հաստատություններում սանիտարական պայմանների վերաբերյալ օրենսդրության՝ միջազգային չափանիշներին համապատասխանության տեսանկյունից և փոփոխություններ են կատարվել սանիտարական պայմանները սահմանող իրավական ակտերում, որոնք կոնկրետ ներկայացված և վերահաստատված են սույն պարագրաֆի առաջարկներում:

ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանության ազգային ռազմավարությունից բխող 2020-2022 թվականների գործողությունների ծրագրով 2020 թվականի ընթացքում կատարված աշխատանքների վերաբերյալ տարեկան հաշվետվության ուսումնասիրությամբ հարկ է նկատել, որ 86-րդ կետով սահմանված միջոցառումների կատարողականի վերաբերյալ հաշվետվություն է ներկայացված միայն ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի կողմից և գործողության վերաբերյալ Առողջապահության նախարարության

կատարած աշխատանքները ներառված չեն¹⁵⁰:

Բացի այդ, հարկ է ընդգծել, որ ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի «Նախադպրոցական և հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում ջրի և սանիտացիայի հասանելիության իրավունքի ապահովման վերաբերյալ» արտահերթ հրապարակային զեկույցում ներառված են առաջարկներ կոնկրետ իրավական ակտերում փոփոխություններ կամ լրացումների կատարելու վերաբերյալ:

Ի պատասխան ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի հարցման՝ խնդրի կապակցությամբ Երևանի քաղաքապետարանից հայտնել են, որ «Նախադպրոցական և հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում ջրի և սանիտացիայի հասանելիության իրավունքի ապահովման վերաբերյալ» Մարդու իրավունքների պաշտպանի արտահերթ հրապարակային զեկույցում նշված առաջարկների շրջանակում իրականացվել են Երևանի քաղաքապետարանի աշխատակազմի հանրակրթության վարչության, դպրոցների տնօրենների, բուժքույրերի, դասղեկների նախաձեռնությամբ պարբերական իրազեկման աշխատանքներ ուսումնական հաստատությունների անձնակազմերի, աշակերտների և ծնողների շրջանում ջրի և սանիտացիայի, հիգիենայի կանոնների վերաբերյալ, հատկապես՝ կորոնավիրուսային հիվանդության տարածման կանխարգելմանը միտված միջոցառումների համատեքստում՝ ըստ ՀՀ առողջապահության նախարարի 2020 թվականի սեպտեմբերի 18-ի N 24-Ն հրամանով հաստատված սանիտարական կանոնների:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի արտահերթ հրապարակային զեկույցում նշված առաջարկների շրջանակում նշվել է, որ Երևանի քաղաքապետարանի ենթակայության 161 մանկապարտեզ ապահովված է ջրամատակարարման ներքին ցանցով, հոսող սառը և տաք ջրով՝ համաձայն ՀՀ առողջապահության նախարարի 2002 թվականի դեկտեմբերի 20-ի N 857-Ն հրամանի: Բոլոր մանկապարտեզներն ունեն կոյուղի: Խմելու ջրից երեխաները օգտվում են անհատական բաժակներով կամ շշերով՝ ըստ ծնողի ցանկության: Խմելու ջրի որակի ուսումնասիրություն համապատասխան գերատեսչական մարմնի կողմից չի իրականացվել: Ըստ Երևանի քաղաքապետարանի տվյալների՝ կրթական հաստատություն հաճախող երեխաները և նրանց ծնողներն իրազեկվել են հակահամաճարակային կանոնների մասին՝ կորոնավիրուսային հիվանդությամբ վարակվելուց խուսափելու և տարածման կանխարգելման նպատակով: Հաստատությունների տեսանելի վայրերում փակցված են իրազեկման թերթիկներ, իսկ շահառուների հետ անց են կացվել դասընթացներ վերոնշյալ թեմայի շրջանակներում:

150

Ի պատասխան ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի հարցման՝ մարզային ուսումնական հաստատությունների՝ արտահերթ զեկույցում արձանագրված խնդիրների վերաբերյալ ՀՀ տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարության տվյալների համաձայն՝ քայլեր չեն ձեռնարկվել ՀՀ Արագածոտնի, Վայոց ձորի, Արմավիրի մարզերում:

Արտահերթ զեկույցում արձանագրված խնդիրների շուրջ ձեռնարկված քայլերի վերաբերյալ Սյունիքի մարզի տվյալների համաձայն՝ ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի «Նախադպրոցական և հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում ջրի և սանիտացիայի հասանելիության իրավունքի ապահովման վերաբերյալ» արտահերթ հրապարակային զեկույցում արձանագրված էր, որ «Կապանի թիվ 2 ՆՈՒՀ» ՀՈԱԿ-ում երեխաներն օգտվել են չպիտակավորված, ընդհանուր բաժակներից: Թերությունը վերացվել է, համայնքապետարանի համապատասխան բաժինը պարբերաբար ստուգայցեր է կատարում ՆՈՒՀ-երում սանիտարական կանոնների պահպանման ուղղությամբ:

Զեկույցում նշված էր՝ «Մեղրի համայնքի մանկապարտեզ» ՀՈԱԿ-ում և Լեիվազի մասնաճյուղում խմբերն ապահովված չեն տարիքային առանձնահատկություններին համապատասխան լվացարաններով և զուգարաններով, սանհանգույցները չունեն միջնորմ: Ուստի, 2020 թվականի ընթացքում «Մեղրի համայնքի մանկապարտեզ» ՀՈԱԿ-ում սկսվել են հիմնանորոգման աշխատանքներ: Իրականացվել են 20 մլն դրամի հիմնանորոգման աշխատանքներ, ծրագրի իրագործումը շարունակվում է, որի ավարտից հետո նշված բոլոր թերությունները կվերացվեն: Լեիվազի մասնաճյուղի շենքն ամբողջությամբ նոր է կառուցվում, որտեղ նույնպես կվերացվեն արձանագրված թերությունները:

Հաշվի առնելով, որ համայնքի խմելու ջրի որակը շարունակում է չհամապատասխանել սահմանված չափանիշներին, որը լրացուցիչ դժվարություն է առաջացնում մանկապարտեզներում, հատկապես ամառային շոգ սեզոնին, երեխաներին տրվող ջուրը եռացվում կամ գնվում է խանութից: Նշված խնդրի լուծման նպատակով խնդիր է դրվել վերակառուցել Մեղրի և Ագարակ քաղաքների խմելու ջրի մաքրման կայանները: Հայաստանի տարածքային զարգացման հիմնադրամի կողմից արդեն հայտարարվել են նախագծանախահաշվային փաստաթղթերի պատրաստման մրցույթ:

Արտահերթ զեկույցում արձանագրված խնդիրների շուրջ ձեռնարկված քայլերի վերաբերյալ Սյունիքի մարզի տվյալների համաձայն՝ ՀՀ Սյունիքի մարզի Տաթև համայնքում նախադպրոցական և հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում ջրի և սանիտացիայի հասանելիության իրավունքն ապահովված է:

ՀՀ Տավուշի մարզի տվյալների համաձայն՝ ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի «Նախադպրոցական և հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում ջրի և սանիտացիայի հասանելիության իրավունքի ապահովման վերաբերյալ» արտահերթ հրապարակային զեկույցում ներկայացված առաջարկների շրջանակներում 2020 թվականի ընթացքում հնարավորության սահմաններում ձեռնարկվել են միջոցառումներ՝ արձանագրված

թերությունները վերացնելու ուղղությամբ: Մասնավորապես, ուսումնական հաստատությունները հիմնականում ապահովվել են շուրջօրյա ջրամատակարարմամբ, ջրի որակը համապատասխանում է սահմանված նորմերին:

Դրական է ձեռնարկված քայլերի իրականացումը, մասնավորապես Սյունիքի մարզում իրականացված աշխատանքները՝ ի նպաստ ջրի և սանիտացիայի հասանելիության իրավունքի ապահովման: Սակայն խնդիրների ամբողջական լուծման նպատակով 2020 թվականին լիակատար ջանքեր չեն ներդրվել:

Տարբեր գերատեսչությունների տրամադրած տվյալների համադիր ուսումնասիրության արդյունքում «Նախադպրոցական և հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում ջրի և սանիտացիայի հասանելիության իրավունքի ապահովման վերաբերյալ» ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի արտահերթ զեկույցում ներառված առաջարկների կատարումը կարելի է դիտարկել դեռևս մասնակի կատարված, քանի որ զեկույցում արձանագրված խնդիրները ամբողջական լուծում դեռևս չեն ստացել կամ որոշ դեպքերում քայլեր չեն իրականացվել:

Խնդիր շուրջ իրականացված քայլերի մշտադիտարկմանը և առհասարակ աշխատանքների ձեռնարկմանը խոչընդոտում է նաև պետության հավաքագրած համապարփակ, միասնական և սեգրեգացված վիճակագրական տվյալների պակասը: Բացի այդ, խնդրահարույց է նոր կառուցվող և մինչև այդ նորմերի ընդունումը կառուցված հաստատություններում ջրի և սանիտացիայի հասանելիության մակարդակների միջև տարբերությունը, որն առաջացել է ոլորտը կարգավորող մի շարք իրավական ակտեր ընդունմամբ կամ փոփոխությամբ, ինչի արդյունքում չափորոշիչները վերաբերում են նոր կառուցվող կամ վերջին տարիներին վերակառուցվող հաստատություններին: Այս մոտեցումն ընդունելի չէ, քանի որ երեխայի առողջության պահպանումը պետք է ապահովված լինի հավասարապես նույն մակարդակներում: Հատուկ մշտադիտարկման և գնահատման պետք է ենթարկվեն այն հաստատությունները, որոնք կառուցվել են մինչև նորմերի փոփոխությունը կամ ընդունումը:

Խնդիրների ուսումնասիրությամբ նաև դիտարկվել է, որ ներպետական օրենսդրությամբ սահմանված սանիտարական կանոնների մասին իրազեկվածության պակասն է նաև հանդիսանում ուսումնական հաստատություններում ներպետական օրենսդրությամբ սահմանված պահանջների և չափորոշիչների չապահովման պատճառ: Զեկույցի կազմման աշխատանքների ընթացքում իրականացված մշտադիտարկման ժամանակ հաստատություններում իրականացված հարցումների արդյունքները վկայում են, որ երբեմն հաստատության անձնակազմը պատշաճ կերպով իրազեկված չէ մանկական նախադպրոցական օբյեկտների կառուցվածքի, գույքով ու սարքավորումներով ապահովման վերաբերյալ նորմատիվային դրոյթների և դրանց չկիրառման հետևանքով հնարավոր բացասական հետևանքների մասին:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝

1. օրենսդրությամբ շինարարական նորմերի, ջրի որակի, անընդհատության և մատակարարվող ջրի ջերմաստիճանի, ինչպես նաև սանիտացիայի իրավական կարգավորումներ ամրագրել նաև նախադպրոցական ուսումնական հաստատությունների համար,

2. քայլեր ձեռնարկել ջրանջատման բացառապես բոլոր դեպքերի մասին իրական իրազեկումն ապահովելու ուղղությամբ:

3. մշակել հստակ ժամանակացույց մինչև ՀՀ առողջապահության նախարարի 2017 թվականի N 12-Ն հրամանի ընդունումը կառուցված շենքերում ցայտաղբյուրի առկայությունն ապահովելու համար,

4. որպես միջանկյալ լուծում՝ անհրաժեշտ է ՀՀ առողջապահության նախարարի 2017 թվականի N 12-Ն հրամանում կատարել փոփոխություն՝ հստակ կարգավորումներ նախատեսելով հանրակրթական ուսումնական հաստատությունում երեխաների կողմից խմելու ջրից օգտվելու համար՝ հաշվի առնելով վարակների տարածման ռիսկերը: Այդպիսին կարող է լինել մեկանգամյա օգտագործման բաժակների նախատեսումը,

5. վերանայել վերոնշյալ հրամանի 9-րդ կետի պահանջը, ցայտաղբյուրի քանակի վերաբերյալ համապատասխան նորմեր նախատեսել՝ հաշվի առնելով դպրոցում երեխաների քանակը,

6. ՀՀ առողջապահության նախարարի 2002 թվականի N 857 հրամանում կատարել փոփոխություն՝ հստակ կարգավորումներ նախատեսելով նախադպրոցական ուսումնական հաստատությունում երեխաների կողմից խմելու ջրից օգտվելու համար՝ հաշվի առնելով վարակների տարածման ռիսկերը: Այդպիսին կարող է լինել հստակ ամրագրված նորմը, ըստ որի՝ երեխաներին կտրամադրվեն բացառապես անհատական օգտագործման այնպիսի բաժակներ, որոնք նրանց համար հեշտ տարանջատելի լինեն մյուս բաժակներից կամ մեկանգամյա օգտագործման բաժակներ,

7. ՀՀ կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարության, ՀՀ տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարության և Երևանի քաղաքապետարանի կողմից ջրի և սանիտացիայի հասանելիության տարբերակված վիճակագրության վարում՝ հիմնված տարբեր չափանիշների վրա,

8. «Կրթական տեխնոլոգիաների ազգային կենտրոն» ՊՈԱԿ-ի «www.emis.am» կայքում հասանելի դարձնել նախադպրոցական կրթական հաստատությունների վերաբերյալ տվյալները,

9. համակարգային ուսումնասիրության ենթարկել բոլոր հաստատությունների՝ (այդ թվում՝ մինչև համապատասխան նորմերի փոփոխությունը կառուցված և վերակառուցված) գործող նորմերին համապատասխանությունը,

10. մշակել գործողությունների ազգային ծրագիր՝ նախատեսելով միջոցառումներ առ այն, որ հստակ նշված ժամանակացույցում բոլոր հաստատությունները

համապատասխանեցվեն գործող նորմերին,

11. գործողությունների ազգային ծրագրում ներառել նաև այլ միջոցառումներ՝ ուսումնական հաստատություններում ջրի և սանիտացիայի հասանելիության բարձրացման ուղղությամբ: Ընդ որում, անհրաժեշտ է ներդնել հատուկ մեխանիզմ, որը կիրականացնի պարբերական և մշտական մշտադիտարկում՝ նորմերի յուրաքանչյուր փոփոխության պարագայում նախանշելով հաստատություններում համապատասխան գործողությունների անհրաժեշտությունը,

12. զանգվածային լրատվության միջոցներով, սոցիալական ցանցերով, ինչպես նաև կրթական համակարգերի միջոցով իրականացնել իրազեկման աշխատանքներ ուսումնական հաստատությունների աշակերտների, վերջիններիս ծնողների համար՝ ջրի և սանիտացիայի, հիգիենայի կանոնների վերաբերյալ,

13. քայլեր ձեռնարկել հաստատությունների անձնակազմի շրջանում օրենսդրական պահանջների վերաբերյալ տեղեկացվածության բարձրացման ուղղությամբ,

14. հաստատություններում երեխաների համար տեղադրել իրազեկող և մատչելի պատրաստներ սանիտացիայի և հիգիենայի վերաբերյալ:

5. Սննդի անվտանգության ապահովումը հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում

Հանրապետության ուսումնական հաստատություններում սննդի անվտանգության հարցը տարիներ շարունակ բարձրացվում է Մարդու իրավունքների պաշտպանի տարեկան զեկույցներում և հաղորդումներում: 2020 թվականի ընթացքում խնդիրը ևս շարունակվել է չլուծված մնալ: Խնդիրն այն է, որ հանրապետության մի շարք ուսումնական հաստատությունների սննդի կետերում վաճառվում են այնպիսի սննդատեսակներ, որոնց վաճառքն ուսումնական հաստատություններում արգելվում է: Սննդային գործոնով պայմանավորված՝ զանգվածային վարակիչ հիվանդությունների և սննդային թունավորումների առաջացման ու տարածման, ինչպես նաև զանգվածային ոչ վարակիչ հիվանդությունների կանխարգելման նպատակով՝ ելնելով առողջ և ռացիոնալ սննդի սկզբունքից՝ ուսումնական հաստատություններում չօգտագործվող սննդամթերքը և չպատրաստվող նշված ճաշատեսակներն ու խոհարարական կերակրատեսակները սահմանված են ՀՀ առողջապահության նախարարի 2014 թվականի հունիսի 6-ի «Հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում սովորողների սննդի կազմակերպմանը ներկայացվող հիգիենիկ պահանջներ» N 2.3.1-02-2014 սանիտարական կանոնները և նորմերը հաստատելու մասին» N 32-Ն հրամանի 26-րդ կետով:

ՀՀ առողջապահության նախարարի 2014 թվականի հունիսի 6-ի N 32-Ն հրամանի 48-րդ կետի համաձայն՝ ուսումնական հաստատության ղեկավարը սննդի կազմակերպման և դրանում սովորողներին լիարժեք ընդգրկելու պատասխանատու անձն է: Ավելին, ըստ նույն

հրամանի՝ ուսումնական հաստատությունում սովորողների առողջության պահպանմանն ուղղված կանխարգելիչ միջոցառումներ իրականացնելու նպատակով հաստատության ղեկավարի կողմից ապահովվում են՝ սանիտարական կանոնների առկայությունը, սանիտարական կանոնների կատարման ապահովումը և այլն:

Մարզպետարանների ենթակայությամբ գործող հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում սննդի որակի վերաբերյալ բողոքների ստացման և խնդրի շուրջ ձեռնարկված քայլերի վերաբերյալ ՀՀ տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարությունից հայտնել են, որ խնդրի վերաբերյալ բողոքներ չեն ստացել մարզպետարանները՝ բացառությամբ Արմավիրի մարզպետարանի: Մասնավորապես Արմավիրի քաղաքային համայնքում նախադպրոցական ուսումնական հաստատությունների տնօրենները և ծնողները մտահոգություններ են ունեցել մատակարարված կարագի և կաթնաշոռի որակի հետ կապված, որի կապակցությամբ դիմել են Հայաստանի Հանրապետության կառավարությանը ենթակա սննդամթերքի անվտանգության տեսչական մարմին նշված սննդամթերքները լաբորատոր փորձաքննության ենթարկելու համար: Ուսումնասիրվել է նաև հատուկ կրթահամալիրներում սննդի վերաբերյալ իրավիճակը: Մարդու իրավունքների պաշտպանի 2020 թվականին իրականացված մշտադիտարկմամբ պարզվել է, որ մի շարք հաստատություններում առկա են խնդիրներ՝ կապված խոհանոցների սանիտարահիգիենիկ վիճակի, հացի պահման պայմանների, ճաշատեսակների նմուշների պահման, ճաշացանկերի հետ¹⁵¹:

Սննդամթերքի անվտանգության, դպրոցականների սնուցման կազմակերպման և դպրոցականների առողջ սնուցման իրականացումը կարևոր հարցեր են երեխայի առողջ ֆիզիկական զարգացման և դասընթացներին լիարժեք մասնակցության համար:

Ուստի, վերոնշյալ իրավական ակտերով սահմանված իրավասու պետական մարմինները պետք է ապահովեն հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում սննդի կազմակերպումը՝ «Հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում սովորողների սննդի կազմակերպմանը ներկայացվող հիգիենիկ պահանջներ» N 2.3.1-02- 2014 սանիտարական կանոնները և նորմերը հաստատելու մասին» ՀՀ առողջապահության նախարարի 2014 թվականի հունիսի 6-ի N 32-Ն հրամանի պահանջների պահպանմամբ:

---

¹⁵¹ Երեխաների խնամք և դաստիարակություն իրականացնող հաստատություններում Մարդու իրավունքների պաշտպանի մշտադիտարկման արդյունքների մանրամասները նկարագրված են սույն հաղորդման «Մարդու իրավունքների պաշտպանը՝ որպես «Երեխայի իրավունքների մասին» ՄԱԿ-ի կոնվենցիայով նախատեսված մշտադիտարկող մարմին» բաժնում:

6. Բարձրագույն կրթության մասին օրենքի փոփոխությունների խնդրահարույց լինելը՝ դրանց ընթացակարգային թերացումների և բուհական ինքնավարության սկզբունքի տեսանկյունից

2020 թվականի ընթացքում Մարդու իրավունքների պաշտպանն արձանագրել է բարձրագույն կրթության ոլորտի օրենսդրական կարգավորումների փոփոխությունների նախաձեռնության հետ կապված խնդիրներ՝ թե՛ ընթացակարգային թերացումների և թե՛ դրանց բովանդակության՝ բուհական ինքնավարության սկզբունքի տեսանկյունից:

Խնդիրն այն է, որ ՀՀ կառավարության դեկտեմբերի 3-ի նիստում հաստատված «Բարձրագույն կրթության և գիտության մասին» օրենքի և կից օրենքների նախագծերի փաթեթն ունի ինչպես բովանդակային անընդունելի լուծումներ, այնպես էլ մշակման և քննարկման ընթացակարգային խնդիրներ:

Նախ պետք է ընդգծել, որ չնայած հանրային կարևորությանը, այդ օրենսդրական նախաձեռնությունը համարվել է անհետաձգելի, նիստի օրակարգում ընդգրկվել է որպես չգեկուցվող հարց և ընդունվել է առանց քննարկման:

«Բարձրագույն կրթության և գիտության մասին» օրենքի նախագծի վերաբերյալ Մարդու իրավունքների պաշտպանը ներկայացրել է մի շարք հիմնական դիտողություններ՝ հաշվի առնելով Սահմանադրության 38-րդ հոդվածով երաշխավորված կրթության իրավունքի պահանջները:

Մասնավորապես, նախագծում ամրագրված է, որ նոր ստեղծվող կամ վերակազմավորման, բաժանման, միաձուլման ձևով վերակազմակերպվող բուհում (գիտական կազմակերպությունում) մինչև կառավարման խորհրդի ձևավորումը համապատասխան ոլորտի լիազոր մարմնի ղեկավարը նշանակում է ռեկտորի (տնօրենի) պաշտոնակատար մեկ տարուց ոչ ավելի ժամկետով: Սա նշանակում է, որ նախագիծն, օրինակ, Կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարին վերապահում է միանձնյա իրավասություն նշանակելու բարձրագույն ուսումնական հաստատության ռեկտորի կամ գիտական կազմակերպության տնօրենի ժամանակավոր պաշտոնակատար:

Այս լուծումը խիստ մտահոգիչ է առաջին հերթին հենց բուհերի ինքնակառավարման իրավունքի, ակադեմիական և հետազոտությունների ազատության երաշխավորման տեսանկյունից: Կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարին կամ որևէ այլ ոլորտ լիազոր մարմնի ղեկավարի նման իրավասություն վերապահելն անթույլատրելի ու այն էլ կոպիտ միջամտություն է բուհի կամ գիտական կազմակերպության ինքնակառավարման սահմանադրական իրավունքին, քանի որ այդպիսով ամրագրվում է գործադիր իշխանության բարձրագույն մարմնի ուղիղ ազդեցությունը դրանց ինստիտուցիոնալ կառավարման համակարգի մեջ:

Կրթության իրավունքի հիմքում ընկած բուհական ինքնավարությունը կազմակերպական,

ակադեմիական, ինչպես նաև ռեսուրսների կառավարման հարցերով առավել խոցելի է դարձնում նախագծի 39-րդ հոդվածի 13-րդ մասի լուծումը, որի համաձայն՝ «սույն օրենքի ուժի մեջ մտնելուց հետո մինչև 2023 թվականի հունվարի 1-ն առաջին անգամ վերակազմավորման, բաժանման կամ միաձուլման ձևով վերակազմակերպվող բուհերում և գիտական կազմակերպություններում համապատասխան ոլորտի լիազոր մարմնի ղեկավարը նշանակում է ռեկտոր (տնօրեն) հինգ տարուց ոչ ավելի ժամկետով: Սույն մասով նախատեսված կարգով նշանակվող ռեկտորի (տնօրենի) նկատմամբ սույն օրենքի 31-րդ հոդվածի 2-րդ մասի պահանջները չեն կիրառվում:»: Ընդ որում, այս կանոնը ներկայացված է նախագծի անցումային դրույթները սահմանող հոդվածում:

Նախարարին, այդ թվում՝ կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի ոլորտի, բուհի ռեկտոր կամ գիտական կազմակերպության տնօրեն նշանակելու իրավասությունը հակասում է կրթության իրավունքի երաշխավորման իրավաչափ նպատակի էությանը: Անթույլատրելի է նաև նախարարի կողմից նշանակվող ռեկտորի կամ տնօրենի շուրջ հինգ տարի ժամկետով պաշտոնավարելու պահանջը որպես անցումային դրույթ ներկայացնելը: Այսինքն՝ ստացվում է, որ անցումային դրույթը սահմանող նորմով նախարարը կարող է որևէ անձի նշանակել պաշտոնավարության այն նույն ամբողջական ժամանակահատվածով, ինչպես այլ պայմաններում:

Այս կարգավորումը առավել խորացնում է նախագծով սահմանված անթույլատրելի մոտեցումը, որ գործադիր իշխանության մարմնի ղեկավարը՝ նախարարը, կարող է միանձնյա որոշմամբ նշանակել ռեկտոր կամ տնօրեն՝ անտեսելով այդ պաշտոնը զբաղեցնելու համար թեկնածուներին առաջադրվող պահանջները:

Նախագծի այս կարգավորումները հակասում են նաև Եվրոպական համալսարանների մեծ խարտիային, Բարձրագույն կրթության որակի ապահովման Եվրոպական ասոցիացիային (ENQA), Համաշխարհային բանկի Հայաստանի վերաբերյալ զեկույցին և միջազգային այլ պահանջների:

Բացի այդ, նախագիծը պարունակում է նաև բուհական ինքնավարության համար խոցելի այնպիսի դրույթներ, որոնք վերաբերում են բուհի կառավարման խորհրդի կազմի համամասնությանը: Նախագծի այդ կարգավորումներն ուղղակիորեն վտանգում են ՀՀ Սահմանադրության 38-րդ հոդվածով երաշխավորված կրթության իրավունքն ու հակասում են այդ իրավունքի հիմքում ընկած բուհերի ինքնակառավարման իրավունքին, ակադեմիական և հետազոտությունների ազատությանը:

Հարկ է առանձին ընդգծել նաև օրենքի և կից օրենքների նախագծերի փաթեթի մշակման և քննարկման ընթացակարգային խնդիրները: Նախագծի լուծումները չեն արտացոլում նաև կրթության և գիտության ոլորտի, բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների և գիտական կազմակերպությունների հրապարակային, ինչպես նաև Մարդու իրավունքների պաշտպանի ներկայացրած մտահոգությունները: Խոսքը վերաբերում է նաև նախագծերը

հապճեպ հավանության արժանացնելուն և բարձրաձայնված խնդիրները Կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարության կողմից անտեսելուն: Ընդ որում, ինչպես երևում է Երևանի պետական համալսարանի դեկանների դեկտեմբերի 4-ի հայտարարությունից, խոսքը վերաբերում է բազմաթիվ ու այն էլ էական դիտողությունների, որոնք առնչվում են Հայաստանում կրթության և գիտության զարգացմանը:

Նախագծերի փաթեթի մշակման և քննարկման ընթացակարգային խնդիրների շարքում պետք է ընդգծել նաև այն, որ Մարդու իրավունքների պաշտպանին կարծիքի ներկայացված և ՀՀ կառավարության դեկտեմբերի 3-ի նիստում հավանության արժանացած նախագծերի տարբերակները սկզբունքորեն տարբերվում են: Դրանք լիարժեք չեն արտացոլում մարդու իրավունքների պաշտպանի ներկայացրած դիտարկումները:

Ստեղծված պայմաններում պարզ չէ նախագծերի այս փաթեթի ընդունման հարցում նման չպատճառաբանված շտապողականությունը հանրային կարևորության այս հարցի վերաբերյալ՝ որպես չզեկուցվող հարց Կառավարության նիստի օրակարգում այն ներառելով ու նիստում դա որևէ քննարկման չարժանացնելով, ինչը պահանջում է Կառավարության ու առաջին հերթին Կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարության հիմնավոր պարզաբանումներ նման ընթացակարգի վերաբերյալ: Շտապողականության նման վարքագծի դրսևորման չպարզաբանված լինելու խնդիրն ավելի է խորացվում նախագծերի փաթեթի ընդունման համար ընտրված ժամանակահատվածով, որ օրենսդրական նախաձեռնություններն իրականացվում են այն պայմաններում, երբ երկրում շարունակում է գործել ռազմական դրությունը, պատերազմի հետևանքով առաջ են եկել հրատապ լուծում պահանջող սոցիալ-տնտեսական ու հումանիտար մի շարք խնդիրներ:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը «Բարձրագույն կրթության և գիտության մասին» օրենքի և կից օրենքների նախագծերի փաթեթի վերաբերյալ դիտարկումները ներկայացրել է նախագծերի փաթեթի վերաբերյալ կարծիքում, ինչպես նաև օրենքի և կից օրենքների նախագծերի փաթեթի նման բովանդակությամբ ընդունման և ընթացակարգային հապճեպության նման վերաբերմունքի առնչությամբ սկզբունքային մտահոգությունը հայտնել է հրապարակային հայտարարությամբ:

Հարկ է ընդգծել, որ «Բարձրագույն կրթության և գիտության մասին» օրենքի և կից օրենքների նախագծերի փաթեթը ՀՀ Ազգային ժողովն առաջին ընթերցմամբ ընդունել է 2021 թվականի փետրվարի 11-ին, սակայն 2021 թվականի մարտի 4-ին ՀՀ ԱԺ որոշմամբ օրենքների նախագծերի փաթեթի քննարկումը տեղափոխվել է գրավոր առաջարկների ներկայացման փուլ:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝

1. *նախագիծը ներկայացնել մասնագիտական հանրության դիտողությունների ու հանրային քննարկման,*

2. *նախագիծը խմբագրել կրթության իրավունքը երաշխավորող Հայաստանի Սահմանադրության 38-րդ հոդվածին համապատասխանության նպատակով:*

7. Բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների 2020-2021 ուսումնական տարվա ընդունելության կարգին առնչվող բողոքներ

2020 թվականին Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրվել են բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների 2020-2021 ուսումնական տարվա ընդունելության կարգի հետ կապված բողոքներ:

Բողոքներից բացի, Պաշտպանի աշխատակազմն իրականացրել է նաև մշտադիտարկման աշխատանքներ:

Պաշտպանը դիմորդներից կամ նրանց ծնողներից ստացել է 49 անհատական բողոք և 55 անձի ստորագրությամբ 1 կոլեկտիվ, որոնցով բարձրացված հարցերը ներկայացվում են հետևյալ հիմնական կետերով.

- դիմորդները ստացել են բարձր միավորներ, սակայն բարձրագույն ուսումնական հաստատություններ չեն ընդունվել այն պատճառով, որ գործող կարգն անարդարացի է և ոտնահարում է իրենց կրթության իրավունքը,

- դիմորդները չեն կարողացել դիմում-հայտում իրենց ընտրությամբ նշված հաջորդ մասնագիտություններով ընդունվել բարձրագույն ուսումնական հաստատություն՝ տեղերի համալրված լինելու պատճառով,

- 2020-2021 ուսումնական տարվա ընդունելության կարգի վերաբերյալ ՀՀ կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարությունը կամ նախարարության կազմում գործող մարմինները հանրային պատշաճ իրազեկումներ չեն ապահովել, ինչի արդյունքում խախտվել է կրթության իրենց իրավունքը,

- իրազեկումների հարցում հաշվի չեն առնվել արտակարգ դրության գործոնը և արտակարգ դրությամբ պայմանավորված՝ երկրում կիրառված սահմանափակումները,

- Պաշտպանին բողոք հասցեագրած մեկ դիմորդ ընդունելության քննություններին մասնակցելու հնարավորությունից զրկվել է արտակարգ դրության ժամանակահատվածում պետության կիրառած սահմանափակումների, մասնավորապես՝ որպես նոր կորոնավիրուսի (COVID-19) վարակակիր, պետության պահանջով ինքնամեկուսացման մեջ լինելու պատճառով:

Ներկայացված հարցերի առնչությամբ Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմում ուսումնասիրությունների և քննարկումների արդյունքներով մի շարք գրություններ են հասցեագրվել ՀՀ կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարություն: Բացի այդ, Պաշտպանի աշխատակազմում Պաշտպանը հանդիպում է ունեցել մի խումբ դիմորդների և նրանց ծնողների հետ և քննարկել վերջիններիս մտահոգությունները: Պաշտպանը նաև նախաձեռնել է մասնագիտական մի շարք քննարկումներ՝ կապված խնդրո առարկա հարցերի հետ, ինչպես նաև ուսումնասիրվել է ՀՀ վերաբերելի օրենսդրությունը:

Արդյունքում, հաշվի առնելով Սահմանադրության 38-րդ հոդվածով ամրագրված անձի կրթության իրավունքի երաշխավորումը՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանը նկարագրված հարցերի առնչությամբ ներկայացրել է իրավական դիրքորոշումներ¹⁵²:

¹⁵² Մանրամասն տե՛ս Մարդու իրավունքների պաշտպանի իրավական դիրքորոշումները «Բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների 2020-2021 ուսումնական տարվա ընդունելության կարգին առնչվող

Այսպես, դիմորդների և նրանց ծնողների՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրած բողոքները և հրապարակային մտահոգությունները, ինչպես նաև Կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարության պաշտոնական պարզաբանումները հնարավորություն են տվել ձևավորել հետևյալ եզրահանգումները:

1) Կրթական համակարգի կազմակերպման և իրագործման, այդ ուղղությամբ անհրաժեշտ միջոցների ընտրության հարցում միջազգային պահանջները պետություններին վերապահում են հայեցողության լայն շրջանակ: Սա նշանակում է, որ պետության իրավասության ներքո է գտնվում կրթության բնագավառում քաղաքականության իրականացումը և դրա կազմակերպական-իրավական հիմքերի ձևավորումը:

Ուստի, Պաշտպանը ձեռնպահ է մնում գնահատելուց, թե ինչ համակարգ պետք է գործի երկրում կամ որոնք են ինքնին գիտելիքի, թե մասնագիտության նախապատվության առաջնային չափանիշներով բուհ ընդունելության կազմակերպման առավելությունները կամ թերությունները:

Այս առումով, Մարդու իրավունքների պաշտպանը քննարկման առարկա է դարձրել այն, թե արդյոք գործադրված նոր կարգի պայմաններում պետությունը հաշվի է առել բոլոր այն գործոնները, որոնք կարող էին բացասական ազդեցություն ունենալ դիմորդների կրթության իրավունքի վրա և արդյոք պետությունը ձեռնարկել է բավարար միջոցներ, որոնք կարող էին չեզոքացնել այդ գործոնների բացասական ազդեցությունը:

2) Կառավարության 2020 թվականի մայիսի 21-ի թիվ 826-Ն որոշման նախագծին կից ներկայացված հիմնավորումների հաշվառմամբ՝ բարձրագույն ուսումնական հաստատություններ ընդունելության կարգը փոխելու անհրաժեշտությունը պայմանավորված է Հայաստանի Հանրապետությունում նոր կորոնավիրուսի կանխարգելման համար հայտարարված արտակարգ դրությամբ: Նման դեպքերում պետք է նկատի ունենալ, որ արտակարգ դրության փաստն ավելի է մեծացնում պետության պոզիտիվ պարտավորությունների աստիճանը և իրավական բեռը, քանի որ յուրաքանչյուր սահմանափակում պետք է լինի անհրաժեշտ, իրավաչափ և համաչափ կոնկրետ իրավիճակին ու ծառայի կորոնավիրուսի կանխարգելմանը:

3) Դիմորդները և նրանց ծնողները Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրած բողոքներով հայտնել են, որ պատշաճ իրազեկված չեն եղել 2020-2021 ուսումնական տարվա ընդունելության կարգի դրույթների վերաբերյալ:

Այս կապակցությամբ պետք է նշել, որ պետական և ոչ պետական բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների 2020-2021 ուսումնական տարվա ընդունելության կարգին առնչվող Կառավարության թիվ 826-Ն որոշումն ընդունվել է 2020 թվականի մայիսի 21-ին և ուժի մեջ է մտել մայիսի 26-ին:

Այդ որոշման համաձայն՝ դիմորդները ընդունելության քննության և մասնագիտությունների նշումով դիմում-հայտը գնահատման և թեստավորման կենտրոն են ուղարկում էլեկտրոնային (առցանց) եղանակով՝ մայիսի 25-ից մինչև հունիսի 15-ը՝ ժամը 18.00-ն:

Այսինքն՝ ստացվում է, որ ՀՀ կառավարության թիվ 826-Ն որոշումը, որով նախատեսվում է նոր կարգի ներդնում, ընդունվել է դիմում-հայտերի ներկայացման համար նույն որոշմամբ նախատեսվող օրվանից ընդամենը 4 օր առաջ (ընդ որում, այդ օրերից 2-ը ոչ աշխատանքային են): Ավելին, որոշումն ուժի մեջ է մտել մայիսի 26-ին, այսինքն՝ դիմում-հայտերի ներկայացման ժամկետը 1 օր առաջ՝ մայիսի 25-ին սկսել է իրավական առումով հոսել ուժի մեջ մտած որոշման բացակայության պայմաններում:

Ակնհայտ է, որ ժամկետների հետ կապված նշված իրավիճակը խնդրահարույց է, եթե դա դիտարկում ենք նոր կարգի ներդրման ու անձի կրթության իրավունքի իրացման համար անհրաժեշտ պայմանների տեսանկյունից:

Արտակարգ դրության իրավական ռեժիմի գործողության պայմաններում այս հարցն առավել արդիական է դառնում՝ հաշվի առնելով ֆիզիկական բնույթի սահմանափակումները, այդ թվում՝ կապված մարդկանց ազատ տեղաշարժի, տեղեկությունների տարածման ավանդական եղանակների նվազման հետ: Նման իրավիճակը մեծացնում է պետության դերը՝ իրազեկման ապահովման հարցում այնպես, որ մարդու իրավունքների իրացման համար անմիջական նշանակություն ունեցող տեղեկությունները սպառիչ կերպով հասնեն հասցեատիրոջը:

Թեև Նախարարությունը Մարդու իրավունքների պաշտպանին հայտնել է, որ բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների 2020-2021 ուսումնական տարվա ընդունելության կարգի վերաբերյալ իրականացվել են իրազեկման աշխատանքներ, այնուամենայնիվ Պաշտպանի աշխատակազմի դիտարկումները վկայում են, որ նախ՝ կարգին վերաբերող Կառավարության որոշման դրույթները մեծաձավալ լինելու պատճառով ներկայացված չեն եղել դիմորդների համար նախատեսված մատչելի տարբերակով, և երկրորդ՝ ժամանակային սղությամբ պայմանավորված դիմորդները չեն ունեցել ընդունելության նոր կարգին լիարժեք ծանոթանալու հնարավորություն:

Մինչդեռ, պետք է արձանագրել, որ ընդունելության նոր կարգի մասին տեղեկությունները պետք է նախապես՝ մինչև որոշման ընդունումը, մատչելի ձևաչափով տրամադրվեր հանրությանը և հատկապես թիրախային լսարանին: Ընդ որում, դա պետք է արվեր ոչ թե միակողմանի մոտեցմամբ, այլ հանրության դիրքորոշումը հաշվի առնելով ու մասնակցային ձևաչափով: Այս կապակցությամբ պետք է հաշվի առնվեր նաև այն, որ ընդունելության քննություններին մասնակցող դիմորդները հիմնականում անչափահասներ են:

Ընդունելության նոր կարգի վերաբերյալ իրազեկման աշխատանքների համար պետք է սահմանվեր առնվազն ընդհանրական բնույթի ռազմավարություն կամ ժամանակացույց, որի շրջանակում իրավասու մարմինները կապահովեին տեղեկատվության իրական ու թիրախային հասանելիություն հավասարապես բոլոր դիմորդների համար:

Այս տեսանկյունից պետք է հատուկ ուշադրության առարկա դառնար հատկապես գյուղական վայրերում բնակվող դիմորդների, ինչպես նաև հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց իրազեկվածության ապահովմանը վերաբերող հարցերը: Իրազեկման աշխատանքների արդյունավետ իրականացման համար կարևոր է նաև դպրոցների ուսուցիչների մասնակցությունն ու ներգրավվածությունը:

Ընդ որում, այս աշխատանքները պետք է իրականացվեին նախապես՝ արտակարգ դրություն հայտարարելուց անմիջապես հետո, երբ ընդունելության կարգի փոփոխության համար առկա էր որջամիտ կանխատեսելիություն:

4) Հասկանալի է, որ արտակարգ դրության իրավական ռեժիմը կարող է պահանջել նորմատիվ իրավական ակտերի նախագծերի վերաբերյալ հանրային քննարկումների անցկացման սեղմ ժամկետներ: Մինչդեռ, նախագծերի ընդունման հրատապությունը չի վերացնում այդ փաստաթղթերի մասին հանրային քննարկումներ անելու անհրաժեշտությունը:

Առավել ևս, որ խոսքը վերաբերում է մարդուն անմիջականորեն առնչվող, նրա կրթության իրավունքին միջամտող, իսկ առանձին դեպքերում նաև այլ իրավունքների վրա ազդող կարգավորումներին:

Արդյունքում, Պաշտպանն արձանագրել է, որ թե՛ Կառավարության 2020 թվականի մայիսի 21-ի թիվ 826-Ն որոշման, թե՛ «Կրթության մասին» ՀՀ օրենքում լրացում կատարելու մասին» ՀՀ օրենքի նախագծերի վերաբերյալ շահագրգիռ կողմերի մասնակցությամբ հանրային քննարկումներ չեն իրականացվել: Մարդու իրավունքների պաշտպանին նախագծերը կարծիքի ևս չեն ներկայացվել:

Պատշաճ քննարկումներ չանցկացնելն առաջացրել է բարձրագույն ուսումնական հաստատություն ընդունելության կարգին առնչվող փաստաթղթերի գործնական կիրառելիության խնդիրներ: Ավելին, առաջարկվող լուծումների վերաբերյալ հանրային ոչ բավարար իրազեկվածությունը հանգեցրել է շահագրգիռ կողմերի՝ խնդրո առարկա կարգավորմամբ հետապնդվող նպատակի վերաբերյալ անորոշության ու նույնիսկ կրթության իրավունքի պատշաճ իրացման պայմանների տեսանկյունից անբարենպաստ հետևանքների:

Կառավարության որոշման և օրենքի նախագծերին կից ներկայացված հիմնավորումների ուսումնասիրությունը վկայում է, որ դրանցում առկա չէ այդ փաստաթղթերի ընդունման անհրաժեշտությունը հիմնավորող բավարար տեղեկատվություն:

Մասնավորապես, բացակայում են այնպիսի հիմնավորումներ, որոնք կարտացոլեին առկա իրավիճակը, ինչպես նաև առկա չէ այնպիսի վերլուծություն, որը թույլ կտար գնահատել առաջարկվող փոփոխության ազդեցությունը մարդկանց կրթության իրավունքի վրա և կարգավորման համար ընտրված եղանակի նպատակահարմարությունը, դրանով հետապնդվող նպատակն ու ակնկալվող արդյունքները:

Կառավարության որոշման նախագծի մշակման գործընթացում անհրաժեշտ էր դիտարկել, թե առաջարկվող կարգավորումը գործնականում ինչ հնարավոր ռիսկեր կարող է պարունակել և ինչ ազդեցություն կունենա կրթության իրավունքի իրացման տեսանկյունից՝ հաշվի առնելով նաև այն, որ 2020-2021 ուսումնական տարվա համար բուհերում ընդունելությունն իրականացվել է մեկ քննության արդյունքների հիման վրա ու այն էլ նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակի պայմաններում:

5) 2020-2021 ուսումնական տարվա ընդունելության կարգի մշակման փուլում հաշվի չի առնվել արտակարգ դրության իրավական ռեժիմի սահմանափակումների պատճառով խնդիրների առաջ կանգնած դիմորդների բուհ ընդունելության հարցը: Օրինակ, դիմորդը չի կարողացել մասնակցել ընդունելության միասնական քննությանը, քանի որ նոր կորոնավիրուսի (COVID-19) վարակակիր լինելու հիմքով գտնվել է ինքնամեկուսացման մեջ: Ավելին, դիմորդն ավարտել է միջնակարգ դպրոցը գերազանց առաջադիմությամբ: Արդյունքում, ինքնամեկուսացված և մեկուսացված անձինք չեն կարողացել մասնակցել ընդունելության քննություններին իրենցից անկախ պատճառներով:

Նշված հարցի կապակցությամբ գրություն է հասցեագրվել ՀՀ կրթության, գիտության,

մշակույթի և սպորտի նախարարություն և Պարետատուն, որին ի պատասխան՝ տեղեկացվել է, որ ինքնամեկուսացված անձինք ինքնամեկուսացման ժամանակահատվածում չեն կարողացել մասնակցել ընդունելության քննություններին և նման դիմորդների համար լրացուցիչ ընդունելության քննություններ չեն նախատեսվել:

Ուշագրավ է, որ ի սկզբանե Պարետը ՀՀ Ազգային ժողովի նիստի ընթացքում հայտնել էր, որ նոր կորոնավիրուսի (COVID-19) վարակակիր կամ կոնտակտավոր անձ լինելու հետևանքով ընդունելության միասնական քննություններին մասնակցելու հնարավորություն չունեցած դիմորդների համար կազմակերպվելու են ընդունելության քննություններ, սակայն այդպես էլ դրանք տեղի չեն ունեցել:

Միաժամանակ, ՀՀ կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարության և Պարետատան քննարկումների արդյունքում որոշվել է, որ այդ դիմորդներին, այդ թվում՝ արդեն զինվորական ծառայության մեջ գտնվող, հնարավորություն է տրվելու մասնակցել բակալավրի կրթական ծրագրի հեռակա ուսուցման ընդունելության մրցույթին:

Վերոնշյալի հաշվառմամբ՝ Պաշտպանն արձանագրում է, որ նոր կորոնավիրուսի (COVID-19) վարակակիր կամ կոնտակտավոր անձ լինելու պատճառով ընդունելության միասնական քննություններին չմասնակցած դիմորդներին, այդ թվում՝ արդեն զինվորական ծառայության մեջ գտնվող, բակալավրի կրթական ծրագրի հեռակա ուսուցման ընդունելության մրցույթին մասնակցելու հնարավորություն տալը խնդրահարույց է, քանի որ դրանով չի ապահովվել տվյալ դիմորդների՝ մյուս բոլոր դիմորդների հետ հավասար հիմունքներով ընդունելության միասնական քննություններին մասնակցության հնարավորությունը և այդ դիմորդները զրկվել են իրենց նախընտրությամբ առկա կամ հեռակա ուսուցմամբ բարձրագույն ուսումնական հաստատություն ընդունվելու հնարավորությունից:

ԳԼՈՒԽ 5. ԱՌՈՂՋՈՒԹՅԱՆ ՊԱՀՊԱՆՄԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

Անձի առողջությունն արժանապատվության ու նրա մյուս իրավունքների կարևոր պայման է: Պետությունը պետք է ստեղծի պայմաններ անձի առողջությունը պաշտպանելու համար և կրի նաև սեփական պատասխանատվություն այս առումով: ՀՀ Սահմանադրության 85-րդ հոդվածը սահմանում է յուրաքանչյուր անձի՝ օրենքին համապատասխան առողջության պահպանման իրավունքը: Այս իրավունքն ունի նաև միջազգային ճանաչում:

Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային ոլորտներում պետության քաղաքականության հիմնական նպատակներից է բնակչության առողջության պահպանման և բարելավման ծրագրերի իրականացումը, արդյունավետ և մատչելի բժշկական սպասարկման պայմանների ստեղծումը:

2020 թվականին առողջապահության ոլորտում ողջ աշխարհում մեծագույն մարտահրավեր էր նոր կորոնավիրուսային հիվանդությունը (COVID-19): Դրա տարածումը և իրավիճակի աննախադեպությունը ստիպում է ձեռնարկել հրատապ միջոցառումներ այդ մահաբեր հիվանդությունը կանխարգելելու, առողջապահական համակարգը գերծանրաբեռնվածությունից զերծ պահելու, հանրության առողջության պաշտպանությունը պատշաճ կերպով իրականացնելու նպատակով: Կիրառվել են սահմանափակումներ, իհարկե համաշխարհային մակարդակով: Առկա իրավիճակն ինչպես ուղղակի, այնպես էլ անուղղակի բացասական ազդեցություն է ունեցել առողջության պահպանման իրավունքի վրա:

Կորոնավիրուսային համավարակի (COVID-19)՝ որպես մարդու իրավունքների համակարգի համար նոր մարտահրավերի պայմաններում տեղի են ունեցել Արցախի դեմ ադրբեջանական լայնածավալ զինված հարձակումները¹⁵³: Սա իրապես վտանգել է մարդու հիմնարար իրավունքներն ու ազատությունները և նպաստել համավարակի տարածմանը: Ավելին, նման պայմաններում արդեն իսկ խիստ ծանրաբեռնված առողջապահական համակարգը բախվել է նոր մարտահրավերի:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը հարկ է համարում հատուկ երախտագիտությամբ առանձնացնել բուժաշխատողների բացառիկ մարդասիրական առաքելությունը: Բարձր գնահատանքի է արժանի նրանց գործունեությունն ու մասնագիտական որակները այս մահաբեր համավարակի պայմաններում: Հարցն առավել սուր էր դրված, քանի որ համավարակին զուգահեռ ընթանում էր պատերազմ՝ առաջացնելով մարդասիրական ակնհայտ աղետի հետևանքներ: Համավարակի և պատերազմական բարդ ու լարված

¹⁵³ Առավել մանրամասն տե՛ս «COVID-19-ի պայմաններում ադրբեջանական զինված հարձակումների պատճառով մահաբեր վիրուսն ունեցավ սրընթաց աճ ոչ միայն Արցախում, այլ նաև Հայաստանում» արտահերթ զեկույցը, հասանելի է <https://www.ombuds.am/images/files/e632fe2219cb340fc05194d684d7206f.pdf> հղումով:

օրերին առավել էր ընդգծվում բժիշկների ու, առհասարակ, բուժաշխատողների անփոխարինելի դերը, ովքեր, չնայած անգամ կազմակերպական կամ համակարգման հարցերում խնդիրներին, վտանգելու էին սեփական կյանքը, իրենց ընտանիքների կյանքն ու առողջությունը, բայց ջանքեր չխնայելով՝ պատվով իրականացնում էին սեփական մասնագիտական պարտքը: Հատուկ պետք է ընդգծել ռազմական բժիշկների դերը, որոնք հաճախ վերջինն էին հեռանում կյանքի համար վտանգավոր պատերազմական իրավիճակներից՝ մինչև վերջ կատարելով մասնագիտական պարտքը:

Բուժաշխատողների բարդ աշխատանքի համար երախտագիտությունը արտահայտելը կարևոր առիթ է ևս մեկ անգամ ընդգծելու, որ բուժաշխատողների համար պետք է առկա լինեն պատշաճ սոցիալական երաշխիքներ, ինչպես նաև աշխատանքի անհրաժեշտ պայմաններ:

2020 թվականի ընթացքում առողջության պահպանման իրավունքի երաշխավորման նպատակով ձեռնարկվել են գործողություններ, որոնք դրական արդյունքների են հանգեցրել: Կարևոր է Պաշտպանի հաստատության ինստիտուցիոնալ հիմքեր ունեցող համագործակցությունը Առողջապահության նախարարության և առանձին բժշկական հաստատությունների հետ:

Այնուհանդերձ, առողջության պահպանման իրավունքի արդյունավետ և լիակատար իրացման համար եղել են խոչընդոտներ, որոնք ստորև նկարագրված են: Նշվածը չի հետապնդում բուժաշխատողների մասնագիտական ձեռնահասությունը գնահատելու նպատակ, այլ հետապնդում է համակարգային խնդիրների վերհանում և դրանց լուծման ուղիների բացահայտում:

2020 թվականի ընթացքում Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրած դիմումներով մարդիկ բարձրաձայնել են բժշկական օգնության հասանելիության, դեղորայքով չապահովելու, անվճար և արտոնյալ պայմաններով բուժօգնության և այլնի վերաբերյալ խնդիրներ:

1. Անվճար բժշկական օգնության և սպասարկման կարգավորումներն օրենքով չնախատեսելը

Օրենսդրական անկատարություններին, մասնավորապես անվճար բժշկական օգնության և սպասարկման կարգավորումներն օրենքով չնախատեսելու խնդիրն Պաշտպանն անդրադարձել է 2018 և 2019 թվականների տարեկան հաղորդմամբ: Խնդիրը ներկայացվել է Սահմանադրության և օրենքի տեսանկյունից: ՀՀ Սահմանադրության 85-րդ հոդվածի համաձայն՝ յուրաքանչյուր ոք, օրենքին համապատասխան, ունի առողջության պահպանման իրավունք: Օրենսդրությամբ սահմանված է անվճար հիմնական բժշկական ծառայությունների ցանկը և մատուցման կարգը: Այս տարիների ընթացքում, փաստորեն, գործնականում չի ապահովվել սահմանադրական դրույթը՝ բժշկական ծառայությունների ցանկը և մատուցման

կարգն օրենքով սահմանելու պահանջը, և դրանով իսկ առողջության պահպանման իրավունքի լիարժեք ապահովումը: Մինչ օրս անվճար հիմնական բժշկական ծառայությունների ցանկը և մատուցման կարգը սահմանված է ոչ թե օրենքով, այլ կառավարության որոշումներով և նախարարի հրամաններով: Դեռևս 2019 թվականի ՀՀ առողջապահության նախարարությունը հավաստիացրել էր, որ ոլորտը կանոնակարգող օրենսդրությունը ՀՀ Սահմանադրության պահանջներին համապատասխանեցնելու ուղղությամբ ձեռնարկվում են անհրաժեշտ քայլեր: Ընթացիկ տարում պետության կողմից երաշխավորված անվճար բժշկական օգնություն և սպասարկում ստանալու իրավունք ունեցող բնակչության սոցիալապես անապահով ու առանձին (հատուկ) խմբերի ցանկը, Հայաստանի Հանրապետության պետական բյուջեի միջոցների հաշվին պետության կողմից երաշխավորված արտոնյալ պայմաններով բժշկական օգնության և սպասարկման կազմակերպման կարգը, բնակչության հերթագրման կարգը և այլ դրույթներ սահմանող ՀՀ կառավարության 2004 թվականի մարտի 4-ի «Պետության կողմից երաշխավորված անվճար բժշկական օգնության և սպասարկման մասին» N 318-Ն որոշումը բազմիցս ենթարկվել է փոփոխությունների և լրացումների: Ինդրահարույցն այն է, որ այդ բոլոր իրավական ակտերն ավելի ցածր իրավաբանական ուժ ունեցող ենթաօրենսդրական նորմատիվ իրավական ակտեր են և դրանցում փոփոխությունների իրականացումն առավել դյուրին գործընթաց է, ինչն անկանխատեսելի է դարձնում առողջապահության համակարգը: Վերահաստատելով խնդրի առնչությամբ տարբեր տարիներին արտահայտած դիրքորոշումը՝ Պաշտպանն արձանագրում է, որ անհրաժեշտ է քայլեր ձեռնարկել ոլորտը կանոնակարգող օրենսդրությունը ՀՀ Սահմանադրության նշված հոդվածի պահանջներին համապատասխանեցնելու ուղղությամբ, ինչը կապահովի առողջապահական համակարգի կանխատեսելիություն և չի հանգեցնի շահառուների համար իրենց իրավունքների իրացման խոչընդոտների:

Հաշվի առնելով վերոնշյալը՝ անհրաժեշտ է բժշկական ծառայությունների ցանկը և մատուցման կարգը սահմանել օրենքով:

2. Խտրական վերաբերմունքի հարցեր պացիենտների նկատմամբ

ՀՀ Սահմանադրությամբ և վավերացված միջազգային փաստաթղթերում անձի առողջության պահպանման իրավունքն ամրագրված է որպես մարդու հիմնարար իրավունք, իսկ վերջինիս հիմնական տարրերից մեկը՝ խտրականության արգելքը, որպես մարդու իրավունքների հիմնարար սկզբունք, ճանաչված է ներպետական և միջազգային չափանիշներով: Այն նաև առողջության պահպանման իրավունքի հիմնական մասն է¹⁵⁴:

¹⁵⁴ Տե՛ս <http://www.ohchr.org/Documents/Publications/Factsheet31.pdf> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ

ՀՀ սահմանադրության 29-րդ հոդվածով ամրագրված է, որ խտրականությունը, կախված սեռից, ռասայից, մաշկի գույնից, էթնիկ կամ սոցիալական ծագումից, գենետիկական հատկանիշներից, լեզվից, կրոնից, աշխարհայացքից, քաղաքական կամ այլ հայացքներից, ազգային փոքրամասնությանը պատկանելությունից, գույքային վիճակից, ծնունդից, հաշմանդամությունից, տարիքից կամ անձնական կամ սոցիալական բնույթի այլ հանգամանքներից, արգելվում է:

Նշված իրավունքների պաշտպանության երաշխիքներ են ամրագրված նաև միջազգային փաստաթղթերով: «Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների մասին» ՄԱԿ-ի միջազգային դաշնագրի 2-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ պետությունները պարտավորվում են երաշխավորել, որ դաշնագրով հռչակված իրավունքներն իրականացվեն առանց որևէ խտրականության: Պետությունը ներպետական օրենսդրության համաձայն, ինչպես նաև վավերացնելով միջազգային մի շարք փաստաթղթեր՝ պարտավորվել է ապահովել անձի առողջության պահպանման հիմնարար իրավունքը՝ երաշխավորելով դրանց ազատ իրականացումն առանց որևէ արգելքի¹⁵⁵:

Խտրականության արգելքն առողջության պահպանման իրավունքի համատեքստում սահմանված է «Բնակչության բժշկական օգնության և սպասարկման մասին» ՀՀ օրենքում, որի 4-րդ հոդվածով հստակ ամրագրված է, որ յուրաքանչյուր ոք, անկախ ազգությունից, ռասայից, սեռից, լեզվից, դավանանքից, տարիքից, առողջական վիճակից, քաղաքական կամ այլ հայացքներից, սոցիալական ծագումից, գույքային կամ այլ դրությունից, Հայաստանի Հանրապետությունում ունի բժշկական օգնություն և սպասարկում ստանալու իրավունք: Նույն օրենքի 5-րդ հոդվածը սահմանում է, որ բժշկական օգնության դիմելիս, ինչպես նաև բժշկական օգնություն և սպասարկում ստանալիս յուրաքանչյուր ոք ունի բժշկական օգնություն և սպասարկում իրականացնողների կողմից հարգալից վերաբերմունքի արժանանալու իրավունք: Բժշկական օգնություն և սպասարկում իրականացնողների՝ պացիենտների նկատմամբ հոգատար և հարգալից վերաբերմունք ապահովելու պարտականությունը ևս սահմանված է նույն օրենքի 19-րդ հոդվածի 1-ին մասի «է» կետով:

Վերոգրյալի հաշվառմամբ պետք է արձանագրել, որ առկա են օրենսդրական կարգավորումներ, որոնք բացառում են խտրական ցանկացած դրսևորում: Սակայն, պետք է փաստել, որ օրենսդրական կարգավորումների առկայության պարագայում ևս Մարդու իրավունքների պաշտպանը շարունակում է ստանալ բողոքներ, որոնցով բարձրաձայնվում է բժշկական հաստատություններում պացիենտների նկատմամբ խտրական վերաբերմունքի դրսևորման արատավոր երևույթի մասին: Ստացված բողոքները հիմնականում վերաբերում են առողջական կամ այլ դրությամբ պայմանավորված, ինչպես նաև ՄԻԱՎ/ՁԻԱՀ-ով կամ Հեպատիտ B և C-ով ապրող անձանց նկատմամբ դրսևորված խտրական վերաբերմունքի

¹⁵⁵ Տե՛ս օրինակ, «Ռասայական խտրականության բոլոր ձևերի վերացման մասին» ՄԱԿ-ի միջազգային կոնվենցիա (5-րդ հոդված), Երեխաների իրավունքների պաշտպանության մասին ՄԱԿ-ի կոնվենցիա:

դեպքերին: Խտրական և տարբերակված վերաբերմունքի առկայության պարագայում բուժման կարիք ունեցող մարդիկ շատ հաճախ խուսափում են այցելել բժշկական հաստատություններ, իսկ հարցն առավել խնդրահարույց է դառնում, երբ պայմանավորված անձի մոտ այս կամ այն հիվանդության առկայությամբ՝ խտրական վերաբերմունք են դրսևորում հենց բուժաշխատողները:

Հարկ է նկատել, որ ի թիվս այլնի, խտրական վերաբերմունք ծնող պատճառներից մեկը բուժաշխատողների կարողությունների պակասն է: Անչափ կարևոր է, որ պետությունը մշակի համապատասխան քաղաքականություն, որը բժշկական հաստատություններում մեկընդմիջտ բացառի բուժաշխատողների անհավասար և խտրական վերաբերմունքը: Ըստ առողջապահության նախարարության՝ տարվա կտրվածքով իրականացվում են խտրականության դրսևորման դեպքերը նվազեցնելու և բացառելու ուղղությամբ միջոցառումներ: Սակայն, այդ ամենն, անշուշտ, պետք է սկսվի բուժաշխատողներ պատրաստող ուսումնական հաստատություններից:

Ըստ առողջապահության նախարարության տրամադրած տվյալների՝ 2019 թվականի համեմատ, երբ պացիենտների նկատմամբ բուժաշխատողների՝ խտրական վերաբերմունքի վերաբերյալ նախարարություն էր ստացվել է 39 բողոք, ապա 2020 թվականին նման դիմումներ առհասարակ չեն ստացվել: Սակայն սա չի նշանակում, որ խնդիրն իսպառ վերացել է, խտրականության դրսևորման դեպքեր առհասարակ չեն գրանցվում, իսկ հարցը կորցրել է իր արդիականությունը:

Հաշվի առնելով վերոնշյալը և այն, որ ՀՀ առողջապահության նախարարության նպատակներից և խնդիրներից է առողջապահության բնագավառում պեպական քաղաքականության մշակումն ու դրա իրականացման ապահովումն, ինչպես նաև առողջապահության բնագավառում մարդու իրավունքների պահպանումն ու պաշտպանությունն՝ անհրաժեշտ է՝

1. մշակել համապատասխան ձեռնարկ որոշակի խմբերի (հաշմանդամություն ունեցող անձանց, ՄԻԱՎ/ՁԻԱՀ, Հեպատիտ B, C և այլ հիմքով խտրականության ենթարկվող անձանց) հետ բուժաշխատողների աշխատանքի վերաբերյալ,

2. ավելացնել համապատասխան դասընթացների թիվը (դիպլոմային և հետդիպլոմային)՝ բուժաշխատողների տարբեր հիվանդությունների տարածման ուղիների և անվտանգության միջոցների վերաբերյալ իրազեկվածությունը բարձրացնելու համար:

3. Պալիատիվ բուժօգնությունը

Պալիատիվ բուժօգնության և դրա ամբողջական ներդրման հարցը տարիներ շարունակ գտնվում է Մարդու իրավունքների պաշտպանի, ինչպես նաև հասարակական և միջազգային մի շարք կազմակերպությունների ուշադրության ներքո:

Մարդու իրավունքների պաշտպանության ազգային ռազմավարությունը և դրանից բխող 2020-2022 թվականների գործողությունների ծրագիրը հաստատելու մասին ՀՀ կառավարության 2019 թվականի դեկտեմբերի 26-ի N-1978 որոշմամբ հաստատվել է պալիատիվ բուժօգնության ոլորտում առկա խնդիրների լուծմանն ուղղված միջոցառումներ: Մասնավորապես, նշված որոշման 2-րդ հավելվածի 51-րդ կետով նախատեսվում է բարձրացնել պալիատիվ բժշկական օգնության և սպասարկման մասին հանրային իրազեկվածությունը՝ զանգվածային լրատվության, տեղեկատվական նյութերի միջոցով հանրային իրազեկման աշխատանքներ կազմակերպվելով և պալիատիվ բժշկական օգնության և սպասարկման հարցերի վերաբերյալ քարոզարշավներ իրականացնելով: Նույն հավելվածի 52-րդ կետով նախատեսվում է իրականացնել պալիատիվ բժշկական օգնության և սպասարկման, ցավային համախտանիշի կառավարման վերաբերյալ (այդ թվում՝ ոլորտի իրավակարգավորումների) շարունակական կրթական ծրագրեր՝ բուժաշխատողների և ուսանողների համար՝ բուժհաստատություններում և ուսումնական հաստատություններում:

Նշվածի կապակցությամբ Առողջապահության նախարարությունը տեղեկացրել է, որ 2020 թվականի ընթացքում պալիատիվ բժշկական օգնության թեմայով պատրաստվել և ԶԼՄ-ներով տարածվել է 2 հաղորդագրություն, որոնք տեղադրվել են նաև Առողջապահության նախարարության պաշտոնական կայքում: Ըստ նախարարության՝ 2020 թվականին ՀՀ ԱՆ «Ակադեմիկոս Ս. Ավդալբեկյանի անվան առողջապահության ազգային ինստիտուտ» ՓԲԸ-ն իրականացրել է պալիատիվ խնամքի վերաբերյալ շարունակական մասնագիտական զարգացումն ապահովող կրեդիտավորված տասնօրյա դասընթացներ՝ «Պալիատիվ խնամք» բժիշկների համար, որին մասնակցել է 23 բժիշկ, «Պալիատիվ խնամք» բուժքույրերի համար, որին մասնակցել է 42 բուժքույր:

Ըստ Առողջապահության նախարարության՝ 2020 թվականին ՀՀ ԱՆ «Ակադեմիկոս Ս. Ավդալբեկյանի անվան առողջապահության ազգային ինստիտուտ» ՓԲԸ-ում 65 ավագ ու միջին բուժաշխատող մասնակցել է «Պալիատիվ խնամք» թեմայով դասընթացին:

Հարկ է նշել նաև, որ ՀՀ առողջապահության նախարարության տեղեկությունների համաձայն՝ 2020 թվականին ընդլայնվել է պետական պատվերի շրջանակներում արտահիվանդանոցային պալիատիվ բուժօգնություն իրականացնող բժշկական կազմակերպությունների ցանկը և արտահիվանդանոցային պալիատիվ բուժօգնության ծառայության մասով պետական պատվեր է սկսել գործել 7 բժշկական կազմակերպությունում, որից 1-ը՝ Երևան քաղաքում, իսկ 6-ը՝ ՀՀ մարզերում:

2020 թվականին առաջին անգամ Առողջապահության նախարարությունը սահմանել է հիվանդանոցային պայմաններում պալիատիվ բժշկական օգնության և սպասարկման միջինացված գին, և երկու հիվանդանոցային բժշկական կազմակերպությունում (ԱՆ «Վ.Ա.Ֆանարջանի անվան ուռուցքաբանության ազգային կենտրոն» ՓԲԸ և «ԱՎԱ ՄԵԴ» պալիատիվ խնամքի և բժշկության կենտրոն) տեղադրվել է պետական պատվեր:

Հարկ է նշել սակայն, որ ներկայում Առողջապահության նախարարությունը պալիատիվ բժշկական օգնության և սպասարկման զարգացման ռազմավարության և ռազմավարության միջոցառումների նոր ծրագրի մշակման աշխատանքներ չի նախատեսել:

Ելնելով վերոգրյալից՝ անհրաժեշտ է՝

1. *շարունակել պալիատիվ բժշկական օգնության և սպասարկման մասին հանրային իրազեկվածության աշխատանքները և բուժաշխատողների համար պալիատիվ բժշկական օգնության և սպասարկման, ցավային համախտանիշի կառավարման վերաբերյալ շարունակական կրթական ծրագրերի իրականացումը,*

2. *շարունակել ընդլայնել պետական պատվերի շրջանակներում արտահիվանդանոցային և հիվանդանոցային պայմաններում պալիատիվ բուժօգնություն և սպասարկում իրականացնող բժշկական կազմակերպությունների ցանկը:*

4. Բժշկական գաղտնիքի պահպանումը

Առողջության պահպանման իրավունքի հիմնարար տարրերից մեկը բժշկական գաղտնիքի պահպանումն է: Պաշտպանի տարեկան հաղորդումներով տարիներ շարունակ բարձրաձայնել է բժշկական գաղտնիքի պահպանման խախտման դեպքերի, ինչպես նաև համակարգային խնդիրների վերաբերյալ, ինչպիսին է, օրինակ, բժշկական գաղտնիքի պահպանության համար օրենսդրական երաշխիքների բացակայության հարցը: Ի լուծումն նշված խնդիրների՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանը ձեռնարկել և իրականացրել է մի շարք քայլեր: Մասնավորապես, Պաշտպանի նախաձեռնությամբ Եվրոպայի Խորհրդի հետ առաջին անգամ ԵԽ տարածքում իրականացվելու է կենսաբժշկության ոլորտում մարդու իրավունքների պաշտպանության ծրագիր, որի շրջանակներում, 2020 թվականին տեղի է ունեցել «Մարդու իրավունքները կենսաբժշկության ոլորտում» ծրագրի գործողությունները համակարգող հանձնաժողովի առաջին առցանց նիստը, որտեղ, ի թիվս այլնի քննարկվել է նաև պացիենտների անձնական տվյալների պաշտպանության կարևորությունը¹⁵⁶:

2020 թվականի ընթացքում Մարդու իրավունքների պաշտպանը ներկայացրել է իրավական դիրքորոշումներ հաղորդակցության գաղտնիության և մյուս իրավունքները սահմանափակող օրենքների մի շարք նախագծերի վերաբերյալ¹⁵⁷: Այսպես, «Արտակարգ դրության իրավական ռեժիմի մասին» օրենքում լրացումներ կատարելու մասին» օրենքի նախագծով նախատեսվում էր, որ առողջապահական ոլորտի մարմինների տրամադրած համաճարակի հետևանքով

¹⁵⁶ Տե՛ս «Պացիենտների իրավունքներ, բուժաշխատողների դերի բարձրացում և այլն. Մարդու իրավունքների պաշտպանն ու ԵԽ-ն առաջին անգամ ծրագիր են իրականացնում կենսաբժշկության ոլորտում», հասանելի է <https://www.ombuds.am/am/site/ViewNews/1305> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

¹⁵⁷ Տե՛ս «Մարդու իրավունքների պաշտպանի իրավական դիրքորոշումները հաղորդակցության գաղտնիության և մյուս իրավունքները սահմանափակող օրենքների նախագծերի վերաբերյալ», հասանելի է <https://www.ombuds.am/am/site/ViewNews/1137> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

հիվանդության առկայության համար ստուգված (թեստավորված), վարակակիր, հիվանդության ախտանշաններ ունեցող, հիվանդացած, բուժվող և հիվանդի հետ շփում ունեցած (կոնտակտավոր) անձանց, այդ թվում՝ բժշկական գաղտնիքի վերաբերյալ տվյալները կարող են նաև բացահայտվել երրորդ անձանց: Նշված կապակցությամբ Մարդու իրավունքների պաշտպանը հայտնել է դիրքորոշում առ այն, որ խոսքը վերաբերում է պաշտպանության բարձր շեմ ունեցող տվյալների (անձի մոտ վարակի առկայությանը կամ դրա առկայության վտանգին վերաբերող տվյալներ և այլն), ուստի անհրաժեշտ է հստակ սահմանել այդ տվյալներին հասանելիություն ունեցող սուբյեկտների շրջանակը և տրամադրելու [հիմնական] պայմանները: Բացի դրանից, նախատեսված կարգավորման պարագայում հստակ չէ, թե կոնկրետ սահմանված որ նպատակին հասնելու համար և ինչ ծավալով կարող են բացահայտվել այդ տվյալները: Ըստ Պաշտպանի նկատառման՝ առկա կարգավորման պայմաններում, որպես երաշխիք, նախագծի ձևակերպումն այն մասին, որ տվյալները տրամադրվում են այն նվազագույն քանակով, որն անհրաժեշտ է սահմանված նպատակին հասնելու համար, կարող է չծառայել նպատակին:

Կապված նոր կորոնավիրուսային վարակի տարածման ու կանխարգելման կապակցությամբ Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմը շուրջօրյա ռեժիմով իրականացրել է մշտադիտարկում, իսկ ողջ գործընթացը շարունակում է մնալ Մարդու իրավունքների պաշտպանի ամենօրյա անմիջական ուշադրության ներքո: Այս պարագայում ևս Մարդու իրավունքների պաշտպանը հստակ արձանագրել է անձնական տվյալների պաշտպանության և բժշկական գաղտնիքի պահպանման կարևորության մասին, մասնավորապես նշելով, որ շատ կարևոր է զերծ մնալ անձնական տվյալներ հրապարակելուց, անթույլատրելի է վարակակիր կամ վարակի կասկած արձանագրած մարդկանց նույնականացնող տվյալների, բժշկական գաղտնիք կազմող տեղեկությունների հրապարակումը¹⁵⁸:

Հարկ է արձանագրել, որ 2020 թվականին ընդունվել և ուժի մեջ է մտել ««Բնակչության բժշկական օգնության և սպասարկման մասին» օրենքում փոփոխություն կատարելու մասին» ՀՀ օրենքը, որով, ի թիվս այլնի, տրվել է «բժշկական գաղտնիք» հասկացության սահմանումը, ինչպես նաև օրենսդրորեն ամրագրվել են բժշկական գաղտնիքը և դրա մշակմանը ներկայացվող պահանջները: 2020 թվականին խմբագրվել է նաև ՀՀ քրեական օրենսգիրքը, և դրա 145-րդ հոդվածը շարադրվել է նոր խմբագրությամբ: Վերջինով պատիժ է նախատեսվել բժշկական գաղտնիք պարունակող տվյալները, օրենքով նախատեսված անձնական տվյալներ մշակողի կողմից առանց անձի կամ նրա օրինական ներկայացուցչի գրավոր համաձայնության, օրենքով չնախատեսված դեպքերում փոխանցելու, ինչպես նաև բժշկական գաղտնիք պարունակող տվյալները, օրենքով նախատեսված անձնական տվյալներ մշակողի կողմից

¹⁵⁸ Տե՛ս «Մարդու իրավունքների պաշտպանը կորոնավիրուսի վերաբերյալ», հասանելի է <https://www.ombuds.am/am/site/ViewNews/1095> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

առանց անձի կամ նրա օրինական ներկայացուցչի գրավոր համաձայնության, օրենքով չնախատեսված դեպքերում զանգվածային լրատվության միջոցներով հրապարակելու կամ տեղեկատվական հաղորդակցման ցանցերում տեղադրելու համար: Ըստ ՀՀ գլխավոր դատախազության փոխանցած տեղեկությունների՝ 2020 թվականի ընթացքում ՀՀ քրեական օրենսգրքի 145-րդ հոդվածի հատկանիշներով հարուցվել է 4 քրեական գործ, որոնցից 1-ը հաստատված մեղադրական եզրակացությամբ ուղարկվել է դատարան, 1 գործ կարճվել է, 1 գործով նախաքննությունը շարունակվում է, իսկ 1 գործով վարույթը կասեցվել է:

Օրենսդրական կարգավորումների ամրագրման հետ միասին, չափազանց կարևոր է նաև լրատվության և տեղեկատվության այլ հրապարակային միջոցներով պացիենտներին բժշկական գաղտնիքի պահպանման և վերջինիս պահպանման իրավական կարգավորումների մասին իրազեկելը:

Ըստ Առողջապահության նախարարության՝ 2020 թվականի ընթացքում պատրաստվել է 1 ռադիոհաղորդում, 6 հեռուստահաղորդում, 1 հարցազրույց հղիության արհեստական ընդհատման, երեխաների իրավունքների, պետական պատվերով բուժօգնության տրամադրման, «emergency» ծրագրի վերաբերյալ: Միաժամանակ պատրաստվել է մամուլի երկու հաղորդագրություն, որը տեղադրվել է Առողջապահության նախարարության պաշտոնական կայքում և սոցիալական ցանցի էջում, ինչպես նաև տարածվել է զանգվածային լրատվամիջոցներով: Քաղաքացիների իրավունքների մասին տեղեկատվական նյութեր են տեղադրվել նաև Առողջապահության նախարարության պաշտոնական կայքի «Քո իրավունքը» դարանում:

Բուժաշխատողների շրջանում բժշկական գաղտնիքի պահպանման կարևորության և վերջինիս պահպանման իրավական կարգավորումների մասին համապատասխան որակավորման դասընթացների միջոցով իրազեկման աշխատանքների իրականացումը ևս շատ կարևոր գործիք է բժշկական գաղտնիքի պահպանման տեսանկյունից:

Ըստ ՀՀ առողջապահության նախարարության՝ 2020 թվականին ՀՀ ԱՆ «Ակադեմիկոս Ս. Ավդալբեկյանի անվան առողջապահության ազգային ինստիտուտ» ՓԲԸ-ում կատարելագործում անցած 62 բուժաշխատողների կատարելագործման դասընթացներում ներառված է եղել «Առողջապահական իրավունք» դասընթացը, որի շրջանակներում ուսումնասիրվում է պացիենտների, բժշկական օգնություն և սպասարկում իրականացնողների, բուժաշխատողների իրավունքները, դրանց պաշտպանության երաշխիքները, պարտականությունները, մասնագիտական իրավախախտումները, պատասխանատվության տեսակները:

Նախարարության փոխանցած տվյալները փաստում են նաև, որ «Առողջապահական իրավունք» դասընթացը ներառված է եղել ՀՀ ԱՆ «Ակադեմիկոս Ս. Ավդալբեկյանի անվան առողջապահության ազգային ինստիտուտ» ՓԲԸ կլինիկական օրդինատորների կրթական ծրագրերում:

Հաշվի առնելով վերոշարադրյալը՝ անհրաժեշտ է՝

1. պարբերաբար լրացվող միջոցներով պացիենտներին իրազեկել բժշկական գաղտնիքի պահպանման և վերջինիս պահպանման իրավական կարգավորումների մասին,

2. համապատասխան որակավորման դասընթացների միջոցով բուժաշխատողներին շարունակաբար իրազեկել բժշկական գաղտնիքի պահպանման կարևորության և վերջինիս պահպանման իրավական կարգավորումների մասին:

5. Անվճար և արտոնյալ պայմաններով բուժօգնության խնդիր

Մարդու իրավունքների պաշտպանին 2020 թվականի ընթացքում շարունակել են բողոքներ հասցեագրվել այն անձանցից, ովքեր ունեն պետության կողմից երաշխավորված անվճար և արտոնյալ պայմաններով բժշկական օգնություն և սպասարկում ստանալու իրավունք, սակայն այն չի իրացվել կամ ոչ պատշաճ է իրացվել: Օրինակ՝ բողոքներից մեկով 3-րդ խմբի հաշմանդամություն ունեցող անձը հիվանդանոցային բուժօգնություն ստանալու ընթացքում բուժող բժշկի ցուցմամբ ուղեգրվել է մեկ այլ բժշկական հաստատություն՝ ՄՌՏ հետազոտություն իրականացնելու նպատակով: Ուղեգրվել է, քանի որ տվյալ՝ մարզային ենթակայության տակ գտնվող բժշկական հաստատությունում բացակայում է այդ հետազոտության տեսակը: Անձն իր ֆինանսական միջոցներով ենթարկվել է անհրաժեշտ հետազոտության և վերադարձել շարունակել հիվանդանոցային բուժօգնությունը պետական պատվերի շրջանակներում: Այստեղ խնդիրն այն է, որ քննարկվող դեպքում պացիենտի բուժօգնությունն ամբողջությամբ (այդ թվում՝ տեղափոխումն ու ՄՌՏ հետազոտությունը) պետական պատվերի շրջանակներում չի կազմակերպվել:

Նախ՝ 3-րդ խմբի հաշմանդամություն ունեցող անձն ընդգրկված է պետության կողմից երաշխավորված անվճար և արտոնյալ պայմաններով բժշկական օգնություն և սպասարկում ստանալու իրավունք ունեցող՝ բնակչության սոցիալապես անապահով ու առանձին (հատուկ) խմբերի ցանկում, որը հաստատվել է ՀՀ կառավարության 2004 թվականի N 318-Ն որոշմամբ: Երկրորդ՝ պետության կողմից երաշխավորված անվճար հիվանդանոցային բժշկական օգնությունը և սպասարկումն ընդգրկում են բուժման համար անհրաժեշտ միջոցների ամբողջ ծավալը, մասնավորապես՝ հիվանդին հիվանդասենյակով ապահովելը, մասնագիտացված խորհրդատվությունները, լաբորատոր-գործիքային ախտորոշիչ հետազոտությունները, վիրահատությունները, վիրահատական և ֆիզսոդ միջոցները և այլն:

Բացի այդ, ՀՀ առողջապահության նախարարի 2018 թվականի նոյեմբերի 6-ի N 2848-Ա հրամանի համաձայն՝ պետության կողմից երաշխավորված անվճար հիվանդանոցային բժշկական օգնությունը և սպասարկումն ընդգրկում է բուժման համար անհրաժեշտ միջոցների ամբողջ ծավալը, մասնավորապես՝ պացիենտին հիվանդասենյակով ապահովումը, մասնագիտացված խորհրդատվությունները, լաբորատոր-գործիքային ախտորոշիչ հետազոտությունները և այլն: Այն դեպքում, երբ հիվանդանոցային բժշկական

կազմակերպություններում բացակայում են պացիենտի բուժման կազմակերպման համար անհրաժեշտ մասնագիտական խորհրդատվությունների, լաբորատոր գործիքային ախտորոշիչ հետազոտությունների անցկացման հնարավորությունները, հիվանդանոցային բժշկական օգնությունը և սպասարկումն իրականացնող բժշկական կազմակերպությունը դրանք կազմակերպում և ապահովում է այլ բժշկական կազմակերպություններում՝ պայմանագրային հիմունքներով, կատարելով փոխհատուցում պացիենտի բուժման համար հատկացվող համապատասխան գումարներից: Հոսպիտալացված պացիենտների մեկ բժշկական կազմակերպությունից մյուս բժշկական կազմակերպություն տեղափոխումը կազմակերպվում է բուժող բժշկի և ծառայության պատասխանատուի համատեղ որոշման հիման վրա՝ տեղափոխման էպիկրիզով:

Վերոգրյալ իրավակարգավորումների հաշվառմամբ՝ 3-րդ խմբի հաշմանդամություն ունեցող անձին ցուցված հետազոտությունն ու տեղափոխումն անհրաժեշտ էր իրականացնել պետական պատվերի շրջանակներում, որը սակայն իրականացվել է վճարովի հիմունքներով բժշկական կենտրոնի անգործության պատճառով: Արդյունքում, հաշմանդամություն ունեցող անձը չի կարողացել լիարժեք օգտվել նախատեսված իր իրավունքից:

Խնդրի վերաբերյալ Առողջապահության նախարարությունից պարզաբանել են, որ պացիենտը հետազոտվել է ախտորոշիչ բաժանմունքում՝ չներկայացնելով սպասարկող պոլիկլինիկայի տրամադրած անվճար կամ արտոնյալ պայմաններով բժշկական օգնության և սպասարկման համար պետական պատվերի ուղեգիր, ինչպես նաև կարգավիճակը հաստատող փաստաթուղթ, որի պատճառով էլ գլխուղեղի մագնիսական-ռեզոնանսային տոմոգրաֆիա հետազոտությունն իրականացվել է վճարովի հիմունքներով: Ինքնին ճիշտ է Նախարարության դիրքորոշումը, քանի որ պետական պատվերի շրջանակներում ստացիոնար բուժօգնություն ստացող պացիենտը չէր կարող հետազոտվել ախտորոշիչ բաժանմունքում երկրորդ ուղեգրի առկայությամբ: Սակայն խնդրահարույց է այն, որ Նախարարությունը չի անդրադարձել մարզային ենթակայության տակ գտնվող բժշկական կենտրոնի գործողությունների իրավաչափությանը: Մինչդեռ, ՀՀ կառավարության 2004 թվականի N 318-Ն որոշման ուժով պետության կողմից երաշխավորված անվճար և արտոնյալ պայմաններով հիվանդանոցային ու արտահիվանդանոցային, հանրային առողջապահական և առողջապահական հարակից ծառայությունների դիմաց փոխհատուցված միջոցների նպատակային օգտագործման ու բժշկական օգնության որակի նկատմամբ հսկողությունն իրականացնում է Հայաստանի Հանրապետության առողջապահության նախարարությունը:

Բողոք ներկայացրած անձի բարձրացված խնդիրը Պաշտպանի միջամտության և բժշկական կենտրոնի հետ համագործակցության արդյունքում լուծվել է. հաշմանդամություն ունեցող անձի գումարը վերադարձվել է:

Անվճար և արտոնյալ պայմաններով բուժօգնության հետ կապված մեկ այլ խնդիր էլ ընթացիկ տարում արձանագրվել է ապաստան հայցող անձի մոտ: Վերջինիս մոտ առկա է եղել

վերին վերջույթի կոտրվածք: Անհրաժեշտություն է առաջացել վիրահատական միջամտության: Բժշկական կենտրոնը հրաժարվել է այն իրականացնել անվճար՝ պետական պատվերի շրջանակներում, չնայած ապաստան հայցող անձն ունեցել է սպասարկող պոլիկլինիկայի տրամադրած անվճար կամ արտոնյալ պայմաններով բժշկական օգնության և սպասարկման համար պետական պատվերի ուղեգիր:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի և բժշկական կենտրոնի ներկայացուցիչների համատեղ աշխատանքային քննարկման արդյունքում վիրահատական միջամտությունն իրականացվել է պետական պատվերի շրջանակներում:

Ապաստան հայցող անձն ընդգրկված է պետության կողմից երաշխավորված անվճար և արտոնյալ պայմաններով բժշկական օգնություն և սպասարկում ստանալու իրավունք ունեցող՝ բնակչության սոցիալապես անապահով ու առանձին (հատուկ) խմբերի ցանկում, որը հաստատվել է ՀՀ կառավարության 2004 թվականի N 318-Ն որոշմամբ: Ապաստան հայցողն ունի պետության կողմից երաշխավորված անվճար կամ արտոնյալ պայմաններով բժշկական օգնություն և սպասարկում ստանալու իրավունք: Իսկ պետական պատվերի շրջանակներում բուժօգնությունից տրամադրելուց հրաժարվելը իրազեկված չլինելու հանգամանքով է պայմանավորված:

Պետական պատվերի շրջանակներում իրականացվող բուժօգնությունն ամբողջովին փոխհատուցմամբ չիրականացնելը բացահայտելու համար ըստ Առողջապահության նախարարության՝ իրականացվում է բժշկական օգնություն և սպասարկում իրականացնող բժշկական կազմակերպությունների կողմից պետական պատվերի շրջանակներում իրականացվող բժշկական օգնության և սպասարկման գործընթացի փաստաթղթային և տեղում փորձագիտական գնահատում, դիտարկում, մշտադիտարկում, կատարված աշխատանքների վերլուծություն, ինչպես նաև ներդրվել է դեպքերի անհատական վարման (case management) ինստիտուտը: Նշված նպատակի համար Առողջապահության նախարարության համապատասխան ստորաբաժանումներում գործում են նաև թեժ գծեր:

Ողջունելի է Առողջապահության նախարարության միջոցառումները կատարված կամ կատարվող խախտումները բացահայտելու ուղղությամբ, սակայն 2020 թվականի ընթացքում շարունակվել են պետության կողմից երաշխավորված անվճար և արտոնյալ պայմաններով բժշկական թերի օգնությունը և սպասարկումը:

Մի շարք քաղաքացիներ 2020 թվականի ընթացքում խորհրդատվություն են ստացել պետության կողմից երաշխավորված անվճար և արտոնյալ պայմաններով բժշկական օգնություն և սպասարկում ստանալու իրավունք ունեցող՝ բնակչության սոցիալապես անապահով ու առանձին (հատուկ) խմբերի ցանկի և բուժօգնության դեպքերի, ինչպես նաև ծավալների մասին Մարդու իրավունքների պաշտպանի թեժ գծով հեռախոսազանգերի միջոցով:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝

1. ուժեղացնել հսկողությունը պետության կողմից երաշխավորված անվճար հիվանդանոցային բժշկական օգնությունը և սպասարկումն անհրաժեշտ միջոցների ամբողջ ծավալով իրականացնելու նպատակով, այդ թվում՝ պետպատվերի շրջանակներում բուժվող հիվանդին մի բժշկական կազմակերպությունից մեկ այլ բժշկական կազմակերպություն՝ դժվարամատչելի հետազոտությունների ուղարկելու և այդ հետազոտությունները տրամադրելու նկատմամբ, խախտում հայտնաբերելու դեպքում կիրառել պատասխանատվության միջոցներ,

2. ապահովել պետական պատվեր տեղադրված բժշկական հաստատությունների՝ պետության կողմից երաշխավորված անվճար և արտոնյալ պայմաններով բժշկական օգնություն և սպասարկում ստանալու իրավունք ունեցող՝ բնակչության սոցիալապես անապահով ու առանձին (հատուկ) խմբերի ցանկի մասին լիարժեք իրազեկվածություն,

3. պետության կողմից երաշխավորված անվճար և արտոնյալ պայմաններով բժշկական օգնություն և սպասարկում ստանալու իրավունք ունեցող՝ բնակչության սոցիալապես անապահով ու առանձին (հատուկ) խմբերի ցանկի և բուժօգնության դեպքերի, ինչպես նաև ծավալների մասին իրազեկվածությունը բարձրացնելու նպատակով զանգվածային լրատվության, սոցիալական ցանցերի, տեղեկատվական նյութերի միջոցով իրականացնել հանրային իրազեկման աշխատանքներ:

6. Բժշկական օգնության հասանելիության խնդիր

Հայաստանում առկա է բժշկական օգնության հասանելիության խնդիր և՛ անհրաժեշտ բուժօգնության տեսակը չլինելու, և՛ աշխարհագրական անհավասարակշռության, և՛ որակի, և՛ թանկարժեք լինելու առումով: Հեռավոր վայրերում բնակվող անձանց համար խնդիր է շտապ օգնությունը ճանապարհների անմխիթար վիճակի, բնակության վայրը երկար հեռավորությամբ տեղակայված լինելու պատճառով: Գյուղական բնակավայրերում մասնագիտացված բժիշկների, բժշկական սարքավորումների և պարագաների բացակայությամբ պայմանավորված՝ մարդիկ ստիպված են լինում լրացուցիչ ծախսեր անել և բուժօգնություն ստանալ մարզկենտրոնում կամ մայրաքաղաքում: Բժշկական ծառայությունները շարունակում են անհասանելի մնալ հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար և ֆիզիկական միջավայրի անհրաժեշտ հարմարեցումների բացակայության և այլ պատճառներով:

Օբյեկտիվության համար պետք է արձանագրել, որ 2020 թվականին շարունակվել են Առողջապահության նախարարության քայլերը՝ բարելավելու առողջապահական համակարգի գործունեությունը՝ Հայաստանի բնակչությանը մատուցելու բարձրորակ և հնարավոր մատչելի առողջապահական ծառայություններ՝ հանուն բնակչության առողջության:

ՀՀ կառավարությանը 2004 թվականին սահմանել է հասարակության խոցելի՝ սոցիալապես անապահով և հատուկ խմբերի ցանկ, որոնց համար նախատեսվել է առողջապահական ծառայությունների ավելի լայն շրջանակ: 2006 թվականից սկսած, բնակչության բոլոր

խմբերին, բուժօգնության մատչելիության ապահովման և սոցիալական արդարության սկզբունքի պահպանման նպատակով, անվճար հիմունքներով հասարակությանը մատուցվող առողջապահական ծառայությունների շրջանակն էլ առավել ընդլայնվեց՝ ներառելով ամբուլատոր-պոլիկլինիկական ծառայությունն ամբողջությամբ:

Պաշտպանին հասցեագրած բողոքների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ բժշկի դիմելու անհրաժեշտությունը գիտակցած, սակայն բժշկական օգնության չդիմած անձանց մեծ մասը, որպես դրա պատճառ, նշել է ֆինանսական անմատչելիությունը: Բողոքները վկայում են, որ առողջապահական ծառայությունների մատչելիությանը վերաբերող հարցերը՝ հատկապես բնակչության անապահով խմբերի համար, շարունակում են մնալ օրակարգային՝ չնայած նրան, որ կան ծառայություններ, մասնավորապես առաջնային բուժօգնության օղակի, որոնք անվճար են բոլորի համար: Բողոքների ուսումնասիրությունը վկայում է, որ քաղաքացիների զգալի մասը խուսափում է պոլիկլինիկական ծառայությունից օգտվել՝ պատճառաբանելով բժիշկների նկատմամբ անվստահությունն ու բուժօգնության անարդյունավետությունը: Գերադասելի են համարում բժշկական կենտրոններում արտահիվանդանոցային բուժօգնությունից օգտվելը, որը չի կարող անվճար տրամադրվել:

Պաշտպանին հասցեագրած բողոքների մի մասն էլ վերաբերում է հատուկ ու դժվարամատչելի ախտորոշիչ հետազոտությունների, թանկարժեք տեխնոլոգիաների կիրառմամբ մատուցվող բժշկական ծառայությունների ֆինանսական անմատչելիությանը: Բնակչության զգալի մասը գերադասում է առկա սուղ միջոցներն ուղղել նվազագույն կարիքների բավարարմանը՝ սնունդ, հագուստ, կոմունալ վճարներ, ծայրահեղ անհրաժեշտության դեպքում նոր դիմում են դժվարամատչելի հետազոտությունների:

Այսպես, 2020 թվականի ընթացքում Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրած բողոքներից մեկով էլ անձը տեղեկացրել է պետկատե (պոզիտրոն-էմիսիոնային տոմոգրաֆիա) հետազոտության թանկարժեք լինելու մասին: Նշել է, որ 11-ամյա երեխայի մոտ 2020 թվականի մայիս ամսին ախտորոշվել է Հոջկինի լիմֆոմա հիվանդություն: Երեխան բժշկական օգնություն ստանում է պրոֆեսոր Ռ. Օ. Յոլյանի անվան արյունաբանական կենտրոնում: Ստացել է երկու կուրս քիմիաթերապիա: Բուժման հետագա տակտիկան որոշելու համար երեխային անհրաժեշտ է անցնել պետկատե (պոզիտրոն-էմիսիոնային տոմոգրաֆիա) հետազոտություն, որի արժեքը կազմում է 450.000 դրամ: Այն անվճար (պետական պատվերի շրջանակներում) իրականացնելու խնդրանքով դիմել է ՀՀ առողջապահության նախարարություն, սակայն մերժվել է տվյալ հետազոտության համար պետական պատվեր տեղադրված չլինելու հիմնավորմամբ: Այնուհետև դիմել է Պաշտպանին՝ խնդրելով աջակցություն պետկատե (պոզիտրոն-էմիսիոնային տոմոգրաֆիա) հետազոտությունը պետական պատվերով իրականացնելու հարցում:

Բարձրացված խնդրի վերաբերյալ Պաշտպանի հարցմանը ՀՀ առողջապահության նախարարությունը պարզաբանել է, որ մինչև 18 տարեկան երեխաները կարող են օգտվել

պետության կողմից երաշխավորված անվճար բժշկական օգնության արտոնություններից այն բժշկական ծառայությունների մասով և այն կազմակերպություններում, որոնց հետ նախարարությունը կնքել է «Պետության կողմից երաշխավորված անվճար և արտոնյալ պայմաններով բժշկական օգնության և սպասարկման ծառայությունների մատուցման մասին» պայմանագիր: Պոզիտրոն-էմիսիոնային տոմոգրաֆիա հետազոտության մասով պետական պատվեր տեղադրված չէ, հետևաբար, բնակչության բոլոր խմբերի համար այն իրականացվում է վճարովի հիմունքներով՝ «Ռադիոիզոտոպների արտադրության կենտրոն» փակ բաժնետիրական ընկերությունում:

Պաշտպանը կրկին դիմել է Նախարարություն՝ այս անգամ վկայակոչելով, որ «Բնակչության բժշկական օգնության և սպասարկման մասին» ՀՀ օրենքի 18-րդ հոդվածը նախատեսում է երեխայի բժշկական օգնություն և սպասարկում ստանալու իրավունքը. յուրաքանչյուր երեխա պետական բյուջեի միջոցների հաշվին իրականացվող բնակչության առողջության պահպանման և բարելավման ծրագրերի շրջանակներում իրավունք ունի ստանալու անվճար և արտոնյալ պայմաններով բժշկական օգնություն և սպասարկում: Բացի այդ, ՀՀ կառավարության 2004 թվականի մարտի 4-ի N 318-Ն որոշման 1-ին հավելվածով հաստատված է պետության կողմից երաշխավորված անվճար և արտոնյալ պայմաններով բժշկական օգնություն և սպասարկում ստանալու իրավունք ունեցող՝ բնակչության սոցիալապես անապահով ու առանձին (հատուկ) խմբերի ցանկը, որի մեջ ընդգրկված են մինչև 18 տարեկան երեխաները: Նախարարությանն առաջարկվել է քննարկել մինչև 18 տարեկան երեխաներին պոզիտրոն-էմիսիոնային տոմոգրաֆիա հետազոտությունը համավճարային կամ անվճար սկզբունքի կիրառմամբ նախատեսելու հնարավորությունը:

Ներկայացված առաջարկությունից հետո Նախարարությունից տեղեկացրել են, որ 2021 թվականի փետրվարի 10-ից ուժի մեջ է մտել ՀՀ առողջապահության նախարարի 2021 թվականի փետրվարի 4-ի «Առողջապահության նախարարի 2013 թվականի սեպտեմբերի 20-ի N 53-Ն հրամանում փոփոխություններ կատարելու մասին» N 05-Ն հրամանը: Այդ հրամանով հատուկ ու դժվարամատչելի ախտորոշիչ հետազոտությունների ցանկում նախատեսվել է պոզիտրոն-էմիսիոնային տոմոգրաֆիա հետազոտությունը, ինչը նշանակում է, որ պետական պատվերի շրջանակներում ՀՀ առողջապահության նախարարի հրամանով կարող են անցնել Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2004 թվականի մարտի 4-ի N 318-Ն որոշման N 1 հավելվածով հաստատված պետության կողմից երաշխավորված անվճար և արտոնյալ պայմաններով բժշկական օգնություն և սպասարկում ստանալու իրավունք ունեցող բնակչության սոցիալապես անապահով և առանձին (հատուկ) խմբերի ցանկում ընդգրկված շահառուները, որոնց թվում են նաև մինչև 18 տարեկան երեխաները: ՀՀ առողջապահության նախարարի 2020թ. դեկտեմբերի 24-ի N 4588-Լ հրամանով էլ հաստատվել է «Պոզիտրոն էմիսիոն տոմոգրաֆիա/համակարգչային տոմոգրաֆիա ախտորոշիչ մեթոդի կիրառման կլինիկական ուղեցույց»-ը:

Մեկ այլ իրավիճակում էլ փախստականի կարգավիճակ ունեցող անձը տեղեկացրել է, որ ՍԻՀ. ՁՓ-ի սրտամկանի ST սեգմենտի էլևացիայով ստորին պատի սուր ինֆարկտ ախտորոշմամբ տեղադրվել է մեկ դեղապատ ստենտ: Նրա տեղեկացմամբ՝ կատարված բուժօգնության համար հարազատներից, ծանոթ-բարեկամներից դժվարությամբ հայթայթել և վճարել են պահանջվող 1.075.000 ՀՀ դրամ գումարը: Ստենտավորումը չի իրականացվել պետական պատվերի՝ սրտի անհետաձգելի վիրահատական (stent for life) ծառայության շրջանակում լաբորատոր-գործիքային ցուցանիշները չհամապատասխանելու պատճառով: Այս մասին առավել մանրամասն ներկայացված է «Սիրտ-անոթային վիրաբուժական բժշկական օգնության և սպասարկման շրջանակներում նորագույն և թանկարժեք տեխնոլոգիաների կիրառմամբ մատուցվող ծառայությունների հետ կապված խնդիրներ»:

ՀՀ առողջապահության նախարարի հաստատած ծառայությունների շրջանակներում պետության կողմից երաշխավորված անվճար պայմաններով բժշկական օգնության և սպասարկման շրջանակներում նորագույն և թանկարժեք տեխնոլոգիաներով մատուցվող բժշկական օգնության և սպասարկման իրավունքից օգտվում են բնակչության բոլոր խմբերը՝ սրտամկանի սուր ինֆարկտի անհետաձգելի վիրահատական (կորոնար անոթների ստենտավորում) բուժման դեպքերում: Սակայն քննարկվող դեպքում սահմանված չափանիշները չեն համապատասխանել, որի պատճառով էլ բուժօգնությունն իրականացվել է վճարովի: Իսկ 2-րդ ստենտի տեղադրման մասին խոսք լինել չի կարող ֆինանսական միջոց չլինելու պատճառով:

Ընթացիկ տարում կրկին ստացվել են բողոքներ այն մասին, որ պետական պատվերի շրջանակներում բժշկական օգնություն ստանալու դեպքում մարդիկ արժանանում են անտարբեր, երբեմն՝ կոպիտ վերաբերմունքի, ստանում անորակ բուժօգնություն. երբեմն թանկարժեք դեղորայքի անհասանելիության, երբեմն ուշադրության պակասի պատճառով: Վճարովի սկզբունքով բուժման դեպքում բժշկական անձնակազմը համբերատար և ուշադիր է, բուժօգնության որակը բարձր է և արդյունավետ: Դիմողների համոզմամբ՝ որակական տարբերություններն առավել քան ակնհայտ են և որակյալ բուժօգնությունը մեծ հաշվով ստացվում է վճարովի սկզբունքով բուժօգնության ժամանակ:

Բողոքների ուսումնասիրությունը ցույց է տվել, որ որոշ դեպքերում հիվանդանոցների բժիշկ-մասնագետները վստահություն չեն հայտնում պոլիկլինիկայում իրականացված հետազոտությունների նկատմամբ և ուղղորդում են այն կրկնել հիվանդանոցում, որն էլ իրականացվում է վճարովի հիմունքով:

Օրինակ՝ երկրորդ խմբի հաշմանդամություն ունեցող անձը բժշկական կենտրոնում աջ ծնկան հողի ռենտգեն հետազոտության համար վճարել է 8000 դրամ, այն դեպքում, երբ ուղեգրի առկայությամբ է ներկայացել: Երբ Մարդու իրավունքների պաշտպանի ներկայացուցիչը նրան պարզաբանել է, որ արտահիվանդանոցային պայմաններով ոչ դժվարամատչելի հետազոտությունները վճարովի են, իսկ պոլիկլինիկայում՝ անվճար, վերջինս

տեղեկացրել է, որ ունի նույն օրվա դրությամբ կատարված ռենտգեն հետազոտության արդյունք, որն իրականացվել է պոլիկլինիկայում: Սակայն բժշկական կենտրոնի բժիշկը, անվտանգություն ունենալով, ուղղորդել է հետազոտությունն իրենց կենտրոնում նորից կատարել հիվանդանոցային բուժօգնության տրամադրումը որոշելու նպատակով:

2020 թվականին քիչ չեն եղել ահազանգերը նոր կորոնավիրուսային վարակով (COVID-19) պացիենտներից հակաբիոտիկ դեղորայք չստանալու, թեստերի տարբեր արդյունքներ ստանալու, հոսպիտալացումները պատշաճ չկազմակերպելու խնդիրների վերաբերյալ, որոնք մասամբ լուծումներ են ստացել Մարդու իրավունքների պաշտպանի աջակցությամբ:

Օրինակ՝ բողոք ներկայացրած անձը տեղեկացրել է, որ ընտանիքի 5 անդամն էլ վարակված են կորոնավիրուսով: Բացի անչափահաս երեխաներից, մնացածի մոտ հաստատվել է թոքաբորբ: Նշանակվել է դեղորայք: Նշել է, որ չեն կարող գնել դեղերը, քանի որ չունեն ֆինանսական միջոցներ: Պաշտպանի ներկայացուցիչը տեղեկացրել է, որ դրանք անհրաժեշտ է ստանալ այն պոլիկլինիկայից, որտեղ հաշվառված են:

Բողոքների ուսումնասիրությունը ցույց է տվել, որ նոր կորոնավիրուսային վարակով և հաստատված թոքաբորբով պացիենտները իրազեկված չեն դեղ ստանալու իրենց իրավունքի մասին:

Մեկ այլ օրինակ՝ բողոք ներկայացրած անձը տեղեկացրել է, որ նոր կորոնավիրուսային վարակով (COVID-19) 67-ամյա հոր առողջական վիճակը գնալով վատթարանում է: Ունի հարակից հիվանդություններ. շաքարային դիաբետ, սիրտ-թոքային և երիկամային անբավարարություն, սիրտն աշխատում է սրտի արիեստական ռիթմավար սարքի (կարդիոստիմուլյատոր) օգնությամբ: Պոլիկլինիկայի բժիշկը երեք օր առաջ է հոսպիտալացման անհրաժեշտության մասին հայտնել, սակայն 3-րդ օրն է միայն հնարավոր եղել կապ հաստատել կորոնավիրուսային վարակով պացիենտների տեսակավորում իրականացնող մասնագիտական խմբի հետ: Վերջինս կատարել է հերթագրում և առաջարկել սպասել մինչև որևէ բժշկական կենտրոնում մահճակալ ազատվի: Մարդու իրավունքների պաշտպանի ներկայացուցչի նույն օրը պացիենտների տեսակավորում իրականացնող մասնագիտական խմբի անդամի հետ քննարկում իրականացնելուց հետո պացիենտն ուղեգրվել է «Սուրբ Գրիգոր Լուսավորիչ բժշկական կենտրոն» ՓԲԸ:

Մեկ այլ բողոքով էլ դիմողը տեղեկացրել է, որ նոր կորոնավիրուսային վարակով մոր առողջական վիճակը գնալով վատթարանում է, սակայն անհարկի ձգձգվում է վերջինիս հոսպիտալացումը: Պաշտպանի ներկայացուցչին բժիշկը հավաստիացրել է, որ մի քանի օր անընդմեջ չի հաջողվել կապ հաստատել պացիենտների տեսակավորման՝ տրիաժ կենտրոն՝ հոսպիտալացումը կազմակերպելու նպատակով: Նշել է, որ դժվարությամբ է հաջողվել կապ հաստատել և հաղորդել պացիենտի տվյալները, այժմ էլ սպասում են ցուցումներին: Տրիաժ կենտրոնից էլ Պաշտպանի աշխատակազմ տեղեկություն են ներկայացրել ազատ մահճակալի

բացակայության համակարգային խնդրի և հնարավոր հոսպիտալացման ոչ հստակ ժամկետների վերաբերյալ:

Նմանատիպ բողոքների ուսումնասիրությունը ցույց է տվել, որ հոսպիտալացումների կազմակերպումը համակարգված չի եղել, երբեմն ավելի ուշ հոսպիտալացվել են ծայրահեղ ծանր վիճակով հիվանդները, քան մյուս հիվանդները, քանի որ վերջիններս ունեցել են առավել մեծ «հնարավորություններ»:

Այս պայմաններում խնդրի լուծումը պարտադիր բժշկական ապահովագրության ներդրումն է, որը կձևավորի նոր սոցիալական ինստիտուտ, ինչպես նաև բժշկական ծառայությունների ֆինանսավորման նոր մոտեցում: Առողջության պարտադիր ապահովագրության ինստիտուտի ներդրմամբ կապահովի բնակչության որոշակի խմբերի համար առողջապահական ծառայությունների հասանելիությունը՝ պարտադիր մասնակցության պայմանով:

Բնակչության բոլոր խավերին անհրաժեշտ բուժօգնությունը հասանելի դարձնելու, բուժօգնության գնային քաղաքականությունը վերանայելու հարցի առնչությամբ Առողջապահության նախարարությունը պարզաբանել է, որ Առողջության համապարփակ բժշկական ապահովագրության հայեցակարգը դեռևս գտնվում է նույն փուլում՝ հաշվի առնելով 2020 թվականին երկրում կորոնավիրուսային վարակի տարածման հետևանքով հայտարարված արտակարգ դրությունը, ապա պատերազմը:

Նախարարությունը տեղեկացրել է նաև, որ 2020 թվականի տարեսկզբին Առողջապահության նախարարությունը կազմակերպել է մի շարք քննարկումներ՝ «Առողջության համապարփակ բժշկական ապահովագրության մասին» օրենքի նախագծի մշակման նպատակով, կատարվել են ինչպես Հայաստանի Հանրապետությունում, այնպես էլ այլ երկրներում ոլորտը կանոնակարգող իրավական ակտերի, փաստաթղթերի և մոտեցումների ուսումնասիրություններ:

Հայաստանում անհրաժեշտ բուժօգնության բացակայության առնչությամբ Նախարարությունը տեղեկացրել է, որ 2020 թվականի ընթացքում պետության կողմից երաշխավորված անվճար և արտոնյալ պայմաններով բժշկական օգնություն և սպասարկում ստանալու իրավունք ունեցող անձանց (պացիենտին) աջակցություն տրամադրելու ուղղությամբ աշխատանքներ չեն իրականացվել: Կառավարության 2016 թվականի ապրիլի 21-ի N 410-Ն որոշմամբ կարգավորվում են Հայաստանի Հանրապետության տարածքում գործող՝ բժշկական օգնություն և սպասարկում իրականացնող կազմակերպություններում բուժման (հետազոտության) անհնարիության դեպքում զինծառայողներին և փրկարարական ծառայողներին (այսուհետ՝ զինծառայող) օտարերկրյա պետություններ բուժման (հետազոտության) ուղարկելու հետ կապված հարաբերությունները:

Այսպիսով, չնայած Առողջապահության նախարարությունը ձեռնարկել է որոշակի գործողություններ, այդուամենայնիվ Պաշտպանին հասցեագրած բողոքների ուսումնասիրությունը վկայում է, որ շարունակվում են դեպքերը, երբ որակյալ և լիարժեք

բուժօգնությունը բնակչության սոցիալապես անապահով խմբին պատկանող անձանց համար ոչ բոլոր դեպքերում է մատչելի կամ մատչելի չէ առհասարակ:

Ելնելով վերոգրյալից՝ անհրաժեշտ է՝

1. *հանձնարարել բացառել կրկնակի հեղափոխությունների ուղեգրումները արդեն իսկ ախտորոշիչ հեղափոխությունների առկայության պարագայում՝ ֆինանսական և ժամանակի կորուստը չառաջացնելու նպատակով,*

2. *վերանայել բժշկական օգնության և սպասարկման տեսակների և ծառայությունների միջին գները՝ ըստ բժշկական օգնության կազմակերպման ձևերի, նախատեսել զեղչման մեխանիզմներ բնակչության բոլոր խավերին բուժօգնությունը հասանելի (մատչելի) դարձնելու նպատակով,*

3. *մշակել չափորոշիչներ Հայաստանում անհրաժեշտ բուժօգնությունն առկա չլինելու դեպքում պետության կողմից երաշխավորված անվճար և արտոնյալ պայմաններով բժշկական օգնություն և սպասարկում ստանալու իրավունք ունեցող պացիենտին աջակցելու վերաբերյալ,*

4. *պարբերաբար իրականացնել ստուգումներ բժշկական կազմակերպություններում խտրական վերաբերմունքը բացառելու, ինչպես նաև բոլորի համար որակյալ բուժօգնություն ապահովելու նպատակով,*

5. *հնարավոր սեղմ ժամկետում ներդնել Առողջության համապարփակ բժշկական ապահովագրության համակարգ:*

7. Պացիենտին դեղորայքով չապահովելու, անվճար տրամադրվող դեղորայքի որակի և հիմնական դեղերի ցանկի ընդլայնման խնդիրներ

Առողջապահական ծառայությունների անմատչելիության կարևորագույն բաղադրիչներից է պացիենտների՝ դեղերի ձեռքբերման ֆինանսական դժվարությունները: Բողոքների ուսումնասիրությունը ցույց է տվել, որ դեղորայքի մատչելի չլինելու պատճառով մարդիկ բուժօգնության չեն դիմում, քանի որ հիվանդության դեպքում բժշկին դիմելուց հետո բուժման գործընթացն անհրաժեշտաբար պահանջելու է համապատասխան դեղորայքի ձեռք բերում, ինչը հաճախ թանկարժեք է լինում և հիվանդների համար դժվար ձեռքբերելի: Բացի այդ, շատ դեպքերում պետության կողմից երաշխավորված առողջապահական ծրագրերի շրջանակներում ինչպես հիվանդանոցային, այնպես էլ ամբուլատոր-պոլիկլինիկական բուժօգնության ընթացքում դեղորայքի հիմնական մասը պացիենտներն իրենց միջոցների հաշվին են ձեռք բերում: Պատճառը հիմնականում տրամադրվող պետական միջոցներով գնված դեղի անարդյունավետությունն է: Դեղ չստանալու պատճառներից մեկն էլ այն է, որ պացիենտն իրազեկ չի եղել դեղ ստանալու իր իրավունքի մասին: Այդ մասին շատ դեպքերում մարդիկ իրազեկվում են Պաշտպանի աշխատակազմում խորհրդատվության կամ ահազանգի ուսումնասիրության ընթացքում:

«Դեղերի մասին» ՀՀ օրենքի 10-րդ հոդվածի համաձայն՝ ՀՀ կառավարությունը սահմանում է բնակչության սոցիալական կամ հատուկ խմբերի և այն հիվանդությունների ցանկերը, որոնց դեպքում դեղերը շահառուներին հատկացվում են դրանց արժեքի լրիվ կամ մասնակի փոխհատուցմամբ, ինչպես նաև այդ դեղերի փոխհատուցման և հատկացման կարգը:

ՀՀ կառավարության 2019 թվականի մայիսի 30-ի N 642-Ն որոշմամբ սահմանված է բնակչության սոցիալական կամ հատուկ խմբերի ցանկը, որում ընդգրկված շահառուներին դեղերը հատկացվում են դրանց արժեքի լրիվ կամ մասնակի փոխհատուցմամբ, հիվանդությունների ցանկը, որոնց դեպքում դեղերը շահառուներին հատկացվում են դրանց արժեքի լրիվ փոխհատուցմամբ և բնակչության սոցիալական կամ հատուկ խմբերի և հիվանդությունների ցանկերում ընդգրկված շահառուներին, ՀՀ պետական բյուջեի միջոցների հաշվին ՀՀ առողջապահության նախարարության, ինչպես նաև առողջության առաջնային պահպանման ծառայություններ մատուցող բժշկական կազմակերպությունների (այսուհետ՝ ԱԱՊ կազմակերպություն) միջոցով դեղերի հատկացման և փոխհատուցման կարգը:

Սոցիալապես անապահով ու առանձին խմբերում ընդգրկված անձինք ինչպես նախորդ, այնպես էլ ընթացիկ տարում բողոքներով հայտնել են, որ անվճար տրամադրվող դեղորայքն արդյունավետ չէ, որակապես ցածր է, այդ իսկ պատճառով երբեմն բժիշկն է խորհուրդ տվել իրենց չօգտվել պետության կողմից անվճար տրամադրվող դեղերից: Որակյալ դեղորայքը ստիպված են լինում ձեռք բերել սեփական միջոցներով: Նշել են, որ քաջատեղյակ են այն դեղերին, որոնք առավել արդյունավետ են ազդում իրենց առողջության վրա, լավացնում ինքնազգացողությունը, սակայն դրանք չեն տրամադրվում, հիմնականում առաջարկվում են դրանց փոխարինողները: Այստեղ խնդրահարույցն այն է, որ այդ դեղերը պետության կողմից ձեռք բերելու նպատակով անցկացվող մրցույթում հաղթող է ճանաչվում ամենացածր գինն առաջարկած մասնակիցը: Հետևաբար, ողջամիտ չէ պացիենտին պարտադրել բուժման նպատակով ընդունել դեղերից ամենաէժեան տարբերակն այն դեպքում, երբ այդ դեղի որակը կասկածի տակ են դնում օգտագործողները, բուժումն իրականացնող բժիշկը, ավելին՝ վատացնում առողջական վիճակը:

Ըստ ՀՀ առողջապահության նախարարության դիրքորոշման՝ յուրաքանչյուր դեղ, թե քաներիկ, թե օրիգինալ, կիրառման ընթացքում կարող է դրսևորել տարբեր բնույթի, ուժգնության և հաճախականության կողմնակի երևույթներ, որոնց առկայությունը կախված է ոչ միայն դեղից, այլև տվյալ պացիենտի օրգանիզմի ֆիզիոլոգիական առանձնահատկություններից, հիվանդության ընթացքի առանձնահատկություններից, ինչպես նաև բուժման գործընթացից: Առողջապահության նախարարության և «Էմիլ Գաբրիելյանի անվան դեղերի և բժշկական տեխնոլոգիաների փորձագիտական կենտրոն» ՓԲԸ-ի կողմից դեղերի անցանկալի և վնասակար ազդեցությունների մշտադիտարկումն իրականացնելու նպատակով մշակվել է դեղերի կողմնակի ազդեցությունների գրանցման քարտ-հայտագրերի ձևերը: Առողջապահության նախարարի հանձնարարությամբ իրականացվում է բոլոր դեղերի,

արդյունավետության և դրանց կիրառումից առաջացած կողմնակի երևույթների դիտարկումներ:

Բնակչության սոցիալական կամ հատուկ խմբերի ցանկում ընդգրկված շահառուներից եղել են բողոքներ դեղորայքը սեփական միջոցներով գնելու մասին, երբ ստացիոնար բուժօգնության ընթացքում անհրաժեշտ կամ արդյունավետ դեղորայքը չի եղել: Բուժող բժիշկն ուղղորդել է գնել և բերել բժշկական կենտրոն: Դեպքեր են եղել, երբ առաջարկել են կոնկրետ դեղագործական կազմակերպություն: Այս պարագայում էլ խնդիրն այն է, որ հիվանդանոցը չի պարտավորվում բուժումն իրականացնելու համար հիվանդին առավել որակյալ դեղորայք տրամադրել: Արդյունքում լինում են անօրինական վճարների գանձում հիվանդից, թանկարժեք կամ դժվարամատչելի դեղերի (այդ թվում չգրանցված) տրամադրում գումարով կամ դեղորայքի գնում կատարելու ուղղորդում՝ կատարվող վաճառքից շահ ստանալու ակնկալիքով:

Բողոքներից մեկով 2-րդ խմբի հաշմանդամություն ունեցող անձը տեղեկացրել է, որ ստացիոնար բուժօգնությունից հետո նշանակվել է դետրալեքս, քսառելտո, մեդիպրեդ և կոլխիցին, սակայն պոլիկլինիկայում չեն տրամադրել: Պաշտպանի աշխատակազմում պարզաբանվել է, որ քսառելտո դեղամիջոցն ընդգրկված չէ ՀՀ դեղերի հիմնական ցանկում: Մյուս դեղերը տրամադրվել են Պաշտպանի ներկայացուցչի միջամտությունից հետո, բացառությամբ դետրալեքսի, որն էլ չի տրամադրվել առկա չլինելու պատճառով: Ըստ պոլիկլինիկայի ղեկավարի՝ խնդիրը կապված է գնումների հայտարարված մրցույթի ուշացման և չկայանալու հետ: Բնականաբար առաջարկվել է ապահովել պացիենտին անհրաժեշտ դեղամիջոցով, քանի որ 2019 թվականի մայիսի 30-ի N 642-Ն որոշման ուժով ՀՀ առողջապահության նախարարության կողմից պետության կարիքների համար կենտրոնացված կարգով ձեռք բերվող դեղերի սպառման և (կամ) գնման և (կամ) մատակարարման ընդհատման դեպքում պացիենտների բուժման շարունակականության և անընդհատության ապահովման նպատակով ԱԱՊ կազմակերպությունները, ՀՀ առողջապահության նախարարության գրավոր հանձնարարականով, պետք է ձեռք բերեն և անվճար ապահովեն պացիենտներին: Նույն օրը խնդիրն ստացել է դրական լուծում:

Բացի այդ, ԱԱՊ կազմակերպությունները հաջորդ տարվա իրենց կարիքների համար գնման ընթացակարգերը կազմակերպում և իրականացնում են ընթացիկ տարվա հոկտեմբեր ամսվա ընթացքում՝ «Գնումների մասին» ՀՀ օրենքի 15-րդ հոդվածի 6-րդ մասի պահանջների համաձայն՝ շահառուներին դեղերով անընդհատությունն ապահովելու նպատակով:

Ընթացիկ տարում Պաշտպանին դիմած այն քաղաքացիները, ովքեր կարիք են ունեցել տարատեսակ դեղերի և գնելու հնարավորություն չեն ունեցել, ուղղորդվել են ՀՀ առողջապահության նախարարություն կամ տարածքային պոլիկլինիկա՝ հաշվի առնելով, որ ՀՀ առողջապահության նախարարության անունով մարդասիրական օգնությամբ ստացված և բաշխված, ինչպես նաև անմիջապես առողջապահական կազմակերպությունների անունով այլ մարդասիրական խողովակներով ստացված դեղերն անվճար տրվում են բոլոր

պացիենտներին, ըստ բժշկական ցուցումների՝ անկախ սոցիալական կամ հատուկ խմբերի ցանկում ընդգրկվածությունից: Սակայն շատ հազվադեպ դեպքերում է անհրաժեշտ դեղամիջոցն առկա եղել: Ահազանգերը ցույց են տվել, որ հիմնականում մարդիկ ստացել են մերժում դեղամիջոցների առկա չլինելու պատճառաբանությամբ: Այս դեպքում էլ խնդրահարույցն այն է, որ մարդասիրական օգնությամբ ստացված և բաշխված այս կամ այն տեսակի դեղամիջոցների առկայության մասին տիրապետում է միայն բժշկական հաստատությունը, ուստի մարդիկ դիմում են Պաշտպանի աշխատակազմ Առողջապահության նախարարությունից կամ պոլիկլինիկաներից դեղի առկայության մասին տեղեկություն ստանալու նպատակով:

Քիչ չէին բողոքները նաև 2020 թվականին Ադրբեջանի սանձազերծած ռազմական գործողություններին մասնակցած (կամավոր) և վիրավորում ստացած կամ առողջական խնդիրներ ձեռք բերած անձանցից: Ըստ բողոք ներկայացրած անձանց հիվանդանոցային պայմաններում բուժօգնություն ստանալուց և դուրս գրվելուց հետո նշանակվել են դեղեր: Նրանց պնդմամբ՝ առողջական խնդիրներով պայմանավորված՝ չեն կարող աշխատել, հետևաբար ֆինանսական միջոցներ չունեն ձեռք բերելու անհրաժեշտ դեղերը: Հաճախ են դեպքերը, երբ Պաշտպանի աշխատակազմում տեղեկացել են, որ դեղերը կարող են ստանալ պոլիկլինիկաներից, որտեղ դիմելով՝ ստացել են մերժում դեղամիջոցն ստանալու իրավունք չունենալու պատճառաբանությամբ:

Օրինակներից մեկով՝ պացիենտը Մարդու իրավունքների պաշտպանին դիմումով հայտնել է, որ կամավոր մասնակցել է Ադրբեջանի սանձազերծած ռազմական գործողություններին և վիրավորվել: 16.10.2020-23.10.2020թ. բուժվել և հետազոտվել է թիվ 2 բժշկական միավորում ՓԲԸ-ում: Այնուհետև նշանակվել է դեղորայք և խորհուրդ տրվել նյարդաբանի հսկողություն: Դիմել է պոլիկլինիկա դեղորայքը ստանալու համար, սակայն չի տրամադրվել պետական պատվերով դեղորայք ստացող անձանց խմբին չպատկանելու պատճառաբանությամբ:

Քիչ չեն դեպքերը, երբ Մարդու իրավունքների պաշտպանի միջամտության արդյունքում են վերը նշված անձանց միայն տրամադրվել անհրաժեշտ դեղամիջոցները: Այս դեպքում ևս առկա է բժշկական հաստատությունների իրազեկման պակասի և օրենսդրական կարգավորումներին չտիրապետելու խնդիրը: Բուժհաստատությունների տնօրեններին էլ պարզաբանվել է, որ ՀՀ կառավարության 2004 թվականի N 318-Ն որոշման հավելված 12-ով սահմանված է ՀՀ նկատմամբ օտարերկրյա պետության իրականացրված ռազմական գործողությունների կամ ահաբեկչական գործողությունների արդյունքում տուժած անձանց բժշկական օգնության և սպասարկման կազմակերպման կարգը: Համաձայն այդ կարգի՝ տուժած անձին տրամադրվող պետության կողմից երաշխավորված անվճար պայմաններով ամբուլատոր-պոլիկլինիկական բժշկական օգնությունը և սպասարկումը ներառում է նաև Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2019 թվականի մայիսի 30-ի N 642-Ն որոշմամբ սահմանված կարգով հատկացվող դեղերի տրամադրումը:

Այս կապակցությամբ ըստ Նախարարության պարզաբանման՝ Առողջապահության նախարարության քաղաքացիների բողոքների և դիմումների արագ արձագանքման բաժնում Արցախից տեղափոխված անձանց դեղերով ապահովելու վերաբերյալ բողոք չի ստացվել:

Պաշտպանին բողոքներ են հասցեագրվել նաև այն մասին, որ մարդկանց մերժել են տրամադրել դեղը՝ այն ՀՀ հիմնական դեղերի ցանկում չլինելու պատճառաբանությամբ:

Այս առնչությամբ ՀՀ առողջապահության նախարարության պարզաբանմամբ՝ ՀՀ հիմնական դեղերի ցանկը հաստատվում է յուրաքանչյուր երկու տարին մեկ անգամ լիազոր մարմնի կողմից՝ օրենքով սահմանված կարգով: Ցանկը լրամշակվել է և հաստատվել Առողջապահության նախարարի 2019 թվականի սեպտեմբերի 27-ի N 39-Ն հրամանով, որտեղ հաշվի են առնվել քաղաքացիների պահանջները, բողոքները և առաջարկները: Նախարարությունից հավաստիացրել են, որ 2021 թվականին ՀՀ հիմնական դեղերի ցանկը կվերանայվի և հավելյալ ֆինանսական միջոցների առկայության դեպքում կհամալրվի նոր դեղերով: Նախարարությունում, ըստ ներկայացված տեղեկության, 2020 թվականին արձանագրվել է 35 բողոք՝ ՀՀ հիմնական դեղերի ցանկում անհրաժեշտ դեղը ներառված չլինելու վերաբերյալ:

Ամփոփելով վերոշարադրյալը՝ պետք է արձանագրել, որ հասարակության առողջության պահպանման, դեղերի մատչելիության ապահովման համար միայն պետական բյուջեից հատկացվող ֆինանսական միջոցները բավարար չեն:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝

1. *ապահովել բժշկական հաստատությունների (անձնակազմերի) լիարժեք իրազեկվածությունը դեղեր ստանալու իրավունք ունեցող անձանց և հիվանդությունների ցանկի վերաբերյալ, բժշկական հաստատությունների տեսանելի վայրերում փակցնել դեղեր ստանալու իրավունք ունեցող անձանց և հիվանդությունների ցանկը,*

2. *սահմանել այնպիսի կարգ, որ տրամադրվող դեղերի գները սահմանվեն և այդ սահմանում դեղերը ձեռք բերվեն դեղատներից կամ բուժհաստատությունից, իսկ պետական պարտքերի շրջանակներում սահմանված գումարը գերազանցելու դեպքում նշված դեղի համար պետության կողմից փոխհատուցվող գումարից տարբերությունը վճարի պացիենտը,*

3. *ուժեղացնել հսկողությունը հիվանդանոցներում անհրաժեշտ դեղորայքի առկայությունն ապահովելու նպատակով,*

4. *հետևողական լինել գնումների գործընթացի պատշաճ կազմակերպման և արդյունավետ դեղեր գնելու նկատմամբ,*

5. *մարդասիրական օգնությամբ ստացված և բաշխված, ինչպես նաև անմիջապես առողջապահական կազմակերպությունների անունով այլ մարդասիրական խողովակներով ստացված դեղերի տեսակները պարբերաբար հրապարակել սոցիալական կայքերի կամ այլ տեղեկատվական աղբյուրների միջոցով,*

6. ՀՀ հիմնական դեղերի ցանկը շարունակական ընդլայնել՝ ներառելով առավել պահանջված դեղատեսակներ:

8. Պետական մարմնի առջև իրավական պաշտպանության արդյունավետության խնդիր

Պետական մարմնի առջև իրավական պաշտպանության բացակայության խնդիրը բարձրացվել է նաև Մարդու իրավունքների պաշտպանի նախորդ՝ 2019 թվականի տարեկան հաղորդմամբ և որպես լուծում առաջարկվել ապահովել պացիենտների բողոքների քննման մասնագիտացված և արդյունավետ մեթոդներ, բժշկական հաստատություններում ստեղծել պացիենտների իրավունքների պաշտպանության ընթացակարգ:

Ճիշտ է Առողջապահության նախարարության տեղեկացմամբ իրականացվում է բժշկական օգնություն և սպասարկում իրականացնող բժշկական կազմակերպությունների կողմից պետական պատվերի շրջանակներում իրականացվող բժշկական օգնության և սպասարկման գործընթացի փաստաթղթային և տեղում փորձագիտական գնահատում, դիտարկում, մշտադիտարկում, կատարված աշխատանքների վերլուծություն, ինչպես նաև ներդրվել է դեպքերի անհատական վարման (case management) ինստիտուտը, այնուամենայնիվ 2020 թվականին շարունակվել են բողոքներ ստացվել և՛ բուժօգնության որակի, և՛ բժշկական սխալի, և՛ բժիշկների գործողությունների վերաբերյալ, ինչն էլ թույլ է տալիս եզրակացնել, որ Նախարարության ձեռնարկած միջոցառումները բավարար չափով անարդյունավետ չեն կամ ոչ լիարժեք: Առողջության պահպանման իրավունքը մարդու հիմնարար իրավունքներից է: Յուրաքանչյուր ոք պետք է ունենա առողջության առավելագույնս հասանելի մակարդակի իրավունք:

Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը, անդրադառնալով այս իրավունքին, նշել է, որ չնայած առողջության պահպանման իրավունքը եվրոպական կոնվենցիայով ուղղակիորեն նախատեսված իրավունք չէ, այդուհանդերձ, պետությունները կոնվենցիայով իրենց վերապահված պոզիտիվ պարտականություններին զուգահեռ, կրում են պոզիտիվ պարտականություն նախատեսելու այնպիսի կարգավորումներ, որոնք կպարտավորեցնեն հանրային և մասնավոր ոլորտի բժշկական հաստատություններին ձեռնարկելու համարժեք միջոցներ պացիենտների իրավունքների պաշտպանության համար:

«Բնակչության բժշկական օգնության և սպասարկման մասին» ՀՀ օրենքը, սահմանելով մարդու առողջության պահպանման սահմանադրական իրավունքի իրականացումն ապահովող բժշկական օգնության և սպասարկման կազմակերպման, իրավական, տնտեսական և ֆինանսական հիմունքները, տալիս է «Բժշկական օգնություն և սպասարկում իրականացնող» հասկացության բնորոշումը: Այսպես, բժշկական օգնություն և սպասարկում իրականացնողը ՀՀ օրենսդրությամբ սահմանված կարգով լիցենզավորված, բժշկական օգնության և սպասարկման որոշակի տեսակ կամ տեսակներ իրականացնող անհատ

ծեռնարկատեր կամ իրավաբանական անձ է՝ անկախ կազմակերպական-իրավական ձևից, սեփականության ձևից, կամ պետական կամ համայնքի հիմնարկ:

Այսպիսով, վերոգրյալ սահմանումը ընդգրկում է և՛ իրավաբանական անձանց, և՛ անհատ ծեռնարկատերերին, ուստի պացիենտի իրավունքների առավել լայն պաշտպանություն ապահովելու համար պացիենտը պետք է կարողանա բողոք ներկայացնել ցանկացած բժշկական օգնություն և սպասարկում իրականացնողի դեմ, եթե գտնում է, որ բժշկական օգնության և սպասարկում իրականացնողի գործողություններով կամ անգործությամբ խախտվել է իր ՀՀ Սահմանադրությամբ, միջազգային պայմանագրերով, օրենքով և դրա հիման վրա ընդունված այլ իրավական ակտերով նախատեսված իրավունքները կամ չեն ապահովվել այդ իրավունքների իրականացման համար անհրաժեշտ պայմաններ:

Մարդու իրավունքների պաշտպանն ընթացիկ տարում ստացել է բողոքներ բժիշկների գործողությունների կապակցությամբ՝ կապված ոչ պատշաճ բուժօգնության պատճառով պացիենտի առողջական վիճակի լավացում չդիտվելու կամ առողջությանը նույնիսկ վնասելու վերաբերյալ: Ըստ բողոք ներկայացրած անձանց՝ բժիշկներին պատասխանատվության ենթարկելու համար դիմել են ՀՀ առողջապահության նախարարություն և ստացել պատասխան, որ Նախարարությունը նման լիազորությունով օժտված չէ:

Հաշվի առնելով այն, որ պացիենտի և բժշկական օգնություն և սպասարկում իրականացնողի միջև ոչ պատշաճ մատուցված բուժօգնության վեճերի լուծումը պահանջում է առողջապահության ոլորտի մասնագիտացում և այդ ոլորտում համապատասխան փորձի առկայություն, Մարդու իրավունքների պաշտպանը չի կարող քննել այդ բողոքները: Նրանք հիմնականում ուղղորդվում են դիմելու ՀՀ իրավապահ մարմիններին՝ բժշկական օգնություն և սպասարկում իրականացնողների կողմից մասնագիտական պարտականությունները չկատարելու կամ ոչ պատշաճ կատարելու վերաբերյալ հաղորդմամբ կամ դիմել դատական պաշտպանության, քանի որ բժշկական օգնություն և սպասարկում իրականացնողների գործողությունների բողոքարկման և պատասխանատվության այլ մեխանիզմներ սահմանված չեն:

Օրինակ, բողոքներից մեկով 2-րդ խմբի հաշմանդամություն ունեցող անձը դիմել է բժշկական կենտրոն ողնաշարի վիրահատության ենթարկվելու նպատակով: Ընդունելությունը կազմակերպվելուց հետո տրամադրվել է հիվանդասենյակ: Մի քանի ժամ որևէ բժիշկ չի մոտեցել, որևէ նախապատրաստական գործողություն չի իրականացվել: Մեկ օր գիշերելուց հետո հեռացել է: Դիմել է Մարդու իրավունքների պաշտպանին՝ խնդրելով պարզել իրեն չվիրահատելու պատճառը, քանի որ իրեն որևէ մեկը չի պարզաբանել: Բժշկական կենտրոնից Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմ ստացված պարզաբանումների համաձայն՝ իրականացվել է դուրս գրում հիվանդանոցային կանոնների խախտման (ինքնակամ լքում հիվանդանոցից) պատճառով:

Բողոք ներկայացրած անձի պնդմամբ՝ ինքը հիվանդանոցն ինքնական լքել է իրեն ուշադրություն չդարձնելու պատճառով:

Հաշվի առնելով, որ հնարավոր չէ պարզել՝ պացիենտի հայտնած տեղեկության հավաստիությունը կամ բժշկի գործողությունների իրավաչափությունը՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանի ներկայացուցիչը բողոք ներկայացրած անձին առաջարկել է կրկին դիմել բժշկական օգնության, իսկ բողոքների դեպքում դիմել բժշկական կենտրոնի ղեկավար կազմին, արդյունքներով պայմանավորված Առողջապահության նախարարություն:

Մեկ այլ դիմումով էլ Մարդու իրավունքների պաշտպանին տեղեկացրել են, որ հղի կնոջ նկատմամբ պատշաճ հսկողություն չիրականացնելու, ճիշտ հետազոտությունների չուղղորդելու պատճառով առաջացել է վիժում: Խնդրել է Պաշտպանի աջակցությունն այդ բժշկին պատասխանատվության ենթարկելու հարցում: Բնականաբար ուղղորդվել է դիմել իրավապահ մարմիններին:

Այսպիսով, պացիենտը պետք է կարողանա իր ենթադրյալ խախտված իրավունքների պաշտպանության հարցով դիմել նաև ՀՀ առողջապահության նախարարությանը: Վարչական մարմինն էլ պարտավոր է ապահովել դիմումում նշված փաստական հանգամանքների բազմակողմանի, լրիվ և օբյեկտիվ քննարկումը՝ բացահայտելով գործի բոլոր, այդ թվում՝ վարույթի մասնակիցների օգտին առկա հանգամանքները: «ՀՀ առողջապահության նախարարության կանոնադրությունը հաստատելու մասին» ՀՀ վարչապետի 2018 թվականի հունիսի 11-ի N 728-Լ որոշման համաձայն՝ Նախարարության նպատակներից է մարդու և հանրության առողջության պահպանումը, բնակչության առողջության բարելավումը, հիվանդությունների կանխարգելումը: Նախարարությունն իր նպատակների կենսագործման նպատակով իրականացնում է բժշկական օգնության կազմակերպման և բուժօգնության որակի գնահատման չափորոշիչների ու չափանիշների մշակման, դրանց իրականացման դիտարկման գործառույթ:

Այսպիսով, բողոքների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ բողոք ներկայացրած անձանց նկատմամբ իրականացված բժշկական օգնության կազմակերպման և բուժօգնության որակի գնահատում, դիտարկում չի իրականացվում, ինչն էլ հանգեցնում է բողոքների:

Ելնելով վերոգրյալից և վերահաստատելով Մարդու իրավունքների պաշտպանի 2019 թվականի փարեկան հաղորդմամբ կատարած առաջարկները՝ անհրաժեշտ է՝

- 1. քաղաքացիների բողոքները քննել ըստ էության,*
- 2. ապահովել պացիենտների բողոքների քննման մասնագիտացված և արդյունավետ մեթոդներ,*
- 3. բժշկական հաստատություններում ստեղծել պացիենտների իրավունքների պաշտպանության ընթացակարգ:*

9. Սիրտ-անոթային վիրաբուժական բժշկական օգնության և սպասարկման շրջանակներում նորագույն և թանկարժեք տեխնոլոգիաների կիրառմամբ մատուցվող ծառայությունների հետ կապված խնդիրներ

2020 թվականի ընթացքում ևս Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրվել են բողոքներ սրտի վիրահատական ծառայություններից օգտվել չկարողանալու վերաբերյալ: Մասնավորապես՝ բողոքներում բարձրաձայնվել է վիրահատական ծառայությունների թանկարժեքության հարցը: Ըստ բողոքների՝ բժշկական հաստատությունները շատ դեպքերում հրաժարվել են առողջության ծայրահեղ ծանր վիճակում գտնվող անվճարունակ քաղաքացիներին բժշկական օգնություն (կորոնար անոթների ստենտավորում, կորոնարոգրաֆիա, աորտա-կորոնար շունտավորում և այլն) տրամադրել:

Սրտի վիրահատական ծառայություններից օգտվել չկարողանալու, անհասանելիության վերաբերյալ առկա է անդրադարձ «Բուժօժանությունների մատչելիություն» պարագրաֆում:

Բարձրացված խնդրով Պաշտպանին դիմել են տարեց, 3-րդ խմբի հաշմանդամություն ունեցող անձինք, ընտանիքների անապահովության համակարգում հաշվառված անապահով այնպիսի քաղաքացիներ, որոնց անապահովության միավորը չի բավարարել պետության կողմից երաշխավորված անվճար համապատասխան բուժօգնություն ստանալու համար: Դիմողների թվում են եղել նաև համեմատաբար ավելի բարձր եկամուտ ունեցող քաղաքացիներ, որոնց համար նման վիրահատական ծառայությունները ֆինանսական առումով կրկին անհասանելի են:

Ողջունելի է, որ 2019 թվականի հոկտեմբեր ամսից ընդլայնվել են պետական պատվերի շրջանակներում անվճար պայմաններով մատուցվող սրտի անհետաձգելի վիրահատական (stent for life) ծառայությունները: «Սրտի անհետաձգելի վիրահատություններ» ծրագրի շրջանակներում բժշկական կազմակերպությունների ֆինանսավորումն իրականացվում է չսահմանափակվող բյուջեի սկզբունքով՝ փաստացի կատարած աշխատանքի դիմաց:

Քիչ չեն բողոքները, որ նշված ծրագրի շրջանակներում բուժօգնություն ստացած պացիենտները հայտնել են մտահոգություն 2-րդ, 3-րդ ստենտի կարիք առաջանալու դեպքում բավարար ֆինանսական միջոց չունենալու պատճառով բուժօգնությունը կիսատ թողնելու վերաբերյալ:

Չնայած նրան, որ ընդլայնվել է սիրտ-անոթային վիրաբուժական բժշկական օգնության և սպասարկման շրջանակներում նորագույն և թանկարժեք տեխնոլոգիաների կիրառմամբ մատուցվող ծառայություններից անվճար հիմունքներով օգտվող շահառուների շրջանակը, Պաշտպանին հասցեագրած բողոքները վկայում են, որ խնդիրը, ընդհանուր առմամբ, լուծում չի ստացել:

Օրինակ՝ բողոք ներկայացրած անձի տեղեկացմամբ՝ հայրը 3-րդ խմբի հաշմանդամություն ունեցող անձ է, վերջինիս ցուցված է շտապ սրտի բաց վիրահատական միջամտություն, որը չի

իրականացվել պետական պատվերի շրջանակներում: Պահանջվող գումարը վճարել չկարողանալու պատճառով վիրահատությունը չի իրականացվել: Անձը նշել է, որ հոր առողջական վիճակի վատթարացմամբ պայմանավորված՝ դիմել են բժշկասոցիալական փորձաքննական տարածքային մարմնին՝ բժշկասոցիալական փորձաքննություն իրականացնելու և հաշմանդամության խումբը վերանայելու նպատակով: Փորձաքննությունը նշանակվելու է դիմելուց մեկ ամսյա ժամկետում, իսկ վիրահատությունը ցուցված է շտապ:

Սրտի բաց վիրահատական միջամտությունը ՀՀ կառավարության 2004 թվականի մարտի 6-ի N 318-Ն որոշման համաձայն պետական պատվերի շրջանակներում իրականացվում է 1-ին և 2-րդ խմբի հաշմանդամություն ունեցող անձանց: Այս պարագայում Պաշտպանի աջակցությամբ բժշկասոցիալական փորձաքննություն իրականացվել է հնարավոր սեղմ ժամկետներում և հիվանդի նկատմամբ սահմանվել է 2-րդ խմբի հաշմանդամություն, որից հետո էլ անմիջապես իրականացվել է ցուցված բուժօգնությունը:

Մեկ այլ բողոքով էլ դիմողը տեղեկացրել է, որ տատն ունի սրտի հետ կապված առողջական խնդիր: Այդ պահին հիվանդը ստացիոնար բուժօգնություն է ստացել բժշկական կենտրոնում: Նրան ցուցվել է սրտի կորոնար անոթի ստենտավորում, որի արժեքը 850.000 դրամ է: Նշել է, որ ինքը զորակոչային տարիքի է, չի աշխատում, ընտանիքում միայն հայրն է աշխատում, աշխատավարձը 130.000 դրամ է: Չեն կարող վճարել բժշկական օգնության համար, իսկ բժիշկն էլ հրաժարվում է այն իրականացնել: Դիմողին ներկայացվել է օրենսդրությամբ նախատեսված կարգը և չափանիշները:

Բողոքներից մեկով էլ դիմողը տեղեկացրել է, որ հոր սրտի կորոնար անոթի ստենտավորումը չի իրականացվել պետական պատվերի՝ սրտի անհետաձգելի վիրահատական (stent for life) ծառայության շրջանակում, չնայած որ ախտորոշվել է ՁՓ-ի սրտամկանի ST սեգմենտի էլևացիայով ստորին պատի սուր ինֆարկտ:

Խնդրի կապակցությամբ ՀՀ առողջապահության նախարարությունից Պաշտպանին ներկայացված տեղեկության համաձայն՝ պացիենտի մոտ ճիշտ է ախտորոշվել է սրտամկանի սուր ինֆարկտ ST սեգմենտի էլևացիայով, սակայն ST սեգմենտի էլևացիան եղել է 1.0 - 1.5 մմ III AVF –ում, ST սեգմենտի դեպրեսիա I AVL-ում:

Ստացվում է, որ բուժօգնությունը չէր կարող իրականացվել պետական պատվերի շրջանակում, քանի որ ՀՀ առողջապահության նախարարի 2018 թվականի N 1666-Ա հրամանի համաձայն՝ լաբորատոր գործիքային հետազոտության ցուցանիշը պետք է լինի հետևյալը՝ էլեկտրասրտագրի վրա ST սեգմենտի ավելի քան 1մմ էլևացիա երկու և ավելի արտաձումներում, ընդ որում՝ մինչև 40 տարեկան տղամարդկանց մոտ V2 – V3 արտաձումներում ST- էլևացիա > 2.5մմ, 40-ից բարձր տղամարդկանց մոտ V2-V3 արտաձումներում ST- էլևացիա > 2 մմ:

Բողոքների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ սրտի անհետաձգելի վիրահատություն իրականացնելու լաբորատոր-գործիքային ցուցանիշների նշաձողը բարձր է դրված. պետական

պատվերի շրջանակում ստենտավորումն իրականացվում է մարդու առողջական ծայրահեղ ծանր վիճակում գտնվելու դեպքում: Սա էլ հանգեցնում է բողոքների:

2020 թվականի ընթացքում սիրտ-անոթային վիրաբուժական բժշկական օգնության և սպասարկման շրջանակներում նորագույն և թանկարժեք տեխնոլոգիաների կիրառմամբ մատուցվող ծառայություններից անվճար կամ արտոնյալ պայմաններով օգտվելու իրավունք ունեցող անձանց շրջանակն ընդլայնելու կապակցությամբ ՀՀ առողջապահության նախարարությունը տեղեկացրել է հետևյալը. Դեռևս 2019 թվականից Կառավարության 2004 թվականի մարտի 4-ի N 318-Ն որոշման N 5 հավելվածի 2-րդ կետի համաձայն՝ սիրտ-անոթային վիրաբուժական բժշկական օգնության և սպասարկման շրջանակներում նորագույն և թանկարժեք տեխնոլոգիաների կիրառմամբ մատուցվող ծառայություններից անվճար պայմաններով օգտվում են թվով 15 խումբ շահառուներ: Իսկ 2020 թվականի մայիսից, համաձայն Կառավարության 2013 թվականի հուլիսի 25-ի N 806-Ն որոշման մեջ կատարված փոփոխության (N 2 հավելվածի 2-րդ կետ), նշված ծառայությունների մասով անվճար պայմաններով բուժօգնություն ստացող շահառուների շրջանակն ընդլայնվել է:

Անվճար կամ արտոնյալ պայմաններով օգտվելու իրավունք չունեցող և սիրտ-անոթային վիրաբուժական բժշկական օգնության և սպասարկման ծառայության արժեքի վճարման հնարավորություն չունեցող անձանց համար բժշկական օգնությունը և սպասարկումը պետական պատվերի շրջանակներում կանոնակարգված է Առողջապահության նախարարի 2013 թվականի սեպտեմբերի 28-ի N 57-Ն հրամանով:

Վկայակոչված հրամանի համաձայն՝ ուղեգրումն իրականացվում է ինչպես ՀՀ առողջապահության նախարարի հրամանով, այնպես էլ ՀՀ առողջապահության նախարարության կողմից լիցենզավորված և պետական պատվեր տեղադրված բժշկական կազմակերպությունների կողմից՝ այդ նպատակով ստեղծված հանձնաժողովի մասնագիտական եզրակացության հիման վրա՝ պետության մասնակցության մասով:

Այստեղ էլ խնդիրն այն է, որ պացիենտի դիմելու դեպքում պետության մասնակցությունը մասամբ է լինում, որի պատճառով էլ բուժօգնությունից հրաժարման դեպքեր են արձանագրվում:

Այսպիսով, կարելի է եզրակացնել, որ առողջապահական ծառայությունների անմատչելիությունը իր բոլոր դրսևորումներով բնակչության (հատկապես աղքատ խավերի) շրջանում առաջացնում է նաև հոգեբանական արգելք՝ առողջության մասին լուրջ չմտածելու և առողջապահական համակարգին հնարավորինս քիչ դիմելու առումով:

Ցանկացած երկրի առկա ֆինանսական միջոցներն անսահմանափակ չեն և չի բացառվում բյուջեում անհրաժեշտ միջոցների դեֆիցիտը, որը չպետք է խոչընդոտի բնակչության առողջության պահպանմանն ուղղված անհրաժեշտ ներդրումների հատկացմանը: Դրա համար անհրաժեշտ է համակարգում առկա բացերի հաղթահարմանն ուղղված հիմնական քայլերի ձեռնարկումը:

Ելնելով վերոգրյալից՝ անհրաժեշտ է՝

1. իրականացնել սիրտ-անոթային վիրաբուժական բժշկական օգնության և սպասարկման շրջանակներում նորագույն և թանկարժեք տեխնոլոգիաների կիրառմամբ մատուցվող ծառայություններից անվճար կամ արտոնյալ պայմաններով օգտվելու իրավունք ունեցող անձանց շրջանակի շարունակական ընդլայնում,

2. կատարել կորոնար անոթի սրտենտավորումը պետական պատվերի՝ սրտի անհետաձգելի վիրահատական (stent for life) ծառայության շրջանակում իրականացնելու լաբորատոր-գործիքային ցուցանիշների մեղմացում:

10. Չարորակ ուռուցքաբանական հիվանդությունների բուժօգնության ոլորտի խնդիրներ

Ներկայում ամբողջ աշխարհում, այդ թվում նաև՝ Հայաստանում, քաղցկեղի խնդիրը հրատապ լուծում պահանջող հանրային առողջության մարտահրավերներից մեկն է: Հայաստանում հաստատված չարորակ նորագոյացություններով պացիենտների արտահիվանդանոցային բժշկական օգնությունն ու սպասարկումը իրականացվում է նրանց կողմից ընտրված առողջության առաջնային պահպանում իրականացնող բժշկական կազմակերպությունների ուռուցքաբանական կաբինետների կամ դիսպանսերների միջոցով: Ընդ որում, նշված պացիենտների արտահիվանդանոցային դժվարամատչելի ախտորոշիչ հետազոտություններն իրականացվում են այն կազմակերպությունների կողմից, որոնք սովյալ ծառայության մասով Առողջապահության նախարարության հետ կնքել են պետության կողմից երաշխավորված անվճար և արտոնյալ պայմաններով բժշկական օգնության և սպասարկման ծառայությունների մատուցման մասին պայմանագիր:

Բողոքների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ չարորակ նորագոյացություններ ունեցող հիվանդների գերակշիռ մասը բուժվում է Վ.Ա. Ֆանարջանի անվան ուռուցքաբանության ազգային կենտրոնում (այսուհետ՝ ՈւԱԿ): Այն բնակչությանը մատուցում է վիրաբուժական, ճառագայթային և քիմիաթերապևտիկ ծառայություններ՝ ստացիոնար, ցերեկային ստացիոնար և ամբուլատոր եղանակներով: ՈւԱԿ-ը բժշկական ծառայություններ է մատուցում ինչպես Երևանի, այնպես էլ ՀՀ բոլոր մարզերի բնակչությանը: Այն պետական պատվերի շրջանակներում արտահիվանդանոցային դիսպանսեր հսկողության մասով ծառայություններ չի իրականացնում:

2019 թվականի հունվարից սկսած՝ ընդլայնվել են ուռուցքաբանական հիվանդների նախկինում գործող պետական աջակցության ծրագրերը, մասնավորապես՝ չարորակ ուռուցք ախտորոշումով բոլոր վիրահատությունները, ինչպես նաև ճառագայթային բուժումը կատարվում են պետական պատվերի շրջանակներում:

Չնայած վերոնշյալին՝ 2020 թվականի ընթացքում Պաշտպանին են հասցեագրվել բողոքներ ուռուցքաբանական կենտրոնում հարակից հետազոտությունները վճարովի իրականացնելու, դիմելուց հետո ողջամիտ ժամկետում բուժօգնություն չստանալու, քիմիաթերապևտիկ դեղորայքն անհրաժեշտ պահին առկա չլինելու, փոխհատուցման սկզբունքով տրամադրվող դեղերի որակի և թանկարժեքության, ինչպես նաև հյուսվածաբանական հետազոտությունները վճարովի կամ հավաստի չլինելու վերաբերյալ:

Մասնավորապես, բողոքներով քաղաքացիները նշել են, որ ուռուցքաբանական վիրահատությունից առաջ անհրաժեշտ են եղել ախտորոշման ճշման նպատակով դժվարամատչելի հետազոտություններ, լաբորատոր-գործիքային հետազոտություններ, որոնք իրականացրել են վճարովի, բացառությամբ սոցիալապես անապահով ու առանձին (հատուկ) խմբերում ընդգրկված անձանց համար: Խնդիրը բարձրացվել է նաև Մարդու իրավունքների պաշտպանի 2019 թվականի տարեկան հաղորդմամբ:

Բողոքներ են արձանագրվել, որ ՈւԱԿ դիմելիս քաղցկեղ ախտորոշում ունեցող պացիենտը բուժօգնության տրամադրումն իրականացվել է հերթագրման միջոցով: Նշել են, որ հրաժարվել են սպասել իրենց հերթին և հերթագրման կարգից դուրս արտահերթ բուժօգնություն են ստացել վճարովի սկզբունքով (կամ համավճարի կիրառմամբ), ինչի հետևանքով էլ հետագա բուժօգնության (դժվարամատչելի հետազոտություն, քիմիաթերապիա) չեն կարողացել դիմել ֆինանսական բավարար միջոց չունենալու պատճառով կամ դիմել են բանկից վարկ ստանալուց հետո: Խնդրի մասին բարձրացվել է նաև Մարդու իրավունքների պաշտպանի 2019 թվականի տարեկան հաղորդմամբ:

Այս առնչությամբ ըստ Առողջապահության նախարարության պարզաբանման՝ 2019 թվականի համեմատ 2020 թվականին «Ուռուցքաբանական և արյունաբանական հիվանդությունների բժշկական օգնության ծառայություններ» ծրագրի ֆինանսավորումը աճել է շուրջ 1,6 մլրդ ՀՀ դրամով՝ շուրջ 3 մլրդ դառնալով շուրջ 4,6 մլրդ: Իսկ «Վ. Ա. Ֆանարջյանի անվան ուռուցքաբանության ազգային կենտրոն» ՓԲԸ-ի ֆինանսավորումը 2020 թվականին աճել է շուրջ 300 մլն ՀՀ դրամի չափով՝ 1,7 մլրդ-ից դառնալով 2 մլրդ, որը էականորեն իջեցրել է հերթագրված պացիենտների քանակը:

Չնայած ֆինանսավորումն ավելացվել է, այնուամենայնիվ խնդիրը վերջնականապես լուծում չի ստացել: Ծառայությունների անհավասար հասանելիությունը կախված սոցիալական կարգավիճակից մնում է լրջագույն խնդիր: Ներկայում գործոններն անհավասար են տարածված բնակչության սոցիալական խմբերում, նման իրավիճակ է նաև սքրինինգային ծրագրերին մասնակցության, բժշկական օգնության և սպասարկման իրական հասանելիության ոլորտներում: Ուստի, այդ անհավասարությունների վերացումը համարվում է առաջնահերթ խնդիրներից մեկը մեր երկրում:

2020 թվականի ընթացքում քիչ չեն եղել քիմիաթերապևտիկ բուժման համար նախատեսված դեղորայքը ՈւԱԿ-ում բացակայելու կամ դրանց ոչ այնքան արդյունավետ լինելու

վերաբերյալ: Այս դեպքում պացիենտները (հնարավորություն ունենալու դեպքում) ստիպված են եղել հիվանդանոցի դեղատնից իրենց ֆինանսական միջոցներով գնել դեղամիջոցները, բուժօգնության ժամկետը բաց չթողնելու և արդյունավետության նպատակով: Խնդրի վերաբերյալ ՈւԱԿ-ից Պաշտպանի աշխատակազմ տեղեկացրել են, որ խնդիրը կապված է գնումների հայտարարված մրցույթի ուշացման և չկայանալու հետ:

Դեղերի մշտապես առկա լինելու ուղղությամբ ՀՀ առողջապահության նախարարությունից պարզաբանել են, որ «Չարորակ նորագոյացությունները (հակաուռուցքային դեղեր, հեմոֆիլիայի դեղեր, ցավազրկող դեղեր, թմրադեղեր)» ընդգրկված են Կառավարության 2019 թվականի մայիսի 30-ի N 642-Ն որոշման այն հիվանդությունների ցանկում, որոնց առկայության դեպքում ամբուլատոր-պոլիկլինիկական, դիսպանսերային և հիվանդանոցային բժշկական հաստատությունների միջոցով դեղերը պացիենտներին տրվում են անվճար: Քիմիաթերապևտիկ դեղերի տրամադրումը կատարվում է Առողջապահության նախարարության կողմից հաստատված քիմիաթերապևտիկ միջոցառումների նվազագույն սխեմաների շրջանակներում, կազմակերպության միջոցների հաշվին:

«Դեղերի մասին» օրենքի 21-րդ հոդվածի 6-րդ մասում սահմանված է կարգավորում, ըստ որի՝ առողջապահության բնագավառի լիազոր մարմնի գրավոր որոշման առկայության դեպքում՝ պետության կարիքների և առանձին պացիենտների համար անհետաձգելի բժշկական օգնություն և սպասարկում իրականացնելու նպատակով դեղերի ներմուծման դեպքում դեղի գրանցված լինելը պարտադիր պայման չէ ներմուծման համար:

Նախարարությունն ՈւԱԿ-ում քիմիաթերապևտիկ դեղերի բացակայության վերաբերյալ իր պարզաբանմամբ չի անդրադարձել, չնայած նշել է, որ 2020 թվականի ընթացքում Առողջապահության նախարարության քաղաքացիների բողոքների և դիմումների արագ արձագանքման բաժինը ստացել է 15 բողոք՝ ՈւԱԿ-ում քիմիաթերապևտներ առկա չլինելու վերաբերյալ:

Այսպիսով, կարելի է արձանագրել, որ անվճար և արտոնյալ պայմաններով տրամադրվող դեղերի ձեռքբերման անհնարինության կամ խոչընդոտների դեպքում խախտվում է առողջության պահպանման իրավունքը, որը երաշխավորված է ՀՀ Սահմանադրությամբ: Խնդրի կապակցությամբ տարեկան հաղորդումներում և հրապարակումներում Պաշտպանն արտահայտել է դիրքորոշում, որ մարդու իրավունքների պաշտպանության տեսանկյունից անձի՝ առողջության պահպանման իրավունքի երաշխավորման հարցում պետության պոզիտիվ պարտավորությունների պատշաճ կատարումը չի կարող պայմանավորված լինել որևէ ընթացակարգային կամ վարչարարական, այդ թվում՝ ժամկետային գործընթացներով: Նման մոտեցումը կիրառելի է նաև գնման գործընթացի կազմակերպման կամ ավարտի հասցնելու պատճառաբանությամբ պետության կողմից անվճար տրամադրվող դեղորայքը անձանց չհատկացնելու հարցում:

2020 թվականին Պաշտպանին հասցեագրված բողոքներում կրկին բարձրացվել է քիմիաթերապևտիկ բուժօգնության, մասնավորապես՝ քիմիաթերապարատների բարձր գների խնդիրը: ՀՀ կառավարության 2004 թվականի մարտի 4-ի N 318-Ն որոշման հավելված 1-ում նշված սոցիալապես անապահով ու առանձին (հատուկ) խմբերում չընդգրկված անձանց համար չարորակ ուռուցքաբանական հիվանդությունների քիմիաթերապարատների ծախսը կատարվում է ՀՀ առողջապահության նախարարության կողմից հաստատված քիմիաթերապևտիկ միջոցառումների նվազագույն սխեմաների շրջանակներում, կազմակերպության միջոցներով գնված և հիվանդին հատկացված քիմիաթերապարատների փաստացի ծախսի չափով՝ ոչ ավելին՝ քիմիաթերապևտիկ 1 կուրսի համար 30 հազար դրամ, իսկ մեկ հիվանդի համար՝ տարեկան 150 հազար դրամ: Փոխհատուցումը կատարվում է մեկ տարվա ծախսի չափով: Կազմակերպության միջոցներով գնված և հիվանդին տրամադրված քիմիաթերապարատների ծախսը մեկ կուրսի համար 30 հազար դրամը կամ տարեկան կտրվածքով 150 հազար դրամը գերազանցելու դեպքում փոխհատուցում է հիվանդը:

Բողոք ներկայացրած անձինք պնդել են, որ փոխհատուցման չափը փոքր է, քանի որ կախված քանակից՝ 150 հազար դրամը գերազանցելու դեպքում վճարել չկարողանալու պատճառով բուժօգնությունը չեն շարունակում:

Ակնհայտ է, որ վերոնշյալ հատկացումները բավարար չեն պատշաճ մակարդակով քիմիաթերապևտիկ բժշկական օգնություն կազմակերպելու համար և պետք է հետևողական ավելացվեն առաջիկա տարիների ընթացքում՝ պետության դրական պարտավորությունների շրջանակներում:

Խնդրի կապակցությամբ Առողջապահության նախարարության պարզաբանմամբ՝ 2020 թվականին վերանայվել են «Ուռուցքաբանական և արյունաբանական հիվանդությունների բժշկական օգնության ծառայություններ» ծրագրի ծառայությունների գները՝ դրանք բարձրացնելով շուրջ 25-30 %-ի չափով: Միջոցառման շրջանակներում համապատասխան ֆինանսական միջոցների ավելացման դեպքում կվերանայվեն նաև քիմիաթերապևտիկ բուժման փոխհատուցման սկզբունքները դեղերի մասով:

Մարդիկ ահազանգել են, որ ամբուլատոր-պոլիկլինիկական, դիսպանսերային և հիվանդանոցային բժշկական հաստատությունների միջոցով ձեռք բերված հակաուռուցքային դեղամիջոցների օգտագործումը չի հանգեցնում արդյունքի դրանց ոչ պատշաճ որակի պատճառով:

Եղել են բողոքներ բջջաբանական, հյուսվածաբանական հետազոտությունների արդյունքները հավաստի չլինելու վերաբերյալ: Այդ է պատճառը, որ դիմում են կրկնակի հետազոտությունների իրականացմանը, որն էլ հանգեցնում է ժամանակի և ֆինանսական հավելյալ միջոցների կորուստների:

Չարորակ նորագոյացությունների ախտորոշման և բուժման համար մեծ կարևորություն ունեն բջջաբանական, հյուսվածաբանական, իմունոհիստոքիմիական հետազոտությունները, որոնցից էլ կախված է ճիշտ ախտորոշումն ու հետագա բուժման տակտիկայի ընտրությունը:

2020 թվականի ընթացքում բողոքներ են ստացվել ՈւԱԿ-ում խորհրդատվությունները վճարովի լինելու վերաբերյալ: Ըստ չարորակ ուռուցք ունեցող հիվանդների՝ բուժման հետագա տակտիկան որոշելու, այդ թվում՝ քիմիաթերապևտիկ բուժման սխեմա կազմելու համար հիմնականում դիմում են ուռուցքաբանական կենտրոնի բժշկ-մասնագետներին, իսկ նրանց խորհրդատվությունները վճարովի են (9000 դրամ):

Պաշտպանին հասցեագրած բողոքներից մեկով 1-ին խմբի հաշմանդամություն ունեցող անձը տեղեկացրել է, որ տառապում է օնկոլոգիական հիվանդությամբ: ՀՀ առողջապահության նախարարության Վ. Ա. Ֆանարջյանի անվան ուռուցքաբանության ազգային կենտրոնի բժշկի ցուցմամբ ենթարկվել է ՄՌՏ հետազոտության, ինչպես նաև ուռուցքի հիստոլոգիական հետազոտության: Ճառագայթային բուժօգնություն ստանալու համար անհրաժեշտ է եղել խորհրդատվություն, որի համար պահանջվել է վճարել 9000 դրամ: Խնդրել է Մարդու իրավունքների պաշտպանի աջակցությունն այն անվճար իրականացնելու հարցում, քանի որ ընտանիքը սոցիալապես անապահով է: Նրան պարզաբանվել է, որ դինսպանսերային հսկողությունը 2020 թվականից պետական պատվերի շրջանակներում իրականացնում են պոլիկլինիկաների ուռուցքաբանները: Անհրաժեշտ է հետազոտություններով դիմել պոլիկլինիկա: Քանի որ բուժօգնությունն իր բնույթով նեղ մասնագիտական է, բողոք ներկայացրած անձը հրաժարվել է դիմել պոլիկլինիկա՝ նշելով, որ վստահություն չունի պոլիկլինիկաների բժշկների նկատմամբ: Մարդու իրավունքների պաշտպանի և Ուռուցքաբանության ազգային կենտրոնի ներկայացուցիչների համագործակցության արդյունքում խորհրդատվությունն իրականացվել է անվճար:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանը վերահաստատում է, որ անհրաժեշտ է՝

1. Վ. Ա. Ֆանարջյանի անվան ուռուցքաբանության ազգային կենտրոնում տեղադրել պետական պատվեր հաստատված չարորակ ուռուցքով պացիենտների արտահիվանդանոցային պայմաններով անհրաժեշտ հետազոտություններն իրականացնելու համար՝ հաշվի առնելով, որ այն Հայաստանում մասնագիտացված, բազմապրոֆիլ ուռուցքաբանական օգնություն ապահովող հաստատություն է,

2. չարորակ նորագոյացությունների բուժօգնությունը հնարավորինս վաղ կազմակերպելու և Վ. Ա. Ֆանարջյանի անվան ուռուցքաբանության ազգային կենտրոնում հերթագրման նվազեցումն ապահովելու նպատակով շարունակական ավելացնել ֆինանսավորումը:

Անհրաժեշտ է նաև՝

3. պարբերաբար իրականացնել վերահսկողություն Վ. Ա. Ֆանարջյանի անվան

ուռուցքաբանության ազգային կենտրոնում քիմիաթերապևտիկ բուժման համար նախատեսված դեղորայքի բացակայությունը բացառելու նպատակով,

4. պարբերաբար իրականացնել ուսումնասիրություն ծրագրի շրջանակում տրամադրվող քիմիաթերապևտիկ դեղորայքի արդյունավետությունը պարզելու նպատակով,

5. պատշաճ մակարդակով քիմիաթերապևտիկ բժշկական օգնություն կազմակերպելու համար առաջիկա տարիների ընթացքում ավելացնել հատկացումները,

6. «Ուռուցքաբանական և արյունաբանական հիվանդությունների բժշկական օգնության ծառայություններ» ծրագրի շրջանակներում մատուցվող ծառայությունների փոխհատուցման սկզբունքները շարունակաբար ընդլայնել, վերանայել քիմիաթերապիա բուժօգնության գնային քաղաքականությունը,

7. իրականացնել պետական վերահսկողություն հյուսվածաբանական ծառայություններ մատուցող կազմակերպությունների գործունեության նկատմամբ,

8. ՈւԱԿ-ում խորհրդարկություններն իրականացնել անվճար հիմունքներով այն պացիենտների համար, որոնց նշանակված է քիմիաթերապևտիկ կամ ճառագայթային բուժօգնություն՝ բուժման արդյունավետությունն ապահովելու նպատակով:

11. Ստոմատոլոգիական բժշկական օգնությունը պետական պատվերի շրջանակներում կամ արտոնյալ պայմաններով

2019 թվականին ստոմատոլոգիական ծառայությունների ոլորտում տեղի ունեցած փոփոխություններով նախատեսվել է անվճար բժշկական օգնություն մատուցել ընտանեկան նպաստի համակարգում ընդգրկված 30.01 և ավելի բարձր անապահովության միավոր ունեցող բոլոր նպաստառուներին, 1-ին խմբի հաշմանդամություն ունեցող անձանց, մինչև 7 տարեկան երեխաներին, մինչև 18 տարեկան սոցիալապես անապահով և առանձին (հատուկ) խմբերում ընդգրկված երեխաներին, նախազորակոչային և զորակոչային տարիքի անձանց: Ստոմատոլոգիական բուժօգնությունը մինչ այդ մատուցվում էր համավճարային սկզբունքով: 2019 և 2020 թվականների ընթացքում նրանց պետության կողմից երաշխավորված անվճար և արտոնյալ պայմաններով մատուցվող ստոմատոլոգիական ծառայությունները կազմակերպվել է անվճար:

ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանին 2020 թվականի ընթացքում բողոքներ են հասցեագրել 65 տարեկան և ավելի բարձր տարիքի անձինք այն մասին, որ ստոմատոլոգիական ծառայություններից չեն կարողանում օգտվել անգամ պետության 65 տոկոս մասնակցությամբ իրականացվելու պարագայում: Նրանք նշել են, որ իրենց անհրաժեշտ է ատամնաշարի պրոթեզավորում:

Ներկա իրավակարգավորումներով նրանց համար անվճար է ատամի հեռացում ծառայությունը, իսկ բողոքների ուսումնասիրությունը ցույց է տվել, որ տարեց մարդիկ ավելի շատ կարիք ունեն ատամնաշարի պրոթեզավորում, պրոթեզավորման համար անհրաժեշտ

ատամնաշապիկի պատրաստում ստոմատոլոգիական բժշկական ծառայությունների, որն էլ իրականացվում է մասամբ վճարելու պայմանով:

Ըստ բողոք ներկայացրած անձանց՝ նրանք հիմնականում չեն աշխատում, իսկ կենսաթոշակն էլ այնքան քիչ է կազմում, որ այն ուղղում են այլ կարիքները հոգալուն, մասնավորապես սնունդ, կոմունալ վճարներ և այլն:

Համաձայն ՀՀ կառավարության 2004 թվականի մարտի 6-ի N 318-Ն որոշման՝ 65 տարեկան և ավելի բարձր տարիքի անձինք ստոմատոլոգիական ծառայություններից անվճար հիմունքներով կարող են ստանալ միայն ատամի հեռացում ծառայությունը, իսկ լրիվ կամ մասնակի շարժական թիթեղային պրոթեզի, պրոթեզավորման համար անհրաժեշտ ատամնաշապիկի պատրաստում, տեղադրում և վերանորոգումը նրանց համար իրականացվում է արտոնյալ պայմաններով: Արտոնյալ պայմաններով մատուցվող ստոմատոլոգիական ծառայությունների պետության մասնակցության մասը կազմում է ընդհանուր գնի 65 տոկոսը, իսկ շահառուի կողմից վճարվող համավճարի չափը՝ ընդհանուր գնի 35 տոկոսը:

Բողոքների ուսումնասիրությունը ցույց է տվել, որ տարեց մարդիկ ավելի շատ կարիք ունեն ատամնաշարի պրոթեզավորում, պրոթեզավորման համար անհրաժեշտ ատամնաշապիկի պատրաստում ստոմատոլոգիական բժշկական ծառայությունների, որն էլ իրականացվում է մասամբ վճարելու սկզբունքով:

Նշված ծառայությունները տարեց անձանց համար անվճար իրականացնելու խնդիրը բարձրացվել է նաև Մարդու իրավունքների պաշտպանի նախորդ՝ 2019 թվականի տարեկան հաղորդման շրջանակներում: Ըստ Առողջապահության նախարարության պարզաբանման՝ 2020 թվականին պետության կողմից երաշխավորված անվճար և արտոնյալ պայմաններով ստոմատոլոգիական բժշկական օգնության և սպասարկման ծառայությունների ցանկին զուգահեռ կիրականացվեն ակտուարական հաշվարկներ առավել խոցելի (այդ թվում ծերանոցներում խնամվող անձանց) անվճար և արտոնյալ պայմաններով բժշկական օգնություն և սպասարկում ստանալու իրավունք ունեցող՝ բնակչության սոցիալապես անապահով ու առանձին խմբերի համար, որի արդյունքում համավճարային սկզբունքից անցում կկատարվի ամբողջովին անվճար բժշկական օգնության և սպասարկման մատուցմանը:

ՀՀ առողջապահության նախարարության 2021 թվականի պարզաբանման համաձայն՝ 2020 թվականին պետության կողմից երաշխավորված անվճար և արտոնյալ պայմաններով ստոմատոլոգիական բժշկական օգնության և սպասարկման ծառայությունների ցանկն ընդլայնելու նպատակով իրականացվել են ակտուարական հաշվարկներ: 2021 թվականի «Հայաստանի Հանրապետության պետական բյուջեի «Առողջապահություն» բաժնի «Ստոմատոլոգիական բժշկական օգնության ծառայություններ» միջոցառման գումարներ չեն ավելացել: Նշված միջոցառման գումարների ավելացման դեպքում Առողջապահության

նախարարության կողմից կվերանայվի նաև ստոմատոլոգիական բժշկական օգնության և սպասարկման ծառայությունների ցանկը:

Այսպիսով, հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանը վերահաստատում է, որ անհրաժեշտ է պետության կողմից երաշխավորված անվճար ախտաբուժական ծառայություններից օգտվելու իրավունք ունեցող անձանց ցանկում ընդգրկել 65 տարեկան և ավելի բարձր տարիքի անձանց:

ԲԱԺԻՆ 4. ՇՐՋԱԿԱ ՄԻՋԱՎԱՅՐԻ ՊԱՀՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Շրջակա միջավայրը, դրա պահպանությունն ու ոլորտի խնդիրներն ուղղակիորեն կապված են մարդու իրավունքների պատշաճ իրացման հետ: Մարդու իրավունքներն ու շրջակա միջավայրը միմյանց հետ փոխկախվածության և փոխկապակցվածության մեջ են գտնվում: Անվտանգ, մաքուր, առողջ և կայուն զարգացող շրջակա միջավայրի բացակայության պայմաններում մարդը զրկվում է իր կենսական մի շարք իրավունքների (կյանքի, առողջության պահպանման, սննդի և ջրի հասանելիության իրավունքներ) իրացման հնարավորությունից:

Հավասարապես, շրջակա միջավայրի կայուն կառավարումը հնարավոր չէ առանց մարդու իրավունքների հաստատման և դրանց նկատմամբ հարգանքի առկայության, մարդու իրավունքները, ինչպես օրինակ՝ տեղեկատվության մատչելիության, հանրային մասնակցության և իրավական պաշտպանության միջոցի իրավունքները կարևորագույն նշանակություն ունեն շրջակա միջավայրի պաշտպանության համար:

ՄԱԿ-ի կայուն զարգացման 17 նպատակները, որոնք ընդունվել են աղքատությունն իր բոլոր ձևերով վերացնելու, անհավասարությունների դեմ պայքարելու և կլիմայի փոփոխության հետ կապված խնդիրները լուծելու նպատակով, արտացոլում են մարդու իրավունքների պաշտպանության սկզբունքներն ու չափանիշները: Այդ նպատակներն, ի թիվս այլնի, ուղղված են շրջակա միջավայրի պաշտպանությանն ու դրա հետ կապված խնդիրների լուծմանը:

Շուրջ 150 երկրների սահմանադրություններ պարունակում են շրջակա միջավայրին առնչվող մարդու իրավունքներ՝ ձևավորելով անձի համար շրջակա միջավայրի որոշակի հատուկ պայմանների նկատմամբ ակնկալիք: Այդ դրույթների մեծամասնությունը շրջակա միջավայրի առնչությամբ ամրագրում է անձանց իրավունքը, իսկ մնացած դեպքերում՝ պետության պարտականությունը: Առողջ շրջակա միջավայրում ապրելու իրավունքն ամրագրված է միջազգային իրավական մի շարք փաստաթղթերում, ինչպես օրինակ՝ Ստոկհոլմի 1972 թվականի հռչակագրում, Ռիոյի 1992 թվականի հռչակագրում: Ներկայում, քաղաքակիրթ աշխարհը ձգտում է դեպի մարդու՝ առողջ շրջակա միջավայրում ապրելու իրավունքի ուղիղ և բացահայտ ճանաչմանն ու ամրագրմանը:

Այս առումով, պետք է արձանագրել, որ 2005 թվականի փոփոխություններով Սահմանադրությունը շրջակա միջավայրի առնչությամբ պարտականությունից բացի մարդու համար նախատեսում էր նաև իրավունք: Մասնավորապես, 2005 թվականի փոփոխություններով Սահմանադրության 33.2-րդ հոդվածով ամրագրվում է, որ յուրաքանչյուր ոք իրավունք ունի ապրելու իր առողջությանը և բարեկեցությանը նպաստող շրջակա միջավայրում, պարտավոր է անձամբ և այլոց հետ համատեղ պահպանել և բարելավել շրջակա միջավայրը: Ի տարբերություն վերջինիս՝ 2015 թվականի փոփոխություններով Սահմանադրության 12-րդ հոդվածը սահմանում է յուրաքանչյուրի՝ շրջակա միջավայրի պահպանության մասին հոգ տանելու պարտականությունը: Սրա հետ մեկտեղ,

Սահմանադրության նույն հոդվածով ամրագրվում է, որ պետությունը խթանում է շրջակա միջավայրի պահպանությունը, բարելավումը և վերականգնումը, բնական պաշարների ողջամիտ օգտագործումը՝ ղեկավարվելով կայուն զարգացման սկզբունքով և հաշվի առնելով պատասխանատվությունն ապագա սերունդների առջև:

Գործող սահմանադրաիրավական կարգավորումները ձևավորում են մարդու մոտ ակնկալիք պետության պարտականությունների նկատմամբ առանց մարդու առողջ ու անվտանգ շրջակա միջավայրում ապրելու իրավունքի ուղղակի ամրագրման:

Հաշվի առնելով առողջ, անվտանգ, ինչպես նաև կայուն զարգացող շրջակա միջավայրի նշանակալից դերը մարդու իրավունքների պատշաճ իրացման հարցում՝ ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանն իր զեկույցներով ու տարեկան հաղորդումներով, հրապարակային և ոչ հրապարակային այլ դիրքորոշումներով շարունակաբար բարձրացնում է շրջակա միջավայրի պահպանության ոլորտի խնդիրները, որոնք արդիական են և ունեն համակարգային բնույթ:

1. Շրջակա միջավայրի հարցերի վերաբերյալ հանրային իրազեկման և հանրության պատշաճ ներգրավվածության ապահովումը, էկոլոգիական իրավունքների պաշտպանության արտադատական մեխանիզմի բացակայությունը

Շրջակա միջավայրի հարցերի առնչությամբ հանրային իրազեկման և հանրության պատշաճ ներգրավվածության հարցերը 2020 թվականի ընթացքում ևս արդիական են եղել: Նշված հարցերը՝ որպես միջազգային պահանջ, ամրագրված են «Շրջակա միջավայրի առնչությամբ տեղեկության, որոշումներ ընդունելուն հասարակության մասնակցության և արդարադատության մատչելիության մասին» ՄԱԿ-ի 1998 թվականի կոնվենցիայի (Օրհուսի կոնվենցիա)¹⁵⁹ Կողմերի հանդիպմամբ (Meeting of the Parties) հաստատված մի շարք որոշումներում:

Օրհուսի կոնվենցիայի Կողմերի հանդիպմամբ հաստատված՝ Հայաստանի վերաբերյալ VI/8ա որոշմամբ¹⁶⁰ առաջարկվում է հանրային լսումների պատշաճ իրականացման (կետ 3(ա)), շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատման և փորձաքննության գործընթացում հանրության կողմից դիտողություններ և առաջարկություններ ներկայացնելու համար ավելի երկար ու ողջամիտ ժամկետների սահմանման (կետ 3(բ)), ինչպես նաև Օրհուսի կոնվենցիայի

¹⁵⁹ Տե՛ս «Շրջակա միջավայրի առնչությամբ տեղեկության, որոշումներ ընդունելուն հասարակության մասնակցության և արդարադատության մատչելիության մասին» ՄԱԿ-ի 1998 թվականի կոնվենցիա, հասանելի է <http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/documents/cep43e.pdf> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

¹⁶⁰ Տե՛ս ՀՀ՝ Օրհուսի կոնվենցիայի պահանջներին համապատասխանության վերաբերյալ Կողմերի հանդիպմամբ հաստատված 2017 թվականի VI/8ա որոշում, հասանելի է

https://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/compliance/MoP6decisions/Compliance_by_Armenia_VI-8a.pdf հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

9-րդ հոդվածի 2-րդ կետով ամրագրված արդարադատության մատչելիության ապահովման(կետ 3(գ)) ուղղությամբ աշխատանքները շարունակել: Կողմերի հանդիպման ընթացքում նույն որոշմամբ, ի թիվս այլնի, հաստատվել է Օրհուսի կոնվենցիայի Համապատասխանության կոմիտեի 2017 թվականի եզրակացությունն առ այն, որ Հայաստանի Հանրապետությունը դեռևս չի կատարել Կողմերի հանդիպմամբ հաստատված որոշման մի շարք պահանջներ¹⁶¹:

Խնդիրն այն է, որ «Շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատման և փորձաքննության մասին» ՀՀ օրենքով նախքան հանրային լուսմները շահագրգիռ հանրության համար փաստաթղթերին ծանոթանալու համար նախատեսված ժամկետը հակասում է Օրհուսի կոնվենցիայի դրույթներին: «Շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատման և փորձաքննության մասին» ՀՀ օրենքի 26-րդ հոդվածի 2-րդ մասը նախատեսում է հանրությանը ծանուցել ձեռնարկողի ներկայացրած հայտի, հաշվետվությունների և փորձաքննական եզրակացության նախագծի մասին լուսմներից առնվազն 7 աշխատանքային օր առաջ: Մինչդեռ, Օրհուսի կոնվենցիայի Կողմերի հանդիպմամբ հաստատված՝ Հայաստանի վերաբերյալ մի շարք որոշումներում¹⁶², ինչպես նաև Օրհուսի կոնվենցիայի Համապատասխանության կոմիտեի եզրակացությամբ¹⁶³ խնդրահարույց են համարվել օրենքով նախատեսված հանրության ծանուցման ժամկետները, և ընդգծվել է շահագրգիռ հանրության կողմից փաստաթղթերին ծանոթանալու համար ողջամիտ ժամկետ սահմանելու անհրաժեշտությունը: Հանրությանը ծանուցելու ժամկետների հետ կապված խնդիրը բարձրացվում է 2011 թվականից ի վեր:

«Շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատման և փորձաքննության մասին» ՀՀ օրենքի 26-րդ հոդվածի 2-րդ և 4-րդ մասերում ամրագրված ժամկետների վերաբերյալ Օրհուսի

---

¹⁶¹ Տե՛ս նույն տեղում:

¹⁶² Տե՛ս ՀՀ՝ Օրհուսի կոնվենցիայի պահանջներին համապատասխանության վերաբերյալ Կողմերի հանդիպմամբ հաստատված 2011 թվականի IV/9a որոշում, հասանելի է https://unece.org/DAM/env/pp/mop4/Documents/Excerpts/Decision_IV-9a_Compliance_by_Armenia_e.pdf հղումով, 2014 թվականի V/9a որոշում, հասանելի է https://unece.org/DAM/env/pp/mop5/Documents/Post_session_docs/Decision_excerpts_in_English/Decision_V_9a_on_compliance_by_Armenia.pdf հղումով, 2017 թվականի VI/8a որոշում, հասանելի է https://unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/compliance/MoP6decisions/Compliance_by_Armenia_VI-8a.pdf հղումով,

Օրհուսի կոնվենցիայի համապատասխանության վերաբերյալ Կողմերի հանդիպմամբ հաստատված որոշումների կատարումը անդամ-պետությունների կողմից, հասանելի է <https://unece.org/env/pp/cc/implementation-decisions-meeting-parties-compliance-individual-parties> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

¹⁶³ Տե՛ս Օրհուսի կոնվենցիայի Համապատասխանության կոմիտեի՝ ՀՀ իր կոնվենցիոն պարտավորությունների կատարման մասին 2014 թվականի զեկույց, հասանելի է https://unece.org/DAM/env/pp/mop5/Documents/Category_II_documents/ECE.MP.PP.2014.10_e.pdf հղումով, 2017 թվականի զեկույց, հասանելի է https://unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/mop6/English/ECE_MP.PP_2017_33_E.pdf հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

կոնվենցիայի Համապատասխանության կոմիտեն մտահոգություն է հայտնել առ այն, որ նախքան լսումները շահագրգիռ հանրության համար փաստաթղթերին ծանոթանալու համար մեկ շաբաթը վաղ ծանուցում չէ Օրհուսի կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի իմաստով, քանի որ այդ 7 օրը բավարար չէ շահագրգիռ հանրության համար այդ տեխնիկական բնույթի մեծածավալ փաստաթղթերին ծանոթանալու և արդյունավետ մասնակցություն ունենալու համար: Կոմիտեն արձանագրել է նաև, որ այդ 7 օրը նվազագույն ժամկետ է, և իրավասու մարմինները կարող էին առավել երկար ժամկետ սահմանել: Այնուամենայնիվ, Կոմիտեն ընդգծել է, որ Օրհուսի կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի առարկա գործողությունների մեծ մասի (եթե ոչ բոլորի) համար 7 օրը չափազանց կարճ ժամանակահատված է՝ փաստաթղթերը քննարկելու և հանրային լսումներին նախապատրաստվելու առումով¹⁶⁴:

Ներկայացվածի հետ մեկտեղ, Կոմիտեն, մեկնաբանելով Օրհուսի կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 3-րդ մասը, ընդգծել է, որ նույն դրույթում նշված ողջամիտ ժամկետը վերաբերում է հանրության մասնակցության տարբեր/բոլոր փուլերին, այդպիսով ճիշտ չէ հանրության մասնակցության ժամկետների այդպեպ հաշվարկումը: Ավելին, ըստ Կոմիտեի, անհրաժեշտ է շահագրգիռ հանրության համար ողջամիտ ժամկետ սահմանել հանրության մասնակցության գործընթացի բոլոր փուլերի համար¹⁶⁵:

Այս առումով, հարկ է նաև արձանագրել, որ ՀՀ՝ Օրհուսի կոնվենցիայի պահանջներին համապատասխանության վերաբերյալ VI/8a որոշման հանձնարարականների կատարման մասին վերջնական զեկույցում¹⁶⁶ նշվում է, որ «Շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատման և փորձաքննության մասին» ՀՀ օրենքի փոփոխությանն ուղղված նախագիծ է մշակվել 2019 թվականին, որով օրենքի դրույթները համապատասխանեցվել են Օրհուսի կոնվենցիայի պահանջներին՝ ապահովելով ողջամիտ ժամկետներ հանրության մասնակցության համար: *Սրա հետ մեկտեղ նույն զեկույցում նշվում է, որ օրենսդրությամբ Կառավարության կողմից ամփոփված նախագիծն Ազգային ժողով ներկայացնելու վերջնաժամկետներ չկան:*

Շրջակա միջավայրի նախարարությունից Մարդու իրավունքների պաշտպանին տրամադրած տեղեկությունների համաձայն՝ Նախարարի հրամանով ստեղծվել է «Շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատման և փորձաքննության մասին» օրենքի նախագիծ

¹⁶⁴ Տե՛ս Օրհուսի կոնվենցիայի Համապատասխանության կոմիտեի՝ ՀՀ իր կոնվենցիոն պարտավորությունների կատարման մասին 2017 թվականի զեկույց, հասանելի է http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/mop6/English/ECE_MP.PP_2017_33_E.pdf հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

¹⁶⁵ Տե՛ս նույն տեղում:

¹⁶⁶ Տե՛ս ՀՀ՝ Օրհուսի կոնվենցիայի պահանջներին համապատասխանության վերաբերյալ VI/8a որոշման հանձնարարականների կատարման մասին 2020 թվականի նոյեմբերի 18-ի վերջնական զեկույց, հասանելի է https://unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/compliance/MoP6decisions/VI.8a_Armenia/Correspondence_with_Party_concerned/frPartyVI.8a_18.11.2020_final_progress_report.pdf հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

մշակող աշխատանքային խումբ, որի շրջանակներում օրենքն ամբողջովին վերանայվելու է՝ այդ թվում, Օրհուսի կոնվենցիայի դրույթներին համապատասխանեցնելու տեսանկյունից:

Նշվածից բխում է, որ ներպետական օրենսդրության՝ միջազգային չափանիշներին անհամապատասխանության խնդիրն այդպիսով արձանագրվել է նույնիսկ ոլորտի լիազոր մարմնի կողմից:

Օրհուսի կոնվենցիայի Համապատասխանության կոմիտեն անդրադարձել է հասարակական կազմակերպությունների համար արդարադատության մատչելիության հարցին ևս: Այս առնչությամբ քննարկելով ՀՀ ներպետական կարգավորումները՝ Կոմիտեն դրական է համարել «Հասարակական կազմակերպությունների մասին» ՀՀ օրենքի և ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքի կարգավորումները, որոնցով հասարակական կազմակերպությունների համար շրջակա միջավայրի պահպանության ոլորտում իրենց շահառուների օրինական շահերը դատարանում ներկայացնելու հնարավորություն է տրվել: Մինևույն ժամանակ, Կոմիտեն խնդրահարույց է համարել «Հասարակական կազմակերպությունների մասին» օրենքի 16-րդ հոդվածի 3-րդ մասի 2-րդ կետով և ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքի 216.6-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 2-րդ կետով նախատեսված դրույթները, որոնք հայց ներկայացնելու համար որպես նախապայման են սահմանում հիմնադրույթային փաստաթղթերի կամ նախատեսվող գործունեության վերաբերյալ հանրային քննարկումներին մասնակցած լինելը կամ հանրային քննարկումներին մասնակցելու հնարավորության բացակայությունը: Ըստ Կոմիտեի՝ այդպիսի կարգավորումը, որով արդարադատության մատչելիության համար նախապայմաններ են սահմանվում, չի համապատասխանում Կոնվենցիայի 9-րդ հոդվածի 2-րդ մասին¹⁶⁷:

Վերոշարադրյալի կապակցությամբ, ուշադրության են արժանի նաև Օրհուսի կոնվենցիայի դրույթները՝ ուղղված արդարադատության մատչելիության ապահովմանը: Մասնավորապես, Օրհուսի կոնվենցիայի 9-րդ հոդվածով ճանաչվում է էկոլոգիական իրավունքների խախտման համար դատական և արտադատական պաշտպանության դիմելու իրավունքը՝ ընդգծելով անկախ և անաչառ մարմնի կողմից վեճերի քննման ընթացակարգերի նախատեսման անհրաժեշտությունը:

Հարկ է նշել, որ ՀՀ կառավարության 2017 թվականի մայիսի 4-ի «Մարդու իրավունքների պաշտպանության ազգային ռազմավարությունից բխող 2017-2019 թվականների գործողությունների ծրագիրը հաստատելու մասին» N 483-Ն որոշման հավելված 1-ի 57-րդ կետով որպես միջոցառում նախատեսված է. «Շրջակա միջավայրի օրենսդրությունը և ոլորտի քաղաքականությունը համապատասխանեցնել Օրհուսի կոնվենցիայի

¹⁶⁷ Տե՛ս Օրհուսի կոնվենցիայի Համապատասխանության կոմիտեի՝ ՀՀ իր կոնվենցիոն պարտավորությունների կատարման մասին 2017 թվականի գեկույց, հասանելի է http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/mop6/English/ECE_MP.PP_2017_33_E.pdf հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

համապատասխանության կոմիտեի՝ Հայաստանի վերաբերյալ կայացրած որոշումներին, մասնավորապես, շրջակա միջավայրի վերաբերյալ տեղեկատվության ազատության, որոշումների ընդունմանը հանրության արդյունավետ մասնակցության և դատական մատչելիության հարցերում»։ Նշված միջոցառման իրականացման համար որպես ժամկետ սահմանված է եղել 2017-2019թթ. պարբերաբար։ Օրենսդրական հստակ պահանջի առկայության հետ մեկտեղ նշյալ միջոցառումը մինչ օրս չի կատարվել. արդյունքում շարունակում են արդիական մնալ Օրհուսի կոնվենցիային համապատասխան կենտրոնացված մշտադիտարկող անկախ և անաչառ արտադատական մարմնի ստեղծման, հանրության պատշաճ ներգրավվածության և ողջամիտ ժամկետներում ծանուցման խնդիրները։

Վերոգրյալի հաշվառմամբ՝ անհրաժեշտ է իրականացնել կոնկրետ գործողություններ՝ ուղղված ոլորտի խնդիրների համակարգային լուծմանը։

Հիմք ընդունելով վերոգրյալը և ի կատարումն Կողմերի հանդիպմամբ ընդունված հանձնարարականների՝ անհրաժեշտ է՝

1. «Շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատման և փորձաքննության մասին» 2014 թվականի ՀՀ օրենքում կատարել փոփոխություններ՝ վերջինիս 26-րդ հոդվածի 2-րդ և 4-րդ մասերով ամրագրված կարգավորումները համապատասխանեցնելով Օրհուսի կոնվենցիային և սահմանելով հանրային լսումների վերաբերյալ հանրությանը ծանուցելու առավել երկար ժամկետներ,

2. օրենսդրորեն երաշխավորել հասարակական կազմակերպությունների արդարադատության մատչելիության իրավունքը՝ Համապատասխանության կոմիտեի առաջարկություններին համահունչ,

3. քայլեր ձեռնարկել ուղղված՝ Օրհուսի կոնվենցիայով նախատեսված անկախ և անկողմնակալ արտադատական մարմնի ստեղծմանը։

2. Շրջակա միջավայրի մասին տեղեկատվության տրամադրմանը վերաբերող օրինագծի հետ կապված խնդիրներ

2020 թվականին Մարդու իրավունքների պաշտպանն արձանագրել է շրջակա միջավայրի մասին տեղեկատվության տրամադրմանը վերաբերող օրինագծի հետ կապված խնդիրներ։

Այսպես, 2020 թվականի ապրիլի 2-ի նիստում ՀՀ կառավարությունը հավանություն է տվել ՀՀ շրջակա միջավայրի նախարարության կողմից մշակված «Տեղեկատվության ազատության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքում լրացում կատարելու մասին» ՀՀ օրենքի նախագծին¹⁶⁸։ Առաջարկվող կարգավորումների համաձայն՝ շրջակա միջավայրի վերաբերյալ տեղեկության տրամադրումը կարող է մերժվել, եթե այն կարող է բացասաբար անդրադառնալ շրջակա միջավայրի, այդ թվում՝ հազվագյուտ տեսակների բազմացման վայրերի վրա։

¹⁶⁸ Տե՛ս <https://www.e-gov.am/sessions/archive/2020/04/02/>, հասանելի է 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ։

Նախագիծը Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմում ենթարկվել է ուսումնասիրության միջազգային փորձի և «Շրջակա միջավայրի առնչությամբ տեղեկության մատչելիության, որոշումներ ընդունելուն հասարակության մասնակցության և արդարադատության մատչելիության մասին» 1998 թվականի Օրհուսի կոնվենցիայի պահանջների համապատասխանեցման տեսանկյունից:

Ընդ որում, պետք է նշել, որ նախագիծը չի ներկայացվել Մարդու իրավունքների պաշտպանին՝ կարծիքի: Հասարակական կազմակերպությունները ինչպես հրապարակային, այնպես էլ Մարդու իրավունքների պաշտպանին ներկայացրել են մտահոգություններ այն մասին, որ իրենց մասնագիտական դիտարկումները հաշվի չեն առնվել:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի դիրքորոշմամբ օրինագիծը չէր արտացոլում Օրհուսի կոնվենցիայի դրույթների իրական բովանդակությունը և գործնականում կարող է առաջ բերել շրջակա միջավայրի վերաբերյալ տեղեկատվության տրամադրման անհիմն մերժման ռիսկեր¹⁶⁹:

Թեև նախագծին կից ներկայացված հիմնավորումներում նշվում է, որ առաջարկվող կարգավորումների ընդունման անհրաժեշտությունը պայմանավորված է Օրհուսի կոնվենցիայի համապատասխանեցմամբ, այնուամենայնիվ, նախագծի և Օրհուսի կոնվենցիայի համեմատական ուսումնասիրության և վերլուծության արդյունքում պարզ է դառնում, որ պետք է քննարկել նախագիծը լրամշակելու հարցն այն հաշվառմամբ, որպեսզի այն արտացոլի կոնվենցիայի դրույթների իրական բովանդակությունը:

Բանն այն է, որ Օրհուսի կոնվենցիան սահմանում է, որ *շրջակա միջավայրին վերաբերող տեղեկություն ստանալու կապակցությամբ կատարված հարցումը կարող է մերժվել, եթե այդպիսի տեղեկության հրապարակումը բացասաբար կանդրադառնա շրջակա միջավայրի վրա, որին վերաբերում է այդ տեղեկատվությունը, ինչպիսինն է (such as) հազվագյուտ տեսակների բազմացման վայրերի մասին տեղեկատվությունը*: Նման բացառության սահմանումը թույլ է տալիս պետությանը պաշտպանել հազվագյուտ տեսակների բազմացման վայրերը՝ նույնիսկ դրանց գտնվելու վայրը գաղտնի պահելու միջոցով:

Մինչդեռ, նախագծով «այդ թվում» եզրույթի գործածմամբ՝ որպես տեղեկության տրամադրման մերժման հիմք սահմանվում է տեղեկատվության ավելի լայն շրջանակ, քան նախատեսված է Օրհուսի կոնվենցիայով:

Բացի այդ, Օրհուսի կոնվենցիայի 4-րդ հոդվածը տեղեկության տրամադրումը մերժելու դեպքերն ամրագրելուց զատ, սահմանում է, որ մերժման հիմքերը ենթակա են սահմանափակ մեկնաբանման՝ հաշվի առնելով այդ տեղեկատվության հրապարակման հարցում հանրային հետաքրքրվածությունը և այն, թե արդյոք հարցվող տեղեկատվությունն առնչվում է շրջակա միջավայր կատարվող արտանետումներին:

¹⁶⁹ Տե՛ս «Շրջակա միջավայրի մասին տեղեկության տրամադրմանը վերաբերող օրինագիծը պարունակում է չհիմնավորված մերժման ռիսկեր. Մարդու իրավունքների պաշտպան» հրապարակումը՝ <https://ombuds.am/am/site/ViewNews/1143> հղումով:

Այս տեսանկյունից, հարկ է նկատել, որ նախագծով նախատեսված չեն այն երաշխիքները, որոնց հաշվառմամբ տեղեկատվություն տնօրինողը կտրամադրի շրջակա միջավայրին առնչվող անհրաժեշտ տեղեկատվությունը, իսկ չտրամադրման դեպքում չեն հանգեցնի անձի՝ «Սահմանադրությամբ երաշխավորված տեղեկություններ ստանալու իրավունքի խախտմանը:

Բացի այդ, օրենքի և նախագծի՝ շրջակա միջավայրին առնչվող ընդհանրական ձևակերպումները կարող են գործնականում առաջացնել օրենքի ոչ միատեսակ կիրառման խնդիր: Խնդիրն այն է, որ «Տեղեկատվության ազատության մասին» ՀՀ օրենքը չի սահմանում շրջակա միջավայրին առնչվող տեղեկատվության շրջանակը: Մինչդեռ, միջազգային փորձի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ ոլորտը կարգավորող իրավական ակտերում սահմանվում է «շրջակա միջավայրին առնչվող տեղեկատվության» հասկացությունը:

Ուստի, անհրաժեշտ է քննարկել նաև տեղեկատվության սահմանափակման դեպքում շրջակա միջավայրին առնչվող տեղեկատվության շրջանակը և բնույթը կանխորոշելու հարցը:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը նախագծի վերաբերյալ իր սկզբունքային նկատառումները ներկայացրել է նաև ՀՀ Ազգային ժողով¹⁷⁰:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ սկզբունքային է, որ շրջակա միջավայրի վերաբերյալ տեղեկատվությանն առնչվող ցանկացած օրենսդրական փոփոխություն համապատասխանի ՀՀ սահմանադրության, ինչպես նաև Օրհուսի կոնվենցիայի՝ իբրև ոլորտային միջազգային փաստաթղթի պահանջներին:

3. Քիմիական նյութերի և թափոնների անվտանգ հեռացումն ու ոչնչացումը

Առողջ և անվտանգ շրջակա միջավայրի մեծագույն սպառնալիքներից է դրա աղտոտումը: Շրջակա միջավայրի վրա բացասաբար են անդրադառնում ինչպես հանքարդյունաբերության հետևանքով առաջացող քիմիական նյութերն ու թափոնները, այնպես էլ կենցաղային թափոնները: Թափոնների բացասական ազդեցության օբյեկտն են կազմում բնական միջավայրը, մարդիկ, բուսական ու կենդանական աշխարհը. դրանք աղտոտում են մթնոլորտային օդը, ընդերքը, ջրերն ու հողերը:

2020 թվականի մարտահրավերներից է եղել ջրերի աղտոտվածության խնդիրը: Թափոններն ու դրանց արտանետումները ներթափանցելով օբյեկտներ վնասում են ջրային էկոհամակարգը: Առկա խնդիրների մասին են վկայում ՀՀ շրջակա միջավայրի մոնիթորինգի արդյունքները: Մոնիթորինգի արդյունքների համաձայն՝ օրինակ՝ Շնող գետի ջրի որակը Թեղուտ գյուղից վերև հոկտեմբերին գնահատվել է «վատ» (5-րդ դաս), նոյեմբերին՝ «անբավարար» (4-րդ դաս), իսկ գետաբերանի հատվածում հոկտեմբեր և նոյեմբեր ամիսներին ջրի որակը գնահատվել է «վատ» (5-րդ դաս): Ընդհանուր առմամբ Շնող գետի ջրի որակի ընդհանրական դասը գնահատվել է «վատ» (5-րդ դաս)՝ պայմանավորված մի շարք նյութերով

¹⁷⁰ Հարկ է նկատել, որ 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ նախագիծը parliament.am կայքի «Նախագծեր» բաժնում ընդգրկված չի եղել:

(մոլիբդեն, սուլֆատ իոն և այլն): Կարկաչուն, Մեծամոր, Գետառ գետերի ջրերի որակի ընդհանրական դասը ևս գնահատվել է «վատ» (5-րդ դաս, որն էլ ամենացածրն է)¹⁷¹: Գետերի աղտոտվածության խնդիրը բարձրաձայնել են նաև բնապահպանները, ինչպես օրինակ՝ Սյունիքի մարզի Կապան քաղաքում Ողջի գետի ջրերի աղտոտվածության դեպքը, ինչը հանքարդյունաբերության հետևանք է¹⁷²:

Աղտոտվածության խնդիրն առկա է նաև այլ ջրային օբյեկտներում. 2020 թվականի 4-րդ եռամսյակի վերաբերյալ ՀՀ շրջակա միջավայրի մոնիթորինգի արդյունքներով, օրինակ, Երևանյան լճի ջրի որակի ընդհանրական դասը գնահատվել է «անբավարար» (4-րդ դաս): Այս ամենը փաստում է, ընդհանուր առմամբ, ջրային օբյեկտների որակային ցուցանիշների խնդրահարույց լինելու մասին:

Այս առումով ուշադրության է արժանի ՄԱԿ-ի կայուն զարգացման 17 նպատակներից 6-րդ նպատակը, որն ուղղված է բոլորի համար ջրի ու սանիտարական պայմանների հասանելիություն ու դրանց կայուն ձևով կառավարման ապահովմանը: Նշված նպատակի իրագործումը ներառում է մինչև 2030 թվականի ջրի որակի բարելավումը՝ կրճատելով աղտոտումը, վերացնելով վտանգավոր քիմիական նյութերի ներթափանցումն ու նվազեցնելով դրանց արտահոսքերը, էապես ընդլայնելով վերամշակման և անվտանգ վերաօգտագործման ծավալները ամբողջ աշխարհում:

Ներկայացվածից բացի, ոլորտի լրջագույն խնդիրներից է վտանգավոր թափոնների տեղակայման, կուտակման և վնասագերծման համար նախատեսված հատուկ վայրերի բացակայությունը: Հատուկ վայրերի բացակայության պայմաններում վտանգավոր թափոնները կուտակվում են ընդհանուր աղբավայրերում: Շատ հաճախ այդ թափոնները հայտնվում են պատահական, ոչ այդ նպատակի համար նախատեսված վայրերում և դրանով իսկ շրջակա միջավայրի աղտոտման պատճառ հանդիսանում: Սրա պատճառներն են, ի թիվս այլնի, մասնագիտացված աղբավայրերի (շինարարական, արտադրական թափոնների) բացակայությունը և դրանով նաև պայմանավորված՝ աղբի տեսակավորման ոչ լրիվ և հատվածական իրականացումը:

Նշված խնդիրները տեղ են գտել նաև Շրջակա միջավայրի նախարարության պարզաբանումներում: Մասնավորապես, ըստ վերջինի՝ քանի որ չկան վտանգավոր թափոնների տեղադրման հատուկ վայրեր կամ վնասագերծման օբյեկտներ, վտանգավոր թափոնների հեռացման խնդրի ժամանակավոր լուծումը ներկայումս թափոններ առաջացնող

¹⁷¹ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության Շրջակա միջավայրի նախարարության «Հիդրոօդերևութաբանության և մոնիթորինգի կենտրոն» ՊՈԱԿ-ի «ՀՀ շրջակա միջավայրի մոնիթորինգի արդյունքների մասին» տեղեկագիր 2020 թվականի չորրորդ եռամսյակ, հասանելի է <http://www.mnp.am/uploads/1/16129450501V%20Ermsyayak%202020.pdf> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

¹⁷² Հասանելի է <https://www.ecolur.org/hy/news/water/12567/> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

անձանց մոտ անվտանգ եղանակով պահելն է՝ մինչև վտանգավոր թափոնների տեղադրման հատուկ վայրերի կամ վնասազերծման օբյեկտների ստեղծումը:

Ըստ Շրջակա միջավայրի նախարարության՝ վերջինս որոշակի թափոնների (սնդիկային լամպեր, սնդիկ պարունակող այլ թափոններ, փոքր մարտկոցներ, բանեցված յուղեր, էլեկտրոնային սարքավորումներ, ասբեստի թափոններ, քիմիական նյութերի) հեռացման հետ կապված հարցումներ է ստանում իրավաբանական և ֆիզիկական անձանցից: Իրավաբանական և ֆիզիկական անձանց կողմից սպառման արդյունքում առաջանում են վտանգավորության առաջին դասի թափոններ՝ բանեցված սնդիկային լամպեր, լյումինեսցենտային խողովակներ և սնդիկային ջերմաչափեր, որոնք ենթակա են վերամշակման: Մինչդեռ, դրանց վերամշակման ձեռնարկություններ չկան: Ըստ Նախարարության՝ 2020 թվականի ընթացքում ՀՀ-ում վտանգավոր թափոնների պոլիգոններ և վերամշակման ձեռնարկություններ չեն ստեղծվել:

Բացի այդ, Շրջակա միջավայրի նախարարության տեղեկությունների համաձայն՝ առաջանում են նաև տարբեր տեսակի բանեցված հանքային և սինթետիկ յուղերի վտանգավոր թափոններ, որոնք ենթակա են վերամշակման, վնասազերծման, սակայն դրանց իրականացման համար անհրաժեշտ հզորություններ առկա չեն:

Դեռևս 2019 թվականին Շրջակա միջավայրի նախարարությունը նշել էր, որ թափոնների գործածության բնագավառում առաջացող խնդիրներից է այն, որ թեև ըստ «Լիցենզավորման մասին» ՀՀ օրենքի 43-րդ հոդվածի 2-րդ մասի աղյուսակի «14.Շրջակա միջավայրի պահպանության բնագավառ» բաժնի 1-ին կետի՝ վտանգավոր թափոնների գործածությունը հանդիսանում է լիցենզավորման ենթակա գործունեության տեսակ, սակայն աղբահանություն և սանիտարական մաքրություն իրականացնող ընկերությունները լիցենզավորված չեն:

Ավելին, Նախարարության կողմից խնդիր էր ներկայացվել առ այն, որ Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2003 թվականի հունվարի 30-ի N 121-Ն որոշման մեջ կատարված փոփոխությամբ «Վտանգավոր թափոնների վերամշակման, վնասազերծման, պահպանման, փոխադրման և տեղադրման գործունեության լիցենզիա» արտահայտությունը փոխարինվել է «Վտանգավոր թափոնների գործածության լիցենզիա» արտահայտությամբ: Սակայն, տնտեսվարողներին նախկինում տրամադրված՝ գործող «Վտանգավոր թափոնների վերամշակման, վնասազերծման, պահպանման, փոխադրման և տեղադրման գործունեության լիցենզիաները» փոփոխության չեն ենթարկվել և չեն վերաձևակերպվել: Նախարարության տեղեկությունների համաձայն՝ նման պարագայում խնդիրներ են առաջացել նախկինում լիցենզիա ստացած տնտեսվարողների մասով: Մասնավորապես, խնդիրն այն է, որ վտանգավոր թափոնների վերամշակման, վնասազերծման, պահպանման, փոխադրման և տեղադրման լիցենզիա ստացած տնտեսվարողներն իրավասու են իրականացնել միայն այն գործողությունը, որի համար ստացել են շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության փորձաքննական դրական եզրակացություն: Մինչդեռ, գործնականում տնտեսվարողները

փաստացի իրականացում են նաև գործունեություն, որի համար չեն ստացել շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության փորձաքննական դրական եզրակացություն:

Նշվածով պայմանավորված, ըստ Շրջակա միջավայրի նախարարության, մշակման փուլում է գտնվում ««Լիցենզավորման մասին» օրենքում լրացում կատարելու մասին» օրենքի նախագիծ, որով նախատեսվում է պահանջ սահմանել վտանգավոր թափոնների վերամշակման, վնասազերծման, պահպանման, փոխադրման և տեղադրման գործունեության համար նախկինում լիցենզիա ստացած տնտեսվարողների համար որոշակի ժամկետի ընթացքում շրջակա միջավայրի ոլորտում լիազոր մարմին դիմելու, վտանգավոր թափոնների գործածության գործունեության նոր տեսակի լիցենզիա և իրենց ներկայացրած փաստաթղթերին համապատասխան լիցենզիայի ներդիրներ ստանալու նպատակով, որոնցով թույլատրվում է զբաղվել գործունեության կոնկրետ տեսակով՝ միայն լիցենզիայի ներդիրներում նշված թափոնատեսակների գործածության համար:

Բացի այդ, Նախարարության պարզաբանումների համաձայն՝ խնդիր կա առ այն, որ նախկինում վտանգավոր թափոնների վերամշակման, վնասազերծման, պահպանման, փոխադրման և տեղադրման գործունեության լիցենզիա ստացած որոշ տնտեսվարողներ, հիմնավորելով, որ մինչև օրենսդրական փոփոխությունները տրամադրված լիցենզիաները չեն սահմանում, թե կոնկրետ որ թափոնատեսակների գործածության համար են տրվել դրանք, իրականացնում են վերջիններիս տրված շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության փորձաքննական դրական եզրակացություններում չնախատեսված թափոնատեսակների ընդունում, վերամշակում կամ վնասազերծում:

Առկա խնդիրների հետ մեկտեղ ոլորտի կարգավորմանն ուղղված ձեռնարկվել են որոշակի քայլեր: Մասնավորապես, Շրջակա միջավայրի նախարարության տվյալների համաձայն՝ Կառավարության քննարկմանն են ներկայացվել ««Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ» օրենսգրքում փոփոխություն կատարելու մասին» օրենքի նախագիծը, որով նախատեսվում է վարչական պատասխանատվություն և խիստ պատժամիջոցներ սահմանել արտադրության կամ սպառման թափոնները թափոնների գործածության օբյեկտներում, հատուկ հատկացված տեղերում կամ չարտոնագրված աղբավայրերում այրելու համար, ինչպես նաև «Սնդիկի մասին» ՀՀ օրենքի նախագիծը, որով նախատեսվում է կարգավորել Հայաստանի Հանրապետությունում սնդիկի, սնդիկի միացությունների, սնդիկային թափոնների և սնդիկի հաշվիչով արտադրանքի գործածության հետ կապված հարաբերությունները, ինչի նպատակը մարդու առողջության և շրջակա միջավայրի պահպանությունն է սնդիկի և սնդիկի միացությունների մարդածին արտանետումներից և արտազատումներից:

Ընդունելով հանդերձ, որ պատասխանատվության արդյունավետ կառուցակարգերը կարող են կանխարգելիչ նշանակություն ունենալ՝ այդուհանդերձ, հարկ է նաև ուշադրություն դարձնել թափոնների վերացման համար բավարար կազմակերպական և տեխնիկական պայմանների

ապահովմանը, որոնց առկայության և թափոնների հետ վարվելու կանոնների պահպանման իրատեսականության պարագայում պատասխանատվության միջոցները կարող են իրենց նպատակին ծառայել:

Հարկ է նշել, որ կենցաղային թափոնների տեսակավորման հարցում 2020 թվականի ընթացքում դրական շարժ է գրանցվել: 2020 թվականի դեկտեմբերի 31-ի դրությամբ թափոնների տեսակավորման ամաններ են տեղադրված եղել Երևան քաղաքի մի շարք հասցեներում¹⁷³: Միևնույն ժամանակ, թափոնների տեսակավորման խնդիրը շարունակում է առկա լինել ողջ հանրապետությունում՝ կապված դրա հատվածական և ոչ լրիվ իրականացման, որոշ մասնագիտացված աղբամանների բացակայության, ինչպես նաև բնակչության իրազեկման հետ:

Ելնելով վերոգրյալից՝ առաջարկվում է՝

1. *օրենսդրական փոփոխությունների միջոցով ստեղծել արտոնություններ տրամադրող ու տնտեսական խրախուսանքի այլ միջոցներ կիրառող ծրագիր (քաղաքականություն) այն տնտեսավարողների նկատմամբ, ովքեր կներդնեն, կկիրառեն կամ կիրականացնեն առավելագույն անթափոն միջոցներ, մեխանիզմներ կամ տեխնոլոգիաներ, կամ կընտրեն դրանց այն տեսակները, որոնք էկոլոգիապես անվտանգ են և շրջակա միջավայրի վրա ունեն նվազագույն վնասակար ազդեցություն,*

2. *ստեղծել թափոնների տեսակավորման և վերամշակման գործուն և կայուն համակարգ համապետական մակարդակով՝ ապահովելով դրա նկատմամբ արդյունավետ վերահսկողություն:*

4. ՓՇԷԿ-երը և ջրային ռեսուրսների գերօգտագործումը

Միավորված ազգերի կազմակերպության կայուն զարգացման 17 նպատակները պաշտոնապես ուժի մեջ են մտել 2016 թվականի հունվարի 1-ից: Կայուն զարգացման 2030 օրակարգում ներառված այդ նպատակները ընդունվել են աշխարհի երկրների առաջնորդների կողմից ՄԱԿ-ի 2015թ. սեպտեմբերի պատմական գագաթնաժողովի ժամանակ: Կայուն զարգացման նպատակներից մեկը վերաբերում է ջրի և սանիտացիայի հասանելիության խնդրին: Օրակարգ 2030-ի 6-րդ նպատակն է ջրի ու սանիտարական պայմանների հասանելիության և դրանց կայուն ձևով կառավարման ապահովումը՝ այդ ճանապարհին լուծելով անվտանգ և մատչելի խմելու ջրի համընդհանուր, հավասար հասանելիությունից ընդհուպ մինչև բոլորի համար համարժեք և հավասար սանիտարահիգիենիկ պայմանների ապահովման և ջրամատակարարման ու ջրահեռացման կառավարման բարելավման ոլորտներում առկա խնդիրները: Նշված նպատակի համար որպես թիրախ է նշված

¹⁷³ Հասանելի է <https://www.facebook.com/YerevanTesakavorum/posts/227811048802264> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

ջրօգտագործման արդյունավետության բարձրացումը բոլոր ոլորտներում և քաղցրահամ ջրի կայուն ջրառի և ջրամատակարարման ապահովումը¹⁷⁴:

Հայաստանի Հանրապետությունում մշտապես առկա են գետային էկոհամակարգերի հետ կապված խնդիրները, որոնց պատճառն է ջրային ռեսուրսների գերօգտագործումն ու վատնումը, իսկ ջրային ռեսուրսների գերօգտագործման հիմնական աղբյուրը ՓՀԷԿ-երն են և դրանց շահագործման ընթացքում թույլ տրվող խախտումները:

2020 թվականի ընթացքում ևս մի շարք խնդիրներ են արձանագրվել, որոնք կապված են եղել, ի թիվս այլնի, ջրօգտագործման թույլտվություններով տրված ջրաքանակների գերազանցման հետ: Այսպես, Բնապահպանության և ընդերքի տեսչական մարմինը 2020 թվականին ստուգում է իրականացրել «Մինա-Մայա» ՍՊԸ-ին պատկանող «Եղեգնաձոր» ՓՀԷԿ-ում. արդյունքում պարզվել է, որ ընկերությունն իրականացրել է ջրօգտագործման թույլտվությամբ սահմանված ջրաքանակից ավել ջրառ՝ խախտելով ջրային օրենսդրությունը պահանջները, իսկ շրջակա միջավայրին հասցված վնասը հաշվարկվել է 8.694. 215 ՀՀ դրամի չափով¹⁷⁵:

Բնապահպանության և ընդերքի տեսչական մարմնի կողմից 2020 թվականի ընթացքում խախտումներ են արձանագրվել նաև «Կապան-Էնեղժի» ՓԲԸ-ին պատկանող «Ողջի-2», «Ողջի-3» ՓՀԷԿ-երում: Ստուգումների արդյունքում արձանագրվել են խնդիրներ՝ կապված ջրաչափերի բացակայության, ջրօգտագործման թույլտվությամբ սահմանված չափաքանակից ավել ջրառի իրականացման և այլնի հետ¹⁷⁶:

Բնապահպանության և ընդերքի տեսչական մարմնի տեղեկությունների համաձայն՝ վերոնշյալ ՓՀԷԿ-երում կատարված ստուգումների արդյունքում կայացվել են վարչական տույժ նշանակելու մասին որոշումներ, որոնք կատարվել են:

2020 թվականի ընթացքում «Եղեգ ՀԷԿ» ՍՊԸ-ին պատկանող «Եղեգ» ՓՀԷԿ-ում իրականացված ստուգման արդյունքում Տեսչական մարմնի կողմից պարզվել է, որ ընկերությունն իրականացրել է ջրօգտագործման թույլտվությամբ սահմանված ջրաքանակից

¹⁷⁴ Տե՛ս Կայուն զարգացման նպատակ 6, հասանելի է <http://un.am/hy/p/sustainable-development-goal-6> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

¹⁷⁵ Հասանելի է <https://www.ecoinspect.am/%d5%a2%d5%b6%d5%a1%d5%ba%d5%a1%d5%b0%d5%ba%d5%a1%d5%b6%d5%b8%d6%82%d5%a9%d5%b5%d5%a1%d5%b6-%d6%87-%d5%a8%d5%b6%d5%a4%d5%a5%d6%80%d6%84%d5%ab-%d5%bf%d5%a5%d5%bd%d5%b9%d5%a1%d5%af%d5%a1%d5%b6-%d5%b4-21/> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

¹⁷⁶ Հասանելի է <https://www.ecoinspect.am/%d5%a2%d5%b6%d5%a1%d5%ba%d5%a1%d5%b0%d5%ba%d5%a1%d5%b6%d5%b8%d6%82%d5%a9%d5%b5%d5%a1%d5%b6-%d6%87-%d5%a8%d5%b6%d5%a4%d5%a5%d6%80%d6%84%d5%ab-%d5%bf%d5%a5%d5%bd%d5%b9%d5%a1%d5%af%d5%a1%d5%b6-%d5%b4-27/> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

ավել ջրառ՝ խախտելով ՀՀ ջրային օրենսգրքի 37-րդ հոդվածի պահանջը և շրջակա միջավայրին հասցնելով 3.813.821 ՀՀ դրամի չափով վնաս¹⁷⁷:

Այս առումով, հարկ է արձանագրել, որ Ջրային օրենսգրքի 37-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ ջուրը պետք է վերցվի և օգտագործվի միայն ջրօգտագործման թույլտվության մեջ նշված նպատակներով և չպետք է գերազանցի արդյունավետ օգտագործման համար Ջրային ռեսուրսների կառավարման և պահպանության մարմնի հիմնավորած և սահմանած չափաքանակները:

Եղեգիս գետի ծանրաբեռնվածության մասին ահազանգել են նաև բնապահպանները: Մասնավորապես, վերջիններս, ի թիվս այլնի, խնդիր են բարձրացրել առ այն, որ միայն բուն Եղեգիս գետի վրա կառուցված ՓՀԷԿ-երի շահագործման արդյունքում (չհաշված Եղեգիս գետը սնող վտակների վրա կառուցված ՓՀԷԿ-երին) գետի հոսքը դերիվացված է 51.46%-ով, իսկ նախատեսվող 4 ՓՀԷԿ-ի շահագործման դեպքում այդ մեծությունը կհասնի 76.69%-ի¹⁷⁸:

Խնդրի վերաբերյալ Բնապահպանության և ընդերքի տեսչական մարմնի պարզաբանումների համաձայն՝ «Եղեգ» ՓՀԷԿ-ում իրականացված ստուգումների արդյունքում ևս կայացվել է վարչական տույժ նշանակելու մասին որոշում, որը «Եղեգ ՀԷԿ» ՍՊ ընկերության կողմից բողոքարկվել է դատական կարգով: Դատական գործը գտնվում է դատաքննության փուլում:

Անդրադառնալով Եղեգիս գետի սակավաջրության խնդրին՝ Շրջակա միջավայրի նախարարությունը պարզաբանել է, որ Նախարարի 2020 թվականի սեպտեմբերի 28-ի N369-Ա հրամանով ստեղծվել է միջգերատեսչական աշխատանքային խումբ, որի նպատակն է Եղեգիս գետի վրա գտնվող ՓՀԷԿ-երի ջրօգտագործման թույլտվություններով ամրագրված ռեժիմների և դրանց հնարավոր փոփոխության ուսումնասիրությունը, խնդիրների վերհանումը և վերջիններս գույքագրելուց հետո համապատասխան օրենսդրական և իրավական ակտերի փոփոխությունների հետ կապված առաջարկությունների մշակումը:

Ըստ նախարարության՝ մշակման փուլում են մի շարք իրավական ակտերի նախագծեր, որոնցով ամրագրվել են էկոլոգիական թողքի հաշվառման նպատակով առցանց հոսքաչափական սարքավորումների տեղադրման, ջրօգտագործման թույլտվությունների վերանայման և վերաձևակերպման, ՓՀԷԿ-երի առավելագույն հզորության սահմանաչափի փոփոխության և այլ կարգավորումներ:

¹⁷⁷ Հասանելի է <https://www.ecoinspect.am/%d5%a5%d5%b2%d5%a5%d5%a3-%d6%83%d5%b0%d5%a7%d5%af-%d5%b6-%d5%bd%d5%a1%d5%b0%d5%b4%d5%a1%d5%b6%d5%be%d5%a1%d5%ae%d5%ab%d6%81-%d5%a1%d5%be%d5%a5%d5%ac%d5%ab-%d5%bb%d6%80%d5%a1%d5%bc-%d5%a7/> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

¹⁷⁸ Հասանելի է <https://www.ecolur.org/hy/news/water/12709/> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

Եղեգիս գետի ծանրաբեռնվածության խնդրին առնչվող՝ ամռանը ոռոգման ջրի պակասի հետ կապված բնակչությունը ևս ունի դժգոհություններ: Ըստ բնակիչների՝ նշված խնդրի պատճառն է գետի վրա կառուցված ՓՀԷԿ-երի գործունեությունը¹⁷⁹:

Հարկ է նշել, որ Զրային օրենսգրքի 30.1-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 1-ին կետի համաձայն՝ նոր կառուցվող փոքր հիդրոէլեկտրակայանների համար որպես ջրօգտագործման թույլտվությունների հայտերի մերժման հիմք է նախատեսված ՓՀԷԿ-երի կառուցման նախատեսումն այն գետերի վրա, որոնց ծանրաբեռնվածությունը դերիվացիոն խողովակներով 40 տոկոս և ավելի է:

Նշվածի կապակցությամբ, պետք է ընդգծել, որ ՀՀ ջրային օրենսգրքի 30.1-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ Կառավարությունը պարտավորվում է սահմանել այն գետերի ցանկը, որոնցում առկա են Հայաստանի Հանրապետության Կարմիր գրքում գրանցված կամ տարածքին բնորոշ՝ էնդեմիկ ձկնատեսակների ձվադրավայրեր կամ որոնց ծանրաբեռնվածությունը դերիվացիոն խողովակներով 40 տոկոս և ավելի է: Նույն հոդվածի 2-րդ մասի 1-ին կետի համաձայն՝ նոր կառուցվող ՓՀԷԿ-երին տրամադրվող ջրօգտագործման թույլտվությունների հայտերը մերժվում են, եթե ՓՀԷԿ-երի կառուցումը նախատեսվում է նշված գետերի վրա:

ՓՀԷԿ-երի կառուցման և շահագործման համար արգելված գետերի ցանկի սահմանմանն ուղղված քայլերի պարզման նպատակով Շրջակա միջավայրի նախարարությանն արվել է հարցադրում՝ հաշվի առնելով, որ Պաշտպանի 2019 թվականի գործունեությունն ամփոփող հաղորդման շրջանակներում բարձրացվել է այդ գետերի ցանկի սահմանված չլինելու խնդիրը: Հարցադրմանն ի պատասխան՝ նախարարությունը նշել է, որ ընդունվել է Վարչապետի 2020 թվականի հունվարի 20-ի ««Հայաստանի Հանրապետության ջրային օրենսգրքում լրացումներ և փոփոխություններ կատարելու մասին» և «Հայաստանի Հանրապետության ջրային օրենսգրքում փոփոխություններ կատարելու մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքների կիրարկումն ապահովող միջոցառումները հաստատելու մասին» N 57-Ա որոշումը¹⁸⁰, որով սահմանվել են ժամկետներ ՓՀԷԿ-երի կառուցման համար արգելված գետերի ցանկի, ինչպես նաև սողանքային գետահատվածների սահմանման համար:

Հարկ է նշել, որ նույն որոշմամբ հաստատված Հավելված N 1-ով որպես միջոցառում է նախատեսված «Փոքր հիդրոէլեկտրակայանների կառուցման համար արգելված՝ Հայաստանի Հանրապետության կարմիր գրքում գրանցված կամ տարածքին բնորոշ՝ էնդեմիկ ձկնատեսակների ձվադրավայրեր հանդիսացող կամ դերիվացիոն խողովակներով 40 տոկոս և ավելի ծանրաբեռնված գետերի ցանկը սահմանելու մասին» ՀՀ կառավարության որոշման

¹⁷⁹ Տե՛ս նույն տեղում:

¹⁸⁰ Հասանելի է https://www.e-gov.am/u_files/file/decrees/varch/2020/01/20-57.pdf հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

նախագիծը ՀՀ վարչապետի աշխատակազմ ներկայացնելը: Նշված միջոցառման համար որպես ժամկետ է սահմանվել 2020 թվականի հունիսի 3-րդ տասնօրյակը:

Ընդ որում, ըստ Շրջակա միջավայրի նախարարության՝ նշված միջոցառման համար պատասխանատու պետական կառավարման մարմինն է Արտակարգ իրավիճակների նախարարությունը: Մինչդեռ, ՀՀ վարչապետի 2020 թվականի հունվարի 20-ի N 57-Ա որոշման Հավելված N 1-ի համաձայն՝ այդ միջոցառման համար պատասխանատու պետական մարմիններն են, Արտակարգ իրավիճակների նախարարությունից բացի, նաև ՀՀ շրջակա միջավայրի նախարարությունը, ՀՀ տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարությունը և ՀՀ հանրային ծառայությունները կարգավորող հանձնաժողովը (համաձայնությամբ):

Ներկայացվածի հետ մեկտեղ 2020 թվականի ընթացքում ՓՀԵԿ-երի կառուցման և շահագործման համար արգելված գետերի ցանկի սահմանման խնդիրը չի լուծվել:

Այնուամենայնիվ, վերոնշյալ փաստերը վկայում են, որ խնդիրը համակարգային և պարբերական ուսումնասիրման պետք է ենթարկվի:

Արձանագրելով 2020 թվականի ընթացքում կատարված աշխատանքները՝ այնուամենայնիվ, անհրաժեշտ է ուժեղացնել ՓՀԵԿ-երի շահագործման նկատմամբ վերահսկողությունը, որպեսզի կանխվեն և վերացվեն դրանց շահագործման հետևանքով առաջացող ջրային ռեսուրսների գերօգտագործումն ու էկոհամակարգերի հետ կապված խնդիրները:

5. Հանքավայրերի շինարարության և շահագործման հետ կապված խնդիրներ

Հանքարդյունաբերական գործունեություն իրականացնող երկրներում ամենատարածված խնդիրներից է այդ գործունեության ազդեցությունը շրջակա միջավայրի վրա: Հանքարդյունաբերությունը վատթարացնում է շրջակա միջավայրի որակը՝ բացասական ազդեցություն ունենալով մակերևութային և ստորերկրյա ջրերի, օդի, ծովային և առափնյա տարածքների վրա¹⁸¹: Հանքարդյունաբերությունն ուղղակի ազդեցություն ունի ինչպես շրջակա միջավայրի, այնպես էլ բնակչության առողջության վրա:

2020 թվականի ընթացքում շարունակել են արդիական մնալ հանքավայրերի շինարարության ու շահագործման հետ կապված խնդիրները, որոնք գտնվել են Մարդու իրավունքների պաշտպանի մշտական ուշադրության ներքո:

5.1 Ամուլսարի հանքավայրի շահագործման հետ կապված խնդիրներ

Քաղաքացիական հասարակության, այդ թվում՝ հասարակական կազմակերպությունների և անհատ բնապահպանների կողմից բազմիցս բարձրաձայնվել է Ամուլսար լեռան վրա

¹⁸¹ Հասանելի է <https://sustainabledevelopment.un.org/partnership/?p=1636> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

կատարվող ոսկու հանքի շինարարական աշխատանքների և հետագայում հանքավայրի շահագործման հետևանքով շրջակա միջավայրի վրա բացասական ազդեցության խնդիրը: Խնդրի շրջանակներում տարիներ շարունակ բողոքներով Մարդու իրավունքների պաշտպանին են դիմել թե՛ շրջակա բնակավայրերի բնակիչները, թե՛ հանքի շահագործման համար թույլտվություն ստացած ընկերությունը, թե՛ այդ ընկերության աշխատակիցները: Բողոքներով բարձրացված խնդիրները արդիական են եղել 2020 թվականի ընթացքում ևս: Բողոքներից բացի, ելնելով հարցի կարևորությունից ու հանրային հետաքրքրությունից՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանն իր սահմանադրական կարգավիճակի առավելագույն հնարավորությունների շրջանակներում և իր իրավասությանն առնչվող մասով իրականացրել է քննարկվող խնդրի ամբողջական դիտարկում: Խնդիրը դիտարկվել է շահագրգիռ բոլոր կողմերի մտահոգությունների ու տեղեկությունների հավաքագրման նպատակով՝ բացառապես Պաշտպանի իրավասության սահմաններում:

Այսպես, բարձրացված խնդիրներից է «Լիդիան Արմենիա» կազմակերպության կազմած «Ամուլսարի ոսկեբեր քվարցիտների հանքավայրի հանքարդյունահանման համալիր փոփոխված նախագծի՝ «Շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատում»» փաստաթղթին տրված դրական եզրակացությունն առոչինչ ճանաչելու և հանքավայրի շինարարական աշխատանքները կասեցնելու հարցը: Մասնավորապես, շատ բնապահպանների ու փորձագետների պնդմամբ՝ Ամուլսարի հանքի շահագործումը սպառնում է առաջացնել լուրջ էկոլոգիական վտանգներ: Ավելին, ըստ վերջինների՝ պետական փորձաքննական եզրակացությունը տրվել է առանց փորձաքննության լիարժեք իրականացման¹⁸²:

Մի շարք հետազոտություններ են կատարվել Ամուլսարի հանքավայրի շահագործման բնապահպանական և սոցիալական հետևանքների վերաբերյալ, այդ թվում՝ հանքավայրի շահագործման սոցիալական հետևանքների վերաբերյալ ազդակիր համայնքների բնակչության ընկալումների ու գնահատականների պարզման¹⁸³, հանքավայրի շահագործման բնապահպանական և սոցիալական ազդեցության գնահատման վերլուծության ու կենսաբազմազանության վրա դրա շահագործման ազդեցության պարզման¹⁸⁴, ինչպես նաև

¹⁸² Հասանելի է <https://econews.am/?p=8721&l=am,%20https://www.ecolur.org/hy/news/mining/--/10594/> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

¹⁸³ Տե՛ս ««Լիդիան Արմենիա» ընկերության կողմից Ամուլսարի ոսկեբեր քվարցիտների հանքավայրի շահագործման վերաբերյալ սոցիալական հետևանքների գնահատականը ազդակիր համայնքների բնակչության կողմից» սոցիոլոգիական հետազոտություն, 2018 թվականի հոկտեմբերի 2-6, հասանելի է <https://bankwatch.org/wp-content/uploads/2019/01/Amulsar.-Report-1-Social-min.pdf> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

¹⁸⁴ Տե՛ս «Կենսաբազմազանության փոխհատուցումը և Հայաստանում Ամուլսարի ոսկու ծրագրի «Բնապահպանական և սոցիալական ազդեցության գնահատում» փաստաթղթի այլ խնդիրները» 2019 թվականի հունվար, հասանելի է <https://bankwatch.org/wp-content/uploads/2019/01/Amulsar.-Report-2-Biodiversity-min.pdf> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

Ամուլսարի հանքավայրի շահագործման խնդրի շուրջ առկա իրավիճակի, շրջակա միջավայրի վրա դրա հնարավոր ազդեցության և 2020 թվականի ընթացքում խնդրի շրջանակներում տեղի ունեցած իրադարձությունների պարզման¹⁸⁵ ուղղությամբ:

Այս կապակցությամբ, անհրաժեշտ է նշել, որ ՀՀ բնապահպանության նախարարի կողմից Ամուլսարի հանքավայրի շահագործման համար տրվել է դրական եզրակացություն, որն էլ հաստատված է 2016 թվականի ապրիլի 29-ի թիվ ԲՓ-35 պետական փորձաքննական եզրակացությամբ:

Դեռևս 2019 թվականին Ամուլսարի հանքավայրի շահագործման շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատումը և դրա հնարավոր ռիսկերն ուսումնասիրելու նպատակով արվել էր Ամուլսարի հանքավայրի շահագործման ծրագրի միջազգային բնապահպանական փորձաքննություն, որի արդյունքների հրապարակումից հետո Ամուլսարի հանքավայրի շահագործման դեմ պայքարող բնապահպաններն ու ակտիվիստները սկսել են բողոքի ակցիաներ իրականացնել նոր թափով. բողոքի ակցիաներ են իրականացվել մայրաքաղաքում՝ ՀՀ կառավարության շենքի դիմաց, ինչպես նաև հանքավայրի ազդակիր համայնքներում:

Նշվածի կապակցությամբ ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի ներկայացուցիչները 2019 թվականի օգոստոսի 23-ից 25-ը գործուղվել են Վայոց ձորի մարզ (Գնդեվազ, Ջառիթափ և Սարավան գյուղական համայնքներ, Ջերմուկ քաղաք) և Սյունիքի մարզ (Գորայք գյուղական համայնք) Ամուլսարի հանքի շահագործման վերաբերյալ բազմակողմանի ուսումնասիրություն իրականացնելու, հարակից համայնքների բնակիչների և բնապահպան մասնագետների հետ հանդիպելու և քննարկումներ կազմակերպելու, պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների և այլ շահագրգիռ կազմակերպությունների ներկայացուցիչների հետ հանդիպելու նպատակով: Աշխատանքային խմբի ներկայացուցիչներն առանձնազրույցներ են ունեցել ինչպես այն անձանց հետ, ովքեր դրական են վերաբերվում Ամուլսարի հանքի շահագործմանը, այնպես էլ նրանց հետ, ովքեր շահագործմանը դեմ են արտահայտվում:

Այցի ընթացքում խնդիրները քննարկվել են և՛ տեղի բնակիչների, և՛ պետական կառույցների ներկայացուցիչների հետ: Այցի արդյունքները միանշանակ չեն եղել: Բնակիչների մի մասը դժգոհել է Ամուլսարի հանքի շահագործման դադարեցումից այն պատճառաբանությամբ, որ բավականին մեծ թվով անձինք այդ կերպ զրկվել են իրենց աշխատանքներից: Ավելին, վերջիններիս պնդմամբ՝ «Լիդիան Արմենիա» ընկերությունը շահագործման ընթացքում պահպանում է օրենսդրությամբ և միջազգային չափանիշներով նախատեսված բոլոր պահանջները, բնակիչների համար իրականացրել է առողջապահական և մի շարք ծրագրեր՝ ուղղված համայնքներում առկա խնդիրների վերացմանը:

Դրա հետ մեկտեղ, բնակիչների մյուս մասը դեմ է արտահայտվել Ամուլսարի հանքի շահագործմանը՝ պատճառաբանելով, որ հանքի շահագործումից առաջ պատշաճ չեն

¹⁸⁵ Հասանելի է <https://bankwatch.org/wp-content/uploads/2021/01/RAW-DEAL.pdf> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

կազմակերպվել ազդակիր համայնքների լսումները: Վերջիններս բարձրաձայնել են հանքավայրի շահագործման բացասական հետևանքների մասին, որոնք սպառնում են շրջակա միջավայրին, մարդկանց կյանքին և առողջությանը, ռազմական անվտանգությանն ու զբոսաշրջությանը:

2020 թվականի ընթացքում ևս դիտարկվել են Ամուլսարի շահագործման շուրջ տեղի ունեցող իրադարձությունների կապակցությամբ օգոստոս ամսին թե՛ Երևանում և թե՛ Ջերմուկ քաղաքում (Ամուլսարի տարածքում) կազմակերպված հավաքները: Մասնավորապես, 2020 թվականի օգոստոս ամսին Ամուլսարի հանքավայրի շահագործման շուրջ տեղի ունեցող իրադարձությունները եղել են Պաշտպանի ուշադրության ներքո, կատարվել է իրականացվող բողոք ակցիաների մշտադիտարկում: Տեղի ունեցող իրադարձությունների կապակցությամբ Մարդու իրավունքների պաշտպանի արագ արձագանքման խումբն օգոստոսի 4-5-ն այցելել է Ոստիկանության Վայոց ձորի մարզային վարչության Վայքի բաժին բերման ենթարկվածներին, ինչպես նաև Ամուլսարի հանքավայրի շահագործման տարածք քաղաքացիներին և քաղաքացիական հասարակության ներկայացուցիչներին հանդիպելու նպատակով: Ջերմուկ գործուղված Պաշտպանի ներկայացուցիչները հանդիպումներ և քննարկումներ են ունեցել ինչպես պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների ներկայացուցիչների, համայնքների բնակիչների, այնպես էլ հանքավայրի շահագործման դեմ պայքարող ակտիվիստների, այդ թվում՝ քաղաքացիական հասարակության ներկայացուցիչների հետ:

Ամուլսարի հանքավայրի շահագործման թեմայով Երևանում օգոստոս ամսին տեղի ունեցած իրադարձությունների կապակցությամբ ևս Պաշտպանի ներկայացուցիչներն այցելել են ՀՀ ոստիկանության համապատասխան բաժիններ բերման ենթարկված անձանց հանդիպելու նպատակով: Նոր կորոնավիրուսային համավարակով պայմանավորված՝ հավաքների ազատության արգելքի պայմաններում քննարկվել է այն հարցը, թե նշված իրադարձությունները հավաքներ են, թե՛ ոչ:

Ամուլսարի հանքավայրի շահագործմանը դեմ արտահայտվողների կողմից 2020 թվականին իրականացվող բողոքի ակցիաներին անդրադարձել է նաև «Հյուման Ռայթս Ուոչ» (Human Rights Watch) իրավապաշտպան կազմակերպությունն իր 2021 թվականի զեկույցի¹⁸⁶ Հայաստանում 2020 թվականին տեղի ունեցած միջոցառումների բաժնում՝ նշելով որ Ամուլսարի ոսկու հանքավայրի շահագործումը վերսկսելու ծրագրերի դեմ բողոքի ցույցերը շարունակվել են ամբողջ տարվա ընթացքում:

Այս տարիների ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրված բողոքների բովանդակությունը ևս վկայում է, որ Ամուլսարի հանքավայրը հիմք է հանդիսացել

¹⁸⁶ Տե՛ս «Հյուման Ռայթս Ուոչ» (Human Rights Watch) իրավապաշտպան կազմակերպություն 2021 թվականի զեկույցը 2020 թվականի իրադարձությունների վերաբերյալ, հասանելի է https://www.hrw.org/sites/default/files/media_2021/01/2021_hrw_world_report.pdf#page=29&zoom=100,1406,116 հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

ոչ միայն շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության վերաբերյալ քննարկումների, այլև բնապահպանների և Ամուլսարի հանքավայրի աշխատողների բախումների համար: Այսպես, 2018 թվականին «Լիդիան Արմենիա» ընկերության 174 կին աշխատակիցներ բողոք են հասցեագրել Պաշտպանին՝ տեղեկացնելով ամիսներ շարունակ իրենց աշխատավայր տանող ճանապարհի փակ լինելու մասին, ինչի հետևանքով իրենք չեն կարողանում մուտք գործել աշխատավայր: Վերջիններիս տեղեկացմամբ՝ Ամուլսարի հարակից համայնքներում, հատկապես՝ Ջերմուկում և Գնդեվազում, ճանապարհը փակող մի խումբ անձանց կողմից ենթարկվում են հարձակումների, իրենց հասցեին հնչում են սպառնալիքներ, և գործադրվում են ճնշումներ: ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանին «Լիդիան Արմենիա» ընկերության 192 աշխատակիցներ ևս նույնաբովանդակ բողոք են հասցեագրել:

Խնդրի շրջանակներում հատկանշական են ՄԱԿ-ի խաղաղ հավաքների և միավորումների ազատության հարցերով հատուկ զեկուցողի դիտարկումները բնական ռեսուրսների շահագործման դեմ բողոքի ակցիաների առնչությամբ, որոնք տեղ են գտել վերջինիս՝ Հայաստանի վերաբերյալ զեկույցում¹⁸⁷: Հատուկ զեկուցողն այցելել է Ամուլսար հանքավայրի հարող տարածք և լսել հանքավայրի հասանելիությունը արգելափակած բողոքի ակցիա անող անձանց մտահոգությունները:

Ըստ այդմ՝ զեկույցում կարևորվում է այն, որ կառավարությունը խորհրդակցի համայնքների հետ շահագործման սոցիալական և շրջակա միջավայրի վրա ունեցած ազդեցության, ինչպես նաև դրանից բխող օգուտների վերաբերյալ հարցերի շուրջ: Հատուկ զեկուցողը նշում է, որ ստեղծված իրավիճակը շտկելու համար առաջին քայլը, որ կառավարությունը պետք է ձեռնարկի՝ խորհրդատվություններ անցկացնելն է՝ հավաստիանալու, որ այս ծրագրերը համապատասխանում են գործարարության և մարդու իրավունքների ուղենիշային սկզբունքներին:

Ամուլսարի հանքավայրի շուրջ ստեղծված խնդիրը պարբերաբար քննարկվել է միջազգային գործընկերների, այդ թվում՝ ՄԱԿ-ի նշված հատուկ զեկուցողի հետ: Հատուկ զեկուցողը դեռևս 2019 թվականին առանձին հանդիպում է ունեցել Մարդու իրավունքների պաշտպանի հետ: Պաշտպանը նույնպես կարևորել է բոլոր կողմերին լսելը, ինչպես նաև Կառավարության կողմից այդ քաղաքականությունը շարունակելը:

Այս առումով, պետք է կարևորել Կառավարության կողմից հարցն անմիջական ուշադրության ներքո պահելը՝ ինչպես պետական մարմինների հետ քննարկումների, այնպես էլ անմիջականորեն Վայոց Ձորի մարզ այցերի ու բնակիչների հետ հանդիպումների

¹⁸⁷ Տե՛ս ՄԱԿ-ի խաղաղ հավաքների և միավորումների ազատության հարցերով հատուկ զեկուցողի՝ Հայաստանի վերաբերյալ զեկույ, 2019 թվականի մայիսի 13, էջ 10 հասանելի է <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G19/136/82/PDF/G1913682.pdf?OpenElement> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

ծնաչափերով: Ընդ որում, կարևոր է, որ դա իրականացվում է հրապարակայնություն ապահովելով:

Անհրաժեշտ է նաև նկատել, որ 2018 թվականի ընթացքում կատարված տեսչական ստուգումների արդյունքում արձանագրվել էին շինարարական աշխատանքների ընթացքում օրենսդրության պահանջների և հանքավայրերի շահագործման մի շարք խախտումներ¹⁸⁸: Ստուգումների արդյունքներն ամրագրող վարչական ակտը բողոքարկվել է դատական կարգով, իսկ դատական գործընթացը դեռևս չի ավարտվել¹⁸⁹:

Ամուլսարի հանքավայրի շահագործման, ինչպես նաև դրա՝ շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության նոր գնահատման իրականացման անհրաժեշտության վերաբերյալ Շրջակա միջավայրի նախարարության դիրքորոշումը պարզելու նպատակով Պաշտպանի աշխատակազմը ուղղակի հարցադրումներ է արել նախարարությանը, որին ի պատասխան՝ նախարարությունը ներկայացրել է իր՝ 2019 թվականին Վարչապետի աշխատակազմին ուղղված գրությունը: Գրությամբ ներկայացվում են «Լիդիան Արմենիա» ՓԲԸ փաստաթղթերի (այդ թվում՝ շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատման հաշվետվության) վերաբերյալ պետական կառավարման լիազոր մարմինների, ՀՀ Գիտությունների ազգային ակադեմիայի, Elard ու TRC ընկերությունների դիրքորոշումներ, որոնցով արձանագրվում են «Լիդիան Արմենիա» ՓԲԸ փաստաթղթերի (այդ թվում՝ շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատման հաշվետվության) վերաբերյալ մի շարք խնդիրներ: Նույն գրությամբ այդ դիրքորոշումների հիման վրա Նախարարությունը խնդրում է Վարչապետին ստուգումներ իրականացնելու վերաբերյալ հանձնարարական տալ Բնապահպանության և ընդերքի տեսչական մարմնին:

Այս կապակցությամբ հարկ է նշել, որ Բնապահպանության և ընդերքի տեսչական մարմնի պարզաբանումների համաձայն՝ 2019 և 2020 թվականների ընթացքում Ամուլսարի հանքավայրում տեսչական ստուգումներ չեն իրականացվել:

Մինևնույն ժամանակ, Շրջակա միջավայրի նախարարության տեղեկությունների համաձայն՝ նախարարության կողմից 2020 թվականի հուլիսի 29-ին «Լիդիան Արմենիա» ընկերությանը տրամադրվել է N000029 մթնոլորտ արտանետումների թույլտվություն «Տիգրանես» և «Արտավազդես» հանքավայրի, ջարդիչ կայանքի, տարրավազման կույտի և ԱԴՎ կայանի համար, ինչպես նաև N000058 ջրօգտագործման թույլտվություն՝ Արփա գետից 11.0/լ/վ ջրաքանակով 25.02.2020-25.02.2023թթ. գործողության ժամկետով:

¹⁸⁸ Մանրամասն տե՛ս «2018 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին» տարեկան հաղորդում, էջեր 204-205, հասանելի է <https://ombuds.am/images/files/8f03a4f279d0491fd510fca443f8f269.pdf> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

¹⁸⁹ Տե՛ս թիվ ՎԴ/11628/05/18 վարչական գործը:

Ասվածի հաշվառմամբ՝ հարկ է ընդգծել, որ Ամուլսարի հանքավայրի շինարարության և շահագործման խնդիրն ընկալվում է իբրև համազգային խնդիր: Հետևաբար, չափազանց կարևոր է, որ Կառավարությունը շարունակի իրազեկման աշխատանքներ իրականացնելու ոչ միայն ազդակիր համայնքի, այլև ողջ բնակչության շրջանում:

Վերոնշյալ տվյալներից կարելի է հետևություն անել, որ առկա է համակարգային խնդիր. մի կողմից անհրաժեշտ է հաշվի առնել հարակից համայնքների բնակիչների իրավունքները և իրականացնել իրավիճակի անկախ և համալիր գնահատում, մյուս կողմից էլ անհրաժեշտ է միջոցներ ձեռնարկել աշխատողների իրավունքների ոտնահարման դեպքերի և վերջիններիս իրավունքների դեմ ոտնձգությունների բացահայտման ուղղությամբ:

5.2 Թեղուտի հանքավայրի շահագործման հետ կապված խնդիրներ

ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի տարեկան հաղորդումներում բարձրացված հարցերից են «Թեղուտ» ՓԲԸ-ում բնապահպանական ստուգումների իրականացման, ինչպես նաև հանքավայրի շահագործման ընթացքում անվտանգության ապահովման հարցերը, որոնք 2020 թվականի ընթացքում ևս արդիական են եղել:

Թեղուտի հանքավայրը, որի շահագործումը դադարեցվել էր 2018 թվականին, վերագործարկվել է 2019 թվականին: Հանքավայրի շահագործման հետ կապված բարձրաձայնվել են խնդիրներ դրա շահագործման ռիսկերի ու հանքավայրի պոչամբարի անկայունության¹⁹⁰, ինչպես նաև հանքավայրի շահագործման դրական եզրակացության բացակայության¹⁹¹ վերաբերյալ: Ըստ բնապահպանների՝ Թեղուտի պղնձամոլիբդենային հանքավայրի շահագործման ծրագիրը վերագործարկվելուց առաջ նոր բնապահպանական փորձաքննություն չի անցել, իսկ հանքի շահագործման համար տրված բնապահպանական ԲՓ-135 դրական եզրակացության գործողության ժամկետն ավարտվել է 2014թ. նոյեմբերի 7-ին:

Իրավական հիմքերի հստակեցման նպատակով Թեղուտի հանքավայրի շահագործման փորձաքննական եզրակացության ժամկետի պարզաբանման պահանջ է ներկայացվել ոլորտի իրավասու մարմիններին՝ ՀՀ շրջակա միջավայրի նախարարությանը և ՀՀ բնապահպանության և ընդերքի տեսչական մարմին: Մասնավորապես, Պաշտպանի աշխատակազմը հարցադրում է արել առ այն, թե Թեղուտի հանքավայրի շահագործման ԲՓ-135 դրական եզրակացությունը ե՞րբ է տրվել, գործողության ի՞նչ ժամկետով և ի՞նչ փորձաքննական եզրակացության հիման վրա է ներկայում Թեղուտի հանքավայրը շահագործվում: Բնապահպանության և ընդերքի տեսչական մարմնի պարզաբանումների համաձայն՝ «Թեղուտ» փակ բաժնետիրական ընկերությունը 2006 թվականի նոյեմբերի 7-ին

¹⁹⁰ Հասանելի է <https://www.azatutyun.am/a/30085282.html>, <https://www.ecolur.org/hy/news/teghout/12403/> հղումներով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

¹⁹¹ Հասանելի է <https://www.ecolur.org/hy/news/mining/-/11903/> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

ստացել է շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության փորձաքննական թիվ ԲՓ-135 եզրակացությունը՝ 8 տարի շահագործման աշխատանքային նախագծի վերաբերյալ: Ավելին, Տեսչական մարմինը նշել է, որ ընկերությունում ստուգումներ չեն իրականացվել, և առաջարկել է դիմել լիազոր մարմնին:

Այս առումով, Շրջակա միջավայրի նախարարության տեղեկությունների համաձայն ևս՝ «Թեղուտի լեռնահարստացման կոմբինատի և պղնձամոլիբդենային հանքավայրի 1-ին հերթի (8 տարի) շահագործման աշխատանքային նախագծի վերաբերյալ» ԲՓ-135 փորձաքննական եզրակացությունը տրվել է 2006 թվականի նոյեմբերի 7-ին՝ 8 տարի ժամկետով: Միննույն ժամանակ, Նախարարությունը նշել է, որ փորձաքննական եզրակացության փորձաքննական պահանջներում, թեպետ ամրագրված են, որ անհրաժեշտ է ՀՀ օրենսդրությամբ սահմանված կարգով շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության փորձաքննության ներկայացնել՝ հանքավայրի սահմաններում տեղակայված Թեղուտի փիրուզի հանքարդյունահանման ծրագիրը, ենթակառուցվածքների և Թեղուտ գյուղի տարածքում հանգստյան գոտու (արհեստական լճակ, քոթեջներ և այլն) նախագծային փաստաթղթերը, հանքավայրի երկրորդ հերթի շահագործման նախագծային փաստաթղթերը և տարածքի (հանքավայր, լցակույտ, պոչամբար և այլն) ռեկուլտիվացիայի ու կոնսերվացման նախագծային փաստաթղթերը, այնուամենայնիվ, մինչ օրս նշված ծրագիրն ու նախագծային փաստաթղթերը փորձաքննության չեն ներկայացվել:

Այս առումով, հարկ է նշել, որ «Շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատման և փորձաքննության մասին» ՀՀ օրենքի 20-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ փորձաքննական դրական եզրակացությունը տրվում է հիմնադրությամբ փաստաթղթի կամ նախատեսվող գործունեության փաստաթղթերում նշված ժամկետով, եթե եզրակացությունում այլ ժամկետ չի սահմանված, որը պետք է ունենա հիմնավոր պատճառաբանություն: Նույն հոդվածի 6-րդ հոդվածով սահմանվում է, որ առանց փորձաքննական դրական եզրակացության արգելվում է հիմնադրությամբ փաստաթղթի ընդունումը կամ նախատեսվող գործունեության իրականացումը:

Նշվածով պայմանավորված՝ Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ օրենսգրքով 94-րդ հոդվածով վարչական պատասխանատվություն է նախատեսվել առանց փորձաքննական դրական եզրակացության շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության փորձաքննության ենթակա նախատեսվող գործունեության իրականացման համար: Նույն օրենսգրքի 242-րդ հոդվածի համաձայն՝ շրջակա միջավայրի օրենսդրության կատարման նկատմամբ պետական վերահսկողությունը, այդ թվում՝ վերոնշյալ վարչական իրավախախտման վերաբերյալ գործի քննությունն իրականացնում է Բնապահպանության և ընդերքի տեսչական մարմինը:

Ընդհանուր առմամբ, մտահոգության տեղիք է տալիս առանց շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության պետական փորձաքննության՝ գործունեություն ծավալելու արձանագրված խախտումների շարունակական առկայությունը, ինչը փաստում է արդյունավետ

կառուցակարգերի գործադրման անհրաժեշտության մասին: Բնապահպանության և ընդերքի տեսչական մարմնի պարզաբանմամբ՝ 2020 թվականի ընթացքում ստուգումների արդյունքներով 4 տնտեսվարողների մոտ արձանագրվել են առանց շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատման և փորձաքննության դրական եզրակացության գործունեության իրականացման փաստեր:

Թեղուտի հանքավայրի պոչամբարի պատվարի կայունության խնդրի կապակցությամբ անհրաժեշտ է նշել, որ դեռևս 2019 թվականին ՀՀ քաղաքաշինության, տեխնիկական և հրդեհային անվտանգության տեսչական մարմինը 2019 թվականի ընթացքում իր լիազորությունների շրջանակներում ուսումնասիրություններ է իրականացրել «Թեղուտ» ՓԲ ընկերությունում՝ պոչամբարի պատվարի և պատնեշի ամրությունը ստուգելու և ամբողջական տեղեկատվություն տրամադրելու հետագա շահագործման վերաբերյալ¹⁹²:

ՀՀ քաղաքաշինության, տեխնիկական և հրդեհային անվտանգության տեսչական մարմնի պարզաբանումների համաձայն՝ 2020 թվականի ամբողջ տարվա ընթացքում տեսչական մարմինը իրականացրել է դիտարկումներ և ուսումնասիրություններ «Թեղուտ» ՓԲ ընկերությունում պոչամբարի պատվարի և պատնեշի ամրությունն ու կայունությունը պարզելու և վիճակը գնահատելու նպատակով: Դիտարկումների և ուսումնասիրությունների ժամանակ պարզվել է, որ առկա է հեղուկի արտահոսք պոչամբարի պատվարի մակերևույթից: Տեսչական մարմնի մասնագետների կողմից պարբերաբար իրականացվել են նաև գեոդեզիական չափագրումներ, ինչի արդյունքում պատվարի հորիզոնական և ուղղահայաց շարժեր չեն գրանցվել: Տեսչական մարմնի ցուցումով «Թեղուտ» ՓԲ ընկերությունն իրականացրել է պոչամբարի պատվարի և պատնեշի ամրության փորձաքննություն:

Միևնույն ժամանակ, Տեսչական մարմնի ղեկավարի առաջարկությամբ ՀՀ Վարչապետի 2020 թվականի մայիսի 8-ի N 546-Ա որոշմամբ ստեղծվել է մասնագիտական աշխատանքային խումբ՝ նշված փորձաքննության արդյունքների ուսումնասիրության նպատակով: Ուսումնասիրության արդյունքում պարզվել է, որ պոչամբարի պատվարի պիզոմետրերի (պատվարի մարմնում հեղուկի սյան բարձրությունը) ցուցիչները մոտ են փորձաքննությամբ սահմանված առավելագույն թույլատրելի ցուցիչներին, և անհրաժեշտ է հնարավոր սեղմ ժամկետում կազմակերպել ջրահեռացում, ինչպես նաև իրականացնել պոչամբարի պատվարի ամրացման աշխատանքներ:

Տեսչական մարմնի ցուցումով «Թեղուտ» ՓԲ ընկերության կողմից իրականացվել է ջրահեռացման աշխատանքներ, ինչի արդյունքում պիզոմետրերի ցուցիչները բերվել են

---

¹⁹² Մանրամասն տե՛ս «2019 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին» տարեկան հաղորդումը, էջ 236, հասանելի է <https://www.ombuds.am/images/files/15b2661f76d10eb07746d7d4d4dec84f.pdf> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

համապատասխան թույլատրելի սահմանին, ինչպես նաև Տեսչական մարմնի կողմից առաջարկված ՀՀ և միջազգային նորմերի համաձայն՝ պոչամբարի պատվարի ամրացման նպատակով ընկերությունը պատվիրել է ամրացման աշխատանքների համար նախագիծ: Նախագծի իրականացումից հետո սկսվել են ամրացման աշխատանքներ, որոնք ներկա փուլում շարունակվում են:

ՀՀ քաղաքաշինության, տեխնիկական և հրդեհային անվտանգության տեսչական մարմնի տեղեկացմամբ՝ ՀՀ վարչապետի հանձնարարությամբ տեսչական մարմինը շարունակում է իրականացնել վերահսկողական գործառույթներ ամրացման աշխատանքների իրականացման նկատմամբ:

Հիմք ընդունելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է ապահովել պատշաճ վերահսկողություն Թեղուրի հանքավայրի շահագործման գործընթացի նկատմամբ՝ օրենսդրության պահանջների պահպանման տեսանկյունից:

ԲԱԺԻՆ 5. ՊԱՏՇԱՃ ՎԱՐՉԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

ՀՀ Սահմանադրությունը սահմանում է պատշաճ վարչարարության իրավունքի բովանդակությունը, որն ընդգրկում է յուրաքանչյուրի հետևյալ իրավունքները. գործերի անաչառ, արդարացի, ողջամիտ ժամկետում քննության, լաված լինելու և փաստաթղթերին ծանոթանալու իրավունքը: Նշված սահմանադրական նորմերի վերլուծությունից հետևում է, որ պատշաճ վարչարարության իրավունքին համապատասխանում է այն պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների պարտականությունը՝ ապահովելու այդ իրավունքի երաշխավորված իրացումը, որոնք Հայաստանի Հանրապետությունում ունեն վարչական մարմնի կարգավիճակ:

2020 թվականի ընթացքում Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրվել են բողոքներ, որոնք վերաբերել են անձի սահմանադրորեն երաշխավորված պատշաճ վարչարարության իրավունքի իրացման ապահովմանը:

1. Հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայության որոշումների մասին անձանց պատշաճ չճանուցելը

2020 թվականի ընթացքում Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրած բողոքների ուսումնասիրության արդյունքում կարող ենք արձանագրել, որ համակարգային առումով շարունակում են չլուծված մնալ կատարողական վարույթի շրջանակներում քաղաքացիներին պատշաճ ծանուցելու հետ կապված օրենսդրական և գործնական խնդիրները: Մասնավորապես, 2020 թվականի ընթացքում ևս Պաշտպանին հասցեագրվել են բողոքներ այն մասին, որ անձինք չեն ծանուցվել իրենց նկատմամբ հարուցված կատարողական վարույթների, իրենց գույքի և դրամական միջոցների վրա արգելանքի կիրառման և հարկադիր կատարողի կայացրած այլ որոշումների մասին: Այդ մասին նրանք տեղեկացել են, երբ, օրինակ, ցանկացել են իրենց պարտավորությունները մարել բանկի նկատմամբ, կամ որևէ փոխանցում կատարել, սակայն բանկից տեղեկացրել են արդեն իսկ հարուցված կատարողական վարույթի, ինչպես նաև կիրառված արգելանքների մասին:

Օրինակ՝ 2020 թվականին Պաշտպանին հասցեագրած բողոքներից մեկով՝ անձը բանկում գործարք կատարելիս է տեղեկացել, որ հարուցված կատարողական վարույթի պարտապան է: Նշվածի կապակցությամբ Հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայությունը պարզաբանել է, որ ծանուցումն ուղարկվել է փոստային առաքման միջոցով, սակայն, ըստ բողոք ներկայացրած անձի՝ ինքը փոստային առաքմամբ ուղարկված որոշումը չի ստացել:

Պաշտպանին հասցեագրվել են նաև բողոքներ կապված՝ հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայության կայացրած որոշումների մասին ու ծանուցվելու կամ ընդհանրապես չճանուցելու վերաբերյալ:

Նշվածի կապակցությամբ Հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայությունից պարզաբանվել է, որ Հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայությունը 2021 թվականի փետրվարի 1-ին «Հայփոստ» ՓԲ ընկերության հետ կնքել է փոստային ծառայությունների մատուցման վերաբերյալ «Հիրբիդ փոստ» ծառայությունների պայմանագիր: Հիշյալ պայմանագրի առկայության պայմաններում ուշ ծանուցելու կամ ընդհանրապես չծանուցելու մասով Հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայությունը վիճակագրություն չի վարում: Հարկադիր կատարողն իր կայացրած որոշումները և ծանուցումներն ուղարկում է «Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենքի 28.1-րդ հոդվածով նախատեսված կարգով, որի համաձայն՝ կողմերը համարվում են պատշաճ ծանուցված, երբ այդ որոշումները տեղադրվում են Հայաստանի Հանրապետության հրապարակային ծանուցումների պաշտոնական ինտերնետային կայքում:

Այս առումով մտահոգիչ է այն, որ ներկայում առկա կարգավորումների պայմաններում Հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայությունը չի վարում համապատասխան վիճակագրություն գնահատելու համար վերոնշյալ պայմանագրի գործարկման պայմաններում համակարգի գործունեության արդյունավետությունը՝ «Հայփոստ» ՓԲ ընկերության կողմից Հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայության փոստային առաքանիների պատշաճ առաքումն ապահովելու առումով: Հաշվի առնելով, որ հարկադիր կատարողի կայացրած որոշումները կատարողական վարույթի կողմերին ուղարկվում են ոչ թե պատվիրված փոստով, այլ փոստային առաքմամբ, այդ որոշումների մասին անձանց պատշաճ ծանուցման ապահովումը պետական վերահսկողության բացակայության պայմաններում էլ ավելի խնդրահարույց է դառնում:

«Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենքի 28.1-րդ հոդվածի 7-րդ մասի համաձայն՝ հարկադիր կատարողի որոշումները և ծանուցումները փոստային առաքմամբ ուղարկելու դեպքում կատարողական վարույթին կցվում է հասցեատիրոջն ուղարկելու մասին ապացույցը:

Ըստ նշված հոդվածում ամրագրված նորմերի՝ հարկադիր կատարողը որոշումները և ծանուցումները փոստային առաքմամբ ուղարկելու դեպքում կատարողական վարույթին պարտավոր է կցել միայն հասցեատիրոջն ուղարկելու մասին ապացույցը և որևէ պարտավորություն չունի կատարողական վարույթին կցել հասցեատիրոջ կողմից նամակը ստանալու վերաբերյալ ապացույցը: Նշվածը խնդրահարույց է այն տեսանկյունից, որ պրակտիկայում առկա են դեպքեր, երբ հասցեատերերը նամակները չեն ստանում, քանի որ, օրինակ՝ որոշ ժամանակ իրենց բնակության վայրի հասցեում չեն բնակվում կամ բացակայում են և այլ պատճառներով: Արդյունքում, խախտվում է անձի լսված լինելու և փաստաթղթերին ծանոթանալու իրավունքը, քանի որ վերջինս զրկվում է վարչական վարույթի փաստաթղթերին ծանոթանալու, վարչական վարույթում քննարկվող փաստական հանգամանքների վերաբերյալ

արտահայտվելու հնարավորություններից: Նշված հարցին անդրադարձ է կատարվել նաև Պաշտպանի 2019 թվականի տարեկան հաղորդմամբ¹⁹³:

Նշված հարցի կապակցությամբ ՀՀ սահմանադրական դատարանն իր 2020 թվականի մայիսի 12-ի ՍԴԴ-1529 որոշմամբ արտահայտել է այն դիրքորոշումը, ըստ որի՝ ծանուցման հանձնումը պետք է կատարվի այնպիսի եղանակով, որը թույլ կտա հաստատել հասցեատիրոջ կողմից ակտն ստանալու կամ օրենքով սահմանված դեպքերում պատշաճ ծանուցված լինելու փաստը, որը արդյունավետ կառուցակարգ է պատշաճ ծանուցման իրականացման համար, այսինքն՝ էական նշանակություն ունի ծանուցումն ստանալու հանգամանքը, այլ ոչ միայն այն ուղարկելու փաստի առկայությունը:

Վերոգրյալից հետևում է, որ փոստային առաքանու ուղարկման առավել արդյունավետ եղանակը հարկադիր կատարողի որոշումները և ծանուցումները պատվիրված նամակով ուղարկելն է, որի դեպքում հարկադիր կատարողը պարտավոր է կատարողական վարույթին կցել հասցեատիրոջ կողմից ստացման վերաբերյալ ապացույցը: Մինչդեռ, ներկա կարգավորումների ուժով այն պրակտիկայում կիրառվում է միայն այն դեպքերում, երբ կատարողական վարույթի ընթացքում իրականացվող գործողությունների կատարման համար որոշակի ժամկետի հաշվարկը պայմանավորված է համապատասխան որոշումը կամ ծանուցումն ստանալու փաստով: Այս խնդրին առավել մանրամասն անդրադարձ է կատարվել «Հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայության որոշումները և ծանուցումներն ուղարկելու (հանձնելու) կարգի անհամապատասխանությունը պատշաճ վարչարարության իրավունքին. Խնդրի օրենսդրական և գործնական դրսևորումները» ենթաբաժնում:

Վերոգրյալից բացի, ներկայում կարևոր խնդիր է նաև Հրապարակային ծանուցումների պաշտոնական ինտերնետային կայքում հարկադիր կատարողի ոչ բոլոր որոշումների հրապարակման հարցը, որը ևս բարձրաձայնվել է Պաշտպանի 2018-2019 թվականների տարեկան հաղորդումներում¹⁹⁴:

Հարկ է նշել, որ նշված տարեկան հաղորդումներում բարձրացվել է կատարողական վարույթը կասեցնելու և գույքը հարկադիր էլեկտրոնային աճուրդով իրացնելու մասին հարկադիր կատարողի որոշումներից բացի մյուս որոշումները «azdarar.am» կայքում չտեղադրելու խնդիրը: Նշված խնդրի լուծման կապակցությամբ Պաշտպանն առաջարկել է Հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայությունում ձևավորված իրավակիրառ պրակտիկան համապատասխանեցնել գործող օրենսդրական կարգավորումներին՝ ապահովելով

¹⁹³ Առավել մանրամասն տե՛ս 2019 թվականի ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին տարեկան հաղորդումը, էջ՝ 240:

¹⁹⁴ Առավել մանրամասն տե՛ս 2018 և 2019 թվականների ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին տարեկան հաղորդումները, էջեր՝ 211-216, 241:

«azdarar.am» կայքում հարկադիր կատարողի՝ կատարողական վարույթի շրջանակներում կայացրած բոլոր որոշումների հրապարակումը: Մինչդեռ, 2020 թվականի ընթացքում «azdarar.am» կայքում պարբերաբար կատարված ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ կայքում շարունակվել են հրապարակվել հիմնականում միայն վերը նշված որոշումները, ինչը վկայում է, որ խնդիրը շարունակում է արդիական մնալ:

Հատկանշական է, որ նշված հարցի կարգավորման կապակցությամբ 2020 թվականի ընթացքում ձեռնարկված միջոցների վերաբերյալ ՀՀ արդարադատության նախարարությունը պարզաբանել է, որ հարկադիր կատարողների կայացրած որոշումները և ծանուցումները ուղարկվում են «Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենքի 28.1-րդ հոդվածով սահմանված կարգով, որը ներառում է նաև որոշակի դեպքերում www.azdarar.am կայքում տեղադրում: 2020 թվականի ընթացքում Հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայությունը «www.azdarar.am» կայքում հրապարակել է 4409 հրապարակային ծանուցում: ՀՀ արդարադատության նախարարությունը տեղեկացրել է նաև, որ 2020 թվականին կայքի արդիականացում չի իրականացվել:

Համակարգի արդյունավետ գործունեության կարևոր խնդիրներից է նաև պաշտոնական էլեկտրոնային փոստի միջոցով անձանց պատշաճ ծանուցելու և այդ փոստի գործնական կիրառման հարցը: Նշվածն առավել մանրամասն ներկայացված է Մարդու իրավունքների պաշտպանի 2018 և 2019 թվականների տարեկան հաղորդումներով¹⁹⁵:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը, Պաշտպանը վերահաստատում է, որ Հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայության որոշումների՝ օրենքով սահմանված կարգով քաղաքացիներին պատշաճ ծանուցումն ապահովելու և այդ որոշումների մասին քաղաքացիների չծանուցման հնարավոր դեպքերը բացառելու նպատակով անհրաժեշտ է՝

1. ուժեղացնել հարկադիր կատարողների՝ օրենքի պահանջների կատարման նկատմամբ վերահսկողությունը,

2. սահմանել վերահսկողական մեխանիզմներ «Հայփոստ» ՓԲ ընկերության կողմից փոստային առաքանու պատշաճ առաքումն ապահովելու համար,

3. իրավակիրառ պրակտիկան համապատասխանեցնել օրենսդրական գործող կարգավորումներին, այն է՝ «Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենքի 28.1-րդ հոդվածի 13-րդ մասում նախատեսված պահանջները չպահպանվելու դեպքում ապահովվի «azdarar.am» կայքում բոլոր որոշումների կամ ծանուցումների տեղադրումը,

4. պաշտոնական էլեկտրոնային փոստից օգտվելը քաղաքացիների համար մարչելի և հասանելի դարձնելու նպատակով ձեռնարկել անհրաժեշտ և բավարար միջոցներ (օրինակ՝

¹⁹⁵ Առավել մանրամասն տե՛ս 2018 և 2019 թվականների ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին տարեկան հաղորդումները, էջեր՝ 211-216, 240-241:

իրազեկման թերթիկների, ուղեցույցների հրապարակում, տեղեկատվական տեսահոլովակների պատրաստում, սեմինար-քննարկումների կազմակերպում և այլն):

2. Հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայության որոշումները և ծանուցումներն ուղարկելու (հանձնելու) կարգի անհամապատասխանությունը պատշաճ վարչարարության իրավունքին. խնդրի օրենսդրական և գործնական դրսևորումները

Կատարողական վարույթ հարուցվելու, գույքի և դրամական միջոցների վրա արգելանք դրվելու և հարկադիր կատարողի այլ որոշումների մասին պատշաճ չտեղեկացվելու խնդիրը դիտարկվել է ոչ միայն բողոքների ուսումնասիրության արդյունքներով, այլև օրենսդրական փոփոխությունների համատեքստում: Այսպես, նկարագրված խնդիրն ավելի է խորացել 2019 թվականի օգոստոսի 4-ին «Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենքում¹⁹⁶ կատարված փոփոխություններից և լրացումներից հետո, որոնց արդյունքում հարկադիր կատարողի որոշումների և ծանուցումների ուղարկման (հանձնման) նոր կարգ է սահմանվել:

Օրենսդրական փոփոխություններով հետընթացը, հիմնավորումների անընդունելի լինելը.

Գործող Օրենքի 28.1-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ հարկադիր կատարողի որոշումները և ծանուցումներն ուղարկվում են փոստային առաքմամբ կամ հանձնվում են առձեռն, իսկ նույն հոդվածով նախատեսված դեպքերում ուղարկվում են էլեկտրոնային փոստի հասցեով կամ հաղորդակցության այլ միջոցներով: Նույն հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ հարկադիր կատարողի որոշումները և ծանուցումներն ուղարկվում են պատվիրված նամակով, եթե կատարողական վարույթի ընթացքում իրականացվող գործողությունների կատարման համար որոշակի ժամկետի հաշվարկը պայմանավորված է համապատասխան որոշումը կամ ծանուցումն ստանալու փաստով:

Օրենսդրական նման լուծումը խնդրահարույց է և անձի լսված լինելու սահմանադրական իրավունքի լիարժեք ապահովման խնդիր կարող է առաջացնել հետևյալ հիմնավորմամբ:

Սահմանադրության 50-րդ՝ «Պատշաճ վարչարարության իրավունքը» վերտառությամբ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ **վարչական վարույթի ընթացքում յուրաքանչյուր ոք ունի իրեն վերաբերող բոլոր փաստաթղթերին ծանոթանալու իրավունք, բացառությամբ օրենքով պահպանվող գաղտնիքների:** Նույն հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններն ու պաշտոնատար անձինք պարտավոր են մինչև անձի համար միջամտող անհատական ակտն ընդունելը *լսել նրան*, բացառությամբ օրենքով սահմանված դեպքերի: Վարչական վարույթի ընթացքում վարույթի մասնակիցներին լսելու պահանջ է բովանդակում նաև «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի 38-րդ հոդվածի 1-ին մասը:

¹⁹⁶ Այսուհետ՝ սույն ենթակետում՝ Օրենք:

Օրենքի 28.1-րդ հոդվածի 1-ին մասով սահմանված կարգավորման պարագայում, ըստ էության, հարկադիր կատարողի որոշումները և ծանուցումները կատարողական վարույթի կողմերին ուղարկելու գործող կարգն այնքանով, որքանով անձի լաված լինելու իրավունքի ապահովման պատշաճ կառուցակարգեր չի սահմանում, հռչակագրային է:

Այսպես, մինչև 2019 թվականի օգոստոսի 4-ը կատարված օրենսդրական փոփոխությունները՝ Օրենքի 28-րդ հոդվածի 3-րդ մասը սահմանում էր, որ հարկադիր կատարողի որոշման պատճենը, ոչ ուշ, քան որոշումը կայացնելուց հետո՝ եռօրյա ժամկետում, պատշաճ ձևով ուղարկվում է պահանջատիրոջը և պարտապանին, ինչպես նաև նույն օրենքով նախատեսված այլ անձանց և մարմիններ: Նույն մասով սահմանված էր նաև, որ հարկադիր կատարողի որոշումը կողմերին է ուղարկվում Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքով սահմանված *պատշաճ ծանուցմամբ*՝ կատարողական թերթում կամ յուրաքանչյուր կողմի նշված հասցեով: Իսկ ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգիրքը սահմանում է պատշաճ ծանուցման հետևյալ կարգը: Մասնավորապես, ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 94-րդ հոդվածի 4-րդ մասի համաձայն՝ դատական ծանուցագիրը՝

- 1) ուղարկվում է **պատվիրված նամակով**՝ հանձնման մասին ծանուցմամբ,
- 2) հանձնվում է առձեռն,
- 3) ուղարկվում է էլեկտրոնային հաղորդակցության միջոցով:

Նույն օրենսգրքի 95-րդ հոդվածի 5-րդ մասի 1-ին կետի համաձայն՝ եթե դատավարության մասնակիցը հրաժարվել է ստանալ ծանուցագիրը, կամ նրա հայտնած հասցեով ուղարկված ծանուցագիրը վերադարձվել է դատարան, կամ ուղարկելու օրվանից երկշաբաթյա ժամկետում դատարանը չի ստացել հետադարձ ծանուցումը (ծանուցման մասին անդորրագիրը), կամ դատավարության մասնակցի հասցեն անհայտ է, ապա դատարանը դատական ծանուցագիրն ուղարկում է՝ ֆիզիկական անձի հաշվառման, աշխատանքի վայրի հայտնի հասցեով և անձի վերջին հայտնի բնակության վայրի համապատասխան համայնքի կամ վարչական շրջանի ղեկավարին, իսկ գործի նյութերում ֆիզիկական անձի այլ հասցեների, այդ թվում՝ էլեկտրոնային փոստի վերաբերյալ տվյալների առկայության դեպքում՝ նաև այդ հասցեներով:

ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 95-րդ հոդվածի 6-րդ մասի համաձայն՝ նշված գործողությունները կատարելու հետ միաժամանակ դատական ծանուցագիրը տեղադրվում է ՀՀ հրապարակային ծանուցումների պաշտոնական ինտերնետային կայքում: Նույն մասով նախատեսված գործողությունները կատարելուց հետո 15-րդ օրն անձը համարվում է ծանուցված:

Փաստորեն, Օրենքի՝ մինչև 2019 թվականի օգոստոսի 4-ը գործող կարգավորումների ուժով հարկադիր կատարողներն իրենց կայացրած որոշումները կատարողական վարույթի կողմերին պետք է ուղարկեին պատվիրված նամակով: Մինչդեռ, Մարդու իրավունքների պաշտպանին շարունակաբար հասցեագրվող բողոքները վկայում էին այն մասին, որ հարկադիր կատարողներն իրենց կայացրած որոշումները կատարողական վարույթի կողմերին պատվիրված նամակով չէին ուղարկում: Ասվածը հավաստվել է նաև մինչև կատարված

օրենսդրական փոփոխությունները Հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայությունից Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմին հասցեագրված 2019 թվականի փետրվարի 21-ի թիվ Եվ-1164 պաշտոնական պարզաբանմամբ, որում նշվել է, որ հարուցված կատարողական վարույթի շրջանակներում կայացված ոչ բոլոր որոշումներն են պատվիրված նամակով ուղարկվում կատարողական վարույթի կողմերին, քանի որ հաշվի առնելով Հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայություն մուտքագրվող կատարողական թերթերի, կատարողական մակագրության թերթերի և վարչական որոշումների մեծաքանակ ծավալը և ծառայության գերծանրաբեռնված լինելը՝ թե՛ ֆիզիկապես և թե՛ նյութապես հնարավոր չէ ուղարկել բոլոր որոշումները կատարողական վարույթի կողմերին ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 94-րդ և 95-րդ հոդվածներով սահմանված կարգով:

Հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայության նույն գրության համաձայն՝ Ծառայությունում գործող պրակտիկայի համաձայն՝ հարկադիր կատարողի որոշումները և ծանուցումներն ուղարկվում են պատվիրված նամակով, եթե օրենքով որոշակի ժամկետի հաշվարկը պայմանավորված է համապատասխան որոշումը կամ ծանուցումն ստանալու փաստով: Այս խնդրին մանրամասն անդրադարձ կատարվել է Մարդու իրավունքների պաշտպանի 2018 և 2019 թվականների տարեկան հաղորդումներում¹⁹⁷:

Պետք է միայն հավելել, որ պետական կառույցի ծանրաբեռնվածությունը ոչ մի դեպքում չպետք է հիմք հանդիսանա անձի իրավունքները սահմանափակող կառուցակարգեր սահմանելու համար. իրավունքներ, որոնց պաշտպանությունը երաշխավորելը և դրանց ոտնահարումը նախականիսելը պետք է լինի հենց պետության առաջնային գերխնդիրներից մեկը: Ուստի, **պետական կառույցի ծանրաբեռնվածության հարցն անհրաժեշտ է լուծել այնպիսի կառուցակարգերի միջոցով, որոնք որևէ կերպ չառնչվեն անձի՝ Սահմանադրությամբ երաշխավորված իրավունքների հետ և առավելապես՝ չհանգեցնեն դրանց սահմանափակման: Պետական համակարգում առկա խնդիրները մարդու իրավունքների սահմանափակման միջոցով լուծելու մոտեցումն անընդունելի է:**

2019 թվականի օգոստոսի 4-ին ուժի մեջ մտած ««Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» օրենքում լրացումներ և փոփոխություններ կատարելու մասին» ՀՕ-126-Ն օրենքով հարկադիր կատարողի որոշումների և ծանուցումների ուղարկման (հանձնման) նոր կարգով սահմանվել է, որ հարկադիր կատարողի որոշումները և ծանուցումներն ուղարկվում են ոչ թե պատվիրված փոստով, այլ փոստային առաքմամբ կամ հանձնվում են առձեռն:

Համեմատության կարգով հարկ է նշել, որ օրենսդրական այլ կարգավորումներում օրենսդիրը նախապատվությունը տվել է պատվիրված փոստով ծանուցմանը, ոչ թե հասարակ փոստային առաքմանը:

Այսպես, ՀՀ քաղաքացիական դատավարության նախկին օրենսգիրքը, որն ընդունվել է 1998 թվականի հունիսի 17-ին և ուժը կորցրել 2018 թվականի ապրիլի 9-ին, 78-րդ հոդվածի 2-րդ մասով սահմանել է, որ դատական ծանուցագիրն ուղարկվում է *պատվիրված նամակով՝*

¹⁹⁷ Առավել մանրամասն տե՛ս <https://ombuds.am/images/files/8f03a4f279d0491fd510fca443f8f269.pdf>, էջ 213: <https://ombuds.am/images/files/15b2661f76d10eb07746d7d4d4dec84f.pdf>, էջ 239:

հանձնման մասին ծանուցմամբ կամ հաղորդագրության ձևակերպումն ապահովող կապի այլ միջոցների օգտագործմամբ կամ հանձնվում է ստացականով կամ ուղարկվում է էլեկտրոնային փոստով՝ նույն հոդվածի 4-րդ մասով սահմանված կարգով: ՀՀ քաղաքացիական դատավարության գործող օրենսգիրքը, որն ընդունվել է 2018 թվականի փետրվարի 9-ին և ուժի մեջ 2018 թվականի ապրիլի 9-ին, ևս արժևորել է դատական ծանուցագրերը պատվիրված նամակով ուղարկելու կարևորությունը և չի հրաժարվել տարիներ շարունակ գործող կարգավորումից՝ 94-րդ հոդվածի 4-րդ մասի 1-ին, 2-րդ և 3-րդ կետերով սահմանելով, որ դատական ծանուցագիրն ուղարկվում է *պատվիրված* նամակով՝ հանձնման մասին ծանուցմամբ (...):

Նույն ճանապարհով է գնացել նաև «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքը՝ 59-րդ հոդվածի 2-րդ մասով սահմանելով, որ գրավոր վարչական ակտը, ընդունումից հետո՝ եռօրյա ժամկետում, պետք է հանձնվի վարույթի մասնակիցներին: Դա կարող է իրականացվել *պատվիրված* փոստով, այդ թվում՝ ստանալու մասին ծանուցմամբ, հասցեատիրոջը ստորագրությամբ առձեռն հանձնելու, ինչպես նաև հանձնման այնպիսի եղանակներով, որոնք թույլ են տալիս հաստատել հասցեատիրոջ կողմից ակտը ստանալու կամ օրենքով սահմանված դեպքերում պատշաճ ծանուցված լինելու փաստը:

Այսինքն, օրենսդիրը, նշված օրենսդրական ակտերում պատվիրված փոստի կառուցակարգից չհրաժարվելով, ընդգծել է դատավարության կամ վարչական վարույթի կողմի ծանուցված լինելու մասին դատարանի կամ վարչական մարմնի տեղեկացված լինելու փաստը:

Բոլոր այն դեպքերում, երբ նամակն ուղարկվում է ոչ պատվիրված փոստով, ուղարկողը զրկվում է նամակը հասցեատիրոջը հասնելու մասին տեղեկացված լինելու հնարավորությունից: Հակառակ պարագայում ստեղծվելու էին իրավիճակներ, երբ սովորական փոստով ուղարկված նամակը հասցեատերը չստանար, մինչդեռ դատարանը կամ վարչական մարմինը համարեին այն ստացված և ձեռնարկեին դրանից բխող իրենց հետագա գործողությունները, ինչը կլիներ անթույլատրելի և Եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածով սահմանված արդար դատաքննության իրավունքի կոպտագույն խախտում: Իսկ այն դեպքում, երբ Օրենքում շեշտված չէ ծանուցագրերը պատվիրված նամակով ուղարկելու անհրաժեշտության մասին, այսինքն՝ որպես ծանուցման եղանակ՝ օգտագործվում է «փոստային առաքում» ձևակերպումը, դա ենթադրում է, որ ծանուցումներն ուղարկվում են առանց պատվիրված նամակի, ինչը գործնականում հնարավորություն չի տալիս հարկադիր կատարողներին տեղյակ լինելու, թե արդյոք կատարողական վարույթի կողմերը ստացել են իրենց հասցեագրված ծանուցագրերը, թե՛ ոչ: Ընդ որում, Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրված բողոքների ընդհանուր ուսումնասիրությունը վկայում է, որ կատարողական վարույթի կողմերը շատ հաճախ օբյեկտիվ պատճառներով չեն ստանում հարկադիր կատարողների՝ փոստային ծառայության միջոցով իրենց հասցեագրված որոշումները և ծանուցագրերը:

Այլ կերպ ասած՝ օրենքի մակարդակով անտեսվում է իր նկատմամբ կայացված վարչական ակտերի մասին պատշաճ տեղեկացվելու՝ անձի իրավունքը: Սա բնականաբար ունի իր

հետևանքները, ընդ որում՝ անձանց համար ոչ բարենպաստ: Խոսքն այն մասին է, որ պատշաճ կերպով ծանուցված չլինելով իր նկատմամբ կայացված վարչական ակտերի (հարկադիր կատարողի որոշումների) կամ վարչական որևէ գործընթացի վերաբերյալ՝ անձը զրկվում է նաև վարչական վարույթի վերաբերյալ իր փաստարկները և առարկությունները ներկայացնելու հնարավորությունից, այլ կերպ ասած՝ լսված լինելու իր սահմանադրական իրավունքից:

Օրենսդրության վերլուծությունը վկայում է, որ, փաստորեն, ««Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» օրենքում լրացումներ և փոփոխություններ կատարելու մասին» ՀՕ-126-Ն օրենքով մինչ այդ Հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայությունում ձևավորված իրավակիրառ պրակտիկան օրենսդրական ամրագրում է ստացել՝ չափանիշի իջեցմամբ:

Հարկ է նշել, որ իրավունքի գերակայության սկզբունքը ենթադրում է, որ օրենքները պետք է համապատասխանեն մարդու իրավունքներին, ոչ թե հակառակը: Մինչդեռ, Օրենքի գործող կարգավորումները չեն բխում անձի՝ պատշաճ վարչարարության բաղադրատարր հանդիսացող լսված լինելու սահմանադրական իրավունքից:

Ուշագրավ է, որ ««Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» օրենքում լրացումներ և փոփոխություններ կատարելու մասին» ՀՀ օրենքի նախագծի հիմնավորումներում ծանուցման կարգի վերաբերյալ նոր կարգավորումներ սահմանելը հիմնավորվել է հետևյալ կերպ. «Օրենքը հարկադիր կատարողի կողմից ընդունված որոշումների և ծանուցումների ուղարկման և հանձնման հետ կապված հարաբերությունների կարգավորման համար հղում է կատարում ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքին, որում առկա նոր մոտեցումները անհրաժեշտ է ներդնել կատարողական վարույթում»¹⁹⁸:

Նման հիմնավորումն ինքնին ընդունելի կլիներ, եթե գործնականում հենց այդպես էլ արվեր: Մինչդեռ, դատավարական կարգավորումները փաստում են, որ ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի նոր մոտեցումները ծանուցման առումով ներդրված չեն Օրենքում, քանի որ ՀՀ քաղաքացիական դատավարության թե՛ նախկին և թե՛ գործող մեջբերված կարգավորումները նախապատվությունը տվել և տալիս են ծանուցումը պատվիրված նամակով իրականացնելու եղանակին:

Ուշադրության է արժանի նաև այն հանգամանքը, որ ««Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» օրենքում լրացումներ և փոփոխություններ կատարելու մասին» ՀՀ օրենքի նախագծի սկզբնական՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանին կարծիքի ներկայացված տարբերակում Օրենքի 28.1-րդ հոդվածի 1-ին մասով նախատեսված կարգավորումն ունեցել է հետևյալ բովանդակությունը. «Հարկադիր կատարողի որոշումները և ծանուցումներն ուղարկվում են **պատվիրված նամակով**՝ հանձնման մասին ծանուցմամբ, հանձնվում են առձեռն կամ ուղարկվում են էլեկտրոնային փոստի հասցեով կամ հաղորդակցության այլ միջոցներով»: Մինչդեռ, Նախագծի հետագա շրջանառման ընթացքում այս նորմի

¹⁹⁸ Հասանելի է <http://www.parliament.am/drafts.php?sel=showdraft&DraftID=10347&Reading=0> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

բովանդակությունը փոխվել է, որպիսի տարբերակը, սակայն, Մարդու իրավունքների պաշտպանի կարծիքին չի ներկայացվել:

Ստացվում է, որ ««Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» օրենքում լրացումներ և փոփոխություններ կատարելու մասին» ՀՀ օրենքի նախագծի հիմնավորումներում ներկայացված փաստարկները վերաբերել են նախագծի սկզբնական տարբերակին, որը նախատեսել է հարկադիր կատարողի որոշումներն ու ծանուցումները պատվիրված նամակով ուղարկելու կարգ, իսկ հետագայում քաղաքացիների վիճակը վատթարացնող կարգավորում նախատեսելն արդեն եղել է առանց որևէ հիմնավորման և շահագրգիռ մարմինների հետ համաձայնեցման, ինչն անթույլատրելի է:

Անհամապատասխանությունը Սահմանադրական դատարանի որոշումներին

Սահմանադրության 50-րդ հոդվածի վերլուծությանն անդրադարձել է Սահմանադրական դատարանը 2020 թվականի մայիսի 12-ի թիվ ՍԴՈ-1529 որոշմամբ, որով արձանագրել է հետևյալը.

1) անձի լաված լինելու իրավունքը մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքի՝ պատշաճ վարչարարության իրավունքի *բաղկացուցիչ տարր է,*

2) լաված լինելը վարչական մարմինների կողմից գործերի անաչառ, արդարացի և ողջամիտ ժամկետում քննության ընթացքում մարդու և քաղաքացու *իրավական պաշտպանության միջոց է,* որը հնարավորություն է ընձեռում, որ յուրաքանչյուր ոք առարկություն ներկայացնի կամ այլ կերպ իր կարծիքն արտահայտի իր նկատմամբ կայացվելիք և իր իրավունքներին կամ ազատություններին միջամտող ցանկացած վարչական ակտի առնչությամբ,

3) անձի *լաված լինելը* պատշաճ վարչարարության *հիմնարար բաղադրիչ է,*

4) անձի լաված լինելու իրավունքի իրականացումն ունի հետևյալ գործառնությանին նշանակությունը. մի կողմից՝ անձի համար երաշխավորվում է վարչական մարմնի միջամտող անհատական ակտի դեմ *արդյունավետ պաշտպանության* ապահովման հնարավորություն, իսկ մյուս կողմից՝ վարչական մարմինը վարչական վարույթի շրջանակներում պարտավոր է քննարկել գործի փաստական հանգամանքներն ամբողջությամբ և պարզել դրանց *օբյեկտիվությունը և լիարժեքությունը՝* վարույթի մասնակիցների ներկայացրած փաստարկներն ու դիրքորոշումները քննարկման առարկա դարձնելու միջոցով,

6) վարչական վարույթում լաված լինելու իրավունքով օժտված է վարչական ակտի հասցեատեր և վարչական վարույթի մասնակից չհանդիսացող յուրաքանչյուր անձ, եթե տվյալ վարույթի արդյունքում ընդունվելիք միջամտող անհատական ակտը կարող է անմիջական ազդեցություն ունենալ վերջինիս իրավունքների և օրինական շահերի վրա,

8) «(...) բացառությամբ օրենքով սահմանված դեպքերի» դրույթի բովանդակությունից հետևում է, որ վարչական մարմնի կողմից լուծումներ կարող են չանցկացվել օրենքով սահմանված բացառիկ դեպքերում (տե՛ս, օրինակ, «Վարչարարության հիմունքների և

վարչական վարույթի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի 38-րդ հոդվածի 2-4-րդ մասերը):

ՀՀ սահմանադրական դատարանը 2015 թվականի մայիսի 26-ի թիվ ՍԴՈ-1210 որոշման մեջ արձանագրել է, որ պատշաճ ծանուցման ինստիտուտը, որը հնարավորություն է տալիս փաստացի իրազեկված լինել վարչական տուգանքների նշանակման մասին, կարևոր երաշխիք է անձի իրավունքների պաշտպանության հարցում, այդ թվում՝ ինչպես դատական, այնպես էլ պետական այլ մարմինների առջև իրավական պաշտպանության հարցերում: Սահմանադրական դատարանի 2015 թվականի հունվարի 27-ի թիվ ՍԴՈ-1189 որոշման համաձայն՝ շահագրգիռ սուբյեկտների կողմից (...) պատշաճ ծանուցված լինելը՝ վերջիններիս իրավունքների պաշտպանության *conditio sine qua non* (պայման, առանց որի հնարավոր չէ) կարևոր պայման է, առանց որի հնարավոր չէ երաշխավորել նրանց իրավունքների արդյունավետ պաշտպանությունը: Ուստիև ծանուցման ինստիտուտի իրավական կանոնակարգումները պետք է կրեն ոչ թե ձևական բնույթ, այլ պետք է ուղղված լինեն (...) սուբյեկտի (...)՝ Սահմանադրությամբ և օրենքներով երաշխավորված իրավունքների պաշտպանությանը: Նշված նպատակն իրագործելու համար օրենսդիրը պետք է նախատեսի պարտապանի **արդյունավետ ծանուցման (...) ընթացակարգ**, որը գործնականում **կբացառի (...) շահագրգիռ անձանց օբյեկտիվորեն ոչ իրազեկված լինելու իրավիճակները**:

Սահմանադրական դատարանի 2020 թվականի մայիսի 12-ի թիվ ՍԴՈ-1529 որոշմամբ արձանագրվել է, որ Սահմանադրությամբ երաշխավորված պատշաճ վարչարարության տարր հանդիսացող՝ անձի լաված լինելու իրավունքի կոնկրետացումն օրենսդրությունում ենթադրում է այդ իրավունքի արդյունավետ իրականացման համար անհրաժեշտ կազմակերպական կառուցակարգերի և ընթացակարգերի սահմանում:

Այսպիսով, լաված լինելու իրավունքի լիարժեք ապահովման առաջնային տարրը հարուցված վարչական վարույթի և դրա շրջանակներում հետագայում կայացված վարչական ակտերի մասին վարչական վարույթի մասնակիցներին պատշաճ ծանուցելն է:

Տեղին է կրկին անդրադառնալ ՀՀ սահմանադրական դատարանի 2020 թվականի մայիսի 12-ի թիվ ՍԴՈ-1529 որոշմանը և Օրենքի վիճարկվող նորմը դիտարկել այդ որոշմամբ արտահայտված դիրքորոշումների լույսի ներքո: Այսպես, նշված որոշմամբ Սահմանադրական դատարանը հստակ նշել է, որ անձի կողմից պատշաճ ծանուցված լինելու փաստը պետք է հաստատվի հասցեատիրոջ կողմից ցանկացած եղանակով ակտն ստանալու հավաստման միջոցով: Կոնկրետ գործով Սահմանադրական դատարանը գտել է, որ հարկ վճարողներին հարկային մարմնի կողմից պարտադիր ծանուցման ենթակա փաստաթուղթն էլեկտրոնային եղանակով ուղարկելը՝ *առանց այդ փաստաթղթի մուտքագրումը հավաստող ծանուցագրի ստացման, չի կարող դիտարկվել բավարար պայման*, որպեսզի հարկ վճարողը համարվի պատշաճ ծանուցված:

Օրենքի վիճարկվող կարգավորումը նույնանում է Հարկային օրենսգրքի՝ թիվ ՍԴՈ-1529 որոշմամբ վիճարկվող կարգավորման հետ այնքանով, որքանով հնարավորություն չի տալիս հարկադիր կատարողին ստանալու կատարողական վարույթի կողմերին ուղարկված

որոշումների ու ծանուցագրերի՝ վերջիններիս կողմից ստանալու փաստը հավաստող ծանուցագիր:

Անհամապատասխանությունը Վճռաբեկ դատարանի որոշումներին.

ՀՀ վճռաբեկ դատարանը 2014 թվականի նոյեմբերի 28-ի թիվ ՎԴ/5539/05/11 վարչական գործով կայացված որոշմամբ արձանագրել է, որ *իրավական պետության պայմաններում պարզաձև վարչական վարույթի պարտադիր նախապայման է վարչական վարույթի մասնակիցների լսված լինելու իրավունքը գործնականում իրացնելը: Այդ նպատակին հասնելու համար օրենսդիրը «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի շրջանակներում սահմանել է վարչական վարույթի մասնակիցների լսված լինելու իրավունքի արդյունավետ իրականացման համար անհրաժեշտ կազմակերպական կառուցակարգեր և ընթացակարգեր:*

ՀՀ վճռաբեկ դատարանը մեկ այլ՝ 2017 թվականի հուլիսի 20-ի թիվ ՎԴ/7107/05/14 վարչական գործով կայացված որոշմամբ նշել է, որ *վարչական վարույթի մասնակիցների՝ ընդունվելիք վարչական ակտի հասցեատիրոջ և երրորդ անձանց լսված լինելու իրավունքի իրացման միջոցով վերջիններս հնարավորություն են ստանում արդյունավետ կերպով պաշտպանելու և իրականացնելու իրենց այն իրավունքներն ու շահերը, որոնց վերաբերում է տվյալ վարչական վարույթը: Այդ իրավունքի պարզաձև կենսագործման շնորհիվ վարչական վարույթի մասնակիցներն իրազեկվում են իրենց իրավական և փաստական վիճակի վրա ազդող վարչական վարույթի հարուցման և դրա արդյունքում արձակվելիք վարչական ակտի հիմքում դրվող փաստական և իրավական հանգամանքների վերաբերյալ՝ հնարավորություն ունենալով վարչական գործի քննարկման և լուծման համար էական նշանակություն ունեցող այս կամ այն հարցի կապակցությամբ դիրքորոշումներ, ապացույցներ ներկայացնելու և այլ ընթացակարգային գործողություններ կատարելու միջոցով ազդելու վարչական մարմնի վերջնական որոշման վրա: Դա հնարավոր է միայն այն դեպքում, երբ վարչական մարմինը լսի, ի գիտություն ընդունի և գնահատի վարույթի մասնակիցների դիրքորոշումները:*

Նույն որոշմամբ Վճռաբեկ դատարանը նշել է նաև, որ *վարչական վարույթի ընթացքում վարույթի մասնակիցների ներկայությունն ապահովելու վարչական մարմնի պարտականությունը կարևոր երաշխիք է վարույթի մասնակցի՝ իրեն ընձեռված իրավունքներն իրացնելու և պաշտպանության միջոցներից օգտվելու համար: Ընդ որում, այդ իրավունքի իրացմանը խոչընդոտելը, այդ իրավունքի իրացման համար լիարժեք հնարավորություն չապահովելը կամ անհիմն՝ ոչ ողջամիտ սահմանափակումներ ստեղծելն անթույլատրելի է:*

2008 թվականի դեկտեմբերի 26-ի թիվ ՎԴ/0016/05/08 վարչական գործով կայացված որոշմամբ Վճռաբեկ դատարանը նշել է, որ *վարչական մարմնի կողմից հարուցված վարչական վարույթի իրականացման մասին ծանուցումը վարույթին մասնակից անձին պետք է տրամադրվի այնպես, որ ողջամտորեն ապահովվի վերջինիս մասնակցությունը վարչական վարույթին:*

ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 2017 թվականի մարտի 14-ի թիվ ՎԴ/3804/05/15 վարչական գործով կայացված որոշման համաձայն՝ վարչական ակտով նախատեսված հանրային իրավական դրամական պահանջի հարկադիր կատարմանն ուղղված «Կատարողական վարույթ հարուցելու մասին» հարկադիր կատարողի որոշումն (...) իր բնույթով վարչական ակտով նախատեսված հանրային իրավական դրամական պահանջի հարկադիր կատարմանն ուղղված կատարողական վարույթի՝ որպես *իրավական ընթացակարգի սկիզբն ազդարարող իրավական ակտ է* հանդիսանում:

Վերոգրյալի համատեքստում պետք է փաստել, որ կատարողական հետագա գործողությունների մասին կատարողական վարույթի կողմերին ծանուցելու հարցում խիստ կարևոր է հատկապես իրավական հենց այդ ընթացակարգի սկզբի պատշաճ ազդարարումը:

Անհամապատասխանությունը միջազգային փորձին և միջազգային փաստաթղթերում ամրագրված չափանիշներին.

Միջազգային իրավական փաստաթղթերը ևս անդրադառնում են անձի լսված լինելու իրավունքի կարևորությանը՝ որպես մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքի՝ պատշաճ վարչարարության *բաղկացուցիչ տարրի*: Այսպես, Եվրոպայի խորհրդի նախարարների կոմիտեի 1977 թվականի սեպտեմբերի 28-ի «Վարչական մարմինների ակտերի առնչությամբ անհատի պաշտպանության վերաբերյալ» թիվ 77 (31) բանաձևի «Լսվելու իրավունքը» վերտառությամբ 1-ին հոդվածի համաձայն՝ *անձն իրավունք ունի իր փաստարկներն ու ապացույցները ներկայացնելու ցանկացած վարչական ակտի առնչությամբ, որը կարող է բացասական հետևանքներ ունենալ նրա իրավունքների, ազատությունների կամ շահերի վրա (...)*¹⁹⁹:

Եվրոպական օմբուդսմանի կողմից կազմված «Պատշաճ վարչարարական վարքագծի վերաբերյալ եվրոպական օրենսգրքի»՝ լսված լինելու իրավունքին վերաբերող 16-րդ հոդվածի 2-րդ մասում նշվում է, որ **հանրության յուրաքանչյուր անդամ, այն դեպքում, երբ կայացվելու են այնպիսի որոշումներ, որոնք կարող են ազդել նրա իրավունքների կամ շահերի վրա, իրավունք ունի գրավոր մեկնաբանություններ, ըստ անհրաժեշտության՝ նաև բանավոր դիտարկումներ ներկայացնել վարչական մարմնին մինչև համապատասխան որոշման կայացումը**²⁰⁰:

Լսված լինելու իրավունքը համարվում է իրավունքների պաշտպանության էական բաղադրատարր²⁰¹: Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի նախադեպային

¹⁹⁹ Հասանելի է <https://rm.coe.int/16804dec56> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

²⁰⁰ Հասանելի է <https://www.ombudsman.europa.eu/en/publication/en/3510> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

²⁰¹ Ս. Դուրանդե և Կ. Ուիլիամս, «Լսված լինելու իրավունքի իրացման գործնական ազդեցությունը», 2005, էջ 1 (22): Հասանելի է https://ec.europa.eu/competition/publications/cpn/2005_2_22.pdf հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

իրավունքի համաձայն՝ «Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» Եվրոպական կոնվենցիայի 13-րդ հոդվածով նախատեսված միջոցը պետք է լինի «արդյունավետ» ինչպես գործնականում, այնպես էլ օրենսդրությամբ: Եվրոպական դատարանը բազմիցս նշել է, որ *միջոցն արդյունավետ է, եթե այն կանխում է ենթադրյալ խախտումը կամ դրա շարունակականությունը կամ ապահովում է արդեն տեղի ունեցած խախտման համար համարժեք փոխհատուցում*²⁰²: Եվրոպական դատարանը բազմիցս նշել է, որ իրավունքի պաշտպանության միջոցներից օգտվելը չպետք է անհիմն խոչընդոտվի պետական մարմինների գործողություններով կամ անգործությամբ²⁰³:

Այսպիսով, վարչական վարույթի շրջանակներում լսված լինելու իրավունքի ապահովման կարևորագույն երաշխիքն է վարչական վարույթի հարուցման և վարչական վարույթի շրջանակներում կայացված վարչական ակտերի մասին պատշաճ ծանուցված լինելը: Միայն վարչական վարույթի մասնակիցներին վարույթի հարուցման և հետագա վարչական ակտերի կայացման մասին պատշաճ ծանուցելու պայմաններում է հնարավոր երաշխավորել վարչական վարույթի ընթացքում նրանց լսված լինելու իրավունքը:

Մարդու իրավունքների Եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքի համաձայն՝ **անձը պարտավոր չէ վարչական ակտի ընդունման մասին տեղեկանալ պաշտոնական տեղեկագրից, այլ պետք է անձամբ ծանուցվի իր նկատմամբ կայացված վարչական ակտի և հարուցված վարչական վարույթի մասին**²⁰⁴:

Եվրոպայի խորհրդի նախարարների կոմիտեի 2003 թվականի սեպտեմբերի 9-ի «Կատարողական վարույթի մասին» թիվ Rec(2003)17 հանձնարարականի կատարումը լավագույնս ապահովելու վերաբերյալ ուղեցույցի 17-րդ կետի համաձայն՝ դատարանի որոշումների կատարման կամ կատարման ենթակա այլ փաստաթղթերի վերաբերյալ կողմերին ծանուցելը կատարողական վարույթի վերաբերյալ օրենսդրության էական մասն է կազմում: Կողմերին պատշաճ ծանուցելը Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածով սահմանված արդար

---

²⁰² Տե՛ս Վլադը և այլք ընդդեմ Ռումինիայի (Vlad and others v. Romania) գործով 2013 թվականի նոյեմբերի 26-ի վճիռը, գանգատ թիվ 40756/06, 41508/07 և 50806/07, կետ 111: Ուազերմանն ընդդեմ Ռուսաստանի (Wasserman v. Russia (No 2)) գործով 2008 թվականի սեպտեմբերի 29-ի վճիռը, գանգատ թիվ 21071/50, կետ 45: Կուդլան ընդդեմ Լեհաստանի (Kudła v. Poland) գործով 2000 թվականի հոկտեմբերի 26-ի վճիռը, գանգատ թիվ 30210/96, կետ 158: Դորանն ընդդեմ Իռլանդիայի (Dorann v. Ireland) գործով 2003 թվականի հոկտեմբերի 31-ի վճիռը, գանգատ թիվ 50389/99, կետ 59:

²⁰³ Տե՛ս Ակսոյն ընդդեմ Թուրքիայի (Aksoy v. Turkey) գործով 1996 թվականի դեկտեմբերի 18-ի վճիռը, գանգատ թիվ 21987/93, կետ 95: Այդինն ընդդեմ Թուրքիայի (Aydin v. Turkey) գործով 1997 թվականի սեպտեմբերի 25-ի վճիռը, գանգատ թիվ 23178/94, կետ 103: Իատրիդիսն ընդդեմ Հունաստանի (Iatridis v. Greece) գործով 1999 թվականի մարտի 25-ի վճիռը, գանգատ թիվ 31107/96, կետ 66: Մահմուտ Կայան ընդդեմ Թուրքիայի (Mahmut Kaya v. Turkey) գործով 2000 թվականի մարտի 28-ի վճիռը, գանգատ թիվ 22535/93, կետ 124: Կիլիքն ընդդեմ Թուրքիայի (Kiliç v. Turkey) գործով 2000 թվականի մարտի 28-ի վճիռը, գանգատ թիվ 22492/93, կետ 91 և այլն:

²⁰⁴ Տե՛ս Սերփիդեսը և Քրիստոֆորուսն ընդդեմ Կիպրոսի (Serghides and Christoforou v. Cyprus) գործով 2002 թվականի նոյեմբերի 5-ի վճիռը, գանգատ թիվ 44730/98, կետ 69:

դատաքննության անհրաժեշտ տարրն է: Նույն ուղեցույցի 21-րդ կետի համաձայն՝ **երբ ծանուցագրերն առաջացնում են իրավունքներ և պարտականություններ, ապա հարկադիր կատարողի պարտականությունն է ապահովել, որ կատարողական վարույթի կողմերը ժամանակին պատշաճ ծանուցում ստանան**²⁰⁵:

Տարբեր երկրներում առկա համապատասխան կարգավորումների ուսումնասիրությունը ևս ցույց է տալիս, որ դատական ակտերի հարկադիր կատարումն ապահովող մարմինները կատարողական վարույթի կողմերին ծանուցումներն իրականացնում են պատվիրված նամակի միջոցով, ինչը հնարավորություն է տալիս տեղյակ լինել, թե արդյոք վարույթի կողմերը ստացել են իրենց հասցեագրված ծանուցագրերը:

Այսպես, Լատվիայի քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 555-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ եթե պարտապանը ֆիզիկական անձ է, ապա հարկադիր կատարողը պետք է պատվիրված փոստով ծանուցագիր ուղարկի նրա վերջին հայտնի բնակության վայրի հասցեով կամ այն անձամբ պետք է հանձնի պարտապանին, ինչի համար վերջինս պետք է ստորագրի²⁰⁶:

«Կատարողական գործողությունների մասին» Ռուսաստանի Դաշնության օրենքի 24-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ կատարողական վարույթի մասնակիցը պետք է ծանուցվի կատարողական վարույթ հարուցելու, կատարողական գործողությունների կամ միջոցառումների անցկացման վայրի և ժամանակի մասին կամ դատական կարգադրիչի (հարկադիր կատարողի)՝ հանձնման մասին ծանուցմամբ ծանուցագրով, հեռախոսային հաղորդագրությամբ, հեռագրով, էլեկտրոնային փոստի կամ հաղորդակցության այլ միջոցներով (...)»²⁰⁷:

«Կատարողական գործողությունների մասին» Բելառուսի օրենքի 37-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ կատարողական գործողությունների կատարման ամսաթվի, ժամի և վայրի մասին կատարողական վարույթի կողմերը և այլ մասնակիցները դատական կատարածուի (հարկադիր կատարողի) կողմից տեղեկացվում են հեռախոսազանգի կամ հեռագրի միջոցով՝ ստացման մասին հետադարձ ծանուցմամբ, կամ էլեկտրոնային կամ հաղորդակցության այլ միջոցների օգնությամբ՝ ապահովելով ստացման մասին ծանուցումը²⁰⁸:

Այսպիսով, միջազգային փորձի ուսումնասիրությունը վկայում է, որ քննարկված երկրների օրենսդրական կարգավորումներում կարևորվել է կատարողական վարույթի շրջանակներում կայացված որոշումները և ծանուցագրերն այնպիսի եղանակով դրանց հասցեատերերին

²⁰⁵ Հասանելի է https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016805cfc45 հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

²⁰⁶ Հասանելի է <https://likumi.lv/ta/en/en/id/50500-civil-procedure-law> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

²⁰⁷ Հասանելի է http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_71450/188c07187553147e9adae5eed3008ed4f1129846/ հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

²⁰⁸ Հասանելի է <https://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/ELECTRONIC/104658/127747/F1273321183/439-Z.pdf> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

ուղարկելը, որը հնարավորություն կտա հարկադիր կատարողին տեղեկանալու այդ փաստաթղթերի պատշաճ առաքման մասին: Ընդ որում, պատվիրված նամակով ծանուցման ձևը չի պայմանավորվում որոշման կոնկրետ տեսակով (օրինակ՝ միայն այն որոշումները, որոնք ստանալու փաստով պայմանավորված է օրենքով որոշակի ժամկետի հաշվարկը, ինչպես Հայաստանի Հանրապետությունում է), այլ դա վերաբերում է կատարողական վարույթի շրջանակներում կայացված բոլոր որոշումներին և ծանուցագրերին:

Այսպիսով, ասվածը հիմք է տալիս եզրակացնելու, որ Օրենքի 28.1-րդ հոդվածի 1-ին մասի կարգավորումը **ողջամտորեն չի ապահովում կատարողական վարույթի կողմերի պատշաճ ծանուցված լինելու, հետևաբար՝ լաված լինելու իրավունքի արդյունավետ իրականացումը:** Սահմանադրության 75-րդ հոդվածի համաձայն՝ հիմնական իրավունքները և ազատությունները կարգավորելիս օրենքները սահմանում են այդ իրավունքների և ազատությունների արդյունավետ իրականացման համար անհրաժեշտ կազմակերպական կառուցակարգեր և ընթացակարգեր: Այսինքն՝ **միայն իրավունքի ճանաչումը և ամրագրումը բավարար չէ, և իրավունքի իրացումն ապահովելու համար անհրաժեշտ է, որպեսզի նախատեսվեն գործուն մեխանիզմներ:**

Սահմանադրական դատարանը, 2018 թվականի հունիսի 18-ի իր ՍԴՈ-1420 որոշման մեջ անդրադառնալով Սահմանադրության 75-րդ հոդվածի բովանդակությանը, արձանագրել է, որ այդ հոդվածի պահանջն է, որ հիմնական իրավունքները և ազատությունները կարգավորելիս օրենքները սահմանեն այդ իրավունքների և ազատությունների արդյունավետ իրականացման համար անհրաժեշտ կազմակերպական կառուցակարգեր և ընթացակարգեր: Զարգացնելով այս դիրքորոշումը՝ 2020 թվականի մայիսի 12-ի թիվ ՍԴՈ-1529 որոշմամբ Սահմանադրական դատարանը կարևորել է ոչ միայն իրավունքի իրացման կարգի օրենքով նախատեսման փաստը սուկ, այլև **նման կարգի արդյունավետությունը**, այսինքն՝ օրենքի նորմերում բովանդակվող իրավակարգավորիչ այնպիսի միջոցների, ձևերի առկայությունը և դրանց գործադրման հնարավորությունը, որոնք կերաշխավորեն սահմանադրորեն կանխորոշված նպատակի լիարժեք իրացումը:

Հարկադիր կատարողի որոշումներն ու ծանուցագրերը կատարողական վարույթի կողմերին ուղարկելու օրենսդրական պահանջի նպատակը վերջիններիս իրավունքների և շահերի վերաբերյալ կայացվելիք վարչական ակտերի մասին իրազեկելն է, ինչն էլ իր հերթին ծառայում է նրանց լաված լինելու սահմանադրական իրավունքի իրացման ապահովմանը: Այս նպատակի հաշվառմամբ՝ կարող ենք վստահաբար պնդել Օրենքի 28.1-րդ հոդվածի 1-ին մասով սահմանված ծանուցման կարգի՝ որպես Սահմանադրությամբ երաշխավորված իրավունքի իրացման կարգի անարդյունավետության մասին:

Ակնհայտ է, որ հարկադիր կատարողի որոշումներն ու ծանուցագրերը կատարողական վարույթի կողմերին փոստային առաքմամբ՝ առանց ստացման մասին հետադարձ ծանուցման ուղարկելու մեխանիզմը չի երաշխավորում սահմանադրորեն կանխորոշված նպատակի լիարժեք իրացումը և չի բացառում կատարողական վարույթի կողմերի օբյեկտիվորեն ոչ իրազեկված լինելու իրավիճակները:

Հարկադիր կատարողի որոշումների և ծանուցագրերի՝ կատարողական վարույթի կողմերին ուղարկելու կարգը չպետք է հակասի անձի լաված լինելու իրավունքին, այն պետք է հանդիսանա լաված լինելու իրավունքի ապահովման երաշխիք, արդյունավետ ընթացակարգ և հարկադիր կատարողների կողմից իրականացվող վարչարարության արդյունավետ իրականացման համար անհրաժեշտ նախադրյալ: **Օրենսդիրը, հարկադիր կատարողի որոշումներն ու ծանուցումները հասարակ փոստային առաքմամբ կատարողական վարույթի կողմերին ուղարկելու միջոցին նախապատվությունը տալով, չի հաշվարկել նման միջոցի արդյունավետությունը, գործնականում պարտապանի և պահանջատիրոջ կողմից այդ որոշումներն ու ծանուցումները չստանալու հնարավորությունը: Դրանց վերաբերյալ չիրազեկված հարկադիր կատարողը կատարողական վարույթում անձի լաված լինելու իրավունքի ապահովմանն ուղղված գործողությունները համարում է պատշաճ կատարված, մինչդեռ իրականում անձը վարույթի վերաբերյալ փաստացի չի իրազեկվել:**

Վերոգրյալի հաշվառմամբ՝ անհրաժեշտ է՝

1. «Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենքում փոփոխություններ կատարել՝ ամրագրելով հարկադիր կատարողի բոլոր որոշումները կատարողական վարույթի կողմերին պատվիրված փոստով ուղարկելու իմպերատիվ պահանջ,
2. նախատեսել պատվիրված փոստով ծանուցման իմպերատիվ պահանջի գործնական երաշխավորման անհրաժեշտ կազմակերպական, ֆինանսական և մարդկային բավարար ռեսուրսներ:

3. Իրավահաջորդներին կատարողական վարույթին մասնակից դարձնելու ընթացակարգերի բացակայությունը

Կատարողական վարույթի կողմերից մեկի մահվանից հետո վերջինիս իրավահաջորդներին կատարողական վարույթին մասնակից դարձնելու ընթացակարգերի բացակայության վերաբերյալ խնդիրը նախկինում ևս բարձրացվել է Մարդու իրավունքների պաշտպանի տարեկան հաղորդումներում²⁰⁹:

«Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենքի 9-րդ հոդվածի 1-ին մասը սահմանում է, որ կատարողական վարույթի կողմերից մեկի դուրս գալու դեպքում (քաղաքացու մահ, իրավաբանական անձի վերակազմակերպում, պահանջի զիջում, պարտքի փոխանցում) հարկադիր կատարողը պարտավոր է կատարել նրա փոխարինում՝ օրենքով, դատարանի վճռով կամ պայմանագրով որոշված իրավահաջորդով:

Հարկ է նշել, որ վերը նշված օրենքով կատարողական վարույթի կողմերից մեկի մահվանից հետո վերջինիս իրավահաջորդներին կատարողական վարույթի մասնակից դարձնելու

²⁰⁹ Առավել մանրամասն տե՛ս 2018 և 2019 թվականների ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին տարեկան հաղորդումները, էջեր 228-229, 246-247:

ընթացակարգերի վերաբերյալ հստակ մեխանիզմներ սահմանված չեն: Այսինքն, տվյալ դեպքում ունենք օրենսդրական բաց, որը կարող է պատճառ հանդիսանալ գործնական խնդիրների և անգամ հանգեցնել դատական ակտի չկատարման:

Մասնավորապես, գործնականում կարող է առաջանալ մի իրավիճակ, երբ օրինակ՝ պահանջատերը մահանում է, վիճելի իրավահարաբերությունը թույլ է տալիս իրավահաջորդություն, սակայն հարկադիր կատարողն ընթացակարգերի բացակայության պատճառով չի կարողանում պահանջատիրոջը նրա իրավահաջորդով փոխարինել: Պատճառն այն է, որ հարկադիր կատարողը հայտնվում է պահանջատիրոջ բոլոր իրավահաջորդներին հայտնաբերելու խնդրի առաջ, որպիսի մեխանիզմի բացակայությունն էլ հենց հանգեցնում է տվյալ դեպքում պարտապանի շահերի ոտնահարման: Ուստի, արդյունավետ մեխանիզմների ներդրման հետևանքը կարող է լինել այն, երբ օրինակ՝ պահանջատիրոջը նրա իրավահաջորդով փոխարինելու դեպքում պարտապանը գուցե հաշտության համաձայնություն կնքի վերջինիս հետ, ինչը կատարողական վարույթը կարճելու հիմք է, որն էլ իր հերթին հիմք է պարտապանի գույքի և դրամական միջոցների վրա կիրառված արգելանքները վերացնելու համար:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի 2018 և 2019 թվականների տարեկան հաղորդումներով նշված խնդրի լուծման կապակցությամբ ներկայացվել են համապատասխան առաջարկներ, որոնց իրագործման ուղղությամբ որևէ քայլ չի ձեռնարկվել: Նշված խնդրի վերաբերյալ ՀՀ արդարադատության նախարարությունը Մարդու իրավունքների պաշտպանին տեղեկություններ է տրամադրել առ այն, որ իրավահաջորդներին հայտնաբերելու և կատարողական վարույթին ներգրավելու համար Հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայությունն օրենսդրական որևէ փոփոխություններ կամ լրացումներ չի ձեռնարկել, սակայն ցանկացած պահի, երբ ստանում է տեղեկատվություն (հարցումների կամ շահագրգիռ անձանց կողմից ներկայացված) կատարողական վարույթի կողմերի իրավահաջորդների առկայության վերաբերյալ իր նախաձեռնությամբ վերսկսում է կատարողական վարույթը և վերջիններիս ներգրավում է որպես կողմ:

Նկատենք, սակայն, որ կատարողական վարույթի կողմերի իրավահաջորդների առկայության վերաբերյալ տեղեկատվություն ստանալու դեպքում կատարողական վարույթը վերսկսելը՝ որպես հարկադիր կատարողի կողմից ձեռնարկվելիք պարտադիր գործողություն, բխում է «Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենքի 39-րդ հոդվածի 2-րդ մասից: Ուստի, պետք է գործեն այնպիսի մեխանիզմներ, որոնց միջոցով կատարողական վարույթի կողմերի իրավահաջորդների առկայության վերաբերյալ տեղեկատվության ստացումը չառկախվի այլ աղբյուրներից, այլ այն ձեռք բերվի հենց հարկադիր կատարողների կողմից:

Վերահաստատելով 2018 և 2019 թվականների տարեկան հաղորդումներով արտահայտված դիրքորոշումը՝ Պաշտպանն արձանագրում է, որ անհրաժեշտ է՝

1. նախատեսել օրենսդրական մեխանիզմներ կադարողական վարույթի կողմերից մեկի մահվանից հետո վերջինիս իրավահաջորդներին կադարողական վարույթի մասնակից դարձնելու ուղղությամբ, մասնավորապես՝ կադարողական վարույթի կողմերի մահվան փաստը հայտնի դառնալուց հետո ՀՀ արդարադատության նախարարության քաղաքացիական կացության ակտերի գրանցման գործակալություն վարույթի կողմի մահվանից 6 ամիս հետո կատարվող հարցման միջոցով պարզել վերջինիս իրավահաջորդների առկայության փաստը,

2. հարցման արդյունքներով պայմանավորված՝ օրենսդրական մեխանիզմներ նախատեսել հայտնաբերված իրավահաջորդների՝ կադարողական վարույթին մասնակցությունն ապահովելու համար:

4. Պարտապանի՝ օրենսդրությամբ սահմանված մեկնարկային գնից ցածր գին ունեցող միակ բնակարանն արգելանքից չհանելը

Պաշտպանի 2019 թվականի տարեկան հաղորդմամբ բարձրացվել էր պարտապանի՝ օրենսդրությամբ սահմանված մեկնարկային գնից ցածր գին ունեցող միակ բնակարանն արգելանքից չհանելու վերաբերյալ խնդիրը, այն դեպքում, երբ այդ բնակարանի մեկնարկային գինը հավասար կամ ցածր է օրենսդրությամբ սահմանված չափից²¹⁰: Հարկ է նշել, որ 2020 թվականի ընթացքում խնդրի լուծման նպատակով որևէ քայլեր չեն ձեռնարկվել:

«Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենքի 51-րդ հոդվածի 1-ին մասի 6-րդ կետի համաձայն՝ բռնագանձում չի կարող տարածվել քաղաքացի-պարտապանին պատկանող միակ այն բնակարանի (այդ թվում՝ բնակարանի հետ մեկ միասնական գույքային միավոր կազմող տնամերձ հողամասի և այդ հողամասի վրա առկա օժանդակ կառույցների) կամ դրա բաժնի, որը պարտապանի համար հանդիսանում է մշտական բնակության միակ վայր, և որի մեկնարկային գինը հավասար կամ ցածր է Հայաստանի Հանրապետության կառավարության սահմանած՝ միակ բնակարանի իրացման համար նախատեսված նվազագույն գումարի:

Խոսքն այն դեպքերի մասին է, երբ օրինակ՝ հարկադիր կատարողի որոշմամբ անձի բնակարանի շուկայական արժեքը որոշելու նպատակով նշանակվել է փորձաքննություն, փորձագետի տված եզրակացությամբ նրա բնակարանը գնահատվել է ՀՀ կառավարության 2017 թվականի հուլիսի 13-ի N 808-Ն որոշմամբ սահմանված չափից (4.900.000 ՀՀ դրամ) քիչ, սակայն հարկադիր կատարողը հրաժարվել է դրված արգելանքը հանել:

²¹⁰ Առավել մանրամասն տե՛ս 2019 թվականի ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին տարեկան հաղորդումը, էջեր 243-245:

Նշված խնդրի վերաբերյալ ՀՀ արդարադատության նախարարության պարզաբանման համաձայն՝ կատարողական թերթի պահանջները կատարելու համար հարուցված կատարողական վարույթի ընթացքում, եթե պարզվում է, որ պարտապանի բնակարանի մեկնարկային գինը կամ բնակարանի նկատմամբ համատեղ սեփականության առկայության պարագայում պարտապանի բաժնեմասի նվազագույն գումարը հավասար կամ ցածր է ՀՀ կառավարության 2017 թվականի հուլիսի 13-ի N 808-Ն որոշմամբ սահմանված չափից, հարկադիր կատարողը բռնագանձում չի տարածում այդ անշարժ գույքի վրա, այլ կերպ ասած՝ չի իրացնում նշված գույքը: Եթե նույնիսկ պարտապանի բնակարանը համարվում է վերջինիս միակ կացարանը և դրա վրա բռնագանձում չի տարածվում (չի իրացվում), դրա վրա դրված արգելանքը ենթակա չէ վերացման: Ըստ նախարարության դիրքորոշման՝ օրենսդիրը սահմանել է այն սպառիչ պայմանները (հիմքերը), որոնց առկայության դեպքում միայն հարկադիր կատարողն իրավունք ունի գույքի վրա դրված արգելանքը վերացնել («Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենքի 44.1-րդ հոդված), որի ուսումնասիրությունից հստակ է, որ վերը նկարագրված դեպքում հարկադիր կատարողն իրավասու չէ արգելանքից հանել պարտապանին պատկանող միակ բնակարանը և դա պատահական չէ, քանի որ գույքի վրա արգելանք դնելը և գույքի վրա բռնագանձում տարածելը տարբեր իրավական հասկացություններ են, դրանք իրարից՝ որպես կատարողական գործողություններ, տարբերվում են ժամանակագրական և ի վերջո բովանդակային առումով:

Ուշագրավ է, որ խնդրի կապակցությամբ Հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայությունը դեռևս 2019 թվականի հունիսին գրությամբ Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմին տեղեկացրել է, որ Ծառայությունում իրականացվում են աշխատանքային քննարկումներ՝ **բարձրացված հարցին օրենսդրական լուծում տալու համար**: Հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայության նման պարզաբանումն ինքնին վկայում է խնդրի՝ օրենսդրական մակարդակում կարգավորման անհրաժեշտության մասին:

«Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենքի 43-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ պարտապանի գույքի վրա բռնագանձում տարածելը ներառում է գույքի վրա արգելանք դնելը, սահմանափակում կիրառելը, այն առգրավելը և հարկադիր իրացնելը (աճուրդ կամ ուղղակի վաճառք):

Այսինքն, բռնագանձման բովանդակությունը ներառում է հարկադիր կատարողի կողմից իրականացվող երեք գործողություն՝ գույքի վրա արգելանք դնելը (սահմանափակում կիրառելը), այն առգրավելը և հարկադիր իրացնելը: Հետևաբար, այն դեպքում, երբ պարզվում է, որ արգելանք է կիրառվել բռնագանձման ոչ ենթակա գույքի նկատմամբ, ապա «Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենքի 51-րդ հոդվածով սահմանված նորմերի պատշաճ կատարումը պահանջում է, որ վերացվեն այդ գույքի նկատմամբ կիրառված արգելանքները, քանի որ դրանց պահպանումն արդեն կոտնահարի պարտապանի սեփականության իրավունքը:

Այսպես, եթե կատարողական վարույթի շրջանակներում պարզվում է, որ արգելանք է դրվել «Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենքի 60-րդ հոդվածով սահմանված դրամական գումարների վրա, հարկադիր կատարողը կիրառված արգելանքը վերացնում է: Նույնն է իրավիճակն անձի միակ բնակարանի վրա դրված արգելանքի դեպքում, և վերը նշված օրենսդրական կարգավորումներից բխում է, որ այն նույնպես ենթակա է վերացման: Այսպիսով, ստացվում է, որ անձի միակ բնակարանի վրա դրված արգելանքը չվերացնելու հետևանքով սեփականատերը չի կարողանում տնօրինել իրեն սեփականության իրավունքով պատկանող գույքը և այն հանգեցնում է սեփականության իրավունքի անհամաչափ սահմանափակման:

Բարձրացված խնդրի կարևորությունը հաշվի առնելով՝ «**«Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին»** օրենքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» նախագծի և հարակից օրենքներում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին օրենքների նախագծերի վերաբերյալ Մարդու իրավունքների պաշտպանի 2020 թվականի դեկտեմբերի 28-ին ներկայացված կարծիքում ևս անդրադարձ է կատարվել պարտապանի՝ օրենսդրությամբ սահմանված մեկնարկային գնից ցածր գին ունեցող միակ բնակարանն արգելանքից չհանելու խնդրին: Պաշտպանի ներկայացրած կարծիքով, մասնավորապես, առաջարկվել է «Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենքի 44.1-րդ հոդվածում պարտապանի գույքն արգելանքից հանելու հիմքերի շարքում ներառել գնահատման արդյունքներով պարտապանի միակ բնակարանի արժեքի՝ ՀՀ կառավարության որոշմամբ սահմանված չափից կամ դրանից ցածր լինելը պարզվելու դեպքը:

Վերահաստատելով 2019 թվականի տարեկան հաղորդմամբ արտահայտած դիրքորոշումը՝ Պաշտպանն արձանագրում է, որ անհրաժեշտ է՝

1. *վերացնել կատարողական վարույթների շրջանակներում պարտապանների՝ ՀՀ կառավարության 2017 թվականի հուլիսի 13-ի N 808-Ն որոշմամբ սահմանված չափից հավասար կամ ցածր մեկնարկային գին ունեցող միակ բնակարանների նկատմամբ արգելանքների կիրառման պրակտիկան,*

2. *«Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենքի 44.1-րդ հոդվածում պարտապանի գույքն արգելանքից հանելու հիմքերի շարքում ներառել գնահատման արդյունքներով պարտապանի միակ բնակարանի արժեքի՝ ՀՀ կառավարության որոշմամբ սահմանված չափից կամ դրանից ցածր լինելը պարզվելու դեպքը:*

5. Կատարողական գործողությունների իրականացումը դրանց կասեցման միջնորդությունը դատարանի կողմից բավարարված լինելու պայմաններում

2020 թվականի ընթացքում Պաշտպանին ներկայացվել են բողոքներ, որոնք վերաբերել են վտարման կատարողական գործողություններին: Խնդրահարույցն այն է, որ պարտապանը վիճարկում է «Բնակարանը հարկադիր վտարելու մասին» հարկադիր կատարողի որոշումը

դատական կարգով, քննության շրջանակներում հայցվորի՝ վիճարկվող վարչական ակտի կատարումը կասեցնելու միջնորդությունը բավարարվում է, սակայն այն դեռևս օրինական ուժի մեջ չմտած՝ կատարվում են վտարման կատարողական գործողություններ:

Օրինակ՝ բողոքներից մեկով հարուցված կատարողական վարույթի պարտապանը դիմել է ՀՀ վարչական դատարան «Բնակարանը հարկադիր վտարելու մասին» հարկադիր կատարողի կայացրած որոշումն անվավեր ճանաչելու պահանջով: Պարտապանը ներկայացրել է նաև միջնորդություն կասեցնելու «Բնակարանը հարկադիր վտարելու մասին» որոշման կատարումը: ՀՀ վարչական դատարանը բավարարել է ներկայացված միջնորդությունը: Մինչդեռ, դատարանի միջանկյալ դատական ակտի կայացումից 3 օր հետո հարկադիր կատարողներն իրականացրել են վտարման կատարողական գործողություններ, քանի որ «Բնակարանը հարկադիր վտարելու մասին» որոշման կատարումը կասեցնող միջանկյալ դատական ակտը դեռևս օրինական ուժի մեջ մտած չի եղել:

Մինչ վերը նշված խնդրին անդրադառնալն անհրաժեշտ է խոսել այն մասին, որ վիճարկվող վարչական ակտի կատարումը չի կասեցվում այն դեպքում, երբ վիճարկման հայցը վարույթ է ընդունվում: Մասնավորապես, ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքի մինչև 2018 թվականի հունվարի 8-ը գործող կարգավորումների համաձայն՝ վիճարկման հայցի վարույթ ընդունելը կասեցնում էր վիճարկվող վարչական ակտի (այդ թվում՝ հարկադիր կատարողների կայացրած վարչական ակտերի) կատարումը մինչև այդ գործով գործն ըստ էության լուծող դատական ակտի օրինական ուժի մեջ մտնելը:

Մինչդեռ, 2018 թվականի հունվարի 8-ին «Հայաստանի Հանրապետության վարչական դատավարության օրենսգրքում լրացում և փոփոխություն կատարելու մասին» ՀՕ-312-Ն օրենքի ուժի մեջ մտնելուց հետո ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքի 83-րդ հոդվածում կատարվել է լրացում: Մասնավորապես, սահմանվել է, որ վիճարկման հայցի վարույթ ընդունելը կասեցնում է վիճարկվող վարչական ակտի կատարումը՝ մինչև այդ գործով գործն ըստ էության լուծող դատական ակտի օրինական ուժի մեջ մտնելը, բացառությամբ՝ այն դեպքերի, երբ վիճարկվում է կատարողական վարույթի ընթացքում հարկադիր կատարողի կայացրած վարչական ակտ:

Օրենսդրական նշված փոփոխությունը խնդիրներ է ստեղծել պրակտիկայում, ինչի վերաբերյալ Պաշտպանին հասցեագրվել են բողոքներ: Այսպիսով, քանի որ հարկադիր կատարողների որոշումները դատական կարգով վիճարկելիս վիճարկման հայցի վարույթ ընդունվելն ինքնին չի կասեցնում վիճարկվող վարչական ակտի կատարումը, անհրաժեշտ է, որ հայցվորն առանձին միջնորդություն ներկայացնի: Դատարանն օրենսդրությամբ սահմանված ժամկետում միջնորդությունը բավարարելու դեպքում կայացնում է միջանկյալ դատական ակտ, որն օրինական ուժի մեջ է մտնում միջանկյալ դատական ակտերի համար սահմանված ընդհանուր ժամկետում՝ ստանալու պահից 5 օր հետո:

Մասնավորապես, ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքի 131-րդ հոդվածի 1-ին մասի 9-րդ կետի համաձայն՝ վերաքննության կարգով բողոքարկման ենթակա են վարչական դատարանի նույն օրենսգրքի 83-րդ հոդվածով նախատեսված միջանկյալ դատական ակտերը: Վարչական դատավարության օրենսգրքի 127-րդ հոդվածի 11-ին մասի համաձայն՝ վարչական դատարանի՝ նույն օրենսգրքի 131-րդ հոդվածի 1-ին մասով նախատեսված միջանկյալ դատական ակտերն օրինական ուժի մեջ են մտնում դրանք ստանալուց 5 օր հետո:

Պաշտպանին հասցեագրված բողոքները վկայում է այն խնդրահարույց պրակտիկայի մասին, որ չնայած Հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայությունը վտարման կատարողական գործողությունների մասին պատշաճ ծանուցում է կողմերին՝ այնուամենայնիվ, վերջիններն ուշ են դիմում դատական կարգով կատարողական գործողությունը վիճարկելուն կամ կասեցնելուն, իսկ դատարանի բավարարած միջանկյալ դատական ակտի պարագայում սահմանված ժամկետներն ի վնաս այդ կողմի են: Բավարարված դատական ակտն ստանում է օրինական ուժ միայն այն ստանալուց 5 օր հետո, որի ընթացքում արդեն իսկ կատարվում է վտարման կատարողական գործողությունը: Արդյունքում ստացվում է, որ նշված դատական ակտն օրինական ուժ է ստանում վտարումից օրեր անց, դրանով իսկ դառնալով առարկայազուրկ և իր նպատակին չձառայող: Նույնն է խնդիրը նաև այն դեպքում, երբ օրենսդրությամբ սահմանված ժամկետում բողոքարկվում է դատարանի բավարարած, սակայն օրինական ուժ չստացած միջանկյալ դատական ակտը:

Այս առումով հարկ է նշել, որ 2020 թվականի ընթացքում Պաշտպանին հասցեագրված մեկ այլ բողոքով՝ պարտապանը դիմել է ՀՀ վարչական դատարան հարկադիր կատարողի 2020 թվականի սեպտեմբերի 3-ին կայացրած «Բնակարանը հարկադիր վտարելու մասին» որոշումն ամբողջությամբ անվավեր ճանաչելու պահանջով և 2020 թվականի նոյեմբերի 23-ին միջնորդություն է ներկայացրել կասեցնելու «Բնակարանը հարկադիր վտարելու մասին» որոշման կատարումը՝ մինչև նույն վարչական գործով վերջնական դատական ակտի օրինական ուժի մեջ մտնելը: ՀՀ վարչական դատարանը 2020 թվականի նոյեմբերի 25-ի որոշմամբ բավարարել էր ներկայացված միջնորդությունը: Նշված որոշման դեմ պահանջատերը 2020 թվականի նոյեմբերի 30-ի փոստային ծառայության միջոցով ներկայացրել էր վերաքննիչ բողոք: Չնայած վերը նշվածի վտարման կատարողական գործողություններն իրականացվել են, քանի որ որոշումն օրինական ուժ դեռևս չէր ստացել:

Վերոնշյալ համատեքստում անհրաժեշտ է անդրադառնալ վարչական ակտի հասկացությանը: Մասնավորապես, «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» օրենքի 53-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ վարչական ակտն արտաքին ներգործություն ունեցող այն որոշումը, կարգադրությունը, հրամանը կամ այլ անհատական իրավական ակտն է, որը վարչական մարմինն ընդունել է հանրային իրավունքի բնագավառում կոնկրետ գործի կարգավորման նպատակով, և ուղղված է անձանց համար իրավունքներ և պարտականություններ սահմանելուն, փոփոխելուն, վերացնելուն կամ ճանաչելուն:

Այսինքն՝ վարչական ակտն անհատական իրավական ակտ է, որը դրա հասցեատիրոջ համար սահմանում, փոփոխում, վերացնում կամ ճանաչում է իրավունքներ և/կամ պարտականություններ:

Ստացում է, որ եթե անձի համար վարչական ակտով սահմանվել է որևէ իրավունք, ապա վարչական ակտի վիճարկումը կենթադրի տվյալ իրավունքի իրացման կասեցում, կամ, եթե վարչական ակտով անձի վրա դրվել է որևէ պարտավորություն, ապա նշված ակտի վիճարկումը կենթադրի տվյալ անձի կողմից տվյալ պարտավորության կատարման կասեցում: Եթե վիճարկվում է վարչական ակտը, ապա ենթադրվում է, որ կասկածներ կան դրա օրինականության և հիմնավորվածության վերաբերյալ, և/կամ այն խախտում է այլոց իրավունքներն ու օրինական շահերը, այսինքն՝ մի կողմում ունենք անձի շահը, ով դիմել է դատարան իր իրավունքների լեգիտիմ պաշտպանության ակնկալիքով, իսկ մյուս կողմում, կախված այն հանգամանքից, թե ինչպիսի վարչական ակտ է վիճարկվում, դրվում է պետության շահը:

Վերը նշված խնդրի կապակցությամբ դեռևս 2019 թվականին Պաշտպանին կարծիքի է ներկայացվել «Հայաստանի Հանրապետության վարչական դատավարության օրենսգրքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին», «Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարության օրենսգրքում փոփոխություններ և լրացում կատարելու մասին» օրենքների նախագծերը: Նախագծի վերաբերյալ Պաշտպանի ներկայացրած կարծիքով առաջարկվել է սահմանել վիճարկվող վարչական ակտի (հարկադիր կատարողի որոշման) կատարումը կասեցնելու վերաբերյալ հայցվորի միջնորդությունը բավարարելու մասին դատարանի միջանկյալ դատական ակտին հրապարակման պահից օրինական ուժ տալու դրույթ՝ նկատի ունենալով նաև, որ դատական ակտի օրինական ուժի մեջ մտնելը չի զրկում դատավարության մասնակցին այն բողոքարկելու հնարավորությունից և այդ կարգավորումը չի հանգեցնի անձանց դատավարական այդ իրավունքի սահմանափակման:

Այս համատեքստում կարևոր է անդրադառնալ նաև ներկայացված միջնորդության վերաբերյալ որոշման կայացման ժամկետին: Մասնավորապես, ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքի 83-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ միջնորդության վերաբերյալ որոշումը կայացվում է 3 օրվա ընթացքում:

Հարկադիր կատարողի «Բնակարանը հարկադիր վտարելու մասին» որոշման վիճարկման շրջանակներում վարչական ակտի կատարումը կասեցնելու վերաբերյալ ներկայացված միջնորդության քննարկման հրատապության և վերը նկարագրված պրակտիկ խնդրի հաշվառմամբ՝ Պաշտպանն արձանագրում է, որ «Բնակարանը հարկադիր վտարելու մասին» որոշումների վիճարկման բոլոր դեպքերում անհրաժեշտ է վարչական ակտի կատարման կասեցման վերաբերյալ ներկայացված միջնորդության քննարկման առավել սեղմ ժամկետ սահմանել, քան սահմանված է ներկայում:

Միայն այս դեպքում է, որ «Բնակարանը հարկադիր վտարելու մասին» որոշման կատարումը կասեցնելու վերաբերյալ հայցվորի միջնորդությունը բավարարելու մասին դատարանի միջանկյալ դատական ակտի՝ հրապարկման պահից օրինական ուժ տալն իր նպատակին կձառայի, և գործնականում կբացառվեն այն փակուղային իրավիճակները, երբ դատարանի որոշմամբ կասեցվի այնպիսի կատարողական գործողությունների կատարումը, որպիսիք արդեն կատարվել են:

Կոնկրետ իրավիճակի առնչությամբ ՀՀ արդարադատության նախարարության պարզաբանումների համաձայն՝ վարչական ակտի կատարումը կասեցնելու վերաբերյալ դատարանի կայացրած որոշման պարագայում վտարման կատարողական գործողությունները շարունակվել են մեկ կատարողական վարույթով՝ հաշվի առնելով այն, որ հիշյալ որոշումը կատարողական գործողությունների կատարման օրը դեռևս օրինական ուժ չի ստացել: Ավելին՝ որոշումը կայացվել է վտարման գործողություններ կատարելու օրը: Հարկադիր կատարման ծառայության կողմից նշված հարցի վերաբերյալ օրենսդրական փոփոխություններ չեն նախաձեռնվել:

Այսպիսով, վերոգրյալ խնդիրների հաշվառմամբ՝ անհրաժեշտ է՝ ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքի 127-րդ և 131-րդ և 83-րդ հոդվածներում կատարել համապատասխան փոփոխություններ՝ սահմանելով դրույթներ, որոնց ուժով հայցվորի միջնորդությամբ կկասեցվի հարկադիր կատարողի կողմից կայացված և վիճարկվող վարչական ակտի կատարումը դատարանի միջանկյալ դատական ակտի հրապարակման պահից:

6. Կատարողական վարույթի շրջանակներում կատարողական գործողությունները պատշաճ ժամկետներում չիրականացնելը

2020 թվականի ընթացքում Պաշտպանին հասցեագրվել են բողոքներ կատարողական վարույթների շրջանակներում անհրաժեշտ կատարողական գործողությունների կատարումը ձգձգելու և դրա պատճառով ոչ պատշաճ վարչարարություն իրականացնելու դեպքերի վերաբերյալ: Հարկ է նշել, որ նշված խնդրին Պաշտպանն անդրադարձ է կատարել դեռևս 2018 թվականի տարեկան հաղորդմամբ²¹¹:

Հարկ է ընդգծել, որ «Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենքի 34-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ կատարողական գործողությունների իրականացման համար սահմանվում է երկամսյա ժամկետ, բացառությամբ նույն մասի երկրորդ, երրորդ և չորրորդ պարբերություններով նախատեսված դեպքերի: Կատարողական գործողությունների

²¹¹ Առավել մանրամասն տե՛ս 2018 թվականի ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին տարեկան հաղորդումը, էջեր 216-219:

իրականացման նույն հոդվածով սահմանված ժամկետում չեն հաշվարկվում կատարողական գործողություններն աճուրդային գործընթացում գտնվելու, գույքն ուղղակի վաճառքով իրացնելու, պարտապանի կամ նրա գույքի հետախուզման, կատարողական վարույթի հետաձգման կամ կասեցման, ինչպես նաև նույն օրենքի 43-րդ հոդվածի 9-11-րդ մասերով նախատեսված գործողությունների կատարման ժամկետները: Աշխատավարձից, կենսաթոշակից, այլ եկամուտներից, ալիմենտային պարտավորություններից բխող բռնագանձումների կատարումը, հարկադիր կատարման պարբերական բնույթ ունեցող կատարողական գործողությունները (երեխայի տեսակցություն և այլն) իրականացվում են պարբերական կատարման միջոցով: Այդ դեպքերում հարկադիր կատարումը դադարում է վարույթի ավարտով կամ կարճամաբ: Պարտապանի մոտ պահանջների բավարարման համար անհրաժեշտ արգելադրված դրամական միջոցների առկայության դեպքում կատարողական գործողություններն իրականացվում են տասնհինգօրյա ժամկետում:

Բարձրացված հարցի վերաբերյալ 2020 թվականի ընթացքում Պաշտպանին հասցեագրված բողոքներից մեկով դիմողը տեղեկացրել է, որ հարուցված կատարողական վարույթի շրջանակներում իր հաշվեհամարի վրա Հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայությունն արգելանք է դրել և 2016 թվականի դեկտեմբեր ամսին ամբողջությամբ բռնագանձել է կատարողական թերթում նշված գումարը, սակայն մինչև 2018 թվականի փետրվար ամիսը պահվել է Հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայության դեպոզիտ հաշվին, ինչի հետևանքով պարտքի վրա տույժեր և տուգանքներ են ավելացվել: Ըստ Հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայության պարզաբանման՝ կատարողական գործողությունների ընթացքում արգելանք է դրվել պարտապանին պատկանող գույքի և դրամական միջոցների վրա, որի արդյունքում պարտապանի հաշվեհամարին արգելադրվել է 257.823 ՀՀ դրամ գումար: 2016 թվականի դեկտեմբեր ամսին հարկադիր կատարողի կողմից որոշում է կայացվել «Պարտապանի դրամական միջոցների վրա բռնագանձում տարածելու մասին»: Վերը նշված գումարը 2016 թվականի նույն ամսին փոխանցվել է Հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայության դեպոզիտ հաշվին, որը 2018 թվականի փետրվար ամսին փոխանցվել է պահանջատիրոջը:

Հարկ է նկատել, որ Հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայության դեպոզիտ հաշվեհամարին փոխանցված գումարը պահանջատերերին ուշ փոխանցելու վերաբերյալ այլ բողոքներ ևս հասցեագրվել են Պաշտպանին, որոնցից մեկով արդեն կայացվել է «Մարդու իրավունքների և ազատությունների խախտման առկայության մասին» որոշում: Ստացված բողոքները վկայում են Ծառայության դեպոզիտ հաշվեհամարին փոխանցված գումարները պահանջատերերին ողջամիտ ժամկետում չփոխանցելու ոչ իրավաչափ, շարունակական պրակտիկայի մասին:

Այս առումով հարկ է նշել, որ «Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենքի 43-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ «պարտապանի գույքի վրա բռնագանձում

տարածելը ներառում է գույքի վրա արգելանք դնելը, սահմանափակում կիրառելը, այն առգրավելը և հարկադիր իրացնելը (աճուրդ կամ ուղղակի վաճառք): Այսինքն՝ բռնագանձման բովանդակությունը ներառում է հարկադիր կատարողի իրականացնելիք երեք գործողություն՝ գույքի (այդ թվում՝ դրամական միջոցների) վրա արգելանք դնել, այն առգրավել և հարկադիր իրացնել»:

Հարկ է ընդգծել, որ «Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենքի 46-րդ հոդվածով սահմանված է պարտապանի դրամական միջոցների վրա բռնագանձում տարածելու կարգը: Ընդ որում, նույն հոդվածում սահմանված է, որ պարտապանի մոտ դրամական միջոցների առկայության դեպքում պարտապանի հաշիվները սպասարկող բանկը հարկադիր կատարողի որոշումն ստանալու օրվանից, եռօրյա ժամկետում, դրանք փոխանցում է հարկադիր կատարման ծառայության դեպոզիտ հաշվին: Խնդիրն այն է, որ նույն հոդվածում չի սահմանվել որևէ նորմ, թե ինչ ժամկետում է դեպոզիտ հաշվում պահված գումարը փոխանցվում պահանջատիրոջը: Արդյունքում, պրակտիկայում առաջանում են գումարները պահանջատիրոջն ուշ փոխանցելու հետ կապված խնդիրներ:

Այսպիսով, բռնագանձման իրականացումն ամբողջությամբ չի ապահովվում, քանի որ պարտապանի բանկում եղած գումարի վրա արգելանք է կիրառվել, այն առգրավվել է, սակայն հարկադիր կարգով չի իրացվել, այն է՝ չի փոխանցվել պահանջատիրոջը, որից հետո միայն ավարտված պետք է համարվեր բռնագանձման գործընթացը:

Վերը նկարագրված դեպքում հարկադիր կատարողների իրականացրած ոչ պատշաճ վարչարարության հետևանքով անձին պատճառվել է վնաս, որը ենթակա է հատուցման «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի կարգավորումներին համապատասխան:

Մասնավորապես, «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի 95-րդ հոդվածի համաձայն՝ վարչական մարմինների կողմից իրականացվող վարչարարության հետևանքով անձանց պատճառված վնասը ենթակա է հատուցման: Նույն օրենքի 96-րդ հոդվածի համաձայն՝ վնասի հատուցում չի իրականացվում, քանի դեռ վարչական մարմնի իրավական ակտը, գործողությունը կամ անգործությունը, որով անձին վնաս է հասցվել, սահմանված կարգով ոչ իրավաչափ չի ճանաչվել, բացառությամբ նույն օրենքի 109-րդ հոդվածով նախատեսված դեպքերի (խոսքն իրավաչափ վարչարարության պատճառով անձին պատճառված վնասի համար պատասխանատվության դեպքերին է վերաբերում): Նույն օրենքի 98-րդ հոդվածի համաձայն 1-ին մասի համաձայն՝ եթե վնասը որևէ փաստացի դրության՝ ի վնաս անձի փոփոխության մեջ է, ապա պատասխանատվություն կրողը պարտավոր է վերացնել դրա առաջացրած հետևանքները՝ նախկին դրության, իսկ եթե դա անհնար կամ անարդյունավետ է, ապա՝ դրան համարժեք այլ դրության վերականգնման միջոցով:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ Պաշտպանը վերահաստատում է, որ անհրաժեշտ է՝

1. կատարողական գործողությունների կատարման ձգձգման և (կամ) ուշացման հետևանքով կատարողական վարույթի կողմերին ոչ պատշաճ վարչարարությամբ վնաս հասցնելու հնարավոր դեպքերը բացառելու նպատակով ուժեղացնել հարկադիր կատարողների՝ օրենքի պահանջների հստակ և ժամանակին կատարման նկատմամբ վերահսկողություն,

2. «Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենքի 46-րդ հոդվածում կատարել փոփոխություններ՝ սահմանել նորմեր դեպոզիտ հաշվում պահված գումարը պահանջատիրոջը փոխանցելու կոնկրետ ժամկետների նշումով:

7. Պարտապանների գույքի և դրամական միջոցների վրա սահմանվածից ավել չափերով բռնագանձում տարածելը

2020 թվականին Պաշտպանին մարդիկ հասցեագրել են բողոքներ, որոնք վերաբերել են կատարողական գործողությունների ընթացքում պարտապանների գույքի և դրամական միջոցների վրա բռնագանձում տարածելու չափերին: Հարկ է նշել, որ վերը նշված խնդիրը բարձրացվել է նաև Մարդու իրավունքների պաշտպանի 2018 թվականի տարեկան հաղորդմամբ²¹²:

Մասնավորապես, «Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենքի 43-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ պարտապանի գույքի վրա բռնագանձումը տարածվում է այն չափով, որն անհրաժեշտ է կատարողական թերթի պահանջների կատարման համար, ներառյալ՝ կատարման ծախսերը:

Նշված խնդրի կապակցությամբ ՀՀ արդարադատության նախարարության պարզաբանումների համաձայն՝ հարկադիր կատարողը կատարողական վարույթը հարուցելու պահին արգելանքը կիրառում է պարտավորության չափով, ներառյալ՝ կատարողական գործողությունների համար նախատեսված ծախսերը և արգելանքի որոշումն ուղարկում է բոլոր առևտրային բանկերին հենց այդ գումարի չափով: Եթե պարզվում է, որ պարտապանը մի շարք հաշիվներում ունի բավականաչափ գումար, հարկադիր կատարողը, ղեկավարվելով 2019 թվականի օգոստոսի 4-ին ուժի մեջ մտած «Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենքի 44.1-րդ հոդվածի 7-րդ կետով, արգելանքը հանում է ավել դրված դրամական միջոցներից: Այսպիսով, «Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենքում լրացումներ և փոփոխություններ կատարելու մասին» ՀՀ օրենքով, ի թիվս այլ հարցերի, ստեղծվել է իրավական հիմք արգելանք դրված ավել գույքը և/կամ դրամական միջոցներն արգելանքից հանելու համար:

²¹² Առավել մանրամասն տե՛ս 2018 թվականի ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին տարեկան հաղորդումը, էջեր 223-225:

Թեև դրական պետք է գնահատել «Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենքում կատարված լրացումը՝ կապված պարտապանի դրամական միջոցների վրա դրված արգելանքը մասնակի վերացնելու հետ, այնուամենայնիվ հարկ է նշել, որ պարտապանի անվամբ առկա գույքի և դրամական միջոցների մասին նախապես՝ մինչև արգելանքներ կիրառելը տեղեկանալու մեխանիզմի բացակայության պայմաններում խնդրահարույց է մնում կատարողական վարույթի շրջանակներում որոշակի ժամանակահատվածում պարտապանի՝ միաժամանակ ողջ գույքի և դրամական միջոցների վրա դրված արգելանքների պահպանումը:

Մասնավորապես, այն դեպքում, երբ պարտապանը դրամական միջոցներ ունի միաժամանակ մի քանի բանկում, դրանց բոլորի վրա ի սկզբանե արգելանք է կիրառվում մինչև բոլոր բանկերից պատասխաններ ստանալը և դրանք համադրելը: Հարկ է նշել, որ բանկերին կատարած հարցումներից հետո ստացված պատասխանները համադրելու, դրանց արդյունքում որոշ բանկերում պարտապանի անվամբ հայտնաբերված դրամական միջոցների վրա դրված արգելանքը մասնակի վերացնելու որոշում կայացնելու և դրանք էլ իրենց հերթին բանկերին ուղարկելու ժամկետները հստակեցված չեն օրենսդրությամբ: Այդ ժամկետի անորոշությունը կարող է պարտապանների՝ իրենց գույքից (այդ թվում՝ դրամական միջոցներից) անարգել օգտվելուն խոչընդոտել:

Պարտապանի արգելադրված դրամական միջոցները մասնակի արգելանքից ազատելու մասին որոշման ձևանմուշը սահմանված է ՀՀ կենտրոնական բանկի խորհրդի 2016 թվականի հունիսի 21-ի թիվ 104-Ն որոշմամբ հաստատված հավելվածով: Նկատենք, որ հարկադիր կատարողի կողմից պարտապանի արգելադրած դրամական միջոցները մասնակի արգելանքից ազատելու մասին որոշումը բանկերին ուղարկելու ժամկետների հարցը ՀՀ կենտրոնական բանկի խորհրդի նշված որոշման կարգավորման առարկա չէ: Մյուս կողմից, «Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենքի 28-րդ հոդվածի 1-ին մասը սահմանում է, որ հարկադիր կատարողը որոշումը կայացնում է դրա համար հիմք հանդիսացող հանգամանքները հայտնի դառնալու օրվանից ետոյա ժամկետում, *եթե օրենքով ավելի կարճ ժամկետ նախատեսված չէ*: Հաշվի առնելով, որ պարտապանի արգելադրված դրամական միջոցները մասնակի արգելանքից ազատելու մասին որոշում կայացնելու և այն բանկերին ուղարկելու ավելի կարճ ժամկետ օրենքով նախատեսված չէ՝ ստացվում է, որ այդ որոշումը հարկադիր կատարողը կայացնում է ետոյա ժամկետում:

Մինչդեռ, Մարդու իրավունքների պաշտպանի դիտարկմամբ՝ պարտապանի արգելադրված դրամական միջոցները մասնակի արգելանքից ազատելու մասին որոշումը կայացնելու և այն բանկերին ուղարկելու առավել սեղմ ժամկետ է անհրաժեշտ սահմանել: Միևնույն ժամանակ, անհրաժեշտ է չանտեսել, որ «Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենքի 40-րդ հոդվածի 6-րդ մասի համաձայն՝ հարկադիր կատարողի հարցումներին պետական մարմինները և այլ կազմակերպությունները, այդ թվում՝ բանկերը, յոթնօրյա ժամկետում պետք է պատասխանեն: Նշված կարգավորումների համադրմամբ՝ ստացվում է, որ պարտապանի՝

միաժամանակ մի քանի բանկերում առկա դրամական միջոցների վրա դրված արգելանքները կարող են ընդհուպ մինչև 10 օր շարունակ չվերացվել (առավելագույնը 7 օր՝ մինչև հարկադիր կատարողի կատարած հարցմանը պատասխանելու համար և առավելագույնը 3 օր՝ մինչև պարտապանի արգելադրված դրամական միջոցները մասնակի արգելանքից ազատելու մասին որոշում կայացնելու և այն բանկերին ուղարկելու համար):

Ուստի, նշվածի հաշվառմամբ՝ անհրաժեշտ է հստակ և եռօրյա ժամկետից սեղմ ժամկետ սահմանել պարտապանի արգելադրված դրամական միջոցները մասնակի արգելանքից ազատելու մասին որոշում կայացնելու և այն բանկերին ուղարկելու համար:

Պաշտպանին հասցեագրված բողոքներից մեկով՝ Հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայությունը հարուցված կատարողական վարույթի շրջանակներում պետք է բռնագանձեր 150.000 ՀՀ դրամ, ինչպես նաև նշված գումարի 5 տոկոսը՝ որպես կատարողական գործողությունների կատարման ծախս: Ըստ դիմողի՝ չնայած վերը նշվածի՝ կատարողական վարույթ հարուցելուց հետո արգելանք է կիրառվել պարտապանի 4-ից ավելի շարժական, 4-ից ավելի անշարժ գույքերի, ինչպես նաև մի քանի բանկային հաշիվների վրա:

Հարկ է նշել, որ 2020 թվականի ընթացքում Պաշտպանին հասցեագրվել են նաև բողոքներ՝ կապված այն հարցի հետ, որ Հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայությունը որպես հայցի ապահովում Պարտապանի գույքի և դրամական միջոցների վրա արգելանք է դրել հայցագնից մի քանի անգամ ավել չափով: Մասնավորապես, ըստ Պաշտպանին հասցեագրած բողոքներից մեկի՝ դատարանի տրված կատարողական թերթի համաձայն՝ հայցի ապահովման նպատակով, հայցագնի չափով, այն է՝ 1.390.560 ՀՀ դրամի չափով, պետք է արգելանք դրվեր պատասխանողներին պատկանող գույքի և դրամական միջոցների վրա: Վերոգրյալի հիման վրա Հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայությունը հարուցել է կատարողական վարույթ, որի շրջանակում պարտապաններին պատկանող գույքի և դրամական միջոցների նկատմամբ կիրառված արգելանքը մի քանի անգամ ավել է եղել, քան հայցագնի չափը:

Այս առումով հարկ է նշել, որ «Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենքի 44.3-րդ հոդվածի 1-ին մասը սահմանում է, որ եթե այլ բան նախատեսված չէ կատարողական թերթով, ապա, որպես հայցի ապահովում հայցագնի չափով արգելանք է դրվում պարտապանին պատկանող՝ նույն հոդվածի 2-րդ մասով սահմանված գույքի վրա:

Նույն օրենքի 44.3-րդ հոդվածի 6-րդ մասի համաձայն՝ պարտապանը, որի գույքի, այդ թվում՝ դրամական միջոցների վրա, որպես հայցի ապահովում, հայցագնի չափով արգելանք է կիրառվել, կարող է միջնորդություն ներկայացնել հարկադիր կատարողին արգելանքն այլ գույքի վրա դնելու կամ հայցագնի չափը գերազանցող գույքն արգելանքից հանելու մասին՝ կցելով այլ գույքի կամ արգելադրված գույքի լիկվիդացիոն արժեքի՝ հայցագնի չափը գերազանցելու վերաբերյալ գնահատման եզրակացությունը և միջնորդությունն ու գույքի գնահատման եզրակացությունը պարտատիրոջ կողմից ստանալը հավաստող փաստաթուղթ:

Չնայած նրան, որ հայցագնի չափը գերազանցող գույքն արգելանքից հանելու ընթացակարգը «Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենքով նախատեսված է, վերը նշված օրենսդրական կարգավորումը պարտապանների համար որոշ դժվարություններ է ստեղծում պրակտիկայում: Մասնավորապես, պարտապանները ծանրաբեռնվում են լրացուցիչ պարտավորություններով՝ վերը նշված փաստաթղթերը ձեռք բերելու, դրանք հարկադիր կատարողին ներկայացնելու համար, ինչպես նաև՝ պարտատիրոջը ծանուցելու համար:

Վերահաստատելով նախկինում արտահայտած դիրքորոշումը՝ Պաշտպանն արձանագրում է, որ անհրաժեշտ է՝

1. *սահմանել մեխանիզմներ կատարողական վարույթի շրջանակներում պարտապանի գույքի և դրամական միջոցների վրա ի սկզբանե մարման ենթակա գումարի չափով արգելանք դնելու կապակցությամբ*

2. *սահմանել նախատեսված ժամկետներից առավել սեղմ ժամկետներ պարտապանի արգելադրված դրամական միջոցները մասնակի արգելանքից ազատելու մասին որոշում կայացնելու և այն բանկերին ուղարկելու համար:*

8. Կատարողական վարույթի շրջանակներում բռնագանձման ոչ ենթակա դրամական միջոցների վրա արգելանք դնելը և բռնագանձում տարածելը

Տարիներ շարունակ Մարդու իրավունքների պաշտպանի տարեկան հաղորդումներով բարձրացվել է բռնագանձման ոչ ենթակա դրամական միջոցների վրա կատարողական վարույթի շրջանակներում արգելանք դնելու և դրանք բռնագանձելու խնդիրը: 2020 թվականի ընթացքում շարունակաբար Պաշտպանին հասցեագրվել են բողոքներ՝ կապված «Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենքի կարգավորումների ուժով բռնագանձման ոչ ենթակա դրամական միջոցների վրա արգելանք դնելու հարցերի վերաբերյալ, ինչն էլ հենց վկայում է խնդրի արդիականության մասին:

Մասնավորապես, «Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենքի 60-րդ հոդվածի համաձայն՝ կատարողական թերթով, «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի 88-րդ հոդվածի հիման վրա ներկայացված կատարման վերաբերյալ գրությամբ կամ կատարողական մակագրության թերթով բռնագանձում չի կարող տարածվել այն դրամական միջոցների վրա, որոնք վճարվում են՝ առողջության, ինչպես նաև կերակրողի մահվամբ պատճառված վնասների հատուցման համար, ալիմենտային պարտավորությունների համար, որպես պետական նպաստ կամ սոցիալական աջակցություն, հաշմանդամներին, աշխատանքից ազատվելու դեպքում՝ որպես արձակման նպաստ (...):

Բարձրացված հարցի վերաբերյալ ՀՀ արդարադատության նախարարությունը Մարդու իրավունքների պաշտպանին տեղեկություն է ներկայացրել այն մասին, որ հարկադիր կատարողը, ստանալով կատարողական թերթը, պարտավորության չափով արգելանք է դնում

պարտապանին պատկանող բանկային հաշիվներում առկա դրամական միջոցների վրա՝ որոշման մեջ նշելով այն հաշվեհամարները, որոնցում առկա դրամական միջոցները բռնագանձման ենթակա չեն: Հաշվի առնելով, որ հարկադիր կատարողը հարուցման պահին որևէ տեղեկատվություն չունի պարտապանի բանկային հաշիվներում առկա դրամական միջոցների ծագման աղբյուրի վերաբերյալ, ուստի լինում են դեպքեր, երբ պարտավորության չափով արգելանքը կիրառվում է նաև պարտապանի աշխատավարձի կամ դրան հավասարեցված այլ եկամուտների վրա՝ այդ թվում կենսաթոշակի: Հետագայում, երբ Սոցիալական ապահովության ծառայություն կատարված հարցման արդյունքում կամ պարտապանի (կամ վերջինիս ներկայացուցչի) կողմից Հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայություն ներկայացված համապատասխան տեղեկանքից, այդ թվում՝ գործատուից ստացված տեղեկանքից, պարզվում է, որ արգելադրված գումարները հանդիսանում են «Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենքի 6-րդ գլխով նախատեսված դրամական միջոցներ, հարկադիր կատարողն արգելանքը կիրառում է նույն գլխով նախատեսված չափով և կարգով: ՀՀ արդարադատության նախարարությունը տեղեկություններ է ներկայացրել նաև այն մասին, որ արդեն տևական ժամանակ Հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայությունն այդ տեղեկատվությունն ստանում է Սոցիալական ապահովության ծառայությունից, իսկ պարտապանի աշխատելու փաստի մասով՝ նաև Պետական եկամուտների կոմիտեից՝ հիմք ընդունելով ՀՀ կառավարության 2020 թվականի ապրիլի 30-ի «Պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների ու հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայության միջև էլեկտրոնային փաստաթղթաշրջանառության, տվյալների փոխանակման և էլեկտրոնային հարցումների իրականացման կարգը սահմանելու և ՀՀ կառավարության մի շարք որոշումներ ուժը կորցրած ճանաչելու մասին» թիվ 687-Ն որոշումը (այսուհետ՝ Որոշում):

Մինչդեռ, 2020 թվականի ընթացքում շարունակվել են արձանագրվել դեպքեր, երբ արգելանք է դրվել և բռնագանձում տարածվել, օրինակ՝ պարտապանի հաշմանդամության կենսաթոշակի վրա: Մասնավորապես, ըստ Պաշտպանին հասցեագրված բողոքների՝ Հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայությունում հարուցված կատարողական վարույթի շրջանակներում բռնագանձում է տարածվել բողոք ներկայացրած անձանց հաշմանդամության կենսաթոշակի հաշվեհամարների վրա՝ չնայած նրան, որ «Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենքի 60-րդ հոդվածի 1-ին մասի 8-րդ կետը սահմանում է, որ կատարողական թերթով բռնագանձում չի կարող տարածվել այն դրամական միջոցների վրա, որոնք վճարվում են հաշմանդամություն ունեցող անձանց:

Պաշտպանին հասցեագրված բողոքներով արձանագրվել են նաև դեպքեր, երբ պարտապաններն իրենք են հարկադիր կատարողներին տեղեկացրել «Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենքի 60-րդ հոդվածի ուժով բռնագանձման ոչ ենթակա դրամական միջոցների վրա արգելանք դնելու փաստի մասին, որից հետո հարկադիր

կատարողները պահանջել են պարտապաններից ներկայացնել նշված փաստը հիմնավորող ապացույցներ խնդիրն առավել սեղմ ժամկետում կարգավորելու համար:

Հարկ է նշել, որ «Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենքի 60-րդ հոդվածի դրույթների չպահպանման կապակցությամբ ստացված բողոքներից մեկի քննության շրջանակներում Հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայությունը պարզաբանել է, որ «Պարտապանի դրամական միջոցների վրա արգելանք դնելու մասին» որոշման ձևանմուշի մեջ նշվել են սոցիալական ապահովության պետական ծառայության տրամադրած այն հաշվեհամարները, որոնց վրա «Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենքի 60-րդ հոդվածի հիմքով բռնագանձում չի տարածվում: Սակայն պրակտիկայում լինում են դեպքեր, երբ նշված գումարները փոխանցվում են փոփոխվող կամ անհատական հաշվեհամարներից, որոնց մասին հարկադիր կատարողը չի կարող տեղեկություն ունենալ:

Այս կապակցությամբ Պաշտպանի 2018 և 2019 թվականների տարեկան հաղորդումներով առաջարկվել է հաշմանդամության կենսաթոշակի վրա բռնագանձում տարածելու հնարավոր դեպքերը բացառելու նպատակով լրացուցիչ միջոցներ ձեռնարկել հաշմանդամության կենսաթոշակի հաշվեհամարները բացահայտելու ուղղությամբ՝ «Պարտապանի դրամական միջոցների վրա արգելանք դնելու մասին» որոշման ձևանմուշի մեջ բռնագանձման ոչ ենթակա հաշվեհամարները նշելուց բացի պարտապաններին ծանուցել «Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենքի 60-րդ հոդվածով նախատեսված բռնագանձման ոչ ենթակա գումարներն այլ անհատական հաշվեհամարներով ստանալու դեպքում այդ հաշվեհամարների վերաբերյալ անհրաժեշտ փաստաթղթերը հարկադիր կատարողին ներկայացնելու մասին²¹³:

Սակայն, ինչպես նախորդ՝ այնպես էլ 2020 թվականի ընթացքում «Պարտապանի դրամական միջոցների վրա արգելանք դնելու մասին» որոշման ձևանմուշի բովանդակության մեջ վերը նշված տեղեկությունները չեն ներառվել:

Վերոգրյալից բացի, Որոշման ուսումնասիրության արդյունքում պարզվել է, որ դրանով հստակ ժամկետ սահմանված չէ, թե երբ պետք է Սոցիալական ապահովության ծառայությունը պարտապանից պահած կենսաթոշակի գումարը փոխանցի Հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայության տրամադրած հաշվեհամարին: Ուստի, վերը նշված որոշմամբ հստակ ժամկետ չնախատեսելը գործնականում կարող է ոչ բարենպաստ հետևանքներ առաջացնել ֆիզիկական անձ պարտապանի համար:

Նշվածի կապակցությամբ ՀՀ արդարադատության նախարարության՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանին տրամադրած պարզաբանման համաձայն՝ Սոցիալական ապահովության ծառայության կողմից պարտապանի կենսաթոշակից պահումներ կատարելու

²¹³ Առավել մանրամասն տե՛ս 2018 և 2019 թվականների ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին տարեկան հաղորդումները, էջեր 229-234 և 245-246:

և հետագայում Հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայություն փոխանցելու ժամանակահատվածը կապված է հարկադիր կատարողի որոշման կայացման և պարտապանին կենսաթոշակ տրամադրելու փաստացի ժամանակահատվածի հետ: Պահված գումարների փոխանցման միասնական պրակտիկա, որպես այդպիսին ձևավորված չէ:

Այսպիսով, Պաշտպանին հասցեագրված բողոքների ուսումնասիրությունը վկայում է, որ վերոնշյալ ոչ պատշաճ վարչարարության հետևանքով խախտվում է անձի ոչ միայն իրեն առնչվող գործի անաչառ, արդարացի և ողջամիտ ժամկետում քննության, այլ նաև անձի սեփականության, ինչպես նաև սոցիալական ապահովության երաշխավորման իրավունքները:

Պատշաճ վարչարարության սկզբունքի դիտարկման համար անհրաժեշտ է անդրադառնալ գործող օրենսդրական կարգավորումներին: Մասնավորապես, «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի 10-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ «անձանց ներկայացրած տվյալների, տեղեկությունների իսկության վերաբերյալ հիմնավոր կասկածներ ունենալու դեպքում, վարչական մարմինն ինքն է պարտավոր ինքնուրույն և իր հաշվին ձեռնարկել միջոցներ՝ դրանց իսկության մեջ հավաստիանալու համար»: Մյուս կողմից, նույն օրենքի 37-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ «վարչական մարմինը պարտավոր է ապահովել փաստական հանգամանքների բազմակողմանի, լրիվ և օբյեկտիվ քննարկումը՝ բացահայտելով գործի բոլոր, այդ թվում՝ վարույթի մասնակիցների օգտին առկա հանգամանքները: Նշված դեպքերում հարկադիր կատարողն անգործություն է դրսևորում՝ չբացահայտելով վարույթի մասնակիցների օգտին առկա հանգամանքները»:

Ապացուցման պարտականության բաշխման հարցի կապակցությամբ «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի 43-րդ հոդվածի 1-ին մասը սահմանում է, որ անձի և վարչական մարմնի փոխհարաբերություններում ապացուցման պարտականությունը կրում է՝

ա) անձը՝ նրա համար բարենպաստ փաստական հանգամանքների առկայության դեպքում,
բ) վարչական մարմինը՝ անձի համար ոչ բարենպաստ փաստական հանգամանքների առկայության դեպքում:

Նույն հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ «եթե նույն հոդվածի 1-ին մասի «բ» կետով նախատեսված դեպքում վարչական մարմնի կողմից քննարկվող փաստական հանգամանքների վերաբերյալ տվյալներին (տեղեկություններին) վարչական մարմինը կարող է իրազեկ դառնալ բացառապես տվյալ անձի միջոցով, ապա ապացուցման պարտականությունը դրվում է այդ անձի վրա»:

Հարկ է նշել, որ հաշվեհամարի՝ կենսաթոշակային կամ հաշմանդամության լինելու վերաբերյալ տեղեկությունը հարկադիր կատարողը 2020 թվականի ընթացքում գործարկված էլեկտրոնային համակարգի ներդրման արդյունքում ստանում է ոչ միայն անձի, այլև համապատասխան պետական մարմին հարցում կատարելու միջոցով: Սակայն տեղեկությունների հավաքագրման գործընթացը ոչ պատշաճ իրականացնելու արդյունքում

անձանց համար առաջանում են խնդիրներ: Անդրադառնալով սոցիալական ապահովության իրավունքին՝ հարկ է նշել, որ ՀՀ Սահմանադրության 83-րդ հոդվածն երաշխավորում է յուրաքանչյուրի սոցիալական ապահովության իրավունքը:

ՀՀ սահմանադրական դատարանը 2007 թվականի հոկտեմբերի 23-ի թիվ ՍԴՈ-716 որոշմամբ արձանագրել է, որ Հայաստանի Հանրապետությունը, հռչակելով իրեն որպես սոցիալական պետություն, Սահմանադրությամբ նախատեսում և երաշխավորում է յուրաքանչյուր անձի սոցիալական ապահովության իրավունքը, որն իր բովանդակության մեջ ընդգրկում է նաև կենսաթոշակ ստանալու իրավունքը՝ օրենքով սահմանված ձևերով ու ծավալով:

Պաշտպանին հասցեագրված բողոքները վկայում են նաև այն մասին, որ 2020 թվականի ընթացքում ևս շարունակվել են արձանագրվել դեպքեր, երբ ամբողջությամբ արգելադրվել է անձի տարիքային աշխատանքային կենսաթոշակի հաշվեհամարն այն դեպքում, երբ «Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենքի 58-րդ հոդվածով սահմանվում է, որ կատարողական թերթի կատարման ընթացքում պարտապանի պետական կենսաթոշակից կարող է պահվել երեսուն տոկոսից ոչ ավելի՝ մինչև բռնագանձվող գումարների լրիվ մարումը:

Հատկանշական է, որ բողոքների քննարկման ընթացքում հարկադիր կատարողները տեղեկացրել են, որ իրենք անձի կենսաթոշակ ստանալու վերաբերյալ տեղեկություն չեն ստացել պետական իրավասու մարմնից, իսկ խնդրի արագ կարգավորման համար պարտապանը կարող է համապատասխան տեղեկանք ներկայացնել իրավասու մարմնից:

Խնդիրն առավել ակնառու դարձավ նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակը, որի պայմաններում՝ ազատ տեղաշարժի իրավունքի սահմանափակումներով պայմանավորված:

Մինչդեռ, հարկ է նշել, որ Հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայությունը, օրենքով սահմանված չափից ավելի արգելանք դնելով և կենսաապահովման նվազագույն կարիքների բավարարման համար տրվող գումարը բռնագանձելով, խախտում է անձի՝ Սահմանադրությամբ երաշխավորված սոցիալական ապահովության իրավունքը:

Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքի համաձայն՝ կենսաթոշակը, սոցիալական ապահովության միջոց լինելով հանդերձ, սեփականության ձև է²¹⁴: ՀՀ վճռաբեկ դատարանը, հիմք ընդունելով Եվրոպական դատարանի նշված իրավական դիրքորոշումը, 2010 թվականի դեկտեմբերի 3-ի թիվ ՎԴ/5086/05/09 որոշմամբ արձանագրել է, որ կենսաթոշակի իրավունքը Կոնվենցիայի թիվ 1 Արձանագրության 1-ին հոդվածով պաշտպանվող գույքային իրավունք է:

Վերոգրյալը հիմք ընդունելով՝ հարկ է արձանագրել, որ բռնագանձման ոչ ենթակա է այն գույքը (եկամուտը), որը, օրինակ, բխում է աշխատողի աշխատանքային իրավունքների կամ

²¹⁴ Տե՛ս Բուրդովն ընդդեմ Ռուսաստանի (Burdov v. Russia) գործով 2002 թվականի սեպտեմբերի 4-ի վճիռը, գանգատ թիվ 59498/00, կետ 40:

որոշակի սոցիալական խմբերի սոցիալական պաշտպանության երաշխավորման հրամայականից: Ընդ որում, այստեղ կարևոր է նկատի ունենալ, որ բռնագանձման արգելքի հիմքում ընկած է նաև այն մոտեցումը, որ անձը չի կարող զրկվել կենսաապահովման նվազագույն կարիքների բավարարման համար տրվող միջոցներից:

Այս համատեքստում հարկ է անդրադառնալ նաև 2020 թվականի ընթացքում Պաշտպանին հասցեագրված բողոքով բարձրացված այն խնդրին, որը վերաբերում է հարուցված կատարողական վարույթի շրջանակում պարտապանի աշխատավարձի հաշվեհամարների վրա օրենսդրությամբ սահմանված չափից ավել արգելանք դնելու և բռնագանձում տարածելուն:

Մասնավորապես, «Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենքի 58-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ կատարողական թերթի (թերթերի) կատարման ընթացքում պարտապանի աշխատավարձից և դրան հավասարեցված վճարներից կարող է պահվել հիսուն տոկոսից ոչ ավելի՝ մինչև բռնագանձվող գումարների լրիվ մարումը:

Նշված խնդրի կապակցությամբ ՀՀ արդարադատության նախարարությունը պարզաբանել է, որ Որոշման պահանջի կատարման շրջանակում Հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայության և Պետական եկամուտների կոմիտեի միջև գործող տեղեկատվական փոխանակման էլեկտրոնային համակարգը նորացվել և արդիականացվել է, ինչի արդյունքում ներկայում հարկադիր կատարողը պարտապանի վերաբերյալ ստանում է հնարավոր առավել տեղեկատվություն, այդ թվում՝ աշխատելու փաստի և գործատուի վերաբերյալ: Նշվածի արդյունքում պարտապանին նույնականացնելուց և կատարողական վարույթ հարուցելուց անմիջապես հետո էլեկտրոնային եղանակով հարցում է կատարվում Կոմիտե՝ պարզելու պարտապանի գործատուի և վերջինիս հաշվեհամարների վերաբերյալ տեղեկատվությունը: Նշված տեղեկատվությունը ստանալուց հետո հարկադիր կատարողը պարտապանի աշխատավարձի կամ դրան հավասարեցված այլ եկամուտների վրա բռնագանձում է տարածում օրենքով նախատեսված կարգով և չափով՝ ազատելով պարտապանին գործատուից որևէ տեղեկանք ներկայացնելու պարտականությունից:

Մինչդեռ, չնայած վերը նշվածի՝ 2020 թվականի ընթացքում Պաշտպանին հասցեագրված բողոքներով անձինք հայտնել են իրենց աշխատավարձի հաշվեհամարների ամբողջությամբ արգելադրված լինելու մասին: Կոնկրետ դեպքերով Պաշտպանի աջակցությամբ բողոքում բարձրացված խնդիրներն ստացել են լուծում, սակայն հարկադիր կատարողները կրկին պահանջել են ներկայացնել տեղեկանք աշխատանքի վայրից աշխատավարձի վրա դրված արգելանքը մասնակի վերացնելու համար: Արդյունքում տվյալը ստացվել է ոչ թե Հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայության և Պետական եկամուտների կոմիտեի միջև գործող տեղեկատվական փոխանակման էլեկտրոնային համակարգի, այլ գործատուից տեղեկանք ներկայացնելու եղանակով:

Հարկ է նշել, որ հարկադիր կատարողները պարտապաններից ապացույցներ պահանջելը պատճառաբանում են նրանով, որ պարտապանի ներկայացրած ապացույցի հիման վրա արգելանքը վերացնելն ավելի քիչ ժամանակատար է, քան հաշվեհամարի վերաբերյալ տեղեկությունը համապատասխան պետական մարմին հարցում անելու միջոցով պարզելը:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝

1. գործուն քայլեր ձեռնարկել պարտապանի հաշվեհամարի վերաբերյալ տեղեկությունը բոլոր հնարավոր եղանակներով պարզելու և ճշգրիտ բռնագանձում իրականացնելու ուղղությամբ,

2. ՀՀ կառավարության 2020 թվականի ապրիլի 30-ի թիվ 687-Ն որոշմամբ սահմանել հստակ ժամկետներ Սոցիալական ապահովության ծառայության կողմից պարտապանից պահված գումարը Հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայության տրամադրած հաշվեհամարին փոխանցելու մասին:

9. Անբողոքարկելի չդարձած վարչական ակտերով ոչ իրավաչափ կատարողական վարույթ հարուցելու և գումարներ բռնագանձելու խնդիր

2020 թվականին Մարդու իրավունքների պաշտպանին մարդիկ հասցեագրել են բողոքներ, որոնք կապված են անբողոքարկելի վարչական ակտերի առնչությամբ իրականացված վարչարարությանը: Մասնավորապես, բողոքները վերաբերել են մինչև վարչական մարմնի որոշումն անբողոքարկելի դառնալը դրա կատարման համար համապատասխան գումարի գանձման մասին գրություն Հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայություն ուղարկելու և դրա հիման վրա Հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայությունում անձի հաշիվների վրա արգելանք դնելու և գումար բռնագանձելու իրավաչափությանը:

Օրինակ՝ բողոքներից մեկով անձը տեղեկացրել է, որ Երևանի քաղաքապետի 05.12.2019 թվականի որոշմամբ անձի նկատմամբ նշանակվել է վարչական տույժ 200.000 ՀՀ դրամ գումարի չափով: Վերոնշյալ որոշումը փոստային առաքման եղանակով ստացել է 11.12.2019 թվականին և օրենքով սահմանված երկամսյա ժամկետում՝ 06.02.2020 թվականին, ներկայացրել է վարչական բողոք: Ըստ բողոքի՝ անձի ներկայացրած վարչական բողոքը մերժվել է 19.02.2020 թվականի որոշմամբ, որն ինքը փոստային առաքման եղանակով ստացել է 21.02.2020 թվականին: Մինչդեռ, մինչև նշված որոշման անբողոքարկելի դառնալը Երևանի քաղաքապետարանից գումարի գանձման մասին գրություն է ուղարկվել Հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայություն, որտեղ էլ հարուցվել է վարույթ և արգելանք դրվել իր հաշիվների վրա, իրականացվել բռնագանձում: Բողոքի համաձայն՝ անձը Երևանի քաղաքապետի 05.12.2019 թվականի վարչական տույժ նշանակելու որոշումը վերացնելու մասին 07.04.2020 թվականին հայցադիմում է ներկայացրել ՀՀ վարչական դատարան: Հավելել է, որ նշված ժամկետների մասով հիմնավորումները ներկայացրել է նաև հայցադիմումում և այն դատարանի կողմից 17.04.2020 թվականին ընդունվել է վարույթ:

ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքի 72-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-ին կետի համաձայն՝ հայցը վարչական դատարան կարող է ներկայացվել՝ վիճարկման հայցի դեպքում՝ երկամսյա ժամկետում՝ վարչական ակտի ուժի մեջ մտնելու պահից:

Նույն հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ այն դեպքերում, երբ վարչական մարմնի ընդունած ակտը կամ ակտը չընդունելը կամ գործողություն կատարելը կամ չկատարելը բողոքարկվել է վարչական կարգով, նույն հոդվածով սահմանված ժամկետները_հաշվարկվում են բողոքի վերաբերյալ որոշումն ուժի մեջ մտնելուց կամ բողոքի քննության համար սահմանված ժամկետն ավարտվելուց հետո:

«Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի 88-րդ հոդվածի 4-րդ մասի համաձայն՝ դրամական պահանջները նույն հոդվածի 1-ին մասով սահմանված կարգով հարկադիր կատարման ներկայացնելիս վարչական մարմինը ներկայացնում է (...) կատարման վերաբերյալ գրություն, որում նշվում են՝ վարչական ակտն անբողոքարկելի դառնալու տարին, ամիսը և ամսաթիվը:

«Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենքի 31.1-րդ հոդվածի համաձայն՝ «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի 88-րդ հոդվածի 4-րդ մասով նախատեսված պահանջներին չհամապատասխանող փաստաթղթերը հարկադիր կատարողը վերադարձնում է վարչական մարմին:

Վերոնշյալ իրավանորմերի վերլուծությունից հետևում է, որ դրամական պահանջները հարկադիր կատարման ներկայացնելիս վարչական մարմինը կատարման վերաբերյալ գրությամբ նշում է վարչական ակտն անբողոքարկելի դառնալու տարին, ամիսը և ամսաթիվը: Ընդ որում՝ նախատեսված պահանջներին չհամապատասխանող փաստաթղթերը հարկադիր կատարողը վերադարձնում է վարչական մարմին, ինչը նշված դեպքում չի կատարվել: Արդյունքում, անձից ոչ իրավաչափ բռնագանձվել է անբողոքարկելի չդարձած վարչական ակտում նշված գումարը:

Նշվածի կապակցությամբ Հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայությունից պարզաբանվել է, որ Ծառայությունում 06.04.2020 թվականին որոշում է կայացվել կատարողական վարույթ հարուցելու, գույքի նկատմամբ հետախուզում հայտարարելու մասին: Հետագա կատարողական գործողությունների ընթացքում պարզվել է, որ նշված վարչական ակտը կատարման է ուղարկվել՝ «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի 71-րդ հոդվածի 2-րդ մասի պահանջների խախտմամբ: Հիմք ընդունելով վերը նշվածը՝ 22.05.2020 թվականին որոշում է կայացվել գույքի նկատմամբ հետախուզումը դադարեցնելու, արգելանքը վերացնելու և կատարողական վարույթը կարճելու մասին: Ըստ Ծառայությունից տրված պարզաբանման՝ կատարողական վարույթով գանձված գումարները վերադարձվել են պարտապանին:

Իհարկե, կոնկրետ դեպքում խնդիրն ստացել է դրական լուծում, սակայն անհրաժեշտ է միջոցներ ձեռնարկել պրակտիկայում նման դեպքերը բացառելու ուղղությամբ:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է պատշաճ վերահսկողական միջոցներ ձեռնարկել անբողոքարկելի չդարձած վարչական ակտեր կատարման ներկայացնելու, ինչպես նաև օրենսդրության պահանջներին չհամապատասխանող փաստաթղթերը պատշաճ ստուգելու և խախտումներ հայտնաբերելու դեպքում դրանք վերադարձնելու ուղղությամբ:

ԲԱԺԻՆ 6. ԸՆՏՐԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

Ընտրական իրավունքը մարդու հիմնական իրավունքներից է, որի իրացմամբ հնարավորություն է ընձեռվում անմիջականորեն կամ ընտրված ներկայացուցիչների միջոցով մասնակցել հանրային կառավարմանը: Ընտրական իրավունքի իրացման արդյունքում երկրում ձևավորվում են ժողովրդավարական ինստիտուտներն ու երկրի կառավարման համակարգը, իսկ ընտրական իրավունքի ազատ ու անխոչընդոտ իրացման հնարավորությունն ուղիղ համեմատական է նոր ձևավորված մարմնի նկատմամբ հանրության վստահությանը:

Ընտրական իրավունքն ամրագրված է թե՛ ներպետական, թե՛ միջազգային մի շարք փաստաթղթերում, ինչպիսիք են՝ Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագիրը (հոդված 21), Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագիրը (հոդված 25) և այլն:

«Սահմանադրության 2-րդ հոդվածով սահմանվում է ժողովրդի՝ իր իշխանությունն ազատ ընտրությունների, հանրաքվեների, ինչպես նաև Սահմանադրությամբ նախատեսված պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների ու պաշտոնատար անձանց միջոցով իրականացնելու իրավունքը: «Սահմանադրության 48-րդ հոդվածը նախատեսում է ընտրական և հանրաքվեին մասնակցելու իրավունքը:

Ընտրական իրավունքի իրացման կանոնակարգումները տրված են նաև «Ընտրական օրենսգրք» սահմանադրական օրենքով, իսկ ոլորտը կարգավորվում է նաև ՀՀ քրեական օրենսգրքով, Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ օրենսգրքով և այլ իրավական ակտերով:

2020 թվականի ընթացքում օբյեկտիվ հանգամանքների բերումով ընտրական գործընթացներ չեն ծավալվեցին, իսկ նախատեսվածները չեղարկվել են²¹⁵, այնուամենայնիվ, տարվա ընթացքում տեղի են ունեցել քաղաքական ուժերի, գործադիր և օրենսդիր իշխանության մարմինների, այլ գերատեսչությունների, հասարակական կազմակերպությունների, անհատ փորձագետների համագործակցության և փոխըմբռնման պրակտիկայի վրա հիմնված աշխատանքային խմբի՝ ընտրական օրենսդրության բարեփոխման աշխատանքներ և քննարկումներ: Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմը նույնպես մասնակցություն է ունեցել այդ խմբի աշխատանքներին և ծավալված հանրային քննարկումներին:

Արդյունքում, որպես վերը նշված աշխատանքների արդյունք՝ 2021 թվականին Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմ է ներկայացվել ««ՀՀ ընտրական օրենսգրք սահմանադրական օրենքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին»,

²¹⁵ Ընտրական գործընթացների հետ կապված խնդիրների մանրամասներն արտացոլված են Մարդու իրավունքների պաշտպանի այն տարիների զեկույցներում, երբ երկրում կազմակերպվել են ընտրություններ: Մանրամասների համար խնդրում ենք ուսումնասիրել համապատասխան տարիների զեկույցները:

«Կուսակցությունների մասին» սահմանադրական օրենքում փոփոխություն և լրացումներ կատարելու մասին», «Տեղական ինքնակառավարման մասին» օրենքում լրացում կատարելու մասին», «ՀՀ քրեական օրենսգրքում լրացումներ և փոփոխություններ կատարելու մասին», «Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին», «ՀՀ աշխատանքային օրենսգրքում լրացումներ կատարելու մասին», «Հանրային ծառայության մասին» օրենքում լրացումներ կատարելու մասին»» օրենքների նախագծերի փաթեթ, որը Պաշտպանի աշխատակազմում ուսումնասիրվել ու վերլուծության է ենթարկվել միջազգային կարգավորումների լույսի ներքո և ներկայացվել են համապատասխան նկատառումներ: Մասնավորապես ի թիվս այլնի, հիմնական նկատառումները կապված են եղել թեկնածուների տարածքային ցուցակների վերացման, պարզ համամասնական ընտրակարգի ընդունման, Նախագծի ուժի մեջ մտնելու և կիրարկման ժամկետների, որոշ արարքների քրեականացման վերաբերյալ հարցերի հետ:

Մասնավորապես, անդրադառնալով ընտրական համակարգի փոփոխության հարցին, Մարդու իրավունքների պաշտպանը, հիմնվելով միջազգային կարգավորումների վրա, արձանագրել է, որ ընտրական համակարգի, ինչպես նաև ցուցակներում տեղերի բաշխման եղանակի (բաց և փակ ցուցակներ) ընտրության հարցը սահմանադրական զգայուն թեմա է, ուստի այն պետք է դառնա լայն քննարկման առարկա և ընդունվի քաղաքական կուսակցությունների համընդհանուր համաձայնության միջոցով: Ավելին, ընտրակարգը պետք է պարզ ու հասկանալի, կանխատեսելի լինի ընտրողների, ինչպես նաև ընտրվողների համար, քանզի ի թիվս այլնի գործ ունենք մասնակցային գործընթացի հետ, որն էլ ի վերջո կարող է ազդեցություն ունենալ ոչ միայն քաղաքական իրավունքների իրականացման, այլ նաև ժողովրդավարական հաստատությունների վրա:

Անդրադառնալով Նախագծի ուժի մեջ մտնելու և կիրարկման ժամկետների հետ կապված հարցերին՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանը, հղում կատարելով «Ժողովրդավարություն՝ իրավունքի միջոցով» եվրոպական հանձնաժողովի (Վենետիկի հանձնաժողով) նախկինում ներկայացրած դիրքորոշումներին, նշել է, որ Սահմանադրությամբ պետք է ամրագրել ճկուն մեխանիզմ, որը թույլ կտա նոր ընտրական օրենսգրքի ընդունման դեպքում դրա ընդունումից հետո առնվազն մեկ տարվա ընթացքում կայանալիք ընտրությունների վրա տարածել մինչև դրա ընդունումը գործող ընտրական օրենսգրքի դրույթները²¹⁶:

Հարկ է նկատի ունենալ, որ ընտրական օրենսդրության շարունակական կատարելագործումն ունի հիմնարար նշանակություն երկրում քաղաքական իրավունքների պաշտպանության և ժողովրդավարական հաստատությունների ամրապնդման տեսանկյունից: Քաղաքացին ընտրությունների և հանրաքվեների միջոցով արտահայտում է սեփական կամքը՝

այդ կերպ մասնակցելով ժողովրդաիշխանության իրականացմանը: Ընտրություններն ու հանրաքվեները ժողովրդավարության ամրապնդման հիմնական գործիքներն են, ուստի անթույլատրելի է այդ գործընթացում ցանկացած խախտում և բացթողում: Վերջինիս հասնելու համար անհրաժեշտ է միջազգային չափանիշների և կարգավորումների լույսի ներքո կատարելագործել ներպետական օրենսդրությունը, ունենալ այնպիսի կարգավորումներ և քվեարկության համակարգ, որն, ըստ Վենետիկի հանձնաժողովի, կարտացոլի ժողովրդի կամքը, կամ այլ կերպ ասած՝ մարդիկ պետք է վստահեն ընտրված համակարգին և դրա իրագործմանը²¹⁷: Ավելին, Վենետիկի հանձնաժողովը դեռևս 2016 թվականի «Ընտրական օրենսգիրք» սահմանադրական օրենքի նախագծի կապակցությամբ նշել է, որ կարևոր է ունենալ բավարար ժամանակ մանրակրկիտ, ընդգրկուն հանրային քննարկում անցկացնելու համար, որպեսզի ստեղծվի համաձայնություն և վստահություն ընտրական օրենսդրության հիմնական փոփոխությունների հանդեպ²¹⁸:

Վենետիկի հանձնաժողովը քանիցս նշել է նաև, որ ընտրական օրենսդրության հիմնարար տարրերը, մասնավորապես, ընտրական համակարգին, ընտրական հանձնաժողովների անդամակցությանը և ընտրատարածքային սահմանները կարգավորող դրույթները չեն կարող փոփոխվել ընտրությունների անցկացումից առաջ՝ մեկ տարվա կտրվածքով²¹⁹:

Միջազգային չափանիշներով ևս բազմիցս անդրադարձ է կատարվել ընտրական օրենսդրության փոփոխություններին և դրանց ուժի մեջ մտնելու ժամկետներին: Այսպես, Եվրոպայի անվտանգության և համագործակցության կազմակերպության կողմից կազմված՝ Ընտրական դիտարկման ձեռնարկի 6-րդ հրատարակության մեջ նշվում է, որ խրախուսելի չէ ընտրական օրենսդրության մեջ էական փոփոխություններ կատարել անմիջապես ընտրություններից առաջ: Այդպիսի փոփոխությունները կարող են շփոթություն առաջացնել և հանգեցնել անկայուն ընտրական միջավայրի: Ընտրություններից բավարար ժամանակ առաջ կատարված փոփոխությունները հնարավորություն են տալիս ընտրական գործընթացների

²¹⁷ Հասանելի է [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2015\)001-e#:~:text=PROPORTIONAL%20ELECTORAL%20SYSTEMS%3A%20THE%20ALLOCATION%20OF%20SEATS%20INSIDE,of%20comments%20by%20Mr%20Richard%20BARRETT%20%28Member%2C%20Ireland%29](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2015)001-e#:~:text=PROPORTIONAL%20ELECTORAL%20SYSTEMS%3A%20THE%20ALLOCATION%20OF%20SEATS%20INSIDE,of%20comments%20by%20Mr%20Richard%20BARRETT%20%28Member%2C%20Ireland%29) հղումով, կետ 9, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

²¹⁸ Հասանելի է <https://www.osce.org/files/f/documents/5/7/239591.pdf> հղումով, կետ 10, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

²¹⁹ Տե՛ս ԵԽ «Ժողովրդավարություն՝ իրավունքի միջոցով» եվրոպական հանձնաժողով (Վենետիկի հանձնաժողով), 2003 թվականի մայիսի 23, հղումը հասանելի է հետևյալ հղումով՝ [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2002\)023rev-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2002)023rev-e); ինչպես նաև ԵԽ «Ժողովրդավարություն՝ իրավունքի միջոցով» եվրոպական հանձնաժողով (Վենետիկի հանձնաժողով), 2007 թվականի մարտի 19, հղումը հասանելի է հետևյալ հղումով՝ [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=cdl-ad\(2007\)008-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=cdl-ad(2007)008-e):

շահագրգիռ կողմերին ունենալ ժամանակ ընտրական գործընթացների կանոններին ծանոթանալու համար: Անհրաժեշտ է ընդգծել նաև, որ նույն ձեռնարկում նշվում է, որ ընտրական օրենսդրության շրջանակը ներառում է ոչ միայն ընտրական օրենքները, այլ նաև դրան հարակից մյուս օրենսդրական ակտերը²²⁰:

Ընտրական գործընթացներում անստորադասելի կարևորություն ունի քաղաքացիների իրազեկված լինելու հարցը: Յուրաքանչյուր ընտրող պետք է հստակ պատկերացում ունենա ընտրական համակարգի, իր քվեի կարևորության և ընտրական գործընթացների կառուցակարգերի վերաբերյալ: Մինչդեռ, Միջազգային հանրապետական ինստիտուտի (International Republican Institute) 2021 թվականին Հայաստանում կատարած հարցումները ցույց են տվել, որ հարցվածների ընդամենը 5 տոկոսն է քաջաձանոթ Ազգային ժողովի ընտրության կառուցակարգերին, ևս 5 տոկոսը լավ ծանոթ է դրանց, 41 տոկոսը ծանոթ է մակերեսորեն, իսկ հարցվածների 31 տոկոսն առհասարակ գաղափար չունի այդ կառուցակարգերից²²¹:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը մշտապես իր ուշադրության ներքո է պահում ինչպես ընտրական համակարգի և օրենսդրության կատարելագործման, այնպես էլ յուրաքանչյուր ընտրական գործընթաց: Ընտրությունների օրերին Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմը որպես հաստատված աշխատելաճ գործում է արտակարգ ռեժիմով՝ հետևելով և արձագանքելով մարդու իրավունքների ենթադրյալ խախտումների, իրավունքների իրացման խնդիրների առաջացման, լրագրողների աշխատանքային գործունեության խոչընդոտման դեպքերին՝ սերտ համագործակցելով Կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովի, ինչպես նաև իրավապահ մարմինների, մասնավորապես՝ ՀՀ դատախազության հետ:

Պետք է նաև նշել, որ Պաշտպանի աշխատակազմն ակտիվորեն մասնակցել է 2020 թվականին ձևավորված Ընտրական օրենսգրքի փոփոխություններ մշակող աշխատանքային խմբի աշխատանքներին: Այստեղ համատեղ քննարկումներ են տարվել թե՛ քաղաքացիական հասարակության, թե՛ ԱԺ պատգամավորների հետ: Չնայած համավարակին՝ աշխատանքների կազմակերպման հարցում կարևոր դեր էր ստանձնել պատգամավոր Համազասպ Դանիելյանը:

Կարևոր է նշել, որ Պաշտպանը նախորդ տարիներին տեղի ունեցած ընտրական գործընթացների ժամանակ տեղեկատվության հրապարակային միջոցներով և թե՛ գծով ստացած առերևույթ հանցագործությունների վերաբերյալ նյութերն իրավապահ մարմիններին

²²⁰Հասանելի է <https://www.osce.org/odihr/elections/68439?download=true> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ. Election Observation Handbook, p. 50

²²¹ Հասանելի է՝ https://www.iri.org/sites/default/files/final_for_publication_armenia_electoral_reform_march_8_2021.pdf?fbclid=IwAR20V7stDpLXA-M_ey4bUIEaUeLHNNKn2nloZpl280wLek5NDLJDhxmTGjo հղումով, էջ 50, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

փոխանցելուց հետո հետևողականորեն դիտարկել է դրանց քննության ընթացքը՝ հետամուտ լինելով մարդու իրավունքների անշեղ պահպանմանը:

Այս առումով, անհրաժեշտ է, որ յուրաքանչյուր գործով բոլոր հանգամանքները պարզվեն, և երաշխավորվի քրեական պատասխանատվության անխուսափելիությունը: Միայն նման կերպ է հնարավոր վերացնել կամ գոնե նվազագույնի հասցնել ընտրական գործընթացներում տեղ գտնող արատավոր երևույթների հավանականությունը և ընտրական իրավունքների պաշտպանությունը Հայաստանում դնել ամուր հիմքերի վրա՝ ինստիտուցիոնալ առումով արձանագրված ձեռքբերումներից որևէ հետնահանջ չունենալու համար:

Ասվածի հաշվառմամբ՝ անհրաժեշտ է օրենսդրորեն և գործնականում ապահովել ընտրական իրավունքի ազատ իրականացման երաշխավորմանն ուղղված արդյունավետ կառուցակարգեր, ինչպես նաև մշտապես և շարունակաբար իրազեկել քաղաքացիներին ընտրական գործընթացների, ընտրական և կառավարման համակարգերի վերաբերյալ:

ԲԱԺԻՆ 7. ԿԱՐԾԻՔԻ ԱՐՏԱՀԱՅՏՄԱՆ ԱԶԱՏՈՒԹՅՈՒՆԸ, ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՍՏԱՆԱԼՈՒ ԵՎ ԱՆՁՆԱԿԱՆ ՏՎՅԱԼՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐ

1. Տեղեկատվության ազատությունը. օրենսդրություն և իրավակիրառ պրակտիկա

Ժողովրդավարական համակարգի հիմնասյուններից է տեղեկություններ ստանալու և իրազեկված լինելու իրավունքները: Այս իրավունքների շնորհիվ է ապահովվում քաղաքացու վերահսկողությունը պետության նկատմամբ ու հետևաբար՝ դառնում զսպաշապիկ պետության մարմինների կողմից մարդու իրավունքների բոլոր հնարավոր խախտումների դեմ:

Ըստ այդմ, ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության կարևոր ուղղություններից է պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների՝ տեղեկություններ ստանալու հարցումների պատասխանների տրամադրման որակի, ժամկետների, մերժումների բնույթի ու առհասարակ, այդ հարցումների նկատմամբ հանրային մարմինների վերաբերմունքի հարցերը և դրանց դիտարկումը:

Հասարակության իրազեկվածության ապահովման նպատակով առանցքային դերակատարություն ունեն զանգվածային լրատվության միջոցները: Տեղեկությունների հավաքագրումը լրագրողական գործունեության կարևոր նախապատրաստական քայլ է և մամուլի ազատության պաշտպանության ենթակա բաղկացուցիչ մասը:

Ուստի, լրագրողների կողմից տեղեկություններ ստանալու հետ կապված հարցերը ևս գտնվում են հատուկ ուշադրության ներքո: Խոսքը հատկապես վերաբերում է հանրային նշանակության կամ հետաքրքրության առարկա տեղեկատվության մատչելիության ապահովմանը:

Տեղեկություններ ստանալու իրավունքը ներառում է տեղեկությունների հասանելիության իրավունքը: Պետական իշխանությունների թափանցիկությունը լավ կառավարման հիմնական առանձնահատկությունն է և ցուցիչ, թե արդյոք հասարակությունն իսկապես ժողովրդավարական է և բազմակարծ:

Պաշտոնական փաստաթղթերին հասանելիության իրավունքը հիմնարար նշանակություն ունի անձի՝ ՀՀ Սահմանադրությամբ երաշխավորված իրավունքների իրականացման հարցում:

Հարկ է նշել, որ 2020 թվականին ազգային օրենսդրության՝ միջազգային պահանջներին համապատասխանության ուղղությամբ ձեռնարկվել են որոշակի քայլեր:

Այսպես, 2020 թվականի ապրիլի 9-ի թիվ 511-Ա որոշմամբ ՀՀ կառավարությունը հավանություն է տվել «Պաշտոնական փաստաթղթերի մատչելիության մասին» Եվրոպայի խորհրդի կոնվենցիայի ստորագրման առաջարկությանը: Արդյունքում, 2020 թվականի հունիսի 24-ին Հայաստանի Հանրապետությունը ստորագրել է կոնվենցիան²²²:

²²² Տե՛ս ՀՀ արտաքին գործերի նախարարության հայտարարությունը՝ https://www.facebook.com/MFA.Armenia/posts/4601335649892595?_tn=-R, հասանելի է 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

Հիմք ընդունելով տեղեկատվության ազատության ոլորտում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի ինստիտուտի գործունեության արդյունքները՝ Պաշտպանը կարևորում է Կոնվենցիայի ստորագրումը՝ որպես տեղեկատվության ազատության լիարժեք երաշխավորմանն ու ՀՀ ներպետական օրենսդրությունն ու պրակտիկան միջազգային չափանիշներին համապատասխանեցնելուն ուղղված գործընթաց:

Այս կարևոր ուղղությունը նպատակ ունի շարունակաբար ամրապնդել պետության և քաղաքացիների կապը, իսկ լրագրողների միջոցով՝ իրացնել քաղաքացիների տեղեկություններ ստանալու իրավունքը:

Տեղեկություններ ստանալու իրավունքի իրացմանն առնչվող խնդիրների վերհանումը և դիտարկումը հիմնվում է Պաշտպանին հասցեագրված բողոքների ուսումնասիրության և դրանց վիճակագրության վարման արդյունքների վրա:

Այսպես, 2020 թվականի ընթացքում Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմ ստացվել է տեղեկատվության ազատությանը վերաբերող 112 դիմում-բողոք:

Բողոքների հիմնական մասն ուղղված է եղել Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությանը, Պաշտպանության նախարարությանը, Համայնքապետարաններին, Ոստիկանությանը:

Պաշտպանին հասցեագրված դիմում-բողոքների ուսումնասիրությունը վկայում են, որ առկա են դեպքեր, երբ լրագրողական գրավոր հարցումները պետական մարմիններն անպատասխան են թողնում կամ պատասխանում են ձգձգումներով կամ տրամադրում են խուսափողական, բովանդազուրկ պատասխաններ: Այս մասին, օրինակ, իր զեկույցներում հստակ վերլուծության է ենթարկել «Ինֆորմացիայի ազատության կենտրոն» հասարակական կազմակերպությունը:

Այս ամենը հանգեցնում է ոչ միայն օրենքով սահմանված ժամկետների խախտման, այլ նաև նպաստում է ապատեղեկատվության տարածմանը:

Ուստի, ապատեղեկատվության կամ կեղծ տեղեկությունների դեմ պայքարի հարցում առաջնային նշանակություն ունի պետության հանրային հաղորդակցության քաղաքականությունը:

Մեկ այլ խնդիր է հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց համար տեղեկատվության մատչելիության բացակայության հարցը, որի մասին տարիներ շարունակ բարձրաձայնվում է Մարդու իրավունքների պաշտպանի տարեկան հաղորդումներով:

Բանն այն է, որ հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց՝ մյուսների հետ հավասար հիմունքներով և հաղորդակցության իրենց նախընտրած բոլոր միջոցներով տեղեկություններ ստանալու իրավունքի իրացման համար ներպետական օրենսդրությամբ բացակայում են համապատասխան իրավական կառուցակարգեր և գործուն կարգավորումներ:

Խնդրի կարևորությունն ընդգծելու համար պետք է նշել, որ տեղեկություններ ստանալու իրավունքի իրացումը նպաստում է հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց կողմից ինքնուրույն որոշումների կայացմանը, իրենց իրավունքների և հնարավորությունների մասին իրազեկմանը և հասարակություն լիարժեք ինտեգրմանը:

Վերոնշյալ խնդիրն առավել արդիական է եղել արտակարգ և ռազմական դրության իրավական ռեժիմի գործողության պայմաններում²²³:

2020 թվականին տեղեկատվության ազատությանն առնչվող խախտումների մասին բարձրաձայնել են նաև տեղեկատվության ազատության ոլորտի հասարակական կազմակերպությունները:

Այսպես, Ինֆորմացիայի ազատության կենտրոնը հրապարակել է այն գերատեսչությունների ցանկը, որոնք 2020 թվականի ընթացքում տրամադրել են անհիմն կամ թերի պատասխաններ, անօրինական մերժումներ կամ անպատասխան են թողել լրագրողների, քաղաքացիների և Ինֆորմացիայի ազատության կենտրոնի տեղեկություն ստանալու հարցումները: Օրինակ, հաշվետու տարվա ընթացքում Ինֆորմացիայի ազատության կենտրոնն արձանագրել է, որ ՀՀ Ազգային անվտանգության ծառայությունը և Ոստիկանությունն անհիմն մերժել են տրամադրել պահանջվող տեղեկությունը²²⁴:

Խոսքի ազատության պաշտպանության կոմիտեն 2020 թվականին արձանագրել է լրագրողների ու լրատվամիջոցների իրավունքների տարատեսակ խախտումների 273 դեպք, որից 90-ը՝ տեղեկություններ ստանալու և տարածելու իրավունքի խախտումների վերաբերյալ:

Կոմիտեն հայտնում է, որ արտակարգ դրության ընթացքում արձանագրվել է 32 դեպք, երբ Ոստիկանությունը լրատվամիջոցներից ու լրագրողներից պահանջել է հեռացնել իրենց հրապարակումներն ու գրառումները: Ինչ վերաբերում է ռազմական դրության պայմաններում կիրառված սահմանափակումներին, Կոմիտեն նշել է, որ օրենսդրական փոփոխություններով խստացվել են պատժաչափերը, և 13 ՁԼՄ ենթարկվել է տարբեր տուգանքների²²⁵:

2020 թվականին Մարդու իրավունքների պաշտպանն արձանագրել է նաև տեղեկատվության տրամադրմանը վերաբերող օրինագծերի հետ կապված խնդիրներ:

Այսպես, 2020 թվականի ապրիլի 2-ի նիստում ՀՀ կառավարությունը հավանություն է տվել ՀՀ շրջակա միջավայրի նախարարության կողմից մշակված «Տեղեկատվության ազատության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքում լրացում կատարելու մասին» ՀՀ օրենքի նախագծին²²⁶: Առաջարկվող կարգավորումների համաձայն՝ *շրջակա միջավայրի վերաբերյալ տեղեկության տրամադրումը կարող է մերժվել, եթե այն կարող է բացասաբար անդրադառնալ շրջակա միջավայրի, այդ թվում՝ հազվագյուտ տեսակների բազմացման վայրերի վրա:*

²²³ Մանրամասն տե՛ս սույն հաղորդման «Մարդու իրավունքների պաշտպանը՝ որպես «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների մասին» ՄԱԿ-ի կոնվենցիայի դրույթների կիրառության մշտադիտարկող մարմին» բաժնում:

²²⁴ Տե՛ս <http://www.foi.am/hy/years/2020/>, հասանելի է 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

²²⁵ Տե՛ս «Հայաստանում խոսքի ազատության վիճակի և լրագրողների ու ՁԼՄ-ների իրավունքների խախտումների մասին Խոսքի ազատության պաշտպանության կոմիտեի տարեկան զեկույց»՝ <https://khosq.am/reports/%d5%b0%d5%a1%d5%b5%d5%a1%d5%bd%d5%bf%d5%a1%d5%b6%d5%b8%d6%82%d5%b4-%d5%ad%d5%b8%d5%bd%d6%84%d5%ab-%d5%a1%d5%a6%d5%a1%d5%bf%d5%b8%d6%82%d5%a9%d5%b5%d5%a1%d5%b6-%d5%be%d5%ab%d5%b3%d5%a1%d5%af%d5%ab-24/>, հասանելի է 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

²²⁶ Տե՛ս <https://www.e-gov.am/sessions/archive/2020/04/02/>, հասանելի է 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

Նախագիծը Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմում ենթարկվել է ուսումնասիրության միջազգային փորձի և «Շրջակա միջավայրի առնչությամբ տեղեկության մատչելիության, որոշումներ ընդունելուն հասարակության մասնակցության և արդարադատության մատչելիության մասին» 1998 թվականի Օրհուսի կոնվենցիայի պահանջների համապատասխանեցման տեսանկյունից:

Ընդ որում, պետք է նշել, որ նախագիծը չի ներկայացվել Մարդու իրավունքների պաշտպանին՝ կարծիքի: Հասարակական կազմակերպությունները ինչպես հրապարակային, այնպես էլ Մարդու իրավունքների պաշտպանին ներկայացրել են մտահոգություններ այն մասին, որ իրենց մասնագիտական դիտարկումները հաշվի չեն առնվել:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի դիրքորոշմամբ օրինագիծը չէր արտացոլում Օրհուսի կոնվենցիայի դրույթների իրական բովանդակությունը և գործնականում կարող է առաջ բերել շրջակա միջավայրի վերաբերյալ տեղեկատվության տրամադրման անհիմն մերժման ռիսկեր²²⁷:

Վերոնշյալը թույլ է տալիս փաստել, որ տեղեկատվության ազատության ոլորտում առկա խնդիրների հետևանքով բավարար կերպով չի երաշխավորվում ՀՀ Սահմանադրությամբ և միջազգային փաստաթղթերով ամրագրված տեղեկություններ ստանալու իրավունքը:

Այսպիսով, ելնելով վերոգրյալից՝ անհրաժեշտ է՝

1. *կազմակերպել վերապատրաստման դասընթացներ պետական մարմինների աշխատակազմերի տեղեկատվության հարցերով պատասխանատու անձանց համար «Տեղեկատվության ազատության մասին» ՀՀ օրենքի ու վերջինիս կիրարկման մեխանիզմների վերաբերյալ,*

2. *«Տեղեկատվության ազատության մասին» ՀՀ օրենքում ցանկացած փոփոխություն պետք է դիտարկել միջազգային չափանիշներին համապատասխանության շրջանակներում,*

3. *«Տեղեկատվության ազատության մասին» ՀՀ օրենքում մանրամասն կառուցակարգեր նախատեսել հաշմանդամություն ունեցող անձանց կողմից տեղեկությունների հայցման և ստացման կարգի վերաբերյալ:*

2. Վիրավորանքն ու ատելության խոսքը հանրային տիրույթում

Հանրային տիրույթում ու հատկապես սոցիալական ցանցերում ատելության խոսքը, սպառնալիքները կամ բռնության կոչերը մարտահրավեր են խոսքի ազատությանը, խախտում են մարդու իրավունքները, ինչպես նաև ավելացնում է անհանդուրժողականությունը, նպաստում են լարվածությանը և, իհարկե, խնդիրներ առաջացնում իրավունքի գերակայության համար: Դա վտանգավոր է նաև այն առումով, որ նշված արատավոր երևույթները տանում են բռնության խոսքի և կարող է տեղափոխվել իրական կյանք:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմն 2020 թվականի մշտադիտարկումը վկայում է, որ սոցիալական մեդիայում անձին վիրավորող, արժանապատվությունը

²²⁷ Մանրամասն տե՛ս սույն հաղորման «Շրջակա միջավայրի պահպանություն» բաժնում:

նվաստացնող և ատելության խոսքի աստիճանը, սպառնալիքներն ու բռնության կոչերը, այդպիսիք հրահրող մեկնաբանություններն ու գրառումները խիստ վտանգավոր չափերի են հասել: Արձանագրվել են նաև դրանք կիրառող հրապարակումներ լրատվամիջոցներում:

Շեշտակիորեն աճել է կեղծ կամ ոչ իրական օգտահաշիվների քանակը, որոնք առավել ագրեսիվ են և հաճախ ոչ մասնագիտական դիտարկմամբ դժվար է տարբերակել: Դրանք ի հայտ են գալիս կոնկրետ իրավիճակի կամ նույնիսկ առանձին հրապարակման կապակցությամբ, գործում են կազմակերպված, հստակ նպատակներով ու թիրախներով: Դրանք հաճախ գործում են կազմակերպվածության ակնհայտ հատկանիշներով՝ աջակցելով թե՛ պաշտոնյաների կամ իշխանության մարմինների, թե՛ ընդդիմության առանձին ուժերի կամ անձերի: Սա էլ իր հերթին խնդրահարույց է այն առումով, որ նպաստում է երկրում լարվածության ու անհանդուրժողականության աճին:

Մարդու իրավունքների պաշտպանն ատելության խոսքի՝ արատավոր երևույթի բացարձակ անթույլատրելիության մասին մշտապես բարձրաձայնել է իր հրապարակային և ոչ հրապարակային հայտարարություններում, զեկույցներում ու ելույթներում:

Սկզբունքորեն է անընդունելի ցանկացած տեսակի վիրավորանք ու ատելության խոսք՝ անկախ նրանից՝ երբ և ում կողմից է արվում կամ ում է ուղղված:

Հանրային որևէ տեսակի պաշտոն զբաղեցնող անձինք հատկապես պարտավոր են դրսևորել հանրային համերաշխության օրինակելի պահվածք, այդ թվում՝ հանրային խոսքում: Նրանց իրավական կարգավիճակի մեջ չի մտնում սոցիալական ցանցերում այնպիսի գրառումներ կամ անել մեկնաբանություններ անելը, որոնք պարունակում են ուղղակի կամ անուղղակի վիրավորանք կամ նույն կերպ նպաստում են ատելություն ու հետևաբար՝ լարվածություն տարածելուն: Ցանկացած շեղում կարող է առաջացնել իրավական պատասխանատվություն: Նրանք պարտավոր են լինել զսպված և թույլ չտալ վիրավորանք, ատելություն գեներացնող, լարվածություն առաջացնող որևէ խոսք:

Նշված պահանջները գործում են միշտ. ոչ աշխատանքային ժամերը կամ օրերը պաշտոնյայի համար ոչ իրավաչափ արարքների արդարացում լինել չեն կարող: Հասարակությունը միշտ է նրանց ընկալում պաշտոնյայի կարգավիճակով:

Վիրավորանքի ու ատելության տարածման կանխարգելման հարցում չափազանց կարևոր է նաև զանգվածային լրատվամիջոցների դերը: Ուստի, լրատվական գործունեություն իրականացնող բոլոր կազմակերպություններին ու լրագրողներին Մարդու իրավունքների պաշտպանը պարբերաբար հրապարակային կոչեր է արել հատուկ ուշադրությամբ հետևել հրապարակումների ներքո ծավալվող քննարկումներին և հեռացնել վիրավորանք ու ատելություն, բռնության կոչ կամ սպառնալիք պարունակող մեկնաբանություններն ու գրառումները:

Խնդիրն այնքան արդիական է դարձել, որ Մարդու իրավունքների պաշտպանը լրատվամիջոցներին և լրագրողներին մշտապես է խնդրում լրացուցիչ ռեսուրսներ հատկացնել դա լուծելու համար: Դրանից բացի, ցանկացած հրապարակում անելիս անհրաժեշտ է ուշադրություն դարձնել տեղեկությունների ստուգվածությանը, ավելի մեծ ուշադրություն

դարձնել վերնագրերի ընտրության հարցում և գործել պատասխանատու լրագրության սկզբունքների պահպանմամբ:

Պաշտպանի աշխատակազմի նպատակային դիտարկումը վկայում է, որ ատելություն ու վիրավորանք պարունակող գրառումներն արվում են նաև մասնավոր ու ընտանեկան կյանքը թիրախավորելու միջոցով:

Անթույլատրելի է նաև այն, որ գրառումների ներքո արվող արժանապատվությունը նսեմացնող ու ատելություն գեներացնող մեկնաբանությունները չեն հեռացվում: Սա նշանակում է, որ գրառման հեղինակը միայն խրախուսում է վիրավորանքն ու ատելությունը՝ բոլոր բացասական հետևանքներով:

Որոշ դեպքերում վիրավորանք ու ատելություն պարունակող արտահայտությունները հնչում են քաղաքական կամ ցանկացած այլ քննարկման շրջանակում: Ընդ որում, առկա են դեպքեր, երբ տեղի է ունենում կնոջ թիրախավորում՝ նրա սեռի օգտագործմամբ: Բացարձակ մերժելի երևույթ է կնոջը վիրավորելը՝ նրա սեռը թիրախավորելով ու դա այնպես անելով, որ վիրավորանք հասցվի նրա անձնական կամ ընտանեկան կյանքին:

Կնոջ նկատմամբ հարգանքը, նրա արժանապատվությունը երաշխավորելը և պայքարը կարծրատիպերի դեմ պետք է լինի յուրաքանչյուրի առաքելությունը: Կանանց նկատմամբ մեր հասարակությունում պետք է լինի արժանապատիվ, հավասար վերաբերմունք: Անհրաժեշտ է խրախուսել կնոջ մասնակցությունը երկրի քաղաքական կյանքին:

Պաշտպանի աշխատակազմի դիտարկմամբ՝ վտանգավոր ծավալների հասնող ատելության խոսքի և բռնության կոչերի աճ է գրանցվել արտակարգ դրության պայմաններում, ինչպես նաև հատկապես 2020 թվականի սեպտեմբեր-նոյեմբերի պատերազմից հետո:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը հրապարակային հայտարարություններով մշտապես կոչ է արել դրսևորել քաղաքացիական բարձր գիտակցություն, բացառիկ ջանքեր՝ ապահովելու համար համերաշխություն ու համախմբվածություն, հարգանք իրար արժանապատվության ու խոսքի նկատմամբ: Անհրաժեշտ է բացառել լարվածության բերող որևէ տեսակի զարգացում՝ անկախ քաղաքական կամ այլ հայացքներից:

Քանի որ վիճակը սրվել է հատկապես ադրբեջանական զինված հարձակումներից հետո, տեղի է ունեցել սոցիալական ցանցերում ատելություն, բռնության կոչ ու սպառնալիք, հայիոյանք պարունակող ագրեսիվ գրառումների ու մեկնաբանությունների կտրուկ աճ, Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմը հատկապես ուշադրությամբ էր ուսումնասիրում այս խնդիրը: Այս առումով, օրինակ, խիստ խնդրահարույց դարձավ, երբ Հանրապետության հրապարակում լայն սփռումով ցուցադրվեց այնպիսի տեսանյութ, որում տրվում էին սպանության սպառնալիքներ ու որով խրախուսվում էր բռնությունը՝ արժանապատվությունը վիրավորող արտահայտություններով:

Պաշտպանը դա ենթարկեց խիստ դատապարտման: Դրանից հետո, Մարդու իրավունքների պաշտպանի հրապարակային կոչերին հայտարարությամբ միացան նաև հասարակական կազմակերպությունները²²⁸:

Առհասարակ, պետք է բացառել, ուղղակի վերացնել նման ձևակերպումները հատկապես հանրային քննարկումների տիրույթից ու հանրային խոսքից՝ անկախ քաղաքական կամ որևէ այլ տեսակի հայացքներից: Դրանք լարվածություն առաջացնող բառեր ու ձևակերպումներ են:

Յուրաքանչյուր խոսք ասելիս կամ արտահայտություն անելիս պետք է պարտադիր նկատի ունենալ այդ խոսքի կամ արտահայտության բոլոր հնարավոր ենթատեքստերն ու փոխաբերական իմաստները:

Սա պետք է նկատի ունենան հանրային ճանաչում ունեցող բոլոր անձինք, իսկ պետական կամ հանրային այլ պաշտոն զբաղեցնող անձինք պարտավոր են հաշվի առնել, որ այդ արգելքները կազմում են իրենց իրավական կարգավիճակի պարտադիր մասը:

Խիստ մտահոգիչ է, որ տարբեր պաշտոնյաներ, քաղաքական կամ հասարակական ընդդիմության տարբեր շրջանակներ, անտեսելով մարդու իրավունքների համակարգի պահանջները, իրենց հրապարակային խոսքով նպաստում են անհանդուրժողականության խորացմանն ու լարվածության ավելացմանը:

Ցավոք, մեր երկրում ներդրվել ու շարունակվում է հանրային հասարակական-քաղաքական հարթակ բերված «նոր ու նախկին», «սև ու սպիտակ» պիտակավորմամբ դիսկուրսը, որն, ըստ էության, հասարակությունը բևեռացնելու, այն խմբերի բաժանելու, խտրականություն սերմանելու անթույլատրելի օրակարգ է:

Դրանից բացի, անթույլատրելի է հատկապես հանրային գործիչների կողմից այնպիսի վիրավորական արտահայտությունների, բառապաշարի (հաճախ անհասցե) գործածումը, որոնք ստացան հանրային լայն կիրառություն ու ավելի նպաստեցին երկրում անհանդուրժողականության մթնոլորտի խորացմանը (օրինակ՝ «պիցցայակեր», «ծախված», «ժեխ», «զոմբի» և այլն):

Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի տևական ու թիրախային դիտարկումները վկայում են, որ այս վիճակն ավելի է խորացնում այն, որ գործում են թե՛ իշխանության մարմիններին, թե՛ ընդդիմության տարբեր շրջանակների աջակցող սոցիալական ցանցերի (հատկապես՝ «Ֆեյսբուք») կեղծ էջեր և կեղծ օգտահաշիվներ, որոնք կազմակերպված ու նպատակային հարձակումներ են իրականացնում իրար դեմ:

Արդյունքում ստացվել է այնպես, որ սոցիալական մեդիայի հայկական ողջ տիրույթը հեղեղվել է հայիոյախառն վիրավորանքներով, միմյանց ուղղված սպառնալիքներով ու ատելության խոսքով՝ հիմնովին ոտնահարելով մարդու իրավունքների համակարգի պահանջները:

---

²²⁸ Տե՛ս <https://www.facebook.com/yerevanpressclub/posts/201902188163834> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

Այս երևույթը պարունակում է համակարգային վտանգներ, պետք է անհապաղ կանխել դրա որևէ տեսակի դրսևորում: Դա, նախևառաջ, վտանգավոր է հասարակությունում հանդուրժողականության ու համերաշխության տեսանկյունից:

Մտահոգիչ է սոցիալական մեղիայի տիրույթներում իրավապաշտպան հասարակական կազմակերպություններին և նրանց անդամներին թիրախավորելը, նրանց հանդեպ հնչող վիրավորանքների ծավալներն ու աճի վտանգավոր միտումները²²⁹:

Միջազգային իրավաբանությունը, այդ թվում՝ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքը մեծ պատասխանատվություն է դնում պետությունների վրա նման իրավիճակ թույլ չտալու համար: Անգամ, եթե պետությունն ինքը չի նպաստել հասարակական կանխակալ ընկալումների ձևավորմանը, միևնույնն է՝ այդպիսի իրավիճակի դեպքում պարտավոր է համապատասխան մարմինների միջոցով գործադրել առավելագույն ջանքեր իրավիճակը մեղմելու համար:

Բանն այն է, որ հաճախ հաշվի չի առնվում արտահայտվող խոսքի բովանդակությունը կամ դա արվում է միայն կարծիք հայտնողի անձը հաշվի առնելով: Մինչդեռ, այն վտանգավոր է երկրում համերաշխության ու հանդուրժողականության և, ի վերջո, մարդու իրավունքների համակարգի տեսանկյունից: Սոցիալական ցանցերում իրար վիրավորելն ու արժանապատվությունը նվաստացնելը կարող է առավել վտանգավոր հետևանքներով տեղափոխվել իրական կյանք: Նմանատիպ դեպքերում խնդրի մասին պետք է տեղեկացնել պատկան մարմիններին, այլ ոչ թե դիմել «ինքնադատաստանների»:

Ակնհայտ տպավորություն է, որ ինչպես սոցիալական ցանցերում, այնպես էլ իրական կյանքում տարբեր կողմեր դա հատուկ են անում՝ միմյանց սադրելու ու յուրաքանչյուրն իր համար «ցանկալի արդյունքի» հասնելու նպատակով: Սա մեր երկրում մարդու իրավունքների համակարգն ավերող ճանապարհ է, որին պետք է անհապաղ վերջ տրվի:

Ուստի, վերոնշյալի հաշվառմամբ՝ անհրաժեշտ է սոցիալական ցանցերում դրսևորել զսպվածություն, չներքաշվել այնպիսի «քննարկումների» մեջ, որոնք ծաղրում, վիրավորում կամ նվաստացնում են մարդու արժանապատվությունը, իսկ իրավապահ մարմինները պարտավոր են գործել օրենքին խիստ համապատասխան՝ բացառապես իրավունքի գերակայության սահմաններում: Բռնություն կամ ցանկացած այլ տեսակի լարվածություն բացառելու հարցում սկզբունքային դեր ունեն պետական մարմինները, որոնք պարտավոր են ապահովել իրավունքի գերակայություն թե՛ մեր երկրում, թե՛ իրենց սեփական գործողություններում՝ յուրաքանչյուրն իր իրավասության սահմաններում:

Հարկ է նկատել, որ ՀՀ Ազգային ժողովը 2020 թվականի ապրիլի 15-ին ընդունել է «Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգրքում լրացում կատարելու մասին» ՀՀ օրենքի նախագիծը, որով նախատեսվել է նոր հանցակազմ, այն է՝ բռնություն գործադրելու

²²⁹ Մանրամասն տե՛ս «Հանրային վստահության հատուկ բաղադրիչ ունեցող քրեական գործերով վարույթներ» գլխի «Քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունների և իրավապաշտպանների գործունեության երաշխավորումը՝ որպես պետության պոզիտիվ պարտավորություն» պարագրաֆում:

հրապարակային կոչերը, բռնությունը հրապարակայնորեն արդարացնելը կամ քարոզելը («Քրեական օրենսգիրք, հոդված 226.2):

«Հ գլխավոր դատախազության տրամադրած տեղեկատվության համաձայն՝ հաշվետու ժամանակահատվածում բռնություն գործադրելու հրապարակային կոչերի, բռնությունը հրապարակայնորեն արդարացնելու կամ քարոզելու դեպքերի առթիվ հարուցվել է 23 քրեական գործ, որոնք գտնվում են նախաքննության փուլում:

Միևնույն ժամանակ, պետք է նկատի ունենալ, որ ատելության խոսքի ծայրահեղ դրսևորումների քրեականացումը խնդրի դեմ պայքարի միայն մեկ ուղղություն է: Ատելության խոսքի այլ դրսևորումները ենթադրում են կանխարգելիչ միջոցառումների իրականացում:

Այս առումով, հարկ է նշել, որ պետք է թիրախավորվեն ատելության խոսքի այլ կառուցակարգեր, օրինակ՝ իրականացնել իրազեկման աշխատանքներ, լրատվության միջոցների հետ պարբերաբար քննարկումների միջոցով նպաստել ատելության խոսքի դրսևորման դեպքերի նվազեցմանը: Բանն այն է, որ մարդիկ շատ հաճախ տեղեկացված չեն կարծիքի արտահայտման իրավունքի և ատելության խոսքի սահմանագծի մասին, ինչն ավելի է դժվարացնում դրա դեմ պայքարը:

Ատելության խոսքի համար պատասխանատվության սահմանումը և իրազեկվածության բարձրացումը՝ որպես ռազմավարական ուղղություններ ամրագրվել են ՀՀ կառավարության «Մարդու իրավունքների պաշտպանության ազգային ռազմավարությունը և դրանից բխող 2020-2022 թվականների գործողությունների ծրագիրը հաստատելու մասին» 2019 թվականի դեկտեմբերի 26-ի թիվ 1978-Լ որոշմամբ:

2021 թվականի ընթացքում Եվրոպայի խորհրդի և Եվրոպական միության «Արդարադատության մատչելիության խթանում Արևելյան գործընկերության երկրներում խտրականության, ատելության հիմքով կատարվող հանցագործությունների և ատելություն սերմանող խոսքի զոհերի համար ոչ դատական կարգով փոխհատուցման մեխանիզմների միջոցով» տարածաշրջանային ծրագրի շրջանակում Մարդու իրավունքների պաշտպանը նախատեսում է ՀՀ արդարադատության նախարարության հետ համատեղ և հասարակության լայն շերտերի ներգրավմամբ իրականացնել իրազեկման արշավ ատելության խոսքի, դրա բացասական ազդեցության, այլակարծության և խոսքի ազատության իրավունքի նկատմամբ հարգանքի անհրաժեշտության վերաբերյալ:

Ըստ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի՝ «հաշվի առնելով, որ արտահայտվելու ազատության իրականացումը կապված է «պարտավորությունների» և «պատասխանատվության» հետ, ընդհանուր հետաքրքրություն ներկայացնող դեպքերի վերաբերյալ լրատվություն տարածելու 10-րդ հոդվածով սահմանված լրագրողի պաշտպանությունը գործում է, եթե [լրագրողները] գործում են բարեխղճորեն՝ լրագրողական վարքագծի նորմերի հիման վրա ճշգրիտ և վստահելի տեղեկատվություն տրամադրելու նպատակով»²³⁰: Պատասխանատու լրագրության սկզբունքը պահանջում է, որ

²³⁰ Տե՛ս Բլադետ Տրոմսոն ու Սթենսասան ընդդեմ Նորվեգիայի (Bladet Tromsø and Stensaas v. Norway) գործով 1999 թվականի մայիսի 20-ի վճիռը (ՄՊ), գանգատ թիվ 21980/93, կետ 65:

լրատվամիջոցները օգտվեն վստահելի աղբյուրներից, քանի որ առաջին, առաջնահերթ է, որ տարածված տեղեկությունը լինի ճշգրիտ ու վստահելի, երկրորդ, անանուն աղբյուրից վերցրած տեղեկության համար պատասխանատվության կարող է ենթարկվել լրատվամիջոցը՝ հատկապես ատելության խոսքի դեպքում:

Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը, ճանաչելով համացանցի «կարևոր դերը» «հանրության համար լուրերի մատչելիությունն ապահովելու և ընդհանրապես տեղեկությունների ավելի արագ տարածման գործում, այնուամենայնիվ, նշել է, որ համացանցը տպագիր մամուլից տարբերվող տեղեկատվության և հաղորդակցության միջոց է: Համացանցում տեղադրվող բովանդակությունն ու դրա միջոցով կատարվող հաղորդակցությունները մարդու իրավունքների և ազատությունների իրացմանը վնաս պատճառելու ավելի մեծ սպառնալիք են պարունակում, քան մամուլը²³¹:

Դելֆի ԱՄ-ն ընդդեմ Էստոնիայի գործով Եվրոպական դատարանն արձանագրել է, որ **օգտատերերի կողմից համացանցում արտահայտչական գործունեության ծավալումն արտահայտվելու ազատության աննախադեպ հնարավորություն է ստեղծում:** Սա անվիճելի է և նախկինում այլ առիթների ժամանակ Դատարանի կողմից արդեն ճանաչվել է²³²: Սակայն, այս առավելությունների հետ մեկտեղ որոշակի վտանգներ ևս կարող են ստեղծվել: **Զրպարտիչ և այլ՝ ակնհայտորեն ոչ իրավաչափ խոսքը, այդ թվում նաև՝ ատելության խոսքը և բռնություն հրահրող կոչերը կարող են վայրկյանների ընթացքում աշխարհով մեկ տարածվել ավելի արագ, քան նախկինում երբևէ տարածվել են, իսկ երբեմն նույնիսկ կայուն մնալ համացանցում:** Այս երկու միմյանց հակասող իրականություններն ընկած են այս գործի հիմքում: Գիտակցելով Կոնվենցիայի հիմքում ընկած արժեքների պաշտպանության անհրաժեշտությունը և հաշվի առնելով այն, որ Կոնվենցիայի 10-րդ և 8-րդ հոդվածներով ամրագրված իրավունքներն արժանի են հավասար հարգանքի, անհրաժեշտ է այս երկուսը հավասարակշռել այնպես, որ դրանց էությունը պահպանվի: Այսպիսով, չնայած Դատարանը ճանաչում է այն հանգամանքը, որ **խոսքի ազատության իրացման տեսանկյունից համացանցը կարևոր առավելություններ է տալիս, այն նաև հաշվի է առնում, որ զրպարտիչ կամ այլ անօրինական բովանդակության համար պատասխանատվությունը պետք է սկզբունքորեն պահպանվի և հանդիսանա անձնական իրավունքների խախտման համար արդյունավետ միջոց:**

Դատարանը, սույն գործով անդրադառնալով նաև համացանցում ատելության խոսքի և բռնության հրահրող կոչերի տարածումը սահմանափակելու պարտականությանը, նշել է, որ ատելության խոսքի արդյունքում պոտենցիալ տուժողի՝ համացանցն անընդմեջ մշտադիտարկելու հնարավորությունները շատ ավելի սահմանափակ են, քան ընդարձակ

²³¹ Տե՛ս «Պրավոյե Դելոյի» խմբագրական խորհուրդը և Շտեկելն ընդդեմ Ուկրաինայի (Editorial Board of Pravoye Delo and Shtekel v. Ukraine) գործով 2011 թվականի մայիսի 5-ի վճիռը, գանգատ թիվ 33014/05, կետ 63:

²³² Տե՛ս Ահմեդ Իլդիրիմն ընդդեմ Թուրքիայի (Ahmet Yildirim v. Turkey), թիվ 3111/10, կետ 48, ՄԻԵԴ 2012, և (թիվ 1 և 2)Թայմս Նյուսփեյփերն ընդդեմ Միացյալ Թագավորության (Times Newspapers Ltd v. UK), թիվ 3002/03 և 23676/03, կետ 27:

կոմերցիոն համացանցային լրատվական պորտալի՝ այդպիսի մեկնաբանությունների տեղադրումը կանխելու կամ դրանք արագ հեռացնելու հնարավորությունները՝ կարևորելով իր կողմից ներդրված «նկատելուն պես հեռացնելու» համակարգի (notice-and-take-down system) կիրառումը²³³:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ են լայնածավալ իրազեկման արշավներ, այդ թվում՝ հասարակության լայն շերտերի ներգրավմամբ՝ ուղղված արելության խոսքի, դրա բացասական ազդեցության բացառմանը, այլակարծության և խոսքի ազատության իրավունքի նկատմամբ հարգանքի խթանմանը:

3. Անձնական տվյալների պաշտպանությունը «Դատալեքս» համակարգում դատական գործերի հրապարակման համատեքստում

2020 թվականի արդիական խնդիրներից է անձնական տվյալների պաշտպանության օրենսդրական ոչ լիարժեք կարգավորումները դատական ակտերի հրապարակման շրջանակում:

Այսպես, Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրած դիմումներով քաղաքացիները բարձրաձայնել են այն հարցը, թե ինչ ընթացակարգով կարող են դատական տեղեկատվական համակարգից հեռացվել իրենց անձնական տվյալները, այդ թվում՝ անձնական և ընտանեկան կյանքի մանրամասներ պարունակող դատական ակտերը:

Խնդիրն այն է, որ չնայած առկա օրենսդրական պահանջի, որով սահմանել է դատական իշխանության պաշտոնական կայքում անձնական տվյալների ապանձնավորման հնարավորություն, այնուամենայնիվ, գործնականում դրա լիարժեք իրականացումն ապահովող գործուն կառուցակարգեր ներդրված չեն:

Մասնավորապես, «ՀՀ դատական օրենսգիրք» ՀՀ սահմանադրական օրենքի 11-րդ հոդվածի 10-րդ մասի համաձայն՝ դատական իշխանության պաշտոնական կայքում անձնական կյանքի տվյալներ, կենսաչափական և հատուկ կատեգորիայի անձնական տվյալներ, երեխայի անձնական տվյալներ պարունակող դատական ակտերը հրապարակվում են ապանձնավորված կարգով: Բարձրագույն դատական խորհուրդը կարող է սահմանել անձնական տվյալների ապանձնավորման այլ դեպքեր: Ապանձնավորման կարգը սահմանում է Բարձրագույն դատական խորհուրդը:

Ըստ այդմ, Բարձրագույն դատական խորհրդի 2018 թվականի սեպտեմբերի 27-ի թիվ ԲԴԽ-40-Ո-105 որոշմամբ սահմանված կարգին համապատասխան ապանձնավորվում են ֆիզիկական անձանց վերաբերյալ սահմանված անձնական տվյալները: Միևնույն ժամանակ, հրապարակման ենթակա դատական ակտում դատավարության մասնակցի՝ Բարձրագույն դատական խորհրդին ուղղված դիմումի հիման վրա կարող են ապանձնավորվել նաև

²³³ Տե՛ս Դելֆի ԱՍ-ն ընդդեմ Էստոնիայի (Delfi AS v. Estonia) գործով 2015 թվականի հունիսի 16-ի վճիռը, գանգատ թիվ 64569/09, կետեր 110, 157-159 (հայերեն թարգմանությամբ):

օրենսդրությամբ սահմանված՝ ֆիզիկական անձանց վերաբերյալ անձնական տվյալ հանդիսացող այլ տեղեկություններ:

Հարկ է նկատել, որ «Դատական համակարգ» համակարգչային ծրագիրն ավտոմատ կերպով դատական ակտի տեքստում նույնականացնում և ապանձնավորում է սույն կարգում նշված ապանձնավորման ենթակա անձնական տվյալները՝ պահպանելով ապանձնավորման գործընթացին ձեռքով միջամտելու հնարավորությունը, իսկ անձնական տվյալների ապանձնավորման նկատմամբ հսկողությունն իրականացնում է տվյալ ակտն ընդունող դատավորը:

Պետք է արձանագրել, սակայն, որ վերոնշյալ կարգավորումները տարածվում են Բարձրագույն դատական խորհրդի 2018 թվականի սեպտեմբերի 27-ի թիվ ԲԴԽ-40-Ո-105 որոշման ընդունումից հետո կայացրած դատական ակտերի վրա, քանի որ բարձրացված հարցի կապակցությամբ իրականացված ուսումնասիրությունը վկայում է, որ որոշման ընդունումից առաջ հրապարակված դատական ակտերում անձնական տվյալների ապանձնավորման կարգ սահմանված չի եղել:

Մինչդեռ, մինչ օրս դատական իշխանության պաշտոնական կայքում անձնական տվյալների ապանձնավորման ծրագիր դեռևս ներդրված չէ, ինչը չի ապահովում ինչպես 2018 թվականի սեպտեմբերի 27-ի թիվ ԲԴԽ-40-Ո-105 որոշման ընդունումից առաջ, այնպես էլ դրանից հետո կայացրած դատական ակտերի ապանձնավորման հնարավորությունը: Դրա մասին են վկայում Մարդու իրավունքների պաշտպանի՝ 2019 և 2020 թվականների ընթացքում Բարձրագույն դատական խորհուրդ հասցեագրած գրության պատասխանները:

Այսպես, Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի կողմից իրականացված ուսումնասիրության արդյունքում պարզվել է, որ 2018 թվականից հետո դատարանի կողմից հոգեբուժական կազմակերպությունում ոչ հոժարակամ հոսպիտալացման ենթարկելու վերաբերյալ կայացրած վճռում հրապարակված քաղաքացու անձնական տվյալները (անուն, ազգանուն, հայրանուն, բնակության վայրը, ծննդյան թիվը, ամուսնական կարգավիճակը և անձնական կյանքի մանրամասները) դատական իշխանության պաշտոնական կայքում ապանձնավորված չեն:

Բացի այդ, մտահոգության տեղիք են տալիս այն դատական գործերը, որոնք պարունակում են երեխաների անձնական տվյալները: Օրինակ, ծնողական իրավունքներից զրկելու պահանջի մասին դատարանի վճռում հրապարակված են թե՛ ծնողների, թե՛ երեխաների անձնական տվյալները:

Սա նշանակում է, որ մարդու անձնական կամ ընտանեկան կյանքի մանրամասներն առանց որևէ ողջամիտ հիմնավորման շարունակում են հասանելի լինել հրապարակային տիրույթում:

Ստացվում է՝ բավական է մարդը գոնե մեկ անգամ առնչվի դատական համակարգի հետ, իր անձնական ու ընտանեկան կյանքը դառնում է հանրային սեփականություն: Նկարագրվածն անընդունելի է մարդու իրավունքների տեսանկյունից:

Ինչ վերաբերում է այն հարցին, թե արդյոք 2020 թվականի ընթացքում ստացվել են դիմումներ դատական իշխանության պաշտոնական կայքում (www.datalex.am) հրապարակվող

դատական ակտերում անձնական տվյալների ապանձնավորման վերաբերյալ, ապա Բարձրագույն դատական խորհուրդը հայտնել է, որ անձնական տվյալների ապանձնավորման վերաբերյալ բոլոր դիմումների հիման վրա համապատասխան գործերի հասանելիությունը «Datalex» դատական տեղեկատվական համակարգում արգելափակվել է:

Մինչդեռ, պետք է նշել, որ «Datalex» դատական տեղեկատվական համակարգում համապատասխան գործերի հասանելիությունն արգելափակելու հնարավորության մասին հասարակությունը բավարար չափով իրազեկված չէ:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝

1. *հնարավորինս սեղմ ժամկետում ներդնել դատական իշխանության պաշտոնական կայքում հրապարակվող դատական ակտերում անձնական տվյալների ապանձնավորման ծրագիրը,*

2. *հասարակությանն իրազեկել այն մասին, որ ՀՀ դատական դեպարտամենտին ուղղված դիմումի հիման վրա հնարավոր է սահմանափակել դատական իշխանության պաշտոնական կայքում հրապարակված դատական ակտերում անձնական տվյալների հասանելիությունը:*

4. Արտակարգ դրության պայմաններում կարծիքի արտահայտման ազատության սահմանափակման իրավաչափությունը և համապատասխանությունը միջազգային իրավական մոտեցումներին. ներպետական օրենսդրական փոփոխությունների փուլային նկարագիրը

4.1 Ներպետական օրենսդրական փոփոխությունների փուլային նկարագիրը

ՀՀ կառավարության 2020 թվականի մարտի 16-ի «Հայաստանի Հանրապետությունում արտակարգ դրություն հայտարարելու մասին» թիվ 298-Ն որոշմամբ Հայաստանի Հանրապետության ամբողջ տարածքում 2020 թվականի մարտի 16-ից ժամը 18:30-ից սկսած հայտարարվել է արտակարգ դրություն՝ հաշվի առնելով աշխարհում և Հայաստանի Հանրապետությունում նոր կորոնավիրուսային հիվանդության տարածման դեպքերը: Արտակարգ դրությունն ի սկզբանե հայտարարվել էր մեկ ամսով՝ մինչև 2020 թվականի ապրիլի 4-ը ժամը 17:00-ն ներառյալ, սակայն ՀՀ կառավարության 2020 թվականի ապրիլի 13-ի թիվ 543-Ն, մայիսի 14-ի թիվ 729-Ն, հունիսի 12-ի թիվ 933-ն, հուլիսի 13-ի թիվ 1161-Ն և օգոստոսի 12-ի թիվ 1319-Ն որոշումներով այդ ժամկետը երկարաձգվել է ընդհուպ մինչև 2020 թվականի սեպտեմբերի 11-ը, որին հաջորդեց կարանտինի սահմանումը:

Արտակարգ դրության ժամանակահատվածում Հայաստանի Հանրապետության ողջ տարածքում մի շարք ընդհանուր արգելքներ և սահմանափակումներ են գործել: Դրանցից են եղել զանգվածային լրատվության միջոցներով առանձին հրապարակումների և հաղորդումների արգելքները, որոնք կարծիքի արտահայտման ազատության ոտնահարման անմիջական վտանգ էին ստեղծել:

Այսպես, ՀՀ կառավարության «Հայաստանի Հանրապետությունում արտակարգ դրություն հայտարարելու մասի» 2020 թվականի մարտի 16-ի թիվ 298-Ն որոշմամբ ի սկզբանե սահմանվեցին զանգվածային լրատվության միջոցներով առանձին հրապարակումների, հաղորդումների արգելքներ: Որոշմամբ սահմանված հավելվածի 7-րդ գլխի 23-րդ կետի համաձայն՝ Հայաստանի Հանրապետությունում, ինչպես նաև Հայաստանի Հանրապետության տարածքներից դուրս վարակման առկա և նոր դեպքերի, անձանց առողջական վիճակի, վարակի աղբյուրների, առկա կամ հնարավոր վարակակիր անձանց հետ շփված այլ անձանց շրջանակի, զննում (վարակի թեստավորում) անցնող անձանց և մեկուսացվածների քանակի, ինչպես նաև խուճապի հանգեցնող կամ խուճապային իրադրություն ստեղծելու վտանգ պարունակող տեղեկությունների վերաբերյալ հրապարակումների, տեղեկատվական նյութերի, հարցազրույցների, հաղորդումների հրապարակային տարածումը, փոխանցումը, ներառյալ՝ ինտերնետային կայքերում և սոցիալական ցանցերում դրանց հրապարակումների ձևով, ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց, այդ թվում՝ **զանգվածային լրատվության միջոցների կողմից կատարվում է միայն պարետատան կողմից տրամադրված տեղեկատվությանը հղում կատարելով:**

Նույն գլխի 24-26-րդ կետերի համաձայն՝ նույն կարգի 23-րդ կետերով սահմանված հաղորդումները չպետք է հակասեն պաշտոնական տեղեկատվությանը և պետք է հնարավորինս վերարտադրեն այն: Նույն գլխով սահմանված սահմանափակումները չեն կիրառվում պետական պաշտոնատար անձանց կողմից կատարված հաղորդումների կամ նրանց հաղորդումներին կատարված հղումների նկատմամբ: Նույն գլխով սահմանված դրույթների խախտմամբ կատարված հաղորդումները ենթակա են անհապաղ վերացման այն կատարած անձանց կողմից:

Որոշման՝ 2020 թվականի մարտի 19-ի փոփոխություններով հրապարակումների արգելքի մեջ ներառվող տեղեկությունների շարքում լրացվեցին առողջապահության բնագավառում լիազոր մարմնի կողմից իրականացվող միջոցառումների և դրանց վերաբերող տվյալները, ինչպես նաև դրույթի իմաստով «խուճապի հանգեցնող կամ խուճապային իրադրություն ստեղծելու վտանգ պարունակող տեղեկություններ» ձևակերպումը փոխարինվեց «ակնհայտ խուճապի հանգեցնող կամ խուճապային իրադրություն ստեղծելու իրական վտանգ պարունակող տեղեկություններով»: Այսպես, դրույթը սահմանվեց հետևյալ կերպ.

«23. Հայաստանի Հանրապետությունում, ինչպես նաև Հայաստանի Հանրապետության տարածքներից դուրս նոր կորոնավիրուսային հիվանդության վարակման առկա և նոր դեպքերի, անձանց առողջական վիճակի, վարակի աղբյուրների, առկա կամ հնարավոր վարակակիր անձանց հետ շփված այլ անձանց շրջանակի, զննում (վարակի թեստավորում) անցնող անձանց և մեկուսացվածների քանակի, առողջապահության բնագավառում լիազոր մարմնի կողմից իրականացվող միջոցառումների և դրանց վերաբերող տվյալների, ինչպես նաև ակնհայտ խուճապի հանգեցնող կամ խուճապային իրադրություն ստեղծելու իրական վտանգ պարունակող տեղեկությունների վերաբերյալ հրապարակումների, տեղեկատվական նյութերի, հարցազրույցների, հաղորդումների (այսուհետ՝ հաղորդում) հրապարակային տարածումը, փոխանցումը, ներառյալ՝ ինտերնետային կայքերում և սոցիալական ցանցերում դրանց

հրապարակումների ձևով, ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց, այդ թվում՝ զանգվածային լրատվության միջոցների կողմից կատարվում է միայն պարետարական կողմից տրամադրված տեղեկատվությանը (այսուհետ՝ պաշտոնական տեղեկատվություն) հղում կատարելով:»:

Քննարկվող օրենսդրական փոփոխություններով սահմանվեցին նաև հրապարակումների նկատմամբ սահմանափակումներից բացառություններ, որոնք, ըստ որոշման հավելվածի 25-րդ կետի՝ հետևյալն էին.

«25. Սույն գլխով սահմանված սահմանափակումները չեն կիրառվում՝

1) պետական պաշտոնատար անձանց կողմից կատարված հաղորդումների կամ նրանց հաղորդումներին կատարված հղումների նկատմամբ.

2) օտարերկրյա պետությունների ղեկավարների, պետական մարմինների և (կամ) նրանց ներկայացուցիչների պաշտոնական կայքերին, սոցիալական ցանցերի պաշտոնական էջերին կատարված հղումների նկատմամբ.

3) Հայաստանի Հանրապետությունում հավատարմագրված և (կամ) Հայաստանի Հանրապետության անդամակցությամբ միջազգային կազմակերպությունների պաշտոնական կայքերին, սոցիալական ցանցերի պաշտոնական էջերին կատարված հղումների նկատմամբ:»:

Մարտի 19-ի փոփոխություններով, փաստորեն, խոսքի ազատության սահմանափակումների շրջանակը նեղացվեց այն առումով, որ սահմանվեցին արգելից բացառություններ: Դրանց թվում ամրագրվեցին, մասնավորապես, օտարերկրյա պետությունների ղեկավարների, պետական մարմինների և (կամ) նրանց ներկայացուցիչների պաշտոնական կայքերին, սոցիալական ցանցերի պաշտոնական էջերին կատարված հղումները և Հայաստանի Հանրապետությունում հավատարմագրված և (կամ) Հայաստանի Հանրապետության անդամակցությամբ միջազգային կազմակերպությունների պաշտոնական կայքերին, սոցիալական ցանցերի պաշտոնական էջերին կատարված հղումները:

Որոշման՝ 2020 թվականի մարտի 24-ի փոփոխությունների արդյունքում տեղեկությունների հրապարակման արգելի ծավալը կրկին նեղացվեց՝ արգելի շրջանակից հանելով Հայաստանի Հանրապետության տարածքներից դուրս տեղեկատվության, ակնհայտ խուճապի հանգեցնող կամ խուճապային իրադրություն ստեղծելու իրական վտանգ պարունակող տեղեկությունները: Օտարերկրյա մամուլի տեղեկատվության հրապարակման արգելքը, որպես այդպիսին, հանվեց՝ պայմանի ամրագրմամբ, որ օտարերկրյա զանգվածային լրատվամիջոցների կողմից նոր կորոնավիրուսային համավարակի վերաբերյալ հրապարակված տեղեկատվական կամ վերլուծական նյութերի ամբողջական կամ մասնակի արտատպման դեպքում ԶԼՄ-ները պետք է հրապարակեն նյութի սկզբնաղբյուրը՝ նյութի վերնագրում:

Այսպես, Որոշման հավելվածի 23-րդ և 24-րդ, լրացվող 24.1-րդ կետերով սահմանվեց, որ.

«23. Հայաստանի Հանրապետությունում նոր կորոնավիրուսային հիվանդության վարակման առկա և նոր դեպքերի, անձանց առողջական վիճակի, վարակի աղբյուրների, առկա կամ հնարավոր վարակակիր անձանց հետ շփված այլ անձանց շրջանակի, զննում (վարակի թեստավորում) անցնող անձանց և մեկուսացվածների քանակի, առողջապահության բնագավառում լիազոր մարմնի կողմից իրականացվող միջոցառումների և դրանց վերաբերող

տվյալների վերաբերյալ հրապարակումների, տեղեկատվական նյութերի, հարցազրույցների, հաղորդումների (այսուհետք բոլորը միասին՝ հաղորդում) հրապարակային տարածումը, փոխանցումը, ներառյալ ինտերնետային կայքերում և սոցիալական ցանցերում դրանց հրապարակումների ձևով, զանգվածային լրատվության միջոցների կողմից կատարվում է միայն պարետարան տրամադրած տեղեկատվության (այսուհետք՝ պաշտոնական տեղեկատվություն) հղումով՝ ամբողջությամբ արտացոլելով պաշտոնական տեղեկատվությունը (առանց խմբագրման):

24. Չանգվածային լրատվության միջոցների կողմից սույն որոշման 23-րդ կետով նախատեսված հաղորդումներն առանց պաշտոնական տեղեկատվության հիմքի հրապարակելու դեպքում՝ ՋԼՄ-ները պետք է հրապարակեն պարետարան կողմից այդ հաղորդման մեջ պարունակող տեղեկությունների վերաբերյալ տրամադրված, հրապարակված հերքումը կամ պարզաբանումը՝ այն սրանալուց/հրապարակվելուց հետո 2 ժամվա ընթացքում: Միաժամանակ, ՋԼՄ-ները պետք է ապահովեն վերջինիս տարածումը նույն հարթակներով, ինչ կիրառվել է հաղորդման հրապարակման ժամանակ:

24.1. Օտարերկրյա զանգվածային լրատվամիջոցների կողմից նոր տիպի կորոնավիրուսի համավարակի վերաբերյալ հրապարակված տեղեկատվական կամ վերլուծական նյութերի ամբողջական կամ մասնակի արտատպման դեպքում ՋԼՄ-ները պետք է հրապարակեն նյութի սկզբնաղբյուրը՝ նյութի վերնագրում:»:

Օրենսդրական փոփոխությունների հաջորդ փուլը 2020 թվականի մարտի 16-ին հայտարարված արտակարգ դրությունը երկարաձգելու մասին 2020 թվականի ապրիլի 13-ի որոշումն էր, որով վերացվեցին կարծիքի արտահայտման ազատության նկատմամբ սահմանափակումները:

Կառավարության որոշմամբ սահմանված՝ կարծիքի արտահայտման ազատության նկատմամբ սահմանափակումներին զուգահեռ նախատեսվեցին նաև պատասխանատվության մեխանիզմներ: Այսպես, Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքում 2020 թվականի մարտի 24-ին ուժի մեջ մտած փոփոխություններով Օրենսգրքի 182.3-րդ հոդվածում 8-րդ մասով ամրագրվեց. «8. Լրատվական գործունեություն իրականացնողի կողմից արտակարգ դրության ընթացքում սահմանված տեղեկությունների հրապարակման կամ տարածման կանոնները խախտելն առաջացնում է տուգանքի նշանակում՝ սահմանված նվազագույն աշխատավարձի հարյուրապատիկից երեքհարյուրապատիկի չափով:»:

Նույն հոդվածի 8.1-րդ մասի համաձայն՝ նույն հոդվածի 8-րդ մասով նախատեսված տույժին ենթարկվելուց հետո՝ մեկ օրվա ընթացքում, արտակարգ դրության ընթացքում սահմանված տեղեկությունների հրապարակման կամ տարածման կանոնների խախտմամբ տարածված հրապարակումը չվերացնելն առաջացնում է տուգանքի նշանակում՝ սահմանված նվազագույն աշխատավարձի հինգհարյուրապատիկից հազարապատիկի չափով:

4.2 Կարծիքի արտահայտման ազատության ներպետական սահմանափակումների հրավաչափությունը և համապատասխանությունը միջազգային իրավական մոտեցումներին.

Եվրոպայի խորհրդի Մարդու իրավունքների հանձնակատար Դունյա Միյատովիչը 2020 թվականի ապրիլի 3-ին հրապարակավ նշել է, որ նոր կորոնավիրուսային համավարակի դեմ պայքարը ենթադրում է մարդկանց կյանքի ու առողջության պահպանմանն ուղղված արդյունավետ միջոցների ձեռնարկում, որոնցից է նաև սոցիալական անկայունություն և խուճապ առաջացնող ապատեղեկատվության դեմ պայքարը: Ցավոք, որոշ կառավարություններ այդ հրամայականն օգտագործում են որպես նախապայման մամուլի ազատության անհամաչափ սահմանափակումների կիրառման համար. սա անարդյունավետ մոտեցում է և պետք է վերացվի:

Համավարակի դեմ պայքարի՝ իրավունքների և ազատությունների սահմանափակմամբ ուղեկցվող միջոցառումների դիտարկմամբ՝ Մարդու իրավունքների հանձնաժողովը նշել է, մասնավորապես, կարծիքի արտահայտման ազատությանը միջամտությունների մտահոգիչ պրակտիկայի մասին, որոնք խոչընդոտում են լրագրողների և մամուլի ներկայացուցիչների աշխատանքն ու սահմանափակում հասարակության տեղեկացվածության իրավունքը: Մասնավորապես, Ռուսաստանի Դաշնության, Հունգարիայի, Ադրբեջանի, Թուրքիայի, Ռումինիայի, Բոսնիա և Հերցեգովինայի, Սլովենիայի մտահոգիչ պրակտիկայի հետ մեկտեղ իբրև ոչ լավագույն օրինակ մատնանշվել էին նաև հայաստանյան սահմանափակումները, ինչի արդյունքում մի շարք լրատվամիջոցների ներկայացուցիչներ ստիպված են եղել հեռացնելու իրենց հրապարակումները՝ պաշտոնական աղբյուրներին ոչ լրիվ համապատասխանության պատճառով:

Հատկանշական է, որ ԵԽ մարդու իրավունքների հանձնակատարը, չթերաթևորելով համավարակի դեմ պայքարում աննախադեպ մարտահրավերներն ու ապատեղեկատվության դեմ պայքարի կարևորությունը, միաժամանակ ընդգծել է, որ այդ միջոցները պետք է լինեն անհրաժեշտ, համաչափ և պարբերաբար վերահսկողության առարկա դառնան, օրինակ, Պառլամենտի և մարդու իրավունքների ազգային հաստատությունների կողմից: **Այդ սահմանափակող միջոցները չեն կարող որևէ կերպ կանխել լրագրողական աշխատանքն ու հանգեցնել համացանցում հրապարակումների անհարկի հեռացմանը**²³⁴:

ԵԱՀԿ մեդիայի ազատության հարցերով ներկայացուցիչ Հարլեմ Դեզիրի դիրքորոշմամբ՝ օրենքը չպետք է սահմանափակի լրագրողների աշխատանքը և նրանց հնարավորությունները հրապարակելու համավարակի վերաբերյալ նյութեր: **Բացառապես իշխանությունների կողմից տրամադրված տեղեկությունների հրապարակումը խիստ սահմանափակող միջոց է, որն անհամաչափ կսահմանափակի մամուլի ազատությունը և տեղեկատվության հասանելիությունը**²³⁵:

²³⁴ Նշված երկրների խնդրո առարկա սահմանափակումների մասին առավել մանրամասն տե՛ս <https://www.coe.int/en/web/commissioner/-/press-freedom-must-not-be-undermined-by-measures-to-counter-disinformation-about-covid-19?fbclid=IwAR3LAByn9LDZ3emdMQpsX1MhYopUw8N0BoTlxCHyla2Twod4i39Z7I4sUzw>

²³⁵ Հասանելի է <https://www.osce.org/representative-on-freedom-of-media/449098> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

Հայաստանում կարծիքի արտահայտման ազատության սահմանափակումների առնչությամբ մտահոգություն է հայտնել նաև Լրագրողների եվրոպական ասոցիացիան՝ 2020 թվականի մարտի 26-ին Եվրոպայի խորհրդի՝ լրագրության պաշտպանության և լրագրողների ապահովության խթանման հարթակում հրապարակելով Հայաստանի վերաբերյալ «Արտակարգ սահմանափակումները ստիպում են մամուլին թաքցնել նոր կորոնավիրուսային համավարակի վերաբերյալ օբյեկտիվ տեղեկությունը» նախազգուշացումը²³⁶: Սրան ի պատասխան՝ ՀՀ կառավարությունը տեղեկացրել է, որ այդ սահմանափակումները պայմանավորված են եղել համավարակի ընթացքում կեղծ տեղեկատվության դեմ պայքարի գործիքակազմի բացակայությամբ: Դրանից զատ, նշվել է, որ 2020 թվականի մարտի 16-ից մինչև մարտի 24-ը որևէ իրավական ընթացակարգ չի նախաձեռնվել որևէ լրատվամիջոցի կամ լրագրողի նկատմամբ²³⁷:

ՄԱԿ-ի կարծիքի և խոսքի ազատության խթանման և պաշտպանության հարցերով հատուկ զեկուցողը, նշելով հասարակությանը պատշաճ տեղեկություններ տրամադրելու պետության կարևոր պարտականության մասին, արձանագրել է, որ **մի կողմից՝ կարծիքի արտահայտման ազատությունն ու տեղեկատվության մատչելիությունը, մյուս կողմից՝ հանրային առողջությունը փոխկապակցված են:**

Այսպիսով, բացառապես պաշտոնական տեղեկատվությունը հրապարակելու հնարավորությունը մամուլի ազատության և լրագրողական անխոչընդոտ աշխատանքի անհամաչափ սահմանափակում է: Ավելին, անհրաժեշտ է բացառել ՋԼՄ-ների կողմից խուճապ առաջացնող տեղեկությունների տարածման կանխավարկածով առաջնորդվելը, քանի որ գործնականում հնարավոր է նաև, որ հրապարակվեն կորոնավիրուսի տարածման կանխարգելման և հանրային առողջության պահպանման տեսանկյունից հանրօգուտ տեղեկություններ:

Հատուկ զեկուցողի դիտարկումներում կարմիր թելի պես ընդգծվում է կարծիքի արտահայտման ազատության կարևորությունը համավարակի դեմ պայքարում՝ դրա արդյունավետությունը պայմանավորելով ոչ թե իրավունքների սահմանափակման, այլ դրանց լիարժեք երաշխավորման ճանապարհով:

Հատուկ զեկուցողի զեկույցում բարձրացվել են իրավունքների և ազատությունների սահմանափակման տեսանկյունից ուղենշային մի շարք հարցադրումներ, ինչպիսիք են, կարող է արդյոք պետությունը սահմանափակումներ կիրառել՝ ապահովելու համար հասարակությանը միայն «լեգիտիմ» տեղեկատվության տրամադրումը: Կարող է արդյոք պետությունը

²³⁶Հասանելի է https://www.coe.int/en/web/media-freedom/detail-alert?p_p_id=sojdashboard_WAR_coesoportlet&p_p_lifecycle=0&p_p_col_id=column-4&p_p_col_count=1&sojdashboard_WAR_coesoportlet_alertId=61571268 հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

²³⁷ Հասանելի է <https://rm.coe.int/armenia-reply-en-emergency-restrictions-force-media-to-suppress-indepe/16809e4ace> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

սահմանափակումներ կիրառել համավարակի վերաբերյալ մամուլի հրապարակումների նկատմամբ: Այս հարցադրումների պատասխանները կանխորոշված են մարդու իրավունքների միջազգային իրավունքում:

Մասնավորապես, Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին դաշնագրի 19-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ յուրաքանչյուր մարդ ունի իր կարծիքն ազատ արտահայտելու իրավունք. այդ իրավունքն ընդգրկում է, անկախ պետական սահմաններից, բանավոր, գրավոր կամ մամուլի միջոցով կամ էլ գեղարվեստական ձևով արտահայտված կամ մի այլ ձևով սեփական ընտրությամբ ամեն տեսակի ինֆորմացիա ու գաղափարներ պահանջելու, ստանալու և տարածելու ազատությունը:

Կոնվենցիան այս դրույթը կարծիքի արտահայտման ազատությունը սահմանում է իբրև տարբեր ուղղություններ ունեցող (պահանջել, ստանալ և տարածել), կարծիքի տեսանկյունից անսահմանափակ (ցանկացած տեսակի ինֆորմացիա և գաղափարներ), առանց սահմանների (անկախ պետական սահմաններից), ձևի առումով ոչ սպառիչ (մամուլի ցանկացած այլ ձևով):

Կարծիքի արտահայտման ազատության գործնական երաշխավորումը կարևորություն է ձեռք բերում նաև այն տեսանկյունից, որ այն հանդես է գալիս իբրև այլ իրավունքների իրացման նախադրյալ:

Այսպես, Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների մասին դաշնագրի 15-րդ հոդվածի 2-րդ մասը երաշխավորում է *յուրաքանչյուր մարդու՝ գիտական առաջադիմության արդյունքներից և դրանց գործնական կիրառումից օգտվելու իրավունքը, (այն բարոյական և նյութական շահերի պաշտպանությունից օգտվելու իրավունքը*, որոնք առաջանում են ցանկացած գիտական, գրական կամ գեղարվեստական աշխատությունների կապակցությամբ, որոնց հեղինակը հանդիսանում է նա: Հետաքրքրական է, որ **միջազգային իրավական ընկալմամբ ևս եթե անգամ ընդունելի է այն կանխավարկածը, որ իրավունքի սահմանափակումը հանրային առողջության պահպանման իրավաչափ նպատակն է հետապնդում, այս սահմանափակումը, այնուամենայնիվ, պետք է բավարարի իրավաչափության (legality) և անհրաժեշտության (necessity) չափանիշներին:**

Ընդ որում, իրավունքի սահմանափակման «օրենքով նախատեսված լինելու» չափանիշը ենթադրում է ոչ թե դրա ֆորմալ առկայություն, այլ բովանդակային պայմանի բավարարում՝ բավարար հստակություն քաղաքացիների վարքագիծը համապատասխանեցնելու առումով, լայն և հայեցողական մեկնաբանման ու կիրառության տեղիք տվող ձևակերպումների հնարավորինս բացառում:

Մարդու իրավունքների միջազգային կառույցների, այդ թվում՝ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքի դիտարկմամբ կարելի է եզրակացնել, որ «անհրաժեշտության» չափանիշը, մասնավորապես, կարծիքի արտահայտման ազատության նկատմամբ միջամտության համատեքստում ենթադրում է՝

- ուղղակի և անմիջական կապի հավաստում հրապարակման և վտանգի միջև: Ընդ որում, անհրաժեշտության հավաստման ապացուցման բեռը պետությունն է կրում, այլ ոչ թե քաղաքացին է պարտավոր ցույց տալ դրա բացակայությունն ու պետության ծախողումը²³⁸:

- Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի 10-րդ հոդվածի 2-րդ մասի իմաստով՝ «անհրաժեշտ» պայմանը հոմանիշ չէ այնպիսի ճկուն եզրույթների, ինչպիսիք են՝ «ընդունելի», «սովորական», «օգտակար», «ողջամիտ» կամ «ցանկալի»: այն ենթադրում է «գերակա հանրային կարիքի» առկայություն (pressing social need)²³⁹:

- «Անհրաժեշտությունը» նաև ենթադրում է համաչափություն, համաձայն որի՝ սահմանափակումը պետք է թիրախավորի կոնկրետ նպատակ և անհարկի չսահմանափակի դրա գործողության շրջանակում գտնվող անձանց այլ իրավունքներ, երրորդ անձանց իրավունքներին միջամտությունը պետք է սահմանափակ լինի և միջամտությամբ պաշտպանվող շահով արդարացված:

- Սահմանափակումը պետք է լինի ամենից քիչ միջամտություն ենթադրողը, որով կարելի է հասնել ցանկալի արդյունքի²⁴⁰:

Ինչ վերաբերում է համավարակի դեմ պայքարի համատեքստում վերը նշված «օրինականության», «անհրաժեշտության» և «համաչափության» պահանջների կիրառելիությանը, Հատուկ զեկուցողի գնահատականից աներկիմաստ բխում է, որ նոր կորոնավիրուսային համավարակի պայմաններում դրանք ոչ միայն չեն վերացվել, այլև առավելագույն ուժով են կիրառելի՝ հաշվի առնելով այդ իրավունքի արտակարգ արժեքը հանրային առողջության քաղաքականության մեջ²⁴¹:

Հետաքրքրական է նաև մարդու իրավունքների դիտանկյունից միջազգային այն մոտեցումը, որ նախ, կարծիքի արտահայտման ազատության սահմանափակման կոնվենցիոն հիմքերն ու պայմանները՝ անկախ արտակարգ դրությունից, արդեն իսկ բավարար են դիտվում հանրային առողջության պահպանման տեսանկյունից: Այս առումով, հարկ է նկատել, որ թեև թե՛ ՀՀ Սահմանադրության, թե՛ Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի առումով արտակարգ դրության պայմաններում կարծիքի արտահայտման ազատությունը կարող է լրացուցիչ սահմանափակման ենթարկվել, սակայն այն պետք է լինի բացառապես այնքանով, որքանով դա պահանջում է դրության լրջությունը և ստանձնած միջազգային պարտավորություններին համապատասխան է:

²³⁸ Մարդու իրավունքների կոմիտեի թիվ 34 ընդհանուր մեկնաբանություն, կետ 35: Հասանելի է <https://www2.ohchr.org/english/bodies/hrc/docs/gc34.pdf> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

²³⁹ Սանդեյ Թայմսն ընդդեմ Միացյալ Թագավորության (Sunday Times v. UK), 1979 թվականի ապրիլի 26-ի վճիռը, գանգատ թիվ 6538/74, կետ 59:

²⁴⁰ Մարդու իրավունքների կոմիտեի թիվ 34 ընդհանուր մեկնաբանություն, կետ 35: Հասանելի է <https://www2.ohchr.org/english/bodies/hrc/docs/gc34.pdf> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

²⁴¹ ՄԱԿ-ի կարծիքի և խոսքի ազատության խթանման և պաշտպանության հարցերով հատուկ զեկուցողի «Համաճարակն ու կարծիքի և խոսքի արտահայտման ազատությունը» զեկույցը, կետ 16: Հասանելի է <https://www.undocs.org/A/HRC/44/49> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

Նոր կորոնավիրուսային համավարակի դեմ պայքարում կարծիքի և մամուլի ազատության սահմանափակումները հիմնականում արդարացվում էին (այդ թվում՝ Հայաստանի դեպքում) հասարակության շրջանում խուճապը և կեղծ տեղեկատվության (fake news) հոսքը կանխելու նպատակով: Նշված բացասական երևույթների կանխումն անկասկած իրավաչափ նպատակ է, սակայն խնդիրը հենց այն է, թե արդյոք այդ նպատակին հասնելու ընտրված միջոցներն ու մոտեցումները համահունչ էին կարծիքի արտահայտման ազատության միջազգային իրավական բովանդակությանը, դրա երաշխավորման կարևորությունը՝ հենց հանրային առողջության պահպանման համատեքստում:

Այսպես, Հատուկ զեկուցողը, անդրադառնալով խուճապի հնարավոր վտանգներին ու մամուլի ազատությանը, նշել է, որ **եթե Կառավարությունն իրավաչափորեն մտահոգ է խուճապ առաջացնող տեղեկությունների տարածմամբ, նման տարածումը ձախողելը միան հնարավոր լուծումը չէ:** Այսպես, պատշաճ համատեքստում ներկայացված տեղեկատվությունն է, որ կարող է խթանել և՛ հանրային առողջության պահպանման քաղաքականությունը, և՛ կարծիքի արտահայտման ազատության երաշխիքները²⁴²:

ՄԱԿ-ի Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների հանձնաժողովի թիվ 25 (2020) ընդհանուր մեկնաբանությամբ նշվում է, որ 15-րդ հոդվածով երաշխավորվում է նաև ակադեմիական և գիտական ազատությունը, այդ թվում՝ կարծիքի արտահայտման, գիտական տեղեկություններ պահանջելու, ստանալու և տարածելու իրավունքը:

Այլ կերպ ասած, այն ներառում է նաև գիտական զարգացումների, այդ թվում՝ նոր կորոնավիրուսային համավարակի դեմ պայքարի վերաբերյալ տեղեկատվությունը՝ առաջ բերելով պետության՝ նման տեղեկությունների տարածումը թույլատրելու պարտավորությունը: Ավելին, այս իրավունքի իրացումը պետք է երաշխավորվի՝ անկախ դրա տարածման եղանակից ու սահմաններից՝ մասնագիտական հարթակներում, սոցիալական մեդիայում, հեռարձակմամբ, տպագիր մամուլում²⁴³:

Հատուկ զեկուցողի զեկույցում ընդգծվում է այն հանգամանքը, որ **որպես համավարակի վերաբերյալ սխալ տեղեկատվության դեմ պայքարի միջոց՝ հրապարակումների հեռացման կամ պատասխանատվության մեխանիզմներ կիրառելիս կառավարություններն առաջին հերթին պետք է սկսեն իրենցից:** Այսպես, խոսքի ազատության հարցերով միջազգային կառույցների՝ կարծիքի արտահայտման ազատության և կեղծ լրատվության, ապատեղեկատվության և քարոզի վերաբերյալ 2017 թվականի համատեղ հռչակագրում նախանշել են պետության մի շարք պարտավորություններ, այդ թվում՝

- Պետության ներկայացուցիչները չպետք է հրապարակեն, հովանավորեն, խրախուսեն կամ տարածեն հայտարարություններ, որոնց սուտ (ապատեղեկատվություն) կամ քարոզ (propaganda) լինելը վերջիններս գիտեն կամ ողջամտորեն պետք է իմանան:

²⁴² Տե՛ս նույն տեղում, կետ 20:

²⁴³ Հասանելի է

https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=E%2fC.12%2fGC%2f25&Lang=en հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

- Պետության ներկայացուցիչները պարտավոր են միջազգային և ներպետական պարտավորություններին և իրենց հանրային պարտականություններին համապատասխան երաշխավորել, որ տարածում են հավաստի և վստահելի տեղեկություններ, այդ թվում՝ հանրային հետաքրքրություն ներկայացնող՝ տնտեսության, հանրային առողջության, անվտանգության և շրջակա միջավայրի ոլորտներում:

Կարծիքի արտահայտման ազատության սահմանափակումների օրենսդրական ձևակերպումների չափազանց լայն և անորոշ լինելը ևս ոլորտի միջազգային կառույցների ներկայացուցիչների մտահոգություն առարկա էր համատեղ հոչակագրում: Ըստ այդմ էլ, հայտարարությամբ նշվել է, որ տեղեկությունների տարածման ընդհանուր արգելքները՝ հիմնված անորոշ և երկիմաստ եզրույթների, այդ թվում՝ «կեղծ լուր» կամ «ոչ օբյեկտիվ տեղեկություն», մարդու իրավունքների իրավունքի հետ անհամատեղելի են և պետք է վերացվեն: Նման ընդհանրական արգելքներն իրավակիրառողին հնարավորություն են տալիս որոշելու քաղաքական և հանրային տիրույթներում տեղեկության բովանդակության ճշմարիտ կամ կեղծ լինելը, ինչն անհամատեղելի է իրավունքի սահմանափակման անհրաժեշտության և համաչափության պահանջներին²⁴⁴:

Համավարակի դեմ պայքարում կեղծ տեղեկատվությունը՝ սկսած համավարակի ծագման, սվյալ երկրում դրա տարածվածության, կանխարգելիչ բուժական միջոցների վերաբերյալ ընդհուպ մինչև կարանտինի և չճշտված բուժական խորհրդատվության վերաբերյալ կեղծ տեղեկությունները մարտահրավերային էին ամբողջ աշխարհում:

Դրանով հանդերձ, նման ապատեղեկատվության դեմ պետական արձագանքը պետք է հիմնված լինի հետևյալ սկզբունքների վրա՝ **ամբողջական, ազնիվ և ներառական հաղորդակցություն հանրության հետ, անկախ մամուլի խթանում և պաշտպանություն, հանրային առողջությանը վնասող ապատեղեկատվության հրապարակավ և զգուշավոր ուղղում:** Համավարակի դեմ պայքարի շրջանակներից դուրս ընդհանուր միջոցառումներից են՝ **անկախ մամուլի համար բարենպաստ միջավայրի ստեղծումը, մեդիագրագիտությունը խթանող կրթական միջոցառումները, վստահելի և ոչ վստահելի պնդումների շուրջ քննադատական մտածողության գործիքների ապահովումը**²⁴⁵:

Արտակարգ դրության պայմաններում կարծիքի արտահայտման ազատության խնդրո առարկա արգելքներն ու սահմանափակումները փաստեցին առհասարակ երկրում պատասխանատու լրագրության, խոսքի ազատության երաշխիքներով չպաշտպանվող ոչ իրավաչափ դրսևորումների դեմ պայքարի կառուցակարգերի բացակայության մասին:

Այսպիսով, **կարծիքի արտահայտման ազատության և համավարակի դեմ պայքարը չհակադրելու, այլ փոխպայմանավորելու մոտեցումը պետք է իբրև սկզբունք որդեգրվի**

²⁴⁴ Հասանելի է <https://www.osce.org/files/f/documents/6/8/302796.pdf> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

²⁴⁵ Տե՛ս ՄԱԿ-ի կարծիքի և խոսքի ազատության խթանման և պաշտպանության հարցերով հատուկ զեկուցողի «Համաճարակն ու կարծիքի և խոսքի արտահայտման ազատությունը» զեկույցը, կետ 47: Հասանելի է <https://www.undocs.org/A/HRC/44/49> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

պետությունների կողմից: Բանն այն է, որ ամբողջ աշխարհում պետությունները սոցիալական հեռավորության և այլ դժվարին միջոցների են դիմել՝ երաշխավորելու առողջապահական համակարգերի հնարավորությունը հիվանդին օգնություն ցույց տալու հարցում: **Որպեսզի հասարակությունը համաձայնի այս դժվարություններին, այն պետք է վստահ լինի, որ տեղեկատվությունն ու կայացվող որոշումները հիմնված են փաստերի վրա և բխում են հանրային շահից:** Գրաքննության մթնոլորտը, որի պատճառը թերահավատությունն է առ հասարակության քննադատական մտածողության, խարխլում է հասարակական վստահությունը: Դրան հակառակ, մոտեցումն առ այն, որ հասարակության բոլոր անդամներն ընկալվում են որպես են բարդ տեղեկատվություն ընկալելուն ունակ, որպես գործընկերներ համաշխարհային պատմության մեջ անորոշ և վախեցնող այս փուլում, նպաստում է սոցիալական համերաշխությանը, որն անհրաժեշտ է վարակի աճի դեմ պայքարի համար, և ի վերջո, առողջապահական մարմիններին տալիս է հնարավորություն և ժամանակ՝ մշակելու այնպիսի միջամտություններ, որոնք կարող են երկարաժամկետ կտրվածքով պաշտպանել հանրային առողջությունը:

Այսպիսով, **մի կողմից՝ համավարակի պայմաններում հանրային առողջության պահպանման կենսական անհրաժեշտության, մյուս կողմից՝ կարծիքի արտահայտման և մամուլի ազատության երաշխավորման հրամայականի պայմաններում իրավունքահեն մոտեցումն է, որ կարող է ապահովել այդ երկու արժեքների պաշտպանությունը՝ ոչ թե այդ երկուսի հակադրության, այլ դրանց փոխպայմանավորվածության ու համադրման սկզբունքով:**

Ներպետական օրենսդրական կանոնակարգումներից բխում է, որ հանրային առողջության պահպանման պահանջի և տեղեկատվության ազատության հարաբերակցությունն երկակի է: Մի կողմից՝ հանրային առողջությունը կարող է հանդես գալ իբրև կարծիքի արտահայտման ազատության սահմանափակման հիմք, մյուս կողմից՝ օրենքի ուժով չի կարող մերժվել այն տեղեկատվության տրամադրումը, որը քաղաքացիների առողջությանը սպառնացող արտակարգ դեպքերին, ինչպես նաև առողջապահության բնագավառում տիրող իրական վիճակին:

Այսպես, «Տեղեկատվության ազատության մասին» ՀՀ օրենքի 8-րդ հոդվածի 3-րդ մասն ամրագրում է, որ տեղեկության տրամադրումը չի կարող մերժվել, եթե դա 1) վերաբերում է քաղաքացիների անվտանգությանը և առողջությանը սպառնացող արտակարգ դեպքերին, ինչպես նաև տարերային (ներառյալ՝ պաշտոնապես կանխատեսվող) աղետներին և դրանց հետևանքներին, 2) ներկայացնում է Հայաստանի Հանրապետության տնտեսության ընդհանուր վիճակը, ինչպես նաև բնության և շրջակա միջավայրի պաշտպանության, առողջապահության, կրթության, գյուղատնտեսության, առևտրի, մշակույթի բնագավառում տիրող իրական վիճակը, 3) չտրամադրելը բացասական ազդեցություն կունենա Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական, գիտատեխնիկական և հոգևոր-մշակութային զարգացման պետական ծրագրերի իրականացման վրա:

Մինչդեռ, միջազգային իրավական մոտեցումների ու Հայաստանում համավարակի դեմ պայքարի հիմքով կարծիքի արտահայտման ազատության սահմանափակումների դիտարկումը վեր հանեց մի շարք հայեցակարգային, սկզբունքային անհամապատասխանություններ: Այսպես,

- Կարծիքի արտահայտման ազատության սկզբից ևեթ **օրենսդրական ընդհանուր արգելքի հիմքում ընկած էր մամուլի ազատության և հանրային առողջության պահպանման հակադրման մոտեցումը, ինչը չի կարող սկզբունքորեն ընդունելի լինել:** Հակադրման այդ կանխավարկածը ոչ միայն հիմնազուրկ է, այլև հակառակ տրամաբանությունը պետք է որդեգրվեր, որ կեղծ տեղեկատվության դեմ հակակշիռը հասարակության պատշաճ իրազեկվածությունն է, ինչն իր հերթին կարող է ապահովվել պետության կողմից ժամանակին, ճիշտ և ամբողջական տեղեկության մատչելիությամբ, այլ ոչ թե տեղեկատվության այլընտրանքային աղբյուրների նկատմամբ սահմանափակումների կիրառմամբ: Ավելին, հաշվի չէր առնվել նաև այն, որ տեղեկատվության մատչելիության իրավունքը նաև այլ իրավունքների, այդ թվում՝ առողջության պահպանման իրավունքի իրացման նախադրյալ է:

- Ընդունելով հանդերձ խնդրո առարկա սահմանափակումներով հետապնդվող իրավաչափ նպատակը՝ հարկ է արձանագրել, որ այդուհանդերձ, օրենսդրական այդ կանոնակարգումները չեն բավարարել «օրենքով նախատեսված լինելու» պահանջին՝ օրենքի որակն ապահովող բովանդակային բաղադրիչների՝ կանխատեսելիության, որոշակիության առումով, ինչպես նաև համաչափության սկզբունքին:

- Խնդրո առարկա սահմանափակումները կիրառելիս հաշվի չի առնվել նոր կորոնավիրուսային համավարակի գործոնն այն առումով, որ այն մասնագիտական շրջանակների կողմից քննարկելի, բացահայտման ենթակա և անգամ չհամընկնող, իրարամերժ մոտեցումների տեղիք էր տալիս: Եվ այս առումով, հատկապես ընդունելի չէր սկզբնական փուլում արտասահմանյան աղբյուրներով տարածվող տեղեկատվության նկատմամբ սահմանափակումը:

4.3 ՀՀ կառավարության 2020 թվականի մարտի 16-ի թիվ 298-Ն որոշմամբ ամրագրված սահմանափակումների առնչությամբ մամուլի ներկայացուցիչների հրապարակային մտահոգությունները

«Հայաստանի Հանրապետությունում արտակարգ դրություն հայտարարելու մասին» ՀՀ կառավարության որոշմամբ ամրագրված սահմանափակումները մտահոգություններ են առաջացրել ոչ միայն Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմում, այլև մամուլի ներկայացուցիչների շրջանում: Այսպես, մամուլի ներկայացուցիչների հրապարակային մտահոգությունների և մեղիա փորձագիտական կարծիքների ընդհանուր դիտարկումը թույլ է տալիս վեր հանելու հետևյալ հիմնական խնդիրները.

- «խուճապ» և «խուճապ առաջացնող» եզրույթների անհստակությունն ու գործնականում դրանք որոշելու չափորոշիչների բացակայությունը,

- արտասահմանյան աղբյուրներից տրամադրվող տեղեկությունների հրապարակման արգելքը,

- պաշտոնական տեղեկատվական աղբյուրների՝ մամուլի ներկայացուցիչների հետ աշխատանքի դժվարությունները²⁴⁶:

Հանրային հետաքրքրություն ներկայացնող կարևորագույն հարցին՝ համավարակին առնչվող տեղեկությունների տարածման սահմանափակումների անորոշությունն առաջ բերեց մամուլի ներկայացուցիչների արդարացված մտահոգությունը:

Տեղեկությունների տարածման սահմանափակումների առումով մամուլի ներկայացուցիչներին ամենից մտահոգող հարցերից էր, թե իբրև այդպիսի սահմանափակման պայման դիտարկվող «խուճապի հանգեցնող» կամ «խուճապային իրադրություն ստեղծելու իրական վտանգ պարունակող» հասկացություններն ինչ չափորոշիչներով են որոշվելու և կիրառվելու: Այսպես, սահմանափակումների բովանդակության ու ծավալի ոչ հստակությունն առաջ բերեց մի շարք մամուլի ներկայացուցիչների և լրատվամիջոցների մտահոգություններ, և մոտ երեք տասնյակ լրատվամիջոցների խմբագիրներ դիմել են Պարետին՝ խնդրո առարկա սահմանափակող դրույթների պարզաբանման նպատակով (օրինակ, պատասխանատվության ի՞նչ միջոցներ են նախատեսվում ՁԼՄ-ների համար, կամ վերջիններս կարո՞ղ են հրապարակել կամ տարածել օտարերկրյա պետությունների ու միջազգային կառույցների պաշտոնատար անձանց՝ վարակի վերաբերյալ հայտնած տեղեկությունները, թե՞ դրանց տարածումն արգելված է ՀՀ տարածքում, արդյոք «պաշտոնական տեղեկատվությունը» բացառապես Հայաստանի պետական պաշտոնատար անձանց կողմից հայտնած տեղեկություններն են, եթե այո, ապա որո՞նք են դրանց հաղորդման եղանակները և այլն²⁴⁷):

Ուշագրավ է, որ ի թիվս այլ հարցադրումների՝ մամուլի ներկայացուցիչները բարձրաձայնել էին հարց, թե Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքի 182.3-րդ հոդվածի 8-րդ կետի իմաստով որո՞նք են համարվում «զանգվածային լրատվամիջոցներ», և որո՞նք են դրանց որոշակիացնելու չափորոշիչները: Արդյոք սոցիալական ցանցերում սեփական մշտական էջեր, ալիքներ կամ այլ հարթակներ ունեցող ֆիզիկական ու իրավաբանական բոլոր անձինք համարվում են լրատվամիջոցներ, եթե՞ ոչ, արդյոք տպագիր և հեռարձակվող մամուլի՝ համապատասխան էջերն ու ալիքները ևս դուրս են մնում նշված կարգավորումից: Դրանից զատ, նշվել է, թե Որոշման կարգավորումների ներքո ո՞րն է «խուճապ» և «խուճապային տրամադրություն» հասկացությունների ծավալը, և որո՞նք են դրանց որոշման չափանիշները: Արդյոք «խուճապ» հասկացությունը որոշման իմաստով տարածվում է միայն արտակարգ դրություն հայտարարելու համար հիմք ծառայած հանգամանքների, այն է՝ նոր կորոնավիրուսի վերաբերյալ տեղեկություններին, թե՞ ենթադրում է լրացուցիչ այլ հանգամանքներ (օրինակ՝ ռազմաքաղաքական իրադրությունը՝ Հայաստան-Ադրբեջան, Արցախ-Ադրբեջան, արտակարգ

²⁴⁶Հասանելի է <https://cutt.ly/xx0gUiS>, <https://cutt.ly/QIzWd45>, <https://yerkirmedia.am/hy/article/2020/03/20/2730/?fbclid=IwAR1zFDyuy18dGsb3fKYImH2FJlCPUjI-lkRkttwtaKaamvmYOKK7GXeFsjc> հղումներով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

²⁴⁷Հասանելի է <https://hetq.am/hy/article/114706> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

դրության ռեժիմի պահպանման հետ կապված միջոցառումների և խախտման դեպքերի բացահայտումը և այլն)²⁴⁸:

Օրենսդրական կարգավորումների իրավական բովանդակությունը բացահայտելու և լրատվամիջոցների համար հստակություն ապահովելու անհրաժեշտությամբ պայմանավորված՝ լրատվամիջոցների խմբագիրները հրավիրվեցին Կառավարություն, ապա Արդարադատության նախարարություն՝ քննարկումների²⁴⁹:

Լրագրողական մասնագիտական շրջանակներին հուզող հարցերից էր նաև, թե որն է այդ սահմանափակող դրույթների հասցեատերերի և հետևաբար վարչական պատասխանատվության տիրույթում հայտնվողների շրջանակը՝ ՎԻՎՕ 182.3-րդ հոդվածի 8-րդ մասի իմաստով «լրատվական գործունեություն իրականացնողը»:

«Ձանգվածային լրատվության մասին» ՀՀ օրենքի 3-րդ հոդվածի 2-րդ կետի համաձայն՝ զանգվածային լրատվության միջոց է դիտարկվում լրատվություն իրականացնելու միջոցը, որը բաժանորդագրությամբ կամ առանց դրա, վճարովի կամ անվճար հիմունքներով, ի թիվս այլնի, տարածվում է համացանցում սեփական կամ վարձակալած դոմեյն, հոսթինգ ունեցող և սույն օրենքի 11-րդ հոդվածի 1-ին և 2-րդ կետերում նշված տեղեկությունները պարունակող կայքի միջոցով: Նույն հոդվածի 3-րդ կետն ամրագրում է, որ լրատվական գործունեություն իրականացնող է իրավաբանական կամ ֆիզիկական անձը, այդ թվում՝ անհատ ձեռնարկատերը, որն իր անունից տարածում է լրատվության միջոց: Օրենքի 11-րդ հոդվածում իբրև այդպիսի տեղեկություններ նշվում են՝ 1) լրատվության միջոցի անվանումը, 2) լրատվական գործունեություն իրականացնող իրավաբանական անձի լրիվ անվանումը, կազմակերպական-իրավական ձևը, գտնվելու վայրը, իրավաբանական անձի պետական գրանցման (կամ իրավաբանական անձի անունից գործող նրա առանձնացված ստորաբաժանման հաշվառման) վկայականի համարը, տրման օրը, իսկ եթե լրատվական գործունեություն իրականացնողը ֆիզիկական անձ է, ապա նրա անունը, ազգանունը, հասցեն, եթե նա անհատ ձեռնարկատեր է, ապա նաև պետական գրանցման վկայականի համարը և տրման օրը, 3) լրատվության միջոցի տվյալ թողարկման համար պատասխանատու անձի անունը, ազգանունը (ըստ անձնագրի), 4) տվյալ թողարկման տարին, ամիսը և ամսաթիվը, 5) տվյալ թողարկման հերթական համարը, 6) տվյալ թողարկման օրինակների ընդհանուր քանակը:

Օրենսդրական մեջբերված դրույթների համեմատական դիտարկումը թույլ է տալիս եզրահանգելու, որ Օրենքի 2020 թվականի մարտի 6-ի փոփոխությունների արդյունքում համացանցում լրատվական գործունեությունը ևս դիտարկվում է իբրև լրատվություն՝ լրատվության միջոցի տեխնիկական և բովանդակային վերոնշյալ պայմանների առկայության դեպքում: Թեև «Ձանգվածային լրատվության մասին» օրենքի կարգավորումների իմաստով՝

²⁴⁸Հասանելի է <https://www.tert.am/am/news/2020/03/18/Avinyan/3239921> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

²⁴⁹Հասանելի է https://covid.pjc.am/wp-content/uploads/2020/07/arm_Research_Media_Freedom_During_COVID19.pdf հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

լրատվական գործունեության որոշակի չափորոշիչներ ամրագրված են, սակայն հարկ է նկատել, որ Կառավարության որոշմամբ սահմանված խոսքի ազատության արգելքը տարածվում էր ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց բոլոր հրապարակումների վրա՝ ներառելով զանգվածային լրատվության միջոցները:

Այս առումով նաև հետաքրքրություն է ներկայացնում այն, որ փաստորեն արգելքի խախտման համար վարչական պատասխանատվության սուբյեկտ դիտարկելով լրատվական գործունեություն իրականացնողներին՝ ֆիզիկական անձանց հրապարակումների նկատմամբ հսկողությունը վարչական իրավախախտման վարույթի շրջանակներից դուրս էր:

Ըստ մամուլի ներկայացուցիչների՝ կարծիքի արտահայտման ազատությունը սահմանափակող օրենսդրական փոփոխությունների որոշակիության և գործնական կիրառության խնդիրները նաև ընթացակարգային թերացումների արդյունք էին այն առումով, որ դրանք մասնագիտական շրջանակների և փորձագիտական կարծիքների անտեսմամբ էին ընդունվել՝ առանց պատշաճ հիմնավորվածության:

Այս առումով, Մարդու իրավունքների պաշտպանի դիտարկումները ցույց են տալիս, որ **ընդհանուր առմամբ, արտակարգ դրություն սահմանելու և արտակարգ դրությամբ պայմանավորված՝ իրավունքների և ազատությունների սահմանափակում ենթադրող միջոցառումներ ամրագրող օրենսդրական փոփոխությունները պատշաճ հանրային քննարկման առարկա չեն դարձել:**

Ինչ վերաբերում է «խուճապի հանգեցնող» կամ «խուճապային իրադրություն ստեղծելու իրական վտանգ պարունակող» հասկացություններին, թերևս պետք է նկատել, որ դրանց իրավական բովանդակության հստակություն այդպես էլ չապահովվեց, այդ հասկացությունների գնահատման չափորոշիչները ևս գործնականում չհստակեցվեցին²⁵⁰: Այս պայմաններում գործնականում արձանագրվեցին դեպքեր, երբ լրատվական միջոցի ներկայացուցչին ներկայացվում էր հրապարակումը հեռացնելու պահանջ, որի բովանդակությունը վերաբերում էր, օրինակ, օտարերկրյա պետությունում համավարակի ցուցանիշների հավաստիության խնդրին և որոշակիորեն հիմնվում էր նաև պաշտոնական հայտարարությունների վրա:

Մամուլի հրապարակումների նկատմամբ միջամտությունների մշտադիտարկմամբ պարզվել է, օրինակ, որ «Առավոտ» և «Հրապարակ» օրաթերթերի խմբագիրներին ոստիկանությունը պահանջ է ներկայացրել լրատվամիջոցների կայքերից հեռացնել կորոնավիրուսի վերաբերյալ խուճապ առաջացնող տեղեկությունները: Մասնավորապես, «Հրապարակ» օրաթերթը հրապարակում էր կատարել, որ քրեակատարողական հիմնարկներում արգելվել է դատապարտյալներին և կալանավորված անձանց հանձնուքների փոխանցումը, ինչը դժգոհություն է առաջացրել վերջիններիս մոտ: Իսկ «Առավոտ» օրաթերթը հայերեն թարգմանությամբ ներկայացրել էր Ռուսաստանի Դաշնությունում տիրող իրավիճակը՝ կապված կորոնավիրուսով վարակվածների, մահացության դեպքերի հետ:

²⁵⁰ Հասանելի է

https://covid.pjc.am/wp-content/uploads/2020/07/arm_Research_Media_Freedom_During_COVID19.pdf հղումով,

Ըստ լրատվամիջոցների դիտարկման՝ օրենքով սահմանված տուգանքի գումարը կաշկանդող է, և շատ լրատվամիջոցներ ստիպված են «վեճի» չբռնվել Կառավարության հետ ու հեռացնել նյութերը՝ մտավախություն ունենալով, որ տուգանքի ենթարկվելու դեպքում կհայտնվեն ֆինանսական վատ վիճակում²⁵¹:

Մեկ այլ խնդիր էր արտասահմանյան լրատվական աղբյուրների հրապարակած տեղեկությունների տարածման սահմանափակումների համաչափությունը: Այսպես, հարկ է նկատել, որ 2020 թվականի մարտի 16-19-ը առկա սահմանափակումները տարածվում էին նաև Հայաստանի Հանրապետության տարածքներից դուրս վարակման առկա և նոր դեպքերի, անձանց առողջական վիճակի, վարակի աղբյուրների, առկա կամ հնարավոր վարակակիր անձանց հետ շփված այլ անձանց շրջանակի, զննում (վարակի թեստավորում) անցնող անձանց և մեկուսացվածների քանակի վերաբերյալ տեղեկատվության վրա՝ իբրև միակ պաշտոնական աղբյուր դիտարկելով պարետատան տրամադրած տեղեկությունները:

Սահմանափակման նման ծավալը գործնականում իրատեսական չէր դարձնում օտարերկրյա մամուլում առկա տեղեկատվության տարածումն այն առումով, որ պարետատունը՝ որպես ՀՀ-ում համավարակի դեմ պայքարի պատասխանատու օղակ, թերևս միջազգային մամուլի տեղեկատվության ինքնուրույն աղբյուր չէր կարող լինել: Ստացվում էր, որ **լրատվամիջոցների հրապարակումների շրջանակը կանխորոշվում էր միայն պարետատան տրամադրած տեղեկատվությամբ՝ այդպիսով հայկական լրատվական դաշտից դուրս թողնելով օտարերկրյա աղբյուրների, այդ թվում՝ պաշտոնական աղբյուրների տրամադրած տեղեկություններն այլ երկրներում կորոնավիրուսի դեմ պայքարի և դրա հետ կապված խնդիրների վերաբերյալ:**

Այս տեսանկյունից, պետք է արձանագրել, որ **խնդրո առարկա սահմանափակումների արդյունքում, փաստորեն, լրատվական գործունեություն իրականացնողները ոչ թե մասնագիտական աշխատանք իրականացնող՝ ինքնուրույն տեղեկություններ փնտրող, հավաքագրող, դրանք վերլուծող և լուսաբանող օղակ էին, այլև պաշտոնական տեղեկատվության մեխանիկական վերարտադրողներ ու տարածողներ:** Սրանով արժեզրկվում էր նաև մամուլի ազատության և մամուլի դերն առհասարակ հանրային հետաքրքրության հարցերի կապակցությամբ հանրային իրազեկվածության ապահովման, հանրային քննարկումների ու բանավեճերի հարթակների ստեղծման առումով:

Արտակարգ դրության պայմաններում տեղեկություններ ստանալու և տարածելու վերը նշված սահմանափակումներն առաջ բերեցին մամուլի ներկայացուցիչների մտահոգություններ նաև պաշտոնական աղբյուրների հստակության և տեղեկատվության պարբերականության առումով: Սահմանափակումների ու արգելքների տիրույթում չհայտնվելու համար լրատվական գործունեության իրականացնողներն անհրաժեշտ էին համարում պետական իրավասու մարմիններից պարբերաբար պարզաբանումների և մշտական, օպերատիվ կապի ապահովումը: Ըստ մամուլում արձանագրած խնդիրների՝ կորոնավիրուսի սկզբնական շրջանում տեղեկատվությունը տարածվում էր մի քանի աղբյուրից, և մամուլի ներկայացուցիչների համար

²⁵¹ Հասանելի է <https://hetq.am/hy/article/114706> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

բարդություններ էին ստեղծվել մեկ պատասխանատու մարմնից տեղեկություն ստանալու հարցում: Ըստ մամուլի ներկայացուցիչների դիտարկման՝ կենտրոնացված համակարգ ստեղծելու փոխարեն թե՛ պարետատունը, թե՛ առողջապահության նախարարությունը, թե՛ Հիվանդությունների վերահսկման և կանխարգելման ազգային կենտրոնը սեփական ռեսուրսներն էին ստեղծել, դժվար էր հասկանալ դրանցից որն է առաջնայինը, նույն տեղեկատվությունը տարբեր աղբյուրներից որոշակիորեն տարբեր ձև էր ներկայացվում²⁵²:

Բարձրաձայնված մեկ այլ խնդիր էր համավարակի տարածման և վարակակիրների թվի վերաբերյալ տեղեկատվության թարմացումը տարբեր աղբյուրներով, ինչն, ըստ Ինֆորմացիայի ազատության կենտրոնի նախագահի՝ հասարակությանը սխալ տեղեկատվության տարածման առիթ էր ստեղծում²⁵³:

Այսպիսով, կարծիքի արտահայտման ազատության սահմանափակումների որոշակիության և համաչափության, գործնականում դրանց կիրառման խնդիրների պայմաններում առաջ է գալիս կարևորագույն հարց, թե ի վերջո կիրառված սահմանափակումներն արդյոք ծառայեցին հետապնդվող իրավաչափ նպատակին, այն է՝ հանրային առողջության պահպանմանը և հասարակության պատշաճ տեղեկացվածության ապահովմանը:

Այս առումով, ըստ մամուլի փորձագիտական շրջանակների դիտարկումների՝ իրականում այդ արգելքները չկանխեցին կեղծ տեղեկատվության հոսքը, և սահմանափակ տեղեկացվածությունը շատ դեպքերում հասարակական անհանգստության առիթ դարձավ²⁵⁴: Կարևոր է նաև հաշվի առնել, որ առհասարակ **կեղծ տեղեկատվության դեմ պայքարը ենթադրում է պատասխանատու լրագրության սկզբունքի արմատավորման, հատկապես առցանց տիրույթում կարծիքի արտահայտման ազատության ոչ իրավաչափ դրսևորումների դեմ պայքարի իրավական կառուցակարգերի առկայություն:** Հետևաբար, առհասարակ «Ֆեյք նյուզ» երևույթի դեմ պայքարը չի կարող արդյունավետ լինել ազատ մամուլի և կարծիքի արտահայտման ազատության սահմանափակումների ճանապարհով:

Թերևս հենց ասվածի տրամաբանությամբ էլ **խնդրո առարկա սահմանափակումները հիմնավորվում էին կեղծ տեղեկատվության կանխման և դրա դեմ պայքարի գործիքակազմի բացակայությամբ²⁵⁵, ինչը, սակայն, սահմանափակումների ու արգելքների եղանակով չէ, որ պետք է ապահովվի:** Մանավանդ, պետք է հաշվի առնել, որ այդ կեղծ տեղեկատվության տարածման խնդիրը երկրում առկա է՝ անկախ արտակարգ դրության կամ համավարակի դեմ պայքարի հանգամանքներից:

²⁵² Տե՛ս ավելի մանրամասն «Հայկական մեդիան համավարակի ժամանակ»: Հասանելի է <https://cutt.ly/hx0jhP1> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

²⁵³ Հասանելի է <https://m.facebook.com/shushan.doydoyan/posts/3160436750668691> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

²⁵⁴ Հասանելի է <https://rb.gy/fxh7xj> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

²⁵⁵ Հասանելի է <https://rm.coe.int/armenia-reply-en-emergency-restrictions-force-media-to-suppress-indepe/16809e4ace> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

5. Եթերի ժամանակ տաղավարում նոր կորոնավիրուսային համավարակի պայմաններում դիմակ կրելու պարտադիր պահանջի իրավաչափությունը

2020 թվականի ընթացքում երկրում հայտարարված արտակարգ դրության շրջանակներում կիրառված սահմանափակումները նախորդ կետերում թվարկվածներից բացի հանգեցրել են նաև այլ խնդիրների: Մասնավորապես, ՀՀ պարետի 2020 թվականի հունիս 3-ի թիվ 110-Ն որոշմամբ²⁵⁶ ամրագրվեց նոր սահմանափակում, ըստ որի՝ բնակության վայրի բնակելի տարածքից դուրս գտնվելիս բոլոր հանրային բաց տարածքներում դիմակ կրելը պարտադիր է (...): Նշված սահմանափակումն այնպիսի տարածական մեկնաբանություն էր ստացել, ըստ որի՝ եթերի ժամանակ հեռուստատեսային տաղավարներում ևս լրագրողները և հարցազրույցի կամ քննարկման հրավիրված հյուրերը պետք է դիմակ կրեն: Խնդիրն առարկայացավ, երբ լրատվական որոշ ընկերությունների նկատմամբ վարչական տույժեր կիրառվեցին՝ պատճառաբանությամբ, որ եթերի ժամանակ հեռուստատեսային տաղավարներում լրագրողները (հաղորդավարները)՝ դիմակ չեն կրել²⁵⁷:

Խնդիրը Մարդու իրավունքների պաշտպանի առանձին ուշադրության և դիտարկման առարկա է դարձել: Ավելին, Պաշտպանը հրապարակել է արտահերթ հրապարակային զեկույց «Եթերի ժամանակ տաղավարում նոր կորոնավիրուսային համավարակի պայմաններում դիմակ կրելու պարտադիր պահանջի վերաբերյալ»²⁵⁸:

Ընդհանուր առմամբ՝ առաջ քաշված հիմնական համակարգային մտահոգությունները հանգում են հետևյալին.

1. Լրատվական գործունեություն իրականացնողների ու լրագրողների համար մասնագիտական աշխատանքի հատուկ կանոններ սահմանված չեն: Խոսքը վերաբերում է ինչպես աշխատանքի ընդհանուր կազմակերպմանը, այնպես էլ առանձին պահանջների ապահովմանը լրագրողական աշխատանքում: Այսինքն՝ ստացվում է, որ **մեր երկրում գործող կարգավորումների պայմաններում լրատվական գործունեություն իրականացնողների կամ լրագրողն իր աշխատանքային պարտականությունները կատարելիս ստիպված է առաջնորդվել միայն ընդհանուր բնույթի կամ գործունեության այլ տեսակների, ոչ իր համար սահմանված կանոններով: Ասվածը վերաբերում է ինչպես դիմակ կրելու պարտադիր պահանջին, այնպես էլ մյուս կանոններին:** Այդ կանոններն, իհարկե, հաշվի չեն առնում լրագրողական աշխատանքի առանձնահատկությունները: Այս ամենն էլ իր հերթին լրագրողական աշխատանքում ներգրավված անձանց ու կազմակերպություններին զրկում է կանխատեսելիությունից, ստեղծում է անորոշ վիճակ, հնարավորություն չի տալիս հստակ պատկերացում կազմելու իրենց վարքագծի իրավական հետևանքների մասին:

²⁵⁶ Հասանելի է <https://www.gov.am/files/docs/4086.pdf> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

²⁵⁷ Օրինակ՝ <https://hetq.am/hy/article/119045>, <https://infocom.am/Article/35861> և այլն, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

²⁵⁸ Հասանելի է <https://ombuds.am/images/files/ef9235b0e3470edd2088be0d83c8d2b7.pdf> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

2. Ավելին, Մարդու իրավունքների պաշտպանի դիտարկումը վկայում է, որ **որևէ պետական մարմին լրագրողների համար չի իրականացրել իրենց մասնագիտական աշխատանքին վերաբերող անհրաժեշտ իրազեկման աշխատանքներ**: Առավելագույնը հարցը սահմանափակվել է որևէ պետական մարմնի մեկ կամ երկու ու այն էլ առանձին դեպքերում հակասական հայտարարությամբ կամ էլ իրավական ակտերի բարդ տեքստերի պաշտոնական հրապարակմամբ: Մինչդեռ, լայն իրազեկման ու պարզաբանող աշխատանքները կարևոր էին՝ հատկապես հաշվի առնելով, որ առանց այդ էլ առկա չեն համավարակի պայմաններում հատուկ կանոններ, չկան աշխատանքի իրավական ուղեցույցեր:

3. Այս վիճակն անընդունելի է նաև այն առումով, որ անորոշ վիճակում են հայտնվում պետական այն մարմիններն ու պաշտոնատար անձինք (Ոստիկանություն, Տեսչական մարմին և այլն), որոնք պարտականություն ունեն ապահովելու համավարակի դեմ պայքարի նպատակով սահմանված պահանջների պատշաճ կիրառությունը կամ վերահսկողություն իրականացնելու դրանց նկատմամբ: Մասնավորապես, դիտարկումը վկայում է, որ նրանց համար առկա չէ հստակություն, թե ինչպես պետք է իրականացվի այս կամ այն կանոնի կիրառությունը, օրինակ, լրագրողների աշխատանքում: Իրավական կոնկրետության, հստակության բացակայությունն էլ վտանգավոր է այն առումով, որ կարող է կասկածի տակ դնել պետական մարմնի կամ պաշտոնատար անձի իրավասության առկայության հարցն առհասարակ (հատկապես, երբ խոսքը վերաբերում է վերահսկողությանը կամ պատասխանատվության միջոցների կիրառությանը):

4. **Անթույլատրելի է լրատվական գործունեություն իրականացնողների գործունեությունը կամ լրագրողական աշխատանքը զուտ տնտեսական դիտարկելը՝ առանց հաշվի առնելու այդ աշխատանքի առանձնահատկություններն ու հանրային նշանակությունը**: Դա անթույլատրելի է լրագրողական գործունեության բովանդակության և դրա կազմակերպական առանձնահատկությունների հաշվառմամբ: Նշենք, որ հենց այդ հիմքով են տուգանվել նաև «Արմնյուզ» և «5-րդ ալիք» հեռուստաընկերությունները:

5. Միջազգային փորձի ուսումնասիրությունը վկայում է, որ այնուամենայնիվ, գոյություն ունի լրագրողական մասնագիտական գործունեությանն առնչվող հատուկ կանոններ ամրագրելու փորձ: Այդ գործունեության առանձնահատկություններով պայմանավորված՝ տարբեր երկրներում մշակվել են նոր կորոնավիրուսային համավարակի պայմաններում հեռուստատեսության կամ այլ տեսակի լրատվական կազմակերպությունների աշխատանքին վերաբերող ուղեցույցներ: Ընդ որում, գրեթե բոլոր ուղեցույցներով անհատական պաշտպանիչ միջոցներ, այդ թվում՝ դիմակներ կրելու պարտականություն նախատեսված է միայն, երբ աշխատանքային տարածքում հնարավոր չէ այլ անձանցից պահպանել ֆիզիկական (սոցիալական) հեռավորություն:

6. Գործող կարգավորմամբ, դիմակ կարող են չկրել հեռուստահաղորդավարները, եթե հեռուստահաղորդումների և հեռուստաձրագրերի հեռարձակման ժամանակ հեռուստատեսային տաղավարում գտնվում են մենակ, ինչպես նաև հեռուստահաղորդումների հեռարձակման ժամանակ սուրդոթարգամանություն իրականացնող մասնագետները: Նոր կարգավորումից պարզ չէ, սակայն, թե ինչ է նշանակում «տաղավարում գտնվում են մենակ» կամ կոնկրետ ում է

դա վերաբերում: Բանն այն է, որ հեռուստատեսային տաղավարում նկարահանման պահին մեկնաբանից կամ հաղորդավարից բացի կարող են գտնվել այլ աշխատակիցներ ևս, օրինակ՝ օպերատորներ: Պարզ չէ, թե այս եզրույթը ներառում է տաղավարում միայնակ գտնվելը, թե հեռուստադիտողի համար տեսանելի հատվածում միայնակ գտնվելը: Չի բացառվում, որ օրինակ, հեռարձակման ժամանակ հեռուստահաղորդավարին 1.5 մետր հեռավորությունից մոտ գտնվի նաև այլ աշխատակից, սակայն հեռուստադիտողի համար դա տեսանելի չլինի: Ուստի, եթե հարցը դիտարկում ենք համավարակի կանխարգելման զուտ առողջապահական տեսանկյունից, ապա այս կարգավորման արդյունավետությունը թվում է խնդրահարույց:

7. Այն պայմաններում, երբ երկրում առկա է Հեռուստատեսության և ռադիոյի հանձնաժողով, անընդունելի է Հանձնաժողովի համար նոր կորոնավիրուսային համավարակով պայմանավորված սահմանափակումների կիրառման հարցում անհրաժեշտ լիազորություններ չվերապահելը: Հանձնաժողովն է այս ոլորտի մասնագիտական հիմնական մարմինը, ուստի հենց նա է օժտված նաև անհրաժեշտ մասնագիտական կարողություններով ու լրատվական գործունեություն իրականացնողների, լրագրողների հետ աշխատանքի անհրաժեշտ հմտություններով: Այլ հարց է, որ նոր կորոնավիրուսային համավարակի պայմաններում հանձնաժողովը պետք է ունենա լրացուցիչ մասնագիտական հմտություններ. դրա հնարավոր բացակայությունն էլ, սակայն կարող է պայմանավորված լինել նրանով, որ Հանձնաժողովին վերապահված չեն անհրաժեշտ լիազորություններ:

8. Հանձնաժողովը պետք է ունենա համավարակով պայմանավորված արտակարգ դրության պայմաններում ու նաև արտակարգ դրությունից հետո հատուկ կանոններ կամ չափանիշներ սահմանելու իրավասություն, որոնք կվերաբերեն լրագրողական գործունեության կազմակերպմանն ու իրականացմանը: Հանձնաժողովն ինքը պետք է իրավասություն ունենա իրականացնելու այդ կանոնների պահպանության նկատմամբ վերահսկողություն ու անհրաժեշտության դեպքում՝ կիրառել պատասխանատվության միջոցներ: Խոսքը հավասարապես վերաբերում է նաև հեռուստաթերի ընթացքում դիմակ կրելու պահանջի հետ կապված հարցերին ու դրա հետ կապված՝ պատասխանատվության միջոցներ կիրառելուն: Նման դիրքորոշում է հայտնել նաև Հանձնաժողովի նախագահը Մարդու իրավունքների պաշտպանի հետ քննարկումների ընթացքում:

9. Ուստի, անընդունելի է հատուկ կարգավիճակով օժտված (և սահմանադրական մակարդակում ամրագրված) մարմնի առկայության պայմաններում որևէ այլ մարմնի ու առավել ևս Ոստիկանության կողմից նման որևէ տեսակի իրավասություն իրականացնելը: Այս արձանագրումն առավել ևս արդիական է՝ հաշվի առնելով, որ այդ մարմինները չունեն հստակ ամրագրում ունեցող նման լիազորություններ (հնարավոր խախտումներ վեր հանելու նպատակով հեռուստատեսության աշխատանքը մշտադիտարկման ենթարկելը, հեռուստատեսության գրասենյակ այցելելը և այլն)²⁵⁹:

²⁵⁹ Առավել մանրամասն տե՛ս Մարդու իրավունքների պաշտպանի արտահերթ հրապարակային զեկույցը «Եթերի ժամանակ տաղավարում նոր կորոնավիրուսային (Covid-19) համավարակի պայմաններում դիմակ կրելու պարտադիր պահանջի վերաբերյալ» հետևյալ

6. Ռազմական դրության հիմքով կարծիքի արտահայտման ազատության սահմանափակումները Սահմանադրությանը համապատասխանության տեսանկյունից

2020 թվականի ընթացքում կարծիքի արտահայտման ազատության և մամուլի ազատության նկատմամբ սահմանափակումներ գործադրվեցին ոչ միայն արտակարգ դրության, այլև ռազմական դրության հիմքով: Դրանք առաջ բերեցին համաչափության և որոշակիության սահմանադրական պահանջների չապահովման հարցեր:

Այսպես, ՀՀ կառավարության 2020 թվականի սեպտեմբերի 27-ի «Հայաստանի Հանրապետությունում ռազմական դրություն հայտարարելու մասին» թիվ 1586-Ն որոշմամբ սահմանված հավելվածի՝ մինչև 2020 թվականի դեկտեմբերի 2-ը գործող խմբագրությամբ²⁶⁰ 9.1-րդ և 9.2-րդ կետերի համաձայն՝ պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների և պաշտոնատար անձանց՝ ռազմական դրության իրավական ռեժիմի ապահովմանը և պետական անվտանգության ապահովմանն առնչվող գործողությունները (այդ թվում՝ ելույթները, հրապարակումները) քննադատող, հերքող, դրանց արդյունավետությունը կասկածի տակ դնող կամ որևէ այլ կերպ արժեզրկող հաղորդումների հրապարակումն արգելվում է: Միաժամանակ, արգելվում է Հայաստանի Հանրապետության և Արցախի Հանրապետության պաշտպանունակության ու անվտանգության դեմ ուղղված քարոզչությունը, այդ թվում՝ Հայաստանի Հանրապետության և Արցախի Հանրապետության պաշտպանունակությունը կասկածի տակ դնող հաղորդումների հրապարակումը:

2020 թվականի ընթացքում Մարդու իրավունքների պաշտպանին են դիմել զանգվածային լրատվության միջոցների ներկայացուցիչներ՝ բարձրացնելով ռազմական դրությամբ պայմանավորված վերը նշված սահմանափակումների իրավաչափության հարցը: Ըստ ստացված բողոքների՝ կիրառված սահմանափակումներն անհամաչափ միջամտություն են մամուլի և խոսքի ազատության նկատմամբ և հակասում են իրավական որոշակիության ու համաչափության սահմանադրական սկզբունքներին:

Իրավական որոշակիության ապահովման տեսանկյունից օրենսդրության մեջ օգտագործվող **հասկացությունները պետք է լինեն հստակ, որոշակի և չհանգեցնեն տարաբնույթ մեկնաբանությունների կամ շփոթության**²⁶¹: Մինչդեռ, ՀՀ կառավարության 2020 թվականի սեպտեմբերի 27-ի թիվ 1586-Ն մեջ տեղ գտած «քննադատող», «հերքող», «արդյունավետությունը կասկածի տակ դնող», «արժեզրկող» և «պաշտպանունակությունը կասկածի տակ դնող» ձևակերպումները՝ որպես հաղորդումների ու հրապարակումների սահմանափակման հիմք, գնահատողական են և խնդրահարույց իրավական որոշակիության ապահովման տեսանկյունից: Առկա չեն չափանիշներ, որոնք հնարավորություն կտան իրավակիրառողին հաղորդումը

<https://ombuds.am/images/files/ef9235b0e3470edd2088be0d83c8d2b7.pdf> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

²⁶⁰ ՀՀ կառավարության 2020 թվականի դեկտեմբերի 2-ի թիվ 1917-Ն որոշմամբ վիճարկվող դրույթներն ուժը կորցրած են ճանաչվել:

²⁶¹ Սահմանադրական դատարանի 2014 թվականի դեկտեմբերի 2-ի թիվ ՍԴՈ-1176 որոշումը:

«քննադատող», «հերքող» կամ այլ կերպ որակելու: Սա լայն հայեցողություն է տալիս իրավակիրառողներին անձանց վարչական պատասխանատվության ենթարկելու, ինչը կարող է հանգեցնել կարծիքի արտահայտման ազատության անհիմն սահմանափակման:

Կառավարության որոշմամբ սահմանված սահմանափակումները չեն համապատասխանում միջազգային իրավական չափանիշներին: Այսպես, Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական կոնվենցիայի 10-րդ հոդվածը երաշխավորում է արտահայտվելու ազատությունը: Մասնավորապես՝ յուրաքանչյուր ոք ունի ազատորեն արտահայտվելու իրավունք: Այս իրավունքը ներառում է սեփական կարծիք ունենալու, տեղեկություններ և գաղափարներ ստանալու և տարածելու ազատությունը՝ առանց պետական մարմինների միջամտության և անկախ սահմաններից: Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը, անդրադառնալով Կոնվենցիայի 10-րդ հոդվածի էությանը, նշել է, որ ազատորեն արտահայտվելու իրավունքն ընկած է ժողովրդավարական հասարակության հիմքում, այն հանդիսանում է ժողովրդավարական հասարակության և յուրաքանչյուր անհատի զարգացման հիմնական պայմաններից մեկը²⁶²: Խոսքի ազատությունը ժողովրդավարական հասարակության էական հիմքերից է, դրա զարգացման, անձի ինքնաբավարարման հիմնական պայմաններից մեկը²⁶³: **Մամուլն ունի կարևոր դեր քաղաքական և հանրային հետաքրքրության այլ հարցերով տեղեկություններ և գաղափարներ տարածելու մեջ**, իհարկե եթե այն չի խախտում Կոնվենցիայով նախատեսված թույլատրելի սահմանները²⁶⁴: Մամուլը ոչ միայն ունի տեղեկատվություն և գաղափարներ տարածելու խնդիր, այլ նաև հասարակությունն ունի դրանք ստանալու իրավունք²⁶⁵:

Կարծիքի ազատ արտահայտման իրավունքն, իհարկե, անսահմանափակ չէ, այն կարող է օրենքով սահմանափակվել պետական անվտանգության, հասարակական կարգի, առողջության և բարոյականության կամ այլոց պատվի ու բարի համբավի և այլ հիմնական իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության նպատակով: Սա է պահանջում << Սահմանադրությունը: Արտահայտվելու ազատությունը ենթակա է որոշակի բացառությունների, որոնք, սակայն, պետք է նեղ մեկնաբանություն ստանան, և ցանկացած սահմանափակման անհրաժեշտություն պետք է

²⁶² Տե՛ս Հենդիսայդն ընդդեմ Միացյալ Թագավորության (*Handyside v. The United Kingdom*) գործով 1976 թվականի դեկտեմբերի 7-ի վճիռը, գանգատ թիվ 5493/72, կետ 49: Ստոլլն ընդդեմ Շվեյցարիայի (*Stoll v. Switzerland*) գործով 2007 թվականի դեկտեմբերի 10-ի վճիռը, գանգատ թիվ 69698/01, կետ 101: Մորիսն ընդդեմ Ֆրանսիայի (*Morice v. France*) գործով 2015 թվականի ապրիլի 23-ի վճիռը, գանգատ թիվ 29369/10, կետ 124):

²⁶³ Տե՛ս *Standard Verlags GMBH*-ն ընդդեմ Ավստրիայի գործով 2009 թվականի սեպտեմբերի 4-ի վճիռը, գանգատ թիվ 21277/05, կետ 44: *Éditions Plon*-ն ընդդեմ Ֆրանսիայի գործով 2004 թվականի օգոստոսի 18-ի վճիռը, գանգատ թիվ 58148/00, կետ 42:

²⁶⁴ Տե՛ս Կաստելլսն ընդդեմ Իսպանիայի (*Castells v. Spain*) գործով 1992 թվականի ապրիլի 23-ի գործով վճիռը, գանգատ թիվ 11798/85, կետ 43:

²⁶⁵ Տե՛ս *Bladet Tromsø and Stensaas v. Norway* գործով 1999 թվականի մայիսի 20-ի վճիռը, գանգատ թիվ 21980/93, կետ 62: *Thorgeir Thorgeirson v. Iceland* գործով վճիռը, գանգատ թիվ 13778/88, կետ 63:

համոզիչ կերպով հիմնավորվի²⁶⁶: Ազատ արտահայտվելու իրավունքի սահմանափակման առնչությամբ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքի համաձայն՝ խնդրո առարկա իրավունքին միջամտությունը պետք է նախատեսված լինի օրենքով, այն պետք է հետապնդի իրավաչափ նպատակ: Մասնավորապես՝ միջամտության նպատակը պետք է լինի այլոց իրավունքների պաշտպանությունը և հանցագործությունների կանխումը, և որ տվյալ միջամտությունն անհրաժեշտ է ժողովրդավարական հասարակությունում²⁶⁷: Եվրոպական դատարանի դիրքորոշման համաձայն՝ դատարանները պետք է գնահատեն, թե արդյոք խոսքի ազատության սահմանափակումը ելնում է «իրատապ հասարակական կարիքից», արդյոք այն համաչափ է իր առջև դրված «իրավաչափ նպատակին», և արդյոք իշխանությունների կողմից միջամտության արդարացման նպատակով առաջ քաշված պատճառները «պատշաճ են և բավարար»²⁶⁸:

Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի իրավաբանության համաձայն՝ ժողովրդավարության հիմնական բնութագրիչներից մեկը հանրային քննարկման միջոցով խնդիրները լուծելու հնարավորությունն է՝ ընդգծելով, որ ժողովրդավարությունը բարգավաճում է խոսքի ազատության վրա: Այս համատեքստում «ազգի կյանքին սպառնացող արտակարգ դրության» առկայությունը չպետք է պատրվակ հանդիսանա քաղաքական բանավեճի ազատությունը սահմանափակելու համար, որը ժողովրդավարական հասարակության գաղափարի հիմքում է: **Դատարանի կարծիքով՝ նույնիսկ արտակարգ դրության պայմաններում, որի նպատակն է վերականգնել հիմնարար իրավունքների երաշխավորմամբ նորմալ ռեժիմը, պետությունները պետք է հիշեն, որ ձեռնարկված ցանկացած միջոցառում պետք է ձգտի պաշտպանել ժողովրդավարական կարգը սպառնալիքներից, և ամեն ջանք պետք է գործադրվի ժողովրդավարական հասարակության արժեքները պաշտպանելու համար, ինչպիսիք են՝ բազմակարծությունը, հանդուրժողականությունը և լայնախոհությունը**²⁶⁹:

Կառավարության թիվ 1586-Ն որոշմամբ նախատեսված սահմանափակումները միջազգային իրավաբանությամբ ընդունված սկզբունքներից բացի դիտարկվել են նաև Սահմանադրության 78-րդ և 79-րդ հոդվածներով երաշխավորված համաչափության և իրավական որոշակիության սկզբունքների հետ համապատասխանության տեսանկյունից:

²⁶⁶ Տե՛ս Տորգեիր Տորգեիրսոնն ընդդեմ Իսլանդիայի (Thorgeir Thorgeirson v. Iceland) գործով վճիռը, գանգատ թիվ 13778/88, կետ 63:

²⁶⁷ Տե՛ս Ռոեմենը և Շմիտն ընդդեմ Լյուքսեմբուրգի (Roemen and Schmit v. Luxembourg) գործով 2003 թվականի մայիսի 25-ի վճիռը, գանգատ թիվ 51772/99, կետեր 48, 51: Գուդվինն ընդդեմ Միացյալ Թագավորության (Goodwin v. The United Kingdom) գործով 1996 թվականի մարտի 27-ի վճիռը, գանգատ թիվ 17488/90, կետ 40:

²⁶⁸ Տե՛ս Գրինբերգն ընդդեմ Ռուսաստանի (Grinberg v. Russia) գործով 2005 թվականի հոկտեմբերի 21-ի վճիռը, գանգատ թիվ 23472/03, կետ 27:

²⁶⁹ Մեհմեդ Հասան Ալթանն ընդդեմ Թուրքիայի (Mehmet Hasan Altan v Turkey) գործով 2018 թվականի մարտի 20, գանգատ թիվ 13237/17, կետ 210:

Արդյունքում, հաշվի առնելով, որ երկրում ռազմական դրություն հայտարարելու մասին Կառավարության որոշման դրույթների՝ իրավական որոշակիության, համաչափության, միջազգային պրակտիկային ու մեր երկրի միջազգային պարտավորություններին խիստ համապատասխանության և կարծիքի արտահայտման ազատության նկատմամբ միջամտության սահմանադրական պահանջներին չբավարարելն իբրև անխուսափելի հետևանք առաջ է բերել Կառավարության որոշման վիճարկվող դրույթների սահմանադրականության հարց՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանը 2020 թվականի նոյեմբերի 3-ին դիմել է Սահմանադրական դատարան: Վերոգրյալից բացի՝ Սահմանադրական դատարան ներկայացված դիմումով քննարկման առարկա է դարձվել նաև Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքի 182.5-րդ հոդվածի 5-րդ, 6-րդ, 7-րդ մասերի և հետ փոխկապակցված 13-րդ և 14-րդ մասերով սահմանված տուգանքների խստության չափը՝ որպես կարծիքի արտահայտման ազատությանն անհամաչափ միջամտություն:

Չնայած վիճարկվող դրույթների արդեն ուժը կորցրած ճանաչվելուն՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանի՝ Սահմանադրական դատարան ներկայացված դիմումի քննությունը գտնվում է ընթացիկ փուլում, Սահմանադրական դատարանի 2021 թվականի փետրվարի 23-ի թիվ ՍԴԱՈ-36 աշխատակարգային որոշմամբ գործի դատաքննությունը նշանակվել է 2021 թվականի մայիսի 4-ին:

Այսպիսով, խնդրի համակարգային ուսումնասիրության և վերլուծության արդյունքում կարելի է անել հետևյալ եզրահանգումներն ու առաջարկները.

1. *Համավարակի դեմ պայքարն ինչպես ամբողջ աշխարհում, այնպես էլ Հայաստանում դեռևս մարտահրավեր է, ինչը պահանջում է պետական մարմինների համարժեք արձագանք:*

2. *Այդ համարժեք արձագանքը չի բացառում նաև իրավունքների և ազատությունների լրացուցիչ սահմանափակումների գործադրում, որոնք, սակայն, պետք է խիստ համահունչ լինեն մարդու իրավունքների և ազատությունների սահմանադրաիրավական և միջազգային իրավական մոտեցումներին:*

3. *Կարծիքի արտահայտման ազատության և մամուլի ազատության երաշխավորումն առանձնակի կարևորություն ունի՝ հաշվի առնելով թե՛ մամուլի դերը ժողովրդավարական հասարակություններում առհասարակ, թե՛ համավարակի դեմ պայքարում՝ մասնավորապես:*

4. *Կարծիքի արտահայտման ազատության գործնական երաշխավորումը կարևորություն է ձեռք բերում նաև այն տեսանկյունից, որ այն հանդես է գալիս իբրև այլ իրավունքների իրացման նախադրյալ:*

5. *Իրավունքների սահմանափակումներ կամ իրավունքներից շեղումներ, այդ թվում՝ արտահայտվելու ազատության նկատմամբ միջամտությունները հնարավոր են միայն օրենքով և կոնկրետ իրավաչափ նպատակների համար: Ընդ որում, սահմանափակումներ նախատեսող օրենքը պետք է ունենա առավելագույն հստակություն և բացառի դրա կիրառության ընթացքում կամայական մեկնաբանության կամ անորոշ ընկալման տեղիք տվող դրույթներ:*

6. Եթե անգամ ընդունելի է այն կանխավարկածը, որ իրավունքի սահմանափակումը հանրային առողջության պահպանման իրավաչափ նպատակն է հետապնդում, այս սահմանափակումը, այնուամենայնիվ, պետք է բավարարի իրավաչափության (legality) և անհրաժեշտության (necessity) չափանիշներին:

7. Սա նշանակում է, որ պետության հայտարարած իրավաչափ նպատակին հասնելու համար գործադրվող սահմանափակումները պետք է կիրառվեն հնարավորինս նվազագույն չափով (less restrictive), իսկ պետության կողմից ձեռնարկված միջոցառումները պետք է լինեն վերջին միջոց (last resort), առանց որի հնարավոր չէ վերահսկել իրավիճակը:

8. Մինչդեռ, 2020 թվականի մարտի 16-ին հայտարարված արտակարգ դրության հիմքով կարծիքի արտահայտման ազատության նկատմամբ սահմանափակումները չեն բավարարել «օրենքով նախատեսված լինելու» պահանջին՝ օրենքի որակն ապահովող բովանդակային բաղադրիչների՝ կանխատեսելիության, որոշակիության առումով, ինչպես նաև համաչափության սկզբունքին:

9. Մասնավորապես, տեղեկությունների տարածման ընդհանուր արգելքները՝ հիմնված անորոշ և երկիմաստ եզրույթների, ինչպիսիք են՝ դիտարկված կարգավորումներում գործածվող «խուճապ», «ակնհայտ խուճապի հանգեցնող», «խուճապային իրադրություն ստեղծելու իրական վրանգ պարունակող» գնահատողական, որոշակիացման չափորոշիչներ չունեցող և գործնականում չհստակեցված պայմանների վրա, չեն կարող համարվել համաչափ և արդարացված:

10. Բացառապես պաշտոնական տեղեկատվությունը հրապարակելու հնարավորությունը մամուլի ազատության և լրագրողական անխոչընդոտ աշխատանքի անհամաչափ սահմանափակում է:

11. Խնդրո առարկա արգելքների պայմաններում փաստացի ստացվում էր, որ լրատվական գործունեություն իրականացնողները ոչ թե մասնագիտական աշխատանք իրականացնող՝ ինքնուրույն տեղեկություններ փնտրող, հավաքագրող, դրանք վերլուծող և լուսաբանող օղակ էին, այլև պաշտոնական տեղեկատվության մեխանիկական վերարտադրողներ ու տարածողներ:

12. Առհասարակ, պետք է գործի լրագրողի բարեխղճության կանխավարկածը: Պետք է բացառվեր ՁԼՄ-ների կողմից խուճապ առաջացնող տեղեկությունների տարածման կանխավարկածով առաջնորդվելը, քանի որ գործնականում հնարավոր է նաև, որ հրապարակվեն կորոնավիրուսի տարածման կանխարգելման և հանրային առողջության պահպանման տեսանկյունից հանրօգուտ տեղեկություններ:

13. Իբրև կեղծ տեղեկատվության դեմ պայքարի քաղաքականություն՝ պետք է որդեգրվի ոչ թե արգելքների մոտեցումը, այլ ամբողջական, ազնիվ և ներառական հաղորդակցությունը հանրության հետ, անկախ մամուլի խթանումը և պաշտպանությունը, հանրային առողջությանը վնասող ապատեղեկատվության հրապարակավ և զգուշավոր ուղղումը: Միայն այս մոտեցումը

կարող է խթանել և՛ հանրային առողջության պահպանման քաղաքականությունը, և՛ կարծիքի արտահայտման ազատության երաշխիքները:

14. Համավարակի դեմ պայքարի շրջանակներից դուրս իբրև ընդհանուր միջոցառումներ պետք է ձեռնարկվեն անկախ մամուլի համար բարենպաստ միջավայրի ստեղծումը, մեդիագրագիտությունը խթանող կրթական միջոցառումները, վստահելի և ոչ վստահելի պնդումների շուրջ քննադատական մրատողության գործիքների ապահովումը:

15. Այսպիսով, մի կողմից՝ համավարակի պայմաններում հանրային առողջության պահպանման կենսական անհրաժեշտության, մյուս կողմից՝ կարծիքի արտահայտման և մամուլի ազատության երաշխավորման հրամայականի պայմաններում իրավունքահեն մոտեցումն է, որ կարող է ապահովել այդ երկու արժեքների պաշտպանությունը՝ ոչ թե այդ երկուսի հակադրության, այլ դրանց փոխպայմանավորվածության ու համադրման սկզբունքով:

16. Մինչդեռ, երկրում սահմանված օրենսդրական ընդհանուր արգելքի հիմքում ընկած էր մամուլի ազատության և հանրային առողջության պահպանման հակադրման մոտեցումը, ինչը չի կարող սկզբունքորեն ընդունելի լինել: Հակադրման այդ կանխավարկածը ոչ միայն հիմնազուրկ է, այլև հակառակ տրամաբանությունը պետք է որդեգրվեր, որ կեղծ տեղեկատվության դեմ հակակշիռը հասարակության պատշաճ իրազեկվածությունն է, ինչն իր հերթին կարող է ապահովվել պետության կողմից ժամանակին, ճիշտ և ամբողջական տեղեկության մատչելիությամբ, այլ ոչ թե տեղեկատվության այլընտրանքային աղբյուրների նկատմամբ սահմանափակումների կիրառմամբ:

17. Արտակարգ դրություն սահմանելու և արտակարգ դրությամբ պայմանավորված՝ իրավունքների և ազատությունների սահմանափակում ենթադրող միջոցառումները, բացի դրանց բովանդակային անկատարություններից, նաև խնդրահարույց էին դրանց նախաձեռնման և ընդունման ընթացակարգերի տեսանկյունից: Բանն այն է, որ այս սահմանափակումներն ամրագրող օրենսդրական փոփոխությունները պատշաճ հանրային քննարկման առարկա չեն դարձել, հաշվի չեն առնվել փորձագիտական շրջանակների կարծիքները:

ԲԱԺԻՆ 8. ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԸ ԻՐԱՎԱՊԱՀ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՔՐԵԱԿԱՆ ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅԱՆ ՈԼՈՐՏՈՒՄ

Իրավապահ մարմինների անփոխարինելի դեր ունեն իրավախախտումների, հանցավորության դեմ պայքարի, բայց նաև մարդու իրավունքների պաշտպանության հարցում: Նրանք պարտավոր են իրենց գործառույթներն իրականացնել իրավունքի գերակայության ու մարդու իրավունքների պահանջների խստիվ պահպանման պայմաններում: Իհարկե, նրանց գործունեության ոլորտներն իրենց բնույթով ռիսկային են մարդու իրավունքների արդյունավետ ապահովման տեսանկյունից: Ռիսկային է նաև քրեական արդարադատության ոլորտը: Սրանով է հենց պայմանավորված Հայաստանի Մարդու իրավունքների պաշտպանի՝ որպես մարդու իրավունքների ազգային հաստատության առանձնահատուկ ներգրավվածությունը քրեական արդարադատության և իրավապահ մարմինների գործունեության ոլորտներում: Այստեղ իրավունքների արդյունավետ ապահովումը Պաշտպանի առաջնահերթություններից է:

Կարևոր է ընդգծել, որ արդարադատության ոլորտը բնույթով առանցքային է, քանի որ կոչված է ապահովելու հանցավոր ոտնձգություններից պետության ու մարդու իրավունքների պաշտպանությունը: Սա, անշուշտ, բարձրացնում է ինչպես քրեական հետապնդում իրականացնող, այնպես էլ դատական մարմինների պատասխանատվությունն հնարավոր խնդիրների լուծման հարցում: Դրա հետ մեկտեղ, քանի որ մարդն այս ոլորտ հիմնականում ներգրավվում է հաճախ հրապարակայնորեն չգործող, իսկ երբեմն նաև՝ գաղտնիության պայմաններում գործող մարմինների (այն էլ՝ հարկադրանք կիրառելու իրավասություն ունեցող մարմինների) կողմից, մեծանում է նրա հիմնարար իրավունքների և ազատությունների ոտնահարման ռիսկի շրջանակը: Ուստի, քրեական արդարադատության ոլորտում հատկապես պետք է ամուր լինեն մարդու իրավունքների երաշխիքները, իսկ իրավապահ մարմինների ու դատարանի գործողություններն ու անգործությունը, որոշումները վիճարկելու ընթացակարգերը՝ արդյունավետ:

Ցավոք, Հայաստանում իրավապահ մարմինների գործունեության ոլորտը և քրեական արդարադատության համակարգը բնույթով այնպիսին են, որ ստեղծում են մարդու իրավունքների ոտնահարման լուրջ ռիսկեր, և դա տարիների ընթացքում ձեռք է բերել տարբեր դրսևորումներ: Պատճառները, իհարկե, տարբեր են. նախաքննության չարդարացված մեծ դերը, քրեական գործերի ծանրության կենտրոնը իրավապահ մարմիններից դատարաններ անարդարացիորեն չտեղափոխելը, մինչդատական վարույթի ընթացքում փաստաբանի անհավասար հնարավորությունները քրեական հետապնդման մարմինների համեմատությամբ և այլն: Դրա գլխավոր պատճառներից կարելի է առանձնացնել նաև գործին լիարժեք չտիրապետող մասնագետների ոչ պրոֆեսիոնալ աշխատանքը:

Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրված գրավոր և բանավոր գանգատներն ու ահազանգերը, ուսումնասիրությունները, ոստիկանության բաժիններ կամ իրավապահ

համակարգի այլ ստորաբաժանումներ այցերը ցույց են տալիս, որ մարդու հետ առնչվող պաշտոնյաների գործունեության ելման կետը, ըստ էության, ոչ միշտ է մարդակենտրոն:

Բացի դրանից, մարդու իրավունքներին առնչվող շատ հարցեր տարիների սխալ պրակտիկայի արդյունք են: Այդ պրակտիկայի յուրաքանչյուր արատավոր դրսևորման վերացումը պետք է դրվի ինստիտուցիոնալ, օրենսդրական հիմքերի վրա, որպեսզի բացառվի իրավունքը որևէ ձև խախտող պրակտիկան: Օրինակ, Հայաստանի իրավական համակարգի տարիներ ի վեր լուրջ խնդիրներից է մարդուն ազատությունից զրկելու մեխանիզմի անթույլատրելի սխալներով գործելը (բերման ենթարկելիս իրավունքների կոպիտ խախտումներ, նախնական կալանքների անթույլատրելի պրակտիկա և այլն):

Թեև գործնականում կան դրական դրսևորումներ, սակայն այս ամենը դեռ դրված չէ ինստիտուցիոնալ հիմքերի վրա, բազում հարցեր անարդարացիորեն թողնված են իրավակիրառողի բարեխղճությանը կամ իրավիճակային լուծումներին, առկա են օրենսդրական բացեր, դեռ շարունակում են գործել «ավանդույթներ», որոնք դառնում են մարդու իրավունքների խախտումների պատճառ: Սա նշանակում է, որ պետք է առաջնահերթ ամրապնդել օրենսդրությունը՝ մարդու իրավունքների միջազգային իրավական չափանիշների ներքո, և թույլ չտալ, որ նման հարցերը թողնվեն հենց իրավապահ համակարգի կամքին:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը հարկ է համարում ընդգծել իրավապահ մարմինների հետ համագործակցության առանձին ձևաչափերը: Օրինակ՝ Դատախազության, Ոստիկանության, Քննչական կոմիտեի, Ազգային անվտանգության ծառայության հետ ձևավորված է ինստիտուցիոնալ բնույթի համագործակցություն և գործում է տարբեր մակարդակներում: Բարձրագույն դատական խորհրդի և Դատական դեպարտամենտի հետ նույնպես ձևավորված է համագործակցություն մարդու իրավունքներին առնչվող և օրենսդրությամբ նախատեսված իրավասությանը վերաբերող տարբեր հարցերով:

Քրեական արդարադատության ոլորտի համակարգային բնույթի հարցերից մեկը վերաբերում է ՀՀ քրեական դատավարության նոր օրենսգրքի ընդունմանը: Թեև այն 2020 թվականի ընթացքում ևս չընդունվեց, բայց 2021 թվականի տարեսկզբին գրանցվեց որոշակի տեղաշարժ: Մասնավորապես, սույն թվականի փետրվարի 11-ին ՀՀ ազգային ժողովն այն ընդունեց առաջին ընթերցմամբ: Նախագիծը սկզբունքային փոփոխություններ պարունակող փաստաթուղթ է, որը կլուծի համակարգային նշանակության բազմաթիվ խնդիրների ու մարդու իրավունքների խախտումների բազմաթիվ պատճառների վերացմանը՝ սկսած մարդու նկատմամբ քրեական հետապնդում սկսելուց մինչև դատավարության ավարտը:

Սույն տարեկան հաղորդմամբ անհրաժեշտ է հատուկ գնահատել Քրեական դատավարության նոր օրենսգրքի նախագծի մշակման հարցում Երևանի պետական համալսարանի իրավագիտության ֆակուլտետի դերը, որի ներկայացրած պրոֆեսորադասախոսական կազմից էլ ձևավորվել էր աշխատանքային խումբը: Նույնը վերաբերում է նաև ՀՀ քրեական օրենսգրքի նախագծի մշակմանը: Այն նույնպես մշակվել է

նույն սկզբունքով ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի մասնագետների կողմից: Աշխատանքային խմբերի հարցը հատուկ է շեշտվում, քանի որ ներգրավված են անկախ մասնագետներ, ովքեր վեր են որևէ գերատեսչական շահից: Երկար տարիներ արդյունավետ համագործակցություն առկա է նաև Արդարադատության նախարարության մասնագետների հետ, ովքեր գործել են բարեխղճորեն:

Ազգային ժողովում այս նախագծերի քննարկումների հարցում կարևոր դեր ունեցավ Պետական-իրավական հարցերի մշտական հանձնաժողովը: Մասնավորապես, հանձնաժողովի ղեկավարի կարևոր նախաձեռնությամբ են կազմակերպվել համապատասխան պետական մարմինների (Դատախազություն, Քննչական կոմիտե, Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմ և այլն) ու անկախ փորձագետների ներառական մասնակցությամբ նպատակային քննարկումներ: Դրանք լրացուցիչ խթան են հանդիսացել նախագծերում առկա խնդիրները վեր հանելու և լրացուցիչ քննարկելու համար:

Ուստի կարևոր ենք համարում նախագծերի հնարավորին շուտ ընդունումը:

2020 թվականի ընթացքում, դատական ու իրավապահ համակարգի մարմինների հետ Մարդու իրավունքների պաշտպանի համագործակցությունն, ընդհանուր առմամբ, արդյունավետ է եղել, նախորդ տարիներին ձևավորված համագործակցությունն ավելի է ամրապնդվել: Լուծումներ են ստացել ինչպես Պաշտպանի բարձրացրած կոնկրետ դեպքերով, այնպես էլ համակարգային բնույթ ունեցող խնդիրներ:

Հարկ է ընդգծել նաև, որ ոլորտի պատասխանատու պետական մարմինների կողմից անհրաժեշտ տեղեկություններ են տրամադրվել ինչպես գրավոր ընթացակարգով քննարկված անհատական բողոքների վերաբերյալ, այնպես էլ 2020 թվականի տարեկան ամփոփիչ հաղորդման համար Մարդու իրավունքների պաշտպանի առաջադրած հարցադրումների կապակցությամբ:

ԳԼՈՒԽ 1. ՔՐԵԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍՆԱԿԻՑՆԵՐԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ ԵՐԱՇԽԻՔՆԵՐԸ ՔՐԵԱԿԱՆ ՎԱՐՈՒՅԹԻ ՇՐՋԱՆԱԿՈՒՄ

1. Անմեղության կանխավարկածի պահպանումը և ենթադրյալ հանցանք կատարած անձի կամ քրեական վարույթի վերաբերյալ հանրությանը տեղեկություններ տրամադրելու անհրաժեշտությունը

Անմեղության կանխավարկածի սկզբունքն արդար դատաքննության իրավունքի անփոխարինելի բաղադրիչ է: Այս հիմնարար սկզբունքի պահպանման պահանջը վերաբերում է բոլորին, այդ թվում՝ պաշտոնատար անձանց ու լրատվամիջոցներին՝ յուրաքանչյուրին ըստ իրավասության կամ կարգավիճակի: Իրավական ցանկացած ընթացակարգ պետք է իրականացվի դրա համար նախատեսված պարտադիր կանոնների խստիվ պահպանմամբ: Այդ պարտադիր կանոններից շեղումը չի կարող արդարացվել անգամ իրավաչափ որևէ նպատակով:

Անկյունաքարային նշանակության այդպիսի պահանջ է քրեադատավարական ցանկացած ընթացակարգի ժամանակ անմեղության կանխավարկածի երաշխավորումը: Անմեղության կանխավարկածի չպահպանումը կարող է խաթարել արդարադատության ողջ գործընթացը: Այն պետք է խիստ պահպանվի ցանկացած գործով վարույթի ընթացքում՝ անկախ նրանից, թե ինչ արարքի մասին է խոսքը, հասարակության շրջանում ինչ վարկ ունի անձը և այլն:

Այս պահանջն առաջնահերթ ուղղված է հանրային իշխանության բոլոր մարմիններին ու պաշտոնատար անձանց և նշանակում է, որ նրանք պարտավոր են ձեռնպահ մնալ անձի մեղավորության մասին կանխակալ ու վաղաժամ գնահատականներից՝ դատարանի օրինական ուժի մեջ մտած դատական ակտի բացակայության պայմաններում:

Իրենց հրապարակային դիրքորոշումներում կամ հայտարարություններում առանձնապես պետք է զգույշ լինեն այն մարմինները, որոնք պատասխանատու են քրեական հետապնդման համար և ում քաղաքացին ընկալում է պետության՝ իրավախախտումների, այդ թվում նաև հանցավորության դեմ պայքարի ոլորտի մարմին:

Միջազգային իրավաբանությունը, այդ թվում՝ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքը մեծ պատասխանատվություն է դնում պետությունների վրա անմեղության կանխավարկածի տեսանկյունից խնդրահարույց իրավիճակներ թույլ չտալու համար: Անգամ, եթե *պեղությունը չի նպաստել հասարակական կանխակալ ընկալումների, դրա արդյունքում արդարադատություն իրականացնող և դրանց օժանդակող մարմինների նկատմամբ ճնշման ձևավորմանը, միևնույնն է՝ այդպիսի իրավիճակի դեպքում պարտավոր է*

համապատասխան մարմինների միջոցով գործադրել առավելագույն ջանքեր իրավիճակը մեղմելու, դատական իշխանության անկախության բարձր արժեքի երաշխավորումը, ինչպես նաև այդ գործընթացի մասնակիցների մասնագիտական աշխատանքն ապահովելու ուղղությամբ:

Անմեղության կանխավարկածի չպահպանումը կարող է խաթարել արդարադատության ողջ գործընթացը, ինչպես նաև ձևավորել անձի մեղավորության՝ որպես հաստատված փաստի մասին հասարակական ընկալում կամ նպաստել դրան: Դա էլ իր հերթին առաջացնում է այլ հետևանքներ. բարդություններ փաստաբանի աշխատանքում, քանի որ որոշ դեպքերում նրանց հանրությունը սկսում է ընկալել՝ որպես «հանցագործների պաշտպաններ», բարդություններ լրագրողի աշխատանքում, ճնշում դատարանի նկատմամբ և այլն: Ուստի, անմեղության կանխավարկածի սկզբունքը պետք է անշեղորեն պահպանվի ցանկացած քրեական գործով վարույթի ընթացքում՝ անկախ նրանից, թե ինչ հանցավոր արարքի մասին է խոսքը, հասարակության շրջանում ինչ վարկ ունի անձը և այլն:

Մյուս կողմից, հանրային իշխանությունը պետք է գործի թափանցիկության և հաշվետվողականության պահանջների պահպանմամբ: Այս առումով, *ողջունելի են այն դեպքերը, երբ իրավապահ մարմիններն առավել մեծ ծավալի տեղեկություններ են տրամադրում հանրությանն իրենց կողմից քննվող գործերի ու դրանց ընթացքի մասին: Հատկապես կարևոր է օբյեկտիվ տվյալներ պարունակող նյութերի տարածումը (օրինակ՝ տեսանյութեր, որոնք հասարակությանը հնարավորություն են տալիս պատկերացում ձևավորել կոնկրետ հանցավոր արարքով պատճառված վնասի չափի կամ բնույթի մասին և այլն):*

Այսպիսի պրակտիկան ուղղակիորեն բխում է այդ գործերի նկատմամբ հանրային վստահության և քաղաքացիական վերահսկողության ապահովման հիմնարար գաղափարից: Ասվածը, սակայն, չի նշանակում, որ կատարված դատավարական գործողություններն ու արդյունքները կարող են ներկայացվել՝ դրանց անհերքելիության և ապացուցված փաստեր լինելու հաստատմամբ: Սա լրջորեն կարող է խաթարել հիմնարար իրավական պահանջն այն մասին, որ որևէ ապացույց նախապես հաստատվածի ուժ չունի, և դրանով հանդերձ՝ ապացույցների գնահատման քրեադատավարական սկզբունքները:

Նշվածի հետ միասին, իրավապահ մարմինների կողմից տարածվող իրազեկող տեսանյութերում կամ տեքստային հայտարարություններում հաճախ են լինում վիճահարույց, այդ թվում՝ մինչև դատավճռի կայացումն անձին՝ որպես հաստատված փաստ հանցանքի կատարում վերագրող, անմեղության կանխավարկածը խախտող ձևակերպումներ: Ավելին, 2020 թվականին ևս արձանագրվել են հանցավորության դեմ պայքարի ոլորտի պատասխանատու պաշտոնատար անձանց կողմից այնպիսի հայտարարություններ, որոնք հասարակությունում ստեղծում էին կոնկրետ քրեական հետապնդման ենթարկվող անձի մեղավորության մասին կանխակալ պատկերացումներ:

Համատարած պրակտիկա է գրեթե յուրաքանչյուր հայտարարության վերջում ծանուցման ձևով անմեղության կանխավարկածի մասին մեջբերումները: Մինչդեռ, ակնհայտ է, երբ հայտարարության տեքստն ինքնին պարունակում է անմեղության կանխավարկածը խախտող ձևակերպումներ, իսկ այդ ծանուցումները պարզապես կրում են ձևական բնույթ և չեն ծառայում նպատակին:

Քննարկվող խնդրի կապակցությամբ ինչպես 2019, այնպես էլ 2020 թվականի ընթացքում Պաշտպանին հասցեագրվել են բողոքներ, Պաշտպանի աշխատակազմում իրականացվել է մշտադիտարկում:

Այս առումով 2020 թվականի ընթացքում հրապարակում արվեց գործող՝ ՀՀ սնանկության դատարանի դատավոր Գևորգ Նարինյանի վերաբերյալ: Հաշվի առնելով գործի հանրային նշանակությունը, Գ. Նարինյանի գործող դատավոր լինելը և նրա փաստաբանի բողոքը՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանն այց է իրականացրել քրեակատարողական հիմնարկ և առանձնագրույց ունեցել նրա հետ: Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրած բողոքում նրա փաստաբանը և հենց ինքը՝ Գևորգ Նարինյանը քրեակատարողական հիմնարկում տեղի ունեցած առանձնագրույցի ընթացքում պնդել են, որ քրեական հետապնդման մարմնի հաղորդագրության մեջ և տեսանյութում տեղ գտած ձևակերպումների, արված շեշտադրումների պատճառով ոտնահարվել է անմեղության կանխավարկածը:

Մասնավորապես, ըստ Գևորգ Նարինյանի և նրա փաստաբանի՝ մտադրված ստեղծվել է հասարակությունում կանխակալ վերաբերմունք իր մեղավորության հարցի վերաբերյալ: Ավելին, քննչական մարմնի՝ անմեղության կանխավարկածը խախտող հրապարակային հաղորդագրության պատճառով ոտնահարվել է դատավորի հեղինակությունը և դա ապահովող օրենսդրությունը: Սա էլ առաջացրել է ճնշում կալանքի հարցը քննվող դատավորի վրա:

Նշվածը պետք է դիտարկել ոչ միայն անձի անմեղության կանխավարկածի, այլև դատական համակարգի հեղինակության տեսանկյունից: Գործող դատավորի վերաբերյալ նշված ձևակերպումներ պարունակող տեղեկությունների հրապարակումը ողջամտորեն կարող է կասկածներ հարուցել դատարանի և դատավորի լիարժեք անկախության, երկրի իրավական անվտանգության և իրավական համակարգի կայունության վերաբերյալ, ինչպես նաև խաթարել դատարանի նկատմամբ քաղաքացու վստահությունը:

Այս գործից բացի արձանագրվել են անմեղության կանխավարկածի չպահպանմանն առնչվող այլ խնդիրներ ևս՝ ինչպես իրավասու պետական մարմինների, այնպես էլ զանգվածային լրատվության միջոցների հրապարակումներում: Այս առումով Պաշտպանը վերահաստատում է բազմիցս ներկայացված դիրքորոշումն առ այն, որ անմեղության կանխավարկածի սկզբունքը պետք է խստորեն պահպանվի ոչ միայն իրավապահ մարմինների, այլև պետական մյուս բոլոր մարմինների կողմից: Սա նաև Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի կայուն իրավաբանության հրամայականն է:

Այսպես, Ալենտ դե Ռիբեմոնն ընդդեմ Ֆրանսիայի գործով Եվրոպական դատարանը եկել է այն հետևության, որ խախտվել է Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 2-րդ մասը (Յուրաքանչյուր ոք, ով մեղադրվում է քրեական հանցագործություն կատարելու մեջ, համարվում է անմեղ, քանի դեռ նրա մեղավորությունն ապացուցված չէ օրենքին համապատասխան): Տվյալ գործով Ֆրանսիայի պառլամենտի պատգամավորի սպանության քննության վերաբերյալ հասարակությանը տեղեկություններ տալու նպատակով հրավիրված մամլո ասուլիսի ընթացքում Ֆրանսիայի իրավապահ մարմնի ներկայացուցիչներից մեկը հայտարարել էր, որ տվյալ անձը հանցակցել է սպանությանը²⁷⁰: Չնայած դրան՝ Ֆրանսիայի Կառավարությունը Եվրոպական դատարանում պնդել էր, որ տվյալ հայտարարությունը վնաս չի հասցրել անձի անմեղության կանխավարկածի իրավունքին, քանի որ այն կրել է տեղեկատվական բնույթ և չի կաշկանդել դատարանին, ավելին՝ բոլոր պնդումները կարող էին հերքվել հետագա քննության ընթացքում:

Եվրոպական դատարանը, սակայն, չի համաձայնել նման մեկնաբանմանը, քանի որ, Դատարանի դիրքորոշմամբ, բարձրաստիճան պաշտոնատար անձինք առանց որևէ պարզաբանման կամ ենթադրության համոզել են հասարակությանը հավատալ, որ դիմողը մեղավոր է, չնայած նրան, որ դատարանի կողմից գործի փաստական հանգամանքները դեռ հետազոտված չեն եղել: Տվյալ գործով Եվրոպական դատարանը հաստատել է, որ պաշտոնատար անձանց իրավունք է տրված հանրությանը տեղեկացնելու քննության ընթացքի մասին, սակայն միշտ անհրաժեշտ է նշել, որ այս կամ այն անձը, ճիշտ է, կասկածվում կամ մեղադրվում է հանցագործության կատարման մեջ, բայց նրա մասնակցությունը հանցագործության կատարմանը պետք է հաստատի դատարանը: Այդ պարագայում Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը Կոնվենցիայի խախտում չի տեսնում:

Հատկանշական է, որ վերը նշված դիրքորոշմանը հանգելիս Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը քննարկել է անմեղության կանխավարկածի ու արտահայտվելու ազատության հարաբերակցությունը, նշելով, որ անմեղության կանխավարկածի պահպանման սկզբունքը չի կարող խոչընդոտ հանդիսանալ իշխանությունների համար հանրությանը քննվող քրեական գործերի մասին տեղեկություններ տրամադրելու համար, այնուամենայնիվ իշխանությունները դա պետք է անեն զուսպ և նրբանկատորեն, ինչպես որ պահանջում է անմեղության կանխավարկածի նկատմամբ ունեցած հարգանքը:

Ընդ որում, Եվրոպական դատարանի որոշումից հետևում է, որ ոստիկանության, ինչպես նաև մյուս գերատեսչությունների պաշտոնատար անձանց կողմից զանգվածային լրատվության միջոցներում արվող հայտարարությունները, որոնցում մինչև դատական քննությունը պնդում են որոշակի անձի հանցագործ լինելու մասին, համարվում է անմեղության կանխավարկածի խախտում: Եվրոպական դատարանն առանձին շեշտել է, որ անմեղության կանխավարկածը

²⁷⁰ Տե՛ս Ալենտ դե Ռիբեմոնն ընդդեմ Ֆրանսիայի (Allenet de Ribemont v. France) գործով 1995 թվականի փետրվարի 10-ի վճիռը, գանգատ թիվ 15175/89, կետեր 36-37:

կարող է խախտվել ոչ միայն դատարանի կամ դատավորի, այլև պաշտոնատար այլ անձանց կողմից:

Կարևոր է նաև նշել, որ անմեղության կանխավարկածի պահպանման անհրաժեշտությունը չի բացառում քրեական հետապնդման մարմինների կողմից անձին հանցանքի կատարման փաստ վերագրելը, կասկածանքի կամ մեղադրանքի ձևով քրեական հետապնդում իրականացնելը: Այսպես, 2010 թվականի մարտի 30-ի ՍԴՈ-871 որոշմամբ արձանագրվել է, որ Սահմանադրության 21-րդ հոդվածում ամրագրված անմեղության կանխավարկածի սկզբունքը՝ նպատակ ունենալով պաշտպանել անձին հանիրավի մեղադրանքից, միաժամանակ չի կարող բացառել իրավասու մարմնի կողմից նրան քրեական հանցագործության մեջ կասկածելու հանգամանքը՝ մինչև այն պահը, երբ այդ կասկածներն այդ մարմնի իրավաչափ գործողությունների արդյունքում հնարավոր չի եղել հիմնավորվել: Ուստի, կոնկրետ քրեական գործով վարույթն իրականացնող քննիչի, հետաքննության և նախաքննության նկատմամբ դատավարական ղեկավարում իրականացնող կամ դատարանում մեղադրանքը պաշտպանող դատախազի հայտարարությունն անձի մեղավորության մասին չի կարող դիտվել անմեղության կանխավարկածի խախտում: Տրամաբանությունն այն է, որ եթե մեղադրանքի կողմը վարույթի ընթացքում ձեռք բերված ապացույցներով չի հանգում հետևության, որ անձը կատարել է իրեն վերագրվող արարքը, ապա պետք է քրեական հետապնդումն անհապաղ դադարեցվի: Եթե քրեական հետապնդումը շարունակվում է, ապա մեղադրանքի կողմը ձեռք բերված ապացույցների բավարար համակցությամբ ձևավորել է դիրքորոշում անձի մեղավորության մասին, ուստի հրապարակային հայտարարություններում ևս կարող է ներկայացնել իր դիրքորոշումը:

Նույնաբովանդակ եզրահանգման եկել է նաև Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը: Մասնավորապես, Դակթարասն ընդդեմ Լիտվայի գործով Կառավարությունը նշել է, որ դատախազի որոշումը չի խախտել անմեղության կանխավարկածի իրավունքը, դա արվել է բողոքաբերի կողմից ներկայացված պահանջը՝ վարույթը դադարեցնելու մասին մերժելու նպատակով: Ավելին, Կառավարության դիրքորոշմամբ՝ դատախազը պետք է համոզված լինի, որ մեղադրյալը կատարել է ենթադրյալ հանցագործությունը, հակառակ դեպքում հետապնդումը չպետք է շարունակվի: Այս համատեքստում Դատարանը գտել է, որ իրավունքի խախտման փաստ առկա չէ:

Քննարկման է արժանի նաև այն հարցը, թե արդյոք անձի մեղավորության մասին զանգվածային լրատվության միջոցների հրապարակումները խախտում են անմեղության կանխավարկածի սկզբունքը, թե՛ ոչ: Սանդի Թայմսն ընդդեմ Միացյալ Թագավորության որոշմամբ Եվրոպական դատարանը եկել այն եզրահանգման, որ «Հանձնաժողովը նաև հնարավոր համարեց, որ մեղադրյալի դեմ որոշ անբարենպաստ հրապարակումներ, որ գրվում են մինչև դատական քննությունը, օրինակ՝ ի դեմս մամուլում անողոք արշավի, վնասում են անմեղության կանխավարկածի սկզբունքը: Նման դեպքերում անհրաժեշտ է պարզել, թե

արդյոք զանգվածային լրատվության միջոցների նմանօրինակ արշավներն ազդել են դատավորների կամ երդվյալների վրա այն աստիճան, որ նրանք մոռացել են անմեղության կանխավարկածի սկզբունքի պահպանության մասին»: Փաստորեն, ըստ Եվրոպական դատարանի՝ մեղադրյալի վերաբերյալ անբարենպաստ հրապարակումները հնարավոր է, որ անմեղության կանխավարկածի խախտման հանգեցնեն, եթե դրանք որևէ կերպ ազդեն դատարանի կարծիքի վրա:

Չնայած դրան, Եվրոպական դատարանը մեկ այլ գործով, քննարկելով մամուլի հրապարակումների առնչությունն անմեղության կանխավարկածի իրավունքին, դիրքորոշում է հայտնել այն մասին, որ ազգային դատարանները, որոնք ամբողջովին կազմված են մասնագետ դատավորներից, սովորաբար, ի տարբերություն երդվյալ ատենակալների անդամների, ունենում են համապատասխան փորձ ու վերապատրաստում, որը նրանց թույլ է տալիս դիմակայել ցանկացած արտաքին ազդեցությանը²⁷¹:

Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի որոշմամբ անմեղության կանխավարկածի խախտում է այն դեպքը, երբ դատական որոշման կամ պաշտոնատար անձի կողմից արված հայտարարության մեջ կարծիք է արտահայտվում հանցանքի կատարման մեջ մեղադրվող անձի մեղքի վերաբերյալ՝ նախքան նրա մեղքը կհաստատվի օրենքով սահմանված կարգով²⁷²: Մեկ այլ գործով Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանն արձանագրել է, որ անմեղության կանխավարկածը կխախտվի, եթե պաշտոնատար անձը կարծիք արտահայտի հանցանքի կատարման մեջ մեղադրվող անձի մեղավորության վերաբերյալ՝ նախքան նրա մեղքը կհաստատվի օրենքով սահմանված կարգով: Նույն որոշմամբ դատարանն ընդգծել է պաշտոնատար անձանց կողմից կատարվող հայտարարություններում բառերի ընտրության կարևորությունն այն դեպքում, երբ խոսքը գնում է հանցանքի կատարման մեջ օրենքով սահմանված կարգով չմեղադրված և չդատապարտված անձանց մասին²⁷³:

Ավելին, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի իրավաբանությամբ անմեղության կանխավարկածը պահանջում է, որ իրենց պարտականությունները կատարելիս դատարանի անդամները չունենան կանխակալ կարծիք այն մասին, որ մեղադրյալը կատարել է մեղսագրվող արարքը, իսկ ապացուցման պարտականությունը պետք է կրի մեղադրանքի կողմը, և ցանկացած կասկած պետք է մեկնաբանվի հօգուտ մեղադրյալի: Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանն անմեղության կանխավարկածի սկզբունքի խախտում

²⁷¹ Տե՛ս Կրակսին ընդդեմ Իտալիայի (*Craxi v. Italy*) գործով Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի 2003 թվականի մարտի 5-ի վճիռը, գանգատ թիվ 34896/97, կետ 104, Միրչեան ընդդեմ Ռումինիայի (*Mircea v. Romania*) գործով Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի 2007 թվականի հունիսի 29-ի վճիռը, գանգատ թիվ 41250/02, կետ 75:

²⁷² Տե՛ս Գարիցկին ընդդեմ Լեհաստանի (*Garycki v. Poland*) գործով Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի 2007 թվականի փետրվարի 6-ի վճիռը, գանգատ թիվ 14348/02, կետ 66:

²⁷³ Տե՛ս Դակթարասն ընդդեմ Լիտվայի (*Daktaras v. Lithuania*) գործով Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի 2000 թվականի հոկտեմբերի 10-ի վճիռը, գանգատ թիվ 42095/98, կետ 41:

է համարել այն իրավիճակը, երբ մեղադրյալը դեռևս օրենքին համապատասխան մեղավոր չի ճանաչվել, սակայն նրա վերաբերյալ ընդունված դատական որոշումից կարելի է կարծիք կազմել, որ նա մեղավոր է²⁷⁴:

Քննարկված մեկ այլ գործով Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանն ընդգծել է, որ մեղադրյալի հանրային անձ լինելով պայմանավորված պետական պաշտոն զբաղեցնող անձինք (այդ թվում՝ Գլխավոր դատախազը և օրենսդիր մարմնի ղեկավարը) պետք է հանրությանն իրազեկեն առաջադրված մեղադրանքի մասին, այնուամենայնիվ Դատարանը չի համաձայնվել Կառավարության այն պնդման հետ, որ այս հանգամանքը կարող է արդարացնել տվյալ պաշտոնատար անձանց կողմից մամուլին տված հարցազրույցներում ընտրված բառերի օգտագործումը²⁷⁵:

Պաշտպանի աշխատակազմը հետևողականորեն ուսումնասիրում է իրավապահ մարմինների՝ քրեական հետապնդման ենթարկվող անձանց մասին հաղորդումները:

Այս առումով հատկանշական է, որ առանձին դեպքերում իրավապահ մարմինների տված հրապարակումներն ունեն բարձր մշակվածություն և անմեղության կանխավարկածի տեսանկյունից խնդիր չեն առաջացնում: Դրանք այն օրինակներն են, երբ մեղադրյալի անհատականացնող տվյալ չի ներառվում, նշվում են մեղադրյալի անվան և ազգանվան առաջին տառերը, իսկ լուսանկար չի հրապարակվում:

Ոստիկանության հրապարակումներում, ընդհանուր առմամբ, նշվում են քրեական հետապնդման ենթարկվող անձի տարիքը, երբեմն՝ բնակության վայրը, զբաղմունքը, իսկ լուսանկարում դեմքի հատվածը մշակվում է այնպես, որ նույնականացնել հնարավոր չլինի: Որոշ դեպքերում հրապարակվում է նաև անձին Ոստիկանության ստորաբաժանում բերման ենթարկելու տեսանյութը, որում ևս, որպես կանոն, դեմքի հատվածը մշակվում է այնպես, որ նույնականացնել հնարավոր չլինի, իսկ որոշ դեպքերում էլ նկարահանումը կատարվում է այնպիսի դիրքից, որ անձի դեմքն առհասարակ տեսանելի չլինի: Չնայած նշված պրակտիկային, արձանագրվել են նաև դեպքեր, որ այս չափանիշները չեն պահպանվել, հրապարակվել է անձի անունն ու ազգանունը, ինչպես նաև ցուցադրվել է լուսանկար:

Պաշտպանի հարցմանն ի պատասխան Ոստիկանությունը նշել է, որ անմեղության կանխավարկածն ապահովելու նպատակով Ոստիկանության հասարակայնության հետ կապի և լրատվական վարչության կողմից պատրաստվող և հրապարակվող նյութերում չեն նշվում բերման ենթարկվածների, կասկածյալների, մեղադրյալների նույնականացման տվյալները, այդ թվում՝ անուն, ազգանուն, հայրանուն, բնակության վայր, զբաղմունք, մասնագիտություն և այլն: Բացի այդ, հիշյալ անձինք տեսանյութում ներկայացվում են դեմքերը փակված վիճակում,

²⁷⁴ Տե՛ս Բարբերան և այլք ընդդեմ Իսպանիայի (Barbera, Messegue and Jabardo v. Spain), 1988 թվականի դեկտեմբերի 6-ի վճիռը, գանգատ թիվ 10590/83, կետեր 77, 91:

²⁷⁵ Տե՛ս Բուդկևիչյուսն ընդդեմ Լիտվայի (Butkevicius v. Lithuania) գործով Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի 2002 թվականի հունիսի 26-ի վճիռը, գանգատ թիվ 48297/99, կետ 50:

ինչն արվում է տեխնիկական միջոցներով: Հրապարակվող նյութերում արարքին սուբյեկտիվ որակումներ, գնահատականներ չեն տրվում և շեշտվում է, որ դեպքերը ներկայացվում են ըստ նախնական տվյալների: Տեսանյութերի վերջում՝ ձայնային և տեքստային տարբերակով պարտադիր նշվում է ծանուցում՝ անմեղության կանխավարկածի վերաբերյալ:

Նույն հարցի կապակցությամբ Քննչական կոմիտեն նշել է, որ մի կողմից ուշադրության են արժանանում դեպքի առթիվ տրվող հաղորդագրության ձևակերպումները, այսինքն՝ բոլոր հնարավոր դեպքերում օգտագործվում են ենթադրյալ բնույթի դատողություններ և անձի նույնականացումից զերծ պահող տվյալներ, մյուս կողմից՝ հաղորդագրության վերջում պարտադիր տեղադրվում է անմեղության կանխավարկածի մասին ծանուցումը, իսկ իրավակիրառ պրակտիկայում միասնականությունն ապահովող ներքին իրավական ակտեր առկա չեն:

Պաշտպանը հարկ է համարում հատուկ արձանագրել, որ դատական ու իրավապահ մարմինների գործունեության, այդ մարմիններում քննվող գործերի վերաբերյալ տեղեկություններ լրատվամիջոցներով ստանալը մարդու հիմնարար իրավունքներից է: Դա խոսքի ազատության կարևոր բաղադրիչ է:

Հասարակության իրազեկվածության և հավաստի տեղեկություններ ստանալու իրավունքի ապահովման տեսանկյունից կարևորագույն առաքելություն ունեն լրագրողները, ովքեր իրենց մասնագիտական աշխատանքով ապահովում են հասարակության մոտ պատկերացումների ձևավորումը երկրում ընթացող գործընթացների վերաբերյալ և այդպիսով քաղաքացիական վերահսկողության առկայությունը: Լրագրողներն ապահովում են պաշտոնական տեղեկատվության փոխանցումը հանրությանը և այդ կերպ դառնում հանրային կարծիքի ձևավորմանը նպաստող կարևորագույն օղակ՝ ապահովելով պետության և հասարակության միջև ինֆորմացիոն պատշաճ հաղորդակցությունը: Դրա հետ մեկտեղ, լրագրողի աշխատանքը պետք է հիմնված լինի իրավունքի գերակայության ու քրեական վարույթին ներգրավված անձի իրավունքների նկատմամբ հարգանքի վրա: Լրագրողները պետք է ունենան քրեական արդարադատության ոլորտին վերաբերող տեղեկություններ ստանալու և ազատորեն տարածելու հնարավորություն:

Դրա հետ միասին, Հայաստանի միջազգային պարտավորությունները կոնկրետ քրեական գործերին վերաբերող տեղեկություններ լրագրողների տարածելու հարցում առաջադրում են հատուկ պահանջներ: Մասնավորապես, «Լրատվամիջոցներով քրեական վարույթներին վերաբերող տեղեկությունների տրամադրման մասին» Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեի Rec(2003)13 հանձնարարականի 2-րդ սկզբունքի համաձայն՝ անմեղության կանխավարկածի նկատմամբ հարգանքն արդար դատաքննության իրավունքի բաղկացուցիչ մաս է: Ըստ նշված միջազգային կանոնի՝ հետևաբար, ընթացիկ քրեական վարույթին վերաբերող կարծիքները և տեղեկությունները կարող են տրամադրվել կամ տարածվել լրատվամիջոցներով, եթե դա չի խախտում կասկածյալի կամ մեղադրյալի անմեղության

կանխավարկածը: Նույն հանձնարարականը մեղադրյալին վերապահում է պաշտպանության արդյունավետ միջոցի հնարավորություն, եթե խախտվել է արդար դատաքննության իրավունքը:

Եվրոպայի խորհրդի Խորհրդարանական վեհաժողովի (ԵԽԽՎ) «Լրագրության էթիկայի մասին» թիվ 1003 (1993) բանաձևի 22-րդ կետի համաձայն՝ լրագրության մեջ տեղեկությունները և կարծիքները պետք է հարգեն անմեղության կանխավարկածը, հատկապես այն գործերով, որոնք դեռ ավարտված չեն և պետք է ձեռնպահ մնալ գնահատականներից: Հետևաբար, անմեղության կանխավարկածի հիմնարար սկզբունքը պետք է պահպանվի նաև լրատվամիջոցների ու լրագրողների աշխատանքում: Սա բխում է Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի Դյու Ռոյը և Մալոդին ընդդեմ Ֆրանսիայի գործով²⁷⁶ վճռի 34-րդ կետից, որի համաձայն՝ ընթացիկ քրեական վարույթի վերաբերյալ նյութ պատրաստող լրագրողները պարտավոր են հարգել մեղադրյալի անմեղ համարվելու իրավունքը:

Հաշվի առնելով վերը շարադրվածը՝ Պաշտպանը վերահաստատում է իր դիրքորոշումն առ այն, որ ցանկացած պարագայում լրատվամիջոցի հրապարակման կամ տեսանյութի ձևակերպումները պետք է լինեն այնպիսին, որ ինքնին չստեղծեն կանխակալ ազդեցություն անձի մեղավորության՝ որպես հաստատված փաստի վերաբերյալ՝ օրինական ուժի մեջ մտած դատական ակտի բացակայության պայմաններում: Խոսքը նաև վերաբերում է հրապարակմամբ օգտագործվող ձևակերպումներին ու բառապաշարին:

Հանրային ու հատկապես՝ իրավապահ մարմինները իրենց գործունեության ընթացքում պարտավոր են խստորեն պահպանել անմեղության կանխավարկածի հիմնարար պահանջն՝ իր բոլոր բաղադրիչներով: Այդ պահանջի խաթարումը խնդրահարույց է ոչ միայն անձի իրավունքների, այլ նաև քննության որակի ու արդյունքների նկատմամբ հավաստիության տեսանկյունից: Հրապարակման համար լրատվամիջոցներին տեղեկություններ տրամադրելիս անմեղության կանխավարկածի երաշխավորման սկզբունքով ղեկավարվելը պարտադիր է:

Նշված դիրքորոշումները Մարդու իրավունքների պաշտպանը հրապարակայնորեն ներկայացրել է այդ ժամանակ Սահմանադրական դատարանի նախագահ Հրայր Թովմասյանի գործով՝ հաշվի առնելով նրա և փաստաբանի բողոքը, մասնավորապես, Հայաստանի հանրային հեռուստաընկերության «Լուրեր» թողարկման ժամանակ 2020 թվականի հունվարի 29-ին եթեր հեռարձակված «ՀԲԾ-ն մանրամասներ է ներկայացրել Հրայր Թովմասյանի մեղադրանքից» վերտառությամբ տեսանյութը, այդ կապակցությամբ փաստաբանի

²⁷⁶ Տե՛ս Դյու Ռոյը և Մալոդին ընդդեմ Ֆրանսիայի (Du Roy and Mauraie v. France) գործով Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի 2000 թվականի հոկտեմբերի 3-ի վճիռը, գանգատ թիվ 34000/96, կետ 34:

հրապարակային հայտարարությանը և բողոքի ուսումնասիրությունը²⁷⁷: Հրայր Թովմասյանի մասով Պաշտպանը հարկ է համարում նաև ընդգծել, որ նման դեպքերում պետք է պետք է հաշվի առնել որ խոսքը Սահմանադրական դատարանի նախագահի մասին է և նկատի ունենալ Դատական օրենսգրքի 51-րդ հոդվածի 7-րդ մասի պահանջն առ այն, որ «քրեական վարույթի շրջանակում դատավորի նկատմամբ գործողությունները կատարվում են՝ առավելագույնս ապահովելով մինչդատական քրեական վարույթի գաղտնիությունը, դատավորի հեղինակության ու անկախության նկատմամբ հարգանքը, բացառելով դատավորի գործունեությանը ուղղակի կամ անուղղակի որևէ միջամտություն»:

Եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքի հաշվառմամբ՝ Պաշտպանն արձանագրում է, որ *պետական իրավասու մարմինները պետք է առավել ուշադիր լինեն անձի մեղավորության վերաբերյալ գնահատականներում՝ բացառելով մինչև իրավասու դատարանի օրինական ուժի մեջ մտած դատական ակտի առկայությունը նրա մեղավորության վերաբերյալ որևէ կանխակալ վերաբերմունք: Ասվածը հատկապես կարևորվում է պետական մարմինների, մասնավորապես իրավապահ առաքելություն իրականացնող մարմնի, պաշտոնական լրատվական միջոցներով որոշակի գնահատականի մասով:*

Անհրաժեշտ է արձանագրել նաև, որ անմեղության կանխավարկածի օրենսդրական ձևակերպումը «վազող տողի» միջոցով հրապարակման վերջում տեղադրելը դեռևս բավարար երաշխիք չէ անմեղության կանխավարկածի պահպանման տեսանկյունից: Ուստի անհրաժեշտ է հեղինակությունը լինել, որ հրապարակումների բովանդակությունը, դրանում առկա ձևակերպումները լինեն այնպիսին, որ ընթերցողը հստակ գիտակցի, որ դրանք զուտ նախնական տեղեկություններ են և ենթակա են քննարկման դատարանի կողմից:

Միաժամանակ Պաշտպանը կարևորում է, որ իրավապահ մարմինները զանգվածային լրատվության միջոցներին փոխանցեն տեղեկություններ այնպիսի ծավալով, որ այդ տեղեկությունների հրապարակումն անձի իրավունքների երաշխավորման առումով խնդրահարույց չլինի: Չպետք է մոռանալ, որ ի տարբերություն զանգվածային լրատվության միջոցների, իրավապահ մարմիններն իրականացնում են մասնագիտական գործունեություն և իրենց լիազորությունների շրջանակում համարվում են մարդու իրավունքի պաշտպանության երաշխավոր և պատասխանատու:

Դրանից բացի, անհրաժեշտ է նաև պրակտիկայում բացառել նախնական քննության տվյալների հրապարակման թույլտվություն տալու՝ վարույթն իրականացնող իրավասու մարմնի կամայականության դրսևորումները՝ առաջնորդվելով բացառապես նախաքննության շահերի իրական պաշտպանության նպատակի հետապնդմամբ:

²⁷⁷ Հրապարակումը հասանելի է <https://ombuds.am/am/site/ViewNews/1053> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

2. Հանցագործությունների վերաբերյալ ֆիզիկական անձանց հաղորդումները քննարկելու և հաղորդումն ընդունող մարմնի հայեցողության պրակտիկան

Հանցագործությունների մասին հաղորդումների քննարկման՝ օրենքով նախատեսված ընթացակարգերի գործնական ապահովման խնդիրներին ևս Մարդու իրավունքների պաշտպանն անդրադարձ է կատարել 2017, 2018, 2019 թվականի տարեկան հաղորդումներով²⁷⁸:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմ 2020 թվականին ևս բողոքներ են ստացվել այն մասին, որ Ոստիկանության ծառայողների կողմից հանցագործության մասին հաղորդումները քննարկելիս ոչ բոլոր դեպքերում է կայացվել ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքով կայացման ենթակա որոշումներից որևէ մեկը: Նման դեպքեր արձանագրվել են նաև ՀՀ հատուկ քննչական ծառայության գործունեության ընթացքում: Օրինակ՝ արձանագրված դեպքերից մեկով փաստաբանը Պաշտպանին հասցեագրված բողոքով հայտնել է, որ քրեական գործի դատաքննության ընթացքում հերթական դատական նիստը հետաձգելու խնդրանքով միջնորդություն է ներկայացրել դատարան՝ նկատի ունենալով, որ Նախագահի աշխատակազմի նախկին ղեկավար Արմեն Գևորգյանի կնոջ՝ Թամարա Գևորգյանի մոտ ախտորոշվել է կորոնավիրուսային հիվանդություն: Փաստաբանը տեղեկացրել է, որ դատարանն առանց անձի համաձայնության, դռնբաց դատական նիստի ընթացքում հրապարակել է ներկայացված միջնորդության բժշկական գաղտնիք համարվող նշված տեղեկությունը: Ըստ փաստաբանի՝ բժշկական գաղտնիք համարվող տեղեկության հրապարակման վերաբերյալ հանցագործության մասին հաղորդում է ներկայացրել Գլխավոր դատախազություն, սակայն դրա վերաբերյալ նյութեր չեն նախապատրաստվել, Քրեական դատավարության օրենսգրքի 181-րդ հոդվածով նախատեսված որոշում չի կայացվել:

Դրանից բացի, փաստաբանը նշել է, որ այդ տեղեկությունը դատարանի կողմից հրապարակելուց հետո ստացել է լայն տարածում: Թամարա Գևորգյանը սկսել է ստանալ նամակներ ու հեռախոսազանգեր, հարցումներ իրեն ճանաչող ու չճանաչող մարդկանցից առողջական վիճակի վերաբերյալ, ինչն իր հերթին հոգեճնշող ազդեցություն է ունեցել: Այս իրադարձությունները եղել են նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) վարակի տարածման սկզբնական շրջանում, երբ հասարակության մոտ կար հիվանդության վերաբերյալ խարանին բնորոշ պատկերացումներ: Դրա պատճառով նաև անկում է ապրել իր մասնագիտական բժշկական գործունեությունը: Մասնավորապես, այդ տեղեկատվության հրապարակման

²⁷⁸ Առավել մանրամասն տե՛ս 2017 թվականի ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին տարեկան հաղորդումը, էջ 194-199 և 2018 թվականի ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին տարեկան հաղորդումը, էջ 288-291, 2019 թվականի ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին տարեկան հաղորդումը, էջ 281-284:

արդյունքում խիստ նվազել է նրա մոտ այցելող պացիենտների թիվը: Այս ամենը Մարդու իրավունքների պաշտպանի հետ առանձնագրույցի ընթացքում հաստատել է նաև Թամարա Գևորգյանը:

Փաստաբանը նույն հաղորդումը ներկայացրել է Մարդու իրավունքների պաշտպանին, բարձրացված հարցի վերաբերյալ անհրաժեշտ պարզաբանումներ ստանալու և համապատասխան ընթացք տալու համար այն ուղարկվել է քրեական հետապնդման մարմին, Քրեական դատավարության օրենսգրքի 180-181-րդ հոդվածներով սահմանված կարգով նախապատրաստվել են նյութեր, կայացվել է որոշում:

Պաշտպանին ներկայացված բողոքները փաստում են, որ հանցագործության մասին հաղորդումը որպես ահազանգ դիտարկելու, ստուգման ընթացակարգը եզրակացությամբ ավարտելու, հաղորդում ներկայացրած անձին չպատասխանելու կամ գրությամբ պատասխանելու անընդունելի պրակտիկան շարունակվում է:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի բողոքների քննարկման արդյունքները թույլ են տալիս արձանագրել, որ իրավապահ մարմինների կողմից հանցագործության մասին հաղորդումն ընդունելուց և գրանցելուց հրաժարվելու նախկինում ձևավորված պրակտիկան, ընդհանուր առմամբ, զգալիորեն շտկվել է: Այնուամենայնիվ, առանձին դեպքերում ահազանգեր են ներկայացվել նաև այդ մասին, բոլոր նման դրսևորումները անհապաղ լուծում են ստացել իրավասու մարմինների հետ համագործակցության շրջանակում: Դրանից բացի, երբեմն, երբ Պաշտպանի ներկայացուցիչները քաղաքացիներին առաջարկել են իրենց հայտնի տեղեկությունների վերաբերյալ ներկայացնել հանցագործության մասին հաղորդում, նրանք հայտնել են մտահոգություններ այն մասին, որ հնարավոր է հաղորդումը պատշաճ չարձանագրվի կամ քննության չառնվի:

Հանցագործության մասին հաղորդումներին ընթացք տալու օրենսդրական կարգավորվածության առումով հարկ է առանձնացնել ՀՀ կառավարության 2017 թվականի նոյեմբերի 23-ի «Հայաստանի Հանրապետության կառավարությանն առընթեր Հայաստանի Հանրապետության ոստիկանության կողմից հանցագործությունների, վարչական իրավախախտումների, պատահարների վերաբերյալ հաղորդումներն ընդունելու, գրանցելու, հաշվառելու և դրանց ընթացք տալու կարգը սահմանելու մասին» թիվ 1495-Ն որոշման ընդունումը²⁷⁹: Մասնավորապես, որոշման 62-րդ կետն ամրագրում է, որ հանցագործության մասին հաղորդումների ստուգումն իրականացվում է ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 180-րդ հոդվածի պահանջների պահպանմամբ, որի արդյունքում ընդունվում է նույն օրենսգրքի 181-րդ հոդվածով նախատեսված որոշումներից մեկը:

Որպես խնդրի լուծմանն ուղղված կարգավորում՝ Կառավարության որոշմամբ նախատեսվում է նաև քաղաքացիների իրավունքների պարզաբանմամբ կտրոն-ծանուցագրերի տրամադրում՝

²⁷⁹ Որոշումն ուժի մեջ է մտել 2018 թվականի հունվարի 1-ից:

անձանց իրազեկվածությանը նպաստելու նպատակով: Կառավարության վերը նշված որոշման ընդունումն ինքնին դրական է այն առումով, որ այդպիսով ամրագրվեցին իրավախախտումների ընդունման, գրանցման, հաշվառման և ստուգման ոչ դատավարական հարցերի կարգավորման իրավական հիմքերը²⁸⁰: Հարկ է նկատել, որ Կառավարության որոշմամբ ամրագրված՝ քրեական դատավարության օրենսգրքի պահանջների պահպանմամբ ստուգում իրականացնելու պահանջը վերաբերում է հանցագործության մասին հաղորդմանը: Մինչդեռ, Մարդու իրավունքների պաշտպանին ներկայացված բողոքներում բարձրացված բուն խնդիրն էլ այն է, որ անձանց հաղորդումները, որպես այդպիսին, չեն դիտարկվել իբրև հանցագործության մասին հաղորդում:

Ասվածի հետ կապված, Կառավարության որոշման՝ հասկացությունները սահմանող 3-րդ հոդվածի համաձայն՝ հանցագործության մասին հաղորդումները՝ Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարության օրենսգրքի 177-179-րդ հոդվածներով նախատեսված քրեական գործ հարուցելու առիթներն են:

Այսպես, ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 176-րդ հոդվածը սահմանում է, որ. «Քրեական գործ հարուցելու առիթներն են՝

1) հանցագործությունների մասին ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց հաղորդումները՝ ուղղված հետաքննության մարմնին, քննիչին, դատախազին,

2) հանցագործությունների մասին լրատվության միջոցների հաղորդումները,

3) հետաքննության մարմնի, քննիչի, դատախազի, դատարանի, դատավորի կողմից հանցագործության մասին տվյալների, հանցագործության նյութական հետքերի և հետևանքների հայտնաբերումը՝ իրենց լիազորություններն իրականացնելիս:»:

Իսկ օրենսգրքի 177-179-րդ հոդվածներով կարգավորվում են քրեական գործ հարուցելու վերը նշված առիթներին ներկայացվող առավելապես տեխնիկական պահանջները (ռեկվիզիտները): Ասվածը նշանակում է, որ հանցագործության մասին հաղորդմանը, որպես այդպիսին, ներկայացվող բովանդակային պահանջ օրենսդրորեն նախատեսված չէ:

Այդ բովանդակային պահանջները հստակեցված են ՀՀ վճռաբեկ դատարանի նախադեպային դիրքորոշումներով: Մասնավորապես՝

• քրեական գործ հարուցելու առիթ կարող է հանդիսանալ ոչ թե ցանկացած, այլ միայն հանցագործության մասին արված հաղորդումը.

• առիթը պայման է, որի առկայության դեպքում օրենքը լիազորում է իրավասու մարմիններին և պաշտոնատար անձանց մտնել իրավահարաբերությունների մեջ, կատարել

²⁸⁰ Բանն այն է, որ մինչև Կառավարության վերոնշյալ որոշման ընդունումը՝ այդպիսի իրավական հիմք էին ծառայում ՀՀ գլխավոր դատախազի և Ներքին գործերի նախարարի 1999 թվականի թիվ 12/354 համատեղ հրամանի պահանջները: Մինչդեռ, այդ հրամանի՝ որպես նորմատիվ իրավական ակտի պետական գրանցումն ապահովված չէր «Իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքով սահմանված կարգով:

գործողություններ, որոնք իրենց միասնությամբ ներկայացնում են քրեական դատավարության սկզբնական փուլի գործունեություն.

- կոնկրետ հանցագործության մասին տվյալներ բովանդակելու պահանջը, սակայն, չի նշանակում, որ անձն իր հաղորդման մեջ պետք է ներկայացնի այնպիսի փաստական տվյալներ, որոնք իրենց բնույթով բավարար լինեն հանցագործության հատկանիշների առկայությունն առերևույթ հաստատված համարելու համար.

- հաղորդման մեջ պարունակվող տեղեկությունները կարող են բավարար լինել այն քննարկելուն, ստուգելուն և լուծելուն ուղղված օրենսդրական կարգավորումները (<< քրեական դատավարության օրենսգրքի 180-181-րդ հոդվածներ) գործողության մեջ դնելու համար, եթե ողջամիտ հավանականություն կա, որ դրանց ստուգման արդյունքում կարող են հայտնաբերվել, այլ ոչ թե հաստատապես հայտնաբերվելու են քրեական գործ հարուցելու բավարար հիմքեր.

- այդ չափանիշին համապատասխանող յուրաքանչյուր հաղորդում առաջացնում է վարույթ իրականացնող մարմնի պարտականությունը դրա կապակցությամբ կայացնել << քրեական դատավարության օրենսգրքի 181-րդ հոդվածով նախատեսված որոշումներից մեկը²⁸¹:

Ասվածի հաշվառմամբ, Մարդու իրավունքների պաշտպանն արձանագրում է, որ **հաղորդումների քննարկման և լուծման դատավարական ընթացակարգի նախաձեռնումը պայմանավորված է ոչ թե հանցագործության մասին ներկայացված տեղեկության արժանահավատության և հավաստիության գնահատման արդյունքներով, այլ հիմնված է նախնական ստուգման արդյունքների, այսինքն՝ այն եզրահանգման վրա, որ ներկայացված հաղորդման մեջ առկա են տվյալներ, որոնք կարող են որևէ կերպ առնչվել քրեական օրենքով արգելված արարքին:**

Այս առումով, կարծում ենք, որ հաղորդումն ընդունող մարմնի հայեցողությունը, դրա հիման վրա ընթացակարգ նախաձեռնելու առումով, պետք է սահմանափակվի միայն ներկայացված տեղեկության՝ ենթադրյալ հանցագործության հետ հնարավոր կապի ստուգմամբ՝ առանց իրավական գնահատական տալու դրանց ճշմարտացիությանն ու հիմնավորվածությանը:

Ավելին, պետք է նաև նշել, որ օրենքը քրեական հետապնդման մարմնին չի էլ վերապահել մինչև քրեական գործի հարուցումը լայն գործիքակազմ հանցագործության մասին տեղեկության արժանահավատության և հավաստիության գնահատման համար: Այսինքն՝ քրեական վարույթի կոնկրետ փուլում օրենքը նման բարձր չափանիշի բավարարման պահանջ հասկանալիորեն չի էլ դրել: Գործող օրենսդրությամբ՝ քննչական կամ այլ դատավարական գործողությունները ողջ ծավալով «հասանելի են դառնում» վարույթն իրականացնող մարմնին միայն քրեական գործը հարուցելուց հետո:

²⁸¹ Հանցագործությունների մասին հաղորդումների ընդունման և քննարկման՝ քրեադատավարական կարգավորումների, ինչպես նաև << վճռաբեկ դատարանի նախադեպային իրավունքի վերլուծությունն տե՛ս նաև 2016 թվականի տարեկան զեկույցի էջեր 137-140:

Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրված բողոքների ուսումնասիրմամբ կարելի է արձանագրել նաև, որ մարդիկ իրազեկ չեն Վճռաբեկ դատարանի դիրքորոշումներին: Բազում դեպքերում անձինք դիմում են Ոստիկանություն, համոզված լինելով, որ իրենց կողմից ներկայացվածը հանցագործության մասին հաղորդում է՝ անտեղյակ լինելով Վճռաբեկ դատարանի կողմից հստակեցված՝ հանցագործության մասին հաղորդմանն առաջադրվող չափանիշներին: Ոստի նաև ակնկալում են, որ այն կրնդունվի որպես հանցագործության մասին հաղորդում և օրենքով սահմանված կարգով ընթացք կտրվի: Նման դեպքերում Պաշտպանի աշխատակազմի կողմից անձանց պարզաբանվում են Վճռաբեկ դատարանի համապատասխան դիրքորոշումները: Հետևաբար, անհրաժեշտ է Ոստիկանություն դիմած անձին որևէ եղանակով իրազեկել Վճռաբեկ դատարանի որոշումներով հստակեցված՝ հանցագործության մասին հաղորդումներին առաջադրվող չափանիշների մասին: Չնայած նման առաջարկ ներկայացվել էր նաև Մարդու իրավունքների պաշտպանի 2018 թվականի տարեկան հաղորդմամբ, սակայն գործնականում այդ առումով փոփոխություններ չեն արձանագրվել:

Հատկանշական է նաև, որ հանցագործության մասին հաղորդմամբ բովանդակվող տեղեկությունների օրենսդրական կարգավորման մոտեցում է որդեգրվել Քրեական դատավարության նոր օրենսգրքի նախագծով, որի 173-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ համապատասխան հաղորդումը համարվում է առերևույթ հանցանքի մասին, եթե դրանով փաստվում է այնպիսի գործողություն կամ անգործություն, որին ողջամտորեն կարող է տրվել ՀՀ քրեական օրենսգրքով նախատեսված որևէ հանցավոր արարքին համապատասխանելու նախնական իրավական գնահատական:

Խնդրի վերաբերյալ Վճռաբեկ դատարանի իրավական գնահատականներն ու գործող քրեադատավարական օրենքի պահանջները, կարծում ենք, ապահովում են բավարար որոշակիություն՝ հանցագործության մասին հաղորդման ստուգման և քրեադատավարական ընթացակարգերի կիրառման առումով: Այդուհանդերձ, «հանցագործության մասին հաղորդման» հասկացության օրենսդրական ամրագրումը՝ Վճռաբեկ դատարանի նախադեպային իրավունքով սահմանված տարրերի ու հատկանիշների արտացոլմամբ, կարող է նպաստել իրավակիրառ պրակտիկայում բարձրացված խնդիրների բացառմանը:

Վերը նշվածի հաշվառմամբ անհրաժեշտ է՝

1. ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքում ամրագրել «հանցագործության մասին հաղորդման» հասկացությունը՝ օրենսդրական մակարդակում հստակեցնելով հաղորդման բովանդակությանը ներկայացվող պահանջները՝ իբրև քրեական գործ հարուցելու առիթ դիտարկելու առումով,

2. հանցագործությունների վերաբերյալ քաղաքացիների հաղորդումները քննարկելիս գործնականում ապահովել ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի պահանջները՝ Վճռաբեկ դատարանի կողմից տրված իրավամեկնաբանման հաշվառմամբ:

Քրեադատարարական օրենքի դրույթները պետք է անվերապահորեն կիրառվեն հանցագործությունների վերաբերյալ հաղորդումների ընդունման հենց սկզբնական փուլից,

3. տարբեր եղանակներով հաղորդում ներկայացնող անձին իրազեկել Վճռաբեկ դատարանի որոշումներով հստակեցված՝ հանցագործության մասին հաղորդումներին առաջադրվող չափանիշների մասին (օրինակ՝ Ոստիկանության բաժիններում տեսանելի վայրերում փակցնել այդ մասին տեղեկատվական թերթիկներ):

3. Բացատրություն տալիս անձի իրավունքների երաշխավորումը և գործնական ապահովումը

Լռություն պահպանելու և իր դեմ ցուցմունք չտալու իրավունքները Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածով երաշխավորված արդար դատաքնության իրավունքի անկյունաքարն են հանդիսանում:

Այդ իրավունքներն ունեն նաև սահմանադրաիրավական երաշխիքներ. 2015 թվականի փոփոխություններով ՀՀ Սահմանադրության 65-րդ հոդվածով սահմանվում է, որ ոչ ոք պարտավոր չէ ցուցմունք տալ իր, ամուսնու կամ մերձավոր ազգականների վերաբերյալ, եթե ողջամտորեն ենթադրելի է, որ այն հետագայում կարող է օգտագործվել իր կամ նրանց դեմ:

Անձի հիմնական իրավունքները և ազատություններն օրենքով սահմանափակելիս սահմանադրաիրավական սկզբունքների հետևողական կենսագործման հրամայականը հատկապես կարևորվում է քրեական արդարադատության ոլորտում, որտեղ անձի իրավունքների խախտման վտանգն ավելի մեծ է:

Այս առումով, հարկ է անդրադառնալ քրեական գործով վարույթի շրջանակներում բացատրություններ տալիս համապատասխան դատավարական երաշխիքների ապահովման խնդրին:

Այսպես, ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 180-րդ հոդվածի համաձայն՝ նախքան քրեական գործ հարուցելը վարույթն իրականացնող մարմինը կարող է պահանջել լրացուցիչ փաստաթղթեր, բացատրություններ, այլ նյութեր, ինչպես նաև կարող է կատարվել դեպքի վայրի զննություն, հանցագործություն կատարելու կասկածանքի բավարար հիմքերի առկայության դեպքում կարող են բերման և անձնական խուզարկության ենթարկվել անձինք, հետազոտման համար վերցվել նմուշներ, նշանակվել փորձաքննություն:

Մեջբերված նորմից բխում է, որ հանցագործության մասին ներկայացված հաղորդման հիման վրա քրեական գործ հարուցելու հարցը լուծելիս վարույթն իրականացնող մարմինը կարող է, ի թիվս այլնի, պահանջել նաև բացատրություններ: Այլ կերպ՝ քրեական գործ հարուցելու առիթն օրինական և հիմքերը բավարար լինելու հարցը որոշելու տեսանկյունից վերցված բացատրությունը կարող է էական նշանակություն ունենալ և հիմք հանդիսանալ քրեական գործ հարուցելու համար: Շատ հաճախ նյութերի նախապատրաստման փուլում

բացատրություն տված անձինք էլ հետագայում՝ արդեն իսկ հարուցված վարույթի շրջանակներում, հայտնվում են կասկածյալի կամ մեղադրյալի կարգավիճակում:

Ակնհայտ է, որ բացատրությունները վերցվում են հարուցված քրեական գործի շրջանակներից դուրս և այն անձանցից, ովքեր դեռևս չունեն որևէ դատավարական կարգավիճակ, իսկ քրեական դատավարության օրենսդրությամբ բացատրություն վերցնելու ընթացակարգ նախատեսված չէ: Բացակայում են անհրաժեշտ օրենսդրական լծակները, որոնք կպարտավորեցնեն վարույթն իրականացնող մարմնին անձին տեղեկացնելու իր իրավունքների և պարտականությունների (հատկապես՝ լուրջություն պահպանելու, բացատրություն չտալու իրավունքի), համապատասխան գործողության արդյունքում վրա հասնող հնարավոր հետևանքների վերաբերյալ:

Ուստի, համապատասխան կանոնակարգումների բացակայությունը կարող է հանգեցնել բացատրություն տված անձի իրավունքների անհամաչափ սահմանափակման, քանի դեռ օրենսդրորեն անձին իր նվազագույն իրավունքների մասին իրազեկելու և դրանց իրացումն ապահովելու անհրաժեշտ երաշխիքներ չեն նախատեսվել:

Այս առումով, հարկ է նշել, որ ըստ ՀՀ ոստիկանությունից ստացված տեղեկության՝ ՀՀ ոստիկանության պետի 31.03.2020թ. թիվ 17-Լ և թիվ 18-Լ հրամանների ուժի մեջ մտնելուց ի վեր՝ տեսաձայնագրման համակարգերով հասցեագրված ոստիկանության ստորաբաժանումների համապատասխան աշխատասենյակներում իրականացվել են 245 հարցաքննություններ, որոնցից տեսաձայնագրվել են 136-ը, մնացած դեպքերում հարցաքննվողները համապատասխան արձանագրությամբ հրաժարվել են տեսախցիկի տեսագրմամբ հարցաքննվելուց: Հարցաքննության կանչված անձինք ունեցել են վկայի, տուժողի կամ կասկածյալի դատավարական կարգավիճակ:

Հատկանշական է, որ ըստ Ոստիկանության տրամադրած տեղեկության՝ անձից բացատրություն վերցնելու ընթացքում տեսաձայնագրություն չի իրականացվում և հաշվառում չի տարվում: Օրենքով տեսաձայնագրվում է դատավարական կարգավիճակ ունեցող վերը նշված սուբյեկտների հարցաքննությունը:

Ստացվում է, որ օրենսդրական հիմքերի բացակայությամբ պայմանավորված անձից բացատրություն վերցնելու գործընթացը չի տեսաձայնագրվում, ինչի արդյունքում նա զրկվում է լրացուցիչ երաշխիքներից:

Բացատրություն տալիս անձի իրավունքների երաշխավորման և գործնական ապահովման պատշաճ մեխանիզմների բացակայության մասին անդրադարձ է կատարվել նաև Պաշտպանի 2017 և 2018, 2019 թվականների տարեկան հաղորդումներով:

2020 թվականի ընթացքում Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմ շարունակվել են ստացվել բողոքներ, հատկապես՝ Պաշտպանի աշխատակազմի թեժ գծի միջոցով, այն մասին, որ նախաձեռնված քրեական վարույթի շրջանակներում չեն պահպանվում բացատրություններ տվողի համապատասխան դատավարական երաշխիքները:

Այլ խոսքով, բացատրություն տվող անձինք մինչ փաստի առթիվ իրենց հայտնի տեղեկությունները տրամադրելը պատշաճ կերպով չեն տեղեկացվում Սահմանադրությամբ և Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի երաշխավորված իրենց իրավունքների և պարտականությունների վերաբերյալ: Չնայած դրանց, գերակշիռ դեպքերում նյութերի նախապատրաստման փուլում բացատրություն տված անձինք կամ նրանց մերձավոր ազգականները հետագայում՝ արդեն իսկ հարուցված վարույթի շրջանակներում, հայտնվում են կասկածյալի կամ մեղադրյալի կարգավիճակում:

Օրենսդրական համապատասխան կարգավորումների բացակայության պայմաններում մեծապես խախտվում է անձի բացատրություն տալու նպատակով վարույթն իրականացնող մարմին կանչելու մասին պատշաճ ծանուցվելու իրավունքը:

Մասնավորապես, 2020 թվականի ընթացքում բողոքներ են ստացվել այն մասին, որ ՀՀ ոստիկանությունից հեռախոսով կանչում են բացատրություն տալու: Քաղաքացիները մեծամասամբ ցանկանում են տեղեկանալ չներկայանալու իրավական հետևանքների մասին:

Այս առումով հարկ է նշել, որ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգիրքը բացատրություն տալու հնարավորություն նախատեսելով հանդերձ՝ չի նախատեսում ինչպես բացատրություն վերցնելու, այնպես էլ անձին բացատրություն տալու նպատակով կանչելու կարգ: Սա հանգեցնում է քրեական հետապնդման մարմինների կողմից կամայական վերաբերմունքի: Մասնավորապես, հարցաքննության կանչելու վերաբերյալ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքով նախատեսված իրավակարգավորումները կամայականորեն և խեղաթյուրված կերպով կիրառում են բացատրություն տալու նկատմամբ. գրավոր ծանուցագիր չուղարկելով հանդերձ, անձին զգուշացնում են չներկայանալու դեպքում բերման ենթարկելու հնարավորության մասին: Նման պրակտիկան անթույլատրելի է, քանի որ քրեական վարույթի ամենասկզբնական փուլում դրվում են անձի իրավունքների ոտնահարման հիմքերը:

2020 թվականի ընթացքում բողոքներ են ստացվել նաև բացատրություն տալու նպատակով անձանց նրանց կամքին հակառակ բերման ենթարկելու վերաբերյալ: Պաշտպանի աշխատակազմ ստացված բողոքների ուսումնասիրությունից պարզ է դառնում, որ իրավապահ մարմինների ներկայացուցիչներն առանց համապատասխան դատավարական երաշխիքների պահպանման անձին ազատությունից զրկում են, սակայն ահազանգերի շրջանակում տեղի ունեցած քննարկումների ընթացքում Պաշտպանի իրավասու ներկայացուցիչներին բանավոր պարզաբանում են, որ տվյալ անձինք ազատությունից զրկված չեն, իրենց կամքով ներկայացել են և տալիս են բացատրություն: Այս արատավոր պրակտիկան հանգեցնում է նաև անձի անձնական ազատության իրավունքի խախտման:

Անհրաժեշտ է նկատել, որ թեև նյութերի նախապատրաստության ընթացքում անձի տված բացատրությունը ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 104-րդ հոդվածի 2-րդ մասի իմաստով ապացույցի ինքնուրույն տեսակ չէ, այնուամենայնիվ լինում են դեպքեր, երբ բացատրությունը ճանաչվում է որպես այլ փաստաթուղթ և օգտագործվում որպես ապացույց,

ինչն անթույլատրելի է: Այդ մասին են վկայում նաև դատական պրակտիկայի ուսումնասիրության արդյունքները: Այսպես, օրինակ, 2018 թվականին կայացված դատավճիռներից մեկով առաջին ատյանի դատարանն արդարացիորեն այն ճանաչել է անթույլատրելի ապացույց՝ ընդգծելով որ «(...) Դատաքննությամբ հետազոտվել են նաև որպես այլ փաստաթուղթ ապացույց ճանաչված (...) բացատրություն վերցնելու և (...) լրացուցիչ բացատրություն վերցնելու արձանագրությունները:

Դատարանը գտնում է, որ նշված արձանագրությունները չեն կարող օգտագործվել որպես թույլատրելի ապացույց հետևյալ պատճառաբանությամբ. Դատարանն արձանագրում է, որ որպես այլ փաստաթուղթ ապացույց կարող են ճանաչվել այն փաստաթղթերը կամ այլ տեսակի կրիչները, որոնք պատրաստվել, կազմվել և լրացվել են ոչ դատավարական գործունեության ժամանակ: Տվյալ դեպքում ակնհայտ է, որ նշված անձանցից բացատրություններ և լրացուցիչ բացատրություն վերցվել են հետաքննության մարմնի աշխատակցի կողմից դատավարական գործունեություն իրականացնելու պայմաններում և քննիչը, նշված արձանագրությունների վերաբերյալ որպես այլ փաստաթուղթ ապացույց ճանաչելու մասին որոշում կայացնելով, դատավարական գործողության էական խախտում է թույլ տվել: Վերոգրյալի հիման վրա դատարանը որոշում է հաստատել որպես այլ փաստաթուղթ ապացույց ճանաչված (...), բացատրություն վերցնելու ու (...) լրացուցիչ բացատրություն վերցնելու արձանագրությունները որպես ապացույց օգտագործելու անթույլատրելիությունը և դրանք հանել ապացույցների ծավալից»²⁸²:

Այլ քրեական գործով պաշտպանական կողմը միջնորդել է անթույլատրելի ճանաչել այլ փաստաթուղթ ճանաչված փաստացի կասկածյալի կարգավիճակում գտնվելու ընթացքում անձի կողմից տրված բացատրության արձանագրությունը: Այս կասկակցությամբ դատարանն արձանագրել է՝ «(...) Դատարանը փաստում է, որ տվյալ դեպքում քրեական վարույթն իրականացնող մարմինը բացատրություն վերցնելիս պարտավոր է ապահովել արդար դատաքննության իրավունքի մաս կազմող երաշխիքների կենսագործման իրական հնարավորություն և այդ դեպքում միայն բացատրությունը որպես այլ փաստաթուղթ ապացույց ճանաչելը և օգտագործելը չի կարող համարվել անթույլատրելի: Սույն գործի փաստերը վերլուծելով վերը նշված իրավական դիրքորոշումների լույսի ներքո Դատարանն արձանագրում է, որ (...) դեռևս սույն գործով նյութերի նախապատրաստման փուլում, երբ հետաքննության մարմնի կողմից բերման է ենթարկվել ոստիկանության բաժին փաստացի լինելով կասկածյալի կարգավիճակում, սակայն քրեական գործ հարուցված չլինելու պայմաններում չունենալով իրավական կարգավիճակ, տեղեկացվել է մարդու իրավունքների ու ազատությունների սահմանափակումից բխող իրավունքների մասին (...), որպիսի պայմաններում

²⁸² Տե՛ս թիվ ՍԴ/0035/01/18 գործով 2018 թվականի սեպտեմբերի 4-ին կայացված դատավճիռը, հասանելի է http://datalex.am/?app=AppCaseSearch&case_id=35465847065579997 հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

բացատրությունն այլ փաստաթղթի ձևով ապացույցի տեսակ ճանաչելը չի կարող հանգեցնել արդար դատաքննության իրավունքի խախտման, ուստի Դատարանը գտնում է, որ բացատրությունը որպես այլ փաստաթուղթ ապացուցողական զանգվածում ընդգրկելը տվյալ դեպքում իրավաչափ է, ուստի պաշտպանի միջնորդությունը ենթակա է մերժման»²⁸³:

Մեկ այլ՝ 2013 թվականին կայացված դատավճիռներից մեկով ևս առաջին ատյանի դատարանն արդարացիորեն այն ճանաչել է անթույլատրելի ապացույց՝ ընդգծելով. «(...) Դատարանը հարկ է համարում նշել, որ նման պրակտիկայի դեպքում մեղադրյալի կողմից ցուցմունքներ չտալու իրավունքը կամ «լռություն պահպանելու» իրավունքը՝ երաշխավորված ՀՀ Սահմանադրությամբ և «Մարդու իրավունքների ու հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածով, դառնում է վերացական ու ոչ իրական, քանի որ համանման հանգամանքներում անձի կողմից տրված բացատրությունը տվյալ դեպքում առանց որևէ պատճառաբանության օգտագործվում է նրա դեմ՝ մասնավորապես՝ առանց վերջինիս պարզաբանելու բացատրություններ տալուց հրաժարվելու իրավունքի և նրա կողմից տրված բացատրությունը նրա դեմ օգտագործելու հնարավորության մասին»²⁸⁴:

ՀՀ դատախազության կոլեգիան, 2016 թվականի դեկտեմբերի 16-ի նիստում անդրադառնալով անձից բացատրություն վերցնելու արձանագրությունն այլ փաստաթուղթ ճանաչելու վերաբերյալ առկա պրակտիկայի թույլատրելիության հարցին, արձանագրել է, որ բացատրության արձանագրությունը որպես այլ փաստաթուղթ, այլ ապացույցների թվում կարող է դրվել մեղադրանքի հիմքում, եթե բացատրություն տված անձի հարցաքննությունը հնարավոր չի եղել իրականացնել այնպիսի պատճառներով, որոնք բացառել են նրա՝ նախաքննական մարմին ներկայանալու հնարավորությունը:

Փաստորեն, գործնականում, ըստ էության, չեն բացառվում նյութերի նախապատրաստման ժամանակ անձի տված բացատրությունն այլ փաստաթուղթ ճանաչելը և որպես ապացույց մեղադրանքի հիմքում դնելը: Կարծում ենք՝ քրեադատավարական օրենսդրությամբ համապատասխան կարգավորումներ, հստակ ընթացակարգեր ու անհրաժեշտ իրավական երաշխիքներ նախատեսված չլինելու պայմաններում նման պրակտիկան անթույլատրելի է, քանի որ անխուսափելիորեն հանգեցնելու է անձի հիմնարար իրավունքների, մասնավորապես՝ պաշտպանության իրավունքի խախտման:

²⁸³ Տե՛ս թիվ ՏԴ/0008/01/18 գործով 2018 թվականի մայիսի 22-ին կայացված դատավճիռը, հասանելի է http://datalex.am/?app=AppCaseSearch&case_id=32369622321748403 հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ.:

²⁸⁴ Տե՛ս թիվ ԵԱՆԴ/0092/01/12 գործով 2013 թվականի մայիսի 15-ին կայացված դատավճիռը, հասանելի է http://www.datalex.am/?app=AppCaseSearch&case_id=1125899906864517 հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

Պետք է նկատել նաև, որ եթե նույնիսկ բացատրությունները չդրվեն մեղադրանքի և կայացվող դատական ակտերի հիմքում, այնուամենայնիվ դրանք վարույթի համար ունեն առանցքային նշանակություն, քանի որ շատ հաճախ հենց անձի տված բացատրությունն է քրեական գործ հարուցելու հիմք հանդիսանում, երբեմն նաև քրեական հետապնդում իրականացնելու համար: Ստացվում է, որ առանց հիմնական իրավունքների վերաբերյալ պատշաճ կերպով ծանուցվելու, պաշտպանի բացակայությամբ տրված բացատրությունը կարող է հետագայում օգտագործվել հենց բացատրություն տված անձի դեմ: Բացի այդ, քրեական գործի նյութերում անձի տված բացատրության առկայությունն ինքնին անձի մեղավորության հարցը լուծելիս կարող է որոշակի ազդեցություն ունենալ վարույթն իրականացնող մարմնի մոտ համապատասխան ներքին համոզմունք ձևավորելու հարցում, թեպետ ֆորմալ առումով այն որպես ապացույց չի կարող օգտագործվել: Հետևաբար՝ անձի իրավունքների անհամաչափ սահմանափակումները բացառելու համար անհրաժեշտ է օրենսդրորեն նախատեսել նյութերի նախապատրաստության ընթացքում անձից բացատրություն վերցնելու համապատասխան կառուցակարգ, որը կապահովի վերջինիս՝ Սահմանադրությամբ և Կոնվենցիայով ամրագրված իրավունքների իրացումը ու կսահմանի համարժեք դատավարական երաշխիքներ:

Միևնույն ժամանակ, բացատրության արձանագրությունը կարող է օգտագործվել քրեական վարույթի ընթացքում, եթե այն տրվել է քրեադատավարական համապատասխան երաշխիքների պահպանմամբ: Համանման դիրքորոշում է արտահայտել նաև Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը Հովհաննեսյանն ընդդեմ Բուլղարիայի գործով կայացրած վճռում²⁸⁵: Դատարանը, մասնավորապես նշել է, որ երբ քրեական վարույթն իրականացնող մարմինը բացատրություն վերցնելիս կասկածյալի հնարավոր կարգավիճակ ունեցող անձի համար ապահովել է արդար դատաքննության իրավունքի բաղադրիչը կազմող երաշխիքների կենսագործման իրական հնարավորություն, ապա բովանդակային առումով այդ ապացույցը չի կարող արժեզրկվել, որպիսի պարագայում այն այլ փաստաթղթի ձևով ապացույցի տեսակ ճանաչելը չի կարող հանգեցնել քրեական վարույթի արդարացիության ապահովման սկզբունքի խախտմանը:

ՀՀ քրեական դատավարության նոր օրենսգրքի նախագծի ուսումնասիրությունից երևում է, որ բացատրություն վերցնելու ընթացակարգ նախագծով չի սահմանվում: Դա առաջին հերթին պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ, ի տարբերություն գործող օրենսդրության, նախագծում քրեական գործի հարուցման փուլ առանձնացված չէ, և հանցագործության մասին հաղորդում ստանալու պահից նախաձեռնվում է քրեական վարույթ՝ դրանով իսկ վարույթն իրականացնող մարմնին հնարավորություն ընձեռելով գործի դնել քրեադատավարական ողջ գործիքակազմը, իրականացնել բոլոր այն անհրաժեշտ քննչական և դատավարական

²⁸⁵ Տե՛ս Հովհաննեսյան ընդդեմ Բուլղարիայի (Hovhannesyanyan v. Bulgaria) գործով գործով 2010 թվականի դեկտեմբերի 21-ի վճիռը, գանգատ թիվ 31814/03, կետեր 36-44:

գործողությունները, որոնց զգալի մասն այսօր կարող են իրականացվել բացառապես հարուցված քրեական գործի պայմաններում՝ միևնույն ժամանակ անձի իրավունքների ապահովման տեսանկյունից նախատեսելով գործուն դատավարական երաշխիքներ:

Միևնույն ժամանակ, Պաշտպանը ողջունում է, որ Մարդու իրավունքների պաշտպանության ազգային ռազմավարության և դրանից բխող 2020-2022 թվականների գործողությունների ծրագիրը հաստատելու մասին ՀՀ կառավարության 2019 թվականի դեկտեմբերի 26-ի թիվ 1978-Լ որոշմամբ նախատեսված է նաև օրենսդրորեն սահմանել բացատրություն վերցնելու կարգ, որը սակայն, 2021 թվականի հունվարի 1-ի դրությամբ դեռևս չի կենսագործվել:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը և նկատի ունենալով, որ նախատեսվող փոփոխությունները դեռևս օրենսդրորեն չեն ամրագրվել, իսկ խախտումները նշված ընթացակարգի բացակայությամբ պայմանավորված շարունակվում են՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանն արձանագրում է, որ՝

1. որպես հարցի արագ լուծում՝ քրեական դատավարության օրենսգրքում համապատասխան փոփոխություններ կատարելու անհրաժեշտությունը դեռևս առկա է. անհրաժեշտ են փոփոխություններ, որոնք ուղղված կլինեն բացառություն վերցնելու այնպիսի հստակ ընթացակարգ սահմանելուն, որը կապահովի անձի՝ Սահմանադրությամբ և Կոնվենցիայով երաշխավորված իր իրավունքների և պարտականությունների վերաբերյալ պարզաճ կերպով իրազեկված լինելու, բացառության հնարավոր բացասական հետևանքների մասին տեղեկացվելու իրավունքի կենսագործումը,

2. որպես խնդրի երկարաժամկետ լուծում՝ ՀՀ քրեական դատավարության նոր օրենսգրքի նախագիծը կվերացնի այս պրակտիկան, քանի որ դատավարության փուլերի հայեցակարգային նոր մոտեցումներով պայմանավորված Նախագծում բացակայում են քրեական գործի հարուցման նախապատրաստման փուլը և դրանով հանդերձ բացառություն վերցնելու ինստիտուտը:

4. Քրեական դատավարությանը մասնակցող, ինչպես նաև հանցագործության մասին հաղորդում տվող անձանց պաշտպանությունը

Քրեական դատավարությանը մասնակցող կամ հանցագործության մասին հաղորդում տվող յուրաքանչյուր անձ, ով կարող է հաղորդել տվյալներ, որոնք նշանակություն ունեն հանցագործությունը բացահայտելու և դրա կատարողին հայտնաբերելու համար, ինչի հետևանքով կարող են վտանգվել նրա, նրա ընտանիքի անդամի, մերձավոր ազգականի կամ մերձավորի կյանքը, առողջությունը, գույքը, իրավունքներն ու օրինական շահերը, ունի պաշտպանության իրավունք:

Սա ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքով սահմանված երաշխիք է, որը կոչված է պաշտպանելու քրեական դատավարությանը մասնակցող անձանց իրավունքներն ու օրինական շահերը:

Գործող օրենսդրությունը սահմանել է պաշտպանության մի շարք միջոցներ: Քրեադատավարական օրենսդրության համաձայն՝ անհրաժեշտության դեպքում կարող են իրականացվել մեկից ավելի պաշտպանության միջոցներ, իսկ Հայաստանի Հանրապետության վավերացրած միջազգային պայմանագրերով նախատեսված կարգով և պայմաններով պաշտպանության ենթակա անձի պաշտպանությունը կարող է իրականացվել նաև օտարերկրյա պետության տարածքում:

Պաշտպանության միջոցների կիրառման հետ կապված դեռևս 2019 թվականին Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրվել էին բողոքներ քրեական գործով տարբեր դատավարական կարգավիճակներ ունեցող անձանց կողմից: Այսպես, մի դեպքում՝ տուժողը նշել էր, որ քրեական գործն ըստ էության քննության նպատակով ուղարկվել է դատարան, թեև տվյալ պահին իր անձնական անվտանգությունն ապահովվում է, սակայն մտավախություն ունի, որ նույնիսկ տվյալ անձանց դատապարտվելուց հետո անվտանգության խնդիր կունենա:

Մեկ այլ դեպքում՝ լրագրողի մասնագիտական օրինական գործունեությանը խոչընդոտելու դեպքի առթիվ հարուցված քրեական գործի շրջանակում պաշտպանության միջոց կիրառելու վերաբերյալ խնդրանքով դիմել էր լրագրողի փաստաբանը:

Մի ուրիշ դեպքում էլ նախկին ամուսնու կողմից կնոջ նկատմամբ ֆիզիկական բռնություն գործադրելու ենթադրյալ դեպքի քննության ընթացքում կնոջ նկատմամբ պաշտպանության միջոց ձեռնարկված չի եղել, մեղադրյալի և տուժողի միջև իրականացված առերեսումից հետո նախկին ամուսնու կողմից կատարվել է հանրորեն վտանգավոր արարք՝ կնոջն առևանգելու ձևով: Նշված դեպքը տեղի էր ունեցել Հայաստանի մարզերից մեկում, և Պաշտպանին ներկայացվել էր ահազանգ, ըստ որի՝ կինն ու նրա փաստաբանը պետք է վերադառնան Երևան քաղաք, սակայն մտավախություն ունեն, որ նման միջադեպ դարձյալ կկրկնվի: Ոստիկանության հետ համագործակցության արդյունքում պայմանավորվածություն էր ձեռք բերվել նշված անձանց մինչև Երևան քաղաք տեղափոխել Ոստիկանության ուղեկցմամբ: Սակայն, տեղին է նկատել, որ նման դեպք չէր լինի, եթե վարույթն իրականացնող մարմինն ի սկզբանե որոշում կայացներ պաշտպանության որևէ միջոց կիրառելու մասին (օրինակ՝ պաշտպանվող անձի՝ քրեական վարույթն իրականացնող մարմին ներկայանալու անվտանգությունն ապահովելը):

2020 թվականի ընթացքում միջոցների կիրառման վերաբերյալ գրավոր բողոքներ Պաշտպանի աշխատակազմում չեն ստացվել, սակայն քրեական վարույթի շրջանակում իրենց անվտանգության ապահովման մասին մտահոգություններ են ներկայացրել դատավարական տարբեր կարգավիճակներ ունեցող կամ հաղորդում տվող անձինք:

«Հ դատախազության տեղեկացմամբ՝ 2020 թվականին 35 քրեական գործով կիրառվել է պաշտպանության միջոց 41 անձի նկատմամբ (2019 թվականին՝ 17 քրեական գործով՝ 23 անձի նկատմամբ), որից՝ քրեական պատասխանատվության ենթարկելու հավանականության մասին նախազգուշացնելը պաշտպանության միջոցը կիրառվել է 2 անձի նկատմամբ 2 քրեական

գործերով, անձնական անվտանգությունն ապահովելը պաշտպանության միջոցը՝ 3 անձի նկատմամբ 1 քրեական գործով, պաշտպանվող անձի՝ քրեական վարույթն իրականացնող մարմին ներկայանալու անվտանգությունն ապահովելը պաշտպանության միջոցը՝ 1 անձի նկատմամբ 1 քրեական գործով, անձնական անվտանգությունն ապահովելը պաշտպանության միջոցը՝ 7 անձի նկատմամբ 6 քրեական գործով, պաշտպանվող անձի ինքնությունը հաստատող տվյալները պաշտպանելը պաշտպանության միջոցը՝ 26 անձի նկատմամբ 24 քրեական գործերով, ինքնությունը հաստատող փաստաթղթերը փոխարինելը պաշտպանության միջոցը՝ 2 անձի նկատմամբ 2 քրեական գործով:

«Քննչական կոմիտեի տրամադրած տեղեկության համաձայն՝ մարդու կյանքի և առողջության, ազատության, սեփականության, հասարակական անվտանգության, կառավարման կարգի, զինվորական ծառայության կարգի դեմ ուղղված հանցագործությունների առթիվ հարուցված 18 քրեական գործերով 23 անձի նկատմամբ որոշում է կայացվել պաշտպանության միջոց ձեռնարկելու մասին, որից 12-ը՝ պաշտպանվող անձի ինքնությունը հաստատող տվյալները պաշտպանելու, 2-ը՝ անձին պաշտոնապես նախազգուշացնելու, 8-ը՝ անձնական անվտանգությունն ապահովելու, բնակարանը և այլ գույքը պահպանելու և 1-ը՝ պաշտպանվող անձի աշխատանքի, ծառայության կամ ուսման վայրը փոփոխելու (մասնավորապես՝ զինվորական ծառայության վայրը փոխելու) վերաբերյալ:

Քրեական դատավարության օրենսգրքով ամրագրվել է, որ պաշտպանության միջոցների իրականացման կարգն ու պայմանները սահմանվում են «Օրենսդրությամբ: Չնայած դրան, այս ինստիտուտի ներդրումից ի վեր պաշտպանության միջոցների իրականացման կարգը և պայմանները որևէ իրավական ակտով չէին կանոնակարգվել:

Պաշտպանի համոզմամբ հենց ընթացակարգային նորմերի բացակայությունն է գործնականում խնդիրներ առաջ բերում: Ընթացակարգային նորմերի բացակայությամբ է պայմանավորված նաև այն, որ իրավակիրառողները հաճախ խուսափում են կիրառել պաշտպանության միջոցներ:

Նշված խնդրի լուծման նպատակով դեռևս 2019 թվականին մշակվել և Մարդու իրավունքների պաշտպանի կարծիքին էր ներկայացվել քրեական դատավարությանը մասնակցող անձանց նկատմամբ ոստիկանության կողմից պաշտպանության միջոցների իրականացման կարգը և պայմանները սահմանող՝ «Քրեական դատավարությանը մասնակցող անձանց նկատմամբ ոստիկանության կողմից պաշտպանության միջոցների իրականացման կարգը և պայմանները, ինչպես նաև պաշտպանվող անձի և պաշտպանության միջոցի իրականացման վերաբերյալ տեղեկությունները չհրապարակելու մասին գրավոր նախազգուշացման ձևը սահմանելու մասին» Կառավարության որոշման նախագիծ:

2020 թվականի սեպտեմբերի 3-ին այն ընդունվեց Կառավարության N 1474-Ն որոշմամբ:

Մինչ որոշման ընդունումը դրա նախագիծն ուսումնասիրվել էր Պաշտպանի աշխատակազմում և ընդհանուր առմամբ դրական գնահատելով նախաձեռնությունը, ներկայացվել էին որոշ նկատառումներ: Մասնավորապես.

Նախագծով՝ պաշտպանությունն իրականացվում է այն դեպքում, երբ պաշտպանվող անձի կյանքին, առողջությանը, գույքին, իրավունքներին ու օրինական շահերին իրական վտանգ է սպառնում՝ քրեական դատավարությանն անձի մասնակցությամբ պայմանավորված: Այս կապակցությամբ ներկայացված կարծիքով նշել էինք, որ Քրեական դատավարության օրենսգրքի 98-րդ հոդվածի համաձայն՝ քրեական դատավարությանը մասնակցող կամ հանցագործության մասին հաղորդում տվող յուրաքանչյուր անձ, ով կարող է հաղորդել տվյալներ, որոնք նշանակություն ունեն հանցագործությունը բացահայտելու և դրա կատարողին հայտնաբերելու համար, ինչի հետևանքով կարող են վտանգվել նրա, նրա ընտանիքի անդամի, մերձավոր ազգականի կամ մերձավորի կյանքը, առողջությունը, գույքը, իրավունքներն ու օրինական շահերը, ունի պաշտպանության իրավունք: Այսինքն՝ Օրենսգրքի 98-րդ հոդվածի համաձայն՝ հանցագործությունը բացահայտելու և դրա կատարողին հայտնաբերելու համար նշանակություն ունեցող տվյալներ հայտնելու հետևանքով անձի, նրա ընտանիքի անդամի, մերձավոր ազգականի կամ մերձավորի կյանքը, առողջությունը, գույքը, իրավունքներն ու օրինական շահերը վտանգելու դեպքում պաշտպանության իրավունք ունեն թե՛ քրեական դատավարությանը մասնակցող, թե՛ հանցագործության մասին հաղորդում տվող յուրաքանչյուր անձ: Ուստի, գործնականում պաշտպանության միջոց կիրառելու անհրաժեշտություն կարող է առաջանալ նաև տվյալ անձի և նրա ընտանիքի անդամների ու մերձավորների համար:

Կառավարության որոշմամբ ամրագրվել է, որ պաշտպանությունն իրականացվում է անձի գրավոր դիմումի հիման վրա կամ քրեական վարույթն իրականացնող մարմնի նախաձեռնությամբ:

Դրանից բացի, Նախագծի ուսումնասիրմամբ պարզվել էր, որ դրանով կարգավորվում են Քրեական դատավարության օրենսգրքով ամրագրված պաշտպանության ոչ բոլոր միջոցները: Օրինակ, Նախագծի կարգավորումից դուրս էր մնացել պաշտպանվող անձի աշխատանքի, ծառայության կամ ուսման վայրը փոփոխելու միջոցը: Ուստի առաջարկվել էր կարգավորումների լիարժեքության տեսանկյունից կարգավորման առարկա դարձնել պաշտպանության բոլոր միջոցները՝ անկախ նրանից, թե դրանք պետք է իրականացվեն Ոստիկանության, թե այլ մարմնի կողմից:

Նշված առաջարկը սակայն չի ներառվել և նշված որոշմամբ հատուկ ընդգծվել է, որ Քրեական դատավարության օրենսգրքի 98.1-ին հոդվածի 1-ին մասի 3-6-րդ և 8-9-րդ կետերով նախատեսված պաշտպանության միջոցների կատարումը քրեական վարույթն իրականացնող մարմնի որոշման հիման վրա ապահովում է ոստիկանությունը՝ իրավասու ստորաբաժանումների միջոցով:

Բողոքների ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս եզրահանգել, որ սովորաբար պաշտպանության միջոցները չեն կիրառվում պաշտպանության համար դիմող անձի կողմից հայտնած տեղեկությունների արժանահավատությունը ստուգելու գործնական խնդիրների պատճառով:

Անձի իրավունքների երաշխավորման տեսանկյունից առավել խնդրահարույց է առանց ինքնության մասին տեղեկություններ հրապարակելու դատարանում պաշտպանվող անձին հարցաքննելը: Չնայած, որ այդ դեպքում պաշտպանության է առնվում ցուցմունք տվող անձը, սակայն մյուս կողմից դա կարող է վտանգել մեղադրյալի հակընդդեմ հարցման իրավունքը²⁸⁶:

Պաշտպանության միջոցների հարցին անդրադարձել է նաև ՀՀ վճռաբեկ դատարանը: Վճռաբեկ դատարանի դիրքորոշմամբ՝ հանցագործության բացահայտմանը նպաստող անձանց պաշտպանությունը՝ ընդհանրապես, և պաշտպանվող անձի ինքնությունը հաստատող տվյալների պաշտպանությունը՝ մասնավորապես, հետապնդում են իրավաչափ նպատակներ և ինքնին անհամատեղելի չեն մեղադրյալի՝ արդար դատաքննությունն ապահովող իրավական արժեքների հետ, սակայն հանցագործության բացահայտմանը նպաստող անձանց պաշտպանությունը կանոնակարգող քրեադատավարական իրավանորմերը մեկնաբանելիս և դրանցով սահմանված իրավական մեխանիզմները գործադրելիս հարկ է նկատի առնել, որ դրանք չեն կարող հանգեցնել մեղադրյալի՝ արդար դատաքննության իրավունքի չեզոքացմանը:

Վճռաբեկ դատարանը ևս քննարկվող հարցում խիստ մոտեցում է որդեգրել: Մասնավորապես, Հ. Սահակյանի վերաբերյալ կայացրած որոշմամբ Դատարանը նշել է, որ հանրային և մասնավոր իրավաչափ շահերը պետք է այնպես հավասարակշռվեն, որ մեղադրյալը չզրկվի «զենքերի հավասարության» իրավունքից և արդյունավետ պաշտպանության հնարավորությունից, ուստի առանց պաշտպանության կողմին ծանոթանալու հնարավորություն տալու, առանց դատաքննության ընթացքում հետազոտվելու՝ որևէ ապացույց չի կարող դրվել մեղադրական դատավճռի հիմքում: Այլ կերպ, ըստ Վճռաբեկ դատարանի, չբացահայտված բովանդակությամբ ապացույցի հիման վրա անձին դատապարտելու արգելքը բացարձակ բնույթ է կրում՝ անկախ ապացույցների ընդհանուր զանգվածում այդ ապացույցի դերից, իսկ այդ արգելքը խախտելն ինքնին կազմում է

---

²⁸⁶ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի ընդհանուր հետևությունն այն է, որ եթե մեղադրյալին դատավարության որևէ փուլում հնարավորություն չի տրվել հարցեր ուղղելու իր դեմ ցուցմունք տված անձին, ապա ապահովված չէ նրա արդար դատաքննության իրավունքը (օրինակ Ունտերպերտինգերն ընդդեմ Ավստրիայի, գանգատ թիվ 9120/80, 1986 թվականի նոյեմբերի 24-ի վճիռ, 31-33-րդ կետեր): Այնուհետև, զարգացնելով իր դիրքորոշումը, Եվրոպական դատարանն արձանագրել է, որ անձի դատապարտումը չի կարող ամբողջապես կամ վճռական չափով հիմնվել այնպիսի անձի հայտնած տվյալների վրա, որին հարցեր ուղղելու համարժեք հնարավորություն պաշտպանության կողմը չի ունեցել (Սադակը և ուրիշներն ընդդեմ Թուրքիայի (թիվ 1), գանգատներ թիվ 29900/96 և այլն, 2001 թվականի հուլիսի 17-ի վճիռ, 65-րդ կետ):

քրեադատավարական օրենքի էական խախտում՝ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 398-րդ հոդվածի իմաստով:

Հղում կատարելով Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի հաստատուն նախադեպային իրավունքին՝ Վճռաբեկ դատարանը գտել է, որ հակընդդեմ հարցման իրավունքով չապահովված ապացույցը մեղադրական դատավճռի հիմքում դնելը քրեադատավարական օրենքի էական խախտում չի կազմի, եթե այդ ապացույցը վճռական կշիռ չունի անձի մեղքը հաստատող ապացույցների զանգվածում: Այսինքն՝ առանց հակընդդեմ հարցման՝ ապացույցը մեղադրական դատավճռի հիմքում դնելու արգելքը բացարձակ բնույթ չի կրում, ուստի այս պարագայում հանրային և մասնավոր իրավաչափ շահերի հավասարակշռությունը հնարավոր է ապահովել հանրային շահերի առավել մեծ ընդգրկմամբ²⁸⁷ (Մեղադրյալի հակընդդեմ հարցման իրավունքի վերաբերյալ մանրամասն խոսվել է սույն գլխի մեկ այլ պարագրաֆում):

Վերը նշված դիրքորոշումների հաշվառմամբ Պաշտպանն ընդգծում է, որ անհրաժեշտ է՝

1. գործուն միջոցներ ձեռնարկել 2020 թվականի սեպտեմբերի 3-ին ընդունվեց Կառավարության N 1474-Ն որոշման պահանջները գործնականում արդյունավետ կիրառելու ուղղությամբ,

2. գործնականում մանրամասն ուսումնասիրման առարկա դարձնել պաշտպանության միջոց կիրառելու մասին միջնորդությունները, այդ թվում՝ դրա արժանահավաստությունը ստուգելու միջոցով:

5. «Փաստացի քրեական հետապնդման» վտանգները և դրանից անձի պաշտպանության երաշխիքները

ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին վերջին տարիների տարեկան հաղորդումներում «փաստացի քրեական հետապնդման» խնդիրը ներկայացվել է թե՛ սահմանադրաիրավական և միջազգային իրավական մոտեցումների վերլուծությամբ, թե՛ քրեադատավարական կարգավորումների լիարժեքության տեսանկյունից²⁸⁸:

2020 թվականի ընթացքում ևս Մարդու իրավունքների պաշտպանին շարունակվել են հասցեագրվել բողոքներ, որ, օրինակ, անձինք, հարցաքննվելով որպես վկա, այնուհետև միևնույն գործով վարույթի շրջանակներում ներգրավվել են որպես մեղադրյալ: Նկարագրվածն

²⁸⁷ Տե՛ս Համայնակ Սահակյանի վերաբերյալ ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 2011 թվականի հոկտեմբերի 20-ի թիվ ԼԴ/0212/01/10քրեական գործով կայացրած որոշումը, 21-23-րդ կետեր:

²⁸⁸ Առավել մանրամասն տե՛ս 2016 թվականի ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին տարեկան հաղորդումը, էջեր 122-125:

առնվազն վկայում է անձի ազատությունից զրկված լինելու և քրեական հետապնդման ենթարկվելու մասին՝ առանց օրենքով պահանջվող կանոնների պատշաճ պահպանման:

Պաշտպանի աշխատակազմ շարունակում են բողոքներ ստացվել փաստաբաններից, ովքեր հայտնում են, որ չի ապահովվում իրենց մուտքը՝ պատճառաբանությամբ, որ վկան հրաժարվել է փաստաբանի ներկայությամբ հարցաքննվելու իր իրավունքից: Մինչդեռ, նշել են, որ իրենց վստահորդներին վկայի դատավարական կարգավիճակով հարցաքննել են կասկածանքի շուրջ:

Նույնաբովանդակ բողոք ստացվել է նաև «Բարգավաճ Հայաստան» խմբակցության ղեկավար Գագիկ Ծառուկյանի փաստաբաններից: Նրանք մասնավորապես հայտնել են, որ Գագիկ Ծառուկյանի նկատմամբ իրականացվել է փաստացի քրեական հետապնդում նախքան ՀՀ Ազգային ժողովի կողմից քրեական հետապնդում հարուցելուն համաձայնություն տալը: Մասնավորապես, ըստ փաստաբանների, նախքան խորհրդարանի համաձայնությունը ստանալը, երբ Գ. Ծառուկյանը դեռ ունեցել է վկայի կարգավիճակ, նրա տանն իրականացվել է խուզարկություն, ապա հարցաքննվել է, ավելին՝ հարցաքննության ժամանակ նրան ուղղվել են մեղադրական բնույթի հարցեր: Ավելին, անգամ քրեական հետապնդման մարմնի հայտարարության մեջ էր խոսվում անմեղության կանխավարկածի մասին, մինչդեռ Գ. Ծառուկյանն ուներ ընդամենը վկայի կարգավիճակ:

Պաշտպանին հասցեագրված բողոքներից մեկի քննարկման ընթացքում պարզ է դարձել, որ Ոստիկանության բաժնում նախքան հարցաքննությունն սկսելն անձը զգուշացվել է սուտ ցուցմունք տալու դեպքում նախատեսված քրեական պատասխանատվության մասին, միաժամանակ տեղեկացվել է, որ հարցաքննվելու է կասկածի շուրջ և նրան ներկայացվել է ՀՀ քրեական դատավարության 63-րդ հոդվածով սահմանված կասկածյալի իրավունքները:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը վերահաստատում է, որ անձի՝ միևնույն քրեական գործով վարույթի շրջանակներում կարգավիճակի փոփոխությունն ինքնին խնդրահարույց չէ, եթե վարույթն իրականացնող մարմնի կողմից քննչական և այլ դատավարական գործողությունների իրականացման, այդ թվում՝ անձին հարցաքննելու ընթացքում ապահովվել են վերջինիս՝ Սահմանադրությամբ ամրագրված իրավունքներն ու համարժեք դատավարական երաշխիքները:

Այլ է իրավիճակը, երբ անձը հարցաքննության է կանչվում վկայի դատավարական կարգավիճակով՝ դրանից բխող իրավունքների և պարտականությունների համապատասխան ծավալով, սակայն վարույթն իրականացնող մարմնի մոտ արդեն իսկ առկա է քրեական օրենքով չթույլատրված արարքի կատարման անձի առնչության վերաբերյալ կասկած: Խնդրահարույց է, երբ այդպիսի «կասկածի» առկայությամբ անձի՝ վկայի դատավարական կարգավիճակով նրա մասնակցությամբ իրականացվում են քննչական և այլ դատավարական գործողություններ, որոնք նպատակ ունեն ձեռք բերելու այդ անձի կողմից հանցանքի կատարումը վկայող բավարար ապացույցներ: Այս դեպքում անձի իրավունքներն էականորեն

սահմանափակվում են, իսկ երաշխիքների իմաստն էլ նենգափոխվում է (օրինակ՝ լռելու իրավունքի մասին ծանուցելու փոխարեն զգուշացվում է սուտ ցուցմունք տալու կամ ցուցմունք տալուց հրաժարվելու դեպքում սահմանված քրեական պատասխանատվության մասին):

Բացի դրանից, հանցանք կատարած լինելու կասկածանքի առկայության պայմաններում անձին վկայի դատավարական կարգավիճակով հարցաքննելով՝ էականորեն սահմանափակվում է նրա փաստաբանի միջոցով պաշտպանվելու իրավունքը:

Մասնավորապես, ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 72-րդ հոդվածով նախատեսվում է, որ Պաշտպանից հրաժարվելը քրեական վարույթն իրականացնող մարմինն ընդունում է միայն այն դեպքում, եթե կասկածյալի կամ մեղադրյալի կողմից այդ մասին հայտարարվել է սեփական նախաձեռնությամբ, կամավոր և այն պաշտպանի ներկայությամբ, որը կարող էր նշանակվել կամ նշանակված է պաշտպան: Չի ընդունվում պաշտպանից հրաժարումը, եթե այն հարկադրված է իրավաբանական օգնության վճարման համար միջոցների բացակայությամբ:

Ընդ որում, վկայի դատավարական կարգավիճակ ունեցող անձը նշված իրավունքից չի օգտվում, ուստի այս դեպքում անձին որպես վկա հարցաքննելու ընթացքում փաստաբանից հրաժարվելու պատճառաբանությամբ փաստաբանի մուտքը չապահովելը և փաստաբանից նրա ներկայությամբ հրաժարվելու հնարավորություն չտալը հանգեցնում է տվյալ անձի պաշտպանության իրավունքի խախտման:

Հաշվի առնելով փաստացի քրեական հետապնդման դեպքերը և դրանով պայմանավորված անձանց իրավունքների սահմանափակումների շարունակականությունը, Մարդու իրավունքների պաշտպանը հարկ է համարում անդրադարձ կատարել «մեղադրվող» և «քրեական մեղադրանք» եզրույթներին:

Այսպես, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի իրավաբանության համաձայն՝ «մեղադրվող» և «քրեական մեղադրանք» եզրույթներն ունեն ինքնավար բնույթ և պետք է մեկնաբանվեն Կոնվենցիայի իմաստով, այլ ոչ թե միայն ներպետական իրավունքում դրա ունեցած նշանակությանը համապատասխան:

Այս համատեքստում մեղադրանքը ենթադրում է ոչ միայն հանցագործություն կատարած լինելու կասկածանքի առկայության մասին պետական իշխանության իրավասու մարմնի պաշտոնական հայտարարություն, այլև ցանկացած միջոց, որն էականորեն ազդում է կասկածյալի կարգավիճակի վրա²⁸⁹:

---

²⁸⁹ St' u Էկլեն ընդդեմ Գերմանիայի (Eckle v. Germany) գործով 1982 թվականի հուլիսի 15-ի վճիռը, գանգատ թիվ 8130/78, կետ 73, Քասսն ընդդեմ Լյուքսեմբուրգի (Casse v. Luxembourg) գործով 2006 թվականի ապրիլի 27-ի վճիռը, գանգատ թիվ 40327/02, կետ 71, Սերվեսն ընդդեմ Ֆրանսիայի (Serves v. France) գործով 1997 հոկտեմբերի 20-ի վճիռ, գանգատ թիվ 20225/92, կետ 42, Թեոդոր Գարսիան ընդդեմ Իսպանիայի (Tejedor García v. Spain) գործով 1997 թվականի դեկտեմբերի 16-ի վճիռը, գանգատ թիվ 25420/94, կետ 27:

Ասվածը նշանակում է, որ քրեական մեղադրանքն առկա է նաև քրեորեն հետապնդելի արարք կատարելու մեջ ողջամիտ կասկածի առկայության դեպքում, և դրա առկայությունը չի կարող պայմանավորվել միայն անձի նկատմամբ քրեական հետապնդում հարուցելու քրեադատավարական ընթացակարգի հետ:

Ընդ որում, «քրեական մեղադրանքի» սկզբնական պահի որոշումը սկզբունքային նշանակություն ունի, քանի որ այն կանխորոշում է Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածով երաշխավորված իրավունքի ծագման պահը՝ «քրեական մեղադրանքի» առնչությամբ:

Ի տարբերություն 2005 թվականի Սահմանադրությամբ «*ձերբակալման, խափանման միջոցի ընտրման կամ մեղադրանքի առաջադրման պահից իր ընտրությամբ պաշտպան ունենալու իրավունքի*» երաշխավորմանը՝ 2015 թվականի փոփոխություններով Սահմանադրության 67-րդ հոդվածն ամրագրում է «հանցագործության համար մեղադրվող յուրաքանչյուրի»՝ մեղադրանքից պաշտպանվելու իրավունքը՝ դրա առանձին տարրերի մատնանշմամբ (այդ թվում՝ անձամբ կամ իր ընտրած փաստաբանի միջոցով պաշտպանվելու իրավունքը): Սահմանադրական այս դրույթը, կրկնելով Եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 3-րդ մասի երաշխիքները, ըստ էության ելնում է անձի՝ «հանցագործության համար մեղադրվողի» կարգավիճակի ինքնավարության գաղափարից:

Մինչդեռ, ՀՀ գործող քրեական դատավարության օրենսգրքը «քրեական մեղադրանքի» բնորոշման ոչ ֆորմալ մեկնաբանության իրավական կառուցակարգեր չի նախատեսում: Բանն այն է, որ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 62-րդ և 64-րդ հոդվածներով ամրագրված՝ կասկածյալի և մեղադրյալի օրենսդրական բնորոշումներից բխում է, որ անձը համապատասխան դատավարական կարգավիճակ, հետևաբար նաև օրենքով չարգելված բոլոր միջոցներով պաշտպանությունն իրականացնելու իրավունք է ձեռք բերում քրեական հետապնդման մարմնի կողմից դատավարական հարկադրանքի միջոցներ կիրառելու կամ անձին մեղադրանք առաջադրելու դեպքերում: Այլ կերպ ասած, անձի՝ կասկածյալի կամ մեղադրյալի կարգավիճակի ձեռքբերումը կախվածության մեջ է դրվում անձին ներկայացված պաշտոնական մեղադրանքից կամ վերջինիս համար ակնհայտ՝ իրավունքների սահմանափակում ենթադրող հարկադրանքի միջոցների կիրառումից:

Սրա հետ կապված, նախորդ տարիների տարեկան հաղորդումներում Մարդու իրավունքների պաշտպանը եզրակացրել էր, որ խնդրի օրենսդրական կարգավորմանն ուղղված հայեցակարգային փոփոխություններ են նախատեսված ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի նախագծով²⁹⁰:

²⁹⁰ Մասնավորապես, ՀՀ քրեական դատավարության նոր օրենսգրքի նախագծի 110-րդ հոդվածն ամրագրում է, որ ձերբակալված անձը ձերբակալման որոշումը ստանալու պահից, իսկ եթե օրենքով սահմանված ժամկետում այն չի հանձնվել, ապա իրեն ազատությունից փաստացի զրկելուց հետո վեց ժամը լրանալու պահից ձեռք է բերում սույն օրենսգրքով մեղադրյալի համար նախատեսված բոլոր վերաբերելի իրավունքները և

Ասվածի կապակցությամբ՝ հարկ է անդրադառնալ Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարության օրենսգրքում փոփոխություններ նախատեսող օրենսդրական փոփոխությունների նախաձեռնմանը²⁹¹, որոնցով ամրագրվեցին ազատությունից զրկված անձի իրավունքների ապահովման հետ կապված կառուցակարգերը՝ անձին արգելանքի վերցնելու պահից: Նախ, օրենսդրորեն ամրագրվեցին «արգելանքի վերցված անձի» իրավունքները՝ այդպիսով կարգավորելով ՀՀ վճռաբեկ դատարանի նախադեպային իրավունքով լրացվող օրենսդրական բացը²⁹²: Բացի այդ, օրենսդրորեն ամրագրվել է փաստի ուժով անձի իրավունքների ձեռքբերման՝ Քրեական դատավարության օրենսգրքի նախագծով որդեգրված մոտեցումը: Մասնավորապես, օրենսդրական փոփոխություններով ամրագրվում է *մինչև ձերբակալման արձանագրությունը նրան հայտարարելն արգելանքի վերցված անձի իրավունքները, այդ թվում՝ լռություն պահպանելու իրավունքը: Նույն դրույթի համաձայն՝ անկախ ձերբակալման արձանագրությունն անձին հայտարարելու հանգամանքից՝ փաստացի արգելանքի վերցվելուց չորս ժամ հետո անձը ձեռք է բերում կասկածյալի վերաբերելի իրավունքները և պարտականությունները:*

Օրենսդրական այս փոփոխություններն, իհարկե, դրական քայլ են՝ ազատությունից զրկված անձի՝ այդպիսի սահմանափակման սկզբնական փուլից սկսած իրավունքների ամրագրման տեսանկյունից: Միննույն ժամանակ, «փաստացի քրեական հետապնդման» դեմ արդյունավետ իրավական կառուցակարգերը պետք է ենթադրեն նաև դրա հետևանքները չեզոքացնելուն ուղղված օրենսդրական հնարավորություն:

Կարծում ենք, որ յուրաքանչյուր դեպքում, երբ բարձրացվում է «փաստացի քրեական հետապնդման» խնդիր, քննարկման առարկա պետք է հանդիսանա նաև դրա շրջանակներում ձեռք բերված ապացույցների թույլատրելիության հարցը: Ասվածի օրենսդրական ուղղակի ամրագրման մոտեցում դրսևորվել է ՀՀ քրեական դատավարության նոր օրենսգրքի նախագծով, որի 97-րդ հոդվածի 3-րդ մասն ամրագրում է, որ օրենքի էական խախտմամբ ստացված են համարվում այն տվյալները, որոնք ձեռք են բերվել մեղադրյալի կարգավիճակ չունեցող անձից, ում նկատմամբ փաստացի իրականացվել է քրեական հետապնդում՝ առանց այդ մասին նրան պատշաճ ծանուցելու:

պարտականությունները: Մինչև մեղադրյալի վերաբերելի իրավունքները ձեռք բերելը ձերբակալված անձն ունի նվազագույն իրավունքներ, այդ թվում՝ լռություն պահպանելու իրավունք, հասանելի է http://www.parliament.am/reading1_docs7/K-637_R1.pdf հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

²⁹¹ Հարկ է նկատել, որ Մարդու իրավունքների պաշտպանի կողմից նշված նախագծի վերաբերյալ ներկայացվել են մի շարք սկզբունքային նկատառումներ, այդ թվում՝ անձի անձնական ազատության սահմանադրական իրավունքի երաշխավորման դատավարական կառուցակարգերի լիարժեքության տեսանկյունից:

²⁹² Տե՛ս Գագիկ Միքայելյանի վերաբերյալ ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 2009 թվականի դեկտեմբերի 18-ի թիվ ԵԱԴԴ/0085/06/09 գործով կայացված որոշումը:

Գործող քրեադատավարական օրենսդրությունը «փաստացի քրեական հետապնդման» հետևանքով ձեռք բերված ապացույցի անթույլատրելիության մասին ուղղակի դրույթ չի պարունակում: Փոխարենը, վերոնշյալ օրենսդրական փոփոխությունների համաձայն՝ որպես ապացույց չեն կարող օգտագործվել այն նյութերը, որոնք, մասնավորապես, ձեռք են բերվել քննչական կամ այլ դատավարական գործողության կատարման կարգի էական՝ քրեական դատավարության մասնակիցների հիմնական իրավունքների և ազատությունների կամ քրեական դատավարության սկզբունքների խախտմամբ:

Օրենսդրական փոփոխություններից զատ անհրաժեշտ է ուժեղացնել գերատեսչական վերահսկողությունը «փաստացի քրեական հետապնդում» ենթադրող ոչ իրավաչափ դեպքերը բացառելու նպատակով, քանի որ նմանատիպ խախտումների դեպքում քրեական հետապնդման մարմինների նկատմամբ անբարենպաստ իրավական հետևանքների բացակայությունը կարող է հող նախապատրաստել խախտումների շարունակականության համար:

Վերը նշվածի հաշվառմամբ՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանն արձանագրում է, որ՝

1. *անկախ անձի՝ քրեադատավարական օրենքի իմաստով կասկածյալի կամ մեղադրյալի կարգավիճակ ձեռք բերելուց՝ վերջինս պետք է օգտվի քրեական հետապնդման ենթարկվող անձի վերաբերելի բոլոր իրավունքներից այն դեպքում, երբ վարույթն իրականացնող մարմնի գործողությունները (որոշումները) հիմք են տալիս ողջամտորեն ենթադրելու, որ առկա է տվյալ անձի կողմից հանցանք կատարած լինելու կասկածանք,*

2. *անհրաժեշտ է բացառել անձի կողմից հանցանք կատարած լինելու կասկածանքի առկայության պայմաններում նրան որպես վկա կեղծ ցուցմունք տալու կամ ցուցմունք տալուց հրաժարվելու դեպքում սահմանված քրեական պատասխանատվության մասին նախազգուշացնելու դեպքերը,*

3. *անհրաժեշտ է ուժեղացնել գերատեսչական վերահսկողությունը «փաստացի քրեական հետապնդում» ենթադրող ոչ իրավաչափ դեպքերի նկատմամբ,*

4. *«փաստացի քրեական հետապնդման» պրակտիկայի կանխարգելումը պետք է իրականացվի ոչ միայն գերատեսչական վերահսկողության շրջանակներում, այլև պետք է քննարկման առարկա դառնա կոնկրետ քրեական գործով վարույթի շրջանակներում դրա բացասական հետևանքների չեզոքացումը:*

6. Մեղադրյալի հակընդդեմ հարցման իրավունքի ապահովման գործնական խնդիրները

Մարդու իրավունքների պաշտպանին շարունակել են հասցեագրվել բողոքներ քրեական գործերի նախաքննության ընթացքում քննչական մարմինների գործողությունների վերաբերյալ:

Նախաքննության ընթացքի կապակցությամբ ներկայացված բողոքների քննությունն ունի որոշակի բարդություն՝ նկատի ունենալով քրեական դատավարության սուբյեկտակազմը և նրանց հստակ իրավունքներն ու պարտականությունները: Քաղաքացիներն անհատական ընդունելությունների և խորհրդատվությունների ժամանակ Պաշտպանի ներկայացուցիչներին հաղորդում են այնպիսի տեղեկություններ, որոնք թույլ են տալիս դիտարկել քննչական մարմինների գործողություններում առկա պրակտիկ խնդիրներն ու օրենսդրական դաշտը:

Այս իմաստով, անհրաժեշտ է հաջող ընդգծել, որ Պաշտպանի աշխատակազմում անհատական բողոքները քննարկվում են այնպես, որ քրեական գործի արդյունավետ քննությանը որևէ խոչընդոտ կամ միջամտություն չարվի:

2020 թվականին նույնպես Պաշտպանին հասցեագրված քրեական վարույթին առնչվող հարցերի մեծ մասը վերաբերել է մեղադրյալի կոնֆրոնտացիայի իրավունքի ապահովմանը:

«Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ «Քրեական հանցագործություն կատարելու մեջ մեղադրվող յուրաքանչյուր ոք ունի հետևյալ նվազագույն իրավունքները. (...), դ. հարցաքննելու իր դեմ ցուցմունք տվող վկաներին կամ իրավունք ունենալու, որ այդ վկաները ենթարկվեն հարցաքննության (...):»:

Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը կայուն նախադեպային իրավունք է ձևավորել առ այն, որ եթե մեղադրյալին դատավարության որևէ փուլում հնարավորություն չի տրվել հարցեր ուղղելու իր դեմ ցուցմունք տված անձին, ապա նա զրկվում է արդար դատաքննության իրավունքից²⁹³:

Անձի դատապարտումը չի կարող ամբողջապես կամ վճռական չափով հիմնվել այնպիսի անձի հայտնած տվյալների վրա, որին հարցեր ուղղելու համարժեք հնարավորություն պաշտպանության կողմը չի ունեցել²⁹⁴:

Հակընդդեմ հարցման իրավունքով չապահովված ապացույցը մեղադրական դատավճռի հիմքում դնելու իրավաչափության հարցին անդրադարձել է նաև Վճռաբեկ դատարանը²⁹⁵:

---

293 Տե՛ս Ունտերպենտինգերն ընդդեմ Ավստրիայի (Unterpentinger v. Austria) գործով Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի 1986 թվականի նոյեմբերի 24-ի վճիռը, գանգատ թիվ 9120/80, 31-33-րդ կետեր, Հուլի Գյունեշն ընդդեմ Թուրքիայի (Hulki Güneş v. Turkey) գործով Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի 2003 թվականի հունիսի 19-ի վճիռը, գանգատ թիվ 28490/95, 53-54-րդ կետեր, Գոսսան ընդդեմ Լեհաստանի (Gossa v. Poland) գործով Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի 2007 թվականի հունվարի 9-ի վճիռը, գանգատ թիվ 47986/99, 54-55-րդ կետեր, Բալսյտե-Լիդեիկյենեն ընդդեմ Լիտվայի (Balsytė-Lideikienė v. Lithuania) գործով Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի 2008 թվականի նոյեմբերի 4-ի վճիռը, գանգատ թիվ 72596/01, 86-րդ կետ, Չական ընդդեմ Ալբանիայի (Čaka v. Albania) գործով Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի 2009 թվականի դեկտեմբերի 8-ի վճիռը, գանգատ թիվ 44023/02, 102-րդ կետ, և այլն:

294 Տե՛ս Սադակը և ուրիշներն ընդդեմ Թուրքիայի (Sadak and others v. Turkey) (թիվ 1) գործով Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի 2001 թվականի հուլիսի 17-ի վճիռը, գանգատներ թիվ 29900/96 և այլն, 65-րդ կետ:

Վճռաբեկ դատարանն, ի թիվս այլնի, արձանագրել է, որ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգիրքը հնարավորություն է ընձեռում իրավակիրառողին մեղադրյալի հակընդդեմ հարցման իրավունքն իրացնել նաև նախաքննության փուլում՝ առերեսում քննչական գործողության միջոցով: Ավելին, ըստ Վճռաբեկ դատարանի դիրքորոշման՝ ցուցմունք տալուց հրաժարվելու՝ մեղադրյալի սահմանադրական իրավունքի իրացումն ինքնին չի բացառում առերեսման (հակընդդեմ հարցման) հնարավորությունը²⁹⁶:

Ինչ վերաբերում է արդեն դատական վարույթի ընթացքում այդ իրավունքի ապահովմանն, ապա, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանն այդ հարցին անդրադարձել է նաև Հայաստանի դեմ կայացված՝ Մամիկոնյանն ընդդեմ Հայաստանի վճռում: Դրանով, մասնավորապես նշվել է, որ «բոլոր ապացույցները, որպես կանոն, պետք է ներկայացվեն մեղադրյալի մասնակցությամբ գործի հրապարակային քննության ընթացքում՝ հակափաստարկ ունենալու հնարավորությամբ: Սակայն սա չի նշանակում, որ որպեսզի վկաների ցուցմունքներն օգտագործվեն իբրև ապացույց, դրանք անպայման պետք է տրված լինեն միայն հրապարակային դատաքննության ընթացքում»: Դատարանի գնահատմամբ՝ նախաքննության ընթացքում տրված ցուցմունքներն որպես ապացույց դիտարկելն ինքնին չի հակասում մեղադրյալի հակընդդեմ հարցման իրավունքին, եթե ընդհանուր առմամբ երաշխավորվել են պաշտպանական կողմի իրավունքները: Դատարանի իրավաբանությամբ՝ որպես կանոն, այս իրավունքների իրականացումը պահանջում է, որ մեղադրյալին համարժեք և պատշաճ հնարավորություն տրվի վիճարկելու և հարցաքննելու իր դեմ ցուցմունք տվող վկային, ինչպես ցուցմունք տալու պահին, այնպես էլ գործի քննության հետագա փուլերում²⁹⁷:

Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը նաև մշակել է մեղադրյալի կոնֆրոնտացիայի իրավունքի խախտումը ստուգելու թեստը: Թեստն ամփոփվել է Մեծ պալատի՝ Ալ-Խավաջան և Թահերին ընդդեմ Միացյալ Թագավորության և Չաթչաշվիլին ընդդեմ Գերմանիայի վճիռներում:

Գնահատելու համար՝ արդյոք առկա է մեղադրյալի հակընդդեմ հարցման իրավունքի խախտում, թե ոչ, անհրաժեշտ է պատասխանել հետևյալ հարցերին.

- I. արդյոք առկա է վկայի բացակայության հարգելի պատճառ,
- II. արդյոք բացակայող վկայի նախկինում տված ցուցմունքը մեղադրյալի դատապարտման համար ունի վճռորոշ նշանակություն կամ բացառապես հիմնված է դրա վրա,

²⁹⁵ Տե՛ս mutatis mutandis Համայակ Չալիկոյի Սահակյանի գործով Վճռաբեկ դատարանի 2011 թվականի հոկտեմբերի 20-ի թիվ ԼԴ/0212/01/10 որոշման 22-24-րդ կետերը:

²⁹⁶ Տե՛ս mutatis mutandis Սարիբեկ Վարազդասի Հարությունյանի գործով Վճռաբեկ դատարանի 2014 թվականի մայիսի 31-ի թիվ ԵԱԲԴ/0189/01/12 որոշման 27-28-րդ կետերը:

²⁹⁷ Տե՛ս Մամիկոնյանն ընդդեմ Հայաստանի (Mamikonyan v. Armenia) գործով Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի 2010 թվականի հոկտեմբերի 4-ի վճիռը, գանգատ թիվ 25083/05, 42-րդ կետ:

III. արդյոք առկա են բավարար հակակշռող հանգամանքներ, այդ թվում քրեադատավարական երաշխիքներ, որոնք չստուգված ապացույցի ընդունման արդյունքում կկոնպենսացնեն պաշտպանության բացերը:

Թեստի առաջին հարցի բացասական պատասխանը դեռևս չի կարող բավարար լինել անձի իրավունքի խախտումը ճանաչելու համար: Այս հարցի պատասխանը ենթակա է գնահատման երկրորդ հարցի համատեքստում՝ պարզելու նպատակով, թե մեղադրյալի դատապարտումը վճռորոշ չափով կամ բացառապես հիմնված է եղել այդ ցուցմունքի վրա, թե ոչ: Վկայի բացակայության պատճառը դատաքննության ընթացքում համարվում է «հարգելի», եթե այն, ըստ էության, օբյեկտիվ դիտորդի համար ցույց է տալիս բացակայության պատճառի փաստական կամ իրավական հիմքերը: Այդպիսին կարող է լինել, օրինակ, այդ վկայի վատառողջ լինելը կամ այլ պատճառներ: Դատական նիստին չներկայանալու հարգելի պատճառ չի կարող գնահատվել այն պայմաններում, երբ դատարանների կողմից միջոցներ չեն ձեռնարկվել նրա գտնվելու վայրը պարզելու և ներկայությունն ապահովելու ուղղությամբ: Թեստի երկրորդ հարցը վերաբերում է գործով ձեռք բերված ապացույցներին, մասնավորապես, թե տվյալ ցուցմունքը մեղադրյալի դատապարտման համար միակ ապացույցն է, թե ունի վճռորոշ նշանակություն: Երրորդ հարցադրումն այն է, թե արդյոք պետությունը որևէ այլ եղանակով կարող է հաստատել տվյալ ապացույցի արժանահավատությունը:

Չնայած նրան, որ մեղադրյալի հակընդդեմ հարցման իրականացման նպատակով առերեսումն իրականացնելը վարույթի արդյունավետության տեսանկյունից ունենում է կարևոր նշանակություն, սակայն գործնականում լինում են դեպքեր, երբ դա բացասական հետևանքներ է առաջացնում դատավարության մասնակիցների և մասնակցող անձանց համար: Օրինակ, դեռևս 2019 թվականին Պաշտպանին հասցեագրած բողոքով պնդում է արվել այն մասին, որ կնոջ նկատմամբ ֆիզիկական բռնություն գործադրելու դեպքի քննության ընթացքում իրականացվել է առերեսում մեղադրյալի և տուժողի միջև, որից հետո նախկին ամուսինը կատարել է հանրորեն վտանգավոր արարք՝ կնոջն առևանգելու ձևով: Նշված դեպքի կապակցությամբ, թեև հարուցվել է քրեական գործ, սակայն, հասկանալի պատճառներով դեպքը հանրային մեծ հետաքրքրության է արժանացել: Թե քննչական գործողությունը և թե դրանից հետո տեղի ունեցած իրադարձություններն ի վերջո հուզական խիստ բացասական ազդեցություն ունեցան կնոջ վրա:

Նման խնդիրներ գործնականում առաջ են գալիս նաև սեռական անձեռնմխելիության և սեռական ազատության դեմ ուղղված հանցագործությունների կամ անչափահասների ներգրավմամբ քրեական գործերով վարույթների քննության ընթացքում:

Այսպես ասած, խոցելի համարվող վկայի կամ տուժողի ու մեղադրյալի համաժամանակյա հարցաքննությունների խնդրահարույց կողմերի մասին բարձրաձայնվել է նաև միջազգային դատական պրակտիկայում: Կայացրած վճիռներից մեկով Եվրոպական դատարանն

արձանագրել է, որ անչափահասի նկատմամբ տեղի ունեցած սեռական ոտնձգության գործով տուժողը չի ներկայացվել դատարան, քանի որ, ըստ բժշկական տեղեկանքի, նրա ունեցած հիվանդությամբ պայմանավորված եղել է առողջական վիճակի վատթարացման վտանգ: Ներպետական դատարանները թեև նշել են, որ դատարանում տուժողի հարցաքննության բացակայությունն էական բացթողում է, սակայն դա արդարացրել են երեխայի հոգեկան վիճակի վերաբերյալ բժշկական տեղեկանքով: Վճռով դատարանը նշել է, որ անչափահաս զոհերի մասնակցությամբ իրականացվող քրեական դատավարության ընթացքում պետք է հաշվի առնել նրանց շահերի պաշտպանությունը, սակայն արձանագրվել է մեղադրյալի հակընդդեմ հարցման իրավունքի խախտում, քանի որ տուժողի ցուցմունքները հանդիսացել են մեղադրյալի դատապարտման միակ ուղղակի ապացույցը, իսկ նրա նկատմամբ հոգեբանական փորձաքննությունը նշանակված է եղել տևական ժամանակ անց²⁹⁸:

Առանձնակի կարևորություն ունի նաև միևնույն քրեական գործի շրջանակում մեղադրյալի դատավարական կարգավիճակ ունեցող անձանց առերեսումն իրականացնելու հարցը: Պրակտիկայում լինում են դեպքեր, երբ մեղադրյալներից մեկը հրաժարվում է մասնակցել քննչական գործողությանը: Ուստի, այս դեպքում հարց է առաջանում՝ արդյոք պետք է առերեսումն իրականացվի, թե ոչ:

Այս կապակցությամբ Դատախազությունից պարզաբանումներ են ներկայացվել այն մասին, որ հարցի հետ կապված գործնականում վարույթն իրականացնող քննիչների մոտեցումները տարբեր են, մի դեպքում ընդհանրապես առերեսում քննչական գործողությունը չի իրականացվում, մեկ այլ դեպքում՝ առերեսում քննչական գործողության ընթացքում՝ մինչև առերեսումը սկսելը, երբ առերեսվող կասկածյալներից կամ մեղադրյալներից մեկը հրաժարվում է դրան մասնակցելուց՝ այդ մասին նշում է կատարվում առերեսում քննչական գործողության արձանագրության մեջ փաստացի չիրականացնելով առերեսում:

Պաշտպանի դիրքորոշմամբ՝ այս հարցը ևս պետք է լուծում ստանա մեղադրյալի կոնֆրոնտացիայի իրավունքի իրացման համատեքստում: Այլ խոսքով՝ քննչական գործողության իրականացումը անհրաժեշտ է այդ գործողությունից չհրաժարվող մեղադրյալի հակընդդեմ հարցումն ապահովելու նպատակով:

Առերեսում քննչական գործողության իրականացման հետ կապված գործնականում արձանագրվել են նաև դեպքեր, երբ առերեսման ընթացքում փաստաբանը տարբեր պատճառներով հրաժարվել է շարունակել մասնակցել արդեն իսկ սկսված քննչական գործողությանը: Այս առումով ևս Պաշտպանի դիրքորոշումն այն է, որ առանց պաշտպանի տվյալ գործողությունը չի կարող շարունակվել, այլ հարց է, որ փաստաբանի նման վարքագիծը պետք է ունենա հիմնավոր պատճառներ և չհանգեցնի իրավունքի չարաշահման:

²⁹⁸ Տե՛ս Պ. Ս. -ն ընդդեմ Գերմանայի (P. S. v. Germany) գործով Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի 2002 թվականի սեպտեմբերի 4-ի վճիռը, գանգատ թիվ 33900/96, 30-31-րդ կետեր:

Մեղադրյալի հակընդդեմ հարցման իրավունքի ապահովման համատեքստում հարկ է անդրադառնալ մեկ այլ խնդրի ևս, որը բարձրացվել է փաստաբանների կողմից: Այսպես, Պաշտպանի աշխատակազմ տեղեկություններ են ստացվել այն մասին, որ առերես հարցաքննությունների ընթացքում վարույթն իրականացնող մարմինը թույլ չի տալիս փաստաբանին հարցեր տալ առերեսվող անձին: Փաստաբանները նշել են, որ այս առումով պրակտիկան միատեսակ չէ, քննչական որոշ ստորաբաժանումներում փաստաբանին թույլատրվում է հարցեր ուղղել առերեսվողին, որոշ ստորաբաժանումներում՝ չի թույլատրվում:

Նման պրակտիկան խնդրահարույց է ոչ միայն փաստաբանի մասնագիտական երաշխիքների իրացման, այլև կասկածյալի ու մեղադրյալի պաշտպանության իրավունքի ապահովման տեսանկյունից: Խնդիրն առավել ակնառու է ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 19-րդ հոդվածի 4-րդ մասի առկայության պայմաններում («Կասկածյալը և մեղադրյալն իրավունք ունեն մեղադրանքից պաշտպանվել ինչպես անձամբ, այնպես էլ պաշտպանի և օրինական ներկայացուցչի միջոցով»): Դրանից բացի, Քրեական դատավարության օրենսգրքի 73-րդ հոդվածն, ի թիվս այլնի լիազորում է պաշտպանին մասնակցել իր պաշտպանյալի մասնակցությամբ իրականացվող ցանկացած քննչական կամ այլ դատավարական գործողությանը, ոչ թե զուտ ներկա գտնվել դրան:

Ձևավորված պրակտիկայի վերաբերյալ աշխատանքային կարգով խորհրդակցություններ են տեղի ունեցել նաև քրեական հետապնդման մարմինների տարբեր ներկայացուցիչների հետ: Պարզվել է, որ այս մասով ոչ միայն առկա չէ միասնական պրակտիկա, այլև իրավակիրառ պրակտիկայում հարցի կապակցությամբ տեսակետները տարբեր են:

Վերը նշվածի համատեքստում Պաշտպանն ընդգծում է, որ սովյալ հարցը վերանայելու և միասնական պրակտիկա ձևավորելու կարիք է զգացվում:

Վերոնշյալ դրսևորումների հաշվառմամբ՝ անհրաժեշտ է.

1. քննչական գործողությունները պլանավորելիս առանձնակի ուշադրության արժանացնել նաև քրեական գործի բնույթին և դատավարության խոցելի մասնակիցների ու մեղադրյալների օրինական շահերի արդարացի հակակշռմանը,

2. առավելագույն ջանքեր գործադրել, այդ թվում՝ մեղադրյալի լռելու պարագայում վերջինիս հակընդդեմ հարցման իրավունքի արդյունավետ իրացման համար: Վերը քննարկված իրավական պահանջները պետք է անվերապահորեն կատարվեն անկախ քրեական գործի բնույթից, ծավալից կամ այլ հանգամանքներից,

3. բացառել առերեսման ժամանակ փաստաբանի կողմից առերեսվողին հարցեր ուղղելը չթույլատրելու պրակտիկան:

7. Կալանավորված անձին մերձավոր ազգականների, այդ թվում՝ ընտանիքի անդամների և օրինական ներկայացուցչի հետ տեսակցություններն ու հեռախոսային խոսակցություններն արգելելու պրակտիկան

2020 թվականի ընթացքում մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմ դարձյալ բողոքներ են ստացվել քրեական վարույթն իրականացնող մարմնի կողմից կալանավորված անձին մերձավոր ազգականների, այդ թվում՝ ընտանիքի անդամների և օրինական ներկայացուցչի հետ տեսակցություններն ու հեռախոսային խոսակցություններն արգելելու մասին:

Այդ բողոքների, ինչպես նաև վարույթն իրականացնող մարմինների կայացրած որոշումների ուսումնասիրությունները վկայում են, որ խնդիրներն այս առումով համակարգային են, անթույլատրելի պրակտիկան՝ շարունակական: Քրեական վարույթն իրականացնող մարմնի՝ կալանավորված անձի տեսակցություններն արգելող որոշումները ոչ միշտ են բավարար չափով պատճառաբանված: Մեծամասամբ վարույթն իրականացնողը բավարարվում է օրենսդրական նորմերի վկայակոչմամբ, և առհասարակ չի կատարվում համադրում գործի փաստական հանգամանքների, գործով ձեռք բերված փաստական տվյալների հետ: Ինչ վերաբերում է կայացված որոշման վերանայմանը, ապա որոշ դեպքերում քրեական վարույթն իրականացնող մարմինն անհարկի ձգձգում է կամ ընդհանրապես չի քննարկում հիշյալ սահմանափակման շարունակական կիրառման անհրաժեշտության հարցը:

Նման պայմաններում սահմանափակումը հաճախ կիրառվում է ինքնանպատակ, առանց իրավաչափ շահի հետապնդման, ավելին, ունենում է կալանավորված անձին հոգեճնշելու, նրանից քննության համար անհրաժեշտ տեղեկություններ ստանալու միտում: Ստացվում է, որ անձին ազատությունից զրկելուց զատ, նրան պատճառվում են լրացուցիչ զրկանքներ՝ ընտանիքի հետ կապը սահմանափակելու ձևով:

Ստացված բողոքներից մեկով կալանավորած կինը հայտնել է, որ վարույթն իրականացնող մարմնի որոշմամբ իր տեսակցությունների և հեռախոսային խոսակցությունների (այդ թվում՝ ընտանիքի անդամների հետ) իրավունքի նկատմամբ սահմանվել է անհիմն արգելք: Ըստ բողոք ներկայացրած անձի՝ կիրառված սահմանափակման արդյունքում չի կարողանում տեսակցել անչափահաս երկու երեխաներին:

Մեկ այլ դեպքում վարույթն իրականացնող մարմնի որոշմամբ սահմանվել և շուրջ վեց ամիս արգելանք է կիրառվել կալանավորված անձի տեսակցությունների և հեռախոսազանգերի նկատմամբ (ներառյալ՝ զավակների): Ընդ որում, այն չի վերացվել նաև Դատախազության հետ պաշտոնական հաղորդակցության արդյունքում: Դատախազությունը կոնկրետ դեպքում արգելանքի անհրաժեշտությունն արդարացրել է քրեական գործի քննության իրավաչափ շահով, մինչդեռ այդպես էլ չի պարզաբանվել, թե ի՞նչ փաստական տվյալների արդյունքում է հետևություն արվել, որ անձն, օգտվելով տեսակցությունների և հեռախոսային

խոսակցությունների իրավունքից, կխոչընդոտի գործով օբյեկտիվ քննություն կատարելուն: Այս համատեքստում հատկապես հասկանալի չի եղել, թե ընտանիքի անդամներն ինչ առնչություն ունեն անձին մեղսագրվող արարքի հետ, նրանց տեսակցությունները կամ հեռախոսային խոսակցություններն ինչպես կարող են խոչընդոտ հանդիսանալ գործի քննությանը:

Նույնաբովանդակ հարց դեռևս 2019 թվականին բարձրացրել էր նաև Ազգային ժողովի աշխատակազմի ղեկավարի նախկին տեղակալ Արսեն Բաբայանը: Մասնավորապես, Պաշտպանին ներկայացված բողոքով Ա. Բաբայանն ու իր փաստաբանը նշել են, որ քրեական վարույթն իրականացնող քննիչի կողմից անհիմն որոշում է կայացվել արգելել արտաքին աշխարհի հետ իր շփումը՝ հեռախոսազանգերի և տեսակցությունների միջոցով, այդ թվում՝ մերձավոր ազգականների հետ: Հարցի հետ կապված կոնկրետ հարցադրումներով և առաջարկով գրություն է ուղարկվել Գլխավոր դատախազություն, հետագայում Դատախազությունը պարզաբանել է, որ վարույթ իրականացնող մարմնի որոշմամբ տեսակցությունների նկատմամբ սահմանված արգելքը վերացվել է: Այս գործով, օրինակ, իրավացի խնդիր էր բարձրացված արգելքի հետևանքով Ա. Բաբայանի իրավունքի նկատմամբ ոչ իրավաչափ միջամտության հետ կապված:

Հարկ է նկատել, որ գործնականում տեսակցություններն ու հեռախոսային խոսակցություններն արգելվում են միաժամանակ: Սովորաբար նախ վերացվում է տեսակցություններ ունենալու արգելքը, իսկ հեռախոսային խոսակցությունների արգելքը ևս որոշ ժամանակահատված շարունակվում է պահպանվել: Նման մոտեցումը վարույթն իրականացնող մարմինը պատճառաբանում է հեռախոսային խոսակցությունների վերահսկողության մեխանիզմի բացակայությամբ: Մասնավորապես, ըստ քննչական մարմինների, հեռախոսազանգերի դեպքում չկա որևէ գործիքակազմ պարզելու համար, թե իրականում ում հետ է կախնավորված անձը խոսում:

Այս առումով անվիճելի է, որ ինչպես թերի իրավակարգավորումները, այնպես էլ անձի վարքագծի իրավաչափության վերահսկողության մեխանիզմների բացակայությունը չի կարող հանգեցնել անազատության մեջ գտնվող անձի իրավունքի ոչ համաչափ սահմանափակմանը: Ուստի հարցի լուծման համար չպետք է իրավիճակային լուծում առաջարկել մարդու իրավունքի սահմանափակման տեսանկյունից: Համակարգային լուծման համար անհրաժեշտ են այլընտրանքային մոտեցումներ:

Անհրաժեշտ է ընդգծել նաև, որ տեսակցություններն ու հեռախոսային խոսակցությունները ընտանիքի և արտաքին աշխարհի հետ կապի երկու տարբեր, ինքնուրույն միջոցներ են, ուստի ամեն դեպքում պետք է քննարկվի դրանցից յուրաքանչյուրի սահմանափակման անհրաժեշտության հարցը. ոչ մի դեպքում չպետք է մեկի սահմանափակումն ինքնին հանգեցնի մյուսի սահմանափակմանը:

Արտաքին աշխարհի հետ կապը պահպանելու և մերձավոր ազգականների հետ տեսակցելու իրավունքի իրացման օրենսդրական և գործնական ուսումնասիրությունը ցույց է տվել, որ

իրավակիրառ պրակտիկայում առաջ եկող խնդիրներն, ի թիվս այլնի, նաև օրենսդրական թերի և ոչ հստակ կարգավորումների արդյունք են:

ՀՀ օրենսդրությունն այս առումով թեև բովանդակում է որոշակի կարգավորումներ, այնուհանդերձ դրանք բավարար չեն իրավունքի իրական երաշխավորման համար: Այսպես, «Ձերբակալված և կալանավորված անձանց պահելու մասին» ՀՀ օրենքի 15-րդ հոդվածի 9-րդ մասը սահմանում է, որ քննության շահերից ելնելով՝ ձերբակալված կամ կալանավորված անձանց տեսակցություններն ու հեռախոսային խոսակցություններն օրինական ներկայացուցչի, մերձավոր ազգականների, զանգվածային լրատվության միջոցների ներկայացուցիչների և այլ անձանց հետ, բացառությամբ օրենքով նախատեսված դեպքերի, կարող է արգելվել քրեական վարույթն իրականացնող մարմնի որոշմամբ՝ այդ մասին գրավոր իրազեկելով ձերբակալվածներին պահելու վայրի կամ կալանավորվածներին պահելու վայրի վարչակազմին:

Նշված նորմի վերլուծությունից հետևում է, որ այն չի պարունակում կալանավորված անձի՝ օրինական ներկայացուցչի կամ մերձավոր ազգականների հետ տեսակցության և հեռախոսային խոսակցությունների արգելքի կիրառելիության հստակ չափանիշներ՝ այն կապելով միայն «քննության շահ» գնահատողական և որոշակիության սկզբունքին չհամապատասխանող եզրույթի հետ: Միաժամանակ, հոդվածը չի բովանդակում տեսակցությունների արգելքի պատճառաբանության և հիմնավորվածության, ինչպես նաև որոշման պարբերական վերանայման վերաբերյալ հստակ պահանջներ:

Չնայած դրան, ոլորտը կանոնակարգող միջազգային օրենսդրության ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս վեր հանել անձի նկատմամբ արգելքի կիրառման հստակ չափանիշները:

Այսպես, Խոշտանգումների կանխարգելման կոմիտեի (այսուհետ՝ ԽԿԿ-ն) իրավաբանության համաձայն՝ ազատազրկված անձանց համար շատ կարևոր է բավարար շփումն արտաքին աշխարհի հետ: Առաջին հերթին կալանավորված անձը պետք է հնարավորություն ստանա պահպանելու հարաբերություններն իր ընտանիքի և մերձավոր ազգականների հետ: Դեկավար սկզբունք պետք է լինի՝ արտաքին աշխարհի հետ շփման աջակցությունը: Այդպիսի շփման որևէ սահմանափակում պետք է հիմնավորված լինի միմիայն անվտանգության շահերի ողջամիտ պաշտպանությամբ (...)²⁹⁹:

Այս առումով, ԽԿԿ-ն Հայաստանի վերաբերյալ 2011 թվականի գեկույցում նշել է, որ *անհրաժեշտ է ձեռնարկել արդյունավետ քայլեր՝ ապահովելու համար, որ ազատությունից*

²⁹⁹ Տե՛ս 1991 թվականի հունվարի 1-ից մինչև դեկտեմբերի 31-ն ընկած ժամանակահատվածում ԽԿԿ-ի գործունեության մասին 2-րդ ընդհանուր հաշվետվության 51-րդ կետը:

զրկված անձանց՝ տեսակցություններ ունենալու և հեռախոսակապից օգտվելու իրավունքներն անհիմն կերպով չսահմանափակվեն³⁰⁰:

Կալանավորված անձանց ընտանիքի և արտաքին աշխարհի հետ կապն ապահովելու կարևորությունն ընդգծվել է նաև «Եվրոպական բանտային կանոնների մասին» Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեի թիվ (2006)2 հանձնարարականի 2-րդ մասի 24.1-րդ կանոնում, ըստ որի՝ ազատությունից զրկված անձանց պետք է թույլատրվի հնարավորին չափ հաճախ նամակների, հեռախոսակապի կամ հաղորդակցության այլ ձևերով հաղորդակցվել իրենց ընտանիքների, այլ անձանց և արտաքին կազմակերպությունների ներկայացուցիչների հետ, ինչպես նաև տեսակցել թվարկված անձանց հետ:

Դրա հետ մեկտեղ, ըստ 24.2-րդ կանոնի՝ հաղորդակցությունները և տեսակցությունները կարող են ենթարկվել սահմանափակումների կամ վերահսկման, ելնելով քրեական գործի քննությունը շարունակելու անհրաժեշտությունից՝ կարգուկանոնի պահպանման, ապահովության և անվտանգության, ինչպես նաև հանցագործության կանխարգելման և հանցագործությունից տուժածների պաշտպանության համար: Այնուհանդերձ, այդ սահմանափակումները, ներառյալ՝ դատական մարմինների որոշումներով նախատեսված կոնկրետ սահմանափակումները, պետք է ցանկացած պարագայում թույլատրեն շփումների թույլատրելի նվազագույն մակարդակ:

Միաժամանակ, 99-րդ կետի համաձայն՝ ազատությունից զրկված անձինք պետք է ունենան տեսակցություններ և պահպանեն կապն ընտանիքի և այլ անձանց հետ այնպես, ինչպես դա նախատեսված է դատապարտյալների համար, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ առանձին գործով դատական մարմնի կողմից որոշակի ժամանակահատվածով կիրառվել է արգելք:

Հիշյալ կանոնների մեկնաբանությունների համաձայն՝ այն կանոնները, որոնց հիման վրա կիրառվում է սահմանափակումն ունեն կարևոր նշանակություն: Դրանք պետք է հստակ ձևակերպված լինեն, «համապատասխանեն գործող օրենսդրությանը», ինչպես պահանջում է «Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» Եվրոպական կոնվենցիայի 8-րդ հոդվածի 2-րդ մասը և չպետք է թողնվեն ազատությունից զրկման վայրի վարչակազմի հայեցողությանը³⁰¹: Սահմանափակումները պետք է հասցվեն նվազագույնի և համապատասխանեցվեն անձի անհատական ռիսկայնության աստիճանին: Այսպես, օրինակ՝ նամակագրությունը կարող է ենթարկվել ստուգման (արտաքին զննման)՝ արգելված առարկաների կամ նյութերի փոխանցումը բացառելու նպատակով, սակայն նամակագրության բովանդակությանը ծանոթանալը հնարավոր է միայն այն դեպքում, երբ

³⁰⁰ Տե՛ս ԽԿԿ-ի գեկույցը 2010 թվականի մայիսի 10-ից 21-ը Հայաստան կատարած այցի վերաբերյալ: Փաստաթուղթ թիվ CPT/Inf (2011) 24, կետ 124-126: Զեկույցի ամբողջական տեքստը հասանելի է հետևյալ հղումով. <http://www.cpt.coe.int/documents/arm/2011-24-inf-eng.pdf>:

³⁰¹ Տե՛ս Լաբիտան ընդդեմ Իտալիայի (Labita v. Italy) գործով 2000 թվականի ապրիլի 6-ի վճիռը, գանգատ թիվ 26772/095:

առկա է հստակ տեղեկություն այն մասին, որ նամակագրության բովանդակությունը հակաիրավական բնույթ է կրում: Այն դեպքում, երբ առկա է անվտանգության սպառնալիք պետք է ոչ թե չտրամադրել տեսակցություններ, այլ ուժեղացնել հսկողություն դրանց անցկացման ընթացքում³⁰²:

Հանցագործությունների կանխմանն ու իրավախախտների հետ վարվեցողությանը նվիրված ՄԱԿ-ի առաջին կոնգրեսի կողմից 1955 թվականի օգոստոսի 30-ին ընդունված «Ազատությունից զրկված անձանց հետ վարվեցողության նվազագույն ստանդարտ կանոնները» նույնպես պարունակում են դրույթներ ազատությունից զրկված անձանց շփումն արտաքին աշխարհի հետ ապահովելու նպատակով: Այսպես, ըստ ստանդարտ կանոնների 37-րդ կետի՝ *ազատությունից զրկված անձանց պետք է հնարավորություն տալ ինչպես գրավոր հաղորդակցության կարգով, այնպես էլ այցելությունների ընթացքում, կանոնավոր ժամանակահատվածների ընդմիջումով և հարկ եղած վերահսկողության տակ կապ պահպանել իրենց ընտանիքների և անբասիր վարկ ունեցող ընկերների հետ*:

Հատկանշական է, որ ազատությունից զրկված անձանց տեսակցության իրավունքն ուղղակիորեն փոխկապակցված է վերջիններիս երեխաների հիմնարար իրավունքների հետ, որոնք, մասնավորապես, սահմանված են «Երեխայի իրավունքների մասին» ՄԱԿ-ի կոնվենցիայի 9-րդ հոդվածով, որի համաձայն՝ *համապատասխան պետական մարմինները պետք է ապահովեն երեխաների՝ իրենց ծնողների հետ կապ պահպանելու իրավունքի իրականացումը (...)*:

Հեռախոսազանգերի կամ տեսակցությունների հնարավորության բացարձակ արգելքի վերաբերյալ ԽԿԿ-ն նշել է, որ *նման ցանկացած սահմանափակում պետք է հստակորեն հիմնավորվի նախաքննության պահանջներով, ենթակա լինի հաստատման վարույթին առնչություն չունեցող մարմնի կողմից և կիրառվի հստակ ժամանակահատվածի համար: Գրավոր որոշումը պետք է պարունակի կիրառված յուրաքանչյուր սահմանափակման հիմքերը և պետք է տրամադրվի ազատությունից զրկված անձին և (կամ) նրա փաստաբանին: Սահմանափակումները պետք է պարբերաբար վերանայվեն՝ դրանց շարունակական անհրաժեշտության առկայությունը քննարկելու համար*³⁰³:

Այսպիսով, միջազգային և ներպետական իրավական կարգավորումների լույսի ներքո մանրազնին վերլուծության ենթարկելով ազատությունից զրկված անձանց արտաքին աշխարհի հետ հաղորդակցվելն արգելելու հարցերը՝ կարելի է ենթադրել, որ.

³⁰² Տե՛ս Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեի «Եվրոպական բանտային կանոնների մասին» թիվ (2006)2 հանձնարարականի մեկնաբանությունները, էջ 13 (հասանելի է հետևյալ կայքում՝ <http://www.refworld.org.ru/docid/55c36e8b4.html>):

³⁰³ Տե՛ս ԽԿԿ-ի 2010 թվականի փետրվարի 5-ից 15-ը Վրաստան կատարած այցի վերաբերյալ զեկույցը, կետ 108:

1. ինքնին քրեական գործի քննության փաստը չի կարող հանդիսանալ ընտանիքի կամ մերձավոր ազգականների հետ տեսակցության իրավունքի սահմանափակման հիմք: Նման հաղորդակցման ցանկացած սահմանափակում պետք է ունենա հատուկ և անհատականացված հիմնավորում,

2. տեսակցելու իրավունք ունեցող անձանց շրջանակից պետք է առանձնացնել ազատությունից զրկվածի ընտանիքի անդամներին կամ մերձավոր ազգականներին ու նրանց հետ տեսակցելու իրավունքը սահմանափակելու հնարավորության համար նախատեսել ավելի խիստ պահանջներ.

3. ընտանիքի կամ մերձավոր ազգականների հետ ձերբակալվածի կամ կալանավորվածի տեսակցության իրավունքը սահմանափակելու լիազորությամբ չպետք է օժտված լինի վարույթն իրականացնող մարմինը,

4. այս իրավունքը սահմանափակող որոշումները պետք է լինեն հիմնավորված և պատճառաբանված,

5. դրանք պետք է անհապաղ հանձնվեն կալանավորվածին և/կամ նրա փաստաբանին՝ բողոքարկման իրավական հնարավորությունից լիարժեք օգտվելու նպատակով,

6. ընտանիքի կամ մերձավոր ազգականների հետ տեսակցության իրավունքը սահմանափակող որոշումը պետք է պարբերաբար վերանայվի՝ անկախ ազատությունից զրկված անձի ցանկությունից կամ վերաբերմունքից:

Վերոնշյալի հաշվառմամբ՝ Պաշտպանի աշխատակազմը Հայաստանի Հանրապետության արդարադատության նախարարության հետ դեռևս 2018 թվականին մշակել է օրենսդրական փոփոխությունների նախագիծ: Նախագծով առաջարկվում են կարգավորումներ, որոնք ուղղված են կալանավորված անձի՝ մերձավոր ազգականի և օրինական ներկայացուցչի հետ տեսակցությունն արգելելու հստակ մեխանիզմի նախատեսմանը, ազգային օրենսդրության միջազգային չափանիշներին համապատասխանության ապահովմանը:

Մասնավորապես՝ առաջարկվում է.

1) կալանավորված անձանց տեսակցությունը մերձավոր ազգականների հետ արգելելը նախատեսել որպես դատավարական հարկադրանքի միջոց,

2) նշված դատավարական հարկադրանքի միջոցը մինչդատական վարույթում կիրառել միայն քննիչի պատճառաբանված միջնորդությամբ՝ դատախազի որոշմամբ կամ դատախազի սեփական նախաձեռնությամբ,

3) դատական քննության փուլում կալանավորված անձի տեսակցությունը մերձավոր ազգականի հետ արգելելու ձևով դատավարական հարկադրանքի միջոցը կիրառել դատարանի որոշմամբ,

4) սահմանել կալանքի տակ գտնվելու ընթացքում մերձավոր ազգականի հետ մեղադրյալի տեսակցությունն արգելելու հստակ հիմքեր,

5) դատավարական հարկադրանքի նշված միջոցը կիրառել միայն կալանավորված անձի այն մերձավոր ազգականի նկատմամբ, ում տվյալները հստակ նշված են որոշման մեջ,

6) նախատեսել դատավարական հարկադրանքի նշված միջոցը կիրառելու վերաբերյալ որոշումն անհապաղ, բայց ոչ ուշ, քան 24 ժամվա ընթացքում կալանավորված անձին, նրա պաշտպանին՝ քրեական գործով վարույթին մասնակցության դեպքում, ինչպես նաև կալանավորվածներին պահելու վայրի վարչակազմին ուղարկելու հստակ պահանջ,

7) նախատեսել քննիչի միջնորդությամբ կամ դատախազի նախաձեռնությամբ հարկադրանքի նշված միջոցի ժամկետի երկարացման անհրաժեշտության և իրավաչափության հարցերը վերանայելու և այդ մասին պատճառաբանված որոշում կայացնելու պահանջ,

8) դատավարական հարկադրանքի միջոցի հետագա կիրառման անհրաժեշտության վերացման դեպքում նախատեսել դատախազի կամ դատախազի համաձայնությամբ՝ քննիչի կողմից այն վերացնելու պարտականություն,

9) նախատեսել դատական քննություն նշանակելու մասին որոշման մեջ կալանավորված անձի տեսակցությունը մերձավոր ազգականի հետ արգելելը վերացնելու, փոխելու կամ ընտրելու մասին որոշումներ բովանդակելու պահանջ:

Միաժամանակ, հարկ է նշել, որ նախագծի ընդունման արդյունքում անհրաժեշտություն կառաջանա փոփոխություն կատարել նաև Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2006 թվականի օգոստոսի 3-ի թիվ 1543-Ն որոշմամբ հաստատված հավելվածի 137-րդ կետում:

Պաշտպանն ընդգծում է, որ մինչև օրենսդրական համապատասխան փոփոխություններն անհրաժեշտ է պրակտիկան զարգացնել այն ուղղությամբ, որ վարույթն իրականացնողի կողմից կայացված յուրաքանչյուր որոշմամբ հստակ ամրագրվի անձանց շրջանակ, որոնց հետ արգելվում են կալանավորված անձանց տեսակցությունների ու հեռախոսային խոսակցությունները: Միաժամանակ անհրաժեշտ է պարբերաբար վերանայել որոշումն ու արգելքի անհրաժեշտության վերացման դեպքում վերացնել կայացված որոշումը:

Նաև անհրաժեշտ է նշել, որ օրենսդրական նման առաջարկը որոշակի առումով ունի պրակտիկ հիմքեր, քանի որ ներկայում էլ, ըստ Դատախազության պարզաբանումների, կիրառվող արգելքը դեպքերի մեծամասնության ժամանակ նախապես համաձայնեցվում է հսկող դատախազի հետ: Այն դեպքերում, երբ արգելքը նախապես դատավարական ղեկավարում իրականացնող դատախազի հետ չի համաձայնեցվում, դատախազն այդ մասին իրազեկվում է կամ քրեական գործի նյութերի ուսումնասիրության ընթացքում իր հսկողական լիազորություններն իրականացնելիս կամ այդ որոշման դեմ դատավարության մասնակիցներից բողոքներ ստանալիս:

Կարևոր է նաև նշել, որ առաջարկվող փոփոխությունները ներառվել են ՀՀ քրեական դատավարության նոր օրենսգրքի նախագծում, որն արդեն քննարկվել է Ազգային ժողովի Պետական-իրավական հարցերի մշտական հանձնաժողովում:

Գործնականում արձանագրված մեկ այլ խնդիր, որի մասին, ի դեպ բողոք ստացվել է նաև 2019 թվականի ընթացքում, վերաբերում է այն դեպքերին, երբ դեռևս նախաքննության փուլում կալանավորված մեղադրյալի տեսակցությունների և հեռախոսային խոսակցությունների արգելք է սահմանվում վարույթն իրականացնող քննիչի որոշմամբ, այնուհետև քրեական գործը մեղադրական եզրակացությամբ ուղարկվում է դատարան, բայց քրեակատարողական հիմնարկը շարունակում է չթույլատրել կալանավորված անձին տեսակցել ընտանիքի ու արտաքին աշխարհի հետ:

Այս առնչությամբ անհրաժեշտ է հղումներ անել նախևառաջ ՀՀ Սահմանադրության 31-րդ, 33-րդ և 78-րդ հոդվածներին:

Պետք է նշել նաև, որ Սահմանադրությունից զատ, անձնական ու ընտանեկան կյանքի իրավունքը երաշխավորվում է «Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» կոնվենցիայով (այսուհետ՝ Եվրոպական կոնվենցիա): Կոնվենցիայի 8-րդ հոդվածի համաձայն՝ յուրաքանչյուր ոք ունի իր անձնական ու ընտանեկան կյանքի, բնակարանի և նամակագրության նկատմամբ հարգանքի իրավունք: Չի թույլատրվում պետական մարմինների միջամտությունն այս իրավունքի իրականացմանը, բացառությամբ այն դեպքերի, **երբ դա նախատեսված է օրենքով և անհրաժեշտ է (...) ի շահ պետական անվտանգության, հասարակական կարգի կամ երկրի տնտեսական բարեկեցության, ինչպես նաև անկարգությունների կամ հանցագործությունների կանխման, առողջության կամ բարոյականության պաշտպանության կամ այլ անձանց իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության նպատակով:** Հոդվածի ձևակերպումից ստացվում է, որ միջամտությունը՝ նախևառաջ պետք է նախատեսված լինի օրենքով: Այն պետք է հետապնդի իրավաչափ նպատակ (ընդ որում, նպատակների ցանկը սպառիչ է): Եվ, պետք է լինի այդ նպատակին համաչափ: Այսինքն, միջամտությունը պետք է լինի այն չափով, որքան անհրաժեշտ է ժողովրդավարական հասարակությունում իրավաչափ նպատակին հասնելու համար:

Ինչպես վերը նշվեց, միջազգային իրավաբանությունը, այդ թվում՝ Հայաստանի ստանձնած միջազգային պարտավորությունները պետության համար սահմանում են հատուկ պահանջներ, որոնք վերաբերում են ազատությունից զրկված անձանց սոցիալական շփումներին, մերձավոր ազգականների, այդ թվում՝ ընտանիքի հետ կապին:

Միջազգային փաստաթղթերի ուսումնասիրությունը վկայում է, որ արտաքին աշխարհի հետ կապի սահմանափակման պայմաններում պետության պարտավորվածությունն ավելի է մեծանում՝ հնարավորինս խթանելու ազատությունից զրկված անձի բավարար սոցիալական շփումներն ու կապերը: Ընդ որում, ազատությունից զրկված անձի և, հատկապես,

կալանավորված անձի համար սոցիալական շփումների երաշխավորումը դիտարկվում է նրա նկատմամբ վատ վերաբերմունքի տեսանկյունից:

Մասնավորապես, «Եվրոպական բանտային կանոնների մասին» Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեի թիվ (2006)2 հանձնարարականի արտաքին աշխարհի հետ կապի վերաբերյալ 99-րդ կանոնի համաձայն՝ այն դեպքերում, երբ չկա անհատական գործի շրջանակներում դատարանի կողմից կոնկրետ ժամանակահատվածում կոնկրետ արգելք նախատեսելու մասին պահանջ, ապա կալանավորված անձինք պետք է հաղորդակցվեն ընտանիքի անդամների և այլ անձանց հետ նույն եղանակով, ինչ դատապարտյալները:

Խորոշենկոն ընդդեմ Ռուսաստանի գործով 2015 թվականի հունիսի 30-ի վճռում արձանագրել է, որ կալանքն, ինչպես անձին ազատությունից զրկելու յուրաքանչյուր այլ միջոց, հանգեցնում է նրա անձնական և ընտանեկան կյանքի սահմանափակում: Այնուամենայնիվ, դատապարտյալի՝ իր ընտանեկան կյանքը հարգելու իրավունքի կարևոր մասն է կազմում վարչակազմի կողմից նրա կապը մերձավոր ազգականների հետ ապահովելը, իսկ անհրաժեշտության դեպքում նաև ապահովմանն աջակցելը³⁰⁴:

Ուստի, անհրաժեշտ է պրակտիկան զարգացնել այն ուղղությամբ, որ քրեական գործով դատաքննության մեկնարկի դեպքում միջոցներ ձեռնարկվեն պարզելու համար մինչդատարանական վարույթում կիրառված արգելանքի վերաբերյալ վարույթն իրականացնող դատարանի դիրքորոշումը:

8. Խուզարկություն քննչական գործողության առնչվող գործնական խնդիրներ

2020 թվականի ընթացքում մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմ բողոքներ են ստացվել բնակարանի խուզարկություն քննչական գործողության իրականացման՝ իրավակիրառ պրակտիկայում արձանագրված խնդրահարույց դրսևորումների մասին:

Սույն թեմայի շրջանակում քննարկման առարկա են դարձել տվյալ քննչական գործողությանն առնչվող գործնական նշանակություն ունեցող մի քանի խնդիրներ, որոնք վեր են հանվել Պաշտպանին հասցեագրված բողոքների ուսումնասիրմամբ:

Այսպես, քննարկված հարցերից մեկը վերաբերում է բնակարանի խուզարկություն և դեպքի վայրի զննություն քննչական գործողությունների հարաբերակցությանը՝ քրեական վարույթի շրջանակում մեկը մյուսով փոխարինելու անընդունելի դրսևորումներին:

Ստացված բողոքներից մեկով փաստաբանը նշել է, որ շինարարական ընկերության աշխատասենյակում առանց դատարանի որոշման փաստացի իրականացվում է խուզարկություն: Սույն դեպքում վարույթն իրականացնողը պարզաբանել է, որ տնտեսական գործունեության դեմ ուղղված հանցագործության դեպքի առթիվ նախապատրաստվող

³⁰⁴ Տե՛ս Խորոշենկոն ընդդեմ Ռուսաստանի (Khoroshenko v. Russia) գործով Եվրոպական դատարանի 2015 թվականի հունիսի 30-ի վճիռը, գանգատ թիվ 41418/04, կետ 106:

նյութերի շրջանակում տվյալ ընկերության գործունեության վայրը դիտարկվել է որպես դեպքի վայր և այնտեղ իրականացվել է դեպքի վայրի զննություն: Պաշտպանի իրավասության շրջանակներում ձեռնարկված գործողությունների արդյունքում պարզվել է, որ վարույթն իրականացնողը գործողության ընթացքում «խնդրել է» ընկերության աշխատակիցներին պահարաններից հանել թղթապանակները, որոնք գործողության ավարտին վերցվել են:

Բնակարանի անձեռնմխելիության իրավունքը երաշխավորվում է ՀՀ Սահմանադրությամբ և «Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» կոնվենցիայով:

Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանն իր հերթին, անդրադառնալով Կոնվենցիայի 8-րդ հոդվածի մեկնաբանությանը, կայուն նախադեպային պրակտիկա է ձևավորել առ այն, որ անձի՝ բնակարանի անձեռնմխելիության իրավունքին միջամտությունը Կոնվենցիայի 8-րդ հոդվածի 2-րդ մասի տեսանկյունից պետք է լինի արդարացված, այսինքն՝

ա) պետք է կատարվի «օրենքին համապատասխան»,

բ) հետապնդի Կոնվենցիայի 8-րդ հոդվածի 2-րդ մասում ամրագրված մեկ կամ մի քանի օրինական նպատակ,

գ) այդ նպատակներին հասնելը պետք է լինի «անհրաժեշտ ժողովրդավարական հասարակությունում»³⁰⁵:

«Բնակարան» եզրույթը բացահայտվել է Քրեական դատավարության օրենսգրքի 6-րդ հոդվածում: Ըստ այդմ՝ բնակարանը որպես քրեադատավարական եզրույթ, ներառում է շենքը կամ շինությունը, որը մշտապես կամ ժամանակավորապես օգտագործվում է որոշակի անձի կամ անձանց բնակության համար, այդ թվում՝ սեփական կամ վարձակալած բնակարանը, այգետնակը, հյուրանոցային համարը, նավախցիկը, գնացքի ճամփորդախցիկը, համապատասխանաբար նրանց անմիջական հարող ծածկապատշգամբները, սանդղավանդակները, վերնասրահները, պատշգամբները, ընդհանուր օգտագործման տարածքը, ինչպես նաև դրանց այլ բաղկացուցիչ մասերը, որոնք օգտագործվում են հանգստի, գույքը պահելու, ինչպես նաև որոշակի անձի կամ անձանց այլ պահանջմունքները բավարարելու համար, բնակելի շինության նկուղը և ձեղնահարկը: «Բնակարան» հասկացությունն իր մեջ ընդգրկում է նաև մասնավոր ավտոմեքենան, գետային կամ ծովային նավը, ինչպես նաև ծառայողական անձնական աշխատասենյակը և ավտոմեքենան, արվեստանոցը: Հետևապես, նշված վայրերում խուզարկության իրականացման համար անհրաժեշտ է այդ մասին դատարանի թույլտվություն:

³⁰⁵ Տե՛ս, ի թիվս այլնի, Սմիրնովն ընդդեմ Ռուսաստանի (Smirnov v. Russia) գործով 2007 թվականի հունիսի 7-ի վճիռ, գանգատ թիվ 71362/01, կետ 37, Կոլեսնիչենկոն ընդդեմ Ռուսաստանի (Kolesnichenko v. Russia) գործով 2009 թվականի ապրիլի 9-ի վճիռ, գանգատ թիվ 19856/04, կետ 30:

Դատական վերահսկողության շրջանակում նշված վայրերում դատարանի թույլտվություն անհրաժեշտ է, եթե այդ վայրը կոնկրետ վարույթի շրջանակում հանդիսանում է դեպքի վայր և այնտեղ իրականացվում է դեպքի վայրի զննություն:

Այս համատեքստում ստացված բողոքներում բարձրացված հիմնական մտահոգությունը վերաբերում է կոնկրետ տարածքը արհեստականորեն դեպքի վայր դիտարկելու և ըստ այդմ այնտեղ առանց դատարանի որոշման, քողարկված եղանակով խուզարկության իրականացումը: Օրինակ՝ անհասկանալի է, թե ինչպես կարող է տնտեսական գործունեության դեմ ուղղված հանցագործության դեպքի առթիվ նախապատրաստվող նյութերի շրջանակում սուբյեկտի գործունեության վայրը ինքնաբերաբար գնահատվել որպես դեպքի վայր, երբ քննությունը կատարվում է, օրինակ «Հարկը, տուրքը կամ պարտադիր այլ վճարը չվճարելը» հանցակազմի շրջանակում: Նշված դիտարկման համար առանցքային նշանակություն ունի տվյալ հանցակազմի օբյեկտիվ կողմին բնորոշ գործողությունների կատարման եղանակը: Մասնավորապես, խոսքն այն մասին է, որ դիսպոզիցիայով սահմանված գործողությունները, ոլորտային օրենսդրությանը համապատասխան, իրականացվում է առավելապես էլեկտրոնային եղանակով կամ համապատասխան հաշվետվություններն իրավասու պետական մարմին թղթային տարբերակով ներկայացնելու միջոցով:

Նշված վայրը որպես դեպքի վայր դիտարկելն ու զննությունն իրականացնելը խնդրահարույց է նկատի ունենալով, որ կոնկրետ օրինակում «դեպքի վայրի զննության» ընթացքում վարույթն իրականացնողը խնդրել է աշխատակիցներին պահարաններից հանել, սեղանների վրա դնել քննությանը հետաքրքրող թղթապանակները, որոնք գործողության ավարտին վերցվել են: Վարույթն իրականացնողի գործողությունները, եթե անգամ իրականում նման նպատակ չեն հետապնդել, առերևույթ ողջամիտ կասկած են հարուցել քողարկված խուզարկության անցկացման մասին:

Քրեական հետապնդման մարմինների կողմից դեպքի վայրի զննության ներքո խուզարկության իրականացումը խիստ անընդունելի է. այս պրակտիկան քրեադատավարական ընթացակարգի շրջանակում ոչ միայն վտանգում է մարդու իրավունքների պաշտպանության երաշխիքները, այլև ուղիղ հարված է հասցնում այդ քննչական գործողության արդյունքում ձեռքբերված ապացույցների թույլատրելիությանը, ինչպես նաև այն ապացույցների թույլատրելիությանը, որոնք անթույլատրելի ապացույցի հետ գտնվում են պատճառահետևանքային կապի մեջ:

Քննարկման արժանի մյուս հարցը նախաքննության մարմնի կողմից խուզարկությանը անձի և նրա փաստաբանի մասնակցությունը (ներկայությունը) չթույլատրելն է: Նման բողոքներ ևս Պաշտպանի աշխատակազմը ստացել է: Նույն խնդիրն արձանագրվել էր նաև Երևան քաղաքի ընդհանուր իրավասության դատարանի դատավոր Դավիթ Գրիգորյանի աշխատասենյակը խուզարկելիս:

Մարդու իրավունքների պաշտպանն այս առնչությամբ հարկ է համարում արձանագրել, որ խուզարկվող բնակարանի նկատմամբ մասնավորության ակնկալիք (expectation of privacy) ունի հենց այն անձը, ով մշտապես կամ ժամանակավորապես բնակվում է այնտեղ, իսկ աշխատասենյակի դեպքում՝ ում հատկացված է և ով զբաղեցնում է այն:

Այս երաշխիքը պատահական չէ. այն նպատակ ունի երաշխավորելու մասնավոր կյանքի պաշտպանության իրավաչափ անհրաժեշտությունը: Ուստի, անձի ներկայությունը կամ մասնակցությունը իր աշխատասենյակում կատարվող առգրավմանը, անկախ նրա դատավարական կարգավիճակից, պետք է ցանկացած գործով միշտ դիտարկվի հենց այդ տեսանկյունից: Դա ապահովելու անմիջական պարտականություն կրում է քննչական գործողությունը կատարողը, եթե իհարկե հնարավոր չէ դա օբյեկտիվ պատճառներով: Նշվածը բխում է խուզարկությանը և առգրավմանը ներկա գտնվող անձանց շրջանակը հստակեցնող Քրեական դատավարության օրենսգրքի 227-րդ հոդված համակարգային վերլուծությունից:

Դրանից բացի, անհրաժեշտ է նկատել, որ բնակարանում իրականացվող քննչական գործողությունը անձի մոտ ողջամտորեն կարող է կասկած հարուցել իր նկատմամբ իրականացվող քրեադատավարական պրոցեսի մասին: Իսկ քանի որ Սահմանադրության ուժով՝ յուրաքանչյուր ոք ունի իրավաբանական օգնություն ստանալու իրավունք, ուստի հենց վարույթն իրականացնող մարմնի պարտավորությունն է ձեռնարկել հնարավոր բոլոր միջոցները քննչական գործողությանը անձի և նրա ցանկության դեպքում նաև փաստաբանի ներկայությունն ապահովելու համար:

Իրավակիրառ պրակտիկայում հաճախ հանդիպող մյուս հարցը վերաբերում է խուզարկություն կատարելու թույլտվություն ստանալու քննիչի միջնորդության ու այդ միջնորդության կապակցությամբ դատարանի կայացրած որոշման մեջ առկա ընդհանրական ձևակերպումներին:

Այսպես, պրակտիկայում արձանագրվել են դեպքեր, երբ բնակարանը խուզարկելու մասին դատարանի որոշման մեջ որպես խուզարկության նպատակ նշվել է քրեական գործի համար նշանակություն ունեցող իրեր հայտնաբերելը: Մեկ այլ դեպքում որոշման եզրափակիչ մասում խուզարկությունը թույլատրվել է «(...) քրեական գործով ապացուցողական նշանակություն ունեցող էլեկտրոնային կրիչներ և փաստաթղթեր, ինչպես նաև այլ առարկաներ և իրեր հայտնաբերելու և վերցնելու համար»:

Ըստ էության, դատարանները նման որոշումներով սահմանում են առարկաների բավականին ընդարձակ շրջանակ, ինչը վարույթն իրականացնողին հնարավորություն է տալիս գործնականում վերցնել իրերի անորոշ շրջանակ՝ այդպիսով վարույթն իրականացնողի բարեխղճությանը թողնելով իրերի շրջանակը որոշելու հարցը:

Այս կապակցությամբ հետաքրքրական և կարևոր դիրքորոշում է հայտնել Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը: Դատարանի դիրքորոշմամբ՝ պետությունները որոշակի իրավախախտումներով ապացույց ձեռք բերելու նպատակով կարող են խուզարկել

բնակարան և առգրավել գույք, սակայն իրավական կարգավորումները և պրակտիկան պետք է խուզարկության ենթարկվող անձին ապահովեն համապատասխան և արդյունավետ պաշտպանություն հնարավոր կամայականություններից և չարաշահումներից³⁰⁶: Ավելին, նշվել է նաև, որ խուզարկության մասին որոշումները, որքան հնարավոր է, պետք է ապահովեն դրանց հետևանքների սահմանափակումը ողջամիտ սահմաններով³⁰⁷:

Նշված խնդիրն ավելի ուշ քննարկվել է նաև ՀՀ վճռաբեկ դատարանում: Սեպուհ Թադևոսյանի և Սիրուն Նաջարյանի գործով³⁰⁸ Վճռաբեկ դատարանը, հղում կատարելով Եվրոպական դատարանի դիրքորոշումներին, ի թիվս այլնի, նշել է, որ ինչպես խուզարկություն կատարելու համար նախաքննական մարմնի միջնորդությունը, այնպես էլ դատարանի թույլտվության որոշումը պետք է լինեն հիմնավորված և պատճառաբանված: Մասնավորապես, ըստ հիշատակված որոշման, նախաքննական մարմնի որոշման պատճառաբանական մասում պետք է նշվեն տվյալներ այն հանցագործության մասին, որի առիթով մտադրություն կա կատարել խուզարկություն, ինչպիսի առարկաներ պետք է ստացվեն քաղաքացիների սահմանադրական իրավունքների և ազատությունների սահմանափակման հետ կապված գործողության արդյունքում, դրա կատարման ժամկետը, այն բնակարանի նույնականացման տվյալները, որտեղ պետք է կատարվի խուզարկությունը, տվյալները, որոնք հիմք են տալիս ենթադրելու, որ փնտրվող առարկաները գտնվում են տվյալ բնակարանում, քննչական գործողության անմիջական կատարողները, արդյունքների ամրագրման ձևը, ինչպես նաև այլ տվյալներ, որոնք անհրաժեշտ են դատարանին օրինական և հիմնավորված որոշում ընդունելու համար:

Ընդ որում, Դատարանը սահմանել է, որ միջնորդության բավարարման դեպքում դատարանի որոշումը պետք է պարունակի նշում խուզարկության կատարման փաստական հիմքերի առկայության մասին, դրանց վերաբերելիության, արժանահավատության և բավարարության մասին հիմնավորումներ, փնտրվող առարկաների՝ գործի համար նշանակության վերաբերյալ հիմնավորումներ, ինչպես նաև հստակ նշում բնակարանի նույնականացման համար անհրաժեշտ տվյալների և փնտրվող առարկաների բնութագրի վերաբերյալ:

Վերոգրյալի հաշվառմամբ՝ Պաշտպանն արձանագրում է, որ խուզարկությունը քրեական վարույթի ընթացքում հանրային իրավաչափ շահերի պաշտպանության համար կարևոր

³⁰⁶ Տե՛ս Իլյա Ստեֆանովն ընդդեմ Բուլղարիայի (Iliya Stefanov v. Bulgaria) գործով 2008 թվականի մայիսի 22-ի վճիռը, գանգատ թիվ 65755/01, կետ 41:

³⁰⁷ Տե՛ս Վան Ռոսսեմն ընդդեմ Բելգիայի (Van Rossem v. Belgium) գործով 2004 թվականի դեկտեմբերի 9-ի վճիռը, գանգատ թիվ 41872/98, կետ 45:

³⁰⁸ Տե՛ս Սեպուհ Թադևոսյանի և Սիրուն Նաջարյանի գործով Վճռաբեկ դատարանի 2015 թվականի դեկտեմբերի 18-ին թիվ ԵՇԴ/0073/07/15 որոշման 24-րդ կետը:

նշանակություն ունեցող քննչական գործողություն է: Դրա հետ միասին, կատարվող խուզարկությունը ցանկացած պարագայում մարդու անձնական կյանքին միջամտող քննչական գործողություն է, իսկ խուզարկությունն առհասարակ կարող է պարունակել քրեական հետապնդման տարրեր: Ուստի, քննչական տվյալ գործողության պարագայում կարևորագույն նշանակություն ունի այն, թե որոշակիության ինչ աստիճան ունեն քննիչի միջնորդության ու առավել ևս խուզարկությունը թույլատրող դատարանի որոշման մեջ առկա ձևակերպումները:

Դատական ակտի ձևակերպումները պետք է լինեն կոնկրետ (այդպիսին պետք է լինի նաև քննիչի միջնորդությունը), հստակ ցույց տան դատարանի թույլտվության սահմանները, խուզարկության ծավալն ու կանխորոշեն քննիչի գործողությունների շրջանակը: Հակառակ դեպքում խուզարկության նկատմամբ դատական վերահսկողության նշանակությունն իմաստազրկվում է և չի ծառայում իր նպատակին՝ իրական երաշխիքից վերաժվելով պատրանքայինի: Այդ պարագայում խուզարկությունը չի ծառայում քննության կամ քրեական հետապնդման իրավաչափ շահի պաշտպանությանը, իսկ անձնական կյանքին միջամտությունը դառնում է ոչ իրավաչափ:

Ձևակերպումների կոնկրետության պահանջը վերաբերում է ոչ միայն որոնվող առարկաներին կամ փաստաթղթերին, այլ նաև այն կոնկրետ տարածքին, որի խուզարկության համար տրվել է դատարանի թույլտվությունը: Այս կանոնից ցանկացած շեղում պետք է համարել անթույլատրելի:

Սույն թեմայի շրջանակում կարևոր ենք համարում անդրադառնալ մեկ այլ կարևոր հարցի ևս: Քրեական դատավարության օրենսգրքի 225-րդ հոդվածի ուժով՝ խուզարկությունն իրականացվում է հանցագործության գործիքներ, հանցավոր ճանապարհով ձեռք բերված առարկաներ ու արժեքներ, ինչպես նաև այլ առարկաներ ու փաստաթղթեր գտնելու և վերցնելու համար, որոնք կարող են նշանակություն ունենալ գործի համար: Խուզարկություն կարող է կատարվել նաև հետախուզվող անձանց, հանցագործություն կատարելու մեջ կասկածվող անձանց, ինչպես նաև դիակները հայտնաբերելու համար:

Միննույն ժամանակ, «Ոստիկանության մասին» ՀՀ օրենքի 20-րդ հոդվածի 4-րդ մասով սահմանվել է, որ Ոստիկանությունը հանցագործություններ հայտնաբերելիս և բացահայտելիս իրավունք ունի հանցագործություն կատարելու մեջ կասկածվող անձանց հետապնդելիս հանցագործություն կատարվելու կամ կատարված լինելու, ինչպես նաև դժբախտ պատահարի մասին բավարար տվյալների առկայության դեպքում վթարների, համաճարակների, զանգվածային անկարգությունների ժամանակ քաղաքացիների և հասարակական անվտանգության ապահովման անհրաժեշտության, ինչպես նաև հետաձգում չհանդուրժող այլ դեպքերում մուտք գործելու բնակարաններ, շինություններ, տարածքներ, հողամասեր, այդ թվում՝ արգելքները վերացնելու միջոցով:

Անհրաժեշտ է նկատել, որ ի տարբերություն խուզարկության ընթացակարգին, «Ոստիկանության մասին» ՀՀ օրենքի 20-րդ հոդվածի 4-րդ մասի դրույթների հիման վրա

բնակարան կարելի է մուտք գործել բացառապես հանցագործություններ հայտնաբերելիս ու բացահայտելիս և բացառապես հետաձգում չհանդուրժող այլ դեպքերում: Այսինքն՝ օրենսդրական նման ձևակերպումը նախատեսված է միայն կոնկրետ իրադրությունում հանցագործության կանխման և խափանման, անձին անհապաղ արգելանքի վերցնելու համար:

Չնայած դրան, գործնականում այս իրավադրույթը չարաշահում է նաև քրեական գործի շրջանակում հետախուզվող անձին հայտնաբերելու համար: Օրենսդրությամբ հստակ ամրագրվել է «հանցագործություն կատարելու մեջ կասկածվող անձանց հետապնդելիս» ձևակերպումը: Դրանից ակնհայտ է, որ խոսքը վերաբերում է հանցանք կատարած անձին անմիջապես դրա կատարումից հետո կամ կատարման ընթացքում բռնելուն, իսկ հետախուզման մեջ գտնվող անձին բռնելիս այս դրույթը չի կարող կիրառվել: Հակառակ պարագայում՝ անիմաստ կլիներ հետախուզվող, ինչպես նաև հանցագործություն կատարելու մեջ կասկածվող անձանց որոնելու և հայտնաբերելու համար խուզարկություն իրականացնելու օրենսդրական կառուցակարգի ամրագրումը: Հետևապես, անթույլատրելի է քրեական վարույթի շրջանակում հետախուզվող անձին հայտնաբերելու համար խուզարկության քրեադատավարական ընթացակարգի փոխարինումը «Ոստիկանության մասին» ՀՀ օրենքի 20-րդ հոդվածի 4-րդ մասով նախատեսված լիազորությամբ: Հատուկ ընդգծում ենք, որ սրանք տարբեր ինստիտուտներ են, որոնցից առաջինն ուղղված է քրեադատավարական խնդիրների լուծմանը, իսկ երկրորդը՝ Ոստիկանության խնդիրների իրականացմանը:

Վերը քննարկված խնդիրների հաշվառմամբ Պաշտպանն արձանագրում է, որ անհրաժեշտ է՝

1. գործնականում բացառել դեպքի վայրի զննություն քննչական գործողության ներքո քողարկված ձևով բնակարանի խուզարկության իրականացումը՝ նկատի ունենալով, որ անձի համապատասխան սահմանադրական իրավունքին անհամաչափ միջամտության ռիսկերը խիստ մեծանում են,

2. բնակարանի խուզարկության ընթացքում ապահովել անձի և նրա կողմից մատնանշված փաստաբանի մասնակցությունը (ներկայությունը),

3. վարույթն իրականացնող մարմնի միջնորդությամբ և խուզարկությունը թույլատրող դատական ակտով հստակեցնել թույլտվության սահմանները՝ խուզարկության իրականացման վայրի, ծավալի, փնտրվող առարկաների վերաբերյալ՝ նկատի ունենալով, որ դրանք ունեն կարևոր նշանակություն մարդու անձնական կյանքի միջամտության ու վարույթն իրականացնող մարմնի գործողությունների ծավալների տեսանկյունից,

4. գործնականում բացառել հետախուզվողին հայտնաբերելու ուղղությամբ «Ոստիկանության մասին» ՀՀ օրենքի 20-րդ հոդվածի 4-րդ մասի դրույթների ուժով անձի բնակարանի անձեռնմխելիության խախտման դեպքերը:

9. Քրեական գործով վարույթի ընթացքում որպես իրեղեն ապացույց ճանաչված անձի սեփականության իրավունքին անհամաչափ միջամտությունը.

Մարդու իրավունքների պաշտպանի 2016, 2017, 2018 և 2019 թվականների տարեկան հաղորդումներով մանրամասն անդրադարձ է կատարվել անձի սեփականության իրավունքի և հանրային շահի ողջամիտ հավասարակշռության ապահովման, սեփականության իրավունքին միջամտության համաչափության խնդիրներին:

Մասնավորապես, իրականացնելով սահմանադրական, կոնվենցիոն և ներպետական օրենսդրական համապատասխան նորմերի համակարգված վերլուծություն, այդ հաղորդումներում արձանագրվել է, որ ընդհանուր կանոնի համաձայն՝ որպես իրեղեն ապացույց ճանաչված առարկաները պահվում են քրեական վարույթն իրականացնող մարմնի մոտ մինչև գործով վերջնական դատական ակտի կամ որոշման կայացումը:

Միևնույն ժամանակ, սեփականության օբյեկտ հանդիսացող որոշակի առարկաների դեպքում օրենսդիրը նախատեսել է իրեղեն ապացույցների պահպանման նշված կանոնից բացառություն, համաձայն որի՝ գույքը սեփականատիրոջը կամ օրինական տիրապետողին վերադարձվում է քրեական գործի քննության ընթացքում:

Սրա հետ կապված, հարկ ենք համարում նշել, որ թեև քրեադատավարական օրենքը վարույթն իրականացնող մարմնի՝ իրեղեն ապացույցները նախքան քրեական գործով վարույթի ավարտը վերադարձնելու պարտականության որևէ կոնկրետ դատավարական ժամկետ չի սահմանում, այդուհանդերձ, օրենսդրական այս պահանջի՝ սեփականության իրավունքի պաշտպանության կարևորությունից բխում է, որ վարույթն իրականացնող մարմինը պետք է պատշաճ ջանասիրություն ցուցաբերի իրեղեն ապացույց ճանաչված անձի սեփականության հետ կապված քննչական և այլ դատավարական գործողությունները ողջամիտ ժամկետներում իրականացնելու և գույքը սեփականատիրոջ տիրապետմանը վերադարձնելու ուղղությամբ:

Այս դիրքորոշումը բխում է նաև Վճռաբեկ դատարանի նախադեպային իրավունքից: Որոշումներից մեկում³⁰⁹ Վճռաբեկ դատարանը վերահաստատել է իր նախադեպային իրավունքում ձևավորած իրավական դիրքորոշումներն առ այն, որ գույքի տիրապետման, տնօրինման և օգտագործման՝ սեփականատիրոջ իրավազորությունները մեծ կարևորության իրավական արժեքներ են, որոնք ունեն սահմանադրական բնույթ³¹⁰: Սեփականության իրավունքը ենթադրում է ոչ միայն յուրաքանչյուր անձի իրավունքը պահանջելու, որ այլոք

³⁰⁹ Տե՛ս Արմեն Սարգսյանի և Վազգեն Գաբրիելյանի գործով Վճռաբեկ դատարանի՝ 2018 թվականի մարտի 20-ի թիվ ԵԿԴ/0255/11/15 որոշման 20-րդ կետը:

³¹⁰ Տե՛ս Արթուր Հայրապետյանի գործով Վճռաբեկ դատարանի՝ 2010 թվականի օգոստոսի 27-ի թիվ ԵՇԴ/0001/11/10 որոշման 19-րդ կետը:

չխախտեն իր սեփականության իրավունքը, այլ նաև պետության պարտականությունը՝ սեփականության իրավունքը պաշտպանելու ցանկացած անօրինական ոտնձգություններից³¹¹:

Մեկ այլ որոշման³¹² շրջանակում Վճռաբեկ դատարանը վկայակոչել է Եվրոպական դատարանի իրավադիրքորոշումներից մեկը, որի համաձայն՝ իրեղեն ապացույց ճանաչված առարկայի մեծածավալության դեպքում այն համապատասխան անձանց պատասխանատու պահպանմանը հանձնելու հայեցողական լիազորությունն իրականացնելիս վարույթն իրականացնող մարմինը պետք է ելնի պատշաճ ապացուցման ընդհանուր շահի և անհատի՝ իր գույքից անարգել օգտվելու իրավունքի պաշտպանության պահանջների միջև արդարացի հավասարակշռություն ապահովելու անհրաժեշտությունից: Յուրաքանչյուր դեպքում պետք է հաշվի առնվի սեփականության իրավունքով իրեն պատկանող գույքից օգտվելու սահմանափակմամբ անձի վրա չափազանց ծանր բեռ դնելու ռիսկը և, հետևաբար, պետք է ապահովվեն համապատասխան դատավարական երաշխիքներ՝ համոզվելու համար, որ անձի սեփականության իրավունքի վրա առկա ազդեցությունը կամայական կամ ոչ կանխատեսելի չէ³¹³:

Հիմք ընդունելով վերոշարադրյալը՝ Վճռաբեկ դատարանը վերահաստատել է իրավական դիրքորոշումն առ այն, որ իրեղեն ապացույց ճանաչված մեծածավալ գույքի դեպքում, եթե ողջամտորեն բացառվում է դրա առանձնահատկությունները, հատկանիշները, պարունակող հետքերն էապես փոփոխելու հնարավորությունը, վարույթն իրականացնող մարմինը պետք է քննարկման առարկա դարձնի այդ գույքը սեփականատիրոջ կամ օրինական տիրապետողի պահպանմանը թողնելու հարցը: Վերջին պահանջից բխում է նաև սեփականատիրոջ պատասխանատու պահպանմանը վերոհիշյալ գույքը չթողնելու պարագայում պատշաճ հիմնավորում ներկայացնելու՝ վարույթն իրականացնող մարմնի պարտականությունը, որպիսի դեպքում միայն կապահովվի սեփականության իրավունքի սահմանափակման համաչափությունն անձի կողմից վիճարկելու, ինչպես նաև իրավասու մարմնի կողմից այն գնահատելու հնարավորությունը³¹⁴:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը վերը նշվածի կապակցությամբ շարունակում է ստանալ թե գրավոր և թե բանավոր բողոքներ: Բողոքներով անձինք տեղեկացրել են, որ քրեական վարույթի շրջանակներում Ոստիկանության բաժնում պահվող կամ քրեական գործով իրեղեն ապացույց ճանաչված տրանսպորտային միջոցը քննչական կամ այլ դատավարական

³¹¹ Տե՛ս Արամ Ատեփանի Մկրտչյանի գործով Վճռաբեկ դատարանի՝ 2012 թվականի հունիսի 8-ի թիվ ԵԿԴ/0326/01/09 որոշման 20-րդ կետը:

³¹² Տե՛ս Լևոն Զաքոյանի գործով Վճռաբեկ դատարանի՝ 2016 թվականի դեկտեմբերի 23-ի թիվ ԵԿԴ/0255/11/15 որոշման 18-րդ կետը:

³¹³ Տե՛ս Borzhonov v. Russia գործով 2009 թվականի հունվարի 22-ի վճիռը, գանգատ թիվ 18274/04, կետեր 59-60:

³¹⁴ Տե՛ս Արմեն Սարգսյանի և Վազգեն Գաբրիելյանի գործով Վճռաբեկ դատարանի՝ 2018 թվականի մարտի 20-ի թիվ ԵԿԴ/0255/11/15 որոշման 21.1-րդ կետը:

գործողություններ կատարելու կամ առանց պատճառաբանությամբ չի վերադարձվել սեփականատիրոջը կամ օրինական տիրապետողին: Որոշ դեպքերում անձինք ընդգծել են, որ տրանսպորտային միջոցը պահվում է բաց տարածքում, առանց ծածկի, և հսկողության (օրինակ՝ առկա չեն տեսախցիկներ կամ տարածքը ցանկապատված չէ): Մի քանի դեպքում անձինք նշել են, որ տրանսպորտային միջոցը խիստ անհրաժեշտ է, ամենօրյա աշխատանքի համար, ապրուստի միակ միջոցն է:

Մեկ այլ դեպքում տրանսպորտային միջոցը սեփականատիրոջից վերցվել է նախքան քրեական գործի հարուցումը, նշանակվել է փորձաքննություն, որի եզրակացությունը ստանալու անհրաժեշտությամբ պայմանավորված նյութերի նախապատրաստման ժամկետը երկարացվել է, ապա, քրեական գործ է հարուցվել, տրանսպորտային միջոցը դատարանի որոշմամբ խուզարկվել է և դրանից հետո նոր վերադարձվել սեփականատիրոջը: Այսինքն՝ տրանսպորտային միջոցը անձից վերցված է եղել շուրջ մեկ ամիս:

Պաշտպանի աշխատակազմում քննարկված մեկ այլ բողոքով անձը նշել էր, որ դեռևս 2018 թվականի օգոստոսի 16-ին խուզարկություն է իրականացվել իր աշխատասենյակում, որի ընթացքում, ի թիվս այլնի, առգրավվել է նաև իր աշխատանքային դյուրակիր համակարգիչը: Այս կապակցությամբ պարզվել է, որ դրանք ներկայացվել են համակարգչատեխնիկական փորձաքննության, արդյունքում՝ միայն 2020 թվականի հունիսի 8-ին է առգրավված իրերը հետ վերադարձվել սեփականատիրոջը:

Մեկ ուրիշ բողոքով անձը հայտնել է, որ իր մասնակցությամբ տեղի է ունեցել մահվան ելքով ճանապարհատրանսպորտային պատահար, դեպքի առթիվ հարուցվել է քրեական գործ, սեփականության իրավունքով իրեն պատկանող տրանսպորտային միջոցն առգրավվել է և նշանակվել է դատաավտոտեխնիկական փորձաքննություն: Ըստ դիմողի՝ նշանակված փորձաքննության իրականացումից շուրջ վեց ամիս անց էլ վարույթն իրականացնող քննիչն իրեն բանավոր կերպով հայտնել է, որ չի կարող վերադարձնել ավտոմեքենան՝ պատճառաբանելով, որ փորձագետի եզրակացությունը դեռևս կարող է բողոքարկվել, ինչի արդյունքում հնարավոր է նոր փորձաքննություն իրականացնելու անհրաժեշտություն լինի, ուստի մինչև քրեական գործի ավարտը այն չի կարող վերադարձվել: Սույն դեպքում ևս քրեական գործն ուղարկվել է դատարան՝ առանց տրանսպորտային միջոցը վերադարձնելու, մինչդեռ անձը բազմիցս նշել է, որ աշխատում է որպես վարորդ, նշված ավտոմեքենան հանդիսանում է իր եկամտի միակ աղբյուրը, իսկ պատահարի արդյունքում ոչ միայն տևական ժամանակ զրկվել է այն փաստացի շահագործելու, նաև ճանապարհատրանսպորտային պատահարի արդյունքում առաջացած ապահովագրական հատուցում ստանալու հնարավորությունից:

Բողոքների ուսումնասիրությունից ակնհայտ է, որ քաղաքացիներն ու իրավապահ մարմինները հաճախ են բախվում նշված խնդրին գլխավորապես փորձաքննության նշանակման դեպքում դրանց եզրակացությունները տևական ժամանակ անց ստանալու

պատճառով: Երբեմն նաև իրավապահ մարմինները որպես արդարացում նշում են վարույթն իրականացնողի ծանրաբեռնվածության խնդիրը: Օրինակ, արձանագրվել են դեպքեր, երբ տրանսպորտային միջոցը հետ չի վերադարձվել պատճառաբանությամբ, որ անհրաժեշտություն կա այն խուզարկելու, սակայն վարույթն իրականացնողը ծանրաբեռնվածության պատճառով չի կարողանում սեղմ ժամկետում դիմել դատարան՝ խուզարկության վերաբերյալ դատական ակտը ստանալու և այն իրականացնելու համար:

ՀՀ քննչական կոմիտեն պարզաբանել է, որ գործնականում անձի սեփականությունը վարույթն իրականացնող մարմնի տրամադրության տակ պահվում է մինչև նշանակված փորձաքննությունների եզրակացությունները ստանալը կամ մինչև քրեական գործով նախաքննության ավարտը: Ուստի, հստակ ժամկետներ հայտնել անձի սեփականությունը վարույթն իրականացնող մարմնի տրամադրության տակ պահելու ժամկետների մասին, հնարավոր չի եղել նշել:

Քրեական գործերով իրեղեն ապացույցների, առգրավված իրերի, առարկաների և այլ արժեքների կորուստը, սեփականատիրոջ կամ այլ օրինական տիրապետողի գույքային իրավունքների ոչ իրավաչափ սահմանափակումները բացառելու նպատակով դեռևս 2018 թվականի դեկտեմբերի 18-ին տրվել էր համապատասխան շրջաբերական³¹⁵:

Պաշտպանը կարևորում է Քննչական կոմիտեի նախաձեռնողականությունը գործնականում առաջացող խնդիրների լուծման ուղղությամբ, ընդգծում, որ քրեական գործով վարույթի շրջանակներում անձանց իրավունքների սահմանափակման վարույթն իրականացնող մարմնի ցանկացած գործողություն պետք է ունենա քրեադատավարական օրենսդրությամբ նախատեսված հիմքեր: Ընդ որում, թեև այդպիսի սահմանափակումը «օրենքով նախատեսված լինելու» և «իրավաչափ նպատակ հետապնդելու» պահանջներին բավարարելու ուժով սկզբնապես կարող է իրավաչափ լինել, այդուհանդերձ, դրա շարունակականությունը կարող է առաջ բերել այդ իրավունքին միջամտության համաչափության խնդիր: Ավելին, անթույլատրելի և օրենքին հակասող է իրավակիրառ պրակտիկայի ցանկացած դրսևորում, երբ անձի սեփականության իրավունքի սահմանափակումը պահպանվում է՝ դրա փաստական և իրավական հիմքերի բացակայության պայմաններում:

Ուստի, վերը նշվածի հաշվառմամբ, կարելի է պնդել, որ՝

1. քրեադատավարական օրենսդրությամբ սահմանված՝ իրեղեն ապացույցները քրեական գործի հետ պահելու ընդհանուր կանոնից բացառության առկայության դեպքում վարույթն իրականացնող մարմինը պարտավոր է քննարկել այդ գույքը սեփականատիրոջ կամ

³¹⁵ Այդ մասին առավել մանրամասն տե՛ս 2018 թվականի ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին տարեկան հաղորդումը, էջ 302-303:

օրինական տիրապետողի պահպանմանը թողնելու հարցը, իսկ չթողնելու պարագայում պետք է ներկայացնի պատշաճ հիմնավորում,

2. վարույթն իրականացնող մարմնի կողմից պետք է ցուցաբերվի բավարար ջանասիրություն և բարեխղճություն՝ իրեղեն ապացույց ճանաչված՝ անձի սեփականության հետ կապված քննչական և այլ դատավարական գործողությունները ողջամիտ ժամկետներում իրականացնելու և գույքը սեփականատիրոջ տիրապետմանը վերադարձնելու պարտականության ապահովման ուղղությամբ,

3. պետք է բացառվի քրեական գործով վարույթի շրջանակներում գույքի վրա կալանքի կիրառությամբ անձանց սեփականության իրավունքին ցանկացած միջամտություն, որը հիմնված չէ փաստական և իրավական հիմքերի վրա:

10. Քրեական գործի շրջանակներում մեղադրյալին պատկանող գույքի և դրամական միջոցների վրա դրվող կալանքի պրակտիկան

2020 թվականի ընթացքում ևս Պաշտպանին հասցեագրվել են բողոքներ քրեական գործերի նախնական քննության վերաբերյալ: Կրկին ստացվել են բողոքներ նախաքննության ընթացքում մեղադրյալին պատկանող ամբողջ գույքի և դրամական միջոցների վրա կալանք դնելու վերաբերյալ:

Խնդիրը վերաբերում է նրան, որ կալանք է դրվում արժեքով մի քանի անգամ ավելի դրամական միջոցների և այլ գույքի վրա, քան քրեական օրենսգրքով չթույլատրված արարքով պատճառված քրեական դատավարության կարգով հատուցման ենթակա գույքային վնասի, գույքի հնարավոր բռնագանձման կամ դատական ծախսերի չափն է:

«Քրեական դատավարության օրենսգրքի համապատասխան հոդվածների վերլուծությունից ակնհայտ է, որ կանխարգելիչ բնույթ կրող քրեադատավարական հարկադրանքի այս միջոցը կոչված է սեփականության (կամ այլ գույքային) իրավունքների սահմանափակման միջոցով ապահովելու՝

1. քաղաքացիական հայցը,
2. գույքի հնարավոր բռնագրավումը,
3. դատական ծախսերը:

Անդրադառնալով քննարկվող քրեադատավարական ինստիտուտին՝ «Վճռաբեկ դատարանն արձանագրել է, որ սեփականություն հանդիսացող գույքն իր հայեցողությամբ տնօրինելու, տիրապետելու և օգտագործելու՝ անձի սահմանադրական իրավունքը սահմանափակող քրեադատավարական հարկադրանքի այս միջոցի իրավաչափ կիրառման համար վարույթն իրականացնող մարմինն ընդհանուր շահի և անհատի՝ իր գույքից անարգել օգտվելու իրավունքի պաշտպանության պահանջների միջև պարտավոր է ապահովել

արդարացի հավասարակշռություն³¹⁶: Ընդ որում, Վճռաբեկ դատարանն իր այս դիրքորոշումը հիմնավորել է հղում կատարելով Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքին:

Մասնավորապես, Բորժոնովն ընդդեմ Ռուսաստանի գործով կայացված վճռում, մեկնաբանելով Կոնվենցիայի թիվ 1 արձանագրության 1-ին հոդվածի դրույթները, Եվրոպական դատարանը նշել է, որ պետք է լինի ողջամիտ հավասարակշռություն պետության կողմից կիրառվող, այդ թվում՝ սեփականության իրավունքով իրեն պատկանող գույքը վերահսկելու հետ կապված միջոցների և այդ միջոցների կիրառման արդյունքում ակնկալվող նպատակների միջև: Այս պահանջն արտահայտվում է «արդարացի հավասարակշռություն» ձևակերպմամբ, որը պետք է առկա լինի հասարակության ընդհանուր շահի պահանջների և անհատի հիմնարար իրավունքների պաշտպանության միջև: Եվրոպական դատարանն ընդգծել է, որ մեղադրյալի գույքի վրա կալանք դնելն ինքնին ենթակա չէ քննադատության՝ հաշվի առնելով, մասնավորապես, «Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» եվրոպական կոնվենցիայի թիվ 1 արձանագրության 1-ին հոդվածի երկրորդ պարբերությունը, սակայն պետք է հաշվի առնել սեփականության իրավունքով իրեն պատկանող գույքից օգտվելու սահմանափակմամբ անձի վրա չափազանց ծանր բեռ դնելու ռիսկը և, հետևաբար, պետք է ապահովել համապատասխան դատավարական երաշխիքներ՝ համոզվելու համար, որ անձի սեփականության իրավունքի վրա առկա ազդեցությունը կամայական կամ ոչ կանխատեսելի չէ³¹⁷:

Չնայած նշված «արդարացի հավասարակշռության» պահանջին, վարույթն իրականացնող մարմինների կողմից երբեմն արգելանք է կիրառվում մեղադրյալին պատկանող ամբողջ գույքի վրա: Նման պրակտիկան, իհարկե, անընդունելի է՝ հատկապես, որ Պաշտպանին հասցեագրված բողոքների ուսումնասիրմամբ հաճախ պարզվում է, որ քրեական օրենսգրքով չթույլատրված արարքով պատճառված քրեական դատավարության կարգով հատուցման ենթակա գույքային վնասի չափն անհամեմատ ավելի փոքր է:

Սա ոչ իրավաչափորեն անբարենպաստ հետևանքներ է առաջացնում մեղադրյալի համար, քան իրականում անհրաժեշտ է քաղաքացիական հայցը, գույքի հնարավոր բռնագրավումը կամ դատական ծախսերն ապահովելու համար:

Դատախազությունը դեռևս 2019 թվականին Մարդու իրավունքների պաշտպանին պարզաբանել է, որ մեղադրյալին պատկանող գույքի արժեքը որոշվում է դատաապրանքագիտական փորձաքննության նշանակմամբ և կոնկրետ գործի հանգամանքներով պայմանավորված՝ հաշվի է առնվում գույքի կազմը, արժեքը, պատճառված

³¹⁶ Տե՛ս Ալլա Սեկոյանի վերաբերյալ թիվ ԵԿԴ/0185/11/11 քրեական գործով 2012 թվականի նոյեմբերի 1-ի որոշում:

³¹⁷ Տե՛ս Բորժոնովն ընդդեմ Ռուսաստանի (Borzhonov v. Russia) գործով 2009 թվականի հունվարի 22-ի վճիռը, գանգատ թիվ 18274/04, կետեր 59-60:

վնասի չափը, դատական ծախսերը, գույքի ընդհանուր զանգվածում մեղադրյալի մասնաբաժինը, ներկայացված քաղաքացիական հայցի հայցագնի չափը: Դատախազության պարզաբանմամբ՝ 2020 թվականի ընթացքում մեղադրյալի գույքի վրա կալանք դնելու վերաբերյալ վարույթն իրականացնող մարմնի 60 որոշում է բողոքարկվել, որոնցից 3-ն ամբողջությամբ բավարարվել է դատախազի կողմից, 2-ը՝ բավարարվել է մասնակի, 2-ը թողնվել է առանց քննության: Բացի այդ, Դատախազությունը պարզաբանել է, որ դատախազի կողմից սեփական նախաձեռնությամբ վերացվել է 2 անձի գույքի վրա դրված արգելանքը, իսկ մեկ դեպքով դատախազը ցուցում է տվել վարույթն իրականացնող մարմնին՝ պարզելու արգելանքի տակ գտնվող գույքի արժեքը, ինչից հետո քննիչը վերացրել է անշարժ գույքի վրա դրված արգելանքը:

Պարզվել է նաև, որ 2020 թվականի ընթացքում մեղադրյալին պատկանող ողջ գույքի վրա կալանք դնելու վերաբերյալ ներկայացվել է 36 բողոք, որոնցից բավարարվել է 4-ը: Գույքի վրա կալանք դնելու վերաբերյալ վարույթն իրականացնող մարմնի 3 որոշման դեմ բողոք է ներկայացվել դատարան, որոնք բավարարվել են, որոնց հիման վրա դատախազի կողմից վերացվել են 3 որոշումները, հստակեցվել են կալանքի ենթակա գույքերի ցանկն ու արժեքները և կրկին դրվել կալանքի տակ, իսկ միայն օպերատիվ տվյալների հիման վրա այդպիսի որոշումներ չեն կայացվել:

Միևնույն ժամանակ Դատախազությունը հայտնել է, որ ըստ իրավասության գույքի վրա կալանք դնելու կապակցությամբ վեր հանված խնդիրների լուծման համար համապատասխան գրավոր հանձնարարություններ են տրվել նախաքննական մարմնին:

Ի գիտություն ընդունելով Դատախազության՝ որպես քրեական վարույթի նկատմամբ հսկողության հանձնառություն ունեցող մարմնի պարզաբանումները՝ *Պաշտպանն ընդգծում է, որ անհրաժեշտ է միասնական պրակտիկայի ապահովման նպատակով խստորեն հետևել ՀՀ վճռաբեկ դատարանի՝ վերը նշված որոշմամբ ամրագրված դիրքորոշումներին և բոլոր հնարավոր միջոցների կիրառմամբ բացառել մեղադրյալին պատկանող ամբողջ գույքի վրա անհամաչափ կալանք դնելու՝ պրակտիկայում դեռևս շարունակվող դեպքերը:*

Այսպիսով, վերը նշվածի հաշվառմամբ, կարելի է պնդել, որ *անհրաժեշտ է բացառել քրեական գործով վարույթի շրջանակներում այնպիսի գույքի վրա կալանքի կիրառությունը, որն օրենքով ենթակա չէ բռնագանձման կամ կալանքը պետք է դնել այն չափով, որ չափով ենթակա է բռնագանձման:*

11. Օպերատիվ-հետախուզական գործունեության արդյունքում ստացված տվյալների օգտագործումը և դրանց չարաշահման վտանգը քրեական դատավարությունում

2020 թվականի ընթացքում Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմում շարունակվել է բացառապես օպերատիվ-հետախուզական գործունեության արդյունքում ստացված տվյալների հիման վրա իրավունքի սահմանափակում ենթադրող դատավարական գործողություններ կատարելու և որոշումներ կայացնելու պրակտիկայի ուսումնասիրությունը:

Այս առումով դրականորեն կարող ենք արձանագրել, որ 2020 թվականի ընթացքում օպերատիվ-հետախուզական գործունեության արդյունքում ստացված տվյալների օգտագործման և դրանց շահագործման հետ կապված բողոքներ Պաշտպանի աշխատակազմ չեն ստացվել:

Այնուամենայնիվ, հաշվի առնելով օպերատիվ-հետախուզական գործունեության առանձնահատկությունները, դրանց արդյունքում ստացված տվյալների կարևորությունն ու չարաշահման հնարավոր վտանգները՝ սույն հաղորդմամբ անդրադարձ կկատարենք օպերատիվ-հետախուզական գործունեության արդյունքում ստացված տվյալների օգտագործման խնդիրներին:

Նշված հարցի կապակցությամբ դեռևս 2019 թվականին Դատախազությունը պարզաբանել է, որ միջոցներ է ձեռնարկում միայն օպերատիվ-հետախուզական միջոցառման արդյունքում ստացված տվյալների հիման վրա անձի իրավունքների սահմանափակում ենթադրող դատավարական որոշումների կայացումը բացառելու ուղղությամբ: Որպես օրինակ՝ նշվել է, որ Արարատի և Վայոց ձորի մարզերի առաջին ատյանի ընդհանուր իրավասության դատարանի դատավորի կողմից միայն օպերատիվ տեղեկությունների հիման վրա բնակարանի խուզարկությունը թույլատրելու վերաբերյալ որոշում կայացնելու փաստի առթիվ դատավարական ղեկավարում իրականացնող դատախազը հաղորդում է ներկայացրել Դատավորների ընդհանուր ժողովի կարգապահական հարցերի հանձնաժողովին, հաղորդման արդյունքներով հարուցվել է կարգապահական վարույթ, այնուհետև՝ կարճվել՝ դատավորի արարքում դատավարական իրավունքի նորմի կոպիտ խախտման բացակայության պատճառաբանությամբ: Ըստ պաշտոնական պարզաբանման՝ Գլխավոր դատախազի կողմից նույն փաստի առթիվ Արդարադատության նախարարին կրկին հաղորդում է ներկայացվել դատավորի նկատմամբ կարգապահական վարույթ հարուցելու վերաբերյալ, որի հիման վրա դատավորի նկատմամբ հարուցվել է կարգապահական վարույթ:

Օպերատիվ-հետախուզական գործունեության արդյունքում ստացված տվյալների օգտագործման ու դրանով պայմանավորված անձի իրավունքների երաշխավորման խնդիրը պայմանավորված է հենց այդ տվյալների գաղտնիությամբ: Իսկ քրեական հետապնդման մարմիններն, օգտվելով առիթից, որ դրանք գաղտնի են անձի համար, ուստի վերջինս չունի

նաև դրանից պաշտպանվելու արդյունավետ միջոց, չարաշահում են այդ տվյալներն ու օրենսդրական ընդհանրական ձևակերպումներով կայացնում են որոշումներ, որոնք հանգեցնում են անձի իրավունքի ոչ համաչափ սահմանափակման:

«Օպերատիվ-հետախուզական գործունեության մասին» ՀՀ օրենքի 5-րդ հոդվածով որպես օպերատիվ-հետախուզական գործունեության իրականացման սկզբունք, ի թիվս այլնի, նախատեսված է նաև գործունեության բացահայտ և գաղտնի մեթոդների ու միջոցների համակցության, ինչպես նաև օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնող մարմինների աշխատակիցների, աշխատանքի ձևերի, մեթոդների, ուժերի և միջոցների գաղտնապահության սկզբունքները: Բացի այդ, նույն օրենքի 4-րդ հոդվածի ուժով՝ օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումների անցկացման ընթացքում օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնող մարմինների ուժերի, միջոցների ու աղբյուրների, մեթոդների, պլանների, այդ միջոցառումների արդյունքների, դրանց ֆինանսավորման, օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնող մարմինների հաստիքային գաղտնի աշխատակիցների, ինչպես նաև այդ մարմինների հետ գաղտնիության հիման վրա համագործակցող և համագործակցած անձանց մասին տեղեկությունները հանդիսանում են պետական գաղտնիք:

Գործնականում ստացվում են իրավիճակներ, երբ վարույթն իրականացնող մարմնի գործողության հիմքում դրվում է բացառապես օպերատիվ-հետախուզական գործունեության արդյունքում ստացված տվյալը: Նման պրակտիկան, իհարկե, վիճահարույց է մարդու իրավունքների տեսանկյունից, քանի որ փաստորեն օպերատիվ-հետախուզական գործունեության արդյունքում ստացված տվյալի ձեռքբերման ընթացքը, դրա արդյունքը գաղտնի են մնում անձի համար, ում իրավունքի սահմանափակում ենթադրող որոշում է կայացվում:

Վարույթն իրականացնող մարմինը պետք է համակողմանիորեն գնահատի օպերատիվ-հետախուզական միջոցառման արդյունքում ստացված տվյալն ու որոշի յուրաքանչյուր կոնկրետ դեպքում միայն այդ տվյալի հիման վրա անձի իրավունքի սահմանափակում ենթադրող դատավարական գործողություն կատարելու կամ որոշում կայացնելու իրավաչափությունը:

Օպերատիվ-հետախուզական միջոցառման արդյունքում ստացված տվյալի գնահատման և դրանով պայմանավորված այդ տվյալի օգտագործման թույլատրելիության հարցը մանրամասն քննարկման առարկա է դարձել ՀՀ վճռաբեկ դատարանի նախադեպային որոշմամբ, որով հարցը քննարկվել է օպերատիվ-հետախուզական տվյալի հիման վրա բնակարանի խուզարկության համար տրված թույլտվության իրավաչափության տեսանկյունից:

Վճռաբեկ դատարանը, նախ, արձանագրել է, որ այդ տվյալներն ապացույցների նկատմամբ ստորադաս բնույթ ունեն, սակայն որոշ դեպքերում անփոխարինելի և եզակի տվյալներ կարող են պարունակել որոշակի բնակարանում գործի համար նշանակություն ունեցող առարկաների

կամ անձանց գտնվելու վերաբերյալ, հետևաբար, ըստ Վճռաբեկ դատարանի, օպերատիվ-հետախուզական գործունեության տվյալները վարույթն իրականացնող մարմնի կողմից անտեսելն անթույլատրելի է:

Միննույն ժամանակ, Վճռաբեկ դատարանն արձանագրել է, որ օպերատիվ-հետախուզական գործունեության առանձնահատկություններով պայմանավորված՝ մի շարք դեպքերում վարույթն իրականացնող մարմինը զրկված է օպերատիվ-հետախուզական գործունեության արդյունքում ձեռք բերված տվյալները գնահատելու հնարավորությունից, հետևաբար բոլոր այն դեպքերում, երբ օպերատիվ-հետախուզական միջոցառման արդյունքում ստացված տվյալը հնարավոր է գնահատման ենթարկել, այն կարող է հանդես գալ որպես խուզարկության կատարման ինքնուրույն հիմք:

Վճռաբեկ դատարանն ավելի է կոնկրետացրել իր դիրքորոշումը՝ առանձնացնելով օպերատիվ-հետախուզական միջոցառման արդյունքում ստացված տվյալների գնահատման հստակ չափորոշիչներ: Այսպես, Վճռաբեկ դատարանի դիրքորոշմամբ՝ տվյալները գնահատելիս վարույթն իրականացնող մարմինը պետք է հաշվի առնի միջոցառման՝

- կոնկրետ տեսակին օրենքով առաջադրվող պահանջները,
- արդյունքների ամրագրման եղանակը,
- աղբյուրի՝ օրենքով սահմանված կարգով բացահայտման հանգամանքը և այլն:

Այն դեպքում, երբ օպերատիվ-հետախուզական գործունեության տվյալի գնահատումն անհնար է, այն ինքնին խուզարկության հիմք չի կարող հանդիսանալ, սակայն այլ տվյալների (այդ թվում՝ օպերատիվ-քննչական իրադրության) հետ համակցությամբ կարող է հաշվի առնվել խուզարկության կատարման անհրաժեշտության հարցը լուծելիս, հատկապես քննության վաղ փուլերում, երբ համապատասխան ապացույցներ դեռ ձեռք չեն բերվել:

Բացի այդ, իր որոշմամբ Վճռաբեկ դատարանը գտել է, որ տվյալների՝ բավարարության տեսանկյունից գնահատումը պետք է հանգեցնի այն ողջամիտ եզրահանգման, որ խուզարկության կատարման արդյունքում կարող են ձեռք բերվել փնտրվող առարկաները: Ընդ որում, օրենսդրորեն նախատեսված չէ տվյալների համակցության վերաբերյալ պահանջ: Այլ խոսքով՝ տվյալների բավարարության վերաբերյալ պահանջը որակական բնույթ է կրում. խուզարկության կատարման արդյունքում փնտրվող առարկաների հայտնաբերման հավանականության մասին եզրահանգումը կարող է հիմնված լինել ինչպես մեկ վերաբերելի և արժանահավատ տվյալի, այնպես էլ՝ տվյալների համակցության վրա³¹⁸:

Վճռաբեկ դատարանի վերոհիշյալ դիրքորոշումը համահունչ է նաև Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի իրավաբանությանը: Այսպես, Ռատուշնան ընդդեմ Ուկրաինայի գործով Եվրոպական դատարանը գտել է, որ առկա տվյալներն ունակ էին հանգեցնել համոզման, որ գողացված իրերը կարող էին պահվել Դիմումատուի բնակարանում:

³¹⁸ Տե՛ս Սեպուի Թադևոսյանի և Սիրուն Նաջարյանի վերաբերյալ ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 2015 թվականի դեկտեմբերի 18-ի թիվ ԵՇԴ/0073/07/15 գործով կայացված որոշումը:

Եվրոպական դատարանն ընդգծել է, որ նման կասկած հարուցող փաստերը կարիք չունեն լինելու նույն մակարդակի, ինչպիսիք անհրաժեշտ են մեղադրանք առաջադրելու կամ անձին դատապարտելու համար: Նշելով նաև, որ ներպետական դատարանը կասկածը հաստատված է համարել՝ հղում կատարելով օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումների արդյունքում ստացված տվյալների վրա, գտել է, որ հավելյալ տվյալներ պահանջելն իրավացիորեն արդարացված չէր լինի՝ հաշվի առնելով քննության վաղ փուլը և մասնավորապես այն փաստը, որ որոշ էական ապացույցներ (այն է՝ գողացված իրերը) դեռ պետք է բացահայտվեին³¹⁹:

Չնայած նրան, որ Վճռաբեկ դատարանը վերոնշյալ դիրքորոշումներին հանգել է բնակարանի խուզարկության իրավաչափության համատեքստում, սակայն, ըստ էության Դատարանի դիրքորոշումները ընդհանրական բնույթ ունեն և պետք է կիրառվեն օպերատիվ-հետախուզական գործունեության արդյունքում ստացված տվյալի հաշվառմամբ անձի իրավունքի սահմանափակում ենթադրող դատավարական գործողություններ կատարելիս և դատավարական որոշումներ կայացնելիս:

Կարևորելով հատկապես քննության վաղ փուլում օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումների դերը հանցավորության դեմ պայքարում՝ Պաշտպանը հարկ է համարում արձանագրել, որ գործնականում առկա է օպերատիվ-հետախուզական տվյալների չարաշահման վտանգավոր միտում հատկապես անձանց օպերատիվ տվյալների հիման վրա հանցանք կատարելու կասկածանքով իրավասու մարմին ներկայացնելու նպատակով արգելանքի վերցնելու դեպքերում:

Քրեական հետապնդման մարմինները, օգտվելով օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումների գաղտնիության հանգամանքից, օպերատիվ տվյալներն ստուգելու պատճառաբանությամբ մարդկանց պարբերաբար բերման են ենթարկում, որը նրանց նկատմամբ ճնշում գործադրելու նպատակ է հետապնդում:

Մարդու իրավունքների Եվրոպական կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածով, ինչպես նաև ՀՀ Սահմանադրությամբ սահմանված է, որ ոչ ոք չի կարող անձնական ազատությունից զրկվել այլ կերպ, քան հետևյալ դեպքերում և օրենքով սահմանված կարգով. (...) անձին իրավասու մարմին ներկայացնելու նպատակով, երբ առկա է նրա կողմից հանցանք կատարած լինելու հիմնավոր կասկած, կամ երբ դա հիմնավոր կերպով անհրաժեշտ է հանցանքի կատարումը կամ դա կատարելուց հետո անձի փախուստը կանխելու նպատակով:

³¹⁹ Տե՛ս Ռատուշնան ընդդեմ Ուկրաինայի (Ratushna v. Ukraine) գործով 2010 թվականի դեկտեմբերի 2-ի վճիռ, գանգատ թիվ 17318/06, կետեր 77, 80:

Ընդ որում, քրեական դատավարության ոլորտին վերաբերող գործերով ազատությունից ենթադրաբար զրկելու հանգամանքը գնահատելիս Եվրոպական դատարանը էական գործոն չի համարում անազատության մեջ պահելու հարաբերականորեն կարճ տևողությունը³²⁰:

Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի իրավաբանության մեջ «հիմնավոր կասկածի» առկայությունը պարտադիր է Կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածի 1«գ» ենթակետի ներքո անձին ազատությունից զրկելու ցանկացած դեպքի պարագայում: Այսինքն՝ հանցանք կատարած լինելու հիմքով անձին ազատությունից զրկելու ցանկացած եղանակ կարող է իրավաչափ համարվել, եթե առնվազն առկա է հանցանք կատարած լինելու «հիմնավոր կասկած»:

Հանցանք կատարելու «հիմնավոր կասկածը» ենթադրում է այնպիսի փաստերի և տեղեկությունների առկայություն, որոնք օբյեկտիվ դիտորդի համար բավարար կլինեն հաստատելու տվյալ անձի կողմից հանցանք կատարած լինելու հնարավորությունը³²¹:

Մարդու իրավունքների Եվրոպական դատարանը նաև արձանագրել է, որ ահաբեկչական հանցագործություններն այս առումով գտնվում են հատուկ կարգավիճակում: Կյանքի կորստի և մարդկային տառապանքի վերահաս սպառնալիքի դեպքում (the attendant risk of loss of life and human suffering) ոստիկանությունը պարտավոր է գործել առավելագույն հրատապությամբ՝ առաջնորդվելով բոլոր տեղեկություններով, այդ թվում՝ գաղտնի աղբյուրներից ստացված: Բացի դրանից, Ոստիկանությունը հաճախ կարող է ստիպված լինել ձերբակալել կասկածվող ահաբեկչին այնպիսի տեղեկության հիման վրա, որը հավաստի է, սակայն որն առանց տեղեկության աղբյուրը վտանգի ենթարկելու չի կարող բացահայտվել կասկածյալի համար կամ ներկայացվել դատարանում մեղադրանքը պաշտպանելու համար³²²:

Ուստի անհրաժեշտ է բացառել անձին այլ ավելի ցածր հանրային վտանգավորություն ունեցող հանցանքի կատարման կասկածանքով ազատությունից զրկելու դեպքերը՝ միայն օպերատիվ այնպիսի տեղեկությունների հիման վրա, որոնց աղբյուրները հետազայում չեն կարող բացահայտվել:

Անհրաժեշտ է նկատի ունենալ, որ օպերատիվ-հետախուզական գործունեության արդյունքում ստացված տվյալների բացահայտված չլինելու պարագայում մարդու իրավունքի

---

³²⁰ Տ'ես Ռանցլեն ընդդեմ Կիպրոսի և Ռուսաստանի (Rantsev v. Cyprus and Russia) գործով 2010 թվականի մայիսի 10-ի վճիռը, գանգատ թիվ 25965/04, կետ 317, Իսկանդարովն ընդդեմ Ռուսաստանի (Iskandarov v. Russia) գործով 2011 թվականի փետրվարի 21-ի վճիռ, գանգատ թիվ 17185/05, կետ 140:

³²¹ Տ'ես Ֆոքսը, Քեմբլը և Հարթլին ընդդեմ Միացյալ Թագավորության (Fox, Campbell and Hartley v. the United Kingdom) գործով 1990 թվականի օգոստոսի 30-ի վճիռ, գանգատներ թիվ 12244/86, 12245/86, 12383/86, կետ 32, Իլգար Մամմադովն ընդդեմ Ադրբեյջանի (Ilgar Mammadov v. Azerbaijan) գործով 2014 թվականի մայիսի 22-ի վճիռ, գանգատ թիվ 15172/13, կետ 88:

³²² Տ'ես վերը նշված Ֆոքսը, Քեմբլը և Հարթլին ընդդեմ Միացյալ Թագավորության (Fox, Campbell and Hartley v. the United Kingdom) գործով 1990 թվականի օգոստոսի 30-ի վճիռ, գանգատներ թիվ 12244/86, 12245/86, 12383/86, նույն տեղում:

ապահովման տեսանկյունից գործ ունենք երաշխիքների ավելի ցածր շեմի հետ: Հենց սրանով է պայմանավորված Պաշտպանի դիրքորոշումն առ այն, որ օպերատիվ-հետախուզական գործունեության արդյունքում ստացված տվյալի բացահայտված չլինելու դեպքում է հատկապես անհրաժեշտ այն համադրել առկա այլ փաստական տվյալների հետ:

Սույն պարագրաֆում անհրաժեշտ ենք համարում քննարկման առարկա դարձնել նաև օպերատիվ-հետախուզական գործունեության արդյունքում ստացված տվյալների որպես ապացույց օգտագործելու հարցը:

Այսպես, «Օպերատիվ-հետախուզական գործունեության մասին» ՀՀ օրենքի 40-րդ հոդվածի առաջին մասով նախատեսված է, որ օպերատիվ-հետախուզական գործունեության արդյունքները, որոնք ձեռք են բերվել նույն օրենքով սահմանված կարգով, հանդիսանում են ապացույցներ, բացառությամբ նույն օրենքի 14-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-ին, 2-րդ, 6-րդ և 9-րդ կետերով նախատեսված օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումների արդյունքների:

Մինչդեռ, ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքն ապացույցների շարքում չի նախատեսում օպերատիվ-հետախուզական գործունեության արդյունքները: Քրեական հետապնդման մարմինները յուրաքանչյուր դեպքում ստիպված են լինում օպերատիվ-հետախուզական գործունեության արդյունքները քրեադատավարական ընթացակարգով ճանաչել որպես ապացույց: Ընդ որում, պրակտիկայում միասնական պատասխան չունի այն հարցը, թե օպերատիվ-հետախուզական գործունեության արդյունքներն ապացույց ճանաչելիս դրանք պետք է ճանաչվեն որպես այլ փաստաթուղթ, թե պետք է կատարվի զննություն և քրեական գործով որպես ապացույց դիտարկվի զննության արձանագրությունը: Օրինակ, 2020 թվականին կայացված դատավճիռներից մեկի ուսումնասիրությունից պարզ է դարձել, որ գործով որպես ապացույց են դիտարկվել «ներքին դիտում» օպերատիվ հետախուզական միջոցառման ընթացքում ձեռք բերված տեղեկությունների զննության արձանագրությունները³²³: Մինչդեռ, մեկ այլ գործով «Հեռախոսային խոսակցությունների վերահսկում» օպերատիվ-հետախուզական միջոցառման լազերային սկավառակը ճանաչվել է այլ փաստաթուղթ, և նույնիսկ որպես իրեղեն ապացույց: Բացի դրանից, որպես ապացույց է դիտարկվում նաև այդ սկավառակի զննության արձանագրությունը³²⁴:

Մեկ այլ գործով ապացույցների շարքում նշված են «Հեռախոսային խոսակցությունների վերահսկում» օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումների արդյունքների լազերային

³²³ Տե՛ս թիվ ԵԴ/0332/01/20 գործով 2020 թվականի հունիսի 24-ին կայացված դատավճիռը, հասանելի է http://www.datalex.am/?app=AppCaseSearch&case_id=45880421204029604 հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

³²⁴ Տե՛ս թիվ ԱՎԴ /0130/01/19 գործով 2020 թվականի հուլիսի 17-ին կայացված դատավճիռը, հասանելի է http://www.datalex.am/?app=AppCaseSearch&case_id=27303072741041620 հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

սկավառակը՝ որպես այլ փաստաթուղթ և թղթային տարբերակում առկա տվյալների զննություն կատարելու մասին արձանագրությունը³²⁵:

Ստացվում է, որ օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումների արդյունքները որպես ապացույց ճանաչվում են քրեադատավարական տարբեր ընթացակարգերով: Առավել խնդրահարույց են այն դեպքերը, երբ նույն օպերատիվ-հետախուզական միջոցառման արդյունքները դիտարկվում են որպես տարբեր ապացույցներ:

ՀՀ քրեական դատավարության նոր օրենսգրքի նախագծի ուսումնասիրությունից երևում է, որ ներկայում օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումներ համարվող գործողությունները սահմանված են որպես գաղտնի քննչական գործողություններ՝ միաժամանակ դրանց արդյունքները դիտարկելով որպես առանձին ապացույց: Ավելին, Նախագծով նաև նախատեսվել է, որ օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումների արդյունքում կազմված փաստաթղթերը և որևէ կրիչի վրա ամրագրված տվյալները քրեական վարույթում ապացույց չեն³²⁶:

Սա պրակտիկայում առկա տարակարծիք մեկնաբանությունների, օպերատիվ-հետախուզական գործունեության արդյունքները ապացույց ճանաչելիս առկա խնդիրների լուծմանն ուղղված կարևոր քայլ է: Սակայն, պետք է արձանագրել, որ նախքան ՀՀ քրեական դատավարության նոր օրենսգրքի ընդունումը առկա է պրակտիկան միասնականացնելու անհրաժեշտություն:

Վերոնշյալի հաշվառմամբ՝ անհրաժեշտ է.

1. քրեական վարույթի ընթացքում օպերատիվ-հետախուզական տվյալներն օգտագործելիս առաջնորդվել Վճռաբեկ դատարանի կողմից առաջադրված չափանիշներով, կասկած հարուցող տվյալները գնահատման ենթարկելու հնարավորության բացակայության դեպքում դրանք համադրել ձեռք բերված այլ փաստական հանգամանքների, փաստական տվյալների հետ կամ դրանք բացառապես օգտագործել Քրեական դատավարության օրենսգրքով սահմանված կարգով ստուգողական ընթացակարգերն ապահովելուց հետո,

2. նախքան ՀՀ քրեական դատավարության նոր օրենսգրքի ընդունումը միասնականացնել պրակտիկան կապված օպերատիվ-հետախուզական գործունեության արդյունքները ապացույց ճանաչելու քրեադատավարական ընթացակարգի հետ:

³²⁵ Տե՛ս թիվ ԵԴ/0703/01/19 գործով 2020 թվականի դեկտեմբերի 18-ին կայացված դատավճիռը, հասանելի է http://www.datalex.am/?app=AppCaseSearch&case_id=45880421203972854 հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

³²⁶ Տե՛ս ՀՀ Ազգային ժողովի պաշտոնական կայքէջում, հասանելի է <http://www.parliament.am/drafts.php?sel=showdraft&DraftID=58332> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

12. Մասնավոր անձանց կողմից հեռախոսային խոսակցություններ ձայնագրելու և որպես ապացույց օգտագործելու պրակտիկան քրեական գործով մարդու իրավունքների պաշտպանության համատեքստում

ՀՀ Սահմանադրության մակարդակով երաշխավորված է հաղորդակցության, այդ թվում՝ հեռախոսային խոսակցությունների գաղտնիության իրավունքը: Հաղորդակցության ազատությունը և գաղտնիությունը կարող են սահմանափակվել միայն օրենքով՝ բացառապես Սահմանադրությամբ նախատեսված նպատակների համար և երաշխիքների պահպանմամբ:

Դրա հետ մեկտեղ, քրեադատավարական գործող օրենսդրությունը կանոնակարգում է միայն քրեական գործով վարույթն իրականացնող մարմնի և օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնող մարմինների կողմից անձի հաղորդակցության ազատության և գաղտնիության իրավունքի սահմանափակման հիմքերն ու ընթացակարգը: Անձի նշված իրավունքը, սակայն, կարող է սահմանափակվել նաև հաղորդակցության մասնակիցներից մեկի կողմից:

Հարկ է նշել, որ պետական մարմինների կողմից հաղորդակցության ազատությունը և գաղտնիությունը սահմանափակելու դեպքերում օրենքով սահմանված կարգով և համապատասխան դատավարական երաշխիքների պահպանմամբ միջամտության արդյունքում ձեռք բերված տեղեկությունները որպես ապացույց օգտագործելու թույլատրելիության հարցն ինքնին խնդրահարույց չէ, ի տարբերություն հաղորդակցության մասնավոր սուբյեկտների կողմից կատարված ձայնագրությունների:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմում շարունակվում է մասնավոր սուբյեկտների կողմից կատարված ձայնագրությունները որպես ապացույց քրեական գործում օգտագործելու ընթացքում առկա խնդիրների ուսումնասիրությունը:

Այնուամենայնիվ, հաշվի առնելով հարցի վերաբերյալ նախկինում գործող պրակտիկան Պաշտպանը հարկ է համարում անդրադառնալ խնդրո առարկային առնչվող մի քանի հարցի, այդ թվում՝ հաղորդակցության մասնավոր սուբյեկտների կողմից կատարված ձայնագրությունները որպես ապացույց քրեական գործում օգտագործելու թույլատրելիության հարցին:

Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ Եվրոպական կոնվենցիայի 8-րդ հոդվածի համատեքստում հանրային և մասնավոր անձանց գործողությունների իրավաչափությունը գնահատելիս Եվրոպական դատարանը դրանք նույն հարթության մեջ չի դիտարկում:

Եվրոպական դատարանն արձանագրել է, որ մասնավոր (հեռախոսային) խոսակցության ձայնագրումը գրուցակցի կողմից և նման ձայնագրությունների անձնական օգտագործումն, ըստ էության (per se), չեն խախտում Կոնվենցիայի 8-րդ հոդվածը, եթե դա իրականացվել է մասնավոր միջոցներով: Եվրոպական դատարանի գնահատմամբ՝ այս իրավիճակն իր

բնույթով տարբերվում է քրեական կամ այլ գործի քննության համատեքստում ի շահ այդ քննության մասնավոր անձի կողմից հաղորդակցության գաղտնի դիտարկումից և դրա ձայնագրումից, որն իրականացվում է քննություն իրականացնող պետական մարմինների լռելյայն համաձայնությամբ և վերջիններիս տեխնիկական աջակցությամբ³²⁷:

Եվրոպական դատարանն ընդգծել է, որ մասնավոր անձի գործողություններն իրավական կարգավորման ենթակա չեն և (a priori) չեն կարող որակվել որպես դատավարական գործողություններ, այդուհանդերձ դրանք էական դեր ունեն դատավորի համոզմունքի ձևավորման համար՝ նշելով, որ ներկայացվող ապացույցների թույլատրելիությունը կանոնակարգող իրավական կարգավորումների բացակայությունն ինքնին չի կարող դիտարկվել որպես Եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին մասի խախտում³²⁸:

Մեկ այլ գործով Եվրոպական դատարանը ոչ իրավաչափ է համարել դատարանի կողմից գործի ըստ էության քննության փուլում ներկայացված խոսակցությունների ձայնագրությանը պատշաճ գնահատական չտալը³²⁹:

Բացի դրանից, Եվրոպական դատարանը նաև գտել է, որ մասնավոր անձի կողմից կատարված հեռախոսային խոսակցության ձայնագրության հիման վրա դիմումատուին դատապարտելը չի հանգեցրել Եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի խախտման: Այդ ձայնագրությունը, որով հիմնավորվել էր դիմումատուի կողմից կնոջ սպանության դրոշմի փորձի կատարումը, ներկայացվել էր քննիչին և հետագայում օգտագործվել դատարանում՝ մերժելով ձայներիզը գործի նյութերից հեռացնելու մասին դիմումատուի պահանջը³³⁰:

Վերը նշված միջազգային իրավական դիրքորոշումների լույսի ներքո՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանը գտնում է, որ մասնավոր անձանց կողմից կատարված ձայնագրառումներն ինքնին անթույլատրելի չճանաչելը և դրանց՝ որպես ապացույց օգտագործելն ամբողջությամբ չբացառելը ողջամիտ է:

Անձի կողմից կատարված գաղտնի ձայնագրության արդյունքները որպես ապացույց օգտագործելու խնդրին անդրադարձել է նաև ՀՀ Վճռաբեկ դատարանը *Մելինե Մարգարյանի* գործով՝ եզրահանգում անելով այն մասին, որ գործի քննության ընթացքում տուժող կողմից վարույթն իրականացնող մարմինն ներկայացված՝ իր ամուսնու կողմից կատարված՝ իր և ամբաստանյալի միջև տեղի ունեցած խոսակցության ձայնագրառումը պարունակող լազերային սկավառակն անթույլատրելի ապացույց է: Վճռաբեկ դատարանը դա հիմնավորել է նրանով, որ

³²⁷ Տե՛ս Վան Վոնդելն ընդդեմ Նիդերլանդների (V. Vondel v. the Netherlands) գործով Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի 2008 թվականի հունվարի 25-ի վճիռը, գանգատ թիվ 38258/03, կետ 49:

³²⁸ Տե՛ս Թուրքուին ընդդեմ Ֆրանսիայի (Turquin v. France) գործով Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի՝ 2002 թվականի հունվարի 24-ի որոշումը, գանգատ թիվ 43467/98:

³²⁹ Տե՛ս Նեչիպորուկ և Յոնկալոն ընդդեմ Ուկրաինայի (Nechiporuk and Yonkalo v. Ukraine) գործով Եվրոպական դատարանի 2011 թվականի հուլիսի 21-ի վճիռը, գանգատ թիվ 42310/04, կետ 276-281:

³³⁰ Տե՛ս Սչենկն ընդդեմ Շվեյցարիայի (Schenk v. Switzerland) գործով Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի՝ 1988 թվականի հուլիսի 12-ի վճիռը, գանգատ թիվ 10862/84, կետեր 47-49:

ձայնագրությունը կատարվել է քրեական դատավարություն իրականացնելու, համապատասխան քննչական կամ այլ դատավարական գործողություն կատարելու իրավունք չունեցող անձի՝ վկայի կողմից, չի պահպանվել այդ գործողության՝ օրենքով սահմանված կատարման կարգը, քանի որ ամբաստանյալի և տուժողի խոսակցությունների լսման և ձայնագրառման միջնորդություն դատարան չի ներկայացվել, դատարանը համապատասխան որոշում չի կայացրել³³¹:

Սակայն հետագայում, մեկ այլ որոշմամբ Վճռաբեկ դատարանը վերանայել և զարգացրել է Մելինե Մարգարյանի գործով արտահայտված իրավական դիրքորոշումները³³², ինչը հատկապես կարևոր է մասնավոր անձանց կողմից կատարված ձայնագրառումներն ինքնին անթույլատրելի ճանաչելու պրակտիկան վերացնելու համար:

Նշված որոշմամբ Վճռաբեկ դատարանը հիմնավորված գտել է, որ մասնավոր անձանց կողմից կատարված հեռախոսային խոսակցության ձայնագրությունը չպետք է նույնացնել քրեական հետապնդման մարմինների կողմից քրեադատավարական ճանապարհով անձի հաղորդակցության վերահսկման, այդ թվում՝ նրանց իրազեկվածությամբ՝ քրեական կամ այլ պաշտոնական քննության համատեքստում համագործակցող անձանց կողմից իրականացված ձայնագրառման հետ: Վճռաբեկ դատարանը նշել է, որ դրանց համար սահմանված չափանիշները չպետք է մեխանիկորեն կիրառել մասնավոր անձանց կողմից կատարված հեռախոսային խոսակցությունների ձայնագրության նկատմամբ: Նշված չափանիշները ենթակա են վերագրման պետական իշխանության մարմիններին, ովքեր, ի տարբերություն մասնավոր անձանց, իրավասու են կատարելու միայն այնպիսի գործողություններ, որոնց համար լիազորված են Սահմանադրությամբ կամ օրենքներով:

Վճռաբեկ դատարանը նաև արձանագրել է, որ մասնավոր անձի կողմից կատարված հեռախոսային խոսակցության ձայնագրությունը որպես ապացույց ճանաչելու և քրեական դատավարությունում օգտագործելու հնարավորությունը գնահատելիս քրեադատավարական կարգավորումները չպետք է մեկնաբանվեն չափազանց ձևականացված: Այսինքն՝ հեռախոսային խոսակցության ձայնագրությունը մասնավոր անձի կողմից կատարելն ինքնին չպետք է դիտարկվի որպես անվերապահ հիմք՝ դրա օգտագործումը քրեական դատավարությունում բացառելու համար:

Արդյունքում, Վճռաբեկ դատարանը եզրահանգում է կատարել, որ մասնավոր անձի կողմից քրեական վարույթն իրականացնող մարմնին ներկայացված հեռախոսային խոսակցության ձայնագրառումը կարող է ճանաչվել որպես ապացույց՝ «քրեական դատավարության օրենսգրքի 104-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 9-րդ կետով նախատեսված այլ փաստաթուղթ, և

³³¹ Տե՛ս Մելինե Մարգարյանի վերաբերյալ «Վճռաբեկ դատարանի 2012 թվականի նոյեմբերի 1-ի թիվ ԵԿԴ/0081/01/11 գործով կայացված որոշումը»:

³³² Տե՛ս Վահիկ Մխիթարյանի վերաբերյալ «Վճռաբեկ դատարանի 2019 թվականի ապրիլի 11-ի թիվ ԼԴ/0002/01/18 գործով կայացված որոշումը»:

ենթարկվել իրավական գնահատման՝ ըստ անհրաժեշտության նաև հիմք հանդիսանալով քննչական կամ այլ դատավարական գործողությունների կատարման համար³³³:

Ուստի, Պաշտպանը, նկատի ունենալով և ողջունելով Վճռաբեկ դատարանի խնդրի կապակցությամբ որդեգրած մոտեցումը, արձանագրում է, որ պետական մարմիններն իրենց գործունեության ընթացքում պետք է հետևեն վերը նշված որոշմամբ արտահայտված իրավական դիրքորոշումներին և ձայնագրության՝ որպես ապացույց օգտագործելու հարցը քննարկելիս առաջնորդվեն դրանցով:

Այս առնչությամբ Դատախազությունից տեղեկություն է տրամադրվել, որ 2020 թվականի ընթացքում մինչդատական վարույթի նկատմամբ դատախազական հսկողության կամ ստացված բողոքների քննարկման շրջանակներում արձանագրվել է մասնավոր անձանց կողմից հեռախոսային խոսակցությունները ձայնագրելու և որպես ապացույց վարույթն իրականացնող մարմին ներկայացնելու 18 դեպք: Ըստ ստացված տեղեկության՝ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 122-123-րդ հոդվածների կարգով և հիմք ընդունելով ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի 2019 թվականի ապրիլի 11-ի ԼԴ/0002/01/18 որոշման մեջ արտահայտված դիրքորոշումը՝ մասնավոր անձի կողմից ներկայացված հեռախոսային խոսակցությունների ձայնագրառումը վարույթն իրականացնող մարմնի որոշմամբ այլ փաստաթուղթ է ճանաչվել և կցվել քրեական գործին:

Քննչական կոմիտեի ներկայացրած տեղեկություններից պարզ է դարձել, որ 2020 թվականի ընթացքում մասնավոր անձանց կողմից ներկայացված հեռախոսային խոսակցությունների ձայնագրառումները 8 քրեական գործով գննվել և կցվել են քրեական գործին:

Այսինքն, կարող ենք արձանագրել, որ 2020 թվականի ընթացքում պրակտիկան զարգացել է այն ուղղությամբ, որ քրեական հետապնդման մարմիններն իրենց գործունեության ընթացքում առաջնորդվում են Վճռաբեկ դատարանի վերը նշված իրավական դիրքորոշումներով:

Սույն թեմայի շրջանակում հարկ է անդրադառնալ նաև քրեական գործի նյութերով ՀՀ քրեական օրենսգրքի 144-րդ (անձնական կամ ընտանեկան կյանքի մասին տեղեկություններ ապօրինի հավաքելը, պահելը, օգտագործելը կամ տարածելը) և 146-րդ (նամակագրության, հեռախոսային խոսակցությունների, փոստային, հեռագրական կամ այլ հաղորդումների գաղտնիությունը խախտելը) հոդվածների հատկանիշներով նոր քրեական գործ հարուցելու հարցին:

Սրա հետ կապված Պաշտպանը հարկ է համարում արձանագրել, որ մասնավոր սուբյեկտների կողմից կատարված ձայնագրություններն ինքնին անթույլատրելի ապացույց չդիտարկելու վերաբերյալ առկա գնահատականները չեն բացառում նմանատիպ

³³³ Տե՛ս նույն տեղում:

ձայնագրությունները ՀՀ քրեական օրենսգրքի 144-րդ և 146-րդ հոդվածներով նախատեսված հանցագործությունների համատեքստում դիտարկելու հնարավորությունը:

Նախ, Պաշտպանն ընդգծում է, որ Եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին մասի խախտման բացակայությունը դեռևս չի նշանակում, որ չի կարող առկա լինել Եվրոպական կոնվենցիայի 8-րդ հոդվածի խախտում: Այդ մասին է վկայում Մարդու իրավունքների Եվրոպական դատարանի դիրքորոշումն այն մասին, որ խոսակցության ապօրինի ձայնագրության օգտագործումը չի զրկում մեղադրյալին արդար դատաքննության իրավունքից, նույնիսկ եթե այն ձեռք է բերվել Եվրոպական կոնվենցիայի 8-րդ հոդվածի խախտմամբ³³⁴:

ՀՀ Սահմանադրությամբ երաշխավորված է մասնավոր և ընտանեկան կյանքի, պատվի ու բարի համբավի անձեռնմխելիության, հաղորդակցության ազատության և գաղտնիության, ինչպես նաև անձնական տվյալների պաշտպանության իրավունքները:

ՀՀ քրեական օրենսգրքի 144-րդ և 146-րդ հոդվածները հենց կոչված են ապահովելու անձի վերը նշված սահմանադրական իրավունքները և պաշտպանելու անձի անձնական ու ընտանեկան կյանքն անհարկի միջամտությունից:

Ուստի, անհրաժեշտ է պարզել խոսակցության ձայնագրումամբ անձի՝ Սահմանադրությամբ հատուկ երաշխավորված իրավունքների նկատմամբ իրականացված միջամտության աստիճանը, դրանով պայմանավորված նաև քննարկել ՀՀ քրեական օրենսգրքի համապատասխան հոդվածներով նախատեսված հանցակազմերի առկայության հարցը: Հակառակ պարագայում, անձի անձնական և ընտանեկան կյանքի անձեռնմխելիության իրավունքի նման եղանակով անհարկի սահմանափակումները կկրեն համատարած բնույթ:

Խնդիրը հատկապես կարևորվում է այն դեպքերում, երբ ձայնագրությունը կատարվում է խոսակցության մասնակից չհանդիսացող երրորդ անձանց կողմից: Այն դեպքում, երբ ձայնագրությունը կատարվում է զրուցակցի կողմից արարքի հանրային վտանգավորությունն ավելի ցածր է, քանի որ հաղորդակցության մասնակիցը ողջամտորեն կարող է ենթադրել, որ իր ներկայացրած տեղեկությունների բովանդակությունը հետագայում կարող է բացահայտվել վարույթն իրականացնող մարմնին: Ուստի զրուցակցի անձով պայմանավորված ընտրում է ներկայացվող տեղեկությունների բովանդակության շրջանակը: Մյուս կողմից, երրորդ անձի կողմից ձայնագրությունը կատարելու դեպքերում անձը զրկված է նման հնարավորությունից, ուստի կատարված արարքի հանրային վտանգավորությունն այս դեպքում համեմատաբար ավելի բարձր է:

Այս կապակցությամբ հատկապես ողջունելի է, որ Վճռաբեկ դատարանն իր վերոնշյալ որոշմամբ սահմանել է նաև այն հակակշռող գործոնները, որոնք իրավակիրառողները պետք է գնահատեն մասնավոր անձի կողմից օրենքով չկանոնակարգված եղանակով կատարված

³³⁴ St' u Թուրքուին ընդդեմ Ֆրանսիայի (Turquin v. France) գործով Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի՝ 2002 թվականի հունվարի 24-ի որոշումը, գանգատ թիվ 43467/98:

հեռախոսային խոսակցության ձայնագրության՝ որպես ապացույց օգտագործելու թույլատրելիությունն ըստ յուրաքանչյուր գործի փաստական հանգամանքների որոշելիս³³⁵:

Վերը նշվածի հաշվառմամբ՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանն առաջարկում է՝

1. *վերացնել մասնավոր անձանց կողմից քրեական վարույթն իրականացնող մարմնին ներկայացված ձայնագրությունները որպես ապացույց օգտագործելն ինքնին անթույլատրելի ճանաչելու պրակտիկան,*

2. *մասնավոր անձանց կողմից քրեական վարույթն իրականացնող մարմնին ներկայացված ձայնագրությունները որպես ապացույց օգտագործելու թույլատրելիության հարցը լուծել Վճռաբեկ դատարանի վերը նշված որոշմամբ ներկայացված իրավական դիրքորոշումների, և հատկապես հակակշռող գործոնների լույսի ներքո,*

3. *մասնավոր անձանց կողմից քրեական վարույթն իրականացնող մարմնին ձայնագրություններ ներկայացնելիս՝ դրանց որպես ապացույց օգտագործելու թույլատրելիության հարցի հետ մեկտեղ քննարկման առարկա դարձնել նաև ըստ անհրաժեշտության քրեական վարույթ նախաձեռնելու հարցը:*

13. Կալանքը որպես խափանման միջոց ընտրելու պրակտիկան

Կալանքը՝ որպես խափանման միջոց ընտրելու պրակտիկայի հարցը շարունակում է մնալ արդիական: Արդիականությունը պայմանավորված է ոչ միայն այն հանգամանքով, որ այն գործող օրենսդրությամբ սահմանված խափանման միջոցներից ամենախիստն է, որն ուղեկցվում է անձին անձնական ազատությունից զրկելով և դրանից բխող այլ իրավունքների սահմանափակումով, այլ նաև, առանձին դեպքերում կրում է շարունակական բնույթ և նույնիսկ գործնականում դեպքեր են լինում, երբ մինչև վերջնական դատական ակտի կայացումն անձը գտնվում է նախնական կալանքի տակ: Ակնհայտ է, որ կալանավորումը՝ որպես խափանման միջոց է ընտրվում մեղադրյալի պատշաճ վարքագծի ապահովման նպատակից ելնելով, և այդ խափանման միջոցի ընտրությունը, ի թիվս այլնի, պայմանավորված է այլընտրանքային արդյունավետ խափանման միջոցների բացակայությամբ:

2020 թվականի ընթացքում կալանքի կիրառելիության վերաբերյալ վիճակագրական տվյալներ են ստացվել ՀՀ դատախազությունից և ՀՀ քննչական կոմիտեից:

Այսպես, Դատախազության տեղեկություններով՝ 2020 թվականի ընթացքում ներկայացվել է կալանավորումը որպես խափանման միջոց կիրառելու վերաբերյալ 1905 միջնորդություն, որից 1607-ը բավարարվել է, (այսինքն՝ ներկայացված միջնորդությունների 84.3 %-ը բավարարվել է): 2020 թվականի ընթացքում քննիչի կողմից կալանքը որպես խափանման միջոց ընտրելու

³³⁵ Տե՛ս Վահիկ Մխիթարյանի վերաբերյալ ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 2019 թվականի ապրիլի 11-ի վերը նշված որոշումը:

վերաբերյալ դատարան ներկայացված միջնորդություններից դատախազի կողմից հետ է վերցվել 34 միջնորդություն՝ ի տարբերություն 2019 թվականի, որի ընթացքում հետ վերցված միջնորդությունների թիվը ընդամենը 5-ն է եղել, իսկ 2018-ին՝ 8-ը:

Համեմատության համար նշենք, որ 2017 թվականին կալանավորումը որպես խափանման միջոց կիրառելու վերաբերյալ ներկայացված միջնորդությունների քանակը կազմել է 2363, 2018 թվականին՝ 1866, 2019 թվականին այդ միջնորդություններն աճել են շուրջ 118-ով՝ հասնելով 1984-ի, իսկ 2020-ին՝ արձանագրվել է նվազում՝ 79-ով:

Այնուամենայնիվ, նախորդ համեմատությամբ 2020 թվականին դրական դինամիկան պահպանվել է: Սա կարևոր է՝ հաշվի առնելով դատախազության հսկողական գործառնությունները մինչդատական վարույթի ընթացքում և դերը պրակտիկայի ձևավորման հարցում:

Ինչ վերաբերում է դատախազի կողմից կալանքը որպես խափանման միջոց վերացնելուն, ապա, 2018 թվականի ընթացքում սեփական նախաձեռնությամբ այդպիսի 1328 որոշում է կայացվել, 2019 թվականին՝ 1048 որոշում, իսկ 2020 թվականին այդպիսի 153 որոշում է կայացվել: Դատախազության հավաստմամբ՝ նշված դեպքերը պայմանավորված են եղել մեղադրյալներին կալանքի տակ պահելու անհրաժեշտության վերացմամբ, քրեական պատասխանատվության ենթարկելու վաղեմության ժամկետն անցած լինելով, քննությանը աջակցելով և արարքում հանցակազմի բացակայությամբ, իսկ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 327-րդ հոդվածով մեղադրվող անձանց դեպքում՝ հաշվի է առնվել այն հանգամանքը, որ մեղադրյալները կամովին ներկայացել են վարույթն իրականացնող մարմին և հայտնել պատրաստակամություն զորակոչվել և մասնակցել պատերազմական գործողություններին:

Միաժամանակ, Դատախազությունից տեղեկացրել են, որ 2020 թվականին գրավը որպես կալանավորման այլընտրանքային խափանման միջոց կիրառելու մասին ստացվել է 454 միջնորդություն, որից 110-ը բավարարվել է, 339-ը՝ մերժվել, 5-ը թողնվել է առանց քննության: Հատկանշական է, որ 2019 թվականի ընթացքում ներկայացված միջնորդություններից 198-ի դեպքում է անձի նկատմամբ ընտրված խափանման միջոց կալանավորումը փոխարինվել է գրավով:

Ինչպես Պաշտպանի կողմից նշվել է դեռևս 2017 թվականի Տարեկան հաղորդմամբ՝ անձին կալանքից գրավով ազատելու դեպքերի քանակական հարաբերակցությունը 2011 թվականից մինչև 2017 թվականներին շարունակել է տատանվել 4-7% միջակայքում³³⁶: Այս առումով կարելի է արձանագրել, որ 2018 թվականին գրավի կիրառման դեպքերն աճել են՝ հասնելով 11.1%-ի, 2019 թվականին նվազել, հասնելով 10.9%-ի, իսկ 2020-ին՝ 6.8%-ի:

Սակայն անհրաժեշտ է նշել, որ ի տարբերություն նախորդ տարիների՝ 2020 թվականին Քրեական դատավարության օրենսգրքում արված փոփոխությունների արդյունքում գրավը

³³⁶ Առավել մանրամասն տե՛ս 2017 թվականի ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին տարեկան հաղորդումը, էջ 231:

դարձվեց ինքնուրույն խափանման միջոց և ըստ Դատախազության տվյալների՝ 2020 թվականի ընթացքում գրավ խափանման միջոցը վարույթն իրականացնող քննիչի որոշմամբ կիրառվել է 70 դեպքում, իսկ հսկող դատախազի որոշմամբ՝ 5 դեպքում:

Քննչական կոմիտեից տեղեկություններ են տրամադրվել այն մասին, որ 2020 թվականի ընթացքում դատարան է ներկայացվել կալանավորումը որպես խափանման միջոց կիրառելու վերաբերյալ 1630 միջնորդություն, որից բավարարվել է 1407-ը, դատարան կողմից գրավ է կիրառվել 97 անձի նկատմամբ, իսկ 168 դեպքում ընտրվել է ստորագրություն չհեռանալու մասին: Ըստ Քննչական կոմիտեի՝ 2020 թվականի ընթացքում 49 դեպքում վարույթն իրականացնող քննիչի որոշմամբ խափանման միջոց է ընտրվել գրավ, իսկ դատախազի համաձայնությամբ քննիչը գրավի ձևով ընտրված խափանման միջոցը վերացնելու վերաբերյալ կայացվել է 4 որոշում:

Դատախազության և քննչական կոմիտեի կողմից ստացված տվյալների համադրմամբ ստացվում է, որ մեղադրյալի նկատմամբ կալանքը որպես խափանման միջոց ընտրելու մասին միջնորդությունների 85.5%-ը հարուցվել են Քննչական կոմիտեում քննվող քրեական գործերով:

Ազատությունից զրկելու հետ կապված խափանման միջոցների վերաբերյալ Պաշտպանին հասցեագրվող բողոքները հիմնականում վերաբերում են դրա հիմքերի բավարարությանն ու արժանահավատությանը, իսկ ավելի հաճախ՝ դրա շարունակականությանը: Այսպես, օրինակ՝ Պաշտպանին հասցեագրված բողոքով անձինք նշել են, որ կալանքը տևական բնույթ է կրում, թեև վերացել են խափանման միջոց կալանքի հիմքերը, կամ անձն ունի առողջական լուրջ խնդիրներ, կամ, օրինակ, որ անձը շարունակում է պահվել կալանքի տակ, մինչդեռ նա ընտանիքի միակ կերակրողն է: Կալանավորված անձինք նշել են, որ քրեական գործի շրջանակներում իրենց մասնակցությամբ որևէ քննչական գործողություն չի իրականացվում կամ այլևս առհասարակ որևէ քննչական կամ այլ դատավարական գործողություն չի իրականացվում, չնայած դրան՝ շարունակվում են պահվել կալանքի տակ: Ազգային ժողովի «Բարգավաճ Հայաստան» խմբակցության ղեկավար Գագիկ Ծառուկյանն ու իր փաստաբաններն էլ Պաշտպանին հասցեագրված բողոքով նշել են, որ Գ. Ծառուկյանը մեղադրվում է ՀՀ քրեական օրենսգրքի 154.2-րդ հոդվածով, խափանման միջոց է ընտրվել կալանավորումը, մինչդեռ իրենք ուսումնասիրել են ՀՀ ողջ դատական պրակտիկան ու պարզել, որ այդ հոդվածով առաջադրված մեղադրանքի դեպքում 2008 թվականից սկսած որևէ անձի նկատմամբ չի ընտրվել ազատությունից զրկելու հետ կապված խափանման միջոց: Ավելին, ըստ նրանց՝ դատական պրակտիկայի ուսումնասիրմամբ պարզել են, որ նույնիսկ այդ հոդվածով դատապարտման դեպքում որևէ անձի նկատմամբ ազատությունից զրկելու հետ կապված պատիժ չի նշանակվել ու չի կիրառվել:

Անձնական ազատության համատեքստում ուշադրության է արժանի նաև Ազգային ժողովի աշխատակազմի ղեկավարի նախկին տեղակալ Արսեն Բաբայանին ազատությունից զրկելու ու նրա կալանավորման հետ կապված հարցը: Այս գործը նույնպես ցույց տվեց համակարգային

իրավական խնդրի առկայության մասին: Նշված հարցին մանրամասն անդրադարձ է կատարվել 2019 թվականի տարեկան հաղորդմամբ³³⁷: Հիմնական շեշտադրումն այն է, որ ազատագրկման ձևով անձի դատապարտման հեռանկարի բոլոր դեպքերում բացառումը կարող է այդ քրեական գործով նրա անձնական ազատության իրավունքին միջամտող դատավարական գործողությունները դարձնել ինքնանպատակ և այդպիսով՝ ոչ իրավաչափ:

Նկարագրվածն ավելի է մեծացնում վարույթն իրականացնող մարմնի դատավարական բեռը նման յուրաքանչյուր դեպքում ապահովելու իր գործողությունների միանշանակությունը՝ հետապնդած իրավաչափ նպատակի և դրան հասնելու համաչափ միջոցների տեսանկյունից: Սա նշանակում է նաև, որ վարույթն իրականացնող մարմինը պարտավոր է լինել ու երևալ (appear) այնպիսին, որ անձի անձնական ազատության իրավունքի սահմանափակումը նրան պատժելու կամ զրկանքների ենթարկելու նպատակ չի հետապնդում:

Ազատությունից զրկելու հետ կապված խափանման միջոցի տևականության հարցը քննարկելիս Պաշտպանը հարկ է համարում անդրադառնալ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքին:

Եվրոպական դատարանի կայուն իրավաբանությամբ՝ հանցագործության համար մեղադրվողը մինչդատական վարույթի ընթացքում միշտ պետք է ազատ արձակվի, քանի դեռ պետությունը չի կարողացել ցույց տալ, որ շարունակական կալանավորման համար գոյություն ունեն «հիմնավոր և բավարար» պատճառներ³³⁸: Ընդ որում, այս դիրքորոշումն առաջ է քաշվել նաև Հայաստանի դեմ կայացված վճիռներից մեկում: Այսպես, *Փիրուզյանն ընդդեմ Հայաստանի* գործով Եվրոպական դատարանն ամրագրել է, որ ներպետական դատարանները պետք է քննության առնեն բոլոր փաստերը, որոնք կողմ կամ դեմ են այնպիսի հանրային շահի իրական պահանջի առկայությանը, որն արդարացնում է անձի ազատությունը հարգելու կանոնից կատարվող շեղումը: Դատարանի արձանագրմամբ դրանք պետք է ամրագրեն անձին ազատ արձակելու միջնորդությունների վերաբերյալ իրենց որոշումներում³³⁹, ընդ որում,

---

³³⁷ Տե՛ս 2019 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին տարեկան հաղորդումը, էջ 324-325:

³³⁸ Տե՛ս Փիրուզյանն ընդդեմ Հայաստանի (Piruzyan v. Armenia) գործով 2012 թվականի հունիսի 26-ի վճիռը, գանգատ թիվ 33376/07, կետ 91, տե՛ս նաև Սմիրնովան ընդդեմ Ռուսաստանի (Smirnova v. Russia) գործով 2003 թվականի հոկտեմբերի 24-ի վճիռը, գանգատներ թիվ 46133/99 և 48183/99, կետ 58, Բեսսինն ընդդեմ Մոլդովայի (Becciev v. Moldova) գործով 2005 թվականի հոկտեմբերի 4-ի վճիռը, գանգատ թիվ 9190/03, կետ 53, Խոդորկովսկին ընդդեմ Ռուսաստանի (Khodorkovskiy v. Russia) գործով 2011 թվականի մայիսի 31-ի վճիռը, գանգատ թիվ 5829/04, կետ 182:

³³⁹ Տե՛ս Լեթելիերն ընդդեմ Ֆրանսիայի (Letellier v. France) գործով 1991 թվականի հունիսի 26-ի վճիռը, գանգատ թիվ 12369/86, կետ 35:

ազատ արձակելուն կողմ կամ դեմ արված փաստարկները պետք է ընդհանուր և վերացական բնույթ չունենան³⁴⁰:

Եվրոպական դատարանի կողմից ամրագրված «համարժեքությունն» ըստ իրավական չափանիշների կարող է արտահայտվել հետևյալով՝

- ա) փախուստի վտանգ,
- բ) արդարադատության նկատմամբ անիրավաչափ ազդեցության վտանգ,
- գ) հետագա հանցավոր գործունեություն իրականացնելու վտանգ,
- դ) հանրային անկարգության վտանգ:

Փախուստի վտանգը գնահատելու համար Եվրոպական դատարանը համակողմանի քննարկման առարկա է դարձնում անձի բնավորությունը, նրա բարոյականությունը, բնակության և աշխատանքի պայմանները, ունեցվածքը, ընտանեկան կապերը և հետապնդման երկրի հետ ունեցած բոլոր տեսակի այլ կապերը³⁴¹:

Ընդ որում, Եվրոպական դատարանը հստակ արձանագրել է, որ, օրինակ, մշտական բնակության վայր չունենալն ինքնին չի կարող բավարար համարվել փախուստի վտանգի մասին հետևություն կատարելու համար³⁴²:

Փախուստի վտանգը գնահատելու համար կարևոր է անձին սպառնացող պատժի խստությունը, սակայն այս հանգամանքը ևս չի կարող արդարացնել անձի երկարատև նախնական կալանքը³⁴³:

Եվրոպական դատարանի իրավաբանության համաձայն՝ արդարադատության նկատմամբ անիրավաչափ ազդեցության վտանգը չի կարող վերացական լինել: Այն պետք է հիմնված լինի հստակ փաստական տվյալների վրա³⁴⁴: Այսպես, Խանզադյանն ընդդեմ Հայաստանի գործով Եվրոպական դատարանն իրավաչափ է համարել վարույթի նկատմամբ միջամտություն կատարելու վտանգի առկայության մասին ազգային դատարանների հետևությունը՝ վկայակոչելով այն հանգամանքը, որ լինելով նախկին քննիչ, անձը մեղադրվել է իր

³⁴⁰ Տե՛ս Քլոթն ընդդեմ Բելգիայի (Clooth v. Belgium) գործով 1991 թվականի դեկտեմբերի 12-ի վճիռը, գանգատ թիվ 12718/87, կետ 44:

³⁴¹ Տե՛ս Բեկինն ընդդեմ Մոլդովայի (Becciev v. Moldova) գործով 2005 թվականի հոկտեմբերի 4-ի վճիռը, գանգատ թիվ 9190/03, կետ 58:

³⁴² Տե՛ս Սուլաոյան ընդդեմ Էստոնիայի (Sulaoja v. Estonia) գործով 2005 թվականի փետրվարի 15-ի վճիռը, գանգատ թիվ 55939/00, կետ 64:

³⁴³ Տե՛ս Իդալովն ընդդեմ Ռուսաստանի (Idalov v. Russia) գործով 2012 թվականի մայիսի 22-ի վճիռը, գանգատ թիվ 5826/03, կետ 145, տե՛ս նաև Իլիժկովն ընդդեմ Բուլղարիայի գործով 1997 թվականի հոկտեմբերի 20-ի վճիռը, գանգատ թիվ 33977/96, կետ 80-81:

³⁴⁴ Տե՛ս Բեկինն ընդդեմ Մոլդովայի (Becciev v. Moldova) գործով 2005 թվականի հոկտեմբերի 4-ի վճիռը, գանգատ թիվ 9190/03, կետ 59:

գործունեության հետ առնչվող հանցագործության կատարման համար, որը ենթադրաբար կատարել է ոստիկանության այլ ծառայողների հետ³⁴⁵:

Հետագա հանցավոր գործունեություն իրականացնելու վտանգը, ըստ Եվրոպական դատարանի, պետք է գնահատվի յուրաքանչյուր կոնկրետ գործով՝ հաշվի առնելով մեղադրյալի անցյալը և նրա անձը³⁴⁶, ընդ որում՝ նախկինում դատապարտված լինելը կարող է ողջամիտ հիմնավորում լինել նոր հանցանք կատարելու մտավախության համար³⁴⁷: Միաժամանակ, ընտանիք և աշխատանք չունենալը դեռևս չի կարող վկայել այն մասին, որ մեղադրյալը հակված է նոր հանցանք կատարելուն³⁴⁸:

Հանրային անկարգության վտանգը, որն ի դեպ, ազգային օրենսդրությամբ նախատեսված չէ, վերաբերում է այն դեպքերին, երբ հանցագործության առանձնակի ծանրությունը և դրա նկատմամբ հանրային արձագանքը կարող են հանգեցնել հասարակական հուզումների: Ընդ որում, անհրաժեշտ է, որ ներկայացվեն փաստեր առ այն, որ մեղադրյալի ազատ արձակումը իսկապես խաթարելու է հանրային կարգը³⁴⁹:

Կալանքի տևականության հարցը նաև քննարկման առարկա է դարձել քրեական գործերի քննության ողջամիտ ժամկետի պահպանման համատեքստում: Այս առումով Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը դիրքորոշում է ձևավորել առ այն, որ իրավասու մարմինները պետք է «հատուկ ջանասիրություն» դրսևորեն նաև այն գործերով, որոնցով անձը դատական քննության ընթացքում գտնվում է կալանքի տակ³⁵⁰:

Այդ թվում Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի արտահայտած իրավական դիրքորոշումների ներքո՝ Վճռաբեկ դատարանը 2019 թվականի սեպտեմբերի 18-ին Լ. Վարդանյանի և Զ. Այվազյանի վերաբերյալ կայացված որոշմամբ ընդգծել է, որ ողջամիտ ժամկետների պահպանման տեսանկյունից հատուկ ջանասիրության պետք է արժանան այն գործերը, որոնք հնարավորին սեղմ ժամկետում քննության չառնելն էապես վնաս կհասցնի արդարադատության շահերին, մարդու հիմնարար իրավունքների և ազատությունների

³⁴⁵ Տե՛ս Խանզադյանն ընդդեմ Հայաստանի (Khanzadyan v. Armenia) գործով 2014 թվականի մորտի 11-ի որոշումը, գանգատ թիվ 68571/11, կետ 39:

³⁴⁶ Տե՛ս Քլոթն ընդդեմ Բելգիայի (Clooth v. Belgium) գործով 1991 թվականի դեկտեմբերի 12-ի վճիռը, գանգատ թիվ 12718/87, կետ 40:

³⁴⁷ Տե՛ս Սելչուկն ընդդեմ Թուրքիայի (Selçuk v. Turkey) գործով 2006 թվականի հունվարի 10-ի վճիռը, գանգատ թիվ 21768/02, կետ 34:

³⁴⁸ Տե՛ս Սուլաոյան ընդդեմ Էստոնիայի (Sulaoja v. Estonia) գործով 2005 թվականի փետրվարի 15-ի վճիռը, գանգատ թիվ 55939/00, կետ 64:

³⁴⁹ Տե՛ս Պրենսիպն ընդդեմ Մոնակոյի (Prencipe v. Monaco) գործով 2009 թվականի հուլիսի 16-ի վճիռը, գանգատ թիվ 43376/06, կետ 79:

³⁵⁰ Տե՛ս Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի՝ Աբդոելլան ընդդեմ Նիդերլանդների (Abdoella v. the Netherlands) գործով 1992 թվականի նոյեմբերի 25-ի վճիռը, գանգատ թիվ 12728/87, կետ 24, Կալաշնիկովն ընդդեմ Ռուսաստանի (Kalashnikov v. Russia) գործով 2002 թվականի հուլիսի 15-ի վճիռը, գանգատ թիվ 47095/99, կետ 132:

պաշտպանությանը: Վճռաբեկ դատարանն առանձնացրել է նաև քրեական գործերի այն կատեգորիաները, որոնք պետք է հատկապես ուշադրության արժանան ողջամիտ ժամկետների պահպանման տեսանկյունից: Վճռաբեկ դատարանի դասակարգմամբ՝ առաջնային կարող են ուշադրության արժանանալ այն գործերը, որոնցով «անձինք գտնվում են կալանքի տակ (հատուկ ուշադրության են արժանի ավելի երկար ժամանակահատված կալանքի տակ գտնվող անձանց վերաբերյալ գործերը)»: Համեմատության համար նշենք, որ դրանից հետո կարող են ուշադրության արժանանալ դատական կազմի փոփոխության կամ այլ հիմքով վերսկսված դատական քննությամբ գործերը, դատական վերանայման արդյունքում բեկանված և նոր քննության ուղարկված գործերը, օրինական ուժի մեջ մտած դատական ակտերի վերանայման արդյունքում վերսկսված գործերը, խոցելի խմբեր համարվող՝ անչափահասների, հոգեկան հիվանդությամբ տառապող անձանց վերաբերյալ գործերը, պետության պոզիտիվ պարտականության ներքո գտնվող՝ կյանքի իրավունքի պաշտպանության, խոշտանգումների բացարձակ արգելքի ենթադրյալ խախտումներին վերաբերող գործերը³⁵¹:

Վերոգրյալի հաշվառմամբ Պաշտպանը վերահաստատում է իր դիրքորոշումը և ընդգծում, որ անհրաժեշտ է քայլեր ձեռնարկել շարունակական կալանքի պրակտիկան Եվրոպական դատարանի իրավաբանությանը համահունչ դարձնելու, անհիմն կալանքի դեպքերը բացառելու և կալանքի տակ գտնվող անձանց մասնակցությամբ քրեական գործերն առաջնահերթ քննելու ուղղությամբ պատշաճ ջանասիրություն դրսևորելու հարցում:

Կարևոր է նաև անդրադառնալ Վճռաբեկ դատարանի՝ 2020 թվականին ընդունված որոշումներից մեկին, որով Դատարանը կրկին փաստել է, որ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 135-րդ հոդվածում թվարկված (Խափանման միջոց կիրառելու հիմքերը) մեղադրյալի հավանական գործողությունների մասին հետևությունները բոլոր դեպքերում պետք է պայմանավորված լինեն գործի նյութերից բխող որոշ փաստական տվյալներով: Սակայն, միևնույն ժամանակ, Վճռաբեկ դատարանն արձանագրել է, որ կալանավորման հիմք(եր)ի առկայության կամ բացակայության մասին դատարանի հետևությունները պետք է հիմնված լինեն ոչ թե այդ փաստական տվյալները մեկը մյուսից անջատ, ինքնավար հետազոտման ենթարկելու, այլ դրանք իրենց համակցության մեջ գնահատման ենթարկելու արդյունքում ձևավորվող փաստարկված դատողությունների վրա: Վճռաբեկ դատարանն արձանագրել է, որ համապատասխան փաստական տվյալներն իրենց ամբողջության մեջ չվերլուծելը, դրանք իրարից անջատ գնահատելը կարող է հանգեցնել կալանավորման հիմքի առկայության կամ բացակայության մասին չհիմնավորված եզրահանգման գալուն³⁵²:

³⁵¹ Տե՛ս Լիլիթ Վարդանյանի և Զարինե Այվազյանի վերաբերյալ ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի 2019 թվականի սեպտեմբերի 18-ի ԵԱԲԴ/0016/01/14 որոշումը, կետ 20:

³⁵² Տե՛ս Վալերի Հակոբյանի վերաբերյալ ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի 2020 թվականի դեկտեմբերի 25-ի ԵԴ/0548/06/19 որոշումը, կետ 15.1:

Խափանման միջոցների համակարգին անդրադարձ է կատարվել ՀՀ սահմանադրական դատարանը ՍԴՈ-1480 որոշմամբ: Սահմանադրական դատարանը համադրելով և վերլուծելով ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի վերաբերելի իրավանորմերը հանգել է հետևության, որ որոշակի հանգամանքների համակցության պարագայում ազատությունից զրկելու հետ չկապված վեց խափանման միջոցներից յուրաքանչյուրի կիրառումն սկզբունքորեն կարող է ապահովել այն նույն ցանկալի արդյունքը, ինչ ազատությունից զրկելուն հանգեցնող միակ խափանման միջոցը՝ կալանավորումը: Հետևաբար, ըստ Սահմանադրական դատարանի, քրեական վարույթն իրականացնող մարմինը պետք է իրական հնարավորություն ունենա ոչ միայն հիմնավորված ենթադրության մակարդակով գնահատել կասկածյալի կամ մեղադրյալի հնարավոր ոչ պատշաճ վարքագծի այս կամ այն դրսևորման հավանականությունը, այլև անկաշկանդ կիրառել հենց այն խափանման միջոցը, որն, իր համոզմամբ, պիտանի և անհրաժեշտ է նախանշված նպատակին հասնելու համար և կարող է արդյունավետ կերպով չեզոքացնել ենթադրյալ ոչ պատշաճ վարքագծի բացասական հետևանքները:

Քննարկելով գործող իրավակարգավորումները Սահմանադրական դատարանը գտել է, որ անձին չի տրամադրվում նաև հնարավորություն՝ խափանման այլ, ավելի մեղմ միջոցի կիրառման շնորհիվ ի սկզբանե խուսափել ազատազրկումից, քանի որ կալանավորումը մեղադրյալի նկատմամբ կարող է ընտրվել միայն այն դեպքում, երբ խափանման մյուս միջոցները չեն կարող ապահովել կամ երաշխավորել մեղադրյալի պատշաճ վարքագիծը և հանրային շահերի համարժեք պաշտպանությունը:

Սահմանադրական դատարանի դիրքորոշմամբ կալանավորումը՝ որպես քրեադատավարական հարկադրանքի վերջին՝ բացառիկ միջոց (ultima ratio), միշտ և պարտադիր կերպով պետք է այլընտրանք ունենա, իսկ օրենսդրությամբ ամրագրվելիք այդ այլընտրանքը պետք է քրեական վարույթն իրականացնող մարմինն փաստացի հնարավորություն ընձեռի և իրավաբանական պարտականություն դնի նրա վրա՝ ի սկզբանե ընտրություն կատարել տարբեր խափանման միջոցների միջև՝ իրավաչափ նպատակին հասնելու համար ընտրելով առավել պիտանի միջոցը:

Որոշման արդյունքում ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 143-րդ հոդվածի 1-ին մասի հետ համակարգային առումով փոխկապակցված՝ նույն Օրենսգրքի 134-րդ հոդվածի 4-րդ մասը, 137-րդ հոդվածի 4-րդ մասը և 139-րդ հոդվածի 2-րդ մասը՝ այնքանով, որքանով որ գրավը սահմանում են որպես կալանավորման այլընտրանք՝ կալանավորումից կախյալ խափանման միջոց, ճանաչվել է Սահմանադրության 27 և 78-րդ հոդվածներին հակասող: Նկատի ունենալով, որ նշված որոշումն անխուսափելիորեն կառաջացնի այնպիսի ծանր հետևանքներ պետության կամ հանրության համար, որոնք կխաթարեն այդ պահին

վիճարկվող դրույթների վերացմամբ հաստատվելիք իրավական անվտանգությունը, այն է՝ կառաջանա իրավակարգավորման այնպիսի բաց, որը խոչընդոտ կդառնա խափանման այլ միջոցները՝ որպես կալանավորման այլընտրանք, ինչպես նաև գրավը՝ որպես ինքնուրույն խափանման միջոց կիրառելու համար, Սահմանադրությանը հակասող ճանաչված վերոնշյալ դրույթների ուժը կորցնելու վերջնաժամկետ է սահմանվել 2020 թվականի ապրիլի 15-ը՝ հնարավորություն տալով Ազգային ժողովին ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի վերաբերելի իրավակարգավորումները համապատասխանեցնելու որոշման պահանջներին:

Այս կապակցությամբ տեղին է նկատել, որ դեռևս 2018 թվականին մշակվել էր օրենսդրական փոփոխությունների նախագիծ, որով ևս առաջարկվում էր կալանավորումը մեղադրյալի նկատմամբ կիրառելի դարձնել միայն այն դեպքում, երբ խափանման այլ միջոցների կիրառումը բավարար չէ մեղադրյալի անօրինական վարքագիծը կանխելու համար: Նման կարգավորման անհրաժեշտության մասին, ի դեպ, նշվել է ինչպես Մարդու իրավունքների պաշտպանի տարեկան հաղորդումներում³⁵³, այնպես էլ հրապարակային հայտարարություններում:

Նաև Սահմանադրական դատարանի նշված որոշման հաշվառմամբ 2019 թվականին մշակվել և ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանին՝ կարծիք ներկայացնելու համար ուղարկվել էր «Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարության օրենսգրքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի նախագիծը:

Ընդհանուր առմամբ, դեռևս 2019 թվականի տարեկան հաղորդմամբ, արձանագրվել էր, որ Նախագիծը պարունակում է կարևոր իրավադրույթներ, որոնք էականորեն կարող են բարելավել խափանման միջոցների ընտրության պրակտիկան և դրա հաշվառմամբ՝ Պաշտպանն ընդգծել էր սեղմ ժամկետներում Նախագծի ընդունման անհրաժեշտությունը³⁵⁴:

³⁵³ Տես, օրինակ, 2017 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին տարեկան հաղորդումը, էջ 229:

³⁵⁴ Դեռևս 2018 թվականին Դատախազությունը մշակել էր օրենսդրական փոփոխությունների նախագիծ. դրանով առաջարկվում է ներդնել այլընտրանքային խափանման միջոցներ, որով կնվազեցվեն կալանքը որպես խափանման միջոց ընտրելու բարձր ցուցանիշները: Մասնավորապես, առաջարկվում է որպես խափանման միջոց ներդնել տնային կալանքն ու վարչական վերահսկողության հանձնելը, սակայն, Նախագծով գրավը որպես այլընտրանքային խափանման միջոց չի ներդրվում:

Այլընտրանքային խափանման միջոցների անխափան կիրառման, մեղադրյալի վարքի նկատմամբ պատշաճ հսկողության իրականացման համար կարևոր է էլեկտրոնային հսկողության միջոցների լիարժեք կիրառման ապահովումը: Էլեկտրոնային հսկողության միջոցների տեխնիկական, կազմակերպական և մեթոդաբանական անհրաժեշտ նախադրյալների վերաբերյալ խնդիրները մանրամասն արձանագրվել և վերլուծվել են Մարդու իրավունքների պաշտպանի «Պրոբացիայի պետական ծառայության գործունեության մշտադիտարկում» արտահերթ հրապարակային զեկույցում: Ուստի, էլեկտրոնային հսկողության կիրառման օրենսդրական հիմքերի ամրագրումը միայն բավարար չէ դրանով հետապնդվող նպատակի իրագործման տեսանկյունից: Ավելին,

2020 թվականի ապրիլի 14-ին քննարկվող նախագիծն ընդունվեց և կարելի է արձանագրել, որ շարունակական կալանքի պրակտիկայի բարելավումը՝ սույն թեմայի սկզբում նշված վիճակագրական տվյալների, որպես ինքնուրույն խափանման միջոց գրավն ընտրելու մասով, հատկապես օրենսդրական փոփոխությունների արդյունք են:

Սակայն կրկին կարևորում ենք ընդգծել, որ խափանման միջոցների կիրառման հարցը մշտապես արդիական է քրեական դատավարությունում և ունի ուղիղ առնչություն մարդու հիմնական իրավունքներին, ուստի պետք է հետաճանաչվի լինել օրենսդրական կառուցակարգերի լիարժեք կենսագործմանը և կալանք խափանման միջոցի՝ որպես քրեադատավարական հարկադրանքի վերջին՝ բացառիկ միջոց կիրառելու իրավակիրառ պրակտիկայի ամրապնդմանը:

14. Քրեական գործի նյութերին ծանոթանալու ժամկետներին և կարգին առնչվող գործնական խնդիրներ

Մրցակցային դատավարությունում իր պաշտպանությունը նախապատրաստելու համար բավարար ժամանակ և հնարավորություններ ունենալու իրավունքը քրեական հանցագործություն կատարելու մեջ մեղադրվող անձի պաշտպանության իրավունքի կարևորագույն բաղադրիչներից մեկն է: Այս իրավունքը Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայով ամրագրված արդար դատաքննության մաս է կազմում և իր հատուկ կարևորությամբ պայմանավորված Հայաստանում երաշխավորված է սահմանադրական հարթության վրա:

Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը ևս իր որոշումներով բազմիցս ընդգծել է, որ Եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 3-րդ մասի պահանջները պետք է դիտարկել որպես արդար դատաքննության հատուկ բաղադրատարր, որը երաշխավորվում է Եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին մասով: Հետևաբար, Եվրոպական դատարանը երկու դրույթների վերաբերյալ բողոքները քննարկում է միասին³⁵⁵:

այլընտրանքային խափանման միջոցների և էլեկտրոնային հսկողության՝ միայն Քրեական դատավարության օրենսգրքում ամրագրված լինելը՝ ոչ պատշաճ իրավակիրառմամբ, կարող է հանգեցնել պետության պարտականության չկատարման՝ առաջ բերելով այդպիսի հսկողության ներքո գտնվող անձի արդարացի բողոքի:

Չնայած Նախագիծը պարունակում է արժեքավոր իրավակարգավորումներ, սակայն դրա ընդունման կապակցությամբ դեռևս գործուն քայլեր չեն ձեռնարկվել:

³⁵⁵ Տե՛ս F.C.B-ն ընդդեմ Իտալիայի (F.C.B. v. Italy) գործով 1991 թվականի օգոստոսի 28-ի վճիռը, գանգատ թիվ [12151/86](#), կետ 29, Պոիթրիմոլն ընդդեմ Ֆրանսիայի (Poitrimol v. France) գործով 1993 թվականի նոյեմբերի 23-ի վճիռը, գանգատ թիվ [14032/88](#), կետ 29, Գալստյանն ընդդեմ Հայաստանի, (Galstyan v. Armenia) գործով 2008 թվականի փետրվարի 15-ի վճիռը, գանգատ թիվ [26986/03](#), կետ 83:

Ուստի քրեական հետապնդման մարմինները պետք է իրենց գործունեության ընթացքում չափազանց զգուշավորություն ցուցաբերեն հանցագործություն կատարելու մեջ մեղադրվող անձի պաշտպանության իրավունքը պատշաճ ապահովելու համար:

Պրակտիկայի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ հատկապես մեծածավալ գործերի դեպքում դատավարության մասնակիցները բողոքում են, որ տրամադրված ժամանակը բավարար չէ գործին պատշաճ ու ողջ ծավալով ծանոթանալու համար:

Պաշտպանին հասցեագրված բողոքներից մեկով մեղադրյալի փաստաբանը հայտնել է, որ ինքը և իր պաշտպանյալը դիմել են վարույթն իրականացնող մարմնին՝ խնդրելով տրամադրել 10-12 օր ժամանակ, սակայն քննիչը որոշմամբ նշել է, որ քրեական գործը բաղկացած է մեկ հատորից, պաշտպանը մասնակցել է մեղադրյալի մասնակցությամբ իրականացված բոլոր քննչական գործողություններին, ուստի նյութերին ծանոթանալու համար տրամադրել է մեկօրյա ժամկետ:

Այս համատեքստում հարկ է նշել, որ ըստ Դատախազության պարզաբանման՝ գործնականում, որպես կանոն, յուրաքանչյուր քրեական գործի հատորի ծանոթացման համար տրամադրվում է 1 օր, որոնք կարող են լինել նաև ոչ աշխատանքային:

Փաստաբանը վերը նշված բողոքով հայտնել էր, որ նախաքննության ավարտի մասին պաշտպանության կողմին հայտնվել է աշխատանքային օրվա ավարտին, պաշտպանին ողջամտորեն չէր կարող հայտնի լինել նախաքննությունն ավարտելու քննիչի մտադրության մասին, հետևաբար պաշտպանը չէր կարող նախապես պլանավորել աշխատանքային ծանրաբեռնվածությունը, իսկ քննիչի սահմանած 1 օրվա ընթացքում փաստաբանը այլ գործերով ևս ունեցել է աշխատանքային ծանրաբեռնվածություն: Ըստ փաստաբանի՝ քրեական գործի նյութերը տպագրելու և փաստաթղթավորելու համար կպահանջվեր առնվազն 1 օր՝ հաշվի առնելով ՀՀ տարածքում նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակով հայտարարված արտակարգ դրության պայմաններում համապատասխան տպագրական ծառայություններ մատուցող հիմնարկների սահմանափակ աշխատելու պայմանները, քրեական գործի նյութերի թղթային տարբերակը պաշտպանյալին քրեակատարողական հիմնարկում հանձնելու համար կպահանջվեր ևս 1 օր: Նրա կողմից նյութերին ծանոթանալու համար կպահանջվեր ևս 1 օր, իսկ համատեղ քննարկում կատարելու և միջնորդություններ ներկայացնելու համար նույնպես կպահանջվեր 1 օր:

Ստացվում է, որ քրեական գործի նյութերին ծանոթանալու համար ժամանակ տրամադրելիս քրեական հետապնդման մարմինները դրսևորում են մեխանիկական մոտեցում՝ առանց կոնկրետ դեպքում առկա հանգամանքները հաշվի առնելու, մինչդեռ առկա են դեպքեր, ինչպես վերը նշված օրինակում, երբ քրեական գործի մեկ հատորին ծանոթանալու համար 1 օրը իրապես չի բավականացնում:

Հարկ է նկատել, որ ՀՀ քրեադատավարական օրենսդրությունը պաշտպանական կողմին գործի նյութերին ամբողջությամբ ծանոթանալու հնարավորություն տալիս է միայն գործը

դատարան ուղարկելու նպատակով մեղադրական եզրակացություն կազմելուց առաջ: Ընդ որում՝ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգիրքը նախատեսում է գործի նյութերին ծանոթանալուց հետո միջնորդություններ ներկայացնելու, իսկ դրանց կապակցությամբ քննիչի կայացրած որոշումները դատախազին բողոքարկելու հնարավորություն:

Փաստորեն, քրեական գործի նյութերին ամբողջությամբ և խորությամբ ծանոթանալու հնարավորությունը կարևոր է նաև քրեական դատավարության մասնակիցների կողմից միջնորդություններ ներկայացնելու համար՝ այդ կերպ ապահովելով քրեական գործի քննության լրիվությունն ու բազմակողմանիությունը:

Այս առումով հատկանշական է, որ նույնիսկ նախաքննության նկատմամբ հետագա դատական վերահսկողության կարգով բողոք ներկայացնելու դեպքում, եթե դատարանը գտնի, որ վարույթն իրականացնող մարմինը խախտել է անձի իրավունքը, գործն ըստ էության քննության նպատակով դատարան ուղարկված լինելու պարագայում չի կարող վարույթն իրականացնող մարմնի (տվյալ դեպքում՝ դատարանի) համար սահմանել խախտումը վերացնելու պարտականություն:

Տվյալ հարցի հետ կապված իրավական դիրքորոշում է հայտնել նաև Վճռաբեկ դատարանը՝ նշելով, որ, երբ քրեական գործը նախնական քննության փուլից դատական քննության փուլ անցնելու հետևանքով վեճի առարկա իրավահարաբերությունների առնչությամբ որոշում կայացնելու իրավասությունը նախաքննական մարմնից փոխանցվել է դատարանին՝ անձի իրավունքների և ազատությունների խախտումը վերացնելու՝ վարույթն իրականացնող մարմնի պարտականություն սահմանելու դատարանի լիազորությունը դառնում է անիրագործելի և կարող է առաջացնել դատարանի համապատասխան որոշման կատարման անհնարինություն: Նշված դատողությունը պայմանավորված է այն իրողությամբ, որ մի կողմից՝ քրեական գործը դատարանին փոխանցված լինելու պատճառով նախաքննական մարմինը վեճի առարկա իրավահարաբերությունների առնչությամբ որոշումներ կայացնելու կամ գործողություններ կատարելու իրավասություն չունի, ուստի վերջինիս համար *post factum* պարտականություն չի կարող սահմանվել, մյուս կողմից՝ հաշվի առնելով, որ այդ պահին վարույթն իրականացնող մարմինը գործն ըստ էության քննող դատարանն է, մինչդեռ դատարանն է, մինչդեռ դատական վարույթի նկատմամբ դատական վերահսկողություն իրականացնող դատարանն իրավասություն չունի որոշակի պարտականություններ սահմանելու նույն աստիճանի մեկ այլ դատարանի համար³⁵⁶:

Բացի դրանից, ըստ էության քննության նպատակով քրեական գործն ստանալուց հետո, նույնիսկ եթե դատարանը պարզում է, որ քրեական հետապնդման մարմինների կողմից թույլ են տրվել քրեադատավարական օրենքի էական խախտումներ, որոնք չեն կարող վերացվել դատական քննության ընթացքում, չի կարող գործը լրացուցիչ նախաքննության վերադարձնելու մասին որոշում կայացնել, քանի որ դատարանին այդպիսի լիազորությամբ

³⁵⁶ Տե՛ս Լ. Չաքոյանի վերաբերյալ ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 2018 թվականի մարտի 20-ի թիվ ԵԿԴ/0255/11/15 գործով կայացված որոշումը:

օժտող դրույթը ՀՀ սահմանադրական դատարանի որոշմամբ ճանաչվել է հակասահմանադրական³⁵⁷:

Ստացվում է, որ առանց իր բողոքները պատշաճ քննարկելու հնարավորություն տալու գործն ըստ էության քննության նպատակով դատարան ուղարկելը կարող է անձին զրկել իր իրավունքների արդյունավետ պաշտպանության հնարավորությունից բոլոր այն դեպքերում, երբ քրեական հետապնդման մարմինների թույլ տված խախտումները դատական քննության ընթացքում վերացնելն անհնար է:

Սրա հետ կապված ՀՀ սահմանադրական դատարանն ընդգծել է, որ օրենքով սահմանված կարգով նախնական քննության փուլի շրջանակներում են ձեռք բերվում և հետագուտվում հանցագործության կատարման փաստի հետ կապված բոլոր հանգամանքները, որպիսիք ապացուցողական հիմք կարող են հանդիսանալ քրեական դատավարության հետագա փուլերում դրանց վերջնական իրավական գնահատական տալու և անհրաժեշտության դեպքում պետական հարկադրանք կիրառելու համար: Հետևաբար, իրավական այդ գործընթացների նախնական փուլի շրջանակներում անձի՝ իր իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության իրավունքի երաշխավորումը նույնքան կարևոր է, որքան հետագա փուլերում³⁵⁸:

Այս համատեքստում հարկ է արձանագրել, որ քրեական գործի նյութերին ծանոթանալու համար քրեական հետապնդման մարմինների կողմից հանցագործություն կատարելու մեջ մեղադրվող անձին և նրա փաստաբանին պետք է բավարար ժամանակ տրամադրվի նյութերին ծանոթանալու, միջնորդություններ ներկայացնելու, մերժելու դեպքում՝ դրանք բողոքարկելու (այդ թվում՝ մինչդատական վարույթի նկատմամբ դատական վերահսկողության շրջանակում) միջոցով իր իրավունքների արդյունավետ պաշտպանության համար:

Հանցագործություն կատարելու մեջ մեղադրվող անձի պաշտպանությունը նախապատրաստելու համար բավարար ժամանակ և հնարավորություններ ունենալու իրավունքին անդրադարձ կատարվել է նաև Եվրոպական դատարանի մի շարք վճիռներով:

Եվրոպական դատարանն իր դիրքորոշումներից մեկում ընդգծել է, որ Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 3-րդ մասի (բ) ենթակետը երաշխավորում է մեղադրյալին «բավարար ժամանակ ու հնարավորություններ՝ իր պաշտպանությունը նախապատրաստելու համար», այդ իսկ պատճառով ենթադրում է, որ ի

³⁵⁷ Տե՛ս ՀՀ սահմանադրական դատարանի 2007 թվականի հուլիսի 24-ի թիվ ՍԴՈ-710 որոշումը՝ քաղաքացի Գևորգ Գգրարյանի դիմումի հիման վրա՝ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 311 հոդվածի 2-րդ կետի, 414.2. հոդվածի 1-ին մասի 1-ին եվ 3-րդ կետերի՝ ՀՀ Սահմանադրությանը համապատասխանության հարցը որոշելու վերաբերյալ գործով:

³⁵⁸ Տե՛ս ՀՀ սահմանադրական դատարանի 2012 թվականի հունվարի 24-ի թիվ ՍԴՈ-1008 որոշումը՝ քաղաքացի Հասմիկ Հովհաննիսյանի դիմումի հիման վրա՝ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 59-րդ հոդվածի 1-ին մասի 9-րդ կետի՝ «նախաքննության ավարտման պահից» դրույթի և 201-րդ հոդվածի 1-ին մասի՝ ՀՀ Սահմանադրությանը համապատասխանության հարցը որոշելու վերաբերյալ գործով:

շահ նրա ինքնուրույն իրականացվող պաշտպանական գործունեությունը կարող է ներառել այն ամենը, ինչն «անհրաժեշտ է» հիմնական դատավարությունը կազմակերպելու համար: Մեղադրյալը պետք է հնարավորություն ունենա պատշաճ կերպով կազմակերպելու իր պաշտպանությունն առանց սահմանափակումների՝ կապված գործին վերաբերող բոլոր պաշտպանական փաստարկները դատարանին ներկայացնելու հնարավորության հետ՝ դրանով իսկ ազդեցություն ունենալով դատավարության արդյունքի վրա³⁵⁹:

Ավելին, յուրաքանչյուր ոք, ում ներկայացված է քրեական մեղադրանք, պետք է ունենա իր պաշտպանությունը նախապատրաստելու նպատակով ամբողջ վարույթի ընթացքում իրականացված քննության արդյունքներին անձամբ ծանոթանալու հնարավորություն³⁶⁰:

Միաժամանակ հարկ է ընդգծել, որ գործի նյութերին ծանոթանալու իրավունքը հավասարապես կարևոր է նաև քրեական գործով տուժող կողմի համար:

Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեի 2006թ. հունիսի 14-ի՝ «Հանցագործության զոհերի աջակցության վերաբերյալ» R(2006)8 հանձնարարականի 6.1 կետի համաձայն՝ անդամ պետությունները պետք է հանցագործության զոհի համար երաշխավորեն իրենց գործին առնչվող և իրենց շահերի պաշտպանության ու իրավունքների իրացման համար անհրաժեշտ տեղեկատվություն: Նույն հանձնարարականի 6.5-րդ կետում, որը վերաբերում է հանցագործության զոհի համար երաշխավորվող՝ քրեական գործի վարույթին առնչվող տեղեկատվության ծավալին, ամրագրված է. «Պետությունը պետք է համապատասխան միջոցներով երաշխավորի, որ հանցագործության զոհերը տեղեկացվեն իրենց բողոքների արդյունքների, քրեական գործի ընթացքի համապատասխան փուլերի և իրավասու դատարանի դատավճռի վերաբերյալ»:

Պաշտպանին հասցեագրված բողոքների դիտարկումը և իրավակիրառ պրակտիկայի ուսումնասիրությունը վկայում է այն մասին, որ գործնականում վարույթի մասին տեղեկություններ չեն կարողանում ստանալ քրեական դատավարության մասնակիցները՝ տուժողը, քաղաքացիական հայցվորը, նրանց օրինական ներկայացուցիչները և այլն:

Գրեթե նույնաբովանդակ խնդրին անդրադարձել է Սահմանադրական դատարանը դեռևս 2012 թվականի հունվարի 24-ի ՍԴՈ-1008 որոշմամբ: Քննարկվող դեպքում քրեական գործով տուժողի իրավահաջորդը և նրա ներկայացուցիչները միջնորդություններ են ներկայացրել քննչական մարմին՝ խնդրելով տրամադրել քրեական գործով ապացույց ճանաչված

³⁵⁹ Տե՛ս Քոննոլլին ընդդեմ Միացյալ Թագավորության (Connolly v. the United Kingdom) գործով 1996 թվականի հունիսի 26-ի վճիռը, գանգատ թիվ 27245/95,

Մայզիտն ընդդեմ Ռուսաստանի (Mayzit v. Russia) գործով 2005 թվականի հուլիսի 6-ի վճիռը, գանգատ թիվ 63378/00, կետ 78:

³⁶⁰ Տե՛ս C.G.P.-ն ընդդեմ Նիդերլանդների (C.G.P. v. the Netherlands) գործով 1997 թվականի հունվարի 15-ի վճիռը, գանգատ թիվ 29835/96,

Տե՛ս Ֆուշերն ընդդեմ Ֆրանսիայի (Foucher v. France) գործով 1997 թվականի մարտի 18-ի վճիռը, գանգատ թիվ [22209/93](#), կետ 26-38:

նոթատետրի, տուժողի ձեռագրի ազատ նմուշների էջերի լուսապատճենները, դեպքի վայրի զննման արձանագրության, տուժողի հագուստի զննման արձանագրության լուսապատճենները: Քննիչի որոշումներով նշված միջնորդությունները մերժվել են:

Նկարագրված իրավիճակը քննարկելով քրեադատավարական նորմերի վերլուծությամբ Սահմանադրական դատարանն արձանագրել է, որ օրենսդիրն առանձնացնում է մինչև նախնական քննության ավարտը (գործով մեղադրական եզրակացություն կազմելը) տուժողի և/կամ նրա ներկայացուցչի, ինչպես նաև տուժողի իրավահաջորդի համար մատչելի՝ գործի նյութերի որոշակի ողջամիտ շրջանակ, որոնց վերաբերյալ տուժողի տեղեկացվածությունը նախնական քննության փուլում ապահովում է տուժողի՝ բացարկներ հայտնելու, միջնորդություններ հարուցելու, հետաքննության մարմնի, քննիչի, դատախազի գործողություններն ու որոշումները բողոքարկելու իրավունքներն իրացնելու հնարավորությունը և այդպիսով երաշխավորում է նաև տուժողի իրավունքների և օրինական շահերի արդյունավետ պաշտպանությունը մինչդատական վարույթի ընթացքում:

Ինչ վերաբերում է նախնական քննության տվյալներին, ապա գործող օրենսդրությամբ դրանք կարող են հրապարակվել միայն վարույթն իրականացնող մարմնի թույլտվությամբ և կարող են մատչելի դառնալ տուժողին միայն վարույթն իրականացնող մարմնի կողմից իր հայեցողության իրացման արդյունքում: Այս կապակցությամբ Սահմանադրական դատարանն անհրաժեշտ է համարել ընդգծել, որ վարույթն իրականացնող մարմնի՝ շահագրգիռ անձին քրեական գործի նյութերից այս կամ այն փաստաթղթի տրամադրումը մերժելու մասին որոշումը պետք է լինի պատճառաբանված, ինչպես դա նախատեսված է Քրեական դատավարության օրենսգրքի 102-րդ հոդվածով:

Սահմանադրական դատարանի դիրքորոշմամբ՝ սկզբունքային մոտեցումը պետք է լինի այն, որ նախնական քննության տվյալների հրապարակման թույլտվություն տալու՝ վարույթն իրականացնող իրավասու մարմնի հայեցողությունը չպետք է լինի բացարձակ, այդ կապակցությամբ կայացված որոշումը պետք է հետապնդի նախաքննության շահերի իրական պաշտպանության նպատակ:

Սահմանադրական դատարանը մատնանշել է նաև եվրոպական երկրների փորձը, ըստ որի՝ այդ երկրների օրենսդրությամբ սահմանում են այն հիմքերը, որոնց առկայության դեպքում չի թույլատրվում քրեական գործի նյութի հրապարակումը: Մասնավորապես, դրանք առնչվում են հասարակական կարգի պաշտպանությանը, հանցագործության բացահայտմանը խոչընդոտելուն, քրեական դատավարությանը վնասելուն և հանցանքի կատարմանը նպաստելուն, առևտրային գաղտնիքին և իրավաբանական անձի գործունեությանը վնաս պատճառելուն, ընտանեկան կամ անձնական կյանքի անձեռնմխելիությունը խախտելուն կամ անձի պատիվը ոտնահարելուն, անչափահասի շահերին վնաս պատճառելուն և այլն: Ըստ այդմ, Սահմանադրական դատարանը եզրահանգել է, որ այս ուղղությամբ Քրեական դատավարության օրենսդրության զարգացումը լրացուցիչ երաշխիքներ կստեղծի տուժողի

շահերի պաշտպանության և նախաքննության նկատմամբ վստահության ամրապնդման գործում³⁶¹:

Թեև կոնկրետ որոշմամբ խնդիրը քննարկվել է տուժողի իրավահաջորդի և նրա ներկայացուցչի իրավունքների ապահովման տեսանկյունից, սակայն նշված իրավավերլուծությունը հավասարապես վերաբերելի է քրեական դատավարության մասնակիցներին: Չնայած ակնկալվում էր, որ նշված որոշումը պրակտիկայի զարգացման համար ուղենշային կլինի, սակայն իրականում քննչական մարմինները շարունակում են նախաքննության տվյալների գաղտնիության «շահարկմամբ» մերժել պահանջվող տեղեկությունների տրամադրումը:

Վերը նշվածի հաշվառմամբ՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանն արձանագրում է, որ անհրաժեշտ է կատարելագործել պրակտիկան, ըստ անհրաժեշտության՝ նաև օրենսդրական կարգավորումները և ապահովել, որ հանցագործություն կատարելու մեջ մեղադրվող անձին և շահագրգիռ մյուս սուբյեկտներին, այդ թվում՝ փոժողին բավարար ժամանակ տրամադրվի քրեական գործի նյութերին ծանոթանալու և միջնորդություններ ներկայացնելու համար՝ հաշվի առնելով գործի առանձնահատկությունները և ծավալը:

15. Գործերի քննության ողջամիտ ժամկետի պահպանումը: Դատարանակազմական և դատավարական կանոնակարգումների անլիարժեքությունը

2020 թվականի ընթացքում ևս Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրվել են բողոքներ՝ կապված քրեական գործերի քննության ձգձգման վերաբերյալ:

Խնդիրը հատկապես սուր է դրված այն քրեական գործերով, որոնց շրջանակներում մեղադրյալի նկատմամբ խափանման միջոց է ընտրված կալանավորումը: Նման բողոքներ Պաշտպանի աշխատակազմին ներկայացվում են քրեակատարողական հիմնարկներ կատարվող այցերի և առանձնագրույցների ընթացքում: Նույնաբովանդակ հարցեր ներկայացվում են նաև կալանավորված անձանց մերձավոր ազգականների կողմից:

Քրեական վարույթների շրջանակում քննչական կամ այլ դատավարական գործողություններ տևական ժամանակ չիրականացնելու, դատական նիստերի ձգձգման հիմնական պատճառը 2020 թվականին եղել է նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) վարակի տարածումը:

Կոնկրետ դատական վարույթին և դատավորի լիազորությունների իրականացմանը չմիջամտելու օրենսդրական պահանջից ելնելով՝ առանձին գործերով ողջամիտ ժամկետում դատական քննության իրավունքի ենթադրյալ խախտման հարցերը Պաշտպանի կողմից քննության առարկա չեն դարձել: Այդուհանդերձ, երկրում մարդու իրավունքների և

³⁶¹ Տե՛ս ՀՀ սահմանադրական դատարանի 2012 թվականի հունվարի 24-ի թիվ ՍԴՈ-1008 որոշումը՝ քաղաքացի Հասմիկ Հովհաննիսյանի դիմումի հիման վրա՝ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 59-րդ հոդվածի 1-ին մասի 9-րդ կետի՝ «նախաքննության ավարտման պահից» դրույթի և 201-րդ հոդվածի 1-ին մասի՝ ՀՀ Սահմանադրությանը համապատասխանության հարցը որոշելու վերաբերյալ գործով:

ազատությունների պաշտպանության վիճակին ընդհանուր անդրադարձը պայմանավորում է նաև քրեական գործի քննության ողջամիտ ժամկետների պահպանման խնդրի ուսումնասիրություն՝ միջազգային իրավական չափանիշների, դատարանակազմական և դատավարական օրենսդրական կանոնակարգումների վերլուծություն: Նշվածի հաշվառմամբ 2017, 2018 և 2019 թվականների տարեկան հաղորդումներում³⁶² կատարվել էր ներպետական և միջազգային իրավական ակտերի մանրամասն վերլուծություն:

«Սահմանադրության 63-րդ հոդվածը երաշխավորում է, որ յուրաքանչյուր ոք ունի անկախ և անաչառ դատարանի կողմից իր գործի արդարացի, հրապարակային և ողջամիտ ժամկետում քննության իրավունք:

Սահմանադրական այս իրավունքի բովանդակության անքակտելի և կարևորագույն տարր է գործի քննության և եզրափակիչ ակտի կայացման ողջամիտ տևողության պահպանումը:

«Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի ուժով՝ «Յուրաքանչյուր ոք, (...) իրեն ներկայացված ցանկացած քրեական մեղադրանքի առնչությամբ, ունի (...) դատարանի կողմից ողջամիտ ժամկետում (...) դատաքննության իրավունք»:

Եվրոպայի խորհրդի նախարարների կոմիտեի՝ 1987 թվականի սեպտեմբերի 17-ի քրեական արդարադատության պարզեցմանն ուղղված թիվ R(87)18 հանձնարարականը նշում է, որ հանցագործությունների բացահայտման հապաղումը վարկաբեկում է քրեական դատավարությունը և ընդհանուր առմամբ բացասաբար է անդրադառնում արդարադատության պատշաճ իրականացման վրա³⁶³:

Եվրոպայի խորհրդի նախարարների կոմիտեն DH (97) հանձնարարականում, որն ընդունվել է Իտալիայում ձևավորված քաղաքացիական գործերի քննության ողջամիտ ժամկետների խախտման պրակտիկայի կապակցությամբ, ընդգծել է, որ «արդարադատության իրականացման չափազանց ձգձգումը լուրջ վտանգ է ներկայացնում իրավունքի գերակայության համար»: Ներպետական մարմիններում դատաքննության կամ այլ իրավական վարույթի տևողության ժամկետը գնահատելիս Եվրոպական դատարանն առաջնորդվում է նաև այն սկզբունքով, որ ողջամիտ ժամկետի պահանջի խախտումը կարող է կատարվել միայն պետության մեղքով տեղի ունեցած ձգձգումներով:

---

³⁶² 2017 թվականի ընթացքում «Վարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին տարեկան հաղորդում, էջեր 235-241 և 2018 թվականի ընթացքում «Վարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին տարեկան հաղորդում, էջ 305-312:

³⁶³ Տե՛ս Եվրոպայի խորհրդի նախարարների կոմիտեի՝ 1987 թվականի սեպտեմբերի 17-ի քրեական արդարադատության պարզեցմանն ուղղված թիվ R(87)18 հանձնարարականը՝ [http://www.barobirlik.org.tr/dosyalar/duyurular/hsykanunteklifi/recR\(87\)18e.pdf](http://www.barobirlik.org.tr/dosyalar/duyurular/hsykanunteklifi/recR(87)18e.pdf):

2010 թվականի փետրվարի 24-ի նիստի ընթացքում ընդունվել է Նախարարների կոմիտեի թիվ CM/Rec(2010)3 հանձնարարականը, որում ընդգծվել է պայմանավորող կողմերի պարտավորությունն ապահովելու Կոնվենցիայով վերապահված իրենց իրավունքներն ու ազատությունները, որոնք ներառում են Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածով նախատեսված ողջամիտ ժամկետում գործի քննության և 13-րդ հոդվածով նախատեսված իրավական պաշտպանության արդյունավետ միջոցների իրավունքները:

Ողջամիտ ժամկետում գործի քննության երաշխիքի նպատակը դատավարությանը մասնակցող անձանց պաշտպանությունն է քննության չափից ավելի ձգձգումներից, որոնք կարող են խաթարել արդարադատության իրականացման արդյունավետությունը կամ դրա նկատմամբ վստահությունը³⁶⁴:

Եվրոպական դատարանը, խոսելով պատշաճ քննության մասին, սահմանում է նաև գործը ողջամիտ ժամկետում քննելու պետության պարտականությունը³⁶⁵՝ այն դիտարկելով իբրև պետական մարմինների գործողությունների նկատմամբ հասարակական վստահության կարևոր պայման³⁶⁶:

Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը էկլեն ընդդեմ Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետության գործով փաստում է, որ քրեական գործով «ողջամիտ ժամկետը» սկսում է հաշվվել այն պահից, երբ առաջադրվում է մեղադրանքը: Դա կարող է տեղի ունենալ ավելի շուտ, քան գործն ուղարկվում է դատարան: Այդ ժամկետը կարող է հաշվվել անձին ձերբակալելու պահից, կամ այն պահից, երբ տվյալ անձը պաշտոնապես տեղեկացվել է, որ իր նկատմամբ քրեական գործ է հարուցվել, կամ նախնական քննությունը սկսելու պահից:

Ժամկետի հաշվարկն ավարտվում է, երբ ավարտվում է քննությունն ամենաբարձր ատյանի դատարանում, այն է՝ երբ կայացվում է վերջնական որոշում: Այսինքն՝ գործի քննության ընդհանուր տևողության ողջամտությունը գնահատելիս պետք է հաշվի առնվի նաև վարույթների տևողությունը վերաքննիչ և վճռաբեկ ատյաններում³⁶⁷:

Գործի քննության ողջամիտ ժամկետի պահանջի խախտումը չի կարող արդարացվել, անգամ եթե համապատասխան դատավարական որոշումներն ընդունվել են անձի օգտին

---

³⁶⁴ Տե՛ս ՄԻԵԴ նախադեպային իրավունքի հիմնահարցերը քրեական գործերով, դասավանդման նյութ, Դ. Մելքոնյան:

³⁶⁵ Տե՛ս Յասան ընդդեմ Թուրքիայի (Yasa v. Turkey) գործով 1998 թվականի սեպտեմբերի 2-ի վճիռը, գանգատ թիվ 22495/93, կետեր 102-104:

³⁶⁶ Տե՛ս Մահմուտ Կայան ընդդեմ Թուրքիայի (Mahmut Kaya v. Turkey) գործով 2000 թվականի մարտի 28-ի վճիռը, գանգատ թիվ 22535/93, կետեր 106-107:

³⁶⁷ Տե՛ս Ողջամիտ ժամկետում արդար դատաքննության և դատավարություններում դատավորի դերի վերաբերյալ (հաշվի առնելով վեճերի լուծման այլընտրանքային միջոցները) Եվրոպական դատավորների խորհրդատվական խորհրդի (CCJE) կողմից Նախարարների կոմիտեի ուշադրությանը ներկայացնելու համար 2004 թվականի Նոյեմբերի 22-ից 24-ն ընդունված թիվ 6 (2004) կարծիքը, կետ 98:

(քրեական գործի վարույթի կարճում, պատժի մեղմացում, հայցադիմումի (դիմումի) բավարարում և այլն)³⁶⁸:

Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի իրավաբանությամբ՝ դատարանների քրոնիկ ծանրաբեռնվածությունը ևս չի կարող արդարացնել վարույթի չափազանց երկար տևողությունը³⁶⁹:

Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին կետի շրջանակներում Եվրոպական դատարանը ներպետական վարույթի տևողության ողջամտությունը յուրաքանչյուր դեպքում գնահատում է՝ ելնելով քննության առարկա գործի կոնկրետ հանգամանքներից: Չնայած դրան՝ Եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքը ողջամիտ ժամկետի վիճարկմանը վերաբերող մի շարք գործերի քննության արդյունքում ձևավորել է որոշակի չափանիշներ, որոնք դատաքննության ողջամտությունը գնահատելիս կիրառելի են բոլոր գործերի նկատմամբ:

Ըստ այդմ, ողջամիտ ժամկետի հետ կապված՝ Եվրոպական դատարանը ելնում է հետևյալ չափանիշներից՝

1. գործի բարդությունը.

Գործի բարդությունը որոշելիս՝ Եվրոպական դատարանը ելակետային է համարում մի շարք չափանիշներ, նշելով, որ բարդությունը կարող է կապված լինել ինչպես փաստի, այնպես էլ իրավական տեսակետների հետ: Դատարանը մեծ նշանակություն է տալիս հետևյալ գործոններին՝ հաստատման ենթակա փաստերի բնույթը, մեղադրյալների և վկաների թվաքանակը, միջազգային գործոնները, դատավարությանը նոր անձանց ներգրավումը, հաշվարկները, փորձագետների անհրաժեշտությունը և այլն: Անդրադառնալով գործի բարդությանը՝ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը նշել է, որ այն կարող է կապված լինել ինչպես փաստերի, այնպես էլ իրավական տեսակետների հետ³⁷⁰, օրինակ, գործում մի քանի կողմ ներգրավելու³⁷¹, տարբեր ապացույցներ ձեռք բերելու³⁷², փորձագետի եզրակացությունն ստանալու հետ³⁷³ և այլն:

2. Դիմողի համար ողջամիտ ժամկետի չափազանցման հետևանքները.

---

³⁶⁸ Տե՛ս Էկլեն ընդդեմ Գերմանիայի (Eckle v. Germany) գործով 1982 թվականի հուլիսի 15-ի վճիռը, գանգատ թիվ 8130/78, կետ 73:

³⁶⁹ Տե՛ս Պրոբստմեյերն ընդդեմ Գերմանիայի (Probstmeier v. Germany) գործով 1997 թվականի հուլիսի 1-ի վճիռը, գանգատ թիվ 20950/92, կետ 64:

³⁷⁰ Տե՛ս Քաթե Կլիտշե դե լա Գրանզեն ընդդեմ Իտալիայի (Katte Klitsche de la Grange v. Italy) գործով 1994 թվականի հոկտեմբերի 24-ի վճիռը, գանգատ թիվ 12539/65, կետ 55:

³⁷¹ Տե՛ս Հ.-ն ընդդեմ Միացյալ Թագավորության (H. v. United Kingdom) գործով 1987 թվականի հուլիսի 8-ի վճիռը, գանգատ թիվ 9580/81, կետ 72:

³⁷² Տե՛ս Հյումենն ընդդեմ Լեհաստանի (Humen v. Poland) գործով 1999 թվականի հոկտեմբերի 15-ի վճիռը, գանգատ թիվ 26614/95, կետ 63:

³⁷³ Տե՛ս Պանդոլֆելլին և Պալումբոն ընդդեմ Իտալիայի (Pandolfelli and Palumbo v. Italy) գործով 1992 թվականի փետրվարի 27-ի վճիռը, գանգատ թիվ 13218/87, կետ 17:

Դիմողի համար այդպիսի հետևանքները վերջինիս իրավունքների ապահովման այն հնարավոր ռիսկերն են, որոնք կարող են վրա հասնել դատավարական ժամկետների ձգձգման պատճառով:

3. Համապատասխան մարմինների աշխատանքի օպերատիվությունը.

Համապատասխան մարմինների աշխատանքի օպերատիվություն ասելով ի նկատի է առնվում վարույթն իրականացնող մարմնի կողմից գործի բոլոր հանգամանքների լրիվ, բազմակողմանի և ժամանակին ուսումնասիրումը: Ընդ որում, միջազգային իրավական մոտեցումների համաձայն՝ պետք է արձանագրել, որ գործի քննության ձգձգումը հանգեցնում է ողջամիտ ժամկետների խախտման, եթե դա պայմանավորված է սուբյեկտիվ պատճառներով, ինչպիսիք են, օրինակ, դատարանների գերծանրաբեռնվածությունը, դատավորների ոչ արհեստավարժությունը և այլն. նման դեպքերում պետությունն է կրում որակյալ և արագ արդարադատություն ապահովելու պարտականությունը:

4. Դիմողի սեփական վարքագիծը.

Դիմողի սեփական վարքագծի հետ կապված՝ Եվրոպական դատարանն արձանագրում է, որ վերջինս պետք է «ցուցադրի քննության՝ իրեն անմիջականորեն վերաբերող բոլոր փուլերին մասնակցելու պատրաստակամություն, ձեռնպահ մնա դատավարությունը ձգձգող հնարքներից, ինչպես նաև դատավարությունն արագացնելու նպատակով առավելագույնս օգտագործի ներպետական օրենսդրությամբ նախատեսված բոլոր միջոցները»³⁷⁴: Եթե գործի քննության ձգձգումը տեղի է ունենում դիմողի մեղքով, ապա դա, անկասկած, վերջինիս բողոքի արդյունավետությունը նվազեցնող գործոն է³⁷⁵:

Արդար դատաքննության իրավունքի, մասնավորապես՝ ողջամիտ ժամկետների երաշխավորումն առաջին հերթին կանխորոշվում է դատարանակազմական և դատավարական լիարժեք կառուցակարգերով և դրանց պատշաճ գործադրմամբ: Հետևաբար, դատավարական ողջամիտ ժամկետների պահպանումն իր հերթին փոխպայմանավորված է մի շարք ինստիտուցիոնալ և ֆունկցիոնալ գործոններով, ինչպիսիք են, օրինակ, դատարանների ծանրաբեռնվածության համաչափությունը, գործի քննության անխոչընդոտ ընթացքն ապահովելու դատավարական հստակ կառուցակարգերը, դատավարությանը մասնակցող անձանց պատշաճ վարքագիծը և այն ապահովող օրենսդրական լծակները, դատավարական ժամկետների սահմանումը:

³⁷⁴ Տե՛ս Ալիմենտարիա Սանդերս ընդդեմ Իսպանիայի (Alimentaria Sanders S. A. V. Spain) գործով 1989 թվականի հուլիսի 7-ի վճիռը, գանգատ թիվ 11681/85, կետ 35:

³⁷⁵ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնաբանություններ, ընդհանուր խմբագրությամբ՝ Գ. Հարությունյանի, Երևան, 2010թ., էջեր 232-233, հասանելի է <https://www.osce.org/hy/yerewan/74940?download=true> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

Միևնույն ժամանակ, հարկ է նկատել, որ ողջամիտ ժամկետը վերացական հասկացություն չէ. այն մեծապես կախված է կոնկրետ գործի առանձնահատկություններից, և տևողության միևնույն թվային ցուցանիշը կարող է մի դեպքում համարվել ողջամիտ, մյուս դեպքում՝ ոչ:

Հարցի առնչությամբ Վճռաբեկ դատարանն արձանագրել է, որ դատավարական ժամկետների պահպանումը կարևոր նշանակություն ունի նաև դատավարության տևողության ողջամտության ապահովման համար, իսկ ողջամիտ ժամկետում դատաքննության իրավունքը Մարդու իրավունքների միջազգային իրավունքի հիմնարար սկզբունքներից է³⁷⁶:

Գործի քննության ողջամիտ ժամկետների միջազգային իրավական մոտեցումների տրամաբանությամբ՝ ՀՀ դատարանների նախագահների խորհուրդն իր հերթին արձանագրել է, որ գործի քննությունը պետք է իրականացվի հնարավորին սեղմ ժամկետում: Խորհուրդն արձանագրել է, որ գործի քննության ժամկետները որոշելիս գործի քննության ժամկետի սկիզբ քրեական գործերով պետք է համարել այն պահը, երբ առաջադրվում է մեղադրանքը, որը կարող է տեղի ունենալ ավելի շուտ, քան գործն ուղարկվում է դատարան, այդ ժամկետը կարող է հաշվվել անձին ձերբակալելու պահից, կամ այն պահից, երբ տվյալ անձը պաշտոնապես տեղեկացվել է, որ իր դեմ քրեական գործ է հարուցվել, կամ նախնական քննություն սկսելու պահից³⁷⁷:

Օրենսդրական մակարդակում դատավարական ողջամիտ ժամկետների պահպանման խնդիրն անհրաժեշտ ենք համարում դիտարկել երկու հարթությունում՝

1. դատական իշխանության կազմակերպման և գործունեության հիմունքների ու սկզբունքների տեսանկյունից.

Գործերի քննության ողջամիտ ժամկետների պահպանումն ուղղակիորեն կապված է դատական համակարգի կառուցվածքից, դատավորների թվաքանակից, դատարանների նստավայրերի, դրանց սպասարկման տարածքների և դատավորների բաշխման ու թվակազմի սահմանումից և այլն:

Այս առումով թերևս ողջունելի է ՀՀ դատական օրենսգրքում լրացումներ և փոփոխություններ կատարելու մասին 2018 թվականի հունվարի 25-ին ուժի մեջ մտած օրենքով ստեղծվեց Երևան քաղաքում առաջին ատյանի ընդհանուր իրավասության մեկ դատարանը, որի դատական տարածքը Երևան քաղաքի տարածքն է, իսկ «Հայաստանի Հանրապետության դատական օրենսգիրք» սահմանադրական օրենքի ընդունմամբ սահմանվեց, որ առաջին ատյանի ընդհանուր իրավասության դատարանների դատավորների թվակազմը ֆիքսված չէ, և Բարձրագույն դատական խորհրդին տրվեց առանձին դատարանների դատավորների թվակազմը Կառավարության համաձայնությամբ ավելացնելու լիազորություն:

³⁷⁶ Տե՛ս Վճռաբեկ դատարանի 2010 թվականի դեկտեմբերի 23-ի թիվ ԳԴ1/0012/13/09 և ԼԴ/0082/13/09 որոշումները:

³⁷⁷ Տե՛ս ՀՀ դատարանների նախագահների խորհրդի 2006 թվականի հունիսի 13-ի թիվ 98 որոշում. http://www.court.am/files/news/101_am.pdf:

Միաժամանակ, վերը նշված սահմանադրական օրենքի 9-րդ հոդվածով Եվրոպական դատարանի իրավական դիրքորոշումների հաշվառմամբ ամրագրվեցին դատարանում գործի քննության տևողության ողջամտությունը որոշելու չափանիշները: Մասնավորապես, հոդվածի առաջին մասով ամրագրվեց, որ գործի քննությունը և լուծումը պետք է իրականացվեն ողջամիտ ժամկետում: Նույն հոդվածի 2-րդ մասով՝ դատարանում գործի քննության տևողության ողջամտությունը որոշելիս հաշվի են առնվում՝

1) գործի հանգամանքները, ներառյալ՝ իրավական և փաստական բարդությունը, վարույթի մասնակիցների վարքագիծը և վարույթի մասնակցի համար գործի տևական քննության հետևանքները,

2) հնարավոր սեղմ ժամկետում գործի քննությունն ու լուծումն իրականացնելու նպատակով դատարանի կատարած գործողությունները և դրանց արդյունավետությունը,

3) գործի քննության ընդհանուր տևողությունը (տևողության մեջ հաշվարկվում է վերաքննիչ և վճռաբեկ դատական ատյաններում բողոքների քննության ժամանակահատվածը նույնպես),

4) Բարձրագույն դատական խորհրդի սահմանած՝ գործի քննության միջին ուղենիշային տևողությունը:

2. Քրեադատավարական ընթացակարգերի օրենսդրական կարգավորումների տեսանկյունից.

Գործող քրեադատավարական կառուցակարգերը քրեական գործերի քննության ժամկետների պահպանման առումով լիարժեք չեն: Այսպես, օրենսգրքի՝ դատավարական ժամկետներ ամրագրող կարգավորումները հանգում են հետևյալին՝

1. հետաքննությունն ավարտվում է քրեական գործ հարուցելու պահից 10 օրվա ընթացքում,

2. քրեական գործով նախաքննությունը պետք է ավարտվի ոչ ուշ, քան երկամսյա ժամկետում: Այդ ժամկետը հաշվվում է քրեական գործ հարուցելու մասին որոշում կայացնելու օրվանից և ավարտվում է գործը դատարան ուղարկելու մասին կամ գործով վարույթի կարճման մասին որոշման կայացման օրը,

3. մինչույն ժամանակ, նախաքննության ժամկետը քննիչի պատճառաբանված միջնորդության հիման վրա կարող է երկարացնել հսկող դատախազը՝ միջնորդությունը լրիվ կամ մասնակիորեն բավարարելու վերաբերյալ որոշում կայացնելով: Նախաքննության ժամկետի մասնակի երկարացումը ենթակա է պատճառաբանման: Նախաքննության ժամկետը յուրաքանչյուր դեպքում կարող է երկարացվել մինչև երկու ամիս ժամանակով:

Ստացվում է, որ թեև մինչդատական վարույթի փուլերի՝ հետաքննության և նախաքննության առավելագույն ժամկետներն օրենքով ամրագրված են, այդուհանդերձ, վարույթն իրականացնող մարմինն իրավասու է նախաքննության երկամսյա ժամկետը երկարացնել՝ ընդ որում առանց օրենսդրական սահմանափակման: Չնայած յուրաքանչյուր դեպքում նախաքննության ժամկետը երկարացնելու պատճառաբանվածության պահանջին՝

օրենսդրական այդպիսի կառուցակարգը կարող է խնդրահարույց լինել քրեական հետապնդման ենթարկվող անձի իրավունքների, այդ թվում՝ իր գործի քննության ողջամիտ ժամկետների երաշխավորման տեսանկյունից,

4. գործի դատական քննության նախապատրաստման փուլի հետ կապված օրենսգրքի 292-րդ հոդվածն ամրագրում է, որ քրեական գործն իր վարույթ ընդունած դատավորը հետազոտում է գործում եղած նյութերը և քրեական գործն իր վարույթն ընդունելու պահից 15 օրվա ընթացքում կայացնում է որոշում,

5. օրենսգրքի 293-րդ հոդվածի համաձայն՝ դատական քննությունը պետք է նշանակվի դատական քննություն նշանակելու մասին որոշում կայացնելու պահից 10 օրվա ընթացքում,

6. քրեադատավարական օրենքը գործի դատական քննության առավելագույն ժամկետներ չի նախատեսում՝ միաժամանակ ամրագրելով անձի՝ ողջամիտ ժամկետում գործի քննության իրավունք:

Ի տարբերություն գործող օրենսգրքի՝ Քրեական դատավարության օրենսգրքի նախագծի 194-րդ հոդվածի առաջին մասն ամրագրում է, որ մինչդատական վարույթում հանրային քրեական հետապնդումն այն հարուցելու պահից չի կարող տևել ավելի, քան՝

- երկու ամիս՝ ոչ մեծ ծանրության հանցանքի վերաբերյալ վարույթով.
- չորս ամիս՝ միջին ծանրության հանցանքի վերաբերյալ վարույթով.
- ութ ամիս՝ ծանր հանցանքի վերաբերյալ վարույթով.
- տասը ամիս՝ առանձնապես ծանր հանցանքի վերաբերյալ վարույթով:

Իսկ երկրորդ մասով՝ բացառիկ դեպքերում, երբ դա է պահանջում արդարադատության շահը, նախատեսված ժամկետները վերադաս դատախազի կողմից կարող են երկարացվել առավելագույնը երկու ամսով:

Նախագծի վերոնշյալ լուծումները, փաստորեն, ամրագրում են անձի նկատմամբ քրեական հետապնդում իրականացնելու առավելագույն ժամկետները:

Պաշտպանի աշխատակազմում ստացված տվյալների ամփոփմամբ պարզվել է նաև, որ քրեական գործերի քննության ձգձգման պատճառ է նաև իրավական օգնության կարգով ստացված հարցումները թարգմանելու խնդիրը:

Քրեական գործի նյութերի թարգմանությունների տևական լինելու փաստը Մարդու իրավունքների պաշտպանին անհանգստացնում է հատկապես քրեական գործի քննության ողջամիտ ժամկետների պահպանման պահանջի ապահովման տեսանկյունից: Այս մասին առավել մանրամասն խոսվել է 2018 թվականների տարեկան հաղորդմամբ³⁷⁸:

Ողջամիտ ժամկետի պահպանման կարևորությանն անդրադարձել է նաև ՀՀ սահմանադրական դատարանը ՍԴՈ-1074 որոշմամբ: Դատարանը նշել է, որ «ողջամիտ ժամկետ» եզրույթը չի բացառում տարբեր գործոններով պայմանավորված՝ գործի դատական

³⁷⁸ Տե՛ս Մարդու իրավունքների պաշտպանի 2018 թվականի տարեկան հաղորդման 310-311 էջեր:

քննության ընթացքը դանդաղեցնող օբյեկտիվ հանգամանքների հնարավոր առկայությունը և դրանով պայմանավորված՝ նախնական դատական նիստերի, գործի քննությունը վերսկսելու, գործի քննությունը հետաձգելու, գործի վարույթը կասեցնելու ինստիտուտների անհրաժեշտությունը: Դատարանի դիրքորոշմամբ՝ դա միաժամանակ ենթադրում է դատարանի կողմից գործի քննությանն անհարկի, կամայականորեն ձգձգելը բացառելու պատվիրան:

Հաշվի առնելով ձևավորված պրակտիկան և առկա օրենսդրական բացի հաղթահարման նպատակով՝ Պաշտպանը դիմել է Սահմանադրական դատարան, բացի այդ՝ ընթացիկ տարում հրապարակվել է նաև արտահերթ հրապարակային զեկույց³⁷⁹:

Հարկ է նկատել, որ Սահմանադրական դատարան ներկայացված դիմումով դիտարկվել է ոչ միայն քրեական, այլև առհասարակ դատավարության բոլոր տեսակներում առկա՝ գործի քննությունը ողջամիտ ժամկետում ապահովելու խնդիրը: Ընդ որում՝ խնդիրը դիտարկվել է Կոնվենցիայի 13-րդ հոդվածի լույսի ներքո, որը Կոնվենցիայով ամրագրված իրավունքներն ու ազատությունները խախտվելու դեպքում յուրաքանչյուրի համար երաշխավորում է պետական մարմինների առջև իրավական պաշտպանության արդյունավետ միջոցի իրավունքը, նույնիսկ եթե խախտումը կատարել են ի պաշտոնե գործող անձինք: Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքի համաձայն՝ Կոնվենցիայի 13-րդ հոդվածով նախատեսված միջոցը պետք է լինի «արդյունավետ» ինչպես գործնականում, այնպես էլ օրենսդրությամբ: Եվրոպական դատարանը բազմիցս նշել է, որ *միջոցն արդյունավետ է, եթե այն կանխում է ենթադրյալ խախտումը կամ դրա շարունակականությունը կամ ապահովում է արդեն տեղի ունեցած խախտման համար համարժեք փոխհատուցում*³⁸⁰:

Սահմանադրական դատարանը, քննության առնելով Մարդու իրավունքների պաշտպանի ներկայացրած բողոքը, թեև գտավ, որ վիճարկվող դրույթը համապատասխանում է Սահմանադրությանը, սակայն 2021 թվականի մարտի 16-ի ՍԴՈ-1585 որոշմամբ տվեց ուղենշային եզրահանգումներ:

Մասնավորապես, Սահմանադրական դատարանն արձանագրեց, որ գործի քննության ողջամիտ ժամկետը չունի ընդհանուր, բոլոր իրավիճակների համար կիրառելի թվային արտահայտություն. այն ենթակա է գնահատման յուրաքանչյուր դեպքում՝ հաշվի առնելով կոնկրետ գործի հանգամանքները, ընդ որում, Սահմանադրության 81-րդ հոդվածի ուժով անձի

³⁷⁹ Հասանելի է <https://ombuds.am/images/files/e722139fe25348c1076dae0df9496c55.pdf> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

³⁸⁰ Տե՛ս Վլադը և այլք ընդդեմ Ռումինիայի (Vlad and others v. Romania) գործով 2013 թվականի նոյեմբերի 26-ի վճիռը, գանգատ թիվ 40756/06, 41508/07 և 50806/07, կետ 111: Ուազերմանն ընդդեմ Ռուսաստանի (Wasserman v. Russia (No 2)) գործով 2008 թվականի սեպտեմբերի 29-ի վճիռը, գանգատ թիվ 21071/50, կետ 45: Կուդլան ընդդեմ Լեհաստանի (Kudła v. Poland) գործով 2000 թվականի հոկտեմբերի 26-ի վճիռը: գանգատ թիվ 30210/96, կետ 158: Դորանն ընդդեմ Իռլանդիայի (Dorann v. Ireland) գործով 2003 թվականի հոկտեմբերի 31-ի վճիռը, գանգատ թիվ 50389/99, կետ 59:

արդար դատաքննության իրավունքը և դրա բաղադրատարր հանդիսացող՝ ողջամիտ ժամկետում գործի քննության պահանջը մեկնաբանելիս պետք է հաշվի առնվի և կիրառվի, ի թիվս այլնի, նաև Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի ձևավորած պրակտիկան:

Սահմանադրական դատարանի դիրքորոշմամբ՝ պետությունն առաջին հերթին պետք է սահմանի անհրաժեշտ կազմակերպական այնպիսի կառուցակարգեր և ընթացակարգեր, որոնք կապահովեն ողջամիտ ժամկետում գործի քննության իրավունքի արդյունավետ իրացումը՝ կանխելով արդար դատաքննության իրավունքի հնարավոր խախտումները, մյուս կողմից, գործի քննության ձգձգումների դեպքում պետք է ապահովի ողջամիտ ժամկետում գործի քննության իրավունքի արդյունավետ պաշտպանության հնարավորություն:

Անդրադառնալով գործի քննությունը ողջամիտ ժամկետում իրականացնելու պահանջի պահպանումն ապահովելու հարցին՝ Սահմանադրական դատարանը, հղում կատարելով Եվրոպական դատարանի դիրքորոշումներին, արձանագրեց, որ պետությունն իր իրավական համակարգը պետք է կազմակերպի այնպես, որ դատարանները հնարավորություն ունենան և իրենց իրավասությանը վերապահված գործերը քննեն ողջամիտ ժամկետում:

Հղում անելով նաև Արդարադատության արդյունավետության եվրոպական հանձնաժողովի դիրքորոշմանը Սահմանադրական դատարանը նշել է, որ գործերի քննության ժամկետները սերտորեն կապված են հետևյալ տարրերի հետ.

- քննվող գործերի քանակ,
- գործերը քննող համակարգին հասանելի ռեսուրսներ (մարդկային և նյութական),
- գործերի քննության որակ:

Միևնույն ժամանակ, Սահմանադրական դատարանը փաստել է, որ հաճախ մատնանշվում է դատարանների ծանրաբեռնվածությունը՝ առանձին դեպքերում այն կապելով գործերի քննության երկարաձգումների հետ (օրինակ՝ Բարձրագույն դատական խորհրդի 2019 թվականի տարեկան հաղորդումը, «Հայաստանի Հանրապետության դատական և իրավական բարեփոխումների 2019-2023 թվականների ռազմավարությունը և դրանից բխող գործողությունների ծրագրերը հաստատելու մասին» Կառավարության 2019 թվականի հոկտեմբերի 10-ի 1441-Լ որոշումը): Այս կապակցությամբ Սահմանադրական դատարանն ընդգծել է, որ արդարադատության արդյունավետության մակարդակը չի բնութագրվում բացառապես հնարավոր ամենակարճ ժամկետում քննվող և լուծվող գործերի թվային ցուցանիշով. դատարանները կրում են արդար դատաքննության բոլոր պահանջներին համահունչ գործերի քննություն իրականացնելու պարտականություն, իսկ դատարանների ծանրաբեռնվածությունը կարող է վտանգել առաջադրված բոլոր պահանջների միաժամանակյա ապահովումը: Ուստի, ըստ Սահմանադրական դատարանի, անհրաժեշտ է ապահովել դատարանների այնպիսի ծանրաբեռնվածություն, որի պայմաններում վերջիններս հնարավորություն կունենան գործերի քննությունն իրականացնել ողջամիտ ժամկետում՝ միաժամանակ արդար դատաքննության իրավունքի նաև մյուս պահանջների պահպանմամբ:

Դրանից բացի, Սահմանադրական դատարանն անդրադարձել է այն հարցին, որ օրենսդիրը Բարձրագույն դատական խորհրդին տվել է ըստ գործերի առանձին տեսակների և բարդության քննության միջին տևողության ուղենիշային ժամկետներ սահմանելու լիազորություն (Օրենսգրքի 89-րդ հոդվածի 1-ին մասի 28-րդ կետ), մինչդեռ այդ լիազորությունը դեռևս չի իրացվել: Այդ հանգամանքի հաշվառմամբ Սահմանադրական դատարանը գտել է, որ Բարձրագույն դատական խորհրդի կողմից իր նշված լիազորությունն իրականացնելու, իսկ գործի քննության ողջամիտ ժամկետի խախտումների դեպքում իրավասու մարմինների կողմից դրանց արդյունավետորեն արձագանքելու պարագայում հնարավոր է գործնականում բարձրացնել վիճարկվող դրույթում ամրագրված, ինչպես նաև Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի կողմից բացահայտված չափորոշիչների հաշվառմամբ գնահատվող՝ գործի քննության ողջամիտ ժամկետի պահպանման արդյունավետության մակարդակը:

Խնդրի բազմակողմանի ուսումնասիրության շրջանակներում պարզվել է նաև, որ որպես ողջամիտ ժամկետում գործի քննության իրավունքի ապահովման միջոց ծառայող՝ դատական ակտերի բողոքարկման, ընթացիկ դատական գործերով մեկ այլ դատարանի կողմից ողջամիտ ժամկետի հարցի քննարկման և ոչ նյութական վնասի հատուցման ընթացակարգերը, ինչպես նաև դատավորի նկատմամբ կարգապահական վարույթ հարուցելու և նրան կարգապահական պատասխանատվության ենթարկելու կառուցակարգերն *արդյունավետ միջոց չեն*:

Այդ մասին է վկայում նաև Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի նախադեպային պրակտիկան: Մասնավորապես, Եվրոպական դատարանն իր վճիռներից մեկում արձանագրել է, որ ավելի բարձր ատյաններին դիմելը չի կարող համարվել որպես արդյունավետ միջոց գործի քննության տևողությունը վիճարկելու համար³⁸¹: Արդեն տեղի ունեցած անհարկի ձգձգումների համար դրամական փոխհատուցում տրամադրելը չի բացառում, որ այլ անտեղի ձգձգումներ տեղի չեն ունենալու³⁸²: Որևէ ապացույց չկա, որ վնասի փոխհատուցման միջոցն ավելի արագ կքննվի, քան սովորական քաղաքացիական հայցը, որը կարող է մի քանի տարի տևել և անցնել դատական բոլոր ատյաններով: Ժամանակի նման վատնումը չի կարող համատեղելի լինել վարույթն ավելի արագացնելու պահանջի հետ³⁸³: Գործը քննող դատավորի նկատմամբ կարգապահական գործողությունն արդյունավետ միջոց կարող է համարվել միայն,

³⁸¹ Տե՛ս Հարթմանն ընդդեմ Չեխիայի Հանրապետության (Hartman v. Czech Republic) գործով 2003 թվականի դեկտեմբերի 3-ի վճիռը, գանգատ թիվ 53341/99, կետ 82:

³⁸² Հասանելի է [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-STD\(2007\)044-e&fbclid=IwAR0ff-FgFx4u24Ar_eyJx4daKzle6gmmUqjmlLIVVdiltU70XtZMIHOyKK8CU](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-STD(2007)044-e&fbclid=IwAR0ff-FgFx4u24Ar_eyJx4daKzle6gmmUqjmlLIVVdiltU70XtZMIHOyKK8CU) հղումով, էջ 31, կետ 171, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

³⁸³ Տե՛ս Իլիչն ընդդեմ Սերբիայի (Ilić v. Serbia) գործով 2008 թվականի հունվարի 9-ի վճիռը, գանգատ թիվ 30132/04, կետ 65: ՄաքՖարլեյնն ընդդեմ Իռլանդիայի (McFarlane v. Ireland) գործով 2010 թվականի սեպտեմբերի 10-ի վճիռը, գանգատ թիվ 31333/06, կետ 123:

եթե դա ուղղակի և անմիջական հետևանք է առաջացնում այն վարույթների համար, որոնք վիճարկվում են³⁸⁴:

Այն դեպքում, երբ դատական համակարգը թերի է կարգավորված Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածով սահմանված ողջամիտ ժամկետի պահանջն ապահովելու համար, ամենաարդյունավետ լուծումն այն միջոցն է, որը նախատեսված է դատական գործընթացներն արագացնելու համար, որպեսզի կանխվի դրա չափից դուրս երկար տևողությունը: Նման միջոցն ունի անհերքելի առավելություն այն միջոցի նկատմամբ, որն ապահովում է միայն փոխհատուցման տրամադրումը, քանի որ այն կանխում է նույն վարույթի հաջորդող խախտումների հայտնաբերումը և պարզապես չի վերականգնում արդեն կատարված խախտումը³⁸⁵: Վենետիկի հանձնաժողովի դիրքորոշման համաձայն՝ Կոնվենցիայով ամրագրված իրավունքներից մեկի խախտման դեպքում մինչև խախտումը եղած դրությունը վերականգնելը գերադասելի է դրամական փոխհատուցում տրամադրելուց³⁸⁶: Լավագույն լուծումը, անվիճելիորեն, կանխարգելումն է: Նման միջոցն անհերքելի առավելություն ունի իրավական պաշտպանության այնպիսի միջոցի նկատմամբ, ինչպիսին փոխհատուցումն է³⁸⁷:

Այսպիսով, վստահաբար կարելի է պնդել, որ ողջամիտ ժամկետում գործի քննության իրավունքի ապահովման համար որպես Կոնվենցիայի 13-րդ հոդվածով երաշխավորված՝ իրավական պաշտպանության արդյունավետ միջոց կարող են հանդես գալ միայն կանխարգելիչ միջոցները, որպիսիք, սակայն բացակայում են մեր իրավական համակարգում:

Վերը նշվածի հաշվառմամբ՝ կարծում ենք, որ քրեական գործերի քննության ողջամիտ ժամկետների ապահովման հարցում դատական պրակտիկայի կատարելագործման նպատակով *անհրաժեշտ է՝*

- 1. քրեական դատավարության օրենսգրքի մոդեցումներին համահունչ՝ ամրագրել քրեական հետապնդման առավելագույն ժամկետներ,*
- 2. ապահովել «Դատական օրենսգրք» սահմանադրական օրենքի՝ գործի քննության տևողության ողջամտության ապահովմանն առնչվող պահանջների պարզաճ կենսագործումը,*
- 3. վերանայել թարգմանություն իրականացնող ստորաբաժանման հաստիքների քանակը, կամ ուսերեն և անգլերեն լեզուներից թարգմանությունները ևս, ըստ ծանրաբեռնվածության,*

³⁸⁴ Հասանելի է [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-STD\(2007\)044-e&fbclid=IwAR0ff-Fgfy4u24Ar_uyCxdaKzle6gmmUqjmLIVVdiU70XtZMIHOyKK8CU](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-STD(2007)044-e&fbclid=IwAR0ff-Fgfy4u24Ar_uyCxdaKzle6gmmUqjmLIVVdiU70XtZMIHOyKK8CU) հղումով, էջ 28, կետ 147, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

³⁸⁵ Տե՛ս Ֆինգերն ընդդեմ Բուլղարիայի (Finger v. Bulgaria) գործով 2011 թվականի օգոստոսի 10-ի վճիռը, գանգատ թիվ 37346/05, կետ 83(d):

³⁸⁶ Հասանելի է [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2002\)034-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2002)034-e), հղումով, կետ 64, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

³⁸⁷ Տե՛ս Միլիչն ընդդեմ Մոնտենեգրոյի և Սերբիայի (Milić v. Montenegro and Serbia) գործով 2013 թվականի մարտի 13-ի վճիռը, գանգատ թիվ 28359/05, կետ 73:

կազմակերպել թարգմանչական ծառայություններ մատուցող ընկերությունների միջոցով,

4. ուսումնասիրել ՀՀ քննչական կոմիտեի և քննչական մյուս մարմիններում քննիչների թվակազմը՝ գործերի քանակի համադրմամբ և ըստ անհրաժեշտության ավելացնել հաստիքներ կամ թափուր հաստիքների առկայության դեպքում՝ համալրել դրանք,

5. ներպետական օրենսդրությամբ ամրագրել արդյունավետ կառուցակարգեր, որոնք ուղղված կլինեն ինչպես գործերի քննության ողջամիտ ժամկետի խախտումները կանխելուն, այնպես էլ խախտված իրավունքների դեպքում դրանց լիարժեք վերականգնմանը:

16. Քրեական գործերով իրավական օգնության շրջանակում արձանագրված գործնական խնդիրներ

Հայաստանի Հանրապետության և օտարերկրյա պետությունների միջև դատապարտյալների փոխանցումն իրականացվում է «Դատապարտյալների փոխանցման մասին» 1983 թվականի եվրոպական կոնվենցիայի, «Պատժի հետագա կրման համար դատապարտյալների փոխանցման մասին» Մոսկվայի 1998 թվականի կոնվենցիայի, ինչպես նաև առանձին երկկողմ միջազգային պայմանագրերի դրույթներով:

«Դատապարտյալների փոխանցման մասին» 1983 թվականի մարտի 21-ին Ստրասբուրգում ստորագրված կոնվենցիայի նպատակը դրա կողմ հանդիսացող պետությունների տարածքում մյուս կողմերի դատապարտված քաղաքացիների՝ իրենց քաղաքացիության պետությունում պատիժը կրելու համար փոխանցման հնարավորության ապահովումն է: Այսինքն՝ *պետությունների համար կոնվենցիան նախատեսում է հնարավորություն, ոչ թե պարտականություն: Ընդ որում, որևէ իրավական ակտով պետության վրա դրված չէ կայացված որոշումը պարտառաքանելու պարտականություն: Կոնվենցիայի համաձայն՝ դատապարտյալը կարող է փոխանցվել միայն հետևյալ պայմանների առկայության դեպքում.*

ա) տվյալ անձը Կատարող պետության քաղաքացի է,

բ) դատավճիռը վերջնական է,

գ) փոխանցման մասին խնդրանքն ստանալու պահին պատիժը կրելու համար դատապարտյալին մնացել է առնվազն վեց ամիս ժամկետ կամ պատժի ժամկետն անսահմանափակ է,

դ) փոխանցումը համաձայնեցված է դատապարտյալի հետ կամ երկու Կողմերից որևէ մեկը, ելնելով դատապարտյալի տարիքից, ֆիզիկական կամ հոգեկան վիճակից, անհրաժեշտ է համարում փոխանցումը համաձայնեցնել նրա օրինական ներկայացուցչի հետ,

ե) գործողությունը կամ անգործությունը, որի համար դատավճիռ է կայացվել, հանցագործություն է համարվում ըստ Կատարող պետության օրենսդրության կամ այդպիսին կհամարվեր, եթե հանցագործությունը կատարվեր այդ պետության տարածքում,

զ) Դատապարտող և Կատարող պետությունների միջև համաձայնություն է ձեռք բերվել փոխանցման վերաբերյալ:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմը պարբերաբար ստանում է ազատագրկման դատապարտված ՀՀ քաղաքացիներին պատժի մնացած մասը Հայաստանում կրելու նպատակով փոխանցելու վերաբերյալ խնդիրներին առնչվող բողոքներ: Բողոքների ճնշող մեծամասնությունը վերաբերում է Ռուսաստանի Դաշնությունում պատիժ կրող ՀՀ քաղաքացիներին:

Օրինակ, բողոքներից մեկով անձը հայտնել է, որ իր և ամուսնու միակ որդին դատապարտվել և ազատագրկման ձևով պատիժ է կրում Ռուսաստանի Դաշնությունում: Ըստ նրա՝ որդին նախկինում դատապարտված չի եղել, մշտապես դրսևորել է օրինապահ վարքագիծ, նրա հետ կապը կարողանում են պահպանել միայն հեռախոսակապի միջոցով, հնարավորություն չունեն տեսակցություն ունենալու նպատակով մեկնելու ՌԴ, իսկ տեսազանգի հնարավորություն ՌԴ նշված քրեակատարողական հիմնարկում առկա չէ: Հավելել է, որ ինքն ու ամուսինը մեծահասակ են, բնակվում են միայնակ և այլ խնամող չունեն, ստեղծված իրավիճակը հոգեբանորեն ծանր է անդրադառնում իրենց վրա:

Մեկ այլ բողոքով անձը հայտնել է, որ որդին 2008 թվականին դատապարտվել և ազատագրկման ձևով պատիժ է կրում Ռուսաստանի Դաշնությունում, քրեակատարողական հիմնարկից տեղեկացել է, որ որդու մոտ առաջացել են առողջական լուրջ խնդիրներ: Բողոք ներկայացրած անձը տեղեկացրել է, որ տևական ժամանակ բնակվում և աշխատում է Ռուսաստանում, ներկայում ինքը ևս առողջական խնդիրներ ունի, ցանկանում է վերադառնալ Հայաստան, սակայն որդու՝ ՌԴ-ում գտնվելու պատճառով ստիպված է մնալ այնտեղ:

Մեկ այլ դեպքում Պաշտպանին է դիմել հենց դատապարտյալը: Նա նշել է, որ ունի առողջական խնդիրներ, հանդիսանում է երկրորդ խմբի հաշմանդամություն ունեցող անձ, մասնակցել է Արցախի պաշտպանության համար տեղի ունեցած մարտական գործողություններին: Նա նաև հայտնել է, որ ընտանիքը բնակվում է Արցախի Հանրապետությունում, ծնողները մեծահասակ են, ավագ որդին զինվորական ծառայություն է անցնում Արցախի պաշտպանության բանակում, իսկ կրտսերը՝ առաջիկայում պետք է զորակոչվի ՀՀ զինված ուժեր:

Վերը նշված բոլոր դեպքերում բողոք ներկայացրած անձինք պատժի մնացած մասը Հայաստանում կրելու նպատակով դատապարտյալին փոխանցելու խնդրանքով դիմել են ՀՀ արդարադատության նախարարություն, սակայն խնդրանքը մերժվել է:

Պրակտիկայի ամփոփման նպատակով Պաշտպանի աշխատակազմն անհրաժեշտ պարզաբանումների պահանջով գրություն է հասցեագրել Արդարադատության նախարարություն: Այդ նախարարությունը տեղեկություններ է տրամադրել այն մասին, որ 2020 թվականի ընթացքում պատժի մնացած մասը կրելու նպատակով օտարերկրյա պետությունից Հայաստանի Հանրապետություն փոխանցման խնդրանքով դիմել է ՀՀ քաղաքացի հանդիսացող 91 դատապարտյալ, որոնցից 65-ի փոխանցումը մերժվել է Արդարադատության նախարարի կողմից, 8-ի փոխանցումը բավարարվել է, իսկ 18 դատապարտյալների

փոխանցման գործը դիմումին կից ներկայացված փաստաթղթերի և դիմումի քննության, ինչպես նաև անհրաժեշտ փաստաթղթերի հավաքագրման փուլում են:

Արդարադատության նախարարությունը պարզաբանել է նաև, որ դատապարտյալի փոխանցման հարցը քննարկվում է հիմք ընդունելով ՀՀ իրավապահ մարմինների՝ տվյալ դատապարտյալի վերաբերյալ տրամադրված տեղեկատվությունը, շահագրգիռ մարմինների դիրքորոշումները, ՀՀ քրեակատարողական հիմնարկների բեռնվաճության աստիճանը, դատապարտյալի՝ Հայաստանում իրական սոցիալական կապերի առկայությունը և այլ հանգամանքներ:

Թեև լիովին հասկանալի է, որ պետությունների համար կոնվենցիան նախատեսում է հնարավորություն, (և ինչպես արդեն վերը նշվեց, իրավական ակտով պետության վրա դրված չէ այս կապակցությամբ կայացված որոշումը պատճառաբանելու պարտականություն) այնուամենայնիվ, մտահոգիչ է այն, որ իրավասու պետական մարմնի դիրքորոշումը բացարձակապես չի հիմնավորվում: Բացի դրանից, մտահոգիչ են նաև Արդարադատության նախարարության ներկայացրած վիճակագրական տվյալները:

Պաշտպանը գտնում է, որ յուրաքանչյուր կոնկրետ դեպքով առաջնահերթ ուշադրության պետք է արժանանա դատապարտյալի ընտանիքի՝ Հայաստանում բնակվելու հանգամանքը, քանի որ հենց ընտանիքի հետ կապի պահպանումն ունի առանցքային նշանակություն անձի ուղղման, կրկնահանցագործության ռիսկի նվազեցման հարցում: Ի վերջո, հարցը պետք է քննարկվի ոչ միայն և ոչ այնքան պետության համար լրացուցիչ ծանրաբեռնվածության (այդ թվում՝ քրեակատարողական հիմնարկների բեռնվաճության աստիճանը) ավելացման, այլ անձի նկատմամբ նշանակված պատժի նպատակների իրագործման տեսանկյունից: Հատկապես մտահոգիչ են այն դեպքերը, երբ օտարերկրյա իրավասու մարմինը դրական եզրակացություն է տալիս դատապարտյալի փոխանցման հարցին, իսկ Հայաստանի իրավասու մարմինը՝ ոչ:

Ընտանիքի անդամների հետ կապի կարևորությանը Պաշտպանն անդրադարձել է բազմիցս. այդ մասին առավել մանրամասն քննարկվել է նաև Պաշտպանի՝ որպես կանխարգելման ազգային մեխանիզմ 2020 թվականի զեկույցի «Կապն արտաքին աշխարհի հետ» վերտառությամբ թեմայի շրջանակում:

Վերը նշվածի համալրեքստում Պաշտպանն արձանագրում է, որ յուրաքանչյուր դեպքում դատապարտյալի փոխանցումը մերժելիս Արդարադատության նախարարության կողմից պետք է ներկայացվեն որոշակի, թեկուզև նվազագույն հիմնավորումներ:

Քրեական գործերով իրավական օգնության շրջանակում Պաշտպանի աշխատակազմում վեր հանված մեկ այլ խնդիր վերաբերում է օտարերկրյա պետության իրավապահ մարմնի կողմից հետախուզման մեջ գտնվող անձանց վերաբերյալ քրեական գործերը ՀՀ իրավապահ մարմիններին չփոխանցելու հարցին:

Մասնավորապես, բազմաթիվ բողոքներ են ստացվել այն մասին, որ առկա է անձի հանձնումը բացառող հանգամանք, (օրինակ՝ անձը ՀՀ քաղաքացի է), սակայն նրա նկատմամբ քրեական հետապնդում իրականացնելու նպատակով օտարերկրյա իրավապահ մարմինները ՀՀ իրավապահ մարմիններին չեն փոխանցում քրեական գործի նյութերը, մինչույն ժամանակ՝ չեն դադարեցնում նրա նկատմամբ հայտարարված հետախուզումը: Արդյունքում՝ անձի իրավունքները անորոշ ժամանակով սահմանափակվում են, օրինակ՝ նրա ելքը ՀՀ-ից արգելվում է, նոտարական գործարքներ իրականացնելիս խնդիրներ են առաջանում և այլն: *Նման իրավիճակները, ցավոք, փակուղային են նաև իրավական տեսանկյունից: Հասկանալի է նաև, որ օտարերկրյա պետության իրավասու մարմնի հայտարարած հետախուզումը չի կարող դադարեցվել ՀՀ քրեական հետապնդման մարմինների կողմից:*

Դրականորեն պետք է արձանագրել, որ նման իրավիճակների կապակցությամբ Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի, Դատախազության և Ոստիկանության համագործակցության արդյունքում գտնվել է իրավիճակային լուծում: Լուծումն իհարկե մասնակի է, սակայն, մեր համոզմամբ, այն առավելագույնն է ինչ կարող է արվել Հայաստանի պետական մարմինների կողմից:

Այսպես, Պաշտպանի աշխատակազմ ստացված նույնաբովանդակ բողոքներով Դատախազություն և Ոստիկանություն ներկայացված գրությունների արդյունքում անձը հրավիրվել է Ոստիկանություն, նրան գրավոր պարզաբանվել է իր կողմից օտարերկրյա երրորդ պետությունում հայտնաբերվելու անցանկալի հետևանքների մասին և Ոստիկանության իրավասու ստորաբաժանմանը հանձնարարվել է վերացնել հետախուզվողի նկատմամբ ՀՀ պետական սահմանը հատելու սահմանափակումը:

Դրական գնահատելով ձևավորված պրակտիկան՝ Պաշտպանը գտնում է, որ այս հարցի լուծումը չպետք է թողնել իրավակիրառ մարմնի հայեցողությանը, այն ևս պետք է կարգավորել օրենքով:

Վերոգրյալի հաշվառմամբ Պաշտպանն արձանագրում է, որ

1. Պատժի մնացած մասը Հայաստանում կրելու նպատակով դատապարտյալի փոխանցման հարցը քննարկելիս ուսումնասիրել բոլոր կարևոր հանգամանքները, ծանրակշիռ հանգամանքների առկայությամբ անձի փոխանցումը մերժելու դեպքում մերժման պատճառների մասին տեղեկացնել նաև նրան՝ այնքանով, որքանով այդ տեղեկությունը կարող է հասանելի լինել անձին:

2. Օտարերկրյա պետության կողմից հետախուզման մեջ գտնվող անձի վերաբերյալ քրեական գործը տևական ժամանակ ՀՀ իրավապահ մարմիններին չփոխանցելու դեպքերում հետախուզումը Հայաստանում դադարեցնելու հարցի վերաբերյալ սահմանել օրենսդրական կառուցակարգեր (այն դեպքերում, երբ առկա է անձի հանձնումը բացառող հանգամանք, օրինակ՝ ՀՀ քաղաքացի է):

ԳԼՈՒԽ 2. ԱՆՁՆԱԿԱՆ ԱԶԱՏՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԱՊԱՀՈՎՈՒՄԸ ԵՎ ՍԱՀՄԱՆԱՓԱԿՄԱՆ ՊՐԱԿՏԻԿԱՆ

1. Ազատությունից զրկելիս անձի իրավունքների ապահովման երաշխիքները

Մարդու իրավունքների համակարգի համար հիմնարար նշանակություն ունի անձնական ազատության իրավունքը:

Անձնական ազատության իրավունքի երաշխավորման հետ կապված համակարգային խնդիրներին մանրամասն անդրադարձ է կատարվել ինչպես Մարդու իրավունքների պաշտպանի տարեկան հաղորդումներում, այնպես էլ 2016 թվականի հուլիսյան իրադարձությունների վերաբերյալ արտահերթ հրապարակային զեկույցի շրջանակներում³⁸⁸:

2020 թվականի ընթացքում ևս ազատությունից զրկելիս անձի նվազագույն իրավունքների ապահովման առնչությամբ արձանագրվել են խնդիրներ, ստացվել են բողոքներ: Պաշտպանի աշխատակազմն այս հարցերով իրականացրել է նաև մոնիթորինգային և վերլուծական աշխատանքներ: Բողոք ներկայացրած անձանց գերակշիռ մասը պնդել է, որ արգելանքի վերցնելիս (քրեական և վարչական վարույթներով) չեն տեղեկացվել ազատությունից զրկվելու պատճառների մասին, չեն ծանուցվել իրենց իրավունքների մասին:

Պաշտպանի ներկայացուցիչները տեղում նույնաբնույթ խնդիրներ են արձանագրել նաև Ոստիկանության բաժիններ կատարած այցերի շրջանակում, ընդ որում՝ Պաշտպանի ներկայացուցիչների կողմից արձանագրվել են դեպքեր, երբ վարչական ձերբակալման ենթարկված անձինք Ոստիկանության բաժնում պահվել են օրենքով սահմանված ժամանակից ավելի:

2020 թվականի ընթացքում Պաշտպանի աշխատակազմի թե՛ գծի հեռախոսահամարին ներկայացրած ահազանգերով, ինչպես նաև Ոստիկանության բաժիններ իրականացված այցերի ընթացքում նաև արձանագրվել են դեպքեր, երբ բերման ենթարկված անձինք տեղեկացված չեն եղել իրենց նվազագույն իրավունքների մասին և ցանկացել են տեղեկանալ Պաշտպանի աշխատակազմից:

Անձի անձնական ազատության իրավունքի պաշտպանության միջազգային իրավական մոտեցումների և սահմանադրաիրավական երաշխիքների հաշվառմամբ՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանի կողմից առաջ են քաշվել հետևյալ իրավական չափանիշները՝

- անձի անձնական ազատության իրավունքին միջամտության՝ «ազատությունից զրկման» փաստը որոշելիս որոշիչ գործոններ են ազատությունից զրկելու բնույթը, ազատությունից

³⁸⁸ Տե՛ս ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի 2016 թվականի տարեկան հաղորդումը, էջ 149-154, 2016 թվականի հուլիսյան իրադարձությունների վերաբերյալ արտահերթ հրապարակային զեկույց, էջ 41-59:

զրկելու օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ կողմերը: Օբյեկտիվ կողմը ներառում է ազատությունից զրկման վայրը և պահման ժամանակը, սուբյեկտիվ կողմը՝ անձի համաձայնությունը³⁸⁹.

- ազատությունից զրկել է համարվում, երբ իրավապահ մարմինը, ուժի գործադրմամբ կամ առանց դրա, անձին արգելում է լքել իր գտնվելու վայրը կամ պահանջում է իր հետ գնալ մեկ այլ վայր կամ անձը ստիպված է հետևել ոստիկանի կամքին: «Ազատությունից զրկել» է համարվում նաև անձին փողոցում մի քանի ժամով կանգնեցնելը և հեռանալն արգելելը³⁹⁰ կամ օրինակ, ոստիկանության բաժնից դուրս գալն արգելելը, նույնիսկ, եթե անձն այնտեղ է գնացել իր կամքով՝ առանց իրավապահ մարմինների կողմից ուժի գործադրման³⁹¹.

- ազատությունից զրկված լինելու փաստի գիտակցումն այս հարցում որոշիչ է: Որոշիչ է միայն այն հանգամանքը, որ անձն այլևս չի կարող լքել իր գտնվելու վայրը³⁹², որը կարող է լինել ոչ միայն իր նպատակային նշանակությամբ որպես այդպիսին օգտագործվող տարածքը (օրինակ՝ խուցը), այլև ցանկացած վայր, այդ թվում՝ տրանսպորտային միջոց³⁹³.

- անձն ազատությունից զրկվածի կարգավիճակ է ձեռք բերում անգամ այն դեպքերում, երբ կամովին ներկայանալով ոստիկանություն՝ հնարավորություն չի ունենում լքել այն.

- անձի անձնական ազատության իրավունքին ցանկացած միջամտություն, անկախ դրա իրականացման՝ օրենքով նախատեսված հիմքերից և ընթացակարգերից, պետք է ենթադրի իրավունքի սահմանափակման բնույթին ու աստիճանին համարժեք իրավական երաշխիքների տրամադրում.

- իրավասու պետական մարմինների գործունեության հիմքում պետք է ընկած լինի այն սկզբունքային մոտեցումը, ըստ որի՝ անձին ազատությունից զրկելու փաստի ուժով՝ անկախ վարույթային առանձնահատկություններից (քրեական, վարչական), ֆորմալ ընթացակարգերի առկայությունից կամ բացակայությունից, օպերատիվ միջոցառումների իրականացումից, պետք է ապահովվի իրավունքների՝ սահմանադրությամբ և միջազգային իրավական նորմերով երաշխավորված իրավունքների նվազագույն ծավալ.

³⁸⁹ Տե՛ս Եվրոպական կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածի վերաբերյալ ուղեցույցը, էջեր 5-7, հասանելի է http://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_5_ENG.pdf հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

³⁹⁰ Տե՛ս 'u Գիլլանն ու Քուինթոնն ընդդեմ Միացյալ Թագավորության (Gillan & Quinton v. the United Kingdom) գործով 2010 թվականի հունվարի 12-ի վճիռը, գանգատ թիվ 4158/05, կետ 57:

³⁹¹ Տե՛ս Եվրոպական կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածի կիրառման վերաբերյալ ուղեցույցի 17-ից 18-րդ էջերը, հասանելի է [http://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRHAND/DG2-EN-HRHAND-05\(2004\).pdf](http://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRHAND/DG2-EN-HRHAND-05(2004).pdf) հղումով, 12.02.20թ., Շիմովոլոսն ընդդեմ Ռուսաստանի (Shimovolos v. Russia) գործով 2011 թվականի նոյեմբերի 28-ի վճիռը, գանգատ թիվ 30194/09, կետ 49:

³⁹² Տե՛ս 'u Դե Ուալդը, Ումսը և Վերսիպն ընդդեմ Բելգիայի (De Wilde, Ooms and Versyp v. Belgium) գործով 1971 թվականի հունիսի 18-ի վճիռը, գանգատներ թիվ 2832/66, 2835/66, 2899/66, կետ 65:

³⁹³ Տե՛ս Եվրոպական կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածի կիրառման վերաբերյալ ուղեցույցը, էջ 18, հասանելի է [http://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRHAND/DG2-EN-HRHAND-05\(2004\).pdf](http://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRHAND/DG2-EN-HRHAND-05(2004).pdf) հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

- այլ կերպ ասած, անձին ազատությունից զրկելը՝ անկախ նրանից, թե դա իրականացվել է, ասենք, վարչական իրավախախտման վերաբերյալ գործի վարույթի կամ քրեական դատավարության շրջանակներում, ձերբակալման կամ բերման ենթարկելու ինստիտուտների շրջանակներում, պետք է ուղեկցվի անձին որոշակի նվազագույն իրավունքներ տրամադրելով և միասնական երաշխիքներ ամրագրելով:

Ընդ որում, նվազագույն իրավունքների ապահովման պահանջն ուղղված է ոչ միայն անձի անձնական ազատության իրավունքի, այլև վատ վերաբերմունքի չենթարկվելու բացարձակ իրավունքի ապահովմանը: Այս պահանջից ելնելով՝ Եվրոպայի խորհրդի խոշտանգումների կանխարգելման կոմիտեի (ԽԿԿ) չափանիշներում ամրագրված են ոստիկանության կողմից ձերբակալված անձանց երեք իրավունքները. փաստաբանի և բժշկի մատչելիության իրավունքները և ձերբակալության մասին ազգականին կամ իր ընտրությամբ երրորդ անձին տեղեկացնելու իրավունքը:

Վերոնշյալի հաշվառմամբ՝ Պաշտպանը հատուկ ընդգծում է, որ ներպետական օրենսդրությամբ սահմանված ցանկացած ընթացակարգի շրջանակներում ազատությունից զրկված յուրաքանչյուր ոք (ազատությունից զրկելու փաստը պետք է դիտարկել վերը նշված չափանիշների շրջանակում), միջազգային պահանջների ձևակերպմամբ, պետք է ունենա առնվազն հետևյալ իրավունքները.

1. անհապաղ տեղեկացվել ազատությունից զրկվելու պատճառների մասին՝ իրեն հասկանալի լեզվով.
2. պահպանել լռություն,
3. իրեն ազատությունից զրկելու մասին անհապաղ տեղեկացվի իր ընտրած անձը,
4. հրավիրել փաստաբան,
5. իր պահանջով ենթարկվել բժշկական զննման, այդ թվում՝ իր նախընտրած բժշկի կողմից,
6. իրեն ազատությունից զրկելու իրավաչափությունը վիճարկել և դատարանի կողմից ազատ արձակվել, եթե ազատությունից զրկելը ոչ իրավաչափ է:

2. Հանցանք կատարելու մեջ անմիջականորեն ծագած կասկածանքի հիման վրա անձին ձերբակալելու պրակտիկայում մարդու իրավունքների խնդիրները

ՀՀ Սահմանադրության 27-րդ հոդվածի 1-ին մասի 4-րդ կետի համաձայն՝ «Յուրաքանչյուր ոք ունի անձնական ազատության իրավունք: Ոչ ոք չի կարող անձնական ազատությունից զրկվել այլ կերպ, քան հետևյալ դեպքերում և օրենքով սահմանված կարգով՝

(...)

4) անձին իրավասու մարմին ներկայացնելու նպատակով, երբ առկա է նրա կողմից հանցանք կատարած լինելու հիմնավոր կասկած, կամ երբ դա հիմնավոր կերպով անհրաժեշտ է հանցանքի կատարումը կամ դա կատարելուց հետո անձի փախուստը կանխելու նպատակով»:

Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» եվրոպական կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածի համաձայն՝ «1. Յուրաքանչյուր ոք ունի ազատության և անձնական անձեռնմխելիության իրավունք: Ոչ ոքի չի կարելի ազատությունից զրկել այլ կերպ «քան հետևյալ դեպքերում և օրենքով սահմանված կարգով.

(...)

գ. անձի օրինական կալանավորումը կամ ձերբակալումը՝ իրավախախտում կատարած լինելու հիմնավոր կասկածի առկայության դեպքում նրան իրավասու օրինական մարմինն ներկայացնելու նպատակով կամ այն դեպքում «երբ դա հիմնավոր կերպով անհրաժեշտ է համարվում նրա կողմից հանցագործության կատարումը կամ այն կատարելուց հետո նրա փախուստը կանխելու համար»:

«Քրեական դատավարության օրենսգրքի 128-րդ հոդվածի 1-ին մասի ուժով՝ ձերբակալումն անձի կողմից հանցագործության կատարումը կամ այն կատարելուց հետո նրա փախուստը կանխելու նպատակով նրան արգելանքի վերցնելն է, հետաքննության կամ վարույթ իրականացնող մարմին բերելը, համապատասխան արձանագրություն կազմելը և այդ մասին նրան հայտարարելը՝ օրենքով որոշված վայրերում ու պայմաններում արգելանքի տակ կարճաժամկետ պահելու համար: Նույն հոդվածի 3-րդ մասով՝ ձերբակալումը կատարվում է՝

1) հանցանք կատարելու մեջ անմիջականորեն ծագած կասկածանքի հիման վրա.

2) քրեական հետապնդման մարմնի որոշման հիման վրա:

Օրենսգրքի 129-րդ հոդվածի առաջին մասով՝ հանցանք կատարելու մեջ կասկածվող անձը կարող է ձերբակալվել հետաքննության մարմնի աշխատակցի, քննիչի, դատախազի կողմից հետևյալ հիմքերից յուրաքանչյուրի առկայության դեպքում, եթե՝

1) նա բռնվել է քրեական օրենքով չթույլատրված արարքը կատարելիս կամ այն կատարելուց անմիջապես հետո.

2) ականատեսն ուղղակի մատնանշում է տվյալ անձին որպես քրեական օրենքով չթույլատրված արարքը կատարողի.

3) տվյալ անձի կամ նրա հագուստի վրա, նրա կողմից օգտագործվող այլ իրերի վրա, նրա մոտ կամ նրա բնակարանում կամ տրանսպորտային միջոցում հայտնաբերվել են քրեական օրենքով չթույլատրված արարքի կատարմանը նրա առնչությունը վկայող բացահայտ հետքեր.

4) կան այլ հիմքեր հանցանքի կատարման մեջ կասկածելու անձին, որը դեպքի վայրից կամ քրեական վարույթն իրականացնող մարմնից թաքնվելու փորձ է կատարել կամ չունի բնակության մշտական վայր կամ բնակվում է այլ տեղանքում, կամ որի անձնավորությունը պարզված չէ:

Ձեկույցի սույն հատվածում անհրաժեշտ ենք համարում հատկապես անդրադառնալ *հանցանք կատարելու մեջ անմիջականորեն ծագած կասկածանքի հիման վրա անձին ձերբակալելու հարցին, քանի որ խնդիրների գերակշիռ մասը գործնականում ծագում են այս*

փուլում և Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմ ներկայացվում են բողոքներ հենց այս ընթացակարգի վերաբերյալ:

Այսպես, բողոքներից մեկով ձերբակալվածը հայտնել է, որ ձերբակալման արձանագրությամբ որպես ձերբակալման հիմք նշվել է այն, որ ինքը բռնվել է քրեական օրենքով չթույլատրված արարքը կատարելիս կամ այն կատարելուց անմիջապես հետո, իսկ որպես ձերբակալման նպատակ՝ իր հետագա փախուստը կանխելը: Ըստ ձերբակալվածի՝ «անմիջապես» եզրույթից ենթադրվում է, որ անձը *պետք է բռնվի հանցանք կատարելուց հնարավոր կարճ ժամանակ անց*, մինչդեռ վարույթն իրականացնող մարմնի կողմից մատնանշված հանրորեն վտանգավոր արարքի ենթադրյալ կատարումից շուրջ մեկ օր անց է ձերբակալվել: Վկայակոչելով շուրջ մեկ օր ազատության մեջ լինելու հանգամանքը՝ անձը պնդել է, որ դա վկայում է փախուստի մտադրության բացակայության մասին:

Բազմաթիվ բողոքներ են ստացվել այն մասին, որ ձերբակալման արձանագրությունը չի պարունակել այնպիսի կոնկրետ փաստական տվյալներ, որոնք կհիմնավորեն անձի կողմից քրեորեն պատժելի արարք կատարած լինելու հանգամանքը, ուստի որևէ կերպ չի հիմնավորվել ձերբակալված անձի առնչությունը արարքին:

Մի շարք դեպքերում պնդումներ են ներկայացվել այն մասին, որ ձերբակալման արձանագրության մեջ որպես հիմք նշվել է միայն Ոստիկանության ծառայողի կազմած՝ անձին բերման ենթարկելու մասին զեկուցագրում առկա տվյալները, որը ձերբակալված անձի դիրքորոշմամբ հավաստիության տեսանկյունից կասկածելի է և հիմնավոր չի կարող համարվել:

Արձանագրվել են նաև դեպքեր, երբ ձերբակալման արձանագրությամբ դրա նպատակը հանցագործությունը կատարելուց հետո անձի փախուստը կանխելն է եղել, մինչդեռ նշված նպատակը հիմնավորող որևէ տեղեկություն, փաստական տվյալ ձերբակալման արձանագրությունը չի պարունակել: Մի դեպքում անգամ անձը փաստացի արգելանքի է վերցվել իր աշխատավայրից, ինչից, ըստ անձի և նրա պաշտպանի, ակնհայտ է եղել փախուստի նպատակի բացակայությունը:

Դրանից զատ, բողոքներ են եղել առ այն, որ ձերբակալված անձը խնամքին ունի մինչև ութ տարեկան երեխա, ձերբակալվել է հանրորեն վտանգավոր արարքի կատարման համար, որի սանկցիայում առավել խիստ պատիժը կալանքն է, իսկ այն քրեաիրավական նորմերի ուժով չի նշանակվում դատավճիռը կայացնելու պահին խնամքին մինչև ութ տարեկան երեխա ունեցող անձանց նկատմամբ, ուստի այդ հոդվածով նույնիսկ մեղադրական դատավճռի առկայության դեպքում անձի նկատմամբ չի կարող ազատությունից զրկելու հետ կապված պատիժ նշանակվել: Այս փաստարկի վկայակոչմամբ բողոք ներկայացրած անձինք հայտնել են, որ նման պայմաններում ձերբակալումն իրավաչափ չէ:

Վերը նկարագրված բողոքներից յուրաքանչյուրն անհատապես ուսումնասիրվել և քննարկման առարկա է դարձվել:

Հատկանշական է, որ Պաշտպանի աշխատակազմը ևս դեպքեր է արձանագրել, որ ձերբակալման արձանագրությունները չեն պարունակել հանցավոր արարքի փաստական նկարագիրը, գործողությունները չեն անհատականացվել, վարույթն իրականացնող մարմինը բավարարվել է միայն օրենսդրական նորմի մեխանիկական շարադրմամբ: Օրինակ՝ նշվել է, որ անձը «կասկածվում է «Հայաստանի Հանրապետությունում ռազմական դրություն հայտարարելու մասին» ՀՀ կառավարության 2020 թվականի սեպտեմբերի 27-ի թիվ 1586-Ն որոշման 8-րդ կետը, ինչպես նաև « Ռազմական դրության իրավական ռեժիմի մասին» ՀՀ օրենքի 1-ին մասի «ը» կետը և «Հավաքների ազատության մասին» ՀՀ օրենքի 5-րդ հոդվածի 1-ին մասի պահանջները խախտելով 2020 թվականի նոյեմբերի 20-ին Երևան քաղաքի Բաղրամյան և Դեմիրճյան փողոցների խաչմերուկում դիտավորությամբ օրենքով սահմանված կարգի խախտմամբ հավաքներ կազմակերպելու և անցկացնելու մեջ»: ՀՀ քրեական օրենսգրքի 225¹-րդ հոդվածով քրեական պատասխանատվություն է նախատեսում օրենքով սահմանված կարգի խախտմամբ հավաքը դիտավորությամբ կազմակերպելու և անցկացնելու համար: Ինչպես նկատելի է՝ կոնկրետ դեպքում որպես արարքն անհատականացնող տվյալ նշվել է միայն հավաքի անցկացման վայրն ու օրը, սակայն, թե կոնկրետ ինչ գործողություններ է անձը կատարել, որոնք բնորոշվել են որպես հավաք «կազմակերպել և անցկացնել»: Այս արարքներն իրենց բնույթով այնպիսին են, որ ինքնին ենթադրում են անձի կողմից որոշակի ակտիվ վարքագիծ ուղղված դրա կատարմանը: Անձի արարքի փաստական կողմի նկարագրության բացակայությունն ուղղակիորեն բացառում է «հանցանք կատարելու մեջ անմիջականորեն ծագած կասկածանքի» առկայությունը: Այլ խոսքով՝ *եթե արձանագրությունում նկարագրված չեն արարքի փաստական հատկանիշները, ապա պարզ չէ, թե ինչում է անձը կասկածվում, ուստի և անձը չի կարող ընտրել համարժեք վարքագիծ պաշտպանության իրավունքի արդյունավետ իրացման համար:*

Այս դիրքորոշումը բխում է նաև Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի իրավաբանությունից: Դատարանի իրավաբանության մեջ «հիմնավոր կասկածի» առկայությունը պարտադիր է Կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածի 1 «գ» ենթակետի ներքո անձին ազատությունից զրկելու ցանկացած դեպքի պարագայում: Այլ կերպ՝ հանցանք կատարած լինելու հիմնավորմամբ անձին ազատությունից զրկելու ցանկացած եղանակ (բերման ենթարկել, ձերբակալում, կալանավորում) կարող է իրավաչափ համարվել, եթե առնվազն առկա է եղել հանցանք կատարած լինելու «հիմնավոր կասկածը»³⁹⁴:

Եվրոպական դատարանի դիրքորոշմամբ՝ հանցանք կատարելու «հիմնավոր կասկածը» ենթադրում է այնպիսի փաստերի և տեղեկությունների առկայություն, որոնք օբյեկտիվ դիտորդի համար բավարար կլինեն հաստատելու տվյալ անձի կողմից հանցանք կատարած

394 Տե՛ս ՄԻԵԴ նախադեպային իրավունքի հիմնահարցերը քրեական գործերով, դասավանդման նյութ, Դ. Մելքոնյան, էջ 22:

լինելու հնարավորությունը: Ընդ որում, յուրաքանչյուր դեպքում կասկածի «հիմնավոր» լինելը կախված է դեպքի հանգամանքներից³⁹⁵:

Կարևոր է նաև նշել, որ Եվրոպական դատարանը «մեղադրանք» հասկացությանը տվել է ինքնուրույն բնորոշում՝ անկախ ներպետական իրավունքում այդ հասկացության բնորոշումից: Էլլեն ընդդեմ Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետության գործով Դատարանը ընդհուպ նշել է, որ անձին «մեղադրանք է առաջադրվել» կարող է տեղի ունենալ ավելի շուտ, քան գործը կուղարկվի դատարան՝ կալանավորման օրվանից, այն պահից, երբ շահագրգիռ անձը պաշտոնապես ծանուցվել է, որ իր դեմ հարուցվել է քրեական գործ, կամ այն պահից, երբ անձն իմացել է, որ *իր դեմ սկսվել է քննություն*: Այս փուլից արդեն անձի մոտ ծագում է մեղադրանքից պաշտպանվելու իրավական հնարավորություն, որն առարկայագուրկ է դառնում այն դեպքում, երբ կասկածանքն ամրագրվում է անորոշ ձևակերպումներով կամ բացառապես օրենսդրական նորմի շարադրմամբ:

Ինչ վերաբերում է խնամքին ութ տարեկան երեխայի, ըստ այդմ կալանքը որպես պատժատեսակ նշանակման անհնարինության և այդ հիմքով ձերբակալումը ոչ իրավաչափ ճանաչելու դեպքերին, ապա Դատախազությունը պարզաբանել է, որ այս առումով միասնական դատական պրակտիկա դեռևս չի ձևավորվել: Միևնույն գործի շրջանակում մեկ անձի ձերբակալումը ոչ իրավաչափ է ճանաչվել հենց այդ հիմքով, իսկ մեկ այլ անձի ձերբակալման իրավաչափությունը քննելիս դատարանը դիրքորոշում է հայտնել առ այն, որ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 57-րդ հոդվածի 2-րդ մասով կալանք պատժատեսակի նշանակման օրենսդրական արգելքը վերաբերում է ոչ թե նախաքննության ընթացքում անձին ձերբակալելուն, այլ դատավճիռ կայացնելու պահին խնամքին մինչև ութ տարեկան երեխայի առկայությանը, ուստի այդ հանգամանքը չի կարող հաշվի առնվել ձերբակալման իրավաչափությունը քննարկելիս: Պրակտիկայում դրսևորված հակասությունների պարզաբանման նպատակով այս հարցը Դատախազությունը նաև վիճարկել է Վճռաբեկ դատարանում:

Քննարկվող մյուս կարևոր հարցն այն է, թե «նա բռնվել է քրեական օրենքով չթույլատրված արարքը կատարելիս կամ այն կատարելուց անմիջապես հետո» ձևակերպման մեջ օգտագործված «անմիջապես» եզրույթը ինչպես կարող է մեկնաբանվել, ենթադրյալ հանցանք կատարելուց որքան ժամանակ անց անձի բռնվելը կարող է տրամաբանական և հիմնավորված համարվել:

Հարկ է ընդգծել, որ յուրաքանչյուր գործով քրեական օրենքով չթույլատրված արարքը կատարելուց անմիջապես հետո բռնվելու հանգամանքը կարող է տարբեր լինել, մի դեպքում՝

---

395 Տե՛ս Ֆոքսը, Քեմփբելը և Հարթլին ընդդեմ Միացյալ Թագավորության (Fox, Campbell and Hartley v. the United Kingdom) գործով Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի 1990 թվականի օգոստոսի 30-ի վճիռը, գանգատ թիվ 12244/86, 12245/86, 12383/86, 32-րդ կետ, Իլգար Մամեդովն ընդդեմ Ադրբեյջանի (Ilgar Mammadov v. Azerbaijan) գործով Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի 2014 թվականի մայիսի 22-ի վճիռը, գանգատ թիվ 15172/13, 88-րդ կետ:

երկու օր անց բռնվելը կարող է լիովին արդարացված լինել, մյուս դեպքում՝ ոչ: Գործնականում արձանագրվել են դեպքեր, երբ շուրջ երկու-երեք օր Ոստիկանության ծառայողներն այցելել են անձի բնակության վայր, նրան այնտեղ չեն հայտնաբերել, ապա՝ հերթական այցի ընթացքում հայտնաբերել ու բերման են ենթարկել: Մեկ այլ դեպքում անձը գրառում է կատարել սոցիալական կայքում, նրա արարքում վարույթն իրականացնող մարմինը նկատել է ՀՀ քրեական օրենսգրքի 226.2-րդ հոդվածի 1-ին մասով նախատեսված (բռնություն գործադրելու հրապարակային կոչերը, բռնությունը հրապարակայնորեն արդարացնելը կամ քարոզելը) հանցակազմի հատկանիշներ, սակայն անձը բերման է ենթարկվել շուրջ երեք-չորս օր անց:

Հանցանքի կատարման և բռնվելու միջև ժամանակամիջոցի արդարացվածությունը գնահատելիս, Պաշտպանի դիրքորոշմամբ, հատկապես կարևոր ինդիկատոր է կասկածանքի ծագման, ծագումից հետո անձին բռնելու նպատակով վարույթն իրականացնողի կողմից ձեռնարկված պիտանի միջոցների գործադրման փաստը: Ըստ այդմ, եթե վարույթն իրականացնողի մոտ անձի կողմից հանցանքը կատարելու հիմնավոր կասկածը ծագում է, սակայն ինչ-ինչ (սուբյեկտիվ) նպատակահարմարությունից ելնելով նրան բռնելու գործընթացը կատարվում է շատ ավելի ուշ, ապա առնվազն կարելի է կասկածի տակ դնել «անմիջապես հետո բռնվելու» օրենսդրական պահանջի պահպանումը:

Ինչպես 2019, այնպես էլ 2020 թվականի ընթացքում արձանագրվել են նաև հատուկ միջոց ձեռնաշղթաների գործադրման խնդրահարույց պրակտիկա, մասնավորապես՝ դրանց անհարկի կիրառության դեպքեր:

«Ոստիկանության մասին» ՀՀ օրենքի 31-րդ հոդվածը հստակ ամրագրում է այն հիմքերը, որոնց առկայության պայմաններում կարող են ձեռնաշղթաներ գործադրվել: Այսինքն, ձեռնաշղթաները չեն կարող կիրառվել ցանկացած իրավիճակում և մշտապես:

Օրինակ, Պաշտպանի ներկայացուցիչների հետ առանձնագրույցների ընթացքում ազատությունից զրկված մի շարք անձինք պնդել են, որ ձեռնաշղթաների գործադրման համար անհրաժեշտ հիմքերից որևէ մեկը չի արձանագրվել, իրենք որևէ գործողություն չեն կատարել կամ հայտարարություն չեն արել, որը կվկայեր ներկայացված պահանջին չենթարկվելու մասին, դիմադրություն ցույց չեն տվել: Որոշ դեպքերում պնդել են, որ պատրաստակամություն են հայտնել ներկայանալ վարույթն իրականացնող մարմին, սակայն, այնուամենայնիվ ֆիզիկական ուժի գործադրմամբ տեղափոխվել են բաժին:

Պաշտպանին նաև բողոք է հասցեագրվել այն մասին, որ անձը բերման է ենթարկվել առանց ձեռնաշղթաների, սակայն Ոստիկանության բաժնում արդեն անհասկանալիորեն կիրառվել են ձեռնաշղթաներ:

Վերոգրյալի հաշվառմամբ Պաշտպանն արձանագրում է, որ *անթույլատրելի է ձերբակալման արձանագրության մեջ ընդհանրական կամ զուտ օրենսդրական բնույթի ձևակերպումների ներառումը, ուստի*

3. անհրաժեշտ է դրանում հնարավորին հստակ տալ կասկածանքի փաստական ձևակերպումը և դրա իրավաբանական որակումը,

4. բացառել օրենքով սահմանված հիմքերի բացակայության դեպքում բերման ենթարկվող անձի նկատմամբ ձեռնաշղթաների գործադրման պրակտիկան:

3. Քրեական գործով վարույթի շրջանակներում անձի ոչ պատշաճ ծանուցված լինելու և դրանով պայմանավորված՝ բերման ենթարկելու ոչ իրավաչափությունը

Քրեական դատավարությանը մասնակցող անձինք օրենքով սահմանված կարգով կրում են քրեական վարույթն իրականացնող մարմնի կանչով ներկայանալու պարտականություն:

Ինչպես նախորդ տարիներին, 2020 թվականի ընթացքում նույնպես Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի թեժ գիծ հեռախոսահամարին անգամ ահազանգեր են ստացվել հարցաքննության կանչելու մասին ծանուցագրի ձևին և բովանդակությանը ներկայացվող օրենսդրական պահանջները չպահպանելու մասին:

Մասնավորապես, անձինք հայտնել են, որ հեռախոսազանգի միջոցով իրենք հրավիրվել են քննչական բաժին՝ հարցաքննության, սակայն չեն տեղեկացվել՝ կոնկրետ ինչ գործի շրջանակներում, ինչ կարգավիճակով, և թե այդ կարգավիճակից բխող ինչ իրավունքներ և պարտականություններ ունեն: Թեժ գծին ստացված բանավոր բողոքներով անձինք ցանկացել են տեղեկանալ, թե արդյոք այդ եղանակով հարցաքննության կանչելն իրավաչափ է, և արդյոք իրենք այդպիսի դեպքերում պարտավոր են ներկայանալ վարույթն իրականացնող մարմին:

Արձանագրվել են նաև դեպքեր, երբ անձին Ոստիկանության ծառայողը հանձնել է ծանուցագրի թղթային տարբերակն ու անմիջապես ուղեկցել Ոստիկանության բաժին:

Մարդու իրավունքների պաշտպանին ներկայացված բողոքների ուսումնասիրության արդյունքներով վեր են հանվել հետևյալ խնդիրները՝

- անձին՝ որպես առանց հարգելի պատճառի քննության չներկայացող դատավարության մասնակցին բերման ենթարկելն այն դեպքում, երբ ծանուցագիրը սահմանված ժամկետում վերջինիս հանձնված չի եղել.
- հարցաքննության կանչելու մասին ծանուցագրի ձևին և բովանդակությանը ներկայացվող օրենսդրական պահանջները չպահպանելու:

ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի նախորդ խմբագրությամբ հարցաքննության կանչելու կարգն ամրագրող 205-րդ հոդվածը ամրագրում էր, որ «1. Վկան, տուժողը, կասկածյալը և մեղադրյալը քննիչի մոտ կանչվում են ծանուցագրով: Ծանուցագրում նշվում է, թե ով է կանչում, ում, դատավարական ինչպիսի կարգավիճակով, ուր և երբ (օրն ու ժամը) պետք է ներկայանա կանչվողը, ինչպես նաև անհարգելի պատճառներով չներկայանալու հետևանքները:

(...)

3. Հարցաքննության կանչված անձը պարտավոր է քննիչին ներկայանալ նշանակված ժամկետում կամ նրան նախապես իրազեկել չներկայանալու պատճառները: Անհարգելի պատճառով չներկայանալու դեպքում հարցաքննության կանչված անձը կարող է բերման ենթարկվել սույն օրենսգրքի 153-րդ հոդվածով նախատեսված հիմքով, իսկ կասկածյալի կամ մեղադրյալի նկատմամբ կարող են կիրառվել նաև սույն օրենսգրքով նախատեսված դատավարական հարկադրանքի այլ միջոցներ(...):»:

Օրենսգրքի 153-րդ հոդվածի 1-ին մասն ամրագրում է, որ բերման ենթարկելն առանց հարգելի պատճառի քննության չներկայացող կասկածյալին, մեղադրյալին, ամբաստանյալին, դատապարտյալին, վկային և տուժողին հարկադրաբար քրեական վարույթն իրականացնող մարմնին ներկայացնելն է՝ նրա նկատմամբ սույն օրենսգրքով նախատեսված համապատասխան դատավարական գործողություններ կատարելու համար, որը կարող է զուգորդվել բերման ենթարկվող անձի իրավունքների և ազատությունների ժամանակավոր սահմանափակմամբ:

Քրեական դատավարությանը մասնակցող անձանց պատշաճ ծանուցման և դրանով պայմանավորված բերման ենթարկելու քրեադատավարական կարգավորումների վերլուծությունը հիմք է տվել եզրակացնելու, որ՝

- վարույթն իրականացնող մարմին ծանուցագրով կանչելու պահանջը, ինչպես նաև ծանուցագրի բովանդակությանը ներկայացվող պահանջները, անձանց շրջանակը, ում կարող է հանձնվել ծանուցագիրը, ամրագրված են միայն հարցաքննության կանչելու դատավարական կարգի շրջանակներում.

- «ծանուցագիր» եզրույթի գործածումն ու դրա բովանդակությանը ներկայացվող օրենսդրական պահանջները կանխորոշում են դրա գրավոր ձևի պարտադիրությունը, իսկ անձին բանավոր ծանուցելու պրակտիկան հակասում է քրեադատավարական օրենքի պահանջներին.

- վարույթն իրականացնող մարմին ներկայանալու ծանուցագիրն անձին ժամանակին հանձնելու, վերջինիս կողմից այդ ծանուցագիրը ստացած լինելու և հետևաբար նաև չներկայանալու պատճառների մեջ հավաստիանալու դատավարական որևէ կարգավորում նախատեսված չէ.

- վարույթն իրականացնող մարմին ծանուցագրով կանչելու պահանջը, ինչպես նաև ծանուցագրի բովանդակությանը ներկայացվող պահանջները, անձանց շրջանակը, ում կարող է հանձնվել ծանուցագիրը, թերևս ամրագրված են միայն հարցաքննության կանչելու դատավարական կարգի շրջանակներում.

- մինչդեռ, բերման ենթարկելը՝ որպես անձի իրավունքների և ազատությունների սահմանափակմամբ զուգորդվող դատավարական հարկադրանքի միջոց, կարող է ուղղված լինել նաև բերման ենթարկվողի՝ օրենսգրքով նախատեսված այլ դատավարական գործողությունների մասնակցության ապահովմանը.

•անձին բերման ենթարկելու վարույթն իրականացնող մարմնի որոշման պատճառաբանվածության պահանջը ենթադրում է, որ այդպիսի որոշում կարող է կայացվել միայն անձի պատշաճ ծանուցման և նշանակված ժամկետում ներկայանալուն խոչընդոտող հարգելի պատճառների առկայության մասին անձի կողմից չտեղեկացնելու դեպքում:

•վարույթն իրականացնող մարմին ներկայանալու անհրաժեշտության մասին անձին ծանուցելու պատշաճությունն իր հերթին պետք է կանխորոշվի ոչ միայն ծանուցագիրն անձին հանձնելու փաստով, այլև դրա ձևին և բովանդակությանը ներկայացվող պահանջների պահպանմամբ, ինչպես նաև ծանուցագիրն այնպիսի ողջամիտ ժամկետում հանձնելով, որ անձը ժամանակին ներկայանալու կամ չներկայանալու պատճառների մասին հայտնելու հնարավորություն ունենա:

Վերը նկարագրվածի լույսի ներքո Մարդու իրավունքների պաշտպանը դիրքորոշում էր հայտնել առ այն, որ անձի պատշաճ ծանուցման և վերջինիս բերման ենթարկելու որոշման իրավաչափության ապահովման նպատակով քրեական գործով վարույթի շրջանակներում ծանուցման հետ կապված հարաբերությունները պետք է հստակ կանոնակարգման ենթարկվեն ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքով³⁹⁶: Չնայած այդպիսի փոփոխություններ նախաձեռնվել էին դեռևս 2017 թվականին, սակայն անհրաժեշտ փոփոխություններ, ի վերջո, կատարվեցին 2021 թվականի հունվարի 19-ին: Փոփոխություններով, մասնավորապես հստակեցվեցին նախևառաջ ծանուցման եղանակները: Սահմանվեց, որ անձի ծանուցումը կատարվում է՝

1) թղթային ծանուցագրով.

2) էլեկտրոնային ծանուցագրով.

3) ծանուցվող անձի մասնակցությամբ կատարվող քննչական կամ այլ դատավարական գործողության կամ ընթացող դատական նիստի ժամանակ ծանուցման մասին հայտարարելով և միաժամանակ համապատասխան արձանագրության մեջ այդ մասին նշում կատարելով:

Միաժամանակ սահմանվեց, որ անչափահասը ծանուցվում է իր օրինական ներկայացուցչի միջոցով, իսկ հատուկ հաստատությունում գտնվելու դեպքում՝ դրա վարչակազմի միջոցով, անազատության մեջ պահվող անձը ծանուցվում է համապատասխան վայրի վարչակազմի միջոցով, իսկ զինծառայողը՝ զորամասի հրամանատարության միջոցով:

Իրավունքների երաշխավորման տեսանկյունից հատկանշական է, որ փոփոխություններով վարույթն իրականացնող մարմնի վրա դրվել է տվյալ դատավարական կարգավիճակով առաջին անգամ հրավիրվող անձին հասցեագրված ծանուցագրին իր կարգավիճակից բխող իրավունքների և պարտականությունների ցանկը կցելու պարտականություն:

Առավել կարևոր է, որ հստակեցվել է, թե որ դեպքերում է ծանուցումը համարվում պատշաճ: Ըստ այդմ՝ ծանուցումը համարվում է պատշաճ, եթե՝

³⁹⁶ Տե՛ս ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի 2016 թվականի տարեկան հաղորդման էջեր 146-149:

1) թղթային ծանուցագիրն ստացել է անձամբ ծանուցվողը.

2) թղթային ծանուցագիրն ստացվել է ծանուցվողի նշած հասցեով.

3) թղթային ծանուցագիրն ստացողը գրավոր հաստատել է այն ծանուցվողին հանձնելու փաստը.

4) թղթային ծանուցագիրը վերադարձվել է վարույթն իրականացնող մարմին՝ ծանուցվողի կողմից այն ընդունելուց հրաժարվելու մասին նշումով, եթե ծանուցագիրը հանձնողը վարույթով չչահագրգռված անձ է.

5) առկա է ծանուցվող անձի գրավոր նշած հեռախոսահամարով կամ էլեկտրոնային փոստի հասցեով ուղարկված էլեկտրոնային ծանուցագիրն ստանալու մասին էլեկտրոնային հավաստում.

6) դատական նիստում ձայնային արձանագրմամբ ամրագրվել է ծանուցման փաստը.

7) ծանուցվողը քննչական կամ այլ դատավարական գործողության արձանագրության մեջ ստորագրությամբ հաստատել է ծանուցումն ստանալու փաստը:

Նախկինում Մարդու իրավունքների պաշտպանը նկատառում էր ներկայացրել այն մասին, որ ծանուցագրի բովանդակությունը վարույթն իրականացնող մարմնին ներկայանալու պարտականություն ունեցող անձի համար որոշակիության ապահովման նպատակով պետք է ներառի նաև տեղեկություններ հարուցված քրեական գործով վարույթի վերաբերյալ: Դիրքորոշում էր ներկայացվել նաև այն մասին, որ նաև պետք է օրենսդրորեն ամրագրվի կոնկրետ գործի շրջանակներում տվյալ կարգավիճակով առաջին անգամ ծանուցվող անձին վերջինիս դատավարական իրավունքների և պարտականությունների ցանկն ուղարկելու պահանջ, ինչպես նաև, որ օրենքով նախատեսված դեպքերում անձին սահմանված ժամկետից ուշ ծանուցելը չի կարող բացասական հետևանքներ առաջացնել անձի իրավունքների ապահովման տեսանկյունից, իսկ ծանուցման պատշաճությունը հաստատելու համար պետք է այդ մասին օրենսդրական առարկայական չափանիշներ ամրագրվեն³⁹⁷:

Հատկանշական է, որ վերը նշված փոփոխություններով Պաշտպանի նկատառումներն այլևս ամրագրված են օրենքի մակարդակով, ուստի, Պաշտպանը դրսևորելու է բավարար հետևողականություն մարդու իրավունքների պաշտպանության տեսանկյունից ընդունելի պրակտիկա ձևավորելու ուղղությամբ:

Ասվածի հաշվառմամբ՝ *Մարդու իրավունքների պաշտպանն արձանագրում է, որ.*

1. պրակտիկան փոփոխել և հեղուկողականորեն ապահովել բացառապես Քրեական դատավարության օրենսգրքում արված փոփոխությունների կանոնները,

2. գործնականում բացառել դեպքերը, երբ անձը բերման է ենթարկվում առանց վարույթն իրականացնող մարմին ներկայանալու պատշաճ ծանուցման,

³⁹⁷ 2019 թվականի ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին տարեկան հաղորդումը, էջ 293-295:

3. *իրավապահ մարմինների համապատասխան ներկայացուցիչների համար կազմակերպել հատուկ դասընթացներ՝ ուղղված նշված խնդիրների լուծմանը:*

4. Վարչական իրավախախտման վարույթով ազատությունից զրկելու թերի կարգավորումները և անձի համար ծագող գործնական խնդիրները

Հանցանքի կատարման կասկածանքի հիման վրա ազատությունից զրկելու դեպքերից բացի ՀՀ օրենսդրությամբ առկա է նաև անձին վարչական իրավախախտում կատարելու հիմքով ազատությունից զրկելու հնարավորություն:

Մինչդեռ, վարչական իրավախախտման վերաբերյալ գործով վարույթի շրջանակներում անձին ազատությունից զրկելու՝ օրենքով ամրագրված հստակ կառուցակարգերը և ընթացակարգերը բացակայում են: Իսկ ոստիկանության կողմից ազատության իրավունքի սահմանափակմամբ պայմանավորված՝ անձի իրավունքների ցանկն ու դրանց ծանուցման կարգն իրենց ամրագրումն են ստացել ենթաօրենսդրական ակտով՝ ՀՀ կառավարության 2007 թվականի հունիսի 14-ի «Մարդու իրավունքների ու ազատությունների սահմանափակումից բխող՝ ծանուցման ենթակա իրավունքների ցանկը և ծանուցման կարգը հաստատելու մասին» թիվ 818-Ն որոշմամբ:

Մինչդեռ, ինչպես ցույց է տալիս պրակտիկան, գործնականում չեն ապահովվում անգամ Կառավարության վերը նշված որոշման պահանջները:

Հատկանշական է, որ Ոստիկանությունից ստացված տեղեկության համաձայն՝ 2020 թվականին անցկացված հավաքների ընթացքում բերման ենթարկված կամ ձերբակալված անձանց իրավունքները պատշաճ ապահովելու նպատակով ՀՀ ոստիկանության Երևան քաղաքի վարչության և մարզային վարչությունների և ենթակա ստորաբաժանումների ծառայողները ծառայողական և մարտական պատրաստականության պարապմունքների ժամանակ, ըստ հաստատված դասացուցակների, ուսումնասիրել են ոլորտին վերաբերող թեմաներ (իրավական ակտեր, ուղեցույցներ և այլն): Բացի այդ, հրապարակային, զանգվածային միջոցառումների, այդ թվում՝ հավաքների ժամանակ հասարակական կարգը և անվտանգությունն ապահովող ոստիկանության ծառայողները ստացել են համապատասխան հրահանգներ:

Սա, իհարկե, Ոստիկանության կողմից գործադրված ողջունելի և կարևոր քայլ է, այնուամենայնիվ պետք է բացառել պրակտիկայում ընդհանուր պահանջից որևէ շեղում:

Խնդրի համակարգային բնույթի, ինչպես նաև օրենսդրական կարգավորումների անկատարության հաշվառմամբ՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանը բարձրացրել էր վարչական իրավախախտման վարույթի շրջանակներում անձին ազատությունից զրկելու ոչ լիարժեք կանոնակարգումների և դրանով պայմանավորված՝ իրավակիրառ պրակտիկայի սահմանադրականության հարց: Արդյունքում, Սահմանադրական դատարանի 2017 թվականի հունվարի 24-ի որոշմամբ տրվեցին անձի անձնական ազատության երաշխավորման վերոնշյալ

չափանիշներին համահունչ իրավական հստակ գնահատականներ: Մասնավորապես, Սահմանադրական դատարանն արձանագրեց, որ ներպետական իրավական կարգավորումները համապատասխանում են ՀՀ սահմանադրությանը սահմանադրաիրավական այնպիսի բովանդակությամբ, համաձայն որի՝ «խախտողի բերում», «վարչական ձերբակալում», «բերման ենթարկում» միջոցառումների դեպքում անձնական ազատությունից փաստացի զրկելու պահից սկսած ազատությունից զրկված անձի համար ապահովվում են ՀՀ Սահմանադրության 27-րդ հոդվածով և 64-րդ հոդվածի 1-ին մասով սահմանված իրավունքները՝ որպես անմիջականորեն գործող իրավունքներ, և ազատությունից զրկված յուրաքանչյուր անձի ծանուցման ենթակա իրավունքների ցանկում միշտ պետք է ներառված լինեն առնվազն ՀՀ Սահմանադրության 27-րդ հոդվածով (Անձնական ազատությունը) և 64-րդ հոդվածի 1-ին մասով (իրավաբանական օգնություն ստանալու իրավունքը) սահմանված իրավունքները:

Ավելին, Սահմանադրական դատարանը, անդրադառնալով վարչական իրավախախտման վարույթի շրջանակներում անձին ազատությունից զրկելու ընթացակարգերի օրենսդրական կանոնակարգման անկատարությանը, ընդգծել է, որ «անձի ազատության իրավունքի ապահովման բնագավառում ձևավորվել է ոչ պատշաճ իրավակիրառ պրակտիկա՝ հնարավոր դարձնելով անգամ Սահմանադրական դատարանի կողմից Սահմանադրությանը հակասող և անվավեր ճանաչված իրավադրույթի՝ ոստիկանության կողմից շարունակական կիրառումը, ինչն իր հերթին երկրում սահմանադրական օրինականությանն ուղղված լուրջ սպառնալիք է»՝ ըստ այդմ երկրում սահմանադրական օրինականության հաստատման տեսանկյունից անհետաձգելի համարելով Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ նոր օրենսգրքի ընդունումը³⁹⁸:

Նման պրակտիկայի շարունակականությունը փաստվում է նաև 2020 թվականի ընթացքում արձանագրված խնդիրներով:

2020 թվականի ընթացքում նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակի արդյունքում հայտարարված արտակարգ դրության, ավելի ուշ հայտարարված ռազմական դրության սահմանափակումներով պայմանավորված զգալիորեն աճեցին այդ սահմանափակումները չպահպանելու համար անձանց բերման ենթարկելու դեպքերը: Հաշվի առնելով նման դեպքերի աճը՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանի ներկայացուցիչները մշտապես այցեր են իրականացրել Ոստիկանության բաժիններ արգելանքի վերցված անձանց իրավունքների ապահովման վիճակին ծանոթանալու և առկա խնդիրներ վեր հանելու նպատակով: Այցերի արդյունքները մշտապես ամփոփվել են, գրություններ են հասցեագրվել իրավասու մարմիններ, սակայն առկա որոշ խնդիրներ այդպես էլ լուծում չեն ստացել:

³⁹⁸ Առավել մանրամասն տե՛ս ՀՀ սահմանադրական դատարանի 2017 թվականի հունվարի 24-ի ՍԴՈ-1339 որոշումը:

Մասնավորապես, Պաշտպանին ներկայացված բողոքներով, ինչպես նաև Ոստիկանության բաժին կատարված այցերի շրջանակներում բերման ենթարկված անձինք Պաշտպանի աշխատակազմի ներկայացուցիչներին հիմնականում տեղեկացրել են, որ բերման ենթարկելու հիմքերն իրենց չեն պարզաբանել: Սույն խնդիրը բազմիցս բարձրաձայնվել է Մարդու իրավունքների պաշտպանի կողմից, սակայն պրակտիկայի ուսումնասիրությունը վկայում է, որ Ոստիկանության ծառայողներն անձանց արգելանքի վերցնելիս գրեթե բոլոր դեպքերում չեն պարզաբանում նրանց ազատությունից զրկելու հիմքերը: Ազատությունից զրկելու հիմքերը կա՛մ պարզաբանվում են արդեն Ոստիկանության բաժնում վարչական վարույթների ընթացքում, կա՛մ առհասարակ չեն պարզաբանվում այն դեպքերում, երբ արգելանքի վերցված անձինք անձնական տվյալներ չեն ներկայացնում և նրանց վերաբերյալ վարչական վարույթ չի նախաձեռնվում:

Խնդրի վերաբերյալ Պաշտպանը ևս մեկ անգամ հատուկ արձանագրում է, որ անձին արգելանքի վերցնելիս իրավասու մարմինները պարտավոր են առաջին հերթին անհապաղ ներկայացնել ազատությունից զրկելու հիմքերը:

Պաշտպանի դիտարկմամբ՝ 2020 թվականի ընթացքում հատկապես հավաքների վայրերից Ոստիկանության ստորաբաժանումներ բերման ենթարկված անձանց մեծ մասը արգելանքի են վերցվել ՀՀ վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ օրենսգրքի 182-րդ հոդվածով նախատեսված՝ Ոստիկանության զորքերի զինճառայողի կամ Ոստիկանության ճառայողի օրինական պահանջը չկատարելու կասկածանքով:

Այդ մասին է վկայում նաև Ոստիկանությունից ստացված տեղեկատվությունը, համաձայն որի՝ 2020 թվականին անցկացված հավաքների ընթացքում ոստիկանության բաժիններ բերված 1139 անձ արգելանքի են վերցվել ՀՀ վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ օրենսգրքի 182-րդ հոդվածով:

Ոստիկանության բաժիններ այցերի ընթացքում արգելանքի վերցված անձինք Մարդու իրավունքների պաշտպանի ներկայացուցիչներին մեծամասամբ հայտնել են, որ իրենց որևէ օրինական պահանջ չի ներկայացվել, որոշ դեպքերում պնդել են, որ պահանջը լսելի չի եղել, կամ Ոստիկանության ճառայողները հնարավորություն չեն տվել կատարել օրինական պահանջը: Արձանագրվել են դեպքեր, երբ արգելանքի վերցված անձինք հայտարարել են, որ Ոստիկանության ճառայողի կողմից թեև պահանջ եղել է, սակայն այն օրինական չի եղել:

Այս առումով նախ պետք է արձանագրել, որ ՀՀ վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ օրենսգրքի 182-րդ հոդվածը, որը պատասխանատվություն է նախատեսում հասարակական կարգի պահպանության, հասարակական անվտանգության ապահովման, օբյեկտների պահպանության պարտականությունները կատարելու ընթացքում ոստիկանության զորքերի զինճառայողի կամ ոստիկանության ճառայողի օրինական պահանջը չկատարելու համար, իրավական տեսանկյունից բավարար որոշակի չէ, և տարաբնույթ մեկնաբանությունների տեղիք է տալիս: Պարզ չէ, թե օրինական պահանջն ինչ եղանակով

պետք է ներկայացվի. արդյոք, օրինակ, հավաքի ընթացքում բարձրախոսով ընդհանրական պահանջ ներկայացնելու դեպքում հնարավոր է անձին նշված հոդվածով պատասխանատվության ենթարկել, թե պահանջը պետք է ներկայացվի անհատապես:

Հաշվի առնելով, որ ՀՀ վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ օրենսգիրքը նախատեսում է 182-րդ հոդվածով նախատեսված իրավախախտում կատարած անձանց վարչական ձերբակալման ենթարկելու հնարավորություն՝ Պաշտպանը գտնում է, որ անձի համար ներկայացված պահանջը պետք է լինի որոշակի: Իրավասու մարմինները պարտավոր են անձին անհատապես, լսելի և հասկանալի ձևով ներկայացնել օրինական պահանջ, անձի համար պետք է պարզ լինի համապատասխան իրավահպատակ վարքագիծ չդրսևորելու դեպքում իր համար անբարենպաստ հետևանքների վրա հասնելու հնարավորությունը, այդ թվում՝ ազատությունից զրկվելու ձևով:

Բացի դրանից, պետք է արձանագրել, որ նշված հոդվածով անձանց վարչական ձերբակալման ենթարկելով հանդերձ, Ոստիկանության ծառայողները բավարար հետևողականություն չեն դրսևորում նրանց վարչական պատասխանատվության ենթարկելու ուղղությամբ: Վարչական վարույթների ընթացքում պատշաճ ջանքեր չեն գործադրվում վերոնշյալ իրավախախտումը կատարած անձանց պատասխանատվության ենթարկելու նպատակով բավարար ապացույցներ ձեռք բերելու ուղղությամբ: Ավելին, նախաձեռնված վարույթները մեծամասամբ թողնվում են անհետևանք և նույնիսկ Վարչական դատարան չեն ուղարկվում:

Տպավորություն է ստեղծվում, որ Ոստիկանության ծառայողների նպատակը ոչ թե նշված հոդվածով ենթադրյալ իրավախախտում կատարած անձանց պատասխանատվության ենթարկելն է, այլ պարզապես վարչական ձերբակալման ենթարկելը կամ դրա միջոցով որոշակի ժամանակով անձին պատժելը:

Այդ մասին է վկայում նաև Ոստիկանությունից ստացված տեղեկությունը, ըստ որի՝ 2020 թվականին անցկացված հավաքների ընթացքում ՀՀ վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ օրենսգրքով նախատեսված արարք կատարելու համար ոստիկանության բաժիններ են բերվել 1156 անձ (1139-ը՝ ՀՀ ՎԻՎՕ 182-րդ հոդվածով), և նախաձեռնված վարույթներից 966-ը, այսինքն՝ 86 %-ը թողնվել են անհետևանք, և միայն 182-ով (16 %) են հայցադիմումներ ներկայացվել դատարան:

Նշվածի հաշվառմամբ Մարդու իրավունքների պաշտպանը հարկ է համարում արձանագրել, որ առկա է նշված հոդվածի չարաշահման վտանգավոր միտում: Անձանց հասարակությունից մի քանի ժամով մեկուսացնելու նման քաղաքականությունը չի բխում վարչական իրավախախտումների նախականիման, կանխման և խափանման գաղափարից, հատկապես, երբ հետագայում բավարար միջոցներ չեն ձեռնարկվում վարույթներով դատարան հայցադիմումներ ներկայացնելու և այդ կերպ ենթադրյալ իրավախախտում կատարած անձանց պատասխանատվության ենթարկելու ուղղությամբ:

2020 թվականի ընթացքում Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմում նաև արձանագրվել են դեպքեր, երբ Ոստիկանության բաժին կամովին կամ ոստիկանի այսպես կոչված «հրավերով» ներկայացած քաղաքացիները ժամեր շարունակ պահվել են այնտեղ և դուրս գալու հնարավորություն չեն ունեցել:

Բացի այդ, բողոքների ուսումնասիրությունը հիմք է տալիս արձանագրելու, որ անձանց ոստիկանության բաժին «հրավիրելու» և վերջիններիս՝ ազատությունից փաստացի զրկմամբ պայմանավորված իրավունքները չապահովելու պրակտիկան իրավապահ մարմինների կողմից որոշ դեպքերում արդարացվում է այն հիմնավորմամբ, որ անձին բերման ենթարկելու մասին որոշում չի կայացվել, քանի որ նրան հրավիրել են բաժին օպերատիվ միջոցառում իրականացնելու շրջանակներում:

Մարդու իրավունքների պաշտպանն այս կապակցությամբ վերահաստատում է իր դիրքորոշումն առ այն, որ **նման դեպքերը նույնպես պետք է համարվեն ազատությունից զրկում, և այդ անձինք պետք է օժտվեն անհրաժեշտ իրավունքներով ու դրանք ապահովող երաշխիքներով: Սա պետք է դառնա իրավապահ մարմինների գործունեության սկզբունք: Ինչ վերաբերում է «օպերատիվ միջոցառումներ իրականացնելու» պետական մարմնի արդարացումներին, դրանք չեն կարող ընդունելի լինել, իսկ նման պրակտիկան պետք է պարզապես բացառել:**

Ոստիկանություն «հրավիրելու» ընթացակարգի կիրառության հետ կապված՝ ՀՀ ոստիկանության կողմից տեղեկություն է ներկայացվել, որ հարցի կարգավորմանն ուղղված օրենսդրական բարեփոխումները նախատեսված է կատարել «Ոստիկանության մասին» նոր օրենքի շրջանակներում: Սրա հետ կապված, կարևոր է նկատել, որ «հրավիրելու» որպես ոստիկանություն կամավոր ներկայանալու գործընթացի՝ օրենքով ամրագրումը որևէ կերպ չի կարող ընդգրկել փաստացի ազատությունից զրկման վերը նշված և ոչ մի դեպք:

Այսպիսով, **ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության արդյունքները միանշանակ փաստում են, որ անհրաժեշտ է ազատությունից զրկում ենթադրող ընթացակարգերի (վարչական ձերբակալում, բերման ենթարկել և խախտողի բերում)՝ օրենքով հստակ կանոնակարգում:**

Ուստի, ազատությունից զրկված անձանց իրավունքների երաշխավորման առաջնահերթությամբ պայմանավորված՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանն արձանագրում է, որ *անհրաժեշտ է՝*

1. *ապահովել ՀՀ սահմանադրական դատարանի իրավական դիրքորոշումներին համապատասխան իրավակիրառում: Միևնույն ժամանակ, անհրաժեշտ է օրենսդրորեն ամրագրել վարչական իրավախախտման վերաբերյալ գործով վարույթի շրջանակներում անձին ազատությունից զրկելու հստակ և որոշակի ընթացակարգեր,*

2. *ՀՀ վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ օրենսգրքի 182-րդ հոդվածով նախատեսված օրինական պահանջն իրենից պետք է ներկայացնի անձին անհատապես, լսելի*

և հասկանալի ձևով ներկայացված օրինական պահանջ, որպեսզի անձի համար պարզ լինի համապատասխան իրավահպատակ վարքագիծ չդրսևորելու դեպքում իր համար անբարենպաստ հետևանքների վրա հասնելու հնարավորությունը,

3. անհրաժեշտ է նաև համապատասխան փոփոխություններ կատարել Ոստիկանության գործունեության ներքին կանոնակարգման ակտերում, ինչպես նաև Ոստիկանության՝ քաղաքացիների հետ անմիջականորեն շփվող ծառայողների վերապատրաստումն իրականացնել այնպես, որ յուրաքանչյուր ոստիկան տիրապետի քաղաքացիների նվազագույն իրավունքներին ու դրանց թղթակցող իր պարտականություններին:

5. Հետախուզման մեջ գտնվող անձին հայտնաբերելուց և արգելանքի վերցնելուց հետո անհապաղ դատավորի մոտ տանելու իրավական պահանջի կատարման պրակտիկան

Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայով նախատեսված ազատության իրավունքի ապահովման տեսանկյունից հատկապես կարևոր է ազատությունից զրկված անձին դատավորի մոտ տանելու պահանջը: Դատարանի առջև կանգնելու պահանջը կարևորագույն երաշխիքային հենք է ստեղծում ավելի բարձր մակարդակում անձին ազատությունից զրկելու հիմքերը ստուգելու համար:

Միաժամանակ հարկ է ընդգծել, որ անձին ազատությունից զրկելու պահից մինչև նրան դատավորի մոտ տանելու ընթացքը չի կարող այնքան երկար տևել, որ դատավորի մոտ տանելու պահանջը կորցնի իր բուն իմաստը:

Այսպես, 2020 թվականի ընթացքում Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրվել են բողոքներ, որոնց ուսումնասիրությունից պարզ է դարձել, որ անձանց նկատմամբ նրանց բացակայությամբ խափանման միջոց է ընտրվել կալանքը, հայտարարվել է հետախուզում, հայտնաբերելուց հետո տեղափոխվել են քրեակատարողական հիմնարկ, և 72 ժամվա ընթացքում չեն տարվել դատավորի մոտ:

Ընդ որում, Պաշտպանին հասցեագրված բողոքներից մեկով ՀՀ դատախազությունը ևս ընդունել է, որ հետախուզվող անձին հայտնաբերելուց հետո 72 ժամվա ընթացքում նրան դատարան չներկայացնելով թույլ է տրվել Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածի 3-րդ կետով սահմանված անձի ազատության իրավունքի կոպիտ խախտում: Դատախազությունը նաև միջոցներ է ձեռնարկել պատասխանատու անձանց պատասխանատվության ենթարկելու ուղղությամբ:

Ողջունելով Դատախազության դիրքորոշումը սույն հարցի առնչությամբ, Մարդու իրավունքների պաշտպանն այնուամենայնիվ հարկ է համարում ազատության իրավունքի համատեքստում վերլուծության ենթարկել Կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածի 3-րդ մասը:

Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ Յուրաքանչյուր ոք ունի

ազատության և անձնական անձեռնմխելիության իրավունք: Ոչ ոքի չի կարելի ազատությունից զրկել այլ կերպ, քան հետևյալ դեպքերում և օրենքով սահմանված կարգով.

ա. անձին օրինական կերպով կալանքի տակ պահելը իրավասու դատարանի կողմից նրա դատապարտվելուց հետո,

բ. անձի օրինական ձերբակալումը կամ կալանավորումը դատարանի օրինական կարգադրությանը չենթարկվելու համար կամ օրենքով նախատեսված ցանկացած պարտավորության կատարումն ապահովելու նպատակով,

գ. անձի օրինական կալանավորումը կամ ձերբակալումը՝ իրավախախտում կատարած լինելու հիմնավոր կասկածի առկայության դեպքում նրան իրավասու օրինական մարմնին ներկայացնելու նպատակով կամ այն դեպքում, երբ դա հիմնավոր կերպով անհրաժեշտ է համարվում նրա կողմից հանցագործության կատարումը կամ այն կատարելուց հետո նրա փախուստը կանխելու համար,

դ. անչափահասին կալանքի վերցնելը օրինական կարգադրության հիման վրա՝ դաստիարակչական հսկողության համար կամ նրա օրինական կալանավորումը՝ նրան իրավասու իրավական մարմնին ներկայացնելու նպատակով,

ե. անձանց օրինական կալանքի վերցնելը՝ վարակիչ հիվանդությունների տարածումը կանխելու նպատակով, ինչպես նաև հոգեկան հիվանդներին, գինեմոլներին կամ թմրամոլներին կամ թափառաշրջիկներին օրինական կալանքի վերցնելը,

զ. անձի օրինական կալանավորումը կամ ձերբակալումը՝ նրա անօրինական մուտքը երկիր կանխելու նպատակով կամ այն անձի օրինական կալանավորումը կամ ձերբակալումը, որի դեմ միջոցներ են ձեռնարկվում՝ նրան արտաքսելու կամ հանձնելու նպատակով:

Նույն հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ նույն հոդվածի 1-ին կետի «գ» ենթակետի դրույթներին համապատասխան ձերբակալված կամ կալանավորված յուրաքանչյուր ոք անհապաղ տարվում է դատավորի կամ այլ պաշտոնատար անձի մոտ, որն օրենքով լիազորված է իրականացնելու դատական իշխանություն և ունի ողջամիտ ժամկետում դատաքննության իրավունք կամ մինչև դատաքննությունն ազատ արձակվելու իրավունք: Ազատ արձակումը կարող է պայմանավորվել դատաքննության ներկայանալու երաշխիքներով:

Կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածի 3-րդ կետը մանրամասն վերլուծության է ենթարկել Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը:

Անդրադառնալով ձերբակալված կամ կալանավորված յուրաքանչյուր անձի անհապաղ դատավորի մոտ տարվելու իրավունքին, Եվրոպական դատարանը ընդգծել է, որ քրեական հանցագործության կասկածանքով ձերբակալված կամ կալանավորված անձը պետք է պաշտպանված լինի դատական վերահսկողության միջոցով: Ընդ որում՝ վերահսկողությունը պետք է բավարարի որոշակի չափանիշների, այն է՝ լինի անհապաղ, ինչը թույլ կտա բացահայտելու վատ վերաբերմունքի ցանկացած դեպք և նվազագույնի հասցնելու անձի ազատությանը ցանկացած չարդարացված միջամտություն, պետք է իրականացվի ավտոմատ

կարգով և չի կարող կախված լինել կալանավորված անձի դիմումից, ինչով էլ սույն նորմը տարբերվում է 5-րդ հոդվածի 4-րդ կետից, որը կալանավորված անձին իրավունք է վերապահում դիմելու ազատ արձակվելու խնդրանքով: Եվրոպական դատարանը նշել է, որ Կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածի 3-րդ կետը չի նախատեսում որևէ հնարավոր բացառություն այն պահանջից, որ անձը ձերբակալվելիս կամ կալանավորվելիս պետք է տարվի դատավորի կամ այլ պաշտոնյայի մոտ: Հակառակ եզրակացությունը կհակասի այդ դրույթի հիմնական նշանակությանը³⁹⁹:

Եվրոպական դատարանն ընդգծել է, որ Կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածի 3-րդ կետի վերաբերյալ վերոնշյալ չափանիշները կիրառելի են նաև այն դեպքում, երբ քրեական հանցանք կատարելու մեջ կասկածվող և քննությունից ենթադրաբար թաքնվող անձն արգելանքի է վերցվում կալանավորելու մասին որոշման հիման վրա, որը դատարանը կայացրել է նրա բացակայությամբ: Դատարանի կողմից արդարադատությունից թաքնվող անձին հեռակա կարգով (*in absentia*) կալանավորելու հնարավորությունն ըստ էության (*per se*) չի հակասում Կոնվենցիայի դրույթներին, եթե վերջինս հայտնաբերվելու դեպքում անհապաղ տարվում է դատավորի մոտ, ինչպես որ պահանջում է Կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածի 3-րդ կետը, ինչից որևէ հնարավոր բացառություն նախատեսված չէ⁴⁰⁰:

Մեկ այլ գործով Եվրոպական դատարանը հայտնել է հետևյալ դիրքորոշումը. այն, որ դատարանը հեռակա որոշում է կայացրել անձին կալանավորելու մասին այն պայմաններում, երբ անձը թաքնվում էր արդարադատությունից և գտնվում էր միջազգային հետախուզման մեջ, չի հակասում Կոնվենցիայի դրույթներին: Սակայն Թուրքմենստանից դիմումատուի վերադառնալուց և Ռուսաստանում ձերբակալվելուց հետո, Կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածի 3-րդ կետի հիման վրա, նա պետք է անհապաղ հասցվեր դատավորի մոտ⁴⁰¹:

Վերլուծելով ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 259-րդ հոդվածի 3-րդ մասով և 285-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 2-րդ պարբերությամբ սահմանված նորմերը, Վճռաբեկ դատարանը գտել է, որ նշված իրավադրույթները, հետախուզման մեջ գտնվող մեղադրյալի բացակայությամբ նրա նկատմամբ խափանման միջոցի ընտրության առումով, չեն բխում Կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածի 3-րդ մասում ամրագրված՝ դատավորի մոտ անհապաղ տարվելու պահանջից: Նշված իրավանորմերը վարույթն իրականացնող մարմնին հնարավորություն են տալիս անձի նկատմամբ ազատությունից զրկելու հետ կապված խափանման միջոց ընտրել անձի բացակայության պայմաններում՝ առանց հնարավորություն ընձեռելու, որ հետախուզման

³⁹⁹ Տե՛ս Լադենտն ընդդեմ Լեհաստանի գործով (*Ladent v. Poland*) գործով 2008 թվականի հունիսի 18-ի վճիռը, գանգատ թիվ 11036/03, կետ 72-75:

⁴⁰⁰ Տե՛ս Վախիտովը և մյուսներն ընդդեմ Ռուսաստանի գործով (*Vakhitov and Others v. Russia*) գործով 2017 թվականի ապրիլի 30-ի վճիռը, գանգատ թիվ [18232/11](#), կետ 50-51:

⁴⁰¹ Տե՛ս Գարաբաևն ընդդեմ Ռուսաստանի գործով (*Garabaev v. Russia*) գործով 2008 թվականի հունվարի 30-ի վճիռը, գանգատ թիվ 38411/02, կետ 101:

արդյունքում հայտնաբերված անձը ներկայանա դատարան, և անձի կալանավորման հարցի քննարկումը տեղի ունենա իր ներկայությամբ:

Վճռաբեկ դատարանը գտել է, որ քրեադատավարական օրենքում ամրագրված նման կարգավորումը, կհակասի Կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածի 3-րդ մասին և կոպտորեն կխախտի անձի ազատության իրավունքը, եթե հետախուզման մեջ գտնվող անձի ի հայտ գալուց հետո նա անհապաղ դատարանի առջև չներկայացվի՝ կարևորելով քրեական դատավարության շրջանակներում ազատությունից զրկված անձին անհապաղ դատարան ներկայացնելու երաշխիքային նշանակությունը:

Հիմք ընդունելով ՀՀ իրավական համակարգում Կոնվենցիայի բարձրագույն իրավաբանական ուժը, ինչպես նաև ազատությունից զրկված անձանց անհապաղ դատարանի առջև ներկայացնելու՝ Կոնվենցիայով հստակ ամրագրված և Եվրոպական դատարանի նախադեպային պրակտիկայում բազմիցս վերահաստատված պահանջի ներպետական երաշխավորման պահանջը՝ Վճռաբեկ դատարանը գտել է, որ ՀՀ ներպետական օրենսդրության մակարդակում ազատության իրավունքի ապահովման անհրաժեշտ երաշխիք պետք է լինի հետախուզման մեջ գտնվող անձին հայտնաբերելուց հետո, արդեն նրա ներկայությամբ, նրա նկատմամբ ընտրված խափանման միջոցի հարցի կրկնակի քննարկումը նախաքննության կատարման վայրի դատարանում: Դա հնարավորություն կտա նվազեցնել կամայական կալանավորման դեպքերը, ինչպես նաև կապահովի Կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածի 3-րդ մասի՝ Հայաստանի Հանրապետության համար միջազգային պարտավորություն հանդիսացող պահանջների կատարումը: Հետևաբար, ըստ վճռաբեկ դատարանի՝ հետախուզման մեջ գտնվող անձին հայտնաբերելուց հետո նա պետք է անհապաղ (72 ժամվա ընթացքում) տարվի դատավորի մոտ⁴⁰²:

Այս կարևոր արձանագրումը երաշխիքային հիմք ստեղծեց Կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածի 3-րդ մասի կիրառումը ներպետական մակարդակում ապահովելու համար:

Այս առումով, Մարդու իրավունքների պաշտպանը հարկ է համարում արձանագրել, որ հետախուզման մեջ գտնվող անձին հայտնաբերելուց հետո անհապաղ (72 ժամվա ընթացքում) նրան դատավորի մոտ տանելու վերաբերյալ պահանջն ինքնանպատակ չէ, այն Կոնվենցիայով երաշխավորված ազատության իրավունքի ապահովման երաշխիք է: Այս առումով հատկանշական է, որ Կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածի 3-րդ կետով սահմանված «անհապաղությունը» Վճռաբեկ դատարանը դիտարկել է ՀՀ քրեական դատավարության իմաստով ձերբակալման եռօրյա ժամկետը, որից հետո անձը կա՛մ ազատ է արձակվում, կա՛մ մինչդատական վարույթ իրականացնող մարմնի միջնորդության հիման վրա դատարանի որոշմամբ նրա նկատմամբ որպես խափանման միջոց ընտրվում է կալանավորումը⁴⁰³:

⁴⁰² Տե՛ս Տիգրան Վահրադյանի վերաբերյալ ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 2008 թվականի դեկտեմբերի 26-ի թիվ ԼԴ/0197/06/08 գործով կայացված որոշումը:

⁴⁰³ Տե՛ս Տիգրան Վահրադյանի վերաբերյալ ՀՀ վճռաբեկ դատարանի նույն որոշումը:

Ուստի, Պաշտպանն արձանագրում է, որ իրավասու մարմիններն իրենց գործունեության ընթացքում պետք է առաջնորդվեն Վճռաբեկ դատարանի համապատասխան դիրքորոշումներով և ապահովեն հետախուզման մեջ գտնվող անձին հայտնաբերելուց հետո անհապաղ (72 ժամվա ընթացքում) դատավորի մոտ տանելու իրավունքը:

ԳԼՈՒԽ 3. ԱԶԱՏ ՏԵՂԱՇԱՐԺՎԵԼՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԱՊԱՀՈՎՈՒՄԸ ՔՐԵԱԿԱՆ ՎԱՐՈՒՅԹԻ ԸՆԹԱՑՔՈՒՄ

1. Կասկածյալի կամ մեղադրյալի ազատ տեղաշարժման իրավունքի սահմանափակման ոչ իրավաչափ պրակտիկան

Քրեական գործով վարույթի շրջանակներում անձի իրավունքների ապահովման տեսանկյունից շարունակում է խնդրահարույց լինել անձի ազատ տեղաշարժվելու իրավունքի ոչ համաչափ սահմանափակման պրակտիկան:

2020 թվականի ընթացքում Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմում այս կապակցությամբ նախորդ տարիների համեմատությամբ մեծ թվով բողոքներ չեն ստացվել. ուսումնասիրությունը վկայում է, որ դա, ցավոք, ոչ թե պրակտիկայի բարելավման արդյունք է, այլ մեծապես պայմանավորված է եղել երկրում ստեղծված իրավիճակով՝ մասնավորապես արտակարգ և ռազմական դրության իրավառեժիմների շրջանակում պետական սահմանը հատելու սահմանափակումներով:

Մտահոգիչ է հատկապես այն, որ նշված սահմանափակումների առկայության պայմաններում ոչ միայն Մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության արդյունքում, այլև հենց իրավասու պետական մարմինների կողմից արձանագրվել են կասկածյալի կամ մեղադրյալի ազատ տեղաշարժման իրավունքի սահմանափակմանն առնչվող խնդիրներ:

Այսպես, Դատախազության պարզաբանմամբ՝ մինչդատական վարույթի նկատմամբ դատախազական հսկողության շրջանակներում 2020 թվականի ընթացքում արձանագրվել է 8 դեպք 9 անձի նկատմամբ, երբ քրեական գործով վարույթը կարճելուց հետո սահմանային էլեկտրոնային կառավարման տեղեկատվական (ՍԷԿՏ) համակարգի կիրառմամբ անձի ազատ տեղաշարժվելու իրավունքի սահմանափակումը չի վերացվել: Ըստ այդմ, հսկող դատախազների կողմից 2 միջնորդություններ են ներկայացվել վարույթն իրականացնող քննիչի նկատմամբ ծառայողական քննություն անցկացնելու վերաբերյալ:

Ձևավորված պրակտիկայի վերաբերյալ ՀՀ քննչական կոմիտեն պարզաբանել է, որ 2020 թվականի ընթացքում արձանագրվել է չորս դեպք, երբ սահմանային էլեկտրոնային կառավարման տեղեկատվական համակարգի կիրառմամբ անձի ազատ տեղաշարժվելու իրավունքի սահմանափակումը վերացված չի եղել՝ նկատմամբ քրեական հետապնդումը դադարեցնելու և քրեական գործով վարույթը կարճելու պայմաններում: Վերոնշյալ դեպքերի վերաբերյալ Քննչական կոմիտեի ներքին անվտանգության վարչությունում իրականացվել է 1 նախնական ուսումնասիրություն՝ քննիչի նկատմամբ (վարույթում քննվող 4 քրեական գործերով վարույթը կարճելուց հետո մեղադրյալների նկատմամբ ընտրված խափանման միջոցները չվերացնելու և ՍԷԿՏ համակարգի կիրառմամբ անձի ազատ տեղաշարժվելու

իրավունքի սահմանափակումը չվերացնելու վերաբերյալ): Նախնական ուսումնասիրությամբ հարուցվել է մեկ կարգապահական վարույթ:

ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 144-րդ հոդվածի համաձայն՝ չհեռանալու մասին ստորագրություն տված կասկածյալը կամ մեղադրյալը չի կարող առանց հետաքննության մարմնի, քննիչի, դատախազի կամ դատարանի թույլտվության մեկնել այլ տեղանք կամ փոխել բնակության վայրը, նա պարտավոր է ներկայանալ հետաքննության մարմնի, քննիչի, դատախազի և դատարանի կանչով և նրանց հայտնել իր բնակության վայրը փոխելու մասին:

Անձի նկատմամբ քրեական հետապնդում իրականացնող մարմինների կողմից «Ստորագրություն՝ չհեռանալու մասին» խափանման միջոցը կիրառելու մասին տվյալները մուտքագրվում են ՍԷԿՏ ՀՀ կառավարության 2006 թվականի հունիսի 22-ի «Հայաստանի Հանրապետության սահմանային էլեկտրոնային կառավարման տեղեկատվական համակարգ ստեղծելու, դրա շահագործման կարգը և համակարգից օգտվողների ցանկը սահմանելու մասին» թիվ 884-Ն որոշմամբ նախատեսված կարգով: ՍԷԿՏ համակարգի խնդիրը Հայաստանի Հանրապետության շահագրգիռ նախարարությունների և պետական կառավարման այլ մարմինների կողմից ՀՀ մուտք (ելք) գործող անձանց և տրանսպորտային միջոցների հաշվառման միասնական տեղեկատվական համակարգի ձևավորումն է, տեղեկատվության ստացման, կուտակման և մշակման ապահովումն է, ինչպես նաև համապատասխան շահագրգիռ մարմիններին անհրաժեշտ տվյալների տրամադրումն է:

Խնդիրն այն է, որ գործնականում շարունակել են արձանագրվել դեպքեր, որ խափանման միջոցի վերացման դեպքում համապատասխան գրառում ՍԷԿՏ համակարգում չի արվել, և երբ անձը ցանկացել է հատել ՀՀ պետական սահմանը տեղեկացվել է, որ իր նկատմամբ դեռևս առկա է արգելք:

Ինչպես 2017, 2018, 2019, այնպես էլ 2020 թվականի ընթացքում Մարդու իրավունքների պաշտպանի քննությանն առնված դեպքերում չնայած անձինք կրած են եղել դատարանի կողմից նշանակված պատիժը, սակայն վերջիններիս՝ հանրապետությունից դուրս գալու իրավունքի սահմանափակումը ՍԷԿՏ համակարգից չէր հանվել՝ դեռևս նախաքննության փուլում կիրառված արգելանքի հիման վրա: Օրինակ՝ անձը Պաշտպանին տեղեկացրել է, որ իր նկատմամբ դատավճռով նշանակված տուգանքն ամբողջությամբ մուծվել է, անդորրագիրը՝ ներկայացվել դատարան, սակայն ՍԷԿՏ համակարգում չի արվել համապատասխան գրառում այդ մասին, արդյունքում՝ անձին չի թույլատրվել հանրապետությունից դուրս գալ:

Մեկ այլ դեպքում ահազանգ է ներկայացվել այն մասին, որ քրեական գործով վարույթի ընթացքում քննիչը որոշում է կայացրել քրեական հետապնդումը դադարեցնելու և ընտրված խափանման միջոցը վերացնելու մասին, սակայն անձին դարձյալ չի թույլատրվել լքել ՀՀ պետական սահմանը: Ահազանգերից մեկով անձը տեղեկացրել է, որ դատավճռով որոշում է կայացվել նշանակված ազատազրկման ձևով պատիժը պայմանականորեն չկիրառել՝ սահմանելով փորձաշրջան: Նա պնդել է, որ փորձաշրջանն ամիսներ առաջ ավարտվել է,

սակայն ՍԷԿՏ համակարգում դեռևս առկա են տվյալներ, արդյունքում՝ իր ելքը ՀՀ-ից չի թույլատրվել:

Ահազանգերից մեկով անձը նշել է, որ իր նկատմամբ իրականացնող քրեական հետապնդումը դադարեցվել է, վարույթն իրականացնող քննիչն այդ մասին գրությամբ տեղեկացրել է Ոստիկանությանը, սակայն ՍԷԿՏ համակարգում տվյալները չեն մուտքագրվել, արդյունքում՝ չի կարողացել լքել Հայաստանի Հանրապետությունը:

Նշված բոլոր դեպքերը իրավասու պետական մարմինների՝ Ոստիկանության, քննչական մարմինների և դատարանների հետ հնարավորին անհապաղ քննարկվել և համագործակցության արդյունքում լուծում են ստացել:

Ներկայացված բողոքների շարունակականության, ինչպես նաև խնդրի համակարգային բնույթի հաշվառմամբ՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանը համակողմանի ուսումնասիրության առարկա է դարձրել անձի ազատ տեղաշարժվելու իրավունքի ապահովման սահմանադրաիրավական հիմքերն ու միջազգային իրավական սկզբունքները, արտասահմանյան երկրների օրենսդրական փորձը, ոլորտի ներպետական օրենսդրական կարգավորումների որոշակիությունն ու կանխատեսելիությունը:

Արդյունքում, Պաշտպանը խնդիրը ներկայացրել է օրենսդրության և իրավակիրառման սահմանադրականության տեսանկյունից՝ ՀՀ սահմանադրական դատարան դիմելու գործառույթի իրացմամբ: Արդյունքում, ՀՀ սահմանադրական դատարանը 2017 թվականի ապրիլի 4-ի ՍԴՈ-1360 որոշմամբ արտահայտել է իրավակիրառ պրակտիկայի իրավաչափությունը կանխորոշող պայմաններ՝ նշելով, որ «նման կանոնակարգման առկայության պայմաններում և նման կառուցակարգի միջոցով անձի տեղաշարժման ազատությունը սահմանափակելու պարագայում այն պետք է իրացվի բացառապես խափանման միջոցի վերացման մասին որոշում ընդունելու վերաբերյալ տեղեկատվությունը ևս նույն համակարգում տեղադրելու՝ իրավասու մարմնի հստակ պարտականության իրացման և անձի ազատ տեղաշարժվելու իրավունքի խոչընդոտները վերացնելու պայմանով»՝ միաժամանակ արձանագրելով օրենսդրության մեջ այս պահանջի՝ վարույթն իրականացնող մարմնի վրա դրված հստակ պարտականության տեսքով ուղղակի ամրագրման բացակայությունը:

Ավելին, Մարդու իրավունքների պաշտպանին ներկայացված բողոքների բովանդակության⁴⁰⁴ ուսումնասիրության արդյունքում Սահմանադրական դատարանը եզրահանգել է, որ ՀՀ կառավարության խնդրո առարկա որոշման⁴⁰⁵ մեջ խափանման միջոցի

⁴⁰⁴ Բողոքների նկարագրությունը Սահմանադրական դատարան է ներկայացվել առանց անհատականացնող տվյալների մատնանշման:

⁴⁰⁵ Տե՛ս ՀՀ կառավարության 2006 թվականի 22 հունիսի «Հայաստանի Հանրապետության սահմանային էլեկտրոնային կառավարման տեղեկատվական համակարգ ստեղծելու, դրա շահագործման կարգը և համակարգից օգտվողների ցանկը սահմանելու մասին» N 884-Ն որոշումը:

վերացման մասին որոշման վերաբերյալ տեղեկատվությունը ՍԷԿՏ համակարգ ուղարկելու ուղղակի պարտականության բացակայությունը հարցականի տակ է դնում այդ ընթացակարգի որոշակիությունը, քանի որ կոնկրետ իրավասու մարմնի վրա դրված այդպիսի պարտականություն չկա:

Քանի դեռ օրենսդրական համապատասխան փոփոխություններ չեն նախաձեռնվել, Մարդու իրավունքների պաշտպանն արձանագրում է, որ իրավակիրառ պրակտիկան պետք է ընթանա այն սկզբունքով, որ խափանման միջոցի կիրառմամբ իրավասու մարմնին տեղեկություններ տրամադրելու պարտականությանը զուգահեռ ապահովվի հակառակի՝ խափանման միջոցի վերացման վերաբերյալ տեղեկություններ տրամադրելու պարտականությունը:

Մարդու իրավունքների պաշտպանին ներկայացված նույնաբովանդակ բողոքների շարունակականությունն ինքնին վկայում է ոչ միասնական իրավակիրառ պրակտիկայի մասին: Սա առաջին հերթին արդյունք է այն բանի, որ անձի ազատ տեղաշարժվելու իրավունքի սահմանափակումները վերացվելու դեպքում ՍԷԿՏ համակարգում տեղեկատվությունը տեղադրելու կառուցակարգերը դեռևս բացակայում են: Այլ խոսքով՝ դեռևս հստակեցված չէ, թե որ մարմինը պետք է հանձն առնի անձի նկատմամբ կիրառված արգելքի սահմանափակման մասին ՍԷԿՏ համակարգը վարող մարմին տեղեկացնելու պարտականությունը:

Մեկ այլ խնդիր է այն, որ ներկայում ՍԷԿՏ համակարգը վարող Ոստիկանությանը համապատասխան տեղեկատվությունը փոխանցվում է փոստային առաքման միջոցով, ինչն ինքնին բարդացնում է ընթացակարգը՝ խլում ավելորդ ռեսուրս և ժամանակ: Գործնականում անգամ դեպքեր են եղել, երբ անձը քրեական հետապնդումը դադարեցնելուց երկու-երեք օր անց փորձել է հատել պետական սահմանը, սակայն չի թույլատրվել, քանի որ վարույթն իրականացնող մարմինը անհրաժեշտ գրությունը Ոստիկանությանն ուղարկել է փոստային ծառայության միջոցով, ուստի այն դեռևս ստացված չի եղել:

Նման դեպքերում Ոստիկանության հետ ձևավորված համագործակցության արդյունքում հնարավոր կարճ ժամկետներում խնդիրը լուծվում է գրությունը ֆաքսիմիլային տարբերակով Ոստիկանության իրավասու ստորաբաժանում ուղարկելու միջոցով: Սակայն պրակտիկան շարունակում է ընթանալ այնպես, որ գրություններն ուղարկվում են փոստային ծառայության միջոցով, չնայած նրան, որ իրավունքի սահմանափակման դե յուրե վերացումը անհապաղ ենթակա է դե ֆակտո կյանքի կոչման:

Ուստի, Պաշտպանը վերահաստատում է իր դիրքորոշումն առ այն, որ խնդրի լուծումը պետք է տրվի օրենսդրական բացի հաղթահարման ճանապարհով՝ համապատասխան ընթացակարգերի ամրագրմամբ:

Միաժամանակ, անհրաժեշտ է նկատել, որ, եթե անձն ունի որևէ դատավարական կարգավիճակ, օրինակ՝ մեղադրյալի, սակայն նրա նկատմամբ խափանման միջոց կիրառված չէ, ապա որևէ կերպ չի կարող սահմանափակվել հանրապետությունից դուրս գալու նրա իրավունքը:

Դրական է, որ ոլորտի պատասխանատուների, մասնավորապես Ոստիկանության կողմից ջանքեր են գործադրվում օրենսդրության բարելավման նպատակով: Ոստիկանությունը լրամշակել և 2019 թվականին դարձյալ Մարդու իրավունքների պաշտպանին կարծիքի է ուղարկվել «Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիների՝ Հայաստանի Հանրապետություն մուտք գործելու և Հայաստանի Հանրապետությունից ելքի մասին» ՀՀ օրենքի և հարակից օրենքների նախագծերի փաթեթը, որի վերաբերյալ Պաշտպանի կողմից ներկայացվել են դիտարկումներ⁴⁰⁶:

Վերոգրյալի հաշվառմամբ՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանն արձանագրում է, որ *անհրաժեշտ է՝*

1. ապահովել ստորագրություն չհեռանալու մասին խափանման միջոցի վերացման պահին այդպիսի սահմանափակման վերացման վերաբերյալ տեղեկությունների պարտադիր տրամադրումը ՍԷԿՏ համակարգը վարող իրավասու մարմին,

2. տեղեկությունները ՍԷԿՏ համակարգը վարող իրավասու մարմին տրամադրել էլեկտրոնային եղանակով՝ ապահովելով դրա անհապաղ փոխանցումն ու մուտքագրումը համակարգ,

3. հնարավորին սեղմ ժամկետում ընդունել օրենսդրական վերը նշված կարգավորումները՝ հստակ ամրագրելով իրավասու մարմնի կոնկրետ պարտականությունը նաև այն դեպքերում, երբ արգելանքը վերացվում է դատաքննության փուլում, ինչպես նաև պատժի կրումից հետո:

2. Դատարանի կողմից մեղադրյալի ելքը ՀՀ-ից թույլատրելու դեպքում ՍԷԿՏ համակարգում տվյալներ չմուտքագրելու ոչ իրավաչափ պրակտիկան

Այս կապակցությամբ Մարդու իրավունքների պաշտպանին բողոք հասցեագրվել է դեռևս 2019 թվականին (նախագահի աշխատակազմի նախկին ղեկավար Արմեն Գևորգյանի փաստաբանի բողոքով վարույթ): Փաստաբանը հայտնել է, որ դիմել է դատարան և խնդրել իր պաշտպանյալին թույլատրել որոշ ժամանակահատվածով մեկնել ՀՀ-ից: Ըստ փաստաբանի՝ դատարանը բավարարել է խնդրանքը և համապատասխան գրություն ուղարկել

---

⁴⁰⁶ Նախատեսվող դրույթների ուսումնասիրության արդյունքում պարզ չէ, սակայն, թե անձի ելքի արգելքի մասին որոշումը իրավասու մարմնի կողմից կայացված խափանման միջոցի կիրառման մասին որոշման բաղկացուցիչ մաս է կազմելու, թե՛ ոչ: Պարզ չէ նաև դրա հիմնավորվածության և բողոքարկման հնարավորության հարցը: Այս հարցերը վտանգում են անձի իրավունքների իրացումը: Պաշտպանի դիրքորոշմամբ՝ անձը պետք է իրավունք ունենա ծանոթանալ ՍԷԿՏ համակարգով հանրապետությունից դուրս գալու իրավունքի սահմանափակման վերաբերյալ որոշմանը, որի անհրաժեշտությունը պետք է պատշաճ հիմնավորված լինի, ինչպես նաև քաղաքացուն պետք է պարզաբանվի իր իրավունքներն ու պարտականությունները և հնարավորություն ընձեռվի բողոքարկել այդ որոշումը:

Ոստիկանություն, այնուամենայնիվ, նրա ելքն արգելվել է, երբ փորձել է հատել ՀՀ պետական սահմանը:

Բողոքի քննարկման շրջանակում Ոստիկանությունը պարզաբանել է, որ դատարանի գրությունը սկզբունքորեն որևէ տեղեկություն չի պարունակել համապատասխան ձևի պահպանմամբ ընդունված որոշման մասին: Ոստի, դատարանի գրությունը ՀՀ պետական սահմանը հատելու վերաբերյալ առկա սահմանափակումը (ՀՀ սահմանային էլեկտրոնային կառավարման տեղեկատվության (ՍԷԿՏ) համակարգում մուտքագրված տեղեկությունները) ժամանակավորապես դադարեցնելու պատշաճ հիմք չի համարվել և թողնվել է առանց կատարման:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը հատուկ ընդգծել է, որ բողոքի քննարկումը և դրա արդյունքում կայացված՝ «Մարդու իրավունքների կամ ազատությունների խախտման առկայության մասին» որոշումը նպատակ չի ունեցել գնահատական տալու կոնկրետ գործով դատական ակտերի կամ այնպիսի հարցերի, որոնք դատական վարույթի կամ դատական վիճարկման առարկա են և գտնվում են կոնկրետ գործով դատարանի լիազորությունների տիրույթում: Որոշմամբ բոլոր հարցերին անդրադարձերը կատարվել են բացառապես Պաշտպանի իրավասության տեսանկյունից:

Քրեական վարույթի ընթացակարգերը ռիսկային են մարդու իրավունքների տեսանկյունից և պարունակում են այդ իրավունքներին միջամտության հնարավորություններ: Քրեական դատավարություն նախաձեռնելով՝ պետությունն իրացնում է հանցավորության պայքարի ու, առհասարակ, քրեական քաղաքականության իր հիմնարար գործառույթը: Մի կողմից սա հասկանալի է, քանի որ հանցավորությունից պաշտպանությունը պահանջում է առավելագույն ջանքեր, որպեսզի քրեական օրենսգրքով նախատեսված արարք կատարած յուրաքանչյուր ոք բացահայտվի և օրենքով նախատեսված դեպքերում ու կարգով պատասխանատվության ենթարկվի: Մյուս կողմից, պետք է երաշխավորել քրեական դատավարության ընթացքում անձի իրավունքների լիարժեք իրացումը, ապահովել դրա ամուր պաշտպանությունը ցանկացած տեսակի խախտումից կամ խախտման վտանգից: Միայն այս կերպ է հնարավոր հասնել արդարադատության սպառիչ իրականացման՝ այդ ընթացքում ապահովելով քրեական արդարադատության ոլորտում հանրային ու մասնավոր շահերի իրական հավասարակշռված պաշտպանություն:

ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 1-ին հոդվածի համաձայն՝ Հայաստանի Հանրապետության տարածքում քրեական գործերով վարույթի կարգը սահմանվում է ՀՀ Սահմանադրությամբ, ՀՀ միջազգային պայմանագրերով, ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքով, ՀՀ դատական օրենսգրքով և դրանց համապատասխան ընդունված այլ օրենքներով:

Ըստ այդմ, Քրեական դատավարության օրենսգիրքը սահմանել է քրեական դատավարության մասնակիցների հստակ շրջանակ, ամրագրել է նրանցից յուրաքանչյուրի

դերը և գործառույթները ու դրանով պայմանավորված՝ իրավական կարգավիճակի սահմանները: Քրեական դատավարության մասնակից հանրային մարմինների դեպքում այս հարցն ունի առավել մեծ գործնական կարևորություն, քանի որ նրանց իրավական կարգավիճակն ունի հստակ կարգավորում: Դա ինքնին մարդու իրավունքների ապահովման կարևոր երաշխիք է:

Քրեադատավարական օրենսդրությունը սահմանել է նաև քրեական վարույթի ընթացքում կիրառման ենթակա դատավարական հարկադրանքի միջոցների սպառիչ ցանկը, հստակ կարգավորել է դրանց կիրառության հիմքերն ու կարգը: Այս կարգավորումները մի կողմից նպատակ ունեն կոնկրետ դատավարական ձև ամրագրելու միջոցով ապահովել քրեական հետապնդման մարմինների և դատարանի գործողությունների կամ անգործության ու որոշումների հստակությունը, դրանց կանխատեսելիությունը, մյուս կողմից՝ ապահովել ամուր երաշխիքներ անձի իրավունքների համար: Դատավարական կարգավորման նկատմամբ պահանջներն առավել խիստ են, երբ հարցն, ի թիվս այլնի, վերաբերում է անձի անձնական ազատության ու ազատ տեղաշարժման իրավունքներին:

Ազատ տեղաշարժվելու իրավունքը Սահմանադրությամբ և ստանձնած միջազգային պայմանագրերով երաշխավորված հիմնական իրավունքներից է: Այն երկրի ժողովրդավարական հիմքերից է և անձի ազատ զարգացման անփոխարինելի նախապայման: Ազատ տեղաշարժվելու իրավունքի սահմանափակումները ոչ միայն պետք է ծառայեն Սահմանադրությամբ ու միջազգային պայմանագրերով սահմանված իրավաչափ նպատակներին, այլև անհրաժեշտ և բավարար լինեն այդ նպատակներին հասնելու համար: Այդ սահմանափակումները պետք է համապատասխանեն համաչափության սկզբունքին, պետք է ծառայեն քրեական վարույթով հետապնդվող նպատակին, լինեն առկա միջոցներից հնարավոր նվազ սահմանափակողը՝ երաշխավորելով խիստ սահմանափակումների կիրառումը՝ որպես բացառության:

Քրեական դատավարության օրենսգրքի 144-րդ հոդվածի 1-ին և 2-րդ մասերի համաձայն՝ «Չհեռանալու մասին ստորագրություն տված կասկածյալը կամ մեղադրյալը չի կարող առանց հետաքննության մարմնի, քննիչի, դատախազի կամ դատարանի թույլտվության մեկնել այլ տեղանք կամ փոխել բնակության վայրը: Նա պարտավոր է ներկայանալ հետաքննության մարմնի, քննիչի, դատախազի և դատարանի կանչով և նրանց հայտնել իր բնակության վայրը փոխելու մասին: Կասկածյալից կամ մեղադրյալից չհեռանալու մասին ստորագրությունը վերցնում է քրեական վարույթն իրականացնող մարմինը»:

Խափանման այս միջոցի իրավաչափության պայմաններից է այն, որ կասկածյալը կամ մեղադրյալը չեն կարող առանց հետաքննության մարմնի, քննիչի, դատախազի կամ դատարանի թույլտվության մեկնել այլ տեղանք կամ փոխել բնակության վայրը:

Ստորագրություն չհեռանալու մասին խափանման միջոցի իրավաչափության նշված պայմանը ենթադրում է, որ խախտում չի համարվի, եթե մեղադրյալն այլ տեղանք մեկնի հիշյալ

մարմիններից որևէ մեկի թույլտվությամբ՝ պայմանավորված այն հանգամանքով, թե նրանցից ում վարույթում է գտնվում գործը և ով է պատասխանատու դատավարության կոնկրետ փուլում գործով վարույթի համար: Դա նաև նշանակում է, որ այդ թույլտվությունը պատշաճ իրավական հիմք է այն մարմինների համար, ում համար առաջանում է քրեական վարույթն իրականացնող մարմնի այդ ակտի պահանջի կատարման պարտականություն: Ընդ որում, օրենքը չի կոնկրետացնում, թե ինչ կոնկրետ ձև կամ ինչ բովանդակային բաղադրիչներ պետք է ունենա այդ թույլտվությունը: Ավելին, օրենքը վերջիններիս չի վերապահում այդ ակտը վիճարկելու կամ կասկածի տակ դնելու հնարավորություն:

Կոնկրետ իրավիճակում վարույթն իրականացնող մարմինը եղել է դատարանը, որը մեղադրյալի ելքի սահմանափակումը ժամանակավորապես վերացնելու հարցով գրություն է հասցեագրել Ոստիկանության իրավասու ստորաբաժանմանը՝ վերջինիս վրա, ըստ էության, դնելով իր ակտի պահանջի կատարումը:

Չնայած դատարանի այդ գրությանը՝ Ոստիկանությունը հրաժարվել է կատարել այն մարմնի, կոնկրետ դեպքում՝ դատարանի գրության մեջ ձևակերպված դիրքորոշումը՝ թույլատրելու մեղադրյալի ելքը ՀՀ-ից որոշակի ժամանակահատվածով, որի վարույթում գտնվում է քրեական գործը՝ պատճառաբանելով, որ գրությունը սկզբունքորեն որևէ տեղեկություն չի պարունակել ՀՀ պետական սահմանը հատելու վերաբերյալ առկա սահմանափակումը վերացնելու մասին համապատասխան ձևի պահպանմամբ ընդունված որոշման վերաբերյալ:

Ոստիկանության այս դիրքորոշման կապակցությամբ փաստաբանը Պաշտպանին հասցեագրած բողոքով նշել է, որ Ոստիկանության մեկնաբանությունը հակասում է ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 102-րդ և 199-րդ հոդվածներին: Փաստաբանի եզրահանգմամբ՝ վարույթն իրականացնող մարմնի կողմից միջնորդության քննարկման և լուծման արդյունքում որոշում կայացվում է միայն «միջնորդությունը մերժելու կամ դրա քննարկումը հետաձգելու դեպքում»: Փաստաբանն այդ կերպ փորձել է ցույց տալ, որ Ոստիկանության առաջադրած պահանջը՝ համապատասխան ձևի պահպանմամբ ընդունված որոշման առկայության վերաբերյալ, չունի օրենքով նախատեսված հենք:

Փաստաբանի վկայակոչած՝ Քրեական դատավարության օրենսգրքի 102-րդ հոդվածը, ըստ որի՝ միջնորդությունները և պահանջները պետք է քննության առնվեն և լուծվեն դրանք հայտարարելուց անմիջապես հետո, եթե նույն օրենսգրքի դրույթներով այլ կարգ սահմանված չէ (2-րդ մաս), ամրագրված է օրենսգրքի ընդհանուր մասում և վերաբերում է ողջ քրեական դատավարությանը:

Բողոք ներկայացրած անձի մատնանշած մյուս օրենսդրական նորմը՝ Քրեական դատավարության օրենսգրքի 199-րդ հոդվածն ամրագրված է «Նախնական քննություն» վերտառությամբ գլխում և սահմանում է դատախազի, քննիչի, հետաքննության մարմնի պարտականությունը քննարկելու նախնական քննության մասնակիցների հարուցած բոլոր

միջնորդությունները: Դրանից բացի, այն նախատեսում է, որ գրավոր և բանավոր միջնորդությունները պետք է քննարկվեն և լուծվեն 5 օրվա ընթացքում: Միջնորդությունն ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն մերժելու մասին կայացվում է պատճառաբանված որոշում:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը գտել է, որ Քրեական դատավարության օրենսգրքի 199-րդ հոդվածը վերաբերում է նախնական, այլ ոչ թե դատական քննությանը և պարտականություն է սահմանում միայն դատախազի, քննիչի և հետաքննության մարմնի համար մինչդատական վարույթում, ուստի այն կիրառելի չէ սույն որոշմամբ քննարկվող հարցի նկատմամբ:

Այնուամենայնիվ, ընդունելի չի համարվել Ոստիկանության պարզաբանումն առ այն, որ դատարանի գրությունը «տեղեկություն չի պարունակել» ընդունված որոշման մասին և իրավակիրառ պրակտիկայում չի բարձրացվում դատարանի որոշման պատճենի առկայության հարց, այլ բավական է միայն որոշման առկայության մասին նշումը գրության մեջ:

Ոստիկանության այս պարզաբանումն ընդունելի չէ հատկապես այն պատճառով, որ եթե անգամ Ոստիկանությունը նման պահանջ առաջադրելով փորձում է պարզել, իր բնորոշմամբ, «համապատասխան ձևի պահպանմամբ որոշում կայացված լինելու փաստը», ապա «որոշում» եզրույթի հիշատակումը գրության մեջ անպայմանորեն չի վկայում առանձին փաստաթղթի ձևով այդպիսի առանձին գրավոր որոշման առկայության մասին:

Քրեական դատավարության օրենսգրքի 6-րդ հոդվածը «որոշում» եզրույթը մեկնաբանում է հետևյալ կերպ. «քրեական գործով դատարանի որոշումները, բացի դատավճիհ, ինչպես նաև մինչդատական վարույթի ընթացքում հետաքննության մարմնի, քննիչի, դատախազի կայացրած որոշումները»: Սրա հետ կապված՝ քրեական դատավարությունում իրավունքի պաշտպանության երաշխիքը ենթադրում է, որ եթե չկա գրավոր որոշման մասին հատուկ պահանջ, ապա այն կարող է կայացվել նաև բանավոր, երբ հատկապես խոսքը վերաբերում է ոչ թե իրավունքի սահմանափակմանը, այլ այդ իրավունքի նկատմամբ սահմանափակումը վերացնելուն:

Այսինքն՝ օրենսգրքի ձևակերպումից ևս միանշանակ չէ, որ որոշումը պետք է ունենա միայն գրավոր ձև: Ուստի, «որոշում» եզրույթի առկայությունը Ոստիկանության համար դեռևս չի կարող երաշխիք լինել, որ դատարանը կայացրել է Ոստիկանության կողմից ակնկալվող «համապատասխան ձևի պահպանմամբ որոշում»: Ավելին՝ Քրեական դատավարության օրենսգրքի 144-րդ հոդվածը բավարար է համարում վարույթն իրականացնող մարմնի «թույլտվությունը», այսինքն՝ նրա դիրքորոշումը կամ կամքը՝ առանց կոնկրետացնելու, թե այն ինչ ձև պետք է ունենա և ինչ կոնկրետ պահանջների համապատասխանի: Ինչը ևս հիմք է տալիս եզրահանգելու, որ գործող օրենսդրությամբ մեղադրյալի այլ տեղանք մեկնելը հնարավոր է առանց գրավոր ձևի պահպանմամբ կայացված որոշման:

Վերը նշվածից բացի, պետք է արձանագրել, որ քրեական դատավարությունում որոշակի դեպքերում Ոստիկանության համապատասխան մարմինները հանդես են գալիս՝ որպես

հետաքննության մարմին, սակայն քննարկվող իրավիճակում Ոստիկանության գործողությունները հետաքննության հետ առնչություն չունեն: Սա ևս իր հերթին նշանակում է, որ Ոստիկանությունը կոնկրետ իրավիճակում քրեական դատավարության մասնակից չի հանդիսացել, իսկ քրեական գործն էլ արդեն գտնվել է դատական քննության փուլում՝ լինելով դատարանի վարույթում:

Ոստիկանության իրավասությունն այս դեպքում պետք է սահմանափակվեր վարույթն իրականացնող մարմնի դիրքորոշումը կամ կամքն արտահայտող՝ կոնկրետ դեպքում դատարանի կազմած ակտում (օրինակ՝ պաշտոնական ձևաթղթի վրա, ստորագրված և կնքված փաստաթուղթ) ձևակերպված հանձնարարության կատարմամբ: Ոստիկանությունը տվյալ դեպքում պետք է միայն հավաստիանար, որ առկա է վարույթն իրականացնող մարմնի թույլտվություն և այն առերևույթ անօրինական չէ:

Վերը նշվածի հիման վրա Պաշտպանն արձանագրել է, որ վարույթն իրականացնող դատարանի հանձնարարականը պետք է ենթակա լինի կատարման այն մարմնի կողմից, ում դա ուղղված է, երբ այդ մասին Ոստիկանությանն ուղղված փաստաթղթով, կոնկրետ դեպքում՝ գրությամբ հստակ է վարույթն իրականացնող մարմնի՝ կոնկրետ դեպքում դատարանի դիրքորոշումը կամ կամքը որոշակի վարքագիծ թույլատրելու կամ չթույլատրելու մասին: Այս պնդումը կարևոր է նաև այն տեսանկյունից, որ այն անձի համար կանխատեսելի է դարձնում իր վարքագծի թույլատրելիությունը, ով դրան համապատասխան էլ կառուցում է իր վարքագիծը:

Ուստի, նշվածի հաշվառմամբ՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանի դիրքորոշումը հանգել է նրան, որ *Ոստիկանությունը, չլինելով քրեական դատավարության մասնակից, կոնկրետ իրավիճակի պայմաններում չէր կարող գնահատել վարույթն իրականացնող մարմնի գործողությունների համապատասխանությունը Քրեական դատավարության օրենսգրքի պահանջներին՝ պատճառաբանելով այն, թե արդյոք վարույթն իրականացնող, այսինքն՝ դատավարության կոնկրետ փուլի ու քրեական հետապնդման ենթարկվող անձի վարքագծի համար պատասխանատու մարմինը որոշման ֆորմալ առկայության մասին հավաստիացում անում է Ոստիկանությանը:*

Մարդու իրավունքների պաշտպանն անհրաժեշտ է համարել նաև անդրադառնալ քննարկվող կոնկրետ հարցի առնչությամբ դատարանի կողմից գրությամբ, այլ ոչ թե որոշմամբ անդրադառնալուն ու դրա հետ կապված դատական պրակտիկային:

Մասնավորապես, քրեական գործը քննող դատարանի՝ մարդու իրավունքներին առնչվող ակտերը պետք է կայացվեն որոշումների ձևով բոլոր այն դեպքերում, երբ դատարանն առնչվում կամ հաղորդակցվում է արտաքին աշխարհի, այսինքն՝ դատավարության մասնակից չհանդիսացող սուբյեկտների հետ: Ավելին, պետք է կայացվեն գրավոր ձև ունեցող որոշումներ: Սա կապահովի դատարանի ամուր դերն այլ սուբյեկտների հետ հարաբերություններում և չի

հանգեցնի այնպիսի իրավիճակների, երբ, ասենք, այս կամ այն հանրային մարմին իրեն թույլ կտա չկատարել դատարանի որոշումը:

Որոշումն այն փաստաթուղթն է, որով դատարանը ներկայացնում է իր որոշման կայացման հիմքերն ու պատճառները: Այս առումով, ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգիրքը սահմանել է, որ ցանկացած տեսակի խափանման միջոց կարող է կիրառվել միայն որոշմամբ: Մասնավորապես, ըստ օրենսգրքի 136-րդ հոդվածի 1-ին մասի. «Խափանման միջոցը կիրառվում է դատարանի, դատախազի, քննիչի կամ հետաքննության մարմնի որոշմամբ: Խափանման միջոց կիրառելու մասին քրեական վարույթն իրականացնող մարմնի որոշումը պետք է լինի պատճառաբանված, բովանդակի մեղադրյալին կամ կասկածյալին վերագրվող հանցագործության մասին նշումներ և համապատասխան խափանման միջոց ընտրելու անհրաժեշտության մասին հիմնավորում»: Նշված օրենսդրական դրույթը վերաբերում է նաև ստորագրություն չհեռանալու մասին խափանման միջոցին և դատարանի կողմից այն կիրառելուն:

Քրեական դատավարության օրենսգիրքը չի կարգավորել այն, թե դատարանն ինչ ակտով պետք է լուծի այն իրավիճակները, երբ իր վարույթում գտնվող գործով անհրաժեշտություն է առաջանում թույլատրել անձի մեկնելն այլ տեղանք, այդ թվում՝ Հայաստանի Հանրապետության պետական սահմանը հատելու միջոցով: Ստացվում է՝ անորոշ է, այն, թե դատարանն ինչպես պետք է արտահայտի իր դիրքորոշումը, որը որոշակի և պարզ կլինի դատավարության թե՛ մասնավոր սուբյեկտների, թե՛ հանրային մարմինների համար:

Առավել խնդրահարույց են այն իրավիճակները, երբ քրեական վարույթի ընթացքը կասեցված է, այսինքն՝ ընդմիջված է անորոշ ժամանակով, և դատարանը պետք է լուծի անձի այլ տեղանք մեկնելու հարցը (վարույթը կասեցված գործով մարդու իրավունքների պաշտպանության հնարավորությունների մասին առավել մանրամասն խոսվում է սույն որոշման հետագա շարադրանքում): Այստեղ առաջնային ծագող հարցն այն է, թե կասեցված վարույթով՝ ինչպես դատարանը կարող է կայացնել որևէ ակտ, առավել ևս որոշում:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը սա համարում է համակարգային նշանակության հարց և արձանագրում է, որ այն պետք է ստանա օրենսդրական կարգավորում: Դրանով հանդերձ՝ չնայած օրենսդրական նման կարգավորումների բացակայությանը՝ հաշվի առնելով, որ կոնկրետ իրավիճակում խոսքը գնում է մարդու հիմնարար, այն է՝ ազատ տեղաշարժման իրավունքի մասին, դատարանը՝ որպես քրեական դատավարությունում մարդու իրավունքների գլխավոր երաշխավոր, պետք է հարցը վեր դիտարկի ֆորմալ ընթացակարգերի մակարդակից և այն լուծի որոշում կայացնելու միջոցով:

Ակնհայտ է, որ կոնկրետ դեպքում որոշումից բացի այլ փաստաթուղթ չի կարող ունենալ իրավական պատշաճ նշանակություն, առավել ևս երբ խոսքը վերաբերում է «գրությանը»: Փաստաթղթի այսպիսի տեսակ Քրեական դատավարության օրենսգրքով կամ քրեական վարույթի կարգ սահմանող որևէ այլ իրավական ակտով նախատեսված էլ չէ:

Այս առումով կարևոր ենք համարում արձանագրել, որ Մարդու իրավունքների պաշտպանի տարեկան հաղորդման կազմման նպատակով ներկայացված համապատասխան հարցադրմանն ի պատասխան Ոստիկանությունը ներկայացրել է դիրքորոշում այն մասին, որ անձի վերաբերյալ տվյալները ՍԷԿՏ համակարգ մուտքագրելու համար հիմք է հանդիսանում վարույթն իրականացնող մարմնի կողմից Ոստիկանությանը հասցեագրված գրությունը՝ տվյալ անձի նկատմամբ «ստորագրություն չհեռանալու մասին» խափանման միջոց կիրառելու վերաբերյալ տեղեկությունը վերոնշված համակարգ մուտքագրելու կամ համակարգից հանելու մասին: Գործնականում նման գրություն ստանալուց հետո այն կատարվում է մեկ աշխատանքային օրվա ընթացքում: Նշված գրությունների հիմնավորվածությունը չի ստուգվում, քանի որ նման իրավասություն Ոստիկանությանն օրենքով վերապահված չէ:

Անհրաժեշտ է նշել նաև, որ վերը նկարագրված՝ Արմեն Գևորգյանի փաստաբանի գանգատին առնչվող գործով 2020 թվականին որոշակի զարգացումներ են եղել: Մասնավորապես պետական իրավասու մարմնի ներկայացուցիչների գործողությունների վերաբերյալ հանցագործության մասին հաղորդում է ներկայացվել, թեև սկզբնական շրջանում որոշում է կայացվել քրեական գործի հարուցումը մերժելու մասին, սակայն հետագայում դատական կարգով բողոքարկման արդյունքներով որոշում է կայացվել քրեական գործ հարուցելու մասին և ներկայում իրականացվում է քննություն:

Վերը նշվածի հաշվառմամբ անհրաժեշտ է պրակտիկական զարգացնել այնպես, որ բոլոր այն իրավիճակներում, երբ ստորագրություն չհեռանալու մասին խափանման միջոցի պայմաններում առկա է որոշակի վարքագիծ թույլատրելու մասին վարույթն իրականացնող դատարանի գրավոր դիրքորոշում, որն առերևույթ անօրինական չէ, կատարվի առանց տվյալ մարմնի վարքագծի համապատասխանությունը քրեադատավարական օրենսդրության պահանջներին ոչ իրավաչափորեն գնահատելու:

3. Ստորագրություն չհեռանալու մասին խափանման միջոցի կիրառումը և կասկածյալի կամ մեղադրյալի անձնագիրը վերցնելու ոչ իրավաչափ պրակտիկական

«Ստորագրություն չհեռանալու մասին» խափանման միջոցի կիրառման շրջանակներում կասկածյալի կամ մեղադրյալի իրավունքների ապահովման մեկ այլ խնդիր է նրա անձնագիրը վերցնելու իրավաչափության շրջանակները: Այս հարցը ևս քննարկման առարկա է դարձել նաև Մարդու իրավունքների պաշտպանի 2016, 2017 և 2018, 2019 թվականների տարեկան հաղորդումներով, ինչպես նաև Սահմանադրական դատարան ներկայացված դիմումով⁴⁰⁷: Այլ կերպ ասած, այս խնդիրն ունի շարունակական բնույթ:

⁴⁰⁷ ՀՀ Սահմանադրական դատարան ներկայացված դիմումի մասին տե՛ս սույն գլխի առաջին պարագրաֆում:

Քրեական դատավարության օրենսգրքի և «Քաղաքացու անձնագրի մասին» ՀՀ օրենքի 8-րդ հոդվածի 4-րդ մասի⁴⁰⁸ համադրության մեջ դիտարկման արդյունքներով Մարդու իրավունքների պաշտպանը եզրակացրել է, որ քրեական դատավարության կամ դրա առանձին փուլերի խնդիրների իրագործմանն ուղղված վարույթն իրականացնող մարմնի ցանկացած գործողություն, այդ թվում՝ դատավարական կարգավիճակ ունեցող անձի անձնագիրը վերցնելը, պետք է իրավական հիմք ունենա հենց Քրեական դատավարության օրենսգրքում:

Ավելին, «ՀՀ քաղաքացու անձնագրի մասին» օրենքի խնդրո առարկա հոդվածի կարգավորումը, համաձայն որի՝ կասկածյալի և մեղադրյալի անձնագիրը վերադարձվում է հարուցված քրեական հետապնդումը դադարեցվելուց հետո անմիջապես, ևս վկայում է, որ անձի անձնագիրը վերցնելու՝ օրենքով ամրագրված այդպիսի կառուցակարգը չի համապատասխանում ստորագրություն չհեռանալու մասին խափանման միջոցի քրեադատավարական կարգավորումներին:

Խնդիրն այն է, որ Քրեական դատավարության օրենսգրքի 6-րդ հոդվածի համաձայն՝ քրեական հետապնդման դադարեցումը քրեական գործով վարույթն իրականացնող մարմնի որոշումն է առաջադրված մեղադրանքը վերացնելու կամ մեղադրանքից հրաժարվելու մասին:

Օրենսգրքի 151-րդ հոդվածի 2-րդ մասն ամրագրում է, որ խափանման միջոցը վերացվում է, երբ վերանում է դրա անհրաժեշտությունը: Դատավարական այս կարգավորումները հիմք են տալիս եզրակացնելու, որ ընտրված խափանման միջոցը կարող է վերացվել նաև քրեական հետապնդման իրականացման պայմաններում: Ստացվում է, որ «ՀՀ քաղաքացու անձնագրի մասին» ՀՀ օրենքի 8-րդ հոդվածի 4-րդ մասի կարգավորմամբ անձի անձնագիրը կարող է հետ չվերադարձվել անգամ այն ժամանակ, երբ վերացվել է վերջինիս նկատմամբ ստորագրություն չհեռանալու մասին խափանման միջոցը:

Քննարկելով կասկածյալի, մեղադրյալի նկատմամբ «Ստորագրություն չհեռանալու մասին» խափանման միջոց կիրառելու դեպքում անձնագիրը վերցնելու կանոնակարգման սահմանադրականության հարցը՝ Սահմանադրական դատարանը հստակ դիրքորոշում է արտահայտել, որ այն դեպքերում, երբ քրեական հետապնդում իրականացնող մարմնի կողմից, առանց խափանման միջոցի (ստորագրություն չհեռանալու մասին) կիրառման, վերցվում է կասկածյալի կամ մեղադրյալի անձնագիրը, բացակայում է նաև կասկածյալի կամ մեղադրյալի կողմից ոչ պատշաճ վարքագիծ դրսևորելու, նրանց կողմից դատավճռի կատարմանը խոչընդոտելու վերաբերյալ ողջամիտ կասկածը: Հետևաբար՝ բացակայում է նաև հանցագործությունները կանխելու կամ բացահայտելու, այլոց և, մասնավորապես, տվյալ

⁴⁰⁸ «ՀՀ քաղաքացու անձնագրի մասին» ՀՀ օրենքի 8-րդ հոդվածի 4-րդ մասը սահմանում է.

«4. Կասկածյալի կամ մեղադրյալի անձնագիրը ժամանակավորապես վերցնում է հետաքննության կամ նախաքննության մարմինը: (...) Կասկածյալի և մեղադրյալի անձնագիրը պահվում է վարույթ իրականացնող պաշտոնատար անձանց մոտ և վերադարձվում է հարուցված քրեական հետապնդումը դադարեցվելուց հետո անմիջապես»:

քրեական գործով տուժողների իրավունքները և ազատությունները պաշտպանելու նպատակով անձնագիրը վերցնելու միջոցով կասկածյալի կամ մեղադրյալի իրավունքների սահմանափակման անհրաժեշտությունը:

Արդյունքում, Սահմանադրական դատարանն արձանագրել է, որ **անձնագիրը կասկածյալից կամ մեղադրյալից կարող է վերցվել բացառապես խափանման միջոցի կիրառման դեպքում: Եվ խափանման միջոցի վերացման պահին անձի անձնագիրը ենթակա է անհապաղ վերադարձման:**

Վերահաստատելով Մարդու իրավունքների պաշտպանի դիրքորոշումը՝ Սահմանադրական դատարանը նշել է, որ «**Ներկայումս ձևավորված պրակտիկան, երբ անձի անձնագիրը պահվում է իրավասու մարմնի մոտ «ստորագրություն՝ չհեռանալու մասին» խափանման միջոցը վերացնելու դեպքում, խախտում է ՀՀ Սահմանադրությամբ երաշխավորված՝ անձի ազատ տեղաշարժվելու իրավունքը»:**

Բացի այդ, քրեական գործով վարույթի շրջանակներում կասկածյալի կամ մեղադրյալի անձնագիր վերցնելը դիտարկվել է անձի մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության իրավունքին միջամտության համաչափության տեսանկյունից:

Մինչդեռ, հարկ է նշել, որ Պաշտպանի դիմումը Սահմանադրական դատարանում քննության ընդունվելուց հետո անձնագիրը վերցնելիս փոխարինող փաստաթղթի տրամադրման վերաբերյալ բարձրացված խնդրի օրենսդրական կարգավորումները փոփոխվեցին: Կառավարության 1998 թվականի դեկտեմբերի 25-ի «Հայաստանի Հանրապետությունում անձնագրային համակարգի կանոնադրությունը և Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացու անձնագրի նկարագիրը հաստատելու մասին» թիվ 821-Ն որոշման 19-րդ կետի 3-րդ պարբերությունը ՀՀ կառավարության 2017 թվականի հունվարի 12-ի թիվ 4-Ն որոշմամբ ուժը կորցրած ճանաչվեց:

Մինչ փոփոխությունները՝ ուժը կորցրած դրույթը սահմանում էր, որ *կալանքի տակ չգտնվող կասկածյալներին և մեղադրյալներին հետաքննության կամ նախաքննության մարմիններն անձնագրի փոխարեն տալիս են անձը հաստատող փաստաթուղթ՝ առանց Հայաստանի Հանրապետությունից մեկնելու թույլտվության, որի ձևը մշակում և հաստատում է Հայաստանի Հանրապետության կառավարությանն առընթեր Հայաստանի Հանրապետության ոստիկանությունը:*

Խնդիրը Մարդու իրավունքների պաշտպանը ներկայացրել էր քաղաքացու անձնագիրը վերցնելիս անձը հաստատող ժամանակավոր փաստաթղթի տրամադրման վերաբերյալ այս դրույթի գործնական կիրարկումն ապահովող օրենսդրական կառուցակարգերի ոչ լիարժեքության տեսանկյունից:

Այսպես, ՀՀ կառավարությանն առընթեր ՀՀ ոստիկանության պետի 2012 թվականի փետրվարի 13-ի թիվ 2-Ն հրամանով հաստատվել են Հայաստանի Հանրապետության պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների կողմից Հայաստանի

Հանրապետության քաղաքացու անձնագիրը և նույնականացման քարտը վերցնելու փաստը հավաստող տեղեկանքների ձևերը, որոնք, պարունակելով անձի անձնագիրը վերցնելու փաստի, դրա հիմքերի, ժամանակի, անձնագիրը վերցրած պաշտոնատար անձի մասին տվյալներ, այդուհանդերձ, չեն կարող հանդես գալ որպես անձը հաստատող փոխարինող փաստաթուղթ՝ անձն անհատականացնող բավարար տվյալներ չպարունակելու պատճառով (օրինակ, լուսանկարի բացակայությունը): Բացի այդ, հրամանի ընդունման իրավական հիմքը «Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացու անձնագրի մասին» ՀՀ օրենքի 8-րդ հոդվածի 1-ին և «Նույնականացման քարտերի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի 7-րդ հոդվածի 1-ին մասերի՝ անձնագիրը կամ նույնականացման քարտն անվավեր ճանաչելու վերաբերյալ դրույթներն են: Հետևաբար, հրամանի կարգավորման շրջանակները ևս սահմանափակվում են այդ դեպքերով՝ չանդրադառնալով խնդրո առարկա հարցին:

Անձի անձնագիրը վերցնելու դեպքում տրամադրվող ժամանակավոր փաստաթղթի նմուշը սահմանող՝ ՀՀ կառավարության 2012 թվականի դեկտեմբերի 27-ի «Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 1998 թվականի դեկտեմբերի 25-ի թիվ 821 որոշմամբ նախատեսված անձնագիրը կորցնելու կամ փոխանակման ներկայացնելու դեպքում քաղաքացու ցանկությամբ ժամանակավորապես տրվող՝ անձը (ինքնությունը) հաստատող փաստաթղթի տրամադրման կարգը և ձևը սահմանելու մասին» թիվ 1660-Ն որոշման կարգավորումները տարածվում են միայն այն դեպքերի վրա, երբ քաղաքացին ինքը դիմում է ներկայացնում այդպիսի փաստաթուղթ ստանալու խնդրանքով՝ անձնագիրը կորցնելու կամ փոխանակման ներկայացնելու դեպքերում:

Մինչդեռ, կատարված փոփոխությունների արդյունքում, փաստորեն, կասկածյալին կամ մեղադրյալին անձնագրի փոխարեն անձը հաստատող փաստաթուղթ տրամադրելու վերաբերյալ դրույթն ուղղակի հանվեց՝ առանց փոխարենը նոր կառուցակարգերի ամրագրման: Քննարկվող դրույթի գործողության դադարեցման պայմաններում Սահմանադրական դատարանն, այդուհանդերձ, որոշման եզրափակիչ մասում արձանագրել է, որ *Կառավարության որոշման 19-րդ կետի 3-րդ պարբերությունը (Կառավարության 2008 թվականի հուլիսի 31-ի թիվ 823-Ն որոշման խմբագրությամբ) «համապատասխանում է ՀՀ Սահմանադրությանը սահմանադրաիրավական այնպիսի բովանդակության շրջանակներում, համաձայն որի՝ հետաքննության կամ նախաքննության մարմինների կողմից անձնագրի փոխարեն անձը հաստատող փաստաթուղթ պետք է տրվի կալանքի տակ չգտնվող այն կասկածյալներին և մեղադրյալներին, ում նկատմամբ որպես խափանման միջոց է ընտրվել ստորագրություն՝ չհեռանալու մասին»:*

Ստացվում է, որ քննարկվող դեպքերում կասկածյալին կամ մեղադրյալին անձը հաստատող փաստաթուղթ տրամադրելու օրենսդրական կարգավորումների բացակայությունն այնքանով, որքանով արդեն իսկ չկան որևէ սահմանադրաիրավական ընկալման և մեկնաբանության

հիմքեր, խնդիրներ կարող է առաջացնել Սահմանադրական դատարանի որոշմամբ արտահայտված իրավական դիրքորոշումների կատարման տեսանկյունից:

Ուստի, *խնդրի լուծումը պետք է տրվի օրենսդրական բացի հաղթահարման ճանապարհով՝ համապատասխան ընթացակարգերի ամրագրմամբ:*

Վերոգրյալի հաշվառմամբ՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանն արձանագրում է, որ *անհրաժեշտ է՝*

1. *բացառել քրեական գործով վարույթի ընթացքում խափանման միջոցի կիրառման շրջանակներից դուրս կասկածյալի և մեղադրյալի անձնագիր վերցնելու կամ պահելու պրակտիկան,*

2 *ամրագրել ստորագրություն չհեռանալու մասին խափանման միջոցի կիրառման շրջանակներում կասկածյալի կամ մեղադրյալի անձնագիրը վերցնելիս դրա փոխարեն անձը հաստատող փաստաթուղթ տրամադրելու օրենսդրական պահանջ և դրա ապահովմանն ուղղված ընթացակարգեր:*

4. Քրեական վարույթով վկայի և տուժողի, ինչպես նաև դատավարության մասնակից չհանդիսացող անձանց անձնագրերը վերցնելը և նրանց նկատմամբ Հայաստանից դուրս գալու արգելք սահմանելու ոչ իրավակիրառ պրակտիկան

Քրեական գործով վարույթի շրջանակներում անձի անձնագիրը վերցնելու և ազատ տեղաշարժվելու իրավունքին միջամտելու պրակտիկան ոչ իրավաչափ դրսևորումներ է ունեցել նաև այն առումով, որ այդպիսի սահմանափակումները երբեմն կիրառվել են քրեական վարույթի շրջանակներում վկայի կամ տուժողի դատավարական կարգավիճակ ունեցող, կամ առհասարակ դատավարական կարգավիճակ չունեցող անձանց նկատմամբ՝ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի՝ այդպիսի գործողության իրավական հիմքերի բացակայության պայմաններում: Այս մասին Մարդու իրավունքների պաշտպանը տարիներ շարունակ բարձրաձայնել է տարեկան հաղորդումներում:

Հարցի կապակցությամբ ՀՀ Սահմանադրական դատարանը 2017 թվականի ապրիլի 4-ի ՍԴՈ-1360 որոշմամբ արձանագրել է, որ ՀՀ որևէ իրավական ակտով վկայից, տուժողից անձնագիր վերցնելու կամ այդ անձի վերաբերյալ տեղեկությունները ՍԷԿՏ համակարգ տեղադրելու պահանջ չի նախատեսվում:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը վերահաստատում է իր դիրքորոշումն առ այն, որ քրեական գործով որպես վկա կամ տուժող հանդես եկող անձանց նկատմամբ նման սահմանափակումների կիրառման պրակտիկան, անկախ հետապնդվող նպատակից, օրինական և հիմնավորված կարող է լինել միայն, եթե ունի քրեադատավարական օրենսդրությամբ նախատեսված հիմքեր:

Ի լրումն ասվածի, անհրաժեշտ է նշել, որ Ոստիկանության կողմից լրամշակված և Մարդու իրավունքների պաշտպանին կարծիքի ուղարկված «Հայաստանի Հանրապետության

քաղաքացիների՝ Հայաստանի Հանրապետություն մուտք գործելու և Հայաստանի Հանրապետությունից ելքի մասին» ՀՀ օրենքի և հարակից օրենքների նախագծերի փաթեթով առաջարկվում է սահմանել, որ Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացու ելքի իրավունքը կարող է ժամանակավորապես սահմանափակվել, եթե քաղաքացին հանցագործության կասկածանքի հիման վրա բերման ենթարկվելու կամ քրեադատավարական ձերբակալման նպատակով հետապնդվում (որոնվում) է օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնող կամ քրեական հետապնդման մարմնի կողմից: Մինչդեռ, վերոնշյալ ձևակերպումը մտավախության տեղիք է տալիս:

Վերահաստատելով Նախագծի նախնական տարբերակի վերաբերյալ ներկայացրած մտահոգությունը՝ Պաշտպանն արձանագրել է, որ անգամ եթե նման սահմանափակումը վարույթի մասնակցի դատավարական պարտականությունների ապահովման իրավաչափ նպատակ է հետապնդում, օրինական և հիմնավորված կարող է լինել միայն, եթե այդ նպատակի իրագործմանն ուղղված ընթացակարգն ունի քրեադատավարական օրենսդրությամբ նախատեսված հիմքեր:

Նշվածի հաշվառմամբ՝ ընդգծվել է Նախագծի խնդրո առարկա դրույթը ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքով նախատեսված կարգավորումների համատեքստում քննարկելու անհրաժեշտությունը: Սկզբունքային է, որ քրեական հետապնդման մարմնի ցանկացած որոշում, առավել ևս իրավունքներին միջամտություն ենթադրող, պետք է ունենա քրեադատավարական հիմք և համաչափ լինի անձի դատավարական կարգավիճակին: Մինչդեռ, Նախագծով առաջարկվող կարգավորմամբ ստացվում է, որ ՀՀ քաղաքացու ելքի իրավունքը կարող է ժամանակավորապես սահմանափակվել, եթե քաղաքացին հանցագործության կասկածանքի հիման վրա բերման է ենթարկվել: Պաշտպանի դիրքորոշմամբ՝ նախատեսված ձևակերպումները խիստ ընդհանրական են, որի արդյունքում չի բացառվում վկաների կամ տուժողների ելքի իրավունքի ոչ համաչափ սահմանափակման հնարավորությունը: Ուստի առաջարկվել է Նախագծով հստակ ամրագրել քրեական գործով որպես վկա կամ տուժող հանդես եկող անձանց տեղաշարժվելու իրավունքը ՍԷԿՏ համակարգի կիրառմամբ և առանց որևէ իրավական հիմքերի սահմանափակելու պրակտիկան բացառող դեպքերը:

Անհրաժեշտ է արձանագրել, որ 2020 թվականի ընթացքում Մարդու իրավունքների պաշտպանին այդ խնդրի առնչությամբ բողոքներ չեն հասցեագրվել:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի տարեկան հաղորդման կազմման նպատակով ներկայացված համապատասխան հարցադրմանն ի պատասխան Դատախազությունը պարզաբանել է, որ նման դեպքեր 2020 թվականի ընթացքում չեն արձանագրվել: Նույնաբովանդակ պարզաբանումներ են տրվել նաև Քննչական կոմիտեի կողմից:

Սա, ընդհանուր առմամբ, կարելի է դիտել որպես դրական միտում, դրանով հանդերձ ենթադրելի է, որ դա պայմանավորված է պետական սահմանից ելքի՝ արտակարգ և

նագմական դրության հետ կապված սահմանափակումներով: Միևնույն ժամանակ, Պաշտպանն ընդգծում է, որ իր իրավասության շրջանակում հետևողական է լինելու պրակտիկայում հարցի շուրջ ոչ իրավաչափ դրսևորումների բացառման ուղղությամբ:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը կրկին վերահաստատում է իր մոտեցումը և արձանագրում է՝

1. քրեական գործով վարույթին որպես վկա կամ տուժող հանդես եկող կամ դատավարական կարգավիճակ չունեցող անձի ազատ տեղաշարժվելու իրավունքը չպետք է սահմանափակել՝ վերջինիս անձնագիրը վերցնելու կամ ՍԷԿՏ համակարգով համակարգում հանրապետությունից դուրս գալու արգելքի մասին տվյալ մուտքագրելու եղանակով. դրա օրենսդրական հիմքերը բացակայում են,

2. անձի ազատ տեղաշարժվելու իրավունքի նմանադիպ ցանկացած խախտում պետք է օրենսդրությամբ սահմանված կարգով առաջ բերի պատասխանատու պաշտոնատար անձի պատասխանատվության հարց:

ԳԼՈՒԽ 4. ՓԱՍՏԱԲԱՆԻ ՄԱՏՉԵԼԻՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԱՊԱՀՈՎՈՒՄԸ ԵՎ ՓԱՍՏԱԲԱՆԻ ՄԱՍՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ԵՐԱՇԽԻՔՆԵՐԸ

1. Փաստաբանի մասնագիտական գործունեությունը ու նրա դերի ճիշտ ընկալումը հասարակությունում

Փաստաբանի կարգավիճակն ու նրա դերի ճիշտ ընկալումը հասարակությունում Մարդու իրավունքների պաշտպանի առաջնահերթ ուշադրության արժանի հարցերից են: Փաստաբանների մասնագիտական գործունեության երաշխիքների տեսանկյունից չափազանց կարևոր է հանրության շրջանում փաստաբանի դերի և գործառույթների ճիշտ ընկալումը և համապատասխան վերաբերմունքը նաև նրա անձի նկատմամբ:

Գաղտնիք չէ, որ վերջին տարիների ընթացքում կտրուկ աճել է հանրային հետաքրքրություն ունեցող քրեական գործերի թիվը: Տվյալ քրեական գործերի հետ կապված ուսումնասիրությունները վկայում են այն մասին, որ առանձին դեպքերում պաշտոնատար անձինք հանդես են գալիս այնպիսի հայտարարություններով ու գնահատականներով, որոնք ակնհայտորեն առաջացնում են անձի մեղավորության՝ որպես հաստատված փաստի վերաբերյալ հասարակական ընկալում:

Սա իր հերթին նպաստում է նաև փաստաբանների մասնագիտական աշխատանքի վերաբերյալ սխալ ընկալումների ձևավորմանը, սոցիալական մեղիայում փաստաբաններին ուղղված վիրավորական մեկնաբանություններին ու նույնիսկ սպառնալիքներին: Այսպիսի մեկնաբանություններ են արձանագրվել նաև իրավապաշտպան գործունեություն իրականացնող մի շարք անձանց կողմից⁴⁰⁹:

ՀՀ փաստաբանների պալատի խորհուրդը ևս 2020 թվականի հունվարի 14-ի նիստում, քննարկելով փաստաբանների մասնագիտական գործունեության հետ կապված խոչընդոտները, ինչպես նաև փաստաբաններին սպառնալու և վիրավորելու դեպքերը կանխելու/վերացնելու հարցը, արձանագրել է, որ փաստաբանների մասնագիտական գործունեության խոչընդոտման դեպքերը շարունակվում են և հաճախ ուղեկցվում են փաստաբանների նկատմամբ վիրավորանքներով, հայիոյանքներով և սպառնալիքներով:

Այնուհետ, ՀՀ փաստաբանների պալատի նախագահի 2020 թվականի հունվարի 23-ի թիվ 18-Ա որոշմամբ ձևավորված՝ փաստաբանների իրավունքների խախտումներն արձանագրող աշխատանքային խումբը հրապարակել է զեկույց 2018 թվականի հունվարի 1-ից առ 2020

⁴⁰⁹ Այս մասին Պաշտպանի հրապարակային հայտարարությունը հասանելի է <https://www.ombuds.am/am/site/ViewNews/510> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

թվականի փետրվարի 10-ն ընկած ժամանակահատվածում փաստաբանների իրավունքների խախտումների վերաբերյալ⁴¹⁰:

Նշված զեկույցի արդյունքներով ՀՀ փաստաբանների պալատն առանձնացրել է փաստաբանների իրավունքների խախտումների հետևյալ տարատեսակները՝ պետական մարմինների կողմից փաստաբանների կամ նրանց ընտանիքների հանդեպ դրսևորած խախտումներ (վիրավորանք, խոչընդոտում, սպառնալիք, անձեռնմխելիության խախտում), հանրության որոշ խմբերի կողմից փաստաբանների կամ նրանց ընտանիքների հանդեպ դրսևորած խախտումներ (վիրավորանք, խոչընդոտում, սպառնալիք, անձեռնմխելիության խախտում, նույնացում վստահորդի հետ) և փաստաբանի վարքագիծ (առերևույթ փաստաբանի անվան, դերի վարկաբեկում, փաստաբանի կողմից կատարված գործողություններ, որոնք վերջինիս առերևույթ կարող են նույնացնել վստահորդի հետ):

Սոցիալական ցանցերի նպատակային դիտարկումը ևս վկայում է, որ հաճախակի են դարձել դեպքերը, երբ մասնագիտական աշխատանք կատարող փաստաբանը նույնացվում է իր վստահորդի հետ: Արձանագրվում են վիրավորանք և սպառնալիք պարունակող մեկնաբանություններ: Ազդեցիկություն է նկատվում հատկապես այն մեկնաբանություններում, որոնք արվում են առերևույթ կեղծ օգտատերերի կողմից: Սրան գումարվում է նաև այն, որ ներկայում ակնհայտորեն բարձր է սոցիալական ցանցերում ընդգրկված քաղաքացիների թիվը: Այս մասին Մարդու իրավունքների պաշտպանը հանդես է եկել հրապարակային հայտարարություններով⁴¹¹:

Ստեղծված իրավիճակը խնդրահարույց է հատկապես փաստաբանների մասնագիտական անկաշկանդ աշխատանքի տեսանկյունից:

Ժողովրդավարական կարևոր արժեք է փաստաբանի հանրային հեղինակությունը: Այն ձեռք է բերվում փաստաբանի բարդ աշխատանքի շնորհիվ և դառնում կարևոր երաշխիք ոչ միայն նրա վստահորդի իրավունքների արդյունավետ պաշտպանության տեսանկյունից, այլև դառնում է երկրում իրավապաշտպան աշխատանքի զարգացման անհրաժեշտ գրավական: Սա է իրավունքի գերակայության վրա հիմնված ժողովրդավարական պետություն կայացնելու հիմնարար ցուցիչներից մեկը:

Սրա հետ կապված հարկ է նկատել, որ Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի 10-րդ հոդվածը սահմանելով ազատ արտահայտվելու իրավունքը, նախատեսում է նաև այն սահմանափակելու հնարավորություն: Կոնվենցիայի 10-րդ հոդվածով սահմանված ազատ

⁴¹⁰ Զեկույցը հասանելի է http://advocates.am/images/lureri_nkarnem/pastaban_xochndot_zekuyts/9-5_Zekuyc_past_irav_pasht_05.05.2020.pdf հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

⁴¹¹ Այս մասին Պաշտպանի հրապարակային հայտարարությունն հասանելի է <https://www.ombuds.am/am/site/ViewNews/499> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

արտահայտվելու իրավունքը չի կարող բացարձակ մեկնաբանվել, իսկ ատելության խոսքը և վիրավորանքներն այդ իրավունքի չարաշահման լուրջ վտանգ են ներկայացնում⁴¹²:

Անհրաժեշտ է զսպվածություն ցուցաբերել և զերծ մնալ ազատ արտահայտվելու իրավունքի չարաշահման ցանկացած դրսևորումից: Ընդ որում, անհրաժեշտ է զսպվածություն ցուցաբերել հատկապես սոցիալական մեդիայում փաստաբանների վերաբերյալ կարծիք արտահայտելիս՝ նկատի ունենալով այդ հարթակի առանձնահատուկ դերը:

Միաժամանակ, պետք է արձանագրել, որ իրատեսական չէ սոցիալական մեդիայում նման մեկնաբանությունների նկատմամբ վերահսկողությունը, սակայն դա չի նշանակում, որ նման արատավոր դեպքերը պետք է դառնան ընդունելի և հասարակությունը ստիպված է հանդուրժողականություն ցուցաբերել դրանց նկատմամբ:

Այս հարցում կարևոր է նաև զանգվածային լրատվամիջոցների դերը: Ուստի, Մարդու իրավունքների պաշտպանը բոլոր լրատվամիջոցներին պարբերաբար հորդորել է հեռացնել վիրավորանք, ծաղրանք կամ ատելության խոսք պարունակող մեկնաբանությունները՝ անկախ նրանից դրանք արվում են առերևույթ կեղծ, թե իրական օգտատերերի կողմից⁴¹³:

Հարկ է նշել, որ ՀՀ արդարադատության նախարարությունը ՀՀ փաստաբանների պալատի հետ համատեղ մշակել և շրջանառության մեջ է դրել «Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգրքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» ՀՀ օրենքի նախագիծ, որով առաջարկվում է պատասխանատվություն նախատեսել փաստաբանին կամ նոտարին՝ կապված նրա մասնագիտական գործունեության կամ լիազորությունների իրականացման հետ, վիրավորանք հասցնելու կամ նրա նկատմամբ բացահայտ անհարգալից վերաբերմունք ցուցաբերելու, ինչպես նաև նրա ընտանիքի անդամի սպանության, առողջությանը վնաս պատճառելու, գույքը ոչնչացնելու կամ վնասելու սպառնալիք ներկայացնելու համար: Նաև առաջարկվում է սահմանել պատասխանատվություն փաստաբանին զրպարտելու համար:

Նշված նախագծով նախատեսվող փոփոխությունն ամբողջովին համընկնում է Մարդու իրավունքների պաշտպանի կողմից մշակված նախագծի տրամաբանությանը⁴¹⁴:

Անհրաժեշտ է նկատի ունենալ, որ փաստաբանը ներկայացնում ու պաշտպանում է անձի, ում պետությունը կասկածում կամ մեղադրում է կոնկրետ, բայց ենթադրյալ հանցանքի կատարման մեջ: Փաստաբանի առաքելությունն է այդ անձի համար քրեական վարույթի

⁴¹² Կոնվենցիայի՝ իրավունքների չարաշահման արգելքին վերաբերող 17-րդ հոդվածի մասով տես, օրինակ, Հիգբ Ութ-Թահիրը և այլոք ընդդեմ Գերմանիայի (HIZB UT-TAHRIR and others v. Germany) գործով 2012 թվականի հունիսի 12-ի վճիռը, գանգատ թիվ 31098/08, կետ 72:

⁴¹³ Այս մասին Պաշտպանի հրապարակային հայտարարությունն հասանելի է <https://ombuds.am/am/site/ViewNews/464> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

⁴¹⁴ Մարդու իրավունքների պաշտպանի կողմից մշակված՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքում փոփոխություններ նախատեսող օրենքի նախագծի վերաբերյալ առավել մանրամասն տե՛ս «Ազատությունից զրկված անձի՝ փաստաբանի մատչելիության իրավունքի ապահովումը» պարագրաֆում:

ընթացքում ապահովել որակյալ իրավաբանական օգնություն, իրավական պատշաճ պաշտպանություն մեղադրանքից: Սա որևէ կերպ չի նշանակում, թե փաստաբանն արդարացնում է հանցագործությունները կամ ապահովում անպատժելիություն: Փաստաբանի մասնագիտական գործունեությունն ուղղված է հնարավոր ապօրինի հետապնդումից կամ ապօրինի ազատազրկումից յուրաքանչյուրի պաշտպանությանը:

Միջազգային իրավաբանությունը, այդ թվում՝ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքը, մեծ պատասխանատվություն է դնում պետությունների վրա նման իրավիճակներ թույլ չտալու համար: Անգամ, եթե պետությունն ինքը չի նպաստել հասարակական կանխակալ ընկալումների, դրա արդյունքում դատարանի ու փաստաբանների նկատմամբ ճնշման ձևավորմանը, միևնույնն է՝ այդպիսի իրավիճակի դեպքում պարտավոր է համապատասխան մարմինների միջոցով գործադրել առավելագույն ջանքեր իրավիճակը մեղմելու, դատական իշխանության անկախության բարձր արժեքի երաշխավորումը, ինչպես նաև փաստաբանների անխոչընդոտ մասնագիտական աշխատանքն ապահովելու ուղղությամբ:

Դա անհրաժեշտ է անել հենց այն նկատառումից ելնելով, որ նման իրավիճակները կարող են ձևավորել դատական իշխանության անկախությանը միջամտության վտանգավոր նախադեպ⁴¹⁵:

Վերը նշվածի հաշվառմամբ՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանն առաջարկում է զերծ մնալ փաստաբաններին ուղղված վիրավորանք, ծաղրանք կամ ատելության խոսք պարունակող մեկնաբանություններից՝ փաստաբանի դերի և իրավապաշտպան աշխատանքի նկատմամբ հասարակական ճիշտ ընկալում ձևավորելու նպատակով:

Պետք է հատուկ արձանագրել, որ Հայաստանում փաստաբանությունը կայացած է, և փաստաբաններն ունեն իրավապաշտպան առաքելություն:

2. Իրավաբանական օգնության իրավունքը և փաստաբանի մատչելիությունը՝ որպես քրեական հետապնդման ենթարկվող անձի այլ իրավունքների ապահովման երաշխիք

Իրավաբանական օգնություն ստանալու անձի սահմանադրական իրավունքի իրացման գործում իր ուրույն տեղն ունի փաստաբանության ինստիտուտը: Պատահական չէ, որ Սահմանադրությամբ իր ամրագրումն է գտել նաև իրավաբանական օգնություն ապահովելու նպատակով անկախության, ինքնակառավարման և փաստաբանների իրավահավասարության վրա հիմնված փաստաբանության գործունեության երաշխավորման պահանջը:

Փաստաբանի պաշտպանված մասնագիտական գործունեությունը երկրում մարդու իրավունքների պաշտպանության համակարգը պայմանավորող գործոններից է,

⁴¹⁵ Այս մասին Պաշտպանի հրապարակային հայտարարությունն հասանելի է <https://ombuds.am/am/site/ViewNews/659> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

արդարադատության համակարգում և իրավունքի գերակայության ապահովման գործում այն ունի առանցքային կարևորություն:

Ինչպես նշել է Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը, առանց անհարկի խոչընդոտների իրենց մասնագիտական գործունեությամբ զբաղվելու փաստաբանների ազատությունը ժողովրդավարական հասարակության էական բաղադրիչ է և անհրաժեշտ նախապայման Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին կոնվենցիայի պահանջների իրագործման համար⁴¹⁶:

Փաստաբանի մատչելիության իրավունքի ապահովման հարցին անդրադարձ է կատարվել նաև ՀՀ վճռաբեկ դատարանի դատական պրակտիկայում: Մասնավորապես, Գ. Միքայելյանի վերաբերյալ գործով 2009 թվականի դեկտեմբերի 18-ի որոշմամբ Վճռաբեկ դատարանն արձանագրել է ձերբակալման սկզբնական փուլում գտնվող անձի կոնկրետ իրավունքների ծավալը, որն այլ իրավունքների թվում ներառում է նաև իր փաստաբանին հրավիրելու իրավունքը⁴¹⁷:

Փաստաբանի մատչելիության իրավունքի տեսանկյունից կարևոր է, որ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքում 2018 թվականին ուժի մեջ մտած փոփոխությունների արդյունքում ամրագրվեց, որ մինչև ձերբակալման արձանագրությունն անձին հայտարարելն արգելանքի վերցված անձն, ի թիվս այլնի, իրավունք ունի փաստաբան հրավիրելու:

Չնայած դրան, Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրված բողոքների շարունակականությունը վկայում է, որ իրավակիրառ պրակտիկայում դեռևս առկա են իր վստահորդին տեսակցելու նպատակով ազատությունից զրկման վայր փաստաբանի մուտքը խոչընդոտելու դեպքեր:

Ընդ որում, Մարդու իրավունքների պաշտպանի 2020 թվականի գործունեության ընթացքում արձանագրվել է նման դեպքերի աճ: Օրինակ, արձանագրվել են դեպքեր, երբ փաստաբանները տեղեկացրել են, որ իրենց վստահորդներին բերման են ենթարկել ՀՀ ոստիկանություն, ՀՀ քննչական կոմիտեի տարածքային բաժին, ՀՀ ազգային անվտանգության ծառայություն, և իրենց չեն թույլատրում հանդիպել նրանց հետ:

Փաստաբանի մուտքը խոչընդոտելու վերաբերյալ Պաշտպանին ներկայացված յուրաքանչյուր բողոքի դեպքում, նկատի առնելով մարդու իրավունքների պաշտպանության տեսանկյունից դրա կարևորությունը, Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի կողմից իրականացվում է անհապաղ միջամտություն:

Այլ կերպ ասած, բարձրացված հարցն անհապաղ բանավոր ընթացակարգով քննարկվում է իրավասու պետական մարմնի ներկայացուցչի հետ, իսկ նման ընթացակարգով հարցը

⁴¹⁶ Տե՛ս Էլչին ու ուրիշներն ընդդեմ Թուրքիայի (Elci and others v. Turkey) գործով 2004 թվականի ապրիլի 24-ի վճիռը, գանգատներ թիվ 23145/93 և 25091/94, կետ 669:

⁴¹⁷ Տե՛ս Գագիկ Միքայելյանի վերաբերյալ ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 2009 թվականի դեկտեմբերի 18-ի թիվ ԵԱԴԴ/0085/06/09 գործով կայացված որոշումը:

չլուծվելու դեպքում՝ արագ արձագանքման ձևով կազմակերպվում է այց տվյալ բաժին: Ընդ որում, հարկ է ընդգծել, որ մեծամասամբ խնդիրը բանավոր ընթացակարգով ստանում է լուծում, և այդ առնչությամբ Պաշտպանը կարևորում է Ոստիկանության, Քննչական կոմիտեի, ԱԱԾ քննչական դեպարտամենտի հետ հաստատված կայուն համագործակցությունը:

Նույնաբնույթ խնդիրները հատկապես կարևոր են, քանի որ փաստաբանի մուտքն ու վստահորդին տեսակցելն ինքնանպատակ չէ, այն ուղղված է ապահովելու իրավաբանական օգնության կարիք ունեցող անձի իրավունքների լիարժեք իրացմանը և մի շարք դեպքերում կարող է ուղղակիորեն հանգեցնել անձի պաշտպանության իրավունքի ոտնահարմանը:

Հատկանշական է, որ վստահորդների իրավունքների պաշտպանությունը ստանձնելու նպատակով փաստաբանների մուտքն արգելելու վերաբերյալ իրավապահ մարմինների ներկայացուցիչները ներկայացրել են տարաբնույթ պատճառաբանություններ:

Որոշ դեպքերում իրավապահ մարմինները պատճառաբանել են, որ անձը հրաժարվել է իրավաբանական օգնություն ստանալու իր իրավունքից, և փաստաբանի մուտքի արգելքը պայմանավորված է եղել այդ հանգամանքով:

Մասնավորապես, Պաշտպանին հասցեագրված ահազանգերից մեկով փաստաբանը հայտնել է, որ իրեն դիմել է Քրեական ոստիկանության գլխավոր վարչությունում գտնվող անձի կինը և խնդրել իրավաբանական օգնություն ցուցաբերել ամուսնուն, սակայն իրեն չեն թույլատրում մուտք գործել՝ պատճառաբանելով, որ անձը ում իրավաբանական օգնություն տրամադրելու համար ինքը ներկայացել է հրաժարվում է փաստաբանից: Նշված դեպքով արագ արձագանքման այց է իրականացվել տվյալ մարմին, տվյալ անձի հետ առանձնազրույցի ընթացքում պարզվել է, որ նրան չի ներկայացվել փաստաբան ունենալու իր իրավունքը, նա փաստաբանից չի հրաժարվել և չի տեղեկացվել, որ պաշտպանությունը ստանձնելու նպատակով փաստաբանը ցանկանում է մուտք գործել վարչական շենք:

Պաշտպանի աշխատակազմում արձանագրվել են դեպքեր, երբ փաստաբանի մուտքը ձգձգվել է, քանի որ համապատասխան մարմնում հերթապահ ծառայություն իրականացնող անձինք, ըստ իրենց պարզաբանման, չեն կարողացել արագ կապվել իրենց վերադասի հետ: Ընդ որում, արձանագրվել են դեպքեր, երբ փաստաբանի մուտքը հիշյալ պատճառաբանությամբ չի թույլատրվել մինչև նրանց վստահորդների մասնակցությամբ իրականացվող քննչական կամ այլ դատավարական գործողության ավարտը:

Նման պրակտիկան խիստ մտահոգիչ է և վտանգում է վարույթն իրականացնող մարմնի վարչական շենքում գտնվող անձանց՝ հատկապես քրեական հետապնդման ենթարկվող անձանց իրավաբանական օգնություն ստանալու իրավունքի իրական իրացումը:

2020 թվականի ընթացքում Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրվել են նաև փաստաբանի մասնագիտական գործունեությունը խոչընդոտելու վերաբերյալ բողոքներ, որոնք կապված չեն ազատությունից զրկելու վայրեր մուտք գործելու հետ, այլ ցույց են տալիս, որ

փաստաբանի մատչելիությունը չապահովելը կարող է վտանգել քրեական հետապնդման ենթարկվող մարդու մյուս իրավունքները:

Փաստաբանները Պաշտպանի աշխատակազմ ներկայացված բողոքներով բարձրացրել են քրեական վարույթի շրջանակում պաշտպան ներգրավելու վերաբերյալ հարցեր, որոնք պայմանավորված են եղել քրեական գործերը հետաքննություն իրականացնող մարմնից քննչական մարմիններ ուղարկելու, ինչպես նաև քրեական գործերի ենթակայությունը փոխելու հետ: Քրեական հետապնդման ենթարկվող անձի փաստաբանի միջոցով իր պաշտպանությունն իրականացնելու իրավունքի իրացման տեսանկյունից պաշտպան ներգրավելու հարցը առավել կարևորվում է նշված անձանց ձերբակալելու կամ կալանավորելու դեպքերում:

Այսպես, բողոքներից մեկով փաստաբանը հայտնել է, որ քրեական գործով վարույթն իրականացնող մարմինը բանավոր հայտնել է քրեական գործը հետագա քննչական ենթակայությունը որոշելու նպատակով ՀՀ գլխավոր դատախազություն ուղարկելու մասին, ինչի պատճառով տվյալ պահին հնարավոր չէ իր որպես պաշտպան ներգրավելու հարցը լուծել: Փաստաբանը նշել է, որ դիմել է Դատախազություն, սակայն խնդիրը չի լուծվել: Հնարավոր սեղմ ժամկետներում փաստաբանի ներգրավման հարցը սույն դեպքում կարևորվում էր՝ կալանքի տակ գտնվող վստահորդի հետ փաստաբանի տեսակցություն ունենալու և վերաքննիչ բողոք ներկայացնելու տեսանկյունից:

Հարկ է արձանագրել, որ ինչպես վերը նշված, այնպես էլ մի շարք այլ դեպքերում Դատախազության և քննչական մարմինների հետ համագործակցության արդյունքում փաստաբանների ներգրավման հարցը ստացել է արագ լուծում, իսկ արդեն վերը նշված կոնկրետ դեպքում, օրինակ, փաստաբանի ներգրավման հարցը լուծվել է ավելի քան մեկ շաբաթ անց:

ՀՀ դատախազությունից ստացված տեղեկության համաձայն՝ քրեական գործերի տարածքային ընդդատությանը կամ քննչական ենթակայությանը համապատասխան այլ քննչական մարմին ուղարկելու ընթացքը գործնականում տևում է 1-ից 5 օր, սովորաբար քրեական գործերն ուղարկվում են համապատասխան քննչական մարմնին առձեռն: Միաժամանակ, Դատախազությունը պարզաբանել է, որ գործնականում, երբ քրեական գործով անձ կա ձերբակալված կամ եթե անձի նկատմամբ խափանման միջոց է ընտրված, ապա քրեական գործերը հանձնվում են նույն օրը և այդ ընթացքում պաշտպան ներգրավելու վերաբերյալ միջնորդություն ներկայացվելու դեպքում ապահովվում է նրա անհապաղ ներգրավման հարցը, հատկապես այն դեպքերում, երբ անձը ձերբակալված է, և փաստաբանը ցանկանում է ձերբակալման իրավաչափությունը բողոքարկել դատական կարգով:

Անկախ նրանից, որ նկարագրված իրավիճակներում փաստաբաններին չներգրավելու հարցը կապված է եղել կազմակերպչական խնդիրների հետ, դա անմիջականորեն հանգեցրել է մեղադրյալների պաշտպանության իրավունքի խախտման:

Պաշտպանն արձանագրում է, որ պաշտպանության իրավունքի խախտումներ թույլ չտալու համար անհրաժեշտ է նույնաբնույթ կազմակերպչական հարցերը կարգավորել առնվազն ներքին ակտերով:

Քրեական հետապնդման ենթարկվող անձանց իրավաբանական օգնություն ստանալու իրավունքի իրացման հարցերին մանրամասն անդրադարձ կատարվել է նաև նախորդ տարվա տարեկան հաղորդման շրջանակում: Մասնավորապես, Երևան քաղաքի ընդհանուր իրավասության դատարանի դատավոր Դավիթ Գրիգորյանի փաստաբանները, Պաշտպանին բանավոր բողոք են ներկայացրել այն մասին, որ Դ. Գրիգորյանի աշխատասենյակում քրեական գործի շրջանակում կատարված խուզարկության ընթացքում վարույթն իրականացնող մարմինը ոչ միայն դատավոր Դավիթ Գրիգորյանին, այլ նաև նրա փաստաբաններին չի թույլատրել ներկա լինել կամ մասնակցել դատավորի աշխատասենյակում կատարվող առգրավմանը: Փոխարենը՝ քննիչն առգրավմանը մասնակից է դարձրել դատարանի աշխատակցի, ով այդ աշխատասենյակի հետ առնչություն չունի: Ընդ որում, քննիչը Դ. Գրիգորյանի մասնակցությունն իր աշխատասենյակում կատարվող առգրավմանը մերժել է՝ պատճառաբանելով, որ նրա մասնակցությունը քննչական գործողությանը նախատեսված չէ:

Այս մասին Մարդու իրավունքների պաշտպանը հանդես է եկել նաև հրապարակային հայտարարությամբ⁴¹⁸ և արձանագրել, որ անձի աշխատասենյակում կատարվող առգրավումը նրա մասնավոր կյանքին միջամտող քննչական գործողություն է, իսկ քրեադատավարական իմաստով աշխատասենյակը հավասարեցված է բնակարանին: Այդ աշխատասենյակի նկատմամբ մասնավորության ակնկալիք (expectation of privacy) ունի հենց այն անձը, ում հատկացված է այդ աշխատասենյակը և ով զբաղեցնում է այն: Այս երաշխիքը պատահական չէ. այն նպատակ ունի երաշխավորելու մասնավոր կյանքի պաշտպանության իրավաչափ անհրաժեշտությունը: Ուստի, անձի և նրա փաստաբանի ներկայությունը կամ մասնակցությունը իր աշխատասենյակում կատարվող առգրավմանը, անկախ նրա դատավարական կարգավիճակից, պետք է ցանկացած գործով միշտ դիտարկվի հենց այդ տեսանկյունից: Դա ապահովելու անմիջական պարտականություն կրում է քննչական գործողությունը կատարողը, եթե իհարկե հնարավոր չէ դա օբյեկտիվ պատճառներով: Դ.Գրիգորյանի դեպքում այս պահանջի ապահովումն առավել առանձնահատուկ է, քանի որ խոսքը հատուկ պաշտպանվող սուբյեկտի՝ դատավորի նկատմամբ կատարվող գործողության մասին է⁴¹⁹:

⁴¹⁸ Հասանելի է <https://ombuds.am/am/site/ViewNews/905> հղումով:

⁴¹⁹ Առավել մանրամասն տե՛ս 2019 թվականի ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին տարեկան հաղորդումը, էջեր 362-363:

Դեռևս նախորդ տարիների տարեկան հաղորդումների շրջանակներում Մարդու իրավունքների պաշտպանը, անդրադառնալով նշված խնդրին, դիրքորոշում է արտահայտել, որ անհրաժեշտ է **փաստաբանական անխոչընդոտ գործունեության ապահովման նպատակով վերջինիս կողմից իր լիազորությունների իրականացմանը խոչընդոտող վարքագծի քրեականացում**: Ընդ որում, Պաշտպանը միջազգային համապատասխան փորձի ուսումնասիրության արդյունքում արձանագրել է, որ ՀՀ քրեական օրենսգրքի նախորդ տարիներին գործող խմբագրության 332³-րդ հոդվածի առաջին մասի կարգավորումը, որը հանցագործություն է համարում պաշտոնատար անձի կողմից փաստաբանի լիազորությունների իրականացմանը խոչընդոտելը, սուբյեկտային առումով քրեաիրավական ազդեցության նեղ շրջանակ է սահմանում, ինչն ընդունելի չէ⁴²⁰:

Այս առումով Պաշտպանը դրականորեն արձանագրում է, որ է ՀՀ քրեական օրենսգրքում 2020 թվականի սեպտեմբերի 18-ին կատարված փոփոխությամբ նշված խնդիրը լուծվել է, և քրեականացվել է գործի քննությանը խոչընդոտելու նպատակով փաստաբանի գործունեությանը ցանկացած ձևով միջամտելը:

Միջազգային փորձի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ ՀՀ քրեական օրենսգրքի համապատասխան հոդվածով նախատեսված սանկցիայի հետ համեմատած մի շարք պետությունների քրեական օրենսգրքերով ոչ միայն նախատեսված է խոչընդոտող սուբյեկտների ավելի լայն շրջանակ, այլ նաև անհամեմատ ավելի խիստ սանկցիա:

Այսպես, Սերբիայի քրեական օրենսգրքի արդարադատությանը խոչընդոտելու վերաբերյալ 336-րդ «բ» հոդվածի համաձայն՝ հանցանք կատարելու, ուժի, սպառնալիքի կիրառմամբ կամ այլ կերպ դատավորի, դատախազի, դատախազի տեղակալի կամ փաստաբանի լիազորությունների իրականացմանը խոչընդոտելը կամ դրանք կանխելը պատժվում է ազատազրկմամբ՝ 6 ամսից մինչև 5 տարի ժամկետով և տուգանքով:

Փաստաբանի գործունեությանը խոչընդոտելու վերաբերյալ առավել ընդհանրական ձևակերպում պարունակող հանցակազմեր են նախատեսված, օրինակ, Ղազախստանի քրեական օրենսգրքում: Դրա 435-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ փաստաբանի և քրեական վարույթի ընթացքում անձի և քաղաքացու իրավունքները, ազատությունները և օրինական շահերը պաշտպանող այլ անձանց օրինական գործունեությանը, ինչպես նաև ֆիզիկական և իրավաբանական օգնության մատուցմանը կամ նման գործունեության ինքնուրույնությանը և անկախությանը խոչընդոտելը, եթե այդ գործունեությունն էական վնաս է պատճառել անձանց իրավունքներին, ազատություններին և օրինական շահերին, իրավաբանական անձանց իրավունքներին և օրինական շահերին, պետության և

⁴²⁰ Առավել մանրամասն տե՛ս 2019 թվականի ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին տարեկան հաղորդումը, էջեր 360-362:

հասարակության օրենքով պահպանվող շահերին, պատժվում է՝ տուգանքով, տուգանքի չափով ուղղիչ աշխատանքներով, մինչև 2 տարի ազատության սահմանափակումով կամ նույն ժամկետով ազատազրկմամբ:

Ըստ նույն հոդվածի 2-րդ մասի՝ նշված հոդվածի 1-ին մասով նախատեսված գործողությունը, որը կատարվել է անձի կողմից իր պաշտոնական դիրքի չարաշահմամբ՝ պատժվում է՝ տուգանքով, տուգանքի չափով ուղղիչ աշխատանքներով, մինչև 3 տարի ազատության սահմանափակումով կամ նույն ժամկետով ազատազրկմամբ, որոշակի պաշտոններ զբաղեցնելու կամ որոշակի գործունեությամբ զբաղվելու իրավունքից զրկելով՝ առավելագույնը 3 տարի ժամկետով կամ առանց դրա:

Ըստ Լիտվայի քրեական օրենսգրքի 231-րդ հոդվածի 1-ին մասի՝ անձը, ով, ցանկացած եղանակով, խոչընդոտում է դատավորի, դատախազի, մինչդատական վարույթն իրականացնող անձի, փաստաբանի (...) պարտականությունների կատարմանը (...)՝ պատժվում է՝ տուգանքով կամ ազատության սահմանափակմամբ կամ ազատազրկմամբ մինչև 2 տարի ժամկետով:

Նշվածի կապակցությամբ հարկ է ընդգծել, որ ըստ Դատախազությունից ստացված տեղեկության՝ 2020 թվականի ընթացքում ազատությունից զրկման վայր, Ոստիկանության ստորաբաժանում կամ քննչական մարմին փաստաբանի մուտքը չթույլատրելու, քննչական և դատավարական այլ գործողություններին պաշտպանի մասնակցությունը չապահովելու հետ կապված արձանագրվել է 2 դեպք, որոնցից մեկ դեպքով փաստաբանի կողմից բողոք է ներկայացվել ՀՀ հատուկ քննչական ծառայություն այն մասին, որ ՀՀ ԱԱԾ-ում իր վստահորդին հանդիպելու նպատակով իրեն չեն թույլատրել մուտք գործել ՀՀ ԱԱԾ Երևան քաղաքի վարչության շենք, որտեղ գտնվել է իր վստահորդը: Մեկ այլ դեպքով՝ ՀՀ հատուկ քննչական ծառայությունում բողոք է ստացվել, որ ՀՀ քննչական կոմիտեի քննիչը՝ իր վարույթում գտնվող քրեական գործի նախաքննության ընթացքում խոչընդոտել է պաշտպանի մասնակցությունը քննչական գործողությանը: Հատուկ քննչական ծառայությունում նախապատրաստված նյութերով վերոգրյալ հանգամանքները դարձել են քննության առարկա, որոնցով որոշում են կայացվել քրեական գործի հարուցումը ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 35-րդ հոդվածի 1-ին մասի 2-րդ կետով նախատեսված հիմքով մերժելու մասին:

Փաստաբանի լիազորությունների իրականացմանը խոչընդոտելու արձանագրված դեպքերին զուգահեռ հարուցված քրեական գործերի բացակայությունը խիստ մտահոգիչ է: Ստացվում է, որ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 332.3-րդ հոդվածը գործնականում չի կիրառվում, ինչը ևս փաստաբանների գործունեությունը խոչընդոտելու դեպքերի աճի պատճառ կարող է հանդիսանալ:

Առկա խնդիրների օրենսդրական կանոնակարգման անհրաժեշտության հաշվառմամբ՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմում դեռևս 2017 թվականի ընթացքում

մշակվել և շրջանառության է ներկայացվել ՀՀ քրեական օրենսգրքում փոփոխություններ նախատեսող օրենքի նախագիծ⁴²¹: Նշված նախագծով առաջարկվում է՝

- ՀՀ քրեական օրենսգրքի 332³-րդ հոդվածի 1-ին մասը ենթարկել այնպիսի փոփոխության, որով այս հանցակազմի սուբյեկտ պաշտոնատար անձից բացի կհամարվի ցանկացած այլ այնպիսի անձ, ով խոչընդոտել է փաստաբանի օրինական գործունեությանը.

- ՀՀ քրեական օրենսգրքի 332³-րդ հոդվածով պաշտոնատար անձի կողմից փաստաբանի կամ նոտարի լիազորությունների իրականացմանը խոչընդոտելու համար նախատեսված պատժաչափը համապատասխանեցնել ՀՀ քրեական օրենսգրքի 164-րդ և 319-րդ հոդվածներին՝ խստացնելով փաստաբանի գործունեությանը խոչընդոտելու համար նախատեսված սանկցիան.

- նշված հոդվածը լրացնել նոր մասով, որը պատասխանատվություն կնախատեսի փաստաբանի գործունեությունը խոչընդոտելու համար, եթե դա դրսևորվել է իր վստահորդին տեսակցելու նպատակով՝ ազատությունից զրկման ցանկացած վայր փաստաբանի մուտքն ապօրինի չթույլատրելով:

Չնայած նրան, որ Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմում մշակված նախագծի առաջին կետում նշված առաջարկն արդեն օրենսդրական մակարդակով կարգավորվել է, այնուամենայնիվ փաստաբանների մուտքի և նրանց գործունեության ոլորտում առկա խնդիրները շարունակում են մնալ չլուծված: Ուստի, օրենսդրական կանոնակարգման խնդրից զատ առավել կարևոր է միջոցներ ձեռնարկել դրանց գործնական կիրառման ուղղությամբ:

Հարկ է նկատել, որ ՀՀ Ազգային ժողովի կողմից առաջին ընթերցմամբ ընդունված ՀՀ նոր քրեական օրենսգրքի նախագծով փորձ է արվել ամրապնդել փաստաբանի գործունեության, ինչպես նաև ազատությունից զրկված անձի՝ փաստաբանի մատչելիության իրավունքի ապահովման քրեաիրավական երաշխիքները: Մասնավորապես, նախագծի արդարադատության իրականացմանը կամ գործի քննությանը խոչընդոտելու վերաբերյալ 458-րդ հոդվածը, պատասխանատվություն է նախատեսում նաև փաստաբանի գործունեությանը ցանկացած ձևով միջամտելու համար, 460-րդ հոդվածը պատասխանատվություն է նախատեսում, ի թիվս այլոց, նաև փաստաբանի նկատմամբ սպառնալիքի և բռնություն գործադրելու համար: Բացի դրանից, Նախագծի 461-րդ հոդվածով քրեական պատասխանատվություն է սահմանվել փաստաբանի լիազորությունների իրականացմանը խոչընդոտելու համար, եթե դա դրսևորվել է իր վստահորդին տեսակցելու

---

⁴²¹ Տե՛ս Իրավական ակտերի նախագծերի հրապարակման միասնական կայքէջում, հասանելի է <https://www.e-draft.am/projects/1478/about> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

նպատակով՝ ազատությունից զրկման ցանկացած վայր փաստաբանի մուտքն ապօրինի չթույլատրելով⁴²²:

Նշված նախագծով նախատեսվող կարգավորումներն համընկնում են Մարդու իրավունքների պաշտպանի կողմից առաջարկվող փոփոխությունների տրամաբանությամբ:

Վերը նշվածի հաշվառմամբ՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանն արձանագրում է, որ՝

1. *անհրաժեշտ է բացառել փաստաբանի մուտքի արգելքի ցանկացած դրսևորում, նկատի ունենալով այն հանգամանքը, որ այն ունի երկու հիմնարար բաղադրիչ՝ անձի պաշտպանության իրավունքի և փաստաբանի մասնագիտական օրինական աշխատանքի անխոչընդոտ, պատշաճ ապահովում,*

2. *անհրաժեշտ է << քրեական օրենսգրքում օրենսդրական փոփոխությունների ինչպես նաև դրանց գործնական կիրառման միջոցով ապահովել փաստաբանի մասնագիտական գործունեության ավելի բարձր մակարդակի պաշտպանություն:*

3. Մեղադրյալի և փաստաբանի հեռախոսային խոսակցությունները լսելու և ձայնագրառելու, որպես ապացույց քրեական գործի շրջանակում օգտագործելու ոչ իրավաչափ պրակտիկան

Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմում արձանագրվել է, որ 2020 թվականի ընթացքում ևս գրանցվել են դեպքեր, երբ քրեական վարույթի ընթացքում գաղտնալսվել են փաստաբանի և նրա պաշտպանյալի հեռախոսային խոսակցությունները:

Նմանատիպ մտահոգություններ են ներկայացրել մի շարք փաստաբաններ «Փաստաբանների նկատմամբ առկա ճնշումները» թեմայով քննարկման ժամանակ՝ նշելով, որ դա եզակի երևույթ չէ: Փաստաբաններից մեկը նշել է, որ փաստաբանների նկատմամբ ճնշումները՝ կապված մասնագիտական պարտականությունների և դրանց խոչընդոտելու հետ, պայմանականորեն կարելի է բաժանել երկու խմբի: Ճնշման առաջին խումբը կապված է իշխանությունների կողմից փաստաբանների և վստահորդների հարաբերություններին միջամտելու հետ, երբ գաղտնալսում են փաստաբանի և նրա վստահորդի հեռախոսային խոսակցությունները, կոտրում են էլեկտրոնային փոստի հասցեն՝ մատչելի դարձնելով այնտեղ առկա տեղեկությունները: Երկրորդն, ըստ փաստաբանի՝ նրանց նկատմամբ բարոյական և ֆիզիկական ճնշումներն են: Անդրադառնալով փաստաբանի և նրա պաշտպանյալի հեռախոսային խոսակցությունը գաղտնալսելու վերաբերյալ մի դեպքի՝ փաստաբաններից մեկը նաև իր մտահոգությունն է հայտնել այն մասին, որ վարույթն իրականացնող մարմինն

⁴²² Տե՛ս << Ազգային ժողովի պաշտոնական կայքէջում, հասանելի է <http://www.parliament.am/drafts.php?sel=showdraft&DraftID=58307> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

արձանագրությունները կցել է քրեական գործին և օրենքով սահմանված կարգով չի ոչնչացրել⁴²³:

Նշված պրակտիկան խիստ մտահոգիչ է անձի պաշտպանության իրավունքի և փաստաբանների մասնագիտական գործունեության երաշխիքների ապահովման տեսանկյունից:

Մեղադրյալի՝ իր պաշտպանի հետ խորհրդապահական կարգով հաղորդակցվելու իրավունքը պաշտպանության իրավունքի կարևոր բաղադրիչ է, որի վերաբերյալ միջազգային իրավաբանությունը կարևոր երաշխիքներ է նախատեսում:

Այսպես, «Փաստաբանի մասնագիտական գործունեության ազատության մասին» Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեի 2000 թվականի հոկտեմբերի 25-ի թիվ (2000)21 հանձնարարականի 1-ին սկզբունքի 1-ին կետն ամրագրում է, որ պետք է ձեռնարկվեն բոլոր անհրաժեշտ միջոցները, որպեսզի հարգվի, պաշտպանվի և խթանվի փաստաբանի մասնագիտական գործունեության ազատությունը՝ առանց խտրականության և իշխանությունների կամ հասարակության կողմից ոչ իրավաչափ միջամտության, մասնավորապես՝ Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի լույսի ներքո: Նույն սկզբունքի 4-րդ կետն ամրագրում է, որ փաստաբանները չպետք է ենթարկվեն որևէ պատժամիջոցի, ճնշման կամ դրանց սպառնալիքի, երբ գործում են իրենց մասնագիտական չափանիշներին համապատասխան: Հանձնարարականի 1-ին սկզբունքի 6-րդ կետի համաձայն՝ պետք է ձեռնարկվեն անհրաժեշտ միջոցներ՝ ապահովելու փաստաբան-վստահորդ հաղորդակցության գաղտնիությունը: Այս կանոնից բացառությունները թույլատրելի են, միայն եթե դրանք համահունչ են իրավունքի գերակայությանը⁴²⁴:

Պաշտպանի հետ երրորդ անձի լսողությունից դուրս հաղորդակցվելու իրավունքը հանդիսանում է արդար դատաքննության իրավունքի մաս և բխում է 6-րդ հոդվածի 3-րդ մասի «գ» կետից: Եթե փաստաբանը հնարավորություն չունենա խորհրդակցել իր պաշտպանյալի հետ և նրանից ստանալ գաղտնի ցուցումներ՝ առանց հսկողության, նրա օգնությունը կկորցնի իր օգտակարության մեծ մասը, մինչդեռ՝ Կոնվենցիան նպատակ ունի երաշխավորել գործնական և արդյունավետ իրավունքներ⁴²⁵:

Եվրոպական դատարանը գտել է, որ դիմումատուի՝ իր փաստաբանի հետ ունեցած հեռախոսազրույցը լսելը խախտել է նրա պաշտպանության արդյունավետ իրականացման

⁴²³ «Փաստաբանների նկատմամբ առկա ճնշումները» թեմայով քննարկման տեսանյութը հասանելի է <https://www.tert.am/am/news/2020/02/17/live/3213000> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

⁴²⁴ Հասանելի է <https://rm.coe.int/16804d0fc8> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

⁴²⁵ Տե՛ս Բրեննանն ընդդեմ Միացյալ Թագավորության (BRENNAN v. THE UNITED KINGDOM) գործով 2002 թվականի հունվարի 16-ի վճիռը, գանգատ թիվ 39846/98, կետ 58:

իրավունքը: Հետևաբար, խախտվել է Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 3-րդ մասի «գ» կետը՝ 6-րդ հոդվածի 1-ին մասի հետ միասին⁴²⁶:

Փաստաբանական գաղտնիքի կարևորությունը քննարկելիս՝ Եվրոպական դատարանը նշել է, որ դրան անհամաչափ միջամտությունը կարող է ազդեցություն ունենալ արդարադատության պատշաճ իրականացման և Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածով երաշխավորված իրավունքների վրա: Դա կարող է բացասաբար ազդել փաստաբանի մասնագիտական հեղինակության վրա՝ ինչպես իր վստահորդների, այնպես էլ ողջ հասարակության շրջանում⁴²⁷:

Ավելին, ըստ Եվրոպական դատարանի՝ փաստաբանի հետ հաղորդակցությանն առավել խիստ միջամտությունը, մասնավորապես՝ նամակագրության բովանդակությանը ծանոթանալը թույլատրելի է միայն բացառիկ դեպքերում և կարող է արդարացվել միայն հիմնավոր պատճառով (reasonable cause) առ այն, որ այդ արտոնությունը չարաշահվում է, և հաղորդակցության բովանդակությունը սպառնում է հիմնարկի կամ այլոց անվտանգությանը կամ իր բնույթով քրեորեն պատժելի է⁴²⁸:

Ընդհանրապես, Եվրոպական դատարանի իրավական դիրքորոշումների ընդհանուր տրամաբանությունից բխում է, որ ցանկացած միջամտություն՝ անկախ նրանից, թե ներպետական օրենսդրությամբ ինչ ընթացակարգի շրջանակներում է իրականացվում, իրավաչափ կարող է համարվել, միայն եթե պահպանված են այդպիսի միջամտության օրինականությունն ու համաչափությունը:

Նշվածի վերաբերյալ ՌԴ սահմանադրական դատարանը 2010 թվականի նոյեմբերի 29-ի որոշմամբ ևս դիրքորոշում է հայտնել այն մասին, որ իրավունքի գերակայության և իրավական հավասարության հիմնարար սկզբունքների ուժով կասկածյալների և մեղադրյալների կողմից փաստաբանի (պաշտպանի) որակյալ իրավաբանական օգնություն ստանալու ընթացքում ձևավորվող հարաբերությունների կոնֆիդենցիալ (խորհրդապահական) բնույթին պետության միջամտությունը չպետք է լինի կամայական: Բացի դրանից, այն չպետք է խախտի հավասարակշռությունը հանրության շահերի պահանջների և անձի հիմնական իրավունքների պաշտպանության անհրաժեշտ պայմանների միջև: Դա ենթադրում է ողջամիտ համաչափություն գործադրվող միջոցների և հետապնդվող նպատակի միջև, որպեսզի ապահովվի սահմանադրությամբ պաշտպանվող արժեքների հավասարակշռություն⁴²⁹:

⁴²⁶ Տե՛ս Զագարիան ընդդեմ Իտալիայի (Zagaria v. Italy) գործով 2008 թվականի հուլիսի 7-ի վճիռը, գանգատ թիվ 58295/00, կետ 36:

⁴²⁷ Նիմիցն ընդդեմ Գերմանիայի (Niemietz v. Germany) գործով 1992 թվականի դեկտեմբերի 16-ի վճիռը, գանգատ թիվ 13710/88, կետ 37:

⁴²⁸ Տե՛ս Բորիս Պոպովն ընդդեմ Ռուսաստանի (Boris Popov v. Russia) գործով 2010 թվականի հոկտեմբերի 28-ի վճիռը, գանգատ թիվ 23284/04, կետ 111, Պետրովն ընդդեմ Բուլղարիայի (Petrov v. Bulgaria) գործով 2008 թվականի օգոստոսի 22-ի վճիռը, գանգատ թիվ 15197/02, կետ 43:

⁴²⁹ Հասանելի է <http://doc.ksrf.ru/decision/KSRFDecision48708.pdf> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

Ուստի Պաշտպանն անթույլատրելի է համարում փաստաբան-վստահորդ գաղտնի հաղորդակցության, այդ թվում՝ անձի պաշտպանությունն իրականացնելու հետ կապված ցանկացած տեղեկության նկատմամբ հսկողություն, որը կարող է վտանգել նման միջամտության իրավաչափ նպատակով չպայմանավորված այլ տեղեկությունների գաղտնիությունը:

Փաստաբան-վստահորդ հաղորդակցության գաղտնիության վերաբերյալ որոշակի երաշխիքներ են նախատեսված նաև ներպետական օրենսդրությամբ:

Համաձայն «Փաստաբանության մասին» ՀՀ օրենքի 21-րդ հոդվածի՝ արգելվում է պետական մարմինների, տեղական ինքնակառավարման մարմինների, դրանց պաշտոնատար անձանց, ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց (ներառյալ՝ զանգվածային լրատվության միջոցների) միջամտությունը փաստաբանական գործունեությանը: Փաստաբանը պետք է ապահովվի իր վստահորդի հետ առանձին, անարգել, մեկուսի հաղորդակցվելու, խորհրդատվություն տրամադրելու հնարավորությամբ պետական մարմիններում և հիմնարկներում, տեղական ինքնակառավարման մարմիններում, այդ թվում՝ դատական մարմիններում: Պետական և դատական մարմիններն ու դրանց պաշտոնատար անձինք պարտավոր են ձեռնարկել բոլոր անհրաժեշտ միջոցներն ապահովելու փաստաբանի՝ վստահորդի հետ առանձին, անարգել և մեկուսի հաղորդակցվելու իրավունքը:

«Օպերատիվ-հետախուզական գործունեության մասին» ՀՀ օրենքի 3-րդ հոդվածով արգելվում է անցկացնել ներքին դիտում, նամակագրության, փոստային, հեռագրական և այլ հաղորդումների վերահսկում, հեռախոսային խոսակցությունների վերահսկում օպերատիվ միջոցառումները, երբ անձը, որի նկատմամբ իրականացվելու է այդ միջոցառումը, հաղորդակցվում է իր փաստաբանի հետ: Անհապաղ ոչնչացման են ենթակա նշված օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումների անցկացման ընթացքում այդ միջոցառումների անցկացման նպատակից անկախ պատճառով ստացված փաստաբանական գաղտնիք պարունակող տեղեկությունները:

Մեղադրյալի և նրա փաստաբանի հեռախոսային խոսակցությունները վերահսկելու արգելքի օրենսդրական պահանջի գործնականում ապահովման նպատակով, դրա հետևանքները վերացնելու հետ զուգահեռ հարկ է նաև այն կանխելու հատուկ մեխանիզմներ մշակել:

Ասվածի վերաբերյալ հարկ է նկատել, որ տարբեր երկրներ տարբեր հավելյալ երաշխիքներ են ստեղծել փաստաբան-վստահորդ հեռախոսային խոսակցությունները լսելու հավանականությունը նվազագույնի հասցնելու համար: Օրինակ, ԱՄՆ Ֆլորիդա նահանգի Շարլոտի շրջանի Շերիֆի գրասենյակը մշակել է քաղաքականություն, որը իրավաբաններին թույլ է տալիս իրենց հեռախոսահամարները տեղադրել չհսկվող հեռախոսահամարների ցանկում⁴³⁰:

⁴³⁰ Հասանելի է <https://www.prisonlegalnews.org/news/2008/aug/15/authorities-listen-in-on-attorney-client-calls-at-jails-in-fl-ca-and-tx/> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

Փաստաբանի և վերջինիս վստահորդի միջև հեռախոսային կամ կապի այլ միջոցներով տարվող խոսակցությունների լսման և ձայնագրառման անթույլատրելիությանը զուգահեռ, շատ կարևոր է նման նյութերը որպես ապացույց օգտագործելու անթույլատրելիության գիտակցումը պետական իրավասու մարմինների կողմից: Իրավասու մարմինները պետք է միջոցներ ձեռնարկեն նմանատիպ նյութերը ոչնչացնելու ուղղությամբ:

Փաստաբանների պալատը ևս նման դեպքերում հանդես է եկել համապատասխան հայտարարություններով՝ դատապարտելով այդ պրակտիկան և իրավասու պետական մարմիններին ու պաշտոնատար անձանց հորդորելով՝ փաստաբանի և վերջինիս վստահորդի միջև հեռախոսային կամ կապի այլ միջոցներով տարվող խոսակցությունների լսման և ձայնագրառման նյութերն անհապաղ ոչնչացնել:

Այս առումով հարկ է նշել, որ ՀՀ դատախազությունից ստացված տեղեկությունների համաձայն՝ 2020 թվականի ընթացքում ստացված բողոքի քննարկման շրջանակներում արձանագրվել է 1 դեպք՝ մեղադրյալի և փաստաբանի՝ միմյանց հետ հեռախոսային խոսակցությունները լսելու և ձայնագրառում կատարելու վերաբերյալ, որը որպես ապացույց չի օգտագործվել և ոչնչացվել է:

Փաստաբանական գաղտնիք պարունակող տեղեկությունների անհապաղ ոչնչացման պահանջի պահպանումն արդար դատաքննության երաշխիք է և անթույլատրելի ապացույցների հիման վրա վարույթն իրականացնող մարմնի մոտ ներքին համոզմունք չձևավորելու անհրաժեշտ պայման: Ուստի, իրավաչափ նպատակով չպայմանավորված փաստաբան-վստահորդ հեռախոսային խոսակցությունները լսելու արդյունքում ձեռք բերված տեղեկություններն ամեն դեպքում պետք է ոչնչացվեն:

Նշվածի հաշվառմամբ Պաշտպանն արձանագրում է, որ՝

1. անհրաժեշտ է հատուկ մեխանիզմներ մշակել, որոնք հնարավորություն կտան առաջին հերթին կանխել փաստաբան-վստահորդ հեռախոսային խոսակցություններն անիրավաչափորեն վերահսկելու դեպքերը,

2. անհրաժեշտ է նաև բացառել մեղադրյալի և նրա փաստաբանի հեռախոսային խոսակցությունները վերահսկելու արդյունքում ձեռք բերված փյույակները քրեական գործին կցելը և հարկապես այն որևէ ձևով դատարանին հասանելի դարձնելը:

**ԳԼՈՒԽ 5. ՆՈՐ ԿՈՐՈՆԱՎԻՐՈՒՍԱՅԻՆ (COVID-19) ՀԱՄԱՎԱՐԱԿԻ ՀԻՄՔՈՎ
ԱՐՏԱԿԱՐԳ ԴՐՈՒԹՅԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿ ԱԶԱՏ ՏԵՂԱՇԱՐԺՎԵԼՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ
ՍԱՀՄԱՆԱՓԱԿՈՒՄՆԵՐԻ ԵՎ ԴՐԱՆՑ ՀԱՄԱՐ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ**

1. Առանց տեղաշարժման թերթիկի կամ թերի լրացված թերթիկով տեղաշարժվելը՝ որպես արտակարգ դրության պայմաններում ազատ տեղաշարժվելու իրավունքի սահմանափակման խախտում

Նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) վարակի տարածմամբ պայմանավորված 2020 թվականի մարտի 16-ին Կառավարության հայտարարած արտակարգ դրության ընթացքում սահմանվեցին մի շարք սահմանափակումներ, որոնց պահպանման նկատմամբ հսկողություն իրականացնելու պարտականությունը դրվեց տարբեր պետական մարմինների վրա:

Այսպես, Պարետի 2020 թվականի մարտի 24-ի «Հայաստանի Հանրապետության ողջ տարածքում անձանց տեղաշարժի սահմանափակումների վերաբերյալ» թիվ 16 և 2020 թվականի մարտի 31-ի «Արտակարգ դրության իրավական ռեժիմով պայմանավորված Հայաստանի Հանրապետության ողջ տարածքում կիրառվող սահմանափակումների վերաբերյալ» թիվ 27 որոշումներով Հայաստանի Հանրապետության ողջ տարածքում սահմանափակվել էր մարդկանց ազատ տեղաշարժվելու իրավունքը և սահմանվել անձանց պարտադիր ինքնամեկուսացում իրենց մշտական բնակության կամ իրենց նախընտրությամբ մեկ այլ վայրում՝ այլ անձանց հետ անմիջական շփումը սահմանափակելու և վարակի տարածումը կանխելու նպատակով: Նշված որոշումներով հստակ սահմանվել էին նաև այն բացառությունները, որոնց դեպքում անձինք կարող էին տեղաշարժվել՝ համապատասխան տեղաշարժման թերթիկի առկայությամբ: Թերթիկի բացակայության կամ թերի լրացված լինելու դեպքում անձը Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ օրենսգրքի 182.3-րդ հոդվածի 10-րդ մասի ուժով կարող էր տուգանվել 100.000-ից 250.000 ՀՀ դրամի չափով: Նշված պահանջի կատարման նկատմամբ հսկողությունն իրականացնում էր ՀՀ ոստիկանությունը:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը հարկ է համարում հատուկ արձանագրել, որ նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակը բնույթով այնպիսին էր, որ ստացավ անսպասելի արագ տարածում ու պահանջում էր հրատապ կանխարգելիչ միջոցներ: Նախադեպը չունեցող վիրուսը պահանջում էր նոր կարգավորումներ:

Իհարկե, նման պայմաններում հնարավոր չէր թերություններից զերծ կարգավորումներ մշակել, ինչն էլ իր հերթին խնդիրներ էր ստեղծում դրանց գործնական կիրառության ոլորտում:

Այս ամենով հանդերձ հաշվի առնելով սահմանափակումների ռիսկային ազդեցությունը մարդու իրավունքների վրա՝ պետությունն ստանձնում է ավելի մեծ պատասխանատվություն:

Չնայած հրատապությանը, արագությանը հարկ է ընդգծել, որ Ոստիկանության հետ եղել է համագործակցություն:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմում այս հարցի առնչությամբ արձանագրվել են տարաբնույթ խնդիրներ:

Նախ, գլխավոր համակարգային խնդիրներից էր այն, որ անորոշ ու արագ փոխվող կարգավորումները հասկանալի բարդություններ էին առաջացնում հանրության շրջանում, առավել ևս որ չէին տարվում պատշաճ լայն իրազեկման աշխատանքներ: Դրանից բացի, իրավակիրառ մարմինները հաճախ դառնում էին այդ կարգավորումների «զոհը»: Խոսքն, օրինակ, առաջնահերթ վերաբերում է Ոստիկանությանը, և Ոստիկանության ծառայողներն իրենք էին հայտնվում խնդրահարույց իրավիճակներում՝ կարգավորումների անհստակության ու խճճված լինելու պատճառով: Խնդիրները հատկապես դրսևորվում էին կիրառության ընթացքում:

Պաշտպանի աշխատակազմն արձանագրվել է, որ Ոստիկանության ծառայողների կողմից չի դրսևորվել միասնական մոտեցում: Մասնավորապես՝ որոշ դեպքերում առանց տեղաշարժման թերթիկի տեղաշարժվելու համար Ոստիկանության ծառայողների կողմից անձին տրվել է բանավոր զգուշացում, իսկ որոշ դեպքերում նշանակվել է օրենսդրությամբ նախատեսված վարչական տույժը: Մի շարք քաղաքացիներ այս առնչությամբ մտահոգություններ են հայտնել՝ նշելով, որ ՀՀ ոստիկանության ծառայողներն իրենց վերաբերյալ արձանագրություն են կազմել և տուգանել են, դրան զուգահեռ մի շարք այլ քաղաքացիների վերաբերյալ նույն պայմաններում արձանագրություններ չեն կազմվել: Բացի դրանից, բավարար իրազեկման աշխատանքներ չեն տարվել:

Բողոքներից մեկով քաղաքացին հայտնել է, որ Ոստիկանության ծառայողները տուգանել են, քանի որ տեղաշարժման թերթիկը անստորագիր է եղել և չնայած խնդրել է թույլ տալ շտկել սխալը, սակայն Ոստիկանության ծառայողները չեն համաձայնել: Մեկ այլ դեպքում Ոստիկանության ծառայողները փորձել են կազմել վարչական իրավախախտում կատարելու վերաբերյալ արձանագրություն տեղաշարժման թերթիկում առկա ստորագրությունն ընթեռնելի չլինելու պատճառով: Մի շարք քաղաքացիներ տեղեկացրել են, որ վարչական պատասխանատվության ենթարկվելու վերաբերյալ որոշում է կայացվել տեղաշարժման թերթիկում նշված ժամերից 10-20 րոպե շուտ կամ ուշ դրսում գտնվելու համար: Որոշ դեպքերում քաղաքացիները նշել են, որ Ոստիկանության ծառայողներին հայտնել են, որ տեղաշարժման թերթիկը գտնվում է քիչ հեռու գտնվող աշխատավայրում կամ ավտոմեքենայում, ինչը ևս հաշվի չի առնվել: Բողոքներ են ստացվել նաև այն մասին, որ քաղաքացիները տանից դուրս են եկել դեղորայք գնելու նպատակով, և տեղաշարժման թերթիկ չունենալու համար կրկին նրանց նկատմամբ նշանակվել է վարչական տույժ:

Չնսենացնելով իրավասու մարմինների իրական բարի նպատակները, այնուամենայնիվ պետք է արձանագրել, որ որոշ դեպքերում նման միջոցառումներն ունեցել են ծայրահեղ

դրսևորումներ, և համապատասխան արձանագրությունները կազմվել են առանց հաշվի առնելու քաղաքացիների ներկայացրած փաստարկները: Ոստիկանության դրսևորած նման մոտեցումների պատճառը առաջին հերթին եղել է միասնական չափանիշների բացակայությունը, որով Ոստիկանության ծառայողները կարող էին առաջնորդվել իրենց գործունեության ընթացքում:

Հաջորդ խնդիրը կապված է նշված իրավախախտումը կատարելու առնչությամբ անձանց բերման ենթարկելու հարցի հետ: Պաշտպանին հասցեագրված բողոքներից մեկով, օրինակ, քաղաքացին նշել է, որ առանց տեղաշարժման թերթիկի տեղաշարժվելու համար Ոստիկանության ծառայողներն իրեն տուգանել են, և չնայած նրան, որ իր մոտ ունեցել է անձը հաստատող փաստաթուղթ, Ոստիկանության ծառայողներն իրեն բերման են ենթարկել Ոստիկանության բաժին:

Արձանագրվել է դեպք, երբ քաղաքացին նման պայմաններում հայտնել է, որ բնակարանը մոտ է և կարող է բերել անձնագիրը կամ անձնագրի տվյալները կարող է տրամադրել հեռախոսով, սակայն Ոստիկանության ծառայողները չեն համաձայնել ու չեն էլ ներկայացրել որևէ հիմնավորում:

Հատկանշական է, որ պետական մարմինների հետ քննարկումների ընթացքում նրանք պարզաբանել են, որ անձանց Ոստիկանության ստորաբաժանում տեղափոխել են Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքի 258-րդ հոդվածի պահանջների համաձայն, իրավախախտում կատարած անձի ինքնությունը պարզելու և վարչական իրավախախտման արձանագրություն կազմելու նպատակով: Մինչդեռ, Մարդու իրավունքների պաշտպանն արձանագրել է, որ նման դեպքերում Ոստիկանությունը պատշաճ ջանասիրություն չի գործադրել անձանց ինքնությունը պարզելու և տեղում արձանագրություն կազմելու նպատակով:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը հարկ է համարում ընդգծել, որ յուրաքանչյուր դեպքում, անկախ իրավախախտման բնույթից անձին ազատությունից զրկելը պետք է լինի վերջին միջոցը իրավախախտումն արձանագրելու տեսանկյունից: Ուստի պետք է պատշաճ և բավարար միջոցներ ձեռնարկվեն անձի ինքնությունը տեղում պարզելու և իրավախախտման առնչությամբ տեղում արձանագրություն կազմելու ուղղությամբ:

Խնդիրներ են առաջացել նաև տեղաշարժման թերթիկի մասին իրազեկվածության, ինչպես նաև հայերեն լեզվին չտիրապետելու պայմաններում դրա լրացման հարցի առնչությամբ: Օրինակ, քաղաքացին հայտնել է, որ ինքը հայերեն լեզվին լավ չի տիրապետում, և չի իմացել, որ առանց տեղաշարժման թերթիկի չէր կարող տեղաշարժվել, սակայն Ոստիկանության ծառայողների կողմից իր նկատմամբ նշանակվել է տուգանք: Մեկ այլ բողոքով քաղաքացին հայտնել է, որ հայերեն գրավոր լեզվին չտիրապետելու պատճառով տեղաշարժման թերթիկ չի լրացրել, իրեն և կնոջը բերման են ենթարկել ոստիկանության բաժին, և թարգմանչի կողմից

բավարար չափով անգլերեն լեզվին չտիրապետելու պատճառով առանց հասկանալու փաստաթուղթ է ստորագրել:

Բողոքների հաջորդ խումբը վերաբերել է մի մարզից մեկ այլ մարզ տեղաշարժվելու սահմանափակումներով պայմանավորված առաջացած խնդիրներին: Բողոքներ են ստացվել հատկապես տաքսու վարորդներից, ովքեր հայտնել են, որ Ոստիկանության ծառայողները չեն թույլատրել տեղաշարժվել մի մարզից մեկ այլ մարզ կամ Երևան: Նրանք հիմնականում չեն ունեցել Պարետի որոշմամբ սահմանված գործատուի կողմից տրված սահմանված ձևի տեղեկանք: Արձանագրվել է դեպք, երբ նույն անձը հայտնել է, որ հետագայում տեղեկանքը ցույց տալուց հետո Ոստիկանությունը թույլատրել է նրա տեղաշարժը:

Բողոքներից մեկով քաղաքացին հայտնել է, որ տարեց մայրը գտնվում է մահամերձ վիճակում, ապրում է Արտաշատ քաղաքում, և թեև կան մոր խնամքն իրականացնող անձինք, սակայն ինքն ու կինը ցանկանում են գնալ նրան տեսության: Ոստիկանության ծառայողները, սակայն, թույլ չեն տվել դուրս գալ Երևան քաղաքից: Մեկ այլ դեպքում քաղաքացին թեժ գծի միջոցով հայտնել է, որ մինչև արտակարգ դրությունն իր մշտական բնակության վայրից՝ Աբովյան քաղաքից մեկնել է Վանաձոր՝ հղի դստեր խնամքը ստանձնելու նպատակով, և Ոստիկանության ծառայողները թույլ չեն տալիս դուրս գալ Վանաձոր քաղաքից և ուղևորվել իրենց մշտական բնակության վայր:

Այսօրինակ խնդիրները մեծամասամբ լուծվել են Ոստիկանության ծառայողների հետ Պաշտպանի ներկայացուցչի միջամտության արդյունքում, ինչը դրական է, բայց խնդրահարույց է այն, որ Ոստիկանության ծառայողների առավել իրավաչափ կամ զգայուն իրավիճակներում առավել համահունչ մոտեցումների դեպքում նմանատիպ բողոքները կարող էին ընդհանրապես չարձանագրվել:

Հարկ է նկատել, որ Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքի նախնական կարգավորումներով՝ 182.3-րդ հոդվածի 10-րդ մասը պատասխանատվություն էր նախատեսում արտակարգ իրավիճակի հիմքով հայտարարված արտակարգ դրության ընթացքում որպես սահմանափակում նախատեսված մեկուսացման կամ ինքնամեկուսացման կանոնները կամ ազատ տեղաշարժվելու իրավունքի այլ սահմանափակումները խախտելու համար, որի համար սահմանված էր տուգանք՝ նվազագույն աշխատավարձի հարյուրապատիկից երկուհարյուրհիսնապատիկի չափով (100.000-250.000 ՀՀ դրամ):

Նշված ժամանակահատվածում բազմաթիվ բողոքներ էին ստացվում, որ տեղաշարժման թերթիկներ չլրացնելու կամ թերի լրացնելու համար նշանակվել են խոշոր տուգանքներ, որպիսիք վճարելու հնարավորություն իրենք չունեն:

Հետագայում այս խնդիրը փորձ արվեց լուծել օրենսդրական փոփոխությունների ճանապարհով: Մասնավորապես, Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ Հայաստանի Հանրապետության օրենսգրքում լրացում և փոփոխություն կատարելու մասին 2020 թվականի

մայիսի 19-ի օրենքով սահմանվեց 182.3-րդ հոդվածը՝ 1) լրացնել հետևյալ բովանդակությամբ 1.1-ին մասով.

«1.1. Արտակարգ իրավիճակի հիմքով հայտարարված արտակարգ դրության ընթացքում ազատ տեղաշարժվելու պայմանները, պահանջները խախտելը՝

առաջացնում է տուգանքի նշանակում՝ սահմանված նվազագույն աշխատավարձի տասնապատիկի չափով:»

2) 10-րդ մասից հանել «կամ ազատ տեղաշարժվելու իրավունքի այլ սահմանափակումները» բառերը:

Միաժամանակ նույն օրենքով նախատեսվել է, որ սանկցիայի նվազման մասով սահմանված իրավակարգավորումը տարածվում է նաև մինչև օրենքի ուժի մեջ մտնելը Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ օրենսգրքի 182.3-րդ հոդվածի 10-րդ մասով կիրառված տույժերի նկատմամբ, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ տույժը կիրառվել է որպես սահմանափակում նախատեսված մեկուսացման կամ ինքնամեկուսացման կանոնների խախտման համար:

Այս օրենսդրական փոփոխությունից հետո Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմ սկսեցին բողոքներ ստացվել, որ փոփոխություններն իրենց նկատմամբ չեն կիրառվել:

Մասնավորապես, քաղաքացիները հայտնում էին, որ առանց տեղաշարժման թերթիկի, կամ թերի լրացված տեղաշարժման թերթիկով տեղաշարժվելու համար իրենց նկատմամբ Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքի 182.3-րդ հոդվածի 10-րդ մասով նշանակվել են տուգանքներ՝ հիմնականում 100.000 ՀՀ դրամի չափով, որը չի վերանայվել: Ըստ բողոքների՝ Ոստիկանությունը պատճառաբանել է, որ Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքի 182.3-րդ հոդվածում կատարված փոփոխությունները սանկցիայի նվազման մասով նրանց նկատմամբ կիրառելի չեն:

Այս հարցի հետ կապված Պաշտպանի հարցմանն ի պատասխան Ոստիկանությունից պարզաբանվել է, որ Պարետի համապատասխան որոշումներով սահմանված բացառություններից բացի այլ վայրեր այցելելով, անձինք խախտել են նշված որոշումներով սահմանված պարտադիր ինքնամեկուսացման կանոնները, որի համար ենթարկվել են վարչական պատասխանատվության՝ վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքի 182.3 հոդվածի 10-րդ մասով: Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքի 182.3 հոդվածի 11-րդ մասի համաձայն՝ նույն հոդվածի 10-րդ մասի իմաստով ինքնամեկուսացում է համարվում անձանց, այդ թվում՝ հիվանդի կամ վարակվածի կամ նրանց հետ շփված անձանց (կոնտակտավորների) առանձնացումն իրենց մշտական բնակության կամ իր նախընտրությամբ մեկ այլ վայրում՝ այլ անձանց հետ անմիջական շփումը սահմանափակելու և վարակի տարածումը կանխելու նպատակով:

Ոստիկանությունը, մեկնաբանելով նշված նորմը, գտել է, որ բացի հիվանդից, վարակվածից կամ նրանց հետ շփված անձանցից (կոնտակտավորներ) ինքնամեկուսացում է համարվում նաև անձանց առանձնացումը՝ իրենց մշտական բնակության կամ իր նախընտրությամբ մեկ այլ վայրում՝ այլ անձանց հետ անմիջական շփումը սահմանափակելու և վարակի տարածումը կանխելու նպատակով:

Միաժամանակ, Ոստիկանությունը, մեկնաբանելով Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքում կատարված փոփոխությունը, գտել է, որ վերանայման ենթակա են միայն մինչև 2020 թվականի մայիսի 20-ը ազատ տեղաշարժման սահմանափակման խախտման հիմքով կայացված վարչական ակտերը, իսկ ինքնամեկուսացման կամ մեկուսացման կանոնների խախտման դեպքերով կայացված վարչական ակտերը վերանայման ենթակա չեն:

Ըստ Ոստիկանության՝ բոլոր այն դեպքերում, երբ անձինք տեղաշարժվել են որոշմամբ նախատեսված վայրեր, սակայն չեն ունեցել ազատ տեղաշարժման թերթիկ կամ ունեցել են թերի լրացված ազատ տեղաշարժման թերթիկ, ապա ենթարկվել են վարչական պատասխանատվության վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքի 182.3 հոդվածի 10-րդ մասով՝ ազատ տեղաշարժման իրավունքի սահմանափակումները խախտելու համար: Սակայն բոլոր այն դեպքերում, երբ անձինք ի սկզբանե տեղաշարժվել են նշված որոշումներով նախատեսված բացառություններից բացի այլ վայրեր՝ ապա դա հանգեցրել է ինքնամեկուսացման կանոնների խախտման:

Հարկ է արձանագրել, որ 2020 թվականի մայիսի 19-ին կատարված օրենսդրական փոփոխության անհրաժեշտությունը պայմանավորված էր կատարված արարքների վտանգավորության աստիճանի և դրանց համար սահմանված պատասխանատվության անհամապատասխանությամբ: Միաժամանակ, նկատի ունենալով, որ հիվանդի կամ վարակվածի կամ նրանց հետ շփված անձանց (կոնտակտավորների) համար որպես սահմանափակում նախատեսված ինքնամեկուսացման կամ մեկուսացման կանոնները խախտելու դեպքում ևս կիրառվել էր Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ 182.3-րդ հոդվածի 10-րդ մասը՝ Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ Հայաստանի Հանրապետության օրենսգրքում լրացում և փոփոխություն կատարելու մասին 2020 թվականի մայիսի 19-ի օրենքով հատուկ նշվել է, որ որպես սահմանափակում նախատեսված մեկուսացման կամ ինքնամեկուսացման կանոնների խախտման համար կիրառված տույժերի նկատմամբ փոփոխությունը կիրառելի չէ:

Պետք է ընդգծել, որ առանց տեղաշարժման թերթիկի կամ թերի լրացված տեղաշարժման թերթիկով տեղաշարժվելը, անկախ նրանից քաղաքացին տեղաշարժվել է նշված որոշումներով որպես բացառություն նախատեսված վայր, թե բացառություններով չնախատեսված մեկ այլ վայր, հանրային վտանգավորության աստիճանով չպետք է նույնական լինի հիվանդի կամ

վարակվածի կամ նրանց հետ շփված անձանց (կոնտակտավորների) կողմից մեկուսացման կամ ինքնամեկուսացման կանոնները խախտելու հետ:

Այս առումով հարկ է ընդգծել, որ «Նորմատիվ իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքի 41-րդ հոդվածի համաձայն՝ նորմատիվ իրավական ակտի նորմը մեկնաբանվում է՝ հաշվի առնելով նորմատիվ իրավական ակտն ընդունելիս այն ընդունող մարմնի նպատակը՝ ելնելով դրանում պարունակվող բառերի և արտահայտությունների տառացի նշանակությունից, ամբողջ հոդվածի, գլխի, բաժնի կարգավորման համատեքստից, այն նորմատիվ իրավական ակտի դրույթներից, ի կատարումն որի ընդունվել է այդ ակտը, տվյալ նորմատիվ իրավական ակտով սահմանված սկզբունքներից, իսկ այդպիսի սկզբունքներ սահմանված չլինելու դեպքում՝ տվյալ իրավահարաբերությունը կարգավորող իրավունքի ճյուղի սկզբունքներից:

Ոստիկանությունը, նման կերպ մեկնաբանելով ՎԻՎՕ-ի համապատասխան հոդվածի դրույթները, դրանք մեկնաբանել է ելնելով միմիայն դրանց տառացի նշանակությունից, իսկ նորմատիվ իրավական ակտն ընդունելիս այն ընդունող մարմնի նպատակը հաշվի չի առնվել:

Պաշտպանն արձանագրում է, որ այս տեսանկյունից առկա է նշված նորմի մեկնաբանման խնդիր: Պետք է տարանջատել հանրորեն ավելի նվազ վրանգավորություն ունեցող արարքները հանրորեն ավելի բարձր վրանգավորություն ունեցող արարքներից, և նշված նորմը մեկնաբանելիս և կիրառելիս առաջնորդվել դրանով:

Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրված բողոքների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ նշված հիմքով վարչական վարույթների ընթացքում պատշաճ չի ապահովվել անձանց լավաճ լինելու իրավունքը: Օրինակ, բողոքներից մեկով քաղաքացին հայտնել է, որ Ոստիկանության ծառայողը արձանագրություն է կազմել, սակայն իրեն հավաստիացրել է, որ դա ընդամենը բացատրություն է, այդ դեպքում վարչական տուգանք չի նշանակվում՝ միաժամանակ նշելով, որ իր հետ կկապվեն տեղեկությունները ճշտելու համար: Մինչդեռ, ոստիկանությունից իր հետ չեն կապվել, և որոշում է ստացել վարչական պատասխանատվության ենթարկվելու մասին:

Նույնաբնույթ բողոքների քննության ընթացքում Ոստիկանությունից պարզաբանումներ են ստացվել այն մասին, որ «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի 38-րդ հոդվածի համաձայն՝ վարչական մարմինը վարչական վարույթի ընթացքում պարտավոր է վարույթի մասնակիցներին և նրանց ներկայացուցիչներին հնարավորություն տալ արտահայտվելու վարչական վարույթում քննարկվող փաստական հանգամանքների վերաբերյալ: Նույն օրենքի 20-րդ հոդվածի համաձայն՝ վարչական վարույթը բաղկացած է միմյանց փոխկապակցված՝ վարույթի հարուցման, ընթացիկ և եզրափակիչ փուլերից: Ըստ պարզաբանման՝ վարչական իրավախախտման վերաբերյալ արձանագրությունները կազմվել են վարույթի ընթացիկ փուլում, ուստի քաղաքացիները մասնակցել են վարույթին:

Այս առնչությամբ հարկ է նշել, որ ՀՀ Սահմանադրության 50-րդ հոդվածը, ամրագրելով պատշաճ վարչարարության իրավունքը՝ որպես մարդու հիմնարար իրավունք, դրա տարրերի

շարքում առանձնացրել է նաև վարչական մարմինների կողմից ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց լսելու պահանջ:

Եվրոպական երկրներում քննարկվող իրավունքը ընկալվում է որպես «էական ընթացակարգային պահանջ», ընթացակարգային երաշխիքների անկյունաքարը և պատշաճ վարչարարության հիմնական չափանիշներից մեկը⁴³¹: Այսօր տվյալ սկզբունքը հանդիսանում է պատշաճ վարչարարության անբաժանելի բաղկացուցիչ մաս⁴³²: Այդ իրավունքը ներառված է Եվրոպական միության հիմնական իրավունքների մասին խարտիայի՝ պատշաճ վարչարարության իրավունքը սահմանող 41-րդ հոդվածում⁴³³, որը Եվրոպական միության իրավական համակարգում լավաճ լինելու իրավունքի պարտադիրությունն ամրագրող միասնական աղբյուրն է և այս իրավունքի կիրառման ու մեկնաբանման ելակետը:

Եվրոպական օմբուդսմանի կողմից կազմված և Եվրոպական միությունում խորհրդատվական-ուղեցուցային նշանակություն ունեցող «Պատշաճ վարչարարական վարքագծի վերաբերյալ Եվրոպական օրենսգրքի» 16-րդ հոդվածում, լավաճ լինելու իրավունքը ենթադրում է, որ ֆիզիկական և իրավաբանական անձինք իրենց իրավունքներին կամ շահերին վերաբերող վարչական գործի համար նշանակություն ունեցող փաստերի մասին ինչպես գրավոր, այնպես էլ բանավոր դիրքորոշումներ ներկայացնելու իրավունք ունեն, իսկ վարչական մարմինն էլ կրում է վարույթի մասնակիցների ներկայացրած թե՛ գրավոր, թե՛ բանավոր փաստարկները քննարկելու և գնահատելու պարտականություն⁴³⁴:

ՀՀ վճռաբեկ դատարանը, անդրադառնալով վարչական վարույթի մասնակիցների լավաճ լինելու իրավունքի իրացման առանձնահատկություններին, դիրքորոշում է հայտնել, որ վարչական վարույթի մասնակիցների՝ ընդունվելիք վարչական ակտի հասցեատիրոջ և երրորդ անձանց, լավաճ լինելու իրավունքի իրացման միջոցով վերջիններս հնարավորություն են ստանում արդյունավետ կերպով պաշտպանելու և իրականացնելու իրենց այն իրավունքներն ու շահերը, որոնց վերաբերում է տվյալ վարչական վարույթը: Այդ իրավունքի պատշաճ կենսագործման շնորհիվ վարչական վարույթի մասնակիցներն իրազեկվում են իրենց իրավական և փաստական վիճակի վրա ազդող վարչական վարույթի հարուցման և դրա արդյունքում արձակվելիք վարչական ակտի հիմքում դրվող փաստական և իրավական հանգամանքների վերաբերյալ՝ հնարավորություն ունենալով վարչական գործի քննարկման և լուծման համար էական նշանակություն ունեցող այս կամ այն հարցի կապակցությամբ

⁴³¹ Itai Rabinovici, «The Right to be Heard in the Charter of Fundamental Rights of the European Union», 18 European Public Law, 2012, էջեր 149-173: Hanns Peter Nehl, Principles of Administrative Procedure in EC Law, Oxford: Hart Publishing, 1999, էջ 70:

⁴³² Xavier Groussot, General Principles of Community Law, Groningen, Europa, Law Publishing, 2006, էջ 251:

⁴³³ Հասանելի է http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf հղումով:

⁴³⁴ The European Code of Good Administrative Behaviour, <https://www.ombudsman.europa.eu/en/resources/code.faces>:

դիրքորոշումներ, ապացույցներ ներկայացնելու և այլ ընթացակարգային գործողություններ կատարելու միջոցով ազդելու վարչական մարմնի վերջնական որոշման վրա: Իսկ դա հնարավոր է միայն այն դեպքում, երբ վարչական մարմինը լսի, ի գիտություն ընդունի և գնահատի վարույթի մասնակիցների դիրքորոշումները: Վարչական վարույթի ընթացքում վարույթի մասնակիցների ներկայությունն ապահովելու վարչական մարմնի պարտականությունը կարևոր երաշխիք է հանդիսանում վարույթի մասնակցի՝ իրեն ընձեռված իրավունքներն իրացնելու և պաշտպանության միջոցներից օգտվելու համար: Ընդ որում, այդ իրավունքի իրացմանը խոչընդոտելը, այդ իրավունքի իրացման համար լիարժեք հնարավորություն չապահովելը կամ անհիմն՝ ոչ ողջամիտ սահմանափակումներ ստեղծելն անթույլատրելի է ⁴³⁵:

Մեկ այլ որոշմամբ ՀՀ վճռաբեկ դատարանը նշել է, որ օրենսդրի կողմից նախատեսված վարչական վարույթի մասնակիցներին լսելու վարչական մարմնի պարտականության նպատակը չի սահմանափակվում միայն տվյալ մասնակիցների համար արդյունավետ անհատական պաշտպանություն ապահովելով, դրանով մասնակիցները նաև նպաստում են գործի փաստական հանգամանքները պատշաճ պարզելու վարչական մարմնի պարտականության կատարմանը: Այսպիսով, իրավական պետության պայմաններում պատշաճ վարչական վարույթի պարտադիր նախապայման է վարչական վարույթի մասնակիցների լսված լինելու իրավունքը գործնականում իրացնելը ⁴³⁶:

Վճռաբեկ դատարանը նաև գտել է, որ վարչական վարույթի մասնակիցների լսված լինելու իրավունքի գործնական իրացումը կարող է տեղի ունենալ միայն վարույթի ընթացիկ փուլում, երբ վարչական մարմինն իրականացնում է գործի փաստերի ուսումնասիրություն և պարզում է կիրառման ենթակա իրավական ակտերը. այս փուլում կատարվում են վարչական ակտ ընդունելուն ուղղված հիմնական գործողությունները, մասնավորապես՝ վարչական գործի բոլոր, այդ թվում՝ վարույթի մասնակիցների օգտին առկա հանգամանքների բացահայտումը, անհրաժեշտ ապացույցների ձեռքբերումը և գնահատումը, գործի բազմակողմանի, լրիվ և օբյեկտիվ քննարկումը: Բացի դրանից, վարույթի ընթացիկ փուլում լսումները պետք է իրականացվեն այն հաշվառմամբ, որ վարույթի մասնակիցները դեռ հնարավորություն ունենան իրենց դիրքորոշմամբ ազդելու վարչական մարմնի որոշման վրա ⁴³⁷:

---

⁴³⁵ Սարգիս Խաչատրյանն ընդդեմ ՀՀ կառավարությանն առընթեր պետական եկամուտների կոմիտեի Շենգավիթի հարկային տեսչության՝ թիվ ՎԴ/7107/05/14 վարչական գործով ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 2017 թվականի հուլիսի 20-ի որոշումը:

⁴³⁶ Տիգրան Աբադյանն ընդդեմ Երևան համայնքի Կենտրոն վարչական շրջանի ղեկավարի՝ թիվ ՎԴ/5539/05/11 վարչական գործով ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 2014 թվականի նոյեմբերի 28-ի որոշումը:

⁴³⁷ Սարգիս Խաչատրյանն ընդդեմ ՀՀ կառավարությանն առընթեր պետական եկամուտների կոմիտեի Շենգավիթի հարկային տեսչության՝ թիվ ՎԴ/7107/05/14 վարչական գործով ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 2017 թվականի հուլիսի 20-ի որոշումը:

Պաշտպանն արձանագրում է, որ նշված դեպքերով վարույթների ընթացքում անձի լսված լինելու իրավունքի իրացման ապահովումը մեծամասամբ կրել է ձևական բնույթ, ինչն անընդունելի պրակտիկա է:

Պաշտպանին հասցեագրված բողոքների ուսումնասիրությունը վկայում է, որ առաջին հերթին առկա է եղել խնդիր վարչական վարույթի հիմքերի և հետևանքների մասին քաղաքացիներին իրազեկելու հարցի առնչությամբ: Վարչական վարույթի մասնակիցները չեն իրազեկվել իրենց իրավական և փաստական վիճակի վրա ազդող վարչական վարույթի հարուցման և դրա արդյունքում արձակվելիք վարչական ակտի հիմքում դրվող փաստական և իրավական հանգամանքների մասին: Երկրորդ, նույնիսկ տեղում արձանագրություն կազմելիս, երբ քաղաքացիներն այս կամ այն ձևով ներկայացրել են բացատրություն, միևնույն է այդ իրավիճակում նրանք չեն գիտակցել վարույթի հնարավոր հետևանքները: Դա չի կարող դիտարկվել որպես պատշաճ հնարավորություն, որպեսզի վարույթի մասնակիցը կարողանա վարչական գործի քննարկման և լուծման համար էական նշանակություն ունեցող այս կամ այն հարցի կապակցությամբ դիրքորոշումներ, ապացույցներ ներկայացնել, և դրանց միջոցով կարողանա ազդել վարչական մարմնի վերջնական որոշման վրա:

Այդ մասին է վկայում նաև այն հանգամանքը, որ դիմակ չկրելու կամ ոչ պատշաճ կրելու համար վարչական պատասխանատվության ենթարկված անձինք, հետագայում արդեն գիտակցելով իրենց մոտեցած ոստիկանների գործողությունների հետևանքները, բողոքներ են ներկայացրել Մարդու իրավունքների պաշտպանին:

Ուստի, Պաշտպանն արձանագրում, որ Վարչական մարմիններն իրենց գործունեության ընթացքում պետք է իրական այլ ոչ թե պատրանքային հնարավորություն ստեղծեն անձին իր վերաբերյալ քննվող վարչական վարույթներին մասնակից դարձնելու համար: Վարույթի մասնակիցը պետք է հնարավորություն ունենա իր փաստարկներով ազդելու գործի ելքի վրա:

Նշվածի հաշվառմամբ Պաշտպանն արձանագրում է, որ՝

3. անհրաժեշտ է հնարավորության սահմաններում վերանայել խնդրո առարկա հանդիսացող հանրորեն ավելի նվազ վրանգավորություն ունեցող արարքների համար նշանակված փուլանքների չափերը՝ դրանց նվազեցման մասով.

4. միջոցներ ձեռնարկել արտակարգ իրավիճակներում Ոստիկանության գործունեության չափանիշներ մշակելու ուղղությամբ.

5. վարչական վարույթների ընթացքում Ոստիկանությունը պարտավոր է ոչ թե ձևական, այլ իրական հնարավորություն ստեղծել անձանց լսված լինելու իրավունքն ապահովելու համար:

2. Արտակարգ դրության ընթացքում դիմակ չկրելու կամ ոչ պատշաճ կրելու համար պատասխանատվության միջոցների կիրառման համակարգային խնդիրներ, այդ թվում՝ ֆիզիկական ուժի գործադրման ու բերման ենթարկելու հետ կապված

Նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) վարակի տարածմամբ պայմանավորված Պարետի 2020 թվականի մայիսի 3-ի թիվ 63 որոշմամբ նախատեսվեց դիմակ կրելու պարտադիր պահանջ: Ակնհայտ է, որ առհասարակ, որպես անհատական պաշտպանության միջոց, դիմակ կրելու պահանջի նպատակը նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) վարակի կանխարգելումը կամ այդ վարակի տարածման դեմ պայքարն է: Հենց այդ հիմնարար նպատակին էլ պետք է ուղղված լինի պետական այն մարմնի կամ պաշտոնատար անձի գործունեությունը, որն այս հարցերում ունի օրենքով սահմանված գործառույթներ:

Դիմակ կրելու պարտադիր պահանջ նախատեսվելուց հետո Մարդու իրավունքների աշխատակազմ ստացված բողոքները պայմանականորեն կարելի է բաժանել 2 խմբի. բողոքներ, որոնք վերաբերել են դիմակ չկրելու համար վարչական պատասխանատվության ենթարկվելուն առհասարակ և բողոքներ նույն հիմքով ՀՀ ոստիկանության բաժին անհիմն բերման ենթարկելու վերաբերյալ:

1-ին խումբ բողոքների ուսումնասիրությունը վկայում է, որ խնդիրները պայմանավորված էին ոլորտը կարգավորող օրենսդրության թերությամբ, և Ոստիկանության գործունեության անհստակությամբ, ոչ միասնականությամբ:

Այս համատեքստում Պաշտպանն արձանագրել է, որ Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքի համապատասխան հոդվածը, որով նախատեսվում է պատասխանատվություն արտակարգ դրության իրավական ռեժիմի կանոնները խախտելու համար, առկա չէ առանձին կետ, որը պատասխանատվություն է նախատեսում դիմակ չկրելու համար: Հոդվածը, որը կիրառվում էր այս հիմքով վարչական վարույթ հարուցելիս՝ ՎԻՎՕ-ի 182.3-րդ հոդվածի 1.1 կետն է (Արտակարգ իրավիճակի հիմքով հայտարարված արտակարգ դրության ընթացքում ազատ տեղաշարժվելու պայմանները, պահանջները խախտելը): 1.1 կետով դիմակ կրելն ըստ էության դիտարկվում է որպես արտակարգ իրավիճակի հիմքով հայտարարված արտակարգ դրության ընթացքում ազատ տեղաշարժվելու պայման, պահանջ:

Նշված հոդվածով օգտագործվող ձևակերպումները հստակ և մատչելի չեն, որպեսզի համապատասխան սուբյեկտները հնարավորություն ունենան իրենց վարքագիծը համապատասխանեցնել օրենքի պահանջներին և կանխատեսել օրենքի պահանջներին չհետևելու դեպքում հնարավոր բացասական իրավական հետևանքները:

Պարետի որոշմամբ նախատեսվելով դիմակ կրելու պահանջ, Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ օրենսգրքով չէր նախատեսվել հատուկ նորմ, որի դիսպոզիցիայից անձի համար պարզ կլիներ հնարավոր ոչ իրավաչափ վարքագիծը (դիմակ

չկրելը), և նման վարքագիծ դրսևորելու դեպքում հնարավոր պատասխանատվության աստիճանը:

Ուստի, այս դեպքում ևս բավարար հետևողականություն չէր դրսևորվել դիմակ կրելու պահանջը խախտելու համար անձին պատասխանատվության ենթարկելու նպատակով իրավական որոշակիության սկզբունքին համապատասխան օրենք ընդունելու ուղղությամբ:

Միաժամանակ, հարկ է ընդգծել, որ Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքի 182.4-րդ հոդվածն առանձին կետ է նախատեսում կարանտինի ընթացքում անհատական պաշտպանության միջոցների կիրառման կանոնները խախտելու համար:

Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրված բողոքների ուսումնասիրությունից պարզ է դառնում, որ Ոստիկանության ծառայողներն իրենց գործողություններն իրականացնելիս չեն ցուցաբերել անհատական մոտեցում, հաշվի չեն առնվել յուրաքանչյուր դեպքի առանձնահատկությունները:

Այսպես, բողոքներից մեկով քաղաքացին հայտնել է, որ քրոջ հետ պոլիկլինիկա ուղևորվելու ժամանակ ինքնազգացողության վատթարացման պատճառով ընդամենը մի քանի վայրկյանով իջեցրել է դիմակը: Այդ պահին իրեն մոտեցել են ոստիկանության ծառայողներ և կազմել են վարչական իրավախախտում կատարելու վերաբերյալ արձանագրություն: Ոստիկանության ծառայողներին ներկայացրել է, որ մշտապես կրում է դիմակ և ընդամենը մի պահ է իջեցրել այն, ու խնդրել է իրեն չտուգանել, սակայն ավելի ուշ ստացել է վարչական իրավախախտում կատարելու մասին որոշումը:

Բանավոր բողոքների մի մասը վերաբերել է առողջական, մասնավորապես շնչառական խնդիրներ ունենալու պատճառով դիմակ չկրելու համար վարչական պատասխանատվության ենթարկելուն: Այս խնդիրը ավելի ուշ կարգավորվեց Պարետի որոշմամբ որոշակի առողջական խնդիրներ ունենալու դեպքում դիմակ կրելու պահանջից բացառություններ նախատեսելով:

Մի շարք բողոքներ վերաբերել են տրանսպորտային միջոցների մեջ դիմակ կրելու պահանջին: Մասնավորապես բողոքներ են ստացվել, որ տաքսի ծառայություն մատուցող վարորդների կողմից միայնակ ավտոմեքենայի մեջ գտնվելիս և ծառայություն չիրականացնելիս դիմակ կրելու պարտադիր պահանջ է նախատեսված: Բողոքներ են ստացվել նաև կապված նույն ընտանիքի անդամների կողմից միևնույն տրանսպորտային միջոցով երթևեկելիս դիմակ կրելու պահանջի հետ: Բանավոր բողոքներ են ստացվել, որոնցով քաղաքացիները տեղեկացրել են, որ դիմակ կրել են, կամ կրել են, բայց քիթը փակված չի եղել, և Ոստիկանության ծառայողներն արձանագրություն են կազմել, որ իրենք առհասարակ դիմակ չեն կրել: Մեկ այլ բողոքով քաղաքացին տեղեկացրել է, որ արարքի կատարման պահին զբաղվել է մարմնամարզությամբ, ուստի արձանագրության կազմումը հիմնավոր չէ:

Մեկ այլ դիմումի համաձայն Ոստիկանության ծառայողները դիմակ չկրելու համար իր նկատմամբ կազմել են արձանագրություն՝ վստահեցնելով, որ այն իրենից ներկայացնում է

միայն նախագգուշացում: Մինչդեռ, ավելի ուշ ստացել է վարչական իրավախախտման վերաբերյալ որոշում, համաձայն որի իր նկատմամբ նշանակվել է տուգանք՝ 10.000 ՀՀ դրամ գումարի չափով: Ըստ քաղաքացու իր նկատմամբ կայացված վարչական ակտն անհիմն է, քանի որ դիմակը չկրելու պահին ծխախոտ է ծխել, այդ մասին հայտնել է նաև Ոստիկանության ծառայողներին:

Այս հարցի առնչությամբ բողոքների շրջանակում ՀՀ ոստիկանությունից ստացված պարզաբանումների համաձայն՝ Ոստիկանությունը արձանագրություն կազմելիս և որոշում կայացնելիս առաջնորդվում է տվյալ օրվա դրությամբ գործող ՀՀ պարետի համապատասխան որոշումներով, նշված դեպքերով արձանագրություն կազմելիս դիմակ չկրելու համար ծխելը նախատեսված չի եղել որպես բացառություն:

Ոստիկանության պարզաբանմամբ՝ նախքան 2020 թվականի սեպտեմբերի 11-ի Կառավարության 1514-Ն որոշման և ՀՀ առողջապահության Նախարարի 23-Ն հրամանի ուժի մեջ մտնելը, բոլոր այն դեպքերում երբ կազմվել է վարչական իրավախախտման վերաբերյալ արձանագրություն, ապա կայացվել է վարչական պատասխանատվության ենթարկելու վերաբերյալ որոշում:

Ծխելու ընթացքում դիմակ չկրելու համար անձանց վարչական պատասխանատվության ենթարկելու պրակտիկայի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ նախքան համապատասխան կարգավորումների նախատեսումը՝ 2020 թվականի սեպտեմբերի 11-ը, Ոստիկանությունը այս հարցում ևս դրսևորել է տարբերակված մոտեցում: Եղել են դեպքեր, երբ նման իրավիճակներում անձը ենթարկվել է պատասխանատվության, իսկ մի շարք այլ դեպքերում պատասխանատվության չի ենթարկվել, և ծխելու հանգամանքը բավարար է համարվել արձանագրություն չկազմելու համար:

Պաշտպանն արձանագրում է, որ Ոստիկանությունը այս հիմքով վարչական պատասխանատվության ենթարկելու հարցը լուծելիս պետք է հաշվի առնի ծխելու և միաժամանակ դիմակ կրելու անհամատեղելիությունը: Այս հարցում ևս Ոստիկանության գործունեությունը ունեցել է ծայրահեղ դրսևորումներ, և համապատասխան արձանագրությունները կազմելիս հաշվի չի առնվել դիմակ կրելու օբյեկտիվ հնարավորությունը:

Արտակարգ դրության ընթացքում Մարդու իրավունքների պաշտպանին դիմել են նաև զանգվածային լրատվության միջոցների ներկայացուցիչներ և բարձրացրել են հեռուստատեսային եթերներում լրագրողների կողմից անհատական պաշտպանիչ դիմակներ կրելու պարտադիրության վերաբերյալ հարց: Պաշտպանն ուսումնասիրել է նաև 2020 թվականի հուլիսի 3-ին «Արմնյուզ» և «5-րդ ալիք» լրատվամիջոցների գրասենյակներ ՀՀ ոստիկանության ծառայողների այցի հանգամանքները, Պաշտպանի իրավասության շրջանակում ձեռնարկվել են անհրաժեշտ միջոցներ:

Այս հարցի առնչությամբ Մարդու իրավունքների պաշտպանը հանդես է եկել նաև հրապարակային հայտարարությամբ⁴³⁸:

Հաշվի առնելով լրատվամիջոցների և լրագրողների մասնագիտական գործունեության կարևորությունը, լրագրողի դերը այլակարծության խթանման ու երկրում համերաշխության մթնոլորտի ապահովման գործում՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանը հրապարակել է նաև արտահերթ հրապարակային զեկույց՝ եթերի ժամանակ տաղավարում նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակի պայմաններում դիմակ կրելու պարտադիր պահանջի վերաբերյալ⁴³⁹:

Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրված բողոքների 2-րդ խումբը, ինչպես նշեցինք, վերաբերել է դիմակ չկրելու հիմքով ՀՀ ոստիկանության բաժին անհիմն բերման ենթարկելու հարցին:

Պաշտպանն այս առնչությամբ արձանագրել է, որ բերման ենթարկված կամ ազատությունից զրկված մարդու նվազագույն իրավունքները չեն ապահովվում, խախտվում է ազատությունից զրկելու պատճառները մարդուն պատշաճ ներկայացնելու պարտադիր պահանջը, խնդիրներ են արձանագրվել բերման ենթարկելու առնչությամբ կազմվող փաստաթղթերում և այլն: Արձանագրվել են նաև քաղաքացուն մոտեցած ոստիկանի օրենքից չբխող պահվածքի, քաղաքացու հետ շփման հարցում անորոշության և նրան անընդունելի ձևով բերման ենթարկելու, այդ ընթացքում անհամաչափ ուժ գործադրելու դեպքեր:

Այսպես, օրինակ, Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրած բողոքներից մեկով քաղաքացին տեղեկացրել է, որ Մխիթար Սեբաստացի կրթահամալիրում զբոսնելիս որդին մի պահ պաշտպանիչ դիմակը պատշաճ չի կրել, արդյունքում ՀՀ ոստիկանության ծառայողների կողմից վարչական իրավախախտման վերաբերյալ արձանագրություն է կազմվել և նրան բերման են ենթարկել Ոստիկանության բաժին: Մեկ այլ գրավոր բողոքով ՀՀ Փաստաբանների պալատի անդամը տեղեկացրել է, որ հերթական դատական նիստից հետո առողջական խնդրի պատճառով փողոցում պաշտպանիչ դիմակ չի կրել, և ՀՀ ոստիկանության ծառայողներն իր նկատմամբ անհավասարակշիռ պահվածք են ցուցաբերել, օրենքով նախատեսված կարգով վարչական իրավախախտման վերաբերյալ արձանագրություն կազմելու փոխարեն իրեն ֆիզիկական ուժի գործադրմամբ բերման են ենթարկել Ոստիկանության բաժին:

Մեկ ուրիշ գրավոր բողոքով քաղաքացին տեղեկացրել է, որ Իջևան քաղաքի շուկայի մոտակայքում իրեն են մոտեցել Ոստիկանության ծառայողներ՝ դիմակ կրելու պահանջով: Նշել է, որ նույն պահին իրեն է մոտեցել նաև ՀՀ ոստիկանության Տավուշի մարզային վարչության Իջևանի բաժնի իրավասու ներկայացուցիչը, ով չի պահպանել սոցիալական հեռավորություն, անհրաժեշտ հեռավորություն պահպանելու իր հորդորին ի պատասխան, ըստ պնդման, Ոստիկանության հիշյալ բաժնի ծառայողը ֆիզիկական ուժի գործադրմամբ իր ձեռքերը ոլորել է և բերման ենթարկել Ոստիկանության Իջևանի բաժին: Քաղաքացին նաև նշել է, որ

⁴³⁸ Հասանելի է <https://www.ombuds.am/am/site/ViewNews/1233> հղումով:

⁴³⁹ Հասանելի է <https://www.ombuds.am/images/files/ef9235b0e3470edd2088be0d83c8d2b7.pdf> հղումով:

Ոստիկանության ծառայողները չեն ներկայացրել բերման ենթարկելու հիմքերն ու պատճառները և Ոստիկանության բաժնում է միայն տեղեկացել, որ դիմակ չկրելու համար իր նկատմամբ կազմվում է վարչական իրավախախտում կատարելու վերաբերյալ արձանագրություն:

Հատկապես մտահոգիչ են արձանագրված դեպքերը, երբ դիմակ չկրելու կամ դիմակը ոչ պատշաճ կրելու համար անձին բերման ենթարկելու նպատակով Ոստիկանության ծառայողները նրանց նկատմամբ կիրառում էին ոչ համաչափ ֆիզիկական ուժ: Նմանատիպ դեպքերից մեկով, Ոստիկանության ծառայողների կողմից քաղաքացու բերման ենթարկելու վերաբերյալ սոցիալական ցանցերում հայտնված տեսանյութից երևում էր, որ չնայած Ոստիկանության ծառայողների քանակական գերակշռությանը, ոստիկաններին ուղղված քաղաքացու հորդորներին առ այն, որ ենթարկվում է ոստիկանի պահանջին և կհետևի նրանց, Ոստիկանության ծառայողները շարունակել են անձի նկատմամբ ֆիզիկական ուժի և հետո նաև հատուկ միջոցի գործադրումը: Այս դեպքով Պաշտպանը հանդես է եկել նաև հրապարակային հայտարարությամբ⁴⁴⁰: Մարդու իրավունքների պաշտպանի հանձնարարությամբ արագ արձագանքման խումբ է մեկնել նաև Ոստիկանության բաժին:

Այս դեպքի առնչությամբ հատկապես անընդունելի է Ոստիկանության ծառայողների գործողությունների հրապարակային արդարացումները բարձրաստիճան պաշտոնատար անձանց (այդ թվում՝ ՀՀ ԱԺ պատգամավորի) կողմից: Մասնավորապես, պնդումները, թե կիրառված ուժի համաչափությունը գնահատելիս պետք է ուշադրություն դարձնել ոչ միայն ոստիկանների քանակական գերակշռությանը, այլ նաև՝ նրանց քաշային կատեգորիային:

Կիրառված ուժի համաչափությունը գնահատելիս տարբեր գործոններով պետք է առաջնորդվել՝ ոստիկանության ծառայողների կողմից ֆիզիկական ուժի գործադրման ձևը, ուղեկցվող գործողությունները (օրինակ՝ ոստիկանի ոտքը արդեն պատկած վիճակում գտնվող քաղաքացու գլխին դնելը և այլն), ոստիկանների գործողությունների շարունակական բնույթը և այդ ընթացքում քաղաքացու վարքագծի փոփոխությունները, ենթադրյալ իրավախախտման բնույթը և այլն: Օրենքը Ոստիկանությանը վերապահում է ֆիզիկական ուժ կամ հատուկ միջոց, այդ թվում՝ ձեռնաշղթա գործադրելու լիազորություն, սակայն դա պետք է լինի հետապնդվող նպատակին և կոնկրետ իրավիճակին համաչափ՝ նաև հաշվի առնելով այն ենթադրյալ իրավախախտումը, որի կապակցությամբ ֆիզիկական ուժը կամ հատուկ միջոցը գործադրվում է: Իհարկե, ուժեղ Ոստիկանությունը կարևոր պայման է մարդու իրավունքների երաշխավորման համար, սակայն Ոստիկանության ծառայողների գործողությունները ցանկացած պարագայում չեն կարող ուղեկցվել նաև անձի արժանապատվությունը ոտնահարող գործողություններով:

⁴⁴⁰ Հասանելի է <https://ombuds.am/am/site/ViewNews/1210> հղումով:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը հարցի վերաբերյալ մեկ այլ հրապարակային հայտարարությամբ նաև արձանագրել է, որ դիմակ չկրելու կամ դիմակը ոչ պատշաճ կրելու համար մարդուն բերման ենթարկելու կամ որ նույնն է՝ ազատությունից զրկելու, նրան վարչական տուգանքի ենթարկելու կապակցությամբ Ոստիկանության գործող պրակտիկան անթույլատրելի դրսևորումներ է ստանում⁴⁴¹:

Պաշտպանն անընդունելի է համարել բոլոր այն դեպքերը, երբ քաղաքացին ունի դիմակ, սակայն ոստիկանի իրավական ներգործությանն է արժանանում անձը հաստատող փաստաթուղթ չունենալու համար:

Առհասարակ, ինքնին անձը հաստատող փաստաթուղթ չունենալը պատասխանատվության ենթարկելու կամ քաղաքացու նկատմամբ իրավական ներգործության ինքնավար հիմք լինել չի կարող:

Առանց այն էլ բերման ենթարկելու համակարգում առկա համակարգային խնդիրների պայմաններում արտակարգ դրությունից սկսած ձևավորված այս նոր պրակտիկան ավելի էր խորացնում առկա խնդիրները՝ իր հերթին երկրում առաջացնելով լրացուցիչ լարվածություն առանց այն էլ նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակի առաջացրած դժվարությունների պայմաններում:

Պաշտպանն արձանագրել է նաև, որ դիմակ չկրելու կամ դիմակը ոչ պատշաճ կրելու համար վարչական տուգանքն ու մարդուն ազատությունից զրկելը ստանում էր պատժիչ բնույթ, ինչն անընդունելի ու մարդու իրավունքների համակարգի տեսանկյունից վտանգավոր մոտեցում է: Այդ գործողությունների նպատակը պետք է լինի նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) վարակի կանխարգելմանն աջակցելը, երկրում համերաշխության մթնոլորտ ապահովելուն նպաստելը. սա է այն ղեկավար սկզբունքը, որով պետք է ղեկավարվել:

Պաշտպանը վերահաստատում է իր արձանագրումն առ այն, որ բերման ենթարկելն իրականում պետք է լինի վերջին միջոց և գործադրվի միայն այն բացառիկ դեպքերում, երբ քաղաքացուն մոտեցած ոստիկանը սպառել է իրեն օրենքով հասանելի բոլոր մյուս միջոցները, և դա պահանջված է կոնկրետ իրավիճակի պայմաններով: Ոստիկանը պետք է ցուցաբերի նաև անհատական մոտեցում իր գործողություններն իրականացնելիս՝ յուրաքանչյուր դեպքի առանձնահատկությունները հաշվի առնելով: Յուրաքանչյուր ոստիկան պետք է հստակ գիտակցի, որ բերման ենթարկելն ազատությունից զրկել է և հենց ինքն է պետության այն ներկայացուցիչը, որ պարտավոր է երաշխավորել այն մարդու իրավունքները, ում ինքը մոտեցել է կամ ում նկատմամբ պատրաստվում է ներգործության միջոց կիրառել (բերման կամ տուգանքի ենթարկել և այլն):

⁴⁴¹ Հասանելի է <https://www.ombuds.am/am/site/ViewNews/1301> հղումով:

Անհրաժեշտության դեպքում ոստիկանը պետք է քաղաքացուն տրամադրի դիմակ, այլ ոչ թե Ոստիկանության բաժին հարկադրաբար տանելը դիտարկի՝ որպես հիմնական ու այն էլ առաջնային այլընտրանք:

Ոստիկանը յուրաքանչյուր պահանջվող դեպքում քաղաքացուն պետք է պարզաբանի դիմակ կրելու պահանջի էությունը, դիմակ չկրելու կամ դիմակը ոչ պատշաճ կրելու հետևանքները: Ոստիկանը պետք է նաև պատշաճ տիրապետի այն իրավախախտման հատկանիշներին, որի համար անձի նկատմամբ կիրառում է ներգործության միջոց:

Մարդու իրավունքների պաշտպանն արձանագրում է, որ այս ոլորտում ևս ոստիկաններն իրենք էին դարձել գոյություն ունեցող անորոշ կարգավորումների «իրավական զոհը»: Այս ոլորտի օրենսդրությունը չունի կոնկրետության անհրաժեշտ աստիճան, չի ստացել բավարար կանխատեսելիություն թե՛ քաղաքացու, թե՛ Ոստիկանության ծառայողի համար:

Ոստիկանության ծառայողների համար պետք է առկա լինեն մանրամասն կանոններ կամ ուղեցույցեր, որոնք նախատեսված կլինեն հենց նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակի պայմաններում նրանց աշխատանքի համար:

Ոստիկանները պետք է անցնեն նվազագույն պահանջները բավարարող դասընթացներ, որպեսզի կարողանան քաղաքացուն բացատրել դիմակ չկրելու թե՛ իրավական, թե՛ առողջապահական հետևանքները, իսկ անհրաժեշտության դեպքում ցուցաբերեն անհրաժեշտ աջակցություն:

Այս ոլորտում կարելի է արձանագրել երկու խնդիր: Առաջին, արտակարգ իրավիճակների պայմաններում Ոստիկանության ծառայողները բախվում էին որոշակի խնդիրների քաղաքացիների հետ շփումներում: Խնդիրն առավել ակնառու էր դառնում, երբ քաղաքացիների հետ շփումներ ենթադրող գործառույթների իրականացմանը ներգրավվում էին Ոստիկանության հատուկ ստորաբաժանումների ծառայողները: Նրանք դրսևորում էին անհամաչափ վարքագիծ, ինչը խնդրահարույց է կոնկրետ իրավիճակում մարդու իրավունքների տեսանկյունից:

Եվ երկրորդ, Ոստիկանության ծառայողների վարքագիծը հատկապես անհամաչափ էին ներկայիս կարանտինային իրավիճակում, երբ նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) վարակի տարածման վտանգը մնում է արդիական: Դրանով պայմանավորված առկա է վարակի տարածման կանխարգելմանն ուղղված համաչափ միջոցներ ձեռնարկելու անհրաժեշտություն, որպիսիք ներկայում գրեթե բացակայում են: Նախկինում նույնիսկ բռնության կիրառմամբ դիմակ կրելու պահանջ ներկայացնելուն հակադրվում է ներկայիս վիճակը, երբ Ոստիկանության ծառայողներն առհասարակ մոռացության են մատնել համավարակը, այն դեպքում, երբ դիմակ կրելու սահմանված պարտադիր պահանջը շարունակում է պահպանվել:

Այս համատեքստում Մարդու իրավունքների պաշտպանը գտնում է, որ.

1. յուրաքանչյուր անգամ ոստիկանների գործողությունների առնչությամբ նշանակվող ծառայողական քննություններն առանց նկարագրված համակարգային խնդիրները լուծելու իրական արդյունք փալ չեն կարող: Նման պայմաններում այդ ծառայողական քննությունները պարզապես ձեռք են բերում դրվագային ու այն էլ ոչ արդյունավետ նշանակություն կոնկրետ միջադեպերով արձանագրվող խնդիրները լուծելու տեսանկյունից, և պատրանքային են դառնում կուտակված համակարգային խնդիրները լուծելու տեսանկյունից:

2. անհրաժեշտ է ապահովել ոլորտի օրենսդրության հստակությունը, բավարար կանխատեսելիությունը թե՛ քաղաքացու, թե՛ Ոստիկանության ծառայողի համար:

3. միջոցներ ձեռնարկել անհատական պաշտպանության միջոցների կիրառման կանոնները խախտելու համար պատասխանատվություն ենթարկելու իրավասություն ունեցող մարմինների՝ փվյալ դեպքում Ոստիկանության գործունեության չափանիշներ մշակելու ուղղությամբ:

4. անհրաժեշտ է Ոստիկանության ծառայողների հետ անցկացնել նվազագույն պահանջները բավարարող դասընթացներ, որպեսզի հատկապես արտակարգ իրավիճակներում կարողանան համարժեք վարքագիծ դրսևորել քաղաքացիների հետ շփումներում:

ԳԼՈՒԽ 6. ԻՐԱՎԱՊԱՀ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ԱՌՆՉՎՈՂ ԱՅԼ ԽՆԴԻՐՆԵՐ

1. Ճանապարհային ոստիկանության գործունեությանն առնչվող բողոքներով բարձրացված խնդիրներ

2020 թվականի ընթացքում Մարդու իրավունքների պաշտպանին են հասցեագրվել Ոստիկանության «Ճանապարհային ոստիկանություն» ծառայությանը վերաբերող բողոքներ: Ճանապարհային ոստիկանության հետ ձևավորված է ինստիտուցիոնալ համագործակցություն, այդ թվում՝ արդյունավետ է աշխատանքը թե՛ գծին ստացվող ահազանգերի քննարկման ու լուծման հարցերով:

Բողոքներով բարձրացվել են այնպիսի հարցեր, ինչպիսիք են վարորդական վկայական ստանալու քննությունների անցկացումը, տրանսպորտային միջոցը պահպանվող հատուկ տարածք տեղափոխելը, նշանակված վարչական տույժերի իրավաչափությունը, ճանապարհային երթևեկության կազմակերպման տեխնիկական միջոցները՝ ճանապարհային նշաններ, լուսացույցներ, գծանշումներ և այլն:

Բողոքներով բարձրացված հարցերի մեծ մասը հնարավոր է եղել լուծել սեղմ ժամկետներում՝ Ճանապարհային ոստիկանության ներկայացուցիչների հետ արդյունավետ համագործակցության շրջանակում:

Այսպես, օրինակ, բողոքներից մեկով անձը հայտնել է, որ տրանսպորտային միջոցի հաշվառման գործարք կատարելու համար նախօրոք էլեկտրոնային համակարգով գրանցվել է հաշվառման-քննական մի քանի բաժնում (այսուհետ՝ ՀՔԲ), ապա հեռախոսազանգով տեղեկացվել է, որ կարող է մոտենալ հաշվառման-քննական բաժին, սակայն ինքը չի ճշտել՝ կոնկրետ որ ՀՔԲ-ում պետք է մոտենա: Ըստ դիմողի՝ գործարքի մյուս կողմը նույն օրը Արցախի Հանրապետությունից եկել է քաղաք Երևան, սակայն Երևանի ՀՔԲ-ում հայտնել են, որ իրենք հերթագրված չեն, իսկ այն հեռախոսահամարը, որից զանգը ստացվել է Երևանի ՀՔԲ-ի հեռախոսահամարը չէ: Դիմողը հայտնել է, որ Արցախի Հանրապետությունից ժամանած անձը Երևանում քննության վայր չունի, իսկ Արցախ գնալն ու վերադառնալը խիստ ծախսատար կլինի նրա համար, ուստի խնդրել է Պաշտպանի աջակցությունը հնարավորության դեպքում հաշվառման գործողություններն այդ օրն իրականացնելու հարցում:

Նշված խնդիրն անհապաղ քննարկվել է իրավասու ստորաբաժանման ներկայացուցչի հետ: Ձեռնարկված միջոցների արդյունքում հնարավոր չի եղել պարզել, թե կոնկրետ որ ստորաբաժանման հեռախոսահամարից է զանգը կատարվել, սակայն նկատի ունենալով, որ գործարքի մյուս կողմն Արցախի Հանրապետությունից է եկել՝ հաշվառման գործողություններն իրականացվել են նույն օրը տվյալ ՀՔԲ-ում:

Նույնաբովանդակ խնդիրներ առաջացել են նաև վարորդական վկայական ստանալու քննությունների իրականացման կապակցությամբ: Եղել են դեպքեր, երբ անձն էլեկտրոնային համակարգով գրանցված է եղել, սակայն տևական ժամանակ չի հրավիրվել քննության: Իրավիճակից կախված յուրաքանչյուր դեպքում հարցը քննարկվել է Ոստիկանության իրավասու ներկայացուցիչների հետ և անհատական մոտեցմամբ խնդիրներին լուծումներ են տրվել:

Պաշտպանի աշխատակազմի դիտարկումը վկայում է, որ վարորդական վկայական ստանալու քննությունների առումով ՀՔԲ ծանրաբեռնվածությունը նաև օրենսդրական խնդրի արդյունք է:

ՀՀ կառավարության 2020 թվականի մարտի 26-ի «Վարորդական վկայական ստանալու համար քննություններ ընդունելու և վարորդական վկայական տալու կարգը, վարորդական վկայական ստանալու համար պարտադիր ներկայացման ենթակա փաստաթղթերի ցանկը, ազգային ու միջազգային վարորդական վկայականների ձևերն ու նկարագրերը սահմանելու և Հայաստանի հանրապետության կառավարության 2008 թվականի սեպտեմբերի 18-ի թիվ 1158-Ն որոշումն ուժը կորցրած ճանաչելու մասին» թիվ N 385-Ն որոշման N 1 Հավելվածով նախատեսված՝ վարորդական վկայական ստանալու քննություններ ընդունելու և վարորդական վկայական տալու կարգի 6-րդ կետով որակավորման տեսական և (կամ) գործնական քննությունների ընդունումը տարբեր քննական մարմիններում արգելվում է:

Բազմաթիվ դեպքերում անձը, իրազեկված չլինելով նշված կարգավորման մասին, տեսական քննությունը հանձնել է տվյալ պահին իրեն առավել հարմար ՀՔԲ-ում, սակայն հետագայում տարբեր պատճառներով պայմանավորված (օրինակ՝ փոխել է բնակության վայրը կամ ուղղակի տվյալ ՀՔԲ-ն եղել է խիստ ծանրաբեռնված) ցանկացել է գործնական քննությունն անցնել այլ ՀՔԲ-ում, բայց բախվել է օրենսդրական արգելքին:

Պաշտպանի դիրքորոշմամբ՝ նման կարգավորումն անհարկի սահմանափակում է իրավասու պետական մարմինն քննությունների կազմակերպման հարցում առավել ճկուն մոտեցում ցուցաբերելու և, ըստ այդմ՝ մեծաթիվ հերթերը թոթափելու, իսկ վարորդի թեկնածուների համար անհիմն խոչընդոտ է ստեղծում իր ընտրած վայրում առանց ևս մեկ անգամ տեսական քննություն հանձնելու գործնական քննության մասնակցելու հարցում:

Բարձրացված մեկ այլ խնդիր վերաբերում է քննության լեզվին: Այսպես, Իրանի քաղաքացին դիմել է Պաշտպանին և տեղեկացրել, որ ցանկություն է հայտնել քննությանը մասնակցել իր նախընտրելի լեզվով՝ լիցենզավորված թարգմանչի մասնակցությամբ: Մինչդեռ, ըստ բողոք ներկայացրած անձի՝ Ճանապարհային ոստիկանությունն իր խնդրանքն անհիմն մերժել է: Նշված հարցը ևս կարգավորվել է, անձի ընտրած լիցենզավորված թարգմանչին թույլատրվել է մասնակցել քննությանը:

Այս առումով հարկ է նշել, սակայն, որ Կառավարության վերը նշված որոշմամբ սահմանվել է տեսական քննությունների անցկացման հնարավորություն վեց լեզուներով՝ հայերեն, ռուսերեն,

անգլերեն, պարսկերեն կամ արաբերեն (վարորդի թեկնածուի ընտրությամբ), ի տարբերություն նախկին իրավակարգավորումների, որոնց գործողության պայմաններում քննությունը հնարավոր էր հանձնել միայն հայերեն, ռուսերեն կամ անգլերեն լեզուներով: Սակայն հարկ է նաև նկատել, որ իրավակարգավորումից դուրս է մնացել գործնական քննության անցկացման կարգը: Գործող իրավակարգավորումների պայմաններում անհասկանալի է, թե ինչպես է լեզվին չտիրապետող անձը ճանապարհային երթևեկության իրական պայմաններում գործնական քննության անցկացման ընթացքում հաղորդակցվելու այն ընդունող Ոստիկանության ծառայողի հետ կամ ինչ լեզվով է նրան տրամադրվելու գործնական քննության արդյունքների վերաբերյալ կազմվող արձանագրության օրինակը: Բացի դրանից, ստացվում է, որ վերը նշված վեց լեզուներից որևէ մեկին չտիրապետելու դեպքում՝ թարգմանիչ հրավիրելու պարտավորությունը փաստացի դրվում է վարորդի թեկնածուի վրա:

Պաշտպանի դիրքորոշմամբ՝ առավել ընդունելի կլիներ ոչ թե համակարգչային թեստերը կազմել վեց լեզուներով, այլ յուրաքանչյուր կոնկրետ պահանջի դեպքում հրավիրել թարգմանիչ և նրան մասնակից դարձնել թե տեսական ու թե գործնական քննությանը:

Ճանապարհային ոստիկանության գործունեությանն առնչվող խնդիրներից է նաև նշանակված վարչական տույժի մասին անձին պատշաճ չճանուցելը: Առհասարակ, վարչական տույժի մասին պատշաճ չճանուցելու խնդիրը, այդ թվում՝ «azdarar.am» հարթակի միջոցով ծանուցելն, ունի համակարգային բնույթ և այդ մասին խոսվել է Պաշտպանի՝ նախորդ տարիների գործունեությունն ամփոփող զեկույցներում: Սույն զեկույցում ևս այդ հարցն առանձին քննարկման առարկա է դարձվել, ուստի խորամուխ չլինելով պատշաճ ծանուցման հարցին, հաղորդման սույն հատվածում արձանագրում ենք, որ ծանուցման պատշաճ լինելն անչափ կարևոր է տրանսպորտային միջոցներ վարելու իրավունքի կասեցման դեպքում: Օրինակ, գործնականում արձանագրվել են դեպքեր, երբ անձը վարել է տրանսպորտային միջոցը՝ չիմանալով, որ վարելու իր իրավունքը կասեցված է, քանի որ այդ մասին որևէ եղանակով պատշաճ չի ծանուցվել:

Ճանապարհային ոստիկանությունը պետք է գործուն միջոցներ ձեռնարկի ծանուցման հետ կապված գործնական թերությունները կամ բացթողումները վերացնելու ուղղությամբ՝ հատկապես, որ պատշաճ չճանուցումը կարող է ստվերել նրա իրականացրած վարչարարության պատշաճության աստիճանը:

Ընդ որում, հատկանշական է, որ դա կարևոր է ոչ միայն անձի իրավունքների ապահովման տեսանկյունից, այլև ունի մեկ այլ կողմ: Իսկ եթե նկատի ունենանք, որ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 243.1-րդ հոդվածի 1-ին մասով նախատեսված է տրանսպորտային միջոցներ վարելու իրավունքից զրկված կամ տրանսպորտային միջոցներ վարելու իրավունքը կասեցված անձի կողմից տրանսպորտային միջոց վարելու հանցակազմը, ապա ծանուցված չլինելու արդյունքում տրանսպորտային միջոցներ վարելու հանրային վտանգավորությունն էլ ավելի ակնհայտ է դառնում:

Վերը նկարագրվածի հաշվառմամբ Պաշտպանն արձանագրում է, որ անհրաժեշտ է՝

1. վերացնել Կառավարության նշված որոշմամբ սահմանված տարբեր քննական մարմիններում որակավորման տեսական և (կամ) գործնական քննությունների ընդունման արգելքը,

2. Կառավարության որոշման մեջ կատարել անհրաժեշտ փոփոխություններ՝ քննությունների անցկացումը անձի համար հասկանալի լեզվով իրականացնելու համար,

3. գործնականում բացառել տրանսպորտային միջոցներ վարելու իրավունքի կասեցման դեպքում անձին ոչ պատշաճ ծանուցելու դեպքերը:

2. Ոստիկանության անձնագրային և վիզաների գործունեության ոլորտի խնդիրներ

2020 թվականի ընթացքում Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրվել են բողոքներ՝ կապված անձնագրավորման գործընթացի հետ:

Բողոքների ուսումնասիրությունից պարզ է դառնում, որ հաճախ պարտադիր զինվորական ծառայության զորակոչից տարկետում ստացած, կամ պարտադիր զինվորական ժամկետային ծառայությունից ազատված և պահեստազորում հաշվառված քաղաքացիները բախվում են խնդիրների՝ կապված նոր անձնագիր ձեռք բերելու կամ անձնագիրը փոխանակելու հետ:

Այսպես, բողոքներից մեկով քաղաքացին տեղեկացրել է, որ առողջական խնդիրների պատճառով պարտադիր ժամկետային զինվորական ծառայությունից ազատվել և հաշվառվել է պահեստազորում: ՀՀ ոստիկանության անձնագրային և վիզաների վարչությունից (այսուհետ՝ նաև ԱՎՎ) քաղաքացուն բանավոր պարզաբանվել է, որ նոր անձնագիրը կարող է տրամադրվել մինչև վերափորձաքննության համար սահմանված ժամկետը:

Բարձրացված մեկ այլ բողոքով քաղաքացին տեղեկացրել է, որ որդին առողջական խնդիրների պատճառով ազատվել է պարտադիր ժամկետային զինվորական ծառայությունից և հաշվառվել պահեստազորում, ունի զինվորական գրքույկ: Բողոք ներկայացրած անձը հայտնել է, որ որդին տվյալ պահին գտնվում է այլ պետությունում, դիմել է այդ պետությունում ՀՀ դեսպանություն՝ նոր անձնագիր ստանալու համար: Դեսպանության հյուպատոսական բաժնից պատասխան է ստացվել, որ նրան անձնագիր չի կարող տրամադրվել, քանի որ նա օրենքով նախատեսված ժամկետում չի ենթարկվել վերափորձաքննության: Բողոքի ներկայացրած անձը նաև հայտնել է, որ որդին առողջական խնդիրներով պայմանավորված չի կարող վերադառնալ Հայաստան և ներկայանալ վերափորձաքննության:

Հատկանշական է, որ նույնաբնույթ մեկ այլ բողոքի համաձայն՝ քաղաքացին նոր անձնագիր ստանալու նպատակով դիմել է Ֆրանսիայի Հանրապետությունում ՀՀ դեսպանություն, սակայն վերափորձաքննության ենթարկված չլինելու հիմքով մերժում է ստացել, մինչդեռ նա նույնիսկ զորակոչային տարիքից բարձր տարիքի է եղել: Բացի դրանից, քաղաքացին նշել է, որ բուժման նպատակով է մեկնել Ֆրանսիայի Հանրապետություն, որտեղ ներկայում շարունակում

է բուժում ստանալ, նա հնարավորություն չի ունեցել ներկայանալու վերափորձաքննության, քանի որ նրան հակացուցված է տեղափոխվել այլ երկիր:

Այս առնչությամբ Մարդու իրավունքների պաշտպանը հարկ է համարում արձանագրել, որ նշված պրակտիկան օրենսդրական համապատասխան կարգավորումների բացակայության պայմաններում չհիմնավորված լուրջ խոչընդոտներ է առաջացնում ՀՀ քաղաքացիների ազատ տեղաշարժվելու և այլ սահմանադրական իրավունքների իրացման հարցում:

Մասնավորապես, «Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացու անձնագրի մասին» ՀՀ օրենքի 5-րդ հոդվածի 9-րդ մասի 6-րդ կետի համաձայն՝ անձնագիր ստանալու համար քաղաքացին ներկայացնում է զինվորական կցագրման վկայական կամ զինվորական գրքույկ կամ զինվորական հաշվառման փաստը հավաստող տեղեկանք (զինապարտները):

Նույն օրենքի 4-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ 16 տարին լրացած քաղաքացիներին անձնագիրը տրվում է 10 տարի վավերականության ժամկետով: Նույն հոդվածով նախատեսված բացառությունների մեջ նշվում է, որ զորակոչային տարիքը լրանալու դեպքում անձնագիրը տրվում է պարտադիր զինվորական ծառայության զորակոչից ստացած տարկետման ժամկետով:

Փաստորեն, «Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացու անձնագրի մասին» ՀՀ օրենքով ավելի քիչ վավերականության ժամկետով անձնագրի տրամադրում նախատեսված չէ այն դեպքերի համար, երբ քաղաքացին ենթակա է վերափորձաքննության:

Դրա հետ մեկտեղ, «Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացու անձնագրի մասին» ՀՀ օրենքի 5-րդ հոդվածի 15-րդ մասով սահմանված են անձնագիր տրամադրելը (փոխանակելը) մերժելու սպառիչ հիմքերը, որոնց շարքում զինվորական ծառայության համար ոչ պիտանի ճանաչված, զինված ուժերի պահեստազորում հաշվառված և զինվորական գրքույկ ունեցող քաղաքացիների կողմից վերափորձաքննված չլինելու դեպքում անձնագիր չտրամադրելու առանձին հիմք նախատեսված չէ:

Պետք է նաև ընդգծել, որ Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմում քննարկվող նույնաբովանդակ այլ բողոքների շրջանակներում Ոստիկանության Անձնագրային և վիզաների վարչություն հասցեագրված գրություններին ի պատասխան՝ Պաշտպանի աշխատակազմ է ստացվել դիրքորոշումն առ այն, որ վերը նշված դեպքերում քաղաքացիներին կարող է տրամադրվել կենսաչափական տվյալներով անձնագիր:

Նշված դիրքորոշումը Անձնագրային և վիզաների վարչությունը հիմնավորել է ՀՀ կառավարության 2018 թվականի նոյեմբերի 8-ի թիվ 1269-Ն որոշմամբ հաստատված կարգի 26-րդ կետի 1-ին ենթակետի «ե» պարբերության պահանջով, ինչն ըստ էության առնչություն չունի ոչ զորակոչային տարիքի անձանց տրամադրվող անձնագրի տեսակի հետ:

Ստացվում է, որ գործող օրենսդրությամբ առկա չէ որևէ իրավական հիմք, որով կարող է հիմնավորվել զինվորական ծառայության համար ոչ պիտանի ճանաչված, զինված ուժերի պահեստազորում հաշվառված և զինվորական գրքույկ ունեցող քաղաքացիներին

վերափորձաքննության ժամկետով անձնագիր տրամադրելու կամ վերափորձաքննված չլինելու հիմքով անձնագիր չտրամադրելու գործող պրակտիկան:

Բողոքներից մեկի քննարկման ընթացքում Ոստիկանության անձնագրային և վիզաների վարչությունն այս առնչությամբ դիրքորոշում է հայտնել, որ «Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացու անձնագրի մասին» ՀՀ օրենքի 4-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ մինչև 16 տարեկան, ինչպես նաև 16 տարին լրացած նախազորակոչային տարիքի արական սեռի քաղաքացիներին անձնագիրը տրամադրվում է մինչև նրանց զորակոչային տարիքը լրանալը, իսկ զորակոչային տարիքը լրանալու դեպքում՝ պարտադիր զինվորական ծառայության զորակոչից ստացած տարկետման ժամկետով, այսինքն հիշյալ օրենքով զորակոչային տարիքը լրացած քաղաքացիներին անձնագիր տրամադրելը սահմանափակվում է միայն տարկետման ժամկետով: Միաժամանակ, ըստ ԱՎՎ-ի՝ ինչպես «Պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքով, այնպես էլ ՀՀ կառավարության 08.11.2018թ. թիվ 1269-Ն որոշմամբ տարկետման ժամկետը լրանալուց հետո վերափորձաքննություն նշանակված լինելու դեպքում կենսաչափական տվյալներ պարունակող ՀՀ քաղաքացու անձնագիր տրամադրելը սահմանափակելու իրավական արգելք սահմանված չէ (իրավական արգելք առկա է միայն հին նմուշի՝ ՀՀ կառավարության 25.12.1998թ. թիվ 821 որոշմամբ սահմանված անձնագրով օտարերկրյա պետություններում վավերականության ժամկետի մասին նշում կատարելու մասով):

ՀՀ կառավարության 2018 թվականի նոյեմբերի 8-ի թիվ 1269-Ն որոշմամբ հաստատված կարգի 26-րդ կետի 1-ին ենթակետի «ե» պարբերության համաձայն՝ զորակոչային տարիքի զինապարտների անձնագրերում օտարերկրյա պետություններում վավերական լինելու մասին նշումը ոստիկանության մարմինների կողմից կատարվում է պարտադիր զինվորական ծառայության զորակոչից ստացած տարկետման ժամանակով կամ զինվորական հաշվառման վայրի զինվորական կոմիսարիատի կողմից նշված ժամկետով (ներառյալ «Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» օրենքի 23-րդ հոդվածի 4-րդ և 8-րդ մասերում նշված բժշկական վերափորձաքննության ժամկետով):

Միաժամանակ, հարկ է ընդգծել, որ վերը նշված յուրաքանչյուր դեպքերում հարցը գրավոր ընթացակարգով քննարկվել է Ոստիկանության անձնագրային և վիզաների վարչության իրավասու ներկայացուցիչների հետ, ովքեր էլ իրենց հերթին բարձրացված հարցերը քննարկել են ՀՀ պաշտպանության նախարարության զորակոչային և զորահավաքային համալրման ծառայության ներկայացուցիչների հետ:

Արդյունքում, խնդիրներին լուծումներ են տրվել, և տրամադրվել են կենսաչափական անձնագրեր: Սակայն, կարևոր է ընդգծել, որ լուծում ստացած դեպքերն ունեցել են անհատական մոտեցում, մինչդեռ անհրաժեշտ է տվյալ և նման այլ խնդիրների համար մշակել համակարգային լուծումներ, ինչը կբացառի չհիմնավորված կամ ոչ պատշաճ վարչարարությունը:

Պաշտպանը հարկ է համարում արձանագրել, որ գործող օրենսդրությամբ իրավական արգելք առկա չէ նաև քաղաքացիներին վերափորձաքննության ժամկետով անձնագիր տրամադրելու կամ վերափորձաքննված չլինելու հիմքով ՀՀ կառավարության 25.12.1998թ. թիվ 821 որոշմամբ սահմանված հին նմուշի անձնագիր տրամադրելու համար: Ուստի, քաղաքացիների կողմից համապատասխան դիմումի առկայության դեպքում պետք է տրամադրվի նաև հին նմուշի անձնագիր:

ՀՀ ոստիկանությունը մշակել է «Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացու անձնագրի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքում փոփոխություն կատարելու մասին» ՀՀ օրենքի նախագիծ, որը 2020 թվականի նոյեմբերի 17-ին ընդգրկվել է ՀՀ Ազգային ժողովի 6-րդ նստաշրջանի օրակարգում: Նախագծով, ի թիվս այլնի, սահմանվել է, որ վերափորձաքննության ենթակա քաղաքացիների անձնագրերը կտրամադրվեն վերափորձաքննության ժամկետով:

Նախագծի հիմնավորումներով Ոստիկանությունը նշել է, որ հարցը քննարկվել է նաև ՀՀ ՊՆ մասնագետների հետ և ոչ նպատակահարմար է գտնվել վերափորձաքննության ենթակա քաղաքացիներին վերափորձաքննության ժամկետից ավելի երկար ժամկետով անձնագիր տրամադրելը կամ դրանում վավերականության մասին նշում կատարելը, քանի որ ինչպես տարկետումը, այնպես էլ վերափորձաքննության ենթակա լինելը, տեսականորեն, անձի զինվորական ծառայության զորակոչվելը որոշակի ժամկետով հետաձգելու իրավական գործիքներ են:

Նման առաջարկը սկզբունքորեն անընդունելի չէ, այնուամենայնիվ, քանի որ ներկայիս իրավակարգավորումների շրջանակում առկա չէ իրավական արգելք ինչպես կենսաչափական, այնպես էլ հին նմուշի անձնագիր տրամադրելու համար, պետական իրավասու մարմնի կողմից չհիմնավորված մերժումները իրավաչափ համարվել չեն կարող:

Մեկ այլ խնդիր վերաբերում է անձնագրի տրամադրման գործընթացի անհարկի ձգձգումներին:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմ ստացված բողոքների ուսումնասիրությունը վկայում է, որ իրավասու մարմինների ոչ պատշաճ վարչարարության արդյունքում արհեստականորեն ձգձգվում է անձնագրի տրամադրումը:

Այսպես, ստացված բողոքներից մեկով դատապարտյալը նշել էր, որ դիմել է քրեակատարողական հիմնարկի վարչակազմին՝ ՀՀ քաղաքացու նոր անձնագիր ստանալու համար: Քրեակատարողական հիմնարկից հարցում է ուղարկվել ՊՆ Զորակոչային և զորահավաքային համալրման ծառայության տարածքային ստորաբաժանում (զինկոմիսարիատ), որի պատասխանն անհրաժեշտ այլ փաստաթղթերի հետ միասին ուղարկվել է Անձնագրային և վիզաների վարչության համապատասխան ստորաբաժանում: Բողոք ներկայացրած անձի տեղեկացմամբ՝ Անձնագրային և վիզաների վարչությունը մերժել է նոր անձնագիր տրամադրելու իր դիմումը՝ պատճառաբանելով, որ Զորակոչային և

զորահավաքային համալրման ծառայության տարածքային ստորաբաժանման կողմից տրամադրված փաստաթղթերը թերի են: Զորակոչային և զորահավաքային համալրման ծառայության տարածքային ստորաբաժանումն էլ իր հերթին հրաժարվել է ներկայացված փաստաթղթերում որևէ փոփոխություն կատարել՝ պատճառաբանելով, որ իրենց կողմից ներկայացված փաստաթղթերը թերի չեն, և ուղղելու կարիք չկա: Արդյունքում, պետական մարմինների ոչ պատշաճ գործունեության արդյունքում արհեստականորեն ձգձգվել է անձնագրի տրամադրումը:

Սույն դեպքում խնդիրը Պաշտպանի աշխատակազմի կողմից քննարկվել է քրեակատարողական հիմնարկի վարչակազմի, Անձնագրային և վիզաների վարչության և Զորակոչային և զորահավաքային համալրման ծառայության տարածքային համապատասխան ստորաբաժանման ներկայացուցիչների հետ, որի արդյունքում ցուցաբերված անհատական մոտեցմամբ դատապարտյալին սեղմ ժամկետում տրամադրվել է նոր անձնագիր:

Բողոքներ են ստացվել նաև բնակչության պետական ռեգիստրում հաշվառում չունենալու հիմքով անձնագիր չտրամադրելու վերաբերյալ: Նշված դեպքերում խնդիրը հիմնականում կապված է եղել փաստացի հաշվառման գործընթացի մասին քաղաքացիներին պատշաճ չիրազեկելու հետ: Նշված խնդիրները հիմնականում լուծում են ստանում Անձնագրային և վիզաների վարչության ստորաբաժանումների հետ համագործակցության արդյունքում:

Պաշտպանը բարձր է գնահատում Ոստիկանության անձնագրային և վիզաների վարչության հետ հաստատված համագործակցությունը, համատեղ քննարկումների արդյունքում այս ոլորտում ծառայած խնդիրների լուծմանն ուղղված ջանքերը:

Միևնույն ժամանակ, Պաշտպանն արձանագրում է, որ առկա է համակարգային խնդիրները փարբեր եղանակներով, այդ թվում՝ օրենսդրական փոփոխությունների ճանապարհով լուծելու անհրաժեշտություն: Տվյալ խնդիրները ցույց են տալիս, որ երբեմն գործնականում չի ապահովվում պետության պարասխանավորությունը մարդու ու նրա կոնկրետ խնդիրների նկատմամբ, ինչն ինքնին հանգեցնում է նաև պետական այս կամ այն մարմնի գործունեության նկատմամբ բացասական ընկալմանը:

Պաշտպանը ևս մեկ անգամ արձանագրում է, որ պրակտիկայում ոչ հազվադեպ հանդիպող չհիմնավորված ձգձգումները (քաշքշուկները) խաթարում են իրավունքի գերակայության գաղափարը և կոպտորեն ոտնահարում մարդու՝ բարձրագույն արժեք լինելու սահմանադրական սկզբունքը:

Նշվածի հաշվառմամբ Պաշտպանն արձանագրում է, որ անհրաժեշտ է՝ գործնականում առաջնորդվել գործող օրենսդրությամբ, և բացառել անձանց իրավունքները օրենքով նախատեսված հիմքերի բացակայության պայմաններում անհիմն սահմանափակելու դեպքերը:

3. Ներխուժումը կանխելիս կամ վերացնելիս ՀՀ ոստիկանության լիազորությունների կատարման ընթացքում վեր հանված գործնական խնդիրներ

2020 թվականի ընթացքում Մարդու իրավունքների պաշտպանին շարունակել են հասցեագրվել բողոքներ անշարժ գույքի տարածք մուտք գործելը կանխելու կամ վերացնելուն ուղղված Ոստիկանության գործողությունների իրավաչափության վերաբերյալ:

Տվյալ տարվա ընթացքում ստացված բողոքներից մեկով, օրինակ, պարզվել է, որ անշարժ գույքի սեփականության վկայականում ներառված անհատական տվյալները և փաստացի անշարժ գույքի տարածքը չեն համընկել, ուստի Ոստիկանության համար ևս հստակ չի եղել, թե անշարժ գույքի որ հատվածից վտարումը պետք է իրականացվի: Նշված հարցը քննարկվել է Ոստիկանության իրավասու ներկայացուցիչների հետ, դրանց հստակեցման նպատակով հարցում է ուղարկվել Անշարժ գույքի կադաստրի պետական կոմիտե:

Արձանագրված բազմաթիվ դեպքերում ահազանգերը վերաբերել են դատարանում Ոստիկանության գործողությունների վիճարկման պարագայում ներխուժումը կանխելուն կամ վերացնելուն ուղղված գործողություններ իրականացնելու իրավաչափությանը:

Շարունակել են արձանագրվել դեպքեր, երբ անշարժ գույքի տարածքը լքելու համար անձին տրամադրվում է որոշակի ժամկետ, անձն այդ ընթացքում հայցադիմում է ներկայացնում ՀՀ վարչական դատարան՝ վտարելուն ուղղված գործողություններ կատարելուց ձեռնպահ մնալուն պարտավորեցնելու պահանջի մասին և միաժամանակ միջնորդում հայցի ապահովման միջոց կիրառելու մասին, սակայն Ոստիկանությունն իրականացնում է ներխուժումը կանխելուն կամ վերացնելուն ուղղված գործողություններ՝ չսպասելով դատարանի կողմից որոշում կայացնելուն:

Մեկ այլ դեպքում անձը նշել է, որ չնայած տվյալ անշարժ գույքը հանդիսանում է վեճի առարկա, ընթանում է դատաքննություն, և դատարանը դեռևս վերջնական որոշում չի կայացրել, այնուամենայնիվ Ոստիկանության կողմից իրականացվել են ներխուժումը կանխելուն կամ վերացնելուն ուղղված գործողություններ:

«Ներխուժումը կանխելու կամ վերացնելու նպատակով անշարժ գույքի օրինական տիրապետողի կողմից ոստիկանությանը լիազորելու կարգն ու պայմանները սահմանելու մասին» ՀՀ կառավարության 2007 թվականի մայիսի 10-ի թիվ 797-Ն որոշման նախորդ խմբագրության 7-րդ, 8-րդ և 9-րդ կետերով սահմանվում էին այն դեպքերը, որոնց բացահայտման պարագայում Ոստիկանությունն իրավասու չէր կատարել ներխուժումը կանխելուն կամ վերացնելուն ուղղված գործողություններ: Այսպես, եթե ոստիկանը պարզում էր, որ գույքի տարածք մուտք գործող կամ գործած՝

1) անձը տվյալ անշարժ գույքի օրինական տիրապետող է, կամ՝

2) անձը գրավոր կնքված քաղաքացիաիրավական կամ աշխատանքային կամ ամուսնաընտանեկան կամ այլ պայմանագրի կամ լիազորագրի համաձայն իրավունք ունի մշտապես կամ որոշակի ժամանակով գտնվելու տվյալ անշարժ գույքի տարածքում, կամ՝

3) անշարժ գույքի օրինական տիրապետողի պահանջն օրենքով սահմանված կարգով կողմերի միջև կնքված և տվյալ պահին գործող քաղաքացիաիրավական կամ այլ պայմանագրից կամ ամուսնաընտանեկան հարաբերություններից ծագող վեճ է, կամ

4) անձն անշարժ գույքի տարածք մուտք է գործել կամ գտնվում է անշարժ գույքի օրինական տիրապետողի գրավոր կամ բանավոր համաձայնությամբ, ընդ որում, բանավոր համաձայնության դեպքում այն պետք է հավաստվի անշարժ գույքի օրինական տիրապետողի կողմից, կամ՝

5) անձը հանդիսանում է բնակելի տարածքն օրինական տիրապետող անձի անչափահաս երեխան, ապա ոստիկանն իրավունք չունի կողմերի նկատմամբ կիրառելու որևէ միջոց կամ պահանջ: Այս դեպքում ոստիկանի կողմից կազմվում է արձանագրություն, որում, մասնավորապես, պետք է նշվեն արձանագրությունը կազմելու ամիսը, ամսաթիվը, ժամը և վայրը, արձանագրությունը կազմող անձի անունը և ազգանունը, նրա պաշտոնը, ոստիկանությանը դիմելու օրը և ժամը, դիմող անձի անունը, ազգանունը, հայրանունը (դիմողի անձը հաստատող փաստաթղթում հայրության գրառման առկայության դեպքում), բնակության վայրը, անշարժ գույքի տիրապետման տեսակը, երբ և ում կողմից է տրվել տիրապետման փաստը հաստատող փաստաթուղթը, անշարժ գույքի տարածք մուտք գործող կամ գտնվող անձի անունը, ազգանունը, հայրանունը (նրա անձը հաստատող փաստաթղթում հայրության գրառման առկայության դեպքում), բնակության վայրը, անշարժ գույքի տարածք մուտք գործելու կամ այնտեղ գտնվելու իրավունքը վերապահող փաստաթղթի տեսակը, երբ և ում կողմից է տրվել կամ վավերացվել այն կամ այն պայմանագրի տեսակը և կնքման ամսաթիվը կամ այլ հիմքեր, որից բխում է վեճը և ոստիկանի եզրակացությունը:

Վերը նշված կարգավորումներից թվում էր, թե թիվ 797-Ն որոշումը սպառիչ նախատեսել է այն հանգամանքները, որոնց առկայության պայմաններում Ոստիկանությունն իրավասու չէ կատարել ներխուժումը կանխելուն կամ վերացնելուն ուղղված գործողություններ: Սակայն, Մարդու իրավունքների պաշտպանը պրակտիկայի ամփոփմամբ արձանագրել էր, որ կարող են լինել իրավիճակներ, երբ Ոստիկանությունը հարկադրված լինի ձեռնպահ մնալ որոշակի հատվածում իր՝ ներխուժումը կանխելուն կամ վերացնելուն ուղղված գործողությունների կատարման լիազորությունից:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմ ստացված բողոքներից ակնհայտ է, որ որոշ դեպքերում անշարժ գույքի տիրապետողը դիմում է դատարան, սակայն Ոստիկանության կողմից ներխուժումը վերացնելուն ուղղված գործողություններն իրականացվել են ավելի վաղ, քան դատարանը որոշում է կայացրել: Չնայած, եթե դատարանն ավելի շուտ կայացներ այդ որոշումն, ապա վտարումը չէր իրականացվի: Այլ խոսքով, ըստ էության, դատարանի կողմից որոշում կայացնելու արագությունից կախված դիմողները փաստացի կարող էին հայտնվել բարենպաստ կամ անբարենպաստ վիճակում:

Պաշտպանի աշխատակազմում քննարկվող բողոքներից մեկով, երբ դատարանի կողմից հայցադիմումը վարույթ ընդունելու և հայցի ապահովման միջոց կիրառելու մասին որոշում էր կայացվել, այդ որոշումը եղել էր ուշացած, և այն չէր իրականացվել: Ստացվել էր այնպես, որ անձը Ոստիկանության գործողությունների ավարտից հետո ունեցել էր որոշում, որի առկայության դեպքում Ոստիկանությունն իրավասու չէր լինի կատարել նման գործողություններ:

Այնուամենայնիվ, դատական նման որոշման post factum առկայությունը որևէ նշանակություն չունեցավ դիմողի համար, քանզի **թիվ 797-Ն որոշմամբ սահմանված չէր իրավական համապատասխան գործիքակազմ՝ մինչև Ոստիկանության գործողությունների կատարումը եղած դրությունը վերականգնելու համար:**

Կոնկրետ բողոքի քննարկմամբ Պաշտպանը վերահաստատեց իր դիրքորոշումն առ այն, որ օրենսդրական համապատասխան կարգավորումների բացակայությունը, այնուամենայնիվ, չպետք է անձի իրավունքի սահմանափակման պատճառ հանդիսանա:

Պաշտպանն արձանագրեց նաև, որ Ոստիկանության նախաձեռնած վարչական վարույթի բազմակողմանի, լրիվ և օբյեկտիվ ուսումնասիրության իրականացման համար Ոստիկանությունը՝ որպես վարչական մարմին, պարտավոր է ձեռնարկել անհրաժեշտ և բավարար միջոցներ իր գործողությունների արգելք համարվող դեպքերի հնարավոր առկայությունը կամ բացակայությունը պարզելու ուղղությամբ: **Չնայած դրան,** Պաշտպանի աշխատակազմում քննարկված բողոքներից կարելի էր նկատել, որ անձի՝ լսվելու իրավունքի ապահովումը Ոստիկանության կողմից գործնականում որոշ դեպքերում կրել է սուսկ ձևական բնույթ, քանի որ Ոստիկանության ծառայողները, լսելով, օրինակ՝ դատարան հայցի ապահովման միջոցի վերաբերյալ միջնորդություն ներկայացված լինելու մասին անձի հայտարարությունը, բավարար և անհրաժեշտ քայլեր չեն ձեռնարկել այդ հանգամանքի մանրամասները պարզելու համար:

Հարցը հատկապես սուր է այն իմաստով, որ երբ պետությունը՝ հանձին դատարանի, ուսումնասիրում է իրավական վեճին հնարավոր միջամտության անհրաժեշտության հարցը, այդ ընթացքում նույն պետությունը՝ իշխանության համակարգի մեկ այլ մարմնի միջոցով փաստացի ձեռնարկում է այնպիսի միջոցներ, որոնք ուղղակի անհնար են դարձնում դատարանի կողմից կայացվելիք որոշման կատարումը հետագայում ապահովելու հարցը:

Պետական միասնական համակարգի երկու տարբեր մարմինների կողմից միևնույն հարցի համաժամանակյա ուսումնասիրությունը և գործողությունների կատարումը ոչ միայն իրական վտանգ է ստեղծում ապագայում իրարամերժ դիրքորոշումների կայացման դեպքում դրանց կատարումն ապահովելու համար, այլև փաստացի իմաստազրկում է անձի՝ դատարան դիմելու իրավունքը, որպիսին պետք է առկա լինի իրավական պետությունում: Հատկապես կարևոր է ընդգծել, որ օրենսդրությունը հայցի ապահովման միջոց կիրառելու մասին միջնորդությունը քննելու սեղմ ժամկետներ է նախատեսել:

Մասնավորապես, ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 131-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ հայցի ապահովման միջոց կիրառելու մասին միջնորդությունը դատարանը քննում է առանց դատական նիստ հրավիրելու ոչ ուշ, քան այն ստանալու հաջորդ օրը, իսկ եթե միջնորդությունը ներկայացվել է հայցադիմումի հետ, ապա հայցադիմումը վարույթ ընդունելու հետ մեկտեղ: ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքի 91-րդ հոդվածի 4-րդ մասի համաձայն՝ հայցի ապահովման մասին միջնորդությունը քննարկվում է այն ստացվելուց հետո՝ ոչ ուշ, քան երկօրյա ժամկետում, և դրա վերաբերյալ կայացվում է որոշում՝ առանձին դատական ակտի տեսքով:

Պաշտպանը վերևում քննարկվող կոնկրետ գործով արձանագրեց նաև, որ հայցի ապահովման միջոցի առկայության պայմաններում Ոստիկանության կողմից անձին վերաքնակեցնելու իրավական կառուցակարգերի բացակայությունն ավելի խոցելի է դարձնում հայցի ապահովման միջոց կիրառելու միջնորդությամբ դիմած անձի փաստացի վիճակը: Ավելին՝ նման կառուցակարգի բացակայությունը որոշ դեպքերում իմաստազրկում է հայցի ապահովման միջոցի ողջ ինստիտուտը:

2020 թվականի ընթացքում մշակվել և Պաշտպանի կարծիքին է ներկայացվել քննարկվող ոլորտը կանոնակարգող՝ «Ներխուժումը կանխելու կամ վերացնելու նպատակով անշարժ գույքի օրինական տիրապետողի կողմից ոստիկանությանը լիազորելու, պետական կամ համայնքային սեփականություն հանդիսացող հողամասում, շենքում կամ շինությունում կամ այլ անշարժ գույքի տարածքում ապօրինաբար գտնվող ուրիշ շարժական գույքը հեռացնելու, պետական կամ համայնքային սեփականություն հանդիսացող հողամասում ֆիզիկական անձի կամ ֆիզիկական անձի և շարժական գույքի ներխուժումը վերացնելու, պետական կամ համայնքային սեփականություն հանդիսացող հողամասն ազատելու վերաբերյալ պահանջ ներկայացնելու կարգն ու պայմանները սահմանելու մասին» ՀՀ կառավարության որոշման նախագիծը:

Նախագծի վերաբերյալ Պաշտպանի կարծիքը տրվել է բացառապես ստացված բողոքների ամփոփման ու ձևավորված պրակտիկայի հաշվառմամբ: Ի թիվս օրենսդրական տեխնիկային առնչվող խնդիրներին, ներկայացվել են ներքոբերյալ նկատառումները, որոնք այնուամենայնիվ չեն ներառվել փոփոխությունների նախագծում:

Այսպես, ոլորտային օրենսդրությունը չի կարգավորում քրեական գործի (օրինակ՝ խարդախության արդյունքում զրկվել է անշարժ գույքի նկատմամբ սեփականության իրավունքից) առկայությունը որպես ներխուժում վերացնելը բացառող հանգամանք: Ստացվում է, որ կոնկրետ քրեական գործով տուժողի դատավարական կարգավիճակ ունեցող անձի նկատմամբ իրականացվում է ներխուժումը կանխելուն կամ վերացնելուն ուղղված գործողություն՝ առանց այդ գործով վերջնական որոշման առկայության:

Նախագծով և գործող կարգավորումներով անշարժ գույքն ազատելու և գույքը դուրս բերելու համար ներխուժողին տրվում էր ողջամիտ ժամկետ: Գործնականում տրամադրվող ժամկետները տարբեր էին՝ սովորաբար մեկ օրից մինչև մեկ ամիս:

Ողջամիտ ժամկետը որոշելու ուղենշային որոշ չափանիշներ սահմանված էին «Ներխուժումը կանխելու կամ վերացնելու նպատակով անշարժ գույքի օրինական տիրապետողի կողմից ոստիկանությանը լիազորելու կարգն ու պայմանները սահմանելու մասին» Ոստիկանության պետի հրամանով հաստատված մեթոդական ուղեցույց-տիպաբանական ձեռնարկով: Ըստ այդմ, այդ ժամկետը որոշվում էր Ոստիկանության ծառայողի կողմից՝ կողմերի հետ քննարկման արդյունքում: Ուղեցույցի համաձայն՝ ժամկետը որոշելիս Ոստիկանության ծառայողն առաջնորդվում էր մարդասիրական սկզբունքներով, հաշվի էր առնվում օրվա ժամը, եղանակային պայմանները, ներխուժողի և դիմումատուի առողջական վիճակը, տարիքային և այլ պայմանները:

Նախագծի կապակցությամբ Պաշտպանի դիտարկումները հանգում են նրան, որ այս չափանիշներն ունեն կարևոր նշանակություն ներխուժողի՝ ծանր սոցիալական դրության մեջ հայտնվելը կանխելու տեսանկյունից: Միևնույն ժամանակ, առաջարկվել էր նշված չափանիշների շարքում ներառել նաև ներխուժող ընտանիքի կազմում երեխաների առկայությունը, տվյալ ժամկետում գործողությունն իրականացնելու հետևանքով նրանց՝ բառացիորեն դրսում հայտնվելու իրական վտանգը:

Նշված չափանիշներն, ինչպես վերը նշվեց, ամրագրված են Ոստիկանության պետի անհատական հրամանով, որը հասանելի չէ հանրությանը: Ուստի, առաջարկվել էր այս չափանիշները ևս սահմանվել Կառավարության որոշման շրջանակում՝ այդպիսով ապահովելով դրանց մատչելիությունն ու հասանելիությունը շահագրգիռ կողմերին: Չնայած այս առաջարկն ընդունվել է և փոփոխություններով սահմանվել է, որ ժամկետը որոշելիս ոստիկանության ծառայողը հաշվի է առնում ներխուժողի և դիմումատուի (եթե ընտանիք է ապա նաև ընտանիքի անդամների) տարիքը և առողջական վիճակը, եղանակային և այլ պայմանները, սակայն միևնույն ժամանակ սահմանվել է ժամանակային սահմանափակում՝ իրավական ակտով ողջամիտ ժամկետի փոխարեն ամրագրելով մինչև մեկամսյա ժամկետ:

Վերը նշվածի հիման վրա՝ Պաշտպանն արձանագրում է, որ

1. *Ոստիկանության գործողությունները պետք է իրականացվեն միայն այն դեպքերում, երբ միանշանակ է անձի՝ գույքի օրինական տիրապետող լինելու իրավունքը, և այս առումով առկա չէ իրավական վեճ,*

2. *Ոստիկանությունը պետք է պարզաճ ջանասիրություն դրսևորի դատարանի կողմից կայացված որոշման առկայությունը, առկայության դեպքում՝ դրա բովանդակությունը ստուգելու և դրանով պայմանավորված միայն՝ իր գործողությունները կատարելու համար: Ընդ որում՝ եթե դեռևս դատարանի կողմից առկա չի լինում որոշումը, ապա ժամկետի տրամադրմամբ*

Ոստիկանությունը կարող է ապահովել հետազայում դատարանի կողմից կայացվելիք որոշման պարզաճ կատարումը,

3. անհրաժեշտ է պրակտիկան զարգացնել այն ուղղությամբ, որ նախքան ներխուժումը կանխելու կամ վերացնելուն ուղղված գործողությունների կատարումն անձի կողմից դատական իշխանություններին դիմած լինելու մասին հայտարարության դեպքում, անգամ եթե առկա չեն համապատասխան փաստաթղթեր, իրականացվի ստուգման ընթացակարգ՝ հետազա գործողությունների իրականացման հարցը որոշելու նպատակով:

ԳԼՈՒԽ 7. ՀԱՆՐԱՅԻՆ ՎՍՏԱՀՈՒԹՅԱՆ ՀԱՏՈՒԿ ԲԱՂԱԴՐԻՉ ՈՒՆԵՑՈՂ ՔՐԵԱԿԱՆ ԳՈՐԾԵՐՈՎ ՎԱՐՈՒՅԹՆԵՐ

2020 թվականը նույնպես առանձնահատուկ էր արդարադատության ոլորտին առնչվող գործընթացներով՝ ինչպես նախորդ տարիները:

2020 թվականի ընթացքում շարունակեցին քննվել նախկինում հարուցված քրեական գործեր, հարուցվեցին նոր քրեական գործեր, որոնց շրջանակում նախաձեռնվեցին քրեական հետապնդումներ հանրային հետաքրքրության հարցերի առնչությամբ կամ հանրային ճանաչում ունեցող անձանց նկատմամբ: Հանրային մեծ հետաքրքրություն ունեցող գործերով հրապարակային դատաքննություններն անցնող տարում շարունակվեցին, դրանց թվին ավելացան նորերը:

Հանրային ճանաչում ունեցող անձանց ներգրավումը քրեական գործերում անխուսափելիորեն հանգեցնում է քրեական գործերի նկատմամբ հանրային հետաքրքրության աճին: Ինչպես բազմիցս նշվել է Մարդու իրավունքների պաշտպանի կողմից՝ այս գործերի արդյունավետ քննությունն ու դրանց ընթացքի մասին հանրությանը պատշաճ իրազեկելը դառնում են այդ գործերի, իսկ առանձին դեպքերում նաև երկրի ողջ իրավապահ ու դատական համակարգերի նկատմամբ հանրության վստահության ապահովման հրամայականը:

Անհրաժեշտ է արձանագրել, որ 2020 թվականին ևս պետական իրավասու մարմինների կողմից հանրային մեծ հետաքրքրություն վայելող քրեական վարույթների վերաբերյալ պարբերաբար տրամադրվել են որոշակի ծավալով տեղեկություններ: Սա, իհարկե դրական դրսևորում է, սակայն առանձին դեպքերում իր հետ առաջ է բերում այնպիսի զգայուն հարցեր, ինչպիսին անմեղության կանխավարկածն է: Այս մասին հատուկ անդրադարձ է կատարվել սույն զեկույցի «Անմեղության կանխավարկածի պահպանումը և ենթադրյալ հանցանք կատարած անձի կամ քրեական վարույթի վերաբերյալ հանրությանը տեղեկություններ տրամադրելու անհրաժեշտությունը» թեմայի շրջանակում:

Հասարակության համար կարևոր նշանակություն ունեցող իրադարձությունների վերաբերյալ հանրությանն իրազեկելու անհրաժեշտությունը նաև միջազգային պահանջ է: Մասնավորապես, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանն ընդգծել է, որ նմանօրինակ դեպքերում պետության հայեցողությունը սահմանափակվում է ժողովրդավար հասարակության շահերով, ապահովելու համար լրատվության՝ որպես «հասարակական դիտորդի» (“public watchdog”) դերը հասարակության լուրջ մտահոգության առարկա հանդիսացող գործերի վերաբերյալ տեղեկության տարածելու հարցում⁴⁴²: Հանրային

⁴⁴² Տե՛ս Տոնսբեռգս Բլանդ Աս և Հաուկոմն ընդդեմ Նորվեգիայի (Tonsbergs Blad AS. and Haukom v. Norway) գործով 2007 թվականի մարտի 1-ի վճիռը, գանգատ թիվ 510/04, կետեր 82:

հնչեղություն ունեցող քրեական վարույթների վերաբերյալ հասարակության իրազեկվածությունը, իրավապահ մարմինների հիմնական գործողությունների մասին տեղեկությունների պարբերաբար տրամադրման անհրաժեշտությունը և զանգվածային լրատվության միջոցների կարևորությունն ընդգծվել է նաև Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեի «Մամուլի միջոցով քրեական վարույթին վերաբերող տեղեկությունների տրամադրման վերաբերյալ» 2003 թվականի հուլիսի 10-ի թիվ Rec(2003)13 հանձնարարականով:

1. 2008 թվականի մարտի 1-ի 10 զոհերի մահվան վերաբերյալ և դրան փոխկապակցված մյուս քրեական գործերի քննությունը

2008 թվականի մարտի 1-ի տասը զոհերի մահվան փաստով կատարվող նախաքննությանը և դրա վերաբերյալ հասարակության իրազեկված լինելուն առնչող հարցին անդրադարձ է կատարվել Մարդու իրավունքների պաշտպանի 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016 թվականների տարեկան հաղորդումներում: Այն իր առանձին տեղն է ունեցել 2016, 2017, 2018 և 2019 թվականների գործունեության հաղորդումներում: 2008 թվականի մարտի 1-ի իրադարձություններին առնչվող դատական վարույթի հետ կապված գործընթացները գտնվում են Մարդու իրավունքների պաշտպանի անմիջական ուշադրության կենտրոնում:

Մինչ Մարտի 1-ի իրադարձություններին առնչվող կոնկրետ վարույթներին կամ դրանց մասերին անդրադառնալը, Մարդու իրավունքների պաշտպանը հարկ է համարում արձանագրել, որ այս գործերը, դրանց առնչվող հարցերը հասկանալի պատճառներով ունեն հանրային մեծ նշանակություն և զգայուն ընկալում հասարակությունում: Դրանք սկզբունքային նշանակություն ունեն նաև մեր երկրում իրավունքի գերակայության և մարդու իրավունքների պաշտպանության համակարգի կայացման տեսանկյունից:

Նշված բոլոր գործոններն առավել մեծ պատասխանատվություն են դնում իրավապահ մարմինների ու դատարանի վրա՝ քրեական գործի քննության բարձր իրավական նշաձող ամրագրելով: Դատական արդյունավետ իշխանությունը պահանջում է ինչպես դատարանի և դատավորի լիարժեք անկախություն օրենսդիրից ու գործադիրից, ցանկացած այլ մարմնից կամ պաշտոնատար անձից, այնպես էլ միջամտության բացարձակ արգելք դրանցից դուրս որևէ այլ մեկից կամ անձից: Օրենքը դատարանին պարտավորեցնում է անկողմնակալ վերաբերմունք ցուցաբերել՝ անկախ քննվող գործի բնույթից կամ ցանկացած այլ ճնշումից կամ ճնշման փորձից: Պետք է հստակ գիտակցել, որ դատավորի կողմից քննվող գործը կամ նրա քննությանը ներկայացված հարցը միշտ կոնկրետ է, որի լուծումը պետք է տա ինքը դատարանը՝ հիմք ընդունելով հենց այդ կոնկրետ գործի հանգամանքները: Քննությանը ներկայացվող իրավական չափանիշներն այս պարագայում առավել բարձր են՝ բացառելու համար որևէ տարրնկալում և երաշխավորելու համար վստահություն քննության ընթացքի ու արդյունքների նկատմամբ:

Հենց դա է պատճառը, որ 2017 թվականի գործունեության հաղորդումից սկսած՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանի կողմից այս գործերը ներկայացվում են «Հանրային վստահության հատուկ բաղադրիչ ունեցող քրեական գործերով վարույթներ» վերտառության ներքո՝ հաշվի առնելով դրանց կարևորագույն նշանակությունը հանրության վերաբերմունքի ու իրավապահ և դատական մարմինների նկատմամբ հանրության վստահության տեսանկյունից:

Այս կապակցությամբ հարկ է ընդգծել, որ նախորդ տարիների ընթացքում մարտի 1-ի 10 զոհերի մահվան վերաբերյալ քննվող հանրային նման հետաքրքրություն ունեցող վարույթի վերաբերյալ հանրությանը չեն տրամադրվել բավարար տեղեկություններ՝ չնայած դրա հանրային մեծ պահանջին, չի իրականացվել զոհերի հարազատների և հանրության շրջանում պատշաճ իրազեկում այդ գործերի քննության վիճակի մասին: Դրանից բացի, Պաշտպանի տարեկան հաղորդումներում անընդհատ նշվել է, որ անհրաժեշտ է արագացման սկզբունքով ապահովել հարուցված քրեական գործերի լրիվ, օբյեկտիվ և բազմակողմանի քննությունը:

Այս գործին առնչվող զարգացում էր ՀՀ Ազգային ժողովի 2019 թվականի հունիսի 4-ին ընդունած «2008 թվականի մարտի 1-2-ը Երևան քաղաքում տեղի ունեցած իրադարձությունների ժամանակ տուժած անձանց աջակցության մասին» ՀՀ օրենքը, որով կարգավորվում են մարտի 1-2-ը Երևան քաղաքում տեղի ունեցած իրադարձությունների ժամանակ տուժած անձանց աջակցության տրամադրման հետ կապված հարաբերությունները: Օրենքն ամրագրում է, որ աջակցություն ստանալու իրավունք ունի՝ այդ գործողությունների ժամանակ ստացած վնասվածքի պատճառով զոհված (մահացած) անձի՝ Քրեական դատավարության օրենսգրքով նախատեսված կարգով իրավահաջորդի կարգավիճակ ունեցող անձը: Բացի դրանից, աջակցություն ստանալու իրավունք ունի նաև այն անձը, որի առողջությանը այդ գործողությունների ժամանակ պատճառվել է ծանր կամ միջին ծանրության վնաս: Այդ գործողությունների ժամանակ ծառայողական պարտականությունները կատարելու ընթացքում ծանր կամ միջին ծանրության վնաս ստացած անձն աջակցություն ստանալու իրավունք ունի, եթե նշված գործողություններին իր մասնակցության առնչությամբ չի ենթարկվել քրեական հետապնդման, ինչպես նաև նրա նկատմամբ քրեական հետապնդում չի իրականացվել կամ քրեական հետապնդումը դադարեցվել է արդարացնող հիմքով կամ կայացվել է արդարացման դատավճիռ:

Աջակցության ձևը, չափը և տրամադրման կարգը, ինչպես նաև աջակցություն տրամադրելու համար դիմումի ձևը, կցվող փաստաթղթերի ցանկը և քննարկման կարգը սահմանվել են Կառավարության 2019 թվականի օգոստոսի 8-ի N 990-Ն որոշմամբ:

Ինչպես 2018 և 2019, այնպես էլ 2020 թվականն առանձնացավ որոշակի զարգացումներով:

2020 թվականի տարեկան հաղորդման պատրաստման շրջանակում Մարտի 1-ի իրադարձությունների հետ կապված կոնկրետ վարույթներին առնչվող հարցերի կապակցությամբ Մարդու իրավունքների պաշտպանի կողմից համապատասխան հարցումներ են արվել Գլխավոր դատախազություն և Հատուկ քննչական ծառայություն:

Ըստ ստացած տեղեկությունների՝ 2008 թվականի մարտի 1-ին և 2-ին Երևան քաղաքում տեղի ունեցած իրադարձությունների ընթացքում 10 անձանց մահվան հանգամանքների վերաբերյալ քրեական գործով նախաքննությունը շարունակվում է, հարուցված քրեական գործից տարիների ընթացքում նախաքննության օրինականության նկատմամբ հսկողություն իրականացնող դատախազի ցուցումների համաձայն 10 անձանց մահվան յուրաքանչյուր դեպքով անջատվել են վարույթներ և քննվել են առանձին քրեական գործեր: 2018 թվականին դարձյալ նախաքննության օրինականության նկատմամբ հսկողություն իրականացնող դատախազի ցուցումով բոլոր քրեական գործերը միացվել են մեկ վարույթում: 2020 թվականի ընթացքում, ըստ տեղեկությունների, նշված հանգամանքները բացահայտելու ուղղությամբ ձեռնարկվել են քննչական և դատավարական գործողություններ, մասնավորապես՝ հարցաքննվել բազմաթիվ անձինք, նշանակվել են մի շարք փորձաքննություններ, կատարվել են առգրավումներ, զննություններ և հետաքննության մարմիններին տրվել են օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումներ իրականացնելու վերաբերյալ գրավոր հանձնարարություններ: Որպես վկա հարցաքննվել են 200-ից ավելի անձինք, քաղաքացիներից և պետական տարբեր հիմնարկներից կատարվել են 10-ից ավելի առգրավումներ, կատարվել են 15-ից ավելի խուզարկություններ, նշանակվել են 50-ից ավելի փորձաքննություններ, փորձաքննության է ներկայացվել ավելի քան 2000 միավոր հրազեն և մեծ քանակությամբ զինամթերք:

Դեռևս 2019 թվականին քրեական գործից առանձին վարույթում անջատվել է Ռոբերտ Քոչարյանի, Յուրի Խաչատուրովի, Սեյրան Օհանյանի և Արմեն Գևորգյանի վերաբերյալ գործը: Այն, ըստ մեղադրանքի Ռոբերտ Քոչարյանի՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 300.1-րդ հոդվածի 1-ին մասով⁴⁴³, ՀՀ քրեական օրենսգրքի 311-րդ հոդվածի 4-րդ մասի 2-րդ կետով, Սեյրան Օհանյանի՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 300.1-րդ հոդվածի 1-ին մասով, Յուրի Խաչատուրովի՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 300.1-րդ հոդվածի 1-ին մասով և Արմեն Գևորգյանի՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 38-300.1-րդ հոդվածի 1-ին մասով, ՀՀ քրեական օրենսգրքի 311-րդ հոդվածի 4-րդ մասի 2-րդ կետով, ՀՀ քրեական օրենսգրքի 190-րդ հոդվածի 3-րդ մասի 1-ին կետով, 2019 թվականի ապրիլի 29-ին ուղարկվել է Երևան քաղաքի ընդհանուր իրավասության դատարան: 2020 թվականին շարունակվել է նշված քրեական գործով հրապարակային դատաքննությունը:

2008 թվականի մարտի 1-ի իրադարձություններին առնչվող քրեական վարույթի շրջանակում քրեական հետապնդում է իրականացվում նաև այդ իրադարձությունների առթիվ քննվող քրեական գործի քննչական խմբի նախկին ղեկավար Վահագն Հարությունյանի նկատմամբ: Նա մեղադրյալ է ներգրավվել Քրեական օրենսգրքի 38-349 հոդվածի 3-րդ մասի

⁴⁴³ Սույն զեկույցի աշխատանքների ամփոփման ընթացքում՝ Սահմանադրական դատարանի 2021 թվականի մարտի 26-ի որոշմամբ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 300.1-րդ հոդվածը ճանաչվել է ՀՀ Սահմանադրության 78-րդ և 79-րդ հոդվածներին հակասող և անվավեր:

1-ին կետով, 308-րդ հոդվածի 2-րդ մասով և 309-րդ հոդվածի 2-րդ մասով: Ներկայում նրա նկատմամբ հետախուզում է հայտարարվել: 2020 թվականին նա հայտնաբերվել է ՌԴ մայրաքաղաքում, ձերբակալվել, ապա Գլխավոր դատախազության հրապարակային պարզաբանումների համաձայն՝ ձերբակալման՝ օրենքով սահմանված ժամկետը դեռևս չավարտված, ՌԴ դատախազությունը անձին մեղսագրվող արարքների վաղեմության ժամկետն իրենց օրենսդրությամբ անցած լինելու հիմնավորմամբ ազատ արձակելու որոշում է կայացրել:

2019 թվականին նույն քրեական գործի շրջանակում որոշում էր կայացվել ՀՀ նախկին գլխավոր դատախազ, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանում ՀՀ նախկին ներկայացուցիչ, ԱԺ Պետական-իրավական և մարդու իրավունքների պաշտպանության հարցերի մշտական հանձնաժողովի նախկին նախագահ Գևորգ Կոստանյանին Քրեական օրենսգրքի 314-րդ հոդվածի 1-ին մասով, 38-308-րդ հոդվածի 2-րդ մասով, 38-314-րդ հոդվածի 1-ին մասով, 38-334-րդ հոդվածի 1-ին մասով և 38-349-րդ հոդվածի 3-րդ մասի 1-ին կետով մեղադրյալ ներգրավելու մասին:

Մարդու իրավունքների պաշտպանն ուսումնասիրել է Մարտի 1-ի քրեական գործին Գևորգ Կոստանյանի առնչության հետ կապված Հատուկ քննչական ծառայության հրապարակային հայտարարությունը: Ուսումնասիրվել է նաև Գևորգ Կոստանյանի՝ լրատվամիջոցներին տրված մեկնաբանություններն ու պնդումներն իր նկատմամբ իրականացվող քրեական հետապնդման վերաբերյալ: Խոսքը վերաբերում է նրա հրապարակային պնդումներին այն մասին, որ իրեն վերագրվող արարքի կատարման մեղադրանքն անհիմն է, առկա չէ իր մեղքի մասին վկայող ապացույցներ, քննչական մարմնի գործողությունները խախտում են իր իրավունքները և իրականում 10 գոհերին դիտավորությամբ ապօրինի կյանքից զրկելու մեջ իրական մեղավոր անձանց բացահայտելու նպատակ չունեն: Ըստ Գևորգ Կոստանյանի՝ իրականում քրեական հետապնդման մարմինն այս ուղղությամբ միջոց չի ձեռնարկում:

Քրեական վարույթն իրականացնող մարմնի գործողությունների վերաբերյալ Մարդու իրավունքների պաշտպանը նաև բողոքներ է ստացել Գևորգ Կոստանյանի պաշտպաններից, նախաձեռնվել է քննարկման ընթացակարգ, պարզաբանումներ են պահանջվել քրեական հետապնդման մարմիններից: Այնուհետև, Մարդու իրավունքների պաշտպանը հանդես է եկել հրապարակային հայտարարությամբ և ամրագրել այն չափանիշները, որոնցով ղեկավարվում է Մարտի 1-ի քրեական գործի քննության նկատմամբ Պաշտպանի իրավասության սահմաններում վերահսկողություն իրականացնելիս⁴⁴⁴:

Այս գործը, դրան առնչվող հարցերը հասկանալի պատճառներով ունեն հանրային մեծ նշանակություն և զգայուն ընկալում հասարակությունում: Դրանք սկզբունքային նշանակություն

⁴⁴⁴ Հասանելի է <https://ombuds.am/am/site/ViewNews/995> հղումով:

ունեն նաև մեր երկրում իրավունքի գերակայության և մարդու իրավունքների պաշտպանության համակարգի կայացման համար:

Նշված բոլոր գործոններն առավել մեծ պատասխանատվություն են դնում իրավապահ մարմինների ու դատարանի վրա՝ քրեական գործի քննության բարձր իրավական նշանոց ամրագրելով: Քննությանը ներկայացվող իրավական չափանիշներն այս պարագայում առավել բարձր են՝ բացառելու համար որևէ տարընկալում և երաշխավորելու համար վստահություն քննության ընթացքի ու արդյունքների նկատմամբ:

Քրեական հետապնդման մարմինների հավաստմամբ՝ 2008 թվականի մարտի 1-ին և 2-ին երևան քաղաքում տեղի ունեցած իրադարձությունների կապակցությամբ 2020 թվականի ընթացքում ՀՀ քրեական օրենսգրքի 309-րդ հոդվածի 2-րդ մասով և 314-րդ հոդվածի 1-ին մասով հարուցվել է 3 քրեական գործ: Հաշվի առնելով, որ հիշյալ քրեական գործերը միմյանց հետ կապակցված են՝ դրանք միացվել մեկ վարույթում, իրականացվում են անհրաժեշտ քննչական և այլ դատավարական գործողություններ մեղադրյալի կարգավիճակ ունի 12 անձ:

Քննարկվող քրեական գործերի քննությունը Մարտի 1-ին առնչվող քրեական գործերի նկատմամբ հանրային հետաքրքրության նոր ալիք բարձրացրեց նաև այն պատճառով, որ դրա շրջանակներում որպես մեղադրյալ ներգրավվեց և հետագայում կալանավորվեց Հայաստանի Հանրապետության պաշտոնաթող նախագահ, Արցախի Հանրապետության պաշտոնաթող նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանը:

Դեռ 2018 թվականից այս գործի առնչությամբ հանրային քննարկումներն առավել ակտիվացան այն բանից հետո, երբ հրապարակվեցին բարձրաստիճան պաշտոնատար անձանց հեռախոսային խոսակցությունների գաղտնալսումները: Հետագայում հանրային քննարկումների ակտիվությունը տարբեր առիթներով շարունակեց պահպանվել: Նախ, նման առիթներից էր այն, որ սկսվեց հրապարակային դատավարություն: Այն սկսեց ընթանալ հասարակությանը հետաքրքրող զգայուն հարցերի քննարկմամբ և պարբերաբար նախկին ու ներկա հանրային գործիչների կամ պաշտոնատար անձանց վարույթին ներգրավմամբ:

Ռոբերտ Քոչարյանի վերաբերյալ գործի քննարկման ընթացքում Պաշտպանին պարբերաբար բողոքներ են հասցեագրել նրա փաստաբանները և փաստաբանների հետ ապահովվել է մշտական կապ: Իրականացվել են նաև այցեր Արդարադատության նախարարության «Երևան-Կենտրոն» քրեակատարողական հիմնարկ, որտեղ տեղի են ունեցել առանձնազրույցներ Ռոբերտ Քոչարյանի հետ: Փաստաբանների հետ համագործակցությունը, ինչպես նաև առանձնազրույցները Ռոբերտ Քոչարյանի հետ Պաշտպանին տվել են անմիջականորեն տեղեկությունների տիրապետելու ու իր իրավասության շրջանակներում համապատասխան լիազորություններն առավել արդյունավետ գործադրելու հնարավորություն:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը հատուկ ընդգծում է, որ Ռոբերտ Քոչարյանի իրավունքների ապահովման կապակցությամբ նախաձեռնված քննարկումը նպատակ չունի գնահատական տալու կոնկրետ գործով դատական ակտերի կամ այնպիսի հարցերի, որոնք

դատական վարույթի կամ դատական վիճարկման առարկա են և գտնվում են կոնկրետ գործով դատարանի լիազորությունների տիրույթում, բոլոր հարցերին անդրադարձերը կատարված են բացառապես Պաշտպանի իրավասության տեսանկյունից:

2019 թվականի մայիսի 18-ին Ռոբերտ Քոչարյանը Երևան քաղաքի ընդհանուր իրավասության դատարանի որոշմամբ անձնական երաշխավորության կիրառմամբ ազատ էր արձակվել: Ապա, մոտ մեկ ամիս անց՝ Վերաքննիչ քրեական դատարանի որոշմամբ 2019 թվականի հունիսի 25-ին դարձյալ կալանավորվել: Կալանավորումից հետո տեղի էր ունեցել այց «Երևան-Կենտրոն» քրեակատարողական հիմնարկում և առանձնազրույց նրա հետ, ուսումնասիրվել էին պահման պայմաններն ու քննարկվել էին Պաշտպանի իրավասությանն առնչվող հարցեր:

Ռոբերտ Քոչարյանը քրեակատարողական հիմնարկի ծառայողների վերաբերմունքի առնչությամբ դժգոհություններ կամ բողոքներ չէր ներկայացրել:

Առանձնազրույցի ընթացքում Ռոբերտ Քոչարյանը բարձրացրել էր մի շարք հարցեր, որոնք օրենքով Պաշտպանին վերապահված իրավասության շրջանակներում ուղղվել էին համապատասխան մարմիններին:

Բողոքների քննարկման արդյունքում Պաշտպանի միջամտությամբ Ռոբերտ Քոչարյանին խցում առանց ինտերնետ համացանցի հասանելիության տրամադրվել էին համակարգիչ կամ համարժեք էլեկտրոնային միջոց ունենալու թույլտվություն, բացի այդ, վերացվել էր Ռոբերտ Քոչարյանի կենսաթոշակային հաշվեհամարի վրա դրված կալանքը:

2018 թվականին փաստաբանների բողոքի հիման վրա քննարկված և մասնակի լուծում ստացած հարցերից էր նաև մերձավոր ազգականների նկատմամբ կիրառված տեսակցությունների և հեռախոսային խոսակցությունների արգելքի հարցը: Վարույթն իրականացնող մարմնի որոշմամբ մասնակի վերացվեց արգելքը, այն պահպանվեց միայն մերձավոր ազգականներից մեկի նկատմամբ:

Ըստ փաստաբանի՝ մերձավոր ազգականների, զանգվածային լրատվության միջոցների և այլ անձանց հետ կապի արգելքի մասին 2018 թվականի հուլիսի 28-ին քննիչի որոշումը կիրառության համար չունի հիմքեր: Մասնավորապես, ինչպես Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրած բողոքում նշել էր փաստաբանը, քրեակատարողական հիմնարկը Ռոբերտ Քոչարյանի տեսակցությունները և հեռախոսային խոսակցություններն արգելելու համար հիմք էր ընդունել դեռևս նախաքննության փուլում ու դեռ նրա առաջին կալանավորումից անմիջապես հետո քննիչի կայացրած որոշումը՝ չնայած նրան, որ Ռոբերտ Քոչարյանի վերաբերյալ գործը դատարանի վարույթում էր ու վերջին անգամ նա կալանավորվել էր հենց դատարանի վարույթում գործի գտնվելու ընթացքում:

Ընդհանրապես, «Ձերբակալված և կալանավորված անձանց պահելու մասին» ՀՀ օրենքի 15-րդ հոդվածի 9-րդ մասի կարգավորումն ինքնին խնդրահարույց է: Այն չի պարունակում կալանավորված անձի՝ օրինական ներկայացուցչի կամ մերձավոր ազգականների հետ

տեսակցության արգելքի կիրառության հստակ չափանիշներ՝ սահմանափակման հիմքում դնելով միայն «քննության շահ» գնահատողական ձևակերպումը: Օրենքը չի նախատեսում տեսակցությունների արգելքի պատճառաբանության և հիմնավորվածության, ինչպես նաև արգելքի կիրառության ժամկետների, այդ որոշման պարբերական վերանայման հստակ պահանջներ⁴⁴⁵:

Կոնկրետ բողոքի քննարկման արդյունքում պարզվել էր, որ Ռոբերտ Քոչարյանի տեսակցությունները և հեռախոսային խոսակցություններն այդ թվում՝ ընտանիքի անդամների հետ արգելելու համար փաստացի հիմք էր ընդունվել դեռևս նախաքննության փուլում, դեռ նրա առաջին կալանավորման ժամանակ քննիչի կայացրած որոշումը՝ չնայած նրան, որ Ռոբերտ Քոչարյանի վերաբերյալ գործն արդեն գտնվում էր դատարանի վարույթում: Ավելի կոնկրետ, Ռոբերտ Քոչարյանի իրավունքի նկատմամբ արգելքը քննիչի որոշմամբ սահմանվել էր 2018 թվականի հուլիսի 28-ին: Դրանից հետո Ռոբերտ Քոչարյանն ազատ էր արձակվել օգոստոսի 13-ին և շուրջ չորս ամիս մնացել ազատության մեջ: Այնուհետև, նա կրկին կալանավորվել էր 2018 թվականի դեկտեմբերի 7-ին, իսկ 2019 թվականի մայիսի 18-ին դատարանի որոշմամբ որպես խափանման միջոց էր կիրառվել անձնական երաշխավորությունը և նա շուրջ մեկ ամիս դարձյալ գտնվել էր ազատության մեջ: Ազատության մեջ գտնվելու ընթացքում բնականաբար Ռոբերտ Քոչարյանն ունեցել էր բազմաթիվ շփումներ, այդ թվում ընտանիքի անդամների և ընտանիքի այն անդամի հետ, ում հետ տեսակցություն չէր թույլատրվում:

Վերջին անգամ Ռոբերտ Քոչարյանը կալանավորվել էր դատարանի կողմից և գործի հենց դատարանի վարույթում գտնվելու ընթացքում: Ընդ որում, ինչպես պնդում էին փաստաբանները, դատարանն այդ հարցին չի անդրադարձել, այդ թվում՝ գործը վարույթ ընդունելիս: Պարզվել էր, որ դատարանի նման որոշում առկա չէ: Այդ դեպքում առաջ էր գալիս հարց այն մասին, թե արդյոք քննիչի՝ մեկ և կես տարուց ավելի վաղեմություն ունեցող որոշումը չի կորցրել արդիականությունը մեղադրյալի՝ ազատության մեջ հայտնվելու պատճառով կամ արդյոք շարունակում է ծառայել որոշմամբ հետապնդվող նպատակին:

Ռոբերտ Քոչարյանի, ինչպես նաև նրա փաստաբանների, մի շարք քաղաքացիների բարձրացրած մյուս հիմնական հարցը վերաբերում էր նրան, որ Ռոբերտ Քոչարյանի նկատմամբ կիրառված կալանքն իրավաչափ չէ: Փաստաբանները նշում էին, որ դատարանին հասցեագրած իրենց միջնորդությունները, այդ թվում՝ կապված կալանքից ազատ արձակելու, գրավի կիրառության հետ, դատարանն առհասարակ քննության չի արժանացնում, չեն նշանակվում դատական նիստեր՝ չնայած նույնիսկ այն հանգամանքին, որ տեղի էր ունեցել դատավորի փոխարինում նորով:

---

⁴⁴⁵ Կալանավորված անձի տեսակցությունների կարգավորման ու այս առնչությամբ գործանականում մարդու իրավունքների հետ կապված հարցերի մասին առավել մանրամասն խոսվում է սույն հաղորդման նախորդ շարադրանքում:

Փաստաբանների բարձրացրած՝ վերը նշված հարցերը բնույթով այնպիսին էին, որոնք պետք էր կոնկրետ գործով քննարկման առարկա դարձնել միայն այդ գործով վարույթն իրականացնող մարմինը, կոնկրետ դեպքում՝ դատարանը:

Նկատի ունենալով այն, որ «Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» սահմանադրական օրենքը Պաշտպանին արգելում է միջամտություն ցուցաբերել կամ քննարկման առարկա դարձնել այն հարցերը, որոնք առնչվում են կոնկրետ գործերով դատավորների լիազորությունների իրականացմանը, Պաշտպանը քննարկման շրջանակում ձեռնպահ է մնում որևէ այնպիսի գնահատական տալուց կամ գործողություն կատարելուց, որը դուրս է մեջբերված օրենսդրական արգելքի շրջանակից: Այդուհանդերձ, նշված հարցերը Մարդու իրավունքների պաշտպանի ուշադրության կենտրոնում են և գտնվում են մշտադիտարկման ներքո, քանի որ առնչվում են մարդու սահմանադրական իրավունքներին:

Այս տեսանկյունից Պաշտպանն արձանագրում է, որ կալանքի ու, առհասարակ, ազատությունից զրկելուն վերաբերող հարցերը դրանց հասցեատեր մարմիններից ու պաշտոնատար անձանցից պետության պոզիտիվ պարտականության ուժով պահանջում են առավելագույն ջանքեր՝ ապահովելու համար ազատությունից զրկված ցանկացած մարդու իրավունքների երաշխավորումը: Բոլոր դեպքերում, պետք է հաշվի առնել, որ կալանքը բարձր աստիճանի միջամտություն է անձի անձնական ազատությանը, ուստի դրա հետ կապված հարցերը պահանջում են հետաձգում չհանդուրժող քայլեր հանրային իշխանության կողմից՝ դրանց ցանկացած այնպիսի վիճարկման դեպքում, որը վերաբերում է անազատության մեջ գտնվելու իրավաչափությանը: Հարցն առավել արդիական է գործը քննող դատավորի փոփոխության պարագայում, երբ քննությունը պետք է սկսվի նորից ու կալանքին առնչվող հարցերը լինեն այնպիսիների թվում, որոնց պետք է անդրադարձ կատարվի հետաձգում չհանդուրժող դատավարական քայլերով: Այս մասին արձանագրված է նաև Մարդու իրավունքների պաշտպանի հրապարակային հայտարարությամբ:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմում նաև ուսումնասիրվել է Ռոբերտ Քոչարյանի դիմումի հիման վրա ՀՀ սահմանադրական դատարանի 2019 թ. սեպտեմբերի 4-ի ՍԴՈ-1476 որոշումը: Այդ որոշմամբ դատարանը սահմանել է ինչպես անհատական, այնպես էլ ընդհանուր միջոցներ: Պաշտպանը, սակայն, չի անդրադառնում Սահմանադրական դատարանի որոշմամբ սահմանված անհատական միջոցներին, քանի որ դրանք առնչվում են Ռոբերտ Քոչարյանին վերաբերող գործին և հետևաբար՝ գտնվում են բացառապես կոնկրետ գործի վարույթը ստանձնած դատարանի իրավասության տիրույթում:

Սահմանադրական դատարանի սահմանած ընդհանուր միջոցներն ունեն համակարգային բնույթ և վերաբերում են կամ կարող են վերաբերել նույն իրավիճակում հայտնված, դատարանի բնորոշմամբ, հատուկ պաշտպանությամբ օժտված պաշտոնատար անձանց իրավունքներին առհասարակ, ուստի դրանք պետք է լուծում ստանան համակարգային մակարդակում:

Ռոբերտ Քոչարյանի պաշտպանները Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրված մեկ այլ բողոքով հայտնել էին, որ դատական նիստերի ընթացքում, դրանցից առաջ և հետո Երևան քաղաքի ընդհանուր իրավասության դատարանի Շենգավիթի նստավայրի վարչական շենքում, բակում հավաքված անձինք անհարգալից և վիրավորանք պարունակող արտահայտություններ են հնչեցնում իրենց և իրենց պաշտպանյալի հասցեին: Ըստ փաստաբանների՝ նման միջադեպերը տեղի են ունենում Ոստիկանության ծառայողների և դատական կարգադրիչների ներկայությամբ, իսկ վերջիններս դրանք կանխելու ուղղությամբ պատշաճ միջոցներ չեն ձեռնարկում: Փաստաբանները նշել էին, որ այդ միջադեպերը կրում են պարբերական բնույթ և նպատակ են հետապնդում բարդացնել պաշտպանական կողմի աշխատանքը: Այս բողոքի ուսումնասիրությամբ պաշտոնական հաղորդակցություն է իրականացվել Ոստիկանության և Դատական դեպարտամենտի հետ:

Վերը նշվածից բացի, Պաշտպանին ներկայացված բողոքով Ռոբերտ Քոչարյանն ու նրա փաստաբանները հարց են բարձրացրել քաղաքացիական առողջապահական հաստատությունում նրա իրավունքների ապահովման առնչությամբ: Մասնավորապես, հայտնել են, որ նրա հիվանդասենյակում մշտապես, ներառյալ՝ գիշերային ժամերին, ներկա է գտնվում պահակետի քրեակատարողական մեկ ծառայող: Ըստ փաստաբանների՝ դա բացասական է ազդում անձի պատշաճ բուժօգնության վրա, հանգեցնում է նրա առողջական վիճակի վերաբերյալ բժշկական գաղտնիք կազմող տեղեկությունների ոչ իրավաչափ հրապարակման: Դիտարկումը ցույց է տվել, որ հիվանդասենյակից դուրս՝ անմիջականորեն դռան մոտ ծառայություն է իրականացնում ևս քրեակատարողական 3 ծառայող և ևս 1 ծառայող էլ այն միջանցքի մուտքի դռան մոտ, որտեղ գտնվում է Ռոբերտ Քոչարյանի հիվանդասենյակը:

Ըստ Ռոբերտ Քոչարյանի և նրա փաստաբանների կողմից Մարդու իրավունքների պաշտպանին փոխանցած տեղեկությունների՝ քրեակատարողական ծառայողները հիվանդասենյակում ծառայություն իրականացնում են հերթափոխերով և յուրաքանչյուր հերթափոխ օրվա մեջ 3 կամ 4 մեկ անգամ փոխվում է ու յուրաքանչյուր ծառայող հիվանդասենյակում գտնվում է 2-3 ժամ: Ըստ նրանց՝ ստացվում է, որ Ռոբերտ Քոչարյանի հիվանդասենյակում ծառայություն է իրականացնում 5 հոգի՝ մշտապես փոփոխվող անձնակազմերով, իսկ հերթափոխերում ամեն անգամ ընդգրկված են լինում ոչ թե նույն, այլ տարբեր անձինք:

Թե՛ փաստաբանները, թե՛ Ռոբերտ Քոչարյանը նշել են, որ պահակետի ծառայողը հիվանդասենյակը լքում է միայն այն դեպքում, երբ Ռոբերտ Քոչարյանն ինքն է ներկայացնում այդպիսի պահանջ և այն էլ քրեակատարողական ծառայողը համաձայնում է դա անել միայն անմիջական բժշկական հետազոտությունների կամ խորհրդատվությունների ընթացքում: Ըստ Ռոբերտ Քոչարյանի՝ քաղաքացիական բժշկական հաստատությունում իր առաջին բժշկական հետազոտություններից մեկի ընթացքում քրեակատարողական ծառայողը չի ցանկացել թողնել

իրեն բժշկի հետ առանձին. դա արել է միայն այն բանից հետո, երբ Ռոբերտ Քոչարյանը նշել է, որ ցանկանում է այդ հարցով ահազանգ ներկայացնել Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմ ու նաև նշել, որ քրեակատարողական ծառայողը դուրս է եկել միայն այն բանից հետո, երբ ինքը նշել է, որ հրաժարվում է բուժօգնությունից և պահանջում է իրեն տեղափոխել քրեակատարողական հիմնարկ: Այս մասին նշել են նաև նրա փաստաբանները:

Ընդ որում, նշված հարցերը Ռոբերտ Քոչարյանը և նրա փաստաբանը նշել են նաև հրապարակային դատաքննության ընթացքում, ինչը Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմն արձանագրել է 2020 թվականի մայիսի 19-ի հրապարակային դատական նիստերի մշտադիտարկման գործառույթի շրջանակում⁴⁴⁶:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը, քննարկելով ներկայացված փաստական տվյալները, այդ կապակցությամբ Արդարադատության նախարարության պարզաբանումները, ոլորտը կանոնակարգող օրենսդրությունը՝ կայացրել է «Մարդու իրավունքների կամ ազատությունների խախտման առկայության մասին» որոշում: Որոշման շրջանակում անդրադարձ է կատարվել Ռոբերտ Քոչարյանի իրավունքների ապահովմանը՝ կապված քաղաքացիական բժշկական հաստատության նրա հիվանդասենյակի ներսում պահակետի քրեակատարողական ծառայողի մշտական հիմունքով ներկայության հետ:

Որոշմամբ քննարկված կարևորագույն հարցերը, ինչպես նաև՝ ազատությունից զրկված անձանց իրավունքների ապահովմանը վերաբերող համակարգային բնույթի մի շարք հարցեր առանձին ներկայացվել են թեմատիկ՝ «Արտահերթ հրապարակային զեկույց ազատությունից զրկված անձի հիվանդասենյակում քրեակատարողական ծառայողի մշտական ներկայության անթույլատրելիության վերաբերյալ (կալանավորված անձի օրինակով)» վերտառությամբ արտահերթ հրապարակային զեկույցով⁴⁴⁷:

Հարցն այն է, որ ներկայում ազատությունից զրկված բուժում ստացող կալանավորված կամ ազատազրկման դատապարտված անձի հիվանդասենյակում մշտական հիմունքով ներկա է պահակետի քրեակատարողական մեկ ծառայող, ով հիվանդասենյակը կա՛մ առհասարակ չի լքում, կա՛մ յուրաքանչյուր դեպքում այն լքում է բուժում ստացողի խնդրանքով կամ պահանջով: Այս սխալ կանխավարկածի հիմքում էլ անորոշ, պրակտիկայում անձի իրավունքների տեսանկյունից իրավական լուծումներ են:

Իրականում, պետք է գործի հետևյալ կանխավարկածը. քրեակատարողական ծառայողի մշտական ներկայությունը, որպես ընդհանուր կանոն, պետք է բացառվի: Դա կարող է հնարավոր լինել միայն այն բացառիկ դեպքերում, երբ անվտանգության նկատառումով բժիշկը կամ բուժանձնակազմի այլ ներկայացուցիչն է խնդրում ապահովել քրեակատարողական ծառայողի ներկայություն:

⁴⁴⁶ Տե՛ս, օրինակ, https://www.youtube.com/watch?time_continue=1&v=KpBlq8wX-4Q&feature=emb_title:

⁴⁴⁷ Զեկույցը հասանելի է <https://ombuds.am/images/files/185bbc0afa0b2fb3147bd9dbcf5933a.pdf> հղումով:

Ուստի, կալանավորված անձի հիվանդասենյակում պահակետի ծառայողի մշտական ներկայությունը խնդրահարույց է նրան ցուցաբերվող խնամքի, նրա արժանապատվության, մասնավորության ու անգամ նրան խնամողների արժանապատվության ու մասնավորության տեսանկյունից: Այսինքն՝ այս իրավիճակում առաջ են գալիս իրավունքի խախտման հարցեր, որոնք պետք է դիտարկվեն Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական կոնվենցիայի թե՛ 3-րդ, թե՛ 8-րդ, ինչպես նաև ՀՀ Սահմանադրության համապատասխան հոդվածների տեսանկյունից:

Հետևաբար, քաղաքացիական բժշկական հաստատությունում ազատությունից զրկված անձի հիվանդասենյակում քրեակատարողական ծառայողի ֆիզիկապես մշտական ներկայությունը խաթարում է նրա նկատմամբ պետության պոզիտիվ պարտավորությունների էությունը: Դա չի արտահայտում արդարացի հավասարակշռությունը հանրային ու մասնավոր շահերի միջև և հանգեցնում է մարդու իրավունքների նկատմամբ պետության անհամաչափ միջամտության:

Նման եզրահանգման համար հիմք են ծառայել հարցի առնչությամբ Պաշտպանին հասցեագրած բողոքների, կանխարգելման ազգային մեխանիզմի մշտադիտարկման, օրենսդրության ու միջազգային չափանիշների ուսումնասիրությունն ու վերլուծությունը:

Ազատությունից զրկված անձի դեպքում նրա առողջության պահպանման և բժշկական սպասարկման ու, առհասարակ, բուժօգնության հետ կապված հարցերն առաջնահերթ պետք է դիտարկել վատ վերաբերմունքի բացառման և առանձին իրավիճակներում՝ անձի մասնավորության (privacy) երաշխավորման տեսանկյունից, ինչպես նաև ընդունված է միջազգային իրավաբանության մեջ:

Ուստի, անհրաժեշտ է մինչև իրավական փոփոխությունները, փոխել պրակտիկան արտահերթ զեկույցում շարադրված խնդիրների հաշվառմամբ՝ ձևական մոտեցումներից զերծ, առավել իրավունքահեն շեշտադրմամբ բարելավվելու նպատակով:

Ձեռնպահ մնալով քրեական վարույթի ընթացիկ գործով որևէ գնահատական տալուց՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանն, այնուամենայնիվ, անհրաժեշտ է համարում ընդգծել, որ հանրային բարձր հեղափոխություն ունեցող քրեական գործեր քննելիս պետությունը ստանձնում է առավել պատասխանատվություն հեղափոխականորեն երաշխավորելու քրեորեն հետապնդելի արարքում մեղադրվող ցանկացած անձի անմեղության կանխավարկածը: Դա միայն ցույց է տալիս՝ որքան բարձր է պետությունը գնահատում հանցավորության դեմ պայքարի իր հանձնառությունը՝ այդ պայքարի արդյունքների կայուն հավաստիությունը ապահովելու տեսանկյունից: Ավելին, քրեական արդարադատության համակարգը կրում է քրեական վարույթին առնչվող անհրաժեշտ տեղեկություններ հանրությանը տրամադրելու և այդ կերպ հաշվետու քննություն ապահովելու պարտադիր բեռը: Սա իր հերթին կոչված է երաշխավորելու հանրության վստահությունն առ այն, որ քրեական կոնկրետ վարույթն իրականացվում է իրավունքի գերակայության մշտական պահպանմամբ:

2. 2016 թվականի հուլիսյան իրադարձությունների կապակցությամբ քննվող քրեական գործերը և դրանցում ներգրավված անձանց մասնակցությամբ այլ գործեր

Հուլիսյան իրադարձությունների շրջանակում տեղի ունեցած իրադարձությունների վերաբերյալ քննությունը շարունակում է հանրային մեծ հետաքրքրվածություն վայելել: 2016 թվականի հուլիսյան իրադարձություններն, իհարկե, մարդու իրավունքների տեսանկյունից լուրջ մարտահրավերների առաջ կանգնեցրին մեր երկիրը: Դրա հետ միասին, այդ իրադարձությունները լրացուցիչ ազդակ էին հասկանալու երկրում առկա համակարգային խնդիրները, դրանց նպաստող պատճառներն ու պայմանները: Այդ նպատակով էր նաև, որ 2017 թվականին հրապարակվեց «2016 թվականի հուլիսյան իրադարձությունների վերաբերյալ» Մարդու իրավունքների պաշտպանի արտահերթ հրապարակային զեկույցը: Զեկույցում հանգամանորեն քննարկվեցին հուլիսյան դեպքերը, ինչպես նաև դրանց առնչությամբ ներկայացվեցին մանրամասն գնահատականներ: Արձանագրվեցին նաև հուլիսի 17-ից 31-ի իրադարձությունների ընթացքում տեղի ունեցած՝ մարդու իրավունքներին և ազատություններին առնչվող խնդիրներ, որը բարձր գնահատվեց նաև միջազգային գործընկերների կողմից⁴⁴⁸:

Ինչպես 2017, 2018 և 2019 թվականի տարեկան հաղորդումներով, սույն հաղորդմամբ ևս անդրադարձ է կատարվել 2016 թվականի հուլիսյան իրադարձությունների ընթացքում Ոստիկանության գործողությունների առնչությամբ հարուցված քրեական գործերի քննությանը: Սա պայմանավորված է հատկապես այն հանգամանքով, որ Պաշտպանն անհրաժեշտ է համարում տվյալ գործերի ընթացքի մասին հանրային բարձր իրազեկվածությունը⁴⁴⁹:

Հուլիսյան իրադարձություններին առնչվող քրեական գործերի հիմնական մասը գտնվում է դատաքննության փուլում: Առկա են նաև դատական ակտեր: Հրապարակային դատաքննության պայմաններում հասարակությունը հնարավորություն ունի հետևելու գործերի ընթացքին՝ ամենայն մանրամասնությամբ: Տեղի ունեցող դատական նիստերը մշտապես գտնվում են զանգվածային լրատվության միջոցների ուշադրության կենտրոնում և ակտիվ լուսաբանվում են: Նկատի ունենալով այս քրեական գործերի առանձնահատկությունը, հասարակության վերաբերմունքն ու հետաքրքրվածությունը, ինչպես նաև դատավարության մասնակիցների, գործի հետ առնչություն ունեցող անձանց իրավունքներն ու օրինական

⁴⁴⁸ Տե՛ս «2016 թվականի հուլիսյան իրադարձությունների վերաբերյալ» ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի արտահերթ հրապարակային զեկույցը, հասանելի է հետևյալ հղումով՝ <https://ombuds.am/images/files/831269377eb9300ea711f6f312c9de1a.pdf>:

⁴⁴⁹ 2016 թվականի հուլիսյան իրադարձությունների առիթվ քրեական գործերի, այդ կապակցությամբ Պաշտպանի ձեռնարկած միջոցների վերաբերյալ առավել մանրամասն տե՛ս Պաշտպանի 2018 թվականի հաղորդումը, էջ 321-325:

շահերը, դատավարության մասնակիցների միջև առկա լարվածությունն ու հուզականությունը, Պաշտպանը հորդորում է թեմային առնչվող տեղեկություններ հրապարակելիս առավել զգոն լինել՝ ընդհուպ մինչև ձևակերպումների ընտրության հարցում:

Ինչպես ներկայացվել էր Մարդու իրավունքների պաշտպանի 2018 թվականի տարեկան հաղորդմամբ՝ 2016 թվականի հուլիսի 17-ին տեղի ունեցած իրադարձությունների առթիվ հարուցված քրեական գործի նախաքննությունն իրականացվում է ՀՀ հատուկ քննչական ծառայությունում՝ նախաքննությունն իրականացվում է քննչական խմբի կողմից: Այդ քրեական գործից որոշ գործեր անջատվել, մեղադրական եզրակացությամբ ուղարկվել են դատարան: Լրագրողի մասնագիտական օրինական գործունեությանը խոչընդոտելու դեպքերով դատարան ուղարկված գործերով կայացվել են մեղադրական դատավճիռներ (օրինակ, «Արմենիա» հեռուստաընկերության լրագրող Ալբերտ Գալստյանի, «Ազատություն» ռադիոկայանի լրագրող Հովհաննես Մովսիսյանի, «news.am» կայքի լրագրող Խորեն Գրիգորյանի, լրագրող Դավիթ Հարությունյանի մասնագիտական օրինական գործունեությունը խոչընդոտելու ենթադրյալ դեպքերի առթիվ կայացված դատավճիռները):

Դրանից բացի, 2019 թվականին Պաշտպանի աշխատակազմում քննարկվել էր Հատուկ քննչական ծառայությունում քննվող քրեական գործով մեղադրյալ Արա Ալեքսանդր Կոմշույանի (Ալեք Ենիգոմշյան) բողոքը: Նա հայտնել էր, որ իրեն ՀՀ քրեական օրենսգրքի 38-219-րդ հոդվածի 3-րդ մասի 1-ին կետի հատկանիշներով նախատեսված հանրորեն վտանգավոր արարքների ենթադրյալ կատարման համար մեղադրանք է առաջադրվել դեռևս 2016 թվականի հուլիս-օգոստոս ամիսներին: Բողոք ներկայացրած անձի պնդմամբ՝ իրեն մեղադրանք առաջադրելուց անցել է շուրջ 963 օր, սակայն քրեական գործը դեռ գտնվում է նախաքննության փուլում, չնայած նրան, որ սկզբնական գործը, որից իր նկատմամբ գործ է անջատվել, հարուցումից շուրջ 8-9 ամիս անց ուղարկվել է դատարան՝ ըստ էության քննելու համար: Ա. Կոմշույանը պնդել էր, որ այդ գործով նախաքննություն փաստացի չի իրականացվում, քանի որ չեն կատարվում քննչական կամ այլ դատավարական գործողություններ, ուստի խնդրել էր Մարդու իրավունքների պաշտպանի աջակցությունը քրեական գործով նախաքննության ավարտ հայտարարելու հարցում:

Բողոքում բարձրացված հարցի կապակցությամբ Մարդու իրավունքների պաշտպանը դիմել է Գլխավոր դատախազություն: Դատախազությունը պարզաբանել էր, որ կազմակերպված խմբի կողմից ապօրինի կերպով հրազեն, ռազմամթերք ձեռք բերելու, պահելու, փոխադրելու և 2016 թվականի հուլիսի 17-ին ՀՀ ոստիկանության Երևան քաղաքի վարչության պարեկապահակետային ծառայության գնդի տարածք մուտք գործելու, նշված ստորաբաժանման վարչական շենքը և հարակից տարածքը զավթելու, պահելու դեպքերի առթիվ հարուցված, ՀՀ հատուկ քննչական ծառայությունում քննվող քրեական գործով հիշյալ հանցագործությունների կատարմանն անմիջականորեն մասնակցելու և դրանց կատարմանն

օժանդակելու համար մեղադրվող 7 անձանց մասով նախաքննությունը դեռևս շարունակվում էր:

Միաժամանակ պարզաբանվել է, որ 2019 թվականի ապրիլի 12-ին որոշում էր կայացվել հանցակազմի բացակայության հիմքով մեղադրյալ Ա. Կոմշույանի նկատմամբ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 38-219-րդ հոդվածի 3-րդ մասի 1-ին կետով քրեական հետապնդումը դադարեցնելու, ՀՀ քրեական օրենսգրքի 38-218-րդ հոդվածի 3-րդ մասի 1-ին կետով քրեական հետապնդում չիրականացնելու և ընտրված խափանման միջոցը վերացնելու մասին:

Դատարանի շենքում ամբաստանյալների նկատմամբ ֆիզիկական բռնություն գործադրելու ենթադրյալ դեպքի առթիվ քննվող քրեական գործը. Հուլիսյան իրադարձությունների շրջանակներում անհրաժեշտ է անդրադարձ կատարել հանրային նշանակության մեկ այլ՝ 2017 թվականի հունիսի 28-ին Երևան քաղաքի ընդհանուր իրավասության դատարանի Ավան նստավայրի շենքում Ոստիկանության ծառայողների կողմից ամբաստանյալներին ենթադրաբար ծեծի ենթարկելու տեղեկությունների առնչությամբ հարուցված քրեական գործի քննությանը:

Դեռևս 2018 և 2019 թվականների տարեկան հաղորդմամբ նշվել էր, որ Պաշտպանին ներկայացված տեղեկության համաձայն՝ պաշտոնատար անձանց կողմից բռնություն գործադրելով զուգորդված պաշտոնեական լիազորություններն անցնելու ենթադրաբար տեղի ունեցած վերոնշյալ դեպքի առթիվ 2017 թվականի հուլիսի 3-ին Հատուկ քննչական ծառայությունում ՀՀ քրեական օրենսգրքի 309-րդ հոդվածի 2-րդ մասով հարուցվել է քրեական գործ: Նախաքննության ընթացքում Արեգ Կյուրեղյանը, Սմբատ Բարսեղյանը, Արայիկ Խանդոյանը, Մխիթար Ավետիսյանը և Գագիկ Եղիազարյանը ճանաչվել են տուժող: Արեգ Կյուրեղյանն ու Մխիթար Ավետիսյանը հրաժարվել են ցուցմունք տալ, իսկ Սմբատ Բարսեղյանը, Արայիկ Խանդոյանն ու Գագիկ Եղիազարյանը հարցաքննվել են և դեպքի վերաբերյալ տվել ցուցմունքներ:

Պաշտպանը մշտապես ուշադրության ներքո է պահել հարուցված քրեական գործի ընթացքը: Դրանից բացի, Պաշտպանի անմիջական հանձնարարությամբ, ծեծի ենթարկվելու ահազանգից անմիջապես հետո՝ լուսադեմին է Պաշտպանի աշխատակազմը նրանց տեսակցել ՔԿՀ-ում և արձանագրել ստացած վնասվածքները:

2020 թվականին Դատախազությունից և Հատուկ քննչական ծառայությունից ստացված տեղեկությունների համաձայն՝ քրեական գործի շրջանակում որոշում է կայացվել ՀՀ քրեական օրենսգրքի 309.1-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 4-րդ կետով (խոշտանգումը մի խումբ անձանց կամ կազմակերպված խմբի կողմից) նախատեսված հանրորեն վտանգավոր արարքի ենթադրյալ կատարման համար Երևանի վարչության ուղեկցող գումարտակի հրամանատարին որպես մեղադրյալ ներգրավելու մասին, որևէ անձ դատարանի դատավճռով չի դատապարտվել, նախաքննությունը շարունակվում է:

Պաշտպանը հարկ է համարում հատուկ ընդգծել խոշտանգումների վերաբերյալ գործերով արդյունավետ քննության անհրաժեշտությունն ու միջազգային իրավաբանությանը հայտնի չափանիշները: Այս գործի քննությունը միջազգային չափանիշներին համապատասխան ընթանալու տեսանկյունից խնդրահարույց հարցեր է առաջացնում:

Մասնավորապես, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի իրավաբանությամբ՝ քննություն իրականացնելու պարտականությունը «ոչ թե որևէ արդյունքի հասնելու, այլ միջոցներ ձեռնարկելու պարտականություն է»։ պարտադիր չէ, որ յուրաքանչյուր քննություն լինի հաջողված կամ հանգեցնի այնպիսի եզրակացության, որը համընկնում է պահանջ ներկայացրած անձի՝ դեպքերի մասին տված ցուցմունքներին. *այնուամենայնիվ, դրա միջոցով սկզբունքորեն պետք է հնարավոր լինի պարզել գործի փաստերը և, այն դեպքում, երբ պարզվում է, որ պնդումները ճիշտ էին, ապա նաև բացահայտել և, հիմնավորված լինելու դեպքում, պատժել պատասխանատու անձանց*⁴⁵⁰: Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի դիրքորոշմամբ՝ ցանկացած դեպքում իշխանությունները պետք է ձգտեն պարզելու, թե ինչ է տեղի ունեցել, և հապճեպ արված կամ անհիմն եզրակացությունները չպետք է հիմք ընդունվեն իրենց քննությունն ավարտելու համար կամ դրվեն իրենց որոշումների հիմքում: Պետք է ձեռնարկվեն բոլոր հնարավոր միջոցները՝ միջադեպի հետ կապված ապացույցները, այդ թվում՝ ականատեսների ցուցմունքները, դատաբժշկական և այլ ապացույցներ ապահովելու համար: Քննության ցանկացած թերություն, որը խոչընդոտում է վնասվածքների պատճառը կամ հանցանքի համար պատասխանատու անձանց ինքնությունը պարզելը, կանգնեցնում է այս չափանիշը խախտելու վտանգի առջև⁴⁵¹: Դրանից բացի, որպեսզի պետական մարմինների կողմից ցուցաբերված ենթադրյալ վատ վերաբերմունքի գործով քննությունն արդյունավետ լինի, այն պետք է լինի անկախ: Քննության անկախությամբ ենթադրվում է ոչ միայն ենթակայության կամ ինստիտուցիոնալ կապի բացակայություն, այլ նաև գործնական իմաստով անկախություն⁴⁵²:

⁴⁵⁰ Տե՛ս Մաթևոսյանն ընդդեմ Հայաստանի (Matevosyan v. Armenia) գործով 2017 թվականի սեպտեմբերի 14-ի վճիռը, գանգատ թիվ 52316/09, կետ 73:

⁴⁵¹ Տե՛ս Միխեյենն ընդդեմ Ռուսաստանի (Mikheyev v. Russia) գործով 2006 թվականի հունվարի 26-ի վճիռը, գանգատ թիվ 77617/01, կետ 108, Վիրաբյանն ընդդեմ Հայաստանի (Virabyan v. Armenia) գործով 2012 թվականի հոկտեմբերի 2-ի վճիռը, գանգատ թիվ 40094/05, կետ 162:

⁴⁵² Տե՛ս Օգյուրն ընդդեմ Թուրքիայի (Ogur v. Turkey) գործով 1999 թվականի մայիսի 20-ի վճիռը, գանգատ թիվ 21594/93, կետ 91, Մեհմեթ Էմին Յուկսելն ընդդեմ Թուրքիայի (Mehmet Emin Yuksel v. Turkey) գործով 2004 թվականի հուլիսի 20-ի վճիռը, գանգատ թիվ 40154/98, կետ 37, Երգին ընդդեմ Թուրքիայի (Ergi v. Turkey) գործով 1998 թվականի հուլիսի 28-ի վճիռը, գանգատ թիվ 66/1997/850/1057, կետ 83:

3. 2020 թվականի նոյեմբերի 9-ի լույս 10-ի գիշերը Երևանում տեղի ունեցած իրադարձությունները

2020 թվականի նոյեմբերի 9-ի եռակողմ հայտարարության մասին հայտարարելուց անմիջապես հետո Երևանում տեղի ունեցան բռնությամբ զուգորդված իրադարձություններ:

Մասնավորապես, մի խումբ անձինք մուտք գործեցին ՀՀ կառավարության վարչական շենք, այդ թվում՝ ՀՀ վարչապետի ընդունարան և կառավարության նիստերի դահլիճ, ինչպես նաև Ազգային ժողովի վարչական շենք, այդ թվում՝ նիստերի դահլիճ, կառավարական ամառանոց, բռնություն գործադրվեց նաև Ազգային ժողովի նախագահ Արարատ Միրզոյանի նկատմամբ: Ստացած մարմնական վնասվածքների պատճառով Արարատ Միրզոյանը տեղափոխվեց բժշկական հաստատություն, երկարատև ստացիոնար բուժում ստացավ, ենթարկվեց վիրահատական միջամտության:

Այդ իրադարձությունները նախաձեռնելուց անմիջապես հետո Մարդու իրավունքների պաշտպանի ողջ իրավասու անձնակազմը Պաշտպանի գլխավորությամբ հրատապ ներկայացավ աշխատանքի: Անհրաժեշտ էր իրականացնել մանրակրկիտ դիտարկում: Պաշտպանն այդ պահին անմիջապես քննարկում ունեցավ ՀՀ Ոստիկանության պետի, ինչպես նաև Ազգային ժողովի դահլիճում գտնվող մի շարք պատգամավորների հետ:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի դիտարկմամբ դրանք ոչ այլ ինչ էին, քան երկրում օրեցօր աճող անհանդուրժողականության արդյունք: Վտանգավոր ծավալների հասնող ատելության խոսքի և բռնության կոչերի աճ գրանցվեց հատկապես արտակարգ դրության պայմաններում, ինչպես նաև 2020 թվականի սեպտեմբեր-նոյեմբերի պատերազմի ընթացքում: Ստեղծված իրադրությունն ավելի խորացավ պատերազմական գործողությունների վերաբերյալ տեղեկատվական վակուումի պայմաններում և, ի վերջո, այդ վտանգավոր դրսևորումները, ցավոք, տեղափոխվեցին իրական կյանք:

2020 թվականի նոյեմբերի 9-ի լույս 10-ի գիշերը Երևանում տեղի ունեցած իրադարձությունների վերաբերյալ Մարդու իրավունքների պաշտպանն անմիջապես հանդես եկավ իրողությունը դատապարտող հայտարարությամբ՝ առաջնային հրամայական համարելով իրար նկատմամբ բռնության որևէ դեպքի, անգամ բռնության որևէ կոչի կամ հնարավորության բացառումը⁴⁵³:

Խիստ դատապարտելի էր ՀՀ Ազգային ժողովի նախագահ Արարատ Միրզոյանի նկատմամբ կիրառված բռնությունը՝ հատկապես այն պայմաններում, որ այդ պահին կային

⁴⁵³ Տե՛ս «Մարդու իրավունքների պաշտպանը համերաշխության ու համախմբվածության կոչ է անում» հրապարակումը՝ <https://ombuds.am/am/site/ViewNews/1366> հղումով, ինչպես նաև «ՀՀ վարչապետի հայտարարությունը, թե Պաշտպանը չի դատապարտել նոյեմբերի 9-ի լույս 10-ի գիշերը Երևանում տեղի ունեցած իրադարձությունները, իրականությանը չի համապատասխանում» հրապարակումը՝ <https://ombuds.am/am/site/ViewNews/1380> հղումով:

հրապարակումներ այն մասին, որ մեքենայի մեջ է եղել նաև նրա երեխան: Դրանից բացի, դեպքից անմիջապես հետո Մարդու իրավունքների պաշտպանը խոսել է առողջապահական համապատասխան մարմինների հետ՝ կապված Ազգային ժողովի նախագահի առողջական վիճակի հետ: Մտահոգիչ էր այն, որ ինչպես հաղորդվել է Մարդու իրավունքների պաշտպանին և հրապարակայնորեն, Ազգային ժողովի նախագահի նկատմամբ բռնություն գործադրողները դադարեցրել են իրենց գործողությունները, երբ կարծել են, որ նա արդեն մահացած վիճակում է:

Նոյեմբերի 9-ի լույս 10-ի գիշերը նաև արձանագրվեց, որ հարձակման էր ենթարկվել «Ազատություն» ռադիոկայանի երևանյան գրասենյակը, ինչը նույնպես անթույլատրելի է: Ինչպես վկայում էին այդ պահի տվյալները, տեղի էր ունեցել լրատվամիջոցի գույքի ու տեխնիկայի նկատմամբ հարձակման փորձ, ինչպես նաև, հարձակում լրատվամիջոցի աշխատակիցների վրա: Բացի այն, որ նման արարքները օրենքով արգելված են, այդ դժվար օրերին լրատվամիջոցները կարևորագույն գործառույթներ են կատարել: Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմը հետագայում արձանագրեց տեղեկություն, որ ֆիզիկական հարձակման էր ենթարկվել նաև «Բաց հասարակության հիմնադրամներ-Հայաստան» հիմնադրամի գրասենյակը:

Այդ օրը տեղի ունեցած բռնության դատապարտելի իրադարձությունները կանխելու, դրանք հետագայում բացառելու ու մեղավորներին պատասխանատվության ենթարկելը երաշխավորելու ուղիղ պարտավորություն ունեն, առաջին հերթին, պետական իրավասու մարմինները: Այս գործերը պետք է ենթարկվեն պատշաճ քննության՝ հանրային հաշվետվողականություն ապահովելու նկատառումով և այն հաշվով, որ վեր հանվեն ու հանրությանը ներկայացվեն բոլոր շարժառիթները:

Պատճառաբանությունը, թե իրավապահ մարմինների բավարար քանակի ծառայողներ երևանում այդ պահին առկա չեն եղել՝ տեղի ունեցածը կանխելու համար, քանի որ գտնվել են առաջնագծում, անընդունելի է: Պետությունը պարտավոր է կանխատեսել երկրի ներսում ու այն էլ ռազմական դրության պայմաններում մարդու իրավունքների պաշտպանության, իրավունքի գերակայության երաշխավորման համար իրավապահ մարմինների անհրաժեշտ քանակությամբ ու մասնագիտացմամբ ծառայողների առկայություն երկրում:

Մարդը, քաղաքացին պարտավոր չէ հանդուրժել իր իրավունքների խախտումները, այդ թվում՝ բռնությունն այն պատճառով, որ պետական իրավասու մարմինները չեն կարողացել ապահովել նրա անձնական անվտանգության համար անհրաժեշտ պայմաններ:

Պետությունը պարտավոր էր կանխատեսել նման հնարավոր զարգացումներ՝ հաշվի առնելով, որ պատերազմական գործողությունների ավարտի հետ կապված անսպասելի զարգացումները տեղի ունեցան հանրությանն այդ զարգացումներին պատշաճ ձևով չնախապատրաստելու պայմաններում:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը մշտապես գտնվել է և շարունակում է գտնվել իրավապահ մարմինների հետ սերտ կապի մեջ, ու բարձր է գնահատում նրանց գործառույթների դերը մեր երկրում՝ հատկապես այդ պատասխանատու օրերին: Իրավապահ մարմինների գործընկերները տարել են գիշերուզօր աշխատանք ու հաճախ գործել բարդ իրավիճակներում: Այդուհանդերձ, պետք է անել այնպես, որ խոսքը գնա ոչ թե նման ցավալի դեպքերի հետևանքների վերացման, այլ դրանց կանխարգելման մասին:

Միևնույն ժամանակ անհրաժեշտ է նշել, որ Պաշտպանի՝ այդ օրվա հայտարարությանն այն կշռադատված, հիմնավորված արձագանք էր, որն ուղղված էր ողջ հանրությանը, ուներ կանխարգելիչ նպատակ ու հիմնված էր այդ օրերին արձանագրված հիմնական գործոնների վերլուծության վրա՝

1) զինվորական համազգեստով ու զինված անձանց՝ ատելություն, վիրավորանք ու սպանության սպառնալիքներ պարունակող ուղերձներ առաջնագծից ու դրանց լայն տարածում,

2) նույնաբնույթ ուղերձներ մի շարք քաղաքացիական անձանց կողմից,

3) հանրային առանձին, այդ թվում՝ բարձրաստիճան պաշտոնատար անձանց կողմից ուղղակի կամ անուղղակի ատելության ու բռնության սպառնալիքների հրապարակային տարածում,

4) Երևանի Հանրապետության հրապարակում տեղադրված էկրանին ատելություն, բռնության կոչեր ու սպանության սպառնալիքներ պարունակող տեսանյութի ցուցադրում,

5) սոցիալական ցանցերում ատելություն, բռնության կոչ, հայհոյանք ու սպառնալիքներ պարունակող ագրեսիվ գրառումների ու մեկնաբանությունների կտրուկ աճ՝ գլխավորապես կեղծ օգտահաշիվներից՝ կազմակերպված, կոնկրետ նպատակներով ու թիրախներով:

Անհրաժեշտ է այս համատեքստում ևս մեկ անգամ ընդգծել, որ Մարդու իրավունքների պաշտպանի իրավասությունը հստակ է՝ ուղիղ ազդեցությամբ պաշտպանել մարդուն պետական կամ ցանկացած այլ հանրային մարմնից կամ պաշտոնյայից: Հետևաբար, պաշտոնյաներն իրենց լիազորությունների իրականացման կամ չիրականացման, դրանց հետևանքների կապակցությամբ Մարդու իրավունքների պաշտպանի աջակցությունն ակնկալել չեն կարող:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը հատկապես կարևորում է այս իրադարձությունների կապակցությամբ նախաձեռնված քրեական վարույթների արդյունավետ քննության իրականացումը, ինչպես նաև այդ վարույթների մասին պարբերաբար հանրության իրազեկումը՝ կասկածվող ու մեղադրվող անձանց անմեղության կանխավարկածի անվերապահ ապահովմամբ:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի նախաձեռնած ընթացակարգի շրջանակում Դատախազության՝ որպես մինչդատական քրեական վարույթի օրինականության նկատմամբ հսկողության մարմնի առաջ անհատական սկզբունքով բարձրացվել են կոնկրետ խնդիրներ, ինչպես նաև ամբողջ քրեական գործին առնչվող հարցեր:

Դատախազությունից ստացվել են տեղեկություններ այն մասին, որ 2020 թվականի նոյեմբերի 10-ին Կառավարության շենքում, Ազգային ժողովում և պետական նշանակության այլ օբյեկտներում ու հասարակական վայրերում տեղի ունեցած դեպքերի առթիվ Ազգային անվտանգության ծառայության քննչական դեպարտամենտում նույն օրը ՀՀ քրեական օրենսգրքի 225-րդ հոդվածի 1-ին, 2-րդ և 4-րդ մասերով, 301-րդ հոդվածով և 301.1 հոդվածի 1-ին մասով հարուցվել է քրեական գործ: Նշված գործով քննություն է կատարվում նաև զանգվածային անկարգությունների ժամանակ Ազգայի ժողովի նախագահ Արարատ Միրզոյանի նկատմամբ բռնություն գործադրելու դրվագով:

Բացի այդ, իշխանությունը յուրացնելու՝ բռնություն գործադրելու միջոցով, Սահմանադրությամբ չնախատեսված այլ եղանակով իշխանությունը զավթելու փորձ կատարելու և նշված հանցափորձը կազմակերպելու դեպքերի առթիվ Ազգային անվտանգության ծառայության քննչական դեպարտամենտում ՀՀ քրեական օրենսգրքի 34-300-րդ հոդվածի 1-ին մասով, 38-34-300-րդ հոդվածի 1-ին մասով 2020 թվականի դեկտեմբերի 11-ին հարուցվել է քրեական գործ, որի նախաքննության կատարումը ևս հանձնարարվել է Ազգային անվտանգության ծառայության քննչական դեպարտամենտի քննիչներին և միացվել է վերը նշված քրեական գործին: Գործով տուժող է ճանաչված ընդհանուր 25 անձ:

Դատախազության տեղեկացմամբ՝ տվյալ քրեական գործով 49 անձ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 225-րդ հոդվածի 1-ին, 2-րդ, 4-րդ մասերով, 225¹-րդ հոդվածով, 324-րդ հոդվածի 1-ին մասով, 176-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 3-րդ կետով, 176-րդ հոդվածի 3-րդ մասի 1.1-րդ կետով, 332-րդ հոդվածի 1-ին մասով, 38-332-րդ հոդվածի 1-ին մասով, 301.1-րդ հոդվածի 1-ին մասով, 34-300-րդ հոդվածի 1-ին մասով, 38-34-300-րդ հոդվածի 1-ին մասով, 301-րդ հոդվածով, 235-րդ հոդվածի 1-ին մասով, 183-րդ հոդվածի 1-ին մասով ներգրավվել է որպես մեղադրյալ:

Դրանից բացի, պարզվել է, որ քրեական գործից 22 անձի նկատմամբ ընդհանուր թվով 7 քրեական գործ անջատվել և հաստատված մեղադրական եզրակացություններով ուղարկվել են Երևան քաղաքի առաջին ատյանի ընդհանուր իրավասության դատարան: Ըստ Դատախազությունից ստացված պարզաբանման՝ քրեական գործով նախաքննությունը շարունակվում է, կատարվում են քննչական և դատավարական այլ գործողություններ՝ զանգվածային անկարգությունների բոլոր մասնակիցներին պարզելու և մեղադրյալների արարքներին վերջնական քրեաիրավական գնահատական տալու համար:

Այս իրադարձությունների հանրային նշանակությունը հաշվի առնելով՝ կարևոր նշանակություն կունենա խորհրդարանական վերահսկողությունը՝ հատկապես դրանց որևէ տեսակի կրկնություն բացառելու նկատառումով:

Նկատի ունենալով 2020 թվականի նոյեմբերի 9-ի լույս 10-ի գիշերը Երևանում տեղի ունեցած իրադարձությունների վերաբերյալ իրականացվող վարույթների հանրային հնչեղությունը և կարևորությունը՝ ինչպես վերը թվարկված բոլոր քրեական վարույթները, այն

ևս լինելու է Մարդու իրավունքների պաշտպանի անմիջական ուշադրության կենտրոնում ու վերահսկողության ներքո՝ իրավական կարգավիճակի առավելագույն հնարավորություններով:

4. Քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունների և իրավապաշտպանների գործունեության երաշխավորումը՝ որպես պետության պոզիտիվ պարտավորություն

Քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունների և իրավապաշտպանների գործունեության երաշխավորումը պետության պոզիտիվ պարտավորությունն է: Դա բխում է ժողովրդավարական և մարդու իրավունքների հարգանքի վրա հիմնված պետության գաղափարից:

ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի՝ որպես մարդու իրավունքների ազգային հաստատության խնդիրն է նպաստել մարդու իրավունքների համակարգի բարելավմանը, ընթացակարգային ու ինստիտուցիոնալ երաշխիքների ամրապնդմանը: Դրա մեջ է նաև մտնում քաղաքացիական հասարակության դերը, իրավապաշտպան կազմակերպությունների ու անհատների պաշտպանված աշխատանքի երաշխավորումը: Պետությունը պետք է իր համապատասխան մարմինների միջոցով երաշխավորի հասարակական կազմակերպությունների ազատ գործունեությունը երկրում ու ապահովի նրանց պաշտպանված աշխատանքը:

2020 թվականի ընթացքում արձանագրվեցին իրավապաշտպան հասարակական կազմակերպություններին և նրանց անդամներին թիրախավորելու դեպքեր, նրանց հանդեպ հնչող վիրավորանքների ծավալների ու աճի վտանգավոր միտումներ, ինչը մտահոգիչ երևույթ է:

Հաշվի առնելով հարցի կարևորությունը՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանը հանդես է եկել իրապարակային հայտարարությամբ⁴⁵⁴:

Մասնավորապես, անթույլատրելի է համարում իրավապաշտպան հասարակական կազմակերպություններին և նրանց անդամներին թիրախավորելը, նրանց հանդեպ հնչող վիրավորանքների ծավալներն ու աճի վտանգավոր միտումները: Մտահոգիչ է, որ սոցիալական մեդիայի տիրույթներում թիրախավորումը նաև անձնավորված է ու առանձնանում է ատելության խոսքով:

Չպետք է թույլ տալ, որպեսզի մեր հասարակությունում նման ընկալումներ զարգանան, քանի որ դրանք վտանգավոր են ոչ միայն երկրում անհանդուրժողականության աճի, այլ նաև ՀԿ-ների ու իրավապաշտպանների դերի տեսանկյունից:

Հրապարակային հայտարարությամբ հատկապես ընդգծվել է այս հարցում պետության հատուկ դերը: Պետությունը պոզիտիվ պարտավորություն ունի համապատասխան

⁴⁵⁴ Հրապարակումը հասանելի է <https://ombuds.am/am/site/ViewNews/1467> հղումով:

մարմինների միջոցով ապահովելու ՀԿ-ների և իրավապաշտպանների երաշխավորված գործունեությունը երկրում ու ապահովել նրանց անհրաժեշտ պաշտպանությունը: Պետք է նկատի ունենալ, որ քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունները մարդու իրավունքների պաշտպանության համակարգում իրենց հատուկ տեղ ունեն, դրանք կատարում են պետության նկատմամբ վերահսկողության կարևոր գործառույթ: Հայաստանի մարդու իրավունքների պաշտպանը մեծ կարևորություն է տալիս ՀԿ-ների ու իրավապաշտպանների աշխատանքին ու նրանց դերին մեր երկրում ժողովրդավարության կայացման ու զարգացման հարցում:

Իրավապաշտպանների ու ՀԿ-ների հետ Հայաստանի մարդու իրավունքների պաշտպանի համագործակցությունը շարունակական է մարդու իրավունքների պաշտպանության այնպիսի առաջնահերթ ոլորտներում, ինչպիսիք են՝ զինձառայողների և նրանց ընտանիքի անդամների իրավունքները, հաշմանդամություն ունեցող անձանց, երեխաների, կանանց իրավունքները, կարծիքի արտահայտման ու մամուլի ազատությունը, ազատությունից զրկված անձանց իրավունքների պաշտպանությունը և խոշտանգումների կանխարգելումը, գործարարության խթանումն ու աշխատանքային իրավունքների պաշտպանությունը, փախստականների իրավունքների ապահովումը և այլն:

Արդյունավետ է մարդու իրավունքների և ազատությունների, հանրային նշանակություն հարցերի շուրջ համատեղ աշխատանքն այնպիսի ՀԿ-ների ու իրավապաշտպանների հետ, ինչպիսիք են, օրինակ, Հայաստանի հելսինկյան կոմիտեն, Ինֆորմացիայի ազատության կենտրոնը, Երևանի մամուլի ակումբը, Հելսինկյան քաղաքացիական ասամբլեայի Վանաձորի գրասենյակը, Իրազեկ քաղաքացիների միավորումը, «ՍՕՍ մանկական գյուղեր» հայկական բարեգործական հիմնադրամը, Մարդու իրավունքների պաշտպանությունն առանց սահմանների ՀԿ-ն, Ընդդեմ կանանց նկատմամբ բռնության կոալիցիայի համակարգողը, Լիարժեք կյանքը, Ունիտոնը, Ընդդեմ իրավական կամայականության ՀԿ-ն, Հարկ վճարողների պաշտպանությունը, Գլոբալիզացիայի և տարածաշրջանային համագործակցության վերլուծական կենտրոնը և այլն: Կարևոր է նաև փակ հաստատությունների նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնող դիտորդական խմբերի գործունեությունը:

Ավելին, Մարդու իրավունքների պաշտպանի և ՀԿ-ների միջև համագործակցությունը ինստիտուցիոնալ բնույթ ունի՝ Պաշտպանին առընթեր խորհուրդների միջոցով: Դրանք են՝ հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների պաշտպանության հարցերով հասարակական խորհուրդը, խոշտանգումների կանխարգելման խորհրդատվական խորհուրդը, զինված ուժերում մարդու իրավունքների պաշտպանության հարցերով փորձագիտական խորհուրդը:

Այս առումով, Մարդու իրավունքների պաշտպանի մշտական ուշադրության ներքո են քաղաքացիական հասարակության ներկայացուցիչների, իրավապաշտպանների անխոչընդոտ գործունեության երաշխավորման հարցերը:

Պաշտպանը պարբերաբար հրապարակային մտահոգություն է հայտնել իրավապաշտպանների դերով պայմանավորված՝ վերջիններիս նկատմամբ բռնության կոչերի, սպառնալիքների անթույլատրելիության մասին: Բազմիցս ընդգծվել է այս հարցում պետության՝ համարժեք քայլեր ձեռնարկելու պարտականությունը: Խոսքն ինչպես իրավապաշտպան հասարակական կազմակերպություններին, այնպես էլ անհատների մասին է: Իրավապաշտպանների նկատմամբ քրեորեն պատժելի արարքներ թույլ տրվելու դեպքում պետք է անհապաղ իրականացնել քրեական վարույթ ու ապահովել հանցանքի բոլոր հանգամանքների բացահայտումը՝ բացառելու համար նաև նման արարքները հետագայում:

Առհասարակ, չափազանց կարևոր է ընկալումն առ այն, որ քաղաքացիական հասարակության ներկայացուցիչների դերակատարությունը երկրում իրավունքների և ազատությունների երաշխավորման խնդիրների բարձրաձայնումն է, դրանց լուծմանը նպաստելը: Հետևաբար, մարդու իրավունքների պաշտպանության ինստիտուտների, այդ թվում՝ քաղաքացիական հասարակության ներկայացուցիչների ու իրավապաշտպանների աշխատանքի գնահատման ցուցիչը պետք է լինի հենց մարդու իրավունքների տիրույթում ու կոնկրետ ոլորտների աշխատանքում:

Օրինակ՝ դեռևս 2017 թվականի հունիսի 6-ին Հելսինկյան քաղաքացիական ասամբլեայի Վանաձորի գրասենյակի ղեկավար Արթուր Սաքունցը տեղեկություններ էր հրապարակել իրեն կյանքից զրկելու սպառնալիքների վերաբերյալ⁴⁵⁵: Հրապարակված տեղեկությունների համաձայն՝ «Ֆեյսբուք» սոցիալական ցանցի էջում կատարած գրառման կապակցությամբ ցանցի մեկ այլ օգտատեր մեկնաբանություն է տեղադրել դիմահար կրակոցով Ա. Սաքունցին կյանքից զրկելու վերաբերյալ:

Պաշտպանը սեփական նախաձեռնությամբ սկսել էր քննարկման ընթացակարգ և անմիջապես դիմել ՀՀ գլխավոր դատախազին՝ առերևույթ հանցագործության հատկանիշներ պարունակող վերոնշյալ դեպքերով վարույթ նախաձեռնելու խնդրով: Հարուցված քրեական գործով իրավապաշտպանը ճանաչվել է տուժող: Դրանից հետո, Ա. Սաքունցը Պաշտպանին էր ներկայացրել մտահոգություններ՝ կապված քրեական գործի դանդաղ ընթացքի, ինչպես նաև գործի շրջանակներում քննչական գործողությունների հարցի հետ:

Հետագայում Պաշտպանին տրամադրած պարզաբանումների համաձայն՝ քրեական գործի վարույթը կասեցվել է՝ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 31-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-ին կետով՝ որպես մեղադրյալ ներգրավման ենթակա անձը հայտնի չլինելու հիմքով:

Դրանից բացի, Պաշտպանը գրավոր բողոք է ստացել «Բաց հասարակության հիմնադրամներ-Հայաստան» կազմակերպությունից: Բողոքով նշվել է, որ 2020 թվականի նոյեմբերի 10-ին ֆիզիկական հարձակում է տեղի ունեցել Հիմնադրամի գրասենյակի նկատմամբ⁴⁵⁶, որից հետո՝ դեկտեմբերի 12-ին «որպես արյան կոչ» անհայտ անձինք կարմիր

⁴⁵⁵Տե՛ս <http://www.armtimes.com/hy/article/114198>, <http://www.1in.am/2153667.html> հղումներով:

⁴⁵⁶ Դեպքի վերաբերյալ տեղեկություններ հասանելի են <https://www.azatutyun.am/a/30942405.html> հղումով:

գույնի ներկ են լցրել գրասենյակի մուտքի մոտ⁴⁵⁷: Այս մասին Պաշտպանին բանավոր տեղեկություններ է փոխանցել նաև Հելսինկյան քաղաքացիական ասամբլեայի Վանաձորի գրասենյակի ղեկավար Արթուր Սաքունցը:

Նշվածի կապակցությամբ ևս գրություններ են հասցեագրվել Դատախազություն և Ոստիկանություն, պարզվել է, որ դեկտեմբերի 12-ի դեպքի առթիվ հարուցվել է քրեական գործ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 226.2-րդ հոդվածով (Բռնություն գործադրելու հրապարակային կոչերը, բռնությունը հրապարակայնորեն արդարացնելը կամ քարոզելը), ներկայում ընթանում է նախաքննություն:

Հայաստանում մարդու իրավունքների համակարգի զարգացման գործում նշանակալից ներդրում ունեցած իրավապաշտպանի ներգրավմամբ դեպք արձանագրվել է 2020 թվականի նոյեմբերի 25-ին: Այդ օրը զանգվածային լրատվության միջոցներով տեղեկություններ են հրապարակվել «Հայաստանի հելսինկյան կոմիտե» հասարակական կազմակերպության նախագահ, իրավապաշտպան Ավետիք Իշխանյանին Ոստիկանություն տանելու մասին: Տեղեկությունների հրապարակումից անմիջապես հետո Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի արագ արձագանքման խումբն իրականացրել է այց Ոստիկանության համապատասխան ստորաբաժանում: Այցից անմիջապես առաջ Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմ ահազանգ է ներկայացրել նաև նրա փաստաբանը: Այցի ընթացքում տեղի է ունեցել առանձնազրույց իրավապաշտպան Ավետիք Իշխանյանի հետ: Ստացվել են Ոստիկանության պարզաբանումները:

Մարդու իրավունքների պաշտպանն այդ միջադեպին առնչվող հայտարարությամբ⁴⁵⁸ հատուկ շեշտադրել է, որ կոնկրետ միջադեպով պայմանավորված՝ իրավունքների պաշտպանության հարցում նշանակալից ներդրում ունեցող իրավապաշտպանին Ոստիկանության բաժին տանելը հանրային ընկալման տեսանկյունից կարող է ստեղծել նրա հանրային գործունեությամբ պայմանավորված լինելու տպավորություն, թեև կարող էր Ոստիկանությունը նման նպատակ չունենալ: Ուստի, կոնկրետ դեպքում անհրաժեշտ էր հաշվի առնել Հայաստանի հելսինկյան կոմիտեի ղեկավար Ավետիք Իշխանյանի հանրային հեղինակությունը, նրա նշանակալից ավանդը մարդու իրավունքների պաշտպանության, մեր երկրի իրավական համակարգի զարգացման հարցում ու այն փոքր միջադեպը, որին ներկա են եղել Ոստիկանության ծառայողներ: Այս դեպքից բացի, արձանագրվել են մի քանի այլ դեպքեր, երբ հավաքների վայրերից բերման է ենթարկվել իրավապաշտպան Ավետիք Իշխանյանը:

Պաշտպանի համար մեծ կարևորություն ունի յուրաքանչյուր վարույթի արդյունավետ քննության հարցն, առավել ևս, երբ այն ուղղակիորեն առնչվում է իրավապաշտպան գործունեություն իրականացնող անձանց իրավունքների ապահովմանը: Հարցը կարևոր է

⁴⁵⁷ Դեպքի վերաբերյալ տեղեկություններ հասանելի են <https://www.youtube.com/watch?v=5oNKmc5PKSI> հղումով՝ 1:17:23 վայրկյանից:

⁴⁵⁸ Հաղորումը հասանելի է <https://ombuds.am/am/site/ViewNews/1400> հղումով:

հատկապես իրավապաշտպանների անկաշկանդ աշխատանքի տեսանկյունից: Պատասխանատվության անխուսափելիությունն ապահովելու և հետագայում այդպիսի ոտնձգությունները կանխարգելելու պահանջը ենթադրում է, որ իրավասու մարմինների կողմից պետք է ձեռնարկվեն օրենքով նախատեսված բոլոր միջոցները՝ դեպքի հանգամանքները պարզելու և ոտնձգություն կատարած անձանց հայտնաբերելու ուղղությամբ:

Հասկանալի է նաև, որ սոցիալական ցանցերի միջոցով կատարված հանցագործությունների քննությունն ունի որոշակի բարդություններ, հատկապես պայմանավորված սոցիալական ցանցի կառավարման մարմնի հետ համագործակցության, ըստ այդմ՝ օգտատիրոջ բացահայտման և նույնականացման հնարավորության մասով:

Նման քրեական վարույթները գտնվում են Պաշտպանի անմիջական ուշադրության ներքո, այդ իսկ պատճառով քննության վերաբերյալ պարբերաբար տեղեկություններ են պահանջվում քրեական հետապնդման մարմիններից, ում հետ աշխատանքներն իրականացվում են համագործակցության սկզբունքներով:

5. Զանգվածային լրատվության միջոցների գործունեության երաշխիքների ապահովումը

Լրագրողների գործունեությունը նպատակ ունի նպաստելու հասարակության տեղեկացված լինելու իրավունքին և պետական մարմինների գործունեության հաշվետվողականությանը, ուստի դրանով այդ գործունեությունը ձեռք է բերում հանրային նշանակություն:

Լրագրողական գործունեությունը խոչընդոտելու ցանկացած դրսևորում անթույլատրելի է և պետք է արժանանա պետության պատշաճ իրավական արձագանքին: Այդպիսի ցանկացած ոտնձգություն վտանգում է ոչ միայն լրագրողի իրավունքները, այլև իր բացասական ազդեցությունն է թողնում հասարակության տեղեկացվածության իրավունքի լիարժեք ապահովմանը:

2020 թվականին նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակը մամուլի ու լրագրության համար առաջացրեց անսպասելի մարտահրավերներ. արտակարգ դրություն, արագ փոփոխվող սահմանափակումներ և այլն: Նման դժվար պայմանները հրամայական էին դարձնում մի կողմից պրոֆեսիոնալ լուսաբանումն ու մարդկանց լիարժեք իրազեկումը, մյուս կողմից պետության հանրային հաշվետվողականության ապահովումը:

Ակնհայտ է, որ լրագրողական աշխատանքի համար լուրջ մարտահրավերներ էր առաջացրել նաև պատերազմը: Լրագրողները հաճախ էին կատարում հերոսական աշխատանք՝ վտանգելով սեփական կյանքը, սակայն ունենալով հանրային բարձր գիտակցում, որ իրենք նպաստում են ադրբեջանական զինված ուժերի խախտումների վեր հանմանը: Այս առումով, պատերազմի ժամանակ լրագրողների իրավունքների խախտումների վերաբերյալ հարցերը վերլուծությամբ տեղ են գտել առանձին արտահերթ զեկույցում, որտեղ և ներկայացվում են մանրամասները:

Մամուլի և լրագրողների աշխատանքը պետք է լինի ազատ ու պաշտպանված, կարծրատիպերն էլ պետք է կոտրել պրոֆեսիոնալ գործով՝ պատասխանատու լրատվության սկզբունքների ներքո: Այդ կերպ է հնարավոր սպառիչ արմատավորել լրագրողի աշխատանքի նկատմամբ օրինավորության ու բարեխղճության կանխավարկածը:

Այս կանոններն անհրաժեշտ են յուրաքանչյուր մարդու խոսքի ազատության երաշխավորման և, ի վերջո, պետության նկատմամբ քաղաքացու լիարժեք վերահսկողության համար:

Լրագրողներն ու լրատվության ոլորտի ներկայացուցիչները կարևոր դեր ունեն ժողովրդավարական հասարակությունում հանրային բանավեճերի և որոշումների կայացման գործընթացներում՝ իբրև հանրային կամ սոցիալական դիտորդներ (watchdogs) հանդես գալու և տեղեկատվության ու գաղափարների փոխանակման, դրանց քննարկման ընդհանուր հարթակներ ստեղծելու միջոցով:

Դրանից բացի, Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեի «Մամուլի միջոցով քրեական վարույթին վերաբերող տեղեկությունների տրամադրման վերաբերյալ» 2003 թվականի հուլիսի 10-ի թիվ Rec(2003)13 հանձնարարականի 5-րդ սկզբունքով՝ «Ընդգծվում է զանգվածային լրատվության միջոցների կողմից արձանագրման կարևորությունը՝ հանրությանը քրեական վարույթի ընթացքի վերաբերյալ տեղեկություններ հաղորդելու, քրեական օրենքի կանխարգելիչ նշանակության տեսանելիության, ինչպես նաև քրեական արդարադատության համակարգի նկատմամբ հասարակական վերահսկողությունն ապահովելու տեսանկյունից»:

Վերոնշյալի հաշվառմամբ՝ լրատվամիջոցների ու լրագրողների մասնագիտական աշխատանքի, նրանց գործունեությանը ցանկացած տեսակի միջամտության հետ կապված հարցերը գտնվում են Մարդու իրավունքների պաշտպանի անմիջական ուշադրության ներքո⁴⁵⁹:

Լրագրողական գործունեությանն առնչվող ցանկացած գործողություն կամ միջամտություն միշտ պետք է իրականացվի իրավական պահանջներին խիստ համապատասխան՝ առանց լրագրողի գործունեությունը խոչընդոտելու կամ միջամտելու: Լրագրող-քրեական հետապնդման մարմին փոխհարաբերակցության հարցի զգայունության հաշվառմամբ, ինչպես նաև գիտակցելով, որ վերը նշված դեպքերը կարող են դառնալ վտանգավոր նախադեպեր՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանն անհրաժեշտ է համարում վերահաստատել իր դիրքորոշումն առ այն, որ պետության ներկայացուցիչը պարտավոր է ղեկավարվել լրագրողի օրինավորության և բարեխղճության կանխավարկածով: Խոսքի ազատությունը պետք է լայն պաշտպանություն ունենա՝ ընդգրկելով այնպիսի երաշխիքներ, ինչպիսիք են՝ լրագրողի տեղեկատվության աղբյուրի գաղտնիությունը, լուրերի և տեղեկությունների հավաքման գործընթացի պաշտպանվածությունը, խմբագրման ու ներկայացման ինքնավարությունը և

⁴⁵⁹ Պաշտպանի 2018 թվականի հաղորդմամբ անդրադարձ էր կատարվել «News.am», «Aysor.am» լրատվամիջոցների հետ առնչվող որոշ խնդիրների, առավել մանրամասն տե՛ս էջ 326-329:

այլն: Միաժամանակ, հարցազրույցի ընթացքում կամ լրագրողին գրավոր փոխանցված տեղեկությունների տարածմանը նպաստելու համար լրագրողին պատասխանատվության ենթարկելը կամ որևէ այլ ներգործությունը լրջորեն կխաթարեն մամուլի ներդրումը հանրային հետաքրքրության հարցերի քննարկմանը, և այն չպետք է նախատեսված լինի, քանի դեռ դրա համար հատուկ ծանրակշիռ պատճառներ չկան:

Դեռևս 2019 թվականի ընթացքում Պաշտպանի անմիջական ուշադրությանն արժանացավ 2019 թվականի մարտի 16-ին «Ժողովուրդ» օրաթերթում հրապարակված հոդվածի հետ կապված հարց, որի կապակցությամբ Հատուկ քննչական ծառայությունում ՀՀ քրեական օրենսգրքի 342-րդ հոդվածով նախատեսված հանցագործության հատկանիշներով⁴⁶⁰ հարուցվել էր քրեական գործ:

«Ժողովուրդ» օրաթերթի հրապարակմամբ՝ հատուկ քննչական ծառայության հաղորդման ձևակերպումներում «գրեթե սպառնալիք կա, (...), որը ոչ այլ ինչ է, քան ճնշում մամուլի, ազատ խոսքի նկատմամբ: Ըստ հրապարակման՝ օրաթերթը քննվող քրեական գործով կողմ չէ, հետևաբար ազատ է իր գործողություններում՝ հրապարակելու այն, ինչ չի արգելում լրագրողական էթիկան կամ «Ձանգվածային լրատվության մասին» ՀՀ օրենքը⁴⁶¹:

Վերոգրյալի կապակցությամբ Մարդու իրավունքների պաշտպանին մտահոգություն էր հայտնել նաև Հայաստանի ժուռնալիստների միության նախագահը:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի դիրքորոշմամբ՝ Հատուկ քննչական ծառայության հաղորդմամբ տրվել էին այնպիսի ձևակերպումներ, որոնք խնդրահարույց են: Մասնավորապես, տպավորություն էր ստեղծվում, թե իրականում քրեական գործը հարուցվել է լրատվամիջոցի կամ լրագրողի կողմից մասնագիտական գործունեության իրականացման՝ հոդվածի հրապարակման փաստով, այլ ոչ թե հատուկ սուբյեկտի կողմից նախաքննության տվյալները հրապարակելու փաստով: Պաշտոնական հաղորդագրությունից կարող էր ենթադրություն արվել, որ քննության ուշադրության կենտրոնում գտնվում է առաջին հերթին մասնագիտական գործունեություն իրականացնող տվյալ զանգվածային լրատվության միջոցը: Դրանից բացի, նման պայմաններում անմեղության կանխավարկածի օրենսդրական ձևակերպման մեխանիկական շարադրումը հրապարակման վերջում տեղադրելը դեռևս բավարար չէ սահմանադրական այդ երաշխիքի պահպանման տեսանկյունից: Ավելին, կոնկրետ հայտարարության համատեքստում պարզ էլ չէր այդ երաշխիքի մեջբերման նշանակությունը:

Հարկ է նկատել, որ զանգվածային լրատվության միջոցի վերը նշված կարևորագույն առաքելության պատշաճ իրականացումն ապահովելու, լրագրողի մասնագիտական

⁴⁶⁰ Առանց դատախազի, քննիչի կամ հետաքննություն կատարող անձի թույլտվության՝ նախաքննության կամ հետաքննության տվյալները հրապարակելը:

⁴⁶¹ Հրապարակումը հասանելի է <https://armlur.am/886335/> հղումով:

գործունեությանը հնարավոր ապօրինի միջամտությունից պաշտպանելու համար թե՛ միջազգային, թե՛ ներպետական օրենսդրությամբ սահմանված են երաշխիքներ:

Այսպես, Եվրոպայի խորհրդի նախարարների կոմիտեի թիվ R(2000)7 հանձնարարականը սահմանել է չափանիշներ, որոնց դեպքում տեղեկատվության աղբյուրի բացահայտումը կհամարվի օրինաչափ: Մասնավորապես, փաստաթղթում նշվում է, որ Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի 10-րդ հոդվածի (Արտահայտվելու ազատություն) համաձայն՝ լրագրողների այս իրավունքը բացարձակ չէ և ենթակա է սահմանափակման Կոնվենցիայի 10-րդ հոդվածի 2-րդ մասով նախատեսված դեպքերում: Մասնավորապես, հանձնարարականի 38-րդ կետի համաձայն՝ տեղեկատվության աղբյուրը բացահայտելու մեջ հասարակական շահը կարող է գերակշռող լինել, եթե այդպիսի բացահայտումն անհրաժեշտ է «անձի կյանքի պաշտպանության», «ծանր հանցագործության կանխման», «ծանր հանցագործության մեջ մեղադրվող կամ դատապարտված անձի պաշտպանության» համար:

Նույն հանձնարարականի բացատրական հուշագրում նշվում է, որ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի կողմից շարունակաբար մատնանշվում է այն հանգամանքը, որ տեղեկատվության աղբյուրի պաշտպանության սահմանափակումները պետք է «նախատեսված լինեն օրենքով»:

Բացատրական հուշագիրը մասնավորեցնում է նաև բոլոր այն հանգամանքները, որոնց առկայության դեպքում կարող են կիրառվել տեղեկատվության աղբյուրի պաշտպանության սահմանափակումներ: Դրանք են՝

- ա) այլընտրանքային միջոցների սպառում
- բ) օրինական շահերի գերակշռում
- գ) անձի կյանքի պաշտպանություն
- դ) ծանր հանցագործության կանխում

ե) ծանր հանցագործության մեջ մեղադրվող կամ ծանր հանցագործություն կատարելու համար դատապարտված անձի պաշտպանություն:

Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը ևս բազմիցս նշել է, որ Կոնվենցիայի 10-րդ հոդվածը բացարձակ իրավունք չէ և այն կարող է սահմանափակվել: Սահմանափակումն ինքնին միջամտություն է այդ իրավունքին, սակայն կարևոր է, որ միջամտությունը լինի արդարացված⁴⁶²: Նշված գործով Եվրոպական դատարանն առանձնացրել է իրավունքների սահմանափակման հիմքերը⁴⁶³: Մասնավորապես, ըստ Եվրոպական դատարանի, այդ իրավունքները կարող են սահմանափակվել հետևյալ չափանիշների առկայության դեպքում՝

- ա) նախատեսված են օրենքով,
- բ) հետապնդում են իրավաչափ նպատակ,

⁴⁶² Տե՛ս, օրինակ՝ Գուդվինն ընդդեմ Միացյալ Թագավորության (Goodwin v. The United Kingdom) գործով 2002 թվականի հուլիսի 11-ի վճիռը, գանգատ թիվ 17488/90, կետ 29-46:

⁴⁶³ Նույն տեղը՝ կետ 29-46:

գ) անհրաժեշտ են ժողովրդավարական հասարակության համար:

Բացի դրանից, մեկ այլ գործով⁴⁶⁴ Եվրոպական դատարանը դիրքորոշում է հայտնել այն մասին, որ տեղեկատվության աղբյուրների պաշտպանությունը մամուլի ազատության համար առանցքային նշանակություն ունի, ուստի այս իրավունքի նկատմամբ իշխանությունների կողմից միջամտությունը պետք է իրականացվի հստակ ընթացակարգային-իրավական երաշխիքներով: Ըստ Եվրոպական դատարանի՝ նման երաշխիքների մեջ առաջնայինն աղբյուրի բացահայտման որոշման նկատմամբ դատարանի կամ այլ անկախ մարմնի կողմից վերահսկողության առկայությունն է:

Վերը նշված փաստաթղթերի և միջազգային դատական ատյանների դիրքորոշումներին համապատասխան՝ «Չանգվածային լրատվության մասին» ՀՀ օրենքի 5-րդ հոդվածում ամրագրվել է իրավական դրույթ, որի համաձայն՝ լրատվական գործունեություն իրականացնողները և լրագրողները պարտավոր չեն բացահայտել տեղեկատվության աղբյուրը, բացառությամբ նույն հոդվածի 2-րդ մասով նախատեսված դեպքերի: Տեղեկատվության աղբյուրի բացահայտումը լրատվական գործունեություն իրականացնողին, ինչպես նաև լրագրողին կարող է պարտադրվել դատարանի որոշմամբ՝ քրեական գործի առիթով՝ ծանր կամ առանձնապես ծանր հանցագործության բացահայտման նպատակով, եթե հասարակության շահերի քրեաիրավական պաշտպանության անհրաժեշտությունն ավելի ծանրակշիռ է, քան տեղեկատվության աղբյուրը չբացահայտելու հասարակության շահագրգռվածությունը, և սպառված են հասարակական շահերի պաշտպանության մնացած բոլոր միջոցները: Այդ դեպքում, լրագրողի միջնորդությամբ, դատական քննությունն իրականացվում է դռնփակ:

Անհրաժեշտ է նկատել, որ խնդրո առարկա համարվող հարցին 2015 թվականի հոկտեմբերի 20-ի ՍԴՈ-1234 որոշմամբ⁴⁶⁵ անդրադարձել է նաև ՀՀ սահմանադրական դատարանը: Սահմանադրական դատարանի դիրքորոշմամբ՝ «Չանգվածային լրատվության մասին» ՀՀ օրենքի 5-րդ հոդվածի 2-րդ մասի սահմանադրաիրավական բովանդակությունը հանգում է նրան, որ իրավունքի գերակայությամբ առաջնորդվող ժողովրդավարական պետությունում՝ իրավական որոշակիության և իրավունքների սահմանափակման համաչափության սկզբունքներից ելնելով, տեղեկատվության աղբյուրի բացահայտման օրինական շահը գերակա կարող է ճանաչվել այն չբացահայտելու հանրային շահի նկատմամբ այն դեպքում, երբ աղբյուրի բացահայտումն անհրաժեշտ է անձի կյանքի պաշտպանության, ծանր (առանձնապես ծանր) հանցագործությունը կանխելու կամ ծանր (առանձնապես ծանր) հանցանքի մեջ մեղադրվող անձի դատական պաշտպանությունն ապահովելու համար: Ընդ որում, Սահմանադրական դատարանը հստակ արձանագրել է, որ նշված իրավապայմաններից

⁴⁶⁴ Տե՛ս Սանոմա Ուիտգևերսն ընդդեմ Նիդերլանդների (Sanoma Uitgevers B. V. v. The Netherlands) գործով 2010 թվականի սեպտեմբերի 14-ի վճիռը, գանգատ թիվ 38224/03, կետ 88:

⁴⁶⁵ Հասնելի է <http://concourt.am/armenian/decisions/common/2015/pdf/sdv-1234.pdf> հղումով:

առնվազն մեկի առկայությունը միայն իրավաչափ հիմք կարող է հանդիսանալ օրենքով սահմանված կարգով ու վեճի առարկա դրույթում նախատեսված այլ հիմքերի առկայության դեպքում տեղեկատվության աղբյուրի բացահայտման համար:

Պետության կողմից նշված երաշխիքների պահպանումը հարուցված քրեական վարույթի շրջանակներում ունի կարևոր նշանակություն երկրում խոսքի ազատության ու լրագրողների պաշտպանված մասնագիտական աշխատանքի տեսանկյունից: Մյուս կողմից, հասկանալի է նաև, որ կարող է պետությունն ունենալ իրավաչափ շահ հանցագործությունների բացահայտման ու հանցավորության դեմ պայքարի անհրաժեշտությունից ելնելով պաշտպանել այդ նպատակի համար անհրաժեշտ տեղեկությունները: Այդուհանդերձ, պետք է մշտապես նկատի ունենալ նկարագրված բարձր չափանիշները:

Բացի դրանից, 2019 թվականի դեկտեմբերի 14-ին զանգվածային լրատվության միջոցներով հրապարակվել էր ««Ժողովուրդ» օրաթերթի գլխավոր խմբագրին գաղտնալսել՝ են» վերտառությամբ հոդվածը⁴⁶⁶, որտեղ, մասնավորապես, նշվել էր, որ հրապարակող լրատվամիջոցի տեղեկություններով՝ վարույթն իրականացնող մարմինը ձեռք է բերել լրագրողի հեռախոսային խոսակցությունների վերծանումները՝ փորձելով բացահայտել լրագրողի տեղեկատվության աղբյուրը: Ըստ հրապարակման՝ քրեական վարույթն իրականացնող մարմինը հնարավոր է նաև գաղտնալսել է լրագրողի հեռախոսային խոսակցությունները:

Քննչական գործողությունը թույլատրելու մասին խնդրո առարկա դատական ակտը բողոքարկվել էր վերաքննության կարգով, արդյունքում՝ Վերաքննիչ քրեական դատարանը 2020 թվականի հունվարի 23-ին ոչ իրավաչափ ճանաչեց «Ժողովուրդ» օրաթերթի գլխավոր խմբագիր Քնար Մանուկյանի հեռախոսային խոսակցությունները վերծանելու վերաբերյալ առաջին ատյանի դատարանի որոշումը:

Նշվածից բացի, 2019 թվականի դեկտեմբերի 19-ին Պաշտպանին դիմել էր «Ժողովուրդ» օրաթերթի խմբագիր Քնար Մանուկյանը և հայտնել, որ անհայտ անձինք ներխուժել են օրաթերթի խմբագրություն: Գլխավոր խմբագրի տեղեկացմամբ՝ առավոտյան՝ ժամը 10:30-ին, խմբագրության աշխատակիցը ներկայացել էր աշխատանքի և նկատել, որ խմբագրությունում խառնաշփոթ վիճակ է: Ըստ նրա՝ դեպքի կապակցությամբ ահազանգ էր ներկայացվել Ոստիկանություն:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի հանձնարարականով ներկայացուցիչները նույն օրը՝ ժամը 11:30-ի սահմաններում, այց էին իրականացրել «Ժողովուրդ» օրաթերթի խմբագրություն: Այնուհետ, դեպքի վայր էին ժամանել նաև Ոստիկանության ծառայողները: Ըստ Ք. Մանուկյանի՝ խմբագրությունում եղել են թանկարժեք իրեր և գումար, որոնք չեն հափշտակվել, ըստ նրա, ներխուժումը շահադիտական նպատակ չի հետապնդել, հետևաբար այն ուղղված է լրագրողի մասնագիտական գործունեությունը խոչընդոտելուն:

⁴⁶⁶ Հասանելի է <https://168.am/2019/12/14/1223059.html> հղումով:

Պաշտպանի ներկայացուցիչների արձանագրած տվյալներն ամփոփվել ու գրություններ էին ուղարկվել իրավապահ մարմիններ: ՀՀ քրեական օրենսգրքի 34-177-րդ հոդվածի 3-րդ մասի 1.1 կետի և 164-րդ հոդվածի 1-ին մասի հատկանիշներով հարուցվել էր քրեական գործ, որը հետագայում կասեցվել է՝ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 31-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-ին կետով՝ որպես մեղադրյալ ներգրավման ենթակա անձը հայտնի չլինելու հիմքով:

2019 թվականին տեղի ունեցած մեկ այլ դեպք ևս արժանացել էր Պաշտպանի ուշադրությանը: Զանգվածային լրատվության միջոցներով տեղեկություններ էին հրապարակվել այն մասին, որ չորս անձ ի նշան բողոքի ձվեր են նետել «Հայելի» մամուլի ակումբի դռան ուղղությամբ, փակցրել են պաստառներ⁴⁶⁷:

Նշված դեպքի կապակցությամբ Մարդու իրավունքների պաշտպանը հանդես էր եկել հրապարակային արձագանքով այն մասին, որ լրագրողի կամ լրատվամիջոցի նկատմամբ ոտնձգությունը մասնագիտական գործունեության կապակցությամբ վտանգում է խոսքի ազատությունն ու այլակարծությունը:

Նույն հրապարակմամբ ընդգծվել էր, որ պետք է անհապաղ գործադրվեն օրենքով նախատեսված միջոցներ տեղի ունեցածի առնչությամբ՝ բացառելու համար որևէ նման դեպքի կրկնություն:

Պաշտպանի նախաձեռնած վարույթի ընթացքում պարբերաբար տեղեկություններ են ստացվել «Հայելի» մամուլի ակումբի ղեկավար Անժելա Թովմասյանի ներկայացուցիչ, փաստաբան Զարուհի Փոստանջյանից, շարունակական գրագրություն է իրականացվել Գլխավոր դատախազության հետ:

Պարզվել է, որ դեպքի առթիվ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 164-րդ հոդվածի 1-ին մասի հատկանիշներով հարուցվել է քրեական գործ, չորս անձի առաջադրվել է մեղադրանք, Անժելա Թովմասյանը ճանաչվել է տուժող:

2020 թվականին նշված քրեական գործով կայացվել է վարույթը կարճելու մասին որոշում՝ անձի (անձանց) արարքում ՀՀ քրեական օրենսգրքի 164-րդ (Լրագրողի մասնագիտական օրինական գործունեությանը խոչընդոտելը), 137-րդ (Սպանության, առողջությանը ծանր վնաս պատճառելու կամ գույք ոչնչացնելու սպառնալիքը), 143-րդ (Մարդու և քաղաքացու իրավահավասարությունը խախտելը), 185-րդ (Գույքը դիտավորությամբ ոչնչացնելը կամ վնասելը) 258-րդ (Խուլիգանությունը), 332-րդ (Արդարադատության իրականացմանը և քննությանը խոչընդոտելը) հոդվածներով նախատեսված հանցակազմերի բացակայության հիմքով:

Ինչպես 2019, այնպես էլ 2020 թվականին շարունակել է Պաշտպանի ուշադրության ներքո լինել քրեական գործը, որի շրջանակում «Yerevan.Today» լրատվական կայքի խմբագրության գրասենյակում կատարվել էր խուզարկություն:

⁴⁶⁷ Հասանելի է <https://hraparak.am/post/2a240aa0afb0345dd94843bc020a5451> հղումով:

Ինդիքն այն էր, որ Ոստիկանության կազմակերպված հանցավորության դեմ պայքարի գլխավոր վարչության և Քննչական կոմիտեի ծառայողների կողմից խուզարկություն էր կատարվել «Yerevan.Today» լրատվական կայքի խմբագրության գրասենյակում: Խուզարկության ավարտից հետո, լրատվամիջոցի գլխավոր խմբագիրը, պատասխանելով լրագրողների հարցերին, հայտարարել է, որ խուզարկությունը կատարվել է կոպիտ խախտումներով և այն նպատակ է հետապնդել վնասել իրենց լրագրողական գործունեությանը: Ըստ գլխավոր խմբագրի՝ խուզարկությունն ավարտելուց հետո Քննչական կոմիտեի ծառայողներն արձանագրել են, որ նախաքննությանը հետաքրքրող որևէ առարկա չի հայտնաբերվել, այնուամենայնիվ առգրավել են իր աշխատանքային համակարգիչը, ինչպես նաև խմբագրության աշխատակիցների համակարգիչների կոշտ սկավառակները՝ արդյունքում անորոշ ժամկետով խաթարվել է իրենց բնականոն աշխատանքը:

Հաշվի առնելով, որ խոսքը վերաբերում էր լրատվամիջոցի խմբագրությունում իրականացված խուզարկությանը, Պաշտպանի սեփական նախաձեռնությամբ սկսվել էր քննարկման ընթացակարգ, որի շրջանակում քրեական վարույթի ընթացքում լրատվամիջոցի լրատվական գործունեության բնականոն ընթացքի ապահովման կապակցությամբ, այդ թվում՝ լրագրողական գործունեության համար անհրաժեշտ առգրավված իրերը վերադարձնելու հարցի քննարկման նպատակով գրություն էր հասցեագրվել Գլխավոր դատախազություն:

Շարունակական գրավոր հաղորդակցության ընթացքում Դատախազությունը լրացուցիչ տեղեկություններ էր ներկայացրել այն մասին, որ «Yerevan.Today» լրատվական կայքի գրասենյակից առգրավվել է մեկ պրոցեսոր և հիշողության կոշտ կրիչներ, նշանակվել է դատահամակարգչատեխնիկական փորձաքննություն: Ավելի ուշ Դատախազությունը տեղեկացրել էր, որ առգրավված առարկաները վերադարձվել են գրասենյակին, չնայած նշանակված դատահամակարգչատեխնիկական փորձաքննության եզրակացությունը դեռևս ստացված չի եղել, իսկ քրեական գործով նախաքննությունը շարունակվում է:

Դրանից հետո «Yerevan.Today» լրատվական կայքի փաստաբանը լրացուցիչ բողոք է հասցեագրել Պաշտպանին, որով հայտնել է լրատվական կայքի մտավախությունն առ այն, որ վերադարձված առարկաների մեջ հնարավոր է լինեն ծրագրային միջոցներ կամ սարքավորումներ, որոնք կարող են գաղտնի տեղեկությունները դարձնել հասանելի:

Փաստաբանը հավելել է, որ առգրավված մշակիչում և հիշողության կրիչներում առկա են եղել լրատվական կայքի 2003 թվականից սկսած գործունեության վերաբերյալ տվյալներ, այդ թվում՝ քրեական գործի հետ որևէ առնչություն չունեցող, և լրատվական կայքը մտավախություն ունի, որ նշված տեղեկությունները ևս կարող են օգտագործվել վարույթն իրականացնող մարմնի կողմից:

Բարձրացված հարցը ևս քննարկման առարկա է դարձվել: Դատախազությունը հերքել է վերադարձված առարկաների մեջ գաղտնի տեղեկությունները հասանելի դարձնելու հնարավորություն ստեղծող ծրագրային միջոցներ կամ սարքավորումներ, տեղադրելու

հնարավոր հանգամանքը, ինչպես նաև հավելել, որ դատահամակարգչատեխնիկական բնագավառի փորձագետներին տրվել են կոնկրետ հարցադրումներ՝ վերաբերելի միայն քրեական գործի փաստական հանգամանքներին, իսկ քննության հետ առնչություն չունեցող տեղեկությունները չեն հանդիսացել փորձագիտական հետազոտման առարկա:

Այն պահից, երբ նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակի հետևանքով առաջացած արտակարգ իրավիճակի հիմքով Հայաստանի Հանրապետության կառավարության որոշմամբ հայտարարվեց արտակարգ դրություն, լրագրողական մասնագիտական աշխատանքի, խոսքի ազատության ապահովման հարցերը դարձան Մարդու իրավունքների պաշտպանի առաջնահերթ ուշադրության առարկա:

Մասնավորապես, արտակարգ դրության ողջ ընթացքում Պաշտպանի ուշադրության ներքո են եղել լրագրողական աշխատանքի նկատմամբ պետության միջամտությունները կամ դրանց բնույթը, լրագրողական մասնագիտական աշխատանքի երաշխավորման ուղղված պետության ջանքերը, արագացված կարգով ուսումնասիրվել են լրագրողների մտահոգություններն ու հարցադրումները, մշակվել և ըստ իրավասության պետական մարմիններին են ներկայացվել արձանագրվող խնդիրների լուծմանն ուղղված առաջարկներ և այլն: Առաջարկներից մեկն էլ վերաբերում էր լրատվամիջոցների նկատմամբ արգելքը վերացնելուն, որը կարող էր խնդիրներ առաջացնել ինչպես լրագրողների, այնպես էլ հատկապես հետաքննական լրագրության համար: Պաշտպանն այս առաջարկն արել էր՝ հաշվի առնելով ԵԽ մարդու իրավունքների հանձնակատարի գրասենյակի բարձրացրած հարցը:

Լրատվական գործունեություն իրականացնող մի շարք կազմակերպություններ, Հայաստանի ժուռնալիստների միության նախագահը, առանձին լրագրողներ Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրել են դիմումներ ու բողոքներ. վիճարկվում է եթերի ժամանակ հեռուստատեսային տաղավարում լրագրողներից և հարցազրույցի կամ քննարկման հրավիրված հյուրերից պարտադիր պահանջվում է կրել դիմակներ:

Բողոքների ամփոփմամբ մարդու իրավունքների պաշտպանը հանդես եկավ արտահերթ հրապարակային զեկույցով, որում դիրքորոշումները տրվել են այնպես, որ կիրառելի են ոչ միայն արտակարգ դրության ռեժիմի, այլ նաև արտակարգ դրության ավարտից հետո՝ այնքանով, որքանով առկա է համավարակի դեմ պայքարի իրավաչափ նպատակ: Արտահերթ զեկույցում տեղ են գտել առաջարկներ, որոնք վերաբերում են փոփոխություններին ինչպես օրենսդրական մակարդակում, այնպես էլ գործնականում⁴⁶⁸:

Երկրում ռազմական դրությամբ պայմանավորված նույնպես լրատվամիջոցների համար սահմանվեցին որոշակի սահմանափակումներ: Մասնավորապես, «Հայաստանի Հանրապետությունում ռազմական դրություն հայտարարելու մասին» կառավարության որոշմամբ սահմանվեցին արգելքներ, որոնցով, ըստ էության, թույլ չէր տրվում քննադատել

⁴⁶⁸ Զեկույցը հասանելի է <https://ombuds.am/images/files/ef9235b0e3470edd2088be0d83c8d2b7.pdf> հղումով:

որևէ պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմնի կամ պաշտոնատար անձի գործողություն, այդ թվում՝ ելույթներ, հրապարակումներ, որոնք կարող են վերաբերել ռազմական դրության իրավական ռեժիմի ապահովմանը և պետական անվտանգության ապահովմանը:

Կառավարության որոշման խնդրահարույց նորմերի սահմանադրականության հարցով Մարդու իրավունքների պաշտպանը դիմում է ներկայացրել Սահմանադրական դատարան, որի հիման վրա քննվող գործով Դատարանը կասեցրել է այն դրույթների գործողությունը, որոնք վերաբերում են ռազմական դրության ընթացքում ՀՀ տարածքում գտնվող մարդկանց, ինչպես նաև ՋԼՄ-ների ու լրագրողների կողմից կարծիքի արտահայտման և մամուլի ազատության սահմանափակմանը: Դատարանը կասեցրել է այդ դրույթների գործողությունը մինչև գործի դատաքննության ավարտը, վերջնական որոշում դեռևս կայացված չէ: Սահմանադրական դատարան ներկայացված դիմումի մասին առավել մանրամասն խոսվել է սույն զեկույցի համապատասխան բաժնում:

Նախքան Սահմանադրական դատարան դիմում ներկայացնելը վիճարկվող դրույթների կիրառման վերաբերյալ բողոքներ ևս ստացվել են:

Օրինակ՝ «Analitik.am» կայքի գլխավոր խմբագիր Անի Հովհաննիսյանը Պաշտպանին հասցեագրած բողոքով տեղեկացրել է, որ 2020 թվականի հոկտեմբերի 20-ին նույն կայքում հրապարակվել է «Իրազեկ քաղաքացիների միավորում» հասարակական կազմակերպության ծրագրերի համակարգող Դանիել Իոաննիսյանի՝ Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներ հնարավոր այցի վերաբերյալ հոդված:

Բողոքում նա վերաշարադրել է հրապարակման ամբողջ տեքստը, ինչպես նաև ընդգծել, որ դրանում որևէ կերպ չեն խախտվել ռազմական դրության իրավական ռեժիմի ընթացքում գործող կանոնները: Նաև հավելել է, որ չնայած դրան՝ ՀՀ ոստիկանության ներկայացուցիչներն առաջարկել են կայքից հեռացնել հրապարակումը՝ իրազեկելով, որ հակառակ դեպքում լրատվամիջոցի նկատմամբ վարչական տույժ է կիրառվելու:

Բողոք ներկայացրած անձի տեղեկացմամբ՝ հրապարակումը հեռացվել է, քանի որ վարչական հնարավոր տույժի չափը բավականին մեծ է և կարող է բռնագանձվել նույնիսկ անկախ դրա բողոքարկումից:

Դիմումով բարձրացված հարցի կապակցությամբ համապատասխան պարզաբանումների պահանջով գրություն էր հասցեագրվել Ոստիկանություն:

Պատասխան գրությամբ Ոստիկանությունը հղում է կատարել Հայաստանի Հանրապետությունում ռազմական դրություն հայտարարելու մասին Կառավարության 27.09.2020թ. N 1586-Ն որոշման (տվյալ պահի խմբագրությամբ) 9.1 և 9.2 կետերին և նշել, որ գործողություններին իրականացվել են Ոստիկանության լիազորությունների շրջանակում՝ խնդիր ունենալով հնարավորին չափ կանխել խուճապային տրամադրությունների առաջացման հնարավորությունը: Ոստիկանության պարզաբանմամբ՝ խնդրո առարկա հրապարակումը

հանրության շրջանում, մասնավորապես՝ սոցիալական կայքերում, տարաբնույթ մեկնաբանությունների առիթ էր հանդիսացել, իսկ լրատվամիջոցը, ըստ Ոստիկանության, թույլ էր տվել Կառավարության նշված որոշման խախտում:

Միննույն ժամանակ, հաշվի առնելով, որ լրատվամիջոցը ընդունել է Ոստիկանության առաջարկը և հեռացրել հրապարակումը՝ կիրառվել է «Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ» օրենսգրքի 21-րդ հոդվածը և լրատվամիջոցն ազատվել է վարչական պատասխանատվությունից:

Հարցն այն է, որ Կառավարության նշված որոշման մեջ տեղ գտած «քննադատող», «հերքող», «արդյունավետությունը կասկածի տակ դնող», «արժեզրկող» և «պաշտպանունակությունը կասկածի տակ դնող» ձևակերպումները՝ որպես հաղորդումների ու հրապարակումների սահմանափակման հիմք, գնահատողական էին և խնդրահարույց իրավական որոշակիության տեսանկյունից: Սա լայն հայեցողություն է տալիս իրավակիրառողներին անձանց վարչական պատասխանատվության ենթարկելու, ինչը կարող էր հանգեցնել կարծիքի արտահայտման ազատության անհիմն սահմանափակման: Այս իրավական կարգավորումներով գնահատողական և հայեցողական կիրառության տեղիք տվող ձևակերպումների անորոշությունը չէր փարատվում նաև Ոստիկանության՝ վերը նշված պարզաբանումները հաշվի առնելով: Ուստի, նաև նշված հանգամանքները ևս ներառվել են Սահմանադրական դատարան ներկայացված՝ վերը նշված դիմումով:

Վերը թվարկված բողոքներից բացի, 2020 թվականին Պաշտպանին է դիմել նաև լրագրող Թագուհի Մելքոնյանը և հայտնել, որ նոյեմբերի 16-ին «Ֆեյսբուք» սոցիալական ցանցի «Անհերքելի Փաստեր» կեղծ հաշվում տարածվել են իր և «Yerkir.am» կայքի 6 այլ նախկին լրագրողների՝ Լուսինե Հակոբյանի, Անի Սահակյանի, Գևորգ Խաչատրյանի, Մելանյա Մելքումյանի, Արագ Գայմագամյանի և Կարինե Հարությունյանի լուսանկարները և նրանց տվյալները՝ «Տարածեք, որ մարդիկ դեմքով ճանաչեն» վերտառությամբ: Ըստ նրա՝ հրապարակման մեջ տեղ են գտել ատելության խոսք պարունակող ձևակերպումներ: Հայտնել է, որ հիշյալ քաղաքացիներից որևէ մեկը ներկայում չի հանդիսանում «Երկիր» կայքի լրագրող, իսկ մի մասն առհասարակ լրատվական գործունեություն չի իրականացնում: Ըստ նրա՝ հիշյալ հրապարակումը ոչ միայն արատավորել է գործող և նախկին լրագրողների անունն ու հեղինակությունը, այլև նրանց դարձրել ատելության խոսքի և բռնության կոչերի թիրախ՝ նպաստելով նրանց հետագա աշխատանքային գործունեության խաթարմանը:

Բողոք ներկայացրած անձի տեղեկացմամբ՝ գրառման կապակցությամբ դիմել է Դատախազություն և Ոստիկանություն, սակայն Պաշտպանին բողոք հասցեագրելու օրվա դրությամբ գրառումը չի ջնջվել «Ֆեյսբուք» սոցիալական ցանցի «Անհերքելի փաստեր» հաշվից, ինչն սպառնալիք է իրենց անվտանգությանը: Ավելին, 2020 թվականի նոյեմբերի 27-ի դրությամբ այն արդեն ունի 500-ից ավելի հավանում, 170 մեկնաբանություն (այդ թվում՝ սպառնալիքներ պարունակող) և 190 տարածում:

Թագուհի Մելքոնյանի պնդմամբ՝ հաշվի առնելով իրավապահ մարմինների ծանրաբեռնվածությունը, մտավախություն ունեն, որ դիմումին օպերատիվ կերպով ընթացք չի տրվի:

Վերը նշված տեղեկությունների հաշվառմամբ պաշտոնական հաղորդակցություն է իրականացվել իրավասու պետական մարմինների հետ. արդյունքում պարզվել է, որ ներկայացված դիմումի ուսումնասիրմամբ առերևույթ հանցագործության հատկանիշներ պարունակող փաստական տվյալներ ձեռք չեն բերվել:

Չանգվածային լրատվության միջոցներով տեղեկություններ են հրապարակվել լրատվամիջոցների ներկայացուցիչների սոցիալական ցանցի անձնական հաշիվներ և աշխատանքային էլեկտրոնային հասցեներ մուտք գործելու և դրա փորձերի վերաբերյալ: Մասնավորապես, «Politik.am» լրատվական կայքի խմբագիր Բորիս Մուրազին նույն օրը տեղեկություն է հրապարակել այն մասին, որ մուտք են գործել «Facebook» սոցիալական ցանցի իր հաշիվ և ընթերցել անձնական նամակագրությունը:

Նույն օրը նույնաբովանդակ գրառումներ են կատարել նաև «AntiFake.am» լրատվական կայքի խմբագիր Աստղիկ Մաթևոսյանը և «CIVILNET» լրատվական կայքի լրագրող Գևորգ Թոսունյանը:

Վերը նշված տեղեկություններն ամփոփվել և ուղարկվել են Դատախազություն՝ դրանում տեղ գտած հանգամանքները ստուգելու և անհրաժեշտ միջոցներ ձեռնարկելու նպատակով:

Հարկ ենք համարում ընդգծել, որ լրագրողական պաշտպանված աշխատանքի երաշխիքները պահանջում են, որպեսզի քրեական հետապնդման մարմինները ցուցաբերեն առավել մեծ ուշադրություն մասնագիտական գործունեության կապակցությամբ լրագրողին քրեական դատավարության ոլորտ ներգրավվելու հարցում կամ նրանց վերաբերյալ հայտարարություններ անելիս՝ անկախ կարգավիճակից, և հանրային բոլոր մարմիններն ու պաշտոնատար անձինք նույնպես պետք է նկատի ունենան այս երաշխիքները իրենց գործողություններում:

Լրագրողական մասնագիտական աշխատանքն ուղղակիորեն բխում է Հայաստանի Սահմանադրությամբ ու միջազգային պարտավորություններով ամրագրված խոսքի ազատության հիմնարար արժեքից, նպաստում է պետության նկատմամբ քաղաքացիական վերահսկողության ապահովմանը և պետք է ունենա հատուկ պաշտպանություն:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի հաստատության համար լրագրողի պաշտպանված մասնագիտական աշխատանքն ունի ռազմավարական նշանակություն:

ԲԱԺԻՆ 9. ՀԱՎԱՔՆԵՐԻ ԱԶԱՏՈՒԹՅՈՒՆ: ՀԱՄԱԿԱՐԳԱՅԻՆ ԵՎ ՇԱՐՈՒՆԱԿՎՈՂ ԽՆԴԻՐՆԵՐ

Յուրաքանչյուր պետությունում մարդու իրավունքների պաշտպանության երաշխիքներից է խաղաղ հավաքների ազատությունը: Հավաքների ազատության պաշտպանությունն էական դեր է կատարում ժողովրդավարական պետության համար՝ որպես քաղաքացիական հասարակության կայացման և ժողովրդաիշխանության իրականացման անհրաժեշտ նախապայման: Հավաքների ազատության իրավունքը ժողովրդավարական հասարակության հիմնաքարերից է: Մարդու իրավունքների միջազգային փաստաթղթերում ևս այն ամրագրված է որպես հիմնարար արժեք:

Միաժամանակ, **հավաքների ազատության իրավունքի իրացմամբ երաշխավորվում է մեկ այլ՝ կարծիքի արտահայտման ազատությունը**, ինչը բխում է նաև միջազգային իրավաբանությունից: Խաղաղ հավաքների ազատության հիմնարար նպատակներից է **հանրային քննարկման հարթակ և բողոքի բաց արտահայտման հնարավորություն ապահովելը**, հատկապես եթե տեղի է ունենում հանրային նշանակության այնպիսի իրադարձություն, որին հասարակությունն անհրաժեշտ է համարում հրատապ արձագանքել:

2020 թվականի գրեթե ողջ ընթացքում երկրում տեղի էին ունենում աննախադեպ իրադարձություններ, որոնք զուգորդվում էին հավաքներով: Մասնավորապես, նոր կորոնավիրուսային հիվանդության տարածումը կանխարգելելու նպատակով ՀՀ կառավարության 2020 թվականի մարտի 16-ի թիվ 298-Ն որոշմամբ երկրում հայտարարվեց արտակարգ դրություն, որը պահպանվեց ընդհուպ մինչև 2020 թվականի սեպտեմբերի 11-ը, երբ Կառավարության թիվ 1514-Ն որոշմամբ արտակարգ դրությունը փոխարինվեց կարանտինային ռեժիմով: Ընդ որում՝ կարանտինային ռեժիմը շարունակվելու է պահպանվել առնվազն մինչև 2021 թվականի հուլիսի 11-ը: Երկրում ստեղծված իրավիճակն ավելի վատթարացավ 2020 թվականի սեպտեմբերի 27-ին Ադրբեջանի կողմից սանձազերծած պատերազմի հետևանքով: Կարանտինային ռեժիմին գումարվեց ռազմական դրությունը, որը հայտարարվեց ՀՀ կառավարության 2020 թվականի սեպտեմբերի 27-ի թիվ 1586-Ն որոշմամբ:

Երկրում արտակարգ դրություն հայտարարելուց շատ չանցած՝ սկսվեցին հավաքներ՝ չնայած հավաքների և գործադուլների կազմակերպման, անցկացման և դրանց մասնակցելու բացարձակ արգելքին, որը գործել է 2020 թվականի մարտի 16-ից մինչև օգոստոսի 12-ը և սեպտեմբերի 27-ից մինչև դեկտեմբերի 2-ն ընկած ժամանակահատվածներում: Այսինքն՝ 2020 թվականին գրեթե 7 ամիս գործել է հավաքների կազմակերպման, անցկացման և դրանց մասնակցելու բացարձակ արգելք:

Կազմակերպված հավաքները տարբեր նպատակներ էին հետապնդում: Օրինակ՝ հավաքներից մեկը կազմակերպել են հասարակական տրանսպորտի վարորդները, ովքեր

հայտնվել են հարկադիր պարապուրդի մեջ, քանի որ հասարակական տրանսպորտի աշխատանքն արտակարգ դրության ընթացքում որոշակի ժամանակահատվածով կասեցվել էր⁴⁶⁹: Իրականացված միայնակ հավաքներից մեկն էլ հենց հավաքների անցկացման բացարձակ արգելքը վերացնելուն է ուղղված եղել⁴⁷⁰ և այլն:

2020 թվականի ընթացքում տեղի ունեցած իրադարձությունները, այդ թվում՝ իրականացված հավաքները գտնվել են Մարդու իրավունքների պաշտպանի հատուկ ուշադրության կենտրոնում: Մասնավորապես, Պաշտպանը, հավաքների ազատության իրավունքի մշտադիտարկման և հավաքի մասնակիցների իրավունքների ապահովմանը հետևելու իր սկզբունքներին հավատարիմ, 2020 թվականի ընթացքում ևս ստեղծել է աշխատանքային խմբեր, որոնք իրականացրել են հավաքների հետ կապված խնդիրների դիտարկում՝ նաև Ոստիկանության բաժիններ այցեր իրականացնելով⁴⁷¹:

Ասվածի հաշվառմամբ, հարկ է նշել, որ հավաքների մշտադիտարկման արդյունքներով արձանագրվեցին համակարգային և շարունակական բնույթ կրող այնպիսի խնդիրներ, որոնք տարիներ շարունակ բարձրացվում են Մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեությունն ամփոփող տարեկան հաղորդումներով⁴⁷²:

Ընթացիկ տարում կազմակերպված հավաքների ընդհանուր դիտարկումը հանգեցնում է այն հետևության, որ հավաքների ընթացքում ոստիկանական պրակտիկան դեռ չի համապատասխանում միջազգային չափանիշներին, ինչը պայմանավորված է բազմաթիվ գործոններով (կադրային, կազմակերպական, օրենսդրական, արժեհամակարգի և ընկալումների հետ կապված խնդիրներով):

Հավաքների մշտադիտարկման արդյունքներով արձանագրվել են այնպիսի խնդիրներ, ինչպիսիք են՝ հավաքների մասնակիցների զանգվածային ձերբակալումները (բերման ենթարկելը), բերման ենթարկելիս անհամաչափ ուժի գործադրումը, ազատությունից զրկելու ընթացակարգային խախտումները (օրինակ՝ նախքան ազատությունից զրկելն օրինական պահանջ չներկայացնելը), ազատությունից զրկված անձանց Ոստիկանության բաժիններ փոխադրելու ընթացակարգային խախտումները, անձին ազատությունից զրկելու պատճառների մասին անհապաղ տեղեկացնելու և կարգավիճակից բխող իրավունքները ծանուցելու պահանջի չպահպանումը, վարչական ձերբակալման՝ օրենքով նախատեսված առավելագույն ժամկետից ավելի անձին անազատության մեջ պահելը, քաղաքացու հետ

⁴⁶⁹ Հասանելի է <https://armeniasputnik.am/society/20200414/22723440/boxoqi-akcia-erevan--ertuxayin-varord-koronavirus.html> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

⁴⁷⁰ Հասանելի է <https://factor.am/259381.html> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

⁴⁷¹ Հասանելի են, օրինակ՝ <https://ombuds.am/am/site/ViewNews/1369>, <https://ombuds.am/am/site/ViewNews/1374>, <https://ombuds.am/am/site/ViewNews/1388>, <https://www.ombuds.am/am/site/ViewNews/1424>, <https://ombuds.am/am/site/ViewNews/1431> հղումներով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

⁴⁷² Օրինակ՝ Պաշտպանի 2019 թվականի գործունեությունն ամփոփող տարեկան հաղորդումը, էջ 386-397 և 400-402:

հարաբերություններում ոստիկանության ծառայողների ինքնության չբացահայտումը, քաղաքացիական տրանսպորտի ոչ իրավաչափ գործածումը, հատուկ միջոցների կիրառման կանոնների չպահպանումը, Ոստիկանության բաժիններում աշխատանքի կազմակերպման ընթացակարգային խնդիրները, առանց լուսանկարվելուց հրաժարվելու հնարավորության մասին նախապես իրազեկելու բերման ենթարկվածներին լուսանկարելը, Ոստիկանության ծառայողների կողմից ոչ բարեկիրթ վերաբերմունքը և այլն: Ընդ որում, թվարկված խնդիրները մեծամասամբ կրկնվել են նաև նախորդ տարիներին կազմակերպված հավաքների ընթացքում, որոնց մասին բարձրաձայնվել է նաև Մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեությունն ամփոփող համապատասխան տարեկան հաղորդումներով:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը 2020 թվականին կազմակերպված հավաքները մշտադիտարկել է մի քանի հիմնական ուղղություններով՝ հավաքների անցկացման վայրում աշխատանքային խմբեր ուղարկելով և տեղում բարձրացված խնդիրներն ուսումնասիրելով, հավաքների մասնակիցներին բերման ենթարկելիս (ձերբակալելիս) նվազագույն իրավունքների ապահովման վիճակը դիտարկելով (ձերբակալվածներին պահելու վայրեր այցելելի, առանձնազրույցների միջոցով), իրավասու մարմինների ու պաշտոնատար անձանց հետ խնդիրներն օպերատիվ եղանակով քննարկելով, ինչպես նաև հրապարակային հայտարարությունների միջոցով՝ հավատարիմ մնալով հավաքների մշտադիտարկման աշխատանքային սկզբունքներին:

Վերոգրյալից բացի, Պաշտպանը հանդես է եկել նաև պարբերական հայտարարություններով⁴⁷³ արտահայտելով երկրում տիրող իրավիճակի վերաբերյալ առկա մտահոգությունները և իրազեկումներ իրականացնելով հավաքներին առնչվող իրավունքների և ազատությունների արդյունավետ իրացման հնարավորությունների վերաբերյալ:

2020 թվականի ընթացքում դիտարկվել են Ամուլսարի շահագործման շուրջ տեղի ունեցող իրադարձությունների կապակցությամբ օգոստոս ամսին թե՛ Երևանում և թե՛ Ջերմուկ քաղաքում (Ամուլսարի տարածքում) կազմակերպված հավաքները, ինչպես նաև տարբեր նախաձեռնությունների և շարժումների կազմակերպած հավաքները:

1. Հավաքի մասնակից՝ ազատությունից զրկված անձանց իրավունքների գործնական երաշխավորման խնդիրների շարունակականությունը.

Սահմանադրության 27-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ անձնական ազատությունից զրկված յուրաքանչյուր ոք իրեն հասկանալի լեզվով անհապաղ տեղեկացվում է ազատությունից

⁴⁷³ Հասանելի են, օրինակ՝ <https://ombuds.am/am/site/ViewNews/1390>, <https://ombuds.am/am/site/ViewNews/1458>, <https://ombuds.am/am/site/ViewNews/1450>, <https://ombuds.am/am/site/ViewNews/1420> հղումներով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

զրկվելու պատճառների, իսկ քրեական մեղադրանք ներկայացվելու դեպքում՝ նաև մեղադրանքի մասին:

2020 թվականի ընթացքում կազմակերպված հավաքների ընդհանուր դիտարկումը ցույց է տալիս, որ շարունակում է արդիական մնալ անձանց բերման ենթարկելու հիմքերն ու պատճառները նրանց անհապաղ չներկայացնելու խնդիրը:

Այսպես, 2020 թվականի մայիսի 12-ին և 13-ին Ոստիկանության Էրեբունու և Կենտրոնականի բաժին բերման ենթարկված անձանց պնդմամբ՝ բերման ենթարկելիս Ոստիկանության ծառայողները չեն ներկայացրել իրենց բերման ենթարկելու իրավական հիմքերը, այդ մասին նրանք տեղեկացել են ավելի ուշ՝ Ոստիկանության ծառայողական մեքենաներում կամ Ոստիկանության բաժիններում: Ընդ որում, պարզաբանվել է, որ բերման են ենթարկվել Ոստիկանության օրինական պահանջը չկատարելու համար, իսկ որպես այդպիսի պահանջ եղել է բողոքի ակցիաներ կամ հավաքներ չիրականացնելը: Մինչդեռ, բերման ենթարկված անձանց պնդմամբ՝ իրենք որևէ ակցիա կամ հավաք չեն իրականացրել, անգամ որևէ կոչ չեն հնչեցրել, պարզապես մի դեպքում անձինք գտնվել են Կենտրոնական բանկի մուտքի մոտ Բանկի ներկայացուցչին հանդիպելու նպատակով, մյուս դեպքում՝ բերման ենթարկվածները գտնվել են Երևան քաղաքի ընդհանուր իրավասության դատարանի Կենտրոնի նստավայրին հարակից տարածքում, քանի որ այդ ընթացքում դատարանում քննվելիս է եղել մեկ այլ քաղաքացու նկատմամբ կալանքը որպես խափանման միջոց ընտրելու վերաբերյալ քննիչի միջնորդությունը:

2020 թվականի հունիսի 14-ին և 16-ին Ոստիկանության տարբեր բաժիններ են բերման ենթարկվել քաղաքացիներ: Բերման ենթարկված անձանց պնդմամբ՝ մինչև բերման ենթարկելը Ոստիկանության շրջիկ տրանսպորտային միջոցով, բարձրախոսով հայտարարություններ են հնչեցվել, որոնք, սակայն, լսելի չեն եղել կամ դրանց բովանդակությունը հասկանալի չի եղել հավաքվածների համար: Բերման ենթարկվածները մեծամասամբ պնդել են, որ իրենց բերման ենթարկելու հիմքերն ու պատճառները չեն ներկայացվել իրենց փաստացի արգելանքի տակ վերցնելու պահին: Նրանց մի մասին այդ հիմքերն ու պատճառները ներկայացվել են Ոստիկանության բաժիններում, մի մասին այդպես էլ առհասարակ որևէ հիմք չի ներկայացվել: Բացի այդ, բերման ենթարկվածների մի մասի պնդմամբ՝ չեն ծանուցվել իրենց նվազագույն իրավունքների և պարտականությունների մասին, մյուսների պնդմամբ՝ այդ մասին ծանուցվել են Ոստիկանության բաժնում: Ընդ որում, խնդրի կապակցությամբ Ոստիկանությունից պարզաբանումներ են պահանջվել, որոնց ի պատասխան ստացված գրությամբ Ոստիկանությունն ընդունել է, որ ոչ բոլոր իրավունքների մասին է ծանուցվում բերման ենթարկված անձանց:

Բերման ենթարկված անձինք նշել են նաև, որ իրենք պահպանել են Պարետի որոշմամբ սահմանված պահանջները՝ կրել են բժշկական շնչադիմակներ, պահպանել են սոցիալական հեռավորություն: Մինչդեռ, շատ դեպքերում այդ պահանջները չեն պահպանվել հենց

Ոստիկանության ծառայողների կողմից: Մի դեպքում բերման ենթարկելիս Ոստիկանության տրանսպորտային միջոցում գտնվել են բերման ենթարկված այլ անձինք ևս և Ոստիկանության ծառայողներ, որոնց հետ կիպ նստած են անձինք տարվել Ոստիկանության բաժիններ: Մեկ այլ դեպքում բերման ենթարկված 8 քաղաքացի նշել է, որ Ոստիկանության բաժին են տեղափոխվել Ոստիկանության միկրոավտոբուսներով, որի մեջ արդեն եղել են բերման ենթարկված ևս 8 անձ: Հետևաբար բոլոր նստատեղերը զբաղված են եղել, և միմյանցից սոցիալական հեռավորություն օբյեկտիվորեն հնարավոր չի եղել պահպանել: Նման խնդիր արձանագրվել է նաև 2020 թվականի նոյեմբերի 11-ին անձանց բերման ենթարկելիս, երբ տրանսպորտային միջոցում ազատ նստատեղ չլինելու պատճառով անձինք Ոստիկանության բաժին են տեղափոխվել տրանսպորտային միջոցի հատակին նստած վիճակում: Թեև պետք է արձանագրել, որ Ոստիկանության պարզաբանումներում այս պնդումը ժխտվել է:

Անձին արգելանքի տակ վերցնելու պահին նրան բերման ենթարկելու իրավական հիմքերն ու պատճառները, ինչպես նաև նրանց կարգավիճակից բխող իրավունքներն ու պարտականությունները չներկայացնելու խնդիրներ են արձանագրվել նաև 2020 թվականի նոյեմբերի 11-ին, 12-ին, 19-ին, 20-ին, 30-ին, դեկտեմբերի 3-ին, 8-ին, 10-ին, 11-ին և 24-ին անձանց բերման ենթարկելու կապակցությամբ Ոստիկանության բաժիններ կատարած այցերի արդյունքներով: Գլխավորապես, իրենց նվազագույն իրավունքների մասին բերման ենթարկված անձինք տեղեկացել են Մարդու իրավունքների պաշտպանի ներկայացուցիչներից:

Արձանագրվել են դեպքեր, երբ Ոստիկանության ծառայողներն անձանց բերման ենթարկելու հիմքերը թերի են ներկայացրել և պատճառաբանել: Մասնավորապես, 2020 թվականի մայիսի 20-ին Ոստիկանության Կենտրոնականի և Մարաշի բաժիններ բերման ենթարկված անձինք Պաշտպանի աշխատակազմի ներկայացուցիչների հետ առանձնազրույցի ընթացքում տեղեկացրել են, որ բերման են ենթարկվել՝ պատճառաբանությամբ, որ միևնույն հասարակական վայրում 5 անձից ավել չեն կարող գտնվել: Մինչդեռ, իրենք եղել են 4 անձով, այսինքն՝ չեն խախտել հավաքների անցկացման սահմանափակումը: Բացի այդ, բերման ենթարկված անձինք Ոստիկանության ծառայողներից պահանջել են բացատրել, թե որն է համարվում «միևնույն տարածք» և «հասարակական վայր», սակայն վերջիններս առանց որևէ լրացուցիչ պարզաբանման նրանց բերման են ենթարկել: Ընդ որում, բերման ենթարկված անձանց պնդմամբ՝ իրենք միմյանցից սոցիալական հեռավորություն են պահպանել:

Ընթացիկ տարում արձանագրված խնդիրները վկայում են ոստիկանական համակարգում դեռևս տիրող ոչ իրավաչափ պրակտիկայի մասին, որն ընթանում է ազատությունից զրկված անձանց նվազագույն իրավունքների չպահպանմամբ:

Հետևաբար, Մարդու իրավունքների պաշտպանը հերթական անգամ վերահաստատում է, որ **անձն ազատությունից զրկվելուց հետո անհապաղ իրեն հասկանալի լեզվով պետք է տեղեկացվի իրեն ազատությունից զրկելու պատճառների, իսկ քրեական մեղադրանք ներկայացվելու դեպքում՝ նաև մեղադրանքի մասին:** Դա է պահանջում Եվրոպական

կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածից անմիջականորեն բխող Սահմանադրության 27-րդ հոդվածի 2-րդ մասը: Սահմանադրական այս երաշխիքն ինքնանպատակ չէ: Այն կոչված է ապահովելու, որպեսզի ազատությունից զրկված յուրաքանչյուր անձ հստակ իմանա իրեն ազատությունից զրկելու պատճառը և ըստ այդմ՝ հնարավորություն ունենա պատշաճ կազմակերպել իր պաշտպանությունն իրեն վերագրվող ոչ իրավաչափ արարքներից (ընդհուպ մինչև իրեն ազատությունից զրկելու հիմքերը դատական կարգով վիճարկելու հնարավորության ապահովումը): Ընդ որում, **Սահմանադրական այս երաշխիքը պետք է ապահովել այնպես, որ օրինակ՝ անձին ազատությունից զրկելու հիմքերը ներկայացնելը ձևական և մեխանիկական բնույթ չկրի, այսինքն՝ այն պետք է ունենա փաստական և իրավական բավարար հիմնավորում:**

Անդրադառնալով «անհապաղ» և «իրեն հասկանալի լեզվով» եզրույթների իրավական բովանդակությանը՝ տեղին է նշել Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի զարգացրած նախադեպային իրավունքը, ըստ որի՝ «անհապաղությունը» պետք է գնահատվի կոնկրետ գործի առանձնահատուկ հանգամանքների հաշվառմամբ: Այս տեղեկատվությունը պետք է հաղորդվի «անհապաղ», սակայն պարտադիր չէ, որ այն ամբողջությամբ բացահայտվի ձերբակալությունն իրականացնող ոստիկանի կողմից անմիջապես ձերբակալման պահին: Անձը պետք է պարզ, ոչ տեխնիկական՝ իրեն հասկանալի լեզվով տեղեկացվի իր ձերբակալության հիմնական իրավական և փաստական հիմքերի մասին⁴⁷⁴:

Այնուամենայնիվ, ինչպես 2018 և 2019 թվականների, այնպես էլ 2020 թվականի հավաքների համալիր դիտարկումը բերում է այն միանշանակ համոզմանը, որ համակարգային առումով չլուծված և արդիական է մնում անձին արգելանքի վերցնելու պահին նրան ազատությունից զրկելու իրավական հիմքերն ու պատճառները, ինչպես նաև վերջինիս նվազագույն իրավունքներն ու պարտականությունները չներկայացնելու խնդիրը: Խնդիրը չի վերանում, երբ որպես անձին բերման ենթարկելու հիմք ներկայացվում է «ոստիկանության ծառայողի օրինական պահանջը չկատարելը» այն դեպքում, երբ անձի համար որոշակի չէ, թե որն է այդ «օրինական պահանջը», առավել ևս երբ այդպիսի պահանջ ներկայացնելը, ըստ բողոքների բովանդակության, մեծամասամբ դեպքերում այդպես էլ չի նախորդում անձին բերման ենթարկելուն:

Ուշագրավ է, որ անձին ազատությունից զրկելու հիմքերը չներկայացնելու, վերջինիս իրավունքներն ու պարտականությունները չպարզաբանելու, այդ թվում՝ այլ անձին իր գտնվելու վայրի մասին տեղեկացնելու, փաստաբանի և բժշկի մուտքը ոստիկանության բաժին չթույլատրելու, վարչական ձերբակալման ժամկետը սխալ հաշվելու հետ կապված խնդիրները Մարդու իրավունքների պաշտպանի դիմումի հիման վրա Սահմանադրական դատարանում

⁴⁷⁴ Տե՛ս Մյուրեյն ընդդեմ Միացյալ Թագավորության (Murray v. the United Kingdom), 1994թ. հոկտեմբերի 28-ի վճիռը, Շարք Ա թիվ 300-Ա, էջ 31, կետ 72: Ֆոքսը, Քեմփբելը և Հարթին ընդդեմ Միացյալ Թագավորության (Fox, Campbell and Hartley v. the United Kingdom), 1990թ. օգոստոսի 30-ի վճիռը, Շարք Ա թիվ 182, էջ 19, կետ 40:

քննարկման առարկա են դարձել, ինչի հիման վրա 2017 թվականի հունվարի 24-ի ՍԴՈ-1339 որոշմամբ Սահմանադրական դատարանն արձանագրել է, որ երկրում սահմանադրական օրինականության հաստատման տեսանկյունից անհետաձգելի անհրաժեշտություն է Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ նոր օրենսգրքի ընդունումը: Իսկ մինչ այդ դատական պրակտիկան պետք է հնարավորինս առաջնորդվի ՀՀ Սահմանադրության 3-րդ և 27-րդ հոդվածների այն դրույթների պահանջներով, որոնց համաձայն՝ «Հանրային իշխանությունը սահմանափակված է մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքներով և ազատություններով՝ որպես անմիջականորեն գործող իրավունք» և «Անձնական ազատությունից զրկված յուրաքանչյուր ոք իրեն հասկանալի լեզվով անհապաղ տեղեկացվում է ազատությունից զրկվելու պատճառների (...) մասին», «Անձնական ազատությունից զրկված յուրաքանչյուր ոք իրավունք ունի, որ այդ մասին անհապաղ տեղեկացվի իր ընտրած անձը: Այս իրավունքի իրականացումը կարող է հետաձգվել միայն օրենքով սահմանված դեպքերում, կարգով և ժամկետով՝ հանցագործությունների կանխման կամ բացահայտման նպատակով»:

Ազատությունից զրկվելու պատճառների մասին տվյալ անձին «անհապաղ տեղեկացնելը» հանրային իշխանության ուղղակի պարտականությունն է, և այդ հարցում հայեցողական մոտեցումն անթույլատրելի է:

Չնայած հարցի կապակցությամբ Սահմանադրական դատարանի ձևավորված հստակ դիրքորոշմանը՝ խնդիրների շարունակականությունը վկայում է, որ օրենսդրական գործող կարգավորումներն ամբողջությամբ չեն ապահովում անձանց իրավունքների պաշտպանությունն անգամ Սահմանադրական դատարանի իրավական դիրքորոշումների առկայության պայմաններում: *Ուստի, անհրաժեշտ է վերանայել Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքի՝ իրավունքներին միջամտություն ենթադրող վարչական ձերբակալման, բերման ենթարկելու և իրավախախտի բերման ընթացակարգերը կանոնակարգող կարգավորումները:*

2. Սահմանված ժամկետից ավելի անձին անազատության մեջ պահելը. ազատությունից զրկելու սկզբնական պահի որոշակիացումը

Սահմանադրության 27-րդ հոդվածի 4-րդ մասի համաձայն՝ եթե նույն հոդվածի 1-ին մասի 4-րդ կետի հիմքով ազատությունից զրկված անձի վերաբերյալ ազատությունից զրկվելու պահից ողջամիտ ժամկետում, սակայն ոչ ուշ, քան *յոթանասուններկու ժամկա ընթացքում* դատարանը որոշում չի կայացնում անազատության մեջ նրան հետագա պահելը թույլատրելու մասին, ապա նա անհապաղ ազատ է արձակվում:

Ինչպես նախորդ տարիներին, այնպես էլ 2020 թվականի ընթացքում կրկին խնդիրներ են արձանագրվել՝ կապված բերման ենթարկված անձանց օրենսդրությամբ սահմանված ժամկետից ավելի Ոստիկանության բաժիններում պահելու հետ:

Այսպես, 2020 թվականի հունիսի 12-ին Ոստիկանության Արաբկիրի բաժին այցի շրջանակներում արձանագրվել է, որ լրացած են եղել բերման ենթարկված անձանցից 3-ի պահելու ժամկետները, մինչդեռ վերջիններս դեռ ազատ արձակված չեն եղել: Նույն խնդիրն է արձանագրվել նաև 2020 թվականի հունիսի 14-ին, նոյեմբերի 11-ին, 20-ին և 30-ին անձանց բերման ենթարկելու կապակցությամբ Ոստիկանության բաժիններ կատարած այցերի արդյունքներով:

2020 թվականի հունիսի 14-ին իրականացված այցի արդյունքներով Ոստիկանությանը հասցեագրված գրությանն ի պատասխան՝ Ոստիկանությունը նշել է, թե այն դեպքերում, երբ 3 ժամը լրանում է, այդ մասին հայտնում են բերման ենթարկվածներին և նրանց ազատությունն այդ պահից սկսած փաստացի չի սահմանափակվում: Մի քանի րոպե ավել բաժնում մնալը և նրանց վերաբերյալ կազմված արձանագրությունները կամ գրանցամատյանում ստորագրելը բխում է հենց բերման ենթարկված անձանց շահերից, քանի որ հակառակ դեպքում նրանք պարտավորված են լինելու հետո ներկայանալ վարույթն իրականացնող մարմնի հրավերով սկսած վարչական վարույթն ավարտելու համար:

Այս պարզաբանումները, սակայն, չեն կարող փարատել անձանց՝ օրենքով նախատեսված ժամից ավել պահելու մասին մտահոգությունները նախ այն առումով, որ այդ պարզաբանման տրամաբանությամբ պրակտիկան կարող է ստանալ ոչ իրավաչափ դրսևորումներ: Նախ, հարկ է նկատի ունենալ, որ օրենքով նախատեսված ժամկետներում անհրաժեշտ գործողությունների չկատարման դիսկը կրում է հանրային իշխանությանը կրողը՝ Ոստիկանությունը: Դրանից բացի, մի քանի րոպե ավել պահելու արդարացումը կարող է ժամկետային առումով տարբեր տևականություն ենթադրել, ինչը մարդու անձնական ազատության սահմանափակման տեսանկյունից արդարացում չէ:

Այս առումով, հարկ է մեջբերել Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի դիրքորոշումներն առ այն, որ «ազատությունից զրկել» է համարվում նաև անձին փողոցում մի քանի ժամով կանգնեցնելը և հեռանալն արգելելը կամ, օրինակ, ոստիկանության բաժնից դուրս գալն արգելելը, նույնիսկ, եթե անձն այնտեղ է գնացել իր կամքով՝ առանց իրավապահ մարմինների կողմից ուժի գործադրման: Եվրոպական դատարանը Շիմովոլոսն ընդդեմ Ռուսաստանի գործով կայացված վճռում «ազատությունից զրկել» է որակել նույնիսկ դիմումատուին ոստիկանության բաժին տեղափոխելը և այնտեղ շուրջ 45 րոպե պահելը⁴⁷⁵:

Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքի համաձայն՝ անձին կանգնեցնելու և անձնական զննություն կատարելու՝ ոստիկանության լիազորության

---

⁴⁷⁵ Տե՛ս Շիմովոլոսն ընդդեմ Ռուսաստանի (Shimovolos v. Russia) գործով 2011 թվականի նոյեմբերի 11-ի վճիռը, գանգատ թիվ 30194/09, կետ 48:

իրականացման ընթացքում հարկադրանքի տարրի օգտագործումն անձին ազատությունից զրկելու նշան է, անկախ նրանից, թե որքան է այդ միջոցառումը տևում⁴⁷⁶:

Եվրոպական դատարանի նշված գործերից վերջինի դեպքում դիմողներից մեկը ոստիկանների կողմից պահվել է տրոլեյբուսում և միայն մի քանի կանգառ հետո՝ 8 րոպե անց ազատ է արձակվել: Դատարանը գտել է, որ չնայած դիմողի ազատությունից զրկումը եղել է շատ կարճ ժամանակով, այնուամենայնիվ, ըստ գործի նյութերի, **ցույցին նրա մասնակցությանը խոչընդոտելու ոչ իրավաչափ նպատակով նա զրկված է եղել այդ վայրը լքելու հնարավորությունից և, հետևաբար, խախտվել է նրա անձնական ազատության իրավունքը:**

2020 թվականի նոյեմբերի 11-ին Ոստիկանության Կենտրոնականի բաժին այցի շրջանակներում պարզվել է, որ բերման ենթարկված 2 քաղաքացի ազատությունից փաստացի զրկվել է ժամը 12:20-ի սահմաններում, նրանք Ոստիկանության բաժին են մուտք գործել ժամը 12:40-ի սահմաններում, մինչդեռ իրենց բերման ենթարկելու մասին Ոստիկանության ծառայողների զեկուցագրերում արգելանքի ժամը քաղաքացիներից մեկի համար նշված է եղել ժամը 13:50-ը, մյուսի համար՝ ժամը 14:20: Զեկուցագրերում միայն բերման ենթարկված անձանց դիտողությունից հետո է համապատասխան ուղղում կատարվել (ընդ որում՝ Ոստիկանության ծառայողների պարզաբանմամբ՝ վրիպակ է տեղի ունեցել), հակառակ պարագայում անձի՝ ազատությունից փաստացի զրկված լինելու 2 ժամը չէր հաշվարկվելու նրան անազատության մեջ պահելու՝ օրենսդրությամբ սահմանված ժամանակահատվածում:

2020 թվականի նոյեմբերի 20-ին ժամը 15:00-15:55-ն ընկած ժամանակահատվածում Ոստիկանության Արաբկիրի բաժին է բերման ենթարկվել շուրջ 32 անձ, որոնցից վերջինն ազատ է արձակվել ժամը 20:23-ի դրությամբ: Ընդ որում՝ նրանցից 10-ի վերաբերյալ տվյալներ Պաշտպանի ներկայացուցիչների այցի ավարտի պահին (ժամը 21:00) առկա չեն եղել: Այս կապակցությամբ Ոստիկանության պարզաբանումների համաձայն՝ այդ անձինք հրաժարվել են իրենց անձնական տվյալները հայտնել:

Ոստիկանությունից պարզաբանվել է նաև, որ շատ քաղաքացիներ են միաժամանակ բերման ենթարկվել, որով պայմանավորված՝ ժամանակային առումով խնդիրներ են առաջացել, բայց այդ անձինք տեղեկացվել են այդ մասին և քանի որ չեն առարկել, գրանցման հետ կապված գործընթացը շարունակվել է: Մինչդեռ, հարկ է կրկին անդրադառնալ «անձի համաձայն լինելու», «չառարկելու» տրամաբանությամբ առաջ քաշվող պարզաբանումների ռիսկային լինելուն այն առումով, որ փաստորեն այդպիսով արդարացվում են ոչ միայն վարչական իրավախախտման վարույթի ճիշտ կազմակերպման հետ կապված ռեսուրսային

⁴⁷⁶ Տե՛ս Կրուկոն և այլք ընդդեմ Ռուսաստանի (Krupko and others v. Russia) գործով 2014 թվականի հունիսի 26-ի վճիռը, գանգատ թիվ 26587/07, Ֆոկան ընդդեմ Թուրքիայի գործով (Foka v. Turkey) 2008 թվականի հունիսի 24-ի վճիռը, գանգատ թիվ 28940/95, Բրեգան և այլք ընդդեմ Մոլդովայի (Brega and others v. Moldova) գործով 2012 թվականի ապրիլի 24-ի վճիռը, գանգատ թիվ 61485/08 և այլն):

անբավարարության խնդիրները, այլև կարող են փաստացի ազատությունից զրկելու ոչ իրավաչափ դրսևորումների խթան լինել: Ընդ որում, դիտարկված իրավիճակում առնվազն տարակուսելի էր այն փաստը, որ անձինք պահվել են նախատեսված ժամկետից ավելին՝ գրանցման գործընթացն ավարտելու համար: Մինչդեռ, սպասող անձանցից տասն արդյունքում հրաժարվել է հայտնել անձնական տվյալները:

Մեկ այլ խնդիր է Ոստիկանության ստորաբաժանում բերված անձանց հաշվառման մատյանում «Ազատելու կամ ուղարկման ամսաթիվը, ժամանակը (ժամը, ընդհանրացումը)» սյունակը լրացնելուց հետո բերման ենթարկված անձանց Ոստիկանության բաժիններում պահել շարունակելը: 2020 թվականի ընթացքում անձանց բերման ենթարկելու կապակցությամբ Ոստիկանության բաժիններ կատարած այցերի արդյունքներով պարզվել է, որ դեռևս շարունակում է գործել Ոստիկանությունում ձևավորված պրակտիկան, ըստ որի՝ բերման ենթարկված անձանց անազատության մեջ պահելու ժամկետի հաշվարկի պահ է ընդունվում ոչ թե անձին ազատությունից փաստացի զրկելու, այլ այդ կապակցությամբ համապատասխան արձանագրություն կազմելու կամ նրան Ոստիկանության համապատասխան բաժին բերելու պահը:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը մտահոգիչ է համարում նաև մատյաններում ազատ արձակման ժամը մոտավոր նշելը (օրինակ՝ 13:05 կամ 13:10): Խնդիրն արձանագրվել է 2020 թվականի հունիսի 16-ին Ոստիկանություն կատարած այցերից մեկի ժամանակ: Հարցի կապակցությամբ Ոստիկանության ծառայողների պարզաբանման համաձայն՝ գործնականում մշտապես այդպես է արվել: Պաշտպանի ներկայացուցիչը տեղում պարզաբանել է, որ հստակ ժամը չնշելը ոչ միայն բերման ենթարկված անձանց իրավունքներն ու օրինական շահերն է ոտնահարում, այլև հետագայում կարող է բարդություններ առաջացնել հենց Ոստիկանության ծառայողների համար: Մասնավորապես, եթե անձը փաստացի բաժինը լքել է, օրինակ՝ 13:07-ին, իսկ մատյանում արձանագրվել է մոտավոր ժամ՝ 13:10, ապա 13:07-13:10-ն ընկած ժամանակահատվածում նրա մասնակցությամբ որևէ խնդրահարույց միջադեպ տեղի ունենալու (օրինակ՝ մարմնական վնասվածքներ ստանալու) դեպքում ստացվելու է, որ միջադեպը տեղի է ունեցել Ոստիկանության բաժնում:

Մուշեղ Սաղաթեյանն ընդդեմ Հայաստանի գործով Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանն արձանագրել է հետևյալը. «Դիմումատուի ձերբակալման արձանագրությունը կազմելիս ժամը 22:30-ը նշվել է որպես նրան ձերբակալելու պահ՝ ի տարբերություն այն ժամի, երբ դիմումատուն փաստացի զրկվել է ազատությունից՝ այդպիսով, ըստ էության, դիմումատուին ազատությունից զրկելու սկզբնական տասնվեց ժամը թողնելով պաշտոնապես չհաստատված: Նույնիսկ եթե ընդունենք, որ կարճ ժամանակահատված կարող է անցնել անձի փաստացի ձերբակալման և այդ անձին ձերբակալվածի կարգավիճակ տալու միջև, Դատարանը տարբերակում է Կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածի իմաստով ձերբակալման պահը և այն ձևականությունները, որոնք պետք է պահվեն փոխալ ընթացակարգը ձևակերպելու համար:

Անընդունելի կլինեն անձի ձերբակալման պահին այդպիսի ձևականությունների կատարման և իրականացման հետ կապելը՝ անձին փաստացի ազատությունից զրկելու պահի փոխարեն: Այդպիսի անհարկի ձևականությունները չեն կարող համարվել լինել Կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածի Կրտի և ոգու հետ, և ամեն դեպքում կհանգեցնեն ազատությունից կամայական զրկման»⁴⁷⁷:

Սահմանված ժամկետից ավելի անձին անազատության մեջ պահելը, որպես կանոն, պատճառաբանվում է բերման ենթարկված անձանց հաշվառման մատյանների լրացման գործընթացի կազմակերպմամբ և ընթացակարգային այլ նորմերի պահպանման անհրաժեշտությամբ: Այս կապակցությամբ հարկ է նշել, որ **առհասարակ պետական մարմնի ռեսուրսների ոչ բավարար լինելը չի կարող անձին օրենքով սահմանված ժամկետից ավելի անազատության մեջ պահելն արդարացնող հիմք լինել**: Ոստիկանության բաժիններում բերման ենթարկված անձանց հաշվառման մատյանները պետք է պատշաճ լրացվեն՝ անկախ որևէ հանգամանքից (բերման ենթարկված անձանց քանակ, բերման ենթարկելու վայր և այլն): Այս տեսակ խնդիրներն անհրաժեշտ է լուծել այնպիսի կառուցակարգերի միջոցով, որոնք որևէ կերպ չառնչվեն անձի՝ Սահմանադրությամբ ամրագրված երաշխիքների հետ և առավելապես՝ չխոչընդոտեն դրանց պատշաճ իրացմանը: **Պետական համակարգում առկա խնդիրները մարդու իրավունքների սահմանափակման կամ նրանց տրված երաշխիքային նորմերի ոտնահարման միջոցով լուծելու մոտեցումն անընդունելի է**:

Անդրադառնալով անձին ազատությունից զրկելու սկզբնական պահի հաշվարկման խնդրին՝ հարկ է նշել, որ **անձին ազատությունից զրկելու սկզբնական պահի ճիշտ արձանագրումը սկզբունքային է երկու առումով. մի կողմից այդպիսով ապահովվում են անձի՝ ազատությունից զրկվածի կարգավիճակից բխող բոլոր երաշխիքները, մյուս կողմից՝ պահպանվում են օրենսդրությամբ ամրագրված առավելագույն ժամկետները (խոսքը մինչև 3 ժամով անձին ազատությունից զրկելու՝ Սահմանադրության 27-րդ հոդվածի 4-րդ մասով ամրագրված նորմին է վերաբերում)**:

Միջազգային իրավաբանությամբ ընդունված է այն մոտեցումը, որ անձը համարվում է ազատությունից զրկված այն պահից սկսած, երբ նա ստիպված է հետևել ոստիկանի կամքին և չի կարող ինքնակամ լքել իր գտնվելու վայրը: Հետևաբար, նրան **անազատության մեջ պահելու ժամկետի հաշվարկն էլ պետք է սկսել հենց այդ, այսինքն՝ ազատությունից փաստացի զրկելու պահից, ընդ որում՝ անկախ նրանից, թե ինչ վարույթ է իրականացվում (քրեական, վարչական կամ այլ), աշխարհագրորեն որտեղ է այդ վարույթն իրականացնող մարմնի գտնվելու վայրը կամ որն է վարույթի համար որոշված ենթակայությունը**:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը հստակ արձանագրում է, որ ազատությունից զրկելու մեխանիզմի գործադրման սկզբնական պահ պետք է համարել անձին փաստացի արգելանքի

⁴⁷⁷ Տե՛ս Մուշեղ Սաղաթեյանն ընդդեմ Հայաստանի գործով 2018 թվականի սեպտեմբերի 20-ի վճիռը, գանգատ թիվ 23086/08, կետ 173:

վերցնելը՝ անկախ նրա նկատմամբ կիրառվող ներգործության միջոցի ֆորմալ անվանումից կամ անձի կարգավիճակից:

Վերոգրյալի հաշվառմամբ՝ անհրաժեշտ է Ոստիկանությունում աշխատանքը կազմակերպել այնպես, որ առավելագույնս երաշխավորվի Սահմանադրության 27-րդ հոդվածի 4-րդ մասով սահմանված նորմը, կամ որ նույնն է՝ անձին անազատության մեջ պահելու ժամկետը հաշվարկել նրան փաստացի ազատությունից զրկելու, ոչ թե Ոստիկանության բաժին բերման ենթարկելու կամ այդ կապակցությամբ արձանագրություն կազմելու պահից:

3. Ազատությունից զրկված անձի նախընտրած անձին տեղյակ պահելու վերջինիս իրավունքն անհապաղ չապահովելը

Սահմանադրության 27-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ անձնական ազատությունից զրկված յուրաքանչյուր ոք իրավունք ունի, որ այդ մասին անհապաղ տեղեկացվի իր ընտրած անձը: Այս իրավունքի իրականացումը կարող է հետաձգվել միայն օրենքով սահմանված դեպքերում, կարգով և ժամկետով՝ հանցագործությունների կանխման կամ բացահայտման նպատակով:

2020 թվականի ընթացքում իրականացված հավաքների ընդհանուր դիտարկման արդյունքները վկայում են ազատությունից զրկված անձի՝ այդ մասին անհապաղ իր ընտրած անձին տեղեկացնելու սահմանադրական իրավունքը չապահովելու խնդրի շարունակականության մասին:

Մասնավորապես, ընթացիկ տարում անձանց բերման ենթարկելու կապակցությամբ Ոստիկանության բաժիններ կատարած այցերի արդյունքներով կրկին արձանագրվել են դեպքեր, երբ, նախ՝ Ոստիկանության ծառայողները բերման ենթարկված անձանց տեղյակ չեն պահել քննարկվող իրավունքի մասին, իսկ տեղյակ պահելուց կամ այդ մասին այլ աղբյուրներից տեղեկանալուց հետո չեն ապահովել այդ իրավունքի պատշաճ իրացումը, ինչն արտահայտվել է ընդհուպ մինչև բերման ենթարկվածի հեռախոսը նրա ձեռքից վերցնելով:

Եվրոպայի խորհրդի խոշտանգումների կանխարգելման կոմիտեի (ԽԿԿ) չափանիշների համաձայն՝ ոստիկանության կողմից ձերբակալված անձանց երեք հիմնարար իրավունքներն են՝ փաստաբանի և բժշկի մատչելիության իրավունքները, ինչպես նաև անձի՝ ձերբակալության մասին ազգականին կամ իր ընտրությամբ երրորդ անձին տեղեկացնելու իրավունքը:

Սահմանադրության 27-րդ հոդվածի 3-րդ մասի վերլուծությունից ուղղակիորեն բխում է, որ ազատությունից զրկված անձի՝ 27-րդ հոդվածի 3-րդ մասով սահմանված իրավունքի իրականացման հետաձգման հնարավորություն սահմանադիրը նախատեսել է միայն հետևյալ պայմանների միաժամանակյա պահպանմամբ՝ հետաձգումը միայն օրենքով սահմանված դեպքերում, կարգով և ժամկետով և հանցագործությունների կանխման կամ բացահայտման նպատակով: Ասվածը ենթադրում է, որ խոսքը վերաբերում է քրեական, ոչ թե վարչական իրավախախտման վարույթին: Հետևաբար, **վարչական իրավախախտման վարույթի**

շրջանակներում իրեն ազատությունից զրկելու վերաբերյալ իր նախընտրած անձին տեղյակ պահելու անձի իրավունքի ապահովման անհապաղության պահանջից ցանկացած բացառություն ուղղակիորեն հակասում է սահմանադրական պահանջին:

Այս կապակցությամբ հատկանշական է Սահմանադրական դատարանի 2017 թվականի հունվարի 24-ի թիվ ՍԴՈ-1339 որոշմամբ արտահայտած դիրքորոշումը, ըստ որի՝ Սահմանադրությունը չի բացառել այն, որ անհապաղ տեղեկացումը կարող է հանգեցնել նաև այլ անձանց կողմից համապատասխան տեղեկատվություն ստանալուն, ինչը կարող է դժվարացնել հանցագործությունների կանխումը կամ բացահայտումը: Հնարավոր հանցագործությունները կարող են առնչվել պետական անվտանգությանը, հասարակական կարգին, այլոց հիմնական իրավունքներին և ազատություններին, որոնց պաշտպանությունը ևս պետության խնդիրն է: Միաժամանակ, հաշվի առնելով ազատությունից զրկելու հարկադիր միջոցառման բնույթը՝ չի կարող բացառվել այդպիսի միջոցառման իրականացմանը խոչընդոտող հանգամանքների գոյությունը, որոնք օբյեկտիվորեն դժվարացնում են անձի իրավունքների իրացմանն ուղղված պարտականությունների **անհապաղ** կատարումը: Այլ խնդիր է, որ «Ոստիկանության մասին» ՀՀ օրենքի 5-րդ հոդվածի 6-րդ մասը չի վերաբերում միայն ՀՀ Սահմանադրության 27-րդ հոդվածի 3-րդ մասում ամրագրված տվյալ նպատակին, **այլ վերաբերում է անձնական ազատությունից զրկելու բոլոր դեպքերին, այդ թվում՝ վարչական իրավախախտումներին**, ինչն անհամատեղելի է ՀՀ Սահմանադրության պահանջների հետ:

Արդյունքում, նույն որոշմամբ Սահմանադրությանը հակասող և անվավեր են ճանաչվել «Ոստիկանության մասին» ՀՀ օրենքի 5-րդ հոդվածի 6-րդ մասը, որով ամրագրվում էր Ոստիկանություն բերելու պահից սկսած 3 ժամվա ընթացքում անձանց գտնվելու վայրի մասին նրանց հարազատներին (...) տեղյակ պահելու Ոստիկանության պարտականությունն այնքանով, որքանով չեն ապահովում ազատությունից փաստացի զրկված անձանց համար այդ իսկ պահից իրավունքների պաշտպանության՝ սահմանադրորեն նախատեսված շրջանակներում, անհրաժեշտ իրավական երաշխիքներ:

Վերոգրյալի հաշվառմամբ՝ անհրաժեշտ է երաշխավորել իրավակիրառ պրակտիկայի համապատասխանությունը Սահմանադրության 27-րդ հոդվածի 3-րդ մասին՝ ազատությունից զրկված անձին անհապաղ տեղեկացնելով նրա նախընտրած անձին տեղյակ պահելու վերջինիս իրավունքի մասին:

4. Ոչ համաչափ ուժի գործադրում և վերաբերմունքն ազատությունից զրկված անձանց նկատմամբ

2020 թվականի ընթացքում ևս կազմակերպված հավաքների ընդհանուր դիտարկման արդյունքներով արձանագրվել են ազատությունից զրկելիս անձանց նկատմամբ ոչ համաչափ ուժի գործադրման և ոչ բարեկիրթ վերաբերմունք ցուցաբերելու դեպքեր:

Այսպես, 2020 թվականի մայիսիս 12-ին Ոստիկանության Կենտրոնականի բաժին այցի շրջանակներում բերման ենթարկված անձանց հետ առանձնազրույցների ընթացքում մի քաղաքացի տեղեկացրել է, որ բերման ենթարկվելիս իր նկատմամբ ֆիզիկական ուժ է գործադրել, մասնավորապես՝ աչքի շրջանում վնասվածք է առաջացել Ոստիկանության մեքենային հարվածելու արդյունքում, ձախ ձեռքի ակիին քերծվածք է եղել, իսկ դաստակների և որովայնի հատվածներում՝ կապտուկներ և կարմրածություն: Պաշտպանի աշխատակազմի միջամտությամբ կազմակերպվել է անձի բժշկական օգնությունն ու սպասարկումը:

2020 թվականի հունիսի 14-ին և 16-ին Ոստիկանության տարբեր բաժիններ բերման ենթարկված անձինք ևս բարձրաձայնել են բերման ենթարկելիս իրենց նկատմամբ անհամաչափ ֆիզիկական ուժի գործադրման դեպքերի մասին: Օրինակ, Ոստիկանության Շենգավիթի բաժին բերման ենթարկվածներից մեկի պնդմամբ՝ բերման ենթարկվելիս հարվածներ է ստացել ձեռքի և պարանոցի շրջանում, իսկ ձեռքի բթամատը մնացել է Ոստիկանության մեքենայի դռան տակ, բացի այդ՝ նաև իր հասցեին հայիոյանքներ են հնչեցվել: Մեկ այլ անձի տեղեկացմամբ՝ խանութից դուրս գալուց հետո իրեն են մոտեցել Ոստիկանության 6 ծառայողներ և հարվածելով տեղափոխել Ոստիկանության տրանսպորտային միջոց, արդյունքում՝ վնասվածքներ է ստացել ձախ ձեռքի, պարանոցի և սրունքի հատվածներում:

2020 թվականի հունիսի 16-ին Ոստիկանության Արաբկիրի բաժին բերման ենթարկված անձանցից մեկը Մարդու իրավունքների պաշտպանի ներկայացուցիչների հետ առանձնազրույցի ընթացքում տեղեկացրել է, որ 8 ոստիկան իրեն բերման ենթարկելիս հարվածել են իր կրծքավանդակին և գլխին, այնուհետև պառկեցրել գետնին, որի ընթացքում ոստիկաններից մեկը ոտքը դրել է մեջքին, իսկ մյուս ձեռքով սեղմել է պարանոցը:

Նշված օրերին բերման ենթարկված քաղաքացիները պնդել են, որ իրենց բերման ենթարկելիս հարվածել են ոտքերին, քաշքշել, գցել հատակին և քարշ տվել դեպի Ոստիկանության մեքենաները, ընդ որում՝ այս ամենը շատ դեպքերում զուգորդվել է անձանց նկատմամբ արհամարհական, անհարգալից և կոպիտ վերաբերմունքով, երբեմն նաև՝ հայիոյանքներով: Դեպքերից մեկով քաղաքացին Ոստիկանության բաժին ինքնակամ ներկայանալու պատրաստակամություն է հայտնել, չնայած դրան՝ Ոստիկանության ծառայողները ոլորել են նրա ձեռքերը և հրելով նստեցրել Ոստիկանության ավտոմեքենան:

2020 թվականի օգոստոսի 10-ին Ամուլսարի շահագործման շուրջ տեղի ունեցող իրադարձությունների կապակցությամբ բերման ենթարկված անձանց հետ առանձնազրույցների ընթացքում պարզվել է, որ վերջիններս մարմնական վնասվածքներ են ստացել հիմնականում ձեռքերի բազկի և արմունկի հատվածում, որոնք առաջացել են Ոստիկանության ծառայողների կողմից իրենց ձեռքերը ոլորելու արդյունքում:

2020 թվականի նոյեմբերի 11-ին և 12-ին Ոստիկանության ծառայողների միջև բախումների դեպքի շրջանակներում բերման ենթարկված անձինք ևս բարձրաձայնել են իրենց նկատմամբ

ոչ համաչափ ֆիզիկական ուժի գործադրման դեպքերի մասին: Բերման ենթարկվածներից մեկի տեղեկացմամբ՝ բերման ենթարկելու ընթացքում կոշիկը դուրս է եկել ոտքից, իսկ Ոստիկանության ծառայողները թույլ չեն տվել այն հագնել՝ ակնհայտ անհարգալից վերաբերմունք ցուցաբերելով: Մեկ այլ քաղաքացու պնդմամբ՝ իրեն բերման ենթարկելիս Ոստիկանության ծառայողները հայիոյանքներ են հնչեցրել իր հասցեին, ձեռքերին և ոտքերով հարվածներ հասցրել իրեն:

Մեկ այլ դեպքում քաղաքացին հայտնել է, որ իրեն բերման ենթարկող Ոստիկանության ծառայողները եղել են դիմակավորված, ընդ որում՝ նրանցից մեկը հարվածել է իր դեմքին, ինչի արդյունքում աչքի հատվածում կապտուկ է առաջացել: Քաղաքացիներից մեկն էլ դժգոհել է Ոստիկանության ծառայողների դրսևորած անտարբեր վերաբերմունքից և անգործությունից, երբ իրեն քաղաքացիական հագուստով այլ անձ է հարվածել:

Ոստիկանության ծառայողների կողմից անձանց բերման ենթարկելիս անհամաչափ ուժի գործադրման հետ կապված խնդիրների բարձրաձայնումը շարունակվել է նաև 2020 թվականի նոյեմբերի 19-ին, 20-ին, 30-ին և դեկտեմբեր ամսին տեղի ունեցած իրադարձությունների շրջանակներում անձանց բերման ենթարկելիս: Օրինակ՝ նոյեմբերի 19-ին բերման ենթարկված անձանցից մեկը տեղեկացրել է, որ ազատությունից զրկվելու ընթացքում իր նկատմամբ ֆիզիկական ուժ է գործադրվել, որից հետո տեսանկարահանել է Ոստիկանության ծառայողների գործողությունները, ինչը վրդովվեցրել է բաժնի պետին, ով վերցրել է իր բջջային հեռախոսը, ապտակել և թքել իր վրա:

Ոստիկանության նույն բաժին բերման ենթարկված մեկ այլ անձի Ոստիկանության ծառայողները սպառնացել են հոգեբուժական բրիգադ հրավիրել՝ ըստ քաղաքացու պնդման: Իսկ նոյեմբերի 20-ին Ոստիկանության Արաբկիրի բաժին բերման ենթարկված անձանցից մեկը հայտնել է, որ Ոստիկանության տրանսպորտային միջոցում դիմակավորված ծառայողներից մեկն իր նկատմամբ ֆիզիկական ոչ համաչափ ուժ է գործադրել՝ բռունցքներով հարվածներ հասցնելով կողոսկրերի շրջանում:

2020 թվականի դեկտեմբերի 11-ին Ոստիկանության Կենտրոնականի բաժին բերման ենթարկված քաղաքացիներից մեկը Պաշտպանի աշխատակազմի ներկայացուցիչների հետ առանձնազրույցի ընթացքում հայտնել է, որ Ոստիկանության ծառայողները սեռական բնույթի հայիոյանքներ են հնչեցրել իր և ընկերոջ հասցեին՝ ձեռքերով և ոտքերով հարվածներ հասցնելով:

Անհամաչափ ուժի գործադրման և վատ վերաբերմունքի մասին դիտարկված բողոքների հետ մեկտեղ, հարկ է արձանագրել, որ ըստ Ոստիկանության 2021 թվականի փետրվարի 3-ին ներկայացրված պարզաբանումների՝ Ոստիկանության ծառայողների կողմից ոչ համաչափ ֆիզիկական ուժ գործադրելու կապակցությամբ 2020 թվականի ընթացքում իրականացվել են 45 ծառայողական քննություններ, որոնցից 41-ի արդյունքներով ոստիկանության ծառայողների կողմից անհամաչափ ֆիզիկական ուժ գործադրելու հանգամանքը չի հաստատվել, ուստի

դրանց արդյունքները թողնվել են անհետևանք, 2-ի արդյունքներով ծառայողական քննության ընթացքը կասեցվել է՝ նկատի ունենալով, որ ՀՀ հատուկ քննչական ծառայությունում հարուցվել են քրեական գործեր և որոշվել է դրանց անդրադառնալ հիշյալ քրեական գործերով իրավական գնահատականի վերջնական արդյունքներով, 2-ը գտնվում է ընթացքի մեջ:

Անձանց բերման ենթարկելու ընթացքում որոշ քաղաքացիներ կրել են նաև նյութական կորուստներ (կորցրել են անձնական օգտագործման իրեր (օրինակ՝ ակնոց, զարդեր), պատռվել է նրանց հագուստը և այլն):

Նկարագրված բոլոր դեպքերն արձանագրվել են Մարդու իրավունքների պաշտպանի ներկայացուցիչների կողմից:

Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի իրավաբանության համաձայն՝ եթե համապատասխան իրադարձություններն ամբողջությամբ կամ մեծ մասամբ գտնվում են իշխանությունների բացառիկ իմացության դաշտում, ինչպես, օրինակ, ազատությունից զրկման մեջ իշխանությունների հսկողության ներքո գտնվող անձանց պարագայում է, այդ մարմնական վնասվածքների առնչությամբ կծագեն փաստերին վերաբերող լուրջ կանխավարկածներ: Եթե իշխանությունները չեն ներկայացնում մարմնական վնասվածքների պատճառի գոհացուցիչ և համոզիչ բացատրություն, ապա Եվրոպական դատարանը հակված է լինում ընդունել առերևույթ վատ վերաբերմունքի մասին գանգատաբերի ներկայացրած պնդումները: Այս սկզբունքը տարածվում է նաև ոստիկանության բաժնում անձի ինքնությունը ստուգելու նպատակով նրան ազատությունից զրկելու կամ նման տարածքներում պարզ հարցազրույց անցկացնելու իրավիճակների նկատմամբ: Այն կիրառելի է նաև հասարակական վայրերի կամ բոլոր այլ տարածքների նկատմամբ, որոնցում իրավապահ մարմիններն իրականացնում են այն գործողությունը, որի ընթացքում գործադրել են ուժ: **Ֆիզիկական ուժի ցանկացած գործադրում՝ անգամ ապտակը, որը խիստ անհրաժեշտ չի դարձել տվյալ անձի վարքագծի պատճառով, և կիրառվել է իրավապահ համակարգում աշխատող անձանց կողմից, նսեմացնում է մարդու արժանապատվությունը և առաջացնում Եվրոպական կոնվենցիայի 3-րդ հոդվածի խախտում**⁴⁷⁸:

Եվրոպական դատարանն անդրադարձել է նաև քննարկվող դեպքերում պատշաճ բուժօգնություն ցուցաբերելու հարցին՝ արձանագրելով, որ ուժի կամ հատուկ միջոցների գործադրմամբ մարմնական վնասվածքներ կամ այլ վնասներ պատճառելուց հետո հնարավորինս կարճ ժամկետում պատշաճ բուժօգնություն չցուցաբերելն առաջ է բերում Եվրոպական կոնվենցիայի 3-րդ հոդվածի խախտման հարց⁴⁷⁹:

⁴⁷⁸ Տե՛ս Բույիդն ընդդեմ Բելգիայի (Bouyid v Belgium) գործով 2015 թվականի սեպտեմբերի 28-ի վճիռը, գանգատ թիվ 23380/09: Մուրադովան ընդդեմ Ադրբեյջանի (Muradova v. Azerbaijan) գործով 2009 թվականի ապրիլի 2-ի վճիռը, գանգատ թիվ 22684/05:

⁴⁷⁹ Տե՛ս Շամանն և այլք ընդդեմ Վրաստանի և Ռուսաստանի (Shamayev and Others v Georgia and Russia) գործով 2005 թվականի ապրիլի 12-ի վճիռը, գանգատ թիվ 36378/02:

1990 թվականին ընդունված «Իրավապահ մարմինների աշխատակիցների կողմից ուժի և հրազենի կիրառման» ՄԱԿ-ի հիմնական սկզբունքներն ուրվագծում են ուժի կիրառման հիմնական սկզբունքները, որոնք կիրառելի են ոստիկանության բոլոր ծառայողների նկատմամբ: «Հիմնական սկզբունքները» ընդգծում են, որ ուժի կիրառումը պետք է միշտ լինի ծայրահեղ միջոց՝ ոչ թե նորմ, և այն պետք է լինի համաչափ՝ միտված մարդու կյանքը պաշտպանելուն:

Նախքան հավաքի ընթացքում ուժի կիրառման հարցը դիտարկելը, **ոստիկանությունը պետք է նախ քննարկի դրա անհրաժեշտությունը: Եթե նույն նպատակին հնարավոր է հասնել խաղաղ միջոցներով, ապա հարկ չկա ուժ կիրառել: Երկրորդ, ուժի կիրառման պարագայում հարկ է նկատի առնել դրա համաչափությունը ոստիկանական գործողության օրինական նպատակին հասնելու համար: Երբ հավաքի նկատմամբ ուժ է կիրառվում, ոստիկանության ղեկավարությունը (ռազմավարական, օպերատիվ և մարտավարական մակարդակներում) պետք է կարողանա բացատրել հանրությանը՝ հասարակական կարգի պահպանման ի՞նչ նպատակի են ուզում հասնել (աջակցում, զսպում, շուրջկալում կամ ցրում), և տվյալ հանգամանքներում ինչու՞ է ընտրված մոտեցումն ամենապատշաճ տարբերակը:**

Չափազանց կարևոր է նաև, որ պլանավորման և հավաքի սպասարկման ողջ ընթացքում հրամանատարական մակարդակների միջև լինի հաղորդակցություն և երկխոսություն, հատկապես երբ խոսքը ուժի կիրառման մասին է: Ապօրինի հրամանները չպետք է կատարվեն⁴⁸⁰:

Օրենքն, իհարկե, Ոստիկանությանը վերապահում է ֆիզիկական ուժ կամ հատուկ միջոց գործադրելու լիազորություն, սակայն դա պետք է լինի հետապնդվող նպատակին և կոնկրետ իրավիճակին համաչափ՝ նաև հաշվի առնելով այն ենթադրյալ իրավախախտումը, որի կապակցությամբ ֆիզիկական ուժը կամ հատուկ միջոցը գործադրվում է: Իհարկե, ուժեղ Ոստիկանությունը կարևոր պայման է մարդու իրավունքների երաշխավորման համար, սակայն **Ոստիկանության ծառայողների գործողությունները ցանկացած պարագայում չեն կարող ուղեկցվել նաև անձի արժանապատվությունը ոտնահարող գործողություններով: Իրավախախտում թույլ տված յուրաքանչյուր անձ պետք է ենթարկվի պատասխանատվության, սակայն այդ կապակցությամբ պետական մարմնի գործողությունները պետք է լինեն համաչափ:**

Հարկ է նկատել, որ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը Հայաստանի դեմ կայացված որոշումներում արձանագրել է Կոնվենցիայի 11-րդ հոդվածի խախտում՝ գտնելով, որ անցկացվող հավաքը ցրելը կատարվել է առանց բավարար հիմնավորման, առանց ցրելու

⁴⁸⁰ «Իրավապահ մարմինների աշխատակիցների կողմից ուժի և հրազենի կիրառման հիմնական սկզբունքներ» (Հավանա, Հանցագործությունների կանխմանը և իրավախախտների հետ վարվելիս նվիրված ՄԱԿ-ի ութերորդ կոնգրես, 1990թ., հասանելի է <https://www.osce.org/hy/odihr/425663?download=true> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

մասին նախագույնացումների և ուժի չհիմնավորված և անհամաչափ գործադրմամբ: Դա՝ որպես անհամաչափ միջոց, անցել է ողջամտության այն սահմանները, որը հավաքների ազատությունը սահմանափակելիս կարելի էր ակնկալել իշխանություններից⁴⁸¹:

Ուշագրավ է, որ, օրինակ՝ այդ գործերից մեկով Հայաստանի վրա դիմումատուին 20.600 եվրոյին համարժեք ՀՀ դրամ գումար վճարելու պարտավորություն է դրվել: Նշվածի հաշվառմամբ՝ կարծում ենք, որ Հայաստանի դեմ կայացված ՄԻԵԴ մեծաքանակ որոշումների առկայությունը և այդ որոշումներով պետության վրա դրված դրամական հսկայական պարտավորությունները ևս մեկ ազդակ պետք է լինեն Ոստիկանության համակարգում՝ անձանց բերման ենթարկելիս ոչ համաչափ ուժ գործադրելու և սույն հաղորդմամբ բարձրացված մյուս խնդիրների առնչությամբ ձևավորված պրակտիկան օրենսդրական կարգավորումներին խիստ համահունչ դարձնելու համար:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը վերահաստատում է 2019 թվականի գործունեության արդյունքներն ամփոփող տարեկան հաղորդման մեջ հայտնած դիրքորոշումը, համաձայն որի՝ **բերման ենթարկելիս կամ ձերբակալելիս փաստացի արգելանքի վերցնելու կամ որ նույնն է՝ ազատությունից զրկելու սկզբնական փուլերում անձի նվազագույն իրավունքների երաշխավորման, նրա նկատմամբ պատշաճ վերաբերմունքի ապահովման հարցերը շարունակում են համակարգային առումով լինել խնդրահարույց: Պատճառն այն է, որ դրանք չունեն ինստիտուցիոնալ հիմքեր, իսկ օրենսդրությունը չի բովանդակում երաշխիքների պատշաճ կարգավորում:**

Բացի այդ, պետք է գործեն ուժի կիրառման մասին վերադասին հնարավորինս արագ զեկուցելը երաշխավորող արդյունավետ ընթացակարգեր, իսկ Ոստիկանության համապատասխան ծառայողն իր հերթին պարտավոր է ուժի կիրառման յուրաքանչյուր դեպք արձանագրել: Բոլոր այն դեպքերում, երբ որոշում է կայացվում ուժ կիրառելու մասին, ապա հրամանատարը պետք է իր այդ որոշման հիմնավորումն ու արդյունքն արձանագրի:

Վերոգրյալով հանդերձ՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանն արձանագրում է, որ ինչպես նախորդ տարիներին, այնպես էլ 2020 թվականի ընթացքում Ոստիկանության կողմից Պաշտպանի աշխատանքները խոչընդոտելու դեպք չի արձանագրվել. արձանագրվել է մարդու իրավունքների պաշտպանությանը նպաստող համագործակցության զարգացում երկու հաստատությունների միջև:

Այսպիսով, 2020 թվականի ընթացքում արձանագրված վերը նշված խնդիրներն արդիական են դարձնում Պաշտպանի նախկինում արտահայտված մտահոգությունները: Ուստի, ավելորդ չենք համարում վերահաստատելու մարդու իրավունքների և իրավունքի գերակայության երաշխավորման տեսանկյունից սկզբունքային ներքոնշյալ դիրքորոշումները: Այսպես.

⁴⁸¹ Տե՛ս Մուշեղ Սաղաթեյանն ընդդեմ Հայաստանի գործով 2018 թվականի սեպտեմբերի 20-ի վճիռը, գանգատ թիվ 23086/08, կետ 248: Տեր-Պետրոսյանն ընդդեմ Հայաստանի գործով 2019 թվականի ապրիլի 25-ի վճիռը, գանգատ թիվ 36469/08, կետ 64:

- Խաղաղ հավաքների ազատության երաշխավորումը, ոստիկանության գործողությունների իրավաչափությունն ու մարդու իրավունքների հարգման առաջնային պարտականության անշեղ կատարումը պետության ժողովրդավարության ցուցիչ են:

- Հավաքների ազատության իրավունքի իրացման դեպքում առավելագույնս դրսևորվում են ինչպես հասարակական իրավագիտակցությունը՝ իրավունքների իրացման իրավական հնարավորությունները ճիշտ գործադրելու առումով, այնպես էլ պետության՝ ի դեմս հասարակական կարգի պահպանության և պետություն-քաղաքացի անմիջական շփման առաջնային օղակ հանդիսացող Ոստիկանության պարտաստիչությունը՝ ցանկացած իրավիճակում առաջնորդվելու մարդու իրավունքների հարգման հիմնարար գաղափարով, դրսևորելու առավելագույնս հանդուրժողականություն և հարգանք յուրաքանչյուր անձի նկատմամբ, ինչպես նաև յուրաքանչյուր իրավիճակում պահպանելու իր գործողությունների օրինականությունն ու համաչափությունը՝ հանրային և մասնավոր շահերի հավասարակշռմամբ:

- Յուրաքանչյուր պաշտոնատար անձ պարտավոր է միշտ հիշել մարդու արժանապատվության անխախտելիության և իրավունքների ու ազատությունների հիմքում ընկած լինելու սահմանադրական բացարձակ կանոնները և պահպանել դրանք իր ամենօրյա աշխատանքում: Այդ կանոնները պետք է դրվեն բոլոր մարմինների ու պաշտոնատար անձանց որոշումների հիմքում:

- Պաշտոնատար անձը պարտավոր է քաղաքացու նկատմամբ ցուցաբերել հարգանք և նրա հետ հարաբերություններում լինել հանդուրժող: Միայն այս սկզբունքների պահպանմամբ է հնարավոր հասնել ժողովրդավարական երկրում իրավունքների իրական երաշխավորման հաստատուն պրակտիկայի: Այդ պրակտիկան ենթադրում է նաև արդյունավետ պայքար իրավախախտումների դեմ ու դրա հետ միասին՝ պարասխանապատվության անխուսափելի ու խիստ միջոցների կիրառում լիազորությունները գերազանցած կամ ապօրինի գործադրած պաշտոնատար անձանց նկատմամբ:

- Ավելի կոնկրետ՝ իրավախախտումը կամ հանրության համար վրանգ ներկայացնող արարքը կանխելու նպատակով պետության իրավասու մարմինների կողմից անձի նկատմամբ ֆիզիկական ուժի կամ հատուկ միջոցի գործադրման ցանկացած դեպք պետք է կոնկրետ իրավիճակի տեսանկյունից լինի պատշաճ հիմնավորված: Այն պետք է լինի անհրաժեշտ և համաչափ՝ կանխելու համար այն իրավախախտումը կամ վրանգը, որն այլ եղանակով հնարավոր չէր անել:

- Պետք է բացառել օրենքով արգելված վերաբերմունքի որևէ դրսևորում պետության կողմից ենթադրյալ իրավախախտում կատարելու մեջ կասկածվող կամ մեղադրվող՝ ազատությունից զրկված ցանկացած անձի նկատմամբ: Այս բացարձակ արգելքը պայմանավորված է նաև այն հիմնարար գաղափարով, որ պետությունը, զրկելով այդ անձին ազատությունից, ստանձնում է նաև նրա երաշխավորված պաշտպանության հանձնառություն:

Ուստի, այս բացարձակ կանոնից ցանկացած շեղում պետք է դառնա քրեական վարույթի առարկա⁴⁸²:

5. Հավաքների մասնակիցներին ազատությունից զրկելու ընթացակարգերի իրավաչափ նպատակի չպահպանումը

2020 թվականի ընթացքում կազմակերպված հավաքների ընդհանուր դիտարկումը առաջ է բերում հիմնավոր կասկած առ այն, որ անձանց բերման ենթարկելու ընթացակարգային նորմերի չպահպանումը շատ դեպքերում իրավաչափ նպատակ չի հետապնդել: Ավելի կոնկրետ՝ հավաքների ընթացքում բերման ենթարկված անձանց հետ տեղի ունեցած առանձնագրույցների արդյունքներով վեր հանված խնդիրների ընդհանուր ուսումնասիրությունը վկայում է, որ անձանց բերման ենթարկելը հիմնականում կազմակերպված հավաքը կամ ցույցը հավաքի անցկացման վայրից անձանց հեռացնելու միջոցով կազմալուծելու, դրանք ցրելու նպատակ է հետապնդել: Այս եզրահանգումը հիմնված է մի շարք հանգամանքների համադրման վրա:

Այսպես, ընթացիկ տարում բազմաթիվ քաղաքացիներ բերման են ենթարկվել Ոստիկանության տարբեր բաժիններ: Ինչպես երևում է ուսումնասիրված բողոքներից, բերման ենթարկելիս Ոստիկանության ծառայողները, որպես կանոն, չեն ներկայացրել անձանց բերման ենթարկելու իրավական հիմքերը, այդ մասին վերջիններս տեղեկացել են ավելի ուշ՝ Ոստիկանության ծառայողական մեքենաներում կամ Ոստիկանության բաժիններում: Անձինք մեծամասամբ դեպքերում բերման են ենթարկել Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքի 182-րդ հոդվածով նախատեսված վարչական իրավախախտումը կատարելու, մասնավորապես՝ Ոստիկանության զորքերի զինծառայողի կամ Ոստիկանության ծառայողի օրինական պահանջը չկատարելու կասկածանքով:

Անձանց բերման ենթարկելու միջոցով կազմակերպված հավաքները կամ ցույցերը ցրելու նպատակ հետապնդելու վերաբերյալ մտահոգություններն առաջանում են այն բանի հաշվառմամբ, որ օրինակ՝ 2020 թվականի հունիսի 15-ին Նախագահի նստավայրի մոտ լուռ և միայնակ ակցիա իրականացնող քաղաքացին Ոստիկանության կողմից տարածքը 2 րոպեի ընթացքում լքելու պահանջը ներկայացվելուց անմիջապես հետո սկսել է հեռանալ տարածքից, մինչդեռ չնայած այդ փաստին՝ Ոստիկանները նրան բերման են ենթարկել: Նմանատիպ օրինակներ արձանագրվել են նաև 2020 թվականի հունիսի 16-ին, օգոստոսի 25-ին, նոյեմբերի 11-ին, 30-ին և դեկտեմբերի 11-ին բերման ենթարկված անձանց հետ տեղի ունեցած առանձնագրույցների ընթացքում:

⁴⁸² Առավել մանրամասն տե՛ս ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի՝ 2016 թվականի հուլիսյան իրադարձությունների վերաբերյալ արտահերթ հրապարակային զեկույցը, էջեր 60-67. Հասանելի է <http://pashtpan.am/resources/ombudsman/uploads/files/publications/e014052ce8bdca5513f5a7d68deb6224.pdf> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

Այսպես, մի դեպքում 3 քաղաքացիներ բերման են ենթարկվել նախքան հավաքի սկսվելը, մեկ այլ քաղաքացի բերման է ենթարկվել իր մեքենայից իջնելուց անմիջապես հետո (երբ ողջամտորեն չէր էլ հասցնի ներգրավվել հավաքին և այդպիսով դիտարկվել որպես հավաքի մասնակից), այլ դեպքերով՝ Ոստիկանության ծառայողների կողմից տարածքը լքելու մասին բարձրախոսով հաղորդվող պահանջը լսելուց հետո քաղաքացին ցանկացել է հեռանալ, սակայն բերման է ենթարկվել:

«Հավաքների ազատության մասին» ՀՀ օրենքի 33-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ հավաքի ղեկավարի բացակայության կամ հավաքի ղեկավարի կողմից ոստիկանության պահանջը չկատարելու դեպքերում ոստիկանության ներկայացուցիչը ոչ պակաս, քան երկու անգամ բարձրախոսով մասնակիցներից պահանջում է դադարեցնել հավաքը՝ **սահմանելով ողջամիտ ժամկետ**: Միաժամանակ ոստիկանության ներկայացուցիչը հավաքի մասնակիցներին նախազգուշացնում է **սահմանված ժամկետում** հավաքը կամովին չդադարեցնելու դեպքում հավաքը ցրելու, ներառյալ՝ «Ոստիկանության մասին» ՀՀ օրենքով նախատեսված հատուկ միջոցներ կիրառելու իր լիազորության մասին:

Հավաքը դադարեցնելու համար հավաքի մասնակիցներին ողջամիտ ժամկետ տրամադրելը և այդ ժամկետում հավաքը չդադարեցվելու դեպքում հավաքը ցրելուն ուղղված գործողություններ ձեռնարկելու օրենսդրական պահանջն ինքնանպատակ չէ, մինչդեռ Ոստիկանությունն իր ձևավորված պրակտիկայով առարկայազուրկ է դարձնում օրենսդրական այդ պահանջը:

Վերոգրյալից բացի՝ 2020 թվականի ընթացքում հավաքի անցկացման վայրից անձանց բերման ենթարկելու (վարչական ձերբակալման) և վարչական իրավախախտման վարույթն ավարտին հասցնելու քանակական տվյալների համադրումը ցույց է տալիս, որ գերակշռող դեպքերում վարչական իրավախախտման վարույթը, որպես կանոն, սահմանափակվել է անձանց ազատությունից զրկելով:

Այսպես, Ոստիկանության ներկայացրած տեղեկությունների համաձայն՝ 2020 թվականի ընթացքում անցկացված հավաքների ընթացքում ոստիկանության բաժիններ է բերվել 1248 անձ, 1156-ը՝ Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքով նախատեսված արարք կատարելու համար (1139-ը՝ Օրենսգրքի 182-րդ հոդվածով): Նախաձեռնված վարույթներից 966-ը թողնվել է անհետևանք, 8-ը՝ ենթարկվել են վարչական պատասխանատվության, 182 վարույթով հայցադիմում է ներկայացվել դատարան, որից 35-ը բավարարվել է, մյուսները գտնվում են դատաքննության փուլում:

Ստացվում է, որ ընթացիկ տարում բերման ենթարկված 1139 անձից միայն 182-ի գործով է հայցադիմում ներկայացվել դատարան: Խնդրի դիտարկումից, իհարկե, չպետք է գալ այն եզրահանգման, թե անձին բերման ենթարկելուց հետո Ոստիկանությունը պարտավորվում է անպայմանորեն նրան վարչական պատասխանատվության ենթարկելու վերաբերյալ հայցադիմում ներկայացնել Վարչական դատարան: Հարցն այն է, որ Վարչական իրավախախտումը հիմնավորող փաստական և իրավական հիմքերի բավարար լինելու

գնահատում պետք է իրականացվի անձանց բերման ենթարկելու փուլում, ոչ թե դատարան հայցադիմում ներկայացնելու հարցը քննարկելիս:

Հարցի ուսումնասիրության շրջանակներում տեղին է անդրադառնալ նաև Օրենսգրքի 182-րդ հոդվածով նախատեսված զանցակազմի օրենսդրական բնորոշմանը և գործնականում դրա կիրառության հետ կապված խնդիրներին:

Այսպես, Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքի 182-րդ հոդվածը վարչական պատասխանատվություն է նախատեսում հասարակական կարգի պահպանության, հասարակական անվտանգության ապահովման, օբյեկտների պահպանության պարտականությունները կատարելու ընթացքում ոստիկանության զորքերի զինծառայողի կամ ոստիկանության ծառայողի օրինական պահանջը չկատարելու համար:

Նշված նորմի բովանդակությանն անդրադարձել է Սահմանադրական դատարանն իր 2016 թվականի հուլիսի 8-ի թիվ ՍԴՈ-1291 որոշմամբ, որում նախանշել է հոդվածի կիրառության շրջանակները: Դատարանի դիրքորոշմամբ՝ «օրինական պահանջ» եզրույթն ընդգրկում է փոխկապակցված հետևյալ բաղադրատարրերը.

ա) պահանջը պետք է ներկայացվի իրավասու սուբյեկտի, կոնկրետ դեպքում՝ ոստիկանության զորքերի զինծառայողի, ոստիկանության ծառայողի կողմից,

բ) իրավասու սուբյեկտի կողմից ներկայացվող պահանջը պետք է ունենա համապատասխան իրավական հիմք, այսինքն՝ իրավասու սուբյեկտի հանրային-իրավական վարքագիծը պետք է բխի իր լիազորություններից, կոնկրետ դեպքում՝ հասարակական կարգի պահպանության, հասարակական անվտանգության ապահովման, օբյեկտների պահպանության ոստիկանության զորքերի զինծառայողի, ոստիկանության ծառայողի լիազորություններից:

Ոստիկանության ծառայողի ներկայացրած պահանջի օրինականությունն անհրաժեշտ է դիտարկել նաև այդ պահանջների հասցեատերերի սուբյեկտային կազմի հետ համադրությամբ: Այսպես, «Հավաքների ազատության մասին» ՀՀ օրենքի 6-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ հավաքի մասնակից է այն անձը, որը հավաքի անցկացման ժամանակ գտնվում է հավաքի վայրում հավաքին մասնակցելու նպատակով: Մինչդեռ, 2020 թվականի ընթացքում որպես «հավաքի մասնակից» դիտարկված և Ոստիկանության բաժիններ բերման ենթարկված անձանցից շատերը նշել են, որ իրականում որևէ մասնակցություն չեն ունեցել կազմակերպված հավաքին, իսկ հավաքի կազմակերպման վայրում են գտնվել, քանի որ փողոցն անցնելիս են եղել, ցանկացել են մոտակա խանութ կամ դեղատուն գնալ, ցանկացել են հասնել մոտակա կանգառ, աշխատանքի գնալիս կամ պարզապես զբոսնելիս են եղել: Հետևաբար, այդ քաղաքացիները չէին կարող դիտարկվել որպես հավաքի մասնակից «Հավաքների ազատության մասին» ՀՀ օրենքի իմաստով:

Փաստորեն, բերված օրինակներում, ըստ բողոքների բովանդակության, անձինք բերման են ենթարկվել սուկ այն պատճառով, որ հավաքի անցկացման պահին գտնվել են հավաքի անցկացման վայրում, ոչ թե հակաօրինական որևէ արարք կատարելու համար: Այս հարցին Հայաստանի դեմ կայացված վճիռներից մեկում անդրադարձել է Մարդու իրավունքների

Եվրոպական դատարանը՝ արձանագրելով, որ խաղաղ հավաքների ազատության իրավունքի էությանը վնաս կհասցվի, եթե պետությունը, չարգելելով հանրահավաքը, այնուամենայնիվ պատժամիջոցներ կիրառի դրա մասնակիցների նկատմամբ **սոսկ հանրահավաքին գալու համար**, երբ չի կատարվել որևէ դատապարտելի արարք: Այդ գործով Եվրոպական դատարանն արձանագրել է Կոնվենցիայի 11-րդ հոդվածի խախտում⁴⁸³:

Նշվածից բացի, Եվրոպական դատարանը Հայաստանի դեմ կայացված վճիռներով եկել է այն եզրահանգման, որ դիմումատուների դեմ հարուցված վարչական վարույթը և դրան հետևող կալանավորումը հանդիսացել է միջոցառում, որը նպատակ է ունեցել կանխելու կամ խափանելու դիմումատուների մասնակցությունը ցույցերին: Դատարանը գտել է, որ տեղի է ունեցել միջամտություն դիմումատուների խաղաղ հավաքների իրավունքին՝ արձանագրելով Կոնվենցիայի 11-րդ հոդվածի խախտում⁴⁸⁴:

Հարկ է նկատել, որ անձանց բերման ենթարկելու ընթացակարգերի խախտման խնդիրներն արձանագրվել են ողջ տարվա ընթացքում, այսինքն՝ թե՛ այն ժամանակահատվածում, երբ գործել է հավաքների անցկացման բացառիկ արգելք, և թե՛ այդ արգելքի վերացումից հետո:

Ոստիկանության ծառայողի ներկայացրած պահանջի օրինականությունը, մեր համոզմամբ, պետք է կանխորոշվի ոչ միայն իշխանության ներկայացուցչի լիազորությունների հետ կապի առկայության հավաստմամբ, այլև նման պահանջի բովանդակությամբ, այսինքն՝ որքանով է անձին ներկայացված պահանջն ուղղված, մասնավորապես, հասարակական կարգը խախտող վարքագիծը դադարեցնելուն կամ հասարակական կարգը պահպանող վարքագիծ ապահովելուն:

Մինչդեռ, ինչպես նախորդ տարիների, այնպես էլ 2020 թվականին իրականացված հավաքների մշտադիտարկումները չփարպարված են թողնում մտահոգությունն առ այն, որ խնդիրը շարժվել է դեպի անձանց ազատությունից զրկելիս իրավական հիմքերի չներկայացնելն է, այլև առհասարակ նման հիմքի՝ Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքի 182-րդ հոդվածով ամրագրված զանցակազմի առկայությունը՝ Սահմանադրական դատարանի առաջ քաշած պայմանների հավաստմամբ:

⁴⁸³ Տե՛ս Գալստյանն ընդդեմ Հայաստանի (Galstyan v. Armenia) գործով 2008 թվականի փետրվարի 15-ի վճիռը, գանգատ թիվ 26986/03, կետ 117:

⁴⁸⁴ Տե՛ս Սմբատ Այվազյանն ընդդեմ Հայաստանի գործով 2021 թվականի հունվարի 8-ի վճիռը, գանգատ թիվ 49021/08, կետ 121: Հակոբյանը և այլոք ընդդեմ Հայաստանի գործով 2012 թվականի հուլիսի 10-ի վճիռը, գանգատ թիվ 34320/04, կետ 99: Վիրաբյանն ընդդեմ Հայաստանի գործով 2013 թվականի հունվարի 2-ի վճիռը, գանգատ թիվ 40094/05, կետ 210:

6. Հավաքների ազատության երաշխավորման հարցում ռազմավարական փոփոխությունների անհրաժեշտությունը, իրավունքահեն մոտեցումը և մարդու իրավունքների կրթության առանցքային դերը հավաքների ազատության երաշխավորման ոստիկանական պրակտիկայում

Արձանագրված խնդիրների շարունակականությունը և ինստիտուցիոնալ լուծումների անհրաժեշտությունը հիմնավորում են պնդումն առ այն, որ պետք է ամրապնդվի հավաքների ազատության երաշխավորման հարցում ռազմավարական և իրավունքահեն մոտեցումը:

Հավաքների ընթացքում ոստիկանական գործունեության իրավունքահեն մոտեցումը ենթադրում է, որ պետությունը պետք է ընկալի այս հարցում իր՝ իբրև հավաքների ազատության իրավունքի իրացմանը նպաստողի առաջնահերթ դերակատարությունը, և թերևս հարկադրանք ու իրավունքին միջամտություն ենթադրող գործողությունները պետք է բխեն հենց այդ խաղաղ հավաքների երաշխավորման տրամաբանությունից:

Ասվածը հիմք է տալիս արձանագրելու, որ իբրև ոլորտի բարեփոխման կարևորագույն ուղղություն՝ պետք է դիտարկվեն հավաքների ազատության թեմայով թիրախային և շարունակական դասընթացներն ու վերապատրաստումները:

Այս ուղղությամբ ձեռնարկված քայլերի առումով հարկ է նկատել, որ Ոստիկանության գրավոր պարզաբանումների համաձայն՝ 2020 թվականի ընթացքում ՀՀ ոստիկանության կրթահամալիրի վերապատրաստման կենտրոնում ոստիկանության թվով 36 ծառայողների հետ՝ «Հավաքների ազատության մասին», «Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի 3-րդ հոդվածի խախտման կապակցությամբ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի կողմից ՀՀ-ի վերաբերյալ կայացված վճիռները», «Խոշտանգումների, անմարդկային կամ արժանապատվությունը նվաստացնող վերաբերմունքի», «Կյանքի իրավունքի» թեմաներով միջազգային չափանիշներին համապատասխան անցկացվել են վերապատրաստման դասընթացներ: Միևնույն ժամանակ տեղեկացվել է, որ 2020 թվականի ընթացքում վերապատրաստման դասընթացները երեք անգամ դադարեցվել և վերսկսվել են ՀՀ-ում նոր կորոնավիրուսի տարածումը կանխարգելելու, ինչպես նաև ՀՀ-ում ռազմական դրության հայտարարման կապակցությամբ:

Հատկանշական է, որ ՀՀ կառավարության 2019 թվականի դեկտեմբերի 26-ի «Մարդու իրավունքների պաշտպանության ազգային ռազմավարությունը և դրանից բխող 2020-2022 թվականների գործողությունների ծրագիրը հաստատելու մասին» թիվ 1978-Լ որոշմամբ հաստատված հավելված 2-ի 57-րդ կետով որպես ռազմավարությունից բխող գործողություն նախատեսվել է միջազգային չափանիշներին համապատասխան հավաքների ազատության թեմայով վերապատրաստումներ անցկացնելը: Ի սկզբանե նախատեսվել է վերապատրաստել ոստիկանների 24%-ը: Մինչդեռ, մարդու իրավունքների ազգային ռազմավարության e-rights.am հարթակում այդ ռազմավարությունից բխող գործողությունների ծրագրով 2020 թվականի ընթացքում կատարված աշխատանքների վերաբերյալ տարեկան հաշվետվության ուսումնասիրությամբ պարզ է դառնում, որ Ոստիկանության կողմից հավաքների

մասնակիցների իրավունքների խախտման դեպքերը նվազեցնելու նպատակ հետապնդող վերոնշյալ 57-րդ կետով նախատեսված գործողությունը կատարվել է մասամբ (ընդհանուր առմամբ վերապատրաստվել է ոստիկանության 117 ծառայող)⁴⁸⁵:

Գործողությունների ծրագրի 58-րդ կետով որպես ռազմավարությունից բխող գործողություն նախատեսվել է օրենսդրորեն սահմանել հավաքների հետ կապված ՀՀ ոստիկանության գործողությունների կարգը և պայմանները՝ միջազգային չափանիշներին համապատասխան: Սակայն որպես այդ գործողության կատարման վերջնաժամկետ սահմանվել է 2022 թվականի առաջին կիսամյակը:

Ուստի, կարևոր է կրթական միջոցառումների շարունակականության ապահովումը ինչպես ռազմավարությամբ նախատեսված միջոցառումների շրջանակներում, այնպես էլ իբրև ոստիկանական պրակտիկային շարունակական զարգացման մշտական գործընթացի մաս՝ ապահովելով ոստիկանության բոլոր պատասխանատու ծառայողների ներգրավվածությունն այդ դասընթացներում:

7. Հավաքների ընթացքում Ոստիկանությանը չպատկանող տրանսպորտային միջոցների օգտագործումը և առանց պատշաճ համազգեստի կամ տարբերանշանի Ոստիկանության ծառայողների կողմից անձանց բերման ենթարկելու կամ ձերբակալելու խնդրահարույց պրակտիկան

2020 թվականի ընթացքում արձանագրվել են նաև Ոստիկանության գործողությունների այնպիսի ոչ իրավաչափ դրսևորումներ, ինչպիսիք են՝ Ոստիկանությանը չպատկանող տրանսպորտային միջոցների օգտագործումը, ինչպես նաև անձանց բերման ենթարկելը Ոստիկանության այնպիսի ծառայողների կողմից, ովքեր համազգեստ կամ տարբերանշան չեն կրել:

Այսպես, 2020 թվականի նոյեմբերի 20-ին Ոստիկանության տարբեր բաժիններ այցերի շրջանակներում բերման ենթարկված անձանց հետ առանձնազրույցների ընթացքում վերջիններս տեղեկացրել են, որ իրենց բերման են ենթարկել սև համազգեստով և դիմակավորված անձինք: Այս մասին մտահոգություններ են հնչել նաև զանգվածային լրատվության միջոցներով⁴⁸⁶:

Խնդրին, իհարկե, անդրադարձ է կատարվել նաև Մարդու իրավունքների պաշտպանի տարածած հայտարարությամբ, որում, մասնավորապես, նշվել է, որ **հանրային վայրում ու այն էլ ցերեկային ժամի տեղի ունեցող քաղաքացիական ակցիան կամ խաղաղ հավաքը դադարեցնելու կամ մարդկանց բերման ենթարկելու համար Ոստիկանության**

⁴⁸⁵ Հասանելի է

http://e-rights.am/file.php?class_name=company_document_file&file_uniq_id=976038ef7fd6eba6832&size_mode=1

հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

⁴⁸⁶ Հասանելի է, օրինակ՝ <https://armdaily.am/?p=116751&l=am%2F>,

<https://armeniatoday.news/hy/%d5%ab%d6%80%d5%a1%d5%be%d5%b8%d6%82%d5%b6%d6%84/205173/> հղումներով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

դիմակավորված ծառայողների ներգրավումը պետք է բացառվի: Դա, նախևառաջ, անհրաժեշտ է նրա համար, որ հավաքների ընթացքում ուստիկանական ծառայողներին հնարավոր լինի հստակ և անհատապես նույնականացնել: Դրանից բացի, դա Ոստիկանության ծառայողների կողմից հնարավոր որևէ տեսակի վատ վերաբերմունք թույլ չտալու երաշխիք է: Ավելին, այս պրակտիկան կարող է դժվարացնել ենթադրյալ իրավախախտների անհատականացումը վատ վերաբերմունքի վերաբերյալ բողոքներ կամ տեղեկություններ քննելիս⁴⁸⁷:

Խնդրի կապակցությամբ զանգվածային լրատվության միջոցներով տարածված՝ Ոստիկանության պարզաբանումների համաձայն՝ Ոստիկանության զորքերը մասնակցել են ռազմական գործողություններին և վերադառնալուց հետո իրենց հագուստները պիտանի չեն եղել կրման համար: Պահեստավորված համազգեստ է հատկացվել, որոնց վրա ժամանակի սղության պատճառով հնարավոր չի եղել հայատառ գրություն կատարել⁴⁸⁸:

Այնուամենայնիվ, Ոստիկանությունը պետք է գործի այնպես, որ ապահովված լինի իր գործողությունների կանխատեսելիությունը և որոշակիությունը հավաքի կամ քաղաքացիական որևէ այլ ակցիայի մասնակիցների համար: Խոսքը վերաբերում է նաև նրան, որ մարդու համար պետք է պարզ լինի ոստիկանության ծառայողի որոշակիացված հանդերձանքը: Դիմակների կամ այլ հատուկ հանդերձանքի օգտագործումը կարելի է միայն հատուկ դեպքերում, որոնց անհրաժեշտությունը հիմնավորվում է կոնկրետ իրավիճակի հանգամանքներով և անհրաժեշտ է ոստիկանների անվտանգության ու իրավաչափ այլ նպատակների համար:

Բացի այդ, ոստիկանության ծառայող-քաղաքացի հարաբերություններում ոստիկանի՝ որպես իշխանության ներկայացուցչի անհատականացումն ու նրա կարգավիճակի ճիշտ ընկալումն ինքնանպատակ չէ. այն մի կողմից կանխորոշում է անձի համար կանխատեսելի վարքագիծ, մյուս կողմից՝ ծառայողի գործողությունների իրավաչափության և հնարավոր չարաշահումների կանխման առումով լրացուցիչ երաշխիք է: Ընդ որում, բերման ենթարկվող անձի կողմից Ոստիկանության ծառայողին որպես այդպիսին ընկալելու հնարավորության բացակայությունն առաջացրել է հիմնավոր երկյուղ վերջինիս գործողությունների իրավաչափության վերաբերյալ: Ավելին, սև համազգեստով և դիմակավորված անձանց (Ոստիկանության ծառայողների) կողմից բերման ենթարկելու գրեթե բոլոր դեպքերում քաղաքացիները բարձրացրել են իրենց նկատմամբ անհամաչափ ֆիզիկական ուժի գործադրման խնդիրը:

Այս կապակցությամբ հարկ է հստակ նշել, որ անձին ազատությունից զրկելու գործընթացում սև համազգեստով (ոչ ծառայողական) և դիմակավորված իշխանության ներկայացուցչի ներգրավումը ոչ միայն չի նվազեցնում ազատությունից զրկվածի իրավունքները և ընթացակարգային երաշխիքներն ապահովելու պետության պարտավորվածությունը, այլ

⁴⁸⁷ Հասանելի է <https://www.facebook.com/Armenianombudsman/posts/1564785803708878> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

⁴⁸⁸ Հասանելի է <https://www.7or.am/am/news/view/202374/> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

հակառակը, էլ ավելի է բարձրացնում այդ գործողությունների նկատմամբ պետական խիստ վերահսկելիության, հնարավոր չարաշահումների, ազատությունից զրկվածի նկատմամբ վատ վերաբերմունքի կանխարգելման և բոլոր բացասական հետևանքները կրելու պետության բեռը:

Խնդրի կապակցությամբ հատկանշական են Խաղաղ հավաքների վերաբերյալ ԵԱՀԿ (ԺՀՄԻԳ) ուղեցույցում տեղ գտած դիրքորոշումները, որոնց համաձայն՝ հավաքների ընթացքում ոստիկանական պրակտիկայի ընդհանուր սկզբունքներից է, որ իրավակիրառ մարմնի ծառայողներին հնարավոր լինի **հստակորեն և անհատապես նույնականացնել**: Համազգեստ կրող ծառայողները պետք է անհատականացնող որևէ բան ցուցադրեն կամ կրեն (օրինակ՝ ազգանվամբ կամ համարանիշով ցուցանակ) և չպետք է անհատականացնող այդ տեղեկությունը հեռացնեն կամ ծածկեն կամ խոչընդոտեն հավաքների ընթացքում այլ անձանց համար դրա հասանելիությանը: Պատշաճ համազգեստը կարևոր է հանրությանը ճիշտ ուղերձ հղելու համար: Բոլոր համազգեստները և սաղավարտները պետք է պարունակեն ոստիկանության ծառայողի ծառայողական համարանիշ՝ ծառայողի ոչ իրավաչափ գործողությունների դեպքում վերջինիս անհատականացնելու, ինչպես նաև բարեկեցության, բժշկական օգնության կամ հրահանգավորման նկատառումներից ելնելով:

Մեկ այլ խնդիր է հավաքների իրականացման ընթացքում Ոստիկանությանը չպատկանող տրանսպորտային միջոցների օգտագործումը: Այսպես, 2020 թվականի դեկտեմբերի 3-ին Ոստիկանության Կենտրոնականի բաժին բերման ենթարկվածներից մի քանիսի հետ առանձնազրույցի ընթացքում պարզվել է, որ նրանք բերման են ենթարկվել Տիգրան Մեծի պողոտայում գտնվող «Ռոսսիա Մոլ» առևտրի կենտրոնի հարակից տարածքից, երբ իրականացվող անհնազանդության ակցիայի ժամանակ իրենց ուղղությամբ է շարժվել շտապ բժշկական օգնության մեքենա, որը նկատելով՝ ակցիայի մասնակիցները բացել են ճանապարհը, սակայն մեքենայից դուրս են եկել Ոստիկանության մի խումբ ծառայողներ և բերման ենթարկել ակցիայի մասնակիցներին:

«Ոստիկանության մասին» ՀՀ օրենքի 25-րդ հոդվածի 2-րդ մասի «բ» կետի համաձայն՝ Ոստիկանությունը, արտակարգ իրադրության պայմաններում, ինչպես նաև հատուկ միջոցառումներ իրականացնելիս իրավունք ունի օրենքով սահմանված կարգով և նախապես ներկայացնելով ծառայողական վկայականը՝ օգտագործել կազմակերպություններին կամ քաղաքացիներին, ինչպես նաև պաշտոնատար անձանց պատկանող տրանսպորտային միջոցները տարերային աղետի վայր հասնելու, շտապ բժշկական օգնության կարիք ունեցող քաղաքացիներին բժշկական հաստատություններ տեղափոխելու, հանցագործներին հետապնդելու, ինչպես նաև վթարի պատճառով վնասված տրանսպորտային միջոցները տեղափոխելու և դեպքի վայր հասցնելու կամ ոստիկանության անձնակազմին տազնապի ազդանշանով հավաքատեղի հասցնելու համար՝ անհրաժեշտության դեպքում հեռացնելով վարորդներին տրանսպորտային միջոցները վարելուց: Վերոնշյալ նպատակներով կարող են օգտագործվել նաև կազմակերպություններին կամ քաղաքացիներին, ինչպես նաև պաշտոնատար անձանց պատկանող կապի միջոցները:

Օրենքի տառացի մեկնաբանության սկզբունքի համադրմամբ պարզ է դառնում, որ այլ անձանց պատկանող տրանսպորտային միջոցների օգտագործման իրավասությունն ամրագրված է ոչ թե իբրև օրինաչափություն կամ կանոն, այլ արտակարգ իրադրության կամ հատուկ միջոցառումների շրջանակում ոստիկանության խնդիրների իրականացման անհրաժեշտությամբ պայմանավորված **բացառություն**՝ օրենքով ուղղակիորեն կանխորոշված դեպքերում:

Մինչդեռ, Ոստիկանության ծառայողների տեղափոխման համար Ոստիկանությանը չպատկանող, առավելապես շտապ օգնության մեքենաների օգտագործումը չի կարող իրավաչափ համարվել և դիտարկվել «Ոստիկանության մասին» ՀՀ օրենքի վկայակոչված նորմով հետապնդվող նպատակների շրջանակներում, և դա հատկապես երկրի համար այնպիսի օրհասական օրերին, երբ շտապ օգնության մեքենաներն առավել քան երբևէ անհրաժեշտ են եղել համավարակի դեպքերը կանխարգելելու և դրանով պայմանավորված՝ ստացված կանչերին պատշաճ և ժամանակին արձագանքելու համար:

8. Վարչական ձերբակալման կամ բերման ենթարկելու շրջանակներում անձանց լուսանկարելու իրավաչափությունը

Ազատությունից զրկված անձանց իրավունքների երաշխավորման տեսանկյունից խնդրահարույց և մտահոգիչ է բերման ենթարկված անձանց լուսանկարելն առանց դրանից հրաժարվելու հնարավորության մասին վերջիններիս նախապես իրազեկելու:

Այսպես, 2020 թվականի հունիսի 14-ին Ոստիկանության բաժիններ բերման ենթարկված անձինք Մարդու իրավունքների պաշտպանի ներկայացուցիչներին պնդել են, որ Ոստիկանության տրանսպորտային միջոցից իջնելիս և Ոստիկանության Կենտրոնական բաժին մուտք գործելիս իրենց լուսանկարել են՝ առանց դրանից հրաժարվելու հնարավորության մասին իրենց նախապես տեղեկացնելու:

Խնդրի կապակցությամբ Ոստիկանությունից ստացված պարզաբանումներում վկայակոչվել են «Ոստիկանության մասին» ՀՀ օրենքի 22-րդ հոդվածի կարգավորումները և նշվել, որ Ոստիկանության ծառայողները լուսանկարահանում կամ կինոնկարահանում իրականացնում են անհրաժեշտության դեպքում վարույթի շրջանակներում դրանք օգտագործելու նպատակով: Մինչդեռ, Օրենքի 22-րդ հոդվածով ամրագրված նորմերից մեկի ուժով՝ անշարժ տեսանկարահանող կամ լուսանկարահանող տեխնիկական միջոցներ թույլատրվում է օգտագործել *միայն հանրային վայրերում* և հանցագործությունները կանխելիս, բացահայտելիս կամ հասարակական կարգի պահպանությունն ապահովելիս: Նույն հոդվածով սահմանված մեկ այլ նորմի ուժով՝ հանցագործությունները կանխելիս կամ բացահայտելիս, հասարակական կարգի պահպանությունն ապահովելիս ոստիկանության ծառայողները կարող են օգտագործել *շարժական տեսաձայնագրող կամ լուսանկարահանող տեխնիկական միջոցներ*: Ընդ որում, հարկ է նկատել, որ վերջին դեպքում խոսքը ոստիկանության ծառայողի համազգեստին ամրացվող կամ նրա ձեռքում կամ ոստիկանության ծառայողական տրանսպորտային միջոցում գտնվող տեսաձայնագրող կամ լուսանկարահանող տեխնիկական միջոցին է վերաբերում:

Այսպիսով, Ոստիկանության պարզաբանումներում վկայակոչված՝ Օրենքի 22-րդ հոդվածը՝ որպես հասարակական կարգը պահպանելիս ոստիկանության կողմից ձեռնարկվելիք թույլատրելի գործողություն, լուսանկարելը հնարավոր է համարում 2 դեպքում. միայն հանրային վայրերում կամ ոստիկանության ծառայողի համազգեստին ամրացվող կամ նրա ձեռքում կամ ոստիկանության ծառայողական տրանսպորտային միջոցում գտնվող տեսաձայնագրող կամ լուսանկարահանող տեխնիկական միջոցով լուսանկարահանում իրականացնելու դեպքում: Փաստորեն, Ոստիկանության տրանսպորտային միջոցից իջնելիս կամ Ոստիկանության բաժիններ մուտք գործելիս անձանց լուսանկարահանելու վերաբերյալ կարգավորումներ «Ոստիկանության մասին» ՀՀ օրենքի 22-րդ հոդվածը չի նախատեսում:

Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքի ընդհանուր ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ բերման ենթարկված անձանց լուսանկարելու ընթացակարգ առհասարակ նախատեսված չէ:

Ամփոփելով վերոգրյալը՝ հարկ է նշել, որ առհասարակ, մարդու հիմնական իրավունքների և ազատությունների սահմանափակման սահմանադրական և միջազգային իրավական հիմքերն ամրագրում են այն հիմնարար սկզբունքը, որ իրավունքի յուրաքանչյուր սահմանափակում պետք է լինի օրենքով նախատեսված, հետապնդի իրավաչափ նպատակ և համաչափ լինի հետապնդվող նպատակին: Մինչդեռ, կոնկրետ քննարկվող իրավիճակում ազատությունից զրկված անձին իր իրավունքների, այդ թվում՝ իրեն լուսանկարելուց հրաժարվելու հնարավորության մասին չիրազեկելը պարզ չէ, թե ինչ օրինաչափ նպատակի է ծառայում: Ավելին, չպետք է անտեսել նաև այն հանգամանքը, որ տվյալ դեպքում խոսքն ազատությունից զրկված և այդպիսով իր իրավունքներն ինքնուրույն իրացնելու սահմանափակ հնարավորություն ունեցող անձի մասին է, ով ենթադրաբար առաջնորդվում է իշխանության ներկայացուցչի գործողությունների՝ օրենքից բխելու և դրանց պարտադիրության կանխավարկածով:

Ուստի՝ անհրաժեշտ է ուժեղացնել հսկողությունը Ոստիկանության ծառայողների նկատմամբ, որպեսզի նրանց գործողությունները բխեն բացառապես օրենսդրական գործող կարգավորումներից:

9. Հավաքների ազատությունն ամրագրող ներպետական օրենսդրության համապատասխանությունը միջազգային մոտեցումներին

2020 թվականի ընթացքում ևս հավաքների ազատության երաշխավորման՝ երկրում առկա վիճակի դիտարկման արդյունքները վկայում են, որ ներպետական օրենսդրական կարգավորումների՝ միջազգային չափանիշներին համապատասխանության հարցը դեռևս արդիական է: Խոսքը, մասնավորապես, վերաբերում է հավաքների ազատության իրավունքի բովանդակային շրջանակներին, ինչպես նաև դրա իրացման ընթացակարգային պահանջներին: Ընդ որում, դեռևս 2019 թվականին ստորև ներկայացված և ուսումնասիրված օրենսդրական խնդիրները գործնականում դրսևորվել են նաև 2020 թվականի հավաքների

անցկացման որոշակի հանգամանքներում (օրինակ՝ հավաքների անցկացման վայրի, ընդհանուր օրենսդրական արգելքների, հակադարձ ուղղվածությամբ հավաքների առումով և այլն):

Ավելին, օրենսդրական կանոնակարգումների կատարելագործման հարցն արդիական է՝ հաշվի առնելով նաև Մարդու իրավունքների պաշտպանության ազգային ռազմավարությամբ նախատեսված 56-րդ միջոցառումը՝ «Փոփոխություններ կատարել «Հավաքների ազատության մասին» օրենքում՝ միջազգային չափանիշներին համապատասխան», որի իրականացման վերջնաժամկետ է ամրագրված 2021 թվականի առաջին կիսամյակը, և Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմը հանդես է գալիս որպես համակատարող մարմին:

Ուստի, ստորև անդրադարձ է կատարվում ոլորտի միջազգային մոտեցումների, այդ թվում՝ Հայաստանի վերաբերյալ միջազգային գնահատականների և ներպետական որոշ օրենսդրական դրույթների համադրմանը: Ընդ որում, ուսումնասիրության են ենթարկվել 2019 թվականին հրապարակված այնպիսի փաստաթղթեր, ինչպիսիք են՝ ՄԱԿ-ի խաղաղ հավաքների և միավորումների ազատության հարցերով հատուկ զեկուցողի՝ Հայաստանի վերաբերյալ զեկույցը⁴⁸⁹, «Ժողովրդավարություն՝ իրավունքի միջոցով» եվրոպական հանձնաժողովի (Վենետիկի հանձնաժողովի) և ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ՝ խաղաղ հավաքների վերաբերյալ ուղեցույցները (3-րդ հրատարակությունը)⁴⁹⁰ և այլն:

1. Հակադարձ ուղղվածությամբ հավաքների երաշխավորման տեսանկյունից

Վենետիկի հանձնաժողովի և ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ 2010 թվականի դեկտեմբերի 22-ի համատեղ միջանկյալ կարծիքում անդրադարձ է կատարվում «Հավաքների ազատության մասին» օրենքի⁴⁹¹ նախազձային մի շարք դրույթների, որոնք արդիական են նաև գործող օրենսդրական կարգավորումների պայմաններում:

Այսպես, կարծիքի 25-րդ կետում անդրադարձ է կատարվում օրենքի գործող խմբագրությամբ 18-րդ հոդվածի 5-րդ մասի կարգավորմանը, համաձայն որի՝ *հավաքի իրազեկման մեջ նշված ժամանակում և վայրում այլ, ներառյալ՝ հակադարձ ուղղվածությամբ հավաքի անցկացումն ինքնին հիմք չէ հավաքի նկատմամբ սահմանափակումներ սահմանելու համար, եթե չկա դրանց մասնակիցների բախման անմիջական վտանգ: Հակառակ դեպքում ավելի ուշ իրազեկված հավաքի նկատմամբ կիրառվում են սույն հոդվածի 1-ին և 2-րդ մասերը:*

⁴⁸⁹ Հասանելի է

<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G19/136/82/PDF/G1913682.pdf?OpenElement> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

⁴⁹⁰ Հասանելի է [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2019\)017-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2019)017-e) հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

⁴⁹¹ Սույն պարագրաֆում՝ Օրենք:

Մինչդեռ, ըստ միջազգային մոտեցումների՝ թեև հակընդդեմ հավաքի իրավունքը չի տարածվում այլոց հավաքների ազատությունը սահմանափակելու վրա, այդուհանդերձ, «բախման անմիջական վտանգը» չի կարող ինքնաբերաբար պատճառ դառնալ նույն ժամանակահատվածում և տարածքում իրականացվող հավաքներից մեկի արգելման համար: Այստեղ շեշտադրումը պետք է դրվի պետության պարտականության վրա՝ պաշտպանելու և նպաստելու դրանցից յուրաքանչյուրին՝ համարժեք ոստիկանական ռեսուրսներ հատկացնելով միմյանցից տեսանելի և լսելի հեռավորության վրա:

Ասվածի հիմքում ընկած է միջազգայնորեն կիրառելի այն մոտեցումը, որ թե՛ միջազգային և եվրոպական գործիքներով, թե՛ երկրի Սահմանադրությամբ և ներպետական օրենսդրությամբ «իրավաչափ նպատակի» ամրագրումն ինքնին չպետք է դիտարկվի իբրև սահմանափակումներ կիրառելու թույլտվություն, և իշխանություններն են կրում նման սահմանափակումների արդարացվածությունը հիմնավորելու բեռը: Նման արդարացումները պետք է լինեն վերաբերելի, բավարար և համոզիչ, ինչպես նաև հիմնված լինեն վերաբերելի փաստերի գնահատման վրա⁴⁹²:

Եվրոպայի խորհրդի Վենետիկի հանձնաժողովի հետ համատեղ հրապարակած ԺՀՄԻԳ-ի՝ «Խաղաղ հավաքների ազատության մասին ուղեցույցները» մարդու իրավունքների միջազգային չափանիշների համաձայն՝ այն փաստը, որ հավաքը, ամենայն հավանականությամբ, կհանդիպի հակընդդեմ բռնի բողոքի կամ նույնիսկ կենթարկվի հակառակ կարծիք ունեցող անձանց ուղղակի հարձակմանը, չի կարող սկզբունքորեն հանգեցնել խաղաղ հավաքի արգելմանը: Այս դեպքում խաղաղ հավաքի մասնակիցների պաշտպանությունը հակընդդեմ բողոքի ակցիայի մասնակիցների հարձակումներից կամ բռնությունից ոստիկանության պարտականությունն է⁴⁹³:

Հետևաբար, օրենսդրական այս սահմանափակումը կիրառելիս պետք է սկզբունքորեն բացառել, որ այն վերաճի ընդհանուր արգելքի՝ առանց կոնկրետ իրավիճակից բխող պատշաճ հիմնավորվածության:

2. Հավաքների ազատության իրավունքին առնչվող ընդհանուր արգելքի տեսանկյունից

Հաջորդ օրենսդրական խնդիրը վերաբերում է հավաքների ազատության ընդհանուր արգելքին՝ կապված հավաքների անցկացման որոշակի վայրերի հետ:

⁴⁹² Հասանելի է [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2010\)049-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2010)049-e) հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

⁴⁹³ Հասանելի է <https://www.osce.org/hy/odihr/425663?download=true> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

Այսպես, Օրենքի 19-րդ հոդվածի 1-ին մասի 3-րդ կետի համաձայն՝ հավաքն արգելվում է, եթե *հավաքն անցկացվելու է **Հանրապետության Նախագահի, Ազգային ժողովի, Կառավարության նստավայրերից, դատարաններից** կամ քրեակատարողական հիմնարկներից այնպիսի հեռավորության վրա, որի դեպքում այն սպառնում է դրանց բնականոն գործունեությանը:*

Սրա հետ կապված, Վենետիկի հանձնաժողովի և ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ 2010 թվականի դեկտեմբերի 22-ի համատեղ միջանկյալ կարծիքում այս կարգավորումը խնդրահարույց է գնահատվել միջազգայնորեն ընդունված հետևյալ սկզբունքների հաշվառմամբ՝

- որպես ընդհանուր կանոն՝ հավաքները պետք է երաշխավորվեն թիրախային լսարանի համար տեսանելի և լսելի հեռավորության վրա, և սահմանափակումները չպետք է խոչընդոտեն հաղորդակցումը:

- Բնական է, որ հավաքներն անցկացվեն կարևոր որոշումներ ընդունող մարմինների առաջ, ինչպիսիք են, օրինակ, Կառավարության շենքը, Նախագահի նստավայրը, դատարանները կամ Խորհրդարանը: Միայն անմիջական բռնության գործոնը կարող է արդարացնել հավաքների արգելումը:

- Համընդհանուր օրենսդրական նորմերը, որոնք արգելում են հավաքները հատուկ ժամերի կամ հատուկ տարածքներում (վայրերում), ավելի մեծ հիմնավորում են պահանջում, քան առանձին հավաքների սահմանափակումները:

- Հաշվի առնելով յուրաքանչյուր կոնկրետ դեպքի առանձնահատուկ հանգամանքները՝ օրենսդրության մեջ նման ընդհանուր նորմերի ներառումը (և դրանց կիրառումը) կարող է համարվել անհամաչափ, քանի դեռ սոցիալական ճնշող պահանջ չկա:

- Թեև հավաքը չպետք է արգելի այդ (Կառավարություն, Նախագահ, դատարանները կամ Խորհրդարան) հաստատություններին գործառնափակումը, այդուհանդերձ, այն փաստը, որ դա կարող է որոշակի անհարմարություններ պատճառել, չպետք է հանգեցնի արգելքի կամ որևէ էական սահմանափակման:

Ավելին, «Ժողովրդավարություն՝ իրավունքի միջոցով» եվրոպական հանձնաժողովի (Վենետիկի հանձնաժողովի) և ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ՝ խաղաղ հավաքների վերաբերյալ 2019 թվականի ուղեցույցների 133-րդ կետն ամրագրում է «Ոչ մի համընդհանուր արգելքներ» սկզբունքը, համաձայն որի՝ **համընդհանուր իրավական սահմանափակումները, օրինակ՝ բոլոր հավաքների արգելքը որոշակի ժամանակահատվածում կամ որոշակի տարածքներում կամ հավաքներ անցկացնելու առումով հարմար հանրային վայրերում, որպես կանոն պարունակում են անհամաչափ և հավաքների ազատության իրավունքը խախտող սահմանափակումներ:**

Հետաքրքրական է ուղեցույցներում արձանագրված այն մոտեցումը, որ հավաքների անցկացման վայրի կամ ժամանակի արգելք նախատեսող այս սահմանափակումները իբրև կանոն ամրագրելը և այնուհետև այդ սահմանափակումներից բացառությունները հակադարձ

հարաբերակցության մեջ են դնում իրավունքն ու դրա սահմանափակումները՝ այդպիսով իրավունքը վերածելով արտոնության:

Այդ պատճառով համընդհանուր արգելքները կարող են ձախողել համաչափության չափանիշը, քանի որ դրանք չեն տարբերակում հավաքների ազատության իրավունքի իրացման եղանակները և այդպիսով բացառում են յուրաքանչյուր դեպքի առանձնահատկությունների հաշվառումը:

Հարցի առնչությամբ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի ընդհանուր դիրքորոշման համաձայն՝ **բռնության հրահրման կամ ժողովրդական սկզբունքների մերժման դեպքերից բացի հավաքների և արտահայտվելու ազատությունը ճնշելուն ուղղված կանխարգելիչ բնույթի միջոցները, որքան էլ որոշակի մոտեցումներ կամ գործածված խոսքեր ցնցող և անընդունելի թվան իշխանություններին, կամ ներկայացված պահանջները լինեն անօրինական, վնասում կամ անգամ վտանգում են ժողովրդավարությունը**⁴⁹⁴:

Ասվածի հաշվառմամբ, հարկ է արձանագրել, որ մեջբերված օրենսդրական դրույթի փառը հավաքների ազատության ընդհանուր արգելքի տեսանկյունից համահունչ չէ միջազգային իրավական մոտեցումներին:

3. Հավաքների իրազեկման ընթացակարգային պահանջների տեսանկյունից

Օրենքի 12-րդ հոդվածն ամրագրում է, որ *իրազեկումը կարող է ներկայացվել հավաքի անցկացման օրվանից ոչ ուշ, քան 7 օր, և ոչ շուրջ, քան 30 օր առաջ:*

Վենետիկի հանձնաժողովը և ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ-ն այս առնչությամբ արձանագրել են, որ իրազեկման յոթօրյա ժամկետի սահմանումը սովորականից ավելի երկար է: **Իրազեկման նման երկար ժամկետի ամրագրումն անխուսափելիորեն հանգեցնում է մարդկանց հնարավորությունների սահմանափակմանը՝ ողջամիտ արագությամբ արձագանքելու այն իրադարձություններին, ինչի առթիվ վերջիններս ցանկանում են անցկացնել հավաք:** Մասնավորապես, օրենսդրական այս կարգավորումը կարող է խնդրահարույց լինել այն դեպքերում, երբ անձինք, օրինակ, հավաք անցկացնելու ցանկություն են ունենում, օրինակ, երեք, չորս, հինգ կամ վեց օր առաջ, ինչը, ստացվում է, թույլատրելի չէ: Այդ պայմաններում էլ եթե այդպիսի հավաքն անգամ դիտարկվի իբրև ինքնաբուխ կամ շտապ հավաք՝ դրա նկատմամբ կիրառելի կլինի Օրենքի 27-րդ հոդվածի 3-րդ մասի սահմանափակումը՝ վեց ժամից ավելի հավաքն անցկացնելու արգելքի առումով:

Չափազանց երկար այս ժամկետը, Վենետիկի հանձնաժողովի դիտարկմամբ, որոշակի հանգամանքներում հանգեցնելու է պետության ձախողմանը՝ իր պոզիտիվ պարտականությունների կատարման և հավաքների ազատությանը նպաստելու առումով:

⁴⁹⁴ St' u Association of Citizens Radko & Paunkovski v. the Former Yugoslav Republic of Macedonia գործով 2009 թվականի հունվարի 15-ի վճիռ, գանգատ թիվ 74651/01, կետ 76:

Վենետիկի հանձնաժողովը քննարկվող ժամկետների առնչությամբ նաև դիրքորոշում է հայտնել, որ անգամ նախնական իրազեկման չորս օրվա ժամկետի սահմանումը եվրոպական առաջադեմ փորձի համեմատ երկար է⁴⁹⁵:

Խաղաղ հավաքների վերաբերյալ 2019 թվականի ուղեցույցների 112-րդ կետն ամրագրում է, որ նախնական իրազեկման պահանջը դե ֆակտո հավաքների ազատության նկատմամբ միջամտություն է, և հետևաբար ցանկացած այդպիսի սահմանափակում պետք է նախատեսված լինի օրենքով, *լինի անհրաժեշտ և համաչափ*: Ավելին, այդպիսի կարգավորումները չպետք է թաքնված խոչընդոտ պարունակեն հավաքների ազատության կոնվենցիոն իրավունքի իրացման համար: Այնուհետև, նախնական իրազեկման կանոնների կիրառումն ինքնին չպետք է կանխորոշի գործընթացի ավարտ: Այլ կերպ ասած, իրազեկման պահանջի չպահպանման դեպքում հավաքը չպետք է դիտարկվի անօրինական և ինքնին հավաքի մասնակիցների իրավունքների սահմանափակման կամ հավաքը ցրելու հիմք հանդիսանա:

Մինչդեռ, հարկ է վկայակոչել Օրենքի 32-րդ հոդվածի 2-րդ մասի կարգավորումը, համաձայն որի՝ *եթե հավաքն անցկացվում է նույն օրենքի 2-րդ գլխով նախատեսված իրազեկմանը վերաբերող պահանջների խախտմամբ, ապա ոստիկանությունը պարտավոր է բարձրախոսով տեղեկացնել, որ **հավաքն անօրինական է**, և որ մասնակիցները ենթակա են օրենքով սահմանված պատասխանատվության: Եթե հավաքը խաղաղ բնույթ ունի, ապա ոստիկանությունն իր իրավասությունների սահմաններում պարտավոր է աջակցել հավաքին*:

ՄԱԿ-ի խաղաղ հավաքների և միավորումների ազատության հարցերով հատուկ զեկուցողը Հայաստանի վերաբերյալ 2019 թվականի զեկուցում ևս, ի թիվս այլ դրույթների, անդրադարձել է օրենքի քննարկվող կարգավորմանը՝ մտահոգություն հայտնելով օրենսդրության կիրառության հարցում մարդու իրավունքների երաշխավորման հնարավոր մարտահրավերների առնչությամբ:

Մարդու իրավունքների ոլորտում միջազգային իրավունքի համաձայն՝ ներպետական օրենսդրությամբ հավաքի մասին նախնական իրազեկման պահանջ սահմանելը պարտադիր չէ: Իրականում, բաց հասարակությունում հավաքների բազմաթիվ ձևերի համար պետական որևէ կարգավորում չի պահանջվում: Նախնական իրազեկումը, հետևաբար, պետք է պահանջվի միայն այն դեպքերում, երբ պետությունը պարտավոր է ձեռնարկել հավաքների ազատության ապահովման և ազգային կամ հասարակական անվտանգության, հասարակական կարգի, բնակչության առողջության կամ բարոյականության պահպանման

⁴⁹⁵ Հասանելի է [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2010\)049-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2010)049-e) հղումով, էջեր 10-11, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

կամ այլոց իրավունքների ու ազատությունների պաշտպանության համար անհրաժեշտ միջոցներ⁴⁹⁶:

Օրենքում ամրագրված ցանկացած նմանատիպ դրույթ պետք է պահանջի հավաքի կազմակերպիչներից ներկայացնել մտադրության մասին ծանուցում, ոչ թե թույլտվության հայտ: Իրազեկման գործընթացը չպետք է լինի բարդ կամ բյուրոկրատական, իսկ իրազեկման ժամկետը՝ անհարկի երկար: Փոխարենը, իրազեկման ժամկետը սահմանվում է այնպես, որ՝

ա. համապատասխան մարմինները բավարար ժամանակ ունենան անհրաժեշտ պլանները մշակելու և իրենց դրական պարտավորությունների կատարմանը նախապատրաստվելու համար, և

բ. կազմակերպիչները բավարար ժամանակ ունենան հարկադրված սահմանափակումների հետ անհամաձայնության դեպքում դրանք բողոքարկելու և դատարանի որոշում ստանալու համար⁴⁹⁷:

Ասվածը հիմք է տալիս եզրահանգելու, որ նախնական ծանուցման՝ օրենքով սահմանված ժամկետները պետք է վերանայվեն՝ միջազգային առաջադեմ պրակտիկային համահունչ:

10. Արտակարգ կամ ռազմական դրության պայմաններում հավաքների ազատության սահմանափակման իրավաչափությունը

ՀՀ կառավարության 2020 թվականի մարտի 16-ի «Հայաստանի Հանրապետությունում արտակարգ դրություն հայտարարելու մասին» թիվ 298-Ն որոշմամբ սահմանված հավելվածի 16-րդ կետն ի սկզբանե նախատեսում էր ՀՀ ամբողջ տարածքում հավաքների և գործադուլների կազմակերպման, անցկացման և դրանց մասնակցելու բացարձակ արգելք: Այս արգելքը գործել է 2020 թվականի մարտի 16-ից մինչև օգոստոսի 12-ն ընկած ողջ ժամանակահատվածում (գրեթե 5 ամիս), երբ ՀՀ կառավարության 2020 թվականի օգոստոսի 12-ի թիվ 1319-Ն որոշմամբ վերոնշյալ 16-րդ կետը շարադրվեց հետևյալ խմբագրությամբ. «Հայաստանի Հանրապետության ամբողջ տարածքում հավաքների և գործադուլների ընթացքում դրանց մասնակիցները պարտավոր են կրել դիմակներ՝ պարետի կողմից սահմանված կանոններով, և պահպանել միմյանց միջև առնվազն 1.5 մետր հեռավորություն»: Այսինքն, հավաքների բացարձակ արգելքը փոխարինվեց հավաքների անցկացման որոշ սահմանափակումներով:

Այնուհետև, ՀՀ կառավարության 2020 թվականի սեպտեմբերի 11-ի «Կորոնավիրուսային հիվանդությամբ (COVID-19) պայմանավորված կարանտին սահմանելու մասին» թիվ 1514-Ն որոշմամբ ՀՀ ամբողջ տարածքում՝ 2020 թվականի սեպտեմբերի 11-ից, ժամը 17:00-ից մինչև

⁴⁹⁶ Հասանելի է <https://www.osce.org/hy/odihr/425663?download=true> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

⁴⁹⁷ Հասանելի է <https://www.osce.org/hy/odihr/425663?download=true> հղումով, էջեր 22-23, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

2021 թվականի հունվարի 11-ը ներառյալ սահմանվել է կարանտին: Նույն որոշմամբ սահմանված հավելվածի 21-րդ կետով ամրագրվել են հավաքների կազմակերպման, անցկացման և հավաքներին մասնակցելու որոշակի սահմանափակումներ (անհատական պաշտպանության միջոցների կիրառմամբ և անձանց միջև նվազագույնը 1.5 մետր հեռավորության պահպանմամբ):

Հայաստանի Հանրապետությունում սահմանված կարանտինին զուգահեռ ՀՀ կառավարության 2020 թվականի սեպտեմբերի 27-ի «Հայաստանի Հանրապետությունում ռազմական դրություն հայտարարելու մասին» թիվ 1586-Ն որոշմամբ երկրում հայտարարվեց ռազմական դրություն: Ռազմական դրությունն իր հետ բերեց նոր սահմանափակումներ, այդ թվում՝ կրկին հավաքների ազատության բացարձակ արգելք: Մասնավորապես, ՀՀ կառավարության թիվ 1586-Ն որոշմամբ սահմանված հավելվածի՝ մինչև 2020 թվականի դեկտեմբերի 2-ը գործող խմբագրությամբ 8-րդ կետի համաձայն՝ *Հայաստանի Հանրապետության ամբողջ տարածքում արգելվում է հավաքների և գործադուլների կազմակերպումը, անցկացումը և դրանց մասնակցելը:*

➤ Արտակարգ դրության հիմքով հավաքների համընդհանուր արգելք սահմանելու իրավաչափությունը Սահմանադրության և միջազգային իրավական մոտեցումների հետ համապատասխանության տեսանկյունից.

Սահմանադրության 44-րդ հոդվածը երաշխավորում է յուրաքանչյուրի՝ խաղաղ, առանց զենքի հավաքներին ազատորեն մասնակցելու և դրանք կազմակերպելու իրավունքը: Հավաքների ազատության իրավունքը ժողովրդավարական հասարակությունում հիմնարար իրավունք է և այդպիսի հասարակության հիմնաքարերից է: Այն հիմնարար արժեք է: Հավաքների ազատության իրավունքի պաշտպանությունն էական նշանակություն ունի հանդուրժող և բազմախոհ հասարակություն ստեղծելու համար, որտեղ տարբեր հայացքներ ու մտադրություններ ունեցող մարդիկ, այդ թվում՝ փոքրամասնություն կազմող խմբերը կարող են խաղաղ գոյակցել:

«Ժողովրդավարություն՝ իրավունքի միջոցով» եվրոպական հանձնաժողովի (Վենետիկի հանձնաժողովի) և ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ՝ խաղաղ հավաքների վերաբերյալ 2019 թվականի ուղեցույցների 133-րդ կետն ամրագրում է «Ոչ մի համընդհանուր արգելքներ» սկզբունքը, համաձայն որի՝ **համընդհանուր իրավական սահմանափակումները, ինչպես օրինակ՝ բոլոր հավաքների արգելքը որոշակի ժամանակահատվածում կամ որոշակի տարածքներում կամ հավաքներ անցկացնելու առումով հարմար հանրային վայրերում, որպես կանոն պարունակում են անհամաչափ և հավաքների ազատության իրավունքը խախտող սահմանափակումներ**⁴⁹⁸:

⁴⁹⁸Հասանելի է [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2019\)017-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2019)017-e) հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

Համընդհանուր արգելքները, ներառյալ իրավունքն ամբողջությամբ իրացնելու կամ որոշակի վայրերում կամ որոշակի ժամանակահատվածում իրավունքի իրացման արգելքներն էապես անհամաչափ են, քանի որ դրանք հնարավորություն չեն տալիս հաշվի առնել յուրաքանչյուր նախատեսվող հավաքի առանձնահատկությունները⁴⁹⁹: Այս առումով, հետաքրքրություն են ներկայացնում Գերմանիայի Սահմանադրական դատարանի իրավական դիրքորոշումները համավարակի հիմքով հավաքների ազատության նկատմամբ միջամտության վերաբերյալ: Դատարանն անձանց բողոքի իրավունքի վերաբերյալ հաստատել է, որ եթե վերջիններս պահպանեն ֆիզիկական հեռավորություն պահելու կանոնները համավարակի տարածումը կանխելու նպատակով, ընդհանուր արգելքը հավաքների վրա հակասահմանադրական կլինի, և որ կորոնավիրուսի համաճարակի հետ կապված առողջապահական մտահոգությունները հիմք չեն բողոքի ակցիաների ընդհանուր արգելքի համար⁵⁰⁰:

Դրանից զատ, այդ բացարձակ արգելքի պայմաններում տեղի ունեցան այսպես կոչված «միանձնյա ակցիաներ»՝ առաջ բերելով հավաքների ազատության և կարծիքի արտահայտման ազատության հարաբերակցության հարց⁵⁰¹:

Այսպես, մամուլի հրապարակումների⁵⁰² դիտարկումները վկայում են, որ արտակարգ դրության պայմաններում քաղաքացիների և իրավապաշտպան գործունեություն իրականացնող անձանց մի շարք միանձնյա ակցիաներ դադարեցվել կամ արգելվել են՝ հավաքների ազատության իրավունքի նկատմամբ սահմանափակումների ուժով⁵⁰³:

Մշտադիտարկված դեպքերի, ինչպես նաև միանձնյա ակցիա իրականացնող անձանց նկատմամբ ոստիկանական գործողությունների (ակցիան դադարեցնելը, անձին բերման

⁴⁹⁹Հասանելի է <https://undocs.org/A/HRC/31/66> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ, կետ 30:

⁵⁰⁰Հասանելի է <https://archivos.juridicas.unam.mx/www/bjv/libros/13/6310/21.pdf> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

⁵⁰¹ Հարկ է նշել, որ սույն վերլուծության շրջանակներում հավաքների ազատության իրավունքի նկատմամբ սահմանափակումներին անդրադարձ է կատարվել այնքանով, որքանով դա հարաբերակցվում է կարծիքի արտահայտման ազատությանը: Հավաքների ազատության նկատմամբ արգելքի հետ կապված խնդիրները Մարդու իրավունքների պաշտպանի առանձին դիտարկման առարկա են:

⁵⁰²Հասանելի են <https://armblog.info/moder14/100996/>, <https://www.youtube.com/watch?v=ac91-NsDr0c>, <https://cutt.ly/BxONVz7>, https://blog.168.am/blog/284184.html?fbclid=IwAR3x86jmOVuNgUx-Sggud4nJkftqW9Erdip_CYr5AEitpJbo8pA9YOHzcK4, <https://news.am/arm/videos/38235.html?fbclid=IwAR1dzUKdq-E5MsFtJyTU9bwxbl9Hxo2n-KkTECKGisB6j9w04fCyP6k7K2M>, https://www.youtube.com/watch?v=aywf9Drt2Sg&feature=youtu.be&fbclid=IwAR2Kuifk8ZZWkle_z6O1icXkOHBaf2oyeBgCb0PV18dqa2Ypd0174GML4w հղումներով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

⁵⁰³ Հասանելի են <https://www.facebook.com/watch/?v=550732539164880>, <https://cutt.ly/sx0MRGf>, <https://news.am/arm/videos/38235.html?fbclid=IwAR1dzUKdq-E5MsFtJyTU9bwxbl9Hxo2n-KkTECKGisB6j9w04fCyP6k7K2M>, <https://www.facebook.com/rubenmelikian/videos/10222839819648210/>, https://www.youtube.com/watch?v=aywf9Drt2Sg&feature=youtu.be&fbclid=IwAR2Kuifk8ZZWkle_z6O1icXkOHBaf2oyeBgCb0PV18dqa2Ypd0174GML4w, <https://armblog.info/moder14/100996/>, <https://cutt.ly/Fx0MD1X> հղումներով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

ենթարկելը) ոչ իրավաչափության վերաբերյալ բողոքների քննարկումը ցույց տվեց, որ առկա է երկու իրավունքների՝ կարծիքի արտահայտման ազատության և հավաքների ազատության իրավունքի հարաբերակցության և սահմանազատման հարցը: Սա գործնական նշանակություն ունի՝ հատկապես արտակարգ դրության հիմքով հավաքների ազատության իրավունքի նկատմամբ սահմանափակումների պայմաններում: Այլ կերպ ասած, **այն հարցը, թե անձանց ակցիաները քննարկվող իրավունքներից որի բովանդակային շրջանակներում են, արտակարգ դրության սահմանափակումների պարագայում որոշիչ է՝ այդ գործողությունների իրավաչափության ու թույլատրելիության առումով:**

Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանն իր նախադեպային վճիռներում քննարկել է հավաքների ու միավորման ազատության (Կոնվենցիայի 11-րդ հոդված) և արտահայտվելու ազատության (Կոնվենցիայի 10-րդ հոդված) փոխհարաբերակցությունը: Այսպես, նշված իրավունքների հարաբերակցությունը դիտարկելիս անհրաժեշտ է պարզել, **թե որն է Դատարանի դիտարկմամբ «հավաք» սահմանումը, և ինչ պայմանների առկայությունն է պարտադիր միջոցառումը հավաք համարելու համար:** Նախ, իրավունքի ենթադրյալ խախտումը Կոնվենցիայի՝ հավաքների և միավորումների ազատության մասին 11-րդ հոդվածի համատեքստում քննարկելու համար անհրաժեշտ է, որ «մասնակիցների կուտակում» (**gathering of participants**) ձևակերպման և ընդհանուր կանոնի համաձայն՝ հավաքին մասնակից անձանց թիվը լինի մեկից ավելի:

Ավելին, այն դեպքերում, երբ անձը կամ նույնիսկ անձինք բարձրացնում են այլոց հետ առնչություն չունեցող՝ սեփական իրավունքի իրացման կամ դրա նկատմամբ ենթադրյալ միջամտության հարց, ըստ Դատարանի դիրքորոշման՝ այն անհրաժեշտ է քննարկել Կոնվենցիայի 10-րդ հոդվածի համատեքստում: Ուստի, բարձրացված հարցը պետք է վերաբերի ոչ թե կոնկրետ անձի կամ խումբ անձանց, այլ նաև այլոց իրավունքներին:

Ավելին, Դատարանն իր նախադեպային վճիռներում արձանագրել է, որ մեկ անձի (**solo participant**) կողմից իրականացվող ցույցերը քննարկվում են Կոնվենցիայի 10-րդ հոդվածի ներքո՝ անհրաժեշտության դեպքում հաշվի առնելով 11-րդ հոդվածի համատեքստում արձանագրված ընդհանուր սկզբունքները⁵⁰⁴:

Անդրադառնալով ներպետական կարգավորումներին՝ հարկ է վկայակոչել «Հավաքների ազատության մասին» ՀՀ օրենքի 2-րդ հոդվածի 1-ին մասը. սույն օրենքի իմաստով հավաքը երկու կամ ավելի անձանց խաղաղ և առանց զենքի ժամանակավոր ներկայությունն է որևէ վայրում՝ հանրային հետաքրքրություն ներկայացնող հարցերի շուրջ ընդհանուր կարծիք ձևավորելու կամ արտահայտելու մտադրությամբ:

Ներպետական սահմանումից ստացվում է, որ Եվրոպական դատարանի առաջ քաշած երկու միաժամանակյա պայմանները, ըստ էության, արտացոլվում են «հավաք» ներպետական սահմանման մեջ:

⁵⁰⁴ Տե՛ս Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի 11-րդ հոդվածով նախատեսված Հավաքների և միավորման ազատության վերաբերյալ ուղեցույցի 9-րդ կետը, հասանելի է https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_11_ENG.pdf հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

Սահմանազատող պայմաններով հանդերձ՝ Եվրոպական դատարանն Էզելինն ընդդեմ Ֆրանսիայի գործով արձանագրել է, որ չնայած ինքնավար դերին ու կիրառության որոշակի շրջանակին՝ 11-րդ հոդվածը կոնկրետ դեպքում պետք է դիտարկվի նաև 10-րդ հոդվածի լույսի ներքո: **10-րդ հոդվածով երաշխավորված՝ անձնական կարծիքի պաշտպանությունը 11-րդ հոդվածով ամրագրված հավաքների ազատությամբ հետապնդվող նպատակներից մեկն է**⁵⁰⁵:

Վենետիկի հանձնաժողովի՝ հավաքների ազատության վերաբերյալ ժողովածուի մեջ տեղ գտած դիրքորոշման համաձայն՝ հավաքների ազատությունը ժողովրդավարական հիմնարար իրավունք է, որը չպետք է մեկնաբանվի նեղ և ներառում է ցանկացած խաղաղ կուտակում (peaceful expressive gathering)՝ հանրային կամ մասնավոր: **«Հանրահավաք» եզրույթի սահմանումը պետք է հիմնվի այնպիսի չափանիշների վրա, ինչպիսիք են՝ ներքին կապ ունեցող անհատների որոշակի քանակն ու արտահայտվելու ընդհանուր նպատակը**⁵⁰⁶:

ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ և Վենետիկի հանձնաժողովի 2010 թվականի ուղեցույցներում նշվում է, որ հավաքի սահմանումը ենթադրում է առնվազն երկու անձի ներկայություն: Այդուհանդերձ, **կարծիքի արտահայտման իր ազատությունն իրացնող անհատ ցուցարարը, երբ վերջինիս ֆիզիկական ներկայությունն այդ արտահայտման բաղկացուցիչ մաս է, պետք է ապահովվի հավաքի մասնակիցներին տրվող նույն երաշխիքներով**⁵⁰⁷:

Եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքի համաձայն՝ հավաքների ազատության համատեքստում անձի ձերբակալման իրավաչափության հարցը դիտարկվում է Կոնվենցիայի 11-րդ հոդվածի ներքո այն հիմքով, որ 10-րդ հոդվածը հանդես է գալիս իբրև ընդհանուր նորմ (*lex generalis*) 11-րդ հոդվածի՝ որպես հատուկ նորմի (*lex specialis*) համեմատությամբ: Հավաքների ազատության իրացման տեսանկյունից տարբերակիչ հատկանիշը, ըստ Դատարանի, այն է, որ հավաքի մասնակիցները ոչ միայն արտահայտում են իրենց կարծիքը, այլև դա իրականացնում են մյուսների հետ:

Կոնվենցիայի 10-րդ և 11-րդ հոդվածների միջև կապն առանձնակի է, երբ հավաքների ազատության նկատմամբ միջամտությունը պայմանավորված է եղել հավաքի մասնակիցների կամ միավորման անդամների կարծիքներով կամ արտահայտություններով⁵⁰⁸:

Կարաստելևն և այլք ընդդեմ Ռուսաստանի գործով Եվրոպական դատարանն արձանագրել է, որ կարծիքի արտահայտման ազատության և հավաքների ազատության նկատմամբ միջամտությունը դրսևորվում է ոչ միայն իրավաբանական կամ փաստացի արգելքով, այլ

⁵⁰⁵ Տե՛ս Էզելինն ընդդեմ Ֆրանսիայի (Ezelin v. France) գործով 1991 թվականի ապրիլի 26-ի վճիռը, գանգատ թիվ 11800/85, կետ 37:

⁵⁰⁶ Հասանելի է [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-PI\(2014\)003-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-PI(2014)003-e) հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

⁵⁰⁷ Հասանելի է [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2010\)020-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2010)020-e) հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

⁵⁰⁸ Տե՛ս Նավալնին ընդդեմ Ռուսաստանի (Navalny v. Russia) գործով 2018 թվականի նոյեմբերի 15-ի վճիռը, գանգատ թիվ 29580/12 և չորս այլ գանգատներ, կետեր 101-102:

իշխանությունների ձեռնարկած այլ միջոցներով: Արտահայտվելու ազատության իրավունքի սահմանափակումն ամրագրող 10-րդ հոդվածի 2-րդ մասի իմաստով «ձևականությունները, պայմանները, սահմանափակումները կամ պատժամիջոցները» ներառում են հավաքներից առաջ, հավաքների ընթացքում իրականացվող միջոցները, ինչպես նաև հետագայում կիրառվող պատժիչ միջոցները⁵⁰⁹:

Այսպիսով, միջազգային իրավական ընկալմամբ հավաքների ազատության իրավունքի իրացմամբ երաշխավորվում է նաև կարծիքի արտահայտման ազատությունը՝ անձանց մտքերի կամ գաղափարների համատեղմամբ: Մինևույն ժամանակ, իբրև հավաքական կարծիքի արտահայտման ազատության դրսևորում՝ հավաքների ազատության իրավունքը ենթադրում է պետության որոշակի լրացուցիչ պարտավորություններ: Եվ թերևս այդ երկու իրավունքների հարաբերակցությունը Եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքում դիտարկվել է՝ որոշակիացնելու կիրառելի կոնվենցիոն իրավունքն ու դրա ծավալը: Ընդ որում, հետաքրքրական է, որ իրավունքների լիարժեք երաշխավորման հեռանկարով Եվրոպական դատարանն արձանագրել է, որ թեև որպես կանոն միանձնյա ակցիաները կարծիքի արտահայտման ազատության տիրույթում են դիտարկվում, սակայն մասնակիցը պետք է ապահովվի հավաքի ազատությամբ տրված երաշխիքներով: Ակնհայտ է, որ թե՛ կարծիքի արտահայտման, թե՛ հավաքների ազատության իրավունքներն ամրագրող կոնվենցիոն դրույթների կիրառելիությունը Դատարանի կողմից դիտարկվում է դրանց երաշխիքային բովանդակության դիտանկյունից:

Մինչդեռ, հարկ է նկատել, որ Հայաստանում համավարակի հիմքով հայտարարված արտակարգ դրության պայմաններում այդ երկու իրավունքների համատեղ դիտարկման հարցն այլ տրամաբանություն է ձեռք բերում՝ հաշվի առնելով արտակարգ դրության ողջ ժամանակահատվածում հավաքների բացարձակ արգելքը:

Ստացվում է, որ այսպես կոչված միանձնյա ակցիաները կարծիքի հրապարակային արտահայտման այն միջոցն էին, որոնք «հավաք» հասկացության պայմաններին չբավարարելու պարագայում կարող էին գործնականում իրացվել: Այլ կերպ ասած, ստացվում է, որ հավաքների ազատության իրավունքի կիրառելիությունն առաջ կբերեր ոչ թե դրա երաշխիքների ու պետության հանդիպակաց պարտականությունների գործադրում, այլ հավաքների ընդհանուր արգելքի (որպիսի մոտեցումն ինքնին միջազգային դիրքորոշումներին համահունչ չէ) ուժով արտահայտվելու իրավունքն էր սահմանափակվում:

Ընդ որում, կարծիքի արտահայտման ազատության նկատմամբ միջամտությունը դրսևորվել է ինչպես ակցիան դադարեցնելու, այնպես էլ անձանց բերման ենթարկելու միջոցով:

Այստեղ կարևոր է նաև նկատել, որ դիտարկված ակցիաները, օրինակ, վերաբերել են հենց համավարակի հետ կապված սահմանափակումներին, առաջ եկած սոցիալական խնդիրներին, ինչպես նաև հավաքների ազատության արգելքի վերացման պահանջին: Սա նշանակում է, որ միանձնյա ակցիա իրականացնողների նկատմամբ ոստիկանական գործողությունները թիրախավորում էին ոչ միայն հավաքների ազատության, այլև կարծիքի արտահայտման

⁵⁰⁹ Տե՛ս Կարաստելևն ընդդեմ Ռուսաստանի (Karastelev and others v. Russia) գործով 2020 թվականի հոկտեմբերի 6-ի վճիռը, գանգատ թիվ 16435/10, կետ 70:

ազատությունն այն պարագայում, երբ 2020 թվականի ապրիլի 13-ից հետո կարծիքի արտահայտման ազատության և մամուլի ազատության նկատմամբ սահմանափակումները վերացվեցին: Ընդ որում, *անկախ նրանից, թե ակցիա իրականացնողները բարձրաձայնում էին համավարակով պայմանավորված սահմանափակումների բացասական ազդեցությունն իրենց, թե առհասարակ բնակչության որոշակի խմբերի նկատմամբ՝ կարևոր է նկատել, որ համավարակին առնչվող ցանկացած հարց ինքնին հանրային հեղափոխություն ներկայացնող էր: Հետևաբար, արտակարգ դրության ողջ ժամանակահատվածում պահպանված հավաքների ազատության բացարձակ արգելքը՝ որպես կարծիքի արտահայտման ազատության դրսևորում, ինքնին բացասաբար էր անդրադառնում հանրային օրակարգի շուրջ քննարկումների վրա: Նշված պայմաններում առավել ևս, միայնակ ակցիաները՝ իբրև արգելված հավաք դիտարկելու և Ոստիկանության միջամտող գործողություններն ուղղակիորեն սահմանափակում էին կարծիքի արտահայտման ազատությունը:*

➤ Ռազմական դրության հիմքով հավաքների համընդհանուր արգելք սահմանելու իրավաչափությունը միջազգային իրավական մոտեցումների հետ համապատասխանության տեսանկյունից.

«Ժողովրդավարություն՝ իրավունքի միջոցով» եվրոպական հանձնաժողովի (Վենետիկի հանձնաժողովի) և ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ՝ խաղաղ հավաքների վերաբերյալ 2019 թվականի ուղեցույցների 137-րդ կետի համաձայն՝ ազգային անվտանգության հիմքով հավաքների ազատության իրավունքի սահմանափակումները կարող են սահմանվել միայն ազգային գոյության կամ դրա տարածքային ամբողջականության կամ բռնությունից կամ ուժի իրական սպառնալիքից քաղաքական անկախության պաշտպանության համար: Հետևաբար, ազգային անվտանգությունը չի կարող վկայակոչվել որպես սահմանափակումների արդարացում օրենքի ու կարգի դեմ ուղղված տեղական կամ համեմատաբար մեկուսացված սպառնալիքների կանխման նպատակով: Դրանից բացի, ազգային անվտանգությունը չպետք է օգտագործվի որպես կամայական կամ անորոշ սահմանափակումներ կիրառելու պատրվակ, այն կարող է գործադրվել համարժեք երաշխիքների և չարաշահման դեմ արդյունավետ միջոցների համադրմամբ: Ընդհակառակը, մարդու իրավունքների, այդ թվում՝ հավաքների ազատության իրավունքի պարբերական խախտումները խարխլում են իրական ազգային անվտանգությունը և կարող են վտանգել միջազգային խաղաղությունն ու անվտանգությունը: Նման խախտումների համար պատասխանատու պետությունը չի կարող վկայակոչել ազգային անվտանգությունը՝ որպես քաղաքական այլախոհությունը կամ որևէ տեսակի ընդդիմությունը ճնշելու կամ իր բնակչության նկատմամբ ռեպրեսիվ գործողությունների արդարացում⁵¹⁰:

Ուղեցույցների 28-րդ կետն ամրագրում է, որ հավաքների ազատության նկատմամբ միջամտության հիմքերը, ինչպիսիք են՝ ազգային անվտանգությունը, հասարակական

⁵¹⁰Հասանելի է [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2019\)017-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2019)017-e) հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

անվտանգությունը, հասարակական կարգը, բնակչության առողջությունը կամ բարոյականության պահպանությունը և մյուս անձանց իրավունքների ու ազատությունների պաշտպանությունը, չպետք է լրացվեն ներքին օրենսդրության լրացուցիչ հիմքերով, և իշխանությունների կողմից պետք է նեղ մեկնաբանվեն:

Հավաքների և միավորման ազատության հարցերով հատուկ զեկուցողի և արտադատական, առանց պատշաճ դատական ընթացակարգի և կամայական պատիժների հարցերով հատուկ զեկուցողի՝ հավաքների ազատության երաշխավորման վերաբերյալ համատեղ զեկուցում նշվում է, որ երբ պետությունը հավաքները սահմանափակելու համար վկայակոչում է ազգային անվտանգությունը կամ հասարակական կարգի պաշտպանությունը, պետք է ապացուցի սպառնալիքի ճշգրիտ բնույթը և առկա հատուկ ռիսկերը: Պետության համար բավարար չէ երկրի անվտանգության իրավիճակին անդրադառնալ ընդհանուր առմամբ: Ազգային, քաղաքական կամ պետական շահը հոմանիշ (համահունչ) չէ ազգային անվտանգությանը կամ հասարակական կարգին⁵¹¹:

Հարցին անդրադարձել է նաև Եվրոպական դատարանը՝ արձանագրելով, որ այն փաստը, որ մի խումբ անձինք ինքնավարության կոչ են անում կամ անգամ պահանջում են երկրի տարածքի մի մասի առանձնացում՝ այդպիսով պահանջելով հիմնարար սահմանադրական և տարածքային փոփոխություններ, չի կարող ինքնին արդարացնել հավաքների արգելքը: Ելույթներում և ցույցերի ընթացքում տարածքային փոփոխություններ պահանջելն ինքնաբերաբար սպառնալիք չի ենթադրում երկրի տարածքային ամբողջականության և ազգային անվտանգության համար: Հավաքների ազատությունը և դրա միջոցով սեփական տեսակետներն արտահայտելու իրավունքը ժողովրդավարական հասարակության բարձրագույն արժեքներից են: Ժողովրդավարության էությունը բաց բանավեճերի (քննարկումների) միջոցով խնդիրների լուծման կարողությունն է⁵¹²:

Նույն որոշմամբ Եվրոպական դատարանն արձանագրել է, որ հավաքների և արտահայտվելու ազատությունը ճնշելուն ուղղված կանխարգելիչ բնույթի վճռական միջոցները, բացառությամբ բռնության հրահրման կամ ժողովրդավարական սկզբունքների մերժման դեպքերի, որքան էլ կոնկրետ հայացքներն ու օգտագործված բառերը կարող են ցնցող և անընդունելի թվալ իշխանություններին, և որքան էլ անօրինական կարող են լինել ներկայացված պահանջները, վնասում են և անգամ վտանգում ժողովրդավարությունը:

ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների կոմիտեին ներկայացված՝ հավաքների ազատության իրավունքի վերաբերյալ 37-րդ ընդհանուր մեկնաբանություններում նշվում է, որ «Ազգային անվտանգությունը» չպետք է օգտագործվի կամայական սահմանափակումների կիրառման նպատակով: Սահմանափակումները, օրենքին համապատասխան, պետք է լավ բացատրվեն՝ բացառելով ցանկացած մանիպուլյացիա: Նույն կերպ, սահմանափակումները չպետք է լինեն

⁵¹¹ Հասանելի է <https://undocs.org/A/HRC/31/66> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

⁵¹² Տե՛ս Ստանկովը և Մակեդոնիայի միացյալ կազմակերպություն Իլինդենն ընդդեմ Բուլղարիայի (Stankov and the United Macedonian organization Ilinden v. Bulgaria) գործով 2002 թվականի հունվարի 2-ի վճիռը, գանգատներ թիվ [29221/95](#) և 29225/95, կետ 97:

խտրական, ուղղված միայն մարզինալացված կամ խոցելի խմբերի դեմ (փախստականներ, հաշմանդամություն ունեցող անձինք, կանայք, միգրանտ աշխատողների և այլն)⁵¹³:

ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների կոմիտեի 29-րդ ընդհանուր մեկնաբանություններում նշվում է, որ առկա է կանխավարկած, որն արգելում է Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագրի 12-րդ (տեղաշարժման ազատություն) ու 21-րդ (հավաքների ազատություն) հոդվածներից շեղումներն՝ ի պատասխան բնական աղետների, զանգվածային ցույցերի, արդյունաբերական խոշոր վթարների, և մասնակից պետությունները պետք է հիմնավոր ապացույցներ ներկայացնեն այդ կանխավարկածը հերքելու համար:

Այդ շեղումներն այդպիսով անվանվում են նաև մարդու իրավունքների իրացման «արտակարգ սահմանափակումներ»: Մարդու իրավունքների սովորական սահմանափակումների և այսպես կոչված, արտակարգ սահմանափակումների համեմատական դիտարկումը ցույց է տալիս, որ դրանք իրականում ոչ թե իրավունքներին միջամտության երկու ինքնուրույն կատեգորիաներ են, այլ կազմում են իրավական շարունակականություն:

Իրավունքների սովորական և արտակարգ սահմանափակումների միջև կապն առավել առարկայական է դառնում այն փաստի ուժով, որ չնայած որոշ իրավունքներ և ազատություններ կարող են լրացուցիչ սահմանափակման ենթարկվել, սակայն նման սահմանափակումները չեն կարող ոչնչացնել մարդկային էակին բնորոշ իրավունքների էությունը: Այլ կերպ ասած, անհրաժեշտ է, որ շարունակաբար իրավունքի՝ իրավաբանորեն երաշխավորված բովանդակությունը հարգվի: Կարևոր է, որ իրավական ոլորտի մասնագետներն ի նկատի ունենան, որ գործ ունեն արտակարգ լիազորությունների հետ, որոնք կարող են միջամտել անձի հիմնարար իրավունքների և ազատությունների արդյունավետ իրացմանը⁵¹⁴:

➤ Քրեական օրենսգրքի 225.1-րդ և 307.1-րդ հոդվածներով ամրագրված արարքների քրեականացման սոցիալական հիմնավորվածությունը, իրավական որոշակիությունը և հանցակազմերի սահմանազատումը

Քրեական օրենսգրքի 225.1-րդ հոդվածի կիրառությամբ հավաքների ազատության իրավունքին անհամաչափ միջամտության խնդիրը ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի դիտարկման առարկա էր դարձել դեռևս 2018 թվականի ապրիլյան հավաքների ուսումնասիրության արդյունքներով:

Մասնավորապես, 2018 թվականի գործունեության տարեկան հաղորդմամբ Պաշտպանն արձանագրել էր, որ «Հավաքի կազմակերպիչներին և մասնակիցներին (Քրեական օրենսգրքի 225.1-րդ հոդվածով նախատեսված հանցակազմի շրջանակներում) ձերբակալելու հիմքում,

⁵¹³Հասանելի է https://www.ohchr.org/layouts/15/WopiFrame.aspx?sourcedoc=/Documents/HRBodies/CCPR/GCArticle21/NGO_World_Movement_for_Democracy.docx&action=default&DefaultItemOpen=1 հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

⁵¹⁴Հասանելի է <https://www.ohchr.org/Documents/Publications/training9chapter16en.pdf> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

փաստորեն, ի թիվս այլնի, քրեական հետապնդման մարմնի կողմից հաշվի են առնվել այնպիսի հանգամանքներ, ինչպիսիք են՝ հավաքի անցկացման վերաբերյալ սահմանափակումները խախտելը կամ դրա մասին պատշաճ չիրազեկելը, փողոցները շրջափակելը, պետական մարմինների շենքեր մուտք գործելն ու դրանց աշխատանքի կազմալուծումը: Ստացվում է, որ հավաքի կազմակերպիչների և մասնակիցների վերոնշյալ գործողությունները դիտարկվել են որպես ՀՀ քրեական օրենսգրքի 225.1-րդ հոդվածով նախատեսված հանցակազմի՝ օրենքով սահմանված կարգի խախտմամբ հավաքը դիտավորությամբ կազմակերպելու և անցկացնելու օբյեկտիվ կողմի դրսևորումներ: Մինչդեռ, քրեական հետապնդման մարմինների կողմից խնդրո առարկա հանցակազմի շրջանակների այնչափ լայն մեկնաբանությունը, որ քրեահրավական արգելքի ներքո կարող են ներառվել նաև հավաքների ազատության իրավունքի պաշտպանության տիրույթում գտնվող գործողություններ, որոշակիորեն հակասում էր հավաքների ազատության իրավունքի սահմանադրահրավական և միջազգային իրավական բովանդակությանը:»⁵¹⁵:

Քրեական սանկցիաների կիրառմամբ հավաքների ազատության նկատմամբ միջամտության իրավաչափության հարցը դիտարկելիս Եվրոպական դատարանն արձանագրել է, որ այն դեպքերում, երբ ցուցարարները բռնության գործողություններին չեն մասնակցում, կարևոր է, որ պետական մարմինները որոշակի հանդուրժողականություն ցուցաբերեն խաղաղ հավաքների նկատմամբ, որպեսզի Կոնվենցիայի 11-րդ հոդվածով երաշխավորված հավաքների ազատության իրավունքը չզրկվի իր ողջ էությունից⁵¹⁶: Դատարանը մտահոգվել է այն հանգամանքով, որ դիմումատուները ենթարկվել են հետապնդման և մեղավոր են ճանաչվել առաջին ատյանում միայն այն հանգամանքի հիման վրա, որ վերջիններս մասնակցել են չթույլատրված, բայց խաղաղ հավաքի: Դատարանը նշել է, որ խաղաղ ցույցը սկզբունքորեն չպետք է ենթակա լինի պատժի⁵¹⁷:

Դատարանի նախադեպային իրավունքի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ արտահայտման կամ միավորման հետ կապված հակահրավական արարքի համար պատժելու Պայմանավորվող պետությունների հայեցողությունը թեև լայն է, բայց անսահմանափակ չէ: Այն փոխկապված է Դատարանի վերահսկողությանը, որի գործառույթն է վերջնական որոշում կայացնել, թե արդյոք պատիժը համապատասխան է եղել Կոնվենցիայի 10-րդ և 11-րդ հոդվածներին: Դատարանը պետք է առանձնահատուկ քննության առնի այն դեպքերը, երբ ոչ բռնի արարքների համար ազգային մարմինների կողմից սահմանված սանկցիաները ներառում են ազատազրկում:

Այսպիսով, համադրելով հավաքների ազատության իրավունքի երաշխավորման, արտակարգ կամ ռազմական դրության հիմքով՝ այդ իրավունքին միջամտության միջազգային իրավական մոտեցումները և մեր երկրում այդ իրավունքի իրացման բացարձակ և շարունակական արգելքը՝

⁵¹⁵ Պաշտպանի 2019 թվականի գործունեությունն ամփոփող տարեկան հաղորդումը:

⁵¹⁶ Տե՛ս Նուրետտին Ալդեմիրն ընդդեմ Թուրքիայի (Nurettin Aldemir v. Turkey) գործով 2008 թվականի հունիսի 2-ի վճիռը, գանգատներ թիվ 32124/02, 32126/02, 32129/02, 32132/02, 32133/02, 32137/02 և 32138/02, կետ 46:

⁵¹⁷ Տե՛ս Ակգոլը և Գոլն ընդդեմ Թուրքիայի (Akgöl and Göll v. Turkey) գործով 2011 թվականի օգոստոսի 17-ի վճիռը, գանգատներ թիվ 28495/06 և 28516/06, կետ 43:

թերևս կարելի է եզրահանգել, որ այդպիսի սահմանափակումները, դրանցից բխող իրավական հետևանքները չեն բավարարում համաչափության, իրավական որոշակիության, ռազմական կամ արտակարգ դրության պայմաններում միջազգային պարտավորությունների շրջանակում գործելու սահմանադրական պահանջները:

Հարկ է նշել, որ ռազմական դրության հիմքով իրավունքների և ազատությունների բացարձակ և շարունակական արգելքների այսպիսի մոտեցումն արդեն իսկ Սահմանադրական և Վարչական դատարանների կողմից խնդրահարույց է դիտարկվել ինչպես կարծիքի արտահայտման ազատության, այնպես էլ դրա հետ սերտորեն փոխկապակցված հավաքների ազատության վերաբերյալ արգելող դրույթների կասեցման ճանապարհով⁵¹⁸:

Դրանից բացի, կարևոր մի հանգամանք ևս պետք է հաշվի առնել, որ հենց ռազմական դրությանն առնչվող հանրային հետաքրքրության մի շարք հարցեր են առաջ եկել, որոնց պայմաններում կարծիքի արտահայտման և հավաքների ազատության իրավունքների իրացումը հատկապես պետք է երաշխավորվեին: Մինչդեռ, բացարձակ արգելքը ծառայում էր իբրև ֆորմալ հիմք՝ այս պայմաններում խաղաղ հավաքի մասնակիցներին հավաքի վայրից հեռացնելու, վերջիններիս ազատությունից զրկելու, վարույթներ նախաձեռնելու համար:

Ավելին, գործող քրեաիրավական կարգավորումները՝ Քրեական օրենսգրքի 225.1-րդ և 307.1-րդ հոդվածներով ամրագրված հանցակազմերի տարանջատման, այդ հանցակազմերի պարտադիր հատկանիշ դիտարկվող՝ համապատասխանաբար «օրենքով սահմանված կարգի խախտմամբ» և «անզգուշությամբ առաջացրել է մարդու մահ կամ այլ ծանր հետևանքներ» պայմանների իրավական բովանդակության հստակեցման առումով չփարատված մտահոգություններն առավել անհամաչափ են դարձնում հավաքների ազատության իրավունքին միջամտությունը: Ընդ որում, Եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքի տրամաբանությունից ելնելով՝ իրավունքին միջամտության անհամաչափության գործոն է նաև ազատագրված հետ կապված պատժի սպառնալիքը: Մինչդեռ, օրենսգրքի 225.1-րդ հոդվածը նախատեսում է կալանք՝ որպես պատժատեսակ, իսկ 307.1-րդ հոդվածը՝ բացառապես ազատագրվում:

Հայաստանի իրավապահ մարմինների կողմից գործադրված պրակտիկայից պարզ չէ, թե առհասարակ ի՞նչ իրավական սկզբունքներով է որոշվում անձին արարքի մեղսագրումը Քրեական օրենսգրքի 225¹-րդ հոդվածով կամ 307.1-րդ հոդվածով: Ընդ որում, այս հոդվածների պարագայում հաճախ են արձանագրվել դեպքեր, երբ կա՛մ անորոշ են եղել համապատասխան գործի փաստերը, կա՛մ երկու տարբեր անձանց գործերով փաստերի միջև գրեթե տարբերության բացակայության պայմաններում մեկին մեղսագրվել է 225¹-րդ հոդվածը, իսկ մյուսին՝ 307.1-րդ հոդվածը: Ավելին, արձանագրվել են դեպքեր, երբ անձանց նկատմամբ միաժամանակ խնդրո առարկա երկու հոդվածներով նախատեսված արարքներն էլ մեղսագրվել են այն դեպքում, երբ դարձյալ նույն սկզբունքով քրեաիրավական որակումների հիմքում ընկած փաստերը գրեթե նույնական են եղել առանձին հոդվածներով որակումների փաստական հանգամանքներին:

Այս խնդիրներն արձանագրվել են տարբեր գործերով:

⁵¹⁸ Հասանելի է <https://www.concourt.am/armenian/decisions/working/2020/pdf/sdav-209.pdf> հղումով:

Օրինակ, ըստ փաստաբանի՝ իր պաշտպանյալ ՀՅԴ Հայաստանի Գերագույն մարմնի ներկայացուցիչ Իշխան Սաղաթեյանը ձերբակալվել է ՀՀ քրեական օրենսգրքի 225¹ հոդվածով նախատեսված արարք կատարելու կասկածանքով, մինչդեռ այդ քրեական գործով իր մյուս պաշտպանյալը՝ ԱԱԾ նախկին տնօրեն, «Հայրենիք» կուսակցության նախագահ Արթուր Վանեցյանը, նույնական փաստական տվյալների պայմաններում ձերբակալվել է ՀՀ քրեական օրենսգրքի և՛ 225¹-րդ, և՛ 307.1-րդ հոդվածներով նախատեսված արարքներ կատարելու կասկածանքով:

Ավելին, պարզ չէ նաև, թե 307.1-րդ հոդվածի դեպքում ինչպե՞ս է վարույթն իրականացնող մարմինը հավաստում հանցակազմով պահանջվող հետևանքների առկայությունը, այն է՝ անզգուշությամբ մահ կամ այլ ծանր հետևանքների առկայությունը կոնկրետ գործով:

Նույն սկզբունքով խնդիր է առկա նաև Քրեական օրենսգրքի 225¹-րդ հոդվածի առնչությամբ, մասնավորապես՝ կապված օրենքով սահմանված կարգի խախտմամբ հավաքը դիտավորությամբ կազմակերպելու և անցկացնելու հետ: Հատկապես խոսքը վերաբերում է այս հանցակազմի իրավական պարտադիր պայմանների՝ և՛ կազմակերպելու, և՛ անցկացնելու միաժամանակյա առկայությունը հավաստելուն:

ՀՀ քրեական օրենսգրքի 225¹-րդ հոդվածի 1-ին մասի կիրառության հետ կապված՝ նույնատիպ խնդիր բարձրացվել է նաև Էդուարդ Շարմազանովի, Արա Սաղաթեյանի, Նարեկ Մայլանի, Միհրան Հակոբյանի և այդ հոդվածով ձերբակալված մի շարք այլ անձանց գործերով:

Իսկ օրինակ, Գորիսի քաղաքապետ Առուշ Առուշանյանի գործով բարձրացվել է հետևյալ առանձնահատկությունը. Քրեական օրենսգրքի 225¹-րդ հոդվածի 1-ին մասում խոսվում է օրենքով սահմանված կարգի խախտմամբ հավաքը դիտավորությամբ կազմակերպելու և անցկացնելու մասին: Ընդ որում, Ա.Առուշանյանին սկզբում վերագրվել է նշված արարքի կատարումը՝ որպես փորձ: Ըստ Առուշ Առուշանյանի փաստաբանի՝ նման կարգ որևէ օրենքով սահմանված չէ. փոխարենը՝ այդ օրենքի մի շարք հոդվածներ սահմանում են հավաքի կազմակերպչի կողմից լիազոր մարմնին (համայնքի ղեկավարին) իրազեկելու պահանջ իսկ այդ մարմինը կոնկրետ դեպքում հենց Գորիսի քաղաքապետն է, և վարույթն իրականացնող մարմինը չի էլ պարզել համայնքապետարանում հավաքի անցկացման մասին փաստաթղթերի առկայությունը կամ բացակայությունը: Ըստ այդմ, փաստաբանը եզրահանգել է, որ իր պաշտպանյալի արարքում հանցակազմի առկայության մասին խոսք լինել չի կարող:

Արձանագրվել են մի շարք դեպքեր, երբ անձին վերագրվել է կոնկրետ հանցակազմով նախատեսված արարքի կատարումը, սակայն հանցակազմի ոչ բոլոր պարտադիր հատկանիշների առկայությունն է հավաստվել: Օրինակ՝ «Մեկ Հայաստան» կուսակցության նախագահ Արթուր Ղազինյանը ու նրա պաշտպանը նշել են, որ Ա.Ղազինյանին վերագրվել է ՀՀ քրեական օրենսգրքի 307.1-րդ հոդվածով նախատեսված արարքի կատարումը, սակայն հանցակազմի պարտադիր տարր հանդիսացող հետևանքներից (անզգուշությամբ առաջացած լինի մարդու մահ կամ այլ ծանր հետևանքներ) որևէ մեկն օբյեկտիվ իրականության մեջ առաջացած չի եղել: Բացի դրանից, նման հետևանքների առկայության մասին չի նշվել նաև ձերբակալվելու մասին արձանագրություններում: Ա.Ղազինյանը նշել է նաև, որ անորոշության

պատճառով ինքը պաշտպանության իրավունքի պատշաճ իրականացման խնդրի առջև է կանգնել:

Ըստ ԱԺ «Բարգավաճ Հայաստան» խմբակցության ղեկավար Գագիկ Ծառուկյանի և նրա փաստաբանի՝ 225¹-րդ հոդվածի 1-ին մասով նախատեսված արարք կատարելու կասկածանքով Գ.Ծառուկյանը ձերբակալվել է և ձերբակալման արձանագրության մեջ՝ որպես ձերբակալման հիմք, նշվել է, որ նա բռնվել է քրեական օրենքով չթույլատրված արարքը կատարելուց անմիջապես հետո, իսկ ձերբակալման նպատակ է նշվել հետագա փախուստը կանխելը: Մինչդեռ, ըստ նրանց՝ քննիչը որևէ փաստական տվյալով չի հիմնավորել ձերբակալման հիմքը կամ նպատակը: Մասնավորապես, հաշվի չի առնվել այն, որ Գագիկ Ծառուկյանը ծանուցագրի հիման վրա սահմանված ժամկետում կամովին ներկայացել քննիչին և ձերբակալվել է իրավապահ մարմնում շուրջ 11 ժամ մնալուց հետո: Օրենսգրքի 225¹-րդ հոդվածի կիրառության նույն հարցը բարձրացրել են նաև «Դեմոկրատական այլընտրանք» կուսակցության նախագահ Սուրեն Սուրենյանցը և նրա պաշտպանը:

Դրանից բացի, Ս. Սուրենյանցի փաստաբանը նշել է, որ քրեական գործով ձեռք բերված ապացույցներով փաստվել է, որ նա նոյեմբերի 11-ին Երևան քաղաքի Ազատության հրապարակում չի կազմակերպել և իրականացրել հանրահավաք, ավելին՝ նա ընդհանրապես չի գտնվել այնտեղ: Թե՛ Ս.Սուրենյանցը, թե՛ նրա փաստաբանը նշել են, որ քրեական գործով ստացված տվյալներից էլ երևում է, որ Ս. Սուրենյանցը նոյեմբերի 11-ին գտնվել է իր կուսակցության գրասենյակում, այնտեղ այցելել են իրավապահ մարմնի աշխատակիցները և որպես վկա հարցաքննելու մասին ծանուցագիր հանձնել, ուստի նա չէր կարող կազմակերպել կամ անցկացնել հավաք:

Նույն քրեական գործի շրջանակում բերման է ենթարկվել նաև Ազգային ժողովի նախագահի նախկին տեղակալ, Ղազախստանում ՀՀ նախկին դեսպան Արա Սահակյանը: Նա նշել է, որ քրեական վարույթն իրականացնող քննիչի կողմից ձերբակալվել է ՀՀ քրեական օրենսգրքի 225¹-րդ հոդվածի 1-ին մասով նախատեսված արարք կատարելու կասկածանքով այն պայմաններում, երբ հանրահավաքի կազմակերպման և անցկացման ուղղությամբ որևէ գործողություն կամ մասնակցություն չի ցուցաբերել: Նշել է, որ Ազգային ժողովի դիմաց իրականացվող հավաքին մասնակցել է շուրջ 20 րոպե: Այդ ընթացքում նաև հանդես է եկել ելույթով, որից անմիջապես հետո ոտքով քայլել է դեպի տուն, սակայն ճանապարհին իրեն բերման են ենթարկել: Այնուհետև, շուրջ մեկ ժամ իրեն պահել են ավտոմեքենայի մեջ, չեն պարզաբանել ազատությունից զրկելու հիմքերն ու պատճառները, չեն թույլատրել իր գտնվելու վայրի մասին տեղյակ պահել իր նախընտրած անձին: Այնուհետև, ըստ Ա.Սահակյանի՝ ներկայացրել են քրեական վարույթն իրականացնող քննիչին, որտեղ մինչև ժամը 22:30-ն որևէ քննչական կամ այլ դատավարական գործողություն իր մասնակցությամբ չի իրականացվել:

Անհրաժեշտ է նաև նշել, որ Մարդու իրավունքների պաշտպանը նշված բոլոր անձանց այցելել և առանձնագրույցներ է ունեցել թե՛ ԱԱԾ վարչական շենքում, թե՛ Ոստիկանության ՁՊՎ-ում: Այդ կառույցներ մուտք գործելու և համապատասխան գործողությունների համար նշված իրավապահ

մարմինների ծառայողները Մարդու իրավունքների պաշտպանին ցուցաբերել են անհրաժեշտ աջակցություն, այդ թվում՝ ապահովել պատշաճ պայմաններ առանձնագրույցների համար:

Ասվածի հաշվառմամբ՝ հարկ է արձանագրել, որ թե՛ օրենսդրական, թե՛ գործնական մակարդակներում պետք է բացառվի քրեաիրավական և քրեադատարական ներգործության անհամաչափ միջոցների գործադրումը, որոնց նպատակը կամ արդյունքն է Կոնվենցիայով և Սահմանադրությամբ պաշտպանված՝ խաղաղ հավաքների ազատության իրավունքի իրացման սահմանափակումը: Այս իրավունքին ցանկացած միջամտություն պետք է ունենա հստակ և որոշակի իրավական հիմք, բավարարի համաչափության ու անհրաժեշտության չափանիշներին, իսկ իրավապահ մարմինների միջամտությունը՝ բացառապես իրավունքի գերակայությանն ու համաչափության սկզբունքների համաչափ:

ԲԱԺԻՆ 10. ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԳՈՐԾԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ՈԼՈՐՏՈՒՄ

ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության գերակա ուղղություններից է գործարարության ոլորտում իրավունքների պաշտպանությունը: Սա ներառում է նաև այնպիսի հարց, ինչպիսին գործարարների շահերի պաշտպանությունն է, տնտեսական գործունեության նրանց իրավունքի երաշխավորումը:

Նշվածի հետ միասին Սահմանադրության փոփոխությունների հիմքով 2016 թվականին ընդունվեց և 2017 թվականին ուժի մեջ մտավ «Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» ՀՀ սահմանադրական օրենքը: Օրենսդրական այս փոփոխություններով ընդլայնվեցին Պաշտպանի իրավասության ոլորտները: Այսպես՝ նախատեսվեց, որ Պաշտպանը, բացի պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների ու պաշտոնատար անձանց դեմ ներկայացված բողոքներից, իրավասու է քննարկել նաև հանրային ծառայության ոլորտում գործող կազմակերպությունների կողմից մարդու իրավունքների ենթադրյալ խախտումների վերաբերյալ հարցերը: Մասնավորապես, Մարդու իրավունքների պաշտպանը բողոքի առկայության դեպքում կամ սեփական նախաձեռնությամբ քննարկում է հանրային ծառայության ոլորտում գործող կազմակերպությունների կողմից մարդու իրավունքների և ազատությունների խախտման վերաբերյալ հարցերը, եթե տեղեկություն կա մարդու իրավունքների կամ ազատությունների զանգվածային խախտումների մասին, կամ դա ունի հանրային նշանակություն կամ կապված է այնպիսի անձանց շահերի պաշտպանության անհրաժեշտության հետ, որոնք չեն կարող ինքնուրույն օգտագործել իրենց իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության իրավական միջոցները:

Գործարարության ոլորտում Մարդու իրավունքների պաշտպանի գերակայություններից է տնտեսական, ներառյալ ձեռնարկատիրական գործունեությամբ զբաղվող անձանց իրավունքների պաշտպանությունը ոչ պատշաճ վարչարարությունից, հարկային և մաքսային քաղաքականության արդյունավետության բարձրացումը, ձեռնարկատիրական գործունեության ազատության և տնտեսական մրցակցության երաշխավորումը, սպառողների շահերի պաշտպանությունը:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի հաստատությունը գործել է իրավունքները պաշտպանելով ինչպես անհատական դեպքերով, այնպես էլ համակարգային հարցեր լուծելով: Անհատական իրավիճակներում աշխատանքները տարվել են, օրինակ, թեժ գծի հեռախոսահամարին ստացվող ահազանգերին արագ արձագանքելով, բանավոր ու գրավոր բողոքներ քննարկելով և այլն: Համակարգային խնդիրների դեպքում աշխատանքները տարվել են՝ օրենքների նախագծեր, ուղեցույցներ մշակելով, Սահմանադրական դատարան դիմում ներկայացնելով և այլն:

Այս ոլորտում 2020 թվականի ընթացքում շարունակվել է համագործակցությունը Պետական եկամուտների կոմիտեի հետ: Համատեղ աշխատանք է ընթացել նաև էկոնոմիկայի նախարարության, Տնտեսական մրցակցության պաշտպանության պետական հանձնաժողովի, Հանրային ծառայությունները կարգավորող հանձնաժողովի և մի շարք այլ մարմինների հետ:

ԳԼՈՒԽ 1. ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐ

1. Հսկիչ դրամարկղային մեքենաների կիրառության կանոնների խախտման համար տուգանքների անհամաչափությունը և անհատական մոտեցման բացակայությունն օրենքով

Մարդու իրավունքների պաշտպանին 2019 թվականից սկսած բողոքներ են հասցեագրվում հսկիչ դրամարկղային մեքենաների կիրառության կանոնների խախտման համար սահմանված տուգանքների միասնական չափերի վերաբերյալ: Մասնավորապես, տուգանքները չեն անհատականացվում, իսկ տուգանելիս հաշվի չեն առնվում կոնկրետ իրավախախտման հանգամանքները և չափերը, ինչը բավականին շատ դեպքերում հանգեցնում է ձեռնարկատիրական գործունեություն իրականացնող անձանց իրավունքների անհամաչափորեն սահմանափակման, ընդհուպ մինչև բիզնես գործունեության դադարեցման: Պաշտպանին հասցեագրած բողոքներով մարդիկ բարձրաձայնել են գյուղական համայնքներում, ինչպես նաև փոքր շրջանառություն ունեցող ձեռնարկատիրական գործունեությամբ զբաղվող անձանց համար խնդրո առարկա իրավակարգավորումների բացասական հետևանքների մասին: Ներկայացվել է, որ տնտեսվարող սուբյեկտը գյուղական համայնքներից մեկում ունի փոքր մթերային խանութ՝ զբաղվում է ձեռնարկատիրական գործունեությամբ: Տնտեսվարողի պնդմամբ՝ հսկիչ դրամարկղային մեքենայի կիրառության կանոնների խախտման համար նշանակվել է 150 հազար դրամի չափով տուգանք, ինչն իր համար ծանր տնտեսական հետևանքներ է առաջացրել: Ըստ բողոքի՝ գյուղական համայնքում տեղակայված խանութի պարագայում 150 հազար և երկրորդ անգամ 300 հազար դրամի չափով տուգանք նշանակելն իրատեսական չէ, քանի որ սահմանված շեմը բավականին բարձր է: Այն հանգեցնելու է ձեռնարկատիրական գործունեության դադարեցմանը: Տվյալ պարագայում հիմնական մտահոգությունը հարկային տուգանքների անհատականացման մեխանիզմի բացակայությունն է:

Տուգանք նշանակելիս հաշվի չի առնվում ձեռնարկատիրական գործունեությամբ զբաղվող տնտեսվարողի շրջանառության ծավալը, բոլորի համար սահմանված է տուգանքի միևնույն չափը, հարկային տեսուչը չունի օրենսդրական այնպիսի գործիքակազմ, որի կիրառմամբ կարողանա յուրաքանչյուր խախտման պարագայում ցուցաբերել անհատական մոտեցում: Նշվածը խիստ բացասաբար է ազդում նաև նորաբաց հաստատությունների վրա, քանզի

դեպքերից մեկով նորաբաց սրճարանի սեփականատերը տեղեկացրել է, որ հսկիչ դրամարկղային մեքենաների կիրառության կանոնների խախտմամբ հսկիչ դրամարկղային մեքենաների կիրառության համար նշանակվել է 600 հազար դրամի չափով տուգանք: Սրճարանի սեփականատիրոջ պնդմամբ՝ բացման օրվանից ի վեր իր զուտ եկամուտն անգամ չի հասել 600 հազար դրամի, իսկ տուգանքի՝ նման չափի պարագայում այլևս հնարավորություն չի ունենա շարունակելու իր գործունեությունը: Տնտեսվարողի պնդմամբ՝ տարբերակված մոտեցման բացակայության հետևանքով նույն չափի տուգանք նշանակելու դեպքում, չդիմանալով տուգանքների չափերի ծանրությանը, նորաբաց կամ փոքր հաստատությունները, ի տարբերություն տարիներ շարունակ գործող և մեծ հաստատությունների՝ հայտնվում են անելանելի իրավիճակում: Նշվածից բացի, տնտեսվարողները բարձրաձայնում են նաև այն, որ առաջին անգամ իրավախախտումը հայտնաբերելիս իրենց նկատմամբ անմիջապես կիրառվում է տուգանք՝ նախապես որոշված չափով ու դրանից որևէ բացառություն արված չէ: Ավելին, տարբերակված մոտեցում առկա չէ նաև փոքր և խոշոր գումարի չափով գնումներ կատարելիս հսկիչ դրամարկղային մեքենաների կտրոնները չտրամադրելու դեպքերի համար: Հարցն այն է, որ ՀՀ հարկային օրենսգրքի 416-րդ հոդվածի 1-5.1 մասերի վերլուծությունը վկայում է, որ հսկիչ դրամարկղային մեքենաների կիրառության և (կամ) հսկիչ դրամարկղային մեքենաների միջոցով դրամական հաշվարկների կանոնները չպահպանելու համար ամրագրված են տուգանքների կոնկրետ չափեր:

Ըստ հարկային օրենսգրքի՝ հսկիչ դրամարկղային մեքենայի բացակայության կամ հարկային մարմնում այդ վայրի հասցեով տեխնիկական պահանջները բավարարող հսկիչ դրամարկղային մեքենա գրանցված չլինելու համար կազմակերպությունը, անհատ ձեռնարկատերը կամ նոտարը տուգանվում է 300 հազար դրամի չափով: Հանրային սննդի ոլորտում իրականացվող գործունեության մասով նույն իրավախախտման համար սահմանված է 1 միլիոն դրամի չափով տուգանք: Հսկիչ դրամարկղային մեքենաների կիրառության կանոնների խախտմամբ հսկիչ դրամարկղային մեքենաների կիրառության համար սահմանված է 150 հազար դրամի չափով տուգանք, իսկ հանրային սննդի ոլորտում իրականացվող գործունեության մասով՝ 600 հազար դրամի չափով տուգանք: Ընդ որում, հարկային օրենսգրքը տարբերակում նախատեսում է միայն սննդի օբյեկտների համար, իսկ կախված ձեռնարկատիրական գործունեության այլ պայմաններից (օրինակ՝ նորաբաց լինելը, գյուղական համայնքում աշխատելը) որևէ տարբերակում նախատեսված չէ:

Ստեղծված իրավիճակում տուգանքների առանց տարբերակման կամ անհատականացման, միասնական չափերի կիրառումը կարող է տարբեր աստիճանի ներգործություն ունենալ ձեռնարկատիրական գործունեություն իրականացնող մեծ և փոքր ձեռնարկատիրության համար՝ առանց դրանցից յուրաքանչյուրի առանձնահատկությունները հաշվի առնելու: Ավելին, այն դեպքում, երբ մեծ ձեռնարկատիրության համար այդ տուգանքի չափը կարող է աննշան լինել՝ հաշվի առնելով ձեռնարկատիրության ֆինանսական դրությունը, փոքր

ձեռնարկատիրության համար այն կարող է լուրջ խոչընդոտ հանդիսանալ առհասարակ և հանգեցնել ձեռնարկատիրական գործունեության ծավալման արգելքի: Տուգանքի և ձեռնարկատիրության ֆինանսական դրության անհամապատասխանությունը կարող է պատճառ դառնալ այդ գործունեությունը շարունակելու անհնարինության համար:

Անհամաչափության խնդիրը վերաբերում է նաև հարկային այլ իրավախախտումների համար նախատեսված տուգանքներին: Խոսքը վերաբերում է, օրինակ, լիցենզավորման կամ ծանուցման ենթակա գործունեությունն առանց լիցենզիայի կամ առանց ծանուցման իրականացնելու համար սահմանված տուգանքներին: Հարկ է նկատել, որ Մարդու իրավունքների պաշտպանը հարկային իրավախախտումների համար սահմանված տուգանքների անհամաչափության հարցը պարբերաբար բարձրացրել է Կառավարության մարմինների հետ քննարկումներում: Սակայն, տնտեսվարողների կողմից պարբերաբար բարձրացվող քննարկվող հարցի լուծման համար ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանը դիմում է ներկայացրել ՀՀ սահմանադրական դատարան՝ վիճարկելով վերը նշված կարգավորման սահմանադրականության հարցը⁵¹⁹:

Նշված խնդրի կարգավորման համար անհրաժեշտ է վերանայել հարկային իրավախախտումների, մասնավորապես՝ հսկիչ դրամարկղային մեքենաների կիրառության կանոնների խախտման համար սահմանված տուգանքների չափերը համաչափության սկզբունքի տեսանկյունից և սահմանել տուգանքների նվազագույն և առավելագույն չափեր: Ընդ որում, դա պետք է անել այնպես, որ հնարավոր լինի ցուցաբերել անհատական մոտեցում՝ հաշվի առնելով կոնկրետ իրավիճակում իրավախախտման կոնկրետ հանգամանքները:

2. Սեփականության իրավունքի երաշխավորումը հարկային պարտավորությունների կատարմանն ուղղված հարկադրանքի միջոցներ կիրառելիս

2020 թվականի ընթացքում Մարդու իրավունքների պաշտպանին բողոքներ են հասցեագրվել հարկ վճարողների սեփականության իրավունքի սահմանափակումների վերաբերյալ:

Բողոքների ուսումնասիրությամբ պարզվել է, որ ՀՀ հարկային օրենսգրքով հարկային մարմինն վերապահված է առանց դատարան դիմելու հարկ վճարողների գույքի վրա արգելանք դնելու լիազորություն:

Այսպես, ՀՀ հարկային օրենսգրքի (այսուհետ՝ Օրենսգիրք) 430-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ չկատարված հարկային պարտավորության չափը 1 միլիոն 500 հազար դրամ կամ

⁵¹⁹ ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի դիմումի հիման վրա՝ Հայաստանի Հանրապետության հարկային օրենսգրքի 416-րդ հոդվածի 1-5.1-րդ մասերի և 422-րդ հոդվածի՝ Սահմանադրությանը համապատասխանության հարցը որոշելու վերաբերյալ գործի քննությունը նշանակված է 2021 թվականի ապրիլի 24-ին, տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական դատարանի 2021 թվականի նիստերի ժամանակացույց, հասանելի է <https://www.concourt.am/armenian/timeline/index.htm> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

ավելի կազմելու դեպքում, եթե հարկային մարմնի իրականացրած վարչարարության ընթացքում արդեն իսկ ձեռք բերված ապացույցները բավարար հիմք են տալիս ենթադրելու, որ հարկ վճարողը կարող է թաքցնել, փչացնել կամ սպառել հարկային մարմնի ընդունած իրավական ակտի կատարման համար անհրաժեշտ գույքը, ապա հարկային մարմնի ղեկավարը Օրենսգրքով սահմանված կարգով իրավունք ունի հարկ վճարողի գույքի վրա արգելանք դնելու մասին հանձնարարագիր հրապարակելու:

Օրենսգրքի 429-րդ հոդվածի համաձայն՝ գույքի արգելանքը հարկային պարտավորության կատարումն ապահովելու նպատակով հարկ վճարողի գույքային իրավունքների սահմանափակմանն ուղղված՝ հարկային մարմնի կողմից իրականացվող գործողություն է: Այն կիրառվում է հարկ վճարողի բանկային հաշիվներում և (կամ) դրամարկղում առկա դրամական միջոցների, ինչպես նաև այլ գույքի տնօրինման, տիրապետման կամ օգտագործման իրավունքի՝ հարկային պարտավորությունների չափով սահմանափակման միջոցով:

Ընդ որում, հարկ վճարողը զգուշացվում է արգելանքի տակ դրված գույքը կամ դրա առանձին բաղադրամասերը վատնելու, օտարելու, թաքցնելու կամ ապօրինաբար մեկ ուրիշին հանձնելու դեպքում վարչական կամ քրեական պատասխանատվության ենթարկվելու մասին:

Օրենսդիրը որոշակի բացառություններ է սահմանում հարկ վճարողի բանկային հաշիվներում և դրամարկղում ունեցած կանխիկ դրամական միջոցների վրա արգելանք դնելու դեպքերի համար: Օրենսգրքի 433-րդ հոդվածի 8-րդ մասը նախատեսում է, որ բանկային հաշիվներում հարկ վճարողի ունեցած դրամական միջոցների արգելանք դնելու մասին որոշումը չի տարածվում պետական բյուջե վճարման ենթակա դրամական միջոցների փոխանցման վրա, և հարկ վճարողն իրավունք ունի այդ միջոցներից պետական բյուջե փոխանցումներ կատարելու, եթե այդ դրամական միջոցները գրավի առարկա չեն:

Օրենսգրքի 434-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ դրամարկղում հարկ վճարողի ունեցած կանխիկ դրամական միջոցների վրա արգելանք դնելու մասին որոշումը չի տարածվում պետական և համայնքային բյուջեներ կատարվող վճարումների վրա, և հարկ վճարողն իրավունք ունի դրամարկղում առկա դրամական միջոցներից պետական և համայնքի բյուջեներ վճարումներ կատարելու:

Այլ գույքի վրա արգելանք դրվում է հարկ վճարողի բանկային հաշիվների և դրամարկղի բացակայության կամ հարկային պարտավորությունները մարելու համար դրանցում առկա դրամական միջոցների անբավարար լինելու դեպքում:

Հարկ վճարողի այլ գույքի վրա արգելանք դնելու դեպքերի համար բացառություններ Օրենսգրքով նախատեսված չեն: Օրենսգրքով գույքն արգելանքից հանելու հիմքերից է հարկ վճարողի հարկային պարտավորության դադարումը կամ Օրենսգրքով սահմանված կարգով հարկային պարտավորության գումարի գանձումը:

Իսկ հարկային պարտավորությունը ներառում է ոչ միայն վճարման ենթակա հարկերի գումարները, այլև տույժերն ու տուգանքները: Դրանից բացի, գույքի վրա արգելանք դնելու

մասին որոշման արտադատական կարգով բողոքարկումը չի կասեցնում որոշման կատարումը:

Ավելին, Օրենսգրքի 432-րդ հոդվածի 6-րդ մասը սահմանում է արգելանքի տակ դրված գույքը վատնելու, օտարելու, թաքցնելու, ապօրինաբար մեկ ուրիշին հանձնելու, փչացնելու կամ ոչնչացնելու արգելքը:

Հարկ վճարողի այլ գույքի արգելանքի կարևոր բաղադրիչներից է այն օտարելու արգելքը:

Այս հարցին անհրաժեշտ է անդրադառնալ Սահմանադրությամբ և օրենքներով երաշխավորված և սահմանված մարդու իրավունքների տեսանկյունից:

Սահմանադրությամբ ամրագրված է յուրաքանչյուրի՝ օրինական հիմքով ձեռք բերած սեփականությունն իր հայեցողությամբ տիրապետելու, օգտագործելու և տնօրինելու իրավունքը: Սահմանադրության համաձայն՝ սեփականության իրավունքը կարող է սահմանափակվել միայն օրենքով՝ հանրության շահերի կամ այլոց հիմնական իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության նպատակով:

ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 163-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ սեփականատերն իրավունք ունի իրեն պատկանող գույքի նկատմամբ, իր հայեցողությամբ, կատարել օրենքին չհակասող և այլ անձանց իրավունքներն ու օրենքով պահպանվող շահերը չխախտող ցանկացած գործողություն, այդ թվում՝ իր գույքը որպես սեփականություն օտարել այլ անձանց, նրանց փոխանցել այդ գույքի օգտագործման, տիրապետման և տնօրինման իրավունքները, գույքը գրավ դնել կամ տնօրինել այլ եղանակով:

Այլ գույքի վրա արգելանք կիրառելու նպատակը հարկ վճարողի հարկային պարտավորության ապահովումն է, իսկ գույքն օտարելու բացարձակ արգելքը որոշ դեպքերում նպատակին հասնելու արդյունավետ միջոց չի կարող համարվել և կարող է հանգեցնել անձի սեփականության իրավունքի անհամաչափ սահմանափակմանը:

Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական կոնվենցիայի թիվ 1 արձանագրության 1-ին հոդվածը սահմանում է, որ յուրաքանչյուր ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձ ունի իր գույքից անարգել օգտվելու իրավունք: Ոչ ոքի չի կարելի զրկել իր գույքից, բացառությամբ ի շահ հանրության և այն պայմաններով, որոնք նախատեսված են օրենքով ու միջազգային իրավունքի ընդհանուր սկզբունքներով: Շեշտադրվում է նաև, որ նախորդ դրույթները, այնուամենայնիվ, չեն խոչընդոտում պետության՝ այնպիսի օրենքներ կիրառելու իրավունքին, որոնք նա անհրաժեշտ է համարում ընդհանուր շահերին համապատասխան սեփականության օգտագործման նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնելու կամ հարկերի կամ մյուս գանձումների կամ տուգանքների վճարումն ապահովելու համար:

Վերոնշյալից հետևում է, որ սեփականության օգտագործման նկատմամբ պետական վերահսկողության իրավաչափության պարտադիր պայմաններն են՝ միջամտության

օրինականությունը, ընդհանուր շահը կամ հարկերի, մյուս գանձումների, տուգանքների վճարումն ապահովելու նպատակը, համաչափությունը:

Միջամտության համաչափությունը գնահատելիս անհրաժեշտ է հաշվի առնել նաև հետապնդվող նպատակին հասնելու այլ միջոցների բացակայությունը: Հետևաբար, անհրաժեշտ է բարենպաստ հավասարակշռություն ստեղծել հարկային պարտավորությունների ապահովման և անձի իրավունքների միջև:

Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանն արձանագրել է, որ սոցիալական և տնտեսական օրենսդրության, այդ թվում՝ հարկային օրենսդրության ոլորտում, պետությունն ունի հայեցողության լայն շրջանակ: Դատարանը նշել է նաև, որ այս ոլորտի միջոցների կիրառումը պետք է լինեն խտրականության բացառման և համաչափության պահանջներին համապատասխան⁵²⁰:

Հարկ վճարողի գույքի վրա արգելանք դնելու որոշման հիմքում ընկած է հարկային պարտավորությունների ապահովման նպատակը: Հետևաբար, նշված նպատակին հասնելու համար արգելանքի տակ գտնվող գույքի ճակատագիրը որոշելու սեփականատիրոջ իրավունքը չպետք է սահմանափակվի: Սակայն այն պիտի իրականացվի հարկային մարմնի թույլտվությամբ և ուղղված լինի առաջին հերթին հարկային պարտավորությունների կատարմանը:

Համաձայն Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքի՝ պետության միջամտությունը, այդ թվում՝ հարկային պարտավորությունների ապահովման միջոցներ սահմանելը, պետք է ապահովի արդար հավասարակշռություն հանրային ընդհանուր պահանջների և անհատի հիմնարար իրավունքների պաշտպանության միջև⁵²¹:

Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանն արձանագրել է, որ «ցանկացած միջամտություն, ներառյալ հարկերի վճարման ապահովման միջոցի կիրառման արդյունք հանդիսացող միջամտությունը, պետք է ապահովի ողջամիտ հավասարակշռություն հասարակության ընդհանուր շահերի պահանջների և մարդու հիմնարար իրավունքների պաշտպանության պահանջների միջև: Անհրաժեշտ է պահպանել ողջամիտ համաչափություն օգտագործված միջոցների և հետապնդվող նպատակի միջև⁵²²:

Միջազգային փորձի ուսումնասիրությունը վկայում է, որ որոշ երկրներում հարկ վճարողի գույքի նկատմամբ արգելանքը կիրառվում է երկու եղանակով՝ ամբողջությամբ կամ մասնակի:

---

⁵²⁰ Տե՛ս Ն.Կ.Մ.-ն ընդդեմ Հունգարիայի (N.K.M. v. Hungary) գործով 2013 թվականի մայիսի 14-ի վճիռը, գանգատ թիվ 66529/11, կետ 65:

⁵²¹ Տե՛ս Պլիյսիեն Բ. Վ.-ն ընդդեմ Նիդերլանդների (PLAISIER B.V. against the Netherlands and 2 other) գործով 2017 թվականի նոյեմբերի 14-ի վճիռը, գանգատ թիվ 46184/16, կետ 71:

⁵²² Տե՛ս ի թիվս այլոց, Gasus Dossier- und Fordertechnik GmbH v. The Netherlands գործով 1995 թվականի փետրվարի 23-ի վճիռը, գանգատ թիվ 15375/89, կետ 49, 62:

Օրինակ՝ Ռուսաստանի Դաշնության հարկային օրենսգրքով նախատեսված գույքի արգելանքն ամբողջությամբ կիրառելու դեպքում սահմանված է հարկ վճարողի համար արգելանքի ենթարկված գույքը տնօրինելու բացարձակ արգելք, իսկ գույքի տիրապետումն ու օգտագործումը հնարավոր է միայն հարկային մարմնի թույլտվությամբ և հսկողությամբ:

Գույքի արգելանքը մասնակի կիրառելու դեպքում հարկ վճարողը, բացի գույքը տիրապետելուց և օգտագործելուց, հնարավորություն ունի նաև հարկային մարմնի հսկողությամբ այն տնօրինելու⁵²³:

Վրաստանի հարկային օրենսգիրքը հարկ վճարողին իրավունք է վերապահում հարկային մարմնի գրավոր համաձայնությամբ տնօրինել արգելանքի ենթարկված գույքը, պայմանով, որ ստացված գումարն ուղղվի հարկային պարտավորությունների կատարմանը⁵²⁴:

Նմանատիպ կարգավորում է նախատեսված նաև Ուկրաինայի հարկային օրենսգրքով, որի համաձայն՝ հարկային մարմնի թույլտվությամբ հարկ վճարողը կարող է արգելանքի դրված գույքի հետ իրականացնել ցանկացած գործողություն, եթե այն չի հանգեցնի հարկ վճարողի հարկային պարտավորության ավելացմանը կամ հարկային պարտավորությունը կատարելու հավանականության նվազմանը⁵²⁵:

Այսպիսով, վերոգրյալից հետևում է, որ սեփականության իրավունքն «անսահմանափակ» իրավունք չէ: Այդ իրավունքի իրականացումը չպետք է խախտի այլ անձանց, հանրության և պետության իրավունքներն ու օրինական շահերը:

Հարկ վճարողի գույքն օտարելու իրավունքի սահմանափակման նպատակը հարկերի վճարումն ապահովելն է: Այն իրականացվում է հարկային մարմնի կողմից անձի գույքային իրավունքների սահմանափակմամբ, որը դրսևորվում է նաև վերջինիս պարտավորությունների կատարմանը համարժեք գույքն օտարելու արգելքի կիրառմամբ:

Ստացվում է, որ հարկ վճարողի գույքի վրա արգելանք կիրառելով, սահմանափակվում է Սահմանադրությամբ ամրագրված անձի սեփականության իրավունքը Սահմանադրությամբ ամրագրված նրա մեկ այլ՝ հարկեր վճարելու պարտականության կատարումն ապահովելու համար:

Արգելանքի տակ գտնվող գույքը հարկային մարմնի համաձայնությամբ օտարելու և գումարը պարտավորությունների մարմանն ուղղելու մեխանիզմների սահմանումը կնպաստի հարկային պարտավորությունները ողջամիտ ժամկետում կատարելուն և անձի՝ իր հայեցողությամբ սեփականության իրավունքով իրեն պատկանող գույքը տիրապետելու, օգտագործելու և տնօրինելու սահմանադրական իրավունքի պատշաճ իրացման ապահովմանը:

⁵²³ Հասանելի է http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_19671/21a7df5b9bea740dee9d39f6d704a17a66f45eb1/

⁵²⁴ Հասանելի է հետևյալ հղմամբ <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/1043717?publication=171>:

⁵²⁵ Հասանելի է հետևյալ հղմամբ <https://www.profiwins.com.ua/ru/legislation/kodeks/1349.html>:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է սահմանել այնպիսի իրավական մեխանիզմներ, որոնց դեպքում պարտապանը հնարավորություն կունենա արգելանքի փակ գտնվող գույքը հարկային մարմնի համաձայնությամբ օտարել և գումարն ուղղել պարտավորությունների մարմանը:

3. ՀՀ մշտական բնակության տեղափոխվող անձանց կողմից մաքսային վճարների արտոնություններից օգտվելու անհնարինություն

Մարդու իրավունքների պաշտպանը հաղորդումներում և զեկույցներում բազմիցս բարձրաձայնել է տարբեր ոլորտներին վերաբերող հարցերի վերաբերյալ անձանց իրազեկվածության խնդրի մասին:

2020 թվականի ընթացքում Պաշտպանին հասցեագրվել են բողոքներ Հայաստանի Հանրապետություն մշտական բնակության տեղափոխվող ֆիզիկական անձանց համար օրենսդրությամբ նախատեսված մաքսային վճարների արտոնություններից օգտվելու դժվարությունների վերաբերյալ:

Բողոքների ընդհանուր ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ պրակտիկայում շատ են դեպքերը, երբ Հայաստանի Հանրապետություն մշտական բնակության տեղափոխվող ճանաչված անձինք ծանոթ չեն լինում մաքսային վճարների արտոնություններից օգտվելու իրենց իրավունքներին և ընթացակարգին: Նշվածի հետևանքով հաճախ խնդիրներ են ունենում այդ իրավունքներն իրացնելիս:

Օրինակ՝ Պաշտպանին հասցեագրված բողոքներից մեկով անձը նշել է, որ շուրջ 20 տարի Գերմանիայում բնակվելուց հետո մշտական բնակության նպատակով վերադարձել է Հայաստանի Հանրապետություն: Դեռևս Գերմանիայում անձը տեղեկացել է, որ ՀՀ-ում մշտական բնակության տեղափոխվող անձանց համար գործում են անձնական օգտագործման ավտոմեքենաների մաքսային վճարների արտոնություններ: Գնել է անձնական օգտագործման ավտոմեքենա: Միայն ՀՀ-ում է տեղեկացել, որ ավտոմեքենան պետք է նախքան ներմուծելն առնվազն 6 ամիս հաշվառված լիներ իր անունով այն երկրում, որտեղ վերջին անգամ մշտապես բնակվել է:

Հիմք ընդունելով վերոնշյալը՝ Մարդու իրավունքների աշխատակազմում մշակվել է Հայաստանի Հանրապետություն մշտական բնակության տեղափոխվող ֆիզիկական անձանց համար օրենսդրությամբ նախատեսված մաքսային վճարների արտոնություններից օգտվելու վերաբերյալ ուղեցույց:

Ուղեցույցի նպատակն է բարձրացնել Հայաստանի Հանրապետություն մշտական բնակության տեղափոխվող ֆիզիկական անձանց իրազեկվածությունը մաքսային վճարների արտոնություններից օգտվելիս:

Մաքսային վճարների արտոնություններից օգտվելու հարցի առնչությամբ Մարդու իրավունքների պաշտպանին բողոքներ են հասցեագրել նաև այլ երկրից մշտական

բնակության նպատակով Հայաստանի Հանրապետություն տեղափոխված անձինք: Բողոքները հիմնականում վերաբերում են օտարերկրյա պետությունում բնակության փաստը հաստատող փաստաթուղթ ներկայացնելու պահանջին:

«Մաքսային կարգավորման մասին» ՀՀ օրենքով անձնական օգտագործման ապրանքները ներմուծելու արտոնությունից օգտվելու համար Հայաստանի Հանրապետություն մշտական բնակության տեղափոխվող ճանաչված անձը պետք է ներկայացնի մինչև Հայաստանի Հանրապետություն ժամանումն օտարերկրյա պետությունում բնակության փաստը հաստատող փաստաթուղթ:

Հարցն այն է, որ այդ երկրներում անձինք հիմնականում բնակվել են առանց օրինական հիմքերի: Անգամ արձանագրվել է այնպիսի դեպք, երբ խոսքը վերաբերել է, օրինակ, դիվանագիտական հարաբերությունների բացակայությանն այլ երկրների հետ (օրինակ՝ Թուրքիա), հետևաբար Հայաստանի Հանրապետություն վերադարձած անձինք հնարավորություն չեն ունեցել ներկայացնելու պահանջվող փաստաթուղթը:

ՊԵԿ-ն այս առնչությամբ պարզաբանել է, որ ՀՀ մշտական բնակության ժամանող քաղաքացիների բոլոր դիմումներն ուսումնասիրվում են անհատապես, քաղաքացիներն ազատ են ներկայացնել նախկին բնակության երկրում բնակվելու փաստը հավաստող ցանկացած հիմնավոր և հավաստի փաստաթուղթ: Որպես օրինակ՝ եղել են դեպքեր, երբ Թուրքիայից ՀՀ մշտական բնակության տեղափոխվող անձիք որպես օտարերկրյա պետությունում բնակվելու փաստը հավաստող փաստաթուղթ ներկայացրել են Հայաստանի Հանրապետության անձնագրում առկա ելքի և մուտքի կնիքների թարգմանությունը, որը հավաստում է նրանց՝ մինչև ՀՀ ժամանելը դիտարկվող ժամանակահատվածում տվյալ պետությունում բնակված լինելը:

Ըստ ՊԵԿ-ի՝ եղել են դեպքեր, երբ քաղաքացիները ներկայացրել են օտարերկրյա պետությունում միջազգային վավերացմամբ բնակարանի վարձակալության պայմանագիր: Վերը նշված ներկայացված փաստաթղթերը հիմք են ընդունվել մաքսային մարմինների կողմից օրենսդրության պահանջը բավարարված համարելու նպատակով:

«Մաքսային կարգավորման մասին» ՀՀ օրենքի և Կառավարության 2020 թվականի հուլիսի 2-ի թիվ 1131-Ն որոշման կարգավորումներից ստացվում է, որ օրենսդիրը, սահմանելով օտարերկրյա պետությունում բնակության փաստը հաստատող փաստաթուղթ ներկայացնելու պահանջը, օրենսդրությամբ չի ամրագրել այդ փաստաթղթի հասկացությունը:

Սա խնդրահարույց է որոշակիության սկզբունքի տեսանկյունից:

Օրենսդրությամբ օտարերկրյա պետությունում բնակության փաստը հավաստող փաստաթղթի հասկացության բացակայությունը գործնականում կարող է ստեղծել հայեցողության չարաշահման ու անգամ կամայական մոտեցումների տեղիք տալ:

Հետևաբար, ՀՀ մշտական բնակության տեղափոխվող անձանց համար իրավունքներ ու պարտականություններ, ինչպես նաև սահմանափակումներ սահմանող կարգավորումները

պետք է համապատասխանեցվեն որոշակիության, հստակության և կանխատեսելիության պահանջներին:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝

1. քայլեր ձեռնարկել մաքսային վճարների արտոնություններից օգտվելու մասին իրազեկվածության բարձրացման ուղղությամբ,

2. օրենսդրությամբ ձևակերպել օտարերկրյա պետությունում բնակության փաստը հաստատող փաստաթղթի հասկացությունը:

4. Գործարարների պատշաճ վարչարարության իրավունքի ապահովումը նոր կորոնավիրուսային հիվանդության (COVID-19) համավարակի հիմքով հայտարարված արտակարգ դրության և կարանտինի պայմաններում

Սույն բաժնում քննարկվում են գործարարների պատշաճ վարչարարության իրավունքի հետ կապված այն հարցերը, որոնք վերաբերում են արտակարգ դրության իրավական ռեժիմի և կարանտինի պայմաններում պետական մարմինների ակտերը, գործողությունը կամ անգործությունը վարչական կարգով բողոքարկման արդյունավետ մեխանիզմների բացակայությանը, կիրառվող ժամանակավոր սահմանափակումների պայմաններում գործարարների լաված լինելու իրավունքի ապահովմանը, ձևական պահանջները չարաշահելու արգելքի պահպանմանը և մի շարք այլ խնդիրների:

4.1 Արտակարգ դրության իրավական ռեժիմի և կարանտինի պայմաններում փնտեսվարողների գործունեությունն արգելելու որոշումների վարչական բողոքարկման արդյունավետ մեխանիզմների բացակայություն

2020 թվականի ընթացքում Պաշտպանին հասցեագրվել են բողոքներ այն մասին, որ նոր կորոնավիրուսային հիվանդության (COVID-19) տարածման դեմ պայքարում ՀՀ-ում կիրառվող ժամանակավոր սահմանափակումների պայմաններում տնտեսվարողների գործունեությունն արգելելու դեպքերում բողոքարկման մեխանիզմներն արդյունավետ չեն, իսկ առանձին դեպքերում բացակայում են:

Օրինակ՝ Պաշտպանին հասցեագրված բողոքներից մեկով տնտեսվարողը նշել է, որ 2020 թվականի մայիսին ՀՀ առողջապահության նախարարության աշխատակիցներ ներկայացած անձինք ոստիկանների ուղեկցությամբ մուտք են գործել իր խանութի տարածք և հայտարարել, որ ՀՀ պարետի որոշման հիման վրա խանութի գործունեությունը 24 ժամով պետք է արգելվի:

Տնտեսվարողը պահանջել է ներկայացնել խանութի գործունեությունն արգելելու պատճառները: Ի պատասխան՝ իրեն տեղեկացրել են, որ խանութում չեն պահպանվել նոր կորոնավիրուսային հիվանդության տարածումը կանխելուն ուղղված կանոններ և ներկայացրել են ոչ պատշաճ լրացված խախտումների վերաբերյալ արձանագրություն:

Համաձայն չլինելով արձանագրության բովանդակության հետ՝ տնտեսվարողը պահանջել է ներկայացնել արձանագրությունում նշվածի վերաբերյալ համապատասխան ապացույցներ: Ավելին, առաջարկել է դիտել խանութի տեսախցիկների ձայնագրությունները, սակայն ստացել է մերժում:

Տնտեսվարողի պնդմամբ՝ ՀՀ առողջապահության նախարարության աշխատակիցներ ներկայացած անձինք չեն ներկայացրել անձը հաստատող փաստաթուղթ և դրսևորել են ոչ պատշաճ վարքագիծ:

Դրանից բացի, ըստ տնտեսվարողի, խանութում մշտապես պահպանվել են աշխատանքի կազմակերպման և անվտանգության կանոնները, հետևաբար խանութի գործունեությունն արգելելու հիմքեր առկա չեն եղել:

Բողոքի ուսումնասիրությամբ պարզվել է, որ տնտեսվարողի նկատմամբ կազմվել է խախտումների վերաբերյալ արձանագրություն և վերջինիս գործունեությունն արգելվել է 24 ժամով: Այնուհետև 24 ժամը լրանալուց հետո խանութը վերաբացվել է առանց իրավակիրառ մարմնի կողմից նախնական ուսումնասիրության: Ըստ տնտեսվարողի՝ չի ստուգվել արդյոք վերացվել են կիրառված միջոցի (24 ժամով խանութի գործունեությունն արգելելը) համար հիմք հանդիսացած հանգամանքները: Նման դրսևորումները խնդրահարույց էին, քանի որ կարող են ստեղծել տպավորություն, թե իրավասու մարմինների գործողություններն ունեն ոչ թե կանխարգելիչ, այլ ձևական ու անգամ պատժիչ նշանակություն:

Այս ամենին ավելանում է նաև այն, որ օրենսդրությամբ նմանատիպ իրավիճակներում վարչական մարմնի կայացրած ակտի բողոքարկման արդյունավետ մեխանիզմներ սահմանված չեն: Իհարկե հասկանալի է, որ նոր կորոնավիրուսային հիվանդության համավարակի անսպասելի առաջացրած բարդություններն օբյեկտիվորեն դանդաղեցնում են իրավական ընթացակարգերը, բայց պետությունը պետք է նկատի ունենա, որ ունի պոզիտիվ պարտավորություն, այդ թվում՝ արագ լուծումներ գտնելու: Հակառակ դեպքում կվտանգվի անձի տնտեսական գործունեությամբ զբաղվելու և պատշաճ վարչարարության իրավունքը:

Բողոքի առնչությամբ ՀՀ պարետի պարզաբանումների համաձայն՝ ՀՀ ԿԵ առողջապահական և աշխատանքի տեսչական մարմնի հավաստմամբ տնտեսվարողի մոտ իրականացված մշտադիտարկման արդյունքում հայտնաբերվել են մի շարք խախտումներ: Մասնավորապես, բացակայել են իրազեկման թերթիկը և աշխատողների ջերմաչափման գրանցամատյանը, հաճախորդները եղել են առանց դիմակների, ինչպես նաև եղել են մարդկային կուտակումներ: Տնտեսվարողը հրաժարվել է ստորագրել մշտադիտարկման հրամանը և չի ներկայացրել գրավոր առարկություններ: Հաշվի առնելով նշված խախտումների կարևորությունը, համաձայն սահմանված ընթացակարգի, Պարետին ներկայացվել է տնտեսվարողին պատկանող պարենային խանութի գործունեությունը 24 ժամով կասեցնելու որոշում: Տեսչական մարմնի աշխատակիցները ոստիկանների ուղեկցությամբ ներկայացել են տնտեսվարողին պատկանող պարենային խանութ, ծանուցել խանութի գործունեության

կասեցման Պարետի որոշման մասին և հեռացել՝ հետագա հսկողությունը թողնելով ոստիկաններին:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմը ներկայացրել է տարբեր առաջարկներ: Առաջարկվել է նաև, օրինակ, ստուգումներ իրականացնող պետական մարմինների աշխատակիցների հանդերձանքին դյուրակիր տեսախցիկներ տեղադրել:

Հարկ է նկատել, որ 2020 թվականի սեպտեմբերին փոփոխություններ իրականացվեցին «Հայաստանի Հանրապետության բնակչության սանիտարահամաճարակային անվտանգության ապահովման մասին», «Արտակարգ իրավիճակներում բնակչության պաշտպանության մասին», «Տարածքային կառավարման մասին» ՀՀ օրենքներում, ՀՀ քրեական օրենսգրքում, ՀՀ վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ օրենսգրքում, ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքում:

Մասնավորապես, ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքի հատուկ վարույթներ բաժնում նախատեսվեց նոր գլուխ՝ կարանտինի պայմաններում օրենքով սահմանված միջոցառումների կիրառման շրջանակներում ընդունված ակտերի իրավաչափության վիճարկման գործերի վարույթը: Փոփոխություններով սահմանվեց, որ նշված գործերը դատարանը քննում է դիմումը վարույթ ընդունելու պահից տասնօրյա ժամկետում: Սահմանվեց նաև, որ գործերի բանավոր քննության դեպքում դատարանը կարող է թույլատրել դիմողին մասնակցելու դատական նիստին տեսաձայնային հեռահաղորդակցության միջոցների կիրառմամբ, եթե դատական նիստերի դահլիճում տեղադրված է նման հաղորդակցության հնարավորությունն ապահովող համակարգ:

Ստացվում է՝ կարանտինի պայմաններում օրենքով սահմանված միջոցառումների կիրառման շրջանակներում ընդունված ակտերի իրավաչափության վերաբերյալ դատական կարգով բողոք ներկայացնելու և բողոքի քննության համար հատուկ ժամկետներ օրենսդրությամբ սահմանվել են, իսկ վարչական կարգով բողոք ներկայացնելու դեպքերի համար գործում են օրենսդրությամբ սահմանված ընդհանուր կարգն ու ժամկետները:

Արտակարգ դրության և կարանտինի պայմաններում տնտեսվարողի գործունեության կասեցման նպատակը սանիտարահամաճարակային անվտանգության կանոնների պահպանման ապահովումն է: Հետևաբար, այն կարող է իրականացվել, օրինակ, տնտեսվարողին բանավոր նախազգուշացնելով և խախտումները վերացնելու պահանջ ներկայացնելով: Այդ դեպքում, երբ խախտումները բանավոր նախազգուշացումից հետո շարունակվում են, վարչական մարմինը կարող է նշանակել տուգանք կամ որոշում ընդունել տնտեսվարողի գործունեությունը կասեցնելու վերաբերյալ: Իսկ ստուգումներ իրականացնող պետական մարմինների աշխատակիցների հանդերձանքին դյուրակիր տեսախցիկներ տեղադրելը կամ վերջիններիս տեսանկարահանող սարքերով ապահովելը կբարձրացնի նրանց աշխատանքի հաշվետվողականությունն ու թափանցիկությունը: Նշվածը կարևոր

գործոն կդառնա վարչական բողոքարկման դեպքում վարչական մարմնի արագ գործելու պարտականությունն իրագործելու համար:

Այսպիսով, կարանտինի պայմաններում կիրառվող միջոցառումների շրջանակներում վարչական մարմինների կայացրած ակտերը, գործողությունները (անգործությունը) վարչական կարգով բողոքարկելու և բողոքը քննելու համար հատուկ մեխանիզմների, երաշխիքների օրենսդրական ամրագրումը կապահովի տնտեսվարողի պատշաճ վարչարարության իրավունքը:

Հաշվի առնելով վերոնշյալը՝ անհրաժեշտ է՝

1. օրենսդրությամբ սահմանել արտակարգ դրության իրավական ռեժիմի և կարանտինի պայմաններում վարչական բողոքարկման արդյունավետ ընթացակարգեր,

2. խստացնել խախտումների վերացման նկատմամբ վերահսկողությունը:

4.2 Նոր կորոնավիրուսային հիվանդության (COVID-19) համավարակի հետ կապված կառավարության աջակցության ծրագրից օգտվելուց զրկվելը ձևական պահանջները չկատարելու հետևանքով

Մարդու իրավունքների պաշտպանին բողոքներ են հասցեագրվել Կառավարության 2020 թվականի մարտի 30-ի «Կորոնավիրուսի տնտեսական հետևանքների չեզոքացման ութերորդ միջոցառումը հաստատելու մասին» թիվ 412-Լ որոշմամբ սահմանված շահառուների ցանկում չընդգրկվելու վերաբերյալ:

Հայաստանում նոր կորոնավիրուսային հիվանդության տարածումը կանխելու հիմքով արտակարգ դրություն հայտարարելուց հետո Հայաստանի Հանրապետությունում գործունեություն իրականացնող կազմակերպություններն ու վարձու աշխատողները բախվեցին ֆինանսական դժվարությունների: Այդ դժվարությունները մեղմելու նպատակով Կառավարությունն ընդունեց հակաճգնաժամային ութերորդ տնտեսական միջոցառումը:

Միջոցառումն ընդունվել է 2020 թվականի մարտի 30-ին, որի շահառու են այն անձինք, ովքեր մարտի 13-30-ը եղել են միջոցառումը սահմանող Կառավարության որոշման ցանկում ընդգրկված ոլորտների վարձու աշխատողներ կամ անհատ ձեռնարկատերեր և համապատասխանել են պահանջվող այլ պայմանների:

Ութերորդ միջոցառման վերաբերյալ Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրված բողոքների ուսումնասիրությամբ վեր հանված խնդիրներից է հարկային հաշվարկներում արտացոլված տնտեսական գործունեության տեսակների վերաբերյալ ոչ պատշաճ իրազեկումների պատճառով դասակարգիչը փոխելու համար սահմանված ժամկետի բացթողումը:

Այսպես, ութերորդ միջոցառմամբ սահմանվել են գործունեության այն տեսակները, որոնց առնչվող վարձու աշխատողները և անհատ ձեռնարկատերերը կարող են օգտվել

միջոցառմամբ սահմանված չափով դրամական աջակցությունից: Սակայն միջոցառմամբ հաստատված ոլորտներում գործող կազմակերպությունները, թեև փաստացի իրականացրել են միջոցառմամբ սահմանված գործունեությունը, չեն կարողացել օգտվել միջոցառումից այն պատճառով, որ հարկային հաշվարկներում արտացոլել են իրենց փաստացի գործունեությունից տարբերվող տնտեսական գործունեության այլ տեսակի դասակարգիչ:

Օրինակ՝ դեպքերից մեկով Մարդու իրավունքների պաշտպանին բողոք է հասցեագրվել այն մասին, որ տնտեսվարող սուբյեկտը տնտեսական գործունեության դասակարգիչն ուղղել է սահմանված ժամկետից ուշ և չի կարողացել օգտվել միջոցառումից:

Բանն այն է, որ Կառավարության 2020 թվականի ապրիլի 30-ի որոշմամբ կատարվել է փոփոխություն, որով տնտեսական գործունեության դասակարգիչն ուղղելու համար ժամկետ սահմանվել է 2020 թվականի ապրիլի 30-ից մինչև մայիսի 5-ը:

Բողոք ներկայացրած անձինք իրենց դժգոհություն են հայտնել, որ դասակարգիչը փոխելու համար ունեցել են ընդամենը հինգ օր ժամանակ՝ ապրիլի 30-ից մինչև մայիսի 5-ը: Ավելին, նրանց պնդմամբ, այդ կարճ ժամկետի ընթացքում պետությունը չի իրականացրել պատշաճ իրազեկումներ տնտեսական գործունեության դասակարգիչն ուղղելու համար նախատեսված ժամկետների ու դրանց փոփոխության վերաբերյալ: Արդյունքում, մի շարք տնտեսվարողներ զրկվել են ութերորդ միջոցառման շահառու լինելու հնարավորությունից առհասարակ:

Օրինակ՝ անհատ ձեռնարկատերը Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրած բողոքով տեղեկացրել է, որ փաստացի մատուցում է զբոսաշրջային ծառայություններ, սակայն հարկային հաշվարկներում արտացոլել է իր փաստացի գործունեությունից տարբերվող տնտեսական գործունեության դասակարգիչ: Այն ուղղելու նպատակով անհատ ձեռնարկատերը, իրազեկված չլինելով դասակարգիչն ուղղելու համար սահմանված վերջնաժամկետի մասին, Պետական եկամուտների կոմիտե է դիմել վերջնաժամկետից ուշ, արդյունքում՝ չի կարողացել օգտվել միջոցառումից: Ըստ բողոք ներկայացրած անձի՝ ժամկետի ուշացման գլխավոր պատճառներն են ոչ լիարժեք իրազեկումները, ինչպես նաև ժամկետի կարճ լինելը:

Մեկ այլ դեպքում՝ տնտեսվարողը դիմել է Մարդու իրավունքների պաշտպանին և տեղեկացրել, որ ունի ռեստորան և տնտեսական գործունեություն է իրականացնում հանրային սննդի ոլորտում, սակայն հարկային հաշվարկներում իր գործունեության դասակարգիչն արտացոլել է որպես «այլ ծառայություն»: Վերջինս նույնպես չի կարողացել օգտվել միջոցառումից այն պատճառով, որ իրազեկված չի եղել դասակարգիչն ուղղելու համար նախատեսված ու այն էլ կարճ ժամկետի մասին և դասակարգիչն ուղղելու համար պետական իրավասու մարմին է դիմել այդ ժամկետից ուշ:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը Կառավարություն է ներկայացրել ութերորդ միջոցառման շահառու դառնալու նպատակով նկարագրված հարցերի առնչությամբ դիմելու

առավել երկար ժամկետ նախատեսելու և դրա հետ կապված՝ պատշաճ իրազեկումներ իրականացնելու վերաբերյալ առաջարկներ:

Ի պատասխան՝ ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունից հայտնել են, որ ութերորդ միջոցառման շրջանակներում տնտեսական գործունեության դասակարգչի ուղղման լրացուցիչ ժամկետներ տրամադրելու վերաբերյալ առաջարկությունը չի բխում Կառավարության՝ ներկայումս ձեռնարկվող միջոցառումների տրամաբանությունից՝ այն ընդունելը համարելով աննպատակահարմար:

Մինչդեռ, Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրած բողոքները վկայում են, որ տնտեսական գործունեության դասակարգիչն ուղղելու ժամկետի ուշացման հիմնական պատճառներից են ոչ լիարժեք իրազեկումները, ինչպես նաև ժամկետի սահմանափակ կամ կարճ լինելը:

Փաստորեն նշված անձինք, ձևական պահանջների հիմքով, զրկվել են միջոցառման շահառու լինելու իրավունքից:

Ձևական պահանջները չարաշահելու արգելքի սկզբունքի հիմնական նպատակը անհարկի քաշքշուկներից խուսափելն է, եթե բովանդակային առումով անձի վրա դրված պարտականությունները կատարված են:

Ձևական պահանջը վարչարարության իրավաչափության ապահովմանն ուղղված նվազագույն պարտադիր պահանջներից զատ պահանջվող պարտականությունների կատարումն է: Մինչդեռ, վարչական մարմնի կողմից ձևական պահանջները չարաշահելը առավելապես կարող է վնասել ողջամիտ ժամկետում պատշաճ վարչարարության իրականացման պայմանին:

Ստացվում է, որ տուժած ոլորտների այն ներկայացուցիչները, ովքեր Կառավարության սահմանած կարգով դիմել են ութերորդ միջոցառման շահառուների ցանկում ընդգրկվելու համար, սակայն պատշաճ իրազեկում չիրականացնելու կամ սահմանափակ ժամկետի հետևանքով տնտեսական գործունեության դասակարգիչն ուղղել են ուշացումով, զրկվել են աջակցություն ստանալու իրենց իրավունքից:

Այսպիսով, հետագայում նմանատիպ դեպքերը բացառելու համար անհրաժեշտ է՝

- 1. բացառել ձևական պահանջների պահպանման նպատակով անձանց որևէ իրավունքի տրամադրման մերժումը,*
- 2. ապահովել պետական մարմինների կողմից իրազեկման աշխատանքների պատշաճ իրականացումը և խստացնել վերահսկողությունը դրանց նկատմամբ:*

4.3 Գործարարների լաված լինելու իրավունքի ապահովումը նոր կորոնավիրուսային հիվանդության (COVID-19) համավարակի պայմաններում

2020 թվականի ընթացքում Պաշտպանին հասցեագրված բողոքների քննության պատշաճ ընթացքն ապահովելու և տնտեսվարողների բարձրաձայնած հարցերին հնարավոր լուծումներ

տալու նպատակով Պաշտպանը մշտապես համագործակցել է Պետական եկամուտների կոմիտեի հետ: Մասնավորապես, Կոմիտեի ղեկավարի և Պաշտպանի միջև տեղի են ունեցել պարբերական քննարկումներ ոլորտի խնդիրների և դրանց լուծումների վերաբերյալ: Այս քննարկումների արդյունքում լուծում են ստացել անձանց բարձրացրած մի շարք խնդիրներ:

2020 թվականին Պաշտպանին բողոքներ են հասցեագրվել այն մասին, որ արտակարգ դրության սահմանափակումների ժամանակ, երբ քաղաքացիների տեղաշարժը սահմանափակված է, իսկ գործունեության որոշ տեսակների իրականացումն արգելված, ՊԵԿ-ը չի կասեցնում հարուցված վարչական վարույթները:

Բողոքների համաձայն՝ վարչական վարույթներն անցկացվել են առանց մասնակիցներին լսելու, և կայացվել են տուգանքներ նշանակելու մասին որոշումներ:

Այս խնդրի վերաբերյալ հրապարակումներ են եղել նաև զանգվածային լրատվության միջոցներում:

Պաշտպանին հասցեագրած բողոքներից մեկով, օրինակ, անձը տեղեկացրել է, որ ինքնամեկուսացած լինելու պատճառով վարչական վարույթին որպես այլ անձի ներկայացուցիչ հնարավորություն չի ունեցել մասնակցելու և առաջարկել է ՊԵԿ-ին հնարավորություն տալ իրեն տեսակապի միջոցով արտահայտվելու քննարկվող փաստական հանգամանքների վերաբերյալ: Մինչդեռ, ՊԵԿ-ը մերժել է առաջարկը:

Ըստ Պաշտպանին հասցեագրած բողոքների՝ վարչական մարմինը հայտարարված արտակարգ դրությունը հարուցված և իրականացվող վարչական վարույթների կասեցման կամ դրանց ժամկետների երկարաձգման հիմք չի համարել՝ անտեսելով վարույթին մասնակիցների ներկայանալու խոչընդոտները:

Բարձրացված հարցի կապակցությամբ տարեկան հաղորդման շրջանակներում ՊԵԿ-ին հասցեագրած գրությամբ Պաշտպանը հարցադրում էր արել, թե արտակարգ դրության սահմանափակումների պայմաններում վարչական վարույթին մասնակցելու անհնարինության դեպքերում ի՞նչ միջոցներ են ձեռնարկվել վարույթների մասնակիցների պատշաճ վարչարարության իրավունքի ապահովման ուղղությամբ:

ՊԵԿ-ի պարզաբանումների համաձայն՝ ՊԵԿ-ի հարուցած վարչական վարույթներն արտակարգ դրության սահմանափակումների պայմաններում չեն կասեցվել և վարույթներն իրականացվել են մասնակիցների լսված լինելու իրավունքի ապահովմամբ կամ վերջիններիս կողմից վարույթին մասնակցելուց հրաժարվելու վերաբերյալ գրավոր դիմումի պայմաններում:

Լսված լինելու իրավունքը պատշաճ վարչարարության հիմնարար սկզբունքներից է: Այդ սկզբունքի համաձայն՝ պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններն ու պաշտոնատար անձինք պարտավոր են մինչև անձի համար միջամտող անհատական ակտն ընդունելը լսել նրան՝ բացառությամբ օրենքով սահմանված դեպքերի:

Այն Եվրոպայի խորհրդի նախարարների կոմիտեի «Վարչական մարմինների ակտերի առնչությամբ անհատի պաշտպանության մասին» թիվ (77) 31 բանաձևում ամրագրված է որպես առաջին հիմնարար սկզբունք:

Եվրոպայի խորհրդի նախարարների կոմիտեի «Պատշաճ վարչարարության մասին» թիվ CM/Rec(2007)7 հանձնարարականի 14-րդ հոդվածի համաձայն՝ եթե պետական մարմինը մտադիր է կայացնել որոշում, որն ուղղակի կամ բացասաբար կանդրադառնա մասնավոր անձանց իրավունքների կամ շահերի վրա և նրանց հնարավորություն չի տվել, այդ անձինք պետք է հնարավորություն ունենան ողջամիտ ժամկետում և ազգային օրենսդրությամբ սահմանված կարգով անհրաժեշտության դեպքում իրենց նախընտրած անձի օժանդակությամբ արտահայտել իրենց տեսակետները:

ՀՀ վճռաբեկ դատարանն իր 2014 թվականի նոյեմբերի 28-ի թիվ ՎԴ/5539/05/11 վարչական գործով ՀՀ վճռաբեկ դատարանն արձանագրել է, որ վարչական վարույթի մասնակիցներին լսելու վարչական մարմնի պարտականության նպատակը չի սահմանափակվում միայն տվյալ մասնակիցների համար արդյունավետ անհատական պաշտպանություն ապահովելով, դրանով մասնակիցները նաև նպաստում են գործի փաստական հանգամանքների պատշաճ պարզելու վարչական մարմնի պարտականության կատարմանը:

Լսված լինելու իրավունքի ապահովման կարևոր նախապայման է տեղեկատվության մատչելիությունը և պետական մարմինների գործունեության թափանցիկությունը:

Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանն արձանագրել է, որ պետական մարմինները պարտավոր են սահմանել ներքին ընթացակարգեր, որոնք ավելացնում են իրենց գործառնությունների թափանցիկությունն ու հստակությունը, նվազեցնում են սխալների ռիսկը⁵²⁶:

Վարչական վարույթի ընթացքում մասնակիցների լսված լինելու իրավունքի իրացումը գործնականում պայմանավորված է տվյալ վարույթի հարուցման և վարչական վարույթի իրականացման համար անհրաժեշտ միջոցառումների անցկացման տեղի, օրվա, ժամի և այլ պայմանների մասին վերջիններիս ծանուցելով:

ՀՀ վճռաբեկ դատարանը 2014 թվականի նոյեմբերի 28-ի թիվ ՎԴ/5539/05/11 վարչական գործով արտահայտել էր այն իրավական դիրքորոշումը, որ վարչական վարույթի հարուցման մասին ծանուցելու վարչական մարմնի պարտականության սահմանումը նպատակ է հետապնդում ապահովել վարույթին մասնակցող անձի՝ լսված լինելու իրավունքը, ինչը հնարավորություն է տալիս վերջինիս լիարժեք իրականացնելու իր իրավունքների պաշտպանությունը:

Այսինքն՝ վարչական վարույթի ընթացքում լսված լինելու հիմնարար իրավունքը կարող է ապահովվել ոչ միայն բանավոր լուսմաներ անցկացնելու, այլ նաև վարչական վարույթում

⁵²⁶ St' u O' hստվսկին ընդդեմ Ուկրաինայի (Rysovskyy v. Ukraine) գործով 2011 թվականի հոկտեմբերի 20-ի վճիռը, գանգատ թիվ 29979/04, կետ 70:

քննարկվող փաստական հանգամանքների վերաբերյալ վարույթի մասնակիցներին գրավոր ընթացակարգով արտահայտվելու հնարավորություն տալու միջոցով:

Լսված լինելու իրավունքի ապահովումը կամրապնդի հանրային վստահությունը վարչական մարմինների նկատմամբ և կապահովի անհատների իրավունքների պաշտպանությունը՝ հնարավորություն տալով անհատներին ներկայացնելու իրենց փաստարկներն իրենց իրավունքներին կամ շահերին առնչվող վարչական որոշումների վերաբերյալ:

Չնայած այս առնչությամբ ՊԵԿ-ի ներկայացրած պարզաբանմանը, որ հարուցված վարչական վարույթներն իրականացվել են մասնակիցների լսված լինելու իրավունքի ապահովմամբ, այնուամենայնիվ Պաշտպանին հասցեագրված բողոքների ուսումնասիրությունը վկայում է, որ նոր կորոնավիրուսային հիվանդության (COVID-19) համավարակի պայմաններում մինչև արտակարգ դրության իրավական ռեժիմով պայմանավորված սահմանափակումների կիրառումը հարուցած վարչական վարույթների մասնակիցների լսված լինելու իրավունքի իրացման ապահովումը գործնականում ուղեկցվել է որոշակի խոչընդոտներով: Մասնավորապես, վարույթի մասնակիցները հայտնվելով տեղաշարժման սահմանափակումների առջև, հնարավորություն չեն ունեցել ներկայանալու վարչական վարույթներին և լիարժեք իրացնելու լսված լինելու իրենց իրավունքը: Նոր կորոնավիրուսային հիվանդության համավարակն անսպասելի մարտահրավերներ առաջացրեց, որոնք պահանջում էին արագ լուծումներ:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝ նոր կորոնավիրուսային հիվանդության (COVID-19) համավարակի պայմաններում իրավակիրառ պրակտիկան զարգացնել այնպես, որ պարզաճ կիրառվեն վարչական վարույթում քննարկվող փաստական հանգամանքների վերաբերյալ վարույթի մասնակիցների լսված լինելու իրավունքի իրացման ապահովման առկա մեխանիզմները:

5. Կրթության և մշակույթի բնագավառում գործունեություն իրականացնող մասնավոր կազմակերպություններին Կառավարության աջակցության ծրագրի տուժած ոլորտների ցանկում ընդգրկելու հարցը

Պաշտպանին բողոքներ են հասցեագրվել նաև այն մասին, որ կրթության և մշակույթի բնագավառում գործունեություն իրականացնող մասնավոր կազմակերպությունները Կառավարության 2020 թվականի մարտի 30-ի «Կորոնավիրուսի տնտեսական հետևանքների չեզոքացման ութերորդ միջոցառումը հաստատելու մասին» թիվ 412-Լ որոշմամբ սահմանված ոլորտների ցանկում չեն ընդգրկվել (այս միջոցառման շրջանակներում տուժած ոլորտների վարձու աշխատողներին և անհատ ձեռնարկատերերին տրամադրվում է միանվագ դրամական աջակցություն):

Այս հարցը եղել է Մարդու իրավունքների պաշտպանի առաջնային ուշադրության ներքո և այս հարցով արդյունավետ փոխհամագործակցություն է առկա փոխվարչապետ Միեր Գրիգորյանի հետ:

Մասնավորապես, բողոքների համաձայն, կրթության և մշակույթի բնագավառում գործունեություն իրականացնող մասնավոր կազմակերպությունների աշխատակիցների աշխատավարձերը գոյանում են բացառապես սաների վարձավճարներից, մինչդեռ արտակարգ դրության պայմաններում դրանց գործունեությունը կասեցված է:

Այս կազմակերպությունները կարող էին օգտվել միայն Կորոնավիրուսի տնտեսական հետևանքների չեզոքացման առաջին միջոցառումից, որով տնտեսվարողներին տրամադրվում էր օժանդակություն ՀՀ տարածքում գործող և լիցենզավորված բանկերից կամ վարկային կազմակերպություններից ստացվող նպատակային վարկերի համաֆինանսավորման, վերաֆինանսավորման և տոկոսադրույքի սուբսիդավորման ձևով: Օժանդակության նշված ձևերը կիրառելի են այն վարկերի համար, որոնք տրամադրվում են տնտեսվարողներին, օրինակ, տնտեսվարողի աշխատակիցներին աշխատավարձ կամ դրան հավասարեցված վճարումներ տրամադրելու կամ հանրային ծառայությունների վճարումներ կատարելու համար:

Մարդու իրավունքների պաշտպանն առաջարկ է ներկայացրել ՀՀ պարետին կրթության և մշակույթի բնագավառում գործունեություն իրականացնող մասնավոր կազմակերպությունները 2020 թվականի մարտի 30-ի «Կորոնավիրուսի տնտեսական հետևանքների չեզոքացման ութերորդ միջոցառումը հաստատելու մասին» թիվ 412-Լ որոշմամբ սահմանված տուժած ոլորտների ցանկում ընդգրկելու վերաբերյալ: ՀՀ կառավարության 2020 թվականի ապրիլի 30-ի որոշմամբ մշակույթի, երաժշտության, սպորտի, պարի բնագավառում կրթական գործունեությունն ընդգրկվել է կորոնավիրուսի տնտեսական հետևանքների չեզոքացման ութերորդ միջոցառմամբ սահմանված տուժած ոլորտների ցանկում: Այս ցանկում ընդգրկվել է նաև ստեղծագործական, արվեստի և հանդիսադիր ներկայացումների կազմակերպման բնագավառում իրականացվող գործունեությունը:

Ընդունված փոփոխություններով վերը նշված ոլորտներում ընդգրկված կազմակերպություններին տրամադրվել է միանվագ աջակցություն՝ որպես կորոնավիրուսի տնտեսական հետևանքների չեզոքացման օժանդակություն:

Կարևորելով հանդերձ նշված կազմակերպությունների ընդգրկելը տուժած ոլորտների ցանկում՝ այնուամենայնիվ, հարկ ենք համարում նշել, որ մշտապես անհրաժեշտ է աջակցության ծրագրերը հաստատելիս իրականացնել պատշաճ ուսումնասիրություն:

6. Ռեստորանային և զբոսաշրջության ոլորտներում ձեռնարկատիրական գործունեությամբ զբաղվելու իրավունքի սահմանափակումը նոր կորոնավիրուսային հիվանդության (COVID 19) տարածման դեմ պայքարում

2020 թվականին Մարդու իրավունքների պաշտպանին բողոքներ են հասցեագրվել նաև ռեստորանային և զբոսաշրջության ոլորտներում ձեռնարկատիրական գործունեությամբ զբաղվելու իրավունքի սահմանափակումների, մասնավորապես՝ գործունեության դադարեցումների վերաբերյալ:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը, իհարկե, հստակ գիտակցում է, որ Նոր կորոնավիրուսային հիվանդության (COVID-19) համավարակն ահռելի վնաս է հասցնում ռեստորանային և զբոսաշրջության ոլորտներին: Համաշխարհային մասշտաբով փակ սահմանները, չվերթերի, հյուրանոցային տնտեսության և հանրային սննդի օբյեկտների գործունեության ժամանակավոր դադարեցումը ոլորտը հանգեցրել են լուրջ խնդիրների:

Ըստ բողոքների՝ բազմաթիվ երգիչներ, երաժիշտներ, հանդիսավարներ ռեստորանների և սրճարանների չգործելու պատճառով հայտնվել էին հարկադիր պարապուրդում: Այս մասին մեծ ծավալի հրապարակումներ են եղել նաև զանգվածային լրատվության միջոցներում:

Ոլորտի ներկայացուցիչները նշել են, որ ստեղծված իրավիճակը զգալի նյութական վնասներ է հասցնելու տնտեսվարողներին: Բանն այն է, որ ռեստորաններում և սրճարաններում կատարվել են ներդրումներ, այդ թվում՝ վարկային միջոցների հաշվին: Ոլորտի ներկայացուցիչների պնդմամբ՝ ռեստորանների և սրճարանների չգործելու հետևանքով մի շարք տնտեսվարողներ հնարավոր է ընդհանրապես դադարեցնեն իրենց գործունեությունը:

Մտահոգություններ են հնչել նաև աշխատատեղերի կրճատման հետ կապված: Ռեստորանների և սրճարանների չգործելու հետևանքով տուժում են ոչ միայն տնտեսվարողները, այլև ոլորտին փոխկապակցված այլ ծառայություններ: Ինչպիսիք են օրինակ՝ հարսանյաց զգեստների սրահները, դիմահարդարման, վարսահարդարման, տեսաձայնագրման ծառայությունները, պարային խմբերը, երաժիշտները, երգիչները, հանդիսավարները, խոհարարները և այլն:

Մտահոգությունները պայմանավորված են եղել նաև ռեստորանային ոլորտի սեզոնային շահութաբերությամբ: Բացի այդ, մի շարք ռեստորաններ ստացել էին կանխավճարներ և սահմանափակումների պատճառով հնարավորություն չէին ունեցել կանխատեսելու իրենց հետագա գործողությունները:

Ոլորտի ներկայացուցիչները բարձրացրել էին նաև բացօթյա տարածքներ չունեցող ռեստորանների և սրճարանների ամբողջ ծավալով գործունեությունը թույլատրելու հարցը՝ սանիտարահամաճարակային անվտանգության կանոնները պահպանելու պայմանով:

Հաշվի առնելով այն, որ բարձրացված հարցն անմիջականորեն առնչվում էր տնտեսական, այդ թվում՝ ձեռնարկատիրական գործունեությամբ զբաղվելու իրավունքի իրացմանը, Պաշտպանը ոլորտի ներկայացուցիչների բարձրացրած հարցերն ուղարկել էր ՀՀ պարետին:

Պարետի 2020 թվականի օգոստոսի 18-ի թիվ 253-Ն որոշմամբ թույլատրվեց հարսանիքների, հանդիսավոր միջոցառումների համար սրահների տրամադրումը՝ ոչ ավելի, քան 40 հոգու մասնակցությամբ միջոցառումների համար: Ուղեկցող ֆոնային երաժշտությունից զատ կենդանի կամ վերարտադրված երաժշտության մատուցմամբ կատարումները, ինչպես նաև՝ սոցիալական սերտ շփում ենթադրող այլ միջոցառումները, այդ թվում՝ պարերը, ժամանցի և զվարճանքի այլ գործողությունները թույլատրվեցին բացառապես բացօթյա տարածքներում: Բարերի, սրճարանների գործունեությունը, գարեջրատների, պանդոկների գործունեությունը նույնպես թույլատրվեց:

Հարկ է նշել, սակայն, որ համավարակի հետևանքով կիրառվող սահմանափակումները լուրջ խնդիրների առաջ են կանգնեցրել ոչ միայն ռեստորանային, այլև՝ զբոսաշրջության ոլորտի ներկայացուցիչներին: Մասնավորապես, խոսքը վերաբերում է ավիատոմսերի վաճառքով զբաղվող ընկերություններին, տրանսպորտային կազմակերպություններին, հյուրանոցային բիզնեսին, հանրային սննդի օբյեկտներին և զբոսավարներին: Ոլորտի ներկայացուցիչներն առաջարկել են կառավարությանն արտահերթ ռեժիմով ժամանակավոր փոփոխություն նախաձեռնել հարկային օրենսգրքում, այս ոլորտի ընկերությունների համար, սահմանելով հարկային արձակուրդ՝ բոլոր տեսակի հարկերի մասով առնվազն կես տարի ժամկետով:

ՀՀ կառավարության աջակցության ծրագրերով նախատեսվեց տնտեսվարողներին օժանդակություն տրամադրում ՀՀ տարածքում գործող և լիցենզավորված բանկերից կամ վարկային կազմակերպություններից ստացվող նպատակային վարկերի համաֆինանսավորման, վերաֆինանսավորման և տոկոսադրույքի սուբսիդավորման ձևով: Օժանդակության նշված ձևերը կիրառելի են այն վարկերի համար, որոնք տրամադրվում են տնտեսվարողներին, օրինակ, տնտեսվարողի աշխատակիցներին աշխատավարձ կամ դրան հավասարեցված վճարումներ տրամադրելու կամ հանրային ծառայությունների վճարումներ կատարելու համար:

Ստացվում է արտակարգ դրության պայմաններում, երբ տնտեսվարողների գործունեությունը կասեցված էր անորոշ ժամկետով, պետությունն առաջարկում էր վարկեր աշխատակիցներին աշխատավարձի տրամադրման և այլ վճարումների իրականացման համար: Սա իր հերթին լրացուցիչ խնդիրներ էր ստեղծում տնտեսվարողների համար: Այսպես, գործունեության կասեցման պարագայում տնտեսվարողը զրկված էր շահույթ ստանալու հնարավորությունից, սակայն ազատված չէր հարկային պարտավորություններից, դրան ավելանում էին նաև վարկային պարտավորությունները:

Նշված իրավիճակում սահմանափակվում էր՝ ՀՀ Սահմանադրությամբ ամրագրված անձի՝ տնտեսական, ներառյալ ձեռնարկատիրական գործունեությամբ զբաղվելու իրավունքը:

Իհարկե, այն բացարձակ չէ և ենթակա է սահմանափակման: Սակայն Սահմանադրությամբ ամրագրված անձի հիմնարար իրավունքների սահմանափակումները պետք է լինեն համարժեք կամ չափավոր, այսինքն՝ միջամտության սաստկությունը չպետք է անհամարժեք լինի սահմանափակվող հիմնական իրավունքի նշանակությանը և չպետք է խաթարվի ողջամիտ հավասարակշռությունը հետապնդվող նպատակի և դրան հասնելու համար օգտագործված միջոցի միջև: Տնտեսական գործունեությամբ զբաղվելու իրավունքի սահմանափակման հետ անմիջականորեն առնչվում է նաև պատճառված վնասի հատուցման իրավունքը:

Իհարկե, համավարակի պայմաններում պետությունն աննախադեպ միջոցներ է ձեռնարկում հիվանդության տարածումը զսպելու և մարդկային կյանքեր փրկելու ուղղությամբ: Սակայն դրա հետ մեկտեղ առանձնահատուկ ուշադրություն է պահանջում գործարարների իրավունքների պաշտպանությունը: Այս առումով կարևոր է նաև պետություն-քիզնես երկխոսության իրականացումը և համագործակցությունը, ինչը նույնիսկ համավարակի պայմաններում կարող է նպաստել անձանց տնտեսական, ներառյալ ձեռնարկատիրական գործունեության իրավունքի երաշխավորմանը:

Կառավարության 2020 թվականի օգոստոսի 13-ի «Կորոնավիրուսի տնտեսական հետևանքների չեզոքացման քսաներեքերորդ միջոցառումը հաստատելու մասին» թիվ 1358-Լ որոշմամբ օժանդակություն տրամադրվեց համավարակի տարածման հետևանքով զբոսաշրջությանն ուղղակիորեն առնչվող առանձին ոլորտներին:

Այս միջոցառման շրջանակում շահառու հանդիսանալու ժամանակահատված սահմանվեց 2020 թվականի հուլիսից մինչև 2021 թվականի մարտ ամիսը ներառյալ: Միջոցառմամբ նախատեսվեց յուրաքանչյուր ամսվա համար տրամադրել դրամաշնորհներ:

Այս հարցի հետ կապված անհրաժեշտ է անդրադառնալ համավարակի դեմ պայքարում գործարարությանն աջակցելու այլ երկրների կիրառած միջոցառումներին:

Այսպես, Ղազախստանի նախագահի 2020 թվականի մարտի 16-ի հրամանագրով 2020 թվականի համար զբոսաշրջության, հանրային սննդի կազմակերպման և հյուրանոցային ծառայությունների ոլորտում ձեռնարկատիրական գործունեության իրականացնող անձանց համար սահմանվեցին հարկային արտոնություններ⁵²⁷:

Ֆինլանդիայում 2020 թվականի ապրիլի 4-ից փակվեցին բոլոր սրճարաններն ու ռեստորանները: Մինչույն ժամանակ ապրիլի 1-ից մինչև հունիսի 30-ը Հելսինկիում տեղական իշխանությունների որոշմամբ ռեստորանները, հանրային սննդի օբյեկտները, վարսավիրանոցներն ազատվեցին վարձակալության վճարներից⁵²⁸:

⁵²⁷ Հասանելի է <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P2000000126/history> հղումով 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

⁵²⁸ Հասանելի է <https://www.hel.fi/uutiset/ru/rent-relief-helsinki-city> հղումով 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

Նիդեռլանդներում կառավարությունը գործարարներին աջակցելու համար մշակել է ֆինանսական, հարկային և վարկային միջոցառումների համակարգ: Առանձնահատուկ ուշադրություն է դարձվել հատկապես ամենաշատ տուժած ոլորտներին (զբոսաշրջություն, հանրային սննդի կազմակերպում, հյուրանոցային բիզնես): Օրինակ՝ երկարացվեցին զբոսաշրջության հարկի, էլեկտրական էներգիայի, ջրի համար վճարումների ժամկետները, սահմանվեցին որոշակի հարկային արտոնություններ⁵²⁹:

Դանիայում առաջնահերթ ուշադրություն դարձվեց այն կազմակերպություններին, որոնք սահմանափակումների պատճառով կորցնում են իրենց շրջանառության ավելի քան 40%-ը: Պետությունը պատրաստ էր ծածկել ձեռնարկությունների գործառնական ծախսերի 25-80%-ը: Այն կազմակերպություններին, որոնց գործունեությունը դադարեցված էր (ռեստորաններ, վարսավիրանոցներ) պետությունը տրամադրում էր պարբերական ծախսերի 100%-ի չափով փոխհատուցում⁵³⁰:

Հարավային Կորեայում փոքր բիզնեսի սեփականատերերին պետությունը տրամադրեց սուբսիդիա բիզնեսի վերականգնման համար⁵³¹:

Ռուսաստանի կառավարության 2020 թվականի ապրիլի 25-ի որոշմամբ զբոսաշրջության ոլորտի կազմակերպություններին տրամադրվեցին սուբսիդիաներ սահմանափակումների հետևանքով նրանց կրած վնասների չափով⁵³²:

Համավարակի հաղթահարման փուլում պետությունն իր հիմնական ռեսուրսներն ուղղում է առողջապահական համակարգին, սակայն նրա գործունեությունը պետք է ուղղված լինի նաև երկրում ձեռնարկատիրական գործունեություն իրականացնող սուբյեկտների իրավունքների պաշտպանությանը: Ընդ որում, ձեռնարկատիրական գործունեություն իրականացնող սուբյեկտներին ուղղված պետության աջակցությունը պետք է իրականացվի հնարավոր արագ ժամկետում, որպեսզի սահմանափակումների կիրառման ժամանակահատվածում կանխվի մի շարք տնտեսվարողների գործունեության դադարեցումը:

Զբոսաշրջության համաշխարհային կազմակերպությունը նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) հիվանդության համավարակի բացասական հետևանքները մեղմելու նպատակով կառավարություններին և մասնավոր հատվածին առաջարկել է իրականացնել 23 գործողություն, որոնք հիմնականում վերաբերում են աշխատատեղերի պահպանմանը, ինքնազբաղված աշխատողներին աջակցմանը, զբոսաշրջությանն առնչվող հարկերի,

⁵²⁹Հասանելի է <https://business.gov.nl/corona/overview/corona-dutch-government-measures-overview/> հղումով 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

⁵³⁰Հասանելի է <https://www.copcap.com/covid19-tax> հղումով 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

⁵³¹ [Հասանելի է <https://english.moef.go.kr/pc/selectTbPressCenterDtl.do%3bjsessionid=Zm3rjqNePT6KLh416baDu7CY.node20?boardCd=N0001&seq=4880> հղումով](https://english.moef.go.kr/pc/selectTbPressCenterDtl.do%3bjsessionid=Zm3rjqNePT6KLh416baDu7CY.node20?boardCd=N0001&seq=4880) 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

⁵³²Հասանելի է <http://static.government.ru/media/files/AOOPWYrG903VxBjuAnxlgQuIBAPtFlls.pdf> հղումով 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

տուրքերի վերանայմանը, ներառյալ բարենպաստ հարկային քաղաքականության մշակմանը: Զբոսաշրջության համաշխարհային կազմակերպությունը կոչ է անում զբոսաշրջությունը տեղակայել ազգային վերականգնման քաղաքականության և գործողությունների ծրագրերի կենտրոնում:

Հիմնական կոչը կառավարություններին և մասնավոր հատվածին է՝ ունենալ պատրաստի պլաններ և օգտագործել այս հնարավորությունը շրջանաձև տնտեսությանն անցնելու համար⁵³³:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝ մշակել նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) հիվանդության համավարակի պայմաններում կիրառվող սահմանափակումների հետևանքով գործարարների խնդիրների լուծման արդյունավետ մեխանիզմներ:

7. Առանց մաքսատուրքի անձնական օգտագործման ապրանքները ՀՀ ներմուծելու խնդիր

2020 թվականի ընթացքում Մարդու իրավունքների պաշտպանին բողոքներ են հասցեագրվել այն մասին, որ խոչընդոտներ են առաջանում անձնական օգտագործման ապրանքներն առանց մաքսատուրքերի ՀՀ ներմուծելու հետ կապված:

Բողոքների համաձայն՝ ֆիզիկական անձինք Եվրասիական տնտեսական միության անդամ չհանդիսացող պետությունից Հայաստանի Հանրապետություն են ներմուծել 25 կգ քաշը և 500 եվրոյին համարժեք գումարը չգերազանցող անձնական օգտագործման ապրանքներ: ՊԵԿ-ի մաքսային ծառայության աշխատակիցներն անտեսել են նշված հանգամանքը և պահանջել են վճարել յուրաքանչյուր կիլոգրամ ապրանքի համար 4 եվրոյի չափով մաքսատուրք:

Բողոք ներկայացրած անձանց պնդմամբ՝ ուղեբեռներում եղել են բացառապես անձնական օգտագործման ապրանքներ, որոնց արժեքը և քաշը չի գերազանցել Եվրասիական տնտեսական հանձնաժողովի խորհրդի սահմանած չափաքանակները:

Բացի այդ, քաղաքացիների պնդմամբ, ոլորտը կարգավորող օրենսդրությամբ սահմանված չեն անձնական օգտագործման ապրանքների ներմուծման հստակ չափորոշիչներ:

Եվրասիական տնտեսական միության մաքսային տարածք ներմուծվող անձնական օգտագործման ապրանքների կատեգորիաները և դրանց ներմուծման եղանակները, արժեքային, քաշային և (կամ) քանակական նորմերը սահմանված են անձնական օգտագործման ապրանքների հետ կապված առանձին հարցերի մասին Եվրասիական տնտեսական հանձնաժողովի խորհրդի 2017 թվականի թիվ 107 որոշմամբ: Նշված որոշման համաձայն՝ ֆիզիկական անձինք ազատվում են մաքսատուրքից, եթե ԵՏՄ մաքսային տարածք

⁵³³ Հասանելի է https://webunwto.s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/2020-04/COVID19_Recommendations_English_1.pdf հղումով 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

ներմուծեն անձնական օգտագործման ապրանքներ, որոնց արժեքները չեն գերազանցում 500 եվրոյին համարժեք գումարը, իսկ քաշը՝ 25 կիլոգրամը: Սահմանված չափաքանակները գերազանցելու դեպքում կիրառվում է մաքսատուրքերի և հարկերի միասնական դրույքաչափ, այսինքն՝ ապրանքների արժեքի նկատմամբ 30%-ի չափով, բայց ոչ պակաս, քան 1 կիլոգրամի համար 4 եվրոյին համարժեք գումար նշված արժեքը կամ կշիռը գերազանցող մասի համար:

Ըստ ՊԵԿ-ի պարզաբանումների՝ «Ֆիզիկական անձանց կողմից Մաքսային Միության մաքսային սահմանով անձնական օգտագործման ապրանքների փոխադրման և դրանց բացթողման հետ կապված մաքսային գործառնությունների իրականացման կարգի մասին» 2010 թվականի հունիսի 18-ի համաձայնագրի 3-րդ հոդվածի 1-ին կետի համաձայն՝ ֆիզիկական անձանց կողմից մաքսային սահմանով տեղափոխվող ապրանքներն անձնական օգտագործման ապրանքների շարքին դասելն իրականացվում է մաքսային մարմնի կողմից՝ ռիսկերի կառավարման համակարգի կիրառմամբ, ելնելով՝

1) տեղափոխվող ապրանքների մասին ֆիզիկական անձի դիմումից (բանավոր կամ գրավոր՝ ուղևորային մաքսային հայտարարագրի օգտագործմամբ)՝ նույն Համաձայնագրով սահմանված դեպքերում,

2) ապրանքների բնույթից և քանակից,

3) ֆիզիկական անձանց կողմից մաքսային սահմանը անցնելու և (կամ) նրանց կողմից մաքսային սահմանով ապրանքների տեղափոխման հաճախականությունից:

Ըստ ՊԵԿ-ի՝ Մաքսային միության անդամ պետությունների մաքսային ծառայությունների միավորված կոլեգիայի 2017 թվականի սեպտեմբերի 28-ի N 24/13 որոշման հավելվածով հաստատվել են ռիսկի այն ցուցիչների ցանկը, որոնք կիրառվում են Միության մաքսային սահմանով ֆիզիկական անձանց կողմից տեղափոխվող ապրանքներն անձնական օգտագործման ապրանքների շարքին դասելիս: Ընդ որում, նշյալ ցանկում, ի թիվս այլոց, որպես ռիսկի ցուցիչ սահմանված է նաև ֆիզիկական անձանց կողմից Միության մաքսային սահմանը հատելու հաճախականությունը, այդ թվում՝ կախված սահմանակից պետությունից և տրանսպորտային միջոցի տեսակից, տեղափոխվող ապրանքների տեսականու և նույն ապրանքի առկա քանակներից: Ըստ ՊԵԿ-ի՝ հաճախ են դեպքերը, երբ միևնույն անձի կողմից սահմանով փոխադրվող այսպես կոչված անձնական օգտագործման նպատակով ներմուծվող 25 կգ քաշով մեկ պայուսակում առկա են միևնույն ապրանքատեսակի լայն կիրառություն ունեցող գրեթե բոլոր չափսերը:

Այսպիսով, ըստ ՊԵԿ-ի՝ Միության մաքսային օրենսդրությունը նախատեսում է մաքսային մարմինների կողմից ռիսկերի կառավարման համակարգի միջոցով ֆիզիկական անձանց կողմից անձնական օգտագործման ապրանքների տեղափոխման հաճախականության հսկողություն:

Այնուամենայնիվ, ֆիզիկական անձանց համար պարզ չէ, թե ի՞նչ հաճախականությամբ և որ երկրներից ՀՀ ապրանք ներմուծելիս նրանք պարտավորված կլինեն վճարել մաքսատուրք:

Այսինքն՝ խոսքը վերաբերում է իրազեկման պակասին: Դա, ինչպես նաև նշված ոլորտում հստակ կարգավորումների բացակայությունը, կարող են խնդիրների ու անգամ կամայական մոտեցման տեղիք տալ:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝

1. մշակել ֆիզիկական անձանց կողմից ապրանքներն առանց մաքսափորքի ՀՀ ներմուծելու հաճախականության որոշման հստակ չափորոշիչներ,

2. իրականացնել իրազեկման աշխատանքներ անձնական օգտագործման ապրանքներն առանց մաքսափորքերի ներմուծելու հաճախականության չափորոշիչների վերաբերյալ:

8. Ապրանքը մաքսազերծելիս գործարքի գնի մեթոդը չկիրառելը

Տարիներ շարունակ Մարդու իրավունքների պաշտպանը տարեկան հաղորդումներում բարձրաձայնել է ապրանքի գործարքի գնի մեթոդով մաքսազերծումն անհիմն մերժելու խնդրի մասին:

2020 թվականին Մարդու իրավունքների պաշտպանը կրկին բողոքներ է ստացել այն մասին, որ ՊԵԿ-ի մաքսային ծառայությունը տրանսպորտային միջոցների ձեռքբերման գնով մաքսազերծումը մերժում է: Որպես պատճառաբանություն՝ նշվում է փաստաթղթերում ոչ էական, շտկելի թերությունների առկայությունը, ինչպես նաև ներկայացված փաստաթղթերի արժանահավատության վերաբերյալ մաքսային մարմնի ունեցած կասկածները:

Այս դեպքում հարկ է անդրադարձ կատարել «Մաքսային կարգավորման մասին» ՀՀ օրենքին, որի՝ մաքսային արժեքի որոշման գործարքի գնի մեթոդը սահմանող 78-րդ հոդվածի 3-րդ մասն ամրագրում է, որ եթե մաքսային մարմինները հիմքեր ունեն համարելու, որ հայտարարատուի ներկայացրած փաստաթղթերը հավաստի չեն կամ կեղծ են, ապա նրանք այդ փաստաթղթերի հավաստիության ստուգման նպատակով օգտվում են նույն օրենքի 79-րդ հոդվածի 2-րդ մասով նախատեսված տեղեկատվությունից՝ նշյալ օրենքի 86-րդ հոդվածով նախատեսված մերժման ժամանակ գրավոր ներկայացնելով մերժման հիմք համարվող տեղեկատվությունը և դրա աղբյուրները:

Այդ օրենքի 78-րդ հոդվածի 3-րդ մասում տեղ գտած «մաքսային մարմինները հիմքեր ունեն համարելու, որ հայտարարատուի ներկայացրած փաստաթղթերը հավաստի չեն կամ կեղծ են» ձևակերպումը խնդրահարույց է որոշակիության տեսանկյունից, քանի որ թույլ չի տալիս քաղաքացիներին դրա հետ համատեղելու իրենց վարքագիծը և հայեցողական վարքագիծ թույլատրելու պատճառով ստեղծում է կամայական մոտեցման հնարավորություն:

ՀՀ սահմանադրական դատարանը 2014 թվականի թիվ ՍԴՈ-1176 որոշմամբ արտահայտել է հստակ դիրքորոշում այն մասին, որ մաքսազերծման ժամանակ մաքսային արժեքի որոշման գործարքի գնի մեթոդն ընդհանուր կանոն է, իսկ մաքսային արժեքի որոշման այլ մեթոդները՝ բացառություն ընդհանուր կանոնից, մինչդեռ, գործնականում հակառակ պատկերն է:

Միջազգային փորձի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ տարբեր երկրներում ապրանքների մաքսային արժեքը որոշելու համար մաքսային մարմիններին լիազորություն չի ընձեռվում սեփական հայեցողությամբ որոշելու հայտարարատուի կողմից ներկայացված փաստաթղթերի հավաստիությունը:

Մասնավորապես, Եվրոպական Միության Մաքսային օրենսգրքով, Նորվեգիայի, Ուկրաինայի, Վրաստանի օրենսդրությամբ հստակ սահմանված են ապրանքների մաքսային արժեքի որոշման մեթոդները⁵³⁴: Ընդ որում, նշված իրավական ակտերում սահմանվում է, որ ապրանքների մաքսային արժեքի յուրաքանչյուր հաջորդ մեթոդը կիրառվում է այն դեպքում, երբ ապրանքների մաքսային արժեքը հնարավոր չէ որոշել նախորդող մեթոդով:

Այսպիսով, ամփոփելով վերոգրյալը, կարող ենք նշել, որ նկարագրված օրենսդրական կարգավորումների պատճառով գործում է խնդրահարույց պրակտիկա:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝ բացառել անհիմն պատճառներով գործարքի գնի մեթոդով մաքսազերծման մերժման դեպքերը:

9. Մտավոր սեփականությամբ պաշտպանվող ապրանքների ներմուծման գործընթացում իրավատերերի իրավունքների երաշխավորումը

Դեռևս 2019 թվականին Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմում մշակվել է «Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքում լրացումներ կատարելու մասին» ՀՀ օրենքի նախագիծը:

Նախագիծը մշակվել է հաշվի առնելով մտավոր սեփականությամբ պաշտպանվող ապրանքների ներմուծման գործընթացում իրավատերերի համար առաջացող խնդիրները:

«Մաքսային կարգավորման մասին» ՀՀ օրենքն իրավատիրոջն իրավունք է վերապահում Եվրասիական տնտեսական միության մաքսային սահմանով մտավոր սեփականության իրավունքները խախտող ապրանքների տեղափոխման վերաբերյալ բավարար հիմքեր ունենալու դեպքում դիմել մաքսային մարմին՝ ապրանքների բաց թողնումը կասեցնելու խնդրանքով: Մաքսային մարմինն ապրանքների բաց թողնումը կասեցնելու դիմումը բավարարում կամ մերժում է յոթնօրյա ժամկետում:

Եթե ապրանքների բաց թողնման կասեցման մասին իրավատիրոջը տեղեկացնելուց հետո տասն օրվա ընթացքում մաքսային մարմինը չի տեղեկացվում, որ գործը հանձնված է

⁵³⁴ Տե՛ս «Եվրոպական պառլամենտի և խորհրդի կանոնները», հասանելի է <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32013R0952&from=LV> հղումով, Նորվեգիայի «Մաքսային տուրքերի և ապրանքների տեղափոխման մասին ակտ» https://www.toll.no/contentassets/71f70c1b980a45b8b57098ded3069fd9/act_on_customs_duties_and_movement_of_goods_0718.pdf, Վրաստանի Հանրապետության հարկային օրենսգրք, հասանելի է <https://matsne.gov.ge/en/document/download/1043717/105/ru/pdf> հղումով և այլն, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

դատական մարմիններ, և դատարանը ձեռնարկել է ապրանքների բաց թողնման կասեցումը երկարաձգող հայցի ապահովման միջոց, ապրանքների բաց թողնումը կասեցնելու որոշումը չեղյալ է համարվում: Եթե հայտատուն ապացուցում է դատարան հայցադիմում ներկայացնելու, բայց դատարանի կատարողական թերթը դեռևս ստացած չլինելու փաստը, սկզբնապես կիրառված կասեցման ժամկետը մաքսային մարմինը կարող է երկարաձգել տասն օրը չգերազանցող ժամկետով:

Ստացվում է, որ օրենսդիրը ՀՀ ներմուծվող մտավոր սեփականության օբյեկտներ հանդիսացող կամ պարունակող (կրող) ապրանքների բաց թողնման առավել երկար ժամկետով կասեցնելու լիազորությունը վերապահել է դատարանին:

Վերոգրյալից հետևում է, որ ապրանքների բաց թողնման կասեցումը երկարաձգող հայցի ապահովման միջոց չկիրառելու հետևանքով վեճի առարկա ապրանքները բաց կթողնվեն և կհայտնվեն ազատ շրջանառության մեջ: Նշվածը կբարդացնի կամ նույնիսկ անհնարին կդարձնի հայցվորի իրավունքների հետագա պաշտպանությունը, մասնավորապես վեճի առարկա ապրանքների հայտնաբերումը և պատասխանողի միջոցներով ոչնչացումը:

Մի շարք դեպքերում իրավատերը մտավոր սեփականության օբյեկտի՝ մաքսային սահմանով ապօրինի տեղափոխումը դադարեցնելու նպատակով հայց է ներկայացնում դատարան: Դատարանը հայցադիմումը վարույթ ընդունելու մասին որոշում կայացնում է յոթնօրյա ժամկետում, իսկ վարույթ ընդունելու մասին որոշում կայացնելու օրվանից ետոյա ժամկետում այն ուղարկում է գործին մասնակցող անձանց:

Լինում են դեպքեր, երբ հայցադիմումի թերությունները վերացնելու նպատակով դատարանն այն վերադարձնում է: Նման դեպքերում հայցադիմումը վարույթ ընդունելու ժամկետը երկարացվում է, սակայն ապրանքների բաց թողնման ժամկետը՝ ոչ: Ստեղծված իրավիճակում իրավատերը հնարավորություն չի ունենում ներկայացնել գործը վարույթ ընդունելու մասին դատարանի որոշումը, և մտավոր սեփականության իրավունքները խախտող ապրանքները բաց են թողնվում և իրացվում:

ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքով ապրանքային նշանի իրավատիրոջը տրված է բացառիկ իրավունք տիրապետելու, օգտագործելու և տնօրինելու ապրանքային նշանը, այլ անձանց թույլատրելու կամ արգելելու դրա օգտագործումը: Գրանցված ապրանքային նշանի իրավատերը բացառիկ իրավունք ունի արգելելու երրորդ անձանց առանց իր թույլտվության առևտրային գործունեության ընթացքում օգտագործել ցանկացած նիշ:

Ընդ որում՝ ապրանքային նշանի օգտագործում է համարվում նաև այդ ապրանքային նշանով մակնշված ապրանքների ներմուծումը կամ արտահանումը:

«Եվրասիական տնտեսական միության մասին» պայմանագրով անդամ պետությունների տարածքներում կիրառվում է ապրանքային նշանի, Միության ապրանքային նշանի նկատմամբ բացառիկ իրավունքի ապառման սկզբունքը⁵³⁵:

Նշվածից հետևում է, որ Հայաստանի Հանրապետությունում գործում է մտավոր սեփականության իրավունքների սպառման տարածքային սկզբունքը: Ներկայում ԵՏՄ անդամ չհանդիսացող երկրներից ապրանքների ներմուծումը սահմանափակվել է: Ինչը նշանակում է, որ եթե իրավատերն իր ապրանքային նշանը գրանցել է մաքսային մարմնում, միայն պաշտոնական մատակարարն իրավունք ունի դրանք ներմուծել Հայաստանի Հանրապետություն:

Այսպիսով, մտավոր սեփականության օբյեկտների իրավատերերի իրավունքների պաշտպանության, ինչպես նաև անձի իրավական պաշտպանության արդյունավետ միջոցի իրավունքի երաշխավորման նպատակով ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքում փոփոխությունների իրականացումն անհրաժեշտ է դառնում:

Հաշվի առնելով այն, որ մտավոր սեփականությունն անկյունաքարային դեր ունի գրեթե յուրաքանչյուր տնտեսվարողի համար, և մտավոր սեփականության իրավունքների պատշաճ պաշտպանության ապահովումը կարևոր է տնտեսվարողի գործունեության հաջողության համար՝ Պաշտպանի աշխատակազմում մշակվել է «Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքում լրացումներ կատարելու մասին» ՀՀ օրենքի նախագիծը:

Նախագծով առաջարկվում է մտավոր սեփականության օբյեկտներ հանդիսացող կամ պարունակող (կրող) ապրանքների ներմուծման գործընթացի վերաբերյալ գործերի վարույթն ընդգրկել հատուկ հայցային վարույթներում, սահմանել դատարանում նշված գործերի քննության առավելագույն ժամկետ:

Մասնավորապես, առաջարկվում է նախատեսել մտավոր սեփականության օբյեկտներ հանդիսացող կամ պարունակող (կրող) ապրանքների ներմուծման գործընթացի վերաբերյալ գործերը դատարանում քննելու և լուծելու եռամսյա ժամկետ: Սահմանել, որ դատարանը, հայցադիմումը վարույթ ընդունելու մասին որոշումը կայացնում է եռօրյա ժամկետում: Հայցադիմումը վերադարձնելու դեպքում այն կրկին ստացվելուց հետո դատարանը հայցադիմումը վարույթ ընդունելու հարցը լուծում է ոչ ուշ, քան այն կրկին ստացվելու հաջորդ օրը:

Նախագծով առաջարկվում է նաև սահմանել, որ դատարանը հայցադիմումը վարույթ ընդունելու հետ մեկտեղ որոշում է մտավոր սեփականության օբյեկտներ հանդիսացող կամ պարունակող (կրող) ապրանքների ներմուծման բաց թողնումը մաքսային մարմինների կողմից

⁵³⁵ Տե՛ս «Եվրասիական տնտեսական միության մասին» պայմանագրի 26-րդ հավելվածի «Մտավոր սեփականության օբյեկտների նկատմամբ իրավունքների պահպանության և պաշտպանության մասին» արձանագրություն:

ժամանակավորապես՝ մինչև գործով վերջնական դատական ակտի կայացումը, կասեցնելու հարցը: Առաջարկվում է նաև սահմանել, որ պատասխանողի շահերի ապահովման անհրաժեշտությունից ելնելով՝ հայցադիմումը վարույթ ընդունելու հետ մեկտեղ դատարանը որոշում է կայացնում կասեցված ապրանքների մաքսային արժեքի հինգ տոկոսի չափով ապահովված գումարը պետական գանձապետական հաշվից դատարանի դեպոզիտ փոխանցելու մասին:

Նախագիծը ներկայացվել է շրջանառության, շահագրգիռ մարմինների նկատառումների ու առաջարկությունների հիման վրա կազմվել է ամփոփաթերթ, որը ներկայացվել է ՀՀ վարչապետի աշխատակազմ:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝ համապատասխան փոփոխություններ կատարել Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքում:

10. Գրքերի բոլոր տեսակների օտարումն ավելացված արժեքի հարկի գրոյական դրույքաչափով հարկելը

Դեռևս 2019 թվականին Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմում իրականացված ուսումնասիրությամբ պարզվել է, որ օրենսդրությամբ տպագրական որոշակի նյութերի օտարումն ազատված է ԱԱՀ-ից: Մինչդեռ, որևէ արտոնություն նախատեսված չէ, օրինակ, գեղարվեստական գրքերի օտարման համար:

Վերոգրյալի հաշվառմամբ՝ Պաշտպանի աշխատակազմում մշակվել է «ՀՀ հարկային օրենսգրքում լրացումներ կատարելու մասին» օրենքի նախագիծ:

Նախագծով առաջարկվում է գրքերի (այդ թվում՝ էլեկտրոնային) բոլոր տեսակների օտարումը հարկել ԱԱՀ-ի 0 տոկոս դրույքաչափով:

ՀՀ հարկային օրենսգրքով ԱԱՀ-ից ազատված են դպրոցական գրերի և նոտայի տետրերի, նկարչական ավրամների, մանկական և դպրոցական գրականության, դպրոցական ուսումնական հրատարակությունների, բուհերի, մասնագիտացված գիտական կազմակերպությունների, ՀՀ գիտությունների ազգային ակադեմիայի հրատարակած գիտական և ուսումնական հրատարակությունների օտարումը: Ընդ որում, սահմանված արտոնությունների կիրառության շրջանակը սահմանում է Կառավարությունը:

Մինչդեռ, կրթության, մշակույթի, գիտության խթանումը, հայոց լեզվի և մշակութային ժառանգության պաշտպանությունը պետության հոգածության և պաշտպանության ներքո են: Գործարար միջավայրի բարելավումը և ձեռնարկատիրության խթանումը նույնպես պետության քաղաքականության հիմնական նպատակներից է:

Ձեռնարկատիրական գործունեության խթանման կարևոր գործոններ են հարկային բեռի, այդ թվում՝ հարկերի դրույքաչափերի կրճատումը, առանձին հարկերի վերացումը, հարկերի տարբերակված դրույքաչափերի կիրառումը:

Պետք է նշել, որ վերջին տարիներին աշխարհի շատ երկրներ նվազեցրել են գրքերի օտարման հարկային բեռը՝ ընդհուպ մինչև առանձին հարկատեսակների վերացումը:

Այսպես, օրինակ, 2015 թվականին Հրատարակիչների միջազգային ասոցիացիան հրապարակել է զեկույց տպագիր և էլեկտրոնային գրքերի համար նախատեսված ավելացված արժեքի հարկի չափերի վերաբերյալ: Համաձայն նշված զեկույցի՝ աշխարհի 31 երկրում, ինչպիսիք են, օրինակ, Կանադան, Լիբանանը, Հորդանանը, Մեծ Բրիտանիան, Ուկրաինան, Նորվեգիան, Հարավային Ամերիկայի երկրները, տպագրված գրքերի համար սահմանվում է 0% ԱԱՀ: Աշխարհի 31 երկրում, ինչպիսիք են, օրինակ, Սինգապուրը, Ճապոնիան, Թայլանդը, Իռլանդիան, Բելգիան, Կիպրոսը, տպագրված գրքերի համար սահմանվում է նվազեցված ԱԱՀ⁵³⁶:

Հայաստանի Հանրապետության հարկային համակարգը բնութագրվում է անուղղակի հարկերի բարձր տեսակարար կշռով: ԱԱՀ-ն, լինելով պետական բյուջեի եկամտային մասի ձևավորման հիմնական աղբյուր, բացի զուտ ֆիսկալային գործառույթից, ունի նաև կարգավորիչ գործառույթ: Հանդիսանալով անուղղակի հարկ և ներառվելով ապրանքի գնագոյացման մեջ՝ այն ապրանքի շուկայական առաջարկի ու պահանջարկի ձևավորման կարևոր գործոն է և անմիջականորեն ազդում է արտադրության ու իրացման ծավալների և որպես հետևանք՝ նաև երկրի սոցիալ-տնտեսական վիճակի վրա:

Գրքերի միջոցով է իրականացվում կրթության իրավունքի ապահովումը, ժողովրդի գրական-մշակութային ժառանգության պահպանումը, զարգացումը, տարածումը, բարեկիրթ քաղաքացիական հասարակության ձևավորումը: Այս տեսանկյունից կարևորագույն բարեփոխում կհամարվի գրքերի (այդ թվում՝ էլեկտրոնային) բոլոր տեսակների օտարումն ԱԱՀ-ի 0 տոկոս դրույքաչափով հարկելը:

Նախագծի ընդունումը կնպաստի ՀՀ-ում հրատարակչական գործի, մշակույթի, կրթության զարգացմանը: Այն դրական ազդեցություն կունենա նաև ձեռնարկատիրության խթանման համար:

Նախագիծը ներկայացվել է շրջանառության, շահագրգիռ մարմինների նկատառումների ու առաջարկությունների հիման վրա այն լրամշակվել է, կազմվել է ամփոփաթեթը: 2021 թվականին ամփոփված փաթեթն ուղարկվել է Ազգային ժողով և Կառավարություն՝ պաշտոնական ընթացք տալու համար:

---

⁵³⁶ Տե՛ս Նորվեգիայի «Ավելացված արժեքի մասին ակտը», հասանելի է <https://www.skatteetaten.no/globalassets/bedrift-og-organisasjon/avgifter/merverdiavgift/refusjon-av-mva---avgiftsinfo/vat-act---oversatt-versjon-av-merverdiavgiftsloven-updatet-may-2014.pdf> հղումով, Իռլանդիայի «Ավելացված արժեքի կոնսոլիդացիայի մասին ակտը», հասանելի է <http://www.irishstatutebook.ie/eli/2010/act/31/enacted/en/pdf> հղումով, Միացյալ թագավորության «Ավելացված արժեքի մասին ակտը», հասանելի է <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1994/23/contents> հղումով և այլն, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝ ընդունել նշված օրենսդրական առաջարկը և գործերի բոլոր փեսակների օտարման համար սահմանել ԱԱՀ-ի գրոյական դրույքաչափ:

11. Հակամենաշնորհային կոմպլաենսը՝ որպես գործարարության պաշտպանության երաշխիք

Դեռևս 2019 թվականին Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրած բողոքների և տնտեսական մրցակցության պաշտպանության օրենսդրության խախտումների ուսումնասիրությամբ պարզվել է, որ ՀՀ-ում բացակայում են տնտեսական մրցակցության պաշտպանության օրենսդրության խախտումների կանխարգելման այնպիսի մեխանիզմներ, որոնք հնարավորություն կտան տնտեսվարողին կազմակերպության ներսում բացահայտել խախտումները և վերացնել: Սա մի կողմից հնարավորություն կտա տնտեսվարողին խուսափել տուգանքներից, մյուս կողմից՝ կթեթևացնի վարչարարություն իրականացնող մարմնի ծանրաբեռնվածությունը:

Միջազգային փորձի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ տարբեր երկրներում լայնորեն կիրառվում են տնտեսական մրցակցության պաշտպանության օրենսդրության խախտման ներքին զսպման մեխանիզմներ: Այդ մեխանիզմներից է, օրինակ, հակամենաշնորհային կոմպլաենսը:

Այն կազմակերպչական և իրավական միջոցառումների ամբողջություն է, որն ուղղված է տնտեսական մրցակցության պաշտպանության օրենսդրության պահանջների պահպանմանը և խախտումների կանխարգելմանը:

Հակամենաշնորհային կոմպլաենսի ներդրմամբ տնտեսվարողը կազմակերպության ներսում սահմանում է տնտեսական մրցակցության պաշտպանության օրենսդրության պահպանման և վերահսկողության կանոններ: Արդյունքում տնտեսվարողը հնարավորություն է ունենում կազմակերպության ներսում բացահայտել խախտումները և վերացնել: Սա նաև հնարավորություն է տալիս նրան խուսափել տուգանքներից:

Հաշվի առնելով վերոնշյալը՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանն առաջարկել է ներպետական օրենսդրության մեջ ներդնել հակամենաշնորհային կոմպլաենսի ինստիտուտը:

Այս ինստիտուտի ներդրմամբ օրենսդրությամբ իրավասու մարմնին իրավունք կվերապահվի սահմանելու հակամենաշնորհային պահանջների պահպանման արտաքին կանոններ: Այս կանոնների հիման վրա տնտեսվարողը ներքին ակտով կսահմանի տնտեսական մրցակցության օրենսդրության պաշտպանության ներքին կանոններ: Օրինակ՝ տնտեսվարողի ներքին ակտով կսահմանվեն տնտեսական մրցակցության պաշտպանության օրենսդրության խախտման ռիսկերի նվազեցմանը, տնտեսվարողի կողմից հակամենաշնորհային կոմպլաենսի կիրառման նկատմամբ հսկողության իրականացմանն ուղղված միջոցառումներ և այլն: Հակամենաշնորհային կոմպլաենսի ներդրմամբ տնտեսվարողները հնարավորություն

կունենան պարզել կազմակերպությունում առկա տնտեսական մրցակցության պաշտպանության օրենսդրության խախտումները և կանխել դրանց հետագա տարածումը:

Կոմպլաենսը կարևոր նշանակություն կունենա նաև խախտումների հայտնաբերման դեպքում տնտեսվարողի մեղքի հաստատման, իրավախախտման պատճառների վերհանման և պատասխանատվության համաչափության ապահովման տեսանկյունից:

Պաշտպանի աշխատակազմում ուսումնասիրվել է հակամենաշնորհային կոմպլաենսի ներդրման միջազգային փորձը:

Այսպես, Եվրոպական միությունում մրցակցային հարաբերությունները կարգավորվում են Եվրոպական միության պայմանագրով, որը կոմպլաենսի մասին նորմեր չի պարունակում: Սակայն անդամ պետությունների հակամրցակցային մարմիններն ընդունել են խորհրդատվական բնույթի փաստաթղթեր, որտեղ սահմանված են կոմպլաենսի հիմնական հատկանիշները:

Եվրոպական հանձնաժողովը 2011 թվականին հրապարակեց տեղեկատվական թերթիկ՝ «Կոմպլաենսի հարցեր» վերնագրով⁵³⁷: Այստեղ մանրամասն պարզաբանվում է հակամրցակցային օրենսդրությունը պահպանելու պարտավորությունը, մրցակցային շուկայի հիմնական կանոնները, իրավախախտ տնտեսվարողի ռիսկերը, սահմանվում է նաև կոմպլաենսի ներդրման ռազմավարությունը:

Եվրոպական Միության անդամ մի շարք երկրներում ազգային մակարդակով ուսումնասիրվում են պատժաչափերի իջեցման հնարավորությունը կազմակերպությունների կողմից հակամենաշնորհային կոմպլաենսի առկայության և նրա պահանջների պահպանման դեպքում: Այսպես, Մեծ Բրիտանիայում և Ֆրանսիայում հակամենաշնորհային կոմպլաենսի առկայության և նրա պահանջների պահպանման դեպքերում նախատեսվում է տուգանքի իջեցում 10%-ով, իսկ Իտալիայում՝ 15%-ով:

Մեծ Բրիտանիայում 2011 թվականին հրապարակվեց «Ինչպես ձեր բիզնեսը համապատասխանել հակամրցակցային իրավունքի նորմերին» ուղեցույցը⁵³⁸, որով կազմակերպություններին առաջարկվեց կիրառել հակամենաշնորհային կոմպլաենսը:

ԱՄՆ-ում դատարանները որպես մեղմացուցիչ հանգամանք հաշվի են առնում կազմակերպությունում կոմպլաենսի ծրագրի ներդրումը: Սակայն սա չի վերաբերում խոշոր հակամենաշնորհային խախտումներին, օրինակ՝ կարտելային փոխհամաձայնություններին⁵³⁹:

⁵³⁷ Տե՛ս Եվրոպական միության մրցակցային օրենսդրության խախտումների համար տուգանքները, հասանելի է http://ec.europa.eu/competition/antitrust/compliance/index_en.html հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

⁵³⁸ Տե՛ս «Ինչպես ձեր բիզնեսը համապատասխանել հակամրցակցային իրավունքի նորմերին» ուղեցույց 2011, հասանելի է https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/284402/oft1341.pdf հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

⁵³⁹ Տե՛ս «Հակամենաշնորհային կոմպլաենսի գնահատումը հակամենաշնորհային քրեական հետաքննություն իրականացնելիս», հասանելի է <http://www.justice.gov/atr/public/speeches/308499.pdf> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

2017 թվականի հունվարի 1-ին Ղազախստանի Հանրապետության «Մրցակցության և բնակարանաշինության պետական աջակցության օրենսդրական ակտերում փոփոխություններ մտցնելու մասին» օրենքում ամրագրվեց հակամենաշնորհային կոմպլաենսի հասկացությունը⁵⁴⁰:

Ռուսաստանի Դաշնության նախագահի՝ 2019 թվականի մարտի 1-ի Մրցակցության զարգացման պետական քաղաքականության մասին հրամանագրով սահմանվեց իշխանության ֆեդերալ և տարածաշրջանային մարմինների գործունեության մեջ հակամենաշնորհային կոմպլաենսի ներդրման պահանջ:

ԱՄՆ-ի հակամենաշնորհային հիմնական օրենքը՝ Շերմանի ակտը, հակամենաշնորհային կոմպլաենսի մասին նորմեր չի պարունակում: Սակայն դատարանները պատիժ նշանակելիս, այդ թվում մրցակցության պաշտպանության մասին օրենսդրության խախտման համար, օգտվում են ԱՄՆ-ի՝ դաշնային պատասխանատվության վերաբերյալ ուղեցույցից⁵⁴¹: Այն խորհրդատվական բնույթի փաստաթուղթ է, որով դատարաններին առաջարկվում է հակամենաշնորհային գործերը քննելիս հաշվի առնել կազմակերպությունում արդյունավետ ներդրված հակամենաշնորհային կոմպլաենսի առկայությունը:

Հակամենաշնորհային կոմպլաենսի օրենսդրորեն ամրագրումը կապահովագրի տնտեսվարողներին հակամենաշնորհային օրենսդրության խախտումներից և հնարավորություն կտա խուսափել տուգանքներից, մյուս կողմից՝ պետության կողմից կապահովվի տնտեսական գործունեությամբ զբաղվելու իրավունքը և անբարեխիղճ մրցակցության և գերիշխող դիրքի չարաշահման սահմանափակման քաղաքականության իրականացումը:

«Որովհետև իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմում մշակվել են «Տնտեսական մրցակցության պաշտպանության մասին» և «Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ Հայաստանի Հանրապետության օրենքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» ՀՀ օրենքների նախագծերը:

Նախագծերով առաջարկվում է «Տնտեսական մրցակցության պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքում ներդնել հակամենաշնորհային կոմպլաենսի ինստիտուտը:

Առաջարկվում է հակամենաշնորհային կոմպլաենս ներդրած կազմակերպության ներքին ակտով սահմանել տնտեսվարող սուբյեկտի գործունեության իրականացման հետ կապված տնտեսական մրցակցության պաշտպանության մասին օրենսդրության խախտման ռիսկերի

⁵⁴⁰ Տե՛ս «Մրցակցության և բնակարանաշինության պետական աջակցության օրենսդրական ակտերում փոփոխություններ մտցնելու մասին» Ղազախստանի Հանրապետության օրենքը, հասանելի է https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38924913#pos=2;-256 հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

⁵⁴¹ Տե՛ս Ֆեդերալ դատավճիռների կայացման ուղեցույց, հասանելի է <http://www.uscc.gov/guidelines-manual/2011/2011-8b21> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

գնահատման իրականացման կարգի պահանջներ, տնտեսական մրցակցության պաշտպանության մասին օրենսդրության խախտման ռիսկերի նվազեցման և հակամենաշնորհային կոմպլաենսի կիրարկման նկատմամբ հսկողության իրականացմանն ուղղված միջոցառումներ, հակամենաշնորհային կոմպլաենսի կիրարկման համար պատասխանատու անձանց շրջանակ և այլն:

Նախագծերով առաջարկվում է նաև տնտեսական մրցակցության պաշտպանության օրենսդրության խախտման դեպքում տնտեսվարող սուբյեկտներին պատասխանատվության ենթարկելիս հակամենաշնորհային կոմպլաենսի ներդրումը և կիրարկումը դիտարկել որպես պատասխանատվությունը մեղմացնող հանգամանք:

Նախագծերի փաթեթը քննարկվել է ՀՀ էկոնոմիկայի նախարարության և Տնտեսական մրցակցության պաշտպանության պետական հանձնաժողովի հետ: Այն ներկայացվել է շրջանառության, շահագրգիռ մարմինների նկատառումների ու առաջարկությունների հիման վրա կազմվել է ամփոփաթեթ: 2021 թվականին օրենսդրական ամփոփված փաթեթն ուղարկվել է Ազգային ժողով և Կառավարություն՝ պաշտոնական ընթացք տալու համար:

Հաշվի առնելով վերոնշյալը՝ անհրաժեշտ է՝ «Տնտեսական մրցակցության պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքում ամրագրել հակամենաշնորհային կոմպլաենսի ինստիտուտը:

12. Մարդու իրավունքների պաշտպանի ներգրավումը գնումների հետ կապված բողոքարկման ընթացակարգին

Գործարարների շահերի պաշտպանությունը, տնտեսական գործունեության նրանց իրավունքի երաշխավորումը Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատանքի կարևոր ուղղություններից է: Պետական կարիքների համար կազմակերպված մրցույթի արդյունքների հետ անհամաձայնության կամ գործարարին գնումների գործընթացին մասնակցելու իրավունք չունեցող մասնակիցների ցուցակում ընդգրկելու ընթացակարգ նախաձեռնելու դեպքերում տնտեսվարողները միջնորդություն են ներկայացնում բողոքներ քննող անձին Մարդու իրավունքների պաշտպանին որպես կողմ ներգրավելու համար:

Գործարարների իրավունքների արդյունավետ պաշտպանության երաշխավորման նպատակով Պաշտպանի ներկայացուցիչը մասնակցում է գնումների հետ կապված բողոքների քննությանը:

13. Պետական եկամուտների կոմիտեի հեռախոսազանգերի կենտրոնի մշտական հիմունքներով գործելը որպես տվյալ ոլորտում անձի իրավունքների իրացման արդյունավետ միջոց

Տարիներ շարունակ Մարդու իրավունքների պաշտպանին են հասցեագրվում ՊԵԿ-ի հեռախոսազանգերի կենտրոնի մշտական հիմունքներով չգործելու վերաբերյալ բողոքներ:

Այսպես, համաձայն բողոքների, սահմանային անցակետում մարդիկ, խնդիրներ ունենալով մաքսային ծառայության աշխատակիցների հետ, փորձել են ՊԵԿ-ի հեռախոսազանգերի կենտրոնից իրենց իրավունքների և պարտականությունների վերաբերյալ ստանալ տեղեկատվություն, սակայն չեն կարողացել, քանի որ այն գիշերային ժամերին չի գործում:

Նույն խնդրի հետ առնչվում են նաև այլ մարմինների կամ կազմակերպությունների աշխատակիցները, որոնք քաղաքացիների՝ հրատապ լուծում պահանջող հարցերի վերաբերյալ պարզաբանումներ ստանալու կամ քաղաքացիների բարձրացրած խնդիրներին արագ լուծում տալու համար հնարավորություն չեն ունենում կապ հաստատել ՊԵԿ-ի հեռախոսազանգերի կենտրոնի հետ:

ՊԵԿ-ի պաշտոնական կայքէջում առկա տվյալների համաձայն՝ հեռախոսազանգերի կենտրոն-բաժինը կազմակերպություններին և ֆիզիկական անձանց տրամադրում է տեղեկատվություն հարկային և մաքսային հարաբերությունները կարգավորող օրենսդրության պահանջների պարզաբանման վերաբերյալ՝ ՀՀ ՊԵԿ իրավասությունների շրջանակներում, հարկային և մաքսային վարչարարության, հարկային և մաքսային մարմինների և դրանց պաշտոնատար անձանց գործառույթային իրավասությունների և պարտականությունների վերաբերյալ:

Այս առումով շարունակում է խնդրահարույց մնալ հեռախոսազանգերի կենտրոնի աշխատանքը շաբաթվա բոլոր օրերին և շուրջօրյա չիրականացնելու հարցը: Մինչդեռ ՊԵԿ-ի մաքսային ծառայության աշխատանքը շուրջօրյա է: Օրվա տարբեր ժամերին Հայաստանի Հանրապետություն են ներկրվում և արտահանվում ապրանքներ: Շատ հաճախ անհրաժեշտություն է առաջանում մարդկանց բարձրացրած հարցերի վերաբերյալ իրականացնել արագ արձագանքում: Հեռախոսազանգերի կենտրոնի շուրջօրյա չգործելու պատճառով բողոքները տեղ չեն հասնում և հետևաբար արագ չեն լուծվում:

Միջազգային փորձի ուսումնասիրությունը վկայում է, որ մի շարք երկրներում մաքսային ծառայության թե՛ գծի հեռախոսահամարը գործում է շուրջօրյա (Գերմանիա, Իտալիա, ԱՄՆ, Ավստրալիա, Մոլդովա, Հոնկոնգ, Ռուսաստանի Դաշնություն, Ուկրաինա, Ղազախստան)⁵⁴²:

Հաշվի առնելով վերոնշյալը՝ անհրաժեշտ է՝

ՊԵԿ-ի հեռախոսազանգերի կենտրոնի աշխատանքը դարձնել մշտական հիմունքներով:

14. Ստուգումների գործընթացում թափանցիկության ապահովումը

Շարունակվում է չլուծված մնալ ստուգումների ընթացքում պետական մարմինների ծառայողների գործունեության թափանցիկության ապահովման հարցը:

⁵⁴²Տե՛ս https://www.zoll.de/EN/Contact/Other_contacts/other_contacts_node.html, <http://www.gdf.gov.it/servizi-per-il-cittadino/contatti/come-contattare-la-guardia-di-finanza>, <https://www.usa.gov/federal-agencies/u-s-customs-and-border-protection> և այլն, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

2020 թվականի ընթացքում Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրվել են բողոքներ ստուգումներ իրականացնող անձանց անհարգալից և անօրինական վարքագծի վերաբերյալ:

Օրինակ՝ Պաշտպանին հասցեագրած բողոքներից մեկով անձինք տեղեկացրել են, որ մաքսային ծառայողներն իրենց նկատմամբ դրսևորել են ոչ պատշաճ վարքագիծ: Մեկ այլ բողոքի ուսումնասիրությունից պարզվել է, որ ՀՀ առողջապահական և աշխատանքի տեսչական մարմնի աշխատակիցները ոստիկանների ուղեկցությամբ մուտք են գործել խանութ և հայտնել, որ խանութի գործունեությունը 24 ժամով դադարեցնում են, քանի որ խանութում պահպանված չեն սանիտարական կանոնները և տնտեսվարողին են ներկայացրել ոչ պատշաճ ձևով լրացված արձանագրություն: Տնտեսվարողն առարկել է և առաջարկել է դիտել խանութի տեսախցիկները, սակայն ստացել է մերժում: Ըստ բողոքի՝ ստուգում ն իրականացնող անձինք չեն ներկայացրել անձը հաստատող փաստաթուղթ և դրսևորել են ոչ պատշաճ վարքագիծ:

Պաշտպանին բողոքներ են հասցեագրվել նաև հարկային ծառայողների անօրինական և անհարգալից վարքագծի վերաբերյալ:

ՊԵԿ-ի պարզաբանումների համաձայն՝ 2020 թվականի ընթացքում՝ ՊԵԿ ներքին անվտանգության վարչության ծառայողական քննությունների և վարքագծի /էթիկային/ կանոնների բաժին ստացվել է 30 դիմում-բողոք:

ՊԵԿ հարկային և մաքսային մարմինների ծառայողական քննություն անցկացնող հանձնաժողովի կողմից կայացված եզրակացությունների արդյունքում հայտնաբերված խախտումները հետագայում բացառելու նպատակով Կոմիտեի նախագահի անունից պատրաստվել են համապատասխան հանձնարարականներ:

Սույն պարագրաֆում քննարկվող հարցի կապակցությամբ պետք է նշել, որ դեռևս 2018 թվականին Պաշտպանն առաջարկել էր ստուգումների գործընթացի թափանցիկությունն ապահովելու նպատակով հարկային և մաքսային ծառայողների հանդերձանքին ամրացնել դյուրակիր տեսախցիկներ:

Վերջին տարիներին իրավապահ մարմինների կողմից լայնորեն կիրառվում են տեխնոլոգիական նորամուծություններ, որոնցից են նաև դյուրակիր տեսախցիկները:

Օրինակ՝ Ոստիկանության դեպքում դյուրակիր տեսախցիկները ցույց են տվել կիրառության արդյունավետություն: Դրանք կարող են կիրառելի լինել նաև մաքսային և հարկային մարմինների աշխատանքում:

Այսպես, ԱՄՆ-ի Մաքսային և սահմանային պաշտպանության գործակալությունը, որն իրավապահ մարմին է, 2013 թվականից ի վեր կիրառում է տեսախցիկներ ինչպես գործակալության տրանսպորտային միջոցների, այնպես էլ սպաների հանդերձանքի վրա:

Տեսախցիկները սպաների հանդերձանքի վրա ամրացվել են ավտոմեքենաներից հեռու գտնվելու դեպքում սպաներին ուղեկցելու նպատակով⁵⁴³:

Պետական մարմինների աշխատանքի հաշվետվողականության ապահովման նպատակով տեսախցիկների կիրառման վերաբերյալ կարգավորումներ առկա են Ֆրանսիայում, Մեծ Բրիտանիայում, Բելգիայում, Սլովակիայում, Թունիսում և այլն⁵⁴⁴:

Քաղաքացիների հետ անմիջական շփում ունեցող ստուգումներ իրականացնող անձանց հանդերձանքի վրա դյուրակիր տեսախցիկների ամրացումը կնպաստի նրանց գործունեության թափանցիկության բարձրացմանը, կոռուպցիոն ռիսկերի նվազեցմանը, բողոքներում բարձրացված հարցերի արդյունավետ լուծմանը:

Հաշվի առնելով վերոնշյալը՝ անհրաժեշտ է՝ քաղաքացիների և տնտեսվարող սուբյեկտների հետ ստուգումների ընթացքում անմիջական շփում ունեցող ծառայողներին ապահովել դյուրակիր տեսախցիկներով:

15. Շրջիկ և շրջածախ առևտրի ոլորտում ձեռնարկատիրական գործունեության իրականացման պայմանները

Շրջիկ և շրջածախ առևտրի ոլորտում առկա խնդիրներին Մարդու իրավունքների պաշտպանն անդրադարձել է կատարել նաև նախորդ տարեկան հաղորդումներում:

2020 թվականի ընթացքում Պաշտպանին բողոքներ են հասցեագրվել օրենսդրությամբ շրջիկ և շրջածախ առևտրի իրականացման չափանիշներն ու պայմանները համայնքի ավագանու իրավասությանը վերապահելու մասին:

Հարցն այն է, որ 2020 թվականի հունվարի 24-ին ՀՀ Ազգային ժողովն ընդունեց «Առևտրի և ծառայությունների մասին» ՀՀ օրենքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» ՀՀ օրենքը:

Նշված օրենքով կարգավորում ստացան Երևան համայնքի վարչական տարածքում շրջիկ առևտրի կետերի միջոցով վաճառքի կազմակերպման կամ ծառայությունների մատուցման մի շարք հարցեր: Սահմանվեց նաև, որ Երևան համայնքի վարչական տարածքում շրջածախ

⁵⁴³ Տե՛ս ԱՄՆ-ի «Մաքսային և սահմանային պաշտպանության գործակալությունը դյուրակիր տեսախցիկներով ապահովելու մասին» զեկույց, հասանելի է <https://www.aclu.org/other/strengthening-cbp-use-body-worn-cameras> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

⁵⁴⁴ Տե՛ս Ֆրանսիայի Ներքին անվտանգության օրենսգիրք, Code de la Sécurité Intérieure, art. L-251 and following, Ոստիկանության հաշվետվողականության համար դյուրակիր տեսախցիկների կիրառումը, Gary Cutlack, ‘Police “body cams” make criminals 90 per cent more likely to confess’ (Gizmodo, 21 August 2013) [accessed 18 March 2015], Հաշվետվողականության ամրապնդումը Թունիսում, հասանելի է http://procurement-notices.undp.org/view_notice.cfm?notice_id=51998 հղումով և այլն, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

առևտուրը պետք է իրականացվի Երևանի քաղաքապետի կամ նրա որոշմամբ վարչական շրջանի ղեկավարի թույլտվությամբ:

Հարկ է նկատել, որ օրենքում տեղ չեն գտել շրջիկ և շրջաձախ առևտուր իրականացնողների բարձրացրած մի շարք հարցադրումներ: Այսպես, ոլորտի ներկայացուցիչները, դիմելով Պաշտպանին, առաջարկել էին շրջիկ և շրջաձախ առևտուր իրականացնելու միջոցով վաճառվող ապրանքների և մատուցվող ծառայությունների տեսակները, շրջիկ առևտրի կետերի միջոցով առևտրի իրականացման չափանիշներն ու վայրերը սահմանել կառավարության որոշմամբ կամ «Առևտրի և ծառայությունների մասին» օրենքով, այլ ոչ՝ համայնքի ավագանու որոշմամբ:

Ոլորտի ներկայացուցիչների պնդմամբ՝ համայնքի ավագանուն նման լիազորություն վերապահելը ստեղծելու է կամայական մոտեցման հնարավորություն:

2020 թվականի սեպտեմբերի 8-ի որոշմամբ Երևանի քաղաքի ավագանին սահմանեց շրջաձախ առևտրի իրականացմանը ներկայացվող պահանջները, պայմանները, շրջաձախ առևտուր իրականացնելու միջոցով վաճառվող ապրանքների տեսակները և շրջաձախ առևտրի իրականացման թույլատրելի վայրերը: Կարգավորումներն ուժի մեջ մտան 2021 թվականի հունվարի 1-ից:

Միջազգային փորձի ուսումնասիրությունը վկայում է, որ մի շարք երկրներում, ինչպիսիք են, օրինակ, Ռուսաստանը, Բելառուսը, շրջիկ և շրջաձախ առևտրի իրականացման պայմանները սահմանվում են օրենքով կամ կառավարության որոշմամբ⁵⁴⁵: Սա կարևոր նշանակություն ունի նաև տարբեր բնակավայրերում միանման առևտրի տեսակների չափանիշների միասնականության ապահովման համար:

Հաշվի առնելով վերոնշյալը՝ անհրաժեշտ է՝ շրջիկ և շրջաձախ առևտրի տեսակների իրականացման պայմանները և չափանիշները սահմանել օրենքով կամ կառավարության որոշմամբ:

---

⁵⁴⁵ Տե՛ս ՌԴ կառավարության 19.01.1998թ. թիվ 55 որոշում, ՌԴ հարկային օրենսգիրք, Բելառուսի Հանրապետության Նախարարների խորհրդի 15.01.2009 թ.թիվ 31 որոշում:

ԳԼՈՒԽ 2. ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Տարածքի նկատմամբ իրավունքի վերաբերյալ վեճի առկայության դեպքում էլեկտրական էներգիայի, խմելու ջրի, գազի մատակարարման դադարեցումը

2020 թվականի ընթացքում Պաշտպանին բողոքներ են հասցեագրվել տարածքի նկատմամբ իրավունքի վերաբերյալ վեճի առկայության դեպքում էլեկտրական էներգիայի, խմելու ջրի, գազի մատակարարման դադարեցումների վերաբերյալ:

Օրինակ՝ բողոքներից մեկով անձը նշել է, որ իր կողմից փաստացի տիրապետվող բնակարանի սեփականության իրավունքի վերաբերյալ առկա է վեճ: Բնակարանի սեփականատիրոջ պահանջով մատակարարը դադարեցրել է էլեկտրական էներգիայի մատակարարումը:

ՀՀ հանրային ծառայությունները կարգավորող հանձնաժողովի 2006 թվականի դեկտեմբերի 27-ի թիվ 358-Ն որոշման հավելվածի 32-րդ կետի 2-րդ ենթակետով սահմանված է, որ եթե սպառողը չունի տարածքի (շենքի, շինության) նկատմամբ իր իրավունքները կամ իրավունքների ձեռքբերումը հավաստող (հաստատող) փաստաթուղթ և էլեկտրամատակարարվող տարածքի (շենքի, շինության) նկատմամբ իրավունքի վերաբերյալ առկա է վեճ, ապա էլեկտրամատակարարման դադարեցման և պայմանագրի լուծման հարցը որոշվում է վեճը Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ սահմանված կարգով լուծելուց հետո:

Ելնելով վերը նշված կարգավորումից՝ անձը դիմել է մատակարարին բնակարանի էլեկտրական էներգիայի մատակարարումը վերականգնելու խնդրով, սակայն ստացել է մերժում: Որպես պատճառաբանություն՝ նշվել է մինչև վեճի մասին ծանուցվելը ծառայությունների դադարեցված լինելու հանգամանքը:

Հանձնաժողովի վերը նշված որոշման հավելվածի 32-րդ կետի 2-րդ ենթակետի ուսումնասիրությունից պարզ է դարձել, որ այն ձևակերպված չէ բավարար հստակությամբ, ինչն էլ հանգեցնում է տարակերպ մեկնաբանությունների:

Այսպես, եթե անձը ներկայացնում է ծառայությունների մատուցման տարածքի նկատմամբ իրավունքի վերաբերյալ վեճի առկայության փաստը հաստատող փաստաթուղթ, սակայն ծառայությունների մատուցումն արդեն իսկ դադարեցված է, մատակարարը պարտավոր է վերականգնել այն, թե՛ ոչ:

Բացի այդ, վերոնշյալ որոշման կարգավորումներից պարզ չէ, թե դատարան հայցադիմում ներկայացնելը, առանց դատարանի կողմից հայցադիմումը վարույթ ընդունելու մասին որոշման, հաստատում է ծառայությունների մատուցման տարածքի նկատմամբ իրավունքի վերաբերյալ վեճի առկայության փաստը, թե՛ ոչ:

Եթե վեճի առկայության փաստը հաստատվում է դատարանի կողմից հայցադիմումը վարույթ ընդունելու մասին որոշման կայացումից հետո, ապա անձը տևական ժամանակ զրկված կլինի ծառայությունների մատուցումից:

Բանն այն է, որ ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքով հայցի ապահովման միջոց կիրառելու մասին միջնորդությունը դատարանը քննում է ոչ ուշ, քան այն ստանալու հաջորդ օրը, իսկ եթե միջնորդությունը ներկայացվել է հայցադիմումի հետ, ապա հայցադիմումը վարույթ ընդունելու հետ մեկտեղ: Առաջին ատյանի դատարանը հայցադիմումը վարույթ ընդունելու մասին որոշում կայացնում է այն ներկայացվելուց հետո յոթնօրյա ժամկետում:

Բացի այդ, հնարավոր են դեպքեր, որ դատարանը վերադարձնի հայցադիմումը՝ թերությունները վերացնելու և այն դատարան կրկին ներկայացնելու համար ժամկետ տրամադրելով:

Հետևաբար, մինչև տարածքի նկատմամբ իրավունքի վերաբերյալ վեճը ՀՀ օրենսդրությամբ սահմանված կարգով լուծելը ծառայությունների մատակարարման դադարեցումը կարող է հանգեցնել տարածքը տիրապետողների հարկադիր վտարմանը կամ առողջությանը վնաս պատճառելուն: Խոսքը վերաբերում է հատկապես այն դեպքերին, երբ վեճի առարկա բնակարանում բնակվում են տարեցներ, երեխաներ, հաշմանդամություն ունեցող անձինք:

Հանձնաժողովի վերը նշված որոշման հավելվածի 32-րդ կետի 2-րդ ենթակետի ներկայիս կարգավորման ոչ հստակ ձևակերպումը հնարավորություն չի տալիս իրավահարաբերության մասնակիցներին համապատասխանեցնելու իրենց վարքագիծը սահմանված պահանջներին:

Ընդ որում, նմանատիպ կարգավորումներ նախատեսված են Հանձնաժողովի 2005 թվականի «Բնական գազի մատակարարման և օգտագործման կանոնները հաստատելու մասին» թիվ 95-Ն որոշման հավելվածի 5.7 կետով և 2016 թվականի «Խմելու ջրի մատակարարման և ջրահեռացման (կեղտաջրերի մաքրման) ծառայությունների մատուցման կանոնները սահմանելու մասին» թիվ 378-Ն որոշման հավելվածի 75-րդ կետի 4-րդ ենթակետով:

Որոշակիության սկզբունքի սահմանադրաիրավական բովանդակությունից բխում է, որ անձի հիմնական իրավունքները և ազատությունները սահմանափակելիս օրենքները սահմանեն այդ սահմանափակումների հիմքերը և ծավալը, լինեն բավարար չափով որոշակի, որպեսզի այդ իրավունքների և ազատությունների կրողները և հասցեատերերն ի վիճակի լինեն դրսևորելու համապատասխան վարքագիծ:

Բարձրացված խնդրի կապակցությամբ հատկանշական է նաև Եվրոպական դատարանի արտահայտած դիրքորոշումը, որ օրենքի կանխատեսելիության, որոշակիության և

հստակության սկզբունքի երաշխավորումը, ի թիվս այլնի, կոչված է նաև կանխելու, բացառելու «կամայականության վտանգը»⁵⁴⁶:

Հաշվի առնելով ենթաօրենսդրական նորմատիվ իրավական ակտերի՝ սահմանադրական օրենքներին և օրենքներին համապատասխանության սահմանադրական պահանջը՝ օրենքներին ներկայացվող իրավական որոշակիության և կանխատեսելիության պահանջներն ուղղակիորեն տարածվում են նաև ենթաօրենսդրական ակտերի վրա:

«Հանրային ծառայությունները կարգավորող մարմնի մասին» ՀՀ օրենքի 11-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ Հանձնաժողովն օրենքով իրեն վերապահված իրավասությունների շրջանակում ընդունում է որոշումներ, որոնք իրենց բնույթով կարող են լինել ենթաօրենսդրական նորմատիվ, անհատական կամ ներքին (լոկալ) իրավական ակտեր:

Հաշվի առնելով վերոնշյալը՝ պետք է արձանագրել, որ Հանձնաժողովի վերը նշված որոշումների համապատասխան կարգավորումները ձևակերպված չեն բավարար հստակությամբ, ինչը հնարավորություն չի տալիս իրավահարաբերության մասնակիցներին համապատասխանեցնելու իրենց վարքագիծը սահմանված պահանջներին, ինչպես նաև գործնականում հանգեցնում է դրույթի ոչ միանշանակ մեկնաբանությանն ու կիրառությանը:

Իրավական որոշակիությունը կամ կանխատեսելիությունը պահանջում են, որ ցանկացած վկայակոչված նորմ ձևակերպված լինի բավականին ճշգրիտ, որպեսզի անձը հնարավորություն ունենա հանգամանքներից ելնելով ողջամտորեն կանխատեսել այն հետևանքները, որոնք կարող է առաջացնել տվյալ գործողությունը⁵⁴⁷:

Հարկ է նկատել նաև, որ «Նորմատիվ իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքի 41-րդ հոդվածի 1-ին մասով սահմանում է, որ նորմատիվ իրավական ակտի նորմը մեկնաբանվում է՝ հաշվի առնելով նորմատիվ իրավական ակտն ընդունելիս այն ընդունող մարմնի նպատակը՝ ելնելով դրանում պարունակվող բառերի և արտահայտությունների տառացի նշանակությունից, ամբողջ հոդվածի, գլխի, բաժնի կարգավորման համատեքստից, այն նորմատիվ իրավական ակտի դրույթներից, ի կատարումն որի՝ ընդունվել է այդ ակտը, տվյալ նորմատիվ իրավական ակտով սահմանված սկզբունքներից, իսկ այդպիսի սկզբունքներ սահմանված չլինելու դեպքում՝ տվյալ իրավահարաբերությունը կարգավորող իրավունքի ճյուղի սկզբունքներից:

2020 թվականի տարեկան հաղորդման շրջանակներում Հանձնաժողովին հասցեագրված գրությամբ Պաշտպանը հարցադրում էր արել, թե արդյոք Հանձնաժողովում քննարկվել է 2005 թվականի թիվ 95-Ն, 2006 թվականի թիվ 358-Ն, 2016 թվականի թիվ 378-Ն որոշումներում փոփոխություններ իրականացնելու հարցը: Մասնավորապես, խոսքը վերաբերում է

⁵⁴⁶ Տե՛ս Հիլդա Հաֆստեյնսդոտիրն ընդդեմ Իսլանդիայի (Hilda Hafsteinsdottir v. Iceland) գործով 2004 թվականի հունիսի 8-ի վճիռը, գանգատ թիվ 40905/98, կետ 56:

⁵⁴⁷ Տե՛ս Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի նախադեպային պրակտիկայի հրատապ հիմնախնդիրները. Գիտագործնական ձեռնարկ դատավորների և դատական ծառայողների համար: Երևան 2011, էջ 15:

Հանձնաժողովի համապատասխան որոշումներում այնպիսի փոփոխությունների իրականացմանը, որոնք հստակ կսահմանեն մատակարարի պարտավորությունը չդադարեցնելու, իսկ դադարեցված լինելու դեպքում՝ վերականգնելու բաժանորդին ծառայությունների մատուցումը ծառայությունների մատուցման տարածքի նկատմամբ իրավունքի վերաբերյալ վեճի առկայության փաստի հաստատման դեպքում:

Բարձրացված հարցի կապակցությամբ ՀՀ հանրային ծառայությունները կարգավորող հանձնաժողովի պարզաբանումների համաձայն, հիշյալ իրավակարգավորումների համատեքստում, պրակտիկայում առաջացած տարաբնույթ դեպքերի միասնական կարգավորման անհրաժեշտությունից ելնելով՝ հանձնաժողովը նախաձեռնել է խնդրո առարկա իրավանորմերի կատարելագործման գործընթաց, որի շրջանակում կներգրավվի նաև Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմը:

Այսպիսով, Հանձնաժողովի համապատասխան որոշումներն անհրաժեշտ է համապատասխանեցնել իրավական որոշակիության սկզբունքի պահանջներին:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝ փոփոխություններ իրականացնել ՀՀ հանրային ծառայությունները կարգավորող հանձնաժողովի 2006 թվականի 358-Ն, 2016 թվականի թիվ 378-Ն, 2005 թվականի թիվ 95-Ն որոշումներում:

2. Մատակարարված ծառայությունների համար չվճարելու դեպքում բաժանորդին ջրի նվազագույն քանակով չապահովելը

2020 թվականին ստացված բողոքների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ շարունակվում է չլուծված մնալ մատուցված ծառայությունների համար սահմանված գումարը չվճարելու պատճառով բաժանորդների ջրամատակարարման դադարեցման դեպքերում ջրի նվազագույն քանակով ապահովելու խնդիրը:

Խոսքը, մասնավորապես, վերաբերում է սոցիալապես անապահով անձանց, երեխաներին, տարեցներին, հաշմանդամություն ունեցող անձանց ջրի հասանելիությունն ապահովելուն:

ՀՀ հանրային ծառայությունները կարգավորող հանձնաժողովի (այսուհետ նաև՝ Հանձնաժողով) «Խմելու ջրի մատակարարման և ջրահեռացման (կեղտաջրերի մաքրման) ծառայությունների մատուցման կանոնները սահմանելու մասին» 2016 թվականի նոյեմբերի 30-ի թիվ 378-Ն որոշման (այսուհետ՝ Կանոններ) 74-րդ կետով սահմանված է, որ մատակարարն իրավունք ունի, առնվազն մեկ օր առաջ տեղեկացնելով, դադարեցնել բաժանորդին ծառայությունների մատուցումը բաժանորդի կողմից մատուցված ծառայությունների կամ մատուցված ծառայության վերահաշվարկված քանակի դիմաց վճարման ենթակա գումարի կամ հաշվարկված տուժանքի չվճարման դեպքում մատակարարի կողմից գրավոր կամ էլեկտրոնային եղանակով կամ շուրջօրյա հեռախոսակապի միջոցով բաժանորդին զգուշացնելու պահից սկսած՝ 3 օրվա ընթացքում կրկին չվճարելու դեպքում: Ծառայությունների մատուցումը կարող է դադարեցվել նաև այն դեպքում, երբ բաժանորդը մատակարարի

ներկայացուցչին առևտրային հաշվառքի սարքի ցուցմունքի գրանցման կամ ապահավաքակցման նպատակով իր սեփականություն հանդիսացող կամ այլ իրավական հիմքով տիրապետվող տարածք թույլ չի տվել մուտք գործել կամ առևտրային հաշվառքի սարքի ցուցմունքը չի հաղորդել:

Այսպիսով, Կանոններով սահմանված մատուցված ծառայության դիմաց չվճարումը չի ենթադրում մատուցվող ծառայության անմիջապես դադարեցում և այն մատակարարի համար սահմանված է ոչ որպես պարտադիր պահանջ, այլ՝ որպես իրավունք: Ընդ որում, Կանոնների 77-րդ կետով որպես լրացուցիչ հնարավորություն սահմանված է, որ մատակարարը չի դադարեցնում բաժանորդին ծառայությունների մատուցումը, եթե վերջինս ներկայացրել է իր կողմից վճարման ենթակա գումարի՝ մատակարարի համար ընդունելի պայմաններով վճարման երաշխիքներ կամ մատակարարի հետ կազմել է դրա մարման ժամանակացույց: Բաժանորդի կողմից նշյալ կետով նախատեսված երաշխիքները կամ ժամանակացույցը խախտելու դեպքում մատակարարն իրավունք ունի, առնվազն մեկ օր առաջ տեղեկացնելով, դադարեցնել բաժանորդին ծառայությունների մատուցումը: Սակայն, եթե բաժանորդը համաձայն չէ վճարման ենթակա գումարի վճարման պահանջի հետ, ապա Կանոնների 35.3, 44-րդ, 47.4, 47.5, 50-րդ կետերով սահմանված դեպքերում մատակարարը վեճը լուծում է դատական կարգով՝ մինչև վեճի վերջնական լուծումը չդադարեցնելով բաժանորդին ծառայությունների մատուցումը:

Այսպիսով, Կանոններով մատակարարին որպես հայեցողական լիազորություն է տրված մատուցված ծառայությունների կամ մատուցված ծառայության վերահաշվարկված քանակի դիմաց վճարման ենթակա գումարի կամ հաշվարկված տուժանքի չվճարման դեպքում բաժանորդի ջրամատակարարման դադարեցումը: Մինչդեռ, բաժանորդի ջրամատակարարման դադարեցումը չպիտի հանգեցնի վերջինիս ջրի իրավունքից զրկելուն: Հետևաբար, Կանոններով պետք է սահմանվի նաև բաժանորդին նվազագույն ջրի քանակով ապահովելու մատակարարի պարտականությունը:

2010 թվականի հուլիսի 28-ի թիվ 64/292 բանաձևով ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայի կողմից ջրի և սանիտացիայի իրավունքը ճանաչվեց որպես մարդու իրավունք և ընդունվեց այն փաստը, որ ջրի և սանիտացիայի հասանելիությունը հիմնարար է մարդու իրավունքների իրացման համար⁵⁴⁸: Մասնավորապես, ջրի նկատմամբ մարդու իրավունքը ենթադրում է յուրաքանչյուրի համար բավարար քանակությամբ անվտանգ, տնտեսապես և ֆիզիկապես հասանելի խմելու ջրի իրավունքը՝ նրա ամենօրյա պահանջմունքների բավարարման համար: Անվտանգ ջրի աղեկվատ քանակությունն անհրաժեշտ պայման է ջրազրկման հետևանքով

⁵⁴⁸ Տե՛ս ՄԱԿ-ի գլխավոր ասամբլեայի բանաձև 2010 թվական (64/292) հասանելի է http://www.un.org/waterforlifedecade/human_right_to_water.shtml հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

առաջացող մահերի կանխարգելման, ամենօրյա անորակ ջրի օգտագործումից առաջացող հիվանդությունների ռիսկերի նվազման համար⁵⁴⁹:

Եթե ջրամատակարարման ծառայություններն իրականացնում են ոչ պետական սուբյեկտները, պետությունը շարունակում է պահպանել ջրի իրավունքի պաշտպանությունն իրականացնելու իր պարտավորությունը: Ջրի իրավունքի իրացման կարևորագույն երաշխիքներն են հավասարության և խտրականության արգելքի սկզբունքները: Մարդու իրավունքների Եվրոպական կոնվենցիայի 14-րդ հոդվածը սահմանում է, որ կոնվենցիայում շարադրված իրավունքներից և ազատություններից օգտվելն ապահովվում է առանց խտրականության, այն է՝ անկախ սեռից, ռասայից, մաշկի գույնից, լեզվից, կրոնից, քաղաքական կամ այլ համոզմունքից, ազգային կամ սոցիալական ծագումից, ազգային փոքրամասնությանը պատկանելուց, գույքային դրությունից, ծննդից կամ այլ դրությունից: Ինչպես մարդու մյուս իրավունքները, ջրի իրավունքը ևս ենթադրում է պետության պարտավորությունը հարգելու, պաշտպանելու և իրագործելու այն: Ջրամատակարարման ծառայությունների տնտեսապես հասանելիության հետ անմիջականորեն կապված է ջրամատակարարման դադարեցման խնդիրը: Ջրամատակարարման դադարեցման դեպքում անձը պետք է ունենա նվազագույն չափաքանակով ջուր՝ անկախ նրա անվճարունակ լինելու հանգամանքից: Վճարումների չկատարման դեպքում պետք է ապահովվի յուրաքանչյուրի իրավունքը օգտվելու ջրի նվազագույն անհրաժեշտ քանակից: Կարևոր է, որպեսզի ջրանջատումը չհանդիսանա սանիտացիայի օգտագործումից զրկվելու պատճառ⁵⁵⁰:

Կոլումբիայի Սահմանադրական դատարանը Կարոլինա Մուրսիա Օտալորան ընդդեմ Էմպրեսաս Պուբլիկաս դե Նեյվա ընկերության գործի քննության ընթացքում արձանագրել է, որ թեև, որպես ընդհանուր կանոն, ջրի և սանիտարական ծառայությունների մատուցումը կարող է դադարեցվել վճարումների չիրականացման արդյունքում, այդ հնարավորության ամրագրումը սահմանադրությամբ անթույլատրելի է և ջրամատակարարման ծառայությունը դադարեցնելիս պետք է հաշվի առնել վճարումների չիրականացման պատճառները և այն հիմնարար իրավունքները, որոնք կխախտվեն ջրամատակարարումը դադարեցնելու պարագայում⁵⁵¹:

Ֆլոր Էնիդ Խիմենես դե Կորեան ընդդեմ Էմպրեսաս Պուբլիկաս դե Մեդելինի գործով Կոլումբիայի Սահմանադրական դատարանն արձանագրել է, որ ջրի իրավունքն ինքնուրույն սոցիալական իրավունք է և պետական մարմինները պարտավոր են առանց որևէ

⁵⁴⁹ Տե՛ս ՄԱԿ-ի տնտեսական, սոցիալական և մշակութային համաձայնագրի 11-12-րդ հոդվածներ:

⁵⁵⁰ Տե՛ս ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների խորհրդի անկախ փորձագիտական զեկույցը խմելու ջրի և սանիտացիայի հասանելիության վերաբերյալ, հասանելի է <https://digitallibrary.un.org/record/685823> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

⁵⁵¹ Տե՛ս Կարոլինա Մուրսիա Օտալորան ընդդեմ Էմպրեսաս Պուբլիկաս դե Նեյվա ընկերության գործով (Carolina Murcia Otálora c/ Empresas Públicas de Neiva ESP) 2009 թվականի Կոլումբիայի Սահմանադրական դատարանի որոշումը, գործ թիվ T-546/09, 29.03.2009թ.:

խորականության ապահովել այդ իրավունքի իրականացումը: Իսկ խոցելի խմբում գտնվող անվճարունակ անձի կողմից վճարում չիրականացնելու հետևանքով ջրի և էլեկտրաէներգիայի մատակարարման դադարեցումը հակասում է Կոլումբիայի Սահմանադրությանը և Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների մասին միջազգային դաշնագրին⁵⁵²:

Պորտուգալիայում Ա էքս Էպալ-Էմպրեսա Պուբլիկա դա Ագուաս դե Լիզբոա գործով դատարանն արձանագրել էր, որ մենաշնորհային դիրք ունեցող ջրամատակարարում իրականացնող ընկերության կողմից կյանքի կարևորագույն աղբյուր հանդիսացող ջրի իրավունքը չի կարող սահմանափակվել պայմանագրային պարտավորությունների հիմքով: Այն սահմանեց, որ Սահմանադրությամբ երաշխավորվում է բավարար կենսապայմանների անձի իրավունքը, որի համար կարևոր նշանակություն ունի ջրի հասանելիությունը⁵⁵³:

ՌԴ Գերագույն դատարանի 2017 թվականի հունիսի 27-ի պարզաբանումների համաձայն՝ ՌԴ-ն, հանդիսանալով սոցիալական պետություն, սահմանում է սոցիալական աջակցության երաշխիքներ: Սոցիալական աջակցության միջոցներից են բնակելի տարածության և կոմունալ ծառայությունների վճարների համար սուբսիդիաների հատկացումը, կոմունալ վճարումների ծախսերի հատուցումը, սոցիալական աջակցության այլ միջոցներ սահմանումը(բնակելի տարածության և կոմունալ ծառայությունների վճարներից ազատվելը)⁵⁵⁴:

Հայաստանի Հանրապետությունում ջրամատակարարումն իրականացվում է մասնավոր՝ «Վեոլիա Ջուր» ՓԲ ընկերության կողմից: Սակայն անհրաժեշտ է նշել, որ ջրամատակարարման իրականացումը մասնավոր ընկերությանը փոխանցելու դեպքում պետությունը պահպանում է մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքները և ազատությունները հարգելու ու պաշտպանելու Սահմանադրությամբ ամրագրված իր պարտականությունը: Հետևաբար՝ մատուցված ծառայությունների դիմաց վճարման ենթակա գումարի չվճարման դեպքում անձն ամբողջովին չպետք է զրկվի ջրի իրավունքից, փոխարենը կարող է կրճատվել ջրամատակարարման տևողությունը:

Ելնելով վերոգրյալից՝ անհրաժեշտ է արձանագրել, որ պետության պոզիտիվ պարտավորությունն է ջրի հասանելիության ապահովումը հասարակության բոլոր շերտերի համար՝ ներառյալ՝ հատուկ կարիքներ ունեցող անձանց, ինչպես օրինակ՝ երեխաները, տարեցները, հաշմանդամություն ունեցող անձինք: Այս տեսանկյունից անհրաժեշտություն է առաջանում սահմանել այն հաստատությունների ցանկը, որոնք պետք է ապահովված լինեն

⁵⁵² Տե՛ս Ֆլոր Էնիդ Խիմենես դե Կորեան ընդդեմ Էմպրեսաս Պուբլիկաս դե Մեդելինի գործով, (Flor Enid Jiménez de Correa c/ Empresas Públicas de Medellín) 2007 թվականի Կոլումբիայի Սահմանադրական դատարանի որոշումը, գործ թիվ T-270/07:

⁵⁵³ Տե՛ս Ա էքս Էպալ-Էմպրեսա Պուբլիկա դա Ագուաս դե Լիզբոայի գործով (A xEPAL – Empresa Pública das Águas de Lisboa) 2004 թվականի վճիռը, գործ թիվ 685/2004:

⁵⁵⁴ Տե՛ս ՌԴ Գերագույն Դատարանի 2017 թվականի հունիսի 27-ի թիվ 22 որոշումը:

շուրջօրյա ջրամատակարարմամբ (դպրոցներ, հիվանդանոցներ, ծերանոցներ, նախադպրոցական հաստատություններ, քրեակատարողական հիմնարկներ):

Բացի այդ, անհրաժեշտ է ՀՀ հանրային ծառայությունները կարգավորող հանձնաժողովի 2016 թվականի թիվ 378-Ն որոշման մեջ կատարել լրացում, որով կսահմանվի, որ նշյալ որոշմամբ նախատեսված դեպքերում ջրամատակարարման դադարեցում իրականացնելիս մատակարարը պարտավոր է խոցելի խմբին դասվող բաժանորդների նվազագույն կարիքների համար ջուր մատակարարել:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝

- 1. կատարել յուրաքանչյուր անձին անհրաժեշտ նվազագույն ջրի քանակի հաշվարկներ,*
- 2. փոփոխություններ իրականացնել ՀՀ հանրային ծառայությունները կարգավորող հանձնաժողովի 2016 թվականի թիվ 378-Ն որոշման մեջ՝ սահմանելով սպառած ջրի դիմաց սահմանված վարձավճարը չվճարելու դեպքում անձին նվազագույն ջրի քանակով ապահովելու պահանջ:*

3. Արտակարգ դրության սահմանափակումների պատճառով սպառած էլեկտրական էներգիայի, խմելու ջրի, գազի համար վճարումներ իրականացնելու անհնարինություն

2020 թվականի ընթացքում անսպասելի մարտահրավերներ առաջացան նոր կորոնավիրուսային հիվանդության (COVID-19) տարածման պատճառով: Մարդիկ, լինելով մեկուսացված ու չկարողանալով աշխատանքի ներկայանալ, բախվում էին խնդիրների:

Մասնավորապես, Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրվել են բողոքներ այն մասին, որ ինքնամեկուսացման կամ աշխատանքի չգնալու հետևանքով առկա չեն բավարար միջոցներ վճարումների համար: Բողոքների մեկ այլ խումբ նշել է, որ վճարումներ չիրականացնելու պատճառով ծառայությունների մատուցումը դադարեցվել է (ջուր, էլեկտրական էներգիա, գազ): Ուստի բարձրացվել է աջակցության հարց:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը, հաշվի առնելով հարցի հանրային նշանակությունը, այն քննարկել է ՀՀ հանրային ծառայությունները կարգավորող հանձնաժողովի նախագահի հետ: Այնուհետև, փոխադարձ պայմանավորվածությամբ, այն բարձրացվել է նաև գրավոր ընթացակարգով: Ընդ որում, հանձնաժողովի հետ 2016 թվականից սկսած հաստատված է արդյունավետ համագործակցություն: Համատեղ աշխատանքի սկզբունքով դիմողների տվյալները փոխանցվել են հանձնաժողովին՝ խնդրի արագ լուծումն ապահովելու համար: Արդյունքում՝ այդ քաղաքացիների մի մասի կոմունալ ծառայությունները չեն դադարեցվել, իսկ դադարեցվածներինը՝ վերականգնվել է:

Հանձնաժողովը 2020 թվականի մարտի 25-ի որոշմամբ ստեղծված իրավիճակը մինչև հայտարարված արտակարգ դրության ավարտը ճանաչել է բնակչության կողմից իրեն մատակարարված էլեկտրական էներգիայի, բնական գազի և խմելու ջրի դիմաց վճարման

պարտավորության կատարմանը խոչընդոտող ֆորս մաժոր: Հանձնաժողովին այդպիսի առաջարկ ներկայացրել է նաև Պաշտպանը:

Սա նշանակում է, որ մատակարար ընկերություններն այլևս չէին կարող դադարեցնել քաղաքացիների էլեկտրական էներգիայի, գազի և խմելու ջրի մատակարարումը:

2020 թվականի ապրիլի 13-ին ՀՀ կառավարությունը որոշում կայացրեց ՀՀ-ում արտակարգ դրության ռեժիմը մինչև մայիսի 14-ը երկարաձգելու մասին: Չնայած դրան՝ 2020 թվականի ապրիլի 22-ին ՀՀ հանրային ծառայությունները կարգավորող հանձնաժողովը հայտարարությամբ վերացրեց կոմունալ ծառայությունների դիմաց վճարման պարտավորության կատարմանը խոչընդոտող ֆորս մաժորը՝ հաշվի առնելով, որ ՀՀ-ում գործունեության մի շարք տեսակների համար վերացվել են սահմանափակումները, վճարումներ հնարավոր է իրականացնել նաև առցանց եղանակով, Կառավարության հաստատած համապատասխան միջոցառումներով սոցիալապես անապահով և խոցելի բնակիչներին մատուցված կոմունալ ծառայությունների համար վճարման խնդիրը մեղմացել է:

Ֆորս մաժորը վերացած համարելուց հետո Պաշտպանին շարունակվել են հասցեագրվել բողոքներ կոմունալ ծառայությունների համար վճարումներ իրականացնելու դժվարությունների վերաբերյալ:

Դիմողների մեծ մասը Կառավարության՝ կորոնավիրուսի տնտեսական կամ սոցիալական հետևանքների չեզոքացման ծրագրերի շահառու չէին: Մասնավորապես, խոսքը վերաբերում է տուժած ոլորտների ցանկում չընդգրկված մասնավոր հատվածի վարձու աշխատողներին և անհատ ձեռնարկատերերին: Դրանից բացի, տնտեսական գործունեության մի շարք ոլորտների աշխատանքը թույլատրվել է 2020 թվականի մայիսի 4-ից, ինչը ենթադրում է, որ այդ ոլորտների աշխատակիցներն աշխատավարձ ստանալու էին մեկ ամսից:

Հարցն այն է, որ ՀՀ հանրային ծառայությունները կարգավորող հանձնաժողովը Ֆորս մաժորը հայտարարել էր՝ հաշվի առնելով ՀՀ-ում արտակարգ դրությամբ պայմանավորված սահմանափակումները: Սակայն 2020 թվականի ապրիլի 22-ին և դրանից հետո արտակարգ դրությամբ պայմանավորված սահմանափակումներն ամբողջությամբ չէին վերացել:

Ֆորս մաժորի վերացումից հետո Պաշտպանին բողոքներ են հասցեագրվում այն մասին, որ մատակարար ընկերությունները դադարեցնում են կոմունալ ծառայությունների մատուցումը՝ վճարում չիրականացնելու հիմքով: Խնդիրն այն է, որ համավարակի կանխարգելման և դրա հետագա տարածման դեմ պայքարում այս ծառայությունների մատակարարման դադարեցումները կարող էին նպաստել վարակի տարածմանը, քանի որ բնակիչները զրկվելու էին ջրի և սանիտացիայի հասանելիությունից և անձնական հիգիենայի կանոնները պահպանելու հնարավորությունից: Բացի այդ, օրինակ, էլեկտրական էներգիայի մատակարարման դադարեցման դեպքում աշակերտներն ու ուսանողները հնարավորություն չէին ունենա մասնակցելու հեռավար դասընթացներին:

Խնդրահարույց էր նաև այն, որ ֆորս մաժորը վերաբերում էր միայն բնակիչ-բաժանորդներին: Արտակարգ դրության պայմաններում դադարեցված էր նաև մի շարք իրավաբանական անձանց գործունեությունը և վերջիններս նույնպես բավարար միջոցներ չունեին վճարումներ իրականացնելու համար: Կառավարության աջակցության ծրագրերով վարկերի միջոցով օժանդակություն տրամադրվեց տնտեսվարողներին նաև հանրային ծառայությունների վճարումներ կատարելու համար, սակայն որոշակի չափանիշների համապատասխանելու պայմանով (օրինակ՝ բարվոք վարկային, հարկային պատմություն):

Համավարակի տարածման հետևանքով դժվարությունների արդյունքում սոցիալական խնդիրների առջև կանգնած մի խումբ անձանց Կառավարության աջակցության (տասնմեկերորդ, տասներկուերորդ, տասնվեցերորդ միջոցառումներ) ծրագրերով տրամադրվեց օժանդակություն:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը հարկ է համարում նշել, որ այս ողջ ընթացքում արդյունավետ համագործակցություն է եղել հաստատված անձամբ Պաշտպանի և փոխվարչապետ Միեր Գրիգորյանի, ինչպես նաև երկու աշխատակազմերի միջև:

Նոր կորոնավիրուսային հիվանդության (COVID-19) դեմ պայքարում այլ երկրների փորձի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ մի շարք երկրներում հանրային ծառայությունների վճարումների հետ կապված առանձնահատուկ աջակցություն է ցուցաբերվել փոքր և միջին բիզնեսին:

Օրինակ՝ Ֆրանսիայում կառավարությունը որոշում էր ընդունել վճարել փոքր ընկերությունների սպառած գազի և էլեկտրական էներգիայի համար վճարները⁵⁵⁵:

Իսրայելում փոքր և միջին բիզնեսի ներկայացուցիչների, ինչպես նաև ինքնազբաղված անձանց մի շարք վճարումների կատարումը հետաձգվել էր (էլեկտրական էներգիայի, ջրի, առողջության ապահովագրության)⁵⁵⁶:

Ղազախստանի որոշ շրջաններում արտակարգ դրության ողջ ժամանակահատվածում 3-5%-ով նվազել էին ջրի և էլեկտրական էներգիայի սակագները:

Ղրղզստանի կառավարությունը համապատասխան կազմակերպություններին առաջարկել էր երեք ամսով չդադարեցնել ջրի, գազի, էլեկտրական էներգիայի, ինտերնետի ծառայությունների մատուցումը վճարում չկատարելու հիմքով, ինչպես նաև չկիրառել տույժեր և տուգանքներ⁵⁵⁷:

---

⁵⁵⁵Տե՛ս օրինակ

https://read.oecd-ilibrary.org/view/?ref=119_119680-di6h3qgi4x&Title=Covid19:%20SME%20Policy%20Responses էջ 90:

⁵⁵⁶ Տե՛ս օրինակ

https://read.oecd-ilibrary.org/view/?ref=119_119680-di6h3qgi4x&Title=Covid19:%20SME%20Policy%20Responses

⁵⁵⁷ Տե՛ս օրինակ

Եգիպտոսում արտադրական նպատակներով օգտագործվող էլեկտրական էներգիայի և գազի արժեքները նվազել են⁵⁵⁸:

Այսպիսով, նոր կորոնավիրուսային հիվանդության (COVID-19) համավարակով պայմանավորված սահմանափակումների պայմաններում, երբ փոքր և միջին բիզնեսի զգալի մասի գործունեությունը դադարեցված էր, հանրային ծառայությունների համար սահմանված վճարներից ազատելը կամ վճարումը հետաձգելը կարևոր գործոն կդառնար փոքր և միջին բիզնեսի գոյությունն ապահովելու համար և չէր հանգեցնի վերջիններիս գործունեության դադարեցման:

Այսպիսով, հետագայում նմանատիպ իրավիճակները բացառելու նպատակով անհրաժեշտ է մշակել մեխանիզմներ, որոնք կապահովեն համավարակով պայմանավորված սահմանափակումների հետևանքով անձանց հանրային ծառայություններից օգտվելու, ինչպես նաև ձեռնարկատիրական գործունեությանը զբաղվելու իրավունքները:

4. Խմելու ջրի մատակարարման համակարգի կառուցումը ներդրումային ծրագրերում ներառելը

2020 թվականին Պաշտպանին բողոքներ են հասցեագրվել խմելու ջրի մատակարարման և ջրահեռացման համակարգերի բացակայության վերաբերյալ:

Այսպես, բողոքներից մեկի համաձայն, ՀՀ Կոտայքի մարզի Ձորաղբյուր-2 այգետարածք (ամառանոցներ) թաղամասն ամբողջությամբ բնակեցված է և թաղամասում տարիներ շարունակ բացակայում է խմելու ջրի մատակարարման և ջրահեռացման համակարգը:

Բողոքներ են ստացվել նաև այն մասին, որ բնակելի փողոցի ջրամատակարարման համակարգը վնասվել է, ինչի արդյունքում բնակիչներին մատակարարվում է անորակ ջուր: Անհրաժեշտություն է առաջացել փողոցում կառուցելու խմելու ջրի մատակարարման և ջրահեռացման նոր համակարգ:

Պաշտպանի գրություններին ի պատասխան՝ պետական սեփականություն հանդիսացող ջրային համակարգերի լիազոր մարմինը՝ Ջրային կոմիտեն, պարզաբանել է, որ կատարված ուսումնասիրության արդյունքում պարզվել է, որ նշված հատվածի բնակիչներին պատկանող ջրագծերը կառուցվել են առանց տեխնիկական նորմերի պահպանման (մասնավորապես՝ առանց խողովակների ջերմամեկուսացման և թաղման նվազագույն խորությունների պահպանման), հիմնականում անցնում են տարածքի տնտեսություններին պատկանող

<://www.eurasiancommission.org/ru/covid-19/Documents/%D0%9C%D0%9E%D0%9D%D0%98%D0%A2%D0%9E%D0%A0%D0%98%D0%9D%D0%93%20%D0%BD%D0%B0%2028%2008.pdf>, էջ 379:

⁵⁵⁸https://read.oecd-ilibrary.org/view/?ref=119_119680-di6h3qgi4x&Title=Covid-19:%20SME%20Policy%20Responses, էջ 84:

հողամասերով և հանդիսանում են ներքին ցանց, որի սպասարկումը դուրս է «Վեոլիա Ջուր» ՓԲ ընկերության գործառույթներից:

Ջրային կոմիտեի պարզաբանումների համաձայն՝ «Երևանի ջրամատակարարման բարելավման ծրագրի» (ԵՋԲԾ) առաջին երեք փաթեթների շինարարական աշխատանքները վերսկսելու նպատակով շարունակվում են բանակցությունները միջազգային դոնոր կազմակերպությունների հետ և շինարարական աշխատանքները վերսկսելու դեպքում վերոնշյալ փողոցի ջրամատակարարման խնդիրը կներառվի ԵՋԲԾ-ում:

Ըստ Ջրային կոմիտեի՝ 2019-2020 թվականների ընթացքում ՀՀ պետական բյուջեի համաֆինանսավորմամբ իրականացվել են և ներկայում ընթացքի մեջ են խոշորածավալ սուբվենցիոն ներդրումային ծրագրեր, որոնք ուղղված են խմելու ջրամատակարարման և ջրահեռացման համակարգերի կառուցմանը/վերակառուցմանը: Ջրային կոմիտեն՝ որպես պետական լիազոր մարմին, ուսումնասիրել և միջգերատեսչական հանձնաժողովի աշխատանքներում ներգրավվածության միջոցով, իր դիրքորոշումն է հայտնել վերը նշված ներդրումային ծրագրերի վերաբերյալ: 2020 թվականի ընթացքում նոր համակարգերի կառուցման նպատակով մեծածավալ ներդրումների ուղղությամբ գործունեություն չի իրականացվել, քանի որ ներդրումները հիմնականում ուղղվել են այսպես կոչված «սպասարկվող բնակավայրերի» ջրամատակարարման և ջրահեռացման համակարգերի բարելավմանը:

ՀՀ Կոտայքի մարզի Ձորաղբյուր համայնքում և Ձորաղբյուր-2 այգետարածքում (ամառանոցներ) խմելու ջրի մատակարարման համակարգի կառուցումը նախատեսվող ներդրումային ծրագրերում ներառելու հնարավորության վերաբերյալ Պաշտպանի գրությանն ի պատասխան ՀՀ տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարությունից տեղեկացրել են, որ վերոնշյալ տարածքներն ընդգրկված չեն եղել նախկինում ջրամատակարարման ծառայություններ իրականացնող ընկերության սպասարկման տարածքում և ներկայում էլ չեն սպասարկվում «Վեոլիա Ջուր» ՓԲ ընկերության կողմից: Նշված տարածքում պետական սեփականություն հանդիսացող խմելու ջրամատակարարման համակարգեր չկան: Համաձայն ՀՀ Կոտայքի մարզպետարանի կողմից ներկայացված տեղեկատվության՝ 2018-2020 թվականներին մի շարք սուբվենցիոն ծրագրերի և համայնքի բյուջեի միջոցների հաշվին լուծվել է Ձորաղբյուրի հին գյուղատեղի թվով 2150 բնակիչների խմելու ջրի մատակարարման խնդիրը, իսկ նոր թաղամասի խմելու ջրի մատակարարման խնդրի լուծման ուղղությամբ շարունակական աշխատանքներ են տարվում:

Ըստ նախարարության՝ խմելու ջրի խնդիրը այգեգործական տարածքներում համընդհանուր է և Ջրվեժ համայնքի Ջրվեժ և Ձորաղբյուր այգեգործական տարածքները խմելու ջրով ապահովելու համար անհրաժեշտ է ջրագծերի ու ջրամատակարարման ներքին ցանցի կառուցում, որի համար պահանջվում են լայնածավալ ներդրումներ: Ջրվեժ համայնքի ղեկավարի հետ ձեռք է բերվել պայմանավորվածություն վերոնշյալ տարածքների որոշ

հատվածների խմելու ջրի ջրագծերի և ջրամատակարարման ներքին ցանցի կառուցման աշխատանքները համայնքի 2021 թվականի սուբվենցիոն ծրագրերում ընդգրկելու համար:

Նախարարության պարզաբանումների համաձայն՝ Հայաստանի տարածքային զարգացման հիմնադրամի կողմից ներկայացված տեղեկատվության համաձայն՝ Ձորաղբյուր բնակավայրի ջրամատակարարման և ջրահեռացման համակարգի կառուցումը հնարավոր է ներառել վերջինիս կողմից իրականացվող՝ Վերակառուցման վարկերի բանկի (KFW) կողմից ֆինանսավորվող ծրագրի շրջանակներում տնտեսված միջոցների հաշվին նախատեսվող ծրագրերում:

Ըստ Նախարարության՝ ներկայումս Հայաստանի տարածքային զարգացման հիմնադրամի հետ քննարկվում են վերոնշյալ համակարգի կառուցումը վերջինիս կողմից իրականացվող ծրագրերում ներառելու հնարավորությունները:

Ջրի իրավունքը՝ որպես մարդու հիմնարար իրավունք, ամրագրված է միջազգային հիմնարար փաստաթղթերով: 2010 թվականի հուլիսի 28-ի թիվ 64/292 հանձնարարականով⁵⁵⁹ ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայի կողմից ջրի և սանիտացիայի իրավունքը ճանաչվեց որպես մարդու իրավունք և ընդունվեց այն փաստը, որ ջրի և սանիտացիայի հասանելիությունը հիմնարար է մարդու իրավունքների իրացման համար⁵⁶⁰:

2016 թվականի հունվարի 1-ից պաշտոնապես ուժի մեջ մտան «Կայուն զարգացման 2030 օրակարգում» ներառված կայուն զարգացման 17 նպատակները՝ ընդունված աշխարհի երկրների առաջնորդների կողմից 2015թ. սեպտեմբերին կայացած ՄԱԿ-ի գագաթնաժողովի ժամանակ: Մասնավորապես, Կայուն զարգացման 6-րդ նպատակն է ապահովել հասանելիություն և կայուն ձևով կառավարել ջուրն ու սանիտարական պայմանները բոլորի համար: Կայուն զարգացման նպատակներին համապատասխան նախատեսվել են նաև թիրախներ, որոնք պետությունների համար հիմնարար են և ըստ այդմ՝ քաղաքականության մշակումը և ծրագրերի իրականացումը պետք է ուղղված լինեն այդ թիրախների իրագործմանը⁵⁶¹:

Ջրի նկատմամբ մարդու իրավունքը ենթադրում է յուրաքանչյուրի համար բավարար քանակությամբ անվտանգ, տնտեսապես և ֆիզիկապես հասանելի խմելու ջրի իրավունքը նրա նվազագույն պահանջմունքների բավարարման համար⁵⁶²:

Չնայած խմելու ջրի մատակարարման և ջրահեռացման համակարգերի կառուցմանն ուղղված որոշակի քայլերին, այնուամենայնիվ խնդիրները լուծում չեն ստանում:

⁵⁵⁹ Տե՛ս United Nations General Assembly Resolution (64/292):

⁵⁶⁰ Տե՛ս http://www.un.org/waterforlifedecade/human_right_to_water.shtml:

⁵⁶¹ Տե՛ս <https://unstats.un.org/sdgs/report/2018/goal-06/>:

⁵⁶² Տե՛ս UN CESCR General Comment 15: Ընդունվել է 2003 թվականի հունվարի 20-ին ՄԱԿ-ի տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների կոմիտեի 29-րդ համաժողովում (E/C.12/2002/11):

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝ բնակելի թաղամասերում խմելու ջրի մատակարարման և ջրահեռացման համակարգերի կառուցման ուղղությամբ փարվող աշխատանքները դարձնել առաջնահերթ:

5. Խմելու ջրի մատակարարման խափանումներ

Ինչպես նախորդ տարիներին, այնպես էլ 2020 թվականի ընթացքում Պաշտպանին բողոքներ են հասցեագրվել բնակելի տներում խմելու ջրի մատակարարման վերաբերյալ:

Խնդիրներն ինչպես նախորդ տարիներին, այնպես էլ 2020 թվականին նույնաբովանդակ են և վերաբերում են ըստ սահմանված ժամանակացույցի ջրամատակարարում չիրականացնելուն, ջրամատակարարման ընդհատումներին:

Բարձրացված հարցերի կապակցությամբ ՀՀ հանրային ծառայությունները կարգավորող հանձնաժողովի և ջրամատակարարում իրականացնող ընկերության պարզաբանումների համաձայն՝ 2020 թվականի ընթացքում ջրամատակարարման գրաֆիկների խախտումներ արձանագրվել են պլանային, վթարային և ֆորս մաժորի հետևանքով:

Ջրամատակարարում ապահովող ընկերության պարզաբանումների համաձայն՝ ընկերությունն իր պարտավորությունների շրջանակում ձեռնարկել է վթարավերականգնողական աշխատանքներ՝ կիրառելով լավագույն արդյունաբերական պրակտիկայի պահանջները:

ՄԱԿ-ի սպառողների պաշտպանության 2016 թվականի ուղեցույցի 72-րդ կետում սահմանվում է ջրամատակարարման ոլորտում անդամ պետությունների պարտավորությունը մշակել, իրականացնել և ամրապնդել խմելու ջրի մատակարարման, բաշխման և որակի բարելավման ազգային քաղաքականություն: Ընդ որում, նշվում է, որ հատուկ ուշադրություն պետք է դարձնել ծառայությունների մատուցման մակարդակի, որակի և տեխնոլոգիայի բարձրացմանը, կարգավորող վերահսկողության իրականացմանը, ինչպես նաև սպառողների իրազեկման և ծրագրերին հասարակության մասնակցության կարևորությանը⁵⁶³:

ՄԱԿ-ի տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների կոմիտեի ընդհանուր մեկնաբանությունների համաձայն՝ մասնակից պետությունները պետք է ընդունեն համապարփակ ծրագրեր ներկա և ապագա սերունդների համար բավարար և անվտանգ ջրի առկայությունն ապահովելու համար: Մասնավորապես, ընդգծվում է ջրային ռեսուրսներն աղտոտումից, ջրամբարներից ջրերի գերբացթողումից պաշտպանելը՝ մշտադիտարկում

⁵⁶³ Տե՛ս «Սպառողների իրավունքների պաշտպանության համար» ՄԱԿ-ի ուղեցույց, հասանելի է http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/ditccplmisc2016d1_en.pdf հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

իրականացնելով առկա ռեսուրսների և վերջնական սպառողների կողմից ջրի արդյունավետ օգտագործման նկատմամբ և այլն⁵⁶⁴:

Հետևաբար, պետության պարտավորությունն է ջրի հասանելիությունն ապահովելու համար համապատասխան պայմանների ապահովումը:

Չնայած ջրամատակարարման ընդհատումների թվի նվազեցմանն ուղղված մատակարար ընկերության գործողություններին, այնուամենայնիվ, խմելու ջրի ընդհատումների վերաբերյալ շարունակվում են բողոքներ հասցեագրվել Պաշտպանին:

Ելնելով վերոգրյալից՝ անհրաժեշտ է՝ խմելու ջրի մատակարարման խախտումները նվազագույնի հասցնելու նպատակով սահմանել վերահսկողական առավել խիստ մեխանիզմներ:

6. Առևտրային հաշվառքի սարքի խախտման հիմքով ջրամատակարարում իրականացնող ընկերության կատարած վերահաշվարկի հետ անհամաձայնություն

2020 թվականի ընթացքում Պաշտպանին բողոքներ են հասցեագրվել ջրամատակարարում իրականացնող ընկերության կողմից առևտրային հաշվառքի սարքերը փոխարինելուց հետո իրականացված վերահաշվարկների վերաբերյալ:

Բողոքների համաձայն՝ ջրամատակարարում իրականացնող ընկերությունը փոխարինել է բաժանորդների ներքին ցանցում տեղադրված առևտրային հաշվառքի սարքերը, որից հետո դրանք ստուգաչափվել են չափազիտական մարմնի կողմից: Փորձագիտական եզրակացությամբ պարզվել է, որ օրինակ՝ բացակայում է, վնասվել կամ կեղծվել է առևտրային հաշվառքի սարքի կապարակնիքը: Առևտրային հաշվառքի սարքի խախտման հիմքով իրականացվել է վերահաշվարկ և այն վճարելու պարտավորությունը դրվել է բաժանորդի վրա:

ՀՀ հանրային ծառայությունները կարգավորող հանձնաժողովի 2016 թվականի նոյեմբերի 30-ի թիվ 378-Ն որոշման հավելվածի 55-րդ կետով սահմանված է, որ բաժանորդը պատասխանատվություն է կրում այնպիսի գործողությունների համար, որոնք ուղղված են իր սեփականություն հանդիսացող կամ այլ իրավական հիմքով տիրապետվող տարածքում տեղակայված առևտրային հաշվառքի սարքի խախտմանը:

Մինչդեռ, հնարավոր է առևտրային հաշվառքի սարքը վնասվեր, օրինակ, ջրամատակարարում իրականացնող ընկերության աշխատակցի կողմից այն ապահավաքակցելու ընթացքում: Հետևաբար, խնդրահարույց է իրականացված վերահաշվարկի արդյունքում գումարը վճարելու պահանջը, առանց մեղքի ապացուցման, բաժանորդին ներկայացնելը:

⁵⁶⁴ Տե՛ս UN CESCR General Comment 15: Ընդունվել է 2003 թվականի հունվարի 20-ին ՄԱԿ-ի տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների կոմիտեի 29-րդ համաժողովում (E/C.12/2002/11):

Բարձրացված հարցի կապակցությամբ ՀՀ հանրային ծառայությունները կարգավորող հանձնաժողովի պարզաբանումների համաձայն՝ 2020 թվականին առևտրային հաշվառքի սարքի խախտման հիմքով իրականացված վերահաշվարկին չհամաձայնելու վերաբերյալ հանձնաժողով է ներկայացվել 73 գրավոր դիմում: 72 դիմումի հիման վրա մատակարար ընկերության նկատմամբ հարուցվել է վարչական վարույթ, 23 դիմումի դեպքում ընկերությունն իրավունք ունի վերահաշվարկված գումարը բաժանորդից պահանջել միայն դատական կարգով՝ մինչև վեճի վերջնական լուծումը չդադարեցնելով ծառայությունների մատուցումը: Միաժամանակ, ընկերության կողմից բաժանորդներին վճարվել է տուժանք՝ մատուցված ծառայությունների դիմաց հաշվարկված միջին ամսական գումարի 50 տոկոսի չափով, բայց ոչ ավելի, քան 2000 դրամը, 24 դիմումի դեպքում ներկայացված վերահաշվարկի գումարը բաժանորդների կողմից ենթակա է վճարման, քանի որ փաստվել է առևտրային հաշվառքի սարքերի խախտումը: Միաժամանակ, ընկերության կողմից 8 բաժանորդներին վճարվել է տուժանք՝ մատուցված ծառայությունների դիմաց հաշվարկված միջին ամսական գումարի 50 տոկոսի չափով, բայց ոչ ավելի, քան 2000 դրամը, 14 դիմումի դեպքում պարզվել է, որ առևտրային հաշվառքի սարքի փորձագիտական հետազոտության արդյունքների վերաբերյալ «Չափագիտության ազգային ինստիտուտ» ՓԲ ընկերության եզրակացությունը առևտրային հաշվառքի սարքի խախտման հիմքով կատարված վերահաշվարկի համար հիմք չի կարող հանդիսանալ, քանի որ այդ եզրակացությամբ չի փաստվել, որ արձանագրված խախտումը կարող էր հանգեցնել առևտրային հաշվառքի սարքով փաստացի մատուցված ծառայության քանակից պակաս քանակի գրանցման, 1 դիմումի դեպքում հարուցված վարչական վարույթը կարճվել է՝ հիմք ընդունելով «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի 50-րդ հոդվածի 1-ին մասի «դ» կետը:

Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրված բողոքների ուսումնասիրությունը վկայում է, որ առևտրային հաշվառքի սարքի խախտման հիմքով վերահաշվարկված գումարը բաժանորդին ներկայացնելու հարցը շարունակում է մնալ խնդրահարույց: ՀՀ հանրային ծառայությունները կարգավորող հանձնաժողովի որոշումների կատարման նկատմամբ բացակայում են վերահսկողության պատշաճ մեխանիզմները, ինչը գործնականում հանգեցնում է մատակարարի կողմից չարաշահումների:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է խստացնել ՀՀ հանրային ծառայությունները կարգավորող հանձնաժողովի որոշումների կատարման նկատմամբ վերահսկողության մեխանիզմները:

7. Ֆիզիկական ներգործության միջոցով գազահաշվիչի խափանման կամ վնասման դեպքում առանց մեղքի ապացուցման բաժանորդին պատասխանատվության ենթարկելը

2020 թվականի ընթացքում Պաշտպանին հասցեագրվել են բողոքներ առևտրային հաշվառքի սարքերի (գազահաշվիչի) խափանման կամ վնասման դեպքում

գազամատակարարում իրականացնող ընկերության կողմից բաժանորդներին պատասխանատվության ենթարկելու վերաբերյալ:

Ըստ բողոքների՝ ընկերությունն իրականացրել է գազահաշվիչների փոխարինում և ստուգաչափումներ: Ստուգաչափումների արդյունքներով գազահաշվիչների վրա հայտնաբերվել են խախտումներ և կատարվել են գազի քանակի և արժեքի վերահաշվարկներ: Ներկայացված արդյունքների վերաբերյալ, սակայն, բաժանորդները հայտնել են իրենց անհամաձայնությունը:

ՀՀ հանրային ծառայությունները կարգավորող հանձնաժողովի «Բնական գազի մատակարարման և օգտագործման կանոնները հաստատելու մասին» 2005 թվականի հուլիսի 8-ի N 95 Ն որոշման հավելվածի 4.1 կետով սահմանվում է, որ բազմաբնակարան շենքերի և առանձնատների բնակիչների, ինչպես նաև կենցաղային սպառում ունեցող կազմակերպությունների գազամատակարարման համար առևտրային հաշվառքի սարքերը տեղակայվում են նրանց բնակարանից կամ սեփականության տարածքից դուրս՝ սպառողներին պատկանող (օգտագործվող) տարածքը եզրափակող կառուցվածքի՝ արտաքինից, տեղակայման համար հնարավոր ամենամոտ մասում: Ոչ կենցաղային սպառում ունեցող կազմակերպությունների գազամատակարարման համար առևտրային հաշվառքի սարքերի տեղակայման կետը որոշվում է մատակարարի և դիմող անձի փոխհամաձայնությամբ, որը ամրագրվում է նաև պայմանագրում:

Գործող կարգավորումների համաձայն՝ եթե չափագիտական մարմնի փորձագիտական եզրակացությամբ փաստվել է առևտրային հաշվառքի սարքի խախտում, որն ըստ մատակարարի պայմանավորված է բաժանորդի միտումնավոր գործողություններով և դա վերջին երկու տարիներին առևտրային հաշվառքի սարքի խախտման առաջին դեպքն է, մատակարարն իրավունք ունի բաժանորդից պահանջել վճարել տույժ՝ վերահաշվարկված գազի արժեքի չափով:

Եթե երկու տարվա ընթացքում առևտրային հաշվառքի սարքի մեկից ավելի խախտում հայտնաբերվել է միևնույն բաժանորդի մոտ և չափագիտական մարմնի եզրակացությամբ փաստված առևտրային հաշվառքի սարքի խախտման դեպքերը, ըստ մատակարարի, պայմանավորված են եղել բաժանորդի միտումնավոր գործողություններով, մատակարարն իրավունք ունի վերահաշվարկված գազի արժեքի կրկնապատիկի չափով հաշվարկելու տույժ:

Այսպիսով, բազմաբնակարան շենքերի և առանձնատների առևտրային հաշվառքի սարքերը տեղակայվում են բաժանորդի սեփականության տարածքից դուրս: Սակայն, գազահաշվիչի խափանման դեպքում, եթե ըստ մատակարարի այն պայմանավորված է բաժանորդի միտումնավոր գործողություններով, պատասխանատվությունը դրվում է բաժանորդի վրա:

Բարձրացված հարցի կապակցությամբ ՀՀ հանրային ծառայությունները կարգավորող հանձնաժողովի պարզաբանումների համաձայն՝ մատակարար ընկերության կողմից գազի առևտրային հաշվառքի սարքի խափանման կամ վնասման դեպքում բաժանորդին

պատասխանատվության ենթարկելու վերաբերյալ ստացվել է 19 դիմում: 19 դիմումի հիման վրա մատակարար ընկերության նկատմամբ հարուցվել են վարչական վարույթներ: Դիմումներից 4-ի դեպքում բողոքը բավարարվել է, կատարված վերահաշվարկը ընկերության կողմից չեղարկվել է, 12 դիմումի դեպքում ներկայացված վերահաշվարկի գումարը բաժանորդների կողմից ենթակա է եղել վճարման, քանի որ փաստվել է առևտրային հաշվառքի սարքերի խախտումը, 3 դիմումի դեպքում հարուցված վարչական վարույթները կարճվել են՝ հիմք ընդունելով դիմումատուների ներկայացրած բողոք չունենալու մասին գրությունները:

Գազամատակարարում իրականացնող ընկերության տեղեկությունների համաձայն՝ 2020 թվականին ընկերությունը գազահաշվիչի խափանման կամ վնասման դեպքում բաժանորդին պատասխանատվության ենթարկելու վերաբերյալ ստացել է 1247 դիմում-բողոք:

Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրված բողոքների ուսումնասիրությունը վկայում է, որ այնուամենայնիվ բազմաբնակարան շենքերի և առանձնատների առևտրային հաշվառքի սարքերը բաժանորդի սեփականության տարածքից դուրս տեղակայված լինելու դեպքում բաժանորդին պատասխանատվության ենթարկելու հարցը շարունակում է խնդրահարույց:

Ելնելով վերը նշվածից՝ կանոնակարգման ենթակա է առևտրային հաշվառքի սարքերի՝ բաժանորդների սեփականության և վերահսկողության տարածք տեղափոխելու կամ մատակարարի կողմից առևտրային հաշվառքի սարքերի անվտանգությունն ապահովող շուրջօրյա վերահսկողության համապատասխան մեխանիզմներ կիրառելու հարցը:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է փոփոխություններ իրականացնել ՀՀ հանրային ծառայությունները կարգավորող հանձնաժողովի 2005 թվականի հուլիսի 8-ի թիվ 95-Ն որոշման մեջ:

8. Էլեկտրական էներգիայի, գազի մատակարարման դադարեցումներ և մատակարար ընկերության ներկայացրած վճարման հաշիվների հետ անհամաձայնություն

2020 թվականի ընթացքում Պաշտպանին բողոքներ են հասցեագրվել էլեկտրական էներգիա և գազ մատակարարող ընկերությունների կողմից առանց նախապես ծանուցելու կամ սպառած էլեկտրաէներգիայի համար չվճարելու դեպքերում ծառայությունների մատուցման դադարեցման, ընկերության ներկայացրած վճարման հաշիվների հետ անհամաձայնության վերաբերյալ:

Բողոքների համաձայն՝ առանց նախապես ծանուցելու ընկերությունը դադարեցրել է էլեկտրական էներգիայի մատակարարումը, ինչի հետևանքով նյութական վնաս է պատճառվել քաղաքացիներին:

Անձինք բողոքներ են ներկայացրել նաև էլեկտրական էներգիա և գազ մատակարարող ընկերությունների ներկայացրած վճարման հաշիվների վերաբերյալ: Ըստ բողոքների՝

մատակարար ընկերությունների ներկայացրած վճարման հաշիվները չեն համապատասխանում բաժանորդների փաստացի սպառած էլեկտրաէներգիայի և գազի քանակին:

Բարձրացված հարցերի կապակցությամբ ՀՀ հանրային ծառայությունները կարգավորող հանձնաժողովից տեղեկացրել են, որ 2020 թվականի ընթացքում էլեկտրական էներգիա մատակարարող ընկերության ներկայացրած վճարման հաշիվների հետ անհամաձայնության վերաբերյալ հանձնաժողովը ստացել է 31 դիմում, իսկ գազ մատակարարող ընկերության դեմ՝ 10 դիմում: Հարուցված վարչական վարույթների արդյունքում դիմումներից 18-ը բավարարվել են:

Հարկ է նշել, որ ՄԱԿ-ի սպառողների պաշտպանության ուղեցույցում սահմանված է անդամ պետությունների պարտավորությունը միջազգային փաստաթղթերին համապատասխան մշակելու, զարգացնելու և կատարելագործելու սպառողների պաշտպանության հստակ քաղաքականություն⁵⁶⁵: Ընդ որում, յուրաքանչյուր անդամ պետություն պետք է սահմանի սպառողների իրավունքների պաշտպանության առաջնահերթ ուղղությունները՝ հաշվի առնելով երկրի սոցիալ-տնտեսական, շրջակա միջավայրի պայմաններն ու բնակչության պահանջմունքները:

Ըստ նշված ուղեցույցի՝ բոլոր կազմակերպությունները պետք է հարգեն այն պետությունների օրենքները, որտեղ իրականացնում են իրենց գործունեությունը: Գործարարությունը պետք է իրականացվի արդարության և հավասար վերաբերմունքի սկզբունքների պահպանմամբ՝ խուսափելով հատկապես խոցելի խմբերին և անբարենպաստ պայմաններում գտնվող սպառողներին վնասող գործելաոճից:

Ուղեցույցում առանձնացվում են կոնկրետ ոլորտներում անհրաժեշտ միջոցառումների իրականացումը: Մասնավորապես, էլեկտրաէներգիայի մատակարարման ոլորտում անդամ պետությունները պետք է իրենց տնտեսական հնարավորություններին համապատասխան ապահովեն համընդհանուր հնարավորություն մաքուր էներգիայի աղբյուրներից օգտվելու համար, մշակեն և իրականացնեն ազգային քաղաքականություն սպառողներին մատչելի գնով էլեկտրաէներգիա մատակարարելու, մատակարարվող էլեկտրաէներգիայի և մատակարարման որակը բարձրացնելու ուղղությամբ: Ուշադրություն պետք է դարձնել նաև նշված ոլորտում սպառողների իրազեկվածության ծրագրերին և հասարակության մասնակցությանը:

Համաձայն նշված ուղեցույցի՝ հանրային ծառայությունների ոլորտում անդամ պետությունները պետք է աջակցեն հանրային ծառայությունների համընդհանուր հասանելիության ապահովմանը, ինչպես նաև մշակեն, իրականացնեն և ամրապնդեն

⁵⁶⁵ Տե՛ս «Սպառողների իրավունքների պաշտպանության համար» ՄԱԿ-ի ուղեցույց, հասանելի է http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/ditccplpmisc2016d1_en.pdf հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

ազգային քաղաքականությունը ծառայությունների մատուցման վերաբերյալ նորմերի և պահանջների կատարելագործման ուղղությամբ՝ հաշվի առնելով խոցելի խմբերում և անբարենպաստ պայմաններում գտնվող սպառողների կարիքները:

Պաշտպանին հասցեագրված բողոքների ուսումնասիրությունը վկայում է, որ էլեկտրական էներգիայի և գազի մատակարարման ոլորտում բացակայում են այն անհրաժեշտ մեխանիզմները, որոնք կապահովեն սպառողներին, հատկապես խոցելի խմբերում գտնվող, էլեկտրաէներգիայի և գազի հասանելիությունը:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է

1. մշակել վճարումների չիրականացման դեպքերում խոցելի խմբերի սպառողներին էլեկտրական էներգիայի և գազի հասանելիության մեխանիզմներ,

2. սահմանել էլեկտրական էներգիա և գազ մատակարարող ընկերությունների գործունեության նկատմամբ վերահսկողության առավել խիստ մեխանիզմներ՝ հաշվի առնելով հատկապես խոցելի խմբերում գտնվող սպառողների իրավունքները:

9. Ոռոգման ջրի մատակարարման խափանումներ

2020 թվականի ընթացքում Պաշտպանին բողոքներ են հասցեագրվել ոռոգման ջրի մատակարարման խափանումների կամ բացակայության վերաբերյալ:

Օրինակ՝ բողոքներից մեկով անձինք տեղեկացրել են, որ համայնքի հողատարածքների մեծ մասը չի ոռոգվում, իսկ մյուս մասը ոռոգվում է մասնակի: Որոշ համայնքներում ոռոգման ջրի բացակայության հետևանքով բնակիչները ստիպված են ջուր մատակարարել սեփական ուժերով՝ դույլերով աղբյուրներից ջուր բերելով:

Բողոքներ են ստացվել նաև համայնքում կառուցված պոմպակայանի չգործելու վերաբերյալ:

Բարձրացված հարցերի վերաբերյալ Ջրային Կոմիտեի պարզաբանումների համաձայն՝ ջրօգտագործողների կողմից բարձրացված ոռոգման ջրամատակարարման խնդիրները պայմանավորված են ջրամատակարարման տատանումների և ընդհատումների հետ: Որոնք էլ իրենց հերթին հիմնականում կապված են՝ էլեկտրական էներգիայի անկանոն մատակարարումից (ակնթարթային անջատումներ, հզորության կորուստ և այլն) և համայնքի ներքին ցանցի քայքայվածությունից (պոմպերի մղման խողովակների վրա տեղադրված ջրթողների կարգավորման հետևանքով պոմպերի նորմալ աշխատանքային ռեժիմի խախտումից առաջացած վթարներ):

Ըստ Ջրային կոմիտեի՝ ՀՀ Արարատի մարզի Նարեկ համայնքում, օրինակ, կառուցվել է Գառնի-Քաղցրաշեն ինքնահոս ջրատարը, որը դեռևս «Արտաշատ» ԶՕԸ-ին շահագործման հանձնված չէ և գտնվում է փաստաթղթավորման փուլում, իսկ 680 գծմ երկարությամբ ջրագծի կառուցման աշխատանքներն ավարտված են և հանձնված է շահագործման: Նարեկ համայնքի հողատարածքների ոռոգման նպատակով նոր պոմպերի ձեռքբերումն ու ներքին ցանցի կառուցումն ընդգրկված են եղել 2019 թվականի հիմնանորոգման աշխատանքների ծրագրում,

սակայն ֆինանսական միջոցների բացակայության պատճառով դրանք չեն իրականացվել: «Արտաշատ» ԶՕԸ-ն նշված հարցը քննարկել է Նարեկ համայնքի ղեկավարի հետ: Արդյունքում, ձեռքբերված պայմանավորվածության համաձայն, ջրօգտագործողների ընկերության միջոցներով կկառուցվի 800 գծմ 159 մմ տրամագծի պոմպակայանի խողովակաշարը, իսկ 120 մ3/ժ արտադրողականության և 32 կվտ/ժ հզորությամբ պոմպի ձեռքբերումը և տեղադրման աշխատանքները կիրականացնի համայնքի ղեկավարը:

Ըստ Ջրային կոմիտեի՝ ոռոգման ջրամատակարարումն առհասարակ իրականացվում է ջրօգտագործողների ընկերությունների կողմից պայմանագիր ունեցող ջրօգտագործողների կողմից յուրաքանչյուր տարի ներկայացված հայտերի հիման վրա: Ոռոգման համակարգում ներկայումս գործում է շուրջ 70 ջրամբար, որոնք հանրապետական նշանակության են և յուրաքանչյուր ջրամբար ջուր է մատակարարում մի քանի համայնքների:

Ջրային կոմիտեից տեղեկացրել են, որ կառուցվում է Վեդու ջրամբարը, ընթացքի մեջ է նաև Կապսի ջրամբարի շինարարական աշխատանքների մեկնարկի նախապատրաստական փուլը: Ընթացքում են նաև օրվա կարգավորման և փոքր ու միջին ջրամբարների կառուցման ծրագրեր, որոնց կառուցման համար բանակցություններ են տարվում ֆինանսական միջոցների ներգրավման համար:

Չնայած իրականացված որոշակի քայլերին՝ պետք է փաստել, որ ոռոգման ջրի մատակարարման ոլորտը կարգավորման կարիք ունի և խնդիրների համակարգային լուծման ուղղությամբ դեռևս պետք է իրականացնել շարունակական գործողություններ:

Ջրային ռեսուրսները մարդու կենսագործունեության, տնտեսության կայացման և զարգացման կարևորագույն պայմաններից են: Հետևաբար, ջրային ռեսուրսների պահպանության և ջրօգտագործման հարաբերությունները պետք է գտնվեն պետության ուշադրության կենտրոնում:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝ խստացնել ոռոգման ջրերի մատակարարման և ջրօգտագործման պահանջների կատարման նկատմամբ վերահսկողությունը:

**ՔԱԺԽ 11. ԱՐՏԱԿԱՐԳ ԿԱՄ ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԴՐՈՒԹՅԱՄԲ ՊԱՅՄԱՆԱՎՈՐՎԱԾ՝
ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՈՒ ԱԶԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՍԱՀՄԱՆԱՓԱԿՈՒՄՆԵՐԻ ՀԱՄԱԿԱՐԳԱՅԻՆ
ՕՐԵՆՍԴՐԱԿԱՆ ԵՎ ԻՐԱՎԱԿԻՐԱՌՄԱՆ ՄԻ ՇԱՐՔ ԽՆԴԻՐՆԵՐ**

1. Արտակարգ կամ ռազմական դրության պայմաններում իրավունքների և ազատությունների սահմանափակման՝ պետության հայեցողության շրջանակը

2020 թվականի ընթացքում երկրում հայտարարված թե՛ արտակարգ դրությունը, թե՛ ռազմական դրությունն իբրև անխուսափելի հետևանք առաջ բերեցին մարդու մի շարք հիմնարար իրավունքների ու ազատությունների սահմանափակումներ:

Այսպես, նոր կորոնավիրուսային հիվանդության տարածումը կանխարգելելու նպատակով ՀՀ կառավարության 2020 թվականի մարտի 16-ի թիվ 298-Ն որոշմամբ երկրում հայտարարվեց արտակարգ դրություն՝ իրավունքների ու ազատությունների այնպիսի սահմանափակումներով, որոնց համար պետությունն արել էր Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի 15-րդ հոդվածով սահմանված կարգով շեղումների վերաբերյալ հայտարարություն: Արտակարգ դրության իրավական ռեժիմը երկրում պահպանվեց ընդհուպ մինչև 2020 թվականի սեպտեմբերի 11-ը, երբ Կառավարության թիվ 1514-Ն որոշմամբ արտակարգ դրությունը փոխարինվեց կարանտինային ռեժիմով, որը շարունակվելու է պահպանվել առնվազն մինչև 2021 թվականի հուլիսի 11-ը:

Ինչպես ամբողջ աշխարհում, Հայաստանի Հանրապետությունում ևս նոր կորոնավիրուսի տարածումը առաջ բերեց համապետական նշանակության խնդիրներ, որոնք առաջնահերթ կապված են ողջ բնակչության առողջության պաշտպանության հետ: Այդ խնդիրները շարունակվեցին նաև 2020 թվականի սեպտեմբերի 27-ից ՀՀ կառավարության թիվ 1586-Ն որոշմամբ Հայաստանի Հանրապետությունում ռազմական դրություն հայտարարվելուց հետո:

Ստեղծված իրավիճակն առավել բարձրացրեց հանրային իշխանության՝ մարդու իրավունքների և ազատությունների հարգման պարտավորվածությունն ու ըստ այդմ, դրա նկատմամբ մշտադիտարկման կարևորությունը:

Այս տրամաբանությամբ երկրում արտակարգ դրություն հայտարարելուց անմիջապես հետո Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմն իրականացրել է ինչպես օրենսդրական սահմանափակումների ուսումնասիրություն՝ մարդու իրավունքների և ազատությունների հարգման, դրանց սահմանափակումների համաչափության սկզբունքների դիտանկյունից, այնպես էլ իրավակիրառմանն առնչվող խնդիրների մշտադիտարկում:

Ստեղծված իրավիճակում ու առավել ևս հայտարարված արտակարգ և ռազմական դրության պայմաններում պետությանն ակնհայտորեն անհրաժեշտ են հասարակության առողջության և անվտանգության ապահովման արդյունավետ միջոցներ: Պետությանն անհրաժեշտ են գործուն իրավական մեխանիզմներ, որոնք կոնկրետ իրավիճակներում

կապահովեն անհրաժեշտ ճկունություն և արձագանքման օպերատիվություն: Ի վերջո՝ պետության պոզիտիվ պարտավորության գաղափարն է պահանջում արագ լուծում տալու ստեղծված խնդիրներին և երաշխավորելու հանրային առողջության և անվտանգության պաշտպանությունը:

Միննույն ժամանակ, կարևոր է այն հիմնարար գաղափարի արմատավորումը, որ արտակարգ կամ ռազմական դրությունների հայտարարումը՝ իբրև իրավունքների ու ազատությունների լրացուցիչ սահմանափակման հիմքեր, պետք է դիտարկվեն ոչ թե իբրև պետության հայեցողականության արդարացում, այլ իբրև պետության երկակի պարտավորվածություն՝ և՛ իրավիճակից բխող մարտահրավերների հաղթահարման, և՛ մարդու իրավունքների ու ազատությունների հարգման ու հավասարակշռման առումներով:

Երկրում հայտարարված արտակարգ և ռազմական դրություններով պայմանավորված՝ մի շարք սահմանափակումների, դրանց երկարաձգման կարգավորումներ սահմանող օրենսդրական նախաձեռնությունների դիտարկումն, ընդհանուր առմամբ, հիմք տվեց այն եզրահանգման, որ թե՛ օրենսդրական, թե՛ իրավակիրառման մակարդակներում չեն ձևավորվել և չեն կիրառվում նման իրավիճակներում պետության հայեցողությունը զսպող և մարդու իրավունքների հավասարակշռման միջազգային սկզբունքները: Այլ կերպ ասած, իրավունքների և ազատությունների սահմանափակումները պետք է ամրագրվեն՝ հիմք ընդունելով կոնկրետ պահանջներ և պետք է բավարար ու անհրաժեշտ լինեն կոնկրետ նպատակներին հասնելու համար: Այսպես,

- իրավունքների և ազատությունների սահմանափակումները արտակարգ կամ ռազմական դրության պայմաններում չեն կարող թողնվել պետության բացարձակ հայեցողությանը, այլ պետք է համապատասխանեն ՀՀ Սահմանադրությամբ և Եվրոպական կոնվենցիայով ու միջազգային մյուս պայմանագրերով պահանջվող չափանիշներին: Մասնավորապես, Սահմանադրության 76-րդ հոդվածը հստակ սահմանում է, որ արտակարգ կամ ռազմական դրության ժամանակ իրավունքները և ազատությունները կարող են սահմանափակվել *օրենքով սահմանված կարգով, այնքանով, որքանով դա պահանջում է իրավիճակը և ստանձնած միջազգային պարտավորությունների շրջանակներում:*

- **Իրավունքների կամ ազատությունների սահմանափակումներ կամ դրանցից շեղումներ հնարավոր են միայն օրենքով և կոնկրետ իրավաչափ նպատակների համար:**

- **Սահմանափակումներ նախատեսող օրենքը պետք է ունենա առավելագույն հստակություն և բացառի դրա կիրառության ընթացքում կամայական մեկնաբանության կամ անորոշ ընկալման տեղիք տվող դրույթներ:**

Ավելին, արտակարգ կամ ռազմական դրությունը բնույթով այնպիսի իրավիճակներ են, որ հատկապես պահանջում են իրավական կանոնների հստակություն ու ճշգրիտ կարգավորումներ: Դա առաջին հերթին անհրաժեշտ է հենց հանրային իշխանության մարմինների համար՝ արտակարգ կամ ռազմական դրության լարված իրավիճակում ակտերի

հստակությունը, անխափան պրակտիկա ապահովելու համար: Դրանից բացի, սա **կարևոր է մարդու, քաղաքացու համար՝ հստակ պատկերացնելու համար իր իրավունքները և պետության արարքները, իր պատասխանատվության ու պարտականությունների շրջանակը:** Իրավական կանոնների հստակությունն ի վերջո նպաստում է երկրում լարվածության բացառմանը և պետության մեխանիզմների անսասան աշխատանքին:

Արտակարգ կամ ռազմական դրության պայմաններում իրավունքների և ազատությունների լրացուցիչ սահմանափակումների վերաբերյալ ՀՀ Սահմանադրության դրույթները՝ **իրավաչափ նպատակ – համաչափություն – իրավիճակին համահունչ սահմանադրական պայմանների ամրագրմամբ, այն տրամաբանությունն են առաջ քաշում, որ ռազմական կամ արտակարգ դրություն հայտարարելու սկզբնական օրենսդրական կարգավորումներում իրավունքի սահմանափակումը հնարավորինս քիչ ծավալով ամրագրելու մոտեցումը պետք է որդեգրվի՝ հետագա լրացուցիչ սահմանափակումների հարցը դիտարկելով փաստացի իրավիճակի գնահատման հիման վրա:** Այլ կերպ ասած, կիրառվող միջոցները պետք է լինեն իրավաչափ նպատակին հասնելուն պիտանի:

Խնդրի կապակցությամբ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի իրավաբանության համաձայն՝ Կոնվենցիայով սահմանված իրավունքներից և ազատություններից շեղումները առկա և նմանատիպ իրավիճակներում կարող են համարվել թույլատրելի, եթե դրանք խստորեն անհրաժեշտ են և բխում են իրավիճակից, ինչպես նաև չեն հանգեցնում իրավունքի կամ իշխանության չարաշահման:

Կարևոր է նաև, որ **բոլոր սահմանափակումներն ունենան իրավական հիմք և համապատասխանեն վերաբերելի սահմանադրական երաշխիքներին ու պահանջներին**⁵⁶⁶: Պետության հայտարարած իրավաչափ նպատակին հասնելու համար գործադրվող սահմանափակումները պետք է կիրառվեն հնարավորինս նվազագույն չափով (**less restrictive**), իսկ պետության կողմից ձեռնարկված միջոցառումները պետք է լինեն **վերջին միջոց (last resort)**, առանց որի հնարավոր չէ վերահսկել իրավիճակը: Պետությունը պետք է հավաստի, որ մնացած միջոցներն արդյունավետ և բավարար չեն հանրային առողջությունը պահպանելու տեսանկյունից: Պարտադիր է նաև հստակ և կանխատեսելի իրավական հիմքի առկայությունը⁵⁶⁷: Սահմանափակումները պետք է անհրաժեշտ լինեն ժողովրդավարական հասարակությունում, լինեն համաչափ հետապնդվող նպատակին և կրեն ժամանակավոր բնույթ⁵⁶⁸:

---

⁵⁶⁶Տե՛ս Մեհմեդ Հասան Ալթանն ընդդեմ Թուրքիայի (Mehmet Hasan Altan v. Turkey) գործով 2018 թվականի մարտի 20-ի վճիռը, գանգատ թիվ 13237/17:

⁵⁶⁷Տե՛ս Էնհորն ընդդեմ Շվեդիայի (Enhorn v. Sweden) գործով 2005 թվականի հունվարի 25-ի վճիռը, գանգատ թիվ 56529/00:

⁵⁶⁸ Տե՛ս Կուիմովն ընդդեմ Ռուսաստանի (Kuimov v. Russia) գործով 2009 թվականի հունվարի 8-ի վճիռը, գանգատ թիվ 32147/04:

Վերը նշված հիմնարար մոտեցումների ու սկզբունքների դիտարկմամբ՝ սույն բաժնում քննարկվել են այնպիսի խնդիրներ, ինչպիսիք են՝ մեկուսացման կամ ինքնամեկուսացման իրավական ռեժիմը՝ անձի իրավունքներին միջամտության առումով, անձի նվազագույն իրավունքների ապահովումը, մեկուսացված (ինքնամեկուսացված) անձի համար վերահսկողական ընթացակարգերի մատչելիությունն ու կանխատեսելիությունը, տեղեկատվության մատչելիությունը մեկուսացման կամ ինքնամեկուսացման ընթացակարգերում, ազգային փոքրամասնությունների ներկայացուցիչների տեղեկատվության մատչելիության իրավունքի ապահովումը երկրում առկա դրության ու սահմանափակումների վերաբերյալ: Անդրադարձ է կատարվել արտակարգ և ռազմական դրությունների պայմաններում օրենսդրական նախագծերի հանրային վերահսկողության ապահովման հարցերին:

Մինչույն ժամանակ, հարկ է նկատել, որ արտակարգ կամ ռազմական դրության հիմքով սահմանափակումների արդյունքում իրավունքների երաշխավորման խնդիրները, ըստ սուբյեկտիվ իրավունքների ու անձանց շրջանակի տարանջատման, համապարփակ դիտարկվել և վերլուծվել են սույն տարեկան հաղորդման տարբեր բաժիններում՝ ըստ ոլորտային առանձնահատկությունների:

2. Նոր կորոնավիրուսային համավարակի հիմքով արտակարգ դրության ժամանակ մարդու իրավունքներին առնչվող օրենսդրական խնդիրներ

1. Մեկուսացման և ինքնամեկուսացման ընթացակարգերի դիտարկումը՝ իբրև ազատությունից զրկելու ընթացակարգեր և անձնական ազատության իրավունքի սահմանափակման կարգն օրենքով ամրագրելու անհրաժեշտությունը

Արտակարգ դրության հիմքով մարդու իրավունքների և ազատությունների սահմանափակման բավարար օրենսդրական երաշխիքների ամրագրման տեսանկյունից թերևս ամենասկզբունքային հարցերից մեկը, որը բարձրացվել է Մարդու իրավունքների պաշտպանի կողմից, մեկուսացման կամ ինքնամեկուսացման ընթացակարգերի դիտարկումն է իբրև անձի անձնական ազատության իրավունքին միջամտություն՝ դրանից բխող իրավական երաշխիքների և անձի նվազագույն իրավունքների ապահովմամբ: Այսպես, Կառավարության՝ արտակարգ դրության ժամկետը երկարաձգելու (2020 թվականի ապրիլի 14-ից մինչև 2020 թվականի մայիսի 14-ը) որոշման նախագծային լուծումները սկզբնապես ամրագրում էին ինքնամեկուսացման երկու տեսակ՝ հանրապետության ողջ տարածքում և ինքնամեկուսացում առանձին տարածքում (վայրում)՝ դրանք դիտարկելով իբրև ազատ տեղաշարժվելու իրավունքի սահմանափակումներ:

Սրա հետ կապված, Մարդու իրավունքների պաշտպանի սկզբունքային մոտեցումն էր, որ թե՛ մեկուսացումը և թե՛ ինքնամեկուսացումն անհրաժեշտ է դիտարկել անձնական ազատության իրավունքի շրջանակում բոլոր այն իրավիճակներում, երբ անձը՝ 1) մեկուսացման կամ ինքնամեկուսացման կոնկրետ վայրում է հայտնվում պետության իրավասու մարմնի կամ պաշտոնատար անձի կոնկրետ պահանջով, 2) մեկուսացման կամ ինքնամեկուսացման կոնկրետ վայր է տեղափոխվում կամ այդ վայրում առանձնանում է իր կամքին հակառակ, 3) մեկուսացման կամ ինքնամեկուսացման կոնկրետ վայր է տեղափոխվում կամ այդ վայրում առանձնանում է իր կամքով, սակայն չի կարող այդ վայրը լքել իր կամքով կամ այլ կերպ՝ առանց պետության ներկայացուցչի թույլտվության և գտնվում է պետության հսկողության ներքո:

Ասվածը հիմնավորվում էր նաև նրանով, որ արտակարգ դրության ժամանակահատվածում օրենսդրորեն ամրագրվեց մեկուսացման կամ ինքնամեկուսացման կանոնների խախտումների համար վարչական ու նույնիսկ քրեական պատասխանատվություն:

Հարկ է ընդգծել, որ ՄԱԿ-ի և Եվրոպայի խորհրդի Խոշտանգումների կանխարգելման ոլորտի կազմակերպությունների, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի իրավաբանության համաձայն՝ **կարանտինային վայրերն ազատությունից զրկման փաստացի (դե ֆակտո) վայրեր են ու պետք է հարցին մոտենալ անձնական ազատության իրավունքի տեսանկյունից: Դրանք նաև այլ կերպ հավասարեցվում են տնային կալանքի վայրերի: Սրանք Հայաստանի միջազգային պարտավորություններն են և հատուկ**

մշակված են նոր կորոնավիրուսի (COVID-19) տարածման դեմ պայքարի ու կանխարգելման շրջանակում:

Այս ամենը պատահական չի արվում. նման լուծումը հնարավորություն է տալիս բոլորովին այլ իրավական ռեժիմ (պահման պայմաններ, կարանտինային վայրում գտնվող անձի իրավունքներ և այլն) կիրառել մեկուսացման կամ ինքնամեկուսացման ենթարկված անձի ու նրա պահման, նրա նկատմամբ հսկողության նկատմամբ:

Ընդ որում, Մարդու իրավունքների պաշտպանն ընդգծել է, որ հստակ գիտակցում է՝ որոնք են այն իրավիճակները, երբ խոսքը վերաբերում է *ոչ թե անձնական ազատության, այլ ազատ տեղաշարժման իրավունքին. հենց այդ տեսանկյունից պետք է դիտարկել բոլոր այն իրավիճակները, երբ, օրինակ, պետությունը պահանջում է տեղաշարժման թերթիկներ մարդկանցից կամ սահմանափակումներ է սահմանում որևէ բնակավայրում կամ էլ կոչ է անում, որ մարդիկ մնան ինքնամեկուսացած իրենց բնակարաններում և այլն: Սա չպետք է շփոթել անձնական ազատության հետ:*

Սահմանադրության 27-րդ հոդվածի 1-ին մասն ամրագրում է **երկու պարտադիր պայման, որոնց միաժամանակյա առկայության դեպքում ազատությունից զրկելը կարող է լինել սահմանադրական:** Այդ պայմաններից **առաջինն** այն է, որ անձնական ազատության իրավունքի սահմանափակումը կամ ազատությունից զրկելը հնարավոր է միայն Սահմանադրության հենց այդ հոդվածով նախատեսված կոնկրետ հիմքերից որևէ մեկով: Այդ հիմքերից է հանրության համար վտանգավոր վարակիչ հիվանդությունների տարածումը կանխելը (<< Սահմանադրության 27-րդ հոդվածի 1-ին մասի 6-րդ կետ):

Այդ երկու պարտադիր պայմաններից **երկրորդն** այն է, որ **պետք է առկա լինի անձին ազատությունից զրկելու կարգ ու այդ կարգը պետք է նախատեսված լինի միայն Ազգային ժողովի ընդունած օրենքով:**

Հատկանշական է, որ *Սահմանադրությունը «օրենքով սահմանված կարգով» չափանիշից շեղում չի նախատեսում անգամ արտակարգ դրության ժամանակ իրավունքների սահմանափակումներին վերաբերող 76-րդ հոդվածում:* Այստեղ, միևնույն է՝ իրավունքի սահմանափակման նվազագույն շեմը համարվում է օրենքը:

Հետևաբար, ասվածի հաշվառմամբ՝ հարկ է արձանագրել, որ 2020 թվականի մարտի 16-ին հայտարարված արտակարգ դրությունը մեկ ամսով երկարաձգելու վերաբերյալ օրենսդրական փոփոխությունների այդ փուլում Մարդու իրավունքների պաշտպանը բարձրաձայնել էր սկզբունքային հետևյալ հարցերը՝ մեկուսացման կամ ինքնամեկուսացման ամրագրումն իբրև ազատությունից զրկման կառուցակարգեր, դրանք օրենքով ամրագրելու սահմանադրական պահանջի իրագործումը, անձի՝ որպես ազատությունից զրկվածի նվազագույն իրավունքների ամրագրումն ու երաշխավորումը:

2. *Մեկուսացման և ինքնամեկուսացման շրջանակներում անձի նվազագույն իրավունքների՝ օրենքի մակարդակում ամրագրման անհրաժեշտությունը*

Խնդրո առարկա ընթացակարգերում հաջորդ սկզբունքային հարցն անձնական ազատության իրավունքի սահմանափակումից բխող նվազագույն իրավունքների՝ օրենքի մակարդակում ամրագրումն ու գործնական երաշխավորումն էր:

Այսպես, արտակարգ դրության իրավական ռեժիմի ժամկետի առաջին երկարաձգումից հետո նախաձեռնված՝ «Արտակարգ դրության իրավական ռեժիմի մասին» օրենքում փոփոխությունների նախագծային լուծումներով առաջարկվում էր ՀՀ օրենքի 7-րդ հոդվածի 1-ին մասը լրացնել նոր 1.1-րդ կետով՝ նախատեսելով, որ *համաճարակի հետևանքով առաջացած արտակարգ իրավիճակի հիմքով հայտարարված արտակարգ դրության դեպքում կարող են կիրառվել անձնական ազատության իրավունքի սահմանափակումներ՝ համաճարակի տարածումը կանխելու նպատակով:*

Սահմանափակումների ամրագրման նախագծային փուլից ևեթ Մարդու իրավունքների պաշտպանը ներկայացրել է սկզբունքային մոտեցման որդեգրման անհրաժեշտությունը՝ **օրենքով ամրագրել, որ այն անձինք, ում անձնական ազատության իրավունքը սահմանափակվել է, ունեն առնվազն մեկուսացման կամ ինքնամեկուսացման պատճառների մասին տեղեկացվելու, անկախ բժշկական խորհրդատվության մատչելիության, փաստաբանի և մեկուսացման կամ ինքնամեկուսացման մասին երրորդ անձին տեղեկացնելու իրավունքներ:** Պետք է նախատեսվեր անձնական ազատության իրավունքի սահմանափակման իրավաչափության վիճարկման վերաբերյալ կարգավորում, ինչը բխում է Սահմանադրության 27-րդ հոդվածից: Սրա նպատակն է սահմանել անձի բողոքարկման իրավունքը և կանխել իրավասու մարմնի կողմից ենթադրյալ կամայականությունը

Դրանից զատ, անթույլատրելի չհամարելով անձնական ազատության իրավունքի սահմանափակման մասին կարգադրությունը **բանավոր** ձևով ներկայացնելը, այդուհանդերձ, իբրև օրենսդրորեն երաշխավորման ենթակա իրավունք՝ առաջ է քաշվել այն, որ ազատությունից զրկման վայր տեղափոխվելուց կամ, որ այս դեպքում նույնն է՝ մեկուսանալուց կամ ինքնամեկուսանալուց հետո անձը պետք է իրավասու մարմնի կողմից **գրավոր** եղանակով ևս ծանուցվի իր անձնական ազատության իրավունքի սահմանափակման հիմքերի, պատճառների, ինչպես նաև իր իրավունքների ու պարտականությունների վերաբերյալ իրեն հասկանալի լեզվով: Ընդ որում, դա չպետք է իրականացվի միայն այն դեպքերում, երբ անձը ներկայացնում է դրա պահանջը, այլ պետք է գործի գրավոր եղանակով ծանուցման ընդհանուր կանոն:

3. Մեկուսացմանն (ինքնամեկուսացմանը) առնչվող մի շարք համակարգային խնդիրների դիտարկումը՝ այդ ընթացակարգերի հստակության ու կանխատեսելիության տեսանկյունից

Համավարակի հիմքով հայտարարված արտակարգ դրության պայմաններում տեղեկատվության մատչելիության իրավունքին առնչվող համակարգային խնդիր է դիտարկվել

մեկուսացման և ինքնամեկուսացման ընթացքում պետական մարմինների գործողությունների փոխհամաձայնեցվածությունը, հստակությունն ու որոշակիությունը քաղաքացու ընկալման տեսանկյունից՝ կոնկրետ անձի նկատմամբ կիրառվող սահմանափակումների, դրանց տևողության, անձի պարտականությունների և դրանց չկատարման իրավական հետևանքների առումով:

Ընդ որում, հարկ է նկատել, որ պետական իրավասու մարմինների կողմից ոչ բավարար, որոշ դեպքերում՝ ոչ հստակ և հակասական տեղեկատվության տրամադրման խնդիրը, քաղաքացիներին բավարար իրազեկվածության չապահովումը քննարկվել են՝ հիմք ընդունելով Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրված բողոքները:

Այսպես, Մարդու իրավունքների պաշտպանի կողմից անմիջական դիտարկման ենթակա հարցերից են եղել մեկուսացման (ինքնամեկուսացման) հետ կապված մի շարք խնդիրներ: Դրանք, մասնավորապես, վերաբերում են անձի իրավունքներին ուղղակիորեն առնչվող այնպիսի հարցերի, ինչպիսիք են՝ կոնտակտավոր լինելու հանգամանքի պարզումը, ինքնամեկուսացման երկշաբաթյա ժամկետի հաշվարկման սկիզբը, ինքնամեկուսացման հրահանգի բովանդակությունը՝ անձի նկատմամբ կիրառվող սահմանափակումների, դրանք խախտելու դեպքում իրավական հետևանքների չպարզաբանումը, ինչպես նաև իրեն ազատությունից զրկելու վերաբերյալ ցուցումը գրավոր ներկայացնելու պահանջի դեպքում դրա չտրամադրումը՝ օրենքի հստակ պահանջի խախտմամբ, ինքնամեկուսացման տասնչորսոյա ժամկետի ավարտից հետո լաբորատոր հետազոտության պարտադիրության վերաբերյալ հակասական պարզաբանումները և այլն:

Գործընթացում առկա անորոշությունը որոշ դեպքերում դրսևորվել է լաբորատոր հետազոտության (թեստավորման) իրականացման անհրաժեշտության և դրա իրավական հետևանքների ոչ հստակությամբ:

Հարկ ենք համարում նշել, որ նշված հարցերին անդրադարձ է կատարվել **մեկուսացմանը կամ ինքնամեկուսացմանն առնչվող համակարգային խնդիրների և մարդու իրավունքների, այդ թվում՝ տեղեկատվության մատչելիության վրա դրանց բացասական ազդեցության տեսանկյունից**: Դրանից բացի, արձանագրվել են իրավիճակներ՝ կապված Պաշտպանի աշխատակազմի աշխատողների հետ, ինչն առիթ է տվել առավել անմիջական ուսումնասիրություն իրականացնելու՝ թե՛ աշխատողների անհատական իրավունքների, թե՛ Մարդու իրավունքների պաշտպանի ինստիտուտի բնականոն գործունեության ապահովման առումով: Հենց նշված նկատառումներից ելնելով էլ խնդիրները բացահայտված են և ստորև ներկայացված: Այսպես,

1. Արձանագրվել են դեպքեր, երբ անձինք համարվել են կոնտակտավոր այն դեպքում, երբ լաբորատոր ախտորոշման արդյունքը եղել է «բացասական»:

ՀՀ կառավարության՝ 2020 թվականի մարտի 16-ի 298-Ն որոշման 7. 1-րդ կետի համաձայն՝ սույն որոշման իմաստով ինքնամեկուսացում է համարվում անձանց, այդ թվում՝ հիվանդի կամ

վարակվածի կամ նրանց հետ շփված անձանց (կոնտակտավորների) առանձնացումն իրենց մշտական բնակության կամ իր նախընտրությամբ մեկ այլ վայրում՝ այլ անձանց հետ անմիջական շփումը սահմանափակելու և վարակի տարածումը կանխելու նպատակով:

Տրված սահմանումից բխում է, որ կոնտակտավորի կարգավիճակն առավելապես որոշվում է ոչ թե բժշկական, այլ սոցիալական գործոնով՝ շփման փաստով:

Տվյալ դեպքում չանդրադառնալով ինքնին շփման փաստի որոշման չափորոշիչների բացակայության խնդիրն՝ հարկ է նկատել, որ ամեն դեպքում անձի ինքնամեկուսացումը պետք է հետապնդի իրավաչափ նպատակ, այն է՝ վարակի հետագա տարածման կանխումը: Միևնույն ժամանակ, ակնհայտ է, որ ինքնին վարակի հնարավոր առկայության գնահատման սոցիալական չափորոշիչը (շփումը) չի կարող նույնքան հավաստի և ծանրակշիռ լինել, որքան բժշկականն է՝ թեստավորման արդյունքը:

Մինչդեռ, Պաշտպանի աշխատակազմի դիտարկած դեպքերում լաբորատոր ախտորոշման «բացասական» արդյունքները փաստորեն որևէ նշանակություն չեն ունեցել անձանց ինքնամեկուսացման պահանջ ներկայացնելու հարցում: Հիվանդությունների վերահսկման և կանխարգելման ազգային կենտրոնից հարցի կապակցությամբ ընդամենը բանավոր պարզաբանում է ներկայացվել, որ դա պայմանավորված է թեստավորման արդյունքի հնարավոր սխալով: Այս պարագայում առնվազն հարց է առաջ գալիս, թե արդյոք թեստավորման հավաստիության վրա ազդող գործոնները (կոնկրետ դեպքերում՝ իբրև այդպիսին, նշվել է ախտանշանների բացակայությունը) արդյոք չպետք է պարզաբանվեին պացիենտներին և միասնական չափորոշիչների կիրառմամբ վերջիններիս ներկայացվեր թեստավորման անարդյունավետությունը:

Վերը նշված խնդիրն *անորոշություն է ստեղծում նաև այն բանի հաշվառմամբ, որ հանրային, այդ թվում՝ պաշտոնատար անձանց կողմից հրապարակավ ներկայացվել են պարզաբանումներ՝ թեստավորման բացասական արդյունքի դեպքում իրենց նկատմամբ սահմանափակումներ չկիրառելու տրամաբանական և արդարացված լինելու մասին*: Անգամ ի նկատի ունենալով, որ այդպիսիք չեն համարվում կիրառելի դրույթների բովանդակության պաշտոնական պարզաբանումներ՝ այդուհանդերձ, դրանք առաջացնում են հասարակական հիմնավոր ընկալում առ այն, որ նման մոտեցումը պետք է լինի միասնական՝ անկախ նրանից՝ անձը պաշտոնյա է, թե՛ ոչ:

2. Ինքնամեկուսացման ժամկետի հաշվարկման սկզբնական պահի ոչ ճշգրիտ հաշվարկը համատարած խնդիրներից մեկն է եղել: Ընդ որում, մտահոգիչ է, որ *ինքնամեկուսացման մեջ գտնվող անձանց հարցադրումներին ի պատասխան՝ նշվել է, որ համակարգն է այդպես գործարկվում, իսկ ժամկետի հաշվարկը սկսվում է անձի տվյալները համակարգ մուտքագրելու կամ վերջինիս հետ հեռախոսակապ հաստատելու պահից*: Ավելին, Պարետատան ներկայացուցչին ուղղված հարցադրմանը, թե այս խնդիրն ինչպես և ում կարող է ներկայացվել, պարզաբանվել է, որ ժամկետների հաշվարկի համար պետք է դիմել պոլիկլինիկայի բժշկին՝

անտեսելով այն հանգամանքը, որ բարձրացված խնդիրը բնույթով բժշկական չէ, այլ իրավական՝ իրավունքի սահմանափակման ժամկետներին առնչվող: Ներկայացված պարզաբանումներն առնվազն տարակուսանքի տեղիք են տալիս նաև այն առումով, որ փաստորեն համակարգի գործարկման տեխնիկական մոտեցումն է ցուցաբերվել՝ արդարացնելու անձին ազատությունից զրկելու տասնչորսօրյա ժամկետը, որը հաշվվում էր ոչ թե, օրինակ, լաբորատոր ախտորոշման օրվանից, վարակակրի (ուժ կոնտակտն է եղել անձը) հետ շփման վերջին օրվանից, այլ համակարգ տվյալները մուտքագրելու օրվանից, այսինքն՝ Պաշտպանի ներկայացված դեպքերում 6-7 օր ավելի ուշ: Այսինքն, ստեղծվում էր իրավիճակ, երբ կոնկրետ դեպքով վարակակիրը մեկուսացման մեջ էր գտնվում, օրինակ, հունիսի 26-ից սկսած մինչև հուլիսի 10-ը, իսկ հնարավոր վարակի տարածումը կանխելու համար կոնտակտավորը պետք է ինքնամեկուսանար հուլիսի 2-ից մինչև հուլիսի 16-ը: Նման իրավիճակը փաստորեն ո՛չ բժշկական, ո՛չ իրավական և ո՛չ էլ տրամաբանության շրջանակներում չէր և պայմանավորվում էր համակարգի գործարկման տեխնիկական պատճառներով: Հետևաբար, կոնտակտավորի հրահանգավորումը չկատարելու հետևանքները տասնչորսօրյա ժամկետի հաշվարկման առումով պետք է կրի պետությունը և ոչ թե կոնտակտավոր անձը: Ավելին, ավելի ուշ ժամկետում հրահանգավորումն իրականացնելու խնդիրը նաև պետք է դիտարկել այն ռիսկերի տեսանկյունից, որ մինչև հրահանգավորումը եղած ժամանակահատվածում կոնտակտավորի ազատ տեղաշարժը չէր սահմանափակվում ու հսկվում:

Մեկ այլ դեպքում անձը՝ որպես վարակակիր, ինքնամեկուսացել էր, իսկ վերջինիս ընտանիքի հինգ անդամները նույն օրվանից գտնվել են ինքնամեկուսացման մեջ: Վարակակիրը, Պարետատան ներկայացուցչի կողմից 2020 թվականի հունիսի 26-ին ինքնամեկուսացման հրահանգ ստանալով, ներկայացրել է ընտանիքի անդամների տվյալները ևս՝ նշելով վերջիններիս ինքնամեկուսացման մեջ լինելու հանգամանքը: Սակայն մի քանի օր անց՝ հուլիսի 2-ին, ընտանիքի որոշ անդամներին կրկին Պարետատունը հրահանգ է ներկայացնում՝ իբրև ինքնամեկուսացման սկզբնական օր նշելով հուլիսի 2-ը: Արդյունքում, ստացվում էր, որ ինքնամեկուսացման փաստացի ժամկետն ավելին է, քան ամրագրված է դրա իրավական հիմքերով: Ավելին, անձնական ազատության իրավունքին միջամտության խնդրից զատ՝ դիմումատուի ընտանիքի անդամները կանգնել են մեկ այլ խնդրի առջև՝ սահմանված ժամկետից ավելի երկար աշխատանքի չներկայանալու պատճառով:

3. Պաշտպանին հասցեագրված բողոքների, ինչպես նաև Պաշտպանի աշխատակազմի ինքնամեկուսացված աշխատողների անմիջական ուսումնասիրությունները մեկ այլ մտահոգիչ պրակտիկա են վեր հանել, երբ անձինք **Պարետատան կողմից ինքնամեկուսացման հրահանգ ստանալիս չեն տեղեկացվել հրահանգի բովանդակությանը, չեն ներկայացվել անձի նկատմամբ կիրառվող սահմանափակումները, դրանք խախտելու դեպքում իրավական հետևանքները չեն պարզաբանվել:** Ընդ որում, մտահոգիչ է, որ եթե Պաշտպանի

աշխատակազմի ներկայացուցիչներն իրենց մասնագիտական գործունեության ուժով քաջաճանոթ են առկա իրավակարգավորումներին, նույնը չի կարելի ասել հասարակության ոչ մասնագիտական լայն շրջանակների համար: Համենայն դեպս, **Պարետատան հետ հեռախոսազրույցի սահմանափակ բովանդակությունը՝ հեռախոսային հավելվածի ներբեռնման հրահանգներ տալը և անհրաժեշտության դեպքում բժշկի օգնությանը դիմելու մասին իրազեկումը, չեն կարող քաղաքացու մոտ ձևավորել հստակ ընկալում, որ այդ պահից վերջինս փաստացի ազատությունից զրկված է՝ դրա բոլոր իրավական և փաստական հետևանքներով:** Սա ընդհուպ ինքնամեկուսացման կանխարգելիչ նպատակի և դրա կարևորության վերաբերյալ ոչ լուրջ մոտեցման, ինչպես նաև դրա պայմանները չպահպանելու գործոն կարող էր լինել: Ոչ լիարժեք տեղեկացվածության արդյունքում հնարավոր չարաշահումներն, իրենց հերթին, հանրային առողջությանը վնասելու և համավարակի դեմ պայքարը ձախողելու ռիսկեր են պարունակում:

4. Համավարակի կանխարգելման տեսանկյունից խիստ մտահոգության առարկա էր նաև ինքնամեկուսացված անձի հետ պետական իրավասու մարմինների հետադարձ կապի բացակայությունը՝ ինքնամեկուսացվածի կողմից կիրառված սահմանափակումների պահպանման նկատմամբ վերահսկողության տեսանկյունից: Բանն այն է, որ Պաշտպանի աշխատակազմի աշխատողների և վերջիններիս ընտանիքի անդամների, ինչպես նաև ըստ ներկայացված դիմումների՝ ինքնամեկուսացման ողջ ժամանակահատվածում չէր արձանագրվել ոչ մի նման դեպք: Մինչդեռ, **StayHome հավելվածի գործարկման վերաբերյալ իրազեկող տեսանյութի համաձայն՝ հավելվածում գրանցվելուց հետո օրը մի քանի անգամ օգտատերը ստանում է հաղորդագրություններ՝ ինքնալուսանկարվելու պահանջով:** Ստացվում է, որ գործնականում վերահսկողական այդ գործառույթի չգործադրումն առնվազն անորոշություն էր առաջացնում, թե արդյոք անձն իրական վերահսկողության ներքո էր գտնվում, թե ոչ:

5. Մտահոգիչ է նաև պրակտիկան, որ անձի՝ փաստացի ազատությունից զրկելու վերաբերյալ ցուցումը գրավոր ներկայացնելու պահանջի դեպքում պարզաբանվում էր, որ Պարետատանը որևէ գրավոր փաստաթուղթ չի տրամադրում: Այնինչ, հարկ է նկատել, որ այս պրակտիկան ուղղակիորեն հակասում է «Արտակարգ դրության իրավական ռեժիմի մասին» օրենքին, որի 7-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1. 1-րդ կետի համաձայն՝

«1. Արտակարգ դրություն հայտարարվելու դեպքում արտակարգ դրության ընթացքում արտակարգ դրության տարածքում կարող են կիրառվել հետևյալ միջոցառումները և իրավունքների ու ազատությունների ժամանակավոր սահմանափակումները.

(...)

1.1) համաճարակի հետևանքով առաջացած արտակարգ իրավիճակի հիմքով հայտարարված արտակարգ դրության դեպքում՝ անձնական ազատության իրավունքի սահմանափակում՝

հանրության համար վտանգավոր վարակիչ հիվանդության տարածումը կանխելու նպատակով.»:

Օրենքի 11-րդ հոդվածի 4-րդ մասն ամրագրում է, որ սույն օրենքի 7-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1.1-ին կետով սահմանված դեպքում անձի անձնական ազատության իրավունքը կարող է սահմանափակվել արտակարգ դրություն հայտարարելու մասին Հայաստանի Հանրապետության կառավարության որոշմամբ սահմանված մարմինների կողմից տրված **գրավոր կարգադրությամբ, իսկ տվյալ պահին այն գրավոր ձևակերպելու անհնարինության դեպքում՝ բանավոր կարգադրությամբ, որը հասցեատիրոջ բանավոր կամ գրավոր պահանջով ենթակա է հետագա գրավոր ձևակերպման ոչ ուշ, քան պահանջը ստանալուց հետո՝ մեկ աշխատանքային օրվա ընթացքում:** Սույն մասով սահմանված դեպքում անձնական ազատության սահմանափակման ենթարկված յուրաքանչյուր անձ իրեն հասկանալի լեզվով անհապաղ տեղեկացվում է անձնական ազատության իրավունքի սահմանափակման պատճառների, բժշկական խորհրդատվության մատչելիության իրավունքի և իր պարտականությունների մասին:

6. Աշխատանքային իրավունքների տեսանկյունից խնդրահարույց էր նաև ինքնամեկուսացման ժամկետի ավարտից հետո աշխատանքի ներկայանալու և միաժամանակ իբրև աշխատանքի ներկայանալու պայման՝ լաբորատոր ախտորոշման «բացասական» արդյունքը փաստող տեղեկանք ներկայացնելու պարտականությունների ամրագրումը: Նման եզրահանգման տեղիք է տալիս Պարետի՝ 2020 թվականի հունիսի 3-ի որոշման՝ աշխատողների համար կանոնների 3-րդ կանոնը, համաձայն որի՝ եթե աշխատողների շրջանում նախկինում հաստատվել է Կորոնավիրուսային հիվանդություն (COVID-19), կամ նրանք շփում են ունեցել նշված հիվանդությամբ հաստատված դեպքերի հետ և գտնվել են մեկուսացման և/կամ ինքնամեկուսացման մեջ, ապա աշխատանքի ներկայանալիս նրանց կողմից ներկայացվում է կորոնավիրուսային հիվանդության (COVID-19) լաբորատոր ախտորոշման «բացասական արդյունքը» փաստող տեղեկանք (տեղեկանքի վաղեմությունը չպետք է գերազանցի 7 օրը):

Չնայած վերը նշվածին՝ առողջության առաջնային պահպանման օղակի բուժաշխատողները որոշ ինքնամեկուսացվածների պարզաբանել են, որ տասնչորսօրյա ժամկետի ավարտման պահից այլևս վիրուսակիրը վարակիչ չի համարվում, իսկ լաբորատոր հետազոտության անհրաժեշտություն չկա: Մյուս կողմից, թե՛ Պարետի որոշմամբ սահմանված պահանջի պահպանումը, թե՛ աշխատողի բացասական ախտորոշման և հետևաբար, վարակիչ չլինելու հավաստումը ենթադրում են, որ աշխատողն է պարտավորվում սեփական նախաձեռնությամբ անցնել լաբորատոր հետազոտություն:

Ավելին, խնդիրն ավելի առարկայական էր դիտարկված այն դեպքերում, երբ տասնչորսօրյա ժամկետի ավարտից հետո անձի սեփական նախաձեռնությամբ կատարված լաբորատոր ախտորոշումը «դրական» արդյունք է արձանագրել: Սրա հետ կապված, մի դեպքում բժիշկը

պարզաբանել է, որ անձի օրգանիզմում վիրուսի առկայությունը կարող է տևել մինչև մեկ ամիս, ինչով պայմանավորված է լաբորատոր ախտորոշման «դրական» արդյունքը, սակայն անձը վարակի փոխանցող չէ:

Չնայած նշված պարզաբանմանը՝ վարակակիր հանդիսացած և նախկինում 20 օր ինքնամեկուսացած անձին, ով այլևս չի ունեցել հիվանդությանը բնորոշ ախտանիշներ, կրկին տրվել է 14-օրյա ժամկետով մեկուսացման ցուցում:

Այդուամենայնիվ, այս առումով արտահայտվել են հակասական դիրքորոշումներ: Մասնավորապես, արձանագրվել է նաև դեպք, երբ ախտորոշումն իրականացրած լաբորատորիայի ներկայացուցչի պարզաբանմամբ՝ թեև անձը չունի ախտանշաններ, սակայն կոնկրետ դեպքում նա կարող է փոխանցել վարակը:

Ստացվում է, որ սոցիալական պատասխանատվություն ունեցող և տասնչորսօրյա ժամկետի ավարտից հետո լրացուցիչ թեստ հանձնող աշխատողը չի կարող ներկայանալ աշխատանքի: Ավելին, ստեղծված պայմաններում աշխատողը մեկ այլ խնդրի առջև է կանգնում. Դիմումներ են հասցեագրվել, որ լրացուցիչ թեստի դրական արդյունքի դեպքում անգամ նոր անաշխատունակության թերթիկ չի տրամադրվում:

Ստացվում է, որ վերը նշված պահանջների, բժշկական ոչ միանշանակ պարզաբանումների պայմաններում բարեխիղճ աշխատողի վրա է ընկնում իր աշխատանքային պարտականությունների ապահովման, իր առողջական վիճակի և վարակակիր չլինելու մեջ սեփական նախաձեռնությամբ և միջոցներով հավաստիանալու, ինչպես նաև աշխատավայրում վարակի տարածման հնարավոր վտանգը կանխելու անհամաչափ բեռը:

Այս առնչությամբ Պաշտպանի աշխատակազմը պարզաբանումներ ստանալու ակնկալիքով դիմել էր Պարետատուն: Ի պատասխան բարձրացված խնդիրների՝ ներկայացվել էին իրավասու մարմինների՝ Առողջապահության նախարարության, Արտակարգ իրավիճակների նախարարություն և Արդարադատության նախարարության պարզաբանումները:

Այսպես, համաձայն Արդարադատության նախարարության պարզաբանումների՝ բարձրացված համակարգային խնդիրները ամբողջությամբ վերաբերում են ինքնամեկուսացման գործընթացի պատշաճ ապահովմանը, ինչպես նաև չեն պարունակում որևէ իրավական հարցադրում, ուստի վերջիններիս վերաբերյալ պարզաբանում կամ տեղեկատվություն տրամադրելը դուրս է Արդարադատության նախարարության իրավասության շրջանակներից:

Արտակարգ իրավիճակների նախարարությունն իր հերթին նշել է, որ ինքնամեկուսացող քաղաքացուն զանգելիս զանգերի կենտրոնի աշխատակիցը առաջնորդվում է բացառապես Պարետատան կողմից նախապես մշակված և հաստատված տեքստով, «ինքնամեկուսացում» հրահանգ տալուց հետո ինքնամեկուսացված-իրավասու պետական մարմին կապը չի ընդհատվում, քանզի անգամ Պարետատան զանգերի կենտրոնում գործում է 8140 թեժ գիծը,

որով քաղաքացիների բողոք պարունակող զանգերի ստացման պես տրվում են համապատասխան լուծումներ:

Առողջապահության նախարարության պարզաբանումներն էլ հիմնականում վերաբերել են լաբորատոր ախտորոշման «բացասական» արդյունքի դեպքում կոնտակտավոր լինելու, ինչպես նաև 14-օրյա ժամկետի հաշվարկման հարցերին: Ընդ որում, անգամ պաշտոնական պարզաբանումների պարագայում ներկայացված մտահոգությունները չեն փարատվում այն առումով, որ ներկայացված մտահոգիչ պրակտիկան արդարացվում էր նրանով, որ «կոնտակտավորների կարգավիճակը որոշվում է թե՛ բժշկական, և թե՛ սոցիալական գործոնով՝ ապահովելով միասնական մոտեցումը», իսկ «ժամկետի հաշվարկը կատարվում է հայտնաբերման պահից, քանի որ պարզ չէ, արդյո՞ք տվյալ անհատը մինչ հայտնաբերումն այլ շփումներ ունեցել է, թե՛ ոչ...»:

Հարկ է նկատել, որ *պարզաբանումների ընդհանրական բնույթն արդեն իսկ վեր հանեց կարևորագույն խնդիր՝ միջգերատեսչական համագործակցության, պեդոբնություն-քաղաքացի կապի տեսանկյունից գործողությունների միասնականության հետ կապված: Այդ պարզաբանումներն առարկայական անդրադարձ չեն կատարել ինքնամեկուսացման (մեկուսացման) հրահանգ ստացած անձի տեղեկատվության մատչելիության ապահովման խնդիրներին, հրահանգի՝ իրավունքների և սահմանափակումների առումով բովանդակությանը, անձի պահանջի դեպքում դրանք գրավոր չտրամադրելուն:*

Ինքնամեկուսացման ընթացքում անձի նկատմամբ էլեկտրոնային եղանակով հսկողության ընթացակարգի որոշակիության առումով ևս դիտարկվել են մի շարք խնդիրներ, որոնք Մարդու իրավունքների պաշտպանի կողմից նախանշվել էին ինչպես օրենսդրական կանոնակարգումների նախագծային փուլում, այնպես էլ դրանց ընդունումից հետո՝ իրավակիրառման դիտարկման արդյունքներով: Այսպես,

1. *Ինքնամեկուսացած անձի նկատմամբ էլեկտրոնային եղանակով հսկողության հետ կապված խնդիրներ*

Արտակարգ դրության ժամանակահատվածում էլեկտրոնային եղանակով հսկողության իրականացման օրենսդրական կանոնակարգումների համաձայն՝ ***էլեկտրոնային եղանակով հսկողություն իրականացնելու դեպքում անձին ինքնամեկուսացման ժամանակահատվածի ընթացքում յուրաքանչյուր օրվա՝ պատահականության սկզբունքով որոշվող ժամերին ուղարկվում է կարճ հաղորդագրություն, որով պահանջվում է անցնել էլեկտրոնային հղումով՝ հատուկ ծրագրային ապահովումը կիրառելու համար: Հատուկ ծրագրային ապահովումը կիրառելու համար պահանջվում է ակտիվացնել հեռախոսի տեղակայման թույլտվությունը:*** Ինքնամեկուսացված անձի կողմից հեռախոսազանգերին չպատասխանելու դեպքում կարող էին կիրառվել սահմանափակումներ: Մինչդեռ, մտահոգության առարկա էր այն, թե ինչ հաճախականությամբ և քանի անգամ հեռախոսազանգին չպատասխանելու դեպքում կարող են կիրառվել այդ սահմանափակման միջոցները: Ավելին, հնարավոր է, որ օբյեկտիվ պատճառներով անձը չպատասխանի հեռախոսազանգին: Մասնավորապես, զանգի համար

օրվա կոնկրետ հատված չսահմանելը թույլ է տալիս ենթադրել, որ դա կարող է լինել, օրինակ՝ գիշերային ժամի, ինչի դեպքում հավանականությունը մեծ է, որ անձը կարող է քնած լինելու պատճառով չարձագանքել: **Օրենսդրոեն ամրագրված չէր, թե նման իրավիճակում անձի կողմից որքան ժամանակ արձագանք չստանալու դեպքում են կիրառվում համապատասխան սահմանափակման միջոցները:**

Հետևաբար, Մարդու իրավունքների պաշտպանը դիտարկում էր ներկայացրել առ այն, որ անհրաժեշտ է նաև նախատեսել հստակ կարգավորում՝ հնարավորություն ընձեռելու անձին ներկայացնել պատճառաբանություն կամ հիմնավորում հեռախոսազանգին կոնկրետ ժամանակահատվածում չպատասխանելու համար:

Այդուհանդերձ, այդ կոնկրետությունը չապահովվեց թե՛ օրենսդրական կանոնակարգումների, թե՛ իրավակիրառման հստակություն ու կանխատեսելիության առումով:

2. Հրահանգավորման՝ տեխնիկական խնդիրների կամ այլ պատճառով տեղի չունենալն ու ընդհատվելը հավասարեցվում են հնարավոր կոնտակտավորի՝ վարակակրի հետ իր շփումը հերքելուն

Վեր հանված օրենսդրական խնդիրներից էր նաև այն, որ իրավական հետևանքների (իրավասու մարմինների կողմից կիրառվող սահմանափակումների) առումով նույնացվում էին և՛ այն դեպքերը, երբ հրահանգավորումը տեխնիկական խնդիրների կամ այլ պատճառով տեղի չի ունենում կամ ընդհատվում է, և այն դեպքերը, երբ հրահանգավորման ընթացքում հնարավոր կոնտակտավորը հերքում է վարակակրի հետ իր հավանական շփման փաստը՝ հրաժարվելով ինքնամեկուսանալ:

Ստացվում էր, որ անձի կամքից անկախ պատճառով հրահանգավորման չկայանալը հավասարեցվում էր նրա ինքնամեկուսանալուց հրաժարվելուն, որի հետևանքով նրա նկատմամբ կարող է կիրառվել նախատեսված սահմանափակման միջոցը: **Սա անընդունելի է, քանի որ անձը նույնիսկ չէր ունենում պարզաբանում ներկայացնելու հնարավորություն:**

Ուստի Պաշտպանի դիտարկումն է, որ անհրաժեշտ էր նախատեսել անձի հետ կապվելու և հրահանգավորումն ավարտին հասցնելու այլընտրանքային միջոց:

3. Հնարավոր կոնտակտավորը Պարետատնից ստացած զանգից հետո չի ստանում վարակակրի հետ նրա շփման վերաբերյալ երկրորդ զանգը

Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրված բողոքների ուսումնասիրության, ինչպես նաև Պարետի աշխատակազմի տրամադրած պարզաբանումների արդյունքում վեր հանված մեկ այլ խնդիր էր այն, որ հնարավոր կոնտակտավորը Պարետատնից ստացած առաջին զանգից հետո չի ստանում վերջնական տեղեկություն վարակակրի հետ իր շփման վերաբերյալ: Մասնավորապես, արձանագրվել են դեպքեր, երբ առաջին զանգով անձից

ճշտում են իր անուն, ազգանունը և նշում վարակակրի հետ իր շփման հավանականության մասին: Տրամադրած պարզաբանման համաձայն՝ զանգի ընթացքում նախարարության ներկայացուցիչը հայտնում է կոնտակտավոր հանդիսանալու փաստի հաստատման դեպքում լրացուցիչ զանգելու, իսկ դա բացառվելու դեպքում չզանգելու մասին:

Մինչդեռ, դիմումատուների տեղեկացմամբ՝ առաջին զանգի ընթացքում իրենց չեն հայտնել լրացուցիչ զանգի հնարավոր չկայանալու մասին, և նրանք արդյունքում չեն ստացել վերջնական պատասխան վարակակրի հետ իրենց շփման մասով կատարված ուսումնասիրությունների արդյունքների վերաբերյալ: Սա ստեղծում էր տազնապայնության և անորոշության լրացուցիչ զգացում:

4. Արտակարգ դրությամբ պայմանավորված՝ իրավունքների և ազատությունների սահմանափակումների վերաբերյալ ոչ բավարար իրազեկվածությունն ազգային փոքրամասնությունների ներկայացուցիչների համար

Մարդու իրավունքների պաշտպանությունը ենթադրում է համալիր մոտեցում, հետևաբար մեր երկրում բնակվող ազգային փոքրամասնությունները պետք է կարողանան արտակարգ դրությանն ու մարդու իրավունքների սահմանափակումներին առնչվող տեղեկությունները ստանալ իրենց մատչելի լեզվով:

Տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուների մասին եվրոպական խարտիայի փորձագետների խորհրդի հայտարարության համաձայն՝ համավարակի պայմաններում հրահանգների, ուղեցույցների կամ հանձնարարականների պարբերական տարածումը երկրում գործածվող տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների ավանդական լեզուներով առաջնային կարևորություն ունի այդ լեզուները գործածողների համար:

Կարևոր է, որ իշխանությունները չմոռանան, որ ազգային փոքրամասնություններն իրենց հասարակության բաղկացուցիչ մասն են, և սահմանված միջոցառումները լիարժեք կյանքի կոչելու համար դրանք պետք է հասանելի և մատչելի դառնան ողջ բնակչությանը:

Սա նաև Տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուների մասին եվրոպական խարտիայի պահանջ է⁵⁶⁹:

Մինչդեռ, հարկ է նկատել, որ **Հայաստանում համավարակով պայմանավորված օրենսդրական սահմանակումները, կարճ ժամկետային խզումներով դրանց ծավալի փոփոխությունները, ազատ տեղաշարժման պայմաններն ու սահմանափակումները (այդ թվում՝ տեղաշարժման թերթիկի և անձը հաստատող փաստաթղթի պարտադիր առկայությունը) առնվազն փաստում էին, որ պետական իրավասու մարմինները համավարակի դեմ պայքարի սահմանափակումների և հսկողական գործիքակազմի**

⁵⁶⁹ <https://www.coe.int/en/web/portal/-/covid-19-crisis-vital-that-authorities-also-communicate-in-regional-and-minority-languages?fbclid=IwAR3LAbyn9LDZ3emdMQpsX1MhYopUw8N0BoTlxCHyIa2Twod4i39Z7I4sUzw>

գործադրումից զատ պետք է ապահովելին հասարակության բոլոր խմբերի պատշաճ իրազեկվածությունը, կանխատեսելիությունը՝ սեփական վարքագիծը սահմանված պահանջներին համապատասխանեցնելու առումով:

Ուստի, տեղեկատվության մատչելիության ապահովման նպատակով Մարդու իրավունքների պաշտպանը պատրաստել էր «Նոր կորոնավիրուսի և արտակարգ դրության պայմաններում մարդու իրավունքների վերաբերյալ» ուղեցույցը, որը թարգմանվել էր ասորերեն և հնդկերեն, ռուսերեն, անգլերեն, եզդիերեն և քրդերեն, ինչպես նաև հասանելի է աուդիո տարբերակով՝ տեսողական խնդիրներ ունեցող մարդկանց համար⁵⁷⁰:

Մինչդեռ, պեղական իրավասու մարմինների կողմից երկրում բնակվող ազգային փոքրամասնությունների ներկայացուցիչների համար արտակարգ դրության, համավարակի վերաբերյալ առանցքային տեղեկատվությունը վերջիններիս լեզուներով հասանելի չի դարձվել:

5. Արտակարգ և ռազմական դրության պայմաններում նորմատիվ իրավական ակտերի նախագծերի վերաբերյալ հանրային քննարկումներ չիրականացնելու հետ կապված օրենսդրական և գործնական խնդիրներ

Արտակարգ և ռազմական դրության պայմաններում օրենսդրական գործընթացին վերաբերող մեկ այլ դիտարկված համակարգային խնդիր էր հանրային քննարկումների պատշաճ կազմակերպումն ու անցկացումը: Ավելին, 2020 թվականի ընթացքում Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմը մարդու իրավունքների և ազատությունների ապահովման լուսի ներքո անդրադարձ է կատարել «Նորմատիվ իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքում փոփոխություններ նախատեսող երկու օրենսդրական նախագծերի, որոնցով նախատեսվում էր նախագծերի հանրային քննարկումների օրենսդրական պահանջից բացառությունների ամրագրում:

Այսպես, 2020 թվականի մայիսի 19-ին ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմ է ներկայացվել ՀՀ արդարադատության նախարարության և ՀՀ գլխավոր դատախազության կողմից մշակված «Նորմատիվ իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» ՀՀ օրենքի նախագիծը, որով առաջարկվում էր սահմանել, որ հանրային քննարկման ենթակա չեն ռազմական և արտակարգ դրություն հայտարարելու մասին Հայաստանի Հանրապետության կառավարության որոշումների նախագծերը, ինչպես նաև ռազմական կամ արտակարգ դրության պայմաններում սահմանափակումների կիրառմանը և միջոցառումների իրականացմանն ուղղված նորմատիվ իրավական ակտերի նախագծերը:

Իսկ 2020 թվականի օգոստոսի 19-ին ՀՀ վարչապետի աշխատակազմի մշակված օրենսդրական նախագիծը, որով ևս նախատեսվում էր հանրային քննարկման պահանջից

⁵⁷⁰ <https://ombuds.am/am/site/ViewNews/1135>

բացառություն՝ *նազմական և արտակարգ դրություն հայտարարելու մասին Կառավարության որոշումների նախագծերի, նազմական կամ արտակարգ դրությամբ պայմանավորված, ինչպես նաև պետական և տարածքային կառավարման, տեղական ինքնակառավարման մարմինների, կազմակերպությունների գործունեությունը նազմական դրության աշխատանքային ռեժիմի փոխադրմամբ պայմանավորված՝ նորմատիվ իրավական ակտերի նախագծերի մասով:*

Օրենսդրական գործընթացի հաշվետվողականության ու թափանցիկության, հանրության իմաստալից մասնակցության (meaningful participation) պահանջների ապահովման տեսանկյունից է, որ Մարդու իրավունքների պաշտպանը ներկայացրել է հարցի կապակցությամբ սկզբունքային մտահոգություններ: Այսպես.

- Պետք է հաշվի առնել, որ **արտակարգ կամ նազմական դրության պայմաններում հատկապես նախատեսվող սահմանափակումներն ունենալու են միջամտություն մարդու իրավունքներին և հետևաբար, անհրաժեշտ է դրանք ներկայացնել հանրային քննարկման, այդ թվում՝ ուղարկելով կարծիքի Մարդու իրավունքների պաշտպանին:**

- Ռազմական կամ արտակարգ դրության իրավական ռեժիմը կարող է տևական ժամանակ շարունակվել (իրականում, նախագծի ուսումնասիրությունից հետո արտակարգ, ապա նազմական դրությունները պահպանվեցին 2020 թվականի ընթացքում), ինչը չի հիմնավորում այն, որ այդ ընթացքում ընդունվող բոլոր կամ մի խումբ նորմատիվ իրավական ակտերի նախագծեր, անկախ դրանց բովանդակությունից, չպետք է ներկայացվեն հանրային քննարկման: Ավելին, այդ ընթացքում կարող են ընդունվել ինչպես նազմական կամ արտակարգ դրությանը վերաբերող, այնպես էլ չվերաբերող ակտեր, որոնց ընդունումը չի ունենա նույն հրատապության աստիճանը և հնարավոր կլինի իրականացնել դրանց վերաբերյալ հանրային քննարկում:

- Ավելին, հաշվի առնելով որոշ դեպքերում խնդրո առարկա փաստաթղթերի անմիջական ազդեցությունը անձանց իրավունքների իրացման վրա, որոշ դեպքերում էլ՝ այդ իրավունքներին միջամտությունը՝ **պետք է ապահովվեն ինչպես այդ նախագծերի պատշաճ հիմնավորվածությունը իրավասու մարմինների կողմից, այնպես էլ առնվազն մասնագիտական շրջանակներում պատշաճ քննարկումը:** Այլ կերպ ասած, **հանրային քննարկման ընդհանուր կանոնից այս բացառությունները չեն կարող տարածվել դրանք շահագրգիռ մարմիններին, այդ թվում՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանին կարծիքի ներկայացնելու պահանջի վրա:**

- Կարևոր է նաև նկատի ունենալ, որ թեև արտակարգ կամ նազմական դրությունն ինքնին կարող է ենթադրել պետական արձագանքի, այդ թվում՝ օրենսդրական հիմքերի ամրագրմանն ուղղված գործընթացի օպերատիվություն, սակայն այն չի ազատում պետական իրավասու մարմիններին պարտականությունից՝ ապահովելու այդ գործընթացի հաշվետվողականությունը, մարդու իրավունքների և ազատությունների ապահովման նվազագույն երաշխիքները:

• Ի վերջո, պետք է նաև նկատի ունենալ, որ օրենսդրական կանոնակարգումների միակողմանի նախաձեռնումն ու դրանց ընդունումն այդպիսով ինքնանպատակ չեն կարող լինել՝ ի հաշիվ այդ կարգավորումների իրավական որոշակիության ու կանխատեսելիության:

• Այդ կարգավորումների վերջնական հասցեատերը հասարակությունն է՝ իրավունքների ու ազատությունների սահմանափակումն իր վրա կրող քաղաքացին, մասնագիտական գործունեություն իրականացնողը, ովքեր փաստացի մասնակից չեն դարձել այդ կարգավորումների ընդունման գործընթացում, սակայն կրում են դրանց ոչ պատշաճ իրավակիրառման բացասական հետևանքները:

Նախագծային լուծումների առումով սկզբունքային մտահոգության առարկա էր նաև նորմատիվ իրավական ակտերի լայն շրջանակի ամրագրումը: Այսպես, օրինակ, առաջարկվող ձևակերպմամբ՝ ստացվում էր, որ հանրային քննարկման պահանջից բացառություն սահմանվում է ոչ միայն ռազմական և արտակարգ դրություն *հայտարարելու* մասին նախագծերի, այլև դրանց *պայմաններում* սահմանափակումներ նախատեսող նախագծերի հետ կապված: Եթե առաջին դեպքում Նախագծի ընդունման հրատապությունն ի սկզբանե կարող է դիտարկվել իբրև ընդունելի փաստարկ, ապա նույնը չի կարելի ասել արդեն իսկ հայտարարված ռազմական և արտակարգ դրության պայմաններում, այսինքն՝ դրանց ողջ ժամանակահատվածում ընդունվող իրավական ակտերի մասին:

Ընդ որում, առաջարկվող ձևակերպումն այնքան ընդհանրական էր տրված, որ ստացվում է, որ ռազմական կամ արտակարգ դրություն հայտարարելու մասին Հայաստանի Հանրապետության կառավարության որոշումների և սահմանափակումների կիրառման վերաբերյալ նախագծերի ընդունման հրատապությունը կարող է հիմնավորվել՝ ելնելով միայն ռազմական կամ արտակարգ դրության ժամանակ այդ ակտի ընդունման անհրաժեշտությունից: Նման մոտեցումն անընդունելի է սկզբունքային առումով:

Ավելին, հարկ ենք համարում նշել, որ ***օրենսդրական նախագծերի հանրային վերահսկողության մեխանիզմներն առանց այն էլ պետք է վերանայվեն այն տրամաբանությամբ, որ ապահովվեն հանրային քննարկումների թիրախային և իմաստալից բնույթը (meaningful participation), ինչպես նաև դրա արդյունքների իրավական ազդեցությունը օրենսդրական նախագծերի հետագա քննարկման և ընդունման գործընթացում:***

Մինչդեռ, առաջարկվող կարգավորումների հիմքում հակառակ տրամաբանությունն է ընկած՝ հանրային վերահսկողության և օրենսդրական փոփոխությունների գործընթացի թափանցիկության պահանջներից նահանջ արձանագրելով:

Այս առումով, պետք է ընդգծել, որ հարցի դիտարկումը համակարգային մակարդակում պայմանավորված է նրանով, որ իրավական ակտերի նախագծի վերաբերյալ հանրային քննարկումները հնարավորություն են տալիս հանրության շահագրգիռ ներկայացուցիչներին, այդ թվում՝ ոլորտի հասարակական կազմակերպություններին և փորձագետներին իրենց

կարծիքը համապատասխան նախագծի վերաբերյալ ներկայացնելու միջոցով մասնակցել օրինաստեղծ գործունեությանը:

Հանրային քննարկումների անցկացումը կարևորագույն նշանակություն ունի մարդու մի շարք իրավունքների և ազատությունների իրացման գործում: Ժողովրդավարական նման գործընթացների նպատակն օրինաստեղծ գործունեության արդյունավետության մակարդակի բարձրացումն է: Այն նաև ամրապնդում է պետության նկատմամբ հանրային վստահությունը:

Մինչդեռ, հանրային քննարկումներից բացառության նման ընդհանրական ձևակերպումներն օրինաստեղծ գործունեության թափանցիկության, այդ գործընթացի նկատմամբ հանրային վերահսկողության պահանջներից այս նահանջը համահունչ չեն միջազգային իրավական մոտեցումներին ու արտասահմանյան ընդունելի պրակտիկային:

Այսպես, ԵԱՀԿ-ի «Հասարակական կազմակերպությունների՝ հանրային որոշումների կայացման գործընթացներում մասնակցության բարձրացման վերաբերյալ» հանձնարարականում նշվում է, որ **օրենքը պետք է հստակ սահմանի և սահմանափակի այն դեպքերի շրջանակը, որոնց արդյունքում կարող են կիրառվել օրենսդրության, որոշումների կամ այլ ակտերի ընդունման «արտակարգ» կամ «արագացված» ընթացակարգեր**⁵⁷¹:

ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ-ի՝ «Հայաստանի Հանրապետությունում օրենսդրական գործընթացի գնահատման վերաբերյալ» 2014 թվականի զեկույցի «Օրենքների հրատապ նախագծեր» բաժնում նշվում է, որ օրենսդրությունը՝ որպես հրատապ սահմանելու չափորոշիչների բացակայությունը կարող է որոշ դժվարություններ առաջացնել իշխանության գործադիր և օրենսդիր ճյուղերի միջև հարաբերություններում: Այդպիսի չափորոշիչների սահմանումը և կիրառությունը կարող են նպաստել այս մեխանիզմի սահմանափակ կիրառմանը և դրա հնարավոր չարաշահման դեմ երաշխիքներ սահմանելուն⁵⁷²:

Ուսումնասիրված երկրների՝ ոլորտը կարգավորող օրենսդրություններում նման դեպքերի համար՝ որպես լուծում, առաջարկվել է հանրային քննարկումների անցկացման ավելի սեղմ ժամկետներ, որոնք, որպես կանոն, բացառություն են կազմում օրենքով հանրային քննարկումներ անցկացնելու համար սահմանված ընդհանուր ժամկետից:

Օրինակ՝ Սլովակիայի Հանրապետության ներպետական օրենսդրությամբ սահմանվում է, որ նույնիսկ այն դեպքերում, երբ պահանջվում է օրենքի անհապաղ ընդունում, հանրային քննարկումների անցկացման ժամկետը պետք է լինի առնվազն 7 օր: Միացյալ Թագավորության հանրային քննարկումների օրենսգիրքը թույլ է տալիս քննարկումների անցկացման ավելի սեղմ ժամկետներ, սակայն պատճառները պետք է հստակ նշված լինեն, և

⁵⁷¹ <https://www.osce.org/files/f/documents/2/8/151631.pdf>

⁵⁷² Տե՛ս <https://www.osce.org/files/f/documents/9/1/126128.pdf> հղումով, հասանելի է 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

պատասխանատու մարմինը պետք է դիտարկի ավելի լայն լսարան ներգրավելու այլընտրանքային եղանակներ⁵⁷³:

Այս հարցի կապակցությամբ ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ-ի «Ուկրաինայի հանրային քննարկումների մասին օրենքի նախագծի վերաբերյալ» զեկույցում նշվում է, որ թեև սույն նախագիծը պահանջում է պետական մարմիններին տրամադրել իրավական ակտի նախագծի արագացված ընթացակարգ կիրառելու անհրաժեշտության մասին տեղեկություն, օրենքի նախագիծը չի նախատեսում որևէ վերանայման մեխանիզմ՝ հետագայում ստուգելու համար, թե արդյոք արագացված ընթացակարգի կիրառումը փաստացի արդարացված է, թե՛ ոչ:

Ուստի, ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ-ի կողմից առաջարկվել է ներդնել այնպիսի վերանայման ընթացակարգ, որը կիրականացվի անկախ մարմնի կողմից, օրինակ՝ իրավասու դատարանի կողմից: Վերջինս, կախված անհատական դեպքից, կարող է նույնիսկ օրենքը չեղյալ հայտարարել⁵⁷⁴:

Ընդ որում, հանրային քննարկումների ընթացակարգային պահանջից բացառության օրենսդրական ամրագրման խնդիրները դիտարկվել են նաև արդեն իսկ գործնականում նման պրակտիկայի կիրառման խնդիրների համադրմամբ:

Բանն այն է, որ նախագծերի վերաբերյալ հանրային քննարկումներ չիրականացնելու ընթացակարգերի չպահպանման խնդրահարույց պրակտիկան առավել արդիական է եղել արտակարգ և ռազմական դրության իրավական ռեժիմի գործողության պայմաններում:

Մասնավորապես, օրենսդրական գործընթացի ընդհանուր դիտարկումները վկայում են, որ արտակարգ դրության ողջ ընթացքում օրենսդրական նախագծերի, այդ թվում՝ արտակարգ դրության ընթացքում մարդու իրավունքների սահմանափակումներին, արտակարգ դրության երկարաձգման առնչվող նախագծերն ընդունվել են կարճ ժամկետներում: Կառավարությունում նիստերի օրակարգում մարդու իրավունքների սահմանափակումներին վերաբերող կամ զգայուն հարցերը ներառվել են՝ իբրև չզեկույցվող:

Օրինակ, 2020 թվականի ապրիլի 2-ի նիստում ՀՀ Կառավարությունը հավանություն է տվել ՀՀ շրջակա միջավայրի նախարարության կողմից մշակված «Տեղեկատվության ազատության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքում լրացում կատարելու մասին» ՀՀ օրենքի նախագծին⁵⁷⁵, որի ուսումնասիրությունը հետագայում ցույց է տվել, որ այն պարունակում է շրջակա միջավայրի վերաբերյալ տեղեկության տրամադրման չհիմնավորված մերժման ռիսկեր:

Հարկ է նկատել, որ վերոնշյալ օրենսդրական նախաձեռնությունը Կառավարության նիստի օրակարգում ընդգրկվել է՝ որպես չզեկույցվող հարց: Բացի այդ, նախագիծը չի ներկայացվել

⁵⁷³ http://www.ecnl.org/dindocuments/381_Transparency%20in%20Law%20Making%20Eng.pdf

⁵⁷⁴ <https://www.osce.org/files/f/documents/1/0/313111.pdf>

⁵⁷⁵ Տե՛ս <https://www.e-gov.am/sessions/archive/2020/04/02/> հղումով, հասանելի է 2021 թվականի մարտի

Մարդու իրավունքների պաշտպանին՝ կարծիքի: Հասարակական կազմակերպությունները ինչպես հրապարակային, այնպես էլ Մարդու իրավունքների պաշտպանին ներկայացրել են մտահոգություններ այն մասին, որ իրենց մասնագիտական դիտարկումները հաշվի չեն առնվել:

Արձանագրվել են նաև դեպքեր, երբ նախագծերը Մարդու իրավունքների պաշտպանի կարծիքին չեն ներկայացվել: Ավելին, Պաշտպանը բարձրաձայնել էր խնդիր առ այն, որ **խնդրո առարկա ժամանակահատվածում նկատվում էր նաև այնպիսի պրակտիկա, երբ զգայուն կամ իրավունքների սահմանափակումներ պարունակող նախագծերը Մարդու իրավունքների պաշտպանին կարծիքի ներկայացնելը ձևական բնույթ էր կրում: Խոսքը վերաբերում է այն դեպքերին, երբ որևէ օրենսդրական նախագիծը կարծիքի էր ներկայացվում այնպիսի կարճ ժամկետով, որը Պաշտպանին օբյեկտիվորեն զրկում է իր գործառույթն իրացնելու հնարավորությունից: Արձանագրվել են դեպքեր, երբ Պաշտպանի հիմնավորումներ պարունակող նկատառումները մերժվում են ձևական հիմքերով՝ առանց որևէ փաստարկման ու մինչև վերջ այդպես էլ չեն ընդունվում:**

Ընդ որում, պատշաճ քննարկում չանցած նախագծերի ընդունումից հետո դրանց կիրառության մոնիտորինգը վկայում է, որ գործնականում այս նախագծերի հետ կապված՝ ավելի շատ են խնդիրները:

Օրինակ, Մարդու իրավունքների պաշտպանն արձանագրել է, որ բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների 2020-2021 ուսումնական տարվա ընդունելության կարգին առնչվող Կառավարության 2020 թվականի մայիսի 21-ի թիվ 826-Ն որոշման և «Կրթության մասին» ՀՀ օրենքում լրացում կատարելու մասին» ՀՀ օրենքի նախագծերի վերաբերյալ շահագրգիռ կողմերի մասնակցությամբ հանրային քննարկումներ չեն իրականացվել: Մարդու իրավունքների պաշտպանին նախագծերը կարծիքի ևս չեն ներկայացվել:

Արդյունքում, պատշաճ քննարկումներ չանցկացնելն առաջացրել է բարձրագույն ուսումնական հաստատություն ընդունելության կարգին առնչվող փաստաթղթերի գործնական կիրառելիության խնդիրներ: Ավելին, առաջարկվող լուծումների վերաբերյալ հանրային ոչ բավարար իրազեկվածությունը հանգեցրել է շահագրգիռ կողմերի՝ խնդրո առարկա կարգավորմամբ հետապնդվող նպատակի վերաբերյալ անորոշության ու նույնիսկ կրթության իրավունքի պատշաճ իրացման պայմանների տեսանկյունից անբարենպաստ հետևանքների⁵⁷⁶:

Իրավական ակտի մշակման և քննարկման ընթացակարգային խնդիրներ արձանագրվել են նաև ՀՀ կառավարության 2020 թվականի դեկտեմբերի 3-ի նիստում հաստատված «Բարձրագույն կրթության և գիտության մասին» օրենքի և կից օրենքների նախագծերի փաթեթի առնչությամբ:

---

⁵⁷⁶ Մանրամասն տե՛ս սույն հաղորդման «Կրթության իրավունք» գլխի «Բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների 2020-2021 ուսումնական տարվա ընդունելության կարգին առնչվող բողոքների վերաբերյալ» թեմայում:

Չնայած հանրային կարևորությանը՝ այդ օրենսդրական նախաձեռնությունը համարվել է անհետաձգելի, նիստի օրակարգում ընդգրկվել է՝ որպես չզեկուցվող հարց և ընդունվել է առանց քննարկման:

Պաշտպանի դիրքորոշմամբ՝ նախագծի լուծումները չեն արտացոլում նաև կրթության և գիտության ոլորտի, բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների և գիտական կազմակերպությունների հրապարակային, ինչպես նաև Մարդու իրավունքների պաշտպանին նրանց առանձին ներկայացրած մտահոգությունները: Խոսքը վերաբերում է նաև նախագծերը հապճեպ հավանության արժանացնելուն և բարձրաձայնված խնդիրները ԿԳՄՍ նախարարության կողմից անտեսելուն: Եվ դա տեղի ունեցավ այն պայմաններում, երբ երկրում շարունակում էր գործել ռազմական դրությունը, պատերազմի հետևանքով առաջ էին եկել հրատապ լուծում պահանջող սոցիալ-տնտեսական ու հումանիտար բազմաթիվ խնդիրներ⁵⁷⁷:

Թե՛ ընթացակարգային, թե՛ բովանդակային խնդիրներ տեսանկյունից՝ Պաշտպանի աշխատակազմը դիտարկել է նաև Սահմանադրական դատարանում վիճարկման առարկա դարձած՝ ՀՀ կառավարության 2020 թվականի սեպտեմբերի 27-ի «Հայաստանի Հանրապետությունում ռազմական դրություն հայտարարելու մասին» թիվ 1586-Ն որոշման 9.1-րդ և 9.2-րդ կետերն ամրագրող նախագծին, պետք է նկատել, որ այն Մարդու իրավունքների պաշտպանին կարծիքին է ներկայացվել 2020 թվականի հոկտեմբերի 7-ի օրվա ավարտին՝ ակնկալով նույն օրը կարծիքի տրամադրում: Չնայած դրան, Մարդու իրավունքների պաշտպանի կարծիքն ուղարկվել է մի քանի ժամվա ընթացքում: Կարծիքում, մասնավորապես, նշվել է, որ «Նախագծում տեղ են գտել մի շարք անորոշ ձևակերպումներ, օրինակ՝ «դրանց արդյունավետությունը կասկածի տակ դնող կամ որևէ այլ կերպ արժեզրկող», «Հայաստանի Հանրապետության և Արցախի Հանրապետության պաշտպանունակությունը կասկածի տակ դնող», «անհրաժեշտ միջոցներ», «տեղեկությունների վերացում» և այլն: Այսպիսի ձևակերպումները խնդրահարույց են դիտարկվել՝ հաշվի առնելով, որ «Ռազմական դրության իրավական ռեժիմի մասին» ՀՀ օրենքի կարգավորումները ևս որոշակի չեն, հետևաբար Նախագիծը պետք է պարունակի հնարավորին հստակ ձևակերպումներ: Մինչդեռ, Կառավարության 2020 թվականի հոկտեմբերի 8-ի գրավոր քվեարկության օրակարգում ընդգրկված Կառավարության որոշման նախագծի կարգավորումների, կից ներկայացված ամփոփաթեթի ուսումնասիրությունից ակնհայտ է, որ Մարդու իրավունքների պաշտպանի կարծիքը չի ընդունվել: Նախագծի հեղինակները որևէ բովանդակային հիմնավորում չեն նշել, փոխարենն ընդամենը սահմանափակվել են նշումով, որ առաջարկվող ձևակերպումները համապատասխանում են իրավական որոշակիության սկզբունքին:

Կատարված այս բոլոր դիտարկումները ողջամիտ հիմք են տալիս եզրակացնելու, որ կարծիքի ներկայացված «Նորմատիվ իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքում

---

⁵⁷⁷ Տե՛ս «Պաշտպանը ներկայացրել է իր դիրքորոշումը «Բարձրագույն կրթության և գիտության մասին» օրենքի նախագծի վերաբերյալ» հրապարակումը՝ <https://ombuds.am/am/site/ViewNews/1416> հղումով:

փոփոխությունների նախագծերով առաջարկվող լուծումները նկարագրված պրակտիկան օրենքի մակարդակում ամրագրելու և այդպիսով ուղղված էին նախագծերի քննարկման ու ընդունման չափանիշների նվազեցմանը՝ թե՛ օրենսդրորեն, թե՛ գործնականում:

Վերը նշվածից բացի, կարծում ենք, որ առաջարկվող կարգավորումները համակարգային առումով լուրջ խնդիրներ կարող են առաջ բերել հանրային քննարկումների պահանջը շրջանցած և հանրային վերահսկողությունից դուրս ընդունված օրենքների լեգիտիմության և սահմանադրականության տեսանկյունից՝ առնվազն դրանց ընդունման ընթացակարգային թերությունների հիմքով: Դրանից զատ, **հանրային և մասնագիտական քննարկում չանցած և այդպիսով համընդհանուր ընդունելի և հանրային պահանջը չարտացոլող օրենքների բովանդակությունն անխուսափելիորեն առաջ է բերելու դրանց կիրառության հասարակական հակազդում, մարդու իրավունքներին առնչվող խնդիրներ:**

Հարկ է ընդգծել, որ վերը նշված մտահոգությունները՝ համապատասխան վերլուծությամբ, ներկայացվել են նաև իրավասու մարմիններին: Նախագծերի հետ լրամշակման առումով հարկ է նշել, որ «Նորմատիվ իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» ՀՀ օրենքի նախագիծը 2021 թվականի մարտի 3-ին ընդունվել է առաջին ընթերցմամբ:

Նախագծի լրամշակման արդյունքում օրենքում կատարված փոփոխություններով օրենքի 4-րդ հոդվածի 2-րդ մասով սահմանվում է, որ հանրային քննարկումների տևողությունն առնվազն 15 օր է, *բացառությամբ ռազմական կամ արտակարգ դրության պայմաններում սահմանափակումների սահմանմանը կամ կիրառմանն ուղղված օրենքների նախագծերի հանրային քննարկումների, որոնց տևողությունը առնվազն 3 օր է:*

Նախագծով ամրագրվել է դրույթ նաև պատգամավորական օրենսդրական նախաձեռնության կարգով ներկայացվող օրենքների կամ Ազգային ժողովի որոշումների նախագծերի հանրային քննարկման վերաբերյալ⁵⁷⁸:

«Նորմատիվ իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» ՀՀ օրենքի նախագծի վերաբերյալ մտահոգություններից ու առաջարկներից զատ, Մարդու իրավունքների պաշտպանն առաջարկել է նախագծի մշակման փուլում քննարկման առարկա դարձնել **հանրային քննարկումների օրենսդրական պահանջի խախտման դեպքում իրավական հետևանքների ամրագրումը:**

Բարձրացված հարցի կապակցությամբ Սահմանադրական դատարանը ևս 2015 թվականի հուլիսի 7-ի ՍԴՈ-1224 որոշմամբ արձանագրել է, որ **օրենքների ընդունման խորհրդարանական կամ ինչպես հանրային քննարկումներ կազմակերպելու պահանջի տեսանկյունից՝ արտախորհրդարանական ընթացակարգերի ցանկացած խախտում անթույլատրելի է օրենսդրական գործընթացի շրջանակներում, անհամատեղելի է**

⁵⁷⁸ Նախագիծը հասանելի է հետևյալ հղմամբ՝

<http://parliament.am/drafts.php?sel=showdraft&DraftID=59047>, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

օրենսդրական գործունեության կանոնների հետ, սակայն այդ խախտումներից ոչ բոլորն են, որ սահմանադրականության տեսանկյունից սկզբունքային նշանակություն ունեն: Վերջիններիս թվին են դասվում միայն այն կանոնների խախտումները, որոնք ուղղակիորեն հիմնված են Սահմանադրության պահանջների վրա, օրենքի ընդունման վերաբերյալ վերջնական որոշում կայացնելու համար որոշիչ նշանակություն ունեն և/կամ այնքան էական են, որ առանց այդ կանոնների պահպանման անհնար է արժանահավատորեն որոշել օրենսդրի իրական կամքը, հետևաբար՝ նաև օրենսդրի կողմից ներկայացվող ՀՀ ժողովրդի կամքը:

Սահմանադրական դատարանը նաև արձանագրել է, որ օրենսդրական գործունեության արդյունավետությունը երաշխավորելու տեսանկյունից հստակ կանոնակարգման առարկա պետք է լինեն օրենքների և Ազգային ժողովի որոշումների ընդունման ընթացակարգերը թե՛ հերթական և թե՛ արտահերթ նստաշրջանի (նիստի) ընթացքում:

Հարկ է նշել, որ 2020 թվականին Արդարադատության նախարարության կողմից իրականացվել է իրավական ակտերի նախագծերի հրապարակման միասնական www.e-draft.am կայքի արդիականացմանն ուղղված աշխատանքներ: Մասնավորապես, նախարարության կողմից մշակվել է կայքի արդիականացման վերաբերյալ տեղեկանք, որը ներկայացվել է Մարդու իրավունքների պաշտպանին՝ կարծիքի: Արդյունքում, Պաշտպանը ներկայացրել է նկատառումներ www.e-draft.am կայքի մասին հանրային ոչ բավարար իրազեկվածության, իրավական ակտերի նախագծերի՝ շահագրգիռ մարմիններին հասանելիության, հանրային քննարկման մասնակիցների առաջարկների մերժման հիմքերի ու պատճառաբանությունների ներկայացման և հասանելիության ապահովման, հաշմանդամություն ունեցող անձանց կայքից օգտվելու հնարավորության, իրավական ակտերի վերաբերյալ ներկայացված առաջարկների՝ նախագծի ընդունման հետագա գործընթացի վրա որոշիչ նշանակության վերաբերյալ:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝

1. *թե՛ գործնականում, թե՛ օրենսդրորեն հավասարակշռել մի կողմից՝ նորմատիվ իրավական ակտերի նախագծերի ընդունման հրատարակության անհրաժեշտությունը և մյուս կողմից՝ հանրության անդամների՝ իրենց իրավունքներին ու ազատություններին, դրանց սահմանափակումներին առնչվող նախագծերի մասին տեղեկացվածությունն ու դրանց քննարկմանը ժամանակին ու իմաստալից մասնակցությունը:*

2. *«Նորմատիվ իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքով ամրագրել հանրային քննարկումների անցկացման պահանջը գործնականում երաշխավորելու գործուն կառուցակարգեր՝ օրինակ, դիտարկելով օրենքի պահանջի խախտմամբ այդպիսի քննարկում չանցած նախագծերին հավանություն չտալու Կառավարության պարտականությունը, հանրային քննարկման բացասական արդյունքների ազդեցությունը նախագծի հետագա ընդունման գործընթացի վրա:*

ԲԱԺԻՆ 12. ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻՆ ԱՌՆՉՎՈՂ ԱՅԼ ՕՐԵՆՍԴՐԱԿԱՆ ԵՎ ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐ

1. Սահմանադրական դատարանի որոշումների կատարման նկատմամբ պատշաճ վերահսկողության մեխանիզմների բացակայությունը

Մարդու սահմանադրական իրավունքների և ազատությունների երաշխավորման շրջանակներում մշտադիտարկման առարկա են դարձել նաև ՀՀ Սահմանադրական դատարանի որոշումների կատարման, այդ որոշումների բովանդակության ճիշտ ընկալման ու կիրառման հետ կապված հարցերը: Հարցը դիտարկվել է թե՛ Սահմանադրական դատարանի նախադեպային որոշումների կատարման օրենսդրական կառուցակարգերի, թե՛ գործնական օրինակների մատնանշմամբ:

Այսպես, «Սահմանադրական դատարանի մասին» ՀՀ օրենքի 66-րդ հոդվածի 1-ին մասով սահմանված է, որ Սահմանադրական դատարանի որոշման հրապարակումից հետո՝ ոչ ուշ, քան եռամսյա ժամկետում Կառավարությունը Սահմանադրական դատարանի որոշման հիման վրա ուսումնասիրում և անհրաժեշտության դեպքում նախաձեռնում է համապատասխան իրավական ակտեր մշակելը և Ազգային ժողով ներկայացնելը: Նույն հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ այն դեպքերում, երբ Սահմանադրական դատարանի որոշմամբ նորմատիվ իրավական ակտն ամբողջությամբ կամ մասամբ ճանաչվել է Սահմանադրությանը հակասող, և սահմանվել է նորմատիվ իրավական ակտի կամ դրա մի մասի իրավական ուժը կորցնելու ավելի ուշ ժամկետ, ապա Կառավարությունը *մինչև այդ ժամկետի ավարտը* համապատասխան օրենքի նախագիծ կամ նախագծերի փաթեթ ներկայացնելու միջոցով ապահովում է որոշման կատարումը:

Հարկ է նկատել, որ օրենսդրական այս կարգավորումներն ինքնին չեն երաշխավորում Սահմանադրական դատարանի որոշումների լիարժեք կատարումը հետևյալ առումներով: Նախ, սահմանված ժամկետում համապատասխան օրենքի նախագիծ կազմելը և այն Ազգային ժողովին ներկայացնելը դեռևս չի երաշխավորում որջամիտ ժամկետում այդ նախագծի ընդունումը և ըստ այդմ՝ Սահմանադրական դատարանի որոշումներում նախանշված ժամկետներում այդ որոշումների պատշաճ կատարումը:

Մյուս կողմից, նշված ժամկետներում համապատասխան նախագծեր չմշակելու և դրանք Ազգային ժողով չներկայացնելու համար որևէ պատասխանատվություն նախատեսված չէ ՀՀ օրենսդրությամբ, ինչն առավել առարկայացնում է Սահմանադրական դատարանի որոշումների պատշաճ կատարման նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնելու խնդիրը: Ուշագրավ է, որ Սահմանադրական դատարանի պահանջները չկատարվելու կամ ոչ պատշաճ կատարվելու, դրանց կատարումից խուսափելու կամ կատարման ժամկետները խախտելու համար պատասխանատվության միջոց նախատեսված է եղել «Սահմանադրական դատարանի

մասին» թիվ ՀՕ-58-Ն օրենքով, որն ուժը կորցրել է 2018 թվականի ապրիլի 9-ից⁵⁷⁹: Համեմատության կարգով հարկ է նշել, որ Սահմանադրական դատարանների դատական ակտերը չկատարելու համար Մոլդովայի Սահմանադրական իրավասության վերաբերյալ օրենսգրքով նախատեսված է վարչական պատասխանատվություն⁵⁸⁰, իսկ «Ռուսաստանի Դաշնության Սահմանադրական դատարանի մասին» դաշնային սահմանադրական օրենքով նախատեսված է քրեական պատասխանատվություն⁵⁸¹:

«Ժողովրդավարություն՝ իրավունքի միջոցով» եվրոպական հանձնաժողովը (Վենետիկի հանձնաժողով) «Սահմանադրական դատարանի մասին» ՀՀ օրենքի նախագծի վերաբերյալ իր 2017 թվականի հունիսի 2-ի կարծիքում արձանագրել է, որ Սահմանադրական դատարանի որոշումների չկատարումը սահմանադրական արդարադատության և օրենքի գերակայության համար մեծ սպառնալիք է և պետք է շտապ լուծվի⁵⁸²: **Նույն կարծիքում Վենետիկի հանձնաժողովը շեշտել է Սահմանադրական դատարանի որոշումների կատարման կարևորությունը՝ արձանագրելով, որ անհրաժեշտ է այդ որոշումների կատարման նկատմամբ վերահսկողության ավելի գործնական մեխանիզմներ ներդնել, ինչպես նաև հետևանքներ նախատեսել իրենց պահանջներին չհամապատասխանելու համար**⁵⁸³:

Մեկ այլ խնդիր է Սահմանադրական դատարանի որոշմանը գործնականում այդ որոշման էությանը չհամապատասխանող մեկնաբանություն տալը: Թեև ենթադրելի է, որ Սահմանադրական դատարանի որոշումների պատճառաբանական մասերում տրված մեկնաբանություններն ինքնին պետք է բավարար լինեն Դատարանի դիրքորոշումն ամբողջությամբ ընկալելու և դրան համապատասխան նախագծեր մշակելու համար, սակայն

⁵⁷⁹ Այդ օրենքի 40-րդ հոդվածի 3-րդ և 4-րդ մասերի համաձայն՝ պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների կողմից սահմանադրական դատարանի պահանջները չկատարվելու կամ ոչ պատշաճ կատարվելու, դրանց կատարումից խուսափելու կամ կատարման ժամկետները խախտելու դեպքում սահմանադրական դատարանն այդ մարմինների պաշտոնատար անձանց նկատմամբ կարող է նշանակել օրենքով սահմանված պատասխանատվության միջոց: Պատասխանատվության միջոցի նշանակումը չի ազատում սահմանադրական դատարանի պահանջների կատարումից: Նույն մասում նշված գործողությունների կամ անգործության համար ֆիզիկական անձինք կամ իրավաբանական անձի ղեկավարը կարող են տուգանվել՝ օրենքով սահմանված չափով: Պատասխանատվության միջոց նշանակվելուց հետո սահմանադրական դատարանի պահանջները վերստին չկատարելը կամ ոչ պատշաճ կատարելը կամ դրանց կատարումից խուսափելը կամ կատարման ժամկետները խախտելն առաջացնում է քրեական պատասխանատվություն:

⁵⁸⁰ Հասանելի է https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30398307#pos=551;-53 հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ, հոդված 75, 82:

⁵⁸¹ Հասանելի է http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_4172/58f88826b5f968bb22e2a69b687da3e5686cfc82/, http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/92d337ccb0bfa433cfb933ae2ef639f06fea27e8/#dst102043 հղումներով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

⁵⁸² Հասանելի է [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL\(2017\)021-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL(2017)021-e) հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ, կետ 92:

⁵⁸³ Հասանելի է [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL\(2017\)021-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL(2017)021-e) հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ, կետ 107:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի ուսումնասիրություններն այլ բանի մասին են վկայում: Սահմանադրական դատարանի որոշումները կարող են տարակերպ մեկնաբանման տեղիք տալ, և ըստ այդմ՝ նախաձեռնված օրենսդրական լուծումները կարող են ամբողջությամբ չբխել Դատարանի կոնկրետ որոշման էությունից: Օրինակ՝ Սահմանադրական դատարանի որոշումներից մեկի հիման վրա կազմվել և շրջանառվել են միմյանցից լիովին տարբերվող և Սահմանադրական դատարանի որոշման էությունից չբխող լուծումներ բովանդակող 3 տարբեր նախագծեր:

Խոսքը Սահմանադրական դատարանի 2019 թվականի հունիսի 18-ի թիվ ՍԴՈ-1463 որոշման մասին է, որով Սահմանադրությանը հակասող են ճանաչվել «Պաշտոնատար անձանց գործունեության ապահովման, սպասարկման և սոցիալական երաշխիքների մասին» ՀՀ օրենքի 5-րդ հոդվածի 2-րդ մասը, նույն հոդվածի 4-րդ մասը՝ դատավորներին վերաբերող մասով, 9-րդ հոդվածի 6-րդ մասի 1-ին պարբերությունը և դրա հետ համակարգային առումով փոխկապակցված՝ նույն հոդվածի 6-րդ մասի երկրորդ պարբերությունը՝ «մինչև 2014 թվականի հուլիսի 1-ը գործող օրենսդրությամբ սահմանված կարգով հաշվարկված աշխատավարձի (պաշտոնային դրույքաչափի և դրա նկատմամբ սահմանված հավելավճարի հանրագումարի) գումարի և զրո ամբողջ ինը տասնորդական գործակցի արտադրյալի 55 տոկոսի չափով» դրույթի մասով, երրորդ պարբերության երկրորդ նախադասությունը և չորրորդ պարբերությունը:

Նույն որոշմամբ **Սահմանադրությանը հակասող ճանաչված դրույթների ուժը կորցնելու վերջնաժամկետ է սահմանվել 2019 թվականի հոկտեմբերի 30-ը՝** հնարավորություն տալով Ազգային ժողովին «Պաշտոնատար անձանց գործունեության ապահովման, սպասարկման և սոցիալական երաշխիքների մասին» ՀՀ օրենքի վերաբերելի իրավակարգավորումները համապատասխանեցնելու նույն որոշման պահանջներին: **Ընդ որում՝ պետք է արձանագրել, որ Սահմանադրական դատարանի թիվ ՍԴՈ-1463 որոշումից բխող օրենսդրական փոփոխությունները մինչ օրս⁵⁸⁴ փաստացի չեն կատարվել:**

Իրավական ակտերի նախագծերի հրապարակման միասնական e-draft.am կայքի ուսումնասիրությունից պարզ է դարձել, որ ի կատարումն ՀՀ սահմանադրական դատարանի թիվ ՍԴՈ-1463 որոշման՝ ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունը մշակել և շրջանառել է ««Պաշտոնատար անձանց գործունեության ապահովման, սպասարկման և սոցիալական երաշխիքների մասին» օրենքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» և ««ՀՀ քննչական կոմիտեի մասին» օրենքում փոփոխություններ կատարելու մասին» ՀՀ օրենքի նախագծերը⁵⁸⁵: Ըստ նույն կայքի տվյալների՝ նախագծերը քննարկվել են 2019 թվականի օգոստոսի 23-ից նույն թվականի սեպտեմբերի 9-ն ընկած ժամանակահատվածում: Ներկա պահին նախագծերը գտնվում են լրամշակման փուլում:

Վերոգրյալից բացի, ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության 2019 թվականի հուլիսի 17-ի գրությամբ Մարդու իրավունքների պաշտպանին կարծիքի է

⁵⁸⁴ 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

⁵⁸⁵ Հասանելի է <https://www.e-draft.am/projects/1896/about> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

ներկայացվել ««Պաշտոնատար անձանց գործունեության ապահովման, սպասարկման և սոցիալական երաշխիքների մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքում փոփոխություններ և լրացում կատարելու մասին» ՀՀ օրենքի մեկ այլ նախագիծ (կրկին ի կատարումն ՍԴՈ-1463 որոշման), որով նախատեսվող լուծումները տարբերվել են e-draft.am կայքում տեղադրված նախագծային կարգավորումներից:

Ազգային ժողովի «parliament.am» պաշտոնական կայքէջում նստաշրջանի օրակարգում դեռևս չընդգրկված նախագծերի ուսումնասիրությամբ պարզվել է, որ ներկայում շրջանառվում է պատգամավորներ Արթուր Դավթյանի, Վլադիմիր Վարդանյանի և Աննա Կարապետյանի հեղինակած նախագիծը⁵⁸⁶ ««Պաշտոնատար անձանց գործունեության ապահովման, սպասարկման և սոցիալական երաշխիքների մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքում լրացում և փոփոխություններ կատարելու մասին» (թվով 3-րդ նախագիծը, որը մշակվել է ի կատարումն Սահմանադրական դատարանի թիվ ՍԴՈ-1463 որոշման):

Նշված 3 նախագծերն էլ ուսումնասիրվել են Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմում: Ուսումնասիրության արդյունքները հանգում են նրան, որ այդ նախագծերը Սահմանադրական դատարանի որոշմամբ արձանագրված խնդիրների մասնակի լուծումներ են պարունակում, երբեմն՝ նախագծերի հեղինակները յուրովի են մեկնաբանել ՍԴՈ-1463 որոշումը և ըստ այդմ էլ ձևավորվել են նախագծային լուծումները⁵⁸⁷: Մինչդեռ, Սահմանադրական դատարանի թիվ ՍԴՈ-1463 որոշման ամբողջական կատարումը պահանջում է մշակված նախագծերով լուծումներ նախատեսել Սահմանադրական դատարանի որոշմամբ հակասահմանադրական ճանաչված բոլոր դրույթների վերաբերյալ և այն հստակ ծավալով, որպիսին նախանշվել է Դատարանի որոշմամբ:

Բարձրացված խնդրի ուսումնասիրության շրջանակներում ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունից պարզաբանումներ են պահանջվել Սահմանադրական

---

⁵⁸⁶ Հասանելի է <http://www.parliament.am/drafts.php?sel=showdraft&DraftID=12175&Reading=0> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

⁵⁸⁷ Օրինակ՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանին կարծիքի ներկայացված, ինչպես նաև իրավական ակտերի նախագծերի հրապարակման միասնական e-draft.am կայքում հրապարակված նախագծերով նախատեսվում է «Պաշտոնատար անձանց գործունեության ապահովման, սպասարկման և սոցիալական երաշխիքների մասին» ՀՀ օրենքի 5-րդ հոդվածը լրացնել նոր՝ 5-րդ մասով, ըստ որի՝ դատավորի պաշտոն զբաղեցրած անձի կենսաթոշակի չափը հաշվարկելու համար հիմնական կենսաթոշակի չափը, մասնագիտական ստաժի մեկ տարվա արժեքը սահմանվում է յուրաքանչյուր տարվա ՀՀ պետական բյուջեի մասին օրենքով: Մինչդեռ, նման լուծումը չի բխում ՍԴՈ-1463 որոշման էությունից:

Բացի այդ, թե՛ Մարդու իրավունքների պաշտպանին կարծիքի ներկայացված և թե՛ ԱԺ պատգամավորների հեղինակած նախագծերով նախատեսվում է «Պաշտոնատար անձանց գործունեության ապահովման, սպասարկման և սոցիալական երաշխիքների մասին» ՀՀ օրենքի 9-րդ հոդվածի 6-րդ և 7-րդ մասերն ուժը կորցրած ճանաչել այն դեպքում, երբ ՍԴՈ-1463 որոշմամբ հակասահմանադրական են ճանաչվել նշված հոդվածի 6-րդ մասի առանձին պարբերություններ, ընդ որում՝ մի քանիսը որոշակի վերապահումներով, ոչ թե օրենքի 9-րդ հոդվածի 6-րդ մասն ամբողջությամբ:

դատարանի թիվ ՍԴՈ-1463 որոշման կայացումից մինչև 2019 թվականի հոկտեմբերի 30-ը և 2019 թվականի հոկտեմբերի 30-ից առ այսօր ընկած ժամանակահատվածում դատավորների կենսաթոշակները հաշվարկելու և վճարելու կարգի և իրավական հիմքերի վերաբերյալ: Նշվածի կապակցությամբ Նախարարության պարզաբանումների համաձայն՝ դատավորի պաշտոն զբաղեցրած անձանց 2019 թվականի հոկտեմբերի 30-ից հետո Օրենքով սահմանված կենսաթոշակ չի նշանակվել Օրենքի համապատասխան դրույթների բացակայության պատճառով, իսկ ներկա պահին դատավորի պաշտոն զբաղեցրած անձանց կենսաթոշակը վճարվում է Օրենքի՝ մինչև 2019 թվականի հոկտեմբերի 30-ը գործող խմբագրության համաձայն հաշվարկված (վերահաշվարկված) չափով: Փաստորեն, Սահմանադրական դատարանի որոշման կայացումից հետո շարունակվել են դատավորի պաշտոն զբաղեցրած անձանց կենսաթոշակները հաշվարկվել և նշանակվել այն չափով, ինչ մինչև ՍԴՈ-1463 որոշման կայացումը եղած իրավակարգավորումն էր պահանջում: Մինչդեռ, Սահմանադրական դատարանի թիվ ՍԴՈ-1463 որոշման հիման վրա և այդ որոշմամբ սահմանված ժամկետում համապատասխան օրենսդրական փոփոխություններ կատարվելու դեպքում և դրանց հիման վրա դատավորի պաշտոն զբաղեցրած անձանց համար հաշվարկված կենսաթոշակների չափն այլ կլիներ:

Սա Սահմանադրական դատարանի որոշումների անշեղ կատարման նկատմամբ վերահսկողական մեխանիզմների արդյունավետության խնդրի գործնական դրսևորումներից մեկն է:

Ինդիքը դրսևորվել է նաև Սահմանադրական դատարանի դեռևս 2012 թվականին կայացրած մեկ այլ որոշման պատշաճ կատարման շրջանակներում: Այսպես, Սահմանադրական դատարանն իր 2012 թվականի հոկտեմբերի 9-ի թիվ ՍԴՈ-1051 որոշմամբ անդրադարձել է «Ֆինանսական համակարգի հաշտարարի մասին» ՀՀ օրենքի 17-րդ հոդվածի սահմանադրականության հարցին՝ արձանագրելով, որ այն դեպքում, երբ կազմակերպությունը Հաշտարարի գրասենյակի հետ կնքված գրավոր համաձայնագրով, այսինքն՝ իր ազատ կամահայտնությամբ, հրաժարվում է Հաշտարարի որոշումները վիճարկելու իրավունքից, օրենքով սահմանված հիմքերով Հաշտարարի՝ կողմերի համար պարտադիր դարձած որոշումը վիճարկելու սահմանափակ հնարավորություն նախատեսելն իրավաչափ է և սահմանադրականության խնդիր չի հարուցում: Իսկ այն դեպքում, երբ առկա չէ հիշյալ գրավոր համաձայնագիրը, Հաշտարարի որոշումներն իրավասու դատարան վիճարկելու հիմքերի սահմանափակումը՝ այնքանով, որքանով չի նախատեսում այդ որոշումները դատական կարգով ըստ էության վիճարկելու հնարավորություն, իրավաչափ չէ և հանգեցնում է ՀՀ Սահմանադրության 18-րդ և 19-րդ հոդվածներով (նախկին խմբագրությամբ) սահմանված իրավունքների իրացման արգելափակմանը:

Մարդու իրավունքների պաշպանի աշխատակազմում խնդրի ընդհանուր ուսումնասիրությունը և Պաշտպանին հասցեագրված բողոքները վկայել են Սահմանադրական դատարանի թիվ ՍԴՈ-1051 որոշմամբ արձանագրված խնդրի շարունակականության մասին: Մասնավորապես, մինչ օրս կազմակերպությունները չեն կարողանում արդյունավետ կերպով

իրականացնել դատական պաշտպանության իրենց սահմանադրական իրավունքը, քանի որ օրենսդրական առկա կարգավորումները կազմակերպությունների՝ արդար դատաքննության իրավունքի պատշաճ իրացման երաշխիքներ չեն նախատեսում:

2012 թվականին ընդունված որոշումների կատարման վիճակի վերաբերյալ Սահմանադրական դատարանի տարեկան հաղորդման համաձայն՝ ՍԴՈ-1051 որոշման մեջ արտահայտված իրավական դիրքորոշմամբ Սահմանադրական դատարանն ուղղորդել է օրենսդիր մարմնին «Ֆինանսական համակարգի հաշտարարի մասին» ՀՀ օրենքում գրավոր համաձայնագիրը չստորագրած ֆինանսական կազմակերպությունների համար սահմանելու համապատասխան իրավակարգավորում, որը թույլ կտար վերջիններիս Հաշտարարի որոշումները վիճարկելու **ըստ էության**⁵⁸⁸: Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմում «Ֆինանսական համակարգի հաշտարարի մասին» ՀՀ օրենքում կատարված փոփոխությունների և լրացումների դիտարկումը ցույց է տալիս, որ Սահմանադրական դատարանի թիվ ՍԴՈ-1051 որոշման ընդունումից հետո այդ օրենքում 4 անգամ են փոփոխություններ և լրացումներ կատարվել, որոնցից ոչ մեկը, սակայն, ուղղված չի եղել ՍԴՈ-1051 որոշմամբ արձանագրված խնդրի լուծմանը:

Այսինքն, տարիներ շարունակ Սահմանադրական դատարանի որոշմամբ արձանագրված խնդիրը չի լուծվել, իսկ պրակտիկան ընթացել է ոլորտը կարգավորող նորմերի վերաբերյալ Սահմանադրական դատարանի տված մեկնաբանությանը ոչ համահունչ: Ստեղծված իրավիճակը հանգեցրել է նրան, որ Սահմանադրական դատարանում կրկին քննարկման առարկա է դարձվել ՍԴՈ-1051 որոշմամբ բարձրացված խնդիրը: Արդյունքում, Սահմանադրական դատարանն իր 2020 թվականի դեկտեմբերի 8-ի թիվ ՍԴՈ-1571 որոշմամբ վերահաստատել է իր դիրքորոշումը՝ շեշտելով, որ Քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 339-րդ հոդվածի 5-րդ մասը⁵⁸⁹ համապատասխանում է Սահմանադրությանն այն մեկնաբանությամբ, համաձայն որի՝ նշված դրույթը չի սահմանափակում Ֆինանսական համակարգի հաշտարարի որոշումները վիճարկելու իրավունքից հրաժարվելու վերաբերյալ Ֆինանսական համակարգի հաշտարարի գրասենյակի հետ գրավոր համաձայնագիր չկնքած Կազմակերպության՝ կողմերի համար պարտադիր դարձած որոշումը դատական կարգով **ըստ էության** վիճարկելու իրավունքը:

Հարկ է նշել, որ Մարդու իրավունքների պաշտպանը հատուկ դիրքորոշում (ամիկուս կուրիա) է ներկայացրել Սահմանադրական դատարանում քննվող նշված գործի վերաբերյալ, որում, մասնավորապես՝ նշվել է, որ դիմումով վիճարկվող հոդվածներն այնքանով, որքանով կազմակերպությունների՝ Հաշտարարի որոշումները դատական կարգով բողոքարկելը

⁵⁸⁸ Հասանելի է http://www.concourt.am/armenian/report/statistic/cc_decision_stat2012.pdf հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ, էջ 35:

⁵⁸⁹ Դատարանը դիմումի քննության ժամանակ պարզում է ֆինանսական համակարգի հաշտարարի որոշումը չեղյալ ճանաչելու՝ «Ֆինանսական համակարգի հաշտարարի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքով նախատեսված հիմքերի առկայությունը կամ բացակայությունը:

կախվածության են մեջ դնում հաճախորդների գործողություններից, Սահմանադրության հետ համապատասխանության խնդիր են առաջացնում:

Փաստորեն, Սահմանադրական դատարանի որոշումների կատարման նկատմամբ պատշաճ վերահսկողություն իրականացնելու համար անհրաժեշտ մեխանիզմների բացակայության պայմաններում ՍԴՈ-1051 որոշման կատարումը պատշաճ չի ապահովվել, ինչը հանգեցրել է նրան, որ Հաշտարարի որոշումները վիճարկելու իրավունքից հրաժարվելու վերաբերյալ Ֆինանսական համակարգի հաշտարարի գրասենյակի հետ գրավոր համաձայնագիր կնքած չլինելու պայմաններում կազմակերպությունները 8 տարի շարունակ զրկված են եղել կողմերի համար պարտադիր դարձած որոշումները դատական կարգով ըստ էության վիճարկելու հնարավորությունից՝ իր բոլոր իրավական հետևանքներով:

Սահմանադրական դատարանի որոշումների կատարման նկատմամբ պատշաճ վերահսկողության մեխանիզմների բացակայությունը ևս մեկ խնդրի է հանգեցնում: Խոսքն այն դեպքերի մասին է, երբ Սահմանադրական դատարանի որոշումները և դրանցում արտահայտված դիրքորոշումներն անտեսվում են իրավակիրառողների կողմից, որպիսի փաստով պայմանավորված՝ անձինք ստիպված են լինում դատական նոր վարույթներ հարուցելու, ինչը ոչ միայն ավելորդ բեռ է նրանց համար (ժամանակի և ֆինանսական առումներով), այլ նաև դատարաններին է անհարկի ծանրաբեռնում առանց այն էլ առկա ծանրաբեռնվածության պայմաններում: Օրինակ՝ Սահմանադրական դատարանի թիվ ՍԴՈ-1463 որոշման հիման վրա ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությանը կենսաթոշակ նշանակելուն պարտավորեցնելու կամ մինչև ՍԴՈ-1463 որոշման կայացումն արդեն նշանակված կենսաթոշակի վերահաշվարկ կատարելուն պարտավորեցնելու պահանջով մի քանի դատավորներ արդեն դիմել են ՀՀ վարչական դատարան (վարչական գործեր թիվ ՎԴ/3846/05/20, թիվ ՎԴ/9041/05/18, ՎԴ/7089/05/20, ՎԴ/1595/05/20, ՎԴ/5242/05/19 և այլն):

Վերոգրյալից բացի՝ հարկ է նշել, որ 2018 թվականին Մարդու իրավունքների պաշտպանի և Սահմանադրական դատարանի աշխատակազմերն իրականացրել են ՀՀ սահմանադրական դատարանի 2015-2016 թվականների որոշումների կատարման վիճակի համատեղ ուսումնասիրություն: Այդ ուսումնասիրությունն իրականացվել է՝ նաև հաշվի առնելով նորմատիվ իրավական ակտերի կատարելագործմանը նպաստելու Մարդու իրավունքների պաշտպանի սահմանադրական նոր գործառույթը և օրենսդրական փոփոխությունների առաջարկներ ներկայացնելու օրենքով նախատեսված հնարավորությունը:

Ուսումնասիրության արդյունքում վեր են հանվել Սահմանադրական դատարանի որոշումներ, որոնցում ներկայացված են մարդու իրավունքների ոլորտում օրենսդրական փոփոխությունների անհրաժեշտության վերաբերյալ իրավական պահանջներ, սակայն դրանք մինչ օրս կատարված չեն: Ըստ այդմ, Մարդու իրավունքների պաշտպանի և Սահմանադրական դատարանի աշխատակազմերը համատեղ մշակել են մի շարք օրենքներում փոփոխություններ և լրացումներ առաջարկող նախագծեր: Այդ նախագծերը, որոնցում օրենսդրական փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու անհրաժեշտություն է եղել,

ներկայացվել են Ազգային ժողով և ՀՀ արդարադատության նախարարություն, որոնք, սակայն, հարցի վերջնական լուծման համար այդպես էլ ընթացք չեն ստացել:

Վերոգրյալի հաշվառմամբ՝ անհրաժեշտ է Սահմանադրական դատարանի որոշումների անշեղ կատարման նկատմամբ պարզաճ վերահսկողություն իրականացնելու բավարար մեխանիզմներ ներդնել:

2. Դատական ակտերի հիման վրա ՀՀ պետական բյուջեից բռնագանձման ենթակա գումարները պահանջատերերին վճարելը կարգավորող նորմերի իրավաչափությունը

2020 թվականի ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանին ներկայացված համակարգային խնդիրներից է նաև դատական ակտերի կատարման պրակտիկան, երբ խոսքը վերաբերում է պետական բյուջեից բռնագանձման ենթակա գումարները պահանջատերերին վճարելուն, այսինքն՝ երբ պարտապանը պետությունն է: Այլ կերպ ասած, թե՛ բռնագանձման ենթակա գումարները պահանջատերերին վճարելը կարգավորող նորմերի, թե՛ պրակտիկայի դիտարկումը ցույց է տալիս, որ ի կատարումն դատական ակտերի՝ մուրհակների տրամադրումը, պահանջատիրոջը տրամադրվող փոխանցելի մուրհակների տոկոսադրույքների ժամկետի մեկնարկը և տոկոսադրույքի չափը, դատական ակտերի կատարման ժամկետներն անձանց համար անբարենպաստ վիճակ են առաջացնում: Այդ խնդիրները ներկայացված են ստորև.

Նշված խնդիրների բացահայտման արդյունքում ակնհայտ է դառնում, որ պահանջատերերը նվազ բարենպաստ իրավիճակում են հայտնվում այն դեպքում, երբ պարտապանը պետությունն է: Առկա կարգավորումներն անմիջականորեն հանգեցնում են սեփականության իրավունքի խախտման և կարող են Սահմանադրության հետ համապատասխանության խնդիր առաջացնել: Այսպես,

2.1 Դատական ակտերի հիման վրա ՀՀ պետական բյուջեից բռնագանձման ենթակա գումարները պահանջատերերին վճարելը կատարողական վարույթ հարուցելուն ուղղված որոշակի գործողություններից առկախելը

ՀՀ կառավարության 2000 թվականի օգոստոսի 7-ի «Դատական ակտերի հիման վրա Հայաստանի Հանրապետության պետական բյուջեից բռնագանձման ենթակա գումարների դիմաց փոխանցելի մուրհակների տրամադրման կարգը հաստատելու մասին» թիվ 436 որոշմամբ հաստատված կարգի 4-րդ կետի համաձայն՝ **մուրհակի տրամադրման հիմքը** Հայաստանի Հանրապետության դատարանի օրինական ուժի մեջ մտած վճռի (...) հիման վրա Հայաստանի Հանրապետությունից գումար բռնագանձելու համար դատարանի կողմից տրված **կատարողական թերթը և** Հայաստանի Հանրապետության, ի դեմս պետական հիմնարկների դեմ **կատարողական վարույթ հարուցելու մասին հարկադիր կատարողի որոշումն է:**

«Հ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 5-րդ հոդվածի 5-րդ մասը սահմանում է, որ օրինական ուժի մեջ մտած դատական ակտը, ինչպես նաև դատարանի պահանջները *դրանց հասցեատերերի համար* կատարման համար *պարտադիր են* և ենթակա են կատարման Հայաստանի Հանրապետության ամբողջ տարածքում: Նույն օրենսգրքի 192-րդ հոդվածի 5-րդ մասի 4-րդ կետի համաձայն՝ վճռի եզրափակիչ մասում, ի թիվս այլնի՝ պետք է հայցն ամբողջությամբ կամ մասնակի բավարարելու և կատարում ենթադրող վճիռ կայացնելու դեպքում նշում կատարվի *վճիռը կամովին չկատարվելու դեպքում* այն պարտապանի հաշվին դատական ակտերի հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայության միջոցով կատարելու մասին: Միաժամանակ, «Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենքի 4-րդ հոդվածի 1-ին մասը սահմանում է, որ հարկադիր կատարման միջոցների կիրառման հիմքը նույն օրենքով սահմանված կարգով տրված կատարողական թերթն է (...):

Փաստորեն, դատական ակտի կատարումը հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայության միջոցով ապահովվելու մեխանիզմը նախատեսված է այն դեպքերի համար, երբ կա ողջամիտ կասկած, որ դատական ակտը կամովին չի կատարվի: Նման դեպքերի համար օրենսդիրը նախատեսել է Հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայությանը կատարողական թերթ ներկայացնելու հնարավորություն, որի հիման վրա հարուցված կատարողական վարույթի շրջանակներում էլ ապահովվում է անձի օգտին կայացված դատական ակտի հարկադիր կատարումը: Այս ընթացակարգը տրամաբանական է, երբ պարտապանը, օրինակ՝ ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձ է: Մինչդեռ, որոշակի տարակուսանք է առաջացնում օրենսդրի կողմից հարկադրական մեխանիզմների ամրագրումը պետության՝ որպես պարտապանի պարտականությունների կատարման ապահովման նպատակով՝ հետևյալ գործողություններով.

1. դատական ակտն ուժի մեջ մտնելուց հետո դատարանին դիմելը և կատարողական թերթ ստանալը,

2. պահանջատիրոջ կողմից այդ կատարողական թերթը Հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայություն կատարման ներկայացնելը,

3. ստացված կատարողական թերթի հիման վրա հարկադիր կատարողի կողմից «Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենքի 28-րդ հոդվածի 1-ին մասով սահմանված ժամկետում «Կատարողական վարույթ հարուցելու մասին» որոշում կայացնելը,

4. «Կատարողական վարույթ հարուցելու մասին» հարկադիր կատարողի որոշումը կատարողական թերթի հետ միասին ՀՀ ֆինանսների նախարարություն ներկայացնելը:

Բանն այն է, որ ողջամտորեն պետք է գործի այն կանխավարկածը, որ պետությունը, պահանջելով յուրաքանչյուրից (դատական ակտերի հասցեատերերից) դրսևորել իրավահպատակ վարքագիծ և անվերապահորեն կատարել օրինական ուժի մեջ մտած դատական ակտերը, առաջին հերթին ինքը պետք է իր այդ պահանջի անվերապահ կատարման օրինակը դառնա: Մինչդեռ, օրենսդրական գործող կարգավորումների պայմաններում տպավորություն է ստեղծվում, թե օրինական ուժի մեջ մտած դատական

ակտերի՝ հասցեատերերի համար պարտադիր լինելու օրենսդրական պահանջը պետությունը կարող է կամովին չկատարել, այլ դրա համար անհրաժեշտ է կիրառել հարկադրանքի միջոցներ: Դատական ակտի կատարումը կատարողական վարույթ հարուցելու միջոցով ապահովելու անհրաժեշտություն չպետք է առաջանա, երբ պարտապանը պետությունն է: Պետությունը պարտավոր է սեփական նախաձեռնությամբ և ողջամիտ ժամկետում կատարել իր դեմ կայացված և օրինական ուժի մեջ մտած դատական ակտերը՝ առանց սպասելու պահանջատիրոջ կողմից որևէ լրացուցիչ գործողության ձեռնարկման:

Գործող կառուցակարգն ավելի խնդրահարույց է դառնում այն դեպքերում, երբ պահանջատերը կատարողական թերթն օրենքով սահմանված մեկամյա ժամկետում չի ներկայացնում հարկադիր կատարման (կամ ներկայացնում է ժամկետի խախտմամբ): Այդ դեպքում «Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենքի 31-րդ հոդվածի ուժով կատարողական թերթը ենթակա կլինի վերադարձման, այսինքն՝ կատարողական վարույթ չի հարուցվի, ինչն էլ հանգեցնում է նրան, որ անձի օգտին կայացված դատական ակտը կմնա անկատար, քանի որ հնարավոր չի լինի ապահովել ՀՀ կառավարության 2000 թվականի օգոստոսի 7-ի թիվ 436 որոշմամբ սահմանված ձևական պահանջը՝ կապված մուրհակ տրամադրելու հիմքերի հետ (ինչպես արդեն նշվել է, մուրհակ տրամադրելու համար անհրաժեշտ է կատարողական թերթը և կատարողական վարույթ հարուցելու մասին հարկադիր կատարողի որոշումը ներկայացնել ՀՀ ֆինանսների նախարարություն):

Այսինքն, օրենսդրական կառուցակարգերը հանգեցնում են նրան, որ նախորդ պարբերությամբ նշված իրավիճակում, եթե պետությունն անգամ ցանկանա կամովին կատարել իր դեմ կայացված և օրինական ուժի մեջ մտած դատական ակտը, ապա չի կարողանա, քանի որ կաշկանդված կլինի ՀՀ կառավարության թիվ 436 որոշմամբ սահմանված՝ մուրհակ տրամադրելու համար նախատեսված ընթացակարգային ձևական պահանջներով:

Այս առումով, հարկ է նկատել, որ պետության դեմ կայացված դատական ակտի կատարման հարցը քննարկման առարկա է դարձել Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի կողմից: Մասնավորապես, օրինակ՝ Սուխորուկովն ընդդեմ Ռուսաստանի գործով Եվրոպական դատարանը, անդրադառնալով Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի և Կոնվենցիայի կից թիվ 1 Արձանագրության 1-ին հոդվածի երաշխավորման հարցին, արձանագրել է, որ **չի կարող անձից պահանջվել դիմել հարկադիր կատարման առանձին գործողությունների այն դեպքում, երբ վճիռը կայացվել է պետության դեմ**⁵⁹⁰:

Այնուամենայնիվ, գործող կառուցակարգերն էլ իրենց հերթին անթերի չեն և պարունակում են բազմաթիվ խնդրահարույց դրույթներ, որոնք առավել մանրամասն ներկայացվում են ստորև:

⁵⁹⁰ St'ս Բուրդովն ընդդեմ Ռուսաստանի (Burdov v. Russia (No 2)) գործով 2009 թվականի մայիսի 4-ի վճիռը, գանգատ թիվ 33509/04, կետ 68: Մետաքսան ընդդեմ Հունաստանի (Metaxas v. Greece) գործով 2004 թվականի օգոստոսի 27-ի վճիռը, գանգատ թիվ 8415/02, կետ 19: Սուխորուկովն ընդդեմ Ռուսաստանի (Sukhorukov v. Russia) գործով 2008 թվականի հոկտեմբերի 31-ի վճիռը, գանգատ թիվ 23596/04, կետ 15:

2.2 Դատական ակտերի հիման վրա ՀՀ պետական բյուջեից բռնագանձման ենթակա գումարները պահանջատերերին մուրհակների միջոցով վճարելու՝ ձևավորված պրակտիկան

«ՀՀ բյուջետային համակարգի մասին» ՀՀ օրենքի 15-րդ հոդվածի 13-րդ մասի համաձայն՝ դատական ակտերի հիման վրա ՀՀ պետական բյուջեից բռնագանձման ենթակա գումարների դիմաց կարող է տրվել մինչև մեկ տարի ժամկետով փոխանցվող մուրհակ, համապատասխան դատարանի վճռի, դատավճռի և որոշման կամ արբիտրաժային տրիբունալի վճռի հիման վրա տրված կատարողական թերթը ներկայացվելուց հետո՝ քսան օրվա ընթացքում: Մինչդեռ, Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրված դիմումով խնդրահարույց է դիտարկվել ձևավորված այն պրակտիկան, երբ դատական ակտի հիման վրա պետական բյուջեից բռնագանձման ենթակա գումարները գրեթե մշտապես պահանջատերերին են վճարվում մուրհակների միջոցով: Բարձրացված խնդրի կապակցությամբ ՀՀ արդարադատության նախարարության տվյալների համաձայն՝ 2019 թվականի հունվարի 1-ից մինչև սեպտեմբեր ընկած ժամանակահատվածում ՀՀ պետական բյուջեից հոգուտ պահանջատիրոջ որոշակի գումար բռնագանձելու պահանջով հարուցված թվով 201 կատարողական վարույթներով բռնագանձման ենթակա գումարները պահանջատերերին վճարվել են առանց մուրհակի, իսկ 82 կատարողական վարույթներով տրամադրվել են մուրհակներ:

Խնդրի ուսումնասիրության ընթացքում պարզվել է, որ Հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայությունում ձևավորվել է պրակտիկա, ըստ որի՝ ՀՀ պետական բյուջեից հոգուտ պահանջատիրոջ որոշակի գումար բռնագանձելու պահանջով հարուցված կատարողական վարույթներով պահանջատիրոջ պահանջը բավարարվում է առանց մուրհակի, եթե պահանջի չափը չի գերազանցում 20.000 ՀՀ դրամ գումարը, իսկ այդ գումարը գերազանցող պահանջներով կատարողական վարույթների պատշաճ կատարումն ապահովվում է մուրհակների միջոցով: Սակայն պետք է նկատի ունենալ, որ Հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայությունում ձևավորված այս պրակտիկան որևէ իրավական հիմք չունի:

2.3 Մուրհակներ տրամադրելու՝ «ՀՀ բյուջետային համակարգի մասին» ՀՀ օրենքով սահմանված հնարավորությունը Կառավարության որոշմամբ պարտականություն դարձնելը

«ՀՀ բյուջետային համակարգի մասին» ՀՀ օրենքի 15-րդ հոդվածի 1-ին մասի 13-րդ կետից բխում է, որ դատական ակտերի հիման վրա ՀՀ պետական բյուջեից բռնագանձման ենթակա գումարների դիմաց **կարող է** տրվել մինչև մեկ տարի ժամկետով փոխանցվող մուրհակ (...): Մինչդեռ, ՀՀ կառավարության 2000 թվականի օգոստոսի 7-ի թիվ 436 որոշմամբ հաստատված կարգի 6-րդ կետի համաձայն՝ ՀՀ պետական բյուջեից գումարի բռնագանձման համար դատարանի կողմից տրված կատարողական թերթը և հարկադիր կատարողի

համապատասխան որոշումը նախարարությունում ուղղակիորեն կամ ՀՀ կենտրոնական բանկի միջոցով ստացվելուց հետո նույն կարգի 5-րդ կետում նշված պայմանների բացակայության, ինչպես նաև այն դեպքում, երբ թեև ՀՀ պետական բյուջեից ուղղակի վճարում նախատեսող նույն կարգի 5-րդ կետում նշված պայմաններն առկա են, սակայն կատարողական թերթի ստացման օրվանից սկսած 20-րդ օրվա դրությամբ բյուջետային ծախսերը կարգավորող օրենքով սահմանված առաջնահերթ ծախսերի իրականացման կապակցությամբ անհնար է կատարել տվյալ վճարումը, նախարարությունը **պարտավոր է** տվյալ պարտատիրոջ անունով (...) կազմել համապատասխան գումարի անվանական արժեքով մուրհակ (...):

ՀՀ Սահմանադրության 5-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ (...) ենթաօրենսդրական նորմատիվ իրավական ակտերը պետք է համապատասխանեն սահմանադրական օրենքներին և օրենքներին: Մինչդեռ, ՀՀ կառավարության 2000 թվականի օգոստոսի 7-ի թիվ 436 որոշմամբ սահմանված վերը նշված նորմն ակնհայտորեն չի համապատասխանում «ՀՀ բյուջետային համակարգի մասին» ՀՀ օրենքի կարգավորումներին: Ուստի, առաջ է գալիս ՀՀ կառավարության թիվ 436 որոշման նշված նորմի իրավաչափության հարց:

2.4 Անձի օգտին կայացված դատական ակտի կատարման ժամկետները

«Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենքի 34-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ կատարողական գործողությունների իրականացման համար սահմանվում է *երկամսյա* ժամկետ, բացառությամբ նույն մասի երկրորդ, երրորդ և չորրորդ պարբերություններով նախատեսված դեպքերի: Մյուս կողմից, նույն օրենքի 23-րդ հոդվածի 1-ին մասը սահմանում է, որ կատարողական թերթ ստանալու համար դիմումը ներկայացվում է **մեկ տարվա ընթացքում**:

Հաշվի առնելով, որ «ՀՀ բյուջետային համակարգի մասին» ՀՀ օրենքի 15-րդ հոդվածի 13-րդ մասով սահմանված կարգավորման ուժով՝ դատական ակտերի հիման վրա ՀՀ պետական բյուջեից բռնագանձման ենթակա գումարների դիմաց մուրհակը տրվում է **մինչև մեկ տարի ժամկետով**՝ ստացվում է, որ օրենսդրությունն իրավաչափ է համարում այն իրավիճակը, երբ պետության դեմ կայացված դատական ակտի կատարումը ոչ միայն չի ապահովվում երկամսյա ժամկետում, ինչպես պահանջում է «Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենքի 34-րդ հոդվածի 1-ին մասը, այլև կարող է մինչև 2 տարի ձգձգվել:

Միանշանակ է, որ պահանջատիրոջը փոխանցելի մուրհակ տրամադրելը չի կարող համարվել պետությունից դրամական միջոցների բռնագանձման մասին դատական ակտի կատարում: Դատական ակտը հնարավոր է կատարված համարել միայն, երբ պահանջատերն ունենա մուրհակով նախատեսված դրամական միջոցները տիրապետելու իրական հնարավորությունը: Նկատենք, որ այդ հնարավորությունը վերջինս ստանում է միայն մուրհակում նշված մարման ժամկետի ավարտից հետո: Սա չի բավարարում դատական ակտը որջամիտ ժամկետում կատարելու պահանջը:

Այս կապակցությամբ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի ձևավորած իրավաբանության համաձայն՝ Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածով ամրագրված արդար դատաքննության իրավունքը ներառում է նաև վերջնական պարտադիր դատական ակտերի կատարման իրավունքը⁵⁹¹: Ցանկացած դատարանի կայացրած վճռի կատարումը պետք է Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի իմաստով դիտվի որպես դատական քննության անբաժանելի մաս⁵⁹²: Պետությունը պարտավոր է իր իրավական համակարգի աշխատանքը կազմակերպել այնպես, որպեսզի դատական որոշումների կատարման համար պատասխանատու պետական իշխանության տարբեր մարմինների միջև ապահովվի փոխհամագործակցություն և երաշխավորվի **ողջամիտ ժամկետում դատական որոշումների կատարումը**⁵⁹³: Դիմումատուի՝ իր օգտին կայացված վճռի կատարմանը ողջամիտ ժամկետում հասնելու անհնարինությունը համարվում է միջամտություն ունեցվածքից անարգել օգտվելու իրավունքի իրականացմանը, ինչպես սահմանված է Կոնվենցիայի թիվ 1 արձանագրության 1-ին հոդվածի առաջին կետի առաջին նախադասությամբ⁵⁹⁴: Ուստի պարտադիր ուժ ունեցող վճռի կատարումը ոչ ողջամտորեն երկար ժամանակահատվածով ձգձգելը կարող է խախտել Կոնվենցիան⁵⁹⁵:

2.5 Պահանջարկերը տրամադրվող փոխանցելի մուրհակների տոկոսների հաշվարկման ժամկետի մեկնարկը

«ՀՀ բյուջետային համակարգի մասին» ՀՀ օրենքի 15-րդ հոդվածի 1-ին մասի 13-րդ կետի 2-րդ պարբերության համաձայն՝ փոխանցվող մուրհակի (...) տոկոսները հաշվարկվում են *մուրհակի տրամադրման օրվանից մինչև դրա մարման օրն ընկած ժամանակաշրջանի համար*:

ՀՀ կառավարության 2000 թվականի օգոստոսի 7-ի «Դատական ակտերի հիման վրա Հայաստանի Հանրապետության պետական բյուջեից բռնագանձման ենթակա գումարների դիմաց փոխանցելի մուրհակների տրամադրման կարգը հաստատելու մասին» թիվ 436 որոշմամբ հաստատված կարգի 6-րդ կետով սահմանված կարգավորումների ուժով՝ մուրհակը տրամադրվում է կատարողական թերթն ստանալու օրվանից սկսած 20 օրացուցային օրվա

⁵⁹¹ Տե՛ս Օզունիսը և ուրիշներն ընդդեմ Հունաստանի (Ouzounis and others v. Greece) գործով 2002 թվականի ապրիլի 18-ի վճիռը, գանգատ թիվ 49144/99, կետ 21:

⁵⁹² Տե՛ս Դի Պեդեն ընդդեմ Իտալիայի (Di Pede v. Italy) գործով 1996 թվականի սեպտեմբերի 26-ի վճիռը, գանգատ թիվ 15797/89, կետ 20:

⁵⁹³ Տե՛ս Գլուշակովան ընդդեմ Ռուսաստանի Դաշնության (Glushakova v. Russian Federation) վճիռը, 2007 թվականի օգոստոսի 10, գանգատ թիվ 23287/05, կետ 17:

⁵⁹⁴ Տե՛ս Դնոգիլյանն ընդդեմ Հայաստանի գործով 2017 թվականի հունիսի 15-ի վճիռը, գանգատ թիվ 66328/12, կետ 45: Վոյտենկոն ընդդեմ Ուկրաինայի (Voytenko v. Ukraine) գործով 2004 թվականի սեպտեմբերի 29-ի վճիռը, գանգատ թիվ 18966/02, կետ 53:

⁵⁹⁵ Տե՛ս Բուրդովն ընդդեմ Ռուսաստանի (Burdov v. Russia (No. 2)) գործով 2009 թվականի մայիսի 4-ի վճիռը, գանգատ թիվ 33509/04, կետ 66: Յուրի Նիկոլայևիչ Իվանովն ընդդեմ Ուկրաինայի (Yuriy Nikolayevich Ivanov v. Ukraine) գործով 2010 թվականի հունվարի 15-ի վճիռը, գանգատ թիվ 40450/04, կետ 53:

ընթացքում: Փաստորեն, դատական ակտի օրինական ուժի մեջ մտնելուց հետո մինչև մուրհակի տրամադրման օրն ընկած ժամանակահատվածի համար Հայաստանի Հանրապետության դրամական պարտավորության կատարման կետանցի համար պարտավորության գումարի նկատմամբ որևէ տոկոս չի հաշվարկվում: Մինչդեռ, այն դեպքերում, երբ օրինական ուժի մեջ մտած դատական ակտն ուղղված է, օրինակ՝ ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձի դեմ (ոչ թե՛ պետության), ապա այդ դատական ակտով պատասխանողի (պարտապանի) վրա դրված դրամական պարտավորությունների կատարման համար ժամկետի, և հետևաբար նաև կետանցված յուրաքանչյուր օրվա համար տոկոսների հաշվարկը սկսվում է դատական ակտի օրինական ուժի մեջ մտնելու պահից:

Ստացվում է, որ այս դեպքում ևս պետությունը հայտնվում է արտոնյալ կարգավիճակում, քանի որ ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձ պարտապանների դեպքում պարտավորությունների կետանցված յուրաքանչյուր օրվա համար որոշակի տոկոսադրույքով տույժ է հաշվարկվում՝ սկսած հայցադիմումը դատարան մուտքագրվելուն հաջորդող օրվանից:

2.6 Պահանջափոխող տրամադրվող փոխանցելի մուրհակների տոկոսների հաշվարկման չափը

«ՀՀ բյուջետային համակարգի մասին» ՀՀ օրենքի 15-րդ հոդվածի 13-րդ մասի 2-րդ պարբերության համաձայն՝ փոխանցվող մուրհակի օրական տոկոսադրույքի չափը հաշվարկվում է մուրհակի տրամադրման օրվա դրությամբ Հայաստանի Հանրապետության կենտրոնական բանկի կողմից սահմանված վերաֆինանսավորման տոկոսադրույքով (...): ՀՀ կենտրոնական բանկի խորհրդի 2021 թվականի փետրվարի 2-ի նիստում վերաֆինանսավորման տոկոսադրույքը սահմանվել է 5,5 %⁵⁹⁶: Խնդրահարույց է այն, որ որպես մուրհակի տոկոսադրույք ԿԲ-ի սահմանած վերաֆինանսավորման տոկոսադրույքի չափ սահմանելն անբարենպաստ դրության մեջ է դնում այն պահանջատերերին, որոնց պարտապանը պետությունն է՝ ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձ պարտապանների համեմատությամբ: Նշվածը հիմնավորվում է նրանով, որ ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձ պարտապանների կետանցի դեպքում հաշվարկվում է ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 411-րդ հոդվածով նախատեսված տոկոսը (ՀՀ ԿԲ կողմից սահմանվող բանկային տոկոսի հաշվարկային դրույք՝ 12 %), ինչն զգալիորեն բարձր է վերաֆինանսավորման 5,5 % տոկոսադրույքից:

ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 411-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ ուրիշի դրամական միջոցներն ապօրինի պահելու, դրանք վերադարձնելուց խուսափելու, վճարման այլ կետանցով դրանք օգտագործելու, կամ այլ անձի հաշվին անհիմն ստանալու կամ խնայելու դեպքերում այդ գումարին վճարվում են տոկոսներ: Տոկոսները հաշվարկվում են կետանցի օրվանից մինչև պարտավորության դադարման օրը՝ ըստ համապատասխան

⁵⁹⁶ Հասանելի է https://www.cba.am/AM/pmessagesannouncements/Minutes_short_02.02.2021.pdf հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

ժամանակահատվածների համար ՀՀ կենտրոնական բանկի սահմանաձև բանկային տոկոսի հաշվարկային դրույքների:

Օրենսդրական նորմի տառացի մեկնաբանությունից հետևում է, որ պետության՝ որպես քաղաքացիաիրավական հարաբերության մասնակցի համար որևէ արտոնություն նախատեսված չէ ուրիշի դրամական միջոցներն ապօրինի պահելու, դրանք վերադարձնելուց խուսափելու, վճարման այլ կետանցով դրանք օգտագործելու, կամ այլ անձի հաշվին անհիմն ստանալու կամ խնայելու դեպքերում այդ գումարին վճարվող տոկոսների հաշվարկման հարցում: Մինչդեռ, փոխանցվող մուրհակի օրական տոկոսադրույքի չափը վերաֆինանսավորման տոկոսադրույքով հաշվարկելու՝ «ՀՀ բյուջետային համակարգի մասին» ՀՀ օրենքի նորմով պետության համար արտոնյալ պայմաններ են նախատեսվել, քանի որ այն փաստը, որ պահանջատերը կարող է իր գումարն ստանալ միայն մուրհակի մարման ժամկետի ավարտից հետո, հիմք է տալիս գալ այն եզրահանգման, որ այդ ողջ ժամանակահատվածի ընթացքում առկա է ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 411-րդ հոդվածի 1-ին մասով սահմանված հիմքերից առնվազն մեկը, սակայն նույն նորմով սահմանված տոկոսների վճարման պարտավորություն չի դրվում պետության վրա: Այս դեպքում Քաղաքացիական օրենսգրքի 411-րդ հոդվածով նախատեսված մեխանիզմը չի կիրառվում՝ չնայած նրան, որ անկախ սուբյեկտից՝ պահանջատերերը փաստացի նույն վիճակում են գտնվում՝ իրենց սեփականության իրավունքի լիարժեք ապահովման և այդ իրավունքից լիարժեք օգտվելու տեսանկյունից⁵⁹⁷:

2.7 Խնդրի դիտարկումն անձի սեփականության իրավունքի, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքի և միջազգային փորձի համապետրստում

Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի իրավաբանության համաձայն՝ «Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» եվրոպական կոնվենցիայի թիվ 1 Արձանագրության 1-ին հոդվածի 1-ին մասով նախատեսված «գույք» հասկացությունն ունի ինքնավար նշանակություն, որը չի սահմանափակվում նյութական իրերի նկատմամբ սեփականության իրավունքով և կապված չէ ներպետական օրենսդրության ձևական դասակարգման հետ: Ինչպես նյութական իրերը, գույքային հանդիսացող որոշակի այլ իրավունքներ ու շահեր նույնպես կարող են համարվել «գույքային իրավունքներ» և հետևաբար նաև «գույք» նույն դրույթի իմաստով⁵⁹⁸: «Պահանջը» Կոնվենցիայի 1-ին

⁵⁹⁷ Թվարկված խնդիրներն արձանագրվել են նաև տեսական գրականության մեջ: Օրինակ՝ Վահագն Դալլաքյանի «Հայաստանի Հանրապետությունից դրամական միջոցների բռնագանձման հիմնախնդիրները» գիտական հոդվածը, հասանելի է http://ysu.am/files/Vahagn_Dallakyan_7.pdf հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

⁵⁹⁸ Տե՛ս Լաթրիդիսն ընդդեմ Հունաստանի (Latridis v. Greece) գործով 1999 թվականի մարտի 25-ի վճիռը, գանգատ թիվ 31107/96, կետ 54: Մինասյանը և Սեմերջյանն ընդդեմ Հայաստանի գործով 2009 թվականի հունիսի

Արձանագրության 1-ին հոդվածի իմաստով կարող է դիտարկվել որպես «սեփականություն» այն դեպքում, եթե բավարար չափով հաստատված է, որ այն կարող է իրավաբանորեն իրականացվել⁵⁹⁹: Հետևաբար, բոլոր այն դեպքերում, **երբ կա անձի օգտին կայացված և օրինական ուժի մեջ մտած դատական ակտ, ապա վերջինս այդ ակտի գոյության փաստի ուժով ձեռք է բերում նաև պահանջի իրավունք, ինչը Եվրոպական դատարանի իրավաբանությամբ համարվում է սեփականություն**: Փաստորեն, երբ նման դատական ակտերը չեն կատարվում կամ կատարվում են տևական ձգձգումներում, նման իրավիճակներն անմիջականորեն ոտնահարում են անձի սեփականության իրավունքը:

ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 128-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ *Հայաստանի Հանրապետությունը* և համայնքները քաղաքացիական օրենսդրությամբ ու այլ իրավական ակտերով կարգավորվող հարաբերություններում *հանդես են գալիս* այդ հարաբերությունների մյուս մասնակիցների՝ *քաղաքացիների և իրավաբանական անձանց հետ հավասար հիմունքներով*: Քաղաքացիաիրավական միայն այս նորմի գոյությունն ինքնին բավարար է պահանջելու համար, որ գործեն օրենսդրական այնպիսի կառուցակարգեր, որոնք պահանջատերերին չեն դնի նվազ բարենպաստ իրավիճակում բոլոր այն դեպքերում, երբ պարտապանի դերում հանդես է գալիս պետությունը: Պահանջատերերի պահանջները պետք է բավարարվեն այնպիսի պայմաններով և ծավալներով, ինչպիսին կլինեին, եթե պարտապանը պետության փոխարեն լիներ, օրինակ՝ ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձ: Այլապես, կխախտվի սեփականության բոլոր ձևերը ճանաչելու և դրանք հավասարապես պաշտպանելու՝ Սահմանադրության 10-րդ հոդվածով ամրագրված պահանջը:

Դատական ակտերի հիման վրա պետությունից բռնագանձման ենթակա գումարները մուրհակների միջոցով վճարելու կառուցակարգի հիմքում, ըստ էության, ընկած է այն խնդիրը, որ հնարավոր չէ կանխատեսել և ընթացիկ տարվա պետական բյուջեում նախատեսել այդ տարվա ընթացքում կայացվելիք դատական ակտերի հիմա վրա պետական բյուջեից բռնագանձման ենթակա գումարները՝ որպես ծախսային հատկացում, քանի որ «Պետական բյուջեի մասին» օրենքը կազմվում և ընդունվում է նախորդ տարում: Թվում է, թե հնարավոր չէ տվյալ տարում կայացված դատական ակտով պետության վրա դրված դրամական պարտավորությունը կատարել հենց ընթացիկ բյուջետային տարում: Մինչդեռ, խնդիրը կարելի է լուծել պետական բյուջեի *պահուստային ֆոնդի միջոցների հաշվին*: Այսպես, «Հայաստանի Հանրապետության բյուջետային համակարգի մասին» ՀՀ օրենքի 19-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ պետական բյուջեում նախատեսվում է կառավարության պահուստային ֆոնդ, որը տվյալ տարվա պետական բյուջեում նախատեսված ելքերի

23-ի վճիռը, գանգապ թիվ 27651/05, կետ 55: Բրոնիովսկին ընդդեմ Լեհաստանի (Broniowski v. Poland) գործով 2004 թվականի հունիսի 22-ի վճիռը, գանգապ թիվ 31443/96, կետ 129:

⁵⁹⁹ Տե՛ս Բուրդովն ընդդեմ Ռուսաստանի (Burdov v. Russia) գործով 2002 թվականի սեպտեմբերի 4-ի վճիռը, գանգապ թիվ 59498/00, կետ 40: Պրոդանն ընդդեմ Մոլդովայի (Prodan v. Moldova) գործով 2004 թվականի նոյեմբերի 10-ի վճիռը, գանգապ թիվ 49806/99, կետ 59:

լրացուցիչ ֆինանսավորման, *պետական բյուջեում չկանխատեսված ելքերի*, ինչպես նաև բյուջետային երաշխիքների ապահովման ելքերի ֆինանսավորման աղբյուրն է:

Հնարավոր սեղմ ժամկետում պետության դեմ կայացված դատական ակտի կատարումն ապահովելու համար բյուջեում առանձին՝ հատուկ ֆոնդ ստեղծելու անհրաժեշտությունն արձանագրվել է նաև Եվրոպայի խորհրդի նախարարների կոմիտեի «Ազգային դատական ակտերի չկատարումը Ռուսաստանում. Եվրոպական դատարանի վճիռների կատարմանն ուղղված ընդհանուր միջոցներ» թեմայով հուշագրում⁶⁰⁰: Մասնավորապես, Հուշագրի 37-րդ կետով պետական մարմինների՝ դատական ակտերից բխող վճարային պարտավորությունների կատարումն ապահովելու նպատակով առաջարկվել է Դաշնային գանձապետարանում ստեղծել հատուկ դաշնային ֆոնդ կամ ապակենտրոնացված պահուստային միջոցներ, ինչը հնարավորություն կտա արագ ապահովել դատական ակտից բխող վճարումների կատարումը: Այդպիսով Դաշնային մարմինները կկարողանան խուսափել դատական ակտի կատարման որևէ ձգձգումից:

Խնդրի լուծման նման մոտեցում է որդեգրել Լիտվան, որի «Բյուջեի կառուցվածքի մասին» օրենքի 15-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 3-րդ կետի համաձայն՝ Կառավարության պահուստային ֆոնդի միջոցները կարող են օգտագործվել արբիտրաժային որոշումների կամ *դատական ակտերի կատարումն ապահովելու* կամ պետության շահերը պաշտպանելիս կատարված այլ ծախսերը վճարելու նպատակով⁶⁰¹: Պահուստային ֆոնդի միջոցները պետական բյուջեի մասին օրենքներով չնախատեսված ծախսերի համար օգտագործելու նորմեր են պարունակում նաև Էստոնիայի⁶⁰², Ուկրաինայի⁶⁰³, Վրաստանի⁶⁰⁴ և այլ երկրների օրենսդրությունները:

Խնդրին ավելի համակողմանի լուծում է տրվել Ռուսաստանի Դաշնության բյուջետային օրենսգրքով, որով սահմանվում է, որ Ռուսաստանի Դաշնության դեմ վնասի հատուցման, ՌԴ պետական մարմինների կամ նրանց ներկայացուցիչների անօրինական գործողությունների (անգործության), այդ թվում՝ ՌԴ պետական մարմինների կողմից օրենքներին կամ այլ նորմատիվ իրավական ակտերին չհամապատասխանող ակտերի հրապարակման, ինչպես նաև ՌԴ գանձապետարանից միջոցների գանձման վերաբերյալ այլ պահանջների վերաբերյալ դատական ակտերի (...), ողջամիտ ժամկետում գործի քննության կամ դատական ակտը ողջամիտ ժամկետում կատարվելու իրավունքի խախտմամբ պատճառված

⁶⁰⁰ Հասանելի է https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805acf71 հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ, կետ 37:

⁶⁰¹ Հասանելի է <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.440733?jfwid=cxhrrny4f3> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

⁶⁰² Հասանելի է <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/527042020002/consolide> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ, 58-րդ հոդվածի 1-ին մաս:

⁶⁰³ Հասանելի է <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ, 24-րդ հոդվածի 1-ին մաս:

⁶⁰⁴ Հասանելի է https://mof.ge/images/File/budget_legislation/BUDGET_CODE_OF_GEORGIA_ENG.pdf հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ, 28-րդ հոդվածի 2-րդ մաս:

վնասի փոխհատուցման վերաբերյալ դատական ակտերի կատարումն ապահովվում է **այդ նպատակի համար բյուջեի մասին օրենքով նախատեսված միջոցների հաշվին**⁶⁰⁵: Ընդ որում՝ նշված դատական ակտերի կատարումն ապահովվում է համապատասխան կատարողական փաստաթղթերը Ֆինանսների նախարարություն ներկայացնելու օրվանից 3 ամսվա ընթացքում⁶⁰⁶: Այսինքն, նշված կառուցակարգերի արդյունքում հնարավոր է դառնում տվյալ տարվա ընթացքում պետության դեմ կայացված դատական ակտի կատարումն ապահովել հենց նույն տարում, ընդ որում՝ առավելագույնը 3 ամսվա ընթացքում, ոչ թե 2 տարվա, ինչպես մեր դեպքում է:

Այսպիսով, վերոգրյալ խնդիրների հաշվառմամբ՝ անհրաժեշտ է՝

1. *Օրենսդրորեն ամրագրել դրույթ, որի ուժով դատական ակտերի հիման վրա ՀՀ պետական բյուջեից բռնագանձման ենթակա գումարները պահանջատերերին վճարելը հնարավոր լինի առանց կատարողական վարույթ հարուցելու լրացուցիչ ընթացակարգի,*

2. *ՀՀ կառավարության 2000 թվականի օգոստոսի 7-ի թիվ 436 որոշմամբ հաստատված կարգի 6-րդ կետով սահմանված դրույթը՝ կապված մուրհակը տրամադրելու պարտադիրության հետ, համապատասխանեցնել «ՀՀ բյուջետային համակարգի մասին» ՀՀ օրենքի կարգավորումներին,*

3. *Հայաստանի Հանրապետության դրամական պարտավորության կատարման կետանցի համար պարտավորության գումարի նկատմամբ պետության դեմ կայացված դատական ակտի օրինական ուժի մեջ մտնելուց հետո մինչև մուրհակի տրամադրման օրն ընկած ժամանակահատվածի համար ևս հաշվեգրել համապատասխան տոկոսներ, ընդ որում՝*

4. *փոխանցվող մուրհակի օրական տոկոսադրույքի չափը հաշվարկել ոչ թե մուրհակի տրամադրման օրվա դրությամբ ՀՀ կենտրոնական բանկի կողմից սահմանված վերաֆինանսավորման տոկոսադրույքով, այլ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 411-րդ հոդվածով սահմանված տոկոսադրույքով,*

5. *պետական բյուջեում նախատեսված պահուստային ֆոնդի միջոցներն ուղղել ընթացիկ տարում կայացված դատական ակտերով պետության վրա դրված դրամական պարտավորությունների կատարման ապահովմանը:*

605

Հասանելի

է

http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_19702/999c8ba299f5d173b96a7399acddcd2f4c129ed3/

հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ, 242.2-րդ հոդվածի 1-ին և 5-րդ մասեր:

606

Տե՛ս

նույն

http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_19702/999c8ba299f5d173b96a7399acddcd2f4c129ed3/

հղումով,

2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ, 242.2-րդ հոդվածի 6-րդ մաս:

3. Կորոնավիրուսային հիվանդությամբ պայմանավորված համավարակի հիմքով ազատությունից զրկված անձանց տեսակցությունների արգելքը ՀՀ-ում

2020 թվականի ընթացքում Մարդու իրավունքների պաշտպանին են հասցեագրվել մի շարք դիմումներ, որոնցով բարձրացվել են քրեակատարողական հիմնարկներում պատիժ կրող անձանց տեսակցություն ունենալու իրավունքի հարցերը կորոնավիրուսային հիվանդությամբ պայմանավորված համավարակի պայմաններում: Մասնավորապես, բարձրացված հարցերը կապված են ՀՀ կառավարության 2020 թվականի սեպտեմբերի 11-ի «Կորոնավիրուսային հիվանդությամբ պայմանավորված կարանտին սահմանելու մասին» N 1514-Ն որոշման հավելվածի 15-րդ կետով նախատեսված քրեակատարողական հիմնարկներում տեսակցությունների արգելքը սահմանող դրույթի հետ:

Ընդ որում՝ խնդրի բարձրաձայնումը չի սահմանափակվել միայն գրավոր բողոքներով, Պաշտպանի թեժ գիծ հեռախոսահամարին նույնաբովանդակ հարցերով ահազանգերը քանակապես գերազանցել են դիմումներին:

Հաշվի առնելով Պաշտպանի աջակցությանը դիմած անձանց մտահոգությունները, կարևորելով ազատությունից զրկված անձանց՝ արտաքին աշխարհի հետ կապի պահպանումը, ընտանիքի հետ շփումը վերջիններիս վերասոցիալականացման և սոցիալական կապերը չկորցնելու տեսանկյունից՝ տեսակցության արգելքի վերաբերյալ բարձրացված հարցերը դիտարկվել են միջազգային պրակտիկայի և ներպետական օրենսդրական կանոնակարգումների շրջանակներում:

Նոր կորոնավիրուսային համավարակը և դրանով պայմանավորված՝ ներպետական կարգավորումները զգալի ազդեցություն են ունեցել ազատությունից զրկված անձանց արտաքին աշխարհի հետ կապի վրա: Մասնավորապես, ՀՀ կառավարություն 2020 թվականի մարտի 16-ի «Հայաստանի Հանրապետությունում արտակարգ դրություն հայտարարելու մասին» N 298-Ն որոշման հավելվածի 11-րդ կետի համաձայն՝ քրեակատարողական հիմնարկներում և ձերբակալվածներին պահելու վայրերում արգելվել են, ի թիվս այլնի՝ *տեսակցություններ ունենալը (բացառությամբ տեսազանգից օգտվելու դեպքերի):*

Հետագայում, մայիսի 14-ին և հունիսի 23-ին վերոնշյալ որոշման մեջ կատարված փոփոխությունների համաձայն՝ *թույլատրվել է ամսվա ընթացքում մեկ անգամ՝ մինչև երեք ժամ տևողությամբ կարճատև տեսակցությունից կամ տեսազանգից օգտվելը:*

Այնուհետև, ՀՀ կառավարության 2020 թվականի սեպտեմբերի 11-ի «Կորոնավիրուսային հիվանդությամբ պայմանավորված կարանտին սահմանելու մասին» N 1514-Ն որոշման 1-ին կետով Հայաստանի Հանրապետությունում սահմանվել է կարանտին, ինչի արդյունքում նույն որոշման հավելվածի 15-րդ կետի համաձայն՝ *քրեակատարողական հիմնարկներում արգելվում են տեսակցություններ:*

Այս առումով խիստ մտահոգիչ է ազատությունից զրկված անձանց արտաքին աշխարհի հետ կապի պահպանման իրավունքի իրացման փաստացի հնարավորությունների շրջանակը, քանի որ տեսակցությունները 2020 թվականի ընթացքում՝ սկսած մարտի 16-ից (բացառությամբ՝ որոշ կարճատև ժամանակահատվածների) արգելված են եղել մինչև 2021 թվականի փետրվարի 20-ը:

Այս պայմաններում հարկ է նաև արձանագրել, որ տեսակցությունների այլընտրանքները չափազանց սահմանափակ են: Ասվածը հաստատվում է նաև Կանխարգելման ազգային մեխանիզմի մշտադիտարկման այցերի արդյունքներով⁶⁰⁷: Որպես այլընտրանք, օրինակ, տեսազանգից օգտվելու հնարավորությունների սահմանափակումը պայմանավորված է ՀՀ կառավարության 2006 թվականի օգոստոսի 3-ի N 1543-Ն որոշման հավելվածի 185.1-րդ կետով նախատեսված կարգավորմամբ, որի համաձայն՝ *օտարերկրյա կալանավորված անձանց կամ դատապարտյալներին, որոնց մերձավոր ազգականները չեն կարող տեսակցել նրանց, ինչպես նաև այն կալանավորված անձանց կամ դատապարտյալներին, որոնց մերձավոր ազգականները չեն կարող օգտվել կարճատև տեսակցությունից, տրամադրվում է ամսվա ընթացքում երկու անգամ մինչև քսան րոպե տևողությամբ տեսազանգից օգտվելու հնարավորություն:*

Վերոնշյալ կարգավորման համաձայն՝ ազատությունից զրկված անձանց տեսազանգից օգտվելու հնարավորություն տրամադրվում է փաստացի կարճատև տեսակցության փոխարեն: Ստացվում է, որ ամսվա ընթացքում առնվազն մեկ՝ մինչև 4 ժամ տևողությամբ, ֆիզիկական տեսակցությունը փոխարինվում է ամսվա ընթացքում երկու անգամ մինչև 20 րոպե տևողությամբ (ընդհանուր՝ 40 րոպե) առցանց տեսազանգով, ինչը, հատկապես սահմանված կարանտինի պայմաններում, տեսակցությունների արգելքի պարագայում չափազանց անբավարար է արտաքին աշխարհի հետ կապի պահպանման իրավունքի ապահովման տեսանկյունից:

Կորոնավիրուսային հիվանդությամբ պայմանավորված համավարակի պայմաններում ազատությունից զրկված անձանց տեսակցություն ունենալու իրավունքի հարցերը Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմում քննարկման են ենթարկվել ազատությունից զրկված անձանց տեսակցության շարունակականության ապահովման, այլընտրանքային միջոցներով դրա իրականացման հնարավորությունների, ինչպես նաև տեսակցությունների անվտանգ կազմակերպման տեսանկյունից: Այս առումով, համավարակի պայմաններում ազատությունից զրկված անձանց տեսակցությունների իրավունքի երաշխավորման հարցը դիտարկվել է ինչպես օրենսդրական սահմանափակումների ու դրանց տևականության, գործնականում արտաքին աշխարհի հետ կապի ապահովման կատարված մշտադիտարկման

⁶⁰⁷ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի՝ որպես կանխարգելման ազգային մեխանիզմի 2020 թվականի գործունեության վերաբերյալ տարեկան զեկույցի «ՀՀ արդարադատության նախարարության քրեակատարողական հիմնարկներ» գլխի «Կապի արտաքին աշխարհի հետ» պարագրաֆում:

արդյունքների ու արձանագրված խնդիրների⁶⁰⁸, այնպես էլ համավարակի պայմաններում այլ երկրների իրավակարգավորումների ու գործադրած կառուցակարգերի, միջազգային չափանիշների համադրմամբ:

Այսպես, «COVID-19 համավարակին արձագանք» հիմնական ուղեցույցը⁶⁰⁹ սահմանափակող միջոցառումներից զատ անդրադառնում է մի շարք միջոցառումների, որոնք պետությունների կողմից ձեռնարկվում են՝ ուղղված համավարակի պայմաններում ազատությունից զրկված անձանց տեսակցություն ունենալու իրավունքի իրացմանն ու դրա անվտանգության ապահովմանը: Այդպիսիք են, օրինակ, այցելուների առողջական վիճակի գնահատումը ջերմաչափման, ախտանշանները բացառելու նպատակով հաշվետվողական հարցաթերթիկի լրացման միջոցով, բոլոր այցելուների կողմից ճանապարհորդության պատմության ներկայացումը, բժշկական դիմակների կրումը, առանձին տեսակցությունների նախապատվությունը, այցելուների կողմից ձեռքերի մշակումն ախտահանիչ նյութով, որը պետք է հսկվի ուղղիչ հիմնարկի աշխատակիցների կողմից, տարբեր հատվածներում մարդկանց կուտակումներից խուսափելու համար տեսակցության կազմակերպումը հերթափոխով, տեսակցության սենյակների ու առանձնասենյակների հաճախակի մաքրումը ու ախտահանումը, այցելուներին՝ վատառողջ լինելու դեպքում հաստատություն չայցելելու անհրաժեշտության մասին տեղեկացումը:

Ներկայացվածի հետ մեկտեղ, ուղեցույցում ընդգծվում է անվտանգ հաղորդակցության ընդլայնման (առավել շատ հնարավորություններ ընտանիքի անդամներին զանգահարելու, երկարատև հեռախոսային խոսակցություն, տեսազանգերի և տեսակապի միջոցով այցելություններ և այլն) անհրաժեշտությունը:

Բանտային և ուղղիչ ծառայությունների եվրոպական կազմակերպությունը COVID-19 ճգնաժամին Եվրոպական բանտային ծառայությունների արձագանքի վերաբերյալ առաջին

---

⁶⁰⁸ Տե՛ս նույն տեղում:

⁶⁰⁹ «COVID-19 համավարակին արձագանք» համաշխարհային պրակտիկայի և հանձնարարականների վերաբերյալ որոշում կայացնողների համար հիմնական ուղեցույցը ներկայացնում է ամբողջ աշխարհի քրեակատարողական վարչակազմերի մեծամասնության կողմից ընդունված միջոցառումները, ինչպես նաև ազգային մակարդակով ընդունված ռազմավարությունների ու համաշխարհային ճանաչում ունեցող միջազգային կազմակերպությունների, ինչպիսիք են Առողջապահության համաշխարհային կազմակերպությունը (ԱՀԿ) և Եվրոպայի խորհրդի խոշտանգումների և անմարդկային կամ արժանապատվությունը նվաստացնող վերաբերմունքի կամ պատժի կանխարգելման եվրոպական կոմիտեն (ԽԿԿ), հանձնարարականների միջև համապատասխանեցումը: Ուղեցույցը նպատակ է հետապնդում աջակցել քրեական արդարադատության ոլորտում որոշում կայացնողներին ուղղիչ հաստատություններում COVID-19 համավարակի ռիսկերը կանխելու և մեղմելու նպատակով անհրաժեշտ որոշումներ կայացնելու (և հիմնավորելու) հարցում: Ուղեցույցը հասանելի է <https://rm.coe.int/covid19-ips-basic-guide-for-decision-makers-on-worldwide-practices-and/16809e1c33> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

ակնարկում (2020 թվականի մարտի 30)⁶¹⁰, անդրադառնալով համավարակի պայմաններում ազատությունից զրկված անձանց տեսակցություններին, արձանագրել է, որ կազմակերպության բոլոր անդամ-պետություններում ազատությունից զրկված անձանց տեսակցությունների նկատմամբ խիստ սահմանափակումներ են կիրառվել, իսկ մեծամասամբ տեսակցությունները անորոշ ժամկետով կասեցվել են: Միևնույն ժամանակ, կազմակերպությունն արձանագրել է, որ պետությունները պետք է մեծ ներդրումներ անեն՝ պաշտպանիչ միջոցառումների և կասեցված տեսակցությունների փոխհատուցման համար (շարժական հեռախոսներով և տեսակապի միջոցներով ապահովվածություն, ավելացված զանգերի ծախսերը):

Կազմակերպությունն իր երկրորդ ակնարկում (2020 թվականի ապրիլի 22)⁶¹¹ նշել է, որ կազմակերպության բոլոր անդամ-պետություններում ազատությունից զրկված անձանց բոլոր ֆիզիկական այցելությունները դադարեցվել են: Բացառություն են իրավական խորհրդատվություն տրամադրողի, հոգևորականի և հյուպատոսական ծառայողի հետ տեսակցությունները, բայց վերջիններիս հետ տեսակցությունները պետք է իրականացվեն անվտանգության անհրաժեշտ կանխարգելիչ միջոցների կիրառման դեպքում, ինչպիսիք են՝ հաստատություն մուտք գործելիս մարմնի ջերմաչափումը, առանձին հանդիպումը բավարար հեռավորության վրա կամ ապակե էկրանների օգտագործմամբ:

2020 թվականի մայիսի 16-ին Բանտային և ուղղիչ ծառայությունների եվրոպական կազմակերպությունը հրապարակել է տեղեկատվական թերթիկ COVID-19 պայմաններում բանտերում տեսակցության վերաբերյալ՝ ըստ անդամ-պետությունների պրակտիկայի ամփոփման⁶¹²: Այսպես, տեսակցությունները կազմակերպելիս կանխարգելիչ միջոցառումներն ընդգրկում են այցելուների առողջական վիճակի ստուգումը մինչև տեսակցության տրամադրումը, տեսակցության սենյակի հարմարեցումը, հիգիենիկ և կանխարգելիչ միջոցների կիրառումը, հեռավորության պահպանման վերաբերյալ կարգավորումները, տեսակցության տևողության և քանակի սահմանափակումը, ընտանիքին և երեխաներին տրվող

---

⁶¹⁰ Տե՛ս Բանտային և ուղղիչ ծառայությունների եվրոպական կազմակերպության՝ COVID-19 ճգնաժամին Եվրոպական բանտային ծառայությունների արձագանքի վերաբերյալ 2020 թվականի մարտի 30-ի առաջին ակնարկը, հասանելի է <https://www.europris.org/wp-content/uploads/2020/06/Overview-Commission-30-March-2020.pdf> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

⁶¹¹ Տե՛ս Բանտային և ուղղիչ ծառայությունների եվրոպական կազմակերպության՝ COVID-19 ճգնաժամին Եվրոպական բանտային ծառայությունների արձագանքի վերաբերյալ 2020 թվականի ապրիլի 22-ի երկրորդ ակնարկը, հասանելի է <https://www.europris.org/wp-content/uploads/2020/06/Overview-COVID-update-22-April.pdf> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

⁶¹² Տե՛ս Բանտային և ուղղիչ ծառայությունների եվրոպական կազմակերպության՝ COVID-19 պայմաններում բանտերում տեսակցության վերաբերյալ 2020 թվականի մայիսի 16-ի տեղեկատվական թերթիկը, հասանելի է <https://www.europris.org/wp-content/uploads/2020/05/Factsheet-prison-visits-May.pdf> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

նախապատվությունը: Առողջական վիճակի ստուգման հետ կապված միջոցառման շրջանակներում որոշ երկրներում ջերմաչափումներ են իրականացվում (օրինակ՝ Կատալոնիա, Չեխիայի Հանրապետություն, Հունգարիա, Իռլանդիա, Լեհաստան), որոշներում այցելուները լրացնում են առողջական վիճակի մասին հարցաթերթիկ կամ ներկայացնում են այդ մասին տեղեկանք (օրինակ՝ Ռումինիա, Ֆրանսիա, Չեխիայի Հանրապետություն, Իտրվաթիա, Էստոնիա, Իռլանդիա, Իտալիա) և այլն:

Ըստ դիտարկման՝ տեսակցությունների քանակի և տևողության վերաբերյալ սահմանափակումները տարբերվում են. որոշ երկրներում թույլատրվում է միաժամանակ մեկ կամ երկու այցելուի տեսակցություն (օրինակ՝ Լյուքսեմբուրգ, Ֆրանսիա, Իտալիա, Իսպանիա, Բելգիա, Ռումինիա, Իտրվաթիա), որոշներում տեսակցության տևողությունը սահմանվում է առավելագույնը 30-60 րոպե (Լյուքսեմբուրգ), որոշ երկրներում էլ սահմանվում է տեսակցությունների առավելագույն քանակը՝ յուրաքանչյուր ազատությունից զրկվածի համար շաբաթվա կամ ամսվա կտրվածքով:

2020 թվականի հուլիսի 24-ի երրորդ ակնարկում⁶¹³ կազմակերպությունն արդեն իսկ **դրական է համարել այն փոփոխությունը, որ կարճատև տեսակցությունները ընտանիքի անդամների հետ վերսկսվում են շատ պետություններում, ինչ վերաբերում է սահմանափակումներին** (տեսակցությունից առաջ այցելուների առողջության ստուգում, տեսակցության սենյակի հարմարեցում, հիգիենայի և պաշտպանական միջոցներ, հեռավորություն պահպանելու կարգավորումներ, տեսակցության տևողության և քանակի սահմանափակում), դրանք հիմնականում շարունակում են կիրառվել: Շատ բանտային ծառայություններ, ինչպես նաև անչափահաս ազատազրկվածների դպրոցները նախապատվություն են տալիս ազատությունից զրկվածի ընտանիքի անմիջական անդամների հետ տեսակցությանը: Ավելին, **երեխաներ ունեցող ազատությունից զրկված անձանց սովորաբար տրամադրվում են ավելի շատ տեսակցություններ, քան տեսակցությունների նորմալ սահմանաչափն է:** Այն պետություններում, որտեղ յուրաքանչյուր տեսակցությանը թույլատրվում է մեկ այցելուի մասնակցություն, բացառություն է սահմանված երեխաների համար, ովքեր կարող են այցելել չափահաս անձի ուղեկցությամբ: Երկարատև տեսակցությունները պետությունների մեծամասնությունում չեն վերսկսվել:

Անդրադառնալով տեսազանգի կիրառմանը՝ կազմակերպությունը նշել է, որ տեսազանգի կիրառումը հաջողությամբ է պսակվել հատկապես ազատությունից զրկված ծնողների և նրանց երեխաների շրջանում: **Մի շարք բանտային ծառայություններ պատրաստակամություն են հայտնել ապահովելու տեսազանգերի կիրառման շարունակականությունը ոչ որպես**

⁶¹³ Տե՛ս Բանտային և ուղղիչ ծառայությունների եվրոպական կազմակերպության՝ COVID-19 ճգնաժամին Եվրոպական բանտային ծառայությունների արձագանքի վերաբերյալ 2020 թվականի հուլիսի 24-ի երրորդ ակնարկը, հասանելի է https://www.europris.org/wp-content/uploads/2020/08/202007_Europris_Overview-COVID-Commissioner-Reynders-update-July.pdf հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

տեսակցությունների փոխարինում, այլ որպես լրացուցիչ հնարավորություն:
Կազմակերպությունն ընդգծել է տեսազանգերի առավելությունն այն առումով, որ այդ կերպ հնարավոր է տեսակցություն ունենալ ողջ ընտանիքի հետ, քանի որ, ի տարբերություն ֆիզիկական այցելությունների, տեսակցողների թվի սահմանափակում չկա: **Որոշ պետություններում ազատությունից զրկված անձինք ընտրության հնարավորություն ունեն տեսազանգի միջոցով և ֆիզիկական տեսակցության միջև:**

Կազմակերպությունն իր չորրորդ ակնարկում (2020 թվականի նոյեմբերի 16)⁶¹⁴ արձանագրել է, որ պետությունների մեծամասնությունն ամռանը վերսկսված տեսակցություններն իրականացրել է անվտանգության պահանջների պահպանմամբ: Մասնավորապես, չի թույլատրվել ֆիզիկական շփում՝ տեսակցության կողմերի միջև պահպանելով անհրաժեշտ սոցիալական հեռավորություն կամ ապակյա էկրաններ տեղադրելու միջոցով: Հոկտեմբեր ամսին պետություններում շարունակել են իրականացվել անձնական տեսակցություններ՝ անհրաժեշտ սանիտարական միջոցների համաձայն: Որոշ երկրներ մի շարք բանտերի համար հատուկ միջոցներ են ընդունել՝ կախված տվյալ աշխարհագրական տարածքում համավարակային իրավիճակից կամ տվյալ բանտի ներսում վարակների առաջացումից: Նոյեմբեր ամսին մի շարք պետություններ ստիպված են եղել կրկին դադարեցնել տեսակցությունների իրականացումը: Այն պետությունները, որտեղ շարունակվել են ընտանիքի անդամների այցելությունները, կիրառվել են հիգիենայի և կանխարգելիչ բոլոր անհրաժեշտ միջոցները, ինչպիսիք են՝ հաստատություն մուտք գործելիս առողջական վիճակի ստուգումը, այցելուների քանակի (մեկ մեծահասակ և մեկ երեխա) ու տեսակցության տևողության սահմանափակումը, դիմակների և ախտահանիչ միջոցների օգտագործումը, ապակյա էկրաններն ու օդափոխությունը: Անհրաժեշտ բոլոր միջոցների կիրառման արդյունքում ֆիզիկական տեսակցությունների ընդհանուր հնարավորությունը, որ կարող է տրամադրվել քրեակատարողական հաստատությունում զգալիորեն կրճատվում է: Ընդ որում, հաշվի առնելով, որ փոքրահասակների պարագայում դժվար է էկրանների միջոցով տեսակցությունների անցկացումը՝ որոշ երկրներ թույլատրել են ֆիզիկական տեսակցությունները փոքրահասակների հետ կամ ամրագրել տեսակցությունից հետո դատապարտվածի պարտադիր մեկուսացման պահանջ:

Մարդու իրավունքների հանձնակատարը 2020 թվականի ապրիլի 6-ի հայտարարությամբ⁶¹⁵ նշել է, որ երբ, օրինակ, ընտանիքի անդամների հետ տեսակցությունը կամ արտաքին

⁶¹⁴ Տե՛ս Բանտային և ուղղիչ ծառայությունների եվրոպական կազմակերպության՝ COVID-19 ճգնաժամին Եվրոպական բանտային ծառայությունների արձագանքի վերաբերյալ 2020 թվականի նոյեմբերի 16-ի չորրորդ ակնարկը, հասանելի է <https://www.euopris.org/wp-content/uploads/2020/12/Overview-COVID-Commissioner-Reynders-update-November.pdf> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

⁶¹⁵ Տե՛ս Մարդու իրավունքների հանձնակատարի 2020 թվականի ապրիլի 6-ի հայտարարությունը՝ կորոնավիրուսային համավարակի պայմաններում Եվրոպայում ազատազրկված անձանց իրավունքների

աշխարհի հետ կապի այլ միջոցների սահմանափակման անհրաժեշտություն կա, այդ սահմանափակումները պետք է պարտադիր կերպով մեղմացվեն այլընտրանքային մեխանիզմների միջոցով, ինչպիսիք են՝ հեռախոսի կամ տեսակապի միջոցով հաղորդակցության առավել լայն հնարավորությունները:

Եվրոպայի խորհրդի խոշտանգումների և անմարդկային կամ արժանապատվությունը նվաստացնող վերաբերմունքի կամ պատժի կանխարգելման եվրոպական կոմիտեն ընդգծել է, որ համավարակի կանխարգելման նպատակով ազատությունից զրկված անձանց նկատմամբ ուղղակիորեն կիրառվող **սահմանափակումները պետք է իրավական հիմք ունենան, լինեն անհրաժեշտ և համաչափ, մարդկային արժանապատվությունը հարգող և ժամկետներում սահմանափակ:**

Կոմիտեի հայտարարությունում ևս նշվում է, որ **յուրաքանչյուր սահմանափակում՝ կապված արտաքին աշխարհի հետ կապի հետ, այդ թվում՝ տեսակցությունների, պետք է ուղեկցվի կապի այլընտրանքային միջոցների հասանելիության ընդլայնմամբ**⁶¹⁶:

Եվրոպայի խորհրդի անդամ-պետությունների հայտարարությամբ⁶¹⁷ արձանագրվում է, որ քրեակատարողական մարմինները պետք է օժանդակեն ազատությունից զրկված անձանց և ապահովեն վերջիններիս համապատասխան սոցիալական աջակցությամբ արտաքին աշխարհի հետ համարժեք կապ պահպանելու համար: Միևնույն ժամանակ, հայտարարությամբ ևս ընդգծվում է **տեսակցությունների արգելքի պայմաններում ազատազրկված անձանց տեսակցության այլընտրանքային միջոցներով ապահովելու անհրաժեշտությունը:**

ՄԱԿ-ի Թմրամիջոցների և հանցագործության դեմ պայքարի գրասենյակը⁶¹⁸, անդրադառնալով առողջապահական նպատակով իրականացվող սահմանափակումներին,

---

պաշտպանությանն ուղղված անհրաժեշտ քայլերի վերաբերյալ, հասանելի է <https://www.coe.int/en/web/commissioner/-/covid-19-pandemic-urgent-steps-are-needed-to-protect-the-rights-of-prisoners-in-europe> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

⁶¹⁶ Տե՛ս Եվրոպայի խորհրդի խոշտանգումների և անմարդկային կամ արժանապատվությունը նվաստացնող վերաբերմունքի կամ պատժի կանխարգելման եվրոպական կոմիտեի 2020 թվականի մարտի 20-ի կորոնավիրուսային հիվանդությամբ պայմանավորված համավարակի պայմաններում ազատազրկությունից զրկված անձանց հետ վերաբերմունքի սկզբունքների վերաբերյալ հայտարարությունը, հասանելի է <https://rm.coe.int/16809cfa4b> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

⁶¹⁷ Տե՛ս Եվրոպայի խորհրդի պենոլոգիական համագործակցության խորհրդի աշխատանքային խմբի անդամ-պետությունների՝ կորոնավիրուսային հիվանդության վերաբերյալ հայտարարությունը, հասանելի է <https://rm.coe.int/pc-cp-wg-covid-19-statement-17-04-2020/16809e2e55> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

⁶¹⁸ Տե՛ս ՄԱԿ-ի Թմրամիջոցների և հանցագործության դեմ պայքարի գրասենյակի 2020 թվականի մարտի 31-ի «COVID-19 համավարակին արձագանքն ու պատրաստվածությունը բանտերում» վերտառությամբ դիրքորոշումը, հասանելի է https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/COVID-19/20-02110_Position_paper_EN.pdf հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

ընդգծել է, որ սահմանափակող և կանխարգելիչ միջոցառումների ձեռնարկումը պետք է համահունչ լինի ՄԱԿ-ի Ազատագրկվածների հետ վարվեցողության նվազագույն ստանդարտ կանոններում (Նեյսոն Մանդելայի կանոններ) ընդգծված երաշխիքներին, որոնք, ի թիվս ազատությունից զրկվածների մեկուսացումը որպես բացառիկ միջոց կիրառելու, դրա տևողության սահմանափակման, ներառում են նաև պահանջն առ այն, որ պետք է ձեռնպահ մնալ ընտանիքի հետ կապը կասեցնելու որոշումներից: Որևէ դեպքում COVID-19 համավարակի պայմաններում քրեակատարողական հաստատություններում կիրառվող միջոցառումները չպետք է հանգեցնեն անմարդկային կամ նվաստացնող վերաբերմունքի:

Այսպիսով, համավարակի դեմ պայքարի և ազատությունից զրկված անձանց իրավունքների ապահովման հավասարակշռման հրամայականով պայմանավորված՝ առաջադեմ միջազգային փորձը վկայում է, որ տեսակցությունների բացարձակ և շարունակական արգելքը չի կարող ընդունելի լինել. այս տրամաբանությամբ տարբեր երկրների քրեակատարողական համակարգերը մշակել են արտաքին աշխարհի հետ կապի ապահովման այլընտրանքային լրացուցիչ միջոցներ, համավարակային իրավիճակին համարժեք փոփոխել սահմանափակումների ծավալը՝ հատկապես ուշադրություն դարձնելով երեխաների հետ տեսակցության իրավունքի երաշխավորմանը:

Ինդիի կապակցությամբ Պաշտպանի վերը նշված դիտարկումներն ու ուսումնասիրության արդյունքները 2021 թվականին ներկայացվել են ոլորտի իրավասու մարմին՝ ՀՀ արդարադատության նախարարություն՝ շեշտելով կորոնավիրուսային հիվանդությամբ պայմանավորված համավարակի պայմաններում ազատությունից զրկված անձանց՝ արտաքին աշխարհի հետ կապի պահպանման մեխանիզմների և դրանց այլընտրանքների գործադրման հնարավորությունների, արտաքին աշխարհի հետ կապի վերականգնման, կիրառվող արգելքների շարունակականության պայմաններում վերջիններիս մասնավոր կյանքին անհամաչափ միջամտությունը կանխելու ուղղությամբ քայլեր ձեռնարկելու անհրաժեշտությունը:

Քրեակատարողական հաստատություններում տեսակցությունները արգելված են եղել 2020 թվականի ընթացքում՝ մարտի 16-ից սկսած (բացառությամբ՝ որոշ կարճատև ժամանակահատվածների) և շարունակել են արգելված լինել մինչև տարվա վերջ: Արգելքը շարունակել է մինչև 2021 թվականի փետրվարի 20-ը: Ինդիի լուծում է ստացել օրենսդրական փոփոխությունների արդյունքում. «Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2020 թվականի սեպտեմբերի 11-ի N 1514-Ն որոշման մեջ փոփոխություն կատարելու մասին» 2021 թվականի փետրվարի 18-ի N 204-Ն որոշմամբ ուժը կորցրած է ճանաչվել ՀՀ կառավարության 2020 թվականի սեպտեմբերի 11-ի N 1514-Ն որոշման հավելվածի 15-րդ կետը, որով սահմանվում է քրեակատարողական հիմնարկներում տեսակցությունների արգելքը:

4. ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 290-րդ հոդվածով նախատեսված բողոքարկումը՝ որպես արդյունավետ պաշտպանության միջոց, այդ բողոքների քննության ժամկետների առումով

2020 թվականի ընթացքում Մարդու իրավունքների պաշտպանին են ներկայացվել են օրենսդրական և դրանով պայմանավորված իրավակիրառ պրակտիկայի խնդիրներ՝ կապված ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 290-րդ հոդվածի 4-րդ մասի հետ: Խնդիրն այն է, որ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 290-րդ հոդվածի 4-րդ մասով ամրագրված դրույթի ձևակերպման պարագայում չի ապահովվում անձի՝ հետաքննության մարմնի աշխատակցի, քննիչի, դատախազի և օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնող մարմինների անօրինական և անհիմն որոշումների և գործողությունների վերաբերյալ բողոքի քննությունը ողջամիտ ժամկետներում՝ դրանով կասկածի տակ դնելով այդ բողոքի քննության արդյունավետությունը:

ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 290-րդ հոդվածով կարգավորվում է հետաքննության մարմնի աշխատակցի, քննիչի, դատախազի և օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնող մարմինների անօրինական և անհիմն որոշումների և գործողությունների դատարան բողոքարկումը: Նույն հոդվածի 4-րդ մասի համաձայն՝ բողոքը դատավորի կողմից միանձնյա քննվում է այն ստանալու պահից տասն օրվա ընթացքում՝ այդ մասին տեղյակ պահելով դիմողին և վարույթն իրականացնող մարմնին:

Ըստ ներկայացված դիմումների՝ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 290-րդ հոդվածով նախատեսված բողոքների քննության տասնօրյա ժամկետում իրականացման վերաբերյալ նույն հոդվածի 4-րդ մասով ամրագրված պահանջը իրավակիրառ պրակտիկայում մեկնաբանվում է որպես այդ բողոքի քննությանն ուղղված առաջին դատական նիստի օրը տասնօրյա ժամկետում նշանակելու իրավակիրառողի պարտականություն: Նշվածը դիմումով պայմանավորվում է Քրեական դատավարության օրենսգրքում կիրառվող տարաբնույթ ձևակերպումների («բողոքը քննվում է», «բողոքի քննումն ավարտելուց հետո դատարանը որոշում է կայացնում բողոքը բավարարելու կամ մերժելու մասին», «բողոքը քննում և որոշում է կայացնում» և այլն) կիրառմամբ և դրանից ելնելով՝ խնդրո առարկա դրույթի՝ իրավական որոշակիության սկզբունքին անհամապատասխանությամբ:

Բողոքի տասնօրյա ժամկետում քննության պահանջն ամրագրող ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 290-րդ հոդվածի 4-րդ մասի գործնական դրսևորման վերաբերյալ հարցադրումներ են արվել Փաստաբանական պալատին, ինչի հիման վրա Փաստաբանների պալատը ներկայացրել է փաստաբանների շրջանում արված հարցումների արդյունքները: Այս առումով, Փաստաբանական պալատի տրամադրած տեղեկություններով ներկայացվել են գործնական մի շարք իրավիճակների վերաբերյալ օրինակներ, որոնց

դեպքում նշված տասնօրյա ժամկետում բողոքի քննությունը չի ավարտվել և բողոքով բարձրացված հարցի լուծմանն ուղղված որոշումը կայացվել է քրեադատավարական օրենսդրությամբ ամրագրված տասնօրյա ժամկետի ավարտից հետո: Ընդ որում՝ Փաստաբանների պալատի ներկայացրած պարզաբանումների համաձայն՝ արձանագրվել են դեպքեր, երբ նման բողոքների քննությունը տևում է ամիսներ:

Բացի այդ, ըստ Փաստաբանների պալատի ներկայացրած տեղեկությունների՝ մի շարք փաստաբաններ բարձրացրել են նաև խնդիր առ այն, որ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 290-րդ հոդվածով նախատեսված գործերով նիստը նշանակվում է տասնօրյա ժամկետում, սակայն չի կայանում դատական նիստի մասին ոչ պատշաճ ծանուցման արդյունքում:

Ներկայացվածը ևս վկայում է այն մասին, որ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 290-րդ հոդվածի 4-րդ մասում նշված տասնօրյա ժամկետը իրավակիրառ պրակտիկայում չի ավարտվում բողոքի քննությանը, և որ այդ բողոքների քննությունն իրականացվում է ձգձգումներով: Սա կարող է հանգեցնել արդեն բողոքարկման մեխանիզմի անարդյունավետության:

Բարձրացված հարցերը Մարդու իրավունքների պաշտպանի կողմից ուսումնասիրության առարկա են դարձել մարդու սահմանադրական իրավունքների տեսանկյունից Սահմանադրական դատարանի ու Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի դիրքորոշումների համատեքստում: Հետաքննության մարմնի աշխատակցի, քննիչի, դատախազի և օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնող մարմինների անօրինական և անհիմն որոշումների և գործողությունների վերաբերյալ բողոքի քննության ողջամիտ ժամկետի հարցերը դիտարկվել են անձի ոչ միայն արդար դատաքննության իրավունքի, այլև դատական պաշտպանության արդյունավետության դիտանկյունից:

Այսպես, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը, անդրադառնալով գործի ողջամիտ ժամկետում քննությանը, որից կախվածության մեջ է դրել արդարադատության ճշմարտացիությունն ու արդյունավետությունը, արտահայտել է դիրքորոշում առ այն, որ *գործերը պետք է քննվեն ողջամիտ ժամկետում. Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների եվրոպական կոնվենցիան նշանակություն է տալիս այն հանգամանքին, որ արդարադատությունը չպետք է իրականացվի այնպիսի ընդհատումներով, որոնք կարող են վարկաբեկել դրա արդյունավետությունն ու ճշմարտացիությունը*⁶¹⁹:

Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը արձանագրել է, որ «Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» եվրոպական կոնվենցիայի 13-րդ հոդվածը երաշխավորում է ազգային մակարդակում իրավական պաշտպանության միջոցի առկայություն կոնվենցիայում ամրագրված իրավունքների և

⁶¹⁹ Տե՛ս Հ.-ն ընդդեմ Ֆրանսիայի (H. v. France) գործով 1989 թվականի հոկտեմբերի 24-ի վճիռը, գանգատ թիվ 10073/82, կետ 58:

ազատությունների նկատմամբ հարգանքի ապահովման համար՝ անկախ նրանից, թե ինչ ձևով են դրանք ապահովված ներպետական իրավական համակարգում: Հերևաբար, 13-րդ հոդվածի գործողությունը դրսևորվում է նրանում, որ պահանջվում է ներպետական իրավական պաշտպանության միջոց՝ Կոնվենցիան համապատասխան «բողոքի» էության լուծման և համապատասխան պաշտպանության համար⁶²⁰:

Դատարանը նաև նշել է, որ Կոնվենցիայի 13-րդ հոդվածով նախատեսված պաշտպանության միջոցը պետք է լինի արդյունավետ ինչպես իրավակիրառ պրակտիկայում, այնպես էլ օրենսդրությամբ⁶²¹, մասնավորապես՝ այն իմաստով, որ պետության իշխանական մարմինների գործողություններն ու անգործությունները չպետք է չարդարացված կերպով խոչընդոտեն այդ միջոցի իրագործմանը: Ըստ Դատարանի՝ «արդյունավետ» եզրույթը նաև նշանակում է, որ պաշտպանության միջոցը պետք է լինի բավարար (համարժեք) և հասանելի⁶²²:

Ավելին, Դատարանը ընդգծել է, որ հատուկ ուշադրություն պետք դարձնել, ի թիվս այլնի, իրավական պաշտպանության միջոցի գործողության տևողությանը՝ արագությանը. Չի բացառվում պաշտպանության միջոցի բավարար լինելը խաթարվի այդ միջոցի չափազանց երկար տևողությամբ⁶²³:

Սահմանադրական դատարանը ևս, քննարկելով մինչդատական վերահսկողության շրջանակներում որոշումների բողոքարկման ժամկետների հարցը, դատավարական ժամկետների սահմանափակումը կապել է նաև անձի իրավունքների արդյունավետ պաշտպանության երաշխավորման հետ⁶²⁴:

Միևնույն ժամանակ Սահմանադրական դատարանը, քննարկելով դատական բողոքարկման ինստիտուտի կարգավորման և գործադրման հիմքում իրացման համար անհրաժեշտ առաջնահերթ իրավապայմանները, ընդգծել է, որ դատական բողոքարկումը, որպես դատական պաշտպանության եղանակ, պետք է արդյունավետ միջոց ծառայի վերականգնելու անձի խախտված իրավունքներն ու ազատությունները՝ պահպանելով

⁶²⁰ Տե՛ս Դորանն ընդդեմ Իռլանդիայի (Dorann v. Ireland) գործով 2003 թվականի հոկտեմբերի 31-ի վճիռը, գանգատ թիվ 50389/99, կետ 55,

Կուդլան ընդդեմ Լեհաստանի (Kudła v. Poland), գործով 2000 թվականի հոկտեմբերի 26-ի վճիռը, գանգատ թիվ 30210/96, կետ 157:

⁶²¹ Տե՛ս Իլհանն ընդդեմ Թուրքիայի (İlhan v. Turkey) գործով 2000 թվականի հունիսի 27-ի վճիռը, գանգատ թիվ 22277/93, կետ 97:

⁶²² Տե՛ս Դորանն ընդդեմ Իռլանդիայի (Dorann v. Ireland) գործով 2003 թվականի հոկտեմբերի 31-ի վճիռը, գանգատ թիվ 50389/99, կետ 56:

⁶²³ Տե՛ս նույն վճիռը, կետ 57:

⁶²⁴ Տե՛ս Սահմանադրական դատարանի 2006 թվականի հոկտեմբերի 18-ի թիվ ՍԴՈ-652 որոշումը:

արդարադատության իրականացման սահմանադրական սկզբունքները (մասնավորապես՝ ՀՀ Սահմ. 18, 19-րդ հոդվածներ)⁶²⁵:

Անդրադառնալով մինչդատական վարույթում դատական պաշտպանության արդյունավետության հարցին՝ Վճռաբեկ դատարանն արձանագրել է, որ մինչդատական վարույթի նկատմամբ դատական վերահսկողությունը քրեական գործի մինչդատական վարույթի ընթացքում դատական պաշտպանության իրավունքի արդյունավետ իրականացման երաշխիքներից է: Դրա հետ մեկտեղ, Վճռաբեկ դատարանը որպես մինչդատական վարույթի նկատմամբ դատական վերահսկողության խնդիրներ է նշում դատավարության մասնակիցների և այլ անձանց իրավունքների և ազատությունների, օրինական շահերի պահպանության ապահովումն ու դատավարության մասնակիցների և այլ անձանց խախտված իրավունքների և ազատությունների վերականգնումը մինչդատական վարույթում⁶²⁶:

Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեի՝ «Ազգային դատական համակարգերի արդյունավետության խնդիրների վերաբերյալ» 2004 թվականի մայիսի 12-ի R (2004)6 հանձնարարականում նշվում է, որ *իրավական պաշտպանության արդյունավետ միջոցները պետք է ներառեն նաև խելամիտ ժամկետներում դատաքննության ապահովումը*:

Ներկայացվածից բխում է, որ իրավական պաշտպանության միջոցը պետք է լինի արդյունավետ և՛ օրենսդրությամբ, և՛ իրավակիրառ պրակտիկայում: Դրա արդյունավետությունը կարող է ապահովված լինել միայն այն դեպքում, երբ այդ միջոցը հստակ է ու բավարար, գործում է առանց ընդհատումների ու ձգձգումների, երկարատև չէ:

Տվյալ պարագայում, ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 290-րդ հոդվածով նախատեսված բողոքները պետք է քննվեն սահմանված 10-օրյա ժամկետում և խախտված իրավունքների ու ազատությունների դատական պաշտպանությունն ու դրանց վերականգնումը պետք է իրականացվեն մինչդատական վարույթի ընթացքում: Մինչդեռ, գործնական իրավիճակները ցույց են տալիս, որ նշված բողոքներով քննությունը ոչ միայն չի իրականացվում սահմանված ժամկետում, այլև մինչդատական վարույթի ընթացքում:

Վերոգրյալը վկայում է, որ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 290-րդ հոդվածի 4-րդ մասով՝ հետաքննության մարմնի աշխատակցի, քննիչի, դատախազի և օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնող մարմինների անօրինական և անհիմն որոշումների և գործողությունների դեմ բողոքը տասնօրյա ժամկետում քննելու պահանջն ամրագրող դրույթը՝ պայմանավորված դրա ձևակերպման իրավական անորոշությամբ՝ իրավակիրառ պրակտիկայում ստանում է այլ (տարակերպ) մեկնաբանություն, ինչի արդյունքում էլ քննարկվող դրույթը կարող է հանգեցնել իրավական պաշտպանության միջոցի

⁶²⁵ Տե՛ս Սահմանադրական դատարանի 2019 թվականի սեպտեմբերի 24-ի թիվ ՍԴՈ-1477 որոշումը:

⁶²⁶ Տե՛ս Վճռաբեկ դատարանի թիվ ԱՐԴ1/0003/11/08 քրեական գործով 2009 թվականի ապրիլի 10-ի որոշումը:

անարդյունավետության՝ առաջացնելով անձի սահմանադրական իրավունքների լիարժեք երաշխավորման խնդիր:

Հիմք ընդունելով վերոգրյալը՝ անձի սահմանադրական իրավունքների լիարժեք երաշխավորման նպատակով անհրաժեշտ է քայլեր ձեռնարկել ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 290-րդ հոդվածի 4-րդ մասի իրավական լիարժեք որոշակիության, ինչպես նաև իրավակիրառ պրակտիկայում դրա միանշանակ մեկնաբանության ապահովման ուղղությամբ:

5. Խտրականությունը սեռական կողմնորոշման հիմքով

ՀՀ Սահմանադրության 29-րդ հոդվածը սահմանում է խտրականության արգելքը կախված սեռից, ռասայից, մաշկի գույնից, էթնիկ կամ սոցիալական ծագումից, գենետիկական հատկանիշներից, լեզվից, կրոնից, աշխարհայացքից, քաղաքական կամ այլ հայացքներից, ազգային փոքրամասնության պատկանելությունից, գույքային վիճակից, ծնունդից, հաշմանդամությունից, տարիքից կամ անձնական կամ սոցիալական բնույթից այլ հանգամանքներից:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմ 2020 թվականի ընթացքում հասցեագրվել են անձանց իրավունքների վերաբերյալ բողոքներ, որոնք պայմանավորվել են անձանց սեռական կողմնորոշմամբ:

Մասնավորապես, ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմ էլեկտրոնային փոստի միջոցով, հետագայում՝ հեռախոսազանգով անձը կապ է հաստատել Պաշտպանի աշխատակազմի ներկայացուցչի հետ՝ տեղեկացնելով, որ հանդիսանում է ԼԳԲՏ անձ, և այդ հանգամանքով պայմանավորված՝ ծնողները թույլ չեն տալիս իրեն դուրս գալ տնից առանց նրանց ուղեկցության: Հավելել է, որ նրանք նաև ստիպում են իրեն դեղահաբեր ընդունել, որոնք, ըստ զանգ կատարողի, ունեն հոգեմետ ազդեցություն:

2020 թվականի ընթացքում Պաշտպանի աշխատակազմ է դիմել «Նոր սերունդ» ՀԿ-ի ներկայացուցիչը և տեղեկացրել, որ Ոստիկանության Երևան քաղաքի վարչության Էրեբունու բաժնում են գտնվում 11 ամյա մի երեխա և նրա հայրը, ով բռնություն է գործադրել որդու նկատմամբ՝ նաև հայտնելով, որ Ոստիկանության ծառայողները որևէ գործողություն չեն պատրաստվում իրականացնել և դեպքը արձանագրել: Խնդրի կապակցությամբ Պաշտպանի աշխատակազմը խնդիրը քննարկել է Ոստիկանության իրավասու ներկայացուցչի հետ: Պետք է նշել, որ ծնողի նկատմամբ նախազգուշացում պաշտպանության միջոցի մասին որոշում է կայացվել:

2020 թվականին «Փինք» իրավապաշտպան հասարակական կազմակերպությունը արձանագրել է պետական ծառայողների կողմից, առանց օրենքով նախատեսված հիմքերի, ծառայողական գործունեության ընթացքում հայտնի դարձած, ԼԳԲՏ անհատների տվյալները հանրայնացնելու՝ անձնական և ընտանեկան կյանքը հարգելու իրավունքը խախտելու երկու դեպք: Մասնավորապես, 2020 թվականին, երբ նույնասեռական անձի նկատմամբ քրեական

գործ է հարուցվել զորակոչից խուսափելու համար, անձը վարույթն իրականացնող մարմին է հայտնել, որ ինքը ոչ պիտանի է ճանաչվել զինվորական ծառայության համար սեռական կողմնորոշման՝ նույնասեռական լինելու հիմքով: Հետագայում դիմողը տեղեկացրել է, որ իր սեռական կողմնորոշման մասին տեղեկատվությունը փոխանցվել է իր գրանցման վայրի քննչական վարչության աշխատակցին, ով այցելել է իր ընտանիքի բնակարան և այդ մասին հայտնել ընտանիքի անդամներին, ինչպես նաև այդ մասին հայտնելով անձի եղբորը, ամուսնուհի է տվել և հորդորել «զսպել» դիմողին:

Հասարակական կազմակերպության ստացած մեկ այլ բողոքով 2020 թվականին դիմողները իրենց նկատմամբ ներկայացված հանցագործության՝ սեռական ոտնձգության մասին հաղորդում են ներկայացրել ՀՀ ոստիկանություն: Հաղորդում ներկայացնելուց երկու օր անձ նրանք նկատել են, որ համացանցում տեղեկատվական նյութեր են տարածվել, որտեղ նշված է եղել իրենց անվանատառերը, տարիքը, հանցագործության հստակ վայրը: Հոգվածները տեղեկություններ են պարունակել քրեական գործով կատարված դատավարական գործողությունների մասի, օրինակ՝ գործով նշանակվել է դատաբժշկական փորձաքննություն, որոնք կարող էին հայտնի լինել միայն գործով վարույթն իրականացնող մարմնի ներկայացուցիչների, ինչից եզրակացրել են, որ տեղեկատվության արտահոսքը կատարվել է իրավապահ մարմինների ներկայացուցիչների կողմից՝ հանրայնացնելով ծառայողական գործունեության ընթացքում հայտնի դարձած տվյալներ:

ՀՀ Սահմանադրությունն ու օրենքները երաշխավորում են բոլորի հավասարությունն օրենքի առջև և բոլոր քաղաքացիների պաշտպանությունը ցանկացած տեսակի բռնությունից կամ դրա սպառնալիքից: Ըստ այդմ, պետության բոլոր իրավասու մարմիններն են կրում հասարակության յուրաքանչյուր անդամի իրավունքների երաշխավորման, այդ թվում՝ յուրաքանչյուրի ֆիզիկական և հոգեկան անձեռնմխելիության ապահովման պարտականություն: Անընդունելի է վատ վերաբերմունքի, խտրականության, իրավունքների և ազատությունների ցանկացած դրսևորում՝ անկախ նրանից, թե ում նկատմամբ է կատարվել և որտեղ: Յուրաքանչյուր դեպքի առնչությամբ պետությունը պարտավոր է ապահովել բոլոր հանգամանքների ուսումնասիրություն և գործի անաչառ քննություն: Նման պարտավորություն պետությունը, դրա բոլոր մարմիններն առանց բացառության ունեն բոլորի հանդեպ:

Բավարար օրենսդրական հիմքերի, մասնավորապես՝ իրավունքների պաշտպանության արդյունավետ կառուցակարգերի առկայությունը խտրականության բացարձակ արգելքի գործնական ապահովման համար առաջնային կարևորության նշանակություն ունի: Իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության, խտրականության կանխարգելման ներպետական օրենսդրությամբ ամրագրված լիարժեք կարգավորումները, սակայն, բացակայում են:

Մասնավորապես, ներպետական օրենսդրության պայմաններում անձի սեռական կողմնորոշմամբ պայմանավորված ատելության հիմքով կատարված հանցագործությունները

չեն ազդում հանցագործության որակման և պատժի չափի որոշման վրա: Նշվածը կապված է այն հանգամանքի հետ, որ ՀՀ քրեական օրենսգրքի «Պատասխանատվությունը և պատիժը ծանրացնող հանգամանքները» վերտառությամբ 63-րդ հոդվածով արարքն ատելության հիմքով կատարված լինելու շարժառիթ նախատեսված է միայն ազգային, ռասայական կամ կրոնական ատելությունը, անձի սեռական կողմնորոշումը կամ գենդերային ինքնությունը՝ որպես ատելության հիմքով կատարված հանցագործության որակյալ հատկանիշ, ՀՀ քրեական օրենսգրքի հատուկ մասի նորմերով նախատեսված չէ: Մինչդեռ, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը, անդրադառնալով անձի սեռական կողմնորոշման հիմքով խտրականության դրսևորմանը, նշել է, որ խտրականությունն անձի սեռական կողմնորոշման հիմքով նույնքան խնդրահարույց է, որքան «սեռի, ռասայի, մաշկի գույնի» հիմքով խտրականությունը: Եվրոպայի խորհրդի Մարդու իրավունքների հանձնակատարը 2018 թվականին Հայաստան կատարած իր այցի արդյունքում ներկայացրած զեկույցում⁶²⁷ արձանագրել է այս հարցը՝ այն խնդրահարույց համարելով:

Օրենսդրական կարգավորումների ամբողջականության խնդրի կարգավորումից զատ նաև կարևոր հարց է իրավունքների պաշտպանության համար արդյունավետ կառուցակարգերի առկայությունը:

Իրավահավասարության ոլորտի մարմնի ստեղծման հարցն առհասարակ իրավահավասարության ապահովման, իրավունքների պաշտպանության և պահպանության, ինչպես նաև խնդիրների կանխարգելման առումով կարևոր նշանակություն ունի: Այն, Մարդու իրավունքների ազգային հաստատությանը վերապահելով, պետք է լրացնի այս հարցերով մարդու իրավունքների պաշտպանության համակարգը: Այս առումով, պետք է նկատել, որ «Իրավահավասարության ապահովման մասին» օրենքի նախագծի առաջարկվող լուծումները, Մարդու իրավունքների պաշտպանի հաստատությանը իրավահավասարության մարմնի կարգավիճակ ընձեռելով, համահունչ են Ռասիզմի և անհանդուրժողականության դեմ պայքարի եվրոպական հանձնաժողովի ինչպես ընդհանուր քաղաքականության, այնպես էլ Հայաստանին վերաբերող զեկույցներում ներկայացված առաջարկություններին:

Միջազգային փորձի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ իբրև ընդունելի ինստիտուցիոնալ և ֆունկցիոնալ լուծում՝ իրավահավասարության ոլորտի մարմինները գործում են օմբուդսմանների ինստիտուտներին կից կամ դրանց կազմում, որոնց կայացրած որոշումները թեև պարտադիր չեն կատարման համար, բայց միևնույն ժամանակ այդ ինստիտուտները լիազորված են խտրականության ենթարկված անձանց շահերի պաշտպանության նպատակով հայցեր ներկայացնելու դատարան և նրանց շահերը պաշտպանելու դատական ատյաններում:

⁶²⁷ Տե՛ս <https://rm.coe.int/-2018-16-20-/1680920149> հղումով, էջ 40, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

Ասվածի հաշվառմամբ՝ անհրաժեշտ է ընդունել խտրականության դեմ պայքարի և դրա կանխարգելման օրենսդրական արդյունավետ կառուցակարգեր՝ միջազգային չափանիշներին համահունչ:

6. Աղմուկի հետևանքով համակեցության կանոնների խախտումը

Ինչպես նախորդ տարիներին, այնպես էլ 2020 թվականի ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրվել են մի շարք բողոքներ, որոնք վերաբերել են հանրային սննդի ծառայություն կամ ժամանց կազմակերպելու (ռեստորան, բար-սրճարան և այլն) հետևանքով հարակից շենքերի բնակիչների հետ հարաբերվելու համակեցության կանոնների չպահպանմանը:

Ներկայում ՀՀ-ում գործող օրենսդրությունը հնարավորություն է ընձեռնում անձին, առանց նպատակային նշանակությունը փոխելու սահմանափակման, բազմաբնակարան շենքում ձեռք բերել բնակարան կամ սեփականատերերի ընդհանուր համաձայնության հիման վրա ընդհանուր բաժնային սեփականություն հանդիսացող նկուղ: Արդյունքում, գնորդը դիմելով Երևանի քաղաքապետարան, փոխում է գնված բնակարանի կամ նկուղի նպատակային նշանակությունը՝ դարձնելով այն հասարակական: Գլխավոր խնդիրը կախված է նրանում, թե կոնկրետ ինչ հասարակական օբյեկտի է վերաձվելու բնակարանը կամ նկուղը: Այսպես, շատ դեպքերում դրանք վերաձվում են բառ-ռեստորան-սրճարանների, որոնք ամեն կերպ ջանում են բավարարել քմահաճ հաճախորդների ցանկությունները: Այդ ամենից տուժում են միայն նույն շենքի կամ հարևանությամբ գտնվող շենքերի բնակարաններում բնակվող անձինք: Առաջացող խնդիրների շարքում կարելի է առանձնացնել աղմուկը, որը առաջանում է նման օբյեկտների գործունեությունից, իսկ բնակիչները զրկված են իրենց տարրական իրավունքները պաշտպանելու հնարավորությունից:

Ընթացիկ տարում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրած բողոքներից մեկով շենքի հարակից տարածքում գործող տասնյակ ռեստորանների և հանրային սննդի այլ կազմակերպությունների գործունեության արդյունքում անհնարին է դարձել շենքում բնակվելը: Ռեստորանների և սննդի այլ կետերի գործունեությունը մշտապես անհարմարություն է պատճառում շենքի բնակիչներին՝ առաջացնելով անտանելի աղմուկ: Ըստ բողոքի՝ խնդրի կարգավորման կապակցությամբ մարդիկ դիմել են տարբեր իրավասու պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններին, սակայն արդյունքի չեն հասել:

Նշվածի կապակցությամբ Երևանի քաղաքապետարանից պարզաբանվել է, որ դիմումում բարձրացված հարցերը Երևանի քաղաքապետարանի իրավասությունից դուրս են: Մինչդեռ, «Երևան քաղաքում տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենքի 60-րդ հոդվածով սահմանված է, որ առևտրի և սպասարկման բնագավառում քաղաքապետը օրենքով իրեն վերապահված լիազորությունների շրջանակում հսկողություն է իրականացնում առևտրի, հանրային սննդի, կենցաղային և սահմանափակման ենթակա ծառայությունների ոլորտում:

Նույն օրենքի 56-րդ հոդվածով սահմանված է, որ հասարակական կարգի պահպանության բնագավառում քաղաքապետը հետևում է համակեցության կանոնների պահպանմանը: Երևանի քաղաքապետի 2015 թվականի հունիսի 4-ի թիվ 1704-Ա որոշմամբ սահմանված է, որ Երևանի քաղաքապետարանի աշխատակազմի հասարակական կարգի պահպանության ծառայության գործառույթներից է նաև Երևան քաղաքի վարչական սահմաններում գործող հանրային նշանակության օբյեկտներում լուսության պահպանման նկատմամբ հսկողությունը: Փաստորեն, քաղաքապետարանը հրաժարվում է իրականացնել վերոնշյալ նորմերով իրեն վերապահված լիազորությունները՝ դրսևորելով անգործություն:

Հատկանշական է, որ խնդիրը կարգավորելու համար Երևան քաղաքի ավագանին 2019 թվականի դեկտեմբերի 16-ին ընդունել է «Երևան համայնքի վարչական տարածքում առևտրի և ծառայությունների բնագավառում գործունեություն իրականացնող օբյեկտներում առևտրի և ծառայությունների բնագավառում գործունեություն իրականացնող անձանց կողմից լուսությունը կամ գիշերային անդորրն ապահովելու ժամերը սահմանելու մասին» թիվ 175-Ն որոշումը: Որոշման ուսումնասիրության արդյունքում պարզվել է, որ այն կարգավորում է Երևան համայնքի վարչական տարածքում առևտրի և ծառայությունների բնագավառում գործունեություն իրականացնող օբյեկտներում գործունեություն իրականացնող անձանց կողմից լուսությունը և (կամ) անդորրն ապահովելը միայն գիշերային ժամերին՝ (23.00-ից մինչև 7.00-ը): Մինչդեռ, Պաշտպանին հասցեագրած բողոքների ուսումնասիրությունները վկայում են, որ հանրային նշանակության օբյեկտների կողմից հարակից շենքերի բնակիչների լուսությունը և (կամ) անդորրը հիմնականում խախտվում է երեկոյան ժամերին՝ մինչև 23.00-ն:

Ընդ որում, վերոնշյալ բողոքի կապակցությամբ ՀՀ առողջապահական և աշխատանքի տեսչական մարմին կատարած հարցմանն ի պատասխան՝ պարզաբանվել է, որ բնակիչների դիմումի հիման վրա Տեսչական մարմնում հարուցված վարչական վարույթի շրջանակներում Տեսչական մարմնի մասնագետների կողմից ժամը 23.00-ից մինչև ժամը 3.00-ն իրականացվել է զննում, իսկ ՀՀ առողջապահության նախարարության «Հիվանդությունների վերահսկման և կանխարգելման կենտրոն» ՊՈԱԿ-ի փորձագետների կողմից շենքի բնակարաններում՝ նաև աղմուկի մակարդակի գործիքային չափումներ: Շենքի բնակարաններում ժամը 24.00-2.00-ի սահմաններում իրականացված զննման և աղմուկի մակարդակի գործիքային չափումների արդյունքում ՀՀ ԱՆ «ՀՎԿԱԿ» ՊՈԱԿ-ից ստացված փորձագիտական եզրակացությունից պարզվել է, որ շենքի հարևանությամբ գործող ռեստորանների և հանրային սննդի այլ կազմակերպությունների աղմուկ առաջացնող սարքավորումների աշխատանքի արդյունքում առաջացած աղմուկի համարժեք և առավելագույն մակարդակները գերազանցել են ՀՀ առողջապահության նախարարի 2002 թվականի մարտի 6-ի թիվ 138 հրամանով հաստատված «Աղմուկն աշխատատեղերում, բնակելի և հասարակական շենքերում և բնակելի կառուցապատման տարածքներում» N2-III-11.3 սանիտարական նորմերի աղյուսակ 3-ի 4-րդ կետով սահմանված պահանջները: Վարչական վարույթի շրջանակներում արձանագրված

խախտումների հիման վրա ՀՀ առողջապահական և աշխատանքի տեսչական մարմնի ղեկավարի որոշմամբ վերոնշյալ կազմակերպությունների տնօրենները ենթարկվել են վարչական տույժի և կարգադրագրով տրվել է 30-օրյա ժամկետ՝ շենքի բնակարաններ ներթափանցող աղմուկի մակարդակը ՀՀ առողջապահության նախարարի 2002 թվականի մարտի 06-ի թիվ 138 հրամանով հաստատված թիվ 2-III-11.3 սանիտարական նորմերի 5.3-րդ կետի աղյուսակ 3-ի 4-րդ ենթակետով՝ ժամը 22.00-ից մինչև ժամը 6.00-ն ընկած ժամանակահատվածի համար սահմանված պահանջներին համապատասխանեցնելու համար: Մինչդեռ, ինչպես վերոնշյալ, այնպես էլ Պաշտպանին հասցեագրած այլ բողոքների ուսումնասիրությունը վկայում է, որ հանրային սննդի և այլ կազմակերպությունները շարունակում են իրենց գործունեությունը բազմաբնակարան շենքերում, այդ թվում՝ շենքերի հարակից տարածքներում և օբյեկտներից հնչող աղմուկը շարունակում է անհանգստություն պատճառել ինչպես նույն, այնպես էլ հարակից շենքերի բնակիչներին: Արդյունքում խնդիրը համակարգային առումով շարունակում է չլուծված մնալ:

Պաշտպանը 2019 թվականի տարեկան հաղորդմամբ անդրադարձ է կատարել բարձրացված հարցին և վերահաստատում է իր դիրքորոշումն առ այն, որ օրենսդրությամբ անհրաժեշտ է սահմանել «համակեցության կանոն» հասկացությունը: Անհրաժեշտ է սահմանել նաև հանրային սննդի կազմակերպման բնագավառում համակեցության կանոնների պահպանման բովանդակությունը, հսկողական մեխանիզմները և համակեցության կանոնները չպահպանելու համար պատասխանատվության միջոցները, ինչը խնդիրը համակարգային առումով կարգավորելու համար կարևոր խթան կարող է հանդիսանալ:

Բացի վերոգրյալից, ներկայում շարունակում է չկանոնակարգված մնալ Երևանի կենտրոնական փողոցներում զբոսաշրջային սեզոնին թափառաշրջիկ երաժիշտների երաժշտական գործունեությունը, որի հետևանքով ևս խաթարվել է հարակից շենքերի բնակիչների հանգիստը և անդորրը⁶²⁸:

Իհարկե ընթացիկ տարում Կորոնավիրուս (COVID-19) համավարակով պայմանավորված համընդհանուր սահմանափակումների և զբոսաշրջային սեզոնին զբոսաշրջիկների բացակայության պայմաններում նման տեսակի բողոքներ չեն արձանագրվել, սակայն ապագայում Երևանի կենտրոնական փողոցներում մարդկանց ակտիվ տեղաշարժը վերսկսելուց հետո նշված խնդիրը կրկին ի հայտ է գալու:

Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանն իր մի շարք որոշումներում անդրադարձել է անձնական և ընտանեկան կյանքը հարգելու իրավունքին՝ նշելով, որ թեև Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիան ուղղակիորեն չի պաշտպանում առողջ, խաղաղ

⁶²⁸ Առավել մանրամասն տե՛ս 2019 թվականի ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին տարեկան հաղորդումը, էջեր 453-456:

միջավայր ունենալու իրավունքը, բայց երբ անհատը լրջորեն և ուղղակիորեն վնաս է կրում աղմուկից հարցը հայտնվում է Կոնվենցիայի 8-րդ հոդվածի կարգավորման շրջանակներում⁶²⁹:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ Պաշտպանը վերահաստատում է, որ անհրաժեշտ է ընդունել հանրային սննդի կազմակերպությունների և (կամ) թափառաշրջիկ երաժիշտների կողմից հարակից շենքերի բնակիչների հետ հարաբերվելու կանոններ սահմանող իրավական ակտեր՝ նախատեսելով համակեցության կանոնների որոշակի շրջանակ դրանց պահպանման համար վերահսկողական մեխանիզմներ և պատասխանատվության միջոցներ:

7. Հանրային ուղևորատար տրանսպորտի գերծանրաբեռնվածության, սպասարկման որակի և այլ խնդիրներ

Մարդու իրավունքների պաշտպանը տարեկան հաղորդումներում տարիներ շարունակ բարձրաձայնել է հասարակական ուղևորատար տրանսպորտի գերծանրաբեռնվածության, տրանսպորտի սպասարկման որակի և այլ խնդիրներ: Հասարակական ուղևորատար տրանսպորտն այն ոլորտն է, որի հետ առնչվում է գրեթե յուրաքանչյուր մարդ: Տարիներ շարունակ Երևան քաղաքն ունեցել է տրանսպորտային համակարգի հիմնախնդիրներ, որոնց բարելավումը և վերահսկումն օրվա հրամայական է: Ցանկացած համայնքի կանոնավոր զարգացման և բարեկեցության ապահովման գործում մեծ դեր ունի տրանսպորտի արդյունավետ աշխատանքը, իսկ արդյունավետություն այս համատեքստում նշանակում է տրանսպորտի աշխատանքի համապատասխանությունը համայնքի բնակիչների կարիքներին: Քաղաքային հասարակական տրանսպորտն ապահովում է բնակչության հիմնական մասի տրանսպորտային շարժունակությունը: Այդ իսկ պատճառով, ուղևորատար տրանսպորտի թերզարգացվածությունը մարդկանց համար առաջացնում է մի շարք սոցիալական և այլ տեսակի խնդիրներ և անհարմարություններ, ինչն առավել ակնառու է դարձել նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակի հետևանքով կիրառված սահմանափակումների ժամանակ:

Հարկ է նշել, որ հանրային ուղևորատար տրանսպորտի կարևոր գերխնդիրներից է դրա գերծանրաբեռնվածությունը, այն է՝ շարժակազմի բացակայության հետևանքով ուղևորների «կանգնած» երթևեկելը, կանգառներ ու ժամանելը, ինչպես նաև ուղևորափոխադրամիջոցների տեխնիկական վիճակին և կահավորմանը ներկայացվող պահանջներին չհամապատասխանելը: Մինչդեռ, հանրային տրանսպորտի աշխատանքը

⁶²⁹ Տե՛ս Կիրտատոսն ընդդեմ Հունաստանի (Kyrtatos v. Greece) գործով 2003 թվականի օգոստոսի 22-ի վճիռը, գանգատ թիվ 41666/98, կետ 52: 410 Տե՛ս Հաթոնը և ուրիշներն ընդդեմ Միացյալ Թագավարության (Hatton and Others v. the United Kingdom) գործով 2003 թվականի հուլիսի 8-ի վճիռը, գանգատ թիվ 36022/97, կետ 96: Մորենո Գոմեսն ընդդեմ Իսպանիայի (Moreno Gómez v. Spain) գործով 2005 թվականի փետրվարի 25-ի վճիռը, գանգատ թիվ 4143/02, կետ 54:

քաղաքային կյանքի որակի կարևոր ցուցիչն է և տեղական իշխանությունների գործունեության գնահատման չափանիշներից մեկը: Քաղաքային ուղևորատար տրանսպորտի հիմնական նպատակն է բնակչությանը տեղափոխել՝ ծախսելով դրա վրա նվազագույն ժամանակ և միջոցներ, ապահովել բարձր հարմարավետություն, անվտանգություն և սահմանել նվազագույն ինքնարժեք: Հասարակական ուղևորատար տրանսպորտը ոչ միայն տեղափոխում է ուղևորներին, այլ նաև երաշխիք է անձի ազատ տեղաշարժի անխոչընդոտ իրականացման համար: Հասարակական ուղևորատար տրանսպորտի պատշաճ աշխատանքը հնարավորություն է տալիս նաև տրանսպորտից չօգտվող մարդկանց ևս ազատորեն օգտվել ճանապարհներից, քանի որ նվազում է խցանումների քանակը: Ներկայում մայրաքաղաքի հասարակական տրանսպորտի սպասարկումն իրականացվում է ավտոբուսներով, տրոլեյբուսներով, միկրոավտոբուսներով և մետրոպոլիտենով: Նկատի ունենալով վերջին տարիներին մայրաքաղաքում ավտոտրանսպորտի քանակի աճի միտումը՝ անհրաժեշտ է, որ քաղաքային իշխանությունն իրականացնի քաղաքային երթուղային ցանցում մեծ տեղատարողության շարժակազմերի (ավտոբուսների և տրոլեյբուսների) տեսակարար կշիռն ավելացնելու և, զուգահեռաբար, միկրոավտոբուսների շահագործումը բացառելու քաղաքականություն:

Երևան քաղաքի հանրային ուղևորատար տրանսպորտի սպասարկման ընդհանուր որակի անբավարարության խնդիրները ինչպես նախորդ տարիներին, այնպես էլ 2020 թվականին շարունակել են չլուծված մնալ: Ընթացիկ տարում նշված համակարգային խնդրի կարգավորման ուղղությամբ ձեռնարկված միջոցների կապակցությամբ Երևանի քաղաքապետարանը պարզաբանել է, որ Երևան քաղաքի հասարակական ուղևորատար տրանսպորտի բարեփոխումների ամբողջ ծրագիրը (դրա շրջանակներում նոր երթուղային ցանցի ներդրման աշխատանքները) նախատեսվում է իրականացնել 2-4 տարվա ընթացքում:

2020 թվականին քաղաքացիները բազմիցս արտահայտել են դժգոհություններ Երևանի հասարակական տրանսպորտի, հատկապես՝ ավտոբուսների ու միկրոավտոբուսների ոչ պատշաճ աշխատանքի վերաբերյալ: Այսպես, ընթացիկ տարում բողոքներից մեկով ներկայացվել է Երևան քաղաքի Ավան վարչական շրջանի հասարակական տրանսպորտի ոչ պատշաճ սպասարկման խնդիրը: Մասնավորապես, բողոքի համաձայն՝ որդուն դպրոց տանելու համար անձն օգտվում է Ավանում գործող 10 համարի միկրոավտոբուսից, սակայն միկրոավտոբուսը ժամանում է յուրաքանչյուր 30 րոպեյն մեկ անգամ ձմռան եղանակային պայմաններում հնարավոր չէ այդքան երկար փողոցում սպասել: Երևանի քաղաքապետարանից տեղեկացրել են, որ ուշացումները կապված են խցանումների հետ: Հայտնել են նաև, որ ներկայում Երևան քաղաքում առկա է քաղաքը սպասարկող շարժակազմի խնդիր, որի լուծմանն ուղղված արդեն իսկ ներմուծվել և գործում է շուրջ 40 միկրոավտոբուս և նախատեսվում է ևս 100 շարժակազմի համալրում: Մեկ այլ բողոքով մի շարք անձինք տեղեկացրել են, որ Արարատի մարզի գրեթե 5 գյուղ զրկված է տրանսպորտից: Ըստ բողոքի՝

այդ գյուղերը նախկինում սպասարկել են Երևանի քաղաքապետարանի ենթակայությամբ գործող 35 համարի երթուղու ավտոբուսները: Բողոքի համաձայն՝ նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակի հետևանքով հասարակական տրանսպորտի շահագործումը դադարեցնելուց, ապա կրկին վերսկսվելուց հետո 35 համարի երթուղու ավտոբուսները դադարեցրել են գյուղերի սպասարկումը: Գյուղի բնակիչները դժվարություններ են ունենում գյուղից դուրս իրենց աշխատանքն իրականացնելու հարցում: Երևանի քաղաքապետարանից տեղեկացրել են, որ քննարկումներից հետո որոշվել է վերսկսել երթուղու շահագործումը, այն է՝ օրվա ընթացքում երկու անգամ սպասարկել գյուղերը:

Ընթացիկ տարում նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակով պայմանավորված հանրային ուղևորատար տրանսպորտի ոչ պատշաճ աշխատանքի և (կամ) դադարեցման պատճառով մարդիկ ունեցել են տեղաշարժման հետ կապված դժվարություններ, արդյունքում սահմանափակվել են մարդկանց զբաղվածությունը, բժշկական ծառայությունից օգտվելու և մի շարք այլ հնարավորություններ:

Օրինակ, բողոքներից մեկով միջքաղաքային տրանսպորտի երթևեկության դադարեցման պայմաններում խոչընդոտվել է բժիշկի աշխատանքի ներկայանալը: Քանի որ բողոք ներկայացրած անձն բնակվում է Երևան քաղաքում, իսկ աշխատում է Հրազդանում գտնվող բուժհաստատությունում: Ըստ բողոքի՝ խնդրո ժամանակահատվածում բարձրացել են նաև տաքսի ծառայության մատուցման արժեքը: Նշվածի կապակցությամբ Տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարության տեղեկացմամբ՝ միջքաղաքային տրանսպորտի երթևեկությունն արգելվել է Պարետատան կողմից նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակի հետևանքով, բժշկուհու ճանապարհաձախսի մասով առաջարկվել է դիմել ՀՀ առողջապահության նախարարություն:

Ընթացիկ տարում նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակով պայմանավորված հասարակական տրանսպորտից օգտվելու կարևոր խնդիրներից է համավարակի տարածումը կանխարգելելու նպատակով տրանսպորտային միջոցներում սանիտարահամաճարակային անվտանգության կանոններին համապատասխան ուղևորափոխադրումների կազմակերպումը:

Այս առումով առավել խնդրահարույց է այն, որ հանրային ուղևորատար տրանսպորտը տեղաշարժի հետ կապված ժամանակավոր սահմանափակումները վերացվելուց հետո համավարակի պայմաններում գերձանրաբեռնված է աշխատում, արդյունքում կանխարգելիչ միջոցառումների իրականացումը պատշաճ չի ապահովվում:

Այսպես, ՀՀ պարետի 2020 թվականի մայիսի 3-ի N 63 և մայիսի 14-ի N 74 որոշումներով, այնուհետև ներկայում գործող առողջապահության նախարարի 2020 թվականի օգոստոսի 4-ի N 17-Ն հրամանով սահմանվել է, որ ուղևորատար տրանսպորտի մեջ պետք է տեղադրվեն ախտահանիչ նյութեր և արգելվի կանգնած ուղևորների փոխադրումը, բացառությամբ՝ 9 մետրից ավել երկարություն ունեցող տրանսպորտային միջոցների: Ուղևորների ընդհանուր թիվը չպետք է գերազանցի նստելու համար հատկացված տեղերի ընդհանուր թվաքանակը: 9

մետրից ավելի երկարություն ունեցող տրանսպորտային միջոցներում կանգնած ուղևորների միջև պահպանվում է առնվազն 1,5 մետր սոցիալական հեռավորություն: Տրանսպորտում վճարման համար պետք է տեղադրվեն հատուկ արկղեր՝ հնարավորինս բացառելով վարորդների կողմից մանր վերադարձնելու անհրաժեշտությունը: Պարտադիր է նաև տրանսպորտային միջոցների պարբերաբար խորքային ախտահանումը: Մինչդեռ, նշված անվտանգության կանոնները շատ դեպքերում չեն պահպանվում, ինչը, ինչպես նշվել է վերը, պայմանավորված է ուղևորատար տրանսպորտի թերի զարգացվածությամբ, այն է՝ անհրաժեշտ շարժակազմի բացակայություն, արդյունքում բոլոր տրանսպորտային միջոցներում, առանց սոցիալական հեռավորությունը պահպանելու, ուղևորների կանգնած երթևեկում: Ինչպես նաև տրանսպորտային միջոցների հնամաշ լինելը, այն է՝ տեխնիկական վիճակին և կահավորմանը ներկայացվող պահանջներին չհամապատասխանելը:

2020 թվականին կարևոր խնդիրներից է մետրոպոլիտենի արդիականացման հարցը: Ցանցի ծածկույթը սահմանափակ է, ինչի հետևանքով մետրոպոլիտենը երթևեկության զգալի մասը զիջում է վերգետնյա ուղևորատար տրանսպորտին: Տոմսերի միասնական համակարգի ներմուծման դեպքում ևս մետրոպոլիտենի դերը կարող է էլ ավելի կարևորվել: Մետրոպոլիտենը բնապահպանության տեսակետից ևս հարմար ու մատչելի հանրային տրանսպորտի տեսակ է, որը համարվում է Երևանի քաղաքային տրանսպորտի համակարգի ողնաշարը, ուստի անհրաժեշտ է գործուն քայլեր ձեռնարկել այն արդիականացնելու, վերազինելու և մետրոպոլիտենի աշխատանքն առավել արդյունավետ կազմակերպելու ուղղությամբ:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ Պաշտպանը վերահաստատում է, որ անհրաժեշտ է՝

1. բարձրացնել հասարակական տրանսպորտի սպասարկման որակը՝ սահմանելով վերահսկողության մեխանիզմներ հանրային ուղևորատար տրանսպորտով ուղևորների կանոնավոր փոխադրումներն իրականացնող կազմակերպությունների մատուցած ծառայությունների որակի նկատմամբ,

2. միջոցներ ձեռնարկել Երևան քաղաքի հասարակական տրանսպորտի (երթուղային ցանցի) բարեփոխման ծրագիրն առավել սեղմ ժամկետում իրականացնելու ուղղությամբ,

3. Երևան քաղաքի հասարակական տրանսպորտի բարեփոխման ծրագիրն իրականացնելիս առաջին հերթին նոր շարժակազմով ապահովել այն վարչական շրջանները, որտեղ առավել ակնառու է խնդրի կարգավորման անհրաժեշտությունը,

4. Երևան քաղաքը բեռնաթափելու նպատակով պարբերաբար միջոցներ ձեռնարկել Երևանի մետրոպոլիտենը արդիականացնելու, վերազինելու և մետրոպոլիտենի աշխատանքն առավել արդյունավետ կազմակերպելու ուղղությամբ,

5. միջոցներ ձեռնարկել հանրապետության բոլոր մարզերում հասարակական տրանսպորտի որակի բարելավման և պատշաճ սպասարկումն ապահովելու ուղղությամբ:

8. Ճանապարհների անբարեկարգությունը

Ճանապարհների վերանորոգման, բարեկարգման, ճանապարհաշինարարական աշխատանքների իրականացումը պետք է լինի մշտական, շարունակական և պարբերական: Պետք է նկատի ունենալ, որ խոսքը ոչ միայն միջպետական կամ կենտրոնական, այլ՝ բոլոր ճանապարհների մասին է: Վերջին տարիների ընթացքում իրականացված աշխատանքները տալիս են իրենց դրական արդյունքը, սակայն բազմաթիվ ճանապարհներ, այդ թվում՝ անգամ այնպիսիք, որոնց անբարեկարգությունը բացասաբար է ազդում տուրիզմի և տնտեսության զարգացման վրա, շարունակում են մնալ անբարեկարգ, իսկ շատ դեպքերում՝ նույնիսկ դժվարանցանելի:

Ճանապարհների անբարեկարգությունը նաև ազդեցություն է ունենում նաև մարդկանց կյանքի որակի վրա՝ առաջացնելով մի շարք իրավունքների իրացման հետ կապված ինչպես ուղղակի, այնպես էլ՝ անուղղակի խոչընդոտներ:

2020 թվականի ընթացքում, ըստ ՀՀ տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարության տրամադրած տվյալների՝ ճանապարհների հիմնանորոգման աշխատանքների շարունակվել են: Մասնավորապես հիմնանորոգվել է Մ-9 ավտոճանապարհի Մ-1 Թալին-Քարակերտ-Թուրքիայի սահման ճանապարհի 4.2 կմ հատվածը և Մ-5 Երվանդաշատ-Բազարան ճանապարհի 2.5 կմ հատվածը, վերանորոգվել է Մ-5 Երևան-Արմավիր-Թուրքիայի սահման ավտոճանապարհի Փարաքար-Էջմիածին հատվածից 5.5 կմ, իրականացվել են՝ Մ-4, Երևան-Սևան-Իջևան-Ադրբեջանի սահման միջպետական նշանակության ավտոճանապարհի 16 կմ հատվածի միջին նորոգման աշխատանքներ, տեղադրվել են (15 կմ երկարությամբ) արգելափակոցներ: Իրականացվել է Վերին Պտղնի-Մասիսի տրանսպորտային հանգույց միջպետական նշանակության ավտոճանապարհի կամրջի վերանորոգում: Ճանապարհների բարեկարգման աշխատանքների մասին տեղեկություններ են ստացվել գրեթե բոլոր մարզերի վերաբերյալ, սակայն ՀՀ տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարությունից ևս փաստում են, որ բազմաթիվ ճանապարհներ դեռևս ունեն վերանորոգման կարիք: Այսպես, ըստ նախարարության՝ հիմնանորոգման կարիք ունի Մ-3 Թուրքիայի հանրապետության սահման-Մարգարա ավտոճանապարհի Վանաձոր-Տաշիր-Վրաստանի սահման 0-10 կմ հատվածը, Լոռու մարզում անհրաժեշտ է վերանորոգել միջպետական նշանակության մոտ 90 կմ ճանապարհ, ՀՀ Վայոց ձորի մարզի տարածքով անցնող միջպետական նշանակության ավտոճանապարհների մոտ 50 կմ հատվածը ենթակա է հիմնանորոգման և այլն:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմ ստացված դիմումների և լրատվության հրապարակային միջոցների հրապարակումների ուսումնասիրությունը թույլ է

տալիս փաստել թե՛ բարեկարգման ենթակա, թե՛ հիմնանորոգման կարիք ունեցող ճանապարհների մասին:

Ինչպես արդեն նշվեց, ճանապարհների վատ վիճակը բացասաբար է ազդում կարևորագույն նշանակություն ունեցող ոլորտների ոչ միայն զարգացման, այլ ամենօրյա կենսագործման վրա: Օրինակ, 2020 թվականին բարձրացվել է Կոտայքի մարզի Արագյուղ և Քարաշամբ գյուղերն իրար կապող 3,7 կիլոմետր երկարությամբ ճանապարհի վերանորոգման կարևորության մասին, քանզի բացի երկու բնակավայր իրար կապող ուղի լինելուց բացի, այն ծառայում է նաև Արթիկից Կոտայքի մարզկենտրոն Հրազդան, Գեղարքունիքի մարզկենտրոն Գավառ և այլ բնակավայրեր տուֆ քարի տեղափոխման, իսկ հակառակ ուղղությամբ՝ ավազ և ցեմենտ տեղափոխելու համար⁶³⁰: Հարկ է նշել, որ նշված ճանապարհը Կոտայքի մարզկենտրոն Հրազդանը, ինչպես նաև Գեղարքունիքի մարզն Արագածոտնի, ապա նաև Շիրակի մարզին կապող ամենակարճ ուղին է, իսկ այն Արգել-Նոր Գեղի-Եղվարդ հանգույցով շրջանցելը ճանապարհը երկարացնում է մոտ 40 կիլոմետրով: Սակայն, ըստ վարորդների՝ առկա իրավիճակում նշված 3,7 կիլոմետր երկարությամբ ճանապարհն անցնելու համար բեռնատարների վարորդներից 30-40 րոպե է պահանջվում, գրեթե այնքան, որքան կպահանջվի բարվոք վիճակում գտնվող շուրջ 40 կիլոմետր ճանապարհն անցնելու համար:

Ճանապարհների անբարեկարգության պատճառ են դառնում նաև հարակից հատվածներում նոր ճանապարհների կառուցումը կամ բարեկարգումը: Մասնավորապես 2020 թվականին ևս բազմիցս բարձրացվել է Հաղթանակ թաղամասի (4-րդ գյուղ) ճանապարհի հարցը⁶³¹: Հարցն այն է, որ «Հյուսիս-Հարավ» մայրուղու կառուցման աշխատանքների արդյունքում հարակից փողոցը հայտնվել է նման վիճակում՝ դժվարանցանելի դառնալով քաղաքացիների համար: Ավելին, ըստ հարակից տարածքի բնակիչների՝ տաքսու վարորդները շատ հաճախ հրաժարվում են երթևեկել այդ տարածքում՝ որպես պատճառ նշելով դրա դժվարանցանելիությունը, այդ կերպ բնակիչների համար հարուցելով նորանոր դժվարություններ:

2020 թվականի ընթացքում բազմիցս ստացվել են բողոքներ նաև այն մասին, որ Երևան քաղաքում իրականացվող ասֆալտապատման աշխատանքները շատ հաճախ ձգձգվում են՝ երթևեկողներին պատճառելով անհարկի անհարմարություններ: Ըստ բողոքների՝ բազմաթիվ են դեպքերը, երբ ասֆալտի հին շերտը հեռացվելուց հետո օրեր շարունակ չեն իրականացվում ասֆալտապատման աշխատանքներ, ինչը դժվարանցանելի է դարձնում ճանապարհները հանգեցնելով խցանումների առաջացման: Հարցը բարձրացվել է նաև

630 Տե՛ս «Արագյուղ-Քարաշամբ ճանապարհ. դժվարանցանելի փորձություն վարորդների համար», հասանելի է <https://hetq.am/hy/article/117925> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

631 Տե՛ս «Ե՞րբ կասֆալտապատվի Հաղթանակ թաղամասի (4-րդ գյուղ) ճանապարհը», հասանելի է <https://168.am/2020/08/01/1345062.html> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

Երևանի ավագանու նիստերից մեկի ժամանակ⁶³²: Երևան քաղաքում 2020 թվականի ասֆալտապատման իրականացման հետ կապված ձգձգումներն, ըստ Երևանի քաղաքապետարանի, պայմանավորված են մի քանի հանգամանքների առկայությամբ: Մասնավորապես, տևական ժամանակ բացակայել է տեխնիկական հսկողության ծառայություն իրականացնող կազմակերպությունը, ինչը խոչընդոտել է շինարարական աշխատանքների իրականացման բնականոն ընթացքին: Մյուս կողմից, ըստ Երևանի քաղաքապետարանի, 2020 թվականին ձգձգումների պատճառներից են եղել նաև նոր կորոնավիրուսային համավարակի տարածումը կանխարգելելուն ուղղված սահմանափակումներն, ինչպես նաև այն, որ Երևանի քաղաքապետարանի հետ ասֆալտապատման աշխատանքների իրականացման համար պայմանագրեր կնքած շատ ընկերությունների աշխատակիցներ պատերազմի օրերին զորակոչվել կամ կամավոր զինվորագրվել են հայրենիքի պաշտպանության:

Ելնելով վերոգրյալից՝ անհրաժեշտ է ավելացնել ներքաղաքային և մարզային նշանակություն ունեցող ճանապարհների բարեկարգման համար նախատեսվող ֆինանսավորումը, ինչպես նաև ձեռնարկել համապատասխան միջոցներ կատարվող աշխատանքները ժամանակին իրականացնելու ուղղությամբ:

9. Արտաքին լուսավորությամբ ապահովելու անհրաժեշտություն

Ինչպես նախորդ տարիներին, այնպես էլ 2020 թվականի ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրել են բողոքներ հանրապետության մարզերի որոշ համայնքների փողոցներում արտաքին լուսավորության ցանցի բացակայության, ինչպես նաև մայրուղային ավտոճանապարհներն արտաքին լուսավորությամբ ապահովված չլինելու վերաբերյալ:

Դեռևս 2018 թվականին Պաշտպանին հասցեագրած բողոքներից մեկով բարձրացվել է Երևան քաղաքի Շենգավիթ վարչական շրջանի Նոր Խարբերդ 4-րդ փողոցի արտաքին լուսավորության բացակայության հարցը: Ըստ բողոքի՝ նշվածի հետևանքով ժամը 18.00-ից հետո սահմանափակվում է փողոցի բնակիչների տեղաշարժը: Դեռևս 2018 թվականին խնդրի կապակցությամբ Երևանի քաղաքապետարանից պարզաբանվել է, որ արտաքին լուսավորության կառուցման աշխատանքները կնախատեսվեն տարածքի բարեկարգման ծրագրերի հետ: Մինչդեռ, բողոք ներկայացրած անձանց պնդմամբ՝ վերոնշյալ փողոցի

---

632 Տե՛ս «Քաղաքի մեջտեղում բացվում են փոսեր, ընդամենը ժապավենով են փակում, իսկ վերանորոգումը օրեր է տևում, սա անթույլատրելի է. Գայանե Մելքոն Մելքոնյան», հասանելի է <https://www.generalnews.am/hy/article/170c944978496731ba71f34c25826a34> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

արտաքին լուսավորության ցանցի վերականգնման աշխատանքները 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ չեն իրականացվել:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի 2020 թվականի տարեկան հաղորդման պատրաստման շրջանակներում խնդրի կարգավորման համար ձեռնարկված միջոցների վերաբերյալ Երևանի քաղաքապետարանից պարզաբանվել է, որ 2020 թվականի ընթացքում վերականգնվել է 51 օբյեկտի (փողոցների, փողոցների հատվածների, բակային տարածքների, այգիների, խաղահրապարակների) արտաքին լուսավորության ցանցը: Երևանի բոլոր վարչական շրջաններում առկա են փողոցներ, որոնք չունեն արտաքին լուսավորության ցանց: Երևանի քաղաքապետարանը համակարգվող և իրականացվող «ԵՄ-ն Երևանի համար. Արևային համայնք» ծրագրի շրջանակներում նախատեսում է Երևանի 11 վարչական շրջանների 100 շենքի ներբակային և ներշենքային հատվածներում իրականացնել էներգախնայող լուսավորության համակարգերի տեղադրման աշխատանքներ:

2020 թվականին նշված խնդրի կարգավորման ուղղությամբ ձեռնարկված միջոցների կապակցությամբ ՀՀ տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարությունից պարզաբանվել է, որ ՀՀ Արագածոտնի մարզում 2020 թվականի ընթացքում համայնքային ճանապարհների վրա կառուցվել են 141 փողոցների արտաքին լուսավորություն, իսկ մայրուղային և այլ տեսակի ճանապարհների վրա 5 արտաքին լուսավորություն: ՀՀ Արարատի մարզում 2020 թվականի ընթացքում կատարվել են Հ-8 «/Մ-2/-Այնթապ-Մխչյան-Արտաշատ-Այգավան-Արարատի տրանսպորտային հանգույց» հանրապետական նշանակության ավտոճանապարհի Մխչյան համայնքի հատվածում և S-2-44 «/S-2-42/-Ոստան-/S-2-32/» մարզային նշանակության ավտոճանապարհի Ոստան համայնքի հատվածում, արտաքին լուսավորության կառուցման աշխատանքներ: Մարզային նշանակության ավտոճանապարհները հիմնականում ապահովված չեն արտաքին լուսավորությամբ, բացառությամբ որոշ համայնքային հատվածների: 2020 թվականի ընթացքում ՀՀ Արմավիրի մարզի շուրջ 7 համայնքում իրականացվել են արտաքին լուսավորությամբ ապահովման աշխատանքներ: ՀՀ Գեղարքունիքի մարզում 2020 թվականի ընթացքում մարզի 16 համայնքի համայնքային նշանակության փողոցներում կառուցվել են արտաքին լուսավորության ցանցեր: ՀՀ Լոռու մարզում 2020 թվականին սուբվենցիոն ծրագրով իրականացվել են ՀՀ Լոռու մարզի Լուսաղբյուր և Շիրակամուտ համայնքներով անցնող մայրուղային՝ Մ-7 միջպետական ճանապարհի, ինչպես նաև Օձուն (Օձուն, Ամոջ, Այգեհատ, Արդվի, Արևածագ, Ծաթեր, Հագվի, Մղարթ), Թումանյան (Թումանյան, Քարինջ, Մարց, Լորուտ, Շամուտ, Աթան, Ահնիձոր), Ախթալա (Ճոճկան, Մեծ Այրում), Տաշիր (Տաշիր, Լեռնահովիտ) բնակավայրերում և Արևաշող, Գոգարան, Լեռնանցք, Լեռնավան, Սարամեջ, Սպիտակ, Մեծ Պարնի, Գեղասար, Մեծավան, Կաթնաջուր, Շենավան համայնքներում ներհամայնքային ճանապարհների արտաքին լուսավորության աշխատանքներ: Բազում, Գյուլագարակ, Ծաղկաբեր, Շնող, Սարահարթ,

Լերմոնտովո, Ձորագյուղ, Ջրաշեն, Ստեփանավան համայնքների բյուջեների միջոցներով իրականացվել են ներհամայնքային ճանապարհների լուսավորության ցանցերի կառուցման աշխատանքներ: Մարզի գրեթե բոլոր համայնքներում առկա են համայնքային ճանապարհներ, որոնք դեռևս ապահովված չեն արտաքին լուսավորությամբ, սակայն համայնքները նշված աշխատանքները նախատեսում են իրականացնել իրենց բյուջեների, սուբվենցիոն և այլ ծրագրերի շրջանակներում: 2020 թվականի ընթացքում սուբվենցիոն ծրագրերի շրջանակներում ՀՀ Շիրակի մարզի 9 համայնքում (Անի, Ագատան, Հոռոմ, Լեռնակերտ, Ղարիբջանյան, Մեծ Մանթաշ, Սարալանջ, Պեմզաշեն, Արևշատ) իրականացվել են ներհամայնքային ճանապարհների արտաքին լուսավորության անցկացման աշխատանքներ: ՀՀ Սյունիքի մարզում 2020 թվականի ընթացքում լուսավորվել են ներհամայնքային Ակներ և Խնձորեսկ գյուղերի ճանապարհները, Մ2 մայրուղում դեպի Քարահունջ գյուղ տեղադրվել է 30 հենասյուն, նախատեսվում է տեղադրել նաև լուսամփոփներ: Մ2 մայրուղու՝ Կապան քաղաքով անցնող հատվածում գտնվող, ճանապարհն ամբողջությամբ, Կապան քաղաքի հիմնական և երկրորդային ճանապարհները ապահովվել են արտաքին լուսավորությամբ: Բացի այդ, արտաքին լուսավորություն է ապահովվել նաև 39 գյուղական բնակավայրի գյուղամիջյան հատվածներում: Մի շարք ներհամայնքային ճանապարհներ ապահովվել են արտաքին լուսավորությամբ: Տաթև համայնքում 2020 թվականի դրությամբ 8 բնակավայրերից 7-ը լիարժեք լուսավորված են, Քաշունի բնակավայրում փողոցային լուսավորությունը բացակայում է բնակչության բացակայության պատճառով: ՀՀ Վայոց ձորի մարզում 2020 թվականին Մ2 Երևան-Երասխ-Գորիս-Իրանի Իսլամական Հանրապետության սահման ավտոճանապարհի կմ 115+000÷կմ 116.5 հատվածում, Հ40 Մ2-Արենի-Խաչիկ-Գնիշիկ-Եղեգնաձոր ավտոճանապարհի կմ 22+00÷կմ23.5 հատվածում, Եղեգնաձոր, Խաչիկ, Արփի և Մալիշկա բնակավայրերի ներհամայնքային փողոցներում իրականացվել է լուսավորության ցանցի կառուցում 17.7 կմ երկարությամբ: ՀՀ Տավուշի մարզի բոլոր մայրուղային ավտոճանապարհների բնակավայրերի ներսի հատվածներն ապահովված են լուսավորության համակարգերով հիմնականում համայնքների նախաձեռնությամբ: Բնակավայրերից դուրս գտնվող հատվածներում՝ ճանապարհաշինական ծրագրերով լուսավորության ցանցերի ստեղծում չի նախատեսվում:

Վերոնշյալ տեղեկությունների ուսումնասիրությունից հետևում է, որ չնայած իրականացված աշխատանքներին՝ խնդիրն ինչպես Երևան համայնքում, այնպես էլ ՀՀ այլ մարզերի համայնքներում շարունակում է արդիական մնալ:

Հայտնի է, որ փողոցների արտաքին պատշաճ լուսավորությունը նպաստում է բնակչության անվտանգությանը: Այն դրական ազդեցություն ունի հանցագործությունների թվի նվազման ու օրվա երեկոյան և գիշերվա ժամերին անկման վրա: Փաստն այն է, որ գիշերային ժամերին

լուսավորության բացակայությունը հանցավորության զգալի աճի ռիսկ է պարունակում: Վերոգրյալից բացի հարկ է նշել, որ համայնքների զարգացման կարևոր նախապայմաններից է արտաքին լուսավորության էներգախնայող համակարգի ներդրումը, այն է՝ շրջակա միջավայրի ու հանրային առողջության համար անվտանգ արդիական ու էներգախնայող լուսադիոդային (LED) լուսատուների համակարգը: Նշված համակարգի ներդրման արդյունքում էապես կկրճատվեն հանրապետության համայնքների բյուջետային ծախսերը՝ թույլ տալով դրանք ուղղել այլ խնդիրների լուծմանը: Քանի որ, ի տարբերություն այլ լամպերի, լուսադիոդային (LED) լուսատուներն առավել արդյունավետ ու դիմացկուն են, կարող են անհամեմատ ավելի երկար ծառայել՝ սպառելով անհամեմատ պակաս էլեկտրաէներգիա: Արձանագրենք նաև, որ այսօր դեռևս արտաքին լուսավորության մալուխները գրեթե ամբողջությամբ վերգետնյա են և անցնում են հենասյուների վրայով, որոնց վրայով անցնում են նաև այլ մալուխներ: Վերգետնյա մալուխներով ծանրաբեռնված հենասյուները, ինչպես նաև դրանց ոչ արդյունավետ բաշխվածությունը համայնքների բնակչության և երթևեկի համար ստեղծում է բավականին վտանգավոր իրավիճակ: Գեղագիտական առումով ևս դրանք բացասաբար են ազդում մայրաքաղաքում և հանրապետության այլ քաղաքներում արտաքին տեսքի վրա: Ուստի խնդրի կարգավորման համար անհրաժեշտ է գոյություն ունեցող մալուխային ցանցերն անցկացնել ստորգետնյա խրամուղիներով, ինչը կբարձրացնի հետիոտնի և երթևեկի անվտանգության աստիճանը, ինչպես նաև կբարելավի հանրապետության քաղաքների արտաքին տեսքը:

Հաշվի առնելով վերոնշյալը՝ Պաշտպանը վերահաստատում է, որ անհրաժեշտ է՝

1. շարունակաբար ավելացնել ինչպես մայրաքաղաքի, այնպես էլ հանրապետության այլ քաղաքների և գյուղերի արտաքին լուսավորության ցանցով ամբողջովին ապահովված փողոցներն ու հանրապետության մայրուղային և այլ ճանապարհները,

2. նվազեցնել էլեկտրաէներգիայի ծախսումները, այն է՝ այլ լամպերի փոխարեն հանրապետության ամբողջ տարածքում աստիճանաբար ներդնել շրջակա միջավայրի ու հանրային առողջության համար անվտանգ արդիական ու էներգախնայող լուսադիոդային (LED) լուսատուների համակարգեր,

3. գոյություն ունեցող մալուխային ցանցերն անցկացնել ստորգետնյա խրամուղիներով:

10. Թափառող շների վնասագերծման խնդիր

2020 թվականի ընթացքում ևս Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմ ստացվել են բողոքներ, որոնք վերաբերել են Երևան համայնքում և հանրապետության այլ համայնքներում թափառող կենդանիների (շներ) վնասագերծման և թվաքանակի կանոնակարգման խնդրին:

Երևան համայնքում 2019 թվականի մարտի 12-ին ստեղծվել է «Թափառող կենդանիների վնասագերծման կենտրոն» համայնքային ոչ առևտրային կազմակերպությունը: Կազմակերպության նպատակները և խնդիրները սահմանված են Երևան քաղաքի ավագանու

2019 թվականի փետրվարի 12-ի «Երևանի քաղաքապետի 2019 թվականի փետրվարի 7-ի N 259-Ա որոշումը և «Թափառող կենդանիների վնասազերծման կենտրոն» համայնքային ոչ առևտրային կազմակերպության կանոնադրությունը հաստատելու մասին» N 63-Ա որոշմամբ, որով վերջինս լիազորվել է մշակել և իրականացնել կենդանիների վնասազերծման և դրանց թվաքանակի կանոնակարգման համալիր ծրագրեր:

Մինչդեռ, ընթացիկ տարում Պաշտպանին հասցեագրած բողոքների և զանգվածային լրատվության միջոցների հրապարակումների ուսումնասիրությունները վկայում են, որ թափառող շները Երևան քաղաքի տարբեր հատվածներում հաճախ են հարձակվել մարդկանց վրա, ինչը շատ դեպքերում ուղեկցվել է մարդկանց հագուստը պատռելով, այլ տեսակի վնասվածքներ հասցնելով, նույնիսկ կծելով: Ըստ տեղեկությունների՝ թափառող շները Երևան համայնքի նաև դպրոցների տարածքում պարբերաբար հարձակվել են երեխաների վրա, նրանց պատճառել են լուրջ վնասվածքներ, այդ թվում՝ հոգեբանական սթրես⁶³³: Ընդ որում՝ ըստ բողոքների՝ քաղաքացիների վրա հարձակվող թափառող շներից շատերի ականջներին ամրացված են եղել կողավորված տեղեկություն պարունակող հատուկ պիտակներ, այսինքն՝ այդ շներից շատերի նկատմամբ նոր ստեղծված համայնքային կազմակերպությունն արդեն իսկ որոշակի ծառայություններ (ախտորոշումներ, պատվաստումներ, բուժումներ, վիրահատություններ, խնամք և այլն) է իրականացրել: Եղել են նաև դեպքեր, երբ այդ ստերիլիզացված շները Երևան քաղաքի տարբեր հատվածներում (այդ թվում՝ դպրոցների և մանկապարտեզների մոտ) շրջել են մեծաթիվ խմբերով, ինչը անցորդների մոտ վախ է առաջացրել՝ մարդկանց (երեխաների) վրա անգամ չհարձակվելու պարագայում:

Խնդիրն առավել զգայուն է հանրապետության այլ համայնքներում, քանի որ համայնքներում չկան կենդանիների վնասազերծման հատուկ կազմակերպություններ: Օրինակ, բողոքներից մեկով՝ Սյունիքի մարզի Կապան քաղաքում թափառող շները շատացել, ագրեսիվ և վտանգավոր են դարձել երեխաների համար: Զանգվածային լրատվության միջոցների հրապարակումների համաձայն՝ ընթացիկ տարում թափառող շների հարձակման դեպքեր են արձանագրվել օրինակ Գյումրիում, երբ թափառող շների մի խումբ տան բակում հարձակվել է 2.5 տարեկան երեխայի վրա: Երեխան բազմաթիվ վնասվածքներով, կծած վերքերով տեղափոխել է «Գյումրու մոր ու մանկան ավստրիական հիվանդանոց» որտեղ վիրահատվել է, այնուհետև շտապ տեղափոխվել Երևան՝ «Սուրբ Աստվածամայր» ԲԿ: «Սուրբ Աստվածամայր» ԲԿ-ում երեխան երկրորդ անգամ վիրահատվել է, կատարվել է դիմաձնոտային վիրաբուժական միջամտություն⁶³⁴:

Այսպիսով, թափառող շների հարցը շարունակում է մտահոգել Երևան համայնքի և ՀՀ մարզերի այլ համայնքների բնակիչներին, քանի որ դրանք իրական վտանգ են դարձել բնակիչների համար: Շների կծոցներ, կատաղախտ, լուպտոսպիրոզ և այլն. այս բոլորը

⁶³³ <https://medialab.am/47882/>

⁶³⁴ <https://factor.am/255228.html>

ռիսկային են այն մարդկանց համար, ում բնակության վայրում առկա են թափառող կենդանիների մեծ խմբեր: Խնդրահարույց են նաև փողոցային շների հաչոցները, որոնք նույնպես անհարմարություն են ստեղծում տարածքի բնակիչների համար:

Շատ կարևոր է կրճատել թափառող կենդանիների խմբաքանակները՝ վտանգավոր հիվանդությունների տարածումը վերահսկելու և շների կծոցներին ու հարձակումներին վերջ դնելու համար: Թափառող կենդանիների խմբերը նվազեցնելու միակ արդյունավետ և գործնական միջոցը զանգվածային ստերջացումն ու իմունիզացիան է, իսկ ծայրահեղ դեպքերում նրանց կյանքի ընդհատումը համապատասխան նյութի ներարկմամբ (քնեցում)⁶³⁵:

2020 թվականին նշված համակարգային խնդրի կարգավորման ուղղությամբ ձեռնարկված միջոցների կապակցությամբ Երևանի քաղաքապետարանից պարզաբանվել է, որ 2020 թվականի ընթացքում «Թափառող կենդանիների վնասազերծման կենտրոն» ՀՈԱԿ-ը ստերջացման վերաբերյալ ստացել է շուրջ 2087 ահազանգ: Ի պատասխան քաղաքացիների դիմում-բողոքների՝ ահազանգերին տրվում է համապատասխան ընթացք: Մասնավորապես, թափառող կենդանիների վնասազերծման աշխատանքներ իրականացնելու նպատակով «Թափառող կենդանիների վնասազերծման կենտրոն» ՀՈԱԿ-ի աշխատակիցները կատարում են այցեր համապատասխան հասցեներով: Փողոցից թափառող կենդանիներին տեղափոխում են կլինիկա, որտեղ ստերջացնում են, համարակալում, կատարում անհրաժեշտ հետազոտություններն ու պատվաստումները և վերադարձնում նույն տարածք, որտեղից կենդանին տեղափոխվել է կլինիկա: Ըստ քաղաքապետարանի պարզաբանման՝ վերը նշված ՀՈԱԿ-ը չի զբաղվում կենդանիների մի վայրից մյուսը տեղափոխմամբ և չունի որևէ կացարանում խնամքի տակ առնելու գործառույթ:

Մինչդեռ, Երևան քաղաքի ավագանու վերոնշյալ որոշման ուսումնասիրությունից հետևում է, որ Կազմակերպությունը լիազորված է զբաղվել թափառող շների խնամքի, ինչպես նաև կենդանիների վնասազերծման և նրանց թվաքանակի կանոնակարգման համալիր ծրագրերի իրականացմամբ: Ընդ որում՝ նույն որոշման համաձայն՝ Քաղաքապետն իրականացնում է Կազմակերպության գործունեության վերահսկողություն:

Նշվածից բխում է, որ համալիր ծրագրերի իրականացումը ենթադրում է թափառող շների նաև այդ նպատակով ստեղծված հատուկ կացարանում որոշակի ժամանակով խնամելու գործառույթ, ինչպես նաև՝ տեղափոխում վայրից վայր դրանց թվաքանակի կանոնակարգման, արդյունքում ագրեսիվությունը և հարձակման դեպքերը նվազեցնելու կամ վերացնելու համար:

Հարկ է նշել, որ Երևանի քաղաքապետարանի պաշտոնական կայքէջում դեռևս 11.02.2019 թվականին տեղադրված տեղեկության համաձայն՝ «Թափառող կենդանիների վնասազերծման կենտրոն» ՀՈԱԿ-ը պետք է ունենա անասնաբուժական կլինիկա և կացարան: Անասնաբույժի ցուցումով շները կացարանում պետք է մնան մի քանի ժամից մինչև մի քանի օր: Այնուհետև

⁶³⁵ <https://ampop.am/stray-animals/>

համարակալվեն և հանձնվեն տարբեր ընտանիքների ու կազմակերպությունների խնամքին կամ բաց թողնվեն նույն վայրեր⁶³⁶:

Հատկանշական է նաև, որ ներկա օրենսդրական կարգավորումների պայմաններում թափառող շների վնասազերծման և նրանց թվաքանակի կանոնակարգման միջոցառումների իրականացումը ՀՀ մարզերի համայնքների համար խնդրահարույց է, քանի որ համայնքային ֆինանսական միջոցները չեն բավականացնում նշված գործողություններն իրականացնելու համար:

Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը, անդրադառնալով Ընտանի կենդանիների պաշտպանության եվրոպական կոնվենցիայի դրույթներին, արձանագրել է, որ երբ կողմը համարում է, որ թափառող կենդանիների թիվն իրենից խնդիր է ներկայացնում, պետք է ձեռնարկի համապատասխան օրենսդրական և/կամ վարչական միջոցառումներ դրանց թվի կրճատման համար, այն միջոցներով, որոնք չեն առաջացնում ցավ, խոշտանգում և տառապանք⁶³⁷:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը և խնդրի կարգավորման հրատարակությունը՝ անհրաժեշտ է՝

1. Երևան համայնքում և ՀՀ այլ մարզերի համայնքներում իրականացնել թափառող կենդանիների (շներ) վնասազերծման և դրանց թվաքանակի կանոնակարգման պարզաճ միջոցառումներ,

2. պետական համաֆինանսավորմամբ կամ դոնոր կազմակերպությունների ներգրավմամբ աջակցել ՀՀ մարզերի համայնքներին նշված միջոցառումները իրականացնելու համար:

11. Սոցիալական փաթեթի ծառայություններից օգտվելու և (կամ) սոցիալական փաթեթի հաշվում առկա դրամական միջոցները կանխիկացնելու համար նույնականացման քարտի պարտադիրության օրենսդրական պահանջը

Հայաստանում նույնականացման քարտի տրամադրման կարգի և պայմանների, ինչպես նաև Պաշտպանին հասցեագրված բողոքների ուսումնասիրությամբ 2020 թվականին անհրաժեշտություն է առաջացել անդրադառնալ նաև նույնականացման քարտի առկայությունը պարտադիր նախապայման լինելու հարցին: Նույնականացման քարտի պարտադիրության պահանջին վերաբերող խնդիր դրսևորվել է նաև փախստականի կարգավիճակ ունեցող անձանց դեպքում, որին մանրամասն անդրադարձ կատարվել է սույն

⁶³⁶

<https://www.yerevan.am/am/news/t-ap-arhogh-shnern-aylews-biznes-ch-en-linelow-k-aghak-apetarane-steghtsowm-e-kendanineri-vnasazerts/>

⁶³⁷ Տե՛ս Զեորջելը և Զեորջետա Ստոիչեսկուն ընդդեմ Ռումինիայի (Gerorgel and Georgeta Stoicescu v. Romania) գործով 2011 թվականի հոկտեմբերի 26-ի վճիռը, գանգատ թիվ 9718/03, կետ 49: Տե՛ս Զեորջելը և Զեորջետա Ստոիչեսկուն ընդդեմ Ռումինիայի (Gerorgel and Georgeta Stoicescu v. Romania) գործով 2011 թվականի հոկտեմբերի 26-ի վճիռը, գանգատ թիվ 9718/03, կետ 33:

տարեկան հաղորդման «Փախստականների և ապաստան հայցող անձանց իրավունքներ» վերտառությամբ բաժնում:

Այսպես, 2020 թվականին Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրված բողոքներից մեկով՝ դիմողը բարձրացրել է Կառավարության 2012 թվականի դեկտեմբերի 27-ի N 1691-Ն որոշման 4.7-րդ կետով ամրագրված՝ 2018 թվականի սեպտեմբերի 1-ից սկսած սոցիալական փաթեթի ծառայություններից (այդ թվում՝ առողջապահական փաթեթի ծառայությունները) օգտվելու և (կամ) սոցիալական փաթեթի հաշվում առկա դրամական միջոցները կանխիկացնելու համար նույնականացման քարտի առկայությանը պարտադիր նախապայմանի հարցը:

Բողոքի քննարկման ընթացակարգի շրջանակում Պաշտպանը գրություն է ուղարկել ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարություն և ՀՀ առողջապահության նախարարություն: Նույնականացման քարտի պարտադիր պահանջ ներառելու վերաբերյալ օրենսդրական նախաձեռնությունը, ըստ Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության պարզաբանման, եղել է ՀՀ առողջապահության նախարարության կողմից և բխել է սոցփաթեթի շահառուների էլեկտրոնային շտեմարանի վարման միասնական ընթացակարգերից: Առողջապահության նախարարությունում քննարկվել են Մարդու իրավունքների պաշտպանի գրությամբ բարձրացված հարցերը, և արդյունքում որոշվել է նախաձեռնել Կառավարության 2012 թվականի դեկտեմբերի 27-ի N 1691-Ն և 2014 թվականի մարտի 27-ի N 375-Ն որոշումներում սահմանված նույնականացման քարտի պարտադիր լինելու պահանջի վերաբերյալ դրույթների փոփոխությունը:

Չնայած գրությամբ արտահայտած դրույթների փոփոխության պատրաստակամությանը՝ այդուհանդերձ «Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2012 թվականի դեկտեմբերի 27-ի N 1691-Ն որոշման մեջ փոփոխություններ կատարելու մասին» ՀՀ կառավարության որոշման նախագծում չեն ներառվել 2012 թվականի դեկտեմբերի 27-ի N 1691-Ն որոշման՝ 2018 թվականի սեպտեմբերի 1-ից սոցիալական փաթեթի ծառայություններից օգտվելու և սոցփաթեթի հաշվում առկա դրամական միջոցները կանխիկացնելու համար նույնականացման քարտի առկայության պարտադիր նախապայմանի փոփոխության հարցը: Նշվածը խնդրահարույց է ՀՀ Սահմանադրության 41-րդ հոդվածով ամրագրված մտքի, խղճի և կրոնի ազատություն երաշխավորված լինելու, ինչպես նաև նույնականացման քարտի ստացման կամավորության սկզբունքի տեսանկյունից:

Խնդրի առնչությամբ հարկ է ընդգծել, որ անձը նույնականացման քարտ չունենալու պատճառով որպես սոցիալական փաթեթի շահառու՝ զրկվում է սոցիալական փաթեթի ծառայություններից օգտվելու իրավունքից: Որոշ դեպքերում անձը նույնականացման քարտ չի ցանկանում ստանալ և նույնականացման քարտից հրաժարվելում է մտքի, խղճի և համոզմունքների դրսևորման ազատությունից ելնելով, ինչպես նաև օգտվելով օրենքով սահմանված նույնականացման քարտ ստանալու կամավորության իրավունքից:

«Նույնականացման քարտերի մասին» ՀՀ օրենքի համաձայն՝ «նույնականացման քարտը Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացու (այսուհետ՝ քաղաքացի) ինքնությունը և Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիությունը հավաստող փաստաթուղթ է, որը նախատեսված է Հայաստանի Հանրապետության տարածքում օգտագործելու համար»:

Քաղաքացին նույնականացման քարտ ստանում է *կամավոր*'16 տարին լրանալու օրվանից:

Այսպիսով, հիշյալ օրենքի նորմերի բովանդակությունից հետևում է, որ նույնականացման քարտ ստանալը *քաղաքացու իրավունքն է*, որի իրացումը պայմանավորված է ինչպես քաղաքացու կամաարտահայտությամբ, այնպես էլ նրա՝ որոշակի պարտականությունների կատարմամբ:

Այսինքն, «Նույնականացման քարտերի մասին» ՀՀ օրենքի 3-րդ հոդվածով նախատեսվել է նույնականացման քարտ ստանալու կամավորությունը: Սրա հետ կապված, կարևոր է նկատել, որ նույնականացման քարտ ստանալու կամավորությունը օրենքով ամրագրելը չի կարող ընդգրկել նույնականացման քարտ ստանալուն հարկադրելու որևէ դեպք:

Խնդիրն այն է, որ որոշ քաղաքացիներ, կրոնական համոզմունքներից ելնելով, ի վիճակի չեն կատարելու նույնականացման քարտի ստացման հետ կապված որոշակի ընթացակարգեր, և երբ սահմանված չեն իրավական այլընտրանքային պայմաններ, այդ անձինք զրկվում են իրավահարաբերություններին լիարժեք մասնակցելու իրավունքներից: Հարցին անդրադարձ կա նաև ՀՀ Սահմանադրական դատարանի 2015 թվականի դեկտեմբերի 8-ի թիվ ՍԴՈ-1244 որոշմամբ: Ըստ Սահմանադրական դատարանի՝ օրենսդրական կարգավորումները չպետք է մի կողմից ապահովեն կրոնական համոզմունքների ազատ իրականացումը, իսկ մյուս կողմից, երբ խնդիրը հանգում է սահմանադրական այլ իրավունքների կամ պետության սահմանադրաիրավական պարտականությունների իրականացմանը, արգելափակեն կամ անարդյունավետ դարձնեն դրանց իրացումը: Կրոնական համոզմունքներ ունեցող անձը հայտնվում է իրավական երկընտրանքի առջև. կամ կատարել օրենքի պահանջը՝ հրաժարվելով իր համոզմունքներից, կամ չկատարել այդ պահանջը, համապատասխանաբար՝ իրացնելով իր սահմանադրական իրավունքը:

Նշվածը հաշվի առնելով՝ առաջարկվել է «Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2012 թվականի դեկտեմբերի 27-ի N 1691-Ն որոշման մեջ փոփոխություններ կատարելու մասին» ՀՀ կառավարության որոշման 2020 թվականի նախագծում քննարկել նաև Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2012 թվականի դեկտեմբերի 27-ի N 1691-Ն որոշման 4.7-րդ կետով սահմանված նույնականացման քարտի պարտադիրության վերաբերյալ դրույթը հանելու և (կամ) փոփոխելու հարցը:

12. Արտակարգ դրության պայմաններում ամուսնանալու ազատության սահմանափակումը

Արտակարգ դրության իրավական ռեժիմի պայմաններում առանձնակի նշանակություն ունեն մարդու իրավունքների սահմանափակումների բնույթն ու աստիճանը:

Պետք է նկատի ունենալ, որ արտակարգ դրության իրավական ռեժիմի որոշակի պայմաններում մի շարք իրավունքների սահմանափակումներ կարող են ընդունելի լինել: Հիմնական խնդիրն այն է, թե որ իրավունքները կարող են սահմանափակվել, ինչ հանգամանքներում, ինչպիսի երաշխիքների առկայությամբ և ինչ չափով:

ՀՀ Սահմանադրության 76-րդ հոդվածում ամրագրված են իրավունքներ, որոնք բացարձակ բնույթ են կրում և չեն կարող սահմանափակվել արտակարգ դրության ժամանակ: Դրանցից է նաև ամուսնանալու ազատությունը:

Մինչդեռ, այն պահից, երբ ՀՀ կառավարության 2020 թվականի մարտի 16-ի թիվ 298-Ն որոշմամբ Հանրապետությունում հայտարարվել է արտակարգ դրություն, համավարակի հետագա տարածումը կանխելու նպատակով կիրառվել են իրավունքների ու ազատությունների ժամանակավոր սահմանափակումներ, անուղղակիորեն սահմանափակվել է նաև ամուսնանալու ազատությունը:

ՀՀ արդարադատության նախարարությունը 2020 թվականի մարտի 24-ին տարածել է հայտարարություն, ըստ որի՝ նոր կորոնավիրուսային վարակի (COVID-19) տարածումը կանխարգելելու նպատակով Հայաստանի Հանրապետությունում հայտարարված արտակարգ դրությամբ պայմանավորված՝ նախարարությունը մարտի 25-ից մինչև ապրիլի 12-ը սահմանափակում է քաղաքացիական կացության ակտերի գրանցման հետ կապված ծառայությունների մատուցումը՝ թողնելով բացառապես առաջնային այնպիսի ծառայություններ, ինչպիսիք են՝ երեխայի ծննդի գրանցումը և մահվան պետական գրանցումը: Նշվել է նաև, որ ՀՀ արդարադատության նախարարության քաղաքացիական կացության ակտերի գրանցման գործակալության պաշտոնական էլեկտրոնային հասցեի միջոցով ընդունվելու են ոչ առաջնային քաղաքացիական կացության ակտերի՝ ամուսնություն, ամուսնալուծություն, որդեգրում կամ անվան փոխման գրանցումների համար դիմումներ, որոնք գրանցվելու են արտակարգ ռեժիմի սահմանափակումները հանելուց հետո⁶³⁸:

Այնուհետև, 2020 թվականի ապրիլի 14-ին նախարարությունը տարածել է մեկ այլ հայտարարություն, ըստ որի՝ քաղաքացիական կացության ակտեր գրանցելու համար քաղաքացիները կարող են դիմել էլեկտրոնային եղանակով: Ըստ հայտարարության՝ քաղաքացիական ակտի գրանցման համար էլեկտրոնային եղանակով նախարարություն

⁶³⁸ Հասանելի է՝ <http://moj.am/article/2694> հղումով:

դիմաժ անձանց էլեկտրոնային հասցեներին գրանցման վկայականը կամ վկայականի կրկնօրինակն ուղարկվելու են ՀՀ օրենսդրությամբ սահմանված ժամկետում⁶³⁹:

Արտակարգ դրության իրավական ռեժիմի պայմաններում Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրվել են բողոքներ այն մասին, որ ամուսնության իրավունքի սահմանափակման պատճառով չեն կարողանում իրացնել իրենց սահմանադրական իրավունքը:

Այսպես, ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրված բողոքներից մեկով՝ դիմողը տեղեկացրել է, որ ամուսնության մասին դիմում ներկայացնելու հնարավորություն չունի: Ըստ դիմողի՝ Քաղաքացիական կացության ակտերի գրանցման գործակալության տարածքային գրասենյակները չեն գործում, թե՛ գծի հեռախոսահամարի միջոցով տեղեկացել է, որ ամուսնության պետական գրանցում չի իրականացվում: Տեղեկացրել է նաև, որ էլեկտրոնային հասցեի միջոցով դիմում չի ուղարկել, քանի որ, ըստ նախարարության, ոչ առաջնային քաղաքացիական կացության ակտերը գրանցվելու են արտակարգ ռեժիմի սահմանափակումները հանելուց հետո: Այնուհետև 2020 թվականի ապրիլի 17-ին միայն էլեկտրոնային եղանակով ամուսնության պետական գրանցման մասին դիմում է մուտքագրել ՀՀ ԱՆ ՔԿԱԳ գործակալություն և ամուսնության գրանցման օր նշանակվել է նույն թվականի ապրիլի 29-ը:

Ինչպես նշվեց, ՀՀ Սահմանադրության 76-րդ հոդվածում ամրագրված մի շարք իրավունքներ, որոնցից է նաև ամուսնանալու ազատության իրավունքը, չեն կարող սահմանափակվել արտակարգ դրության ժամանակ:

ՀՀ Սահմանադրությամբ ամրագրված է նաև, որ ամուսնանալու ազատությունը կարող է սահմանափակվել միայն օրենքով՝ առողջության և բարոյականության պաշտպանության նպատակով (35-րդ հոդվածի 3-րդ մաս):

Այսպիսով, արտակարգ դրության ժամանակահատվածում մոտ մեկ ամիս մարդիկ զրկված են եղել Սահմանադրությամբ երաշխավորված ամուսնանալու ազատության իրավունքն իրացնելու հնարավորությունից այն դեպքում, երբ այդ ժամանակահատվածում օրենքով ամուսնանալու ազատությունը չի սահմանափակվել, որը կբխեր Սահմանադրության 35-րդ հոդվածի 3-րդ մասի պահանջներից:

Բացի դրանից, սահմանափակելով ամուսնանալու ազատության իրավունքը՝ պետությունը նույնիսկ այդ ընթացքում չի նախատեսել համապատասխան երաշխիքներ այդ իրավունքի իրացումն ապահովելու համար: Միայն 2020 թվականի ապրիլի 14-ից հետո է քաղաքացիներին հնարավորություն տրվել քաղաքացիական կացության ակտեր գրանցելու համար դիմումներ ներկայացնել էլեկտրոնային եղանակով:

⁶³⁹ Հասանելի է՝ <https://bit.ly/3bd20yb> հղումով:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է հատկապես արտակարգ դրության ժամանակահատվածում գործնականում բացառել Սահմանադրությամբ երաշխավորված մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքների և ազատությունների անուղղակի և Սահմանադրությունից չբխող սահմանափակումները:

ԲԱԺԻՆ 13. ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԸ ԶԻՆՎԱԾ ՈՒԺԵՐՈՒՄ

Հայաստանի Սահմանադրության 14-րդ հոդվածը հռչակում է. «Հայաստանի Հանրապետության զինված ուժերն ապահովում են Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանությունը, անվտանգությունը, տարածքային ամբողջականությունը և սահմանների անձեռնմխելիությունը»:

Սահմանադրության այս դրույթը փոխլրացվում է սահմանադրական մեկ այլ պահանջով՝ «զինված ուժերը... քաղաքացիական վերահսկողության ներքո են»⁶⁴⁰: Իրավունքի գերակայության և ժողովրդավարական վերահսկման մեխանիզմների անհրաժեշտությունն ըստ էության ընդգծված է ոչ միայն սահմանադրական մակարդակում: Այն ամրագրված է օրենսդրական հարթություններում նույնպես: Պատահական չէ և հատկանշական է, որ Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանությունը ենթակա է կազմակերպման և իրականացման, ի թիվս այլնի, օրինականության, մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների հարգման, զինված ուժերի գործունեության նկատմամբ ժողովրդավարական և քաղաքացիական վերահսկողության սկզբունքների հիման վրա⁶⁴¹:

Ավելին՝ 2020 թվականի հուլիսին Անվտանգության խորհրդի նիստում հավանության արժանացած Ազգային անվտանգության ռազմավարությամբ որպես Հայաստանի հիմնարար ազգային շահ դիտարկվեց նաև ժողովրդավարության, մարդու իրավունքների և իրավունքի գերակայության ապահովումը:

Կարևոր է ևս մեկ անգամ վերահաստատել, որ ժողովրդավարական ցանկացած երկիր իր անվտանգությունն ապահովելու հիմնարար գործոններից պետք է համարի մարդու իրավունքների և ազատությունների հուսալի պաշտպանությունը՝ մշտապես կատարելագործելով պաշտպանական ներպետական մեխանիզմները:

Տարբեր ժամանակներում կարծրատիպային է եղել մոտեցումն այն մասին, որ անվտանգությունը և ժողովրդավարությունը, իսկ տվյալ դեպքում՝ նաև մարդու իրավունքները, միմյանց հակադրվում են և չեն կարող գոյատևել միասին: Ավելին, շատերի համոզմամբ՝ մարդու իրավունքների վրա ուշադրության ակցենտավորումը ոչ այլ ինչ է, քան անվտանգության ապահովմանն իրական խոչընդոտ: 2020 թվականին Ադրբեջանի սանձազերծած պատերազմի ընթացքում հակառակորդի վայրագությունների հանդեպ մարդու իրավունքների ոլորտի կառույցների անտարբերությունն էլ, անշուշտ, է՛լ ավելի խորացրեց նման պատկերացումը, և հանրության մոտ արմատավորվեց համոզմունք, որ անվտանգությունը և մարդու իրավունքները միմյանց բացառում են:

Հայաստանի մարդու իրավունքների պաշտպանը միջազգային հանրությունից և հատկապես մարդու իրավունքների հարցերով զբաղվող միջազգային կազմակերպություններից պահանջել

⁶⁴⁰ ՀՀ Սահմանադրության 14-րդ հոդվածի 1-ին և 2-րդ մասեր:

⁶⁴¹ «Պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքի 4-րդ հոդված:

է կոնկրետ քայլեր ձեռնարկել ադրբեջանական ագրեսիան կանխելու, Ադրբեջանի կատարած պատերազմական հանցագործությունները դատապարտելու ուղղությամբ: Հատուկ ընդգծվել է՝ ժամանակն է ապացուցելու, որ ամենաբարձր մակարդակով հայտարարվող՝ **«Որևէ մեկը չպետք է դուրս լինի եզրագծից, ու որևէ իրավունք չպետք է անտեսվի»** սկզբունքը ոչ թե գեղեցիկ արտահայտություն է ու պատրանք, այլ իրական կյանքում իրական մարդուն պաշտպանող սկզբունք:

Պաշտպանը վերահաստատում է իր դիրքորոշումն առ այն, որ անվտանգությունը չի հակադրվում մարդու իրավունքներին: Ավելին՝ դրանք համարժեք երևույթներ ու միմյանց փոխլրացնող և զուգահեռ զարգացող արժեքներ են: Այս հարաբերակցությունն առավել արդյունավետ է դարձնում թե՛ մեկի, թե՛ մյուսի ապահովումը: Պաշտպանն ընդգծում է, որ ինչպես միջազգային հանրությունն ու մարդու իրավունքների հարցերով զբաղվող միջազգային կազմակերպությունները, այնպես էլ պետական մարմինները պարտավոր են իրենց վարքագծով և հետևողական քայլերով կոտրել մարդկանց մոտ կարծրացած համոզմունքը և հստակ ցույց տալ, որ առանց զինված ուժերում մարդու իրավունքների պաշտպանության՝ անհնար է անվտանգություն ապահովել:

Այստեղ տեղին է մեջբերել Միավորված ազգերի կազմակերպության երկար տարիների Գլխավոր քարտուղարներից մեկի խոսքերը՝ «Մենք չենք վայելի անվտանգությունն առանց զարգացման, մենք չենք վայելի զարգացումն առանց անվտանգության, և մենք կզրկվենք երկուսից էլ, եթե չհարգենք մարդու իրավունքները»:

Եվրոպայի անվտանգության և համագործակցության կազմակերպության (ԵԱՀԿ) շրջանակներում 1994 թվականի դեկտեմբերի 3-ին ընդունված «Անվտանգության ռազմաքաղաքական ասպեկտների վերաբերյալ վարքագծի կանոններով» ամրագրվել է, որ զինված ուժերի նկատմամբ ժողովրդավարական (քաղաքացիական) վերահսկողությունը կայունության և անվտանգության անբաժանելի մասն է: Նաև ընդգծվել է, որ քաղաքացիական հասարակությանը զինված ուժերի ինտեգրումը ոչ այլ ինչ է, քան ժողովրդավարության կարևորագույն դրսևորում⁶⁴²:

Վարքագծի այդ կանոններն ամրագրում են հիմնական սկզբունքներ⁶⁴³, որոնցում ընդգծված է *«համազգեստով քաղաքացի»* գաղափարը: Այս գաղափարի կամ հայեցակարգի էությունն այն է, որ յուրաքանչյուր պետությունում միջազգային իրավական նորմերի լույսի ներքո պետք է ապահովվի զինձառայողների՝ մյուս քաղաքացիների հետ հավասար և նույն իրավունքներն ունենալու հնարավորությունը: Այն մշտապես զուգակցվում է զինված ուժերի նկատմամբ

⁶⁴² Տե՛ս Անվտանգության ռազմաքաղաքական ասպեկտների վերաբերյալ վարքագծի կանոններ, կետ 20, <http://www.osce.org/fsc/41355>:

⁶⁴³ Այս մասին նաև՝ 2017 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին տարեկան հաղորդում, էջ 266:

քաղաքացիական վերահսկողության սկզբունքի հետ, իսկ վերջինիս ամրապնդման և երաշխավորման գործում իր յուրահատուկ դերն ունեն Մարդու իրավունքների պաշտպանության ազգային հաստատությունները:

Ասվածը հատկապես արտահայտված է Հայաստանի մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության մեջ՝ նկատի ունենալով յուրաքանչյուր անձի՝ Պաշտպանի աջակցությունը ստանալու սահմանադրական իրավունքը և սահմանադրական օրենքով Պաշտպանին վերապահված լիազորությունների շրջանակը:

Սույն տարեկան հաղորդման մեջ արտացոլված են զինված ուժերում մարդու իրավունքների պաշտպանությանն առնչվող և ոլորտում առկա տարբեր հարցեր, այդ թվում՝ գործնական և օրենսդրական թերությունների, ինչպես նաև զինապարտության փուլերում մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության հետ կապված խնդիրներ:

Խնդիրները վեր են հանվել երեք հարթություններում՝ նախքան զինվորական ծառայությունը, զինվորական ծառայության ընթացքում և ծառայությունից հետո: Ուստի, վերլուծությունները չեն սահմանափակվում միայն զինծառայողների և նրանց ընտանիքների անդամների իրավունքների պաշտպանության հարցերով, այլ ընդգրկում են ավելի լայն շրջանակ՝ ընդհանրապես զինված ուժերում համակարգային խնդիրները:

Նախորդ տարիներին ձևավորված սկզբունքներին համահունչ, այս տարի նույնպես ուսումնասիրություններն արվել են, և խնդիրները վեր են հանվել Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրված գրավոր ու բանավոր բողոքների և ահազանգերի, զինվորական հաստատություններ չհայտարարված այցերի, ինչպես նաև զանգվածային լրատվության միջոցների և հասարակական կազմակերպությունների՝ զինապարտների իրավունքների պաշտպանությանն առնչվող հրապարակումների հիման վրա:

Նկատի ունենալով պաշտպանության և անվտանգության ոլորտի կարևորությունը և դրանում առկա խնդիրներին պատշաճ արձագանքելու անհրաժեշտությունը՝ Պաշտպանը, նախորդ տարիների օրինակով, չի սահմանափակվել հիմնական խնդիրների մատնանշմամբ, այլ ներկայացրել է նաև լուծմանն ուղղված կոնկրետ առաջարկներ:

Տարեկան հաղորդման սույն բաժինն առանձնանում է նաև մեկ այլ կարևոր մասով. դրանով հատուկ ուշադրություն է դարձվել ճգնաժամային կամ արտակարգ իրավիճակներում Մարդու իրավունքների պաշտպանի՝ որպես մարդու իրավունքների ազգային հաստատության դերի ընդգծմամբ, գործառույթների յուրահատկությամբ և պետության ու քաղհասարակության միջև երկխոսության արդյունավետության ապահովման գործում անգնահատելի առաքելության մատնանշմամբ:

ԳԼՈՒԽ 1. ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՈՒՂՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԶԻՆՎԱԾ ՈՒԺԵՐՈՒՄ ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՈԼՈՐՏՈՒՄ

1. Մարդու իրավունքների պաշտպանը՝ որպես զինված ուժերի նկատմամբ քաղաքացիական վերահսկողության անկախ մեխանիզմ

Հայաստանի մարդու իրավունքների պաշտպանը պարբերաբար տարբեր ձևաչափերով ընդգծել է, որ զինված ուժերում մարդու իրավունքների պաշտպանությանն առնչվող խնդիրների լուծումը ժողովրդավարական յուրաքանչյուր պետության առաջնահերթություններից է: Իսկ Հայաստանի համար այն է՛լ ավելի կարևոր է, քանի որ հանրային ընկալումներում բանակն արդարացիորեն համարվում է անկախ պետականության ամենաարժեքավոր ձեռքբերումներից մեկը:

Հայաստանի Սահմանադրության համաձայն՝ զինված ուժերը քաղաքացիական վերահսկողության ներքո են: Սա ենթադրում է, որ երկրում, ի թիվս այլնի, պետք է ձևավորված լինեն և անընդհատ կատարելագործվեն այն մեխանիզմները, որոնք արդյունավետ են դարձնում զինված ուժերում մարդու իրավունքների պաշտպանությունը (protection) ու խթանումը (promotion):

Զինված ուժերի անձնակազմի համար կարևոր է, որ նրանք ծառայության ընթացքում իրենց խախտված իրավունքները վերականգնելու նպատակով ունենան անկախ մարմիններին բողոք ներկայացնելու հնարավորություն: Ավելին՝ յուրաքանչյուր զինծառայող ունի պետական մարմինների առջև իրավական պաշտպանության արդյունավետ միջոցի իրավունք, ընդ որում՝ այդ մարմինը կարող է դատական չլինել, սակայն պետությունն, ըստ էության, պետք է ապահովի այն նույն երաշխիքները, որով օժտված են դատական մարմինները՝ իրավական պաշտպանության միջոցների արդյունավետությունն ապահովելու համար⁶⁴⁴:

Չնայած զինված ուժերում գանգատարկման ընթացակարգերի գոյությանը՝ զինվորական աստիճանակարգության վերահսկողության ներքո չգտնվող անկախ օմբուդսմանի ինստիտուտների նպատակն է քննության առնել զինված ուժերում ոչ պատշաճ վարքագծի դրսևորումների վերաբերյալ գանգատները, ինչպես նաև զինվորական քաղաքականության բացերը և զինված ուժերի համակարգային հիմնախնդիրները: Այս առումով, օմբուդսմանի դերը կարևորվում է մի քանի առումներով՝

⁶⁴⁴ Զինված ուժերի անդամների իրավունքների մասին ԵԽ Նախարարների կոմիտեի թիվ CM/Rec(2010)4 հանձնարարականի Բացատրական հուշագիր, բաժին «ԻԲ»:

1) նրա անկախ վերահսկողությունը բարձրացնում է վստահությունը զինված ուժերի նկատմամբ՝ վարչարարության գործընթացում ավելի մեծ թափանցիկություն ստեղծելով և չվնասելով ենթակայության աստիճանակարգը.

2) որպես վերահսկող անկախ մարմին՝ խթանում է զինված ուժերի նկատմամբ ժողովրդավարական և քաղաքացիական վերահսկողությունը.

3) զինված ուժերում ուժեղացնում է պատշաճ կառավարման, քաղաքացիական վերահսկողության, իրավունքի գերակայության և մարդու իրավունքների սկզբունքները.

4) զինճառայողներին պաշտպանում է նրանց իրավունքների խախտումներից, չարաշահումներից և անարդարացի որոշումներից.

5) զինվորական հրամանատարներին օգնում է հասնել ներքին բարեփոխումների և կատարելագործել զինված ուժերի ներքին ճառայությունը:

Արդյունքում, օմբուդսմանը դրական ներգործություն է ունենում զինճառայողների կյանքի որակի, նրանց մարտական ոգու և զորքերի մարտական համախմբվածության վրա:

2015 թվականի սահմանադրական բարեփոխումների արդյունքում Մարդու իրավունքների պաշտպանը՝ որպես ինքնուրույն գործառույթներ իրականացնող և անկախ սահմանադրական ինստիտուտ, ըստ էության, դարձել է անձի իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության միակ հաստատությունը, որն ունի իրավապաշտպան բնույթի վերահսկողական սահմանադրական ընդհանուր մանդատ: 2016 թվականին ընդունվեց «Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» սահմանադրական օրենքը, որի շնորհիվ էլ ավելի ամրապնդվեց Մարդու իրավունքների պաշտպանի՝ զինված ուժերում անձանց իրավունքների ապահովման գործիքակազմը:

Պաշտպանի առաջնահերթություններից է զինված ուժերում մարդու իրավունքների պաշտպանությունը, ներառյալ՝ զինճառայողների և նրանց ընտանիքների անդամների իրավունքների ապահովումը: Այդ պաշտպանության համար Պաշտպանն ունի մասնագիտացված և անհրաժեշտ ու բավարար կարողություններ՝ հետևելու զինված ուժերում իրավասու մարմինների և պաշտոնատար անձանց կողմից մարդու իրավունքների ապահովմանը:

Դեռևս 2016 թվականին հունիսին Պաշտպանի աշխատակազմում ստեղծվեց Քրեադատավարական և զինճառայողների իրավունքների պաշտպանության վարչությունը, իսկ 2017 թվականի հունիսին՝ **Զինճառայողների և նրանց ընտանիքների անդամների իրավունքների պաշտպանության բաժինը, որը մասնագիտական ստորաբաժանում է և գործում է նույն թվականի մայիսին ստեղծված՝ Քրեական արդարադատության ոլորտում և զինված ուժերում մարդու իրավունքների պաշտպանության դեպարտամենտի կազմում:** Բաժնի գործունեությունը համակարգում է Դեպարտամենտի ղեկավարը:

Առանձին բաժնի ստեղծումը պայմանավորված էր ինչպես Պաշտպանին հասցեագրվող բողոքների շարունակական աճով, այնպես էլ համակարգային ուսումնասիրությունների և

ոլորտում առկա օրենսդրական խնդիրները լուծելու համար առաջարկություններ ներկայացնելու պահանջով: Բաժինը զբաղվում է քաղաքացիների զինապարտությանն առնչվող իրավունքների պաշտպանությամբ բոլոր փուլերում (զինվորական հաշվառում և զորակոչ, զինվորական ծառայության բուն ընթացք, պահեստազոր):

Ոլորտում Պաշտպանին **աջակցող մյուս մարմինը Պաշտպանին առընթեր գործող՝ Զինված ուժերում մարդու իրավունքների պաշտպանության հարցերով փորձագիտական խորհուրդն է:** Խորհրդում ընդգրկված են հասարակական կազմակերպությունների ներկայացուցիչներ և հոգեբանության, սոցիոլոգիայի ոլորտի անկախ մասնագետներ, ինչպես նաև Արցախի հերոս, կապիտան Արմենակ Ուրֆանյանի մայրը: Զինծառայողների իրավունքների պաշտպանության ոլորտում Պաշտպանի գործունեությանն աջակցելու նպատակով կազմակերպվել են խորհրդի նիստեր, որոնց ընթացքում իրականացվել են զինծառայողների իրավունքների պաշտպանության արդյունավետության բարձրացմանն ուղղված թիրախային ուսումնասիրություններ և վերլուծություններ, վեր են հանվել համակարգային խնդիրներ և դրանց հիման վրա մշակվել են համապատասխան առաջարկություններ:

Խորհրդի աշխատանքների արդյունավետությունն ապահովող կարևոր գործոն է նաև այն, որ դրան մասնակցում են քաղաքացիական հասարակության և Պաշտպանության նախարարության իրավասու ներկայացուցիչներ: Խորհուրդը լայն հնարավորություն է տալիս քաղաքացիական հասարակության և իրավասու պետական կառույցների ներգրավմամբ կազմակերպելու մասնագիտական քննարկումներ՝ զինված ուժերում մարդու իրավունքներին առնչվող բազմաթիվ կարևորագույն հարցերի շուրջ⁶⁴⁵:

---

⁶⁴⁵ Խորհրդի նիստում բարձրացվում են պաշտպանության և անվտանգության ոլորտում առկա խնդիրներ, դրանք համատեղ քննարկվում են, և առաջարկվում խնդրի լուծման տարբերակներ: Արդյունքում, այդ առաջարկները Պաշտպանի աշխատակազմում ամփոփվում և ըստ անհրաժեշտության ներկայացվում են իրավասու գերատեսչություններին: Օրինակ, 2020 թվականի փետրվարի 25-ին տեղի է ունեցել Պաշտպանին առընթեր զինված ուժերում մարդու իրավունքների պաշտպանության հարցերով փորձագիտական խորհրդի ընդլայնված նիստը, որի ընթացքում ամփոփվել են ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի, ինչպես նաև աշխատակազմի Քրեական արդարադատության ոլորտում և զինված ուժերում մարդու իրավունքների պաշտպանության դեպարտամենտի և Արցախի մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի գործընկերների մասնակցությամբ Արցախ իրականացված այցի արդյունքները: Խորհրդի նիստում քննարկվել է սպաների և ժամկետային զինծառայողների բարձրացրած խնդիրները, բուժծառայության վիճակը, կարգապահական տույժերի և քրեական գործերով ձերբակալումների ու կալանքների հիմքերի, կարգապահական մեկուսարանում զինծառայողների պահման պայմանների, բանակում արձանագրված մահվան դեպքերի հետ կապված հարցեր: Քննարկման ընթացքում հատուկ կարևորվել են Զինված ուժերում ամուր կարգապահությունը, ռազմական կրթության որակի բարձրացումը, ինչպես նաև Պաշտպանության ոլորտին վերաբերող հրապարակումներում պատասխանատու լրագրության սկզբունքով առաջնորդվելը և այլ հարցեր: Նիստին քննարկվել է նախազորակոչիկներին զինվորական ծառայությանը նախապատրաստելու, բարոյահոգեբանական աշխատանքներ իրականացնելու, ինչպես նաև բանակում առկա խնդիրները լուծելու նպատակով միասնական

Ձինված ուժերում մարդու իրավունքների պաշտպանությունն իրականացվում է 3 գլխավոր ուղղություններով՝ 1) մինչև զինվորական ծառայության անցնելը զինապարտների իրավունքների պաշտպանություն, 2) զինվորական ծառայության ընթացքում զինծառայողների իրավունքների պաշտպանություն, 3) զինվորական ծառայության ավարտից հետո նախկին զինծառայողների իրավունքների պաշտպանություն:

Այս ամենով հանդերձ՝ Պաշտպանի ուշադրության կենտրոնում են ոչ միայն զինապարտների, այլ նաև նրանց ընտանիքների անդամների իրավունքների պաշտպանությունը:

Ամբողջ աշխարհի, այդ թվում՝ Հայաստանի համար 2020 թվականը բացասական առումով առանձնացել է անկանխատեսելի և չբացահայտված մի նոր չարիքի՝ նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակի տարածմամբ: Դրան գումարվել է նաև 2020 թվականի հուլիսին և սեպտեմբեր-նոյեմբերին Ադրբեջանի սանձազերծած ռազմական գործողությունները, որոնք միասին լրջագույն մարտահրավեր դարձան մեր երկրի, այդ թվում՝ զինված ուժերի համար⁶⁴⁶:

Արտակարգ իրավիճակներում Մարդու իրավունքների պաշտպանությամբ զբաղվող ազգային հաստատություններն ունեն կարևոր դերակատարություն: Դա բխում է նաև Փարիզյան սկզբունքների հետագա զարգացման տրամաբանությունից: Մարդու իրավունքների պաշտպանի (օմբուդսմանական) հաստատությունների դերը դժվար է գերազնահատել կոնֆլիկտային և հետկոնֆլիկտային իրավիճակներում, որի ժամանակ այդ կառույցները՝ որպես պետական անկախ մարմիններ, չպետք է անմասն մնան առաջ եկող նոր մարտահրավերների դիմակայման ընդհանուր գործընթացում: Հատկապես դրանով է պայմանավորված Հայաստանի մարդու իրավունքների պաշտպանի նախաձեռնողական (պրոակտիվ) գործունեությունը պատերազմի առաջին օրվանից մինչև եռակողմ հայտարարության օրը, դրանից մինչև այսօր:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը՝ որպես մարդու իրավունքների ազգային հաստատություն, ճգնաժամային կամ արտակարգ իրավիճակներում իրականացնում է և ունի աշխատանքի 3 հիմնական ուղղություն.

1) օգնություն քաղաքացուն (փորձը ցույց է տվել, որ իրավիճակով պայմանավորված՝ սահմանափակումները օբյեկտիվորեն փոփոխվում են շատ արագ, ինչի պայմաններում քաղաքացիների շրջանում առաջանում է իրազեկվածության պակաս, հետևաբար, մարդու իրավունքների ազգային հաստատությունների ստանձնած դերերից մեկը պետք է լինի նաև

ռազմավարության հետ կապված հարցեր: Հատուկ ընդգծվել է Ձինված ուժերում սպաների առանցքային դերը, նրանց կարգավիճակի շարունակական բարձրացման կարևորությունը (հասանելի է <https://www.ombuds.am/am/site/ViewNews/1077> հղումով):

⁶⁴⁶ Խնդիրները մանրամասն ներկայացվել են սույն բաժնի «Ձինված ուժերում մարդու իրավունքների վիճակը հանրապետությունում հայտարարված արտակարգ դրության և ռազմական դրության ռեժիմներում» գլխում:

քաղաքացիներին առկա սահմանափակումների վերաբերյալ իրազեկումը, նրանց օգնությունը՝ հասկանալու սահմանափակման բնույթը, նշանակությունը, կարգը և այլն),

2) օգնություն պետությանը (հնարավորին սեղմ ժամկետում դուրս գալ ստեղծված իրավիճակից, իրականացնել իրազեկման աշխատանքներ, հանդես գալ կոչերով, հայտարարություններով և այլն),

3) պետության նկատմամբ վերահսկողություն:

Այս առումով կարևոր է ընդգծել, որ բոլոր ժամանակներում ու հատկապես արտակարգ իրավիճակներում մարդու իրավունքների պաշտպանությանն առնչվող բոլոր այն հարցերը, որոնք հանդիպում են զինված ուժերում, եղել են և շարունակելու են մնալ Հայաստանի մարդու իրավունքների պաշտպանի առաջնահերթություններից:

2. Հանրային մարմինների և քաղաքացիական հասարակության հետ զինված ուժերում մարդու իրավունքների հարցերով համագործակցությունը

Մարդու իրավունքների պաշտպանի առաքելություններից է լինել կապող օղակ կամ կամուրջ պետության և քաղաքացիական հասարակության միջև: Պաշտպանի համար այս առաքելության իրականացումը մեծապես կարևորվում է բանակին առնչվող խնդիրների մասով: Այս առումով, 2020 թվականի ընթացքում է՛լ ավելի է ակտիվացել համագործակցությունը պետական մարմինների և հասարակական կազմակերպությունների, զանգվածային լրատվամիջոցների, բանակում մարդու իրավունքների հարցերով զբաղվող այլ հանրային կառույցների հետ:

Զինված ուժերում մարդու իրավունքների պաշտպանության ոլորտում համագործակցություն է եղել ՀՀ պաշտպանության նախարարության, ՀՀ կրթության և գիտության նախարարության, ՀՀ գլխավոր դատախազության, ՀՀ քննչական կոմիտեի և մի շարք այլ մարմինների հետ: Ընդ որում, որպես պետական մարմինների հետ համագործակցության լավագույն և հաջողված օրինակ, առանձնացման ենթակա է Պաշտպանության նախարարության և ԶՈՒ գլխավոր շտաբի ղեկավարության հետ ձևավորված համագործակցությունը, որը դրականորեն է անդրադարձել նաև կառույցների ստորաբաժանումների միջև փոխգործակցությանը: Հատկապես կարևորվում է ՀՀ պաշտպանության նախարարության և ԶՈՒ գլխավոր շտաբի մի շարք կառույցների, այդ թվում՝ Մարդու իրավունքների և բարեվարքության կենտրոնի, զինկոմիսարիատների, ռազմաբժշկական վարչության, ռազմաբժշկական հանձնաժողովների, հոսպիտալների պատրաստակամությունը Պաշտպանի աշխատակազմի հետ գործուն համագործակցության առումով: **Զինված ուժերում մարդու իրավունքների պաշտպանության ոլորտում պետք է ողջունելի համարել Պաշտպանության նախարարության Մարդու իրավունքների և բարեվարքության կենտրոնի գործունեությունը, որը ներառում է նաև**

Պաշտպանության նախարարության թեժ գծի աշխատանքի համակարգումը⁶⁴⁷: Այս առումով, կարևոր է թվում Մարդու իրավունքների և բարեվարքության կենտրոնի կատարած աշխատանքի վերաբերյալ հաշվետվության պարբերաբար ներկայացումը, ինչը ոչ միայն հրապարակային, այլև տեսանելի կդարձնի կատարված աշխատանքը:

Պաշտպանի ներկայացուցիչների կողմից չհայտարարված այցեր են իրականացվել նաև կայազորային զինվորական հոսպիտալներ, որտեղ Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրված բողոքների շրջանակներում ուսումնասիրվել են զինծառայողների բուժման ընթացքը, արդյունքները և զինծառայողների բժշկական փաստաթղթերը, տեղի են ունեցել քննարկումներ հոսպիտալների հրամանատարական կազմի հետ: Պաշտպանի ներկայացուցիչները ներկա են գտնվել Կենտրոնական բժշկական և Կենտրոնական ռազմաբժշկական հանձնաժողովների նիստերին, ստացված բողոքների շրջանակներում համատեղ քննարկվել են զինապարտ քաղաքացիների առողջական վիճակին առնչվող հարցերը: Պաշտպանության նախարարության հետ համատեղ քննարկումների և այցերի արդյունքում նշանակվել են առողջական վիճակի կրկնակի փորձաքննություններ, զորակոչիկները ստացել են տարկետման իրավունք, զինծառայողներն ուղեգրվել են զինվորական հոսպիտալներ և ստացել համապատասխան բուժում:

Դրականի հետ մեկտեղ՝ կան հարցեր, որոնք շարունակում են մնալ չլուծված: Խոսքը մեծապես վերաբերում է Պաշտպանի նախորդ զեկույցներում կամ իրավունքների ու ազատությունների խախտում արձանագրող Պաշտպանի որոշումներում տեղ գտած առանձին առաջարկությունների չկատարմանը: Սա խնդրահարույց է դառնում, երբ խոսքը ոչ միայն համակարգային խնդիր վերհանող առաջարկությունների կատարման, այլ պարզ կարգավորում ենթադրող խնդիրների լուծման մասին է: 2020 թվականին Պաշտպանության նախարարության հրավերով Պաշտպանի աշխատակազմի Զինծառայողների և նրանց ընտանիքների անդամների իրավունքների պաշտպանության բաժնի ներկայացուցիչները մասնակցել են մի քանի օրենքների և կառավարության որոշումների (հոգեբուժական օգնության, զորակոչի և այլ թեմաներով) նախագծերի վերաբերյալ արդյունավետ քննարկումների: Բացի դրանից, Պաշտպանի աշխատակազմի և Պաշտպանության նախարարության մի շարք ստորաբաժանումների միջև տեղի են ունեցել քննարկումներ՝ փոխգործակցության, ինչպես նաև հասարակական կազմակերպությունների հետ համագործակցության որոշ խնդիրների կապակցությամբ: Քննարկվել են խնդիրների լուծման կոնկրետ ուղիները, ինչպես նաև հստակեցվել են Պաշտպանության նախարարության և ԶՈՒ Գլխավոր շտաբի ստորաբաժանումների հետ հետագա համագործակցության ուղղությունները: Կարևորվել են զինծառայողների և նրանց ընտանիքների անդամների իրավունքների

⁶⁴⁷ Ըստ ներկայացված հաշվետվության՝ 2020 թվականին ստացված զանգերը մոտ 5 անգամ շատ են եղել 2019 թվականին ստացված զանգերից:

արդյունավետ պաշտպանության համար նման քննարկումները, որոնք նպաստում են խնդիրների կապակցությամբ արագ լուծումներ գտնելուն:

Դրական արդյունքներ է տվել նաև պետական մյուս կառույցների հետ համագործակցությունը: Օրինակ՝ միջին մասնագիտական կրթական ծրագրով սովորող անձանց տարկետում տրամադրելու և այլ հարցերի առնչությամբ ՀՀ կրթության և գիտության նախարարության հետ համագործակցության արդյունքում բարձրացված խնդիրները ստացել են լուծում:

Զինճառայողների և նրանց ընտանիքների անդամների իրավունքների արդյունավետ պաշտպանության տեսանկյունից կարևոր է նաև համագործակցությունը փաստաբանների հետ, ինչը կրել է պարբերական և մասնագիտական բնույթ: Իրենց վստահորդներ հանդիսացող զինճառայողների իրավունքների համատեղ պաշտպանությունը դարձել է ամենօրյա աշխատանքի բաղկացուցիչ մասը:

Լինելով կամուրջ հանրային մարմինների և քաղաքացիական հասարակության միջև՝ **Մարդու իրավունքների պաշտպանի համար չափազանց կարևոր է միասնական հարթակ ստեղծել բանակում առկա խնդիրները վեր հանելու, դրանք քննարկելու և անհրաժեշտ լուծումներ գտնելու ուղղությամբ:** Այստեղ չափազանց կարևոր է հասարակական կազմակերպությունների կարողությունների զարգացումը, որը հնարավորություն կտա արդյունավետ և պրոֆեսիոնալ կերպով իրականացնել ոլորտի մշտադիտարկումն ու առկա թերությունների մասին իրազեկումը: Թեև 2020 թվականի համավարակի և պատերազմի պատճառով հնարավոր չէր հաճախակի կազմակերպել պարբերական հանդիպումներ, այնուամենայնիվ, քաղաքացիական հասարակության ներկայացուցիչների մասնակցությամբ զինված ուժերում մարդու իրավունքների պաշտպանության գործնական և համակարգային խնդիրներին նվիրված մի շարք կլոր սեղան քննարկումներ են կազմակերպվել, որոնց ընթացքում մտքերի փոխանակումներ են արվել որոշակի համակարգային հարցերի շուրջ:

Քաղաքացիական հասարակության դերի մասին խոսելիս կարևոր է ընդգծել նաև ԵԱՀԿ աջակցությամբ և Ազգային ժողովի պաշտպանության և անվտանգության հարցերի մշտական հանձնաժողովի համակարգմամբ գործող Անվտանգության ոլորտի նկատմամբ ժողովրդավարական վերահսկողության ազգային հարթակը: Այդ հարթակն իր մեջ համախմբում է անվտանգության ու պաշտպանության ոլորտի պետական մարմիններին և քաղհասարակության ներկայացուցիչներին: Հարթակի աշխատանքներին ներգրավված է նաև Մարդու իրավունքների պաշտպանը: Այն բավականին արդյունավետ գործիք է անվտանգության ոլորտի կարևորագույն հարցեր քննարկելու և արդյունքում ճիշտ որոշումներ կայացնելուն նպաստելու համար: Այն, անշուշտ, նաև կարող է նպաստել անվտանգության կառույցների նկատմամբ հանրային վստահության բարձրացմանը, խթանել նշված մարմինների միջև երկխոսությունը և զարգացնել մասնակիցների կարողությունները:

2020 թվականին տավույան մարտական իրադարձությունների և սեպտեմբեր-նոյեմբեր ամիսներին Արցախում և Հայաստանի սահմաններին տեղի ունեցած ռազմական գործողությունների արդյունքում ի հայտ եկած խնդիրներն է՛լ ավելի ընդգծեցին զինված ուժերի և ընդհանրապես անվտանգության ոլորտի նկատմամբ քաղաքացիական վերահսկողության, և մասնավորապես՝ խորհրդարանական վերահսկողության կարևորությունը: Պաշտպանը գտնում է, որ խորհրդարանական վերահսկողությունը նվազագույնի է հասցնում պետության սխալների ռիսկերը, ուստի անհրաժեշտ է, որ հատկապես խորհրդարանական կառավարման պայմաններում խորհրդարանը պրոակտիվ քաղաքականություն ցուցաբերի ոլորտի խնդիրների վերհանման և դրանց լուծման ուղղությամբ:

Պաշտպանի համար նաև խիստ կարևոր է սեփական գործունեության հրապարակայնությունը, ինչպես նաև իրավապաշտպան գործունեություն իրականացնողների աշխատանքի տեսանելի լինելը:

3. Միջազգային համագործակցությունը զինված ուժերում մարդու իրավունքների պաշտպանության բնագավառում

Մարդու իրավունքների պաշտպանի համար առաջնահերթություններից է միջազգային, այդ թվում՝ եվրոպական իրավական չափանիշների կիրարկումը ներպետական զինվորական օրենսդրությունում: Այստեղ մեծապես կարևորվում է զինված ուժերում մարդու իրավունքների պաշտպանության ոլորտում միջազգային մասնագիտացված կառույցների հետ համագործակցության կատարելագործումը:

Մարդու իրավունքների իրավական չափանիշների ներդրման գործում, անշուշտ, կարևոր է եղել «Մարդու իրավունքների եվրոպական չափանիշների կիրառման ամրապնդումը Հայաստանի զինված ուժերում» Եվրոպայի Խորհրդի ծրագիրը, որին 2019 թվականի մարտին հաջորդել և 2020 թվականին շարունակել է «Մարդու իրավունքները և կանայք Հայաստանի Հանրապետության զինված ուժերում» ծրագիրը: Վերը նշված ծրագրի հիմնական գործընկերներից է Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմը:

Ծրագրի շրջանակներում կազմակերպվել են հանդիպումներ, կլոր սեղան քննարկումներ, աշխատաժողովներ, որոնք ուղղված են եղել Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի կարողությունների զարգացմանը, միաժամանակ, այդ միջոցառումներին ներգրավված են եղել նաև հասարակական կազմակերպությունների և պետական այլ կառույցների ներկայացուցիչներ:

Ծրագրի շրջանակներում 2020 թվականի ընթացքում, ի թիվս այլնի, Պաշտպանության նախարարության և Մարդու իրավունքների պաշտպանի ներկայացուցիչների անմիջական մասնակցությամբ պատրաստվել և հրապարակվել են երեք տեղեկատվական անիմացիոն տեսահոլովակներ՝ զինվորական ծառայության գրավչության, զինվորական կրթության հավասար հնարավորությունների ապահովման և զինծառայողների իրավունքների

պաշտպանության արդյունավետ միջոցների վերաբերյալ⁶⁴⁸: Ծրագրով նախատեսվում է ևս երկու տեսահոլովակի հրապարակում: Տեսահոլովակներում հատուկ շեշտադրվում է զինված ուժերում կանանց ներգրավման, առաջխաղացման և հավասար հնարավորությունների ապահովման անհրաժեշտությունը:

Բացի դրանից, նույն ծրագրի շրջանակում 2020 թվականին մշակվել է «Զինված ուժերում մարդու իրավունքների պաշտպանություն. Մարդու իրավունքների պաշտպանի մշտադիտարկման իրավական շրջանակ» ձեռնարկը⁶⁴⁹, որը վերաբերում է Զինված ուժերում մարդու իրավունքների պաշտպանությանը և կարևոր ու պրակտիկ գործիք է Պաշտպանի կողմից զինճառայողների իրավունքների և ազատությունների, զինված ուժերում կանանց իրավունքների մշտադիտարկման համար: Ձեռնարկում ներառված են մարդու իրավունքների պաշտպանությանը վերաբերող ինչպես ներպետական օրենսդրական իրավակարգավորումներ, Սահմանադրական և Վճռաբեկ դատարանների դիրքորոշումներ, այնպես էլ միջազգային իրավական չափանիշներ, ներառյալ՝ ՄԱԿ-ի, ԵԱՀԿ-ի, ԵԽ-ի փաստաթղթերում և Եվրոպական դատարանի վճիռներում ու որոշումներում տեղ գտած դրույթներ:

Ձեռնարկը կազմված է հաշվի առնելով Մարդու իրավունքների պաշտպանի տարեկան հաղորդումներում ու զեկույցներում տեղ գտած խնդիրները, ներառում է Պաշտպանի աշխատանքներում մշտապես օգտագործվող ակտերը, ուստի այն ունի նաև պրակտիկ կիրառելիություն: Դրանում ներառված են զինվորական հաշվառումից ու զորակոչի կազմակերպումից մինչև զինված ուժերում կանանց առաջխաղացման և զինճառայողների ու նրանց ընտանիքների անդամների սոցիալական իրավունքներին առնչվող հարցերին վերաբերելի իրավական չափանիշներ:

Անվտանգության ոլորտի վերահսկողության վերաբերյալ միջազգային չափանիշների ներդրման գործում չափազանց կարևոր է Եվրոպայում անվտանգության և համագործակցության կազմակերպության «Անվտանգության ոլորտի կառավարումը Հայաստանում» ծրագիրը, որի հիմնական շահառուներից է Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմը: Ծրագրի շրջանակներում 2019 թվականին Պաշտպանի աշխատակազմի (այդ թվում՝ մարզային ստորաբաժանումների) ներկայացուցիչների համար իրականացվել էր դասընթացավարների վերապատրաստման դասընթաց (Training of trainers): Ծրագրի շրջանակներում Պաշտպանի աշխատակազմի համար մշակվել է «Անվտանգության ոլորտի գործերի վարման մոդելային չափանիշներ» ձեռնարկը (անգլերեն լեզվով), որի

⁶⁴⁸ Հասանելի են հետևյալ հղումներով՝
<https://www.facebook.com/britishembassyerevan/posts/10157231458540811>,
<https://www.youtube.com/watch?v=5Elyc8r-gFO> ,
<https://www.youtube.com/watch?v=XzbVWgNV6MU&t=1519s> ,

⁶⁴⁹ <https://bit.ly/2PVGQiy> :

նպատակն է նպաստել անվտանգության ոլորտում, այդ թվում՝ զինված ուժերում, մշտադիտարկման և բողոքների քննության մեխանիզմների զարգացմանը: Ձեռնարկը ներկայումս վերջնականացման և անգլերենից հայերեն թարգմանության փուլում է:

Այդ նույն ծրագրի շրջանակում է նաև, որ 2020 թվականին փաստացի մեկնարկը տրվեց Անվտանգության ոլորտի ժողովրդավարական վերահսկողության ազգային հարթակի գործունեության, որի գործնական նշանակության և կարևորության մասին արդեն խոսվել է սույն գլխի նախորդ պարագրաֆում:

Հայաստանի մարդու իրավունքների պաշտպանը, որպես աշխատանքի նոր ուղղություն, 2018 թվականից սկսած Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտե է ներկայացնում հատուկ դիրքորոշումներ՝ կապված Հայաստանի դեմ կայացված ՄԻԵԴ վճիռների կատարման հետ: Սա բերեց նոր հնարավորություններ Եվրոպայի խորհրդի մասնագիտացված կառույցների, այդ թվում՝ ԵԽ Նախարարների կոմիտեի ՄԻԵԴ վճիռների կատարման դեպարտամենտի հետ համագործակցության համար:

ՄԻԵԴ վճիռների կատարմանը Հայաստանի մարդու իրավունքների ազգային հաստատության մասնակցությունը միջազգային լավագույն փորձի օրինակներից է: Մարդու իրավունքների պաշտպանի կողմից նման դիրքորոշում ներկայացնելը կարևոր նշանակություն ունի զինված ուժերում մարդու իրավունքների պաշտպանության համակարգի կատարելագործման ու հետագայում նման խախտումները բացառելու գործում: Հատկապես կարևոր է ընդգծել, որ նման գործիքով Պաշտպանն օգտագործում է միջազգային կառուցակարգերի հավելյալ հնարավորությունները՝ զինված ուժերում մարդու իրավունքներին առնչվող համակարգային խնդիրները վեր հանելու, իր առաջարկություններն այլընտրանքային ուղիներով ներկայացնելու և դրանք կատարելուն հետևողականորեն խորամուխ լինելու առումով:

Որպես օրինակ, կարելի է նշել զինծառայողների իրավունքների հարցով «Մուրադյանն ընդդեմ Հայաստանի» ՄԻԵԴ վճիռի կատարման շրջանակներում ներկայացված դիրքորոշումը⁶⁵⁰, որն առաջին քայլն էր տվյալ ուղղությունում: Հատկանշական է, որ 2019 թվականի դեկտեմբերի 12-ին ՀՀ զինված ուժերի կարգապահական կանոնադրում կատարված փոփոխություններով հատուկ դիրքորոշման մեջ կարգապահության ամրապնդման ոլորտում Պաշտպանի կողմից ներկայացված առաջարկները սկզբունքորեն ընդունվել են: Իսկ 2021 թվականի սկզբին շրջանառության մեջ է դրվել նաև Պաշտպանության նախարարի 2012 թվականի սեպտեմբերի 20-ի թիվ 991-Ն հրամանում փոփոխություններ կատարելու մասին նախագիծը, որի ընդունման դեպքում կիրացվեն նաև մյուս առաջարկները:

⁶⁵⁰ Հատուկ դիրքորոշման մեջ անդրադարձ է կատարվել «Մուրադյանն ընդդեմ Հայաստանի» վճիռի կատարման համար սկզբունքային մի շարք խնդիրների, ներառյալ՝ զինված ուժերի նկատմամբ քաղաքացիական վերահսկողության և զինված ուժերի կարգապահության ամրապնդման անհրաժեշտության հարցերին: Այդ ուղղությամբ Պաշտպանի կողմից արվել են կոնկրետ առաջարկություններ:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի քրեական արդարադատության ոլորտում և զինված ուժերում մարդու իրավունքների պաշտպանության դեպարտամենտի ղեկավարը, որպես 2018 թվականին Յոհաննեսբուրգում և 2019 թվականին Սարաևոյում կայացած 10-րդ և 11-րդ վեհաժողովների շարունակություն, 2020 թվականի հոկտեմբերին մասնակցել է Չինված ուժերի հարցերով օմբուդսմանական հաստատությունների միջազգային կոնֆերանսի (ICOAF) տարեկան հանդիպմանը (հիմնական վայրը՝ Վիեննա, Ավստրիա), որը, նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակով պայմանավորված, անցկացվել է առցանց: Առցանց հանդիպմանը մասնակցել են նաև Պաշտպանի աշխատակազմի զինծառայողների և նրանց ընտանիքների անդամների իրավունքների պաշտպանության բաժնի ներկայացուցիչները:

Միջոցառման ընթացքում Չինված ուժերի ժողովրդավարական վերահսկողության ժնկի կենտրոնի (DCAF) և ավելի քան 37 երկրների (Աֆրիկյան երկրներ, Իսրայել, ԱՄՆ, Եվրոպական միության և Եվրոպայի խորհրդի անդամ պետություններ և այլն) օմբուդսմանների հաստատությունների 100-ից ավելի ներկայացուցիչների միջև փորձի փոխանակման նպատակով տեղի են ունեցել մասնագիտական քննարկումներ օմբուդսմանական հաստատությունների կարողությունների զարգացման, զինված ուժերի և համազգեստով քաղաքացիների իրավունքների և ազատությունների վրա նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակի ազդեցության, այդ ընթացքում բողոքների քննարկման առանձնահատկությունների վերաբերյալ: Քննարկվել է նաև օմբուդսմանական հաստատությունների աշխատանքի առանձնահատկությունները համավարակային իրավիճակի ավարտից հետո:

2020 թվականին մեկնարկ տրվեց նաև Եվրոպայի խորհրդի HELP (Human Rights Education for Legal Professionals) հարթակի ներքո մի նոր կրթական դասընթացի, որը մինչ այդ օրինակը չի ունեցել ԵԽ անդամ երկրների շրջանակում: Խոսքը «Մարդու իրավունքները զինված ուժերում» մոդելային դասընթացի մասին է, որի հիմնական գաղափարն առաջ է եկել 2019 թվականի փետրվարին Ստրասբուրգում HELP բաժնի ղեկավար կազմի հետ, իսկ այնուհետ՝ 2020 թվականի սկզբին Երևանում՝ HELP ստորաբաժանման ներկայացուցչի հետ կայացած երկկողմ խորհրդատվությունների շրջանակներում: Այս գաղափարն իրականացվում է ԵԽ «Մարդու իրավունքները և կանայք Հայաստանի Հանրապետության զինված ուժերում» ծրագրի հովանու ներքո, որի արդյունքն, անշուշտ, դրական նշանակություն է ունենալու զորքերում իրավագիտակցության բարձրացման և ԶՈՒ անձնակազմի իրավունքների պաշտպանության ու խթանման գործում:

ԳԼՈՒԽ 2. ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԶԻՆՎՈՐԱԿԱՆ ՀԱՇՎԱՌՄԱՆ ԵՎ ԶՈՐԱԿՈՉԻ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՈՒՄ

1. Զինվորական հաշվառման և զորակոչի կազմակերպման գործընթացը

Զինված ուժերի անդամների իրավունքների մասին Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեի թիվ CM/Rec(2010)4 հանձնարարականի 49-րդ կետի համաձայն՝ պոտենցիալ զորակոչիկները պետք է ստանան լիարժեք և մանրամասն տեղեկություններ զորակոչի բոլոր ասպեկտների, զինվորական ծառայությունը սկսելու և զինվորական ծառայություն անցնելու շրջանում ընդգրկված պարտավորությունների առանձնահատուկ բնույթի մասին:

Զինապարտ քաղաքացիների ծանուցման գործընթացի, այդ թվում՝ զորակոչիկների պատշաճ ծանուցված լինելու, զինվորական կոմիսարիատների տրամադրած ծանուցագրերի ձևերի և միատեսակ պրակտիկայի ապահովման տեսանկյունից կարևոր է, որ ՀՀ կառավարության 2018 թվականի հոկտեմբերի 4-ի թիվ 1132-Ն որոշմամբ հաստատվել է «Պարտադիր զինվորական ծառայության զորակոչի անցկացման կարգը»⁶⁵¹:

Զորակոչիկների իրազեկվածության բարձրացման տեսանկյունից կարևոր նշանակություն ունեն 2018 թվականին հրատարակված «Տեղեկատվական գրքույկ զորակոչիկների համար» և «Զինծառայողների իրավունքներն ու պարտականությունները» տեղեկատվական գրքույկները, որոնք, սակայն, Պաշտպանության նախարարության պաշտոնական կայքէջում դեռևս չեն հրապարակվել: Դրա անհրաժեշտության մասին նշվել էր նաև Պաշտպանի 2018 և 2019 թվականների տարեկան հաղորդման մեջ:

Պաշտպանի 2019 թվականի տարեկան հաղորդմամբ ներկայացվել էին զորակոչի ընթացքում ծանուցման գործընթացի հետ կապված խնդիրները, որոնք վեր էին հանվել Պաշտպանին հասցեագրված բողոքների քննարկման արդյունքում:

Մասնավորապես, կոնկրետ օրինակների հաշվառմամբ ներկայացվել և քննարկվել էր հետևյալ խնդիրը. «Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքի 20-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ պարտադիր զինվորական ծառայության զորակոչին քաղաքացու ներկայությունն ապահովելու նպատակով համապատասխան զինվորական կոմիսարիատը քաղաքացուն փաստաթղթային կամ էլեկտրոնային եղանակով ծանուցում է զինվորական կոմիսարիատ ներկայանալու պարտավորության մասին՝ ծանուցման մեջ նշելով զինվորական կոմիսարիատ ներկայանալու ժամկետը:

Բացի այդ, ՀՀ կառավարության 2018 թվականի հոկտեմբերի 4-ի թիվ 1132-Ն որոշման 1-ին հավելվածով հաստատված կարգի 8-րդ կետի համաձայն՝ շարքային կազմի պարտադիր

⁶⁵¹ Կարգն ընդունելու անհրաժեշտության հարցը բարձրացվել էր Պաշտպանի 2017 թվականի տարեկան հաղորդմամբ, տե՛ս 2017 թվականի տարեկան հաղորդում, էջ 272:

զինվորական ծառայության զորակոչը հայտարարվելուց հետո զինվորական կոմիսարիատը շարքային կազմի պարտադիր զինվորական զորակոչի ենթակա քաղաքացուն փաստաթղթային կամ էլեկտրոնային եղանակով ծանուցում է զինվորական կոմիսարիատ ներկայանալու պարտավորության մասին՝ ծանուցման մեջ նշելով ներկայանալու ժամկետը: Փաստաթղթային եղանակով ծանուցումն իրականացվում է քաղաքացուն ծանուցագիրն առձեռն հանձնելու, իսկ էլեկտրոնային եղանակով ծանուցումը՝ զինվորական կոմիսարիատին քաղաքացու տրամադրած էլեկտրոնային հասցեին ծանուցագիր ուղարկելու միջոցով:

Կառավարության նշված որոշման կարգավորումներից, սակայն, պարզ չէ, թե ինչ գործողություններ պետք է իրականացնի զինվորական կոմիսարիատը այն դեպքերում, երբ ծանուցագիրը քաղաքացուն առձեռն հանձնել չի հաջողվել, և բացակայում է նրա էլեկտրոնային հասցեն:

Այսինքն, պարզ չէ, թե նման իրավիճակներում քաղաքացուն ծանուցված համարելու համար հստակ ինչ գործողություններ պետք է իրականացնի զինվորական կոմիսարիատը (օրինակ, ՀՀ քրեական դատավարության, ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքերով, ինչպես նաև «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքով առկա է անձին ծանուցված համարելու նպատակով տարբեր պետական մարմինների կողմից իրականացվող գործողությունների հաջորդականություն):

Ծանուցման խնդիրների կապակցությամբ քաղաքացիները Պաշտպանին դիմել են ոչ միայն պարտադիր զինվորական ծառայության զորակոչի, այլ նաև վարժական հավաքների և զորավարժությունների ներգրավման հետ կապված: Մասնավորապես, քաղաքացիները ներկայացրել են պնդումներ, որ իրենց վարժական հավաքների ներգրավման նպատակով ծանուցում են հեռախոսազանգի միջոցով:

Մինչդեռ, «Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքի 59-րդ հոդվածի 6-րդ մասի համաձայն՝ քաղաքացին վարժական հավաքի կանչվում է իր հաշվառման վայրի զինվորական կոմիսարիատի կողմից տրված փաստաթղթային կամ էլեկտրոնային ծանուցման համաձայն:

Այս դեպքում ևս, քաղաքացիներին ծանուցված համարելու նպատակով Զորակոչային և զորահավաքային համալրման ծառայության կողմից իրականացվող գործողությունների հաջորդականությունը պարզ չէ:

2020 թվականին Պաշտպանին հասցեագրվել են նաև բողոքներ առանց պատշաճ բժշկական հետազոտության և փորձաքննության պահեստազորում հաշվառված անձանց վարժական հավաքների ներգրավելու վերաբերյալ:

«Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքի 17-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ քաղաքացիներին զինվորական հաշվառման վերցնելու, պարտադիր զինվորական ծառայության զորակոչի, ներառյալ՝ զորահավաքային զորակոչի,

պայմանագրային զինվորական ծառայության և վարժական հավաքի ներգրավելու ժամանակ իրականացվում են նրանց առողջական վիճակի հետազոտում և բժշկական փորձաքննություն:

Իհարկե, անհատական բողոքների և ահազանգերի հիման վրա ձեռնարկված միջոցների կամ քաղաքացիների կողմից Ջորակոչային և զորահավաքային համալրման ծառայության հաշվառման վայրի տարածքային ստորաբաժանում հետազոտություն անցնելու պահանջ ներկայացվելու արդյունքում խնդիրները կարգավորվել են, սակայն բոլոր քաղաքացիների օրենքով նախատեսված և պարտադիր բժշկական հետազոտություններ չիրականացնելն ինքնին խնդրահարույց է:

Այս առումով առկա է նաև օրենսդրական խնդիր: Մասնավորապես, ինչպես նշվեց վերևում, «Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքի 17-րդ հոդվածի 1-ին մասը առողջական վիճակի հետազոտման և բժշկական փորձաքննության պարտադիր պահանջ է նախատեսում, ի թիվս այլնի, **վարժական հավաքի** ներգրավման դեպքում:

Բացի դրանից, նույն օրենքի 59-րդ հոդվածի 6-րդ մասով նախատեսված է, որ ծանուցման հիման վրա զինվորական կոմիսարիատ ներկայացած քաղաքացին անցնում է բուժհետազոտում, որի արդյունքներով վարժական հավաքի կանչվելու ենթակա ճանաչվելու դեպքում ուղարկվում է վարժական հավաքի անցկացման վայր: Օրենքի 60-րդ հոդվածը սահմանում է պահեստազորում հաշվառված քաղաքացիներին զինվորական վարժանքների (հրամանատարաշտաբային կամ շտաբային, զինվորական մարզումների) և զորավարժությունների (զորախաղերի) կանչելու կարգն ու ժամկետները: Օրենքի թե՛ 17-րդ, թե՛ 60-րդ հոդվածներով հետազոտությունների և փորձաքննության պարտադիր պահանջ նախատեսված չէ զինվորական վարժանքների և զորավարժությունների ներգրավման դեպքերի համար:

Օրենքով նման պահանջ նախատեսված չլինելն անհասկանալի է, քանի որ զինվորական վարժանքների և զորավարժությունների ներգրավման դեպքերում ևս քաղաքացիներն իրականացնում են զինվորական պարտականություններից բխող գործողություններ, որոնք ենթադրում են որոշակի ֆիզիկական ծանրաբեռնվածություն:

Ինչպես բազմիցս նշվել է, զինծառայողները գտնվում են պետության հոգածության ներքո, ինչը ոչ միայն զինծառայողի իրավունքի և դրան համարժեք՝ պետության պարտավորության խնդիր է, այլ նաև՝ պետության հնարավոր պատասխանատվության: Այսինքն, ոչ միայն վարժական հավաքների, այլև զինվորական վարժանքների կամ զորավարժությունների ներգրավվող քաղաքացիների պատշաճ բժշկական հետազոտությունների չիրականացման դեպքում մեծ է հավանականությունը, որ պետությունն այդպիսի գործողությունների կներգրավվի անձանց, ում առողջական խնդիրները կարող են չլինել ակնհայտ տեսանելի, սակայն զինվորական պարտականությունների կատարման ժամանակ կտրուկ սրվեն և հանգեցնեն բացասական հետևանքների:

Հասկանալի է, որ հատկապես համապետական զորավարժությունների և վարժական հավաքների իրականացման դեպքում ներգրավվող քաղաքացիների թիվը կարող է շատ մեծ լինել, սակայն այդ փաստն օրենսդրական պարտավորությունները չիրականացնելու իրավական հիմնավորում հանդիսանալ չի կարող: Զորավարժություններն ու վարժական հավաքները, ի տարբերություն զորահավաքի, նախապես հստակ պլանավորվող միջոցառումներ են, պետությունն է որոշում դրանց իրականացման ժամկետը, տևողությունը և ծավալները, հետևաբար դրանց պլանավորումը պատշաճ իրականացվելու դեպքում հնարավոր է քաղաքացիների բժշկական հետազոտություններն ու փորձաքննություններն իրականացնել մինչ վարժական հավաքների կոնկրետ գործողություններն սկսելը:

Կարևոր է ընդգծել «Նպատակային ուսումնառության համար քաղաքացուն պարտադիր զինվորական ծառայության զորակոչից տարկետում տալու և տրված տարկետումը դադարելու պայմանները սահմանելու մասին» («Պատիվ ունեմ») և «Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանության նախարարության կողմից նշված վայրում և պայմաններում զինվորական ծառայություն անցնելու ցանկություն հայտնած շարքային կազմի պարտադիր զինծառայողի հետ պայմանագիր կնքելու կարգը սահմանելու մասին» («Ես եմ») որոշումների առկայությունը: Նշված ծրագրերը մի դեպքում՝ հնարավորություն են տալիս զորակոչիկներին ուսումնառության նպատակով ստանալ տարկետում և ուսումնառությունից հետո ավելի խորը մասնագիտական գիտելիքներով զորակոչվել ծառայության, իսկ մյուս դեպքում՝ ծառայություն անցնել հատուկ պայմաններով, ինչպես նաև ստանալ որոշակի արտոնություններ ծառայության ընթացքում և դրանից հետո: Այս ծրագրերի իրականացումն, իհարկե, մեծապես ուղղված է Հայաստանի Հանրապետությունում զինվորական ծառայությունն ավելի գրավիչ դարձնելուն և քաղաքացիների մեջ ծառայության անցնելու ցանկությունը բարձրացնելուն:

Այս տեսանկյունից անհրաժեշտ է նշել, որ 2020 թվականի ձմեռային զորակոչին ստացվել է տեղեկություն «Ես եմ» ծրագրի իրականացումը դադարեցվելու վերաբերյալ:

Պաշտպանության նախարարությունից տրամադրված պարզաբանման համաձայն՝ 2021թ. ամառային զորակոչի ընթացքում շարունակվելու է «Պատիվ ունեմ» ծրագրի իրականացումը, իսկ «Ես եմ» ծրագրի շարունակականության վերաբերյալ որոշում առկա չէ:

Պաշտպանության նախարարության թեժ գիծը 2020 թվականի զորակոչի ընթացքում ստացել է 33 զանգ «Պատիվ ունեմ», իսկ 6 զանգ՝ «Ես եմ» ծրագրերի վերաբերյալ: Տեղում պարզաբանվել է քաղաքացիներին և տրվել սպառիչ պատասխաններ:

Չնայած Պաշտպանության նախարարության պարզաբանմանը, որ «Ես եմ» ծրագրի շարունակականության վերաբերյալ որոշում առկա չէ, հաշվի առնելով քաղաքացիների կողմից Պաշտպանին ներկայացված տեղեկությունը ծրագրով ծառայություն անցնելու նպատակով դիմումներ չընդունվելու վերաբերյալ՝ անհրաժեշտ է անդրադառնալ այն հարցին, որ թե՛ Պաշտպանի աշխատակազմում իրականացվող քննարկման վարույթների, թե՛ զորամասեր

իրականացվող այցերի, թե՛ առանձին քննարկումների ընթացքում «Ես եմ» ծրագրի կապակցությամբ ստացվում էին քաղաքացիների միայն դրական արձագանքներ:

Ավելին, քաղաքացիները Պաշտպանին հասցեագրվող բողոքների շրջանակներում ներկայացնում են դժգոհություններ այն մասին, որ նման ծրագրերի (այդ թվում՝ «Ես եմ» ծրագրի) վերաբերյալ իրազեկվածության ցածր մակարդակի պատճառով զրկվել են դրանցից օգտվելու հնարավորությունից: Քաղաքացիներից ոմանք նույնիսկ տեղեկացված չեն եղել «Ես եմ» ծրագրով ծառայություն անցնելու նպատակով դիմումներ չընդունելու մասին, ինչի պատճառով կարող էին զրկվել այլ ծրագրերով դիմելու հնարավորությունից, քանի որ «Ես եմ» ծրագրին դիմելու հնարավորության ակնկալիք ունենալու պատճառով չեն նախատեսել որոշակի ծրագրի դիմելու և դրա համար նախապատրաստվելու անհրաժեշտությունը:

Հետևաբար, «Ես եմ» ծրագրի իրականացման հնարավոր դադարեցումը խորը և համապարփակ հիմնավորման կարիք կունենա, կամ առնվազն անհրաժեշտ է քննարկել այլընտրանքային ծրագրի ներդրման հնարավորությունը:

Պաշտպանության նախարարությունից տեղեկացվել է նաև, որ 2020 թվականի ընթացքում ՀՀ ՊՆ զորակոչային և զորահավաքային համալրման ծառայությունը և տարածքային ստորաբաժանումները զորակոչների նախապատրաստական փուլում զորակոչիկների և նրանց ծնողների շրջանում իրականացրել են ՀՀ զինված ուժերի համալրման առաջարկվող ծրագրերի և Պաշտպանության նախարարի 2018 թվականի հունիսի 25-ի թիվ 8-Ն հրամանով սահմանված մրցույթների լուսաբանման աշխատանքներ, իսկ զորակոչի ենթակա բոլոր զորակոչիկները գրավոր իրազեկվել են վերը նշված ծրագրերով և մրցույթներով զինվորական ծառայության զորակոչվելու պայմաններին:

Քաղաքացիների իրազեկվածությունը բարձրացնելու, նմանատիպ ծրագրերի առկայության, պայմանների և դիմելու կարգի պարզաբանման ուղղությամբ աշխատանքները, սակայն, պետք է իրականացվեն կցագրման գործընթացն իրականացնելուց սկսած, ինչն է՛լ ավելի արդյունավետ կդարձնի և կխթանի այդ ծրագրերով ծառայություն անցնելու ցանկություն ունեցող քաղաքացիների թվի բարձրացումը, ինչպես նաև կբացառի որևէ այլ ծրագրով ծառայություն անցնելու նպատակով դիմում ներկայացնելու հնարավորությունից զրկվելու հավանականությունը: Իրազեկվածության բարձրացմանն ուղղված այդպիսի աշխատանքները հնարավոր է իրականացնել ինչպես զինվորական կոմիսարիատների կողմից, այնպես էլ իրազեկման այլ եղանակներով (օրինակ՝ հանրակրթական հաստատությունները «Նախնական զինվորական պատրաստություն» առարկայի շրջանակներում):

Ուստի, առաջարկվում է՝

1. *հրատարակված տեղեկատվական նյութերն էլեկտրոնայնացնել և տեղադրել Պաշտպանության նախարարության պաշտոնական կայքում, որի շնորհիվ մինչև զորակոչային տարիքի հասնելը քաղաքացիները կկարողանան իրազեկված լինել զինծառայողների իրավունքներին և պարտականություններին,*

2. մշակել ծանուցագիրը քաղաքացուն առձեռն հանձնելու անհնարինության, ինչպես նաև էլեկտրոնային հասցե տրամադրված չլինելու դեպքերում՝ քաղաքացուն ծանուցված համարելու նպատակով զինվորական կոմիսարիատի կողմից իրականացվող գործողությունների հաջորդականություն,

3. բացառել զորավարժություններին և վարժական հավաքներին կանչելու նպատակով օրենքով սահմանված կարգի խախտմամբ քաղաքացիներին ծանուցելու պրակտիկան,

4. բացառել առանց բժշկական հետազոտությունների և փորձաքննությունների քաղաքացիներին վարժական հավաքների ներգրավելու պրակտիկան, յուրաքանչյուր նման միջոցառման պլանավորումն իրականացնել այնպես, որ հետազոտությունները կատարվեն մինչև կոնկրետ միջոցառումներն սկսվելը,

5. «Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքի 17-րդ և 60-րդ հոդվածներում կատարել համապատասխան փոփոխություններ՝ բժշկական հետազոտությունների և փորձաքննությունների իրականացման կարգավորում նախատեսելով նաև պահեստազորում հաշվառված քաղաքացիներին զինվորական վարժանքների (հրամանատարաշտաբային կամ շտաբային, զինվորական մարզումների) և զորավարժությունների (զորախաղերի) կանչելու դեպքերի համար,

6. մշակել և իրականացնել զինվորական ծառայության տարբեր ծրագրերով անցնելու հնարավորությունների վերաբերյալ իրազեկվածության բարձրացմանն ուղղված աշխատանքներ՝ ներգրավելով ինչպես զինվորական կոմիսարիատները, այնպես էլ այլ հաստատությունները,

7. քննարկել «Ես եմ» ծրագրի իրականացումը շարունակելու կամ այն զինվորական ծառայության գրավչությունը բարձրացնող այլ ծրագրով փոխարինելու հնարավորության հարցը:

2. Զորակոչված քաղաքացիներին ծառայության վայրեր նշանակելու գործընթացը

Մարդու իրավունքների պաշտպանի 2019 թվականի տարեկան հաղորդմամբ արձանագրվել էին օրենքով սահմանված հիմքերով քաղաքացիներին կոնկրետ վայրեր ծառայության չնշանակելու վերաբերյալ խնդիրներ:

Օրինակ, ներկայացվել էր իրավիճակ, երբ կրտսեր եղբայրը պատվոպահակային վաշտում ծառայող ավագ եղբոր մոտ ծառայության չէր նշանակվել՝ չնայած նրան, որ «Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքի 26-րդ հոդվածի 4-րդ մասի (խնդրի պահին գործող խմբագրությամբ) համաձայն՝ շարքային կազմի պարտադիր զինվորական ծառայության մեջ գտնվող եղբայր ունեցող շարքային կազմի պարտադիր զինծառայողն իր ցանկությամբ ծառայության է նշանակվում եղբոր ծառայության վայրի

զորամասում, եթե եղբոր ծառայության ժամկետը չի գերազանցում 17 ամիսը: Այսինքն, խնդրի պահին օրենսդրական որևէ արգելք նախատեսված չէր:

Այնուհետև՝ 2019 թվականի հունիսի 4-ին, «Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքի 26-րդ հոդվածի 4-րդ մասում կատարվեց լրացում, ըստ որի՝ շարքային կազմի պարտադիր զինվորական ծառայության մեջ գտնվող եղբայր ունեցող շարքային կազմի պարտադիր զինծառայողն իր ցանկությամբ ծառայության է նշանակվում եղբոր ծառայության վայրի զորամասում, եթե շարքային կազմի պարտադիր զինվորական ծառայության մեջ գտնվող եղբոր ծառայության ժամկետը չի գերազանցում 17 ամիսը, կամ եղբայրը պարտադիր զինվորական ծառայություն է անցնում այնպիսի զորամասում, որտեղ ծառայություն անցնելու համար անհրաժեշտ պայմանները չեն բավարարվում զորակոչվող եղբոր կողմից:

2019 թվականի տարեկան հաղորդմամբ Պաշտպանն արձանագրել էր, որ ճիշտ է, նշված օրենսդրական փոփոխությամբ փորձ է կատարվել խուսափել հետագայում նմանատիպ խնդիրներից, սակայն վերոնշյալ ձևակերպումը չի արտացոլում կարգավորման նպատակը:

Այսպես, հասկանալի է, որ կատարված լրացման նպատակն է եղել եղբայրներին ծառայության նույն վայր նշանակելու երկու բացառություն նախատեսելը, եթե՝ 1) արդեն իսկ ծառայություն անցնող եղբոր ծառայության ժամկետը գերազանցում է 17 ամիսը, 2) եղբայրը ծառայություն է անցնում այնպիսի զորամասում, որտեղ ծառայություն անցնելու համար զորակոչվող եղբայրը չի բավարարում անհրաժեշտ պայմանները: Սակայն, ներկայում առկա շարադրանքի վերլուծությունից ստացվում է, որ եղբայրները **կարող են** ծառայել նույն զորամասում, եթե ծառայության անցնող եղբայրը **չի բավարարում** անհրաժեշտ պայմանները: Սա հանգեցնելու է պրակտիկայում նոր (լրացուցիչ) խնդիրների:

Վերոգրյալի հաշվառմամբ, առաջարկվել էր խմբագրել «Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքի 26-րդ հոդվածի 4-րդ մասը, սակայն օրենսդրական կարգավորումը դեռևս չի փոփոխվել:

Ուստի, առաջարկվում է օրենսդրական փոփոխությամբ «Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքի 26-րդ հոդվածի 4-րդ մասը խմբագրել:

2019 թվականի տարեկան զեկույցով Պաշտպանը նաև արձանագրել էր Պաշտպանության նախարարի 2018 թվականի հունիսի 25-ի թիվ 8-Ն հրամանով նախատեսված մրցույթների իրականացման հետ կապված խնդիրներ:

Մասնավորապես, բողոքներից մեկով քաղաքացին տեղեկացրել էր, որ որդին մասնակցել է գլխավոր շտաբի զինվորական նվազախմբում և զորամասերի նվազախմբերում զինվորական ծառայության նշանակելու նպատակով զորակոչի ենթակա քաղաքացիների մրցույթին, որին մեկ օրվա ընթացքում մասնակիցների շատ լինելու պատճառով որոշ զորակոչիկներ քննությունը հանձնել են գիշերային ժամի:

Պաշտպանության նախարարությունից պարզաբանվել էր, որ գիշերային ժամին քննությունն իրականացվել է բացառապես մասնակիցների համաձայնությամբ, այնուամենայնիվ, դա խնդրահարույց է մրցույթի մասնակիցների համար հավասար պայմանների ապահովման տեսանկյունից:

Նշվածի հաշվառմամբ՝ տարեկան հաղորդմամբ առաջարկվել էր բացի լուսմների մասնակից անձանց առավելագույն քանակից՝ նախատեսել նաև մեկ օրվա համար լուսմների անցկացման առավելագույն տևողություն, սակայն առաջարկը դեռևս չի իրացվել:

2020 թվականին ևս առանձին վայրերում ծառայություն անցնելու խնդիրների հետ կապված Պաշտպանին հասցեագրվել են բողոքներ:

Օրինակ, քաղաքացիները տեղեկացրել են, որ իրենց հարազատները զորակոչի ընթացքում մասնակցել են Պաշտպանության նախարարի 2018 թվականի հունիսի 25-ի թիվ 8-Ն հրամանի 7-րդ հավելվածով նախատեսված՝ տեխնոլոգիական (գիտական) վաշտում զինվորական ծառայության նշանակելու նպատակով զորակոչի ենթակա քաղաքացիների ընտրությանը և զինվորական ծառայության նշանակվել տեխնոլոգիական (գիտական) վաշտում: Բողոք ներկայացրած անձինք նաև նշել էին, որ զինծառայողները ծառայության ընթացքում չեն կատարել որևէ կարգապահական խախտում, համապատասխանել են տեխնոլոգիական (գիտական) վաշտում ծառայության պայմաններին, սակայն ծառայության ընթացքում տեղափոխվել են այլ զորամաս:

Քաղաքացիները նաև նշել էին, որ զինծառայողների տեղափոխման պատճառ է հանդիսացել Պաշտպանության նախարարության և տեխնոլոգիական (գիտական) գործունեությունն ապահովող համապատասխան ընկերությունների միջև համագործակցության պայմանագրերի ժամկետը լրանալը, իսկ զինծառայողները տեղափոխվել են ծառայողական անհրաժեշտությունից ելնելով:

Վերը նշված խնդրի լուծման ուղղությամբ Պաշտպանության նախարարությունն առաջարկել է այլընտրանքային տարբերակ, մասնավորապես, հանձնարարվել էր ծառայության նոր վայրի զորամասում տեղափոխված զինծառայողների համար ստեղծել համացանցից օգտվելու հնարավորություն, ինչը թույլ կտա իրենց գործառույթներն իրականացնելիս համապատասխան հետազոտություններ կատարել, ինչպես նաև զարգացնել մասնագիտական գիտելիքները և դրանք կիրառել զորամասի կարիքները բավարարելու նպատակով:

Իհարկե, ողջունելի է Պաշտպանության նախարարության կողմից խնդրի լուծման թեկուզև այլընտրանքային միջոց առաջարկելու փաստը, սակայն իրավիճակն, ինքնին, խնդրահարույց է՝ մանավանդ հաշվի առնելով բողոքների քննարկման ընթացքում պարզված այն հանգամանքը, որ, օրինակ, զինծառայողներից մի քանիսին այլ ընկերության աշխատանքներում ներգրավման հայտեր էին ներկայացվել (այսինքն, հնարավոր էր նաև քննարկել զինծառայողներին այլ ընկերությունների հետ համագործակցության շրջանակում տեխնոլոգիական (գիտական) վաշտում պահելու հնարավորությունը):

Բացի դրանից, խնդիրը ոչ միայն պրակտիկ, այլև օրենսդրական է: Այսպես, Պաշտպանության նախարարի 2018 թվականի հունիսի 25-ի թիվ 8-Ն հրամանով նախատեսված առանձին վայրերում ծառայողներին այլ վայր տեղափոխելու հնարավորություն է նախատեսված՝ նշված վայրերում ծառայության համար անհրաժեշտ պայմանները չբավարարելու դեպքում: Այդ պարագայում, զինծառայողները կարող են այլ վայր տեղափոխվել ծառայողական անհրաժեշտությունից ելնելով:

Նման ձևակերպումը իրավական որոշակիության տեսանկյունից չափազանց լայն է և տարաբնույթ մեկնաբանությունների տեղ տվող, քանի որ, ինչպես պարզվեց Պաշտպանին հասցեագրված բողոքների քննարկման արդյունքում, հնարավոր են նաև դեպքեր, երբ զինծառայողներն այլ վայրեր տեղափոխվեն առանց որևէ հիմնավորման, թե կոնկրետ վայրում ծառայության հստակ որ պայմանին չեն բավարարում:

Մեկ այլ բողոքով քաղաքացին տեղեկացրել է, որ որդուն տեխնոլոգիական (գիտական) վաշտից ծառայության այլ վայր են տեղափոխել այն պատճառով, որ առողջական խնդիրներով պայմանավորված՝ տևական ժամանակ չի կարողացել մասնակցել կոնկրետ ընկերության աշխատանքներին: Այս դեպքում ևս, զինծառայողը համարվել էր ծառայության վայրի պայմաններին չհամապատասխանող: Հասկանալի է, որ նման դեպքում ընկերությունը կարող է նաև հրաժարվել տևական ժամանակ որևէ աշխատանք չիրականացրած զինծառայողի հետ հետագա համագործակցությունից, սակայն այս և այլ նման իրավիճակների համար պետք է նախատեսված լինի զինծառայողներին ծառայության այլ վայր տեղափոխելու հստակ օրենսդրական գործիքակազմ:

Ուստի, առաջարկվում է՝

1. *նվազախմբերում զինվորական ծառայության նշանակելու նպատակով զորակոչի ենթակա քաղաքացիների մրցույթի ժամանակ, բացի լուծմանն ընդհանրապես անհնար առավելագույն քանակից՝ նախատեսել նաև մեկ օրվա համար լուծմանն անցկացման առավելագույն տևողություն,*

2. *բացառել Պաշտպանության նախարարի 2018 թվականի հունիսի 25-ի թիվ 8-Ն հրամանով նախատեսված առանձին վայրերում ծառայության նպատակով քննությունների շեմը հաղթահարած զինծառայողներին, առանց օրենսդրական հիմքերի առկայության, ծառայության այլ վայր տեղափոխելու դեպքերը,*

3. *Պաշտպանության նախարարի 2018 թվականի հունիսի 25-ի թիվ 8-Ն հրամանում կատարել փոփոխություններ՝ հստակեցնելով, թե կոնկրետ որ պայմաններին չբավարարելն է հիմք զինծառայողին այլ վայր տեղափոխելու համար, անհրաժեշտության դեպքում նախատեսել նաև բարձր չափանիշներ ունեցող և կամայականության հնարավորությունները բացառող այլ հիմքեր:*

3. Չինվորական հաշվառման փաստաթղթեր ստանալու իրավունքը

Չինված ուժերի անդամների իրավունքների մասին Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեի թիվ CM/Rec(2010)4 հանձնարարականի Բացատրական հուշագրի «Ժ» բաժնի համաձայն՝ ներկա և նախկին զինծառայողներին պետք է դիմումի հիման վրա հասանելի լինի զինվորական իշխանության մարմինների կողմից պահվող իրենց անհատական տվյալները ստանալու իրավունքը: Անհատական տվյալները ներառում են ցանկացած տեղեկատվություն, որը վերաբերում է ֆիզիկական անձի, ում ինքնությունը հաստատված է կամ հնարավոր է հաստատել:

«Պաշտոնական փաստաթղթերի մատչելիության մասին» կոնվենցիայի 2-րդ հոդվածը երաշխավորում է անձի պահանջի դեպքում պետական մարմինների կողմից նրա վերաբերյալ պահվող պաշտոնական փաստաթղթերի հասանելիության իրավունքը:

«Պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքի 21-րդ հոդվածի 6-րդ մասի համաձայն՝ զինվորական հաշվառման նպատակով զինվորական կոմիսարիատում կազմվում է զինապարտի անձնական գործ, որում մուտքագրվում են զինապարտի ծննդյան և անձնագրային, անհրաժեշտ կենսաչափական, հաշվառման վայրի, ընտանեկան դրության, կրթության, աշխատանքային գործունեության, առողջական վիճակի, դատվածության վերաբերյալ տվյալները, ինչպես նաև ներառվում են այդ տվյալների վերաբերյալ համապատասխան բնօրինակ փաստաթղթերը կամ դրանց պատճենները: Տվյալների միասնականությունը և համակարգված կիրառումն ապահովելու նպատակով Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանության նախարարությունը վարում է զինվորական հաշվառման էլեկտրոնային կառավարման համակարգ՝ Հայաստանի Հանրապետության կառավարության սահմանած կարգով:

ՀՀ կառավարության 2018 թվականի նոյեմբերի 8-ի թիվ 1269-Ն որոշմամբ սահմանվել է զինվորական հաշվառման կարգը: Կարգով սահմանվել են քաղաքացու զինվորական հաշվառման վերցված լինելու հանգամանքը հաստատող փաստաթղթերի տեսակները: Բացի դրանից, նշվել է, որ քաղաքացու զինվորական հաշվառման վերցված լինելու հանգամանքը կարող է հաստատվել նաև զինվորական կոմիսարիատի կողմից ըստ անհրաժեշտության տրված տեղեկանքով: Քաղաքացին իրավունք ունի ծանոթանալու իր զինվորական հաշվառման վերաբերյալ տվյալներին, դրանցում շտկումներ կատարելու համար ներկայացնել առաջարկություններ:

Չնայած վերը նշված իրավական կարգավորումներին՝ քաղաքացու զինվորական հաշվառման փաստը հաստատող փաստաթղթերը ստանալու իրավունքն ապահովելու հարցում գործնականում 2020 թվականի ընթացքում արձանագրվել են խնդիրներ:

Օրինակ՝ պահեստազորում հաշվառված քաղաքացին տեղեկացրել է, որ զորակոչային և զորահավաքային համալրման ծառայության տարածքային ստորաբաժանումը ձգձգում է

զինվորական հաշվառման վերաբերյալ տեղեկանքի տրամադրման գործընթացը, ինչի պատճառով չի կարողանում ստանալ անձնագիր և անցնել աշխատանքի:

Բողոքի քննարկման արդյունքում քաղաքացուն տրամադրվել է զինվորական հաշվառման փաստը հավաստող տեղեկանքը՝ ապահովելով անձնագիր ստանալու հնարավորությունը:

Վերոգրյալի հաշվառմամբ՝ առաջարկվում է քաղաքացու պահանջի դեպքում տրամադրել նրա՝ զինվորական հաշվառման վերցված լինելը հաստատող փաստաթղթերը:

**ԳԼՈՒԽ 3. ԶԻՆԱՊԱՐՏ ՔԱՂԱՔԱՑԻՆԵՐԻ ԱՌՈՂՋԱԿԱՆ ՎԻՃԱԿԻ ՊԱՏՇԱՃ
ԲԺՇԿԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՓՈՐՁԱՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆ ԱՆՑՆԵԼՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔԸ**

1. Առողջական վիճակի պատշաճ բժշկական հետազոտության և փորձաքննության խնդիրները

Միջազգային իրավաբանությունը կարևորում է զորակոչիկների պատշաճ բժշկական հետազոտություն և փորձաքննություն անցնելու իրավունքի երաշխավորումը:

Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանն, օրինակ, իր դիրքորոշումներում նշել է, որ **թեև պետությունն է որոշում զորակոչիկների առողջության և պիտանիության չափանիշները, այնուամենայնիվ զորակոչիկները պետք է ֆիզիկապես և հոգեպես պատրաստ լինեն զինվորական ծառայության առանձնահատկություններով պայմանավորված փոփոխությունների մարտահրավերներին:** Նրանք պետք է պատրաստ լինեն նաև զինված ուժերի անդամներին բնորոշ պարտականության ու պատասխանատվության բարձրացմանը: Երիտասարդ առողջ մարդու համար զինվորական ծառայությունը կարող է որևէ խնդիր չառաջացնել, մինչդեռ այն կարող է լուրջ բեռ դառնալ անձի համար, ով առողջական խնդիրների պատճառով չունի բավարար ֆիզիկական տոկոսություն: Հետևաբար, հաշվի առնելով զինվորական ծառայության պահանջները, **պետությունները պետք է միջոցներ ձեռնարկեն ներդնելու զորակոչիկի փաստացի առողջական վիճակը բժշկական փորձաքննությամբ ստուգելու չափանիշներ, որպեսզի նրանց առողջությունը զինվորական ծառայության ընթացքում վտանգի չենթարկվի**⁶⁵²: Մեկ այլ գործով Եվրոպական դատարանն արձանագրել է, որ պետությունը պետք է գործնական միջոցներ ձեռնարկի զորակոչիկների արդյունավետ պաշտպանությունն ապահովելու ուղղությամբ՝ նվազագույնի հասցնելով նրանց առողջությանը սպառնացող ռիսկը՝ ի թիվս այլնի տրամադրելով նաև պահանջվող բժշկական օգնություն⁶⁵³: Զինվորական բժշկական հանձնաժողովներն իրենց գործունեությունը պետք է այնպես կազմակերպեն, որպեսզի պարտադիր զինվորական ծառայության համար առողջական խնդիրների պատճառով ոչ պիտանի անձինք չզորակոչվեն զինվորական ծառայության⁶⁵⁴:

⁶⁵² Տե՛ս Կայանկինն ընդդեմ Ռուսաստանի գործով (Kayankin v. Russia) 2010 թվականի մայիսի 11-ի վճիռը, գանգատ թիվ 24427/02, կետ 87:

⁶⁵³ Տե՛ս Քիլինջը և այլք ընդդեմ Թուրքիայի (Kilinc and thers v. Turkey) գործով վճիռ, գանգատ թիվ 40145/98, կետեր 41, 42:

⁶⁵⁴ Տե՛ս Կայանկինն ընդդեմ Ռուսաստանի վճիռը (Kayankin v. Russia), 2010 թվականի մայիսի 11-ի վճիռը, գանգատ թիվ 24427/02, կետ 87:

Ձինապարտ քաղաքացիների առողջական վիճակի բժշկական հետազոտության և փորձաքննության նպատակը նրանց պիտանիության աստիճանի որոշումն է: Եվ հատկանշական է, որ ներպետական օրենսդրությունը համապատասխան կարգավորումներ է ամրագրում տվյալ նպատակին հասնելու համար⁶⁵⁵:

Հարկ է նկատի ունենալ, որ զինապարտ քաղաքացու պիտանիության աստիճանից է կախված պարտադիր զինվորական ծառայության զորակոչից կամ զինվորական ծառայությունից առողջական վիճակի պատճառով տարկետում ստանալու, զինվորական ծառայությունից վաղաժամկետ արձակվելու հնարավորությունը: **Հետևաբար, զինապարտ քաղաքացու պիտանիության աստիճանի և առողջական վիճակի պատճառով զորակոչից տարկետում ստանալու կամ ծառայությունից արձակվելու միջև առկա է իրավաբանական նշանակություն ունեցող ուղղակի պատճառական կապ:** Միաժամանակ, առողջական վիճակի բժշկական հետազոտություն և փորձաքննություն պատշաճ անցկացնելն անհրաժեշտ է զինապարտ քաղաքացիների առողջության պահպանման համար:

Դրանով է պայմանավորված փորձաքննություն իրականացնող մարմինների դերի կարևորությունը: Այլ կերպ ասած, զինապարտ քաղաքացիների առողջական վիճակի հետազոտություն և բժշկական փորձաքննություն իրականացնող մարմինները պարտավոր են իրականացնել առողջական վիճակի պատշաճ (մանրամասն և ամբողջական) փորձաքննություն՝ բացառելու համար առողջությամբ պայմանավորված ոչ պիտանի քաղաքացիների զորակոչը Հայաստանի Հանրապետության զինված ուժեր:

Ձինապարտ քաղաքացիների պատշաճ բժշկական հետազոտություններն ու փորձաքննությունները Պաշտպանի մշտական ուշադրության կենտրոնում են: Ինչպես նախկինում, 2020 թվականի ընթացքում ևս Պաշտպանին հասցեագրվել են զինապարտներին պատշաճ բժշկական հետազոտության ենթարկելու, բժշկական և ռազմաբժշկական փորձաքննություն իրականացնող հանձնաժողովների որոշումների (եզրակացության) արդյունքների հիմնավորվածությամբ պայմանավորված՝ այդ որոշումների բողոքարկման և պարտադիր զինվորական ծառայության զորակոչից առողջական վիճակի պատճառով տարկետման իրավունքների տրամադրման խնդիրների վերաբերյալ բողոքներ:

Անհրաժեշտ է արձանագրել, որ նախորդ տարիների հետ համեմատած՝ բժշկական հետազոտությունների, օգնության և փորձաքննությունների վերաբերյալ Պաշտպանին հասցեագրվող բողոքների թիվը 2020 թվականին զգալիորեն նվազել է, ինչն առաջին հերթին զինվորական կոմիսարիատների, բժշկական և ռազմաբժշկական հանձնաժողովների, ինչպես նաև Պաշտպանության նախարարության ձեռնարկած քայլերի արդյունք է: Օրինակ, Պաշտպանության նախարարությունից ստացված պարզաբանման համաձայն՝ ամբողջական

⁶⁵⁵ Տե՛ս, օրինակ, «Ձինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքի 17-րդ հոդվածը, ՀՀ կառավարության 2018 թվականի ապրիլի 12-ի թիվ 405-Ն որոշմամբ նախատեսված Հավելված 1-ի 2-րդ կետը:

ախտորոշման համար անհրաժեշտ և թիրախային հետազոտությունների ծավալները սահմանված են ՀՀ կառավարության 2018 թվականի ապրիլի 12-ի թիվ 404-Ն որոշմամբ սահմանված զինվորական ծառայության համար քաղաքացու կամ զինծառայողի պիտանիության աստիճանը որոշող հիվանդությունների ցանկով: Զինծառայողների առողջական վիճակը պարզելու նպատակով առավել թիրախային բժշկական հետազոտություններ (ՄՌՏ, ՀՏ, կորոնարոանգիոգրաֆիա, սթինտիգրաֆիա, էլեկտրոնեյրոմիոգրաֆիա, ցերեբրալ անգիոգրաֆիա) իրականացնելու նպատակով 2020 թվականի ընթացքում ԶՈՒ ռազմաբժշկական վարչության և ենթակա զորամասերի կողմից տրվել է համապատասխան մասնագիտացված բուժհաստատությունների 1928 ուղեգիր:

Միանշանակ դրական գնահատելով Պաշտպանության նախարարության ձեռնարկած միջոցները՝ այնուամենայնիվ, տվյալ ոլորտում դեռևս շարունակում են մնալ չլուծված խնդիրներ:

Շարունակում են նաև արդիական մնալ զորակոչիկների պատշաճ փորձաքննության, դրա արդյունքում զինվորական ծառայության համար պիտանիության աստիճանի որոշման հետ կապված խնդիրները: 2020 թվականի ընթացքում Պաշտպանին հասցեագրված մի շարք բողոքների քննարկման արդյունքում առաջնային փորձաքննությամբ զինվորական ծառայության համար պիտանի (սահմանափակումով պիտանի) ճանաչված զորակոչիկներին լրացուցիչ հետազոտությունների արդյունքում առողջական վիճակի պատճառով տրվել է տարկետում:

Օրինակ՝ Պաշտպանին հասցեագրած բողոքով քաղաքացին տեղեկացրել է, որ 2019 թվականի ձմեռային զորակոչի ընթացքում որդու հետազոտության արդյունքում ախտորոշվել է «Աջ աչք՝ սկսվող կեռատոկոնուս, ձախ աչք՝ կեռատոկոնուս երկրորդ շրջան, երկու աչք՝ վիճակ քրոսիչնքինգից հետո», իսկ կեռատոմետրիայի արդյունքներով նշվել է «Աջ աչք՝ 44.75մմ, 7.53մմ, ձախ աչք՝ 48.25մմ, 7.01մմ»: Արդյունքում, զորակոչիկը սահմանափակումով պիտանի է ճանաչվել զինվորական ծառայության համար:

Քաղաքացին տեղեկացրել է նաև, որ Պաշտպանության նախարարության կենտրոնական կլինիկական զինվորական հոսպիտալում անցած հետազոտությունների արդյունքում որդու ձախ աչքի կեռատոկոնուսի ցուցանիշ է նշվել 50.75մմ, իսկ սեփական նախաձեռնությամբ և միջոցներով 2 անգամ իրականացված հետազոտությունների արդյունքում ախտորոշվել է «ձախ աչքի կեռատոկոնուս՝ երրորդ աստիճան» (ցուցանիշը նշվել է 53.41մմ), իսկ մեկ այլ բժշկական կենտրոնում ձախ աչքի ցուցանիշը նշվել է 53.20մմ:

Պաշտպանը համապատասխան հարցադրումներով և առաջարկներով գրություն է հասցեագրել Պաշտպանության նախարարություն, ինչի արդյունքում՝ զորակոչիկն ուղեգրվել է լրացուցիչ հետազոտության, որով արձանագրվել են նախկինից տարբերվող տվյալներ: Դրանց հաշվառմամբ էլ զորակոչիկը 2019 թվականի ձմեռային զորակոչի ընթացքում զինվորական

ծառայության չի զորակոչվել՝ 2020 թվականի ամառային զորակոչին լրացուցիչ հետազոտություն և փորձաքննություն անցնելու նպատակով:

2020 թվականին շարունակվել են բավականին մեծ թվով բողոքներ ստացվել ոչ միայն զորակոչիկների, այլև պարտադիր ժամկետային զինծառայողների անհրաժեշտ բժշկական հետազոտությունների և դրանց արդյունքներով պայմանավորված՝ պատշաճ փորձաքննությունների իրականացման հետ կապված:

Օրինակ, Պաշտպանին հասցեագրած բողոքով քաղաքացին տեղեկացրել է, որ որդին ունի ոտքերի հետ կապված առողջական խնդիրներ (անգիոտրոֆոնկրոզ), առողջական վիճակը ծառայության ընթացքում վատթարացել է և ներկայում անհամատեղելի է ծառայության վայրի զորամասի պայմանների հետ, քանի որ հատկապես մարտական դիրքերում գտնվելիս հիվանդությունը սրվում է:

Պաշտպանության նախարարություն հասցեագրած գրությամբ Պաշտպանն առաջարկել է ստուգել զինծառայողի ընթացիկ առողջական վիճակը, միջոցներ ձեռնարկել անհրաժեշտ բուժօգնություն տրամադրելու և հետագա ծառայության համար նրա պիտանիության աստիճանը ստուգելու ուղղությամբ: Նշվածի կապակցությամբ Պաշտպանության նախարարությունից, նախ, տեղեկացվել է, որ զինծառայողը հետազոտությունների նպատակով տեղափոխվել է Կենտրոնական կլինիկական զինվորական հոսպիտալ, իսկ լրացուցիչ գրությամբ նշվել է, որ զինծառայողն առողջական վիճակի պատճառով վաղաժամկետ արձակվել է պարտադիր զինվորական ծառայությունից՝ ճանաչվելով ոչ պիտանի հետագա ծառայության համար:

Զինծառայողներին պատշաճ բժշկական հետազոտություններ և փորձաքննություն չիրականացնելու դեպքերի կապակցությամբ Պաշտպանության նախարարությունից ստացված պարզաբանումների համաձայն՝ 2020 թվականի ընթացքում տարբեր գերատեսչություններից կամ զինծառայողների ծնողներից Զինված ուժերի ռազմաբժշկական վարչությունում ստացվել է 512 դիմում-բողոք: Ստացված դիմումների հիմքով բոլոր զինծառայողները հետազոտվել են և հետազոտման արդյունքում ստացել են բուժում՝ ստացիոնար կամ ամբուլատոր պայմաններում, կամ զինծառայողները հետազոտվել են, սակայն բուժման կարիք չեն ունեցել: Պաշտպանության նախարարության թեժ գիծը ստացել է շուրջ 350 բողոք, որոնք աշխատանքային կարգով փոխանցվել են զորամասերի հրամանատարներին և Զինված ուժերի ռազմաբժշկական վարչություն՝ անհրաժեշտության դեպքում կազմակերպելու բուժօգնությունը (հրատապ դեպքերը զեկուցվել են Պաշտպանության նախարարին):

Առողջական վիճակի պատճառով զինվորական ծառայության համար ոչ պիտանի ճանաչված զինծառայողների իրավունքների ապահովման հետ կապված 2020 թվականին արձանագրվել է մեկ այլ խնդիր ևս:

Պաշտպանին հասցեագրված բողոքով քաղաքացին տեղեկացրել է, որ որդին Կենտրոնական ռազմաբժշկական հանձնաժողովի 2020 թվականի մայիսի 25-ի

եզրակացությամբ ոչ պիտանի է ճանաչվել զինվորական ծառայության համար, սակայն հուլիսի 21-ի դրությամբ զինվորական ծառայությունից դեռևս չէր արձակվել: Քաղաքացու պնդմամբ՝ նշված խնդրի կապակցությամբ մի քանի անգամ դիմել է ինչպես Պաշտպանության նախարարություն, այնպես էլ Ջինված ուժերի գլխավոր շտաբ, սակայն հարցը լուծում չի ստացել, և որդին շարունակում է գտնվել զինվորական հոսպիտալում:

Բողոքով բարձրացված հարցը ներկայացվել և քննարկվել է Պաշտպանության նախարարության իրավասու ներկայացուցիչների հետ, ինչից հետո՝ 2020 թվականի օգոստոսի 14-ին, Պաշտպանության նախարարությունից ստացվել է տեղեկություն այն մասին, որ զինծառայողի զորացրման հրամանն արդեն ստորագրվել է:

Այսպիսով, չնայած Պաշտպանի աշխատակազմում ձեռնարկված վարույթի շրջանակներում հարցն ստացել է դրական լուծում, սակայն կարևոր արձանագրում է այն, որ զինվորական ծառայության համար մայիսի 25-ին ոչ պիտանի ճանաչված անձը գրեթե 3 ամիս տեխնիկական խնդրի պատճառով չի զորացրվել:

Նույնաբովանդակ բողոք է ստացվել նաև սպայական կազմի պարտադիր զինվորական ծառայություն անցնող անձից, ով Կենտրոնական ռազմաբժշկական հանձնաժողովի 2020 թվականի մարտի 5-ի եզրակացությամբ ոչ պիտանի էր ճանաչվել զինվորական ծառայության համար, սակայն ավելի քան 1 ամիս չէր արձակվել Ջինված ուժերից: Բողոք ներկայացրած անձի պնդմամբ՝ զինվորական հոսպիտալից դուրս գրվելուց հետո զորացրվելու նպատակով վերադարձել է զորամաս, որտեղ առողջական վիճակն օրեցօր վատթարանում է, սակայն զորացրման գործընթացն անհարկի ձգձգվում է:

Պաշտպանի աշխատակազմում բողոքի ուսումնասիրության շրջանակներում վերը նշված խնդիրը ներկայացվել է Պաշտպանության նախարարություն, և մայիսի 4-ին ստացվել է տեղեկություն, որ նույն օրը Պաշտպանության նախարարը ստորագրել է զինծառայողի զորացրման հրամանը: Այս դեպքում էլ զինծառայողի զորացրման գործընթացը տևել է գրեթե 2 ամիս:

Պաշտպանության նախարարությունից ստացված պարզաբանումների համաձայն՝ պարտադիր ժամկետային զինծառայողներին ծառայությունից արձակման գործընթացի ձգձգման հետ կապված բողոքներ 2020 թվականի ընթացքում չեն ստացվել, սակայն Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրվող բողոքները վկայում են խնդրի արդիականության մասին:

Պաշտպանի աշխատակազմում կատարված ուսումնասիրությունների արդյունքում պարզվել է, որ խնդիրը պայմանավորված է նաև օրենսդրական անհրաժեշտ կարգավորումների բացակայությամբ:

Այսպես, «Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքի 55-րդ հոդվածի 6-րդ մասի համաձայն՝ պայմանագրային զինծառայողը զինվորական ծառայությունից արձակվում է նրան պաշտոնի նշանակելու իրավասություն ունեցող

հրամանատարի (պետի) հրամանով՝ արձակման հիմքեր ծագելուց ոչ ուշ, քան մեկամսյա ժամկետում: Ինչպես երևում է նշված կարգավորումից, օրենքը հիմքեր ծագելուց հետո զինվորական ծառայությունից արձակման կոնկրետ ժամկետ է նախատեսում միայն պայմանագրային զինծառայողների համար, սակայն նմանատիպ կարգավորում նախատեսված չէ շարքային և սպայական կազմերի պարտադիր զինծառայողների համար, ինչն էլ պրակտիկայում հանգեցնում է նմանատիպ խնդիրների:

Բժշկական և ռազմաբժշկական հանձնաժողովների կողմից իրականացվող փորձաքննությունների հետ կապված խնդիրներ են արձանագրվել նաև առանց լրացուցիչ հետազոտությունների փորձաքննություն իրականացնելու վերաբերյալ: Մասնավորապես, Պաշտպանին հասցեագրած բողոքով քաղաքացին տեղեկացրել է, որ որդին ունի առողջական խնդիրներ, որոնց կապակցությամբ ՊՆ զորակոչային և զորահավաքային համալրման ծառայության (զինկոմիսարիատի) ուղեգրերով անցած բժշկական հետազոտություններն էապես տարբերվում են: Քաղաքացին տեղեկացրել է նաև, որ իր կողմից ներկայացված դիմումի հիման վրա՝ որդին ուղեգրվել է լրացուցիչ հետազոտության հենց այն բժշկական հաստատություն, որի հետազոտության արդյունքները բողոքարկման հիմք էին հանդիսացել:

Բողոք ներկայացրած անձի տեղեկացմամբ՝ որդին հրաժարվել է զինվորական ծառայության զորակոչվելուց, ինչից հետո՝ հաջորդ զորակոչի ընթացքում, ՊՆ զորակոչային և զորահավաքային համալրման ծառայության կողմից զորակոչիկը հետազոտությունների չի ուղեգրվել և փորձաքննվել է նախորդ զորակոչի ընթացքում անցած հետազոտությունների արդյունքներով:

Նախ խնդրահարույց է զորակոչիկին այն բժշկական հաստատություն լրացուցիչ հետազոտության ուղեգրելը, որի հետ կապված զորակոչիկը բողոք է ներկայացրել: Այսպիսի պրակտիկան առաջին հերթին խնդրահարույց է զորակոչիկի պատշաճ բժշկական հետազոտությունների իրավունքի ապահովման տեսանկյունից, քանի որ այն բժշկական հաստատությունը, որի հետազոտությունները զորակոչիկը գնահատում է ոչ օբյեկտիվ, կարող է կաշկանդված լինել նախկինում իր կողմից տրված ախտորոշմամբ: Մինչև նույն ժամանակ, նույն բժշկական հաստատություն զորակոչիկին հետազոտության ուղեգրումը կարող է զորակոչիկի մոտ արդարացիորեն հետազոտության ոչ օբյեկտիվ լինելու կասկածներ առաջացնել:

Ինչ վերաբերում է զորակոչիկին առանց հետազոտությունների իրականացման փորձաքննելու խնդրին, ապա պետք է նշել, որ «Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքի 17-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ քաղաքացիներին զինվորական հաշվառման վերցնելու, պարտադիր զինվորական ծառայության զորակոչի, ներառյալ՝ զորահավաքային զորակոչի, պայմանագրային զինվորական ծառայության և վարժական հավաքի ներգրավելու ժամանակ իրականացվում են նրանց առողջական վիճակի հետազոտում և բժշկական փորձաքննություն:

Ձորակոչիկների առողջական օբյեկտիվ վիճակը պարզելու տեսանկյունից խնդրահարույց է նաև նրանց կողմից սեփական նախաձեռնությամբ ու միջոցներով անցած հետազոտությունների և ուղեգրով կատարված հետազոտությունների միջև էական հակասությունների առկայության դեպքում զորակոչիկներին լրացուցիչ հետազոտության չուղեգրելը: Խնդիրն ավելի արդիական է դառնում այն դեպքերում, երբ զորակոչիկների միջոցներով իրականացված հետազոտությունների արդյունքներով պայմանավորված՝ կարող է փոփոխվել նաև նրանց զինվորական ծառայության համար պիտանիության աստիճանը:

Իհարկե, հասկանալի է, որ Կենտրոնական բժշկական հանձնաժողովի փորձաքննությունն իրականացվում է ՀՀ առողջապահության նախարարի թիվ 2712-Ա հրամանով նախատեսված բուժհաստատության կողմից տրված առողջական վիճակի վերաբերյալ ակտերի հիման վրա, և քաղաքացու միջոցներով իրականացված հետազոտության արդյունքները փորձաքննության հիմքում դրվել չեն կարող: Սակայն, միևնույն ժամանակ անընդունելի է նաև երբեմն զորակոչիկների միջոցներով իրականացված հետազոտությունների արդյունքներին առհասարակ որևէ նշանակություն չտալու մոտեցումը:

2020 թվականի ընթացքում Պաշտպանին հասցեագրված բողոքներից մեկով քաղաքացին, օրինակ, տեղեկացրել է, որ որդին ՊՆ զորակոչային և զորահավաքային համալրման ծառայության կողմից տրված ուղեգրով անցել է բժշկական հետազոտություններ, որոնց արդյունքում սահմանափակումով պիտանի է ճանաչվել զինվորական ծառայության համար: Միևնույն ժամանակ, քաղաքացին Պաշտպանին հասցեագրած բողոքին կից ներկայացրել է սեփական նախաձեռնությամբ և միջոցներով իրականացված հետազոտության արդյունքը, որով որդու մոտ արձանագրվել է 0.52 սմ չափի ողնաշարի ճողվածք: ՀՀ կառավարության 2018 թվականի ապրիլի 12-ի թիվ 404-Ն որոշմամբ հաստատված ցանկի 16-րդ հոդվածի «բ» կետով փորձաքննվում են այն զորակոչիկները, ովքեր միջողնային սկավառակների 5մմ-ից ավելի չափեր ունեցող ճողվածք ունեն: Նշված կետով փորձաքննվողները ժամանակավորապես ոչ պիտանի են ճանաչվում զինվորական ծառայության համար:

ՊՆ զորակոչային և զորահավաքային համալրման ծառայության ներկայացուցչի հետ քննարկման արդյունքում զորակոչիկն ուղեգրվել է լրացուցիչ հետազոտության, և տվյալ զորակոչի ընթացքում պարտադիր զինվորական ծառայության չի զորակոչվել:

Հետևաբար, չբացառելով նաև հետազոտություններն անցկացնելիս որոշակի տեխնիկական սխալների կամ բժիշկների տարբերվող դիրքորոշումների հնարավորությունը, և կարևորելով առողջ քաղաքացիներին զորակոչելու անհրաժեշտությունը՝ մի քանի հետազոտություններում (այդ թվում՝ սեփական միջոցներով իրականացված) առկա էապես տարբերվող, և հատկապես պիտանիության աստիճանը փոփոխող ախտորոշումների դեպքում, անհրաժեշտ է իրականացնել զորակոչիկների լրացուցիչ բժշկական հետազոտություններ: Ձորակոչիկների փորձաքննության խնդիրները քննարկելիս Պաշտպանն անհրաժեշտ է համարում անդրադառնալ նաև Պաշտպանության նախարարին կից Հասարակական խորհրդի

քաղաքացիների դիմումների և բողոքների քննարկման հանձնաժողովի գործունեության արդյունավետության հարցին:

Պաշտպանին հասցեագրված բողոքներից մեկով քաղաքացին տեղեկացրել է, որ զորակոչիկ որդին ունի մի շարք առողջական խնդիրներ, սակայն Կենտրոնական բժշկական հանձնաժողովի փորձաքննության արդյունքում պիտանի է ճանաչվել զինվորական ծառայության համար: Քաղաքացու տեղեկացմամբ՝ Կենտրոնական բժշկական հանձնաժողովի եզրակացությունն ստանալուց հետո դիմել է Պաշտպանության նախարարին կից Հասարակական խորհրդի հանձնաժողովին, որը զորակոչիկին լրացուցիչ հետազոտությունների ուղեգրելու միջնորդություն է ներկայացրել: Բողոք ներկայացրած անձի պնդմամբ՝ չնայած Հասարակական խորհրդի հանձնաժողովի միջնորդությամբ ներկայացված առաջարկներին՝ որդին հետազոտությունների է ուղեգրվել միայն առողջական մեկ խնդրի մասով:

Պաշտպանի գրությանն ի պատասխան՝ Պաշտպանության նախարարությունից, ի թիվս այլնի, տեղեկացվել է, որ հասարակական խորհրդի կողմից ներկայացված միջնորդությունը կրում է բացառապես խորհրդատվական բնույթ, և որևէ իրավական ակտով այդ հանձնաժողովին առողջական վիճակի հետազոտություն և բժշկական փորձաքննություն նշանակելու իրավասություն վերապահված չէ:

Նշվածի կապակցությամբ հարկ է նշել, որ հասարակական խորհրդի միջնորդությունների խորհրդատվական բնույթ ունենալը հասկանալի է, սակայն նշված մարմնի նախատեսումն ինքնանպատակ լինել չի կարող, և դրա դերը չի կարելի դիտարկել մեխանիկական մոտեցմամբ: Օրինակ, Պաշտպանության նախարարությունը 2020 թվականի հունիսի 17-ին պաշտոնական կայքում տարածված հայտարարությամբ⁶⁵⁶ Պաշտպանության նախարարին կից

---

⁶⁵⁶ «2020 թվականի ամառային զորակոչի ընթացքում, ինչպես և նախորդ զորակոչերին, ՀՀ պաշտպանության նախարարին կից հասարակական խորհրդի հովանու ներքո գործելու է քաղաքացիների դիմումների և բողոքների քննարկման հանձնաժողովը: ՀՀ պաշտպանության նախարարի հրամանով ձևավորված հանձնաժողովը կարևոր դերակատարում ունի զորակոչի գործընթացում: Այն հանձնառու է քննարկելու քաղաքացիների դիմումներն ու բողոքները, մասնակցելու դրանցում արծարծված խնդիրների լուծմանը, դիտարկելու զորակոչի ընթացքը, դրսևորվող միտումները, առանձնացնելու և ներկայացնելու ուշագրավ հարցերը: (...) ՀՀ պաշտպանության նախարարին կից հասարակական խորհրդի հովանու ներքո գործող վերոհիշյալ հանձնաժողովը քաղաքացիների դիմումների և բողոքների գլխավոր հասցեատերերից է և դրանց լուծման ամենաարդյունավետ օղակը: Հանձնաժողովի գործունեության ամբողջ ընթացքում դրա ծառայությունից օգտվել են ավելի քան 3 հազար քաղաքացի: Նախորդ զորակոչին հանձնաժողովն ստացել է 111 դիմում-բողոք՝ անմիջականորեն մասնակցելով դրանցից 68-ում արծարծված խնդիրների լուծմանը: Հանձնաժողովի միջամտությամբ կատարվել են զորակոչիկների 21 ստուգողական բուժհետազոտություն և 2 վիրահատություն, որի շնորհիվ կարևոր տվյալներ են բացահայտվել նրանց հիվանդությունների և առողջական խնդիրների վերաբերյալ: Այդ առումով զգալի է նաև մասնավոր բուժհետազոտությունների դերը, որոնց տվյալները համադրվում են այլ հետազոտական տվյալներին և օգնում հանգելու առավել հիմնավորված եզրակացությունների: Ընդհանուր առմամբ, վերանայվել են զորակոչիկների զինծառայության պիտանիության մասին 28 եզրակացություն, ըստ որոնց՝ 18 զորակոչիկի տրվել է

հասարակական խորհրդի հովանու ներքո գործող՝ քաղաքացիների դիմումների և բողոքների քննարկման հանձնաժողովը գնահատել է որպես դիմումների և բողոքների լուծման ամենաարդյունավետ օղակ, ինչպես նաև նշել, որ այն կարևոր դերակատարություն ունի զորակոչի գործընթացում առկա խնդիրների դիտարկման, դրանց լուծման և այլ տեսանկյուններից:

Հատկապես հաշվի առնելով Պաշտպանության նախարարության գնահատմամբ զորակոչի պատշաճ կազմակերպման գործում հանձնաժողովի կարևորագույն դերակատարություն ունենալու հանգամանքը՝ հարկ է ընդգծել, որ թեկուզև հանձնաժողովի միջնորդությունները կրում են խորհրդատվական բնույթ, սակայն հենց Պաշտպանության նախարարության կողմից ստեղծված ներքին վերահսկողության այդպիսի մեխանիզմի առաջարկներն անտեսելը գնահատման կարիք ունի: Անհրաժեշտ է պատշաճ ուսումնասիրության ենթարկել նման հանձնաժողովի գործունեության և ներկայացվող միջնորդությունների կատարման արդյունավետությունը: Հանձնաժողովի գործունեության արդյունքում իրական և օբյեկտիվ խնդիրների վերհանման պարագայում՝ միայն հանձնաժողովի միջնորդության խորհրդատվական բնույթ ունենալու հիմնավորումը անհրաժեշտ և բավարար չէ ներկայացվող առաջարկները չիրացնելու տեսանկյունից: Հակառակ պարագայում, նաև քաղաքացիների շրջանում կարող է օբյեկտիվ կասկած ձևավորվել հանձնաժողովի գործունեության արդյունավետության հետ կապված:

Առանձին խնդիր է նաև զորակոչիկների առողջական վիճակի վերաբերյալ գանգատների առկայության դեպքում նրանց Կենտրոնական բժշկական հանձնաժողովի փորձաքննությանը չներկայացնելը:

2020 թվականին Պաշտպանին հասցեագրված բողոքներից մեկով քաղաքացին տեղեկացրել է, որ չնայած զինվորական ծառայության համար պիտանիության աստիճանի վերաբերյալ անհամաձայնությանը՝ զորակոչիկը Կենտրոնական բժշկական հանձնաժողովի փորձաքննության չի ներկայացվել:

Պաշտպանի աջակցությամբ, իհարկե, խնդիրն ստացել է դրական լուծում, սակայն նշված հարցի վերաբերյալ բողոքի առկայությունը մտահոգիչ է, քանի որ ՀՀ կառավարության 2018 թվականի ապրիլի 12-ի թիվ 405-Ն որոշման 1-ին հավելվածով հաստատված կարգի 39-րդ կետի համաձայն՝ եթե զորակոչիկը համաձայն չէ իր՝ զինվորական ծառայության պիտանիության վերաբերյալ զինկոմիսարիատի բժշկական հանձնաժողովի կողմից կայացված եզրակացությանը, կարող է այն բողոքարկել ԿԲՀ-ին և փորձաքննություն անցել ԿԲՀ-ի կողմից: Այսինքն, այս իրավունքը հստակ նախատեսված է, և պետք է միջոցներ ձեռնարկել այն

մինչև 1 տարի, 5-ին՝ 3 տարի ժամկետով տարկետում, 5-ը համարվել են զինծառայության համար ոչ պիտանի: Բացի այդ, 1 զորակոչիկի զորակոչն ընտանեկան հանգամանքների առնչությամբ առկախվել է:...»: Հայտարարությունն ամբողջությամբ տե՛ս <https://mil.am/hy/news/7974> հղմամբ:

իրացնելու ուղղությամբ: Հատկանշական է, որ խնդիրն արձանագրվել էր նաև Պաշտպանի 2019 թվականի տարեկան հաղորդմամբ:

Բժշկական և ռազմաբժշկական հանձնաժողովների կողմից իրականացվող փորձաքննությունների օբյեկտիվության ապահովումն, ի թիվս այլ հանգամանքների, կախված է հանձնաժողովների կազմում ընդգրկված անդամների պրոֆեսիոնալիզմից և անաշառությունից: Զինապարտ քաղաքացիները պետք է վստահ լինեն, որ բժշկական և ռազմաբժշկական հանձնաժողովներն իրենց պիտանիության վերաբերյալ կայացրել են օբյեկտիվ որոշում: Այդ նպատակով նրանք պետք է հնարավորություն ունենան որպես խորհրդատու փորձաքննությանը ներգրավել նաև իրենց հրավիրած մասնագետների: Մինչդեռ, ՀՀ կառավարության 2018 թվականի ապրիլի 12-ի թիվ 405-Ն որոշման 1-ին հավելվածով հաստատված կարգը նախատեսում է բժշկական և ռազմաբժշկական հանձնաժողովների անդամների սպառիչ ցանկ, ինչը զորակոչիկներին և զինծառայողներին հնարավորություն չի տալիս փորձաքննություններին ներգրավել նաև իր նախընտրած մասնագետին: Այս առումով հատկանշական է, որ բժշկասոցիալական փորձաքննությանն անձը կարող է որպես խորհրդատու ներգրավել համապատասխան մասնագետի:

Կարծում ենք, բժշկական և ռազմաբժշկական փորձաքննությունների կարգում նմանատիպ դրույթի ավելացումը կարող է նպաստել փորձաքննվողի վերաբերյալ կայացված եզրակացության օբյեկտիվության ապահովմանը: Մասնավորապես, շատ դեպքերում փորձաքննվողները հանձնաժողովների եզրակացությունները բողոքարկելիս չեն տիրապետում բժշկական գիտելիքների, ինչը մի դեպքում անհիմն բողոքարկումների, իսկ մյուս դեպքում՝ խնդրահարույց եզրակացությունների չբողոքարկման հիմք են դառնում: Իսկ փորձաքննություններին որպես խորհրդատու մասնակցած բժիշկ-մասնագետը կարող է իր խորհուրդներով աջակցել փորձաքննվողներին:

Պաշտպանի դեռևս 2019 թվականի տարեկան հաղորդմամբ առաջարկվել էր ՀՀ կառավարության 2018 թվականի ապրիլի 12-ի թիվ 405-Ն որոշմամբ սահմանել, որ փորձաքննվողը բժշկական և ռազմաբժշկական հանձնաժողովների նիստերին որպես խորհրդատու կարող է ներգրավել համապատասխան մասնագետի, սակայն նշված առաջարկը դեռևս չի իրացվել:

Անհրաժեշտ է նաև անդրադառնալ առանց տարկետում տալու զորակոչիկի պիտանիության որոշումը հաջորդ զորակոչին թողնելու խնդրին: 2020 թվականի ընթացքում Պաշտպանին հասցեագրված մի շարք բողոքների քննարկումները վկայում են, որ նշված խնդիրը դեռևս պահպանվել է:

ՀՀ կառավարության 2018 թվականի ապրիլի 12-ի թիվ 405-Ն որոշման 1-ին հավելվածով հաստատված կարգի 41-րդ կետի համաձայն՝ «լրացուցիչ, ստուգիչ կամ հսկողական հետազոտությունը հայտարարված զորակոչի ընթացքում ավարտված չլինելու դեպքում ԿԲՀ-ն այդ անձի վերաբերյալ եզրակացություն չի ներկայացնում և նրա փորձաքննությունն

իրականացնում է հաջորդ գորակոչի ժամանակ: Դեռևս Պաշտպանի 2017 թվականի տարեկան հաղորդմամբ նույն խնդրին անդրադարձ կատարելիս նշվել է, որ «Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքով առողջական վիճակի փորձաքննության արդյունքում զինվորական ծառայության պիտանելիության վերաբերյալ որոշում չկայացնելու հնարավորություն նախատեսված չէ: Ավելին, նույն օրենքի 17-րդ հոդվածի 3-րդ մասով սահմանվում է, որ քաղաքացու բժշկական փորձաքննության արդյունքներով տրվում է քաղաքացու առողջական վիճակի վերաբերյալ եզրակացություն, այնուհետև հստակ սահմանված են քաղաքացու պիտանիության վերաբերյալ եզրակացությունների տեսակները: Ստացվում է, որ Կառավարության որոշմամբ Կենտրոնական բժշկական հանձնաժողովին տրվել է օրենքով չնախատեսված լիազորություն:

Բացի դրանից, «Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքի 23-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ «Առողջական վիճակի պատճառով բուժման կարիք ունեցող քաղաքացուն պարտադիր զինվորական ծառայության գորակոչից տարկետում տրվում է երեք անգամ՝ մինչև մեկ տարի ժամանակով: Երրորդ անգամ տրված տարկետման ժամկետը լրանալուց հետո քաղաքացին բժշկական փորձաքննության արդյունքներով կամ ճանաչվում է պիտանի զինվորական ծառայության համար, կամ սահմանափակումով պիտանի զինվորական ծառայության համար և գորակոչվում է պարտադիր զինվորական ծառայության, կամ ճանաչվում է զինվորական ծառայության համար ոչ պիտանի և ազատվում է պարտադիր զինվորական ծառայությունից»: Հետևաբար, առանց տարկետում տալու՝ փորձաքննությունը հաջորդ գորակոչի ընթացքում իրականացնելու դեպքում, երբ հետազոտության ավարտից հետո պարզվում է, որ բուժման կամ ժամանակավորապես ոչ պիտանի լինելու պատճառով անձն ուներ տարկետման իրավունք, անձը զրկվում է տարկետման իրավաբանական նշանակություն ունեցող հետևանքից:

Բացի այդ, նախորդ տարիներին Պաշտպանի ներկայացուցիչներն արձանագրել են, որ մեկ օրվա ընթացքում փորձաքննվում են մեծ թվով գորակոչիկներ, ինչը կարող է ազդել փորձաքննության որակի և գորակոչիկների պիտանիության աստիճանը որոշելիս հանգեցնել որոշակի սխալների: Պաշտպանի 2018 թվականի տարեկան հաղորդմամբ առաջարկվել էր նախատեսել մեկ օրվա ընթացքում փորձաքննվողների հստակ թվաքանակ, սակայն այս առաջարկը դեռևս չի իրացվել:

Զինապարտ քաղաքացիների փորձաքննության հետ կապված մեկ այլ խնդիր. 2020 թվականին Պաշտպանին հասցեագրած բողոքներից մեկով քաղաքացին տեղեկացրել է, որ եղբայրը գորակոչի ընթացքում անցած բժշկական հետազոտությունների և փորձաքննության արդյունքում ոչ պիտանի է ճանաչվել զինվորական ծառայության համար, հաշվառվել պահեստազորում և 5 տարի անց պետք է ներկայանար վերափորձաքննության: Քաղաքացին հայտնել է նաև, որ զինվորական ծառայության համար ոչ պիտանի ճանաչվելուց հետո եղբայրը բուժում ստանալու նպատակով մեկնել է արտերկիր, որտեղից վերադառնալ չի

կարող, քանի որ առկա է նրա տեղափոխման բժշկական հակացուցում (տեղեկանքը կցել է նաև բողոքին):

Բողոք ներկայացրած անձը առանց եղբոր ներկայանալու նրա վերափորձաքննությունն իրականացնելու խնդրանքով դիմել է ՊՆ զորակոչային և զորահավաքային համալրման ծառայություն, սակայն մերժում է ստացել: Մերժման հիմք է հանդիսացել այն հանգամանքը, որ ՀՀ կառավարության 2018 թվականի ապրիլի 12-ի թիվ 405-Ն որոշմամբ հաստատված կարգի 34-րդ կետով բժշկական փաստաթղթերով փորձաքննություն իրականացնելու հնարավորություն նախատեսվում է միայն զորակոչիկների համար, իսկ նշված դեպքում քաղաքացին հաշվառված է Ձինված ուժերի պահեստազորում:

Այսպես, Կառավարության նշված որոշմամբ հաստատված կարգի 34-րդ կետի համաձայն՝ նախազորակոչային և զորակոչային տարիքի քաղաքացիները բժշկական փորձաքննություն են անցնում անձամբ՝ զինվորական կոմիսարիատում կազմված անձնական գործով, որը պետք է լինի կարված, համարակալված՝ վերջին էջում նշելով ցանկը, էջերի թիվը և հաստատված լինի համապատասխան զինվորական կոմիսարիատի բժշկի ու զինվորական կոմիսարի ստորագրությամբ և կնիքով: **Առանձին դեպքերում, երբ զորակոչի ենթակա անձը բուժում է ստանում Հայաստանի Հանրապետության տարածքից դուրս և գտնվում է բժիշկների անմիջական հսկողության տակ կամ այդ զորակոչիկին տեղափոխումը հակացուցված է, Պաշտպանության նախարարի որոշմամբ, զորակոչիկի փորձաքննությունը կարող է կատարվել զինվորական կոմիսարիատ ներկայացված փաստաթղթերի հիման վրա:**

Այսպիսի կարգավորում միայն զորակոչիկների համար նախատեսելն առնվազն հիմնավորված չէ, քանի որ հատկապես այն դեպքում, երբ անձը նախկինում անցել է տարբեր հետազոտություններ, փորձաքննվել Կենտրոնական բժշկական հանձնաժողովի կողմից և ճանաչվել ոչ պիտանի զինվորական ծառայության համար, առնվազն առկա է անձի վերաբերյալ բժշկական փաստաթղթերի որոշակի համակցություն: Նշված փաստաթղթերը կարող են ավելի հեշտացնել նման կարգավիճակ ունեցող անձանց հեռակա փորձաքննությունը, քան դեռևս պետության ուղեգրերով չհետազոտված զորակոչիկների պարագայում: Ընդ որում, պահեստազորում հաշվառված անձանց համար նման հնարավորության նախատեսված չլինելը հանգեցնում է նրանց այլ իրավունքների խախտման (օրինակ, Պաշտպանին հասցեագրված բողոքի փաստական հանգամանքների պարագայում՝ քաղաքացին չփորձաքննվելու արդյունքում բախվել է անձնագիր ստանալու խնդրի, ինչի հետևանքով էլ կարող էր զրկվել արտերկրում բնակվելու և բուժում ստանալու հնարավորությունից):

Վերոնշյալի հաշվառմամբ առաջարկվում է՝

1. *փորձաքննությունները պատշաճ իրականացնելու նպատակով բժշկական հետազոտություններն անցկացնել առավել թիրախային գործիքակազմով՝ ապահովելով*

զինապարտյունների առողջական վիճակի վերաբերյալ մանրամասն և հստակ տեղեկությունների ստացումը,

2. ուժեղացնել հսկողությունը զինծառայողների կողմից առողջական խնդիրների կապակցությամբ ներկայացվող գանգապանների պատշաճ հետազոտությունների, բուժօգնության և փորձաքննությունների իրականացման նկատմամբ,

3. «Չինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքում կատարել փոփոխություններ՝ հիմքերի ծագման դեպքում զինվորական ծառայությունից արձակման հստակ ժամկետ նախատեսելով նաև շարքային և սպայական կազմերի պարտադիր զինծառայողների համար,

4. բացառել ՊՆ զորակոչային և զորահավաքային համալրման ծառայության (զինկոմիսարիատի) ուղեգրով անցած հետազոտությունները բողոքարկող զորակոչիկին նույն բժշկական հաստատություն ուղեգրելու պրակտիկան,

5. էապես հակասող բժշկական փաստաթղթերի առկայության դեպքում կրկնակի փորձաքննությունից առաջ իրականացնել նաև լրացուցիչ բժշկական հետազոտություններ,

6. բացառել հաջորդ զորակոչի ընթացքում առանց հետազոտություններ իրականացնելու և նախորդ զորակոչի հետազոտությունների արդյունքներով փորձաքննություն իրականացնելու պրակտիկան,

7. զորակոչիկներին ուղեգրել լրացուցիչ հետազոտությունների, երբ զորակոչիկների սեփական նախաձեռնությամբ և միջոցներով իրականացված հետազոտությունների ախտորոշումներում առկա են ուղեգրով կատարված հետազոտությունների արդյունքներից էապես տարբերվող և պիտանիության աստիճանի հնարավոր փոփոխության հանգեցնող տվյալներ,

8. միջոցներ ձեռնարկել Պաշտպանության նախարարին կից հասարակական խորհրդի քաղաքացիների դիմումների և բողոքների քննարկման հանձնաժողովի միջնորդություններն ավելի մանրամասն քննարկման առարկա դարձնելու ուղղությամբ,

9. զինվորական ծառայության պիտանիության վերաբերյալ ՊՆ զորակոչային և զորահավաքային համալրման ծառայության բժշկական հանձնաժողովի կողմից ներկայացված եզրակացության հետ համաձայն չլինելու բոլոր դեպքերում զորակոչիկներին ներկայացնել Կենտրոնական բժշկական հանձնաժողովի փորձաքննությանը՝ ապահովելով գործող իրավակարգավորումների պահանջը,

10. Կառավարության 2018 թվականի ապրիլի 12-ի թիվ 405-Ն որոշմամբ սահմանել, որ փորձաքննվողը բժշկական և ռազմաբժշկական հանձնաժողովների նիստերին որպես խորհրդատու կարող է ներգրավել համապատասխան մասնագետի,

11. վերանայել Կառավարության 2018 թվականի ապրիլի 12-ի թիվ 405-Ն որոշման կարգավորումը և ամրագրել, որ լրացուցիչ, ստուգիչ կամ հսկողական հետազոտությունը հայտարարված զորակոչի ընթացքում ավարտված չլինելու դեպքում զորակոչիկները

ճանաչվում են բուժման կարիք ունեցող, և նրանց տրվում է տարկետրում մինչև հաջորդ զորակոչ,

12. սահմանել մեկ օրվա ընթացքում առողջական վիճակի փորձաքննություն իրականացնելու զինապարտ քաղաքացիների առավելագույն թվաքանակը,

13. Կառավարության 2018 թվականի ապրիլի 12-ի թիվ 405-Ն որոշման մեջ կատարել փոփոխություններ՝ Կենտրոնական բժշկական հանձնաժողով կամ ՊՆ զորակոչային և զորահավաքային համալրման ծառայություն ներկայացված փաստաթղթերի հիման վրա փորձաքննություն կատարելու հնարավորություն նախատեսելով նաև պահեստազորում հաշվառված, Հայաստանի Հանրապետության տարածքից դուրս բուժում ստացող և բժիշկների անմիջական հսկողության տակ գտնվող կամ տեղափոխումը հակացուցված անձանց համար:

2. Մի շարք հիվանդություններով զինվորական ծառայությանը սահմանափակումով պիտանի ճանաչված զինապարտների տարկետման իրավունքը

Մի շարք հիվանդություններով զինվորական ծառայությանը սահմանափակումով պիտանի ճանաչված զորակոչիկներին առողջական վիճակի պատճառով տարկետման իրավունքի պաշտպանության խնդրին մանրամասն անդրադարձ է կատարվել նաև Մարդու իրավունքների պաշտպանի 2016, 2017, 2018 և 2019 թվականների տարեկան հաղորդումներում: Մասնավորապես, նշվել է, որ բացակայում են «**հիվանդությունների որակական փունջ**» (**այլ ոչ թե որոշակի քանակի հիվանդություններ**) ունենալու դեպքում անձին զինվորական ծառայության զորակոչելու գնահատման մեխանիզմը և իրավական հիմքերը: Բժշկական հանձնաժողովը «հիվանդությունների որակական փունջ» չունենալու դեպքում այդ հիվանդությունները գնահատում է առանձին-առանձին՝ այլ ոչ թե ընդհանուր վերցրած, և արդյունքում ստացվում է, որ անձը ենթակա է զինվորական ծառայության: Սակայն, զորակոչվելու դեպքում հնարավոր է զինապարտի փաստացի առողջական վիճակը թույլ չտա լիարժեք կերպով կատարել զինվորական պարտականությունները, և նույնիսկ մեծ հավանականություն կա, որ ծառայության ընթացքում ավելի կխորանան առկա հիվանդությունները, կամ նույնիսկ անձը ձեռք կբերի հաշմանդամություն:

Նշված հարցը տարիներ շարունակ բարձրաձայնվել է Մարդու իրավունքների պաշտպանի կողմից ինչպես տարեկան հաղորդումներում, այնպես էլ ՁՈՒ իրավասու ստորաբաժանումների հետ քննարկումների ընթացքում: Հասկանալի է, որ նշված առաջարկության իրացումը ենթադրում է որոշակի բարդություններ և առողջական վիճակի գնահատման որակական չափանիշների որոշման հատուկ մեխանիզմների սահմանման անհրաժեշտություն: Սակայն հաշվի առնելով, որ հարցը վերաբերում է զորակոչիկների պատշաճ փորձաքննության և զինվորական ծառայության ընթացքում զինծառայողների առողջական վիճակի պահպանման պետության պոզիտիվ պարտականությանը՝ իրավասու գերատեսչությունները պարտավոր են առողջական վիճակի գնահատման այնպիսի մեխանիզմներ սահմանել, որոնց շնորհիվ

հնարավոր կլինի պարզել, թե զորակոչիկի կամ զինծառայողների մոտ առկա առողջական խնդիրների որակական համակցությունը արդյոք թույլ կտա պատշաճ իրականացնել զինվորական պարտականությունները և չի հանգեցնի առողջական խնդիրների վատթարացման:

Պետք է ընդգծել, որ Պաշտպանության նախարարությունը 2020 թվականի սեպտեմբերին շրջանառության մեջ է դրել ՀՀ կառավարության 2012 թվականի ապրիլի 12-ի թիվ 404-Ն և 405-Ն որոշումներում փոփոխություններ կատարելու նախագիծ, որով զինապարտների փորձաքննության կարգում և չափանիշներում նախատեսվում են հիմնարար փոփոխություններ: Նշված առաջարկը նախագծերի շրջանակում ներկայացվել է իրավասու գերատեսչություն, սակայն նախագծերը դեռևս Կառավարության հաստատմանը չեն ներկայացվել: Պարզ չէ նաև, թե արդյոք նշված առաջարկությունը ընդունելի է, և ինչ դիրքորոշում ունի Պաշտպանության նախարարությունը առաջարկության վերաբերյալ:

Մեկ այլ խնդիր վերաբերում է մի քանի առողջական խնդիրներ ունեցող զինծառայողներին:

ՀՀ կառավարության 2018 թվականի ապրիլի 8-ի թիվ 405-Ն որոշման համաձայն՝ այն **զորակոչիկները**, որոնք հայտարարված զորակոչի ընթացքում հետազոտությունների արդյունքում ճանաչվում են պիտանի զինվորական ծառայությանը սահմանափակումով հինգ և ավելի տարբեր հիվանդություններով, ճանաչվում են բուժման կարիք ունեցող և նրանց տրվում է տարկետում մինչև մեկ տարի ժամկետով՝ բուժման նպատակով:

Մինչդեռ, որոշմամբ **սահմանված չէ զինվորական ծառայությունից ազատելու հնարավորություն այն դեպքերի համար, երբ, օրինակ, հինգերորդ հիվանդությունն անձը ձեռք է բերում ծառայության ընթացքում: Արդյունքում ստացվում է, որ նույն առողջական վիճակն ունեցող զորակոչիկներին պարտադիր զինվորական ծառայության զորակոչից տարկետում տրվում է, իսկ այն պարտադիր ժամկետային զինծառայողները, որոնց առողջական վիճակը վատթարանում է ծառայության ընթացքում, տարկետում չեն ստանում:**

Առաջարկվում է՝

1. *հիվանդությունների քանակական փնջի հետ միասին քննարկել «հիվանդությունների որակական փունջ», ինչպես նաև անձին զինվորական ծառայության զորակոչելիս նրա առողջական վիճակի գնահատման մեխանիզմ սահմանելու հարցը,*

2. *նախատեսել, որ զինվորական ծառայության ընթացքում հինգերորդ հիվանդության ձեռքբերումը հիմք է զինծառայողի պիտանիության վերանայման համար:*

3. Զինապարտ քաղաքացիների պիտանիության աստիճանը որոշող հիվանդությունների ցանկի վերանայման անհրաժեշտությունը

Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի իրավաբանության համաձայն՝ չնայած այն հանգամանքին, որ պետությունն է որոշում զորակոչիկների առողջության և պիտանելիության

չափանիշները, սակայն զորակոչիկները պետք է ֆիզիկապես և հոգեպես պատրաստ լինեն զինվորական ծառայության առանձնահատկություններով պայմանավորված փոփոխությունների մարտահրավերներին, ինչպես նաև զինված ուժերի անդամներին բնորոշ պարտականությունների և պատասխանատվության բարձրացմանը: **Երիտասարդ առողջ մարդու համար զինվորական ծառայությունը կարող է որևէ խնդիր չառաջացնել, մինչդեռ այն կարող է լուրջ բեռ դառնալ անձի համար, ով առողջական խնդիրների պատճառով չունի բավարար ֆիզիկական տոկունություն:** Հետևաբար, հաշվի առնելով զինվորական ծառայության պահանջները, պետությունները պետք է միջոցներ ձեռնարկեն ներդնելու զորակոչիկի փաստացի առողջական վիճակը բժշկական փորձաքննությամբ ստուգելու չափանիշներ, որպեսզի նրանց առողջությունը զինվորական ծառայության ընթացքում վտանգի չենթարկվի⁶⁵⁷:

Վերոնշյալի համատեքստում չափազանց կարևոր է ի սկզբանե ծառայության զորակոչել առողջ քաղաքացիների, իսկ որոշակի առողջական խնդիրների առկայության դեպքում հատուկ ուշադրություն դարձնել այն հանգամանքին, որ դրանք լինեն համատեղելի ծառայության հետ և զինծառայողների համար չդառնան անհամաչափ բեռ:

Այս առումով առանցքային նշանակություն ունի զինվորական ծառայության պիտանիության աստիճանը որոշող հիվանդությունները սահմանող ցանկի կատարելագործման շարունակականությունը:

Նշվածի կապակցությամբ, որպես դրական քայլ, հարկ է ընդգծել, որ 2020 թվականին Պաշտպանության նախարարությունը մշակել և շրջանառել է ՀՀ կառավարության 2018 թվականի ապրիլի 12-ի թիվ 404-Ն և 405-Ն որոշումներում փոփոխություններ կատարելու նախագծեր, որոնցով նախատեսվում է որոշումներում կատարել համակարգային և սկզբունքային փոփոխություններ:

Մարդու իրավունքների պաշտպանն արձանագրում է, որ Պաշտպանության նախարարության կողմից իրականացվում են ընթացիկ վիճակի գնահատման, տարբեր հիվանդություններ ունեցող զինծառայողների՝ ծառայությանը հարմարվելու և զինվորական ծառայությունը պատշաճ կազմակերպելու համար անհրաժեշտ նախապայմանների գնահատման աշխատանքներ, և կատարվում են համապատասխան փոփոխություններ: Ընդ որում, Պաշտպանի նախորդ տարեկան հաղորդումներում արձանագրված որոշ խնդիրներ ևս շրջանառված փոփոխությունների նախագծերով լուծում են ստանալու (առնվազն ֆորմալ հարթության մեջ):

Այդպիսի օրինակ է Պաշտպանի 2019 թվականի տարեկան հաղորդմամբ կոնկրետ հանգամանքների հաշվառմամբ ներկայացված՝ «գիշերամիզություն» հիվանդություն ունեցող քաղաքացիներին Չինված ուժեր զորակոչելու աննպատակահարմարության հարցը:

⁶⁵⁷ Տե՛ս Կայանկինն ընդդեմ Ռուսաստանի վճիռը (Kayankin v. Russia), 2010 թվականի մայիսի 11, գանգատ թիվ 24427/02, կետ 87, [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":\["001-97214"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{)

Պաշտպանության նախարարությունից ստացված տեղեկությունների համաձայն՝ 2020 թվականի ընթացքում «գիշերամիզություն» ախտորոշմամբ զինվորական ծառայության են զորակոչվել 64 զորակոչիկներ, նշված ախտորոշմամբ որոշ զորակոչիկներ ներկայացրել են զինվորական ծառայությունից առողջական վիճակի պատճառով տարկետում ստանալու խնդրանքով դիմումներ:

Դեռևս 2019 թվականի տարեկան հաղորդմամբ արձանագրվել էր, որ Պաշտպանին հասցեագրվում են բողոքներ, որոնցով քաղաքացիները մտահոգություն են բարձրացնում նման հիվանդությամբ զինծառայողների ծառայության պայմաններին հարմարվելու, արժանապատվության, ինչպես նաև ծառայությունը զինծառայողների համար բեռ դառնալու վերաբերյալ: Նշված խնդիրը քննարկվել է նաև 2019 թվականի հոկտեմբերի 11-ին կայացած՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանին առընթեր զինված ուժերում մարդու իրավունքների պաշտպանության հարցերով փորձագիտական խորհրդի ընդլայնված նիստի ժամանակ, որի ընթացքում «գիշերամիզություն» ունեցող անձանց զորակոչելը խնդրահարույց է համարվել նաև քաղաքացիական հասարակության ներկայացուցիչների կողմից: Նշված հարցը քննարկվել է նաև Պաշտպանի աշխատակազմում Պաշտպանության նախարարության ներկայացուցիչների մասնակցությամբ տեղի ունեցած աշխատանքային քննարկման ընթացքում:

Հաշվի առնելով նման հիվանդությամբ զորակոչված զինծառայողների ծառայության պայմանների վերաբերյալ մտահոգությունները, նրանց կողմից փաստացի իրականացվող պարտականությունները՝ բարձրացվել էր «գիշերամիզություն» հիվանդությամբ քաղաքացիներին զինված ուժեր զորակոչելու անհրաժեշտությունը վերանայելու հարցը:

Շրջանառված նախագծով նախատեսվել է, որ «գիշերամիզություն» հիվանդություն ունեցող զորակոչիկները (այն դեպքում, երբ հիվանդությունը հաստատված է և առանց նյարդային, հոգեբուժական կամ միզասեռական համակարգի հիվանդությունների ախտանիշների է) ժամանակավորապես ոչ պիտանի են ճանաչվելու զինվորական ծառայության համար:

Դրականի հետ մեկտեղ, որոշ հիվանդությունների համար առաջարկվող նախագծով նախատեսվում են նաև խստացումներ: Օրինակ, Պաշտպանի 2019 թվականի տարեկան հաղորդմամբ նշվել էր, որ խնդիր է առկա ՀՀ կառավարության 2018 թվականի ապրիլի 12-ի թիվ 404-Ն որոշման 1-ին հավելվածով նախատեսված ցանկի 30-րդ հոդվածով նախատեսված հիվանդություն ունեցող քաղաքացիներին ծառայության զորակոչելու վերաբերյալ: Այսպես, նախկինում արյան մեջ անուղղակի բիլիռուբինը կայուն 25 մկմոլ/լ-ից ավելի լինելու դեպքում զորակոչիկներին տրվում էր տարկետում մինչև մեկ տարի ժամկետով, որից հետո նշանակվում էր կրկնակի փորձաքննություն: Կատարված փոփոխությունների արդյունքում և ՀՀ կառավարության որոշմամբ սահմանված հիվանդությունների ցանկի 30-րդ հոդվածի համաձայն՝ զորակոչիկներին տարկետում է տրվում արյան մեջ անուղղակի բիլիռուբինը կայուն 40 մկմոլ/լ-ից ավելի լինելու դեպքում:

Պաշտպանին նախկինում հասցեագրված բողոքներից մեկով զորակոչիկը տեղեկացրել է, որ զինվորական կոմիսարիատի ուղեգրով անցած երկու հետազոտությունների արդյունքում իր արյան մեջ անուղղակի բիլիռուբինը նշվել է 34 և 33,3 մկմոլ/լ, սակայն իր սեփական նախաձեռնությամբ և միջոցներով անցած երեք հետազոտությունների արդյունքում արյան մեջ անուղղակի բիլիռուբինը եղել է 40 մկմոլ/լ-ից ավելի:

Վերոնշյալի համատեքստում անդրադարձ էր կատարվել երկու հարցի: Առաջին հերթին՝ ՀՀ կառավարության 2018 թվականի ապրիլի 12-ի թիվ 404-Ն որոշումն ընդունելիս ներկայացված չի եղել անուղղակի բիլիռուբինի ցուցանիշը 25-ից 40 մկմոլ/լ բարձրացնելու հիմնավորում, ինչի պատճառով պարզ չէ, թե որն է եղել այդպիսի փոփոխության համար հիմք հանդիսացած հանգամանքը: Երկրորդ՝ ինչպես նախորդ, այնպես էլ գործող կարգավորումներից պարզ չէ, թե ինչ չափանիշներով է որոշվում արյան մեջ բիլիռուբինի 40 մկմոլ/լ-ից բարձր լինելու *կայունությունը*: Ինչպես նշվեց, եղել են դեպքեր, երբ հետազոտությունների երկու արդյունքներով անուղղակի բիլիռուբինը արյան մեջ եղել է 40 մկմոլ/լ-ից ցածր, իսկ երեք արդյունքներով՝ բարձր: Այս դեպքում պարզ չէ, թե անուղղակի բիլիռուբինի 40 մկմոլ/լ-ից ավելի լինելը կայուն է համարվում բոլոր հետազոտություններով միաժամանակ բարձր լինելու դեպքում, և արդյոք, օրինակ, հինգ հետազոտություններից միայն մեկով 40-ից ցածր լինելն արդեն համարվում է ոչ կայուն:

Չնայած Պաշտպանի վերը շարադրված արձանագրմանը՝ 2020 թվականին շրջանառված նախագծով նախատեսվել է, որ բարորակ հիպերբիլիռուբինեմիայի դեպքում, երբ արյան մեջ անուղղակի բիլիռուբինը 40 մկմոլ/լ-ից ավելի է, փորձաքննությունը իրականացվում է «ե» կետով (առաջին և երկրորդ սյունակով ճանաչվում են «սահմանափակումով պիտանի է զինվորական ծառայության համար» (ծառայություն հեշտացված օրվա կարգացուցակով)): Այսպիսով, ստացվում է, որ առաջարկվող փոփոխությամբ ոչ միայն չի իջեցվել արյան մեջ անուղղակի բիլիռուբինի քանակի ցուցանիշը, այլ հակառակը՝ նախագծով կարգավորումից հանվել է նույնիսկ «կայունության» պահանջը և նախատեսվել, որ անուղղակի բիլիռուբինը 40 մկմոլ/լ-ից ավելի լինելու դեպքում (նույնիսկ կայուն բարձր լինելու դեպքում)՝ փորձաքննվողը սահմանափակումով պիտանի է ճանաչվում զինվորական ծառայության համար: Կան նաև կարգավորումներ, որոնք Պաշտպանի 2019 թվականի տարեկան հաղորդմամբ գնահատվել էր առանց հիմնավորումների փոփոխված, և նույնությամբ պահպանվել նաև առաջարկվող նախագծում. օրինակ, կիֆոզի ծովածության անկյունը, մոտոր-էվակուատոր ֆունկցիայի դանդաղման ցուցանիշը և այլն:

Բացի դրանից, առաջարկվող նախագծի վերաբերյալ ներկայացված կարծիքով արձանագրվել է նաև, որ նախագծով կարգավորվում է, թե ցանկի որ սյունակներով են փորձաքննվում քաղաքացիները: Մինչդեռ նշված չէ, թե որ սյունակով են փորձաքննվելու զորահավաքին ներգրավվող պահեստազորում հաշվառված քաղաքացիները:

Ներկայացված նախագծի վերաբերյալ Մարդու իրավունքների պաշտպանի արձանագրած խնդիրներն ու մյուս դիրքորոշումները սահմանված կարգով ներկայացվել են Պաշտպանության նախարարության քննարկմանը, և նշված դիտարկումների, ինչպես նաև սույն ենթաբաժնում շարադրված խնդիրների հաշվառմամբ՝ նախագծի ընդունումը էականորեն դրական տեղաշարժ կհանդիսանա:

Մեկ այլ խնդիր կապված է զինապարտ քաղաքացիների պիտանիության աստիճանը որոշող հիվանդությունների ցանկում ընդգրկված հիվանդությունների տեսակով պայմանավորված՝ քաղաքացիներին առհասարակ փորձաքննելու պահանջի վերանայման հետ:

Այսպես, «Ձինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքի 29-րդ հոդվածի 4-րդ մասի համաձայն՝ առողջական վիճակի պատճառով պարտադիր զինվորական ծառայությունից արձակված և պահեստազորում հաշվառված քաղաքացիները երեք տարին մեկ ենթակա են բժշկական վերափորձաքննության, որի արդյունքներով պարտադիր զինվորական ծառայության համար պիտանի կամ սահմանափակումով պիտանի ճանաչվելու դեպքում շարքային կազմի նախկին պարտադիր զինծառայողները՝ մինչև 27 տարին լրանալը, իսկ սպայական կազմի նախկին պարտադիր զինծառայողները՝ մինչև 35 տարին լրանալը, ենթակա են սույն օրենքով սահմանված կարգով զորակոչի միջոցով ուղարկվելու շարունակելու պարտադիր զինվորական ծառայության չճանաչած ժամկետը, եթե նրանց չճանաչած ժամկետը գերազանցում է վեց ամիսը:

Կառավարության 2018 թվականի ապրիլի 12-ի թիվ 404-Ն որոշմամբ սահմանված ցանկում, ի թիվս այլնի, առկա են հիվանդություններ, որոնցով փորձաքննվող անձի առողջական վիճակը հետազայում բարելավվել չի կարող: Օրինակ, հիվանդությունների ցանկի 44-րդ հոդվածով սահմանվում են ցանկացած մակարդակով վերջույթի բացակայության և ամպուտացիայի դեպքերը, և նշված հոդվածով փորձաքննվողները ոչ պիտանի են ճանաչվում զինվորական ծառայության համար: Մեկ այլ օրինակ. 3-րդ հոդվածով նախատեսված են շիզոֆրենիան, շիզոտիպային և զառանցանքային խանգարումները, որոնց առկայության կամ առաջացման դեպքում ևս փորձաքննվողը ոչ պիտանի է ճանաչվում զինվորական ծառայության համար:

Խնդիրը նրանում է, որ «Ձինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքի 29-րդ հոդվածի 4-րդ մասը, գործող ձևակերպմամբ, որևէ բացառություն չի նախատեսում անգամ վերևում նշված հոդվածներով փորձաքննվող անձանց հետազայում փորձաքննելու հետ կապված, ինչը թե՛ այդպիսի լուրջ առողջական խնդիրներ ունեցող անձանց ավելորդ քաշքշուկների, թե՛ պետական ռեսուրսն անարդյունավետ օգտագործման տեսանկյունից խնդրահարույց է:

Հերևաբար, անհրաժեշտ է՝

1. *հաշվի առնելով առանձին հիվանդությունների հետ կապված խնդրահարույց դեպքերի առկայությունը՝ միջոցներ ձեռնարկել սեղմ ժամկետում Կառավարության 2018*

թվականի ապրիլի 12-ի թիվ 404-Ն որոշման փոփոխությունների առաջարկվող նախագծի ընդունման ուղղությամբ,

2. Կառավարության նշված որոշմամբ նախատեսել այն առողջական խնդիրները, որոնց առկայության դեպքում առողջական վիճակի դրական փոփոխություն այլևս հնարավոր չէ, և դրանով պայմանավորված էլ «Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքով նման առողջական խնդիրներ ունեցող անձանց ազատել վերափորձաքննության պարտականությունից:

4. Բժշկական փորձաքննություն իրականացնող հանձնաժողովների հայեցողության սահմանը

«Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքը, ինչպես նաև ՀՀ կառավարության 2018 թվականի թիվ 405-Ն որոշումը հստակ սահմանում են բժշկական փորձաքննություն իրականացնող հանձնաժողովների իրավասությունը:

Չնայած գործող իրավակարգավորումներին՝ 2020 թվականի ընթացքում Պաշտպանին հասցեագրված բողոքների քննարկման և ուսումնասիրության ընթացքում արձանագրվել են հանձնաժողովներին վերապահված հայեցողական լիազորությունների ոչ ճիշտ կիրառման դեպքեր:

Արձանագրվել են դեպքեր, երբ Կենտրոնական բժշկական հանձնաժողովը մի քանի առողջական խնդիրների կապակցությամբ եզրակացություն է ներկայացրել միայն մեկի մասով, իսկ մյուս առողջական խնդիրներին անդրադարձ չի կատարել: Կենտրոնական բժշկական հանձնաժողովը պետք է շահագրգռված լինի բացահայտելու ու արձանագրելու զորակոչիկի բոլոր առողջական խնդիրները, առավել ևս, եթե դրանով կարող է փոխվել զորակոչիկի պիտանիության աստիճանը:

Պաշտպանին հասցեագրված բողոքների ուսումնասիրությամբ արձանագրվել է մեկ այլ խնդիր:

Այսպես՝ «Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքի 17-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ քաղաքացու բժշկական փորձաքննության արդյունքներով տրվում է քաղաքացու առողջական վիճակի վերաբերյալ եզրակացություն, որը կազմված է ներածական, նկարագրական, պատճառաբանական և եզրափակիչ մասերից: Եզրակացությունն առնվազն ներառում է քաղաքացու առողջական վիճակի ամփոփ նկարագրությունը, քաղաքացու պիտանիության աստիճանը զինվորական ծառայությանը, նրա առողջական վիճակին հակացուցված զինվորական ծառայության պայմանները, եզրակացության բողոքարկման կարգն ու ժամկետները:

Մինչդեռ, քննարկման ընդունված բողոքներում նշված դրույթը պահպանված չի եղել, և հանձնաժողովի եզրակացության մեջ տեղ չեն գտել քաղաքացու առողջական վիճակն արտացոլող ամբողջական տվյալները:

2020 թվականի ընթացքում հայեցողական լիազորությունների առումով արձանագրվել է մեկ այլ խնդիր: Քաղաքացիները տեղեկացրել են, որ «անգիտորոֆոնները» հիվանդության պատճառով ձմեռային զորակոչից ստացել են տարկետում մինչև հաջորդ՝ ամառային զորակոչ: Որոշ բողոքներով հայտնել են, որ նշված հիվանդության պատճառով ամառային զորակոչից տարկետում է տրվել մինչև հաջորդ տարվա ամառային զորակոչ: Այս խնդիրը բարձրացվել էր նաև Պաշտպանի 2019 թվականի տարեկան հաղորդմամբ⁶⁵⁸:

Հարցի կապակցությամբ ուշագրավ է Պաշտպանության նախարարության պատասխանը, համաձայն որի՝ 2020 թվականի ընթացքում «անգիտորոֆոնները» ախտորոշմամբ մինչև ամառային զորակոչ տարկետում է տրվել 46 զորակոչիկի, իսկ մինչև ձմեռային զորակոչ՝ 77 զորակոչիկի: 2020 թվականին զինվորական ծառայությունից «Անգիտորոֆոնները» ախտորոշմամբ վաղաժամկետ զորացրվել է 2 զինծառայող:

Եվս մեկ անգամ շեշտում ենք, որ նշված հիվանդության պատճառով տարկետման տրամադրման ժամկետների (մինչև ամառային կամ ձմեռային զորակոչ) հայեցողության հարցը շարունակում է մնալ խնդրահարույց, քանի որ Պաշտպանին հասցեագրված բողոքների, ինչպես նաև դրանցում առկա բժշկական փաստաթղթերի ուսումնասիրությունը վկայում են, որ «անգիտորոֆոնները» հիվանդության արդյունքները կախված եղանակից տարբերվում են: Դրա հետևանքով ամառային զորակոչին փորձաքննվողը ճանաչվում է պիտանի կամ սահմանափակումով պիտանի զինվորական ծառայության համար:

Ուշագրավ է նաև պետական իրավասու մարմինների տրամադրած վիճակագրությունը:

Ըստ Քննչական կոմիտեի՝ ժամկետային զինվորական ծառայության հերթական զորակոչից խուսափելու հանցակազմի հատկանիշներով հարուցված քրեական գործերի քննության շրջանակներում 2020 թվականի ընթացքում կատարված դատաբժշկական-նազմաբժշկական փորձաքննությունների եզրակացություններով զինվորական ծառայության համար ոչ պիտանի է ճանաչվել 225 անձ, որից 138-ը՝ ժամանակավորապես ոչ պիտանի և բուժման կարիք ունեցող:

Ըստ Պաշտպանության նախարարության՝ ռազմաբժշկական փորձաքննություն իրականացնող հանձնաժողովի կողմից ներկայացված 2 որոշում քաղաքացու կողմից բողոքարկվել է դատական կարգով, որոնք ընթացքի մեջ են:

2020 թվականի ընթացքում Կենտրոնական բժշկական հանձնաժողովի կայացրած 164 եզրակացություն բողոքարկվել է, որոնցից 94-ի վերաբերյալ նշանակվել է լրացուցիչ քննություն, որի արդյունքում 42 եզրակացություն փոխվել է: Կենտրոնական ռազմաբժշկական հանձնաժողովի կայացրած եզրակացությունները ՀՀ պաշտպանության նախարարին չեն բողոքարկվել:

⁶⁵⁸ Տե՛ս, ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի 2019 թվականի տարեկան հաղորդման էջեր 490-491:

Հոսպիտալային ռազմաբժշկական հանձնաժողովների կողմից իրականացված փորձաքննության արդյունքում զինվորական ծառայության համար ոչ պիտանի ճանաչված պարտադիր ժամկետային զինծառայողներից 15-ը ճանաչվել են սահմանափակումով պիտանի զինվորական ծառայության համար, 2-ը՝ պիտանի զինվորական ծառայության համար:

Ուստի, առաջարկվում է՝

1. մի քանի առողջական խնդիրներ ունեցող զինապարտի առողջական վիճակի վերաբերյալ եզրակացություն ներկայացնել առողջական բոլոր խնդիրների վերաբերյալ, նույնիսկ եթե առողջական խնդիրներից մեկով հիմքեր կան քաղաքացուն տարկետում տրամադրելու համար,

2. քաղաքացու առողջական վիճակի վերաբերյալ ներկայացվող եզրակացության ներածական, նկարագրական, պատճառաբանական մասերը, ախտորոշումը, ինչպես նաև եզրափակիչ մասը լրացնել ամբողջությամբ,

3. «անգիտորոճոնկրոզ» հիվանդություն ունեցող զորակոչիկների փաստացի առողջական վիճակը պարզելու համար նրանց բժշկական հետազոտություններն ու փորձաքննությունը կազմակերպել ձմեռային զորակոչին (տարկետման ժամկետը որոշելիս պարտադիր հաշվի առնել, որ կախված եղանակից հիվանդության արդյունքներն էականորեն կարող են տարբերվել)՝ նկատի ունենալով, որ Կենտրոնական բժշկական հանձնաժողովն ունի «մինչև մեկ տարի» ժամկետով տարկետում տրամադրելու հայեցողություն և հաշվի առնելով, որ նշված հիվանդությունն առավել արտահայտվում է ցուրտ եղանակին:

5. Բժշկական փաստաթղթերը ստանալու իրավունքը

Բժշկական փաստաթղթերին ծանոթանալու, դրանք ստանալու իրավունքն ամրագրված է ինչպես միջազգային, այնպես էլ ներպետական իրավական փաստաթղթերով: Այսպես.

Զինված ուժերի անդամների իրավունքների մասին Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեի թիվ CM/Rec(2010)4 հանձնարարականի 50-րդ կետը սահմանում է, որ գործող և նախկին զինծառայողների համար իրենց անձնական տվյալները, այդ թվում՝ բժշկական փաստաթղթերը պետք է լինեն հասանելի:

«Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքի 17-րդ հոդվածի 5-րդ մասի համաձայն՝ **քաղաքացին իրավունք ունի ծանոթանալու իր առողջական վիճակի հետազոտման և բժշկական փորձաքննության ընթացքին և ստանալու դրանց արդյունքներով տրված եզրակացություններն ու այլ փաստաթղթերը, ներկայացնելու առաջարկություններ, բացատրություններ կամ առարկություններ, օրենքով սահմանված կարգով բողոքարկելու իր առողջական վիճակի վերաբերյալ տրված եզրակացությունը:**

«Բնակչության բժշկական օգնության և սպասարկման մասին» ՀՀ օրենքի 15-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ յուրաքանչյուր ոք (պացիենտ) իրավունք ունի մատչելի ձևով ստանալու տեղեկություն իր առողջական վիճակի, հիվանդության ախտորոշման, տրամադրված (տրամադրվող) բժշկական օգնության և սպասարկման, այդ թվում՝ բուժման մեթոդների

ընտրության, կիրառման ընթացքի և արդյունքների, ինչպես նաև դրանց հետ կապված ռիսկերի վերաբերյալ:

ՀՀ կառավարության 2018 թվականի ապրիլի 12-ի թիվ 405-Ն որոշման 1-ին հավելվածի 36-րդ կետի 4-րդ ենթակետի համաձայն՝ **բուժհաստատությունը պարտավոր է քաղաքացուն կամ նրա օրինական ներկայացուցչին կամ նրա կողմից լիազորված անձին տրամադրել տեղեկություններ առողջական վիճակի, հետազոտությունների արդյունքների, հիվանդության ախտորոշման և բուժման մեթոդների, դրանց հետ կապված ռիսկի, բժշկական միջամտության հնարավոր տարբերակների, հետևանքների և բուժման արդյունքների մասին:**

Չնայած վերը նշված իրավական հստակ չափորոշիչների առկայությանը՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանը 2020 թվականի ընթացքում շարունակել է ստանալ բողոքներ առողջական վիճակի, բժշկական հետազոտությունների արդյունքների, հիվանդության ախտորոշման և բուժման մեթոդների, արդյունքների վերաբերյալ տեղեկություն, ինչպես նաև ռազմաբժշկական ու բժշկական փորձաքննության արդյունքներով կայացված որոշումները և այլ բժշկական փաստաթղթերը չտրամադրելու վերաբերյալ:

Օրինակ, զորակոչիկը Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրած բողոքով տեղեկացրել է, որ Ջորակոչային և զորահավաքային համալրման ծառայության տարածքային ստորաբաժանման ուղեգրով անցել հետազոտություններ: Դրանից հետո բժշկական հաստատությունից պահանջել է տրամադրել իր առողջական վիճակի հետազոտման արդյունքներով տրված բժշկական փաստաթղթերը, սակայն մերժում է ստացել: Ըստ զորակոչիկի՝ բժշկական հաստատությունից պարզաբանվել է, որ այդ փաստաթղթերն ուղարկվելու են Ջորակոչային և զորահավաքային համալրման ծառայության տարածքային ստորաբաժանում, որտեղից էլ դրանք կարող է ստանալ: Ջորակոչիկը դժգոհություն է ներկայացրել, որ շուրջ մեկ ամիս է՝ պարբերաբար այցելում է Ջորակոչային և զորահավաքային համալրման ծառայության տարածքային ստորաբաժանում, սակայն առողջական վիճակի վերաբերյալ փաստաթղթերը չի կարողանում ստանալ, քանի որ բժշկական հաստատությունից դրանք դեռևս չեն փոխանցվել:

Բողոքի քննարկման արդյունքում զորակոչիկը ստացել է պահանջվող բժշկական փաստաթղթերի պատճենները:

Հաշվի առնելով վերը նշված օրենսդրական հստակ մեխանիզմների առկայությունը՝ նմանատիպ բողոքների առկայությունը խիստ խնդրահարույց է: Անհրաժեշտ է նկատի ունենալ, որ զորակոչիկի առողջական վիճակի վերաբերյալ բժշկական փաստաթղթերի տրամադրման պարտադիր կարգ բուժհաստատությունների և Ջորակոչային և զորահավաքային համալրման ծառայության ստորաբաժանումների համար սահմանելն ինքնանպատակ չէ. դա կարևոր է ինչպես անձի՝ իր առողջական վիճակի վերաբերյալ ամբողջական տեղեկություններ ստանալու

և դրանով պայմանավորված՝ առողջության պահպանման իրավունքի իրացման, այնպես էլ տրված եզրակացությունների բողոքարկման տեսանկյունից:

Բողոքներ են ստացվել նաև Կենտրոնական ռազմաբժշկական հանձնաժողովի եզրակացությունները զինծառայողին չտրամադրելու վերաբերյալ:

Այսպես, զինծառայողի հայրը Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրած բողոքով տեղեկացրել է, որ որդին ՀՀ պաշտպանության նախարարության կենտրոնական կլինիկական զինվորական հոսպիտալում բուժում ստանալուց հետո ներկայացվել է Կենտրոնական ռազմաբժշկական հանձնաժողովի փորձաքննությանը, որի եզրակացությամբ սահմանափակումով պիտանի ճանաչվել զինվորական ծառայության համար: Նշել է, որ որդին նշված եզրակացությունը ստանալու համար դիմել է Կենտրոնական կլինիկական զինվորական հոսպիտալ, սակայն եզրակացությունը չեն տրամադրել:

Պաշտպանի աջակցությամբ, ճիշտ է, հարցը լուծվել է, բայց մտահոգիչ է իրավական կարգավորումների պարագայում նմանատիպ դեպքերի առկայությունը:

Հեղևաբար, բժշկական փաստաթղթերը ստանալու քաղաքացիների իրավունքն ապահովելու նպատակով անհրաժեշտ է խստացնել հսկողությունը Ջորակոչային և զորահավաքային համալրման ծառայության տարածքային ստորաբաժանումների, բժշկական հաստատությունների, զինվորական հոսպիտալների, բժշկական և ռազմաբժշկական հանձնաժողովների գործունեության նկատմամբ:

ԳԼՈՒԽ 4. ԿՐԹՈՒԹՅՈՒՆԸ ՇԱՐՈՒՆԱԿԵԼՈՒ ՆՊԱՏԱԿՈՎ ԵՎ ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐԻՑ ԵԼՆԵԼՈՎ ՉՈՐԱԿՈՉԻՑ ՏԱՐԿԵՏՈՒՄ ՍՏԱՆԱԼՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔԸ

1. Անընդհատ և շարունակական կրթության իրավունքը

Կրթության իրավունքը անձի կարևորագույն իրավունքներից է և պայմանավորված է ոչ միայն կրթություն ստացող անձի կատարելագործման, այլև տարբեր ոլորտներում պրոֆեսիոնալ մասնագետներ ունենալու հանգամանքներով, ինչը նաև բերում է պետության և հասարակության զարգացման: Առանց պետության կողմից անհրաժեշտ նախապայմանների և հավասար հնարավորությունների ստեղծման՝ կրթության իրավունքի պատշաճ ապահովումը հնարավոր չի լինի: Պատահական չէ, որ կրթության իրավունքը՝ որպես անձի հիմնական իրավունք, ամրագրված է միջազգային և ներպետական մի շարք իրավական փաստաթղթերում: Միաժամանակ, այդ իրավունքի երաշխավորումը չպետք է հակադրվի պետության պաշտպանությանը մասնակցելու սահմանադրական պարտականության հետ:

Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրի 26-րդ հոդվածի համաձայն՝ յուրաքանչյուր ոք կրթության իրավունք ունի: Կրթությունը, առնվազն տարրական և հանրակրթական փուլերում, պետք է անվճար լինի: Տարրական կրթությունը պետք է պարտադիր լինի: Տեխնիկական և մասնագիտական կրթությունը պետք է հանրամատչելի լինի, իսկ բարձրագույն կրթությունը, ընդունակություններին համապատասխան, հավասարապես մատչելի բոլորի համար:

Վերանայված Եվրոպական սոցիալական խարտիայի 17-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ պետք է ապահովվի երեխաների և երիտասարդների՝ տարրական և միջնակարգ դպրոցներում անվճար կրթությունը:

Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 38-րդ հոդվածում նույնպես ամրագրված է անձի կրթության իրավունքը:

Ուստի, զինվորական ծառայության կազմակերպման ընթացքում ևս պետք է հաշվի առնվի քաղաքացու կրթություն ստանալու իրավունքը: Այլ կերպ ասած՝ զինվորական ծառայությունը չպետք է պատճառ հանդիսանա քաղաքացուն կրթություն ստանալու իրավունքից զրկելու համար:

Կրթության իրավունքի իրացման հետ կապված 2020 թվականին արձանագրվել են որոշակի խնդիրներ:

Օրինակ, Պաշտպանին հասցեագրած բողոքով քաղաքացին տեղեկացրել է, որ որպես գիտության և կրթության բնագավառներում նշանակալի նվաճումներ ունեցող անձ՝ պարտադիր զինվորական ծառայության զորակոչից ստացել է տարկետում: Նշել է, որ մինչև տրված տարկետման ժամկետի ավարտը չի հասցնում ավարտել ասպիրանտուրայում ուսումը,

քանի որ ՀՀ կառավարության 2018 թվականի ապրիլի 12-ի թիվ 451-Ն որոշման 10-րդ կետի համաձայն՝ գիտության և կրթության բնագավառներում նշանակալի նվաճումներ ունեցող քաղաքացուն Հայաստանի Հանրապետության կառավարության որոշմամբ տարկետում տրվում է համապատասխան կրթական ծրագրով ուսումնառության ժամկետով՝ սակայն ոչ ավելի, քան մինչև քաղաքացու 26 տարին լրանալու օրը:

Նշված խնդրի կապակցությամբ հարկ է նաև նշել, որ «Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքի 22-րդ հոդվածն ամրագրում է նպատակային ուսումնառության համար զինվորական ծառայության զորակոչից տարկետման հիմքերը՝ միաժամանակ սահմանելով տարկետման տրամադրման առավելագույն ժամկետները: Մասնավորապես, հոդվածի 3-րդ մասի 1-ին կետով իբրև այդպիսի սահմանափակում ամրագրվում է ուսումնառության ավարտի օրը, սակայն ոչ ավելի, քան անձի 26 տարին լրանալը, երբ խոսքը վերաբերում է բարձրագույն ուսումնական հաստատություններում բակալավրի կամ դիպլոմավորված մասնագետի կամ ինտեգրացված կրթական ծրագրով առկա ուսուցմամբ սովորող քաղաքացուն:

Նույն հոդվածի 3-րդ մասի 2-րդ կետն ամրագրում է, որ քաղաքացուն տարկետում տրվում է մինչև ուսումնառության ավարտի օրը ներառյալ, սակայն ոչ ավելի, քան անձի 19 տարին լրանալը, երբ խոսքը վերաբերում է նախնական (արհեստագործական) կամ միջին մասնագիտական կրթական ծրագրերով սովորողին:

Օրենքի 22-րդ հոդվածի 3-րդ մասի կարգավորումների ընդհանուր դիտարկումը ցույց է տալիս, որ տարկետման ժամկետային սահմանափակումները սահմանված են՝ հաշվի առնելով կրթական ծրագրի շարունակականության ապահովման իրական հնարավորությունը: Այլ կերպ ասած, օրինակ, բակալավրի կամ դիպլոմավորված մասնագետի կամ ինտեգրացված կրթական ծրագրի սովորողի դեպքում մինչև 26 տարին լրանալու պայմանն իրատեսական է՝ կրթությունն ավարտին հասցնելու և հետևաբար, տարկետման տրամադրման՝ օրենքով սահմանված իրավաչափ նպատակի իրագործման տեսանկյունից: Նույն տրամաբանությամբ նախնական (արհեստագործական) կամ միջին մասնագիտական կրթական ծրագրի դեպքում 19 տարին լրանալու շեմը թերևս սահմանվել է՝ հաշվի առնելով «Կրթության մասին» օրենքի 18-րդ հոդվածի 7-րդ մասի կարգավորումը, համաձայն որի՝ Հայաստանի Հանրապետությունում տասներկուամյա միջնակարգ կամ նախնական (արհեստագործական) մասնագիտական կամ միջին մասնագիտական կրթությունը պարտադիր է մինչև սովորողի 19 տարին լրանալը, եթե այդ իրավունքը չի իրացվել ավելի վաղ:

Ավելին, «Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքի 22-րդ հոդվածի 5-րդ մասն ամրագրում է միջնակարգ կամ նախնական (արհեստագործական) մասնագիտական կրթական ծրագրով ուսումնառությունն ավարտին հասցնելու նպատակով Կառավարության որոշմամբ ևս մեկ անգամ տարկետման հնարավորություն՝ մինչև ուսումնառության ավարտի օրը ներառյալ:

Մինչդեռ, հարկ է նկատել, որ գիտության և կրթության բնագավառներում նշանակալի նվաճումներ ունեցող քաղաքացու՝ զինվորական ծառայությունից տարկետման իրավունքի իրացման դեպքում կրթությունն ավարտին հասցնելու և ըստ այդմ, տարկետման իրավաչափ նպատակի իրագործումը (խնդրո առարկա ՀՀ կառավարության 2018 թվականի ապրիլի 12-ի N 451-Ն որոշման 10-րդ կետի սահմանափակման պատճառով) գործնականում չի երաշխավորվում:

Միևնույն ժամանակ, դիտարկվել է ՀՀ կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարության հետևյալ պարզաբանումը. խնդրո առարկա կարգավորումն ուղղված է նրան, որ չստացվի, թե անձին տրվել է ոչ թե տարկետում, այլ կայացվել է պարտադիր զինվորական ծառայությունից ազատելու որոշում, ինչը կհակասի վերը նշված իրավական ակտերով ամրագրված սկզբունքներին:

Ընդունելի է, որ նախատեսվող կարգավորումներով պետք է բացառվեն այն իրավիճակները, երբ քաղաքացին, տարկետման տևողությամբ պայմանավորված, ինքնաբերաբար ազատվի պարտադիր զինվորական ծառայությունից՝ տարիքը լրանալու հիմքով:

Ուստի, ասվածի հաշվառմամբ՝ Պաշտպանության նախարարությանն առաջարկվել է քննարկման առարկա դարձնել ՀՀ կառավարության 2018 թվականի ապրիլի 12-ի N 451-Ն որոշման 10-րդ կետում փոփոխություն կատարելու հարցը՝ «մինչև քաղաքացու 26 տարին լրանալու օրը» ձևակերպումը փոխարինելով «մինչև քաղաքացու 26 տարին ու վեց ամիսը լրանալը»:

Առաջարկվող կարգավորումը մի կողմից՝ գիտության և կրթության բնագավառներում նշանակալի նվաճումներ ունեցող քաղաքացուն համապատասխան կրթական ծրագրով ուսումնառությունն ավարտին հասցնելու հնարավորություն կտա, մյուս կողմից՝ կբացառվեն 27 տարին լրանալու հիմքով զինվորական ծառայությունից ազատվելու դեպքերը: Ավելին, այս առաջարկն առավել իրատեսական է դարձնում օրենքի այն դրույթի կիրառելիությունն ու իրավաչափ նպատակի իրագործումը, որով սահմանվում է գիտության և կրթության բնագավառներում նշանակալի նվաճումներ ունեցող քաղաքացու տարկետման հնարավորությունը:

Մեկ այլ խնդիր. Կառավարության տվյալ որոշմամբ նշվում է, որ գիտության և կրթության բնագավառներում նշանակալի նվաճումներ ունեցող քաղաքացիներին պարտադիր զինվորական ծառայության զորակոչից տարկետում տալու վերաբերյալ եզրակացություն տվող հանձնաժողովի նիստին կարող են մասնակցել նաև դիմում ներկայացրած քաղաքացին կամ նրա ծնողները կամ նրա կողմից նշված այլ անձինք, սակայն յուրաքանչյուր քաղաքացու մասով՝ մեկ անձից ոչ ավելի: Նման կարգավորումն իրավաչափ համարվել չի կարող՝ հատկապես նկատի ունենալով, որ **վարչական վարույթի ընթացքում անձը չպետք է կաշկանդված լինի իր ներկայացուցիչների քանակով:** Սա բխում է նաև ՀՀ

Սահմանադրության 64-րդ հոդվածում ամրագրված՝ իրավաբանական օգնություն ստանալու իրավունքից:

Բացի այդ, սահմանված չեն այն դեպքերը, երբ հանձնաժողովի անդամը, շահերի բախման կամ այլ հանգամանքներով պայմանավորված, չի կարող մասնակցել հանձնաժողովի նիստին (օրինակ՝ դիմորդն իր ընտանիքի անդամն է կամ աշակերտը):

Հետևաբար, առաջարկվում է՝

1. ՀՀ կառավարության 2018 թվականի ապրիլի 12-ի N 451-Ն որոշման 10-րդ կետում կատարել փոփոխություն՝ գիտության և կրթության բնագավառներում նշանակալի նվաճումներ ունեցող քաղաքացիներին պարտադիր զինվորական ծառայության զորակոչից տարկետում տրամադրելով մինչև 26,5 տարեկանը,

2. վերացնել Հանձնաժողովի նիստերին յուրաքանչյուր քաղաքացու կողմից մեկ անձ ներկա գտնվելու սահմանափակումը,

3. սահմանել այն դեպքերը, երբ հանձնաժողովի անդամը չի կարող մասնակցել հանձնաժողովի նիստին:

2. Նպատակային ուսումնառության համար տարկետում ստանալու իրավունքը

«Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքի 22-րդ հոդվածի 3-րդ մասով նախատեսված է պարտադիր զինվորական ծառայության զորակոչից նպատակային ուսումնառության համար տարկետման իրավունքը: Ըստ նշված դրույթի մեկնաբանության՝ զինապարտ քաղաքացին կրթությունը շարունակելու համար տարկետում կարող է ստանալ նաև Բարձրագույն ուսումնական հաստատություններում առկա ուսուցմամբ սովորելիս՝ ուսումնառության ընթացքում զինվորական պատրաստություն անցնելու և ուսումնառության ավարտից հետո Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանության նախարարության նշած վայրում և պայմաններով զինվորական ծառայություն անցնելու մասին Պաշտպանության նախարարության հետ քաղաքացիաիրավական պայմանագիր կնքելու դեպքում («Պատիվ ունեմ» ծրագիր):

Պաշտպանի աշխատակազմում ուսումնասիրությունների արդյունքում պարզվել է, որ 18 տարին չլրացած անձանց հետ վերը նշված պայմանագիրը կնքելիս նրանց օրինական ներկայացուցիչների համաձայնությունը չի ստացվում: Նշված խնդիրն արձանագրվել է նաև Պաշտպանի 2019 թվականի տարեկան հաղորդմամբ:

Այսպես, «Նպատակային ուսումնառության համար քաղաքացուն պարտադիր զինվորական ծառայության զորակոչից տարկետում տալու և տրված տարկետումը դադարելու պայմանները սահմանելու մասին» ՀՀ կառավարության 2018 թվականի ապրիլի 12-ի թիվ 430-Ն որոշմամբ հաստատված պայմանագրի ձևում նախատեսված չէ անչափահասի հետ պայմանագրի կնքման դեպքում նրանց օրինական ներկայացուցիչների համաձայնության ստացման հնարավորություն, ինչի հետևանքով պրակտիկայում նշված համաձայնությունը չի ստացվում:

Մինչդեռ, ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 30-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ տասնչորսից մինչև տասնութ տարեկան անչափահասները կարող են գործարքներ կնքել իրենց օրինական ներկայացուցիչների՝ ծնողների, որդեգրողների կամ հոգաբարձուի գրավոր համաձայնությամբ:

Հետևաբար, առանց անչափահասի օրինական ներկայացուցիչների համաձայնության կնքված պայմանագիրը հետագայում կարող է անվավեր ճանաչվել, որի հետևանքով պայմանագրի դրույթների կատարումից հրաժարվելու դեպքում ուսումնառության տարիների համար սահմանված ուսման վարձի հանրագումարի կրկնապատիկը բարձրագույն ուսումնական հաստատությանը վճարելու պարտավորություն անձի համար չի կարող առաջանալ:

Հատկանշական է, որ Կառավարության վերը նշված թիվ 430-Ն որոշման մեջ առկա խնդիրների կարգավորման նպատակով դեռևս նախագծի քննարկման շրջանակներում Պաշտպանը ներկայացրել է նկատառումներ, որոնց մեծ մասն ընդունվել են (օրինակ՝ թեստավորման արդյունքների բողոքարկման հնարավորություն նախատեսելը, առողջական վիճակի պատճառով ոչ պիտանի ճանաչվելու կամ ազատագրկման դատապարտվելու պատճառով պայմանագրի գործողությունը վաղաժամկետ դադարեցվելու դեպքերում հրաժարագին վճարելու պարտավորությունից ազատելը և այլն): Դրա հետ մեկտեղ, սակայն, կան չլուծված խնդիրներ:

Օրինակ, «Բարձրագույն ուսումնական հաստատություններում ուսումնառության ընթացքում զինվորական պատրաստություն անցնելու կարգը սահմանելու մասին» ՀՀ կառավարության 2018 թվականի ապրիլի 12-ի թիվ 455-Ն որոշման հավելվածով նախատեսված կարգի 9-րդ կետով սահմանվում են զինվորական պատրաստությունից քաղաքացիների հեռացման դեպքերը, որոնց թվում է նաև ռազմաուսումնական հաստատության ներքին կարգուկանոնը չպահպանելը (անկարգապահությունը):

Նախ, պետք է սահմանել, թե կարգի իմաստով որ արարքներն են համարվում ռազմաուսումնական հաստատության ներքին կարգուկանոնը չպահպանել: Բացի այդ, քանի որ զինվորական պատրաստությունից հեռացումը քաղաքացու համար առաջացնում է իրավական հետևանքներ, այդ թվում՝ հրաժարագին վճարելու պարտավորության առաջացում, ուստի տվյալ դեպքերում անհրաժեշտ է անցկացնել ծառայողական քննություն՝ պարզելու, թե արդյոք քաղաքացին թույլ է տվել կարգուկանոնի խախտում, պարզել նրա մեղավորության աստիճանը և այլ հանգամանքներ՝ այդ կերպ բացառելով հնարավոր սուբյեկտիվ մոտեցումը: Մինչդեռ, գործող իրավակարգավորումների պարագայում տվյալ դեպքերում ծառայողական քննություն անցկացնել հնարավոր չէ, քանի որ «Ծառայողական քննություն նշանակելու իրավունք ունեցող հրամանատարների (պետերի) անվանացանկը և ծառայողական քննության անցկացման կարգը հաստատելու մասին» ՀՀ պաշտպանության նախարարի 2012 թվականի թիվ 991-Ն հրամանով ռազմաուսումնական հաստատություններում զինվորական

պատրաստություն անցնող քաղաքացիների կողմից ռազմաուսումնական հաստատությունների կարգուկանոնը չպահպանելու (անկարգապահության) դեպքերում ծառայողական քննություն անցնելու հնարավորություն նախատեսված չէ:

Մեկ այլ խնդիր վերաբերում է նպատակային ուսումնառություն անցնող և առողջական վիճակի պատճառով տարկետում ստանալու հետևանքով պայմանագիրը դադարեցնելուց հետո քաղաքացիաիրավական բնույթի պայմանագիրը վերակնքելու հնարավորության բացակայությանը: Նշված խնդրի վերաբերյալ 2020 թվականին Պաշտպանին ներկայացվել է բողոք:

Այսպես, քաղաքացին տեղեկացրել է, որ ընդունվել է Երևանի Մխիթար Հերացու անվան պետական բժշկական համալսարան, կնքել ՀՀ կառավարության 2018 թվականի ապրիլի 12-ի թիվ 430-Ն որոշմամբ հաստատված կարգով ուսումնառության ընթացքում զինվորական պատրաստություն անցնելու և ուսումնառության ավարտից հետո Պաշտպանության նախարարության կողմից նշված վայրում և պայմաններով զինվորական ծառայություն անցնելու քաղաքացիաիրավական բնույթի պայմանագիր: Քաղաքացին տեղեկացրել է նաև, որ ՀՀ կառավարության 2018 թվականի ապրիլի 12-ի թիվ 404-Ն որոշմամբ հաստատված ցանկի 21-րդ հոդվածի «բ» կետի համաձայն՝ Կենտրոնական ռազմաբժշկական հանձնաժողովի եզրակացությամբ ճանաչվել է բուժման կարիք ունեցող («Էրիթրոցիտոզ ա/է» ախտորոշմամբ), և նրան տրվել է հինգ ամիս ժամկետով տարկետում: Այնուհետև բուհից տեղեկացել է, որ պայմանագիրը լուծվել է: Դրանից հետո մեկ այլ հետազոտությամբ քաղաքացու մոտ նշված առողջական խնդիրը հերքվել է, և Կենտրոնական բժշկական հանձնաժողովի եզրակացությամբ նա պիտանի է ճանաչվել զինվորական ծառայության համար: Նշված հանգամանքով պայմանավորված՝ դիմել է Պաշտպանության նախարարություն և խնդրել վերակնքել պայմանագիրը, սակայն դեռևս պատասխան չի ստացել:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի աջակցությամբ քաղաքացին վերականգնվել է «Պատիվ ունեն» ծրագրում, և նրա հետ կրկին կնքվել է քաղաքացիաիրավական բնույթի պայմանագիր:

Ճիշտ է, բողոքի քննարկման արդյունքում քաղաքացու խնդիրը կարգավորվել է, սակայն հետագայում նմանատիպ դեպքերը կանխելու նպատակով անհրաժեշտ է օրենսդրական փոփոխությամբ նմանատիպ և այլ դեպքերի համար նախատեսել քաղաքացիաիրավական պայմանագիրը վերակնքելու հնարավորություն:

Հեղևաբար, առաջարկվում է՝

1. ՀՀ կառավարության 2018 թվականի ապրիլի 12-ի թիվ 430-Ն որոշմամբ նախատեսել, որ անչափահասի հետ պայմանագիր կնքելիս նրա օրինական ներկայացուցչի (ներկայացուցիչների) համաձայնությունը պարտադիր է,

2. Կառավարության որոշմամբ սահմանել որոշակի դեպքերում (օրինակ՝ առողջական վիճակի բարելավում, բարձրագույն ուսումնական հաստատությունից ազատելու և (կամ)

հեռացնելու մասին հրամանը հետագայում անվավեր ճանաչվելու) քաղաքացիական բնույթի պայմանագիրը վերակնքելու հնարավորություն,

3. բարձրագույն ուսումնական հաստատություններում ուսումնառության ընթացքում համապատասխան ռազմաուսումնական հաստատությունում զինվորական պատրաստություն անցնող անձանց կողմից ռազմաուսումնական հաստատության ներքին կարգուկանոնը չպահպանելու (անկարգապահության) դեպքում նախատեսել ծառայողական քննության անցկացում: Այդ նպատակով համապատասխան փոփոխություն կատարել նաև «Ծառայողական քննություն նշանակելու իրավունք ունեցող հրամանատարների (պետերի) անվանացանկը և ծառայողական քննության անցկացման կարգը հաստատելու մասին» ՀՀ պաշտպանության նախարարի 2012 թվականի թիվ 991-Ն հրամանում:

3. Ընտանեկան պայմաններից ելնելով զորակոչից տարկետում ստանալու իրավունքը

«Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքը նախատեսում է նաև ընտանեկան պայմաններից ելնելով տարկետում ստանալու իրավունք (հոդված 24):

2020 թվականի ընթացքում Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրվել են ընտանեկան պայմաններից ելնելով զորակոչից տարկետում տրամադրելու վերաբերյալ բողոքներ:

Այսպես, զորակոչիկը Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրած բողոքով տեղեկացրել է, որ 2019 թվականի ձմեռային զորակոչին ենթակա է զորակոչման ՀՀ զինված ուժեր: Նշել է, որ ունի մեկ զավակ, իսկ կինը գտնվում է 24 շաբաթական հղիության մեջ: Զորակոչիկը հայտնել է, որ ընտանեկան պայմաններից ելնելով տարկետում ստանալու նպատակով կնոջ հղիության մեջ գտնվելու ժամկետի վերաբերյալ նշումով տեղեկանքը ներկայացրել է Զորակոչչային և զորահավաքային ծառայության տարածքային ստորաբաժանում, սակայն տարկետման տրամադրումը մերժվել է: Ըստ զորակոչիկի՝ տարածքային ստորաբաժանումը պատճառաբանել է, որ կնոջ վեցամսյա հղիությունը կլրանա 26 շաբաթականում, որից հետո միայն հնարավոր կլինի ընտանեկան պայմաններից ելնելով տրամադրել տարկետում:

Տվյալ իրավիճակում խնդիրն այն է, որ «Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքի 24-րդ հոդվածի 1-ին մասի 4-րդ կետի համաձայն՝ շաբաթային կազմի պարտադիր զինվորական ծառայության հայտարարված զորակոչից ընտանեկան պայմաններից ելնելով տարկետում տրվում է այն քաղաքացուն, որն ունի երկրորդ երեխայով կամ առնվազն զույգ երեխայով **վեցամսյա հղիության մեջ գտնվող կին**:

Օրենքի նշված դրույթը տարկետում տրամադրելը պայմանավորում է հղիության ժամկետի կոնկրետ ամիսը լրացած լինելու հանգամանքով: Մինչդեռ, բժշկության մեջ հղիությունը հաշվարկվում է շաբաթներով: Հենց այդ պատճառով էլ պրակտիկայում խնդիրներ են

առաջանում, և անհասկանալի է մնում, թե հղիության քանի շաբաթական ժամկետն է համարվում վեցամսյա:

Նկարագրված դեպքում զորակոչիկը պատրաստականություն է հայտնել զորակոչվել ՀՀ զինված ուժեր և կնոջ հղիության 26 շաբաթականը լրանալուց հետո օգտվել օրենքով սահմանված տարկետման իրավունքից, այնուամենայնիվ, նշված կարգավորման հստակեցումն անհրաժեշտություն է:

Մեկ այլ խնդիր. Մարդու իրավունքների պաշտպանի 2019 թվականի տարեկան հաղորդմամբ, հիմք ընդունելով նաև ստացված բողոքները, բարձրացվել էր հայտարարված զորակոչի ընթացքում ընտանիքի անդամի մահվան դեպքում զորակոչիկին տարկետում տրամադրելու հարց: Նշվել էր, որ հայտարարված զորակոչի ընթացքում ընտանիքի անդամի (հայր, մայր, քույր, եղբայր, տատ, պապ) մահվան դեպքում զորակոչիկի ընտանեկան պայմաններից ելնելով տարկետում տրամադրելու օրենսդրական հիմք սահմանելը կարևոր է նախևառաջ այն առումով, որ ընտանիքի անդամի մահվան դեպքում անձը դառնում է հոգեպես ճնշված: Տվյալ հոգեվիճակում քաղաքացիական կյանքից զինվորական միջավայրի անցմամբ խնդիրներ կարող են առաջանալ ոչ միայն հարմարվողականության, այլև զինվորական ծառայության մեջ ներգրավվելու հարցերում: Մինչդեռ, որոշակի ժամկետով տարկետում տրամադրելու դեպքում զորակոչիկը կարող է վերականգնել հոգեկան հավասարակշռությունը՝ հարմարվելով ընտանիքի անդամի կորստի փաստին:

Նշված խնդիրը կարող էր կարգավորվել «Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքում լրացումներ կատարելու վերաբերյալ պատգամավորական նախաձեռնությամբ ներկայացված նախագծի ընդունմամբ, որում առաջարկվում էր ընտանեկան պայմաններից ելնելով **6 ամիս ժամկետով** տարկետում տրամադրել զորակոչի ենթակա այն քաղաքացուն, ում ընտանիքի անդամը մահացել է տվյալ զորակոչի ընթացքում:

Մինչդեռ, նախագիծն առ այսօր չի ընդունվել: Հատուկ անհրաժեշտ է ընդգծել, որ նախագծի ընդունումը հատկապես ներկայում չափազանց արդիական է:

Այս կապակցությամբ ուշագրավ է նաև, որ «Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքի 28-րդ հոդվածի 6-րդ մասի 2-րդ կետը սահմանում է, որ ի թիվս այլնի, շարքային կազմի պարտադիր ժամկետային զինծառայողի ընտանիքի անդամի մահվան դեպքում նրան տրվում է **5 օրացուցային օր** տևողությամբ լրացուցիչ արձակուրդ:

Չնայած այն հանգամանքին, որ զինվորական ծառայության մեջ գտնվող անձը ադապտացված է լինում ծառայության պայմաններին՝ այնուամենայնիվ, հոգեպես վերականգնվելու համար նրան ևս անհրաժեշտ է որոշակի ժամանակ: Տվյալ պարագայում հարց է առաջանում, թե արդյոք լրացուցիչ արձակուրդի տրամադրումը 5 օրացուցային օր տևողությամբ բավարար ժամանակ է վերականգնվելու և կրկին զինվորական ծառայության ներգրավվելու համար:

Հարկ է անդրադառնալ նաև մեկ այլ խնդրի: Նախկինում «Զինապարտության մասին» ՀՀ օրենքի 13-րդ հոդվածի (հոդվածն ուժը կորցրել է 2017 թվականի նոյեմբերի 15-ին) 1-ին մասի «դ» կետի համաձայն՝ պարտադիր զինվորական ծառայության զորակոչից ընտանեկան դրության բերումով տարկետում էր տրամադրվում զորակոչիկին, ով ուներ **1-ին կամ 2-րդ խմբի հաշմանդամություն ունեցող կին**: «Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքով (ուժի մեջ է մտել 2017 թվականի դեկտեմբերի 16-ին) ընտանեկան պայմաններից ելնելով տարկետում տրամադրելու նշված հիմքը չի նախատեսվել:

Այս կապակցությամբ անհրաժեշտ է նկատի ունենալ, որ ընտանեկան պայմաններից ելնելով տարկետումը վերաբերում է ոչ միայն (նույնիսկ ոչ այնքան) զորակոչիկներին, այլ նախևառաջ, նրանց ընտանիքների անդամներին: Ուստի, տվյալ պարագայում տարկետում տրամադրելը կարող է հետապնդել զորակոչիկի 1-ին կամ 2-րդ խմբի հաշմանդամություն ունեցող կնոջն առանց խնամքի չթողնելու իրավաչափ նպատակ:

Տվյալ համատեքստում խնդրահարույց տարրեր կան նաև այլ իրավակարգավորման մեջ: Օրինակ, «Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքի 22-րդ հոդվածի 6-րդ մասն ամրագրում է, որ ընտանեկան պայմաններից ելնելով տարկետման հիմք ստացած քաղաքացին իր դիմումի համաձայն կարող է հրաժարվել տարկետման իրավունքից և զորակոչվել զինծառայության: Ստացվում է, որ միայն նրա ցանկությունը (իրավունքից հրաժարվելը) բավարար է և գերակշռում է այլ անձանց շահերի նկատմամբ, մասնավորապես՝ նրանց, ում կարգավիճակով պայմանավորված պետությունը տրամադրում է զինվորական ծառայության չանցնելու արտոնություն: Ավելին, որևէ կերպ չի շոշափվում այն հարցը, թե արդյոք կարևոր չէ ընտանիքի տվյալ անդամի կարծիքը: Ուշադրության է արժանի նաև այն հարցը, թե տարկետումից հրաժարվելուց և զորակոչվելուց հետո՝ զինծառայողն արդյոք կարող է ցանկություն հայտնել և արձակվել զինված ուժերից: Սրանք հարցեր են, որոնք ևս լրացուցիչ ուսումնասիրության կարիք ունեն:

Վերոգրյալի հաշվառմամբ՝ առաջարկվում է.

1. *օրենսդրական փոփոխությամբ սահմանել, որ հայտարարված զորակոչի ընթացքում ընտանիքի անդամի մահվան դեպքում զորակոչի ենթակա քաղաքացուն տրամադրվում է տարկետում մինչև հաջորդ զորակոչ,*

2. *քննարկել պարտադիր ժամկետային զինծառայողի ընտանիքի անդամի մահվան դեպքում լրացուցիչ արձակուրդն ավելի երկար ժամանակով տրամադրելու հարցը,*

3. *քննարկել 1-ին կամ 2-րդ խմբի հաշմանդամություն ունեցող կին ունեցող զորակոչիկների տարկետում տրամադրելու հնարավորության հարցը (իհարկե, եթե նրանք համարել են բնակվում):*

ԳԼՈՒԽ 5. ՊԱՏՇԱՃ ԲԺՇԿԱԿԱՆ ՕԳՆՈՒԹՅՈՒՆ ՍՏԱՆԱԼՈՒ ԵՎ ԱՌՈՂՋՈՒԹՅԱՆ ՊԱՀՊԱՆՄԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԸ

1. Առողջության պահպանումը զինվորական ծառայության ընթացքում

1966 թվականի դեկտեմբերի 16-ի ՄԱԿ-ի «Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների մասին» միջազգային դաշնագրի 12-րդ հոդվածի համաձայն՝ Դաշնագրի մասնակից պետությունները ճանաչում են յուրաքանչյուրի՝ ֆիզիկական և հոգեկան առողջության առավելագույնս հասանելի մակարդակից օգտվելու իրավունքը: Դաշնագրի մասնակից պետությունների կողմից այս իրավունքի լիարժեք իրականացումն ապահովելու նպատակով ձեռնարկվող միջոցներն ընդգրկում են միջոցառումներ, որոնք հիվանդության դեպքում բոլորի համար կապահովեն բժշկական օգնություն և բժշկական խնամքի համար անհրաժեշտ պայմաններ:

Զինված ուժերի անդամների իրավունքների մասին Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեի թիվ CM/Rec(2010)4 հանձնարարականի 70-րդ կետի համաձայն՝ զինծառայողները պետք է օգտվեն առողջապահական ծառայությունների հասանելիությունից և բժշկական օգնություն ստանալու իրավունքից:

Հայաստանի Հանրապետությունում յուրաքանչյուրի, այդ թվում՝ զինծառայողների առողջության պահպանման իրավունքը ենթակա է լիարժեք պաշտպանության: Այդ իրավունքի երաշխավորման հիմքերն ամրագրված են ՀՀ Սահմանադրության 85-րդ հոդվածում, որի համաձայն՝ յուրաքանչյուր ոք, օրենքին համապատասխան, ունի առողջության պահպանման իրավունք: Օրենքը սահմանում է անվճար հիմնական բժշկական ծառայությունների ցանկը և մատուցման կարգը:

«Բնակչության բժշկական օգնության և սպասարկման մասին» ՀՀ օրենքի 13-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ յուրաքանչյուր ոք, անկախ ազգությունից, ռասայից, սեռից, լեզվից, դավանանքից, տարիքից, առողջական վիճակից, հաշմանդամությունից, քաղաքական կամ այլ հայացքներից, սոցիալական ծագումից, գույքային կամ այլ դրությունից, Սահմանադրությամբ, սույն օրենքով և այլ օրենքներով, ինչպես նաև Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պայմանագրերով սահմանված կարգով ունի բժշկական օգնություն և սպասարկում ստանալու իրավունք: Նույն հոդվածի 2-րդ մասը սահմանում է, որ յուրաքանչյուր ոք, նույն հոդվածի 1-ին մասին համապատասխան, իրավունք ունի բժշկական օգնություն և սպասարկում ստանալու անվճար կամ արտոնյալ պայմաններով՝ առողջության պահպանման և բարելավման ծրագրերի շրջանակներում: Նույն օրենքի 21-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ զինծառայողները և զորակոչային ու նախազորակոչային տարիքի քաղաքացիներն իրավունք ունեն ստանալու բժշկական օգնություն և սպասարկում՝ օրենսդրությամբ սահմանված կարգով:

«Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքի 64-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ զինծառայողները, ինչպես նաև նրանց ընտանիքների անդամները Հայաստանի Հանրապետության պետական բյուջեի միջոցների հաշվին ապահովվում են որակյալ բժշկական օգնությամբ՝ համապատասխան գերատեսչական ռազմաբժշկական հաստատություններում:

Ամփոփելով վերը շարադրվածը՝ պետք է փաստել, որ պատշաճ բժշկական օգնություն ստանալու իրավունքն ամրագրող միջազգային իրավական կարգավորումների և ներպետական օրենսդրության ուսումնասիրությունը հիմք է տալիս եզրակացնելու, որ զինծառայողների պատշաճ բժշկական օգնություն ստանալու իրավունքի իրականացման համար պետությունը պետք է ձեռնարկի այնպիսի միջոցներ, որոնք ուղղված են զինծառայողների առողջության պահպանմանը:

2020 թվականի ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրված բողոքների մի զգալի մաս առնչվել է պատշաճ բժշկական հետազոտություն և բուժում իրականացնելու խնդիրներին:

Բողոքների քննարկման ընթացքում գրավոր պարզաբանումներ են պահանջվել ՀՀ պաշտպանության նախարարությունից, իրականացվել են այցեր զինվորական հոսպիտալներ, Մարդու իրավունքների պաշտպանի ներկայացուցիչները հասցեագրված բողոքների կապակցությամբ ակտիվ և մշտական քննարկումներ են ունեցել Պաշտպանության նախարարության Կենտրոնական ռազմաբժշկական հանձնաժողովի հետ:

Իհարկե, անհրաժեշտ է նաև ընդգծել, որ նախորդ տարիների համեմատ՝ այդպիսի բողոքների թիվը նվազել է, սակայն որոշ խնդիրներ դեռևս շարունակում են մնալ արդիական: Բողոքներով արձանագրված յուրաքանչյուր դեպքում պարտադիր է ստուգել զինապարտ քաղաքացու փաստացի առողջական վիճակը և հավաստիանալ նրա մոտ առողջական խնդրի առկայության կամ բացակայության մասին:

2020 թվականի ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրված բողոքների ուսումնասիրության և քննարկման արդյունքում արձանագրվել են դեպքեր, երբ պարտադիր ժամկետային զինծառայողին պատշաճ բժշկական օգնություն չի տրամադրվել:

Օրինակ՝ քաղաքացին Պաշտպանին հասցեագրած բողոքով տեղեկացրել է, որ որդին անցնում է պարտադիր զինվորական ծառայություն, որի ընթացքում գլխացավի, փորլուծության և անընդմեջ մարմնի բարձր ջերմություն ունենալու կապակցությամբ ստացիոնար բուժման է տեղափոխվել զինվորական հոսպիտալ, անցել հետազոտություններ և ուղարկվել մշտական ծառայության վայրի զորամաս: Քաղաքացու տեղեկացմամբ՝ առողջական խնդիրները կրկնվելու հետևանքով որդին կրկին տեղափոխվել է զինվորական հոսպիտալ, հետազոտվել է նաև քաղաքացիական բժշկական հաստատությունում:

Բողոք ներկայացրած անձի պնդմամբ՝ որդուն բուժող բժիշկն իրեն հայտնել է, որ նրա առողջական խնդրի առկայության պատճառը չի հայտնաբերվել, ուստի համալիր

հետազոտություն անցնելու նպատակով պետք է տեղափոխվի մասնագիտացված, ավելի մեծ համալրվածություն ունեցող զինվորական հոսպիտալ:

Պաշտպանության նախարարության հետ ձևավորված արդյունավետ համագործակցության արդյունքում զինծառայողը տեղափոխվել է այլ զինվորական հոսպիտալ, անցել մասնագիտական հետազոտություններ, ինչից հետո կատարված փորձաքննությամբ ոչ պիտանի ճանաչվել զինվորական ծառայության համար և արձակվել Ջինված ուժերի պահեստագոր:

2020 թվականին ստացվել են մի շարք բողոքներ պլանային վիրահատությունների ձգձգման վերաբերյալ: Օրինակ, Պաշտպանին հասցեագրած բողոքով քաղաքացին տեղեկացրել է, որ մինչև ծառայության անցնելը վիրահատել են որդու աչքը, պետք է շարունակեր բուժումը, որից հետո վիրահատվեր մյուս աչքը, կտրված է քթի միջնապատը, ունի նաև գլխի հետ կապված առողջական խնդիրներ: Պաշտպանության նախարարություն հասցեագրված գրության արդյունքում զինծառայողը տեղափոխվել է բժշկական հաստատություն, կատարվել է ակնաբույժի խորհրդատվություն, այնուհետև ուղեգրվել Կենտրոնական կլինիկական զինվորական հոսպիտալ: Բողոք ներկայացրած անձը լրացուցիչ հայտնել է, որ իրականացվել է նաև որդու քթի միջնապատի վիրահատություն, նրան տրամադրվել է վերականգնողական արձակուրդ, ինչից հետո պետք է շարունակի առողջական վիճակի հետ կապված հետազոտությունները:

Խնդրի կապակցությամբ պետք է ընդգծել, որ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը, մատնանշելով նաև ձևավորված կայուն պրակտիկան, նշել է, որ պետությունը պետք է պաշտպանի անձանց ֆիզիկական անվտանգությունը, որոնք հայտնվում են անօգնական վիճակում իշխանությունների հսկողության ներքո գտնվելու հետևանքով, ինչպիսիք են, օրինակ, ազատությունից զրկված անձինք կամ զորակոչված զինծառայողները: Այդուհանդերձ, պետության այս պարտականությունը չունի սահմանափակումներ զինվորական կամ ուղղիչ հաստատություններում: Այդպես է նաև այն իրավիճակներում, երբ անձի ֆիզիկական անվտանգությունը մեծամասամբ կախված է իշխանությունների գործողություններից, որոնք օրենքի համաձայն պարտավոր են միջոցներ ձեռնարկել իրենց իրավասության սահմաններում, ինչը կարող է անհրաժեշտ լինել կյանքին կամ առողջությանը վնաս պատճառելուց խուսափելու համար⁶⁵⁹:

Ստացվում է, որ թե՛ ՀՀ Սահմանադրության, և թե՛ ոլորտին առնչվող միջազգային փաստաթղթերի և, հատկապես, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի իրավաբանության համաձայն՝ պետության հոգածության ներքո գտնվելու հետևանքով պարտադիր զինծառայողները և ազատությունից զրկված անձինք օգտվում են պատշաճ բժշկական օգնություն և սպասարկում ստանալու իրավունքից: Հետևաբար, ազատությունից

⁶⁵⁹ St' u, օրինակ, Դենիս Վասիլևն ընդդեմ Ռուսաստանի (Denis Vasilyev v. Russia) գործով 2010 թվականի մարտի 17-ի վճիռը, գանգատ թիվ 32704/04, 115 կետ):

զրկված անձանց պատշաճ բժշկական օգնություն ստանալու վերաբերյալ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի եզրահանգումները վերաբերելի են նաև պարտադիր ժամկետային զինծառայողներին:

Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանն իր վճիռներում նշել է, որ միայն այն հանգամանքը, որ բժիշկը զննել է ազատությունից զրկված անձին (Եվրոպական դատարանի՝ վերը նշված մոտեցման համաձայն՝ նաև պարտադիր ժամկետային զինծառայողին) և համապատասխան բուժում նշանակել, չի կարող ինքնաբերաբար անձին պատշաճ բժշկական օգնություն տրամադրված լինելու մասին բոլոր դեպքերի համար վերջնական եզրահանգման հանգեցնել: Իշխանությունները պարտավոր են ապահովել ոչ միայն այն, որ բժիշկն այցելի և լսի հիվանդին, այլ պետք է անհրաժեշտ միջոցներ ձեռնարկեն նշանակված բուժումը փաստացի և ըստ նպատակի ու արդյունավետ իրականացվելու ուղղությամբ⁶⁶⁰:

Ուստի, պարտադիր ժամկետային զինծառայողները զինվորական ծառայության ընթացքում պետք է ստանան պատշաճ բժշկական օգնություն և սպասարկում: Միայն այն հանգամանքը, որ զինվորական ծառայության ընթացքում պարտադիր ժամկետային զինծառայողը զննվել է բժշկի կողմից, և զննման արդյունքում բուժում է նշանակվել (սակայն արդյունքում բժշկական օգնություն չի ստացել), չի կարող բավարար համարվել:

Հատկանշական է, որ պլանային վիրահատությունների հետ կապված խնդրին անդրադարձ է եղել նաև Պաշտպանի 2018 և 2019 թվականների տարեկան հաղորդումների մեջ: Մասնավորապես, նշվել էր, որ պլանային վիրահատությունների ձգձգումը կարող է պայմանավորված լինել նաև այն հանգամանքով, որ **առկա չէ պլանային վիրահատությունների ժամանակացույց, ինչպես նաև զինծառայողների հաշվառման կարգ:** Ըստ Պաշտպանության նախարարության՝ բժշկական զննումների և դիսպանսերիզացիայի արդյունքում հայտնաբերված այն զինծառայողները, որոնք ունեն պլանային վիրահատության կարիք ցուցակագրվում են զորամասային բժշկական ծառայության կողմից: Ցուցակագրումը կազմակերպվում է՝ համագործակցելով կայազորային ռազմաբժշկական հաստատությունների հետ: Պլանային վիրահատության կարիք ունեցող զինծառայողների ցուցակագրումն ու բուժումն իրականացվում է՝ հաշվի առնելով բժշկական ցուցումները, զորակոչը և այլն: Ելնելով զինված ուժերի կողմից իրականացվող գործառույթներից՝ լինում են դեպքեր, երբ նախապես պլանավորված բուժման ժամկետները չեն պահպանվում, ինչն ունի օբյեկտիվ պատճառներ: Պլանային վիրահատության վերաբերյալ զինծառայողները տեղեկացվում են:

Անհրաժեշտ է նշել, որ առկա է նաև պարտադիր զինծառայողներին հիվանդության պատճառով (վերականգնողական) արձակուրդ տրամադրելու գործընթացի հետ կապված խնդիր:

⁶⁶⁰ Տե՛ս, Հումմատովն ընդդեմ Ադրբեյջանի (*Hummatov v. Azerbaijan*) գործով 2008 թվականի փետրվարի 29-ի վճիռը, գանգատներ թիվ 9852/03 և 13413/04, 116 կետ:

Այսպես, «Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքի 28-րդ հոդվածի 8-րդ մասի համաձայն՝ շարքային կամ սպայական կազմերի պարտադիր զինծառայողներին հիվանդության պատճառով (վերականգնողական) արձակուրդ տրվում է զորամասի (զինվորական կառավարման մարմնի) հրամանատարի (պետի) կողմից՝ բուժման մեջ գտնվելու կամ վերականգնողական ժամանակահատվածի համար՝ բուժում իրականացնող համապատասխան ռազմաբժշկական հաստատության կամ Կենտրոնական ռազմաբժշկական հանձնաժողովի տեղեկանքի հիման վրա:

Ստացվում է, որ յուրաքանչյուր դեպքում զինծառայողին հիվանդության պատճառով արձակուրդ տրամադրելու նպատակով Կենտրոնական ռազմաբժշկական հանձնաժողովը զորամասի հրամանատարին պետք է ուղարկի տեղեկանք, որի հիման վրա՝ զորամասի հրամանատարը պետք է տա արձակուրդ տրամադրելու հրաման:

Պաշտպանության նախարարությունից ստացված տեղեկությունների համաձայն՝ զինծառայողները բուժման ավարտից հետո փորձաքննվում են ՀՀ կառավարության 2018 թվականի ապրիլի 12-ի թիվ 404-Ն որոշման համաձայն: Բոլոր այն փորձաքննվող զինծառայողները, որոնք համաձայն նշված որոշման կարիք են ունեցել վերականգնողական արձակուրդի, ստացել են արձակուրդ: Զինծառայողների կամ նրանց հարազատների բողոքները հիմնականում վերաբերում են ապաքինվելուց հետո արձակուրդի չտրամադրմանը կամ կրկնակի վերականգնողական արձակուրդի պահանջին: Նմանատիպ խնդիրների բացառման նպատակով բուժում և փորձաքննություն իրականացնող մասնագետները զինծառայողներին և ընտանիքի անդամներին հիմնավորում են վերականգնողական արձակուրդ չտրամադրելու պատճառները՝ հղում կատարելով 2018 թվականի ապրիլի 12 թիվ 404-Ն որոշման դրույթներին:

Անհրաժեշտ է, սակայն, նշել, որ զինծառայողներին վերականգնողական արձակուրդ տրամադրելու գործընթացում առաջանում են խնդիրներ, որոնք նշվել էին դեռևս Պաշտպանի 2019 թվականի տարեկան հաղորդմամբ: Պաշտպանին հասցեագրված բողոքներով վեր էր հանվել զորամասից արձակուրդ տրամադրելու վերաբերյալ հրաման ուղարկված չլինելու պատճառով զինծառայողին արձակուրդ տրամադրելու պրակտիկ խնդիր: Ճիշտ է, 2020 թվականի ընթացքում Պաշտպանի աշխատակազմ նման բովանդակությամբ գրավոր բողոքներ չեն ստացվել, սակայն Պաշտպանության նախարարության և Պաշտպանի ներկայացուցիչների միջև տեղի ունեցած քննարկումների արդյունքում պարզվել է, որ նշված խնդիրը պահպանվել է, ինչը գործնականում շարունակում է խոչընդոտ հանդիսանալ ոչ միայն զինծառայողների իրավունքների իրացման, այլ նաև զինվորական հոսպիտալների և Կենտրոնական ռազմաբժշկական հանձնաժողովի գործունեության տեսանկյունից:

Մեկ այլ խնդիր. ՀՀ կառավարության 2018 թվականի ապրիլի 12-ի թիվ 405-Ն որոշմամբ հաստատված կարգի 87-րդ կետի համաձայն՝ ընդհանուր առմամբ, հիվանդության պատճառով բուժման և հիվանդության պատճառով բուժական (վերականգնողական) արձակուրդում

անընդմեջ գտնվելու ժամանակահատվածը չի կարող գերազանցել **120 օրը**՝ զորամասից ուղեգրվելու օրվանից հաշված:

Նշված ժամկետային սահմանափակումը պրակտիկայում կարող է հանգեցնել խնդիրների, քանի որ որոշակի դեպքերում, զինծառայողի առողջական խնդիրների բարդությամբ պայմանավորված, ավելի երկար ժամանակահատվածով բուժում իրականացնելու անհրաժեշտություն կարող է առաջանալ: Նման իրավական կարգավորման պատճառով Կենտրոնական ռազմաբժշկական հանձնաժողովը կամ ստիպված պետք է լինի զինծառայողին դուրս գրել և ընդհատել բուժման գործընթացը, այնուհետև զինծառայողին կրկին բուժման ներկայացնելու ցուցում տալ (ինչը ձևական գործընթաց է և կարող է բարդություններ առաջացնել ոչ միայն հոսպիտալների և ռազմաբժշկական հանձնաժողովների աշխատանքի, այլև բուժում ստացող զինծառայողի համար), կամ հարկադրված զինծառայողին ճանաչելու է զինվորական ծառայության համար ոչ պիտանի: Վերջին դեպքում առաջանում է մեկ այլ պրակտիկ խնդիր: Բանն այն է, որ Կառավարության 2018 թվականի ապրիլի 12-ի թիվ 405-Ն որոշմամբ հաստատված նույն կարգի 55-րդ կետի համաձայն՝ զինվորական ծառայության ընթացքում առողջական վիճակի պատճառով ոչ պիտանի ճանաչված, զինվորական ծառայությունից արձակված և պահեստազորում հաշվառված քաղաքացիները մինչև 27 տարեկանը լրանալը փորձաքննության են ենթարկվում զինկոմիսարիատի բժշկական հանձնաժողովի կողմից: «Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքի 29-րդ հոդվածի 4-րդ մասի համաձայն՝ առողջական վիճակի պատճառով պարտադիր զինվորական ծառայությունից արձակված և պահեստազորում հաշվառված քաղաքացիները երեք տարին մեկ ենթակա են բժշկական վերափորձաքննության, որի արդյունքներով պարտադիր զինվորական ծառայության համար պիտանի կամ սահմանափակումով պիտանի ճանաչվելու դեպքում շարքային կազմի նախկին պարտադիր զինծառայողները՝ մինչև 27 տարին լրանալը, իսկ սպայական կազմի նախկին պարտադիր զինծառայողները՝ մինչև 35 տարին լրանալը, ենթակա են սույն օրենքով սահմանված կարգով զորակոչի միջոցով ուղարկվելու շարունակելու պարտադիր զինվորական ծառայության չճանաչած ժամկետը, եթե նրանց չճանաչած ժամկետը գերազանցում է վեց ամիսը:

Այսպիսով, 120 օր ընդհանուր տևողությամբ սահմանափակում նախատեսված չլինելու դեպքում, օրինակ, զինծառայողը լրացուցիչ որոշ ժամանակ բուժում ստանալուց հետո կարող էր վերադառնալ զինվորական ծառայության: Այս պարագայում, զինծառայողը կխուսափեր ոչ պիտանի ճանաչվելուց 3 տարի անց վերափորձաքննվելու, դրա արդյունքում պիտանի (կամ սահմանափակումով պիտանի) ճանաչվելու և կրկին զինվորական ծառայության անցնելու ընթացակարգերից:

Անհրաժեշտ է նաև նշել, որ ի տարբերություն զինծառայողների՝ զորակոչիկներին որոշակի բժշկական օգնություն տրամադրելու, այդ թվում՝ վիրահատություն իրականացնելու դեպքերում

Կենտրոնական բժշկական հանձնաժողովն իր հայեցողության շրջանակում կարող է տալ մինչև 1 տարի ժամկետով տարկետում:

Կենտրոնական ռազմաբժշկական հանձնաժողովի համար, սակայն, այդպիսի հայեցողական լիազորություն նախատեսված չէ: Այսինքն, հնարավոր է, որ զինծառայողն ունենա այնպիսի առողջական խնդիր, որի վերականգնողական շրջանը 3 տարուց պակաս լինի, հետևաբար Կենտրոնական ռազմաբժշկական հանձնաժողովի համար ավելի սեղմ ժամկետ անց վերափորձաքննության օր նշանակելու հայեցողական լիազորության նախատեսումը կլինի տրամաբանական:

2020 թվականին զորամասեր կատարված այցերի ընթացքում արձանագրվել են նաև բժշկական օգնության հետ կապված այլ խնդիրներ:

Այսպես, ուսումնական զորամասերի զինծառայողները տեղեկացրել են, որ բուժման նպատակով զինվորական հոսպիտալ տեղափոխվելու, որոշակի ժամանակահատված բուժման մեջ գտնվելու և ուսումնական պարապմունքները բաց թողնելու դեպքում զրկվում են քննություններին մասնակցելու և սերժանտի կոչում ստանալու հնարավորությունից: Զինծառայողների տեղեկացմամբ՝ լինում են դեպքեր, երբ զինծառայողները, իմանալով իրենց մոտ առողջական խնդրի առկայության և բուժման անհրաժեշտության մասին, քննություններին մասնակցությունից չզրկվելու նպատակով չեն բարձրաձայնում առողջական խնդիրների մասին: Նշված խնդիրն արձանագրվել էր նաև Պաշտպանի 2019 թվականի տարեկան հաղորդմամբ:

Պաշտպանության նախարարությունից ստացված տեղեկությունների համաձայն՝ նշված հարաբերությունները կարգավորվում են Պաշտպանության նախարարի 2016 թվականի հոկտեմբերի 28-ի թիվ 1213 հրամանով հաստատված՝ «Ուսումնական զորամասերում ու ստորաբաժանումներում կրտսեր հրամանատարների և մասնագետների պատրաստության ուսումնական գործընթացի կազմակերպման և ստուգման կանոնակարգով»: Կանոնակարգի ընդհանուր դրույթների 21-րդ կետի համաձայն՝ ավարտական քննություններին մասնակցելու թույլտվություն ունեն ուսուցման լրիվ դասընթացն անցած (հիվանդության և այլ պատճառով ընդհանուր դասաժամերի ոչ ավելի, քան 20% ուսումնական ժամ բացակայած), հրաձգության ու մեքենավարման, այդ թվում՝ համաձայն օրագրի, հաստիքային արկով կամ դրանց փոխարինիչներով բոլոր վարժությունները կատարած, քննության չնախատեսված առարկաներից դրական գնահատված կուրսանտները: Ուսուցման լրիվ դասընթացն անցած, բայց հիվանդության և այլ հարգելի պատճառներով սահմանված օրերին քննությունները չհանձնած կուրսանտները դրանք հանձնում են ուսումնական զորամասի (ստորաբաժանման) հրամանատարի հրամանով կազմավորված հանձնաժողովին:

Իհարկե, հասկանալի է, որ սերժանտի կոչում ստանալու և անհրաժեշտ մասնագիտական գիտելիքներ ունենալու տեսանկյունից զինծառայողները պետք է տիրապետեն որոշակի հմտությունների, անցնեն անհրաժեշտ պատրաստություն և դասընթացներ, սակայն նշված

պարտավորությունները չպետք է հակադրվեն զինծառայողների առողջության պահպանման, բժշկական օգնության պատշաճ ապահովման իրավունքների հետ:

Անհրաժեշտ է նշել նաև «վարիկոզ» հիվանդության հետ կապված մեկ այլ խնդիր առաջանալու հնարավորության մասին: Այսպես, ՀՀ կառավարության 2018 թվականի ապրիլի 12-ի թիվ 404-Ն որոշման 1-ին հավելվածով հաստատված ցանկի 48-րդ հոդվածի «բ» կետի մեկնաբանության համաձայն՝ «վարիկոզ» հիվանդության որոշակի աստիճանի դեպքում ցողունային երակահատումներ իրականացվելուց հետո զինծառայողները պետք է ճանաչվեն ոչ պիտանի և արձակվեն զինվորական ծառայությունից: Հնարավոր խնդիրները կանխարգելելու տեսանկյունից կարևոր է, որ միայն զինվորական ծառայության համար զինծառայողի պիտանիության աստիճանի փոփոխության հնարավորությունը հիմք չդառնա նրան անհրաժեշտ բժշկական օգնությունը, այդ թվում՝ վիրահատություն չիրականացնելու համար:

Հետևաբար, անհրաժեշտ է՝

1. առողջական վիճակի վերաբերյալ գանգափի դեպքում անհապաղ իրականացնել զինծառայողի պատշաճ հետազոտությունը և բուժումը,

2. միջոցներ ձեռնարկել, որպեսզի զինվորական ծառայության ընթացքում զինծառայողի նկատմամբ նշանակված բուժումը փաստացի իրականացվի,

3. մշակել պլանային վիրահատությունների ժամանակացույց, ինչպես նաև պլանային վիրահատության կարիք ունեցող զինծառայողների հաշվառման կարգ,

4. միջոցներ ձեռնարկել ավելորդ գրագրության կամ քաշքշուկների հետևանքով զինծառայողներին վերականգնողական արձակուրդ չտրամադրելու դեպքերը բացառելու ուղղությամբ,

5. ՀՀ կառավարության 2018 թվականի ապրիլի 12-ի թիվ 405-Ն որոշման մեջ կատարել փոփոխություն՝ վերանայելով զինծառայողի 120 օր առավելագույն բուժման ժամկետի պարտադիր պահանջը,

6. «Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքում, ինչպես նաև Կառավարության վերոնշյալ որոշման մեջ կատարել օրենսդրական փոփոխություն՝ Կենտրոնական ռազմաբժշկական հանձնաժողովին տրամադրելով զինվորական ծառայությունից արձակված անձին ավելի սեղմ ժամկետ անց վերափորձաքննություն նշանակելու հայեցողական լիազորություն,

7. ուսումնական զորամասերում քննությունների անցկացման վերաբերյալ կարգավորումներում կատարել այնպիսի փոփոխություններ, որոնց արդյունքում բացառապես քննություններին մասնակցելու և սերժանտի կոչում ստանալու հնարավորություններից զրկվելու ռիսկով պայմանավորված՝ կբացառվի զինծառայողներին պատշաճ բժշկական օգնություն չտրամադրելու պրակտիկան:

2. Չինժառայողների առաջնահերթ հետազոտման, փորձաքննության և բուժման իրավունքը

«Չինվորական ծառայության և զինժառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքի 17-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ քաղաքացիներին **զինվորական հաշվառման վերցնելու, պարտադիր զինվորական ծառայության զորակոչի, ներառյալ՝ զորահավաքային զորակոչի, պայմանագրային զինվորական ծառայության և վարժական հավաքի ներգրավելու դեպքերում** քաղաքացիների հետազոտումը, փորձաքննությունը և բուժումը կատարվում են **առաջնահերթ** ու անվճար՝ պետության երաշխավորած բժշկական օգնության և սպասարկման շրջանակներում:

Նշված օրենսդրական կարգավորումից, ինչպես նաև զինվորական հոսպիտալներ կատարված այցերի արդյունքում պարզվել է, որ **զինժառայողների պարագայում առաջնահերթ բժշկական օգնություն և սպասարկում նախատեսված չէ**, և զինժառայողների հետազոտությունն իրականացվում է ընդհանուր հիմունքներով: Արդյունքում, զինժառայողների հետազոտությունները ձգձգվում են, որի հետևանքով զինվորական հոսպիտալներում նրանց մնալը երկարացվում է: Նշված խնդրին անդրադարձ է կատարվել նաև Մարդու իրավունքների պաշտպանի 2019 թվականի տարեկան հաղորդմամբ:

Մինչդեռ, հաշվի առնելով զինվորական ծառայության առանձնահատկությունները՝ զինժառայողների բժշկական հետազոտություններն անհրաժեշտ է իրականացնել առաջնահերթ և սեղմ ժամկետներում:

Խնդիրը պայմանավորված է նաև այն հանգամանքով, որ զինվորական հոսպիտալները բավարար չափով հագեցված չեն համապատասխան գործիքային ախտորոշիչ սարքավորումներով (օրինակ՝ ՄՌՏ, ներկերակրափողային էխոկարդիոգրաֆիա, էլեկտրոնեյրոմիոգրաֆիա և այլն), կամ առկա սարքավորումների քանակը բավարար չէ զինժառայողների հետազոտությունները պատշաճ իրականացնելու համար (օրինակ՝ հոլտերմոնիտորներ): Ուստի, անհրաժեշտ է նշված հետազոտություններն իրականացնել քաղաքացիական բժշկական հաստատություններում:

Պաշտպանության նախարարության տեղեկացմամբ՝ Առողջապահության նախարարության և քաղաքացիական բժշկական կազմակերպությունների հետ առկա ամենօրյա փոխհամագործակցության շրջանակներում արվում է առավելագույնը՝ զինժառայողներին անհրաժեշտ հետազոտությունները և բուժական միջամտություններն առանց հերթագրման կազմակերպելու համար:

Ըստ Առողջապահության նախարարության՝ «Չինժառայողներին, ինչպես նաև փրկարար ծառայողներին և նրանց ընտանիքի անդամներին բժշկական օգնության ծառայություններ» ծրագրի շրջանակում զինժառայողների բժշկական օգնությունը և սպասարկումն առաջնահերթ կազմակերպելու նպատակով բժշկական կազմակերպությունները նախազգուշացվում են,

ինչպես նաև սերտ համագործակցություն է իրականացվում Պաշտպանության նախարարության ռազմաբժշկական վարչության հետ: Խնդիրը արմատական լուծելու նպատակով Կառավարության 2004 թվականի մարտի 4-ի թիվ 318-Ն որոշման մեջ 2019 թվականի դեկտեմբերի 19-ին կատարված փոփոխության հետևանքով 2020 թվականին վերոհիշյալ ծրագրով պետական ֆինանսավորումն իրականացվում է պայմանագրային գումարով բյուջեի չսահմանափակման սկզբունքով՝ հրապարակային օֆերտայի հիման վրա կնքած պայմանագրի դրույթներին համապատասխան: Արդյունքում բժշկական կազմակերպությունների կողմից մատուցված ծառայությունների համար կիրառվում է փոխհատուցման հետվճարային սկզբունքը, որով հերթագրումները և ծառայությունների մատուցման անհարկի ուշացումները կհասցվեն նվազագույնի:

Չնայած դրան՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանն արձանագրում է, որ խնդրի համակարգային կարգավորման համար զինծառայողների առաջնահերթ բժշկական օգնության և սպասարկման իրավունքն անհրաժեշտ է ամրագրել օրենքի մակարդակով:

Հետևաբար, առաջարկվում է՝

1. «Ձինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքում ամրագրել, որ զինծառայողների հետազոտումը, փորձաքննությունը և բուժումը կատարվում են առաջնահերթ ու անվճար՝ պետության երաշխավորած բժշկական օգնության և սպասարկման շրջանակներում,

2. մինչև վերը նշված օրենսդրական փոփոխությունը միջոցներ ձեռնարկել զինծառայողներին անհրաժեշտ հետազոտությունները հնարավորին սեղմ ժամկետներում իրականացնելու ուղղությամբ,

3. զինվորական հոսպիտալներն ապահովել զինծառայողների հետազոտությունների համար անհրաժեշտ գործիքային ախտորոշիչ սարքավորումներով:

3. Ձինծառայողների հոգեբուժական օգնություն և սպասարկում ստանալու իրավունքը

Մարդու իրավունքների պաշտպանին ներկայացված բողոքների, ինչպես նաև դրանց հիման վրա Պաշտպանության նախարարության Երևանի կայազորային հոսպիտալի հոգեբուժական բաժանմունք կատարված այցերի արդյունքում պարզվել է, որ զինծառայողների հոգեբուժական օգնության և սպասարկման ոլորտում առկա են մի շարք խնդիրներ, որոնք հրատապ լուծման կարիք ունեն: Նշված խնդիրներին մանրամասն անդրադարձ է կատարվել նաև Մարդու իրավունքների պաշտպանի 2019 թվականի տարեկան հաղորդմամբ:

Մասնավորապես՝

1) արձանագրվել են հոգեբուժական բաժանմունքի ոչ բարվոք շենքային պայմաններ (շինությունն ակնհայտ փոքր է). հոգեբուժական բաժանմունքում առկա է 7 ննջասենյակ, որոնցում ընդհանուր առմամբ՝ 45 մահճակալ, 2 ցնցուղարան, 2 զուգարան:

Բաժանմունքի անձնակազմը տեղեկացրել է, որ դեպքեր են եղել, երբ բաժանմունքում գտնվել են 100-ից ավելի պարտադիր ժամկետային զինծառայողներ.

2) հոգեբուժական բաժանմունքում ստացիոնար բուժման ընդունելիս զինծառայողների ցանկությունը հաշվի չի առնվում: Հոսպիտալի անձնակազմը տեղեկացրել է, որ զինծառայողին հարկադիր բուժման ենթարկելու նպատակով դատարան դիմելու դեպք երբևէ չի արձանագրվել.

3) բուժումը, այդ թվում՝ դեղորայք ներարկելն իրականացվում է առանց զինծառայողների համաձայնության.

4) զինծառայողները չեն իրազեկվում իրենց իրավունքների, հոգեբուժական հաստատությունում գտնվելու նպատակի և պատճառների մասին.

5) խոչընդոտներ են առաջանում զինծառայողների բջջային հեռախոսներից օգտվելու հետ կապված⁶⁶¹.

6) բաժանմունքի տարածքում առկա չէ բանկոմատ⁶⁶², որի պատճառով զինծառայողները չեն կարողանում առաջին անհրաժեշտության իրեր և պարագաներ ձեռք բերել.

7) զինծառայողները զբոսանքի են դուրս գալիս օրական 15-20 րոպե, դեպքեր են լինում, երբ մի քանի օր շարունակ բաժանմունքից դուրս չեն գալիս: Ըստ պարզաբանման՝ բուժում ստացող զինծառայողների զբոսանքի կազմակերպման դժվարությունների պատճառը շենքային պայմանների անբավարարությունն է. զինծառայողների համար նախատեսված բացօթյա միակ տարածքը շենքի ներսում առանձնացված ծխարանն է, որն ակնհայտ փոքր է: Բաժանմունքի պետի հավաստմամբ՝ երբեմն զինծառայողների զբոսանքն իրենց հսկողությամբ կազմակերպվում է բաժանմունքից դուրս՝ հոսպիտալի տարածքում, ինչը տվյալ բաժանմունքում բուժում ստացող զինծառայողների առողջական խնդիրների հաշվառմամբ խնդրահարույց է.

8) Կենտրոնական ռազմաբժշկական հանձնաժողովի կողմից փորձաքննվելուց և զինծառայության համար սահմանափակումով պիտանի ճանաչվելուց հետո զորամաս տեղափոխվելու փոխարեն զինծառայողներն օրեր շարունակում պահվում են հոգեբուժական բաժանմունքում.

9) զինվորական ծառայության համար ոչ պիտանի ճանաչվելուց հետո զինծառայողները շարունակում են պահվել հոգեբուժական բաժանմունքում⁶⁶³:

⁶⁶¹ Մասնավորապես, զինծառայողների հեռախոսները պահվում են բաժանմունքի աշխատասենյակներից մեկում, հեռախոսներից օրական թույլատրվում է օգտվել մինչև 2 ժամ, որից առաջ աշխատակիցը բաժանում է պահվող հեռախոսները, սակայն, ըստ զինծառայողների, լինում են օրեր, երբ տվյալ աշխատակիցը տարբեր պատճառներով ծառայության վայրում չի լինում, և այդ օրերին իրենք չեն կարողանում օգտվել հեռախոսներից նույնիսկ թույլատրելի ժամերին:

⁶⁶² Բանկոմատ առկա է միայն հոսպիտալի տարածքից դուրս՝ հսկիչ-անցագրային կետի մոտ:

Հոգեբուժական բաժանմունքի պետի պարզաբանմամբ՝ խնդիրն ավելի շատ պայմանավորված է Պաշտպանության նախարարին զեկուցելու և զինծառայողին ծառայությունից արձակելու միջև ժամանակահատվածով:

10) զինծառայողները հնարավորություն չունեն սեփական միջոցների հաշվին զննության ենթարկվել իրենց նախընտրած բժշկի կողմից:

Վերը նշված խնդիրներն ավելի տեսանելի դարձան՝ պայմանավորված նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակի բռնկմամբ, ինչպես նաև մարտական գործողությունների ընթացքում և դրանից անմիջապես հետո: Ստացված բողոքների և հոգեբուժական բաժանմունք կատարած այցերի արդյունքում Պաշտպանի ներկայացուցիչներն արձանագրել են, որ նշված ժամանակաշրջանում, պայմանավորված հոգեբուժական բաժանմունքում հետազոտություն և բուժում ստացող զինծառայողների բավական մեծ թվով և զինծառայողներին մասնագիտական հոգեբուժական օգնություն տրամադրող միակ հաստատությունը հանդիսանալու հանգամանքով, ավելի հրատապ և արդիական է դարձել Երևանի կայազորային հոսպիտալի հոգեբուժական բաժանմունքի շենքային պայմանները բարելավելու, այդ թվում՝ նոր շենքային պայմաններ ապահովելու անհրաժեշտության հարցը: Դրան ածանցյալ են նաև վերն արձանագրված մյուս խնդիրներին օր առաջ լուծում տալու անհրաժեշտությունը:

Այս կապակցությամբ **կատարվել է միջազգային փաստաթղթերի և ներպետական իրավական ակտերի համադիր ուսումնասիրություն**, վեր են հանվել մի քանի երաշխիքներ (չափանիշներ), որոնք առնչվում են հոգեբուժական հաստատություններում հետազոտություն և բուժում ստացող անձանց:

Այսպես, ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայի կողմից 1991 թվականի դեկտեմբերի 17-ի թիվ 46/119 բանաձևով ընդունված՝ հոգեկան առողջության խնդիրներ ունեցող անձանց պաշտպանության և հոգեբուժական օգնության սկզբունքների համաձայն՝ պացիենտի բուժումը և խնամքը *պարտադիր պետք է քննարկվի նրա հետ* և պարբերաբար վերանայվի (9-րդ սկզբունքի 2-րդ կետ): Որևէ բուժում չպետք է իրականացվի *առանց անձի նախապես ծանուցված համաձայնությունը ստանալու*՝ բացառությամբ հատուկ սահմանված դեպքերի (11-րդ սկզբունքի 1-ին կետ): Պացիենտը, նրա օրինական ներկայացուցիչը և խնամակալը պետք է իրավունք ունենան հաճախել, մասնակցել և *անձամբ լսված լինել* գործի լուծման ընթացքում (18-րդ սկզբունքի 5-րդ կետ): Յուրաքանչյուր պացիենտ (այդ թվում՝ նախկին) պետք է *իրավունք ունենա բողոք ներկայացնել*՝ օրենքով սահմանված ընթացակարգերին համապատասխան (21-րդ սկզբունք): Նշվում է նաև, որ *պետությունները պետք է կիրառեն նշված սկզբունքները*

⁶⁶³ Օրինակ, արձանագրվել է, որ զինծառայողներից մեկը զինվորական ծառայության համար ոչ պիտանի ճանաչվելուց հետո ավելի քան 10 օր գտնվում էր հոգեբուժական բաժանմունքում:

համապատասխան օրենսդրական, դատական, վարչական, կրթական և այլ միջոցառումների միջոցով, որոնք նրանք պետք է պարբերաբար վերանայեն (23-րդ սկզբունքի 1-ին կետ):

«Հոգեկան առողջության խնդիրներ ունեցող անձանց կարգավիճակի մասին» Եվրոպայի խորհրդի խորհրդարանական վեհաժողովի 1977 թվականի հոկտեմբերի 8-ի թիվ 818(1977) հանձնարարականի համաձայն՝ հոգեկան առողջության խնդիրների կապակցությամբ բուժում ստացող անձն ունի *լսված լինելու իրավունք* (17-րդ կետ):

Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեի «Հարկադիր հոսպիտալացված հոգեկան խանգարմամբ տառապող անձանց իրավական պաշտպանության մասին» 1983 թվականի փետրվարի 22-ի թիվ R(83)2 հանձնարարականի համաձայն՝ պացիենտը պետք է անմիջապես տեղեկացվի իր իրավունքների մասին և պետք է *իրավունք ունենա դատական կարգով բողոքարկել իրեն հոգեբուժարանում տեղավորելը* (4-րդ հոդվածի 2-րդ կետ): Հանձնարարականով նույնպես կարևորում է անձի՝ *անձնապես լսված լինելու իրավունքը* (4-րդ հոդվածի 3-րդ կետ): Հոգեբուժական հաստատությունում տեղավորելը պետք է լինի *սահմանափակ ժամկետով*, և դրա անհրաժեշտությունը պետք է *պարբերաբար վերանայվի*: Պացիենտը կարող է պահանջել *դատական կարգով ողջամիտ պարբերականությամբ վերանայել իրեն հոգեբուժական հաստատությունում պահելու անհրաժեշտությունը*: Հոգեբուժական հաստատությունում տեղավորելը կարող է ընդհատվել բժշկի կամ իրավասու մարմնի կողմից սեփական նախաձեռնությամբ, կամ երբ *այդ մասին պահանջ է ներկայացնում պացիենտը* կամ այլ շահագրգիռ անձ (8-րդ հոդված):

Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեի «Անգործունակ չափահասների իրավական պաշտպանությանն առնչվող սկզբունքների մասին» 1999 թվականի փետրվարի 23-ի թիվ R(99)4 հանձնարարականում սահմանված են անգործունակ չափահաս անձանց իրավական պաշտպանության սկզբունքները, և նշված հանձնարարականով պետություններին առաջարկվում է համապատասխան օրենսդրական կարգավորումներ ամրագրելիս առաջնորդվել մի շարք սկզբունքներով: Այդ սկզբունքներից է, մասնավորապես, այն, որ *պաշտպանական միջոցները չպետք է ինքնաբերաբար անձին զրկեն իր առողջությանը միջամտելու համաձայնություն տալու կամ չտալու իրավունքից կամ ցանկացած ժամանակ այլ անձնական բնույթի որոշումներ կայացնելու հնարավորությունից, եթե նա ունակ է նման որոշումներ կայացնել* (3-րդ սկզբունքի 2-րդ կետ): Չափահաս անգործունակ անձի նկատմամբ պաշտպանության միջոց կարող է սահմանվել *միայն նրա լիարժեք և կամավոր համաձայնությամբ* (5-րդ սկզբունքի 1-ին կետ): Այն դեպքում, երբ պացիենտը, նույնիսկ ում նկատմամբ պաշտպանական միջոց է կիրառվել, իր առողջությանը միջամտության վերաբերյալ *փաստացի ունակ է տրամադրել* կամավոր և տեղեկացված համաձայնություն, նշված

միջամտությունը կարող է իրականացվել *միայն նրա համաձայնությամբ*: Նշված համաձայնությունը ստանալու համար անձին պետք է դիմի միջամտություն իրականացնելու իրավասություն ունեցողը (22-րդ սկզբունքի 1-ին կետ): Այն դեպքում, երբ պացիենտը իր առողջությանը միջամտության վերաբերյալ *փաստացի ունակ չէ տրամադրել* կամավոր և տեղեկացված համաձայնություն, նշված միջամտությունը, այնուամենայնիվ, կարող է իրականացվել *միայն այն դեպքում, եթե դա բխում է անձի շահերից և նրա ներկայացուցչի կամ օրենքով լիազորություն ունեցող անձի կամ մարմնի կողմից ստացվել է թույլտվություն* (22-րդ սկզբունքի 2-րդ կետ): Օրենքը պետք է պաշտպանության միջոցներ ապահովի, որպեսզի կարևոր բժշկական միջամտությունից առաջ անձը *հնարավորություն ունենա լսվել անկախ պետական մարմնի կողմից* (23-րդ սկզբունքի 3-րդ կետ):

Վերը նշված խնդրի վերաբերյալ նախադեպ է ձևավորել նաև Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը: Եվրոպական դատարանի իրավաբանության համաձայն՝ ցանկացած պաշտպանիչ միջոց *պետք է հնարավորինս արտացոլի իրենց կամքն արտահայտելու ունակ անձանց ցանկությունները*: Նրանց կարծիքը չհարցնելը կարող է հանգեցնել խոցելի անձանց իրավունքների իրականացման չարաշահման և խոչընդոտման իրավիճակների⁶⁶⁴:

Անձին առանց նրա համաձայնության և դատարանի համապատասխան որոշման հոգեբուժական բաժանմունքում տեղավորելը և պահելը Եվրոպական դատարանը Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածի 1-ին կետի իմաստով դիտարկել է որպես անձի ազատության ապօրինի սահմանափակում: Տվյալ պարագայում Եվրոպական դատարանը էական չի համարել պարզել, թե արդյոք անձը ուներ հարկադիր հոգեբուժական օգնություն պահանջող հոգեկան առողջության խնդիր, թե ոչ⁶⁶⁵:

Հոգեկան առողջության հիման վրա անձին ազատությունից զրկելու համատեքստում Եվրոպական դատարանը սահմանել է, որ անձը կարող է դիտվել որպես ազատությունից զրկված նույնիսկ այն ժամանակահատվածում, երբ կանոնավոր գտնվել է բաց տիպի հիվանդասենյակում՝ առանց հսկողության մուտք ունենալով հիվանդանոցի բակ և ունենալով հիվանդանոցից առանց ուղեկցության հեռանալու հնարավորություն⁶⁶⁶:

Ավելին՝ ազատությունից զրկելու հասկացությունը կազմված չէ միայն անձին ոչ կարճ ժամանակահատվածով որոշակի սահմանափակ տարածությունում պահելու օբյեկտիվ

⁶⁶⁴ Տես՝ Ստանեն ընդդեմ Բուլղարիայի (Stanev v. Bulgaria) 2012 թվականի հունվարի 17-ի վճիռը, գանգատ թիվ 36760/06, կետ 153:

⁶⁶⁵ Տես՝ Սթորքն ընդդեմ Գերմանիայի (Storck v. Germany) 2005 թվականի սեպտեմբերի 16-ի վճիռը, գանգատ թիվ 61603/00, կետ 112:

⁶⁶⁶ Տես՝ Աշինգդեյնն ընդդեմ Միացյալ Թագավորության (Ashingdane v. The United Kingdom) 1985 թվականի մայիսի 28-ի վճիռը, գանգատ թիվ 8225/78, կետ 42):

տարրից: Անձը կարող է համարվել ազատությունից զրկված, եթե որպես լրացուցիչ սուբյեկտիվ տարր, նա *օրինական կերպով չի համաձայնել քննարկվող ազատագրկմանը*⁶⁶⁷:

Ինչ վերաբերում է հոգեկան առողջության հետ կապված խնդիրներ ունեցող անձանց ազատությունից զրկելուն, Եվրոպական դատարանի դիտարկմամբ, անձը *չի կարող ազատությունից զրկվել որպես «հոգեկան առողջության հետ կապված խնդիրներ ունեցող անձ», եթե հետևյալ երեք նվազագույն պայմանները բավարարված չեն. առաջին՝ պետք է վստահորեն հիմնավորվի, որ նա հոգեկան առողջության հետ կապված խնդիրներ ունի, երկրորդ՝ այդ խնդիրները պետք է լինեն հարկադիր ազատագրկում պահանջող տեսակի կամ աստիճանի, երրորդ՝ շարունակական ազատագրկման օրինաչափությունը կախված է այդպիսի հիվանդության կայունությունից*⁶⁶⁸:

Եվրոպական դատարանը, անձին հոգեբուժական հաստատությունում տեղավորելը համարելով անձի ազատության սահմանափակում, նշել է, որ Եվրոպական կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածի 4-րդ կետում հիշատակվող դատական քննությունները պարտադիր չէ, որ միշտ ուղեկցվեն այն նույն երաշխիքներով, որոնք պահանջվում են 6-րդ հոդվածի 1-ին կետի համաձայն քաղաքացիական կամ քրեական դատավարությունների համար: Այնուամենայնիվ, էական է, որ շահագրգիռ անձի համար *մատչելի լինի դատարանը, և նա հնարավորություն ունենա լսված լինելու կամ անմիջականորեն կամ, անհրաժեշտության դեպքում, ներկայացուցչության որևէ ձևով*⁶⁶⁹:

Խնդրի կապակցությամբ ուսումնասիրվել է նաև *առաջատար երկրների միջազգային փորձը*: Ուսումնասիրության երկրներում (օրինակ՝ Ավստրիա, Էստոնիա, Ֆինլանդիա, Ֆրանսիա, Գերմանիա, Հունաստան, Լեհաստան, Պորտուգալիա, Թուրքիա) անձի կամքին հակառակ հոգեբուժական հաստատությունում երկարաժամկետ *տեղավորելու վերաբերյալ որոշումը ուղղակիորեն ընդունվում կամ հաստատվում է դատավորի կողմից*:

Նմանատիպ երաշխիքներ սահմանված են նաև ՀՀ օրենսդրությամբ:

Այսպես, ՀՀ Սահմանադրության 25-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ յուրաքանչյուր ոք ունի ֆիզիկական և հոգեկան անձեռնմխելիության իրավունք: Նույն հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ ֆիզիկական և *հոգեկան անձեռնմխելիության իրավունքը կարող է սահմանափակվել միայն օրենքով՝ պետական անվտանգության, հանցագործությունների կանխման կամ բացահայտման, հասարակական կարգի, առողջության և*

⁶⁶⁷ Տես՝ Սթորքն ընդդեմ Գերմանիայի (Storck v. Germany) 2005 թվականի սեպտեմբերի 16-ի վճիռը, գանգատ թիվ 61603/00, կետ 74:

⁶⁶⁸ Տես՝ Շտուկատուրովն ընդդեմ Ռուսաստանի (Shtukaturon v. Russia) 2008 թվականի հունիսի 27-ի վճիռը, գանգատ թիվ 44009/05, կետ 114:

⁶⁶⁹ Տես՝ Ստանևն ընդդեմ Բուլղարիայի (Stanev v. Bulgaria) 2012 թվականի հունվարի 17-ի վճիռը, գանգատ թիվ 36760/06, կետ 171:

բարոյականության կամ այլոց հիմնական իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության նպատակով:

«Բնակչության բժշկական օգնության և սպասարկման մասին» ՀՀ օրենքի 14-րդ հոդվածի 1-ին մասի 8-րդ կետի համաձայն՝ յուրաքանչյուր ոք (պացիենտ) սույն օրենքով սահմանված կարգով իրավունք ունի իրազեկ լինելու իր հիվանդությանը և համաձայնություն տալու բժշկական օգնության և սպասարկման տրամադրման համար: Նույն օրենքի 16-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ մարդու գրավոր համաձայնությունը բժշկական միջամտության համար անհրաժեշտ պայման է, բացի սույն օրենքով նախատեսված դեպքերի: Ըստ նույն օրենքի 24-րդ հոդվածի 1-ին մասի՝ առանց մարդու կամ նրա օրինական ներկայացուցչի համաձայնության բժշկական օգնություն և սպասարկում իրականացվում են մարդու կյանքին սպառնացող վրանգի, ինչպես նաև շրջապատի համար վրանգ ներկայացնող հիվանդությունների դեպքերում Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ սահմանված կարգով:

«Հոգեբուժական օգնության և սպասարկման մասին» ՀՀ օրենքի (այսուհետ նաև՝ Օրենք) 17-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ հոգեբուժական օգնությունը և սպասարկումն իրականացվում են հոգեկան առողջության խնդիր ունեցող անձի, իսկ օրինական ներկայացուցչի առկայության դեպքում՝ օրինական ներկայացուցչի գրավոր իրազեկված համաձայնության (դիմումի) դեպքում, բացառությամբ սույն օրենքով նախատեսված դեպքերի: Նույն հոդվածի 7-րդ մասի համաձայն՝ հոգեբուժական օգնություն և սպասարկում ստանալու համար դիմած անձը, իսկ օրինական ներկայացուցչի առկայության դեպքում՝ նաև օրինական ներկայացուցիչը, իրավունք ունեն ցանկացած պահի հրաժարվելու հոգեբուժական օգնություն և սպասարկում ստանալուց կամ պահանջելու դադարեցնել այն, բացառությամբ օրենքով նախատեսված դեպքերի:

Օրենքի 20-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ հոգեբուժական հետազոտումն իրականացվում է անձի, իսկ օրինական ներկայացուցչի առկայության դեպքում՝ նաև օրինական ներկայացուցչի գրավոր իրազեկված համաձայնությամբ, բացառությամբ օրենքով նախատեսված դեպքերի:

Օրենքի 22-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ ընդհանուր հսկողության հոգեբուժական բաժանմունք հոժարակամ հոսպիտալացման հիմք են անձի հոգեկան խանգարման առկայությունը և բժիշկ-հոգեբույժի՝ անձի հիվանդանոցային ձևով հետազոտության կամ բուժման անհրաժեշտության մասին եզրակացությունը կամ օրենսդրությամբ սահմանված դեպքերում հոգեբուժական փորձաքննություն իրականացնելու անհրաժեշտությունը:

Օրենքի 23-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ ընդհանուր հսկողության հոգեբուժական բաժանմունքից հոժարակամ հոսպիտալացված հոգեկան առողջության խնդիր ունեցող անձի դուրսգրումը իրականացվում է՝ 1) անձի ցանկությամբ կամ 2) անձի

առողջացման և հոգեկան վիճակի բավարար լինելու դեպքում, եթե վերացել է հետագա հիվանդանոցային ձևով բուժման անհրաժեշտությունը՝ բժիշկ-հոգեբույժի եզրակացության հիման վրա, կամ 3) հետազոտման կամ փորձաքննության ժամկետները ավարտվելու դեպքում: Նույն հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ ընդհանուր հսկողության հոգեբուժական բաժանմունք հոժարակամ հոսպիտալացված հոգեկան առողջության խնդիր ունեցող անձը, իսկ օրինական ներկայացուցչի առկայության դեպքում՝ նաև օրինական ներկայացուցիչը, իրավունք ունեն ցանկացած պահի հրաժարվելու հոգեբուժական օգնություն և սպասարկում ստանալուց կամ պահանջելու դադարեցնել այն: Օրենքի 24-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ հոգեկան առողջության խնդիր ունեցող անձն առանց իր, իսկ օրինական ներկայացուցչի առկայության դեպքում՝ նաև օրինական ներկայացուցչի համաձայնության հոգեբուժական վկայարկման արդյունքով կարող է ոչ հոժարակամ հոսպիտալացվել՝ հոգեկան առողջության խնդիր ունեցող անձից բխող վտանգը (ներառյալ՝ իր կամ այլ անձանց կյանքի կամ առողջության համար) կանխելու նպատակով, եթե առանց հոսպիտալացման անձի բուժումն արդյունավետ չի կարող կազմակերպվել, և հոգեբուժական օգնության ուշացումը կարող է վտանգ ներկայացնել անձի կյանքին, առողջությանը կամ շրջապատին: Նույն հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ վերը նշված դեպքում հոսպիտալացվելուց հետո՝ 72 ժամվա ընթացքում՝ 1) հոգեկան առողջության խնդիր ունեցող անձին պարտադիր հետազոտում է հոգեբուժական հանձնաժողովը, և 2) ոչ հոժարակամ հոսպիտալացման հիմնավորվածությունը մասնագիտական հոգեբուժական հանձնաժողովի եզրակացությամբ հաստատվելու դեպքում հոգեբուժական կազմակերպության գործադիր մարմինը դիմում է դատարան՝ Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքով սահմանված կարգով անձին հոգեբուժական հիվանդանոցային ոչ հոժարակամ բուժման ենթարկելու համար: Սույն մասով նախատեսված դեպքերում մինչև դատարանի կողմից ոչ հոժարակամ կարգով հոսպիտալացնելու վերաբերյալ բուժման ենթարկելու մասին վճռի օրինական ուժի մեջ մտնելը հոգեբուժական կազմակերպությունում հոգեկան առողջության խնդիր ունեցող անձին առանց նրա իրազեկված համաձայնության տրամադրվում են միայն շտապ և անհետաձգելի հոգեբուժական օգնություն և սպասարկում: Հատկանշական է, որ նույն հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ հիվանդանոցային ոչ հոժարակամ բուժում իրականացնող բժիշկ-հոգեբույժը ամիսը առնվազն մեկ անգամ հոգեկան առողջության խնդիր ունեցող անձի վիճակի մասին մասնագիտական գրավոր կարծիք է ներկայացնում հոգեբուժական կազմակերպության հոգեբուժական հանձնաժողով անձի նկատմամբ ոչ հոժարակամ բուժումը շարունակելու կամ դադարեցնելու հետ կապված հարցերը լուծելու նպատակով: Հոգեբուժական հանձնաժողովը մասնագիտական կարծիքն ստանալուց

հետո՝ հինգ աշխատանքային օրվա ընթացքում, քննում և տալիս է եզրակացություն ոչ հոժարական բուժումը շարունակելու կամ դադարեցնելու մասին:

Օրենքով հստակ սահմանվում են նաև հոգեկան առողջության խնդիրներ ունեցող անձանց մյուս նվազագույն իրավունքները, որոնք, ըստ բուժում ստացող զինծառայողների, Երևանի կայազորային հոսպիտալի հոգեբուժական բաժանմունքում չեն ապահովվում:

Մասնավորապես, Օրենքի 17-րդ հոդվածի 6-րդ մասի 2-րդ կետի համաձայն՝ հոգեբուժական բժշկական օգնության և սպասարկման շրջանակում հետազոտող կամ բուժող բժիշկ-հոգեբույժը պարտավոր է անձին, իսկ օրինական ներկայացուցչի առկայության դեպքում՝ նաև օրինական ներկայացուցչին տրամադրել տեղեկություններ հոգեկան խանգարման բնույթի, առաջարկվող բուժման նպատակի, մեթոդաբանության, տևողության, ինչպես նաև կողմնակի ազդեցության և ակնկալվող արդյունքների, հոգեբուժական օգնությունից և սպասարկումից հրաժարվելու և դրա հետևանքների մասին ու դրանց վերաբերյալ բժշկական փաստաթղթում կատարել համապատասխան գրառումներ և հաստատել դրանք ստորագրությամբ՝ լիազոր մարմնի սահմանած կարգով: Օրենքի Հավելվածի 21-րդ կետի համաձայն՝ եթե հոգեկան առողջության խնդիր ունեցող անձը, ելնելով իր առողջական վիճակից, ի վիճակի չէ հասկանալ իր իրավունքները կամ ստորագրել իրազեկման թերթիկը, ապա տվյալ անձի իրավունքների և պարտականությունների մասին իրազեկվում է միայն նրա օրինական ներկայացուցիչը, եթե առկա է, որն էլ ստորագրում է նշված իրազեկման թերթիկը: Դրա մասին նշում է կատարվում բժշկական փաստաթղթերում:

Օրենքի 5-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ հոգեկան առողջության խնդիր ունեցող յուրաքանչյուր ոք իրավունք ունի հոգեբուժական կազմակերպությունում գտնվելու ընթացքում հաղորդակցվելու արտաքին աշխարհի հետ, հաստատել նամակագրական կապ, *օգտվել հեռախոսակապից, հանդիպել այցելուների հետ, ունենալ և ձեռք բերել առաջին անհրաժեշտության իրեր ու պարագաներ*: Նշված անձինք ունեն նաև *հանգստի, ներառյալ՝ բացօթյա զբոսանքի կամ մարմնամարզության իրավունք*: Օրենքի Հավելվածի 2-րդ կետի համաձայն՝ հոգեբուժական կազմակերպություններն իրենց տարածքում *տեղադրում են առնվազն մեկ տաքսոֆոն (հեռախոս)*՝ հոգեկան առողջության խնդիր ունեցող անձանց համար հասանելի վայրում: Հեռախոսային խոսակցության վճարումները կատարվում են տվյալ անձի հաշվին: Հոգեբուժական կազմակերպության վարչակազմը հոգեկան առողջության խնդիր ունեցող անձանց համար հասանելի վայրում պետք է փակցնի հեռախոսային խոսակցության սակագները՝ «Էլեկտրոնային հաղորդակցության մասին» օրենքին համապատասխան: Հավելվածի 3-րդ կետի համաձայն՝ հոգեբուժական կազմակերպություն տեղափոխվող յուրաքանչյուր անձ հոգեբուժական կազմակերպությունում գտնվելու ընթացքում իրավունք ունի

յուրաքանչյուր ամսվա ընթացքում կատարելու առնվազն երեք անվճար հեռախոսազանգ Հայաստանի Հանրապետության տարածքում, ընդ որում առաջին հեռախոսազանգի իրավունքը ապահովվում է հոգեբուժական կազմակերպություն տեղափոխվելուց անմիջապես հետո:

Օրենքի Հավելվածի 8-րդ կետի 2-րդ ենթակետի համաձայն՝ հոգեկան առողջության խնդիր ունեցող անձինք իրավունք ունեն իրենց միջոցների հաշվին ձեռք բերելու (այդ թվում՝ էլեկտրոնային հեռահաղորդակցության միջոցներով) առաջին անհրաժեշտության իրեր և պարագաներ, բացառությամբ ծակող, կտրող իրերի, ընդ որում՝ գործունակ լինելու դեպքում անձամբ, եթե տվյալ հոգեբուժական կազմակերպության տարածքում առկա է առևտրի օբյեկտ, անգործունակ ճանաչված լինելու դեպքում՝ իրենց օրինական ներկայացուցիչների կամ համապատասխան աշխատակցի միջոցով: (Կարծում ենք, նշված իրավունքի իրացմանը կարող է խոչընդոտել հոսպիտալի տարածքում *բանկոմատի բացակայությունը*):

Ամփոփելով վերը նշված ուսումնասիրությունը՝ կարելի է փաստել, որ միջազգային և ներպետական այն չափանիշները, որոնք սահմանված են հոգեբուժական հաստատությունների համար, Պաշտպանության ենթակայության հոգեբուժական բաժանմունքում չեն պահպանվում, ինչը խիստ մտահոգիչ է, և խնդիրը հրատապ լուծման կարիք ունի:

Չափազանց կարևոր է անձին հոգեբուժական բաժանմունքում տեղավորելիս հաշվի առնել նրա համաձայնությունը, հակառակ դեպքում՝ այն կարող է իրականացվել միայն դատարանի որոշման հիման վրա: Բացի դրանից, անհրաժեշտ է, որ Պաշտպանության նախարարությունը կոնկրետ միջոցներ ձեռնարկի հոգեկան առողջության հետ կապված խնդիրներ ունեցող անձանց համար նախատեսված նվազագույն երաշխիքները Երևանի կայազորային հոսպիտալի հոգեբուժական բաժանմունքում ապահովելու ուղղությամբ:

Հատկանշական է նաև, որ Մարդու իրավունքների պաշտպանի դիմումի հիման վրա Սահմանադրական դատարանը 2020 թվականի հունվարի 30-ի թիվ ՍԴՈ-1504 որոշմամբ, ի թիվս այլնի, Սահմանադրությանը հակասող է ճանաչել նաև «Բնակչության բժշկական օգնության և սպասարկման» և «Հոգեբուժական օգնության մասին» ՀՀ օրենքների այն դրույթները, որոնք չեն ապահովում անչափահասների և անգործունակ ճանաչված անձանց պատշաճ մասնակցությունն իրենց նկատմամբ իրականացվող բժշկական միջամտություններին՝ չսահմանելով իրազեկված համաձայնություն ստանալու պահանջ, ինչպես նաև չեն ապահովում նշված անձանց՝ իրենց վերաբերյալ բժշկական տեղեկությունների մատչելիության իրավունքը:

Դրանից հետո, Սահմանադրական դատարանի որոշման պահանջները իրացնելու նպատակով նշված օրենքները հիմնովին փոփոխվել են: Նշված գործընթացին ակտիվորեն մասնակցել է նաև Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմը:

Հարկ է նկատել, որ «Հոգեբուժական օգնության և սպասարկման մասին» ՀՀ օրենքի 18-րդ հոդվածի 5-րդ մասով սահմանվել է, որ զինձառայողների հոգեբուժական օգնության և սպասարկման իրականացման առանձնահատկությունները սահմանվում են «Հայաստանի Հանրապետության զինված ուժերի ներքին ծառայության կանոնագիրքը հաստատելու մասին» օրենքով: Ծիշտ է, դեռևս առանձնահատկություններ սահմանված չեն, սակայն պետք է նկատի ունենալ, որ դրանք պետք է պահպանեն «Հոգեբուժական օգնության և սպասարկման մասին» ՀՀ օրենքի հիմնարար սկզբունքները և հոգեկան առողջության խնդիր ունեցող անձանց իրավունքների ապահովման ընթացակարգերը: Նշված առանձնահատկությունները կարող են վերաբերել միայն զինձառայողների հոգեբուժական օգնության և սպասարկման կազմակերպման ընթացակարգին՝ զինվորական ծառայության կազմակերպման առանձնահատկություններով պայմանավորված:

Հեղևաբար, անհրաժեշտ է՝

1. բարելավել Երևանի կայազորային հոսպիտալի հոգեբուժական բաժանմունքի շենքային պայմանները, այդ թվում՝ նոր շենքային պայմաններ ապահովելու միջոցով,

2. բացառել հոգեբուժական օգնության ոլորտը կարգավորող ՀՀ օրենսդրության պահանջներից դուրս գործող պրակտիկան, այն է՝ առանց զինձառայողների գրավոր համաձայնության կամ դատարանի որոշման զինձառայողներին հոգեբուժական բաժանմունք ընդունելու, ինչպես նաև նրանց հոգեբուժական օգնություն և սպասարկում փրամադրելու դեպքերը,

3. հոգեբուժական բաժանմունքում զինձառայողներին իրազեկել նրանց իրավունքների, գտնվելու նպատակի և պատճառների մասին,

4. հոգեբուժական բաժանմունքում գտնվող զինձառայողների բջջային հեռախոսներից օգտվելը կազմակերպել այնպես, ինչպես հոսպիտալների այլ բաժանմունքներում,

5. ապահովել հոգեբուժական բաժանմունքում գտնվող զինձառայողների հասանելիությունը բանկոմատին և խանութին (թեյարանին),

6. ապահովել հոգեբուժական բաժանմունքում գտնվող զինձառայողների ամենօրյա առնվազն մեկ ժամ զբոսանքի իրավունքը,

7. հոգեբուժական բաժանմունքում բուժման կամ փորձաքննության ավարտից հետո լուծել զինձառայողներին բաժանմունքից դուրս գրելու հարցը,

8. *զինծառայողներին հնարավորություն ընձեռնել սեփական միջոցների հաշվին ենթարկվել իրենց նախընտրած բժշկի կողմից զննության:*

4. Չինվորական ծառայության ավարտից հետո բժշկական օգնություն և սպասարկում ստանալու իրավունքը

«Չինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքի 64-րդ հոդվածի 5-րդ մասի համաձայն՝ երկարամյա ծառայության կամ հաշմանդամության զինվորական կենսաթոշակ ստացող նախկին զինծառայողները, զինվորական ծառայության ընթացքում ձեռք բերած հիվանդության կամ ստացած խեղման կամ վնասվածքի պատճառով զոհված (մահացած) զինծառայողի ընտանիքի անդամները բժշկական օգնությամբ ապահովվում են օրենքով սահմանված կարգով:

Պաշտպանին հասցեագրած բողոքների ուսումնասիրության արդյունքում պարզվել է, որ որոշակի դեպքերում ծառայության ընթացքում հիվանդություն ձեռք բերած նախկին զինծառայողները չեն օգտվում անվճար բժշկական օգնության և սպասարկման իրավունքից: Մասնավորապես՝

1) պարտադիր ժամկետային զինվորական ծառայություն անցած այն քաղաքացիները, ովքեր զինվորական ծառայության ընթացքում ձեռք են բերել հիվանդություն, որը հիմք չի հանդիսացել նրանց ոչ պիտանի ճանաչելու համար, սակայն զորացրվել են ժամկետը լրանալու կապակցությամբ, չեն օգտվում անվճար բժշկական օգնություն ստանալու իրավունքից:

2) պարտադիր ժամկետային զինվորական ծառայություն անցած այն քաղաքացիները, ում զինվորական ծառայության ընթացքում ցուցվել է բժշկական օգնություն, սակայն զինվորական ծառայության ընթացքում չի իրականացվել, չեն օգտվում անվճար բժշկական օգնություն ստանալու իրավունքից:

3) զինվորական ծառայության ընթացքում ստացած խեղման, վնասվածքի, հիվանդության պատճառով զորացրված անձինք, ում նկատմամբ բժշկասոցիալական փորձաքննության արդյունքում հաշմանդամության խումբ չի սահմանվել, օգտվում են հիվանդանոցային բժշկական օգնություն և սպասարկում ստանալու իրավունքից՝ միայն բժշկասոցիալական փորձաքննության ոլորտում իրավասու պետական մարմնի կողմից կազմված վերականգնողական անհատական ծրագրի շրջանակներում:

4) այն պայմանագրային զինծառայողները, ովքեր զինվորական ծառայությունից արձակվել են պահեստազոր ոչ թե երկարամյա ծառայության կամ ստացած խեղման, վնասվածքի, հիվանդության պատճառով, այլ կադրերի տրամադրության տակ գտնվելու ժամկետը լրանալու կապակցությամբ, չեն օգտվում անվճար բժշկական օգնությունից նույնիսկ այն դեպքում, երբ հիվանդությունը ձեռք են բերել ծառայության ընթացքում:

Նշված խնդիրները բարձրացվել են նաև Պաշտպանի 2017, 2018 և 2019 թվականների տարեկան հաղորդումներով, որոնց հիման վրա առաջարկվել է սահմանել, որ ժամկետը

լրանալու կապակցությամբ զինվորական ծառայությունից արձակվելիս պարտադիր ժամկետային զինծառայողների մոտ բուժման կարիք պահանջող հիվանդության հայտնաբերման դեպքում անհրաժեշտ է նրանց տրամադրել անվճար բժշկական օգնություն և սպասարկում: Առաջարկվել է ամրագրել նաև, որ եթե զինվորական ծառայության ժամկետում չեն լուծվում պլանային բուժման կամ վիրահատության կարիք ունեցող զինծառայողների առողջական խնդիրները, ապա ցուցված բուժումը կամ վիրահատությունն անվճար հիմունքներով պետք է իրականացվի զինվորական ծառայությունից արձակվելուց հետո:

Պաշտպանն արձանագրում է, որ 2020 թվականին խնդրի վերաբերյալ Պաշտպանին շարունակել են հասցեագրվել բողոքներ:

Թեև բողոքների քննարկման արդյունքում զորացրված նախկին զինծառայողները ստացել են անվճար բժշկական օգնություն և սպասարկում, սակայն խնդիրը շարունակում է մնալ, և այն պահանջում է հստակ և միասնական լուծումներ:

Պաշտպանության նախարարությունը նույնպես տեղեկացրել է, որ 2020 թվականի ընթացքում արձանագրվել են դեպքեր, երբ զինծառայության ավարտից հետո նախկին զինծառայողների բուժումը կազմակերպվել է ռազմաբժշկական հաստատություններում: Ըստ իրավասու գերատեսչության՝ նման դեպքերը պայմանավորված են եղել զինվորական ծառայության ընթացքում սկսած բուժումը ավարտին հասցնելու անհրաժեշտության հետ:

Ուստի, առաջարկվում է՝

1. *Կառավարության որոշմամբ սահմանել, որ ժամկետը լրանալու կապակցությամբ զինվորական ծառայությունից արձակվելիս պարտադիր ժամկետային զինծառայողների մոտ բուժման կարիք պահանջող հիվանդության հայտնաբերման դեպքում նրանց տրամադրել անվճար բժշկական օգնություն և սպասարկում,*

2. *սահմանել, որ այն դեպքում, երբ զինվորական ծառայության ժամկետում չեն լուծվում պլանային բուժման կամ վիրահատության կարիք ունեցող զինծառայողների առողջական խնդիրները, ցուցված բուժումը կամ վիրահատությունն անվճար հիմունքներով պետք է իրականացվի զինվորական ծառայությունից արձակվելուց հետո,*

3. *օրենսդրական փոփոխությամբ ամրագրել, որ զինվորական ծառայության ընթացքում ստացած խեղման, վնասվածքի, հիվանդության պատճառով զորացրված անձինք օգտվում են հիվանդանոցային բժշկական օգնություն և սպասարկում ստանալու իրավունքից՝ անկախ հաշմանդամության ձեռք բերելու հանգամանքից,*

4. *օրենսդրական փոփոխությամբ ամրագրել, որ նախկին պայմանագրային զինծառայողներն օգտվում են զինվորական ծառայության ընթացքում ստացած խեղման, վնասվածքի, հիվանդության կապակցությամբ անվճար բժշկական օգնություն և սպասարկում ստանալու իրավունքից՝ անկախ զինվորական ծառայությունից արձակվելու հիմքից:*

5. Առողջական վիճակին հակացուցված ծառայության պայմանները պահպանելու իրավունքը

Պետության անմիջական պարտականությունն է զինծառայողի համար առավելագույն չափով ապահովել առողջական սահմանափակումներին համապատասխան այնպիսի ծառայողական պայմաններ, որոնք հնարավորություն կընձեռեն զինծառայողին շարունակելու ծառայությունը և չեն հանգեցնի առողջական վիճակի վատթարացման:

Այս կապակցությամբ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը նշել է, որ պետությունը պետք է գործնական միջոցներ ձեռնարկի զորակոչված քաղաքացիների արդյունավետ պաշտպանությունն ապահովելու ուղղությամբ՝ նվազագույնի հասցնելով առողջությանը սպառնացող ռիսկը՝ այլնի հետ մեկտեղ տրամադրելով նրանց պահանջվող բժշկական օգնություն⁶⁷⁰: Մեկ այլ գործով դատարանն արձանագրել է, որ պետությունը պարտավոր է ապահովել, որ անձը զինվորական ծառայությունն անցնի այնպիսի պայմաններում, որոնք համատեղելի են նրա մարդկային արժանապատվությունը հարգելու հետ, իսկ զինվորական վարժանքների ընթացակարգը և մեթոդները չեն պատճառում նրան ֆիզիկական տառապանք կամ չեն անցնում զինվորական կարգուկանոնի հետ կապված անխուսափելի դժվարությունների չափն ու սահմանը, և որ նման ծառայության պրակտիկ պահանջների հետ մեկտեղ նրա առողջությունը և ինքնազգացողությունը համարժեքորեն պաշտպանված են՝ այլնի հետ մեկտեղ տրամադրելով նրան պահանջվող բժշկական օգնություն: Պետության առաջնային պարտականությունն է անձին զինվորական ծառայության զորակոչելու դեպքում նվազագույնի հասցնել նրա առողջությանը սպառնացող ռիսկը, որը կարող է առաջանալ ոչ միայն զինվորական գործողությունների և օպերացիաների բնույթից, այլ նաև մարդկային գործոնի պատճառով⁶⁷¹:

Նախորդ տարիներին ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանը պարբերաբար ստանում էր բողոքներ պարտադիր ժամկետային զինվորական ծառայության ընթացքում առողջական վիճակին հակացուցված պայմանները չպահպանելու վերաբերյալ: Ճիշտ է, բողոքների քանակը նվազման միտում ունի, այնուամենայնիվ, 2020 թվականի ընթացքում նույնպես զինծառայողների առողջական վիճակին հակացուցված պայմանները չպահպանելու վերաբերյալ ստացվել են բողոքներ:

Նշված խնդիրն արձանագրվել է նաև զորամասեր կատարված այցերի ժամանակ: Առանձնազրույցների ընթացքում պարտադիր ժամկետային զինծառայողը տեղեկացրել է, որ չնայած սահմանափակումով պիտանի է ճանաչվել զինվորական ծառայության համար (ՀՀ

⁶⁷⁰ Տե՛ս, Քիլինջը և այլոք ընդդեմ Թուրքիայի (Kilinc and others v. Turkey) գործով 2005 թվականի սեպտեմբերի 7-ի վճիռը, գանգատ թիվ 40145/98, կետ 41, 42:

⁶⁷¹ Տե՛ս, Չեմբերն ընդդեմ Ռուսաստանի (Chember v. Russia) գործով 2008 թվականի դեկտեմբերի 1-ի վճիռը, գանգատ թիվ 7188/03, 50-րդ և 52-րդ կետեր:

կառավարության 2018 թվականի ապրիլի 12-ի թիվ 404-Ն որոշման 39-րդ հոդվածի «գ», 36-րդ հոդվածի «դ», 38-րդ հոդվածի «ե», 56-րդ հոդվածի «բ», 7-րդ հոդվածի «գ» կետերով), սակայն որևէ ֆիզիկական վարժությունից ազատված չէ: Նույն խնդիրը բարձրացրել են նաև այլ զինծառայողներ:

Չնայած զորամասի հրամանատարությունը պատրաստակամություն է հայտնել խնդիրը կարգավորել, այնուամենայնիվ, նմանատիպ դեպքերի առկայությունը մտահոգիչ է՝ հաշվի առնելով զինծառայողների առողջական վիճակի պահպանման պետության պոզիտիվ պարտականությունը: Պետությունը պետք է հնարավորին բացառի ծառայողական պայմանների հետ կապված զինծառայողների առողջությանը սպառնացող ռիսկը:

Հեղինակը, անհրաժեշտ է խստացնել հսկողությունը պարտադիր ժամկետային զինծառայողների առողջական վիճակին հակացուցված զինվորական ծառայության պայմանները հեղինակականորեն պահպանելու նկատմամբ:

**ԳԼՈՒԽ 6. ԶԻՆԱՊԱՐՏ ՔԱՂԱՔԱՑԻՆԵՐԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ
ՊԱՅՄԱՆԱԳՐԱՅԻՆ ԶԻՆՎՈՐԱԿԱՆ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅԱՆ ԱՆՑՆԵԼՈՒ, ԾԱՌԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ
ՇԱՐՈՒՆԱԿԵԼՈՒ ԵՎ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅՈՒՆԻՑ ԱՐՁԱԿՎԵԼՈՒ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՈՒՄ**

1. Պայմանագրային զինվորական ծառայություն անցնելու իրավունքը

Աշխարհի առաջատար պետությունների բանակների հիմքը պայմանագրային (պրոֆեսիոնալ) անձնակազմն է: Հայաստանի Հանրապետության համար ևս բանակը պայմանագրային կադրերով համալրումն առաջնային է: Դրա մասին է վկայում, օրինակ, ՀՀ զինված ուժերի 2018-2024 թվականների արդիականացման ծրագիրը, որի նպատակներից է բանակը պայմանագրային զինծառայողներով համալրման գործընթացի ակտիվացումը:

Այս հարցում կարևոր է, որ պայմանագրային հիմունքներով զինվորական ծառայության անցնող քաղաքացին՝ որպես հանրային ծառայության ընդունվող քաղաքացի, հնարավորություն ունենա օգտվելու հանրային ծառայության անցնող քաղաքացիների իրավունքներից: Հանրային ծառայության անցնելու իրավունքը երաշխավորվում է ինչպես միջազգային, այնպես էլ ներպետական իրավական ակտերով:

ՀՀ Սահմանադրության 57-րդ հոդվածի 1-ին մասում ամրագրվել է աշխատանքի ընտրության ազատության իրավունքը, իսկ 49-րդ հոդվածով՝ քաղաքացիների հանրային ծառայության անցնելու իրավունքը:

ՄԱԿ-ի 1948 թվականի դեկտեմբերի 12-ի Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրի 21-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ յուրաքանչյուր ոք ունի իր երկրում պետական ծառայության անցնելու հավասար հնարավորության իրավունք:

1966 թվականի դեկտեմբերի 16-ի Քաղաքական և քաղաքացիական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագրի (ուժի մեջ է մտել 1976 թվականի մարտի 3-ին) 25-րդ հոդվածի համաձայն՝ յուրաքանչյուր քաղաքացի, առանց 2-րդ հոդվածում հիշատակվող որևէ խտրականության և անհիմն սահմանափակումների, պետք է իրավունք և հնարավորություն ունենա իր երկրում հավասարության ընդհանուր պայմաններով մտնել պետական ծառայություն:

«Զինված ուժերի անձնակազմի մարդու իրավունքների և հիմնարար Եվրոպայի խորհրդի խորհրդարանական վեհաժողովի՝ զինված ուժերի անդամների մարդու իրավունքների մասին թիվ 1742 (2006) հանձնարարականի 2-րդ կետի համաձայն՝ զինված ուժերի անդամները համազգեստով քաղաքացիներ են, ովքեր, հաշվի առնելով զինվորական ծառայության սահմանափակումները, ունեն նույն իրավունքներն ու ազատությունները և դրանց պաշտպանության իրավունքը, ինչպես մյուս քաղաքացիները:

Հետևաբար, պայմանագրային հիմունքներով զինվորական ծառայության անցնող քաղաքացին՝ որպես հանրային ծառայության ընդունվող քաղաքացի, պետք է հնարավորություն ունենա օգտվելու հանրային ծառայության անցնող քաղաքացիների իրավունքներից:

Պայմանագրային զինվորական ծառայության անցնելու գործընթացի վերաբերյալ 2020 թվականի ընթացքում Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրվել են բողոքներ:

Օրինակ, բողոքներից մեկով քաղաքացին տեղեկացրել է, որ ցանկանում է անցնել պայմանագրային զինվորական ծառայության, այդ նպատակով Ջորակոչային և զորահավաքային համալրման ծառայության տարածքային ստորաբաժանումից ստացել է անվճար բժշկական հետազոտություններ անցնելու ուղեգիր, սակայն պոլիկլինիկայում տեղեկացել է, որ անվճար հիմունքներով իրականացվում են միայն նախազորակոչային և զորակոչային տարիքի անձանց բժշկական հետազոտությունները:

Հարկ է նկատի ունենալ, որ «Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքի 17-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ քաղաքացիներին պայմանագրային զինվորական ծառայության ներգրավելու ժամանակ առաջնահերթ ու անվճար իրականացվում են նրանց առողջական վիճակի հետազոտում և բժշկական փորձաքննություն: Մինչդեռ, ուշագրավ է, որ ՀՀ կառավարության 2018 թվականի ապրիլի 12-ի թիվ 405-Ն որոշումը պետության կողմից երաշխավորված անվճար բժշկական օգնության և սպասարկման առողջապահական պետական նպատակային ծրագրերից օգտվելու իրավունք վերապահում է միայն նախազորակոչային ու զորակոչային տարիքի արական սեռի քաղաքացիներին և չի անդրադառնում պայմանագրային զինվորական ծառայության ներգրավելու ցանկություն հայտնաձև քաղաքացիներին: Ստացվում է՝ օրենքը նախատեսել է պայմանագրային զինվորական ծառայություն անցնող քաղաքացիների առողջական վիճակի առաջնահերթ ու անվճար հետազոտություն ու փորձաքննություն, սակայն Կառավարության որոշմամբ հստակեցված չէ, թե պայմանագրային զինվորական ծառայության ներգրավելիս ինչպես և որ մարմինն է (քաղաքացիական բժշկական կենտրոն կամ զինվորական հոսպիտալ) առաջնահերթ ու անվճար իրականացնելու քաղաքացու բժշկական հետազոտությունը:

Պետք է արձանագրել, որ քաղաքացու բարձրացրած վերը նշված խնդիրը Ջորակոչային և զորահավաքային համալրման ծառայության տարածքային ստորաբաժանման հետ համագործակցությամբ լուծվել է, և նա զինվորական հոսպիտալում առաջնահերթ ու անվճար անցել բժշկական հետազոտություններ: Մինչդեռ, նմանատիպ խնդիրներին խուսափելու նպատակով անհրաժեշտ է հստակ սահմանել նշված իրավունքի իրացման մեխանիզմները:

ՀՀ պաշտպանության նախարարությունից ստացված տեղեկությունների համաձայն՝ պայմանագրային զինվորական ծառայության անցնելու նպատակով բժշկական հետազոտություն անցնելու վերաբերյալ դիմում-բողոքներ չեն ստացվել, նոր կորոնավիրուսային համավարակի պատճառով որոշակի խնդիրներ են առաջացել

հոսպիտալային օղակների ծանրաբեռնվածությանը պայմանավորված, սակայն խնդիրը լուծվել է՝ բժշկական հետազոտություններն այլ բուժհաստատություններում կազմակերպելու միջոցով:

Պաշտպանության նախարարությունը նաև հայտնել է, որ 2020 թվականի ընթացքում պարտադիր ժամկետային զինծառայության ավարտից հետո պայմանագրային հիմունքներով ծառայության է անցել 21 քաղաքացի: Ըստ Պաշտպանության նախարարության՝ 2020 թվականի ընթացքում զինվորական ծառայություն անցնող քաղաքացիների նկատմամբ խտրական վերաբերմունքի դրսևորման դեպքեր (կրոնական համոզմունքներով և դավանանքով, սեռով և այլ հանգամանքներով պայմանավորված) չեն արձանագրվել:

2020 թվականի ընթացքում Պաշտպանի աշխատակազմ նույնպես նմանատիպ բողոքներ չեն ստացվել, սակայն խիստ մտահոգիչ է 2021 թվականին ստացված բողոքը: Այսպես, քաղաքացին տեղեկացրել է, որ մի քանի տարի առաջ ընտանեկան դրությամբ պայմանավորված՝ զեկուցագիր է ներկայացրել և արձակվել ՀՀ զինված ուժերից: Նշել է, որ ներկայում կրկին ցանկանում է անցնել զինվորական ծառայություն, այդ նպատակով դիմել է համապատասխան զորամաս, սակայն դիմումը չեն ընդունել: Ըստ քաղաքացու՝ զորամասում պարզաբանել են, որ նախկինում զինվորական ծառայությունից օրենքի խախտմամբ արձակվելու պատճառով ներկայում հնարավոր չէ կրկին անցնել զինվորական ծառայության:

Նշված խնդրի լուծումը դեռ ընթացքի մեջ է:

Այս կապակցությամբ անհրաժեշտ է նկատի ունենալ, որ «Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքի 54-րդ հոդվածը (պայմանագրային զինծառայողին զինվորական ծառայությունից արձակելու հիմքերը) և ՀՀ պաշտպանության նախարարի թիվ 1552-Ն հրամանը (ՀՀ զինված ուժերում պայմանագրային զինվորական ծառայությունից արձակելու կարգ) զինծառայողի զեկուցագրով զինված ուժերից արձակումը չեն համարում օրենքի խախտմամբ զինված ուժերից արձակում, հետևաբար նման պատճառաբանությամբ քաղաքացուն զինված ուժեր չընդունելը խնդրահարույց է և չի բխում օրենքի պահանջներից:

Պայմանագրային զինվորական ծառայության անցնելու գործընթացը հնարավորին հստակեցնելու համար կարևոր է ՀՀ պաշտպանության նախարարի 2018 թվականի դեկտեմբերի 17-ի թիվ 1550-Ն հրամանը, որով հաստատվել է «Հայաստանի Հանրապետության զինված ուժերում պայմանագրային զինվորական ծառայության ընդունելու կարգը»:

Պայմանագրային զինվորական ծառայության ներգրավելու, ծառայությունն ավելի գրավիչ դարձնելու, այդ գործընթացում անձանց իրավունքների ապահովման հարցերին հատուկ անդրադարձ է կատարվել 2020 թվականի փետրվարի 25-ի Մարդու իրավունքների պաշտպանին առընթեր զինծառայողների իրավունքների հարցերով փորձագիտական խորհրդի ընդլայնված նիստի ընթացքում: Նիստում նաև անդրադարձ է կատարվել «Պատիվ ունեն» և «Ես եմ» ծրագրերով զինված ուժեր ներգրավման հետ կապված պրակտիկ

խնդիրներին, այդ ծրագրերի արդյունավետության բարձրացմանը: Հատուկ ընդգծվել է Ջինված ուժերում սպաների առանցքային դերը, նրանց կարգավիճակի շարունակական բարձրացման կարևորությունը⁶⁷²:

Նաև այդ նպատակով Պաշտպանի աշխատակազմում ուսումնասիրվել են զինծառայողների և նրանց ընտանիքների անդամներին վերապահված ոչ ֆինանսական և այլ արտոնությունների վերաբերյալ մի շարք երկրների փորձը: Արդյունքում, ներկայացվել են կոնկրետ առաջարկներ, որոնց ներդրման արդյունքում բանակում ծառայությունը կդառնա ավելի գրավիչ⁶⁷³:

2020 թվականի ընթացքում զինվորական հաստատություններ այցերի ընթացքում զինծառայողները նշել են, որ նախկինում զինված ուժերում ծառայությունն առավել գրավիչ էր: Ըստ զինծառայողների՝ պատճառներից մեկն էլ այն էր, որ զինծառայողի դրամական ապահովությունն ավելի բարձր էր, քան, օրինակ, քաղաքացիական ծառայողինը կամ մասնավոր ոլորտի աշխատողինը: Ջինված ուժերում մտահոգություն են հայտնել, որ ներկայում գրեթե հավասարաչափ են վարձատրվում և հաշվի չի առնվում զինվորական ծառայության առանձնահատկությունները: Սա ևս խոչընդոտ է զինված ուժեր ներգրավման համար և նվազեցնում է զինվորական ծառայության գրավչությունը:

Ջինվորական ծառայության ներգրավման բարձրացման հարցում առանցքային է ՀՀ նախագահի 2018 թվականի փետրվարի 17-ի ՆՀ-103-Ա հրամանագրով հաստատված՝ «ՀՀ զինված ուժերի 2018-2024 թվականների արդիականացման ծրագիրը»: Ծրագրով ամրագրվել է, որ Հայաստանի Հանրապետությունը 2018-2024 թվականներին շարունակելու է պահել և զարգացնել իր հասանելի ռեսուրսների համեմատ մեծաթիվ, խառը (զորակոչային և պայմանագրային) համալրմամբ զինված ուժեր, միջոցներ կձեռնարկի զինված ուժերում ծառայության տեսակների ընդլայնման, զինվորական ծառայության նկատմամբ սոցիալական ու մասնագիտական գրավչության, կոռուպցիայի դեմ պայքարի և հանրային վստահության բարձրացման, կադրային և մասնագիտական առաջխաղացման արդարության սկզբունքների վերաարժևորման հարցերում:

Ծրագրի 6-րդ նպատակի համաձայն՝ «Ձևավորվելու է պարտադիր և պայմանագրային ծառայության փոխկապակցված համակարգ, որը կառաջարկի պարտադիր զինվորական ծառայության այլընտրանքային լուծումներ և կապահովի պայմանագրային հիմունքներով զինված ուժերի համալրումը արհեստավարժ կադրերով»:

Քաղաքացիներին պայմանագրային զինվորական ծառայության ներգրավելու ուղղությամբ ուշագրավ է Գերմանիայի փորձը, որտեղ գործում է «կարիերայի խորհրդատուների» կամ «երիտասարդ սպաների» ինստիտուտը: Վերջիններս քաղաքացիներին բանակ ներգրավելու,

⁶⁷² <https://www.ombuds.am/am/site/ViewNews/1077>

⁶⁷³ Առաջարկների մասին ավելի մանրամասն կարելի է ծանոթանալ սույն բաժնի «Ջինված ուժերի և նրանց ընտանիքների անդամների ոչ ֆինանսական բնույթի արտոնությունները» պարագրաֆում:

ծառայության առավելությունները ներկայացնելու համար այցելում են դպրոցներ, բուհեր, ուսուցիչների շրջանում կազմակերպում են վերապատրաստումներ, տրամադրում խորհրդատվություններ: Նրանք նաև երիտասարդների համար կազմակերպում են այցելություններ զորամասեր⁶⁷⁴:

Հեղևաբար առաջարկվում է՝

1. նպաստել պաշտպանության բնագավառի կարարելագործմանն ու արդիականացմանը նպատակաուղղված ծրագրերի, բարեփոխումների վերաբերյալ հանրության տեղեկացվածության աստիճանի բարձրացմանը,

2. բարձրացնել հանրության շրջանում իրազեկվածությունը պայմանագրային զինվորական ծառայություն անցնելու ընթացակարգերի վերաբերյալ,

3. հաճախակի իրականացնել իրազեկման արշավներ (օրինակ՝ հեռուստատեսությամբ) զինծառայողներին տրվող սոցիալական արտոնությունների մասին,

4. զինվորական ծառայությունն ավելի գրավիչ դարձնելու նպատակով քննարկել զինծառայողների աշխատավարձերի բարձրացման հարցը,

5. խստացնել հսկողությունը զինված ուժեր մուտք գործող անձանց իրավունքների երաշխավորման, հավասար հնարավորությունների ապահովման հարցերում՝ բացառելով զինվորական ծառայության ընդունելն անհիմն մերժելու դեպքերը,

6. բարձրացնել ռազմական կրթության որակը, ռազմակրթական ոլորտն ապահովել ժամանակակից կրթական ու մեթոդական ծրագրերով՝ առավել գրավիչ դարձնելով ռազմական կրթությունը,

7. զինված ուժեր ներգրավելիս վերանայել մոտեցումները: Սա նշանակում է, որ զինված ուժերը պետք է արդյունավետորեն մրցակցեն աշխատանքի շուկայում բարձր մակարդակի մասնագետներին ներգրավելու համար՝ առավելապես շեշտը դնելով որակական ցուցանիշների վրա:

2. Պայմանագրային զինծառայողներին շաբաթ օրը ծառայության ներգրավելը, այլ զորամաս տեղափոխելը և գործուղելը

2020 թվականի ընթացքում Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրվել են բողոքներ զինծառայողների աշխատանքային շաբաթվա համար սահմանված ժամանակահատվածը չպահպանելու վերաբերյալ: Խնդրի մասին պայմանագրային զինծառայողները հայտնել են նաև զորամասեր կատարված այցերի ընթացքում: Մասնավորապես, զինծառայողները նշել են, որ ներգրավվում են շաբաթ օրերին զորամասերում անցկացվող հավաքակայանային-տնտեսական միջոցառումներին, սակայն

⁶⁷⁴ Տե՛ս, https://wri-irg.org/en/programmes/world_survey/reports/Germany:

հաջորդ շաբաթվա մեջ դրա փոխարեն հանգստյան օր չեն ստանում: Նշված խնդիրն արձանագրվել էր նաև 2019 թվականի տարեկան հաղորդմամբ:

Պաշտպանության նախարարության տեղեկացմամբ՝ ոչ աշխատանքային օրերին պայմանագրային զինծառայողներին ծառայողական պարտականությունների կատարմանը ներգրավվելու և շաբաթվա մեջ այլ հանգստյան օր չտրամադրելու վերաբերյալ բողոքներ չեն ստացվել:

Ճիշտ է, խնդրի հրապարակայնացման և գործառնաբեր կատարված այցերի ընթացքում գործառնաբերի հրամանատարության հետ քննարկումների արդյունքում շաբաթ օրերին զինծառայողներին ծառայության ներգրավելու (առանց հետագայում հանգստյան օր տրամադրելու) դեպքերը զգալիորեն նվազել են, սակայն Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմն արձանագրել է, որ գործառնաբերի մի մասում դեռևս խնդիրն առկա է:

Մինչդեռ, զինծառայողների աշխատանքային շաբաթվա համար սահմանված ժամանակահատվածը և զինծառայողների հանգստի իրավունքը պահպանելու անհրաժեշտությունը կարևորվում է ինչպես միջազգային, այնպես էլ ներպետական իրավական փաստաթղթերով: Այսպես, Ջինված ուժերի անդամների իրավունքների մասին Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեի թիվ CM/Rec(2010)4 հանձնարարականի 2-րդ կետի համաձայն՝ զինվորական կյանքի առանձնահատկությունները հաշվի առնելով հանդերձ՝ զինծառայողներն, անկախ իրենց կարգավիճակից, օգտվում են Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների մասին Եվրոպական սոցիալական խարտիայով (վերանայված), ինչպես նաև մարդու իրավունքների պաշտպանության վերաբերյալ այլ համապատասխան փաստաթղթերով երաշխավորված իրավունքներից այնքանով, որքանով պետությունները ստանձնում են այդ պարտավորությունները:

Խարտիայի 2-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ օրական և շաբաթական աշխատանքային ժամերի ողջամիտ տևողությունը ապահովելու նպատակով աշխատանքային շաբաթը պետք է աստիճանաբար կրճատվի այն չափով, որը թույլատրվում է արտադրական աճով և այլ համապատասխան գործոններով: Նույն հոդվածի 5-րդ մասի համաձայն՝ աշխատանքի արդար պայմանների իրավունքի արդյունավետ կիրառումն ապահովելու նպատակով Կողմերը պարտավորվում են տրամադրել շաբաթական հանգիստ, որը հնարավորին չափով պետք է համընկնի համապատասխան երկրում կամ տարածաշրջանում ավանդույթով կամ սովորույթով որպես հանգստի օր ճանաչված օրվա հետ:

Ջինված ուժերի անդամների իրավունքների մասին Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեի թիվ CM/Rec(2010)4 հանձնարարականի 67-րդ կետի համաձայն՝ զինծառայողները պետք է իրավունք ունենան օգտվելու հանգստի ժամանակահատվածներից: Հանգստի ժամանակահատվածները պետք է հնարավորինս ներառվեն նաև ռազմական պատրաստության և գործողությունների պլանավորման փուլերում:

ՀՀ Սահմանադրության 82-րդ հոդվածի համաձայն՝ յուրաքանչյուր աշխատող, օրենքին համապատասխան, ունի առողջ, անվտանգ և արժանապատիվ աշխատանքային պայմանների, առավելագույն աշխատաժամանակի սահմանափակման, ամենօրյա և շաբաթական հանգստի, ինչպես նաև ամենամյա վճարովի արձակուրդի իրավունք:

Պետք է նշել, որ ՀՀ աշխատանքային օրենսգրքի 7-րդ հոդվածի 7-րդ մասը նախատեսում է, որ քաղաքական, հայեցողական կամ քաղաքացիական պաշտոն զբաղեցնող անձանց, ինչպես նաև քաղաքացիական, օրենքով սահմանված այլ պետական (հատուկ) ծառայությունների և տեղական ինքնակառավարման մարմինների ծառայողների, ինչպես նաև Հայաստանի Հանրապետության կենտրոնական բանկի աշխատողների աշխատանքային (ծառայողական) հարաբերությունները կարգավորվում են Օրենսգրքով, եթե համապատասխան օրենքներով այլ բան նախատեսված չէ:

Ավելին, ՀՀ վճռաբեկ դատարանը թիվ ԵԿԴ/3246/02/13 գործով 2014 թվականի նոյեմբերի 28-ին կայացված որոշմամբ՝ ընդգծելով, որ ՀՀ աշխատանքային օրենսգրքի 7-րդ հոդվածի տրամաբանության լույսի ներքո աշխատանքային օրենսգրքի դրույթները հանրային ծառայության ոլորտում կիրառվում են ոչ թե սուբսիդիարության (լրացուցիչ) սկզբունքով, **այլ հակառակը՝ դրանք նույն օրենսգրքի 7-րդ հոդվածի ուժով ներառված են աշխատանքային օրենսդրության կարգավորման ոլորտում, և այդ հարցերի վերաբերյալ հանրային ծառայության օրենսդրության նորմերը պետք է կիրառվեն սուբսիդիարության (լրացուցիչ) կարգով՝ աշխատանքային հարաբերությունների ոլորտում դրանց միասնական և տարբերակված կարգավորման սկզբունքների հիման վրա:**

Հետևաբար, սովյալ պարագայում կիրառելի են նաև Աշխատանքային օրենսգրքի դրույթները:

Այսպես, Աշխատանքային օրենսգրքի 3-րդ հոդվածի 1-ին մասի 4-րդ կետի համաձայն՝ աշխատանքային օրենսդրության հիմնական սկզբունքներից է յուրաքանչյուր աշխատողի համար աշխատանքի արդարացի պայմանների իրավունքի ապահովումը (ներառյալ՝ հանգստի իրավունքը):

Աշխատանքային օրենսգրքի 139-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ **աշխատաժամանակի նորմալ տևողությունը չի կարող անցնել շաբաթական 40 ժամից:** Նույն հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ աշխատաժամանակի առավելագույն տևողությունը, ներառյալ՝ արտաժամյա աշխատանքը, չի կարող անցնել օրական 12 ժամից (հանգստի և սնվելու համար՝ ընդմիջումը ներառյալ), իսկ շաբաթվա ընթացքում՝ 48 ժամից:

Աշխատանքային օրենսգրքի 142-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ աշխատողների համար սահմանվում է **հնգօրյա աշխատանքային շաբաթ՝ երկու հանգստյան օրով:** Նույն հոդվածի 6-րդ մասի համաձայն՝ գործատուն պարտավոր է ստույգ հաշվառել յուրաքանչյուր աշխատողի օրական և (կամ) շաբաթական աշխատաժամանակը, ըստ որի՝ կապահովվի այն

տեղեկատվությունը, որով հնարավոր կլինի աշխատաժամանակի վերաբերյալ սահմանված նորմերի պահանջների կատարումը:

Աշխատանքային օրենսգրքի 155-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ հնգօրյա աշխատանքային շաբաթվա դեպքում ընդհանուր հանգստյան օրը շաբաթը և կիրակին են: Նույն հոդվածի 6-րդ մասի համաձայն՝ **հանգստյան օրերին աշխատողներին արգելվում է ներգրավել աշխատանքներում՝ բացառությամբ օրենքով սահմանված դեպքերի:**

ՀՀ զինված ուժերի ներքին ծառայության կանոնագրքի 227-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ սպաների, ենթասպաների, պայմանագրով զինվորական ծառայության անցած զինվորների, սերժանտների, ավագների, ինչպես նաև կին զինծառայողների համար **ծառայողական շաբաթվա տևողությունը սահմանվում է հնգօրյա շաբաթ՝ հանգստյան երկու օրով:**

ՀՀ զինված ուժերի ներքին ծառայության կանոնագրքի 227-րդ հոդվածի 6-րդ մասի համաձայն՝ հանգստյան և տոնական օրերին ծառայողական պարտականությունների կատարմանը ներգրավված սպաներին ու ենթասպաներին զորամասի (ստորաբաժանման) հրամանատարի որոշումով **հանգիստ է տրվում շաբաթվա մյուս օրերին՝** ծառայության շահերի հաշվառմամբ: Նույն հոդվածի 7-րդ մասի համաձայն՝ սպաներին, ենթասպաներին, պայմանագրով ծառայության անցած զինծառայողներին և կին զինծառայողներին շաբաթական ծառայության ժամանակի սահմանված տևողությունից դուրս ծառայողական պարտականությունների կատարմանը ներգրավելու և այն շաբաթվա մյուս օրերին **հանգստով փոխհատուցելու անհնարինության դեպքում այդ ժամանակը գումարվում և զինծառայողին է տրվում հանգստի լրացուցիչ օրերի ձևով, որոնք կարող են միացվել հիմնական արձակուրդներին:**

Վերը նշված իրավանորմերի համադիր վերլուծության արդյունքում գործերից մեկով Պաշտպանը կայացրել է Մարդու իրավունքների կամ ազատությունների խախտման առկայության որոշում, որով արձանագրել է, որ **զինծառայողների համար սահմանված է հնգօրյա աշխատանքային շաբաթ՝ երկու հանգստյան օրով:** Ընդ որում, զինծառայողների աշխատաժամանակի նորմալ տևողությունը չի կարող անցնել շաբաթական 40 ժամից: Բացի այդ, գործատուն պարտավոր է ստույգ հաշվառել յուրաքանչյուր զինծառայողի օրական և (կամ) շաբաթական աշխատաժամանակը, որպեսզի ապահովվի զինծառայողների հանգստի իրավունքը: Հանգստյան օրերին զինծառայողի կատարած արտաժամյա աշխատանքի դեպքում զինծառայողին մեկ ամսվա ընթացքում պետք է տրամադրվի վճարովի այլ հանգստյան օր, կամ այդ օրը պետք է ավելացվի նրա ամենամյա արձակուրդին: Այն դեպքերում, երբ հանգստյան օրերին կատարած արտաժամյա աշխատանքի դեպքում զինծառայողին վճարովի այլ հանգստյան օր չի տրամադրվել կամ այն չի ավելացվել ամենամյա արձակուրդին, անհրաժեշտ է զինծառայողին տրամադրել համապատասխան չափի դրամական հավելում: Այն

դեպքերում, երբ զինվորական ծառայության ընթացքում հանգստյան օրերին կատարած արտաժամյա աշխատանքի դեպքում զինծառայողին վճարովի այլ հանգստյան օր չի տրամադրվել կամ այն չի ավելացվել ամենամյա արձակուրդին, ինչպես նաև դրամական հավելում չի տրամադրվել, անհրաժեշտ է այն փոխհատուցել զինվորական ծառայությունից արձակվելիս կատարվող վերջնահաշվարկի ժամանակ:

Պայմանագրային զինվորական ծառայությունը կազմակերպելու գործընթացը պատշաճ իրականացնելու համար անհրաժեշտ է կատարել մի քանի օրենսդրական փոփոխություններ:

Այսպես, ՀՀ օրենսդրությամբ սահմանված է հատուկ և կլիմայական ծանր պայմաններում ծառայող սպայական կազմի պայմանագրային զինծառայողներին ծառայության նոր վայր տեղափոխելու հնարավորություն: Մասնավորապես, «Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքի 43-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ պլանային փոխարինման կարգով ծառայության նոր վայր տեղափոխման ենթակա են հատուկ և կլիմայական ծանր պայմաններում ծառայող սպայական կազմի պայմանագրային զինծառայողները: Հատուկ և կլիմայական ծանր պայմաններում ծառայության **տևողությունը և տեղափոխման կարգը** սահմանում է պետական լիազոր մարմնի ղեկավարը: Տեղափոխվող պայմանագրային զինծառայողները չեն օգտվում ծառայության նոր վայրն ընտրելու իրավունքից: Նրանք նշանակվում են հավասար կամ բարձր զինվորական պաշտոնի՝ իրավասու պաշտոնատար անձի հրամանով:

Պաշտպանության նախարարությունից նախկինում ստացված պարզաբանման համաձայն՝ ՀՀ զինված ուժերի սպայական կազմի **պլանային տեղափոխման կարգը սահմանված է ՀՀ պաշտպանության նախարարի գաղտնի հրամանով**, քանի որ պարունակում է զորամասերի տեղակայման վայրերի և կարգայնության հետ կապված տվյալներ: Այստեղ կա որոշակի խնդիր, քանի որ զորամասերի տեղակայման վայրերը և կարգայնությունը, ինչպես նաև հատուկ և կլիմայական ծանր պայմաններում ծառայության տևողությունն ու տեղափոխման կարգը չհիմնավորված ներառվել են մեկ ակտում, ինչը առաջացրել է դրանք հրապարակայնացնելու խնդիր:

Այսպես, «Պետական և ծառայողական գաղտնիքի մասին» ՀՀ օրենքի 9-րդ հոդվածով սահմանվում են պետական և ծառայողական գաղտնիք հանդիսացող տեղեկությունների շրջանակը: Նշված օրենքի դրույթների մեկնաբանությունից պարզ է դառնում, որ որոշակի տեղեկությունների համար գաղտնիություն սահմանելն ինքնանպատակ չէ. գաղտնիության սահմանումը պետք է ունենա իրավաչափ նպատակ՝ կանխարգելելու դրանց տարածման հետևանքով առաջացող հնարավոր ռիսկերը: Ընդ որում, խոսքը վերաբերում է ոչ թե ենթադրյալ, այլ իրական ռիսկերին:

Ճիշտ է, «Պետական և ծառայողական գաղտնիքի մասին» ՀՀ օրենքի 9-րդ հոդվածով սահմանված տեղեկությունների շարքին է դասվում նաև զորամասերի տեղակայման վայրերի

վերաբերյալ տեղեկությունը, սակայն նշված չեն և չէին էլ կարող նշված լինել հատուկ և կլիմայական ծանր պայմաններում ծառայության տևողությունը և տեղափոխման կարգը:

Բացի դրանից, զինծառայողների իրավունքների վերաբերյալ տվյալները պետք է հասանելի լինեն նրանց, որպեսզի կարողանան արդյունավետ կերպով իրականացնել իրենց իրավունքների պաշտպանությունը:

Վերը նշված տեղեկությունների հրապարակային չլինելը կարող է պատճառ հանդիսանալ, որ հատուկ և կլիմայական ծանր պայմաններում ծառայող զինծառայողները սահմանված ժամկետը լրանալուց հետո չտեղափոխվեն ծառայության նոր վայր:

Նշված խնդրին անդրադարձ է կատարվել նաև Պաշտպանի 2018 և 2019 թվականի տարեկան հաղորդումներում, դրա լուծման ուղղությամբ Կառավարությունը պետք է ձեռնարկի գործուն քայլեր:

Զինվորական օրենսդրությամբ բացահայտվել է մեկ այլ օրենսդրական խնդիր: Այսպես, «Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքը նախատեսում է զինծառայողներին Հայաստանի Հանրապետության կամ այլ պետության ռազմաուսումնական կամ այլ հաստատությունում մինչև վեց ամիս ժամկետով վերապատրաստման գործուղելու հնարավորություն: Մինչդեռ, սահմանված չէ գործուղումից վերադառնալիս զինծառայողին մինչև գործուղվելը զբաղեցրած պաշտոնին կամ հավասարազոր պաշտոնի կամ զբաղեցրած պաշտոնից ավելի բարձր պաշտոնի նշանակելու օրենսդրական պահանջ:

Պետք է նշել, որ վերապատրաստման գործուղման նպատակը զինծառայողների մասնագիտական կարողությունների զարգացումն է, ուստի տրամաբանական կլինի վերապատրաստումը հաջողությամբ անցնելու դեպքում գործուղումից վերադառնալիս նրանց նշանակել ավելի բարձր կամ առնվազն հավասարազոր պաշտոնի:

Հատկանշական է, որ նման երաշխիք ամրագրված է «Ոստիկանությունում ծառայության մասին» ՀՀ օրենքում, որի 14-րդ հոդվածի 9.1-րդ մասի համաձայն՝ ուսման կամ այլ պետական մարմիններ կամ միջազգային պայմանագրերով սահմանված կարգով միջազգային կազմակերպություններ գործուղված ոստիկանության ծառայողները գործուղումից վերադառնալիս նշանակվում են մինչև գործուղվելը զբաղեցրած պաշտոնին կամ հավասարազոր պաշտոնի կամ զբաղեցրած պաշտոնից ավելի բարձր պաշտոնի:

Հեղևաբար, անհրաժեշտ է՝

1. *միջոցներ ձեռնարկել զինծառայողների օրական և (կամ) շաբաթական աշխատաժամանակը պահպանելու ուղղությամբ: Հանգստյան օրերին զինծառայողների կադրաբազայի արտաժամյա աշխատանքի դեպքում զինծառայողներին տրամադրել այլ հանգստյան օր կամ այդ օրը ավելացնել նրանց ամենամյա արձակուրդին կամ զինծառայողներին վճարել համապատասխան չափի դրամական հավելում,*

2. հրապարակայնացնել հատուկ և կլիմայական ծանր պայմաններում ծառայության տևողության և տեղափոխման կարգի վերաբերյալ տեղեկությունները,

3. հսկողություն իրականացնել պլանային տեղափոխման գործընթացի նկատմամբ,

4. «Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքում ամրագրել, որ վերապատրաստման գործուղված զինծառայողները գործուղումից վերադառնալիս նշանակվում են մինչև գործուղվելը զբաղեցրած պաշտոնին կամ հավասարազոր պաշտոնի կամ զբաղեցրած պաշտոնից ավելի բարձր պաշտոնի:

3. Զինվորական արհմիություններ կամ ընկերակցություններ կազմելու և դրանց անդամակցելու իրավունքը

Այլոց հետ միավորվելու ազատությունը հիմնարար իրավունք է, որն անվերապահորեն ճանաչված է մարդու իրավունքների վերաբերյալ միջազգային կարևորագույն փաստաթղթերով:

Այսպես, Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրի 20-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ յուրաքանչյուր ոք ունի միավորումներ կազմելու իրավունք:

Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական կոնվենցիայի 11-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ յուրաքանչյուր ոք ունի այլոց հետ միավորվելու ազատության իրավունք՝ ներառյալ իր շահերի պաշտպանության համար արհմիություններ ստեղծելու և դրանց անդամակցելու իրավունքը:

Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների միջազգային դաշնագրի 8-րդ հոդվածի 1-ին մասի «ա» կետի համաձայն՝ պետությունները պարտավորվում են ապահովել յուրաքանչյուրի՝ իր տնտեսական և սոցիալական շահերի ներկայացման ու պաշտպանության նպատակով արհեստակցական միություններ ստեղծելու և իր ընտրությամբ արհեստակցական միության անդամակցելու իրավունքը:

Չնայած այն հանգամանքին, որ նշված դրույթները կիրառելի են բոլոր ոլորտների բոլոր աշխատակիցների նկատմամբ՝ այնուամենայնիվ, դրանք պարունակում են կարևոր վերապահումներ: Նշված փաստաթղթերը պետություններին հնարավորություն են տալիս օրինական սահմանափակումներ նախատեսել զինված ուժերի, ոստիկանության կամ պետական վարչակազմի անդամների համար:

Հավանաբար, հենց այս հնարավորության հիման վրա էլ մեր օրենսդրությամբ նույնպես զինծառայողների համար նախատեսվել է նման սահմանափակում: Այսպես, «Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքի 8-րդ հոդվածի 1-ին մասի 3-րդ կետի համաձայն՝ զինծառայողն իրավունք չունի անդամակցել որևէ արհեստակցական միության: «Արհեստակցական միությունների մասին» ՀՀ օրենքի 6-րդ հոդվածի 4-րդ մասի համաձայն՝ արհեստակցական կազմակերպության մասնակից (անդամ) չեն կարող լինել, ի թիվս այլնի, նաև զինված ուժերի ծառայողները:

Կարևոր է նշել, որ Եվրոպայի խորհրդի խորհրդարանական վեհաժողովի թիվ 1572 (2002) հանձնարարականը ողջունելի է համարում զինձառայողներին արհեստակցական միություններ ձևավորելու հնարավորություն տալը: Մասնավորապես, հանձնարարականի 5-րդ կետի համաձայն՝ զինված ուժերի անդամները՝ որպես «համազգեստով քաղաքացիներ», խաղաղ պայմաններում պետք է լիարժեք իրավունք ունենան հիմնադրել, միանալ և ակտիվորեն մասնակցել ժողովրդավարական ինստիտուտների շրջանակներում ստեղծված հատուկ միությունների՝ ծառայողական պարտականությունները կատարելիս իրենց մասնագիտական շահերը պաշտպանելու համար: Հանձնարարականի 7-րդ կետով պետություններին առաջարկվում է վերացնել զինված ուժերի անդամների համար ներկայում գործող՝ միավորումներ կազմելու անհիմն սահմանափակումները, և այդ նպատակով զինվորական օրենսդրության մեջ կատարել համապատասխան փոփոխություններ:

Խորհրդարանական վեհաժողովն իր մոտեցումը հաստատել է նաև թիվ 1742 (2006) հանձնարարականով, դրանով մեկ անգամ ևս անդամ պետություններին կոչ է արել թույլ տալ զինձառայողներին միանալ մասնագիտական ներկայացուցչական միավորումներին կամ արհմիություններին և զինված ուժերի անձնակազմի բոլոր խմբերի ներկայացուցիչների ներգրավմամբ հիմնել խորհրդատվական մարմիններ:

Միջազգային իրավական փաստաթղթերով սահմանվում են զինձառայողների արհեստակցական միությունների ձևավորման և գործունեության չափանիշներ, որոնք պետությունները պետք է ապահովեն: Մասնավորապես՝

1) պետությունները պետք է բոլոր զինձառայողներին թույլատրեն անդամակցել մասնագիտական միավորման կամ իրենց շահերը ներկայացնող արհմիության:

2) այս միավորումները պետք է իրավունք ունենան խորհրդակցական մարմնի կարգավիճակով մասնակցել զինձառայողների ծառայության պայմաններին վերաբերող քննարկումներին:

3) պետք է արգելվեն նման մասնագիտական միավորումներին կամ արհմիություններին անդամակցելու համար զինձառայողների նկատմամբ կարգապահական տույժերի կիրառման կամ դրանց կիրառման սպառնալիքի դեպքերը:

4) միավորման ազատության որևէ սահմանափակում (օրինակ՝ կոլեկտիվ աշխատանքային վեճի հետ կապված) պետք է նախատեսված լինի օրենքով, համաչափ լինի մարդու իրավունքների պայմանագրերով նախատեսված՝ պետության իրավաչափ նպատակներին և զերծ լինի խտրականությունից:

Այս կապակցությամբ կարևոր արձանագրում է կատարել նաև Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը: Մասնավորապես, Եվրոպական դատարանը նշել է, որ Կոնվենցիայի 11-րդ հոդվածի 2-րդ մասով նախատեսված «օրինական սահմանափակում» հասկացությունը չի նշանակում, որ այս իրավունքները սահմանափակող յուրաքանչյուր

ներպետական օրենսդրություն ինքնին համատեղելի կլինի Կոնվենցիայի պահանջների հետ: Այդ նպատակով կարևորվում է նաև սահմանափակման որակական չափանիշը, որը պետք է լինի կանխատեսելի և զերծ կամայականություններից⁶⁷⁵:

Այս առումով, հետաքրքրական է Լեհաստանի և Իսպանիայի սահմանադրական դատարանների որոշումները: Օրինակ՝ Լեհաստանի սահմանադրական դատարանը որոշել է, որ զինված ուժերում արհիմություններին անդամակցելու արգելքը սահմանադրական է, եթե գոյություն ունեն միավորման ազատությունն իրացնելու այլընտրանքային եղանակներ⁶⁷⁶: Իսպանիայի սահմանադրական դատարանն էլ որոշել է, որ զինծառայողներն իրենց սոցիալական և տնտեսական շահերը ներկայացնող մարմիններում մասնակցության իրավունք ունեն, եթե վերջիններս չեն մտադրվում իրականացնել գործադուլային ակցիաներ:

Միավորման ազատությունը ճանաչելու առնչությամբ տարբեր է նաև միջազգային փորձը: Ընդ որում, պետությունների որդեգրած մոտեցումները տարբեր են՝ սկսած համապատասխան մարմինների գոյությունն ընդհանրապես արգելելուց⁶⁷⁷ մինչև նույնիսկ այդ մարմինների (ոչ անկախ միավորումների) պետական ֆինանսավորումը⁶⁷⁸: Իսկ մի շարք երկրներում, որտեղ զինվորական միավորումների կամ միությունների գործունեությունը թույլատրված է, դրանց անդամներին, որոշ բացառություններով, արգելվում է մասնակցել գործադուլներին⁶⁷⁹:

Հատկանշական է, որ 2020 թվականին Զինված ուժերի գլխավոր շտաբում նախաձեռնվել է զինծառայողների արհմիության ձևավորմանը նպատակաուղղված գործընթաց: Նշված գործընթացի շրջանակում դիրքորոշում է ներկայացնել նաև Մարդու իրավունքների պաշտպանը: Պաշտպանն, ընդհանուր առմամբ, ընդունելի է համարել զինծառայողների արհմիություն ձևավորելու գաղափարը, սակայն, մեջբերելով հարցի

---

⁶⁷⁵ Տե՛ս, Ռեքվենյին ընդդեմ Հունգարիայի (*Rekvényi v. Hungary*) գործով 1999 թվականի մայիսի 20-ի վճիռը, գանգատ թիվ 25390/94, կետ 59:

⁶⁷⁶ Տե՛ս, Լեհաստանի սահմանադրական դատարանի 2000 թվականի մարտի 7-ի թիվ X 26/28 որոշումը:

⁶⁷⁷ Ֆրանսիայում, օրինակ, զինծառայողների անդամակցությունը մասնագիտական միավորումներին արգելվում է, սակայն Զինված ուժերի հարցերով բարձրագույն խորհուրդը թույլ է տալիս նրանց մասնակցությունը ծառայության պայմաններին վերաբերող հարցերի քննարկմանը:

⁶⁷⁸ Օրինակ, Բուլղարիայում գործում է Ռակովսկու անվան Բուլղարիայի սպաների լիգան, որը ֆինանսավորվում է Պաշտպանության նախարարության կողմից:

⁶⁷⁹ Օրինակ, Հունգարիայում օրենքով արգելվում է զինծառայողների գործադուլը: Շվեդիայում գործում է Շվեդիայի զինված ուժերի սպաների միությունը, որը զինված ուժերի հրամանատարության հետ կնքել է մի շարք պայմանագրեր աշխատանքային ժամերի, գործուղումների և բնակության պայմանների, պահեստազորի սպաների զբաղվածության, զինված ուժերի անձնակազմի այլ ներկայացուցիչների զբաղվածության ն միջազգային առաքելություններում ծառայության հարցերի շուրջ: Չնայած գործադուլ հայտարարելն օրենքով արգելված չէ՝ միությունը գործողության սահմանափակ ժամկետ ունեցող կոլեկտիվ պայմանագրով համաձայնել է, որ գործադուլային ակցիաների չի դիմելու:

վերաբերյալ միջազգային փաստաթղթերի և ներպետական իրավական ակտերի պահանջները՝ նշել է, որ գաղափարի իրացման համար առաջին հերթին պետք է անհրաժեշտ փոփոխություններ կատարել թե՛ «Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքում և թե՛ «Արհեստակցական միությունների մասին» ՀՀ օրենքում՝ նկատի ունենալով, որ Զինված ուժերի ծառայողների համար սահմանված է արհեստակցական կազմակերպությանը մասնակցելու (անդամակցելու) արգելք: Բացի դրանից, նշվել է, որ միջազգային իրավական փաստաթղթերով պետություններին առաջարկվում է թույլատրել զինված ուժերի անդամներին ներկայացուցչական միությունների միջոցով ինքնակազմակերպվել՝ **վարձատրության և աշխատանքային պայմաններին առնչվող հարցեր բարձրացնելու նպատակով**: Նշվել է նաև, որ արհեստակցական միությունների նպատակները հստակ սահմանված են «Արհեստակցական միությունների մասին» ՀՀ օրենքի 15-րդ հոդվածում: Ընդ որում, նշված բոլոր նպատակներն ուղղված են աշխատողների աշխատանքային ու դրա հետ կապված սոցիալական և այլ շահերի ու իրավունքների պաշտպանությանը:

Հետևաբար, պետք է որպես հարցի լուծման ելակետ նկատի ունենալ, որ զինծառայողների արհեստակցական միության նպատակը զինծառայողների **ծառայողական (աշխատանքային) և դրա հետ կապված** այլ շահերի ու իրավունքների պաշտպանությունն է:

Պաշտպանի գնահատմամբ՝ կոլեկտիվ մարմինները կարող են ստեղծել լավ հնարավորություն իրենց անդամների շահերը պատշաճ ներկայացնելու, ներառյալ՝ նրանց իրավունքներն արդյունավետ պաշտպանելու գործում: Զինվորական միավորումները կամ միությունները կարող են նպաստել զինծառայողների բարեկեցությանը, ներկայացնել նրանց շահերը տարբեր մակարդակներում, տրամադրել խորհրդատվություն կամ բանակցել զինված ուժերում ծառայության պայմանների վերաբերյալ: Միջազգային փորձն էլ ցույց է տալիս, որ նման միավորումները կարող են լինել լավագույն միջնորդը պաշտպանական գերատեսչության (մեր դեպքում՝ Պաշտպանության նախարարության) և զինծառայողների միջև:

Հետևաբար, առաջարկվում է՝

1. «Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» և «Արհեստակցական միությունների մասին» ՀՀ օրենքներում կատարել անհրաժեշտ փոփոխություններ՝ Զինված ուժերի ծառայողների համար վերացնելով արհեստակցական կազմակերպությանը մասնակցելու (անդամակցելու) արգելքը,

2. ստեղծել զինծառայողների արհեստակցական միություններ և աջակցել դրանց գործունեությանը:

4. Չինվորական ծառայությունից արձակվելու իրավունքը

Ինչպես միջազգային, այնպես էլ ներպետական իրավական փաստաթղթերը հռչակում և երաշխավորում են զինված ուժերի կազմից զինծառայողների դուրս գալու իրավունքի լիարժեք իրացումը:

Այսպես, Չինված ուժերի անդամների իրավունքների մասին Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեի թիվ CM/Rec(2010)4 հանձնարարականի 16-րդ կետի բովանդակության համաձայն՝ զինված ուժերի անդամներն ունեն զինված ուժերից դուրս գալու իրավունք:

«Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» Եվրոպական կոնվենցիայի 4-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ ոչ ոք չպետք է պարտադրվի կատարելու պարտադիր կամ հարկադիր աշխատանք: Կոնվենցիայի 4-րդ հոդվածի 3-րդ կետի «բ» ենթակետում նշվում է, որ «պարտադիր կամ հարկադիր աշխատանք» հասկացությունը չի ներառում զինվորական բնույթի ցանկացած ծառայություն, իսկ այն երկրներում, որտեղ օրինական է ճանաչվում զինվորական ծառայությունից հրաժարվելը՝ համոզմունքներից ելնելով՝ պարտադիր զինվորական ծառայության փոխարեն նշանակված ծառայությունը:

Չնայած այս հանգամանքին՝ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը գտել է, որ 4-րդ հոդվածի 3-րդ կետի «բ» ենթակետն՝ ամբողջությամբ և իր համատեքստում, ուղղված է **միայն պարտադիր զինվորական ծառայությանն** այն երկրներում, ուր այն գոյություն ունի երկու պատճառով. մի կողմից՝ կապված համոզմունքների հիման վրա ծառայություն հրաժարվող անձանց հետ, որոնք ամենայն հավանականությամբ նորակոչիկներ են և ոչ կադրային զինվորականներ, իսկ մյուս կողմից՝ պարբերության վերջում նշված զինվորական պարտադիր ծառայության հստակ վկայակոչման հետ կապված⁶⁸⁰: Հետևաբար, ըստ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի իրավաբանության՝ կոնվենցիոն վերը նշված դրույթը չի կարող տարածվել պայմանագրային զինվորական ծառայության նկատմամբ:

«Չինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքի 54-րդ հոդվածի 1-ին մասի 8-րդ կետի համաձայն՝ պայմանագրային զինծառայողը զինվորական ծառայությունից արձակվում է մինչև պայմանագրի ժամկետը լրանալը զինվորական ծառայությունից արձակվելու զեկուցագիր ներկայացնելիս, եթե չունի սույն օրենքով սահմանված պարտադիր զինվորական ծառայության չծառայած ժամկետ: Նույն օրենքի 55-րդ հոդվածի 6-րդ մասի համաձայն՝ պայմանագրային զինծառայողը զինվորական ծառայությունից արձակվում է նրան պաշտոնի նշանակելու իրավասություն ունեցող հրամանատարի (պետի) հրամանով՝ արձակման հիմքեր ծագելուց ոչ ուշ, քան մեկամսյա ժամկետում:

⁶⁸⁰ St' u Շիտոսն ընդդեմ Հունաստանի (Chitos v. Greece) գործով 2015 թվականի հոկտեմբերի 19-ի վճիռը, գանգատ թիվ 51637/12, կետ 83:

2020 թվականի ընթացքում Մարդու իրավունքների պաշտպանը շարունակել է ստանալ բողոքներ պայմանագրային զինվորական ծառայությունից չարձակվելու վերաբերյալ:

Օրինակ՝ ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրած բողոքով զինծառայողի փաստաբանը տեղեկացրել է, որ իր վստահորդը ռազմական ավիացիոն համալսարանն ավարտելուց հետո անցել է պայմանագրային զինվորական ծառայության: 2019 թվականին զեկուցագիր է ներկայացրել վերադաս հրամանատարությանը զինվորական ծառայությունից վաղաժամկետ արձակվելու համար, սակայն զեկուցագրին ընթացք չի տրվել: Ավելին, նշվել է, որ զինվորական ծառայությունից կարող է արձակվել միայն ուսման ծախսերի գումարը վճարելուց հետո: Փաստաբանը նշել է, որ վստահորդը համաձայն չէ փոխհատուցման գումարի չափի հետ, չի ցանկանում շարունակել զինվորական ծառայությունը, և խնդրել է աջակցել նրան զինվորական ծառայությունից արձակվելու հարցում: Այս կապակցությամբ պետք է նշել, որ ՀՀ կառավարության 2017 թվականի ապրիլի 6-ի թիվ 347-Ն որոշմամբ հաստատված հավելվածի «Զինծառայողին հետուսումնական պայմանագրային զինվորական ծառայության ընթացքում զինվորական ծառայությունից արձակվելիս պայմանագրային պարտավորությունն անպատշաճ կատարելու համար իրավական հետևանքի կիրառման» կարգի 8-րդ կետի համաձայն՝ օրենքով սահմանված հիմքով զինվորական ծառայությունից արձակման ենթակա զինծառայողի կողմից օրենքով սահմանված տուժանքը սահմանված ժամկետում չվճարելու կամ վճարելուց հրաժարվելու դեպքում, ինչպես նաև եթե զինծառայողը ցանկություն չի հայտնել շարունակելու զինվորական ծառայությունը, պետական լիազոր մարմնի կադրային ստորաբաժանումն օրենքով սահմանված կարգով և ժամկետում իրականացնում է զինծառայողի արձակումը զինվորական ծառայությունից և արձակման մասին հրամանն ուժի մեջ մտնելու օրվանից հետո 3 աշխատանքային օրվա ընթացքում զինծառայողի և տուժանքի ընդհանուր գումարի վերաբերյալ տեղեկությունները ներկայացնում է պետական լիազոր մարմնի իրավաբանական ստորաբաժանում՝ օրենքով սահմանված տուժանքը դատական կարգով բռնագանձելու համար: Նմանատիպ կարգավորում է նախատեսվել նաև ՀՀ կառավարության 2010 թվականի ապրիլի 8-ի թիվ 393-Ն որոշմամբ:

Հետևաբար, վերը նշված օրենքի և կառավարության որոշումների կարգավորումների համաձայն՝ եթե զինծառայողը հրաժարվում է փոխհատուցել ուսման ծախսերը, ապա նա պետք է ազատվի զինվորական ծառայությունից և հաշվառվի պահեստազորում, իսկ ուսման ծախսերի բռնագանձումն իրականացվի դատական կարգով:

Պաշտպանության նախարարության հետ բարձրացրած հարցի քննարկման արդյունքում զինծառայողը արձակվել է ՀՀ զինված ուժերի պահեստազոր:

2018 և 2019 թվականների տարեկան հաղորդումներում Պաշտպանն առաջարկել էր կատարել ուսումնասիրություններ ու վերլուծություններ և վեր հանել պայմանագրային զինծառայողների՝ պայմանագրից հրաժարվելու և զինվորական ծառայությունից արձակվելու պատճառները: Նշվել էր, որ միայն այդ պատճառների վերհանման և դրանց լուծման միջոցով

հնարավոր կլինի ՀՀ զինված ուժերում ծառայությունը դարձնել գրավիչ, ինչն իր հերթին կավելացնի զինված ուժերում ծառայություն անցնելու ցանկություն հայտնող անձանց քանակը և կնվազեցնի զինված ուժերից արձակվող զինծառայողների թիվը⁶⁸¹:

Այս կապակցությամբ Պաշտպանության նախարարությունը տեղեկացրել է, որ ՀՀ ՊՆ և ՁՈՒ ԳՇ կառուցվածքային ստորաբաժանումների, միավորումների և զորամիավորումների ղեկավարները յուրաքանչյուր պահեստազոր արձակվողի հետ անհատապես զրուցում են՝ պարզելու արձակման պատճառները:

Անհրաժեշտ է արձանագրել, որ 2020 թվականին զինված ուժերից արձակվելու գործընթացի վերաբերյալ բողոքները նվազել են, այնուամենայնիվ շարունակում է մտահոգիչ մնալ տվյալ հարցի վերաբերյալ բողոքների առկայությունը:

Հեղևաբար, առաջարկվում է՝

1. ձգձգումները բացառելու նպատակով խստացնել հսկողությունը պայմանագրային զինծառայողների կողմից ծառայությունից արձակվելու գործընթացի նկատմամբ,

2. լրացուցիչ մեխանիզմների ներդրմամբ (օրինակ՝ սոցիալական) առավել բարձրացնել զինծառայողի կարգավիճակը, ինչը կնվազեցնի զինված ուժերից արձակվող զինծառայողների քանակը:

5. Առողջական վիճակով պայմանավորված պայմանագրային զինվորական ծառայությունից արձակելը

2020 թվականին Պաշտպանին հասցեագրվել են առողջական վիճակի պատճառով պայմանագրային զինվորական ծառայությունից արձակվելու հետ կապված բողոքներ: Խնդիրը կայանում է նրանում, որ ՀՀ կառավարության 2018 թվականի ապրիլի 12-ի թիվ 404-Ն որոշման 1-ին հավելվածով սահմանված ցանկով նախատեսված են որոշակի հիվանդություններ, որոնց առկայության դեպքում զորամասի (ՊՆ, ՁՈՒ ԳՇ կառուցվածքային միավորի) հրամանատարի (պետի) միջնորդությամբ, պարտադիր հաշվի առնելով փորձաքննվողի՝ ծառայությունը շարունակելու անձնական ցանկությունը, կարող է անհատապես կայացվել որոշում՝ «Սահմանափակումով պիտանի է զինվորական ծառայության համար»:

Պաշտպանության նախարարությունից ստացված տեղեկությունների համաձայն՝ առողջական վիճակի պատճառով «սահմանափակումով պիտանի է զինվորական ծառայության համար» որոշումը կայացնելու նպատակով ՀՀ զինված ուժերի գլխավոր շտաբի պետին է ներկայացվել թվով 45 միջնորդություն, որոնք բոլորը բավարարվել են:

⁶⁸¹ Տե՛ս, օրինակ, ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի 2018 թվականի տարեկան հաղորդումը, էջեր 488-489:

Նշված կարգավորման վերաբերյալ անհրաժեշտ է նշել, որ դրանով զորամասերի հրամանատարներին տրվում է հայեցողական լիազորություն, սակայն, կարևոր է, որ այդպիսի հայեցողությունը չհանգեցնի չարաշահումների կամ սխալ կիրառելիության:

Օրինակ՝ Պաշտպանին հասցեագրած բողոքով պայմանագրային զինծառայողը տեղեկացրել է, որ իր մոտ առաջացել է առողջական խնդիր, որի առկայության դեպքում՝ սահմանափակումով պիտանի կարող է ճանաչվել միայն հրամանատարի միջնորդությամբ: Պաշտպանության նախարարությունից ստացված տեղեկությունների համաձայն՝ նշված քաղաքացին բարեխիղճ զինծառայող է, սակայն առկա է մտահոգություն, որ նրա առողջական վիճակը թույլ չի տա շարունակել զինվորական ծառայությունը:

Արդյունքում՝ զինծառայողի հրամանատարի կողմից ներկայացվել է միջնորդություն, և նա Կենտրոնական ռազմաբժշկական հանձնաժողովի կողմից սահմանափակումով պիտանի է ճանաչվել զինվորական ծառայության համար:

Մեկ այլ դեպքում՝ պայմանագրային զինծառայողը Պաշտպանին տեղեկացրել է, որ իր մոտ հայտնաբերվել է այնպիսի հիվանդություն, որի առկայության պայմաններում սահմանափակումով պիտանի կարող է ճանաչվել հրամանատարի միջնորդությամբ, սակայն հրամանատարը միջնորդություն չի ներկայացրել:

Պաշտպանության նախարարությունից պարզաբանվել է, որ հաշվի առնելով ծառայողական և ֆունկցիոնալ պարտականությունների կատարման հետ զինծառայողի առողջական վիճակի անհամատեղելիությունը, ինչպես նաև զորամասում շարքային կազմի պայմանագրային զինծառայողի այլ թափուր հաստիքի բացակայությունը՝ զորամասի հրամանատարությունը չի միջնորդել հետագա ծառայությունը շարունակելու նպատակահարմարության վերաբերյալ:

Այս դեպքում, չնայած Պաշտպանության նախարարությունից նաև տեղեկացվել էր, որ Զինված ուժերի համապատասխան ստորաբաժանման ղեկավարը միջնորդություն է ներկայացրել զինծառայողին իր առողջական վիճակին համապատասխան պաշտոնի նշանակելու վերաբերյալ, ավելին՝ այլ զորամասի հրամանատարությունն էլ պատրաստակամություն էր հայտնել զինծառայողին ծառայության ընդունելու մասին, սակայն գործընթացն անհարկի ձգձգվում էր:

Խնդիրը կայանում է նրանում, որ, օրինակ, զինծառայողն իր ծառայության վայրի զորամասում հետագա ծառայությունը շարունակել չի կարող առողջական վիճակի և զորամասի պայմանների անհամատեղելիության պատճառով (այսինքն՝ տվյալ զորամասի հրամանատարը միջնորդություն ներկայացնել չի կարող), իսկ մեկ այլ զորամասի հրամանատար, ով կարող է զինծառայողին ընդունել ծառայության, փաստացի նույնպես չի կարող ներկայացնել միջնորդություն, քանի որ անձն իրավական առումով զինվորական ծառայությունը չի անցնում իր ենթակայությամբ:

Վերոնշյալ միջնորդության վերաբերյալ կարգավորումից պարզ չէ, թե այդպիսի հնարավորություն նախատեսված է զինծառայողի անմիջական, թե նաև վերադաս

հրամանատարության համար, ինչը կարող է տարակերպ մեկնաբանությունների առիթ հանդիսանալ:

Թեև վերադաս հրամանատարության կողմից նույնպես ներկայացվում են միջնորդություններ, սակայն այս գործընթացն իրավական հստակ մեխանիզմների տեսանկյունից կարգավորված չէ, ինչի պատճառով էլ գործնականում առաջանում են այսպիսի անհարկի ձգձգումներ:

Բացի դրանից, գործընթացի ձգձգումը խնդրահարույց է նաև Կենտրոնական ռազմաբժշկական հանձնաժողովի կողմից զինծառայողին փորձաքննելու ժամկետների հետ կապված: Պրակտիկայում խնդրի կարգավորման նպատակով Կենտրոնական ռազմաբժշկական հանձնաժողովը գտնում է միջանկյալ լուծումներ, օրինակ, զինծառայողին տրամադրում է վերականգնողական արձակուրդ մինչև վերադաս հրամանատարության կողմից միջնորդության ստացվելը:

Նշված խնդիրն արձանագրվել էր նաև Պաշտպանի 2019 թվականի տարեկան հաղորդմամբ, արձանագրվել էր դեպք, երբ զինծառայողին սահմանափակումով պիտանի ճանաչելու միջնորդություն հրամանատարի կողմից չէր ներկայացվել՝ միայն զինծառայողի ոչ բավարար կարգապահությամբ պայմանավորված: Հասկանալի է հիվանդության և զինվորական ծառայության անհամատեղելիության պայմաններում հրամանատարի կողմից միջնորդություն չներկայացնելը, սակայն մտահոգիչ է այն, որ առողջական վիճակով պայմանավորված միջնորդություն ներկայացնելու անհրաժեշտությունն առաջանալիս կարող է նաև հիմք ընդունվել զինծառայողի նախկինում կարգապահական խախտումներ կատարած լինելու հանգամանքը: Հենց սա էլ հանդիսանում է հայեցողության այն սահմանը, որը չպետք է խախտվի զորամասերի հրամանատարների կողմից: Հայաստանի Հանրապետության զինված ուժերի կարգապահական կանոնագրքով նախատեսված են կարգապահական խախտումներ կատարած զինծառայողներին տրվող տույժերի տեսակները, որոնցից ամենախիստը զինվորական ծառայությունից արձակումն է: Եթե զինծառայողը կատարել է այնպիսի կարգապահական խախտումներ, որոնք օրենքի տեսանկյունից անհամատեղելի են ծառայության հետ, ապա նրան ծառայությունից արձակելը պետք է իրականացվի հենց նշված տույժը կիրառելու իրավական ընթացակարգով: Հետևաբար, Կառավարության 2018 թվականի ապրիլի 12-ի թիվ 404-Ն որոշմամբ նախատեսված որոշակի հիվանդությունների առկայության դեպքում զորամասի հրամանատարի միջնորդություն ներկայացնելը **պետք է դիտարկվի բացառապես զինծառայողի առողջական վիճակի, նրա մոտ առկա հիվանդության և զինվորական ծառայության հետ համատեղելիության տեսանկյունից:** Հակառակ դեպքում՝ զինծառայողի կարգապահությունը առողջական վիճակով պայմանավորված միջնորդություն չներկայացնելու համար հիմք ընդունելը կարող է դիտարկվել որպես **ծառայությունից արձակելու քողարկված հիմք:**

Ավելին, հրամանատարության կողմից նման միջնորդության ներկայացումն ինքնին անտրամաբանական է և հավելյալ խնդիրների առաջացման հիմք է դառնում: Ընդ որում, այսպիսի եզրահանգման գալու համար հիմք են ընդունվում Պաշտպանին շարունակաբար հասցեագրվող բողոքները: Չնայած անհատական բողոքների կապակցությամբ նախաձեռնված վարույթների արդյունքումը զինծառայողների խնդիրը լուծվում է, սակայն հարցը համակարգային անդրադարձի անհրաժեշտություն ունի:

Ինչպես արդեն նշվեց, զինվորական ծառայության համար առողջական վիճակի պատճառով ոչ պիտանի ճանաչված զինծառայողին սահմանափակումով պիտանի ճանաչելու միջնորդության ներկայացումը կարող է կապված լինել բացառապես զինծառայողի առողջական վիճակի հետ: Հետևաբար, այն դեպքում, երբ Կենտրոնական ռազմաբժշկական հանձնաժողովը գտնում է, որ զինծառայողը կարող է շարունակել հետագա ծառայությունը և առկա է զինծառայողի ցանկությունը, ապա զորամասի հրամանատարի կողմից միջնորդության ներկայացումը կամ կորցնում է իր նշանակությունը, կամ կամայականությունների դրսևորման (անցանկալի զինծառայողներին ծառայությունից արձակելու) հիմք է դառնում:

Հետևաբար, զինծառայողի ցանկության առկայության և Կենտրոնական ռազմաբժշկական հանձնաժողովի դրական գնահատականի դեպքում զինծառայողի հետագա ծառայության համար չպետք է հիմք ընդունվի կոնկրետ զորամասի հրամանատարի միջնորդությունը: Այս դեպքում պետք է ընդամենը գնահատել, թե արդյոք տվյալ զորամասի պայմանները համատեղելի են զինծառայողի առողջական վիճակի հետ, կարող է նա արդյոք շարունակել կատարել իր պաշտոնով նախատեսված պարտականությունները, եթե ոչ՝ Զինված ուժերը պարզապես պետք է քննարկի մեկ այլ զորամասում զինծառայողի հետագա ծառայությունը կազմակերպելու հնարավորությունը:

Հետևաբար, առաջարկվում է՝

1. *զինվորական ծառայության համար զինծառայողին սահմանափակումով պիտանի ճանաչելը պայմանավորել ոչ թե զորամասի հրամանատարի միջնորդագրով, այլ մշակել առողջական վիճակով պայմանավորված՝ հետագա ծառայությունը շարունակելու հնարավորությունը Կենտրոնական ռազմաբժշկական հանձնաժողովի կողմից գնահատելու և նրան առողջական վիճակին համապատասխան այլ զորամաս փոխափոխելու մեխանիզմներ,*

2. *մինչև իրավական կարգավորման փոփոխության իրականացումը, պայմանագրային զինծառայողի մոտ որոշակի հիվանդությունների առաջացման և նրա հրամանատարի կողմից ծառայության համար սահմանափակումով պիտանի ճանաչվելու համար միջնորդություն ներկայացնելու անհրաժեշտության դեպքում՝ միջնորդություն ներկայացնելը կամ չներկայացնելը պայմանավորել բացառապես զինծառայողի առողջական վիճակով և ծառայության պայմանների հետ դրա համապատասխանությամբ:*

6. Չինժառայողների իրավունքների պաշտպանությունը գործատուի նախաձեռնությամբ պայմանագիրը լուծելիս

Աշխատանքային հարաբերություններում աշխատողների իրավունքների ապահովման և երաշխավորման տեսանկյունից կարևոր նշանակություն ունի պայմանագրի կայունությունը: Երբ, օրինակ, Չինված ուժերում մի քանի տարով կնքվում է պայմանագիր, զինժառայողները պայմանագրով սահմանված ժամկետով ծառայությունն իրականացնելու ներքին համոզմունք և վստահություն են ունենում: Իհարկե, նաև հնարավոր են դեպքեր, երբ ծառայությունը ոչ զինժառայողի մեղքով դադարեցվում է պայմանագրով նախատեսված ժամկետից շուտ (օրինակ՝ հաստիքների կրճատում, ստորաբաժանման լուծարում և այլն), և նման դեպքերում կարևոր է, որ երաշխավորվեն անձի իրավունքները:

Մինչդեռ, 2020 թվականին Պաշտպանին հասցեագրված բողոքների ուսումնասիրությամբ պարզվել է, որ պայմանագիրը լուծելիս զինժառայողների որոշ իրավունքներ չեն պահպանվում, օրինակ՝ նախկին զինժառայողներին չի տրամադրվում չօգտագործված բոլոր արձակուրդների համար դրամական հատուցում:

Ինդիրը կայանում է նրանում, որ «Չինժառայողների և նրանց ընտանիքների անդամների սոցիալական ապահովության մասին» ՀՀ օրենքով⁶⁸² սահմանված էր, որ զինվորական ծառայությունից արձակվող և ոչ ավելի, քան 2 տարվա (զինվորական ծառայությունից ազատվելու և դրան նախորդող տարում) հերթական արձակուրդից չօգտված (կամ մասամբ օգտված) զինժառայողներին չօգտագործված արձակուրդի օրերի դիմաց տրվում է փոխհատուցում՝ ՀՀ կառավարության սահմանած չափով: Պաշտպանության նախարարության մեկնաբանությամբ՝ նշված օրենքով նախատեսված էր չօգտագործած արձակուրդների համար փոխհատուցում տրամադրելու ժամանակային սահմանափակում:

Դեռևս 2018 թվականին Պաշտպանի կողմից կայացված՝ մարդու իրավունքների կամ ազատությունների խախտման առկայության մասին որոշմամբ նշվել էր, որ օրենքի տվյալ իրավակարգավորումը վերաբերում է այն դեպքերին, երբ զորացրված զինժառայողը հերթական արձակուրդից չի օգտվել ոչ ավելի, քանի 2 տարի (զինվորական ծառայությունից ազատվելու և դրան նախորդող տարում), ինչը կիրառելի չէ հերթական արձակուրդից 2 տարուց ավելի չօգտված զինժառայողների պարագայում: Այսինքն՝ ՀՀ պաշտպանության նախարարության կողմից մատնանշված դրույթը կարգավորում է միայն որոշակի խումբ զինժառայողների չօգտագործված արձակուրդի օրերի դիմաց տրվող փոխհատուցման չափի հետ կապված հարցերը: Այդ դրույթը չի կարող մեկնաբանվել այնպես, որ այդ կատեգորիայի մեջ չմտնող անձինք զրկվեն փոխհատուցում ստանալու իրավունքից:

Այնուհետև՝ 2017 թվականի դեկտեմբերի 16-ին ուժի մեջ է մտել «Չինվորական ծառայության և զինժառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքը, որի 61-րդ հոդվածի 16-րդ մասի

⁶⁸² Ուժը կորցրել է 2017 թվականի նոյեմբերի 15-ին:

համաձայն՝ զինվորական ծառայությունից արձակվող և զինվորական ծառայության ընթացքում չօգտագործված արձակուրդ ունեցող զինծառայողներին տրվում է փոխհատուցում՝ ոչ ավելի, քան զինվորական ծառայությունից արձակվելու և դրան նախորդող երկու տարվա չօգտագործված արձակուրդի օրերի դիմաց: Այսինքն, ընդունված նոր օրենքով նախատեսվել է չօգտագործված արձակուրդները տրամադրելու հստակ ժամանակային սահմանափակում:

2019 թվականին նույնպես վերոնշյալ խնդրի կապակցությամբ Պաշտպանը բողոքներից մեկով կայացրել էր մարդու իրավունքների կամ ազատությունների խախտման առկայության մասին որոշում, որով արձանագրել է, որ չօգտագործված բոլոր արձակուրդների դիմաց փոխհատուցում տրամադրելու համար առկա են եղել և կան բավարար իրավական հիմքեր, ուստի, նոր իրավական ակտ, այդ թվում՝ դատական, ընդունելու անհրաժեշտությունը բացակայում է: Արդյունքում, Պաշտպանն առաջարկել էր նախկին զինծառայողին տրամադրել զինվորական ծառայության ընթացքում չօգտագործված բոլոր արձակուրդների համար դրամական հատուցում, իսկ հետագայում նմանատիպ դեպքերը բացառելու համար սահմանել հսկողություն զինծառայողներին հերթական արձակուրդները սահմանված ժամկետում տրամադրելու նկատմամբ:

Չօգտագործված բոլոր արձակուրդների դիմաց նախկին զինծառայողներին փոխհատուցում տրամադրելու մասով ՀՀ վարչական դատարանը թիվ ՎԴ/5524/05/16 գործով 2018 թվականի հոկտեմբերի 16-ի վճռով չօգտագործված արձակուրդների դիմաց հատուցում վճարելուն պարտավորեցնելու պահանջի մասին քաղաքացու հայցն ընդդեմ Պաշտպանության նախարարության բավարարել է: Պաշտպանության նախարարության ներկայացրած վերաքննիչ բողոքը մերժվել է, ինչպես նաև մերժվել է վճարել բողոքը վարույթ ընդունելը, և Վարչական դատարանի վճիռը 2020 թվականի հունվարի 22-ից մտել է օրինական ուժի մեջ, ինչից հետո էլ, միայն, Պաշտպանության նախարարությունը անհատական խնդրի լուծման միջոցներ է ձեռնարկել:

Նշված խնդրի կապակցությամբ Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմ շարունակում են ստացվել մեծ թվով բողոքներ ինչպես քաղաքացիներից, այնպես էլ հասարակական կազմակերպություններից (միայն 2020 թվականի ընթացքում շուրջ 16 բողոք): Նախորդ տարի Պաշտպանի աշխատակազմում քննարկման ընդունված երկու բողոքներով Պաշտպանության նախարարություն հասցեագրվել են գրություններ, սակայն, կրկին, խնդիրը լուծում չի ստացել:

Պաշտպանության նախարարությունից ստացված տեղեկությունների համաձայն՝ զինվորական ծառայության ամբողջ ժամանակահատվածում չօգտագործված արձակուրդի օրերի համար փոխհատուցում ստանալու հայցապահանջով ներկայում առկա է մոտ 4 տասնյակ դատական գործ:

Հարկ է նաև նշել, որ խնդրի կապակցությամբ ՀՀ վարչական դատարանը դիմել է ՀՀ սահմանադրական դատարան՝ «Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի

մասին» ՀՀ օրենքի 61-րդ հոդվածի 16-րդ մասի՝ ՀՀ Սահմանադրությանը համապատասխանության որոշման խնդրանքով: Նշված դիմումի շրջանակներում Մարդու իրավունքների պաշտպանի կողմից ներկայացվել է դիրքորոշում, որով նշվել է, որ **զինծառայողներին զինվորական ծառայությունից արձակվելիս չօգտագործված արձակուրդների համար դրամական հատուցում չտրամադրելը խտրականության դրսևորում է, բացի այդ հանգեցնում է անձի սեփականության իրավունքի խախտման:** Վկայակոչելով ոլորտի միջազգային և ներպետական իրավական կարգավորումները՝ նշվել է, որ չօգտագործված արձակուրդների համար դրամական հատուցում տրամադրելու հարցում զինծառայողների աշխատանքային հարաբերությունների կարգավորումները տարբերվում են այլ պետական ծառայողների ու աշխատակիցների, ինչպես նաև մասնավոր ոլորտում աշխատող անձանց աշխատանքային հարաբերությունների կարգավորումներից: Ընդ որում, պարզ չէ, թե ինչ օրինական նպատակ է հետապնդում կամ զինվորական ծառայության ինչ առանձնահատկություններով է պայմանավորված նման տարբերակված մոտեցումը: Ուստի, տվյալ դեպքում տարբերակված կարգավորումները օբյեկտիվ ու հիմնավոր չեն և հանգեցնում են աշխատանքային իրավահարաբերությունների մեջ գտնվող անձանց համար խտրական վերաբերմունքի:

Միաժամանակ, հիմնավորվել է, որ զինծառայողների նկատմամբ նման խտրականության դրսևորումն ուղղակիորեն միջամտում է նրանց սեփականության իրավունքին, և այն զինծառայողները, ովքեր հերթական արձակուրդից չեն օգտվել ավելի քան երկու տարի, զրկվել են չօգտագործված արձակուրդի դրամական հատուցում ստանալու իրավունքից, ուստի նաև խախտվել է վերջիններիս սեփականության իրավունքը:

Արդյունքում, ՀՀ սահմանադրական դատարանը ՍԴՈ-1424 որոշմամբ արտահայտվել է դիրքորոշում առ այն, որ ո՛չ գործող Աշխատանքային օրենսգիրքը, ո՛չ էլ զինվորական ծառայության ոլորտի օրենսդրությունը (**մինչև 2014 թվականի հոկտեմբերի 2-ի** թիվ 1075-Ն որոշմամբ ՀՀ կառավարության 2000թ. նոյեմբերի 27-ի «Զինծառայողների և նրանց ընտանիքների անդամների սոցիալական ապահովության մասին» ՀՀ օրենքի կիրարկումն ապահովող միջոցառումների մասին» թիվ 778 որոշումը 15.1 կետով լրացնելը), որևէ ժամկետային սահմանափակում չէին նախատեսում հերթական արձակուրդների չօգտագործված օրերի դիմաց փոխհատուցում ստանալու վերաբերյալ:

Սահմանադրական դատարանն արձանագրել է, որ իրավակարգավորման այդպիսի պայմաններում, **երբ կոնկրետ ժամանակահատվածում չի եղել չօգտագործված արձակուրդի օրերի դիմաց փոխհատուցում ստանալու ժամկետային սահմանափակումը, սակայն զինծառայողը զրկված է եղել այդ արձակուրդային օրերն օգտագործելու կամ դրանց դիմաց առանց ծառայությունից արձակվելու փոխհատուցում պահանջելու և ստանալու հնարավորությունից, ապա զինծառայողի համար առկա են եղել «օրինական ակնկալիքի» հիմքեր:** Հետևաբար, նշված դեպքերում պետք է երաշխավորվի

փոխհատուցում ստանալու՝ անձի հնարավորությունը՝ որպես Սահմանադրությամբ նախատեսված սեփականության իրավունքի պաշտպանության իրագործում:

Այսպիսով, ստացվում է, որ նաև Սահմանադրական դատարանի դիրքորոշմամբ, առնվազն 2005 թվականի հունիսի 21-ից 2014 թվականի հոկտեմբերի 2-ն ընկած ժամանակահատվածում չեն եղել չօգտագործված արձակուրդի օրերի դիմաց փոխհատուցում ստանալու ժամկետային սահմանափակումներ, և առնվազն այդ ժամանակահատվածի համար փոխհատուցում ստանալու հնարավորությունից զրկված զինծառայողներն ունեցել են «օրինական ակնկալիք», և նրանց փոխհատուցում ստանալու հնարավորությունը երաշխավորելը պարտադիր է:

Պաշտպանության նախարարությունից ստացված գրություններից մեկով, ի թիվս այլնի, վկայակոչվել է «Սահմանադրական դատարանի մասին» ՀՀ սահմանադրական օրենքի 66-րդ հոդվածի 1-ին մասի կարգավորումն այն մասին, որ Սահմանադրական դատարանի որոշման հրապարակումից հետո՝ ոչ ուշ, քան եռամսյա ժամկետում, Կառավարությունը Սահմանադրական դատարանի որոշման հիման վրա ուսումնասիրում և անհրաժեշտության դեպքում նախաձեռնում է համապատասխան իրավական ակտեր մշակելը և Ազգային ժողով ներկայացնելը: Այնուհետև, նշվել է, որ տվյալ պահին Օրենքում փոփոխություն չի կատարվել, հետևաբար, հաշվի առնելով նաև «Նորմատիվ իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքի 28-րդ հոդվածի 1-ին և 2-րդ մասերի կարգավորումները՝ Պաշտպանության նախարարությունը հայտնում է, որ Օրենքում զինվորական ծառայության ընթացքում չօգտագործված արձակուրդային օրերի դիմաց դրամական փոխհատուցում տրամադրելու մասին փոփոխություն կատարելու դեպքում այն կարող է կիրառվել զինծառայողների նկատմամբ միայն, եթե դրանում ներառված լինի հետադարձ ուժ ունենալու իրավական նորմը:

Պաշտպանը կարևոր է համարում արձանագրել, որ **քանի դեռ «Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքում տվյալ իրավահարաբերությունը կարգավորող հատուկ նորմ նախատեսված չէ, գործում են ՀՀ աշխատանքային օրենսգրքի իրավանորմերը:**

Այս հանգամանքը փաստել է նաև ՀՀ վարչական վերաքննիչ դատարանը՝ թիվ ՎԴ/5524/05/16 գործով 2019 թվականի հոկտեմբերի 2-ի որոշմամբ: Դատարանը նշել է, որ «...ներկայումս զորացրված զինծառայողների չօգտագործված ամենամյա արձակուրդի դիմաց դրամական հատուցման վերաբերյալ հատուկ կարգավորման բացակայության պարագայում գործում են ՀՀ գործող աշխատանքային օրենսգրքի համապատասխան իրավակարգավորումները»:

Նշվածի համատեքստում ստացվում է, որ Պաշտպանության նախարարության վկայակոչած դիրքորոշումն այն մասին, որ զինվորական ծառայության ընթացքում չօգտագործված արձակուրդային օրերի դիմաց դրամական փոխհատուցում տրամադրելը հնարավոր է բացառապես օրենքում փոփոխություն կատարվելու և դրան հետադարձ ուժ տրվելու դեպքում, հիմնավոր չէ, քանի որ փաստացի ներկայում գործում է Աշխատանքային օրենսգրքի

համապատասխան կարգավորումը, որի հետադարձ ուժ ունենալու հարցը նույնիսկ քննարկման ենթակա չէ (գործող Աշխատանքային օրենսգիրքն ուժի մեջ է 2005 թվականի հունիսի 21-ից)⁶⁸³:

Ավելին, Պաշտպանն անհրաժեշտ է համարում արձանագրել, որ ՀՀ աշխատանքային օրենսգրքի 7-րդ հոդվածի 7-րդ մասի համաձայն՝ հանրային ծառայության պաշտոններ զբաղեցնող անձանց աշխատանքային (ծառայողական) հարաբերությունները կարգավորվում են սույն օրենսգրքով, եթե **համապատասխան օրենքներով** այլ բան նախատեսված չէ: Այսինքն, Աշխատանքային օրենսգրքի կարգավորումներից տարբերվող կարգավորումներ հնարավոր է նախատեսել **բացառապես օրենսդրական մակարդակով**: Հետևաբար, բացի նրանից, որ Կառավարության նոյեմբերի 27-ի թիվ 778-Ն որոշման կարգավորումը վերաբերում է միայն որոշակի խումբ անձանց, տվյալ դեպքում կարևոր է ընդգծել, որ որոշումն ընդունվել էր «Զինծառայողների և նրանց ընտանիքների անդամների սոցիալական ապահովության մասին» ՀՀ օրենքի կիրարկումն ապահովելու նպատակով, սակայն, հատկանշական է, որ նշված օրենքով չօգտագործված արձակուրդի օրերի դիմաց փոխհատուցում ստանալու ժամկետային սահմանափակում նախատեսված չի եղել:

Այսպիսով, ենթաօրենսդրական ակտի մակարդակով նման հիմնարար իրավունքը սահմանափակող դրույթի ընդունումն ինքնին իրավաչափ չի եղել:

2020 թվականի ընթացքում քննարկված բողոքներից մեկով արձանագրվեց մեկ այլ խնդիր:

Զինծառայողը Պաշտպանին հասցեագրած բողոքով տեղեկացրել է, որ զորամասում մեկ այլ զինծառայողի հետ տեղի ունեցած միջադեպի կապակցությամբ իրականացվել է ծառայողական քննություն, ինչի արդյունքում իր նկատմամբ կիրառվել է «Զինվորական ծառայությունից արձակում» կարգապահական տույժ, որի հիման վրա էլ նա արձակվել է Զինված ուժերի պահեստագոր: Զինծառայողի տեղեկացմամբ՝ ծառայությունից արձակելու հրամանը բողոքարկել է Պաշտպանության նախարարություն, ինչի արդյունքում Զինված ուժերի բանակային զորամիավորման հրամանատարի հրամանը չեղյալ է ճանաչվել: Նշվել է, որ քաղաքացին պետք է վերականգնվի ծառայության: Այնուհետև, բողոքով ներկայացված փաստերի համաձայն՝ բանակային զորամիավորումից զինծառայողի ծառայության վայրի զորամաս է ստացվել հրաման, որով նախատեսվել է իրեն ոչ թե վերականգնել, այլ կրկին ընդունել ծառայության՝ հնարավորության դեպքում նշանակելով նախկին զբաղեցրած պաշտոնին:

Ճիշտ է, Պաշտպանի աջակցությամբ քաղաքացին վերականգնվել է զինվորական ծառայության և նրա ծառայության ընդհանուր ստաժում հաշվարկվելու է նաև բաց թողնված զինվորական ծառայության ժամկետը, սակայն այսպիսի խնդրի առկայությունն, ինքնին, մտահոգիչ է: Ավելին, նշված հարցի լուծումից հետո զինծառայողը Պաշտպանի աշխատակազմ

⁶⁸³ Տե՛ս, ՀՀ սահմանադրական դատարանի 2018 թվականի հուլիսի 10-ի թիվ ՍԴՈ 1424-րդ որոշման 4.2-րդ կետը:

է ներկայացրել հավելյալ խնդիր այն մասին, որ ծառայության վերականգնվելուց հետո իրեն չի տրամադրվել հարկադիր պարապուրդում գտնվելու ժամանակահատվածի դրամական ապահովում:

Այս առումով հարկ է ընդգծել, որ «Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքի վերաբերելի նորմերի կարգավորումներով նախատեսված է պայմանագրային զինվորական ծառայությունից անօրինական արձակված պայմանագրային զինծառայողին զինվորական ծառայությունում վերականգնելու դեպքում նրա զինվորական ծառայության ժամկետում, ինչպես նաև զինվորական կոչումների կրման ժամկետում անօրինական զորացրելու և հետագայում վերականգնելու հետևանքով ընդհատված ժամանակահատվածները հաշվարկելու պարտավորություն:

Այսինքն, օրենսդրական կարգավորման տրամաբանությամբ զինվորական ծառայությունից արձակուճը ոչ իրավաչափ ճանաչվելու դեպքում զինծառայողին ծառայության վերականգնելը հիմնական իրավունք է, իսկ այդ հանգամանքով պայմանավորված՝ չծառայած օրերը ստաժում հաշվարկելը, այդ ժամկետը նաև կոչումների կրման ժամկետում ներառելը և այլն, ածանցյալ իրավունքներ են: Այս տեսանկյունից, զինծառայողին օրենսդրությամբ սահմանված կարգի խախտումով ծառայությունից արձակված լինելու հանգամանքն ապացուցված լինելու (թեկուզև ոչ դատարանի կողմից) պարագայում չծառայած օրերի դիմաց վարձատրություն ստանալու իրավունքը ևս հիմնականից բխող ածանցյալ իրավունք է, որը վերականգման ենթակա է:

Այս եզրահանգումը հիմնավորվում է նաև Աշխատանքային օրենսգրքի 265-րդ հոդվածի 1-ին մասի կարգավորմամբ, որի համաձայն՝ եթե պարզվում է, որ աշխատողի հետ աշխատանքային պայմանագիրը լուծվել է առանց օրինական հիմքերի կամ օրենսդրությամբ սահմանված կարգի խախտումով, ապա աշխատողի խախտված իրավունքները վերականգնվում են: Այդ դեպքում աշխատողի օգտին գործատուից գանձվում է միջին աշխատավարձը՝ հարկադիր պարապուրդի ամբողջ ժամանակահատվածի համար:

Աշխատանքային օրենսգրքի նշված հոդվածով նախատեսված է նաև դատական կարգով իրավունքների պաշտպանության միջոցը: Մասնավորապես, սահմանված է, որ գործատուի նախաձեռնությամբ աշխատանքային պայմանագիրը դադարեցնելու կամ աշխատանքային պայմանագիրը լուծելու հետ համաձայն չլինելու դեպքում աշխատողը համապատասխան անհատական իրավական ակտը (փաստաթուղթը) ստանալու օրվանից հետո՝ երկու ամսվա ընթացքում, իրավունք ունի դիմելու դատարան:

Աշխատանքային պայմանագրի լուծման իրավաչափությունը դատական կարգով վիճարկելու իրավունքը, սակայն, ինքնին, չի բացառում և չի սահմանափակում նաև վարչարարությամբ քաղաքացու իրավունքների վերականգման հնարավորությունը: Այսինքն, թեև Պաշտպանին բողոք հասցեագրած քաղաքացուն զինվորական ծառայությունից արձակելու վերաբերյալ հրամանն անվավեր է ճանաչվել ոչ թե դատական կարգով, այլ ըստ վերադատության բողոքարկման արդյունքում, իրավական նշանակություն ունեցող փաստն այն է, որ

զինծառայողին ծառայությունից արձակելու հրամանը ճանաչվել է անվավեր, ինչի արդյունքում էլ նա վերականգնվել է զինվորական ծառայության:

Առանց օրինական հիմքերի կամ օրենսդրությամբ սահմանված կարգի խախտումով աշխատանքից ազատելու դեպքում քաղաքացու իրավունքների վերականգնման պահանջն ինքնանպատակ չէ, և աշխատանքից (այս դեպքում՝ ծառայությունից) առանց հիմքերի կամ խախտումով ազատված լինելու հանգամանքը իրավունքի պաշտպանության որևէ եղանակից օգտվելու արդյունքում հաստատվելու պարագայում՝ պետք է վերականգնվեն նաև անձի մյուս՝ ածանցյալ, իրավունքները:

Հետևաբար, հաշվի առնելով նաև վերը նշված իրավակարգավորումները և իրավական վերլուծությունները, աներկբա է, որ զինծառայողին ծառայությունից անօրինական արձակելու փաստն ապացուցվելու, արձակելու հրամանը չեղյալ համարելու և նրան ծառայությունում վերականգնելու դեպքում նրան պետք է տրամադրվի նաև հարկադիր պարապուրդում գտնվելու ժամանակահատվածի դրամական ապահովություն:

Այս վերլուծություններն ու եզրահանգումները, ինչպես նաև դրանց հիման վրա կատարված առաջարկները Պաշտպանի գրությամբ ներկայացվել են Պաշտպանության նախարարություն, և նշված խնդիրը ներկայում դեռևս քննարկման ընթացքում է:

2020 թվականի ընթացքում արձանագրվել է նաև Ոստիկանությունում ծառայությունից արձակվելիս Ոստիկանության նախկին ծառայողների իրավունքների ապահովման հետ կապված խնդիր:

Այսպես, Պաշտպանին հասցեագրած բողոքով Ոստիկանության ծառայողը տեղեկացրել է, որ ոչ աշխատանքային օր տեղի է ունեցել ընտանեկան միջադեպ, դեպքի առթիվ նախապատրաստվել են նյութեր, սակայն արարքում հանցակազմի բացակայության հիմքով քրեական գործի հարուցումը մերժվել է: Բողոքով նաև նշվել է, որ դեպքի հանգամանքները պարզելու նպատակով Ոստիկանությունում անցկացվել է նաև ծառայողական քննություն, որի արդյունքում կիրառվել է «Ոստիկանությունից ազատում» կարգապահական տույժը:

Վերոգրյալի կապակցությամբ հարկ է նշել, որ «Ոստիկանությունում ծառայության մասին» ՀՀ օրենքի 42-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ «Ոստիկանությունից ազատում» կարգապահական տույժը կարող է կիրառվել միայն կարգապահական կոպիտ խախտումների համար, իսկ նույն մասի 1-ին կետի համաձայն՝ քաղաքացիների սահմանադրական իրավունքները ոտնահարելը համարվում է կարգապահական կոպիտ խախտում:

Անհրաժեշտ է, սակայն, ընդգծել, որ նույն օրենքի 42-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ կարգապահական խախտումը սահմանված է որպես ծառայողական պարտականություններն անհարգելի պատճառով չկատարել կամ ոչ պատշաճ կատարել, ծառայողական դիրքն ի չարը գործադրել, ինչպես նաև ծառայողական լիազորությունների սահմանն անցնել: Այսինքն, ըստ օրենսդրի՝ «Ոստիկանությունում ծառայության մասին» ՀՀ օրենքով սահմանված

կարգապահական խախտումները կապված են բացառապես ծառայողական լիազորությունների հետ, ինչը հասկանալի է:

Այստեղ տրամաբանական է զուգահեռներ անցկացնել ՀՀ վճռաբեկ դատարանի որոշումներից մեկի հետ, որը թեև վերաբերվում է զինվորական ծառայության կարգի դեմ ուղղված հանցագործությունների հետ կապված գործերին, բայց բնույթով կարող է վերաբերելի լինել նաև սույն գործին:

Վճռաբեկ դատարանը որոշումներից մեկում նշել է, որ ՀՀ քրեական օրենսգրքի մի շարք հոդվածների (օրինակ՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 358-րդ, 358.1-ին, 360-րդ հոդվածները) դիսպոզիցիաներում առկա է «եթե դա կապված չէ զինվորական ծառայության պարտականությունները կատարելու հետ» ձևակերպումը: Այլ խոսքով՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքում հստակ ամրագրված է, որ զինվորական ծառայության պարտականությունները կատարելու հետ չկապված արարքները որպես զինվորական հանցագործություն որակելու համար անհրաժեշտ է, որպեսզի համապատասխան հոդվածի դիսպոզիցիայում հստակ նշում արված լինի այն մասին, որ արարքը ենթակա է որակման որպես զինվորական հանցագործություն նաև այն դեպքում, երբ կապված չէ զինվորական ծառայության պարտականությունները կատարելու հետ (տե՛ս Մխիթար Ալիկի Սարուխանյանի վերաբերյալ թիվ ՍԴ/0185/01/13 գործով Վճռաբեկ դատարանի 2014 թվականի մայիսի 31-ի որոշման 19-րդ կետը):

Վճռաբեկ դատարանի նշված դիրքորոշման հաշվառմամբ՝ տրամաբանորեն կարելի է արձանագրել, որ Ոստիկանության ծառայողական լիազորությունների հետ չկապված արարքները կարգապահական խախտում որակելու համար անհրաժեշտ է, որ համապատասխան հոդվածի դիսպոզիցիայում հստակ նշում արված լինի նաև Ոստիկանության ծառայողական լիազորությունների հետ չկապված դեպքերում արարքը կարգապահական խախտում որակելու մասին:

Նշված դեպքում ևս, Պաշտպանին բողոք հասցեագրած Ոստիկանության ծառայողի արարքը (ոչ աշխատանքային օր և ժամի տեղի ունեցած ընտանեկան միջադեպը) կապված չէր իր ծառայողական պարտականություններն անհարգելի պատճառով չկատարելու կամ ոչ պատշաճ կատարելու, ծառայողական դիրքն ի չարը գործադրելու կամ ծառայողական լիազորությունների սահմանն անցնելու հետ:

Պաշտպանի աշխատակազմում բողոքի քննարկման վարույթի շրջանակներում վերը շարադրված վերլուծություններով և քաղաքացուն ծառայության վերականգնելու առաջարկով գրություն է հասցեագրվել Ոստիկանություն, ինչի արդյունքում բողոք ներկայացրած անձին ծառայությունից ազատելու հրամանը ճանաչվել է անվավեր, և նա վերականգնվել է ծառայության: Այնուամենայնիվ, օրենսդրական հիմքերի խախտմամբ ոստիկանին ծառայությունից արձակելու նման դեպքի առկայությունը խնդրահարույց է:

Ոստիկանության ծառայողների իրավունքները ծառայությունից արձակելիս խախտվելու մեկ այլ դեպք էր արձանագրվել նաև Պաշտպանի 2019 թվականի տարեկան հաղորդմամբ:

Մասնավորապես, Պաշտպանը հասցեագրված բողոքներից մեկի քննության արդյունքում կայացրել էր մարդու իրավունքների կամ ազատությունների խախտման առկայության մասին որոշում, որով, ի թիվս այլնի, անդրադարձել էր այն խնդրին, որ Ոստիկանության ծառայողին ծառայությունից արձակման հիմքում դրվել էր ՀՀ կառավարության 2002 թվականի դեկտեմբերի 13-ի թիվ 2043-Ն որոշման 2-րդ հավելվածի 2-րդ կետը. նշված կարգավորմամբ սահմանվում է, որ կադրերի ռեզերվում գրանցվում են ծառայողական անհրաժեշտությամբ պայմանավորված՝ Ոստիկանության ծառայողին այլ պաշտոնի փոխադրելիս՝ զբաղեցրած պաշտոնին համարժեք կամ զբաղեցրած պաշտոնից մեկ աստիճան ցածր թափուր պաշտոն չլինելու դեպքում:

Ինչպես խախտման առկայության մասին որոշմամբ, այնպես էլ տարեկան հաղորդմամբ նշվել է, որ Ոստիկանության ծառայողին պաշտոնից ազատելու և կադրերի ռեզերվում գրանցելու հիմքերը սահմանված են «Ոստիկանությունում ծառայության մասին» ՀՀ օրենքով, մասնավորապես՝ «հայտարարում զբաղեցրած պաշտոնին անհամապատասխանության մասին»⁶⁸⁴ և «մեկ աստիճանով պաշտոնի իջեցում» կարգապահական տույժերի կիրառման, ինչպես նաև նշված օրենքի 46-րդ հոդվածի առաջին մասի 2-րդ կետով (հաստիքների կրճատման, ստորաբաժանման լուծարման կամ վերակազմակերպման դեպքում, եթե ծառայողին համապատասխան պաշտոնում նշանակելը հնարավոր չէ) և 3-րդ կետով (սահմանափակ առողջական վիճակի պատճառով՝ ծառայության սահմանափակ պիտանիության կապակցությամբ՝ ոստիկանության բժշկական հանձնաժողովի որոշման հիման վրա համապատասխան թափուր հաստիքների բացակայության պատճառով տվյալ պաշտոնում հետագա ծառայությունը շարունակելու անհնարինություն) նախատեսված դեպքերում:

Հատկանշական է, որ ծառայողին կադրերի ռեզերվում գրանցելու Կառավարության որոշմամբ նախատեսված **հիմքը** «Ոստիկանությունում ծառայության մասին» ՀՀ օրենքով սահմանված չէ, ավելին՝ այդպիսի հիմք առկա չէ նաև ծառայողին զբաղեցրած պաշտոնից ազատելու համար:

Պաշտոնից ազատելու և կադրերի ռեզերվում գրանցելու հիմքերը սահմանված են «Ոստիկանությունում ծառայության մասին» ՀՀ օրենքով, իսկ ՀՀ կառավարության վերոնշյալ որոշմամբ պետք է սահմանվի միայն Ոստիկանության ծառայության **կադրերի ռեզերվում գտնվելու և ռեզերվից հանելու կարգը**:

Պաշտպանի որոշմամբ առաջարկվել էր նախկին ծառայողին վերականգնել Ոստիկանությունում ծառայության՝ նրան նշանակելով իր զբաղեցրած վերջին պաշտոնին

⁶⁸⁴ Ուժը կորցրել է 2014 թվականի դեկտեմբերի 17-ին:

համարժեք կամ մեկ աստիճան ցածր պաշտոնի, մշակել և ՀՀ կառավարություն ներկայացնել 2002 թվականի դեկտեմբերի 13-ի թիվ 2043-Ն որոշման մեջ փոփոխություն կատարելու նախագիծ՝ 2-րդ հավելվածից հանելով կադրերի ռեզերվում ծառայողին գրանցելու օրենքով չնախատեսված հիմքը, ինչպես նաև մինչև նշված օրենսդրական փոփոխությունը բացառել Ոստիկանության ծառայողներին օրենքով չնախատեսված հիմքով պաշտոնից ազատելու և կադրերի ռեզերվում գրանցելու պրակտիկան:

Արդյունքում, Ոստիկանությունից տեղեկացվել էր, որ Ոստիկանության նախկին ծառայողին առաջին իսկ հնարավորության դեպքում կառաջարկվի համապատասխան պաշտոն, Կառավարության վերոնշյալ որոշման մեջ փոփոխություն կատարելու նպատակով կմշակվի փոփոխությունների նախագիծ, իսկ մինչ փոփոխություն կատարելը, անմիջականորեն կկիրառվի «Ոստիկանությունում ծառայության մասին» ՀՀ օրենքը, ինչպես նաև Պաշտպանի առաջարկները հաշվի կառնվեն իրավակիրառ պրակտիկայում՝ շտկելով իրականացվող վարչարարությունը:

Դրական գնահատելով անհրաժեշտ միջոցները ձեռնարկելու կապակցությամբ Ոստիկանության պատրաստակամությունը՝ միաժամանակ պետք է նշել, որ ՀՀ կառավարության 2002 թվականի դեկտեմբերի 13-ի թիվ 2043-Ն որոշման մեջ անհրաժեշտ փոփոխությունը դեռևս չի կատարվել:

2019 թվականի տարեկան հաղորդմամբ արձանագրվել էր զինվորական ծառայությունից արձակվելու գործընթացում քաղաքացիների իրավունքների ապահովման հետ կապված մեկ այլ խնդիր ևս:

Այսպես, Պաշտպանին հասցեագրած բողոքով պայմանագրային նախկին զինծառայողը տեղեկացրել էր, որ Ջինված ուժերի վարչություններից մեկում զբաղեցրել է բաժնի պետի պաշտոնը, որը կրճատվել է բաժնի լուծարման հետևանքով, ինքը թողնվել է կադրերի տրամադրության տակ: Ըստ պնդման՝ իր հաստիքի կրճատումից և երկու բաժանմունք կազմավորվելուց հետո տվյալ բաժանմունքներում իրեն պաշտոնի նշանակելու առաջարկներ չի արվել: Կադրերի տրամադրության տակ գտնվելու ընթացքում իրեն բանավոր առաջարկվել է իր զինվորական կոչմանը և զբաղեցրած վերջին պաշտոնից շատ ավելի ցածր դասակարգմամբ պաշտոններ, որոնցից ինքը հրաժարվել է: Բողոք ներկայացրած անձը նաև հայտնել է, որ հինգ ամիս գտնվել է կադրերի տրամադրության տակ և իր մասնագիտական ունակություններին, զբաղեցրած վերջին պաշտոնին համապատասխան պաշտոնի առաջարկներ չի ստացել:

Խնդրի առնչությամբ անհրաժեշտ է նշել, որ «Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքի 54-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ պայմանագրային զինծառայողը զինվորական ծառայությունից արձակվում է հաստիքների կրճատման, այդ թվում՝ ստորաբաժանման լուծարման դեպքում, եթե առկա չէ թափուր այլ զինվորական պաշտոն կամ զինծառայողը համաձայն չէ նշանակվելու այլ զինվորական պաշտոնի (5-րդ

կետ), կամ հաստիքների կրճատման, այդ թվում՝ ստորաբաժանման լուծարման հիմքով կադրերի տրամադրության տակ գտնվելու ժամկետը լրանալու դեպքում, եթե առկա չէ թափուր այլ զինվորական պաշտոն կամ զինծառայողը համաձայն չէ նշանակվելու այլ զինվորական պաշտոնի (6-րդ կետ): Խնդիրն այն է, սակայն, որ «Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքով հստակ սահմանված չէ, թե, օրինակ, հաստիքների կրճատման հիմքով կադրերի տրամադրության տակ գտնվող զինծառայողին իր զբաղեցրած նախկին պաշտոնից քանի աստիճան ցածր պաշտոն կարող է առաջարկվել: Նույն իրավիճակը առկա է նաև փրկարար ծառայության, Ոստիկանության, քրեակատարողական ծառայողներին և դատախազներին պաշտոններ առաջարկելու մասով:

Վերոգրյալի կապակցությամբ հարկ է ընդգծել, որ ՀՀ աշխատանքային օրենսգրքի 113-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ աշխատանքային պայմանագիրը գործատուն կարող է լուծել, եթե իր մոտ առկա հնարավորությունների սահմաններում աշխատողին առաջարկել է նրա մասնագիտական պատրաստվածությանը, որակավորմանը, առողջական վիճակին համապատասխան այլ աշխատանք, իսկ աշխատողը հրաժարվել է առաջարկված աշխատանքից: Նշված պահանջի նախատեսումն ինքնանպատակ չէ. այն նպատակ ունի հաստիքների կրճատման հիմքով պաշտոնից ազատված անձանց գործատուի հնարավորությունների սահմանում ապահովել այլ համարժեք աշխատանքով: Եթե որոշակի պաշտոն զբաղեցնող անձը պատշաճ կատարում է իր վրա դրված պարտականությունները, պաշտոնից չի ազատվում այդ պարտականությունները ոչ պատշաճ կատարելու հիմքով, այլ ազատման հիմք է հանդիսանում միայն զբաղեցրած հաստիքի կրճատումը, ապա արդարացի է առկայության դեպքում նշված անձին իր զբաղեցրած նախկին պաշտոնին համարժեք պաշտոն առաջարկելը:

Արդյունքում, Պաշտպանն առաջարկել էր ծառայության այն համակարգերում, որտեղ պաշտոնից ազատվելիս անձինք հաստիքների կրճատման կամ ստորաբաժանման լուծարման հիմքով գրանցվում են կադրերի ռեզերվում, նախատեսել, որ հաստիքի առկայության դեպքում ծառայողին առաջարկվում է իր նախկին պաշտոնին համարժեք պաշտոն, իսկ այդպիսի հաստիքի բացակայության պարագայում, ծառայողի համաձայնությամբ, յուրաքանչյուր դեպքում մեկական աստիճանով ցածր պաշտոն: Նշված առաջարկի իրացման ուղղությամբ դեռևս միջոցներ չեն ձեռնարկվել:

Հեղևաբար, առաջարկվում է՝

- 1. խստացնել հսկողությունը ծառայության ընթացքում պայմանագրային զինծառայողներին իրենց հասանելիք արձակուրդները տրամադրելու ուղղությամբ,*
- 2. միջոցներ ձեռնարկել ծառայությունից արձակվելիս նախկին զինծառայողների կողմից չօգտագործված բոլոր արձակուրդների դիմաց հատուցում տրամադրելու ուղղությամբ,*

3. բացառել զինծառայողին ծառայությունից արձակման հրամանն անվավեր ճանաչվելու դեպքում ծառայությունում վերականգնելու փոխարեն նրա հետ նոր պայմանագիր կնքելու դեպքերը,

4. ծառայությունից անօրինական արձակելու փաստը հաստատվելու, արձակելու հրամանն անվավեր ճանաչվելու և զինծառայողներին ծառայությունում վերականգնելու դեպքում՝ նրանց տրամադրել նաև հարկադիր պարապուրդում գտնվելու ժամանակահատվածի դրամական ապահովությունը,

5. միջոցներ ձեռնարկել օրենքով չնախատեսված հիմքով ծառայողներին Ոստիկանությունում ծառայությունից արձակելու դեպքերը բացառելու ուղղությամբ,

6. ՀՀ կառավարության 2002 թվականի դեկտեմբերի 13-ի թիվ 2043-Ն որոշման մեջ կատարել փոփոխություններ՝ 2-րդ հավելվածից հանելով կադրերի ռեզերվում ծառայողին գրանցելու օրենքով չնախատեսված հիմքը,

7. ծառայության այն համակարգերում, որտեղ պաշտոնից ազատվելիս անձինք հաստիքների կրճատման կամ ստորաբաժանման լուծարման հիմքով գրանցվում են կադրերի ռեզերվում, նախատեսել, որ հաստիքի առկայության դեպքում ծառայողին առաջարկվում է իր նախկին պաշտոնին համարժեք և որակավորմանը համապատասխանող պաշտոն, իսկ այդպիսի հաստիքի բացակայության պարագայում, ծառայողի համաձայնությամբ, յուրաքանչյուր դեպքում մեկական աստիճանով ցածր պաշտոն:

ԳԼՈՒԽ 7. ԿԱՐԳԱՊԱՀՈՒԹՅՈՒՆԸ ԶԻՆՎԱԾ ՈՒԺԵՐՈՒՄ

1. Մարդու իրավունքների պաշտպանը՝ որպես կարգապահական վարույթի մասնակիցների բողոքներ քննող անկախ մեխանիզմ

Զինված ուժերի անդամների իրավունքների մասին Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեի թիվ CM/Rec(2010)4 հանձնարարականի «ԻԲ» կետի համաձայն՝ զինձառայողներն իրենց իրավունքները պաշտպանելու համար պետք է ունենան անկախ մարմիններին բողոք ներկայացնելու հնարավորություն:

Չնայած զինված ուժերում գանգատարկման ընթացակարգերի գոյությանը՝ աշխարհի տարբեր երկրներ ունեն օմբուդսմանի ինստիտուտ, որի նպատակն է քննության առնել գանգատները՝ զինված ուժերում իրավունքներ խախտող վարքագծի դրսևորումների, զինվորական քաղաքականության բացերի, ինչպես նաև զինված ուժերի համակարգային հիմնախնդիրների մասին: Այս գանգատները և բացերը քննության առնելուց հետո օմբուդսմանը մշակում է իրավիճակը շտկող գործողությունների վերաբերյալ հանձնարարականներ⁶⁸⁵:

Զինձառայողների իրավունքների պաշտպանությունն իրականացնելիս հատկապես կարևորվում է զինվորական կարգապահության ամրապնդումը, ինչպես նաև ձառայողական քննությունների ընթացքում զինձառայողների իրավունքների պաշտպանությունը:

Որպես զինված ուժերի նկատմամբ արտաքին վերահսկողություն իրականացնող մարմին՝ առանցքային է օմբուդսմանի ինստիտուտի դերը, որը, ի թիվս այլ գործառույթների, օժանդակում է զինված ուժերում իրավունքի գերակայության⁶⁸⁶ պահպանմանը, նպաստում

⁶⁸⁵ Ձեռնարկ զինված ուժերի անձնակազմի մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների մասին, 2008 թվական, էջ 321:

⁶⁸⁶ Ընդ որում, ինչպես հետխորհրդային պետություններից շատերում, այնպես էլ Հայաստանի ներպետական օրենսդրությունում օգտագործվում է «օրենքի գերակայություն» սխալ եզրույթը: Մասնավորապես, «Զինվորական ձառայության և զինձառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքի 4-րդ հոդվածի 1-ին մասով սահմանվում են զինվորական ձառայության կազմակերպման սկզբունքները, որի 2-րդ կետով նշվում է, որ սկզբունքներից է Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության և օրենքների գերակայությունը: Հարկ է նշել, որ խոսք է գնում ոչ թե ընդամենը «օրենք» կամ «իրավունք» եզրույթների օգտագործման մասին, այլ եզրույթի բովանդակային կողմի մասին: Ճիշտ եզրույթի օգտագործման խնդրի կապակցությամբ նույնիսկ առկա է Եվրոպայի խորհրդի խորհրդարանական վեհաժողովի բանաձևը, ըստ որի՝ «Rule of law» (տառացի թագմանությամբ՝ օրենքի գերակայություն) եզրույթը պետք է թարգմանել որպես «իրավունքի գերակայություն»: Այդ եզրույթը որպես «օրենքի գերակայություն» թարգմանելիս առաջանում է լուրջ մտահոգություն, քանի որ որոշ պետություններում, չնայած իրավունքի գերակայությանը, ինչպես տեսությունում, այնպես էլ գործնականում դեռևս առկա են տոտալիտար

զինված ուժերի կառույցների թափանցիկությանն ու պատասխանատվությանը, ուշադրություն է հրավիրում զինվորական պրակտիկայում առկա այն հիմնախնդիրների վրա, որոնք ենթակա են կարգավորող միջամտության:

Արդյունքում, օմբուդսմանը դրական ներգործություն է ունենում զինծառայողների կյանքի որակի, նրանց մարտական ոգու և զորքերի մարտական համախմբվածության վրա:

Զինված ուժերում մարդու իրավունքների պաշտպանությունը և զինծառայողի կարգավիճակի անընդհատ բարձրացումը Հայաստանի Մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության կարևոր ուղղություններից է:

Պաշտպանի աշխատանքի հիմնական ուղղություններն են զինված ուժերում մարդու իրավունքների պաշտպանության վիճակի, ոլորտում առկա խնդիրների, այդ թվում՝ գործնական և օրենսդրական թերությունների հետ կապված հարցերը: Դրանք վեր են հանվում ստացված բողոքների, զինվորական հաստատություններ չհայտարարված այցերի, ինչպես նաև հասարակական կազմակերպությունների և լրատվամիջոցների հրապարակումների հիման վրա:

Ոլորտի օրենսդրության կատարելագործման նպատակով մշակվում են օրենքների և այլ իրավական ակտերի նախագծեր, կարծիքի ներկայացված նախագծերի վերաբերյալ առաջարկներ, ինչպես նաև Սահմանադրական դատարան են ներկայացվում դիմումներ և հատուկ դիրքորոշումներ: Անհրաժեշտության դեպքում մշակվում են Հայաստանի դեմ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարան ներկայացված գանգատներով որպես երրորդ կողմ ներգրավման, ՄԻԵԴ վճիռների կատարման փուլում Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտե ներկայացման համար հատուկ դիրքորոշումներ:

Պաշտպանին հասցեագրված՝ զինված ուժերում կարգապահությանն առնչվող քաղաքացիների բողոքների, ստացված ահազանգերի, զինվորական հաստատություններ կատարված մշտադիտարկման այցերի, Մարդու իրավունքների պաշտպանին առընթեր փորձագիտական խորհրդի վերլուծությունների, ինչպես նաև զանգվածային լրատվության միջոցների հրապարակումների (այդ թվում՝ մահացության և ինքնավնասման դեպքերի, զորամասը ինքնակամ թողնելու, բռնություն գործադրելու և այլն), քաղաքացիական հասարակության ներկայացուցիչների հետ համագործակցության արդյունքում նրանցից ստացված տեղեկությունների, իրավասու պետական մարմիններից ստացված պարզաբանումների համակարգային վերլուծությունը, կատարված մասնագիտական բազմակողմանի ուսումնասիրությունները ևս մեկ անգամ փաստում են, որ բանակում կարգապահության ամրապնդման անհրաժեշտությունն առաջնային խնդիր է: Այս առումով կարևոր է ընդգծել, որ **զինվորական մասնագիտությունը կարող է պահպանել մարդու**

պետության սովորույթներ: Տերմինի այդպիսի ֆորմալ թարգմանությունը հակասում է դրա էությանը (Տե՛ս Եվրոպայի խորհրդի խորհրդարանական վեհաժողովի 2007 թվականի թիվ 1594 բանաձևը):

արժանապատվությունն ու արհեստավարժությունը միայն այն դեպքում, երբ հարգվեն զինձառայողների իրավունքները: Դաժանությունը, ինստիտուցիոնալ ճնշումները, բռնությունները, վատ վերաբերմունքը և խոշտանգումները զինձառայողների իրավունքների խախտումներ են, որոնք ցանկացած դեպքում և ցանկացած հիմնավորմամբ մերժելի են:

Զինվորական կարգապահության ամրապնդման, ինչպես նաև ձառայողական քննության ընթացքում զինձառայողների իրավունքների պաշտպանության ապահովման նպատակով դեռևս 2017 թվականին Պաշտպանի աշխատակազմի կողմից մշակվել և շրջանառվել էին «Հայաստանի Հանրապետության զինված ուժերի կարգապահական կանոնագրքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» ՀՀ օրենքի և «Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանության նախարարի 2012 թվականի սեպտեմբերի 20-ի թիվ 991-Ն հրամանում լրացումներ կատարելու մասին» ՀՀ պաշտպանության նախարարի հրամանի նախագծերը:

Մասնավորապես, ՀՀ զինված ուժերի կարգապահական կանոնագրքում առաջարկվել է՝

1) իրավախախտումը համարել ծանրացող միայն այն դեպքերում, երբ դատվածությունը հանված կամ մարված չէ.

2) կարգապահական տույժի ենթարկվելու մասին հրամանին ծանոթանալու պատշաճ ընթացակարգի և զինձառայողի կողմից այն բողոքարկելու իրավունքի ապահովման նպատակով սահմանել, որ կարգապահական տույժ տալու մասին գրավոր հրամանը և զինձառայողի հաշվառման (ձառայողական) քարտում կատարված գրառումը ստորագրությամբ ներկայացվում է զինձառայողի ծանոթացմանը: Զինձառայողի պահանջի դեպքում նրան տրամադրվում են նաև կարգապահական տույժ տալու մասին գրավոր հրամանի և զինձառայողի հաշվառման (ձառայողական) քարտում կատարված գրառման՝ հրամանատարի կողմից հաստատված պատճենները.

3) ձառայողական քննության ընթացքում զինձառայողների ընթացակարգային իրավունքների պաշտպանության նպատակով սահմանել, որ ձառայողական քննություն իրականացնող անձը կարգապահական խախտում կատարելու մեջ մեղադրվող զինձառայողին գրավոր բացատրում է օրենքով նրան վերապահված իրավունքները և պարտականությունները.

4) բողոքարկման արդյունքում զինձառայողին տրված կարգապահական տույժը հանելու կառուցակարգի հստակեցման նպատակով սահմանել, որ բողոքարկման արդյունքներով վերադաս հրամանատարը (պետը) իրավունք ունի գրավոր հրաման ընդունել զինձառայողին տրված կարգապահական տույժը չեղյալ ճանաչելու կամ ուժի մեջ թողնելու մասին:

ՀՀ պաշտպանության նախարարի 2012 թվականի սեպտեմբերի 20-ի թիվ 991-Ն հրամանում առաջարկվել է.

1) զինճառայողների կողմից իրավախախտում կատարելու մասին Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գրավոր հաղորդումը նախատեսել որպես ճառայողական քննություն անցկացնելու հիմք:

2) սահմանել ճառայողական քննությունը դադարեցնելու, ճառայողական քննությունը կասեցնելու և վերսկսելու հիմքերը և ընթացակարգը:

Այս առումով պետք է նշել, որ Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեի՝ վճիռների կատարման և բարեկամական կարգավորման պայմանների վերահսկողության կանոնների 9-րդ կանոնի 2-րդ կետի⁶⁸⁷ հիման վրա 2018 թվականի սեպտեմբերի 25-ին Պաշտպանը Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտե էր ներկայացրել հատուկ դիրքորոշում՝ կապված «Մուրադյանն ընդդեմ Հայաստանի» ՄԻԵԴ վճռի կատարման հետ⁶⁸⁸, և բարձրացված խնդիրների առնչությամբ Պաշտպանի հատուկ դիրքորոշման մեջ ներկայացվել են կոնկրետ առաջարկություններ: Մասնավորապես՝ ներկայացված դիրքորոշման մեջ նշվել է վերը նկարագրված օրենսդրական փոփոխություններն իրականացնելու անհրաժեշտությունը՝ որպես զինվորական կարգապահության ամրապնդման միջոց: Բացի այդ, կարևորվել է զինված ուժերի նկատմամբ քաղաքացիական վերահսկողության զարգացման անհրաժեշտությունը: Այդ նպատակով նշվել է, որ անհրաժեշտ է կարգապահական վարույթի հարուցման կարգ սահմանող իրավական ակտով ամրագրել, որ Մարդու իրավունքների պաշտպանի հաղորդումը հիմք է հանդիսանում ճառայողական քննություն սկսելու համար: Նշվել է նաև Պաշտպանության նախարարությունում շուրջօրյա թեժ գիծ ունենալու անհրաժեշտությունը:

Պաշտպանի ներկայացրած հատուկ դիրքորոշման կապակցությամբ ՀՀ կառավարության լիազոր ներկայացուցչության կողմից 2018 թվականի հոկտեմբերի 3-ին Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտե ներկայացված պատասխանում նշվել է, որ ՀՀ կառավարությունը բարձր է գնահատում զինված ուժերում զինճառայողների իրավունքների պաշտպանության գործում Պաշտպանի գործունեությունը և կարևորել ներկայացված առաջարկությունների նշանակությունը:

Դրական քայլ էր այն, որ ՀՀ զինված ուժերի կարգապահական կանոնագրքում 2019 թվականի դեկտեմբերի 12-ին կատարվեցին փոփոխություններ, որի արդյունքում Պաշտպանի կողմից ներկայացված առաջարկները սկզբունքորեն ընդունվեցին: Միաժամանակ, հարկ է նշել, որ Պաշտպանության նախարարի 2012 թվականի սեպտեմբերի 20-ի թիվ 991-Ն հրամանում Պաշտպանի կողմից առաջարկված փոփոխությունները դեռևս չեն կատարվել:

Կարևոր է արձանագրել, որ 2021 թվականի սկզբին շրջանառության մեջ է դրվել Պաշտպանության նախարարի 2012 թվականի սեպտեմբերի 20-ի թիվ 991-Ն հրամանում

⁶⁸⁷ Նախարարների կոմիտեն իրավունք ունի դիտարկել ոչ կառավարական կազմակերպություններից, ինչպես նաև մարդու իրավունքների պաշտպանության ազգային հաստատությունների կողմից վճիռների կատարման ընթացքի մասին ուղարկված ցանկացած նկատառում:

⁶⁸⁸ [https://hudoc.exec.coe.int/eng#%7B%22EXECLidentifer%22:%5B%22DH-DD\(2018\)961E%22%5D%7D](https://hudoc.exec.coe.int/eng#%7B%22EXECLidentifer%22:%5B%22DH-DD(2018)961E%22%5D%7D):

փոփոխություններ կատարելու մասին նախագիծ, ինչի արդյունքում նախատեսվում են սկզբունքային և համակարգային լուծումներ:

Հատկանշական է, որ փոփոխությունների կատարման պարագայում, ի թիվս այլնի, նաև կապահովվի Մարդու իրավունքների պաշտպանի կողմից ներկայացված առաջարկների իրացումը, և այս տեսանկյունից կարևոր է միջոցներ ձեռնարկել առաջարկվող նախագիծը հնարավորին սեղմ ժամկետում ընդունելու ուղղությամբ: Միևնույն ժամանակ, առաջարկվող փոփոխություններում ևս արձանագրվել են որոշ խնդիրներ, որոնք Պաշտպանի մանրամասն ուսումնասիրություններով և հստակ առաջարկներով սահմանված գրավոր ընթացակարգով տարվա ընթացքում ուղարկվել են Պաշտպանության նախարարություն:

Դրա հետ մեկտեղ, պետք է նշել, որ Զինված ուժերի նկատմամբ քաղաքացիական վերահսկողությունն ամրապնդելու տեսանկյունից կարևոր է, որ հասարակությանը և Ազգային ժողովին նաև ներկայացվեն կարգապահական վարույթների մասին տեղեկություններ այնքանով, որքանով դրանք չեն բացահայտի ծառայողական և պետական գաղտնիք:

2020 թվականի ընթացքում զորամասեր կատարած այցելությունների ընթացքում իրականացված ուսումնասիրությունների արդյունքում արձանագրվել է, որ ընդհանուր առմամբ, ծառայողական քննություններն անցկացվում են Պաշտպանության նախարարի 2012 թվականի սեպտեմբերի 20-ի թիվ 991-Ն հրամանի պահանջներին համապատասխան: Նյութերի ուսումնասիրությամբ պարզվել է, սակայն, որ որոշ դեպքերում ծառայողական քննությունների եզրակացություններում, ինչպես նաև տույժ տալու մասին հրամաններում նկարագրվել են կատարված իրավախախտումները, սակայն հստակ չի նշվել, թե Զինված ուժերի կարգապահական կանոնագրքի որ հոդվածով է նախատեսված այդ խախտումը: Տույժ տալու հրամաններում չեն նշվել, թե հրամանատարը Կանոնագրքի որ հոդվածով է դեկավարվում տույժը նշանակելիս:

Այսպիսի պրակտիկան խնդրահարույց է ինչպես որոշակիության, այնպես էլ զինծառայողի նկատմամբ կիրառված տույժը հետագայում բողոքարկելու հնարավորության ապահովման տեսանկյունից:

Հեղևաբար, առաջարկվում է՝

1. ուժեղացնել հսկողությունը Պաշտպանության նախարարի 2012 թվականի սեպտեմբերի 20-ի թիվ 991-Ն հրամանի պահանջները, այդ թվում՝ կարգապահական կանոնագրքով խախտումը նախատեսող կոնկրետ հոդվածները, ինչպես նաև կարգապահական տույժ տալու հրամանատարի իրավասությունը սահմանող կարգավորում նշելը պահպանելու ուղղությամբ,

2. ծառայողական քննությունների անցկացման գործընթացում առկա խնդիրները նվազագույնի հասցնելու նպատակով միջոցներ ձեռնարկել Պաշտպանության նախարարի վերոնշյալ հրամանում փոփոխություններ կատարելու վերաբերյալ նախագիծը հնարավորին սեղմ ժամկետում ընդունելու ուղղությամբ,

3. «Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքում կատարել փոփոխություն՝ որպես զինվորական ծառայության կազմակերպման սկզբունք սահմանված «օրենքի գերակայություն» եզրույթը դարձնելով «իրավունքի գերակայություն»:

2. Իրավունքի գերակայության ներքո ամուր կարգապահությունը՝ որպես զինված ուժերում մարդու իրավունքների պաշտպանության գրավական

Չորքերում ամուր կարգապահությունը մարդու իրավունքների պաշտպանության լավագույն գրավականներից է: Կարգապահության ամրապնդումը մարդու իրավունքների պաշտպանության մեկ այլ ասպեկտ է: Հետևաբար, ՀՀ զինված ուժերի կարևորագույն հիմնահարցերից է զինվորական կարգապահության և կանոնադրական կարգի շարունակական ամրապնդումը: Սա պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ զինվորական կարգապահությունը միտված է բանակի մարտունակության բարձրացմանը, ինչպես նաև «համազգեստով քաղաքացիների» իրավունքների ապահովմանը:

Զինծառայողը, գտնվելով հատուկ իրավական վիճակում (նրա որոշ իրավունքներ և ազատությունների սահմանափակվում են, պարտականությունների շրջանակը լայնացվում), հանդիսանում է պետության պաշտպանության ներքո գտնվող անձ, ում իրավունքները, ազատությունները և օրինական շահերը պետք է հարգվեն, իսկ դրանք խախտած անձինք՝ ենթարկվեն պատասխանատվության:

Զինված ուժերի անդամների իրավունքների մասին Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեի թիվ CM/Rec(2010)4 հանձնարարականի 17-րդ կետը սահմանում է, որ պետությունն իրավասու է կազմակերպել զինվորական կարգապահության սեփական համակարգը և այդ հարցում ունի հայեցողության որոշակի շրջանակ:

Ըստ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի իրավաբանության՝ զինվորական կարգապահության համակարգը, որն իր բնույթով ենթադրում է ծառայողների իրավունքների և ազատությունների որոշակի սահմանափակումներ, չի հակասում Կոնվենցիայի ներքո պետությունների ստանձնած պարտավորություններին⁶⁸⁹: Եվրոպական դատարանը նույնպես նշել է, որ յուրաքանչյուր պետություն իրավասու է կազմակերպելու զինվորական կարգապահության սեփական համակարգը և այս հարցում որոշակի հայեցողության շրջանակ ունի, քանի որ տարբեր պետությունների համակարգերը միմյանցից շատ տարբեր են⁶⁹⁰:

ՀՀ զինված ուժերի կարգապահական կանոնագրքի 2-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ զինվորական կարգապահությունը յուրաքանչյուր զինծառայողի կողմից ՀՀ Սահմանադրությամբ, օրենքներով ու զինված ուժերում գործող այլ կանոնագրքերով, ինչպես

⁶⁸⁹ Տե՛ս Էնգելը և այլոք ընդդեմ Նիդերլանդների (Engel and Others v. Netherlands) գործով 1976 թվականի հունիսի 8-ի վճիռը, գանգատ թիվ 5100/71, կետ 57:

⁶⁹⁰ Տե՛ս նույն տեղում՝ 57-59-րդ կետեր:

նաև հրամանատարների (պետերի)՝ իրենց լիազորությունների շրջանակներում տված հրամաններով սահմանված պարտականությունների և կարգուկանոնի խստիվ ու ճշգրիտ պահպանումն է: Ըստ նույն հոդվածի 2-րդ մասի՝ զինվորական կարգապահությունը հիմնվում է օրինականության, մարդու իրավունքների և ազատությունների հարգման, հրապարակայնության, խրախուսման ու կարգապահական պատասխանատվության անխուսափելիության և անհատականացման, զինծառայողների զինվորական, իրավական ու բարոյական դաստիարակության սկզբունքների վրա:

Զինված ուժերի առանձնահատկություններից մեկը, որով այն տարբերվում է այլ աշխատանքներից և ծառայություններից, վերաբերում է զինվորական կարգապահությանը: Զինվորական կարգապահության հիմնական նպատակն է համակարգել զինծառայողների վարքագիծը և գործողությունները, նրանց միջև հաստատել հարաբերությունների այնպիսի կառուցակարգ, որը կապահովի կարգուկանոն:

2020 թվականի ընթացքում Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրված բողոքները, հասարակական կազմակերպությունների և լրատվամիջոցների հրապարակումները, զորամասեր կատարված մշտադիտարկման այցերը ցույց են տալիս, որ զինված ուժերում կարգապահության ամրապնդման անհրաժեշտությունը առաջնային խնդիր է:

Զինվորական կարգապահության և կանոնադրական կարգի պահպանման ու ամրապնդման հարցերի վերաբերյալ հատուկ քննարկում է տեղի ունեցել 2020 թվականի փետրվարի 25-ի Մարդու իրավունքների պաշտպանին առընթեր զինծառայողների իրավունքների հարցերով փորձագիտական խորհրդի նիստի ընթացքում: Նիստում, ի թիվս այլնի, քննարկվել է մահվան դեպքերի նվազման հետ կապված, զորամասերում քրեական ենթամշակույթի, կարգապահական վարույթի ընթացքում զինծառայողների իրավունքների ապահովման և այլ հարցեր: Հատուկ կարևորվել է զինծառայողին պատասխանատվության ենթարկելուց առաջ նրա կողմից կատարած իրավախախտման պատճառները վեր հանելը, որը հետագայում կարող է ունենալ կանխարգելիչ նշանակություն:

2020 թվականի ընթացքում զինված ուժերում կարգապահությանն առնչվող քաղաքացիների բողոքների, զանգվածային լրատվության միջոցների հրապարակումների (այդ թվում՝ մահացության և ինքնավնասման դեպքերի, զորամասը ինքնական թողնելու, բռնություն գործադրելու և այլն) կապակցությամբ Մարդու իրավունքների պաշտպանը պարզաբանումներ է պահանջել իրավասու պետական մարմիններից⁶⁹¹: Զորամասեր կատարած

---

⁶⁹¹ Ըստ Պաշտպանության նախարարության՝ 2020 թվականի ընթացքում արձանագրվել է զինծառայողների փոխհարաբերությունների կանոնադրային կանոնների խախտման ընդհանուր 317 դեպք, որից 44-ը՝ ստորադասության հարաբերություններում:

Ըստ Քննչական կոմիտեի՝ 2020 թվականի ընթացքում զինվորական ծառայության կարգի դեմ ուղղված հանցագործությունների հատկանիշներով հարուցվել է 2331 քրեական գործ, որից 248-ով վարույթը կարճվել է, իսկ 170-ն ուղարկվել է դատարան:

մշտադիտարկման այցերի ընթացքում մշտապես հատուկ ուշադրություն է դարձվել կարգապահական հարցերին, առանձնագրույցներ են տեղի ունեցել պարտադիր ժամկետային ու սպայական կազմի զինծառայողների հետ, ուսումնասիրվել ծառայողական քննությունների նյութերը, տեղում լուծում պահանջող հարցերը քննարկվել են զորամասերի հրամանատարության հետ, իսկ համակարգային խնդիրները վերացնելու նպատակով առաջարկներ են ներկայացվել Պաշտպանության նախարարություն⁶⁹²:

Ջորամասերից մեկում զինծառայողները հայտնել են, որ զորամասի հրամանատարի բարոյահոգեբանական աշխատանքների ապահովման գծով տեղակալը հաճախ բարոյահոգեբանական աշխատանքներ է տանում իրենց հետ և կարևորում միմյանց հանդեպ հանդուրժողականություն դրսևորելու անհրաժեշտությունը:

Մեկ այլ զորամասում սպա-հոգեբանը տեղեկացրել է, որ ամեն օր գրույց է ունենում զինծառայողների հետ, անցկացնում գիտելիքների ստուգման տարբեր թեստեր, որոնց զինծառայողները մասնակցում են հետաքրքրվածությամբ: Ջորամասի սպա-հոգեբանի դիրքորոշմամբ՝ զորամասերում սպա-հոգեբանների կարգավիճակն անհրաժեշտ է բարձրացնել: Ըստ սպա-հոգեբանի՝ առավել շատ անձնակազմ ունեցող զորամասերում պետք է լինեն մի քանի սպա-հոգեբաններ, նրանք չպետք է ընդգրկվեն այլ ծառայություններում (օրինակ՝ վերակարգում), այլ ամենօրյա ռեժիմով պետք է շփում ունենան զինծառայողների հետ՝ բացահայտելու նրանց բարոյահոգեբանական վիճակը:

Այցերից պարզվել է նաև, որ **որոշ զորամասերում առկա չեն սպա-հոգեբանների հաստիքներ, իսկ մի քանիսում՝ հաստիքները թափուր են:**

Մինչդեռ, ամենօրյա ռեժիմով հատուկ ուշադրություն պետք է դարձնել զինծառայողների հոգեբանական վիճակին: Հոգեբանական աջակցության ուժեղացումը, զինծառայողների անհատական-հոգեբանական առանձնահատկությունների ուսումնասիրությունները, հոգեբանական խորհրդատվության տրամադրումը, զինծառայողների (հատկապես նորակոչիկների) հետ անհատական աշխատանքներն իրավախախտումների կանխարգելման լավագույն միջոց կարող են հանդիսանալ: Հետևաբար, անհրաժեշտ է ապահովել, որ բոլոր զորամասերում առկա լինեն սպա-հոգեբանի հաստիքներ, իսկ թափուր հաստիքները պետք է համալրել: Համալրման նպատակով կարելի է քննարկել նաև նման մասնագետների

---

⁶⁹² Օրինակ, առաջարկվել է ծառայողական քննության ընթացքում զինծառայողներին ծանոթացնել իրենց իրավունքներին: Ջորամասեր կատարված այցերի ընթացքում արձանագրվել է, որ զինծառայողների տվյալ իրավունքն ապահովվում է: Պաշտպանի աշխատակազմի կողմից մշակվել և շրջանառվել են ՀՀ զինված ուժերի կարգապահական կանոնագրքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին օրենքի և «Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանության նախարարի 2012 թվականի սեպտեմբերի 20-ի թիվ 991-Ն հրամանում լրացումներ կատարելու մասին» ՀՀ պաշտպանության նախարարի հրամանի նախագծերը: Հատկանշական է, որ Պաշտպանության նախարարության կողմից ներկայացված համապատասխան նախագծում ներառվել են Պաշտպանի ներկայացրած բոլոր առաջարկները:

պատրաստմանը խթանելու հնարավորությունները (օրինակ, Ռազմական համալսարաններում կադրերի պատրաստման միջոցով):

Ըստ Պաշտպանության նախարարության տրամադրած տեղեկությունների՝ 2017-2019 թվականներին Երևանի պետական համալսարանում զորամասերի, գումարտակներ բարոյահոգեբանական աշխատանքների գծով տեղակալների և սպա-հոգեբանների մասնակցությամբ անցկացվել է 5 վերապատրաստման դասընթաց, որոնց ընդգրկվել է շուրջ 150 սպա: 2020 թվականին վերանայվել է սպա-հոգեբանների և հրամանատարի բարոյահոգեբանական աշխատանքների գծով տեղակալների վերապատրաստմանն ուղղված ուսումնական ծրագրերը, և այսուհետ դրանք իրականացվելու են Վ. Սարգսյանի անվան ռազմական համալսարանում՝ եռամսյա ժամկետով:

Նախարարության տեղեկացմամբ՝ Ռազմական ոստիկանության ծառայողները նույնպես, ամենօրյա ռեժիմով զինծառայողների շրջանում իրականացնում են կանխարգելիչ աշխատանքներ:

Այս առումով չափազանց կարևոր է, որ վերապատրաստման դասընթացները՝ հատկապես զորամասերի հրամանատարների բարոյահոգեբանական աշխատանքների գծով տեղակալների մասնակցությամբ, հաճախակի կազմակերպվեն: Ոչ պակաս կարևոր է նաև դասընթացավարների ճիշտ ընտրությունն ու նրանց պրոֆեսիոնալիզմը: Այդ պրոֆեսիոնալիզմն է, որ պետք է էապես բարձրացնի հարգանքը դեպի զինվորի, ենթասպայի ու սպայի արժանապատվությունը: Ավելին՝ **զինված ուժերում կարգապահության ամրապնդման ցանկացած մեխանիզմ ներդնելիս հիմքում պետք է ունենալ զինծառայողի արժանապատվության պաշտպանության և նրա իրավունքների խթանման բարձր ձգտումը:**

Չինված ուժերի անձնակազմի իրավունքների նկատմամբ հարգանքը միայն բարոյական պարտականություն չէ: Նման պահանջը մարդու իրավունքների միջազգային իրավունքի մասն է կազմում, ինչով պայմանավորված՝ պետությունը և առանձին անձինք պարտականություն են կրում հարգել և պաշտպանել մարդու իրավունքները բանակում: Զինծառայողներին որպես համազգեստով քաղաքացիների վերաբերվելը ակնհայտորեն բխում է զինված ուժերը հասարակության մեջ ինտեգրելու նպատակից՝ ի տարբերություն այն մոտեցման, թե զինված ուժերը մեկուսացված են քաղաքական և հասարակական կյանքից: Զինված ուժերի մարտունակության առաջնային հրամայականն է թիմային համախմբվածության և հրամանատարների ու նրանց ենթակաների միջև վստահության և հավատարմության պահպանումը:

Պետությունը պարտավորություն է կրում ապահովել զինծառայության այնպիսի պայմաններ, որոնք կհամապատասխանեն անձի արժանապատվությանը, իսկ զինծառայության մեթոդներն ու ընթացքը զինծառայողներին տանջանքների ու սթրեսի չեն ենթարկի և չեն անցնի կարգապահության ապահովման համար կիրառվող մեթոդների խստության սահմանը:

Իրավախախտումների կանխարգելման տեսանկյունից անհրաժեշտ է կատարել անձի վարքի ռիսկերի գնահատում և բացահայտված խնդիրների հիման վրա պլանավորել և իրականացնել անհատական աշխատանքներ:

Դա կարող է իրականացվել երկու փուլով: Առաջին փուլում դպրոցը և համայնքային ոստիկանությունն անձի վերաբերյալ տվյալները (բնավորություն, վարքագիծ, հակվածություն, սոցիալական և հոգեբանական մի շարք գործոններ, գիտելիքների աստիճան և այլն) փոխանցում են զորակոչային և զորահավաքային համալրման ծառայության տարածքային ստորաբաժանում (զինկոմիսարիատ): Երկրորդ փուլում՝ զորակոչվելուց հետո, հավաքագրված այդ տվյալները փոխանցվում են զորամաս, որտեղ արդեն սպայական անձնակազմը հնարավորություն կունենա վերլուծել անձի վերաբերյալ տվյալները և նրա հետ տանել թիրախային աշխատանքներ՝ նրա հնարավոր հակաիրավական վարքագիծը կանխելու նպատակով⁶⁹³: Այս հարցը քննարկվել է նաև Մարդու իրավունքների պաշտպանին առընթեր զինված ուժերում մարդու իրավունքների պաշտպանության հարցերով փորձագիտական խորհրդի նիստում:

Մեկ այլ խնդիր է կոնկրետ խումբ զինծառայողների շրջանում իրավագիտակցության ոչ բավարար մակարդակը: Դա հատկապես վերաբերում է պարտադիր ժամկետային զինծառայողներին: Իրավական իրազեկվածության պակասն էլ իր հերթին կարող է լինել ոչ կանոնադրային հարաբերությունների հաստատման պատճառներից մեկը:

Օրինակ, զինծառայողների մեծ մասը տեղյակ չէ, որ կարգապահական տույժերը տրվում են գրավոր հրամանով, և իրենք ունեն դրանց հետ ծանոթանալու ու բողոքարկման իրավունք: 2020 թվականի ընթացքում զորամասեր կատարված այցերը, զինծառայողների հետ առանձնազրույցները ցույց են տալիս, որ զինված ուժերում զինծառայողների կողմից կարգապահական տույժերի բողոքարկման պրակտիկան կայացած չէ և գրեթե չի գործում⁶⁹⁴:

«Կարգապահական կանոնագրքի 27-րդ հոդվածի 5-րդ մասի համաձայն՝ զինծառայողը, ում նկատմամբ նշանակված է ծառայողական քննություն, ծառայողական քննությանը մասնակցելու պահից գրավոր ծանոթացվում է անցկացվող ծառայողական քննության շրջանակներում իր իրավունքներին և պարտականություններին, իրավունք ունի ծառայողական քննության անցկացման ժամանակ ծանոթանալու իր մասնակցությամբ կատարված գործողությունների ընթացքի, բովանդակության, արդյունքների վերաբերյալ կազմված փաստաթղթերին և դրանց կապակցությամբ ներկայացնելու առաջարկություններ, բացատրություններ կամ առարկություններ, ինչպես նաև մինչև ծառայողական քննության

⁶⁹³ Այս մեթոդը կարող է օգնել զորամասի հրամանատարությանը և Ռազմական ոստիկանությանը, օրինակ, կրիմինոգեն կամ քրեածին երևույթների, ներառյալ՝ քրեական ենթամշակույթի դեմ պայքարի արդյունավետ միջոցներ գտնելու կամ անձին նրա գիտելիքներին համապատասխան ծառայության ներգրավելու հարցերում:

⁶⁹⁴ Պաշտպանության նախարարության տեղեկացմամբ՝ կարգապահական տույժերի վերաբերյալ 2020 թվականի ընթացքում ստացվել է շուրջ 10 բողոք: Բողոքների 60 %-ի դեպքում տույժը հանվել է կամ փոփոխվել:

ավարտը ծանոթանալու ծառայողական քննության նյութերին, ներառյալ՝ ծառայողական քննության արդյունքներով կազմված եզրակացությանը, սույն օրենքով սահմանված կարգով այն բողոքարկելու:

Ձորամասեր այցերի ընթացքում ծառայողական քննություններն անցկացնող իրավաբան-սպաներին մշտապես առաջարկվում է զինծառայողին նրա իրավունքները գրավոր իրազեկելու հետ մեկտեղ, բանավոր ևս պարզաբանել նրա իրավունքները, այդ թվում՝ տեղեկացնել տույժը բողոքարկելու իրավունքի մասին:

Ձինվորական կարգապահության և կանոնադրական կարգի ամրապնդման գործում սկզբունքային է նաև իրավախախտումներից տուժած անձանց պաշտպանությունը: Ճիշտ է, իրավախախտումներից տուժած անձանց նկատմամբ, ըստ անհրաժեշտության, կիրառվում են օրենքով սահմանված պաշտպանության միջոցներ, կամ տուժած զինծառայողները տեղափոխվում են ծառայության այլ վայր, սակայն նրանց հետ անհրաժեշտ է ամենօրյա ռեժիմով անցկացնել հոգեբանական աջակցման աշխատանքներ և պահել հատուկ ուշադրության ու հոգածության ներքո:

Ձինված ուժերի անդամների իրավունքների մասին Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեի թիվ CM/Rec(2010)4 հանձնարարականի «Դ» բաժնի համաձայն՝ արդյունավետ պաշտպանության համար առանցքային կարևորություն ունի այն, որ զինվորական կարգապահությանը և էթիկային հակասող վարքագծի մասին իրավասու մարմինները անհապաղ տեղեկացվեն, և առանց ձգձգման քննություն իրականացվի: Ինչ վերաբերում է կարգապահական վարույթներին, ապա դրանք պետք է ընթանան Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածին համահունչ, զանցանքի համար մեղադրվողը պետք է պատշաճորեն տեղեկացվի մեղադրանքի կամ իր գործով կարգապահական վարույթ սկսելու մասին: Կարգապահական զանցանքը, որի համար անձը պատժվում է, պետք է լինի այն, որի համար նա մեղադրվել է: Այն դեպքում, երբ Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածը կիրառելի է, այս դրույթի բոլոր երաշխիքները պետք է ապահովվեն: Պետք է նաև հնարավորություն լինի բողոքարկելու ավելի բարձր մարմնի, որն անկախ է հրամանատարական շղթայից:

Հարկ է նկատի ունենալ, որ բանակում կարգապահության ամրապնդման համար «պատասխանատվության խստացումը կբարձրացնի կարգապահությունը» սկզբունքով առաջնորդվելը լավագույն միջոցը չէ: Ոչ միշտ է պատասխանատվության խստությունը կանխում կամ բացառում անձի ոչ իրավաչափ վարքագիծը: **Պատժի խստության աստիճանը պետք է մշտապես լինի գործած իրավախախտմանը խիստ համաչափ:** Անթույլատրելի է խմբակային պատժամիջոցները, որոնց պարագայում պատասխանատվության է ենթարկվում նաև անձը, ով խախտմանը առնչություն չի ունեցել: Դա կարող է հանգեցնել միջանձնային հարաբերություններում խնդիրների՝ խարխլելով զինվորական կոլեկտիվի համախմբվածությունը:

Ինչպես սպայական, այնպես էլ սերժանտական կազմը պետք է հանդես գա զորամասերում տեղի ունեցող իրավախախտումների դեմ պայքարի առաջին գծում: Նրանց կողմից անձնակազմին հմուտ ղեկավարելը կարևորագույն նշանակություն ունի մարդու իրավունքների նկատմամբ հարգանքն ապահովելու համար: Այս առումով հրամանատարները պարտավոր են ակտիվ լինել (նախաձեռնող դեր ունենալ) զինվորականների միջև փոխադարձ վստահության և հարգանքի մթնոլորտ ձևավորելու համար և ձեռնարկել բոլոր անհրաժեշտ միջոցները՝ իրենց ենթակաների անօրինական գործողությունները կանխելու համար: Առավել ևս, որ ՀՀ զինված ուժերի կարգապահական կանոնագրքի 4-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ զինվորական կարգապահության և կանոնադրական կարգի ամրապնդման համար պատասխանատու են բոլոր խմբերի հրամանատարները (պետերը), մյուս սպայական ու ենթասպայական անձնակազմը:

Հատկապես, կարևոր է զինված ուժերում սերժանտների դերի բարձրացումը՝ որպես շարքային կազմի զինձառայողների հետ անմիջականորեն և առաջնային շփում ունեցողներ: Սերժանտը պետք է լավ տիրապետի ենթակա անձնակազմի բարոյահոգեբանական և անձնական հատկանիշներին, ընտանեկան դրությանը և հոգ տանի նրանց մասին: Նա զինվորներից պետք է պահանջի զինվորական կարգապահության, օրվա կանոնակարգի պահպանում, վերադաս հրամանատարին պարբերաբար ներկայացնի կիրառված խրախուսանքների ու կարգապահական տույժերի մասին: Նշվածը բխում է նաև «Հայաստանի Հանրապետության զինված ուժերի ներքին ծառայության կանոնագիրքը հաստատելու մասին» ՀՀ օրենքի պահանջներից:

Այս առումով կարևոր է ՁՈւ կարգապահական կանոնագրքի 27-րդ հոդվածի 6-րդ մասի դրույթի պրակտիկ կիրառության արդյունավետ ապահովումը: Այսպես, ըստ այդ դրույթի՝ տրված կարգապահական տույժերը, ինչպես նաև թույլ տրված կարգապահական խախտումներն իրավասու հրամանատարի (պետի) որոշմամբ կարող են քննարկվել համապատասխանաբար շարքային կազմի և կրտսեր ենթասպայական կազմի զինձառայողների նկատմամբ՝ անձնակազմի և սերժանտական ժողովներում, ավագ ենթասպայական կազմի զինձառայողների նկատմամբ՝ ենթասպայական ժողովներում, սպայական կազմի զինձառայողների նկատմամբ՝ սպայական ժողովներում կամ սպայի պատվի դատարաններում: Վերջինները կոչված են նպաստելու զինվորական կարգապահության ամրապնդմանն ու զինվորական կոլեկտիվի համախմբմանը: Մինչդեռ, կատարված ուսումնասիրությունները ցույց են տվել, որ զորքերում մեծամասամբ չեն գործում ենթասպայական և սերժանտական ժողովները: Իսկ այն զորամասերում, որտեղ գործում են՝ սովորաբար, ըստ էության, ձևական բնույթ են կրում: Այս առումով ևս անելիքներ կան՝ նկատի ունենալով, որ այս մարմինների կարգավիճակի բարձրացումը միանշանակ կարող է լինել բանակում կարգուկանոնի երաշխավորմանն ուղղված ևս մեկ լրացուցիչ դրական քայլ:

Որպես ամփոփում՝ մնում է հավելել, որ բանակում ամուր կարգապահություն ապահովելու գրավականներից է գրագետ զինծառայողների արհեստավարժ մոտեցումը ծառայության նկատմամբ: Դա իր հերթին անխուսափելիորեն ենթադրում է մարդու իրավունքների ապահովում, ներառյալ՝ հարգանք մարդու արժանապատվության հանդեպ:

Որպեսզի զորքերում կարգապահությունը լինի կայուն և երաշխավորված՝ զինվորականների կողմից «լիազորությունների գրագետ կատարումը» պետք է ուղեկցվի «ծառայության նկատմամբ պատասխանատու մոտեցմամբ», իսկ այստեղ անպայմանորեն պետք է բացառվի «ենթակայի նկատմամբ ոչ արժանապատիվ վերաբերմունքը»:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը կարևոր է համարում հիշեցնել նախորդ տարեկան հաղորդմամբ առաջ քաշված այն բանաձևը ($\text{Գ} + \text{Պ} - \text{Վ} = \text{Կ}$), որը լավագույնս արտահայտում է բանակում կարգապահության ամրապնդման հիմնական ուղենիշները:

Այդ բանաձևում Գ-ն լիազորությունների գրագետ կատարումն է (գրագիտություն), Պ-ն՝ ծառայության նկատմամբ պատասխանատու մոտեցումը (պատասխանատվություն), Վ-ն՝ ոչ արժանապատիվ վերաբերմունքը ենթակայի նկատմամբ (վերաբերմունք), իսկ Կ-ն՝ զինվորական կարգապահությունը:

Նորից ընդգծել է պետք , որ սա է պրոֆեսիոնալ միջոցների իրականացմամբ զինվորական կարգապահության ամրապնդման ողջամիտ բանաձևը: Նման մոտեցմամբ հնարավոր է ապահովել թե՛ զինվորական կարգապահությունը, թե՛ իրավունքի գերակայության ներքո մարդու իրավունքների պաշտպանությունը և խթանումը:

Վերոգրյալի հաշվառմամբ՝ առաջարկվում է՝

- 1. ուսումնասիրել ԶՈւ ամբողջ համակարգում մարդու իրավունքների խախտումների միտումները՝ նպատակ ունենալով որոշել, թե որքանով է գիտելիքների հնարավոր անբավարարությունը հանգեցնում մարդու իրավունքների խախտումների,*
- 2. կոնկրետ հասցեատերերի համար մշակել ուսուցման մեթոդներ (դասընթացներ, իրազեկման ու տեղեկատվական թերթիկներ և այլն),*
- 3. ուսումնասիրել Ռազմաուսումնական հաստատությունների կուրսանտների դասերի պլանը և կարարել զինված ուժերի կարիքներից բխող անհրաժեշտ լրացումներ ու փոփոխություններ (որպես ապագա սպաներ՝ զինված ուժերում մարդու իրավունքներին վերաբերող հարցերին նրանց իրազեկվածությունն առավել կարևոր է),*
- 4. կարարելագործել Ռազմական ոստիկանության ծառայողների գիտելիքներն ու կարողությունները, որպեսզի նրանք կարողանան զորամասերում համապատասխան աշխատանքներ իրականացնել, ներառյալ՝ բռնության կանխարգելման աշխատանքներ, և արդյունավետ համագործակցել զորամասի հրամանատարության հետ,*
- 5. բոլոր զորամասերն ապահովել սպա-հոգեբաններով՝ նրանց համար պարբերաբար իրականացնելով վերապատրաստման դասընթացներ,*

6. հանրակրթական հաստատությունների տնօրենների և համայնքային ոստիկանության ծառայողների համար սահմանել զորակոչային տարիքի քաղաքացիների վերաբերյալ տվյալները (բնավորություն, վարք, սոցիալ-հոգեբանական մի շարք գործոններ, գիտելիք և այլն) տարածքային զինկոմիսարիատ ներկայացնելու պարտականություն

7. Է՛լ ավելի հեղուկական դարձնել զինծառայողների շրջանում իրավագիտակցության բարձրացման աշխատանքները՝ նրանց տրամադրելով իրավունքների իրազեկման ձեռնարկներ, ուղեցույցներ, տեղեկատվական թերթիկներ, կազմակերպել դասընթացներ,

8. զարգացնել խրախուսանքի միջոցներ կիրառելու ինստիտուտը, քանի որ խրախուսանքը զինվորական կարգապահության ամրապնդման և զինծառայողների դաստիարակման հայտնի միջոց է:

3. Հրաման չկատարելու և զինգրքույկը կորցնելու համար կարգապահական տույժ կիրառելու պրակտիկան

Զինված ուժերի անդամների իրավունքների մասին Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեի թիվ CM/Rec(2010)4 հանձնարարականի 17-րդ և 19-րդ կետերի համաձայն՝ յուրաքանչյուր անդամ պետություն իրավասու է կազմակերպել զինվորական կարգապահության սեփական համակարգը և այդ հարցում ունի հայեցողական որոշակի շրջանակ: Սակայն միայն զինվորական կարգապահության, կարգուկանոնի, ապահովության կամ անվտանգության սպառնալիք հանդիսացող վարքագիծը կարող է համարվել կարգապահական իրավախախտում: Ցանկացած պատժի խստության աստիճանը պետք է լինի իրավախախտմանը համաչափ: Զինծառայողների **գործողությունները կամ անգործությունը, որոնք հավասարազոր են կարգապահական խախտումների**, կարգապահական վարույթի շրջանակներում կիրառվող ընթացակարգերը, նշանակվող պատիժների տեսակները և տևողությունը, նման պատիժ նշանակելու իրավասություն ունեցող մարմինը և այդ պատիժները բողոքարկելու իրավունքը **պետք է նախատեսվեն օրենքով:**

2020 թվականի ընթացքում զորամասեր իրականացված այցերի արդյունքում Պաշտպանը արձանագրել է, որ զինծառայողների կողմից զինվորական գրքույկը կորցնելու դեպքերի հանգամանքները պարզելու նպատակով իրականացվում են ծառայողական քննություններ, որոնց արդյունքում զինծառայողներին տրվում են կարգապահական տույժեր: Պաշտպանության նախարարությունից ստացված տեղեկությունների համաձայն՝ 2020 թվականի ընթացքում զինվորական գրքույկը կորցնելու հանգամանքները պարզելու նպատակով անցկացվել է 150-ից ավելի ծառայողական քննություն: Հատկանշական է, որ բոլոր քննությունների արդյունքում զինծառայողների նկատմամբ կիրառվել է «նկատողություն» կարգապահական տույժ:

Վերոնշյալը խնդրահարույց է հետևյալ պատճառաբանությամբ. ՀՀ զինված ուժերի կարգապահական կանոնագրքի (այսուհետ՝ Կարգապահական կանոնագիրք) 13-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ կարգապահական խախտում (զանցանք) է համարվում զինվորական ծառայության կարգի դեմ ոտնձգող հակաիրավական, մեղավոր (դիտավորյալ կամ անզգույշ) այնպիսի գործողությունը կամ անգործությունը, **որի համար նույն օրենքով նախատեսված է կարգապահական պատասխանատվություն**: Կարգապահական խախտում է համարվում նաև սպայական կազմի զինծառայողի կողմից հաշվետու կամ ուսումնական տարվա արդյունքներով ծառայողական գործառույթները չկատարելը կամ ոչ պատշաճ կատարելը կամ սպայի պատվի կանոնների խախտումը:

Կարգապահական կանոնագրքի 5-րդ գլխով նախատեսված են կարգապահական իրավախախտումների տեսակները, որոնց շարքում **առկա չէ զինծառայողի կողմից զինվորական գրքույկը կորցնելու**: Ըստ Պաշտպանության նախարարության՝ զինվորական գրքույկը կորցնելու համար կարգապահական տույժերը զինծառայողներին տրվել են զինվորական գրքույկի ծանոթացման բաժնի 1-ին կետի հիմքով: ՀՀ կառավարության 2018 թվականի նոյեմբերի 8-ի թիվ 1269-Ն որոշման ձև 3-ով նախատեսված է զինվորական գրքույկը, որի «Զինվորական հաշվառման և զինվորական գրքույկի վերաբերյալ» կանոնների 1-ին կետի համաձայն՝ զինծառայողները, ինչպես նաև պահեստազորում հաշվառված քաղաքացիները պարտավոր են խնամքով պահել զինվորական գրքույկը, այն կորցնելու դեպքում զինծառայողները անհապաղ այդ մասին զեկուցում են անմիջական պետին, իսկ պահեստազորում հաշվառված քաղաքացիները՝ զինվորական հաշվառման վայրի զինվորական կոմիսարիատ: Այդ դեպքում զինվորական գրքույկը համարվում է անվավեր և տրվում է նոր զինվորական գրքույկ: Զինծառայողները զինվորական գրքույկը կորցնելու դեպքում ենթարկվում են կարգապահական պատասխանատվության:

Մինչդեռ, զինծառայողներին զինվորական գրքույկը կորցնելու համար պատասխանատվության ենթարկելու հիմք Կարգապահական կանոնագրքով նախատեսված չէ, առկա չէ նաև բլանկետային նորմ առ այն, որ զինծառայողները պատասխանատվության են ենթարկվում զինվորական գրքույկի «Զինվորական հաշվառման և զինվորական գրքույկի վերաբերյալ կանոնները» խախտելու համար, սակայն զինծառայողները բացառապես զինվորական գրքույկով նախատեսված կանոնի հիման վրա՝ ենթարկվում են կարգապահական պատասխանատվության:

Նշված հանգամանքն արձանագրվել էր նաև Պաշտպանի 2019 թվականի տարեկան հաղորդմամբ, և առաջարկվել բացառել զինվորական գրքույկը կորցնելու համար զինծառայողներին կարգապահական պատասխանատվության ենթարկելու պրակտիկան:

Անհրաժեշտ է նաև նշել, որ 2021 թվականի սկզբին շրջանառության մեջ է դրվել Պաշտպանության նախարարի 2012 թվականի սեպտեմբերի 20-ի թիվ 991-Ն հրամանում փոփոխություններ կատարելու մասին նախագիծ, որով, ի թիվս այլնի, առաջարկվում է որպես

ծառայողական քննության նշանակման առիթ նախատեսել զինծառայողի ծառայողական վկայականի (զինվորական գրքույկի), ինչպես նաև հատուկ պահպանության ենթակա այլ փաստաթղթի(երի) կորցնելը կամ փչացնելը:

Պաշտպանը հարկ է համարում ընդգծել, որ զինվորական գրքույկը կորցնելու պատճառները պարզելու նպատակով ծառայողական քննություն իրականացնելն, ինքնին, հասկանալի է (և առնվազն ունի ողջամիտ նպատակ), սակայն Պաշտպանության նախարարի վերոնշյալ հրամանում առաջարկվող լրացմամբ ծառայողական քննություն անցկացնելու այդպիսի առիթի նախատեսումը որևէ պարագայում չպետք է կարգապահական կանոնագրքով չնախատեսված տույժ կիրառելու հիմք հանդիսանա (դա չի ունենա լեգիտիմ նպատակին (legitimate aim) բավարարող հիմնավորվածություն):

Զինծառայողներին կարգապահական պատասխանատվության ենթարկելու հետ կապված խնդիր էր բացահայտվել կարգապահական իրավախախտումը Կարգապահական կանոնագրքի 31-րդ հոդվածով (հրամանը չկատարելը կամ ոչ պատշաճ կատարելը) որակելու հետ կապված: Այս խնդիրն արձանագրվել էր դեռևս Պաշտպանի 2018 և 2019 թվականների տարեկան հաղորդումներում:

Մասնավորապես, նախկինում Պաշտպանին հասցեագրված բողոքներից մեկով պարզվել էր, որ սպան, ով ծառայության վայր էր ներկայացել ոչ սթափ վիճակում, ենթարկվել է «զինվորական ծառայությունից արձակում» կարգապահական պատասխանատվության, քանի որ, Պաշտպանության նախարարության մեկնաբանությամբ, այդ կերպ խախտել էր ՀՀ պաշտպանության նախարարի 2012 թվականի սեպտեմբերի 20-ի «Հայաստանի Հանրապետության զինված ուժերի սպայի պատվի կանոնները հաստատելու մասին» թիվ 992-Ն հրամանով հաստատված կանոնների 6-րդ (արժևորել սեփական խոսքը, խուսափել անհարկի խոստումներից, պահպանել տրված խոստումը՝ միաժամանակ գիտակցելով տրված խոստման հնարավոր բացասական հետևանքները) և 12-րդ (իր վարքով նպաստել հասարակության այն համոզմունքի ձևավորմանը և պահպանմանը, որ զինվորական ծառայության համակարգը հիմնված է ազնվության, արդարության ու Հայրենիքի պաշտպանության գաղափարի վրա) կետերի պահանջները:

Պաշտպանի 2018 և 2019 թվականների հաղորդումներով նշվել էր, որ այս պարագայում, էական նշանակություն ունի այն հանգամանքը, թե արդյոք ՀՀ պաշտպանության նախարարի նորմատիվ հրամանով սահմանված վարքագծի կանոնները խախտելը կարող է որակվել Կարգապահական կանոնագրքի 31-րդ հոդվածով, և թե արդյոք հրամանը պետք է ուղղված լինի անորոշ շրջանակի, թե՛ կոնկրետ զինծառայողների:

Այսպես, 31-րդ հոդվածի համաձայն՝ հրամանատարի (պետի) օրինական և սահմանված կարգով տրված հրամանը ստորադասի (ենթակայի) կողմից չկատարելն առաջացնում է կարգապահական պատասխանատվություն:

Զինծառայողները կարող են պատասխանատվության ենթարկվել միայն օրինական և սահմանված կարգով տրված հրամանը չկատարելու կամ ոչ պատշաճ կատարելու համար:

«Հրամանը չկատարելը կամ ոչ պատշաճ կատարելը» զանցանքի էությունը բացահայտելու համար անհրաժեշտ է պարզել «հրաման» և «պետ» հասկացությունների բովանդակությունը:

ՀՀ զինված ուժերի ներքին ծառայության կանոնագրքով (այսուհետ՝ Ներքին ծառայության կանոնագիրք) սահմանվում է հրաման հասկացությունը: Այսպես՝ 37-րդ հոդվածի համաձայն՝ հրամանը հրամանատարի (պետի) կարգադրություն է՝ ուղղված ենթականերին, որ պահանջում է որոշակի գործողություններ կատարել, այս կամ այն կանոնը պահպանել, սահմանում է ինչ-որ կարգ, դիրք: Հրամանը կարող է տրվել գրավոր, բանավոր, կապի տեխնիկական միջոցներով՝ մեկ զինծառայողի, զինծառայողների խմբին կամ զորամասին (ստորաբաժանմանը): Գրավոր հրամանը զինվորական կառավարման հիմնական կարգադրիչ, պաշտոնական փաստաթուղթ է (իրավական ակտ), որ միանձնյա ղեկավարման իրավունքով հրապարակում են զորամասերի հրամանատարները (հիմնարկների պետերը): Բանավոր հրամաններ տալիս են բոլոր հրամանատարները (պետերը):

Այսպիսով, որպեսզի հրամանը համարվի օրինական և սահմանված կարգով տրված, ի թիվս այլ պահանջների, այն պետք է **ուղղված լինի մեկ զինծառայողի, զինծառայողների խմբին կամ զորամասին (ստորաբաժանմանը):**

Հետևաբար, Պաշտպանության նախարարի նորմատիվ հրամանի պահանջները չկատարելը չի կարող հանգեցել Կարգապահական կանոնագրքի 31-րդ հոդվածով սահմանված զանցանքի կատարմանը, քանի որ դրանով վարքագծի կանոններ են սահմանվում բոլոր զինծառայողների համար: Ներքին ծառայության կանոնագրքի 41-րդ հոդվածի համաձայն՝ **հրամանատարի (պետի)** հրամանը պետք է կատարվի անվերապահորեն, ճշտորեն և նշված ժամկետում (Ավելին՝ զինծառայողը, ստանալով հրամանը, պատասխանում է «Լսում եմ» և հետո կատարում այն):

Նշված դրույթը նաև հստակեցնում է, որ անհրաժեշտության դեպքում, տրված հրամանի ճիշտ ընկալումը ստուգելու նպատակով հրամանատարը (պետը) կարող է պահանջել նրա համառոտ կրկնությունը, իսկ զինծառայողը, ստանալով հրամանը, դիմել հրամանատարին (պետին) այն կրկնելու խնդրանքով: Ստացված հրամանի կատարման մասին զինծառայողը պարտավոր է զեկուցել հրաման տված պետին և իր անմիջական պետին:

Այնինչ, Պաշտպանության նախարարի նորմատիվ հրամանների դեպքում զինծառայողները դրա մասին չեն զեկուցում իրենց անմիջական պետերին, այդ հրամանների կատարման համար ժամկետ նշված չէ:

Ներքին ծառայության կանոնագրքի 33-րդ հոդվածի համաձայն՝ պետերը, որոնց զինծառայողները ենթարկվում են ծառայության բերումով, թեկուզ և ժամանակավորապես, ուղղակի պետեր են համարվում: Ենթակային ամենամոտ ուղղակի պետը կոչվում է անմիջական պետ:

Հատկանշական է, որ հրամանը՝ որպես իրավական ակտի տեսակ, օրենքից և կառավարության որոշումից ցածր իրավաբանական ուժ ունի, սակայն դրա համար նախատեսված է խիստ պատասխանատվություն, որը կապված է այն հանգամանքի հետ, որ դրանով խախտվում է զինվորական ծառայության կարևորագույն սկզբունքներից մեկը՝ «Միանձնյա ղեկավարությունը»: Համաձայն Ներքին ծառայության կանոնագրքի 31-րդ հոդվածի՝ միանձնյա ղեկավարությունը Հայաստանի Հանրապետության զինված ուժերի կազմավորման, ղեկավարման և զինծառայողների փոխհարաբերության սկզբունքներից մեկն է: Դա հրամանատարին (պետին) իր ենթակաների նկատմամբ ողջ կարգադրողական իշխանությամբ օժտելն է և նրա վրա պետության հանդեպ անձնական պատասխանատվություն դնելը զորամասի, ստորաբաժանման և ամեն մի զինծառայողի կյանքի ու գործունեության բոլոր կողմերի համար:

Ավելին՝ միանձնյա ղեկավարությունը դրսևորվում է հրամանատարի (պետի)՝ իրադրության համակողմանի գնահատումից ելնելով՝ միանձնյա կերպով որոշումներ ընդունելու, օրենքներին ու զինվորական կանոնադրություններին խստիվ համապատասխան հրամաններ արձակելու և դրանց կատարումն ապահովելու իրավունքի մեջ:

Հարկ է նկատի ունենալ, որ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 356-րդ հոդվածով նախատեսված հանցակազմը Կարգապահական կանոնագրքով սահմանված կարգապահական զանցանքից տարբերվում է միայն առաջացրած հետևանքով, այն է՝ ծառայության շահերին էական վնաս պատճառելը:

Շեղանքար, արարքը Կարգապահական կանոնագրքի 31-րդ հոդվածով որակելու համար անհրաժեշտ է հանցակազմի համար սահմանված բոլոր հատկանիշները՝ բացառությամբ հետևանքի:

Այս հանցագործության անմիջական օբյեկտը զինվորական ենթակայության կարգն է, և դրանով խախտվում է զինված ուժերի կազմավորման և գործունեության այնպիսի կարևոր սկզբունք, ինչպիսին է միանձնյա ղեկավարումը (այդ թվում՝ անմիջական ենթակայությունը):

Հրամանը պետի կողմից կոնկրետ ստորադասին կամ ստորադասների խմբին ուղղված պարտադիր պահանջ է՝ կատարելու կամ չկատարելու այս կամ այն գործողությունը:

Հրամանից պետք է տարբերել այն պահանջները, որոնք նախատեսված են զինվորական կանոնադրություններում ու կանոնագրքերում և ուղղված են զինծառայողների անորոշ շրջանակի⁶⁹⁵:

Ինչ վերաբերում է ՀՀ պաշտպանության նախարարի 2012 թվականի սեպտեմբերի 20-ի «Հայաստանի Հանրապետության զինված ուժերի սպայի պատվի կանոնները հաստատելու մասին» թիվ 992-Ն հրամանով հաստատված կանոնները խախտելու համար սահմանված

⁶⁹⁵ Սա հստակ է նաև մասնագիտական տեսական գրականության մեջ, տե՛ս, օրինակ՝ Հայաստանի Հանրապետության քրեական իրավունք, հատուկ մաս, դասագիրք բուհերի համար, ԵՊՀ հրատարակչություն, Երևան 2012թ.:

պատասխանատվությանը, ապա անհրաժեշտ է նշել, որ կարգապահական խախտում է համարվում, ի թիվս այլնի, նաև սպայական կազմի զինծառայողի կողմից հաշվետու կամ ուսումնական տարվա արդյունքներով ծառայողական գործառույթները չկատարելը կամ ոչ պատշաճ կատարելը կամ **սպայի պատվի կանոնները խախտելը:**

Հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ զինվորական կարգապահությունն ապահովվում է յուրաքանչյուր զինծառայողի կողմից Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանության, զինվորական պարտքի և իր պարտականությունների կատարման համար անձնական պատասխանատվության գիտակցմամբ, ինչպես նաև **հրամանատարների (պետերի) կողմից իրենց լիազորությունների շրջանակներում տրված հրամանների ճշգրիտ ու ժամանակին կատարմամբ:**

Այս բնորոշումից պարզ է դառնում, որ բոլոր իրավական ակտերը, որոնցով պարտականություններ են սահմանված զինծառայողների համար, զինվորական կարգապահության բաղկացուցիչ մասն են կազմում:

Այլ կերպ ասած, թեև Կարգապահական կանոնագրքով նշվում է, որ սպայի պատվի կանոնները խախտելը հանդիսանում է կարգապահական զանցանք, սակայն նշված չէ, թե Կարգապահական կանոնագրքով սահմանված 15 զանցանքից կոնկրետ որ զանցանքն է: Ավելին՝ սպայի պատվի կանոնները խախտելու համար ուղղակիորեն պատասխանատվություն կամ տույժի տեսակ սահմանված չէ: Հետևաբար, սպայի պատվի կանոնների խախտման դեպքում անհրաժեշտ է ծառայողական քննությամբ պարզել, թե զինծառայողը Կարգապահական կանոնագրքով նախատեսված որ զանցանքն է կատարել (օրինակ՝ հնարավոր է, որ դա հանգեցնի «Ներքին ծառայության կանոնագրքային կանոնները խախտելը» կամ «Անփույթ վերաբերմունքը ծառայության նկատմամբ» կարգապահական զանցանքներին):

Բոլոր դեպքերում զինծառայողներին վերագրվող իրավախախտումները պետք է համապատասխանեն իրավական որոշակիության չափանիշներին:

ՀՀ սահմանադրական դատարանն արձանագրել է, որ ՀՀ Սահմանադրության 1-ին հոդվածով ամրագրված իրավական պետության կարևորագույն հատկանիշներից է իրավունքի գերակայությունը, որի ապահովման գլխավոր պահանջներից են իրավական որոշակիության սկզբունքը, իրավահարաբերությունների կարգավորումը բացառապես այնպիսի օրենքներով, որոնք համապատասխանում են որակական որոշակի հատկանիշների՝ հստակ են, կանխատեսելի, մատչելի⁶⁹⁶:

Հետևաբար, Կարգապահական կանոնագրքում սպայի պատվի կանոնները խախտելը որպես կարգապահական տույժ սահմանված լինելն ինքնին բավարար չէ այդ կանոնները խախտելը Կարգապահական կանոնագրքի 31-րդ հոդվածով որակելու համար: Արդյունքում,

⁶⁹⁶ Տե՛ս, ՀՀ սահմանադրական դատարանի 2016 թվականի մայիսի 3-ի թիվ ՍԴՈ-1270 որոշումը:

առաջարկվել էր Կարգապահական կանոնագրքում սպայի պատվի կանոնները խախտելու համար սահմանել առանձին զանցանք, սակայն առաջարկը դեռևս չի իրացվել:

Խնդրին անդրադարձ էր կատարվել նաև Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմում Պաշտպանության նախարարության ստորաբաժանումների ղեկավար կազմի հետ 2019 թվականի հոկտեմբերի 7-ին տեղի ունեցած աշխատանքային քննարկման ընթացքում: Պաշտպանության նախարարության ներկայացուցիչներն ընդունել են «Հրամանը չկատարելը կամ ոչ պատշաճ կատարելը» զանցանքի որակման հետ կապված պրակտիկ խնդրի առկայությունը և ընդգծել հետագա պրակտիկական փոփոխելու անհրաժեշտությունը:

Բացի այդ, 2020 թվականին Պաշտպանին կրկին հասցեագրվել է բողոք, որով զինձառայողը բարձրացրել է ՀՀ պաշտպանության նախարարի նորմատիվ հրամանով սահմանված վարքագծի կանոնները խախտելը Կարգապահական կանոնագրքի 31-րդ հոդվածով որակելու և դրա արդյունքում տվյալ զանցանքին համապատասխան կարգապահական տույժ կիրառելու հետ կապված խնդիր: Նման բողոքի առկայությունը վկայում է, որ պրակտիկայում խնդիրը դեռևս չի լուծվել, ինչը խիստ մտահոգիչ է:

Հետևաբար, առաջարկվում է՝

1. բացառել օրենքով չնախատեսված արարք կատարելու, մասնավորապես՝ զինվորական գրքույկը կորցնելու համար զինձառայողներին կարգապահական պատասխանատվության ենթարկելու պրակտիկան,

2. բացառել Պաշտպանության նախարարի նորմատիվ հրամանները խախտելու համար զինձառայողներին Կարգապահական կանոնագրքի 31-րդ հոդվածով նախատեսված զանցանք (Հրաման չկատարելը կամ ոչ պատշաճ կատարելը) վերագրելու պրակտիկան,

3. Կարգապահական կանոնագրքում սպայի պատվի կանոնները խախտելու համար սահմանել առանձին զանցանք:

4. Պարտադիր զինձառայողին մշտական տեղակայման զորամասից այլ զորամաս տեղափոխելու պրակտիկան

«Զինվորական ծառայության և զինձառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքի 27-րդ հոդվածի 5-րդ մասի համաձայն՝ շարքային և սպայական կազմերի պարտադիր զինձառայողները ՀՀ պաշտպանության նախարարի հրամանով սահմանված կարգով ծառայողական անհրաժեշտությունից ելնելով, կազմակերպչական-հաստիքային միջոցառումների կապակցությամբ, ընտանեկան պայմաններից ելնելով, առողջական վիճակի պատճառով՝ ռազմաբժշկական հանձնաժողովի եզրակացության համաձայն, ռազմաուսումնական հաստատությունից հեռացվելու (ազատվելու) կամ առողջական վիճակի պատճառով ռազմաուսումնական հաստատությունում ուսանելու համար ոչ պիտանի ճանաչվելու դեպքում կարող են տեղափոխվել ծառայության այլ վայր:

Չինժառայողները ծառայության այլ վայր կարող են տեղափոխվել նաև ՀՀ զինված ուժերի կարգապահական կանոնագրքի 20-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ քրեական գործով նախաքննության իրականացման նկատառումներից ելնելով:

Չնայած օրենսդրական կարգավորումներին՝ 2020 թվականի ընթացքում Մարդու իրավունքների պաշտպանը ստացել է բողոքներ զինժառայողին մշտական տեղակայման վայրի զորամասից Ռազմական ոստիկանության ընդունիչ-բաշխիչ բաժին տեղափոխելու վերաբերյալ: Խնդիրն այն է, որ զինժառայողը մշտական տեղակայման զորամասից տեղափոխվում է Ռազմական ոստիկանության ընդունիչ-բաշխիչ բաժին և տևական ժամանակ գտնվում այնտեղ՝ ներգրավված չլինելով քրեական գործում, չունենալով որևէ կարգավիճակ կամ քրեական գործով ունենալով, օրինակ, վկայի դատավարական կարգավիճակ: Երբեմն բաժին են բերվում զինժառայողներ նույնիսկ նյութերի նախապատրաստման ընթացքում: Մեկ դեպքում, օրինակ, զինժառայողը, ով հանձնված էր հրամանատարության հսկողությանը, շուրջ մեկ տարի գտնվում էր ընդունիչ-բաշխիչ բաժնում: Հատկանշական է, որ, ընդունիչ-բաշխիչ բաժնում զինժառայողների գտնվելու ժամկետը անորոշ է (չգիտեն, թե մինչև երբ են գտնվելու այնտեղ): Այդ անորոշությունը հոգեճնշող վիճակ է առաջացնում նրանց մոտ: Բացի այդ, զինժառայողներին անորոշ ժամկետով պահելու պրակտիկան խնդրահարույց է նաև զինվորական հրամանատարության համար (ընդ որում՝ ինչպես զորամասի, այնպես էլ Ռազմական ոստիկանության)՝ նկատի ունենալով, որ այդ անորոշությունը ուղղակիորեն կամ անուղղակիորեն անդրադառնում է զինվորական ծառայության արդյունավետ կազմակերպմանը:

Այցերի ընթացքում նաև արձանագրվել է, որ քրեական գործով տարբեր դատավարական կարգավիճակ ունեցող անձինք, օրինակ՝ վկա, հրամանատարության հսկողությանը հանձնված, ինչպես նաև որևէ կարգավիճակ չունեցող զինժառայողներ պահվում են ընդունիչ-բաշխիչ բաժնում միասին, նրանց օրվա կարգացուցակում չկան տարբերություններ: **Այս առումով, կարելի է քննարկել քրեադատավարական և զինվորական օրենսդրության մեջ փոփոխություններ կատարելու հարցը, որով հրամանատարներին իրավասություն կտրվի հրամանատարական հսկողությանը հանձնված զինժառայողներին ներգրավել խափանման միջոցների պայմաններին չհակասող աշխատանքների: Ընդ որում, զինվորական օրենսդրությամբ պարտադիր պետք է սահմանվի թույլատրվող աշխատանքների ցանկը:**

Մտահոգիչ է նաև այն, որ պրակտիկայում քրեական գործի շրջանակում քննիչի կամ դատարանի գրավոր պահանջով զինժառայողը մշտական տեղակայման զորամասից տեղափոխվում է Ռազմական ոստիկանության բաժին (օրինակ, որպես վկա հարցաքննվելու համար), սակայն անհրաժեշտ գործողության ավարտից հետո շարունակում է անորոշ ժամանակով մնալ այնտեղ: Հրամանատարության պարզաբանմամբ՝ քրեական գործի նախաքննության ընթացքում Ռազմական ոստիկանության բաժնում զինժառայողի մնալու

անհրաժեշտությունը պարզելու համար յուրաքանչյուր ամիս հարցում է ուղարկվում քննչական մարմին: Այն դեպքում, երբ քրեական գործը գտնվում է դատաքննության փուլում, զինծառայողն անորոշ ժամկետով մնում է Ռազմական ոստիկանության բաժնում: **Նշված պրակտիկան անթույլատրելի է: Պետք է հրատապ միջոցներ ձեռնարկվեն նման բացառելու ուղղությամբ:**

Չնայած իրավասու մարմինների պնդմանը, որ զինծառայողները Ռազմական ոստիկանության ընդունիչ-բաշխիչ բաժնում գտնվում են զորանոցային պայմաններում՝ այնուամենայնիվ, թե՛ Պաշտպանին հասցեագրված բողոքների ուսումնասիրությունը և թե՛ Պաշտպանի ներկայացուցիչների այցերը ցույց են տալիս, որ առկա են զորամասերում և Ռազմական ոստիկանության ընդունիչ-բաշխիչ բաժիններում զինվորական ծառայության տարբերություններ: Օրինակ, ըստ բողոքների՝ ընդունիչ-բաշխիչ բաժիններում չկան սպորտային անկյուններ, չի տրամադրվում ազատ արձակում, հեռախոսազանգի հնարավորություն է տրվում շաբաթը մեկ անգամ:

Մեկ այլ խնդիր.

ՀՀ կառավարության 2017 թվականի դեկտեմբերի 21-ի թիվ 1675-Ն որոշմամբ («Ես եմ» ծրագիր), ի թիվս այլ հիմքերի, սահմանվում է, որ որպես պաշտպանության միջոց ծառայության վայրը փոխելու դեպքում ծրագրի շահառու զինծառայողի հետ կնքված պայմանագիրը լուծվում է:

Ստացվում է, որ, օրինակ, հանցագործության մասին հաղորդում ներկայացնելու դեպքում զինծառայողի նկատմամբ կարող է կիրառվել պաշտպանության միջոց, փոխվել զորամասը, և վաղաժամկետ լուծվել պայմանագիրը:

«Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2017 թվականի դեկտեմբերի 21-ի թիվ 1675-Ն որոշման մեջ լրացումներ կատարելու մասին» Կառավարության որոշման նախագծի վերաբերյալ Պաշտպանն առաջարկել էր քննարկել ծրագրի շահառուի կարգավիճակը պահպանելը նրան այլ զորամաս տեղափոխելու և մարտական հերթապահության ներգրավելու միջոցով: Ըստ Պաշտպանության նախարարության դիրքորոշման՝ պաշտպանության միջոց կիրառելու դեպքում հնարավոր չէ ծրագրի շահառուի կարգավիճակի պահպանումը, քանի որ զինծառայողի ծառայության վայրը փոխելով պաշտպանության միջոցի կիրառումն իրականացվում է Ռազմական ոստիկանության ենթակա զորամասերում, որոնք ընդգրկված չեն մարտական հերթապահություն իրականացնող զորամասերի ցանկում: Այս կապակցությամբ հարկ է նկատել, որ օրենքով որևէ արգելք առկա չէ պաշտպանության միջոց կիրառելու դեպքում զինծառայողին մարտական հերթապահություն իրականացնող զորամաս տեղափոխելու վերաբերյալ: Այնուամենայնիվ, խնդիրը դեռևս մնում է չլուծված:

Վերոգրյալի հաշվառմամբ՝ անհրաժեշտ է՝

1. մշտական ծառայության վայրի զորամասից այլ զորամաս տեղափոխելիս, ի թիվս այլնի, առանձնահատուկ ուշադրություն դարձնել նոր զորամասում զինծառայողի առողջական վիճակին համադրելի ծառայողական պայմանների ապահովմանը,

2. «Ես եմ» ծրագրով ծառայություն անցնողի նկատմամբ պաշտպանության միջոց կիրառելիս չլուծել պայմանագիրը և նրան մշտական ծառայության զորամասից տեղափոխել այլ զորամաս՝ հնարավորություն ընձեռելով ներգրավելու մարտական հերթապահության,

3. Ռազմական ոստիկանության ընդունիչ-բաշխիչ բաժինների պայմանները համապատասխանեցնել զորամասերի զորանոցային պայմաններին,

4. Ռազմական ոստիկանությունում գտնվող դատավարական կարգավիճակ ունեցող (օրինակ՝ վկա, հրամանատարության հսկողությանը հանձնված և այլն) և կարգավիճակ չունեցող (օրինակ՝ ծառայության վայրի զորամասը փոխելու նպատակով) զինծառայողներին պահել անջատ,

5. իրավասու մարմինների կողմից (Պաշտպանության նախարարություն, Դատախազություն, Քննչական կոմիտե) խստացնել հսկողությունը Ռազմական ոստիկանության ընդունիչ-բաշխիչ բաժնում զինծառայողների գտնվելու ժամկետների նկատմամբ՝ բացառելով տևական ժամանակ զինծառայողների այնտեղ գտնվելը:

ԳԼՈՒԽ 8. ԶԻՆՎԱԾ ՈՒԺԵՐՈՒՄ ԿՅԱՆՔԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԵՎ ԲՈՆՈՒԹՅԱՆ ԱՐԳԵԼՔԻ ԱՊԱՀՈՎՈՒՄԸ

1. Զինված ուժերում մահվան և ինքնավնասման դեպքերը և դրանց վերաբերյալ հանրային իրազեկումը

Կյանքի իրավունքը՝ որպես բնական, հիմնարար և անօտարելի արժեք, ամրագրված է ինչպես ՀՀ Սահմանադրությամբ, այնպես Հայաստանի կողմից վավերացված միջազգային փաստաթղթերով: Պետության անվերապահ պարտականությունն է խաղաղ պայմաններում պաշտպանել իր հսկողության ներքո գտնվող անձանց, այդ թվում՝ զինծառայողների կյանքը:

Ի սկզբանե, կարևոր ենք համարում այստեղ ընդգծել, որ թեև ադրբեջանական ագրեսիայի հետևանքով 2020 թվականի հուլիսին և սեպտեմբերին սանձազերծված մարտական գործողությունները լրջագույն մարտահրավեր էին հատկապես զինծառայողների կյանքի իրավունքի ապահովման տեսանկյունից, այնուամենայնիվ, սույն գլխում, Պաշտպանության նախարարության ներկայացրած տվյալների հիման վրա, ուսումնասիրվել է միայն խաղաղ պայմաններում զինծառայողների կյանքի իրավունքի պաշտպանության վիճակը⁶⁹⁷:

Մասնավորապես, ՀՀ պաշտպանության նախարարության տվյալների համաձայն՝ 2020 թվականի հունվարի 1-ից մինչև սեպտեմբերի 27-ն արձանագրվել է զինծառայողների մահվան 54 դեպք: Հակառակորդի զինված ուժերի կողմից արձակված կրակոցների հետևանքով զոհվել է 8 զինծառայող: Մնացած 46 մահը տեղի է ունեցել՝ սպանության (1), ինքնասպանության (9), զենքի օգտագործման կանոնները խախտելու (1), հիվանդության (16), ականապայթյունային (1), ավտովթարի (9) և դժբախտ պատահարի (9) հետևանքով: Դատախազությունից ստացված տեղեկությունների համաձայն՝ 2020 թվականի ընթացքում ՀՀ զինված ուժերում արձանագրված զինծառայողների մահվան դեպքերով հարուցվել և քննվել են 42 քրեական գործեր (չի ներառում Ադրբեջանի Հանրապետության սանձազերծած պատերազմական գործողությունների հետևանքով մահվան դեպքերը):

Ըստ Պաշտպանության նախարարության՝ 2020 թվականի ընթացքում արձանագրվել է ինքնավնասումների 65 դեպք:

Չնայած այն հանգամանքին, որ 2019 թվականի համեմատությամբ զինված ուժերում ինքնավնասման դեպքերը նվազել են (2019 թվականին արձանագրվել էր ինքնավնասման 97 դեպք, այսինքն՝ 32-ով նվազել է), այնուամենայնիվ, զինված ուժերում ինքնավնասման դեպքերի քանակը, ինչպես նաև մահվան դեպքերի աճը (2019 թվականին արձանագրվել էր 49

⁶⁹⁷ Ադրբեջանի կատարած ռազմական հանցագործությունների վերաբերյալ մանրամասն ներկայացված է սույն հաղորդման «Նոր կորոնավիրուսային (Covid-19) համավարակի պայմաններում Արցախի և Հայաստանի նկատմամբ ադրբեջանական զինված հարձակումները և մարդու իրավունքների կոպիտ խախտումները» բաժնում:

մահ, այսինքն՝ 5-ով ավելացել է⁶⁹⁸) խիստ մտահոգիչ է: Անհրաժեշտ է, որ Պաշտպանության նախարարությունը հստակ և տեսանելի քայլեր ձեռնարկի դրանց պատճառներն ու նպաստող պայմանները վերհանելու, դրանց համակարգային լուծումներ տալու և արդյունքում՝ դրանք բացառելու ուղղությամբ:

Իհարկե, պետք է ընդգծել ՀՀ պաշտպանության նախարարության կատարած կարևոր աշխատանքը: Մասնավորապես, Պաշտպանության նախարարությունը տրամադրել է տեղեկություններ այն մասին, որ՝

1) խաղաղ ժամանակ մահվան ելքով դեպքերի առաջացման և ինքնավնասումների կատարման պատճառահետևանքային կապերը պարզաբանելու և դրանց կրկնությունը բացառելու նպատակով յուրաքանչյուր դեպքի առնչությամբ անցկացվել է ծառայողական քննություն և արձակվել են հրամաններ՝ մեղավորներին ենթարկելով կարգապահական պատասխանատվության, ինչպես նաև զորամասերի հրամանատարությանն առաջադրելով կոնկրետ հանձնարարականներ,

2) ինքնավնասման դեպքերի կանխարգելմանն ուղղված աշխատանքների արդյունավետությունը բարձրացնելու նպատակով՝ զորամասի ԲՀԱ գծով տեղակալներն իրականացրել են սոցիալ-հոգեբանական գործընթացների, զինծառայողների անհատական-հոգեբանական առանձնահատկությունների ուսումնասիրում, հոգեբանական խորհրդատվության տրամադրում և անհատական-դաստիարակչական աշխատանքներ:

3) Պաշտպանության նախարարության ռազմական ոստիկանության ծառայողները զորամասերում ամենօրյա ռեժիմով սպայական, ենթասպայական, պայմանագրային և պարտադիր ժամկետային զինծառայողների շրջանում իրականացնում են պրոֆիլակտիկ միջոցառումներ, որի ժամանակ ի հայտ են գալիս տարաբնույթ խնդիրներ ունեցող զինծառայողները (ընտանեկան, ֆինանսական, ծառայողական և այլն), որոնց հետ կատարվում են անհատական աշխատանքներ: Առավել աչքի ընկած զինծառայողները (բացասական վարքով) հաշվառվում են Ռազմական ոստիկանությունում, և զորամասի հրամանատարական կազմի հետ համատեղ վերջիններիս հետ մշտապես իրականացվում են պրոֆիլակտիկ, բացատրական և դաստիարակչական աշխատանքներ:

4) ՀՀ զինված ուժերի զինծառայողների շրջանում ինքնասպանության դեպքերը կանխելու նպատակով յուրաքանչյուր տարի՝ սեպտեմբերի 10-ին, «Ինքնասպանության կանխարգելման միջազգային օրվա» կապակցությամբ անցկացվում են կոնֆերանսներ, մեթոդագործնական պարապմունքներ:

5) զինծառայողների շրջանում ինքնասպանությունների կանխարգելման աշխատանքների արդյունավետությունը բարձրացնելու նպատակով 2020 թվականի սեպտեմբերի 18-ին Վազգեն Սարգսյանի անվան ռազմական համալսարանում կենտրոնական ենթակայության

⁶⁹⁸ Նույնիսկ այն պարագայում, որ տվյալները ներառում են մինչև 2020 թվականի սեպտեմբերի 27-ը տեղի ունեցած դեպքերը:

զորամասերի հրամանատարների, ԲՀԱ գծով տեղակալների և սպա-հոգեբանների հետ անցկացվել են կոնֆերանս և մեթոդագործնական պարապմունքներ.

6) ինքնասպանության և ինքնավնասումների դեպքերի առաջացման պատճառահետևանքային կապերը պարզաբանելու և դրանց կրկնությունը բացառելու նպատակով յուրաքանչյուր դեպքի առնչությամբ անցկացվել է ծառայողական քննություն, արձակվել են հրամաններ՝ մեղավորներին ենթարկելով կարգապահական պատասխանատվության, զորամասերի հրամանատարությանն առաջադրվել են կոնկրետ հանձնարարականներ:

Այս ուղղությամբ, ըստ ստացված տեղեկությունների, շարունակում է կարևոր աշխատանք է կատարել ՀՀ զինվորական դատախազությունը: Մասնավորապես, նշվել է, որ կատարված ուսումնասիրությունների հիման վրա կայագործների զինվորական դատախազներին, ի թիվս այլնի, առաջարկվել է՝

1) յուրաքանչյուր գործով քննության ընթացքում, կախված առկա ելակետային տվյալներից, ի սկզբանե առաջ քաշել զինծառայողին մահ պատճառելու հանգամանքների, հանցավորի մեղքի ձևի վերաբերյալ տարբեր վարկածներ, և դրանք հերքված համարել միայն համապատասխան ապացույցների բավարար համակցության գնահատման արդյունքում.

2) յուրաքանչյուր գործով մանրակրկիտ ստուգման ենթարկել մեղադրյալների կողմից բերվող պատճառաբանությունները՝ հանցավոր արարքների պատճառների վերաբերյալ, հասնել հանցագործությունների կատարման իրական պատճառների վերհանմանը, դրանց կանխարգելմանը և չեզոքացմանը.

3) հանձնարարել յուրաքանչյուր գործով պարզել և վեր հանել կատարված հանցագործությանը նպաստող պայմանները և դրանց հետ կապված հնարավոր այլ հանցագործությունները.

4) ըստ առանձին զորամասերի՝ վերլուծել հանցավորության աճի կամ նվազման պատճառներն ու նպաստող պայմանները՝ նախանշելով դատախազական ներգործության արդյունքում դրանց վերացման ուղիներն ու միջոցները.

5) կայագործների զինվորական դատախազությունների, քննչական բաժինների և ռազմական ոստիկանության աշխատակիցների, ինչպես նաև զորամասերի հրամանատարության հետ համատեղ ուսումնասիրել դեպքերի ու հանցագործությունների պատճառները և միջոցներ ձեռնարկել դրանք վերացնելու ուղղությամբ, այն է՝ կատարել զինծառայողների իրավական գիտելիքների մակարդակը բարձրացնելուն ուղղված դաստիարակչական և բացատրական աշխատանքներ.

6) ձեռնարկել միջոցառումներ և հասնել նրան, որ զորամասերի հրամանատարությունը լրիվ ծավալով շարունակի օժանդակել հետաքննության և նախաքննության մարմիններին՝ ցանկացած դեպքի իրական հանգամանքները բացահայտելու ուղղությամբ, բացառի նշված մարմիններին այդ հարցում խոչընդոտելու և դեպքերն այլ կերպ ներկայացնելու փաստերը,

քանզի յուրաքանչյուր դեպքին արագ արձագանքելը և դրան համապատասխան ընթացք տալը կանխարգելիչ ազդեցություն կունենա հետագայում հանցագործության առաջացման, կամ տեղի ունեցածն ավելի ծանր հանցագործության վերաճելը թույլ չտալու առումով:

Կարծում ենք, վերը նշված քայլերն անհրաժեշտ, բայց դեռևս բավարար չեն բանակում մահվան և ինքնավնասման դեպքերը կանխելու համար: Այստեղ անհրաժեշտ է, նախ, հասկանալ, թե ինչ պարտականություններ ունի պետությունը զինված ուժերում կյանքի իրավունքի պաշտպանության տեսանկյունից:

Այսպես, զինծառայողների կյանքի իրավունքի պաշտպանության առումով պետությունն ունի **նյութական և ընթացակարգային պարտականություններ:** Պետության նյութական պարտավորություններն իրենց հերթին բաղկացած են նեգատիվ և պոզիտիվ պարտականություններից:

Հինված ուժերում կյանքի իրավունքի պաշտպանության պետության **նեգատիվ պարտականության** էությունը զինված ուժերի պաշտոնատար անձանց կողմից այլ անձանց կյանքից զրկելուց զերծ մնալն է, իսկ **պոզիտիվ պարտականությունը** պահանջում է զինծառայողների կյանքի իրավունքի պաշտպանությանն ուղղված ողջամիտ քայլեր ձեռնարկելու պարտականություն:

Այս առումով, չափազանց կարևոր և հրատապ է ունենալ բանակում մահվան և ինքնավնասման դեպքերը կանխարգելելու միասնական հայեցակարգ (ծրագիր, քայլերի հերթականություն), որի շնորհիվ յուրաքանչյուր դեպքի հանգամանքների ուսումնասիրության և այլ դեպքերի հետ համադրության արդյունքում հնարավոր կլինի հասնել խնդրի համակարգային լուծման: Հինված ուժերում կյանքի իրավունքի պաշտպանության պետության պոզիտիվ պարտականություններից է զինված ուժերում կարգապահության ամրապնդումը, որի համար առանցքային է իրավախախտումներ ծնող պատճառների և պայմանների վերհանումը, կանխարգելման նպատակով կոնկրետ գործողությունների ծրագրի մշակումը⁶⁹⁹:

Եթե, այդուհանդերձ, զինծառայողը զրկվել է կյանքից, ապա առաջ է գալիս պետության **ընթացակարգային պարտականությունը՝** զինծառայողների մահվանը հանգեցրած հանգամանքները պարզելու նպատակով իրականացնել **արդյունավետ քննություն (effective investigation):**

Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի իրավաբանության համաձայն՝ ինչպես կալանավորված անձինք, պարտադիր ժամկետային զինծառայողները նույնպես գտնվում են անմիջականորեն «պետության ձեռքերում», և բանակի հետ կապված ցանկացած իրադարձություն ամբողջությամբ կամ մեծ մասամբ ընկնում է իշխանությունների բացառիկ

⁶⁹⁹ Ավելի մանրամասն ներկայացված է սույն բաժնի «Իրավունքի գերակայության ներքո ամուր կարգապահությունը՝ որպես զինված ուժերում մարդու իրավունքների պաշտպանության գրավական» պարագրաֆում:

իրավասության ներքո: Հետևաբար, պետությունը պարտավոր է նաև պատասխանատվություն կրել բանակում տեղի ունեցած ցանկացած վնասվածքի կամ մահվան դեպքի համար⁷⁰⁰: Բոլոր այն դեպքերում, երբ պետական մարմիններն օբյեկտիվ պատճառներով գործի ճշգրիտ հանգամանքները չեն կարող պարզել, պետք է բավարար և համոզիչ կերպով բացատրեն իրադարձությունների հաջորդականությունը և ներկայացնեն դիմումատուի պնդումները հերքող հիմնավոր ապացույցներ⁷⁰¹:

Զինված ուժերի անդամների իրավունքների մասին ԵԽ Նախարարների կոմիտեի թիվ CM/Rec(2010)4 հանձնարարականի 7-րդ կետի համաձայն՝ անդամ պետությունները պետք է ստեղծեն անկախ և արդյունավետ մեխանիզմներ զինձառայողների մահվան կամ նրանց կյանքի իրավունքի դեմ կատարված ոտնձգությունների պատշաճ քննության համար: Ավելին՝ զինված ուժերի յուրաքանչյուր անդամի համար պետք է երաշխավորվի արդար դատաքննության իրավունքը:

Կարևոր է ընդգծել, որ միջազգային իրավաբանության ներքո քննությունն արդյունավետ համարելու համար անհրաժեշտ է, որ այն բավարարի հետևյալ չորս միաժամանակյա պահանջները՝ 1) անկախություն (independence), 2) պատշաճություն (adequacy), 3) անհապաղ և ողջամիտ ժամկետ (promptness and reasonable expedition) և 4) հանրային վերահսկողություն, ներառյալ՝ տուժողի իրավահաջորդի ներգրավվածություն (public scrutiny and the participation of the next-of-kin):

Ընդ որում, նշված պահանջների պահպանման անհրաժեշտությունը հստակ ընդգծված է նաև ԵԽ Նախարարների կոմիտեի թիվ CM/Rec(2010)4 հանձնարարականի բացատրական հուշագրով⁷⁰²: Մասնավորապես.

1) Գործի քննությունը պետք է լինի անկախ, մասնավորապես, երբ կան կասկածներ առ այն, թե ինչպես է զինձառայողը մահացել: Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանն այս կապակցությամբ նշել է, որ կյանքի իրավունքի դատավարական պաշտպանությունը պետք է ներառի **անկախ քննություն** իրականացնելու որոշակի հնարավորություն, որի նպատակն է պարզել, թե ինչ հանգամանքներում է մահը վրա հասել, և հաստատել, թե ով պետք է պատասխանատվություն կրի⁷⁰³: Քննություն իրականացնելու համար **պատասխանատու անձինք պետք է լինեն իրադարձություններում ներգրավված անձանցից անկախ**⁷⁰⁴:

⁷⁰⁰ Տե՛ս, Բեքերն ընդդեմ Թուրքիայի (Beker v. Turkey) 2009 թվականի հունիսի 24-ի վճիռը, գանգատ թիվ 27866/03, կետ 41:

⁷⁰¹ Տե՛ս, Մարինա Ալեքսեյևան ընդդեմ Ռուսաստանի (Marina Alekseyeva v. Russia) 2014 թվականի մարտի 13-ի վճիռը, գանգատ թիվ 22490/05, 121 և 122 կետեր:

⁷⁰² Մանրամասն հասանելի է հետևյալ հղումով՝ <https://rm.coe.int/16805cf943>:

⁷⁰³ Տե՛ս, Սալգինն ընդդեմ Թուրքիայի (Salgin v. Turkey) 2007 թվականի մայիսի 20-ի վճիռը, գանգատ թիվ 46748/99, կետ 86:

⁷⁰⁴ Տե՛ս, Մքրթերն ընդդեմ Մեծ Բրիտանիայի (McKerr v. The United Kingdom) 2001 թվականի օգոստոսի 4-ի վճիռը, գանգատ թիվ 28883/95, կետ 112:

2) Պետության պարտավորության մասն է արդյունավետ պաշտպանության համար **օրենսդրական և վարչական կառուցակարգի ապահովումը, որը ներառում է ապացույցներ հավաքելու համար պատշաճ ընթացակարգերը՝** պատասխանատվության կարգապահական կամ քրեական բնույթը պարզելու համար⁷⁰⁵:

3) Քննությունը պետք է կատարվի **անհապաղ և ողջամիտ ժամկետում**, մասնավորապես՝ երբ քննությունը վերաբերում է զինձառայողների կողմից ուժի գործադրման հետևանքով առաջացած մահվանը⁷⁰⁶: «Անհապաղ» նշանակում է, որ գործի քննությունը պետք է սկսել մահվան վրա հասնելուց հետո հնարավորին շուտ, և «ողջամիտ ժամկետում» եզրույթը ենթադրում է, որ քննությունը չպետք է անհարկի ձգձգվի: Այն դեպքերում, երբ մահը վրա է հասել ուժի կիրառման հետևանքով, Եվրոպական դատարանը համարել է, որ քննություն իրականացնող մարմինների կողմից անհապաղ քննություն իրականացնելն էական է՝ վերջիններիս օրենքի գերակայության սկզբունքներին հավատարիմ լինելու առումով հանրության վստահությունը պահպանելու, ինչպես նաև անօրինական արարքների շուրջ գաղտնի համաձայնության գալու կամ դրանց նկատմամբ հանդուրժողականության ցանկացած դրսևորում կանխելու համար⁷⁰⁷:

4) Պետք է առկա լինի **քննության կամ դրա արդյունքների նկատմամբ բավարար հանրային վերահսկողություն՝** ապահովելու համար քննության հաշվետվողականությունն ինչպես գործնականում, այնպես էլ տեսականորեն: Հանրային վերահսկողության նվազագույն պահանջն այն է, որ **տուժողի իրավահաջորդը դատավարության գործընթացում պետք է լինի բավարար չափով ներգրավված**, որպեսզի կարողանա երաշխավորել իր օրինական շահերի պաշտպանությունը⁷⁰⁸:

Այս ամենից բացի՝ գործի քննությունը պետք է լինի նաև **մանրակրկիտ (thorough):** Ըստ Եվրոպական դատարանի՝ իշխանությունները մշտապես պետք է լուրջ ջանքեր գործադրեն՝ պարզելու համար, թե ինչ է տեղի ունեցել, նրանք **չպետք է ապավինեն հապճեպ կամ վատ հիմնավորված հետևությունների՝ գործի քննությունը դադարեցնելու կամ այլ որոշումներ կայացնելու համար**⁷⁰⁹:

⁷⁰⁵ Տե՛ս, Քիլինչը և այլք ընդդեմ Թուրքիայի (Kilinc and others v. Turkey) 2005 թվականի սեպտեմբերի 7-ի վճիռը, գանգատ թիվ 40145/98, կետ 41:

⁷⁰⁶ Տե՛ս, Հյու Ջորդանն ընդդեմ Մեծ Բրիտանիայի (Hugh Jordan v. The United Kingdom) 2001 թվականի օգոստոսի 4-ի վճիռը, գանգատ թիվ 24746/94, 107 և 108 կետեր:

⁷⁰⁷ Տե՛ս, Քելլին և այլք ընդդեմ Մեծ Բրիտանիայի (Kelly and others v. The United Kingdom) 2001 թվականի օգոստոսի 4-ի վճիռը, գանգատ թիվ 30054/96, կետ 97:

⁷⁰⁸ Տե՛ս, ՄըքԲերն ընդդեմ Մեծ Բրիտանիայի (McKerr v. The United Kingdom) 2001 թվականի օգոստոսի 4-ի վճիռը, գանգատ թիվ 28883/95, կետ 115:

⁷⁰⁹ Տե՛ս, Ջելիլոֆն ընդդեմ Հունաստանի (Zelilof v. Greece) 2007 թվականի օգոստոսի 24-ի վճիռը, գանգատ թիվ 17060/03, կետ 56:

Միաժամանակ, պետք է նշել, որ Հայաստանում Ջինված ուժերը քաղաքացիական վերահսկողության ներքո են: Նրանք գտնվում են հասարակության ուշադրության կենտրոնում, ուստի զինված ուժերում յուրաքանչյուր մահվան դեպքի վերաբերյալ պետք է հանրությանը ճշգրիտ տեղեկատվություն տրամադրվի իրավասու աղբյուրից:

Այս կապակցությամբ կարևոր է հաշվի առնել, որ զինված ուժերում մահվան դեպքի վերաբերյալ տեղեկությունների տրամադրման ցանկացած հապաղում կարող է հիմք հանդիսանալ չստուգված աղբյուրներից տեղեկության հրապարակման, ինչն իր հերթին կարող է բացասաբար ազդել հանրային վստահության վրա: Ջինված ուժերում մահվան յուրաքանչյուր դեպքի վերաբերյալ տեղեկությունների ճշգրիտ և ժամանակին հրապարակումն ունի նաև հանրության շրջանում լարվածության մթնոլորտի ձևավորումը կանխարգելող նշանակություն:

Հեղևաբար, անհրաժեշտ է՝

1. զինված ուժերում մահվան և ինքնավնասման դեպքերի կանխարգելման և ընդհանուր իրազեկվածության բարձրացման ուղղությամբ ձեռնարկել գործուն միջոցներ, այդ թվում՝ զինծառայողների հետ տարվող անհատական հոգեբանական աշխատանքների իրականացման միջոցով,

2. մշակել բանակում մահվան և ինքնավնասման դեպքերը կանխարգելելու միասնական հայեցակարգ (ծրագիր, քայլերի հերթականություն), որի շնորհիվ յուրաքանչյուր դեպքի հանգամանքների ուսումնասիրության և այլ դեպքերի հետ համադրության արդյունքում հնարավոր կլինի հասնել խնդրի համակարգային լուծմանը,

3. բանակում յուրաքանչյուր մահվան դեպքի մասին հանրությանը առաջնային աղբյուրից տրամադրել ճշգրիտ տեղեկություններ:

2. Ջինված ուժերում բռնության արգելքը

Բռնության ցանկացած դրսևորում անընդունելի է: Ի տարբերություն մարդու շատ այլ իրավունքների՝ այս արգելքը չի ենթադրում որևէ բացառություն: Այս արգելքից չի թույլատրվում շեղվել նույնիսկ արտակարգ իրավիճակներում՝ պատերազմների կամ դրանց անմիջական վտանգի ժամանակ: Այս սկզբունքային մոտեցումը պայմանավորված է նրանով, որ բռնությունների և ոչ պատշաճ վերաբերմունքի օբյեկտը՝ անձի ֆիզիկական, հոգեբանական և բարոյական անձեռնմխելիությունը, մարդու կարևորագույն արժեքներից է, որը ոչ մի պարագայում չի կարող ենթարկվել որևէ բացասական ազդեցության: Այն չի կարող արդարացվել և հիմնավորվել նույնիսկ պետության ազգային անվտանգության շահերով կամ ահաբեկչության ու հանցավորության դեմ պայքարից թելադրվող անհրաժեշտությամբ: Բռնությունը և ոչ պատշաճ վերաբերմունքն արգելվում է՝ անկախ անձի վարքագծից:

Ջինված ուժերի անդամների իրավունքների մասին Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեի թիվ CM/Rec(2010)4 հանձնարարականի 10-րդ կետի համաձայն՝ անդամ

պետությունները պետք է միջոցներ ձեռնարկեն զինձառայողներին բռնություններից և ոչ պատշաճ վերաբերմունքից կամ պատժից պաշտպանելու համար: Հատուկ ուշադրություն պետք է դարձվի առավել խոցելի կատեգորիաներին, ինչպիսիք են, օրինակ, նորակոչիկները (պարտադիր զինձառայողները):

Հետևաբար, պետությունը պոզիտիվ պարտականություն ունի կանխել զինված ուժերում բռնության և ոչ պատշաճ վերաբերմունք դրսևորելու դեպքերը, իսկ իրականացված լինելու դեպքերում՝ իրականացնել արդյունավետ հետաքննություն, հայտնաբերել մեղավորներին և պատժել: Պետության ձեռնարկած միջոցառումները պետք է արդյունավետ լինեն և ծառայեն իրենց նպատակին:

Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի իրավաբանության համաձայն՝ պետությունը պարտավոր է ապահովել, որպեսզի անձը զինվորական ծառայությունն անցնի այնպիսի պայմաններում, որոնք համատեղելի են նրա մարդկային արժանապատվությունը հարգելու հետ, իսկ զինվորական վարժանքների ընթացակարգը և մեթոդները չեն պատճառում նրան ֆիզիկական տառապանք կամ չեն անցնում զինվորական կարգուկանոնի հետ կապված անխուսափելի դժվարությունների չափն ու սահմանը, և որ նման ծառայության պրակտիկ պահանջների հետ մեկտեղ նրա առողջությունը և ինքնազգացողությունը համարժեքորեն պաշտպանված են: Պետության առաջնային պարտականությունն է անձին զինվորական ծառայության զորակոչելու դեպքում նվազագույնի հասցնել նրա առողջությանը սպառնացող ռիսկը, որը կարող է առաջանալ ոչ միայն զինվորական գործողությունների և օպերացիաների բնույթից, այլ նաև մարդկային գործոնի պատճառով⁷¹⁰:

2020 թվականի ընթացքում Պաշտպանը ստացել է բողոքներ զինձառայողների նկատմամբ ենթադրյալ բռնություն և ոչ պատշաճ վերաբերմունք դրսևորելու վերաբերյալ:

Մասնավորապես, Մարդու իրավունքների պաշտպանին է դիմել զինձառայողի մորաքույրը և նշել, որ զորամասում զինձառայողների վերադաս հրամանատարը պարբերաբար վիրավորում ու հարվածում է զինձառայողներին: Քաղաքացին նշել է, որ զինձառայողի մայրը դիմել է իրավասու մարմիններին, ինչից հետո վերադաս հրամանատարը դադարեցրել է հակաիրավական վարքագիծը: Սակայն որոշ ժամանակ անց բռնությունների դեպքերը շարունակվել են: Խնդիրը ներկայացվել է զորամասի հրամանատարությանը, որից հետո զինձառայողների նկատմամբ վատ վերաբերմունքի դրսևորման դեպքերը դադարել են: Այդ մասին Պաշտպանի աշխատակազմ տեղեկություններ է ներկայացրել զինձառայողի հարազատը:

Մեկ այլ բողոք ստացվել է կին զինձառայողի նկատմամբ վատ վերաբերմունք դրսևորելու, նրա նկատմամբ այլ զինձառայողների ոտնձգությունների, զորամասում նրան

---

⁷¹⁰ Տե՛ս, Չեմբերն ընդդեմ Ռուսաստանի (Chember v. Russia) գործով 2008 թվականի դեկտեմբերի 1-ի վճիռը, գանգատ թիվ 7188/03, 50-րդ և 52-րդ կետեր:

նվաստացնելու և ծաղրելու վերաբերյալ: Նշված բողոքով Մարդու իրավունքների պաշտպանին է դիմել հասարակական կազմակերպության նախագահը:

Բողոքի ուսումնասիրության ընթացքում կին զինծառայողը Պաշտպանի աշխատակազմ տեղեկություն է ներկայացրել, որ վերը նշված դեպքերի կապակցությամբ Զինվորական քննչական գլխավոր վարչությունում հարուցվել է քրեական գործ, ինքը ճանաչվել է տուժող: Զինծառայողը նշել է, որ իր նկատմամբ վատ վերաբերմունքի պատճառով զինված ուժերից արձակվելու զեկուցագիր է ներկայացրել զորամասի հրամանատարությանը:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը գրություն է հասցեագրել ՀՀ պաշտպանության նախարարություն՝ առաջարկելով տրամադրել տեղեկություններ բողոքում բարձրացված հարցերի առնչությամբ Պաշտպանության նախարարության ձեռնարկած միջոցների վերաբերյալ:

Պաշտպանի գրությանն ի պատասխան՝ Պաշտպանության նախարարությունից տրամադրվել է տեղեկություն այն մասին, որ դեպքի հանգամանքները պարզելու նպատակով իրականացվել է ծառայողական քննություն, սակայն զինծառայողի պնդումները չեն հաստատվել: Նաև նշվել է, որ Զինված ուժերի բարոյահոգեբանական ապահովման վարչությունն այցելել է կին զինծառայողի ծառայության վայրի զորամաս, ուսումնասիրել ծառայողական քննության նյութերը: Մի խումբ զինծառայողներ առանձնազրույցի ընթացքում տեղեկացրել են, որ կին զինծառայողը բոլորի ներկայությամբ հայտնել է, որ զինված ուժերից արձակվելու պատճառը ամուսնանալու նպատակն է:

Պաշտպանության նախարարությունից ստացված պարզաբանման համաձայն՝ նշված հանգամանքների կապակցությամբ Ռազմական ոստիկանության բաժնում նախապատրաստվել են նյութեր: Նշվել է, որ հանցակազմի բացակայության հիմքով քրեական գործի հարուցումը մերժելու վերաբերյալ որոշում է կայացվել:

Չնայած նշվածին՝ Պաշտպանին հասցեագրված բողոքների առկայությունն արդեն իսկ մտահոգիչ է: Մտահոգիչ է հատկապես այն առումով, որ պրակտիկայում չեն դադարում բանակում բռնության և (կամ) ոչ պատշաճ վերաբերմունքի դրսևորումները: Այս չարիքի դեմ հարկավոր է պայքարել կոշտ միջոցներով և օրենքին համապատասխան: Բռնությունը և ոչ պատշաճ վերաբերմունքի դրսևորումները պետք է տեղ չունենան մեր բանակում: Նման արարքները պետք է ունենան զրո հանդուրժողականություն:

Հեղինակը, անհրաժեշտ է՝

1. մեծացնել զինված ուժերում զինծառայողներին բռնություններից և ոչ պարզաճ վերաբերմունքից պաշտպանելու համար կանխարգելիչ միջոցների ձեռնարկման ծավալները,

2. զորամասի սպա-հոգեբանի ինստիտուտի զարգացման ներքո գործուն քայլերն ավելացնել զորքերում բռնության դեպքերի նախականիսման, կանխման և խափանման նպատակով,

3. զինված ուժերում բռնության վերաբերյալ ցանկացած տեղեկություն դարձնել օբյեկտիվ, լրիվ և բազմակողմանի քննության առարկա:

ԳԼՈՒԽ 9. ԿԱՆԱՅՔ ԶԻՆՎԱԾ ՈՒԺԵՐՈՒՄ

1. Կանանց կարևորությունը զինված ուժերում

Օրենքի առջև բոլորի հավասարության սկզբունքն ամրագրված է ՀՀ Սահմանադրության 28-րդ հոդվածով: Միաժամանակ, կանանց և տղամարդկանց հավասարությամբ պայմանավորված՝ այս սկզբունքն իր ամրագրումն է ստացել ՀՀ Սահմանադրության 30-րդ հոդվածում, համաձայն որի՝ կանայք և տղամարդիկ իրավահավասար են: Բացի այդ, ըստ Սահմանադրության 86-րդ հոդվածի՝ որպես պետության քաղաքականության հիմնական նպատակ է ամրագրվել կանանց և տղամարդկանց միջև փաստացի հավասարության խթանումը:

Կանանց և տղամարդկանց՝ պատմականորեն արմատավորված անհավասարության վերացման, կանանց իրավունքների ճանաչման, դրանց պաշտպանության և հավելյալ երաշխիքների սահմանման համար Հայաստանը 1993 թվականին վավերացրել է «Կանանց նկատմամբ խտրականության բոլոր ձևերի վերացման մասին» ՄԱԿ-ի կոնվենցիան և կանանց իրավունքներն ամրագրող մի շարք միջազգային պայմանագրեր և կոնվենցիաներ:

Կանանց և տղամարդկանց իրավահավասարության ապահովման երաշխիքներ են նախատեսված նաև «Կանանց և տղամարդկանց հավասար իրավունքների և հավասար հնարավորությունների մասին» 2013 թվականի ՀՀ օրենքում, որը, սակայն, կոնկրետ դեպքերում իրավունքների պաշտպանության և խախտված իրավունքների վերականգնման կառուցակարգեր չնախատեսելու պատճառով շարունակում է մնալ չկիրառված: Ավելին, որպես կայուն զարգացման նպատակ է ամրագրված նաև կանանց և տղամարդկանց միջև հավասարության ապահովումը⁷¹:

Կանանց նկատմամբ խտրականության բացառման և կանանց ու տղամարդկանց հավասար հնարավորությունների ամրապնդման առումով չափազանց կարևոր է միասնական պետական քաղաքականություն ունենալը⁷²:

Բնականաբար, կանանց և տղամարդկանց հավասարության պահպանումը որ պակաս կարևորվում է ՀՀ զինված ուժերում, քանի որ պաշտպանության բնագավառում կանայք առավել խոցելի են: Դրան է նպաստում նաև հանրության մոտ ձևավորված այն կարծրատիպը,

⁷¹ Sustainable Development Goals (SDG) N 5, <https://sustainabledevelopment.un.org/sdg5>:

⁷² Ինչպես նշվել էր Պաշտպանի 2019 թվականի տարեկան հաղորդմամբ՝ այդ նպատակով 2019 թվականի սեպտեմբերի 19-ին ընդունվել է «Հայաստանի Հանրապետությունում գենդերային քաղաքականության իրականացման 2019-2023 թվականների ռազմավարությանը և միջոցառումների ծրագիրը հաստատելու մասին» Կառավարության թիվ 1334-Լ որոշումը: Անհրաժեշտ է ընդգծել, որ նշված ուղղությամբ պետական միասնական քաղաքականությունն ամրագրող ռազմավարական փաստաթղթի ընդունումը պետք է դիտարկել իբրև դրական քայլ՝ հաշվի առնելով դրա արդիականությունն ու տևական ժամանակ բացակայությունը:

թե բանակը տղամարդկանց միջավայր է, հետևաբար զինվորական ծառայությունն էլ նախատեսված է տղամարդկանց համար:

Զինված ուժերում կանանց մասնակցությունը նախևառաջ վերաբերում է կանանց՝ զինվորականի մասնագիտության մատչելիության իրավունքին: Պետության պաշտպանությանը մասնակցելը և զինված ուժերին անդամակցելը քաղաքացիությունից բխող իրավունքների և պարտականությունների բաղկացուցիչ մասն է: Զինված ուժերի նման կարևոր պետական ինստիտուտում ներգրավվելու իրավունքից զրկված լինելու պարագայում կանայք և տղամարդիկ կհայտնվեն անհավասար պայմաններում: Զինված ուժերում ներգրավվածության փորձի բացակայության պարագայում կանայք ավելի քիչ հնարավորություն կունենան արտահայտելու իրենց կարծիքը անվտանգությանն առնչվող խնդիրների վերաբերյալ: Մինչդեռ, Զինված ուժերում կանանց մասնակցությունը հանգուցային նշանակություն ունի հակամարտությունների կարգավորմանն ու լուծմանը նրանց մասնակցության տեսանկյունից:

Այսպես, ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի 2000 թվականի թիվ 1325 բանաձևը կարևորում է կանանց դերը հակամարտությունների կանխարգելման և կարգավորման, ինչպես նաև խաղաղաշինության գործում: Այն պետություններին կոչ է անում ապահովել կանանց առավել գործուն մասնակցությունը հակամարտությունների կանխարգելման, կարգավորման և հանգուցալուծման ազգային, տարածաշրջանային և միջազգային ինստիտուտների և մեխանիզմների շրջանակներում որոշումների ընդունմանը բոլոր մակարդակներում: Բանաձևը հաստատում է, որ որոշումների կայացման գործընթացում կանանց մասնակցության բացակայությունը և նրանց նկատմամբ թիրախավորված բռնության տարածվածությունը երկարաձգում են հակամարտությունները, ապակայունացնում ամբողջական տարածաշրջաններ և խոչընդոտում հակամարտությունների խաղաղ կարգավորմանը:

Պետք է նշել նաև, որ հայ ժողովրդի պատմության ամենաճանր ժամանակաշրջաններում տեղի ունեցած մարտական գործողությունների ժամանակ իրենց ուրույն դերն են ունեցել նաև կանայք: Դժվար է թերագնահատել կանանց դերը նաև այժմյան զինված ուժերում: Հետևաբար, պետությունը պետք է ջանքեր չխնայի ՀՀ զինված ուժերում կանանց իրավունքների երաշխավորման ուղղությամբ:

Եվրոպայի խորհրդի խորհրդարանական վեհաժողովի՝ «Կանայք զինված ուժերում. հավասարության խթանում, գենդերային հիմքով բռնության վերացում» 2016 թվականի թիվ 2120 բանաձևի 2-րդ կետում նշվում է, որ ավելի մեծ թվով կանանց անձնակազմում ներգրավելն ու պահելը դարձել է զինված ուժերի կարևորագույն խնդիրներից մեկը: Սակայն, չնայած այն փաստին, որ վերջին տասնամյակների ընթացքում Եվրոպայի բանակներն աստիճանաբար ավելի դրական են վերաբերվում զինված ուժերը կանանցով համալրելու հարցին՝ կանայք զինված ուժերում և հատկապես՝ հրամանատարական բարձր կոչումներ ունեցող անձանց շարքերում, դեռևս շարունակում են փոքրամասնություն կազմել: Բանաձևի 3-րդ կետում նշվում է, որ զինված ուժերին միացող կանայք հայտնվում են տղամարդկանց

կողմից և հենց նրանց համար մշակված միջավայրում: Նրանք ենթարկվում են տարատեսակ խտրականությունների, բախվում են կոշտ աշխատանքային ռեժիմով աշխատելու և կարծր մտածելակերպի խնդիրներին, որոնք դեռևս արմատացած են զինված ուժերին բնորոշ «տղամարդկային մոտեցումներում»:

Զինված ուժերում քաղաքականության մշակման և որոշումների կայացման գործընթացներում կանանց մասնակցության խթանումն ապահովելու նպատակով 2019 թվականի հոկտեմբերին ՀՀ զինված ուժերի բարոյահոգեբանական ապահովման վարչության կազմում ձևավորվել է կին զինծառայողների հետ տարվող աշխատանքների բաժանմունք, որի գործունեության նպատակն է զինված ուժերում կանանց զինվորական ծառայության կազմակերպման և հավասար հնարավորությունների ապահովման վերաբերյալ ուսումնասիրությունների անցկացումն ու վերլուծումը, բարձրացված հարցերի ու խնդիրների լուծման ուղղությամբ առաջարկությունների ներկայացումը:

Հասարակությունում կանանց դերի վերաբերյալ կարծրատիպերը կոտրելու լավագույն օրինակներից է Մարդու իրավունքների պաշտպանի իրականացրած՝ կանանց հաջողության պատմությունների հանրային իրազեկման արշավը: Արշավի շրջանակներում ներկայացվել է նաև հրետանային զորամասի կառավարման դասակի կին հրամանատարի հաջողության պատմությունը, որտեղ հատուկ շեշտադրվել է կին զինծառայողներին տղամարդ զինծառայողների հետ հավասար վերաբերվելու անհրաժեշտությունը, ինչպես նաև որոշումների կայացման գործընթացներում նրանց մասնակցության կարևորությունը:

Զինված ուժերում կանանց դերի բարձրացմանը խթանող գործիք է նաև 2019 թվականին մեկնարկած՝ «Մարդու իրավունքները և կանայք Հայաստանի Հանրապետության զինված ուժերում» ծրագիրը, որի հիմնական գործընկերներից են Պաշտպանության նախարարությունը և Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմը:

Ծրագիրը շարունակվել է նաև 2020 թվականի ընթացքում, որի շրջանակում, ի թիվս այլնի, Պաշտպանության նախարարության և Մարդու իրավունքների պաշտպանի ներկայացուցիչների անմիջական մասնակցությամբ պատրաստվել և հրապարակվել են երեք տեղեկատվական անիմացիոն տեսահոլովակներ՝ զինվորական ծառայության գրավչության, զինվորական կրթության հավասար հնարավորությունների ապահովման և զինծառայողների իրավունքների պաշտպանության արդյունավետ միջոցների վերաբերյալ⁷¹³: Ծրագրով նախատեսվում է ևս երկու տեսահոլովակի հրապարակում: Տեսահոլովակներում հատուկ շեշտադրվում է զինված ուժերում կանանց ներգրավման, առաջխաղացման և հավասար հնարավորությունների ապահովման անհրաժեշտությունը:

⁷¹³ Հասանելի են հետևյալ հղումներով՝
<https://www.facebook.com/britishembassyerevan/posts/10157231458540811>,
<https://www.youtube.com/watch?v=5E1Yc8r-gF0>,
<https://www.youtube.com/watch?v=XzbVWgNV6MU&t=1519s>,

2. Զինված ուժերում կանանց ցածր ներգրավվածությունը և առաջխաղացման խոչընդոտները

Սեռային հատկանիշներով պայմանավորված ցանկացած խտրականություն բացառելու նպատակով ՀՀ աշխատանքային օրենսգրքով սահմանված են մի շարք երաշխիքներ:

Այսպես, ՀՀ աշխատանքային օրենսգրքի 3-րդ հոդվածի համաձայն՝ աշխատանքային օրենսդրության հիմնական սկզբունքներն են աշխատանքային հարաբերությունների կողմերի իրավահավասարությունը, այդ թվում՝ անկախ նրանց սեռից: Նույն օրենսգրքի 180-րդ հոդվածով սահմանվում է, որ աշխատանքների որակավորման համակարգի կիրառման դեպքում միևնույն չափանիշները պետք է կիրառվեն ինչպես տղամարդկանց, այնպես էլ կանանց նկատմամբ, և այդ համակարգը պետք է մշակված լինի այնպես, որ բացառվի սեռային հատկանիշներով ցանկացած խտրականություն:

Խտրականության արգելքի սկզբունքը սահմանված է նաև «Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքի 4-րդ հոդվածի 1-ին մասի 6-րդ կետով⁷¹⁴:

Չնայած առկա օրենսդրական կարգավորումներին՝ ՀՀ զինված ուժերում փաստացի շարունակվում է նկատվել կանանց նկատմամբ ուղղահայաց (կարիերայի աստիճանների ոչ հավասար մատչելիություն) և հորիզոնական (ըստ մասնագիտությունների և ոլորտների) խտրականություն: Ինդիքն այն է, որ կանայք բարդություններ են ունենում թե՛ զինվորական ծառայության անցնելիս (այդ թվում՝ զինվորական մասնագիտություն ընտրելիս), թե՛ աշխատանքը երեխայի ծննդյան պարագայում պահպանելիս, թե՛ զինվորական ծառայությունում առաջխաղացման տեսանկյունից⁷¹⁵:

ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի տարեկան հաղորդումներով, ինչպես նաև մի շարք միջազգային և հասարակական կազմակերպությունների կողմից տարիներ շարունակ բարձրաձայնվում է կանանց՝ հասարակական և քաղաքական կյանքում լիարժեք ներգրավման անհրաժեշտության հարցը: Թեև առկա ուսումնասիրությունները վկայում են, որ Հայաստանում կանայք իրենց կրթությամբ չեն զիջում տղամարդկանց⁷¹⁶, այնուամենայնիվ, դեռևս առկա է զինվորական ծառայության պաշտոններում կանանց ցածր ներգրավվածության խնդիր:

Ըստ ՀՀ պաշտպանության նախարարության ներկայացրած տեղեկությունների՝ ՀՀ զինված ուժերի պայմանագրային զինծառայողների ընդհանուր թվաքանակի 8.5%-ը կազմում են կին զինծառայողները (2019 թվականին 9.1 % էր, այսինքն՝ 0.6 %-ով նվազել է): Կին

⁷¹⁴ Խտրականության արգելքի սկզբունքն օրենքում ամրագրվել է Մարդու իրավունքների պաշտպանի առաջարկությամբ:

⁷¹⁵ Կանանց աշխատանքային իրավունքների խնդիրներին առավել մանրամասն կարելի է ծանոթանալ սույն հաղորդման՝ «Կանանց իրավունքներ» բաժնում:

⁷¹⁶ ՄԱԿ-ի բնակչության հիմնադրամ, «Գենդերային ճեղքվածք. կանանց նկատմամբ խտրական դրսևորումների ախտորոշիչ ուսումնասիրություն», 2016 թվական,

http://www.unfpa.am/sites/default/files/2016_Gender-Gap-factsheet_Arm.pdf:

զինճառայողները կազմում են սպայական կազմի ընդհանուր թվաքանակի 13.5%-ը, ավագ ենթասպայականի 36.9%-ը, կրտսեր ենթասպայականի 12.4%-ը: Շարքային կազմի պայմանագրային զինճառայողներ են 37.2%-ը: 2019 թվականի համեմատ արձանագրվել է կրտսեր ենթասպայական և շարքային կազմերի պայմանագրային կին զինճառայողների թվաքանակի ավելի քան 4%-ով աճ:

Վերոնշյալ վիճակագրությունը վկայում է, որ ՀՀ զինված ուժերում կին զինճառայողների տոկոսային հարաբերակցությունը՝ տղամարդ զինճառայողների համեմատությամբ, բավական ցածր է, ավելին՝ 2019 թվականի համեմատությամբ նվազել է: Բացի դրանից, կանայք դեռևս բավարար կերպով ներկայացված չեն բարձր պաշտոններում, և հասարակությունում առկա են կարծրատիպեր կանանց՝ որպես որոշում կայացնողների դիտարկման հարցում⁷¹⁷: Արդյունքում, կին զինճառայողները հիմնականում զրկված են առաջխաղացման հնարավորությունից: Ներկայացված վիճակագրական տվյալները վկայում են, որ կանայք առավել մեծ թիվ են կազմում միայն շարքային կազմի (37.2%) և ավագ ենթասպայական կազմի (36.9%) պաշտոններում, մինչդեռ սպայական կազմում կին զինճառայողների հարաբերակցությունը բավական ցածր է (13.5%): Նշված վիճակագրությունից ակնհայտ է դառնում, որ սպայական կոչում ստանալիս կին զինճառայողները բախվում են խոչընդոտների:

Խնդրի վերաբերյալ պետք է ընդգծել, մասնավորապես, ՄԱԿ-ի Կայուն զարգացման նպատակ 5.5-ը, ըստ որի՝ պետք է ապահովել կանանց լիարժեք և արդյունավետ մասնակցությունը և առաջնորդության համար հավասար հնարավորությունների ապահովումը քաղաքական, տնտեսական և հասարակական կյանքում որոշումների կայացման բոլոր մակարդակներում:

Զինված ուժերի անդամների իրավունքների մասին Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեի թիվ CM/Rec(2010)4 հանձնարարականի բացատրական հուշագրի «ԺԹ» կետում նշվում է, որ կին զինճառայողները տղամարդ զինճառայողների նման պետք է պաշտոնեական առաջխաղացման հարցերում ունենան հավասար հնարավորություններ և զինված ուժերում աշխատելիս արժանանան հավասար վերաբերմունքի: Սեռի հիմքով նրանք չպետք է դուրս թողնվեն մասնագիտությունից, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ հատուկ տեսակի մասնագիտական գործունեության բնույթով կամ համատեքստով պայմանավորված, սեռը հանդիսանում է իրական վճռորոշ հանգամանք:

Զինված ուժերում կին զինճառայողների ներգրավման բարձրացման անհրաժեշտության մասին է խոսվում նաև ՀՀ նախագահի 2018 թվականի փետրվարի 17-ի թիվ ՆՀ-103-Ա հրամանագրով հաստատված՝ «Հայաստանի Հանրապետության զինված ուժերի 2018-2024 թվականների արդիականացման ծրագրով»: Մասնավորապես, 6-րդ նպատակով նախատեսվում է զինվորական ծառայության մեջ կամավորության սկզբունքի հիման վրա կին

⁷¹⁷ Կանանց նկատմամբ խտրականության վերացման ՄԱԿ-ի կոմիտեի եզրափակիչ դիտարկումներ (CEDAW/C/ARM/CO/5-6), կետեր 20, 21:

զինծառայողների ներգրավումն աստիճանաբար ավելացնել՝ սկզբում նյութատեխնիկական ապահովման, այնուհետև՝ մյուս ոլորտներում:

Պաշտպանության նախարարությունից ստացված տեղեկությունների համաձայն՝ կին զինծառայողների կողմից ստացվել է 5 բողոք, որից 2-ը վերաբերել է կիրառված կարգապահական տույժի իրավաչափությանը, 2-ը՝ պահեստազոր արձակվելու հիմնավորվածությանը, 1-ը՝ առաջխաղացման ապահովմանը:

Ըստ իրավասու գերատեսչության՝ զինված ուժերում կանանց ծառայության վերաբերյալ հանրության իրազեկումն ապահովելու նպատակով հրատարակվել է զինված ուժերում կանանց իրավունքների վերաբերյալ տեղեկատվական գրքույկ, ինչպես նաև իրազեկիչ այլ նյութեր են ուղարկվել զորամասեր: Ուսումնական հաստատություններ այցելությունների ընթացքում անդրադարձ է կատարվել նաև իգական սեռի ներկայացուցիչների զինվորական ծառայությանը, ցուցադրվել են փաստագրական ֆիլմեր:

Ողջունելի է կին զինծառայողների ներգրավվածության ուղղությամբ ձեռնարկված քայլերը, այնուամենայնիվ, անհրաժեշտ է, որ կին զինծառայողների ներգրավումը տեղի ունենա ՀՀ զինված ուժերի բոլոր զորամասերում: Այս առումով, չափազանց կարևոր քայլ կարող է հանդիսանալ ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի թիվ 1325, ինչպես նաև «Կանայք, խաղաղությունը և անվտանգությունը» բանաձևերի տեղայնացումը Հայաստանում: Պաշտպանության նախարարության տեղեկացմամբ՝ այս կապակցությամբ կատարվել են մի շարք աշխատանքներ: Մասնավորապես՝

1) Զինված ուժերում կանանց ներգրավմանը խթանող միջոցառումների շրջանակներում երեխաների խնամքի գերատեսչական հաստատությունների վերաբերյալ կարիքների գնահատում է իրականացվել ՀՀ ՊՆ և ԶՈՒ ԳՇ կենտրոնական ապարատի և կենտրոնական ենթակայության զորամասերի մանկահասակ երեխաներ ունեցող կին զինծառայողների շրջանում: Հետագայում քարտեզագրված խնդիրների խորքային վերլուծության հիման վրա մշակվելու են նաև դրանց հաղթահարմանն ուղղված գործնական միջոցառումներ:

2) Կին զինծառայողները ԶՈՒ ստորաբաժանումների կազմում ընդգրկվում են նաև ՄԱԿ-ի խաղաղապահ գործողություններին: 2020 թվականին խաղաղապահ բրիգադի կազմում կին զինծառայողների թվաքանակը աճել է շուրջ 3%-ով:

3) 2019 և 2020 թվականներին միասին վերցրած ՀՀ ՊՆ ՌՈՒՀ-երը տարբեր մասնագիտություններով (մոտոհրաձիգ, հրետանավոր, հետախույզ, ԱԹՍ-երի շահագործում և կիրառում, ռազմական կապ) կավարտի 35%-ով ավելի շատ իգական սեռի կուրսանտ, քան 2017 և 2018 թվականներին միասին վերցրած:

4) զինվորական կոլեկտիվներում, զինծառայողների ընտանիքներում կայուն բարոյահոգեբանական մթնոլորտի պահպանման, զինծառայողներին հասարակական գործունեության ներգրավման, կին զինծառայողներին ծառայությանն արդյունավետ

ինտեգրման, կարգապահության ամրապնդման, ինչպես նաև զինծառայողների և նրանց ընտանիքների անդամների իրավունքների պաշտպանության, հայրենասիրական դաստիարակության կազմակերպման գործում զորամասի հրամանատարությանն աջակցություն ցուցաբերելու նպատակով կանոնակարգվել է զորամասերում կանանց խորհուրդների ձևավորումն ու գործունեությունը.

5) Ձինված ուժերում կանանց իրավունքների, կանանց և տղամարդկանց հավասարության հարցերի շուրջ քննարկումներ են կազմակերպվել զորամասերի (մեծամասամբ՝ սահմանապահ) կին զինծառայողների հետ.

6) զինծառայողների իրավագիտակցության բարձրացման, ընտանեկան բռնության և կանանց նկատմամբ բռնության դեպքերի կանխարգելման ուղղությամբ իրականացվող աշխատանքների արդյունավետությունը բարձրացնելու նպատակով զորամասերում անցկացվել են «Կանանց նկատմամբ բռնության ու ընտանիքում բռնության կանխարգելումը» թեմայով պարապմունք, որի ժամանակ անձնակազմին ներկայացվել են հարցին վերաբերելի օրենսդրության նորմերը.

7) Եվրոպայի խորհրդի երևանյան գրասենյակի հետ համագործակցության շրջանակում 2020 թվականի մարտի 9-ին ՊՆ վարչական համալիրում ԶՈՒ ԳՇ գլխավոր շտաբի կառուցվածքային ստորաբաժանումների կին սպաների, Երևանի կայազորի զորամասերի կանանց խորհուրդների անդամների մասնակցությամբ անցկացվել է «Ձինված ուժերում սեռական բռնությունների, ոտնձգությունների առաջացման պատճառները, դրանց կանխարգելման ուղիները» թեմայով քննարկում, որը վարել է միջազգային փորձագետ, գլխավոր դատավոր-փաստաբան Ջեֆ Բլեքեթը (Jeff Blackett).

8) Մարդու իրավունքների պաշտպանության ազգային ռազմավարությունից բխող 2020-2022 թվականների գործողությունների ծրագրի շրջանակներում զինված ուժերում կանանց ծառայության վերաբերյալ հանրության իրազեկումն ապահովելու նպատակով նախապատրաստվել է 3 տեսաձայնագրություն.

9) Եվրոպայի խորհրդի երևանյան գրասենյակի կողմից իրականացվող «Մարդու իրավունքները և կանայք Հայաստանի զինված ուժերում» ծրագրի շրջանակներում զինված ուժերում մարդու իրավունքների, այդ թվում կանանց իրավունքների, կանանց և տղամարդկանց իրավահավասարության ապահովման վերաբերյալ նոյեմբերի 2-3-ը վերապատրաստման դասընթաց է անցկացվել ԶՈՒ անձնակազմի 15 ներկայացուցչի համար, որոնց գերակշռող մասը կին զինծառայողներ էին, այդ թվում՝ ՌՈ ծառայողներ.

10) ՀՀ պաշտպանության նախարարության և ՄԱԿ-ի բնակչության հիմնադրամի համագործակցության 2020 թվականի ծրագրի շրջանակներում իրականացվել է հետազոտություն կին զինծառայողների քանակական և որակական ներգրավվածության գործող համակարգի արդյունավետության վերաբերյալ: Մասնավորապես ուսումնասիրվել է զինված ուժերում կանանց ներգրավման միջազգային փորձը՝ ԱՄՆ ԶՈՒ կազմում կանանց

ներգրավման պատմական փուլերը, մոտեցումները, հիմնավորումներն ու մեխանիզմները, ռազմական կրթության ոլորտում իրականացված բարեփոխումները, որոնք բերել են կանանց ներգրավման ընդլայնման: Կանանց ներգրավման տեսանկյունից առավել նպատակային ոլորտները վեր հանելու և կանանց ներուժի օպտիմալ հաշվարկման և կիրառման մեթոդաբանություն մշակելու նպատակով իրականացվել է ուսումնասիրություն զինված ուժերի հրամանատարական կազմի սպաների, ինչպես նաև իգական սեռի կուրսանտների շրջանում:

Կարծում ենք, որ վերը նշված քայլերն անհրաժեշտ, բայց դեռևս ոչ բավարար միջոցներ են ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի թիվ 1325, ինչպես նաև «Կանայք, խաղաղությունը և անվտանգությունը» բանաձևերի տեղայնացումը Հայաստանում լիակատար ապահովելու համար: Այս առումով, որպես միջազգային լավագույն փորձի օրինակ՝ կարելի է վկայակոչել Միացյալ Թագավորությունում նշված բանաձևերի տեղայնացման նպատակով ընդունված՝ «Մարդու անվտանգությունը զինվորական գործողությունների ընթացքում» միասնական ղեկավարման փաստաթուղթը (JSP 1325)⁷¹⁸:

JSP 1325-ն ընդգծում է, որ կանանց պետք է հնարավորություն ընձեռվի իրենց ներդրումն ունենալ հասարակության համար անվտանգության միջոցառումներ իրականացնելիս, քանի որ նրանք բոլորից լավ գիտեն բոլոր վտանգները և սպառնալիքները, որոնց կարող են բախվել: Ակնհայտ է, որ առանց կանանց մասնակցության՝ չի կարող լավ կազմակերպվել նրանց պաշտպանությունը: Բացի այդ, անհրաժեշտ է իրականացնել խաղաղ պայմաններում և հակամարտությունների ժամանակ գենդերային դինամիկայի վերլուծություն, որը հնարավորություն կտա զինվորական ծրագրեր կազմողներին ավելի լավ հասկանալ հակամարտության մեջ գտնվող հասարակություններին՝ նկատի ունենալով, որ պետությունները, որտեղ կանայք և տղամարդիկ ունեն հավասար հնարավորություններ, ավելի ապահով են և առավել քիչ են ներգրավվում հակամարտությունների մեջ: Զինվորական ծրագրեր կազմողները կարող են ավելի լավ պատկերացում ունենալ բնակչության կարիքների վերաբերյալ, եթե օգտագործեն տվյալ հասարակությունում սեռային և տարիքային տարբերակվածության վերաբերյալ տվյալներ: Այդ տվյալների պատշաճ հավաքագրումը, օգտագործումը և վերլուծությունը ծրագրեր կազմողներին հնարավորություն է տալիս առավել լավ կազմակերպել քաղաքացիական բնակչության պաշտպանությունը:

JSP 1325-ը նշում է, որ ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի բանաձևերի տեղայնացման առաջին քայլը իրավիճակի վերլուծությունն է, որի նպատակով անհրաժեշտ է իրականացնել՝

- 1) **տվյալների հավաքագրում և վերլուծություն ըստ խմբերի** (սեռ, տարիք, էթնիկ խումբ և այլն)՝ հասկանալու համար օրենսդրական բացերը և խնդիրները,
- 2) **գենդերային զգայունության ցուցիչների սահմանում** (չափեր, թվեր, փաստեր, կարծիքներ և այլն),

⁷¹⁸ <https://www.gov.uk/government/publications/human-security-in-military-operations-jsp-1325>

3) գործնական կարիքների գնահատում (հասարակության մեջ կանանց և աղջիկների դերով պայմանավորված),

4) մասնակցության տվյալների հավաքագրում (հասարակության քարտեզագրում, ինտերակտիվ ներկայացումներ, գործողությունների պլանավորում, նպատակաուղղված խմբային քննարկումներ և այլն):

Այս առումով չափազանց կարևոր դեր ունեն կին գինձառայողների իրավունքների խախտումների վերաբերյալ **վաղ նախազգուշացման ցուցիչները** (քաղաքական, տնտեսական, սոցիալ-մշակութային, ենթակառուցվածքների, տեղեկատվական, գինվորական կամ անվտանգության, առողջության, կրթական, իրավական)՝ առանց որոնց չափազանց բարդ կլինի բացահայտել գենդերային անհավասարությանը նպաստող պայմանները և պայքարել դրանց վերացման դեմ:

Բացի այդ, Եվրոպայի խորհրդի խորհրդարանական վեհաժողովի՝ «Կանայք գինված ուժերում. հավասարության խթանում, գենդերային հիմքով բռնության վերացում» 2016 թվականի թիվ 2120 բանաձևի 6-րդ կետով Եվրոպայի խորհրդի անդամ պետություններին ներկայացվում են հստակ առաջարկություններ:

Ուստի, հաշվի առնելով վերոգրյալը, ինչպես նաև Եվրոպայի խորհրդի խորհրդարանական վեհաժողովի առաջարկությունները, անհրաժեշտ է՝

1. միջոցներ ձեռնարկել հասարակությանը զինված ուժերում կանանց դերի և կարևորության ընդգծման ուղղությամբ,

2. զանգվածային լրատվության միջոցներով ավելացնել կանանց գինվորական առօրյան լուսաբանող տեղեկատվությունը՝ շեշտադրելով կանանց առանցքային դերը գինվորական ծառայության մեջ,

3. կատարել ակտիվ հանձնառություն՝ փոխելու մտածողությունը բոլոր հրամանատարական մակարդակներում և փոխելու զինված ուժերի ներքին մշակույթն այնպես, որ բոլոր տարբերությունները դրականորեն ընդունվեն և հաշվի առնվեն,

4. ներառել ուսուցում սեռերի հավասարության վերաբերյալ ռազմական ուսուցման բոլոր փուլերում և ռազմական ուսումնական հաստատություններում ապահովել թե՛ կանանց, թե՛ տղամարդկանց դասավանդումը,

5. կատարել ուսումնասիրություններ (այդ թվում՝ հարցումների միջոցով)՝ ՀՀ զինված ուժերում ընդգրկված իգական սեռի ներկայացուցիչների՝ ծառայության անցնելու, այն շարունակելու կամ դադարեցնելու դրդապատճառները պարզելու նպատակով,

6. կանանց համար հասանելի դարձնել ՀՀ զինված ուժերի բոլոր պաշտոնները բոլոր տեսակի զորքերում,

7. միջոցներ ձեռնարկել կանանց հավաքագրելու և նրանց այն դերերում ներգրավելու ուղղությամբ, որոնցից նրանք նախկինում դուրս են թողնվել, դիտարկել այդ մասնագիտությունների համալրման ժամանակ կիրառված ֆիզիկական չափանիշները և

փորձնական ծրագրերի նպատակահարմարությունը՝ կանանց համալրումն այդ մասնագիտություններում խթանելու նպատակով,

8. հասկանալու համար օրենսդրական բացերը և խնդիրները՝ իրականացնել գենդերային տվյալների հավաքագրում ու վերլուծություն ըստ խմբերի, սահմանել գենդերային զգայունության ցուցիչներ, կատարել գործնական կարիքների գնահատում և մասնակցության տվյալների հավաքագրում, մշակել կին զինծառայողներ իրավունքների խախտումների վերաբերյալ վաղ նախազգուշացման ցուցիչներ,

9. զինվորական ծառայությանն առնչվող տարբեր քննարկումների ու դասընթացների ժամանակ կանոնավոր կերպով ընդգրկել բոլորի իրավահավասարության, տվյալ դեպքում՝ կանանց իրավունքներին վերաբերող հարցեր,

10. ստեղծել կին զինծառայողների միավորումներ և աջակցել դրանց գործունեությանը:

3. Չինված ուժերում կանանց իրավունքների օրենսդրական երաշխիքները

Միանշանակ է, որ կանանց իրավունքների պաշտպանությունը զինված ուժերում երաշխավորելու ամենակարևոր քայլերից մեկը զինվորական օրենսդրությամբ համապատասխան երաշխիքների ամրագրումն է: Ընդհանուր առմամբ, պետք է նշել, որ զինվորական օրենսդրության ընդհանուր ուսումնասիրության արդյունքում կանանց նկատմամբ ակնհայտ խտրականություն պարունակող նորմեր չեն հայտնաբերվել: Դրանք հիմնականում գենդերային չեզոք են (gender-neutral), և հաճախ խնդիրներ առաջանում են հենց սեռային առանձնահատկությունները հաշվի առնված չլինելու պատճառով: Աշխատանքային իրավունքների սահմանափակման դեպքերի ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս եզրակացնել, որ դրանք հիմնականում առաջանում են կանանց աշխատանքային իրավունքների իրացման հարցում: Ուստի, կին զինծառայողների իրավունքներն առավել արդյունավետ պաշտպանելու նպատակով անհրաժեշտ է կատարել մի քանի օրենսդրական փոփոխություններ:

Այսպես, արձանագրվել է օրենսդրական խնդիր, որը կարող է խոչընդոտ հանդիսանալ իգական սեռի ներկայացուցիչների զինվորական հաշվառման համար:

«Կառավարության 2018 թվականի նոյեմբերի 8-ի թիվ 1269-Ն որոշման հավելվածով հաստատված կարգի 6-րդ կետի համաձայն՝ զինվորական հաշվառման վերցվում են նաև 18 տարին լրացած և զինվորական մասնագիտություն ստացած կամ պայմանագրային զինվորական ծառայություն անցնելու համար դիմած, ինչպես նաև զինվորական հաշվառման ենթակա մասնագիտություններ ունեցող իգական սեռի քաղաքացիները:

Մինչդեռ, որևէ իրավական ակտում **հրապարակված չեն, թե որոնք են իգական սեռի քաղաքացիներին հասանելի զինվորական հաշվառման ենթակա մասնագիտությունները**, ինչը կարող է խոչընդոտ հանդիսանալ զինվորական հաշվառման նպատակով իգական սեռի քաղաքացիների դիմելու և հետագայում զինվորական ծառայություն անցնելու համար:

Չինժառայող ամուսինների համար նախատեսված է համատեղ ծառայության օրենսդրական երաշխիք:

Այսպես, «Չինվորական ծառայության և զինժառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքի 42-րդ հոդվածի 5-րդ մասի համաձայն՝ պայմանագրային զինժառայող ամուսիններից մեկին, սույն հոդվածի համաձայն, ծառայության նոր վայր տեղափոխելու դեպքում միաժամանակ որոշում է կայացվում ծառայության նոր վայր տեղափոխել նաև մյուս ամուսնուն, եթե փոխվում է ընտանիքի բնակության վայրը: Եթե հնարավոր չէ զինժառայող ամուսիններին ծառայության նոր վայրում միաժամանակ նշանակել զինվորական պաշտոնների, ապա տեղափոխությունը կատարվում է միայն զինժառայողի համաձայնությամբ:

Նմանատիպ կարգավորում առկա է նաև «Ազգային անվտանգության մարմիններում ծառայության անցնելու մասին» ՀՀ օրենքում, որի 24-րդ հոդվածի 5-րդ մասի համաձայն՝ ազգային անվտանգության մարմիններում միաժամանակ ծառայող ամուսիններից մեկին ծառայության նոր վայր տեղափոխելու դեպքում որոշում է կայացվում նույն բնակավայր ծառայության տեղափոխել նաև ամուսնուն (կնոջը) նրա (նրանց) համաձայնությամբ, եթե փոխվում է մշտական բնակության վայրը: Դրա անհնարինության դեպքում ծառայության նոր վայր տեղափոխումը չի կատարվում:

Չնայած նշված օրենսդրական կարգավորումներին՝ զինժառայող ամուսինների համատեղ ծառայության ապահովման վերաբերյալ 2020 թվականին Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրվել է բողոք: Պայմանագրային զինժառայողը տեղեկացրել է, որ կնոջ հետ զինվորական ծառայություն է անցել նույն զորամասում, այնուհետ Պաշտպանության նախարարի հրամանով ծառայողական անհրաժեշտությունից ելնելով իրեն տեղափոխել են ծառայության մեկ այլ զորամաս, սակայն կնոջը չեն տեղափոխել: Արդյունքում, կինը և 3 անչափահաս երեխաները բնակվում են այլ քաղաքում, երեխաներն ունեն առողջական խնդիրներ, իր և կնոջ ծառայության վայրերի միջև հեռավորության պատճառով չի կարողանում տեսակցել ընտանիքին: Չինժառայողը խնդրել է աջակցել ծառայության նախկին զորամաս տեղափոխվելու հարցում:

Ճիշտ է, Պաշտպանի աջակցությամբ խնդիրը կարգավորվել է, և զինժառայողը տեղափոխվել է նախկին (կնոջ ծառայության վայրի) զորամաս, այնուամենայնիվ, նման դեպքի առկայությունն ինքնին մտահոգիչ է:

Պետք է նշել նաև, որ ի տարբերություն զինժառայողների՝ **համատեղ ծառայության բավարար օրենսդրական երաշխիքներ առկա չեն զինժառայող և քաղաքացիական ծառայող, ինչպես նաև տարբեր համակարգերում ծառայող ամուսինների համար:**

Միևնույն ժամանակ, **առկա չեն օրենսդրական երաշխիքներ պայմանագրային զինժառայողին ծառայության նոր վայր տեղափոխելու դեպքում նույն զորամասում քաղաքացիական հաստիք զբաղեցնող նրա ամուսնուն (կնոջը) նրա հետ ծառայության նոր վայր տեղափոխելու, ինչպես նաև տարբեր համակարգերում ծառայող ամուսիններից**

մեկին ծառայության նոր վայր տեղափոխելու դեպքում մյուս ամուսնուն հնարավորին մոտ զորամասում ծառայության տեղափոխելու վերաբերյալ:

Այստեղ հատկանշական է Ձինված ուժերի անդամների իրավունքների մասին Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեի թիվ CM/Rec(2010)4 հանձնարարականի բացատրական հուշագրի «է» կետը, որի համաձայն՝ զինծառայողների բարոյահոգեբանական վիճակի համար կարևոր է, որպեսզի նրանք հնարավորության սահմաններում կարողանան կապ պահպանել իրենց մտերիմների, այդ թվում՝ հարազատների և զուգընկերոջ հետ: Անդամ պետությունները պետք է համապատասխան պայմաններ ստեղծեն, որպեսզի զինծառայողներն օգտվեն այս հատուկ իրավունքից:

Խնդրահարույց է նաև զինվորական օրենսդրությամբ զինծառայողին մինչև վեց ամիս ժամկետով վերապատրաստման գործուղելու դեպքում զինծառայող հանդիսացող նրա ամուսնուն (կնոջը) նրա հետ գործուղելու կամ դրա անհնարինության դեպքում՝ չվճարվող արձակուրդ տրամադրելու հնարավորություն չնախատեսելը:

Այսպես, «Ձինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքի 40-րդ հոդվածի մեկնաբանության համաձայն՝ մինչև վեց ամիս ժամկետով ռազմաուսումնական (կամ առկա ուսուցմամբ ոստիկանական ուսումնական) հաստատություններ, համապատասխան սպայական կամ սերժանտական դասընթացներ, ասպիրանտուրա, դոկտորանտուրա, կլինիկական օրդինատուրա կամ ինտերնատուրա ընդունվելու կամ Հայաստանի Հանրապետության կամ այլ պետության ռազմաուսումնական կամ այլ հաստատությունում վերապատրաստման գործուղվելու դեպքում պայմանագրային զինծառայողի զինվորական պաշտոնը պահպանվում է:

Մինչդեռ, նշված օրենքով նախատեսված չեն բավարար երաշխիքներ վերապատրաստման գործուղվող զինծառայողի և նրա ամուսնու (կնոջ) համատեղ բնակվելու համար: Ինդիքն այն է, որ օրենքով սահմանված չէ նշված դեպքերում զինծառայողի հետ զինծառայող ամուսնուն (կնոջը) վերապատրաստման գործուղելու հնարավորության դիտարկումը, ինչպես նաև սահմանված չէ դրա անհնարինության դեպքում՝ գործուղվող զինծառայողի ամուսնուն (կնոջը) չվճարվող արձակուրդ տրամադրելու հնարավորություն: Դրա հետևանքով, ամուսինները ստիպված են ընտրություն կատարել՝ կամ հրաժարվել վերապատրաստման գործուղումից, կամ վերապատրաստման գործուղման ժամանակահատվածում բնակվել առանձին, կամ վերապատրաստման գործուղվող զինծառայողի ամուսինը (կինը) ստիպված է ազատվել զինվորական ծառայությունից, որպեսզի ամուսնու (կնոջ) հետ միասին բնակվի: Բացի այդ, այն կարող է թաքնված պատճառ հանդիսանալ խնդիրներից խուսափելու նպատակով զինծառայող ամուսիններից մեկին վերապատրաստման չգործուղելու համար:

Մեկ այլ խնդիր: Ձինված ուժերի ներքին ծառայության կանոնագրքի 264-րդ հոդվածի համաձայն՝ խաղաղ ժամանակ **կին զինծառայողները օրվա վերակարգի կազմում չեն նշանակվում**՝ բացառությամբ հանրակացարանի օրվա վերակարգի: Անհրաժեշտության

դեպքում նրանք, ըստ իրենց զինվորական կոչման և զբաղեցրած պաշտոնի, կարող են նշանակվել որպես հերթապահ բժիշկ (բուժակ), շտաբի հերթապահ և թղթատար (ցրիչ):

Նշված կարգավորումը ոչ միայն խնդրահարույց է կին և տղամարդ զինծառայողների միջև տարբերակված մոտեցում դրսևորելու տեսանկյունից, այլ նաև կարող է խոչընդոտ հանդիսանալ նրանց զինված ուժեր ներգրավելու համար: Օրինակ, 2019 թվականի ընթացքում ՀՀ զինված ուժերի զորամասեր կատարված այցերի ընթացքում զորամասերից մեկի հրամանատարը հայտնել է, որ կին զինծառայողներին վերակարգի նշանակման արգելքի պատճառով, որպեսզի պակասեցնի տղամարդ զինծառայողների վերակարգերի ծանրաբեռնվածությունը, հաճախ չի կարողանում կանանց ընդունել զինվորական ծառայության՝ նախապատվությունը տալով տղամարդ թեկնածուներին:

Զինվորական օրենսդրության ուսումնասիրությամբ պարզվել է, որ **առկա չեն խրախուսական նորմեր այն կին զինծառայողների համար, ովքեր ունեն մինչև երեք տարեկան երեխայի խնամքի համար տրամադրվող արձակուրդից օգտվելու հնարավորություն, սակայն ծառայելու նպատակով այդ արձակուրդից իրենց ցանկությամբ չեն օգտվել**⁷¹⁹: Խրախուսական նորմերի բացակայությունը կին զինծառայողների ծառայության վերադառնալու որոշում կայացնելու համար կարող է խոչընդոտ հանդիսանալ: Մինչդեռ, պետության քաղաքականություններից է նաև մինչև երեք տարեկան երեխայի խնամքի արձակուրդում գտնվող անձանց աշխատանքի վերադարձնելը, որի նպատակով նաև նախատեսված է մինչև երեխայի երկու տարին լրանալը աշխատանքի վերադառնալու դեպքում երեխայի խնամքն աշխատանքին զուգահեռ կազմակերպելու համար աջակցության իրավունք⁷²⁰:

Խրախուսական նորմերի բացակայությունը գործնականում առաջացնում է խնդիրներ: Օրինակ, Մարդու իրավունքները պաշտպանին հասցեագրված բողոքներից մեկով կին զինծառայողը տեղեկացրել է, որ խնամքին ունի 1 տարեկան 8 ամսեկան երեխա, մինչև երեք տարեկան երեխայի խնամքի համար տրամադրվող արձակուրդից ամբողջությամբ չի օգտվել և իր ցանկությամբ վերադարձել է աշխատանքի: Նշել է, որ զորամիավորման կապի ստորաբաժանումներում զորամասի տարածքից հեռու անցկացվելու է մարտավարական-մասնագիտական զորավարություն, որին զորամասի անձնակազմի հետ որպես կապավոր նախատեսվել է ներգրավել նաև իրեն, որի դեպքում երեխան կմնա առանց խնամքի:

⁷¹⁹ «Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքի 53-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ կին զինծառայողին *իր ցանկությամբ* տրվում է երեխայի խնամքի համար արձակուրդ՝ մինչև երեխայի երեք տարին լրանալը, որը նա կարող է օգտագործել լրիվ կամ մաս-մաս: Երեխայի խնամքի համար տրված արձակուրդի ընթացքում կին զինծառայողի ծառայության տեղն ու պաշտոնը պահպանվում են:

⁷²⁰ «Զբաղվածության մասին» ՀՀ օրենքի 21-րդ հոդվածի 4.2-րդ մաս:

Բողոք ներկայացրած անձի պնդմամբ՝ նշված խնդրի մասին զեկուցել է վերադաս հրամանատարին և խնդրել երեխայի խնամքի անհրաժեշտությամբ պայմանավորված՝ իրեն չներգրավվել զորավարժություններին, սակայն մերժում է ստացել:

Չնայած տվյալ պարագայում զինծառայողին զորավարժությունների ընդգրկելու համար օրենսդրական սահմանափակումների բացակայությանը՝ արագ արձագանքման շրջանակներում Պաշտպանի աջակցությամբ խնդիրը կարգավորվել է՝ հաշվի առնելով երեխայի խնամքի անհրաժեշտությունը:

Բացի այդ, խնդրահարույց է «Ձինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքի 53-րդ հոդվածի 4-րդ մասի կարգավորումը, որը **հնարավորություն չի տալիս հղիության և ծննդաբերության, ինչպես նաև երեխայի խնամքի համար արձակուրդի ժամանակահատվածը հաշվի առնել հերթական զինվորական կոչում շնորհելու համար:** Նշված կարգավորումը կարող է հանդիսանալ այն հիմնական խոչընդոտներից մեկը, որի պատճառով կին զինծառայողները դեռևս բավարար կերպով ներկայացված չեն բարձր պաշտոններում և հիմնականում զրկված են առաջխաղացման հնարավորությունից: Բացի այդ, նշված սահմանափակման հետևանքով կին զինծառայողները կարող են կանգնել մի կողմից՝ ընտանիք և երեխաներ, մյուս կողմից՝ աշխատանք և աշխատանքում առաջընթաց ունենալու երկընտրանքի առջև:

Խնդիրներից մեկն էլ վերաբերում է կին զինծառայողներին հատկացվող համազգեստի ժամկետներին, որը բացահայտվել է ՀՀ զինված ուժերի զորամասեր ինչպես նախորդ տարիներին, այնպես էլ 2020 թվականին կատարված այցերի ընթացքում: Կին զինծառայողներն իրենց դժգոհությունն են հայտնել, որ իրենք ավելի քիչ հաճախականությամբ են զինվորական համազգեստ ստանում, քան տղամարդ զինծառայողները:

«Ձինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքի 62-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ զինծառայողները, քրեակատարողական ծառայության և փրկարար ծառայության ծառայողները Հայաստանի Հանրապետության պետական բյուջեի միջոցների հաշվին կարող են ստանալ իրային ապահովություն՝ Հայաստանի Հանրապետության կառավարության սահմանած կարգով: Իրային ապահովության կարգը ներառում է իրային միջոցներով ապահովման ենթակա անձնակազմի շրջանակը, ինչպես նաև իրային միջոցների ցանկը:

Նշված խնդրի կապակցությամբ ուսումնասիրվել է ՀՀ կառավարության 2015 թվականի դեկտեմբերի 3-ի թիվ 1457-Ն որոշմամբ սահմանված՝ զինծառայողների իրային ապահովության չափաքանակները:

Ուսումնասիրության արդյունքում պարզվել է, որ **նույն գործառույթներն իրականացնող կին զինծառայողներին տրվող իրային ապահովության չափաքանակները, բացառությամբ որոշակի տեսակների, էապես տարբերվում են (ավելի քիչ հաճախականությամբ են**

ստանում) տղամարդ զինծառայողներին տրվող իրային ապահովության չափաքանակներից:

Բացի այդ, պետք է նշել, որ **տարբերություններ են առկա նաև մարտական հերթապահությունում ընդգրկված կին զինծառայողներին և մարտական հերթապահություն իրականացնող տղամարդ զինծառայողներին տրվող զինվորական համազգեստների չափաքանակներում:**

Ընդ որում, կին զինծառայողներին տրամադրվող իրային ապահովումը տղամարդ զինծառայողների իրային ապահովումից պակաս լինելը պայմանավորված է ոչ թե նրանց ծառայության բնույթով, այլ միայն նրանց կին լինելու հանգամանքով, ինչն անթույլատրելի է:

Նաև պետք է նկատել, որ ՀՀ կառավարության 2015 թվականի դեկտեմբերի 3-ի թիվ 1457-Ն որոշմամբ **սահմանազատված չեն զորամասային պայմաններում զինվորական ծառայություն անցնող զինծառայողների (այդ թվում՝ կին) և ոչ զորամասային պայմաններում (օրինակ՝ Պաշտպանության նախարարության վարչական շենքում) զինվորական ծառայություն անցնող զինծառայողների իրային ապահովման չափաքանակները:** Մինչդեռ, ակնհայտ է, որ զորամասային պայմաններում ծառայություն իրականացնելու դեպքում զինծառայողների համազգեստի մաշվելու կամ այլ կերպ վնասվելու հավանականությունն ավելի մեծ է:

Նշված խնդիրն արձանագրվել էր նաև Պաշտպանի 2018 և 2019 թվականների տարեկան հաղորդումներում: Խնդրի կապակցությամբ Պաշտպանության նախարարությունը տեղեկացրել է, որ նույն գործառույթներն իրականացնող զինծառայողների (կանանց և տղամարդկանց) համար մշակվել են նոր չափաքանակներ, որտեղ սահմանվել են համազգեստի տրամադրման միասնական և ոչ տարբերակված ժամկետներ: Նշված չափաքանակները ներկայացվել են ՀՀ կառավարության հաստատմանը, սակայն Կառավարության աշխատակազմից տեղեկացրել են, որ հարցին կանդիդատնան ռազմական դրության ավարտից հետո:

Բացի այդ, 2015 թվականի դեկտեմբերի 3-ի թիվ 1457-Ն որոշման ուսումնասիրությամբ պարզվել է, որ **հղի կին ծառայողների համար հատուկ հանդերձանք նախատեսված չէ:** Մինչդեռ, հղի կանանց համազգեստի հարմարավետության տեսանկյունից, հաշվի առնելով նաև այլ երկրների փորձը (օրինակ՝ Միացյալ Թագավորության) ճիշտ կլինի նրանց համար նախատեսել հատուկ համազգեստ:

Զինվորական օրենսդրության ուսումնասիրությամբ պարզվել է, որ **սահմանված չէ հղի կին զինծառայողներին մարտական հերթապահության մեջ ընդգրկելու արգելք:** Ճիշտ է, հղի կին զինծառայողներին մարտական հերթապահության ընդգրկելու վերաբերյալ Պաշտպանը տվյալներ չի ստացել (ենթադրելի է, որ պրակտիկայում չկան նման դեպքեր), սակայն Պաշտպանը կարևոր է համարում նման արգելքի ֆորմալ սահմանումը, հատկապես քանի որ խոսքը վերաբերում է կնոջ և պտղի կյանքին ու առողջությանը:

Ուստի, առաջարկվում է՝

1. հրապարակել զինվորական հաշվառման ենթակա մասնագիտությունները, որոնք ունեցող իգական սեռի ներկայացուցիչները կարող են դիմել զինվորական հաշվառման համար,

2. «Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքում սահմանել, որ զինծառայողին ծառայության նոր վայր տեղափոխելու դեպքում նրա հետ ծառայության նոր վայր է տեղափոխվում նաև նույն զորամասում քաղաքացիական հաստիք զբաղեցնող նրա ամուսինը (կինը): Դրա անհնարինության դեպքում ծառայության նոր վայր տեղափոխումը չի կատարվում: Սահմանել նաև, որ փարբեր համակարգերում ծառայող ամուսինները ծառայության են նշանակվում միմյանց հնարավորինս մոտ զորամասերում, որպեսզի կարողան միասին բնակվել,

3. հսկողություն սահմանել զինծառայող ամուսինների համատեղ ծառայության օրենսդրական երաշխիքը խստորեն պահպանելու նկատմամբ,

4. «Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքում սահմանել, որ զինծառայողին վերապատրաստման գործուղելիս հնարավորության դեպքում նրա հետ վերապատրաստման է գործուղվում նրա զինծառայող ամուսինը (կինը), անհնարինության դեպքում՝ վերջինիս տրամադրվում է չվճարվող արձակուրդ ստանալու հնարավորություն,

5. օրենսդրական փոփոխությամբ վերացնել Զինված ուժերի ներքին ծառայության կանոնագրքի 264-րդ հոդվածով սահմանված՝ օրվա վերակարգի կազմում կին զինծառայողների նշանակման սահմանափակումը,

6. զինվորական օրենսդրությամբ խրախուսական նորմեր նախատեսել մինչև երեք տարեկան երեխայի խնամքի համար տրամադրվող արձակուրդից օգտվելու հնարավորություն ունեցող, սակայն ծառայելու նպատակով այդ արձակուրդից իրենց ցանկությամբ չօգտված կին զինծառայողների համար, որպեսզի նրանք կարողանան ծառայությունը համատեղել երեխայի խնամքի հետ,

7. օրենսդրական փոփոխությամբ վերացնել «Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքի 53-րդ հոդվածի 4-րդ մասի կարգավորմամբ սահմանված՝ հղիության և ծննդաբերության, ինչպես նաև երեխայի խնամքի համար արձակուրդի ժամանակահատվածը հերթական զինվորական կոչում շնորհելու համար հաշվի չառնելու սահմանափակումը,

8. միջոցներ ձեռնարկել կին զինծառայողների իրային ապահովումը նույնաբնույթ ծառայություն անցնող տղամարդ զինծառայողների իրային ապահովմանը համապատասխանեցնելու նպատակով ՀՀ կառավարության 2015 թվականի դեկտեմբերի 3-ի թիվ 1457-Ն որոշման մեջ փոփոխություններ նախատեսող նախագիծն ընդունելու ուղղությամբ,

9. զինծառայողների իրային ապահովման հաճախականությունը սահմանազատել ըստ (պայմանական անվանմամբ) զորամասային և ոչ զորամասային պայմաններում ծառայություն իրականացնելու հանգամանքի,

10. հղի կին ծառայողների համար նախատեսել հատուկ հանդերձանք,

11. զինվորական օրենսդրությամբ սահմանել հղի կին զինծառայողներին մարտական հերթապահության մեջ ընդգրկելու արգելք:

**ԳԼՈՒԽ 10. ԶԻՆԾԱՌԱՅՈՂՆԵՐԻ ԵՎ ՆՐԱՆՑ ԸՆՏԱՆԻՔՆԵՐԻ ԱՆԴԱՄՆԵՐԻ
ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ**

1. Զինձառայողների և նրանց ընտանիքների անդամների բնակարանային ապահովումը

Զինված ուժերի անդամների իրավունքների մասին Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեի թիվ CM/Rec(2010)4 հանձնարարականի 62-րդ կետը սահմանում է, որ զինված ուժերի յուրաքանչյուր անդամ ունի համարժեք ստանդարտներին համապատասխանող, առողջության և հիգիենայի հիմնական պահանջները բավարարող բնակության վայր ունենալու իրավունք:

Ինչպես նախկինում, 2020 թվականին ևս Պաշտպանին շարունակվել են հասցեագրվել զինձառայողների և նրանց ընտանիքների անդամների բնակարանային ապահովման հետ կապված խնդիրներին վերաբերող մեծ թվով բողոքներ: Այս առումով պետք է արձանագրել, որ Հայաստանի Հանրապետության զինված ուժերի ամենախոցելի սոցիալական հիմնախնդիրներից է զինձառայողների և նրանց ընտանիքների անդամների բնակարանային ապահովության իրավունքի իրացումը:

2020 թվականի ընթացքում բնակարանային ապահովման վերաբերյալ Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրված բողոքները հիմնականում վերաբերել են 1) ձառայողական բնակարանները կոմունալ ենթակառուցվածքներով չապահովելուն, 2) ձառայողական բնակարանների կամ բնակելի տարածության վարձակալության դիմաց դրամական փոխհատուցման հետ կապված խնդիրներին, 3) նախկին զինձառայողներին բնակելի տարածությունից հանելուն, 4) որպես բնակարանային պայմանների կարիքավոր հաշվառված նախկին զինձառայողների և զոհված (մահացած) զինձառայողների ընտանիքների բնակարանային գործերի «համապատասխանեցման» արդյունքում հերթացուցակից դուրս մնալուն, 5) այլ զորքերում պարտադիր ժամկետային զինվորական ծառայություն անցած և ձառայողական պարտականությունների կատարման ժամանակ զոհված (մահացած) կամ զինվորական ծառայության ժամանակ վնասվածքներից, խեղումներից և առաջացած հիվանդությունների արդյունքում հաշմանդամություն ձեռք բերած զինձառայողների (ազատամարտիկների) ընտանիքներին բնակարանային ապահովում չտրամադրելուն, 6) հիփոթեքային վարկավորման հետ կապված խնդիրներին և այլն: Այսպես.

Ծառայողական բնակարանները կոմունալ ենթակառուցվածքներով չապահովելու խնդիր: Դրական է այն, որ Պաշտպանության նախարարությունից ստացված տեղեկությունների համաձայն՝ 2020 թվականին կառուցվել է 77 և վերակառուցվել 29 ձառայողական բնակարան: Սակայն, հարկ է նշել, որ Պաշտպանին հասցեագրված բողոքներից մեկի քննարկման արդյունքում 2020 թվականին կայացվել է մարդու

իրավունքների կամ ազատությունների խախտման առկայության մասին որոշում, որով բարձրացվել է նախկին զինծառայողին անհատույց օգտագործման իրավունքով տրամադրված բնակարանից օրենսդրությամբ սահմանված կարգի խախտմամբ զրկելու խնդիրը: Արդյունքում, Պաշտպանության նախարարությունը տեղեկացրել է, որ քաղաքացուն ծառայողական հիմունքներով հատկացվել է մեկ այլ բնակարան, որը նա զբաղեցրել է, սակայն մինչ օրս չի բնակվել: Պաշտպանության նախարարությունը նաև պարզաբանել է, որ քաղաքացին նշված բնակարանում չբնակվելու պատճառ է նշել սանհանգույցի ոչ բարվոք լինելը:

Հարկ է ընդգծել, որ Պաշտպանի ներկայացուցիչները բնակարանի կոմունալ պայմանների ստուգման նպատակով այցելել են նշված բնակարան և արձանագրել, որ բնակարանի կոմունալ ենթակառուցվածքներն ակնհայտ անբավարար են, և այնտեղ հնարավոր չէ բնակվել: Նշված հարցը ներկայացվել է Պաշտպանության նախարարության իրավասու ստորաբաժանումների ներկայացուցիչներին և այժմ քննարկման փուլում է:

Վարձակալության գումարի փոխհատուցում չտրամադրելու և այլ խնդիրներ: Պաշտպանի դեռևս 2019 թվականի տարեկան հաղորդմամբ արձանագրվել էր զինվորական ծառայության վայրից 30 կիլոմետր շառավղով վարձակալված բնակարանում հաշվառված լինելու պատճառաբանությամբ զինծառայողին վարձակալված բնակարանի դիմաց դրամական փոխհատուցում չտրամադրելու խնդիր

«Ձինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքի 65-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ պայմանագրային զինծառայողները ծառայության վայրում բնակարանային պայմանների բարելավման կարիք ունենալու դեպքում ապահովվում են ծառայողական բնակարաններով: Ծառայության վայրում բնակարանային պայմանների բարելավման կարիք է համարվում ծառայության վայրի վարչական տարածքից առնվազն 30 կիլոմետր հեռավորությամբ սեփականության իրավունքով բնակելի տարածություն կամ նույն հեռավորությամբ մշտական (փաստացի) հաշվառման վայր չունենալը: Ծառայության վայրում ծառայողական բնակարանով չապահովվելու դեպքում այլ բնակելի տարածություն վարձակալելու դիմաց պայմանագրային զինծառայողներին վճարվում է դրամական փոխհատուցում՝ ՀՀ կառավարության սահմանած կարգով և չափերով:

Այս կապակցությամբ պետք է նկատի ունենալ, որ զինծառայողին դրամական փոխհատուցում տրամադրվում է բնակարան վարձակալելու նպատակով, **իսկ օրենքի վերը նշված սահմանափակման տրամաբանությունից բխում է, որ փոխհատուցումը չի տրամադրվում, եթե զինծառայողն ունի մշտական (փաստացի) հաշվառման վայր և այնտեղ չի բնակվում վարձակալությամբ:** Հետևաբար, եթե զինծառայողը չունի սեփականության իրավունքով բնակելի տարածություն, ունի մշտական (փաստացի) հաշվառման վայր, սակայն այնտեղ բնակվում է վարձակալությամբ, ապա նրան պետք է

տրամադրվի ծառայողական բնակարան կամ բնակելի տարածություն վարձակալելու դիմաց դրամական փոխհատուցում:

Պաշտպանության նախարարությունից ստացված տեղեկությունների համաձայն՝ 2020 թվականին դրամական փոխհատուցման տրամադրման վերաբերյալ Պաշտպանության նախարարություն է հասցեագրվել 18 բողոք փոխհատուցման սկզբնաժամկետների մասով, որոնց վերաբերյալ կենտրոնական բնակարանային հանձնաժողովի նիստերում կայացած քննարկումների արդյունքում տրվել են համապատասխան պարզաբանումներ:

Պաշտպանի 2019 թվականի տարեկան հաղորդմամբ նաև արձանագրվել էր, որ ՀՀ կառավարության 2018 թվականի նոյեմբերի 22-ի թիվ 1321-Ն որոշման մեջ 2019 թվականի օգոստոսի 29-ին կատարվել է փոփոխություն, որի համաձայն՝ բնակելի տարածության վարձակալության դիմաց դրամական փոխհատուցման վճարումը **չարունակելու**, ինչպես նաև փոխհատուցում ստանալու իրավունքը **դադարեցնելու** դեպքերում ծառայության անցկացման վայրի վարչատարածքային միավորից մինչև 30 կիլոմետր հեռավորությամբ մշտական բնակության հաշվառում չունենալու պայմանը վարձակալած բնակարանում հաշվառված զինծառայողների վրա չի տարածվում: Նշվել էր, սակայն, որ նույն բացառությունը նախատեսված չէ վարձակալության դիմաց փոխհատուցումը **նշանակելիս**: Մասնավորապես, ՀՀ կառավարության 2018 թվականի նոյեմբերի 22-ի թիվ 1321-Ն որոշման հավելվածով նախատեսված կարգի 5-րդ կետի 1-ին ենթակետի համաձայն՝ բնակելի տարածության վարձակալության դիմաց դրամական փոխհատուցում ստանալու իրավունքից չի օգտվում այն շահառուն, ով ծառայության անցկացման վայրի վարչատարածքային միավորից (համայնքից), իսկ բազմաբնակավայր համայնքի դեպքում՝ տվյալ բնակավայրից մինչև 30 կիլոմետր հեռավորությամբ ունի մշտական բնակության հաշվառում կամ սեփականության իրավունքով բնակելի տարածություն:

Հաշվի առնելով ներկայացված վերլուծությունը, ինչպես նաև Կառավարության որոշմամբ արդեն իսկ կատարված փոփոխությունը՝ տրամաբանական է, որ վարձակալած բնակարանում հաշվառված զինծառայողների համար ծառայության անցկացման վայրի վարչատարածքային միավորից մինչև 30 կիլոմետր հեռավորությամբ մշտական բնակության հաշվառում չունենալու պայմանի մասով բացառությունը պետք է գործի ի սկզբանե՝ վարձակալության գումարի փոխհատուցում նշանակելիս: Արդյունքում, առաջարկվել էր Կառավարության 2018 թվականի նոյեմբերի 22-ի թիվ 1321-Ն որոշման մեջ կատարել փոփոխություն և նախատեսել, որ վարձակալության գումարի փոխհատուցում նշանակելիս վարձակալած բնակարանում հաշվառված զինծառայողների նկատմամբ չի տարածվում մշտական բնակության հաշվառում չունենալու պայմանը: Չնայած նրան, որ 2020 թվականի ընթացքում Կառավարության նշված որոշման մեջ կատարվել է 2 փոփոխություն, սակայն խնդիրը դեռևս չի կարգավորվել:

Պայմանագրային զինճառայողներին վարձակալության դիմաց փոխհատուցում չտրամադրելու հետ կապված 2019 թվականի տարեկան հաղորդմամբ արձանագրվել էր մեկ այլ խնդիր ևս:

Մասնավորապես, Պաշտպանն անդրադարձել էր այն հարցին, որ զինճառայողներին անհատույց օգտագործման իրավունքով բնակարան կամ վարձակալության դիմաց փոխհատուցում տրամադրելիս օրենքը նախատեսում է մեխանիկական ընթացակարգ: «Զինվորական ճառայության և զինճառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքի 65-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ ճառայության վայրում բնակարանային պայմանների բարելավման կարիք է համարվում ճառայության վայրի վարչական տարածքից առնվազն 30 կիլոմետր հեռավորությամբ սեփականության իրավունքով բնակելի տարածություն կամ նույն հեռավորությամբ մշտական (փաստացի) հաշվառման վայր չունենալը: Կառավարության վերաբերելի որոշումն էլ իր հերթին, ինչպես նշվեց, սահմանում է, որ բնակելի տարածության վարձակալության դիմաց դրամական փոխհատուցում ստանալու իրավունքից չի օգտվում այն շահառուն, ով ճառայության անցկացման վայրի վարչատարածքային միավորից (համայնքից), իսկ բազմաբնակավայր համայնքի դեպքում՝ տվյալ բնակավայրից մինչև 30 կիլոմետր հեռավորությամբ ունի մշտական բնակության հաշվառում կամ սեփականության իրավունքով բնակելի տարածություն:

Հարկ է նկատի ունենալ, որ մի կողմից՝ պետությունը կարիքավոր պայմանագրային զինճառայողների համար նախատեսում էր բնակարանային պայմանների բարելավման հնարավորություն⁷²¹: Մյուս կողմից՝ բնակության (հաշվառման) վայրից 30 կիլոմետր և ավելի հեռավորությամբ ճառայության անցկացման վայրում մշտական բնակելի տարածություն չունեցող զինճառայողներին անհատույց օգտագործման իրավունքով տրամադրվում է բնակելի տարածություն, իսկ դրա անհնարինության դեպքում՝ վարձակալության գումարի փոխհատուցում:

Մինչդեռ, պրակտիկայում առաջանում են խնդիրներ: Մասնավորապես, ճառայության վայրից 30 կիլոմետր հեռավորությամբ սեփականության իրավունքով բնակելի տարածություն կամ հաշվառման վայր չունենալը տարատեսակ մեկնաբանությունների տեղիք է տալիս: Իրավական կարգավորումը տառացի մեկնաբանելու պարագայում ստացվում է, որ ճառայության վայրից 30 կիլոմետր հեռավորությամբ ցանկացած՝ նույնիսկ մեկ քառակուսի մետր տարածությամբ սեփականության իրավունքով բնակելի տարածություն ունենալու դեպքում զինճառայողներին չի կարող հատկացվել անհատույց օգտագործման իրավունքով բնակարան կամ վարձակալության գումարի փոխհատուցում:

Ստացվում է, որ պետությունը պայմանագրային զինճառայողների համար սահմանել է որոշակի սոցիալական արտոնություն՝ կապված իրենց ճառայության բնույթով, և այդ

⁷²¹ Ներկայում գործում է մասշտիվ և արտոնյալ պայմաններով երկարաժամկետ հիփոթեքային վարկավորման պետական նպատակային ծրագիր:

արտոնությունը պատշաճ կիրառելու տեսանկյունից անհրաժեշտ է մեկնաբանել և ճիշտ ընկալել դրա տրամաբանությունն ու նպատակը, որպեսզի նշված արտոնությունը փաստացի հնարավոր լինի տրամադրել իրականում դրա կարիքն ունեցող զինծառայողներին: Հետևաբար, Կառավարության վերոնշյալ որոշմամբ սահմանված իրավակարգավորման բուն էությունը ոչ թե ֆորմալ առումով սեփականություն կամ հաշվառում ունենալն է, այլ սեփականություն իրավունքով պատկանող կամ հաշվառման վայրի տարածությունում զինծառայողների բնակվելու **իրական** հնարավորություն չունենալու դեպքում նրանց սոցիալական արտոնություն տրամադրելը:

Նախկինում Պաշտպանին հասցեագրված բողոքների քննարկման արդյունքում արձանագրվել է, որ լինում են դեպքում, երբ **փաստացի** զինծառայողները իրական հնարավորության բացակայությամբ պայմանավորված՝ բնակվում են վարձակալած բնակարաններում (օրինակ, սեփականության կամ համատեղ սեփականության իրավունքով պատկանող բնակարանում մեծ թվով մարդկանց բնակվելու հանգամանքով պայմանավորված և այլն), սակայն օրենսդրական մեխանիզմական մոտեցումների պատճառով զրկվում են վարձակալության դիմաց փոխհատուցում ստանալու հնարավորությունից:

Վերոգրյալի հաշվառմամբ՝ Պաշտպանի 2019 թվականի տարեկան հաղորդմամբ առաջարկվել էր նախատեսել պայմանագրային զինծառայողներին սեփականության իրավունքով ֆորմալ պատկանող բնակելի տարածություններում կամ հաշվառման վայրի բնակարաններում բնակվելու իրական հնարավորությունը պարզելու և դրանով պայմանավորված էլ վարձակալության գումարի փոխհատուցում տրամադրելու հարցը քննարկելու կառուցակարգ (մեխանիզմ)՝ անհրաժեշտության դեպքում կատարելով նաև օրենսդրական փոփոխություններ:

Հատկանշական է, որ նշված առաջարկի կատարման ուղղությամբ միջոցներ դեռևս չեն ձեռնարկվել: Ավելին, 2020 թվականին Պաշտպանին հասցեագրած բողոքներով, ինչպես նաև զորամասեր իրականացված մշտադիտարկման արդյունքներով վեր է հանվել մեկ այլ խնդիր ևս:

Այսպես, քաղաքացին դիմել է Պաշտպանին և տեղեկացրել, որ անցնում է զինվորական ծառայություն և բնակվում զորամասի տեղակայման վայրի հարևանությամբ գտնվող համայնքում: Զինծառայողը հայտնել է, որ փաստացի զորամասի և իր բնակության վայրի միջև հեռավորությունը 30 կիլոմետրից ավելի է, սակայն անհատույց օգտագործման իրավունքով բնակարան ստանալու իր դիմումը մերժվել է:

Պաշտպանության նախարարության իրավասու ներկայացուցիչների հետ տեղի ունեցած քննարկման արդյունքում պարզվել է, որ խնդիրը կայանում է գործնականում 30 կիլոմետր շառավիղը հաշվարկելու մեթոդաբանության մեջ: Մասնավորապես, ըստ ստացված պարզաբանումների՝ պրակտիկայում զորամասի և զինծառայողների բնակության կամ հաշվառման վայրի միջև հեռավորությունը պարզվում է ոչ թե ճանապարհի փաստացի

կիլոմետրերի հաշվարկով, այլ հիմք է ընդունվում վարչական շրջանների փոստային կենտրոնների միջև ընկած հեռավորությունը:

Գործնականում այսպիսի մեխանիկական մոտեցման անթույլատրելիությունը հասկանալու համար կարելի է ներկայացնել ընդամենը մեկ օրինակ: Այսպես, «Google» մասնավոր ընկերության քարտեզով կատարված ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ ճանապարհների տարբերություններից կախված՝ Երևան և Արմավիրի մարզի Վաղարշապատ քաղաքների կենտրոնների միջև ընկած առավելագույն հեռավորությունը գրեթե 24 կիլոմետր է: Միևնույն ժամանակ, Երևան քաղաքում գտնվող Պաշտպանության նախարարության վարչական շենքից մինչև Վաղարշապատ քաղաքի, օրինակ, Անդրանիկի փողոց ընկած առավելագույն հեռավորությունը կազմում է գրեթե 34 կիլոմետր: Այսպիսի տարբերություններ են արձանագրվում նաև փոստային կենտրոններով հաշվարկն իրականացնելու պարագայում:

Այսպիսով, ստացվում է, որ փոստային կենտրոնների միջև ընկած հեռավորությունը հիմք ընդունելու պարագայում որոշ զինծառայողներ զրկվում են անհատույց օգտագործման իրավունքով բնակարան կամ վարձակալության դիմաց փոխհատուցում ստանալու իրավունքից՝ չնայած փաստացի ծառայության վայրի զորամասից 30 կիլոմետր շառավղով սեփականության իրավունքով բնակարան կամ մշտական հաշվառման վայր չունենալուն:

Վերը նշվածից բացի 2020 թվականին իրականացված այցերի ընթացքում զինծառայողները նշել են ևս մեկ խնդիր: Մասնավորապես, քաղաքացին տեղեկացրել է, որ, կրկին, անցնում է զինվորական ծառայություն և բնակվում զորամասի տեղակայման վայրի հարևանությամբ գտնվող համայնքում: Այս դեպքում, չնայած, զինծառայողի բնակության վայրի և զորամասի միջև հեռավորությունը 30 կիլոմետրից ավելի է, և զինծառայողն օգտվում է անհատույց օգտագործման իրավունքով բնակարան կամ վարձակալության դիմաց փոխհատուցում ստանալու իրավունքից, սակայն զինծառայողի պնդմամբ՝ իր բնակության վայրից զորամաս տեղակայման վայրի համայնք տեղափոխվելը խնդրահարույց է մի քանի հանգամանքով պայմանավորված: Նախ, զինծառայողն իր բնակության վայրում ծառայությունից ազատ ժամանակ վարում է նաև գյուղական տնտեսություն, բացի դրանից, ունի տարեց ծնողներ և իրականացնում է նրանց խնամքը, ունի անչափահաս երեխաներ, ովքեր հաճախում են բնակության վայրի ուսումնական հաստատությունները, և վերջապես, քաղաքային համայնքում, զինծառայողի գնահատմամբ, ապրուստն ավելի թանկ է:

Նշված պարագայում, զինծառայողն ավելի նպատակահարմար է գտել չփոխել բնակության վայրը և իրեն պատկանող անձնական տրանսպորտային միջոցով ամեն օր մեկնել ծառայության վայր: Ներկայում գործող իրավակարգավորումները, սակայն, նման դեպքերը հաշվի չեն առնում, քանի որ հիմնավոր պատճառներից ելնելով՝ բնակարանային պայմանների հետ կապված օրենքով նախատեսված սոցիալական ապահովությունից չօգտվող զինծառայողների այսպիսի շրջանակի համար որևէ այլ աջակցություն նախատեսված չէ (օրինակ, ճանապարհաճախսի հատուցման հնարավորություն):

Այս դեպքում, հասկանալի է, որ կարող է բարձրացվել նաև զորամասից 30 կիլոմետր շառավղով սեփականություն կամ հաշվառում ունեցող զինծառայողների ճանապարհաձախսի հետ կապված հարց: Օրինակ, հնարավոր է դեպք, երբ զինծառայողը բնակվի զորամասից 29 կիլոմետր հեռավորության վրա և զրկված լինի բնակարանային պայմանների հետ կապված սոցիալական աջակցությունից, իսկ մյուս դեպքում՝ բնակվի 31 կիլոմետր հեռավորությամբ, և ստանա ճանապարհաձախսի հատուցում, ինչը, իհարկե, արդարացի չի լինի: Նշվածի հաշվառմամբ՝ կարելի է քննարկել 30 կիլոմետրից ավելի հեռավորությամբ բնակվող և վարձակալության գումարի փոխհատուցում չստացող անձանց բնակության վայրից մինչև զորամասից 30-րդ կիլոմետրն ընկած ճանապարհի համար ծախսի փոխհատուցում տրամադրելու հարցը:

2020 թվականի ընթացքում Պաշտպանին հասցեագրված բողոքներով զինծառայողները ներկայացրել են նաև օրենքով չնախատեսված հիմքով բնակարանի վարձակալության դիմաց տրամադրված փոխհատուցման գումարը հետ պահանջելու խնդիր:

Օրինակ, Պաշտպանին հասցեագրած բողոքով քաղաքացին տեղեկացրել է, որ 2020 թվականի փետրվարի 1-ին կնքել է բնակարանի վարձակալության նոր պայմանագիր, ինչի վերաբերյալ փաստաթղթեր է ներկայացրել Պաշտպանության նախարարություն՝ բնակելի տարածություն վարձակալելու դիմաց դրամական փոխհատուցման վճարումը շարունակելու նպատակով: Քաղաքացու պնդմամբ՝ վարձակալության դիմաց դրամական փոխհատուցումը վճարելու հարցը քննարկվել է մի քանի ամիս, ինչի պատճառով չի ստացել Անշարժ գույքի կադաստրի կոմիտեի կողմից տրվող անհրաժեշտ տեղեկանքը և չի ներկայացրել ծառայության վայրի զորամաս: Արդյունքում, տեղեկանքը զորամաս չներկայացնելու պատճառով զորամասից բանավոր հայտնել են, որ վճարված վարձակալության դիմաց փոխհատուցումը ենթակա է վերադարձման:

Վերը նշվածի կապակցությամբ հարկ է ընդգծել, որ ՀՀ կառավարության 2018 թվականի նոյեմբերի 22-ի թիվ 1321-Ն որոշմամբ հաստատված կարգի 15-րդ կետի համաձայն՝ բնակելի տարածության վարձակալության դիմաց դրամական փոխհատուցման վճարումը շարունակելու համար շահառուն պետք է մինչև յուրաքանչյուր տարվա ապրիլի 1-ը (իսկ 2020 թվականի համար՝ մինչև հունիսի 1-ը) իր ծառայության վայրի զորամաս (կադրային մարմին) ներկայացնի Անշարժ գույքի կադաստրի կոմիտեի ցանկացած սպասարկման գրասենյակի կողմից տրված տեղեկանք՝ շահառուի և նրա հետ բնակվող չափահաս անձանց կողմից Հայաստանի Հանրապետության տարածքում սեփականության իրավունքով բնակելի տարածություն ունենալու կամ չունենալու և բնակելի տարածության վարձակալության գրանցված իրավունքը շարունակելու կամ դադարած լինելու մասին:

Նույն կետի համաձայն՝ նշված ժամկետում տեղեկանք չներկայացվելու դեպքում բնակելի տարածության վարձակալության դիմաց դրամական փոխհատուցման վճարումը դադարեցվում է:

Վերը նշված դրույթի մեկնաբանության համաձայն՝ զինծառայողին վճարված փոխհատուցման գումարները ենթակա են վերադարձման սպառիչ կերպով սահմանված 3 դեպքերում՝ 1) մշտական բնակության հաշվառման, 2) սեփականության իրավունքի պետական գրանցման, 3) բնակելի տարածության վարձակալության գրանցված իրավունքը դադարելու դեպքերում և թվարկված իրավահարաբերությունների ծագման օրերից:

2020 թվականի ընթացքում վերադարձման են ենթակա վերևում նշված երեք հիմքերի ծագման օրվանից մինչև հունիսի 1-ը վճարված փոխհատուցման գումարները:

Այսինքն, Անշարժ գույքի կադաստրի կոմիտեի կողմից տրվող տեղեկանքը չներկայացնելու դեպքում վարձակալության դիմաց վճարված փոխհատուցման գումարները վերադարձնելու հիմք Կառավարության վերաբերելի որոշմամբ սահմանված չէ: Ավելին, անհասկանալի է, թե ինչ հիմնավորմամբ է զինծառայողին ներկայացվել կոնկրետ հունվարի 1-ից վճարված գումարը վերադարձնելու պահանջ:

Պաշտպանը վերը շարադրված հիմնավորումներով գրություն է հասցեագրել Պաշտպանության նախարարություն, որտեղից ստացվել է պատասխան այն մասին, որ կադաստրի կոմիտեի տեղեկանքը սահմանված ժամկետում զորամաս չներկայացնելու դեպքում, բնակելի տարածություն վարձակալելու դիմաց դրամական փոխհատուցման գումարները զորամասի հրամանատարության կողմից կարող են հետ պահանջվել բացառապես դատական կարգով: Բացի դրանից, Պաշտպանության նախարարությունից պարզաբանվել է, որ նշվածի կապակցությամբ զորամասեր ուղարկվել են գրավոր հանձնարարականներ:

Այսպիսով, չնայած անհատական բողոքի քննարկման շրջանակներում հարցն ստացել է դրական լուծում, և զորամասի հրամանատարությունը զինծառայողից այլևս չի պահանջել վարձատրության դիմաց տրամադրված փոխհատուցման գումարը, սակայն համակարգային առումով խնդիրը դեռևս մնում է չլուծված: Ավելին, Պաշտպանության նախարարությունից ստացված տեղեկությունների համաձայն՝ 2020 թվականի ընթացքում ՀՀ կառավարության 2018 թվականի նոյեմբերի 22-ի թիվ 1321-Ն որոշման 15-րդ կետի պահանջները չկատարելու արդյունքում հետ է գանձվել 191 զինծառայողների վճարված բնակվարձի փոխհատուցման գումարը:

Զինծառայողների կողմից նաև 2020 թվականին շարունակվում են բարձրացվել բնակարանի վարձակալության դիմաց տրամադրվող փոխհատուցման չափերի հետ կապված խնդիրներ: Նշված հարցը մշտապես եղել է Պաշտպանի ուշադրության կենտրոնում: Դրական է գնահատվում այն, որ նախկինում մեկ անգամ վարձակալության դիմաց տրամադրվող փոխհատուցման չափերը, հաշվի առնելով նաև Պաշտպանի աշխատակազմում կատարված ուսումնասիրություններն ու ներկայացված առաջարկները, վերանայվել և բարձրացվել են: Միևնույն ժամանակ, խնդիրը ներկայում կրկին արդիական է դարձել:

2020 թվականի սեպտեմբեր-նոյեմբեր ամիսներին տեղի ունեցած մարտական գործողություններից հետո մեր քաղաքացիների իրավունքների երաշխավորման հետ կապված խնդիրների վերհանման նպատակով Պաշտպանը և իր ներկայացուցիչները բազմաթիվ այցեր են իրականացրել սահմանամերձ և այլ մարզային բնակավայրեր: Այցերի ընթացքում պայմանագրային զինծառայողները բարձրացրել են բնակարանի վարձակալության դիմաց հատուցվող գումարի ոչ բավարար լինելու վերաբերյալ հարցը:

Ըստ զինծառայողների, օրինակ, 3 անձից բաղկացած ընտանիքին Վարդենիս քաղաքում բնակարան վարձակալելու դիմաց տրամադրվում է 38.000 դրամ գումար, որով հնարավոր չէ բնակարան վարձակալել, քանի որ վարձակալության գումարի փաստացի չափերն ավելի են: Այդ պատճառով էլ ստիպված են լինում իրենց աշխատավարձից գումար ավելացնել, որպեսզի կարողանան բնակարան վարձակալել: Ընդ որում, այս խնդիրը բարձրացվել է ինչպես Երևանում, այնպես էլ քաղաքային և գյուղական բնակավայրերում տեղակայված զորամասերում:

Պաշտպանի աշխատակազմ ի գիտություն է ընդունվել Պաշտպանության նախարարության պարզաբանումն առ այն, որ խնդիրն առաջացել է մարտական գործողություններից հետո՝ հիմնականում Գորիս և Ջերմուկ քաղաքներում, որտեղ տեղակայվել են մեծաքանակ պայմանագրային զինծառայողներ: Ըստ պարզաբանման՝ տեղի բնակիչներն օգտվելով վիճակից արհեստականորեն բարձրացրել են բնակելի տարածության վարձակալության գումարի չափերը: Կարևոր է Պաշտպանության նախարարության այն պարզաբանումը, որ խնդրի կարգավորումը ընթացքի մեջ է:

Մարդու իրավունքների պաշտպանն առանձնահատուկ կարևորում է հատկապես մարտական գործողություններից հետո զինծառայողների սոցիալական, և տվյալ դեպքում՝ նաև բնակարանային խնդիրների օր առաջ լուծման անհրաժեշտությունը: Բնակարանային հարցերի լուծումը կարող է դրական ներգործություն ունենալ զինծառայողների և նրանց ընտանիքի անդամների սոցիալական վիճակի բարելավման վրա, հանրության շրջանում բարձրացնել զինվորական ծառայության գրավչությունը:

Նախկին զինծառայողներին բնակելի տարածությունից հանելու խնդիր: Պաշտպանին հասցեագրած բողոքով քաղաքացին տեղեկացրել է, որ ծառայության ընթացքում՝ 1991 թվականին, զինվորական ավանում օրդերի հիման վրա ստացել է բնակարան: Այնուհետև արձակվել է Զինված ուժերի պահեստազոր, սակայն շարունակել է բնակվել նշված բնակարանում: Ըստ քաղաքացու՝ շենքի վերանորոգման նպատակով 2013 թվականին պահանջել են ընտանիքի հետ միասին ազատել բնակարանը: Մեկ այլ պնդմամբ՝ վերանորոգման աշխատանքների ավարտից հետո նույն շենքում բնակվող նախկին զինծառայողները կրկին վերադարձել են իրենց հատկացված բնակարաններ, իսկ իր բնակարանը հատկացվել է այլ անձի: Քաղաքացին խնդրի առնչությամբ դիմել է Պաշտպանության նախարարություն և ստացել պատասխան, որ տվյալ բնակելի շենքն ունի

ծառայողական կարգավիճակ և հատկացվել է միայն զինվորական ծառայության մեջ գտնվող զինծառայողներին:

Պաշտպանի գրություններին ի պատասխան՝ Պաշտպանության նախարարությունը տեղեկացրել է, որ ՀՀ զինված ուժերում ծառայելու ընթացքում քաղաքացին որպես մշտական բնակմակերեսի կարիքավոր բնակարանային հաշվառման չի ընդգրկվել, իսկ գործող կարգի համաձայն՝ զինվորական կենսաթոշակի անցած նախկին զինծառայողների բնակարանային ապահովման հարցը ՀՀ պաշտպանության նախարարությունում կարող է քննարկվել, եթե զինծառայողը ծառայության ընթացքում գտնվել է բնակարանային հաշվառման մեջ: Միաժամանակ նշվել է, որ ՀՀ կառավարության 2007 թվականի մարտի 7-ի թիվ 384-Ն որոշմամբ հաստատված կարգի 8-րդ կետի պահանջների համաձայն՝ նշված բնակելի տարածություններում բնակվող զինծառայողների՝ ծառայության նոր վայր փոխադրման կամ զինվորական ծառայությունից արձակման դեպքում այդ բնակելի տարածությունները ենթակա են հանձնման: Նշված դրույթն ամրագրված է նաև զորամասի հրամանատարության և շահառուների միջև կնքված բնակելի տարածության անհատույց օգտագործման պայմանագրի 2.2-րդ կետում: Նշվել է նաև, որ մինչև 2017 թվականի դեկտեմբերի 16-ը գործող օրենսդրությամբ, ինչպես նաև դրանից հետո ուժի մեջ մտած իրավակարգավորումներով շահառուների կողմից բնակարանային հաշվառման մեջ գտնվելու կամ չգտնվելու հանգամանքը իրավական հիմք չի հանդիսանում զինծառայողների կամ ծառայությունից արձակված նախկին զինծառայողների կողմից ծառայության նոր վայր տեղափոխվելիս կամ ծառայությունից արձակվելիս նշված բնակելի տարածությունները սահմանված կարգով զորամասին չհանձնելու համար⁷²²:

Վերոնշյալի կապակցությամբ անհրաժեշտ է նշել, որ քաղաքացուն բնակարան հատկացնելու օրդերի վերաբերյալ նշում առկա է ՀՀ բնակարանային օրենսգրքի⁷²³ 49-րդ հոդվածում, որի համաձայն՝ պետական կամ հանրային բնակարանային ֆոնդի տանը բնակելի տարածություն հատկացնելու վերաբերյալ քաղաքացուն տրվում է օրդեր, որը հատկացված բնակելի տարածությունը զբաղեցնելու միակ հիմքն է: Նույն օրենսգրքի 90-րդ հոդվածի համաձայն՝ ծառայությունից պաշտոնաթող արված կամ պահեստի արձակված

⁷²² Պաշտպանության նախարարությունից ստացված տեղեկությունների համաձայն՝ բնակարանային պայմանների բարելավման կարիք ունեցող, հաշվառված և սահմանված կարգով զինվորական ծառայությունից արձակված ՀՀ մարզերի 119 նախկին զինծառայողներից 23-ը, ովքեր զբաղեցնում են անհատույց օգտագործման իրավունքով տրամադրված ծառայողական բնակարաններ, ներկայացրել են պարտավորագիր՝ բնակարան ձեռք բերելուց հետո 15-օրյա ժամկետում ազատել իրենց կողմից զբաղեցրած ծառայողական բնակարանները: Բնակարանային պայմանների կարիքավոր շահառու չհաշվառված 6 նախկին զինծառայողների առաջարկվել է մեկամսյա ժամկետում ազատել անհատույց օգտագործման իրավունքով նախկինում իրենց տրամադրված ծառայողական բնակարանները՝ ծառայության մեջ գտնվող այլ կարիքավոր զինծառայողների հանձնելու նպատակով:

⁷²³ Ուժը կորցրել է 2005 թվականի նոյեմբերի 26-ին:

զինծառայողները, ինչպես նաև նրանց հետ համատեղ բնակվող անձինք կարող են վտարվել զինվորական ավաններում իրենց զբաղեցրած բնակելի տարածություններից՝ **մեկ այլ բարեկարգ բնակելի տարածություն հատկացնելով:**

Պաշտպանության նախարարության վկայակոչած՝ ՀՀ կառավարության 2007 թվականի մարտի 7-ի թիվ 384-Ն որոշման կարգավորումների մասով անհրաժեշտ է նշել, որ սվյալ որոշմամբ հաստատված կարգի 11-րդ կետի 3-րդ ենթակետի համաձայն՝ առողջության, տարիքի, երկարամյա ծառայության կենսաթոշակի անցնելու պատճառով զորացրված զինծառայողները, ինչպես նաև ծառայողական պարտականությունները կատարելիս զոհված (մահացած) կամ հաշմանդամություն ձեռք բերած զինծառայողների ընտանիքներն անհատույց օգտագործման իրավունքով տրամադրված բնակարաններն ազատում են, **եթե Հայաստանի Հանրապետության տարածքում ապահովված են այլ բնակելի տարածությամբ:**

Անհրաժեշտ է նաև ընդգծել, որ վերոնշյալ կարգի 8-րդ կետի համաձայն՝ Պաշտպանության նախարարության հաշվեկշռում գտնվող և Պաշտպանության նախարարի հաստատած ցանկում ընդգրկված բնակելի տարածություններն անհատույց օգտագործման իրավունքով կարող են տրամադրվել բնակավայրից (հաշվառման վայրից) 30 կիլոմետր և ավելի հեռավորությամբ ծառայության անցկացման վայրում մշտական բնակելի տարածություն չունեցող զինծառայողներին՝ **անկախ բնակարանային հաշվառման մեջ գտնվելու հանգամանքից:** Հատկանշական է, որ բնակարանային հաշվառման մեջ գտնվելու հստակ պահանջ նախատեսված է միայն նույն կարգի 9-րդ կետով Պաշտպանության նախարարության հաշվեկշռում գտնվող և նույն կարգի 3-րդ կետի համաձայն Պաշտպանության նախարարի հաստատած **ցանկում չընդգրկված** բնակելի տարածություններն անհատույց օգտագործման իրավունքով տրամադրելու դեպքերի համար:

Այսպիսով, զինծառայողներին Պաշտպանության նախարարի հաստատած **ցանկում ընդգրկված** բնակելի տարածություններն անհատույց օգտագործման իրավունքով տրամադրելիս բնակարանային հաշվառման մեջ գտնվելու օրենսդրական պահանջ նախատեսված չէ: Այդպիսի պահանջ նախատեսված չէ նաև այլ բնակելի տարածությամբ ապահովված չլինելու դեպքում նախկին զինծառայողների կողմից բնակարաններն ազատելու դեպքերի համար: Հետևաբար, առողջության, տարիքի, երկարամյա ծառայության կենսաթոշակի անցնելու պատճառով զորացրված զինծառայողներին, ինչպես նաև ծառայողական պարտականությունները կատարելիս զոհված (մահացած) կամ հաշմանդամություն ձեռք բերած զինծառայողների ընտանիքներին Պաշտպանության նախարարի հաստատած **ցանկում ընդգրկված բնակելի տարածություններն ազատելու պահանջ չի կարող ներկայացվել (անկախ բնակարանային հաշվառման հանգամանքից), եթե Հայաստանի Հանրապետության տարածքում ապահովված չեն այլ բնակելի տարածությամբ:**

Բողոքի քննարկման արդյունքում Պաշտպանը կայացրել է մարդու իրավունքների կամ ազատությունների խախտման առկայության մասին որոշում, որով, բացի վերը նշված դիրքորոշումներից, անդրադարձել է նաև այն հանգամանքին, որ կենսաթոշակի անցած այլ զինծառայողներին անհատույց օգտագործման իրավունքով բնակարաններ հատկացնելու, իսկ բողոք հասցեագրած անձին այդպիսի հնարավորությունից զրկելու դեպքում՝ նրա նկատմամբ ցուցաբերվել է նաև օբյեկտիվ հիմք չունեցող տարբերակված մոտեցում:

Պաշտպանն իր որոշմամբ Պաշտպանության նախարարությանն առաջարկել է վերականգնել քաղաքացու բնակարանային ապահովության իրավունքը, և միայն նշված որոշումը կայացվելուց հետո Պաշտպանության նախարարությունից ստացվել է տեղեկություն, որ քաղաքացուն անհատույց օգտագործման իրավունքով տրամադրվել է այլ բնակարան:

Անհրաժեշտ է նաև նշել, որ դեռևս 2019 թվականի տարեկան հաղորդմամբ Պաշտպանն առաջարկել էր առողջության, տարիքի, երկարամյա ծառայության կենսաթոշակի անցնելու պատճառով զորացրված զինծառայողների, ինչպես նաև ծառայողական պարտականությունները կատարելիս զոհված (մահացած) կամ հաշմանդամ դարձած զինծառայողների ընտանիքների՝ Հայաստանի Հանրապետության տարածքում այլ բնակելի տարածությամբ ապահովված չլինելու և Պաշտպանության նախարարի հաստատած ցանկում ընդգրկված բնակելի տարածություններում բնակվելու դեպքում՝ բացառել այդ բնակելի տարածություններն ազատելու պահանջ ներկայացնելու պրակտիկան՝ անկախ բնակարանային հաշվառման մեջ գտնվելու հանգամանքից:

Ըստ Պաշտպանության նախարարության՝ սահմանված կարգով զինվորական ծառայությունից արձակված և բնակարանի գնման վկայագիր ստացած թվով 162 նախկին զինծառայողներից 16-ը, ովքեր զբաղեցնում են անհատույց օգտագործման իրավունքով տրամադրված ծառայողական բնակարաններ, ներկայացրել են պարտավորագիր՝ բնակարան ձեռք բերելուց հետո 15 օրյա ժամկետում ազատել իրենց կողմից զբաղեցրած ծառայողական բնակարանները: Միննույն ժամանակ, Պաշտպանության նախարարությունից տեղեկացվել է, որ բնակարան չունեցող և ծառայողական բնակարաններ զբաղեցնող 6 նախկին զինծառայողների ներկայացվել է այդ բնակարաններն ազատելու պահանջ:

Զինվորական ծառայությունից արձակվելուց հետո վարձակալության գումարի փոխհատուցման խնդիր: Դեռևս Պաշտպանի 2018 և 2019 թվականների տարեկան հաղորդումներում նշվել էր, որ ՀՀ կառավարության 2018 թվականի նոյեմբերի 22-ի թիվ 1321-Ն որոշման Հավելվածի 16-րդ կետի 1-ին ենթակետի «դ» պարբերության համաձայն՝ բնակելի տարածության վարձակալության դիմաց դրամական փոխհատուցում ստանալու իրավունքը դադարեցվում է ծառայությունից շահառուի արձակվելու դեպքում: Մինչդեռ, անհատույց օգտագործման իրավունքով տրամադրված բնակարանների պարագայում իրավիճակն այլ է. ՀՀ տարածքում բնակելի տարածությամբ չապահովված և առողջության, տարիքի, երկարամյա ծառայության կենսաթոշակի անցնելու պատճառով զորացրված զինծառայողները չեն

ագատում ծառայողական բնակարանները: Ստացվում է, որ եթե զինծառայողին տրամադրվել է ծառայողական բնակարան, նշված հիմքերով ծառայությունից արձակվելիս նա շարունակում է բնակվել ծառայողական բնակարանում, իսկ նույն կարգավիճակում գտնվող զինծառայողը, ում վարձակալության դիմաց տրամադրվում է դրամական փոխհատուցում, դադարում է այն ստանալ: Հետևաբար, տարբերակված մոտեցում է դրսևորվում միևնույն կարգավիճակում գտնվող անձանց նկատմամբ, և նման մոտեցումը չունի օբյեկտիվ հիմք և իրավաչափ նպատակ:

Արդյունքում, Պաշտպանն առաջարկել էր վերոնշյալ հիմքերով ծառայությունից արձակված զինծառայողներին վարձակալության գումարի փոխհատուցում տրամադրելը չդադարեցնել, սակայն նշված առաջարկը դեռևս չի իրացվել:

Հիպոտեկային վարկավորման հետ կապված խնդիրներ: 2018 թվականին Մարդու իրավունքների պաշտպանի առաջարկի հիման վրա ներդրվել է պայմանագրային զինծառայողների՝ բնակարան կամ բնակելի տուն ձեռք բերելու կամ բնակելի տուն կառուցելու նպատակով մատչելի և արտոնյալ պայմաններով երկարաժամկետ հիպոտեկային վարկավորման պետական նպատակային ծրագիրը, սակայն 2019 թվականին այն գործնական կիրառություն չի ստացել:

2019 թվականի օգոստոսի 22-ին ՀՀ կառավարությունն ընդունել է թիվ 1091-Ն որոշումը, որով սահմանվել են «Սպայական և ավագ ենթասպայական կազմերի պայմանագրային զինծառայողների կողմից բնակարանի կամ բնակելի տան ձեռքբերմանը կամ բնակելի տան կառուցմանը պետական աջակցության նպատակային ծրագիրը հաստատելու և ՀՀ պաշտպանության նախարարության համակարգի սպայական ու ավագ ենթասպայական կազմերի պայմանագրային զինծառայողների կողմից բնակարանի կամ բնակելի տան ձեռքբերման կամ բնակելի տան կառուցման նպատակով մատչելի և արտոնյալ պայմաններով երկարաժամկետ հիփոթեքային վարկավորման կարգը և պայմանները»:

Կարևոր են նաև Պաշտպանության նախարարությունից ստացված տեղեկություններն առ այն, որ նշված ծրագրում ընդգրկվել է 500 զինծառայող: Հաշվետու ժամանակաշրջանում բնակարան կամ բնակելի տուն ձեռք բերելու կամ բնակելի տուն կառուցելու նպատակով 140 շահառուի 304.368.610 դրամ գումարի չափով հատկացվել է 10% կանխավճար: 70 շահառուի հետ կնքվել են որակավորված հիպոտեկային վարկային պայմանագրեր: Ընդհանուր հատկացվել է 1.091.992.286 դրամ հիպոտեկային վարկ:

Վերոնշյալի հետ կապված, սակայն, գործնականում առկա են որոշ խնդրահարույց հարցեր: Այսպես, հիպոտեկային վարկավորմանն առնչվող Կառավարության որոշման նախագծի վերաբերյալ Պաշտպանը ներկայացրել էր դիտարկումներ և առաջարկներ, որոնց մեծ մասն ընդունվել է⁷²⁴, սակայն որոշ խնդիրներ շարունակում են մնալ չլուծված:

⁷²⁴ Օրինակ՝ զինծառայողին ծառայությունից անհիմն արձակելու և հետագայում ծառայությունում վերականգնելու դեպքում՝ անհիմն արձակված լինելու ժամանակահատվածի համար պետության կողմից վարկի

Օրինակ, Պաշտպանը 2018 թվականի տարեկան հաղորդմամբ արձանագրել էր, որ մինչև «Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքի ընդունումը բնակարանային հաշվառման կարող էին վերցվել բոլոր պայմանագրային զինծառայողները: Մինչդեռ, Օրենքի 65-րդ հոդվածի 2-րդ մասով սահմանվել էր, որ հիպոտեկային վարկավորման պետական նպատակային ծրագրերից կարող են օգտվել միայն սպայական կազմի պայմանագրային զինծառայողները: Այս իրավիճակը Պաշտպանի կողմից գնահատվել է մտահոգիչ այն առումով, որ շարքային և ենթասպայական կազմի պայմանագրային զինծառայողներն այլևս չեն կարող վերցվել բնակարանային հաշվառման, ինչպես նաև չեն կարող օգտվել հիպոտեկային վարկավորման պետական նպատակային ծրագրերից: Արդյունքում, առաջարկվել էր հիպոտեկային վարկավորման պետական նպատակային ծրագրից օգտվելու հնարավորություն նախատեսել նաև շարքային և ենթասպայական կազմի պայմանագրային զինծառայողների համար: Նշված առաջարկն ընդունվել է միայն *ավագ ենթասպայական կազմերի պայմանագրային զինծառայողների* մասով⁷²⁵: Այսինքն, **շարքային և կրտսեր ենթասպայական կազմերի պայմանագրային զինծառայողները ներկայում գրկված են վերոնշյալ ծրագրից օգտվելու հնարավորությունից:**

Խնդիրն առավել է ընդգծվում այն հանգամանքով պայմանավորված, որ հիպոտեկային վարկավորման ծրագրի ներդրումից հետո նշված կազմերի զինծառայողները նաև չեն կարող վերցվել բնակարանային հաշվառման:

Վերը շարադրվածն արձանագրվել էր նաև Պաշտպանի 2019 թվականի տարեկան հաղորդմամբ, ինչի հաշվառմամբ էլ առաջարկվել էր հիպոտեկային վարկավորման պետական նպատակային ծրագրերից օգտվելու հնարավորություն նախատեսել նաև կրտսեր ենթասպայական և շարքային կազմերի պայմանագրային զինծառայողների համար, սակայն առաջարկը դեռևս չի իրացվել:

Մեկ այլ խնդիր է այն, որ նշված **ծրագրից չեն կարողանալու օգտվել Ազգային անվտանգության ծառայության, Քրեակատարողական ծառայության և Ոստիկանության ծառայողները:** Դեռևս 2018 թվականին Պաշտպանի քննարկմանն ուղարկված նախագծով նախատեսվում էր, որ յուրաքանչյուր տարի ծրագրի շահառու կարող է դառնալ՝ 1) Պաշտպանության նախարարության 400 զինծառայող, 2) Ոստիկանության 40 ծառայող, 3) Ազգային անվտանգության 40 ծառայող և 4) քրեակատարողական ծառայության 20 ծառայող: Սակայն արդեն ընդունված որոշմամբ Կառավարությունը սահմանել է, որ ծրագրի շահառու են հանդիսանում միայն Պաշտպանության նախարարության զինծառայողները:

տոկոսի սուբսիդավորումը և եկամտային հարկի վերադարձը վերականգնելը, զինվորական ծառայությունից արձակվելուց հետո վարձու աշխատող հանդիսանալու դեպքում նախկին զինծառայողի եկամտային հարկի վերադարձման գործընթացն օրենքով սահմանված կարգով իրականացնելը և այլն:

⁷²⁵ «Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքում 2019 թվականի հունիսի 4-ին կատարվել է փոփոխություն:

Մինչդեռ, երկարաժամկետ հիպոտեկային վարկավորման պետական նպատակային ծրագրերից օգտվելու հնարավորությունը նախատեսվում է «Ձինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքի 6-րդ բաժնի⁷²⁶ 65-րդ հոդվածի 2-րդ մասով: Նույն օրենքի 72-րդ հոդվածի 1-ին և 2-րդ մասերի համաձայն՝ 6-րդ բաժնի դրույթները տարածվում են պաշտպանության նախարարության, ազգային անվտանգության ծառայության, քրեակատարողական ծառայության և ոստիկանության ծառայողների վրա:

Այսպիսով, ստացվում է, որ Կառավարության որոշմամբ վերը նշված երեք համակարգերի ծառայողների համար չի նախատեսվել օրենքով սահմանված արտոնությունից օգտվելու հնարավորություն:

Ծառայության ընթացքում բնակարանային պայմանների բարելավման հերթացուցակում հաշվառված նախկին զինծառայողների բնակարանային պայմանները բարելավելու հետ կապված խնդիրներ: ՀՀ կառավարության 2007 թվականի մարտի 7-ի թիվ 384-Ն որոշմամբ, ի թիվս այլնի, սահմանվում են Պաշտպանության նախարարության համակարգի՝ բնակարանային պայմանների բարելավման կարիք ունեցող զինծառայողների բնակարանային հաշվառման հետ կապված հարաբերությունները: 2019 թվականի մայիսի 10-ին նշված որոշումը լրացվել է⁷²⁷ և նախատեսվել, որ զինվորական ծառայությունից արձակվելուց հետո շահառուի մահվան դեպքում անհատույց պետական ֆինանսական աջակցություն տրամադրվում է նրա ընտանիքին:

Այս առումով, սակայն, անհրաժեշտ է նշել, որ 2019 թվականին ՀՀ կառավարության նշված որոշման մեջ փոփոխություն կատարելու նախագծի վերաբերյալ Մարդու իրավունքների պաշտպանի կողմից ներկայացված նկատառումներով առաջարկվել էր սահմանել, որ ֆինանսական աջակցություն տրամադրելու համար հասանելիք **սենյակների թիվը որոշելիս բնակարանային պայմանների բարելավման հաշվառման ցուցակում ընդգրկված անձինք հաշվի են առնվում՝ անկախ հաշվառումից հետո նրանց մահվան կամ կարգավիճակի փոփոխություններից:** Դրական գնահատելով նախկին զինծառայողների մահվան դեպքում նրանց ընտանիքների անդամների իրավունքը պահպանելու ուղղությամբ Պաշտպանության նախարարության ձեռնարկած միջոցները՝ պետք է ընդգծել, որ Կառավարության 2007 թվականի մարտի 7-ի թիվ 384-Ն որոշման հավելվածով նախատեսված կարգում լրացված 17.4-րդ կետի 1-ին ենթակետով, այնուամենայնիվ, նախատեսվել է, որ զինվորական ծառայությունից արձակվելուց հետո մահացած շահառուի ընտանիքին անհատույց պետական ֆինանսական աջակցություն տրամադրելիս **հասանելիք սենյակների թիվը որոշվում է՝ առանց մահացած շահառուի անձը հաշվի առնելու:**

Պաշտպանության նախարարությունը տրամադրել է տեղեկություն, որ ՀՀ կառավարության 2007 թվականի մարտի 7-ի թիվ 384-Ն և 2019 թվականի մայիսի 10-ի թիվ 540-Ն որոշումներով

⁷²⁶ «Ձինծառայողների դրամական ապահովությունը և սոցիալական ապահովությունը»:

⁷²⁷ Փոփոխությունները կատարվել են ՀՀ կառավարության 2019 թվականի մայիսի 10-ի թիվ 540-Ն որոշմամբ:

սահմանված կարգերի համաձայն՝ Պաշտպանության նախարարության համակարգի բնակարանային պայմանների բարելավման կարիք ունեցող հաշվառված և սահմանված կարգով զինվորական ծառայությունից արձակված ՀՀ մարզերի 162 նախկին զինծառայողների բնակարանի գնման վկայագրերի տրամադրման միջոցով ցուցաբերվել է անհատույց պետական ֆինանսական աջակցություն՝ ընդհանուր 981.027.000 դրամի չափով:

Արձանագրվել է բնակարանի գնման վկայագիր ստանալուց հրաժարվելու 4 դեպք, որից՝ մեկ նախկին զինծառայող համաձայն չէ կենտրոնական բնակարանային հանձնաժողովի կողմից որոշված գումարի չափի հետ, իսկ երեք նախկին զինծառայողներ ցանկանում են սեփականաշնորհել նախկինում անհատույց օգտագործման իրավունքով իրենց տրամադրված ծառայողական բնակարանները:

Անհրաժեշտ է ընդգծել, որ ՀՀ կառավարության թիվ 384-Ն որոշման մեջ փոփոխությունների նախագծի վերաբերյալ Պաշտպանը ներկայացրել է կարծիք, որով անդրադարձել է տրամադրվող ֆինանսական աջակցության չափի կարգավորմանը: Այսպես, նախագծով նշված էր, որ անհատույց պետական ֆինանսական աջակցությունը հաշվարկվում է աջակցություն տրամադրելու եզրակացության կայացման օրվան նախորդող եռամսյակի դրությամբ Անշարժ գույքի կադաստրի կոմիտեի կողմից տրամադրված՝ Երևան քաղաքի վարչական սահմաններում գտնվող բազմաբնակարան բնակելի շենքերի բնակարանների շուկայական միջին գների թվաբանական միջինի 50%-ի չափով: Ըստ նախագծի հիմնավորումների՝ աջակցության նման չափը պայմանավորված է նրանով, որ բնակարանների միջին շուկայական արժեքներն արիեստականորեն բարձր են առաջնային շուկայում (նորակառույց շենքեր) և Կենտրոն վարչական տարածքում ձևավորված գների պատճառով, և որ նախատեսվող չափը *սկզբունքորեն բավարար* է երկրորդային շուկայից բնակարան ձեռք բերելու համար:

Մինչդեռ, Պաշտպանն արձանագրում է, որ **պետք է ապահովվի նախկին զինծառայողների՝ բնակության համար նվազագույն պայմանները բավարարող բնակարան ձեռք բերելու իրական հնարավորությունը**՝ առանց աջակցություն ստացողի միջոցների հաշվին գնի տարբերությունը լրացնելու անհրաժեշտության: Նշված արձանագրումը Պաշտպանի կողմից կատարվել էր նաև 2019 թվականի տարեկան հաղորդմամբ, որի հաշվառմամբ էլ առաջարկվել էր կատարել ուսումնասիրություններ՝ հավաստիանալու, որ Երևան քաղաքում բնակարանային հաշվառման մեջ գտնվող նախկին զինծառայողները Կառավարության 2007 թվականի մարտի 7-ի թիվ 384-Ն որոշմամբ նախատեսված աջակցության չափի շրջանակներում իրական հնարավորություն ունեն ձեռք բերել բնակության համար նվազագույն պայմաններ ունեցող բնակարան: Հատկանշական է, որ Կառավարության նշված որոշման կարգավորումը նույնությամբ պահպանվել է, իսկ Պաշտպանին դիմող քաղաքացիները վկայում են, որ այդ գումարն ակնհայտորեն բավարար չէ:

Բնակարանային գործերի «համապատասխանեցման» արդյունքում հերթացուցակից դուրս մնալու հետ կապված խնդիրներ: Պաշտպանության նախարարությունից ստացված տեղեկությունների համաձայն՝ ՀՀ կառավարության 2018 թվականի դեկտեմբերի 6-ի թիվ 1419-Ն որոշմամբ սահմանված կարգով՝ Պաշտպանության նախարարության համակարգի առաջին կամ երկրորդ խմբի հաշմանդամության զինվորական կենսաթոշակի իրավունք ունեցող նախկին զինծառայողների և զոհված (մահացած) զինծառայողների ընտանիքների բնակարանային պայմանների բարելավման արդյունքում 70 ընտանիքների տրվել է բնակարանի գնման վկայագրի միջոցով անհատույց պետական ֆինանսական աջակցություն՝ ընդհանուր 446.256.000 դրամի չափով:

2020 թվականի ընթացքում, սակայն, Պաշտպանին կրկին հասցեագրվել են բնակարանային պայմանների բարելավման հետ կապված բողոքներ: Մասնավորապես, կրկին արձանագրվել են ՀՀ կառավարության 2017 թվականի օգոստոսի 10-ի թիվ 1016-Ն որոշմամբ իրականացված *համապատասխանեցման* արդյունքում բնակարանային հաշվառման հերթացուցակից հանվելու հետ կապված խնդիրներ:

Կարիք չկա անդրադառնալու Կառավարության որոշմամբ նախատեսված և իրականացված այս գործընթացի խնդրահարույց ասպեկտներին (դրանք մանրամասն ներկայացվել և վերլուծվել են Պաշտպանի դեռևս 2018 թվականին ներկայացված տարեկան հաղորդմամբ)⁷²⁸, անհրաժեշտ է միայն նշել, որ 2020 թվականին քաղաքացիները շարունակել են Պաշտպանին հասցեագրել վերը նշված խնդրի հետ կապված բողոքներ:

Օրինակ, քաղաքացին դիմել է Պաշտպանին և տեղեկացրել, որ որդին զոհվել է մարտական գործողություններին մասնակցության արդյունքում, ինչից հետո՝ 2003 թվականին, որպես զոհված զինծառայողի ընտանիքի անդամ, հաշվառվել է բնակարանային պայմանների բարելավման հերթացուցակում, սակայն 2017 թվականին հանվել է հաշվառման հերթացուցակից՝ հաշվառման որոշումը ոչ իրավաչափ լինելու պատճառաբանությամբ: **Նա նշել է, որ այդ մասին իրեն չեն տեղեկացրել և չեն տվել որևէ պարզաբանում:**

Երևանի քաղաքապետարանն այնուհետև քաղաքացու բնակարանային գործը լրացուցիչ վերանայման նպատակով ուղարկել է ՀՀ պաշտպանության նախարարություն: Քաղաքացու մեկ այլ պնդմամբ՝ բնակարանային պայմանների կարիքավոր չհանդիսանալու պատճառաբանությամբ 2019 թվականի դեկտեմբերի 18-ին Պաշտպանության նախարարությունը բնակարանի գնման վկայագիր տրամադրելը մերժել է:

Բողոքին կից ներկայացված փաստաթղթերի ուսումնասիրությամբ պարզվել է, որ քաղաքացու ընտանիքը 5 անձով բնակարանային պայմանների բարելավման հաշվառման է վերցվել թաղապետի 2003 թվականի որոշմամբ: Պաշտպանության նախարարության

⁷²⁸ Տե՛ս, 2018 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին տարեկան հաղորդում, էջ 521:

բնակարանային հանձնաժողովի 2019 թվականին կայացած նիստի արձանագրության քաղվածքի համաձայն՝ բնակարանային գործի ուսումնասիրության ընթացքում գրություն է հասցեագրվել Երևանի քաղաքապետարան: Ստացված պատասխանի համաձայն՝ մինչև 2005 թվականի հունիսի 9-ի թիվ 947-Ն որոշման ուժի մեջ մտնելը հաշվառման են վերցվել այն ընտանիքները, որոնք ներկայացրել են դիմում և համապատասխանել են ՀՀ բնակարանային օրենսգրքի դրույթներին ու չափորոշիչներին: Նշված նիստի արդյունքում հանձնաժողովը որոշել է բնակարանի գնման վկայագիր տրամադրելու դրական եզրակացություն չտալ, քանի որ շահառուն հաշվառման պահին՝ 2003 թվականի դրությամբ, չի հանդիսացել բնակարանային պայմանների կարիքավոր:

Պաշտպանը, նախ, վերահաստատում է **ինչպես 2018, այնպես էլ 2019 թվականների տարեկան հաղորդումներում արտահայտված դիրքորոշումն այն մասին, որ ՀՀ կառավարության 2017 թվականի օգոստոսի 10-ի թիվ 1016-Ն որոշման հիման վրա իրականացված համապատասխանեցումը հանդիսացել է վարչական վարույթ, որի շրջանակներում հիմնականում չի ապահովվել** «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքով նախատեսված՝ վարչական վարույթի ընթացքում լսված լինելու իրավունքը:

Սակայն կոնկրետ դեպքում խնդրահարույց է այն, որ 2017 թվականին իրականացված համապատասխանեցման ընթացքում Երևանի քաղաքապետարանն ընդհանրապես քննարկել է նաև 2003 թվականին հաշվառված քաղաքացու բնակարանային գործը: ՀՀ կառավարության 2017 թվականի օգոստոսի 10-ի թիվ 1016-Ն որոշման համաձայն՝ պետք է իրականացվեր բնակարանային գործերի համապատասխանեցումը «Ձինձառայողների և նրանց ընտանիքների անդամների սոցիալական ապահովության մասին» ՀՀ օրենքի 34-րդ հոդվածի ու **ՀՀ կառավարության 2005 թվականի հունիսի 9-ի թիվ 947-Ն որոշմամբ հաստատված կարգի պահանջներին:** Չնայած դրան՝ Երևանի քաղաքապետարանը համապատասխանեցման ընթացքում քննարկել է նաև մինչև 2005 թվականի համապատասխան որոշման ընդունումը հաշվառված քաղաքացիների բնակարանային գործերը:

Բացի դրանից, անհրաժեշտ է անդրադառնալ բնակարանային պայմանների բարելավման հաշվառման ընդունելու վերաբերյալ վարչական ակտի կայացման օրվանից 17 տարի անց որևէ հիմքով դրա կատարումը մերժելու հարցին:

Չափազանց կարևոր է ընդգծել, որ «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի 65-րդ հոդվածով սահմանված է ոչ իրավաչափ վարչական ակտն անվավեր ճանաչելու ժամկետը: Նշված հոդվածով, սահմանվում է, որ չբողոքարկված ոչ իրավաչափ վարչական ակտը կարող է անվավեր ճանաչվել 6 ամսվա ընթացքում այն օրվանից, երբ իրավասու վարչական մարմինն իմացել է այն փաստերի մասին, որոնք վարչական ակտն անվավեր ճանաչելու հիմք կարող էին դառնալ:

Հայտնի է, որ ՀՀ կառավարության 2017 թվականի օգոստոսի 10-ի թիվ 1016-Ն որոշմամբ ՀՀ մարզպետներին հանձնարարվել, իսկ համայնքների ղեկավարներին (Երևանի քաղաքապետին) առաջարկվել է մինչև 2017 թվականի դեկտեմբերի 31-ն ապահովել ՀՀ պաշտպանության նախարարության համակարգի՝ հաշմանդամության զինվորական կենսաթոշակի իրավունք ունեցող նախկին զինծառայողների և զոհված (մահացած) զինծառայողների ընտանիքների բնակարանային գործերի համապատասխանեցում: Այսինքն, ստացվում է, որ բնակարանային պայմանների բարելավման հաշվառման ընդգրկված շահառուների բնակարանային գործերը 2017 թվականին համապատասխանեցնելիս շահառուներին հաշվառման ընդգրկելու վերաբերյալ վարչական ակտերն անվավեր ճանաչելու հիմքեր հայտնաբերվելու դեպքում՝ այդպիսի վարչական ակտերն անվավեր կարող էին ճանաչվել հիմքերի հայտնաբերման օրվանից 6 ամսվա ընթացքում:

Կոնկրետ դեպքում, 2017 թվականին իրականացված համապատասխանեցման արդյունքում քաղաքացու բնակարանային պայմանների բարելավման հաշվառման ընդգրկելու վարչական ակտն անվավեր չի ճանաչվել, ավելին՝ 2019 թվականին Երևանի քաղաքապետարանը բնակարանային գործը կրկին ուղարկել է Պաշտպանության նախարարության քննարկմանը:

Բացի դրանից, «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի 65-րդ հոդվածով նաև սահմանվում է, որ վարչական ակտն անվիճարկելի է դառնում, և վարչական մարմինը զրկվում է վարչական ակտն անվավեր ճանաչելու իրավունքից, եթե վարչական ակտի ընդունման օրվանից անցել է 10 տարի: Ստացվում է, որ օրենսդիրը պետական մարմինների համար նախատեսել է իրենց կողմից ընդունված ոչ իրավաչափ վարչական ակտն անվավեր ճանաչելու առավելագույն ժամկետ:

Ինչպես նշվել է վերևում, քաղաքացուն բնակարանային պայմանների բարելավման հաշվառման ընդգրկելու վարչական ակտն ընդունվել է 2003 թվականին, այսինքն՝ այդ վարչական ակտն անվիճարկելի է դարձել դեռևս 2013 թվականին, սակայն Պաշտպանության նախարարությունը 2019 թվականին մերժել է անվիճարկելի դարձած վարչական ակտի կատարումը:

Վերը նշված կարգավորումների և վերլուծությունների հաշվառմամբ՝ Պաշտպանը գրություն է հասցեագրել Երևանի քաղաքապետարան և առաջարկել քաղաքացու բնակարանային գործը Պաշտպանի դիտարկումներով և ներկայացված իրավական հիմնավորումներով կրկին ուղարկել Պաշտպանության նախարարություն:

Ստացված պատասխանով նշվել է, որ Մարդու իրավունքների պաշտպանի առաջարկության հաշվառմամբ՝ Երևանի քաղաքապետարանը բնակարանային փաթեթն առաքել է Պաշտպանության նախարարություն:

Պաշտպանը բողոք ներկայացրած անձի բնակարանային պայմանների բարելավման հարցով գրություն է հասցեագրել նաև Պաշտպանության նախարարություն, որտեղից ստացված պատասխանով նշվել է, որ բնակարանային գործը կներկայացվի Պաշտպանության

նախարարության համապատասխան հանձնաժողովի քննարկմանը առաջիկա նիստերի ընթացքում:

Մեկ այլ դեպքում, քաղաքացին Պաշտպանին հասցեագրած բողոքով տեղեկացրել է, որ որդին զոհվել է մարտական գործողությունների ընթացքում:

Ըստ քաղաքացու՝ 8 անձով բնակվում են 43 քառակուսի մետր բնակելի մակերես ունեցող բնակարանում: 2014 թվականին, որպես զոհված զինծառայողի ընտանիք, վերցվել են բնակարանային պայմանների բարելավման հաշվառման. հնչից հետո, բողոք ներկայացրած անձի պնդմամբ, Պաշտպանության նախարարությունից տեղեկացրել են, որ իրենց բնակարանային պայմանների բարելավման հարցը քննարկվել և մերժվել է:

Վերը նշվածի կապակցությամբ Պաշտպան գրությամբ դիմել և ստացել է նաև քաղաքացու բնակարանային հաշվառման հետ կապված Երևանի քաղաքապետարանի դիրքորոշումը: Նպատակահարմար չգտնելով տարեկան հաղորդմամբ ներկայացնել կոնկրետ անհատական բողոքի մանրամասները՝ Պաշտպանն, այնուամենայնիվ, հարկ է համարում ընդգծել, որ նշված դեպքում վեճ է ծագել համայնքի և Պաշտպանության նախարարության միջև: Մասնավորապես, համայնքի դիրքորոշմամբ՝ քաղաքացին բնակարանային պայմանների բարելավման շահառու է, իսկ Պաշտպանության նախարարության կարծիքով՝ ոչ:

Այս առումով կարևոր է արձանագրել, որ ինչպես ՀՀ կառավարության 2005 թվականի հունիսի 9-ի թիվ 947-Ն, այնպես էլ 2018 թվականի դեկտեմբերի 6-ի թիվ 1419-Ն որոշումների համաձայն՝ անձին շահառու համարելու իրավասություն ունի միայն համայնքը, իսկ ՀՀ պաշտպանության նախարարության համակարգի բնակարանային պայմանների բարելավման հարցերով զբաղվող հանձնաժողովն իրավասու է համայնքի ներկայացրած ցուցակների հիման վրա իրականացնել բարելավում: Այլ կերպ ասած, ՀՀ պաշտպանության նախարարության համակարգի բնակարանային պայմանների բարելավման հարցերով զբաղվող հանձնաժողովն իրավասու չէ որոշել (այդ թվում՝ մերժել) անձի շահառու հանդիսանալու հանգամանքը:

Հատկանշական է Պաշտպանության նախարարությունից ստացված պատասխանն այն մասին, որ նախարարության համակարգում հաշվառված և սահմանված կարգով զինվորական ծառայությունից արձակված 15 շահառուների, ինչպես նաև հաշմանդամության զինվորական կենսաթոշակի իրավունք ունեցող նախկին զինծառայողներից և զոհված (մահացած) զինծառայողների ընտանիքներից 43 շահառուների վերաբերյալ բնակարանային հանձնաժողովի կողմից դրական եզրակացություն չի կայացվել: Այն հարցին, թե կոնկրետ որ լիազորության շրջանակներում է Պաշտպանության նախարարության բնակարանային հանձնաժողովը «մերժում» քաղաքացիների բնակարանային գործերը, պարզաբանվել է, որ այդ լիազորությունները սահմանված են ՀՀ պաշտպանության նախարարի 2017 թվականի սեպտեմբերի 13-ի թիվ 931 և 2018 թվականի մարտի 26-ի թիվ 272 հրամաններով: Ընդ որում, նշված հրամաններով հաստատված կարգերի 4-րդ կետերի համաձայն՝ հանձնաժողովի անդամները յուրաքանչյուր բնակարանային գործի վերաբերյալ եզրակացություն ընդունում են

բնակարանային գործերում առկա փաստաթղթերի ուսումնասիրման արդյունքում՝ քվեարկելով կողմ կամ դեմ:

Անհրաժեշտ է ևս մեկ անգամ ընդգծել, որ անձին շահառու համարելու իրավասությունը Կառավարության որոշմամբ տրված է համայնքին, և Պաշտպանության նախարարության կենտրոնական բնակարանային հանձնաժողովի կողմից համայնքի որոշումները «մերժելու» իրավասություն նախատեսված չէ: Հետևաբար, եթե նույնիսկ այդպիսի իրավասություն հանձնաժողովի համար նախատեսվել է Պաշտպանության նախարարի հրամանով, դա ինքնին խնդրահարույց է, քանի որ հրամանն այս պարագայում չի բխում Կառավարության որոշման պահանջներից:

Բողոքի քննարկման արդյունքում Պաշտպանության նախարարությունը տեղեկացրել է, որ բնակարանային հանձնաժողովին կրկին ներկայացնելու նպատակով համայնքից պահանջվել է քաղաքացու բնակարանային գործը, հանձնաժողովի նիստի աշխատանքների վերսկսման դեպքում գործը կքննարկվի:

Այլ զորքերում պարտադիր ժամկետային զինվորական ծառայություն անցած զինծառայողներին (ազատամարտիկներին) բնակարանային ապահովում չտրամադրելու հետ կապված խնդիր: 2020 թվականին միջոցներ չեն ձեռնարկվել 2017, 2018 և 2019 թվականների տարեկան հաղորդումներով բարձրացված՝ **այլ զորքերում** պարտադիր ժամկետային զինվորական ծառայություն անցած և ծառայողական պարտականությունների կատարման ժամանակ զոհված (մահացած) կամ զինվորական ծառայության ժամանակ վնասվածքներից, խեղումներից և առաջացած հիվանդություններից հաշմանդամ դարձած զինծառայողների (ազատամարտիկների) ընտանիքների բնակարանային ապահովման ուղղությամբ⁷²⁹: Նշված հարցի վերաբերյալ ներկայացված բողոքի քննարկման արդյունքում Պաշտպանը կայացրել է Մարդու իրավունքների կամ ազատությունների խախտման առկայության մասին որոշում: Որոշմամբ արձանագրվել է, որ անձանց որոշակի արտոնություններ տրամադրելու (տվյալ դեպքում՝ բնակարանային հաշվառման վերցնելու) հանգամանքն անթույլատրելի է պայմանավորել տարբեր համակարգերի կազմում պարտադիր ժամկետային զինվորական ծառայություն անցած լինելու փաստի հետ: Նաև նշվել է, որ **միևնույն պետական մարմնի կողմից պարտադիր ժամկետային զինվորական ծառայության զորակոչված, սակայն տարբեր համակարգերում ծառայություն անցած զինծառայողների համար ներպետական օրենսդրությամբ բնակարանային ապահովման տարբեր կարգեր սահմանելը խնդրահարույց է, քանի որ հանգեցնում է միևնույն կարգավիճակ ունեցող անձանց նկատմամբ խտրականության դրսևորման:** Արդյունքում, առաջարկվել է՝ բողոք ներկայացրած անձին և բնակարանային հաշվառման՝ նմանատիպ մերժում ստացած մյուս

⁷²⁹ Տես, օրինակ, 2017 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին տարեկան հաղորդումը, 294-295 էջեր:

անձանց ընտանիքներին վերականգնել բնակարանային հաշվառման հերթացուցակում և միջոցներ ձեռնարկել նրանց բնակարանային ապահովության ուղղությամբ, սակայն խնդիրը շարունակում է մնալ չլուծված:

Ավելին, նշված խնդրի կապակցությամբ Պաշտպանին հասցեագրվել են նոր բողոքներ:

Օրինակ, Քրեակատարողական հիմնարկի նախկին ծառայողը տեղեկացրել է, որ չնայած նրան, որ ծառայության ընթացքում հաշվառվել է բնակարանային պայմանների բարելավման կարիք ունեցող անձանց հերթացուցակում՝ սակայն իր բնակարանային ապահովության ուղղությամբ առ այսօր միջոցներ չեն ձեռնարկվել:

Քաղաքացին Պաշտպանին հասցեագրված բողոքին կցել է նաև դեռևս Քրեակատարողական վարչությունից 2012 թվականին ստացված պատասխանն այն մասին, որ բնակարանային պայմանների բարելավման կարիք ունեցող քրեակատարողական ծառայողներին բնակարանով ապահովելու նպատակով հատկացումները 2012 թվականի պետական բյուջեում ներառելու վերաբերյալ առաջարկը չի ընդունվել: Արդեն 2019 թվականին, քաղաքացին Քրեակատարողական ծառայությունից ստացել է գրություն այն մասին, որ քրեակատարողական ծառայողներին բնակարաններ չեն հատկացվել, ներկայում նման գործընթացներ չեն տարվում:

Պաշտպանն անհրաժեշտ է համարում ընդգծել, որ ինչպես 2017 թվականի դեկտեմբերի 16-ին ուժը կորցրած՝ «Ձինծառայողների և նրանց ընտանիքների անդամների սոցիալական ապահովության մասին» ՀՀ օրենքով, այնպես էլ գործող «Ձինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքով քրեակատարողական ծառայողները բնակարանային ապահովության վերաբերյալ առկա կարգավորումների տեսանկյունից հավասարեցված են զինծառայողներին:

Հարկ է նաև նշել, որ ՀՀ կառավարության 2008 թվականի հուլիսի 24-ի թիվ 805-Ն որոշմամբ հաստատվել է Ոստիկանության, Ազգային անվտանգության ծառայության և Քրեակատարողական ծառայության համակարգերի զինծառայողների բնակարանային ապահովության կարգը, որի 5-րդ կետի համաձայն՝ բնակարանային պայմանների բարելավման կարիք ունեցող զինծառայողների շրջանակը որոշվում և նրանց բնակարանային հաշվառումն իրականացվում է Կառավարության 2007 թվականի մարտի 7-ի թիվ 384-Ն որոշման համաձայն:

Ինչպես նշվել է վերևում, Պաշտպանության նախարարության համակարգի բնակարանային պայմանների բարելավման կարիք ունեցող հաշվառված և սահմանված կարգով զինվորական ծառայությունից արձակված ՀՀ մարզերի 162 նախկին զինծառայողների Կառավարության 2007 թվականի մարտի 7-ի թիվ 384-Ն որոշմամբ սահմանված կարգով ցուցաբերվել է անհատույց պետական ֆինանսական աջակցություն:

Այսպիսով, ստացվում է, որ չնայած օրենսդրական իրավունքի առկայությանը, Կառավարության որոշումներով անհրաժեշտ կարգավորումների սահմանված լինելուն և

Պաշտպանության նախարարության համակարգի նախկին զինծառայողներին աջակցությունը տրամադրելուն՝ տարիներ շարունակ չլուծված է մնում մյուս համակարգերի զինծառայողների բնակարանային պայմանների բարելավման հարցը:

Բնակարանային ապահովման առաջնահերթության հետ կապված խնդիր: ՀՀ կառավարության 2018 թվականի դեկտեմբերի 6-ի թիվ 1419-Ն որոշման համաձայն՝ բնակարանային ապահովումն իրականացվում է հաշվի առնելով հետևյալ առաջնահերթությունը՝ 1) զոհված (մահացած) զինծառայողների ընտանիքներ, 2) 1-ին խմբի զինվորական հաշմանդամություն ունեցող նախկին զինծառայողներ, 3) 2-րդ խմբի զինվորական հաշմանդամություն ունեցող նախկին զինծառայողներ, 4) նախկինում հաշվառված (ՀՀ կառավարության նախկին որոշումներով⁷³⁰) 2-րդ, ինչպես նաև 3-րդ խմբի հաշմանդամություն ունեցող նախկին զինծառայողներ: Մինևույն ժամանակ, Կառավարության նշված որոշմամբ սահմանված չէ բնակելի տարածություն չունեցող և բնակելի պայմանների բարելավման կարիք ունեցող շահառուների բնակարանային ապահովումն իրականացնելու հաջորդականությունը:

Պաշտպանին հասցեագրած բողոքներից մեկի քննարկման շրջանակներում Պաշտպանության նախարարությունից ստացվել են պարզաբանումներ առ այն, որ շահառուների բնակարանային ապահովումն իրականացվում է ըստ վերոնշյալ առաջնահերթության՝ առանց տարբերակում դնելու բնակելի տարածություն չունեցող և բնակելի պայմանների բարելավման կարիք ունեցող շահառուների միջև: Նշված հաջորդականությունից, սակայն, նաև պարզ չէ, թե **յուրաքանչյուր խմբի** շահառուների բնակարանային ապահովումն իրականացնելիս ինչպես է որոշվում՝ առաջին հերթին իրականացվում է բնակելի տարածություն չունեցող, թե բնակելի պայմանների բարելավման կարիք ունեցող շահառուների ապահովումը:

Նշված խնդիրն արձանագրվել էր նաև Պաշտպանի 2019 թվականի տարեկան հաղորդմամբ, որի հաշվառմամբ էլ առաջարկվել էր Կառավարության 2018 թվականի դեկտեմբերի 6-ի թիվ 1419-Ն որոշմամբ հստակեցնել բնակարան չունեցող և բնակարանային պայմանների բարելավման կարիք ունեցող անձանց հերթականությունը, սակայն անհստակությունը դեռևս չի վերացվել:

Հեղևաբար, առաջարկվում է՝

1. միջոցներ հատկացնել Պաշտպանության նախարարության հաշվեկշռում առկա բնակարանները բարեկարգելու, նոր շենքեր կառուցելու և դրանք կոմունալ ենթակառուցվածքներով ապահովելու նպատակով,

2. Կառավարության 2018 թվականի նոյեմբերի 22-ի թիվ 1321-Ն որոշման մեջ կատարել փոփոխություն և նախատեսել, որ վարձակալության գումարի փոխհատուցում նշանակելիս

⁷³⁰ ՀՀ կառավարության 2005 թվականի հունիսի 9-ի թիվ 947-Ն և 2017 թվականի օգոստոսի 10-ի թիվ 1016-Ն որոշումներ:

վարձակալած բնակարանում հաշվառված զինծառայողների նկատմամբ չի փարածվում մշտական բնակության հաշվառում չունենալու պայմանը,

3. նախատեսել պայմանագրային զինծառայողներին սեփականության իրավունքով ֆորմալ պատկանող բնակելի փարածություններում կամ հաշվառման վայրի բնակարաններում բնակվելու իրական հնարավորությունը պարզելու և դրանով պայմանավորված էլ վարձակալության գումարի փոխհատուցում տրամադրելու հարցը քննարկելու կառուցակարգ (մեխանիզմ)՝ անհրաժեշտության դեպքում կատարելով նաև օրենսդրական փոփոխություններ,

4. զինծառայողներին անհատույց օգտագործման իրավունքով բնակարան կամ բնակարանի վարձակալության դիմաց փոխհատուցում տրամադրելու աջակցության շահառու լինելու հարցը քննարկելիս և ծառայության վայրի վարչական փարածքից առնվազն 30 կիլոմետր հեռավորությամբ սեփականության իրավունքով բնակելի փարածություն կամ նույն հեռավորությամբ մշտական (փաստացի) հաշվառման վայր չունենալու հանգամանքը որոշելիս հիմք ընդունել ոչ թե փոստային կենտրոնների, այլ զինծառայողի բնակության վայրի և զորամասի միջև առկա փաստացի հեռավորությունը,

5. քննարկել 30 կիլոմետրից ավելի հեռավորությամբ բնակվող և վարձակալության գումարի փոխհատուցում չստացող անձանց բնակության վայրից մինչև զորամասից 30-րդ կիլոմետրն ընկած ճանապարհաձախսի փոխհատուցում տրամադրելու հարցը,

6. բացառել Անշարժ գույքի կադաստրի կոմիտեի կողմից տրվող տեղեկանքը չներկայացնելու դեպքում վարձակալության դիմաց վճարված փոխհատուցման գումարները վերադարձնելու պահանջ ներկայացնելու պրակտիկան,

7. միջոցներ ձեռնարկել պայմանագրային զինծառայողներին բնակարանի վարձակալության դիմաց հատուցվող գումարի չափերը բարձրացնելու ուղղությամբ,

8. բացառել առողջության, փարիքի, երկարամյա ծառայության կենսաթոշակի անցնելու պատճառով զորացրված զինծառայողներին, ինչպես նաև ծառայողական պարտականությունները կատարելիս զոհված (մահացած) կամ հաշմանդամություն ձեռք բերած զինծառայողների ընտանիքներին այլ բնակելի փարածությամբ ապահովված չլինելու դեպքում ծառայողական բնակարաններն ազատելու պահանջ ներկայացնելու պրակտիկան,

9. Կառավարության 2018 թվականի նոյեմբերի 22-ի թիվ 1321-Ն որոշման մեջ կատարել փոփոխություն՝ նախատեսելով, որ առողջության, փարիքի, երկարամյա ծառայության կենսաթոշակի անցնելու պատճառով զորացրված զինծառայողները շարունակում են վարձակալության դիմաց դրամական փոխհատուցում ստանալ, եթե «Վ փարածքում ապահովված չեն բնակելի փարածությամբ,

10. «Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» «Վ օրենքում կատարել փոփոխություն և երկարաժամկետ հիպոտեկային վարկավորման պետական նպատակային ծրագրերից օգտվելու հնարավորություն նախատեսել նաև կրտսեր ենթասպայական և շարքային կազմերի պայմանագրային զինծառայողների համար,

11. Կառավարության 2019 թվականի օգոստոսի 22-ի թիվ 1091-Ն որոշմամբ երկարաժամկետ հիպոտեկային վարկավորման պետական նպատակային ծրագրերից օգտվելու հնարավորություն նախատեսել նաև Ազգային անվտանգության ծառայության, Քրեակարարողական ծառայության և Ոստիկանության ծառայողների համար՝ ապահովելով «Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքով նրանց տրված արտոնությունից օգտվելու հնարավորությունը,

12. Կառավարության 2007 թվականի մարտի 7-ի թիվ 384-Ն որոշման մեջ կատարել փոփոխություն՝ նախատեսելով, որ ֆինանսական աջակցություն տրամադրելու համար հասանելիք սենյակների թիվը որոշելիս բնակարանային պայմանների բարելավման հաշվառման ցուցակում ընդգրկված անձինք հաշվի են առնվում՝ անկախ հաշվառումից հետո նրանց մահվան կամ կարգավիճակի փոփոխություններից,

13. կատարել ուսումնասիրություններ՝ հավաստիանալու, որ Երևան քաղաքում բնակարանային հաշվառման մեջ գտնվող նախկին զինծառայողները Կառավարության 2007 թվականի մարտի 7-ի թիվ 384-Ն որոշմամբ նախատեսված աջակցության չափի շրջանակներում իրական հնարավորություն ունեն ձեռք բերել բնակության համար նվազագույն պայմաններ ունեցող բնակարան,

14. շահառուների բնակարանային գործերը քննարկելիս բացառել նրանց հաշվառման վերցնելու վարչական ակտն ընդունման օրվանից 10 տարի անց փաստացի անվավեր ճանաչելու պրակտիկան՝ ապահովելով «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի դրույթի կիրարկումը,

15. բացառել Պաշտպանության նախարարության կենտրոնական բնակարանային հանձնաժողովի կողմից Կառավարության որոշմամբ չնախատեսված գործառույթի՝ համայնքի կողմից ներկայացված բնակարանային գործերի «մերժում» իրականացնելու պրակտիկան,

16. կոնկրետ միջոցներ ձեռնարկել այլ զորքերում պարտադիր ժամկետային զինվորական ծառայություն անցած և ծառայողական պարտականությունների կատարման ժամանակ զոհված (մահացած) կամ զինվորական ծառայության ժամանակ վնասվածքներից, խեղումներից և առաջացած հիվանդություններից հաշմանդամություն ձեռք բերած զինծառայողների (ազատամարտիկների) ընտանիքների բնակարանային ապահովման ուղղությամբ: Միջոցներ ձեռնարկել նաև ծառայության ընթացքում հաշվառված մյուս համակարգերի զինծառայողների բնակարանային ապահովման ուղղությամբ:

17. ՀՀ կառավարության 2018 թվականի դեկտեմբերի 6-ի թիվ 1419-Ն որոշմամբ հստակեցնել բնակարան չունեցող և բնակարանային պայմանների բարելավման կարիք ունեցող անձանց հերթականությունը:

2. Չինժառայողների կենսաթոշակային իրավունքի ապահովումը

Սոցիալական իրավունքների ապահովումը ենթադրում է կյանքի համար արժանավայել կենսապայմանների և սոցիալական պաշտպանվածության որոշակի մակարդակ: Սոցիալական իրավունքների խմբում կարևորագույններից է կենսաթոշակային ապահովումը: Կենսաթոշակի իրավունքի իրացումը պատշաճ ապահովելը սերտորեն կապված է նաև արժանապատիվ կենսամակարդակի իրավունքի հետ:

Չնայած կենսաթոշակային ոլորտը կարգավորող միջազգային և ներպետական իրավական կարգավորումներին՝ կենսաթոշակի իրավունքի իրացման հետ կապված գործնականում առաջանում են այդ իրավունքի պատշաճ իրացման խոչընդոտներ:

2020 թվականի ընթացքում Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրված բողոքները վկայում են, որ զինված ուժերի ամենախոցելի սոցիալական հիմնախնդիրներից շարունակում է մնալ զինժառայողների կենսաթոշակային ապահովության իրավունքի իրացումը:

Բողոքները հիմնականում վերաբերել են 1) զինվորական կենսաթոշակի նշանակման գործընթացի ձգձգումներին, 2) զինվորական կենսաթոշակ չնշանակելուն, 3) զինվորական կենսաթոշակի չափը սխալ հաշվարկելուն, 4) երկարամյա ծառայության զինվորական կենսաթոշակի չափը հաշվարկելիս զինվորական ծառայություն չհամարվող աշխատանքային ստաժը հաշվի չառնելուն, 5) զինվորական կենսաթոշակը դադարեցնելուն և այլն:

2020 թվականի ընթացքում Մարդու իրավունքների պաշտպանը շարունակել է ստանալ բողոքներ զինվորական կենսաթոշակի նշանակման գործընթացի ձգձգումների վերաբերյալ: Այս հարցի կապակցությամբ Պաշտպանության նախարարությունը հայտնել է, որ նախկին զինժառայողներին կամ նրանց ընտանիքի անդամներին զինվորական կենսաթոշակի նշանակելու, ինչպես նաև զինվորական կենսաթոշակի չափը վերահաշվարկելու վերաբերյալ բողոքներ և նշված գործընթացների ձգձգումներ 2020 թվականի ընթացքում չեն արձանագրվել:

Մինչդեռ, Պաշտպանին հասցեագրած բողոքով քաղաքացին տեղեկացրել է, որ երկարամյա ծառայության զինվորական կենսաթոշակ ստանալու համար անհրաժեշտ փաստաթղթերը ներկայացրել է կենսաթոշակ նշանակող ստորաբաժանում, անցել է մի քանի ամիս, սակայն դեռևս կենսաթոշակ չի նշանակվել: Քաղաքացին նշել է, որ բազմիցս դիմել է Պաշտպանության նախարարություն, սակայն բավարար պատասխան չի ստացել:

Բողոքի քննարկման արդյունքում քաղաքացուն նշանակվել է երկարամյա ծառայության զինվորական կենսաթոշակ՝ վճարման սկիզբ համարելով կենսաթոշակային մարմին դիմելու օրը:

Դեռևս 2019 թվականի տարեկան հաղորդմամբ հարց էր բարձրացվել 45 տարեկանը լրանալուց հետո զինվորական ծառայության անցած ժամանակահատվածը կենսաթոշակ նշանակելիս ստաժում չհաշվարկելու վերաբերյալ:

Մասնավորապես, նախկին զինծառայողները դժգոհություն էին ներկայացրել այն մասին, որ զինված ուժերից արձակվելուց հետո երկարամյա ծառայության զինվորական կենսաթոշակ ստանալու խնդրանքով դիմել են Պաշտպանության նախարարություն, սակայն մերժում են ստացել այն պատճառաբանությամբ, որ զինվորական ծառայության անցնելիս իրենց սահմանային 45 տարեկանը լրացած է եղել:

Նախկին զինծառայողների պնդմամբ՝ զինվորական ծառայության անցնելիս ներկայացրել են բոլոր անհրաժեշտ փաստաթղթերը, որոնց ուսումնասիրության արդյունքում իրենց հետ կնքվել է զինվորական ծառայություն անցնելու մասին պայմանագիր:

«Ձինվորական ծառայություն անցնելու մասին» ՀՀ օրենքի 5-րդ հոդվածի 1-ին մասի 2-րդ կետի համաձայն՝ պայմանագրային զինվորական ծառայության ընդունվող քաղաքացիների համար զինվորական ծառայության սկիզբ համարվում է պայմանագիրն ուժի մեջ մտնելու օրը: Նույն հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ զինվորական ծառայությունն ավարտված է համարվում զինծառայողին զինվորական ծառայությունից արձակելու կապակցությամբ զորամասի (զինվորական կառավարման մարմնի) անձնակազմի ցուցակներից հանելու օրը: Օրենքի 6-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ զինվորական ծառայության ընդհանուր ժամկետում ներառվում է զինծառայողի՝ ժամկետային զինծառայության ամբողջ ժամանակաշրջանը: Նույն հոդվածի 2-րդ մասով սահմանվում են այն ժամանակահատվածները, որոնք չեն հաշվարկվում զինվորական ծառայության ժամկետում:

Այսինքն, ստացվում է, որ պահպանված չէ զինվորական ծառայության անցնելու պահանջը, սակայն բողոք ներկայացրած անձինք փաստացի անցել են զինվորական ծառայություն, և դրա ողջ ընթացքում նրանց՝ օրենքի խախտմամբ ծառայության անցնելու հարց պետության կողմից չի բարձրացվել: Առկա փաստաթղթերի ուսումնասիրությունը վկայում է, որ բացակայում է նաև որևէ փաստաթուղթ, որը կվկայեր նախկին զինծառայողների անբարեխիղճ լինելու մասին:

Այս խնդրի առնչությամբ Մարդու իրավունքների պաշտպանը կոնկրետ պարզաբանումներով ու առաջարկներով գրություններ է հասցեագրել Պաշտպանության նախարարություն: Արդյունքում, հաշվի առնելով խնդրի վերաբերյալ Մարդու իրավունքների պաշտպանի դիրքորոշումը՝ Պաշտպանության նախարարությունը որոշում է կայացրել սահմանային տարիքը լրանալուց հետո փաստացի զինվորական ծառայության մեջ գտնվելու ժամանակահատվածը ևս օրացուցային հաշվարկով հաշվառել զինծառայողին երկարամյա ծառայության զինվորական կենսաթոշակ նշանակելու համար անհրաժեշտ զինվորական ծառայության ստաժում:

Արդյունքում, նախկին զինծառայողներին նշանակվել է երկարամյա ծառայության զինվորական կենսաթոշակ: Ավելին, Պաշտպանության նախարարությունը տեղեկացրել է, որ

զինվորական կենսաթոշակ է նշանակվել նաև նմանատիպ հարցով նախկինում մերժում ստացած քաղաքացիներին:

2020 թվականի ընթացքում Մարդու իրավունքների պաշտպանին բողոքներ են հասցեագրվել նաև զինվորական կոնսաթոշակի չափի սխալ հաշվարկի վերաբերյալ:

Այսպես, նախկին զինծառայողը Պաշտպանին հասցեագրած բողոքով տեղեկացրել է, որ առողջական վիճակի պատճառով արձակվել է զինվորական ծառայությունից, հանդիսանում է 2-րդ խմբի զինվորական հաշմանդամություն ունեցող անձ: Քաղաքացու տեղեկացմամբ՝ զինվորական ծառայությունից արձակվելու պահին զբաղեցրել է «մայոր» զինվորական կոչմանը համապատասխան հաստիք: Նախկին զինծառայողի պնդմամբ՝ իր կենսաթոշակի չափը սխալ է հաշվարկվել: Մասնավորապես, կենսաթոշակ նշանակելիս կենսաթոշակի չափը հաշվարկելու համար հիմք է ընդունվել «ենթասպա» զինվորական կոչման պաշտոնային դրույքաչափի հաշվարկման գործակիցը, այլ ոչ թե իր զբաղեցրած վերջին պաշտոնը: Արդյունքում, ըստ պնդման՝ կենսաթոշակի չափը նվազել է:

Մինչդեռ, «Պետական կենսաթոշակների մասին» ՀՀ օրենքի 24-րդ հոդվածի 1-ին մասի՝ զինծառայողին կենսաթոշակ նշանակելիս կենսաթոշակի չափը հաշվարկելու համար հիմք են ընդունվում նրա զբաղեցրած վերջին պաշտոնի համար սահմանված ամսական դրամական բավարարումը և սննդի փոխհատուցման գումարը:

Կոնկրետ դեպքում Պաշտպանության նախարարության հետ համագործակցությամբ նախկին զինծառայողի կենսաթոշակի չափը վերահաշվարկել է, և նրա բարձրացրած խնդիրը լուծում ստացել:

Արձանագրված խնդիրներից մյուսն էլ վերաբերում է երկարամյա ծառայության զինվորական կենսաթոշակի չափը հաշվարկելիս կադրերի տրամադրության տակ գտնվելու ժամանակահատվածը հաշվի չառնելուն:

Այսպես, «Պետական կենսաթոշակների մասին» ՀՀ օրենքի 18-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ երկարամյա ծառայության զինվորական կենսաթոշակ է նշանակվում համապատասխան մարմիններում, ինչպես նաև քրեակատարողական և դատական ակտերի հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայություններում ծառայությունը կարգավորող օրենքներով սահմանված կարգով և ժամկետներով ծառայած այն անձին (այսուհետ՝ զինծառայող), ով զինվորական ծառայությունից սահմանված կարգով արձակվելու օրվա դրությամբ ունի առնվազն 20 օրացուցային տարվա զինվորական ծառայության ստաժ կամ սահմանային տարիքը լրանալու կապակցությամբ, կամ պայմանագրի գործողության ժամկետը լրանալու կապակցությամբ (սահմանային տարիքը լրացած լինելու դեպքում) զինվորական ծառայությունից արձակվելու օրվա դրությամբ ունի առնվազն 25 օրացուցային տարվա աշխատանքային ստաժ, որում զինվորական ծառայության ստաժը կազմում է առնվազն 12 օրացուցային տարի, 6 օրացուցային ամիս, կամ հաստիքների կրճատման կամ առողջական վիճակի պատճառով զինվորական ծառայությունից արձակվելու օրվա դրությամբ առնվազն 45

տարեկան է և ունի առնվազն 25 օրացուցային տարվա աշխատանքային ստաժ, որում զինվորական ծառայության ստաժը կազմում է առնվազն 12 օրացուցային տարի, 6 օրացուցային ամիս:

«Պետական կենսաթոշակների մասին» ՀՀ օրենքի 31-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-ին կետի համաձայն՝ զինծառայողներին երկարամյա ծառայության զինվորական կենսաթոշակ նշանակելու համար անհրաժեշտ զինվորական ծառայության ստաժում օրացուցային հաշվարկով հաշվառվում են համապատասխան մարմինների համակարգերի հրամանատարական և ոչ հրամանատարական (սպայական, ենթասպայական, շարքային) կազմերի պաշտոններում զինծառայության, քրեակատարողական ծառայողի և հարկադիր կատարողի ծառայության, ինչպես նաև համապատասխան մարմինների ուսումնական հաստատություններում ուսման ժամանակահատվածները՝ անկախ զինվորական կամ հատուկ կոչման առկայությունից:

Ստացվում է՝ եթե անձն անցել է երկարամյա ծառայության զինվորական կենսաթոշակ նշանակելու համար անհրաժեշտ զինվորական ծառայությունը, որի ընթացքում որոշակի ժամանակ եղել է կադրերի տրամադրության տակ, չի կարող օգտվել իր նկատմամբ երկարամյա ծառայության զինվորական կենսաթոշակ նշանակվելու իրավունքից, քանի որ գործող օրենսդրական կարգավորումների պարագայում կադրերի տրամադրության տակ գտնվելու ժամանակահատվածը զինվորական ծառայության ստաժում չի հաշվարկվում:

Մինչդեռ, «Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքի 61-րդ հոդվածի 13-րդ մասի համաձայն՝ հաստիքների կրճատման, այդ թվում՝ ստորաբաժանման լուծարման կամ հիվանդանոցային բուժման մեջ գտնվող պայմանագրային զինծառայողի՝ զինվորական ծառայության համար ոչ պիտանի ճանաչվելու կամ պայմանագրային զինծառայողին այլ պետական մարմիններ տեղափոխելու պատճառով զինվորական պաշտոնից ազատված և կադրերի տրամադրության տակ թողնված զինծառայողների համար պահպանվում է պաշտոնային դրույքաչափը՝ օրենքով սահմանված կադրերի (կադրային ստորաբաժանման) տրամադրության տակ թողնելու ժամանակահատվածում:

Նույն հոդվածի 15-րդ մասի համաձայն՝ արձակուրդում (բացառությամբ երեխայի խնամքի համար արձակուրդի) կամ գործուղման մեջ գտնվող զինծառայողների, ինչպես նաև սույն օրենքով սահմանված կարգով վեց ամիսը գերազանցող ժամկետով ռազմաուսումնական (կամ առկա ուսուցմամբ ոստիկանական ուսումնական) հաստատություններ, համապատասխան սպայական կամ սերժանտական դասընթացներ, ասպիրանտուրա, դոկտորանտուրա, կլինիկական օրդինատուրա կամ ինտերնատուրա ընդունվելու կամ Հայաստանի Հանրապետության կամ այլ պետության ռազմաուսումնական կամ այլ հաստատությունում վերապատրաստման գործուղվելու պատճառով զինվորական պաշտոնից ազատված և կադրերի տրամադրության տակ թողնված զինծառայողների համար պահպանվում է

դրամական ապահովությունը՝ արձակուրդում կամ գործուղման մեջ գտնվելու կամ օրենքով սահմանված կադրերի (կադրային ստորաբաժանման) տրամադրության տակ թողնելու ժամանակահատվածում:

Հետևաբար, օրենսդրի տրամաբանությունն այն է, որ որոշակի հիմքերով կադրերի տրամադրության տակ գտնվելու ժամանակահատվածում անձը պետք է ստանա դրամական ապահովում, ուստի անտրամաբանական է նշված ժամկետը զինվորական ծառայությունում չհաշվարկելը:

Մեկ այլ խնդիր է երկարամյա ծառայության զինվորական կենսաթոշակի չափը հաշվարկելիս զինվորական ծառայություն չհամարվող աշխատանքային ստաժը հաշվի չառնելը:

Այսպես, «Պետական կենսաթոշակների մասին» ՀՀ օրենքի 19-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ երկարամյա ծառայության զինվորական կենսաթոշակը հաշվարկվում է $4 = 20 + 20 \times 20$ բանաձևով, որտեղ՝ 4-ն կենսաթոշակի ամսական գումարն է, 20-ն՝ հիմնական կենսաթոշակի չափը, 20-ն՝ զինվորական ծառայության ստաժի տարիները, 20-ն՝ զինվորական ծառայության ստաժի մեկ տարվա արժեքը, 20-ն՝ զինծառայողի զբաղեցրած վերջին պաշտոնի համար «Պետական պաշտոններ և պետական ծառայության պաշտոններ զբաղեցնող անձանց վարձատրության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքով սահմանված գործակիցը:

Ստացվում է, որ երկարամյա ծառայության զինվորական կենսաթոշակը հաշվարկելիս որևէ կերպ հաշվի չի առնվում անձանց զինվորական ծառայություն չհամարվող աշխատանքային ստաժը:

Ներկա իրավակարգավորումների պարագայում հավասարաչափ կենսաթոշակ են ստանում ինչպես միայն երկարամյա զինվորական ծառայություն անցած անձինք, այնպես էլ նույն ժամկետով երկարամյա զինվորական ծառայություն անցած անձինք, ովքեր, բացի զինվորական ծառայությունը, կատարել են նաև զինվորական ծառայություն չհամարվող այլ աշխատանք: Հետևաբար, անհրաժեշտ է հաշվի առնել, որ հավասար պայմաններում զինվորական ծառայություն անցած անձանց չի կարող հավասար չափի կենսաթոշակ նշանակվել, եթե նրանցից մեկը կատարել է նաև զինվորական ծառայություն չհամարվող այլ աշխատանք:

Խնդրին անդրադարձ է կատարվել նաև Պաշտպանի 2018 և 2019 թվականի տարեկան հաղորդումներում⁷³¹: Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունը պարզաբանել է, որ նշված առաջարկությունն էսպես կավելացնի կենսաթոշակային ապահովության համակարգի ծախսերը: Նշվել է, որ անհրաժեշտ լրացուցիչ միջոցները ներկա պահին հնարավոր չէ հաշվարկել՝ ելակետային տվյալների բացակայության պատճառով: Նշվել է, որ

⁷³¹ Տե՛ս, օրինակ, 2019 թվականի ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին տարեկան հաղորդումը, էջ 587:

խնդրին հնարավոր է անդրադառնալ առաջիկայում՝ կենսաթոշակային ապահովության համակարգի ֆինանսավորմանը հատկացվող միջոցների չափը հստակեցնելու, ինչպես նաև ոլորտում վարվող քաղաքականության թիրախային նպատակադրումներն ու ծախսային առաջնահերթությունները որոշելու աշխատանքների շրջանակներում:

Պետք է նշել, որ խնդիրը դեռևս չի կարգավորվել և Մարդու իրավունքների պաշտպանը շարունակում է ստանալ բողոքներ:

Վերոգրյալի հաշվառմամբ՝ անհրաժեշտ է՝

1. խստացնել հսկողությունը զինվորական կենսաթոշակ նշանակելու գործընթացի նկատմամբ՝ ձգձգումները բացառելու նպատակով,

2. օրենսդրական փոփոխությունների արդյունքում զինծառայողներին երկարամյա ծառայության կենսաթոշակ նշանակելու համար անհրաժեշտ զինվորական ծառայության ստացում օրացուցային հաշվարկում ներառել նաև հաստիքների կրճատման, այդ թվում՝ ստորաբաժանման լուծարման կամ հիվանդանոցային բուժման մեջ գտնվող պայմանագրային զինծառայողի՝ զինվորական ծառայության համար ոչ պիտանի ճանաչվելու կամ պայմանագրային զինծառայողին այլ պետական մարմիններ տեղափոխելու ժամանակահատվածները: Զինվորական ծառայության ստացում օրացուցային հաշվարկում ներառել նաև արձակուրդում (բացառությամբ երեխայի խնամքի համար արձակուրդի) կամ գործուղման մեջ գտնվող զինծառայողների, ինչպես նաև սույն օրենքով սահմանված կարգով վեց ամիսը գերազանցող ժամկետով ռազմաուսումնական (կամ առկա ուսուցմամբ ուսիականական ուսումնական) հաստատություններ, համապատասխան սպայական կամ սերժանտական դասընթացներ, ասպիրանտուրա, դոկտորանտուրա, կլինիկական օրդինատուրա կամ ինտերնատուրա ընդունվելու կամ ՀՀ կամ այլ պետության ռազմաուսումնական կամ այլ հաստատությունում վերապատրաստման գործուղվելու պատճառով զինվորական պաշտոնից ազատված լինելու և կադրերի տրամադրության տակ գտնվելու ժամանակահատվածները,

3. խստացնել հսկողությունը զինվորական կենսաթոշակ նշանակելիս այն սահմանված չափերին համապատասխան հաշվարկելու նկատմամբ,

4. «Պետական կենսաթոշակների մասին» ՀՀ օրենքի 19-րդ հոդվածում կատարել համապատասխան օրենսդրական փոփոխություն, որի շնորհիվ հնարավոր կլինի երկարամյա ծառայության զինվորական կենսաթոշակի չափը հաշվարկելիս զինվորական ծառայության ստաժի որոշակի տոկոսի չափով հաշվի առնել նաև անձանց՝ զինվորական ծառայության ժամանակահատված չհամարվող աշխատանքային ստաժը:

3. Մարտական գործողությունների մասնակցի կարգավիճակ տրամադրելու պրակտիկան

«Չինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքի 72-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ ՀՀ պաշտպանությանը մասնակցած անձանց մարտական գործողությունների մասնակցի կարգավիճակ տրվում է ՀՀ կառավարության սահմանած կարգով և ՀՀ պաշտպանության նախարարի հրամանով՝ հաշվի առնելով միջգերատեսչական հանձնաժողովի եզրակացությունը: Հարկ է նկատել, որ 2018 թվականի օգոստոսից մինչև 2019 թվականի նոյեմբերը մարտական գործողությունների մասնակցի կարգավիճակ տալու կարգը սահմանելու մասին ՀՀ կառավարության որոշման բացակայության պատճառով քաղաքացիները չէին կարողանում ստանալ համապատասխան կարգավիճակ, ինչի պատճառով էլ Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրվում էին բազմաթիվ բողոքներ:

Կատարված ուսումնասիրությունների և վերլուծությունների արդյունքում Պաշտպանը հատուկ արձանագրել էր, որ անձին մարտական գործողությունների մասնակցի կարգավիճակ տրամադրելն ինքնանպատակ չէ. այն ունի որոշակի սոցիալական ուղղվածություն և, ըստ էության, նշված կարգավիճակն անձի համար հիմք է որոշակի արտոնություններից և սոցիալական ապահովության միջոցներից օգտվելու համար: Նրանք պետական բյուջեի միջոցների հաշվին ապահովվում են որակյալ բժշկական օգնությամբ, ունեն բնակարանային ապահովության, քաղաքային ուղևորատար տրանսպորտի բոլոր տեսակներից՝ անկախ սեփականության ձևից (բացի տաքսիից), անվճար երթևեկելու, դրամական աջակցության, զինվորական կենսաթոշակի իրավունք: Նրանց հուղարկավորության հետ կապված ծախսերը հատուցվում են պետական բյուջեի հաշվին: Վերոգրյալի հաշվառմամբ՝ առաջարկվել էր հնարավորին սեղմ ժամկետներում միջոցներ ձեռնարկել «Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանությանը մասնակցած անձանց մարտական գործողությունների մասնակցի կարգավիճակ տալու կարգը սահմանելու մասին» ՀՀ կառավարության որոշման նախագիծն ընդունելու ուղղությամբ: Նաև առաջարկվել էր նախկինում մարտական գործողությունների մասնակցի կարգավիճակ ստացած և վկայականն ուժը կորցրած անձանց առանց կարգավիճակի վերանայման հնարավորության տրամադրել նոր վկայական: Արդյունքում, 2019 թվականի նոյեմբերի 21-ին ընդունվել է «Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանությանը մասնակցած անձանց մարտական գործողությունների մասնակցի կարգավիճակ տալու կարգը սահմանելու մասին» ՀՀ կառավարության թիվ 1664-Ն որոշումը: Ընդ որում, սվյալ որոշմամբ ուժի մեջ է թողնվել ՀՀ պաշտպանությանը մասնակցած անձանց ՀՀ օրենսդրությամբ սահմանված կարգով տրված մարտական գործողությունների և (կամ) երկրապահ կամավորականի կարգավիճակները:

Պետք է նշել, որ դեռևս առկա է խնդիր այն դեպքում, երբ անձը նոր է ցանկանում ստանալ մարտական գործողությունների մասնակցի կարգավիճակ: Բանն այն է, որ Կառավարության

վերը նշված որոշման հավելվածով հաստատված կարգի 10-րդ կետով սահմանվում են փաստաթղթերի ցանկը, որոնք անձը պետք է ներկայացնի միջգերատեսչական հանձնաժողով, այդ թվում՝ մարտական գործողություններին մասնակցած հրամանատարի կողմից տրված մարտական ուղի, սահմանված կարգով գրանցված կամավորական ջոկատների կազմում գտնվելու մասին փաստաթուղթ, մարտական գործողություններին մասնակցելու հետևանքով կյանքին կամ առողջությանը պատճառված վնասի պատճառական կապը հաստատող փաստաթուղթ:

Մինչդեռ, բազմաթիվ դեպքերում անձինք մարտական գործողություններին մասնակցած լինելու փաստը հավաստող փաստաթղթերը (օրինակ՝ ստաժն արտոնյալ պայմաններով հաշվարկելու համար) նախկինում արդեն իսկ ներկայացրած են լինում, և օբյեկտիվ պատճառներով այլևս անհնար է լինում դրանք կրկին ներկայացնել:

Մարտական գործողությունների մասնակցի կարգավիճակ ստանալու համար նախկինում ներկայացված փաստաթղթերը կրկին չներկայացնելու անհրաժեշտության հարցին անդրադարձ է կատարվել նաև Մարդու իրավունքների 2018 թվականի տարեկան հաղորդմամբ:

2020 թվականի ընթացքում Մարդու իրավունքների պաշտպանին բողոքներ են հասցեագրվել մարտական գործողությունների մասնակցի վկայականի փոխարեն տեղեկանք տրամադրելու վերաբերյալ:

Քաղաքացիները տեղեկացրել են, որ մարտական գործողությունների մասնակցի կարգավիճակը հաստատող վկայականի ժամկետը լրանալուց հետո նոր վկայական ստանալու խնդրանքով դիմել են ՀՀ պաշտպանության նախարարություն: Արդյունքում, նոր վկայականի փոխարեն իրենց տրամադրվել է մարտական գործողությունների մասնակցի կարգավիճակը հավաստող տեղեկանք: Բողոքների ուսումնասիրությամբ պարզվել է, որ Պաշտպանության նախարարությունը մերժել է մարտական գործողությունների մասնակցի կարգավիճակը հավաստող տեղեկանքի փոխարեն քաղաքացիներին տրամադրել վկայական՝ պատճառաբանելով, որ նոր նմուշի վկայական տրամադրվում է մարտական գործողություններին ոչ պակաս, քան 3 ամիս ընդհանուր տևողությամբ մասնակցած անձանց:

Ուշադրության է արժանի այն հանգամանքը, որ նախկինում հնարավորություն էր տրվում մարտական գործողությունների մասնակցի կարգավիճակ տրամադրել նաև 2 ամիս մարտերին մասնակցած անձանց: Նշվածի հիման վրա էլ քաղաքացիներին տրվել են մարտական գործողությունների մասնակցի կարգավիճակը հավաստող վկայականներ, որոնք Կառավարության համապատասխան որոշմամբ 2017 թվականի դեկտեմբերի 31-ին ուժը կորցրել են:

ՀՀ կառավարության 2019 թվականի նոյեմբերի 21-ի թիվ 1664-Ն որոշման 2-րդ կետի համաձայն՝ մինչև սույն որոշումն ուժի մեջ մտնելը **ՀՀ պաշտպանությանը մասնակցած անձանց օրենսդրությամբ սահմանված կարգով տրված մարտական գործողությունների**

մասնակցի և (կամ) երկրապահ կամավորականի կարգավիճակները պահպանվում են:

Ճիշտ է, նույն որոշման հավելվածով ներկայացված կարգի 2-րդ կետի 1-ին ենթակետի իմաստով մարտական գործողություններին ոչ պակաս, քան 3 ամիս ընդհանուր տևողությամբ մասնակցած անձին կարող է տրվել մարտական գործողությունների մասնակցի կարգավիճակ, սակայն քննարկվող դեպքին նշված դրույթը վերաբերելի չէ, քանի որ քաղաքացիներն արդեն իսկ ունեն մարտական գործողությունների մասնակցի կարգավիճակ (չնայած 3 ամսից պակաս տևողությամբ են մասնակցել մարտական գործողություններին), և ներկայում նրանց կարգավիճակ տրամադրելու հարցը չի քննարկվում:

Քննարկվող գործերով Պաշտպանն արձանագրել է, որ մարտական գործողությունների մասնակցի կարգավիճակը հաստատող վկայական չտրամադրելը կարող է խնդրահարույց է լինել մարտական գործողությունների մասնակցի կարգավիճակ ստացած անձանց նկատմամբ խտրականության արգելքի սկզբունքի տեսանկյունից: Բացի դրանից, վկայական չտրամադրելը կարող է հանգեցնել նաև մարտական գործողությունների մասնակիցների համար գործող օրենսդրությամբ նախատեսված արտոնություններից ու երաշխիքներից օգտվելու իրավունքն իրացնելու խոչընդոտների: Օրինակ, ՀՀ կառավարության 2014 թվականի ապրիլի 23-ի թիվ 460-Ն որոշման նախկին ԽՍՀՄ խնայբանկի ՀԽՍՀ Հանրապետական բանկում մինչև 1993 թվականի հունիսի 10-ը ներդրված դրամական ավանդների դիմաց փոխհատուցման տրամադրման կարգի 4-րդ կետի համաձայն՝ փոխհատուցում ստանալու համար ավանդատուն հաշվառման նպատակով իր բնակության վայրի տարածքային կենտրոն, ի թիվ այլ փաստաթղթերի, ներկայացնում է Հայաստանի պաշտպանության մարտական գործողությունների մասնակցի վկայականը և դրա լուսապատճենը:

Պաշտպանության նախարարությանն առաջարկվել է խտրականության բացառմամբ միջոցներ ձեռնարկել մարտական գործողությունների մասնակցի կարգավիճակ ունեցող քաղաքացիների իրավունքների երաշխավորումն ապահովելու ուղղությամբ՝ վերացնելով նրանց իրավունքների պատշաճ իրացման խոչընդոտները: Արդյունքում ստացվել է պարզաբանում առ այն, որ քննարկվում են խնդրի լուծման տարբերակներ:

Մեկ այլ, առավել համակարգային խնդիր է օրենսդրությամբ մարտական գործողությունների մասնակցի կարգավիճակ տրամադրելը բացառապես 1989-1994 թվականների ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության սահմանների պաշտպանության մարտական գործողություններին ոչ պակաս, քան 3 ամիս ընդհանուր տևողությամբ մասնակցած անձանց:

Ստացվում է, որ, օրինակ, 2016 թվականի ապրիլին, 2020 հուլիսին, նույն թվականի սեպտեմբեր-նոյեմբեր ամիսներին տեղի ունեցած մարտական գործողություններին մասնակցած քաղաքացիներին գործող իրավակարգավորումներով մարտական գործողությունների մասնակցի կարգավիճակ չի կարող տրամադրվել: Խնդրի խորքային լուծման, սոցիալական արդարության ապահովման, մարտական գործողություններին

մասնակցած քաղաքացիների իրավունքների ապահովման տեսանկյունից անհրաժեշտ է գտնել արագ ու կոնկրետ լուծումներ:

Վերը նշվածի հաշվառմամբ անհրաժեշտ է՝

1. օրենսդրական փոփոխությունների միջոցով սահմանել, որ եթե անձը նախկինում արդեն իսկ ներկայացրել է հրամանատարի կողմից տրված մարտական ուղի, սահմանված կարգով գրանցված կամավորական ջոկատների կազմում գտնվելու մասին փաստաթուղթ, մարտական գործողություններին մասնակցելու հետևանքով կյանքին կամ առողջությանը պատճառված վնասի պատճառական կապը հաստատող փաստաթուղթ, և դրանք իրավական հետևանք են առաջացրել, ապա մարտական գործողությունների մասնակցի կարգավիճակ ստանալու համար նա այլևս չի ներկայացնում նույն փաստաթղթերը,

2. ամրագրել կարգավորում(ներ), որոնց համաձայն՝ այն քաղաքացիներին, ում մարտական գործողությունների մասնակցի վկայականը ուժը կորցրել է (անկախ 3 ամսից պակաս տևողությամբ մարտական գործողություններին մասնակցած լինելու հանգամանքից), տեղեկանքի փոխարեն կրկին կհատկացվի մարտական գործողությունների մասնակցի վկայական: Կամ գործնականում բացառել բոլոր այն հնարավոր դեպքերը, երբ կարգավիճակը հավաստող տեղեկանքով հանդերձ անձը կզրկվի նախատեսված որևէ արտոնությունից,

3. 2020 թվականի սեպտեմբեր-նոյեմբեր ամիսներին, ինչպես նաև 2016 թվականի ապրիլին և 2020 թվականի հուլիսին մարտական գործողություններին մասնակցած քաղաքացիներին համապատասխան կարգավիճակ տրամադրելու համար մշակել կոնկրետ մեխանիզմներ ու չափորոշիչներ:

4. Զինվորական հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների ապահովումը

Մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության առաջնահերթություններից է զինվորական հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների ապահովման հարցերը, առկա խնդիրների վերհանումն ու կոնկրետ լուծումներ առաջարկելը:

«Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» ՀՀ սահմանադրական օրենքը սահմանում է, որ Պաշտպանն իրականացնում է «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների մասին» ՄԱԿ-ի՝ 2006 թվականի դեկտեմբերի 13-ին ընդունված կոնվենցիայի դրույթների կիրառության մշտադիտարկում, ինչպես նաև հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց իրավունքների խախտումների կանխարգելում և պաշտպանություն: Նշվածը կարևորվում է հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների արդյունավետ պահպանության, նրանց իրավունքների ենթադրյալ խախտումների վերաբերյալ մեծ թվով անհատական բողոքների

ուսումնասիրման, ինչպես նաև համակարգային խնդիրների և կանխարգելիչ գործառույթների արդյունավետ լուծման տեսանկյունից⁷³²:

Ցավոք, 2020 թվականի սեպտեմբեր-նոյեմբերի ամիսներին տեղի ունեցած մարտական գործողություններն ավելացրել են մեր այն հայրենակիցների թիվը, ովքեր ձեռք են բերել հաշմանդամություն: Դա էլ իր հերթին առավել արդիական է դարձրել նրանց կարիքների, այդ թվում՝ խնամքի ծառայությունների, սոցիալական աջակցության, հասարակություն վերաինտեգրվելու խնդիրների արագ արձագանքման ապահովման հրամայականը:

2020 թվականի ընթացքում Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրված բողոքների վերլուծությունը և կատարված ուսումնասիրությունները վկայում են, որ զինվորական հաշմանդամություն ունեցող անձինք շարունակում են բախվել իրենց իրավունքների իրացման դժվարությունների:

Բողոքները հիմնականում վերաբերել են զորամասային պայմանները հաշմանդամություն ունեցող անձանց հարմարեցված չլինելուն, զինվորական հաշմանդամություն ունեցող անձանց միջև տարբերակված մոտեցում դրսևորելուն, հաշմանդամության զինվորական կենսաթոշակ չնշանակելուն, կենսաթոշակի չափը սխալ հաշվարկելուն, դեղորայք չհատկացնելուն, ֆիզիկական միջավայրի մատչելիության բացակայությանը, զինվորական ծառայության հետ հաշմանդամության պատճառական կապը չհաստատելուն, բնակարանային պայմանների բարելավման հերթացուցակում հաշվառված հաշմանդամություն ունեցող նախկին զինծառայողներին բնակարան չտրամադրելուն և այլն:

Զորամասային պայմանները հաշմանդամություն ունեցող անձանց հարմարեցված չլինելու խնդիրը շարունակում է կրել համակարգային բնույթ: Խնդիրն այն է, որ զորամասերում հաշմանդամություն ունեցող անձինք բախվում են մի շարք խնդիրների, օրինակ, տեղաշարժի, սանհանգույցից օգտվելու, լրացուցիչ ֆիզիկական ծանրաբեռնվածություն պահանջող ծառայության ներգրավելու և այլն: Ճիշտ է, Պաշտպանության նախարարության հետ համագործակցությամբ որոշակի հարցեր ստանում են լուծում, սակայն զորամասերում հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար ֆիզիկական միջավայրի մատչելիության բացակայությունը կրում է համակարգային բնույթ: Հարկ է նկատի ունենալ, որ հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար ֆիզիկական մատչելի միջավայրի ապահովումն առաջնային է նրանց կողմից իրենց իրավունքներից օգտվելու տեսանկյունից:

Նշված հարցն անհրաժեշտ է դիտարկել միջազգային և ներպատական իրավակարգավորումներում ամրագրված պահանջների, այդ թվում՝ հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավական երաշխիքների լույսի ներքո:

---

⁷³² Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքներին առնչվող հարցերին առավել մանրամասն կարելի է ծանոթանալ սույն հաղորդման՝ «Մարդու իրավունքների պաշտպանը՝ որպես «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների մասին» ՄԱԿ-ի կոնվենցիայի դրույթների կիրառության մշտադիտարկող մարմին» բաժնում:

Այսպես, «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների մասին» կոնվենցիայի 9-րդ հոդվածի համաձայն՝ հաշմանդամություն ունեցող անձանց անկախ ապրելու և կյանքի բոլոր բնագավառներում լիակատար մասնակցության հնարավորություն ընձեռելու նպատակով մասնակից պետությունները ձեռնարկում են համապատասխան միջոցներ, որպեսզի նրանց համար մյուսների հետ **հավասար հիմունքներով ապահովեն ֆիզիկական միջավայրի մատչելիությունը**: Ընդ որում՝ հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար պետք է ապահովվի կառույցների, ճանապարհների, բացօթյա և փակ հաստատությունների, այդ թվում՝ աշխատավայրերի մատչելիությունը:

Կոնվենցիայի 27-րդ հոդվածի 1-ին մասը սահմանում է, որ հաշմանդամություն ունեցող անձն ունի այլ անձանց հետ հավասար հիմունքներով աշխատանքի իրավունք, որը, ի թիվս այլնի, ներառում է **բաց, ընդգրկուն ու մատչելի աշխատանքային միջավայր ունենալու իրավունքը**:

«Հայաստանի Հանրապետությունում հաշմանդամների⁷³³ սոցիալական պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքի 22-րդ հոդվածն արգելում է բնակավայրերի նախագծումն ու կառուցապատումը, բնակելի շրջանների ձևավորումը, նախագծային լուծումների մշակումը, շենքերի, կառուցվածքների շինարարությունն ու վերակառուցումը, եթե դրանք հարմարեցված չեն հաշմանդամություն ունեցող անձանց մատչելիության և օգտագործման համար:

ՀՀ կառավարության 2018 թվականի ապրիլի 12-ի թիվ 405-Ն որոշման 1-ին հավելվածի 120-րդ կետը սահմանում է, որ զորամասի հրամանատարը զինծառայողի համար ապահովում է նրա առողջական վիճակին համապատասխան ծառայողական այնպիսի պայմաններ, որոնք, չնայած զինծառայողի առողջական սահմանափակումներին, հնարավորություն կընձեռեն նրան շարունակել ծառայությունն իր պաշտոնում:

Չնայած միջազգային և ներպետական իրավակարգավորումներին՝ զինված ուժերում ֆիզիկական մատչելիության ապահովման բավարար մեխանիզմներ գործնականում առկա չեն: Դա է փաստում նաև Մարդու իրավունքների պաշտպանի ներկայացուցիչների կողմից մի շարք զորամասերում կատարված մշտադիտարկման աշխատանքները (օրինակ, առկա չեն թեքահարթակներ, հարմարեցված չեն սանհանգույցները և այլն):

Հետևաբար, հաշմանդամություն ունեցող զինծառայողի համար պետք է ապահովվել ծառայողական այնպիսի պայմաններ, այդ թվում՝ կենցաղային, որոնք ֆիզիկական միջավայրը նրա համար կդարձնեն առավելագույն մատչելի և կբացառեն ծառայողական պայմաններով պայմանավորված առողջական վիճակի վատթարացումը:

---

⁷³³ Սույն հաղորդման սույն բաժնում «հաշմանդամ» եզրույթն օգտագործվում է բացառապես այն դեպքում, երբ հղում է կատարվում գործող իրավական ակտերի դրույթներին: Նշյալ եզրույթի օգտագործումը խնդրահարույց է և չի ապահովում հաշմանդամություն ունեցող անձանց արժանապատվության հարգման երաշխիքների իրացումը, քանի որ այն գնահատողական է և պիտակավորում է հաշմանդամություն ունեցող անձին: Բոլոր այն դեպքերում, երբ սույն բաժնում հղում չի կատարվում իրավական ակտին, օգտագործվում է «հաշմանդամություն ունեցող անձ» եզրույթը:

Զինվորական հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների հետ կապված առկա է մեկ այլ խնդիր, որը վերաբերում է ԽՍՀՄ զինված ուժերի և ՀՀ զինված ուժերի կազմում զինվորական ծառայության ընթացքում հաշմանդամություն ձեռք բերած անձանց միջև տարբերակված մոտեցման դրսևորմանը: Տվյալ խնդրի կապակցությամբ Պաշտպանին հասցեագրվել են բողոքներ, հարցին անդրադարձ էր կատարվել նաև Պաշտպանի 2019 թվականի տարեկան հաղորդմամբ⁷³⁴: Կատարված ուսումնասիրությունները ցույց են տվել, որ խնդիրը պայմանավորված է ՀՀ կառավարության 2011 թվականի մայիսի 5-ի թիվ 668-Ն (ուժը կորցրել է 2021 թվականի փետրվարի 10-ին) և դրա փոխարեն ընդունված՝ 2021 թվականի փետրվարի 4-ի թիվ 141-Ն որոշումներով:

Այսպես, Կառավարության 2021 թվականի փետրվարի 4-ի թիվ 141-Ն որոշման հավելվածով սահմանված կարգի 5-րդ կետի 2-րդ ենթակետի համաձայն՝ ԽՍՀՄ զինված ուժերի կազմում զինվորական ծառայության ընթացքում **միայն 1-ին և 2-րդ խմբի** հաշմանդամություն ունեցող անձինք են ստանում 5000 և 3000 ՀՀ դրամ չափերով պարգևավճար, **իսկ 3-րդ խմբի համար՝ պարգևավճար սահմանված չէ:**

Մինչդեռ, նույն կետի 4-րդ ենթակետի համաձայն՝ պարգևավճար ստանում են համապատասխան պետական մարմիններում զինվորական ծառայության ընթացքում 1-ին, 2-րդ և **3-րդ խմբի** հաշմանդամություն ունեցող անձինք՝ համապատասխանաբար՝ 19000, 17000, 15000 ՀՀ դրամ չափերով:

Մի կողմ թողնելով պարգևավճարի տարբեր չափերը՝ ստացվում է, որ Կառավարության նշված որոշումը փաստորեն տարբերակված մոտեցում է ցուցաբերում ԽՍՀՄ զինված ուժերի և ՀՀ զինված ուժերի կազմում զինվորական ծառայության ընթացքում հաշմանդամություն ձեռք բերած անձանց միջև՝ ԽՍՀՄ զինված ուժերի կազմում 3-րդ խմբի հաշմանդամություն ձեռք բերած անձանց դեպքում չսահմանելով պարգևավճար:

«Անկախ պետությունների համագործակցության մասնակից պետությունների միջև զինծառայողների, զինվորական ծառայությունից զորացրված անձանց և նրանց ընտանիքների անդամների սոցիալական և իրավական երաշխիքների մասին» 1992 թվականի փետրվարի 14-ի համաձայնագրի 1-ին հոդվածի համաձայն՝ զինծառայողները, զինվորական ծառայությունից զորացրված և Համագործակցության մասնակից պետությունների տարածքներում բնակվող անձինք, ինչպես նաև նրանց ընտանիքների անդամներն օգտվում են նախկին ԽՍՀ Միության օրենքներով և այլ նորմատիվ ակտերով սահմանված իրավունքների և արտոնությունների մակարդակից: Նույն հոդվածի 2-րդ պարբերության համաձայն՝ զինծառայողների, զինվորական ծառայությունից զորացրված անձանց և նրանց ընտանիքների անդամների նշված **իրավունքների և արտոնությունների միակողմանի սահմանափակումներ չեն թույլատրվում:** Իսկ նույն հոդվածի 3-րդ պարբերությամբ սահմանվել է, որ

⁷³⁴ Տե՛ս, ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի 2019 թվականի տարեկան հաղորդումը, էջ 592-593:

Համագործակցության մասնակից պետություններն իրավունք ունեն միջոցներ ձեռնարկել զինծառայողների, զինվորական ծառայությունից զորացրված անձանց և նրանց ընտանիքների անդամների սոցիալական պաշտպանության ուժեղացման համար:

Տվյալ խնդրի կապակցությամբ «Զինծառայողների և նրանց ընտանիքների անդամների ամենամայա պարգևավճարի չափերը, պարգևավճար նշանակելու և վճարելու կարգը, պարգևավճար նշանակելու համար անհրաժեշտ փաստաթղթերի ցանկը սահմանելու մասին» ՀՀ կառավարության որոշման նախագծի վերաբերյալ կարծիք ներկայացնելիս՝ **Մարդու իրավունքների պաշտպանն առաջարկել է պարգևավճար սահմանել նաև ԽՍՀՄ զինված ուժերի կազմում զինվորական ծառայության ընթացքում նաև 3-րդ խմբի հաշմանդամություն ձեռք բերած անձանց համար:** ՀՀ կառավարության 2021 թվականի փետրվարի 4-ի թիվ 141-Ն որոշմամբ նշված առաջարկը չի իրացվել, և խնդիրը շարունակում է մնալ չլուծված:

2020 թվականի ընթացքում Մարդու իրավունքների պաշտպանին բողոքներ են հասցեագրվել նաև զինվորական հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար անհրաժեշտ դեղորայքը չտրամադրելու վերաբերյալ: Այսպես, քաղաքացին տեղեկացրել է, որ որդին զինվորական ծառայության ընթացքում ձեռք է բերել հիվանդություն, և հանդիսանում է 2-րդ խմբի զինվորական հաշմանդամություն ունեցող անձ: Քաղաքացու տեղեկացմամբ՝ ֆինանսական խնդիրների պատճառով չի կարողանում որդու բուժման համար կոնկրետ տեսակի թանկարժեք դեղորայք գնել: Նշել է, որ դեղորայք հատկացնելու կամ ֆինանսական օգնություն տրամադրելու հարցով դիմել է իրավասու պետական մարմիններին, սակայն մերժում է ստացել՝ պահանջված դեղորայքը Հայաստանում գրանցված չլինելու պատճառաբանությամբ:

Բարձրացված հարցի կապակցությամբ Պաշտպանության նախարարությունը տեղեկացրել է, որ քաղաքացու բուժման համար պահանջվող դեղերը ներառված չեն ՀՀ առողջապահության նախարարի 2018 թվականի մարտի 17-ի թիվ 07-Ն հրամանով հաստատված հիմնական դեղերի ցանկում: Խիստ առանձնահատուկ ազդեցությունից ելնելով՝ այդ դեղերը կիրառություն չունեն նաև ՀՀ պաշտպանության նախարարության համակարգում:

Նախարարությունը նաև վկայակոչել է «Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքի 63-րդ հոդվածի 10-րդ մասը և նշել, որ հաշմանդամության զինվորական կենսաթոշակի իրավունք ունեցող նախկին զինծառայողը, **երկարատև (առնվազն 21 օր) հիվանդության դեպքում, տարվա ընթացքում մեկ անգամ կարող է ստանալ միանվագ դրամական օգնություն՝** Հայաստանի Հանրապետության կառավարության սահմանած չափով: Այս կապակցությամբ ուշադրության է արժանի ՀՀ կառավարության 2018 թվականի օգոստոսի 9-ի թիվ 916-Ն որոշման 3-րդ հավելվածի 4-րդ կետը, որի համաձայն՝ հաշմանդամության զինվորական կենսաթոշակի իրավունք ունեցող

նախկին զինծառայողներին տարվա ընթացքում մեկ անգամ կարող է վճարվել միանվագ դրամական օգնություն՝ հարյուր հազար դրամի չափով:

Ստացվում է, որ հաշմանդամության զինվորական կենսաթոշակ ստացող նախկին զինծառայողին բուժման և դեղորայքի համար միանվագ գումարը կարող է տրամադրվել տարվա ընթացքում առնվազն 21 օր հիվանդանոցային պայմաններում բուժում ստացած լինելու դեպքում⁷³⁵ և ոչ ավելի, քան հարյուր հազար դրամի չափով: Այսինքն, նույնիսկ եթե դեղորայքի ու բուժման համար անհրաժեշտ լինի ավելի գումար, ինչը և պահանջվում էր քննարկվող դեպքում, Կառավարության նշված որոշման տրամաբանությամբ չի կարող տրամադրվել: Քաղաքացու բարձրացրած խնդրի քննարկումը Պաշտպանի աշխատակազմում դեռևս շարունակվում է:

Պետք է նշել, որ զինվորական հաշմանդամություն ունեցող անձանց բարձրացրած հատկապես առողջական վիճակի վերաբերյալ հարցերը զուտ ֆորմալ կարգավորմամբ և իրավական ակտերին մեխանիկական վկայակոչմամբ մերժելու պրակտիկան խնդրահարույց է: Առավել ևս, որ Հայաստանի կողմից վավերացված միջազգային փաստաթղթերի և ներպետական օրենսդրության ուսումնասիրությամբ կարող ենք փաստել, որ պետությունը հաշմանդամություն ունեցող (և հատկապես զինվորական) անձանց համար առանձնահատուկ վերաբերմունք է դրսևորում: Դա բնական է, ինչպես հաշմանդամություն ունեցող անձանց լիակատար սոցիալական ինտեգրման ապահովման, այնպես էլ հատկապես զինվորական հաշմանդամություն ունեցող անձանց դեպքում, պետության պատասխանատվության ներքո գտնվելիս և զինվորական ծառայողական պարտականությունները կատարելիս ձեռք բերած հիվանդության, ստացած վնասվածքների և խեղումների տեսանկյունից: Այսինքն, քաղաքացի-պետություն հարաբերություններում գործ ունենք ուղղահայաց պատասխանատվության և սոցիալական արդարության ճիշտ բաշխման հետ, որի շրջանակներում էլ պետությունը զինվորական հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար ստանձնում է լրացուցիչ սոցիալական երաշխիքների ապահովման պարտավորություն: Ուստի, յուրաքանչյուր կոնկրետ դեպքում զինվորական հաշմանդամություն ունեցող անձի բարձրացրած խնդրին պետք է ցուցաբերել անհատական, բազմակողմանի ու առավել ճկուն մոտեցում:

Մարտական գործողությունների ավարտից հետո Մարդու իրավունքների պաշտպանը բազմաթիվ բողոքներ է ստացել զինծառայողների, ՀՀ սահմանների պաշտպանությանը մասնակցած անձանց ստացած հիվանդությունների, վնասվածքների, խեղումների՝ զինվորական ծառայության հետ պատճառական կապը որոշելու գործընթացի ձգձգումների վերաբերյալ:

⁷³⁵ ՀՀ կառավարության 2018 թվականի օգոստոսի 9-ի թիվ 916-Ն որոշման 3-րդ հավելվածի 6-րդ կետը, ի թիվս այլ փաստաթղթերի, պահանջում է ներկայացնել նաև բժշկական օգնության և սպասարկման ծառայություն մատուցող կազմակերպության կողմից՝ տվյալ տարվա ընթացքում, առնվազն 21 օր ընդհանուր տևողությամբ հիվանդանոցային պայմաններում բուժում ստացած լինելու մասին տեղեկանք:

Պետական իրավասու մարմիններից ստացված պարզաբանումների համաձայն՝ զինծառայողների ստացած վիրավորումների կապակցությամբ բոլոր դեպքերով քրեական վարույթի շրջանակներում իրականացվում է քննություն՝ պարզելու համար, թե արդյոք վնասվածքը կամ խեղումը կամ դրանց հետևանքով ստացած հիվանդությունը զինծառայողի կողմից կատարված կանխամտածված օրինազանցության հետևանք է: Միայն այդ հանգամանքների պարզումից հետո ՀՀ ՊՆ կենտրոնական ռազմաբժշկական հանձնաժողովը կարող է պատճառական կապի վերաբերյալ որոշում կայացնել:

Ստացվում է, որ պետական մարմինները առաջնորդվում են «մեղավորության կանխավարկածով»՝ դրանով սահմանափակելով զինծառայողի հիվանդության, վնասվածքի, խեղման կապակցությամբ պատճառական կապի տրամադրման հնարավորությունը, ինչը խոչընդոտում է, օրինակ, հաշմանդամության զինվորական կենսաթոշակի իրավունքի ձեռքբերման գործընթացին:

Նշված խնդիրը քննարկվել է Քննչական կոմիտեի իրավասու ներկայացուցչի հետ: Արդյունքում, որոշում է կայացվել 2020 թվականի սեպտեմբեր-նոյեմբեր ամիսներին տեղի ունեցած մարտական գործողություններին մասնակցելիս վիրավորում ստացած զինծառայողներին քրեական գործի շրջանակներում ճանաչել տուժող, որը նրանց հնարավորություն կընձեռի ստանալ պատճառական կապի վերաբերյալ եզրակացություն:

Զինված ուժերի անդամների իրավունքների մասին Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեի թիվ CM/Rec(2010)4 հանձնարարականի 74-րդ կետը սահմանում է, որ զինված ուժերի շարքերը լքող պրոֆեսիոնալ ծառայողները պետք է ապահովված լինեն փոխհատուցումների համապատասխան փաթեթներով և ծրագրերով, որոնք կօգնեն նրան նախապատրաստվել քաղաքացիական կյանքին:

Պետք է նշել, որ հիվանդության, խեղման, վնասվածքի պատճառական կապը զինվորական ծառայության հետ հաստատված լինելու պարագայում անձի նկատմամբ հաշմանդամության խումբ սահմանելն ինքնանպատակ չէ: Դրանով պետությունը հստակեցնում է ստանձնած պարտավորությունների շրջանակը իր քաղաքացու հանդեպ՝ նրան տրամադրելով սոցիալական ու իրավական լրացուցիչ պաշտպանության երաշխիքներ:

Մեկ այլ խնդիր է հաշմանդամություն ունեցող նախկին զինծառայողների բնակարանային պայմանների բարելավման հարցը⁷³⁶:

Խնդրի կարգավորման համար կարևոր էր ՀՀ կառավարության 2018 թվականի դեկտեմբերի 6-ի թիվ 1419-Ն որոշումը, որով սահմանվել են շահառուների բնակարանային ապահովման հաջորդական առաջնահերթությունը (զոհված զինծառայողների ընտանիքներ, 1-ին և 2-րդ խմբի զինվորական հաշմանդամություն ունեցող նախկին զինծառայողներ և այլն):

⁷³⁶ Հաշմանդամություն ունեցող անձանց բնակարանային ապահովման խնդրին անդրադարձ է կատարվել նաև սույն գլխի «Զինծառայողների և նրանց ընտանիքների անդամների բնակարանային ապահովումը» պարագրաֆում:

Պաշտպանության նախարարության տեղեկացմամբ՝ 2020 թվականի ընթացքում 1-ին կամ 2-րդ խմբի հաշմանդամության զինվորական կենսաթոշակի իրավունք ունեցող նախկին զինծառայողների և զոհված (մահացած) զինծառայողների ընտանիքների բնակարանային պայմանների բարելավման արդյունքում 70 ընտանիքի տրվել է բնակարանի գնման վկայագրի միջոցով անհատույց պետական ֆինանսական աջակցություն:

Մինչդեռ, 2020 թվականի ընթացքում Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրվել են բողոքներ հաշմանդամություն ունեցող նախկին զինծառայողների բնակարանային պայմանների բարելավման վերաբերյալ: Բողոքներով զինվորական հաշմանդամություն ունեցող նախկին զինծառայողները հայտնել են, որ հաշվառված լինելով որպես բնակարանային պայմանների բարելավման կարիքավոր՝ դեռևս բնակարան չեն ստացել:

Հատկանշական է, որ Մարդու իրավունքների պաշտպանի կողմից մշակվել են զինծառայողներին ու նրանց ընտանիքների անդամներին ոչ ֆինանսական բնույթի արտոնություններ տրամադրելու առաջարկներ⁷³⁷, որոնց իրական շահառուներ կարող են լինել նաև հաշմանդամություն ունեցող զինծառայողները:

Վերոգրյալի հաշվառմամբ՝ անհրաժեշտ է՝

1. *հաշմանդամություն ունեցող զինծառայողների համար ապահովել առողջական վիճակի համադրելի այնպիսի ծառայողական պայմաններ (օրինակ՝ սանհանգույց, թեքահարթակ և այլն), որոնք ֆիզիկական միջավայրը նրա համար մատչելի դարձնելուն զուգահեռ՝ կբացառեն ծառայողական պայմաններով պայմանավորված առողջական վիճակի վատթարացումը,*

2. *ապահովել նոր կառուցվող կամ հիմնովին վերանորոգվող զորամասերի, ենթակառուցվածքների մատչելիությունը հաշմանդամություն ունեցող զինծառայողների համար,*

3. *հաշմանդամություն ունեցող զինծառայողների բարձրացրած առողջական վիճակի վերաբերյալ խնդիրներին (այդ թվում դեղորայք փրամադրելու վերաբերյալ) յուրաքանչյուր կոնկրետ դեպքում ցուցաբերել անհատական, բազմակողմանի ու առավել ճկուն մոտեցում՝ չսահմանափակվելով զուտ ֆորմալ օրենսդրական կարգավորումներով և իրավական ակտերի մեխանիկական վկայակոչմամբ,*

4. *ՀՀ կառավարության 2021 թվականի փետրվարի 4-ի թիվ 141-Ն որոշման մեջ լրացումներ կատարելու միջոցով պարզևավճար սահմանել նաև ԽՍՀՄ զինված ուժերի կազմում զինվորական ծառայության ընթացքում 3-րդ խմբի հաշմանդամություն ձեռք բերած անձանց համար:*

⁷³⁷ Տե՛ս հաջորդ պարագրաֆում:

5. Արտոնություններ զինծառայողների և նրանց ընտանիքների համար

Մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության կարևոր ուղղություններից է զինված ուժերում մարդու իրավունքների պաշտպանության, ներառյալ՝ զինծառայողների և նրանց ընտանիքների անդամների իրավունքների ապահովման վիճակի անընդմեջ բարելավումը: Իհարկե, այստեղ մեծապես կարևորվում է ինչպես ՀՀ պաշտպանության նախարարության, այնպես էլ ՀՀ զինված ուժերի գլխավոր շտաբի ստորաբաժանումների հետ ակտիվ համագործակցությունը, որի արդյունքում լուծվում կամ հիմքեր են ստեղծվում լուծելու նաև համակարգային բնույթի խնդիրներ:

Նկատի ունենալով պաշտպանության և անվտանգության ոլորտի կարևորությունը և դրանում առկա խնդիրներին պատշաճ արձագանքելու անհրաժեշտությունը՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանը չի սահմանափակվում հիմնական խնդիրների մատնանշմամբ, այլ ներկայացնում է նաև դրանց լուծմանն ուղղված կոնկրետ առաջարկներ:

Այդպիսի առաջարկների թվում են Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմում մշակված՝ զինծառայողներին ու նրանց ընտանիքներին անդամներին ոչ ֆինանսական արտոնություններ տրամադրելու առաջարկները, որոնք քննարկվել են նաև Պաշտպանության նախարարությունում և Ջինված ուժերի գլխավոր շտաբում և ստացել դրական կարծիք:

Մասնավորապես, Մարդու իրավունքների պաշտպանի կողմից ուսումնասիրության ենթարկված և ներկայացված առաջարկների գլխավոր խնդիրներից են՝ 1) ստեղծել օրենսդրական հիմքեր, որպեսզի հասարակության բոլոր անդամները ՀՀ օրենքների և այլ իրավական ակտերի հիման վրա իրենց գործունեության շրջանակներում ներգրավված լինեն, նպաստեն կամ օժանդակեն զինված ուժերի խնդիրների լուծմանը, 2) սահմանել հասարակական բոլոր ոլորտներում զինծառայողների և նրանց ընտանիքների անդամների համար ոչ ֆինանսական բնույթի արտոնություններ, որոնք իրենց համակցության մեջ կբարձրացնեն ՀՀ զինված ուժերում զինվորական ծառայություն անցնող կամ անցած զինծառայողների, հատկապես՝ սպայական կազմի զինծառայողների կարգավիճակը և զինվորական ծառայության հեղինակությունը, 3) մշակել իրավական ակտեր կամ գործող իրավական ակտերում կատարել փոփոխություններ և լրացումներ, որոնք կսահմանեն ՀՀ զինված ուժերում և այլ զորքերում զինվորական ծառայություն անցած կամ անցնող սպայական կազմի, ինչպես նաև Հայաստանի պաշտպանության ժամանակ հաշմանդամություն ձեռք բերած, մահացած կամ զոհված զինծառայողների ընտանիքների անդամների առաջնահերթության իրավունքը՝ պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների, կազմակերպությունների կողմից սահմանված բոլոր ընթացակարգերում:

Ուսումնասիրության արդյունքում առաջարկվել է զինծառայողներին և նրանց ընտանիքների անդամներին տրամադրել հետևյալ ոչ ֆինանսական արտոնությունները՝ 1) **աշխատանքի պահպանման նախապատվության իրավունք**, 2) **չվճարվող արձակուրդի տրամադրման**

պարտադիր կարգ, 3) ամենամյա արձակուրդի ժամանակի ընտրության արտոնություն, 4) առաջին աշխատատեղի իրավունք, 5) զբաղվածության պետական ծրագրերում ընդգրկվելու առաջնահերթության իրավունք, 6) ուսումնական հաստատությունը փոխելու իրավունք:

Մասնավորապես, առաջարկվել է՝

1. աշխատողների թվաքանակի կրճատման դեպքում աշխատանքի պահպանման նախապատվության իրավունք վերապահել պայմանագրային զինվորական ծառայություն անցնող շարքային, ենթասպայական, սպայական կազմի զինծառայողների և պարտադիր զինծառայություն անցնող զինծառայողների ընտանիքների անդամներին (զինվորական ծառայության ժամկետում), ՀՀ պաշտպանության մարտական գործողությունների մասնակիցներին և նրանց ընտանիքների անդամներին, ՀՀ պաշտպանության ժամանակ կամ ՀՀ զինված ուժերում ծառայողական պարտականությունները կատարելիս կամ ծառայության ընթացքում հաշմանդամություն ձեռք բերած զինծառայողներին և նրանց ընտանիքների անդամներին, ՀՀ պաշտպանության ժամանակ կամ ՀՀ զինված ուժերում ծառայողական պարտականությունները կատարելիս կամ ծառայության ընթացքում զոհված (մահացած) զինծառայողների ընտանիքների անդամներին.

2. մինչև անընդմեջ աշխատանքի վեց ամիսը լրանալն աշխատողի խնդրանքով ամենամյա արձակուրդ ստանալու հնարավորություն ընձեռել պայմանագրային զինվորական ծառայություն անցնող շարքային, ենթասպայական, սպայական կազմի զինծառայողների և պարտադիր զինծառայություն անցնող զինծառայողների ընտանիքների անդամներին (զինվորական ծառայության ժամկետում), ՀՀ պաշտպանության մարտական գործողությունների մասնակիցների ընտանիքների անդամներին, ՀՀ պաշտպանության ժամանակ կամ ՀՀ զինված ուժերում ծառայողական պարտականությունները կատարելիս կամ ծառայության ընթացքում հաշմանդամություն ձեռք բերած զինծառայողների ընտանիքների անդամներին, ՀՀ պաշտպանության ժամանակ կամ ՀՀ զինված ուժերում ծառայողական պարտականությունները կատարելիս կամ ծառայության ընթացքում զոհված (մահացած) զինծառայողների ընտանիքների անդամներին.

3. ամենամյա արձակուրդի ժամանակի ընտրության իրավունք վերապահել պայմանագրային զինվորական ծառայություն անցնող շարքային, ենթասպայական, սպայական կազմի զինծառայողների և պարտադիր զինծառայություն անցնող զինծառայողների ընտանիքների անդամներին (զինվորական ծառայության ժամկետում), ՀՀ պաշտպանության մարտական գործողությունների մասնակիցների ընտանիքների անդամներին, ՀՀ պաշտպանության ժամանակ կամ ՀՀ զինված ուժերում ծառայողական պարտականությունները կատարելիս կամ ծառայության ընթացքում հաշմանդամություն ձեռք բերած զինծառայողների ընտանիքների անդամներին, ՀՀ պաշտպանության ժամանակ կամ

ՀՀ զինված ուժերում ծառայողական պարտականությունները կատարելիս կամ ծառայության ընթացքում զոհված (մահացած) զինծառայողների ընտանիքների անդամներին.

4. աշխատողի պահանջով չվճարվող արձակուրդ տրամադրել ՀՀ պաշտպանության ժամանակ կամ ՀՀ զինված ուժերում ծառայողական պարտականությունները կատարելիս կամ ծառայության ընթացքում զոհված (մահացած) կամ հաշմանդամություն ձեռք բերած զինծառայողների ծնողներին և ամուսիններին՝ տարեկան մինչև 14 օր տևողությամբ.

5. աշխատատեղերի պարտադիր ապահովման նորմատիվ (այսուհետ՝ քվոտա) սահմանել նաև պարտադիր ժամկետային զինվորական ծառայությունից վերադառնալուց հետո՝ վեց ամսվա ընթացքում լիազորված մարմնում հաշվառված և համապատասխան մասնագիտություն ունեցող անձանց համար.

6. աշխատաշուկայում գործազուրկի անմրցունակության որոշարկման չափանիշ համարել նաև ՀՀ պաշտպանության ժամանակ կամ ՀՀ զինված ուժերում ծառայողական պարտականությունները կատարելիս կամ ծառայության ընթացքում զոհված (մահացած) զինծառայողների ընտանիքների անդամ հանդիսանալը.

7. սահմանել, որ պայմանագրային զինվորական ծառայության մեջ գտնվելու ժամանակահատվածում զինծառայողի ծառայության վայրի փոփոխությամբ պայմանավորված՝ ընտանիքի բնակության վայրը փոխելու դեպքում զինծառայողի ընտանիքների անդամները, ովքեր ուսումնառություն են անցնում ՀՀ կառավարության սահմանած ցանկում ընդգրկված Հայաստանի Հանրապետությունում հավատարմագրված ուսումնական հաստատություններում, զինվորական ծառայության նոր վայրում գործող ուսումնական հաստատություններում ունեն ընդհանուր մրցույթից դուրս, առանձին մրցույթի ընդունելության իրավունք:

Նշված ուսումնասիրության արդյունքներն ու խնդրի կարգավորման համար առաջարկված կոնկրետ լուծումները տեղ են գտել նաև Մարդու իրավունքների 2017, 2018 և 2019 թվականների տարեկան հաղորդումներում⁷³⁸:

Ներկայացված առաջարկությունների իրական շահառուներ կարող են լինել տարբեր կատեգորիայի զինծառայողներ և (կամ) նրանց ընտանիքների անդամներ, այդ թվում՝ ա) ժամկետային պարտադիր և պայմանագրային զինվորական ծառայություն անցած կամ անցնող շարքային, ենթասպայական, սպայական կազմի զինծառայողները և նրանց ընտանիքների անդամները, բ) ՀՀ պաշտպանության մարտական գործողությունների մասնակիցները, գ) ՀՀ պաշտպանության ժամանակ հաշմանդամություն ձեռք բերած զինծառայողները, նրանց և զոհված (մահացած) զինծառայողների ընտանիքների անդամները, դ) ՀՀ կամ պաշտպանության ոլորտում պետական լիազոր մարմնի հետ ռազմական փոխօգնության

⁷³⁸ Տե՛ս, օրինակ, ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի 2019 թվականի տարեկան հաղորդում, էջեր 595-597:

պայմանագրերի հիման վրա այլ երկրների պաշտպանության մարտական գործողություններին մասնակցած կամ մասնակցող անձինք կամ նրանց ընտանիքների անդամները և այլն:

Առաջարկները կարող են վերաբերելի համարվել և կիրառվել իրենց բնույթով զինվորական ծառայությանը հավասարեցված պետական այլ ծառայություն իրականացնող անձանց, օրինակ՝ քրեակատարողական ծառայողների համար նույնպես:

Հայաստանի Հանրապետությունում կոնկրետ գործառույթներ իրականացնող հանրային ծառայողների, տվյալ դեպքում՝ զինված ուժերի և այլ զորքերի զինծառայողների, ինչպես նաև նրանց ընտանիքների անդամների համար ոչ ֆինանսական բնույթի արտոնություններ նախատեսելը կունենա սոցիալական կարևոր նշանակություն և ռազմավարական տեսանկյունից խթանող բնույթ:

Ավելին՝ ներկայացված առաջարկների կենսագործունը և դրանց արդյունավետ ապահովումը կարող է հանրության մոտ էապես մեծացնել զինվորական ծառայության հանդեպ համակրանքն ու հետաքրքրությունը, ինչպես նաև բարձրացնել ծառայություն անցնող կամ անցած զինծառայողների կարգավիճակը:

Դրանից բացի, ոչ ֆինանսական բնույթի արտոնությունների ներդրման արդյունքում բանակում ծառայությունը կդառնա ավելի գրավիչ նաև հենց ծառայության մեջ գտնվողների և նրանց ընտանիքների համար:

Առաջարկները կենսագործելու նպատակով դեռևս 2019 թվականի ընթացքում Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմում մշակվել են «Հայաստանի Հանրապետության աշխատանքային օրենսգրքում», «Զբաղվածության մասին» և «Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքներում լրացումներ կատարելու մասին օրենքների նախագծեր, որոնք կենսագործելու նպատակով ուղարկվել էին Վարչապետին: Վարչապետի հանձնարարությամբ նախագծերը ներկայացվել էին շահագրգիռ քննարկման:

Պաշտպանության նախարարության տեղեկացմամբ՝ «Զբաղվածության մասին» ՀՀ օրենքում լրացումներ և փոփոխություններ են կատարվել, արդյունքում զոհված (մահացած) զինծառայողի ընտանիքի անդամների և երկարամյա ծառայության զինվորական կենսաթոշակառուների համար սահմանվել են զբաղվածության ապահովմանն ուղղված երաշխիքներ, ըստ որոնց՝ աշխատաշուկայում գործազուրկի անմրցունակության որոշարկման չափանիշ կհանդիսանան նաև Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանության մարտական գործողությունների կամ մարտական հերթապահության կամ հատուկ առաջադրանք կատարելու ժամանակ զոհված (մահացած) զինծառայողի ընտանիքի անդամ (ամուսին, երեխա, հայր, մայր, քույր, եղբայր, տատ, պապ) ինչպես նաև երկարամյա ծառայության զինվորական կենսաթոշակ ստացող անձ հանդիսանալու հանգամանքները:

Ողջունելի է առաջարկներից մեկի ընդունում, սակայն *անհրաժեշտ է միջոցներ ձեռնարկել ոչ ֆինանսական բնույթի արտոնությունները զինծառայողներին և նրանց ընտանիքների անդամներին վերապահելու նպատակով վերը նշված օրենքների նախագծերն ամբողջությամբ*

ընդունելու ուղղությամբ, ինչը կարևոր նշանակություն կարող է ունենալ զինծառայողի կարգավիճակի է՛լ ավելի բարձրացման և զինվորական ծառայության նկատմամբ հետաքրքրության է՛լ ավելի մեծացման գործում:

**ՔԼՈՒՆ 11. ԶԻՆՎԱԾ ՈՒԺԵՐՈՒՄ ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՎԻՃԱԿԸ
ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ ՀԱՅՏԱՐԱՐՎԱԾ ԱՐՏԱԿԱՐԳ ԴՐՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՌԱԶՄԱԿԱՆ
ԴՐՈՒԹՅԱՆ ՌԵԺԻՄՆԵՐՈՒՄ**

1. Զինված ուժերում նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակի հետ կապված խնդիրներ

Ամբողջ աշխարհի, այդ թվում՝ Հայաստանի համար 2020 թվականը բացասական առումով առանձնացել է անկանխատեսելի և չբացահայտված մի նոր չարիքի՝ նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակի տարածմամբ: Առողջապահության համաշխարհային կազմակերպությունը նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) վարակի (այսուհետ նաև՝ համավարակ) բռնկումը 2020 թվականի հունվարի 30-ին հայտարարեց է հանրային առողջապահությանն առնչվող և միջազգային նշանակություն ունեցող արտակարգ իրավիճակ, իսկ կազմակերպության գլխավոր տնօրենի 2020 թվականի մարտի 13-ի հայտարարությամբ հիվանդությունը որակվել է որպես պանդեմիա (համավարակ): Աշխարհի գրեթե բոլոր պետություններում համավարակի կանխման նպատակով սկսեցին ձեռնարկվել արտակարգ միջոցներ, հայտարարվել կարանտինային վիճակներ, փակվել հանրային նշանակության, ժամանցի, կրթական և այլ օբյեկտներ:

Այդպիսի խիստ միջոցների ձեռնարկումից անմասն չի մնացել Հայաստանը: Կառավարության 2020 թվականի մարտի 16-ի թիվ 298-Ն որոշմամբ հանրապետությունում հայտարարվեց արտակարգ դրություն, որով սահմանվեցին համավարակի հետագա տարածումը կանխելու նպատակով կիրառվող միջոցառումները և արտակարգ դրությամբ պայմանավորված՝ իրավունքների ու ազատությունների ժամանակավոր սահմանափակումները, արտակարգ դրության իրավական ռեժիմն ապահովող միջոցները: **Այդպիսի սահմանափակումներ տարածվել են նաև Զինված ուժերում, ինչը հանգեցրել է նոր և չուսումնասիրված խնդիրների առաջացման:**

Նշված իրավիճակը հասկանալիորեն բարդություններ առաջացրեց նաև Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատանքում, քանի որ կիրառված կամ պահանջվող սահմանափակումները տարածվեցին նաև գործողությունների, այցերի, քննարկումների, պետական մարմինների հետ համագործակցության իրականացման և այլ տեսանկյուններից:

Չնայած սահմանափակումներին և դրանց հետևանքով առաջացած գերծանրաբեռնվածությանը, Մարդու իրավունքների պաշտպանն ու իր ներկայացուցիչները շարունակել են շուրջօրյա աշխատանքները՝ համավարակի պայմաններում առաջացած մարտահրավերները հասկանալու, մարդու իրավունքների հնարավոր խախտումները կանխարգելելու, ինչպես նաև այսպիսի բարդ իրադրությունում մարդու իրավունքները

լավագույնս երաշխավորելու հարցում պետությանն աջակցելու հրամայականն ու հանձնառությունը ստանձնելով:

Այս ամենը հատկապես ընդգծվում է նրանով, որ արտակարգ իրավիճակներում մարդու իրավունքների պաշտպանության ազգային հաստատությունների (NHRI) դերն անքննելի կարևորություն ունի. մարդու իրավունքների պաշտպանության ազգային մեխանիզմները նման իրավիճակներում պետք է մեծագույն ջանքեր գործադրեն սահմանափակումների համատեքստում իրավունքի գերակայության ապահովման, խոցելի խմբերի վերհանման և նրանց առնչվող կարգավորումների ու գործնական քայլերի բացահայտման, սահմանափակումների և դրանցով պայմանավորված՝ խախտված իրավունքների պաշտպանության վերաբերյալ իրազեկման աշխատանքների իրականացման և մի շարք այլ սկզբունքային հարցերի ու խնդիրների լուծման ուղղությամբ:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը՝ որպես մարդու իրավունքների ազգային հաստատություն, ճգնաժամային կամ արտակարգ իրավիճակներում իրականացնում է և ունի աշխատանքի 3 հիմնական ուղղություն. 1) օգնություն քաղաքացուն (փորձը ցույց է տվել, որ իրավիճակով պայմանավորված՝ սահմանափակումները օբյեկտիվորեն փոփոխվում են շատ արագ, ինչի պայմաններում քաղաքացիների շրջանում առաջանում է իրազեկվածության պակաս, հետևաբար, մարդու իրավունքների ազգային հաստատությունների ստանձնած դերերից մեկը պետք է լինի նաև քաղաքացիներին առկա սահմանափակումների վերաբերյալ իրազեկումը, նրանց օգնությունը՝ հասկանալու սահմանափակման բնույթը, նշանակությունը, կարգը և այլն), 2) օգնություն պետությանը (հնարավորին սեղմ ժամկետում դուրս գալ ստեղծված իրավիճակից, իրականացնել իրազեկման աշխատանքներ, հանդես գալ կոչերով, հայտարարություններով և այլն), 3) պետության նկատմամբ վերահսկողություն:

Այս ամենն, անշուշտ, ուղեկցվում է յուրահատկություններով հատկապես պաշտպանության ու անվտանգության ոլորտին առնչվող հարցերում: Ոլորտի առանձնահատկությունների հաշվառմամբ՝ կարելի է պնդել, որ համավարակի պայմաններում ստեղծված արտակարգ դրությունը կամ իրավիճակը, և դրա արդյունքում առաջացած մարտահրավերները որոշակի զգայունություն ունեցող հարցեր և հետևանքներ առաջացրեցին նշված ոլորտի համակարգերում:

Նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակի տարածումը, իհարկե, չափազանց բարդացրեց նաև Պաշտպանի աշխատանքները Ձինված ուժերում իրավունքների պաշտպանության տեսանկյունից: Ինչպես նախորդ տարիներին, այնպես էլ 2020 թվականի սկզբին պլանավորվել էին Ձինված ուժերում որոշակի միջոցառումներ, այդ թվում՝ զորամասեր, զինվորական հոսպիտալներ, բժշկական և ռազմաբժշկական հանձնաժողովների նիստերին մշտադիտարկման այցերի իրականացում, ոլորտային խնդիրների կապակցությամբ մի շարք հանդիպում-քննարկումներ, զինծառայողների իրավական կրթության բարձրացման նպատակով տարբեր թեմաներով դասընթաց-սեմինարների կազմակերպում և այլն:

Պաշտպանի աշխատակազմը հնարավոր բոլոր միջոցներով փորձել է հաղթահարել առաջացած խնդիրները, օրինակ, տեղեկատվական տեխնոլոգիաների և հեռահաղորդակցության միջոցների օգտագործմամբ, սակայն միանշանակ է, որ ոլորտում որոշ գործողություններ առանց ֆիզիկական ներկայության ապահովման իրականացնել հնարավոր չէ:

Քննարկելով Ձինված ուժերում համավարակի տարածման, դրա կանխարգելման և առաջացած խնդիրները՝ Պաշտպանն անհրաժեշտ է համարում ընդգծել, որ Պաշտպանության նախարարության և Ձինված ուժերի ստորաբաժանումների կողմից մեծապես իրականացվել են անհրաժեշտ գործողություններ: Հատկապես անուրանալի է այսպիսի բարդ իրավիճակում ռազմական բժշկների հերոսական աշխատանքը, որն առանձնակի դրվատանքի է արժանի:

Ձինված ուժերի անդամների իրավունքների մասին Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեի թիվ CM/Rec(2010)4 հանձնարարականի 68-րդ կետի համաձայն՝ այն դեպքերում, երբ զինծառայողները կարող են ենթարկվել կամ ենթարկվել են համաճարակի, էնդեմիկ կամ այլ հիվանդությունների, անհրաժեշտ է ձեռնարկել նրանց առողջության պահպանմանն ուղղված համապատասխան միջոցներ:

Պաշտպանության նախարարությունը տեղեկացրել է, որ խաղաղ պայմաններում նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակի ներթափանցումը Ձինված ուժեր կանխելու նպատակով իրականացվող միջոցառումները, ինչպես նաև հակահամաճարակային և բուժական միջոցառումների կազմակերպումն իրականացվում են ՀՀ Կառավարության 2020 թվականի մարտի 16-ի թիվ 298-Ն, 2020 թվականի սեպտեմբերի 11-ի թիվ 1514-Ն, ինչպես նաև ՀՀ պարետի որոշումների և ՀՀ առողջապահության նախարարի հրամանների պահանջներից բխող ՀՀ պաշտպանության նախարարի, Ձինված ուժերի գլխավոր շտաբի պետի, ռազմաբժշկական վարչության պետի հրամաններով ու կարգադրություններով սահմանված կարգով: Այդ նպատակով 2020 թվականի ընթացքում Ձինված ուժերի ռազմաբժշկական հաստատություններում և առանձին զորամասերում ծավալվել են ինչպես ստացիոնար, այնպես էլ դաշտային շարժական մասնագիտական բուժական բաժանմունքներ: Ընդհանուր առմամբ, 2020 թվականի ընթացքում՝ մինչև սեպտեմբերի 27-ը, Ձինված ուժերում արձանագրվել է 969 վարակակիր և հիվանդ զինծառայող:

Միևնույն ժամանակ, Պաշտպանին հասցեագրվող բողոքների քննարկման, ինչպես նաև Պաշտպանության նախարարության իրավասու ստորաբաժանումների հետ տեղի ունեցած քննարկումների արդյունքում վեր են հանվել մի շարք խնդիրներ, որոնց համակարգային լուծումները չափազանց կարևոր են հետագայում հնարավոր նման իրավիճակներին պետության պատրաստվածության տեսանկյունից:

Ավելորդ չէ նշել, որ հատկապես այն ժամանակաշրջաններում, երբ համավարակի տարածման տեմպերն ավելանում էին, և կորոնավիրուսային հիվանդություն ունեցողների թիվը

հասնում էր կրիտիկական վտանգավոր մակարդակի, զուգահեռաբար ու շեշտակիորեն աճում էր նաև զինվորական հոսպիտալների ծանրաբեռնվածությունը:

Ինչպես առողջապահական մյուս համակարգերում, այնպես էլ Ջինված ուժերում անմիջապես իրականացվել են կորոնավիրուսային հիվանդություն ունեցող անձանց մեկուսացման և առանձին պահման վայրերում նրանց բուժումը կազմակերպելուն ուղղված աշխատանքներ, ինչը իրավիճակով պայմանավորված՝ անշուշտ անհրաժեշտ, սակայն մյուս հիվանդություններով և առողջական խնդիրներով զինծառայողների պատշաճ բժշկական օգնության, սպասարկման, ինչպես նաև փորձաքննությունների իրականացման բարդություններ է առաջացրել:

Հասկանալի է, որ նման իրավիճակում պետությունը շեղվում է իր ամենօրյա, նախագծված և կանխատեսելի գործունեության ճանապարհից, վերանայում առաջնահերթությունները՝ իր ողջ ներուժը նետելով հանրային ավելի բարձր վտանգավորություն ունեցող խնդիրների լուծմանը: Այնուամենայնիվ, հատկապես նման ճգնաժամային ժամանակաշրջաններում չափազանց կարևոր է զուգահեռաբար պատշաճ ջանասիրություն ցուցաբերել թեկուզև առժամանակ հանրային կարևորությունն ավելի ցածր գնահատվող, սակայն մարդու անօտարելի իրավունքների երաշխավորման տեսանկյունից սկզբունքային խնդիրների լուծման ուղղությամբ:

Այդպիսի իրավունքներից է Սահմանադրությամբ և միջազգային փաստաթղթերով երաշխավորված՝ առողջության պահպանության իրավունքը:

Հատկապես համավարակի տարածման բարձր մակարդակի հասնելու ժամանակահատվածներում Պաշտպանին հասցեագրվել են բողոքներ այն մասին, որ զինծառայողների որոշակի առողջական խնդիրներ, որոնց հետազոտության կամ բուժման հրատապությունը գնահատվել էր պլանային, անորոշ ժամկետով հետաձգվել են:

Պաշտպանության նախարարության հետ ինստիտուցիոնալ հիմքեր ունեցող կայուն համագործակցության շնորհիվ անհատական բողոքների մակարդակով գտնվել են լուծումներ, սակայն համակարգային առումով խնդիրն ամբողջությամբ կարգավորվել է միայն համավարակի տարածումը համեմատաբար նվազելու պայմաններում:

Ջինվորական հոսպիտալների ծանրաբեռնվածությունը հանգեցրել է այլ խնդիրների ևս: Օրինակ, քաղաքացին Պաշտպանին հասցեագրած բողոքով տեղեկացրել է, որ ցանկանում է անցնել պայմանագրային զինվորական ծառայության, ինչի կապակցությամբ պետք է անցնի սահմանված բժշկական հետազոտությունները: Քաղաքացու տեղեկացմամբ՝ հետազոտությունների նպատակով ուղեգրվել է ոչ զինվորական բժշկական հաստատություն, որտեղ անվճար հետազոտությունների իրականացման հետ կապված առաջացել են խնդիրներ:

Քաղաքացու հաշվառման վայրի Չորակոչային և զորահավաքային համալրման ծառայության տարածքային ստորաբաժանման հետ տեղի ունեցած քննարկման արդյունքում պարզվել է, որ քաղաքացուն զինվորական հոսպիտալ չուղեգրելու պատճառ է հանդիսացել

երկրում նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակի տարածման պատճառով հոսպիտալում հայտարարված կարանտինը:

Գնահատելի է Ջորակոչային և զորահավաքային համալրման ծառայության տարածքային ստորաբաժանման կողմից անհատական բողոքի լուծման ուղղությամբ միջոցներ ձեռնարկելու պատրաստակամությունը, քանի որ տեղի ունեցած քննարկման արդյունքում քաղաքացուն առաջարկվել է ուղեգրել այլ զինվորական հոսպիտալ, որտեղ առանց որևէ խնդրի կիրականացվեն անվճար բժշկական հետազոտությունները: Խնդրի քննարկման ընթացքում քաղաքացու հաշվառման վայրի զինվորական հոսպիտալն սկսել է գործել, և նրա հետազոտություններն իրականացվել են, սակայն նկարագրված խնդիրների առկայությունը բարդություններ է առաջացրել պայմանագրային զինվորական ծառայության անցնելու քաղաքացիների իրավունքի իրացման տեսանկյունից:

Այսպիսի խնդիրներ արձանագրել է նաև Պաշտպանության նախարարությունը: Ըստ ստացված տեղեկությունների՝ Նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակով պայմանավորված՝ 2020 թվականի ընթացքում սահմանափակվել է Ջինված ուժերի ռազմաբժշկական հաստատություններում զինծառայողների ընտանիքների անդամների, զինվորական հաշմանդամություն ունեցող անձանց և զինվորական թոշակառուների, ինչպես նաև քաղաքացիական անձանց բուժօգնության և սպասարկման տրամադրումը: Հետաձգվել է նաև զինծառայողների պլանային վիրահատական բուժումները, ինչը բացասական ազդեցություն է թողել զինված ուժերի անձնակազմի առողջության պահպանման արդյունավետության վրա:

Բացի դրանից, Պաշտպանության նախարարությունը տեղեկություններ է տրամադրել համավարակով պայմանավորված՝ աշխատանքի կազմակերպման գործընթացում առաջացած այլ խնդիրների վերաբերյալ: Մասնավորապես, նշվել է, որ նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակի տարածումը ոչ միայն էականորեն դժվարեցրել էր զորակոչային միջոցառումների կազմակերպման և անցկացման աշխատանքները, այլև պատճառ էր հանդիսացել 2020 թվականի զորակոչային միջոցառումները և զորակոչի ենթակա քաղաքացիների բժշկական փորձաքննության աշխատանքները նախատեսված ժամկետից 1 ամիս ուշ սկսելու համար, իսկ բուն համալրման ժամկետը երկարաձգվել է մեկ ամիս (մինչև օգոստոսի 30-ը):

Պաշտպանության նախարարությունը նաև տեղեկություններ է ներկայացրել Նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակի պայմաններում զորակոչի անցկացման ընթացքում ձեռնարկված միջոցառումների կապակցությամբ: Մասնավորապես՝

1) Ջորակոչային և զորահավաքային համալրման ծառայությունը և ենթակա տարածքային ստորաբաժանումները ստեղծված իրավիճակում իրենց գործունեությունը կազմակերպել են՝ խստիվ պահպանելով հակահամաճարակային անվտանգության կանոնները (մարդկանց

կուտակումների բացառում, սոցիալական (ֆիզիկական) հեռավորության պահպանում, դիմակների կրում և ձեռքերի ախտահանում)։

2) Կենտրոնական բժշկական հանձնաժողովի նիստերի անցկացման ընթացքում մարդկային կուտակումները տարածքային ստորաբաժանումներում բացառելու նպատակով փորձաքննության ենթակա քաղաքացիները հրավիրվել են փորձաքննության ըստ ժամերի՝ մեկ ժամվա ընթացքում յուրաքանչյուր բժիշկ-մասնագետի կողմից առավելագույնը հինգ քաղաքացու փորձաքննություն իրականացնելու հաշվարկով։

3) սահմանված ժամկետում զորակոչիկների Հանրապետական հավաքակայան տեղափոխման ընթացքում պահպանել են զորակոչիկների խմբերի, ուղեկցող անձնակազմի և տրանսպորտային միջոցների վարորդների հակահամաճարակային անվտանգության կանոնները՝ ապահովելով նրանց բժշկական դիմակներով և ախտահանիչ նյութերով։

4) անվտանգության բոլոր կանոնները խստորեն պահպանվել են նաև Հանրապետական հավաքակայանում։ Զորակոչիկները հավաքակայան են ներկայացել փոքրաթիվ խմբերով, հավաքակայանում գործող բոլոր աշխատանքային խմբերն իրենց գործունեությունը ծավալել են բացօթյա տարածքներում։ Զորակոչիկների նախորոշման վիճակահանությանը զորակոչիկների ծնողները հետևել են հեռավար կարգով։

Պաշտպանին հասցեագրված բողոքների ուսումնասիրություն ցույց է տվել, որ բացի զորակոչային գործընթացից, համավարակով պայմանավորված՝ խնդիրներ են առաջացել նաև զինվորական ծառայության կազմակերպման հետ կապված։

Մասնավորապես, Պաշտպանին մեծ թվով բողոքներ են հասցեագրվել զինծառայողներին օրենքով սահմանված արձակուրդների չտրամադրման հետ կապված։

Պաշտպանության նախարարությունից ստացված տեղեկությունների համաձայն՝ համավարակով պայմանավորված՝ արգելվել են պարտադիր ժամկետային զինծառայողների ազատ արձակումները, ծնողների այցելությունները, իսկ արձակուրդ տրամադրվում է՝ համաձայն ՀՀ Կառավարության 2020 թվականի սեպտեմբերի 11-ի թիվ 1514-Ն որոշման 17-րդ կետի պահանջների։

Հասկանալի է, որ մարդու որոշ իրավունքներ և ազատություններ Սահմանադրության 76-րդ և 120-րդ հոդվածների լույսի ներքո արտակարգ դրության ժամանակ կարող են սահմանափակվել. նշվածի հաշվառմամբ էլ Կառավարությունը 2020 թվականի մարտի 16-ի թիվ 298-Ն որոշմամբ հաստատված հավելվածի 14-րդ կետի 3-րդ ենթակետով զորամասերում արգելել է շարքային և կրտսեր ենթասպայական կազմերի պարտադիր զինծառայողների արձակուրդը։ Հասկանալի է նաև, որ արտակարգ դրության որոշակի ժամանակահատվածում, երբ հանրապետությունում առկա չէին կորոնավիրուսային հիվանդության ախտորոշման համար անհրաժեշտ և բավարար քանակի թեստեր, երբ Հայաստանի ամբողջ տարածքում հայտարարված էր խիստ կարանտինային դրություն, և սահմանափակվել էր նույնիսկ

քաղաքացիական անձանց ազատ տեղաշարժը, զինձառայողների արձակուրդների տրամադրման արգելքը կարող էր կրել իրավաչափ նպատակ:

Մինչույն ժամանակ, հարկ է նշել, որ նշված արգելքը պահպանվել է նույնիսկ այն ժամանակ, երբ առերևույթ Հայաստանի Հանրապետության ամբողջ տարածքում սահմանափակումների շեմն իջեցվել է: Այսպես, Կառավարության 2020 թվականի սեպտեմբերի 11-ի «Կորոնավիրուսային հիվանդությամբ (COVID-19) պայմանավորված կարանտին սահմանելու մասին» թիվ 1514-Ն որոշման հավելվածի 17-րդ կետի 2-րդ ենթակետով արձակուրդների արգելքը պահպանվել է՝ բացառությամբ զինձառայողների ընտանիքների անդամների մահվան դեպքերի:

Սահմանադրության 76-րդ հոդվածը սահմանում է, որ արտակարգ կամ ռազմական դրության ժամանակ մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքները և ազատությունները, բացառությամբ հստակ թվարկվածների, կարող են օրենքով սահմանված կարգով ժամանակավորապես կասեցվել կամ լրացուցիչ սահմանափակումների ենթարկվել միայն այնքանով, որքանով դա պահանջում է իրավիճակը՝ արտակարգ կամ ռազմական դրության ժամանակ պարտավորություններից շեղվելու վերաբերյալ ստանձնված միջազգային պարտավորությունների շրջանակներում:

Ընդ որում, անհրաժեշտ է հստակ արձանագրել, որ արտակարգ դրության ժամանակ ավելի մեծ է պետության իրավական բեռը մարդու նկատմամբ, քանի որ յուրաքանչյուր սահմանափակում պետք է լինի անհրաժեշտ, իրավաչափ և կոնկրետ իրավիճակին համաչափ, այս դեպքում՝ պետք է ծառայի համավարակի կանխարգելմանը:

Իրավունքների սահմանափակումների հիմնավորումները չեն կարող լինել այն նույն ծավալի, ինչ արտակարգ դրություն հայտարարելու սկզբնական շրջանում: Այլ կերպ՝ որքան երկարում է արտակարգ դրությունը, այնքան մեծանում է պետության իրավական պարտավորությունն առավել հիմնավորելու մարդու իրավունքների սահմանափակումները:

Զինձառայողներին արձակուրդներ չտրամադրելու խնդիրը հատկապես ընդգծվում է «Ես եմ» ծրագրով ծառայություն անցնող և ռազմաուսումնական համալսարաններում սովորող անձանց մասով:

Պաշտպանության նախարարության կողմից մշակված «Ես եմ» ծրագրով այն նորակոչիկները, ովքեր ցանկություն են հայտնում ծառայությունն իրականացնել մարտական հերթապահություն իրականացնող զորամասում, իրավունք են ստանում անցնելու նոր տեսակի ծառայության: Ծառայությունը տևում է 36 ամիս, սակայն դրանցից գումարային 7 ամիս զինձառայողն անցկացնում է արձակուրդի մեջ՝ սկսած 6-րդ ամսվանից, երբ իր ստորաբաժանումը ստանձնում է մարտական հերթապահությունը՝ յուրաքանչյուր ամիս ծառայելով 1+1+2 բանաձևով (մեկ շաբաթ՝ արձակուրդում, մեկ շաբաթ՝ զորամասում՝ պատրաստվելով մարտական հերթապահության, և երկու շաբաթ՝ առաջնագծում մարտական հերթապահություն անցկացնելիս): Այսպիսով, զորակոչվելուց հետո 5 ամիս ուսումնական փուլ

անցնելով՝ անձն անցնում է ծառայության, որի ընթացքում 31 ամսից 7-ն անցկացնում է տանը, իսկ 24-ը՝ զորամասում և մարտական դիրքերում: Յուրաքանչյուր անգամ արձակուրդ գնալիս զինծառայողին վճարվում է որոշակի գումար՝ արձակուրդային ծախսերը հոգալու համար:

«Ես եմ» ծրագրի վերը նշված նկարագրությունը տեղադրված է նաև Պաշտպանության նախարարության պաշտոնական կայքում⁷³⁹, և ակնհայտորեն երևում է, որ ի թիվս այլնի, նշված ծրագրի գրավչությունը և դրա շրջանակներում ծառայություն անցնելու խթանը կայանում է նրանում, որ զինծառայողը ծառայության մի զգալի հատված գտնվելու է տանը՝ արձակուրդի մեջ:

Այդ մասին հատուկ նշում է արվում զինծառայողի հետ կնքվող քաղաքացիաիրավական բնույթի պայմանագրում, որի ձևը սահմանված է ՀՀ կառավարության 2017 թվականի դեկտեմբերի 21-ի թիվ 1675-Ն որոշմամբ: Պայմանագրի 2.1.6.2-րդ կետի համաձայն՝ զինծառայողին տրվում է ամսական արձակուրդ՝ 7 օրացուցային օր ժամկետով, որը ներառում է նաև արձակուրդի վայր մեկնելու և արձակուրդի վայրից վերադառնալու ժամանակահատվածը:

Ըստ Պաշտպանության նախարարությունից ստացված տեղեկությունների՝ սանիտարահիգիենիկ և հակահամաճարակային միջոցառումների գործող կարգի համաձայն, արգելվել են «Ես եմ» ծրագրով զինվորական ծառայության մեջ գտնվող զինծառայողների արձակուրդները, սակայն արձակուրդի համար նախատեսված դրամական բավարարումները տրամադրվում են:

Չնայած դրամական բավարարումը «Ես եմ» ծրագրի շրջանակներում ծառայություն անցնող զինծառայողներին տրամադրելու հանգամանքին՝ խնդիր է առաջանում ձեռնարկվող այդպիսի միջոցի և արձակուրդի իրավունքի սահմանափակման համաչափության հետ կապված: Ինչպես դա նաև նկարագրված է Պաշտպանության նախարարության կողմից, «Ես եմ» ծրագրի շրջանակներում ծառայությունը որոշակիորեն տարբերվում է երկամյա պարտադիր զինվորական ծառայությունից՝ փաստացի դրվելով, այսպես ասած, «ժամկետային պայմանագրային» հիմքերի վրա, ծրագրի շրջանակներում ծառայությունը սովորական երկամյա ծառայությունից մեկ տարով ավելի է, իսկ մնացած ժամանակահատվածի համար էլ նախատեսված է զգալիորեն երկար տևողությամբ զորամասից դուրս գտնվելու իրավունք:

Խնդիրն այս համատեքստում դիտարկելիս և համավարակի կանխարգելման նպատակով սահմանափակումների անհրաժեշտությունն ու իրավիճակին համաչափ լինելը քննարկելիս հարկ է նշել, որ, օրինակ, պայմանագրային զինծառայողները համավարակի կանխարգելման նպատակով նախատեսված սահմանափակումների ողջ ընթացքում զորամասերի տարածքից դուրս գալու որևէ արգելք չեն ունեցել, ինչը տրամաբանական է: Այնուամենայնիվ, այս դեպքում նաև տրամաբանական հարց է առաջանում, թե որքանով է համաչափ պարտադիր

⁷³⁹ Տե՛ս <https://mil.am/hy/pages/1>:

ժամկետայիններին՝ ընդհանրապես, իսկ «Ես եմ» ծրագրի շրջանակներում ծառայություն անցնողներին՝ հատկապես, արձակուրդ տրամադրելու տոտալ արգելքի նախատեսումը, այն էլ այսպիսի տևական ժամանակով:

Պաշտպանին հասցեագրված բողոքների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ «Ես եմ» ծրագրով ծառայություն անցնող գրեթե բոլոր բողոքաբերները բարձրացնում են այն հարցը, թե արդյոք հնարավոր է քննարկել չօգտագործված արձակուրդների օրերի քանակով զինվորական ծառայությունից շուտ արձակելու հնարավորությունը:

Քաղաքացիների ներկայացրած մտահոգությունն ունի օբյեկտիվ և տրամաբանական հիմքեր, սակայն գիտակցելով գործող օրենսդրական կարգավորումների պարագայում զինծառայողներին այդպիսի հիմքով ծառայությունից շուտ արձակելու մեխանիզմների բացակայության հանգամանքը՝ **Պաշտպանն արձանագրում է, որ խնդրին հնարավոր է տալ այլընտրանքային լուծում. զինծառայողներին ոչ թե զորացրել ժամկետից շուտ, այլ հաշվարկել չօգտագործված արձակուրդների օրերի թիվը և դրանք ամբողջովին տրամադրել զինծառայողին մինչև նրա զորացրվելու օրը:** Այս պարագայում, կկանխվի երկու հնարավոր խնդրի առաջացում՝ 1) պետությունը կկատարի քաղաքացու հետ կնքված պայմանագրով ստանձնած պարտավորությունը, 2) արձակուրդների ավարտից հետո անմիջապես զորացրվող զինծառայողը չի վերադառնալու զորամաս, հետևաբար կբացառվի նաև նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակի տարածման հնարավոր ռիսկը:

Խնդիրը նույն կերպ նաև ընդգծվում է Ռազմաուսումնական հաստատություններում ուսանող անձանց մասով: Պաշտպանի աշխատակազմ ստացված տեղեկությունները վկայում են, որ Ռազմաուսումնական հաստատությունների ուսանողներին, համավարակով պայմանավորված, արգելվել է շաբաթ և կիրակի օրերին դուրս գալ հաստատությունների տարածքից, ինչը վերը շարադրված դիտարկումների տեսանկյունից ևս խնդրահարույց է:

Հաշվի առնելով տարեվերջին հանրապետությունում սահմանափակումների փաստացի նվազագույնի հասցված լինելը (ընդհուպ մինչև ժամանցի վայրերի լիարժեք գործարկումը), համավարակի տարածումը կանխարգելելու հարցում որոշակիորեն հմտացած, վերապատրաստումներ անցած և հստակ ուղեցույցներ ու չափանիշներ ունեցող բուժանձնակազմի առկայությունը, ինչպես նաև, առհասարակ, արտակարգ դրություն հայտարարելու համար հիմք հանդիսացած հարաբերականորեն կայունացած իրավիճակը՝ հնարավոր էր քննարկել զինծառայողներին արձակուրդների տրամադրման տոտալ արգելքը վերացնելու, և արձակուրդները հստակ կանոնների պահպանմամբ տրամադրելու հարցը (օրինակ, արձակուրդից վերադառնալիս պարտադիր մեկուսացում, ամենօրյա ջերմաչափում, սոցիալական հեռավորության խիստ պահպանում, վերադառնալուց հետո որոշակի ժամկետով անհատական պաշտպանիչ միջոցների պարտադիր օգտագործում և այլն):

Նշված հարցն անհրաժեշտ է նաև դիտարկել այն համատեքստում, որ 2020 թվականի սեպտեմբեր-նոյեմբեր ամիսներին տեղի ունեցած մարտական գործողություններից հետո

զինծառայողների մի հատվածին խրախուսանքի ձևով տրամադրվեցին կարճաժամկետ արձակուրդներ: Քննարկման ենթակա չէ այն, որ մարտական ծանր գործողությունների միջով անցած, որոշ դեպքերում անգամ մահից փրկված զինծառայողներին արձակուրդների տրամադրումը բարոյական, մարդկային և կարևոր քայլ էր, սակայն հարցը այս համատեքստում դիտարկելիս, ստացվում է, որ արձակուրդների տրամադրումը գործնականում հնարավոր էր կազմակերպել նաև մինչ այդ ժամանակահատվածը: Ընդ որում, այս պարագայում խնդիրն ավելի է սրվել՝ հաշվի առնելով այն, որ տարբեր պատճառաբանություններով և հիմնավորումներով արձակուրդներ տրամադրվել են ոչ բոլոր զինծառայողներին (Պաշտպանին հասցեագրվող բողոքները վկայում են, որ արձակուրդ չստացած զինծառայողների շարքում կան նույնիսկ այնպիսիք, ովքեր ծառայում են մեկ տարուց ավելի):

Համավարակի տարածմամբ պայմանավորված՝ արձանագրվել է մեկ այլ խնդիր ևս: Մասնավորապես, զորամասերից մեկից մեծ թվով պայմանագրային զինծառայողներ դիմել են Պաշտպանին և տեղեկացրել, որ բնակարանային վարձակալության գումարի փոխհատուցումը շարունակելու նպատակով որոշ փաստաթղթեր, այդ թվում՝ վարձակալության պայմանագրի պետական գրանցման վկայականը, ՀՀ կառավարության 2018 թվականի նոյեմբերի 22-ի թիվ 1321-Ն որոշմամբ սահմանված կարգով (մինչև 2020 թվականի ապրիլի 1-ը) պետք է ներկայացնեն զորամասի ֆինանսական բաժին: Քաղաքացիների պնդմամբ՝ երկրում համավարակի տարածման հետևանքով նախատեսված սահմանափակումների պատճառով անհրաժեշտ փաստաթղթերն ստանալու նպատակով չեն կարողացել դիմել Անշարժ գույքի կադաստրի կոմիտե: Արդյունքում, զինծառայողները մինչև ապրիլի 1-ը չեն կարողացել ներկայացնել փաստաթղթերը, ինչի պատճառով դադարեցվելու է իրենց վարձակալության գումարի փոխհատուցում տրամադրելը, ինչպես նաև պահանջվելու է վերադարձնել ընթացիկ տարում արդեն իսկ փոխհատուցված գումարը:

Զինծառայողների ներկայացրած հարցի կապակցությամբ Պաշտպանության նախարարության իրավասու ներկայացուցիչների հետ անմիջապես նախաձեռնվել են քննարկումներ, որոնց ընթացքում ստացվել է տեղեկություն, որ խնդիրը ներկայացվել է Զինված ուժերի գլխավոր շտաբի պետին՝ առաջարկվելով հետաձգել պահանջվող փաստաթղթերը զորամաս ներկայացնելու ժամկետները:

Այնուհետև՝ 2020 թվականի մայիսի 14-ին, ընդունվել է Կառավարության 2018 թվականի նոյեմբերի 22-ի թիվ 1321-Ն որոշման մեջ փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին որոշում, որով, ի թիվս այլնի, Անշարժ գույքի կադաստրի կոմիտեի կողմից տրվող տեղեկանքը զորամաս ներկայացնելու ժամկետը 2020 թվականի համար հետաձգվել է՝ վերջնաժամկետ նախատեսելով 2020 թվականի հունիսի 1-ը:

Դրական գնահատելով խնդրի լուծման ուղղությամբ ձեռնարկված քայլերը՝ այնուամենայնիվ, հարկ է նշել, որ զինծառայողների շրջանում չեն տարվել իրազեկման անհրաժեշտ

աշխատանքներ: Մասնավորապես, զինծառայողների կողմից հարցը բարձրացվելուց հետո այն նաև քննարկվել է Անշարժ գույքի կադաստրի կոմիտեի ներկայացուցչի հետ, ով տեղեկացրել է, որ պահանջվող տեղեկանքն ստանալու նպատակով պարտադիր չէ այցելել կադաստրի կոմիտեի գրասենյակ, տեղեկանքը հնարավոր է ստանալ նաև էլեկտրոնային տարբերակով:

Հատկանշական է, որ զինծառայողների տեղեկացմամբ՝ էլեկտրոնային տարբերակով դիմելու հնարավորության մասին տեղեկացված չեն եղել, հետևաբար, իրազեկման աշխատանքների իրականացման պարագայում այսպիսի խնդիր կարող էր նաև չառաջանալ:

«Արտակարգ դրության իրավական ռեժիմի մասին» ՀՀ օրենքի 9-րդ հոդվածով նախատեսվում են արտակարգ դրության իրավական ռեժիմն ապահովող միջոցները և ուժերը: Հոդվածի 2-րդ մասը սահմանում է, որ շարադրվող խնդիրներն իրականացնելու նպատակով գործադրվում են Ոստիկանության, Ազգային անվտանգության և Պաշտպանության պետական լիազոր մարմինների ուժերն ու միջոցները:

«Հայաստանի Հանրապետությունում արտակարգ դրություն հայտարարելու մասին» ՀՀ կառավարության 2020 թվականի մարտի 16-ի թիվ 298-Ն որոշմամբ սահմանված միջոցների ապահովման գործընթացին տարբեր ուղղություններով ներգրավվել են նաև ուժային կառույցներ, այդ թվում՝ Ոստիկանություն, Ազգային անվտանգության ծառայություն, Պաշտպանության նախարարություն և այլն: Արդյունքում, ուժային կառույցների ծառայողների համար սահմանվել են լրացուցիչ այնպիսի պարտականություններ, որոնք քաղաքացիական բնակչության հետ ակտիվ ու անմիջական շփումներ են ենթադրում:

Պաշտպանին հասցեագրվող բողոքները, աշխատակազմում իրականացված մշտադիտարկումներն ու ուսումնասիրությունները վկայում են, որ որոշ ուժային կառույցների ծառայողներ (օրինակ՝ Ոստիկանության զորքերի) չեն տիրապետում քաղաքացիների հետ անմիջական շփման համար անհրաժեշտ հմտությունների, ինչը հաճախ հանգեցնում էր որոշակի կոնֆլիկտային իրավիճակների:

Գործնականում վերհանված այսպիսի խնդիրները ցույց տվեցին, որ նման իրավիճակներում ոչ միայն տարբեր համակարգերի ծառայողների համար նախատեսված պարտականությունների պատշաճ իրականացման, այլև քաղաքացիների իրավունքների երաշխավորման և ապահովման տեսանկյունից կարևոր է պարբերաբար իրականացնել համապատասխան դասընթացներ ու վերապատրաստումներ:

Նշված դասընթացների իրականացումը մեծապես պետք է ուղղել ուժային կառույցների ծառայողներին քաղաքացիների հետ վարվեցողության կանոնների և շփումների ճիշտ իրականացման գիտելիքների ու հմտությունների զարգացմանը:

Մեկ այլ խնդիր է վերհանվել քաղաքացիների դիմումների ներկայացման, կամ առհասարակ, փոստային գրագրության գործընթացի հետ կապված:

Օրինակ, արձանագրվել է դեպք, երբ Պաշտպանության նախարարություն հասցեագրված գրավոր դիմումը, որն առաքված է եղել պատվիրված նամակով, չի ստացվել Նախարարության

կողմից թեկուզև ոչ միտումնավոր, սակայն զուտ կազմակերպչական խնդրի պատճառով: Նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակի տարածման սահմանափակումներով պայմանավորված՝ արգելվել էր թղթային նամակների անմիջական ընդունումը, փոստատարներին կամ դիմումն առձեռն ներկայացնող քաղաքացիներին առաջարկվում էր նամակը գցել դիմումների ընդունման արկղ:

Այս պարագայում, մի կողմից փոստատարներն իրենց հերթին ներկայացրել են օբյեկտիվ հակափաստարկ՝ նշելով, որ պատվիրված նամակն առանց ստացող կողմի ստորագրության պարզապես արկղ գցել չեն կարող, իսկ մյուս կողմից էլ քաղաքացիները որոշակի դեպքերում ցանկություն են հայտնել վերցնել ստացական: Արդյունքում, եղել են դեպքեր, երբ նամակները հետ են վերադարձվել, քանի որ պետական մարմինը չի ստացել դրանք:

Իհարկե, Պաշտպանին հասցեագրված բողոքների քննարկման շրջանակներում հարցերն ստացել են դրական լուծում, սակայն նման խնդրի առաջացումն, ինքնին, մտահոգիչ է:

Հերևաբար, առաջարկվում է՝

1. մշակել համաճարակային իրավիճակներում զինվորական հոսպիտալների սրանդարպացված գործողությունների ընթացակարգ (հաջորդականություն), որի իրագործմամբ չի սահմանափակվի և կապահովվի ցանկացած պայմաններում (օրինակ՝ կարանտինային) զինծառայողների բժշկական օգնություն և սպասարկում սրանալու իրավունքի իրացումը: Ընդ որում, կարևոր է, որ նման ընթացակարգեր (գործողությունների կարգավորումներ, չափանիշներ կամ սրանդարտներ) մշակվեն նաև Ջինված ուժերի ստորաբաժանումների համար՝ առավել արդյունավետ դարձնելով զորքերի ծառայությունը,

2. արտակարգ իրավիճակներում բացառել զինծառայողներին արձակուրդների տրամադրման երկարատև համատարած (տոտալ) արգելքը և սահմանել արձակուրդները հստակ կանոնների պահպանմամբ տրամադրելու մեխանիզմներ,

3. հաշվարկել «Ես եմ» ծրագրով զինվորական ծառայություն անցնող անձանց չօգտագործված արձակուրդների օրերի թիվը և դրանք ամբողջովին տրամադրել զինծառայողներին մինչև նրանց զորացրվելու օրը,

4. միջոցներ ձեռնարկել արտակարգ դրության պայմաններում իրավունքների սահմանափակումների կամ դրանց իրացման այլընտրանքային եղանակների վերաբերյալ զինծառայողների շրջանում ակտիվ իրազեկման աշխատանքներ իրականացնելու ուղղությամբ,

5. արտակարգ դրության իրավական ռեժիմի սպահովման միջոցառումներին ներգրավվող ուժային կառույցների ծառայողների (նաև զինված ուժերի՝ օրենքով սահմանված կարգով և ռեժիմով նրանց ներգրավման ընթացքում) համար մշակել և իրականացնել քաղաքացիական բնակչությանն հետ շփումների ու համապատասխան կանոնների վերաբերյալ դասընթաց-պարապմունքներ:

2. Քաղաքացիների իրավունքները զորահավաքային զորակոչի ընթացքում

2020 թվականի սեպտեմբեր 27-ից ադրբեջանական կողմի սանձազերծած ռազմական գործողությունների հաշվառմամբ՝ նույն օրը ՀՀ կառավարությունն ընդունել է «Հայաստանի Հանրապետությունում ռազմական դրություն հայտարարելու մասին» թիվ 1586-Ն որոշումը՝ հայտարարելով նաև ընդհանուր զորահավաք:

Սա այն հերթական ճգնաժամային կամ արտակարգ իրավիճակներից էր, որի պարագայում կրկին նախատեսվեցին մարդու հիմնական իրավունքների և ազատությունների որոշ սահմանափակումներ:

Բազմիցս նշվել է, որ արտակարգ իրավիճակներում Մարդու իրավունքների պաշտպանությամբ զբաղվող ազգային հաստատություններն ունեն կարևոր դերակատարություն: Այս առումով հարկ է նշել, որ ինչպես բոլոր ժամանակներում, այնպես էլ մարտական գործողությունների ընթացքում Ձինված ուժերում մարդու իրավունքների պաշտպանությանն առնչվող հարցերը եղել և շարունակում են մնալ Մարդու իրավունքների պաշտպանի առաջնահերթություններից:

Մարտական գործողությունների ողջ ընթացքում Պաշտպանը տարել է բազմակողմանի աշխատանքներ, որոնցից մեկն ուղղված է եղել զորահավաքային զինվորական ծառայության խնդիրների դիտարկմանը, վերհանմանը, քննարկմանը ու լուծմանը:

Լինելով կամուրջ հանրային մարմինների և քաղաքացիական հասարակության միջև՝ **Մարդու իրավունքների պաշտպանի համար չափազանց կարևոր է նաև միասնական հարթակ ստեղծել բանակում առկա խնդիրները վեր հանելու, դրանք քննարկելու և անհրաժեշտ լուծումներ գտնելու ուղղությամբ:** Նշվածի մասին խոսելիս պետք է ընդգծել, որ այդպիսին հանդիսանում է ԵԱՀԿ աջակցությամբ և Ազգային ժողովի պաշտպանության և անվտանգության հարցերի մշտական հանձնաժողովի համակարգմամբ գործող Անվտանգության ոլորտի նկատմամբ ժողովրդավարական վերահսկողության ազգային հարթակը⁷⁴⁰:

2020 թվականին տավուշյան մարտական իրադարձությունների և սեպտեմբեր-նոյեմբեր ամիսներին Արցախում և Հայաստանի սահմաններին տեղի ունեցած ռազմական գործողությունների արդյունքում ի հայտ եկած խնդիրներն է՛լ ավելի ընդգծեցին զինված ուժերի և ընդհանրապես անվտանգության ոլորտի նկատմամբ քաղաքացիական վերահսկողության, և մասնավորապես՝ խորհրդարանական վերահսկողության կարևորությունը: Պաշտպանը գտնում է, որ խորհրդարանական վերահսկողությունը նվազագույնի է հասցնում պետության սխալների ռիսկերը, ուստի անհրաժեշտ է, որ հատկապես խորհրդարանական կառավարման

⁷⁴⁰ Հարթակի մասին առավել մանրամասն ներկայացվել է «Հանրային մարմինների և քաղաքացիական հասարակության հետ զինված ուժերում մարդու իրավունքների հարցերով համագործակցությունը» պարագրաֆում:

պայմաններում խորհրդարանը պրոակտիվ քաղաքականություն ցուցաբերի ոլորտի խնդիրների վերհանման և դրանց լուծման ուղղությամբ:

Անդրադառնալով 2020 թվականի սեպտեմբեր-նոյեմբեր ամիսներին տեղի ունեցած մարտական գործողություններին՝ անհրաժեշտ է նշել, որ Պաշտպանն աշխատանքներ է կատարել և դեռևս շարունակում է կատարել պահեստազորում հաշվառված քաղաքացիներին զորահավաքային զինվորական ծառայության զորակոչից մինչև ծառայությունից արձակման ողջ ընթացքի խնդիրների հետ կապված:

Սահմանադրության 14-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ յուրաքանչյուր քաղաքացի պարտավոր է օրենքով սահմանված կարգով մասնակցել Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանությանը: «Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքի 5-րդ նախատեսված են զինվորական ծառայության տեսակները, և հոդվածի 1-ին մասի 3-րդ կետն այդպիսին է համարում նաև զորահավաքային զինվորական ծառայությունը:

Զինված ուժերի անդամների իրավունքների մասին Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեի թիվ CM/Rec(2010)4 հանձնարարականի բացատրական հուշագրի «Մեկնաբանություններ» բաժնում նշվում է, որ զինծառայողների հարաբերությունները զինված ուժերի հետ տարբերվում են ըստ նրանց՝ պրոֆեսիոնալ (այլ կերպ նաև՝ կամավոր), զորակոչիկ (պարտադիր ժամկետային զինծառայող) կամ պահեստազորային զինծառայող լինելու հանգամանքի⁷⁴¹:

Նշվում է նաև, որ մի շարք երկրներ ունեն ռազմական պահեստազորային ուժեր՝ կազմված պահեստազորայիններից: Պահեստազորայինները կարող են անցնել զինծառայության սեփական կամքով կամ ըստ պարտականության: Որոշ դեպքերում նրանք համարվում են քաղաքացիական բնակչություն, իսկ մյուս դեպքերում ասոցացվում են զինված ուժերի անձնակազմի հետ, երբ կանչվում են վարժանքի կամ մոբիլիզացվում ռազմական գործողությունների համար: Զինված ուժերում ծառայություն անցնելու ընթացքում, այսինքն՝ պարտադիր կանոնավոր վարժանքի ժամանակահատվածում, պահեստազորայինները, ինչպես զինված ուժերի ցանկացած այլ անդամ, պետք է օգտվեն իրենց իրավունքներից⁷⁴²:

ԵԱՀԿ ժողովրդավարական հաստատությունների և մարդու իրավունքների գրասենյակի կողմից 2008 թվականին տպագրված «Զինված ուժերի անձնակազմի մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների մասին» ձեռնարկում նշվում է, որ «Զինված ուժերի անձնակազմը միատարր խումբ չէ, քանի որ նրա մեջ ընդգրկված են մի շարք ենթախմբեր, ինչպես, օրինակ՝ ժամկետային զինծառայողներ, կամավորներ, զինված ուժերի տարբեր տեսակների ծառայողներ (...), ինչպես նաև տարբեր կոչումներ ունեցող զինծառայողներ՝ շարքայինից մինչև

⁷⁴¹ Տե՛ս, Զինված ուժերի անդամների իրավունքների մասին Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեի թիվ CM/Rec(2010)4 հանձնարարականի բացատրական հուշագրի «Մեկնաբանություններ» բաժինը, էջ 35, <https://rm.coe.int/human-rights-in-armed-forces/1680744b0a>:

⁷⁴² Տե՛ս նույն տեղում, էջ 36:

գեներալ: Այս ձեռնարկը ելնում է այն տեսակետից, որ մարդու իրավունքները մարդ էակի անօտարելի մասն են, և զինված ուժերի անձնակազմի որոշակի խմբին պատկանելու փաստը չի կարող բացասաբար ազդել մարդու իրավունքներից օգտվելու վրա⁷⁴³:

Այս ամենը վկայում է, որ զորահավաքային զինվորական ծառայություն անցնող անձինք իրենց կարգավիճակով նույնպես զինծառայող են և հավասարապես օգտվում են զինծառայողների համար նախատեսված իրավունքներից և երաշխիքներից:

Ջորահավաքային զինվորական ծառայության ներգրավելու գործընթացի հետ կապված Պաշտպանին հասցեագրված բողոքներն առաջին հերթին և մեծապես կապված են եղել քաղաքացիների առողջական վիճակը և ծառայության համար պիտանիության աստիճանը որոշելու նպատակով բժշկական հետազոտություններ ու փորձաքննություններ չիրականացնելու հետ:

Պաշտպանության նախարարությունից ստացված տեղեկությունների համաձայն՝ հակառակորդի կողմից սանձազերծած պատերազմի արդյունքում ընդհանուր զորահավաք հայտարարվելուց հետո զորահավաքային զորակոչին ընդգրկված քաղաքացիների բժշկական հետազոտությունը և փորձաքննությունն իրականացվել է քաղաքացիների կողմից ներկայացված բժշկական փաստաթղթերի և գանգատների հիման վրա: Ջորահավաքային զորակոչի շրջանակներում զինվորական ծառայության զորակոչված քաղաքացիների ընտանիքի անդամ հանդիսացող անձանց կողմից ստացվել են բազմաթիվ դիմումներ առ այն, որ զորահավաքային զորակոչին ընդգրկված քաղաքացիները, թաքցնելով իրենց առողջական վիճակը բժշկական հանձնաժողովից, զորակոչվել են զորահավաքային զինվորական ծառայության: Բժշկական հանձնաժողովները, գնահատելով ներկայացված բժշկական փաստաթղթերը, համադրելով դրանցում առկա ախտորոշումները ՀՀ կառավարության 2018 թվականի ապրիլի 12-ի թիվ 404-Ն որոշմամբ հաստատված զինծառայողների պիտանելիության աստիճանը որոշող հիվանդությունների ցանկի հետ, կայացրել են նախնական եզրակացություն: Ոչ պիտանի համարվելու դեպքում ՊՆ Ջորակոչային և զորահավաքային համալրման ծառայության (զինկոմիսարիատի) կողմից համապատասխան միջնորդություններ են ուղարկվել ԶՈՒ ԳՇ Անձնակազմի կառավարման գլխավոր վարչություն՝ նրանց զորահավաքային զորակոչը վաղաժամ դադարեցնելու վերաբերյալ:

Ըստ Պաշտպանության նախարարության՝ 2020 թվականի սեպտեմբեր-նոյեմբեր ամիսներին քաղաքացիներին ՀՀ զինված ուժեր ներգրավելիս եղել են դեպքեր, երբ նրանք ունեցել են առողջական խնդիրներ, ուստի բժշկական համապատասխան փաստաթղթեր ներկայացնելուց հետո նրանց ծառայությունը դադարեցվել է, և նրանք արձակվել են պահեստագոր (458 բողոք, բոլորն էլ բավարարված):

⁷⁴³ Տե՛ս ԵԱՀԿ Ժողովրդավարական հաստատությունների և մարդու իրավունքների գրասենյակի կողմից 2008 թվականին տպագրված «Զինված ուժերի անձնակազմի մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների մասին» ձեռնարկ, էջ 17:

Միևնույն ժամանակ, Պաշտպանին հասցեագրված բողոքները վկայում են, որ եղել են դեպքեր, երբ քաղաքացիները ներկայացրել են առողջական վիճակի վերաբերյալ գանգատներ, սակայն պատշաճ հետազոտություններ չեն անցել:

Օրինակ, քաղաքացին Պաշտպանին հասցեագրած բողոքով տեղեկացրել է, որ ծանուցվել է զորահավաքային զինվորական ծառայության զորակոչվելու վերաբերյալ, ներկայացել ՊՆ զորակոչային և զորահավաքային համալրման ծառայության տարածքային ստորաբաժանում (զինկոմիսարիատ), ներկայացրել առողջական խնդիրները, սակայն որևէ հետազոտություն չի իրականացվել:

«Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքի 17-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ զորահավաքային զորակոչի ժամանակ իրականացվում է քաղաքացիների առողջական վիճակի հետազոտում և բժշկական փորձաքննություն:

Իհարկե, բողոքի քննարկման արդյունքում քաղաքացին անցել է առողջական վիճակի անհրաժեշտ բժշկական հետազոտությունները, սակայն այսպիսի բողոքների առկայությունը և դրանց թիվը մտահոգիչ է:

Մեկ այլ դեպքում, Պաշտպանին հասցեագրած բողոքով քաղաքացին տեղեկացրել է, որ որդին զորակոչվել է զորահավաքային զինվորական ծառայության, սակայն ունի ոտքերի հետ կապված առողջական խնդիրներ: Քաղաքացու տեղեկացմամբ՝ այդ խնդիրների կապակցությամբ որդին հետազոտվել է զորակոչվելուց հետո և հոսպիտալային ռազմաբժշկական հանձնաժողովի կողմից ճանաչվել է ոչ պիտանի զինվորական ծառայության համար, սակայն զորացրման գործընթացը ձգձգվում է: Պաշտպանի և հոսպիտալի ներկայացուցիչների միջև տեղի ունեցած քննարկման արդյունքում հոսպիտալի կողմից գրություն է հասցեագրվել Կենտրոնական ռազմաբժշկական հանձնաժողով, որի փորձաքննության արդյունքում ևս քաղաքացին ոչ պիտանի է ճանաչվել զինվորական ծառայության համար և զորացրվել:

Պաշտպանի աշխատակազմ ստացված բողոքներից մեկ ուրիշով ստացվել է տեղեկություն այն մասին, որ զինվորական ծառայության համար ոչ պիտանի ճանաչված և հաշմանդամություն ունեցող անձը դիմել է զինկոմիսարիատ, ցանկություն է հայտնել մասնակցելու մարտական գործողություններին, և նրան զորակոչել են զորահավաքային զինվորական ծառայության՝ առանց ստուգելու նրա բժշկական փաստաթղթերը կամ պիտանիության վերաբերյալ առկա տեղեկատվությունը:

Այսպիսի բողոքների առկայությունն անհերքելի ապացույց է, թե որքան մեծ կարևորություն է ներկայացնում մինչև ծառայության զորակոչելը քաղաքացիների պատշաճ բժշկական հետազոտությունների և փորձաքննությունների իրականացումը, ընդ որում, դա կարևոր է ոչ միայն հենց ծառայություն անցնող զինծառայողի առողջական վիճակի ապահովման, այլև որոշ դեպքերում նաև մյուս զինծառայողների անվտանգության

ապահովման տեսանկյունից: Որպես ասվածի հիմնավորում՝ բավարար է ներկայացնել ևս մեկ օրինակ:

Քաղաքացին Պաշտպանին հասցեագրած բողոքով տեղեկացրել է, որ ամուսինն ունի հոգեկան առողջության հետ կապված խնդիրներ, որոնց մասին զորակոչվելիս չի հայտնել, սակայն կամավորական հիմունքներով անցել է զորահավաքային զինվորական ծառայության և մեկնել մարտական գործողությունների իրականացման վայր: Առանց այսպիսի խնդիրների վերհանման և փորձաքննության իրականացման քաղաքացուն զորահավաքային զինվորական ծառայության զորակոչելը, նրան զենք ամրակցելը և մարտական գործողությունների ներգրավելը, իհարկե, անկանխատեսելի հետևանքների առաջացման վտանգներ է պարունակում:

Ավելին, խնդիրը ոչ միայն առողջական վիճակի հետազոտություն պարզապես չիրականացնելու, այլ որոշակի դեպքերում զորակոչային գործընթացի կազմակերպվածության մեջ է եղել: Պաշտպանին հասցեագրված բողոքներից մեկով քաղաքացին հայտնել է, որ, կրկին, հոգեկան առողջության հետ կապված խնդիրներ ունեցող մարդն անցել է զորահավաքային զինվորական ծառայության, սակայն հատկանշական է, որ նրա մարտական գործողությունների իրականացման վայր տեղափոխված լինելու վերաբերյալ ՊՆ զորակոչային և զորահավաքային համալրման ծառայությունը տեղեկացված չի եղել. քաղաքացին աննկատ նստել էր զինծառայողներին տեղափոխող տրանսպորտային միջոց և մեկնել:

Հասկանալի է, որ ռազմական դրության և մարտական թեժ գործողությունների պայմաններում, երբ պետության առջև դրված է երկրի պաշտպանությունն ու անվտանգությունն ապահովելու խնդիր, յուրաքանչյուր վայրկյան կարևորագույն նշանակություն ունի, սակայն մյուս կողմից էլ հատկապես այսպիսի իրավիճակներում է կարևորվում զորակոչի կազմակերպման ընթացքի պատշաճ ապահովումը: Բացի նրանից, որ առողջական խնդիրներ ունեցող անձանց զորակոչելը կարող է հանգեցնել նրանց առողջության կամ նույնիսկ կյանքի իրավունքի խախտումների, լուրջ խնդիրներ ունեցող զինծառայողը մարտական գործողությունների իրականացման վայրում իր ներկայությամբ կարող է նաև բեռ դառնալ մյուս զինծառայողների համար, կամ նույնիսկ հանգեցնել որոշակի մարտական խնդիրների կատարման ձախողման (առողջական լուրջ խնդիրներ ունեցող անձը կարող է որոշակի պահի պարզապես չկարողանալ կատարել իր առջև դրված խնդիրը, ինչն էլ հնարավոր է նաև հանգեցնի մարտավարական կամ անվտանգային լուրջ հետևանքների առաջացման):

Հետևաբար, պատերազմի սպառնալիքի ներքո գտնվող կամ մարտական գործողությունների մեջ ներգրավված պետության պաշտպանության խնդիրների, զորակոչվող անձի, ինչպես նաև մյուս զինծառայողների անվտանգության և իրավունքների ապահովման տեսանկյունից կարևոր է ապահովել հետազոտություններ և փորձաքննություն անցած անձի զորակոչման պատշաճ գործընթացը:

Հենց այսպիսի իրավիճակներն են ցույց տալիս խաղաղ պայմաններում նախապես որոշված պլաններին համապատասխան, պատշաճ և որակյալ վարժական հավաքներ իրականացնելու կարևորությունը:

«Ձինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքի 17-րդ հոդվածի 1-ին մասը սահմանում է նաև, որ վարժական հավաքների ներգրավելիս նույնպես պարտադիր պետք է իրականացվի քաղաքացիների առողջական վիճակի հետազոտություն և փորձաքննություն: Այս գործընթացի պատշաճ կազմակերպման պարագայում պետությունը լավագույնս կտիրապետի զինապարտ քաղաքացիների ոչ միայն քանակի և մարտական գործողություններին պատրաստվածության վերաբերյալ տեղեկություններին, այլ նաև կունենա պահեստազորում հաշվառված քաղաքացիների առողջական վիճակի վերաբերյալ անհրաժեշտ տվյալների շտեմարան, որը պարբերաբար կթարմացվի, և մարտական գործողությունների ժամանակ զգալիորեն կթթափի զորահավաքային զինվորական ծառայության զորակոչելիս քաղաքացիների առողջական վիճակի գնահատման ժամանակատար գործընթացը:

Ավելին, անհրաժեշտության դեպքում կարելի է նաև քննարկել այլ բժշկական հաստատություններում զինապարտ քաղաքացիների հետազոտությունների արդյունքները ՊՆ զորակոչային և զորահավաքային համալրման ծառայության կողմից պահանջելու և ստանալու հնարավորություն⁷⁴⁴, ինչն էլ ավելի կբարձրացնի պահեստազորում հաշվառված քաղաքացու առողջական վիճակի վերաբերյալ տեղեկացվածության մակարդակը:

Հասցեագրված բողոքների ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ նաև արձանագրվել են դեպքեր, երբ կոնկրետ իրադրությունում ՊՆ զորակոչային և զորահավաքային համալրման ծառայությունը չի գնահատել զորակոչվող անձի նույնիսկ առողջական կարճաժամկետ խնդիրները և չի ցուցաբերել անհատական մոտեցում:

Օրինակ, Պաշտպանին հասցեագրած բողոքով քաղաքացին հայտնել է, որ որդին զորահավաքային զինվորական ծառայության զորակոչվելու ծանուցագիր է ստացել, սակայն ունի հարբուխ և բարձր ջերմություն: Քաղաքացու պնդմամբ՝ ՊՆ զորակոչային և զորահավաքային համալրման ծառայությունը հրաժարվել է մի քանի օր հետաձգել որդու զորակոչը:

Պաշտպանի աշխատակազմում ձեռնարկված միջոցների և տեղի ունեցած քննարկումների արդյունքում խնդիրը կարգավորվել է, քաղաքացին հաշվառման վայրի տարածքային պոլիկլինիկայից ստացել է տեղեկանք, որի հաշվառմամբ էլ նրա զորակոչման օրը հետաձգվել է: Այնուամենայնիվ, այսպիսի բողոքների առկայությունը վկայում է, որ որոշակի դեպքերում քաղաքացիներին զորակոչելիս չեն իրականացվել ոչ միայն ընդհանրապես առողջական վիճակի ամբողջական և պատշաճ հետազոտություններ, այլև՝ տարրական ջերմաչափում և

⁷⁴⁴ Առավել ևս, որ Հայաստանում ներդրվել է էլեկտրոնային առողջապահության «Արմեդ» համակարգը, և նման դեպքերում պարզապես պետք է հասանելիություն տրամադրել ՊՆ զորակոչային և զորահավաքային համալրման ծառայությանը (զինկոմիսարիատ):

հարբուխի առկայության գնահատում: Հատկապես նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակի առկայության պարագայում այսպիսի անտարբեր վերաբերմունքի նույնիսկ եզակի դեպքերի արձանագրումը խիստ մտահոգիչ է:

Զորահավաքային զորակոչի ընթացքում վերհանված խնդիրները կրել են ոչ միայն առողջական, այլ նաև ընտանեկան դրությամբ պայմանավորված բնույթ:

Եթե նախորդի պարագայում առաջացած հարցերը մեծապես գործնական են, ապա ընտանեկան հանգամանքների հաշվառման խնդիրն օրենսդրական է:

Այն քաղաքացիների շրջանակը, ովքեր ենթակա չեն զորահավաքային զորակոչման, սահմանվում է «Պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքով (29-րդ հոդվածի 2-րդ մաս): Օրենքը գրեթե հաշվի չի առնում ընտանեկան հանգամանքներն այդ շրջանակը սահմանելիս: Նշված օրենսդրական նորմով, բացի մյուս հիմքերից, զորահավաքային զորակոչի ոչ ենթակա են համարվում չորս և ավելի երեխա ունեցող անձինք:

Այս առումով անհրաժեշտ է նշել, որ «Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքով նախատեսված են ընտանեկան պայմաններից ելնելով՝ զինվորական ծառայության զորակոչից տարկետում տրամադրելու, ինչպես նաև ծառայությունից ազատման բազմաթիվ հիմքեր:

Հասկանալի է, որ պետությունը որոշակիորեն հատուկ քաղաքականություն է սահմանել պատերազմական իրավիճակների համար և սահմանել է զորահավաքային զինվորական ծառայությունից ազատելու համար ավելի նեղ պայմանների շրջանակ, սակայն պրակտիկան ցույց տվեց, որ այսպիսի մեխանիկական մոտեցումը նույնպես խնդրահարույց է:

Այս մասին է վկայում նաև Պաշտպանության նախարարությունից ստացված տեղեկությունն այն մասին, որ թեև «Պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքը զորահավաքային զորակոչից չի ազատում, օրինակ, մարտական գործողությունների արդյունքում գտնվելու վայրն անհայտ կամ գերության մեջ գտնվող զինծառայողի ընտանիքի անդամին, սակայն ստեղծված իրավիճակով պայմանավորված՝ ՊՆ Զորակոչային և զորահավաքային համալրման ծառայության տարածքային ստորաբաժանումներում (զինկոմիսարիատներում) գործնականում ձեռնպահ են մնացել այդպիսի անձանց զորահավաքային զորակոչին ընդգրկելու գործողություններից:

Պաշտպանն անհրաժեշտ է համարում արձանագրել, որ բացի վերը նշվածից, հնարավոր են դեպքեր, երբ անձը, օրինակ, չունենա 4 կամ ավելի երեխա, այլ՝ առանց մոր մեծացող 3 անչափահաս երեխաներ կամ ունենա 65 տարին լրացած կամ հաշմանդամություն ունեցող ծնողներ և այլն: Կարելի է թվարկել այսպիսի շատ օրինակներ: Սակայն միանշանակ է, որ գործող օրենսդրական կարգավորումները մի կողմից նախատեսում են ընտանեկան պայմաններից ելնելով զորահավաքային զորակոչի ոչ ենթակա անձանց սահմանափակ շրջանակ, մյուս կողմից էլ չեն նախատեսում որևէ մեխանիզմ (կառուցակարգ), որը հնարավորություն կտա յուրաքանչյուր դեպքում ցուցաբերել անհատական մոտեցում:

Պաշտպանության նախարարությունից ստացված մեկ այլ պատասխանի համաձայն՝ ընտանեկան դրությամբ պայմանավորված (անչափահասի միակ խնամակալ, հաշմանդամություն ունեցող ընտանիքի անդամի միակ խնամակալ և այլն) զորահավաքային միջոցառումներին ընդգրկված քաղաքացիների վերաբերյալ Պաշտպանության նախարարության թեժ գիծը ստացել է շուրջ 20 հեռախոսազանգ: Դիմումատուներին պարզաբանվել է, որ օրենքով սահմանված են այն դեպքերը, երբ անձը ենթակա չէ զորահավաքային զորակոչով զորակոչվելու: Սակայն, դիմում-բողոքներ ստանալուն պես ուսումնասիրվել է ընտանիքի կազմը և դիմումում նշված փաստերի իսկության դեպքում ՊՆ Զորակոչային և զորահավաքային համալրման ծառայության տարածքային ստորաբաժանումները հնարավորության սահմաններում ձեռնպահ են մնացել նշված կատեգորիայի անձանց զորահավաքային զորակոչին ընդգրկելու գործողություններից:

Այսպիսով, Պաշտպանի արձանագրումն առ այն, որ ներկայիս օրենսդրական կարգավորումն, ըստ էության, մեխանիկական մոտեցում է նախատեսում, հաստատվում է նաև պրակտիկայում: Մինևույն ժամանակ, հարկ է նշել, որ յուրաքանչյուր դեպքում անհատական մոտեցում ցուցաբերելու անհրաժեշտության հարցը բարձրացնելիս խոսքը, իհարկե, հայեցողության նախատեսման մասին չէ, քանի որ հատկապես պատերազմական իրադրությունում հայեցողական լայն շրջանակը կարող է հակառակ ու բացասական ազդեցություն ունենալ և նույնիսկ չարաշահումների հանգեցնել:

Դրական գնահատելով ՊՆ Զորակոչային և զորահավաքային համալրման ծառայության կողմից պրակտիկայում ցուցաբերած ճկուն մոտեցումները՝ անհրաժեշտ է խնդրին տալ օրենսդրական լուծումներ: Օրենքի սահմանափակ կարգավորումը մտահոգիչ է, և այս պարագայում անհրաժեշտ է կամ վերանայել զորահավաքային զորակոչի ոչ ենթակա անձանց շրջանակը և հաշվի առնել այն բոլոր հնարավոր ընտանեկան պայմանները, որոնք իրենց բնույթով կարող են ավելի բարդ լինել, քան 4 երեխա ունենալը, կամ նախատեսել այդպիսի անհատական դեպքերի վերհանման ու գնահատման մեխանիզմ, պարբերաբար ճշգրտել և թարմացնել այն տվյալները, որոնց հաշվառմամբ էլ որոշել, թե ով է ենթակա լինելու հնարավոր զորահավաքային զորակոչի, ով՝ ոչ:

Զորահավաքային զորակոչի ընթացքում արձանագրվել են նաև դեպքեր, երբ պահեստազորում հաշվառված անձանց զորակոչելիս հաշվի չեն առնվել քաղաքացիների մասնագիտական հմտությունները, զինվորական գիտելիքները, պատրաստվածության աստիճանը, նախկինում զինվորական ծառայություն անցած լինելու կամ չլինելու հանգամանքը և այլն:

Օրինակ, արձանագրվել է դեպք, երբ զորահավաքային զինվորական ծառայության է զորակոչվել նախկինում պարտադիր ծառայություն չանցած երաժիշտ, ով տեղափոխվել է

ծառայության այնպիսի վայր ու այնպիսի գործողությունների իրականացման նպատակով, որոնց բացարձակ պատրաստված չի եղել⁷⁴⁵:

Չխոսելով այդ պայմանների, խնդրի հետագա զարգացման և կարգավորման ուղղությամբ ձեռնարկված միջոցների վերաբերյալ՝ հարկ է ընդգծել, որ խնդիրն առաջին հերթին առաջացել է այն պատճառով, որ զորակոչի կազմակերպման փուլում այս հանգամանքները պատշաճ չեն գնահատվել:

Այս դեպքում ևս խոսք է գնում զորահավաքային զորակոչի գործընթացի կազմակերպվածության մասին: Ոչ միայն քաղաքացիների առողջական վիճակի, այլև նրանց մասնագիտության և զինվորական անհրաժեշտ պատրաստվածության ճիշտ գնահատումը, քաղաքացիների գիտելիքների և հմտությունների վերհանումը հետագա զինվորական ծառայության պատշաճ կազմակերպման անհրաժեշտ և կարևորագույն հիմքերից է:

«Պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքի 21-րդ հոդվածի 6-րդ մասի համաձայն՝ զինվորական հաշվառման նպատակով զինվորական կոմիսարիատում կազմվում է զինապարտի անձնական գործ, որում մուտքագրվում են զինապարտի ծննդյան և անձնագրային, անհրաժեշտ կենսաչափական, հաշվառման վայրի, ընտանեկան դրության, կրթության, աշխատանքային գործունեության, առողջական վիճակի, դատվածության վերաբերյալ տվյալները, ինչպես նաև ներառվում են այդ տվյալների վերաբերյալ համապատասխան բնօրինակ փաստաթղթերը կամ դրանց պատճենները: Տվյալների միասնականությունը և համակարգված կիրառումն ապահովելու նպատակով Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանության նախարարությունը վարում է զինվորական հաշվառման էլեկտրոնային կառավարման համակարգ՝ Հայաստանի Հանրապետության կառավարության սահմանած կարգով:

Նույն օրենքի 23-րդ հոդվածի 1-ին մասը սահմանում է, որ պահեստազորում հաշվառված քաղաքացիները, իրենց ունեցած ռազմահաշվառական մասնագիտությանը համապատասխան, զինվորական կոմիսարիատների կողմից կցագրվում են զինված ուժերի պատերազմական ժամանակաշրջանի հաստիքների՝ զորահավաքային զորակոչի միջոցով զինված ուժերի համալրումն ապահովելու նպատակով:

Այսպիսով, դեռևս մինչև զորահավաքային զինվորական ծառայության զորակոչելը, պետական իրավասու մարմիններն առնվազն պետք է տիրապետեն այն բոլոր տվյալներին, որոնք անհրաժեշտ են յուրաքանչյուր պահեստազորայինի հմտությունները, հնարավորությունները, կրթությունն ու պատրաստվածությունը գնահատելու, մարտական գործողությունների ընթացքում այդ հնարավորություններն անհրաժեշտ ուղղությամբ օգտագործելու և յուրաքանչյուր անձին համապատասխան վայր ու առաջադրանք կատարելու ուղարկելու համար: Հետևաբար, ոչ թե արդեն իսկ զորահավաքային զինվորական ծառայության ընթացքում, այլ մինչև որևէ մարտական գործողության

⁷⁴⁵ Մանրամասները կներկայացվեն հաջորդ պարագրաֆում:

իրականացման վայր կամ զորամաս կամ զինվորական այլ հաստատություն քաղաքացուն տեղափոխելը, իրավասու մարմինները պետք է արդեն իսկ գնահատած լինեն և իմանան, թե որ պահեստազորայինն ուր և ինչ նպատակով է տեղափոխվում, ինչ գործողություն է նա իրականացնելու, և ինչ ուղղությամբ են նրա գիտելիքներն ու հմտություններն օգտագործվելու:

Հետևաբար, առաջարկվում է՝

1. բացառել զորահավաքային զորակոչի ընթացքում պահեստազորում հաշվառված անձանց բժշկական հետազոտություններ և փորձաքննություն չիրականացնելու դեպքերը՝ մանրամասն գնահատելով զորակոչվողի առողջական վիճակը,

2. միջոցներ ձեռնարկել խաղաղ պայմաններում վարժական հավաքների գործընթացն ավելի թիրախային և պարզաճ իրականացնելու, այդ ընթացքում քաղաքացիների առողջական վիճակի վերաբերյալ տեղեկությունների պարզաճ հավաքագրումն ու թարմացումն ապահովելու ուղղությամբ,

3. քննարկել քաղաքացիական բուժհաստատություններում զինապարտ քաղաքացիների հետազոտությունների արդյունքները նույնպես ՊՆ զորակոչային և զորահավաքային համալրման ծառայության (զինկոմիսարիատի) համար հասանելի դարձնելու հարցը՝ միասնական բազայի ներդրման եղանակով,

4. քաղաքացուն զորահավաքային զինվորական ծառայության զորակոչելիս յուրաքանչյուր դեպքում ցուցաբերել անհատական մոտեցում՝ ուշադրություն դարձնելով նրա հատկապես առողջական կամ ընդհանրական կամ այլ օբյեկտիվ, հարգելի ու բարդ խնդիրներին, և յուրաքանչյուր դեպքում քննարկել կարճաժամկետ խնդիրների վերացման հնարավորության դեպքում նրա զորակոչման օրը հետաձգելու հնարավորության հարցը,

5. ընդլայնել ընդհանրական պայմաններից ելնելով զորահավաքային զորակոչի ոչ ենթակա անձանց շրջանակը կամ մշակել ու ներդնել անհատական (ոչ մեխանիկական) մոտեցում ցուցաբերելու հստակ մեխանիզմներ,

6. միջոցներ ձեռնարկել դեռևս մինչև զորահավաքային զինվորական ծառայության քաղաքացուն զորակոչելը նրա կարողությունները, հմտությունները, մասնագիտությունը և զինվորական պատրաստվածությունը պարզաճ գնահատելու ու դրանք զորահավաքային զինվորական ծառայության ընթացքում համարժեք օգտագործելու հնարավորությունները նախապես պարզելու ուղղությամբ:

3. Քաղաքացիների իրավունքները զորահավաքային զինվորական ծառայության ընթացքում

2020 թվականի սեպտեմբերի 27-ին Ադրբեջանի կողմից Արցախի և Հայաստանի դեմ սանձազերծված պատերազմի հետևանքով լրջագույն մարտահրավերներ են առաջացել մարդու իրավունքների պաշտպանության ոլորտում: Ադրբեջանի զինված ուժերի 44 օր տևող ու

չդադարող զինված հարձակումները հումանիտար աղետ են առաջացրել ոչ միայն քաղաքացիական բնակավայրերում, այլ նաև բոլոր այն վայրերում, որտեղ տեղի են ունեցել անմիջական ռազմական բախումներ: Դրա հետևանքով խարխլվել է պետության անվտանգությունը, խաղաղությունը, անմիջական սպառնալիքի տակ դրվել մարդու իրավունքների ողջ համակարգը: Պաշտպանը միջազգային հանրությունից և հատկապես մարդու իրավունքների հարցերով զբաղվող միջազգային կազմակերպություններից պահանջել է կոնկրետ քայլեր ձեռնարկել ադրբեջանական ագրեսիան կանխելու, Ադրբեջանի կատարած պատերազմական հանցագործությունները դատապարտելու ուղղությամբ: Հատուկ ընդգծվել է՝ ժամանակն է ապացուցելու, որ ամենաբարձր մակարդակով հայտարարվող՝ **«Որևէ մեկը չպետք է դուրս լինի եզրագծից, ու որևէ իրավունք չպետք է անտեսվի»** սկզբունքը ոչ թե գեղեցիկ արտահայտություն է ու պատրանք, այլ իրական կյանքում իրական մարդուն պաշտպանող սկզբունք⁷⁴⁶:

2020 թվականի իրադարձությունների հետևանքով լրջագույն մարտահրավերներ են առաջացել զինված ուժերում մարդու իրավունքների պաշտպանության ոլորտում: Դրա մասին են վկայում Հանրապետությունում ռազմական դրություն և ընդհանուր զորահավաք հայտարարվելուց հետո Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրվող ինչպես գրավոր, այնպես էլ բանավոր բողոքները: Ընդ որում, արտակարգ ռեժիմով և սահմանափակ ռեսուրսների պայմաններում գործող Պաշտպանի աշխատակազմը ռազմական դրությամբ պայմանավորված ստացել է աննախադեպ քանակի՝ 1000-ից ավելի բողոքներ:

Բողոքները հիմնականում վերաբերել են՝ 1) առանց վարժանքներ անցնելու մարտերի ներգրավմանը, 2) առողջական վիճակի պատճառով զինվորական ծառայության համար ոչ պիտանի ճանաչված զինծառայողներին ծառայությունից չարձակելուն, 3) նոր կորոնավիրուսային հիվանդություն ունեցող զինծառայողներին չմեկուսացնելուն ու բուժօգնություն չտրամադրելուն, 4) տևական ժամանակ մարտերին մասնակցելուց հետո հերթափոխ չիրականացնելուն, 5) զինծառայողների կենցաղային պայմաններին, 6) գտնվելու վայրն անհայտ կամ գերության մեջ գտնվող զինծառայողների ճակատագրի վերաբերյալ տեղեկություններ ստանալուն, 7) զոհված զինծառայողի մարմինը չհայտնաբերելուն, 8) արձակուրդ չտրամադրելուն կամ ոչ բավարար ժամկետով տրամադրելուն և այլն:

Յուրաքանչյուր բողոքի կապակցությամբ հետևողական ու թիրախային աշխատանքներ են տարվել: Օրինակ, քաղաքացիներին տրամադրվել են խորհրդատվություններ, արագ արձագանքման շրջանակներում քաղաքացիների բարձրացրած խնդիրների կապակցությամբ պետական իրավասու մարմիններից պահանջվել են պարզաբանումներ, առաջարկվել են հարցերի լուծման եղանակներ, Պաշտպանի աշխատակազմում կազմակերպվել են

⁷⁴⁶ Ադրբեջանի կատարած ռազմական հանցագործությունների վերաբերյալ մանրամասն ներկայացված է սույն հաղորդման «Նոր կորոնավիրուսային (Covid-19) համավարակի պայմաններում Արցախի և Հայաստանի նկատմամբ ադրբեջանական զինված հարձակումները և մարդու իրավունքների կոպիտ խախտումները» բաժնում:

զինճառայողների ու նրանց ընտանիքների անդամների ընդունելություններ, բարձրացրած խնդիրների կապակցությամբ կոնկրետ լուծումների առաջարկներով գրություններ են հասցեագրվել իրավասու պետական մարմիններին, կատարվել են այցելություններ զինվորական ու քաղաքացիական բուժհաստատություններ, զորամասեր և սահմանամերձ բնակավայրեր, տեղում ուսումնասիրվել նոր զբաղեցվող բնագծերում տեղակայված մարտական հենակետերում զինճառայողների պահման պայմանները և այլն: Բարձրացրած խնդիրների մի մասը իրավասու մարմինների հետ համագործակցությամբ լուծում են ստացել: Մինչդեռ բազմաթիվ խնդիրներ նույնիսկ ակտիվ մարտական գործողությունների դադարից հետո շարունակում են մնալ չլուծված:

Առանց վարժանքներ անցնելու մարտերի ներգրավում: Զինված ուժերի անդամների իրավունքների մասին Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեի թիվ CM/Rec(2010)4 հանձնարարականի «Ա» բաժնի համաձայն՝ **զինվորական ղեկավարությունը պարտավոր է ձեռնարկել ողջամիտ միջոցներ, որ զինվորական վարժանքը, մարտական գործողությունների պլանավորումը և օգտագործվող սարքավորումները զինճառայողների կյանքն անտեղի վտանգի չենթարկեն:**

Հետևաբար, զինճառայողների կյանքի իրավունքի պաշտպանությանն ուղղված ողջամիտ քայլերի ձեռնարկումը պետության պոզիտիվ պարտականությունն է:

Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրվել են բողոքներ առանց վարժանքներ իրականացնելու մարտերի ներգրավելու վերաբերյալ: Բողոքներից մեկով քաղաքացին տեղեկացրել է, որ արվեստաբանության թեկնածու է (երաժիշտ), և գիտական աստիճան ունենալու հիմքով զինվորական ծառայություն չի անցել: Նշել է, որ հայտարարված ընդհանուր զորահավաքի շրջանակում զորակոչային և զորահավաքային համալրման ծառայության տարածքային ստորաբաժանումից (զինկոմիսարիատ) զորակոչվել է զորահավաքային զինվորական ծառայության⁷⁴⁷: Քաղաքացու տեղեկացմամբ՝ չի տիրապետում որևէ զինատեսակի, չունի ռազմական գիտելիքներ: Այդ մասին տեղեկացրել է նաև վերադաս հրամանատարներին, ովքեր հայտնել են, որ իրեն չեն ներգրավի մարտական գործողություններին: Չնայած դրան, ըստ քաղաքացու, առանց որևէ ռազմական ուսումնական դասընթացներ անցնելու՝ իրեն փորձել են ներգրավել մարտերի:

Բարձրացված հարցն արագ արձագանքման շրջանակներում քննարկվել է Պաշտպանության նախարարության իրավասու ներկայացուցիչների հետ, արդյունքում՝ քաղաքացին չի ներգրավել մարտական գործողություններին: Ճիշտ է, ողջունելի է, որ կոնկրետ դեպքում խնդիրը լուծում է ստացել, սակայն մտահոգիչ է, որ այս դեպքը եզակի չէ, նշված հարցով ստացվել են բազմաթիվ բողոքներ:

⁷⁴⁷ Զորակոչելու խնդրին անդրադարձ է կատարվել նախորդ պարագրաֆում:

Թեև, ռազմական դրություն հայտարարվելու որոշակի ժամանակ անց կազմակերպվում էին մասնագիտական (թիրախային) վերապատրաստումներ⁷⁴⁸ (որոնց որակի բովանդակային կողմի քննարկումն այս պարագրաֆի խնդիրը չէ), այնուամենայնիվ արձանագրված՝ առանց պատրաստման մարտական առաջադրանքի ուղարկելու դեպքերը խիստ մտահոգիչ էին:

Անթույլատրելի է զորահավաքային զորակոչի միջոցով զինված ուժեր ներգրավելուց հետո քաղաքացուն առանց համապատասխան զինվորական գիտելիքներ սովորեցնելու անմիջական մարտական գործողությունների վայր կամ հատուկ առաջադրանքների ուղարկելու դեպքերը՝ առավել ևս, երբ քաղաքացին երբևէ չի ներգրավվել պահեստազորային պատրաստության միջոցառումների կամ զինվորական ծառայություն չի անցել: Դրանով վտանգվում է ինչպես այդ զինծառայողի, այնպես էլ նրա ծառայակիցների կյանքն ու առողջությունը և հանգեցնում մարտական առաջադրանքների ոչ պատշաճ կատարման:

Առողջական վիճակի պատճառով զինվորական ծառայության համար ոչ պիտանի ճանաչված զինծառայողներին ծառայությունից չարձակում: Ինչպես արդեն ներկայացվել է, միջազգային իրավական փաստաթղթերի համաձայն՝ պետության անվերապահ պարտականությունն է իր հսկողության ներքո գտնվող անձանց, այդ թվում՝ զինծառայողների կյանքի ու առողջության պահպանումը, նրանց վտանգներից զերծ պահելը:

2020 թվականի սեպտեմբեր-նոյեմբեր ամիսներին տեղի ունեցած ռազմական գործողությունների ընթացքում Պաշտպանին հասցեագրվել են բողոքներ առողջական վիճակի պատճառով զինվորական ծառայության համար ոչ պիտանի ճանաչված զինծառայողներին ծառայությունից չարձակելու վերաբերյալ: Բողոքներից մեկով քաղաքացին հայտնել է, որ հարազատն ունի հոգեկան առողջության հետ կապված խնդիրներ, սակայն մեկնել է զորահավաքային զինվորական ծառայության, և նրան հասկացվել է զենք-զինամթերք: Ընդ որում, հոգեկան առողջության խնդրի պատճառով հարազատը նախկինում ազատվել է զինվորական ծառայությունից: Քաղաքացին խնդրել է հրատապ միջոցներ ձեռնարկել հարազատին զինվորական ծառայությունից արձակելու ուղղությամբ: Տվյալ դեպքի առանձնահատկությունը կայանում է նրանում, որ ՊՆ զորակոչային և զորահավաքային համալրման ծառայությունը տեղյակ չի եղել քաղաքացու մարտական գործողությունների

---

⁷⁴⁸ Պաշտպանության նախարարության պարզաբանմամբ՝ մարտական ներդաշնակման շրջաններ դուրս բերված բոլոր ստորաբաժանումների (կամավորական ջոկատներ, այլ զորքեր, աշխարհազոր) հետ անցկացվել են հրաձգություններ, մարտավարական, առաջին բուժօգնության, հետախուզության և այլ պարապմունքներ, ընդ որում, վաշտերի հետ՝ եռօրյա, գումարտակների հետ՝ հնգօրյա, իսկ գնդերի հետ՝ յոթնօրյա տևողությամբ: Պատերազմի օրերին ՊՆ թեժ գիծը ստացել է ահազանգեր, երբ պահեստազորայինին կցել են այնպիսի հաստիքի, ինչին ինքը չի տիրապետում: Խնդիրներն անմիջապես զեկուցվել են տվյալ զորամասերի պատասխանատուներին, և հարցերը լուծում են ստացել:

իրականացման վայր մեկնած լինելու մասին, քանի որ նա աննկատ նստել է զինծառայողներին տեղափոխող ավտոմեքենան և մեկնել:

Մտահոգիչն այն է, որ հոգեկան առողջության խնդիրներ ունեցող քաղաքացին զինվորական ծառայության մեջ մնալով՝ ուղիղ վտանգի տակ է դնում իր և ծառայակիցների կյանքը (առավել ևս, երբ նրան հատկացվում է զենք-զինամթերք և տեղափոխվում մարտական գործողությունների գոտի կամ հարակից տարածք)⁷⁴⁹:

Քննարկվող դեպքում անմիջապես կապ է հաստատվել Պաշտպանության նախարարության իրավասու ներկայացուցիչների հետ և առաջարկվել հրատապ միջոցներ ձեռնարկել քաղաքացուն զորահավաքային զինվորական ծառայությունից արձակելու ուղղությամբ: Մինչդեռ, խնդիրը միմյանց փոխանցելու ընթացակարգերի պատճառով (Պաշտպանության նախարարություն – ՁՈՒ գլխավոր շտաբ - զորամասի հրամանատարություն) քաղաքացու զինվորական ծառայությունից արձակումը ձգձգվել է. նա արձակվել է մոտ 10 օր անց:

Ընդհանուր առմամբ, ակտիվ մարտական գործողությունների ամբողջ ընթացքում Պաշտպանության նախարարություն-Գլխավոր շտաբ և զորամասերի անմիջական հրամանատարություն օղակում զինծառայողների ու նրանց ընտանիքների անդամների իրավունքներին առնչվող հարցերը միմյանց միջև տեղ հասցնելու, քննարկելու, լուծումներ գտնելու հետ կապված խնդիրներ են եղել: Մասնավորապես, հարցերին արձագանքելը եղել է ձգձգումներով, որի հետևանքով շատ հաճախ դրանց լուծումը դարձել է ժամանակավրեպ:

Կորոնավիրուսային հիվանդություն ունեցող զինծառայողներին չմեկուսացնելու ու բուժօգնություն չտրամադրելու խնդիր: Հարցը պետք է դիտարկել միջազգային իրավական փաստաթղթերի լույսի ներքո: Այսպես, Զինված ուժերի անդամների իրավունքների մասին Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեի թիվ CM/Rec(2010)4 հանձնարարականի 68-րդ կետի համաձայն՝ այն դեպքում, երբ զինծառայողները ենթարկվել են կամ կարող են ենթարկվել համաճարակի, էնդեմիկ կամ այլ հիվանդությունների, անհրաժեշտ է ձեռնարկել նրանց առողջության պահպանմանն ուղղված համապատասխան միջոցներ: Ավելին, ըստ

⁷⁴⁹ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի իրավաբանության համաձայն՝ պետության պոզիտիվ պարտավորությունն է ձեռնակել գործնական կանխարգելիչ միջոցառումներ՝ ուղղված անհատին այլ անձանցից կամ, որոշ առանձին հանգամանքներում, սեփական անձից պաշտպանելու համար: Իշխանությունները պարտավոր են հատուկ ջանասիրություն դրսևորել հոգեկան առողջության հետ կապված խնդիրներ ունեցող զինծառայողի մասին հոգ տանելու ուղղությամբ: Այն դեպքում, երբ ենթադրություն կա, որ զինվորական ղեկավարությունն անհատի, այդ թվում՝ զինծառայողների կյանքի պաշտպանության նկատմամբ ունեցած իրենց պարտականությունները պատշաճ չեն կատարել, անհրաժեշտ է հաստատել, թե արդյոք իշխանությունները գիտեին կամ պետք է իմանային անհատի կյանքին սպառնացող իրական և անմիջական վտանգի մասին, և եթե այդպես է, ապա արդյոք իրենց իրավասության սահմաններում ձեռնարկել են անհրաժեշտ բոլոր քայլերը՝ նրա կյանքը պաշտպանելու համար (Տե՛ս, Օսմանն ընդդեմ Միացյալ Թագավորության (Osman v. United Kingdom) գործով 1998 թվականի հոկտեմբերի 28-ի վճիռը, գանգատ թիվ 23452/94, կետ 115):

Հանձնարարականի 71-րդ կետի՝ ռազմական գործողությունների ժամանակ զինձառայողներին բժշկական օգնություն պետք է տրամադրվի հնարավորին արագ:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի հասցեագրած բողոքով քաղաքացին հայտնել է, որ եղբայրը մարտական գործողություններին մասնակցելուց հետո վերադարձել է և բարձր ջերմություն ունենալու կապակցությամբ անցել կորոնավիրուսային հիվանդության թեստավորում: Դրանից հետո, Ջորակոչային և զորահավաքային համալրման տարածքային ստորաբաժանումը, չսպասելով թեստի պատասխանին, եղբորը կրկին ներգրավել է զորահավաքային զինվորական ծառայության: Քաղաքացին նշել է, որ զորամաս հասնելուց հետո թեստի պատասխանը դրական է ստացվել, եղբայրն ունի բարձր ջերմություն, դժվարությամբ է քայլում: Նաև նշել է, որ եղբայրը առողջական խնդիրները, այդ թվում՝ թեստի պատասխանը, ներկայացրել է զորամասի հրամանատարությանը, սակայն չի մեկուսացվել և գտնվում է մյուս զինձառայողների հետ ընդհանուր զորանոցում: Բացի այդ, եղբորը որևէ բուժօգնություն չի տրամադրվել:

Նշված ահազանգի մասին անմիջապես տեղեկացվել է Պաշտպանության նախարարության իրավասու ներկայացուցիչը, ով հայտնել է, որ համապատասխան միջոցներ կձեռնարկվեն:

Չնայած հարցը մեր կողմից պարբերաբար բարձրացնելուն և խնդրի կարգավորմանը միտված իրավասու մարմնի պատրաստականությանը՝ զինձառայողը շուրջ 10 օր չի մեկուսացվել, և նրան պատշաճ բուժօգնություն չի տրամադրվել:

Մարդու իրավունքների պաշտպանն անընդունելի է համարում հատկապես մարտական գործողությունների պայմաններում նման գործելաոճը: Պաշտպանը խնդիրը դիտարկում է երկու դիտանկյունից. առաջին՝ զինձառայողի առողջության պահպանման ու բուժօգնություն տրամադրելու հարցում պետությունն ուղիղ պարտականություն է կրում (հատկապես, պատերազմող երկրի պաշտպանության խնդիրների, անվտանգության և զինձառայողների իրավունքների ապահովման տեսանկյունից է կարևոր նրանց պատշաճ բժշկական օգնության տրամադրումը): Երկրորդ, կորոնավիրուսային հիվանդություն ունեցող զինձառայողին չմեկուսացնելը կարող է հանգեցնել նաև մյուս զինձառայողների վարակմանը՝ հանգեցնելով ընդհանուր զորքի մարտունակության անկմանը:

Կոնկրետ դեպքում, քաղաքացու բողոքի քննարկումը դադարեցվել է զուտ այն պատճառով, որ նրա եղբայրը տուն է վերադարձել, և քաղաքացին խնդրել է բողոքը չքննարկել:

Իհարկե, պետք է ընդգծել, որ տվյալ ոլորտում բացթողումներ արձանագրվել են ոչ հաճախակի: Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի շուրջօրյա դիտարկումները ցույց են տալիս, որ ՀՀ պաշտպանության նախարարության համակարգի **ռազմական բժիշկները հավատարիմ են իրենց մարդասիրական բարձր առաքելությանը:** Դրա մասին են վկայում ոչ միայն Պաշտպանի աշխատակազմի ուսումնասիրությունները, այլև քաղաքացիները, ովքեր իրենց դիմումներում հերոսական են համարում մեր բժիշկների կատարած աշխատանքը: Պատերազմական գործողությունների ժամանակ շատ դեպքերում

նրանք վերջինս են դուրս եկել ռազմական գործողությունների այն վայրերից, որտեղ ընթացել են ծանր մարտեր՝ օգնություն ցույց տալով կամ փրկելով մյուսներին: Պաշտպանն արձանագրել է նաև ռազմագերիներին բացառիկ աջակցության օրինակներ: **Բժիշկների բարձր պրոֆեսիոնալիզմը, անձնուրացությունը, գիշեր ու ցերեկ հոգատար աշխատանքը պետք է յուրաքանչյուր բարձր գնահատի: Նրանց առաքելությունը մարդասիրական է և չի ճանաչում ազգություն:**

Իհարկե, ռազմաբժշկության ոլորտում կան նաև տարբեր խնդիրներ, որոնց լուծումը պահանջում է հետետղական կոնկրետ քայլեր: Մարդու իրավունքների պաշտպանն իր իրավասության շրջանակում պատրաստակամ է ու մշտապես է աջակցում խնդիրների լուծմանը, ինչը բերում է տվյալ համակարգի զարգացմանը և նպաստում մարդու իրավունքների պաշտպանության ընդհանուր գործին:

Տևական ժամանակ մարտերին մասնակցելուց հետո հերթափոխ չիրականացնելու խնդիր: Չինված ուժերի անդամների իրավունքների մասին Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեի թիվ CM/Rec(2010)4 հանձնարարականի բացատրական հուշագրի «ԺԷ» կետը սահմանում է, որ չնայած միշտ չէ, որ հնարավոր է բացառիկ հանգամանքներում, օրինակ՝ դաշտային զորավարությունների կամ գործողությունների ընթացքում, երաշխավորել զինձառայողների՝ հանգստի բավարար ժամանակ ունենալու իրավունքը, անհրաժեշտ է նվազագույնի հասցնել երկար ժամանակահատվածով առանց որևէ հանգստի մնալու դեպքերը:

Քաղաքացիները Պաշտպանին դժգոհություններ են ներկայացրել առ այն, որ իրենց հարազատները տևական ժամանակ մասնակցել են մարտական գործողություններին (որոշ դեպքերում շուրջ երկու ամիս անընդմեջ), սակայն նրանց հերթափոխը չի կազմակերպվել: Այդ պատճառով, նրանք հոգնել են, ձեռք բերել առողջական խնդիրներ: Հարցի կապակցությամբ Պաշտպանության նախարարության իրավասու ներկայացուցիչը հրապարակային հայտարարել է, որ ակտիվ մարտական գործողությունների փուլում հերթափոխի իրականացումը կարող է խնդիրներ առաջացնել⁷⁵⁰:

Մարտերին մասնակցող զինձառայողներին հերթափոխելու հարցով ակտիվ ու արդյունավետ համագործակցություն է տեղի ունեցել Պաշտպանության նախարարության իրավասու ներկայացուցիչների հետ, յուրաքանչյուր կոնկրետ դեպքին ցուցաբերվել է անհատական մոտեցում (ի թիվս այլնի՝ հաշվի առնելով զինձառայողի առողջական վիճակը, մարտերին մասնակցելու տևողությունը և այլն): Արդյունքում, բազմաթիվ դեպքերում զինձառայողների հերթափոխն իրականացվել է, և քաղաքացիների բարձրացրած խնդիրները լուծում են ստացել⁷⁵¹:

⁷⁵⁰ <https://www.lragir.am/2020/11/02/595574/>

⁷⁵¹ Պաշտպանության նախարարության տեղեկացմամբ՝ մարտական գործողությունների ընթացքում հերթափոխ չկազմակերպելու վերաբերյալ ՀՀ ՊՆ թեժ գիծը ստացել է շուրջ 48 բողոք: Խնդիրը ներկայացվել է ըստ վերադասության և հնարավորինս լուծում է տրվել:

Ջինժառայողների կենցաղային պայմանների հետ կապված խնդիրներ: Ջինված ուժերի անդամների իրավունքների մասին Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեի թիվ CM/Rec(2010)4 հանձնարարականի 62-րդ կետի համաձայն՝ այն դեպքում, երբ **զինժառայողին տրամադրվում է կացարան, մասնավորապես՝ գիշերակացի հարմարություն, այն պետք է բավարարի առողջության և հիգիենայի հիմնական պահանջներին:** Ըստ Հանձնարարականի 75-րդ կետի՝ **զինժառայողները պետք է ապահովված լինեն համապատասխան սննդակարգով,** իսկ 76-րդ կետը սահմանում է, որ **մաքուր խմելու ջուրը պետք է հասանելի լինի զինժառայողների համար բոլոր ժամանակներում:**

Պաշտպանը տարբեր եղանակներով, այդ թվում՝ գրավոր բողոքների կամ թեժ գծին ահազանգերի միջոցով ստացել է բազմաթիվ բողոքներ զինժառայողների պահման պայմանների վերաբերյալ: Բողոքներով քաղաքացիները հայտնել են, որ զինվորները պահվում են խոնավ, ցուրտ պայմաններում, քնում են հատակին, տևական ժամանակ լոգանք չեն ընդունել, որոշ հատվածներում, առկա չէ խմելու ջուր, զինվորները չունեն բավարար սնունդ, քնում են դրսում՝ քնապարկերում: Այս խնդրի մասին զինժառայողների ծնողները բազմիցս հայտարարել են նաև հրապարակայնորեն⁷⁵², բացի դրանից, կոնկրետ տեղեկություններ են տարածվել զանգվածային լրատվության միջոցներով⁷⁵³: Սահմանամերձ բնակավայրեր կատարված այցերի և նոր բնագծերում տեղակայված մեր զինժառայողների հետ հանդիպում-քննարկումների ընթացքում զինժառայողները ևս բարձրացրել են հրատապ լուծում պահանջող ու կենսական կարևորության մի շարք խնդիրներ (օրինակ, չկան դաշտային վրաններ, անկողնային պարագաներ, զինժառայողները մի շարք դեպքերում տեղակայվել են պոլիէթիլենային վրաններում, դժվարություններ են առաջանում ջրամատակարարման, ջեռուցման, հիգիենայի կազմակերպման հարցերում և այլն):

Նկատի ունենալով, որ քաղաքացիների ու զինժառայողների վերը նշված խնդիրների հրատապ լուծումն անմիջականորեն բխում է ինչպես հենց զինժառայողների և նրանց ընտանիքների իրավունքների պաշտպանության, այնպես էլ մեր պետության սահմանների, ժողովրդի ու յուրաքանչյուր անձի ֆիզիկական անվտանգության շահից՝ Պաշտպանն արձանագրված խնդիրներն անմիջապես ներկայացրել է Պաշտպանության նախարարության քննարկմանը և առաջարկել հնարավորին սեղմ ժամկետներում գտնել լուծումներ:

Ըստ Պաշտպանության նախարարության պարզաբանումների՝ զինված ուժերի անձնակազմն ամբողջությամբ ապահովվել են իրային ունեցվածքով (դաշտային ձմեռային համազգեստով, տաք ներքնաշորերով, անձրևանոցներով և քնապարկերով, վառարաններով, վառելիքայտով, անհրաժեշտ սննդով): Նոր զբաղեցվող բնագծերում անձնակազմի կենցաղի բավարար պայմանների ապահովման համար հատկացվել են վրաններ և անկողնային պարագաներ, տարվել են թիրախային աշխատանքներ:

⁷⁵² <https://bit.ly/3fAvDN7>

⁷⁵³ <https://bit.ly/37bxeF7>

Չնայած Պաշտպանության նախարարության պարզաբանումներին՝ զինծառայողների պահման պայմանների վերաբերյալ Պաշտպանը շարունակում է ստանալ բողոքներ, և խնդիրը դեռևս ամբողջությամբ չի կարգավորվել:

Մարտական գործողությունների մասնակիցներին, վիրավորում ստացածներին, գտնվելու վայրն անհայտ և զոհված զինծառայողների ընտանիքների անդամներին հոգեբանական աջակցության տրամադրում: Այս հարցը սկզբունքային կարևորություն ունի «առողջ հասարակություն և մարտունակ բանակ» ունենալու տեսանկյունից: Մարտական գործողությունների ընթացքում և դրանից հետո զինծառայողների ու նրանց ընտանիքների անդամների հոգեբանական վերականգնումը հասարակությունում համընդհանուր համերաշխության գրավականներից է: Հոգեբանական աջակցության տրամադրումը կարող է հետագայում կանխել հոգեկան առողջության հետ կապված հիվանդությունների ծեռքերումը, դրականորեն ազդել զինվորների բարոյահոգեբանական վիճակի և մարտունակության վրա: Դա հատկապես կարևոր է ակտիվ մարտական գործողություններից հետո:

Պաշտպանության նախարարության տրամադրած տեղեկությունների համաձայն՝ Արցախի Հանրապետության դեմ Ադրբեյջանի կողմից սանձազերծված մարտական գործողությունների արդյունքում վիրավորում ստացած և բուժման մեջ գտնվող զինծառայողներին առաջին իսկ օրվանից Երևանի կայազորային և Կենտրոնական կլինիկական զինվորական հոսպիտալների հաստիքային և քաղաքացիական կազմակերպությունների (օրինակ՝ «Այգ» հոգեվերականգնողական ծառայությունների կենտրոն)՝ կամավոր հիմունքներով աջակցող հոգեբանների կողմից տրամադրվում է հոգեբանական օգնություն⁷⁵⁴:

Հետպատերազմյան սթրեսի համախտանիշը տարածված երևույթ է այն զինծառայողների շրջանում, ովքեր անմիջապես մասնակցել են պատերազմական գործողություններին: Դժվար է բացահայտել այս համախտանիշի իրական պատճառները: Ընդհանրապես ենթադրվում է, որ այս համախտանիշը մի քանի գործոնների միաժամանակյա ազդեցության հետևանք է. սթրես, բռնության մթնոլորտ, անորոշություն, մարտական պատրաստականության վիճակի բարձր աստիճան և այլն: Այս բոլոր գործոնները բացասաբար են ազդում զինվորների առողջական վիճակի վրա⁷⁵⁵:

Պատերազմին մասնակցած զինծառայողների, վիրավորում ստացածների, գտնվելու վայրն անհայտ և զոհված զինծառայողների ընտանիքների անդամների հոգեբանական

⁷⁵⁴ Ըստ Պաշտպանության նախարարության՝ 2020 թվականի հոկտեմբերի 9-ից «Զառ» ուսումնական կենտրոնում, իսկ նոյեմբերի 10-ից առ այսօր՝ «Լեռնային Հայաստան հանգստյան տուն» պետական հիմնարկում գործում է Երևանի կայազորային հոսպիտալի հետտրավմատիկ հոգեվերականգնողական բաժանմունքը, որտեղ ստացիոնար պայմաններում հոգեբանական վերականգնողական օգնություն է ստացել 375 զինծառայող:

⁷⁵⁵ Տե՛ս, ԵԱՀԿ ժողովրդավարական հաստատությունների և մարդու իրավունքների գրասենյակի կողմից 2008 թվականին տպագրված «Զինված ուժերի անձնակազմի մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների մասին» ձեռնարկ, էջ 240:

վերականգնման ուղղությամբ պետությունը պետք է անդադար աշխատանքներ իրականացնի և հարցը մշտապես պահի ուշադրության կենտրոնում:

Գտնվելու վայրն անհայտ կամ գերության մեջ գտնվող զինծառայողների ճակատագրի վերաբերյալ տեղեկություններ ստանալու հետ կապված խնդիր:

Զինծառայողների ճակատագրերի վերաբերյալ հարազատներին տեղեկությունների տրամադրումը հասկապես կարևոր է պատերազմական իրավիճակներում: Ճիշտ է, ակտիվ մարտական գործողությունների ընթացքում հաճախ օբյեկտիվորեն ավելի բարդ է նման տեղեկությունների ձեռքբերումը, սակայն պետությունը պետք է առավելագույն ջանքեր գործադրի զինծառայողների ճակատագրերի մասին հարազատներին իրազեկելու ուղղությամբ:

Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի իրավաբանության համաձայն՝ պետությունը պետք է պատշաճ քայլեր ձեռնարկի պաշտպանելու իր հոգածության ներքո գտնվող անձանց կյանքը: Բոլոր դեպքերում, երբ պետական մարմիններն օբյեկտիվ պատճառներով ի վիճակի չեն պարզել գործի ճշգրիտ հանգամանքները՝ պետք է բավարար և համոզիչ ձևով բացատրեն իրադարձությունների հաջորդականությունը և ներկայացնեն հիմնավոր ապացույցներ⁷⁵⁶:

Տվյալ խնդրի վերաբերյալ Պաշտպանը ստացել է բազմաթիվ բողոքներ, որոնցով քաղաքացիները հայտնել են, որ տևական ժամանակ որևէ տեղեկություն չունեն մարտական գործողություններին մասնակցող իրենց հարազատների վերաբերյալ: Նշել են, որ տեղեկություններ ստանալու հարցով դիմել են Երևանի Ուլնեցի 56/6 հասցեում գործող՝ Պաշտպանության նախարարի հրամանով ստեղծված Մարտական գործողությունների ընթացքում գերության մեջ հայտնված կամ գտնվելու վայրն անհայտ զինծառայողների և այլ անձանց տվյալների ճշտման և հավաքագրման հանձնաժողով (նաև՝ Հանձնաժողով), սակայն որևէ տեղեկություն չեն ստացել:

Պաշտպանության նախարարության տեղեկացմամբ՝ Հանձնաժողովի հիմնական գործառույթներն են՝ աջակցել գտնվելու վայրն անհայտ զինծառայողների որոնողական աշխատանքներին, տեղեկատվություն տրամադրել զինծառայողների կարգավիճակի վերաբերյալ հանձնաժողով դիմած քաղաքացիներին⁷⁵⁷:

⁷⁵⁶ Տե՛ս, Մարինա Ալեքսեյևան ընդդեմ Ռուսաստանի (Marina Alekseyeva v. Russia) գործով 2013 թվականի դեկտեմբերի 19-ի վճիռը, գանգատ թիվ 22490/05, կետ 120 և 122:

⁷⁵⁷ Պաշտպանության նախարարության տեղեկացմամբ՝ հանձնաժողովին կից գործող տեղեկատվական կենտրոնի թեժ գիծը ստեղծման օրվանից սկսած ստացել է՝

- 1) 2020 թվականի նոյեմբեր ամսվա ընթացքում օրական միջինը 600 զանգ,
- 2) 2020 թվականի դեկտեմբեր ամսվա ընթացքում օրական միջինը 320 զանգ,
- 3) 2021 թվականի հունվար և փետրվար ամիսների ընթացքում օրական միջինը՝ 60-70 զանգ:

Պաշտպանին դիմած գրեթե բոլոր քաղաքացիները դժգոհություններ ու բողոքներ են ներկայացրել Հանձնաժողովի գործունեության վերաբերյալ՝ նշելով, որ այն ձևական բնույթ ունի և անարդյունավետ է աշխատում: Որպես հիմնավորում՝ քաղաքացիները հայտնել են, որ մարտերին մասնակցող իրենց հարազատի վերաբերյալ տևական ժամանակ լուր չունենալուց հետո դիմել են Հանձնաժողովին և տրամադրել իրենց մոտ առկա բոլոր տվյալները (հնարավոր գտնվելու վայր, տեղաշարժ և այլն): Այդ տվյալներն արձանագրվել է Հանձնաժողովում: Տևական ժամանակ անց կրկին դիմել են Հանձնաժողովին, արդյունքում պարզվել է, որ Հանձնաժողովը որևէ աշխատանք չի իրականացրել իրենց հարազատի ճակատագիրը պարզելու ուղղությամբ, իրենց տրամադրած տեղեկություններից բացի այլ տվյալներ չեն հավաքագրվել: Քաղաքացիների պնդմամբ՝ տեղեկություն ստանալու հարցով Հանձնաժողովի ներկայացուցիչը նույնիսկ չի զանգահարել իրենց հարազատի ծառայության վայրի զորամաս կամ հրամանատարությանը:

Քաղաքացիները նշել են, որ իրենց հարազատների վերաբերյալ տեղեկություն ստանալու հարցով բացի վերը նշված Հանձնաժողովից, գրավոր և բանավոր դիմել են նաև պետական այլ մարմիններին, պարբերաբար իրականացրել են բողոքի ակցիաներ⁷⁵⁸, սակայն ապարդյուն:

Հարցի կապակցությամբ Մարդու իրավունքների պաշտպանն արձանագրում է հետևյալը.

ա) 2020 թվականի սեպտեմբեր-նոյեմբեր ամիսներին պատերազմական գործողությունների ընթացքում, ինչպես նաև ակտիվ մարտական գործողությունների ավարտից հետո մյուս ամիսներին պետական իրավասու մարմինները պատշաճ չեն ապահովել բազմաթիվ զինծառայողների ճակատագրերի մասին նրանց հարազատների ժամանակին և անհրաժեշտ տեղեկություններ ստանալու իրավունքը,

բ) ակտիվ մարտական գործողությունների ընթացքում նման տեղեկությունները հաճախ օբյեկտիվորեն հնարավոր չի եղել ձեռք բերել: Սակայն երբեմն օրեր, նույնիսկ ամիսներ անց պետական մարմինները քաղաքացիներին չեն տրամադրել իրենց հարազատների ճակատագրերի մասին որևէ տեղեկություն (նույնիսկ չեն հայտնել, թե ինչ որոնողական աշխատանքներ են իրականացվում, զինծառայողը որտեղ է մասնակցել մարտերին, վերջին անգամ որտեղ է եղել և այլն), որը խիստ անթույլատրելի է,

գ) մարտերին մասնակցող զինծառայողների ճակատագրերի վերաբերյալ հարազատներին հնարավորին արագ տեղեկություններ չտրամադրելը կամ տեղեկատվական վակուում ստեղծելը զինծառայողների ընտանիքներին շարունակաբար հոգեկան տառապանքներ են պատճառում՝ ստեղծելով հանրային լարվածություն,

դ) իր հարազատի ճակատագրի մասին անձի իրազեկվածությունը, տեղեկությունների ստացման իրավունքը պետք է լինի երաշխավորված, սա նաև պետության ուղիղ պարտականությունն է:

⁷⁵⁸ Տե՛ս, օրինակ, <https://bit.ly/3IOxPDK>, <https://bit.ly/2PotpY4>:

Վերոնշյալի հաշվառմամբ՝ առաջարկվում է.

1. բացառել բոլոր այն դեպքերը, երբ մարտական գործողություններին կամ մարտական հատուկ առաջադրանքների կատարմանը կներգրավվեն մարտական պարաստություն չանցած, ներառյալ՝ զենքի հետ վարվեցողության կանոններին չտիրապետող կամ տեխնիկայի և սպառազինության հատուկ գիտելիքներ չունեցող կամ ընդհանրապես հոգեբանորեն անպատրաստ որևէ զինծառայող (ընդ որում՝ ինչպես պարտադիր զինծառայող, այնպես էլ պահեստագործից զորակոչված),

2. ուժեղացնել հսկողությունը զինծառայողների առողջական խնդիրների վերաբերյալ գանգապների դեպքում նրանց պատշաճ բժշկական օգնություն տրամադրելու գործընթացի նկատմամբ,

3. խստացնել հսկողությունը, որպեսզի առողջական վիճակի պարճառով զինվորական ծառայության համար ոչ պիտանի քաղաքացիները անհապաղ արձակվեն զինված ուժերից,

4. մշակել ճգնաժամային կամ արտակարգ իրավիճակներում պետական մարմինների միջև առավել ակտիվ ու արագ համագործակցության արդյունավետ մեխանիզմներ՝ վերլուծելով նաև մարտական գործողությունների ընթացքում թույլ տրված թերություններն ու բացթողումները,

5. նոր զբաղեցվող բնագծերում անձնակազմի կարիքների գնահատմամբ հրատապ միջոցներ ձեռնարկել նրանց ծառայողական պայմանների բարելավման ուղղությամբ (պատշաճ կենցաղային պայմաններ, իրային բավարարում, անվտանգության միջոցների հատկացում և այլն),

6. մարտական գործողությունների մասնակիցներին, վիրավորում ստացածներին, գտնվելու վայրն անհայտ և զոհված զինծառայողների ընտանիքների անդամներին մշտապես պահել պետության հոգածության ներքո՝ նրանց տրամադրելով հատկապես թիրախային հոգեբանական աջակցություն:

4. Ռազմական դրության պայմաններում զինծառայողների և նրանց ընտանիքների անդամների սոցիալական իրավունքների հետ կապված խնդիրներ

Ադրբեջանական ազրեսիայի պատճառով պետության առաջ համակարգային մարտահրավերներ են առաջացել հատկապես զինծառայողների և նրանց ընտանիքների անդամների սոցիալական իրավունքների պաշտպանության ու երաշխավորման տեսանկյունից, որի վերաբերյալ Պաշտպանին հասցեագրվել են բազմաթիվ բողոքներ: Պաշտպանը հրապարակել է ուղեցույցներ⁷⁵⁹, արտահերթ զեկույցներ, ձեռնարկներ, որոնք

⁷⁵⁹ <https://bit.ly/2M37eoT>, <https://bit.ly/3pKmVPE>, <https://bit.ly/2PVGQiy>

ուղղված են եղել պետության կողմից սոցիալական աջակցության ծրագրերի մասին քաղաքացիների իրազեկվածության բարձրացմանը, զոհված զինծառայողների ընտանիքներին և հաշմանդամություն ձեռք բերած անձանց սոցիալական աջակցության ծրագրերից օգտվելու կարգերի պարզաբանմանը, զինծառայողներին և նրանց ընտանիքներին արտոնություններ տրամադրելուն և այլն:

Զինծառայողների ու նրանց ընտանիքների սոցիալական աջակցության հարցերի վերաբերյալ Պաշտպանին հասցեագրված բողոքները հիմնականում վերաբերել են հետևյալ խնդիրներին՝ 1) զորահավաքային զորակոչով զինված ուժեր ներգրաված քաղաքացիներին վարձատրություն չտրամադրելուն, 2) մարտական գործողություններին մասնակցելու վերաբերյալ զինվորական գրքույկում գրառում չկատարելուն, 3) ռազմական գործողությունների հետևանքով վիրավորում ստացած անձանց 500.000 դրամի չափով միանվագ դրամական օգնություն չտրամադրելուն, 4) գտնվելու վայրն անհայտ պայմանագրային զինծառայողների աշխատավարձը չպահպանելուն, 5) «Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանության ժամանակ զինծառայողների կյանքին կամ առողջությանը պատճառված վնասների հատուցման մասին» ՀՀ օրենքով սահմանված գումարը տրամադրելու ձգձգումներին կամ գումարի տրամադրումը մերժելուն, 6) մարտական գործողություններին մասնակցած անձանց ստացած հիվանդությունների, վնասվածքների, խեղումների՝ զինվորական ծառայության հետ պատճառական կապի չտրամադրմանը և այլն:

Զորահավաքային զորակոչով զինված ուժեր ներգրաված քաղաքացիներին վարձատրություն չտրամադրելու խնդիր: «Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքի 5-րդ հոդվածի 1-ին և 10-րդ մասերի համաձայն՝ զինվորական ծառայության տեսակներից է զորահավաքային զինվորական ծառայությունը: Զորահավաքային զինվորական ծառայություն է համարվում օրենքով սահմանված դեպքերում հայտարարված զորահավաքի շրջանակներում զորահավաքային զորակոչի հիման վրա կազմակերպվող ծառայությունը: Զորահավաքային զինվորական ծառայությունն իրականացվում է մինչև զորահավաք հայտարարելու համար հիմք ծառայած հանգամանքի՝ օրենքով սահմանված կարգով դադարեցումը: Հետևաբար, **զորահավաքային զինվորական ծառայության զորակոչված քաղաքացին առանց որևէ սահմանափակման օգտվում է զինծառայողի կարգավիճակից բխող բոլոր իրավունքներից, այդ թվում՝ վարձատրությունից:**

«Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին» ՀՀ օրենքի 61-րդ հոդվածի 4-րդ մասի համաձայն՝ **զինծառայողների դրամական ապահովությունը սահմանող դրույթները տարածվում են նաև զորահավաքային զորակոչի միջոցով զինվորական ծառայություն անցնող զինծառայողների վրա:**

Հատուկ պետք է ընդգծել, որ զինված ուժերն իրենց ներկա և նախկին աշխատակիցների մասին հոգ տանելու պարտականություն ունեն: Դա նախ բխում է զինված ուժերի շահերից,

քանի որ ներկա և նախկին զինծառայողների ապահովության բարելավումը կարող է դիտվել նաև որպես հավաքագրմանը նպաստող հանգամանք: Բացի այդ, ապահովության բարելավումը ծառայություն անցող և ապագա զինծառայողներին ցույց է տալիս, որ զինված ուժերը պատասխանատու գործատու են⁷⁶⁰:

2020 թվականի տարեվերջին Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրված բողոքների ճնշող մասը վերաբերել է զորահավաքային զորակոչով զինված ուժեր ներգրավված քաղաքացիներին վարձատրություն չտրամադրելու խնդրին: Քաղաքացիներ տեղեկացրել են, որ սահմանված կարգով անցել են զորահավաքային զինվորական ծառայություն, տարբեր ուղղություններով տևական ժամանակ մասնակցել մարտական գործողություններին, սակայն զորահավաքային զինվորական ծառայություն անցնելու ժամանակահատվածի համար դրամական ապահովություն չեն ստացել:

Ջորահավաքային զորակոչով զինված ուժեր ներգրավված քաղաքացիներին վարձատրության հետ կապված հարցերի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ պաշտպանական գերատեսչության տարբեր օղակներում հենց զորակոչի սկզբնական փուլից արձանագրվել են խնդիրներ: Օրինակ, զորակոչվող քաղաքացին չի հաշվառվել ոչ Ջորահավաքային և զորակոչային համալրման ծառայության տարածքային ստորաբաժանումում (զինկոմիսարիատում), ոչ զորամասում: Արդյունքում, քաղաքացու տվյալները որևէ տեղ արձանագրված չլինելու պատճառով նրան վարձատրություն չի տրամադրվել: Կամ անձի վերաբերյալ տվյալները (փաստաթղթերը) մնացել են հակառակորդի վերահսկողության տակ անցած զորամասերում, ինչի պատճառով էլ վարձատրության հետ կապված խնդիրներ են առաջացել:

Պաշտպանին հասցեագրված բողոքների շրջանակում ակտիվ քննարկումներ են տեղի ունեցել Պաշտպանության նախարարության իրավասու ներկայացուցիչների հետ, բազմաթիվ խնդիրներ արագ լուծում են ստացել, և քաղաքացիներին հատկացվել է համապատասխան վարձատրություն: Բողոքների մի մասի քննարկումը Պաշտպանի աշխատակազմում շարունակվում է (կապված, օրինակ, պակաս վարձատրության, նույն զինվորական կոչումը, հաստիքը և նույն ժամկետով զորահավաքային զինվորական ծառայության ներգրավվածներին տարբեր չափերի վարձատրության վերաբերյալ և այլնի հետ):

Մարտական գործողություններին մասնակցելու վերաբերյալ զինվորական գրքույկում գրառում չկատարելու խնդիր: Մարդու իրավունքների պաշտպանի 2018 և 2019 թվականների տարեկան հաղորդումներում արձանագրվել էր 2016 թվականի ապրիլի 2-6-ը տեղի ունեցած մարտերին մասնակցած ժամկետային պարտադիր ծառայողների զինգրքույկներում մարտերին մասնակցելու վերաբերյալ գրառումներ չկատարելու խնդիրը: Առաջարկվել էր 2016 թվականի

⁷⁶⁰ Տե՛ս, ԵԱՀԿ Ժողովրդավարական հաստատությունների և մարդու իրավունքների գրասենյակի կողմից 2008 թվականին տպագրված «Ձինված ուժերի անձնակազմի մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների մասին» ձեռնարկ, էջ 434:

ապրիլի 2-6-ը հակառակորդի հետ շփման գծում մարտական հերթապահություն իրականացրած զինծառայողների զինվորական գրքույկներում կատարել մարտերին մասնակից լինելու վերաբերյալ գրառումներ:

2020 թվականի սեպտեմբեր-նոյեմբեր ամիսներին Ադրբեջանի սանձազերծած մարտական գործողությունների արդյունքում զինվորական գրքույկներում պատշաճ գրառումներ կատարելու խնդիրը կրկին դարձել է արդիական:

Մասնավորապես, մարտական գործողությունների դադարեցումից հետո Պաշտպանին հասցեագրվել և շարունակում են հասցեագրվել բազմաթիվ բողոքներ, որոնցով մարտական գործողությունների մասնակիցներն ու նրանց ընտանիքների անդամները բարձրացնում են տարաբնույթ խնդիրներ՝ մարտական գործողություններին մասնակցության վերաբերյալ առհասարակ գրառում չկատարելու, գրառում կատարելու նպատակով համապատասխան ստորաբաժանումներից տեղեկատվություն ստացված չլինելու կամ կատարված գրառումներում անճշտություններ լինելու վերաբերյալ և այլն:

Օրինակ, նշված թեմայով Պաշտպանին հասցեագրվող բողոքների ստվար հատվածը վերաբերում է զորահավաքային զինվորական ծառայության զորակոչված քաղաքացիների զինվորական գրքույկներում մարտական գործողություններին մասնակցության վերաբերյալ գրառում կատարված չլինելուն: Մի դեպքում, քաղաքացիները ներկայացրել են տեղեկություն այն մասին, որ դիմել են Զորակոչային և զորահավաքային համալրման հաշվառման վայրի տարածքային ստորաբաժանում, սակայն ստորաբաժանումում նրանց գործողություններին մասնակցության վայրի, ժամկետների և այլնի վերաբերյալ տեղեկություններ առկա չեն եղել, ինչի պատճառով էլ հրաժարվել են գրառում կատարել: Մեկ այլ դեպքում, քաղաքացիներն անձամբ մեկնել են ծառայության վայրի զորամաս, ստացել տեղեկանքներ այն մասին, որ նշված զորամասի կազմում կոնկրետ ժամանակահատվածում մասնակցել են մարտերին, տեղեկանքները ներկայացրել հաշվառման վայրի տարածքային ստորաբաժանում, սակայն զորամասի կնիքը ոչ պատշաճ լինելու պատճառաբանությամբ տարածքային ստորաբաժանումներում հրաժարվել են գրառում կատարել:

Բողոքների մի մասն էլ վերաբերել են մարտական գործողությունների ժամկետի վերաբերյալ գրառումների սխալ կատարմանը: Օրինակ, Պաշտպանին հասցեագրված բողոքներից մեկով քաղաքացին տեղեկացրել է, որ 30 օր տևողությամբ մասնակցել է մարտական գործողություններին, սակայն նրա զինվորական գրքույկում կատարվել է գրառում այն մասին, որ մասնակցել է 15 օր, քանի որ կոնկրետ զորամասի կազմում գրանցված եղել է 15 օր: Այսինքն, ստացվում է, որ որևէ զորամասի կազմից դուրս մարտական գործողություններին մասնակցելու դեպքում (տարբեր պատճառներով, օրինակ՝ զորամասը պատշաճ չի գրանցել անձի տվյալները) այդպիսի ժամկետի վերաբերյալ տեղեկատվությունը կարող է կորսվել:

Իհարկե, Պաշտպանի աշխատակազմում նաև ի գիտություն է ընդունվել այն, որ նման թերությունների և առհասարակ գրառում կատարելու հիմքերի կապակցությամբ Զորակոչային

և զորահավաքային համալրման ծառայության տարածքային ստորաբաժանումները քաղաքացիների ծառայության վայրերի զորամասեր իրականացնում են հարցումներ, որպեսզի ստացված տեղեկությունների հիման վրա միջոցներ ձեռնարկեն խնդրի կարգավորման ուղղությամբ: Այնուամենայնիվ, այս կապակցությամբ Պաշտպանին հասցեագրվող բողոքների մեծաքանակ թիվը մտահոգիչ է:

Մարտական գործողություններում պետության և պետական համակարգի ծանրաբեռնվածությունը հասկանալի է, սակայն այսպիսի խնդիրները մեծապես գործընթացի կազմակերպվածության հետ են կապված, և նշված եզրահանգման գալու համար կան հստակ ու կոնկրետ օրինակներ:

Պաշտպանին հասցեագրված բողոքներից մեկով, օրինակ, պարզվել է, որ Ջորակոչային և զորահավաքային համալրման ծառայության տարածքային ստորաբաժանումում (զինկոմիսարիատ) առկա է տեղեկություն այն մասին, որ քաղաքացին զորակոչվել է զորահավաքային ծառայության, սակայն դրանից հետո նրա գտնվելու վայրի, մարտական գործողություններին մասնակցության կամ որևէ զորամասի կազմում ընդգրկված լինելու վերաբերյալ փաստեր առկա չեն եղել: Ընդ որում, հատկանշական է, որ նշվածը հիմնավորվել է զորահավաքային զինվորական ծառայությունից քաղաքացու խուսափելու վերաբերյալ կասկածանքով, սակայն դեպքի առթիվ և այդպիսի հանգամանքը պարզելու նպատակով քրեական գործ հարուցված չի եղել:

Նշված պարագայում, իհարկե, քաղաքացին որևէ օրենսդրական պարտավորություն չունի հիմնավորելու մարտական գործողություններին իր մասնակցությունը, և միանշանակ է, որ այդ պարտականությունը դրված է պետության վրա: Հետևաբար, անհրաժեշտ է միջոցներ ձեռնարկել Ջորակոչային և զորահավաքային համալրման ծառայության, ինչպես նաև զորամասերի կողմից նման տեղեկատվության վարման նկատմամբ հսկողությունն ուժեղացնելու, գործընթացի պատշաճ համակարգման նպատակով հստակ գործիքակազմի ներդրման, առկա մեխանիզմները կատարելագործելու, ինչպես նաև տեղեկատվության փոխանակման նպատակով զորամաս - զինկոմիսարիատ օպերատիվ կապն ավելի արդյունավետ դարձնելու ուղղությամբ:

Ռազմական գործողությունների հետևանքով վիրավորում ստացած անձանց 500.000 դրամի չափով միանվագ դրամական օգնություն չտրամադրելու խնդիր:

Ակտիվ մարտական գործողությունների ավարտից հետո ՀՀ կառավարության 2021 թվականի հունվարի 27-ի թիվ 90-Լ որոշմամբ նախատեսվել է 2020 թվականի սեպտեմբերի 27-ից սանձազերծված ռազմական գործողությունների հետևանքով վիրավորում ստացած զինծառայողների սոցիալական աջակցության միջոցառումը, որի 2-րդ կետի համաձայն՝ միջոցառման շրջանակում շահառու է համարվում ռազմական գործողությունների հետևանքով վիրավորում ստացած՝ բժշկական հաստատություններում բժշկական օգնություն և սպասարկում ստացող (ստացած) անձը, ով չունի հաշմանդամության խումբ կամ ունի կամ

կարող է ունենալ հաշմանդամության երրորդ խումբ: Սոցիալական աջակցությունը տրամադրվում է միանվագ դրամական օգնության ձևով՝ յուրաքանչյուր շահառուին 500.000 դրամի չափով:

Ծրագրի գործարկումից հետո դրա վերաբերյալ Պաշտպանին հասցեագրվել են բողոքներ: Բողոքներից մեկով քաղաքացին տեղեկացրել է, որ մարտական գործողությունների մասնակցելիս ականանետային արկի պայթյունի ակիբից ստացել է վիրավորում (վնասվել է ողնաշարը), ինչի կապակցությամբ տեղափոխվել է զինվորական հոսպիտալ և ստացիոնար պայմաններում բուժում ստացել: Նշել է, որ վիրավորում ստացած զինծառայողների համար նախատեսված 500.000 դրամի չափով սոցիալական աջակցությունը ստանալու նպատակով սահմանված կարգով դիմում է ներկայացրել, սակայն ծրագրի շահառու չհանդիսանալու պատճառաբանությամբ մերժում է ստացել: Ըստ քաղաքացու՝ Պաշտպանության նախարարությունից ստացել է պարզաբանում այն մասին, որ ականանետային արկի պայթյունի ակիբից ստացած վնասվածքը վիրավորում չի համարվում:

Վերը նշված որոշման համատեքստում խնդրահարույց է իրավասու մարմնի՝ քաղաքացու ականանետային արկի պայթյունի ակիբից ստացած վնասվածքը վիրավորում չհամարելու հիմնավորմամբ սահմանված միանվագ գումարի տրամադրման մերժումը: Պաշտպանության նախարարություն հասցեագրված գրությամբ Պաշտպանը պահանջել է ներկայացնել պարզաբանումներ, թե ի՞նչ իրավական հիմնավորմամբ մարտական գործողությունների ընթացքում ականանետային արկի պայթյունից լուրջ վնասվածք ստացած և բժշկական հաստատություններում բուժում ստացած քաղաքացին չի համարվել վերը նշված սոցիալական աջակցության ծրագրի շահառու՝ հատկապես, որ շահառու համարելու նպատակով Կառավարության համապատասխան որոշմամբ չի ներկայացվում միայն բեկորային կամ հրազենային վիրավորում ստացած լինելու պահանջ: Տվյալ բողոքի քննարկումն ընթացքի մեջ է, և Պաշտպանը շարունակելու է հատուկ ուշադրության ներքո պահել այս խնդիրը:

Վիրավորում ստացած զինծառայողների համար նախատեսված 500.000 դրամի չափով սոցիալական աջակցությունը ստանալու հետ կապված պրակտիկայում առաջացել է ևս մեկ խնդիր, որը պայմանավորված է ՀՀ կառավարության 2021 թվականի հունվարի 27-ի թիվ 90-Լ որոշման կարգավորմամբ: Այսպես, նշված որոշման 3-րդ կետով սահմանվում է, որ **Պաշտպանության նախարարը Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարություն է ներկայացնում 2020 թվականի սեպտեմբերի 27-ից Ադրբեջանի կողմից Արցախի դեմ սանձազերծված ռազմական գործողությունների հետևանքով վիրավորում ստացած՝ բժշկական հաստատություններում ստացիոնար պայմաններում բժշկական օգնություն և սպասարկում ստացող (ստացած) անձանց ցուցակները:**

Պետք է նշել, որ մարտական գործողությունների ընթացքում վիրավորում ստացած բազմաթիվ զինծառայողներ բուժում են ստացել քաղաքացիական բուժհաստատություններում, և նրանց վերաբերյալ զինվորական հոսպիտալներում տեղեկություններ չկան: Հետևաբար,

Պաշտպանության նախարարությունը չի տիրապետում այդ անձանց տվյալներին, քանի դեռ դրանք Առողջապահության նախարարությունից չեն փոխանցվել: Սակայն, Կառավարության վերը նշված որոշմամբ Առողջապահության նախարարությանը չի տրվել վիրավորում ստացած և քաղաքացիական բուժհաստատություններում բուժում ստացած անձանց վերաբերյալ տեղեկություններ տրամադրելու հանձնարարական: Այդ պատճառով էլ, վիրավորում ստացած և քաղաքացիական բուժհաստատություններում բուժում ստացած քաղաքացիների դիմումները մերժվում են՝ տվյալները Պաշտպանության նախարարությունում առկա չլինելու պատճառաբանությամբ: Դրանից հետո, քաղաքացիները (հաճախ առողջական լրջագույն խնդիրներով) ստիպված են եղել բուժում ստացած լինելու մասին էպիկրիզն անձամբ ներկայացնել Պաշտպանության նախարարություն: **Ինչպես հստակ իրավական կարգավորումները, այնպես էլ պետական մարմինների միջև ոչ արդյունավետ համագործակցությունը հանգեցրել են մի վիճակի, երբ վիրավորում ստացած զինծառայողներն ընկնում են լրացուցիչ քաջքույկների մեջ, ինչն անթույլատրելի է, և այս կամ այն փաստաթուղթը ներկայացնելու բեռը նրանց վրա թողնելը պետք է հնարավորին բացառել:**

«Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանության ժամանակ զինծառայողների կյանքին կամ առողջությանը պատճառված վնասների հատուցման մասին» ՀՀ օրենքով սահմանված գումարը տրամադրելու ձգձգումների կամ գումարի տրամադրում մերժելու խնդիր: «Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանության ժամանակ զինծառայողների կյանքին կամ առողջությանը պատճառված վնասների հատուցման մասին» ՀՀ օրենքով սահմանված գումարը տրամադրելու հետ կապված համակարգային խնդիր է առաջացել: Նշված օրենքի 2-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-ին և 2-րդ կետերի համաձայն՝ օրենքի **շահառուներ են այն զինծառայողները, որոնց կյանքին կամ առողջությանը վնաս է պատճառվել մարտական գործողությունների հետևանքով:** Օրենքի 4-րդ հոդվածը սահմանել է հատուցման գումարների չափերը (օրինակ, պարտադիր զինվորական ծառայության կրտսեր ենթասպայական և շարքային կազմերի զինծառայողի զոհվելու դեպքում հատկացվում է 58.000.000 դրամ, պայմանագրային զինվորական ծառայության ներգրավված ենթասպայական և շարքային կազմերի զինծառայողի զոհվելու դեպքում՝ 70.000.000 դրամ և այլն), իսկ 5-րդ հոդվածը՝ հատուցման գումարների վճարման կարգը: Ընդ որում, շահառու համարելու և վճարումն իրականացնելու համար օրենքը հստակ ժամկետներ է նախատեսել: Այսպես, Հատուցման դեպք տեղի ունենալու պարագայում Պաշտպանության նախարարությունը զինծառայողի կյանքին կամ առողջությանը վնաս պատճառելն օրենքով սահմանված կարգով որոշվելու (հաստատվելու) օրվանից **մեկ ամսվա ընթացքում** որոշում է, թե տվյալ դեպքով ով է համարվում շահառու և Հիմնադրամ է ներկայացնում զինծառայողի, ինչպես նաև շահառուի վերաբերյալ անհրաժեշտ տվյալները: Այդ տվյալները ստանալու օրվանից հետո՝ **երեք աշխատանքային օրվա ընթացքում՝** Հիմնադրամը միանվագ գումարը

փոխանցում է շահառուի համար բացված բանկային հաշվին (5-րդ հոդվածի 1-ին և 2-րդ մասեր):

Չնայած վերը նշված իրավական հստակ կարգավորումներին՝ պրակտիկայում առաջացել է խնդիրներ օրենքի իմաստով շահառու համարվող անձանց տվյալների հավաքագրման, հստակեցման և դրանից հետո այդ տվյալները Հիմնադրամ փոխանցելու, Հիմնադրամում հարցը քննարկելու, որոշում կայացնելու և գումարը շահառուի բանկային հաշվին փոխանցելու գործընթացի ձգձգումների հետ:

Պաշտպանին դիմած բազմաթիվ քաղաքացիներ նշել են, որ մի քանի ամիս է, ինչ օրենքով սահմանված գումարը ստանալու հարցով դիմումը և անհրաժեշտ փաստաթղթերը ներկայացրել են տեղական ինքնակառավարման մարմին, սակայն համապատասխան գումարը չի փոխանցվել իր բանկային հաշվին: Որոշ դեպքերում քաղաքացիները նշել են, որ տեղական ինքնակառավարման մարմինը չի ընդունում դիմումները (օրինակ, մարտական գործողություններով պայմանավորված Արցախից Հայաստան տեղափոխվածին փաստացի բնակության վայրում հաշվառում չունենալու պատճառով): Մի շարք դեպքերում էլ Պաշտպանության նախարարությունը տևական ժամանակ փաստաթղթերը չի փոխանցել Հիմնադրամ: Արձանագրվել են դեպքեր, երբ Պաշտպանության նախարարությունը տվյալները փոխանցել է հիմնադրամ, սակայն Հիմնադրամում հարցի քննարկումը ձգձգվել է: Բողոքներից մեկով, օրինակ, 2021 թվականի փետրվարի 1-ից Պաշտպանության նախարարությունը անհրաժեշտ փաստաթղթերը փոխանցել է Հիմնադրամին, սակայն մինչև մարտի 20-ը հարցը Հիմնադրամում չի քննարկվել և վճարումը չի իրականացվել:

Այս հարցով ևս ակտիվ համագործակցություն է տեղի ունեցել Պաշտպանության նախարարության և Հիմնադրամի իրավասու ներկայացուցիչների հետ: Բազմաթիվ դեպքերում բարձրացված խնդիրները լուծում են ստացել, և քաղաքացիները ստացել են սահմանված գումարը: Պետք է նկատել, որ վերը նշված ժամկետների ձգձգումներն ունեն նաև օբյեկտիվ պատճառներ՝ կապված շահառուների մեծաթիվ լինելու և իրավասու մարմինների ռեսուրսների անբավարարության հետ: Ուստի, անհրաժեշտ է լրացուցիչ ռեսուրսների ներգրավմամբ հարցը կարգավորել՝ դրանով ապահովելով օրենքով սահմանված ժամկետներում քաղաքացիների իրավունքների երաշխավորումը:

Միջազգային իրավական փաստաթղթերը երաշխավորում են պարտականությունների կատարումից բխող վնասվածքների, ինչպես նաև ծառայության ժամանակ զոհված զինծառայողների ընտանիքներին սոցիալական արտոնությունների տրամադրումը: Այսպես, Ձինված ուժերի անդամների իրավունքների մասին Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեի թիվ CM/Rec(2010)4 հանձնարարականի բացատրական հուշագրի «ԺԷ» կետը սահմանում է, որ զինծառայողները պետք է ստանան համապատասխան նպաստներ պարտականությունների կատարումից բխող վնասվածքներ ստանալու դեպքում, հատկապես, երբ ստացած վնասվածքը կամ հիվանդությունը թույլ չի տալիս շարունակել ծառայությունը

զինված ուժերում և ունի երկարատև բացասական հետևանքներ, օրինակ, անձն այլևս չի կարողանում քայլել, օգտագործել ձեռքերը և այլն: Բացի դրանից՝ պետությունը պետք է ներդնի համապատասխան փոխհատուցման համակարգ: Ավելին՝ փոխհատուցման և համապատասխան դեպքերում նպաստների համակարգը պետք է նախատեսվի ծառայության ժամանակ մահացած զինծառայողի հարազատների շահերի հաշվառմամբ:

Գտնվելու վայրն անհայտ պայմանագրային զինծառայողների աշխատավարձի չպահպանում: Մարդու իրավունքների պաշտպանն ինչպես գրավոր, այնպես էլ բանավոր բողոքներ է ստացել գտնվելու վայրն անհայտ պայմանագրային զինծառայողների աշխատավարձի պահպանման հարցի վերաբերյալ: Պաշտպանի աշխատակազմը աշխատանքային կարգով պարզաբանումներ է ստացել Պաշտպանության նախարարությունից առ այն, որ գտնվելու վայրն անհայտ պայմանագրային բոլոր զինծառայողների վարձատրությունը պահպանվելու է՝ գերության մեջ գտնվող անձանց կադրերի տրամադրության տակ թողնելու և վարձատրության (պաշտոնային դրույքաչափի) մասին կանոնների կիրառմամբ: Տվյալ դիրքորոշումը արտահայտվել է նաև Պաշտպանության նախարարության 2020 թվականի դեկտեմբերի 8-ի հրապարակային հայտարարությամբ⁷⁶¹:

Պաշտպանի աշխատակազմում ի գիտություն է ընդունվել նաև գերության մեջ գտնվող անձանց կադրերի տրամադրության տակ գտնվելու ժամանակահատվածում պաշտոնային դրույքաչափի պահպանման վերաբերյալ գործող իրավակարգավորումները: Ընդունելի է եղել նաև գտնվելու վայրն անհայտ զինծառայողների պաշտոնային դրույքաչափի պահպանման նպատակով Պաշտպանության նախարարության առաջարկած հարցի լուծման եղանակը: Դրանից հետո, տվյալ հարցի մասով Պաշտպանի աշխատակազմ ահազանգերը նվազել են: Այնուհետ՝ բողոքներից մեկով Պաշտպանության նախարարությունից ստացված պատասխան գրությամբ պարզաբանվել է, որ գտնվելու վայրն անհայտ պայմանագրային զինծառայողներին վարձատրության կարգ նախատեսված չէ: Ստացվում է, որ Պաշտպանության նախարարությունը վերանայել է իր դիրքորոշումը:

Պաշտպանն անթույլատրելի է համարում գտնվելու վայրն անհայտ պայմանագրային զինծառայողների աշխատավարձի պահպանման վերաբերյալ իրավասու մարմնի դիրքորոշման փոփոխությունը: Հարկ է նկատի ունենալ, որ աշխատավարձի պահպանումն առաջնային է հենց պայմանագրային զինծառայողի ընտանիքի սոցիալական կարիքների տեսանկյունից, առավել ևս երբ ընտանիքը տեղեկություն չունի զինծառայողի գտնվելու վայր վերաբերյալ և հոգեպես ընկճված վիճակում է: Նման դեպքերում պետությունը պետք է հնարավորին հոգ տանի զինծառայողի ընտանիքի մասին: Խնդիրը բանավոր քննարկվել է Պաշտպանության նախարարության իրավասու ներկայացուցիչների հետ, պարզաբանվել է, որ

⁷⁶¹ <https://bit.ly/3IV2PSB>

խնդրի կարգավորման ուղղությամբ քայլեր են ձեռնարկվում: Պետք է հատուկ նշել, որ հարցը ընթացքի մեջ է և Պաշտպանի հատուկ ուշադրության ներքո:

Մարտական գործողություններին մասնակցած անձանց ստացած հիվանդությունների, վնասվածքների, խեղումների՝ զինվորական ծառայության հետ պատճառական կապի չտրամադրում: Որպես պատասխանատու գործատու՝ զինված ուժերն իրենց ներկա և նախկին աշխատակիցների մասին հոգ տանելու պարտականություն ունեն: Ծառայության ընթացքում, հատկապես պատերազմական կամ պատերազմականին մոտ իրավիճակներում զինծառայողները հաճախ լինում են վտանգավոր և կյանքին սպառնացող հանգամանքներում: Շատ վետերաններ հաճախ ծառայության հետևանքներից տառապում են անգամ ծառայությունը թողնելուց հետո, օրինակ՝ հետտրավմատիկ սթրեսային խանգարումից, ֆիզիկական առողջության հետ կապված խնդիրներից և անդամալուծությունից: Պետություններն ունեն վետերանների մասին հոգ տանելու եթե ոչ իրավական, ապա բարոյական պարտականություն⁷⁶²:

2020 թվականի սեպտեմբեր-նոյեմբեր ամիսներին ադրբեջանական ազրեսիայի արդյունքում մեր բազմաթիվ զինծառայողներ ստացել են հիվանդություններ, վնասվածքներ, խեղումներ: Պաշտպանին հասցեագրված բողոքներով քաղաքացիները տեղեկացրել են, որ **մարտական գործողություններին մասնակցած անձանց ստացած հիվանդությունների, վնասվածքների, խեղումների՝ զինվորական ծառայության հետ պատճառական կապը հաստատելու հարցում հանդիպում են խոչընդոտների**, մասնավորապես, գործընթացն անընդհատ ձգձգվում է⁷⁶³:

Պետք է նշել, որ հիվանդության, խեղման, վնասվածքի պատճառական կապը զինվորական ծառայության հետ հաստատված չլինելու պարագայում անձը չի կարողանում ձեռք բերել մի շարք իրավունքներ և արտոնություններ: Օրինակ, նրան չի նշանակվում հաշմանդամության զինվորական կենսաթոշակ, չի հատկացվում պարգևավճար և այլն: Ուստի, պետությունը ՀՀ սահմանների պաշտպանությանը մասնակցած անձանց ստացած հիվանդությունների, վնասվածքների, խեղումների՝ զինվորական ծառայության հետ պատճառական կապը հաստատելով՝ հստակեցնում է ստանձնած պարտավորությունների շրջանակը իր քաղաքացու հանդեպ՝ նրան տրամադրելով սոցիալական ու իրավական լրացուցիչ պաշտպանության երաշխիքներ:

Վերոգրյալի հաշվառմամբ առաջարկվում է՝

⁷⁶² Տե՛ս, ԵԱՀԿ ժողովրդավարական հաստատությունների և մարդու իրավունքների գրասենյակի կողմից 2008 թվականին տպագրված «Զինված ուժերի անձնակազմի մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների մասին» ձեռնարկ, էջ 434:

⁷⁶³ Հարցին առավել մանրամասն անդրադարձ է կատարվել սույն բաժնի «Զինվորական հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների ապահովումը» պարագրաֆում:

1. միջոցներ ձեռնարկել զորահավաքային զորակոչով զինվորական ծառայության ներգրավված բոլոր քաղաքացիներին ծառայության ամբողջ ժամանակահատվածի դիմաց օրենքով նախատեսված դրամական ապահովությունը վճարելու ուղղությամբ՝ բացառելով օբյեկտիվ հիմք և իրավաչափ նպատակ չունեցող փարբերակված մուտեցման ցանկացած դրսևորումները.

2. մարտական գործողություններին մասնակցած զինծառայողների զինվորական գրքույկներում կատարել մասնակցության վերաբերյալ գրառում՝ ապահովելով բոլորի մասով միասնական պրակտիկա.

3. սոցիալական արտոնություններից օգտվելու համար նախատեսել (ամրագրել) այնպիսի մեխանիզմներ, որ պատերազմի հետևանքով վիրավորում ստացած զինծառայողների վրա դրվի շար ավելի քիչ պարտավորություններ այս կամ այն փաստաթղթի ներկայացման համար.

4. լրացուցիչ մեխանիզմների ներդրմամբ խստացնել հսկողությունը «Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանության ժամանակ զինծառայողների կյանքին կամ առողջությանը պատճառված վնասների հատուցման մասին» ՀՀ օրենքով սահմանված գումարը շահառուներին հարկացնելու գործընթացի նկատմամբ՝ բացառելով սահմանված ժամկետներից ուշ գումարը տրամադրելու դեպքերը.

5. գերության մեջ գտնվող անձանց կադրերի տրամադրության տակ գտնվելու ժամանակահատվածում պաշտոնային դրույքաչափի պահպանման վերաբերյալ գործող իրավակարգավորումների հաշվառմամբ՝ բացառել բոլոր այն դեպքերը, երբ գտնվելու վայրն անհայտ պայմանագրային զինծառայողների վարձատրությունը չի պահպանվի.

6. ապահովել մարտական գործողություններին մասնակցած անձանց ստացած հիվանդությունների, վնասվածքների, խեղումների կապակցությամբ պատճառական կապ տրամադրելու գործընթացի հնարավորին սեղմ ժամկետում իրականացումը՝ երաշխավորելով քաղաքացիների սոցիալական իրավունքների իրացումը:

ԲԱԺԻՆ 14. ԿԱՆԱՆՑ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐ

Իրավահավասարությունը, իրավունքների իրացման հավասար հնարավորություններն ու մատչելիությունը հնարավորություն են ընձեռում կանանց արդյունավետ, այդ թվում՝ ղեկավար մասնակցություն ունենալ հասարակական կյանքի բոլոր ոլորտներում և խթանել մեր հասարակության առաջընթացը: Կանանց իրավունքների բարձր երաշխավորումը, պաշտպանությունն ու իրավահավասարության ապահովումը ամրապնդում է պետության հիմքերը ու զարգացումը:

Պետությունը յուրաքանչյուր անձի հիմնական իրավունքների ու ազատությունների իրականացման երաշխավոր է, ինչը բխում է Սահմանադրության մի շարք դրույթներից, ինչպես նաև միջազգային փաստաթղթերով ստանձնած պարտավորություններից: Պետությունն այս դրույթների ուժով կրում է պարտականություն նպաստելու իրավահավասարության սահմանմանը, խտրականության արգելմանը՝ ընտանիքից սկսելով, անցնելով համայնք և հասարակություն:

Օրենքի առջև հավասարությունը և խտրականության արգելքը ՀՀ Սահմանադրությամբ ամրագրված սկզբունքներ են: Սահմանադրության 28-րդ հոդվածի համաձայն՝ **բոլորը հավասար են օրենքի առջև:**

Սահմանադրության 29-րդ հոդվածն ամրագրում է, որ **խտրականությունը, կախված սեռից, ռասայից, մաշկի գույնից, էթնիկ կամ սոցիալական ծագումից, գենետիկական հատկանիշներից, լեզվից, կրոնից, աշխարհայացքից, քաղաքական կամ այլ հայացքներից, ազգային փոքրամասնությանը պատկանելությունից, գույքային վիճակից, ծնունդից, հաշմանդամությունից, տարիքից կամ անձնական կամ սոցիալական բնույթի այլ հանգամանքներից, արգելվում է:**

Կանանց և տղամարդկանց իրավահավասարությունն առանձին ամրագրումն է ստացել 2015 թվականի փոփոխություններով ՀՀ Սահմանադրության 30-րդ հոդվածով:

Բացի այդ, ըստ Սահմանադրության 86-րդ հոդվածի՝ որպես **պետության քաղաքականության հիմնական նպատակ է ամրագրվել կանանց և տղամարդկանց միջև փաստացի հավասարության խթանումը:**

Կանանց և տղամարդկանց իրավահավասարության ապահովման երաշխիքներ են նախատեսված նաև «Կանանց և տղամարդկանց հավասար իրավունքների և հավասար հնարավորությունների մասին» 2013 թվականի ՀՀ օրենքում, որը, սակայն, առավելապես ամրագրում է ընդհանրական կարգավորումներ (օրինակ՝ գենդերային հավասարության ապահովման ոլորտում պետական քաղաքականության ընդհանուր սկզբունքներն ու ուղղությունները), և կոնկրետ դեպքերում իրավունքների պաշտպանության և խախտված իրավունքների վերականգնման հատուկ կառուցակարգեր չի նախատեսում: Խտրականությունն արգելող դրույթներ առկա են նաև կարգավորման տարբեր առարկա ունեցող օրենքներում:

1993 թվականին վավերացնելով «Կանանց նկատմամբ խտրականության բոլոր ձևերի վերացման մասին» ՄԱԿ-ի կոնվենցիան, ինչպես նաև կանանց իրավունքներն ամրագրող միջազգային պայմանագրեր և կոնվենցիաներ՝ Հայաստանի Հանրապետությունը ստանձնել է կանանց և տղամարդկանց՝ պատմականորեն արմատավորված անհավասարության վերացման, կանանց իրավունքների ճանաչման, դրանց պաշտպանության և հավելյալ երաշխիքների սահմանման պարտականություն:

Իրավահավասարության ամրապնդումը և կանանց նկատմամբ բռնության հաղթահարումը ՄԱԿ-ի Կայուն զարգացման նպատակներից մեկն է, որի 5-րդ նպատակը սահմանում է գենդերային հավասարությունը:

Չնայած առկա ներպետական օրենսդրական կարգավորումների՝ կանանց և տղամարդկանց իրավահավասարության փաստացի իրագործման համար դեռևս առկա չեն բավարար երաշխիքներ, ինչի արդյունքում 2020 թվականի ընթացքում Հայաստանում շարունակվել են արձանագրվել կանանց իրավունքների ոտնահարման և նրանց նկատմամբ խտրականության դրսևորման դեպքեր:

2020 թվականի նոր կորոնավիրուսային համավարակը և դրա արդյունքում առաջացած իրավունքների պաշտպանության մարտահրավերները ևս մեկ անգամ ընդգծեցին կանանց իրավահավասարության և կարողությունների զարգացման կարևորությունն ամբողջ աշխարհում, ինչպես նաև Հայաստանում:

Չնայած դրան, շատ կանայք և աղջիկներ դեռ բախվում են խտրականության: Գենդերային անհավասարությունը կանանց վրա անհամաչափորեն է ազդում՝ առաջացնելով տարբեր խնդիրներ, ինչպիսիք են՝ ընտանեկան և սեռական բռնությունները, ցածր աշխատավարձը, առողջապահական ծառայությունների և կրթության հասանելիությունը և այլն:

Նման դեպքերի առկայությունը վկայում է կանանց իրավունքների պաշտպանությանն ուղղված շարունակական և համակարգված գործունեության իրականացման անհրաժեշտության մասին: Շարունակական աշխատանքների իրականացմամբ **պետք է արմատավորել այն գիտակցումը, որ կանանց իրավունքների երաշխավորմամբ ու հավասարությամբ, իրավունքների բարձր պաշտպանությամբ ամրանում են պետության հիմքերը, երաշխավորվում է իրավունքի գերակայությունը, մարդու իրավունքների պաշտպանության համակարգն ու ըստ այդմ, պետության ժողովրդավարության աստիճանը:**

Իրավահավասարության և հավասար հնարավորությունների ապահովման խոչընդոտ են հասարակությունում կնոջ դերի վերաբերյալ առկա կարծրատիպերը: Կարծրատիպերը ոչ միայն ինքնին խտրականությանը կամ իրավունքների սահմանափակմանը նպաստող երևույթներ են, այլև մեծապես խոչընդոտում են տարբեր խնդիրների դեմ պայքարի և դրանց վերացմանն ուղղված քայլերի ձեռնարկմանը:

Բացի այդ, հասարակությունում կանանց դերի ընկալման հարցում առկա կարծրատիպերը նաև ոլորտում առկա խնդիրների վերացման և դրանց հաղթահարման պետական քաղաքականության լիարժեք իրագործման խոչընդոտ են դառնում: Կարծրատիպերի հաղթահարումը պետության առաջնահերթություններից պետք է լինի, և դրանց վերացման դեմ քայլերը պետք է իրագործվեն առաջնահերթորեն և կրեն պարբերական բնույթ:

Ուստի, կանանց կրթական, տնտեսական, սոցիալական և քաղաքական ներուժը և հնարավորությունները վեր հանելու ու օգտագործելու նպատակով պետք է իրականացվեն կարծրատիպերի վերացման պարբերական ու շարունակական աշխատանքներ:

Խնդիրների հաղթահարման նպատակով չափազանց կարևոր է միասնական պետական քաղաքականության վարումը:

Անհրաժեշտ է ընդգծել, որ կանանց նկատմամբ խտրականության բացառման և կանանց և տղամարդկանց հավասար հնարավորությունների ամրապնդման ուղղությամբ պետական միասնական քաղաքականության իրականացման նպատակով ռազմավարական փաստաթղթի ընդունումից և գործողությունների իրականացումից զատ կարևոր նշանակություն ունեն Հայաստանի Հանրապետության վարչապետի 2018 թվականի դեկտեմբերի 28-ի «Ընտանիքում բռնության կանխարգելման խորհրդի անհատական կազմը հաստատելու մասին» N 1685-Ա որոշմամբ ստեղծված Ընտանիքում բռնության կանխարգելման խորհուրդը, ինչպես նաև ՀՀ վարչապետի 2019 թվականի նոյեմբերի 21-ի «Հայաստանի Հանրապետությունում կանանց հարցերով խորհուրդ և աշխատանքային խումբ ստեղծելու, դրանց անհատական կազմերը, կանանց հարցերով խորհրդի աշխատակարգը հաստատելու և Հայաստանի Հանրապետության վարչապետի 2010 թվականի մարտի 30-ի N 213-Ա, 2010 թվականի հուլիսի 30-ի N 605-Ա, 2014 թվականի նոյեմբերի 19-ի N 1152-Ա որոշումներն ուժը կորցրած ճանաչելու մասին» 1740-Ա որոշմամբ ձևավորված Հայաստանի Հանրապետությունում կանանց հարցերով խորհուրդը:

Հարկ է նշել, որ 2020 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետությունում կանանց հարցերով խորհուրդը հանդիպումներ չի ունեցել՝ պայմանավորված նոր կորոնավիրուսային համավարակով և պատերազմական իրավիճակով: Ընտանիքում բռնության կանխարգելման խորհուրդը 2020 թվականի ընթացքում երկու հանդիպում է ունեցել:

Կանանց իրավունքների պաշտպանությունը և կանանց նկատմամբ խտրականության բոլոր ձևերի բացառումը Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատանքի հիմնարար ուղղություններից է:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի ներկայացուցիչները Հայաստանի Հանրապետությունում կանանց հարցերով խորհրդի և խորհրդի ընթացիկ աշխատանքները կազմակերպելու նպատակով ստեղծված աշխատանքային խմբի անդամներ են:

Որպես աշխատանքային առաջնահերթ ուղղություն՝ 2020 թվականի ընթացքում Մարդու իրավունքների պաշտպանն իրականացրել է իրազեկման արշավ՝ «**Դարձիր օրինակ**» կոչով

հանրայնացնելով կանանց հաջողված պատմություններ:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը մեկնարկել է **կանանց հաջողության պատմությունների հանրային իրազեկման արշավ, որը նպատակ ուներ կոտրել հասարակությունում կանանց դերի վերաբերյալ կարծրատիպերը և հաջողված պատմություններով ոգեշնչել հասարակությանը:**

Արշավի շրջանակներում առաջարկվել է միանալ «Դարձիր օրինակ» կոչի տարածմանը և ուղարկել կանանց հաջողված սեփական պատմությունները, որոնք կոգեշնչեն կանանց՝ դառնալ հաջորդ օրինակը: Իրազեկման արշավն ուղեկցվել է **#Դարձիր_օրինակ** հայերեն և **#Set_an_example** անգլերեն հեշթեգերի ներքո, որին մասնակցել են տարբեր մասնագիտություն ու զբաղմունք ունեցող կանայք հանրապետության տարբեր մարզերից:

1. Կանանց նկատմամբ բռնություն և ընտանիքում բռնություն

Կանանց նկատմամբ խտրականության առավել տարածված ձևերից է բռնությունը⁷⁶⁴, որը, համարվելով մարդու հիմնական իրավունքների և ազատությունների խախտում, դրսևորվում է ինչպես ֆիզիկական, այնպես էլ հոգեբանական, սեռական և տնտեսական ձևերով: Այս երևույթը տարածված է ամբողջ աշխարհում, ունի տարբեր դրսևորումներ և տարածվածության մակարդակ: Այն նաև Հայաստանում տարածում ունեցող երևույթ է:

Բռնության երևույթը բացասաբար է ազդում բռնության ենթարկված անձի ֆիզիկական և հոգեկան առողջության վրա. այն ոչ միայն անձի հիմնական իրավունքների խախտում է, այլև խոչընդոտ է անձի այլ իրավունքների և ազատությունների իրականացման համար՝ առաջ բերելով բացասական հետևանքներ անձի ձևավորման, հասարակությունում ինտեգրման և ազատ գործելու ու ինքնադրսևորվելու առումով:

Միջազգային կազմակերպությունների՝ ոլորտի խնդիրների վերաբերյալ դիտարկումները ցույց են տալիս, որ ընտանիքի անդամների միջև բռնի արարքների և այլ գործողությունների կամ անգործության դրսևորումներն ունեն ինչպես ուղղակի, այնպես էլ անուղղակի ազդեցություն⁷⁶⁵: Հարկ է ընդգծել, որ բռնության այս տեսակն անուղղակի կերպով

---

⁷⁶⁴ Տե՛ս օրինակ՝ «Կանանց նկատմամբ բռնության և ընտանեկան բռնության կանխարգելման և դրա դեմ պայքարի մասին» Եվրոպայի խորհրդի կոնվենցիա, հոդված 3, Կանանց նկատմամբ խտրականության վերացման ՄԱԿ-ի կոմիտեի թիվ 19 Ընդհանուր հանձնարարական, հասանելի է <http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/recommendations/recomm.htm> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

⁷⁶⁵ Տե՛ս Օփուզն ընդդեմ Թուրքիայի (Opuz v. Turkey) գործով 2009 թվականի սեպտեմբերի 9-ի վճիռը, գանգատ թիվ 33401/02, կետ 132:

բացասական ազդեցություն է ունենում բռնությանն ակնատես եղած երեխաների⁷⁶⁶, ընտանիքի այլ անդամների վրա, որոնք բռնության ուղղակի օբյեկտ չեն եղել:

Ընտանիքում բռնությունը խարխլում է ընտանեկան արժեքները: Միայն առանց բռնության ընտանիքն է, որ հանդես է գալիս որպես ընտանիքի անդամների իրավունքների լիարժեք իրացման հիմնաքար և ապահովում է հասարակության բնականոն զարգացումը:

Ընտանեկան բռնությունը համաշխարհային խնդիր է, որն իր ազդեցությունն է ունենում բոլոր հասարակությունների վրա, այդ թվում և Հայաստանում, ինչի մասին են վկայում թե՛ իրավասու մարմինները, թե՛ հասարակական կազմակերպությունները և միջազգային կառույցները:

Համընդհանուր պարբերական դիտարկման վերաբերյալ աշխատանքային խմբի 2020 թվականի մարտի 18-ի զեկույցում մի շարք երկրներ Հայաստանին առաջարկել են քայլեր ձեռնարկել այս ոլորտում խնդիրների լուծման՝ ընտանեկան բռնության քրեականացման և «Կանանց նկատմամբ բռնության և ընտանիքում բռնության կանխարգելման և դրա դեմ պայքարի մասին» Եվրոպայի խորհրդի կոնվենցիայի (հաղորդման սույն բաժնում այսուհետ՝ Կոնվենցիա) վավերացման ուղղությամբ⁷⁶⁷:

Կանանց նկատմամբ բռնության և ընտանիքում բռնության հարցին է անդրադարձել նաև Եվրոպայի խորհրդի մարդու իրավունքների հանձնակատարը 2018 թվականին Հայաստան կատարած այցի հիման վրա մշակված զեկույցում⁷⁶⁸:

Կանանց իրավունքների պաշտպանությունը, կնոջ նկատմամբ ցանկացած տեսակի բռնության կանխումն ու դրա դեմ պայքարը Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատանքի կարևոր ուղղություններից է: Ընտանիքում բռնության կանխարգելման և բռնության ենթարկված անձանց իրավունքների պաշտպանության իրականացման նպատակով Պաշտպանը 2020 թվականին իրականացրել է մի շարք աշխատանքներ՝ համագործակցելով նաև իրավասու պետական մարմինների և միջազգային կազմակերպությունների, քաղաքացիական հասարակության ներկայացուցիչների հետ՝ հաշվի առնելով 2020 թվականի ընթացքում համավարակի և դրա արդյունքում առաջացած իրավունքների պաշտպանության մարտահրավերները:

1.1 Ընտանեկան բռնության խնդիրը նոր կորոնավիրուսի համավարակի պայմաններում: Մարտահրավերներն աշխարհում և Հայաստանում

Նոր կորոնավիրուսային համավարակի դեմ պայքարի հիմքով հայտարարված արտակարգ

⁷⁶⁶ Մանրամասն տե՛ս սույն հաղորդման «Մարդու իրավունքների պաշտպանը՝ որպես «Երեխայի իրավունքների մասին» ՄԱԿ-ի կոնվենցիայով նախատեսված մշտադիտարկող մարմին» բաժնում:

⁷⁶⁷ Տե՛ս <https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/UPR/Pages/AMIndex.aspx> կայքէջը, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

⁷⁶⁸ Տե՛ս <https://rm.coe.int/-2018-16-20-/1680920149> կայքէջը, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

դրության սահմանափակումները մեծացրել են ընտանիքում, հատկապես՝ կանանց, երեխաների և տարեցների նկատմամբ բռնության ռիսկը:

2020 թվականի ընթացքում ընտանեկան բռնության դեպքերի ավելացման միտումը բնորոշ էր նաև արտասահմանյան երկրներին, ինչը պայմանավորված էր ամբողջ աշխարհում այս վարակի կանխարգելման առանձնահատուկ ցուցումներով:

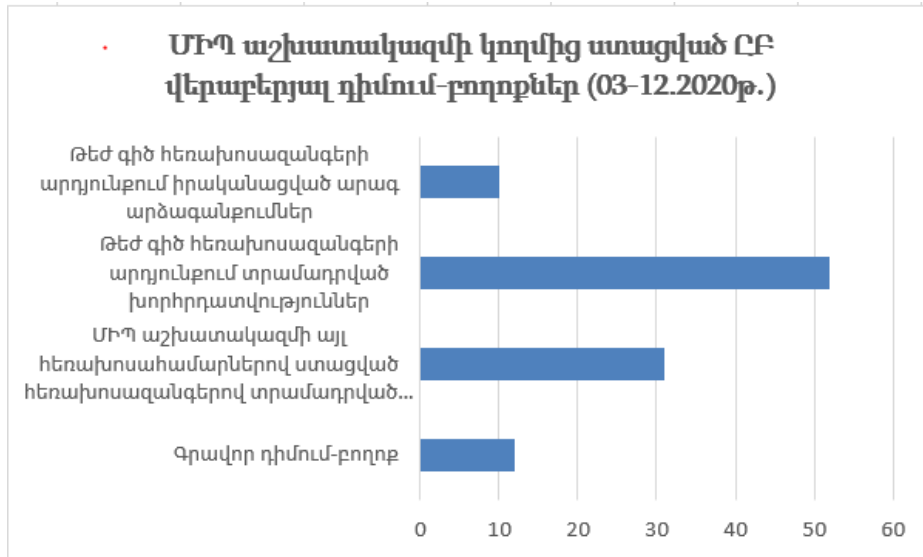
Հաշվի առնելով նշվածը, ինչպես նաև **բռնության այս տեսակի կանխարգելման աշխատանքների մասնագիտական մոտեցմամբ ճիշտ կազմակերպման և խնդիրների ու դրանց լուծումների մասին ամբողջական պատկերացում կազմելու համար՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմում ստեղծվել էր աշխատանքային խումբ:**

Աշխատանքային խմբի նպատակն էր ընտանեկան բռնությանն առնչվող գրավոր ու բանավոր բողոքների մշտադիտարկմամբ ու ամփոփմամբ խնդիրների վերհանումը, ինչպես նաև պետական իրավասու մարմինների ու քաղաքացիական հասարակության գործընկեր կազմակերպությունների հետ խնդիրների արագ և արդյունավետ քննարկումն ու լուծումը: Աշխատանքային խումբը պարբերաբար մշտադիտարկել է նաև Պաշտպանին հասցեագրվող բողոքների թե՛ քանակական աճի միտումները, թե՛ համավարակի սահմանափակումներով պայմանավորված՝ ընտանեկան բռնությանն առնչվող նոր խնդիրները:

Այսպես, Պաշտպանի աշխատակազմի գործունեության արդյունքներով ստորև ներկայացվում են ինչպես ընտանեկան բռնության խնդիրները համավարակի ազդեցության համատեքստում, այնպես էլ համավարակի հիմքով սահմանափակումների պայմաններում Պաշտպանին հասցեագրված՝ ընտանեկան բռնությանն առնչվող դիմում-բողոքների համադրված վերլուծությունը: Այսպես,

Դիմում-բողոքների քանակական և որակական վերլուծությունը

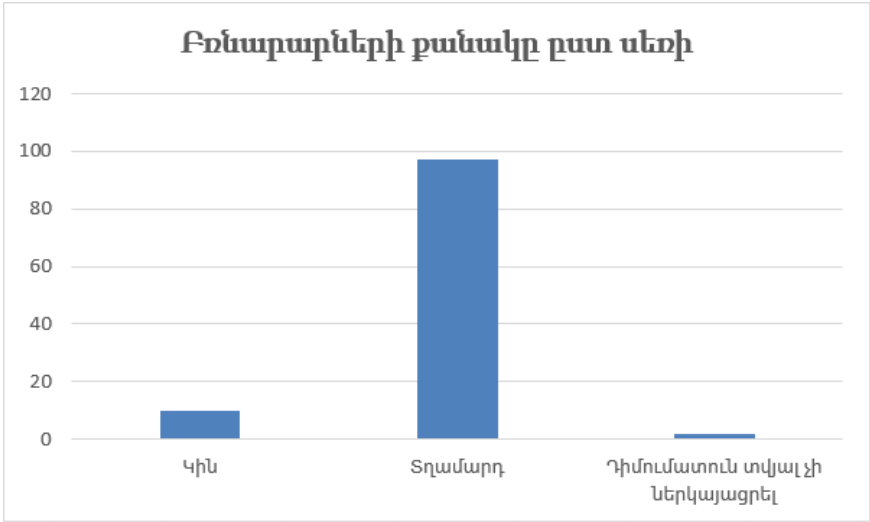
2020 թվականի մարտ-դեկտեմբեր ամիսներին ՀՀ Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի կողմից ստացվել է ընտանեկան բռնության դեպքերի վերաբերյալ **105** դիմում-բողոք, այդ թվում՝ **12** գրավոր դիմում-բողոք, Պաշտպանի աշխատակազմի այլ հեռախոսահամարներով ստացված հեռախոսազանգերով տրամադրված խորհրդատվություններ, ինչպես նաև էլ. փոստի և սոցիալական ցանցի միջոցով ստացված բողոքներ՝ **31**, թե՛ գիծ հեռախոսազանգերի արդյունքում տրամադրված խորհրդատվություններ՝ **52**, թե՛ գիծ հեռախոսազանգերի արդյունքում իրականացված արագ արձագանքումներ՝ **10**: Այս վիճակագրական տվյալների տոկոսային բաշխվածությունը ներկայացված է ստորև.

Նշված ժամանակահատվածում ՀՀ Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի ստացված ընտանեկան բռնության դեպքերի վերաբերյալ 105 դիմում-բողոքի վերաբերյալ կատարված բովանդակային արձանագրումների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ դրանցից **95**-ի դեպքում ընտանեկան բռնության ենթարկվածները եղել են իգական սեռի ներկայացուցիչներ, **8**-ը՝ արական, իսկ **2** դեպքում դիմումատուն տվյալ չի ներկայացրել:

Ընտանեկան բռնության դեպքերի տվյալների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ 105 դիմում-բողոքներից **97-ի դեպքում բռնարարը եղել է տղամարդ, 10 դեպքում՝ կին**, իսկ 2 դեպքով բռնարարի սեռի մասին դիմումատուն տվյալ չի ներկայացրել⁷⁶⁹:

Բռնության ենթարկված անձանց խոցելի վիճակի առումով արձանագրվել է 9 դեպք, որոնցից մեկը՝ հղի վիճակում գտնվող կին, 2 դեպքում՝ տարեց անձ, 6 դեպքում՝ հաշմանդամություն ունեցող անձ:

Ըստ բռնության ենթարկված անձի և բռնարարի միջև հարաբերությունների բնույթի՝ ստացված 105 դիմում-բողոքների վերլուծությունն ունի հետևյալ պատկերը.

Հարաբերությունների բնույթ	Դեպքերի քանակ ⁷⁷⁰
Ամուսնու կողմից կնոջ նկատմամբ	67
Նախկին ամուսնու կողմից կնոջ նկատմամբ	9
Ծնողի կողմից զավակի նկատմամբ	8
Զավակի կողմից ծնողի նկատմամբ	10

⁷⁶⁹ Ըստ բռնարարի սեռի բաշխվածության՝ վիճակագրական ընդհանուր տվյալների (109) անհամապատասխանությունը ստացված դիմում-բողոքների ընդհանուր թվի (105) հետ պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ որոշ դեպքերում մեկ դիմում-բողոքի շրջանակում արձանագրված ընտանեկան բռնության դեպքում ներգրավված են եղել մեկից ավելի բռնարար (օրինակ՝ որդու և հարսի կողմից)

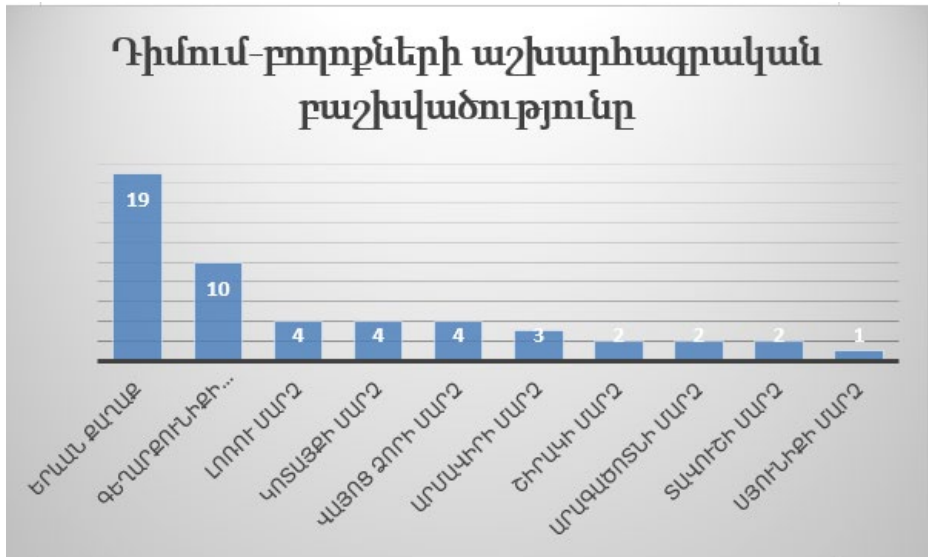
⁷⁷⁰ Հարկ է նկատել, որ դեպքերի քանակի (118) և դիմում-բողոքների ընդհանուր քանակի (105) տարբերությունը պայմանավորված է նրանով, որ բողոքների մի մասը բազմադրվագ է եղել՝ թե՛ բռնության գործադրման, թե՛ սուբյեկտային կազմի առումով: Սույն աղյուսակը կազմվել է ըստ հարաբերության բնույթի՝ դրվագների առանձին-առանձին մատնանշմամբ:

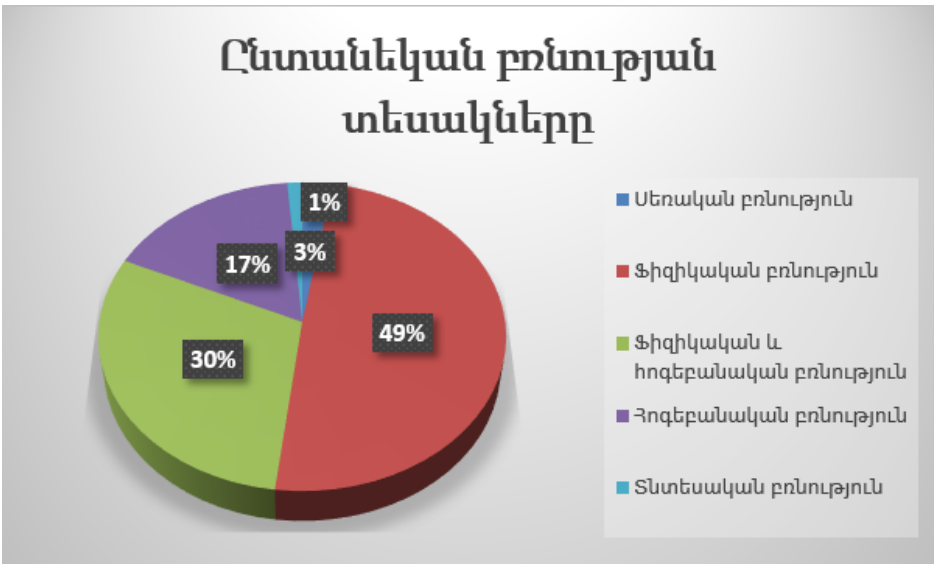
ղբոր կողմից քրոջ նկատմամբ	2
Իրոան կողմից տատի նկատմամբ	2
Իմողի զավակի կողմից ընտանիքի այլ անդամների նկատմամբ	2
արսի կողմից սկեսուրի նկատմամբ	4
արսի կողմից սկեսրայրի նկատմամբ	1
նտանիքի անդամների կողմից դիմողի տմամբ	2
կեսրայրի կողմից հարսի նկատմամբ	3
կեսուրի կողմից հարսի նկատմամբ	2
ապու կողմից թոռան նկատմամբ	1
մուսնու որդիների կողմից կնոջ նկատմամբ	1
որեղբոր կողմից զարմուհու նկատմամբ	1
Իմողի ընկերուհու նկատմամբ ընտանիքի անդամների կողմից	1
մուսնու քրոջ կողմից հարսի նկատմամբ	1
արաբերությունների բնույթի մասին դիմումատուն ալ չի ներկայացրել	1

Ինչպես երևում է ներկայացված տվյալներից, ընտանեկան բռնության դեպքերի գերակշիռ մասը (**64 տոկոսը**) կատարվել է ամուսնու կողմից կնոջ նկատմամբ:

Ստացված 105 դիմում-բողոքների աշխարհագրական տեղակայվածության վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ բողոք ներկայացրած անձինք 54 դեպքում նախընտրել են հասցե չնշել: Մյուս 51 բողոքներից 19-ի դեպքում ընտանեկան բռնությունը տեղի է ունեցել Երևանում, իսկ 32-ի դեպքում՝ մարզերում: Աշխարհագրական տեղակայվածության ընդհանուր պատկերը հետևյալն է.

Պաշտպանի աշխատակազմ ստացված դիմում-բողոքների վերաբերյալ արձանագրումների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ 105 դիմում-բողոքներից 28-ի դեպքում ընտանեկան բռնության տեսակի վերաբերյալ ուղղակի մատնանշում չի արվել: **Մնացած 77 դիմում-բողոքներից 2 դեպքում արձանագրվել է սեռական բռնություն, 61-ի դեպքում՝ ֆիզիկական բռնություն, որից 23-ը զուգորդված է եղել հոգեբանական բռնությամբ:** Հոգեբանական բռնության դեպքերի թիվը կազմում է 36, որը ներառում է ֆիզիկական բռնության հետ զուգորդվածների թիվը (23): Արձանագրվել է տնտեսական բռնության 1 դեպք: Ըստ բռնության տեսակների՝ դիմում-բողոքների տոկոսային բաշխվածությունը ներկայացված է ստորև.

Ընտանեկան բռնության 105 դիմում-բողոքներից 14 դեպքում արձանագրվել է բռնության գործադրումը բռնարարի կողմից ավկոհովի ազդեցության տակ, իսկ 2 դեպքում՝ թմրամիջոցների ազդեցության տակ:

Հարկ է արձանագրել, որ ըստ դիմումատուների հայտնած տվյալների՝ Պաշտպանի աշխատակազմ ստացված 105 դիմում-բողոքներից 60-ի դեպքում ընտանեկան բռնությունը եղել է շարունակական, 4 դեպքում՝ կրել է մեկանգամյա բնույթ, իսկ 41 դեպքում այդ մասին տվյալներ չեն արձանագրվել:

Ստացված դիմում-բողոքներից 7 դեպքում արձանագրվել է ընտանեկան բռնության գործադրում երեխաների ներկայությամբ: 98 դեպքում երեխայի ներկայության մասին տվյալներ չեն արձանագրվել, ինչը, սակայն, ինքնին չի բացառում, որ այդ դեպքերում ընտանեկան բռնության գործադրմանը երեխաներ են ներկա գտնվել:

Ընտանեկան բռնության վերաբերյալ ստացված 105 դիմում-բողոքներից 49 դեպքում ընտանեկան բռնության ենթարկված անձինք դիմել են ոստիկանություն⁷⁷¹, 50 դեպքում՝ նման դիմում չեն ներկայացրել, իսկ 6 դեպքում՝ այդ մասին տվյալներ չեն արձանագրվել:

Ընտանեկան բռնության վերաբերյալ դիմում-բողոքներում ներկայացված հարցերից են՝ ոստիկանության գործողությունների կամ անգործության հետ կապված բողոքները, ընտանեկան բռնության ենթարկված անձանց ապաստարանում գտնվող երեխաների հետ տեսակցությունը, խորհրդատվություն ծնողական իրավունքներից զրկելու կարգի, ամուսնալուծության, երեխայի հետ տեսակցելու կարգի մասին և այլն:

Ընտանեկան բռնության վերաբերյալ ստացված դիմում-բողոքների արդյունքում Պաշտպանի աշխատակազմի կողմից դիմումատուներին պարզաբանվել են «Ընտանիքում բռնության կանխարգելման, ընտանիքում բռնության ենթարկված անձանց պաշտպանության և ընտանիքում համերաշխության վերականգնման մասին» ՀՀ օրենքի կարգավորումները ընտանիքում բռնության ենթարկված անձանց պաշտպանության միջոցների մասին, Ոստիկանության որոշումների և գործողությունների բողոքարկման կարգը, ամուսնալուծության կարգը, երեխաների խնամքի և տեսակցության կարգը, անձին խնամքի հաստատություն ուղեգրելու կարգը, ծնողների ապրուստը հոգալու՝ չափահաս զավակների պարտականության վերաբերյալ կարգավորումները, բնակարանից բաժնեմաս առանձնացնելու պահանջով դատարան դիմելու կարգը, երեխաների համար ալիմենտ բռնագանձելու կարգը, հայրության ճանաչման կարգը, հոգեկան առողջության հետ կապված խնդիրներ ունեցող անձանց

---

⁷⁷¹ Այս ցուցանիշը ներառում է Ոստիկանության դեմ ներկայացված 12 գրավոր բողոքները, ինչպես նաև այն դեպքերը, երբ անձն արդեն իսկ դիմած է լինում Ոստիկանության, ընտանեկան բռնության դեպքի հիման վրա բռնարարի նկատմամբ կայացված է լինում նախազգուշացում կամ անհետաձգելի միջամտության որոշում, սակայն քաղաքացին բարձրաձայնում է ընտանեկան բռնության խնդրով պայմանավորված այլ՝ իրավական, սոցիալական և հոգեբանական աջակցության հարցեր:

հոգեբուժական հաստատությունում բուժման նպատակով տեղավորելու մասին իրավակարգավորումները և այլն:

Բացի այդ, Պաշտպանի աշխատակազմ դիմած քաղաքացիներին տրամադրվել են Պաշտպանի աշխատակազմի թեժ գիծ և աշխատանքային հեռախոսահամարները, «Կանանց աջակցման կենտրոն»-ի թեժ գիծ ծառայության հեռախոսահամարը, «ԱՐՄԵՆԻԱՆ ԼԱՅՔՆՎԱՌԻՍ» բարեգործական հիմնադրամի հեռախոսահամարը, «Սպիտակի Հելսինկյան խումբ» իրավապաշտպան ՀԿ-ի կոնտակտային տվյալները:

Դիմումատուների բարձրացրած խնդիրներին լուծում տալու համար Պաշտպանի աշխատակազմի ներկայացուցիչները համագործակցել են նաև Ոստիկանության, Դատախազության, Քննչական կոմիտեի, Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության, տեղական ինքնակառավարման մարմինների և ոլորտի հասարակական կազմակերպությունների հետ:

**Նոր կորոնավիրուսային համավարակի ազդեցությունը ընտանեկան բռնության վրա:
Արձանագրված խնդիրները**

2020 թվականից սկսած՝ նոր կորոնավիրուսային համավարակը կանխարգելելու նպատակով աշխարհի տարբեր երկրներ կիրառել են մի շարք սահմանափակումներ, այդ թվում՝ տեղաշարժման սահմանափակումը և մեկուսացման ռեժիմը: Հայաստանի Հանրապետության Կառավարությունը 2020թ. մարտի 16-ի թիվ 298-Ն «Հայաստանի Հանրապետությունում արտակարգ դրություն հայտարարելու մասին» որոշմամբ⁷⁷² սահմանվեցին, ի թիվս այլնի, արտակարգ դրության ժամանակ կիրառվող միջոցառումները և իրավունքների ու ազատությունների ժամանակավոր սահմանափակումները (ազատ տեղաշարժվելու իրավունքի և տրանսպորտային միջոցների տեղաշարժման սահմանափակումներ, անձանց մեկուսացում (ինքնամեկուսացում) իրենց մշտական բնակության կամ գտնվելու վայրում, տնտեսական գործունեության առանձին տեսակների իրականացման արգելք և այլն), որոնք նախորդ տարվա ընթացքում մի քանի անգամ մեղմացվեցին ու խստացվեցին՝ պայմանավորված համավարակային իրավիճակով:

Կանանց իրավունքների և մասնավորապես՝ ընտանեկան բռնության իրավիճակի վրա համավարակի ազդեցությանն անդրադարձ է կատարվել տարբեր միջազգային կազմակերպությունների կողմից: Մասնավորապես, ՄԱԿ-ի⁷⁷³, Եվրոպական միության⁷⁷⁴,

⁷⁷² <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docID=140631>

⁷⁷³ <https://www.coe.int/en/web/genderequality/reactions-by-other-international-organisations>

⁷⁷⁴ Տես նույն տեղում

Եվրոպայի խորհրդի⁷⁷⁵ և այլ միջազգային կազմակերպությունների շրջանակներում ընդունվել են մի շարք հայտարարություններ և փաստաթղթեր:

Միջազգային կազմակերպություններն արձանագրել են համավարակի բացասական ազդեցությունը ընտանեկան բռնության վրա, դրանով պայմանավորված՝ ընտանեկան բռնության դեպքերի աճի միտումները՝ կոչ անելով պետություններին ձեռնարկել լրացուցիչ միջոցներ՝ պաշտպանելու կանանց և երեխաներին ընտանեկան բռնությունից մեկուսացման շրջանում:

2020 թվականի մարտի 27-ին ՄԱԿ-ի Կանանց նկատմամբ բռնության հարցերով հատուկ զեկուցող Դուբրավկա Սիմոնովիչը հանդես եկավ հայտարարությամբ՝ կոչ անելով պետություններին որոշակի ջանքեր գործադրել ընտանեկան բռնությունը կանխելու և բռնության ենթարկվածներին աջակցելու համար: Համաձայն հայտարարության՝ *իրավիճակն առավել սրվում է, երբ ապաստարանները սակավաթիվ են, իսկ աջակցող ծառայությունները ոչ հասանելի կանանց ու երեխաների համար: Առավել խոցելի իրավիճակում են հաշմանդամություն ունեցող կանայք, առանց փաստաթղթերի փախստական կանայք և թրաֆիքինգի զոհ կանայք: Հայտարարությամբ կոչ է արվում պետություններին հանդես գալ նոր գաղափարներով, որոնք կօգնեն պաշտպանել ընտանեկան բռնության ենթարկված կանանց նոր կորոնավիրուսային համավարակի շրջանում*⁷⁷⁶:

2020 թվականի ապրիլի 3-ին Եվրոպայի խորհրդի Կանանց դեմ բռնության և ընտանեկան բռնության դեմ պայքարի հարցերով փորձագիտական խումբը (ԳՐԵՎԻՈ) հանդես եկավ հայտարարությամբ, որով կոչ արեց պահպանել կանանց նկատմամբ բռնության և ընտանեկան բռնության դեմ պայքարի եվրոպական չափանիշները, որոնք սահմանված են «Կանանց նկատմամբ բռնության և ընտանեկան բռնության կանխարգելման և դրա դեմ պայքարի մասին» ԵԽ կոնվենցիայով⁷⁷⁷: 2020 թվականի ապրիլի 20-ին ԵԽ Կանանց դեմ բռնության և ընտանեկան բռնության դեմ պայքարի հարցերով կոնվենցիայի կողմերի կոմիտեն նոր կորոնավիրուսային համավարակի ընթացքում կոնվենցիայի դրույթների կիրառման վերաբերյալ հռչակագիր հրապարակեց, որի համաձայն՝ *պետությունները նոր կորոնավիրուսային համավարակի ընթացքում պետք է համակարգված և բազմակողմանի մոտեցում ցուցաբերեն ընտանեկան բռնությանը: Հռչակագիրն առաջարկում է համալիր քաղաքականության մոդել պետությունների համար, որոնցով առաջնորդվելը կօգնի*

⁷⁷⁵ <https://www.coe.int/en/web/genderequality/the-council-of-europe-s-response>

⁷⁷⁶ “States must combat domestic violence in the context of COVID-19 lockdowns – UN rights expert” <https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=25749&LangID=E>

⁷⁷⁷ “COVID-19 and isolation at home may increase the risk of Domestic Violence” <https://www.coe.int/en/web/pristina/-/covid-19-and-isolation-at-home-may-increase-the-risk-of-domestic-violence>

վերջիններիս աջակցել և պաշտպանել ընտանեկան բռնության ենթարկված կանանց և անչափահասներին նոր կորոնավիրուսային համավարակի ընթացքում⁷⁷⁸:

Նոր կորոնավիրուսային համավարակի բացասական ազդեցությունը ընտանեկան բռնության դեպքերի աճի վրա գնահատելիս հաշվի են առնվում մի շարք հանգամանքներ: Մասնավորապես,

- Կիրառված սահմանափակումների արդյունքում հատկապես ծանր վիճակում հայտնվում են մինչ այդ էլ ընտանեկան բռնության ենթարկված անձինք, որոնց համար տունն ամենևին անվտանգ միջավայր չէ: Սահմանափակումների արդյունքում տանը գտնվող կանայք և աղջիկներն ավելի շատ են ենթարկվում բռնարարների կողմից վերահսկողության և սահմանափակումների.

- Մեկուսացման և տեղաշարժվելու ազատության սահմանափակումների արդյունքում բռնարարներն ավելի երկար ժամանակ են անցկացնում տանը, ընդ որում՝ աշխատանքի հնարավոր կորուստը, սոցիալ-տնտեսական վիճակի վատթարացումը մեծացնում է ընտանեկան բռնության ռիսկը.

- Բռնարարի հետ միևնույն տանը/բնակարանում մնալու պարտավորվածությունը սահմանափակում է ընտանեկան բռնության դեպքերի վերաբերյալ աջակցություն/օգնություն ստանալու հնարավորությունը, քանի որ դրանով պայմանավորված՝ դժվարանում է անձնական հեռախոսազանգեր կատարելը.

- Տնային մեկուսացմամբ պայմանավորված՝ ֆինանսական կարիքները, անորոշությունը, դերերի անհավասար բաշխումը նպաստում է ներկա և նախկին զուգընկերների կողմից կանանց նկատմամբ բռնությանը.

- Ընտանեկան բռնության ենթարկված անձանց համար առաջնահերթ համարվող ծառայությունների (ապաստարաններ, առողջապահական ծառայություններ, ոստիկանություն, արդարադատական ոլորտի ծառայություններ) հասանելիությունը սահմանափակվում է համավարակի դեմ պայքարի արդյունքում.

- Տեղաշարժման սահմանափակումները, եկամտի կորուստը, ինքնամեկուսացումը և սթրեսի ու անհանգստության բարձր մակարդակը մեծացնում են երեխաների հանդեպ ֆիզիկական, հոգեբանական և սեռական բռնության հավանականությունը, մասնավորապես՝ այն երեխաների հանդեպ, որոնք արդեն գտնվում են բռնության կամ ոչ բարենպաստ ընտանեկան միջավայրում⁷⁷⁹:

---

⁷⁷⁸ Declaration of the Committee of the Parties to the Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence (Istanbul Convention) on the implementation of the Convention during the COVID-19 pandemic <https://rm.coe.int/declaration-committee-of-the-parties-to-ic-covid-/16809e33c6>

⁷⁷⁹ “Children at increased risk of harm online during global COVID-19 pandemic” <https://www.unicef.org/press-releases/children-increased-risk-harm-online-during-global-covid-19-pandemic>

Տարբեր երկրների կողմից հրապարակված տվյալները վկայում են, որ կանանց նկատմամբ բռնությունն իրենց նախկին և ներկա զուգընկերների կողմից մարտ և ապրիլ ամիսների ընթացքում աճել է միջինում 30%-ով⁷⁸⁰: Նոր կորոնավիրուսային համավարակի արդյունքում սահմանափակումների սկզբնական փուլում ընտանեկան բռնության դեպքերի աճ է արձանագրվել մի շարք պետություններում: Մասնավորապես, Արգենտինայում, Կանադայում, Ֆրանսիայում, Գերմանիայում, Իսպանիայում, Մեծ Բրիտանիայում և ԱՄՆ-ում կառավարություններն ու կանանց իրավունքների պաշտպանությամբ զբաղվող իրավապաշտպաններն ու հասարակական կազմակերպությունները արձանագրել են ընտանեկան բռնության դեպքերի աճ: Սինգապուրի և Կիպրոսի թեժ գիծ ծառայություններն արձանագրել են ընտանեկան բռնության դեպքերի մինչև 30 տոկոս աճ⁷⁸¹:

Հայաստանի Հանրապետությունում ևս արձանագրվել է նոր կորոնավիրուսային համավարակի ազդեցությամբ պայմանավորված ընտանեկան բռնության դեպքերի աճ: «Ընդդեմ կանանց նկատմամբ բռնության» կոալիցիան, որի անդամներն են մի շարք հասարակական կազմակերպություններ, որոնք ծառայություններ են մատուցում ընտանեկան բռնության ենթարկված կանանց և նրանց անչափահասներին, ահազանգում են ընտանեկան բռնության առաջնային զանգերի 30% (մարտին) և 50% (ապրիլին) աճի մասին արտակարգ դրության շրջանում⁷⁸²:

2019-2020 թվականներին կանանց նկատմամբ բռնության և ընտանիքում բռնության դեպքերին վերաբերող Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմ հասցեագրված գրավոր և բանավոր դիմում-բողոքների համեմատական վիճակագրական տվյալների ուսումնասիրությունը ևս ցույց է տալիս, որ արձանագրվել է ընտանեկան բռնության վերաբերյալ դեպքերի աճ: Այսպես, 2019 թվականին Պաշտպանի աշխատակազմ է ներկայացվել ընտանեկան բռնության վերաբերյալ **91** դիմում-բողոք, իսկ 2020 թվականին՝ **127** դիմում-բողոք: Ընդհանուր առմամբ, դիմում-բողոքների քանակը համադրվող ժամանակահատվածում աճել է մոտ 39,6 տոկոսով:

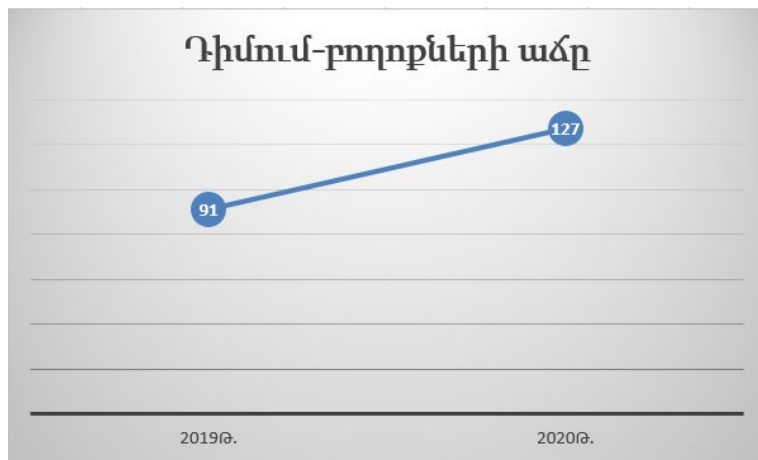
⁷⁸⁰ “Violence against women and girls: the shadow pandemic”

<https://www.unwomen.org/en/news/stories/2020/4/statement-ed-phumzile-violence-against-women-during-pandemic>

⁷⁸¹ <https://www.unwomen.org/en/news/stories/2020/4/statement-ed-phumzile-violence-against-women-during-pandemic>

⁷⁸² «Կարանտինի պայմաններում Հայաստանում ավելացել են ընտանեկան բռնության դեպքերը», հասանելի էր ապրիլի 20-ին, 2020 թվական.

<https://www.azatutyun.am/a/30563169.html>

Ընտանեկան բռնության վրա նոր կորոնավիրուսային համավարակի ազդեցության վերաբերյալ որակական գնահատում է կատարվել որոշ ներպետական հետազոտություններում: Մասնավորապես, այդպիսի գնահատում իրականացվել է ԵՄ կողմից ֆինանսավորվող «Հայաստանում մարդու իրավունքների խթանում և պաշտպանություն» ծրագրի շրջանակներում, որի կրում է ««նոր կորոնավիրուսային համավարակի ժամանակ պետության արձագանքն ընտանեկան բռնությանը» արագ գնահատում» վերտառությունը⁷⁸³: Այս հետազոտությունը կատարվել է 2020 թվականի ապրիլի 15-ից մինչև մայիսի 15-ն ընկած ժամանակահատվածում և արձանագրել է այդ պահին առկա խնդիրները, այդ թվում՝ արտակարգ դրության շրջանում մշակված հատուկ ծրագրերի կամ ընթացակարգերի բացակայությունը ընտանեկան բռնության ենթարկված անձանց համար, ապաստարաններում հատուկ պայմանների և լրացուցիչ ռեսուրսների բացակայությունը՝ նոր ապաստանվող կանանց և երեխաների 14-օրյա մեկուսացումն ապահովելու համար, ԸԲ դեպքերին պատշաճ արձագանք տրամադրելու համար պետական քաղաքականության/ծրագրի, շարունակական իրազեկման արշավի⁷⁸⁴ կամ կանխարգելիչ միջոցառման բացակայությունը, իրավապահ մարմինների կողմից առցանց հարցաքննությունների իրականացման անհնարինությունը և այլն⁷⁸⁵:

⁷⁸³

<https://armenia.unfpa.org/hy/publications/%C2%ABcovid-19-%D5%B0%D5%A1%D5%B4%D5%A1%D5%BE%D5%A1%D6%80%D5%A1%D5%AF%D5%AB-%D5%AA%D5%A1%D5%B4%D5%A1%D5%B6%D5%A1%D5%AF-%D5%BA%D5%A5%D5%BF%D5%B8%D6%82%D5%A9%D5%B5%D5%A1%D5%B6-%D5%A1%D6%80%D5%B1%D5%A1%D5%A3%D5%A1%D5%B6%D6%84%D5%B6-%D5%A8%D5%B6%D5%BF%D5%A1%D5%B6%D5%A5%D5%AF%D5%A1%D5%B6-%D5%A2%D5%BC%D5%B6%D5%B8%D6%82%D5%A9%D5%B5%D5%A1%D5%B6%D5%A8%C2%BB-%D5%A1%D6%80%D5%A1%D5%A3-%D5%A3%D5%B6%D5%A1%D5%B0%D5%A1%D5%BF%D5%B8%D6%82%D5%B4>

⁷⁸⁴ Բացառություն է կազմել Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմը:

⁷⁸⁵ Մանրամասն տես հետևյալ հղմամբ. <https://armenia.unfpa.org/hy/publications/%C2%ABcovid-19-%D5%B0%D5%A1%D5%B4%D5%A1%D5%BE%D5%A1%D6%80%D5%A1%D5%AF%D5%AB-%D5%AA%D5%A1%D5%B4%D5%A1%D5%B6%D5%A1%D5%AF-%D5%BA%D5%A5%D5%BF%D5%B8%D6%82%D5%A9%D5%B5%D5%A1%D5%B6-%D5%A1%D6%80%D5%B1%D5%A1%D5%A3%D5%A1%D5%B6%D6%84%D5%B6-%D5%A8%D5%B6%D5%BF%D5%A1%D5%B6%D5%A5%D5%AF%D5%A1%D5%B6-%D5%A2%D5%BC%D5%B6%D5%B8%D6%82%D5%A9%D5%B5%D5%A1%D5%B6%D5%A8%C2%BB-%D5%A1%D6%80%D5%A1%D5%A3-%D5%A3%D5%B6%D5%A1%D5%B0%D5%A1%D5%BF%D5%B8%D6%82%D5%B4>

Ինչ վերաբերում է Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի գործունեության կազմակերպմանն ու այս առումով ընտանեկան բռնության դեպքերին արձագանքին, հարկ է նկատել, որ արտակարգ դրության ողջ ժամանակահատվածում աշխատանքային խումբն իրականացրել է ընտանեկան բռնության դեպքերին արձագանք ու խնդիրների դիտարկում: Բացի դրանից, այս ժամանակահատվածում հատկապես պարզեցվել էր ընտանեկան բռնության դեպքերով նախատեսվող արձագանքի ընթացակարգը՝ նախատեսելով բանավոր բողոքի և ահազանգի հիման վրա արձագանք: Պաշտպանի աշխատակազմը հրապարակել է իրազեկող տեսահոլովակ ընտանեկան բռնության, հնարավոր աջակցության, թեժ գիծ հեռախոսահամարի վերաբերյալ⁷⁸⁶: Դրանից բացի, Պաշտպանի աշխատակազմի Հետազոտական և կրթական կենտրոնի ղեկավարը «Զրույցներ կանանց մասին» հաղորդաշարի շրջանակներում անդրադարձ է կատարել ընտանեկան բռնության երևույթի վերաբերյալ ընկալումների խնդիրն, դրա դեմ պայքարի օրենսդրական և գործնական կառուցակարգերի անկատարությանը՝ կարևորելով ընտանեկան բռնության խնդրի մասին շարունակական իրազեկումներն ու քննարկումները⁷⁸⁷:

Ընտանեկան բռնության վրա նոր կորոնավիրուսային համավարակի ազդեցության համատեքստում առանձին դիտարկման առարկա է համավարակի դեմ պայքարի նպատակով պետությունների կողմից ձեռնարկված միջոցառումների և ընդունված իրավական ակտերի գնահատումը գենդերազգայունության տեսանկյունից:

Այս առումով, հետաքրքրական է ՄԱԿ-ի Զարգացման Ծրագրի (UNDP) կողմից վարվող COVID-19 Global Gender Response Tracker բազան, որը մշտադիտարկում է պետությունների կողմից համավարակին հակազդելու նպատակով ընդունված միջոցները՝ դրանց գենդերազգայունության տեսանկյունից⁷⁸⁸: Այս բազայում առկա տեղեկատվության համաձայն մշտադիտարկվել է նոր կորոնավիրուսային համավարակին հակազդելու նպատակով ՀՀ կառավարության կողմից ընդունված 23 միջոցառում, որոնցից գենդերազգայուն է համարվել 6-ը կամ մշտադիտարկված միջոցառումների 26 տոկոսը⁷⁸⁹:

[%D5%AA%D5%A1%D5%B4%D5%A1%D5%B6%D5%A1%D5%AF-%D5%BA%D5%A5%D5%BF%D5%B8%D6%82%D5%A9%D5%B5%D5%A1%D5%B6-%D5%A1%D6%80%D5%B1%D5%A1%D5%A3%D5%A1%D5%B6%D6%84%D5%B6-%D5%A8%D5%B6%D5%BF%D5%A1%D5%B6%D5%A5%D5%AF%D5%A1%D5%B6-%D5%A2%D5%BC%D5%B6%D5%B8%D6%82%D5%A9%D5%B5%D5%A1%D5%B6%D5%A8%C2%BB-%D5%A1%D6%80%D5%A1%D5%A3-%D5%A3%D5%B6%D5%A1%D5%B0%D5%A1%D5%BF%D5%B8%D6%82%D5%B4](https://www.ombuds.am/am/site/ViewNews/1157)

⁷⁸⁶ <https://www.ombuds.am/am/site/ViewNews/1157>

⁷⁸⁷ Հարցազրույցն ամբողջությամբ հասանելի է հետևյալ հղմամբ՝ <https://www.youtube.com/watch?v=RiZwtULiQC4>

⁷⁸⁸ Հասանելի է հետևյալ հղմամբ. <https://data.undp.org/gendertacker/>

⁷⁸⁹ Տես նույն տեղում

Պարետի կողմից ընդունված իրավական ակտերի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ նոր կորոնավիրուսային համավարակի հակազդման նպատակով սահմանվող սահմանափակումներ սահմանելիս հաշվի չեն առնվել ընտանեկան բռնության արձագանքման հետ կապված առանձնահատկությունները: Մասնավորապես, Պարետի 2020թ. մարտի 24-ի թիվ 16 որոշմամբ սահմանվում էին ՀՀ ողջ տարածքում անձանց տեղաշարժի վերաբերյալ սահմանափակումները, որոնց բացառությունների շարքում չէին արտացոլվել ընտանեկան բռնության դեպքերը⁷⁹⁰: Բացի այդ, նույն որոշմամբ սահմանված տեղաշարժի թերթիկի լրացման պարտադիր պահանջի կարգավորումներում ևս չէին սահմանվել բացառություններ ընտանեկան բռնության ենթարկված անձանց համար:

Նույն կերպ բացառություններ սահմանված չէին նաև արտակարգ դրության իրավական ռեժիմի կանոնները խախտելու համար սահմանված պատասխանատվության կիրառման առումով⁷⁹¹:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմը քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունների գործընկերների հետ համագործակցության արդյունքում արձանագրել էր ընտանեկան բռնությանը ոչ պատշաճ արձագանքի դեպքեր, որոնք հենց արդյունք էին ընտանեկան բռնության խնդրի տեսանկյունից բացառություն չենթադրող չեզոք կարգավորումների: Այսպես, արտակարգ դրություն սահմանելու սկզբնական շրջանում ևեթ արձանագրվել էր դեպք, երբ Ճանապարհային ոստիկանության ծառայողին դիմելիս՝ կինը պարզաբանել է, որ մեկուսացման պայմանները խախտել է, քանի որ ընտանեկան բռնության զոհ է: Քաղաքացու այդ պնդմանը, սակայն, չի հաջորդել պետության ներկայացուցչի համարժեք արձագանքը՝ տուժողին աջակցություն ցուցաբերելու հարցում:

Այս առումով, չափազանց կարևոր է նկատի ունենալ, որ անկախ նրանից, թե **Ոստիկանության ծառայողը տվյալ դեպքում առաջնահերթ իրականացնում է այլ գործառույթ, օրինակ՝ արտակարգ դրության իրավական ռեժիմի պահպանման նկատմամբ հսկողություն կամ այլ ծառայության, ընտանեկան բռնության ենթադրյալ յուրաքանչյուր դեպք պետք է դառնա ծառայողի առաջնահերթ ուշադրության առարկա:**

Մեկ այլ խնդիր վերաբերել է Պարետի որոշմամբ հաստատված «Արտակարգ դրության ժամանակահատվածում տեղաշարժման թերթիկ»-ում այցելության վայրի հասցեն մատնանշելու պահանջին, ինչը ընտանիքում բռնության ենթարկված անձի՝ ապաստարաններում բնակվելու պարագայում խնդրահարույց էր՝ դրանց գտնվելու վայրերի գաղտնիությունը երաշխավորելու տեսանկյունից:

Խնդրի լուծման նպատակով առաջարկվել էր ապաստարանների հասցեների նշման դեպքերում վերապահում կատարել, որ այդ ապաստարանների հասցեները նշվեն պայմանական կամ օրինակ, ապաստարան ունեցող հասարակական կազմակերպության

⁷⁹⁰ <https://www.gov.am/files/docs/3969.pdf>

⁷⁹¹ Վարչական իրավախախտումների մասին ՀՀ օրենսգիրք, հոդված 182³

հասցեն, որի մասին նաև պատշաճ իրազեկված պետք է լինեին Ոստիկանության ծառայողները:

Նշվածից զատ, գործընկեր հասարակական կազմակերպությունների ներկայացուցիչների դիտարկմամբ՝ արտակարգ դրության, ինչպես նաև ռազմական դրության սահմանափակումներով պայմանավորված՝ ընտանեկան բռնության խնդիրների դեմ պայքարը լրացուցիչ դժվարություններ առաջ բերեց, ինչպիսիք են, օրինակ, նախքան ապաստարաններում տեղավորելը բժշկական թեստավորման կազմակերպումը, հակահամաճարակային կանոնների պահպանումն ապաստարաններում, ոստիկանության և քննչական մարմինների գործունեությունն (դատավարական գործողությունները) առցանց կազմակերպելու ոչ համակարգային բնույթը, դատարանների մատչելիության հետ կապված խնդիրներ և այլն:

1.2 Ընտանեկան բռնության դեմ պայքարի շարունակական օրենսդրական և գործնական խնդիրները

Համավարակով պայմանավորված՝ ընտանեկան բռնության դեմ պայքարի խնդիրներից զատ, հարկ է նկատել, որ դեռևս շարունակական են ոլորտում առկա մի շարք համակարգային խնդիրներ՝ թե՛ օրենսդրական, թե՛ իրավակիրառման և թե՛ կազմակերպական, իրազեկումների ու իրավագիտակցության բարձրացմանն ուղղված աշխատանքների առումով: Այսպես.

- 1) *ընդանիքում բռնության դեպքերի դեմ պայքարի և կանխարգելման հարցում օրենսդրական թերի կարգավորումներ կամ կարգավորումների բացակայություն,*
- 2) *կարծրատիպեր, իրավագիտակցության ցածր մակարդակ և իրազեկման պակաս, անվստահություն պետական մարմինների նկատմամբ, ոչ բավարար մասնագիտական պատրաստվածություն,*
- 3) *պետության կողմից տրամադրվող համալիր ծառայությունների, ինչպես նաև պետական մարմինների միջև համագործակցության խնդիրներ,*
- 4) *ընդանիքում բռնության դեպքերի վերաբերյալ ճշգրիտ վիճակագրական տվյալների բացակայություն:*

1) Ընտանիքում բռնության դեպքերի դեմ պայքարի և կանխարգելման հարցում օրենսդրական թերի կարգավորումներ կամ կարգավորումների բացակայություն

Բռնության ենթարկված անձանց պաշտպանության և նման դեպքերի արդյունավետ կանխարգելման հարցում խոչընդոտ են նաև օրենսդրական թերի կարգավորումները: Չնայած ոլորտում կատարված օրենսդրական փոփոխություններին՝ դեռևս առկա են օրենսդրական

բացեր և թերի կարգավորումներ, ինչի մասին է վկայում օրենսդրական դաշտի և Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրված բողոքներով բարձրացված և դրանց քննարկման արդյունքում վեր հանված խնդիրների ուսումնասիրությունը:

Այսպես, «Ընտանիքում բռնության կանխարգելման, ընտանիքում բռնության ենթարկված անձանց պաշտպանության և ընտանիքում համերաշխության վերականգնման մասին» ՀՀ օրենքի⁷⁹² 12-րդ հոդվածը սահմանում է *անչափահաս կամ անգործունակ անձի նկատմամբ պաշտպանության միջոցներ չկիրառելը*:

Գործող կարգավորման պարագայում ստացվում է, որ իրավասու մարմինները որևէ միջոցով չեն կարող իրականացնել բռնության ենթարկված անձի պաշտպանությունը նման բացառության սահմանման արդյունքում:

Մարդու իրավունքների պաշտպանին ներկայացված բողոքով բարձրաձայնվել է հաշմանդամություն ունեցող անձի կողմից պարբերաբար բռնության ենթարկվելու և բռնության վերացման կամ դրա կանխարգելման նպատակով ոստիկանության ներկայացուցիչների գործուն քայլեր չիրականացնելու խնդրի մասին, որը առաջացել է հաշմանդամության առկայության պարագայում հաշվառման իրականացման բացառության արդյունքում: ՀՀ ոստիկանության պետի 2019 թվականի թիվ 15-Լ հրամանի 1-ին հավելվածի 5-րդ կետի համաձայն՝ «մասնագիտացված ստորաբաժանումում կանխարգելիչ հաշվառման չեն վերցվում քրոնիկ հոգեկան հիվանդություն, հոգեկան գործունեության ժամանակավոր խանգարման, տկարամտության կամ հոգեկան այլ հիվանդագին վիճակի հետևանքով իր գործողությունների վտանգավորությունը չգիտակցող անձը (չափահաս և անչափահաս), ով հաշվառված է բժշկական հաստատությունում: Բացի այդ, ՀՀ ոստիկանության պետի 2019 թվականի թիվ 15-Լ հրամանի 1-ին հավելվածի 45-րդ կետը սահմանում է, որ հաշվառման մեջ գտնվող անչափահասի վերաբերյալ կազմված քարտի վարումը դադարում է, ի թիվս այլնի, եթե անչափահասը հաշվառման մեջ գտնվելու ընթացքում ձեռք է բերել հոգեկան հիվանդություն և հաշվառվել համապատասխան բժշկական հաստատությունում⁷⁹³:

Խնդրի առնչությամբ պետք է ընդգծել, որ ՀՀ ոստիկանության պետի 2019 թվականի 15-Լ որոշման 5-րդ կետի կարգավորումը հակասում է Օրենքի 12-րդ հոդվածի կարգավորումներին, քանի որ «անգործունակության» և որոշմամբ տրված ձևակերպումները բովանդակային առումով չեն համընկնում, և որոշման ձևակերպման հիմքում ընկած է Քրեական օրենսգրքով տրված՝ անմեղսունակության հասկացությունը:

Բացի այդ, Կառավարության 2014 թվականի նոյեմբերի 6-ի N 1254-Ն որոշման 26-րդ

⁷⁹² Սույն բաժնում այսուհետ՝ Օրենք:

⁷⁹³ ՀՀ ոստիկանության պետի 2019 թվականի թիվ 15-Լ հրամանի 1-ին հավելվածի 45-րդ կետի 1-ին ենթակետ:

կետի 6-րդ ենթակետի համաձայն՝ պրոֆիլակտիկ հաշվառման են վերցվում առողջապահական հիմնարկներում հաշվառված, շրջապատի համար վտանգ ներկայացնող՝ հոգեկան հիվանդություններով տառապող անձանց՝ մինչև առողջապահական մարմիններում հաշվառումից հանելը: Պետք է, սակայն, ընդգծել, որ այն մոտեցումը, որ այդ կատեգորիայի անձանց ընտանեկան բռնության դեպքի շրջանակներում կանխարգելիչ հաշվառումն արդյունավետ չէ, և վերջիններս հաշվառվում են համաձայն Կառավարության 2014 թվականի նոյեմբերի 6-ի N 1254-Ն որոշման 26-րդ կետի 6-րդ ենթակետի, ընդունելի չէ:

Առողջապահական հիմնարկներում հաշվառված, շրջապատի համար վտանգ ներկայացնող՝ հոգեկան հիվանդություններով տառապող անձանց՝ մինչև առողջապահական մարմիններում հաշվառումից հանելը հաշվառման վերցնելը չի կարող դիտարկվել որպես ընտանիքում բռնության դեպքերի հաշվառում և նման դեպքերի կանխարգելիչ միջոց:

Խնդրի առնչությամբ հարկ է նկատել, որ «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների մասին» ՄԱԿ-ի կոնվենցիայի 12-րդ հոդվածի համաձայն՝ հաշմանդամություն ունեցող անձիք մյուսների հետ հավասար հիմունքներով ունեն իրավունակություն կյանքի բոլոր ոլորտներում: ՄԱԿ-ի «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների մասին» կոնվենցիայի թիվ 1 (2014) ընդհանուր մեկնաբանության 9-րդ կետի համաձայն՝ կոմիտեն վերահաստատում է, որ հաշմանդամություն ունենալը հիմք չէ իրավունակության կամ 12-րդ հոդվածով ամրագրված ցանկացած իրավունքի մերժման համար: Գործնականում «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների մասին» ՄԱԿ-ի կոնվենցիայի 12-րդ հոդվածը խախտող դեպքերը պետք է վերացվեն՝ ապահովելով բոլորի հետ հավասար լիարժեք իրավական գործունակություն հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար⁷⁹⁴:

Ըստ ՄԱԿ-ի «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների մասին» կոնվենցիայի թիվ 1 (2014) ընդհանուր մեկնաբանության 32-րդ կետի՝ Օրենքի առջև հավասար ճանաչման համար իրավական կարողությունները չպետք է մերժվեն խտրականորեն: Իրավական գործունակության մերժումը չպետք է հիմնված լինի այնպիսի անձնական հատկությունների վրա, ինչպիսիք են՝ սեռը, ռասան կամ

⁷⁹⁴ Տե՛ս ՄԱԿ-ի «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների մասին» կոնվենցիայի թիվ 1 (2014) ընդհանուր մեկնաբանությունը, կետ 9, հասանելի է <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G14/031/20/PDF/G1403120.pdf?OpenElement> հղումով:

հաշմանդամություն ունենալը, և դա չպետք է ունենա մարդուն այլ կերպ վերաբերվելու նպատակ կամ ազդեցություն⁷⁹⁵:

Գործունակության հիմքով խտրական վերաբերմունքի արգելքը պետք է դիտարկել նաև հաշմանդամություն ունեցող անձանց գործողությունների իրավական հետևանքների առումով: Այսպես, ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների հարցերով գերագույն հանձնակատարը հաշմանդամություն հիմքով անձանց քրեական պատասխանատվությունից ինքնաբերաբար ազատելը համարել է խտրական և անօրինական: Փոխարենը, հանցակազմի սուբյեկտիվ կողմին վերաբերող դրույթները պետք է հաշմանդամության առումով չեզոք լինեն և հաշվի առնեն կոնկրետ անձի դրությունը: Քրեական իրավունքի ոլորտում հաշմանդամություն ունեցող անձանց գործունակության ճանաչումը պահանջում է վերացնել նրանց պաշտպանությունը, որը հիմնված կլինի հոգեկան և մտավոր հաշմանդամության հիմքով քրեական պատասխանատվությունը մերժելու վրա⁷⁹⁶:

Հարկ է ընդգծել, որ **միջազգային չափանիշներին հակասող է ընտանիքում բռնության գործերով ընտանիքում բռնություն գործադրած անձի իրավունքների պաշտպանությանը նախապատվություն տալու մոտեցումը**: Այս առումով, ՄԱԿ-ի Կանանց նկատմամբ խտրականության վերացման կոմիտեն նշել է, որ **բռնություն գործադրողի իրավունքները չեն կարող գերադասվել կանանց կյանքի և ֆիզիկական ու հոգեկան անձեռնմխելիության իրավունքներից**⁷⁹⁷:

Բացի այդ, ընտանիքում բռնության ենթարկված անձանց պաշտպանության միջոցները նաև կանխարգելիչ նպատակ ունեն և չափազանց կարևոր են բռնության ենթարկված անձանց պաշտպանության տեսանկյունից:

Ավելին, «Ընտանիքում բռնության կանխարգելման, ընտանիքում բռնության ենթարկված անձանց պաշտպանության և ընտանիքում համերաշխության վերականգնման մասին» ՀՀ օրենքի 11-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ ընտանիքում բռնություն գործադրած անձանց հաշվառումը կանխարգելիչ նպատակ է հետապնդում, որի շրջանակում չափահաս անձի ընտանիքում բռնություն գործադրելը կանխարգելելու նկատմամբ մշտադիտարկում է իրականացվում:

Հաշվառման վերցնելու գործառույթը չափազանց կարևոր նշանակություն ունի անձի վարքագծի դրսևորումների մշտադիտարկման տեսանկյունից, ինչն ինքնին կանխարգելիչ

⁷⁹⁵ Տե՛ս ՄԱԿ-ի «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների մասին» կոնվենցիայի թիվ 1 (2014) ընդհանուր մեկնաբանությունը, կետ 32, հասանելի է <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G14/031/20/PDF/G1403120.pdf?OpenElement> հղումով:

⁷⁹⁶ Տե՛ս <https://www2.ohchr.org/english/bodies/hrcouncil/docs/10session/A.HRC.10.48.pdf> հղումով, կետ 47: Հասանելի է 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

⁷⁹⁷ Տե՛ս Կանանց նկատմամբ խտրականության վերացման կոմիտե CEDAW/C/39/D/6/2005*, կետ 12.1.5, հասանելի է <https://opcedaw.files.wordpress.com/2012/01/yildirim-v-austria.pdf> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

ու պաշտպանական նշանակություն ունի: Սակայն խնդիրն այն է, որ գործնականում կանխարգելիչ նպատակ հետապնդող հաշվառումը և բռնություն գործադրած անձանց մշտադիտարկումը պատշաճ չեն իրականացվում:

Պաշտպանության միջոցների խախտումների վերաբերյալ ՀՀ ոստիկանության տվյալների ուսումնասիրությունից կարելի է նկատել, որ կայացված 1173 պաշտպանության միջոցներից խախտվել է 60-ը, որից՝ 56-ը խախտման մասին ոստիկանությանը հայտնել է ընտանիքում բռնության ենթարկված անձը, 1-ը՝ բռնություն գործադրած անձը, իսկ 3-ը՝ հայտնաբերվել է ոստիկանության ծառայողի կողմից:

Այս պարագայում ՀՀ ոստիկանության պետի վերոնշյալ հրամանն ուղղակի խոչընդոտ է հաշվառման իրականացման համար, որն ունի ընտանիքում բռնության դեպքերի կանխարգելման նպատակ:

Դեռևս 2018 թվականին Մարդու իրավունքների պաշտպանը տուժողի իրավունքների պաշտպանության արդյունավետության տեսանկյունից դիտարկել է խնդրահարույց «Ընտանիքում բռնության կանխարգելման, ընտանիքում բռնության ենթարկված անձանց պաշտպանության և ընտանիքում համերաշխության վերականգնման մասին» ՀՀ օրենքի 7-րդ հոդվածի 6-րդ և 7-րդ մասերով սահմանված որոշ դրույթներ:

Ի հակադրություն «Կանանց նկատմամբ բռնության և ընտանիքում բռնության կանխարգելման և դրա դեմ պայքարի մասին» Եվրոպայի խորհրդի կոնվենցիայի (սույն հաղորդման սույն բաժնում այսուհետ՝ Կոնվենցիա), որով նախատեսվում է անհետաձգելի արգելող որոշման կայացում միակողմանի կարգով՝ անմիջապես ուժի մեջ մտնելով՝ Հայաստանում դրանք ուժի մեջ են մտնում բռնություն գործադրած անձին հեռախոսով ծանուցելուց, նրա հաշվառման վայր էլեկտրոնային փոստի կամ պատվիրված փոստի միջոցով հանձնելուց և հանձնման մասին վերջինիս ստորագրություն ստանալուց հետո («Ընտանիքում բռնության կանխարգելման, ընտանիքում բռնության ենթարկված անձանց պաշտպանության և ընտանիքում համերաշխության վերականգնման մասին» ՀՀ օրենքի 7-րդ հոդվածի 7-րդ մաս): Ավելին, գրանցման հասցեն կարող է լինել այն տունը, որտեղ գտնվելը բռնություն գործադրող անձին պետք է արգելվի: Արդյունքում, բռնություն գործադրած անձի՝ այնտեղ պահանջվող ներկայությունը (ծանուցում ստանալու համար) կարող է վտանգել տուժողի անվտանգությունը: Այլ կերպ՝ Հայաստանում այս որոշման ուժի մեջ մտնելու ժամկետն անորոշ է, այլ ոչ թե անմիջապես:

Վերոնշյալ ընթացակարգը կարող է ժամանակատար լինել, և դրանով, ինչն ավելի խնդրահարույց է, բռնություն գործադրած անձի դատավարական իրավունքները գերադասվում են տուժողի կյանքի և ֆիզիկական անձեռնմխելիության իրավունքի նկատմամբ՝ խախտելով միջազգային չափանիշները: Տուժողի հետ կապ հաստատելու շարունակական քայլերը չեն համարվի անհետաձգելի միջամտության որոշումների

խախտում, քանի որ այն ուժի մեջ մտած չի լինի՝ ընթացակարգային ձգձգումների պատճառով: Վերջապես, անհետաձգելի միջամտության որոշումների կատարման ուշացումները կարող են հիմք հանդիսանալ այդ որոշումների խախտումների համար:

Ավելին, «Ընտանիքում բռնության կանխարգելման, ընտանիքում բռնության ենթարկված անձանց պաշտպանության և ընտանիքում համերաշխության վերականգնման մասին» ՀՀ օրենքի 7-րդ հոդվածի 6-րդ մասով նախատեսվում է, որ նախազգուշացում կիրառելու մասին որոշումը ենթակա է բողոքարկման դրա մասին իրազեկելուց հետո՝ մեկ ամսվա ընթացքում: Քանի որ ոստիկանության որոշումները վարչական ակտեր են, ապա բողոքարկումները կարգավորվում են «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքով, որով նախատեսվում է կասեցնող ազդեցություն⁷⁹⁸:

Տարեկան հաղորդմամբ բարձրացված խնդիրների հաշվառմամբ ՀՀ ոստիկանությունը 2019 թվականին մշակել է ««Ընտանիքում բռնության կանխարգելման, ընտանիքում բռնության ենթարկված անձանց պաշտպանության և ընտանիքում համերաշխության վերականգնման մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքում լրացում և փոփոխություններ կատարելու մասին» օրենքի նախագիծը, որը շրջանառվել է, և ներկայացվել է նաև Մարդու իրավունքների պաշտպանին՝ կարծիքի: Քննարկված օրենսդրական խնդիրներն արտացոլում են գտել օրենսդրական փոփոխությունների վերաբերյալ ներկայացված կարծիքում:

Այս առնչությամբ հարկ է ընդգծել, որ Հայաստանի Հանրապետությունում գենդերային քաղաքականության իրականացման 2019-2023 թվականների միջոցառումների ծրագրի 2020 թվականի ընթացքում կատարված աշխատանքների վերաբերյալ հաշվետվության համաձայն՝ Ոստիկանության կողմից մշակված «Ընտանիքում բռնության կանխարգելման, ընտանիքում բռնության ենթարկված անձանց պաշտպանության և ընտանիքում համերաշխության վերականգնման մասին» օրենքում փոփոխություններ կատարելու վերաբերյալ նախագիծը ներառվել է ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության կողմից շրջանառվող նախագծում: Դեռևս 2019 թվականին մշակված և շրջանառված ««Ընտանիքում բռնության կանխարգելման, ընտանիքում բռնության ենթարկված անձանց պաշտպանության և ընտանիքում համերաշխության վերականգնման մասին» ՀՀ օրենքում լրացումներ և փոփոխություններ կատարելու մասին» ՀՀ օրենքի նախագիծը 2020 թվականի սեպտեմբերին քննարկվել է սոցիալական նախարարական կոմիտեի նիստում, որից հետո անհրաժեշտություն է առաջացել ևս մեկ

⁷⁹⁸ «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի 74-րդ հոդվածի համաձայն՝ վարչական բողոք բերելը կասեցնում է բողոքարկվող վարչական ակտի կատարումը՝ բացառությամբ օրենքով նախատեսված այն դեպքերի, երբ վարչական ակտը ենթակա է անհապաղ կատարման, եւ այն դեպքերի, երբ անհապաղ կատարումն անհրաժեշտ է հանրային շահերից ելնելով:

անգամ կազմակերպել աշխատանքային քննարկումներ պետական գերատեսչությունների հետ: Նախատեսվում է նախագծի վերջնական տարբերակը ՀՀ վարչապետի աշխատակազմ ներկայացնել 2021 թվականի 1-ին կիսամյակում:

Ըստ ՀՀ ոստիկանության տվյալների՝ 2020 թվականի ընթացքում ՀՀ ոստիկանությունում ստացված ընտանիքում բռնության վերաբերյալ ահազանգերով ոստիկանության մասնագիտացված ստորաբաժանման ծառայողները 834 ահազանգով կայացրել են նախազգուշացում, իսկ 339-ով՝ անհետաձգելի միջամտության որոշում: Բռնություն գործադրած անձի նկատմամբ կայացված 834 նախազգուշացման որոշումից 20-ի դեպքում բռնությունը կրել է շարունակական բնույթ: Նշված բոլոր դեպքերով բռնություն գործադրած անձանց նկատմամբ հաշվառումը շարունակվել է: Կայացված 1173 պաշտպանության միջոցներից խախտվել է 60-ը, որից՝ 56-ը խախտման մասին ոստիկանությանը հայտնել է ընտանիքում բռնության ենթարկված անձը, 1-ը՝ բռնություն գործադրած անձը, իսկ 3-ը՝ հայտնաբերվել է ոստիկանության ծառայողի կողմից: Կայացված 1173 պաշտպանության միջոցներից (նախազգուշացում, անհետաձգելի միջամտության որոշում) վերադասության կարգով բողոքարկվել է 20-ը, որից բավարարվել է 2-ը, թողնվել է անփոփոխ 13-ը, վարչական վարույթ չի հարուցվել 5-ը (բաց է թողնվել օրենքով սահմանված բողոքարկման ժամկետը):

Նախազգուշացում կիրառելու որոշումը բողոքարկելու կասեցնող ազդեցությունը կարող է վտանգներ պարունակել, քանի որ այդ ընթացքում բռնություն գործադրած անձը կարող է խախտել նախազգուշացումը, որը, սակայն, այդպիսին չի համարվի՝ այդպիսով նվազեցնելով տուժողին տրամադրված պաշտպանության մակարդակը:

Ընտանիքում բռնության դեմ պայքարի կառուցակարգերի ոչ լիարժեքության մեկ այլ դրսևորում է պատասխանատվության ինստիտուտի անկատարությունը: **Այսպես, ընտանիքում բռնության ոչ բոլոր տեսակների համար է նախատեսված պատասխանատվության մեխանիզմ ներպետական օրենսդրությամբ, ըստ այդմ, իրավասու մարմինները չեն կարողանում համապատասխան արձագանք տալ այդ դեպքերին:** ՀՀ քրեական օրենսդրությամբ քրեորեն պատժելի արարքներ են համարվում ֆիզիկական բռնության որոշ տեսակները, ինչպես նաև սեռական բռնությունը: ՀՀ օրենսդրությունը որոշ առումով կարգավորում է նաև հոգեբանական բռնությունը (ՀՀ քրեական օրենսգրքի 119-րդ հոդվածը սահմանում է ֆիզիկական ուժեղ ցավ կամ հոգեկան ուժեղ տառապանք պատճառելը):

Այնուամենայնիվ, **ՀՀ օրենսդրությամբ իբրև հակաիրավական արարք՝ ամրագրված չէ, օրինակ, հետամտումը** («պարբերաբար մեկ այլ անձի հետապնդելը, մեկ այլ անձի հետ անցանկալի հաղորդակցության մեջ ներգրավվելը կամ անձին հետևելու մասին իմաց տալը»): Խոսքը տուժողին ֆիզիկապես հետևելու, նրա աշխատանքի վայր, սպորտային կամ կրթական հաստատություն այցելելու, ինչպես նաև տուժողին վիրտուալ

աշխարհում հետևելու, (...) մեկ այլ անձի գույքը վնասելու, անձի անձնական իրերի վրա աննշան հետքեր թողնելու, անձի տվյալներով առցանց կեղծ անուններով հաշիվներ բացելու կամ սուտ տեղեկություններ տարածելու մասին է),⁷⁹⁹ հարկադիր ամուսնությունը, հղիության արհեստական ընդհատումը հարկադիր կատարելը և այլն:

Մինչդեռ, միջազգային փաստաթղթերի ուսումնասիրությունը վկայում է, որ բռնության դեմ պայքարի միջոցներից է այդ արարքը կատարած անձանց համար պատասխանատվության միջոցների նախատեսումը⁸⁰⁰: Միջազգային փաստաթղթերի և մի շարք երկրների օրենսդրության ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ ընտանիքում բռնության դեմ պայքարի արդյունավետ միջոց է դրա քրեականացումը: Ընդ որում, դա կարող է դրսևորվել կամ մեկ հանցակազմի նախատեսմամբ կամ ընդհանուր հանցակազմերով գործը քննելիս որպես պատիժը և պատասխանատվությունը ծանրացնող հանգամանք՝ տուժողի և բռնություն գործադրած անձի միջև ընտանեկան կապը նախատեսելը⁸⁰¹:

Ընտանիքում բռնության դեպքերին արդյունավետ արձագանքելուն կարող է խոչընդոտել նաև ՀՀ քրեական օրենսգրքի 62-րդ հոդվածի 1-ին մասի 7-րդ կետով նախատեսված պատասխանատվությունը և պատիժը մեղմացնող հանգամանքը, այն է՝ տուժողի վարքագծի հակասորինականությունը կամ հակաբարոյականությունը, որով պայմանավորվել է հանցագործությունը: Ընտանիքում բռնության դեպքում նման մեղմացնող հանգամանք նախատեսելը համահունչ չէ միջազգային չափանիշներին: Մասնավորապես, «Կանանց նկատմամբ բռնության և ընտանեկան բռնության կանխարգելման և դրա դեմ պայքարի մասին» Եվրոպայի խորհրդի կոնվենցիայի 42-րդ հոդվածի համաձայն՝ հանցագործությունների անընդունելի արդարացումներ են համարվում՝ այսպես կոչված, «հանուն պատվի» կատարվող հանցագործությունները: Սա վերաբերում է, մասնավորապես, այն պնդումներին, որ տուժողի կողմից խախտվել են պատշաճ վարքագծի մշակութային, սոցիալական կամ ավանդույթային նորմերը կամ սովորույթները, որոնք արդարացումներ են հանդիսանում բռնության գործադրման համար:

Մեկ այլ խնդիր է ընտանիքում բռնության դեպքերում հանրային և մասնավոր մեղադրանքի կարգով քննվող գործերի իրավական կարգավորումները: Նշված խնդրի

⁷⁹⁹ Տե՛ս «Կանանց նկատմամբ բռնության և ընտանեկան բռնության կանխարգելման և դրա դեմ պայքարի մասին» Եվրոպայի խորհրդի կոնվենցիա, հոդված 34:

⁸⁰⁰ Տե՛ս «Կանանց նկատմամբ բռնության և ընտանեկան բռնության կանխարգելման և դրա դեմ պայքարի մասին» Եվրոպայի խորհրդի կոնվենցիա, հոդվածներ 33-40:

⁸⁰¹ Տե՛ս «Կանանց նկատմամբ բռնության և ընտանեկան բռնության կանխարգելման և դրա դեմ պայքարի մասին» Եվրոպայի խորհրդի կոնվենցիա, հոդված 46:

լուծման կապակցությամբ 2017 թվականի օրենսդրական փոփոխությունների արդյունքում ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 183-րդ հոդվածը լրացվեց 4-րդ մասով՝ նախատեսելով, որ անկախ տուժողի կողմից բողոք ներկայացնելուց դատախազն իրավասու է սույն հոդվածի 1-ին մասով նախատեսված հանցագործություններով հարուցել քրեական գործ ընտանիքում բռնության դեպքերում, եթե անձն իր անօգնական վիճակի կամ ենթադրյալ հանցանք կատարողից կախվածության մեջ լինելու փաստի ուժով չի կարող պաշտպանել իր իրավաչափ շահերը: Այս դեպքում քրեական գործը հարուցվում և քննվում է սույն օրենսգրքով սահմանված ընդհանուր կարգով, և տուժողի ու մեղադրյալի հաշտության դեպքում քրեական հետապնդումը չի դադարեցվում⁸⁰²:

Քրեական դատավարության օրենսգրքում հստակ ձևակերպված նոր չափանիշը գնահատելիս կարևոր է հաշվի առնել, որ ի տարբերություն Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի առաջ քաշած չափորոշիչների, որոնցով գնահատվում է ոտնձգողի վարքագիծը, քննարկվող ներպետական կարգավորումը տրված է՝ հիմք ընդունելով տուժողի դրությունը:

Այսպես, Օփուզն ընդդեմ Թուրքիայի գործում Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի կողմից սահմանվել են հետևյալ չափանիշները՝ իրավախախտման ծանրությունը, զոհի վնասվածքները ֆիզիկական են, թե՛ հոգեբանական, եթե բռնություն գործադրած անձը զենք է կիրառել, եթե բռնություն գործադրած անձը հարձակումից հետո որևէ ձևով սպառնացել է, եթե բռնություն գործադրած անձը պլանավորել է հարձակումը, ընտանիքում ապրող որևէ երեխայի վրա ազդեցությունը (այդ թվում՝ հոգեբանական), բռնություն գործադրած անձի՝ նորից իրավախախտում կատարելու հնարավորությունները, տուժողի կամ ցանկացած այլ անձի, որը կարող էր ներգրավված լինել, առողջությանը և անվտանգությանը ներկայացվող շարունակական սպառնալիքը, զոհի ներկայիս հարաբերությունը բռնություն գործադրած անձի հետ և զոհի ցանկություններին հակառակ իրականացվող քրեական հետապնդման հետ մեկտեղ շարունակվող հարաբերության վրա ազդեցությունը, հարաբերության պատմությունը, մասնավորապես, եթե նախկինում տեղի է ունեցել բռնության այլ դեպք, ինչպես նաև բռնություն գործադրած անձի քրեական անցյալը, մասնավորապես՝ նախկինում բռնություն կատարելը⁸⁰³:

Չնայած վերոնշյալի՝ ընտանիքում բռնության գործերը հանրային մեղադրանքի կարգով քննելու պրակտիկան արդեն իսկ կիրառվել է ՀՀ դատախազության կողմից, ինչը դրական միտում է: Ըստ ՀՀ դատախազության տվյալների՝ 2020 թվականի ընթացքում ընտանիքում բռնության մասնավոր մեղադրանքի դեպքերով, անկախ

⁸⁰² Նշված կարգավորումն ուժի մեջ է մտել 2018 թվականից:

⁸⁰³ Տե՛ս Օփուզն ընդդեմ Թուրքիայի (Opuz v. Turkey) գործով 2009 թվականի սեպտեմբերի 9-ի վճիռը, գանգատթիվ 33401/02, 138-րդ կետ:

տուժողի կողմից բողոք ներկայացնելու հանգամանքից, երբ անձն իր անօգնական վիճակի կամ ենթադրյալ հանցանք կատարողից կախվածության մեջ լինելու փաստի ուժով չի կարողացել պաշտպանել իր իրավաչափ շահերը, ՀՀ քրեական օրենսգրքի 183-րդ հոդվածի 4-րդ մասի համաձայն, հարուցվել է 2020, հարուցվել է 31 քրեական գործ: ՀՀ դատախազության տվյալների համաձայն՝ 2020 թվականի ընթացքում հանրապետությունում արձանագրված ընտանեկան բռնության դեպքերի առթիվ հարուցվել է 214 քրեական գործ, որից 39-ը մեղադրական եզրակացությամբ ուղարկվել է դատարան, 111-ը կարճվել է, որից 80-ը՝ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 35-րդ հոդվածի 1-ին մասի 4-րդ կետով, երբ ՀՀ քրեական օրենսգրքով նախատեսված դեպքերում բացակայում է դիմողի բողոքը:

Ընտանիքում բռնության դեմ արդյունավետ պայքարին խոչընդոտում է նաև տուժողների համար պաշտպանական բավարար միջոցների բացակայությունը: Այսպես, ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 98-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ քրեական դատավարությանը մասնակցող յուրաքանչյուր անձ, ով կարող է հաղորդել տվյալներ, որոնք նշանակություն ունեն հանցագործությունը բացահայտելու և դրա կատարողին հայտնաբերելու համար, ինչի հետևանքով կարող են վտանգվել նրա, նրա ընտանիքի անդամի, մերձավոր ազգականի կամ մերձավորի կյանքը, առողջությունը, գույքը, իրավունքներն ու օրինական շահերը, ունի պաշտպանության իրավունք:

Նույն օրենսգրքի 98-րդ հոդվածի համաձայն՝ պաշտպանության միջոցներն են, օրինակ՝ անձին պաշտոնապես նախազգուշացնելը, ումից սպասվում է պաշտպանվող անձի նկատմամբ բռնության վտանգ կամ այլ հանցանքի կատարում, պաշտպանվող անձի ինքնությունը հաստատող տվյալները պաշտպանելը, պաշտպանվող անձի անձնական անվտանգությունն ապահովելը, բնակարանը և այլ գույքը պահպանելը և այլն: Սակայն ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ օրենքով սահմանված այս միջոցները և դրանց ապահովման համար անհրաժեշտ իրավական կարգավորումները բավարար չեն և ընտանիքում բռնության դեպքերում չեն կիրառվում: Այսպես, ՀՀ քննչական կոմիտեի կողմից տրամադրված տվյալների համաձայն՝ ընտանիքում բռնությունից տուժած անձանց պաշտպանության համար 2018 թվականի ընթացքում ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 12-րդ գլխով նախատեսված պաշտպանության միջոց չի կիրառվել:

Վերոնշյալ խնդիրները դեռևս 2017 թվականից բարձրացվել են Պաշտպանի կողմից Եվրոպայի խորհրդի աջակցությամբ իրականացված՝ ՀՀ քրեական օրենսդրության և միջազգային չափանիշների համեմատական վերլուծության զեկույցում, որտեղ ներկայացվել են նաև հստակ առաջարկներ: Այնուամենայնիվ, առաջարկներն առ այսօր չեն կատարվել, ինչը խնդրահարույց է:

2) Կարծրատիպեր, իրավագիտակցության ցածր մակարդակ և իրազեկման պակաս, անվստահություն պետական մարմինների նկատմամբ, ոչ բավարար մասնագիտական պատրաստվածություն

Բռնության դեմ պայքարի և կանխարգելման հարցում մեծագույն մարտահրավեր են կանանց նկատմամբ և ընտանիքում բռնության վերաբերյալ առկա թյուր պատկերացումները և կարծրատիպերը:

Չնայած առկա օրենսդրական կառուցակարգերին՝ երկրում շարունակում են տեղի ունենալ ընտանեկան բռնության դեպքեր, խտրականության այլ դեպքերի դրսևորումներ: Նման դեպքերի առկայությունը վկայում է անձանց իրավունքների պաշտպանությանն ուղղված շարունակական և համակարգված գործունեության իրականացման անհրաժեշտության մասին՝ հասարակությունում ընտանեկան բռնության երևույթի վերաբերյալ առկա ընկալումները և կարծրատիպային մտածելակերպը փոխելու, բռնության ենթարկված անձանց իրավունքներն արդյունավետ կերպով պաշտպանելու նպատակով:

Հաճախ ընտանեկան բռնության խնդիրը ներկայացվում և ընկալվում է որպես ուժի և իշխանության հաստատման և դրսևորման երևույթ, իսկ բռնություն գործադրողի և բռնության ենթարկվողի իրավագիտակցության ցածր մակարդակը նպաստավոր պայման կարող է դառնալ նման կարծրատիպային մտածելակերպի ամրապնդման համար:

Կարծրատիպային մտածելակերպը հանգեցնում է մի շարք այլ խնդիրների: Կարծրատիպային մտածելակերպը բացասական ազդեցություն է ունենում բռնության ենթարկված անձի՝ բռնության մասին բարձրաձայնելու և իրավունքների պաշտպանության համար քայլեր ձեռնարկելու, ինչպես նաև կանխարգելիչ հարցերում:

Ընտանեկան բռնության հարցի վերաբերյալ թերի պատկերացումների և թյուր ընկալման օրինակ է այն, որ այդ խնդիրը և դրա շուրջ քննարկումը շարունակվում են կրել ներընտանեկան բնույթ:

Կարծրատիպային մոտեցումն իրավասու պետական մարմինների ներկայացուցիչների կողմից ևս հաճախ բերում է կրկնակի զոհացման, ինչը կարող է խոչընդոտել հետազայում նման դեպքերի բացահայտումը. արդյունքում, տուժողները խուսափում են կրկին դիմել իրավասու մարմիններին.^{804, 805:}

⁸⁰⁴ Հասարակական կազմակերպությունների ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ արձանագրվել է նաև դատարանի ու նախաքննության մարմինների կողմից երկակի ստանդարտների կիրառման դեպքեր, որի հիմքով էլ խախտվել է տուժողի արդյունավետ իրավական պաշտպանության միջոցների իրավունքը, հասանելի է՝

<http://coalitionagainstviolence.org/wp-content/uploads/2017/01/Report-short.pdf?x24321> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

⁸⁰⁵ Խնդրի մասին բարձրաձայնել է նաև Խոշտանգումների դեմ ՄԱԿ-ի կոմիտեն, որը նշել է, որ բռնության դեպքերի մասին բարձրաձայնման խոչընդոտ է հանդիսանում իրավապահ մարմինների կողմից կարծրատիպերի պատճառով բռնությունն արդարացնելը: Խոշտանգումների դեմ ՄԱԿ-ի

Հասարակությունում առկա կարծրատիպերի մասին են վկայում ուսումնասիրություններ: Այսպես, ընտանիքում բռնության դրսևորումների վերաբերյալ քննարկումների անքակտելի մաս է բռնության հրահրման և առաջացման համար կողմերից որևէ մեկի վրա ընտանիքում լարվածության էսկալացիայի մեղքը բարդելը:

Ուսումնասիրությունները ցույց են տվել, որ հարցվածների 35.7 %-ը, որից 44.6 %-ը տղամարդ են և 27.8 %-ը՝ կանայք, համաձայն են, որ կինը պետք է հանդուրժի բռնությունը՝ հանուն ընտանիքի միասնության⁸⁰⁶: Որոշ դեպքերում «կինը ծեծի է արժանի» պնդման հետ համաձայն է հարցվածների 27.7 %-ը, որից 35.2 %-ը՝ տղամարդ և 21 %-ը կին են⁸⁰⁷:

Որոշ դեպքերում կնոջը համարում են ընտանիքում լարվածության, վեճերի ու կոնֆլիկտների էսկալացիայի հրահրող⁸⁰⁸: Սակայն հատկանշական է, որ մեղքը կնոջ վրա բարդելու միտումը հատուկ է միայն բռնության ոչ պարբերական դրվագների վերաբերյալ քննարկումներին, մինչդեռ, բռնության շարունակական, պարբերաբար կրկնվող և ծայրահեղ դրսևորումների պարագայում մասնակիցները հակված չեն էսկալացիայի մեղքը բարդել կնոջ վրա⁸⁰⁹: Մասնակիցները նշում են դեպքեր, երբ իրենց կարծիքով կնոջ վարքագիծը նպաստում է ընտանիքում լարվածությունը բռնության վերաճելուն, ամուսնու գործազրկության կամ ընտանիքի բարեկեցության ակնկալիքներին անհամապատասխան վաստակի դեպքում տնտեսական անհամարժեք պահանջներ ներկայացնելը, ակոհոլի կամ թմրադեղերի ազդեցության տակ գտնվող ամուսնուն որոշակի պահանջներ ներկայացնելը, դիտավորյալ թաքցրած հաշմանդամությունը⁸¹⁰:

Հասարակությունում կանանց դերի և բռնության վերաբերյալ թյուր պատկերացումներ են ձևավորվում նաև զանգվածային լրատվության միջոցների բռնության վերաբերյալ սխալ տեղեկատվություն ներկայացնելու պատճառով: Ավելին, հեռուստատեսությամբ հեռարձակվող հաղորդումները և ֆիլմերը ևս կարող են բացասական ազդեցություն ունենալ բռնության վերաբերյալ սխալ պատկերացումների ձևավորման մասին:

կոմիտեի՝ Հայաստանի 4-րդ պարբերական զեկույցի վերաբերյալ եզրափակիչ դիտարկումներ, <https://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=6QkG1d%2fPPRiCAqhKb7yhsiz2h%2fRs7Wsu8%2feBy9S h53xzTb9oMILhzi1Cvt3D8bP6U7WVa87PjauSC1TjtSIIe0YXxTMP6xfpRxPnqE0GKV1e17rsW51%2foHNw%2bFpy3F> , 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

⁸⁰⁶ Տե՛ս <http://www.unfpa.am/sites/default/files/IMAGES-executive%20summary-Arm.pdf> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

⁸⁰⁷ Տե՛ս [նույն տեղում](#):

⁸⁰⁸ Տե՛ս https://armenia.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/Reserach_Arm-Final%20with%20logos-upd_0.pdf հղումով 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

⁸⁰⁹ Տե՛ս https://armenia.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/Reserach_Arm-Final%20with%20logos-upd_0.pdf հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

⁸¹⁰ Տե՛ս https://armenia.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/Reserach_Arm-Final%20with%20logos-upd_0.pdf հղումով, էջ 15, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

Նշված խնդրի մասին բազմիցս բարձրաձայնել են հասարակական կազմակերպությունների ներկայացուցիչները, ինչպես նաև պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների ներկայացուցիչները մարզերում Պաշտպանի ներկայացուցիչների հետ քննարկումների ընթացքում:

Խնդրին անդրադարձել են նաև տարբեր հետազոտություններ: Այսպես, ուսումնասիրություններից մեկին մասնակցած անձինք նշել են, որ լրատվամիջոցների և հատկապես, հեռուստատեսության ազդեցություն է ունենում ընտանիքում կոնֆլիկտները լուծելու մոդելների վրա: Նման ազդեցության հիմքում բռնության այս կամ այն տեսակն է՝ հատկապես հոգեբանական և տնտեսական: Ըստ մասնակիցներից շատերի՝ դրանք ակնհայտորեն նպաստում են կնոջ և տղամարդու դերերի ավանդական ընկալման և հայրիշխանական կարծրատիպերի վերարտադրությանը: Մասնակիցները միաձայն են այն հարցում, որ ընտանիքում բռնություն հրահրող գործոններից մեկն էլ հայկական հեռուստատեսիվներն են, որոնց հիմնական լսարանը կանայք են, և որտեղ տղամարդու դրական կերպարը հաճախ ներկայացվում է որպես իշխող, կնոջը որոշումների գործընթացում չներառող, կոնֆլիկտներն ուժի, երբեմն անգամ ծեծի միջոցով լուծող, իսկ կինը՝ որպես հնազանդ, առօրյան սուրճի բաժակի շուրջ անցկացնող և մանր դավադրություններ հյուսող: Մասնակիցների կարծիքով՝ քանի որ մեդիան նման կերպարները չի ներկայացնում որպես անընդունելի և անգամ դատապարտելի, այլ հակառակը, արդարացնում է նման մոտեցումը նրանով, թե «մենք արտապատկերում ենք իրականությունը», նույն անընդունելի իրականությունը շարունակվում է վերարտադրվել, հատկապես երիտասարդների շրջանում⁸¹¹:

3) Պետության կողմից տրամադրվող համալիր ծառայությունների, ինչպես նաև պետական մարմինների միջև համագործակցության խնդիրներ

Ընտանեկան բռնության դեմ պայքարը պահանջում է դեպքերին արագ և բազմամասնագիտական արձագանք, ընտանեկան բռնությունից տուժած անձանց իրավական, հոգեբանական և սոցիալական աջակցության հարցերի լուծում և այլ համալիր աշխատանքներ: Անխոչընդոտ այդ աշխատանքն ու գործունեության մատչելիությունն ունեն առանցքային նշանակություն, քանի որ դրանք առաջնային երաշխիք են՝ ուղղված իրավաբանական, սոցիալական և հոգեբանական օգնություն ստացող անձի իրավունքների, ազատությունների և շահերի իրականացմանն ու

⁸¹¹ Տե՛ս ՄԱԿ-ի Բնակչության հիմնադրամի «Հայաստանում ընտանեկան բռնությանը բազմաոլորտային արձագանքի տրամադրման առկա պրակտիկայի և նախաձեռնությունների արդյունավետության բարձրացմանն ուղղված որակական հետազոտություն», հասանելի է https://armenia.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/Reserach_Arm-Final%20with%20logos-upd_0.pdf հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

պաշտպանությանը, բռնությունից անձանց պաշտպանությանը, ինչպես նաև հանրային նշանակություն ունեցող խնդիրների կանխարգելման տեսանկյունից:

Հաշվի առնելով ընտանիքում բռնության առանձնահատկությունները՝ պետությունը աջակցության տարբեր միջոցները հասանելի դարձնելու ուղղությամբ պետք է քայլեր ձեռնարկի: Այս նպատակով, պետք է նշել, որ «Ընտանիքում բռնության կանխարգելման, ընտանիքում բռնության ենթարկված անձանց պաշտպանության և ընտանիքում համերաշխության վերականգնման մասին» ՀՀ օրենքի ընդունմամբ նախատեսվել է բռնությունից տուժած անձանց համար ծառայությունների մատուցման անհրաժեշտություն: Օրենքի 19-րդ և 20-րդ հոդվածները համապատասխանաբար նախատեսում են աջակցության կենտրոնների և ապաստարանների ստեղծում: Ընտանիքում բռնության կանխարգելման և ընտանիքում բռնության ենթարկված անձանց պաշտպանության բնագավառում լիազոր մարմինը՝ ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունը, հիմնադրում է ապաստարաններ, ոչ առևտրային իրավաբանական անձանց հետ կնքում ապաստարանի ֆինանսավորման պայմանագիր կառավարության սահմանած պայմանագրի օրինակելի ձևի հիման վրա և վերահսկողություն իրականացնում իր կողմից մասնակի կամ ամբողջապես ֆինանսավորվող ապաստարանների գործունեության նկատմամբ, այդ թվում՝ ֆինանսական միջոցների օգտագործման մասով՝ համաձայն Օրենքի 14-րդ հոդվածի 1-ին մասի 5-րդ կետի:

ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության տվյալների համաձայն՝ 2020 թվականից ՀՀ տարածքում պետական համաֆինանսավորմամբ գործում է 2 նոր ապաստարան, որտեղ, ընտանիքում բռնության ենթարկված կանանց, անհրաժեշտության դեպքում նրանց խնամքի տակ գտնվող երեխաներին տրամադրվում են օրենքով սահմանված բոլոր ծառայությունները:

«Ընտանիքում բռնության կանխարգելման, ընտանիքում բռնության ենթարկված անձանց պաշտպանության և ընտանիքում համերաշխության վերականգնման մասին» ՀՀ օրենքով սահմանվում է պետության կողմից ապաստարանների, աջակցության կենտրոնների ստեղծման, ինչպես նաև այլ ծառայությունների մատուցման հնարավորությունը: Ըստ նույն օրենքի 23-րդ հոդվածի 4-րդ մասի՝ աջակցության կենտրոնների և ապաստարանների կողմից մատուցվող ծառայությունների վերաբերյալ դրույթներն ուժի մեջ են մտնում օրենքի պաշտոնական հրապարակմանը հաջորդող օրվանից մեկ տարի հետո: Ստացվում է, որ ապաստարանները պետք է հիմնադրված լինեին 2019 թվականի հունվար ամսից, սակայն ապաստարանները 2019 թվականի ընթացքում հասանելի չեն եղել շահառուների համար, իսկ 2020 թվականին պետական համաֆինանսավորմամբ գործում է 2 ապաստարան:

Ընտանիքում բռնության ենթարկված անձանց պաշտպանության համար

ապաստարանների հիմնադրման և ծառայությունների անխափան իրականացման խնդիրը նախարարության տվյալների և պաշտոնական տեղեկատվության համադիր ուսումնասիրությամբ կարելի է արձանագրել, որ անձանց իրավունքների պաշտպանության երաշխավորման, անվտանգության ու բռնությունից զերծ լինելու հարցի ապահովման նպատակով կարևոր քայլ է 2020 թվականին պետական ֆինանսավորման տրամադրումը ոլորտում արդեն իսկ տարիներ շարունակ այդ ծառայությունը մատուցող հասարակական կազմակերպություններին:

Կարևորելով այդ նախաձեռնությունը՝ սակայն պետք է ընդգծել, որ ընտանիքում բռնության ենթարկված անձանց պաշտպանության, ինչպես նաև բռնության կանխարգելման նպատակով առաջնային նշանակության խնդիրների շարքում է ապաստարանների ծառայության մատչելիությունը և հասանելիությունը: Ընդլայնելով ապաստարանների քանակը և հանրապետության ողջ տարածքում ապահովելով ապաստարանների ծառայության առկայությունը՝ վերջինների աշխարհագրությունը ևս պետք է տարածվի: Ուստի, բռնության ենթարկված անձանց և նրանց ընտանիքի անդամներին պետության լիարժեք աջակցության հարցը շարունակել է արդիական մնալ:

Բռնության ենթարկված անձանց և նրանց ընտանիքի անդամների պաշտպանության և լիարժեք աջակցության մեկ այլ խնդիր է անվճար հատուկ թեժ գիծ ծառայության ապահովումը, որոնք մատչելի կլինեն յուրաքանչյուրի համար (այդ թվում՝ հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար), որոնք շուրջօրյա աջակցություն և խորհրդատվություն կտրամադրեն դրա կարիքն ունեցող անձանց:

«Ընտանիքում բռնության կանխարգելման, ընտանիքում բռնության ենթարկված անձանց պաշտպանության և ընտանիքում համերաշխության վերականգնման մասին» ՀՀ օրենքի 14-րդ հոդվածի 1-ին մասի 7-րդ կետի համաձայն՝ լիազոր մարմինը՝ ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունը, հանրության համար հասանելի կերպով պարբերաբար հրապարակում է կապի այն միջոցների ցանկը (ներառյալ՝ ընտանիքում բռնության ենթարկվածների համար նախատեսված անվճար «Թեժ գիծ» ծառայության հեռախոսահամարները, որոնք աջակցության կենտրոնները պարտավոր են ունենալ), որոնցով ընտանիքում բռնության ենթարկվածները, նրանց ընտանիքի անդամները և այլ անձինք կարող են անհապաղ կապվել աջակցության կենտրոնների աշխատողի կամ կենտրոնի կողմից ներգրավված համապատասխան մասնագետի հետ և ստանալ անհրաժեշտ անհատույց, իսկ հաշմանդամություն ունեցող անձանց դեպքում՝ նաև նրանց համար մատչելի օգնություն:

Ի պատասխան նշյալ ծառայության հասանելիության, դրանց վերաբերյալ հրապարակումների իրականացման հարցման՝ ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունը տեղեկացրել է, որ աջակցության բոլոր կենտրոններում գործում է «Թեժ գիծ», որի վերաբերյալ տեղեկատվությունը հրապարակվել է

նախարարության պաշտոնական կայքէջում (հետևյալ հղմամբ՝ https://www.mlsa.am/?page_id=19928, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ):

Բոլոր աջակցության կենտրոններում գործում են «Թեժ գիծ» ծառայության հեռախոսահամարներ, որոնցով ընտանիքում բռնության ենթարկվածները, նրանց ընտանիքի անդամները և այլ անձինք կարող են անհապաղ կապվել աջակցության կենտրոնների աշխատողի հետ և ստանալ օրենքով նախատեսված անհրաժեշտ անհատույց, իսկ հաշմանդամություն ունեցող անձանց դեպքում՝ նաև նրանց համար մատչելի օգնություն:

Այս առնչությամբ, սակայն, հարկ է ընդգծել, որ նշյալ հղմամբ «ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության ենթակայության տակ գտնվող ընտանիքում բռնության ենթարկված անձանց ծառայություններ տրամադրող աջակցության կենտրոններ» ենթաբաժնում նշված 6 աջակցության կենտրոնների հեռախոսահամարներ բաժնում նշված է «աշխատանքային հեռախոսահամարներ», որից պարզ չէ, թե այդ հեռախոսահամարները թեժ-գիծ ծառայության համարներ են, այսինքն՝ այդ ծառայության համար բոլոր անհրաժեշտ չափանիշներով: Բացի այդ, «Ընտանիքում բռնության ենթարկված անձանց ծառայություններ տրամադրող կառույցները՝ ըստ մարզերի» ենթաբաժնում նշված 10 աջակցության կենտրոնների հեռախոսահամարներ բաժնում նշված է «թեժ-գծի հեռախոսահամար», սակայն այդ հեռախոսահամարներից կրկին պարզ չէ, թե դրանց անձանց հասանելի ու մատչելի են, անվճար են և արդյոք գործում են շուրջօրյա:

Ամփոփելով՝ հարկ է նկատել, որ կարևոր է մարզերում գոնե մեկական աջակցության կենտրոնների հիմնադրումը, դրանց թեժ-գիծ ծառայության համար հեռախոսահամարներ առանձնացնելը, սակայն բռնության ենթարկված անձանց և նրանց ընտանիքի անդամների իրավունքների պաշտպանության երաշխավորման տեսանկյունից անհրաժեշտ է թեժ-գիծ ծառայության հասանելիությունը, դրա անվճար լինելն ամբողջությամբ ապահովելը: Թեժ-գիծ ծառայության հասանելիության ապահովման նպատակով կարևոր է նաև իրազեկման աշխատանքների իրականացումը, որպեսզի հարկ եղած դեպքում անձինք տեղյակ լինեն մատուցվող ծառայության մասին:

ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրված բողոքների ուսումնասիրության արդյունքում վեր է հանվել մեկ այլ խնդիր՝ կապված ընտանիքում բռնության ենթադրյալ դեպքերի կապակցությամբ նյութերի նախապատրաստության փուլում ՀՀ ոստիկանության ծառայողների և ընտանիքում բռնության կանխարգելման և ընտանիքում բռնության ենթարկված անձանց պաշտպանության բնագավառում մասնագիտացված ստորաբաժանման ծառայողների միջև համագործակցության հետ կապված: Չնայած նման համագործակցության իրականացումը կարգավորվում է ՀՀ ոստիկանության պետի հրամանով՝ այդուհանդերձ, գործնականում առաջանում են

խնդիրներ:

Համագործակցության անխափան իրականացումը չափազանց կարևոր է տուժողին ճիշտ ուղղորդման և վերջինիս աջակցությանն ուղղված այլ գործողությունների իրականացման, մասնավորապես՝ զոհակենտրոն և տուժողների կարիքներին համապատասխան մասնագիտական օգնության տրամադրման նպատակով: Պաշտպանին հասցեագրված բողոքների քննությամբ արձանագրվել են դեպքեր, երբ **համակարգի անկատարության և պետական մարմինների միջև արդյունավետ համագործակցության բացակայության արդյունքում հնարավոր չի եղել նաև աջակցություն ցուցաբերել օրենքով ամրագրված միջոցների օգտագործմամբ:**

Հայաստանի Հանրապետությունը ստանձնել է ընտանիքում բռնությունից տուժած անձանց կյանքի և առողջության պահպանմանն ուղղված պոզիտիվ պարտականություն ինչպես միջազգային, այնպես էլ ներպետական իրավական կանոնների ուժով: Ընդ որում, թե՛ ներպետական իրավական կարգավորումները և թե՛ միջազգային չափանիշներն ընտանիքում բռնության ենթարկված անձանց պաշտպանությունն ապահովելու համար նախատեսում են բազմամասնագիտական աջակցության տրամադրման սկզբունքներ և բռնության ենթարկված անձանց պաշտպանության առաջնահերթության չափանիշներ:

Այսպես, Կոնվենցիայի⁸¹² 5-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ մասնակից պետությունները պետք է ձեռնարկեն օրենսդրական և այլ բնույթի անհրաժեշտ բոլոր միջոցները՝ ցուցաբերելու պատշաճ ջանասիրություն պետության անունից հանդես չեկող անձանց կողմից կատարվող բռնության այն արարքները կանխելու, դրանց նկատմամբ քննություն իրականացնելու, պատասխանատվության ենթարկելու և հատուցում ապահովելու ուղղությամբ, որոնք մտնում են Կոնվենցիայի գործողության շրջանակների մեջ: Ավելին, Կոնվենցիայի 7-րդ հոդվածի համաձայն՝ մասնակից պետությունները պետք է ապահովեն, որ բռնության ենթարկված անձի իրավունքները դիտարկվեն որպես բոլոր միջոցների կենտրոնում գտնվող և իրականացվեն բոլոր շահագրգիռ գերատեսչությունների, ինստիտուտների և կազմակերպությունների միջև արդյունավետ համագործակցության միջոցով: Սույն հոդվածի ներքո ձեռնարկված բոլոր միջոցառումները պետք է ընդգրկեն բոլոր շահագրգիռ դերակատարներին, ինչպիսիք են՝ պետական, համապետական, տարածքային և տեղական մարմինները, մարդու իրավունքների ազգային ինստիտուտները և քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունները:

Կոնվենցիայի 19-րդ հոդվածը սահմանում է, որ պետությունները պետք է ապահովեն օրենսդրական և անհրաժեշտ այլ միջոցները տուժողներին հասանելի աջակցության և

⁸¹² Հայաստանի կողմից Կոնվենցիան ստորագրվել է 2018 թվականի հունվարի 18-ին, սակայն դեռ չի վավերացվել:

իրավական պաշտպանության միջոցների մասին իրենց համար հասկանալի լեզվով ժամանակին պատշաճ տեղեկատվություն տրամադրելու համար:

«Բռնությունից կանանց պաշտպանության մասին» Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեի թիվ (2002)5 հանձնարարականը⁸¹³ ճանաչում է այն, որ պետությունները պետք է ցուցաբերեն պատշաճ ջանասիրություն, որպեսզի կանխվի, քննություն իրականացվի և պատասխանատվություն կիրառվի բռնություն գործադրած անձանց նկատմամբ: Հանձնարարականի 3-րդ կետի համաձայն՝ պետությունները պետք է բռնության դեմ պայքարի քաղաքականություն մշակելիս հիմք ընդունեն բռնության ենթարկված անձանց անվտանգությունը: Հանձնարարականի 58-րդ կետի «դ» ենթակետի համաձայն՝ անդամ պետությունները պետք է քաջալերեն բռնությունից տուժած անձանց պաշտպանության նախաձեռնող (pro-active) ծառայություններ, որոնց շնորհիվ բռնությունից տուժած անձանց հետ կապ կհաստատվի անմիջապես ոստիկանությանը դեպքի մասին հայտնի դառնալու պահից: Նույն կետի «ե» ենթակետը նախատեսում է նաև, որ անդամ պետությունները պետք է ապահովեն արդյունավետ համագործակցություն բոլոր իրավասու մարմինների միջև, ինչպիսիք են՝ ոստիկանությունը, դատարանները և բռնությունից տուժած անձանց պաշտպանության ծառայությունները, որպեսզի տուժողներին հնարավորություն ընձեռվի կիրառելու աջակցություն ստանալու համար անհրաժեշտ բոլոր հնարավոր իրավական և գործնական քայլերը:

«Ընտանիքում բռնության կանխարգելման, ընտանիքում բռնության ենթարկված անձանց պաշտպանության և ընտանիքում համերաշխության վերականգնման մասին» ՀՀ օրենքի 13- րդ հոդվածով ամրագրվում են ընտանիքում բռնության կանխարգելումը և ընտանիքում բռնության ենթարկված անձանց պաշտպանությունն իրենց գործառույթների շրջանակներում իրականացնող իրավասու պետական մարմինները, որոնց թվում է նաև ՀՀ ոստիկանությունը: Ավելին, նույն հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններն իրենց լիազորությունների շրջանակներում աջակցում են ընտանիքում բռնության դեմ պայքարին և այդ բնագավառում համագործակցում են լիազոր մարմնի հետ⁸¹⁴: Ստացվում է, որ նշյալ օրենքը ևս նախատեսում է բազմամասնագիտական աջակցության

⁸¹³ Տե՛ս Եվրոպայի խորհրդի «Բռնությունից կանանց պաշտպանության մասին» Նախարարների կոմիտեի թիվ (2002)5 հանձնարարական, հասանելի է https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805e2612 հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

⁸¹⁴ Օրենքի 13-րդ հոդվածի համաձայն՝ լիազոր մարմինն է սոցիալական հարցերի ոլորտում լիազոր հանրապետական գործադիր մարմինը:

ցուցաբերում ընտանիքում բռնության ենթարկված անձանց համար:

Ըստ այդմ՝ Օրենքի 15-րդ հոդվածով ամրագրվում են ոստիկանության լիազորություններն ընտանիքում բռնության կանխարգելման և ընտանիքում բռնության ենթարկված անձանց պաշտպանության բնագավառում: Այդ գործառույթները ենթադրում են թե՛ իրենց նկատմամբ ընտանիքում բռնություն կիրառված լինելու մասին հաղորդմամբ դիմած անձանց նրանց իրավունքների և հասանելի ծառայություններից օգտվելու հնարավորության վերաբերյալ պարզաբանման ներկայացում (Օրենքի 15-րդ հոդվածի 1-ին մասի 3-րդ կետ), թե՛ օրենքով նախատեսված երեք պաշտպանական միջոցներից ոստիկանության կողմից կիրառման ենթակա երկու պաշտպանական միջոցների կիրառում (Օրենքի 5-րդ հոդվածի համաձայն՝ ընտանիքում բռնության ենթարկված անձանց պաշտպանության միջոցներն են՝ նախազգուշացումը, անհետաձգելի միջամտության որոշումը, որոնք կիրառվում են ՀՀ ոստիկանության կողմից, ինչպես նաև պաշտպանական որոշումը, որը կիրառվում է դատարանի որոշման հիման վրա): Ընդ որում, նույն հոդվածի 2-րդ մասը նախատեսում է երաշխիքներ առ այն, որ պաշտպանության միջոցները կիրառվում են՝ առաջնորդվելով սույն օրենքով սահմանված սկզբունքներով և ապահովելով միջամտության համաչափությունը: Դրանց կիրառումը չի խոչընդոտում օրենքով սահմանված կարգով քրեական գործ հարուցելուն և քրեական հետապնդում իրականացնելուն: Այսինքն՝ սույն կարգավորումը թույլ է տալիս ենթադրել, որ անձի պաշտպանությունը կապված չէ քրեական հետապնդում իրականացնելու հետ և որպես առաջնային հարց է դիտարկվում բռնության ենթարկված անձի պաշտպանությունը:

Օրենքով նախատեսվում են ընտանիքում բռնությունից տուժած անձանց պաշտպանության համար առկա նաև այլ միջոցներ: Այսպես՝ Օրենքի 13-րդ հոդվածի 1-ին մասի 6-րդ կետի համաձայն՝ ընտանիքում բռնության կանխարգելումը և ընտանիքում բռնության ենթարկված անձանց պաշտպանությունն իրենց գործառույթների շրջանակներում իրականացնում են նաև ընտանիքում բռնության ենթարկվածներին աջակցություն ցույց տվող հատուկ կառույցները, որոնք են՝ աջակցության կենտրոնները և ապաստարանները: Ավելին, 14-րդ հոդվածի 1-ին մասի 7-րդ կետի համաձայն՝ լիազոր մարմինը հանրության համար հասանելի կերպով պարբերաբար հրապարակում է կապի այն միջոցների ցանկը (ներառյալ՝ ընտանիքում բռնության ենթարկվածների համար նախատեսված անվճար «Թեժ գիծ» ծառայության հեռախոսահամարները, որոնք աջակցության կենտրոնները պարտավոր են ունենալ), որոնցով ընտանիքում բռնության ենթարկվածները, նրանց ընտանիքի անդամները և այլ անձինք կարող են անհապաղ կապվել աջակցության կենտրոնների աշխատողի կամ կենտրոնի կողմից ներգրավված համապատասխան մասնագետի հետ և ստանալ անհրաժեշտ անհատույց, իսկ հաշմանդամություն ունեցող անձանց դեպքում նաև նրանց

համար մատչելի օգնություն:

Պաշտպանության համար առկա բոլոր մեխանիզմների կիրառման համար Օրենքով ամրագրվել են նաև այլ հստակ կարգավորումներ: Օրինակ՝ Օրենքի 15-րդ հոդվածի 1-ին մասի 3-րդ կետի համաձայն՝ ընտանիքում բռնության կանխարգելման և ընտանիքում բռնության ենթարկված անձանց պաշտպանության բնագավառում ոստիկանությունը սույն օրենքով նախատեսված դեպքերում և կարգով որոշում է կայացնում ընտանիքում բռնության ենթարկվածներին ապաստարանում տեղավորելու մասին: Օրենքի 20-րդ հոդվածի 5-րդ մասի համաձայն՝ ընտանիքում բռնության ենթարկվածներն իրենց դիմումի դեպքում կարող են ապաստարանում տեղավորվել, եթե առկա է բռնության կրկնման կամ շարունակման վտանգի վերաբերյալ հիմնավոր ենթադրություն:

Ըստ այդմ՝ Օրենքով նախատեսվում է ընտանիքում բռնության ենթարկված անձի պաշտպանության համակարգ, որը կարող է արդյունավետ գործել բացառապես դրանց փաստացի գործարկման (օրինակ՝ ապաստարանների և աջակցության կենտրոնների հիմնադրման), ինչպես նաև իրավասու մարմինների միջև համագործակցության գործուն մեխանիզմների նախատեսման պարագայում: Ընդ որում, բոլոր այն դեպքերում, երբ պետական աջակցությունը կազմակերպելը հնարավոր չէ, այն պետք է իրականացվի նաև ոլորտում մասնագիտացված և ծառայություններ մատուցող հասարակական կազմակերպությունների ներգրավմամբ, որի հնարավորությունը նախատեսում է նաև Օրենքը: Այսպես, Օրենքի 2-րդ հոդվածով ամրագրվում են ընտանիքում բռնության կանխարգելման և ընտանիքում բռնության ենթարկված անձանց պաշտպանության սկզբունքները, որոնցից է համագործակցությունը պետական, տեղական ինքնակառավարման մարմինների և քաղաքացիական հասարակության միջև համագործակցության սկզբունքներով:

Օրենքն ամրագրում է պաշտպանության կարիք ունեցող անձանց պաշտպանության գործիքակազմ, որի շրջանակներում գործիքներից մեկի բացակայությունը կամ առկա գործիքի չկիրառումը խարխուլում է բռնության ենթարկված անձանց պաշտպանության համակարգը՝ վտանգելով անձի կյանքը և առողջությունը:

Ընտանեկան բռնության դեմ պայքարում միջգերատեսչական համագործակցության մասով տրված պարզաբանումների համաձայն՝ «Հատախազությունից հայտնել են, որ 2020 թվականի ընթացքում այլ պետական մարմինների հետ տեղեկատվության փոխանակման, բռնության դեպքերին արձագանքելիս բազմամասնագիտական աջակցության տրամադրման ապահովման շրջանակներում համագործակցություն է իրականացվել «Կանանց աջակցման կենտրոն» հասարակական կազմակերպության, «Երեխայի և ընտանիքի աջակցության կենտրոն» ՊՈԱԿ-ի, Երևանի քաղաքապետարանի սոցիալական աջակցության կենտրոնի հետ, իրավասու պետական մարմիններին միջնորդագրեր և գրություններ են հասցեագրվել՝ ընտանիքում բռնության ենթարկված

անձանց պաշտպանության միջոցները օրենսդրական պահանջներին համապատասխան կիրառելու, ընտանեկան բռնության դեպքերը նախականիսելու, կանխելու, անհաշտ ընտանիքներին հաշվառելու և այս միջոցառումների շրջանակներում համապատասխան շահագրգիռ կառույցների հետ առավել արդյունավետ համագործակցություն իրականացնելու ուղղությամբ:

Ոստիկանության պարզաբանման համաձայն՝ 2020 թվականի ընթացքում ընտանիքում բռնության կանխարգելման ոլորտում իրականացվող աշխատանքների շրջանակներում ՀՀ ոստիկանությունը համագործակցել է ընտանիքում բռնության ենթարկված անձանց պաշտպանության ոլորտում գործառույթներ իրականացնող պետական շահագրգիռ կառույցների հետ: Ընտանիքում բռնության ենթարկված անձանց համապատասխան աջակցություն տրամադրելու նպատակով համագործակցել է մարզպետարանների, տեղական ինքնակառավարման մարմինների, սոցիալական աջակցության տարածքային մարմինների, ընտանիքում բռնության դեպքերով տուժած անձանց աջակցություն ցուցաբերող հասարակական կազմակերպությունների հետ: Ընտանիքում բռնության դեպքերով անչափահասների գործերով և ընտանիքում բռնության կանխարգելման բաժանմունքների ծառայողները սերտ համագործակցում են ոստիկանության մյուս ծառայությունների հետ:

Ընտանիքում բռնության դեպքերով, ոստիկանության ծառայողները նյութերի նախապատրաստման ընթացքում համագործակցում են մասնագիտացված ստորաբաժանման ծառայողների հետ, ովքեր իրավական և մասնագիտական օգնություն են ցուցաբերում նյութեր նախապատրաստող ծառայողին: Միաժամանակ, մասնագիտացված ստորաբաժանման ծառայողներն անհրաժեշտության դեպքում նրանց տրամադրում են տեղեկություններ գործող այն կառույցների և կազմակերպությունների մասին, որոնք մասնագիտական աջակցություն և ծառայություններ են մատուցում ընտանիքում բռնության ենթարկվածներին: ՀՀ ոստիկանության ստորաբաժանումների կողմից ընտանիքում բռնության դեպքերի արձագանքման և բռնության ենթարկված անձանց հետ իրականացվող աշխատանքների արդյունավետությունը բարձրացնելու նպատակով հանցագործությունների և պատահարների մասին հաղորդում կամ տեղեկություն ստանալու դեպքում, եթե դրանք պարունակում են ընտանիքում բռնության հատկանիշներ, դեպքի վայր մեկնող օպերատիվ խմբի կազմում ներգրավում են ոստիկանության անչափահասների գործերով և ընտանիքում բռնության կանխարգելման բաժանմունքի ծառայողին:

Այլ իրավասու պետական մարմինների հետ տեղեկատվության փոխանակման, բռնության դեպքերին արձագանքելիս բազմամասնագիտական աջակցության տրամադրման ապահովման նպատակով քայլերի վերաբերյալ ՀՀ առողջապահության նախարարությունից հայտնել են, որ հաշվի առնելով, որ 2020 թվականի առողջապահական ամբողջ համակարգի ռեսուրսներն ուղղված էին նոր կորոնավիրուսային համավարակի դեմ պայքարին, ինչպես նաև համավարակի ընթացքում այլ, ոչ ինֆեկցիոն հիվանդությունների

բուժման պատշաճ մակարդակի ապահովմանը, 2019 թվականի հոկտեմբեր 29-ի 3177-Ա հրամանի 1-ին հավելվածի 5-րդ կետով ամրագրված նպատակների հասանելիության ապահովմանն ուղղված զգալի միջոցառումներ չեն իրականացվել: Ըստ նախարարության՝ դրանք քայլ առ քայլ հնարավոր կլինի իրականացնել 2021 թվականին և դրան հաջորդող տարիներին՝ հիմնականում բուժանձնակազմի գիտելիքների և խորհրդատվական հմտությունների բարելավման միջոցով:

Խնդիրն այն է, որ բացակայում է ընտանիքում բռնության կանխարգելման և ընտանիքում բռնության ենթարկված անձանց պաշտպանության ազգային ռազմավարությունը և դրանից բխող գործողությունների ծրագիրը:

2019 թվականին մշակվել և ընդունվել է ՀՀ կառավարության 2019 թվականի սեպտեմբերի 19-ի «Հայաստանի Հանրապետությունում գենդերային քաղաքականության իրականացման 2019-2023 թվականների ռազմավարությանը և միջոցառումների ծրագիրը հաստատելու մասին» N 1334-Լ որոշումը, սակայն վերջինս չի ներառում ընտանիքում բռնության հիմնախնդիրները, այն նպատակով, որ ընտանիքում բռնության դեմ և դրա կանխարգելման հիմնախնդիրները հասցեագրվեն առանձին ռազմավարությամբ:

ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության տվյալների համաձայն՝ ընտանիքում բռնության երևույթի բազմաչափ խնդիրներն արդյունավետ հասցեագրելու համար նախատեսվում էր 2020 թվականին մշակել և մինչև տարեվերջ ընդունել ընտանիքում բռնության դեմ պայքարի վերաբերյալ ռազմավարություն և գործողությունների ծրագիր:

Այս առումով կատարված քայլերի հետ կապված՝ Նախարարությունը պարզաբանել է, որ ռազմավարության և գործողությունների ծրագրի նախագիծը, որը քննարկման էր ներկայացվել Ընտանիքում բռնության կանխարգելման խորհրդի նիստում, նախատեսվում է արդեն 2021 թվականին ներկայացնել հանրային քննարկման և դրվել շրջանառության:

Ստացվում է, որ 2020 թվականի ընթացքում դեռևս արդիական է եղել ընտանիքում բռնության դեմ պայքարի վերաբերյալ ռազմավարություն և գործողությունների ծրագրի ընդունման հարցը:

Ընտանեկան բռնությունից տուժած անձանց իրավունքների համալիր պաշտպանության տեսանկյունից վերջիններիս ֆինանսական աջակցության տրամադրման հետ կապված խնդիրները ևս դիտարկվել են:

Այսպես, «Ընտանիքում բռնության կանխարգելման, ընտանիքում բռնության ենթարկված անձանց պաշտպանության և ընտանիքում համերաշխության վերականգնման մասին» ՀՀ օրենքի 14-րդ հոդվածի 1-ին մասի 8-րդ կետի համաձայն՝ ընտանիքում բռնության ենթարկվածներին ժամանակավոր աջակցություն ցուցաբերելու

նպատակով ընտանիքում բռնության կանխարգելման և ընտանիքում բռնության ենթարկված անձանց պաշտպանության բնագավառում լիազոր մարմինը բացում է ընտանիքում բռնության ենթարկվածների աջակցության հաշվեհամար և տնօրինում այն՝ կառավարության սահմանած կարգով:

Պետք է նշել, որ 2019 թվականի մարտի 29-ին ընդունվել է «Ընտանիքում բռնության ենթարկվածների ժամանակավոր աջակցության հաշվեհամարի տնօրինման կարգը սահմանելու մասին» ՀՀ կառավարության N 333-Ն որոշումը, որի 1-ին կետի համաձայն՝ որոշման 1-ին հավելվածով սահմանվել է ընտանիքում բռնության ենթարկվածների ժամանակավոր ֆինանսական աջակցության հաշվեհամարի տնօրինման կարգը, ընտանիքում բռնության ենթարկվածներին ֆինանսական աջակցություն տրամադրելու դեպքերը և հատկացվող գումարի չափը և ֆինանսական աջակցության տրամադրումը:

«Ընտանիքում բռնության կանխարգելման խորհուրդ ստեղծելու, խորհրդի ձևավորման կարգը և գործառույթները հաստատելու մասին» ՀՀ Կառավարության 2018 թվականի հուլիսի 10 N 786-Ն որոշման 23-րդ կետի համաձայն՝ բազմամասնագիտական խումբը քննարկում է ընտանիքում բռնության ենթարկված անձանց ֆինանսական աջակցության տրամադրման առաջարկները և խորհրդի նախագահին է ներկայացնում եզրակացություն դրա տրամադրման վերաբերյալ: Ըստ նույն որոշման 24-րդ կետի՝ խորհուրդն իր աշխատանքներն առավել արդյունավետ իրականացնելու նպատակով կարող է ձևավորել աշխատանքային խմբեր, որոնց կազմում կարող են ընդգրկվել խորհրդի անդամ չհանդիսացող այլ մարմինների և կազմակերպությունների ներկայացուցիչներ (համաձայնությամբ):

Այս առնչությամբ հարկ է ընդգծել, որ չնայած ֆինանսական աջակցության տրամադրման օրենսդրական հիմքերի առկայության՝ մասնագիտական խմբի բացակայության ընթացակարգային խնդրի պատճառով գործնականում այդ աջակցությունը չի տրամադրվել մինչև 2020 թվականի առաջին կիսամյակը ներառյալ:

Այս առումով, իբրև դրական քայլ պետք է դիտարկել ֆինանսական աջակցության տրամադրման համար բազմամասնագիտական խմբի ստեղծման հարցի քննարկումը 2020 թվականի հունիսի 15-ին կայացած Ընտանիքում բռնության կանխարգելման խորհրդի նիստում, ինչի արդյունքներով կայացած հեռավար քվեարկությամբ ընտրվեցին հասարակական կազմակերպությունների ներկայացուցիչներ, և բազմամասնագիտական խումբը ձևավորվեց:

Այս առումով, կարևորվում է ընտանեկան բռնությունից տուժած անձանց ֆինանսական աջակցության իրավունքի վերաբերյալ պատշաճ իրազեկվածությունը:

Այսպիսով, ընտանիքում բռնության ոլորտում անհրաժեշտ է առավել համապարփակ քաղաքականության մշակում, որի արդյունքում լիարժեք կիրառործվի բազմամասնագիտական աջակցություն տրամադրելու ինստիտուտը: Վերջինս հնարավոր

է ապահովել առանձին գործողությունների ծրագրի սահմանման միջոցով:

4) Ընտանիքում բռնության դեպքերի վերաբերյալ ճշգրիտ վիճակագրական տվյալների բացակայություն

Մարդու իրավունքների պաշտպանի տարեկան հաղորդումներում շարունակաբար բարձրաձայնվել է ընտանեկան բռնության վիճակագրական ճշգրիտ համակարգված տվյալների բացակայության խնդիրը, ինչը շարունակել է չլուծված մնալ նաև 2020 թվականի ընթացքում: Բռնության այս տեսակի վերաբերյալ առկա տեղեկությունները և վիճակագրական ցուցանիշներն ամբողջությամբ չեն արտացոլում բռնության իրավիճակի իրական պատկերը, քանի որ դեռևս Հայաստանում ընտանիքում բռնության դեպքերի միասնական վիճակագրություն չի վարվում: Այս մասին տարիներ շարունակ բարձրաձայնել են նաև պետական իրավասու մարմինները, հասարակական և միջազգային կազմակերպությունները⁸¹⁵:

«Ընտանիքում բռնության կանխարգելման, ընտանիքում բռնության ենթարկված անձանց պաշտպանության և ընտանիքում համերաշխության վերականգնման մասին» ՀՀ օրենքի⁸¹⁶ 14-րդ հոդվածի 1-ին մասի 2-րդ կետի համաձայն՝ ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունը՝ որպես լիազոր մարմին իրականացնում է ընտանիքում բռնության դեպքերի կենտրոնացված հաշվառում՝ կառավարության որոշմամբ սահմանված կարգով, ինչպես նաև այդ վիճակագրության ամենամյա հրապարակում իր պաշտոնական կայքում:

Սակայն անհրաժեշտ է ընդգծել, որ օրենքի ընդունումից հետո՝ 2017 թվականից ի վեր միասնական վիճակագրություն ևս չի իրականացվել: ՀՀ կառավարության «Ընտանիքում բռնության դեպքերի կենտրոնացված հաշվառման կարգը սահմանելու մասին» 2019 թվականի հոկտեմբերի 10-ի N 1381-Ն որոշումն ընդունվել է 2019 թվականի հոկտեմբերին, սակայն դեռևս գործնական կիրառություն չի ստացել, այսինքն՝ լիազոր մարմինը դեռ չի ամփոփել և ներկայացրել միասնական վիճակագրական տվյալները:

ՀՀ կառավարության «Ընտանիքում բռնության դեպքերի կենտրոնացված հաշվառման կարգը սահմանելու մասին» 2019 թվականի հոկտեմբերի 10-ի N 1381-Ն որոշման հավելվածի 5-րդ կետի համաձայն՝ տեղեկատվության հավաքագրումը սկսվում է սույն որոշումն ուժի մեջ մտնելուց անմիջապես հետո և առաջին անգամ տրամադրվում է տեղեկատվության հավաքագրման մեկնարկից վեց ամիս անց: Դրանից հետո տեղեկատվությունը տրամադրվում է առնվազն յուրաքանչյուր կիսամյակ՝ մինչև

⁸¹⁵ Այս մասին նշվել է նաև «Կանանց նկատմամբ խտրականության բոլոր ձևերի վերացման» ՄԱԿ-ի կոմիտեի կողմից, Կանանց նկատմամբ խտրականության վերացման ՄԱԿ-ի կոմիտեի եզրափակիչ դիտարկումներ (CEDAW/C/ARM/CO/5-6), կետ 37:

⁸¹⁶ Սույն բաժնում այսուհետ՝ Օրենք:

հաշվետու կիսամյակին հաջորդող ամսվա 30-ը: Լիազոր մարմինը տեղեկատվությունը ստանալուց հետո մեկ ամսվա ընթացքում ամփոփում է այն և հրապարակում: Ըստ որոշման հավելվածի 12-րդ կետի՝ լիազոր մարմինը յուրաքանչյուր կիսամյակ տեղեկությունները ստանալուց և ամփոփելուց հետո՝ իր պաշտոնական կայքում հրապարակում է սույն հավելվածի 5-րդ կետով սահմանված ժամանակահատվածի վիճակագրական հաշվետվությունն ընտանիքում բռնության դեպքերի վերաբերյալ՝ համաձայն հավելվածի Թերթիկ N 4-ի:

2020 թվականի ընթացքում վիճակագրական ճշգրիտ համակարգված տվյալների կետրոնացված հաշվառում չի իրականացվել, որի վերաբերյալ ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունից հայտնել են, որ ընտանիքում բռնության դեպքերի կենտրոնացված հաշվառման գործընթացը ժամանակավորապես կասեցվել է, քանի որ տվյալների հավաքագրման էլեկտրոնային համակարգի ստեղծումը դեռևս չի ավարտվել:

Ավելին, հաշվառման իրականացման եղանակի վերաբերյալ հարցին ի պատասխան՝ նախարարությունից հայտնել են, որ ՀՀ կառավարության «Ընտանիքում բռնության դեպքերի կենտրոնացված հաշվառման կարգը սահմանելու մասին» 2019 թվականի հոկտեմբերի 10-ի N 1381-Ն որոշումը նախատեսում է հաշվառման գործընթացն իրականացնել թղթային տարբերակով: Սակայն, հաշվետու ժամանակահատվածում, որոշմամբ նախատեսված ոչ բոլոր պատասխանատու մարմինների կողմից է ստացվել անհրաժեշտ տեղեկատվությունը, բացի այդ, ստացված տեղեկատվությունների մի մասն էլ ներկայացվել է ոչ պատշաճ՝ անհրաժեշտ տվյալները լրացված են եղել էական բացթողումներով: Նման պարագայում, գործնականում թղթային տարբերակով գործընթացը պատշաճ իրականացնել հնարավոր չի եղել, այդ իսկ պատճառով, Նախարարությունը նախաձեռնել է տվյալների հավաքագրման էլեկտրոնային տեղեկատվական համակարգի ստեղծման գործընթացը, որի ավարտին պես հնարավոր կլինի կենտրոնացված հաշվառման գործընթացն ապահովել էլեկտրոնային եղանակով: Առաջիկայում, նախատեսվում է ՀՀ կառավարության համապատասխան որոշման մեջ ևս կատարել անհրաժեշտ փոփոխություններ:

Բացի այդ, ընտանիքում բռնությունը հայտնի է որպես լատենտային բնույթ ունեցող բռնության տեսակ, ինչը նշանակում է, որ բռնության այս տեսակի վերաբերյալ տեղեկությունները և վիճակագրական ցուցանիշներն ամբողջությամբ չեն արտացոլում բռնության իրավիճակի իրական պատկերը: Վիճակագրական ճշգրտության վրա ազդում են նաև այլ գործոններ, որոնցից են, օրինակ, հասարակական այն ընկալումը, թե նման դեպքերը մասնավոր բնույթ ունեն, ինչի մասին բարձրաձայնելն ամոթալի է: Ուստի, հասարակության շատ անդամներ խուսափում են բռնության՝ իրենց հայտնի դեպքերի վերաբերյալ հաղորդում ներկայացնելուց:

Այնուամենայնիվ, առկա վիճակագրական տվյալները թույլ են տալիս փաստել երևույթի առկայության մասին: Իրավասու մարմինների կողմից տրամադրված տվյալները վկայում են, որ ընտանիքում բռնությունն անհամամասնորեն ազդում է հատկապես կանանց վրա:

Այսպես, ՀՀ ոստիկանության տվյալների համաձայն՝ 2020 թվականի ընթացքում քննվել է ընտանիքում բռնության 540 դեպք, որից՝ կենսակցի կողմից՝ 4, ամուսնու կողմից կնոջ նկատմամբ՝ 366, կնոջ կողմից ամուսնու նկատմամբ՝ 22, ծնողի կողմից զավակի նկատմամբ՝ 43, զավակի կողմից ծնողի նկատմամբ՝ 57, ընտանիքի այլ անդամների կողմից՝ 48 դեպք:

2020 թվականի ընթացքում քննված ընտանիքում բռնության 540 դեպքից 514-ը՝ ֆիզիկական, 26-ը՝ հոգեբանական բռնության դեպքեր են: ՀՀ ոստիկանության ինֆորմացիոն կենտրոնում ընտանիքում բռնության ենթարկված անձանց հաշվառում ըստ տարիքի չի տարվում:

Ընտանեկան բռնության 540 դեպքերից 150-ով հարուցվել են քրեական գործեր (որից 39-ն ուղարկվել է դատարան, 111-ը կարճվել է), 390-ով քրեական գործ հարուցելը մերժվել է, որից 386-ը՝ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 35-րդ հոդվածի 1-ին մասի 4-րդ կետով, 1-ը՝ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 35-րդ հոդվածի 1-ին մասի 10-րդ կետով, 3-ը՝ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 35-րդ հոդվածի 1-ին մասի 5-րդ կետով:

Ըստ ՀՀ ոստիկանության տվյալների՝ 2020 թվականի ընթացքում ՀՀ ոստիկանությունում ստացված ընտանիքում բռնության վերաբերյալ ահազանգերով ոստիկանության մասնագիտացված ստորաբաժանման ծառայողները 834 ահազանգով կայացրել են նախազգուշացում, իսկ 339-ով՝ անհետաձգելի միջամտության որոշում: Բռնություն գործադրած անձի նկատմամբ կայացված 834 նախազգուշացման որոշումից 20-ի դեպքում բռնությունը կրել է շարունակական բնույթ: Նշված բոլոր դեպքերով բռնություն գործադրած անձանց նկատմամբ հաշվառումը շարունակվել է: Կայացված 1173 պաշտպանության միջոցներից խախտվել է 60-ը, որից՝ 56-ը խախտման մասին ոստիկանությանը հայտնել է ընտանիքում բռնության ենթարկված անձը, 1-ը՝ բռնություն գործադրած անձը, իսկ 3-ը՝ հայտնաբերվել է ոստիկանության ծառայողի կողմից: Կայացված 1173 պաշտպանության միջոցներից (նախազգուշացում, անհետաձգելի միջամտության որոշում) վերադասության կարգով բողոքարկվել է 20-ը, որից բավարարվել է -2, թողնվել է անփոփոխ - 13, վարչական վարույթ չի հարուցվել - 5 (բաց է թողնվել օրենքով սահմանված բողոքարկման ժամկետը): Տվյալների համաձայն՝ «Ընտանիքում բռնության կանխարգելման, ընտանիքում բռնության ենթարկված անձանց պաշտպանության և ընտանիքում համերաշխության վերականգնման մասին» ՀՀ օրենքի կիրարկման ընթացքում, մասնավորապես՝ պաշտպանության միջոցների (նախազգուշացում, անհետաձգելի միջամտության որոշում) կայացման ընթացքում այլ

անծինք, հիմնականում ընտանիքի մյուս անդամները փորձել են միջամտել և խոչընդոտել որոշման կայացմանը:

ՀՀ քննչական կոմիտեի տվյալների համաձայն՝ 2020 թվականի ընթացքում ՀՀ քննչական կոմիտեի վարույթում է գտնվել ընտանեկան բռնության վերաբերյալ 730 քրեական գործ, որից 453-ը՝ հարուցվել են 2020թ ընթացքում: Նշված 453 քրեական գործերից 4-ը հարուցվել է ՀՀ քրեական օրենսգրքի 104-րդ հոդվածով (սպանությունը), 1-ը՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 109-րդ հոդվածով (անզգուշությամբ մահ պատճառելը), 5-ը՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 110-րդ հոդվածով (ինքնասպանության հասցնելը), 1-ը՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 111-րդ հոդվածով (ինքնասպանության հակելը) 10-ը՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 112-րդ հոդվածով (դիտավորությամբ առողջությանը ծանր վնաս պատճառելը), 6-ը՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 113-րդ հոդվածով (դիտավորությամբ առողջությանը միջին ծանրության վնաս պատճառելը), 18-ը՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 117-րդ հոդվածով (դիտավորությամբ առողջությանը թեթև վնաս պատճառելը), 242-ը՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 118-րդ հոդվածով (ծեծը), 10-ը՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 119-րդ հոդվածով (ֆիզիկական ուժեղ ցավ կամ հոգեկան ուժեղ տառապանք պատճառելը), 2-ը՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 120-րդ հոդվածով (անզգուշությամբ առողջությանը ծանր վնաս պատճառելը), 4-ը՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 131-րդ հոդվածով (մարդուն առևանգելը), 3-ը՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 133-րդ հոդվածով (ազատությունից ապօրինի զրկելը), 51-ը՝ 137-րդ հոդվածով (սպանության կամ առողջությանը ծանր վնաս պատճառելու, կամ գույք ոչնչացնելու սպառնալիքը), 3-ը՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 138-րդ հոդվածով (բռնաբարությունը) 4-ը՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 139-րդ հոդվածով (սեքսուալ բնույթի բռնի գործողությունները), 4-ը՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 141-րդ հոդվածով (սեռական հարաբերությունը 16 տարին չլրացած անձի հետ կամ սեքսուալ բնույթի գործողություններ կատարելը 16 տարին չլրացած անձի հետ), 2-ը՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 142-րդ հոդվածով (անառակաբարո գործողությունները), 1-ը՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 144-րդ հոդվածով՝ (անձնական կամ ընտանեկան կյանքի մասին տեղեկություններ ապօրինի հավաքելը, պահելը, օգտագործելը կամ տարածելը), 10-ը՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 167.1-րդ հոդվածով (ծնողի կամ այլ մերձավոր ազգականի և երեխայի միջև տեսակցության իրականացմանը խոչընդոտելը), 2-ը՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 168-րդ հոդվածով (խնամքը ստանձնելու նպատակով երեխայի առքը կամ ստանձնողի խնամքին հանձնելու նպատակով երեխայի վաճառքը), 2-ը՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 169.1-րդ հոդվածով (քաղաքացիական կացության ակտերի գրանցման մարմիններին սուտ տեղեկություններ հաղորդելը), 1-ը՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 170-րդ հոդվածով (երեխային դաստիարակելու պարտականությունը չկատարելը կամ ոչ պատշաճ կատարելը) 9-ը՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 173-րդ հոդվածով (ծնողի կողմից երեխային պահելուց չարամտորեն խուսափելը), 4-ը՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 185-րդ

հողվածով (գույքը դիտավորությամբ ոչնչացնելը կամ վնասելը), 2-ը՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 186-րդ հոդվածով (գույքն անզգուշությամբ ոչնչացնելը կամ վնասելը), 31-ը՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 353.1-րդ հոդվածով (անհետաձգելի միջամտության որոշումը կամ պաշտպանական որոշումը դիտավորությամբ չկատարելը), իսկ 21-ը՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի այլ հոդվածներով:

2020 թվականի ընթացքում ավարտվել է ընտանեկան բռնության վերաբերյալ 507 քրեական գործ: 358 քրեական գործի վարույթ կարճվել է, որից 126-ը՝ արդարացման հիմքով, 232-ը՝ ոչ արդարացման հիմքով: Մեղադրական եզրակացությամբ դատարան է ուղարկվել 144 քրեական գործ: Բժշկական բնույթի հարկադրական միջոցներ կիրառելու համար դատարան է ուղարկվել 5 քրեական գործ: Կասեցվել է 25 քրեական գործով վարույթ, որից 14-ը՝ անձի հետախուզման մեջ գտնվելու հիմքով, 11-ը՝ այլ հիմքով:

Ըստ ՀՀ դատախազության տվյալների՝ 2020 թվականի ընթացքում հանրապետությունում արձանագրված ընտանեկան բռնության դեպքերի առթիվ հարուցվել է 214 քրեական գործ, որից 2-ը՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 112-րդ հոդվածի 1-ին մասով, 3-ը՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 113-րդ հոդվածի 1-ին մասով, 26-ը՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 117-րդ հոդվածով, 150-ը՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 118-րդ հոդվածով, 2-ը՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 119-րդ հոդվածի 1-ին մասով, 6-ը՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 119-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 6-րդ կետով, 1-ը՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 120-րդ հոդվածի 1-ին մասով, 3-ը՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 133-րդ հոդվածի 1-ին մասով, 19-ը՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 137-րդ հոդվածի 1-ին մասով, 2-ը՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 147-րդ հոդվածի 1-ին մասով: Նշված քրեական գործերից 39-ը մեղադրական եզրակացությամբ ուղարկվել է դատարան, 111-ը կարճվել է, որից 80-ը՝ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 35-րդ հոդվածի 1-ին մասի 4-րդ կետով, 2-ը՝ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 35-րդ հոդվածի 1-ին մասի 10-րդ կետով, 28-ը՝ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 35-րդ հոդվածի 1-ին մասի 5-րդ կետով, 1-ը՝ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 37-րդ հոդվածի 1-ին մասով: 11 քրեական գործով վարույթը կասեցվել է, որից 7-ը՝ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 31-րդ հոդվածի 1-ին մասի 2-րդ կետով, 4-ը՝ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 31-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-ին կետով, 1 քրեական գործ ենթակայության կարգով ուղարկվել է Արցախի Հանրապետություն, 52 քրեական գործով նախաքննությունը շարունակվում է:

Քրեական գործերի քննության վերը նշված պաշտոնական վիճակագրության ուսումնասիրությունը վկայում է, որ.

1. քրեական գործերի գերակշռող մեծամասնությունը ֆիզիկական բռնության դրսևորումներին է վերաբերում. 2020 թվականի ընթացքում դրանք կազմել են ընտանեկան բռնության դեպքերի շուրջ 95%-ը: Սա պայմանավորված է ինչպես

հասարակական որոշակի ընկալումներով, որ ֆիզիկական բռնության դեպքում է, որ թերևս կարելի է արդարացնել տուժողի՝ իրավապահ մարմինների աջակցությանը դիմելու վարքագիծը, այնպես էլ ընտանեկան բռնության այլ տեսակների դեպքում քրեաիրավական համարժեք արձագանք ապահովող օրենսդրական հիմքերի բացակայությամբ,

2. բավական մեծ է քրեական գործի հարուցումը մերժելու մասին որոշումների տեսակարար կշիռը՝ ներկայացված հաղորդումների ընդհանուր քանակի հաշվառմամբ: 2020 թվականի ընթացքում 540 դեպքից 390 դեպքով ընթացք չի տրվել, ինչը կազմում է ընդհանուր դեպքերի շուրջ 72%-ը,

3. ավելին, քրեական գործի հարուցումը մերժելու մասին որոշումները (390 դեպքում) շուրջ 98,9% դեպքերում (386 դեպքում) կայացվել են ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 35-րդ հոդվածի 1-ին մասի 4-րդ կետի հիմքով, այն է՝ բացակայում է դիմողի բողոքը,

4. 2020 թվականի ընթացքում ավարտվել է ընտանեկան բռնության վերաբերյալ 507 քրեական գործ, որից 358 քրեական գործի վարույթ կարճվել է (70%), որից 126-ը՝ արդարացման հիմքով, 232-ը՝ կարճված գործերի շուրջ 64%-ը՝ ոչ արդարացման հիմքով:

Բացի դրանից, հարկ է նկատել, որ ընտանեկան բռնության գործերով քրեական վարույթների ընթացքին վերաբերող քանակական այս տվյալներն ինքնին չեն բացահայտում ընտանեկան բռնություն երևույթի պատճառներն ու նպաստող պայմանները, դրա սոցիալ- հոգեբանական ասպեկտները, դրսևորման օրինաչափ եղանակները: Ասվածը վկայում է միասնական և համապարփակ վիճակագրության վարման անհրաժեշտության մասին, որը ոչ միայն կներառի ոլորտում պետական մարմինների գործունեության քանակական կողմը, այլև հնարավորություն կտա նախանշելու ընտանեկան բռնության երևույթի ընդհանուր և հատուկ կանխարգելման ուղղված միջոցառումները:

Հիմք ընդունելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝

1. փոփոխություններ կատարել ՀՀ քրեական օրենսգրքում՝ այն համապատասխանեցնելով կանանց նկատմամբ բռնության և ընդհանրապես բռնության վերաբերյալ միջազգային չափանիշներին, մասնավորապես նախատեսելով պատասխանատվության միջոցներ կանանց նկատմամբ և ընդհանրապես բռնություն համարվող բոլոր արարքների համար,

2. փոփոխություններ կատարել ՀՀ քրեական օրենսգրքում՝ բացառելով փուժողի հակաբարոյական արարքը՝ որպես պատիժը մեղմացնող հանգամանք դիտարկելը,

3. փոփոխություններ կատարել ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 183-րդ հոդվածի 4-րդ մասում՝ այն համապատասխանեցնելով Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի սահմանած չափանիշներին,

4. փոփոխություններ կատարել «Ընդհանրում բռնության կանխարգելման, ընդհանրում բռնության ենթարկված անձանց պաշտպանության և ընդհանրում համերաշխության վերականգնման մասին» ՀՀ օրենքում՝ վերացնելով բացերը և խնդրահարույց դրույթները,

5. կազմակերպել համապատասխան մասնագետների (քննիչներ, դատախազներ, դատավորներ և այլն) պարտադիր և շարունակական դասընթացներ բռնության վերացման և դրա դեմ պայքարի ու կանխարգելման ՀՀ օրենսդրական կարգավորումների, ինչպես նաև միջազգային չափանիշների վերաբերյալ, որոնք նաև ուղղված կլինեն կանանց նկատմամբ բռնության մասին կարծրատիպերի վերացմանը,

6. բարձրացնել կանանց իրազեկվածությունն իրենց իրավունքների և դրանց պաշտպանության առկա մեխանիզմների վերաբերյալ,

7. մշակել և իրականացնել իրազեկման բարձրացման ծրագրեր , որոնք ուղղված կլինեն ընդհանրում բռնության կանխարգելմանը,

8. ընդունել պետական ռազմավարություն և դրան կից գործողությունների ծրագիր ընդհանրում բռնության կանխարգելման, դրա դեմ պայքարի և բռնությունից պուժած անձանց պաշտպանության համար:

2. Թրաֆիքինգ և շահագործում

Մարդկանց թրաֆիքինգը բազմաչափ խնդիր է, հանցագործություն, որը զրկում է մարդկանց հիմնական իրավունքներից և ազատությունից, մեծացնում է առողջության պահպանության խնդիրները՝ նպաստավոր պայմաններ ստեղծելով կազմակերպված հանցագործության հանցավոր համագործակցության համար և խոչընդոտելով զարգացումը: Այն կործանարար հետևանքներ է առաջ բերում թե՛ անհատի, թե՛ ընտանիքի և հասարակության վրա:

Թրաֆիքինգը կամ շահագործումը կանանց նկատմամբ բռնության ձևերից է: Բռնության այս տեսակի համար կանանց առավել խոցելի են դարձնում տարբեր գործոններ, որոնցից կարող են լինել տնտեսապես մեկ այլ անձից կախյալ լինելու հանգամանքը, տնտեսական կայունության բացակայությունը կամ սոցիալ-տնտեսական այլ խնդիրները: Կանայք, կարող են ենթարկվել սեռական շահագործման, հարկադիր աշխատանքների կատարման կամ թրաֆիքինգի այլ տեսակների:

Համաձայն ԱՄՆ Պետքարտուղարության Մարդկանց թրաֆիքինգի մասին Հայաստանի վերաբերյալ 2020 թվականի զեկույցի՝ Հայաստանը մնացել է 2-րդ խմբի երկրների շարքում,

քանի որ Հայաստանի կառավարությունը լիովին չի համապատասխանում թրաֆիքինգի վերացման նվազագույն չափանիշներին՝ չնայած զգալի ջանքերի գործադրմանը⁸¹⁷:

ՀՀ ոստիկանության մարդկանց թրաֆիքինգի կամ շահագործման դեմ պայքարի ուղղությամբ 2020 թվականին ՀՀ ոստիկանության ծառայողների կողմից իրականացված աշխատանքների մասին տեղեկանք-հաշվետվության համաձայն՝ 2020 թվականի ընթացքում մարդկանց թրաֆիքինգի կամ շահագործման հատկանիշներով ՀՀ ոստիկանության կողմից նախապատրաստվել են 15 նյութեր, որոնցից 3-ով հանցակազմի բացակայության հիմքով որոշում է կայացվել քրեական գործի հարուցումը մերժելու մասին, 1-ով քրեական գործ է հարուցվել ՀՀ քրեական օրենսգրքի 178-րդ հոդվածով, մնացած 10 նյութերով ՀՀ քրեական օրենսգրքի 132 և 132.2 հոդվածներով հարուցվել են քրեական գործեր, ևս 1 քրեական գործ հարուցվել է ՀՀ քննչական կոմիտեում: 2020 թվականին հարուցված 11 քրեական գործերից 5-ի վարույթը կարճվել է, իսկ մնացած 6 դեպքերը ներքին աշխատանքային շահագործման դեպքեր են: Նշված գործերից 5-ով իրականացվում է նախաքննություն, իսկ մեկը մեղադրական եզրակացությամբ ուղարկվել է դատարան: Բոլոր գործերով տուժողները և կատարողները ՀՀ քաղաքացիներ են: Ըստ տեղեկանք-հաշվետվության՝ նույն ժամանակահատվածում բացահայտվել է պոռնկությամբ զբաղվելուն նպաստելու՝ 3, շահադիտական նպատակով այլ անձի պոռնկությամբ զբաղվելուն ներգրավելու՝ 2, ծնողից երեխային ապօրինի բաժանելու՝ 1 և խնամքը ստանձնելու նպատակով երեխայի առքի կամ ստանձնողի խնամքին հանձնելու նպատակով երեխայի վաճառքի՝ 3 դեպքեր⁸¹⁸:

Բռնության այս տեսակը կարող է գործոններով պայմանավորված լինել, սակայն պետք է նշել, որ կանանց տնտեսական կայունության բացակայությունը, հաճախ տնտեսապես մեկ այլ անձից կախյալ լինելու հանգամանքը կամ սոցիալ-տնտեսական այլ խնդիրները նպաստում են բռնության այս տեսակի հնարավոր դեպքերի վրա: Մարդկանց թրաֆիքինգի և շահագործման դեմ պայքարի կանխարգելիչ միջոցառումներից է նաև կանանց տնտեսական զարգացումը և դրան ուղղված քայլերի իրականացումը, հատկապես գյուղական բնակավայրերում:

ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի ներկայացուցիչները ներգրավված են ՀՀ-ում մարդկանց շահագործման (թրաֆիքինգի) դեմ պայքարի հարցերով խորհրդում և խորհրդին կից աշխատանքային խմբում: Մարդու իրավունքների պաշտպանի ներկայացուցիչը Եվրոպայի Խորհրդի Մարդկանց շահագործման (թրաֆիքինգի) դեմ պայքարի

⁸¹⁷ ԱՄՆ Պետքարտուղարության Մարդկանց թրաֆիքինգի մասին Հայաստանի վերաբերյալ 2020 թվականի զեկույց, հասանելի է <https://www.state.gov/reports/2020-trafficking-in-persons-report/armenia/> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

⁸¹⁸

Տե՛ս <https://www.police.am/%D5%A9%D6%80%D5%A1%D6%86%D5%AB%D6%84%D5%AB%D5%B6%D5%A3/statistics.html> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

փորձագիտական խմբի (GRETA) խմբի անդամ է: Նշված ձեռնարկումները նպաստում են մասնագիտացված միջազգային կառույցների հետ առավել արդյունավետ համագործակցությանը, ինչը նաև սահմանված է ՀՀ կառավարություն 2020 թվականի հունիսի 4-ի «Հայաստանի հանրապետությունում 2020-2022 թվականների ընթացքում մարդկանց թրաֆիքինգի և շահագործման դեմ պայքարի կազմակերպման ազգային ծրագիրը և ծրագրի իրականացման ժամանակացույցը հաստատելու մասին» N 909-Լ որոշման հավելվածի 5.1.1-րդ կետով:

Խնդրի առնչությամբ հարկ է ընդգծել, որ մարդկանց թրաֆիքինգի և շահագործման հանցագործության կանխարգելման նպատակով, հաշվի առնելով այս հանցագործության առանձնահատկությունները, չափազանց կարևոր է անձանց իրազեկվածության բարձր մակարդակը: Այդ նպատակով ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի ներկայացուցիչները մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության և խնդիրների կանխարգելման վերաբերյալ մարզային և Երևանում տարբեր քննարկումների ընթացքում պարբերաբար անդրադարձ են կատարել նաև այս հանցագործության հիմնախնդիրներին:

Ուստի, անհրաժեշտ է շարունակել իրազեկման արշավները մարդկանց թրաֆիքինգի և շահագործման երևույթի, դրանից զերծ մնալու ուղիների և այդ դեպքերում առկա պաշտպանության մեխանիզմների վերաբերյալ:

3. Պտղի սեռով պայմանավորված հղիության արհեստական ընդհատումներ

Սեռով պայմանավորված հղիության արհեստական ընդհատումների խնդիրը 2020 թվականի ընթացքում շարունակել է մտահոգիչ լինել: Խնդրի դեռևս շարունակականության մասին են վկայում Մարդու իրավունքների պաշտպանի՝ տարբեր տարիների գործունեության տարեկան հաղորդումներում անդրադարձերը: Թեև Խնդրի դեմ պայքարին ուղղված քայլերի ձեռնարկումը վերջին տարիներին դրական տեղաշարժ է արձանագրել, սակայն խնդիրը շարունակում է արդիական մնալ՝ չցուցաբերելով նորաձիհների սեռերի հարաբերակցության գործակցի բարելավում:

Այս երևույթը կանանց նկատմամբ խտրականության դրսևորում է, երբ երեխայի սեռը պարզելու դեպքում հղիությունն ընդհատվում է՝ նախապատվություն տալով տղա երեխաներին: Խնդրի պատճառները շատ տարբեր են, սակայն որպես գործոն նման խտրական որոշման կայացման վրա ազդում են, օրինակ, հասարակությունում ավանդաբար հաստատված պատկերացումները, արու զավակ ունենալու նախապատվությունը կամ կանանց դերի վերաբերյալ առկա կարծրատիպային մոտեցումները: Ավելին, որոշ ուսումնասիրություններ ցույց են տալիս, որ ընտանիքում խնդիրներ կարող են առաջանալ իգական սեռի երեխա ունենալու դեպքում՝ կնոջը հաճախ մեղադրելով տղա երեխա չունենալու համար՝ մինչև հղիությունը, հղիության ողջ ընթացքում, ծննդաբերությունից հետո քննադատելով

հատկապես միայն աղջիկ երեխաներ ունեցող կանանց⁸¹⁹: Քննադատական այս մոտեցումը հանգեցրել է կարծիքի, որ կանայք ևս ձգտում են տղա ունենալ՝ ընտանիքում շահեկան դիրք ունենալու, կարգավիճակն ամրապնդելու և ապագայի համար կայունության երաշխիք ունենալու նպատակով: Ընտանիքներում երիտասարդ կանանց ավելի ստորադասված և ենթակա դիրքով պայմանավորված «տղա ունեցավ, ոտքը տեղ բռնեց» արտահայտության արժեքը նկատվում է նաև մեր օրերում⁸²⁰:

Մեկ այլ խնդիր է, որ երբեմն սեռով պայմանավորված հղիության արհեստական ընդհատման որոշումը, հնարավոր է, կանայք իրենք ինքնուրույն չկայացնեն. նրանք այդ քայլին կարող են դիմել ընտանիքի անդամների ճնշումների, նույնիսկ հարկադրանքի ներքո:

Հաշվի առնելով հարցի կարևորությունը՝ մի շարք միջազգային կազմակերպություններ կոչ են արել հրատապ միջոցներ ձեռնարկել խնդրի լուծման ուղղությամբ⁸²¹: Հայաստանում կանանց և տղամարդկանց սեռերի հարաբերակցության նորմայից շեղումը սկսել է նկատվել դեռևս 1991 թվականից, իսկ 2000 թվականին այն հասել է մինչև 120 տղա - 100 աղջիկ հարաբերակցության այն դեպքում, երբ նման հարաբերակցության համար սահմանված նորման կազմում է 102-103 տղա - 100 աղջիկ հարաբերակցությունը⁸²²:

2017 թվականի տվյալները վկայում են դրական տեղաշարժի մասին: Այսպես, նորածինների սեռերի հարաբերակցության գործակիցը 2015 թվականին եղել է 1.13, իսկ արդեն 2017 թվականին դարձել է 1.10⁸²³: Սակայն ՀՀ վիճակագրական կոմիտեի 2019 թվականի Հայաստանի ժողովրդագրական ժողովածուի տվյալների ուսումնասիրությունը վկայում է, որ

---

⁸¹⁹ Տե՛ս <https://www.wvi.org/sites/default/files/How%20to%20have%20boy--arm.pdf>, էջ 10, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

⁸²⁰ Տե՛ս <https://www.wvi.org/sites/default/files/How%20to%20have%20boy--arm.pdf>, էջ 10, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

⁸²¹ 1995 թվականին Պեկինում անցկացված «Կանանց մասին» 4-րդ համաշխարհային գիտաժողովի ժամանակ սեռով պայմանավորված հղիության արհեստական ընդհատումը նկարագրվել է որպես կանանց դեմ բռնության դրսևորում: Երեք տարի անց ՄԱԿ-ի Գլխավոր գազաթաժողովում «Աղջիկ երեխաների մասին» բանաձևը հավանության արժանացավ և Պետություններին կոչ արվեց «ընդունել և կիրառել օրենսդրություն»: Դեռևս 2011 թվականի ԵԽԽՎ-ի թիվ 1829 հանձնարարականով Հայաստանին հանձնարարվել է, ի թիվս այլ գործողությունների, առաջին հերթին ուսումնասիրել սեռով պայմանավորված հղիությունների ընդհատման պատճառները, քայլեր ձեռնարկել կանանց դերի բարձրացման ուղղությամբ, ապահովել կանանց նկատմամբ խտրականությունն արգելող իրավական նորմերի կիրառումը, աշխատանքներ իրականացնել համապատասխան բուժաշխատողների հետ՝ ներկայացնելով խնդիրը և վերջինիս հնարավոր հետևանքները http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta11/ERES1829.htm#P7_28, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

⁸²² Տե՛ս http://unfpa.am/sites/default/files/Sex-selective_abortions_report_Arm.pdf հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

⁸²³ Տե՛ս https://www.armstat.am/file/article/demog_2018_3.pdf հղումով, էջ 72, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

2018 թվականին նորածինների սեռերի հարաբերակցության գործակիցը բացասական հետընթաց է ունեցել՝ դառնալով 1.11⁸²⁴: Ըստ ՀՀ վիճակագրական կոմիտեի՝ 2020 թվականի Հայաստանի ժողովրդագրական ժողովածուի՝ սեռերի հարաբերակցության գործակիցը 2019 թվականին 1.10 է եղել:

ՀՀ առողջապահության նախարարության տրամադրած տվյալների համաձայն՝ 2008-2012 թվականների ժամանակահատվածում ծնվածների մեջ աղջիկ-տղա հարաբերակցության միջին ցուցանիշը կազմել է 100-115, 2014 թվականին՝ 100-113,4, 2015 թվականին՝ 100-112,7, 2016 թվականին՝ 100-111,9, 2017 թվականին՝ 100-109.8, 2018 թվականին՝ 100-111, 2019 թվականին՝ 100-110, իսկ 2020 թվականին՝ 9 ամսում՝ 100-111,3:

Վիճակագրական տվյալները վկայում են խնդրի առկայության մասին, որը հատկապես ընդգծվում է երրորդ երեխայի դեպքում:

Ըստ ՀՀ վիճակագրական կոմիտեի՝ 2020 թվականի Հայաստանի ժողովրդագրական տվյալների՝ սեռերի հարաբերակցության գործակիցն, ըստ ծննդի կարգի՝ առաջին երեխայի դեպքում 1.04 է, երկրորդի դեպքում՝ 0.07, երրորդի երեխայի դեպքում՝ 1.27, չորրորդ երեխայի դեպքում՝ 1.26⁸²⁵: Սեռերի հարաբերակցության գործակիցների համեմատական ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ դրական տեղաշարժ կա հատկապես երկրորդ երեխայի պարագայում, առաջին երեխայի դեպքում ցուցանիշը մնացել է անփոփոխ, հաջորդ երեխաների դեպքում հարաբերակցության գործակիցները նախորդ տարվա համեմատությամբ դրական զարգացում են ունեցել, 1.40 կամ 1.32 գործակից նվազելով 1.27 և 1.26-ի, սակայն խնդիրն այդ պարագայում ևս շարունակում է մնալ առկալված՝ պահանջելով լրացուցիչ ջանքեր:⁸²⁶

Խնդրի իրական պատկերը վեր հանելու նպատակով մի շարք ուսումնասիրություններ են իրականացվել հասարակական կազմակերպությունների կողմից: 2017 թվականին հրապարակված հետազոտություններից մեկի շրջանակներում պարզվել է նաև, որ Հայաստանի բոլոր մարզերում հստակ արտահայտված է տղա առաջնեկ ունենալու նախապատվությունը: Նման նախապատվությունն առավել արտահայտված է Վայոց ձորի, Արարատի, Շիրակի և Լոռու մարզերում, մինչդեռ, Երևանի և Սյունիքի կանանց

⁸²⁴ Տե՛ս https://www.armstat.am/file/article/demog_2019_3.pdf հղումով, էջ 72, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

⁸²⁵ Տե՛ս https://www.armstat.am/file/article/demog_2020_3.pdf հղումով, էջ 72, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

⁸²⁶ Տե՛ս https://www.armstat.am/file/article/demog_2020_3.pdf հղումով, էջ 72, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

մեծամասնությունը (համապատասխանաբար՝ 61.6% և 62.4%) առաջին հղիության ժամանակ առաջնեկի սեռը չի կարևորել⁸²⁷:

Ըստ հետազոտությունների՝ սեռով պայմանավորված հղիության ընդհատման երկու մեխանիզմ է կիրառվում՝ սեփական ուժերով և բժշկական արտոտ: Որոշ հետազոտությունների արդյունքները ցույց են տվել, որ հատկապես մարզերում որոշ բուժաշխատողներ ևս ներգրավված են տղա երեխայի ընտրության հաշվարկներում⁸²⁸: Ավելին, ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ սեռի ընտրության վերջին փուլը հղիության արհեստական ընդհատումն է այն պարագայում, երբ երեխան աղջիկ է⁸²⁹:

«Մարդու վերարտադրողական առողջության և վերարտադրողական իրավունքների մասին» ՀՀ օրենքի 10-րդ հոդվածի 2-րդ մասն ամրագրում է սեռով պայմանավորված հղիության արհեստական ընդհատման արգելքը, համաձայն որի՝ բժշկի կողմից բժշկական կամ սոցիալական ցուցումների՝ նույն հոդվածի 8-րդ մասով նախատեսված կարգով ընդունված ցանկում չնախատեսված որևէ այլ դեպքում, ներառյալ՝ սեռով պայմանավորված 12-ից մինչև 22 շաբաթական ընդհատումն արգելվում է: ՀՀ կառավարության 2017 թվականի փետրվարի 23-ի «Հղիության արհեստական ընդհատման կարգն ու պայմանները հաստատելու և Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2004 թվականի օգոստոսի 5-ի N 1116-Ն որոշումն ուժը կորցրած ճանաչելու մասին» N 180-Ն որոշումը սահմանում է հղիության արհեստական ընդհատման բժշկական և սոցիալական ցուցումները, ինչպես նաև արբորտների իրականացման կարգը և պայմանները:

Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ սովորաբար մարզային փոքր բժշկական կենտրոններում սեռով պայմանավորված արբորտներ չեն իրականացվում, մասնակիցների կարծիքներով տեղական բժշկական այն կենտրոններում, որտեղ հնարավոր է արբորտ իրականացնել, այն իրականացնում են գաղտնի, առանց գրանցման, երեկոյան ժամերին կամ ոչ աշխատանքային օրերին: Առավել տարածված է դիմել բժշկի աջակցությանն ավելի մեծ քաղաքներում և հատկապես Երևանում⁸³⁰:

ՀՀ առողջապահության նախարարության տեղեկությունների համաձայն՝ 2020 թվականին պտղի սեռով պայմանավորված հղիության արհեստական ընդհատումների թվի նվազեցման և խնդրի լուծման նպատակով մշակվել և 2020 թվականի մարտին Առողջապահության և

⁸²⁷ Տե՛ս Մարդկային զարգացման միջազգային կենտրոնի «Սեռով պայմանավորված հղիության արհեստական ընդհատումների տարածվածությունն ու պատճառները Հայաստանում» զեկույց, <https://ichd.org/?laid=2&com=module&module=menu&id=8>, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

⁸²⁸ Տե՛ս <https://www.wvi.org/sites/default/files/How%20to%20have%20boy--arm.pdf> հղումով, էջ 27, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

⁸²⁹ Տե՛ս <https://www.wvi.org/sites/default/files/How%20to%20have%20boy--arm.pdf> հղումով, էջ 36, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

⁸³⁰ Տե՛ս <https://www.wvi.org/sites/default/files/How%20to%20have%20boy--arm.pdf> հղումով, էջ 39, 2021 թվականի մարտի 10-ի դրությամբ:

Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարների համատեղ հրամանով հաստատվել է «Պտղի սեռի խտրական ընտրության կանխարգելման 2020-2023 թվականների ծրագիրը և ծրագրի իրականացման միջոցառումների ցանկը», որի շրջանակներում շարունակվում են իրականացվել հանրային իրազեկմանն ուղղված աշխատանքներ՝ պետական կառույցների, միջազգային կազմակերպությունների և տեղական հասարակական ու համայնքային կազմակերպությունների հետ համագործակցությամբ: Չնայած վերոնշյալ քայլերին՝ խնդիրը համակարգային առումով դեռևս լուծված չէ: Խնդիր լուծման համար ակնկալվող արդյունքների արդյունավետության բարձրացման նպատակով հարկ է իրականացնել համալիր միջոցառումներ:

Խնդրի մշտադիտարկման շուրջ ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ խնդիրը կարող է լատենտային բնույթ ստանալ, ինչպես նաև մասնագետները նշում են, որ արդեն հնարավոր է պտղի սեռը որոշել առավել վաղ ժամկետներում՝ հաշվի առնելով բժշկական տեխնոլոգիաների զարգացումը⁸³¹:

Ստացվում է, որ օրենսդրական կարգավորումներով սեռով պայմանավորված 12-ից մինչև 22 շաբաթական հղիության արհեստական ընդհատման արգելքի սահմանմամբ կամ միայն հանրային իրազեկմանն ուղղված աշխատանքների իրականացմամբ չեն կարող սահմանափակվել խնդրի լուծմանն ուղղված քայլերը: Խնդրի դեմ պայքարի նպատակով համալիր միջոցառումներ պետք է իրականացվեն՝ ուղղված համապարփակ ձևով հարցի առավելապես խորքային պատճառների վերացմանը:

Սեռով պայմանավորված հղիության արհեստական ընդհատման խնդրի դեմ պայքարը և դրա կանխարգելումը անհրաժեշտ է այլ ձեռնարկումների հետ մեկտեղ համադրել կանանց կարողությունների զարգացման, որոշումների կայացման ազատության և այլ իրավունքների մասին իրազեկելու, ինչպես նաև բուժաշխատողների նկատմամբ վերահսկողության ուժեղացման նպատակով իրականացվող միջոցառումների հետ:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝

1. զանգվածային լրատվության միջոցներով, կրթական ծրագրերում համապատասխան ուղղություններ ներառելով, ինչպես նաև այլ միջոցներով՝ ընդգծել կնոջ՝ որպես որոշում կայացնողի, հասարակության լիիրավ անդամի դերը,

2. հանրային իրազեկման համակարգված աշխատանք իրականացել աղջիկ երեխայի արժևորման, կնոջ՝ որպես եկամուտ վաստակողի, որոշումների կայացնողի դերի հաստատման, ինչպես նաև ծնելիության բարձրացման նպատակով,

3. ՀՀ առողջապահության նախարարության հետ համատեղ մշակել և կիրառել պարտադիր բնույթ կրող մեխանիզմներ՝ վերահսկելու բուժաշխատողների կողմից հղիության 12-րդ

⁸³¹ Տե՛ս ՄԱԿ-ի Բնակչության հիմնադրամի «ՀՀ-ում պտղի սեռի խտրական ընտրության կանխարգելմանն ուղղված պետական քաղաքականության և ծրագրերի մշտադիտարկման զեկույցը» կետ 68, հասանելի է <https://cutt.ly/qtlovQM> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

շարքաթից հետո արհեստական ընդհարման ժամանակ բժշկասոցիալական ցուցումների պահպանումը:

4. Կանանց մասնակցությունը քաղաքական և հասարակական կյանքին

Կանանց՝ հասարակական և քաղաքական կյանքում նվազ մասնակցության հարցը դեռևս արդիական է եղել 2020 թվականի ընթացքում: Խնդրի մասին բարձրաձայնել են նաև միջազգային կազմակերպությունները և քաղաքացիական հասարակության ներկայացուցիչները:

Խնդրի բարձրաձայնման նպատակով 2020 թվականի ընթացքում Մարդու իրավունքների պաշտպանն իրականացրել է իրազեկման արշավ՝ «Դարձիր օրինակ» կոչով հանրայնացնելով կանանց հաջողված պատմություններ: Մարդու իրավունքների պաշտպանը մեկնարկել է կանանց հաջողության պատմությունների հանրային իրազեկման արշավ, որը նպատակ ուներ կոտրել հասարակությունում կանանց դերի վերաբերյալ կարծրատիպերը և հաջողված պատմություններով ոգեշնչել հասարակությանը: Պաշտպանն առաջարկում է միանալ «Դարձիր օրինակ» կոչի տարածմանը և ուղարկել կանանց հաջողված պատմություններ ombuds@ombuds.am հասցեին: Պատմությունները կոգեշնչեն կանանց դառնալ հաջորդ օրինակը: Իրազեկման արշավն ուղեկցվել է #Դարձիր_օրինակ հայերեն և #Set_an_example անգլերեն հեշթեգերի ներքո, որին մասնակցել են տարբեր մասնագիտություն ու զբաղմունք ունեցող կանայք հանրապետության տարբեր մարզերից:

Քաղաքական, ընդհանուր առմամբ հասարակական կյանքին կանանց ներգրավվածությունը շարունակաբար ցածր է մնում՝ չնայած առկա ուսումնասիրությունների համաձայն, Հայաստանում կանայք իրենց կրթությամբ չեն զիջում տղամարդկանց⁸³²:

Հասարակական-քաղաքական կյանքում կանանց լիարժեք մասնակցությանն ու ներգրավվածությանը խոչընդոտող տարբեր գործոններից են՝ կանանց դերի, կարողությունների և հասարակական կյանքում նրանց ներգրավվածության շուրջ առկա կարծրատիպերը և խտրական ընկալումները: Նրանք հաճախ չեն դիտարկվում որպես որոշում կայացնողներ, քաղաքականություն մշակողներ ու իրականացնողներ:

Կնոջ սեռը թիրախավորելով նրան վիրավորելը ու դա այնպես անելը, որ վիրավորանք հասցվի կնոջ մասնավոր կամ ընտանեկան կյանքին, բացարձակ մերժելի երևույթ է: Նույնքան բացարձակ մերժելի է, երբ դա արվում է քաղաքական կամ ցանկացած այլ քննարկման

⁸³² Տե՛ս ՄԱԿ-ի բնակչության հիմնադրամ, «Գենդերային ճեղքվածք. կանանց նկատմամբ խտրական դրսևորումների ախտորոշիչ ուսումնասիրություն», 2016 թվական, հասանելի է http://www.unfpa.am/sites/default/files/2016_Gender-Gap-factsheet_Arm.pdf հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

շրջանակում: Առավել ևս անընդունելի է, երբ դա տեղի է ունենում խորհրդարանի նիստում ու այն էլ կին պատգամավորի նկատմամբ:

Կնոջ նկատմամբ հարգանքը, նրա արժանապատվությունը երաշխավորելը և պայքարը կարծրատիպերի դեմ պետք է լինի յուրաքանչյուրիս առաքելությունը: Կանանց նկատմամբ մեր հասարակությունում պետք է լինի արժանապատիվ, հավասար վերաբերմունք: Մենք պետք է խրախուսենք կնոջ մասնակցությունը երկրի քաղաքական կյանքին⁸³³:

Հարկ է կրկին արձանագրել, որ նման թիրախավորումը խիստ մերժելի է, առավել ևս եթե հարցը վերաբերում է երեխաների՝ անկախ նրանից խոսքը պաշտոնյայի ընտանիքի մասին է, թե ոչ⁸³⁴: Առավել անընդունելի է, երբ դա արվում է հանրային պաշտոն զբաղեցնող անձի կողմից, ով անմիջական պատասխանատվություն ունի պայքարելու կարծրատիպերի դեմ ու խրախուսելու կանանց դերը որոշումների կայացման գործում:

Արժանապատվությունը վիրավորող ու ատելության խոսքի վտանգավոր հետևանքների մասին բազմիցս Մարդու իրավունքների պաշտպանի տարբեր հայտարարություններում բարձրաձայնվել է՝ նշելով, որ մարդու արժանապատվությունը վիրավորելը, նսեմացնելը չափազանց վտանգավոր չափերի են հասել և ընդգծելով, որ նման երևույթները խաթարում են իրավական ու բարոյական բոլոր արժեքները և վտանգում են համերաշխությունը հասարակությունում⁸³⁵:

Մասնավոր կամ ընտանեկան կյանքը թիրախավորելը, արժանապատվությունը վիրավորող ու ատելության խոսքի վտանգավոր դրսևորումները սկզբունքորեն անընդունելի կանանց նկատմամբ խտրականության, բռնության դրսևորում է, որը հանգեցնում է կանանց քաղաքական կամ հասարակական կյանքի մասնակցության ընկճման, նվազ մասնակցության ավելի բացասական միտումի: Այն մեծ խոչընդոտ է կանանց քաղաքական մասնակցության համար՝ այդպիսով մերժելով նրանց քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքները: Այն նաև խոչընդոտում է բնակչության կեսի մասնակցությանը՝ խարխլելով ժողովրդավարության իրականացումն ու լավ կառավարումը՝ ստեղծելով ժողովրդավարական դեֆիցիտ⁸³⁶:

⁸³³ Տե՛ս «Կնոջ սեռը թիրախավորելով նրան վիրավորելը բացարձակ մերժելի երևույթ է. Մարդու իրավունքների պաշտպան» հրապարակումը, հասանելի է <https://ombuds.am/am/site/ViewNews/1173> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

⁸³⁴ Մարդու իրավունքների պաշտպանի հայտարարությունը, հասանելի է https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=563172594281950&id=100017676420633 հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

⁸³⁵ Այս մասին առավել մանրամասն տե՛ս սույն հաղորդման «Կարծիքի արտահայտման ազատությունը» բաժնի «Վիրավորանքը, արժանապատվությունը վիրավորող ու ատելության խոսքը հանրային տիրույթում» պարագրաֆում:

⁸³⁶ Տե՛ս <https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=21652&LangID=E> հղումով, հասանելի է 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

Բացի այդ, կարծրատիպերի դեմ պայքարում և հասարակության համերաշխության հաստատման գործում հատուկ կարևորություն ունեն հասարակական ու քաղաքական գործիչների դատապարտող հայտարարությունները նման արարքների առնչությամբ:

Ըստ Կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովի տվյալների՝ Ազգային ժողովի 2018 թվականի դեկտեմբերի 9-ի արտահերթ ընտրությունների արդյունքում պատգամավորի մանդատ ստացած 132 թեկնածուներից 2021 թվականի հունվարի 14-ի դրությամբ միայն 30-ն է կին:

Տեղական ինքնակառավարման մարմինների ընտրությունների արդյունքների վերաբերյալ տվյալների ուսումնասիրությամբ ևս ակնհայտ է, որ կանայք այս մարմիններում ևս բավարար ներկայացված չեն: Այսպես, Հայաստանի Հանրապետության համայնքներում 499 համայնքի ղեկավարներից միայն 9-ն են կանայք (1.8%), իսկ ավագանու 3729 անդամներից միայն 350-ն են կին (9.39%):

ՀՀ կառավարության բարձր պաշտոններում ևս կանանց մասնակցության թիվը շարունակել է փոքր մնալ 2020 թվականի ընթացքում: Կառավարության կազմում երկու փոխվարչապետներից և տասներկու նախարարներից միայն մեկն է կին: Նախարարների 42 տեղակալներից միայն 9-ն են կին⁸³⁷:

Կանանց ներկայացվածության և որոշումների կայացման գործընթացում ներգրավվածության անբավարար լինելու մասին են վկայում նաև պետական այլ մարմիններում աշխատողների սեռային հարաբերակցության պաշտոնական տվյալները: Այսպես, 2020 թվականին քաղաքացիական ծառայողների թվաքանակի տվյալների վերաբերյալ հարցմանն ի պատասխան՝ ՀՀ վարչապետի աշխատակազմի քաղաքացիական ծառայության գրասենյակից հայտնել են, որ քաղաքացիական ծառայության համակարգի տեղեկատվական հարթակը, որը նպատակ ունի գեներացնել համակարգի վերաբերյալ ամբողջական տեղեկատվությունը, և որի միջոցով հնարավորություն է ընձեռվում վարել համապատասխան վիճակագրություն, այժմ գտնվում է գործարկման փուլում: Պայմանավորված այն հանգամանքով, որ ոչ բոլոր պետական մարմինների կողմից են հարթակում մուտքագրվել քաղաքացիական ծառայության պաշտոնները, ուստի առկա տեղեկատվությունն ամբողջական չէ և չի կարող արտացոլել քաղաքացիական ծառայության համակարգում ըստ պաշտոնների, գերատեսչությունների և ոլորտների կանանց ներգրավվածության աստիճանի, 2020 թվականի ընթացքում կանանց և տղամարդկանց ներգրավվածության հարաբերակցության, ՀՀ կառավարության կազմում ըստ պաշտոնների ներգրավվածության աստիճանի վերաբերյալ տեղեկատվությունը:

Ըստ ՀՀ վարչապետի աշխատակազմի քաղաքացիական ծառայության գրասենյակի 2018 թվականի հունիսի 30-ի դրությամբ տվյալների՝ բարձրագույն պաշտոնի խմբի 103

⁸³⁷ ՀՀ կառավարության պաշտոնական կայք. կառուցվածք <https://www.gov.am/am/structure/>, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

ծառայողներից ընդամենը 15-ն են կին, գլխավոր պաշտոնի խմբի 3221 ծառայողներից 1582 են կին, իսկ առաջատար պաշտոնի խմբի ծառայողների 2189 ընդհանուր թվից կին ծառայողներ են 1319-ը, սակայն հատկանշական է, որ կրտսեր պաշտոնի խմբի ծառայողների 860 ընդհանուր թվից 612 կին ծառայողներ են, իսկ 248-ը՝ տղամարդ: Վիճակագրական այս տվյալներն առավել ակնառու են դարձնում խնդիրը:

Նշված տվյալների համադիր վերլուծությունը վկայում է, որ կանանց թիվը գերակայում է տղամարդկանց թվին միայն ցածր աստիճանի պաշտոններում: Ինչ վերաբերում է արդեն բարձրագույն պաշտոններին՝ այստեղ ակնհայտ գերակայում է տղամարդկանց թիվը:

Ի պատասխան բարձրագույն պաշտոններում կանանց ներգրավման բարձրացման ուղղությամբ ձեռնարկված գործողությունների վերաբերյալ հացի՝ ՀՀ վարչապետի աշխատակազմի քաղաքացիական ծառայության գրասենյակից հայտնել են, որ քաղաքացիական ծառայության համակարգի բարձր պաշտոններում կանանց ներգրավվածության խթանման ուղղությամբ 2020 թվականին ՄԱԶԾ-ի կողմից մշակվել են հեռավար վերապատրաստման մոդուլներ, մասնավորապես՝ «Խտրականության դեմ պայքար (իրավահավասարություն)», Կանանց իրավունքների և գենդերային հավասարության վերաբերյալ դասընթացի ընդհանուր նկարագիր, Երեխաների իրավունքների վերաբերյալ հեռավար ուսուցման դասընթաց Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական ծառայողների համար, որոնք նախատեսվում է անցկացնել 2021 թվականին:

Վիճակագրական տվյալների և ոլորտի խնդիրների համալիր ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ կանայք դեռևս բավարար կերպով ներկայացված չեն բարձր պաշտոններում և հասարակությունում առկա են կարծրատիպեր կանանց՝ որպես որոշում կայացնողների դիտարկման հարցում⁸³⁸: Խնդրի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ պետք է ստեղծվեն նախապայմաններ կանանց ներուժի լիարժեք, արդյունավետ և թիրախային օգտագործման համար: Խնդրի լուծման նպատակով սկզբնական քայլեր կարող են հանդիսանալ հատուկ թիրախային ծրագրերի իրականացումը, օրինակ՝ խթանող միջոցառումների, քվոտաների կամ այլ մեխանիզմների նախատեսումը:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է ձեռնարկել համակարգային քայլեր՝

1. հասարակությանն իրազեկել կանանց դերի, կանանց քաղաքական ներգրավվածության և հասարակական կյանքին կանանց մասնակցության կարևորության ընդգծման ուղղությամբ,

2. բարձրացնել կանանց քաղաքական և իրավական գիտակցության մակարդակը, նպաստել երիտասարդ կանանց մոտ քաղաքական համակարգի, գործընթացների և արդյունավետ որոշումների ընդունման մեթոդաբանության վերաբերյալ մասնագիտական գիտելիքների և հմտությունների զարգացմանը, երաշխավորել քաղաքական մրցակցության հավասար պայմաններ,

⁸³⁸ Տե՛ս Կանանց նկատմամբ խտրականության վերացման ՄԱԿ-ի կոմիտեի եզրափակիչ դիտարկումներ (CEDAW/C/ARM/CO/5-6), կետեր 20, 21:

3. զանգվածային լրատվության, տարբեր քննարկումների և սեմինարների պարբերական իրականացման միջոցով կանանց իրազեկել իրենց իրավունքների վերաբերյալ:

5. Առողջության պահպանման իրավունքի սահմանափակման խնդիրներ

Կանանց համար առողջապահական ծառայությունների մատչելիության խնդիրը Մարդու իրավունքների պաշտպանները արձանագրել են 2015 թվականի, որը համակարգային առումով շարունակել է չլուծված մնալ նաև 2020 թվականի ընթացքում:

Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրված բողոքների ուսումնասիրությունը, հիմնականում մարզային և համայնքային բնակավայրերից, ցույց է տալիս, որ խնդրահարույց է առանձին բժշկական ծառայությունների հասանելիությունը, քանի որ կանայք կարող են հնարավորություն չունենալ լիարժեք կերպով հետազոտվել և ստանալ համապատասխան բուժօգնություն:

Խնդիրները հատկապես առաջանում են հաշմանդամություն ունեցող կանանց դեպքում, որոնք բժշկական օգնություն ստանալու սահմանափակումներ են ունենում՝ խտրականության ենթարկվելով տարբեր պատճառներով, այդ թվում՝ բժշկական ծառայությունների անմատչելիության, բժշկական անձնակազմերի ոչ լիարժեք պատրաստվածության և կարծրատիպային կամ ոչ պատշաճ վերաբերմունքի արդյունքում⁸³⁹:

Առողջապահության նախարարության տվյալների համաձայն՝ 2020 թվականի ընթացքում հաշմանդամություն ունեցող կանանց սեռական և վերարտադրողական առողջության իրականացման ընթացքում առկա խոչընդոտների վերաբերյալ Առողջապահության նախարարության քաղաքացիների բողոքների և դիմումների արագ արձագանքման բաժնում բողոք չի ստացվել:

Վերարտադրողական բժշկական ծառայությունները հաշմանդամություն ունեցող կանանց համար մատչելի դարձնելու վերաբերյալ նախարարության տվյալների համաձայն՝ Կառավարության 2015 թվականի մայիսի 27-ի «Անվճար կամ արտոնյալ պայմաններով վերարտադրողականության օժանդակ տեխնոլոգիաների կիրառմամբ բժշկական օգնության և սպասարկման կարգն ու շահառուներին ներկայացվող պահանջները սահմանելու մասին» N 568-Ն որոշման 10-րդ կետի 4-րդ ենթակետի՝ անվճար կամ արտոնյալ պայմաններով վերարտադրողականության օժանդակ տեխնոլոգիաների կիրառմամբ բժշկական օգնության և սպասարկման իրավունք է վերապահված՝ զույգերից մեկի մոտ հաշմանդամության առկայության դեպքում, եթե կնոջ մոտ չկա հղիությունը կրելու հակացուցում: Այս տվյալների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ առանձնահատուկ քայլեր վերարտադրողական

⁸³⁹ Խնդրի մասին մանրամասն տե՛ս սույն հաղորդման «Մարդու իրավունքների պաշտպանը՝ որպես «Հաշմանդամություն ունեցող անձնաց իրավունքների պաշտպանության մասին» ՄԱԿ-ի կոնվենցիայի դրույթների կիրառության մշտադիտարկող մարմին» բաժնում:

բժշկական ծառայությունները հաշմանդամություն ունեցող կանանց համար մատչելի դարձնելու ուղղությամբ չեն ձեռնարկվել: Իրականացված քայլերը, ընդհանուր առմամբ, առողջապահական ծառայությունների՝ հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար մատչելի դարձնելուն ուղղված քայլերը ևս կարող են որոշակի առումով լուծել վերարտադրողական առողջության համար դիմած հաշմանդամություն ունեցող կանանց որոշակի խնդիրներ կամ ընդհանուր ծառայությունները, որոնք մատչելի են բոլոր անձանց համար: Սակայն դա չի ապահովում խնդիրների համակարգային լուծումներ:

Հատկապես խնդրահարույց է առողջապահական տեղեկությունների, առողջապահական օժանդակ նյութերի անմատչելիությունը տեսողական խնդիրներ ունեցող կանանց համար՝ հանդիսանալով մեծ խոչընդոտ հաշմանդամություն ունեցող անձանց առողջապահական իրավունքի իրականացման համար: Նման տեղեկատվության պատշաճ առկայության համար պահանջվում է ընտանիքի անդամների կամ ծանոթների աջակցությունը, ինչը կարող է խախտել գաղտնիության իրավունքը, էթիկայի կանոնները:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի և ՄԱԿ-ի Բնակչության հիմնադրամի համատեղ դեռևս 2016 թվականին իրականացված ուսումնասիրությունը վկայում է, որ խտրական վերաբերմունքը հաշմանդամություն ունեցող կանանց նկատմամբ սեռական և վերարտադրողական առողջության, այդ թվում՝ հղիության արհեստական ընդհատումների և հետաբորտային բուժօգնության իրավունքների առումով նույնպես կապված է կարծրատիպերի, ենթադրությունների և համատարած կեղծ համոզմունքների հետ, ըստ որոնց՝ հաշմանդամություն ունեցող անձինք չեն կարող օգտվել իրենց վերարտադրողական իրավունքներից, հատկապես եթե խոսքը մտավոր հաշմանդամություն ունեցող կանանց մասին է:

2020 թվականին ուղղված հաշմանդամություն ունեցող անձանց հետ շփվելու և վերջիններիս ծառայություններ մատուցելու էթիկայի վերաբերյալ բժշկական հաստատության աշխատակիցների իրազեկվածության բարձրացմանն ուղղված Առողջապահության նախարարության ձեռնարկումների հարցին ի պատասխան՝ նախարարությունից հայտնել են, որ ՀՀ ԱՆ «Ակադեմիկոս Ս. Ավդալբեկյանի անվան առողջապահության ազգային ինստիտուտ» ՓԲԸ-ի հանրային առողջապահության կազմակերպման և կառավարման ամբիոնի կողմից մշակվել է բուժաշխատողների համար նախատեսված կատարելագործման կրթական ծրագիր, որում ներառված են հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների, բժշկական օգնության ու սպասարկման, դեղերի ձեռք բերման իրավական հիմքերն ու բժիշկ հաշմանդամություն ունեցող անձ փոխհարաբերությունների բժշկա-իրավական ու բիոէթիկական կարգավորումները: Նշված դասընթացներն ընդգրկված են եղել բուժաշխատողների կատարելագործման դասընթացների մոդուլներում և 2020 թվականին այդ դասընթացներին մասնակցել են 62 բուժաշխատողներ (շուրջ 1%):

Հաշմանդամություն ունեցող կանանց իրավունքների իրացման տեսանկյունից հատուկ քայլեր չեն ձեռնարկվում և խնդիրը համակարգային առումով մնում է չլուծված:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է ձեռնարկել համակարգային քայլեր՝

1. կանանց համար առողջապահական ծառայությունների մատչելիության ապահովման նպատակով զարգացնել բժշկական տարբեր ծառայությունների մատուցման հասանելիությունը՝ ապահովելով կանանց լիարժեք կերպով հետազոտվելու և համապատասխան բուժօգնություն ստանալու հնարավորությունը:

2. բարձրացնել կանանց առողջապահական ծառայությունների վերաբերյալ ծառայությունների մատուցում իրականացնող բուժաշխատողների մասնագիտական գիտելիքները և հմտությունները՝ երաշխավորելով ծառայությունների անխտրական պատշաճ իրականացում:

3. զանգվածային լրատվության միջոցներով, տարբեր քննարկումների և սեմինարների պարբերական իրականացման միջոցով կանանց իրազեկել իրենց առողջապահական իրավունքների վերաբերյալ:

6. Աշխատանքային իրավունքների սահմանափակման խնդիրներ

2020 թվականի ընթացքում աշխատաշուկայում կանանց և տղամարդկանց անհավասարության խնդիրները շարունակում են համակարգային առումով չլուծված մնալ, ինչի մասին ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանը բարձրաձայնում է տարիներ շարունակ:

Օրենսդրական դաշտի ուսումնասիրությունը վկայում է, որ խտրական դրույթներ իրավական ակտերը չեն պարունակում: Ավելին, տարբեր իրավական ակտերում, հատկապես աշխատանքային իրավահարաբերությունները կարգավորող օրենսդրությամբ ամրագրված է խտրականության արգելքի սկզբունքը:

Այսպես, ՀՀ աշխատանքային օրենսգրքի 3-րդ հոդվածի համաձայն՝ աշխատանքային օրենսդրության հիմնական սկզբունքներից է աշխատանքային հարաբերությունների կողմերի իրավահավասարությունը, այդ թվում՝ անկախ նրանց սեռից: Խտրականության արգելումը սահմանված է օրենսգրքի 3.1-րդ հոդվածով, համաձայն որի՝ աշխատանքային օրենսդրությամբ խտրականությունն արգելվում է: Խտրականություն է համարվում սեռի, ռասայի, մաշկի գույնի, էթնիկ կամ սոցիալական ծագման, գենետիկական հատկանիշների, լեզվի, կրոնի, աշխարհայացքի, քաղաքական կամ այլ հայացքների, ազգային փոքրամասնության պատկանելության, գույքային վիճակի, ծնունդի, հաշմանդամության, տարիքի կամ անձնական կամ սոցիալական բնույթի այլ հանգամանքների պատճառով ցանկացած ուղղակի կամ անուղղակի տարբերակում, բացառում կամ սահմանափակում, որի նպատակը կամ արդյունքը հանդիսանում է կոլեկտիվ և (կամ) անհատական աշխատանքային հարաբերությունների ծագման և (կամ) փոփոխման և (կամ) դադարման դեպքերում նվազ բարենպաստ վերաբերմունքի դրսևորումը կամ մյուսների հետ հավասար հիմունքներով

աշխատանքային օրենսդրությամբ սահմանված ցանկացած իրավունքի ճանաչման և (կամ) իրականացման արգելքը կամ ժխտումը, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ այդպիսի տարբերակումը, բացառումը կամ սահմանափակումն օբյեկտիվորեն արդարացված են հետապնդվող իրավաչափ նպատակով, և այդ նպատակին հասնելու համար կիրառվող միջոցները համաչափ են ու անհրաժեշտ:

Նույն հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ աշխատանքի ընդունման հայտարարություններում (մրցույթներում) և աշխատանքային հարաբերությունների իրացման ընթացքում արգելվում է, գործնական հատկանիշներից և մասնագիտական պատրաստվածությունից ու որակավորումից բացի, խտրականության հիմք հանդիսացող որևէ այլ պայման սահմանելը, բացառությամբ եթե դա բխում է աշխատանքին ներհատուկ պահանջներից:

Աշխատանքային օրենսգրքի 180-րդ հոդվածով սահմանվում է, որ աշխատանքների որակավորման համակարգի կիրառման դեպքում միևնույն չափանիշները պետք է կիրառվեն ինչպես տղամարդկանց, այնպես էլ կանանց նկատմամբ, և այդ համակարգը պետք է մշակված լինի այնպես, որ բացառի սեռային հատկանիշներով ցանկացած խտրականություն:

Աշխատանքային իրավահարաբերությունների կարգավորման առարկա ունեցող իրավական ակտերի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ խտրական նորմեր չկան սահմանված և այդ իրավական ակտերը հիմնականում գենդերային չեզոք են (gender-neutral), սակայն հաճախ խնդիրներ առաջանում են այդ չեզոքության պարագայում, քանի որ հաշվի առնված չեն սեռային առանձնահատկությունները:

Խնդիրն այն է, որ չնայած առկա օրենսդրական կարգավորումներին և իրավական ակտերում խտրական դրույթների բացակայությանը, կանայք շարունակում են աշխատանքային իրավունքի սահմանափակումների և խտրական վերաբերմունքի հանդիպել: Աշխատանքային իրավունքների սահմանափակման դեպքերի ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս եզրակացնել, որ դրանք հիմնականում կանանց աշխատանքային իրավունքների իրացման հարցում հավելյալ երաշխիքների բացակայության, ինչպես նաև կանանց զբաղվածության, որոշակի աշխատանքներում ներգրավվածության և առհասարակ կնոջ դերի շուրջ առկա կարծրատիպերի հետևանք են:

Ոլորտի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ դեռևս փաստացի շարունակում է կանանց նկատմամբ ուղղահայաց (ծառայողական առաջխաղացման կամ բարձր պաշտոններ զբաղեցնելու ոչ հավասար հնարավորություն) և հորիզոնական (ըստ մասնագիտությունների և ոլորտների) խտրականությունը:

Կանայք լրացուցիչ դժվարությունների են հանդիպում աշխատանքային հարաբերությունների տարբեր փուլերում՝ ինչպես աշխատանքի ընդունվելիս, այնպես էլ աշխատանքը երեխայի ծննդյան պարագայում պահպանելիս և աշխատավայրում առաջխաղացում ունենալիս:

Կանայք հաճախ խնդիրների են բախվում աշխատանքի ընտրության հարցում: Աշխատանքի թափուր տեղերի համար տրվող հայտարարությունները երբեմն պարունակում են խտրական դրսևորումներ: Շարունակվում են այնպիսի աշխատանքի հայտարարությունների շրջանառումը, որտեղ աշխատանքի ընդունման հիմնական նախապայմանն է, օրինակ՝ կնոջ տարիքը կամ բարետես արտաքինը: Երբեմն հայտարարությունները կարող են չպարունակել ակնհայտ խտրական նախապայմաններ, սակայն թափուր աշխատատեղի համար մրցույթի գործընթացը և ընտրությունը կատարվում է հենց այդ խտրական մոտեցմամբ, երբ նախապատվություն է տարվում կնոջ արտաքինին կամ այլ արհեստական նախապայմաններին, որոնք աշխատանքի իրականացման համար չափորոշիչներ չեն: Որոշ դեպքերում խտրականության դրսևորման հետևանքով կնոջն աշխատանքի չեն ընդունում, և նախապատվություն է տրվում ավելի ցածր որակավորում ունեցող տղամարդ դիմորդին, օրինակ, հաշվի առնելով կնոջ հնարավոր մայրանալու հետևանքով առաջացող աշխատանքային իրավահարաբերությունների հարցերը: Նշվածը հաշվի առնելով՝ գործատուները, վախենալով կնոջ՝ մայրության արձակուրդի գնալու հավանականությունից, նախապատվությունը տալիս են այլ թեկնածուի:

Այդ նպատակով կարևոր է ՀՀ աշխատանքային օրենսգրքի 3.1-րդ հոդվածի ընդունումը, որն ամրագրում է խտրականության արգելքը: Օրենսդրական կարգավորումների հաշվառմամբ, այդուհանդերձ, ոլորտի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ միայն օրենսդրական կարգավորումների ընդունմամբ խնդիրները չեն լուծվում և համալիր միջոցառումների կարիք է առաջանում:

Աշխատանքի ընդունվելուց զատ կանայք նաև խնդիրներ են ունենում մայրության արձակուրդից վերադառնալու պարագայում: Համակարգային այս հարցը կանանց համար աշխատաշուկայում մրցակցության խոչընդոտներ է ստեղծում, որը պետք է դիտարկել երկու մակարդակներում: Նախ, ծնողները խնդիրներ են ունենում երեխայի խնամքի կազմակերպման հարցում, ապա նրանք բարդությունների են հանդիպում երեխայի խնամքի արձակուրդից վերադառնալիս: Խնդիրն այն է, որ այդ պարագայում նրանք իրենց կարողություններով օբյեկտիվորեն կարող են զիջել գործընկերներին:

Այսպես, նախ երեխայի խնամքի կազմակերպման բարդություններ են առաջ գալիս այն պատճառով, որ նախադպրոցական կրթական հաստատությունները երեխաների ընդունելությունը հազվադեպ դեպքերում են կազմակերպում մինչև երեխայի 2-3 տարեկան լրանալը, իսկ աջակցության այլ ծրագրեր առկա չեն: Նշվածի հետևանքով կինը շատ հաճախ կանգնում է մայրանալու կամ աշխատելու ընտրության առջև, ինչը կարող է նաև բացասական ազդեցություն ունենալ ծնելիության ցուցանիշի վրա՝ առաջացնելով ժողովրդագրական խնդիրներ: Ավելին, աշխատանքը և երեխայի խնամքը համատեղելը գործնականում խնդիրներ է առաջացնում նաև այն պատճառով, որ նախադպրոցական կրթական հաստատություններում երեխաների նախադպրոցական կրթությունն իրականացվում է մինչև ժամը 17:00-ն, իսկ

աշխատանքային ժամերը Հայաստանում մինչև 18:00-ն են: Նշվածը հավելյալ բարդություններ է ստեղծում աշխատող ծնողների, հատկապես՝ աշխատող մայրերի համար:

Բացի այդ, նախադպրոցական ուսումնական հաստատությունների կարճ աշխատաժամերի պատճառով երեխաների ծնողների աշխատանքային ժամերի հետ անհամապատասխանության հարցի վերաբերյալ Երևանի քաղաքապետարանի տվյալների համաձայն՝ Երևանի քաղաքապետարանի ենթակայության մանկապարտեզներում երեխաներին պահելու տևողություն է սահմանված ժամը 8:30-17:30-ն: Համաձայն Երևանի քաղաքապետարանի տվյալների՝ մինչև նոր կորոնավիրուսային համավարակը մանկապարտեզներում գործել են երկարօրյա խմբեր 17:30-ից 19:30 ժամերին: Համավարակի ավարտից հետո մանկապարտեզների երկարօրյա խմբերը կվերագործարկվեն: Սակայն խնդիրն այն է, որ նախադպրոցական ուսումնական հաստատություններում երկարօրյա ծառայությունը վճարովի է և առկա է միայն որոշ մանկապարտեզներում, այսինքն՝ այն հասանելի է միայն անձանց նեղ շրջանակի համար՝ ծնողների համար ավելացնելով հավելյալ ֆինանսական բեռ:

Պետք է նաև նշել, որ ՀՀ կառավարության 2018 թվականի հունիսի 8-ի «Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2014 թվականի ապրիլի 17-ի N 534-Ն որոշման մեջ լրացումներ և փոփոխություններ կատարելու մասին» N 665-Ն որոշման 23-րդ հավելվածով հաստատված մինչև երեք տարեկան երեխայի խնամքի արձակուրդում գտնվող աշխատանք փնտրող անձանց՝ մինչև երեխայի երկու տարին լրանալն աշխատանքի վերադառնալու դեպքում երեխայի խնամքն աշխատանքին զուգահեռ կազմակերպելու համար աջակցության տրամադրման ծրագրի իրականացման կարգը դրական է աշխատանքին զուգահեռ երեխայի խնամքի իրականացման համար: Սակայն ծրագրում ընդգրկվելու համար անհրաժեշտ են մի շարք նախապայմաններ, ինչպես նաև այս աջակցությունը սահմանափակ է և չի ընդգրկում հասարակության լայն հատվածին:

Այսպես, մինչև երեք տարեկան երեխայի խնամքի արձակուրդում գտնվող աշխատանք փնտրող անձինք, որոնք մինչև երեխայի երկու տարին լրանալը ցանկանում են վերադառնալ աշխատանքի՝ երեխայի խնամքը ծրագրի միջոցով կազմակերպելով, պետք է նախապես հաշվառված լինեն իրենց բնակության վայրի զբաղվածության տարածքային կենտրոններում: Ծրագրում ընդգրկվել ցանկացող անձանց թիվը ՀՀ պետական բյուջեով սահմանված ծրագրերի թիվը գերազանցելու դեպքում (նախատեսված է ծրագիրն իրականացնել 200 շահառուի համար) ծրագրում ընդգրկվելու առաջնահերթություն տրվում է հետևյալ անձանց՝

1) ում միջին ամսական աշխատավարձը չի գերազանցում Հայաստանի Հանրապետության ազգային վիճակագրական ծառայության կողմից հրապարակված՝ Հայաստանի Հանրապետությունում ձևավորված նախորդ տարվա միջին ամսական աշխատավարձի չափը,

2) ընտանեկան նպաստ ստացող ընտանիքի անդամ են կամ

3) ունեն մինչև երկու տարեկան երկու և ավելի երեխա կամ

4) ունեն երեք և ավելի երեխա կամ

5) ունեն հաշմանդամություն ունեցող երեխա:

Նշված պայմանների հավասարության կամ բացակայության դեպքում ծրագրում ընդգրկվելու նախապատվությունը տրվում է տարածքային կենտրոնում առավել երկար ժամկետով հաշվառված անձանց: Սակայն խնդիրն այն է, որ այս ծրագիրը վերաբերում է միայն սահմանափակ թվով շահառուներին, ինչի արդյունքում համակարգային առումով խնդիրը շարունակել է արդիական լինել:

Տղամարդկանց և կանանց միջև զբաղվածության տոկոսի հարաբերակցության կրճատման հավասարեցման նպատակով 2020 թվականի ընթացքում իրականացված ծրագրերի հարցի վերաբերյալ ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունից պարզաբանել են, որ հաշվի առնելով, որ գործազուրկների թվաքանակում կանանց թիվը գերակշռող է (շուրջ 70%)՝ 2020 թվականին 3 ծրագիր իրականացվել է միայն կանանց համար: Բացի այդ զբաղվածության կարգավորման հետևյալ 3 ծրագրում («Աշխատաշուկայում անմրցունակ անձանց աշխատանքի տեղավորման դեպքում գործատուին միանվագ փոխհատուցման տրամադրում», «Մինչև երեք տարեկան երեխայի խնամքի արձակուրդում գտնվող՝ աշխատանք փնտրող անձանց՝ մինչև երեխայի երկու տարին լրանալը աշխատանքի վերադառնալու դեպքում, երեխայի խնամքն աշխատանքին զուգահեռ կազմակերպելու համար աջակցության տրամադրում» և «Վարձատրվող հասարակական աշխատանքների կազմակերպման միջոցով գործազուրկների ժամանակավոր զբաղվածության ապահովում») սեռային համամասնության ապահովման նպատակով սահմանվել են արդյունքային ցուցանիշներ՝ կին/տղամարդ տարանջատմամբ:

Բացի այդ, կանայք կարող են օբյեկտիվորեն անմրցունակ դառնալ կամ զիջել իրենց գործընկերներին՝ պայմանավորված երեխայի խնամքի համար արձակուրդի պատճառով որոշակի ժամանակահատված չաշխատելու հանգամանքով:

Խնդրի ուղղությամբ դրական ձեռնարկում կարող է լինել երեխայի խնամքի համար արձակուրդից վերադարձած կանանց համար կարողությունների զարգացման վերապատրաստումներ կազմակերպելը: Այս առնչությամբ հարկ է ընդգծել, որ թեպետ հանրային ծառայողների՝ վերապատրաստումներին մասնակցությունը պարտադիր է, այն իրականացվում է վերապատրաստման կարիքների գնահատման վրա հիմնված անհատական ծրագրի կազմմամբ, սակայն այս պարագայում չի ապահովվում վերապատրաստման թիրախավորված ու ժամանակին իրականացումը, այսինքն՝ հաշվի չեն առնվում այն աշխատողների անհատական կարիքները, որոնք աշխատանքի են վերադառնում հղիության և ծննդաբերության, մինչև երեք տարեկան երեխայի խնամքի համար տրամադրվող արձակուրդից: Վերապատրաստման թիրախավորված, ժամանակին ու հրատապության կարգով չապահովելու հետևանքով կանայք, օբյեկտիվորեն մրցունակ չլինելով, հաճախ կորցնում են իրենց աշխատանքը:

Աշխատանքի վերադառնալու պարագայում աջակցության, կարողությունների կամ գիտելիքների զարգացման ծրագրերով նման թիրախային վերապատրաստումներ չեն իրականացվում հանրային և մասնավոր ոլորտներում, ինչը կարևոր է նպատակային արձակուրդ մեկնած անձանց համար աշխատանքից երկար բացակայելուց հետո առավելագույնս արդյունավետ աշխատանքում վերաինտեգրվելու և կարողությունների ու գիտելիքների զարգացմամբ հավասար մրցակցության հնարավորություն ունենալու համար:

Համաձայն 2020 թվականին իրականացված հետազոտության արդյունքների՝ Հայաստանում ժամային վարձատրության գենդերային չճշգրտված խզվածքը գնահատվում է 23.1%: Ամսական աշխատավարձով հաշվված չճշգրտված խզվածքը 40% է, որն արտացոլում է և՛ վարձատրության, և՛ աշխատած ժամերի գենդերային խզվածքները: Մասնավորապես, պարզվում է, որ Հայաստանում կանայք 14.3%-ով ավելի քիչ ժամեր են աշխատում, քան տղամարդիկ, ինչով էլ բացատրվում է ամսական աշխատավարձի գենդերային խզվածքի մեկ երրորդ մասից մինչև կեսը (42%): Հայաստանում ժամային վարձատրության գենդերային ճշգրտված խզվածքը գնահատվում է 28.4%: Այն ավելի մեծ է, քան վարձատրության չճշգրտված խզվածքը, ինչը թույլ է տալիս ենթադրել, որ աշխատող կանայք ունեն աշխատաշուկայի ավելի լավ բնութագրեր (օրինակ՝ կրթություն) քան տղամարդիկ: Այսինքն, աշխատաշուկայում առկա է կանանց առումով դրական ընտրության ավելի մեծ պոտենցիալ կամ որ նույնն է՝ աշխատանքի շուկայում ընտրվելու ավելի մեծ հավանականություն, թեև չաշխատող՝ գործազուրկ և տնտեսապես ոչ ակտիվ կանայք նույնպես ունեն բավականին բարձր կրթական մակարդակ: Հետևաբար, Հայաստանում կանանց և տղամարդկանց որակավորումների տարբերությամբ հնարավոր չէ բացատրել վարձատրության գենդերային խզվածքը: Ճիշտ հակառակը՝ խզվածքն ավելի է մեծանում, երբ դրանք հաշվի են առնվում: Խզվածքի մեծությունը չի փոխվում անգամ ոլորտների և զբաղմունքների տարբերությունները հաշվի առնելու դեպքում, այսինքն՝ ոլորտային և (կամ) մասնագիտական սեգրեգացիան ևս չի բացատրում այս խզվածքը:

Հայաստանում վարձատրության գենդերային ճշգրտված խզվածքը՝ զտված ընտրողականության գործոնից, գնահատվում է մոտ 10%: Այսինքն, երբ հաշվի են առնվում անհատական, աշխատանքային բնութագրերը և ընտրողականության գործոնը, խզվածքը նվազում է: Այսպիսով, սա վարձատրության մնացորդային գենդերային խզվածքն է, որը կարող է վերագրվել աշխատանքի շուկայում խտրականությանը և չդիտարկելի, չբացատրելի գործոնների ազդեցությանը⁸⁴⁰:

⁸⁴⁰ Տե՛ս «Հայաստանի աշխատաշուկայում վարձատրության գենդերային խզվածքի և գենդերային անհավասարության վերլուծություն» հետազոտությունը, հասնաելի է <https://www2.unwomen.org/-/media/field%20office%20georgia/attachments/publications/2020/analysis%20armenian.pdf?la=en&vs=532> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ, էջեր 6-7:

Աշխատանքի ազատ ընտրության իրավունքի իրականացման ընթացքում կանայք ենթարկվում են նաև հորիզոնական խտրականության, ինչը ենթադրում է կանանց համար սահմանափակումներ՝ ըստ մասնագիտությունների և աշխատանքի ոլորտների: Դեռևս առկա են կնոջը «հարիր» և «հարմար» աշխատատեղերի մասին հանրային կարծրատիպեր: Ընդհանուր առմամբ, կանանց թվաքանակը հատկապես մեծ է կրթության, առողջապահության, բնակչության սոցիալական ապահովության, առևտրի, մշակող արդյունաբերության, իսկ տղամարդկանցը՝ պետական կառավարման և պաշտպանության, առևտրի, մշակող արդյունաբերության և շինարարության ոլորտներում:

Բացի այդ, որոշ մասնագիտություններում և պետական ծառայության տեսակներում կանանց մասնակցությունը շարունակում է շատ նվազ մնալ, ինչի մասին են վկայում պաշտոնական վիճակագրական տվյալները: Ոլորտի ուսումնասիրությունները վկայում են, որ որոշ ծառայության տեսակներ կամ մասնագիտություններ շարունակում են կանանց համար, այսպես կոչված, ոչ ընդունելի և հարմար համարվել կարծրատիպային ընկալումների հետևանքով:

Այսպես, ըստ ՀՀ քննչական կոմիտեի տվյալների՝ 2021 թվականի հունվարի 1-ի դրությամբ ՀՀ քննչական կոմիտեում կին ծառայողները 89-ն են, որոնցից 62-ը Երևանում, 27-ը մարզերում: Վերջիններս, ըստ թվային տվյալների, ունեն հետևյալ դասային աստիճանները և զբաղեցնում են հետևյալ պաշտոնները՝ արդարադատության առաջին դասի խորհրդական՝ 1 ծառայող, արդարադատության երկրորդ դասի խորհրդական՝ 11 ծառայող, արդարադատության երրորդ դասի խորհրդական՝ 16 ծառայող, առաջին դասի խորհրդական՝ 7 ծառայող, երկրորդ դասի խորհրդական՝ 22 ծառայող, երրորդ դասի խորհրդական՝ 32 ծառայող, բաժնի պետի տեղակալ՝ 2 ծառայող, վարչության պետի տեղակալ (ՀԿԳ ավագ քննիչ)՝ 3 ծառայող, ՀԿԳ ավագ քննիչ՝ 7 ծառայող, ՀԿԳ քննիչ՝ 10 ծառայող, ավագ քննիչ՝ 27 ծառայող, քննիչ՝ 40 ծառայող:

Ավելին, 2020 թվականի ընթացքում ծառայության է նշանակվել ՀՀ քննչական կոմիտեի ծառայողների թեկնածությունների ցուցակում ընդգրկված 102 թեկնածու, (80 արական սեռի, 25 իգական սեռի): Ըստ թվային տվյալների՝ նրանք ունեն հետևյալ պաշտոնները. Երևանում՝ 51 արական սեռի ծառայող և 18 իգական սեռի ծառայող, մարզերում՝ 29 արական սեռի ծառայող, 7 իգական սեռի ծառայող:

ՀՀ քննչական կոմիտեի պարզաբանման համաձայն՝ իգական սեռի ներկայացուցիչ հանդիսացող քննիչների թիվը բավարար է ըստ անհրաժեշտության, օրինակ, սեռական բռնության, երեխաների և կանանց ներգրավվածությամբ գործերի քննությանը իգական սեռի ներկայացուցիչ հանդիսացող քննիչների ներգրավման համար:

ՀՀ դատախազությունում տվյալների համաձայն՝ 2021 թվականի հունվար ամսվա դրությամբ ՀՀ դատախազությունում կին դատախազները (թվով՝ 49) կազմում են գործող դատախազների 17 տոկոսը:

Ավելին, 2020 թվականին նշանակված դատախազների 14 տոկոսը՝ թվով 8-ը, կանայք են, որից 1-ը՝ ՀՀ գլխավոր դատախազի տեղակալ, 1-ը՝ ՀՀ գլխավոր դատախազության վարչության ավագ դատախազ, 1-ը՝ ՀՀ գլխավոր դատախազության վարչության դատախազ, 2-ը՝ վարչական շրջանների դատախազության դատախազ, 1-ը՝ մարզի դատախազության ավագ դատախազ, 2-ը՝ մարզի դատախազության դատախազ:

ՀՀ պաշտպանության նախարարության տվյալների համաձայն՝ ՀՀ զինված ուժերի պայմանագրային զինծառայողների ընդհանուր թվաքանակի 8.5%-ը կազմում են կին զինծառայողները: Կին զինծառայողները կազմում են սպայական կազմի ընդհանուր թվաքանակի 13.5%-ը, ավագ ենթասպայականի 36.9%-ը, կրտսեր ենթասպայականի 12.4%-ը: Շարքային կազմի պայմանագրային զինծառայողներ են 37.2%-ը, ընդ որում՝ նրանց շուրջ 27.5%-ը ծառայություն է անցնում Երևանում:

Ի պատասխան զինված ուժերում կանանց ցածր ներգրավվածության խնդրի ուսումնասիրության իրականացման և համակարգում կանանց ներգրավվածության բարձրացման ուղղությամբ ձեռնարկված քայլերի վերաբերյալ հարցման՝ ՀՀ պաշտպանության նախարարությունից հայտնել են, որ որևէ իրավական ակտով սահմանված չէ տոկոսային ցուցանիշ, որի դեպքում հնարավոր լիներ գնահատել ներգրավվածության աստիճանը:

Զինված ուժերի տարբեր ստորաբաժանումներում իրականացվում են կանանց ներգրավման խթանմանն ուղղված քարոզչական միջոցառումներ, հատուկ ուշադրություն դարձնելով խաղաղապահ առաքելություններին մասնակցող ստորաբաժանումներում կանանց ընդգրկմանը:

ՀՀ կառավարության 2019 թվականի դեկտեմբերի 26-ի N1978-Լ որոշման հավելված 2-ի համաձայն՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանության ազգային ռազմավարությունից բխող 2020-2022 թվականների գործողությունների ծրագրի 48-րդ կետի շրջանակներում, զինված ուժերում կանանց ծառայության վերաբերյալ հանրության իրազեկումն ապահովելու նպատակով Երևանում Եվրոպայի խորհրդի և ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի հետ համագործակցությամբ նախապատրաստվել և ցուցադրվել է 3 տեսաձայնագրություն, հրատարակվել է զինված ուժերում կանանց իրավունքների վերաբերյալ տեղեկատվական գրքույկ, ինչպես նաև իրազեկիչ այլ նյութեր են ուղարկվել զորքեր: Ուսումնական հաստատություններ այցելությունների ընթացքում անդրադարձ է արվել նաև իգական սեռի ներկայացուցիչների զինվորական ծառայությանը, ցուցադրվել են փաստագրական ֆիլմեր: 2019 թվականի համեմատ արձանագրվել է կրտսեր ենթասպայական և շարքային կազմերի պայմանագրային կին զինծառայողների թվաքանակի ավելի քան 4%-ով աճ⁸⁴¹:

⁸⁴¹ Տե՛ս նաև սույն հաղորդման «Կանայք զինված ուժերում» գլուխը:

Ըստ ՀՀ ոստիկանության տվյալների՝ ՀՀ ոստիկանության Երևան քաղաքի վարչությունում կին ծառայողները կազմում են Երևան քաղաքի վարչության ծառայողների 9%-ը, ՀՀ ոստիկանության Արագածոտնի մարզային վարչությունում ծառայողների 6%-ը, ՀՀ ոստիկանության Արարատի մարզային վարչությունում ծառայողների 8%-ը, ՀՀ ոստիկանության Արմավիրի մարզային վարչությունում ծառայողների 12%-ը, ՀՀ ոստիկանության Գեղարքունիքի մարզային վարչությունում ծառայողների 3%-ը, ՀՀ ոստիկանության Լոռու մարզային վարչությունում ծառայողների 6%-ը, ՀՀ ոստիկանության Շիրակի մարզային վարչությունում ծառայողների 9%-ը, ՀՀ ոստիկանության Կոտայքի մարզային վարչությունում ծառայողների 8%-ը, ՀՀ ոստիկանության Սյունիքի մարզային վարչությունում ծառայողների 9%-ը, ՀՀ ոստիկանության Վայոց Ձորի մարզային վարչությունում ծառայողների 2%-ը, ՀՀ ոստիկանության Տավուշի մարզային վարչությունում ծառայողների 6%-ը կանայք են:

Ի պատասխան այն հարցին, թե ինչ քայլեր են ձեռնարկվել 2020 թվականի ընթացքում համակարգում կանանց ներգրավվածության բարձրացման ուղղությամբ և արդյոք նրանց թիվը ներկայում բավարար է ըստ անհրաժեշտության իգական սեռի ներկայացուցիչ ոստիկանների ներգրավման համար՝ ՀՀ ոստիկանությունից ստացվել է պատասխան, որ ՀՀ ոստիկանության տարածքային ստորաբաժանումների մասնագիտացված ծառայությունում իրենց գործառույթները իրականացնող իգական սեռի ներկայացուցիչների թիվը բավարար է սեռական բռնության, երեխաների և կանանց ներգրավվածությամբ դեպքերի քննության ընթացքում ներկայացուցիչ հանդիսացող ոստիկանների ներգրավման համար:

Ըստ ՀՀ ոստիկանության տվյալների՝ Ոստիկանության համակարգում կանանց ներգրավվածությունը բարձրացնելու նպատակով կազմակերպվել են իգական սեռի ներկայացուցիչների ընդունելության և տարբեր ծառայությունների տեղաբաշխման աշխատանքներ: Մասնավորապես, 2020 թվականի ընթացքում ՀՀ ոստիկանությունում ծառայության են ընդունվել 54 կին ծառայողներ, այդ թվում ՀՀ ոստիկանության կրթահամալիրում որպես սովորողներ՝ 29 (2019 թվականին այդ թիվը կազմել է՝ 35), նույն տարվա ընթացքում ոստիկանության կրտսեր խմբի 24 կին ծառայողներ առաջ են քաշվել սպայական պաշտոնների (2019 թվականին այդ թիվը կազմել է՝ 23):

Բարձրագույն դատական խորհրդի տվյալների համաձայն՝ 2020 թվականին դատավորների ընդհանուր 244 հաստիքից 67 հաստիք (28.1%) զբաղեցնում են կին դատավորներ, ովքեր պաշտոնավարում են Վճռաբեկ դատարանում (4 դատավոր), Վերաքննիչ քրեական դատարանում (3 դատավոր), Վերաքննիչ քաղաքացիական դատարանում (6 դատավոր), Վարչական վերաքննիչ դատարանում (2 դատավոր), Վարչական դատարանում (5 դատավոր), Մնանկության դատարանում (1 դատավոր), Երևան քաղաքի առաջին ատյանի ընդհանուր իրավասության դատարանում (24 դատավոր), Կոտայքի մարզի առաջին ատյանի ընդհանուր իրավասության դատարանում (1 դատավոր), Շիրակի մարզի առաջին ատյանի ընդհանուր

իրավասության դատարանում (3 դատավոր), Արարատի և Վայոց ձորի մարզերի առաջին ատյանի ընդհանուր իրավասության դատարանում (3 դատավոր), Արմավիրի մարզի առաջին ատյանի ընդհանուր իրավասության դատարանում (3 դատավոր), Գեղարքունիքի մարզի առաջին ատյանի ընդհանուր իրավասության դատարանում (3 դատավոր), Արագածոտնի մարզի առաջին ատյանի ընդհանուր իրավասության դատարանում (1 դատավոր), Սյունիքի մարզի առաջին ատյանի ընդհանուր իրավասության դատարանում (1 դատավոր), Լոռու մարզի առաջին ատյանի ընդհանուր իրավասության դատարանում (5 դատավոր), Տավուշի մարզի առաջին ատյանի ընդհանուր իրավասության դատարանում (2 դատավոր) : 2020 թվականի ընթացքում դատավորների թեկնածուների հավակնորդների և առաջխաղացման ենթակա դատավորների թեկնածուների ցուցակներից դատավորների թափուր հաստիքները համալրել են 12 թեկնածու, որից երկուսը՝ իգական սեռի ներկայացուցիչներ:

Այս առնչությամբ հարկ է ընդգծել, որ «Հայաստանի Հանրապետության դատական օրենսգիրք» սահմանադրական օրենքի 109-րդ հոդվածի 5-րդ մասով, այն է՝ եթե որևէ սեռի դատավորների թիվը պակաս է դատավորների ընդհանուր թվի 25 տոկոսից, ապա դատավորների թեկնածուների հավակնորդների ցուցակում երաշխավորվում է առավելագույն, սակայն ոչ պակաս, քան Բարձրագույն դատական խորհրդի անդամների ընդհանուր թվի ձայների առնվազն կեսից ավելի «կողմ» ձայներ ստացած այդ սեռի ներկայացուցիչների համար մինչև 50 տոկոս տեղ, սահմանված է սեռային համամասնության ապահովմանն ուղղված դրույթ: Սակայն նախ 25 տոկոս է սահմանված, ինչպես նաև սահմանված նվազագույն տոկոսը պահպանվում է միայն դատավորների ընդհանուր թվի համամասնության տվյալների դեպքում:

Բարձրագույն դատական խորհրդի վիճակագրական տվյալների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ տարբեր ատյանների և մարզերում դատավորների սեռային համամասնության տվյալներ ուսումնասիրությամբ՝ պետք է նշել, որ մարզերում կանանց ցածր ներկայացվածությունը ավելի խնդրահարույց է:

Աշխատանքային տարբեր ոլորտներում սեռային համամասնության խնդրի ուսումնասիրությամբ կարելի է փաստել, որ քանակական տվյալներն առավել ցայտուն են դարձնում կանանց ներգրավվածության ցածր մակարդակի համակարգային այս խնդիրը, որը տարածում ունի բոլոր ոլորտներում և մակարդակներում: Մի շարք ոլորտներ դեռևս շարունակում են կանանց համար անմատչելի մնալ՝ առաջացնելով աշխատանքային իրավունքների սահմանափակման խնդիրներ:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝

1. խթանել կանանց հնարավորությունները՝ հաշվարկելով վերջիններիս կրթական, տնտեսական, սոցիալական ներուժը և կիրառելիությունն աշխատաշուկայի համապատասխան հատվածներում,

2. մշակել և ներդնել աշխատաշուկայում տղամարդկանց և կանանց միջև մրցակցության ապահովման բաց և արդյունավետ մեխանիզմներ,

3. նախատեսել ծրագրեր մայրության արձակուրդից վերադարձող կանանց՝ աշխատավայրում վերաինտեգրելու ուղղությամբ,

4. նախատեսել առավել արդյունավետ մեխանիզմներ երեխաների խնամքը նախադպրոցական ուսումնական հաստատություններում մինչև ծնողի աշխատանքային ժամի ավարտը կազմակերպելու համար,

5. զանգվածային լրատվական միջոցներով նպաստել աշխատաշուկայում կանանց դերի վերաբերյալ գոյություն ունեցող կարծրատիպերի վերացմանը,

6. փոփոխել ՀՀ կառավարության 2005 թվականի դեկտեմբերի 29-ի «Մինչև 18 տարեկան անձանց, հղի և մինչև մեկ տարեկան երեխա խնամող կանանց համար ծանր և վնասակար համարվող աշխատանքների ցանկը հաստատելու մասին» թիվ 2308-Ն որոշումը՝ դրանում առկա կարգավորումները համապատասխանեցնելով Կանանց նկատմամբ խտրականության բոլոր ձևերի վերացման ՄԱԿ-ի կոմիտեի առաջարկներին:

ԲԱԺԻՆ 15. ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆԸ՝ ՈՐՊԵՍ «ԵՐԵՒԱՅԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ» ՄԱԿ-Ի ԿՈՆՎԵՆՑԻԱՅԻ ԴՐՈՒՅԹՆԵՐԻ ԿԻՐԱՌՈՒԹՅԱՆ ՄՇՏԱԴԻՏԱՐԿՈՂ ՄԱՐՄԻՆ

Երեխաների իրավունքների պաշտպանությունը Հայաստանի մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության հիմնարար ուղղություններից է: Ոլորտի հարցերը գտնվում են Պաշտպանի անմիջական ուշադրության ներքո՝ սկսած մանկական աղքատության հիմնախնդիրներից, ընտանիքում ապրելու երեխայի իրավունքից մինչև հաստատություններում երեխաների իրավունքների հետ կապված հարցերը:

Պաշտպանի աշխատակազմում 2016 թվականից գործում է առանձին՝ Երեխաների իրավունքների պաշտպանության բաժին: Ավելին, ՄԱԿ-ի Երեխայի իրավունքների կոմիտեի առաջարկության հիման վրա «Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» ՀՀ սահմանադրական օրենքով սահմանվել է, որ «Պաշտպանն իրականացնում է «Երեխայի իրավունքների մասին» ՄԱԿ-ի՝ 1989 թվականի նոյեմբերի 20-ին ընդունված կոնվենցիայի դրույթների կիրառության մշտադիտարկում, ինչպես նաև երեխաների իրավունքների խախտումների կանխարգելում և պաշտպանություն»: Այս կարգավիճակը Մարդու իրավունքների պաշտպանին վերապահելու առաջարկով էր հանդես եկել նաև ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամի հայաստանյան գրասենյակը:

2020 թվականի ընթացքում Պաշտպանին երեխաների իրավունքների վերաբերյալ հասցեագրվել է 2121 գրավոր և բանավոր բողոք: Բողոքները հիմնականում վերաբերել են խնամակալության և հոգաբարձության հանձնաժողովների գործունեությանը, երեխայի՝ ծնողի հետ շփվելու իրավունքի իրացմանը, դպրոցում երեխաների նկատմամբ վերաբերմունքին և իրավունքների պաշտպանությանը, նոր կորոնավիրուսային համավարակի (COVID-19) տարածման կանխարգելման նպատակով կիրառված սահմանափակումներին և Հայաստանի Հանրապետությունում հայտարարված ռազմական դրության պայմաններում առաջացած երեխաների իրավունքների վերաբերյալ հարցերին և այլն:

Նոր կորոնավիրուսային համավարակի (COVID-19) և ռազմական դրության պայմաններում Պաշտպանի աշխատակազմը մշտադիտարկումն իրականացրել է հնարավորությունների առավելագույն սահմանում:

Բացի հաստատությունից այցեր են իրականացվել նաև Արցախից տեղահանված և ՀՀ-ում ժամանակավորապես բնակություն հաստատած ընտանիքներին (հիմնականում երեխաներ և կանայք) և կատարվել է նրանց կյանքի պայմանների, իրավունքների և շահերի պաշտպանության վիճակի ուսումնասիրություն:

Աշխատանքներ են տարվել երեխաների՝ իրենց իրավունքների վերաբերյալ իրազեկման բարձրացման ուղղությամբ: 2020 թվականի ընթացքում Պաշտպանի աշխատակազմ է այցելել շուրջ 50 երեխա, որոնք ծանոթացել են Մարդու իրավունքների պաշտպանի

լիազորություններին: Վերջիններիս ներկայացվել են իրենց իրավունքներն ու ազատությունները: Երեխաները նաև ծանոթացել են երեխաներին նվիրված Պաշտպանի էլեկտրոնային կայքէջին, որի միջոցով նրանք կարող են նաև առցանց դիմում ուղարկել Պաշտպանին, կամ ստանալ խորհրդատվություն:

ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանը, ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամի հետ, համագործակցության արդյունքում իրականացված «Աջակցություն Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմին՝ երեխայի իրավունքների ոտնահարումների դեպքերին առավել արիեստավարժ արձագանքելու նպատակով կարողությունների բարելավման գործընթացում» ծրագրի շրջանակներում մշակել է հանրակրթական դպրոցների ուսուցիչների համար երեխաների իրավունքների պաշտպանությանը նվիրված ձեռնարկ, որը ստացել է ՀՀ կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարություն երաշխավորությունը և կօգտագործվի դպրոցներում և այլ հանրակրթական հաստատություններում՝ որպես ուսումնառական ձեռնարկ:

Պաշտպանի աշխատակազմը մասնակցում է Երեխաների օմբուդսմենների եվրոպական ցանցի աշխատանքներին, որը միավորում է 42 անկախ անդամների և նպատակ ունի խրախուսել «Երեխայի իրավունքների մասին» ՄԱԿ-ի կոնվենցիայի լիարժեք իրականացումը, տեղեկատվության և լավագույն փորձի փոխանակումը⁸⁴²: Մարդու իրավունքների պաշտպանը Երեխաների օմբուդսմենների եվրոպական ցանցի լիիրավ անդամ է: Պաշտպանի աշխատակազմի ներկայացուցիչը մասնակցել է Եվրոպայի խորհրդի երեխաների իրավունքների կոմիտեի աշխատանքներին և Պաշտպանին առընթեր հաշմանդամություն ունեցող անձանց հարցերով խորհրդի «Հաշմանդամություն ունեցող երեխաների կրթության իրավունքը հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում» խորագրով նիստին:

1. Խնամք և պաշտպանություն իրականացնող հաստատություններում երեխաների իրավունքների պաշտպանության վիճակի մշտադիտարկում

2020 թվականին համավարակի և ռազմական դրության պայմաններում Մարդու իրավունքների պաշտպանի ներկայացուցիչներն այց են իրականացրել «Խարբերդի մասնագիտացված մանկատուն» ՊՈԱԿ: Պաշտպանի աշխատակազմի ներկայացուցիչների այցն եղել է չհայտարարված և իրականացվել է ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի կողմից 2018 թվականին մշակված մեթոդաբանության համաձայն՝ Հայաստանի իրավական համակարգին տեղայնացված ուղեցույցի հիման վրա⁸⁴³:

⁸⁴² Տե՛ս Երեխաների օմբուդսմենների եվրոպական ցանցի կայքէջը, հասանելի է <http://enoc.eu/> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

⁸⁴³ Տե՛ս ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի կայքէջը, հասանելի է <https://www.ombuds.am/images/files/2f01b9fdae9273bcfdf85a14940df721.pdf> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

Այցի ընթացքում իրականացվել է երեխաների խնամքի պայմանների և հաստատությունում գտնվելու հիմք հանդիսացող փաստաթղթերի ուսումնասիրություն: Պաշտպանի աշխատակազմի ներկայացուցիչներն առանձնազրույցներ են ունեցել երեխաների (ինչպես երեխաների խմբերի, այնպես էլ առանձին երեխաների հետ), ինչպես նաև հաստատությունների աշխատակիցների հետ:

Արդյունքում արձանագրվել են խնդիրներ, որոնք քննարկվել են հաստատության տնօրինության և անձնակազմի հետ: Այցի արդյունքներն ամփոփվել և ուղարկվել են համապատասխան վերադաս մարմին: Միաժամանակ, վերոնշյալ այցի ընթացքում վեր հանված խնդիրների մասին Պաշտպանն արել է հայտարարություն:

Պաշտպանը հետևողական է լինելու, որ վերացվեն արձանագրված թերությունները, ինչպես նաև առանձնահատուկ ուշադրություն դարձվի հաստատություններում խնամվող երեխաների իրավունքների վիճակին և պաշտպանությանը:

Մյուս հաստատություններում երեխաների իրավունքների պաշտպանության վիճակին ծանոթանալու, նրանց խնամքի պայմաններն ուսումնասիրելու և հնարավոր խախտումների դեպքում դրանց վերացմանը նպաստելու նպատակով հեռավար եղանակով իրականացվել է մշտադիտարկում՝ իրավասու պետական մարմիններ ուղղված հատուկ հարցադրումների միջոցով:

Այդ հարցադրումների հիման վրա ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունը և ՀՀ կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարությունը, յուրաքանչյուրն իր ենթակայությամբ գործող հաստատությունների մասով, ներկայացրել է վերջիններիս տրամադրած պարզաբանումները:

Պաշտպանի աշխատակազմն իրականացրել է ներկայացված պարզաբանումների ուսումնասիրություն, որի կապակցությամբ բանավոր քննարկումներ են տեղի ունեցել պետական իրավասու մարմինների ներկայացուցիչների հետ: Առանձնահատուկ ուշադրություն է դարձվել նոր կորոնավիրուսային համավարակի (COVID-19) պայմաններում այդ հաստատություններում հակահամաճարակային կանոնների պահպանմանը:

Այս առումով, օրինակ, «Մարի Իզմիրլյանի անվան մանկատուն» ՊՈԱԿ-ը հայտնել է, որ 2020 թվականին նոր կորոնավիրուսային համավարակի (COVID-19) պայմաններում խստիվ արգելվել են կողմնակի անձանց մուտքը մանկատուն, տեսակցությունները, հանձնուքների ընդունումը, ինչպես նաև սահմանափակվել է որոշ աշխատակիցների, այդ թվում՝ ռիսկային խմբում գտնվող, մուտքը մանկատուն:

«Երևանի Մանկան տուն» ՊՈԱԿ-ը տեղեկացրել է, որ տվյալ հաստատությունում ևս սահմանափակվել են այցելությունները, ինչպես նաև պահակակետում տեղադրվել է հեռախոս՝ տնօրենի հետ կապ պահպանելու և կողմնակի մարդկանց մուտքը բացառելու համար:

«Գավառի մանկատուն» ՊՈԱԿ-ը հայտնել է, որ նոր կորոնավիրուսային համավարակի (COVID-19) տարածման դեմ պայքարի նպատակով մանկատան տնօրենի հրամանի համաձայն ստեղծվել է 11 անդամից բաղկացած հանձնաժողով, որում ընդգրկվել են տնօրենի տեղակալը, երկու բժիշկ, հինգ բուժքույր և երկու դաստիարակ:

«Երևանի Լսողության խանգարումներ ունեցող երեխաների հատուկ կրթահամալիր» ՊՈԱԿ-ը տեղեկացրել է, որ առցանց ուսուցման շրջանակում սովորողները ժեստերի լեզվով պարբերաբար իրազեկվել են նոր կորոնավիրուսային համավարակի (COVID-19) պայմաններում հակահամաճարակային կանոնների վերաբերյալ:

«Երևանի Նիկողայոս Տիգրանյանի անվան տեսողության խանգարումներ ունեցող երեխաների թիվ 14 հատուկ դպրոց» ՊՈԱԿ-ը հայտնել է, որ դպրոցում փակցվել են նոր կորոնավիրուսային համավարակի (COVID-19) կանխմանն ուղղված միջոցառումների տեղեկատվական պաստառներ՝ նաև բրայլյան տարբերակով:

1.1 Շենքային և բնակության պայմանները

Պաշտպանի աշխատակազմի ներկայացուցիչների այցի ընթացքում ուսումնասիրվել են հաստատության շենքային և բնակության պայմանները: Հատուկ ուշադրություն է դարձվել ննջարանների, սանհանգույցների, լոգարանների, խոհանոցի, ճաշարանի, դասասենյակների, մարզադահլիճի, պահեստային ու նկուղային, ինչպես նաև հաստատության մյուս հատվածների պայմաններին, որոնց ընթացքում հայտնաբերվել են խնդիրներ, որոնք ներկայացված են ստորև:

Լոգանքի կազմակերպում

Երեխաների առողջության պահպանման և զարգացման համար մեծ կարևորություն ունեն սանհանգույցների առկայությունը և հիգիենայի ճիշտ պահպանումը:

Իրականացված այցի ընթացքում հայտնաբերված խնդիրներից է ինքնասպասարկման դժվարություններ ունեցող սաների լոգանքի կազմակերպումը դայակների կողմից՝ առանց սեռատարիքային տարբերակման, քանի որ հաստատությունում չկան արական սեռի դայակներ: Խնդրահարույց է սաների անձնական խնամքի կազմակերպումը միայն իգական սեռի աշխատողների ներգրավմամբ հատկապես այն դեպքում, երբ հաստատությունում բնակվում են նաև ինքնասպասարկման սահմանափակ կարողություններ ունեցող անչափահաս և չափահաս անձինք:

Դիտարկման ընթացքում արձանագրվել է, որ հաստատության անձնակազմը նշվածը չի դիտարկում որպես խնդիր մարդու իրավունքների տեսանկյունից: Խնդրի կապակցությամբ հարկ է նշել, որ հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների պաշտպանության տեսանկյունից առանձնահատուկ կարևորություն ունի նրանց արժանապատվության նկատմամբ հարգանքի ձևավորումը և ընկալումն այլոց կողմից: Այս առումով շատ կարևոր է

նաև անձնակազմի՝ մարդու իրավունքների ոլորտում գիտելիքները, որը կարող է ապահովվել պարբերաբար կազմակերպվող վերապատրաստումների միջոցով:

Համաձայն ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության պարզաբանումների՝ արական սեռի դայակների ներգրավումն աշխատանքում բավականին խնդրահարույց է՝ հաշվի առնելով հաստատությունում արական սեռի ներկայացուցիչներին աշխատանքներում ներգրավելու դժվարությունները՝ կապված աշխատանքի բնույթի հետ:

Նշվածն անթույլատրելի է հաստատությունում խնամվող սաների անձնական խնամքի գաղտնիության և արժանապատվության հարգման տեսանկյունից:

Ննջասենյակների պայմաններ

Հաստատության հիմնական մասնաշենքի խմբասենյակները չէին ապահովում բավարար անձնական տարածք խմբի սաների թվի համեմատ: Արձանագրվել է, որ մահճակալների խիտ տեղադրվածության պատճառով չի ապահովվել անձնական տարածք սաների համար:

ՀՀ կառավարության 2007 թվականի թիվ 1490-Ն որոշման 4-րդ հավելվածով հաստատված են մասնագիտացված մանկատներին անհատույց օգտագործման իրավունքով ամրացվող տարածքների հաշվարկման նվազագույն նորմատիվները:

Նշված նորմատիվների համաձայն՝ *ննջասենյակներում յուրաքանչյուր երեխային պետք է հատկացվի առնվազն 4 քմ. տարածք 1.5 տարեկանից բարձր երեխաների համար: Խմբասենյակներում բաշխվածության պատկերը պետք է լինի հետևյալը՝ 1.5 տարեկանից բարձր երեխաների համար 3.6 քմ. տարածք:*

Այս կապակցությամբ հատուկ պետք է ընդգծել, որ հաստատության սաների մոտ 61 տոկոսը չափահաս անձինք են և հստակ չէ, թե նրանց հատկացվող տարածքի նկատմամբ կոնկրետ ինչ չափորոշիչներ են գործում:

Ակնհայտ է, որ անձնական տարածքի որոշման հիմքում պետք է դրվեն ոչ թե անձի հնարավորությունները և կարողությունները, այլ նրա կենսաբանական տարիքը: Սա է վկայում նաև գործող իրավակարգավորումների ուսումնասիրությունը: Ավելին, առանց նույնականացնելու գործունեության ոլորտը, օրինակ, ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարի 2014 թվականի հունվարի 31-ի թիվ 13-Ա/1 հրամանի համաձայն՝ *անօթևանների կացարանում բնակվող անօթևանների բնակելի մակերեսով ապահովվածությունը մեկ անձի հաշվարկով չպետք է պակաս լինի 5 քառ. մետրից*, ինչն էականորեն տարբեր է մանկատների համար գործող չափորոշիչներից: Ուստի՝ սենյակների բաշխվածության առումով խնդրահարույց է հիմնական մասնաշենքում որոշ սենյակների մեծությունը և երեխաների թիվը:

ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության պարզաբանումների համաձայն՝ հաստատությունում խնամվում են նախատեսվածից մեծ թվով անձինք: Նախարարությունը նախատեսում է Վորլդ Վիժն կազմակերպության հետ իրականացնել

հաստատությունների կարիքների գնահատում, որից հետո հարցը կներկայացվի հաստատությանը՝ գնահատման հիմքով ուսումնասիրություն կատարելու նպատակով:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝

1. *հատուկ ուշադրություն դարձնել սենյակների գերծանրաբեռնվածության խնդրին, ինչպես նաև երաշխավորել ՀՀ կառավարության 2007 թվականի թիվ 1490-Ն որոշմամբ հաստատված նորմատիվներին համապատասխան տարածքի հատկացումը հաստատության սաներին.*

2. *հստակեցնել հաստատությունում բնակվող չափահաս սաներին հատկացվող անձնական տարածքի որոշման չափորոշիչները սահմանող իրավանորմերը.*

3. *տարածքների հաշվարկման նվազագույն նորմատիվները համապատասխանեցնել սաների կարիքներին.*

4. *ապահովել արական սեռի խնամող աշխատողների առկայությունը՝ բացառելու հակառակ սեռի աշխատակցի կողմից սաներին լոգանքի ժամանակ օգնելու դեպքերը.*

5. *հաստատության աշխատողների համար կազմակերպել վերապատրաստումներ մարդու իրավունքների ոլորտում:*

1.2 Սննդի կազմակերպում

Մշտադիտարկման շրջանակներում Պաշտպանի աշխատակազմի իրավասու ներկայացուցիչներն ուսումնասիրել են հաստատության խոհանոցի, ճաշարանի սանիտարահիգիենիկ պայմանները, ճաշատեսակների նմուշների պահման պայմանները, ինչպես նաև սննդամթերքի պահման պահեստը: Ուսումնասիրվել են նաև հաստատության տրամադրած սննդի ճաշացանկերը:

Այցի շրջանակներում ուսումնասիրվել են հաստատության սաներին տրամադրված ընդհանուր և դիետիկ սննդի ճաշացանկերը:

Այս առումով հարկ է նշել, որ ՀՀ կառավարության 2007թ. մայիսի 31-ի «Մանկատանը, երեխաների խնամքի և պաշտպանության գիշերօթիկ հաստատությունում (անկախ դրա կազմակերպական-իրավական ձևից) խնամվող երեխայի խնամքի և սպասարկման նվազագույն չափորոշիչները հաստատելու մասին» թիվ 815-Ն որոշմամբ հաստատված 6-րդ հավելվածով սահմանված են մասնագիտացված մանկատանը խնամվող 3-18 տարեկան երեխայի սննդի տեսականին և քանակը՝ մեկ խնամվողի հաշվարկով:

Խնդրի կապակցությամբ, առանց նույնականացնելու գործունեության ոլորտը՝ հարկ է նշել, որ ՀՀ կառավարության 2007թ. մայիսի 31-ի «Ծերերի և հաշմանդամների խնամքի և սոցիալական սպասարկման նվազագույն չափորոշիչները հաստատելու մասին» թիվ 730-Ն որոշմամբ հաստատված 3-րդ հավելվածով սահմանված են ծերերի և հաշմանդամների

հատուկ տիպի տուն-ինտերնատներում խնամվողներին հատկացվող սննդամթերքի չափաքանակների և էներգետիկ արժեքի նվազագույն չափորոշիչները:

Մշտադիտարկում իրականացրած հաստատությունում հաստատության Կանոնադրության համաձայն՝ հաստատության հիմնական նպատակն առանց ծնողական խնամքի մնացած ծանր սահմանափակ կարողություններ ունեցող՝ կենտրոնական նյարդային համակարգի օրգանական ու ֆունկցիոնալ ախտահարումներով, բնածին և ձեռքբերովի ֆիզիկական ու մտավոր խնդիրներ ունեցող՝ 6-18 տարեկան երեխաների և մինչև 18 տարեկանը հաստատություն ընդունված և այնտեղ 18 տարին լրացած՝ նույն ախտաբանական վիճակում գտնվող և նույն ծավալի ծառայությունների կարիք ունեցող՝ հաշմանդամություն ունեցող անձանց շուրջօրյա, լրիվ խնամքի, երկարաժամկետ կամ որոշակի ժամկետով կացարանով ապահովումն է:

Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ Կանոնադրության համաձայն՝ հաստատությունում խնամվում են նաև մինչև 18 տարեկանը հաստատություն ընդունված և այնտեղ 18 տարին լրացած հաշմանդամություն ունեցող անձինք՝ խնդրահարույց է հաստատության չափահաս և անչափահաս սաներին սնունդ տրամադրելիս միևնույն ճաշացանկով առաջնորդվելը՝ նկատի ունենալով նաև սաների տարիքային առանձնահատկությունները և դրանով պայմանավորված՝ սննդի անհրաժեշտ չափաբաժինը:

Հաստատության տրամադրած տեղեկությունների համաձայն՝ հաստատությունն ուղղորդվում է ՀՀ Կառավարության 2007 թվականի օգոստոսի 2-ի թիվ 815-Ն որոշմամբ, որում սննդի տեսականին և քանակը սահմանվում է մասնագիտացված հաստատությունում խնամվող մինչև 18 տարեկան երեխաների համար, ուստի չափահաս սաների համար առանձին ճաշացանկ չի կազմվում:

Ճաշացանկի կազմումը չպետք է պայմանավորված լինի չափահաս անձանց և երեխաների համար նախատեսված սննդակարգի, ինչպես նաև անձի զարգացման առանձնահատկությունների սուբյեկտիվ և ոչ մասնագիտական գնահատականով: Նշվածը պահանջում է մանրամասն գնահատում բազմամասնագիտական թիմի կողմից՝ հաշվի առնելով անձի տարիքը, այդ թվում՝ տարիքով պայմանավորված առանձնահատկությունները և պահանջները, ինչպես նաև առողջական վիճակի յուրահատկությունները և այլ դեպքով պայմանավորված հանգամանքներ:

Հարկ է նշել, որ ինչպես ՀՀ կառավարության 2007թ. մայիսի 31-ի թիվ 815-Ն, այնպես էլ ՀՀ կառավարության 2007թ. մայիսի 31-ի թիվ 730-Ն որոշումներով նախատեսված չեն առանձին կարգավորումներ մասնագիտացված հաստատությունում խնամվող մինչև 18 տարեկան, ինչպես նաև մինչև 18 տարեկանը հաստատություն ընդունված և այնտեղ 18 տարին լրացած սաներին սննդի տրամադրման հաճախականության վերաբերյալ, ինչպես նաև սահմանված չէ օգտագործման համար չթույլատրվող սննդամթերքի և այն ճաշատեսակների ցանկը, որոնք չի կարելի պատրաստել:

Նկատի ունենալով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է ՀՀ կառավարության վերոնշյալ որոշումներում համապատասխան լրացումներ կատարելու կամ առանձին որոշում ընդունելու միջոցով նախատեսել կարգավորումներ մասնագիտացված հաստատությունում խնամվող մինչև 18 տարեկան, ինչպես նաև մինչև 18 տարեկանը հաստատություն ընդունված և այնտեղ 18 տարին լրացած սաներին սահմանված չափաբաժնով սննդի տեսականու տրամադրման հաճախականության վերաբերյալ, ինչպես նաև սահմանել հաստատությունում օգտագործման համար չթույլատրվող սննդամթերքի և այն ճաշատեսակների ցանկը, որոնք չի կարելի պատրաստել:

Հաշվի առնելով տվյալ հանգամանքը՝ օրենքի անալոգիայի կիրառմամբ անհրաժեշտ է առաջնորդվել ՀՀ առողջապահության նախարարի 2014 թվականի հունիսի 6-ի «Հանրակրթական ուսումնական Հաստատություններում սովորողների սննդի կազմակերպմանը ներկայացվող հիգիենիկ պահանջներ» N 2.3.1-02-2014 սանիտարական կանոնները և նորմերը հաստատելու մասին» թիվ 32-Ն հրամանով սահմանված կարգավորումներով:

Նույն հրամանով հաստատված հավելվածի 26-րդ կետով սահմանված է օգտագործման համար չթույլատրվող սննդամթերքը և այն ճաշատեսակների ցանկը, որոնք չի կարելի պատրաստել:

Հարկ է նաև նշել, որ արձանագրված խնդիրներից է նաև սննդի պատշաճ նմուշառմանն առնչվող խնդիրը:

Նախկինում երեխաների խնամք և պաշտպանություն իրականացնող հաստատություններ կատարած մշտադիտարկման այցերի արդյունքում ևս արձանագրվել է, որ սննդի կազմակերպման հսկողությանը ներկայացվող պահանջներ սահմանող օրենսդրական կարգավորումների վերաբերյալ այդ հաստատությունների աշխատակազմի տեղեկացվածության պակասը կրում է համակարգային բնույթ, հետևաբար անհրաժեշտ է հատուկ ուշադրություն դարձնել երեխաների խնամք և պաշտպանություն իրականացնող հաստատությունների աշխատակազմի տվյալ բնագավառում վերապատրաստումների կազմակերպմանը:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝

1. ՀՀ կառավարության համապատասխան որոշումներում լրացումներ կատարելու կամ առանձին որոշում ընդունելու միջոցով նախատեսել կարգավորումներ մասնագիտացված հաստատությունում խնամվող մինչև 18 տարեկան, ինչպես նաև մինչև 18 տարեկանը հաստատություն ընդունված և այնտեղ 18 տարին լրացած սաներին սահմանված չափաբաժնով սննդի տեսականու տրամադրման հաճախականության վերաբերյալ, ինչպես

նաև սահմանել հաստատությունում օգտագործման համար չթույլատրվող սննդամթերքի և այն ճաշարեսակների ցանկը, որոնք չի կարելի պատրաստել:

2. մշակել նոր՝ ՀՀ օրենսդրությամբ նախատեսված չափորոշիչներին համապատասխան ամենօրյա ճաշացանկ:

3. իրականացնել աշխատակազմի վերապատրաստումներ՝ սննդի կազմակերպման հսկողությանը ներկայացվող պահանջներ սահմանող օրենսդրական կարգավորումների վերաբերյալ:

1.3 Զսպման միջոցներ

Հաստատության բժշկական անձնակազմի տրամադրած տեղեկությունների համաձայն՝ հաստատությունում չեն կիրառվում ֆիզիկական և դեղորայքային զսպման միջոցներ: Ըստ ներկայացված պարզաբանումների՝ հազվադեպ դեպքերում կատարվում է ֆիքսացիա, օրինակ, անվասայլակի վրա նստած, սակայն դա չի կատարվում սաների վարքագծի կառավարման նպատակով: Ինքնավնասման ռիսկերի դեպքում աշխատում են հանգստացնել սաներին՝ նրանց զբոսանքի տանելու միջոցով: Այնուամենայնիվ, ըստ հաստատության հոգեբույժի, սաները բժշկական դասակարգմամբ հոգեկան առողջության խնդիրներ ունեցող անձինք չեն, այլ ունեն մտավոր հետամնացության տարբեր աստիճաններ, կարանտինի ընթացքում առաջացել են որոշ դժվարություններ: Մասնավորապես, եթե մինչև կարանտինը սաների հետ նման դեպքերում նաև աշխատում էին հոգեբանները, ապա կարանտինի ընթացքում հոգեբանների ոչ հաճախակի այցերի, ինչպես նաև եղանակային անբարենպաստ պայմանների պատճառով սաներին հանգստացնելն ավելի է բարդացել: Դիտարկման ընթացքում պարզվել է նաև, որ խնդիր է առաջացել նաև այն պատճառով, որ հաստատությունն ունի մեկ հոգեբույժ, իսկ վերջինիս բացակայության դեպքում մասնագիտական գործառույթներն իրականացնելը և սուր հուզական վիճակում գտնվող սաներին հետևելն օբյեկտիվորեն անհնարին է դառնում: Այս դեպքում ամբողջ պատասխանատվությունը և որոշումների կայացումը թողնված է ոչ հոգեբույժ մասնագետ-աշխատողների վրա:

Այցի ընթացքում արձանագրվել է նաև, որ զսպման միջոցների կիրառման մատյաններ չեն վարվում:

Վերոգրյալ պարզաբանումների և խնդիրների հաշվառմամբ, այնուամենայնիվ, ներկայացված պնդումները ողջամտորեն կասկածի և մտահոգության տեղիք են տալիս: Մասնավորապես, այցի ընթացքում Պաշտպանի աշխատակազմի իրավասու ներկայացուցիչներն արձանագրել են սեփական հագուստի միջոցով երեխայի ձեռքերը կապված լինելու դեպք: Դեպքի ուսումնասիրությունը փաստում է, որ երեխայի ձեռքերն ակնհայտորեն կապված են եղել ինքնավնասման ռիսկը կանխելու նպատակով, ինչը, ըստ էության, համարվում է անձի վարքագծի զսպում և ոչ թե դիրքավորում, և կատարվել է գործող

իրավակարգավորումների խախտմամբ: Ավելին, նշված դեպքը հանդիսանում է որպես երեխայի նկատմամբ վատ վերաբերմունքի դրսևորում, ինչն անթույլատրելի է մարդու իրավունքների տեսանկյունից:

Չսպան միջոցների կիրառման հարցի կապակցությամբ հարկ է նշել, որ հաստատության հոգեբույժը 2019 թվականին դիմել է ՀՀ առողջապահության նախարարությունը՝ խնդրելով պարզաբանել նախարարի 2018 թվականի օգոստոսի 29-ի «Հոգեբուժական բժշկական օգնություն և սպասարկում իրականացնող կազմակերպություններում հոգեկան խանգարումով տառապող անձանց նկատմամբ ֆիզիկական զսպման, մեկուսացման միջոցների և հանդարտեցման մեթոդների կիրառման կարգը սահմանելու մասին» թիվ 2210-Լ հրամանի՝ խնամքի հաստատություններին վերաբերելու հարցը: Նախարարի պատասխան գրությամբ պարզաբանվել է, որ հրամանը կիրառելի է հիվանդանոցային հոգեբուժական բժշկական օգնություն և սպասարկում իրականացնող կազմակերպությունների համար և չի վերաբերում խնամքի կազմակերպություններին և մանկատներին, որոնք չունեն հիվանդանոցային հոգեբուժական բժշկական օգնություն և սպասարկում իրականացնելու արտոնագիր:

Ավելին, հաստատությանը ՀՀ առողջապահության նախարարության կողմից 09.08.2006 թվականին տրվել է թիվ Կ-XX-000819 լիցենզիան, որով հաստատությունն իրավունք ունի զբաղվելու հոգեբուժական բժշկական օգնությամբ և սպասարկմամբ: Ավելին՝ 2020 թվական օգոստոսի 30-ին ուժի մեջ մտած «Հոգեբուժական օգնության և սպասարկման մասին» թիվ ՀՕ-346-Ն օրենքով սահմանվում են ֆիզիկական զսպման միջոցները, դրանց կիրառման առանձնահատկությունները: Ուստի, հաստատությունը, լինելով հոգեբուժական բժշկական օգնություն և սպասարկում իրականացնելու լիցենզիա ունեցող պետական ոչ առևտրային կազմակերպություն, պարտավոր է ապահովել զսպման միջոցների կիրառման համար օրենքով սահմանված պահանջները:

ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության պարզաբանումների համաձայն՝ վեր հանված խնդրի վերաբերյալ նախատեսվել է քննարկում ՀՀ առողջապահության նախարարության ներկայացուցչի հետ՝ համապատասխան լուծումներ գտնելու նպատակով:

Վերոգրյալի հաշվառմամբ անհրաժեշտ է՝

- 1. խնամքի հաստատությունների համար հստակորեն պարզաբանել իրավական կարգավորումները, դրանց կիրառման շրջանակը՝ կապված ֆիզիկական զսպման, մեկուսացման միջոցների և հանդարտեցման մեթոդների կիրառման կարգավորումների հետ.*
- 2. ապահովել Հաստատությունում ֆիզիկական զսպման, մեկուսացման միջոցների և հանդարտեցման մեթոդների կիրառման ներպետական և միջազգային պահանջների գործնական կատարումը՝ ներդնելով անհրաժեշտ ուղեցույցներ, մատյաններ.*

3. բացառել խնամվողների նկատմամբ զսպման միջոցների կիրառումը սենյակներում կամ դրանց կիրառման համար չնախատեսված վայրերում՝ մյուս խնամվողների ներկայությամբ և նրանց մասնակցությամբ.

4. հաստատության աշխատակազմի համար իրականացնել զսպման միջոցների կիրառումը սենյակներում կամ դրանց կիրառման վերաբերյալ վերապատրաստումներ:

1.4 Վերաբերմունքը հաստատությունների սաների նկատմամբ

Այցի ընթացքում չեն դիտարկվել հաստատության հոգեբանի աշխատասենյակի աշխատանքային պայմանները, աշխատանքային նյութերը, տեղի չեն ունեցել առանձնագրույցներ հաստատության հոգեբանների հետ, քանի որ վերջիններս հաստատությունում սահմանված կարանտինի պատճառով հաստատությունում չեն եղել: Այսպիսով՝ հնարավոր չէ գնահատել սաների հետ տարվող՝ անհատական կամ խմբային աշխատանքների համար նախատեսված հարմարությունները:

Այցի ընթացքում կատարված դիտարկումները թույլ են տալիս հիմնավորված եզրակացություն կատարել այն մասին, որ փակ կարանտինային ռեժիմով պայմանավորված՝ կանոնավոր հոգեբանական ծառայությունների մատուցման ծավալի նվազեցումը հանգեցրել է սաների հոգեբանական վիճակի վատթարացմանը, որը հաստատել են նաև հաստատության աշխատակիցները: Ավելին, այդ ժամանակահատվածում չեն ներդրվել արագ արձագանքման այնպիսի մեխանիզմներ, որոնք կապահովեն հոգեբանական ծառայությունների բնականոն, անընդհատ մատուցումը: Մինչդեռ, հարկ է նկատել, որ միջազգային պրակտիկայի և չափորոշիչների ուսումնասիրությունը վկայում է, որ կյանքի դժվարին իրավիճակում հայտնված անձանց, հոգեբանական աջակցության կարիք ունեցող խմբերի վերականգնման և սոցիալական ինտեգրման տեսանկյունից առանձնահատուկ դեր ունի հոգեբանի կողմից իրականացվող աշխատանքների արդյունավետ կազմակերպումն ու տրամադրումը⁸⁴⁴: Ընդ որում, ինչպես մյուս նեղ մասնագիտական, այնպես էլ հոգեբանական աջակցությունը սաների ամբողջական վերականգնողական ծրագրի և սոցիալական ինտեգրման բաղկացուցիչ մասն է:

Դիտարկումների ընթացքում ուսումնասիրվել է նաև այն, թե միջավայրային դրսևորումներն ինչպես կարող են ազդել սաների վրա: Այսպես, խմբասենյակներից մեկում դիտարկման պահին հեռուստացույցով հեռարձակվել է սենյակում ներկա երեխաների տարիքին ակնհայտորեն չհամապատասխանող հաղորդում: Բուժանձնակազմի ներկայացուցիչներից

⁸⁴⁴ Տե՛ս, օրինակ, Առողջապահության համաշխարհային կազմակերպության ուղեցույցը, հասանելի է https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/43737/9789244547328_rus.pdf?sequence=12&isAllowed=y&fbclid=IwAR0ciRetXDzi8tRH7YhkfmsMCPkG9oSZSAAkf3jD-d34XOuirKN3yHZicWU հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

մեկը, այն հարցին, թե արդյոք այդ պահին ցուցադրվող՝ ներարկիչ պարունակող կադրերը չեն կարող բացասաբար ազդել սաների վրա, նշել է, որ նրանք «ինտելեկտ չունեն, հետևաբար ոչինչ չեն հասկանում»: Այս կապակցությամբ պետք է նշել, որ չնայած այն հանգամանքին, որ հաստատության սաներն ունեն հոգեկան և ֆիզիկական առողջության խնդիրներ, որոնք կարող են դրսևորվել մատուցվող նյութի ընկալման դժվարություններով, այս հանգամանքը որևէ կերպ չի արդարացնում նման մոտեցումը և չի նշանակում, որ հաստատությունում գտնվող անձինք չունեն զարգացման հնարավորություններ, ինչպես նաև չեն կարող կրկնօրինակել հեռուստացույցով տեսած կամ լսած որևէ բանը:

Ուստի, անհրաժեշտ է՝

1. *Իրականացնել սաների հետ շփման և էթիկական նորմերի պահպանման վերաբերյալ կանոնավոր դասընթացներ հաստատության աշխատակիցների համար.*

2. *կազմակերպել հատուկ վերապատրաստումներ՝ ապահովելու աշխատակիցների աշխատանքի որակն ու հոգեկան, ֆիզիկական առողջության կայուն բարձր ցուցանիշները:*

1.5 Սաների զբաղմունքի կազմակերպում

Այցի ընթացքում դիտարկվել է ազատ խաղի և ցերեկային ժամանցի ընթացքում զբաղմունքի կազմակերպումը: Իրականացվել է դիտում, տեղի են ունեցել զրույցներ մանկավարժների և բուժանձնակազմի հետ, ինչպես նաև առանձնազրույցներ սաների հետ: Ուսումնասիրվել է նաև սաների տարիքին և կարիքին համապատասխան զբաղմունքների, նյութերի և խաղերի առկայությունը, բացօթյա զբաղմունքների հնարավորությունը, համապատասխան տարածքը, մանկավարժների տեղեկացվածությունը՝ սաների կարիքներին համապատասխան զբաղվածության կազմակերպման վերաբերյալ:

Մշտադիտարկման ընթացքում արձանագրվել է, որ զբաղմունքի կազմակերպման հնարավորությունները տարբեր են հաստատության հիմնական և նոր մասնաշենքերում, որը պայմանավորված է դրանց շենքային պայմաններով: Այսպես, հաստատության նոր մասնաշենքն ամբողջությամբ հարմարեցված է հաշմանդամություն ունեցող անձանց կարիքներին, խմբասենյակներն ընդարձակ են, որտեղ աղջիկների և տղաների ննջասենյակներն առանձնացված են հանգստի սենյակից: Մինչդեռ հիմնական մասնաշենքում խմբասենյակների ընդհանուր մակերեսն ավելի փոքր է, ննջարանների և հանգստի հատվածներն առանձնացված են ոչ ամբողջական միջնապատով:

Այս կապակցությամբ պետք է նշել, որ նշված սենյակները գերբնակեցված են, որի պարագայում սաների անձնական տարածքի հնարավորությունն ավելի է փոքրանում՝ բացասաբար ազդելով նրանց անձնական կյանքի և արժանապատվության վրա: Ուստի, այս խնդիրը կարող է առաջացնել խտրական և ընտրողական վերաբերմունք սաների հանդեպ: Ավելին, միևնույն սենյակում բնակվում էին տարբեր տարիքի և հաշմանդամության տարբեր

տեսակներ ունեցող 14-16 սաներ, որոնց տարիքային տարբերությունը կարող էր լինել մինչև 4-5 և ավել տարի: Այս վիճակն անթույլատրելի է:

Հարկ է նշել, որ խաղերի, խաղալիքների և զբաղմունքների կազմակերպման առումով ամբողջությամբ հաշվի առնված չեն սաների կարիքներն ու հետաքրքրությունները: Օրինակ, առանձնագրույցներից ժամանակ որոշ սաներ հաճախ կրկնել են, որ թեև իրենց վատ չեն վերաբերվում, սակայն իրենց դուր չի գալիս այն, որ աշխատակիցները մշտապես ցուցումներ են տալիս, թե ինչ անել, իրենք մշտապես գտնվում են հսկողության տակ, մինչդեռ հաճախ ցանկանում են միայնակ մնալ: Ակնհայտ է, որ հաստատության սաների անձնական կյանքի ապահովումը, ինքնուրույն որոշումների կայացման իրավունքի իրացումը հաճախ աշխատակիցների կողմից ընկալվում է որպես ոչ էական: Այս կապակցությամբ պետք է նշել, որ «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների մասին» ՄԱԿ-ի կոնվենցիայի պահանջներից բխում է, որ մասնակից պետությունները պարտավոր են լավագույն ջանքերը ներդնել երաշխավորելու հաշմանդամություն ունեցող անձանց՝ որոշումներ կայացնելու հարցում մասնակցությունը, ինչպես նաև նրանց անձնական տարածքը, կյանք հարգելու և համապատասխան միջավայրի ապահովումը:

Այցի պահին երեխաների մի մասը պարզապես սայլակին կամ աթոռին նստած էին: Մի մասը խաղում էր կառուցողական խաղալիքների որոշ մասերով, որոնք անկանոն լցված էին հատակին, այլ խմբերում խնամվող երեխաների և չափահասների մի մասն ուղղակի նստած էին միջանցքում՝ անշարժ և առանց որևէ նպատակային զբաղմունքի:

Որոշ սենյակներում միացված էր հեռուստացույցը, որով այդ պահին ցուցադրվում էր աշխատողների համար հետաքրքիր հեռուստասերիալ: Այլ զբաղմունքներ և գործունեության մղող նյութեր չկային: Ակնհայտ է նաև, որ այցի պահին խմբասենյակներում գտնվող դաստիարակները և դայակները հիմնականում երեխաների անվտանգությունը և ֆիզիկական խնամքն ապահովող գործառույթ էին իրականացնում: Մինչդեռ, հարկ է նշել, որ հաշմանդամություն ունեցող երեխաներն իրենց զարգացման հնարավորություններին համապատասխան խաղերի և զբաղմունքների կարիք ունեն: Նրանց պասիվ ժամանակը հանգեցնում է խնդիրների էլ ավելի խորացման, բարդացման, ինչպես նաև մատնում է անհաղթահարելի անհարմարավետության և ծանձրոյթի զգացողության: Այս մասին է վկայում նաև այն, որ դիտարկման պահին սաների մեծ մասն ուներ ինքնաստիմուլացնող կաչուն գործողությունների կատարման հակում, որոնք օգնում են հաղթահարել տագնապն ու ծանձրոյթը:

Հարցի կապակցությամբ ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունից տեղեկացրել են, որ սաների զբաղմունքի կազմակերպումը փակ աշխատակարգի հետ կապված բավականաչափ տուժել է, սակայն դաստիարակների կողմից որոշակի աշխատանք այնուամենայնիվ իրականացվել է: Օգտագործվել են որոշ ինքնակազմակերպման էլեմենտներ նույնպես, օրինակ՝ կավի արհեստանոցում, այգում և այլն:

Ուստի, անհրաժեշտ է՝

1. վերապատրաստել սաների հետ աշխատող անձնակազմին՝ ապահովելու հաշմանդամություն ունեցող երեխաների զարգացման հնարավորությունների իրական գնահատումը և շահառուների հետ առավել հասցեական և անհատական աշխատանքի իրականացումը,

2. հիմնական մասնաշենքում գտնվող խմբասենյակներում ապահովել ննջարանների տարանջատումը՝ նաև հնարավորություն ստեղծելով ըստ սաների սեռի տարբեր ննջարանների հատկացնելու համար,

3. համայրել խմբասենյակները նպատակային նյութերով:

1.6 Շփումներն աշխատողների և սաների միջև, կապն արտաքին աշխարհի հետ

Մանկավարժների և երեխաների փոխհարաբերություններն ուսումնասիրվել են դիտման և առանձնագրույցների միջոցով:

Երեխաներն ու մանկավարժները շփվում են անկաշկանդ և հանգիստ: Ակնհայտ է, որ երեխաները չեն վախենում և խուսափում նրանցից: Այնուամենայնիվ, նկատելի է նաև երեխաների կողմից հստակ քննադատությունից խուսափումն ու միայն դրական լույսի ներքո հաստատությունը ներկայացնելու ցուցադրական հակումը:

Այցի ընթացքում արձանագրվել է, որ սաները ոչ միշտ հնարավորություն ունեն գանգահարել առանց աշխատակիցների իմացության, քանի որ անձնական հեռախոս չունենալու դեպքում զանգեր կատարում են տնօրենի սենյակից: Հարցի վերաբերյալ ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունից տրամադրած տվյալների համաձայն՝ հաստատության երեխաների մի մասը, որոնք ունեն համապատասխան հմտություններ՝ (մոտ 20 հոգի) ունեն անձնական հեռախոսներ: Մյուսները օգտվում են ընդունարանում դրված հեռախոսից և իրենց հարազատների հետ հաղորդակցման ժամանակ որևէ վերահսկողություն չի իրականացվում, բացի սաների ապահովության գործընթացից:

Հարկ է նշել, որ արտաքին աշխարհի հետ կապը պետք է ապահովվի՝ անձնական կյանքի գաղտնիության, երեխաների իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության սկզբունքներից:

Թեև այցի ընթացքում արձանագրվել է Հաստատությունում բողոքների և առաջարկությունների արկղի առկայությունը, սակայն ապահովված չէ բողոքների և առաջարկությունների անանուն ներկայացնելու իրավունքի իրական ապահովումը՝ հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ Հաստատության շատ սաներ գրել չեն կարողանում:

Ուստի, անհրաժեշտ է՝

1. ներդնել սաների կարողություններին համապատասխան՝ բողոքների և առաջարկությունների ներկայացման գործուն մեխանիզմներ՝ երաշխավորելով, որ նրանք ունենան առանց աշխատողների վերահսկողության իրենց բողոքները, առաջարկությունները ներկայացնելու հնարավորություն.

2. սաների համար կազմակերպել իրավունքների և ազատությունների մասին դասընթացներ՝ իրենց զարգացման հնարավորություններին համապատասխան:

2. Կրթության իրավունքի սահմանափակումները նախադպրոցական կրթական հաստատություններում, այդ թվում՝ կորոնավիրուսային համավարակի (Covid-19) տարածման կանխարգելման պահանջների պայմաններում

ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի տարեկան հաղորդումներում տարիներ շարունակ անդրադարձ է կատարվում նախադպրոցական կրթական հաստատություններում կրթության իրավունքի իրացման խնդիրներին: Արձանագրված խնդիրները գլխավորապես շարունակել են արդիական լինել նաև 2020 թվականին: Ավելին, կրթություն ստանալու իրավունքն անձի սահմանադրական իրավունքն է: Այն երաշխավորված է ՀՀ Սահմանադրությամբ և ՀՀ-ի կողմից վավերացրած մի շարք միջազգային փաստաթղթերով: Ավելին, ՄԱԿ-ի «Կայուն զարգացման 2030 օրակարգ»-ի⁸⁴⁵ 4-րդ նպատակն է կրթության իրավունքի ապահովումը՝ որպես գերակայություն: Նպատակի բաղադրիչներից է՝ բոլոր աղջիկների և տղաների համար որակյալ վաղ մանկության զարգացման հնարավորությունների, խնամքի և նախադպրոցական կրթության հասանելիությունը⁸⁴⁶:

Նախադպրոցական տարիքի յուրաքանչյուր երեխա ունի նախադպրոցական կրթության իրավունք, որը «Նախադպրոցական կրթություն ստանալու մասին» ՀՀ օրենքի համաձայն՝ երեխայի մտավոր, ֆիզիկական, հոգեկան և սոցիալական զարգացման, դաստիարակության, ուսուցման և խնամքի գործընթացն է: Օրենքը սահմանում է, որ Հայաստանի Հանրապետությունը հռչակում և երաշխավորում է նախադպրոցական կրթության բնագավառի ներառականությունը, մատչելիությունը, հասանելիությունն ու որակը՝ որպես յուրաքանչյուր երեխայի կրթության իրավունքի ապահովման, զարգացման ու դաստիարակության, անվտանգ միջավայրի ստեղծման, կյանքի, առողջության պահպանման և ամրապնդման կարևոր երաշխիք:

Վաղ մանկության շրջանում կրթություն ստանալը կարևոր է երեխայի զարգացման համար: Նշված շրջանում կրթություն ստանալու իրավունքի իրացումը չապահովելը ազդեցություն է ունենում երեխայի ապագայի վրա և սահմանափակում է վերջինիս՝ իր լիարժեք ներուժին

⁸⁴⁵ Տե՛ս ՄԱԿ-ի կայուն զարգացման նպատակները, հասանելի է <http://un.am/hy/p/sustainable-development-goal-4> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

⁸⁴⁶ Տե՛ս ՄԱԿ-ի կայուն զարգացման նպատակները, նպատակ 4, կետ 2, հասանելի է <https://un.am/hy/p/sustainable-development-goal-4> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

հասնելու հնարավորությունները: Նախադպրոցական կրթություն ստացող երեխաների մոտ նույնիսկ մեկ տարվա ընթացքում առավել մեծ հավանականությամբ են զարգանում կարևոր հմտությունները, որոնք անհրաժեշտ են դպրոցում հաջողության հասնելու համար⁸⁴⁷:

2020 թվականին նախադպրոցական կրթության իրավունքի իրացման խնդիրները պայմանավորված էին նաև կորոնավիրուսային համավարակի (COVID-19) տարածման կանխարգելմամբ պայմանավորված սահմանափակումներով:

Նախադպրոցական կրթության ոլորտում առկա խնդիրները և դրանցից բխող անհրաժեշտ քայլերը արձանագրվել են նաև Մարդու իրավունքների պաշտպանության ազգային ռազմավարությամբ: ՀՀ կառավարության 2019 թվականի դեկտեմբերի 26-ի «Մարդու իրավունքների պաշտպանության ազգային ռազմավարություն և դրանից բխող 2020-2022 թվականների գործողությունների ծրագիրը հաստատելու մասին թիվ 1978-Լ որոշմամբ հաստատված 1-ին հավելվածի «Կրթության իրավունք» 2.3 կետով նշված է, որ պետությունը խթանում է կրթության և գիտության զարգացումը, կրթության ոլորտում պետության առաջնային խնդիրն է ապահովել բոլորի համար մատչելի համընդհանուր հիմնական կրթության համար անհրաժեշտ նախադրյալները: Չնայած այդ հանգամանքին՝ նշված կետով արձանագրված է, որ «*շարունակվում է համակարգային առումով չլուծված մնալ նախադպրոցական կրթական հաստատությունների հասանելիության խնդիրը*» և նշվում է, որ «*կրթության իրավունքի իրականացման մեկ այլ խոչընդոտ է համայնքային ենթակայության նախադպրոցական ուսումնական հաստատությունների վճարովիության հարցը*» և «*հաճախ վարձավճարների տրամադրման անհնարինության պատճառով մի շարք դեպքերում հնարավոր չի լինում երեխայի կրթությունը կազմակերպել նախադպրոցական ուսումնական հաստատությունում*»:

Այսինքն, Մարդու իրավունքների պաշտպանության ազգային ռազմավարությամբ պետական մակարդակով նույնպես նշվում է, որ նախադպրոցական կրթության ոլորտում առկա են խնդիրներ: Նշված խնդիրները պահանջում են հրատապ լուծում, որոնց մասին բազմիցս նշվել է Պաշտպանի տարեկան հաղորդումներով:

2.1 Նախադպրոցական կրթական հաստատությունների հասանելիությունը

Համաձայն 2019 թվականին հրապարակված ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամի տվյալների՝ Հայաստանում մինչև 5 տարեկան ավելի քան 171 000 երեխա մանկապարտեզ չի հաճախում՝

---

⁸⁴⁷ Տե՛ս <https://www.unicef.org/education/early-childhood-education> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

կազմելով աշխարհում նախադպրոցական կրթություն չստացող 175 մլն երեխաների մի մասը⁸⁴⁸:

ՀՀ ազգային վիճակագրական կոմիտեի տվյալների համաձայն՝ 2019 թվականին ըստ տնային տնտեսությունների կենսապայմանների ամբողջացված հետազոտության արդյունքների՝ նախադպրոցական հաստատություններում համախառն ընդգրկվածությունը (մինչև 6 տարեկան երեխաների թվաքանակից) կազմել է 34% և տարբերվում է ըստ աղքատության մակարդակի: Ոչ աղքատ տնային տնտեսություններում այն կազմել է 37%, աղքատ (առանց ծայրահեղ աղքատների) և ծայրահեղ աղքատ տնային տնտեսություններում համապատասխանաբար՝ 27% և 24%⁸⁴⁹:

Պաշտոնական վիճակագրական պատկերը և Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրված բողոքների ուսումնասիրությունները վկայում են, որ առկա է երեխաների՝ նախադպրոցական կրթության մեջ ցածր ներգրավվածությունը, վաղ տարիքի երեխաների խմբերի փոքր քանակը, մի շարք գյուղական համայնքներում նախադպրոցական ուսումնական հաստատությունների բացակայությունը և նախադպրոցական ուսումնական հաստատությունների գերծանրաբեռնվածությունը:

Համաձայն Երևանի քաղաքապետարանի տվյալների՝ 2020 թվականին մանկապարտեզներում հերթագրման խնդիրներ չեն առաջացել: Երևանի քաղաքապետարանի ենթակայությամբ գործում է թվով 161 նախադպրոցական հաստատություն, որից 10 հաստատություն չի գործել՝ հիմնանորոգման աշխատանքների պատճառով: Կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող երեխաների համար կրթադաստիարակչական աշխատանքների կազմակերպման համար Երևանում նախատեսված է 8 մանկապարտեզ (Կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող երեխաների նախադպրոցական կրթության ստանալու իրավունքի իրացման վերաբերյալ առավել մանրամասն տե՛ս սույն հաղորդման «Մարդու իրավունքների Պաշտպանը որպես՝ «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների մասին» ՄԱԿ-ի կոնվենցիայի դրույթների կիրառության մշտադիտարկող մարմին» բաժնում):

Ըստ Երևանի քաղաքապետարանի տվյալների՝ հաստատություններում գործող խմբերի թիվը 707-ն է, որից վաղ տարիքի՝ մինչև 3 տարեկան 62 խումբ, կրտսեր՝ 3-ից մինչև 5 տարեկան 476 խումբ, ավագ տարիքի 5-ից 6 տարեկան 138 խումբ, տարատարիք՝ 31 խումբ:

Թեև, Երևանի քաղաքապետարանի տվյալների համաձայն, Երևանում նախադպրոցական հաստատությունների հերթագրման հետ կապված խնդիրներ չեն առաջացել, 2020

⁸⁴⁸ Տե՛ս ՄԱԿ-ի Մանկական հիմնադրամ (ՅՈՒՆԻՍԵՖ), հասանելի է <https://cutt.ly/Ltd9oC5> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

⁸⁴⁹ Տե՛ս ՀՀ ազգային վիճակագրական կոմիտե, Հայաստանի սոցիալական պատկերը և աղքատությունը, 2020, հասանելի է https://www.armstat.am/file/article/poverty_2020_a_4.pdf հղումով, էջ 98, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

թվականին Պաշտպանին ուղղված բողոքներում հիմնականում բարձրացվում է նախադպրոցական տարիքի երեխաների սահմանված կարգով նախադպրոցական կրթական հաստատություն հերթագրված լինելու և հաստատությունում բավարար չափով տեղեր չլինելու խնդիրը հաստատությունների գերծանրաբեռնվածության պատճառով:

Նախադպրոցական ուսումնական հաստատությունների գերծանրաբեռնվածության պատճառով նախադպրոցական կրթությունից դուրս մնալու խնդիրների վերաբերյալ բազմիցս նշվել է Պաշտպանի տարեկան հաղորդումներով: 2019 թվականին Պաշտպանի տարեկան հաղորդմամբ նշվել էր, որ Պաշտպանի աշխատակազմը ստացել է բողոքներ կապված Երևան քաղաքում ծնողների՝ իրենց բնակության վայրին համապատասխան նախադպրոցական ուսումնական հաստատություններում երեխաներին տեղավորել չկարողանալու վերաբերյալ: Նշվածի հետևանքով ծնողները բարձրացրել են երեխաների՝ հերթագրված լինելու, բայց այդպես էլ մանկապարտեզ հաճախելու հնարավորություն չունենալու խնդիրը:

Նախադպրոցական կրթական հաստատությունների գերծանրաբեռնվածության խնդրին զուգահեռ առկա է նախադպրոցական կրթություն ստանալու իրավունքի իրացման մեկ այլ խնդիր: Մի շարք գյուղական համայնքներում ընդհանրապես բացակայում են նախադպրոցական հաստատություններ:

Հարցի շուրջ պահանջված պարզաբանումների ուսումնասիրության համաձայն, ըստ ՀՀ տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարության տրամադրած տվյալների, ՀՀ մարզերում գրանցվել է նախադպրոցական ուսումնական հաստատությունների առկայության հետևյալ վիճակագրական պատկերը.

ՀՀ Արագածոտնի մարզի 93 համայնքներում նախադպրոցական ուսումնական հաստատություններ չկան: Նախադպրոցական ուսումնական հաստատություններ չեն գործում ՀՀ Արարատի մարզի 26 համայնքներում: ՀՀ Արմավիրի մարզի 97 համայնքներից 55-ում նախադպրոցական ուսումնական հաստատություններ չկան: Մարզում գործում է 62 նախադպրոցական ուսումնական հաստատություն: Մարզի որոշ համայնքներում սուբվենցիոն ծրագրերի շրջանակներում կառուցվում են նոր մանկապարտեզներ: Ընթանում են նաև վերանորոգման աշխատանքներ:

ՀՀ Գեղարքունիքի մարզի 9 համայնքներում չի գործում նախադպրոցական ուսումնական հաստատություն: ՀՀ Լոռու մարզի 56 համայնքում նույնպես առկա չէ նախադպրոցական ուսումնական հաստատություն, որից 18 համայնքների դպրոցներում գործում են նախակրթարաններ (5 տարեկան երեխաները ստանում են նախադպրոցական կրթական ծառայություն): ՀՀ Կոտայքի մարզի 18 համայնքում չի գործում նախադպրոցական ուսումնական հաստատություն: Մարզի մի շարք համայնքներում կատարվում են շինարարական և հիմնանորոգման աշխատանքներ, և նախատեսված է մանկապարտեզները շահագործման հանձնել 2021 թվականի ընթացքում:

«Շիրակի մարզի թվով 22 համայնքներում չեն գործում նախադպրոցական ուսումնական հաստատություններ: «Սյունիքի մարզի վեց բնակավայրերում գործում են մանկապարտեզներ, աշխատանքներ են տարվում համայնքի 3 գյուղական բնակավայրերում ևս մանկապարտեզներ հիմնելու ուղղությամբ: Տաթև համայնքի 3 բնակավայրերում նախադպրոցական ուսումնական հաստատություններ չկան, բնակչության սակավության պատճառով: «Վայոց ձորի մարզի 8 խոշորացված համայնքներից միայն Եղեգիս խոշորացված համայնքում չկա նախադպրոցական ուսումնական հաստատություն: Ընթացքի մեջ է Շատին բնակավայրում նախադպրոցական ուսումնական հաստատության կառուցումը: «Տավուշի մարզի 15 բնակավայրում չեն գործում նախադպրոցական ուսումնական հաստատություններ, սակայն 9 դպրոցում գործում են նախակրթարաններ:

Հարկ է նշել, որ Պաշտպանի տարեկան հաղորդումներով բարձրացվել է նաև, որ ոչ բոլոր մանկապարտեզներում է առկա վաղ տարիքի երեխաների համար նախատեսված խմբերը: Այս առումով կատարված ուսումնասիրությունը ցույց է տվել, որ 2020 թվականի դեկտեմբերի 31-ի դրությամբ, ըստ «տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարության տրամադրած տվյալների, «Արագածոտնի մարզում 2020 թվականի դեկտեմբերի 31-ի դրությամբ գործել է 21 նախադպրոցական ուսումնական հաստատություն, որից վաղ տարիքի-0 խումբ, կրտսեր տարիքի-20 խումբ, ավագ տարիքի- 7 խումբ:

«Արարատի մարզում դեկտեմբերի 31-ի դրությամբ գործել է 74 նախադպրոցական ուսումնական հաստատություն, որոնցում կրթության մեջ ընդգրկված են եղել վաղ տարիքի՝ մինչև 3 տարեկան 238 երեխա, կրտսեր՝ 3-ից մինչև 5 տարեկան 2318 երեխա, ավագ տարիքի՝ 5-ից մինչև 6 տարեկան՝ 2200:

«Արմավիրի մարզում 2020 թվականի դեկտեմբերի 31-ի դրությամբ գործել է 28 նախադպրոցական ուսումնական հաստատություն, որից՝ վաղ տարիքի՝ մինչև 3 տարեկան 6 խումբ, կրտսեր՝ 3-ից մինչև 5 տարեկան 24 խումբ, ավագ տարիքի՝ 5-ից մինչև 6 տարեկան 23 խումբ: «Գեղարքունիքի մարզի 16 մանկապարտեզներում 94 երեխա հաճախում է վաղ տարիքի խումբ, 718 երեխա կրտսեր խումբ, իսկ 298 երեխա ավագ խումբ:

«Լոռու մարզում 2020 թվականի ընթացքում գործել է 68 մանկապարտեզ՝ 3 369 երեխայով և 135 խմբով: Որից կրթության մեջ ընդգրկված են եղել՝ վաղ տարիքի՝ մինչև 3 տարեկան 63 երեխա, կրտսեր՝ 3-ից մինչև 5 տարեկան 1762 երեխա, ավագ տարիքի՝ 5-ից մինչև 6 տարեկան 1544 երեխա:

«Կոտայքի մարզում 2020 թվականի դեկտեմբերի 31-ի դրությամբ մարզերում 28 նախադպրոցական ուսումնական հաստատություն է գործել՝ որից վաղ տարիքի՝ մինչև 3 տարեկան 7 խումբ, կրտսեր՝ 3-ից մինչև 5 տարեկան՝ 75 և ավագ տարիքի՝ 5-ից մինչև 6 տարեկան երեխաների համար՝ 46 խումբ:

«Շիրակի մարզպետարանի ենթակայությամբ գործող պետական հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում 2020 թվականի ընթացքում գործել է 64 դպրոցահեն

նախակրթարան: ՀՀ Սյունիքի մարզի Գորիս համայնքում 2020 թվականի դեկտեմբերի 31-ի դրությամբ նախադպրոցական ուսումնական հաստատությունները չեն գործել: Կապան համայնքում մինչև 3, 3-ից մինչև 5, 5-ից մինչև 6 տարեկան երեխաների համար առանձնացված մանկապարտեզներ չեն գործում: 2020թ. դեկտեմբերի 31-ի դրությամբ համայնքում գործում էր 16 նախադպրոցական ուսումնական հաստատություն, որտեղ ընդգրկված են 2-6 տարեկան երեխաներ և տարիքային հենքի վրա ձևավորված է 65 խումբ՝ վաղ տարիքի՝ մինչև 3 տարեկան 11 խումբ կրտսեր՝ 3-ից մինչև 5 տարեկան 31 խումբ ավագ տարիքի՝ 5-ից մինչև 6 տարեկան 17 խումբ, տարատարիք՝ 6 խումբ: Մեղրի համայնքի վեց բնակավայրերում գործում են մանկապարտեզներ, որտեղ մանկապարտեզ հաճախում են երեխաներ՝ սկսած երկու տարեկանից: Տեղ համայնքում գործում է 3 նախադպրոցական հաստատություն. վաղ տարիքի՝ մինչև 3 տարեկան՝ 3 խումբ, կրտսեր՝ 3-ից մինչև 5 տարեկան՝ 4 և ավագ տարիքի՝ 5-ից մինչև 6 տարեկան երեխաների համար՝ 3: ՀՀ Վայոց Ձորի մարզում գործում է 17 նախադպրոցական հաստատություն, որտեղ կազմակերպվում է 941 երեխայի կրթության և խնամքի գործընթացը 3-6 տարեկան երեխաների համար: ՀՀ Տավուշի մարզում 2020 թվականի դեկտեմբերի 31-ի դրությամբ գործել է 3-6 տարեկան երեխաներին ընդգրկող 51 մանկապարտեզ:

Վերոգրյալ վիճակագրական պատկեր ևս ցույց է տալիս, որ նախադպրոցական կրթության հասանելիության խնդիրը կապված է թե՛ նախադպրոցական ուսումնական հաստատություններում երեխաների ներգրավվածության ցածր մակարդակի, թե՛ վաղ տարիքի խմբերի անբավարարության ու նախադպրոցական ուսումնական հաստատությունների գերծանրաբեռնվածության հետ:

2020 թվականին նախադպրոցական կրթության իրավունքի իրացման է բողոքների մեծ մասը վերաբերել է հաստատությունների գերծանրաբեռնվածության խնդրին: Թեև խնդիրը հիմնականում տարածված է Երևան քաղաքում, Պաշտպանին հասցեագրված բողոքներից մեկում բարձրացվել է, օրինակ, ՀՀ Արմավիրի մարզում երեխայի՝ սահմանված կարգով մանկապարտեզ հերթագրված լինելու, սակայն թափուր տեղերի բացակայության պատճառով երեխայի՝ նախադպրոցական կրթություն ստանալու իրավունքի անհնարինության հարցը:

Նման դեպքերում հաճախ ստացվում է, որ մանկապարտեզ հաճախելու համար հերթում սպասելու արդյունքում երեխայի՝ նախադպրոցական ուսումնական հաստատություն հաճախելու տարիքը լրանում է և նա արդեն հաճախում է դպրոց՝ առանց նախադպրոցական կրթության համակարգում ընդգրկվելու և անհրաժեշտ հմտություններ ստանալու:

Ինչպես 2019 թվականին, այնպես էլ 2020 թվականին բողոքների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ որոշ դեպքերում որպես այլընտրանք ծնողներին առաջարկվում է երեխայի նախադպրոցական կրթությունը կազմակերպել մեկ այլ հաստատությունում, որը հաճախ

ծնողի բնակության և աշխատանքի վայրից հեռու է և արդյունքում հավելյալ բարդություններ է ստեղծվում երեխային մանկապարտեզ տեղավորելու համար:

Պաշտպանի 2019 թվականի տարեկան հաղորդմամբ բարձրացվել էր մանկապարտեզների հերթագրման հետ կապված խնդիրների մասին, որոնք պայմանավորված են եղել նաև նախակրթության ոլորտում առկա օրենսդրական թերի և ոչ միասնական կարգավորումներով, ուստի Պաշտպանի տարեկան հաղորդմամբ առաջարկվել էր օրենսդրորեն ամրագրել երեխաների՝ նախակրթական ուսումնական հաստատություն ընդունելության կարգը⁸⁵⁰: 2020 թվականի մայիսի 6-ին ընդունված ««Նախադպրոցական կրթության մասին» ՀՀ օրենքում փոփոխություններ կատարելու մասին» ՀՀ օրենքով սահմանվել է, որ կրթության պետական կառավարման լիազորված մարմինը սահմանում է նախադպրոցական հաստատություններ սաների ընդունելության կարգը: Համաձայն՝ ՀՀ կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարության տվյալների՝ 2020 թվականին մշակվել է նախադպրոցական հաստատություններ սաների ընդունելության կարգը: Նախատեսվում է իրավական ակտի նախագիծն օրենքով սահմանված կարգով շրջանառել և հաստատել 2021 թվականի առաջին եռամսյակում: Ըստ Նախարարության տրամադրած տեղեկատվության՝ նախադպրոցական հաստատություններ սաների ընդունելության կարգն ուժի մեջ կմտնի 2021-2022 ուսումնական տարում: Կարգի մշակումը ողջունելի է, սակայն հարկ է ընդգծել, որ 2020 թվականին նախադպրոցական կրթական հաստատություններ երեխաների ընդունելության միասնական կարգավորումներ չեն գործել:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ Պաշտպանը, վերահաստատելով 2019 թվականի տարեկան հաղորդմամբ ներկայացված առաջարկները, գտնում է, որ անհրաժեշտ է՝

- 1. ավելացնել նախադպրոցական ուսումնական հաստատությունների թիվը հանրապետության ամբողջ տարածքում, հարկապես մինչև 3 տարեկան երեխաների նախադպրոցական կրթությունն ապահովելու համար.*
- 2. ընդունել նախադպրոցական հաստատություններ սաների ընդունելության կարգը և վերահսկել դրա պատշաճ կատարումը:*

2.2 Նախադպրոցական կրթական հաստատությունների հասանելիությունը կորոնավիրուսային համավարակի (COVID-19) տարածման կանխարգելման նպատակով կիրառված սահմանափակումների համատեքստում

Կորոնավիրուսային համավարակի (COVID-19) տարածման կանխարգելմամբ պայմանավորված նախադպրոցական ուսումնական հաստատություններ ընդունելության

⁸⁵⁰ Տե՛ս ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպան, «2019 թվականների ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին» տարեկան հաղորդում, էջ 178, հասանելի է <https://www.ombuds.am/images/files/15b2661f76d10eb07746d7d4d4dec84f.pdf> հղումով:

վերաբերյալ 2020 թվականին Պաշտպանին են հասցեագրվել բողոքներ, որոնք վերաբերել են նախադպրոցական ուսումնական հաստատություններում երեխաների խնամքի և կրթության գործընթացը բեռնաթափված խմբերով կազմակերպելու, մանկապարտեզներում ընդունելություն չիրականացնելու և երեխաների՝ մանկապարտեզ հաճախելը ծնողների աշխատելու հանգամանքով պայմանավորելու վերաբերյալ գործող սահմանափակումներին:

Իրենց բողոքներում ծնողները հիմնականում բարձրացրել են սահմանափակումների հետևանքով երեխաների՝ նախադպրոցական կրթության իրավունքի իրացման, երեխայի խնամքի կազմակերպման խնդիրներով պայմանավորված ծնողների՝ աշխատանքի անցնելու անհնարինության հարցերը:

Բողոքներից մեկով նշվել է նաև այնպիսի իրավիճակի մասին, երբ երեխայի ծնողներից մեկը կորոնավիրուսային համավարակի պատճառով զրկվել է աշխատանքից, որի արդյունքում երեխան հնարավորություն չի ունեցել հաճախելու մանկապարտեզ գործող իրավական կարգավորումներով պայմանավորված⁸⁵¹:

Կորոնավիրուսային համավարակի տարածման սկզբնական շրջանում արտակարգ դրության իրավական ռեժիմով պայմանավորված՝ ՀՀ ամբողջ տարածքում որոշակի գործունեության տեսակների նկատմամբ կիրառվող ժամանակավոր սահմանափակումների պայմաններում Պարետի մայիսի 14-ի որոշմամբ կրթական հաստատությունների համար սահմանվել են աշխատանքային հատուկ ռեժիմները: Նախադպրոցական կրթության ոլորտում երեխաների խնամքի և կրթության գործընթացը պետք է կազմակերպվեր բեռնաթափված՝ 10-12 հոգանոց խմբերով:

ՀՀ առողջապահության նախարարի 2020 թվականի օգոստոսի 04-ի թիվ 17-Ն հրամանի «Հայաստանի Հանրապետությունում կորոնավիրուսային հիվանդության (COVID-19) տարածման կանխարգելման նպատակով նախադպրոցական կրթության ոլորտի կազմակերպություններում կիրառվող ՍԿ N 3.1.2-001-20 սանիտարական կանոններ» թիվ 12 հավելվածի 8-րդ և 9-րդ կետերի համաձայն՝ երեխաների խնամքի և կրթության գործընթացը կազմակերպվում է բեռնաթափված խմբերով՝ դրանք դարձնելով 10-12 երեխայի թվով և ապահովելով խաղալու, պարապմունքների, սննդի և քնի (մահճակալների միջև առնվազն 1 մետր հեռավորություն) ժամանակ երեխաների միջև 1,5 մետր սոցիալական հեռավորություն: Առաջնահերթություն տրվում է այն երեխաներին, որոնց տնային խնամքը գործնականում հնարավոր չէ ապահովել ծնողների կամ խնամակալների աշխատանքը հեռավար ձևով կազմակերպելու անհնարինությամբ և/կամ այլ օբյեկտիվ հանգամանքներով պայմանավորված:

⁸⁵¹ «Առաջնահերթություն տրվում է այն երեխաներին, որոնց տնային խնամքը գործնականում հնարավոր չէ ապահովել ծնողների կամ խնամակալների աշխատանքը հեռավար ձևով կազմակերպելու անհնարինությամբ և/կամ այլ օբյեկտիվ հանգամանքներով պայմանավորված», ՀՀ առողջապահության նախարարի 2020 թվականի օգոստոսի 04-ի թիվ 17-Ն հրաման:

2020 թվականի հոկտեմբերի 24-ին ընդունված փոփոխությունների համաձայն՝ ՀՀ առողջապահության նախարարի 2020 թվականի օգոստոսի 4-ի թիվ 17-Ն հրամանի թիվ 12-րդ հավելվածի 17-րդ կետի՝ երեխաների խնամքի և կրթության գործընթացը կազմակերպվել է բեռնաթափված խմբերով՝ դրանք դարձնելով առավելագույնը 18 երեխայի թվով և սահմանվել են նույն առաջնահերթությունները, որոնք նշվել են վերևում: Նշված ժամանակահատվածի համար շարունակել են գործել լրացուցիչ ընդունելություն կազմակերպելուց ձեռնպահ մնալու պահանջը:

Որքան էլ որ մարդիկ ըմբռնումով էին փորձում մոտենալ սահմանափակումներին, այնուամենայնիվ դրանք դժվարություններ են առաջացրել մի շարք երեխաների ծնողների համար, որոնք սահմանված կարգով երեխաներին հերթագրել են մանկապարտեզ հաճախելու համար: Գործող սահմանափակումների պատճառով երեխաները չեն կարողացել իրացնել նախադպրոցական կրթություն ստանալու իրենց իրավունքը: Նշվածը խնդրահարույց է եղել նաև այն երեխաների ծնողների համար, որոնք տվյալ ժամանակաշրջանում չեն աշխատել, սակայն պետք է կազմակերպեն երեխայի նախադպրոցական ուսումնական գործընթացը և խնամքը, որպեսզի կարողանան ընդունվել աշխատանքի:

Առողջապահության նախարարի 2021 թվականի փետրվարի 4-ի «2020 թվականի սեպտեմբերի 18-ի թիվ 24-Ն և 2020 թվականի օգոստոսի 4-ի թիվ 17-Ն հրամաններում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» թիվ 06-Ն հրամանով կատարվել են փոփոխություններ և լրացումներ: ՀՀ առողջապահության նախարարի 2020 թվականի օգոստոսի 4-ի թիվ 17-Ն հրամանի 12-րդ հավելվածում կատարված փոփոխությունների արդյունքում նախադպրոցական ուսումնական հաստատությունների ընդունելություն կրկին չի իրականացվել՝ բացառությամբ այն հերթագրված երեխաների, որոնց տնային խնամքը գործնականում հնարավոր չէ ապահովել ծնողների կամ խնամակալների աշխատանքը հեռավար ձևով կազմակերպելու անհնարինությամբ, առաջին կամ երկրորդ կարգի հաշմանդամություն կամ երեք և ավելի երեխա ունեցող կամ զինծառայող ծնողի (ծնողների) երեխաների, կրթության և զարգացման առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող երեխաների, սոցիալապես անապահով ընտանիքների երեխաների:

Նշված կարգավորումներում փոփոխությունների զարգացման վերլուծական պատկերը ցույց է տալիս, որ աստիճանաբար մեղմացվել են նախադպրոցական ուսումնական հաստատություններում երեխաների խնամքի և կրթության կազմակերպման վերաբերյալ սահմանափակումները: Սակայն դրանցով չեն վերացել առկա խնդիրները, որոնց վերաբերյալ Պաշտպանի աշխատակազմը շարունակում է ստանալ բողոքներ:

ՀՀ տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարության տվյալների համաձայն՝ մարզերում գործող մանկապարտեզների թիվը նվազել է կորոնավիրուսային համավարակի պայմաններում:

Օրինակ, ՀՀ Արարատի մարզում կորոնավիրուսային համավարակի տարածումը կանխարգելելու նպատակով 2020 թվականի ընթացքում Արարատի մարզում գործել է 14 մանկապարտեզ, ՀՀ Արմավիրի մարզում՝ գործել է 28 մանկապարտեզ, ՀՀ Գեղարքունիքի մարզում գործել է 17 մանկապարտեզ:

ՀՀ Լոռու մարզում 2020 թվականի ընթացքում գործել է 68 մանկապարտեզ: ՀՀ Կոտայքի մարզում ընդհատումներով 35 մանկապարտեզ է գործել (3-4 ամիս): ՀՀ Սյունիքի մարզի Տաթև համայնքում 2020 թվականի ընթացքում գործող 5 մանկապարտեզներից ոչ մեկը չի աշխատել նոր կորոնավիրուսային համավարակի տարածումը կանխարգելելու պատճառով:

Երևանի քաղաքապետարանի տրամադրած տվյալների համաձայն՝ 2020 թվականին քաղաքապետարանը ստացել է բողոքներ մանկապարտեզներում հերթագրված երեխաների ծնողներից, որոնց կապակցությամբ նրանց ներկայացվել են գործող սահմանափակումները:

Հարկ է ևս մեկ անգամ անդրադառնալ այն հարցին, որ վերոգրյալ սահմանափակումների հիմքում ընկած է սանիտարահամաճարակային անվտանգության ապահովումը և մարդու կենսագործունեության համար բարենպաստ պայմանների ապահովման պահանջները: Միևնույն ժամանակ, իրավասու պետական մարմինների կողմից պետք է հավի առնվի նախադպրոցական կրթության հաստատությունների ընդունելության և բեռնաթափված խմբերով կրթության և խնամքի կազմակերպման վերաբերյալ բողոքների աճող թիվը: Անհրաժեշտ է, բոլոր շահագրգիռ կողմերի գործուն մասնակցությամբ, գտնել այնպիսի լուծումներ, որոնք թույլ կտան պահպանել հակահամաճարակային անվտանգության կանոնները՝ վերացնելով երեխաների՝ նախադպրոցական կրթության իրավունքի պատշաճ իրացման համար խոչընդոտները:

Այս առումով հատկանշական է, որ 2020 թվականին կորոնավիրուսային համավարակի պայմաններում երեխաների՝ նախադպրոցական հաստատություն հաճախելու առանձնահատկությունների սահմանման հիմքում ընկած է ոչ թե կրթության իրավունքի իրացման ապահովման հրամայականը, այլ երեխայի խնամքի կազմակերպումը: Դրա մասին է վկայում է այն երեխաներին նշված հաստատություն հաճախելու առաջնահերթություն տալը, որոնց խնամքը գործնականում հնարավոր չէ ապահովել ծնողների կամ խնամակալների աշխատանքը հեռավար ձևով կազմակերպելու անհնարինությամբ և/կամ այլ օբյեկտիվ հանգամանքներով պայմանավորված:

Մինչդեռ նախադպրոցական կրթության խնդիրներն ուղղված են երեխայի կարևոր հմտություններ փոխանցելուն և հետագա կրթական գործընթացին նախապատրաստելուն:

Նախադպրոցական կրթության հիմնական խնդիրներն են երեխայի ֆիզիկական, բարոյական և մտավոր զարգացման հիմքերի ստեղծումը, մայրենի լեզվով հաղորդակցվելու և այդ հիմքի վրա օտար լեզուների ուսումնասիրման նախադրյալների ապահովումը, հաշվետու տարրական կարողությունների զարգացումը, վարվեցողության

տարրական կանոններին, հայրենի բնության և բնապահպանության, պատմության և ազգային մշակույթի տարրերին ծանոթացումը, հայրենիքի նկատմամբ սիրո և նվիրվածության զգացում ձևավորելը, աշխատանքային տարրական կարողությունների և հմտությունների ձեռքբերումը և, որը ի թիվս այլ բոլոր նշվածների ունի շատ կարևոր նշանակություն՝ դպրոցական ուսուցման նախապատրաստումը⁸⁵²:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ Պաշտպանը արձանագրում է, որ անհրաժեշտ է՝ պահպանելով հակահամաճարակային անվտանգության կանոնները՝ ապահովել երեխաների՝ նախադպրոցական կրթության իրավունքի պատշաճ իրացման հնարավորությունները:

2.3 Համայնքային նախադպրոցական ուսումնական հաստատությունների վճարովի հիմունքներով գործելը

Հանրապետության մարզերում համայնքային նախադպրոցական հաստատությունների վճարովի լինելու հարցը բազմիցս նշվել է Պաշտպանի տարեկան հաղորդումներով:

Հանրապետության մարզերում համայնքային նախադպրոցական հաստատությունների վճարովի լինելու խնդիրը արդիական է հատկապես այն պարագայում, երբ Երևան քաղաքում նախադպրոցական կրթությունն անվճար է, իսկ մարզերի համայնքներում նախադպրոցական ուսումնական հաստատությունների վճարները տարբերվում են:

2020 թվականին Մարդու իրավունքների պաշտպանը ստացել է մանկապարտեզների վարձավճարների վերաբերյալ բողոքներ: Օրինակ, բողոք ներկայացրած անձը նշել է, որ իր բնակության վայրում մանկապարտեզ չի գործում, իսկ հարևան համայնքում՝ այլ համայնքի հաշվառում ունեցողների երեխայի համար սահմանվել է բարձր վարձավճար:

Այլ համայնքի հաշվառում ունեցող երեխաների համար բարձր վարձավճարների սահմանման պատճառով ծնողները չեն կարողանում երեխաներին տեղավորել մանկապարտեզ: Պաշտպանին հասցեագրված բողոքներից մեկով արձանագրվել է, որ համայնքում հաշվառված և հաշվառում չունեցող երեխաների համար սահմանված գումարների տարբերությունը կարող է լինել 17.000 հազար ՀՀ դրամ:

Համայնքային նախադպրոցական ուսումնական հաստատությունների վճարների վերաբերյալ օրենսդրական կարգավորումները սահմանված են «Նախադպրոցական կրթության մասին» և «Տեղական տուրքերի և վճարների մասին» ՀՀ օրենքներով: Նշված իրավական ակտերի ուսումնասիրության արդյունքում կարող ենք արձանագրել, որ յուրաքանչյուր համայնքում մանկապարտեզների վարձավճարները սահմանվում են համայնքի ավագանու կողմից և կարող են լինել տարբեր:

⁸⁵² Տե՛ս «Կրթության մասին» ՀՀ օրենք, հոդված 17:

Մինչդեռ, «Երևան քաղաքում տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենքի 61-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-ին կետի համաձայն՝ կրթության, մշակույթի և երիտասարդության հետ տարվող աշխատանքների բնագավառում քաղաքապետը կազմակերպում է Երևանի ենթակայության դպրոցների, մանկապարտեզների գործունեությունը, դրանց շահագործման և նորոգման աշխատանքները:

2016 թվականի մարտի 4-ի թիվ 706-Ա որոշմամբ հաստատված «Երևանի քաղաքապետի 2011 թվականի մարտի 31-ի N 1101-Ա որոշման մեջ փոփոխություն կատարելու մասին» որոշման 1-ին մասի 1-ին կետի համաձայն՝ Երևանի ենթակայության նախադպրոցական ուսումնական հաստատություններում երեխայի նախադպրոցական կրթությունն իրականացվում է անվճար, այդ թվում, եթե երեխայի ծնողները կամ ծնողներից մեկը կամ նրա օրինական ներկայացուցիչները կամ օրինական ներկայացուցիչներից մեկը մշտապես կամ փաստացի հաշվառված են Երևան քաղաքում⁸⁵³:

Սահմանված են նաև այլ բացառություններ: Օրինակ, երեխայի ծնողը ազատամարտիկ է և (կամ) երեխան զոհված ազատամարտիկի ընտանիքի անդամ է, երեխայի ծնողներից մեկը կամ նրա օրինական ներկայացուցիչները կամ օրինական ներկայացուցիչներից մեկը Հայաստանի Հանրապետության զինված ուժերում պարտադիր ժամկետային, պայմանագրային և այլ զորքերում պայմանագրային զինվորական ծառայություն են իրականացնում Երևան քաղաքում և այլն:

Նախադպրոցական կրթական հաստատություններում կրթության և խնամքի գործընթացի անվճար կազմակերպման վերաբերյալ ՀՀ տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարությունից ստացված տվյալների համաձայն՝ մարզերում վարձավճարների վերաբերյալ գրանցվել է հետևյալ պատկերը.

ՀՀ Արագածոտնի, ՀՀ Արարատի և ՀՀ Տավուշի մարզերում չի նախատեսվում նախադպրոցական ուսումնական հաստատությունները դարձնել անվճար:

ՀՀ Արմավիրի մարզի Մուսալեռ համայնքում 2021 թվականին համայնքային ենթակայության նախադպրոցական ուսումնական հաստատությունն անվճար դարձնելու հարցը համայնքի ղեկավարի առաջարկով քննարկվել է համայնքի ավագանու կողմից: Կայացվել է որոշում համայնքային ենթակայության մանկապարտեզի ծառայություններից օգտվողների համար չսահմանել տեղական վճար:

ՀՀ Լոռու մարզի Օձուն, Շնող, Դսեղ համայնքներում նախադպրոցական կրթական ծառայությունները մատուցվում են անվճար: ՀՀ Կոտայքի մարզի Համայնքային ենթակայության նախադպրոցական ուսումնական հաստատություններից անվճար գործում են միայն մարզի Մեղրաձոր համայնքում՝ 2 մանկապարտեզ: Մնացած համայնքներում չի

⁸⁵³ Տե՛ս Երևանի քաղաքապետի 2016 թվականի մարտի 4-ի «Երևանի քաղաքապետի 2011 թվականի մարտի 31-ի N 1101-Ա որոշման մեջ փոփոխություն կատարելու մասին» թիվ 706-Ա որոշումը, հասանելի է <https://www.yerevan.am/am/mayors-decisions/706-a-3/> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

նախատեսվում համայնքային ենթակայության նախադպրոցական ուսումնական հաստատությունները դարձնել անվճար:

ՀՀ Սյունիքի մարզի Մեղրի համայնքի համայնքային ենթակայության նախադպրոցական ուսումնական հաստատությունների ծնողական վճարները կազմում մեկ երեխայի վրա կատարվող ծախսի 20 տոկոսը և համայնքի բյուջեն այլ հնարավորություններ չի տալիս:

ՀՀ Վայոց ձորի մարզի համայնքային ենթակայությամբ գործող նախադպրոցական ուսումնական բոլոր հաստատությունները վճարովի են:

Պետությունը պետք է կայուն աջակցություն ցուցաբերի նախադպրոցական կրթության զարգացմանը, պետական կրթական չափորոշիչների շրջանակներում նախադպրոցական կրթության ծրագրերում երեխաների ընդգրկվածության ավելացմանը և նպաստի երեխայի կյանքի, առողջության պահպանմանը և ամրապնդմանը, ներդաշնակ ու համակողմանի զարգացմանը, ուսուցմանն ու դաստիարակությանը: Նշված գործում կարևոր է համայնքներում նախադպրոցական ուսումնական հաստատությունների վճարովիության հարցի վերաբերյալ քայլերի ձեռնարկումը, որպեսզի նախադպրոցական տարիքի յուրաքանչյուր երեխա հնարավորություն ունենա հաճախելու նախադպրոցական ուսումնական հաստատություն: Նախադպրոցական կրթությունը մատչելի և հասանելի դարձնելու ուղղությամբ պետության քայլերը պետք է լինեն հստակ և հաշվի առնեն երեխաների՝ վաղ մանկական տարիքում զարգացման անհրաժեշտությունը:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ Պաշտպանը վերահաստատում է, որ անհրաժեշտ է հարկացնել հավելյալ ֆինանսական միջոցներ անվճար նախադպրոցական կրթությունը բոլոր երեխաների համար ապահովելու նպատակով:

3. Հանրակրթական և միջին մասնագիտական ուսումնական հաստատությունների ընդունելության ընթացակարգային խնդիրներ

Կրթություն ստանալու երեխայի իրավունքի երաշխավորմամբ՝ պետությունն ընդունում է, որ կրթությունը պետք է ուղղված լինի երեխայի անհատականության, տաղանդի և մտավոր ու ֆիզիկական ունակությունների զարգացմանը՝ դրանց լրիվ ծավալով: Պետությունը պետք է ստեղծի անհրաժեշտ պայմաններ, որպեսզի ապահովվի յուրաքանչյուր երեխայի հավասար հնարավորությունների հիման վրա կրթություն ստանալու իրավունքը⁸⁵⁴: Կրթության իրավունքի պատշաճ իրացման համար պետք է գործեն երեխայի լավագույն շահից բխող հանրակրթական ուսումնական հաստատություն ընդունելության ընթացակարգեր:

2019 թվականի Պաշտպանի տարեկան հաղորդմամբ նշվել էր, որ երեխաների՝ իրենց բնակության վայրին մոտ հանրակրթական ուսումնական հաստատություն ընդունվելու հարցի

⁸⁵⁴ Տե՛ս «Երեխայի իրավունքների մասին» ՄԱԿ-ի կոնվենցիա, հոդվածներ 28, 29:

հետ կապված դեռ ծագում են խնդիրներ: 2019 թվականի տարեկան հաղորդամաք բարձրացվել են հանրակրթական ուսումնական հաստատություններ ընդունելության ընթացակարգերի օրենսդրորեն լիարժեք կարգավորված չլինելու խնդիրները և արձանագրվել էր, որ օրենսդրությամբ պետք է սահմանվեն ընդունելության առաջնահերթությունների օբյեկտիվ չափանիշներ:

Դպրոցի ընդունելության և գործող կարգի վերաբերյալ 2020 թվականին Պաշտպանին ուղղված բողոքների վերլուծությունը վկայում է, որ ոլորտում դեռևս առկա են խնդիրներ:

Հանրակրթական ուսումնական հաստատություն ընդունելության վերաբերյալ Պաշտպանին ուղղված խմբային բողոքով բարձրացված հիմնական խնդիրն այն էր, որ, դպրոցներից մեկում քաղաքացիների երեխաներին չէին գրանցել դպրոցի առաջին դասարանում՝ ընդունելությունն իրականացնելիս տվյալ դպրոցում սովորող քույր կամ եղբայր ունեցող երեխաներին նախապատվություն տալու պատճառաբանությամբ: Մինչդեռ, քաղաքացիներն իրենց բողոքով նշել էին երեխաների՝ բնակության վայրին առավել մոտ գտնվող դպրոց հաճախելու հարցի կարևորությունը: Հարկ է նշել, որ նշված բողոքի քննարկման ժամանակահատվածում ՀՀ օրենսդրությամբ սահմանված չէր **հանրակրթական հիմնական ծրագրեր իրականացնող ուսումնական հաստատությունում** ընդունելությունն իրականացնելիս առաջնահերթությունը տվյալ դպրոցում սովորող քույր կամ եղբայր ունեցող երեխաներին տալու վերաբերյալ դրույթ:

2020 թվականին Պաշտպանի որոշումներով արվել են եզրահանգումներ այն մասին, որ պետք է քննարկման առարկա դարձվի ՀՀ կրթության և գիտության նախարարի 2010 թվականի նոյեմբերի 24-ի թիվ 1640-Ն հրամանի հավելվածով հաստատված **Հայաստանի Հանրապետության հանրակրթական հիմնական ծրագրեր իրականացնող ուսումնական հաստատություն սովորողի ընդգրկման, հաստատությունից սովորողի տեղափոխման և ազատման, ինչպես նաև սահմանված ժամկետից ուշ հանրակրթության մեջ ընդգրկվող երեխաների կրթության կազմակերպման** կարգում համապատասխան փոփոխություններ կատարելու հարցը՝ կապված հանրակրթական ուսումնական հաստատություն ընդունելությունն իրականացնելիս առաջնահերթություններ ունեցող երեխաների խմբեր սահմանելու հետ:

ՀՀ կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարի 2020 թվականի մայիսի 15-ի թիվ 06-Ն հրամանով կատարվել են փոփոխություններ ՀՀ կրթության և գիտության նախարարի 2010 թվականի նոյեմբերի 24-ի N1640-ն հրամանում: Նշված որոշման հավելվածով սահմանվել է, որ սովորողների ընդունելությունը կազմակերպելիս՝ առաջնահերթությունը տրվում է տվյալ դպրոցում սովորող քույր, եղբայր ունեցող երեխաներին, ինչպես նաև՝ տվյալ դպրոցի աշխատակիցների երեխաներին: Այս առումով հարկ է արձանագրել, որ դպրոցի ընդունելության կարգի հստակեցումների առկայությունը դրական է, սակայն փոփոխություններ կատարելիս կարևոր էր հաշվի առնել նաև բնակության

վայրին մոտ բնակվող երեխաների ընդունելության համար որոշակի առաջնահերթություններ սահմանելը:

Մինչ Պաշտպանի կողմից վերոգրյալ որոշման կայացումը՝ Պաշտպանի աշխատակազմում ուսումնասիրվել էր հանրակրթական դպրոց ընդունելության ընթացակարգերին առնչվող առկա միջազգային փորձը: Արդյունքում պարզվել է, որ մի շարք երկրներում (Մեծ Բրիտանիայի, Մոլդովա, Ֆրանսիա) դպրոցի ընդունելության նախապատվությունը տրվում է ոչ միայն դպրոցում սովորող քույր կամ եղբայր ունեցող, այլ նաև դպրոցին առավել մոտ բնակվող երեխաներին: Կանադայում, եթե դպրոց ընդունելության համար դիմողների թիվը գերազանցում է դպրոցում առկա ազատ տեղերի քանակը, դպրոցի տնօրինությունը պարտավոր է նախապատվությունը տալ դպրոցի տարածքում հաշվառված երեխաներին, ինչպես նաև այն երեխաներին, որոնց քույրերը և/կամ եղբայրները տվյալ դպրոցն են հաճախում: Կրթական հաստատության տարածքում բնակվելու հիմքով դպրոց ընդունվելու նախապատվության մասին նշվում է նաև Ռուսաստանի Դաշնության օրենսդրությամբ:

«Կրթության գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարության տվյալների համաձայն՝ հանրակրթական դպրոցներում առաջին դասարանցիների ընդունելության առցանց համակարգով դպրոցներ ընդունելության կազմակերպման վերաբերյալ նախարարություն հասցեագրված բողոքները հիմնականում եղել են երկու բնույթի. բողոքների մի մասը վերաբերել է մինչև լիցենզիոն տեղերի սպառվելը երեխային իր նախընտրած դպրոցում, մյուս մասն էլ՝ երեխային բնակության վայրին մոտ գտնվող դպրոցում հայտագրել չհասցնելուն:

Պաշտպանը ստացել է նաև բողոքներ ավագ դպրոցների ընդունելության ընթացակարգերի վերաբերյալ: Օրինակ, բողոքներից մեկով բարձրացվել է Երևան քաղաքի դպրոցներից մեկում ընդունելության կազմակերպման վերաբերյալ պաշտոնական տեղեկատվության և գործնականում ընդունելության այլ ժամկետների կիրառման հարցը: Արդյունքում, ստացվել է այնպես, որ բողոք ներկայացրած անձանց երեխաները չեն կարողացել ընդունվել դպրոց: Այս խնդիրների վերաբերյալ արդյունավետ համագործակցություն է եղել «Կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարության հետ և երեխաները հնարավորություն են ունեցել ընդունվել իրենց նախընտրած ավագ դպրոցը:

2020 թվականին Պաշտպանին են հասցեագրվել բողոքներ նաև միջին մասնագիտական ուսումնական հաստատություն ընդունվելու հետ կապված խնդիր: Օրինակ՝ բողոքով նշվել էր, որ որոշակի պատճառներից ելնելով, սովորողին դեռևս չէր տրամադրվեր ավարտական վկայական, սակայն տրամադրվել էր տեղեկանք գնահատականների վերաբերյալ: Վկայականի տրամադրման խնդիրը կապված էր մատյանում ենթադրյալ ոչ ճիշտ գնահատականներ նշանակված լինելու և քրեական գործ հարուցված լինելու հետ: Միջին մասնագիտական հաստատություն ընդունվելու կապակցությամբ խնդիր էր առաջացել, երբ Էլեկտրոնային համակարգում չէր ընդունվել գնահատականների վերաբերյալ տեղեկանքը:

Նշված խնդրի կապակցությամբ ՀՀ կրթության, գիտության, մշակույթի և սորտի նախարարությունից պարզաբանել են, որ համաձայն ՀՀ կրթության և գիտության նախարարի 2010 թվականի հունիսի 22-ի թիվ 609-Ն հրամանով հաստատված հավելված 1-ի 15-րդ կետի համաձայն՝ ավարտական փաստաթղթերում սխալ գրառում հայտնաբերելիս կամ տարբեր պատճառներով ոչ պիտանի դառնալու դեպքում այն խոտանվում է ակտով՝ համապատասխան փաստաթղթերի (գրություն-միջնորդագիր նախարարի անունով՝ համապատասխանաբար ՀՀ մարզպետարանների, Երևանի քաղաքապետարանի կրթության վարչություններից, նախարարության ենթակայության պետական և ոչ պետական ուսումնական հաստատության տնօրենի կողմից, ակտ խոտանման վերաբերյալ և խոտանված ատեստատի կամ վկայականի բնօրինակ) առկայության դեպքում:

Նախարարության տրամադրած տեղեկությունների համաձայն՝ 2020 թվականի սեպտեմբերի 15-ին ուժի մեջ է մտել ՀՀ կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարի՝ «ՀՀ կրթության և գիտության նախարարի 2010 թվականի հունիսի 22-ի թիվ 609-Ն հրամանում լրացումներ կատարելու մասին» թիվ 34-Ն հրամանը: Համաձայն հրամանի 15.1-րդ կետի՝ «(...) ատեստատը կամ վկայականը խոտանվում է՝ առանց ատեստատի կամ վկայականի բնօրինակի առկայության՝ հիմք ընդունելով վարույթն իրականացնող մարմնի պաշտոնական գրությունը՝ ավարտական փաստաթղթի՝ որպես իրեղեն ապացույց ճանաչված լինելու և այն վերադարձնելու անհնարինության մասին»: Նշվել է, որ «Հայաստանի Հանրապետության նախնական մասնագիտական (արհեստագործական) և միջին մասնագիտական կրթական ծրագրեր իրականացնող ուսումնական հաստատությունների ընդունելության կարգը հաստատելու մասին» ՀՀ կրթության և գիտության նախարարի 2012թ. ապրիլի 5-ի N 254-Ն հրամանով հաստատված կարգի համաձայն՝ դիմորդի փաստաթղթերը ոչ ոլորտային մասնագիտություններով ընդունվում են մինչև օգոստոսի 15-ը ներառյալ: Դիմում-հայտը լրացվում է էլեկտրոնային եղանակով, որի համար անհրաժեշտ է նաև կրթության մասին փաստաթղթի (վկայականի կամ ատեստատի) պատճենը՝ մրցույթային կարգով ընդունելություն կազմակերպելու համար և հայտնել են, որ բողոք ներկայացրած անձի երեխան իր կրթության իրավունքը կարող է իրացնել հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում:

Հարկ է արձանագրել, որ համակարգային առումով քաղաքացու բարձրացված խնդրի կապակցությամբ իրավասու մարմնի կողմից ձեռնարկվել են անհրաժեշտ միջոցներ, մասնավորապես, 2020 թվականի սեպտեմբերի 15-ին ուժի մտած՝ «ՀՀ կրթության և գիտության նախարարի 2010 թվականի հունիսի 22-ի թիվ 609-Ն հրամանում լրացումներ կատարելու մասին» ՀՀ կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարի թիվ 34-Ն հրամանով նախատեսվել է առանց ատեստատի կամ վկայականի բնօրինակի առկայության դրա խոտանման հնարավորություն՝ հիմք ընդունելով վարույթն իրականացնող մարմնի պաշտոնական գրությունը՝ ավարտական փաստաթղթի՝ որպես իրեղեն ապացույց ճանաչված

լինելու և այն վերադարձնելու անհնարինության մասին: Այնուամենայնիվ, խնդրահարույց է, որ ինչպես վկայում են ՀՀ ԿԳՄՍ նախարարության ներկայացված պարզաբանումները, ՀՀ կրթության և գիտության նախարարի 2010 թվականի հունիսի 22-ի թիվ 609-Ն հրամանում տվյալ լրացումը կատարելու արդյունքում դրան չի տրվել հետադարձ ուժ և այն չի կիրառվել բողոք ներկայացրած անձի երեխայի, ինչպես նաև նույնաբնույթ խնդրի բախված այլ անձանց նկատմամբ, որի հետևանքով վերջիններս իրենց կամքից անկախ հանգամանքներում զրկվել են իրենց ծնողների համաձայնությամբ ուսումնական հաստատություն ընտրելու իրավունքն իրացնելու հնարավորությունից:

Մասնավորապես, ՀՀ ԿԳՄՍ նախարարության տեղեկացմամբ՝ ՀՀ կրթության և գիտության նախարարի 2012թ. ապրիլի 5-ի «Հայաստանի Հանրապետության նախնական մասնագիտական (արհեստագործական) և միջին մասնագիտական կրթական ծրագրեր իրականացնող ուսումնական հաստատությունների ընդունելության կարգը հաստատելու մասին» N 254-Ն հրամանով հաստատված կարգի համաձայն՝ դիմորդի փաստաթղթերը ոչ ոլորտային մասնագիտություններով ընդունվում են մինչև օգոստոսի 15-ը ներառյալ: Հաշվի առնելով վերոնշյալ մեջբերումը, ինչպես նաև այն, որ «ՀՀ կրթության և գիտության նախարարի 2010 թվականի հունիսի 22-ի թիվ 609-Ն հրամանում լրացումներ կատարելու մասին» թիվ 34-Ն հրամանն ուժի մեջ է մտել 2020 թվականի սեպտեմբերի 15-ին՝ ստացվում է, որ բողոք ներկայացրած քաղաքացու երեխան իր կամքից անկախ հանգամանքներում զրկվել է իր ծնողի համաձայնությամբ ուսումնական հաստատություն ընտրելու իրավունքն իրացնելու և սահմանված ժամկետներում ընդունելության նպատակով նախընտրած միջին մասնագիտական հաստատություն դիմելու հնարավորությունից: Ավելին, ՀՀ ԿԳՄՍ նախարարության կողմից ներկայացված պարզաբանումները վկայում են, որ նախարարության կողմից չի դիտարկվել ՀՀ կրթության և գիտության նախարարի 2010 թվականի հունիսի 22-ի թիվ 609-Ն հրամանում կատարված լրացմամբ նախատեսված կարգավորումը՝ որպես բարենպաստ վարչական ակտ, հետադարձ ուժով նաև բողոք ներկայացրած անձի երեխայի նկատմամբ կիրառելու հարցը:

Հարկ է նշել, որ տվյալ խնդրով բողոք ներկայացրած անձը բողոքի քննարկման ընթացքում տեղեկացրել է, որ իր երեխան ուսումը շարունակել է հանրակրթական դպրոցում: Այնուամենայնիվ, տվյալ խնդրի կապակցությամբ կատարված աշխատանքը և իրավասու պետական մարմնի տրամադրած պարզաբանումները վկայում են որ հարցի վերաբերյալ կարող էր առավել բարենպաստ լուծումներ առաջարկվեր քաղաքացու երեխայի և նման իրավիճակում հայտնված այլ անձանց համար:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝

1. ՀՀ կրթության և գիտության նախարարի 2010 թվականի նոյեմբերի 24-ի թիվ 1640-Ն հրամանում կատարել համապատասխան փոփոխություններ՝ սահմանելով հանրակրթական

ուսումնական հաստատություն ընդունելությունն իրականացնելիս նաև դպրոցին առավել մոտ քնակվող սովորողների՝ ընդունվելու առաջնահերթություն ունենալու հանգամանքը,

2. միջին մասնագիտական ուսումնական հաստատություն ընդունվելու ընթացակարգում փոփոխություն կատարելու պարագայում (այդ թվում՝ ընդունելության ժամկետների հետ կապված) այդ փոփոխությունների հիման վրա ընդունվելու հնարավորություն ընձեռել նաև նախկինում գործող կարգավորումների պարճառով այդ հնարավորությունից զրկված սովորողների համար:

4. Երեխայի կրթության իրավունքի սահմանափակումը՝ կրթությունից դուրս մնալու հետևանքով

Կրթություն ստանալու իրավունքը երեխայի հիմնարար իրավունքներից է: Այն ամրագրված է Հայաստանի Հանրապետության ներպետական օրենսդրությամբ, ինչպես նաև Հայաստանի Հանրապետության կողմից վավերացված միջազգային փաստաթղթերով:

ՀՀ Սահմանադրության 38-րդ հոդվածի 1-ին մասով սահմանված է, որ յուրաքանչյուր ոք ունի կրթության իրավունք: «Երեխայի իրավունքների մասին» ՄԱԿ-ի կոնվենցիայի 28-րդ հոդվածով ևս երաշխավորվում է երեխայի՝ կրթություն ստանալու իրավունքը: «Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների մասին» միջազգային դաշնագրի 13-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ դաշնագրին մասնակցող պետությունները ճանաչում են կրթության՝ յուրաքանչյուր մարդու իրավունքը: Նրանք համաձայնում են, որ կրթությունը պետք է ուղղված լինի մարդկային անհատի և նրա արժանապատվության գիտակցման լիակատար զարգացմանը և պետք է ամրապնդի հարգանքը մարդու իրավունքների ու հիմնական ազատությունների նկատմամբ:

ՄԱԿ-ի Երեխայի իրավունքների կոմիտեն՝ դեռ 2013 թվականին Հայաստանի համար իր եզրափակիչ դիտարկումներում մտահոգիչ է համարել հիմնական կրթությունից հետո դպրոցներից դուրս մնացողների տոկոսային բարձր ցուցանիշը և առաջարկել է իրականացնել ուսումնասիրություն՝ պարզելով դպրոցներից դուրս մնալու խորքային պատճառները, և շահագրգռել երեխաներին, որպեսզի շարունակեն կրթությունը միջնակարգ դպրոցում⁸⁵⁵:

Կրթությունից դուրս մնացած երեխաների խնդրին մանրամասն անդրադարձ է կատարվել դեռևս 2018 թվականի «Հայաստանի Հանրապետության կողմից Երեխայի իրավունքների մասին կոնվենցիայով և կից արձանագրություններով սահմանված պարտավորությունների

⁸⁵⁵ Տե՛ս ՄԱԿ-ի Երեխայի իրավունքների կոմիտեի՝ Հայաստանի Հանրապետության 3-4-րդ պարբերական զեկույցների վերաբերյալ 2013 թվականի հունիսի 14-ի եզրափակիչ դիտարկումները, հասանելի է <https://www2.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/co/CRC-C-ARM-CO-3-4.pdf> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

կատարման վիճակի վերաբերյալ» Մարդու իրավունքների պաշտպանի արտահերթ զեկույցում⁸⁵⁶:

Ինդիրին անդրադարձ է կատարվել նաև Պաշտպանի 2019 թվականի տարեկան հաղորդմամբ: 2019 թվականի տարեկան հաղորդմամբ նշվել էր, որ կրթությունից դուրս մնացած երեխաների հայտնաբերման, կրթությունից դուրս մնալու հիմնական պատճառների վերհանման և այդ երևույթի կանխարգելման հարցերի լուծման համար անհրաժեշտ է օրենսդրորեն ամրագրել «կրթությունից դուրս մնացած երեխա» եզրույթը, որը 2021 թվականին ամրագրվել է ՀՀ կառավարության 2021 թվականի փետրվարի 11-ի N 154-Ն որոշմամբ: 2019 թվականին Պաշտպանի տարեկան հաղորդմամբ առաջարկվել էր ընդունել «Պարտադիր կրթությունից դուրս մնացած երեխաների հայտնաբերման, հաշվառման և ուղղորդման կարգ»-ը: Համաձայն ՀՀ կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարության՝ «Պարտադիր կրթությունից դուրս մնացած երեխաների բացահայտման և ուղղորդման կարգը սահմանելու մասին» ՀՀ կառավարության որոշման նախագիծը լրամշակվել և ներկայացվել էր ՀՀ վարչապետի աշխատակազմ 2020 թվականին:

ՀՀ կառավարության 2021 թվականի փետրվարի 11-ի N 154-Ն որոշմամբ ընդունվել է պարտադիր կրթությունից դուրս մնացած երեխաների բացահայտման և ուղղորդման կարգը:

Նշված որոշման հաստատված հավելվածում տրվել է «կրթությունից դուրս մնացած երեխա» եզրույթի սահմանումը: Նշված սահմանման համաձայն՝ կրթությունից դուրս մնացած է համարվում 6-18 տարեկան՝ հանրակրթական հիմնական ծրագրեր իրականացնող ուսումնական հաստատություն չհաճախած և (կամ) որևէ ուսումնական հաստատությունում երբևէ չհաշվառված երեխաները, որևէ ուսումնական հաստատությունում հաշվառված, սակայն վեց աշխատանքային օր անընդմեջ կամ ամսվա մեջ ավելի քան 10 օր չհաճախած (չհաճախող) երեխաները, հիմնական ընդհանուր կրթության հիմքի վրա նախնական (մասնագիտական) կամ միջին մասնագիտական ուսումնական հաստատությունում սովորած և տվյալ ուսումնական հաստատությունից դուրս մնացած մինչև 18 տարեկան երեխաները, ուսումնական հաստատություն հաճախած, սակայն ծնողի (նրա օրինական ներկայացուցչի) դիմումի (արտերկիր մեկնելու նպատակով) հետևանքով ուսումն անավարտ թողած երեխաները, այն երեխաները, որոնք հաշվառված են տնային ուսուցման համակարգում, սակայն ՀՀ կրթության տեսչական մարմնի ուսումնասիրության արդյունքում պարզվել է, որ տնային ուսուցում չի իրականացվում:

---

⁸⁵⁶ Տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետության կողմից Երեխայի իրավունքների մասին կոնվենցիայով և կից արձանագրություններով սահմանված պարտավորությունների կատարման վիճակի վերաբերյալ» 2018 թվականի Մարդու իրավունքների պաշտպանի արտահերթ զեկույցը, հասանելի է <http://old.ombuds.am/resources/ombudsman/uploads/files/publications/25916e056fa49cb25bdba4ffde02141f.pdf> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

ՀՀ կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարության տվյալների համաձայն՝ 2019-2020 ուսումնական տարում ուսումնական հաստատություններում կրթությունն անավարտ թողած աշակերտների վերաբերյալ տվյալների վիճակագրական պատկերը հետևյալն է. Երևանում՝ 15 աշակերտ, Արագածոտնի մարզում՝ 9 աշակերտ, Արարատի մարզում՝ 12 աշակերտ, Արմավիրի մարզում 33 աշակերտ, Գեղարքունիքի մարզում 12 աշակերտ, Լոռու մարզում՝11 աշակերտ, Կոտայքի մարզում 36 աշակերտ, Շիրակի մարզում՝ 15 աշակերտ, Սյունիքի մարզում՝ 3 աշակերտ, Վայոց Ձորի մարզում՝ 2 աշակերտ, Տավուշի մարզում՝ 12 աշակերտ, ընդամենը՝ 160 աշակերտ: Նախարարության տվյալների համաձայն՝ 2020 թվականին ռազմական դրության պայմաններում Արցախից Հայաստան տեղափոխված շուրջ 14900 երեխա հաշվառվել են ՀՀ հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում: Հարկ է արձանագրել, որ Պաշտպանի աշխատակազմի մշտադիտարկումը ցույց է տվել, որ Արցախից տեղահանված երեխաների շրջանում ևս առաջացել են կրթությունից դուրս մնալու հետ կապված խնդիրներ (առավել մանրամասն տե՛ս սույն հաղորդման «Արցախից Հայաստան տեղահանված անձանց իրավունքներ» բաժնում):

ՀՀ տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարության տրամադրած տեղեկատվության համաձայն՝ ՀՀ Արագածոտնի մարզում 2020 թվականին հայտնաբերվել է կրթությունից դուրս մնացած 30 երեխա: Մարզում երեխաների՝ կրթությունից դուրս մնալու պատճառներից են եղել. ընտանիքի սոցիալապես անապահով երեխա լինելը փաստը և տնային տնտեսությունում երեխային աշխատանքի ներգրավելը, ծնողների կողմից արտերկիր մեկնելու մասին բացատրագիր ներկայացված լինելու, սակայն դեռ համայնքում ապրելը, երեխայի՝ հաշմանդամություն ունենալը և այլն: 2020 թվականի ընթացքում ՀՀ Արմավիրի մարզպետարան ներկայացվել է 9 երեխայի կրթությունից դուրս մնալու վերաբերյալ տեղեկատվություն: ՀՀ Լոռու մարզում 2020 թվականի ընթացքում կրթությունից դուրս են մնացել 52 երեխա, որից 19-ը Լեյդնոնտովո և Ֆիոլետովո համայնքներից են: Նախարարության ներկայացրած տեղեկատվության համաձայն՝ նշված համայնքների երեխաների ծնողները չեն կարևորում կրթություն ստանալը և նշում են, որ երեխաները պատրաստ չեն հաճախել դպրոց, կամ այլ պատճառաբանություններ են ներկայացնում:

ՀՀ Կոտայքի մարզում կորոնավիրուսային համավարակով (COVID-19) պայմանավորված 2020 թվականի մարտ-ապրիլ ամիսներին մարզային ենթակայության հանրակրթական ուսումնական հաստատությունների 427 աշակերտներ հեռավար ուսուցման գործընթացից դուրս են մնացել տեխնիկական միջոցների, ինտերնետի բացակայության պատճառով, իսկ բաց թողնված դասապրոցեսը լրացվել է ՀՀ ԿԳՄՍ նախարարության կողմից օգոստոսի 1-ից 20-ը կազմակերպված ամառային դասընթացներով (կորոնավիրուսային համավարակով (COVID-19) պայմանավորված հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում

երեխաների կրթության իրավունքի իրացման խնդիրների վերաբերյալ առավել մանրամասն տե՛ս սույն բաժնի 14.1 պարագրաֆում):

Ըստ Նախարարության տեղեկատվության՝ ՀՀ Շիրակի մարզում 2020 թվականի ընթացքում հայտնաբերվել է կրթությունից դուրս մնացած 13 երեխա: Մարզում սոցիալական աջակցության տարածքային մարմինների, խնամակալության և հոգաբարձության հանձնաժողովների, ոստիկանության ներկայացուցիչների հետ համատեղ իրականացվել են տունայցեր, բացատրական զրույցներ, կազմակերպվել են քննարկումներ շահագրգիռ այլ կազմակերպությունների մասնակցությամբ: Արդյունքում հանրակրթություն է վերադարձել 5 երեխա: ՀՀ Սյունիքի մարզում 2020 թվականի ընթացքում Մեղրի քաղաքում հայտնաբերվել է կրթությունից երեխայի դուրս մնալու երկու դեպք և ծնողների հետ տարված աշխատանքների արդյունքում երեխաներն ընդգրկվել են հանրակրթական դպրոցներ:

Ըստ ՀՀ տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարության տրամադրած տվյալների՝ ՀՀ Արարատի, ՀՀ Գեղարքունիքի, ՀՀ Վայոց ձորի, ՀՀ Տավուշի մարզերում 2020 թվականի ընթացքում կրթությունից դուրս մնացած երեխաներ չեն հայտնաբերվել:

ՀՀ ոստիկանության տվյալների համաձայն՝ 2020 թվականի ընթացքում ոստիկանության մասնագիտացված ստորաբաժանման իրավասու ծառայողների կողմից կրթությունից դուրս մնացած երեխաների հայտնաբերման նպատակով համագործակցություն է իրականացվել սպասարկվող հանրակրթական դպրոցների, խնամակալության և հոգաբարձության հանձնաժողովների, ընտանիքի, կանանց և երեխաների իրավունքների պաշտպանության բաժինների հետ: Միաժամանակ, ոստիկանության իրավասու ծառայողների կողմից այցելություններ են կատարվել սպասարկվող վարչական շրջաններում, որտեղ ազգաբնակչության, այդ թվում անչափահասների հետ անց են կացվել կանխարգելիչ բացատրական աշխատանքներ:

«Հայաստանի սոցիալական պատկերը և աղքատությունը» ՀՀ վիճակագրական կոմիտեի 2020 թվականի զեկույցի համաձայն՝ հարցվողների 3.8 տոկոսը նշել է, որ 2019 թվականին առավել առաջնային խնդիրներից է եղել երեխաներին բավարար կրթությամբ ապահովելու անկարողությունը⁸⁵⁷:

Համաձայն՝ «Հայաստանի սոցիալական պատկերը և աղքատությունը» ՀՀ վիճակագրական կոմիտեի 2020 թվականի զեկույցի 2019 թվականին դպրոց չհաճախելու հիմնական պատճառներից են երեխայի հաշմանդամություն ունենալու հանգամանքը (0.7 ոչ աղքատ բնակչություն, 0.8 տոկոս աղքատ բնակչություն, 1.3 տոկոս ծայրահեղ աղքատ բնակչություն), երեխան ստիպված է աշխատել (1.8 ոչ աղքատ բնակչություն, 2.4 աղքատ բնակչություն 3.2 ծայրահեղ աղքատ բնակչություն), բնակության վայրի մոտակայքում դպրոց

⁸⁵⁷ Տե՛ս <https://armstat.am/am/?nid=82&id=2323> հղումով:

չկա (0.1 ոչ աղքատ բնակչություն, 0.1 աղքատ բնակչություն, 0.0 ծայրահեղ աղքատ բնակչություն), ընտանեկան պատճառներից ելնելով (3.5 ոչ աղքատ բնակչություն, 4.7 աղքատ բնակչություն, 11.3 ծայրահեղ աղքատ բնակչություն), երեխան չի ցանկանում սովորել (6.5 ոչ աղքատ բնակչություն, 10.3 աղքատ բնակչություն, 20.6 ծայրահեղ աղքատ բնակչություն), կրթությունը շատ թանկ է (1.3 ոչ աղքատ բնակչություն, 1.6 աղքատ բնակչություն, 2.4 ծայրահեղ աղքատ բնակչություն) և այլն⁸⁵⁸:

Այսպիսով, կրթությունից դուրս մնացած երեխաների հայտնաբերման և ուղղորդման խնդրի կարգավորման համար 2020 թվականին օրենսդրական անհրաժեշտ կարգավորումներ չեն եղել և «Պարտադիր կրթությունից դուրս մնացած երեխաների բացահայտման և ուղղորդման կարգ»-ը սահմանված ձևով ընդունվել է 2021 թվականին, որով նշված է, թե որոնք են համարվում պարտադիր կրթությունից դուրս մնացած երեխաներ: Կարգի համաձայն՝ առնվազն երեք ամիսը մեկ ՀՀ ԿԳՄՍ նախարարության «Կրթական տեխնոլոգիաների ազգային կենտրոն»-ը, համեմատելով բնակչության պետական ռեգիստրի և կրթության կառավարման տեղեկատվական համակարգի տվյալներն իր համակարգի մաս կազմող «Պարտադիր կրթությունից դուրս մնացած երեխաների բացահայտման» էլեկտրոնային ենթահամակարգի տվյալների հետ, պետք է ներկայացնի 6-18 տարեկան այն երեխաների ցուցակը, որոնք որևէ հաստատությունում հաշվառված չեն: Հատկանշական է, որ բացահայտված երեխաների ցուցակները, ինչպես նաև էլեկտրոնային միասնական տեղեկատվական բազան հասանելի կլինի շահագրգիռ պատասխանատու կառույցներին. բժշկական օգնություն և սպասարկում իրականացնող հաստատություններին, խնամակալության և հոգաբարձության մարմինն, հանրապետական և տարածքային մանկավարժահոգեբանական աջակցության կենտրոններին, Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի, Կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարություններին, Կրթության տեսչական մարմինն, ինչպես նաև ոստիկանությանը, տարածքային կառավարման մարմիններին, ուսումնական հաստատություններին (իրենց սովորողների մասով):

Հարկ է արձանագրել, որ 2020 թվականի վիճակագրական տվյալները ցույց են տալիս, որ կրթությունից դուրս մնացած երեխաների հայտնաբերման և վերջիններիս հետագա ուղղորդման կապակցությամբ պետք է տարվեն շարունակական աշխատանքներ բոլոր շահագրգիռ կառույցների կողմից: Պետք է վերագրյալ կարգի պահանջների մասին տեղեկացված լինեն բոլոր իրավասու մարմինները, որպեսզի կրթությունից դուրս մնացած երեխաների հայտնաբերումը լինի արդյունավետ: Նշված գործում շատ կարևոր է կրթությունից դուրս մնալու պատճառների վերհանումը, որը թույլ կտա մշակել երևույթի կանխարգելման հստակ գործուն ուղիներ:

⁸⁵⁸ Տե՛ս https://armstat.am/file/article/poverty_2020_a_4.pdf հղումով, էջ 99:

Ինչպես արդեն նշվել է վիճակագրական և պետական մարմինների տեղեկատվությամբ տրամադրված տվյալները ցույց են տալիս, որ կրթությունից դուրս մնալու պատճառները տարբեր են: Դրանք են. ոչ բավարար սոցիալական պայմանները, ծնողների՝ երեխային դպրոց հաճախել թույլ չտալը, երեխայի՝ հաշմանդամություն ունենալու հանգամանքը, երեխաներին աշխատանքի մեջ ներգրավելը և այլն:

Հարկ է նշել, որ բոլոր դեպքերում պետք է աշխատանք տարվի նախ և առաջ ծնողների հետ՝ բացատրական աշխատանքների, երեխաների իրավունքների վերաբերյալ իրազեկվածության բարձրացման միջոցով: Եթե ծնողները, նշում են, որ իրենք կարևորություն չեն տալիս երեխայի կրթությանը, ապա պետք է ծնողներին իրազեկել, որ երեխայի՝ կրթության իրավունքի իրացման ապահովման համար պատասխանատու է նաև ծնողը: Միևնույն ժամանակ, պետությունը պետք է օժանդակի ծնողին երեխայի իրավունքների պաշտպանության հարցում, նույնիսկ այն դեպքերում, երբ վերջիններս ցածր իրազեկվածության պատճառով հրաժարվում են երեխային դպրոց ուղարկել:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝

1. *իրազեկման աշխատանքներ իրականացնել ծնողների և երեխաների հետ, մասնավորապես այն ընտանիքներում, որտեղ երեխան դուրս է մնում կրթությունից ծնողի որոշմամբ.*

2. *մշակել աջակցության այնպիսի ծրագրեր, որոնց հիմքում ընկած կլինեն երեխաների՝ կրթությունից դուրս մնալու պատճառների վերացմանն ուղղված գործողություններ.*

3. *բժշկական օգնություն և սպասարկում իրականացնող հաստատություններին, խնամակալության և հոգաբարձության մարմինն, ուսումնական հաստատություններին և այլ շահագրգիռ մարմիններին իրազեկել պարտադիր կրթությունից դուրս մնացած երեխաների բացահայտման և ուղղորդման կարգի և դրանով պայմանավորված գործողությունների մասին.*

4. *վերահսկել ՀՀ կառավարության 2021 թվականի փետրվարի 11-ի N 154-Ն որոշմամբ ընդունված պարտադիր կրթությունից դուրս մնացած երեխաների բացահայտման և ուղղորդման կարգի պահանջների կատարումը:*

5. Մանկական աղքատության հիմնախնդիրը

ՄԱԿ-ի տվյալների համաձայն՝ ամբողջ աշխարհում ավելի քան 700 միլիոն մարդ դեռ ապրում է ծայրահեղ աղքատության մեջ, այդ թվում՝ երեխաները:

Աղքատության մեջ ապրող երեխաները հաճախ զրկվում են առողջապահական ծառայություններից, կրթությունն ավարտին հասցնելու և պատշաճ կենսապայմաններում ապրելու հնարավորությունից: 2020 թվականին խնդիրն առավել արդիական է դարձել կորոնավիրուսային համավարակի (COVID-19) պայմաններում: Ըստ ՄԱԿ-ի վիճակագրական

տվյալների կորոնավիրուսային համավարակի (COVID-19) պատճառով բազմաչափ աղքատության մեջ ապրող երեխաների թիվն աճել է շուրջ 150 միլիոնով⁸⁵⁹:

Աղքատության պատճառով բազմաթիվ երեխաներ ոչ միայն ներկայում են զրկվում իրենց իրավունքները լիարժեք իրացնելու հնարավորությունից այլ նաև այն կարող է երկարաժամկետ բացասական հետևանքներ ունենալ հետագայում երեխայի՝ որպես չափահաս մարդ հասարակության լիարժեք անդամ լինելու վրա:

Պետությունը, լինելով երեխայի իրավունքների և շահերի պաշտպանության առաջնային երաշխավորը, պետք է իր երկարաժամկետ քաղաքականության մեջ ներառի երեխաների զարգացումը և երեխայակենտրոն սոցիալական պաշտպանության ծրագրերի ստեղծումը՝ մանկական աղքատության կանխարգելման և հաղթահարման համար՝ հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ աղքատությունը շատ դեպքերում առավել խոցելի է դարձնում հաշմանդամություն ունեցող, բազմանդամ ընտանիքներում, հեռավոր գյուղական համայնքներում ապրող երեխաներին:

Հայաստանի Հանրապետությունը վավերացրել է միջազգային պայմանագրեր և ընդունել է ներպետական իրավական ակտեր, որոնցով ամրագրված են երաշխիքներ՝ ուղղված երեխայի բարեկեցության պահպանմանը:

Հայաստանում երեխան իրավունք ունի օգտվելու սոցիալական ապահովությունից (ներառյալ՝ սոցիալական ապահովագրությունից): Պետությունը պետք է միջոցներ ձեռնարկի այդ իրավունքի լիակատար իրականացմանը հասնելու համար՝ համաձայն իր ազգային օրենսդրության⁸⁶⁰: Պետությունը պետք է ծնողներին և երեխային դաստիարակող այլ անձանց օգնություն ցույց տա և հարկ եղած դեպքում ցուցաբերի նյութական աջակցություն ու սատարում հատկապես՝ սննդով, հագուստով և բնակարանով ապահովվելու ծրագրերով⁸⁶¹: «Երեխայի իրավունքների մասին» ՀՀ օրենքով սահմանված է երեխայի սոցիալական ապահովության իրավունքը, իսկ Կոնվենցիայով ամրագրված է նաև երեխայի՝ անհրաժեշտ կենսամակարդակի իրավունքը: Կոնվենցիան վավերացրած բոլոր երկրներն ընդունել են, որ յուրաքանչյուր երեխա իր ֆիզիկական, մտավոր, հոգևոր, բարոյական և սոցիալական զարգացման համար անհրաժեշտ կենսամակարդակի իրավունք ունի, որի ապահովման իրացման գործում կարևոր դեր ունի պետությունը:

Երեխաները, լիարժեք չիրացնելով իրենց իրավունքները, հետագայում չեն կարող ամբողջական մասնակցություն ունենալ պետության սոցիալական, քաղաքական և տնտեսական աճին: Աղքատության մեջ մեծացող երեխաների՝ չափահաս տարիքում ևս անապահով լինելու հավանականությունն առավել մեծ է: Աղքատության մեջ ապրելը հանգեցնում է այնպիսի երևույթների ինչպիսին է երեխաների՝ մուրացկանությամբ զբաղվելը:

⁸⁵⁹ Տե՛ս <https://www.unicef.org/social-policy/child-poverty> :

⁸⁶⁰ Տե՛ս «Երեխայի իրավունքների մասին» կոնվենցիայի 26-րդ հոդվածը:

⁸⁶¹ Տե՛ս Երեխայի իրավունքների մասին կոնվենցիայի 27-րդ հոդվածը:

ՀՀ ոստիկանության պաշտոնական տվյալների համաձայն՝ 2020 թվականին հայտնաբերված մուրացկանությամբ զբաղվող երեխաների գերակշիռ մասը զբաղվել է տարբեր իրերի վաճառքով: Նշվածը հիմք է եզրահանգելու, որ երեխաները զբաղվում են մուրացկանությամբ աղքատության մեջ հայտնվելու արդյունքում, ինչը առավել խոցելի է դարձնում երեխաների իրենց իրավունքները լիարժեք իրացնելու տեսանկյունից:

Հատկանշական է, որ ՄԱԿ-ի «Կայուն զարգացման 2030 օրակարգ»-ի⁸⁶² առաջին նպատակն է այն, որ մինչև 2030 թվականը պետք է առնվազն կիսով չափ կրճատվի ըստ ազգային սահմանումների աղքատության բոլոր ձևերի մեջ ապրող բոլոր տարիքների տղամարդկանց, կանանց և երեխաների համամասնությունը սոցիալական ծրագրերի և ռազմավարությունների մշակման և իրագործման միջոցով:

Չնայած գործող օրենսդրական կարգավորումներին և դրանցով սահմանվող երաշխիքներին՝ Հայաստանում դեռևս կան աղքատության կամ ծայրահեղ աղքատության մեջ ապրող երեխաներ:

Երեխաների աղքատության հիմնախնդրի մասին խոսելիս, հարկ է անդրադառնալ նաև գործող պետական աջակցության ծրագրերի վերաբերյալ ծնողների իրազեկվածությունը: 2020 թվականին, Պաշտպանի աշխատակազմ ստացված բանավոր հարցումների վերլուծությունը վկայում է, որ առկա է գործող սոցիալական աջակցության ծրագրերի վերաբերյալ բնակչության ցածր իրազեկվածության խնդիր: Պաշտպանի աշխատակազմ ստացվել են զանգեր, որոնց ընթացքում անձիք նշել են, որ իրազեկված չեն, թե պետական աջակցության ինչպիսի ծրագրեր են գործում կոնկրետ իրենց ընտանիքների համար:

Երեխաների աղքատության վերաբերյալ վիճակագրական տվյալները ներկայացված են Հայաստանի հանրապետության վիճակագրական կոմիտեի 2020 թվականին հրապարակած «Հայաստանի սոցիալական պատկերը և աղքատությունը» վիճակագրական վերլուծական զեկույցում⁸⁶³:

Նշված զեկույցով արձանագրվել է, որ 2019թ.-ին հարցվողների 3.8%-ը որպես առաջնային խնդիր նշել է երեխաներին բավարար կրթությամբ ապահովելու անկարողությունը: Ըստ 2019 թվականի տվյալների Հայաստանում աղքատ է աղջիկների՝ 33.4 և տղաների՝ 33.7%-ը, իսկ ծայրահեղ աղքատ է աղջիկների՝ 2.8 և տղաների՝ 1.8%-ը: Ընդհանուր վիճակագրական պատկերը հետևյալն է. ծայրահեղ աղքատ է երեխաների 2.3 տոկոսը, աղքատության մեջ է ապրում երեխաների 33.6 տոկոսը ի համեմատ ամբողջ բնակչությանը, որի պարագայում ծայրահեղ աղքատությունը կազմում է 1.4, իսկ աղքատությունը 26.4 տոկոս: Հատկանշական է, որ պաշտոնական վիճակագրական տվյալները ցույց են տալիս, որ 0-5 տարեկան

⁸⁶²Տե՛ս ՄԱԿ-ի կայուն զարգացման նպատակները, հասանելի է <https://www.un.org/sustainabledevelopment/poverty/> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

⁸⁶³ Տե՛ս ՀՀ ազգային վիճակագրական կոմիտեի կայքէջում, հասանելի է <https://www.armstat.am/am/?nid=81&id=2323> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

երեխաների աղքատությունը 3.3 (ծայրահեղ աղքատ) և 34.7 (աղքատ) տոկոս է, 6-9 տարեկան երեխաներինը՝ 1.9 (ծայրահեղ աղքատ) և 33.4 (աղքատ), 10-14 տարեկան երեխաներինը՝ 2.1 (ծայրահեղ աղքատ) և 31.8 (աղքատ) տոկոս:

Այսինքն, ՀՀ-ում 2019 թվականին ընդհանուր բնակչության համեմատ մանկական աղքատության պարագայում առավել բարձր ցուցանիշներ են գրանցել:

Վիճակագրական տվյալների համաձայն՝ 2019 թվականին արձանագրվել է, որ (16 և բարձր տարիքի բնակչության շրջանում) ծայրահեղ աղքատության մեջ է ապրում տարրական և ցածր կրթության մակարդակ ունեցողների 4.3 տոկոսը, միջնակարգ ընդհանուր կրթության մակարդակ ունեցողների 1.3, իսկ բարձրագույն կրթության մակարդակ ունեցողների՝ 0.1 տոկոսը:

ՀՀ վիճակագրական կոմիտեի նախորդ տարիների տվյալների համաձայն՝ 2018 թվականին աղքատության ցուցանիշները նվազել են ծայրահեղ աղքատության դեպքում 0.6, իսկ աղքատության՝ 1.6 տոկոսով: Աղքատության վիճակագրական տվյալների նվազումը դրական է, սակայն դեռևս կան երեխաներ, որոնք աղքատ կամ ծայրահեղ աղքատության մեջ են ապրում, որը բնականաբար բացասաբար է անդրադառնում երեխաների իրավունքների իրացման վրա: 2018թ-ին մինչև 18 տարեկան երեխաների 1.5%-ն ապրել է ծայրահեղ աղքատության, իսկ 29.2%-ն՝ աղքատության մեջ: Այսինքն, եթե համեմատենք տվյալ վիճակագրական պատկերը վերը նշված 2019 թվականի տվյալների հետ (ծայրահեղ աղքատ է երեխաների 2.3 տոկոսը, աղքատության մեջ է ապրում երեխաների 33.6 տոկոսը) ապա պետք է արձանագրենք, որ 2018 թվականի համեմատ 2019 թվականին աղքատության ցուցանիշները աճել են 0.8 (ծայրահեղ աղքատ) և 4.4 (աղքատ) տոկոսով, որը բացասական միտում է 2018 թվականի համեմատ:

Ըստ ՀՀ վիճակագրական կոմիտեի տվյալների՝ Հայաստանի Հանրապետությունում դրամական սոցիալական աջակցության ոլորտի ամենամեծ ծրագիրը, ինչպես բնակչության ընդգրկվածության, այնպես էլ ՀՀ պետական բյուջեում այդ նպատակի համար նախատեսված ֆինանսական միջոցների առումով՝ ընտանեկան նպաստի ծրագիրն է: 2019 թվականին այն 1.7 տոկոսային կետի չափով ազդեցություն է ունեցել աղքատության կրճատման վրա:

Միննույն ժամանակ, ընտանեկան նպաստի ծրագրում ընդգրկվածությունը 2016-2018 թվականներին շարունակաբար նվազել է՝ 13.6%-ից հասնելով 12.6%-ի, սակայն 2019 թվականին ընդհանուր ընդգրկվածության ցուցանիշը կազմել է 13.0%: 2017-2018 թվականներին անկումից հետո 2018-2019 թվականներին ընտանեկան նպաստի և սոցիալական աջակցության նպաստների ծրագրերում ընդգրկվածության ցուցանիշն աճել է (համապատասխանաբար 37.9%-ից մինչև 41.0% և 39.2%-ից մինչև 45.9%):

Համաձայն ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության տվյալների՝ 2020 թվականին ընտանեկան նպաստ ստացել է երեխա ունեցող միջինը՝ 61362 ընտանիք, որը կազմում է նպաստառու ընտանիքների 71,2 տոկոսը:

Նախարարության տվյալներով՝ ընտանիքների անապահովության գնահատման համակարգում հաշվառված և նպաստառու ընտանիքների սոցիալական վիճակը մեղմելու կապակցությամբ 2020 թվականի նոյեմբերի 10-ի «Կորոնավիրուսի տնտեսական տևական հետևանքներ կրած սոցիալապես անապահով ընտանիքներին որպես սոցիալական աջակցություն հատկացված օգնության ծրագիրն իրականացնելու մասին» N 189-Ա/1 հրամանի համաձայն՝ պարենային օգնություն է տրամադրվել 2020 թվականի սեպտեմբերի 1-ի դրությամբ ընտանիքների անապահովության գնահատման համակարգում հաշվառված և նպաստառու՝ մինչև հինգ տարեկան երեխա և (կամ) հղի կին ունեցող ընտանիքներին (մեկ անձի հաշվարկով չափաբաժինը կազմել է 10 կգ ալյուր, 6 կգ ոսպ, 1լ ձեթ և 1.575 կգ պահածոյացված միս):

ՀՀ կառավարության 2020 թվականի հունիսի 25-ի «Հայաստանի Հանրապետության 2020 թվականի պետական բյուջեում և Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2019 թվականի դեկտեմբերի 26-ի N 1919-Ն որոշման մեջ փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» N 1057-Ն որոշման 2-րդ կետի համաձայն՝ 233,784.0 հազ. դրամ հատկացվել է 2020 թվականի հունիս ամսվա ընտանեկան նպաստի վճարման ցուցակներում ընդգրկված՝ 2011 թվականի հունիսի 1-ից մինչև 2014 թվականի հունիսի 30-ը (ներառյալ) ծնված երեխաների ընտանիքներին միանվագ դրամական օգնություն տրամադրելու համար: Շահառու ընտանիքների՝ 2011 թվականի հունիսի 1-ից մինչև 2014 թվականի հունիսի 30-ը (ներառյալ) ծնված յուրաքանչյուր երեխայի հաշվով նպաստի չափը, որպես միանվագ դրամական օգնություն, ավելացվել է 8000-ական դրամով:

Նշվածը վկայում է, որ մանկական աղքատության խնդրի լուծման ուղղությամբ ձեռնարկվել են որոշակի քայլեր պետության կողմից, սակայն ինչպես նախորդ տարիներին, այնպես էլ 2020 թվականին վիճակագրական տվյալներից երևում է, որ խնդիրը դարձել է արդիական և համակարգային: Ավելին, այն վերջին տարիներին երեխաների իրավունքների պաշտպանության լրջագույն մարտահրավերներից մեկն է: Սա հատկապես արդիական է դարձել 2020 թվականին կորոնավիրուսային համավարակի (COVID-19) պայմաններում, երբ դժվարին իրավիճակներում հայտնված ընտանիքները դարձել են առավել խոցելի սոցիալական տեսանկյունից:

Վերոգրյալը պարտավորեցնում է պետությանն անհապաղ քայլեր ձեռնարկել մանկական աղքատության կրճատման ու վերացման ուղղությամբ ընտանիքի աջակցության ծրագրերի իրականացման, երեխաների աղքատության ռազմավարության մշակման ինչպես նաև թիրախավորված սոցիալական ծրագրերի միջոցով՝ հատուկ ուշադրություն դարձնելով արտակարգ իրավիճակներում երեխաների իրավունքների և շահերի առաջնային կարևորությունը:

Ելնելով վերոգրյալից՝ երեխաների աղքատության հիմնախնդրի լուծման համար անհրաժեշտ է՝

1. բարձրացնել բնակչության իրազեկվածությունը գործող սոցիալական աջակցության ծրագրերի վերաբերյալ.
2. ներդնել թիրախային աջակցության ծրագրեր՝ հաշվի առնելով երեխաների աղքատության ցուցանիշներն.
3. բարձրացնել ծայրահեղ աղքատ և աղքատ ընտանիքների ընդգրկվածության մակարդակն ընտանեկան նպաստի համակարգում այնպես, որ ապահովվի աղքատության իրական ու հիմնարար հաղթահարում.
4. մշակել գործողությունների ընթացակարգ արտակարգ իրավիճակներում երեխաների բարեկեցության ապահովումը երաշխավորելու համար:

6. Երեխայի նկատմամբ վատ վերաբերմունքը, այդ թվում՝ բռնությունը

ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամի տվյալների համաձայն՝ աշխարհի մոտ երեք հարյուր միլիոն երեխայի նկատմամբ վերջիններիս խնամողների կողմից մշտապես դրսևորվում են բռնարար դաստիարակչական մեթոդներ⁸⁶⁴:

Երեխայի նկատմամբ բռնության բոլոր դրսևորումները հակասում են նրա լավագույն շահի գաղափարին, խախտում են երեխայի իրավունքները, ֆիզիկական և հոգեկան անձեռնմխելիությունը և այլն: Բռնության դրսևորումներն երեխայի նկատմամբ կարող են լինել մանկապարտեզում, դպրոցում, ընտանիքում, թվային միջավայրում և այլ վայրերում: Ինչպես նախորդ տարիներն, այնպես էլ 2020 թվականին Պաշտպանը ստացել է բողոքներ երեխաների նկատմամբ բռնության մասին: Բացի այդ, երեխաների նկատմամբ բռնության դեպքերի մասին Պաշտպանի աշխատակազմ տեղեկություններ են ստացվել նաև տեղեկատվության հրապարակային աղբյուրներից:

Երեխայի նկատմամբ բռնությունն ունի տարբեր դրսևորումներ՝ ֆիզիկական, սեռական և հոգեբանական բռնություն, ինչպես նաև բռնությունը կարող է դրսևորվել անտեսման կամ ինչ-որ բանից զրկելու ձևերով:

Հայաստանի կողմից վավերացված միջազգային պայմանագրերի և ներպետական իրավական ակտերը երաշխավորում են երեխայի՝ բռնության բոլոր ձևերից պաշտպանված լինելու իրավունքը:

2007 թվականին Եվրոպայի խորհրդի կողմից ընդունվել է «Սեռական շահագործումից և սեռական բնույթի բռնություններից երեխաների պաշտպանության մասին» կոնվենցիան⁸⁶⁵:

⁸⁶⁴ Տե՛ս <https://www.unicef.org/protection/violence-against-children> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

⁸⁶⁵ Տե՛ս <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168046e1e4> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

Կոնվենցիայի երեք հիմնական նպատակներն են երեխաների սեռական շահագործման և սեռական չարաշահման կանխարգելումը և դրանց դեմ պայքարը, սեռական շահագործումից և սեռական չարաշահումից տուժող երեխաների իրավունքների պաշտպանությունը և նշված երկույթի դեմ պայքարում ներպետական և միջազգային համագործակցության խթանումը: Պաշտպանի 2019 թվականի տարեկան հաղորդմամբ նշվել է, որ անհրաժեշտ է վավերացնել «Սեռական շահագործումից և սեռական բռնությունից երեխաներին պաշտպանելու մասին» Եվրոպայի խորհրդի կոնվենցիան: Հարկ է արձանագրել, որ 2020 թվականին նշված կոնվենցիան վավերացվել է:

Բռնությունը երեխայի իրավունքների կոպիտ խախտում է, որ կարող է անդառնալի ու նույնիսկ ողբերգական հետևանքներ առաջացնել երեխայի կյանքի ու առողջության համար, ամբողջությամբ ձևախեղել նրա առողջ զարգացումը: Պետությունը պարտավոր է ձեռնարկել բոլոր միջոցները՝ երաշխավորելու երեխայի պաշտպանությունը բռնությունից՝ անկախ նրանից դա անում է ծնողը, խնամակալը, թե երեխայի մասին հոգ տանող որևէ այլ անձ: Երեխան պետք է պաշտպանված լինի բռնության բոլոր ձևերից այդ թվում՝ ֆիզիկական կամ հոգեբանական, ծեծից, վիրավորանքից կամ չարաշահումից, ծաղրանքից կամ անտեսումից, կոպիտ վերաբերմունքից կամ շահագործումից և այլն: Պետության կողմից իրականացվող պաշտպանության միջոցներն անհրաժեշտության դեպքում պետք է, ի թիվս այլնի ներառեն, սոցիալական ծրագրերի մշակման արդյունավետ ընթացակարգեր՝ նպատակ ունենալով անհրաժեշտ աջակցություն տրամադրել երեխային և այն անձանց, ովքեր հոգ են տանում նրա մասին, ինչպես նաև երեխայի նկատմամբ դաժան վերաբերմունքի՝ վերը նշված դեպքերը կանխարգելելու և բացահայտելու, դրանց մասին տեղեկացնելու, քննարկման հանձնելու, հետաքննելու, բուժելու, և այդ առթիվ հետագա միջոցներ ձեռնարկելու այլ ձևերի իրականացման, այդ թվում, ըստ անհրաժեշտության՝ դատական գործ հարուցելու համար («Երեխայի իրավունքների մասին» ՄԱԿ-ի կոնվենցիա, հոդված 19): Կոնվենցիայի նշված հոդվածը արտացոլված է նաև «Երեխայի իրավունքների մասին» ՀՀ օրենքի 9-րդ հոդվածում, ըստ որի՝ ցանկացած անձի, այդ թվում՝ ծնողներին կամ այլ օրինական ներկայացուցիչներին, արգելվում է երեխային ենթարկել բռնության կամ նրա արժանապատվությունը նվաստացնող պատժի, կամ նմանօրինակ այլ վերաբերմունքի:

Երեխայի նկատմամբ բռնության դրսևրումների վաղ հայտնաբերելու, դրանք կանխարգելելու և երեխայի իրավունքների պաշտպանության գործում կարևոր դեր ունի դպրոցը: Դպրոցում մշտապես պետք է լինի երեխայակենտրոն միջավայր, ապահովվի երեխայի կրթության իրավունքի իրացումը՝ ելնելով երեխայի լավագույն շահերից: Ավելին, դպրոցական կարգապահության պահպանմանն ուղղված մեթոդները պետք է լինեն երեխայի արժանապատվության հետ համատեղելի («Երեխայի իրավունքների մասին» ՄԱԿ-ի կոնվենցիա, հոդված 28): Ինչպես ամրագրված է «Հանրակրթության մասին» ՀՀ օրենքի 5-րդ

հողվածում հանրակրթությունը նպատակաուղղված է, ի թիվս այլնի, յուրաքանչյուր սովորողի մարդկային արժանապատվության պահպանմանը:

Հաճախ երեխայի նկատմամբ բռնությունը կրում է թաքնված բնույթ, քանի որ երեխան կարող է չգիտակցել, որ ենթարկվել է բռնության որևէ դրսևորման: Երեխայի նկատմամբ բռնության թաքնված լինելու վերաբերյալ նշվել է նաև ՄԱԿ-ի կողմից հրապարակված երեխաների նկատմամբ բռնության վերաբերյալ անկախ փորձագիտական ուսումնասիրությամբ: Նշված ուսումնասիրությամբ արձանագրվել է, որ երեխաները վախենում են հայտնել բռնության դեպքերի մասին, ինչպես նաև հաճախ բռնության մասին չի բարձրաձայնվում, քանի որ այն ընդունելի է հասարակության կողմից որպես կարգապահական մեթոդ⁸⁶⁶:

Հարկ է նշել, որ ՀՀ կառավարության 2019թ. դեկտեմբերի 26-ի թիվ 1978-Լ որոշմամբ հաստատված Մարդու իրավունքների պաշտպանության ազգային ռազմավարության և դրանից բխող 2020-2022թթ. գործողությունների ծրագրի առաջին հավելվածի «Առկա իրավիճակը» բաժնում նշված է, որ վերջին տարիներին մարդու իրավունքներին առնչվող ինչպես օրենսդրական, այնպես էլ գործնական կիրառման խնդիրներին իրենց զեկույցներում պարբերաբար անդրադարձել են ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների խորհուրդը (առաջին հերթին՝ Համընդհանուր պարբերական զեկույցի շրջանակներում), ՄԱԿ-ի հատուկ զեկուցողները, ՄԱԿ-ի խոշտանգումների դեմ կոմիտեն, Եվրոպայի խորհրդի Խոշտանգումների կանխարգելման կոմիտեն, Եվրոպայի խորհրդի Ռասիզմի և անհանդուրժողականության եվրոպական հանձնաժողովը, Եվրոպայի խորհրդի մարդու իրավունքների հանձնակատարները, ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ-ը, ԱՄՆ Պետքարտուղարությունը, «Հյուսան Ռայթս Ուոչ» կազմակերպությունը և այլն: Նշված միջազգային կառույցների կողմից, որպես ՀՀ-ում մարդու իրավունքների լրջագույն խնդիրներ, հատկապես առանձնացվել են, ի թիվս այլնի՝ երեխաների նկատմամբ բռնության և մարդու իրավունքների այլ խախտումների նկատմամբ պետության անհամարժեք արձագանքը⁸⁶⁷:

ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարի 2017 թվականի հունվարի 27-ի և ՀՀ կրթության և գիտության նախարարի 2017 թվականի ապրիլի 28-ի «Երեխաների խնամք և պաշտպանություն իրականացնող հաստատություններում խնամվող և (կամ) սովորող երեխաների հանդեպ կամ նրանց միջև բռնության կասկածելի դեպքերի հայտնաբերման ընթացակարգը և բռնության կասկածելի և հաստատված դեպքերի գրանցման մատյանի ձևը հաստատելու մասին» N7-Ա/1 և N464Ա/2 համատեղ հրամանի մասին: Նշված հրամանով ստեղծվել են հաստատություններում սովորողների հանդեպ կամ նրանց միջև բռնության կասկածելի դեպքերի հայտնաբերման, բռնության կասկածելի և հաստատված դեպքերի

⁸⁶⁶ Տե՛ս https://www.unicef.org/violencestudy/reports/SG_violencestudy_en.pdf հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

⁸⁶⁷ Տե՛ս ՀՀ կառավարության 2019թ. դեկտեմբերի 26-ի թիվ 1978-Լ որոշումը, հավելված 1:

գրանցման համար ընթացակարգեր: Նշվածով պայմանավորված Պաշտպանի 2019 թվականի տարեկան հաղորդմամբ առաջարկվել էր մշակել երեխաների նկատմամբ կամ նրանց կողմից միմյանց նկատմամբ բռնության կասկածելի դեպքերի կանխարգելման, հայտնաբերման և հաղորդման ընթացակարգեր հանրակրթական դպրոցների և մանկապարտեզների համար, որը կարող է կիրառվել հանրակրթական դպրոցներում բռնության կանխարգելման և վերացման նպատակով: Հաշվի առնելով նշվածը, Պաշտպանի 2020 թվականի տարեկան հաղորդման կազմման աշխատանքների շրջանակներում ՀՀ կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարություն ուղղվել է հարցադրում այն մասին, թե արդյոք նախարարության կողմից մշակվել է կամ նախատեսվում է մշակել նման կարգ հաշվի առնելով այն, որ պետական և ոչ պետական դպրոցների համար ևս առկա է բռնության դեպքերի արձանագրման և դրանց արձագանքման կարգի ընդունման անհրաժեշտություն, որի կապակցությամբ պարզաբանվել է, որ 2020 թվականի դրությամբ նման կարգի մշակում նախատեսված չէ:

Նշվածը խնդրահարույց է, քանի որ դպրոցներում չի գործում բռնության դեպքերի բացահայտման և հաղորդման ընթացակարգ: Մինչդեռ, Պաշտպանին ուղղված բողոքների և բանավոր հարցումների, ինչպես նաև Պաշտպանի աշխատակազմ այցելած երեխաների հայտնած տեղեկությունների վերլուծությունը ցույց է տվել, որ դպրոցներում և մանկապարտեզներում առկա են երեխաների նկատմամբ բռնության դրսևորումներ, այդ թվում՝ երեխաների միջև:

Պաշտպանին ուղղված բողոքներում նշվում է մասնավորապես երեխաների հանդեպ բուլինգի դեպքերի մասին, որին դպրոցի անձնակազմը պատշաճ չի արձագանքում: Օրինակ՝ բողոքներից մեկով նշվել է, որ դպրոցում երեխան մյուս երեխաների կողմից ենթարկվել է վատ վերաբերմունքի՝ ֆիզիկական բռնության: Բռնության դրսևորումները կարող են անդառնալի հետևանքներ ունենալ երեխայի հոգեբանական առողջության վրա հետագա ողջ կյանքում: Արդյունքում, դպրոցում բուլինգի ենթարկվելու, պատշաճ արձագանք չստանալու հետևանքով Պաշտպանի աշխատակազմում քննարկվող բողոքներից մեկի պարագայում երեխան չի ցանկացել հաճախել տվյալ դպրոց՝ ստեղծված մթնոլորտի պատճառով:

2020 թվականին Պաշտպանին հասցեագրված բողոքներից մեկով բարձրացվել է ծնողի ենթադրյալ վարքագծով և ուսուցիչների և ծնողի միջև միջանձնային հարաբերություններով պայմանավորված դպրոցում ուսուցիչների կողմից երեխաներին թիրախավորելու հարցը: Պաշտպանի աշխատակազմում հարցի քննարկման շրջանակներում խնդրի կապակցությամբ պարզաբանումներ են պահանջվել իրավասու պետական մարմնից և չնայած այն հանգամանքին, որ ուսուցիչների հետ առկա լարված հարաբերությունները հարթվել են, այնուամենայնիվ քաղաքացու մոտ համոզմունք է ձևավորվել, որ ստեղծված իրավիճակով պայմանավորված ուսուցիչների կողմից վատ վերաբերմունքը շարունակվել է ոչ բացահայտ կերպով՝ երեխաներին ցածր գնահատականներ նշանակելու միջոցով:

Հարկ է նշել, որ դպրոցում երեխաների նկատմամբ բռնության դեպքերը առհասարակ դժվար բացահայտվող են: Պաշտպանի աշխատակազմի ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ երեխաները շատ հաճախ խուսափում են հայտնել դպրոցում իրենց նկատմամբ կիրառված բռնության կամ վատ վերաբերմունքի մասին, վախենալով հետագայում առավել խտրական վերաբերմունքի արժանանալ: Ուստի, անհրաժեշտ է, որպեսզի դպրոցներում պատշաճ ուշադրություն դարձվի երեխաների նկատմամբ բռնության դրսևորումներին, միևնույն ժամանակ պետք է ստեղծվեն և գործեն դպրոցներում բռնության դեպքերի հայտնաբերման և պատշաճ արձանագրման մեխանիզմներ, որոնք հնարավորություն կտան կանխարգելելու երեխաների նկատմամբ վատ վերաբերմունքը: Դպրոցում երեխաների նկատմամբ բռնության դեպքերի բացահայտման և երեխային պատշաճ օգնություն ցուցաբերելու գործում պետք է աշխատանք տարվի դպրոցի բազմամասնագիտական թիմի կողմից, որտեղ գործուն ներգրավվածություն պետք է ունենա հոգեբանը:

Դպրոցներում երեխաների նկատմամբ բռնության դրսևորման դեպքերի մասին բողոքներ Պաշտպանին հասցեագրվել են նաև 2018 և 2019 թվական, որի մասին նշվել է 2018 և 2019 թվականների տարեկան հաղորդումներում, ինչը վկայում է, որ կա դպրոցներում բռնության դեպքերը արձանագրելու և դրանց կապակցությամբ պատշաճ լուծումներ տալու անհրաժեշտություն, ինչով պայմանավորված էլ երեխաները կկարողանան լիարժեք ձևով իրացնել իրենց կրթություն ստանալու իրավունքը:

2017 թվականից Պաշտպանի աշխատակազմ ճանաչողական այցերով պարբերաբար այցելող երեխաները մշտապես նշում են, որ դպրոցներում ուսուցիչների կողմից աշակերտների նկատմամբ թե՛ ֆիզիկական, թե՛ հոգեբանական բռնության դեպքերի են ականատես լինում: Շատ դեպքերում երեխաները չգիտեն, որ երեխայի նկատմամբ բռնության ցանկացած տեսակի դրսևորում արգելված է, այդ թվում՝ ուսուցիչների կողմից: 2017-2020 թվականներին Պաշտպանի աշխատակազմ այցելած երեխաները քիչ են տեղեկացված բռնությունից պաշտպանված լինելու իրենց իրավունքի վերաբերյալ: Պաշտպանի աշխատակազմը մշտապես երեխաներին մանրամասն ներկայացնում է իրենց իրավունքները, սակայն խնդրի վերաբերյալ պետք է աշխատանք տարվի նաև դպրոցներում, ընտանիքում, համայնքում, ինչպես նաև մարզային և պետական մակարդակում: Երեխաներին պետք է մշտապես իրազեկել իրենց իրավունքների և բռնության դեպքերի հաղորդման վերաբերյալ ընթացակարգերի մասին: Երեխաները հայտնել են, որ դպրոցում բռնության դեպքերի դրսևորման պարագայում չկան գործող ուղղորդման կարգեր: Մինչդեռ, 2019 թվականի Պաշտպանի տարեկան հաղորդմամբ նշվել էր, որ հաշվի առնելով Պաշտպանի աշխատակազմ ստացվող դպրոցում և մանկապարտեզներում երեխաների նկատմամբ բռնության դրսևորումների մասին բողոքները, հարկ է մշակել երեխաների նկատմամբ կամ նրանց կողմից միմյանց նկատմամբ բռնության կասկածելի դեպքերի

կանխարգելման, հայտնաբերման և հաղորդման ընթացակարգեր հանրակրթական դպրոցների և մանկապարտեզների համար:

ՀՀ կրթության, գիտության մշակույթի և սպորտի նախարարության կողմից Պաշտպանի աշխատակազմին տվյալներ չեն ներկայացվել 2020 թվականի ընթացքում հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում (այդ թվում՝ ոչ պետական) բռնության դեպքերի վերաբերյալ: Նախարարության կողմից նշվել է, որ Քաղաքացիական հասարակության ինստիտուտ ՀԿ-ի համագործակցությամբ իրականացվող համատեղ ծրագրի շրջանակներում վերապատրաստվել են Հանրապետական մանկավարժահոգեբանական կենտրոնի (ՀՄԿ) մասնագետները, և հետագայում նախատեսում է դպրոցների մանկավարժների համար իրականացնել դպրոցում բռնության նվազեցմանն ուղղված դասընթացներ, որի շնորհիվ կկարողանան ճանաչել բռնությունը, կիմանան՝ ինչպես կանխարգելել և արձագանքել բռնությանը:

ՀՀ կրթության, գիտության մշակույթի և սպորտի նախարարության տվյալների համաձայն՝ ՀՄԿ-ի կողմից իրականացվել է «Բուլինգի դրսևորումները ուսումնական հաստատություններում և դրանց կանխարգելման ուղիները» թեմայով բուլինգի նվազեցմանը նպաստող դասընթացներ Երևան քաղաքի 2 դպրոցներում, որին մասնակցել են 73 ուսուցիչ: «Հանրակրթական դպրոցների ուսուցիչների և ուսուցչի օգնականների դասավանդման հմտությունների զարգացման ապահովում» ծրագրի շրջանակներում 52 դպրոցներում իրականացվել է «Բուլինգի դրսևորումներն ուսումնական հաստատություններում և դրանց կանխարգելման ուղիները» թեմայով դասընթաց ծրագրի մասնակից 1334 մանկավարժների համար:

Իրազեկման նպատակով մանկավարժների համար կազմակերպված դասընթացները կարևոր են դպրոցում բռնության դրսևորումների կանխարգելման համար, սակայն միևնույն ժամանակ հարկ է շարունակական իրազեկման աշխատանքներ իրականացնել երեխաների հետ իրենց իրավունքների վերաբերյալ, ինչպես նաև շարունակել դասընթացները մանկավարժների համար:

Ինդրահարույց է նաև նախադպրոցական ուսումնական հաստատություններում բռնության դեպքերի, դրանց բացահայտման և կանխարգելման ուղղված քայլերի բացակայությունը: Պաշտպանի տարեկան հաղորդումներով բազմիցս նշվում է հասցեագրված բողոքներում և բանավոր հարցումներում բարձրացված մանկապարտեզներում բռնության գործադրման խնդիրը: Հարկ է նշել, որ 2020 թվականին Պաշտպանի աշխատակազմում սկսվել է նաև հարցի քննարկում սեփական նախաձեռնությամբ Երևան քաղաքի մասնավոր մանկապարտեզներից մեկում երեխաների ծեծի վերաբերյալ: Տվյալ դեպքի վերաբերյալ քննարկումը Պաշտպանի աշխատակազմում շարունակվում է:

Մանկապարտեզներում բռնության կասկածելի և հաստատված դեպքերի բացահայտման, պատշաճ ուղղորդման և կանխարգելման տեսանկյունից կարևոր է, որ մանկապարտեզներում

անկախ վերջիններիս պետական կամ մասնավոր լինելուց պարտադիր գործի բնության դեպքերի գրանցման մատյան: Մանկապարտեզներում բնության դեպքերի նկատմամբ պետք է լինի պատշաճ հսկողություն տնօրինության և վերահսկողություն իրավասու տեղական ինքնակառավարման մարմնի կողմից: Պետք է արձանագրել, որ առաջնային կարևորություն ունի երեխաների բարձր տեղեկացվածությունը իրենց իրավունքների վերաբերյալ: Անկախ բնության դրսևորումների դեպքերի քանակից՝ պետք է լինեն հստակ ընթացակարգեր, կանխարգելիչ գործիքներ, այդ թվում՝ մատյանների վարման տեսքով: Նախադպրոցական և հանրակրթական հաստատություններում պետք է առանձնահատուկ ուշադրություն դարձվի բնության դեպքերի հայտնաբերման և կանխարգելման կարևորությանը:

Երեխայի նկատմամբ բնության դրսևորումները լինում են նաև ընտանիքում: ՀՀ ոստիկանության տվյալների համաձայն՝ 2020թ. ընթացքում գրանցվել է անչափահասների նկատմամբ բնության 154 դեպք, որից՝ (ընտանիքում բնության 9 դեպք, 7-ը՝ ծեծ):

Ընտանիքում երեխայի նկատմամբ բնության դեպքերի պատճառներից է ծնողավարման հմտությունների բացակայությունը: Հարկ է մշտապես աշխատանքներ տանել ծնողների, խնամակալների և ընտանիքի անդամների հետ վաղ մանկական զարգացման վերաբերյալ տեղեկությունների հաղորդման միջոցով, որը կմեծացնի դրական ծնողավարման մեթոդների կիրառման հավանականությունը և կնվազեցնի ընտանիքում բնության կիրառման վտանգը: Դրական ծնողավարության վերաբերյալ տարբեր ձեռնարկներ, որոնք կարող են օգտագործվել իրազեկման համար մշակվել են հասարակական կազմակերպությունների կողմից⁸⁶⁸:

Պաշտպանի աշխատակազմում ուսումնասիրվել են 2020 թվականին ՀՀ Տավուշի մարզում երեխաների նկատմամբ բնության վերաբերյալ հրապարակային տեղեկությունները: Թեև նշված դեպքի վերաբերյալ բողոք չի ստացվել, սակայն Պաշտպանի հանձնարարությամբ այն ուսումնասիրվել է աշխատակազմում և տեղի են ունեցել բազմակողմանի մասնագիտական քննարկումներ, առաջարկներ են ներկայացվել իրավասու պետական մարմիններին: Ընտանիքում բնության նշված դեպքն ունեցել է ողբերգական հետևանք. 6 տարեկան երեխան հիվանդանոցում մահացել է: Դատախազությունից ստացված տվյալների համաձայն՝ նշված դեպքի առթիվ հարուցվել է քրեական գործ և նախաքննությունը շարունակվում է:

Նշված ողբերգական հետևանք ունեցող դեպքի առթիվ հարկ է արձանագրել, որ բնության բոլոր ձևերից պաշտպանված լինելու երեխայի իրավունքի ապահովման գործում առաջնային կարևորություն ունեն համայնքային մակարդակում գործող մարմինները: Խոսքը հատկապես վերաբերում է խնամակալության և հոգաբարձության մարմիններին: Նշված

⁸⁶⁸ ՏԵՄ

https://armenia.savethechildren.net/sites/armenia.savethechildren.net/files/library/Manual%20for%20Positive%20Disciplining_opt_opt.pdf հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

մարմիններն իրենց գործունեության ընթացքում բավարար գործողություններ չեն իրականացնում համայնքներում դժվարին իրավիճակում հայտնված երեխաների հայտնաբերման և նրանց իրավունքների խախտումների կանխարգելման ուղղությամբ (առավել մանրամասն տե՛ս սույն բաժնի 10-րդ պարագրաֆում):

Ընտանիքում ապրելու, մեծանալու, ծնողների հետ շփվելու և վերջիններիս կողմից դաստիարակություն ստանալու իրավունքն երեխայի հիմնարար իրավունքներից է: Միևնույն ժամանակ, լինում են դեպքեր, երբ հենց ընտանիքում են խախտվում երեխայի իրավունքները: Տվյալ պարագայում համայնքային և մարզային մարմինների առաջնային խնդիրը պետք է լինի ընտանիքների հետ աշխատանքներ տանելը: Ընտանիքում երեխաների իրավունքների և շահերի պաշտպանության երաշխավորման նպատակով կանխարգելիչ ուսումնասիրության իրականացումը և քայլերի ձեռնարկումը, որպեսզի բացառվեն վերը նկարագրված դեպքերը:

Ըստ ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամի երեխաների հանդեպ կիրառվող բռնությունը կանխելուն ուղղված քայլերն են⁸⁶⁹. ծնողներին, խնամակալներին և ընտանիքներին աջակցելը, նրանց վաղ մանկական զարգացման վերաբերյալ տեղեկություններ հաղորդելը, երեխաներին ու դեռահասներին ռիսկերն ու մարտահրավերները կառավարելու հարցում օգնելը և աջակցելը բռնություն գործադրելու խնդիրներն ու մարտահրավերները հաղթահարելու գործում, բռնությունը և խտրականությունը քաջալերող սոցիալական նորմերն ու սովորույթները փոխելը:

Ընտանիքում երեխայի իրավունքների պաշտպանության, երեխայի նկատմամբ բռնության դրսևորումների կանխարգելման կապակցությամբ պետք է պարբերաբար իրականացվեն դրական ծնողավարության վերաբերյալ ծրագրեր պետության կողմից՝ երիտասարդ ընտանիքների համար իրազեկման դասընթացների/սեմինարների կազմակերպմամբ, համայնքներում և մարզերում ծնողների հետ իրազեկող աշխատանքներ իրականացնելով:

Ուստի, անհրաժեշտ է՝

1. *հանրակրթական դպրոցների և մանկապարտեզների համար մշակել երեխաների նկատմամբ կամ նրանց կողմից միմյանց նկատմամբ բռնության կասկածելի դեպքերի կանխարգելման, հայտնաբերման և հաղորդման ընթացակարգեր.*

2. *իրականացնել վերապարտաստումներ դպրոցի և մանկապարտեզների անձնակազմի համար՝ երեխաների իրավունքների վերաբերյալ իրազեկվածությունը բարձրացնելու նպատակով.*

3. *երեխաներին մշտապես իրազեկել իրենց իրավունքների վերաբերյալ մանկապարտեզներում և դպրոցներում՝ հասարակագիտության դասընթացների շրջանակներում, ինչպես նաև այլ միջոցառումների ընթացքում.*

⁸⁶⁹ Տե՛ս <https://www.unicef.org/armenia> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

4. ներդնել և կիրառել դրական ծնողավարության վերաբերյալ համայնքահեն ծրագրեր՝ մեծ ուշադրություն դարձնելով ընտանիքում երեխայի նկատմամբ բռնության կանխարգելմանը:

7. Երեխայի ինքնության իրավունքը

2020 թվականին Պաշտպանը ստացել է բողոքներ երեխայի ինքնության իրավունքի իրացման խնդիրների վերաբերյալ: Խնդիրն արձանագրվել է նաև նախորդ տարիների Պաշտպանի տարեկան հաղորդումներով:

Երեխայի ինքնության իրավունքն ուղղակիորեն կապված է նրա մյուս իրավունքների հետ, օրինակ՝ անուն և քաղաքացիություն ունենալու, առողջապահական ծառայություններից օգտվելու, կրթություն ստանալու, պետական պաշտպանության ներքո գտնվելու և մի շարք այլ միջազգային պայմանագրերով և ներպետական իրավական ակտերով երաշխավորված իրավունքներից: Չունենալով ծննդյան փաստի պետական գրանցում՝ երեխաները «անտեսանելի» են դառնում պետության և, մասնավորապես, երեխայի իրավունքների պաշտպանության ողջ օղակների համար: Դա նշանակում է, որ նշված երեխաները դուրս են մնում պետական աջակցության ծրագրերից, կրթությունից, առողջապահական ծառայությունների տրամադրման ծրագրերից: Համաձայն ՄԱԿ-ի տվյալների՝ ողջ աշխարհում 5 տարեկանից ցածր 4-ից 1 երեխա պաշտոնապես «գոյություն չունի»⁸⁷⁰:

Երեխային, ում ծննդյան փաստը չի գրանցվել օրենքով սահմանված կարգով շահագործման և թրաֆիքինգի մեջ ներգրավելը շատ ավելի դյուրին է: Երեխան, լինելով պետության ուշադրությունից հեռու, առավել հաճախ կարող է ենթարկվել խտրականության, անուշադրության կամ բռնության⁸⁷¹:

Երեխայի ինքնության իրավունքը երաշխավորվում է պետության կողմից: Պետության այդ պարտականությունը ամրագրված է «Երեխայի իրավունքների մասին» կոնվենցիայով, որի 7-րդ հոդվածը սահմանում է երեխայի՝ ծնվելուց անմիջապես հետո գրանցվելու իրավունքը և ծննդյան պահից անվան և քաղաքացիության ձեռքբերման իրավունքը: Պետությունը երաշխավորում է նաև երեխայի՝ իր ինքնությունը պահպանելու իրավունքը, ներառյալ՝ քաղաքացիությունը, անունը և ընտանեկան կապերը՝ համաձայն Կոնվենցիայի 8-րդ հոդվածի:

Երեխային՝ ծնվելուց անմիջապես հետո գրանցելու պարտադիրությունը, ինչպես նաև երեխայի՝ քաղաքացիություն ունենալու իրավունքը սահմանված է նաև «Քաղաքացիական և

⁸⁷⁰ Տե՛ս <https://data.unicef.org/topic/child-protection/birth-registration/> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

⁸⁷¹ Տե՛ս <https://www.unicef-irc.org/publications/pdf/digest9e.pdf> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

քաղաքական իրավունքների մասին» միջազգային դաշնագրի 24-րդ հոդվածի 2-րդ և 3-րդ մասերով:

ՄԱԿ-ի «Կայուն զարգացման 2030 օրակարգ»-ի⁸⁷² 16-րդ նպատակի ներքո հատուկ նշանակություն ունի մինչև 2030 թվականը ինքնության իրավունքի երաշխավորումը, ներառյալ՝ ծննդյան գրանցումը⁸⁷³:

Հայաստանում երեխայի ծննդյան փաստի պետական գրանցման գործընթացի առաջնային օղակն է քաղաքացիական կացության ակտերի գրանցման մարմինը, քանի որ «Երեխայի իրավունքների մասին» ՀՀ օրենքի 6-րդ հոդվածով ամրագրված է, որ երեխայի ծննդյան փաստն օրենքով սահմանված կարգով գրանցվում է այդ մարմնում: Միևնույն ժամանակ, հարկ է ընդգծել, որ բժշկական հաստատությունները ևս կարևոր դեր ունեն երեխայի ծննդյան փաստի գրանցման գործընթացում: Եթե տվյալ հաստատություններում արձանագրվի, որ երեխան չունի ծննդի պետական գրանցում, ապա հաստատությունը պետք է ունենա գործիքակազմ՝ համապատասխան մարմիններին դեպքը փոխանցելու և պետության կողմից երեխայի ծննդի պետական գրանցման վերահսկողությունն ապահովելու համար:

Ըստ ՀՀ արդարադատության նախարարության տվյալների՝ 2020թ. մարտ ամսից մեկնարկել է ՔԿԱԳ կողմից իրականացվող որոշ պետական գրանցումները, մասնավորապես, երեխայի ծննդի պետական գրանցումը, երեխայի նկատմամբ հայրության ճանաչման պետական գրանցումը և ամուսնության պետական գրանցումը, բժշկական կենտրոնում՝ ՔԿԱԳ աշխատակցի օգնությամբ իրականացման գործընթացը: Ըստ Նախարարության տվյալների, երեխայի ծննդի պետական գրանցման ընթացակարգը պարզեցվել է և 2021թ. հունվարի դրությամբ այն իրականացվում է 10 բժշկական կենտրոններում (2-ը՝ մարզերում, 8-ը՝ Երևանում):

Ըստ Նախարարության տվյալների՝ գործնականում բժշկական կազմակերպությունից դուրս և առանց բժշկական օգնություն ցուցաբերելու ծնունդների գրանցման մերժումը ՔԿԱԳ մարմնի կողմից, հիմնականում պայմանավորված է լինում երեխայի առողջության մասին՝ բժշկական կազմակերպության կողմից տրվող տեղեկանքը ձեռք բերելու անհնարինությամբ:

Հարկ է արձանագրել, որ երեխայի ծննդի պետական գրանցման բժշկական կենտրոնում՝ ՔԿԱԳ աշխատակցի օգնությամբ իրականացումը դրական և ողջունելի փոփոխություն է: Միևնույն ժամանակ, հարկ է ապահովել բոլոր բժշկական հաստատություններում, որտեղ ցուցաբերվում է ծննդօգնություն, նման հնարավորությունը, քանի որ, ինչպես նշեցինք, բժշկական հաստատությունները կարևոր դեր ունեն երեխայի ծննդի պետական գրանցման ընթացակարգում:

⁸⁷² Տե՛ս Կայուն զարգացման նպատակները, հասանելի է <https://www.un.org/sustainabledevelopment/poverty/> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

⁸⁷³ Տե՛ս <https://data.unicef.org/topic/child-protection/birth-registration/> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

Չնայած կատարված աշխատանքին, այնուամենայնիվ, 2020 թվականի ընթացքում Պաշտպանին շարունակվել են հասցեագրվել բողոքներ՝ երեխայի ծննդյան վկայականի տրամադրման գործընթացը ձգձգման վերաբերյալ:

Օրինակ՝ բողոքներից մեկով ծնողի կողմից նշվել է սահմանված կարգով երեխայի ծննդյան փաստը գրանցելու անհնարինության մասին, քանի որ քաղաքացու փաստացի ամուսինը հրաժարվել է գրավոր տեղեկանք տրամադրել այն մասին, որ չի հանդիսանում երեխայի հայրը: Նշված դեպքում քաղաքացին բազմիցս դիմել է իրավասու մարմին, սակայն շուրջ մեկ տարվա ընթացքում երեխայի ծննդի պետական գրանցումը տեղի չի ունեցել: Արդյունքում, երեխան գրկված է եղել ոչ միայն անուն և քաղաքացիություն ունենալու, այլ նաև պետության կողմից երաշխավորված անվճար բժշկական օգնություն և սպասարկում ստանալու իրավունքից, իսկ բժշկական ծառայություններից օգտվելը ունի հատկապես կարևոր և կենսական նշանակություն՝ վաղ մանկության շրջանում: Տվյալ պարագայում տարածքային պոլիկլինիկան ևս հրաժարվել է տրամադրել երեխային անվճար բժշկական օգնություն, քանի որ երեխան չունի ծննդյան վկայական: Նշված դեպքում երեխայի ծննդյան փաստի պետական գրանցումն իրականացել է երեխայի ծնվելուց շուրջ մեկ տարի հետո: Այսինքն, իրավասու տարածքային պետական մարմինը տեղյակ լինելով, որ երեխայի իրավունքները չեն իրացվում, և որ երեխան ունի բժշկական սպասարկման կարիք, շուրջ մեկ տարվա ընթացքում քայլեր չի ձեռնարկել երեխայի ծնողի, խնամակալության և հոգաբարձության մարմնի, մարզային մակարդակում գործող երեխայի իրավունքների պաշտպանությամբ զբաղվող բաժինների հետ համագործակցելով՝ խնդրին լուծում տալ: Նման դեպքերը պետք է բացառվեն, և ապահովվի յուրաքանչյուր երեխայի ծննդի պետական գրանցումը և դրանից բխող իրավունքների իրացման հնարավորությունը:

Նկարագրված հարցի լուծման համար անհրաժեշտ է, որպեսզի նախ և առաջ համայնքային մակարդակում ապահովվի համագործակցությունը ՔԿԱԳ մարմինների, բժշկական օգնություն տրամադրող հաստատությունների, խնամակալության և հոգաբարձության մարմինների և սոցիալական ծառայությունների միջև: Եթե տարածքային պոլիկլինիկայում գրանցվի դեպք, երբ երեխան չունի ծննդյան վկայական, ապա այդ մասին պետք է անհապաղ տեղեկանա խնամակալության և հոգաբարձության մարմինը, որը, օրենքով սահմանված, համայնքային մակարդակում երեխաների իրավունքների պաշտպանության գործառույթը իրականացնելով՝ պետք է համագործակցի ծնողի հետ, և արդյունքում կատարվի երեխայի ծննդյան փաստի պետական գրանցումը:

Նշված համագործակցության տեսակը կիրառելու արդյունքում առավել դյուրին կլինի ծննդյան պետական գրանցում չունեցող երեխաների հայտնաբերումը մանկահասակ տարիքում, որն էլ կստեղծի երաշխիքներ՝ երեխաների իրավունքների հետագա խախտումները բացառելու ուղղությամբ:

Երեխայի ծննդի պետական գրանցման վերաբերյալ միջազգային փորձի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ գործնականում կարելի է երեխայի ծննդյան պետական գրանցումը իրականացնել թվային տեխնոլոգիաների գործարկման միջոցով: Նշվածը իրականանում է առողջապահական համակարգի աշխատողների միջոցով, որոնք հեռախոսի միջոցով գրանցում են երեխայի և ծնողների տվյալները, այնուհետ արվում են երեխայի և ծնողի/ծնողների նկարներ, և ամբողջ տեղեկատվությունը ուղարկվում է հաստատման իրավասու պետական մարմին՝ էլեկտրոնային եղանակով⁸⁷⁴:

Այսպիսով, երեխայի ծննդյան փաստի գրանցումը պետք է լինի երեխայի ծննդից անմիջապես հետո, իսկ այն դեպքերում, երբ փաստաթղթերի հետ կապված խնդիրներ են առաջանում, պետական իրավասու մարմինները պետք է ապահովեն երեխայի ծննդի փաստի օրենքով սահմանված ժամկետներում գրանցումը՝ հաշվի առնելով երեխայի լավագույն շահերը:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝

1. ապահովել երեխաների ծննդյան փաստի գրանցման գործընթացի հետ կապված բոլոր օղակների միջև համագործակցություն, այդ թվում՝ ծննդօգնություն, բժշկական օգնություն տրամադրող բուժհաստատությունների, սոցիալական ծառայությունների, խնամակալության և հոգաբարձության մարմինների միջև,

2. երեխայի՝ ծննդի պետական գրանցումը ՔԿԱԳ աշխատակցի օգնությամբ բժշկական օգնություն տրամադրող հաստատությունում, իրականացման ընթացակարգը կիրառել Երևանի և բոլոր մարզերի ծննդօգնություն տրամադրող հաստատություններում:

8. Խնամակալության և հոգաբարձության մարմինները (հանձնաժողովները)

Մարդու իրավունքների պաշտպանը մշտապես բարձրաձայնել է խնամակալության և հոգաբարձության մարմինների (սույն հաղորդման սույն պարագրաֆում այսուհետ՝ ԽՀՄ) գործունեության հետ կապված համակարգային բնույթ ունեցող և տարիներ շարունակ լուծում չստացող բազմաթիվ խնդիրներ: 2020 թվականի ընթացքում ևս Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրվել են խնամակալության և հոգաբարձության հանձնաժողովների (սույն հաղորդման սույն պարագրաֆում այսուհետ՝ ԽՀՀ) գործունեությանը վերաբերող դիմում-բողոքներ: Դիմում-բողոքներով հիմնականում բարձրացվել են ԽՀՀ-ների կողմից անգործություն ցուցաբերելուն կամ գործողությունները ոչ պատշաճ իրականացնելուն, տրված եզրակացությունների և կայացված որոշումների իրավաչափությանը, ինչպես նաև

⁸⁷⁴ Տե՛ս <https://www.unicef.org/stories/boosting-birth-registration-pakistan-mobile-phones> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

վերջիններին կողմից երեխայի՝ իր ծնողի, տատերի, պապերի և այլ ազգականների հետ շփվելու, ծնողների դաստիարակությունը ստանալու իրավունքների իրացումը ոչ պատշաճ ապահովելուն վերաբերող հարցեր:

ԽՀՄ-ների գործունեությանը վերաբերող խնդրահարույց հարցերին Մարդու իրավունքների պաշտպանն անդրադարձել է ինչպես հրապարակային ելույթներով, հայտարարություններով, տարեկան հաղորդումներով, այնպես էլ դեռևս 2017 թվականին հրապարակված՝ «Խնամակալության և հոգաբարձության մարմինների ու Խնամակալության և հոգաբարձության հանձնաժողովների վերաբերյալ» արտահերթ հրապարակային զեկույցով⁸⁷⁵ և այլ եղանակներով:

Երևանի քաղաքապետարանի տվյալների համաձայն՝ 2020 թվականի ընթացքում Երևանի քաղաքապետարան չեն ստացվել բողոքներ երեխաների իրավունքների և շահերի պաշտպանության վերաբերյալ:

Միաժամանակ, ԽՀՄ-ների, ԽՀՀ-ների գործունեության վերաբերյալ ստացված բողոքների և դիմումների կապակցությամբ Երևանի քաղաքապետարանից տեղեկացրել են, որ 2020 թվականի ընթացքում Երևանի քաղաքապետարանը ստացել է ԽՀՀ-ների կողմից տրված եզրակացությունների վերաբերյալ 9 դիմում-բողոք, որոնցից 1-ը վերաբերել է Դավթաշեն վարչական շրջանի, 1-ը՝ Աջափնյակ վարչական շրջանի, 1-ը՝ Արաբկիր վարչական շրջանի, 1-ը՝ Շենգավիթ վարչական շրջանի, 2-ը՝ Էրեբունի վարչական շրջանի և 3-ը՝ Կենտրոն վարչական շրջանի ԽՀՀ-ի կողմից տրված եզրակացություններին: Բարձրացված խնդիրները ևս մեկ անգամ քննվել են ԽՀՀ-ների կողմից՝ ներգրավելով բոլոր կողմերին, ինչպես նաև Երևանի քաղաքապետարանի աշխատակազմի երեխաների և սոցիալական պաշտպանության վարչության մասնագետներին: Մեկ դիմում-բողոքի հիման վրա իրականացվել է վարչական վարույթ: Հայտնել են նաև, որ բոլոր 9 դեպքերում եզրակացությունները մնացել են անփոփոխ, քանի որ հիմնված են եղել օբյեկտիվ փաստերի և համակողմանի ուսումնասիրությունների արդյունքների վրա:

Երևան քաղաքի Մալաթիա-Սեբաստիա վարչական շրջանի ղեկավարի աշխատակազմի տվյալների համաձայն՝ 2020 թվականի ընթացքում Մալաթիա-Սեբաստիա վարչական շրջանի ԽՀՀ-ի գործունեության վերաբերյալ ստացվել է մեկ բողոք, որի կապակցությամբ բողոք ներկայացրած անձին «բացատրվել է, որ հանձնաժողովի կազմում ընդգրկված են մասնագիտական համապատասխան որակավորում ունեցող մասնագետներ, ովքեր ղեկավարվում են հանձնաժողովի կանոնադրությամբ, այլ իրավական հիմքերով և օբյեկտիվ գնահատում և պաշտպանում են երեխայի շահը»:

⁸⁷⁵ Տե՛ս ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի՝ «Խնամակալության և հոգաբարձության մարմինների ու Խնամակալության և հոգաբարձության հանձնաժողովների վերաբերյալ» արտահերթ հրապարակային զեկույցը, Երևան, 2017թ., հասանելի է <http://children.ombuds.am/wp-content/uploads/2017/12/GTC-report.pdf> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

Երևանի քաղաքապետարանի տվյալների համաձայն՝ 2020 թվականի ընթացքում Երևան քաղաքի մյուս բոլոր վարչական շրջանների (Արաբկիր, Ավան, Քանաքեռ-Զեյթուն, Շենգավիթ, Աջափնյակ, Նոր Նորք, Էրեբունի, Նուբարաշեն, Կենտրոն, Դավթաշեն, Նորք-Մարաշ) ղեկավարների աշխատակազմեր չեն ստացվել դիմումներ կամ բողոքներ ԽՀՀ-ների գործունեության վերաբերյալ:

ԽՀՀ-ների գործունեության վերաբերյալ ՀՀ տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարությունից տեղեկացրել են, որ 2020 թվականի ընթացքում ՀՀ Արագածոտնի մարզի ընդհանուր իրավասության դատարանը ՀՀ Արագածոտնի մարզպետարանին գրավոր կարգով տեղեկացրել է, որ երեխաների վերաբերյալ գործի քննությանն Աշտարակ քաղաքի ԽՀՀ-ն չի ապահովել պարտադիր ներկայություն, ինչպես նաև դատարան չի ներկայացրել երեխաների դաստիարակությանն ու խնամքին առնչվող գործերով վեճի էության մասին եզրակացություն: Այդ կապակցությամբ ՀՀ Արագածոտնի մարզպետարանի կողմից ԽՀՄ-ներին գրավոր կարգով առաջարկվել է պատշաճ կերպով իրականացնել իրենց գործառույթները, այդ թվում՝ ՀՀ դատարանների կողմից որպես գործին մասնակցող երրորդ անձ ներգրավվելու դեպքերում: Միաժամանակ, նշել են, որ ՀՀ Արագածոտնի մարզպետարանի կողմից համայնքների ԽՀՀ-ներին տրամադրվել է մեթոդական աջակցություն:

Հայտնել են, որ ՀՀ Լոռու մարզպետարան 2020 թվականի ընթացքում ստացվել է 2 բողոք Վանաձոր համայնքի ԽՀՀ-ի կողմից կայացված որոշման վերաբերյալ, մասնավորապես, բողոք ներկայացրած անձանց չի բավարարել ԽՀՀ-ի կողմից կայացված որոշումը: Նշվել է, որ ուսումնասիրության արդյունքում պարզվել է, որ բողոքները հիմնավորված չեն եղել:

ՀՀ տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարության տվյալների համաձայն՝ ՀՀ Արմավիրի, Արարատի, Գեղարքունիքի, Վայոց ձորի, Սյունիքի և Տավուշի մարզպետարաններ 2020 թվականի ընթացքում չի ստացվել որևէ դիմում կամ բողոք ԽՀՀ-ների գործունեության վերաբերյալ:

2020 թվականի ընթացքում ԽՀՀ-ների գործունեության վերաբերյալ ՀՀ Կոտայքի և Շիրակի մարզպետարաններ ստացված դիմումների և բողոքների վերաբերյալ տվյալներ ՀՀ տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարության կողմից չեն տրամադրվել: ՀՀ Կոտայքի և Շիրակի մարզպետարաններից լրացուցիչ հայտնել են, որ 2020 թվականի ընթացքում տվյալ մարզպետարաններ ևս չի ստացվել որևէ դիմում կամ բողոք ԽՀՀ-ների գործունեության վերաբերյալ:

Ուշագրավ է, որ Երևանի քաղաքապետարանի և ՀՀ տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարության տվյալների համաձայն՝ վերջիններիս 2020 թվականի ընթացքում գրեթե չեն հասցեագրվել դիմումներ և բողոքներ երեխաների իրավունքների պաշտպանության բնագավառում ԽՀՀ-ների գործունեության վերաբերյալ: Մինչդեռ, Մարդու իրավունքների պաշտպանին 2020 թվականի ընթացքում հասցեագրվել է

85 գրավոր և բանավոր բողոք՝ 87 անձից՝ Երևանի տարբեր վարչական շրջանների և ՀՀ բոլոր մարզերի (առավելապես՝ Լոռու և Արմավիրի մարզերի) համայնքների ԽՀՀ-ների՝ երեխաների իրավունքների պաշտպանության բնագավառում գործունեության վերաբերյալ:

Երեխաների իրավունքների պաշտպանության բնագավառում ԽՀՀ-ների գործունեության բարելավման և արդյունավետության բարձրացման ուղղությամբ 2020 թվականի ընթացքում իրականացված աշխատանքների և արձանագրված արդյունքների վերաբերյալ ՀՀ տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարությունից տեղեկացրել են, որ ՀՀ Արագածոտնի մարզում ԽՀՀ-ների քարտուղարների համար կազմակերպվել են երեխաների իրավունքների պաշտպանությանը վերաբերող թեմաներով մի շարք քննարկումներ և տրամադրվել է մեթոդական աջակցություն: Նշել են, որ ԽՀՀ-ներին խորհուրդ է տրվել, հնարավորության դեպքում, հանձնաժողովի կազմում ընդգրկել սոցիալական աշխատող և հոգեբան: Կատարված աշխատանքների արդյունքում 2020 թվականին ՀՀ Արագածոտնի մարզում բացահայտվել և հաշվառվել է կյանքի դժվարին իրավիճակում հայտնված շուրջ 70 երեխա: Հայտնել են նաև, որ ԽՀՀ-ների նիստերի ընթացքում կյանքի դժվարին իրավիճակում հայտնված երեխաներին և նրանց ընտանիքներին վերաբերող հարցերի քննարկման ժամանակ առաջնահերթ ուշադրություն է դարձվում երեխաների լավագույն շահերին և նրանց իրավունքների պաշտպանությանը:

ՀՀ տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարության տվյալների համաձայն՝ 2020 թվականի ընթացքում ՀՀ Արմավիրի մարզպետարանի կողմից իրականացվել է մշտադիտարկում 25 ԽՀՀ-ների գործունեության նկատմամբ:

ՀՀ Գեղարքունիքի մարզպետարանի ընտանիքի, կանանց և երեխաների իրավունքների պաշտպանության բաժինը սերտ աշխատանքներ է իրականացրել ԽՀՀ-ների հետ, հատկապես՝ երեխաների իրավունքների պաշտպանության բնագավառում:

ՀՀ Լոռու մարզում երեխաների իրավունքների պաշտպանության բնագավառում ԽՀՀ-ների գործունեության բարելավման և արդյունավետության բարձրացման նպատակով, անհրաժեշտության դեպքում, ԽՀՀ-ներին ցուցաբերվել է մեթոդական աջակցություն:

ՀՀ Կոտայքի մարզում երեխաների իրավունքների պաշտպանության բնագավառում ԽՀՀ-ների գործունեության բարելավման և արդյունավետության բարձրացման նպատակով ԽՀՀ-ների անդամների հետ պարբերաբար կազմակերպվել են քննարկումներ և զրույցներ:

ՀՀ Շիրակի մարզի 11 համայնքների տեղական ինքնակառավարման մարմինների կողմից սեփական լիազորությունների իրականացման նկատմամբ իրականացված իրավական հսկողության ընթացքում ուսումնասիրվել են ԽՀՀ-ների կողմից կատարված աշխատանքները, հայտնաբերված թերությունները վերացնելու նպատակով տրվել են համապատասխան ցուցումներ: ՀՀ Շիրակի մարզի համայնքների ԽՀՀ-ներին պարբերաբար տրամադրվել են մեթոդական աջակցություն և խորհրդատվություններ:

ՀՀ Սյունիքի մարզի Գորիս համայնքի ԽՀՀ-ն երեխաների իրավունքների պաշտպանության բնագավառում իր գործունեության ընթացքում համագործակցել է ՀՀ Սյունիքի մարզպետարանի, ՀՀ ոստիկանության Սյունիքի մարզային վարչության Գորիսի բաժնի, Գորիսի բժշկական կենտրոնի, Գորիսի տարածքային մանկավարժահոգեբանական աջակցության կենտրոնի, դպրոցների, նախադպրոցական ուսումնական հաստատությունների և այլ կազմակերպությունների հետ, այդ թվում՝ համատեղ տնայցեր և դպրոցներ այցեր իրականացնելու միջոցով:

ՀՀ տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարության տվյալների համաձայն՝ ՀՀ Սյունիքի մարզի Տեղի համայնքապետարանն ունի համայնքային սոցիալական աշխատող, որը զբաղվում է ԽՀՀ-ների գործունեությամբ: Կապան և Գորիս համայնքների ԽՀՀ-ների կազմում ներգրավված են հոգեբան և սոցիալական աշխատող:

ՀՀ Վայոց ձորի մարզում ԽՀՀ-ների նիստերի ժամանակ քննարկվել են կյանքի դժվարին իրավիճակում հայտնված երեխաների, այդ թվում՝ առանց ծնողական խնամքի մնացած, սոցիալապես անապահով, ինչպես նաև կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող երեխաների հիմնահարցերը: ԽՀՀ-ների կողմից կատարվել են տնայցեր, իրականացվել են ուսումնասիրություններ և կազմվել համապատասխան եզրակացություններ՝ ելնելով երեխաների լավագույն շահերից: ԽՀՀ-ների կողմից աշխատանքներ են իրականացվել ամուսնալուծված ծնողների և նրանց երեխաների հետ՝ նրանց անխոչընդոտ շփումն ապահովելու նպատակով:

ՀՀ Տավուշի մարզում երեխաների իրավունքների պաշտպանության բնագավառում ԽՀՀ-ների գործունեության բարելավման և արդյունավետության բարձրացման ուղղությամբ կազմակերպվել են սեմինար-խորհրդակցություններ, քննարկումներ, իրականացվել են այցեր ընտանիքներ՝ կյանքի դժվարին իրավիճակում գտնվող երեխաների հայտնաբերման, երեխաների՝ նման իրավիճակում գտնվելու պատճառների ուսումնասիրության, ինչպես նաև խնդիրների լուծման նպատակով:

Հարկ է արձանագրել, որ ԽՀՀ-ների գործունեության բարելավման և արդյունավետության բարձրացման ուղղությամբ ՀՀ մարզպետարանների գործունեության վերաբերյալ ՀՀ տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարության կողմից ներկայացված վերոնշյալ տեղեկությունները ոչ բովանդակային և վերացական են: Օրինակ՝ տրամադրված տեղեկատվությունից պարզ չէ, թե ո՞ւմ կողմից է ԽՀՀ-ներին տրամադրվել մեթոդական աջակցություն և խորհրդատվություն, ի՞նչ բնույթի է այն եղել կամ ու՞մ կողմից և ի՞նչ թեմաներով են կազմակերպվել սեմինար-խորհրդակցություններ և քննարկումներ: Խնդրահարույց է նաև այն, որ ներկայացված տեղեկատվությամբ հստակ չեն ԽՀՀ-ների գործունեության բարելավման և արդյունավետության բարձրացման ուղղությամբ 2020 թվականի ընթացքում իրականացված աշխատանքներին ՀՀ մարզպետարանների ներգրավվածության աստիճանը, ինչպես նաև այդ աշխատանքների արդյունքները:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը մշտապես բարձրաձայնել է ԽՀՀ-ների անդամների վերապատրաստումների, հատկապես՝ երեխաների իրավունքների պաշտպանության բնագավառում, անհրաժեշտությունը՝ որպես նշված բնագավառում ԽՀՀ-ների գործունեության արդյունավետության բարձրացման և տվյալ մարմինների կողմից երեխաների լավագույն շահերից բխող գործունեություն ծավալելու, այդ թվում՝ երեխայակենտրոն մոտեցմամբ ուսումնասիրություններ իրականացնելու, եզրակացություններ և որոշումներ կայացնելու կարևոր երաշխիք:

Հերթական անգամ արձանագրելով նման վերապատրաստումների կարևորությունը՝ հարկ է նշել, որ Պաշտպանի ուսումնասիրությունները փաստում են, որ Երևան քաղաքում և ՀՀ մարզերում գրեթե չեն կազմակերպվում և իրականացվում ԽՀՀ-ների անդամների վերապատրաստումներ՝ ուղղված երեխաների իրավունքների պաշտպանության բնագավառում տվյալ մարմինների կարողությունների զարգացմանը և նրանց գործունեության արդյունավետության բարձրացմանը: Բացի այդ, արձանագրվել է, որ կազմակերպվող սահմանափակ թվով վերապատրաստումների ընթացքում հիմնականում քննարկման առարկա չեն դարձվում երեխաների իրավունքների պաշտպանության բնագավառին առնչվող առաջնահերթ կարևորության համակարգային խնդիրներ:

2020 թվականին երեխաների իրավունքների պաշտպանության բնագավառում ԽՀՀ-ների անդամների կարողությունների զարգացմանն ու նրանց գործունեության արդյունավետության բարձրացմանն ուղղված վերապատրաստումների կազմակերպման և արձանագրված արդյունքների վերաբերյալ Երևանի քաղաքապետարանից տեղեկացրել են, որ 2020 թվականի ընթացքում նախատեսված էր ԽՀՀ-ների անդամների վերապատրաստումների իրականացում, սակայն կորոնավիրուսային համավարակով (COVID-19) պայմանավորված սահմանափակումների, երկրում ռազմական դրություն հայտարարելու, ինչպես նաև Երևանի քաղաքապետարանի աշխատակազմի կառուցվածքային փոփոխությունների պատճառով այդ վերապատրաստումները չեն իրականացվել և դրանց իրականացումը տեղափոխվել է Երևանի զարգացման 2021 թվականի ծրագիր:

Այս առումով հարկ է արձանագրել, որ 2020 թվականի ընթացքում ԽՀՀ-ների անդամների վերապատրաստումներ չիրականացնելու կապակցությամբ Երևանի քաղաքապետարանի կողմից ներկայացված պատճառաբանություններն ընդունելի չեն այնքանով, որ կորոնավիրուսային համավարակով (COVID-19) պայմանավորված սահմանափակումների պայմաններում հնարավոր էր կազմակերպել և իրականացնել ԽՀՀ-ների անդամների վերապատրաստումներ՝ այլընտրանքային, այդ թվում՝ հեռավար եղանակով: Ինչ վերաբերում է երկրում ռազմական դրություն հայտարարելուն, ապա այն տեղի է ունեցել 2020 թվականի իններորդ ամսին, հետևաբար մինչ այդ հնարավոր էր կազմակերպել և իրականացնել ԽՀՀ-ների անդամների վերապատրաստումներ: Բացի այդ, Երևանի քաղաքապետարանի աշխատակազմի կառուցվածքային փոփոխությունները չպետք է որևէ կերպ անդրադառնային

տվյալ մարմնի կողմից իր գործառույթների պատշաճ իրականացման, այդ թվում՝ ԽՀՀ-ների անդամների կարողությունների զարգացման, տվյալ մարմինների գործունեության արդյունավետության բարձրացման նպատակով կարևոր նշանակություն ունեցող վերապատրաստումների կազմակերպման և իրականացման վրա:

ՀՀ տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարությունից հայտնել են, որ 2020 թվականի ընթացքում ՀՀ Արարատի, Արագածոտնի, Արմավիրի, Գեղարքունիքի, Լոռու, Կոտայքի և Սյունիքի մարզերում չեն կազմակերպվել և չեն իրականացվել ԽՀՀ-ների անդամների վերապատրաստումներ՝ ուղղված վերջիններիս կողմից իրենց գործունեությունն իրականացնելիս երեխաների լավագույն շահերով առաջնորդվելուն և երեխաների իրավունքների արդյունավետ պաշտպանությանը:

Նշել են, որ 2020 թվականի ընթացքում ՀՀ Վայոց ձորի մարզի համայնքների ԽՀՀ-ների անդամներից վերապատրաստումների են մասնակցել միայն սոցիալական աշխատողները: ՀՀ Տավուշի մարզում ընդամենը մեկ անգամ է կազմակերպվել և իրականացվել վերապատրաստում, որը ևս նախատեսված է եղել միայն մարզի համայնքների ԽՀՀ-ների անդամ սոցիալական աշխատողների համար: ՀՀ Շիրակի մարզում ԽՀՀ-ների անդամների վերապատրաստումների կազմակերպման և իրականացման վերաբերյալ տեղեկատվություն ՀՀ տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարության կողմից չի տրամադրվել:

Այսպիսով, շարունակում է արդիական մնալ ԽՀՀ-ների անդամների համար պարբերական բնույթ կրող պարտադիր վերապատրաստումներ չկազմակերպելու և չիրականացնելու անթույլատրելի պրակտիկան: ՀՀ տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարության կողմից ներկայացված վերոնշյալ տեղեկությունները փաստում են, որ պետության կողմից 2020 թվականի ընթացքում ևս չեն ձեռնարկվել անհրաժեշտ և գործուն միջոցներ ԽՀՀ-ների անդամների կարողությունները զարգացնելու, նրանց գործունեության արդյունավետությունը բարձրացնելու և համայնքներում ԽՀՀ-ների գործունեության հետ կապված համակարգային խնդիրները լուծելու նպատակով:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի կողմից մշտապես բարձրացվող հաջորդ խնդիրը վերաբերում է ԽՀՀ-ների անդամների գործունեության կամավորության սկզբունքին, տվյալ գործունեության համար լրացուցիչ վարձատրություն սահմանված չլինելուն: Տվյալ խնդիրը ևս ունի համակարգային բնույթ և տևական ժամանակ է շարունակում է մնալ արդիական:

Հարկ է նշել, որ այս առումով կարևոր է, որպեսզի պետության կողմից հետևողական կերպով ձեռնարկվեն հստակ միջոցներ՝ ուղղված ԽՀՀ-ների անդամների գործունեության կամավորության սկզբունքի բացառմանը, տվյալ գործունեության համար լրացուցիչ վարձատրության սահմանմանը, ինչպես նաև բոլոր համայնքների ԽՀՀ-ների կազմում վճարովի հիմունքներով աշխատող մասնագետների (այդ թվում՝ հոգեբանի, մանկավարժի և

սոցիալական աշխատողի) պարտադիր ներգրավմանը՝ որպես ԽՀՀ-ների գործունեության արդյունավետության բարձրացմանն ուղղված կարևոր երաշխիքներ:

2020 թվականի ընթացքում այդ ուղղությամբ ձեռնարկված միջոցների վերաբերյալ ՀՀ տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարությունից տեղեկացրել են, որ ՀՀ Գեղարքունիքի մարզում 2020 թվականի ընթացքում ԽՀՀ-ները գործել են կամավորության սկզբունքով և տվյալ գործունեության համար ԽՀՀ-ների անդամները լրացուցիչ չեն վարձատրվել: Հայտնել են, որ համայնքներից գրավոր հրավերների դեպքում ՀՀ Գեղարքունիքի մարզպետարանի ընտանիքի, կանանց և երեխաների իրավունքների պաշտպանության բաժնից ԽՀՀ-ների նիստերին մասնակցում են սոցիալական աշխատող, իրավաբան, հոգեբան:

ՀՀ Լոռու մարզի սոցիալական աշխատող ունեցող համայնքներում, ըստ անհրաժեշտության, սոցիալական աշխատողները մասնակցում են ԽՀՀ-ների նիստերին:

ՀՀ Կոտայքի մարզում 2020 թվականի ընթացքում չեն ձեռնարկվել միջոցներ՝ ուղղված ԽՀՀ-ների անդամների աշխատանքի կամավորության սկզբունքի բացառմանը, տվյալ գործունեության համար վերջիններիս լրացուցիչ վարձատրության սահմանմանը, ինչպես նաև ԽՀՀ-ների կազմում համապատասխան մասնագետների (օրինակ՝ հոգեբանի, մանկավարժի և սոցիալական աշխատողի) պարտադիր ներգրավմանը: Նշել են նաև, որ ԽՀՀ-ի կազմում ներգրավել են սոցիալական աշխատող:

ՀՀ Սյունիքի մարզում ևս ԽՀՀ-ները գործում են կամավորության սկզբունքով և տվյալ գործունեության համար ԽՀՀ-ների անդամները լրացուցիչ չեն վարձատրվել: Հայտնել են, որ Գորիս համայնքի ավագանու 2016 թվականի դեկտեմբերի 5-ի թիվ 16-Ա որոշմամբ ԽՀՀ-ի կազմում ներգրավվել են հոգեբան և սոցիալական աշխատող: 2020 թվականի ընթացքում Կապան համայնքի ԽՀՀ-ի անդամների աշխատանքը, ինչպես և նախկինում, կազմակերպվել է կամավորության սկզբունքով, հանձնաժողովի անդամները լրացուցիչ վարձատրություն չեն ստացել, ինչպես նաև չի կայացվել հանձնաժողովի կազմում պարտադիր կերպով համապատասխան մասնագետներ ներգրավելու վերաբերյալ որևէ որոշում: Այնուամենայնիվ, նշել են, որ Կապան համայնքի ԽՀՀ-ի գործող կազմում ներգրավված են հոգեբան և սոցիալական աշխատող: Նշել են նաև, որ Տաթև համայնքում 2020 թվականի ընթացքում նման միջոցներ ձեռնարկելու անհրաժեշտություն չի առաջացել:

ՀՀ Վայոց ձորի համայնքներում ԽՀՀ-ների կազմում ներգրավված են 3-9 անձ, որոնք ունեն տարբեր մասնագիտություններ, այդ թվում՝ ՀՀ Վայոց ձորի մարզպետարանի աշխատակազմի կառուցվածքային ստորաբաժանումների, սոցիալական աջակցության տարածքային գործակալությունների աշխատակիցներ, համայնքային ծառայողներ, բուժաշխատողներ, մանկավարժներ, հոգեբաններ, սոցիալական աշխատողներ, իրավաբաններ, հասարակական կազմակերպությունների ներկայացուցիչներ: ՀՀ Վայոց ձորի մարզում ևս ԽՀՀ-ների անդամներն իրենց գործունեությունն իրականացնում են

կամավորության սկզբունքով և լրացուցիչ չեն վարձատրվում տվյալ գործունեության համար: Նշել են, որ ԽՀՀ-ների անդամների լրացուցիչ վարձատրման հարց չի քննարկվել, սակայն այն կնպաստեր ԽՀՀ-ների գործունեության արդյունավետության բարձրացմանը: Հայտնել են նաև, որ գործող կանոնակարգի համաձայն՝ ՀՀ Վայոց ձորի համայնքներում ԽՀՀ-ների նիստեր կազմակերպվում են եռամսյակը մեկ անգամ, իսկ հրատապ դեպքերում կազմակերպվում են նաև արտահերթ նիստեր:

ՀՀ Տավուշի մարզում 2020 թվականի ընթացքում ձեռնարկվել են միջոցներ՝ ուղղված ԽՀՀ-ների կազմում սոցիալական աշխատողի պարտադիր ներգրավմանը՝ որպես ԽՀՀ-ների գործունեության արդյունավետության բարձրացմանն ուղղված կարևոր երաշխիք: Հայտնել են, որ նկատի ունենալով այն հանգամանքը, որ ՀՀ Տավուշի մարզի համայնքներում ԽՀՀ-ների կազմում հիմնականում ներգրավված են համայնքային ծառայողներ, բժիշկներ, մանկավարժներ և համայնքի ավագանու անդամներ, 2020 թվականի ընթացքում վերջիններիս կողմից տվյալ գործունեությունն իրականացնելու համար օրենքով սահմանված կարգով լրացուցիչ վարձատրություն չի սահմանվել և նրանք գործել են կամավորության սկզբունքով:

Այսպիսով, անհրաժեշտ է բացառել ԽՀՀ-ների անդամների գործունեության կամավորության սկզբունքը և վերջիններիս համար սահմանել լրացուցիչ վարձատրություն, ինչպես նաև բոլոր համայնքների ԽՀՀ-ների կազմում պարտադիր ներգրավել վճարովի հիմունքներով աշխատող մասնագետներ, այդ թվում՝ հոգեբան, մանկավարժ և սոցիալական աշխատող: Տվյալ առաջարկը ներկայացվել է նաև Մարդու իրավունքների պաշտպանի նախորդ տարեկան հաղորդումներով:

Հարկ է նշել, որ ԽՀՀ-ների գործունեության արդյունավետության բարձրացման նպատակով անհրաժեշտ է սահմանել ԽՀՀ-ների անդամների կրթական որակավորման շեմի և մասնագիտական կրթության հետ կապված հստակ պահանջներ: Այս առումով կարևոր է նաև ԽՀՀ-ների անդամների վարքագծի առանձին կանոնների և դրանց խախտման համար պատասխանատվության հստակ միջոցների սահմանումը և գործնականում դրանց կիրառման ապահովումը:

Վերոնշյալ առաջարկի կապակցությամբ ՀՀ տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարությունից հայտնել են, որ ՀՀ Արմավիրի, Արարատի, Արագածոտնի, Կոտայքի, Լոռու, Գեղարքունիքի, Վայոց ձորի և Սյունիքի մարզերում 2020 թվականի ընթացքում չեն ձեռնարկվել միջոցներ՝ ուղղված ԽՀՀ-ների անդամների կրթական որակավորման շեմի և մասնագիտական կրթության հետ կապված հստակ պահանջների, ինչպես նաև վերջիններիս վարքագծի առանձին կանոնների և դրանց խախտման համար համապատասխան պատասխանատվության սահմանմանը:

ՀՀ Տավուշի մարզում 2020 թվականի ընթացքում ձեռնարկված միջոցառումների արդյունքում ԽՀՀ-ների կազմում հիմնականում ընդգրկվել են բարձրագույն կրթությամբ

համայնքային ծառայողներ, բժիշկներ, մանկավարժներ և սոցիալական աշխատողներ: Նշել են, որ տվյալ անձանց կողմից վարքագծի առանձին կանոնների խախտման կամ այլ չարաշահման դեպքեր չեն արձանագրվել:

Քննարկվող հարցի կապակցությամբ ՀՀ Շիրակի մարզում ձեռնարկված միջոցների վերաբերյալ տեղեկատվություն ՀՀ տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարության կողմից չի տրամադրվել:

ԽՀՀ-ների գործունեության հետ կապված մի շարք խնդիրների առաջացման հիմնական պատճառներից է երեխաների իրավունքների պաշտպանության ոլորտում իրավասու պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների միջև արդյունավետ միջգերատեսչական համագործակցության, այդ թվում՝ հրատապ լուծում պահանջող խնդիրների արագ արձագանքման բացակայությունը:

2020 թվականի ընթացքում երեխաների իրավունքների պաշտպանության ոլորտում միջգերատեսչական համագործակցության արդյունավետության բարձրացման, այդ թվում՝ հրատապ լուծում պահանջող խնդիրների արագ արձագանքման նպատակով ձեռնարկված միջոցների և դրանց արդյունքների վերաբերյալ ՀՀ տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարությունից տեղեկացրել են, որ 2020 թվականի ընթացքում այդ ուղղությամբ ՀՀ Արագածոտնի մարզում չեն ձեռնարկվել միջոցներ:

Կորոնավիրուսային համավարակով (COVID-19) պայմանավորված՝ հրատապ լուծում պահանջող խնդիրներին արագ արձագանքելու և դրանք լուծելու նպատակով որոշ դեպքերի վերաբերյալ միջգերատեսչական քննարկումներն ՀՀ Արմավիրի մարզում իրականացվել են հեռավար եղանակով:

Նշել են, որ ՀՀ Արարատի մարզում ձեռնարկվել են միջոցներ՝ ուղղված երեխաների իրավունքների պաշտպանության ոլորտում միջգերատեսչական համագործակցության արդյունավետության բարձրացմանը, այդ թվում՝ հրատապ լուծում պահանջող խնդիրների արագ արձագանքմանը և լուծմանը: 2020 թվականի ընթացքում ՀՀ Արարատի մարզում քննարկվել և լուծում են ստացել ընտանեկան վեճերի հետ կապված՝ 5, իսկ ՀՀ ԱՆ հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայությունում հարուցված՝ երեխաների մասնակցությամբ կատարողական վարույթների հետ կապված՝ 6 գործեր, ինչպես նաև հոգեբանական և մանկավարժական աշխատանք է տարվել իրավախախտում կատարած 11 երեխաների հետ:

Հայտնել են, որ ՀՀ Լոռու և Վայոց ձորի մարզերում երեխաների իրավունքների պաշտպանության ոլորտում հրատապ լուծում պահանջող խնդիրների կարգավորման նպատակով 2020 թվականի ընթացքում պահպանվել է միջգերատեսչական ակտիվ համագործակցություն: Միաժամանակ, նշել են, որ ՀՀ Վայոց ձորի մարզում միջգերատեսչական համագործակցության միջոցով իրականացվել է արդյունավետ

աշխատանք ընտանեկան բռնության ենթարկված անձանց, նրանց ընտանիքի անդամների և բռնության դեպքով հաշվառված անձանց հետ:

ՀՀ Շիրակի մարզում միջգերատեսչական համագործակցության արդյունավետության բարձրացման նպատակով մշակվել է աշխատանքային ձևաչափ, հատկապես՝ կյանքի դժվարին իրավիճակում հայտնված երեխաների և նրանց ընտանիքների հրատապ լուծում պահանջող խնդիրների քննարկումներն արագ և արդյունավետ կազմակերպելու, այդ խնդիրների լուծումներ գտնելու նպատակով: Կորոնավիրուսային համավարակով (COVID-19) պայմանավորված՝ բազմամասնագիտական քննարկումները պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների, հասարակական կազմակերպությունների հետ հիմնականում կազմակերպվել են հեռավար եղանակով (ընդհանուր թվով՝ 40 քննարկում): Բացի այդ, նշել են, որ ՀՀ Շիրակի մարզի համայնքներում ԽՀՀ-ների նիստերին պարբերաբար հրավիրվել են ՀՀ ոստիկանության և Սոցիալական աջակցության տարածքային գործակալության աշխատակիցներ, որոնց հետ քննարկվել են երեխաների իրավունքների պաշտպանությանը վերաբերող հարցեր:

ՀՀ Սյունիքի մարզի Սիսիան համայնքում ևս ԽՀՀ-ի նիստերին պարբերաբար հրավիրվել են ՀՀ ոստիկանության և Սոցիալական աջակցության տարածքային գործակալության աշխատակիցներ:

Հայտնել են, որ ՀՀ Տավուշի մարզում միջգերատեսչական համագործակցության արդյունքում 2020 թվականի օգոստոս ամսին ստացված ահազանգի հիման վրա Խաշթառակ համայնքում կյանքի դժվարին իրավիճակում հայտնված 5 անչափահաս երեխաների հետ իրականացվել են բարոյահոգեբանական, բժշկական և իրավական միջոցառումներ, որից հետո երեխաները տեղավորվել են խնամքի համապատասխան հաստատությունում:

ՀՀ տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարության կողմից չի տրամադրվել տեղեկատվություն ՀՀ Կոտայքի և Գեղարքունիքի մարզերում միջգերատեսչական համագործակցության արդյունավետության բարձրացման նպատակով միջոցների ձեռնարկման վերաբերյալ: ՀՀ Կոտայքի և Գեղարքունիքի մարզպետարաններից լրացուցիչ հայտնել են, որ 2020 թվականին այդ նպատակով միջոցներ չեն ձեռնարկվել:

Այս առումով հարկ է նշել, որ երեխաների իրավունքների պաշտպանության ոլորտում իրավասու պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների միջև արդյունավետ միջգերատեսչական համագործակցության ապահովումը համայնքում երեխաների իրավունքների պատշաճ իրացման կարևոր երաշխիքներից է:

2020 թվականի օգոստոս ամսին ՀՀ Տավուշի մարզի Խաշթառակ համայնքում տեղի է ունեցել ընտանիքում երեխաների նկատմամբ բռնության դեպք, որն ունեցել է ողբերգական հետևանք՝ 6-ամյա երեխան բժշկական հաստատությունում գիտակցության չգալով մահացել է:

Երեխաների նկատմամբ բռնություն գործադրելու վերաբերյալ տեղեկությունների հրապարակումից անմիջապես հետո Մարդու իրավունքների պաշտպանը նախաձեռնել է ուսումնասիրության գործընթաց, տեղի են ունեցել բազմակողմանի մասնագիտական քննարկումներ, ինչպես նաև համապատասխան պարզաբանումներ ստանալու նպատակով Պաշտպանը գրություններ է հասցեագրել ՀՀ գլխավոր դատախազություն, ՀՀ ոստիկանություն, ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարություն, ՀՀ Տավուշի մարզպետարան և Խաշթառակի համայնքապետարան:

Ուշադրության է արժանի այն հանգամանքը, որ գործում առկա նյութերը վկայում են այն մասին, որ տվյալ ընտանիքում երեխաների նկատմամբ բռնության գործադրումն ընտանիքի անդամների, մասնավորապես, պապի և վերջինիս դստեր կողմից կրել է պարբերական բնույթ:

Մինչդեռ, Պաշտպանի գրությանն ի պատասխան՝ ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունից հայտնել են, որ ՀՀ Տավուշի մարզպետարանի և Խաշթառակ համայնքի ԽՀՄ-ի կողմից նախարարությանը երբևէ տեղեկություն չի փոխանցվել Խաշթառակ համայնքում բնակվող տվյալ ընտանիքի վերաբերյալ, որի հետևանքով ընտանիքում բնակվող երեխաների իրավունքների պաշտպանության խնդիրները չեն հայտնվել նախարարության ուշադրության տիրույթում: Հայտնել են, որ երեխաները հաշվառվել են Կյանքի դժվարին իրավիճակում հայտնված երեխաների «Մանուկ» տեղեկատվական համակարգում 2020 թվականի սեպտեմբերին: Տեղեկացրել են նաև, որ Խաշթառակ համայնքի ԽՀՄ-ի 2020 թվականի օգոստոսի 19-ի որոշման համաձայն՝ վեց երեխաների խնամակալ է նշանակվել երեխաների տատը: ԽՀՄ-ի 2020 թվականի օգոստոսի 28-ի որոշմամբ՝ երեխաները հաշվառվել են որպես առանց ծնողական խնամքի մնացած, որի հիման վրա ՀՀ Տավուշի մարզպետարանի կողմից իրականացվել է տարածքային հաշվառում, իսկ ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունում երեխաները կենտրոնացված հաշվառման են վերցվել 2020 թվականի սեպտեմբերի 2-ին:

ՀՀ Տավուշի մարզպետարանից պարզաբանել են, որ մարզպետարանի ընտանիքի, կանանց և երեխաների իրավունքների պաշտպանության բաժինը 2020թ. օգոստոսի 19-ին բանավոր ահազանգ է ստացել Խաշթառակ համայնքում բնակվող տվյալ ընտանիքի կյանքի դժվարին իրավիճակում հայտնված երեխաների անխնամ վիճակի վերաբերյալ: Նույն օրը մարզպետարանում Խաշթառակ համայնքի ԽՀՀ-ի ներկայացուցչի մասնակցությամբ կազմակերպվել է հանդիպում-քննարկում, որի արդյունքում պայմանավորվածություն է ձեռք բերվել ուսումնասիրել ստեղծված իրավիճակը, ձեռք բերել անհրաժեշտ բոլոր փաստաթղթերը և ձեռնարկել համապատասխան միջոցներ երեխաներին հնարավորինս սեղմ ժամկետներում խնամքի որևէ հաստատություն տեղափոխելու նպատակով:

Նշել են, որ ՀՀ Տավուշի մարզպետարանի կողմից տվյալ ընտանիքում երեխաների անտեսման, վերջիններիս նկատմամբ բռնության կամ այլ ագրեսիվ վարքի դրսևորման դեպքեր չեն արձանագրվել:

Տեղեկացրել են, որ տվյալ ընտանիքում բնակվող երեխաներից երեքի, այդ թվում՝ մահացած երեխայի խնամքը նախկինում ժամանակավորապես կազմակերպվել է խնամք և պաշտպանություն իրականացնող հաստատությունում, սակայն հետագայում երեխաներն իրենց ծնողների դիմումների հիման վրա վերադարձել են ընտանիք:

ՀՀ Տավուշի մարզպետարանի ընտանիքի, կանանց և երեխաների իրավունքների պաշտպանության բաժնի կողմից տվյալ ընտանիքի հետ աշխատանքներ չեն տարվել, քանի որ ՀՀ ոստիկանությունից, Խաշթառակ համայնքի ԽՀՄ-ից, ինչպես նաև որևէ այլ կառույցից ու քաղաքացիներից երբևէ գրավոր կամ բանավոր ահազանգ կամ տեղեկատվություն չի ստացվել ընտանիքի վերաբերյալ: Հայտնել են նաև, որ տեղի ունեցած դեպքի կապակցությամբ ՀՀ Տավուշի մարզպետարանում կատարվել է ծառայողական քննություն:

ՀՀ Տավուշի մարզի Խաշթառակի համայնքապետարանից պարզաբանել են, որ Խաշթառակ համայնքի ԽՀՀ-ն մշտապես տեղյակ է եղել համայնքում բնակվող տվյալ ընտանիքի վերաբերյալ, իսկ տեղի ունեցած միջադեպի վերաբերյալ տեղեկացել է միջադեպից անմիջապես հետո: Նշել են, որ հաշվի առնելով տվյալ ընտանիքի որոշ անդամների մտավոր զարգացման հետ կապված խնդիրներ ունենալու հանգամանքը՝ ԽՀՀ-ի անդամները քննարկումներ են ունեցել ընտանիքի չափահաս անդամների հետ՝ կենցաղավարության և ֆինանսական միջոցները պատշաճ տնօրինելու վերաբերյալ: Միաժամանակ, հայտնել են, որ ԽՀՀ-ի անդամները պարբերաբար տնայցեր են իրականացրել, սակայն դրանք չեն արձանագրվել: Պարզաբանել են, որ նախկինում տվյալ ընտանիքում չեն նկատվել բռնություն գործադրելու դեպքեր, հետևաբար ԽՀՀ-ի կողմից չի արձանագրվել որևէ նման դեպք:

Խաշթառակի համայնքապետարանից նաև հայտնել են, որ ՀՀ Տավուշի մարզպետարանի ընտանիքի, կանանց և երեխաների իրավունքների պաշտպանության բաժնի աշխատակիցների հետ մշտապես քննարկվել են տվյալ ընտանիքին վերաբերող հարցերը, ԽՀՄ-ն երբևէ չի ստացել որևէ ազդակ այդ ընտանիքում երեխաների անտեսման կամ բռնության այլ դրսևորումների վերաբերյալ, քանի որ «նախկինում բռնություն պարզապես չի եղել»:

Այսպիսով, պետական և տեղական ինքնակառավարման իրավասու մարմինների, այդ թվում՝ ԽՀՀ-ի կողմից (համաձայն վերը նշված՝ իրենց իսկ կողմից ներկայացված տեղեկությունների) տվյալ ընտանիքում երեխաների իրավունքների պաշտպանությանն ուղղված գործուն միջոցներ ձեռնարկվել են միայն երեխաների նկատմամբ բռնության դեպքը տեղի ունենալուց՝ 2020 թվականի օգոստոսի 18-ից հետո, երբ դեպքը հանրային լայն տարածում էր ստացել: Հարկ է նշել, որ երեխաների իրավունքների պաշտպանության բնագավառում պետական և տեղական ինքնակառավարման իրավասու մարմինների կողմից

նման մոտեցում ցուցաբերելու խնդիրն առկա է տարիներ շարունակ և ունի համակարգային բնույթ:

Առավել խնդրահարույց է, որ պետական և տեղական ինքնակառավարման իրավասու մարմինները որպես խնդրի վերաբերյալ իրազեկված չլինելու և նմանատիպ դեպքի տեղի ունենալը բացառելու նպատակով կանխարգելիչ միջոցառումներ չձեռնարկելու պատճառ նշում են այն, որ տվյալ ընտանիքում երեխաների նկատմամբ բռնություն գործադրելու կամ դրա հնարավորության վերաբերյալ նախկինում իրենց որևէ դիմում կամ բողոք չի հասցեագրվել:

Այս առումով անհրաժեշտ է արձանագրել, որ պետական և տեղական ինքնակառավարման իրավասու մարմինները, այդ թվում՝ ԽՀՄ-ները, յուրաքանչյուրն իր իրավասության շրջանակներում, պարտավոր են իրականացնել համապատասխան ուսումնասիրություններ և ձեռնարկել շարունակական բնույթ ունեցող կանխարգելիչ միջոցառումներ՝ երեխաների իրավունքների հնարավոր խախտումները բացառելու, կյանքի դժվարին իրավիճակում հայտնված երեխաներին հայտնաբերելու և նրանց մշտապես պատշաճ աջակցություն ցուցաբերելու նպատակով:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի ուսումնասիրությունները փաստում են, որ երեխաների իրավունքների պաշտպանության բնագավառում պետական և տեղական ինքնակառավարման իրավասու մարմինների կողմից անհրաժեշտ և գործուն միջոցներ հիմնականում ձեռնարկվում են միայն դեպքը տեղի ունենալուց հետո: Գործնականում իրավասու մարմինների կողմից չեն իրականացվում համապատասխան ուսումնասիրություններ և չեն ձեռնարկվում անհրաժեշտ և գործուն միջոցներ՝ ուղղված նման դեպքերի, ինչպես նաև երեխաների իրավունքների այլ խախտումների կանխարգելմանը: Երեխաների իրավունքների պաշտպանության բնագավառում ԽՀՀ-ների նման մոտեցումը տվյալ մարմինների արդյունավետ գործունեությանը խոչընդոտող հիմնական պատճառներից է:

Ուշադրության է արժանի նաև այն հանգամանքը, որ Խաշթառակ համայնքի ԽՀՄ-ի կողմից ներկայացված պարզաբանումների համաձայն՝ Խաշթառակ համայնքի ԽՀՀ-ի անդամները քննարկումներ են ունեցել միայն ընտանիքի չափահաս անդամների հետ: Այսինքն, ԽՀՀ-ի անդամների կողմից տեղի չի ունեցել որևէ քննարկում երեխաների հետ՝ նրանցից յուրաքանչյուրի տարիքին և հասունության մակարդակին համապատասխան նրանց լսված լինելու իրավունքի իրացումն ապահովելու, խնդրի վերաբերյալ երեխաների կարծիքը լսելու, այն ևս հաշվի առնելու, ինչպես նաև ըստ անհրաժեշտության համապատասխան միջոցներ ձեռնարկելու նպատակով:

Վերոնշյալ խնդիրն ունի համակարգային բնույթ և ևս մեկ անգամ փաստում է ԽՀՄ-ների գործունեության ընթացքում երեխային վերաբերող հարցերում վերջինիս կարծիքը հաշվի

առնելու և նրա լսված լինելու իրավունքի իրացումն ապահովելու հետ կապված խնդիրների առկայության վերաբերյալ:

Հարկ է նշել, որ ՀՀ կառավարության 2016 թվականի հունիսի 2-ի N 631-Ն որոշման **հավելվածի համաձայն հաստատված՝ Խնամակալության և հոգաբարձության մարմինների կանոնադրությամբ** նախատեսված չեն տվյալ մարմինների կողմից երեխայի կարծիքը հաշվի առնելու և նրա լսված լինելու իրավունքի իրացումն ապահովելու գործուն երաշխիքներ: Նշված կանոնադրության համաձայն՝ ԽՀՄ-ները երեխայի իրավունքներին և շահերին առնչվող ցանկացած հարց քննարկելիս և որոշում կայացնելիս հաշվի են առնում 10 տարին լրացած երեխայի կարծիքը: Այսինքն, ԽՀՄ կանոնադրությամբ երեխայի կարծիքը հաշվի առնելու համար նախատեսված է տարիքային սահմանափակում, որը չի բխում երեխայի լավագույն շահերից:

Ավելին, Մարդու իրավունքների պաշտպանի ուսումնասիրությունները վկայում են, որ երեխայի իրավունքներին և շահերին առնչվող հարց քննարկելիս և որոշում կայացնելիս ԽՀՄ-ների կողմից երեխայի լսված լինելու իրավունքի իրացումը գործնականում չի ապահովվում կամ ապահովվում է ԽՀՄ կանոնադրությամբ նախատեսված վերոնշյալ սահմանափակմանը համապատասխան՝ հաշվի առնելով միայն 10 տարին լրացած երեխայի կարծիքը: ԽՀՄ-ների կողմից նման մոտեցումը բացարձակ անթույլատրելի է:

ՀՀ Սահմանադրության 37-րդ հոդվածի 1-ին մասով սահմանված է, որ երեխան իրավունք ունի ազատ արտահայտելու իր կարծիքը, որը, երեխայի տարիքին և հասունության մակարդակին համապատասխան, հաշվի է առնվում իրեն վերաբերող հարցերում: Ավելին, այս հարցին անդրադարձել է ՀՀ Սահմանադրական դատարանը՝ 2016 թվականի դեկտեմբերի 20-ի թիվ ՍԴՈ-1333 որոշմամբ արձանագրելով, որ «իրավակիրառ պրակտիկայում չպետք է փորձել երեխայի լսվելու իրավունքը պայմանավորել տարիքային սահմանափակումով, ինչը (...) չի բխում Սահմանադրության 37-րդ հոդվածի պահանջներից: Վարույթն իրականացնող մարմինն է պարտավոր ապահովել երեխայի լսվելու իրավունքի իրացումը՝ անկախ տարիքից, հաշվի առնել այն և առաջնահերթ կարգով երեխայի շահերից ելնելով որոշում կայացնել»:

Այսպիսով, ԽՀՄ-ների գործունեության կարևոր սկզբունքներից պետք է լինի երեխային վերաբերող հարցերում վերջինիս կարծիքը հաշվի առնելը և նրա լսված լինելու իրավունքի իրացումն ապահովելը՝ անկախ տարիքից:

Այս առումով Մարդու իրավունքների պաշտպանի ուսումնասիրությունները վկայում են, որ երեխային վերաբերող հարցերում վերջինիս կարծիքը հաշվի առնելու և նրա լսված լինելու իրավունքի իրացումն ապահովելու հետ կապված ԽՀՄ-ների գործունեությունը չափազանց խնդրահարույց է: Այն վաղուց դարձել է համակարգային խնդիր և ունի քրոնիկ բնույթ:

Պետությունը կրում է յուրաքանչյուր երեխայի իրավունքների, այդ թվում՝ բռնության բոլոր ձևերից պաշտպանված լինելու իրավունքի իրացումն ապահովելու պարտավորություն՝

անկախ այն հանգամանքից, թե ում կողմից է գործադրվում բռնությունը: Համայնքում երեխաների իրավունքների իրացման ապահովման հարցում առաջնային իրավասություն ունեն ԽՀՄ-ները:

Տարիներ շարունակ Պաշտպանը բարձրաձայնում է ԽՀՄ-ների գործունեությունում առկա հիմնական խնդիրները՝ ներկայացնելով նաև դրանց կարգավորմանն ուղղված հստակ առաջարկներ, սակայն տևական ժամանակ է պետության կողմից չեն ձեռնարկվում գործուն միջոցներ՝ ուղղված երեխաների իրավունքների պաշտպանության բնագավառում ԽՀՄ-ների գործունեության արդյունավետության բարձրացմանը, ԽՀՀ-ների անդամների կարողությունների զարգացմանը և ցանկացած իրավիճակում նրանց կողմից երեխայի լավագույն շահերը ճիշտ գնահատելուն և դրանցով առաջնորդվելուն:

Այսպիսով, հարկ է արձանագրել, որ համայնքում երեխաների իրավունքների պաշտպանության բնագավառում ԽՀՄ-ների գործունեությունն արդյունավետ չէ:

ԽՀՀ-ների անդամները հիմնականում չունեն մասնագիտական անհրաժեշտ պատրաստվածություն, չեն անցնում համապատասխան վերապատրաստումներ համայնքում երեխաների իրավունքների պաշտպանության ապահովման իրենց գործառույթը պատշաճ իրականացնելու նպատակով: Տվյալ հանգամանքը հաստատվում է նաև Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմ ստացվող՝ ԽՀՀ-ների գործունեությանը վերաբերող տարաբնույթ գրավոր և բանավոր բողոքներով, դիմումներով:

Երեխաների իրավունքների պաշտպանության բնագավառում իրենց գործառույթների իրականացման հետ կապված հարցերով խորհրդատվություն ստանալու նպատակով Պաշտպանին են դիմում նաև ԽՀՀ-ների անդամներ, որը ողջունելի է, սակայն հերթական անգամ վկայում է տվյալ մարմինների ներկայացուցիչների հետ պարբերաբար վերապատրաստումների, հատկապես՝ համայնքում երեխաների իրավունքների պաշտպանության բնագավառին առնչվող հարցերով, իրականացման խիստ անհրաժեշտության մասին: Հատկանշական է, որ նման վերապատրաստումների անհրաժեշտության մասին փաստում են նաև ԽՀՀ-ների անդամները:

ԽՀՄ-ների ոչ արդյունավետ գործունեությունը, այդ թվում՝ համայնքներում երեխաների իրավունքների պաշտպանության բնագավառում, պայմանավորված է ինչպես օրենսդրական, այնպես էլ գործնականում առկա համակարգային խնդիրներով, որոնք հնարավորություն չեն տալիս տվյալ մարմինների կողմից համայնքներում ապահովել երեխաների իրավունքների արդյունավետ պաշտպանություն, կյանքի դժվարին իրավիճակում հայտնված երեխաների պատշաճ հայտնաբերում և երեխաների իրավունքների հնարավոր խախտումների կանխարգելում:

Հարկ է նշել, որ օրենսդրական առումով ԽՀՄ-ների գործունեության նկատմամբ առկա չէ պատշաճ վերահսկողության համակարգ, որի հետևանքով տվյալ մարմինների գործունեությունը հիմնականում կրում է արհեստական և սուբյեկտիվ բնույթ: Այս առումով

անհրաժեշտ է օրենսդրական փոփոխությունների միջոցով սահմանել պատասխանատվության հստակ միջոցներ ԽՀՄ-ների կողմից իրենց գործառույթների չիրականացման կամ ոչ պատշաճ իրականացման համար՝ դրանով իսկ ապահովելով նրանց գործունեության և դրա արդյունքում վրա հասնող հետևանքների կանխատեսելիություն և որոշակիություն:

Առկա է նաև պետական և տեղական ինքնակառավարման իրավասու մարմինների միջև միջգերատեսչական համագործակցության արդյունավետությունը բարձրացնելու, հրատապ դեպքերին տվյալ մարմինների արագ արձագանքելու կարողությունները զարգացնելու, ԽՀՀ-ների անդամների մասնագիտական կարողությունները զարգացնելու և վերջիններիս համար պարբերական և պարտադիր վերապատրաստումներ իրականացնելու անհրաժեշտություն:

Առանձնահատուկ կարևորություն ունի ԽՀՄ-ների և ԽՀՀ-ների կողմից յուրաքանչյուր իրավիճակում երեխայի լավագույն շահերին առաջնահերթ ուշադրություն դարձնելը՝ անհատական մոտեցում ցուցաբերելով կոնկրետ գործի հանգամանքներին: Բացի այդ, անհրաժեշտ է մանրամասն վերլուծել յուրաքանչյուր խնդրահարույց արարքի կատարման պատճառները, դրան նպաստող պայմանները, որոնց հիման վրա հնարավոր կլինի ձեռնարկել կանխարգելիչ միջոցներ, ինչպես նաև կատարելագործել գործող համակարգը՝ որևէ անձի, այդ թվում՝ երեխայի իրավունքների խախտումները բացառելու նպատակով:

ԽՀՀ-ների գործունեությանն առնչվող խնդիրներին անդրադարձ է կատարված նաև Հայաստանի Հանրապետությունում Երեխայի իրավունքների պաշտպանության 2017-2021 թվականների ռազմավարական ծրագրում (սույն հաղորդման սույն պարագրաֆում այսուհետ՝ Ռազմավարական ծրագիր)⁸⁷⁶:

Պաշտպանը որպես դրական միտում է արձանագրել այն, որ ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության տվյալների համաձայն՝ 2020 թվականի ընթացքում նախարարության կողմից իրականացվել են Ռազմավարական ծրագրից բխող հետևյալ միջոցառումները.

ԱՄՆ ՄԶԳ-ի կողմից ֆինանսավորված Measure Evaluation ծրագրի հետ համագործակցության արդյունքում իրականացվել է ԽՀՄ-ների անդամների, ինչպես նաև Երևանի քաղաքապետարանի և ՀՀ բոլոր մարզպետարանների աշխատակազմերի ընտանիքի, կանանց և երեխաների իրավունքների պաշտպանության բաժինների աշխատակիցների, երեխաների շուրջօրյա և ցերեկային խնամք իրականացնող հաստատությունների մասնագետների վերապատրաստում: Վերապատրաստումներն իրականացվել են մոնիթորինգ, գնահատում և կյանքի դժվարին իրավիճակում հայտնված երեխաների հաշվառման «Մանուկ» տեղեկատվական համակարգում տեղեկության հավաքագրում և վերլուծություն ուղղություններով:

⁸⁷⁶ Տե՛ս ՀՀ կառավարության 2017 թվականի հուլիսի 13-ի նիստի N 30 արձանագրային որոշում, հասանելի է <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=114901> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

Բացի այդ, նշել են, որ ԽՀՄ-ների անդամները ներգրավվել են «Խնամատարության ընթացակարգը և գործընթացում ներգրավված մասնագետների դերերի բաշխումը» դասընթացին, ինչպես նաև մասնակցել են «Մոնիթորինգ և գնահատում» վերապատրաստման դասընթացին:

Այնուամենայնիվ, հարկ է արձանագրել, որ Ռազմավարական ծրագրի իրականացման միջոցառումների ժամանակացույցով նախատեսված միջոցառումներից է 2019-2021 թվականներին ԽՀՀ-ների անդամների և համայնքների համապատասխան ոլորտի աշխատակիցների 50 տոկոսի վերապատրաստման իրականացումը: Ինչպես 2019 թվականին, այնպես էլ 2020 թվականին իրականացված վերապատրաստումների վերաբերյալ տեղեկատվություն տրամադրելիս ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության կողմից չի նշվել վերապատրաստված ԽՀՀ-ների անդամների և համայնքների համապատասխան ոլորտի աշխատակիցների քանակը և տոկոսային ցուցանիշը, որի պայմաններում հնարավոր չէ պարզել նշված միջոցառման իրագործված լինել կամ չլինելու փաստը:

Ելնելով վերոգրյալից՝ կարող ենք արձանագրել, որ 2020 թվականի ընթացքում չեն ձեռնարկվել գործուն միջոցներ՝ ուղղված համայնքային մակարդակում երեխաների իրավունքների պաշտպանության համակարգի բարելավմանը և ԽՀՄ-ների գործունեությանը վերաբերող համակարգային խնդիրների լուծմանը:

Ուստի, հերթական անգամ վերահաստատվելով նաև «Խնամակալության և հոգաբարձության մարմինների ու Խնամակալության և հոգաբարձության հանձնաժողովների վերաբերյալ» Մարդու իրավունքների պաշտպանի արտահերթ զեկույցով ներկայացված նկատառումները՝ քննարկվող հարցի կապակցությամբ առաջարկվում է՝

1. գործուն միջոցներ ձեռնարկել ԽՀՀ-ների անդամների մասնագիտական կարողությունների զարգացման, նրանց գործունեության արդյունավետության բարձրացման ուղղությամբ, այդ թվում՝ ԽՀՀ-ների անդամների համար պարբերական և պարտադիր վերապատրաստումների կազմակերպման և իրականացման միջոցով:

2. սահմանել ԽՀՀ-ների անդամների կրթական որակավորման շեմի և մասնագիտական կրթության հետ կապված հստակ պահանջներ:

3. սահմանել ԽՀՀ-ների անդամների վարքագծի առանձին կանոններ և դրանց խախտման համար պատասխանատվության հստակ միջոցներ, ինչպես նաև միջոցներ ձեռնարկել գործնականում դրանց կիրառումն ապահովելու նպատակով:

4. սահմանել պատասխանատվության հստակ միջոցներ ԽՀՄ-ների կողմից իրենց գործառույթների չիրականացման կամ ոչ պարզաճ իրականացման համար՝ ապահովելով նրանց գործունեության և դրա արդյունքում վրա հասնող հետևանքների կանխարեսելիություն և որոշակիություն:

5. բացառել ԽՀՀ-ների անդամների գործունեության կամավորության սկզբունքը՝ վերջիններիս համար սահմանելով լրացուցիչ վարձատրություն, ինչպես նաև բոլոր համայնքների ԽՀՀ-ների կազմում ներգրավել վճարովի հիմունքներով աշխատող մասնագետներ (օրինակ՝ հոգեբան, մանկավարժ և սոցիալական աշխատող)։

6. ԽՀՄ կանոնադրությամբ ամրագրել երեխային վերաբերող հարցերում նրա մասնակցության և լսված լինելու սկզբունքը՝ անկախ փարիքից, ինչպես նաև ապահովել ԽՀՄ-ների կողմից գործնականում նշված սկզբունքի կիրառումը։

7. ԽՀՄ-ներին դիմող քաղաքացիներին տրամադրել տվյալ մարմինների գործունեության վերաբերյալ տեղեկատվական թերթիկներ, որտեղ նշված կլինի նաև տեղեկատվություն ԽՀՄ-ների գործողությունները կամ անգործությունը բողոքարկելու հնարավորությունների վերաբերյալ։

8. ապահովել ԽՀՄ-ների, ԽՀՀ-ների կողմից իրենց գործառույթներն իրականացնելիս երեխայի լավագույն շահերին առաջնահերթ ուշադրություն դարձնելը՝ յուրաքանչյուր իրավիճակում անհատական մոտեցում ցուցաբերելով կոնկրետ գործի հանգամանքներին։

9. գործուն միջոցներ ձեռնարկել երեխաների իրավունքների պաշտպանության բնագավառում միջգերատեսչական համագործակցության արդյունավետության բարձրացման ուղղությամբ։

10. ուժեղացնել վերադաս մարմինների կողմից ԽՀՀ-ների գործունեության նկատմամբ իրականացվող վերահսկողությունը՝ այդ նպատակով մշակելով համապատասխան գործիքակազմ և ապահովելով գործնականում դրա կիրառումը։

9. Թափառաշրջիկ ու մուրացիկ երեխաներին հայտնաբերելը և նրանց աջակցություն տրամադրելը

Պաշտպանի հաղորդումներով տարիներ շարունակ նշվում է երեխաների՝ մուրացկանությամբ զբաղվելու հարցը։ 2020 թվականին ևս այն շարունակում խնդրահարույց լինել։

Ամբողջ աշխարհում միլիոնավոր աղջիկներ և տղաներ ապրում կամ աշխատում են փողոցում, որը բերում է նրանց իրավունքների կոպիտ խախտումների։ Որքան մեծ է գիտակցումը, որ փողոցում մուրացկանությամբ զբաղվող երեխաների մի շարք իրավունքներ չեն իրացվում այնքան էլ դժվար է վերջիններիս հայտնաբերումը և տվյալների

հավաքագրումը⁸⁷⁷: Ամբողջ աշխարհում շուրջ 150 միլիոն երեխաներ գտնվում են փողոցում և կրում զրկանքներ՝ չիրացնելով իրենց իրավունքները⁸⁷⁸:

Մուրացիկ և թափառաշրջիկ երեխաների խնդիրներին 2013 թվականին անդրադարձել է նաև ՄԱԿ-ի Երեխայի իրավունքների կոմիտեն՝ Հայաստանի համար իր եզրափակիչ դիտարկումներում նշելով, որ մտահոգիչ է մուրացկանության մեջ ներգրավված երեխաների աճող թիվը⁸⁷⁹: Հատկանշական է, որ ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի 2013-2019 թվականի տարեկան հաղորդումներով արձանագրվել է, որ ՀՀ ոստիկանության կողմից իրականացված միջոցառումների արդյունքում և իրավասու այլ մարմինների տվյալների համաձայն՝ հայտնաբերվել են մուրացկանությամբ և թափառաշրջիկությամբ զբաղվող երեխաներ, որոնց թվային պատկերը հետևյալն է.

2013 թվական– 61 երեխա, 2014 թվական– 8 երեխա, 2015 թվական – 33 երեխա, 2016 թվական– 57 երեխա, 2017 թվական– 50 երեխա, 2018 թվական– 51 երեխա, 2019 թվական– 46 երեխա: Նշված երեխաների (որոշները մեկից ավել անգամ) գերակշիռ մասը զբաղվել է տարբեր իրերի վաճառքով և վերջիններս հայտնաբերվել են ոչ միայն Երևանում այլ նաև ՀՀ տարբեր մարզերում: Այնուամենայնիվ վիճակագրական պատկերը ցույց է տալիս, որ Երևանում հայտնաբերված մուրացկանությամբ զբաղվող երեխաների թիվը կայուն մեծ է քան մարզերում: Օրինակ, Պաշտպանի 2019 թվականի տարեկան հաղորդմամբ նշվել էր, որ, ՀՀ ոստիկանության տվյալներով մուրացիկ-թափառաշրջիկ միջոցառման շրջանակներում հայտնաբերված 46 անչափահասից 44-ը հայտնաբերվել է Երևան քաղաքում:

2020 թվականի ՀՀ ոստիկանության տրամադրած տվյալների համաձայն՝ մուրացիկ-թափառաշրջիկ միջոցառման շրջանակներում հայտնաբերվել է 28 երեխա (բոլորը Երևան քաղաքում) և վերջիններիս գերակշիռ մասը զբաղվել է տարբեր իրերի վաճառքով: Նշված երեխաներից 5-ը եղել են իգական սեռի ներկայացուցիչներ: ՀՀ ոստիկանության տարածքային ստորաբաժանումների անչափահասների գործերով և ընտանիքում բռնության կանխարգելման բաժանմունքներում /խմբերում/ 2020թ. ընթացքում մուրացկանությամբ և թափառաշրջիկությամբ զբաղվելու համար պրոֆիլակտիկ քարտային հաշվառման մեջ գտնվել է 7 անչափահաս՝ Երևան–3 /Մալաթիա– 3, որից 1-ը՝ տարածքային կարգով հաշվառման մեջ է գտնվել նաև Քանաքեռ-Զեյթունի բաժնում/, Հրազդան-1/թափառաշրջիկ/, Կոտայք–2, Վաղարշապատ-1:

⁸⁷⁷ Տե՛ս <https://blogs.unicef.org/evidence-for-action/fulfilling-right-street-children-counted/> հղումով, հասանելի է 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

⁸⁷⁸ Տե՛ս <https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=15815&LangID=E>

⁸⁷⁹ Տե՛ս <https://www2.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/co/CRC-C-ARM-CO-3-4.pdf> հղումով, հասանելի է 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

« տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարությունից ստացված պարզաբանումների համաձայն՝ 2020 թվականի ընթացքում « Արագածոտնի մարզում հայտնաբերվել է մուրացիկ և թափառաշրջիկ մեկ երեխա: Համագործակցելով տարածքային սոցիալական ծառայության, ոստիկանության և հասարակական կազմակերպությունների հետ տարվել են կանխարգելիչ միջոցառումներ՝ երեխային և ընտանիքի անդամներին տրամադրվել է երկարատև սոցիալ-հոգեբանական աջակցություն: « Արմավիրի մարզում 2020 թվականի ընթացքում կանխարգելվել է 5 երեխայի մուրացիկությամբ և թափառաշրջությամբ զբաղվելը, երեխաները ընդգրկվել են ցերեկային կենտրոններում կամ նրանց նկատմամբ նշանակվել են հասարակական դաստիարակներ:

« ոստիկանության կողմից տրամադրված տեղեկատվության համաձայն՝ անչափահասների կողմից մուրացկանությամբ և թափառաշրջիկությամբ զբաղվելու դեպքերը բացառելու նպատակով դպրոցներում տարբեր իրավական թեմաներով պարբերաբար անցկացվում են հանդիպում-զրույցներ, որոնք ընթացքում անդրադարձ է կատարվում նաև մուրացկանության և թափառաշրջիկության երևույթին, անչափահասներին մուրացկանության մեջ ներգրավելու և շահագործելու վտանգավորությանը: Մինևույն ժամանակ, ոստիկանության իրավասու ծառայողների կողմից մարդաշատ, մուրացկանությամբ և թափառաշրջիկությամբ զբաղվելու համար նպաստավոր վայրերում, ժամանցի վայրերում, եկեղեցիների բակերում, առևտրի կենտրոններում պարբերաբար կազմակերպվում են ստուգայց-շրջագայություններ: Ոստիկանության տվյալների համաձայն՝ ոստիկանության իրավասու խնդրի շրջանակներում աշխատակիցները համագործակցում են տեղական ինքնակառավարման մարմինների, շահագրգիռ կառույցների և հասարակական կազմակերպությունների ներկայացուցիչներին, մուրացիկ և թափառաշրջիկ անչափահասների հիմնահարցերով զբաղվող աշխատանքային խմբի անդամներին:

Երևանի քաղաքապետարանի տվյալների համաձայն՝ 2020 թվականի ընթացքում ստացված ահազանգերը վերաբերել են ծնողի կողմից երեխայի՝ մուրացկանության մեջ ներգրավելուն: Նկարագրված դեպքերից մեկով, ընտանիքին տրամադրվել է նյութական աջակցություն և դեպքի վարումը փոխանցվել է խնամակալության և հոգաբարձության մարմնին:

Երեխաների իրավունքների պաշտպանությունը, նրանց իրավունքների խախտումների կանխարգելումը և խախտված իրավունքների դեպքում դրանց վերականգնումը և հետագա վերահսկողությունը պետության պարտավորությունն է, որը ենթադրում է ամբողջական մոտեցում ու պետական իրավասու կառույցների և համայնքային մակարդակում գործող մարմինների փոխկապակցված արդյունավետ համագործակցություն:

Նման մոտեցումը կարող է իրացվել միայն այն դեպքում, երբ պետությունում գործում է երեխաների իրավունքների պաշտպանության արդյունավետ համակարգ, որում առկա է դերերի հստակ բաշխում: Այսինքն, երեխաների իրավունքների պաշտպանության

համակարգը պետք է գործի այնպես, որ յուրաքանչյուր իրավասու մարմին և այդ մարմնի ներկայացուցիչ հստակ պատկերացնի իր գործառույթներն ու պարտականությունները և կրի պատասխանատվություն վերջիններս չկատարելու համար: Մուրացկանությամբ զբաղվող երեխաների հայտնաբերումը պետք է սկսի համայնքից, դպրոցից և այնուհետ փոխանցվի մյուս իրավասու մարմիններին: Ավելին, մուրացկանությամբ զբաղվող երեխաներին հայտնաբերելու գործում կարևոր է նաև հասարակության դերը:

Անհարժեշտ է համայնքային, մարզային և պետական մակարդակում իրազեկման աշխատանքների մշտական իրականացումը, որպեսզի քաղաքացիները տեղեկացված լինեն, թե որ մարմին պետք է դիմեն մուրացկանությամբ զբաղվող երեխա հանդիպելու դեպքում և թե նշված մարմինները ինչ պարտականություններ ունեն երեխաների իրավունքների պաշտպանության գործում:

Երեխաների՝ մուրացկանությամբ զբաղվելը նախ և առաջ կրթությունից դուրս մնալու ակնհայտ ռիսկեր է պարունակում: 2019 թվականի տարեկան հաղորդմամբ Պաշտպանն առաջարկել էր ընդունել պարտադիր կրթությունից դուրս մնացած երեխաների հայտնաբերման, հաշվառման և ուղղորդման կարգը: Համաձայն ՀՀ կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարության՝ «Պարտադիր կրթությունից դուրս մնացած երեխաների բացահայտման և ուղղորդման կարգը սահմանելու մասին» ՀՀ կառավարության որոշման նախագիծը լրամշակվել և ներկայացվել էր ՀՀ վարչապետի աշխատակազմ 2020 թվականին:

Պաշտպանի աշխատակազմում կատարված ուսումնասիրությամբ պարզվել է, որ ՀՀ կառավարության 2021 թվականի փետրվարի 11-ի N 154-Ն որոշմամբ ընդունվել է պարտադիր կրթությունից դուրս մնացած երեխաների բացահայտման և ուղղորդման կարգը: Կարգի ընդունումը ողջունելի է, նամանավանդ այն դեպքում, երբ Պաշտպանի տարեկան հաղորդումներով բազմիցս նշվել էր դրա ընդունման անհրաժեշտությունը:

Այսպիսով, 2013-2020 թվականների վերոնշյալ տվյալները վկայում են, որ մուրացկանությամբ զբաղվող հայտնաբերված երեխաների թիվը 2020 թվականին նվազել է, այնուամենայնիվ, երեխաների շրջանում մուրացկանությամբ և թափառաշրջիկությամբ զբաղվելը կանխարգելելու և վերացնելու նպատակով պետք է առկա լինի մշտական, կայուն և արդյունավետ համագործակցություն իրավասու բոլոր մարմինների միջև: Առաջնային խնդիրը՝ երեխային հայտնաբերելը լուծելուց հետո պետք է տևական ժամանակ վերահսկողություն իրականացվի երեխայի իրավունքների իրացման ապահովման երաշխավորման նկատմամբ: Տվյալ գործում մեծ դեր ունի աջակցության ծրագրի մշակումը յուրաքանչյուր երեխայի և ընտանիքի կարիքներից ելնելով, որը թույլ կտա երեխայի՝ մուրացկանությամբ զբաղվելու կրկնության բացառումը:

Կարևոր է նաև դժվարին իրավիճակում հայտնված երեխաների վաղ հայտնաբերումը համայնքում և վերջիններիս իրավունքների պաշտպանության երաշխավորումն իրավասու

պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների կողմից, որը կբացառի երեխայի՝ մուրացկանությամբ զբաղվելու հնարավոր ռիսկերը:

Ինամակալության և հոգաբարձության մարմինները պարտավոր են համագործակցել ոչ միայն Ոստիկանության, այլ նաև ինտեգրված սոցիալական ծառայությունների հետ, որպեսզի երեխաները և նրանց ընտանիքները ստանան շարունակական աջակցություն:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝

1. ապահովել ՀՀ ոստիկանության, տեղական ինքնակառավարման մարմինների և սոցիալական ծառայությունների շարունակական և արդյունավետ համագործակցությունը՝ երաշխավորելու համար մուրացկանությամբ ու թափառաշրջիկությամբ զբաղվող երեխաների հայտնաբերումը և աջակցության տրամադրումը,

2. զանգվածային լրատվության միջոցների, այդ թվում՝ հեռուստատեսության միջոցով շարունակաբար իրազեկել հասարակությանը մուրացկանությամբ զբաղվող երեխաներ հանդիպելու դեպքում իրավասու պետական մարմիններ դիմելու հնարավորությունների և գործող մեխանիզմների մասին:

10. Ապահիստիտուցիոնալացումը և ընտանիքում ապրելու երեխայի իրավունքը

ՀՀ Սահմանադրության 16-րդ հոդվածն ամրագրում է, որ ընտանիքը, որպես հասարակության բնական և հիմնական բջիջ, բնակչության պահպանման և վերարտադրման հիմք, ինչպես նաև մայրությունը և մանկությունը պետության հատուկ պաշտպանության և հովանավորության ներքո են:

«Երեխայի իրավունքների մասին» ՄԱԿ-ի կոնվենցիայով, ինչպես նաև միջազգային այլ փաստաթղթերով և ներպետական իրավական ակտերով ամրագրված է ընտանիքում ապրելու երեխայի հիմնարար իրավունքը:

Մարդու իրավունքների պաշտպանն իր հրապարակումներում, տարեկան հաղորդումներում, արտահերթ հրապարակային զեկույցներում մշտապես կարևորել է յուրաքանչյուր երեխայի՝ ընտանիքում ապրելու իրավունքը: Պետությունը կրում է երեխայի այս հիմնարար իրավունքի իրացման ապահովման պարտավորություն:

Տարիներ շարունակ Հայաստանում առկա են եղել ընտանիքում ապրելու երեխայի իրավունքի իրացման խոչընդոտներ, համակարգային բնույթ ունեցող խնդիրներ, որոնց լուծման նպատակով անհրաժեշտ է եղել պետության գործուն ներգրավվածությունն ու հստակ միջոցների ձեռնարկումը: Քննարկվող խնդիրը 2020 թվականի ընթացքում ևս շարունակել է մնալ արդիական: Այնուամենայնիվ, ապահիստիտուցիոնալացման քաղաքականության համատեքստում 2020 թվականին պետության կողմից ձեռնարկվել են որոշ միջոցներ՝ ուղղված ընտանիքում ապրելու երեխաների իրավունքի իրացման ապահովմանը:

Ընտանիքը լավագույն միջավայրն է երեխայի առողջ և ներդաշնակ զարգացման համար, հետևաբար ընտանիքում ապրելու երեխայի իրավունքի իրացման ապահովումը պետք է լինի պետության առաջնահերթություններից մեկը: Ընտանիքում ապրելու երեխայի իրավունքի իրացման ապահովումը Հայաստանի Հանրապետությունում երեխայի իրավունքների պաշտպանության 2017-2021 թվականների ռազմավարական ծրագրով (սույն բաժնի սույն պարագրաֆում այսուհետ՝ Ռազմավարական ծրագիր) դիտարկվել է որպես առաջնահերթություն:

Հարկ է նշել, որ երեխայի խնամքը կենսաբանական ընտանիքում կազմակերպելու անհնարինության պարագայում պետությունն առաջնահերթ պետք է միջոցներ ձեռնարկի երեխայի խնամքն ընտանիքահեն, համայնքահեն միջավայրում կազմակերպելու համար՝ նրան այլընտրանքային խնամքով (խնամակալություն, խնամատարություն, որդեգրում) ապահովելու միջոցով: Երեխաների խնամք և պաշտպանություն իրականացնող հաստատություններում երեխաների տեղավորումը պետության կողմից պետք է դիտարկվի միայն այն դեպքում, երբ հնարավոր չէ ապահովել երեխաների՝ կենսաբանական ընտանիքում կամ ընտանիքահեն այլընտրանքային խնամքը:

Քննարկվող հարցի կապակցությամբ կարևոր նշանակություն ունեն պետության կողմից ընտանիքի հնարավոր վերամիավորմանն ուղղված անհրաժեշտ միջոցների ձեռնարկումը (օրինակ՝ դրական ծնողավարության դասընթացների կազմակերպումը), ինչպես նաև երեխաներին և նրանց ընտանիքներին համապատասխան բնափրային, սոցիալ-հոգեբանական աջակցության տրամադրումը:

Ապահինստիտուցիոնալացման քաղաքականության հիմքում պետք է դրվի ցանկացած իրավիճակում երեխայի լավագույն շահերին առաջնահերթ ուշադրություն դարձնելու, նրա կարիքների գնահատում իրականացնելու և յուրաքանչյուր երեխայի կարիքներին անհատական մոտեցում ցուցաբերելու անհրաժեշտությունը:

Պաշտպանն առանձնահատուկ կարևորում է ապահինստիտուցիոնալացման արդյունքում ընտանիք վերադարձած երեխաների խնամքի պայմանների, նրանց կրթություն ստանալու, անհրաժեշտ առողջապահական ծառայություններից օգտվելու, ինչպես նաև այլ իրավունքների իրացման մշտադիտարկումը՝ հնարավոր խնդիրների վերհանման և դրանց՝ երեխայի լավագույն շահերից բխող կարգավորման նպատակով:

Վերոնշյալ, ինչպես նաև ապահինստիտուցիոնալացմանն առնչվող այլ հարցերի Պաշտպանն առավել մանրամասն անդրադարձել է 2019 թվականի տարեկան հաղորդմամբ: 2020 թվականին ևս, Պաշտպանը «Երեխայի իրավունքների մասին» ՄԱԿ-ի կոնվենցիայի դրույթների կիրառության մշտադիտարկման շրջանակներում իրականացրել է ապահինստիտուցիոնալացման գործընթացի, ընտանիք վերադարձած երեխաների իրավունքների իրացման մշտադիտարկում: Նոր կորոնավիրուսային համավարակի (COVID-19) պայմաններում մշտադիտարկումն իրականացվել է պետական իրավասու մարմիններին

համապատասխան հարցադրումներով գրություններ հասցեագրելու, ինչպես նաև այդ մարմինների իրավասու ներկայացուցիչների հետ աշխատանքային քննարկումների միջոցով:

Պաշտպանի գրությանն ի պատասխան՝ ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունը (սույն բաժնի սույն պարագրաֆում այսուհետ՝ Նախարարություն) հայտնել է, որ Ռազմավարական ծրագրի շրջանակներում 2020 թվականին իրականացվել են հետևյալ աշխատանքները.

ՀՀ կառավարության 2020 թվականի նոյեմբերի 26-ի N 1878-Ն որոշմամբ հաստատվել է «Գյումրի քաղաքի երեխաների սոցիալական հոգաժության կենտրոն» և «Գյումրու Ֆրիտյոֆ Նանսենի անվան երեխաների խնամքի և պաշտպանության N 2 գիշերօթիկ հաստատություն» պետական ոչ առևտրային կազմակերպությունները միաձուլման ձևով վերակազմակերպելու և «Շիրակի մարզի երեխայի և ընտանիքի աջակցության կենտրոն» պետական ոչ առևտրային կազմակերպություն ստեղծելու, գույք հետ վերցնելու և ամրացնելու, և Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2019 թվականի հոկտեմբերի 31-ի N 1507-Ն որոշման մեջ փոփոխություններ կատարելու մասին» որոշման նախագիծը:

Նախարարությունն ընդլայնել է ցերեկային խնամքի ծառայությունների ծածկույթը՝ Հայաստանի 20 խոշոր բնակավայրերում ծառայություններ պատվիրակելով հասարակական կազմակերպություններին: 2020 թվականին պատվիրակված լիազորություն ունեցող հասարակական կազմակերպությունների կողմից ցերեկային խնամքի ծառայություն է տրամադրվել միջինում 3566 երեխայի: Այդ ծառայությունները Նոր կորոնավիրուսային համավարակի (COVID-19) պայմաններում Հայաստանում հայտարարված արտակարգ դրության ժամանակահատվածում տրամադրվել են հեռավար եղանակով:

2020 թվականի հունվար ամսից պետության կողմից պատվիրակման միջոցով Հայաստանի 10 մարզերում և Երևան քաղաքում ոլորտային հասարակական կազմակերպությունների կողմից իրականացվել է «ՀՀ երեխաների շուրջօրյա խնամք և պաշտպանություն իրականացնող հաստատություններում խնամվող և հաստատությունում հայտնվելու ռիսկի խմբում գտնվող երեխաների ընտանիք վերադարձնելու և մուտքը հաստատություններ կանխարգելելու ծառայություններ», ներառյալ՝ «Կենսաբանական ընտանիք տեղափոխված և հաստատություն մուտքը կանխարգելված երեխաների ընտանիքների բնաիրային օգնության փաթեթի տրամադրում» ծրագիրը: Նշված ծրագրի շրջանակներում շուրջ 610 շահառու երեխա և նրանց ընտանիքները ստացել են ծրագրի նպատակներից բխող ծառայություններ՝ մասնագիտական, սոցիալական աջակցություն (սննդի զամբյուղ, էլեկտրաէներգիայի փոխհատուցում, բնաիրային փաթեթ):

Պետության կողմից պատվիրակված լիազորություններ ունեցող հասարակական կազմակերպությունների կողմից գնահատվել են ավելի քան 4176 երեխայի և նրանց ընտանիքների կարիքները, ցերեկային խնամքի ծառայություններում ընդգրկված երեխաների

կարիքների գնահատման արդյունքները ներառվել են կյանքի դժվարին իրավիճակում հայտնված երեխաների հաշվառման «Մանուկ» տեղեկատվական համակարգ:

Նախարարությունը խնամատարության ինստիտուտի զարգացման նպատակով հուշագիր է կնքել Հայ օգնության ֆոնդի երեխաների աջակցության կենտրոնի հետ, որի շրջանակներում իրականացվում է նաև կյանքի դժվարին իրավիճակում հայտնված և խնամատար ընտանիքներում խնամք և դաստիարակություն ստացող երեխաների, նրանց կենսաբանական ընտանիքների կարիքների համակողմանի մասնագիտական, շարունակական գնահատում:

Նախարարության տվյալների համաձայն՝ իրականացվել է շուրջ 4932 երեխայի կարիքների խորքային գնահատում, որը կազմում է ներկայում հաշվառված և կարիքները գնահատված՝ կյանքի դժվարին իրավիճակում հայտնված երեխաների շուրջ 73,2 տոկոսը:

Նախարարությունը տեղեկացրել է, որ երեխաների խնամք և պաշտպանություն իրականացնող շուրջօրյա պետական հաստատություններից (մանկատներից) 2020 թվականին ընտանիք է վերադարձել 47 երեխա: Վերջիններիս աջակցություն են ցուցաբերել մարզպետարանները, համայնքները, ոլորտային կազմակերպությունները: Որոշ երեխաներ ընդգրկվել են ցերեկային խնամքի ծառայություններում, ինչպես նաև ներառվել պետության կողմից պատվիրակված լիազորություններ իրականացնող կազմակերպությունների կողմից տրամադրվող ծառայություններում: Ընտանիքի հետ վերամիավորման առումով 452 երեխայի համար առկա են խոչընդոտներ, օրինակ, հաշմանդամության, ծանր հիվանդությունների պատճառով երեխայի խնամքից և դաստիարակությունից հրաժարվելու և որդեգրման հանձնելու համաձայնության, ծնողի առողջական վիճակի (որոշ դեպքերում՝ զուգակցված սոցիալապես խիստ անապահով վիճակով), երեխաների ծնողների ծնողական իրավունքների հստակեցման գործընթացների, ծնողների անհայտ բացակայող ճանաչված լինելու, ծնողական իրավունքները սահմանափակված կամ այդ իրավունքներից զրկված լինելու, ծնողի ազատազրկված լինելու, վերամիավորման համար ոչ բարենպաստ պայմանների առկայության, բնակարանային պայմանների, իսկ որոշ դեպքերում՝ բնակության վայրին մոտ ցերեկային կենտրոնի և (կամ) համայնքային վերականգնողական ծառայությունների բացակայության պատճառով:

Պաշտպանը 2019 թվականի տարեկան հաղորդմամբ արձանագրել էր, որ Նախարարության տվյալների համաձայն՝ երեխաների խնամք և պաշտպանություն իրականացնող գիշերօթիկ հաստատությունների և «Վանաձորի մանկատուն» ՊՈԱԿ-ի լուծարման արդյունքում շուրջ 70 երեխա չէր կարողացել վերադառնալ ընտանիք, քանի որ գնահատված կարիքների համաձայն՝ նրանց վերադարձը կենսաբանական ընտանիք գնահատվել էր բարձր ռիսկային: Պաշտպանի ներկայացրած՝ 2020 թվականի ընթացքում այդ երեխաների խնամքի կազմակերպմանն առնչվող հարցադրմանն ի պատասխան՝ Նախարարությունը հայտնել է, որ «Վորլդ Վիժն Հայաստան» և «ՍՕՍ մանկական գյուղեր»

հայկական բարեգործական հիմնադրամների հետ ձեռքբերված պայմանավորվածության համաձայն՝ իրականացվել է տվյալ երեխաների ընտանիքների կարիքների խորքային գնահատում, որի արդյունքում, ընտանիքների հետ կնքված վերամիավորման և միջամտության պլանների հիման վրա, հնարավոր է եղել ապահովել 21 երեխայի վերամիավորումն ընտանիքի հետ, 6 երեխայի խնամքը կազմակերպվում է խնամատար ընտանիքում, 26 երեխա շարունակում է խնամք ստանալ «Շիրակի մարզի երեխայի և ընտանիքի աջակցության կենտրոն» ՊՈԱԿ-ում, «ՍՕՍ մանկական գյուղեր» հայկական բարեգործական հիմնադրամում խնամք է ստանում 5 երեխա, «Հայկական Կարիտաս» բարեսիրական հասարակական կազմակերպության Վանաձորի «Սաբինե» փոքր խմբով տանը՝ 5 երեխա, իսկ «Երևանի «Զատիկ» երեխաների աջակցության կենտրոն» ՊՈԱԿ-ում՝ 7 երեխա:

Ընտանիք վերադարձած երեխաների կյանքի պայմանների նկատմամբ 2020 թվականին իրականացված վերահսկողության վերաբերյալ Պաշտպանի հարցադրմանն ի պատասխան՝ Նախարարությունը նշել է, որ այն դեպքերում, երբ մշակված են եղել անհատական զարգացման պլաններ՝ գործընկեր կազմակերպության կողմից վերահսկողությունն իրականացվել է զանգերի ու տնայցերի միջոցով՝ նոր կորոնավիրուսային համավարակի (COVID-19) պայմաններում հնարավոր ծավալով: Արդյունքում, ամրագրվել է, որ այդ ընտանիքների կենցաղային պայմանները հիմնականում շարունակում են մնալ անբավարար, որոշ դեպքերում առկա է վերանորոգում իրականացնելու կարիք, չկա ջրամատակարարման համակարգ և այլն:

Նախարարությունը հայտնել է, որ խնամատար ընտանիքի ինստիտուտի զարգացման նպատակով 2020 թվականին համագործակցության հուշագիր է կնքվել Հայ օգնության ֆոնդի երեխաների աջակցության կենտրոնի հետ: Հուշագրով ամրագրվել են «Խնամատարության անհամաչափ զարգացման հիմնախնդիրների վերհանում», «Պոտենցիալ խնամատար ծնողների հայտնաբերում, խորհրդատվության տրամադրում և ուղղորդում», «Ոլորտի համապատասխան մասնագետներին ցուցաբերել անհատական խորհրդատվական աջակցություն՝ պոտենցիալ խնամատար ծնողներին խորհրդատվության տրամադրման նպատակով», «Իրականացնել խնամատարության գործընթացը կարգավորող ընթացակարգերի վերլուծություններ և դրանց բարելավման վերաբերյալ առաջարկություններ», «Իրականացնել կարողությունների զարգացման դասընթացներ և մասնագիտական մենթորություն ԵՊ մասնագետների համար», «Ուսումնասիրել և ներկայացնել առաջարկություններ՝ խնամատար ծնողների ուսուցման դասընթացների կարգի վերաբերյալ» միջոցառումները, որոնց շրջանակներում իրականացվել են համապատասխան աշխատանքներ, այդ թվում՝ ոլորտի մասնագետների վերապատրաստումներ:

Հարկ է նշել, որ Նախարարության տվյալների համաձայն՝ 2020 թվականի դեկտեմբերի 30-ի դրությամբ խնամատար ընտանիքներում խնամք և դաստիարակություն են ստացել 78

երեխա: Հոգեզավակների թիվը տարվա ընթացքում փոփոխվել է՝ պայմանավորված 18 տարին լրանալու պատճառով խնամատարության դադարեցմամբ, ինչպես նաև ճգնաժամային խնամատարության ավարտով: Հոգեզավակներից 7-ն ունեն հաշմանդամություն: Նշել է նաև, որ 2020 թ. ընթացքում խնամատար ընտանիքներում խնամելու նպատակով բյուջետային հատկացումներ են նախատեսվել 94 երեխայի խնամքի համար:

Պաշտպանի գրությանն ի պատասխան՝ ՀՀ կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարությունը հայտնել է, որ 2020 թվականին վերակազմակերպման արդյունքում ձևավորվել են տարածքային մանկավարժահոգեբանական աջակցության երկու կենտրոններ: Մասնավորապես, ՀՀ կառավարության 2020 թվականի հունիսի 18-ի N 979-Ա որոշմամբ՝ «ՀՀ Գեղարքունիքի մարզի Գավառի N1 հատուկ դպրոց» ՊՈԱԿ-ը վերանվանվել է «Գեղարքունիքի տարածքային մանկավարժահոգեբանական աջակցության կենտրոն» ՊՈԱԿ-ի: ՀՀ կառավարության՝ 2020 թվականի հունիսի 18-ի N 1007-Ա որոշմամբ՝ «Աբովյանի մտավոր թերզարգացում ունեցող երեխաների N1 հատուկ (օժանդակ) դպրոց» ՊՈԱԿ-ը վերանվանվել է «Կոտայքի տարածքային մանկավարժահոգեբանական աջակցության կենտրոն» ՊՈԱԿ-ի:

ՀՀ կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարության տվյալների համաձայն՝ վերոնշյալ հատուկ դպրոցներում սովորող բոլոր աշակերտները՝ ընդհանուր թվով 86 սովորող, տեղափոխվել են հանրակրթական ուսումնական հաստատություններ: Մասնավորապես, Գավառի N1 հատուկ դպրոցից հանրակրթական ուսումնական հաստատություն է տեղափոխվել 57 աշակերտ, իսկ Աբովյանի մտավոր թերզարգացում ունեցող երեխաների N1 հատուկ (օժանդակ) դպրոցից՝ 29 աշակերտ:

Պաշտպանը շարունակելու է հետևողական լինել ապահինստիտուցիոնալացման գործընթացի պատշաճ իրականացման, բոլոր շահագրգիռ անձանց իրավունքների իրացման ապահովման, ինչպես նաև ընտանիք վերադարձած երեխաների իրավունքների պաշտպանության նպատակով իրավասու մարմինների կողմից իրականացվող վերահսկողության նկատմամբ:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը, վերահաստատելով Պաշտպանի 2019 թվականի տարեկան հաղորդմամբ ներկայացված առաջարկները, անհրաժեշտ է՝

1. իրականացնել լայն իրազեկումներ ապահինստիտուցիոնալացման քաղաքականության նպատակի, այդ գործընթացի էական սկզբունքների, ինչպես նաև ընտանիքում ապրելու երեխայի իրավունքի կարևորության վերաբերյալ.

2. կարիքների գնահատման հիման վրա անհատական մոտեցում ցուցաբերել և անհրաժեշտ աջակցություն տրամադրել ընտանիք վերադարձած երեխաներին, նրանց ընտանիքներին.

3. Հայաստանի Հանրապետության ամբողջ տարածքում ընդլայնել այլընտրանքային ծառայությունները և պարբերաբար իրականացնել ոլորտի մասնագետների վերապատրաստումներ:

4. մշակել հստակ ընթացակարգեր՝ ուղղված հաստատությունների վերակազմակերպման արդյունքում ընտանիք վերադարձած երեխաների խնամքի պայմանների, նրանց իրավունքների պատշաճ իրացման նկատմամբ արդյունավետ վերահսկողության իրականացմանը:

5. ձեռնարկել կենսաբանական ընտանիք վերադառնալու հնարավորություն չունեցող երեխաների՝ ընտանիքում ապրելու իրավունքի իրացումն ընտանիքահեն և համայնքահեն այլընտրանքային խնամքի միջոցով (խնամակալություն, խնամատարություն և որդեգրում) ապահովելու ուղղված գործուն միջոցներ:

6. ավելացնել խնամատար ընտանիքների թիվը (այդ թվում՝ մասնագիտացված), ինչպես նաև պարբերաբար վերապատրաստումներ իրականացնել խնամատար ծնող դառնալու ցանկություն հայտնած անձանց և խնամատար ծնողների հետ:

11. Երեխաների որդեգրման գործընթացը և ոլորտի խնդիրները

Երեխաներն ունեն ընտանիքում ապրելու և խնամվելու, ընտանիքում դաստիարակություն ստանալու և ընտանեկան ջերմությամբ մեծանալու իրավունք, որը նրանց երջանիկ և առողջ լինելու գրավականներից է: Ընտանեկան միջավայրում ապրելու հնարավորությունից զրկված երեխաները, հիմնականում հայտնվում են հաստատություններում, իսկ առավել խնդրահարույց իրավիճակներում՝ դրանցից դուրս: Երեխան, որը ժամանակավորապես կամ մշտապես իր ընտանեկան միջավայրից զրկված է, կամ իր լավագույն շահերի տեսակետից այդպիսի միջավայրում մնալ չի կարողանում ունի հատուկ պաշտպանության և օգնության իրավունք⁸⁸⁰:

Այն դեպքերում, երբ կենսաբանական ընտանիքում ապրելը չի բխում երեխայի իրավունքներից և երեխայի լավագույն շահից, պետությունը պետք է այլընտրանքային խնամքի տարբերակներ ապահովի⁸⁸¹: Այլընտրանքային խնամքի ձև է օրինակ երեխայի որդեգրման ինստիտուտը: Որդեգրման ընթացակարգում, և հատկապես որոշումների կայացման գործընթացում պետք է առաջնային ուշադրության արժանանան երեխայի լավագույն շահերը:

⁸⁸⁰ Տե՛ս «Երեխայի իրավունքների մասին» ՄԱԿ-ի կոնվենցիա, հոդված 20:

⁸⁸¹ Տե՛ս https://www.unicef.org/childfamily/index_24511.html հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

Երեխայի որդեգրման գործընթացի իրավական կարգավորումները սահմանված են «Երեխայի իրավունքների մասին» ՀՀ օրենքով, ՀՀ ընտանեկան օրենսգրքով, ինչպես նաև ՀՀ վավերացրած միջազգային կոնվենցիաներով:

Առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաների խնամքը և դաստիարակությունը ենթական է ապահովման պետության կողմից: Դա իրականանում է որդեգրման, խնամակալություն կամ հոգաբարձություն սահմանելու և խնամատար ընտանիքում տեղավորելու, իսկ դրա անհնարինության դեպքում՝ համապատասխան մանկատներում տեղավորելու միջոցով: Ընդ որում, խնամքի ձևն ընտրելիս հաշվի են առնվում երեխայի դաստիարակության հաջորդականության ապահովումը, մայրենի լեզուն, տարիքը, սեռը և այլն⁸⁸²: Որդեգրումն առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաների խնամքի և դաստիարակության կազմակերպման նախապատվելի ձևն է⁸⁸³:

Այսպիսով, որդեգրման գործընթացում երեխան, լինելով արդեն իսկ պետության ուշադրության ներքո իր տարիքով և հասունությամբ պայմանավորված, ունի էլ առավել մեծ հոգաձության և հատուկ վերաբերմունքի կարիք՝ հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ նա զրկված է ծնողական խնամքից:

Պետության կողմից հատկապես մեծ ջանքեր պետք է գործադրվեն օտարերկրյա որդեգրումների գործընթացում: Այն նույնպես պետք է իրականացվի երեխայի լավագույն շահերից ելնելով և միջազգային իրավունքով ճանաչված նրա հիմնական իրավունքների պահպանումով: Պետությունը, որպես առաջնահերթ խնդիր դնելով երեխայի խնամքի կազմակերպումը կենսաբանական ընտանիքում, պետք է պատշաճ համագործակցի այլ պետությունների հետ օտարերկրյա որդեգրման բնագավառում, որպեսզի կանխվի և բացառվի երեխաների առևանգումը և վաճառքը: Օտարերկրյա որդեգրումը պետք է կատարվի՝ հաշվի առնելով երեխայի լավագույն շահերը և նրա իրավունքները⁸⁸⁴:

ՀՀ-ի վերաբերյալ 2013 թվականի ամփոփիչ դիտարկումներում Երեխայի իրավունքների կոմիտեն ողջունելով «Երեխաների պաշտպանության և օտարերկրյա որդեգրման բնագավառում համագործակցության մասին» Հաագայի թիվ 33 կոնվենցիայի վավերացումը մտահոգություն է հայտնել դրանց իրագործման թերությունների առնչությամբ⁸⁸⁵: Դեռևս 2013 թվականին Կոմիտեի կողմից նշվել է, որ որդեգրման գործընթացի մշտադիտարկումը և վերանայումը կենտրոնացված չէ և իրականացվում են մարզային մակարդակով՝ ընտանիքի, կանանց և երեխաների պաշտպանության ստորաբաժանումների կողմից, մինչդեռ, որոշումները

⁸⁸² Տե՛ս «Երեխայի իրավունքների մասին» ՀՀ օրենք, հոդված 24:

⁸⁸³ Տե՛ս ՀՀ ընտանեկան օրենսգիրք, հոդված 112:

⁸⁸⁴ Տե՛ս «Երեխաների պաշտպանության և օտարերկրյա որդեգրման բնագավառում համագործակցության մասին» Հաագայի թիվ 33 կոնվենցիա:

⁸⁸⁵ Տե՛ս <https://www2.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/co/CRC-C-ARM-CO-3-4.pdf> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

կայացվում են տեղական դատարանների կողմից, որդեգրող ծնողների ընտրության չափորոշիչները չափազանց ֆորմալ են և հիմնված են պոտենցիալ ծնողների նյութական վիճակի, այլ ոչ՝ ծնողավարման հմտությունների վրա, որդեգրման գործընթացին մասնակցող սուբյեկտների մասնավոր գաղտնիքի պաշտպանությունն օգտագործվում է որպես հիմք՝ որդեգրման գործընթացի մշտադիտարկման սահմանափակումներն արդարացնելու նպատակով: Կոմիտեն առաջարկել է արդյունավետ մեխանիզմներ ստեղծել Հաագայի թիվ 33 կոնվենցիայի կատարումն ապահովելու ուղղությամբ: Այդ կապակցությամբ, ըստ Կոմիտեի դիտարկումների, պետք է ստեղծվի որդեգրման գործընթացի վերանայման կենտրոնացված համակարգ, սահմանվի որդեգրող ծնողների ընտրության հստակ չափորոշիչներ և ընթացակարգեր:

Ըստ Հաագայի թիվ 33 կոնվենցիայի լավագույն փորձի ներդրման վերաբերյալ ուղեցույցի՝ որդեգրման գործընթացում խնդիրների բացահայտման և դրանց հետագա կանխարգելման և բացառման համար, որդեգրման վերաբերյալ հսկողություն իրականացնող կենտրոնական մարմինները կարող են նաև որդեգրման մասին անանուն ինֆորմացիա ստանալ ծնողներից: Պետությունը որդեգրումից հետո պետք է տրամադրի ծառայությունների ամբողջություն, որոնց նպատակը երեխայի՝ իր համար նոր միջավայրում ինտեգրման ապահովումն է⁸⁸⁶:

Հարկ է արձանագրել, որ ՀՀ-ում որդեգրման վերաբերյալ օրենսդրության մեջ 2017 թվականին կատարվել են որոշակի փոփոխություններ:

Որդեգրման վերաբերյալ ՀՀ օրենսդրության մեջ անհրաժեշտ փոփոխություններին Պաշտպանն անդրադարձել է 2019 թվականի տարեկան հաղորդմամբ: Այլ օրենսդրական կարգավորումների թվում նշվել էր, որ պետք է ամրագրվեն միջազգային որդեգրումների հետագա վերահսկողության արդյունավետ և հստակ մեխանիզմներ, և որպես նշվածի իրագործման միջոց պետք է փոփոխվի որդեգրման կարգը: Պետք է բարձրացվի որդեգրման գործընթացի արդյունավետությունը:

Որդեգրման գործող ընթացակարգերի խնդիրների վերաբերյալ ՄԱԿ-ի Երեխայի իրավունքների կոմիտեն արձանագրել է, որ պետք է ստեղծել որդեգրման գործընթացի վերանայման կենտրոնացված համակարգ, սահմանել որդեգրող ծնողների ընտրության հստակ չափորոշիչներ և ընթացակարգեր, որոնք հիմնված կլինեն ոչ միայն նրանց նյութական վիճակի, այլ նաև՝ այլ պայմանների վրա, որոնք երեխային հնարավորություն կընձեռեն՝ մեծանալ առողջ և ապահով միջավայրում՝ պատասխանատու ծնողների հետ, սահմանել կարգ՝ որդեգրող ծնողներին որդեգրումից առաջ վերապատրաստման և օժանդակության ծառայություններ մատուցելու մասին, և ստեղծել որդեգրման գործընթացի բոլոր քայլերի՝ անկախ մարմի կողմից մշտադիտարկման համակարգ:

---

⁸⁸⁶ Տե՛ս <https://assets.hcch.net/docs/bb168262-1696-4e7f-acf3-fbbd85504af6.pdf> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

Համաձայն ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության տվյալների՝ «Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2010 թվականի մարտի 18-ի N 269-Ն որոշման մեջ փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» ՀՀ կառավարության որոշման նախագիծը դեռևս 2019 թվականին է ներկայացվել ՀՀ վարչապետի աշխատակազմ: Սակայն ՀՀ վարչապետի 2019 թ. հոկտեմբերի 17-ի թիվ 02/11.4/46897-2019 հանձնարարականով նախագիծը հետ է ուղարկվել՝ օրենսդրական հիմքերի ապահովումից հետո ներկայացնելու նպատակով: 2020 թ. հոկտեմբերի 1-ին ՀՀ վարչապետի աշխատակազմ է ներկայացվել «Հայաստանի Հանրապետության ընտանեկան օրենսգրքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» ՀՀ օրենքի նախագծի լրամշակված տարբերակը: Ըստ Նախարարության՝ «Որդեգրել ցանկացող Հայաստանի Հանրապետությունում մշտապես բնակվող Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիների, որդեգրման ենթակա երեխաների հաշվառման, որդեգրել ցանկացող անձանց որդեգրման ենթակա երեխաների մասին տեղեկությունների տրամադրման, որդեգրել ցանկացող անձանց և որդեգրման ենթակա երեխաների համադրման, որդեգրել ցանկացող անձանց կողմից երեխայի որդեգրման, որդեգրել ցանկացող անձանց և որդեգրման ենթակա երեխաների վերաբերյալ տվյալների գաղտնիության պահպանման կարգը և որդեգրման գործընթացի հետ կապված փաստաթղթերի օրինակելի ձևերը հաստատելու և Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2010 թվականի մարտի 18-ի N 269-Ն որոշումն ուժը կորցրած ճանաչելու մասին» ՀՀ կառավարության որոշման լրամշակված նախագիծը հնարավոր կլինի ներկայացնել՝ օրենսդրական հիմքերի ապահովումից հետո:

Այսպիսով, որդեգրման համակարգում նախատեսվող փոփոխությունները պետք է կատարվեն հնարավոր կարճ ժամկետներում՝ առանձնակի ուշադրություն պետք է դարձվի նաև օտարերկրյա որդեգրումների գործընթացին՝ հաշվի առնելով այլ երկրի քաղաքացիների կողմից որդեգրված ՀՀ քաղաքացի երեխաների հետագա կյանքի նկատմամբ վերահսկողության կառավարման դժվարությունները:

Ուստի, Պաշտպանը վերահաստատում է 2019 թվականի տարեկան հաղորդմամբ նշված առաջարկները և արձանագրում է, որ *անհրաժեշտ է՝ հնարավորինս սեղմ ժամկետներում ապահովել օրենսդրական հիմքերը որդեգրման կարգը հաստատելու մասին ՀՀ կառավարության որոշման նախագիծը լրամշակելու և շրջանառելու համար:*

12. Երեխայի լավագույն շահերի ապահովումը ՀՀ ԱՆ հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայությունում հարուցված կատարողական վարույթների ընթացքում, այդ թվում՝ նոր կորոնավիրուսային համավարակի (Covid-19) պայմաններում

2020 թվականին Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրվել են դիմումներ ՀՀ ԱՆ հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայությունում (սույն հաղորդման սույն պարագրաֆում

այսուհետ՝ Ծառայություն) հարուցված կատարողական վարույթների ընթացքում երեխաների լավագույն շահերով առաջնորդվելու, կատարողական թերթի պահանջների պատշաճ կատարումն ապահովելու վերաբերյալ:

Բողոքներով հիմնականում բարձրացվել են հարկադիր կատարողի կողմից անգործություն ցուցաբերելու, կատարողական վարույթն անհիմն կասեցնելու, կատարողական թերթում նշված պահանջների պարզաբանման նպատակով հարկադիր կատարողի կողմից դատարան դիմելու անհրաժեշտության դեպքում դատարան չդիմելու վերաբերյալ հարցեր: Բացի այդ, անձինք, դիմելով Պաշտպանին, բարձրացրել են այն հարցը, որ երկարատև շփման բացակայության, ծնողի հոգեբանական ազդեցության պատճառով երեխայի՝ մյուս ծնողի հետ շփվել և տեսակցել չցանկանալու պարագայում հարկադիր կատարողը չի ձեռնարկել կատարողական թերթի պահանջների կատարումն ապահովելուն ուղղված պատշաճ միջոցներ:

ՀՀ արդարադատության նախարարության (սույն բաժնի սույն պարագրաֆում այսուհետ՝ Նախարարություն) տվյալների համաձայն՝ 2020 թվականի ընթացքում երեխայի հետ ծնողի տեսակցություններին և երեխայի խնամքի կազմակերպմանն առնչվող կատարողական վարույթների վերաբերյալ Նախարարությունը ստացել է 15 բողոք: Ալիմենտային, երեխային դատական ակտով սահմանված բնակության վայր տեղափոխելու և տեսակցությունների գործերով Ծառայության դեմ ներկայացվել են՝ վարչական կարգով՝ 27 բողոք, իսկ դատական կարգով՝ 11 բողոք:

2020 թվականին հարկադիր կատարողի կողմից կատարողական վարույթի շրջանակներում փորձաքննություն նշանակելիս ներգրավվող հոգեբանական կենտրոնների վերաբերյալ Նախարարությունը հայտնել է, որ երեխային դատական ակտով սահմանված բնակության վայր տեղափոխելուն, ինչպես նաև ծնողի հետ երեխայի տեսակցություններին վերաբերող կատարողական թերթերի կատարման շրջանակում Ծառայությունն աշխատել է ոչ միայն «Ժեստ» հոգեբանական կենտրոնի, այլ նաև օրենքով սահմանված կարգով անցկացված մրցույթների արդյունքում ընտրված՝ «Մանդալա հոգեբանական կենտրոն» հասարակական կազմակերպության և «Երանգ-Արտ ստուդիո» ՍՊԸ-ի հետ:

Հարկ է նշել, որ 2020 թվականին Պաշտպանին հասցեագրված դիմումներով, բողոքներով, փաստաբանների հարցումներով բարձրացվել է նաև նոր կորոնավիրուսային համավարակի (COVID-19) պայմաններում երեխայի հետ ծնողի տեսակցությունների կայացման ապահովմանը վերաբերող կատարողական վարույթների կասեցման հարցը:

Այս առումով, Նախարարությունը հայտնել է, որ Հայաստանում հայտարարված արտակարգ դրության պայմաններում Նախարարությունը ստացել է Ծառայությունում հարուցված՝ երեխայի հետ ծնողի տեսակցությունների կայացման ապահովմանը վերաբերող կատարողական վարույթների կասեցմանն առնչվող 4 բողոք: Նշել է, որ այդ բողոքների կապակցությամբ իրականացված ուսումնասիրություններով պարզվել է, որ նոր

կորոնավիրուսային համավարակի (COVID-19) տարածումը կանխելու նպատակով համապատասխան կատարողական գործողություններ չեն իրականացվել, իսկ կատարողական վարույթները կասեցվել են «Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենքի 38-րդ հոդվածի 6-րդ կետի հիման վրա: Հայտնել է նաև, որ կասեցված բոլոր կատարողական վարույթները հետագայում վերսկսվել են և իրականացվել են կատարողական թերթերի կատարմանն ուղղված անհրաժեշտ գործողություններ:

Ներկայացված խնդրահարույց հարցերին անդրադարձ է կատարված ստորև:

12.1 Երեխայի և ծնողի տեսակցությունների կայացման ապահովումը

2020 թվականին արդիական է մնացել երեխայի և ծնողի տեսակցությունների կայացմանը մյուս ծնողի կողմից խոչընդոտելու դեպքում հարկադիր կատարողի կողմից տվյալ հանգամանքը չարձանագրելու կամ պատշաճ չարձանագրելու, ինչպես նաև ՀՀ քրեական օրենսգրքի 167.1 հոդվածով նախատեսված՝ ծնողի կամ այլ մերձավոր ազգականի և երեխայի միջև տեսակցության իրականացմանը խոչընդոտելու հանցակազմի առկայությունը ստուգելու նպատակով ՀՀ գլխավոր դատախազություն չդիմելու հարցը:

Այս առումով հարկ է նշել, որ լայն տարածում ունեն այն դեպքերը, երբ ծնողներից մեկը կամայական կերպով արգելում է մյուս ծնողի շփումը երեխայի հետ և խոչընդոտում տեսակցությունների կայացմանը: Նման դեպքերում առանձնահատուկ կարևոր է իրավասու մարմնի՝ Ծառայության դերը կատարողական թերթի պահանջների պատշաճ կատարումն ապահովելու հարցում:

Նշված խնդրով Պաշտպանին 2020 թվականին նույնպես բողոքներ են հասցեագրվել:

Նախարարության տվյալների համաձայն՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 167.1 հոդվածով նախատեսված՝ ծնողի կամ այլ մերձավոր ազգականի և երեխայի միջև տեսակցության իրականացմանը խոչընդոտելու հանցակազմի հատկանիշների հնարավոր առկայությունը ստուգելու նպատակով 2020 թվականին Ծառայության կողմից ՀՀ գլխավոր դատախազություն են ուղարկվել 18 կատարողական վարույթներով նյութեր՝ քրեաիրավական գնահատական տալու համար, որի հիման վրա հարուցվել է 6 քրեական գործ:

Ծնողներից մեկի կողմից մյուս ծնողի հետ երեխայի շփումն արգելելու, տեսակցությունների կայացմանը խոչընդոտելու հարցն ունի համակարգային բնույթ: Հետևաբար, այս առումով առկա է նման դեպքերում իրավասու մարմինների կողմից խնդրի արագ և արդյունավետ կարգավորմանն ուղղված հստակ գործիքակազմ մշակելու անհրաժեշտություն, որի հիմքում կդրվի ցանկացած իրավիճակում երեխայի լավագույն շահերով առաջնորդվելու հրամայականը:

Առաջնահերթ կարևորություն ունի նաև երեխաների իրավունքներին առնչվող կատարողական վարույթներով հարկադիր կատարողների վերապատրաստումների

իրականացման հարցը: Ավելին, նման վերապատրաստումները պետք է կազմակերպվեն պարբերաբար՝ համապատասխան հարկադիր կատարողների պարտադիր մասնակցությամբ:

Ուշադրության է արժանի այն հանգամանքը, որ Նախարարության տվյալների համաձայն՝ 2020 թվականի ընթացքում Ծառայության աշխատակիցների համար նման վերապատրաստում չի կազմակերպվել:

Հարկ է նշել, որ Պաշտպանին դիմած անձինք բարձրացրել են այն հարցը, որ երեխայի կողմից ծնողին տեսակցել չցանկանալը մեծամասամբ պայմանավորված է այդ ծնողի հետ երեխայի շփման երկարատև բացակայությամբ, ինչպես նաև մյուս ծնողի կամ այլ մերձավոր ազգականի կողմից երեխայի նկատմամբ հոգեբանական ճնշումներ գործադրելով, որի կապակցությամբ առկա է հարկադիր կատարողի կողմից գործուն միջոցներ ձեռնարկելու, այդ թվում՝ ոչ միայն փորձաքննություն նշանակելու, այլ նաև կատարողական գործողություններին, մասնավորապես՝ տեսակցությունների կայացման ապահովմանը, համապատասխան մասնագետներ (օրինակ՝ հոգեբան, մանկավարժ, սոցիալական աշխատող) ներգրավելու անհրաժեշտություն:

Այս առումով ուշագրավ է այն, որ Պաշտպանին հասցեագրվող դիմումները և բողոքները վկայում են, որ հարկադիր կատարողը կատարողական գործողություններին համապատասխան մասնագետի, հիմնականում՝ հոգեբանի ներգրավումն ու մասնակցությունը երբեմն չի ապահովում նույնիսկ այն դեպքում, երբ նման անհրաժեշտության վերաբերյալ բարձրաձայնում է և վերջինիս է դիմում կատարողական վարույթի կողմը:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը կատարողական գործողություններին, ըստ անհրաժեշտության, համապատասխան մասնագետների ներգրավման կարևորությանն անդրադարձել է նաև 2019 թվականի տարեկան հաղորդմամբ՝ միջազգային փորձի հիման վրա ներկայացնելով համապատասխան առաջարկներ:

Միաժամանակ, Պաշտպանի 2019 թվականի տարեկան հաղորդմամբ մանրամասն ներկայացվել են նաև հարկադիր կատարողի կողմից փորձաքննություն նշանակելիս կատարողական վարույթն այդ հիմքով գրեթե միշտ կասեցնելուն, փորձաքննություն նշանակելու հիմքով կատարողական վարույթի կասեցմամբ պայմանավորված երկարատև ձգձգումներին, փորձաքննություն նշանակելիս մշտապես միևնույն հոգեբանական կենտրոնի հետ աշխատելուն վերաբերող, ինչպես նաև մի շարք այլ խնդրահարույց հարցեր, որոնք արդիական են մնացել նաև 2020 թվականի ընթացքում:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը, վերահաստատելով Պաշտպանի 2019 թվականի տարեկան հաղորդմամբ ներկայացված առաջարկները, անհրաժեշտ է՝

1. մշակել ծնողներից մեկի կողմից մյուս ծնողի հետ երեխայի շփումն արգելելու, տեսակցությունների կայացմանը խոչընդոտելու դեպքերում իրավասու մարմինների կողմից խնդրի արագ և արդյունավետ կարգավորմանն ուղղված հստակ գործիքակազմ՝ հիմքում

դնելով ցանկացած իրավիճակում երեխայի լավագույն շահերով առաջնորդվելու հրամայականը.

2. պարբերաբար կազմակերպել հարկադիր կախարողների պարտադիր վերապատրաստումներ՝ երեխաների իրավունքներին առնչվող կախարողական վարույթներով կախարողական գործողություններ իրականացնելիս երեխաների լավագույն շահերի ապահովման, երեխայակենտրոն մոտեցում ցուցաբերելու նպատակով.

3. պատշաճ արձանագրել երեխայի հետ ծնողի տեսակցությունների կայացմանը խոչընդոտելու բոլոր դեպքերը և սահմանված կարգով միջոցներ ձեռնարկել դրանց բացառման ուղղությամբ.

4. բացառել հարկադիր կախարողների կողմից կախարողական թերթի պահանջների մեկնաբանումը և կախարողական թերթի մեկնաբանման անհրաժեշտություն առաջանալու պարագայում օրենսդրությամբ սահմանված կարգով դիմել կախարողական թերթ տված դատարան.

5. ցանկացած իրավիճակում երեխաների լավագույն շահերի ապահովման նպատակով նրանց իրավունքներին առնչվող կախարողական վարույթների շրջանակներում սերտ համագործակցել հոգեբանների, մանկավարժների և սոցիալական աշխատողների հետ՝ ըստ անհրաժեշտության նրանց ներգրավելով նաև կոնկրետ կախարողական գործողությունների կատարմանը, այդ թվում՝ տեսակցությունների կայացման ապահովմանը:

12.2 Կատարողական վարույթների կասեցումը նոր կորոնավիրուսային համավարակի (COVID-19) պայմաններում

Նոր կորոնավիրուսային համավարակի (COVID-19) տարածմամբ պայմանավորված՝ Ծառայության կողմից 2020 թվականի գարնանը կասեցվել են տեսակցությունների կայացման ապահովմանը վերաբերող բոլոր կատարողական վարույթները, որի հետևանքով ծնողները տևական ժամանակ զրկված են եղել իրենց երեխաներին տեսակցելու, նրանց հետ շփվելու հնարավորությունից: Խնդիրը կայացել է նրանում, որ կատարողական վարույթի կասեցման և դրա հետևանքով այդ ժամանակահատվածում կատարողական գործողություններ չկատարվելու պայմաններում երեխայի հետ համատեղ բնակվող ծնողը չի թույլատրել և խոչընդոտել է մյուս ծնողի հետ երեխայի տեսակցությունների կայացմանը:

Նշված խնդրի կապակցությամբ Մարդու իրավունքների պաշտպանին են հասցեագրվել դիմումներ, բողոքներ, փաստաբանների հարցումներ, որոնցով նշվել է, որ տվյալ ժամանակահատվածում տեսակցությունների կայացման ապահովմանը վերաբերող բոլոր կատարողական վարույթները Ծառայության կողմից կասեցվել են և հարկադիր կատարողները կատարողական գործողություններ չեն կատարում: Պաշտպանին դիմած անձինք բարձրացրել են այն հարցը, որ առանց կատարողական գործողությունների

կատարման հնարավոր չէ ապահովել երեխաների հետ իրենց տեսակցությունը՝ իրենց և երեխայի մյուս ծնողի միջև չափազանց լարված հարաբերություններով, մյուս ծնողի, ինչպես նաև երեխայի մերձավոր այլ ազգականների կողմից տեսակցությունների կայացմանը խոչընդոտելով պայմանավորված:

Այս առումով հարկ է նշել, որ Ծառայությունը տեսակցությունների կայացման ապահովմանը վերաբերող բոլոր կատարողական վարույթները կասեցրել էր «Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենքի 38-րդ հոդվածի 6-րդ կետի հիման վրա, համաձայն որի՝ հարկադիր կատարողն **իրավունք ունի** կասեցնել կատարողական վարույթը, եթե գործում է անհաղթահարելի ուժ, որը ժամանակավորապես խոչընդոտում է կատարողական գործողությունների կատարումը:

Նշված համակարգային խնդրի կապակցությամբ Մարդու իրավունքների պաշտպանը գրություն է հասցեագրել Նախարարություն: Պաշտպանի աշխատակազմը տվյալ հարցը բանավոր կարգով քննարկել է նաև Ծառայության իրավասու ներկայացուցչի հետ, որը հայտնել է, որ «Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենքի 38-րդ հոդվածի 6-րդ կետով նախատեսված հիմքով կասեցվել են տեսակցությունների կայացման ապահովմանը վերաբերող բոլոր կատարողական վարույթները և իրենք իրավասու չեն կատարողական գործողություններ իրականացնել:

Խնդրի առնչությամբ Պաշտպանի դիտարկումները վերաբերել են հետևյալին.

Ծնողների հետ կանոնավոր անձնական փոխհարաբերություններ և անմիջական շփումներ պահպանելը երեխայի հիմնարար իրավունքներից է: Միաժամանակ, ծնողն իր երեխայի հետ շփվելու, նրա դաստիարակության, կրթության, առողջության, լիարժեք ու ներդաշնակ զարգացման մասին հոգ տանելու իրավունք ունի:

ՀՀ Սահմանադրության 76-րդ հոդվածի համաձայն՝ արտակարգ կամ ռազմական դրության ժամանակ չեն կարող ժամանակավորապես կասեցվել կամ լրացուցիչ սահմանափակումների ենթարկվել ՀՀ Սահմանադրության 36-րդ և 37-րդ հոդվածներով սահմանված՝ երեխայի իրավունքները, ինչպես նաև ծնողների իրավունքները և պարտականությունները: ՀՀ Սահմանադրության վերոնշյալ հոդվածին հղում է կատարվել նաև ՀՀ կառավարության 2020 թվականի մարտի 16-ի «Հայաստանի Հանրապետությունում արտակարգ դրություն հայտարարելու մասին» N 298-Ն որոշմամբ:

Չնայած վերոնշյալ իրավական կարգավորումներին՝ Ծառայության կողմից տեսակցությունների կայացման ապահովմանը վերաբերող բոլոր կատարողական վարույթները կասեցնելու և կատարողական գործողություններ չիրականացնելու հետևանքով 2020 թվականին հայտարարված արտակարգ դրության ընթացքում սահմանափակվել են երեխաների և նրանց ծնողների՝ ՀՀ Սահմանադրությամբ երաշխավորված իրավունքները:

Հարկ է նաև նշել, որ «Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենքի 38-րդ հոդվածի 6-րդ կետի բովանդակությունից բխում է, որ **կատարողական**

գործողությունների կատարմանը ժամանակավորապես խոչընդոտող անհաղթահարելի ուժ գործելու հիմքով կատարողական վարույթը կասեցնելը հարկադիր կատարողի իրավունքն է, այլ ոչ թե պարտականությունը:

Միանշանակ, ստեղծված իրավիճակում պետք է առանձնահատուկ ուշադրության արժանանար կատարողական գործողություններում ներգրավված անձանց, այդ թվում՝ երեխաների առողջության պահպանման հարցը, սակայն դա պետք է տեղի ունենար համապատասխան մասնագիտական քննարկումների հիման վրա, ինչպես նաև այլընտրանքային եղանակների միջոցով երեխայի ու ծնողի շփման ապահովման դիտարկմամբ:

Պաշտպանն արձանագրում է, որ նոր կորոնավիրուսային համավարակի (COVID-19) տարածման հետևանքով տվյալ ժամանակահատվածում ստեղծված իրադրությամբ պայմանավորված՝ Ծառայությունը, առաջնորդվելով ցանկացած իրավիճակում երեխաների լավագույն շահերի ապահովման հրամայականով և Սահմանադրությամբ նախատեսված վերոնշյալ երաշխիքների հաշվառմամբ, պետք է իրականացնել խնդրի առավել խորքային և բովանդակային դիտարկում, այդ թվում՝ իրավասու այլ մարմինների և համապատասխան մասնագետների ներգրավմամբ քննարկումներ իրականացնելու միջոցով:

Բացի այդ, անհրաժեշտ էր, որ նոր կորոնավիրուսային համավարակի (COVID-19) պայմաններում հնարավոր ռիսկերի գնահատմամբ և ոլորտի մասնագետների հետ խորհրդակցությամբ՝ մշակվել առանձին դեպքերին անհատական մոտեցում ցուցաբերելու գործիքակազմ, իրավասու այլ մարմինների հետ համագործակցությամբ քննարկման առարկա դարձվել տվյալ ժամանակահատվածում կատարողական գործողությունները, այդ թվում՝ երեխայի և ծնողի տեսակցությունների կայացման ապահովումը, այլընտրանքային եղանակներով իրականացնելու հնարավորության հարցը (օրինակ՝ երեխայի և ծնողի շփումը տեսազանգի միջոցով ապահովելը, հարկադիր կատարողի կողմից տեսազանգի, հեռախոսազանգի, էլեկտրոնային ծանուցման միջոցով կատարողական վարույթով պարտապանին տեսակցության կայացմանը չխոչընդոտելու հորդոր ներկայացնելը, իսկ տեսակցության կայացմանը վերջինիս կողմից խոչընդոտելու պարագայում՝ համապատասխան արձանագրություն կազմելը):

Առանձնահատուկ կարևոր է եղել նաև հարկադիր կատարողների կողմից կատարողական վարույթի կողմերի հետ խնդրի և ստեղծված իրավիճակում իրենց իրավունքների իրացման հնարավորությունների վերաբերյալ իրազեկման պատշաճ աշխատանքներ իրականացնելը:

Հարկ է նշել, որ Պաշտպանի գրությանն ի պատասխան՝ Նախարարությունը հայտնել է, որ Ծառայության կողմից կայացված՝ երեխաների հետ տեսակցությունների կայացումն ապահովելու վերաբերյալ կատարողական վարույթները կասեցնելու մասին որոշումը հիմնված չի եղել արտակարգ դրություն հայտարարելու ուժով իրավունքների սահմանափակում նախատեսող կարգավորումների վրա: Նշել է, որ տվյալ

Ժամանակահատվածում Ծառայության կողմից իրականացվող բնականոն վարչարարությանը խոչընդոտող օբյեկտիվ հանգամանքների առկայությունն է հիմք հանդիսացել իրավիճակն անհաղթահարելի ուժ որակելու համար՝ ելնելով արտակարգ դրության ընթացքում տեսակցությունների անհնարինության, վարչարարության բնականոն ընթացքի խաթարման և սոցիալական պատասխանատվության դրդապատճառներից:

Միաժամանակ, Նախարարությունը հայտնել է, որ երեխաների հետ տեսակցությունների կայացումն ապահովելու վերաբերյալ կատարողական վարույթները 2020 թվականի մայիսի 18-ին վերսկսվել են:

Այսպիսով, հաշվի առնելով ՀՀ Սահմանադրությամբ, «Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենքով նախատեսված վերոնշյալ դրույթները, ինչպես նաև երեխաների լավագույն շահերին առաջնահերթ ուշադրություն դարձնելու պարտավորությունը՝ Ծառայության կողմից տեսակցությունների կայացման ապահովմանը վերաբերող բոլոր կատարողական վարույթները կասեցնելը եղել է խնդրահարույց:

Այսպիսով, քննարկվող հարցի կապակցությամբ անհրաժեշտ էր՝

1. նոր կորոնավիրուսային համավարակի (COVID-19) տարածմամբ պայմանավորված՝ Ծառայության կողմից տեսակցությունների կայացման ապահովմանը վերաբերող բոլոր կատարողական վարույթները կասեցնելու վերաբերյալ որոշում կայացնելուց առաջ իրականացնել խնդրի առավել խորքային և բովանդակային դիտարկում, այդ թվում՝ իրավասու այլ մարմինների և համապատասխան մասնագետների ներգրավմամբ քննարկումներ իրականացնելու միջոցով.

2. հարկադիր կատարողների կողմից կատարողական վարույթի կողմերի հետ իրականացնել իրազեկման պարզաճ աշխատանքներ խնդրի և սպեղծված իրավիճակում իրենց իրավունքների իրացման հնարավորությունների վերաբերյալ.

3. հնարավոր ռիսկերի գնահատմամբ և ոլորտի մասնագետների հետ խորհրդակցությամբ՝ մշակվել առանձին դեպքերին անհատական մոտեցում ցուցաբերելու գործիքակազմ.

4. իրավասու այլ մարմինների հետ համագործակցությամբ՝ քննարկման առարկա դարձնել փոխալ ժամանակահատվածում կատարողական գործողությունները, այդ թվում՝ երեխայի և ծնողի տեսակցությունների կայացման ապահովումը, այլընտրանքային եղանակներով իրականացնելու հնարավորության հարցը (օրինակ՝ երեխայի և ծնողի շփումը տեսազանգի միջոցով ապահովելը, հարկադիր կատարողի կողմից տեսազանգի, հեռախոսազանգի, էլեկտրոնային ծանուցման միջոցով կատարողական վարույթով պարտապանին տեսակցության կայացմանը չխոչընդոտելու հորդոր ներկայացնելը, իսկ տեսակցության կայացմանը վերջինիս կողմից խոչընդոտելու պարագայում՝ համապատասխան արձանագրություն կազմելը):

13. Երեխայի խնամք և պաշտպանություն իրականացնող հաստատություններում խնամվող 18 տարին լրացած սաների, շրջանավարտների և շրջանավարտ չհամարվող նախկին սաների ինքնուրույն կյանք վարելուն, հասարակությունում լիարժեք ներգրավվելուն, ինչպես նաև բնակարանային ապահովմանը վերաբերող հարցեր

Երեխայի խնամք և պաշտպանություն իրականացնող հաստատություններում խնամվող 18 տարին լրացած սաների, այդ հաստատությունների շրջանավարտների և շրջանավարտ չհամարվող նախկին սաների իրավունքների իրացման ապահովմանը, այդ թվում՝ ինքնուրույն կյանք վարելուն, հասարակությունում լիարժեք ներգրավվելուն, ինչպես նաև բնակարանային ապահովմանը վերաբերող հարցերը մշտապես գտնվել են Մարդու իրավունքների պաշտպանի ուշադրության ներքո: Պաշտպանի նախորդ տարեկան հաղորդումներով ևս անդրադարձ է կատարվել երեխաների խնամք և պաշտպանություն իրականացնող հաստատություններում խնամվող և նախկինում խնամք ստացած 18 տարին լրացած անձանց իրավունքների իրացման ապահովմանը վերաբերող հիմնահարցերին⁸⁸⁷:

2020 թվականին արդիական են մնացել երեխաների խնամք և պաշտպանություն իրականացնող հաստատություններում 18 տարին լրացած սաների խնամվելուն, նրանց և այդ հաստատությունների շրջանավարտների, ինչպես նաև շրջանավարտ չհամարվող նախկին սաների ինքնուրույն կյանք վարելուն, հասարակությունում լիարժեք ներգրավվելուն և բնակարանային ապահովմանը վերաբերող խնդիրները:

«Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության տվյալների համաձայն՝ 2020 թվականի դեկտեմբերի 31-ի դրությամբ Խարբերդի մասնագիտացված մանկատանը խնամվել է 145 չափահաս անձ, իսկ Մարի Իզմիրլյանի անվան մանկատանը՝ 23 չափահաս անձ: Նշված հաստատություններում խնամվող բոլոր չափահաս անձինք ունեն հաշմանդամություն:

«Կապանի թիվ 3 հատուկ կրթահամալիր» ՊՈԱԿ-ը տեղեկացրել է, որ 2020 թվականի փետրվար ամսին նախկինում հաստատությունում բնակվող 8 չափահաս անձինք տեղավորվել են «Ջերմիկ անկյուն» հիմնադրամի ՀՀ Արարատի մարզի Գեղանիստ համայնքում գտնվող խմբային տանը և 2020 թվականի դեկտեմբերի 31-ի դրությամբ հաստատությունում չի բնակվել որևէ չափահաս անձ:

«Հանրապետական թիվ 2 հատուկ կրթահամալիր» ՊՈԱԿ-ը տեղեկացրել է, որ 2020 թվականի դեկտեմբերի 31-ի դրությամբ հաստատությունում բնակվել է 24 չափահաս անձ՝ 15

⁸⁸⁷ Առավել մանրամասն տե՛ս, օրինակ, 2018 թվականի ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին տարեկան հաղորդում, էջեր 644-647, հասանելի է <https://ombuds.am/images/files/8f03a4f279d0491fd510fca443f8f269.pdf> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

տղա և 9 աղջիկ: Տվյալ հաստատությունում բնակվող բոլոր չափահաս անձինք ևս ունեն հաշմանդամություն:

Այս առումով Մարդու իրավունքների պաշտպանի մշտադիտարկման արդյունքները վկայում են, որ երեխաների խնամք և պաշտպանություն իրականացնող հաստատություններում հաշմանդամություն ունեցող մեծ թվով չափահաս անձանց գտնվելու հիմնական պատճառն այն է, որ տարիներ շարունակ պետությունը չի ձեռնարկել այդ անձանց կողմից ինքնուրույն կյանք վարելու հմտություններ ձեռք բերելու ապահովմանն ուղղված միջոցներ՝ նրանց կարիքների և զարգացման հնարավորությունների գնահատման համապատասխան:

ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունից հայտնել են, որ 2020 թվականի չորրորդ եռամսյակում նախարարության կողմից կազմակերպվել են քննարկումներ, որոնց արդյունքում որոշվել է ձեռնարկել միջոցներ 18 տարին լրացած հաշմանդամություն ունեցող անձանց և անչափահասների համար նախատեսված պետական հաստատություններում խնամք ստացող անձանց կարողությունների և հմտությունների գնահատման գործընթացը կազմակերպելու նպատակով: Նշել են, որ գնահատման արդյունքների հիման վրա հստակեցվելու են անկախ ապրելու իրավունքի իրացմանն ուղղված աշխատանքները:

Հայտնել են նաև, որ 2020 թվականին ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության Մասնագիտական կողմնորոշման և կարիերայի ուղղորդման կենտրոնի կողմից վերապատրաստվել են երեխաների շուրջօրյա խնամք և պաշտպանություն իրականացնող հաստատությունների 17 մասնագետներ՝ նոր գործիքակազմի ներդրման միջոցով մասնագիտական կողմնորոշման ուղղությամբ մասնագիտացված աշխատանքներ իրականացնելու նպատակով:

ՀՀ կառավարության կողմից 2019 թ. հոկտեմբերի 7-ին ընդունվել է N 1555-Ն որոշումը, որով ֆինանսական միջոցներ են ուղղվել Հայաստանի Հանրապետության մանկատան շրջանավարտների բնակարանային ապահովման խնդիրների լուծմանը՝ բնակարանի գնման վկայագրերի տրամադրման միջոցով:

Ծրագրում ընդգրկված շահառուները հնարավորություն են ստանում Հայաստանի Հանրապետության տարածքում ձեռք բերել 6,3 մլն դրամը չգերազանցող բնակարաններ, իսկ սեփական միջոցներ ներդնելու դեպքում կարող են ձեռք բերել 6,3 մլն դրամը գերազանցող արժեքով բնակարաններ:

ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունից տեղեկացրել են, որ այս ծրագրի շրջանակներում 2019 թվականին բնակարանի գնման վկայագրեր են տրամադրվել մանկատան 55 շրջանավարտների:

ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության տվյալների համաձայն՝ 2020 թվականին ևս ՀՀ կառավարության 2019 թվականի նոյեմբերի 7-ի թիվ 1555-Ն որոշմամբ

Ֆինանսական միջոցներ են ուղղվել Հայաստանի Հանրապետության մանկատան շրջանավարտների բնակարանային ապահովման խնդիրների լուծմանը, որի արդյունքում 2020 թվականին բնակարանի գնման վկայագիր ձեռք բերելու իրավունք են ստացել մանկատան 149 շրջանավարտներ: Մասնավորապես՝

- ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարի 2020թ. հունվարի 30-ի 14-Ա/1 հրամանով բնակարանի գնման վկայագիր ձեռք բերելու իրավունք են ստացել մանկատան 31 շրջանավարտներ,
- ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարի 2020թ. փետրվարի 27-ի 38-Ա/1 հրամանով՝ մանկատան 47 շրջանավարտներ,
- ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարի 2020թ. սեպտեմբերի 17-ի 157-Ա/1 հրամանով՝ մանկատան 31 շրջանավարտներ,
- ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարի 2020թ. դեկտեմբերի 2-ի 201-Ա/1 հրամանով՝ մանկատան 5 շրջանավարտներ,
- ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարի 2020թ. դեկտեմբերի 28-ի 215-Ա/1 հրամանով՝ մանկատան 8 շրջանավարտներ,
- ՀՀ կառավարության 2020թ. օգոստոսի 13-ի N 1325-Ն որոշմամբ՝ 3 սաներ,
- ՀՀ կառավարության հուլիսի 30-ի N 1269-Ն որոշմամբ՝ 24 սաներ:

Միաժամանակ, ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունից հայտնել են, որ 2020 թվականին երեխաների խնամք և պաշտպանություն իրականացնող հաստատությունների շրջանավարտներից 1-ն ապահովվել է աշխատանքով:

Երեխաների խնամք և պաշտպանություն իրականացնող հաստատությունների շրջանավարտների բնակարանային ապահովման ծրագրի շրջանակներում հաշմանդամություն ունեցող շրջանավարտների համար արտոնություններ սահմանված լինելուն վերաբերող հարցի կապակցությամբ ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունից տեղեկացրել են, որ հաշմանդամություն ունեցող շրջանավարտների համար ինչպես 2019 թվականին, այնպես էլ 2020 թվականին հատուկ հաշվառում չի իրականացվել և նրանց բնակարանով ապահովելու արտոնություններ սահմանված չեն:

Հարկ է արձանագրել, որ դրական է հաստատությունների շրջանավարտներին բնակարաններով ապահովելու ուղղությամբ 2020 թվականին ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության կողմից համապատասխան աշխատանքների իրականացումը: Ուշադրության է արժանի այն հանգամանքը, որ 2019 թվականին բնակարանի գնման վկայագիր ձեռք բերելու իրավունք են ստացել մանկատան 55 շրջանավարտներ, իսկ 2020 թվականին նրանց թիվն ավելացել է՝ դառնալով 149:

Այնուամենայնիվ, շարունակում է խնդրահարույց մնալ երեխաների խնամք և պաշտպանություն իրականացնող հաստատություններում 18 տարին լրացած սաների

խնամվելու հարցը՝ ինչպես նշված սաների, այնպես էլ նրանց հետ միևնույն վայրում բնակվող երեխաների հիմնարար իրավունքների ապահովման տեսանկյունից:

Հատկապես խնդրահարույց է այն, որ Խարբերդի մասնագիտացված մանկատանը տարիներ շարունակ խնամվում են մեծ թվով 18 տարին լրացած սաներ, որոնք բոլորն ունեն հաշմանդամություն, իսկ պետության կողմից պատշաճ միջոցներ չեն ձեռնարկվում «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների մասին» ՄԱԿ-ի կոնվենցիայով երաշխավորված՝ անկախ ապրելու և համայնքում ներգրավվելու նրանց իրավունքի իրացումն ապահովելու, ինչպես նաև կարիքների և զարգացման հնարավորությունների գնահատման հիման վրա բնակարանային ապահովման խնդիրները լուծելու ուղղությամբ:

Ընդ որում, Խարբերդի մասնագիտացված մանկատանը և Մարի Իզմիրյանի անվան մանկատանը խնամվող 18 տարին լրացած սաների թիվը վերջին տարիներին ավելացել է: Մասնավորապես, 2018 թվականի տվյալներով՝ Խարբերդի մասնագիտացված մանկատանը խնամվել է 124 չափահաս անձ, իսկ Մարի Իզմիրյանի անվան մանկատանը՝ 12 չափահաս անձ: 2019 թվականին Խարբերդի մասնագիտացված մանկատանը խնամվել է 132 չափահաս անձ, իսկ Մարի Իզմիրյանի անվան մանկատանը՝ 19 չափահաս անձ: Միաժամանակ, ինչպես արդեն նշվել է, 2020 թվականին Խարբերդի մասնագիտացված մանկատանը խնամվել է 145 չափահաս անձ, իսկ Մարի Իզմիրյանի անվան մանկատանը՝ 23 չափահաս անձ: Ուշադրության է արժանի նաև այն հանգամանքը, որ տվյալ հաստատություններում խնամվող բոլոր չափահաս անձինք ունեն հաշմանդամություն:

Վերոնշյալ վիճակագրական տվյալները ևս մեկ անգամ փաստում են, որ քննարկվող խնդիրն ունի համակարգային բնույթ և վերջին տարիներին, այդ թվում՝ 2020 թվականի ընթացքում, պետության կողմից չեն ձեռնարկվել գործուն միջոցներ երեխաների խնամք և պաշտպանություն իրականացնող հաստատություններում 18 տարին լրացած սաների խնամվելով պայմանավորված խնդիրների կարգավորման նպատակով:

Քննարկվող խնդրի նկատմամբ պետության կողմից տարիներ շարունակ ցուցաբերվող նման մոտեցումն անընդունելի է:

ՄԱԿ-ի Երեխայի իրավունքների կոմիտեն 2013 թվականի հունիսի 14-ի եզրափակիչ դիտարկումներում անդրադառնալով նշված խնդրին⁸⁸⁸ իր մտահոգությունն է հայտնել այն կապակցությամբ, որ հաշմանդամություն ունեցող երեխաները շարունակում են մնալ հաստատություններում նույնիսկ այն ժամանակ, երբ լրանում է հաստատությունում խնամք ստանալու նրանց տարիքը: Երեխայի իրավունքների կոմիտեն իր մտահոգությունն է հայտնել նաև այն կապակցությամբ, որ պետությունը բավարար աջակցություն չի ցուցաբերում հաստատությունների շրջանավարտներին և նշել, որ պետությունը պետք է առավելագույն

⁸⁸⁸ Տե՛ս ՄԱԿ-ի Երեխայի իրավունքների կոմիտեի 2013 թվականի հունիսի 14-ի եզրափակիչ դիտարկումները, հասանելի է <https://www2.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/co/CRC-C-ARM-CO-3-4.pdf> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

աջակցություն ցուցաբերի նրանց՝ կրթություն ստանալու և աշխատանք ունենալու հարցերում, ինչպես նաև տրամադրի պատշաճ բնակելի տարածք:

Ինչ վերաբերում է երեխաների խնամք և պաշտպանություն իրականացնող հաստատությունների 18 տարին լրացած որոշ սաների խմբային տներում տեղավորելուն, ապա այն ընդհանուր առմամբ դրական միտում է, սակայն խնդրահարույց է այդ անձանց ինքնուրույն կյանք վարելը և հասարակությունում լիարժեք ներգրավումն ապահովելու տեսանկյունից: Այս առումով ուշադրության է արժանի նաև այն հանգամանքը, որ հիմնականում այդ անձինք ունեն հաշմանդամություն: 18 տարին լրացած անձինք նշված խմբային տներում բնակվում են ավելի քիչ թվով անձանց հետ, սակայն, միևնույն է, նման միջավայրում ևս առկա են հաստատությանը բնորոշ պայմաններ, որի պատճառով պատշաճ կերպով չի ապահովվում այդ անձանց անկախ ապրելու և համայնքում ներգրավվելու իրավունքի իրացումը:

Այս հարցին անդրադարձել է ՄԱԿ-ի Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների հարցերով կոմիտեն: Կոմիտեի 2017 թվականի հոկտեմբերի 27-ի թիվ 5 ընդհանուր մեկնաբանության⁸⁸⁹ 1-ին կետով նշված է, որ հաշմանդամություն ունեցող անձանցից շատերը չունեն իրենց նախընտրած համայնքներում ինքնուրույն կյանք վարելու հնարավորություն: Միջոցները հիմնականում ուղղվում են ոչ թե հաշմանդամություն ունեցող անձանց հասարակության մեջ ինքնուրույն կյանք վարելու հնարավորությունները զարգացնելուն, այլ հաստատություններում նրանց խնամքը կազմակերպելուն:

ՄԱԿ-ի Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների հարցերով կոմիտեի վերոնշյալ ընդհանուր մեկնաբանության 16-րդ կետի համաձայն՝ ինքնուրույն կյանք վարելն անձի ինքնավարության և ազատության կարևոր բաղադրիչներից է և ինքնին չի ենթադրում, որ անձը պետք է ապրի միայնակ: Նույն կետով նաև սահմանված է, որ ո՛չ հարյուրից ավելի բնակիչ ունեցող հաստատությունները, ո՛չ հինգից ութ բնակիչ ունեցող խմբային տները, ո՛չ էլ անգամ անհատական տները չեն կարող չափահաս անձի համար ինքնուրույն կյանք վարելու հնարավորություն ապահովել, եթե դրանցում առկա են հաստատություններին բնորոշ պայմաններ: Այդպիսի պայմաններ են, օրինակ, այնտեղ բնակվող անձանց՝ առօրյա հարցերի վերաբերյալ որոշումներ կայացնելու և իրենց հետ ապրող անձանց շրջանակն ընտրելու հնարավորությունից զրկված լինելը:

Այսպիսով, անհրաժեշտ է, որպեսզի պետության կողմից ձեռնարկվեն գործուն միջոցներ ինչպես երեխաների խնամք և պաշտպանություն իրականացնող հաստատություններում

---

⁸⁸⁹ Տե՛ս ՄԱԿ-ի Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների հարցերով կոմիտեի 2017 թվականի հոկտեմբերի 27-ի թիվ 5 ընդհանուր մեկնաբանությունը, հասանելի է <http://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=6QkG1d%2fPPRiCAqhKb7yhsnbHatvuFkZ%2bt93Y3D%2baa2q6qfzOy0vc9Qie3KjjeH3GA0srJgyP8IRbCjW%2fSqmYQHwGkfikC7stLHM9Yx54L8veT5tSkEU6ZD3ZYxFwEgh> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

խնամվող և (կամ) սովորող երեխաներին ինքնուրույն կյանքին նախապատրաստելու, այնպես էլ այդ հաստատությունների 18 տարին լրացած սաներին իրենց համայնքներում ինքնուրույն կյանք վարելու, հասարակությունում լիարժեք ներգրավվելու հնարավորություն ապահովելու նպատակով:

Այս առումով անհրաժեշտ է նաև երեխաների խնամք և պաշտպանություն իրականացնող հաստատություններում խնամվող 18 տարին լրացած սաների կարիքների և զարգացման հնարավորությունների գնահատման հիման վրա սահմանել նրանց բնակարանային ապահովմանն ուղղված օրենսդրական գործունե երաշխիքներ:

Բացի այդ, հարկ է արձանագրել, որ ՀՀ կառավարության 2019 թ. հոկտեմբերի 7-ի N 1555-Ն որոշմամբ նախատեսված՝ «Հայաստանի Հանրապետության մանկատան շրջանավարտներին բնակարանի ապահովում» միջոցառման շրջանակներում սահմանվել է շահառուների չափազանց նեղ շրջանակ, մասնավորապես, ծրագրի շահառու են միայն երեխաների խնամք և պաշտպանություն իրականացնող պետական հաստատությունների շրջանավարտները: Այս առումով խնդրահարույց է այն, որ առկա օրենսդրական կարգավորումներով նախատեսված չեն երեխաների խնամք և պաշտպանություն իրականացնող մասնավոր հաստատությունների շրջանավարտների բնակարանային ապահովմանն ուղղված գործունե երաշխիքներ:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի ուսումնասիրությունները, ինչպես նաև Պաշտպանին հասցեագրված դիմումները և բողոքները փաստում են, որ տարիներ շարունակ արդիական են երեխաների խնամք և պաշտպանություն իրականացնող հաստատություններում խնամք ստացած և մինչ 18 տարին լրանալն այդ հաստատություններից տարբեր պատճառներով (հիմնականում՝ իրենց կամքից անկախ հանգամանքների բերումով) դուրս գրվելու հետևանքով շրջանավարտ չհամարվող նախկին սաների բնակարանային ապահովման խնդիրները, քանի որ առկա օրենսդրական կարգավորումներով նախատեսված չեն նաև տվյալ անձանց բնակարանային ապահովմանն ուղղված գործունե երաշխիքներ: Խնդիրը պայմանավորված է ինչպես երեխաների խնամք և պաշտպանություն իրականացնող պետական, այնպես էլ մասնավոր հաստատությունների շրջանավարտ չհամարվող նախկին սաների բնակարանային ապահովմանն ուղղված օրենսդրական երաշխիքների բացակայությամբ: Նշվածի հետևանքով տվյալ չափահաս անձինք, զրկված լինելով պետական աջակցությունից և ապահովված չլինելով բնակարանով, չեն ունենում ինքնուրույն կյանք վարելու և հասարակությունում լիարժեք ներգրավվելու հնարավորություն:

Այնուամենայնիվ, հարկ է նշել, որ երեխաների խնամք և պաշտպանություն իրականացնող հաստատություններում խնամք ստացած և մինչ 18 տարին լրանալն այդ հաստատություններից դուրս գրվելու հետևանքով շրջանավարտ չհամարվող նախկին սաների բնակարանային ապահովմանն ուղղված երաշխիքներ սահմանելուն զուգահեռ անհրաժեշտ է նաև նախատեսել այդ երաշխիքներից օգտվելու իրավունք ունեցող անձանց

շրջանակը որոշելու հստակ չափանիշներ, այդ թվում՝ մինչ 18 տարին լրանալը հաստատությունից նրանց դուրս գրվելու հիմքի, ինչպես նաև բնակարանով ապահովված լինելու կամ չլինելու հանգամանքի հաշվառմամբ:

Ներկայացված խնդիրների արդյունավետ կարգավորումը, ինչպես նաև դրանով պետության ստանձնած պարտավորությունների պատշաճ կատարումն ապահովելու նպատակով անհրաժեշտ է, որպեսզի պետության կողմից սահմանվեն համապատասխան երաշխիքներ՝ ուղղված երեխաների խնամք և պաշտպանություն իրականացնող ինչպես պետական, այնպես էլ մասնավոր հաստատություններում խնամվող 18 տարին լրացած սաների, այդ հաստատությունների շրջանավարտների և շրջանավարտ չհամարվող նախկին սաների իրավունքների իրացման ապահովմանը՝ նրանցից յուրաքանչյուրի կարգավիճակից բխող առանձնահատկությունների հաշվառմամբ:

Պետության կողմից նման մոտեցման կարևորությունը կայանում է նրանում, որ պետության հոգածության ներքո պետք է գտնվեն կյանքի դժվարին իրավիճակում հայտնված և երեխաների խնամք և պաշտպանություն իրականացնող հաստատությունում խնամք ստացող կամ ստացած բոլոր անձինք, որոնք չափահաս դառնալուց հետո ունենում են բնակարանային ապահովման, ինչպես նաև հասարակությունում լիարժեք ներգրավվելու և ինքնուրույն կյանք վարելու հետ կապված խնդիրներ:

Հարկ է նաև նշել, որ ՀՀ կառավարության կողմից 2019 թ. հոկտեմբերի 3-ին ընդունվել է «18-23 տարեկան անձանց նկատմամբ, որպես պետության կողմից տրամադրվող հետխնամքի աջակցություն, մասնագիտացված խնամատարության իրականացման կարգը սահմանելու մասին» N 1371-Ն որոշումը: Նշված որոշման հավելվածով սահմանվել է մասնագիտացված խնամատար ընտանիքում «առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաների թվին պատկանող կամ կյանքի դժվարին իրավիճակում հայտնված հաշմանդամություն կամ ծանր առողջական խնդիրներ ունեցող, հոգեկան կամ վարքի խանգարումով տառապող, խոր սթրես ապրած, հոգեցնցման (հոգեկան տրավմայի) ենթարկված 18-23 տարեկան այն անձանց խնամք տրամադրելու կարգը, որոնց նկատմամբ 18 տարին լրանալու օրվա դրությամբ սահմանված է եղել խնամակալություն կամ հոգաբարձություն կամ իրականացվել է խնամատարություն կամ որոնց 18 տարին լրանալու օրվա դրությամբ խնամք է տրամադրվել բնակչության սոցիալական պաշտպանության հաստատություններում կամ շուրջօրյա լրիվ խնամք տրամադրող այլ կազմակերպությունում»:

Մարդու իրավունքների պաշտպանն ի գիտություն է ընդունում երեխաների խնամք և պաշտպանություն իրականացնող հաստատություններում խնամվող 18 տարին լրացած սաների և շրջանավարտների իրավունքների ապահովման ուղղությամբ ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության կողմից իրականացվող միջոցառումները և 2021 թվականի ընթացքում ևս հետևողական է լինելու դրանց պատշաճ և շարունակական կատարումն ապահովելու նկատմամբ:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ առաջարկվում է՝

1. երեխաների խնամք և պաշտպանություն իրականացնող հաստատություններում խնամվող և (կամ) սովորող երեխաների համար պարբերաբար կազմակերպել ինքնուրույն կյանք վարելու վերաբերյալ դասընթացներ:

2. ձեռնարկել երեխաների խնամք և պաշտպանություն իրականացնող հաստատությունների 18 փարին լրացած սաներին իրենց համայնքներում ինքնուրույն կյանք վարելու, հասարակությունում լիարժեք ներգրավվելու հնարավորություն ապահովելուն ուղղված գործուն միջոցներ՝ առանձնահատուկ ուշադրություն դարձնելով հաշմանդամություն ունեցող սաների անկախ ապրելու և համայնքում ներգրավվելու իրավունքի իրացման ապահովմանը:

3. ընդլայնել առկա համայնքահեն ծառայությունները՝ հաշմանդամություն ունեցող երեխաներին և չափահաս անձանց համապատասխան ծառայություններ մատուցելու նպատակով:

4. երեխաների խնամք և պաշտպանություն իրականացնող հաստատություններում խնամվող 18 փարին լրացած սաների կարիքների և զարգացման հնարավորությունների գնահատման հիման վրա սահմանել նրանց բնակարանային ապահովմանն ուղղված օրենսդրական գործուն երաշխիքներ:

5. սահմանել երեխաների խնամք և պաշտպանություն իրականացնող ոչ միայն պետական, այլ նաև մասնավոր հաստատությունների շրջանավարտների բնակարանային ապահովմանն ուղղված օրենսդրական գործուն երաշխիքներ:

6. սահմանել երեխաների խնամք և պաշտպանություն իրականացնող հաստատություններում խնամք ստացած և մինչ 18 փարին լրանալն այդ հաստատություններից դուրս գրվելու հետևանքով շրջանավարտ չհամարվող նախկին սաների բնակարանային ապահովմանն ուղղված օրենսդրական գործուն երաշխիքներ: Միաժամանակ, նախատեսել այդ երաշխիքներից օգտվելու իրավունք ունեցող անձանց շրջանակը որոշելու հստակ չափանիշներ, այդ թվում՝ մինչ 18 փարին լրանալը հաստատությունից նրանց դուրս գրվելու հիմքի, ինչպես նաև բնակարանով ապահովված լինելու կամ չլինելու հանգամանքի հաշվառմամբ:

7. պետական բյուջեով համապատասխան միջոցներ նախատեսել և հատկացնել վերոնշյալ միջոցառումների իրականացման նպատակով:

14. Երեխաների իրավունքները նոր կորոնավիրուսային համավարակի (Covid-19) պայմաններում

Երեխաների իրավունքները պետք է մշտապես գտնվեն պետության առանձնահատուկ ուշադրության և հոգաճության ներքո: Նոր կորոնավիրուսային համավարակի (COVID-19) (սույն բաժնի սույն պարագրաֆում այսուհետ՝ նաև Համավարակ) պայմաններում առավել

կարևորվել է երեխաների իրավունքների ապահովումը: Ի սկզբանե խնդիրն այն էր, որ Համավարակի տարածումն անկանխատեսելի էր ամբողջ աշխարհում, այդ թվում՝ Հայաստանում:

Համավարակի պայմաններում հատկապես երեխաներն առավել խոցելի են նոր մարտահրավերների պայմաններում: Ուսումնասիրությունը վկայում է, որ Համավարակը երեխաների համար առաջացրել է ինչպես համակարգային, այնպես էլ անհատական խնդիրներ:

Համավարակի ողջ ընթացքում Մարդու իրավունքների պաշտպանը գործադրել է իր լիազորությունները՝ որպես «Երեխայի իրավունքների մասին» ՄԱԿ-ի կոնվենցիայի դրույթների կիրառության մշտադիտարկում իրականացնող մարմին:

Համավարակն, իհարկե, արագ տարածմամբ առաջացրել է բարդություններ պետությունների համար, այդ թվում՝ երեխաների իրավունքների պաշտպանության տեսանկյունից: Չնայած դրան, երեխաների իրավունքների լիարժեք ապահովումը պահանջում էր պետության արագ արձագանք, անհատական մոտեցում և մատչելի, պատշաճ և լայն իրազեկումներ:

2020 թվականի ընթացքում Համավարակի պայմաններում կիրառվող սահմանափակումների հետևանքով երեխաների իրավունքներին վերաբերող հիմնական համակարգային խնդիրներից են եղել նրանց կրթության իրավունքի պատշաճ իրացման ապահովումը, ինչպես նաև ընտանիքի հետ երեխաների վերամիավորումը: Այդ խնդիրներին առավել մանրամասն անդրադարձ է կատարված ստորև:

14.1. Նոր կորոնավիրուսային համավարակով (COVID-19) պայմանավորված սահմանափակումների հետևանքով հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում (այդ թվում՝ հատուկ հանրակրթական) կրթության իրավունքի խնդիրներ

2020 թվականին նոր կորոնավիրուսային համավարակի (COVID-19) պայմաններում մեծ մարտահրավեր էր յուրաքանչյուր երեխայի կրթության պատշաճ կազմակերպումն ինչպես առկա, այնպես էլ հեռավար եղանակով: Կրթությունն առկա եղանակով կազմակերպելիս առաջացել են հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում հակահամաճարակային կանոնների, սանիտարահիգիենիկ պայմանների պահպանմամբ երեխաների կրթությունը պատշաճ կազմակերպելու հետ կապված խնդրահարույց հարցեր: Կրթությունը հեռավար եղանակով կազմակերպելիս ևս խնդիրներ են առաջացել՝ կապված հեռավար դասերին մասնակցելու համար երեխաներին անհրաժեշտ հեռահաղորդակցության միջոցներով (օրինակ՝ համակարգիչ, պլանշետ կամ հեռախոս), ինչպես նաև համապատասխան ծավալով ինտերնետային կապի հասանելիությամբ ապահովելու, կրթական գործընթացում բոլոր

երեխաների ներգրավվածությունը երաշխավորելու, նրանց՝ կրթությունից դուրս մնալու դեպքերը բացառելու հետ:

Հարկ է նշել, որ առանձնահատուկ ուշադրության է արժանի Համավարակի տարածումը կանխելու նպատակով կիրառված սահմանափակումների պայմաններում կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող երեխաների կրթության իրավունքի իրացումը համընդհանուր ներառականության համատեքստում ապահովելու հարցը, քանի որ 2020 թվականի ընթացքում այս առումով ևս արձանագրվել են խնդիրներ: Դրանք ներկայացված են սույն հաղորդման «Մարդու իրավունքների պաշտպանը՝ որպես «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների մասին» ՄԱԿ-ի կոնվենցիայի դրույթների կիրառության մշտադիտարկող մարմին» բաժնում:

Յուրաքանչյուր երեխայի կրթության իրավունքի ապահովման հարցում հիմնարար նշանակություն ունի պետության դերը: Հատկապես նման արտակարգ իրավիճակներում պետությունը պարտավոր է հրատապ միջոցներ ձեռնարկելու միջոցով կանխել համակարգային խնդիրների առաջացումը, իսկ առաջացման պարագայում՝ ապահովել դրանց արդյունավետ և արագ կարգավորումը:

Պետությունը պարտավոր է նաև երաշխավորել Համավարակի տարածումը կանխելու նպատակով կիրառվող սահմանափակումների պայմաններում յուրաքանչյուր երեխայի կրթության պատշաճ կազմակերպմանն առնչվող խնդիրներին անհատական մոտեցում ցուցաբերելու, ինչպես նաև համապատասխան միջոցներ ձեռնարկելու և մասնագետների ներգրավման միջոցով դրանք սեղմ ժամկետներում կարգավորելու հնարավորություն:

«Հարդու իրավունքների պաշտպանը՝ որպես «Երեխայի իրավունքների մասին» ՄԱԿ-ի կոնվենցիայի դրույթների կիրառության մշտադիտարկում իրականացնող մարմին, 2020 թվականին նախաձեռնել և իրականացրել է առկա, ինչպես նաև հեռավար եղանակով կրթության կազմակերպման միջոցով հիմնական հանրակրթական ծրագրերի կազմակերպման գործընթացի մշտադիտարկում, որի շրջանակներում մանրամասն հարցադրումներով գրություններ է հասցեագրել ՀՀ կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարություն (սույն բաժնի սույն պարագրաֆում այսուհետ՝ Նախարարություն), ինչպես նաև տեղի են ունեցել բանավոր, առցանց քննարկումներ պետական և տեղական ինքնակառավարման իրավասու մարմինների ներկայացուցիչների հետ:

Մարդու իրավունքների պաշտպանն արձանագրում է, որ հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում և, առհասարակ, երեխաների շրջանում Համավարակի տարածման կանխումն առաջնահերթ կարևորության հարց է: Այս համատեքստում Պաշտպանը կարևորում է դիմակ կրելը և Համավարակի տարածումը կանխելու հակահամաճարակային մյուս կանոնները պահպանելը: Այնուամենայնիվ, բարձրացված հարցերը պահանջում են անհատական մոտեցում՝ հաշվի առնելով, որ դրանք առնչվում են երեխաների հիմնարար

իրավունքներին, նրանց լավագույն շահերի ապահովմանը, այդ թվում՝ յուրաքանչյուր երեխայի կրթության իրավունքի երաշխավորմանը:

Պաշտպանի մշտադիտարկման արդյունքում արձանագրված հիմնական խնդիրներից մեկը վերաբերել է նրան, որ ի սկզբանե, Հայաստանում հեռավար կրթությանն անցում կատարելու պահի դրությամբ, Նախարարության կողմից դեռևս սահմանված չի եղել «Հանրակրթության մասին» ՀՀ օրենքով նախատեսված՝ հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում հեռավար (դիստանցիոն) կրթության կազմակերպման կարգը:

Մասնավորապես, 2020 թվականի մարտի 6-ին ընդունված և 2020 թվականի ապրիլի 2-ին ուժի մեջ մտած՝ ««Հանրակրթության մասին» օրենքում լրացումներ և փոփոխություններ կատարելու մասին» ՀՀ օրենքի 1-ին հոդվածի համաձայն՝ «Հանրակրթության մասին» ՀՀ օրենքի 3-րդ հոդվածի 1-ին մասը լրացվել է 6.1 կետով, համաձայն որի՝ հեռավար (դիստանցիոն) կրթությունը կրթական ծրագրի իրականացման ձև է, որի շրջանակներում անմիջական և ոչ անմիջական ուսուցման գործընթացը սովորողի և ուսուցչի միջև իրականացվում է հիմնականում տեղեկատվական տեխնոլոգիաների և հեռահաղորդակցության միջոցներով, սակայն **հիմնական հանրակրթական ծրագրերի կազմակերպման ընթացքում կարող է կիրառվել կրթության պետական կառավարման լիազորված մարմնի սահմանած կարգով՝ բացառիկ դեպքերում և որոշակի ժամկետով:**

«Հանրակրթության մասին» ՀՀ օրենքի 30-րդ հոդվածի 1-ին մասի 26.5 կետի համաձայն՝ կրթության պետական կառավարման լիազորված մարմնի իրավասություններից է հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում հեռավար (դիստանցիոն) կրթության կազմակերպման կարգը սահմանելը:

Նշված հարցի կապակցությամբ պարզաբանումներ ստանալու նպատակով 2020 թվականի ապրիլի 23-ին Պաշտպանը գրություն է հասցեագրել Նախարարություն, որին ի պատասխան՝ Նախարարությունը 2020 թվականի մայիսի 8-ին ստացված գրությամբ տեղեկացրել է, որ ««Հանրակրթության մասին» օրենքում լրացումներ և փոփոխություններ կատարելու մասին» ՀՀ օրենքի հիման վրա «Հանրակրթության մասին» ՀՀ օրենքում սահմանվել է «հեռավար (դիստանցիոն) կրթություն» կրթական ծրագրի իրականացման ձևը: Հայտնել է նաև, որ շրջանառվել է նշված օրենքից բխող՝ Հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում հեռավար (դիստանցիոն) կրթության կազմակերպման կարգը, որն այդ ժամանակահատվածում ուղարկվել էր ՀՀ արդարադատության նախարարություն՝ կարծիքի:

Միաժամանակ, Պաշտպանի աշխատակազմին ՀՀ կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարությունը պարզաբանել է, որ հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում հեռավար կրթության կազմակերպման կարգը տվյալ պահին դեռևս սահմանված չի եղել, քանի որ գտնվել է մշակման փուլում: Տեղեկացրել է նաև, որ հիմնական հանրակրթական ծրագրերը հեռավար կրթության միջոցով կազմակերպելիս առաջնորդվել են «Հանրակրթության մասին» ՀՀ օրենքով նախատեսված վերոնշյալ կարգավորումներով,

ինչպես նաև ժամանակավորապես հեռավար կրթության անցնելու մասին տարածվել է շրջաբերական:

Այս առումով հարկ է արձանագրել, որ «Հանրակրթության մասին» ՀՀ օրենքի վերոնշյալ կարգավորումներից բխում է, որ հիմնական հանրակրթական ծրագրերը հեռավար կրթության միջոցով կազմակերպելիս անհրաժեշտ էր, որ նախապես առկա լինե՞ր դրա վերաբերյալ Նախարարության կողմից սահմանված կարգ: Նշված կարգով պետք է հստակեցված լինեին հիմնական հանրակրթական ծրագրերը հեռավար կրթության միջոցով կազմակերպելուն վերաբերող կարգավորումները: **Մինչդեռ, Հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում հեռավար (դիստանցիոն) կրթության կազմակերպման կարգը սահմանվել է ՀՀ կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարի 2020 թվականի մայիսի 20-ի N 09-Ն հրամանով, որն ուժի մեջ է մտել 2020 թվականի հունիսի 15-ին:**

Պետական իրավասու մարմնի կողմից Հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում հեռավար (դիստանցիոն) կրթության կազմակերպման կարգը նախապես սահմանած չլինելը և այն միայն հեռավար կրթությանն անցում կատարելուց հետո սահմանելը ոչ միայն չի բխել «Հանրակրթության մասին» ՀՀ օրենքի պահանջներից, այլ նաև գործնականում խնդիրներ է առաջացրել կրթությունը հեռավար եղանակով պատշաճ կազմակերպելու և այդ գործընթացում իրավական որոշակիություն ապահովելու առումով:

Վերոնշյալը վկայում է այն մասին, որ նման արտակարգ իրավիճակների պայմաններում հնարավոր համակարգային խնդիրների առաջացումը կանխելու և բացառելու նպատակով պետական իրավասու մարմինների կողմից պետք է իրականացվի բոլոր հնարավոր խնդրահարույց հարցերի նախնական դիտարկում, ինչպես նաև ողջամիտ ժամկետներում այդ խնդրահարույց հարցերի կարգավորմանն ուղղված արդյունավետ միջոցների ձեռնարկում և գործնականում դրանց իրագործման ապահովում:

Հեռավար եղանակով կրթության կազմակերպման միջոցով հիմնական հանրակրթական ծրագրերի կազմակերպման գործընթացի մշտադիտարկման արդյունքում Պաշտպանի արձանագրած հաջորդ խնդիրը վերաբերում է նրան, որ 2020 թվականի ընթացքում երեխաների կրթությունը հեռավար եղանակով կազմակերպելու պայմաններում՝ որոշ ընտանիքների համար խնդրահարույց է եղել երեխաների կրթության իրավունքի պատշաճ իրացման ապահովումը՝ կապված հեռահաղորդակցության միջոց (օրինակ՝ համակարգիչ, պլանշետ կամ հեռախոս) և (կամ) համապատասխան ծավալով ինտերնետային կապի հասանելիություն չունենալու հետ:

Պաշտպանի գրությանն ի պատասխան՝ Նախարարությունը ևս արձանագրել է, որ հեռավար ուսուցման ընթացքում ի հայտ են եկել սովորողների՝ հեռահաղորդակցության միջոցներ և ինտերնետային կապի հասանելիություն չունենալու հետ կապված խնդիրներ: Միաժամանակ, հայտնել են, որ հեռավար կրթության կազմակերպման նպատակով

Նախարարությունը Հայաստանի Հանրապետության հանրակրթական ուսումնական հաստատություններին տրամադրել է ավելի քան 3000 միավոր շարժական գույք (հեռախոս, պլանշետ, համակարգիչ), որոնք նվիրաբերվել են տարբեր կազմակերպությունների կողմից: Տեղեկացրել են նաև, որ հեռավար ուսուցման գործընթացին աջակցել են Յուբոմ և Վիվա-ՄՏՍ բջջային օպերատորները՝ հատուկ սակագնային փաթեթներ տրամադրելու միջոցով:

Այնուամենայնիվ, 2020 թվականի ընթացքում Մարդու իրավունքների պաշտպանին են դիմել քաղաքացիներ այն խնդրով, որ իրենց երեխաները չեն կարողանում մասնակցել հեռավար ուսուցմանը՝ այդ նպատակով անհրաժեշտ հեռահաղորդակցության միջոց (օրինակ՝ համակարգիչ, պլանշետ կամ հեռախոս), ինչպես նաև համապատասխան ծավալով ինտերնետային կապի հասանելիություն չունենալու պատճառով:

Օրինակ՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանին դիմած քաղաքացիներից մեկի երեխան հեռավար կրթությանը մասնակցելու և հանձնարարված տնային առաջադրանքներն ուսուցիչներին ուղարկելու նպատակով ՀՀ Լոռու մարզի Ալավերդի համայնքից գնացել է Սանահին բնակավայրում բնակվող իր դասընկերոջ տուն, քանի որ չի ունեցել հեռավար կրթությանը մասնակցելու նպատակով անհրաժեշտ հեռահաղորդակցության միջոց: Տվյալ հանգամանքը խնդրահարույց է եղել ոչ միայն երեխայի կրթության իրավունքի իրացման ապահովման, այլ նաև նրա առողջության պահպանման տեսանկյունից, քանի որ Համավարակի պայմաններում երեխաներն առավել խոցելի են և այդ առումով առկա է տանը մնալու, այլ անձանց հետ շփումները հնարավորինս բացառելու անհրաժեշտություն:

Պաշտպանի մշտադիտարկման արդյունքում արձանագրվել է, որ անհրաժեշտ է առանձնահատուկ ուշադրություն դարձնել մի քանի դպրոցահասակ երեխաներ ունեցող ընտանիքներում այդ երեխաներից յուրաքանչյուրի հեռավար կրթությունը պատշաճ կազմակերպելու հարցին: Մասնավորապես, դպրոցահասակ երեխաների դասաժամերը հիմնականում համընկնում են, որի պարագայում կարող են առաջանալ խնդիրներ՝ կապված հեռավար դասերին մասնակցելու նպատակով բավարար թվով հեռահաղորդակցության միջոցներ, համապատասխան ծավալով ինտերնետային կապի հասանելիություն չունենալու և դրա հետևանքով երեխաներից յուրաքանչյուրի կրթության անընդհատությունն ապահովելու հետ:

Նշվածը պետք է մշտապես հաշվի առնվի պետական իրավասու մարմինների կողմից՝ հեռավար դասերին մասնակցելու համար երեխաներին անհրաժեշտ հեռահաղորդակցության միջոցներով, ինչպես նաև համապատասխան ծավալով ինտերնետային կապի հասանելիությամբ ապահովելիս: Այն հերթական անգամ վկայում է յուրաքանչյուր երեխայի կրթության իրավունքի պատշաճ իրացումն ապահովելու նպատակով նրա կարիքների գնահատում իրականացնելու անհրաժեշտության և այդ կարիքների բավարարմանն ուղղված անհատական մոտեցում ցուցաբերելու կարևորության մասին:

Պաշտպանն արձանագրում է, որ քննարկվող հարցն անհրաժեշտ է դիտարկել ցանկացած

իրավիճակում երեխաների լավագույն շահերով առաջնորդվելու համատեքստում և ապահովել, որպեսզի յուրաքանչյուր երեխա հնարավորություն ունենա իրացնել կրթության իր իրավունքը և դուրս չմնա կրթությունից հեռահաղորդակցության միջոց (համակարգիչ, պլանշետ կամ հեռախոս) և (կամ) համապատասխան ծավալով ինտերնետային կապի հասանելիություն չունենալու պատճառով:

Մարդու իրավունքների պաշտպանն առանձին գրությամբ Նախարարություն է փոխանցել Պաշտպանին դիմած այն քաղաքացիների կոնտակտային տվյալները, որոնց երեխաները հեռահաղորդակցության միջոց չունենալու պատճառով չեն կարողացել մասնակցել հեռավար կրթությանը և զրկված են եղել իրենց կրթության իրավունքն իրացնելու հնարավորությունից: Պաշտպանի տվյալ գրությամբ Նախարարությանն առաջարկվել է այդ երեխաներին տրամադրել հեռահաղորդակցության միջոց՝ վերջիններիս կրթության իրավունքի իրացումն ապահովելու նպատակով:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի վերոնշյալ գրությանն ի պատասխան՝ Նախարարությունը հայտնել է, որ խնդրի կարգավորման նպատակով հեռահաղորդակցության միջոցների կարիք ունեցող երեխաների ցանկը՝ համապատասխան միջնորդագրով, ներկայացրել է Երևանի քաղաքապետարանին և ՀՀ համապատասխան մարզպետարաններին: Այս կապակցությամբ Նախարարությունը լրացուցիչ հայտնել է, որ Պաշտպանի գրության հիման վրա ՀՀ Արարատի մարզպետարանի կողմից պլանշետ է տրամադրվել մեկ երեխայի, ինչպես նաև ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամի (ՅՈՒՆԻՍԵՖ) կողմից պլանշետ է տրամադրվել ՀՀ Տավուշի մարզում բնակվող ընտանիքի՝ դպրոցահասակ երեխաների հեռավար ուսուցումը կազմակերպելու նպատակով:

Հարկ է նշել, որ 2020 թվականի ընթացքում Մարդու իրավունքների պաշտպանը, ինչպես նաև Պաշտպանի աշխատակազմի իրավասու ներկայացուցիչները տվյալ հարցի կապակցությամբ ունեցել են նաև բանավոր քննարկումներ պետական իրավասու մարմինների ներկայացուցիչների հետ՝ նպաստելու յուրաքանչյուր երեխայի կրթության իրավունքի պատշաճ իրացման ապահովմանը:

Նոր կորոնավիրուսային համավարակի (COVID-19) պայմաններում երեխաների կրթության իրավունքի իրացման մշտադիտարկման շրջանակներում Պաշտպանն առանձնահատուկ ուշադրություն է դարձրել հատուկ հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում սովորող երեխաների կրթության պատշաճ կազմակերպմանը, որի վերաբերյալ Պաշտպանը համապատասխան հարցադրումներով առանձին գրություն է ուղարկել Նախարարություն:

Նախարարությունը տեղեկացրել է, որ Համավարակով պայմանավորված՝ 2020 թվականի մարտի 13-ից հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում, այդ թվում՝ հատուկ դպրոցներում, դադարեցվել է առկա ուսուցումը և տվյալ ժամանակահատվածում իրականացվել է հեռավար կրթություն: Հայտնել են նաև, որ հատուկ հանրակրթական ուսումնական հաստատությունների սովորողների համար մանկավարժների միջոցով

կազմակերպվել է հեռավար կրթություն՝ անկախ ընտանիքում կամ հատուկ դպրոցում նրանց խնամքն իրականացնելու հանգամանքից:

Պաշտպանի կողմից հատուկ հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում սովորող երեխաների կրթության իրավունքի իրացման մշտադիտարկման շրջանակներում Նախարարության կողմից ներկայացվել են այդ հաստատությունների տրամադրած՝ 2020 թվականի մարտ-մայիս ամիսներին երեխաների կրթությունը հեռավար եղանակով կազմակերպելու վերաբերյալ տեղեկությունները:

Օրինակ՝ «Հանրապետական թիվ 2 հատուկ կրթահամալիր» ՊՈԱԿ-ը տեղեկացրել է, որ երեխաները հեռավար ուսուցման նպատակով տվյալ ժամանակահատվածում օգտագործել են դպրոցի համակարգիչները, իրենց անձնական հեռախոսները, ինչպես նաև, ըստ անհրաժեշտության, դաստիարակների հեռախոսները: Նշվել է, որ երեխաները դիտել են հեռուստատեսությամբ հեռարձակված հանրային դասերը, որոնց կապակցությամբ դաստիարակները կազմակերպել են քննարկումներ:

«Կապանի թիվ 3 հատուկ կրթահամալիր» ՊՈԱԿ-ը տեղեկացրել է, որ կրթահամալիրում 2020 թվականի մարտի 16-ից ուսուցումն իրականացվել է հեռավար եղանակով՝ ZOOM և VIBER հարթակներում: Նշվել է, որ ՀՀ Սյունիքի մարզպետարանը տրամադրել է 4 պլանշետ, որի արդյունքում կրթահամալիրում սովորող՝ բազմազավակ ընտանիքների 10 երեխաներ հեռավար ուսուցմանը մասնակցելու հնարավորություն են ստացել: Միաժամանակ, հայտնել են, որ հեռավար ուսուցմանը զուգահեռ կրթահամալիրում կազմակերպվել են նաև անհատական մասնագիտական պարապմունքներ հոգեբանի, լոգոպեդի, հատուկ մանկավարժի, սոցիալական մանկավարժի կողմից՝ երեխաների ծնողների հետ համագործակցությամբ:

2020 թվականի ընթացքում Մարդու իրավունքների պաշտպանն արձանագրել է հանրային լայն քննարկումներ և մտահոգություններ Համավարակի պայմաններում ուսումնական գործընթացն առկա եղանակով կազմակերպելիս երեխաների կողմից դասերի ընթացքում դիմակ կրելու պարտադիր պահանջի, ինչպես նաև հանրակրթական ուսումնական հաստատությունների համար սահմանված հակահամաճարակային այլ կանոնների վերաբերյալ: Դրանից բացի, տվյալ հարցերի կապակցությամբ 2020 թվականին Մարդու իրավունքների պաշտպանին են հասցեագրվել գրավոր և բանավոր դիմումներ, բողոքներ, ինչպես նաև լրագրողական հարցումներ:

Այս առումով հարկ է նշել, որ Նախարարության պաշտոնական կայքում 2020 թվականի օգոստոսի 21-ին հրապարակվել է Կորոնավիրուսային համավարակի (COVID-19) պայմաններում հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում գործունեության կազմակերպման ուղեցույցը (սույն բաժնի սույն պարագրաֆում այսուհետ՝ Ուղեցույց), ինչպես նաև Հիվանդությունների, վիճակների ցանկը, որոնց պարագայում թույլ չի տրվում կամ

ցանկալի չէ երեխաների առկա ուսուցման կազմակերպումը COVID-19 համավարակի ընթացքում:

Այնուհետև, ՀՀ առողջապահության նախարարի 2020 թվականի սեպտեմբերի 18-ի N 24-Ն հրամանի հավելվածի համաձայն հաստատվել են Հայաստանի Հանրապետությունում կորոնավիրուսային հիվանդության (COVID-19) տարածման կանխարգելման նպատակով հանրակրթական (բացառությամբ՝ նախադպրոցական) ծրագրեր իրականացնող ուսումնական հաստատություններում կիրառվող ՍԿ N 3.1.2-004-20 սանիտարական կանոնները (սույն բաժնի սույն պարագրաֆում այսուհետ՝ Սանիտարական կանոններ):

Ուղեցույցի հրապարակումից, ինչպես նաև Սանիտարական կանոնների հաստատումից հետո Մարդու իրավունքների պաշտպանին են դիմել քաղաքացիներ՝ հանրակրթական ուսումնական հաստատությունների համար սահմանված հակահամաճարակային կանոններին, դրանց իրավաչափությանը, ինչպես նաև Ուղեցույցի պարտադիրությանը վերաբերող հարցերով:

Այս առումով Պաշտպանն իրականացրել է Համավարակի պայմաններում ուսումնական գործընթացն առկա եղանակով կազմակերպելիս երեխաների կրթության իրավունքի իրացման մշտադիտարկում: Միաժամանակ, Պաշտպանի աշխատակազմը հասարակության շրջանում իրականացրել է իրազեկման աշխատանքներ տվյալ ժամանակահատվածում գործող կարգավորումների վերաբերյալ, ինչպես նաև ուսումնասիրել է քաղաքացիների կողմից բարձրացվող խնդիրները:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը մշտադիտարկման, ինչպես նաև հասցեագրված դիմումների և բողոքների ուսումնասիրության արդյունքում արձանագրված խնդրահարույց հարցերի վերաբերյալ պարզաբանումներ ստանալու նպատակով գրություններ է հասցեագրել Նախարարություն, որոնցով ներկայացված հարցադրումները հիմնականում վերաբերել են հետևյալին՝

1. սահմանված ժամկետներում ուսումնական օրինակելի պլանների մշակումը և հրապարակումն ապահովելը:

Այս առումով Նախարարությունը հայտնել է, որ Հանրակրթական հիմնական ընդհանուր պետական ծրագրեր իրականացնող ուսումնական հաստատությունների 2020-2021 ուսումնական տարվա օրինակելի ուսումնական պլանները հաստատվել են ՀՀ կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարի 2020 թվականի օգոստոսի 31-ի N 25-Ն հրամանով և ուժի մեջ մտել 2020թ. սեպտեմբերի 13-ին: Նշել են նաև, որ մինչ ուսումնական օրինակելի պլանի հրապարակումը՝ բոլոր դպրոցներին տրամադրվել է Ուղեցույցը, որում ներկայացված են համավարակի պայմաններում առկա ուսուցման կազմակերպման կանոններն ու ընթացակարգերը:

2. դասերի ընթացքում երեխաների կողմից դիմակ կրելու պահանջը և Համավարակի տարածումը կանխելու հակահամաճարակային մյուս կանոնները սահմանելիս հիմք ընդունված միջազգային պահանջները և փորձը.

Նախարարությունը տեղեկացրել է, որ դասերի ընթացքում երեխաների դիմակ կրելու պահանջը և վարակի կանխարգելման մյուս կանոնները սահմանելիս հիմք է ընդունվել «COVID-19 համաճարակային իրավիճակով պայմանավորված հանրակրթական կազմակերպություններում առողջության պահպանմանն ուղղված ձեռնարկվող միջոցների վերաբերյալ» և «Դպրոցներում կորոնավիրուսային հիվանդության վերահսկման և կանխարգելման հիմնական դրույթների վերաբերյալ» Առողջապահության համաշխարհային կազմակերպության ուղեցույցները:

3. հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում հակահամաճարակային կանոնների սահմանմանը նախորդած մասնագիտական, այդ թվում՝ մանկավարժական և բժշկական քննարկումները, ուսումնասիրությունները, ինչպես նաև դրանց արդյունքները.

Նախարարության տվյալների համաձայն՝ դիմակներ կրելու, դասասենյակում սնվելու, դպրոցում սովորողների տեղաշարժի և այլ սահմանափակումները քննարկվել են ՀՀ առողջապահության նախարարին կից կորոնավիրուսային հիվանդության (COVID-19) դեմ պայքարի մասնագիտական հակահամաճարակային խորհրդատվական խմբի կողմից:

4. երեխաների կողմից դասերի ընթացքում դիմակ կրելու պարտադիր պահանջի, ինչպես նաև հակահամաճարակային մյուս կանոնների պահպանման նկատմամբ վերահսկողությունը՝ ինչպես դասերի, այնպես էլ ընդմիջումների ընթացքում.

Այս առումով Նախարարությունը տեղեկացրել է, որ դիմակ կրելու, ինչպես նաև մյուս բոլոր սանիտարահիգիենիկ կանոններին հետևելու պահանջը միտված է սովորողի, նրա ընտանիքի անդամների, ինչպես նաև շրջապատի անձանց առողջությունն ու կյանքը չվտանգելուն, հետևաբար ուսումնական հաստատությունների տնօրինությունը և մանկավարժական անձնակազմն այդ կանոնների պահպանման շուրջ պետք է հոգեբանական և բացատրական աշխատանքներ իրականացնի:

5. դիմակ կրելու պահանջը կամ Համավարակի տարածումը կանխելու մյուս կանոնները չպահպանող երեխաների կրթության իրավունքի իրացման ապահովումը.

Նախարարությունը հայտնել է, որ աշակերտի կողմից դիմակ կրելու պարտադիր պահանջը, ինչպես նաև Համավարակի տարածումը կանխելու մյուս կանոնները չպահպանելու դեպքում, դպրոցի տնօրենի և մանկավարժական խորհրդի որոշմամբ, կքննարկվի աշակերտի՝ կենտրոնացված հեռավար ուսուցմանը մասնակցության հարցը: Նշել են, որ աշակերտի կողմից դիմակ կրելու պարտադիր պահանջին չհետևելը համարվում է ուսումնական հաստատության ներքին կարգապահական կանոնների խախտում և նրա նկատմամբ կարող է կիրառվել կարգապահական տույժ: Միաժամանակ հայտնել են, որ այն աշակերտները, որոնք չեն մասնակցի հեռավար դասերին՝ կունենան բացակայություններ և դրանց սահմանված ժամաքանակը գերազանցելու պարագայում չեն փոխադրվի հաջորդ դասարան:

6. դպրոցներում դիմակների կամ ախտահանման միջոցների տրամադրման կարգը՝ առանձնահատուկ ուշադրություն դարձնելով սոցիալական խնդիրներ ունեցող ընտանիքների երեխաներին դիմակներով ապահովելու խնդրին.

Նախարարության տվյալների համաձայն՝ սովորողներին դիմակով ապահովում է ծնողը կամ դպրոցը: Մասնավորապես, եթե երեխան առանց դիմակ է ներկայանում դպրոց, ապա դպրոցը պետք է նրան տրամադրի դիմակ: Դպրոցները պարտավոր են ապահովել սանիտարահիգիենիկ միջոցների առկայությունը: Դպրոցների կողմից սովորողներին տրամադրվում են եռաշերտ բժշկական դիմակներ, սակայն այն պարտադիր պահանջ չէ, և սովորողը կարող է դպրոց հաճախել նաև կտորե դիմակով:

Հերևաբար՝ հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝

1. արտակարգ իրավիճակների պայմաններում հնարավոր համակարգային խնդիրների առաջացումը կանխելու և բացառելու նպատակով պետական իրավասու մարմինների կողմից իրականացնել բոլոր հնարավոր խնդրահարույց հարցերի նախնական դիտարկում, ինչպես նաև ողջամիտ ժամկետներում այդ խնդրահարույց հարցերի կարգավորմանն ուղղված արդյունավետ միջոցների ձեռնարկում և գործնականում դրանց իրագործման ապահովում.

2. յուրաքանչյուր երեխայի կրթության իրավունքի պարզաճ իրացումն ապահովելու նպատակով իրականացնել նրա կարիքների գնահատում՝ անհատական մոտեցում ցուցաբերելով յուրաքանչյուր երեխայի կարիքներին.

3. երաշխավորել որևէ երեխայի՝ կրթությունից դուրս չմնալը՝ նրանց, ըստ անհրաժեշտության, ապահովելով հեռավար եղանակով կրթությանը մասնակցելու նպատակով անհրաժեշտ հեռահաղորդակցության միջոցով (համակարգիչ, պլանշետ կամ հեռախոս), ինչպես նաև համապատասխան ծավալով ինտերնետային կապի հասանելիությամբ.

4. անհատական մոտեցում ցուցաբերել և առանձնահատուկ ուշադրություն դարձնել մի քանի դպրոցահասակ երեխաներ ունեցող ընտանիքներում այդ երեխաներից յուրաքանչյուրի հեռավար կրթությունը պարզաճ կազմակերպելու հարցին՝ ըստ անհրաժեշտության այդ երեխաներին ապահովելով բավարար թվով հեռահաղորդակցության միջոցներով և (կամ) համապատասխան ծավալով ինտերնետային կապի հասանելիությամբ.

5. պարբերաբար իրականացնել հանրային լայն իրազեկումներ Համավարակի պայմաններում հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում պարտադիր հակահամաճարակային կանոնների, դրանցում տեղի ունեցած փոփոխությունների, ինչպես նաև այդ կանոնները չպահպանելու պարագայում հնարավոր հետևանքների վերաբերյալ:

14.2. Նոր կորոնավիրուսային համավարակով (COVID-19) պայմանավորված սահմանափակումների հետևանքով ընտանիքի վերամիավորման խնդիրը

2020 թվականին Համավարակի տարածումը կանխելու նպատակով կիրառված սահմանափակումների հետևանքով ստեղծված իրադրությամբ պայմանավորված՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանին գրավոր և բանավոր կարգով դիմել են քաղաքացիներ՝ ընտանիքի հետ վերամիավորվելու հարցում իրենց աջակցելու նպատակով:

Այս առումով Պաշտպանն արձանագրել է Համավարակի պայմաններում տարբեր երկրների կիրառած սահմանափակումների, այդ թվում՝ անձանց ազատ տեղաշարժվելու իրավունքի, համապատասխան երկրի օդային և (կամ) ցամաքային սահմաններով մուտքի և ելքի սահմանափակումների հետևանքով անձանց կողմից իրենց ընտանիքի անդամներից որևէ մեկի կամ մի քանիսի (այդ թվում՝ երեխաների) հետ վերամիավորվելուն վերաբերող համակարգային խնդիր:

Անձանց կողմից Պաշտպանին ներկայացված գրավոր և բանավոր դիմումներով բարձրացված հարցերը մեծամասամբ վերաբերել են այդ անձանց կամ նրանց ընտանիքի անդամներից որևէ մեկի կամ մի քանիսի (այդ թվում՝ երեխաների)՝ այլ երկրում, հիմնականում՝ Ռուսաստանի Դաշնությունում կամ Վրաստանի Հանրապետությունում, գտնվելուն և ընտանիքի հետ վերամիավորվելու նպատակով այնտեղից Հայաստանի Հանրապետություն վերադառնալ չկարողանալուն, ինչպես նաև Հայաստանի Հանրապետությունում գտնվող քաղաքացիների կողմից այլ երկիր, հիմնականում՝ Ռուսաստանի Դաշնություն կամ Վրաստանի Հանրապետություն, մեկնելու անհնարինությանը կամ խոչընդոտներին:

Խնդրահարույց հարցերը հիմնականում պայմանավորված են եղել տվյալ ժամանակահատվածում համապատասխան երկրներում Համավարակի տարածումը կանխելու նպատակով կիրառված սահմանափակումներով, դրանց վերաբերյալ իրավական կարգավորումների մասին անձանց իրազեկվածության պակասով, վերադարձի համար անհրաժեշտ փաստաթղթերի բացակայությամբ կամ ոչ ամբողջական լինելով, ընտանիքի անդամների՝ տարբեր երկրների քաղաքացիություն ունենալով (հիմնականում՝ Ռուսաստանի Դաշնության և Հայաստանի Հանրապետության), այլ երկրից (հիմնականում՝ Ռուսաստանի Դաշնությունից) դեպի Հայաստանի Հանրապետություն և հակառակ ուղղությամբ կանոնավոր չվերթների չեղարկմամբ և խիստ սահմանափակ թվով չարտերային չվերթների իրականացմամբ, ինչպես նաև համապատասխան երկիր մեկնելու ցանկություն հայտնած ու այդ նպատակով հերթագրված անձանց մեծ թվով:

Այս հարցի կապակցությամբ Պաշտպանը համագործակցել է ՀՀ փոխվարչապետի աշխատակազմի, ՀՀ արտաքին գործերի նախարարության, ՀՀ առողջապահության նախարարության, նոտարների, այդ թվում՝ ոչ աշխատանքային օրերին հերթապահություն իրականացնող նոտարների, համապատասխան երկրում Հայաստանի Հանրապետության դեսպանության, հյուպատոսության, ինչպես նաև այլ երկրների օմբուդսմանների հետ:

Նշված հարցով Մարդու իրավունքների պաշտպանին դիմած անձանց նաև տրամադրվել է խորհրդատվություն՝ Հայաստանի Հանրապետությունում և այլ երկրներում այդ ժամանակահատվածում գործող սահմանափակումներին վերաբերող իրավական կարգավորումների, Հայաստանի Հանրապետություն վերադառնալու կամ օտարերկրյա պետություն մեկնելու ընթացակարգի վերաբերյալ: Միաժամանակ, ըստ անհրաժեշտության, Պաշտպանին դիմած անձանց աջակցություն է ցուցաբերվել Հայաստանի Հանրապետություն վերադառնալու կամ այլ երկիր մեկնելու համար անհրաժեշտ փաստաթղթերի ձեռքբերման հարցում:

Այս առումով Մարդու իրավունքների պաշտպանի ուսումնասիրությունները, ինչպես նաև Պաշտպանին հասցեագրված դիմումները և բողոքները վկայում են այն մասին, որ անձինք հիմնականում պատշաճ իրազեկված չեն եղել տվյալ ժամանակահատվածում գործող սահմանափակումների պայմաններում իրենց իրավունքների իրացման հնարավորությունների վերաբերյալ, որի հետևանքով առկա է եղել թիրախային իրազեկումների իրականացման անհրաժեշտություն՝ անհատական մոտեցում ցուցաբերելով յուրաքանչյուր կոնկրետ գործի հանգամանքներին:

Պաշտպանն առաջնահերթ խնդիր է դիտարկել անձանց՝ իրենց ընտանիքի, հատկապես՝ երեխաների հետ վերամիավորվելու հարցում աջակցություն ցուցաբերելը՝ յուրաքանչյուր կոնկրետ գործի հանգամանքների մանրամասն ուսումնասիրության, միջազգային, պետական և տեղական ինքնակառավարման իրավասու մարմինների հետ արդյունավետ համագործակցության, ինչպես նաև ստեղծված իրավիճակում խնդրի հնարավոր լուծումներ մշակելու և գործնականում դրանց իրագործումն ապահովելու միջոցով:

Հարկ է նաև արձանագրել, որ Պաշտպանին հասցեագրված դիմումները և բողոքները փաստում են, որ եղել են դեպքեր, երբ խնդրի կապակցությամբ պետական իրավասու մարմիններին դիմած քաղաքացիներին այդ մարմինների կողմից տրամադրվել է միայն ընդհանուր տեղեկատվություն տվյալ ժամանակահատվածում գործող սահմանափակումների, ինչպես նաև Հայաստանի Հանրապետություն վերադառնալու կամ այլ երկիր մեկնելու հնարավորությունների կամ դրա անհնարինության վերաբերյալ՝ առանց առանձնահատուկ ուշադրություն դարձնելու կոնկրետ իրավիճակին և գործի հանգամանքներին:

Ավելին, տվյալ ժամանակահատվածում անձինք իրենց մտահոգություններն են հայտնել Պաշտպանին այն մասին, որ իրենք չեն կարողանում կամ մեծ դժվարությամբ են կարողանում հեռախոսազանգի միջոցով մշտական կապ պահպանել պետական իրավասու մարմինների ներկայացուցիչների հետ և, ըստ անհրաժեշտության, տեղեկանալ իրենց գործի ընթացքի վերաբերյալ: Պաշտպանին դիմած անձինք բարձրացրել են նաև պետական իրավասու մարմիններում գործող թեժ գծերի և այլ հեռախոսահամարների հասանելի չլինելուն, դրանց ոչ պատշաճ աշխատանքին վերաբերող հարցեր:

Հարկ է նշել, որ Պաշտպանին դիմած որոշ քաղաքացիների վերադարձը Հայաստանի Հանրապետություն, ինչպես նաև մեկնումն այլ երկիր հնարավոր է եղել ապահովել հենց կոնկրետ գործի խորքային ուսումնասիրության և դրա լուծման համար անհրաժեշտ

հանգամանքների վերհանման արդյունքում: Այս առումով կարևոր նշանակություն է ունեցել նաև տվյալ գործընթացում միջազգային, ինչպես նաև պետական և տեղական ինքնակառավարման իրավասու մարմինների հետ արդյունավետ համագործակցությունը:

Ընդհանուր առմամբ, միջազգային, ինչպես նաև պետական և տեղական ինքնակառավարման իրավասու մարմինների միջև միջգերատեսչական արդյունավետ համագործակցության խթանումն էական դեր և նշանակություն ունի բոլոր խնդրահարույց իրավիճակներում, հատկապես՝ նման արտակարգ իրավիճակներում, առաջացած խնդիրներին արագ արձագանքելու և դրանց հրատապ ու արդյունավետ լուծումն ապահովելու առումով: Այս առումով առկա է ինչպես միջազգային, այնպես էլ պետական և տեղական ինքնակառավարման իրավասու մարմինների միջև միջգերատեսչական արդյունավետ համագործակցության խթանման անհրաժեշտություն, հատկապես՝ երեխայի լավագույն շահերի ապահովմանը, նրանց հիմնարար իրավունքների պաշտպանությանը, այդ թվում՝ ընտանիքի վերամիավորմանն առնչվող հարցերի կապակցությամբ:

Համավարակի տարածումը կանխելու նպատակով կիրառված սահմանափակումներով, կանոնավոր չվերթների բացակայությամբ, սահմանափակ թվով չարտերային չվերթների իրականացմամբ, ինչպես նաև մի շարք այլ հանգամանքներով պայմանավորված՝ քննարկվող խնդիրն արդիական է եղել 2020 թվականի գրեթե ամբողջ ընթացքում, որի հետևանքով անձինք տևական ժամանակով զրկվել են իրենց ընտանիքի հետ վերամիավորվելու հնարավորությունից:

Այնուամենայնիվ, տվյալ խնդրի վերաբերյալ Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրված դիմումների և բողոքների կապակցությամբ ձեռնարկված միջոցների արդյունքում հնարավոր է եղել ապահովել որոշ քաղաքացիների, այդ թվում՝ երեխաների վերամիավորումն իրենց ընտանիքի հետ՝ Հայաստանի Հանրապետություն նրանց վերադարձին կամ այլ երկիր մեկնելուն աջակցելու միջոցով: Այս առումով Մարդու իրավունքների պաշտպանը բարձր է գնահատում պետական իրավասու մարմինների, ինչպես նաև այլ երկրների օմբուդսմանների հետ շարունակական արդյունավետ համագործակցությունը:

Այսպես, 2020 թվականին Մարդու իրավունքների պաշտպանին են դիմել Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիություն ունեցող, Ռուսաստանի Դաշնությունում բնակվող ամուսիններ և տեղեկացրել, որ արտակարգ դրություն հայտարարելուց օրեր առաջ անհետաձգելի գործով Ռուսաստանի Դաշնությունից մի քանի օրով ժամանել են Հայաստանի Հանրապետություն, որից հետո Համավարակի տարածումը կանխելու նպատակով կիրառված սահմանափակումների պայմաններում չեն կարողանում վերադառնալ Ռուսաստանի Դաշնություն՝ իրենց 8 և 15 տարեկան երեխաների մոտ, որոնց խնամքը ծնողները մի քանի օրով վստահել էին հարևանին: Տվյալ ժամանակահատվածում գործող սահմանափակումների պատճառով խնդրահարույց էր ինչպես այդ քաղաքացիների կողմից իրենց երեխաների մոտ մեկնելը, այնպես էլ երեխաների՝ Հայաստան ժամանումը: Արդյունքում, երեխաները Ռուսաստանի Դաշնության Ուֆա քաղաքում մնացել էին առանց ծնողական խնամքի՝

հարևանի հոգաձության ներքո: Բացի այդ, Ռուսաստանի Դաշնությունում Համավարակի տարածումը կանխելու նպատակով ազատ տեղաշարժման իրավունքի սահմանափակումների պատճառով երեխաները չեն ունեցել տնից դուրս գալու և առաջին անհրաժեշտության պարագաներ գնելու հնարավորություն: Քաղաքացիները խնդրել են Պաշտպանի աջակցությունն իրենց երեխաների հետ վերամիավորվելու հարցում:

Հաշվի առնելով հարցի հրատապ լուծման անհրաժեշտությունը, կարևորելով ՀՀ Սահմանադրությամբ սահմանված՝ ընտանիքի՝ պետության հատուկ պաշտպանության և հովանավորության ներքո գտնվելու, քաղաքացու Հայաստանի Հանրապետություն մուտք գործելու իրավունքը սահմանափակման ենթակա չլինելու դրույթները, ինչպես նաև երեխաների լավագույն շահերով առաջնորդվելու անհրաժեշտությունը, Մարդու իրավունքների պաշտպանը բարձրացված հարցի կապակցությամբ համապատասխան գրություններ է ուղարկել ՀՀ արտաքին գործերի նախարարություն, ՀՀ փոխվարչապետի աշխատակազմ, ինչպես նաև Ռուսաստանի Դաշնության մարդու իրավունքների հանձնակատարին: Ի սկզբանե բարձրացված հարցի լուծման գործընթացում առկա են եղել խոչընդոտներ՝ պայմանավորված Համավարակի տարածումը կանխելու նպատակով կիրառված սահմանափակումներով: Խնդիրն առավել բարդացել է Ռուսաստանի Դաշնության կողմից կիրառված խստացված սահմանափակումների հետևանքով, որոնց համաձայն՝ բոլոր ուղղություններով չվերթները ժամանակավորապես չեղարկվել են և որոշում է կայացվել թույլատրել միայն Ռուսաստանի Դաշնության քաղաքացիների վերադարձը Ռուսաստանի Դաշնություն (առկա են եղել որոշ բացառություններ, որոնք կիրառելի չեն եղել Պաշտպանին դիմած տվյալ քաղաքացիների նկատմամբ):

Երեխաների լավագույն շահերի ապահովման և Հայաստանի Հանրապետություն նրանց վերադարձը կազմակերպելու նպատակով Պաշտպանը մշտական կապ է պահպանել պետական իրավասու մարմինների ներկայացուցիչների, Ռուսաստանի Դաշնության մարդու իրավունքների հանձնակատարի, ինչպես նաև երեխաների ծնողների հետ: Խնդրի կապակցությամբ Պաշտպանը հատուկ տեսազանգ է ունեցել Ռուսաստանի Դաշնության մարդու իրավունքների հանձնակատարի հետ, որի ընթացքում քննարկվել են խնդրի կարգավորմանն ուղղված հարցեր:

Ռուսաստանի Դաշնությունում Հայաստանի Հանրապետության դեսպանության հետ համագործակցությամբ միջոցներ են ձեռնարկվել նախատեսվող չարտերային թռիչքով երեխաներին Հայաստանի Հանրապետություն վերադարձնելու ուղղությամբ: Առանձնահատուկ ուշադրություն է դարձվել երեխաների ապահով և անվտանգ մեկնումը կազմակերպելուն, քանի որ նախ անհրաժեշտ էր կազմակերպել Ուֆա քաղաքից նրանց մեկնումը Մոսկվա, ապա այնտեղից՝ Երևան: Տվյալ հարցում իրենց աջակցությունն են ցուցաբերել Ռուսաստանի Դաշնությունում Հայաստանի Հանրապետության դեսպանությունը, Ռուսաստանի Դաշնության մարդու իրավունքների հանձնակատարը, ինչպես նաև Բաշկորտոստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների հանձնակատարը:

Պաշտպանի աշխատակազմը հրատապ կարգով աջակցել է երեխաների ծնողներին՝ երեխաների վերադարձի համար անհրաժեշտ մի քանի կարևոր փաստաթղթերի ձևակերպման, դրանց ձեռքբերման, նոտարական վավերացմամբ թարգմանություն կազմակերպելու հարցերում, որից հետո փաստաթղթերն ուղարկվել են Ռուսաստանի Դաշնությունում Հայաստանի Հանրապետության դեսպանություն:

Ռուսաստանի Դաշնության մարդու իրավունքների հանձնակատարի հետ համագործակցության արդյունքում՝ Ուֆա քաղաքում երեխաներին այցելել և սնունդ է տարել Բաշկորտոստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների հանձնակատարը, ում հետ ևս Մարդու իրավունքների պաշտպանը հեռախոսազանգերի միջոցով կապ է պահպանել: Բաշկորտոստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների հանձնակատարը երեխաների ծնողներին աջակցել է Ուֆա-Մոսկվա ավիատոմս գտնելու հարցում և երեխաներին անձամբ ուղեկցել է Ուֆայի օդանավակայան: Մոսկվայում երեխաներին դիմավորել են Ռուսաստանի Դաշնությունում Հայաստանի Հանրապետության դեսպանության ներկայացուցիչները, որոնք երեխաներին տեղավորել են մոտակա հյուրանոցում, իսկ հաջորդ օրը նրանց կրկին ուղեկցել օդանավակայան՝ կազմակերպելով դեպի Երևան երեխաների ապահով և անվտանգ թռիչքը: Երեխաները 2020 թվականի ապրիլի 6-ի չարտերային չվերթով ժամանել են Հայաստանի Հանրապետություն և վերամիավորվել իրենց ընտանիքի հետ:

Երեխաների՝ Հայաստան ժամանումը կազմակերպելու ամբողջ ընթացքում, այդ թվում՝ բոլոր անհրաժեշտ փաստաթղթերի ձևակերպման հարցերով, Մարդու իրավունքների պաշտպանը մշտական կապ է պահպանել Ռուսաստանի Դաշնությունում Հայաստանի Հանրապետության դեսպանի հետ: Պաշտպանը համագործակցել է նաև ՀՀ առողջապահության նախարարության, ՀՀ առողջապահական և աշխատանքի տեսչական մարմնի հետ, որի արդյունքում երեխաների՝ Երևան ժամանելուց հետո հյուրանոցներից մեկում կազմակերպվել է նրանց 14-օրյա պարտադիր մեկուսացումը՝ իրենց մոր հետ միասին:

Պաշտպանի աջակցությամբ հնարավոր է եղել կազմակերպել նաև Հայաստանի Հանրապետության մեկ այլ քաղաքացու 3 ամսական երեխայի և Ռուսաստանի Դաշնության քաղաքացի կնոջ՝ Ռուսաստանի Դաշնության Մոսկվա քաղաքից Հայաստանի Հանրապետություն վերադարձը: Հարցը հրատապ էր, քանի որ Պաշտպանին դիմած քաղաքացու կինը չէր կարողանում միայնակ զբաղվել նորածին երեխայի խնամքով, ինչպես նաև սահմանափակումների պատճառով չունեի տնից դուրս գալու և առաջին անհրաժեշտության պարագաներ գնելու հնարավորություն, իսկ ամուսինը, ով կարճ ժամանակահատվածով էր ժամանել Հայաստան, այլևս չէր կարողանում մեկնել Ռուսաստան: Ստեղծված իրավիճակն առավել բարդ էր՝ պայմանավորված այն հանգամանքով, որ երեխան ծնվել էր Ռուսաստանում, վերջինս և նրա մայրը Ռուսաստանի Դաշնության քաղաքացիներ էին, իսկ Պաշտպանին դիմած քաղաքացին՝ Հայաստանի Հանրապետության: Բացի այդ, տվյալ քաղաքացու և նրա կնոջ ամուսնությունը գրանցված չէր օրենսդրությամբ սահմանված կարգով, ինչպես նաև քաղաքացին չէր ճանաչել երեխայի հայրությունը: Այսպիսով, իրավական առումով բացակայում էր մի քանի պարտադիր փաստաթուղթ, ինչպես նաև

չեղարկվել էին բոլոր կանոնավոր չվերթները, որի պատճառով քաղաքացու կինն ու երեխան չէին կարողանում վերադառնալ Հայաստան:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի կողմից գործի հանգամանքների ուսումնասիրության արդյունքում պարզվել է, որ տվյալ քաղաքացու կինը ծնվել է Հայաստանում և ունի նաև Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիություն: Պաշտպանը հարցը քննարկել է Ռուսաստանի Դաշնությունում Հայաստանի Հանրապետության դեսպանի, ինչպես նաև հյուպատոսի հետ: Պաշտպանին դիմած քաղաքացուն առաջարկվել է, որ իր կինը Հայաստան վերադառնալու համար անհրաժեշտ փաստաթուղթը ձեռք բերելու նպատակով դիմի Ռուսաստանի Դաշնությունում Հայաստանի Հանրապետության դեսպանություն: Դեսպանություն դիմելուց հետո քաղաքացու կնոջը տրամադրվել է համապատասխան փաստաթուղթը և հնարավոր է եղել չարտերային չվերթով կազմակերպել կնոջ և երեխայի վերադարձը Հայաստան: Տվյալ քաղաքացու կնոջ և երեխայի՝ Հայաստան ժամանելուց հետո Պաշտպանի աջակցությամբ կազմակերպվել է նաև այդ քաղաքացու՝ կնոջ և երեխայի հետ միասին 14 օրով մեկուսացումը հյուրանոցներից մեկում:

Մեկ այլ բողոքի կապակցությամբ ևս Պաշտպանի աջակցությամբ հնարավոր է եղել չարտերային չվերթով ապահովել Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացու 2 տարեկան երեխայի և Ռուսաստանի Դաշնության քաղաքացի կնոջ՝ Ռուսաստանի Դաշնությունից վերադարձը Հայաստանի Հանրապետություն: Տվյալ դեպքում խնդիրը կայացել է նրանում, որ բողոք ներկայացրած անձի և նրա՝ Ռուսաստանի Դաշնության քաղաքացի կնոջ ամուսնությունը գրանցված չէր օրենսդրությամբ սահմանված կարգով, որի պատճառով Պաշտպանին դիմած անձը մտավախություն ուներ, որ տվյալ ժամանակահատվածում գործող սահմանափակումների պայմաններում իր կնոջը չեն թույլատրի Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացու ընտանիքի անդամ լինելու հիմքով վերադառնալ Հայաստան: Բողոքի քննարկման շրջանակներում քաղաքացուն տրամադրվել է իրավաբանական խորհրդատվություն, ինչպես նաև Հայաստանի Հանրապետություն իր կնոջ և երեխայի վերադարձն ապահովելու նպատակով առաջարկվել է դիմել Դոնի Ռոստովում Հայաստանի Հանրապետության գլխավոր հյուպատոսություն: Քաղաքացուն նաև պարզաբանվել է, որ հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ իր երեխան Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացի է՝ իր կինը կարող է երեխայի հետ վերադառնալ Հայաստանի Հանրապետություն՝ որպես երեխայի ընտանիքի անդամ:

Տվյալ ընտանիքի վերամիավորմանն աջակցելու նպատակով Պաշտպանը համագործակցել է ՀՀ փոխվարչապետի աշխատակազմի և Դոնի Ռոստովում Հայաստանի Հանրապետության գլխավոր հյուպատոսության հետ, որի արդյունքում հնարավոր է եղել ապահովել Պաշտպանին դիմած քաղաքացու կնոջ և երեխայի վերադարձը Հայաստանի Հանրապետություն: ՀՀ զբոսաշրջության կոմիտեն ապահովել է բողոք ներկայացրած անձի կնոջ և երեխայի ուղեկցումը Ջվարթնոց միջազգային օդանավակայանից դեպի իրենց կողմից նախապես տրամադրված հասցե, որտեղ նրանք 14 օրով ինքնամեկուսացվել են:

Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրված մեկ այլ բողոքով Ռուսաստանի Դաշնությունում բնակվող և այնտեղ կացության կարգավիճակ ունեցող Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացին բարձրացրել էր այն հարցը, որ ինքն ու իր 15-ամյա դուստրն ամուսնու մահվանից հետո կարճ ժամանակահատվածով ժամանել էին Հայաստանի Հանրապետություն՝ ժառանգությունն ընդունելու նպատակով, որից հետո Համավարակի տարածումը կանխելու նպատակով կիրառված սահմանափակումների, ինչպես նաև փաստաթղթային խնդիրների պատճառով իր անչափահաս դստերը չէին թույլատրել իր հետ միասին վերադառնալ Ռուսաստանի Դաշնություն: Մասնավորապես, երեխան Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացի էր և լրացել էր Ռուսաստանի Դաշնությունում վերջինիս կացության կարգավիճակը հաստատող փաստաթղթի գործողության ժամկետը, որի պայմաններում տվյալ ժամանակահատվածում գործող սահմանափակումների համաձայն՝ երեխան չէր կարող մուտք գործել Ռուսաստանի Դաշնություն: Բացի այդ, առկա էր Ռուսաստանի Դաշնությունում երեխայի կացության կարգավիճակը հաստատող փաստաթղթի գործողության ժամկետը երկարաձգելու անհրաժեշտություն, որի կապակցությամբ երեխայի ծնողը դիմել էր Ռուսաստանի Դաշնության իրավասու մարմին, սակայն այդ գործընթացը որոշ ժամանակ էր պահանջում:

Երեխայի մայրը բարձրացրել էր նաև այն հարցը, որ երեխան հաճախում է Ռուսաստանի Դաշնությունում գտնվող դպրոց և նրա կրթության իրավունքն իրացնելու նպատակով անհրաժեշտ էր մինչ սեպտեմբեր ամիսը կազմակերպել նրա վերադարձը Ռուսաստանի Դաշնություն: Բացի այդ, ընտանիքից բաժանված լինելու հետևանքով երեխան գտնվում էր ծանր հոգեբանական վիճակում:

Հատկանշական է, որ Ռուսաստանի Դաշնության իրավասու մարմնից երեխայի մորը հայտնել էին, որ երեխայի կացության կարգավիճակը հաստատող փաստաթղթի գործողության ժամկետը երկարաձգելուց հետո այդ փաստաթուղթը կարող է նրան տրամադրվել միայն այն պարագայում, եթե ինքը տվյալ մարմին ներկայանա երեխայի հետ միասին: Նշված հանգամանքը ևս խոչընդոտում էր երեխայի կողմից Ռուսաստանի Դաշնություն վերադառնալուն, քանի որ վերջինս գտնվում էր Հայաստանում և չէր կարող մոր հետ ներկայանալ Ռուսաստանի Դաշնության իրավասու մարմին:

Բացի այդ, տվյալ ժամանակահատվածում Հայաստանից դեպի Ռուսաստան և հակառակ ուղղությամբ իրականացվում էին միայն սահմանափակ թվով չարտերային չվերթներ: Ավելին, չարտերային չվերթներն իրականացնելիս Ռուսաստան մեկնելու իրավունք ունեցող անձանցից առաջնահերթությունը տրվում էր Ռուսաստանի Դաշնության քաղաքացիներին, որի պայմաններում երեխայի՝ Ռուսաստանի Դաշնություն վերադարձն առավել խնդրահարույց էր: Ստեղծված իրավիճակի հետևանքով երեխան մնացել էր Հայաստանի Հանրապետությունում՝ 70-ամյա վատառողջ պապի խնամքի ներքո, իսկ երեխայի մայրը ստիպված վերադարձել էր Ռուսաստանի Դաշնություն, քանի որ մյուս անչափահաս դստերը ժամանակավորապես թողել էր այնտեղ՝ ազգականներից մեկի խնամքի ներքո:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի իրավասու ներկայացուցիչը հեռախոսազանգերի միջոցով մշտական կապի մեջ էր Պաշտպանին դիմած քաղաքացու, նրա երեխայի, ինչպես նաև Ռուսաստանի Դաշնությունում Հայաստանի Հանրապետության դեսպանության իրավասու ներկայացուցչի հետ: Միաժամանակ, Պաշտպանի աշխատակազմի իրավասու ներկայացուցիչը կապ էր հաստատել տվյալ պահին երեխայի բնակության վայրի համայնքի ղեկավարի հետ, որպեսզի խնամակալության և հոգաբարձության մարմնի ներկայացուցիչները երեխայի խնամքի պայմաններին և կարիքներին ծանոթանալու նպատակով այցելեն նրան, և երեխան մշտապես գտնվի նրանց վերահսկողության ներքո: Արդյունքում, խնամակալության և հոգաբարձության մարմնի ներկայացուցիչներն այցելել էին երեխային և ցուցաբերել անհրաժեշտ աջակցություն, ինչպես նաև հեռախոսազանգերի միջոցով մշտական կապ էին պահպանում նրա հետ:

Ռուսաստանի Դաշնություն վերադառնալու նպատակով երեխային անհրաժեշտ փաստաթուղթը երեխայի մոր կողմից ձեռք բերելուն աջակցություն ցուցաբերելու և դրանով ընտանիքի վերամիավորմանը նպաստելու նպատակով Մարդու իրավունքների պաշտպանը դիմել էր Ռուսաստանի Դաշնության մարդու իրավունքների հանձնակատարին: Մարդու իրավունքների պաշտպանի գրության հիման վրա Ռուսաստանի Դաշնության մարդու իրավունքների հանձնակատարը դիմել էր Ռուսաստանի Դաշնության Ներքին գործերի նախարարության Միգրացիայի հարցերով գլխավոր վարչություն՝ Ռուսաստանի Դաշնությունում երեխայի կացության կարգավիճակը հաստատող փաստաթուղթը երեխայի մորը՝ որպես նրա օրինական ներկայացուցիչ, տրամադրելու նպատակով: Արդյունքում, երեխայի մորը տրամադրվել էր Ռուսաստանի Դաշնությունում երեխայի կացության կարգավիճակը հաստատող փաստաթուղթը՝ առանց երեխայի ներկայության: Տվյալ փաստաթուղթը և առանց ծնողի ուղեկցության երեխայի կողմից Ռուսաստանի Դաշնություն մեկնելու վերաբերյալ երեխայի մոր՝ նոտարական վավերացում ստացած համաձայնությունը, Ռուսաստանի Դաշնությունում Հայաստանի Հանրապետության դեսպանության ներկայացուցիչների աջակցությամբ ուղարկվել է երեխային: Այնուհետև, ձեռք է բերվել չարտերային չվերթի տոմս, և երեխան 2020 թվականի օգոստոս ամսին մեկնել է Ռուսաստանի Դաշնություն՝ վերամիավորվելով ընտանիքի հետ և հնարավորություն ստանալով սեպտեմբեր ամսից կանոնավոր կերպով հաճախելու դպրոց:

Հարկ է արձանագրել, որ առանձնահատուկ ուշադրության է արժանի ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի և ՌԴ մարդու իրավունքների հանձնակատարի շարունակական արդյունավետ համագործակցությունը, այդ թվում՝ ուղղված նոր կորոնավիրուսային համավարակի (COVID-19) տարածումը կանխելու նպատակով կիրառված սահմանափակումների պայմաններում ընտանիքների վերամիավորմանը և երեխաների լավագույն շահերի ապահովմանը:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ առաջարկվում է՝

1. պետական իրավասու մարմինների կողմից ապահովել Համավարակի պայմաններում գործող սահմանափակումների, դրանց փոփոխությունների, ինչպես նաև այդ պայմաններում

անձանց կողմից իրենց իրավունքների իրացման հնարավորությունների վերաբերյալ պատշաճ, թիրախային իրազեկումների իրականացում:

2. խորհրդարկություն կամ որևէ այլ աջակցություն ստանալու նպատակով պետական իրավասու մարմիններին դիմել ցանկացող կամ դիմած անձանց համար ապահովել այդ մարմիններում գործող թեժ գծերի և այլ հեռախոսահամարների մշտական պատշաճ հասանելիություն:

3. անձանց դիմումների և բողոքների կապակցությամբ մշտապես անհատական մոտեցում ցուցաբերել յուրաքանչյուր իրավիճակին՝ խնդրի կարգավորման նպատակով իրականացնելով կոնկրետ գործի հանգամանքների խորքային ուսումնասիրություն, և ցանկացած իրավիճակում որպես առաջնահերթություն դիտարկել երեխայի լավագույն շահերի ապահովումը:

ԲԱԺԻՆ 16. ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆԸ՝ ՈՐՊԵՍ
«ՀԱՇՄԱՆԴԱՄՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒՆԵՑՈՂ ԱՆՁԱՆՑ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ» ՄԱԿ-Ի
ԿՈՆՎԵՆՑԻԱՅԻ ԴՐՈՒՅԹՆԵՐԻ ԿԻՐԱՌՈՒԹՅԱՆ ՄՇՏԱԴԻՏԱՐԿՈՂ ՄԱՐՄԻՆ

Մարդու իրավունքների պաշտպանի՝ որպես սահմանադրական անկախ մարմին⁸⁹⁰, գործունեության ուղղություններից է հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների պաշտպանությունը՝ հիմնված մի քանի հիմնարար սկզբունքների վրա: Մասնավորապես, Պաշտպանն առաջնորդվում է հաշմանդամություն ունեցող անձանց արժանապատվության, ինչպես նաև հաշմանդամություն ունեցող երեխաների զարգացման հնարավորությունների և նրանց ինքնությունը պահպանելու իրավունքի նկատմամբ հարգանքի, հանրային կյանքում լիակատար և արդյունավետ մասնակցության և ներգրավվածության, որոշումների կայացման գործընթացում ինքնուրույնության, հնարավորությունների հավասարության, մատչելիության սկզբունքներով: Այս համատեքստում Պաշտպանը ընդգծում է պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների գործունեության արդյունավետությունը բարձրացնելու անհրաժեշտությունը՝ ձևավորելու հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների ոչ ձևական լինելն ապահովող միջավայր:

Որպես «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների մասին» ՄԱԿ-ի կոնվենցիայի⁸⁹¹ դրույթների կիրառության մշտադիտարկող մարմին՝ Պաշտպանն արձանագրում է, որ Հայաստանի Հանրապետությունը, վավերացնելով Կոնվենցիան, պարտավորվել է հաշմանդամություն ունեցող անձանց անկախ ապրելու և կյանքի բոլոր բնագավառներում լիակատար մասնակցության հնարավորություն ընձեռելու նպատակով ձեռնարկել անհրաժեշտ բոլոր միջոցները: Ընդ որում, Պաշտպանը հաստատում է, որ նման միջոցները պետք է ուղղված լինեն հաշմանդամություն չունեցող անձանց հետ հավասար հիմունքներով ֆիզիկական միջավայրի, փոխադրամիջոցների, տեղեկատվության և հաղորդակցության, ներառյալ այդ նպատակով կիրառվող տեխնոլոգիաների ու համակարգերի հասանելիության ու մատչելիության ապահովմանը:

Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների ոլորտում Պաշտպանը սկզբունքային կարևորության հարց է համարում քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունների և իրավապաշտպանների հետ համագործակցությունը:

Այս հիմնարար մոտեցումից ելնելով է, որ Պաշտպանի 2020 թվականի հունիսի 17-ի 11-Ա հրամանով ստեղծվել է Պաշտպանին առընթեր հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների պաշտպանության հարցերով հասարակական խորհուրդ⁸⁹², որի կազմում

⁸⁹⁰ Տե՛ս «Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» ՀՀ սահմանադրական օրենքը, հոդված 2, մաս 4:

⁸⁹¹ Սույն հաղորդման սույն բաժնում այսուհետ՝ Կոնվենցիա կամ ՄԱԿ-ի Կոնվենցիա:

⁸⁹² Սույն հաղորդման սույն բաժնում այսուհետ՝ Պաշտպանին առընթեր հասարակական խորհուրդ:

ընդգրկված են ոլորտի փորձառու հասարակական կազմակերպություններ և անկախ փորձագետներ⁸⁹³: Պաշտպանին առընթեր հասարակական խորհրդի խնդիրներից են հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների պաշտպանության ոլորտում իրավունքների վիճակի բարելավմանը նպաստելը, ինչպես նաև քաղաքացիական հասարակության ներկայացուցիչների և Պաշտպանի համագործակցության ամրապնդումը: Այս նպատակով Պաշտպանին առընթեր հասարակական խորհրդի անդամները հնարավորություն ունեն Պաշտպանին ներկայացնելու հաշմանդամություն ունեցող անձանց առնչվող խնդիրներ և դրանց լուծմանը միտված առաջարկներ, ինչպես նաև մասնակցել ոլորտային հետազոտությունների իրականացմանը⁸⁹⁴: Պաշտպանին առընթեր հասարակական խորհրդի նիստերը լինում են ինչպես հրապարակային, այնպես էլ ոչ հրապարակային, այդ թվում՝ ընդլայնված մասնակցությամբ:

Պաշտպանի նախաձեռնությամբ 2020 թվականի ընթացքում հրավիրվել է Պաշտպանին առընթեր հասարակական խորհրդի նիստ, Պաշտպանի աշխատակազմի հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների պաշտպանության բաժնի և Պաշտպանին առընթեր հասարակական խորհրդի անդամների միջև ավելի է ամրապնդվել համատեղ աշխատանքը՝ միտված ոլորտային խնդիրների քննարկմանը, արձանագրմանը և լուծմանը:

Այդ աշխատանքների ընթացքում, մասնավորապես, քննարկվել են հաշմանդամություն ունեցող անձանց կրթության իրավունքի իրացման հետ կապված համակարգային խնդիրներ⁸⁹⁵, արտակարգ դրության և ռազմական դրության ընթացքում հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների իրացման խոչընդոտներ և դրանց հնարավոր լուծման տարբերակներ: Արձանագրված խնդիրների կապակցությամբ Պաշտպանը՝ որպես Կոնվենցիայի դրույթների կիրառության մշտադիտարկման, ինչպես նաև հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների խախտումների կանխարգելման և պաշտպանության սահմանադրական անկախ մարմին համապատասխան գրություններ է հասցեագրել իրավասու պետական կառույցներին, հանդես եկել առաջարկություններով:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը և աշխատակազմի իրավասու ներկայացուցիչները 2020 թվականի ընթացքում շարունակել են աշխատանքային քննարկումներ ունենալ նաև շահագրգիռ անձանց և կառույցների ներկայացուցիչների հետ՝ ինչպես Երևանում, այնպես էլ ՀՀ մարզերում՝ շեշտադրվելով օրենսդրության և իրավակիրառ պրակտիկայի բարելավման,

---

⁸⁹³ Տե՛ս Պաշտպանին առընթեր հասարակական խորհրդի անհատական կազմը: Հասանելի է <https://www.ombuds.am/images/files/4493cde1536670270774767fa6a174ef.pdf> հղումով:

⁸⁹⁴ Տե՛ս Պաշտպանին առընթեր հասարակական խորհրդի գործունեության կարգը: Հասանելի է <https://www.ombuds.am/images/files/1803a787859b39957a78cccbdf38c33c.pdf> հղումով:

⁸⁹⁵ Տե՛ս, օրինակ, 2020 թվականի օգոստոսի 21-ի՝ Պաշտպանին առընթեր հասարակական խորհրդի առցանց նիստը: Նիստի տեսագրությունը հասանելի է <https://bit.ly/3j8rpwK> հղումով:

ինչպես նաև հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների մասին իրազեկման ու կարծրատիպերը վերացնելու անհրաժեշտությունը:

Հաշմանդամություն ունեցող մարդիկ շարունակում են բախվել խտրականության և իրենց իրավունքների իրացման տարաբնույթ խոչընդոտների: Պաշտպանի աշխատակազմի պարբերական մշտադիտարկումների արդյունքները վկայում են, որ առկա են դեպքերը, երբ խախտվում են հաշմանդամություն ունեցող անձանց՝ Կոնվենցիայով ամրագրված և Սահմանադրությամբ երաշխավորված տնտեսական, սոցիալական, քաղաքական, իրավական և մշակութային իրավունքները, որոնք ուսումնասիրության են ենթարկվել և ներկայացվել սույն բաժնում:

ԳԼՈՒԽ 1. ԿԱՐԾՐԱՏԻՊԵՐԸ ՀԱՇՄԱՆԴԱՄՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒՆԵՑՈՂ ԱՆՁԱՆՑ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ՝ ՈՐՊԵՍ ԽԱԽՏՈՒՄՆԵՐԻ ԽՈՐՔԱՅԻՆ ՊԱՏՃԱՌ

Մարդու իրավունքների պաշտպանը թե՛ իր հրապարակային ելույթներում և գրառումներում, թե՛ զեկույցներում ու հաղորդումներում մշտապես արձանագրել է հաշմանդամություն ունեցող անձանց նկատմամբ հասարակական կյանքի տարբեր ոլորտներում խտրական վերաբերմունքի և դրա անթույլատրելիության մասին: Թեև հաշմանդամության հիմքով խտրականությունն արգելված է ՀՀ Սահմանադրությամբ և Կոնվենցիայով, մի շարք միջազգային փաստաթղթերով ու ներպետական իրավական ակտերով, այնուամենայնիվ, խտրականության դրսևորումների արձանագրման, գնահատման գործին ու արդյունավետ մեխանիզմներ առ այսօր Հայաստանում ներդրված չեն, ինչի արդյունքում պրակտիկայում գրեթե անհնար է դառնում դրանց բացահայտումը, կանխարգելումն ու հետևանքների վերացումը:

Չնայած Պաշտպանը, ինչպես նաև ոլորտում ակտիվ քաղաքացիական հասարակայնության ներկայացուցիչները պարբերաբար բարձրացնում են հաշմանդամության սոցիալական մոդելի կիրառման անհրաժեշտությունը, իսկ որոշ դեպքում նաև դրա ներդրման ուշացած լինելը, այնուամենայնիվ, Հայաստանում դեռևս առկա չեն հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների լիարժեք իրացումն ապահովող օրենսդրական երաշխիքներ: Մասնավորապես, գործող իրավակարգավորումները, առավելապես հիմնված լինելով հաշմանդամության բժշկական մոդելի վրա, չեն խթանում հաշմանդամություն ունեցող անձանց որպես իրավունքի լիիրավ սուբյեկտներ դիտարկող իրավակիրառ պրակտիկայի ձևավորումն ու զարգացումը: **Մինչդեռ նման պրակտիկայի և միջավայրի պայմաններում է միայն հնարավոր հասնել հաշմանդամություն ունեցող անձանց ինքնուրույնությանը հասարակական կյանքի բոլոր ոլորտներում, հավասար հնարավորությունների ընձեռնմանը, համայնքում ներգրավվելուն՝ կարևորվելով նրանց անկախությունն ու յուրահատուկ լինելը:** Այլապես, հասարակության ընկալումները շարունակում են մնալ կարծրատիպային, իսկ ոլորտային ծրագրերը՝ հիմնված հաշմանդամություն ունեցող անձանց տրամադրվող օգնություն կամ

սոցիալական աջակցություն (օրինակ՝ նպաստների, բարեգործական օգնության) ցուցաբերելու վրա: Արդյունքում, հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց մեկուսացումը հասարակությունից էլ ավելի է խորանում՝ հանգեցնելով խտրական վերաբերմունքի և իրենց իրավունքներն ինքնուրույն իրացնելու հնարավորությունից զրկելուն:

Այս համատեքստում **Պաշտպանն արձանագրում է, որ հասարակությունում առկա կարծրատիպերի հաղթահարման համար անհրաժեշտ միջավայրի ստեղծումն ոչ միայն անհրաժեշտություն է, այլ նաև Կոնվենցիայով⁸⁹⁶ ստանձնած՝ պետության ուղղակի պոզիտիվ պարտավորություն:** Ընդ որում՝ հատկանշական է, որ Կոնվենցիայով ոչ միայն ամրագրված է կյանքի բոլոր բնագավառներում կարծրատիպերի, նախապաշարմունքների և վնասակար ավանդույթների դեմ պայքարելու պետության պարտավորությունը, այլ նաև հատուկ շեշտադրվում է այդ նպատակով ձեռնարկվող միջոցների անհապաղ, արդյունավետ և անհրաժեշտ լինելու հանգամանքը: Այսպիսով, Կոնվենցիայի վկայակոչված դրույթներով կարևորվում է, ոչ թե համապատասխան միջոցների ձեռնարկման փաստը, այլ դրանց ոչ ձևական լինելու հրամայականը: Մինչդեռ 2020 թվականի ընթացքում Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրած բողոքների ուսումնասիրությունը, մշտադիտարկման արդյունքները, պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների ներկայացուցիչների հետ քննարկումները վկայում են, որ հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց նկատմամբ կարծրատիպային մոտեցումները շարունակում են համակարգային բնույթ կրել: Մարդու իրավունքների պաշտպանության տեսանկյունից Պաշտպանն առավել խնդրահարույց է համարում այն, որ կարծրատիպերի խնդիրը հաղթահարված չէ նաև պետական մարմինների ներկայացուցիչների շրջանում: **Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների իրացման ապահովումը հաճախ վերջիններիս կողմից ընկալվում է, որպես պաշտոնատար անձի հոգածության և բարեգթության դրսևորում, և ոչ թե պետության այլընտրանք չունեցող պարտավորություն, ինչը սկզբունքային անթույլատրելի է: Ավելին՝ հաշմանդամության վերաբերյալ կարծրատիպերն արգելակում են բարեփոխումները կամ դրանց իրականացումը դարձնում ոչ արդյունավետ:**

Նշված խնդրի կապակցությամբ՝ Պաշտպանն արձանագրում է, որ կարծրատիպային մոտեցումներն արտահայտված են նաև իրավական ակտերում կիրառվող եզրույթներում: Խնդիրն էլ ավելի է խորանում հատկապես այն պատճառով, որ հասարակական կարծրատիպերն արտահայտվում են հաշմանդամություն ունեցող անձանց հետ շփումներում և նրանց նկատմամբ ցուցաբերվող վերաբերմունքում⁸⁹⁷: Այս մասին է վկայում Պաշտպանի կողմից իրականացված մոնիթորինգի արդյունքները, իրավական ակտերի նախագծերի ու Պաշտպանին հասցեագրված բողոքների ուսումնասիրություն: Այսպես, օրինակ,

⁸⁹⁶ Տե՛ս Կոնվենցիայի 8-րդ հոդվածը: Հասանելի է http://www.un.am/res/UN%20Treaties/III_15.pdf հղումով:

⁸⁹⁷ Առավել մանրամասն տե՛ս սույն բաժնի «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց նկատմամբ որևէ տեսակի վատ վերաբերմունքի անթույլատրելիություն» գլխում:

ամենատարբեր ոլորտներում գործող իրավակարգավորումներում օգտագործվում են «հաշմանդամ»⁸⁹⁸, «մտավոր թերզարգացած»⁸⁹⁹, «կույրը, խուլը, համրը»⁹⁰⁰, «արատներ ունեցող երեխաներ խնամող հաստատություններ», «հոգեպես թերզարգացած» կամ «տարբեր շեղումների ծանր զուգակցումով հիվանդ երեխա»⁹⁰¹ և այլ եզրույթներ, որոնք ընդունելի չեն հաշմանդամություն ունեցող անձանց սոցիալական ներառման և արժանապատվության հարգանքի տեսանկյունից: Նման տերմինների կիրառումը պրակտիկայում և իրավական ակտերում էլ ավելի է ընդգծում հաշմանդամություն ունեցող անձանց հասարակությունից մեկուսացված լինելը: Մինչդեռ, վավերացնելով Կոնվենցիան՝ պետությունն իր համաձայնություն է հայտնել այն գաղափարախոսության, որ հաշմանդամությունը միայն անհատի խնդիրը չէ, և անձի առողջական խնդիրների և միջավայրային բազմաբնույթ արգելքների փոխազդեցության, հասարակության սոցիալ-մշակութային արժեքների արդյունքում կարող է խոչընդոտել անձի՝ մյուսների հետ հավասար հիմունքներով հասարակական կյանքին լիարժեք ու արդյունավետ մասնակցությանը⁹⁰²:

Մտահոգիչ է նաև տարբեր հաստատությունների անվանումների կիրառման հարցում կարծրատիպային ընկալումների կիրառումը գործնականում: Հարկ է նշել, որ նախորդ տարեկան հաղորդումներում Պաշտպանը բազմիցս բարձրաձայնել էր նաև տարբեր հաստատությունների անվանումներում խտրական եզրույթների կիրառումը, ինչի արդյունքում թիրախավորվում և պիտակավորվում են տվյալ հաստատությունում բնակվող, խնամք կամ կրթություն ստացող անձինք: Այսպես, Հայաստանում գործող մի շարք հանրակրթական հաստատությունների անվանումներում դեռևս կիրառվում են ձևակերպումներ, որոնց պատճառով առօրյա կյանքում հաճախ թիրախավորվում կամ պիտակավորվում են տվյալ հաստատությունում սովորող երեխաները: Օրինակ՝ «Երևանի մտավոր թերզարգացում ունեցող երեխաների թիվ 11 հատուկ (օժանդակ) դպրոց» ՊՈԱԿ-ի անվանմուն⁹⁰³ ինքնին նախադրյալներ է ստեղծում երեխային կյանքի հետագա տարիներին հաստատության հետ

⁸⁹⁸ Օրինակ՝ «Հայաստանի Հանրապետությունում հաշմանդամների սոցիալական պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենք

⁸⁹⁹ Օրինակներ՝ ՀՀ կառավարության՝ 2017 թվականի հոկտեմբերի 5-ի թիվ 1317-Ն որոշումը «Ավելացված արժեքի հարկից ազատման արտոնությունների կիրառության շրջանակները սահմանելու մասին» կամ ՀՀ վիճակագրության պետական խորհրդի՝ 2018 թվականի հոկտեմբերի թիվ 13-Ն որոշումը «Ծառայությունների ծավալի մասին» ձև 1-ծառայություններ (ամսական) վիճակագրական հաշվետվության ձևն ու լրացման հրահանգը հաստատելու եվ հայաստանի հանրապետության վիճակագրության պետական խորհրդի 2017 թվականի հուլիսի 14-ի թիվ 12-ն որոշումն ուժը կորցրած ճանաչելու մասին

⁹⁰⁰ Օրինակ՝ «Նոտարիատի մասին» ՀՀ օրենք

⁹⁰¹ Օրինակ՝ ՀՀ կառավարության՝ 2017 թվականի հոկտեմբերի 5-ի թիվ 1317-Ն որոշումը «Ավելացված արժեքի հարկից ազատման արտոնությունների կիրառության շրջանակները սահմանելու մասին»

⁹⁰² Տե՛ս Կոնվենցիայի 1-ին հոդվածը: Հասանելի է http://www.un.org/res/un%20Treaties/III_15.pdf հղումով:

⁹⁰³ Տե՛ս <http://escs.am/files/files/2020-02-11/2b4cb99687edb08d06f14870301cf8b2.pdf> և <https://www.imdproc.am/SchoolProfile/5adafeb4-4de5-4ce2-b74c-186951acad3e> հղումներով:

ասոցացնելու և պիտակավորելու համար: Սա հատկապես անթույլատրելի է այն տեսանկյունից, որ երեխաներն առավել խոցելի են՝ տարիքով և հուզական, վարքագծային առանձնահատկություններով պայմանավորված: Այս կապակցությամբ Պաշտպանն իր հաղորդումներում, ելույթներում և հրապարակային հայտարարություններում մեկ անգամ չէ, որ ընդգծել է, որ թե՛ իրավական ակտերում, թե՛ առօրյա կյանքում պետք է օգտագործել այնպիսի արտահայտություններ⁹⁰⁴, որոնք կօգնեն հաղթահարել հասարակությունում առկա կարծրատիպերը: Ուստի, այս դեպքում առավել կարևոր է դառնում իրավական ակտերում գործածվող եզրութաբանության իրավունքահեն լինելը:

Միջազգային փորձի ուսումնասիրությունն այս հարցում ևս վկայում է, որ կրթության առանձնահատուկ պայմաններ առաջարկող կրթական հաստատությունների անվանումներում հաճախ կիրառվում են տարածքային հատուկ անուններ կամ հայտնի անձանց անվանումներ՝ բացառելու տվյալ հաստատության սաների առողջության առանձնահատկությունների շեշտադրումը: Նման պրակտիկան միտված է նրան, որ այն դեպքերում, երբ երեխայի զարգացման հնարավորություններով և կարիքներով, ինչպես նաև երեխայի լավագույն շահով պայմանավորված՝ իր կրթության իրավունքը չի իրացվում համընդհանուր ներառական կրթություն ապահովող հաստատություններում, տվյալ երեխան, հաճախելով հատուկ դպրոց, չենթարկվի խարանի, իրեն հասարակությունից մեկուսացված և թիրախավորված չզգա: Կրթական հաստատությունների չեզոք անվանումների կիրառմամբ, ըստ էության, խթանվում է ոչ խտրական միջավայրի ձևավորումը:

Խնդիրը շարունակում է արդիական լինել նաև հոգեկան առողջության պահպանման կենտրոններում ստացիոնար բուժում ստացող անձանց շրջանում, քանի որ նրանք սոցիալական ինտեգրման տեսանկյունից գտնվում են էլ ավելի խոցելի վիճակում՝ հաճախ կորցնելով կապն իրենց ընտանիքի հետ, հայտնվելով սոցիալական մեկուսացման մեջ և ենթարկվելով խարանի⁹⁰⁵: **Ուստի, այս համատեքստում կարևորագույն նշանակություն ունի խնամքի և սոցիալական սպասարկման համայնքահեն ծառայությունների շրջանակի ընդլայնումը: Հասանելի համայնքահեն ծառայությունները հաշմանդամություն ունեցող անձանց կարողությունները բացահայտելու և նրանց ներուժը գնահատելու միջոցով էապես կնպաստեն նրանց՝ հասարակության լիարժեք անդամ դառնալուն:**

Հաշմանդամություն ունեցող անձանց վերաբերյալ կարծրատիպերի հաղթահարման և նրանց նկատմամբ հարգանք ձևավորելու հարցում չափազանց կարևոր է լրագրողների դերը:

---

⁹⁰⁴ Տե՛ս «Ինչպե՞ս ճիշտ խոսել հաշմանդամության մասին», հասանելի է <https://www.facebook.com/Armenianombudsman/photos/a.538216176365851/1235087370012058/?type=3&theater> հղումով:

⁹⁰⁵ Տե՛ս 2019 թվականի ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին տարեկան հաղորդումը: Հասանելի է <https://www.ombuds.am/images/files/15b2661f76d10eb07746d7d4d4dec84f.pdf> հղումով:

Պաշտպանը մեկ անգամ չէ, որ ընդգծել է, որ լրագրողներն իր ռազմավարական գործընկերներն են այս հարցերում: Սակայն անհրաժեշտ է, որ լրագրողներն իրենց մասնագիտական աշխատանքն իրականացնելիս առաջնորդվեն հաշմանդամություն ունեցող անձի արժանապատվության նկատմամբ հարգանքի սկզբունքով՝ խուսափելով այնպիսի բառապաշարից կամ տերմինաբանությունից, որը հաշմանդամություն ունեցող անձանց նկատմամբ խղճահարություն կառաջացնի: Հաշմանդամություն ունեցող անձանց առնչվող խնդիրները ճիշտ՝ արժանապատիվ և մարդու իրավունքների համընդհանուր մոտեցումներին համապատասխան ներկայացնելու անհրաժեշտության հարցին Պաշտպանը պարբերաբար անդրադարձել է իր մշակած ձեռնարկներում⁹⁰⁶, հանրային ելույթներում ու հրապարակումներում, ինչպես նաև իր նախաձեռնությամբ կազմակերպված աշխատանքային քննարկումների, դասընթացների ընթացքում⁹⁰⁷:

Հաշմանդամություն ունեցող անձանց նկատմամբ հասարակությունում առկա կարծրատիպային մոտեցումներն էլ ավելի են խորանում տարբեր պաշտոնատար կամ հանրային անձանց կողմից իրենց ելույթներում, սոցիալական ցանցերում կատարվող գրառումներում հաշմանդամություն ունեցող անձանց առողջական վիճակից բխող եզրույթները՝ որպես վիրավորանք օգտագործելու հետևանքով: Պաշտպանը խստորեն դատապարտում է պաշտոնատար և հանրային անձանց կողմից որպես վիրավորանք այնպիսի արտահայտությունների օգտագործումը, որոնք ոտնահարում են հոգեկան առողջության խնդիրներ ունեցող անձանց արժանապատվությունը: Պաշտպանն իր ելույթներում և հաղորդումներում մեկ անգամ չէ, որ նշել է, որ նման գրառումները և պիտակավորումները, հատկապես, եթե դրանք կատարվում են պետական կամ հանրային որևէ այլ պաշտոն զբաղեցնող, հանրային հեղինակություն ունեցող անձանց կողմից, ոչ միայն չեն ապահովում, այլև խաթարում են համերաշխությունն ու համախմբվածությունը երկրում, հարգանքը միմյանց արժանապատվության ու խոսքի նկատմամբ: Դրանք նաև անուղղակիորեն թիրախավորում են մի խումբ անձանց, ինչն անթույլատրելի է մարդու իրավունքների պաշտպանության տեսանկյունից: Ուստի, Մարդու իրավունքների պաշտպանը ղեկավարվում է այն համոզմամբ, որ հաշմանդամություն ունեցող անձանց արժանապատվության նկատմամբ հարգանքի ամենաբարձր աստիճանի ընկալման և դրսևորման դեպքում է միայն, որ տվյալ մարդու իրավունքը կամ ազատությունը կարող է գործնականում իրականանալ և ձևական բնույթ չկրել: Միայն այսպես է հնարավոր հասնել մարդու կոնկրետ իրավունքի կամ նրա կոնկրետ

⁹⁰⁶ Տե՛ս «Մարդու իրավունքների պաշտպանի «Ինչպես լուսաբանել երեխաներին վերաբերող հարցերը» ձեռնարկը, հասանելի է <https://ombuds.am/am/site/ViewNews/702> հղումով:

⁹⁰⁷ Տե՛ս 2019 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին տարեկան հաղորդումը, հասանելի է <https://www.ombuds.am/images/files/15b2661f76d10eb07746d7d4d4dec84f.pdf> հղումով:

ազատության իրական ապահովմանը, իսկ խախտման դեպքում՝ արդյունավետ պաշտպանության երաշխիքին:

Հաշվի առնելով վերոգրյալն՝ անհրաժեշտ է՝

1. նորմատիվ իրավական ակտերում կատարել համապատասխան փոփոխություններ՝ բացառելու դրանցում հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների տեսանկյունից անընդունելի եզրույթների կիրառումը.

2. կազմակերպել իրազեկման արշավներ, պատրաստել տեսանյութեր, ինչպես նաև համապատասխան մասնագետների (օրինակ՝ բուժաշխատակիցներ, ուսուցիչներ, լրագրողներ) մասնակցությամբ և հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց ներգրավմամբ կազմակերպել պարտադիր և շարունակական դասընթացներ օրենսդրական կարգավորումների և միջազգային չափանիշների վերաբերյալ, որոնք ուղղված կլինեն հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց վերաբերյալ կարծրատիպերի վերացմանը:

ԳԼՈՒԽ 2. ԽՏՐԱԿԱՆ ՄՈՏԵՑՈՒՄՆԵՐԻ ԱՆԹՈՒՅԼԱՏՐԵԼԻՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՇՄԱՆԴԱՄՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒՆԵՑՈՂ ԱՆՁԱՆՑ ՆԿԱՏՄԱՄԲ

Որևէ տեսակի խտրականություն, այդ թվում՝ հաշմանդամության հիմքով, արգելված է ՀՀ Սահմանադրությամբ և Հայաստանի կողմից վավերացված մի շարք միջազգային փաստաթղթերով: Խտրականության դրսևորումներից զերծ մնալու իրավունքը հաշմանդամություն ունեցող անձի իրավունք է, որը երաշխավորված է ՀՀ Սահմանադրությամբ, հետևաբար, հատկապես պետական կառույցների ու պաշտոնատար անձանց ամենօրյա աշխատանքի անբաժանելի մաս պետք է լինի:

Կոնվենցիայի համաձայն՝ հաշմանդամության հիմքով խտրականությունը՝ անձի հաշմանդամության պատճառով ցանկացած տարբերակումը, բացառումը կամ խոչընդոտն է, որը սահմանափակում կամ նվազագույնի է հասցնում մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների ճանաչումը, կիրառումը կամ դրանցից օգտվելը քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական, մշակութային կամ ցանկացած այլ ոլորտում՝ մյուսների հետ հավասար հիմունքներով: Այն ընդգրկում է խտրականության բոլոր ձևերը՝ ներառյալ անհրաժեշտ հնարավորությունների տրամադրման մերժումը: Ընդ որում՝ հաշմանդամության հիմքով խտրականությունը հնարավոր է տեղի ունենա ոչ միայն գործողությունների, այլ նաև անգործություն դրսևորելու արդյունքում:

Որպես Կոնվենցիայի դրույթների կիրառության մշտադիտարկում իրականացնող անկախ մարմին՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանի մշտադիտարկումների առանցքային խնդիրներից է եղել Հայաստանում հաշմանդամություն ունեցող անձանց նկատմամբ խտրականության դրսևորումների վերհանումն ու դրանց պատճառների վերլուծությունը: Ըստ այդմ, 2020 թվականի ընթացքում մշտադիտարկման արդյունքները, Պաշտպանին առընթեր խորհրդի անդամների և այլ հասարակական կազմակերպություններից կողմից ստացված

տեղեկությունների, ինչպես նաև Պաշտպանին հասցեագրված բողոքների վերլուծությունը վկայում է, որ հաշմանդամություն ունեցող անձանց նկատմամբ խտրականության դրսևորումները բազմատեսակ են, հաճախ քողարկված են և առերևույթ չեն պարունակում հաշմանդամության հիմքով խտրականության հատկանիշներ կամ ակնհայտորեն ուղղված չեն հաշմանդամություն ունեցող անձանց⁹⁰⁸:

Օրինակ, Պաշտպանին հասցեագրած բողոքով «Փրկություն» հաշմանդամ երեխաների և երիտասարդների բարեգործական հասարակական Կազմակերպությունը⁹⁰⁹ բարձրացրել է Կազմակերպության շահառուների նկատմամբ խտրականության դրսևորման, Երևանի քաղաքապետարանի կողմից Կազմակերպության շահառուների իրավունքների իրացման խոչընդոտների հետ կապված մի շարք հարցեր: Մասնավորապես, բողոք ներկայացրած անձը հայտնել է, որ Երևանի քաղաքապետարանի կողմից խախտվել են Կազմակերպության շահառուների իրավունքները, քանի որ Երևանի քաղաքապետարանի կողմից ներկայացվել է պահանջ՝ Կազմակերպությանը նախկինում հատկացված տարածքից դուրս գալու վերաբերյալ՝ պայմանավորված պայմանագրի ժամկետի ավարտով: Բողոք ներկայացրած անձի տեղեկությունների համաձայն՝ քաղաքապետարանի կողմից անհատույց օգտագործման իրավունքով Կազմակերպությանը հատկացված տարածքի պայմանագրի գործողության ժամկետը երկարաձգելու մասին դիմումի մերժման, ինչպես նաև՝ այդ տարածքի փոխարեն համարժեք այլ տարածք չհատկացնելու արդյունքում Կազմակերպության շահառուները կզրկվեն ցերեկային խնամքի և սոցիալ-վերականգնողական ծառայություններից: Այս դեպքում նշված հանգամանքը կհանգեցնի շահառուների՝ անկախ ապրելու և համայնքում ներգրավվելու իրենց իրավունքի իրացման արդյունավետ և միակ հնարավորությունից:

«Ներպետական օրենսդրության և միջազգային փորձի, ինչպես նաև բողոքի քննարկման շրջանակներում ստացված պարզաբանումների և փաստաթղթերի ուսումնասիրության արդյունքում Պաշտպանն ընդունել է որոշում մարդու իրավունքների կամ ազատությունների խախտման առկայության մասին: Այս որոշմամբ, մասնավորապես, Պաշտպանն արձանագրել է, որ կոնկրետ դեպքով հայցվող տարածքը հատկացնելու մասին պայմանագրի ժամկետը չերկարաձգելով, տարածքն ազատելու մասին քաղաքապետարան գրավոր և բանավոր ծանուցումների տրամադրմամբ, շահառուների կարիքներին չհամապատասխանող տարածքներ առաջարկելով, ինչպես նաև խնդրի քննարկման նպատակով Երևանի

---

⁹⁰⁸ Հաշմանդամության հիմքով խտրականության դրսևորման համակարգային խնդիրները հասարակական կյանքի ամենատարբեր ոլորտումներում (կրթություն, առողջապահություն, սոցիալական ինտեգրման և այլն) էլ ավելի արդիական են դարձել հատկապես 2020 թվականի ընթացքում նոր կորոնավիրուսի համավարակի տարածումը կանխելու նպատակով Հայաստանում հայտարարված արտակարգ դրության, ինչպես նաև Ադրբեջանի կողմից նախաձեռնված պատերազմի պատճառով երկրում հայտարարված ռազմական դրության ընթացքում, որոնք ներկայացված են սույն բաժնի համապատասխան գլուխներում:

⁹⁰⁹ Սույն գլխում այսուհետ՝ Կազմակերպություն

քաղաքապետի կողմից Երևանի ավագանուն առաջարկ չներկայացնելու հարցում անգործություն դրսևորելով՝ Երևանի քաղաքապետարանը խտրական վերաբերմունք է դրսևորել Կազմակերպության շահառուների հանդեպ՝ խախտելով հաշմանդամության հիմքով խտրականության արգելքի Սահմանադրության դրույթը, ինչպես նաև Կենտրոնի շահառուներին զրկելով համայնքում ներգրավվելու իրենց իրավունքի իրացման հնարավորությունից: Մարդու իրավունքների կամ ազատությունների խախտման առկայության մասին որոշման հիմք են մի շարք փաստական հանգամանքներ, այդ թվում.

ա) խնդրի օբյեկտիվ լուծման նպատակով Մարդու իրավունքների պաշտպանի առաջարկով Հանրապետական մանկավարժահոգեբանական բազմամասնագիտական խմբի եզրակացությամբ հաստատվել է նաև, որ տարածքի տեղափոխմամբ առաջանում են մի շարք ռիսկեր, այդ թվում՝ շահառուները դժվարությամբ կհարմարվեն նոր միջավայրում, շահառուների մի մասը կհայտնվի ցերեկային խնամքից դուրս, ծնողներն աշխատանքից դուրս կմնան՝ Կազմակերպության շահառու հաշմանդամություն ունեցող իրենց ընտանիքի անդամներին խնամելու նպատակով և այլն,

բ) ի պատասխան Պաշտպանի գրությունների՝ քաղաքապետարանը ներկայացրել է նույնաբովանդակ պատասխաններ՝ որևէ անդրադարձ չկատարելով մասնագիտական խմբի եզրակացությանը և չհիմնավորելով այն չընդունելու հանգամանքը: Ինչպես նաև չի ներկայացրել Կազմակերպության շահառուների իրավունքների պաշտպանության ուղղությամբ ձեռնարկված (ձեռնարկվող) քայլերի մասին, որոնք կվկայեն, որ քաղաքապետարանը գործադրել է լավագույն ջանքերը: Ավելին՝ մշտապես հղում է կատարել այն հանգամանքին, որ քաղաքապետարանի նախկին փորձը վկայում է, որ հատուկ դպրոցներ հաճախող սաների տեղափոխումն այլ տարածք որևէ ազդեցություն չի ունեցել վերջիններիս առողջության վրա: Նշվածն անընդունելի է հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների պաշտպանության տեսանկյունից, քանի որ այդպիսով չի ապահովվում շահառուների կարիքների և զարգացման հնարավորություններին համապատասխան անհատական մոտեցում: Հատկանշական է, որ մոտարկվող օրինակի անալոգիա իրականացվել է այն պայմաններում, երբ առկա է եղել կոնկրետ դեպքով մասնագիտական եզրակացություն կոնկրետ խմբի շահառուների վերաբերյալ: Ավելին, Կազմակերպության գործունեության համար այլ տարածք առաջարկելիս հաշվի չեն առնվել շահառուների կարիքները, ինչպես նաև չեն դիտարկվել առաջարկված տարածքների վերաբերյալ բողոք ներկայացրած անձի վերապահումները: **Այս հանգամանքը խնդրահարույց է նաև այն պատճառով, որ ստեղծվում է մի իրավիճակ, երբ տեղական ինքնակառավարման մարմնի կողմից իրականացվող գործողությունները և ձեռնարկված քայլերը միտված են գործառույթների ֆորմալ կատարմանը և չեն նպաստում բարձրացված խնդրի իրավունքահեն լուծմանը,**

գ) նաև բազմամասնագիտական թիմի եզրակացության ուսումնասիրությամբ հիմնավոր է Պաշտպանի այն մտահոգությունը, որ տարածքի փոփոխությունը Կազմակերպության

շահառուների մոտ կհանգեցնի միջավայրային զգալի դժվարությունների՝ մի մասի մոտ առաջացնելով նաև սթրեսաժին վիճակ: Այս հանգամանքը հաստատվել է նաև Հանրապետական մանկավարժահոգեբանական բազմամասնագիտական խմբի փորձագիտական եզրակացությամբ, որը ներկայացվել է խորքային դիտարկման արդյունքում:

դ) Պաշտպանը հաստատված է համարել այն հանգամանքը, որ խտրական վերաբերմունքի դրսևորում է նաև այն, որ Կազմակերպության բարձրացրած խնդիրը չի ներկայացվել քաղաքի բարձրագույն կառավարման մարմնին՝ ավագանուն, մինչդեռ նմանատիպ հարցերը մի շարք այլ Կազմակերպությունների դեպքում ներկայացվել և լուծում են ստացել Երևանի ավագանու կողմից⁹¹⁰:

Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների երաշխավորման կապակցությամբ Մարդու իրավունքների պաշտպանը հատուկ վերահաստատում է իր այն դիրքորոշումը, որ **պետության՝ մարդու իրավունքի կամ ազատության նկատմամբ միջամտող յուրաքանչյուր ակտի, այն է՝ գործողության, անգործության կամ որոշման գնահատման հիմքում պետք է դրվի չափանիշ այն մասին, թե այդ ակտն ի՞նչ աստիճան է միջամտում մարդու իրավունքին կամ ազատությանը կամ արդյոք այդ ակտով խախտվում է մարդու՝ Սահմանադրությամբ և միջազգայնորեն երաշխավորված իրավունքը կամ ազատությունը, թե՛ ոչ: Ընդ որում՝ այս սկզբունքը պարտադիր է թե՛ պետական և թե՛ տեղական մակարդակներում իրականացվող հանրային կառավարման ոլորտներում:**

Այս հիմնարար մոտեցումը ոչ էական է դարձնում ցանկացած այնպիսի փաստարկ, որն ունի իրավունքին կամ ազատությանը՝ պետության միջամտող ակտերը ձևական հիմքերով արդարացնելու կամ հիմնավորելու նպատակ:

Այլ կերպ ասած, եթե պետության որևէ գործողություն կամ անգործություն, կամ որոշում հանգեցնում է մարդու կոնկրետ իրավունքի կամ ազատության խախտման, ապա Մարդու իրավունքների պաշտպանի դիրքորոշմամբ՝ պնդումներն այն մասին, թե իրավունքին կամ ազատությանը միջամտող կոնկրետ իրավիճակում պետության ներկայացուցիչը գործել է իր ձևական կարգավիճակի և իրավասությունների սահմաններում, այլևս ձևական են դառնում և դադարում են իրավական նշանակություն ունենալուց:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը ղեկավարվում է այն համոզմամբ, որ վերը նշված սկզբունքների մեկնաբանության դեպքում է միայն, որ մարդու իրավունքը կամ ազատությունը

---

⁹¹⁰ «Երևան քաղաքում տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենքի համաձայն քաղաքապետն ավագանուն է ներկայացնում Երևանի սեփականություն համարվող գույքը օգտագործման տրամադրելու և օտարելու տարեկան ծրագիրը, դրան համապատասխան՝ տնօրինում է Երևանի սեփականություն համարվող գույքը: Նույն օրենքի համաձայն՝ ավագանին որոշում է ընդունում Երևանի սեփականություն հանդիսացող գույքը օգտագործման տրամադրելու և օտարման տարեկան ծրագրի վերաբերյալ, որում պետք է նշվեն օգտագործման տրամադրման կամ օտարման եղանակը, ժամկետները, նպատակը, օգտագործման տրամադրման դեպքում՝ օգտագործման ժամկետը և վճարի չափը:

կարող է գործնականում դառնալ իրական և չկրել ձևական բնույթ: Այսպես է միայն հնարավոր հասնել մարդու կոնկրետ իրավունքի կամ նրա կոնկրետ ազատության իրական ապահովմանը, իսկ խախտման դեպքում՝ արդյունավետ պաշտպանության երաշխիքին:

Այս հիմնարար իրավական մոտեցումներն անմիջականորեն բխում են իրավունքի գերակայության վերաբերյալ ժամանակակից միջազգային իրավաբանության սկզբունքներից. իրավունքի գերակայությունը չի նշանակում միայն ձևական կամ ֆորմալ օրինականություն, այլ դրա հիմքում այն բանի ճանաչումն ու ամբողջությամբ ընդունումն է, որ մարդը բարձրագույն արժեք է⁹¹¹:

Հարցն առավել արդիական է դառնում, և պետության կողմից հաշմանդամություն ունեցող անձանց նկատմամբ ոչ խտրական վերաբերմունքի, համայնքում նրանց ներգրավվելու իրավունքի երաշխավորման պոզիտիվ պարտականությունն առավել ընդգծվում է, երբ պետության, այդ թվում՝ համայնքի կողմից անհրաժեշտ ծառայություններ ոչ միայն չեն մատուցվում, այլև գործնականում ստեղծվում են խոչընդոտներ՝ նման ծառայություններ մատուցող կազմակերպությունների գործունեության համար:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը ղեկավարվում է նաև այն համոզմամբ, որ հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների երաշխավորման հարցում պետության պոզիտիվ պարտավորությունը ձեռք է բերում հատուկ նշանակություն՝ պայմանավորված իրենց առանձնահատուկ կարիքներով: Այս հիմնարար գաղափարն ամրապնդվում է հաշմանդամություն ունեցող անձանց նկատմամբ որևէ խտրականության դրսևորման բացառման հանձնառությամբ⁹¹², որի կատարման գնահատման հիմքում էլ դրված է մարդու արժանապատվությունը ու դրանից ածանցվող նրա իրավունքները:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի նշված դիրքորոշումներն ունեն սկզբունքային նշանակություն և հիմնված են նաև միջազգային լավագույն փորձի և իրավունքի վերլուծության, ինչպես նաև Կոնվենցիայի մարդու իրավունքների ցուցիչներին համապատասխան դիտարկումների⁹¹³ վրա:

Այսպես, հաշմանդամություն ունեցող անձանց նկատմամբ խտրականության հարցին և այդ համատեքստում պետության պոզիտիվ պարտավորության հարցին անդրադարձել է նաև Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը: Մասնավորապես, հղում կատարելով 2003 թվականի հունվարի 29-ին հաշմանդամություն ունեցող անձանց լիարժեք սոցիալական

⁹¹¹ Տե՛ս, OSCE commitments relating to judicial systems and human rights. A guide prepared for the OSCE/ODIHR Human Dimension Seminar on "Judicial Systems and Human Rights" // Rule of Law, Warsaw, 23 - 25 April 2002, հասանելի է <https://www.osce.org/odihr/24344?download=true> հղումով:

⁹¹² Տե՛ս «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների մասին» ՄԱԿ-ի կոնվենցիայի 5-րդ և 19 հոդվածները:

⁹¹³ Տե՛ս ՄԱԿ-ի Human Rights Indicators on the Convention on the Rights of Persons with Disabilities վերտառությամբ ցուցիչները: Հասանելի է <https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Disability/SDG-CRPD-Resource/IndicatorsPDF/article-5-indicators-en.pdf> հղումով

ներառման վերաբերյալ՝ Եվրոպայի խորհրդի խորհրդարանական վեհաժողովի ընդունած Հանձնարարական թիվ 1592 (2003)-ին և «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների մասին» ՄԱԿ-ի կոնվենցիային՝ ՄԻԵԴ-ը «համարել է, որ առկա է եվրոպական և համաշխարհային համաձայնություն՝ հաշմանդամություն ունեցող անձանց խտրական վերաբերմունքից պաշտպանելու անհրաժեշտության վերաբերյալ»⁹¹⁴: Ընդ որում՝ հատուկ կարևորել է, որ «հաշմանդամություն ունեցող անձանց՝ իրենց իրավունքները լիարժեք իրականացման հնարավորության ընձեռնման ձախողումը գնահատվում է որպես խտրականության դրսևորում»⁹¹⁵: Մեկ այլ գործով Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանն առաջին անգամ դիմումատուի հանդեպ խտրական վերաբերմունքը որակել է որպես հաշմանդամության հիմքով խտրականություն «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների մասին» ՄԱԿ-ի կոնվենցիայի 14-րդ հոդվածի մասով (Անձի ազատությունը և անվտանգությունը)⁹¹⁶: Այսպես, դատարանը, դիտարկելով հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար մատչելիության ապահովման՝ պետության պոզիտիվ պարտավորությունը, արձանագրել է, որ այդ պարտավորության չկատարման արդյունքում դիմումատուի կողմից՝ հաշմանդամություն ունեցող իր երեխայի համար մատչելի բնակարան գնելու համար կատարված ծախսերի մասով հարկային արտոնություն չտրամադրելը հանդիսացել է հաշմանդամության հիմքով խտրականության դրսևորում:

Ավելին, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի իրավական դիրքորոշման համաձայն հանրային իշխանության մարմինների ոչ իրավաչափ միջամտությունից անձին պաշտպանելուց բացի, կոնկրետ իրավունքների պաշտպանության նպատակով պետության վրա կարող են դրվել հավելյալ պարտավորություններ, որոնք ենթադրում են ոչ միայն ձեռնպահ մնալ միջամտությունից, այլ նաև կարող են պահանջել պաշտպանության պոզիտիվ կամ ակտիվ միջոցներ (ոչ այնպիսիք, որոնք օբյեկտիվորեն հնարավոր չեն իրականացնել)⁹¹⁷:

Հաշմանդամություն ունեցող անձանց հասարակությունում ընդգրկվելու անհրաժեշտությանն անդրադարձել է նաև Եվրոպայի խորհրդի Մարդու իրավունքների հանձնակատարը՝ 2012 թվականին հրապարակված «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց անկախ ապրելու և հասարակությունում ընդգրկվելու իրավունքը» վերտառությամբ դիրքորոշումային

---

⁹¹⁴ Տե՛ս ՄԻԵԴ-ի որոշումը *Glor v. Switzerland*, 2009 թիվ 13444/04 գործով: Հասանելի է https://www.legislationline.org/download/id/7066/file/ECHR_Glor_v_Switzerland_2009_en.pdf հղումով:

⁹¹⁵ Տե՛ս ՄԻԵԴ-ի դիրքորոշումը: Հասանելի է <https://laweuro.com/?p=9212> և https://www.legislationline.org/download/id/7067/file/ECHR_Cam_v_Turkey_2016_en.pdf հղումներով:

⁹¹⁶ Տե՛ս ՄԻԵԴ-ի որոշումը *Guberina v. Croatia*, 2016 թիվ 23682/13 գործով: Հասանելի է <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-161530> հղումով:

⁹¹⁷ Տե՛ս, Positive obligations on member States under Article 10 to protect journalists and prevent impunity. Research Report // European Court of Human Rights, 2011:

փաստաթղթով⁹¹⁸: Վերջինս ընդգծել է, որ ֆիզիկական ընդգրկվածությունը հասարակությունում անհրաժեշտ է հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքները լիարժեք իրացնելու համար: Այս կապակցությամբ, մասնավորապես, նշվում է, որ ՄԱԿ-ի «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների մասին» կոնվենցիայի 19-րդ հոդվածը հաստատում է «համայնքում լիարժեք ընդգրկվածության և մասնակցության» մոտեցման առավելությունը «մեկուսացման կամ համայնքից առանձնացման» նկատմամբ:

Հաշմանդամության հիմքով խտրականության դրսևորումներին առնչվող տարբեր հիմնահարցեր ուսումնասիրվել են նաև Պաշտպանի կոնվենցիոն մանդատի շրջանակներում իրականացված մշտադիտարկման ընթացքում: Այսպես, օրինակ, 2020 թվականի ընթացքում սոցիալական հարթակներում քննարկվող՝ Վանաձորի Շառլ Ազնավուրի անվան մշակույթի պալատի գլխավոր մուտքի թեքահարթակի քանդման հարցով Պաշտպանը նախաձեռնել է ուսումնասիրություն: Իսնդրի վերաբերյալ Պաշտպանը ստացել է նաև Պաշտպանին առընթեր խորհրդի անդամ՝ «Հավասար իրավունքներ, հավասար հնարավորություններ» հասարակական կազմակերպության մտահոգություններն ու դիրքորոշումները:

Իսնդրի բազմակողմանի և ամբողջական ուսումնասիրության նպատակով Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմը իրականացրել է մշտադիտարկման չհայտարարված այց, որի ընթացքում մշակույթի տարածքում իրականացրել է դիտարկման աշխատանքներ, հանդիպումներ է ունեցել համայնքում բնակվող հաշմանդամություն ունեցող անձանց և հասարակական կազմակերպությունների, համայնքապետարանի և մարզպետարանի իրավասու ներկայացուցիչների, Վանաձոր համայնքի ավագանու մի շարք անդամների և մշակույթի պալատի տնօրինության հետ: Մշտադիտարկման այցի արդյունքներով արձանագրվել է, որ չի ապահովվել հաշմանդամություն ունեցող անձանց մասնակցությունը թեքահարթակի քանդման վերաբերյալ որոշման կայացման գործընթացին: Բացի այս, հարցը խնդրահարույց է նաև այն պատճառով, որ մշակույթի պալատի կողային մուտքերը, որոնք համայնքի և մշակույթի տնօրինության կողմից առաջարկվել էին որպես խնդրի լուծում, մասամբ մատչելի և հասանելի չեն հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար: Իսկ որպես մատչելի տարբերակ առաջարկված՝ ետնամասից կողային մուտքի առաջարկված տարբերակը խտրական է, քանի հակասում է այլոց հետ հավասար հիմունքներով իրավունքների իրացման իրավունքին ու կոնվենցիոն սկզբունքներին: Այս առնչությամբ Պաշտպանը հատուկ ընդգծում է, որ կողային մուտքերն ամբողջությամբ մատչելի և հասանելի դարձնելով անգամ, այդուհանդերձ, պետությունը չի երաշխավորում հաշմանդամություն ունեցող անձանց ազատ տեղաշարժման իրավունքի լիարժեք և

⁹¹⁸ Տե՛ս, դիրքորոշումային փաստաթուղթը հասանելի է https://rm.coe.int/the-right-of-people-with-disabilities-to-live-independently-and-be-inc/16807bef65?fbclid=IwAR36r-Q69DO_W59PtjuBslaZiIRWuGJ4z_opBxYpE7iGBNylCGclaojoes

արժանապատիվ իրացման հնարավորությունը, քանի որ գլխավոր մուտքը չի ապահովում նման հնարավորություն:

Պաշտպանն իր դիրքորոշումը գրավոր ներկայացրել է համայնքի իրավասու մարմիններին, հանդես է եկել հրապարակային հայտարարությամբ⁹¹⁹: Պաշտպանի դիտարկումները 2020 թվականի օգոստոսի 21-ին քննարկվել են նաև հաշմանդամություն ունեցող անձանց հարցերով զբաղվող Լոռու մարզային հանձնաժողովի նիստում⁹²⁰:

Պաշտպանն արձանագրում է, որ չնայած խնդիրը լուծելու մասին համայնքային իրավասու մարմինների հանձնառություններին՝ 2020 թվականի դեկտեմբերի 31-ի դրությամբ այն լուծված չէ:

Խնդրի կապակցությամբ Պաշտպանը, հատկապես կարևորում է այն, որ հաշմանդամություն ունեցող անձանց լիարժեք և լիիրավ ներգրավումը համայնքում նրանց կարևորագույն իրավունքներից է, որը Ուստի, պետությունը պետք է երաշխավորի՝ առանց խտրականության կամ խոչընդոտների: Ըստ այդմ, թեքահարթակները ոչ միայն մարդկանց տեղաշարժվելու մատչելիությունն ապահովող, այլ նաև հասարակական կյանքի տարբեր ոլորտներում ներգրավելու կարևոր գրավական են⁹²¹:

Շենքերի՝ ոչ խտրական ֆիզիկական մատչելիության կապակցությամբ Պաշտպանն ընդգծում է, որ շենքերի մուտքերի մատչելիությունն ապահովող ցանկացած լուծում պետք է դիտարկվի ոչ թե հաշմանդամություն ունեցող անձանց՝ դրա օգտագործման հաճախականությունից ելնելով, այլ պետության պոզիտիվ պարտավորության կատարման համատեքստում: Ընդ որում՝ կարևոր է, որ մուտքերի մատչելիությունը պետք է ապահովվի այնպես, որ հաշմանդամություն ունեցող անձանց ինքնուրույն տեղաշարժվելու իրավունքը հնարավոր լինի իրացնել արժանապատիվ կերպով, առանց լրացուցիչ, կողմնակի աջակցության անհրաժեշտության, այլոց հետ հավասար հիմունքներով: Այսպես, շենքերի մուտքերը չեն կարող լինել տարանջատված այնպես, որ հաշմանդամություն ունեցող անձանց մուտքն ու ելքն ապահովվի մեկ, իսկ այլոց համար մեկ այլ մուտքով՝ անկախ այն հանգամանքից, թե առաջարկվող մուտքը որքան մատչելի է հաշմանդամություն ունեցող անձի համար: Այս համատեքստում կարևոր նշանակություն ունի հաշմանդամություն ունեցող անձանց լիարժեք ներգրավվումն իրենց առնչվող հարցերի վերաբերյալ որոշումների կայացման գործընթացներում: Այս կերպ հնարավոր է նաև փոխել առկա կարծրատիպերը հաշմանդամության վերաբերյալ:

Խտրական դրսևորումների կանխարգելման վերաբերյալ միջազգային փորձը վկայում է, որ առավել արդյունավետ են պետությունների կողմից աջակցվող միջսերնդային ծրագրերը, որոնք միջված են հասարակության տարբեր սոցիալական և տարիքային խմբերի միջև

⁹¹⁹ Տե՛ս հրապարակումը <https://www.facebook.com/Armenianombudsman/posts/1482013238652802> հղումով:

⁹²⁰ Տե՛ս նիստի արձանագրությունը: Հասանելի է <http://lori.mtad.am/files/docs/50549.pdf> հղումով:

⁹²¹ Տե՛ս առավել մանրամասն սույն բաժնի «Ֆիզիկական միջավայրի մատչելիություն» պարագրաֆում

«սերունդների համերաշխության» և «արժեքների մշակութային և միջավայրային ընկալումների մոտարկմանը»⁹²² :

Հաշմանդամություն ունեցող անձանց նկատմամբ խտրականության դրսևորումներից է նաև տարբեր պաշտոնատար կամ հանրային անձանց կողմից իրենց ելույթներում, սոցիալական ցանցերում կատարվող գրառումներում հաշմանդամություն ունեցող անձանց առողջական վիճակից բխող եզրույթները որպես վիրավորանք օգտագործելը⁹²³: Անթույլատրելի խոսքի կիրառման մասին իր դիրքորոշումն է հայտնել նաև ՄԱԿ-ի հաշմանդամության հարցերով կոմիտեն իր մեկնաբանություններում⁹²⁴՝ նշելով, որ Խնդրի կապակցությամբ միջազգային փորձը վկայում է, որ ոչ պատեհ ընտրված լեզվի կիրառումը կարող է խտրականության դրսևորումների, իրավունքների և հնարավորությունների ոչ իրավաչափ սահմանափակումների պատճառ լինել:

Այս խնդրի կապակցությամբ միջազգային փորձի ուսումնասիրությունը վկայում է, որ առկա են հաշմանդամության վերաբերյալ և թեմային առնչվող խոսքի կիրառմամբ հաղորդակցման տարբեր ուղեցույցներ և նվազագույն չափորոշիչներ⁹²⁵: Հատկանշական է, որ կարևորելով ազատ խոսքի իրավունքի երաշխավորումը, խտրական խոսքի հակազդման մեխանիզմները, ոլորտային օրենսդրական ակտերը պետք է նաև համապատասխան լինեն տվյալ պահի հասարակական կյանքի մարտահրավերներին: Լեզուն, ընկալումները և սոցիալական բարքերը փոխվում են արագ տեմպերով, ուստի հաշմանդամությանն առնչվող ամենատարբեր տերմինաբանության, ձևակերպումների ուղիղ և անուղղակի իմաստների կիրառումն էլ ավելի մեծ նրբանկատություն է պահանջում: Օրինակ, խորհուրդ է տրվում հնարավորիս խուսափել այնպիսի ձևակերպումներից, որոնք նպատակ ունեն գնահատել մարդու ընդունակությունները⁹²⁶: Անթույլատրելի է նաև հաշմանդամության որևէ տեսակին կամ անձի առողջական վիճակով պայմանավորված վարքային դրսևորումներին հատուկ բառերի,

---

⁹²² Օրինակ՝ «Val Sully» անվամբ և այլ միջսերնդային տների ներդրման ծրագրերը, «Le Parisolidaire» անվանմամբ ծրագիրը, «Dosansol (Տուն առանց մենության)» «Solidarité, Amitié, Générations, Entraide, Services» («Համերաշխություն, ընկերություն, սերունդներ, հոգատարություն և ծառայություններ») ծրագիրը Ֆրանսիայում (հասանելի է https://travail-emploi.gouv.fr/IMG/pdf/rapport_societe.pdf հղումով), «Ikeda Town» և «Model Schools» կոչվող ծրագրերը Ճապոնիայիում, «Ընկերական ունկնդիրներ» միջսերնդային ծրագիրը և այլն (հասանելի է <http://shorturl.at/oBCEW> հղումով):

⁹²³ Առավել մանրամաս տե՛ս սույն բաժնի «Կարծրատիպերը հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների վերաբերյալ՝ որպես խախտումների խորքային պատճառ» գլխում:

⁹²⁴ Տե՛ս Կոմիտեի թիվ 6 ընդհանուր մեկնաբանությունները, հասանելի է <https://digitallibrary.un.org/record/1626976?ln=en> հղումով:

⁹²⁵ Տե՛ս Հաշմանդամության հարցերով ցանցի կողմից մշակված խորհուրդները: Հասանելի են և <http://shorturl.at/swQ48> հղում

⁹²⁶ Արիզոնայի պետական համալսարանի Հաշմանդամության և լրագրության ազգային կենտրոնի կողմից մշակված ուղեցույցն ընդգրկում է մոտ 200 բառ և տերմին, որոնք սովորաբար օգտագործվում են հաշմանդամության հարցերի մասին խոսելիս: Ուղեցույցը հասանելի են <http://shorturl.at/nuBD2> հղումով:

դարձվածքների և խոսքի կիրառումը, եթե դրանք չեն առնչվում կոնկրետ հաշմանդամությունից բխող խնդիրը քննարկելուն և վկայակոչելուն: Ընդ որում՝ նշվածը վերաբերում է նաև այն դեպքերին, երբ նման ձևակերպումները կատարվում են ոչ ուղիղ իմաստով, դրանց հասցեատերը կոնկրետ հաշմանդամություն ունեցող անձ չէ: **Պաշտպանը սկզբունքային կարևորում է այն, որ հանրային հաղորդակցություն պետք է լինի առավելագույնս չեզոք, բացառի կարծրատիպային ընկալումներով խոսքի կիրառումը, իսկ մարդկանց առանձին խմբերին բնորոշ ձևակերպումները չպետք է օգտագործվեն բացասական իմաստով կամ տհաճ զգացողություններ առաջացնելու նպատակով**⁹²⁷:

Ցանկացած նման դրսևորում իր մեջ ընդգրկում է մարդու, հասարակության պատկերացումները հաշմանդամության մասին: Ավելին, հաշմանդամություն ունեցող անձանց նկատմամբ խտրականության դրսևորումներն ազդում են նաև հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների վերաբերյալ ընկալումների խեղաթյուրման, անձի ինքնագնահատականի և ինքնահարգանքի անկմանը, ինչպես նաև կարող են հանգեցնել հասարակությունում խարանի տարբեր դրսևորումների, պիտակավորման, անգամ՝ վատ վերաբերմունքի⁹²⁸: **Ուստի, այս հարցում Պաշտպանը հանրային և պաշտոնատար անձանցից պահանջում է զերծ մնալ խտրական խոսքից, հարգել հաշմանդամություն ունեցող անձանց արժանապատվությունը:**

Այսպիսով, Պաշտպանն արձանագրում է, որ խտրական դրսևորումների արդյունքում էլ ավելի է խորանում անհանդուրժողականությունը հասարակական տարբեր ոլորտներում: Ուստի, խիստ կարևոր է պետության դերակատարումը խտրականության տարբեր դրսևորումների դեմ պայքարի հարցում՝ հաշվի առնելով պետության՝ հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների երաշխավորման պոզիտիվ պարտավորություններն ու այդ նպատակով ստանձնած հստակ հանձնառությունները: Ավելին, պետությունը, ունենալով խտրականության դրսևորումների կանխարգելման գործառույթ՝ օժտված է համամարդկային բարձրագույն արժեքներն (անձի արժանապատվության նկատմամբ հարգանքի, վատ և խտրական վերաբերմունքի արգելքի, հանդուրժողականության և այլն) օրենսդրորեն երաշխավորելու ամենալայն իրավասություններով: Այս նպատակով, հաշմանդամության հիմքով խտրականության հակազդման ոլորտային քաղաքականությունների իրագործումը, հակազդման պարզ և ընդգրկուն օրենսդրության զարգացման հիմքում պետք է լինեն պետության կողմից վավերացված միջազգային կոնվենցիաների սկզբունքները: Ընդ որում՝ հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների իրացման՝ առանց որևէ խտրականության երաշխավորման պոզիտիվ պարտավորության ծավալը հասկանալու համար առանձնահատուկ

⁹²⁷ Տե՛ս ԵՄ ուղեցույցը ներառական հաղորդակցության մասին: Հասանելի է https://www.consilium.europa.eu/media/35446/en_brochure-inclusive-communication-in-the-gsc.pdf հղումով:

⁹²⁸ Առավել մանրամասն տե՛ս սույն բաժնի «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց նկատմամբ որևէ տեսակի վատ վերաբերմունքի անթույլատրելիություն» գլխում:

նշանակություն ունի Կոնվենցիայի նախաբանով ձևակերպված դիրքորոշումը, որով մասնակից պետությունները.

ա) վերահաստատում են մարդու բոլոր իրավունքների ու հիմնարար ազատությունների համընդհանրությունը, անօտարելիությունը, փոխկախվածությունը և փոխկապվածությունը, ինչպես նաև հաշմանդամություն ունեցող անձանց՝ առանց խտրականության դրանցից ամբողջությամբ օգտվելը երաշխավորելու անհրաժեշտությունը,

բ) ընդունում են նաև, որ հաշմանդամության պատճառով խտրականությունը ցանկացած անձի դեմ բռնություն է՝ ուղղված անհատի արժանապատվությանն ու արժեքներին:

Հաշվի առնելով վերոգրյալն՝ անհրաժեշտ է.

1. մշակել և ներդնել հաշմանդամության ոլորտում գործող հասարակական կազմակերպությունների կայունությունն ու հարատևությունն⁹²⁹ երաշխավորող ծրագրեր և արտոնություններ, հատկապես այն կազմակերպությունների համար, որոնց անդամակցում են հաշմանդամություն ունեցող անձինք կամ որոնք վերջիններիս՝ ինքնուրույնությունը խթանող, կյանքի հմտություններ սովորեցնող ծառայություններ են մատուցում,

2. պետական, համայնքային և տարածքային կառավարման մարմինների համար մշակել և ներդնել հաշմանդամություն ունեցող անձանց՝ որոշումների կայացման գործընթացում մասնակցության ապահովման ուղեցույցներ և նվազագույն չափորոշիչներ,

3. պետական, համայնքային և տարածքային կառավարման մարմինների պաշտոնատար անձանց համար ներդնել էթիկայի պարտադիր կանոններ, որոնք ներառում են նաև խտրական և վիրավորող խոսքի կիրառումը բացառող պահանջներ, ինչպես նաև էթիկայի կանոնները խախտելու դեպքում պատասխանատվության միջոցներ և դրանց կիրառման ընթացակարգեր,

4. պետական, համայնքային և տարածքային կառավարման մարմինների պաշտոնատար անձանց համար կազմակերպել պարտադիր վերապատրաստումներ հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների, նրանց հետ հաղորդակցվելու հմտությունների վերաբերյալ,

5. հանրության շրջանում կազմակերպել հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների, հատկապես խտրականության դրսևորումների վերաբերյալ իրազեկման միջոցառումներ, որոնք միտված կլինեն խտրականության ձևերի վերաբերյալ առկա ընկալումների վերափոխմանը,

6. ապահովել Վանաձորի Շառլ Ազնավուրի անվան մշակույթի պալատի գլխավոր մուտքի մատչելիությունն ու հասանելիությունը հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար՝ առանց խտրականության:

⁹²⁹ Տե՛ս հասարակական կազմակերպությունների կայունության և հարատևության 2019 թվականի ինդեքսը, հասանելի է <https://www.usaid.gov/armenia/news-information/news/2019-civil-society-organization-sustainability-index-cso-si-scores-released> հղումով:

ԳԼՈՒԽ 3. ՀԱՇՄԱՆԴԱՄՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒՆԵՑՈՂ ԱՆՁԱՆՑ ՆԿԱՏՄԱՄԲ ՈՐԵՎԷ ՏԵՍԱԿԻ ՎԱՏ ՎԵՐԱԲԵՐՄՈՒՆՔԻ ԱՆԹՈՒՅԼԱՏՐԵԼԻՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ի տարբերություն հաշմանդամության բժշկական մոդելի՝ հաշմանդամության սոցիալական մոդելը, բացի անձի առողջությանն առնչվող հարցերից ընդգրկում է ավելի լայն շրջանակի գործոններ (օրինակ, սոցիալական մոտեցումներն ու կարծրատիպերը, միջավայրի ազդեցությունը, իրավունքների իրացման հետ կապված ինստիտուցիոնալ հիմնահարցեր, հաշմանդամություն ունեցող անձանց նկատմամբ խտրական վարվելակերպ, վատ վերաբերմունքը և այլն), որոնք ուղղակի կամ անուղղակի կերպով ազդում են հաշմանդամություն ունեցող անձանց կողմից իրենց իրավունքներն այլոց հետ հավասար հիմունքներով իրացնելու հնարավորությունները: Ուստի, հաշմանդամության սոցիալական մոդելը մարդու իրավունքների ոլորտում պահանջում է ավելի բազմաոլորտային և ընդգրկուն մոտեցումների կիրառում:

Վերոգրյալի հաշվառմամբ՝ ակնհայտ է դառնում, որ հասարակական կյանքի տարաբնույթ գործոններ կարող են խտրականության դրսևորումների, այդ թվում՝ հաշմանդամություն ունեցող անձանց նկատմամբ վատ վերաբերմունքի պատճառ լինել: Ընդ որում՝ վատ վերաբերմունքը՝ հիմնված հաշմանդամության վերաբերյալ նախապաշարմունքների և կարծրատիպերի վրա, կարող է դրսևորվել ինչպես դիտավորությամբ, այնպես էլ անզգուշությամբ: Անկախ այս հանգամանքից, նման վերաբերմունքը չի կարող համահունչ լինել մարդու իրավունքների պաշտպանության հիմնարար սկզբունքներին, ինչպիսիք են, հարգանքն անձի արժանապատվության նկատմամբ, խտրականության արգելքը և այլն: Ակնհայտ է, որ կարծրատիպերով պայմանավորված նման վերաբերմունքը բացասաբար է անդրադառնում հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների իրացման վրա: Օրինակ՝ վատ վերաբերմունքի պատճառներից է կարծրատիպային այն ընկալումը, որ հոգեկան առողջության խնդիրներ ունեցող անձինք չեն կարող ինքնուրույն իրացնել իրենց իրավունքները, մասնակցել որոշումներ կայացնելու գործընթացին: Նման կարծրատիպային մոտեցման պատճառով հաշմանդամություն ունեցող անձինք իրենց իրավունքներն իրացնելիս արժանանում են անհարգալից, վիրավորական խոսքերի, ոտնահարվում է նրանց արժանապատվությունը:

Այս կապակցությամբ Մարդու իրավունքների պաշտպանն իր ելույթներում և հրապարակումներում բազմիցս կարևորել է հանրային մարմինների կողմից լրացուցիչ ջանքերի գործադրման անհրաժեշտությունն ու հրատապությունը հաշմանդամություն ունեցող անձանց նկատմամբ խտրական և վատ վերաբերմունքի դեմ պայքարում: Պաշտպանն ընդգծել է, որ հատկապես նման վերաբերմունքի բացառման դեպքում է հնարավոր իրապես երաշխավորել հավասար հնարավորությունների և իրավունքների միջավայրի ձևավորումն ու զարգացումը, անկախ ապրելու և համայնքում ներգրավվելու իրավունքի իրացումը, ինչպես

նաև որոշումների կայացման գործընթացում հաշմանդամություն ունեցող անձանց ինքնուրույնությունը և ակտիվ մասնակցությունը: **Այս համատեքստում հաշմանդամություն ունեցող անձանց արժանապատվության և նրանց իրավունքների նկատմամբ հարգանքը կարևորագույն նախապայման է:**

Հարգանքը հաշմանդամություն ունեցող անձանց արժանապատվության նկատմամբ երաշխավորված է ինչպես ՀՀ Սահմանադրությամբ, այնպես էլ սահմանված է Կոնվենցիայով:

Վավերացնելով Կոնվենցիան պետությունը պարտավորվել է աջակցել, պաշտպանել և ապահովել հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքը՝ լիարժեքորեն և հավասարապես օգտվելու մարդու իրավունքներից և հիմնարար ազատություններից:

Չնայած իրավական երաշխիքներին՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանի, որպես Կոնվենցիայի դրույթների կիրառության մշտադիտարկում իրականացնող անկախ մարմին, մշտադիտարկումները վկայում են, որ հաշմանդամություն ունեցող անձանց նկատմամբ վատ վերաբերմունքը 2020 թվականին շարունակում է մնալ համակարգային բնույթի հիմնահարցերի շարքում: Ընդ որում, այն էլ ավելի է խորացել նոր կորոնավիրուսի համավարակի տարածումը կանխելու նպատակով Հայաստանում հայտարարված արտակարգ դրության ընթացքում⁹³⁰:

Ինչպես Մարդու իրավունքների պաշտպանը, այնպես էլ հասարակական կազմակերպությունները բողոքներ և ահազանգեր են ստանում՝ կապված հաշմանդամություն ունեցող անձանց նկատմամբ անհարգալից և վատ վերաբերմունքի վերաբերյալ:

Պաշտպանի հարցումներին ի պատասխան Երևանի քաղաքապետարանը տրամադրել է տեղեկություններ առ այն, որ 2020 թվականի ընթացքում հաշմանդամություն ունեցող անձանց նկատմամբ խտրական վերաբերմունքի դեպքեր չեն գրանցվել: Հաշմանդամություն ունեցող անձանց նկատմամբ խտրական վերաբերմունքի վերաբերյալ բողոքների բացակայության մասին է տեղեկացրել նաև ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության կողմից: Մինչդեռ, Պաշտպանին հասցեագրված բողոքներով և ահազանգերով բողոք ներկայացրած անձինք նշել են, որ իրենց նկատմամբ վատ վերաբերմունքի հարցով վերադասությամբ դիմել են վերոնշյալ պետական իրավասու մարմիններին, սակայն ստացել են մերժումներ:

Այս կապակցությամբ հարկ է նշել, որ ի պատասխան Պաշտպանի հարցումներին, Պաշտպանին առընթեր հասարակական խորհրդի անդամները նույնպես բարձրացրել են հիմնահարցեր՝ կապված հաշմանդամություն ունեցող անձանց նկատմամբ խտրական, անհարգալից, վատ վերաբերմունքի, պիտակավորումների, խարանի ենթարկելու հետ:

Խնդրահարույց է համարվում հատկապես այն, որ հաշմանդամություն ունեցող անձինք վատ վերաբերմունքի են արժանանում պետական մարմինների ներկայացուցիչների կողմից, երբ

⁹³⁰ Ավելի մանրամասն տե՛ս սույն բաժնի «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների պաշտպանությունը նոր կորոնավիրուսային (COVID 19) համավարակի պայմաններում» գլխում:

դիմում են այդ կառույցներին իրենց իրավունքների իրացման հարցերով: Ընդ որում, Պաշտպանին են հասցեագրվել բողոքներ ու ահազանգներ, որոնցով հաշմանդամություն ունեցող անձինք բարձրացնում են մեկ այլ հարց (օրինակ, առողջապահական, սոցիալական, կրթական և այլն)՝ նշելով, որ իրենց խնդրով պետական կառույցին դիմելուց հետո պաշտոնատար անձանց կողմից արժանացել են վատ վերաբերմունքի՝ վիրավորանքի կամ անհարգալից վերաբերմունքի: Մինչդեռ պաշտոնատար անձանց նկատմամբ գործում են էթիկայի և վարքագծի ավելի խիստ պահանջներ:

Այսպես, Պաշտպանին հասցեագրված բողոքներն ու ահազանգերը վկայում են, որ բժշկասոցիալական փորձաքննությունների ընթացքում հանձնաժողովներում հաշմանդամություն ունեցող անձանց նկատմամբ ցուցաբերում է անհանդուրժող, անհարգալից վերաբերմունք, հնչեցվում վիրավորական, հաշմանդամություն ունեցող անձանց արժանապատվությունը ոտնահարող արտահայտություններ: Օրինակ, բողոքներից մեկով բողոք ներկայացրած անձը հայտնել է, որ հանձնաժողովի որոշումն անփոփոխ թողնելը բժշկասոցիալական փորձաքննության հանձնաժողովի անդամը պատճառաբանել է, որ «պետք է կտրվի» դիմումատուի մյուս ոտքը, որ իրենք նրա նկատմամբ առաջին խումբ սահմանեն:

Պաշտպանը հատուկ ընդգծում է, որ առկա խոչընդոտները ոչ թե հանձնաժողովի անդամ բժիշկների մասնագիտական կարողությունների, այլ առհասարակ ինստիտուցիոնալ բացթողումների կամ թերացումների հետևանք են: Շատ են դեպքերը, երբ բժշկասոցիալական փորձաքննության անդամ բժիշկների հետ արդյունավետ և իրավունքահեն քննարկումների արդյունքում հնարավոր է դառնում լուծել հաշմանդամության խմբի սահմանման հետ կապված խնդիրներ:

Ըստ Պաշտպանին հասցեագրած բողոքների՝ հաշմանդամություն ունեցող անձինք վիրավորական, անձի արժանապատվությունը ոտնահարող վերաբերմունքի են բախվում նաև այլ ոլորտներում՝ առողջապահական, կրթական, սոցիալական և այլն: Օրինակ՝ բողոքներից մեկով հաշմանդամություն ունեցող անձը նշել է, որ խորհրդատվություն ստանալու նպատակով պարբերաբար դիմել է տարածքային բուժհաստատություն, որտեղ մշտապես իրեն վիրավորել են, իրեն հետ հաղորդակցվելիս պարբերաբար օգտագործել են «գիժ, հոգեկան հիվանդ» արտահայտությունները: Մեկ այլ դեպքում՝ քաղաքացին դիմել է իր հաշվառման վայրի հասցեի բուժհաստատություն՝ խնդրելով հիվանդությունների վերաբերյալ ախտորոշումները լիարժեք արձանագրել իր ամբուլատոր քարտում: Տեսնելով քաղաքացուն՝ բժիշկը բարկացել է, բղավել. «Քեզանից պրծում չկա, կյանքս կերար, էլի քեզ պիտի տեսնեի, հենց քեզ տեսնում եմ, օրս վատ է լինում»: Ընդ որում՝ հիվանդությունների լիարժեք արձանագրման խնդրանքի կապակցությամբ բժիշկը քաղաքացու առողջական վիճակը համեմատել է մեկ այլ պացիենտի առողջական վիճակի հետ՝ շեշտելով, որ մյուս պացիենտը մահացել է նույն հիվանդությունից, մինևույն ժամանակ հեզնանքով քաղաքացուն ուղղորդել է դիմել հոգեբուժարան կամ այլ պոլիկլինիկա:

Բողոքներով և ահազանգերով բարձրացված հարցերի ուսումնասիրությունը վկայում է, որ անձի՝ իր նկատմամբ նման վերաբերմունքի վերաբերյալ բողոքներն ու դժգոհությունները ոչ միշտ են պատշաճ արձանագրվում իրավասու մարմնի կողմից, իսկ որոշ դեպքերում՝ առհասարակ բացակայում են համապատասխան արձանագրումները, ինչի հետևանքով հետագայում առաջանում են խնդիրներ անձի՝ բողոքը վերադասության կարգով քննելիս: Այս մասին է վկայում նաև այն, որ անհատական բողոքների քննարկման ընթացում Պաշտպանի՝ պետական տարբեր մարմիններին հասցեագրած գրությունների պատասխան գրություններում կամ անտեսվում են բողոք ներկայացրած անձի նկատմամբ վատ վերաբերմունքի վերաբերյալ պարզաբանումների ներկայացման պահանջը կամ տրվում են նույնաբովանդակ պատասխաններ առ այն, որ պաշտոնատար անձը գործել է իր իրավասությունների շրջանակներում՝ առանց ներկայացնելու փաստական հանգամանքները, ծառայողական քննության արդյունքները:

Հաշմանդամություն ունեցող անձանց նկատմամբ վատ վերաբերմունքի վերաբերյալ Պաշտպանը գրություններ է հասցեագրել տարբեր պետական իրավասու մարմինների՝ ինչպես անհատական բողոքների քննարկման շրջանակներում, այնպես էլ համակարգային բնույթի հիմնահարցերի վերաբերյալ պարզաբանումների պահանջով:

Ի պատասխան Մարդու իրավունքներ պաշտպանի հարցումների՝ ՀՀ առողջապահության նախարարության կողմից տրամադրվել են պարզաբանումներ առ այն, որ քաղաքացիների կողմից բարձրացված հարցերը ուսումնասիրվել, քննարկվել և ստացել են համապատասխան լուծումներ, իսկ խնդրահարույց դեպքերի մասով պատրաստվել են գրություններ Երևանի և մարզերի բժշկական կենտրոններ՝ խնդիրների կարգավորման և հետագայում դրանց կրկնությունը բացառելու համար, տնօրենների կողմից առանձին դեպքերում բուժաշխատողների նկատմամբ կիրառվել են բանավոր զգուշացումներ, կարգապահական տույժեր:

ՀՀ առողջապահության նախարարությունը պարզաբանել է, որ բժշկական օգնություն և սպասարկում իրականացնող հաստատություններում անձն իր դժգոհությունները հիմնականում արտահայտում է բանավոր, իսկ գրավոր բողոքը ներկայացվում է տվյալ հաստատության վերադաս մարմնին (Երևանի քաղաքապետարան, ՀՀ մարզպետարաններ, Առողջապահության նախարարություն և այլն):

Առողջապահության նախարարի 18.11.2008թ. թիվ 1661-Ա հրամանով ՀՀ մարզերի և Երևան քաղաքի 139 խոշոր (երեք և ավելի առողջության առաջնային պահպանման բժիշկներ ունեցող) բժշկական հաստատություններում կիրարկման մեջ է դրվել առողջության առաջնային պահպանման ոլորտում որակի ապահովման գործնական միջոցների համալիր փաթեթը, որը հնարավորություն է տալիս առողջության առաջնային պահպանման հաստատություններում կանոնավորապես հսկել, գնահատել և շարունակաբար բարելավել ցուցաբերվող բժշկական օգնության և սպասարկման որակը: Փաթեթի շրջանակներում հաստատվել են նաև ԱԱՊ

հաստատություններում բուժօգնության որակի ներքին գնահատման, պացիենտի բավարարվածության (գոհունակության) հարցման ձևաթերթեր, պացիենտների դիմում-բողոքների և առաջարկությունների գրանցամատյան:

Ներկայացված պարզաբանումների համաձայն՝ 2020 թվականի ընթացքում նախարարության քաղաքացիների բողոքների և դիմումների արագ արձագանքման բաժինը ստացել է 12 բողոք՝ բուժհաստատություններում հաշմանդամություն ունեցող անձանց նկատմամբ վատ վերաբերմունքի դեպքերի վերաբերյալ, որոնց քննարկման արդյունքներ մասին պաշտոնական վիճակագրական տվյալներ իրավունքի խախտումների մասին առկա չեն:

Պաշտպանի կողմից իրականացված մշտադիտարկումների արդյունքները, այնուամենայնիվ, վկայում են, որ գործող ընթացակարգերը բավարար չափով արդյունավետ չեն եղել, քանի որ բացակայում են անձի ներկայացրած տեղեկություններն օբյեկտիվ և բազմակողմանի քննարկելու գործուն մեխանիզմներ, ինչի պատճառով բողոք ներկայացրած անձի փաստերը հիմնականում անտեսվում են: Սա պայմանավորված է նաև նրանով, որ բողոքները հիմնականում քննարկվում են նույն մարմնի կողմից, որի աշխատակցի դեմ դրանք ներկայացվել են: Իսկ վերադասության մարմնին դիմելու դեպքում էլ վերջինիս բողոքը քննելու արդյունքում, որպես կանոն, ներկայացնում է այն մարմնի դիրքորոշումը, որի դեմ ներկայացվել էր բողոքը՝ առանց օբյեկտիվ անդրադարձ կատարելու դիմումատուի ներկայացրած տեղեկություններին: Ավելին, Պաշտպանին հասցեագրված բողոքների ուսումնասիրությունը վկայում է նաև, որ իրավասու մարմինները հաշմանդամություն ունեցող անձանց պատշաճ չեն իրազեկում, իսկ որոշ դեպքերում՝ անգամ սխալ են իրազեկում իրենց նկատմամբ վատ կամ անհարգալից վերաբերմունքի դրսևորումների վերաբերյալ բողոքարկման ընթացակարգերի մասին:

Խնդրի կապակցությամբ միջազգային փորձի ուսումնասիրությունը վկայում է, որ որոշ պետություններում գործում են առանձին՝ անկախ մարմիններ, որոնք քննում են բժշկական հաստատության աշխատակիցների ոչ պատշաճ վերաբերմունքը պացիենտների հետ (օրինակ՝ Իռլանդիայի Հանրապետությունում⁹³¹ և այլն):

Խնդրի կապակցությամբ Պաշտպանն արձանագրում է, որ բացի վատ վերաբերմունքի վերաբերյալ բողոքների արձանագրման արդյունավետ մեխանիզմների բացակայության խնդրից, առկա է նաև հաշմանդամություն ունեցող անձանց հետ հաղորդակցվելու խնդիր:

Այս կապակցությամբ ՀՀ Առողջապահության նախարարության տեղեկությունների համաձայն՝ ՀՀ ԱՆ «Ակադեմիկոս Ս. Ավդալբեկյանի անվան առողջապահության ազգային ինստիտուտ» ՓԲԸ-ի հանրային առողջապահության կազմակերպման և կառավարման ամբիոնի կողմից մշակվել է բժիշկ հաշմանդամություն ունեցող անձ փոխհարաբերությունների

⁹³¹ Տե՛ս Իռլանդիայի փորձը, հասանելի է <http://www.irishhealth.com/article.html?con=520> հղումով:

բժշկա-իրավական ու բիոէթիկական կարգավորումները: Նշված դասընթացներն ընդգրկվել են բուժաշխատողների կատարելագործման դասընթացների մոդուլներում և 2020 թվականին այդ դասընթացներին մասնակցել են 62 բուժաշխատողներ (բուժաշխատողների շուրջ 1%):

Հաշմանդամության ունեցող անձանց բժշկական օգնության և սպասարկման առանձնահատկությունների, առաջացող հետագա բարդությունների ու դրանց կանխարգելման վերաբերյալ դասընթացները ներառված են ընտանեկան բժիշկների կատարելագործման դասընթացների մոդուլներում, որի շրջանակում վերապատրաստվել են 58 ընտանեկան բժիշկներ (բուժաշխատողների շուրջ 0,9%):

ՀՀ ԱՆ «Ակադեմիկոս Ս. Ավդալբեկյանի անվան առողջապահության ազգային ինստիտուտ» ՓԲԸ-ի կողմից իրականացվող ընտանեկան բժիշկների ու մանկաբարձ գինեկոլոգների համար նախատեսված կատարելագործման դասընթացներում ներառված են նաև հաշմանդամություն ունեցող կանանց վերարտադրողական առողջության պահպանման առանձնահատկությունների վերաբերյալ հարցերը:

Չնայած ձեռնարկված քայլերին, այնուամենայնիվ, իրականացված վերապատրաստումների քանակը խիստ անբավարար է առկա համակարգային խնդիրներին պատշաճ արձագանքելու և որակական փոփոխություն ապահովելու համար:

Պաշտպանի կողմից իրականացված մշտադիտարկման արդյունքներով արձանագրվել է նաև համակարգային բնույթի խնդիր՝ կապված նորածնի հաշմանդամության պատճառով մանկալքության հետ: Այս խնդրի առկայության մասին է փաստում նաև այն, որ ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության կողմից տրամադրած տեղեկությունների համաձայն՝ 2020 թվականի ընթացքում երեխայի խնամք և պաշտպանություն իրականացնող շուրջօրյա խնամքի պետական հաստատություններում խնամվել է 614 երեխա: Նշված երեխաներից 349-ը ունեն հաշմանդամություն: Նշվածը խնդրահարույց է հատկապես այն պատճառով, որ այս հաստատություններում գերակշռում են հաշմանդամություն ունեցող երեխաները: Առավել մտահոգիչ է Պաշտպանի աշխատակազմի մշտադիտարկման այցի արդյունքում արձանագրված՝ հաշմանդամություն ունեցող երեխաներին չորդեգրելու հարցը: Օրինակ, Պաշտպանի կողմից «Խարբերդի մասնագիտացված մանկատուն» պետական ոչ առևտրային կազմակերպություն իրականացրած այցի ընթացքում արձանագրվել է, որ որդեգրման ենթակա երեխաների տվյալները գործող իրավակարգավորումների համաձայն ներկայացված են պետական իրավասու մարմնին, սակայն տարիներ շարունակ՝ հաստատության տնօրենի պաշտոնավարման ողջ ընթացքում՝ այցի օրվա (2020 թվականի դեկտեմբերի 15) դրությամբ որդեգրման հարցով ոչ ոք հաստատություն չի դիմել, այդ նպատակով երեխաների հետ տեսակցություններ տեղի չեն ունեցել:

Այսպիսով, Պաշտպանն արձանագրում է, որ նկարագրվածը խնդրահարույց է հաշմանդամություն ունեցող երեխաների իրավունքների պաշտպանության տեսանկյունից

և ևս մեկ անգամ հավաստում է հաշմանդամության վերաբերյալ հասարակությունում խտրական, վատ վերաբերմունքի, կարծրատիպային դրսևորումների առկայությունը:

Հաշմանդամության պատճառով մանկալքության խնդրի մասին բարձրաձայնել է նաև «Բարի Մամա» հասարակական կազմակերպությունը: Ըստ վերջինիս կողմից իրականացված հետազոտության՝ հաշմանդամության պատճառով մանկալքության Հայաստանում ամենատարածված 3 պատճառներն են՝ սոցիալ-տնտեսական ծանր պայմաններն ընտանիքում, երեխայի՝ բնածին առողջական խնդիրները, և հասարակական կարծրատիպերն ու խարանը: Խնդիրը ավելի է բարդանում խնամքի հաստատությունների մասնագետների, մայրերի հետ իրազեկման, հոգեբանական աջակցության ոչ բավարար աշխատանքների իրականացման պատճառով: Այս հարցում խնդրահարույց է կոնկրետ շահառուի հետ աշխատող պատասխանատու դեպք վարողի, սոցիալական աշխատողի ռեսուրսների և գործառույթների ոչ բավարար ծավալը, ինչպես նաև կյանքի դժվարին իրավիճակում հայտնված անձանց՝ իրենց կարիքներից համապատասխան աջակցության բացակայությունը և միջգերատեսչական համագործակցության պակասը:

Ուստի, Հայաստանում ծնողների կողմից առողջական խնդիրների կամ հաշմանդամության պատճառով մանկահասակ երեխաներին կամ առհասարակ ընտանիքը լքելու դեպքերը կանխարգելելու ուղղությամբ կարևորագույն նշանակություն ունի պետության կայուն աջակցության ապահովումը՝ սոցիալ-հոգեբանական և վերականգնողական ծառայությունների ընդլայնման, ընտանիքների ֆինանսական կայունությունը խթանող աջակցության ծրագրերի միջոցով, ինչպես նաև մասնագիտական ծառայությունների շրջանակի ընդլայնումը և դրանց մատչելիությունը յուրաքանչյուրի համար: Այս կարիքների անհրաժեշտության մասին է վկայում նաև «Հաշմանդամության պատճառով մանկալքության կանխարգելմանն ուղղված հանրային իրազեկության բարձրացում և կարողությունների զարգացում» ծրագրի սոցիալական հետազոտությունը, որը ներկայացվել էր նաև Պաշտպանին:

Հաշվի առնելով վերոնշյալը, անհրաժեշտ է՝

- 1. ավելացնել հաշմանդամություն ունեցող անձանց հետ աշխատելու հմտությունները զարգացնող՝ բուժանձնակազմի համար նախատեսված դասընթացների թիվը՝ ներգրավելով նաև հաշմանդամություն ունեցող անձանց.*
- 2. ներդնել վատ վերաբերմունքի վերաբերյալ բողոքների անաչառ, օբյեկտիվ, բազմակողմանի քննարկման ընթացակարգեր՝ երաշխավորելով բողոք քննող մարմնի անկախությունը և պրոֆեսիոնալիզմը.*
- 3. ապահովել հաշմանդամություն ունեցող անձանց և նրանց իրավունքները ներկայացնող անձանց համար բողոքների ներկայացման և քննման ընթացակարգի վերաբերյալ պատշաճ իրազեկումը՝ նախատեսվելով իրազեկման պարտադիր ընթացակարգեր, օրինակ, գրավոր ծանուցումներ իրազեկման մասին.*

4. ավելացնել հաշմանդամություն ունեցող անձանց ընդհանրի անդամների հոգեբանական աջակցություն ցուցաբերող պատվիրակված ծառայությունների շրջանակը, մշակել և ներդնել հաշմանդամության պատճառով մանկալքության դեմ պայքարի ծրագիր՝ նախատեսելով սոցիալ-հոգեբանական և վերականգնողական ծառայությունների ընդլայնումը, ընդհանրքների ֆինանսական կայունությունը խթանող աջակցության ծրագրեր:

5. աստիճանաբար ավելացնել հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների, նրանց հետ շփվելու հմտությունների վերաբերյալ վերապատրաստումներին մասնակիցների փոկոսը՝ ապահովելով մարզային ենթակառուցվածքների աշխատակիցների ներգրավվածությունը դասընթացներին,

6. ներդնել մանկալքության կանխարգելման գործուն մեխանիզմներ:

7. ծնողների ու բուժաշխատողների համար դեռևս նախաձեռնության և հետձեռնության փուլերում իրականացնել իրավունքահեն, սոցիալ-հոգեբանական, իրազեկվման նախաձեռնություններ՝ միտված հաշմանդամություն ունեցող երեխայի՝ ընդհանրքում ապրելու իրավունքի ապահովմանը:

ԳԼՈՒԽ 4. ՀԱՇՄԱՆԴԱՄՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒՆԵՑՈՂ ԱՆՁԱՆՑ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ

Մարդու իրավունքների պաշտպանը տարիներ շարունակ բարձրաձայնել է հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների պաշտպանության իրավական համակարգի, այդ թվում՝ գործուն մեխանիզմների, օրենսդրական և իրավակիրառ պրակտիկայի խնդիրների մասին՝ ընդգծելով դրանց համակարգային բնույթը, ոլորտային բարեփոխումների տևականության և հետաձգումների անթույլատրելիության հարցը⁹³²: Արդյունավետ մեխանիզմների բացակայության հետ մեկտեղ ակնհայտ է նաև, որ 1993 թվականին ընդունված «Հաշմանդամների սոցիալական պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքը չի համապատասխանում Կոնվենցիայի պահանջներին, հաշմանդամություն ունեցող անձանց սոցիալական ներառման միջազգային սկզբունքներին ու չափորոշիչներին: Նման մոտեցում ունեն նաև Պաշտպանին առընթեր հասարակական խորհրդի անդամները, ինչի մասին բազմիցս բարձրաձայնել են թե՛ խորհրդի նիստերի, թե՛ աշխատանքային քննարկումների և հանդիպումների ընթացքում: Ազգային օրենսդրության՝ Կոնվենցիայի պահանջներին համապատասխանեցման աշխատանքներն ընդգրկվել են նաև ՀՀ կառավարության՝ 2019 թվականի մայիսի 16-ի «Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2019-2023 թվականների գործունեության միջոցառումների ծրագիրը հաստատելու մասին» թիվ 650-Լ

⁹³² Տե՛ս 2019 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների եվ ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին տարեկան հաղորդումը, հասանելի է <https://www.ombuds.am/images/files/15b2661f76d10eb07746d7d4d4dec84f.pdf> հղումով:

որոշման մեջ⁹³³: Այսպես, նշված օրենքը, որպես հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների պաշտպանության իրավական ու գործառնական հիմքերն ապահովող օրենսդրական ակտ, մշակված է բացառապես հաշմանդամության առողջապահական մոդելի վրա: Մինչդեռ ակնհայտ է, որ արդի միջազգային մոտեցումները ենթադրում են անցում հաշմանդամության սոցիալական մոդելի կիրառմանը⁹³⁴: Նման դիրքորոշմամբ է առաջնորդվում նաև ՄԱԿ-ը՝ անդրադառնալով հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների երաշխավորմանը⁹³⁵:

Հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց հասարակություն ինտեգրելուն ուղղված քաղաքականությունը և ազգային օրենսդրությունը «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների մասին» ՄԱԿ-ի կոնվենցիայի պահանջներին համապատասխանեցնելու նպատակով⁹³⁶ դեռ 2013 թվականից մշակվել և մինչև 2020 թվականի դեկտեմբերի 31-ը բազմիցս շրջանառվել է «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների պաշտպանության մասին» օրենքի նախագիծը⁹³⁷: Նախագիծը միտված է հաշմանդամություն ունեցող անձանց՝ մյուսների հետ համահավասար հիմունքներով ՀՀ Սահմանադրությամբ երաշխավորված, ինչպես նաև միջազգային իրավունքի համընդհանուր ճանաչում գտած սկզբունքներին և նորմերին, միջազգային պայմանագրերին համապատասխան հասարակական կյանքի բոլոր ոլորտներում նրանց իրավունքների ու ազատությունների իրականացման համար բարենպաստ պայմանների, հավասար մասնակցության և արդյունավետ սոցիալական ներառման ապահովմանը: Տարիներ տևող գործընթացը շարունակվել է նաև 2020 թվականին: Ըստ այդմ՝ ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունը բազմիցս լրամշակել է «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների մասին» նոր օրենքի նախագիծը, ինչպես նաև նույն օրենսդրական նախաձեռնության փաթեթում ընդգծված՝ «Անձի ֆունկցիոնալության գնահատման մասին» ՀՀ օրենքի նախագիծը: Նախագծերի լրամշակված տարբերակները ներկայացվել են նաև Մարդու իրավունքների պաշտպանին՝ կարծիքի, որի շրջանակում ոլորտի միջազգային չափանիշների

⁹³³ Տե՛ս որոշման թիվ 1 հավելվածի 7-րդ կետը:

⁹³⁴ Տե՛ս Թերեզա Դիջներ «Հաշմանդամությունը մարդու իրավունքների համատեքստում», հասանելի է <https://www.mdpi.com/2075-471X/5/3/35/htm> հղումով:

⁹³⁵ Տե՛ս ՄԱԿ-ի դիրքորոշումը, հասանելի է <https://www.un.org/esa/socdev/enable/disberk2.htm> հղումով:

⁹³⁶ Տե՛ս 2018 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների եվ ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին տարեկան հաղորդումը, հասանելի է <https://www.ombuds.am/images/files/8f03a4f279d0491fd510fca443f8f269.pdf> հղումով:

⁹³⁷ Մշակման սկզբնական փուլում՝ «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների պաշտպանության և սոցիալական ներառման մասին» օրենքի նախագիծ:

հաշվառմամբ կատարվել են մի շարք դիտարկումներ, ներկայացվել են առաջարկներ, որոնք ընդունվել են մասնակի⁹³⁸:

Կարևորելով ՀՀ կառավարության կողմից «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների մասին» և «Անձի ֆունկցիոնալության գնահատման մասին» ՀՀ օրենքների նախագծերը սահմանված կարգով Ազգային ժողովին ներկայացնելը՝ Պաշտպանն արձանագրում է, որ 2020 թվականի դեկտեմբերի 31-ի դրությամբ դրանք դեռևս ընդունված չեն, ինչը բացասական է անդրադառնում հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների պաշտպանության ոլորտի բարելավման վրա: Ավելին՝ Կոնվենցիայի պահանջներին չհամապատասխանող ազգային օրենսդրության և իրավակիրառ պրակտիկայի պայմաններում տարեցտարի էլ ավելի են խորանում ոլորտում արձանագրված համակարգային խնդիրները, հաշմանդամություն ունեցող անձանց նկատմամբ առկա կարծրատիպերն ու խտրականության դրսևորումները:

Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների պաշտպանության արդյունավետ մեխանիզմների հարցի կապակցությամբ Պաշտպանն արձանագրում է, որ խնդրահարույց է նաև այն, որ Հայաստանի Հանրապետությունը 2020 թվականի դեկտեմբերի 31-ի դեռևս չի վավերացրել Կոնվենցիայի կամընտիր արձանագրությունը⁹³⁹: 2020 թվականին ՀՀ կառավարությունը հավանություն է տվել «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների մասին» կոնվենցիայի կամընտիր արձանագրությունը վավերացնելու մասին» օրենքի նախագծի մասին⁹⁴⁰ և այն ուղարկել ՀՀ Սահմանադրական դատարան՝ որոշելու օրենքի՝ Սահմանադրությանը համապատասխանությունը: 2021 թ. հունվարի 29-ին ՀՀ Կառավարությունը Ազգային ժողովից հետ է կանչել «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների մասին» կոնվենցիայի կամընտիր արձանագրությունը վավերացնելու մասին» ՀՀ օրենքի նախագիծը՝ պատճառաբանելով, որ ոլորտային մի շարք օրենքների նախագծերի ընդունումից հետո միայն հնարավոր կլինի լիարժեք ապահովել Կոնվենցիայով նախատեսված պարտավորությունները⁹⁴¹: Նշվածի մասին իրենց մտահոգությունն են հայտնել նաև հասարակական կազմակերպությունները⁹⁴²:

⁹³⁸ Տե՛ս Պաշտպանի դիտարկումները նախագծերի ամփոփաթերթերում, որոնք հասանելի են <https://www.e-gov.am/sessions/archive/2021/02/04/> հղումով:

⁹³⁹ Հարցի վերաբերյալ մտահոգություն է հայտնել նաև Կոմիտեն՝ 2017 թվականի Հայաստանի նախնական զեկույցի վերաբերյալ եզրափակիչ դիտարկումներում: Տե՛ս «ՄԱԿ-ի Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների հարցերով կոմիտեի 2017 թվականի Հայաստանի նախնական զեկույցի վերաբերյալ եզրափակիչ դիտարկումները», հասանելի է <http://shorturl.at/hrvOY> հղումով:

⁹⁴⁰ Տե՛ս ՀՀ կառավարության՝ 2020 թվականի հունիսի 11-ին 938-Ա որոշումը, հասանելի է <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docID=143399> հղումով:

⁹⁴¹ Փաթեթն ընդգրկում է «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների մասին», «Անձի ֆունկցիոնալության գնահատման մասին», Հայաստանի Հանրապետության օրենսգրքում լրացումներ կատարելու

Հատկանշական է, որ նշված արձանագրությամբ կներդրվեն անհատական հաղորդումների (գանգատներ) և հետաքննության այնպիսի ընթացակարգեր, որոնք կապահովեն Կոնվենցիայի դրույթների կիրարկման լրացուցիչ երաշխիքներ՝ ի նպաստ հաշմանդամություն ունեցող անձանց տնտեսական, սոցիալական, քաղաքական, իրավական և մշակութային իրավունքների պաշտպանության: Նշված խնդրին Պաշտպանն անդրադարձել է նաև նախորդ տարիների իր հաղորդումներում⁹⁴³:

Պաշտպանն ընդգծում է, որ հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների պաշտպանության իրավական համակարգի զարգացման համատեքստում շարունակում է արդիական մնալ քաղաքականության մշակման և որոշումների կայացման գործընթացում նրանց ներգրավման գործուն և պարտադիր մեխանիզմների ապահովման հարցը: Պաշտպանն առաջնորդվում է այն համոզմունքով, որ հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքի իրացումը մասնակցային որոշումների կայացման գործընթացում հնարավոր է միայն այն դեպքում, երբ անհրաժեշտ մեխանիզմները հստակ սահմանված են օրենսդրությամբ և պայմանավորված չեն այս կամ այն պետական իրավասու մարմնի, պաշտոնատար անձի ընտրողական մոտեցմամբ: Ավելին՝ հաշմանդամություն ունեցող անձանց ներառումը որոշումների կայացման գործընթացում ոչ միայն երաշխավորումն է նրանց իրավունքների իրացումը, այլ նաև նպաստում է կայացված որոշումների առավել հասցեական լինելուն: Մինչդեռ Պաշտպանի կողմից իրականացված մշտադիտարկման արդյունքները, քննարկումները հասարակական կազմակերպությունների ներկայացուցիչների հետ վկայում են, որ հաշմանդամություն ունեցող անձանց մասնակցությունը քաղաքականությունների, չափորոշիչների մշակման ողջ գործընթացում միշտ չէ, որ երաշխավորված է, հաճախ կրում է ձևական բնույթ՝ շատ դեպքերում հետապնդելով կոնվենցիոն պահանջների կատարման ձևական կողմի ապահովման նպատակ: Միջազգային փորձի ուսումնասիրությունը հանգում է նրան, որ քաղաքականության մշակման ողջ գործընթացը ենթադրում է նպատակների սահմանում, տարբերակների մշակում և վերլուծություն, քաղաքականության որոշում, իրականացում և մշտադիտարկում⁹⁴⁴, իսկ հաշմանդամություն ունեցող անձանց լիակատար մասնակցությունը պահանջում է մասնակցություն նշված բոլոր փուլերում: Նշվածի

մասին», «Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ» և «Հայաստանի Հանրապետության վարչական դատավարության օրենսգրքում փոփոխություն և լրացումներ կատարելու մասին» օրենքների նախագծերը:

⁹⁴² Տե՛ս Հելսինկյան քաղաքացիական ասամբլեայի Վանաձորի գրասենյակի հայտարարությունը <https://hcav.am/kamyntir/> հղումով:

⁹⁴³ Տե՛ս 2019 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների եվ ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին տարեկան հաղորդումը, հասանելի է <https://www.ombuds.am/images/files/15b2661f76d10eb07746d7d4d4dec84f.pdf> հղումով:

⁹⁴⁴ Տե՛ս Եվրոպական հանձնաժողովի միջլորտային խմբի՝ «Հանրային վարչարարության որակի գործիքակազմ» փաստաթուղթը, հասանելի է <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=738&langId=en&pubId=8055&type=2&furtherPubs=no> հղումով:

հաշվառմամբ, պետությունը պետք է ներդնի այնպիսի մեխանիզմներ, որոնք կերաշխավորեն հաշմանդամություն ունեցող անձանց լիակատար մասնակցությունը, հատկապես ոլորտային քաղաքականությունների մշակման բոլոր փուլերում:

2020 թվականի ընթացքում Պաշտպանի կարծիքին են ներկայացվել ինչպես ոլորտային կարգավորման առարկայով օրենքների նախագծեր, այնպես էլ հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքներին առնչվող մի շարք ենթաօրենսդրական ակտեր: Օրինակ՝ ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի կարծիքին է ներկայացվել «Սոցիալական պաշտպանության զարգացման 2020-2030 թվականների ռազմավարությանը հավանություն տալու մասին» ՀՀ կառավարության որոշման նախագիծը: Նախագծի ուսումնասիրության արդյունքում Պաշտպանը ներկայացրել է սկզբունքային դիտարկումները՝ միտված նախագծերով առաջարկվող միջոցառումների, ծրագրերի արդյունավետության բարձրացմանը: Մասնավորապես, Պաշտպանը խնդրահարույց է համարել այն, որ նախագծով առաջարկվող միջոցառումների արդյունքները ոչ միշտ են չափելի, հստակ և թիրախային կամ արդեն իսկ ընդունված այլ վերաբերյալի ռազմավարություններին համապատասխանող: Ըստ այդմ՝ Պաշտպանն առաջարկել է, որ նախագծով առաջարկվող ռազմավարությունից բխող միջոցառումների կատարողականի համար դիտարկման առարկա դարձնել ոլորտային այլ ռազմավարություններից բխող միջոցառումները և դրանց իրագործման ժամկետները, ինչը հնարավորություն կտա գնահատել բարեփոխումները և դրանց արդյունավետությունը: Նշվածը մարդու իրավունքների ոլորտին վերաբերելի է հատկապես նրանով, որ ոլորտը կարգավորող ռազմավարությամբ նախատեսված միջոցառումները պետք է լինեն առավելագույնս հստակ, իսկ արդյունքները՝ չափելի, որպեսզի Սահմանադրությամբ երաշխավորված իրավունքների ապահովումը լինի իրական:

Իրավական ակտերի նախագծերի հրապարակման միասնական կայքէջում առկա տեղեկատվության համաձայն՝ վերոգրյալ նախագիծը գտնվում է լրամշակման փուլում⁹⁴⁵:

ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի կարծիքին է ներկայացվել նաև «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց խնամքի ծառայությունների փոխակերպման 2020-2024 թվականների միջոցառումների ծրագրի իրականացման ժամանակացույցը հաստատելու մասին» ՀՀ կառավարության որոշման նախագիծը, որի մշակումը նախատեսված է ՀՀ կառավարության՝ 2020 թվականի սեպտեմբերի 29-ի՝ «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց սոցիալական ներառման 2021 թվականի տարեկան ծրագիրը և միջոցառումների ցանկը հաստատելու մասին» թիվ 1601-Լ որոշմամբ: Պաշտպանի դիտարկումների համաձայն՝ խնդրահարույց է եղել նախագծի կարգավորման և շահառուների շրջանակի որոշակի չլինելը, ինչի արդյունքում առաջարկվել է վերանայել նախագծի համապատասխան դրույթները՝ երաշխավորելով մինչև

⁹⁴⁵ Տե՛ս Իրավական ակտերի նախագծերի հրապարակման միասնական կայքէջում, հասանելի է <https://www.e-draft.am/projects/2581/about> 2021 թվականի մարտի 30-ի դրությամբ:

նախագծի ընդունումը խնամքի հաստատություններ ուղեգրվելու համար հերթագրված անձանց՝ համայնքահեն ծառայություններից դուրս չմնալը:

Իրավական ակտերի նախագծերի հրապարակման միասնական կայքէջում առկա տեղեկատվության համաձայն՝ վերոգրյալ նախագիծը գտնվում է լրամշակման փուլում⁹⁴⁶:

Նշված և մյուս բոլոր առաջարկների ներկայացման համար հիմք են հանդիսացել Մարդու իրավունքների պաշտպանի տարեկան հաղորդումներում և արտահերթ զեկույցներում տարիներ շարունակ արձանագրած խնդիրների հիման վրա կատարված առաջարկները: Այս կապակցությամբ՝ Պաշտպանը վերահաստատում է իր այն դիրքորոշումը, որ հաշմանդամություն ունեցող անձանց սոցիալական 1339րության ուղղված միջոցառումները և ակնկալվող արդյունքները բավականին լայն են ձևակերպված, ունեն ընդհանրական բնույթ և իբրև հստակ ուղենիշ չեն կարող ծառայել իրավակիրառ սուբյեկտի համար:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝

1. ընդունել «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների մասին» և «Անձի ֆունկցիոնալության գնահատման մասին» ՀՀ օրենքների նախագծերը՝ ապահովելով Կոնվենցիայի դրույթների համապատասխանեցումը.

2. ներդնել հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց մասնակցությունը որոշումների կայացման գործընթացում ապահովող գործուն մեխանիզմներ, ինչպես նաև սահմանված ընթացակարգերը չպահպանելու իրավական հստակ հետևանքներ դրանք խախտող մարմնի կամ պաշտոնատար անձի համար.

3. վավերացնել Կոնվենցիայի Կամընփիր արձանագրությունը:

ԳԼՈՒԽ 5. ՀԱՇՄԱՆԴԱՄՈՒԹՅԱՆ ԿԱՐԳԱՎԻՃԱԿԻ ՍԱՀՄԱՆՄԱՆ և ՎԱՐՉԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ԹԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ՝ ՈՐՊԵՍ ԽՆԴԻՐՆԵՐԻ ՊԱՏՃԱՌ

Տարիներ շարունակ տարեկան հաղորդումներում, այնպես էլ հրապարակումներում Մարդու իրավունքների պաշտպանը բարձրացրել է հաշմանդամության կարգավիճակի սահմանման ոլորտի համակարգային խնդիրները: Դրանց պատճառով են խախտվում հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքները:

2020 թվականի ընթացքում Մարդու իրավունքների պաշտպանին են հասցեագրվել բողոքներ՝ կապված հաշմանդամության կարգավիճակի սահմանման, այդ թվում՝ բժշկասոցիալական փորձաքննության հանձնաժողովների որոշումների բողոքարկման հետ: Ընդ որում՝ Պաշտպանի աշխատակազմի մշտադիտարկումներն ու բողոքների ուսումնասիրությունը վկայում է, որ այս ոլորտի հիմնախնդիրները համակարգային բնույթի են,

⁹⁴⁶ Տե՛ս Իրավական ակտերի նախագծերի հրապարակման միասնական կայքէջում, հասանելի է <https://www.e-draft.am/projects/2366/about> 2021 թվականի մարտի 30-ի դրությամբ:

որոնք 2020 թվականին ոչ միայն չեն լուծվել, այլ ավելի են խորացել հատկապես 2020 թվականին՝ նոր կորոնավիրուսային համավարակի պայմաններում և պատերազմի ընթացքում⁹⁴⁷:

Այսպես, Պաշտպանին հասցեագրված բողոքներով մարդիկ դժգոհություն են հայտնում, որ հաշմանդամության կարգավիճակ սահմանելու նպատակով նշանակված բժշկասոցիալական փորձաքննությունների ընթացքում չի իրականացվում անձի օբյեկտիվ գննություն, հաշվի չեն առնվում անձի կենսագործունեության իրական հնարավորությունները, չի իրականացվում իրական կարիքների գնահատում և փոխարենը որոշումները կայացվում են իրենց համար անհասկանալի, սուբյեկտիվ մոտեցումներով: Այսպես, ըստ բողոքների, բժշկասոցիալական փորձաքննության հանձնաժողովին ներկայացվել են փորձաքննվողի առողջության վերաբերյալ բժշկական փաստաթղթերը, որոնց ուսումնասիրության արդյունքում հանձնաժողովները որոշում են կայացրել, որ դրանք չեն վկայում օրգանիզմի կայուն ֆունկցիաների խանգարման մասին: Այս հիմնավորմամբ հանձնաժողովների որոշումներով անձանց նկատմամբ հաշմանդամության կարգավիճակ չի սահմանվել կամ առկա հաշմանդամության խումբը չի փոփոխվել: Մինչդեռ, ինչպես վկայում են բողոքների արդյունքները, հանձնաժողովների վերոնշյալ հիմնավորումներով իրականում հաշվի չեն առնվել անձի կյանքի որակի փաստացի փոփոխությունները՝ անկախ այն բանից՝ առկա է օրգանիզմի կայուն ֆունկցիաների խանգարում, թե ոչ: Օրինակ՝ դիմումներից մեկով բողոք ներկայացրած անձը հայտնել է, որ թեև անդամահատված է մեկ ձեռքի 3 և մյուսի 4 մատերը, բժշկասոցիալական փորձաքննության արդյունքում նրա նկատմամբ սահմանվել է հաշմանդամության երրորդ խումբ այն հիմնավորմամբ, որ ձեռքերի կայուն ֆունկցիոնալությունը խախտված չէ: Մինչդեռ, բժշկասոցիալական փորձաքննության առկա չափորոշիչները հնարավորություն չեն տվել կոնկրետ դեպքով հաշվի առնել, որ բողոք ներկայացրած անձը զբաղվել է շինարարական աշխատանքներով, տվյալ պահին դեռևս չունի անհրաժեշտ հմտություններ՝ իր կյանքի որակը բարելավելու և ինքնուրույն կենսագործունեությունն ապահովելու համար: Ընդ որում, փորձաքննության արդյունքում տրամադրված խորհրդատվությունը, այն է՝ հմտանալու մեկ այլ ոլորտում, ըստ էության, էական նշանակություն չի ունեցել, քանի որ չեն կատարվել անհրաժեշտ ուղղորդումներ, համապատասխան վերականգնողական ծրագրի իրականացման հնարավորություններ չեն առաջարկվել: Ավելին, համայնքապետի ծառայությունների սղության պատճառով դրանք առհասարակ բացակայել են: Արդյունքում, անձը զրկվել է ոչ միայն ստեղծված իրավիճակում կենսակերպն ինքնուրույն ապահովելու հնարավորությունից, այլև առաջացած խնդիրների լուծման հարցում բախվել է աջակցող հնարավորությունների և ծառայությունների բացակայությանը:

⁹⁴⁷ Առավել մանրամասն տե՛ս սույն բաժնի «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների պաշտպանությունը նոր կորոնավիրուսային (COVID 19) համավարակի պայմաններում» գլխում

Հաշմանդամության կարգավիճակի սահմանման հետ կապված խնդիրների մասին են բարձրաձայնել նաև Մարդու իրավունքներ պաշտպանին առընթեր հասարակական խորհրդի անդամները: Վերջիններս նշել են, որ բժշկասոցիալական փորձաքննության ժամանակ օգտագործվող դասակարգիչներն ու բժշկասոցիալական փորձաքննության միջոցով հաշմանդամության կարգավիճակի, խմբերի սահմանման չափորոշիչները հստակ չեն և հաճախ տարաբնույթ մոտեցումների կիրառման պատճառ են դառնում: Ավելին՝ հաշմանդամության կարգավիճակ, որևէ խումբ սահմանելու կամ կարգավիճակ առհասարակ սահմանելիս բժշկասոցիալական փորձաքննության իրականացման ընթացքում անձի իրական կարիքների գնահատում խորությամբ չի իրականացվում: Փոխարենը հանձնաժողովի կողմից ուշադրություն է դարձվում միայն ներկայացված բժշկական փաստաթղթերում կատարված տերմինաբանական նշումներով արտացոլվող ախտորոշումներին՝ առանց դրանք համադրելու անձի կարիքների և հնարավորությունների հետ:

Անձի կարիքների և կենսագործունեության հնարավորությունների ոչ լիարժեք հաշվառմամբ հաշմանդամության կարգավիճակի սահմանման խնդրի առնչությամբ հարկ է նշել, որ «Բնակչության բժշկական օգնության և սպասարկման մասին» ՀՀ օրենքի համաձայն բժշկասոցիալական փորձաքննությունը ոչ միայն հիվանդության կամ վնասվածքի հետևանքով օրգանիզմի ֆունկցիաների կայուն խանգարումներով և (կամ) կառուցվածքի խախտումներով պայմանավորված, կենսագործունեության սահմանափակումների գնահատման հիման վրա հաշմանդամության սահմանումն է, այլ նաև հաշմանդամություն ունեցող անձի սոցիալական ներառմանն ուղղված ծառայությունների տեսակների որոշումն է: **Մինչդեռ սահմանված չափորոշիչները, որոնք նախատեսված են բժշկասոցիալական փորձաքննության համար, ըստ էության, կիրառելի են բացառապես փորձաքննության բժշկական, բայց ոչ սոցիալական մասի գնահատման համար: Նշվածն անընդունելի է հաշմանդամության սոցիալական մոդելի առանձնահատկությունների և չափանիշների տեսանկյունից, քանի որ անձի նկատմամբ սահմանվող հաշմանդամության կարգավիճակը և խումբ պետք է համապատասխանի անձի կարիքներին, կարողություններին և այն զարգացման հնարավորություններին, որոնք անձն ունի փորձաքննության իրականացման պահին:** Այսպիսով, պաշտպանն արձանագրում է, որ բժշկասոցիալական փորձաքննության գործող չափորոշիչները և իրավակիրառ պրակտիկան արդյունավետ չի ապահովում անձի սոցիալական ներառմանն ուղղված ծառայությունների տեսակների որոշումը: Այս մասին է վկայում Պաշտպանին հասցեագրված բողոքների, Պաշտպանին առընթեր հասարակական խորհրդի անդամների դիտարկումների վերլուծությունը:

Այս համատեքստում հարկ է նշել, որ հաշմանդամության սահմանման մոդելից ֆունկցիոնալության գնահատման մոդելին անցնելու նպատակով 2020 թվականի ընթացքում

մշակվել է «Անձի ֆունկցիոնալության գնահատման մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի նախագիծը, որը նաև ներկայացվել է կարծիքի Պաշտպանին⁹⁴⁸:

Հաշմանդամության կարգավիճակի սահմանման կամ հաշմանդամության խմբի փոփոխման հետ կապված խնդիրներն էլ ավելի են խորանում հանձնաժողովների որոշումների վերաբերյալ վարչական ակտերի բողոքարկման գործող ընթացակարգերի արդյունավետ չլինելու պատճառով: Այսպես, հանձնաժողովների որոշումների բողոքարկման վերաբերյալ ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության տրամադրած տեղեկությունների համաձայն 2020 թվականի ընթացքում բժշկասոցիալական փորձաքննության հանձնաժողովների որոշումները վերադասության կարգով բժշկասոցիալական փորձաքննության գրասենյակի վերափորձաքննության բաժին բողոքարկվել է թվով 445 որոշում, վերափորձաքննության արդյունքում փոխվել է 28 որոշում, իսկ նախարարություն բողոքարկվել է թվով 44 որոշում, վերանայման արդյունքում որոշում չի փոխվել:

Պաշտպանի աշխատակազմի մշտադիտարկումները և Պաշտպանին առընթեր հասարակական խորհրդի անդամների դիտարկումները փաստում են, որ վարչական ակտի բողոքարկման պարագայում հաճախ կատարվում է վարչական ակտի մակերեսային ուսումնասիրություն և որոշումը հիմնականում մնում է անփոփոխ, չի կատարվում ամբողջական՝ անձի գանգատների, տեղեկությունների վերլուծություն և փաստաթղթային զննություն: Ավելին, պետական իրավասու մարմինը հաճախ պարզաբանում է, որ «առկա պաթոլոգիայով պայմանավորված աննշան խանգարումը չի հանգեցրել կենսագործունեության որևէ սահմանափակման, ուստի ՀՀ կառավարության 2003 թվականի հունիսի 13-ի թիվ 780-Ն որոշմամբ հաստատված բժշկասոցիալական փորձաքննության չափորոշիչների համաձայն՝ հաշմանդամություն սահմանելու հիմքեր չկան»: Արդյունքում, բողոք ներկայացրած անձանց հիմնականում ներկայացվում է վերափորձաքննության իրականացման կարգը և առաջարկվում առողջական վիճակի վատթարացման դեպքում հաշմանդամության սահմանման նպատակով կրկին դիմել բնակության վայրն սպասարկող բժշկասոցիալական փորձաքննության հանձնաժողով՝ նոր բժշկական փաստաթղթերով: Այս մասին Պաշտպանը նշել է նաև իր նախորդ տարեկան հաղորդմամբ՝ արձանագրելով նաև, որ տվյալ իրավիճակում անձի առողջական վիճակի վատթարացումը հավաստող նոր բժշկական փաստաթղթեր ձեռք բերելը դժվար է, քանի որ այն կապված է լրացուցիչ ֆինանսական ծախսերի հետ⁹⁴⁹: Նախորդ տարիներին արձանագրված այս խնդրի մասին Պաշտպանը բողոքներ է ստացել նաև 2020 թվականին, որոնցով բողոք ներկայացրած անձինք նշել են, որ ֆինանսական միջոցների

⁹⁴⁸ Տե՛ս սույն բաժնի «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների պաշտպանության իրավական համակարգը» գլխում:

⁹⁴⁹ Տե՛ս 2019 թվականի ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին տարեկան հաղորդումը», հասանելի է <https://www.ombuds.am/images/files/15b2661f76d10eb07746d7d4d4dec84f.pdf> հղումով:

անբավարարության պատճառով, չնայած իրենց առողջական վիճակի փաստացի վատթարացմանը, նոր բժշկական փաստաթղթեր ստանալու նպատակով չեն կարողանում նորից հետազոտվել, ինչի պատճառով էլ չեն դիմում բժշկասոցիալական փորձաքննության հանձնաժողովներին վերափորձաքննություն անցնելու համար: Նշվածն անընդունելի է նաև այն նկատառումով, որ կոնվենցիոն պահանջներից համաձայն հաշմանդամությունը անձի՝ իր իրավունքների իրացման համար լրացուցիչ ֆինանսական բեռի պատճառ չպետք է դառնա:

Բժշկասոցիալական փորձաքննության հանձնաժողովների որոշումների բողոքարկման ընթացակարգերի արդյունավետության հարցի առնչությամբ առկա է նաև հանրային անվստահություն: Այս մասին են վկայում Պաշտպանին հասցեագրված բողոքները: Օրինակ՝ Պաշտպանին են հասցեագրվում դիմումներ այն մասին, որ մարդիկ, համաձայն չլինելով հանձնաժողովի որոշման հետ, այնուամենայնիվ, շատ դեպքերում չեն ցանկանում բողոքարկել այն՝ նշելով, որ դա անիմաստ գործընթաց է, քանի որ բողոքարկման դեպքում ուշադրություն չի դարձվում իրենց բացատրություններին, հիմք են ընդունվում բացառապես փաստաթղթային ձևակերպումները կամ էլ՝ առհասարակ, բացակայում է անձի վստահությունը բողոքը փաստական հանգամանքների հաշվառմամբ քննող իրավասու մարմնի նկատմամբ: Այս կապակցությամբ Պաշտպանն արձանագրում է, որ մտահոգիչ է այն, որ որոշումների բողոքարկման գործող մեխանիզմները չեն ընկալվում որպես իրավունքների պաշտպանության ևս մեկ լրացուցիչ հնարավորությունը, այլ որակվում են, որպես «ձևական, չարդարացված քաշքշուկներ առաջացնող» ընթացակարգ:

Փորձաքննությունների իրականացման գործընթացն առավել արդյունավետ դարձնելու համատեքստում կարևոր է այն, որ ՀՀ կառավարության 2015 թվականի դեկտեմբերի 24-ի թիվ 1527-Ն որոշման համաձայն՝ փորձաքննությանն անձը կարող է մասնակից դարձնել նաև իր կողմից ընտրած բուժող բժշկին կամ այլ բժիշկ մասնագետի՝ որպես ներկայացուցիչ, որը նպատակ ունի ապահովելու հաշմանդամության սահմանման գործընթացի թափանցիկությունը: Այնուամենայնիվ, Պաշտպանն արձանագրում է, որ չնայած այս հնարավորությանը՝ բժիշկ մասնագետներին որպես ներկայացուցիչ ներգրավելը գործնականում ոչ միշտ է էական ազդեցություն ունենում: Խնդիրն այն է, որ Կառավարության թիվ 1527-Ն որոշմամբ սահմանված է, որ փորձաքննվող անձի ներկայացուցիչն ունի օրենքով իրեն վերապահված իրավունքներ ու պարտականություններ: **Մինչդեռ այս դեպքում անհրաժեշտ է վերջինիս համար սահմանել անկախ փորձագետի կարգավիճակ, վերապահել նաև մասնագիտական դիտարկումներ կատարելու լիազորություններ՝ դրանով իսկ ստեղծելով իրավական հիմք, որ փորձաքննվողի շահերն առավել արդյունավետ ներկայացվեն:** Ընդ որում, գործընթացի արդյունավետության բարձրացման և վստահության մթնոլորտի խթանման նպատակով անկախ փորձագետի կարգավիճակով փորձաքննություններին կարող են մասնակցել նաև այլ մասնագետներ (հոգեբան, լոգոպեդ և այլն):

Այսպիսով, շարունակվում է խնդրահարույց մնալ բժշկասոցիալական փորձաքննության հանձնաժողովների որոշումների բողոքարկման ընթացակարգերի վերաբերյալ իրազեկումը, քանի որ որպես կանոն, մարդիկ ուշադրություն են դարձնում միայն եզրակացությանը, իսկ պետության կողմից բավարար քայլեր չեն ձեռնարկվում այս ընթացակարգերն առավել վստահելի և արդյունավետ դարձնելու համար: Ավելին, մարդիկ գրեթե իրազեկված չեն սեփական բժիշկ-ներկայացուցչին փորձաքննության մասնակից դարձնելու հնարավորության մասին, հատկապես, եթե նրանց նկատմամբ բժշկասոցիալական փորձաքննություն իրականացվում է առաջին անգամ:

Միջազգային փորձը վկայում է, որ բողոքարկման ցանկացած մեխանիզմի արդյունավետության հիմնական երաշխիք են բողոքը քննող մարմնի անկախությունը և բազմամասնագիտական կարողությունների առկայությունը (օրինակ՝ Նոր Զելանդիա⁹⁵⁰, Կանադա⁹⁵¹ և այլն):

Այսպիսով, նշված խնդիրները բնույթով համակարգային են, որոնք նաև կուտակվել են տարիների ընթացքում և պահանջում են հրատապ լուծում:

Հաշմանդամության կարգավիճակի սահմանման ոլորտի հիմնահարցերի շարքում դեռ 2018 թվականից⁹⁵² Պաշտպանը բարձրացրել է նաև զինվորական անժամկետ հաշմանդամություն ունեցող անձանց հսկողական կարգով վերափորձաքննության ենթարկելու և դրա արդյունքում անժամկետ սահմանված հաշմանդամությունը վերացնելու հետևանքով մի խումբ անձանց նկատմամբ պետության պոզիտիվ պարտավորությունների թերի կատարման հարցը: Այս խնդրի մասին 2020 թվականին նույնպես Պաշտպանին են հասցեագրվել անհատական և խմբային բողոքներ:

Խնդիրն այն է, որ Քրեական օրենսգրքի 314-րդ հոդվածի 1-ին մասի և 315-րդ հոդվածի 1-ին մասի հատկանիշներով ՀՀ քննչական կոմիտեում հարուցվել է քրեական գործ և քննիչի որոշմամբ ՀՀ բժշկասոցիալական փորձաքննության գործակալությունից առգրավվել են անժամկետ հաշմանդամություն ունեցող անձանց հսկողության վերցված թվով 166 ԲՍՓ գործերը: Արդյունքում՝ զինվորական պատճառական կապով, անժամկետ հաշմանդամություն

⁹⁵⁰ Տե՛ս Նոր Զելանդիայի փորձը, հասանելի է <https://cutt.ly/dx4fUe> հղումով

⁹⁵¹ Տե՛ս կանադական փորձը, ուղեցույցը հասանելի է <https://cutt.ly/5x4fDx> հղումով:

⁹⁵² Տե՛ս 2018 թվականի ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին տարեկան հաղորդման «Զինվորական անժամկետ հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց հսկողական կարգով վերափորձաքննության ենթարկելը և անժամկետ սահմանված հաշմանդամությունը վերացնելը» գլխում: Հասանելի է <https://ombuds.am/images/files/8f03a4f279d0491fd510fca443f8f269.pdf> հղումով: Ինչպես նաև 2019 թվականի ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին տարեկան հաղորդման «Հաշմանդամության սահմանման ոլորտում առկա խնդիրներ» գլխում: Հասանելի է <https://www.ombuds.am/images/files/15b2661f76d10eb07746d7d4d4dec84f.pdf> հղումով

ունեցող անձանց հսկողական կարգով վերափորձաքննության արդյունքում կայացված փորձաքննական որոշումների իրավաչափության գնահատման նպատակով ԲՍՓ գործերի ուսումնասիրության գործընթացով պայմանավորված վերացվել կամ կասեցվել են քրեական գործով տարբեր կարգավիճակներ ունեցող անձանց հաշմանդամության կարգավիճակ սահմանելու մասին վարչական ակտերում նշված պատճառով վերջիններս զրկվել են հաշմանդամության թոշակ ստանալու հնարավորությունից:

Վերոգրյալ քրեական գործով առանձնացված անձանց կրկնակի փորձաքննելու նպատակով դեռևս 2019 թվականի նոյեմբերին որոշումներ են կայացվել դատաբժշկական հանձնաժողովային, դատահոգեբուժական և բժշկասոցիալական փորձաքննություններ նշանակելու մասին, սակայն 2020 թվականի դեկտեմբերի 31-ի դրությամբ դեռևս փորձաքննություն չի իրականացվել: Սա հաստատվում է պետական իրավասու մարմինների պարզաբանումներով: Մասնավորապես՝ ակնհայտ է դառնում, որ խնդրի լուծման նպատակով պետական իրավասու մարմինների միջև համագործակցությունն արդյունավետ չէ, առկա են վարչարարության թերացումներ, որոնք հանգեցնում են գործընթացի անընդունելի տևական լինելուն: Այսպես՝ համապատասխան փորձաքննություններ նշանակելու վերաբերյալ պետական իրավասու մարմինների կողմից Պաշտպանին են ներկայացվել իրարամերժ տեղեկություններ: Այսպես, 2020 թվականի դեկտեմբերի 30-ի դրությամբ ՀՀ առողջապահության նախարարության կողմից տրամադրված տեղեկությունների, Պաշտպանին բողոք ներկայացրած անձանց նկատմամբ դատահոգեբուժական փորձաքննություն նշանակելու վերաբերյալ որոշումներ չեն ստացել: Մինչդեռ ՀՀ քննչական կոմիտեի կողմից Պաշտպանին բողոք ներկայացրած անձանց վերաբերյալ 2019 թվականի նոյեմբերի 27-ի և 2020 թվականի հուլիսի 20-ին որոշումներ են կայացվել բողոք ներկայացրած անձանց նկատմամբ դատաբժշկական հանձնաժողովային, դատահոգեբուժական և բժշկասոցիալական համալիր փորձաքննություններ նշանակելու մասին, որոնք ուղարկվել են ՀՀ ԱՆ «Դատաբժշկական գիտագործնական կենտրոն» ՊՈԱԿ և 2 օր անց ստացվել է նշված ՊՈԱԿ-ի համապատասխան բաժնում: ՀՀ առողջապահության նախարարությունից 2021 թվականի մարտի 29-ի դրությամբ նշվածի վերաբերյալ պարզաբանումներ չեն ստացվել:

Նման վիճակն անթույլատրելի է, քանի որ վարչարարության թերացումների և ոչ պատշաճ հաղորդակցման արդյունքում խախտվում է մարդկանց իրավունքները: Ընդ որում՝ կեղծ, ոչ հավաստի փաստաթղթեր ներկայացնելու կասկածը չհաստատվելու դեպքում առաջանալու է նաև քրեական գործի վարույթի ողջ ժամանակահատվածում չվճարված թոշակի փոխհատուցման և խախտված իրավունքների վերականգնման հետ կապված հարցեր: Այս դեպքում կրկին մարդիկ բախվելու են վարչարարական և դատավարական գործընթացների հետ, որոնք կարող են տևական լինել, ինչը բացարձակ անընդունելի է մարդու իրավունքների պաշտպանության տեսանկյունից:

Նշված մոտեցումը չի կարող իրավունքահեն լինել և ապահովել պետության պոզիտիվ պարտավորությունը հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրենց իրավունքների իրացման երաշխավորման հարցում, առավել ևս, երբ վերջիններիս առողջության վնաս է հասցվել զինվորական ծառայության ընթացքում: Այս դեպքում պետության պոզիտիվ պարտավորության բեռն էլ ավելի է մեծանում՝ պայմանավորված այն հանգամանքով, որ իրենց սահմանադրական պարտականությունները կատարելու ողջ ժամանակահատվածում զինվորական ծառայություն իրականացնող անձինք գտնվում են պետության բացարձակ հոգածության ներքո:

Հարկ է նշել, որ «Պետական կենսաթոշակների մասին» ՀՀ օրենքի համաձայն կենսաթոշակի դադարեցման հիմքերից է կենսաթոշակի իրավունքը կորցնելու կամ կենսաթոշակի գործում կեղծ (ոչ հավաստի) փաստաթղթեր հայտնաբերելը⁹⁵³: Այս կապակցությամբ Պաշտպանն արձանագրում է, որ կենսաթոշակի դադարեցման հիմք է ոչ թե կեղծ (ոչ հավաստի) փաստաթղթերի ներկայացման վերաբերյալ պետական մարմնի մոտ ծագած կասկածը, այլ օրինական ուժի մեջ մտած դատական ակտով հաստատված կոնկրետ հանգամանքը: Քրեական վարույթը դեռևս գտնվում է նախաքննության փուլում և դրանով 2020 թվականի դեկտեմբերի 31-ի դրությամբ վերջնական որոշում կայացված չէ:

Պաշտպանին ուղղված դիմումների և բողոքների ուսումնասիրությունը վկայում է, որ քրեական գործի հարուցման պահից ի վեր դադարեցվել է անձանց կենսաթոշակի վճարումը և նրանք չեն կարողանում օգտվել հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար սահմանված արտոնություններից: Ակնհայտ է, որ կենսաթոշակի դադարեցման հիմքերը նախատեսելիս օրենսդիրն առաջնորդվել է անձի անմեղության կանխավարկածի սկզբունքով: Սա բավարար հիմք է տալիս արձանագրելու, որ դեռևս հանցակազմի առկայության մասին համապատասխան դատափրավական ակտի ընդունումը չեն կարող սահմանափակվել անձի՝ կենսաթոշակ ստանալու, ինչպես նաև հաշմանդամության կարգավիճակից բխող արտոնություններից օգտվելու իրավունքը: Այլապես, խոչընդոտներ են առաջանում նաև մարդու առողջության պահպանման, սոցիալական իրավունքների իրացման հարցում:

Ուստի, Պաշտպանն արձանագրում է, որ մարդու իրավունքների պաշտպանության տեսանկյունից առավել ընդունելի է այն տարբերակը, երբ պետությունը շարունակում է վճարել հաշմանդամության թոշակն այնքան ժամանակ, քանի դեռ քրեական գործի արդյունքում դատափրավական ակտով չի հաստատվել կենսաթոշակի դադարեցման համար իրավական հիմքը հանդիսացող հանգամանքը, տվյալ դեպքում՝ կեղծ (ոչ հավաստի) փաստաթղթեր չեն հայտնաբերվել: Այս դեպքում կենսաթոշակ չվճարելու հիմքերից որևէ մեկի հաստատման դեպքում պետությունը կարող է վճարած գումարը հետ գանձելու պահանջ ներկայացնել:

Պաշտպանին հասցեագրված ուսումնասիրությունը և մշտադիտարկումները վկայում են, որ վարչարարության թերացումների և ոչ պատշաճ հաղորդակցման արդյունքում անձի

⁹⁵³ Տե՛ս «Պետական կենսաթոշակների մասին» ՀՀ օրենք, հոդված 41

նկատմամբ հաշմանդամության կարգավիճակի սահմանման խնդիրները կրում են համակարգային և տևական բնույթ:

2020 թվականին Պաշտպանին են հասցեագրվել բողոքներ, որոնցով հաշմանդամություն ունեցող անձինք դժգոհություններ են հայտնել հանրային մարմինների կողմից իրենց դիմումների քննարկման կապակցությամբ: Բողոքների և Պաշտպանի աշխատակազմի մշտադիտարկման արդյունքները վկայում են, որ բարձրացված խնդիրները հիմնականում պայմանավորված են բողոքների քննարկման ընթացքում հանրային մարմինների վարչարարության թերացումներով, ինչպես նաև հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների վերաբերյալ ոչ պատշաճ իրազեկմամբ:

Մասնավորապես, առկա են դեպքեր, երբ հաշմանդամություն ունեցող անձինք իրենց իրավունքների վերաբերյալ կոնկրետ հարցով դիմում են հանրային մարմիններին, սակայն ի պատասխան պարզապես ստանում են օրենքներից կամ որոշումներից մեջբերումներ: Ընդ որում, հաճախ մարդու կողմից բարձրացրած հարցերի վերաբերյալ պատշաճ պարզաբանումներ կամ խորհրդատվություն չեն տրամադրվում: Օրինակ՝ հաշմանդամություն ունեցող անձը սոցիալական բնակարան ստանալու հարցով դիմել է ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարություն, մինչդեռ պատասխան գրությամբ ներկայացվել է պարզապես սոցիալական բնակարան ստանալու վերաբերյալ կարգավորումը՝ առանց պարզաբանելու արդյոք դիմումատուն համապատասխանում է սոցիալական բնակարան ստանալու չափորոշիչներին թե ոչ: Չի ցուցաբերվում քաղաքացու նկատմամբ անհատական մոտեցում: Արդյունքում, չկողմնորոշվելով իր քայլերի, դրանց հաջորդականության հարցում, անձը զրկվում է իր իրավունքների իրացման հնարավորություններից, քանի որ նրա համար պարզ չէ, թե իր հարցի լուծման համար կամ իր վրա արդյոք տարածվում է այս կամ այն կանոնները թե ոչ:

Պաշտոնյաները պետք է նկատի ունենան, որ առանց այն էլ իրավական կարգավորումները բարդ են ու առավել ևս իրենք գործ ունեն հաշմանդամություն ունեցող անձանց հետ, որոնք առավել խոցելի են լինում: Ավելին, պետությունը պետք է խթանի ժամանակակից տեխնոլոգիական հնարավորությունների ներառումը: Պաշտպանին են հասցեագրվել նաև բողոքներ, որոնցով հաշմանդամություն ունեցող անձինք պնդել են, որ խախտվել են իրենց իրավունքները, օրինակ, չի վճարվում հաշմանդամության թոշակ, փորձաքննության արդյունքում չի վերանայվել իրենց հաշմանդամության խումբը: Բողոքների քննարկման արդյունքում Պաշտպանն արձանագրել է, որ դրանք, գործող իրավակարգավորումների համաձայն, չեն վկայում պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմնի կողմից բողոքում նշված կոնկրետ իրավունքի կամ ազատության խախտման մասին: Չնայած այս հանգամանքին՝ Պաշտպանը խնդրահարույց է համարում այն, որ հաշմանդամություն ունեցող անձի մոտ իր իրավունքների խախտման վերաբերյալ համոզմունքն առաջացել է պետական մարմինների կողմից գործող իրավակարգավորումների վերաբերյալ ոչ պատշաճ իրազեկման,

իսկ որոշ դեպքերում՝ առհասարակ չիրազեկելու վերաբերյալ: Օրինակ՝ բողոքներից մեկով անձը հայտնել է, որ դիմել է բժշկասոցիալական փորձաքննության հանձնաժողով իր նկատմամբ անժամկետ հաշմանդամություն սահմանելու համար, քանի որ 7 տարի անընդմեջ հաշմանդամություն ունի: Բողոքի քննարկմամբ պարզվել է, վարչական մարմինը փորձաքննվողին պատշաճ կերպով չի ներկայացրել անժամկետ հաշմանդամության կարգավիճակ սահմանելու վերաբերելի իրավակարգավորումը: Մասնավորապես, չի պարզաբանվել, որ հաշմանդամության անժամկետ կարգավիճակը սահմանվում է 7 տարվա դիտարկումից հետո՝ 8-րդ տարվա դիտարկման արդյունքում: Չի հստակեցվել նաև, որ տվյալ դեպքում խոսքը վերաբերում է նույն հիվանդությամբ հաշմանդամության կարգավիճակ ունենալու 7 տարվա դիտարկմանը, այլ ոչ թե առհասարակ հաշմանդամության խումբ ունենալուն կամ առանց հաշմանդամության կարգավիճակի՝ կոնկրետ հիվանդության ախտորոշմանը: Ավելին, ի պատասխան բողոք ներկայացրած անձի դժգոհությանը՝ հանձնաժողովի կողմից պարզաբանվել է, որ նրա նկատմամբ անժամկետ հաշմանդամության կարգավիճակ հնարավոր կլինի սահմանվել միայն կենսաթոշակային տարիքի հասնելուց հետո: Բողոքի ուսումնասիրության արդյունքում ակնհայտ է դառնում, որ իրավակարգավորումների վերաբերյալ թերի կամ սխալ պարզաբանումները մարդուն զրկել են իր իրավունքների պաշտպանության հարցում լիարժեք և օբյեկտիվ պատկերացումներ ձևավորելու հնարավորությունից:

Այս հարցն ունի համակարգային բնույթ, որն ավելի արդիական է դառնում մտավոր և հոգեկան առողջության խնդիրներ ունեցող անձանց դեպքում՝ կապված նրանց կարիքների և զարգացման առանձնահատկությունների հետ:

Այս կապակցությամբ Պաշտպանն արձանագրում է, որ պետությունը պետք է ապահովի պաշտոնատար անձանց մասնագիտական կարողությունների և հմտությունների շարունակական զարգացումը:

Վերաբերելի միջազգային փորձի ուսումնասիրությունը վկայում է, որ ընդունված է պաշտոնատար անձանց համար իրավական ակտերի խորհրդատվական փաստաթղթերի և գործնական կիրառման ապահովող մեկնաբանությունների պրակտիկան (օրինակ՝ Մեծ Բրիտանիայում⁹⁵⁴, Կանադայում⁹⁵⁵, Եվրոպական Միությունում⁹⁵⁶), այդ թվում ինչպես գրավոր, այնպես վիդեո և աուդիո եղանակով⁹⁵⁷:

Այս կապակցությամբ՝ ՄԱԿ-ի Կոմիտեն կոչ է անում Կոնվենցիան վավերացրած պետություններին զարգացնել տեխնիկական, վարչական և հաղորդակցական

⁹⁵⁴ Տե՛ս Մեծ Բրիտանիայի փորձը, հասանելի է <https://cutt.ly/Zx4gpYf> հղումով:

⁹⁵⁵ Տե՛ս կանադական փորձը, հասանելի է <https://cutt.ly/lx4gd1E> հղումով

⁹⁵⁶ Տե՛ս Եվրոպական Միության լավագույն փորձը, հասանելի է <https://cutt.ly/Ox4gvol> հղումով:

⁹⁵⁷ Տե՛ս ՄԱԿ-ի «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար արդարադատության մատչելիության միջազգային սկզբունքներ և ուղեցույց», հասանելի է <https://cutt.ly/8x4glCh> հղումով:

հմտությունները, ինչպես նաև պարզեցնել հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքներին, օրենսդրությանը և քաղաքականության մշակմանը վերաբերող տեղեկատվության և գործիքների հասանելիության ապահովման գործընթացը⁹⁵⁸:

2020 թվականի ընթացքում Պաշտպանին հասցեագրված բողոքները և Պաշտպանի աշխատակազմի մշտադիտարկման արդյունքում արձանագրվել են դեպքեր, երբ հաշմանդամություն ունեցող անձի իրավունքները խախտվում են պետական մարմինների կողմից իրենց պարտականությունները ողջամիտ ժամկետում չիրականացնելու կամ ձգձգելու պատճառով:

Օրինակ՝ Պաշտպանին են հասցեագրվել բողոքներ այն մասին, որ սահմանված կարգի համաձայն ՀՀ քրեակատարողական հիմնարկի ղեկավարի համապատասխան գրությամբ քրեակատարողական հիմնարկներում պատիժ կրող անձանց փորձաքննություն ենթարկելու մասին դիմումներն ուղարկվել են Բժշկասոցիալական փորձաքննության գրասենյակի իրավասու բաժիններ, սակայն վերջիններս, հարուցելով վարչական վարույթ, ողջամիտ ժամկետներում չեն ապահովել վարույթի պատշաճ ընթացքը՝ չներկայացնելով ձգձգումները հիմնավորող պատճառներ:

Արձանագրվել են նաև դեպքեր, երբ բժշկասոցիալական փորձաքննություն իրականացնելու մասին դիմումին սահմանված կարգով ընթացք չի տրվել ՀՀ քրեակատարողական հիմնարկի կողմից: Օրինակ՝ Պաշտպանին դիմում ներկայացրած անձը հայտնել է, որ շուրջ մեկ տարի փորձել է ստանալ հաշմանդամության կարգավիճակ, սակայն այդ ուղղությամբ ՀՀ քրեակատարողական հիմնարկը գրեթե մեկ տարի շարունակ որևէ գործողություն չի իրականացրել: Բողոքի քննարկման ընթացքում Պաշտպանն արձանագրել է, որ բողոք ներկայացրած անձի իրավունքներն ապահովելու հարցում քրեակատարողական հիմնարկը հետևողական չի եղել, չեն կատարվել անհրաժեշտ իրազեկումներ, ուղղորդումներ:

Համապատասխան իրավանորմերի հաշվառմամբ⁹⁵⁹ Պաշտպանի միջամտության արդյունքում բողոք ներկայացրած անձի՝ բժշկասոցիալական փորձաքննություն նշանակելու մասին դիմումը համապատասխան միջնորդագրով ուղարկվել է բժշկասոցիալական փորձաքննության հանձնաժողովին, իրականացվել է անձի բժշկասոցիալական փորձաքննություն, որի արդյունքում վերջինս ճանաչվել է հաշմանդամություն ունեցող անձ:

Այսպիսով, Պաշտպանն արձանագրում է, որ թերի վարչարարության, ոչ լիարժեք իրազեկման արդյունքում խախտվել են ՀՀ քրեակատարողական հիմնարկներում գտնվող

⁹⁵⁸ Տե՛ս Կոմիտեի թիվ 7-րդ Ընդհանուր մեկնաբանությունները, հասանելի է https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRPD/C/GC/7&Lang=en հղումով:

⁹⁵⁹ «Պետական կենսաթոշակների մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի կիրարկումն ապահովելու մասին 2011 թվականի մայիսի 5-ի թիվ 665-Ն որոշում, ՀՀ կառավարության՝ 2011 թվականի մայիսի 5-ի թիվ 665-Ն որոշում

անձանց իրավունքները՝ զրկելով նրանց հաշմանդամության կարգավիճակ սահմանելու նպատակով բժշկասոցիալական փորձաքննություն անցնելու իրավունքից:

Ուստի պետությունը պետք է լրացուցիչ ջանքերի գործադրի՝ վարչարարության բարելավման ուղղությամբ:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝

1. հաշմանդամություն սահմանելու յուրաքանչյուր դեպքով ապահովելով ոչ միայն բժշկական փաստաթղթերի, այլև անձի կարիքների և կենսագործունեության հնարավորությունների բազմակողմանի և ամբողջական ուսումնասիրություն, անձի օբյեկտիվ զննություն.

2. վերանայել բժշկասոցիալական փորձաքննական որոշումների բողոքարկման գործող ընթացակարգերն այնպես, որ երաշխավորվի անկախ և օբյեկտիվ բողոքների քննարկումը՝ անձի ցանկությամբ ներգրավված բժիշկ-ներկայացուցչի մասնակցությունը դարձնելով արդյունավետ.

3. ՀՀ կառավարության 2015 թվականի դեկտեմբերի 24-ի թիվ 1527-Ն որոշմամբ սահմանել փորձաքննվող անձի ընտրած բուժող բժշկի համար անկախ փորձագետի կարգավիճակ՝ հստակեցնելով վերջինիս գործառույթներն ու լիազորությունները,

4. ներդնել գործուն մեխանիզմներ, որոնք կերաշխավորեն բժշկասոցիալական փորձաքննության չափորոշիչների և բողոքարկման ընթացակարգերի վերաբերյալ իրազեկման արդյունավետություն.

5. ապահովել զինվորական անժամկետ հաշմանդամություն ունեցող անձանց հաշմանդամության թոշակի վճարումը մինչև հակառակ հիմքերի հաստատումը:

6. մշակել հաշմանդամության ոլորտային իրավակարգավորումների կիրառության ուղեցույցներ պետական մարմինների, այդ թվում՝ թեժ գծերի պատասխանատու աշխատակիցների համար.

7. հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար իրականացնել հանրային իրազեկման աշխատանքներ՝ իրենց իրավունքների մասին գիտելիքների բարձրացման նպատակով (օրինակ՝ լրատվության միջոցներով, իրազեկման թերթիկների, ուղեցույցների հրատարակում, տեղեկատվական տեսահոլովակների պատրաստում և այլն):

8. ներդնել հաշմանդամության ոլորտի իրավակարգավորումների, այդ թվում՝ բժշկասոցիալական փորձաքննությունների իրականացման, բողոքարկման, ինչպես նաև սոցիալական իրավունքների իրացման հնարավորությունների մատչելի տեղեկատվական թերթիկներ՝ անհրաժեշտ քայլերի հաջորդական ներկայացմամբ և պահանջվող ուղղորդումներով:

ԳԼՈՒԽ 6. ՀԱՇՄԱՆԴԱՄՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒՆԵՑՈՂ ԱՆՁԱՆՑ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ԵՐԱՇԽԱՎՈՐՈՒՄԸ ՆԵՐԱՌԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքները պահանջում են իրական հարգանք նրանց արժանապատվության նկատմամբ, պահանջում են գնահատել նրանցից յուրաքանչյուրի ներուժը և անկախ կյանքի համար պայմանների ապահովումը: Այս ամենը նշանակում է ներառական հասարակության ձևավորում, որպեսզի հաշմանդամություն ունեցող անձինք լիարժեք ներգրավված լինեն համայնքում ու մասնակցեն իրենց վերաբերող որոշումների կայացմանը:

ՄԱԿ-ի Կոնվենցիայի վավերացմամբ պետությունը ստանձնում է հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքներն այլոց հետ հավասար հիմունքներով երաշխավորելու պարտավորություն: Այս պահանջն ուղղված է ներառական հասարակության զարգացմանը: Պետք է՝ խթանելու այնպիսի միջավայր, որում հաշմանդամություն ունեցող անձինք հասարակության լիիրավ անդամներ են, ինչը հավաստվում է առաջին հերթին նրանց՝ այդպիսին լինելու զգացումով: Ուստի՝ ներառական հասարակությունը նախևառաջ հավասար և իրավունքահեն հնարավորությունների միջավայրն է:

Այս համատեքստում Պաշտպանը հատուկ ամրագրում է, որ հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների երաշխավորումը պետք է ընկալվի մեկ ամբողջության ներքո, այլ ոչ առանձին իրավունքների ապահովման համատեքստում, այլապես դրանք գործնականում կլինեն ձևական բնույթի: Միայն այս կերպ է հնարավոր հասնել իրական ներառական հասարակության ձևավորմանը՝ խթանել համակեցությունը, բոլոր մարդկանց արժանապատվության և ինքնության նկատմամբ հարգանքը: Այս նպատակով անհրաժեշտ է երաշխավորել ֆիզիկական միջավայրի, փոխադրամիջոցների, միջավայրային մատչելիությունն այնպես, որ հաշմանդամություն ունեցող անձինք լիարժեք մասնակցեն սոցիալական, տնտեսական, մշակութային և քաղաքական կյանքին՝ ելնելով իրավունքների, արդարության և արժանապատվության հավասարության սկզբունքից: Այս գործընթացը պետք է շարունակական, համակարգված և կայուն լինի՝ ընդգրկելով թե՛ հանրային մարմիններին, թե՛ քաղաքացիական հասարակությանն ու անհատներին: Այս մոտեցումը բխում է ՄԱԿ-ի⁹⁶⁰, Եվրոպական Միության⁹⁶¹, Եվրոպայի խորհրդի⁹⁶² պահանջներից, ինչպես նաև ՄԱԿ-ի կայուն զարգացման նպատակներից⁹⁶³, որոնք հաստատում են, որ ներառականության հասնելն իրագործելի է, եթե առկա են համակարգային, նախապես հստակ պլանավորված և համապարփակ լուծումներ օրենսդրական և իրավակիրառ պրակտիկայում:

⁹⁶⁰ Տե՛ս UNDP: “Beyond transition towards inclusive societies” հաշվետվությունը, հասանելի է <https://cutt.ly/ux4gFoK> հղումով:

⁹⁶¹ Տե՛ս 2010-2020 թվականների Եվրոպական հաշմանդամության ռազմավարությունը, հասանելի է <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM%3Aem0047> հղումով:

⁹⁶² Տե՛ս ԵԽ 2016-2019 թվականների գործողությունների պլանը, և դիրքորոշումային հայտարարությունը, հասանելի են <https://cutt.ly/Vx4gHvr> հղումով:

⁹⁶³ Տե՛ս Կայուն զարգացման նպատակները <https://sdgs.un.org/goals/goal16> հղումով:

6.1 Ֆիզիկական միջավայրի մատչելիություն

Միջազգային պարտավորություններով ու առաջին հերթին ՄԱԿ-ի Կոնվենցիայի վավերացմամբ՝ ՀՀ-ն պարտավորվել է ֆիզիկական միջավայրի մատչելիությունը այնպես, որ ապահովեն իրական հնարավորությունները հաշմանդամություն ունեցող անձանց անկախ, արժանապատիվ ապրելու և կյանքի բոլոր բնագավառներում լիակատար մասնակցության համար՝ առանց որևէ խտրականության: Այս համատեքստում պետության պարտավորության պատշաճ կատարումը պահանջում է, որ ճանապարհների, մայթերի և կանգառների, բացօթյա և փակ հաստատությունների, կրթական ուսումնական և բժշկական հաստատությունների, բնակելի և հասարակական տարածքների մատչելիությունը, մատչելի բանկոմատներ, ձայնային լուսացույցներ և տեղեկատուներ բոլոր հասարակական վայրերում հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար: Ընդ որում՝ կարևորագույն նշանակություն ունի հանրային կառույցների ֆիզիկական մատչելիության ապահովումը:

Այս համատեքստում Պաշտպանը կարևորում է համագործակցությունը ՀՀ քաղաքաշինության կոմիտեի հետ և, առհասարակ, կոմիտեի հետ հաստատված է արդյունավետ համագործակցություն, որն իրացվում է ինչպես բանավոր քննարկումներով, այնպես էլ գրավոր հաղորդակցությամբ:

Թեև ֆիզիկական միջավայրի մատչելիություն առաջնային է հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց՝ իրենց իրավունքներից ինքնուրույն օգտվելու տեսանկյունից՝ համընդհանուր ներառականության համատեքստում **մատչելի ֆիզիկական միջավայրն անհրաժեշտ է ոչ միայն հաշմանդամություն ունեցող անձի, այլև հասարակության յուրաքանչյուր անդամի համար: Ընդ որում, դա ենթադրում է ոչ միայն շինությունների, մայթեզրերի կամ հետիոտների անխոչընդոտ շարժի համար անհրաժեշտ ֆիզիկական մատչելիություն, այլ մատչելիություն ցանկացած տեսակի հաշմանդամություն (լսողության, տեսողության, հոգեկան առողջության խնդիրներ և այլն) ունեցող անձի համար:**

Վերոնշյալի հաշվառմամբ՝ պետք է արձանագրել, որ 2020 թվականի ընթացքում համակարգային առումով լուծում չի ստացել ֆիզիկական միջավայրի մատչելիության խնդիրը: Խնդիրն էլ ավելի խորքային է այն պատճառով, որ այն հանգեցնում է հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց կրթություն ստանալու, աշխատանքային գործունեությամբ զբաղվելու, ինչպես նաև առողջության պահպանման, մշակութային կյանքին մասնակցելու և այլ իրավունքների ինքնուրույն իրականացման սահմանափակման: Այս մասին Պաշտպանը մշտապես բարձրաձայնում է իր տարեկան հաղորդումներում և հրապարակումներում⁹⁶⁴:

Այսպես, 2020 թվականի ընթացքում ֆիզիկական մատչելիության խնդիրը շարունակել է արդիական մնալ նաև այն հաստատություններում, որտեղ գտնվում են հասարակության

⁹⁶⁴ Տե՛ս Պաշտպանի տարեկան հաղորդումները, հասանելի է <https://www.ombuds.am/am/site/SpecialReports> հղումով:

առավել խոցելի խմբերը: Նշվածը հաստատվել է Պաշտպանի մշտադիտարկման այցերի և պետական իրավասու մարմինների տրամադրած տեղեկությունների վերլուծության արդյունքում: Օրինակ՝ մատչելիության խնդիրներ են արձանագրվել «Խարբերդի մասնագիտացված մանկատուն» պետական ոչ առևտրային կազմակերպությունում՝ կապված հաստատության հիմնական մասնաշենքի մատչելիության հետ, ինչպես նաև թիվ մեկ տուն-ինտերնատում: Ըստ ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության՝ նոր կորոնավիրուսային համավարակով պայմանավորված, տուն-ինտերնատներում արտաքին վերանորոգման աշխատանքներ չեն կատարվել, փոխարենը կատարվել են միայն ներքին հարդարման աշխատանքներ:

2020 թվականի ընթացքում հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար շինությունների մատչելիության համար հարմարեցումներ են իրականացվել նաև մարզերում (օրինակ՝ Արմավիրի մարզում՝ թվով 12, Լոռու մարզում՝ թվով 35, Սյունիքի մարզում՝ թվով 7 կառուցապատման օբյեկտներ և այլն):

Պաշտպանի հարցումներին ի պատասխան՝ Երևանի քաղաքապետարանը հայտնել է, որ 2020 թվականի ընթացքում կառուցվել է թվով 11 թեքահարթակ, իսկ ստորգետնյա և վերգետնյա անցումներում հաշմանդամություն ունեցող անձանց անվտանգ տեղաշարժն ապահովելու միջոցառումներ չեն իրականացվել, «քանի որ առկա անցումները կառուցվել են դեռևս անցած դարում և իրենց կոնստրուկտիվ կառուցվածքով չեն համապատասխանում սահմանված նորմատիվ պահանջներին բավարարող թեքություններով թեքահարթակների կառուցման համար:» Միաժամանակ նշվել է, որ Երևանի Դավթաշեն վարչական շրջանի տարածքում մեկ ստորգետնյա անցում հարմարեցվել է հաշմանդամություն ունեցող անձանց ազատ տեղաշարժին:

Ըստ Երևանի քաղաքապետարանի՝ տեսողական խնդիրներ ունեցող անձանց համար հատուկ սալիկներ են տեղադրվել Ավան վարչական շրջանի Բաբաջանյան (2 հատ) և Խուդյակով (1 հատ) փողոցներում, իսկ մայթերի սալիկապատման աշխատանքներում հարմարեցումներ չեն նախատեսվել:

Կարևորելով համայնքային ենթակառուցվածքների հարմարեցումների ուղղությամբ աշխատանքները՝ Պաշտպանն արձանագրում է, որ ֆիզիկական մատչելիության խնդիրը շարունակում է համակարգային չլուծված մնալ: Ավելին, մի շարք դեպքերում հարմարեցումները սահմանափակվում են միայն թեքահարթակների կառուցմամբ: Անգամ իրավասու մարմինների հետ քննարկումներում միջավայրի մատչելիությունը նույնացվում է միայն թեքահարթակների հարցին: Այս մասին Պաշտպանը նշել է նաև 2019 թվականի իր տարեկան հաղորդմամբ:

«Հայաստանի Հանրապետությունում հաշմանդամների սոցիալական պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքի 22-րդ հոդվածի համաձայն՝ արգելվում է բնակավայրերի նախագծումն ու կառուցապատումը, բնակելի շրջանների ձևավորումը, նախագծային լուծումների մշակումը, շենքերի, կառուցվածքների շինարարությունն ու վերակառուցումը, եթե դրանք հարմարեցված

չեն հաշմանդամություն ունեցող անձանց մատչելիության և օգտագործման համար: Ըստ այդ, համայնքի ղեկավարը տալիս է քաղաքաշինական գործունեություն իրականացնելու համար ճարտարապետահատակագծային առաջադրանք⁹⁶⁵, որում նշվում են նաև հաշմանդամություն ունեցող անձանց ու բնակչության սակավաշարժ խմբերի պաշտպանության և այլ նորմատիվ ակտերով սահմանված պահանջներ⁹⁶⁶: Ընդ որում, քաղաքաշինական նորմատիվ-տեխնիկական փաստաթղթերի պահանջների կատարումը պարտադիր է քաղաքաշինական գործունեության սուբյեկտների համար: Ավելին, «Քաղաքաշինության բնագավառում իրավախախտումների համար պատասխանատվության մասին» ՀՀ օրենքի 12-րդ հոդվածը նախատեսում է համապատասխան պատասխանատվություն շինարարության ընթացքում հաստատված նախագծի, շինարարական արտադրության կամ ընդունման նորմերի, ինչպես նաև ստանդարտների խախտումներ թույլ տալու դեպքում:

Չնայած օրենսդրական պահանջներին՝ Պաշտպանը վերահաստատում է, որ ֆիզիկական մատչելիության վերահսկողական մեխանիզմները գործնականում բավարար արդյունավետ չեն, ինչի պատճառով հաշմանդամություն ունեցող անձինք զրկվում են ազատ տեղաշարժի հնարավորությունից: Արդյունքում, հարմարեցումներն իրականացվում են շինարարական նորմերի խախտմամբ կամ տեղաշարժը սահմանափակվում է թեքահարթակների դիմաց մեքենաների կայանման արդյունքում: Սա նաև վկայում է այն համակարգային խնդրի մասին, որ շատերն իրազեկված չեն թեքահարթակների օգտագործման կարևորության մասին: Այս մասին Պաշտպանը մշտապես բարձրաձայնում է իր տարեկան հաղորդումներում և հրապարակումներում⁹⁶⁷:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝

1. հնարավորինս սեղմ ժամկետներում ապահովել հանրային, այդ թվում՝ օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանության, տեղական ինքնակառավարման ու բոլոր մյուս մարմինների սեփականություն հանդիսացող շինությունների մատչելիությունը հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար,

2. ապահովել շարունակական արդյունավետ վերահսկողություն նոր կառուցվող կամ հիմնովին վերանորոգվող քաղաքաշինական օբյեկտների մատչելիության ապահովման նպատակով:

6.2 Փոխադրամիջոցների մատչելիություն

Կոնվենցիայի 9-րդ հոդվածի 1-ին կետի իմաստով՝ հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար մյուսների հետ հավասար հիմունքներով փոխադրամիջոցների մատչելիության

⁹⁶⁵ Տե՛ս «Քաղաքաշինության մասին» ՀՀ օրենք, հոդված 22.1, կետ 6:

⁹⁶⁶ Տե՛ս «Քաղաքաշինության մասին» ՀՀ օրենք, հոդված 22.1, կետ 2:

⁹⁶⁷ Տե՛ս Պաշտպանի տարեկան հաղորդումները, հասանելի է <https://www.ombuds.am/am/site/SpecialReports> հղումով:

ապահովման նպատակով պետությունը համապատասխան միջոցներ ձեռնարկելու պարտավորություն է ստանձնել:

Տրանսպորտային միջոցների մատչելիությունը առաջնահերթություն է հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց կողմից իրենց իրավունքների ինքնուրույն իրացման, ինչպես նաև անկախ ապրելու և կյանքի բոլոր բնագավառներում լիակատար մասնակցության համար:

2020 թվականի ընթացքում ՀՀ-ում համակարգային առումով շարունակում է չլուծված մնալ միջմարզային և քաղաքային տրանսպորտային միջոցներում հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար անհրաժեշտ պայմանների ապահովման խնդիրը: Հարցը, հատկապես խնդրահարույց է մարզերում:

ՀՀ տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարության պարզաբանումները վկայում են, որ մարզերում հարմարեցված հասարակական տրանսպորտային միջոցներ չկան և 2020 թվականին այդ ուղղությամբ քայլեր չեն ձեռնարկվել: Երևանի քաղաքապետարանի տեղեկությունների համաձայն՝ 2020 թվականի ընթացքում Երևանի հասարակական տրանսպորտային շարժակազմերը հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար մատչելի և հարմարավետ դարձնելու ուղղությամբ կոնկրետ աշխատանքներ չեն իրականացվել՝ թեև հատուկ հարմարեցումների առկայության պահանջը որպես պարտադիր չափորոշիչ ամրագրված է համապատասխան գնումների մրցույթների պայմաններում: Ըստ տեղեկությունների՝ ներկրված բոլոր 28 ավտոբուսները կահավորված են թեքահարթակով⁹⁶⁸:

2020 թվականին շարունակվել է չլուծված մնալ Երևանի մետրոպոլիտենի մատչելիության հարցը⁹⁶⁹: Ըստ Երևանի քաղաքապետարանի՝ մետրոպոլիտենի հարմարեցման ուղղությամբ 2020 թվականի ընթացքում աշխատանքներ չեն իրականացվել:

Վերոնշյալի հաշվառմամբ՝ պետք է վերահաստատել, որ խնդրի լուծման համար անհրաժեշտ են համակարգային լուծումներ, քանի որ մի քանի տրանսպորտային միջոցի հարմարեցումը չի կարող բավարար կերպով ապահովել հավասար հնարավորություններ: Տրանսպորտային միջոցների հարմարեցվածության հետ մեկտեղ անհրաժեշտ է բարձրաձայնել նաև կանգառների՝ հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար մատչելիության պահանջների անհամապատասխանության խնդիրը: Ըստ այդմ՝ պետք է հասարակական տրանսպորտի կայանների կողքին նախատեսել ծածկած հարթակներ, տեղակայված լինեն նաև թիկնակով նստարաններ և ազատ տարածություն՝ սայլակների համար, ինչպես նաև տեղադրվեն հատուկ

⁹⁶⁸ Առկա տեղեկությունների համաձայն 2020 թվականի ընթացքում ներկրված ավտոբուսները նախատեսվում է շահագործել 2021 թվականին:

⁹⁶⁹ Տե՛ս 2019 թվականի ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին տարեկան հաղորդումը: Հասանելի է <https://www.ombuds.am/images/files/15b2661f76d10eb07746d7d4d4dec84f.pdf> հղումով:

սալիկներ կամ այլ հարմարեցումներ տեսողության խնդիրներ ունեցող անձանց համար: Հաշմանդամություն ունեցող անձանց կողմից օգտագործվող հետիոտնուղիների վերնածածկույթը պետք է լինի կոշտ, ամուր՝ բացառելով սայթաքումները⁹⁷⁰: Մինչդեռ հասարակական կազմակերպությունների և պետական մարմինների տրամադրած տեղեկությունների համաձայն՝ թեև 2020 թվականի ընթացքում հանրապետության գրեթե բոլոր մարզերում կառուցվել կամ վերանորոգվել են որոշ կանգառներ, սակայն դրանք հիմնականում չեն հարմարեցվել տեսողության խնդիրներ ունեցող անձանց կարիքները:

Վերոնշյալի հաշվառմամբ՝ Պաշտպանը վերահաստատում է, որ հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար տրանսպորտի, այդ թվում՝ կանգառների մատչելիության հարցը համակարգային առումով շարունակում է մնալ չլուծված: Այն մեր երկրում առաջնահերթ լուծում պահանջող հարցերից է:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է մշակել հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար փոխադրամիջոցների մատչելիության ճանապարհային քարտեզ՝ նախատեսելով առանձնացված և մանրամասն գործողությունների՝ հստակ ժամանակացույցով ծրագրի երևանում և ՀՀ բոլոր մարզերում տրանսպորտի համակարգի, ինչպես նաև կանգառների ամբողջական հարմարեցման համար:

6.3 Մասնակցություն մշակութային կյանքին, հանգստին, ժամանցային ու սպորտային միջոցառումներին

2020 թվականի Հայաստանի Հանրապետությունում նոր կորոնավիրուսային հիվանդությամբ պայմանավորված մշակութային, սպորտային և ժամանցային հաստատությունները գործել են սահմանափակումներով կամ առհասարակ չեն գործել: Պաշտոնական տեղեկությունների վերլուծությունը վկայում է, որ այս պատճառով 2020 թվականին նախատեսված որոշ ոլորտային աշխատանքներն իրականացվել են մասամբ՝ համավարակով պայմանավորված փոփոխություններով կամ չեն իրականացվել և ընդգրկվել են հաջորդ տարիների ծրագրերում (օրինակ՝ 2017 թվականին սկսված «Երևանի օլիմպիական հերթափոխի պետական մարզական քոլեջ» ՊՈԱԿ-ի շինարարական աշխատանքներ⁹⁷¹ պետք է ավարտվեին 2020 թվականին, սակայն համավարակով և պատերազմով պայմանավորված շինարարական աշխատանքները կավարտվեն 2021 թվականի երկրորդ կիսամյակում):

Այսպես՝ Կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարության կողմից տրամադրած տեղեկությունների համաձայն դրամաշնորհային մրցութային ծրագրերի

⁹⁷⁰ Տե՛ս 2019 թվականի ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին տարեկան հաղորդումը: Հասանելի է <https://www.ombuds.am/images/files/15b2661f76d10eb07746d7d4d4dec84f.pdf> հղումով:

⁹⁷¹ Ըստ պաշտոնական տեղեկությունների՝ նախատեսված է քոլեջն ապահովել վերելակով, թեքահարթակով և սանհանգույցից օգտվելու հնարավորությամբ:

շրջանակներում աջակցություն է տրամադրվել ներառական 2՝ «Կինոդպրոց առանց սահմանների» և «Լսողության խանգարումներ ունեցող երեխաների սոցիալական ներառումը մշակութային-կրթական առցանց միջավայրի ներդրման միջոցով» ծրագրի իրականացման համար: 2020թ. դրամաշնորհի ձևով տրամադրվող ֆինանսական աջակցության ծրագրերով «Սարդարապատի հուշահամալիր, Հայոց ազգագրության և ազատագրական պայքարի պատմության ազգային թանգարան» ՊՈԱԿ-ը իրականացրել է սուրդումանկավարժի թարգմանությամբ ինտերակտիվ դասախոսություն-գրույցի ձևաչափով 1 առցանց ծրագիր՝ լսողական խնդիրներ ունեցող անձանց համար, որին մասնակցել են 300-ից ավելի շահառու, 4 մարզերից (Արմավիր, Վայոցգ ձոր, Լոռի, Սյունիք): Տեսողական խնդիրներ ունեցող անձանց համար 2020 թվականի ընթացքում «Ավետիք Իսահակյանի տուն-թանգարան» ՊՈԱԿ-ը «Մարի Իզմիրյանի անվան մանկատուն» ՊՈԱԿ-ի հետ համագործակցությամբ իրականացրել է 3 ծրագիր և 1 առցանց հանդիպում 25 հաշմանդամություն ունեցող երեխաներ: Տեսողության, լսողության կամ հենաշարժողական խնդիրներ ունեցող 67 անձանց համար «Արամ Իսախանյանի տուն-թանգարան» ՊՈԱԿ-ը կազմակերպել է 1 ինտերակտիվ կրթական ծրագիր՝ տեղեկատվական տեխնոլոգիաների կիրառմամբ: «Հայաստանի ազգային գրադարանի «Արև» կույր և տեսողական խնդիրներ ունեցող ընթերցողների ընթերցասրահը կազմակերպել է մեկ գործնական սեմինար-պարապմունք 22 մասնակիցների համար:

Մինչդեռ պաշտոնական պարզաբանումների վերլուծությունը վկայում է, որ այս ոլորտում ֆիզիկական մատչելիության հարցը շարունակում է համակարգային չլուծված: Այսպես, օրինակ, Ե. Չարենցի անվան գրականության և արվեստի թանգարանում հենաշարժական խնդիրներ ունեցող այցելուների տեղաշարժը շարունակում է կազմակերպվել աշխատակիցների օգնությամբ, ինչը չի բխում հաշմանդամություն ունեցող անձանց ինքնուրույնության խթանման, արժանապատվության հարգանքի և հասարակությունում լիարժեք ներգրավվելու իրավունքներից:

Պաշտպանը ողջունում է, 2020 թվականին «Կույրերի, տեսողական խնդիրներ ունեցող կամ ընթերցանության ֆունկցիայի այլ դժվարություններ ունեցող անձանց համար հրատարակված ստեղծագործությունների մատչելիությունը դյուրացնելու մասին» Մարաքեշի պայմանագրի վավերացումը⁹⁷²: Այս համատեքստում Պաշտպանը կարևոր է համարում, որ պետությունը լրացուցիչ ջանքեր գործադրի կույրերի, տեսողական խնդիրներ կամ ընթերցողության այլ դժվարություններ ունեցող անձանց համար ստեղծագործությունների հասանելի ձևաչափով օրինակների մատչելիության ապահովման նպատակով:

⁹⁷² Տե՛ս «Կույրերի, տեսողությունից հաշմանդամություն ունեցող կամ ընթերցողության ֆունկցիայի այլ դժվարություններ ունեցող անձանց համար հրատարակված ստեղծագործությունների մատչելիությունը դյուրացնելու մասին» Մարաքեշի պայմանագիրը վավերացնելու մասին ՀՀ օրենքը՝ ընդունված 2020 թվականի դեկտեմբերի 10-ին, հասանելի է <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=148952> հղումով:

Այսպիսով, կարևորելով նոր կորոնավիրուսային հիվանդությամբ (COVID-19) պայմաններում գործադրված ջանքերը՝ ապահովելու հաշմանդամություն ունեցող անձանց լիարժեք մասնակցությունը մշակութային կյանքին, հանգստին, ժամանցային ու սպորտային միջոցառումներին՝ Պաշտպանը վերահաստատում է, որ անհրաժեշտ է շարունակական և հետևողական աշխատանքներ կատարել խնդիրը համակարգային առումով լուծելու ուղղությամբ⁹⁷³:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝

1. ապահովել կույրերի, տեսողական խնդիրներ կամ ընթերցողության այլ դժվարություններ ունեցող անձանց համար ստեղծագործությունների հասանելի ձևաչափով օրինակների առկայությունը՝ ի կատարումն Մարաքեշի պայմանագրի.

2. ավելացնել մշակութային շենքերի, վայրերի, միջոցառումների, ինչպես նաև մարզադպրոցների ու սպորտային միջոցառումների անհրաժեշտ հարմարեցումները հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար.

3. մատչելի դարձնել ֆիլմերը, ներկայացումները, ցուցահանդեսները՝ ապահովելով դրանց ձայնային կամ տիպոգրաֆիկ լուծումները:

6.4 Մասնակցությունը հանրային կյանքին

Կոնվենցիայի 29-րդ հոդվածի համաձայն՝ պետությունը երաշխավորում է հաշմանդամություն ունեցող անձանց քաղաքական իրավունքները և մյուսների հետ հավասար հիմունքներով դրանցից օգտվելու հնարավորությունը: Մասնավորապես, պետությունը պարտավորվում է ապահովել, որ հաշմանդամություն ունեցող անձինք մյուսների հետ հավասար հիմունքներով, ուղղակիորեն կամ ազատ կերպով ընտրված ներկայացուցիչների միջոցով, արդյունավետ ու լիարժեք կերպով մասնակցություն ունենան քաղաքական ու հասարակական կյանքին՝ ներառյալ քվեարկելու և ընտրվելու նրանց իրավունքը և հնարավորությունը՝ ապահովելով, որ քվեարկության ընթացակարգերը, վայրերը և միջոցները լինեն մատչելի ու դյուրին հասկանալու և գործածության համար:

2020 թվականին հասարակության լայն շրջանակներում տեղի են ունեցել հանրային և փորձագիտական քննարկումներ «Կուսակցությունների մասին» սահմանադրական օրենքում և «ՀՀ ընտրական օրենսգրքում» փոփոխություններ կատարելու անհրաժեշտության վերաբերյալ: Պաշտպանի կողմից իրականացված մեդիա մոնիթորինգը վկայում է, որ նշված քննարկումներում հաշմանդամություն ունեցող անձանց քաղաքական, ընտրական

⁹⁷³ Տե՛ս 2019 թվականի ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին տարեկան հաղորդումը: Հասանելի է <https://www.ombuds.am/images/files/15b2661f76d10eb07746d7d4d4dec84f.pdf> հղումով:

իրավունքներին առնչվող թեմաները, ցավոք, պատշաճ ուշադրության չեն արժանացել: Ավելին՝ 2020 թվականի ընթացքում հաշմանդամություն ունեցող անձանց մասնակցությունը քաղաքական կյանքում խթանելու ուղղությամբ հատկապես օրենսդրական մակարդակում էական գործուն քայլեր չեն իրականացվել:

Ուստի, հաշվի առնելով վերոգրյալ, Պաշտպանը վերահաստատում է նախորդ տարվա դիտարկումները և առաջարկները⁹⁷⁴: Մասնավորապես, անհրաժեշտ է՝

1. քայլեր ձեռնարկել հաշմանդամություն ունեցող անձանց քաղաքական կյանքին մասնակից դարձնելու, այդ թվում՝ ընտրելու իրավունքի լիարժեք իրացման ուղղությամբ, ներառյալ տեղամասային կենտրոններում ազատորեն տեղաշարժվելու և տեղեկատվություն ստանալու, ինչպես նաև այլ օրենսդրական կարգավորումների սահմանման միջոցով,

2. ՀՀ ընտրական օրենսգրքով և հարակից իրավական ակտերով կարգավորել հաշմանդամություն ունեցող անձանց ընտրական հանձնաժողովներում ընդգրկվելու մեխանիզմների հարցը:

6.5 Առողջապահության մատչելիություն

Հաշմանդամություն ունեցող անձանց առողջության պահպանման իրավունքի երաշխավորման հարցում պետության պոզիտիվ պարտավորությունն էլ ավելի է մեծանում նաև այն պատճառով, որ առողջության պահպանման իրավունքն անմիջականորեն կապված է մյուս իրավունքների, այդ թվում՝ առողջապահության, կյանքի իրավունքի հետ և այլն: Ուստի, առողջության պահպանման, այդ թվում՝ առողջապահական ծառայություններից օգտվելու և օրենքով սահմանված կարգով անվճար կամ արտոնյալ պայմաններով դեղորայք ստանալու իրավունքների ապահովման նպատակով պետությունը պարտավոր է գործադրել առավելագույն ջանքեր:

Կոնվենցիայի 4-րդ և 25-րդ հոդվածների համաձայն՝ պետությունը պարտավորություն է ստանձնել ապահովել և օժանդակել հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների, այդ թվում՝ առողջության պահպանման իրավունքի լիակատար իրականացումն առանց հաշմանդամության պատճառով որևէ խտրականության: Ընդ որում՝ այս իրավունքի երաշխավորման հարցում Հայաստանը ստանձնել է մի շարք հանձնառություններ նաև այլ միջազգային փաստաթղթերով, որոնք վավերացրել (օրինակ՝ Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագիր, Երեխայի իրավունքների մասին կոնվենցիա, Եվրոպական սոցիալական խարտիա, Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների մասին միջազգային դաշնագիր և այլն): **Ըստ այդմ, պետությունը հաշմանդամություն ունեցող**

⁹⁷⁴ Տե՛ս 2019 թվականի ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին տարեկան հաղորդումը, հասանելի է <https://www.ombuds.am/images/files/15b2661f76d10eb07746d7d4d4dec84f.pdf> հղումով:

անձանց առողջության պահպանման իրավունքի լիարժեք իրացումն ապահովելու նպատակով պետք է երաշխավորի, որպեսզի նրանք ունենան առողջության ապահովման, ինչպես նաև հիվանդությունների կանխարգելման բժշկական միջոցներից օգտվելու հավասար ու մատչելի հնարավորություն: Հարկ է նշել, որ այս մոտեցումը կիրառելի է ոչ միայն առողջապահական ծառայությունների և բուժսպասարկման, այլ նաև այդ նպատակով անհրաժեշտ ֆիզիկական և միջավայրային մատչելիության հետ կապված հարցերի դեպքում: Այս պարագայում կխթանվի նաև հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար հավասար հնարավորությունների զարգացումը⁹⁷⁵:

Մինչդեռ, հաշմանդամություն ունեցող անձինք, պայմանավորված իրենց առողջական վիճակով, գործնականում բախվում են հաշմանդամության բժշկական մոդելի կիրառման բացասական հետևանքներին⁹⁷⁶: Ուստի առողջապահական ոլորտի պրակտիկայի մոտարկումը հաշմանդամության սոցիալական մոդելի սկզբունքներին կարևոր կանխարգելիչ ազդեցություն կարող է ունենալ հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների հնարավոր խախտումների հարցում: Մասնավորապես, կընդլայնվեն առողջապահության ոլորտում մատուցվող ծառայությունների շրջանակը՝ դրանք համապատասխանեցնելով անձի կարիքներին և նպաստելով անձի կյանքի որակի բարելավմանը⁹⁷⁷:

Չնայած սահմանադրական և կոնվենցիոն երաշխիքներին՝ հաշմանդամություն ունեցող անձինք շարունակում են բախվել տարաբնույթ խնդիրների՝ կապված իրենց առողջության պահպանման իրավունքի հետ: Այս մասին է վկայում 2020 թվականի ընթացքում Պաշտպանի աշխատակազմի մշտադիտարկումը, բողոքները, ինչպես նաև Պաշտպանին առընթեր հասարակական խորհրդի նիստերի քննարկումները: Հաշմանդամություն ունեցող անձանց առողջության պահպանման իրավունքի հետ կապված խնդիրները, ցավոք, համակարգային են և կուտակվել են տարիներ շարունակ: Դրանց մասին Պաշտպանը պարբերաբար բարձրաձայնել է թե՛ նախորդ տարիների տարեկան հաղորդումներով, թե՛ հրապարակային հայտարարություններով⁹⁷⁸: Ընդ որում՝ արձանագրված խնդիրների մի շարք դրսևորումներ ավելի են խորացել նոր կորոնավիրուսային համավարակի պայմաններում, ինչպես նաև ռազմական դրության ընթացքում⁹⁷⁹:

⁹⁷⁵ Տե՛ս Պաշտպանի իրազեկումը, հասանելի է <https://www.ombuds.am/am/site/VideoGalleryView/97> հղումով:

⁹⁷⁶ Տե՛ս «Առողջապահության մատչելիությունը հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար» զեկույցը, հասանելի է <https://cutt.ly/yx4g6Po> հղումով:

⁹⁷⁷ Տես՝ «Առողջապահության մատչելիությունը հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար» զեկույցը, հասանելի է <https://cutt.ly/Px4he40> հղումով:

⁹⁷⁸ Տե՛ս 2019 թվականի ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին տարեկան հաղորդումը, հասանելի է <https://www.ombuds.am/images/files/15b2661f76d10eb07746d7d4d4dec84f.pdf> հղումով:

⁹⁷⁹ Տե՛ս առավել մանրամասն սույն բաժնի «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների պաշտպանությունը նոր կորոնավիրուսային համավարակի (COVID19) պայմաններում» գլխում:

2020 թվականի ընթացքում Պաշտպանին հասցեագրված բողոքները և ոլորտի հասարակական կազմակերպությունների դիտարկումները վկայում են, որ հաշմանդամություն ունեցող անձինք շարունակում են բախվել խնդիրների՝ կապված առողջապահական ծառայությունների մատչելիության, ինչպես նաև պետության կողմից անվճար կամ արտոնյալ պայմաններով առողջապահական ծառայությունների ցանկի ոչ բավարար լինելու հետ: Հարցն այն է, որ հաշմանդամություն ունեցող անձինք, իրենց առողջական վիճակով կամ հաշմանդամության տեսակով պայմանավորված, առավել ընդգրկուն և նեղ մասնագիտական բժշկական ծառայությունների կարիք ունեն:

Խնդիրն ավելի է սրվում այն պատճառով, որ ոչ բոլոր բժշկական հաստատություններն ունեն մատչելի շենքային պայմաններ:

ՀՀ առողջապահության նախարարությունը, ի պատասխան Պաշտպանի հարցադրումներին, տեղեկացրել է, որ Համաշխարհային բանկի աջակցությամբ իրականացվող «Հիվանդությունների կանխարգելում և վերահսկում» ծրագրի շրջանակներում 2020 թվականի հուլիսին մեկնարկել են «Մարտունու բժշկական կենտրոն» ՓԲԸ-ի նոր մասնաշենքի կառուցման շինարարական աշխատանքները, որտեղ նախատեսված են հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար մատչելի մուտքի, ելքի (հատուկ թեքահարթակներ), ազատ տեղաշարժի, սանհանգույցներից, ինչպես նաև բոլոր բժշկական ծառայություններից օգտվելու հնարավորություններ:

ՀՀ տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարության տեղեկությունների համաձայն՝ 2020 թվականի ընթացքում ՀՀ Արագածոտնի մարզի Կարբիի բժշկական ամբուլատորիայի մուտքի մոտ կառուցվել է թեքահարթակ, ՀՀ Արարատի մարզի առողջապահական հաստատություններից մեկում կառուցվել է վերելակ, իսկ մյուսում՝ կառուցվել, հիմնանորոգվել և հարմարեցվել է 7 թեքահարթակ, ՀՀ Շիրակի և Սյունիքի մարզերում մեկական բժշկական հաստատության մուտք է հարմարեցվել հաշմանդամություն ունեցող անձանց կարիքներին: Մինչդեռ, որոշ մարզերում, օրինակ՝ ՀՀ Գեղարքունիքի մարզում հարմարեցման և վերակառուցման կամ վերականգնման աշխատանքներ չեն իրականացվել:

Կարևորելով բուժհաստատությունների ֆիզիկական մատչելիության բարելավման ուղղությամբ հարմարեցման և վերանորոգման 2020 թվականի աշխատանքները՝ պետք է, այնուամենայնիվ նշել, որ խնդրահարույց է բուժհաստատությունների մատչելիության մասնակի աշխատանքների իրականացումը: Դրանից բացի, անհրաժեշտ են հարմարեցումներ ողջ շենքում, այդ թվում՝ սանհանգույցներ, դռներ, ընդունարանի տեղեկատվական կետ և այլն: Ընդ որում, խոսքը գնում է հաշմանդամության բոլոր տեսակների հաշվի առնելու մասին, այդ թվում՝ այն մարդկանց համար, ովքեր ունեն լսողության կամ տեսողության խնդիրներ: Հատուկ դիտարկման է ենթակա այն հարցը, որ բուժհաստատություններ մատչելիության ապահովումը պետք է քննարկել ոչ միայն հաշմանդամություն ունեցող պացիենտների, այլ նաև

հաշմանդամություն ունեցող խնամողների, այցելուների իրավունքների տեսանկյունից: Մինչդեռ՝ ՀՀ տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարության տեղեկությունների համաձայն, օրինակ, ՀՀ Արագածոտնի մարզում առկա է 21 բժշկական հաստատություն, որոնցից 7-ն ունեն հարմարեցման կարիք, իսկ ՀՀ Արարատի մարզում առկա 56 բժշկական հաստատություններից հարմարեցման կարիք ունեն 20-ը: Գեղարքունիքի մարզպետարանի ենթակայության 38 բժշկական հաստատություններից 13-ը, ՀՀ Կոտայքի մարզպետարանի ենթակայության 35 առողջապահական հաստատություններից 12-ը և ՀՀ Շիրակի մարզպետարանի ենթակայությամբ գործող 31 բժշկական հաստատություններից 5-ը դեռևս ունեն հարմարեցման կարիք: ՀՀ Սյունիքի մարզի Տաթև համայնքում գործող 6 բժշկական հաստատություններից որևէ մեկը հարմարեցված չէ հաշմանդամություն ունեցող անձանց կարիքներին:

ՀՀ առողջապահության նախարարության համաձայն՝ 2020 թվականի ընթացքում ժեստերի լեզվով թարգմանչի ծառայություն չի ներդրվել, ինչը խնդրահարույց է հաշմանդամություն ունեցող անձանց առողջության պահպանման իրավունքի իրացման տեսանկյունից:

Հաշմանդամություն ունեցող անձի առողջության պահպանման իրավունքի տեսանկյունից կարևոր են նաև տեղեկության պաշտոնական աղբյուրների հասանելիությունը: Խոսքն առաջին հերթին վերաբերում է պաշտոնական կայքերի մատչելիությանը տեսողական խնդիրներ ունեցող անձանց համար:

2020 թվականի ընթացքում նոր կորոնավիրուսային համավարակի պայմաններում այս անհրաժեշտությունն էլ ավելի է սրվել, քանի որ կիրառված սահմանափակումներն ու կանխարգելիչ միջոցառումները լրացուցիչ դժվարություններ էին առաջացրել հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար՝ կապված տեղեկատվության մատչելիության հետ⁹⁸⁰: Այս հարցը բարձրացրել են նաև ոլորտի հասարակական կազմակերպությունները: ՀՀ առողջապահության նախարարության կողմից տրամադրած տեղեկությունների համաձայն՝ կայքում հնարավոր չէ իրականացնել փոփոխություններ, սակայն նոր կայք ունենալու պարագայում խնդիրը հաշվի կառնվի:

Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների ապահովման կարևոր քայլերից պետք է լինեն իրազեկումներն ու վերապատրաստումները բուժանձնակազմերի համար: Վերապատրաստումների իրականացման վերաբերյալ Պաշտպանի հարցմանն ի պատասխան՝ ՀՀ առողջապահության նախարարությունը տեղեկացրել է, որ 2020 թվականի ընթացքում

---

⁹⁸⁰ Առավել մանրամասն տե՛ս սույն բաժնի «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների պաշտպանությունը նոր կորոնավիրուսային համավարակի պայմաններում» և «Տեղեկությունների և հաղորդակցության մատչելիությունը» գլուխներում:

շարունակվել են բուժաշխատողների համար նախատեսված կատարելագործման կրթական ծրագրերի իրականացումը⁹⁸¹:

Առողջության պահմանման իրավունքի կարևորագույն երաշխիքներից է նաև դեղամիջոցների մատչելիությունը: Հաշմանդամություն ունեցող անձինք, համեմատած հաշմանդամություն չունեցող անձանց հետ, առողջության պահպանման տեսանկյունից առավել խոցելի են:

2020 թվականին շարունակվել են Պաշտպանին հասցեագրվել բողոքներ հաշմանդամություն ունեցող անձանց դեղորայքով չապահովելու, անվճար տրամադրվող դեղորայքի որակ և հիմնական դեղերի ցանկի ընդլայնման խնդիրների հետ կապված⁹⁸²: Պաշտպանն արձանագրում է, որ նշված խնդիրները կրում են համակարգային բնույթ, դրանց մասին բարձրաձայնվել է Պաշտպանի նախորդ տարեկան հաղորդմամբ, ներկայացնելով նաև լուծմանն ուղղված առաջարկները⁹⁸³:

Այսպես, 2020 թվականին Պաշտպանին են հասցեագրվել փոստային առաքման միջոցով անձնական օգտագործման համար այլ երկրից դեղեր ստանալու խոչընդոտի վերաբերյալ դիմումներ: Բողոքների ուսումնասիրությունը վկայում է, որ խնդիրն առնչվում է բոլոր մարդկանց՝ անկախ հաշմանդամության կարգավիճակից, այն կրում է համակարգային բնույթ, որն ավելի ակնառու է դարձել հատկապես արտակարգ դրությամբ պայմանավորված սահմանափակումների ժամանակ: Խնդիրն այն էր, որ բողոքները Պաշտպանին հասցեագրելու պահի դրությամբ գործող իրավակարգավորման⁹⁸⁴ համաձայն՝ սեփական օգտագործման համար այլ երկրից փոստային առաքմամբ հնարավոր չէ ստանալ այն դեղերը, որոնք գրանցված են Հայաստանում, թեև ֆիզիկական անձինք նույն դեղամիջոցները կարող են այլ երկրից ՀՀ տարածք ներմուծել անձամբ:

Բողոքների ուսումնասիրության փուլում Պաշտպանը վերաբերելի միջազգային փորձի վկայակոչմամբ առաջարկել է Առողջապահության նախարարությանը խնդրի լուծման նպատակով փոփոխություններ կատարել Կառավարության համապատասխան որոշման մեջ:

ՀՀ կառավարությանը 2020 թվականի օգոստոսի 6-ին ընդունված թիվ 1302-Ն որոշմամբ լրացումներ են կատարվել ՀՀ կառավարության 2019 թվականի փետրվարի 28-ի N 202-Ն

⁹⁸¹ Տե՛ս առավել մանրամասն սույն բաժնի «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց նկատմամբ որևէ տեսակի վատ վերաբերմունքի անթույլատրելիություն» և «Հաշմանդամություն ունեցող կանանց իրավունքների ապահովում» գլուխներում:

⁹⁸² Առավել մանրամասն տե՛ս «Պացիենտին դեղորայքով չապահովելը, անվճար տրամադրվող դեղորայքի որակը և հիմնական դեղերի ցանկի ընդլայնման հետ կապված խնդիրներ» գլխում:

⁹⁸³ Տե՛ս 2019 թվականի ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին տարեկան հաղորդումը, հասանելի է <https://www.ombuds.am/images/files/15b2661f76d10eb07746d7d4d4dec84f.pdf> հղումով

⁹⁸⁴ Տե՛ս ՀՀ կառավարության 28 փետրվարի 2019 թվականի N 202-Ն որոշումը՝ 2020 թվականի հունիսի 1-ի դրությամբ:

որոշման մեջ: Ըստ այդմ՝ թույլատրվել է առանց հավաստագրի փոխադրողի կողմից կամ միջազգային փոստային փոխադրումներով սահմանված ժամկետում ներմուծել որոշ քանակի անձնական օգտագործման դեղեր⁹⁸⁵:

2020 թվականին Պաշտպանին են հասցեագրվել բողոքներ, որոնցով բարձրացվել են խնդիրներ՝ կապված պետության կողմից անվճար կամ արտոնյալ պայմաններով տրամադրվող դեղորայքի ստանալու հետ: Բողոքների ուսումնասիրության արդյունքում պարզվել է, որ լինում են դեպքեր, երբ մարդիկ չեն կարողանում օգտվել նշված արտոնություններից բուժհաստատությունների կողմից դեղորայքի ձեռքբերման գնումների գործող գործընթացի իրականացման պատճառով⁹⁸⁶: **Այս կապակցությամբ Պաշտպանը վերահաստատում է իր այն դիրքորոշումը, որ պետության կամ պետության կողմից պատվիրակված ծառայություն մատուցող կազմակերպությունների պարտավորությունների կատարումը, ինչպես նաև օրենսդրորեն նախատեսված գործընթացների ապահովումը չի կարող լինել ի վնաս մարդու իրավունքների:**

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝

- 1. ապահովել բժշկական ծառայությունների և շենքերի մատչելիությունը.*
- 2. ապահովել առողջապահական տեղեկատվական նյութերի մատչելիությունը հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար.*
- 3. ներդնել պեպության կողմից անվճար կամ արտոնյալ պայմաններով տրամադրվող դեղորայքը սեփական միջոցներով ձեռքբերելու դեպքում փոխհատուցման մեխանիզմ՝ բացառելու մարդու իրավունքի իրացման կախվածությունը գնումների գործընթացից:*

ԳԼՈՒԽ 7. ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԵՎ ՀԱՂՈՐԴԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՄԱՏՉԵԼԻՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՇՄԱՆԴԱՄՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒՆԵՑՈՂ ԱՆՁԱՆՑ ՀԱՄԱՐ

Տեղեկություններ ստանալու անձի իրավունքը, որը երաշխավորված է ՀՀ Սահմանադրությամբ, գործնականում հիմնարար նշանակություն ունի իր բոլոր իրավունքների իրացման համար: Տեղեկություններ ստանալու իրավունքի իրացումը կարող է դրսևորվել սեփական կարծիք ունենալու և այն ազատորեն արտահայտելու, ինչպես նաև տեղեկատվություն և գաղափարներ փնտրելու, ստանալու և ցանկացած լրատվամիջոցով կամ սոցիալական հարթակներում դրանք ազատորեն տարածելու միջոցով: Ընդ որում, նշված իրավունքի երաշխավորումը հնարավոր է միայն այն դեպքում, երբ դրա իրացման եղանակները և հնարավորությունները մատչելի և հասանելի են իրավատիրոջը, տվյալ դեպքում՝ հաշմանդամություն ունեցող անձի համար՝ առանց պետական կամ տեղական

⁹⁸⁵ Տե՛ս Պաշտպանի հայտարարությունը, հասանելի է <https://www.ombuds.am/am/site/ViewNews/1290> հղումով:

⁹⁸⁶ Առավել մանրամասն տե՛ս զույն գեկույցի «Պացիենտին դեղորայքով չապահովելը, անվճար տրամադրվող դեղորայքի որակը և հիմնական դեղերի ցանկի ընդլայնման հետ կապված խնդիրներ» գլխում:

ինքնակառավարման մարմինների միջամտության և անկախ պետական սահմաններից: Ավելին, հաշմանդամություն ունեցող անձանց տեղեկատվության մատչելիության ապահովումը ոչ միայն երաշխավորում է նրանց իրավունքների իրացումը, այլ նաև կարևորագույն նշանակություն ունի վերջիններիս կողմից իրենց պարտավորությունների պատշաճ կատարման համար:

Տեղեկությունների մատչելիությունը պետք է ապահովվի դրանք ինքնուրույն ստանալու հնարավորության առկայությամբ, այն է՝ առանց այլ անձի օգնության: Նման մոտեցումը բխում է նաև Կոնվենցիայի պահանջներից⁹⁸⁷: Այսպես, պետության պոզիտիվ պարտավորության պատշաճ կատարումը պահանջում է, որ պետությունը պետք է այս նպատակով ձեռնարկի բոլոր անհրաժեշտ և խելամիտ միջոցները՝ ստեղծելով այլ անձանց հետ հավասար հիմունքներով իրավունքների իրացման իրական հնարավորություններ: Մասնավորապես՝

- տեղեկատվության տրամադրումը պետք է լինի ժամանակին և առանց հավելյալ ծախսերի՝ մատչելի ձևաչափերով և հաշմանդամության տարբեր տեսակներին հատուկ տեխնոլոգիաներով.

- խթանել և ապահովել ժեստերի լեզվի, բրայլյան համակարգի, ինչպես նաև հաշմանդամություն ունեցող անձանց նախընտրած՝ հաղորդակցության այլ մատչելի միջոցների, տեսակների ու ձևաչափերի կիրառումը լրատվամիջոցների .

- ներդնել հստակ իրավակարգավորումներ՝ խթանելու հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար մատչելի և կիրառելի ձևաչափերում, այդ թվում՝ համացանցի միջոցով մասնավոր տնտեսվարողների կողմից տեղեկատվության տրամադրումը և ծառայությունների մատուցումը:

Թեև հաշմանդամություն ունեցող անձանց տեղեկատվություններ ստանալու ազատության երաշխիքները բխում թե՛ ՀՀ Սահմանադրության և Կոնվենցիայի, թե՛ ներպետական օրենսդրության⁹⁸⁸ պահանջներից՝ Պաշտպանն արձանագրում է, որ հաշմանդամություն ունեցող անձինք այս հարցում բախվում են օրենսդրական և գործնական տարաբնույթ խոչընդոտների՝ կապված տեղեկությունների և գաղափարների որոնման, ստացման և փոխանցման մատչելիության հետ:

Այսպես, «Լեզվի մասին» ՀՀ օրենքի 1.1-րդ հոդվածի համաձայն՝ պետական լեզվաքաղաքականությունը՝ լեզվի բնագավառում պետության ձեռնարկած միջոցառումների ամբողջությունը, ուղղված է պետական լեզվի շահերի պաշտպանությանը, բոլոր ոլորտներում պետական լեզվի կենսագործունեության ապահովմանն ու զարգացմանը: Ավելին, Հայաստանի

⁹⁸⁷ Տե՛ս Կոնվենցիայի 21-րդ հոդվածը: Հասանելի է <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=64762> հղում:

⁹⁸⁸ Տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետությունում հաշմանդամների սոցիալական պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքի 16-րդ հոդվածը: Հասանելի է <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=90419> հղումով:

Հանրապետությունը խրախուսում է հայերենով հրատարակչությունները, մամուլը, ինչպես նաև հայերեն դասագրքերի, ուսումնական ձեռնարկների, գիտամեթոդական, տեղեկատու, գիտահանրամատչելի գրականության ստեղծումը: Ակնհայտ է, որ լեզվաքաղաքականության նման շրջանակը պետք է վերաբերի Հայաստանի Հանրապետության բոլոր քաղաքացիներին՝ անկախ հաշմանդամությունից: Ընդ որում՝ «Լեզվի մասին» ՀՀ օրենքի 3-րդ հոդվածով հստակ պարտավորություններ են սահմանված ՀՀ բոլոր քաղաքացիների համար՝ տիրապետելու գրական հայերենին և ապահովելու գրական հայերենի անաղարտությունը: Այս համատեքստում, խնդրահարույց է այն, թե ինչ եղանակով պետք է ՀՀ քաղաքացիները կատարեն նշված օրենսդրական պահանջը, եթե ապահովված չեն այդ նպատակով անհրաժեշտ հաղորդակցության մատչելիության միջոցներ բոլորի համար: Թեև նույն օրենքի 2-րդ հոդվածով նախատեսված է, որ լսողության խնդիրներ ունեցող անձանց ուսուցումն ու դաստիարակությունն իրականացվում են հայերեն ժեստերի լեզվով, ակնհայտ է, որ «Լեզվի մասին» ՀՀ օրենքի 3-րդ հոդվածի պահանջի կատարումը հնարավոր չէ ապահովել բացառապես կրթության ոլորտում իրականացվող միջոցառումների արդյունքում: Ավելին, կրթության իրավունքի մատչելիության խնդիրը (օրինակ՝ հաղորդակցության միջոցների ոչ արդյունավետ լինելը, բրայլյան դասագրքերի սղությունը և այլն) շարունակում է մնալ արդիական⁹⁸⁹ և խնդրահարույց դարձնել վերոգրյալ պահանջի պատշաճ կատարումը: Նկարագրված խնդրի մասին նշել է նաև Պաշտպանին առընթեր հասարակական խորհրդի անդամ «Հույսի կամուրջ» հասարակական կազմակերպությունը՝ ի պատասխան Պաշտպանի հարցումների:

Վերոգրյալի հաշվառմամբ, «Լեզվի մասին» ՀՀ օրենքի 5-րդ հոդվածով նախատեսված գործառույթների պատշաճ իրականացման համար անհրաժեշտ են այնպիսի գործուն մեխանիզմներ (օրինակ՝ հաղորդակցության ուժեղացուցիչ ու այլընտրանքային միջոցների, լեզվի, Բրայլի տառատեսակի կամ հաշմանդամություն ունեցող անձանց նախընտրած՝ հաղորդակցության այլ մատչելի միջոցների նախատեսում), որոնք հնարավորություն կստեղծեն, որ պետական լեզվաքաղաքականությունն արդյունավետ լինի նաև տեսողության կամ լսողության խնդիրներ ունեցող անձանց իրավունքների իրացման և պարտականությունների կազմակերպման տեսանկյունից: Նշվածը համահունչ է նաև ՀՀ կառավարության 2019 թ. սեպտեմբերի 30-ի N 1292-Լ որոշմամբ հաստատված հաշմանդամություն ունեցող անձանց սոցիալական ներառման 2020 թվականի տարեկան ծրագրին և միջոցառումների ցանկին, որով նախատեսված էր 2020 թվականի ընթացքում «Լեզվի մասին» ՀՀ օրենքը համապատասխանեցնել Կոնվենցիային պահանջներին: Այս հարցում 2020 թվականի ընթացքում քայլեր չեն ձեռնարկվել:

⁹⁸⁹ Այս մասին Պաշտպանը տարիներ շարունակ բարձրաձայնում է իր հրապարակային ելույթներում ու գեկույցներում: Առավել մանրամասն տե՛ս սույն բաժնի «Կրթության իրավունք» գլխում:

2020 թվականի ընթացքում դեռևս խնդրահարույց է այն, որ գնապիտակները, աշխատանքի գովազդները, առողջապահական տեղեկատվություն պարունակող փաստաթղթերը, բուկլետները և պետական կառույցների պաշտոնական կայքերը հասանելի և մատչելի չեն հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար: Նշվածը ոչ միայն խախտում է հաշմանդամություն ունեցող անձի տեղեկություններ ստանալու ազատությունը, այլ նաև խոչընդոտում է իր իրավունքների ինքնուրույն իրացնելուն: **Մինչդեռ ակնհայտ է, որ հավասար հնարավորությունների ձևավորումը նախևառաջ էական նշանակություն ունի ներառական միջավայրի ձևավորման և զարգացման համար:** Այս հարցին Պաշտպանն անդրադարձել է նաև իր հայտարարություններում և տարեկան հաղորդումներում՝ ներկայացնելով առկա համակարգային խնդիրները և համապատասխան առաջարկները⁹⁹⁰: **Մասնավորապես, Պաշտպանը բազմիցս նշել է, որ այս խնդիրների լուծումը պահանջում է ինչպես իրավական բարեփոխումներ, այնպես էլ՝ տեխնիկական և գործնական այնպիսի բարելավումներ, որոնք իրապես կապահովեն տեղեկատվության մատչելիությունն ու հասանելիությունը:** Այսպես, իր տարեկան հաղորդումներում Պաշտպանը բարձրացրել է «Սպառողների իրավունքների պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքի վերանայման հարցը՝ երաշխավորելու հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար տեղեկությունների մատչելիությունը: Թեև այս օրենքը սահմանում է սպառողների կողմից պատշաճ որակի և սպառողների կյանքի ու առողջության համար անվտանգ ապրանքների (աշխատանքների, ծառայությունների) ձեռքբերման, ապրանքների (աշխատանքների, ծառայությունների) և դրանք արտադրողների (կատարողների, վաճառողների) մասին անհրաժեշտ տեղեկությունների ստացման իրավունքներ, այնուամենայնիվ, գործող իրավակարգավորումներում բացակայում են հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար տեղեկատվության և դրանք ստանալու եղանակների մատչելիության գործուն մեխանիզմները: Օրինակ՝ խնդրահարույց է այն, որ տեսողության խնդիրներ ունեցող անձը գործնականում որևէ հնարավորություն չունի ստուգելու ապրանքի պիտանելիության ժամկետը, ծանոթանալու դրա բաղադրությանը, հատկանիշներին՝ առանց երրորդ անձի օգնության: Ակնհայտ է, որ նման պրակտիկայի պայմաններում հնարավոր չէ խթանել հաշմանդամություն ունեցող անձի ինքնուրույնությունը:

Միջազգային փորձը վկայում է, որ տարբեր երկրներում կիրառվում են հատուկ՝ շոշափելի տառատեսակով տպագրությունը կամ հատուկ հավելվածներ, որոնք տպագրված տեքստերը

---

⁹⁹⁰ Տե՛ս 2019 թվականի ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին տարեկան հաղորդումը, էջ 702: Հասանելի է <https://www.ombuds.am/images/files/15b2661f76d10eb07746d7d4d4dec84f.pdf> հղումով:

վեր են ածում ձայնային հաղորդակցության՝ հնարավորություն ստեղծելով տեսողության խնդիրներ ունեցող անձանց ինքնուրույն իրացնելու իրենց իրավունքները⁹⁹¹:

Օրենսդրական կարգավորումների և իրավակիրառ պրակտիկայի ուսումնասիրությունը վկայում է, որ տեղեկատվության մատչելիության խնդիրներ են առաջանում նաև առողջապահության ոլորտում: Այսպես, տեղեկությունների և հաղորդակցության մատչելիության երաշխիքներ սահմանված են «Բժշկական օգնության և բնակչության ծառայությունների մասին» ՀՀ օրենքում: Մասնավորապես, այն սահմանում է, որ յուրաքանչյուր ոք (պացիենտ) իրավունք ունի մատչելի ձևով ստանալու տեղեկություն իր առողջական վիճակի, հիվանդության ախտորոշման, տրամադրված (տրամադրվող) բժշկական օգնության և սպասարկման, այդ թվում՝ բուժման մեթոդների ընտրության, կիրառման ընթացքի և արդյունքների, ինչպես նաև դրանց հետ կապված ռիսկերի վերաբերյալ: Մինչդեռ, **գործող իրավակարգավորումները չեն նախատեսում հաշմանդամություն ունեցող անձանց տեղեկությունների մատչելիության արդյունավետ մեխանիզմներ**, ինչի հետևանքով խախտվում են նրանց իրավունքները: Օրինակ՝ հոգեկան առողջության, մտավոր խնդիրներ կամ տեսողության խնդիրներ ունեցող անձը, ըստ էության, զրկված է իր առողջության վերաբերյալ բժշկական փաստաթղթերն ինքնուրույն ուսումնասիրելու հնարավորությունից, քանի որ ապահովված չէ դրանց մատչելիությունը: Ակնհայտ է, որ առողջապահության ոլորտում բրայլյան լեզվի, ժեստերի լեզվի կամ հաշմանդամություն ունեցող անձի համար ընկալելի հաղորդակցության բացակայությունը հանգեցնում է վերջինիս իրավունքների խախտմանը կամ ոչ իրավաչափ սահմանափակմանը:

Ի պատասխան Պաշտպանի հարցումների՝ ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունը պարզաբանել է, որ լսողության խնդիրներ ունեցող անձանց համար տեղեկատվության մատչելիությունն ապահովելու նպատակով նախարարության պաշտոնական www.mlsa.am կայքէջում տեղեկատվական հրապարակումներն ուղեկցվում են նաև հայերեն ժեստերի լեզվի թարգմանությամբ: Պարզաբանվել է նաև, որ լսողության խնդիրներ ունեցող անձանց հաղորդակցման մատչելիության ապահովման նպատակով նախատեսվում է հանրային ծառայություններ ստանալիս իրականացնել առցանց ժեստերի լեզվի թարգմանության փորձնական ծրագիր, որի նպատակով նախարարությունում աշխատանքի է ընդունվել ժեստերի լեզվին տիրապետող մասնագետ: Սակայն ծրագիրը դոնոր կազմակերպությունների բացակայության պատճառով դեռևս ամբողջությամբ չի իրականացվում:

⁹⁹¹ Տե՛ս Ամերիկայի փորձի օրինակները: Հասանելի են <https://www.vox.com/the-goods/2018/9/20/17883884/ai-seeing-ai-apps-assistive-technology-blind-people-low-vision?fbclid=IwAR18avg1wxft29BmU7CH8KRB301ci7PoBoIjTINQiX8XTRkmfCZXdNDH4jU> և https://www.bemyeyes.com/?fbclid=IwAR2V6W_CHFA2tt7mkz31W8wZSxWgf9oeq5BuLeIdhFelyTMYQxV4nZ032eQ հղումներով

2020 թվականի դեկտեմբերի 31-ի դրությամբ շարունակում է արդիական մնալ իրավական ակտերի նախագծերի համատեղ կայքի (www.e-draft.am) և Հայաստանի իրավական տեղեկատվական համակարգ (www.arlis.am) կայքերի հասանելիության և մատչելիության հարցը: Ավելին, այս նպատակով ներդրված չեն այլընտրանքային հնարավորություններ: Սա հատկապես խնդրահարույց է այն տեսանկյունից, որ հասարակական կյանքի բոլոր ոլորտներում մասնակցության խթանման, ինչպես նաև քաղաքացի-պետություն իրավահարաբերությունների պատշաճ կողմ հանդես գալու նպատակով կարևորագույն նշանակություն ունի գործող իրավակարգավորումների, ինչպես նաև նախատեսվող բարեփոխումների վերաբերյալ հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրազեկվածությունը: Ուստի, վերջիններիս համար նշված կայքերի մատչելի չլինելն ակնհայտորեն լրացուցիչ խոչընդոտներ է ստեղծում հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների իրացման և պարտավորությունների պատշաճ կատարման համար:

Մեկ այլ համակարգային խնդիր է նաև պետական կառույցներին բողոքներ, դիմումներ ներկայացնելու և դրանց քննարկումների արդյունքների վերաբերյալ պատասխաններ ստանալու գործընթացի ոչ մատչելի լինելն այն անձանց համար, ովքեր չեն կարող ինքնուրույն ապահովել դիմումների գրավոր ընթացակարգի պահանջների կատարումը⁹⁹²: Այսպես, «Տեղեկատվության ազատության մասին» ՀՀ օրենքով նախատեսված՝ բանավոր եղանակով տեղեկատվություն փնտրելու, պետությունից դրանք ստանալու հնարավորությունների շրջանակը գործնականում խիստ սահմանափակ է: Օրինակ՝ «Տեղեկատվության ազատության մասին» ՀՀ օրենքի 9-րդ հոդվածը սահմանում է բանավոր հարցման պատասխան տրամադրելու հիմքերը, որոնք ներառում են միայն այն դեպքերը, երբ պահանջվող տեղեկության տրամադրումը կարող է կանխել պետական, հասարակական անվտանգությանը, հասարակական կարգին, հանրության առողջությանն ու բարքերին, այլոց իրավունքներին և ազատություններին, շրջակա միջավայրին, անձանց սեփականությանը սպառնացող վտանգը կամ կապված է տնօրինողի մոտ համապատասխան տեղեկության առկայության փաստը ճշտելու հետ կամ անհրաժեշտ է պարզաբանել տվյալ տեղեկատվությունը տնօրինողի կողմից գրավոր հարցումների քննարկման կարգը: Արդյունքում բանավոր ընթացակարգ հիմնականում կիրառելի է պարզ, ընդհանուր, ընդհանրական հարցումների պարզաբանումներ ներկայացնելիս, իսկ անհատական կամ խմբային բողոքների դեպքում այն առհասարակ բացակայում է կամ տարաբնույթ մեկնաբանությունների պատճառ է դառնում:

Գործող իրավակարգավորումների և պրակտիկայի վերլուծությունը վկայում է, որ դիմումներ և բողոքներ ներկայացնելը, դրանց վերաբերյալ պարզաբանումներ ստանալու ընթացակարգը չի խթանում հաշմանդամություն ունեցող անձի ինքնուրույնությունը, անկախությունը: Ավելին, որոշ դեպքերում հաշմանդամություն ունեցող անձը ստիպված է լինում իր մասնավոր կյանքին,

⁹⁹² Նշվածը խոչընդոտներ է առաջացնում նաև ինքնուրույն գրելու հնարավորություն չունեցող անձանց՝ պետական մարմիններում աշխատանքի անցնելու հարցում:

առողջությանն առնչվող տեղեկություններն այլ անձի համար հասանելի դարձնել, որպեսզի վերջինիս աջակցությամբ ապահովվի տեղեկությունների մատչելիությունը:

Հարկ է նշել, որ «Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» սահմանադրական օրենքով նախատեսված է Մարդու իրավունքների պաշտպանին դիմելու բանավոր ընթացակարգ⁹⁹³: Այս իրավանորմի շնորհիվ գործնականում ապահովվում է, որ Պաշտպանին դիմելու յուրաքանչյուր անձի իրավունքն իրապես կիրառելի և երաշխավորված լինի՝ անկախ այն բանից, թե տվյալ անձն ունի գրավոր դիմում կամ բողոք ներկայացնելու հնարավորություն, թե ոչ:

Խնդրի կապակցությամբ միջազգային փորձի ուսումնասիրությունը վկայում է, որ, տեղեկությունների տրամադրման բանավոր ընթացակարգ կիրառվում է տարբեր երկրների կողմից: Օրինակ, Նոր Զելանդիայի՝ 1982 թվականի «Պաշտոնական տեղեկատվության մասին» ակտով սահմանվում է, որ անձը կարող է պահանջել կառավարության լիազոր մարմնից տրամադրել հասանելիություն համապատասխան պաշտոնական տեղեկատվության վերաբերյալ՝ տեղեկությունները տրամադրելով ինչպես գրավոր, այնպես էլ բանավոր եղանակով:⁹⁹⁴ Մեկ այլ օրինակ է Ֆրանսիայի Հանրապետության Համերաշխության և առողջապահության նախարարության նորարական մոտեցումը՝ երաշխավորելու տեղեկատվության և հաղորդակցության մատչելիությունը: Այս նպատակով նախարարությունը տեսազանգի ընթացքում ապահովում է զուգահեռ թարգմանություն ժեստերի լեզվով, ինչպես նաև կիրառում է զուգընթաց լուսագրի ակնթարթային ցուցադրման մեթոդը, որի միջոցով հաղորդակցվողի խոսքը վերարտադրվում է լուսագրերի միջոցով⁹⁹⁵:

Վերոնշյալ օրինակների ուսումնասիրությունները վկայում է, որ դրանք միտված են հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար պետական մարմիններից անհրաժեշտ տեղեկություններ ստանալն առավել մատչելի և հասանելի դարձնելուն՝ առանց դիմումատուի համար լրացուցիչ խոչընդոտ ստեղծելու: Այս կերպ երաշխավորվում է, որ հաշմանդամություն ունեցող անձինք իրացնեն տեղեկություններ ստանալու և հաղորդակցվելու իրենց իրավունքը՝ ինքնուրույն, ամբողջ ծավալով, այլ անձանց հետ հավասար հիմունքներով:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի 2019 թվականի տարեկան հաղորդմամբ բարձրացվել էր Հանրային Հեռուստատեսության և Հայաստանի Հանրապետությունում գործող մանկական և (կամ) լրատվական հեռուստահաղորդումներ հեռարձակվող մասնավոր հեռուստաընկերությունների կողմից իրենց ծրագրերում ժեստերի լեզվով թարգմանությամբ

⁹⁹³ Տե՛ս «Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» սահմանադրական օրենքի 16-րդ հոդվածը:

⁹⁹⁴ Տե՛ս Նոր Զելանդիայի 1982 թվականի «Պաշտոնական տեղեկատվության մասին» ակտ

<https://www.legislation.govt.nz/act/public/1982/0156/latest/DLM64785.html#DLM65371> (2021 թվականի մարտի 4-ի դրությամբ)

⁹⁹⁵ Տե՛ս Ֆրանսիայի Հանրապետության Համերաշխության և առողջապահության նախարարության պաշտոնական կայքէջ https://solidarites-sante.gouv.fr/ministere/article/nous-contacter?fbclid=IwAR0aP2mfOaKkzRhMdba6-nbwnBozwIFuLTualCUgLYsM7VYFdtWKZxMG_es (2021 թվականի մարտի 4-ի դրությամբ)

կամ հայերեն լուսագրով հաղորդումների ժամանակացույցի սահմանման հարցը⁹⁹⁶, որը 2020 թվականին ստացել է լուծում: Այսպես, «Տեսողական մեդիայի մասին» օրենքով Հանձնաժողովին է վերապահվել լիազորություն՝ սահմանելու օրվա ընթացքում ժեստերի լեզվով թարգմանությամբ կամ հայերեն ենթագրով առնվազն մեկ մանկական և մեկ լրատվական տեսալսողական հաղորդման հեռարձակման եթերային ժամերը: Ըստ այդմ՝ Հանձնաժողովի 2020 թվականի օգոստոսի 28-ի թիվ 82-Ա որոշմամբ սահմանվել են, որ

1. ժեստերի լեզվով թարգմանությամբ կամ հայերեն ենթագրով մանկական տեսալսողական հաղորդումները պետք է հեռարձակվեն աշխատանքային օրերին ժամը՝ 16:00-ից մինչև 21:00-ն, իսկ հանգստյան օրերին՝ 10:00-ից մինչև 17:00-ն ընկած ժամանակահատվածում,

2. ժեստերի լեզվով թարգմանությամբ կամ հայերեն ենթագրով լրատվական տեսալսողական հաղորդումները պետք է եթեր հեռարձակվեն ժամը՝ 17:00-ից մինչև 22:00-ն ընկած ժամանակահատվածում:

Կարևորելով վերոնշյալ փոփոխությունների իրականացումը, այնուամենայնիվ, 2020 թվականի ընթացքում Մարդու իրավունքների պաշտպանի կողմից իրականացված մոնիթորինգի արդյունքում արձանագրվել է, որ մուլտֆիլմերի հեռարձակման ժամանակ ոչ միշտ են ապահովվել ժեստերի լեզվով թարգմանություն: Փոխարենը մուլտֆիլմերի հեռարձակումը հիմնականում զուգորդվել է հայերեն ենթագրով: Նշվածը թեև համապատասխանում է գործող իրավակարգավորումների պահանջներին, սակայն չի երաշխավորում նշված հաղորդումների մատչելիությունը բոլոր երեխաների համար՝ անկախ տարիքից և կարողություններից: Այսպես, մշտադիտարկման արդյունքները վկայում են, որ հայերեն ենթագրով հեռարձակվող մուլտֆիլմերը կամ մանկական հաղորդումները մատչելի չեն կարդալու հնարավորություն չունեցող երեխաների համար, ինչպես նաև ենթագրերի ընթացքը բավականին արագ է, և դեռևս վարժ ընթերցել չկարողացող երեխանները ևս չեն կարողանում հասկանալ մուլտֆիլմը: Նշվածն ավելի խնդրահարույց է նաև նրա պատճառով, որ մուլտֆիլմերը հիմնականում կրկնօրինակված են այլ լեզուներից և նկարահանված են համակարգչային անիմացիայի միջոցով, որի պատճառով դրանց կերպարների խոսքը բերանի շարժումներին չի համապատասխանում, ինչպես նաև բացակայում են ոչ ձեռնարկային տարրեր:

Հարկ է նաև նշել, որ ինչպես 2019 թվականին, այնպես էլ 2020 թվականին Հեռուստատեսության և ռադիոյի հանձնաժողովի կողմից Հանրային Հեռուստատեսության և Հայաստանի Հանրապետությունում գործող և մանկական և (կամ) լրատվական հեռուստահաղորդումներ հեռարձակվող մասնավոր հեռուստաընկերությունների կողմից

⁹⁹⁶ Տե՛ս 2019 թվականի ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին տարեկան հաղորդումը: Հասանելի է <https://www.ombuds.am/images/files/15b2661f76d10eb07746d7d4d4dec84f.pdf> հղումով:

ժեստերի լեզվով թարգմանությամբ կամ հայերեն լուսագրով հաղորդումների՝ քանակական և որակական վիճակագրական տվյալներ առկա չեն: Ի պատասխան Պաշտպանի՝ ՀՀ հեռուստատեսության և ռադիոյի ազգային հանձնաժողովին ուղղված հարցման՝ հանձնաժողովի կողմից պարզաբանվել է, որ ինչպես «Հեռուստատեսության և ռադիոյի մասին» օրենքով (ուժը կորցրած է ճանաչվել 2020 թվականի օգոստոսի 7-ին), այնպես էլ 2020 թվականի հուլիսի 16-ին ընդունված «Տեսողական մեդիայի մասին» օրենքով ժեստերի լեզվով թարգմանությամբ ուղեկցվող կամ հայերեն լուսագրով հաղորդումների քանակական և որակական վիճակագրական տվյալների ուսումնասիրություններ իրականացնելու գործառույթներ հանձնաժողովին վերապահված չէ:

Այս կապակցությամբ պետք է նշել, որ ՀՀ սահմանադրությամբ երաշխավորվում է հեռուստատեսության ազատությունը, մասնավորապես նշվում է, որ պետությունը երաշխավորում է տեղեկատվական, կրթական, մշակութային և ժամանցային բնույթի հաղորդումների բազմազանություն առաջարկող անկախ հանրային հեռուստատեսության և ռադիոյի գործունեությունը: Ինչպես նաև սահմանվում է, որ Հեռուստատեսության և ռադիոյի հանձնաժողովն անկախ պետական մարմին է, որն ապահովում է հեռարձակվող լրատվության միջոցների ազատությունը, անկախությունը և բազմազանությունը, վերահսկում է հեռուստաընկերությունների և ռադիոընկերությունների գործունեությունը:

Ուշագրավ է, որ «Տեսողական մեդիայի մասին» օրենքի համաձայն վերոնշյալ հանձնաժողովը տեսալսողական հաղորդումների տեսագրությունների և ձայնագրությունների ընտրանքային դիտարկման միջոցով պարզում է դրանց համապատասխանությունը օրենսդրության և լիցենզիայի պահանջներին: Ուստի, նշված հարցի վերաբերյալ վիճակագրական տվյալների ուսումնասիրությունն ակնհայտորեն բխում է վերոնշյալ օրենքից: Ավելին, համաձայն նույն օրենքի՝ Հեռուստատեսության և ռադիոյի հանձնաժողովի լիազորությունների մեջ նշված է նաև Հեռարձակողների և օպերատորների գործունեության մշտադիտարկումը:

Ուստի, հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ ակնհայտ է, որ ցանկացած օրենքի պահանջների ապահովման համար կարևորագույն նշանակություն ունի համապատասխան իրավակիրառ պրակտիկայի մշտադիտարկումն ու վերահսկողությունը, իսկ վիճակագրության վարումն, ըստ էության, անհրաժեշտ գործիքակազմն է, որն անհրաժեշտ է մշտադիտարկման պատշաճ իրականացման համար: Պաշտպանի այս դիրքորոշումը ներկայացվել է նաև Մարդու իրավունքների պաշտպանի 2019 թվականի տարեկան հաղորդմամբ⁹⁹⁷:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝

1. «Լեզվի մասին» ՀՀ օրենքը համապատասխանեցնել Կոնվենցիայի պահանջներին.

⁹⁹⁷ Տե՛ս 2019 թվականի ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին տարեկան հաղորդումը, հասանելի է <https://www.ombuds.am/images/files/15b2661f76d10eb07746d7d4d4dec84f.pdf> հղումով:

2. «Սպառողների իրավունքների պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքում, «Բնակչության բժշկական օգնության և սպասարկման մասին» ՀՀ օրենքում և հարակից իրավական ակտերում նախատեսել այնպիսի դրույթներ, որոնք կերաշխավորեն տեղեկատվության մատչելիությունը տեսողության խնդիրներ ունեցող անձանց համար (օրինակ՝ խանութներում բրայլյան գրերով կամ մատչելի ձևով տպագրված գնապիտակների առկայության պարտադիր պահանջ, առողջապահական հաստատություններում մատչելի տեղեկատվական նյութերի պարտադիր պահանջ, ինտերնետային կայքերի մատչելիության պարտադիր պահանջ)։

3. ներդնել պետական մարմինների կողմից բանավոր բողոք ընդունելու ընթացակարգ՝ «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» օրենքում սահմանելով բանավոր բողոք ներկայացնելու իրավանորմ և ընթացակարգ։

4. վերանայել Հանձնաժողովի 2020 թվականի օգոստոսի 28-ի թիվ 82-Ա որոշմամբ սահմանված ժամանակացույցն այնպես, որ երաշխավորվի լուսագրերից օգտվել չկարողացող հաշմանդամություն ունեցող անձանց տեղեկատվության ազատության իրավունքի իրացումը։

5. «Տեսողական մեդիայի մասին» օրենքում ամրագրել դրույթ՝ Հեռուստատեսության և ռադիոյի հանձնաժողովի կողմից Հանրային Հեռուստատեսության և Հայաստանի Հանրապետությունում գործող և մանկական և (կամ) լրատվական հեռուստահաղորդումներ հեռարձակվող մասնավոր հեռուստաընկերությունների կողմից ժեստերի լեզվով թարգմանությամբ կամ հայերեն լուսագրով հաղորդումների՝ քանակական և որակական վիճակագրական տվյալների ուսումնասիրություններ իրականացնելու գործառույթի վերաբերյալ։

ԳԼՈՒԽ 8. ՀԱՇՄԱՆԴԱՄՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒՆԵՑՈՂ ԱՆՁԱՆՑ ՄԱՍՆԱՎՈՐ ԿՅԱՆՔԻ ԵՎ ԱՐԺԱՆԱԴԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ՆԿԱՏՄԱՄԲ ՀԱՐԳԱՆՔԸ

Մասնավոր կյանքի և արժանապատվության նկատմամբ հարգանքը հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների ինքնուրույն իրացման կարևոր երաշխիքներից է։ **Մասնավոր կյանքի և արժանապատվության նկատմամբ հարգանքով պետք է հասնել հաշմանդամություն ունեցող անձի նկատմամբ հասարակական կարծրատիպային ընկալումների փոփոխության։ Հաշմանդամություն ունեցող անձինք իրավունքի լիիրավ սուբյեկտ են։**

Հարկ է նշել, որ մասնավոր կյանքի և արժանապատվության նկատմամբ հարգանքը երաշխավորված է ինչպես ՀՀ Սահմանադրությամբ⁹⁹⁸, այնպես էլ Կոնվենցիայով⁹⁹⁹։ Ընդ որում՝ կոնվենցիոն պահանջն այս հարցում հստակ է և սահմանում է, որ անկախ բնակության վայրից կամ կենսաձևից՝ հաշմանդամություն ունեցող անձի մասնավոր կյանքը և

⁹⁹⁸ Տե՛ս ՀՀ սահմանադրություն, հոդված 23

⁹⁹⁹ Տե՛ս «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների մասին» կոնվենցիա, հոդված 22

արժանապատվությունը չպետք է ենթարկվի կամայական կամ անօրինական միջամտության: Կարևոր է ընդգծել, որ կոնվենցիոն պահանջը վերաբերում է ոչ միայն անձի մասնավոր կյանքի, այլ նաև ընտանիքի, տան, նամակագրության կամ հաղորդակցության այլ ձևերի նկատմամբ որևէ միջամտության արգելքին:

Հաշմանդամություն ունեցող անձի մասնավոր կյանքի և արժանապատվության նկատմամբ հարգանքի պահանջը ենթադրում է, որ անհրաժեշտ է ապահովել այնպիսի միջավայր, որտեղ յուրաքանչյուրը կունենա սեփական անձնական տիրույթը՝ առանց ամբողջությամբ հեռանալու արտաքին աշխարհից: Ավելին՝ մասնավոր կյանքի և արժանապատվության նկատմամբ հարգանքը պետք է նաև ընդգրկի անհատի՝ այլոց հետ հարաբերություններ ստեղծելու և զարգացնելու իրավունքը՝ անկախ հաշմանդամությունից:

2020 թվականի ընթացքում Պաշտպանի աշխատակազմի մշտադիտարկումների կարևոր մասն է կազմել հաշմանդամություն ունեցող անձանց մասնավոր կյանքի և արժանապատվության նկատմամբ հարգանքի հետ կապված հարցերի ուսումնասիրությունը: Առանձնակի ուշադրություն է դարձվել խնամքի հաստատություններում, ծերանոցներում հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար առկա բնակության պայմաններին, ինչպես նաև մասնավոր կյանքի և արժանապատվության հետ կապված հարցերին: Հաստատություններում բնակվող և պետության հոգածության ներքո գտնվող անձինք փաստացի կրկնակի խոցելի են իրենց իրավունքների իրացման, դրանց իրացման մեթոդների և միջոցների ընտրության, այդ թվում՝ մասնավոր կյանքին և տարածքին առնչվող հարցերում:

Ըստ այդմ՝ Պաշտպանին հասցեագրված բողոքներով և մշտադիտարկումների ընթացքում արձանագրվել են դեպքեր, երբ հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար տուն-ինտերնատներում, խնամքի և պաշտպանություն իրականացնող հաստատություններում փաստացի ապահովված չէ բավարար անձնական տարածքը: Դրանով ավելի են մեծանում մասնավոր կյանքի նկատմամբ հարգանքի խոցելիության հնարավոր իրական ռիսկերը: Օրինակ՝ Խարբերդի մասնագիտացված մանկատան հաստատության հիմնական մասնաշենքում գտնվող խմբասենյակների ընդհանուր մակերեսն ավելի փոքր է, քան սահմանված է գործող իրավակարգավորումներով:

Ավելին, ննջարանների և հանգստի հատվածներն առանձնացված են ոչ ամբողջական միջնապատով, ինչը ոչ միշտ է ապահովում սաների հանգստի, ինքնուրույն և մասնավոր կյանքի նկատմամբ հարգանքի իրավունքների իրացման իրական հնարավորություն և բացասաբար է ազդում մարդկանց մասնավոր կյանքի և արժանապատվության վրա: Ընդ որում՝ չափահաս և անչափահաս սաները բնակվում են նույն խմբասենյակներում՝ միասին, ինչպես նաև ննջարաններն առանձնացված չեն՝ ըստ սաների սեռի: Այսինքն՝ միևնույն սենյակում բնակվում էին տարբեր տարիքի և հաշմանդամության տարբեր տեսակներ ունեցող 14-16 սաներ, ում տարիքային տարբերությունը կարող էր լինել մինչև 4-5 և ավել տարի: Այս կապակցությամբ Պաշտպանը վերահաստատում է նախկինում հրապարակած իր այն

դիրքորոշումը, որ այս վիճակը հատկապես անընդունելի է՝ հաշվի առնելով, որ խնամքի, հատկապես երեխայի խնամք իրականացնող հաստատություններում արական և իգական սեռի սաների շուրջօրյա համակեցությունը նույն սենյակում չի ապահովում նրանց կենսակերպին և կենցաղին բնորոշ կարիքները՝ պայմանավորված սաների տարիքային, վարքագծային և ֆիզիոլոգիական առանձնահատկություններով: Ըստ այդմ՝ պետք է հաշվի առնել, որ, օրինակ, մասնավոր կյանքի նկատմամբ հարգանքի տեսանկյունից անչափահաս իգական սեռի սանը չի կարող գիշերել արական սեռի չափահաս անձի հետ նույն ննջասենյակում կամ օգտվել նույն սանհանգույցից: Նշվածն անընդունելի է սաների մասնավոր կյանքի, նրանց արժանապատվության նկատմամբ հարգանքն ապահովելու տեսանկյունից:

Հարկ է նշել, որ հաճախ հաշմանդամություն ունեցող անձանց մասնավոր կյանքի և արժանապատվության նկատմամբ հարգանքը ոտնահարվում է նաև կարծրատիպային ընկալումների պատճառով: Ըստ առկա ընկալման՝ հաշմանդամություն ունեցող անձը, հատկապես հոգեկան և մտավոր առողջության խնդիրներ ունեցող անձինք, չունեն բավարար կարողություններ և ունակություններ, մասնավոր կյանքի իրավունքն ինքնուրույն իրացնելու համար: Օրինակ՝ մշտադիտարկման այցերի ընթացքում Պաշտպանի աշխատակազմի հետ առանձնագրույցների ժամանակ Խարբերդի մասնագիտացված մանկատան որոշ սաներ նշել են, որ թեև իրենց վատ չեն վերաբերվում և աշխատակիցները շատ հոգատար են, սակայն իրենց դուր չի գալիս այն, որ իրենց մշտապես ցուցումներ են տալիս, թե ինչ անել, իրենք մշտապես գտնվում են հսկողության տակ, մինչդեռ հաճախ ցանկանում են միայնակ մնալ: Հատկանշական է, որ այս մոտեցումը համահունչ է նաև միջազգային մեկնաբանություններին: Օրինակ՝ Հարվարդի իրավունքի դպրոցի հրապարակած գիտական վերլուծության համաձայն՝ մարդու մասնավոր կյանքի և արժանապատվության նկատմամբ հարգանքի իրավունքի իրացումն անմիջականորեն կապված է նրա հոգևոր արժեքների, զգացմունքների, ապրումների, ինքնաճանաչման և միջավայրային ընկալումների ամբողջության հետ¹⁰⁰⁰: Ուստի, մասնավոր կյանքի իրացման շրջանակը չի կարող որոշվել՝ առանց հաշվի չառնելու իրավատիրոջ սեփական ընկալումները:

Կարևոր է նշել, որ մասնավոր կյանքի իրավունքի ինքնուրույն սուբյեկտ չլինելու վերաբերյալ կարծրատիպային ընկալումը հաճախ արտացոլվում է նաև խնամակալության դեպքում: Ընդ որում, հաշվի առնելով, որ ի տարբերություն պատրոնաժի ինստիտուտի խնամակալության դեպքում հարցը վերաբերում է հատկապես մինչև 14 տարեկան երեխաների կամ հոգեկան առողջության խնդիրներ ունեցող անձի իրավունքների իրացմանը՝ այս դեպքում մասնավոր կյանքի նկատմամբ հարգանքի հետ կապված խնդիրը դառնում է էլ ավելի սուր և մտահոգիչ: Այս համատեքստում Պաշտպանը կարևոր է համարում հատկապես խնամակալության և հոգաբարձության մարմինների կողմից ինչպես խնամակալին, այնպես էլ խնամարկյալին

¹⁰⁰⁰ Տե՛ս Ուորեն և Բրանդեյս «Մասնավոր կյանքի իրավունքը», հասանելի է https://groups.csail.mit.edu/mac/classes/6.805/articles/privacy/Privacy_brand_warr2.html հղումով:

իրենց իրավունքների իրացման ու պարտականությունների կատարման վերաբերյալ պատշաճ, լիարժեք և մատչելի իրազեկումը: Մինչդեռ, Պաշտպանի աշխատակազմի մշտադիտարկումները և բողոքները վկայում են, որ հաճախ հաշմանդամություն ունեցող անձի խնամակալը, իրազեկման պակասի պատճառով ոտնահարում է խնամարկյալի մասնավոր կյանքի և արժանապատվության նկատմամբ հարգանքը: Օրինակ՝ արձանագրվել են դեպքեր, երբ խնամակալները հանրային պետական մարմիններին իրենց խնամարկյալների իրավունքների վերաբերյալ դիմումներ, հարցումներ ներկայացնելիս տրամադրում են նաև վերջիններիս մասնավոր կյանքի վերաբերյալ տեղեկություններ, որոնք կապված չեն դիմումներով բարձրացվող հարցերի հետ: Ավելին, հաշմանդամություն ունեցող անձի ներկայացուցիչները տեղյակ էլ չեն լինում, որ մասնավոր կյանքի վերաբերյալ որևէ երրորդ անձի տեղեկություններ տրամադրելու համար անհրաժեշտ է իրավատիրոջ իրազեկ համաձայնությունը: Այս առումով առավել խնդրահարույց է, որ հանրային մարմիններում հաճախ անտեսում են իրազեկ համաձայնության բացակայության հանգամանքը, խախտումը կանխարգելող քայլեր չեն ձեռնարկում, օրինակ, պատշաճ իրազեկում չեն կատարում:

Այսպիսով, Պաշտպանը կարևոր է համարում շեշտադրել, որ հաշմանդամություն ունեցող անձի մասնավոր կյանքի և արժանապատվության նկատմամբ հարգանքը մարդու իրավունքների բարձրագույն արժեքներից է և էական նշանակություն ունի հատկապես հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար հավասար հնարավորությունների ստեղծման, երաշխավորման հարցում:

Այսպիսով, հաշվի առնելով վերագրյալը՝ անհրաժեշտ է՝

1. *վերանայել խնամք իրականացող հաստատություններում անձնական տարածքի համար գործող չափանիշները և բոլոր հաստատություններում ապահովել անձնական տարածք բոլոր բնակվողների համար.*

2. *խնամք իրականացող հաստատություններում տարանջատել սաների ննջասենյակները՝ ըստ սեռային և տարիքային բաշխվածության.*

3. *հանրային մարմինների և հասարակության համար կազմակերպել հաշմանդամություն ունեցող անձանց մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության վերաբերյալ դասընթացներ, իրազեկման միջոցառումներ:*

**ԳԼՈՒԽ 9. ՀԱՇՄԱՆԴԱՄՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒՆԵՑՈՂ ԱՆՁԱՆՑ ԱՆԿԱԽ ԱՊՐԵԼՈՒ և
ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ (ՀԱՄԱՅՆՔՈՒՄ) ՆԵՐԳՐԱՎՎԵԼՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ
ԵՐԱՇԽԱՎՈՐՈՒՄԸ**

Ըստ բժշկասոցիալական փորձաքննության գործակալության տվյալների՝ 2021 թվականի մարտի 1-ի դրությամբ Հայաստանի Հանրապետությունում հաշվառված է՝ 191860 հաշ-

մանդամություն ունեցող անձ, որից 8762-ը երեխա¹⁰⁰¹: Հաշվառված հաշմանդամություն ունեցող անձինք կազմում են ՀՀ բնակչության 6.4 տոկոսը¹⁰⁰², ովքեր կարող են բախվել իրենց իրավունքների իրացման խոչընդոտների: Ավելին՝ մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրած դիմումների ուսումնասիրության և մշտադիտարկման արդյունքները վկայում են, որ տարաբնույթ խոչընդոտների են բախվում ոչ միայն հաշմանդամություն ունեցող անձինք, այլ նաև նրանց ընտանիքի անդամները: Օրինակ՝ հաշմանդամություն ունեցող անձին խնամող և աջակցող ընտանիքի անդամը գործնականում չի կարողանում իրացնել աշխատանքի ազատ ընտրության իրենց իրավունքը կամ մեկուսանում են հասարակությունից, հաճախ արժանանում են խղճահարության:

Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների պաշտպանության հարցում Պաշտպանն առաջնորդվում է այն մոտեցմամբ, որ հաշմանդամություն ունեցող անձանց անկախ ապրելու, ինքնուրույն կյանքի հմտությունների և համայնքում՝ առհասարակ հասարակությունում ներգրավվելու իրավունքի երաշխավորումն ու իրացումը սկզբունքային նշանակություն ունի նրանց բոլոր իրավունքների հարգման և խթանման հարցում: **Այս կապակցությամբ Պաշտպանը բազմիցս ընդգծել է, որ հաշմանդամության վերաբերյալ առկա կարծրատիպերի վերացման անհրաժեշտ նախապայմաններից մեկն է հաշմանդամություն ունեցող անձանց՝ հանրային կյանքում լիակատար մասնակցության ու ներգրավվածության ապահովումը, ինչպես նաև նրանց անկախ ապրելու իրավունքի իրացման խթանումը:** Այս դիրքորոշումը բխում է նաև Կոնվենցիայի պահանջներից և մարդու իրավունքների պաշտպանության համամարդկային սկզբունքներից:

Անդրադառնալով հաշմանդամություն ունեցող անձանց անկախ ապրելու և համայնքում ներգրավվելու իրավունքի երաշխավորմանը՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանն իր՝ 2019 թվականի տարեկան հաղորդմամբ արձանագրել է, որ Հայաստանում տարիներ շարունակ կիրառվող հաշմանդամության բժշկական մոդելի պատճառով չի կարևորվել այս իրավունքը, ավելին՝ հաշմանդամություն ունեցող անձինք գործնականում հաճախ չեն դիտվել որպես իրավունքի լիիրավ սուբյեկտներ: Արդյունքում հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների իրացման հարցում հիմնականում կիրառելի է եղել նրանց օգնություն տրամադրելու (օրինակ՝ նպաստների, բարեգործական օգնության) ձևը¹⁰⁰³: **Մինչդեռ ՀՀ**

¹⁰⁰¹ Տե՛ս Գործակալության պաշտոնական տեղեկատվությունը 2021 թվականի մարտի 30-ի դրությամբ: Հասանելի է <https://hhbsp.am/?fbclid=IwAR3BV3GpXbLEj0aNw1NnaDeFtXYIM0s8B-VcHC0-NJFwvBYMXzu6SYdHxYQ> հղումով:

¹⁰⁰² Այս ցուցանիշը չի ներառում 2020 թվականի սեպտեմբեր-նոյեմբեր ամիսների պատերազմի հետևանքով վիրավորում ստացած այն անձանց թիվը, որոնց կարգավիճակը 2021 թվականի մարտի 1-ի դրությամբ դեռևս ճշգրտված չէ:

¹⁰⁰³ Տե՛ս 2019 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին տարեկան հաղորդումը, հասանելի է <https://www.ombuds.am/images/files/15b2661f76d10eb07746d7d4d4dec84f.pdf> հղումով:

մարդու իրավունքների պաշտպանը բազմիցս ընդգծել է, որ հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների ինքնուրույն իրացման երաշխավորումը վերաբերում է ոչ թե հաշմանդամություն ունեցող անձանց օգնություն ցուցաբերելուն, այլ հաշմանդամություն ունեցող անձանց կողմից ինքնուրույն իրենց իրավունքների իրացման հնարավորություններ ստեղծելու և ապահովելու ճանապարհով:

Այս համատեքստում Պաշտպանն արձանագրում է, որ հաշմանդամություն ունեցող անձանց անկախ ապրելու և համայնքում ներգրավվելու իրավունքի իրացման համակարգային խնդիրը շարունակում է արդիական մնալ նաև 2020 թվականի ընթացքում: Խնդիրը հատկապես մտահոգիչ է 18 տարին լրանալուց հետո մասնագիտացված հաստատություններում բնակվող հաշմանդամություն ունեցող շրջանավարտների իրավունքների պաշտպանության տեսանկյունից, քանի որ վերջիններս գործնականում զրկված են իրենց իրավունքներն ինքնուրույն իրացնելու, համայնքում ներգրավվելու և հատկապես զբաղվածության ապահովման հնարավորություններից¹⁰⁰⁴: Ընդ որում՝ կորոնավիրուսային համավարակի պատճառով հայտարարված արտակարգ դրության ընթացքում ավելի են խորացել անկախ ապրելու և համայնքում ներգրավվելու իրավունքի իրացման ոլորտում համակարգային բնույթի խնդիրները¹⁰⁰⁵:

Վերոգրյալ խնդիրների առկայության մասին են վկայում ինչպես Պաշտպանի աշխատակազմի մշտադիտարկման, այնպես էլ բողոքների և ահազանգերի ուսումնասիրության արդյունքներն ու Պաշտպանին առընթեր Հասարակական խորհրդի անդամների կողմից ներկայացված տեղեկատվությունը:

Այսպես, Պաշտպանի հարցումներին ի պատասխան՝ «Հույսի կամուրջ» հասարակական կազմակերպությունը նույնպես հայտնել է, որ 2020 թվականին հաշմանդամությունը բժշկական մոդելի տեսանկյունից դիտարկելը շարունակում է մեծագույն խոչընդոտ հանդիսանալ հաշմանդամություն ունեցող անձանց կողմից իրենց իրավունքների լիարժեք իրականացման և ինքնուրույն ու անկախ կյանքով ապրելու համար: Ավելին, ներառական և մարդու իրավունքների վրա հիմնված մոտեցումները չեն կիրառվում հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների իրականացումը կարգավորող իրավական ակտերում և ծրագրերում: Դրանք շարունակում են հաշմանդամության հետ կապված հարցերը դիտարկել անձի առողջական սահմանափակումների տեսանկյունից, այլ ոչ թե հաշմանդամություն ունեցող անձանց կողմից իրենց իրավունքների իրականացմանը խոչընդոտող միջավայրային (օրենքներ, ծրագրեր, ենթակառուցվածքներ, համակարգեր, վերաբերմունք և այլն) արգելքների վերացման և հավասար հնարավորությունների ստեղծման տեսանկյունից:

¹⁰⁰⁴ Տե՛ս սույն բաժնի «Աշխատանքի և զբաղվածության խնդիրներ» գլխում:

¹⁰⁰⁵ Առավել մանրամասն տե՛ս սույն բաժնի «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների պաշտպանությունը նոր կորոնավիրուսային (COVID 19) համավարակի պայմաններում» բաժնում

Պաշտպանն արձանագրում է նաև, որ հաշմանդամություն ունեցող անձանց անկախ ապրելու և համայնքում ներգրավվելու իրավունքի վերաբերյալ սխալ ընկալումներն ու կարծրատիպային մոտեցումները շղթայական կերպով հանգեցնում են նաև այլ իրավունքների ոտնահարմանը, օրինակ, արժանապատվության հարգանքի և մասնավոր կյանքի ոտնահարմանը: Այս մասին են վկայում նաև 2020 թվականին Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրած բողոքների ուսումնասիրությունը: Այսպես, օրինակ, բողոքներից մեկով անձի՝ մտավոր առողջության խնդիրներ ունենալու հանգամանքը կարծրատիպային ընկալումների պատճառով, ըստ բողոք ներկայացրած անձի, հարևանների և ուտիկանների կողմից կասկածի տակ է դրել իր անկախ ապրելու կարողությունը: Նմանատիպ կարծրատիպային ընկալումների, ուտիկանության աշխատակիցների կողմից պիտակավորման և անձի առողջության վերաբերյալ տեղեկատվությունը նրա հարևանների մոտ բարձրաձայնելու արդյունքում բողոք ներկայացված անձը համայնքում բախվում է տարբեր խնդիրների, չի կարողանում ինտեգրվել համայնքին, ինչպես նաև ստիպված է պարբերաբար բախվել անկախ ապրելու իր իրավունքների իրացման տարբեր խոչընդոտների: Արդյունքում, բողոք ներկայացրած անձը մեկուսացել է հասարակությունից և զրկվում է ինչպես իր՝ համայնքում ներգրավվելու իրավունքի, այնպես այլ իրավունքների իրացման հնարավորությունից:

Հաշմանդամություն ունեցող անձանց անկախ ապրելու և համայնքում ներգրավվելու իրավունքի իրացման հետ կապված խնդիրն ավելի սուր են հատկապես պետության հոգաժողության ներքո գտնվող՝ տուն-ինտերնատներում կամ խնամքի հաստատություններում բնակվող հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների համատեքստում: Այս մասին է վկայում 2020 թվականի ընթացքում Պաշտպանի՝ հաստատություններ իրականացրած չհայտարարված այցերի արդյունքների վերլուծությունը: Օրինակ՝ «Խարբերդի մասնագիտացված մանկատուն» պետական ոչ առևտրային կազմակերպություն իրականացրած այցի շրջանակներում տեղի են ունեցել առանձնագրույցներ հաստատությունում խնամվող անձանց հետ, որոնց ժամանակ սաները հաճախ կրկնել են, որ թեև իրենց վատ չեն վերաբերվում, սակայն իրենց դուր չի գալիս այն, որ աշխատակիցները մշտապես ցուցումներ են տալիս, թե ինչ անել և իրենք մշտապես գտնվում են հսկողության տակ, մինչդեռ հաճախ ցանկանում են միայնակ մնալ: **Այս կապակցությամբ Պաշտպանն արձանագրել է, որ հաստատության սաների անձնական կյանքի ապահովումը, ինքնուրույն որոշումների կայացման իրավունքի իրացումը հաճախ աշխատակիցների կողմից ընկալվում է որպես ոչ էական, արդյունքում երեխաները ձեռք չեն բերում ինքնուրույնություն և չեն ձևավորում անկախ ապրելու հմտություններ:** Անկախ՝ առանց հաստատության աշխատակիցների օգնության ապրելուն պատրաստ չլինելու պատճառով երեխաները 18 տարեկան դառնալուց հետո չեն ցանկանում և պատրաստ չեն լինում լքել հաստատությունը: Մինչդեռ կարևոր է, որ հաստատությունում բնակվելու ընթացքում

երեխաները պատրաստվեն նաև 18 տարեկանից հետո անկախ և ինքնուրույն կյանք վարելուն: Նաև այս խնդիրների դիտարկմամբ՝ համապատասխան առաջարկներով Պաշտպանը կազմել է մանրամասն տեղեկանք և ուղարկել պետական իրավասու մարմինն ու հաստատությանը¹⁰⁰⁶:

Հատկանշական է, որ խնդիրը նոր չէ, այլ տարիների ընթացքում կուտակված և պետության պոզիտիվ պարտավորությունների թերի կատարման արդյունք է¹⁰⁰⁷: Այս խնդրի մասին տարիներ շարունակ բարձրաձայնել են թե՛ Պաշտպանը, թե՛ միջազգային կառույցները: Օրինակ, Human Rights Watch-ը դեռևս 2017 թվականի «Ե՛րբ ես կկարողանամ տուն գնալ» զեկույցում ևս արձանագրել է հաստատությունների կողմից՝ երեխաներին ինքնուրույն, չափահաս կյանքի համար նախապատրաստելու ուղղությամբ թերացումների ու բացթողումների խնդիրը: Զեկույցում նշվել է նաև, որ հաշմանդամություն ունեցող անձինք պարբերաբար զրկվում են որոշումներ կայացնելու իրենց գործունակության իրացման հնարավորությունից, և, այսպիսով, հաստատություններում մեծացող երեխաները հաճախ մնում են այնտեղ չափահաս դառնալուց հետո¹⁰⁰⁸:

Մարդու իրավունքների պաշտպանին 2020 թվականի ընթացքում հասցեագրվել են բողոքներ, որոնց ուսումնասիրության արդյունքում պարզվել է, որ դեռևս առկա ֆիզիկական մատչելիության խնդիրը հանգեցնում է անկախ ապրելու և համայնքում ներգրավվելու իրավունքի իրացման խոչընդոտների: Օրինակ, բողոքներից մեկով պարզվել է, որ կյանքի դժվարին իրավիճակում հայտնված անձը պետության կողմից բնակարան է ստացել հանրակացարանի բարձր հարկում: Բողոք ներկայացրած անձի տեղեկություններով, հենաշարժողական խնդիրների պատճառով չի կարողացել օգտվել հանրակացարանի աստիճաններից և մի քանի ամիս հատկացված սենյակում բնակվելուց հետո վերադարձրել է այն և ստիպված սեփական միջոցներով բնակարան է վարձակալել, որտեղ առկա են համապատասխան հարմարություններ: Սակայն սոցիալապես անապահով լինելու պատճառով, չկարողանալով վճարել վարձակալության վճարը, ժամանակավորապես սկսել է բնակվել ընկերոջ տանը: Հատուկ ուշադրության է արժանի այն, որ բողոք ներկայացրած անձը, թեև համապատասխանել է տուն ինտերնատում բնակվելու պահանջներին, հրաժարվել է այդ հնարավորությունից՝ շեշտադրվելով, որ ցանկանում է անկախ ապրել՝ իր համար նախընտրելի համայնքում: Բողոքի քննարկման շրջանակներում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանը գրություններ է հասցեագրել պետական և տեղական իրավասու մարմիններին, սակայն խնդիրը չի լուծվել հանրակացարանների ցածր հարկերում ազատ բնակարաններ չլինելու,

¹⁰⁰⁶ Տե՛ս Պաշտպանի հայտարարությունը, հասանելի է <https://www.facebook.com/Armenianombudsman/photos/a.538216176365851/1640290442825080/> հղումով:

¹⁰⁰⁷ Առավել մանրամասն տես «Երեխայի խնամք և պաշտպանություն իրականացնող հաստատություններում խնամվող 18 տարին լրացած սաներին և շրջանավարտներին ինքնուրույն կյանքին նախապատրաստելուն, ինչպես նաև բնակարանով ապահովելուն վերաբերող հարցեր» գլխում:

¹⁰⁰⁸ Տե՛ս՝ https://www.hrw.org/sites/default/files/report_pdf/armenia0217arm_web_0_1.pdf հղումով

ինչպես նաև սոցիալական բնակարանային ֆոնդի անբավարար լինելու պատճառաբանությամբ, ինչը թեև օբյեկտիվ հանգամանք է, սակայն անընդունելի է հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների պաշտպանության և պետության պոզիտիվ պարտավորության տեսանկյունից:

Վերոգրյալի կապակցությամբ հարկ է նշել, որ Պաշտպանի աշխատակազմի մշտադիտարկումներն ու Պաշտպանին հասցեագրված բողոքների ուսումնասիրությունը վկայում է, որ հաշմանդամություն ունեցող անձանց, այդ թվում՝ անօթևան մնացած, անկախ ապրելու և համայնքում ներգրավվելու իրավունքի իրացման նպատակով մատչելի կացարաններ տրամադրելու խնդիրը համակարգային է և 2020 թվականի ընթացքում դեռևս մնում է չլուծված: **Ավելին՝ բնակարանային ֆոնդի բացակայության արդյունքում մարդիկ չեն կարողանում փաստացի իրացնել իրենց իրավունքը՝ ամիսներ կամ տարիներ շարունակ սպասելով համապատասխան հերթագրման ցուցակներում իրենց հերթին:**

Այս համատեքստում նկարագրված համակարգային խնդիրը պահանջում է լրացուցիչ ջանքեր՝ առավել արդյունավետ մեխանիզմներ, նոր ծրագրեր իրականացնելու միջոցով ապահովելու մարդկանց իրավունքի իրացման իրական հնարավորությունները:

Նկարագրված համակարգային խնդիրների առնչությամբ հարկ է նշել, որ Կոնվենցիայի վավերացմամբ պետությունը պարտավորվել է ձեռնարկել արդյունավետ և համապատասխան միջոցներ՝ երաշխավորելու հաշմանդամություն ունեցող անձանց՝ մյուսների հետ հավասար հիմունքներով համայնքում ապրելու իրավունքի իրացումը: Ընդ որում՝ ցանկացած նման միջոցի իրականացում պետք է իրապես օժանդակի հաշմանդամություն ունեցող անձանց՝ անկախ ապրելու իրավունքից լիակատար օգտվելուն, նրանց՝ համայնքում լիարժեք ներգրավվածությանը և մասնակցությանը համայնքում: Այս նպատակով պետությունը պարտավոր է նաև ապահովել, որ հաշմանդամություն ունեցող անձինք մյուսների հետ հավասար հիմունքներով հնարավորություն ունենան ընտրելու իրենց բնակության վայրը, որտե՛ղ և ո՛ւմ հետ են ապրելու և ստիպված չլինեն ապրել կամ բնակվել իրենց կողմից ոչ ընդունելի պայմաններում: **Պետության պոզիտիվ պարտավորության պատշաճ կատարումը պահանջում է նաև, որ հաշմանդամություն ունեցող անձինք ունենան իրական հնարավորություն՝ օգտվելու մի շարք ներտնային ու համայնքահեն ծառայություններից, ինչպես նաև համայնքում ապրելուն և ներգրավվելուն միտված ծրագրերից:** Այս առումով կոնվենցիոն պահանջը հստակ է: Այն սահմանում է, որ բնակչության համար նախատեսված համայնքային ծառայությունները և հնարավորությունները հավասարապես հասանելի լինեն հաշմանդամություն ունեցող անձանց և համապատասխան են նրանց կարիքներին:

Պետության այս պոզիտիվ պարտավորության պատշաճ կատարման պահանջի կապակցությամբ Պաշտպանը մշտապես ընդգծել է անկախ ապրելու և համայնքում ներգրավվելու իրավունքի իրացման, ինչպես նաև որոշումների ինքնուրույն կայացման և համայնքում ներգրավումը երաշխավորելու նպատակով պետական կառավարման բոլոր

օղակներում պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների էլ ավելի նպատակային և թիրախային ջանքերի կիրառման անհրաժեշտությունը:

Միայն այս իրավունքների իրացման ապահովմամբ է հնարավոր հասնել իրական ներառական հասարակության:

Հաշմանդամություն ունեցող անձանց անկախ ապրելու և համայնքում ներգրավվելու իրավունքի վերաբերյալ Կոմիտեն իր թիվ 5 Ընդհանուր մեկնաբանություններում¹⁰⁰⁹ ընդգծել է, որ Կոնվենցիոն պահանջն արտացոլում է մարդու կյանքի վերաբերյալ մշակութային ընկալումների բազմազանությունը և ապահովում է դրանց անկողմնակալությունը, այսինքն, մարդու կյանքի վերաբերյալ ընկալումներում նախապատվություն չպետք է տրվի այս կամ այն մշակութային նորմերին ու արժեքներին: Ամբողջ աշխարհում կյանքի հիմնարար սահմանումներից մեկն ինքնուրույն ապրելն ու միաժամանակ համայնքում ներառված լինելն է, որը կիրառելի սկզբունք է նաև հաշմանդամություն ունեցող իրավունքների պաշտպանության համատեքստում: Սա նշանակում է ընտրության ազատություն և իշխանություն՝ կայացնելու կյանքին վերաբերող որոշումներ՝ ինքնուրույնության և հասարակությունում փոխկապակցվածության հնարավորինս բարձր աստիճանի առկայության պայմաններում: Ազատ ընտրելը և ինքնուրույն որոշումներ կայացնելը հնարավոր է տարբեր տնտեսական, սոցիալական, մշակութային և քաղաքական համատեքստերում:

Ընդ որում՝ այս իրավունքի իրացման երաշխիքներն ընդգրկում են ինչպես խոչընդոտների վերացումն օրենսդրական մակարդակում և իրավակիրառ պրակտիկայում, այնպես էլ հասարակական կարծրատիպերի դեմ պայքարում: Նման բարեփոխումները պետք է ուղեկցվեն ծառայությունների և համայնքների զարգացման համապարփակ ծրագրերով, ներառյալ իրազեկման ծրագրերը: Օրինակ՝ պետությունը պետք է քայլեր ձեռնարկի ոչ միայն անձնական օգնականի ինստիտուտի, ապահինստիտուցիոնալացման ռազմավարություններ ներդրման հարցում¹⁰¹⁰, այլև պետք է գործուն քայլեր, այդ թվում՝ իրազեկման աշխատանքներ իրականացնի համայնքում ինքնուրույն ապրելու իրավունքի վերաբերյալ սխալ պատկերացումները վերացնելու ուղղությամբ:

Այսպիսով, Մարդու իրավունքների պաշտպանն արձանագրում է, որ հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների պաշտպանությանն ուղղված ցանկացած գործողության հիմքում պետք է ընկած լինի իրավունքների ինքնուրույն իրացման հնարավորությունների ապահովման սկզբունքը՝ երաշխավորելով դրանց ոչ ձևական լինելը: Այս կապակցությամբ կարևոր նշանակություն ունի նաև անձնական օգնականի ինստիտուտի ներդրումը:

¹⁰⁰⁹ Տե՛ս Կոմիտեի թիվ 5 Ընդհանուր մեկնաբանությունները: Հասանելի է https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRPD/C/GC/5&Lang=en հղումով:

¹⁰¹⁰ Տե՛ս Եվրոպայի խորհրդի «Հաշմանդամություն ունեցող ինքնուրույն ապրելու և համայնքում ներգրավվելու իրավունքը» վերտառությամբ դիրքորոշումային դիտարկումները, Հասանելի է <https://rm.coe.int/the-right-of-people-with-disabilities-to-live-independently-and-be-inc/16806da8a9> հղումով:

Դեռևս 2013 թվականից մշակված և բազմիցս շրջանառված «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների մասին» ՀՀ օրենքի նախագծի 2020 թվականի դեկտեմբերի 31-ի դրությամբ առկա լրամշակված տարբերակով նախատեսվում է ներդնել անձնական օգնականի ինստիտուտ: Այս կապակցությամբ Մարդու իրավունքների պաշտպանի կողմից, Կոմիտեի դիտարկումների և միջազգային չափանիշների հաշվառմամբ, ներկայացվել են մի շարք սկզբունքային դիտարկումներ: Օրինակ՝ անհրաժեշտ է առավել մանրամասն կարգավորումներ նախատեսել՝ որպես օգնական հանդես եկող սուբյեկտների շրջանակի, գործառույթների, ինչպես նաև սոցիալական երաշխիքների վերաբերյալ: Միևնույն ժամանակ, Նախագծի լրամշակված տարբերակը «անձնական օգնական» հասկացությամբ նախատեսում է ծառայությունների տրամադրումը անհատույց կամ դրամական վճարումների դիմաց իրականացնելու հնարավորություն: Մինչդեռ, **Նախագծով կարգավորված չէ այն հարցը, թե ինչ ընթացակարգով, որ դեպքերում է անձնական օգնականին հատկացվելու դրամական վճարումներ և ում վրա է դրվելու այդ պարտականությունը:** Թեև Նախագծով նշվում է, որ անձնական օգնականի ծառայություն տրամադրելու կարգը և պայմանները սահմանում է Հայաստանի Հանրապետության կառավարությունը, այնուամենայնիվ, **Մարդու իրավունքների պաշտպանը կրկին արձանագրում է իր կողմից բարձրացված հարցերի վերաբերյալ հստակ կարգավորումների՝ օրենքի մակարդակով ամրագրման անհրաժեշտությունը:**

Վերահաստատելով հաշմանդամություն ունեցող անձանց որոշումների կայացմանն աջակցություն ցուցաբերելու մոդելի կարևորությունը՝ միջազգային փորձի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ մի շարք երկրներում տարեց կամ հիվանդություն ունեցող անձանց խնամողների սոցիալական ապահովության իրավունքի երաշխավորման նպատակով պետության կողմից սահմանվում է համապատասխան վճար:

Օրինակ՝ Ֆրանսիայում, եթե տարեց անձն ինքնավարության անհատականացված նպաստի շահառու է, ապա օրենքը նրան թույլատրում է որպես աշխատող ձևակերպել ընտանիքի անդամին իր խնամք տանը կազմակերպելու նպատակով, որի համար նախատեսվում է նպաստ¹⁰¹¹: Նման օրինակ նախատեսվում է Շվեյցարիայում, որտեղ մտերիմ անձին խնամելու համար նախատեսված նպաստը վճարվում է անմիջապես խնամողին՝ իր կարիքները հոգալու նպատակով¹⁰¹²:

Ֆրանսիայի «Սոցիալական աշխատանքի և ընտանիքների մասին» օրենսգրքի L-113-1-3 հոդվածի համաձայն՝ տարեց մարդու անձնական օգնական է համարվում նրա ամուսինը, զուգընկերը, ում հետ կնքել է պայմանագիր կամ ում հետ փաստացի բնակվում է, նրա ծնողը կամ փոխկապակցված անձը, որոնք նշանակվել են որպես ընտանեկան խնամակալներ կամ տարեց մարդու հետ բնակվող կամ նրա հետ սերտ և կայուն կապեր ունեցող անձը, ով օգնում է

¹⁰¹¹ Տես՝ Ֆրանսիայի փորձը, հասանելի է <https://www.service-public.fr/particuliers/vosdroits/F10009> հղումով:

¹⁰¹² Տես՝ Շվեյցարիայի փորձը, հասանելի է <https://bit.ly/3ucmqAN> հղումով:

կանոնավոր և հաճախակի, ոչ մասնագիտական հիմունքներով, կատարում է առօրյա կյանքի բոլոր գործողությունները կամ դրանց մի մասը¹⁰¹³:

Եվրոպական Միության մի շարք անդամ երկրների օրենսդրությունների (Ֆրանսիա, Գերմանիա, Բելգիա) ուսումնասիրությունը ևս վկայում է, որ անձնական օգնականի ինստիտուտը կանոնակարգվում է օրենքով՝ հիմնվելով մի շարք չափորոշիչների վրա, ինչպիսիք են ծառայության դիմաց վճարման պարտավորություն կրող կողմի սահմանումը և վճարման մեխանիզմը, հաշմանդամության այն տեսակները, որոնց դեպքում մատուցվում են անձնական օգնականի ծառայություններ, աշխատանքային գրաֆիկը, կարիքների գնահատման գործիքակազմը և ժամանակացույցը, տարիքային սահմանափակումները:

«Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների մասին» ՀՀ օրենքի նախագծի լրամշակված տարբերակով առաջարկվում է նաև, որ անձնական օգնականի ծառայությունները տրամադրվում են հաշմանդամություն ունեցող անձին (երեխային) ծառայությունների անհատական ծրագրով սահմանված լինելու դեպքում: Մինչդեռ թե՛ Կոմիտեի դիտարկումները, թե՛ միջազգային լավագույն փորձի ուսումնասիրությունը վկայում են, որ անձնական օգնականի ինստիտուտից օգտվելու կարիքը և անհրաժեշտությունը պետք է գնահատվի հաշմանդամություն ունեցող անձի, իսկ որոշ երկրներում նաև տարեցների կողմից ևս՝ իր կարիքներից ելնելով:

Այսպիսով, Պաշտպանը վերահաստատում է բազմիցս հրապարակային հնչեցրած իր այն դիրքորոշումը, որ հաշմանդամություն ունեցող անձանց՝ անկախ ապրելու և համայնքում ներգրավվելու իրավունքի լիարժեք իրացումը կարող է երաշխավորվել միայն մյուսների հետ հավասար հիմունքներով հնարավորություններից օգտվելու դեպքում:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը, անհրաժեշտ է՝

- 1. մշակել և ներդնել հաշմանդամություն ունեցող անձանց անկախ կյանքը և համայնքում ներգրավվելու իրավունքը խթանող ծրագրեր,*
- 2. ավելացնել հաշմանդամություն ունեցող անձանց, այդ թվում՝ անօթևան, կացարանների տրամադրման ծրագրերի քանակը՝ ընդլայնելով բնակարանային ֆոնդի ծավալները,*
- 3. անձնական օգնականի ինստիտուտի վերաբերյալ օրենսդրական առաջարկները համապատասխանեցնել Կոնվենցիայի պահանջներին՝ երաշխավորելով հաշմանդամություն ունեցող անձանց ինքնուրույն որոշում կայացնելու իրավունքը,*
- 4. մշակել և ներդնել հատուկ ծրագրեր՝ խնամքի հաստատություններում բնակվող հաշմանդամություն ունեցող անձանց անկախ ապրելու և համայնքում ներգրավվելու իրավունքի իրացման հնարավորությունների ընդլայնման և երաշխավորման նպատակով,*
- 5. հաշմանդամություն ունեցող անձանց անկախ կյանքը և համայնքում ներգրավվելու իրավունքի վերաբերյալ իրականացնել հանրային իրազեկման ծրագրեր, այդ թվում՝*

¹⁰¹³ Տե՛ս Ֆրանսիայի Հանրապետությանը վերաբերելի իրակարգավորումները, հասանելի են <https://www.legifrance.gouv.fr/codes/id/LEGISCTA000006157553/> հղումով:

պաշտոնապար անձանց համար՝ ի ապահովումն Կոնվենցիայի պահանջների և Կոմիտեի թիվ 5 Ընդհանուր մեկնաբանությունների:

ԳԼՈՒԽ 10. ՀԱՇՄԱՆԴԱՄՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒՆԵՑՈՂ ԱՆՁԱՆՑ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

Համընդհանուր ներառական կրթության որակի և հասանելիության ապահովման հարցը մշտապես գտնվում է Մարդու իրավունքների պաշտպանի ուշադրության կենտրոնում՝ որպես մարդու իրավունքների պաշտպանության, սոցիալական ներառական հասարակության զարգացման կարևորագույն բաղադրիչներից մեկը: Հաշմանդամություն ունեցող անձանց կրթության իրավունքը ոչ միայն երաշխավորված է ՀՀ Սահմանադրությամբ և Հայաստանի կողմից վավերացված միջազգային կոնվենցիաներով, այլ նաև ՄԱԿ-ի կայուն զարգացման նպատակներից է, որը ենթադրում է ապահովել ներառական ու համապատասխան որակյալ կրթություն բոլորի համար և խթանել ողջ կյանքի ընթացքում ուսման հնարավորություններ¹⁰¹⁴:

Հաշմանդամություն ունեցող անձանց կրթության իրավունքը երաշխավորված է կրթության բոլոր մակարդակներում՝ նախադպրոցական, հանրակրթական, բարձրագույն: Ընդ որում՝ համընդհանուր ներառական կրթության իրական երաշխավորման նպատակով անհրաժեշտ է ապահովել ինչպես ֆիզիկական և միջավայրային մատչելիությունը, այնպես էլ մասնագիտական հմտությունների և կարողությունների զարգացումն ու մեթոդաբանական-տեխնիկական հնարավորությունների հագեցվածությունը: Նշվածն իր մեջ ներառում է թե՛ համապատասխան ուսումնական հաստատության բազմամասնագիտական թիմի աշխատակիցների վերապատրաստումների, և թե՛ անհրաժեշտ ուսումնաօժանդակ պարագաների և ծրագրերի ապահովումը, դրանց թիրախային, արդյունավետ, հասցեական, մատչելի և հասանելի լինելը: Ավելին՝ ակնհայտ է նաև, որ ներառական կրթության արդյունավետությունը չի կարող ապահովվել, եթե առկա չէ բազմամասնագիտական թիմերի բավարար քանակ, որը պետք է որոշվի ոչ թե երեխաների թվի հարաբերակցությամբ, այլ բացառապես՝ երեխաների զարգացման հնարավորություններից, կարիքներից ելնելով:

Չնայած հաշմանդամություն ունեցող անձանց կրթության իրավունքն երաշխավորված է ՀՀ Սահմանադրությամբ և Կոնվենցիայով, այնուամենայնիվ, Պաշտպանի աշխատակազմի մշտադիտարկումները, ստացված բողոքների վերլուծությունը, երեխաների ներկայացուցիչներից, հասարակական կազմակերպություններից, այդ թվում՝ Պաշտպանին առընթեր հասարակական խորհրդի անդամներից ստացված տեղեկությունները վկայում են, որ 2020 թվականի ընթացքում դեռևս շարունակում է արդիական լինել և ունի համակարգային բնույթ: Խնդիրն էլ ավելի սուր է նաև նոր կորոնավիրուսային համավարակի տարածումը

¹⁰¹⁴ Տե՛ս ՄԱԿ-ի Կայուն զարգացման նպատակ 4-ը, հասանելի է <https://un.am/hy/p/sustainable-development-goal-4> հղումով:

կանխարգելիչ միջոցառումների իրականացման պայմաններում¹⁰¹⁵: Խնդրի առնչության իր մտահոգությունն է հայտնել նաև Կոմիտեն՝ արձանագրելով հաշմանդամություն ունեցող երեխաների համար հանրակրթական դպրոցների մատչելիության և ողջամիտ հարմարեցումների, ինչպես նաև վարչական և ուսումնական անձնակազմի՝ ներառական կրթության վերաբերյալ վերապատրաստումների, դասընթացների ոչ բավարար լինելը¹⁰¹⁶: Ավելին՝ Կոմիտեն իր թիվ 4 ընդհանուր մեկնաբանությունում առանձնահատուկ կարևորել է ուսումնական հաստատությունների վարչական և ուսուցչական կազմի պարտադիր վերապատրաստումը՝ ներառական կրթության ներդրման և իրականացման վերաբերյալ: Ի պատասխան Պաշտպանի հարցումներին՝ ՀՀ կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարությունը պարզաբանել է, որ 2020 թվականի ընթացքում Հանրապետական մանկավարժահոգեբանական կենտրոնի կողմից իրականացվել է մանկավարժների կարողությունների զարգացման ուղղված վերապատրաստման դասընթացներ 268 ուսումնական հաստատությունների 4155 մասնագետների համար: Համընդհանուր ներառական կրթության իրականացման գործընթացում մանկավարժներին մեթոդական աջակցություն տրամադրելու նպատակով Հանրապետական մանկավարժական կենտրոնի կողմից մշակվել են 3 մեթոդական ձեռնարկներ՝ ուսուցիչների, նախադպրոցական մանկավարժների և երեխայի օրինական ներկայացուցիչների համար՝ «Ինչպես խթանել սովորողների ներառումը դասարանում», «Ինչպես խթանել ներառումը նախադպրոցական ուսումնական հաստատությունում», «Ինչպես կարգավորել երեխայի վարքը՝ չանտեսելով նրա առանձնահատկությունները»: Նախադպրոցական ոլորտի համընդհանուր ներառական կրթության ներդրման նախապատրաստման նպատակով դասընթացներ են իրականացվել և խորհրդատվություններ են տրամադրվել տարածքային մանկավարժահոգեբանական աջակցության կենտրոնների և նախադպրոցական ուսումնական հաստատությունների մանկավարժներին, ուսուցչի օգնականներին, ծնողներին և երեխաներին:

ՀՀ կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարության տրամադրած տեղեկությունների համաձայն՝ 2020 թվականի ընթացքում հանրապետության 17 տարածքային մանկավարժահոգեբանական աջակցության կենտրոնները, «Հուլիսի կամուրջ» ՀԿ-ն, Հանրապետական մանկավարժահոգեբանական կենտրոնի և «Աուտիզմ ազգային հիմնադրամը» մանկավարժահոգեբանական աջակցության ծառայություններ են մատուցել Երևանի, Սյունիքի, Տավուշի, Լոռու, Շիրակի, Արմավիրի, Արագածոտնի, Կոտայքի և Գեղարքունիքի մարզերի կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող շուրջ

¹⁰¹⁵ Առավել մանրամասն տե՛ս սույն բաժնի «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների պաշտպանությունը նոր կորոնավիրուսային համավարակի պայմաններում» գլխում:

¹⁰¹⁶ Տե՛ս ՄԱԿ-ի Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների հարցերով կոմիտեի 2017 թվականի Հայաստանի նախնական զեկույցի վերաբերյալ եզրափակիչ դիտարկումները, հասանելի է <https://bit.ly/2PboGJK> հղումով:

7000 երեխաների: Տարածքային մանկավարժահոգեբանական աջակցության կենտրոնների և հանրակրթական ուսումնական հաստատությունների մանկավարժների համար իրականացվել են վերապատրաստումներ, կրթական գործընթացի մասնակիցներին տրամադրվել է խորհրդատվություն: Հանրապետական մանկավարժահոգեբանական կենտրոնն իրականացրել է «Հանրակրթական դպրոցների ուսուցիչների և ուսուցչի օգնականների դասավանդման հմտությունների զարգացման ապահովում» ծրագիրը, որի շրջանակներում 30-ժամյա վերապատրաստումներ են անցել եւ շարունակական մենթորական աջակցություն են ստացել Շիրակի և Արագածոտնի մարզերի և Երեւան քաղաքի 141 դպրոցների 4056 ուսուցիչներ և ուսուցչի օգնականներ:

ՀՀ Գեղարքունիքի և Կոտայքի մարզերի բոլոր հանրակրթական դպրոցների մանկավարժները Հանրապետական մանկավարժահոգեբանական կենտրոնի կողմից անցել են Դպրոցական մակարդակի կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիքների գնահատման գործընթացին վերաբերող դասընթաց, ներդրվել են ուսուցչի օգնականի հաստիքներ: Վերակազմակերպման արդյունքում ձևավորվել են Գեղարքունիքի և Կոտայքի տարածքային մանկավարժահոգեբանական աջակցության կենտրոնները: Ուսուցչի օգնականի ներդրված հաստիքների և աջակցության կենտրոնների քանակական պաշտոնական տվյալներ չեն ներկայացնել:

Արարատի և Վայոց ձորի մարզերում կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող երեխաների գնահատումն իրականացվել է Հանրապետական մանկավարժահոգեբանական կենտրոնի մասնագետների կողմից, իսկ մանկավարժների հետ իրականացվել են կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիքների գնահատման գործընթացի վերաբերյալ իրազեկող հանդիպումներ:

Չնայած ոլորտում ձեռնարկած վերոգրյալ քայլերին՝ Պաշտպանի աշխատակազմի մշտադիտարկումները և ուսումնասիրությունները վկայում են, որ խնդրահարույց է դրանց արդյունավետությունը, քանի որ վերապատրաստումների իրականացման, ծրագրերի մշակման գործընթացում ապահովված չէ հաշմանդամություն ունեցող երեխաների և նրանց օրինական ներկայացուցիչների ակտիվ մասնակցությունը, հաշվի չեն առնվում երեխաների կարիքների վերաբերյալ վերջիններիս դիտարկումները, վերապատրաստումները ոչ միշտ են իրականացվում կարիքների գնահատման արդյունքում և այլն:

Խնդրի կապակցությամբ հարկ է նշել, որ Պաշտպանն իր տարեկան հաղորդումներում հայտնել է իր այն դիրքորոշումը, որ ներառական կրթության ոլորտում գործադրվող ջանքերը չեն կարող արդյունավետ լինել, եթե պետության կողմից ձեռնարկվող քայլերում ներգրավված չեն հաշմանդամություն ունեցող երեխաները, նրանց օրինական ներկայացուցիչները: Ավելին, ո՛չ վերապատրաստումները, ո՛չ ծրագրերը չեն կարող իրապես երաշխավորել կրթության իրավունքի իրացումը, եթե դրանք մշակվում և իրականացվում են՝ բացառապես հիմնվելով ներառական կրթության տեսական, ակադեմիական ընկալումների

վրա, և հաշվի չառնելով երեխաների իրական կարիքների՝ կանոնավոր և միջազգային չափորոշիչներին համապատասխանող մեթոդաբանությամբ իրականացվող գնահատման արդյունքները, տվյալ երկրին բնորոշ մշակութային, միջավայրային, վարքագծային առանձնահատկությունները:

Այս դիրքորոշումը համահունչ է նաև Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների պաշտպանության կոմիտեի թիվ 4 ընդհանուր մեկնաբանությանը¹⁰¹⁷, ըստ որի՝ հաշմանդամություն ունեցող երեխայի օրինական ներկայացուցիչները կարող են անհրաժեշտության դեպքում ներգրավվել ուսման ծրագրերի, ներառյալ անհատականացված կրթական ծրագրերի մշակմանը և իրականացմանը: Ընդ որում՝ կարևոր է նաև այն դիտարկումը, որ երեխաների ներկայացուցիչները կարող են նշանակալից դեր ունենալ՝ երեխաներին աջակցություն ցուցաբերելու հարցում մանկավարժներին օժանդակելու գործում, սակայն նրանց ներգրավվումը նշված գործընթացում չի կարող նախապայման լինել երեխայի՝ ուսումնական հաստատություն ընդունվելու համար:

Հատուկ պետք է ընդգծել նաև, որ հաշմանդամություն ունեցող երեխաների՝ ուսումնական հաստատություններ չհաճախելը պայմանավորված է նախ միջավայրային, այդ թվում՝ տրանսպորտային միջոցների անմատչելիությամբ, և երկրորդ՝ առկա է շենքային պայմանների և ուսումնական նյութերի և ծրագրերի անմատչելիության խնդիր:

10.1 Նախադպրոցական կրթություն

Նախադպրոցական ոլորտի համընդհանուր ներառական կրթության ապահովումը երեխայի ամենավաղ տարիքից ունի կարևոր նշանակություն նրա՝ հասարակության մեջ ներառվելու, հնարավոր բժշկական միջամտություններն արդյունավետ իրականացնելու և երեխայի տարբեր ունակություններ բացահայտելու ձևավորելու, զարգացնելու գործընթացում: Համընդհանուր ներառական կրթության ապահովման համար անհրաժեշտ է բոլոր կրթական հաստատությունների շենքային պայմանները և միջավայրային մատչելիությունը հարմարեցնել յուրաքանչյուր երեխայի կարիքներին: Նախադպրոցական հաստատությունների մատչելի չլինելը, ըստ էության, հիմք է դնում հաշմանդամություն ունեցող երեխաների՝ դեռևս վաղ տարիքից հասարակությունից մեկուսանալուն: Նման իրավիճակում նախադպրոցական կրթության իրացումը գործնականում դառնում է խնդրահարույց՝ թեև նախադպրոցական համընդհանուր ներառական կրթություն ստանալու իրավունքը երաշխավորված է օրենքով: Այս հարցում Պաշտպանը վերահաստատում է իր այն դիրքորոշումը, որ համընդհանուր ներառական կրթության իրավունքի իրացման լիարժեք ապահովումը սկսվում է նախադպրոցական հաստատությունների շենքային պայմանների և միջավայրային

---

¹⁰¹⁷ Տե՛ս Կոմիտեի Ընդհանուր մեկնաբանություններ թիվ 4 (2016)-ը ներառական կրթության իրավունքների վերաբերյալ, հասանելի է <https://digitallibrary.un.org/record/1313836?ln=en> հղումով:

մատչելիությունից: Նման մոտեցումը բխում է ինչպես Կոնվենցիայի, այնպես էլ «Երեխայի իրավունքների մասին» ՄԱԿ-ի կոնվենցիայի պահանջներից:

2020 թվականի մայիսի 6-ին Ազգային Ժողովն ընդունեց «Նախադպրոցական կրթության մասին» օրենքում փոփոխություն կատարելու մասին ՀՀ օրենքը: Ողջունելի է այն, որ ի կատարումն Կոնվենցիայի պահանջների, «Նախադպրոցական կրթության մասին» օրենքով հռչակվում և երաշխավորվում է նախադպրոցական կրթության բնագավառի ներառականությունը, մատչելիությունը, հասանելիությունն ու որակը՝ որպես յուրաքանչյուր երեխայի կրթության իրավունքի ապահովման, զարգացման ու դաստիարակության, անվտանգ միջավայրի ստեղծման, կյանքի, առողջության պահպանման և ամրապնդման կարևոր երաշխիք¹⁰¹⁸: Ավելին, նույն օրենքի համաձայն՝ ոլորտային պետական քաղաքականության սկզբունքներ են սահմանված՝ ուսուցման և խնամքի հավասար հնարավորությունները, մատչելիությունը, հասանելիությունը, ներառականությունը և համապատասխանությունը երեխայի զարգացման տարիքային և անհատական առանձնահատկություններին, ինչպես նաև նախադպրոցական ուսումնական հաստատություններում երեխայի մտավոր, հոգեկան, ֆիզիկական և սոցիալական զարգացման ձեռքբերումների արժևորմանն ու անհատականության բացահայտմանն ուղղված երեխայակենտրոն, ներառական և զարգացնող միջավայրի ապահովման առաջնայնությունը: Այս սկզբունքների գործնական կիրառմամբ է, որ հնարավոր է հասնել նախադպրոցական կրթության նպատակներին, այդ թվում՝ որակյալ նախադպրոցական կրթություն տրամադրելու հավասար հնարավորությունների, ներառականության և մատչելիության ապահովումը ողջամիտ հարմարեցումների միջոցով¹⁰¹⁹:

Չնայած վերոնշյալ օրենսդրական փոփոխություններին, այնուամենայնիվ, Պաշտպանի աշխատակազմի մշտադիտարկումները վկայում են, որ 2020 թվականի ընթացքում նախադպրոցական կրթության մատչելիության հարցը շարունակում է մնալ չլուծված: Այսպես, ի պատասխան Պաշտպանի հարցումներին, Հայաստանի Հանրապետության տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարության տրամադրած տեղեկությունների համաձայն՝ Հայաստանի ոչ բոլոր մարզերում են 2020 թվականի ընթացքում իրականացվել նախադպրոցական ուսումնական հաստատությունների՝ հաշմանդամություն ունեցող երեխաների կարիքներին համապատասխանող հարմարեցումներ: Այսպես, 2020 թվականին միայն Իջևանի թիվ 1 մանկապարտեզում են սանհանգույցները հարմարեցվել հաշմանդամություն ունեցող անձանց կարիքներին:

Գեղարքունիքի մարզի թվով 51 մանկապարտեզից 17-ի գլխավոր մուտքերում, թեև առկա են թեքահարթակներ, այնուամենայնիվ, այդ մանկապարտեզների շենքերում բացակայում են

¹⁰¹⁸ Տե՛ս «Նախադպրոցական կրթության մասին» ՀՀ օրենքի 4-րդ հոդվածը (խմբ. 2020 թվականի մայիսի 6-ի ՀՕ-267-Ն), հասանելի է <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=142616> հղումով

¹⁰¹⁹ Տե՛ս «Նախադպրոցական կրթության մասին» ՀՀ Օրենքի 5-րդ հոդվածը:

հաշմանդամություն ունեցող երեխաների ազատ տեղաշարժի համար նախատեսված հարմարեցումները:

Տրամադրված տեղեկությունների համաձայն՝ ՀՀ Սյունիքի մարզի Մեղրի համայնքի նախադպրոցական ուսումնական հաստատությունների մատչելիության ապահովման նպատակով կառուցվել են թեքահարթակներ: Համայնքում գործում են երկու մանկապարտեզ՝ իրենց մասնաճյուղերով, որտեղ սանհանգույցները հնարավորինս հարմարեցված են հաշմանդամություն ունեցող երեխաների կարիքներին: «Մեղրի համայնքի մանկապարտեզ» ՀՈԱԿ-ը հիմնանորոգվում է, Լեհվազ բնակավայրում կառուցվում է նոր մանկապարտեզ: Նորակառույց մանկապարտեզներում սանհանգույցները կկառուցվեն հաշմանդամ երեխաների կարիքներին համապատասխան: Հանրակրթական և նախադպրոցական ուսումնական հաստատության սանհանգույց չի հարմարեցվել հաշմանդամություն ունեցող անձանց կարիքներին:

ՀՀ Կոտայքի մարզում առկա է թվով 15 նախադպրոցական ուսումնական հաստատություն, որոնցից մասամբ հարմարեցված են 10-ը, իսկ 2020 թվականի ընթացքում մարզային ենթակայությամբ գործող թվով 6 մանկապարտեզներում կատարվել են շինարարական աշխատանքներ՝ սանհանգույցները հաշմանդամություն ունեցող անձանց կարիքներին հարմարեցնելու ուղղությամբ:

ՀՀ Լոռու մարզի համայնքային ենթակայությամբ գործող 10 նախադպրոցական ուսումնական հաստատություն հարմարեցված է հաշմանդամություն ունեցող անձանց կարիքներին (որոշ դեպքերում՝ մասնակի), իսկ 2020 թվականի ընթացքում սանհանգույցները հաշմանդամություն ունեցող անձանց հարմարեցնելու ուղղությամբ շինարարական աշխատանքներ են տարվել համայնքային ենթակայությամբ գործող թվով 31020 նախադպրոցական ուսումնական հաստատություններում:

2020 թվականի ընթացքում սուբվենցիոն ծրագրերի շրջանակներում ՀՀ Շիրակի մարզի թվով 8 համայնքներում նախատեսվել են մանկապարտեզների կառուցման և վերանորոգման աշխատանքներ, որոնք հարցումների վերաբերյալ նախարարության կողմից տեղեկատվություն տրամադրելու օրվա՝ 2021 թվականի փետրվարի 3-ի դրությամբ, ընթացքի մեջ են:

Պաշտպանի հարցումներին ի պատասխան՝ Երևանի քաղաքապետարանը պարզաբանել է, որ Երևանում թվով 5 նախադպրոցական ուսումնական հաստատությունների մուտքերի մոտ կառուցվել են թեքահարթակներ: Պարզաբանվել է նաև, որ մանկապարտեզներում համապատասխան հարմարեցումներով սանհանգույցներ չեն տեղադրվել, քանի որ հենաշարժողական խնդիրներ ունեցող երեխաներ չեն հաճախում մանկապարտեզներ,

¹⁰²⁰ Վանաձորի թիվ 10, Ախթալայի թիվ 1, Ճոճկանի մանկապարտեզներ

բացառությամբ թիվ 92 մանկապարտեզը¹⁰²¹, որտեղ սանհանգույցները հարմարեցված են հաշմանդամություն ունեցող երեխաների կարիքներին:

Կարևորելով 2020 թվականի ընթացքում ՀՀ մարզերում գործող նախադպրոցական ուսումնական հաստատությունների մատչելիության ապահովման ուղղությամբ ձեռնարկված որոշ քայլերը՝ Պաշտպանն արձանագրում է, որ խնդրի կարգավորման նպատակով բացակայում է պետական միասնական պրակտիկա և մոտեցում: Այս մասին է վկայում պետական տարբեր իրավասու մարմինների կողմից տրամադրված տեղեկությունների և ներկայացված պարզաբանումների, 2020 թվականի ընթացքում նախադպրոցական ուսումնական հաստատությունների մատչելիության ապահովման ուղղությամբ աշխատանքներ չկատարելու՝ տարաբնույթ պատճառաբանությունների ներկայացումը: Նշվածը խնդրահարույց է նաև այնքանով, որ արդյունքում կարող են լինել հաշմանդամություն ունեցող երեխաների իրավունքների ոչ իրավաչափ սահմանափակումներ, ներառական հասարակության ձևավորման և զարգացման խոչընդոտներ:

Այս կապակցությամբ Պաշտպանը հատուկ շեշտադրում է, որ հաստատության մատչելիությունը միայն թեքահարթակի առկայությունը չէ, այլ ներառում է պայմանների, հնարավորությունների, միջավայրերին մատչելիությունը, այդ թվում՝ ֆիզիկական և հոգեբանական: Ուստի, նշված պատճառաբանությունը (մանկապարտեզներում համապատասխան հարմարեցումներով սանհանգույցներ չեն տեղադրվել, քանի որ հենաշարժողական խնդիրներ ունեցող երեխաներ չեն հաճախում մանկապարտեզներ) բացարձակ անընդունելի և թույլատրելի չէ հաշմանդամություն ունեցող երեխաների իրավունքների պաշտպանության տեսանկյունից: Նախ, նախադպրոցական կրթությունը, թեև օրենսդրորեն պարտադիր չէ, սակայն որպես երեխայի իրավունք երաշխավորված է թե՛ ներպետական օրենսդրությամբ, թե՛ Հայաստանի կողմից վավերացված միջազգային փաստաթղթերով: Ուստի նման մոտեցումն ուղղակիորեն հակասում է «Նախադպրոցական կրթության մասին» օրենքի պահանջներին, որոնցով հռչակվում և երաշխավորվում է նախադպրոցական կրթության բնագավառի ներառականությունը, մատչելիությունը, հասանելիությունն ու որակը: Ավելին՝ պետության նախադպրոցական կրթության իրավունքի ապահովման պոզիտիվ պարտավորության կատարումը չի կարող պայմանավորված լինել երեխայի իրավունքը գործնականում իրացված չլինելու հանգամանքով:

Ուստի, ակնհայտ է, որ միայն թեքահարթակի կառուցումը դեռևս բավարար պայման չէ, հենաշարժողական խնդիր ունեցող երեխաների՝ մանկապարտեզ հաճախելը խթանելու համար: Մինչդեռ, նախադպրոցական ուսումնական հաստատությունները կարևորագույն

¹⁰²¹ Համաձայն ներկայացված պաշտոնական պարզաբանումների՝ Երևանի քաղաքապետարանի ենթակայությամբ 2020 թվականի դեկտեմբերի 31-ի դրությամբ գործում են 161 նախադպրոցական ուսումնական հաստատություն:

դեր ու նշանակություն ունեն երեխայի սոցիալական ինտեգրման, ինչպես նաև հետագայում հանրակրթական կրթության իրացումն ավելի դյուրին դարձնելու հարցում:

Խնդիրը համակարգային բնույթի է նաև այն պատճառով, որ հաշմանդամություն ունեցող երեխաների նախադպրոցական կրթության իրավունքի փաստացի իրացման խոչընդոտ է նաև ուսումնական հաստատության շենքային, այդ թվում՝ սանհանգույցների, խմբասենյակների, տարածքի ոչ մատչելի լինելը: Ավելին՝ առկա են դեպքերը, երբ երեխայի օրինական ներկայացուցիչների՝ իրենց հաշմանդամություն ունեցող երեխաների իրավունքը նախադպրոցական ուսումնական հաստատությունում իրացնելու փոխարեն նախընտրում են օգտվել վերականգնողական կամ զարգացման կենտրոնների կողմից մատուցվող (որոնք մեծ մասամբ վճարովի են) ծառայությունների միջոցով: Նման մոտեցումը պայմանավորված է նաև այն հանգամանքով, որ նման կենտրոնների պայմաններն ու ծառայություններ, թեև ոչ բավարար լինելուն, այնուամենայնիվ, ավելի հասցեական են և առավել հարմարեցված են հաշմանդամություն ունեցող երեխաների կարիքներին: Ավելին, ըստ ծնողների, նախադպրոցական հաստատություններ ընդունելուց առաջ հաշմանդամություն ունեցող երեխաների կարիքների և զարգացման հնարավորությունների արդյունավետ գնահատում չի իրականացվում: Այս մասին են վկայում ինչպես Պաշտպանի աշխատակազմի մշտադիտարկումների, հաշմանդամություն ունեցող երեխաների ծնողների հետ Պաշտպանի քննարկումների արդյունքները, այնպես էլ հասարակական կազմակերպությունների ներկայացրած տեղեկությունները:

Խնդրի կապակցությամբ Պաշտպանը, ողջունելով և կարևորելով նմանատիպ կենտրոնների առկայությունը, արձանագրում է, որ վերականգնողական կամ զարգացման կենտրոններն ունեն իրենց դերը և նշանակությունը երեխայի զարգացմանը և սոցիալական ինտեգրման հարցում, սակայն չեն կարող ամբողջությամբ փոխարինել նախադպրոցական ուսումնական հաստատություններին:

«Ճ մարդու իրավունքների պաշտպանն ինչպես նախորդ, այնպես էլ 2019 թվականի տարեկան հաղորդմամբ¹⁰²² բազմիցս բարձրացրել է նաև հաշմանդամություն ունեցող և/կամ կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող երեխայի՝ նախադպրոցական ուսումնական հաստատություն ընդունվելու և վերջինիս ուսուցման կազմակերպման գործընթացների կարգավորման հարցը: Խնդիրը ստացել է առավել հրատապ լուծման անհրաժեշտություն, հատկապես՝ նոր կորոնավիրուսային համավարակի տարածման կանխարգելման նպատակով առկա սահմանափակումների պայմաններում¹⁰²³: «Կրթության,

¹⁰²² Տե՛ս 2019 թվականի ընթացքում «Ճ մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին տարեկան հաղորդումը: Հասանելի է <https://www.ombuds.am/images/files/15b2661f76d10eb07746d7d4d4dec84f.pdf> հղումով:

¹⁰²³ Առավել մանրամասն տե՛ս սույն բաժնի «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների պաշտպանությունը նոր կորոնավիրուսային համավարակի պայմաններում» գլխում:

գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարության կողմից տրամադրած տեղեկությունների համաձայն՝ 2020 թվականին մշակվել է նախադպրոցական հաստատություններ սաների ընդունելության կարգը, որն ուժի մեջ կմտնի 2021-2022 ուսումնական տարում: Մինչդեռ 2021 թվականի մարտի 12-ի դրությամբ՝ ՀՀ կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարության կողմից տրամադրված պարզաբանման համաձայն՝ նախադպրոցական հաստատություններ սաների ընդունելության կարգը դեռևս մշակման փուլում է, այն ներկայացված չէ հանրային քննարկման:

Այսպիսով, Մարդու իրավունքների պաշտպանի կողմից բարձրացված խնդիրը 2020 թվականի դեկտեմբերի 31-ի դրությամբ շարունակում է մնալ արդիական և պահանջում է հրատապ լուծում:

Ուստի, հաշվի առնելով վերոգրյալը, անհրաժեշտ է՝

1. ֆինանսական միջոցներ հատկացնել բոլոր նախադպրոցական ուսումնական հաստատություններին հաշմանդամություն ունեցող երեխաներին դրանք մարչելի դարձնելու համար.

2. մշակել և ներդնել ողջամիտ հարմարեցումների նվազագույն չափորոշիչներ բոլոր նախադպրոցական ուսումնական հաստատությունների ֆիզիկական մարչելիությունը ապահովելու համար՝ ի կատարումն ՀՀ Սահմանադրությամբ և «Նախադպրոցական կրթության մասին» օրենքով հաստատված երաշխիքների.

3. ծնողների, երեխաների շրջանում կազմակերպել ներառական կրթության վերաբերյալ իրազեկման աշխատանքներ՝ դրանց ներգրավելով մասնագիտական անձնակազմերին.

4. նախադպրոցական ուսումնական հաստատությունների մասնագիտական և մանկավարժական անձնակազմի համար կազմակերպող պարբերաբար վերապատրաստումների մշակման և իրականացման գործընթացներում ապահովել ծնողների, երեխաների ակտիվ մասնակցությունը՝ հնարավորություն փախելով ձեռք բերվող անհրաժեշտ հմտությունները համապատասխանեցնել կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող երեխաների կարիքներին.

5. հաշմանդամություն ունեցող երեխաների նախադպրոցական կրթության կարիքների և զարգացման հնարավորությունների գնահատման գործընթացում խթանել և ապահովել ծնողների ակտիվ մասնակցությունը:

10.2 Հանրակրթություն

Պաշտպանն իր տարեկան հաղորդումներում տարիներ շարունակ բարձրաձայնել է նաև հանրակրթության ոլորտում ներառական կրթության ապահովման հարցը՝ ներկայացնելով ոլորտի համակարգային խնդիրները և դրանց լուծման վերաբերյալ անհրաժեշտ առաջարկները: Պաշտպանն արձանագրում է, որ 2020 թվականի ընթացքում ոլորտային,

համակարգային մի շարք խնդիրներ կապված հանրակրթության ոլորտում հաշմանդամություն ունեցող երեխայի իրավունքների իրացման հետ շարունակում են դեռևս չլուծված մնալ:

Այսպես, «Հանրակրթության մասին» ՀՀ օրենքի համաձայն՝ «Հայաստանի Հանրապետությունը համընդհանուր ներառական կրթությունը հռչակում է որպես յուրաքանչյուր երեխայի կրթության իրավունքի ապահովման երաշխիք: Ներառական կրթության քաղաքականությունը նպատակաուղղված է յուրաքանչյուր երեխայի կրթության մատչելիության, հավասար մասնակցության հնարավորության և որակի ապահովմանը:» Ընդ որում՝ նույն օրենքի համաձայն՝ «ներառական կրթությունը յուրաքանչյուր երեխայի համար, այդ թվում՝ կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող, զարգացման առանձնահատկություններին համապատասխան, անհրաժեշտ պայմանների և հարմարեցված միջավայրի ապահովման միջոցով կրթական գործընթացին առավելագույն մասնակցության և հանրակրթության պետական չափորոշիչով սահմանված արդյունքի ապահովումն» է: Այս մոտեցումը բխում է նաև Կոնվենցիայի պահանջներից և համահունչ է միջազգային սկզբունքներին:

ՀՀ կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարության ներկայացրած տեղեկությունների համաձայն՝ 2020 թվականին համընդհանուր ներառական կրթության են անցում կատարել ՀՀ Գեղարքունիքի և Կոտայքի մարզերը: Հայաստանի Հանրապետության կառավարության՝ 18 հունիսի 2020 թվականի թիվ 979-Ա որոշմամբ՝ «ՀՀ Գեղարքունիքի մարզի Գավառի թիվ 1 հատուկ դպրոց» ՊՈԱԿ-ը վերանվանվել է «Գեղարքունիքի տարածքային մանկավարժահոգեբանական աջակցության կենտրոն» ՊՈԱԿ-ի, իսկ թիվ 1007-Ա որոշմամբ՝ «Աբովյանի մտավոր թերզարգացում ունեցող երեխաների թիվ 1 հատուկ (օժանդակ) դպրոց» պետական ոչ առևտրային կազմակերպությունը վերանվանել է «Կոտայքի տարածքային մանկավարժահոգեբանական աջակցության կենտրոն» ՊՈԱԿ-ի: Նշված հատուկ դպրոցներում սովորող բոլոր՝ ընդհանուր թվով 86 աշակերտները տեղափոխվել են հանրակրթական դպրոցներ՝ Գավառի հատուկ դպրոցից 57 աշակերտ, Աբովյանի հատուկ դպրոցից՝ 29-ը աշակերտ: 2020/2021 ուսումնական տարում, ըստ դպրոցներից հավաքագրված տեղեկատվության, ՀՀ հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում հաշվառված են եղել 1703 հաշմանդամություն ունեցող և 8310 կրթության առանձնահատուկ պայմանի կարիք ունեցող աշակերտներ:

Կարևորելով վերոգրյալ քայլերը՝ Պաշտպանն արձանագրում է, որ համընդհանուր ներառական կրթության հռչակմամբ երաշխավորվում է նաև յուրաքանչյուր երեխայի՝ ազատ ընտրությամբ ցանկացած հանրակրթական ուսումնական հաստատությունում կրթության իրավունքի իրացումը: Մինչդեռ, Պաշտպանի աշխատակազմի մշտադիտարկումները, ստացված բողոքների ուսումնասիրությունը, ինչպես նաև Պաշտպանին առընթեր հասարակական Խորհրդի անդամների ներկայացրած դիտարկումները վկայում են, որ գործնականում այս իրավունքի իրացումն ապահովող գործուն մեխանիզմներ, իրական

հնարավորություններ առկա չեն: Խնդիրն այն է, որ ««Հանրակրթության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքում լրացումներ և փոփոխություններ կատարելու մասին» 2014 թվականի դեկտեմբերի 1-ի ՀՕ-200-Ն ՀՀ օրենքով համընդհանուր ներառական կրթության համակարգի ներդրումը հանրապետությունում նախատեսվում է իրականացնել մինչև 2025 թվականի օգոստոսի 1-ը՝ համաձայն Հայաստանի Հանրապետության կառավարության հաստատած գործողությունների պլանի և ժամանակացույցի: Մինչդեռ գործող իրավակարգավորումները չեն նախատեսում մեխանիզմներ, թե ինչ միջոցներով, ինչ ընթացակարգով և ինչ քայլերի արդյունքում է երաշխավորվելու հաշմանդամություն ունեցող երեխայի կրթության իրավունքի իրացումն այն դեպքում, երբ երեխայի օրինական ներկայացուցչը ցանկություն է հայտնել իր երեխային ընդունելու այնպիսի հանրակրթական հաստատություն, որը տվյալ պահին հարմարեցված չէ երեխայի կարիքներին: Ավելին, տվյալ տարվա ընթացքում կառավարության հաստատած գործողությունների պլանի և ժամանակացույցի համաձայն չի էլ նախատեսվում այդ հաստատության համապատասխան հարմարեցումների իրականացումը: Այս դեպքում երեխայի՝ օրինական ներկայացուցչի համաձայնությամբ՝ ուսումնական հաստատություն ընտրելու իրավունքը դառնում է ձևական, քանի որ պետությունը չի ապահովում դրա իրացման համար անհրաժեշտ հնարավորություններն ու պայմանները: Այս մասին են վկայում Պաշտպանի մասնակցությամբ աշխատանքային քննարկումներում հաշմանդամություն ունեցող երեխաների ծնողների դիտարկումները, ինչպես նաև խորհրդի անդամների ներկայացրած տեղեկությունները:

Այս առնչությամբ միջազգային փորձի ուսումնասիրությունը վկայում է, որ համընդհանուր ներառական կրթության ներդրման անցումային ժամանակաշրջանում, պետությունների կողմից նախատեսվում են նաև հատուկ ընթացակարգեր և մեխանիզմներ, որոնք երեխայի օրինական ներկայացուցչի դիմումի առկայության դեպքում վերջինիս ընտրած ուսումնական հաստատությունում ապահովում են նվազագույն ողջամիտ հարմարեցումները՝ մինչև տվյալ հաստատությունում լիարժեք, ամբողջական ներառական կրթության ներդրումը: Այս մոտեցումը համահունչ է նաև Կոնվենցիայի պահանջներին և Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի դիրքորոշումներին:

Ի պատասխան Պաշտպանի հարցումներին՝ ՀՀ տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարության կողմից տրամադրված տեղեկատվության համաձայն՝ 2020 թվականի ընթացքում կատարվել են շինարարական աշխատանքներ հանրապետության մի շարք հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում: Օրինակ՝ ՀՀ Արարատի մարզի Զորակ համայնքի դպրոցում և ՀՀ Արմավիրի մարզի թվով 6 հանրակրթական ուսումնական հաստատությունում աշխատանքներ են իրականացվել դրանց սանհանգույցները հաշմանդամություն ունեցող անձանց կարիքներին հարմարեցնելու ուղղությամբ:

ՀՀ Արագածոտնի մարզպետարանի ենթակայությամբ գործող 25 հանրակրթական ուսումնական հաստատությունների 12 սանհանգույցներ և ՀՀ Գեղարքունիքի մարզի 5 դպրոցի սանհանգույցներ հարմարեցվել են հաշմանդամություն ունեցող անձանց կարիքներին:

ՀՀ Լոռու մարզային ենթակայության թվով 6 և Կոտայքի մարզի թվով 10 նախադպրոցական հաստատությունների սանհանգույցներ հարմարեցվել են հաշմանդամություն ունեցող անձանց կարիքներին:

ՀՀ Լոռու, Շիրակի, Տավուշի, Սյունիքի և Վայոց Ձորի մարզերում հանրակրթական ուսումնական հաստատությունների սանհանգույցները հաշմանդամություն ունեցող անձանց կարիքներին հարմարեցնելու ուղղությամբ 2020 թվականի ընթացքում շինարարական աշխատանքներ չեն իրականացվել:

ՀՀ Արմավիրի մարզի 79 հանրակրթական հաստատություններ հարմարեցված են հաշմանդամություն ունեցող անձանց մուտքի և դրանցում ազատ տեղաշարժի համար: Գեղարքունիքի մարզի 36 հանրակրթական ուսումնական հաստատությունների գլխավոր մուտքի մոտ հաշմանդամություն ունեցող երեխաների համար առկա են մուտքի և ելքի թեքահարթակներ:

Կոտայքի մարզի մարզային ենթակայության 89-ը հանրակրթական դպրոցներից 34-ը հարմարեցված է հաշմանդամություն ունեցող անձանց կարիքներին:

Վայոց ձորի մարզի 45 հանրակրթական դպրոցներից ներառական կրթություն է իրականացվում 9 դպրոցում, որտեղ ընդգրկված է կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող 126 երեխա: Ըստ տրամադրած տեղեկությունների՝ սաների համար ստեղծված են անհրաժեշտ պայմաններ՝ լիարժեք կրթություն ստանալու համար: Միաժամանակ խնդրահարույց է այն, որ համընդհանուր ներառական կրթության համատեքստում շահագործվող դպրոցական շենքերում հաշմանդամություն ունեցող անձանց կարիքներին հարմարեցնելու համար աշխատանքներ չեն իրականացվել: 2020 թվականին մարզի ուսումնական հաստատությունների սանհանգույցները հաշմանդամություն ունեցող անձանց հարմարեցնելու ուղղությամբ աշխատանքներ չեն իրականացվել: 2020 թվականին մարզի նախադպրոցական ուսումնական հաստատություններում հաշմանդամություն ունեցող երեխաներ չեն հաճախել:

Երևանի քաղաքապետարանի տրամադրած տեղեկությունների համաձայն՝ Երևանի ենթակայության շուրջ 100 դպրոցներում իրականացվել են հաշմանդամություն ունեցող անձանց կարիքներին համապատասխան հարմարեցման աշխատանքներ, մասնավորապես՝ դպրոցներն ապահովվել են մուտքի թեքահարթակներով, հարմարեցվել են 89 դասասենյակներ, երկու դպրոցում առկա է վերելակ, իսկ 60 դպրոցների սանհանգույցները հարմարեցված են հաշմանդամություն ունեցող անձանց կարիքներին:

Այսպիսով, Պաշտպանն արձանագրում է, որ 2020 թվականի ընթացքում իրականացվել են մասնակի աշխատանքներ հանրակրթական ուսումնական հաստատությունների ֆիզիկական

մատչելիության ապահովման աշխատանքները, սակայն դրանք հիմնականում դրսևորվել են թեքահարթակների կառուցմամբ, ինչը բավարար չէ հանրակրթության լիարժեք մատչելիության տեսանկյունից: Ավելին, թեև կարևոր են 2020 թվականի ընթացքում հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում ֆիզիկական մատչելիության ապահովման նպատակով կատարված աշխատանքները, այնուամենայնիվ, խնդրահարույց է այն, որ դրանք չեն ներառել նաև տեսողության կամ լսողության խնդիրներ ունեցող երեխաների կարիքներին համապատասխան հարմարեցումները: Նման հարմարեցումների բացակայությունը իրական խոչընդոտներ է ստեղծում այս երեխաների կրթության իրավունքի արդյունավետ իրացման համար, իսկ որոշ դեպքերում՝ նրանք առհասարակ դուրս են մնում կրթությունից:

Այս կապակցությամբ միջազգային լավագույն փորձը նախատեսում է ուսումնական հաստատություններում հատուկ գծանշումներով, լուսային և ձայնային հարմարեցումներով կահավորումների կիրառումը, ինչպես նաև լսողության խնդիրներ ունեցող սովորողների համար ձայնային ուժեղացուցիչների, բարձրախոսների, աուդիոսարքավորումների կիրառումը¹⁰²⁴ որպես կրթության մատչելիության ապահովման միջոցներ¹⁰²⁵:

Այսպիսով, ինչպես նախադպրոցական ուսումնական հաստատություններում, այնպես էլ հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում 2020 թվականի ընթացքում շարունակում է համակարգային բնույթի մնալ այս հաստատությունների ֆիզիկական և միջավայրային մատչելիության հարցը, այդ թվում՝ հաստատությունների աշխատակիցների, մանկավարժների, բազմամասնագիտական թիմերի վերապատրաստումների, անհրաժեշտ ուսումնաօժանդակ պարագաների և ծրագրերի ոչ բավարար լինելը, հատկապես՝ գյուղական համայնքներում: Նշվածը խնդրահարույց է հատկապես այնքանով, որ ուսումնական հաստատությունների ֆիզիկական միջավայրի մատչելիության ապահովման նպատակով իրականացվող հարմարեցումները հիմնականում դրսևորվում են մուտքային թեքահարթակների կառուցմամբ: Ընդ որում՝ Պաշտպանի աշխատակազմի մշտադիտարկումներն ու հասարակական կազմակերպությունների հայտնած տեղեկությունները փաստում են, որ կառուցվող թեքահարթակներն էլ ոչ միշտ են համապատասխանում գործող իրավակարգավորումներով սահմանված շինարարական նորմերին: Ավելին, գործնականում հիմնականում չի ապահովվում մատչելիության շինարարական նորմերի պահանջները, որոնք ամրագրում են, որ դպրոցի դռներից, սանդուղքներից և թեքահարթակներից առաջ պետք է առկա լինի ակոսավոր կամ հակադրական գույներով նախազգուշացնող մակերևույթ:

¹⁰²⁴ Տե՛ս միջազգային չափորոշիչներին համապատասխան նվազագույն պահանջների օրինակ, հասանելի է <https://bit.ly/3u4EOv3> հղումով:

¹⁰²⁵ Տե՛ս Ֆրասիայի փորձը, հասանելի է <https://bit.ly/2PDuBHa> հղումով:

Միջավայրային և ֆիզիկական մատչելիության խնդիրներից բացի, 2020 թվականի ընթացքում շարունակում է չլուծված մնալ հանրակրթական դպրոցներում դասագրքերի, ծրագրերի մատչելիության հարցը:

ՀՀ կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարության կողմից տրամադրված տեղեկությունների համաձայն՝ ՀՀ հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում սովորող և լսողական ու տեսողական խնդիրներ ունեցող բոլոր երեխաներին, ըստ իրենց անհատական ուսուցման պլանի, 2020 թվականի ընթացքում տրամադրվել են բրայլյան տետրեր և խոսող գրքեր: ՀՀ բոլոր հատուկ դպրոցները ապահովված են հատուկ հարմարեցված դասագրքերով և բրայլյան տետրերով:

Վերոգրյալի հաշվառմամբ, անհրաժեշտ է արձանագրել, որ Պաշտպանի աշխատակազմի մշտադիտարկման ընթացքում տարբեր ուսումնական հաստատությունների, այդ թվում՝ հատուկ դպրոցների աշխատակիցների և տնօրենների, ինչպես նաև երեխաների ներկայացուցիչների կողմից ստացվել են ահազանգեր և տեղեկություններ այն մասին, որ տրամադրված դասագրքերի, տետրերի քանակը բավարար չեն երեխաների իրական կարիքներին: Դասագրքերի, ուսումնաօժանդակ պարագաների մատչելիության խնդիրն առկա է հատկապես հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում, այն դեպքերում, երբ երեխան հատուկ դպրոցից տեղափոխվում է հանրակրթական դպրոց: Ընդ որում՝ պետք է նշել, որ դասագրքերի ֆիզիկական առկայությունը դեռևս չի վկայում դրանց՝ կրթական ծրագրին համապատասխանության մասին, որի արդյունքում, դասագրքերի մատչելիության խնդիր շարունակում է մնալ արդիական:

2020 թվականի ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրվել են բողոքներ՝ ուղղված հանրակրթական դպրոցների ծրագրային ապահովման խնդրին: Դրանց ուսումնասիրության արդյունքում պարզվել է, որ խնդիր է առաջանում հատկապես այն դեպքերում, երբ հատուկ դպրոցի սաները, տեղափոխվելով հանրակրթական դպրոց, իրենց կրթությունը շարունակում են ստանալ այդ դպրոցի ուսումնական ծրագրի շրջանակներում: Մինչդեռ, դրանցում ներառված են այնպիսի առարկաներ, որոնք ներառված չեն հատուկ դպրոցի համար մշակված ուսումնական ծրագրերում (օրինակ՝ քիմիա, ֆիզիկա և այլն): Այս հարցում երեխայի կարիքները, զարգացման հնարավորությունները հաշվի առնված չեն: Արդյունքում, տվյալ դեպքում հաշմանդամություն ունեցող երեխաների կրթության իրավունքի իրացման ապահովումը, ըստ էության, անհնար է դառնում կրթական առանձնահատուկ պայմանների, այդ թվում՝ համապատասխան ծրագրի բացակայության դեպքում՝ խոչընդոտներ ստեղծելով նաև սոցիալական լիարժեք ինտեգրման համար:

Նշված խնդիր բողոք ներկայացրած անձանց, ինչպես նաև Պաշտպանի կողմից ներկայացվել է ՀՀ կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարություն, սակայն այս ուղղությամբ գործուն քայլեր չեն իրականացվել:

Արդյունքում, չլուծված է մնացել մտավոր և հոգեկան առողջության խնդիրներ ունեցող երեխաների կրթության շարունակականության հարցը, որի պայմաններում կրթության իրավունքի իրացման հնարավորությունը սահմանափակվում է նախադպրոցական և միջնակարգ կրթությամբ:

Հարկ է նշել նաև, որ ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի կողմից բազմիցս բարձրացվել է երեխայի անհատական ուսուցման պլանը՝ գործնականում ուսուցիչների կողմից կազմելու խնդիրը, որը շարունակում է մնալ չլուծված: Մասնավորապես, ՀՀ կրթության և գիտության նախարարի 2017 թվականի «Կրթության կազմակերպման մանկավարժահոգեբանական աջակցության ծառայությունների տրամադրման կարգը հաստատելու մասին» N 370-Ն հրամանից բխում է, որ երեխայի անհատական ուսուցման պլանի մշակումը պետք է իրականացվի մանկավարժահոգեբանական աջակցության ծառայության խմբի կողմից: Աջակցության խմբում ներգրավված են տարբեր մասնագետներ, ովքեր բազմակողմանի ուսումնասիրության և գնահատման արդյունքում կազմում են երեխայի կարիքներին համապատասխան անհատական ուսուցման պլան: Կարևորելով բազմամասնագիտական թիմի՝ գործընթացում ներգրավումն երեխայի կրթության իրավունքի իրացման հնարավորությունների հարցում, անհրաժեշտ է փաստել, որ ինչպես նախկինում, այնպես էլ 2020 թվականի ընթացքում ՀՀ-ում երեխայի անհատական ուսուցման պլանի մշակումն իրականացվում է միայն ուսուցչի կողմից, ինչը երեխայի իրական կարիքների ոչ լիարժեք գնահատմամբ ուսուցման պլանի մշակման պատճառով՝ կարող է առաջացնել երեխայի կրթության իրավունքի իրացման խոչընդոտներ:

Կարևորելով համընդհանուր ներառական կրթության անցումը՝ հարկ է նշել նաև, որ Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի մշտադիտարկումներով, ինչպես նաև Պաշտպանին առընթեր հասարակական խորհրդի նիստի ընթացքում խորհրդի անդամների կողմից ներկայացված տեղեկություններով արձանագրվել են մի շարք խնդիրներ՝ կապված 2020 թվականի ընթացքում ՀՀ կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարության կողմից մշակվել են մի շարք առարկաների հանրակրթական դպրոցի չափորոշիչների և ծրագրերի նախագծերի հետ: Օրինակ՝ «Ֆիզիկական կուլտուրա» ուսումնական առարկայի՝ 1-12 դասարանների ծրագրով նախատեսվում է, որ ֆիզիկական դաստիարակության ծրագրերի, դասագրքերի, մեթոդական ձեռնարկների, ուղեցույցների ստեղծման ժամանակ անհրաժեշտ է առաջնորդվել հետևյալ սկզբունքներով. ֆիզիկական կուլտուրա առարկայի ծրագրով առաջարկվող նյութը պետք է համապատասխանի սովորողների անհատական առանձնահատկություններին, լինի հետաքրքիր ու իրատեսական: Կարևորելով նշված սկզբունքները՝ մտահոգիչ է այն, որ գործնականում բավարար երաշխիքներ չկա, որ կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող երեխաները չեն թիրախավորվի:

Որպես խնդիր արձանագրվել է նաև այն, որ առարկայական չափորիչների մշակման, իսկ հետագայում նաև լրամշակման ընթացքում հաշվի չեն առնվել երեխաների, ծնողների, ոլորտի հասարակական կազմակերպությունների և մտահոգություններն ու դժգոհությունները: Այս մոտեցումը համահունչ չէ Հայաստանի Հանրապետության որդեգրած՝ ներառական կրթության մատչելիության պետական քաղաքականությանը, որով պետությունը պարտավորվելով ապահովել յուրաքանչյուր երեխայի կրթության մատչելիությունը, կրթության որակը և հավասար մասնակցության հնարավորությունը:

««Հանրակրթության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքում լրացումներ և փոփոխություններ կատարելու մասին» ՀՀ օրենքի 21-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ նույն օրենքն ուժի մեջ մտնելուց հետո՝ մինչև 2022 թվականի օգոստոսի 1-ը, Հայաստանի Հանրապետության պետական հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում ներդրվում են ուսուցչի օգնականի հաստիքներ, որոնց թիվը որոշվում է տվյալ դպրոցում սովորողների միջին տարեկան թվի 10 տոկոսի հաշվարկի հարաբերակցությամբ: Հետևաբար՝ անհրաժեշտ է, որ ուսուցչի օգնականների հաստիքների թիվը պայմանավորված լինի դպրոցում սովորողների թվով:

Համաձայն մարզպետարանների ներկայացրած տեղեկատվության՝ 2020թ. ներառական կրթության անցած ՀՀ Գեղարքունիքի և Կոտայքի մարզերում ներդրվել է համապատասխանաբար՝ 217.5 և 40 ուսուցչի օգնականի հաստիք:

ՀՀ կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարության ենթակայության հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում 2020 թվականի ընթացքում ավելացվել է ուսուցչի օգնականի և հատուկ մանկավարժի 29 դրույք (2019 թվականին ավելացվել էր ուսուցչի օգնականի և հատուկ մանկավարժի 68 դրույք):

Հաշվի առնելով, որ «Հանրակրթության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքով նախատեսվում է ուսումնական հաստատություններում ուսումնական գործընթացի՝ խմբային կամ անհատական ուսուցման եղանակով իրականացման հնարավորությունը, անհրաժեշտ է անդրադառնալ նաև գործնականում անհատական ուսուցման իրականացման հնարավոր ռիսկերին: Այսպես, Պաշտպանի ստացած ահազանգերի ուսումնասիրությունը վկայում է, որ լինում են դեպքեր, երբ անհատական ուսուցման հնարավորությունն օգտագործվում է ոչ թե երեխայի կարիքներից ելնելով, այլ ուսուցչի համար ընդհանուր դասապրոցեսն առավել կառավարելի և դյուրին դարձնելու համար, ինչը հանգեցնում է երեխայի՝ կրթական գործընթացից մեկուսացմանը: Այս խնդրի պատճառներից է նաև այն, որ կրթական գործընթացում բովանդակային և միջավայրային ներառականության ապահովման ամբողջ պարտավորությունը դրված է ուսուցչի վրա, իսկ ուսուցչի օգնականի հաստիքները, ինչպես բազմամասնագիտական թիմերը բավարար չեն առավել արդյունավետ գործընթաց ապահովելու համար:

Հատկանշական է նաև այն, որ համայնքում ինտեգրվելու տեսանկյունից մեծ կարևորություն ունի առանձնահատուկ կարիքներ ունեցող երեխաների հավասար ներգրավվումը կրթական գործընթացին, որը թույլ է տալիս երեխային ինտեգրվել հասարակության մեջ և ստանալ կրթություն հավասար պայմաններում: Այսպիսով, անհատական ուսուցման պլանավորման և իրականացման ընթացքում անհրաժեշտ է բացառել երեխայի՝ համընդհանուր կրթությունից դուրս մնալու հնարավորությունը՝ ապահովելով երեխայի զարգացման հնարավորություններին ու կարիքներին համապատասխան լրացուցիչ աջակցություն: Այս մոտեցումը նաև կնպաստի հաշմանդամություն կամ կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող երեխայի նկատմամբ խտրական, վատ վերաբերմունքի դրսևորումների նվազեցմանը:

Այսպիսով, հիմք ընդունելով ոլորտում առկա խնդիրները, անհրաժեշտ է ներառական կրթություն իրականացնող դպրոցներում իրականացնել շարունակական համակարգային միջոցառումներ՝

1. *դպրոցների ֆիզիկական և միջավայրային մատչելիություն ապահովելու նպատակով մինչև համընդհանուր ներառական կրթության ներդրման ավարտը մշակել և ներդնել ողջամիտ հարմարեցումների նվազագույն չափորոշիչներ բոլոր հանրակրթական ուսումնական հաստատությունների ֆիզիկական մատչելիությունն ապահովելու համար,*

2. *ապահովել հանրապետության ներառական, ինչպես նաև հատուկ կրթություն իրականացնող ուսումնական բոլոր հաստատություններում մատչելի դասագրքերի անհրաժեշտ քանակ, ուսումնական հաստատությունների կրթական ծրագրերին համապատասխան մատչելի դասագրքերի տպագրության ֆինանսավորում,*

3. *ծնողների, երեխաների շրջանում կազմակերպել ներառական կրթության վերաբերյալ իրազեկման աշխատանքներ՝ դրանց ներգրավելով մասնագիտական անձնակազմերին,*

4. *գյուղական և քաղաքային համայնքներում բնակվող ծնողների և երեխաների հետ իրականացնել վերապատրաստումներ և աշխատանքային քննարկումներ՝ հաշմանդամություն ունեցող երեխաների վարքի, նրանց նկատմամբ վերաբերմունքի և նրանց հետ շփման ձևերի վերաբերյալ, որոնք կնպաստեն հանդուրժողականության բարձրացմանը և կնպաստեն երեխաների իրավունքների արդյունավետ պաշտպանությանը:*

5. *հանրակրթական ուսումնական հաստատությունների մասնագիտական և մանկավարժական անձնակազմի համար կազմակերպող պարբերաբար վերապատրաստումների մշակման և իրականացման գործընթացներում ապահովել ծնողների, երեխաների ակտիվ մասնակցությունը՝ հնարավորություն տալով ձեռք բերվող անհրաժեշտ հմտությունները համապատասխանեցնել կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող երեխաների կարիքներին:*

6. *ապահովել և վերահսկել կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող յուրաքանչյուր սովորողի համար անհատական ուսուցման պլանի մշակումը՝ բացառապես*

մանկավարժահոգեբանական աջակցության ծառայության խմբի միջոցով՝ խմբում պարտադիր ներգրավելով նաև երեխայի ծնողին,

7. մշակել և ներդնել կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող երեխաների՝ զարգացման հնարավորությունները բացահայտելու գնահատման գործիքներ և ուղեցույցներ ինչպես մանկավարժների, այնպես էլ երեխաների ու ծնողների համար:

10.3 Բարձրագույն կրթություն

Կոնվենցիայի համաձայն՝ պետությունն ապահովում է, որ հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար առանց խտրականության ու մյուսների հետ հավասար հիմունքներով մատչելի լինեն ընդհանուր բարձրագույն կրթությունը, մասնագիտական կրթությունը, մեծահասակների ուսուցումը և կրթությունը՝ ամբողջ կյանքի ընթացքում: Այս նպատակով մասնակից պետություններն ապահովում են, որ հաշմանդամություն ունեցող անձանց տրամադրվեն անհրաժեշտ հնարավորություններ:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը բարձրագույն կրթության մատչելիության հարցը բարձրացրել է նաև 2019 թվականի տարեկան հաղորդմամբ¹⁰²⁶ նշելով, որ ԲՈՒՀ-երում մատչելիությունը հիմնականում սահմանափակվում է մուտքի թեքահարթակի կամ վերելակի առկայությամբ:

«Քաղաքաշինության մասին» ՀՀ օրենքի 22.1-րդ հոդվածով սահմանվում է, որ ճարտարապետահատակագծային առաջադրանքում նշվում են Հայաստանի Հանրապետության իրավական ակտերով սահմանված և օբյեկտի նախագծմանն առնչվող քաղաքաշինական, սանիտարահիգիենիկ, հակահրդեհային, քաղաքացիական պաշտպանության, հաշմանդամների ու բնակչության սակավաշարժ խմբերի պաշտպանության և այլ նորմատիվ ակտերով սահմանված պահանջները: Ըստ այդմ՝ բուհերի նոր նախագծվող շենքերը, շինությունները և այլ տարածքները նախագծելիս, ինչպես նաև առկա շենքերը, շինությունները և այլ տարածքները վերանորոգելիս պետք է հաշվի առնվեն կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող անձանց պահանջները:

Համաձայն ՀՀ կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարության տրամադրած տվյալների՝ 2020թ. ընթացքում բարձրագույն ուսումնական հաստատություններում իրականացվել են հաշմանդամություն ունեցող անձանց կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիքներին համապատասխան ուսումնական ծրագրերի հարմարեցման և թվայնացված ուսումնական գրականության հասանելիության ամբողջական ապահովման ուղղությամբ աշխատանքներ: Այսպես, օրինակ, Հայաստանի ազգային ազրարային համալսարանի 2020-2024թթ. Ռազմավարական ծրագրի

¹⁰²⁶ Տես՝ ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի տարեկան հաղորդումը, հասանելի է <https://www.ombuds.am/images/files/15b2661f76d10eb07746d7d4d4dec84f.pdf> հղումով:

«Համալսարանի առաքելությանը, տեսլականին և նպատակներին համապատասխան մարդկային ռեսուրսների և ենթակառուցվածքների ապահովում» նպատակին հասնելու գործողությունների շրջանակում բուհի 2-րդ մասնաշենքում կառուցվել են հաշմանդամություն ունեցող անձանց կարիքներին համապատասխան սանհանգույցներ:

Կարևոր է նաև Հայաստանի ֆիզիկական կուլտուրայի և սպորտի պետական ինստիտուտում 2020 թվականի ընթացքում իրականացվել է ներառական լսարանի բացում, որը հնարավորություն է տալիս ապահովելու հաստատությունում սովորողների համար ներառական կրթության իրականացումը:

Չնայած, որ 2020 թվականի ընթացքում կատարվել են աշխատանքներ ներառականության ներդրման ուղղությամբ, Մարդու իրավունքների պաշտպանի կողմից բարձրացված խնդիրները մնացել են արդիական: Այս հարցում Պաշտպանը վերահաստատում է այն դիրքորոշումը, որ ներառական կրթության իրացման համար կարևոր նշանակություն ունի նաև ուսումնական հաստատություններում ողջամիտ հարմարեցումների կատարումը, ինչը բխում է Կոնվենցիայի պահանջներից:

Միջազգային լավագույն փորձի¹⁰²⁷, ինչպես նաև Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի դիրքորոշումների ուսումնասիրությունը վկայում է նաև, որ ողջամիտ հարմարեցումների կատարումը նաև պետության պոզիտիվ պարտավորության պատշաճ կատարման անհրաժեշտությունից: Մասնավորապես, դատարանը դիրքորոշում է հայտնել, որ կրթության մատչելիության նպատակով պահանջվող ողջամիտ հարմարեցումների կատարումը մերժելը նույնպես համարվում է հաշմանդամության հիմքով խտրականություն¹⁰²⁸: Նույն մոտեցումն է կիրառվել այն դեպքում, երբ համալսարանի կողմից ողջամիտ հարմարեցումների կատարման պահանջը մերժել է ծախսատար լինելու պատճառով¹⁰²⁹:

Այսպիսով, հիմք ընդունելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է բարձրագույն ուսումնական հաստատություններում ֆիզիկական և միջավայրային մատչելիություն ապահովելու նպատակով մշակել և ներդնել ողջամիտ հարմարեցումների նվազագույն չափորոշիչներ:

ԳԼՈՒԽ 11. ՀԱՇՄԱՆԴԱՄՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒՆԵՑՈՂ ԱՆՁԱՆՑ ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ԵՎ ԶԲԱՂՎԱԾՈՒԹՅԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

¹⁰²⁷ Տե՛ս Եվրոպական հանձնաժողովի «Աջակցություն կրթության հատուկ կարիքների ունեցող երեխաներին» դիրքորոշումը, հասանելի է <https://rm.coe.int/study-on-inclusive-education/1680932033> հղումով, ինչպես նաև ԵՄ և ԵԽ աջակցությամբ իրականացված «Ներառական կրթությունը Եվրոպայում և Մոլդովայի Հանրապետությունում. ողջամիտ հարմարեցումներ, կրթության մատչելիություն և խտրականության արգելք» հետազոտությունը, հասանելի է <https://rm.coe.int/study-on-inclusive-education/1680932033> հղումով

¹⁰²⁸ Տե՛ս ՄԻԵԴ-ի դիրքորոշումը, հասանելի է <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-180499> և https://www.legislationline.org/download/id/7067/file/ECHR_Cam_v_Turkey_2016_en.pdf հղումներով:

¹⁰²⁹ Տե՛ս ՄԻԵԴ վճիռը *ՇԱՄ v. TURKEY* գործով, հասանելի է <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-161149> հղումով

Աշխատանքի ազատ ընտրության իրավունքը երաշխավորված է ՀՀ Սահմանադրությամբ: Ավելին՝ Կոնվենցիայով պետությունը ստանձնում է միջազգային պարտավորություն՝ երաշխավորելու հաշմանդամություն ունեցող անձանց աշխատանքի իրավունքը՝ մյուսների հետ հավասար հիմունքներով: Այսինքն, պետությունը հաշմանդամություն ունեցող անձի համար պետք է ձևավորի՝ սեփական որոշման արդյունքում և ազատ կամահայտնության միջոցով աշխատանքի ընտրության և իրականացման հնարավորություններով մատչելի աշխատանքային միջավայր: **Այս համատեքստում կարևոր է նշել, որ հաշմանդամություն ունեցող անձի աշխատանքն ու զբաղվածությունը իրավունքի իրացումը ոչ միայն ապահովում է նրա եկամտի, ապրուստի կայունությունը, այլ նաև անկախ ապրելու և համայնքում ներգրավվելու իրավունքի իրացման համար գործուն երաշխիքներից է:**

Մարդու իրավունքների պաշտպանը տարիներ շարունակ տարեկան հաղորդումներում բարձրաձայնել է հաշմանդամություն ունեցող անձանց՝ մյուսների հետ հավասար հիմունքներով աշխատանքի և զբաղվածության իրավունքի իրացման հետ կապված խնդիրները¹⁰³⁰: Պաշտպանն արձանագրում է, որ հաշմանդամություն ունեցող անձանց աշխատանքի և զբաղվածության իրավունքի իրացումը 2020 թվականին ոչ միայն շարունակել է մնալ չլուծված, այլ նաև առկա համակարգային տվյալ խնդրի որոշ դրսևորումներ առավել են խորացել 2020 թվականին հայտարարված արտակարգ դրության և ռազմական դրության ընթացքում: Այս մասին են վկայում ինչպես Պաշտպանի աշխատակազմի մշտադիտարկումները, բողոքների ուսումնասիրությունը, այնպես էլ Պաշտպանին առընթեր հասարակական խորհրդի կողմից ներկայացված տեղեկությունների վերլուծությունը:

Հաշմանդամություն ունեցող անձանց զբաղվածության կապակցությամբ՝ ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունը, ի պատասխան Պաշտպանի հարցումների, հայտնել է, որ 2020 թվականին իրականացվել է զբաղվածության պետական կարգավորման 13 ծրագիր: Նախատեսվել է, որ հաշմանդամություն ունեցող անձինք՝ որպես աշխատաշուկայում անմրցունակ խումբ, բոլոր ծրագրերում կարող են ընդգրկվել առաջնահերթության կարգով:

Կարևորելով պետության իրականացրած ծրագրերը՝ պետք է նշել, որ դրանք բավարար արդյունավետ չեն եղել խնդիրը լուծելու համար: Պաշտպանին հասցեագրած բողոքները վկայում են, որ հաշմանդամություն ունեցող անձինք պատշաճ տեղեկացված չեն ծրագրերի և իրենց իրավունքների իրացման հնարավորությունների մասին: Սա էլ հանգեցնում է նրան, որ հաշմանդամություն ունեցող անձինք դուրս են մնում զբաղվածության ծրագրերից:

Մեկ այլ խնդիր է այն, որ 2020 թվականին էականորեն նվազել է հաշմանդամություն ունեցող այն անձանց թիվը, ովքեր զբաղվածության պետական ծրագրերի աջակցությամբ

¹⁰³⁰ Տես՝ 2018 և 2019 թվականների ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության , մարդու իրավունքների և ազատությունների մասին տարեկան հաղորդումները, հասանելի է <https://www.ombuds.am/images/files/8f03a4f279d0491fd510fca443f8f269.pdf> և <https://www.ombuds.am/images/files/15b2661f76d10eb07746d7d4d4dec84f.pdf> հղումներով

աշխատանք են գտել: Այսպես, ըստ Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության՝ 2020 թվականի ընթացքում զբաղվածության կարգավորման պետական ծրագրերում ընդգրկվել է 343 հաշմանդամություն ունեցող անձ, որոնցից 88-ը՝ կայուն, իսկ 255-ը՝ ժամանակավոր զբաղվածություն ապահովող ծրագրերում: Զբաղվածության պետական գործակալության աջակցությամբ աշխատանք է գտել 188 հաշմանդամություն ունեցող անձ, որից 64-ը՝ զբաղվածության պետական ծրագրերի աջակցությամբ: Մինչդեռ, 2019 թվականի ընթացքում զբաղվածության պետական գործակալության միջնորդությամբ, այդ թվում՝ կայուն զբաղվածություն ապահովող ծրագրերի արդյունքում, աշխատանքի է տեղավորվել 275 հաշմանդամություն ունեցող անձ:

Փաստորեն, 2020 թվականին աշխատանքի տեղավորված անձանց քանակը նվազել է 87-ով:

Նշված պատկերը կարող է պայմանավորված լինել նաև արտակարգ դրության և ռազմական դրության սահմանափակումներով: Այնուամենայնիվ, Պաշտպանի, ինչպես նաև Պաշտպանին առընթեր հասարակական խորհրդի դիտարկումները վկայում են, որ նշվածով հանդերձ, բավարար լրացուցիչ ջանքեր չեն գործադրվել 2020 թվականին ընթացքում հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար զբաղվածության այլընտրանքային ծրագրերի մշակման ուղղությամբ, այդ թվում օգտագործելով բարձր տեխնոլոգիական կամ նորարարական այլ հնարավորությունները:

Մինչդեռ, միջազգային փորձը վկայում է, որ, օրինակ, նոր կորոնավիրուսային համավարակի պայմաններում տարբեր երկրներում հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար ստեղծվել են աշխատանքային հնարավորություններ՝ վերանայելով նրանց համար նախատեսված ծրագրերը: Օրինակ՝ հաշմանդամություն ունեցող անձանց ներգրավել են տարբեր հաստատությունների թեժ գծերի կամ մարդկանց կարիքների գնահատման հարցազրուցավարի աշխատանքներում, ինչպես նաև համավարակի կանխարգելիչ միջոցառումների վերաբերյալ հանրային իրազեկում ապահովող ծրագրերում: Այս մասին նշված է նաև Աշխատանքի միջազգային կազմակերպության ուղեցույցում¹⁰³¹:

Մարդու իրավունքների պաշտպանն արձանագրում է նաև, որ 2020 թվականի ընթացքում չլուծված է մնացել տարիներ շարունակ Պաշտպանի կողմից բարձրացված հարցը՝ կապված հաշմանդամություն ունեցող երեխաներին խնամող անձանց զբաղվածության ապահովման հետ¹⁰³²: Այս մասին են վկայում նաև Պաշտպանին առընթեր հասարակական խորհրդի անդամների և այլ հասարակական կազմակերպությունների դիտարկումները:

¹⁰³¹ Տե՛ս ուղեցույցը, հասանելի է https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_dialogue/---act_emp/documents/publication/wcms_745024.pdf հղումով:

¹⁰³² Տես՝ 2019 թվականների ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների մասին տարեկան հաղորդումները, հասանելի է <https://www.ombuds.am/images/files/15b2661f76d10eb07746d7d4d4dec84f.pdf> հղումով

ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունը պարզաբանել է, որ 2020 թվականի ընթացքում հաշմանդամություն ունեցող երեխաների 30 մայրեր մասնակցել են «Հայ մայրեր» բարեգործական ՀԿ-ի մասնագիտական ուսուցման դասընթացներին և ձեռք են բերել աշխատաշուկայում պահանջված տարբեր հմտություններ: Դրական համարելով նշվածը՝ այնուամենայնիվ անհրաժեշտ են լրացուցիչ ջանքեր համակարգային խնդրի լուծման համար:

Պաշտպանը կրկին ընդգծում է, որ ՀՀ աշխատանքային օրենսդրությամբ իրավական բավարար լրացուցիչ երաշխիքներ նախատեսված չեն հաշմանդամություն ունեցող երեխա խնամող ծնողների համար, ինչի արդյունքում հաշմանդամություն ունեցող անձանց խնամքն իրականացնող անձինք ոչ միայն զրկվում են իրենց աշխատանքի իրավունքն իրացնելու հնարավորությունից, այլ նաև մեկուսանում են հասարակությունից: Խնդիրն առավել խնդրահարույց է այն պատճառով, որ նման մոտեցումը չի բխում հաշմանդամության սոցիալական մոդելի սկզբունքներից: Մասնավորապես, անցում կատարելով հաշմանդամության սոցիալական մոդելին պետությունն ընդունում է, որ հաշմանդամությունը միայն կոնկրետ անձին վերաբերող գործոն չէ, այլ նաև միջանձնային և միջավայրային փոխներգործության արդյունք, որի հետ առնչվում է հաշմանդամություն ունեցող անձը:

Միջազգային փորձը վկայում է, որ հաշմանդամություն ունեցող երեխաների ծնողների տնտեսական, սոցիալական և աշխատանքային իրավունքների երաշխավորման նպատակով ձեռնարկվում են տարբեր միջոցառումներ, այդ թվում՝ երեխայի խնամքն իրականացնելու նպատակով տրամադրվում են հավելյալ դրամական միջոցներ կամ ապահովվում է երեխայի խնամքը և աշխատանքը համատեղելու հնարավորությունը: Նման փորձ է առկա, օրինակ՝ Ֆրանսիայում¹⁰³³, Մեծ Բրիտանիայում¹⁰³⁴, Գերմանիայում¹⁰³⁵ և այլն:

Այսպիսով, խնդիրը համակարգային է ոչ միայն հաշմանդամություն ունեցող, այլ նաև նրան խնամող անձի աշխատանքի և զբաղվածության իրավունքի տեսանկյունից:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը 2019 թվականի տարեկան հաղորդմամբ բարձրացրել է՝ հաշմանդամություն ունեցող անձանց աշխատանքի տեղավորման համար աշխատատեղերի պարտադիր ապահովման նորմատիվի (այսուհետ՝ քվոտա) կիրարկումն ապահովող իրավական ակտի¹⁰³⁶ գործողության կասեցման հարցը: Պաշտպանը նշել էր, որ քվոտայի պարտադիր պահանջի կասեցման արդյունքում էլ ավելի էր խորացել հաշմանդամություն ունեցող անձանց աշխատանքի իրավունքի իրացման հետ կապված համակարգային խնդիրը:

¹⁰³³ Տես՝ Ֆրանսիային վերաբերելի կարգավորումները, հասանելի է <https://bit.ly/3cxT35K> հղումով:

¹⁰³⁴ Տես՝ Մեծ Բրիտանիայի փորձը, հասանելի է <https://bit.ly/3cxT35K> հղումով:

¹⁰³⁵ Տես՝ Գերմանիային վերաբերելի կարգավորումները, հասանելի է <https://bit.ly/3cvFunn> և <https://bit.ly/3rx9ELf> հղումներով:

¹⁰³⁶ ՀՀ կառավարության 2014 թ. նոյեմբերի 19-ի «Քվոտայի պահանջի չկատարման դեպքում կազմակերպության կողմից մասհանման կատարման և դրա օգտագործման կարգը հաստատելու մասին» N 1308-Ն որոշում:

Ըստ այդմ՝ Պաշտպանն առաջարկել էր հնարավորինս սեղմ ժամկետում վերանայել քվտավորման համակարգը¹⁰³⁷: Այս ուղղությամբ 2020 թվականի ընթացքում քայլեր չեն ձեռնարկվել և խնդիրը շարունակել է մնալ համակարգային:

ՄԱԿ-ի Կոմիտեն նշել է, որ մտահոգիչ է հաշմանդամություն ունեցող անձանց շրջանում զգալի գործազրկության ցուցանիշները և անհրաժեշտ զբաղվածության քաղաքականության և ծրագրերի բացակայությունը, որոնք հնարավորություն են տալիս հաշմանդամություն ունեցող անձանց արդյունավետ մասնակցել բաց աշխատանքային շուկային: Ըստ այդմ, Կոմիտեն առաջարկել է Հայաստանի Հանրապետությանը հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքներն ընդգրկել ազգային զբաղվածության քաղաքականությունում և ծրագրերում, բարեփոխել «Զբաղվածության մասին» ՀՀ օրենքը, ներառյալ պարտադիր քվտաների, հանրային և մասնավոր սեկտորի գործատուներին խրախուսելու միջոցառումների մասով:

ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունը Կոմիտեին ներկայացված զեկույցում քվտայի համակարգի կասեցումը պատճառաբանել է կազմակերպությունների կողմից քվտայի պահանջի կատարման հետ կապված՝ որոշակի ոլորտներում առաջացած մի շարք օբյեկտիվ խոչընդոտներով¹⁰³⁸: Մինչդեռ, վկայակոչված խոչընդոտների օբյեկտիվությունը գնահատող վերլուծական տվյալներ չեն ներկայացվել:

Միջազգային փորձը վկայում է, որ առկա են դեպքեր, որք քվտավորման ապահովման պահանջը պարտադիր բնույթ ունի (օրինակ՝ Ավստրիա¹⁰³⁹, Ֆրանսիա¹⁰⁴⁰ և այլն):

Հաշմանդամություն ունեցող անձանց աշխատանքի և զբաղվածության իրավունքի խնդիրն ավելի խորն է հատկապես պետության հոգածության ներքո գտնվող և խնամքի հաստատություններում բնակվող անձանց իրավունքների համատեքստում: Օրինակ՝ Խարբերդի մասնագիտացված մանկատան մշտադիտարկման արդյունքները վկայում են, որ թեև հաստատության չափահաս սաները ներգրավված են տարբեր մասնագիտական դասընթացների (օրինակ՝ կոշկակարություն, նկարչություն, գորգագործություն և այլն), դրանց արդյունքում ձեռք բերված հմտությունները և գիտելիքները հետագայում հիմնականում չեն կիրառվում եկամտի ձևավորման նպատակով: Ըստ հաստատության տվյալների՝ վերջին տարիներին միայն շուրջ 2-3 սան է կարողացել ձեռք բերած հմտությունները վերածել կանոնավոր զբաղվածության, (կոշկակարություն, վարսավիրություն և հիպոթերապիա): Սա հաստատել են նաև հաստատության աշխատակիցները և սաները:

¹⁰³⁷ Տե՛ս՝ 2019 թվականների ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության , մարդու իրավունքների և ազատությունների մասին տարեկան հաղորդումները, հասանելի է <https://www.ombuds.am/images/files/15b2661f76d10eb07746d7d4d4dec84f.pdf> հղումով

¹⁰³⁸ Տե՛ս Հայաստանի զեկույցը, հասանելի է <https://bit.ly/31vG8uP> հղումով:

¹⁰³⁹ Տե՛ս Ավստրային վերաբերելի կարգավորումները, հասանելի են <https://bit.ly/3rIKlkh> հղումով:

¹⁰⁴⁰ Տե՛ս ֆրանսիական փորձը, հասանելի է <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0959680118759169> հղումով:

Միջազգային փորձը վկայում է, որ հաշմանդամություն ունեցող անձանց զբաղվածության ապահովման հարցում էական դեր է խաղում այն, որ հաշմանդամություն ունեցող անձանց խնամքի հաստատությունները կամ խնամյալները մասնակցում են տարբեր համայնքային և պետական ծրագրերի, որոնք միտված են հաշմանդամություն ունեցող անձանց զբաղվածության խնդրի լուծմանը: ¹⁰⁴¹

Այսպիսով, զբաղվածության ապահովմանն ուղղված ծրագրերն արդյունավետ չեն, իսկ որոշ դեպքերում առհասարակ չեն համապատասխանում հաշմանդամություն ունեցող անձի զարգացման հնարավորություններին և աշխատաշուկայի կարիքներին: Արդյունքում, նախադրյալներ են ստեղծվում աշխատաշուկայից դուրս մնալու և անձի նկատմամբ հաշմանդամությամբ պայմանավորված խտրականության դրսևորման համար: ՄԱԿ-ի Կոնվենցիայի ուղիղ պահանջներից է հաշմանդամություն ունեցող անձանց աշխատանքի իրավունքի պաշտպանությունը, ինչպես նաև այդ նպատակով անհրաժեշտ այնպիսի քայլեր ձեռնարկելը, որոնք պետք է ուղղված լինեն այդ անձանց զբաղվածության խթանմանը: Նշված պարտավորության պատշաճ կատարումն ապահովելու նպատակով անհրաժեշտ է ապահովել հաստատություններում խնամվող անձանց զբաղվածությունը՝ ըստ հաշմանդամություն ունեցող անձի զարգացման հնարավորությունների և աշխատաշուկայի կարիքների:

Հիմք ընդունելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝

1. հնարավորին սեղմ ժամկետներում վերանայել քվոտավորման համակարգը՝ աշխատաշուկայի կարիքներին համապատասխան.

2. հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար իրականացնել վերապատրաստումներ իրենց հմտությունների զարգացման ուղղությամբ՝ հաշվի առնելով աշխատաշուկայի կարիքներն ու հնարավորությունները.

3. հատուկ ծրագրերով խնամքի հաստատություններում շարունակաբար խթանել մարդկանց զբաղվածությունը՝ ըստ հաշմանդամություն ունեցող անձի զարգացման հնարավորությունների և աշխատաշուկայի կարիքների.

4. ավելացնել հաշմանդամություն ունեցող երեխաների ծնողների համար նախատեսված աշխատաշուկայի պահանջներին համապատասխան կարողությունների զարգացման վերապատրաստումները՝ ներդնելով աշխատանքով ապահովման նպատակային ծրագրեր.

5. ապահովել հաշմանդամություն ունեցող անձանց պատշաճ իրազեկվածությունը զբաղվածության ապահովման ծրագրերի վերաբերյալ:

¹⁰⁴¹ Օրինակ՝ որոշ երկրներում նման հաստատությունների խնամյալները վարձավճարով ներգրավվում են մասնավոր գործատուների կողմից առաջարկվող տնտեսական ապրանքների պիտակավորման աշխատանքներին: Մի խումբ երկրներում իրականացվում է հաշմանդամություն ունեցող անձանց մասնակցությամբ սոցիալական ձեռնարկատիրության ծրագրերի սուբսիդավորման կամ պետության կողմից պատվիրակվող ծառայություններում հաշմանդամություն ունեցող անձանց ներգրավման քաղաքականություն:

ԳԼՈՒԽ 12. ՀԱՇՄԱՆԴԱՄՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒՆԵՑՈՂ ԿԱՆԱՆՑ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ԱՊԱՀՈՎՈՒՄ

Հաշմանդամություն ունեցող կանանց իրավունքների հետ կապված հարցերը մշտապես եղել են Մարդու իրավունքների պաշտպանի ուշադրության ներքո՝ հատկապես հաշվի առնելով այն, որ սեռով և առողջական վիճակով պայմանավորված, հաշմանդամություն ունեցող կանայք խտրական վերաբերմունքի ենթարկվելու պատճառով իրենց իրավունքների հարցում ավելի հաճախ են բախվում խոչընդոտների¹⁰⁴²:

ՄԱԿ-ի Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածը նախատեսում է, որ պետությունը ձեռնարկում է անհրաժեշտ բոլոր միջոցները, որպեսզի ապահովի հաշմանդամություն ունեցող կանանց լիակատար զարգացումը, առաջխաղացումը և հնարավորությունների մեծացումը՝ նպատակ ունենալով երաշխավորել նրանց՝ Կոնվենցիայում ամրագրված՝ մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների իրականացումն ու դրանցից օգտվելը:

Ավելին, Կոնվենցիայի վավերացմամբ՝ պետությունն ընդունել է, որ պետք է պայքար մղի հաշմանդամություն ունեցող կանանց և աղքիկների խտրականության բոլոր ձևերի դեմ: Ընդ որում, հատուկ ուշադրություն պետք է դարձնել հաշմանդամություն ունեցող կանանց տնտեսական, սոցիալական և քաղաքական ներուժը վեր հանելուն և առկա ծրագրերում իրացնելուն: ՄԱԿ-ի Ընդհանուր վեհաժողովի թիվ 68/261 բանաձևի համաձայն՝ կայուն զարգացման նպատակների ցուցանիշները պետք է համապատասխան դեպքերում տարանջատվեն նաև ըստ սեռի, հաշմանդամություն ունենալու¹⁰⁴³:

2020 թվականին հաշմանդամություն ունեցող կանանց իրավունքների խնդիրները սոցիալական ապահովության իրավունքի, այդ թվում՝ տնտեսապես անկախ լինելու, զբաղվածության, առողջապահական և մյուս իրավունքների հարցերում խնդիրները շարունակվել են: Այս եզրահանգումը բխում է ինչպես Պաշտպանի, այնպես էլ Պաշտպանին առընթեր հասարակական խորհրդի դիտարկումներից¹⁰⁴⁴:

Ըստ այդմ, Հայաստանի քաղաքական կյանքում հաշմանդամություն ունեցող կանայք գործնականում չունեն բավարար իրական հնարավորություններ ակտիվորեն մասնակցելու հանրային որոշումների կայացմանը: Օրինակ՝ առկա են կարողությունների և հմտությունների զարգացման խոչընդոտներ, իրազեկման խնդիրներ, բավարար չեն հաշմանդամություն

¹⁰⁴² Տե՛ս ՄԱԿ-ի բնակչության հիմնադրամի 2020 թվականի դեկտեմբերի 3-ի ուղերձը: Հասանելի է <https://www.unfpa.org/events/d%C3%ADa-internacional-de-las-personas-con-discapacidad> հղումով:

¹⁰⁴³ Տե՛ս ՄԱԿ-ի դիրքորոշումը: Հասանելի է <https://www.un.org/development/desa/disabilities/issues/women-and-girls-with-disabilities.html> հղումով:

¹⁰⁴⁴ Նմանատիպ արձանագրումներ է կատարվել նաև Ասիական Զարգացման Բանկի՝ 2019 թվականի դեկտեմբերին հրապարակված «Հայաստան. գենդերային գնահատում» զեկույցով, հասանելի է <https://bit.ly/3rvwjrf> հղումով:

ունեցող կանանց՝ քաղաքական կյանքում ակտիվ մասնակցությունը խթանող ծրագրերը: Այս հարցերով մտահոգություններ է հայտնել ՄԱԿ-ի Կոմիտեն¹⁰⁴⁵:

Հաշմանդամություն ունեցող կանայք բախվում են խնդիրների հատկապես վերարտադրողական առողջության իրավունքների հարցում¹⁰⁴⁶: Այս հարցը ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի տարեկան զեկույցներում ու հաղորդումներում բարձրացվում է տարիներ շարունակ:

Ըստ Հայաստանում սեռական և վերարտադրողական առողջության իրավունքների իրացման վերաբերյալ հանրային հետազոտության արդյունքների՝ վերարտադրողական բուժճառայությունների ֆիզիկական, զգայական և սոցիալ-մշակութային հասանելիությունը Հայաստանում, ընդհանուր առմամբ, չի համապատասխանում հաշմանդամություն ունեցող կանանց կարիքներին: Հաշմանդամություն ունեցող կանայք և աղջիկները ֆիզիկական անհասանելիությունը հաղթահարում են ուրիշների օգնությամբ, ուստի և վերարտադրողական բուժօգնություն ստանալիս զգում են այլոց օգնության կարիքը¹⁰⁴⁷:

Հաշմանդամություն ունեցող կանանց համար բժշկական ծառայությունների և հաստատությունների մատչելիության բացակայության վերաբերյալ, (հատկապես՝ սեռական և վերարտադրողական առողջության ոլորտում) մտահոգություն է հայտնել նաև Կոմիտեն:

Ուսումնասիրությունը վկայում է, որ գործնականում այս օրենսդրական երաշխիքները միշտ չեն ապահովվում: Օրինակ՝ հաշմանդամություն ունեցող կանանց իրավունքների ոլորտի աշխատող կազմակերպությունների ներկայացուցիչները, ինչպես նաև առաջնային բուժօգնության հաստատություններում և ծննդատներում աշխատող բուժանձնակազմը, դժվարությամբ էր մտաբերում դեպքեր, որ հաշմանդամություն ունեցող կանայք դիմած լինեին ծննդօգնության համար¹⁰⁴⁸:

Օրինակ՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանը ստացել է ահազանգեր այն մասին, որ հաշմանդամություն ունեցող կանանց իրենց խնամակալները կամ ընտանիքի անդամները հարկադրել են անցնել բժշկական հետազոտություն:

Սեփական առողջությանը վերաբերող տեղեկությունների գաղտնիության իրավունքից զատ, ոտնահարվում է նաև հաշմանդամություն ունեցող կանանց արժանապատվությունը: Նրանք զրկվում են ինչպես վերարտադրողական առողջության իրավունքի առնչությամբ

¹⁰⁴⁵ Տե՛ս Կոմիտեի դիտարկումները, հասանելի է <https://bit.ly/3rzDdMj> հղումով:

¹⁰⁴⁶ Այս մասին նշել է նաև ՄԱԿ-ը: Հասանելի է <https://bit.ly/3u9wlXs> հղումով:

¹⁰⁴⁷ https://www.un.am/up/library/Report_Sexual_Reproductive_Rights_ARM.pdf

¹⁰⁴⁸ Տե՛ս՝ ՄԱԿ-ի Բնակչության հիմնադրամի «Սեռական և վերարտադրողական առողջության ծառայությունների հզորացում» ծրագրի շրջանակներում՝ ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի հետ համագործակցությամբ իրականացված Հանրային հետազոտությունը: Հասանելի է https://www.un.am/up/library/Report_Sexual_Reproductive_Rights_ARM.pdf հղումով

ինքնուրույն որոշումներ կայացնելու հնարավորությունից, այնպես էլ մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիությունից:

Այս հարցի կապակցությամբ Կանանց նկատմամբ խտրականության վերացման կոմիտեի դիտարկումների համաձայն հատկապես խոցելի են հոգեկան և մտավոր առողջության խնդիրների ունեցող կանայք¹⁰⁴⁹: Վերարտադրողական առողջության իրավունքի հետ կապված՝ ՀՀ առողջապահության նախարարության տվյալների համաձայն՝ 2020 թվականի ընթացքում վերապատրաստվել է 58 ընտանեկան բժիշկ (բուժաշխատողների շուրջ 0,9%) ու մանկաբարձ գինեկոլոգ, որոնց համար նախատեսված դասընթացներում ներառված են նաև հաշմանդամություն ունեցող կանանց վերարտադրողական առողջության պահպանման առանձնահատկությունների վերաբերյալ հարցերը:

Ուսումնասիրությունները, սակայն, վկայում են, որ վերապատրաստումների քանակը բավարար չէ ապահովելու համար բուժաշխատողների շրջանում հաշմանդամություն ունեցող կանանց վերարտադրողական առողջության իրավունքի վերաբերյալ պատշաճ իրազեկումը: Բուժաշխատողների ոչ պատշաճ իրազեկվածությունը, անհրաժեշտ սարքավորումների բացակայությունը, ֆիզիկական և միջավայրային անմատչելիությունը և մյուս գործոններն են, որ հանգեցնում են հաշմանդամություն ունեցող կանանց նկատմամբ խտրական վերաբերմունքի և իրավունքի խոչընդոտների:

Պաշտպանին են հասցեագրվել բողոքներ նաև այն մասին, որ հաշմանդամություն ունեցող կանանց առողջական վիճակը դիտվում է որպես խոչընդոտ երեխա որդեգրելու հարցում Ըստ այդմ, հաշմանդամություն ունեցող կանայք, առանց օբյեկտիվ հիմնավորման, գործնականում զրկվում են վերարտադրողական առողջության պահպանման ծրագրերից օգտվելու հնարավորությունից՝ միակ մերժման պատճառ ստանալով իրենց հաշմանդամություն ունենալը:

Հաշմանդամություն ունեցող կանանց իրավունքներին վերաբերող հարցերից են նաև ընտանիքում կամ միջավայրում նրանց շահագործման, նրանց նկատմամբ բռնության կամ վատ վերաբերմունքի դեպքերը:

Նման ցանկացած դեպքում պետք է ուշադրություն դարձնել անձի հաշմանդամություն ունենալու վրա: Օրինակ՝ ՀՀ կառավարության 2019 թվականի հոկտեմբերի 10-ի N 1381-Ն որոշմամբ սահմանված է ընտանիքում բռնության դեպքերի կենտրոնացված հաշվառման կարգը, որի համաձայն՝ լիազոր մարմինն իրականացնում է ընտանիքում բռնության դեպքերի կենտրոնացված հաշվառում և դրանց ընթացքի վերաբերյալ վիճակագրության վարում՝ հաշվառման սահմանված ձևի քարտերում՝ կատարելով անձի հաշմանդամություն ունենալու փաստի վերաբերյալ համապատասխան նշում: Չնայած սահմանված այս պահանջին՝ ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության տվյալների համաձայն՝ հաշվառման

¹⁰⁴⁹ Տե՛ս ՄԱԿ-ի փաստագրումը: Հասանելի է <https://bit.ly/3u9wIXs> հղումով:

գործընթացը, որը նախատեսված է իրականացնել թղթային տարբերակով, գործնականում հնարավոր չէ պատշաճ իրականացնել : Ըստ այդմ՝ նախարարությունը նախաձեռնել է տվյալների հավաքագրման էլեկտրոնային տեղեկատվական համակարգի ստեղծման գործընթացը, որի ավարտին պես հնարավոր կլինի կենտրոնացված հաշվառման գործընթացն ապահովել էլեկտրոնային եղանակով: Համակարգի գործարկման ժամկետների վերաբերյալ տեղեկատվություն առկա չէ: Համակարգի ներդրումը դրական քայլ է:

ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի ուշադրության կենտրոնում է շարունակում մնալ նաև ընտանիքում բռնության ենթարկված հաշմանդամություն ունեցող կանանց ապաստարանների, աջակցության կենտրոնների և համապատասխան ծառայությունների մատչելիության հարցը հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար: Այս խնդիրը նույնպես շարունակում է արդիական լինել նաև 2020 թվականի ընթացքում: Խնդրի կապակցությամբ մտահոգություն է հայտնել նաև Կոմիտեն¹⁰⁵⁰: Նույն խնդիրը բարձրացրել են նաև հասարակական կազմակերպությունները:

ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության տեղեկությունների համաձայն՝ 2020 թվականին պետական բյուջեի միջոցներով ՀՀ տարածքում համաֆինանսավորվել է 2 նոր ապաստարան և 10 աջակցության կենտրոն: Ուսումնասիրությունները վկայում են, որ բռնության ենթարկված կանանց աջակցության կենտրոններից մի քանիսն առհասարակ մատչելի չեն հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար, որոշ կենտրոններում հարմարեցված են միայն սանհանգույցները, իսկ, օրինակ, Կանանց աջակցության կենտրոնի ապաստարաններից մեկն ամբողջությամբ հարմարեցված է հաշմանդամություն ունեցող անձանց կարիքներին, այդ թվում՝ ապահովված է թեքահարթակներով, հարմարեցված սանհանգույցներով ու մահճակալներով, ինչպես նաև ապահովված է միջավայրային մատչելիությունը:

Աջակցության կենտրոնների տեղեկությունների համաձայն՝ 2020 թվականի ընթացքում հաշմանդամություն ունեցող կանայք իրենց չեն դիմել ապաստարան ստանալու հարցով: Հարկ է նշել, որ այս հանգամանքը պայմանավորված է ոչ թե հաշմանդամություն ունեցող կանանց նկատմամբ բռնության դեպքերի բացակայությամբ, այլ, ավելի շուտ, իրազեկման պակասի կամ իրավունքներն ինքնուրույն իրացնելու հնարավորությունից զրկված լինելու հետևանք է:

Կանանց աջակցության կենտրոնների մատչելիությունը վերաբերյալ դիտարկումներ է ներկայացրել նաև Եվրոպայի խորհրդի մարդու իրավունքների հանձնակատարը Հայաստանի վերաբերյալ 2018 թվականի զեկույցում՝ Հայաստան կատարած այցի շրջանակներում¹⁰⁵¹:

¹⁰⁵⁰ Տե՛ս «ՄԱԿ-ի Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների հարցերով կոմիտեի 2017 թվականի Հայաստանի նախնական զեկույցի վերաբերյալ եզրափակիչ դիտարկումները», հասանելի է <https://bit.ly/3rGnWti> հղումով:

¹⁰⁵¹ Տե՛ս զեկույցը: Հասանելի է <https://bit.ly/3u5p1Mz> հղումով:

Այսպիսով, հաշվի առնելով վերոգրյալը, անհրաժեշտ է՝

1. կազմակերպել իրավասու մարմինների աշխատակիցների, այդ թվում՝ սոցիալական աշխատողների համար վերապատրաստումներ՝ հաշմանդամություն ունեցող կանանց սոցիալ-տնտեսական իրավունքների և գործնականում դրանց իրացման հնարավորությունների վերաբերյալ:

2. ապահովել բժշկական սպասարկում իրականացնող անձնակազմերի պատշաճ իրազեկվածությունը հաշմանդամություն ունեցող կանանց վերարտադրողական առողջության պահպանման իրավունքների վերաբերյալ:

3. ներդնել նվազագույն չափորոշիչներ՝ բռնության ենթարկված հաշմանդամություն ունեցող կանանց աջակցության կենտրոնների ու ապաստարանների ֆիզիկական ու միջավայրային մատչելիությունն ապահովելու նպատակով:

4. ապահովել ընտանիքում բռնության դեպքերի կենտրոնացված հաշվառման իրականացումը և դրանց ընթացքի վերաբերյալ վիճակագրության վարումը՝ երաշխավորելով հաշմանդամություն ունեցող կանանց նկատմամբ ընտանեկան բռնության դեպքերի բացահայտումն ու կանխարգելումը:

ԳԼՈՒԽ 13. ՀԱՇՄԱՆԴԱՄՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒՆԵՑՈՂ ԱՆՁԱՆՑ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՆՈՐ ԿՈՐՈՆԱՎԻՐՈՒՍԱՅԻՆ (COVID 19) ՀԱՄԱՎԱՐԱԿԻ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐՈՒՄ

Որպես ՄԱԿ-ի կոնվենցիայի դրույթների կիրառության մշտադիտարկում իրականացնող անկախ մարմին՝ Պաշտպանը 2020 թվականի ընթացքում իրականացրել է նոր կորոնավիրուսի (COVID-19) կանխարգելման նպատակով Հայաստանում հաստատված արտակարգ դրության պայմաններում հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների պաշտպանությանն ուղղված միջոցառումների մշտադիտարկում: Պաշտպանը հատուկ ընդգծում է, որ մշտադիտարկումը նպատակ չունի գնահատել պետության կողմից իրականացվող միջոցառումների նպատակահարմարությունը և անհրաժեշտությունը համավարակի տարածումը կանխարգելելու համատեքստում: Փոխարենը Պաշտպանի աշխատակազմի մշտադիտարկումը նպատակ ունի պարզելու, թե որքանով է ապահովվել հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների իրացումն արտակարգ դրության պայմաններում և ինչ խնդիրների են բախվել նրանք: Ըստ այդմ՝ հարկ է նշել, որ սույն գլխում ներկայացված մի շարք խնդիրներ իրենց բնույթով համակարգային են և բազմիցս արձանագրվել են նաև նախկինում՝ մինչև արտակարգ դրությունը: Նոր տեսակի կորոնավիրուսային համավարակը պարզապես ավելի է խորացրել դրանք, հաշմանդամություն ունեցող անձանց վիճակը դարձել է առավել զգայուն, իսկ իրավունքների իրականացման հարցերը՝ դժվար և խնդրահարույց: Սրա մասին է վկայում ինչպես արտակարգ դրության ընթացքում Պաշտպանի իրականացրած մոնիթորինգի արդյունքները, այնպես էլ Պաշտպանին

հասցեագրված բողոքների և ահազանգերի, հասարակական կազմակերպությունների ներկայացրած տեղեկատվության ուսումնասիրման վերլուծությունը:

Նոր կորոնավիրուսի (COVID-19) համավարակի պայմաններում հաշմանդամություն ունեցող անձինք առավել խոցելի են թե՛ համավարակի, և թե՛ արտակարգ դրության ընթացքում սահմանված սահմանափակումների պայմաններում իրենց համար հասանելի իրական հնարավորությունների տեսանկյունից: Ուստի, Պաշտպանը բազմիցս ընդգծել է, որ նոր կորոնավիրուսի (COVID-19) համավարակի պայմաններում հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների իրացման համար անհրաժեշտ է լրացուցիչ ջանքեր գործադրել պետության պոզիտիվ պարտավորության պատշաճ կատարման, ինչպես նաև հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների համար բավարար գործուն երաշխիքների ապահովման համար: Այս դիրքորոշումը բխում է նաև Կոնվենցիայի 11-րդ հոդվածի պահանջից: Ըստ այդմ՝ պետությունը, միջազգային իրավունքով սահմանված պարտավորություններին, ինչպես նաև միջազգային մարդասիրական իրավունքի և մարդու իրավունքների միջազգային իրավունքին համապատասխան պետք է ձեռնարկի անհրաժեշտ բոլոր միջոցները՝ ապահովելու համար հաշմանդամություն ունեցող պաշտպանությունը և ապահովությունը վտանգավոր իրավիճակներում, այդ թվում՝ զինված հակամարտությունների, արտակարգ հուժանիտար իրավիճակների և բնական աղետների դեպքում:

Հարկ է ընդգծել, որ նոր կորոնավիրուսի (COVID-19) համավարակի կանխարգելմանը միտված միջոցառումներ իրականացնելիս հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների պաշտպանության խնդրին վերաբերյալ դիրքորոշումներ են հրապարակել նաև մի շարք միջազգային կառույցներ, այդ թվում՝ ՄԱԿ-ի տնտեսական և սոցիալական հարցերի դեպարտամենտը¹⁰⁵², ՄԱԿ-ի մարդու իրավունքների գերագույն հանձնակատարի գրասենյակը¹⁰⁵³. Եվրոպայի խորհրդի Մարդու իրավունքների հանձնակատարը¹⁰⁵⁴, ինչպես նաև Առողջության համաշխարհային կազմակերպությունը¹⁰⁵⁵՝ առաջարկներ հասցեագրելով պետություններին: Օրինակ՝ Եվրոպայի խորհրդի Մարդու իրավունքների հանձնակատարն ընդգծել է, որ պետությունները պետք է ձեռնարկեն բոլոր անհրաժեշտ միջոցներն առաջացած խնդիրների լուծման նպատակով, այդ թվում՝ անհրաժեշտության դեպքում այնպիսի արտակարգ միջոցներ, ինչպիսիք են հիմնական ծառայություններին առաջնահերթություն տալը, ստեղծված իրավիճակից բխող լրացուցիչ ծախսեր կատարելու համար

¹⁰⁵² Տե՛ս քաղաքականության համառոտագիրը, հասանելի է <https://bit.ly/3weuBhQ> հղումով

¹⁰⁵³ Տե՛ս ուղեցույցը, հասանելի է https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Disability/COVID-19_and_The_Rights_of_Persons_with_Disabilities.pdf հղումով

¹⁰⁵⁴ Տե՛ս հրապարակումը, հասանելի է <https://www.coe.int/en/web/commissioner/-/persons-with-disabilities-must-not-be-left-behind-in-the-response-to-the-covid-19-pandemic> հղումով

¹⁰⁵⁵ Տե՛ս հրապարակումները, հասանելի են <https://apps.who.int/iris/handle/10665/332015> և <https://www.who.int/publications/i/item/WHO-2019-nCoV-Disability-2020-1> հղումներով

հաշմանդամություն ունեցող անձանց ֆինանսական օգնություն տրամադրելը, արտակարգ իրավիճակների պլանավորման շրջանակներում հաշմանդամություն ունեցող անձանց աջակցության տրամադրողներին՝ ներառյալ ոչ ֆորմալ աջակցություն տրամադրողներին վերապատրաստելը¹⁰⁵⁶:

Ուստի, Պաշտպանը վերահաստատում է նախկինում հրապարակային հայտարարություններով արտահայտած իր այն դիրքորոշումը, որ մարդը պարտավոր չէ կրել իր իրավունքների կամ ազատությունների իրականացման դժվարությունների ու քաշքշուկների բեռն այն պատճառով, որ պետությունը պատշաճ չի կազմակերպում այդ իրավունքները կամ ազատությունները երաշխավորող գործընթացները: Հակառակը, պետությունը պետք է բոլոր գործընթացները կազմակերպի մարդու համար հնարավոր բարենպաստ լուծումներով, հնարավոր կարճ ժամկետներում:

13.1 Տեղեկատվության մատչելիության խնդիր

Այսպես, արտակարգ դրության հաստատումից հետո Պաշտպանը ստացել է դիմումներ հաշմանդամություն ունեցող անձանցից կամ նրանց ներկայացուցիչներից՝ կապված տեղեկատվության մատչելիության հետ: Մասնավորապես, հաշմանդամություն ունեցող անձինք, օրինակ, լսողության և տեսողության խնդիրներ ունեցող անձինք չեն կարողացել մատչելի եղանակով ստանալ տեղեկատվություն, հատկապես այն սահմանափակումների վերաբերյալ, որոնք վերաբերել են արտակարգ դրության ընթացքին: Տեղեկատվության ներկայացումը եթերից եղել է ոչ մատչելի՝ հիմնականում առանց ժեստերի լեզվի թարգմանության կամ լուսագրերի զուգորդման: Հատկապես խնդրահարույց է եղել տեղեկատվության մատչելիություն հարցը տեսողության խնդիրներ ունեցող անձանց համար:

Տեղեկատվության մատչելիության հետ կապված խնդիրների ուսումնասիրության արդյունքում 2020 թվականի մարտի 25-ին Պաշտպանը հանդես է եկել հատուկ հայտարարությամբ¹⁰⁵⁷՝ հատուկ շեշտադրելով, որ տեղեկատվության մատչելիության ապահովումը ոչ միայն երաշխավորում է հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների իրացումը, այլ նաև ապահովում է նրանց կողմից արտակարգ դրության պայմաններում իրենց պարտավորությունների պատշաճ կատարման հնարավորությունը: Ըստ այդմ՝ ներկայացվել է ստեղծված իրավիճակում պետության պոզիտիվ պարտավորության պատշաճ կատարմանն ուղղված առաջարկներ և պահանջներ:

Կարևորելով արտակարգ դրությամբ պայմանավորված իրազեկման աշխատանքների իրականացումը և տեղեկատվության մատչելիության ապահովումը՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանի հրապարակած «Նոր կորոնավիրուսի և արտակարգ դրության պայմաններում

¹⁰⁵⁶ Տե՛ս հրապարակումը, հասանելի է <https://bit.ly/3rGoWO4> հղումով

¹⁰⁵⁷ Տե՛ս Պաշտպանի հայտարարությունը, հասանելի է <https://www.ombuds.am/am/site/ViewNews/1125> հղումով:

մարդու իրավունքների վերաբերյալ» ուղեցույցը¹⁰⁵⁸, որը թարգմանվել է 8 լեզուներով, տպագրվել է նաև բրայլյան գրով: Ուղեցույցները բաժանվել են նաև «Երևանի Նիկողայոս Տիգրանյանի անվան տեսողության խանգարումներ ունեցող երեխաների թիվ 14 հատուկ դպրոց» ՊՈԱԿ-ում, որտեղ, ըստ պաշտոնական պարզաբանումների առկա են եղել նաև բրայլյան գրով թեմատիկ պաստառներ:

13.2 Կրթության իրավունքի իրացման խոչընդոտներ

Պաշտպանը ղեկավարվում է այն սկզբունքով, որ հաշմանդամություն ունեցող երեխաների կրթության իրավունքի իրացումը խթանելիս պետությունը պետք է երաշխավորի հաշմանդամություն ունեցող երեխաների արժանապատվության պաշտպանությունը, ընդհանուր կրթական համակարգից երեխաների որևէ ձևով մեկուսացման բացառումը, հաշմանդամություն ունեցող երեխաների զարգացող հնարավորությունների բացահայտումը և նրանց ինքնության պահպանումը: Մինչդեռ նոր կորոնավիրուսի (COVID-19) կանխարգելման նպատակով Հայաստանում հաստատված արտակարգ դրության ընթացքում Պաշտպանի աշխատակազմի մշտադիտարկումը, Պաշտպանին հասցեագրված դիմումների ուսումնասիրությունը վկայում է, որ հաշմանդամություն ունեցող երեխաները կրթության բոլոր օղակներում բախվել են խնդիրների իրենց կրթության իրավունքն իրացնելիս:

Օրինակ՝ նոր կորոնավիրուսի տարածքումը կանխարգելելու միջոցառումների շրջանակներում արտակարգ դրության սկզբնական ժամանակահատվածում առհասարակ փակվել, իսկ հետո մասամբ վերաբացվել են նախադպրոցական ուսումնական հաստատությունները, ինչպես նաև նախադպրոցական և դպրոցական տարիքի երեխաներին նեղ մասնագիտական ծառայություններ (լոգոպեդ, հոգեբան և այլն) մատուցող մասնավոր կենտրոնները: Ստեղծված իրավիճակը խնդրահարույց է ոչ միայն այն պատճառով, որ այլընտրանքային ծրագրերի բացակայության պայմաններում ոչ միայն անտեսվում են հաշմանդամություն ունեցող երեխաների առանձնահատուկ կարիքները, այլ նաև նեղ մասնագիտական ծառայություններից երկարաժամկետ զրկվելը և շեղումները նախապես սահմանված գրաֆիկից բացասական ազդեցություն է ունեցել երեխաների հոգեբանական և առողջական վիճակի վրա՝ պայմանավորված վերջիններիս հատուկ կարիքներով: Մինչդեռ, երեխաների հոգեկան և ֆիզիկական առողջության արձանագրված դրական դինամիկան հնարավոր է եղել տարիների ընթացքում ծնողների և մասնագետների կանոնավոր և հետևողական իրականացված աշխատանքի արդյունքում: Այս խնդիրն արձանագրվել է նաև երեխաների խնամք իրականացնող հաստատություններում՝ Պաշտպանի աշխատակազմի մշտադիտարկման այցերի և հարցումների միջոցով:

¹⁰⁵⁸ Տե՛ս ուղեցույցը, հասանելի է <https://ombuds.am/images/files/f591c1548cbb355483f8919514c7f0dd.pdf> հղումով:

Այլընտրանքային ծառայությունների և ծրագրերի բացակայությամբ պայմանավորված՝ Պաշտպանին դիմած անձինք ուղղորդվել են այլընտրանքային եղանակներով, այդ թվում՝ հեռավար եղանակով ծառայություններ մատուցող հասարակական կազմակերպություններ:

Արտակարգ դրության ընթացքում Պաշտպանին են հասցեագրվել դիմումներ՝ կապված հեռավար կրթության մատչելիության խոչընդոտների հետ, որոնք առաջացել են, օրինակ, լսողության և տեսողության խնդիրներ ունեցող երեխաների, աուտիզմ կամ Դաունի համախտանիշ ունեցող երեխաների համար:

Արտակարգ դրության ընթացքում հաշմանդամություն ունեցող երեխաների կրթության իրավունքի խնդիրների մասին է վկայում նաև Պաշտպանին առընթեր հասարակական խորհրդի անդամների և այլ հասարակական կազմակերպություններ՝ Պաշտպանին ներկայացված դիտարկումները: Օրինակ, «Արաբկիր» միացյալ մանկական բարեգործական հիմնադրամի տեղեկությունների համաձայն՝ իրենց ուսումնասիրությունները վկայում են, որ 2020 թվականի ընթացքում բազմաթիվ խոչընդոտներ են առաջացել հատկապես հաշմանդամություն ունեցող երեխաների՝ հեռավար ուսուցմանը լիարժեք մասնակցություն ապահովելու հարցում: Օրինակ՝ լսողական խնդիրներ ունեցող երեխաներից շատերի լսողական սարքերն անմիջապես չեն միանում համակարգչին, ինչի պատճառով երեխան չի լսում համակարգչից արձակվող ձայները: Մինչդեռ անհրաժեշտ են հատուկ լրացուցիչ արքեսուարներ, որոնք թանկ լինելու պատճառով ոչ բոլորի համար են հասանելի, իսկ պետական համակարգված բավարար աջակցության այս հարցում չի եղել: Հեռավար ուսուցման ընթացքում խոչընդոտներ են առաջացրել նաև աուտիզմ ունեցող երեխաների համար, ինչի արդյունքում վերջիններիս գրեթե զրկվել են կրթության իրավունքի արդյունավետ իրացման հնարավորություններից:

Պաշտպանին առընթեր հասարակական խորհրդի անդամներից՝ «Հույսի կամուրջ» ՀԿ-ն նույնպես բարձրացրել է համավարակի պայմաններում հաշմանդամություն ունեցող անձանց կրթության իրավունքի իրացման հետ կապված մի շարք հիմնահարցեր: Մասնավորապես, ըստ կազմակերպության պնդումների, հեռավար կրթության կազմակերպման ընթացքում ինչպես դպրոցները, այնպես էլ մասնագիտական ուսումնասական հաստատությունները չեն ապահովել մատչելի ձևաչափերով կրթական նյութերի և ծրագրերի արդյունավետությունը հաշմանդամություն ունեցող սովորողների համար: Օրինակ՝ արդյունավետ և բավարար կերպով չեն ապահովվել ժեստերի լեզվով թարգմանություն, էլեկտրոնային դասագրքեր, ուսումնական ձեռնարկներ, խոսող գրքեր, նկարազարդ նյութեր, ընկալելի և պարզեցված տեքստերով նյութեր: Արդյունքում՝ հեռավար եղանակով սովորողների կրթության իրավունքի իրացումն ընտանիքի համար առաջացրել է լրացուցիչ ֆինանսական բեռ:

Խնդրի կապակցության ՀՀ կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարը 2020 թվականի ապրիլի 26-ի հայտարարությամբ նշել է, որ 2020 թվականի ապրիլի 27-ից

նախարարության յուրօրյան ալիքով¹⁰⁵⁹ հասանելի կլինեն տեսանյութեր նաև ժեստերի լեզվով: Ժեստերի լեզվող ուղեկցվող տեսանյութների հրապարակման ոլորտում նախարարության, «Կրթական տեխնոլոգիաների ազգային կենտրոն» ՊՈԱԿ-ի E-school Armenia նախագծի և «Լսողության խանգարումներ ունեցող երեխաների» կրթահամալիրի համագործակցությամբ ներկայացվել են նաև մի շարք կրթական նյութեր:

Լսողության խնդիրներ ունեցող երեխաների համար հեռավար ուսուցման պայմաններում կրթական նյութերի մատչելիության խնդրի կապակցությամբ՝ Նախարարությունը Պաշտպանի գրությանն ի պատասխան պարզաբանել է, որ Երևանի Նիկողայոս Տիգրանյանի անվան տեսողության խանգարումներ ունեցող երեխաների թիվ 14 հատուկ դպրոցը¹⁰⁶⁰ համացանցում տեղադրելու և բոլորին հասանելի դարձնելու նպատակով տրամադրել է հանրակրթական դպրոցի 9-րդ, 11-րդ և 12-րդ դասարանների «Գրականություն» առարկայի «Խոսող դասագրքերը», որոնք պարունակում են դասագրքերի բովանդակությունների ձայնագրությունները:

Կարևորելով վերոնշյալ քայլերը հեռավար ուսուցման պայմաններում կրթությունն ավելի ներառական և մատչելի դարձնելու ուղղությամբ՝ Պաշտպանն արձանագրում է, որ դրանք որոշ դեպքերում ուշացած են եղել, ինչի պատճառով երեխաները բախվել են մի շարք միջավայրային և կրթական խոչընդոտների: Ավելին՝ հեռավար ուսուցմամբ իրականացվող դասընթացներն ամբողջ ծավալով հասանելի չեն հաշմանդամություն ունեցող երեխաների համար, միշտ չեն ուղեկցվել ենթագրերով և ժեստերի լեզվով, ինչը կարևոր է հատկապես թույլ տեսողություն ունեցող երեխաների համար: Օրինակ՝ Հանրային հեռուստաալիքով հեռարձակվող «Հանրային դաս» նախագիծը բովանդակությամբ և տեխնիկապես ամբողջությամբ հասանելի չէ հաշմանդամություն ունեցող երեխաների համար:

Արտակարգ դրության պայմաններում կրթության ոչ բավարար մատչելիության մեկ այլ օրինակ է այն, որ հեռավար ուսուցման նախագծերով առաջարկած ֆիզկուլտուրայի տեսադասերով¹⁰⁶¹ հաշվի չեն առնվել, օրինակ, հենաշարժողական խնդիրներ ունեցող երեխաների կարիքները, ինչը չի բխում համընդհանուր ներառական կրթության սկզբունքներից և այս ոլորտում պետության վարած քաղաքականությունից: Բարձրացված խնդիրը հատկապես մտահոգիչ է այն պատճառով, որ արտակարգ դրության պայմաններում այս երեխաներն ամբողջությամբ կամ մասամբ զրկված են եղել տարբեր նեղ մասնագիտական ծառայություններից, այդ թվում՝ իրենց առողջական կարիքներով պայմանավորված՝ անհրաժեշտ ֆիզիոթերապևտիկ ծառայություններից: Մինչդեռ հեռավար ուսուցման լուծումները՝ անկախ դասավանդվող առարկայից, պահանջում են առավել զգայուն,

¹⁰⁵⁹ Տե՛ս ալիքը հասանելի է <https://www.youtube.com/user/armeduchannel/playlists> հղումով:

¹⁰⁶⁰ Հասանելի է <https://yerevan14s.schoolsite.am/> հղումով:

¹⁰⁶¹ Տե՛ս հաշմանդամություն ունեցող անձանց ֆիզիկական վարժությունների տեսադասերի օրինակը, հասանելի է <https://bit.ly/3fnjVHy> հղումով:

համապարփակ, հաշմանդամություն ունեցող երեխաների կրթության իրավունքը երաշխավորող ոչ խտրական մոտեցումներ¹⁰⁶²:

Այսպիսով, Պաշտպանն արձանագրում է, որ կրթական ծրագրերի ոչ ամբողջական ծավալի ապահովման խնդիրը հատկապես անընդունելի է հաշմանդամություն ունեցող երեխաների կրթության իրավունքն այլոց հետ հավասար հիմունքներով իրացնելու անհնարինության համատեքստում:

Ընթացիկ տարում Մարդու իրավունքների պաշտպանն իրականացրել է հաշմանդամություն ունեցող անձանց հասուկ ուսումնական, ինչպես նաև երեխայի խնամքի հաստատություններում երեխաների կրթության իրավունքի իրացումն ապահովելու ուղղությամբ իրականացվող միջոցառումների մոնիթորինգ: Այս նպատակով մշտադիտարկման հարցումներ են իրականացվել հատուկ և հանրակրթական ուսումնական հաստատությունների ղեկավար և մանկավարժական անձնակազմի, երեխայի խնամքի հաստատությունների աշխատակիցների և սաների հետ: Նաև պարզաբանումների պահանջով գրություններ են հասցեագրվել ՀՀ կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարություն, որոնցում արտացոլված մի շարք հիմնահարցերի կապակցությամբ Պաշտպանը հանդես է եկել նաև հրապարակային հայտարարությամբ¹⁰⁶³:

Կոնվենցիոն մանդատի շրջանակներում Պաշտպանն իրականացրել է նաև կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող երեխաների կրթության իրավունքի իրացման հնարավորությունների վերլուծություն և մշտադիտարկում՝ պայմանավորված ՀՀ կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարության կայքում 2020 թվականի օգոստոսի 21-ին նոր կորոնավիրուսային հիվանդության (COVID-19) պայմաններում հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում գործունեության կազմակերպման ուղեցույց (սույն պարագրաֆում այսուհետ՝ Ուղեցույց) հրապարակման փաստով:¹⁰⁶⁴ Ըստ այդմ՝ Պաշտպանն արձանագրել էր մի շարք խնդիրներ՝ առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող երեխաների կրթության իրավունքի իրացման հետ: Մասնավորապես.

1. Ուղեցույցի հրապարակումից հետո արձանագրվել են դեպքեր, երբ երեխաներին և նրանց ծնողներին, հանրակրթական հաստատությունների վարչակազմերը ներկայացրել են թերի կամ սխալ պահանջներ, որոնք պայմանավորված են նաև ուղեցույցի կամ այս ոլորտում գործող այլ կարգավորումների ոչ կոնկրետությամբ կամ պետական իրավասու մարմնի կողմից ուսումնական հաստատություններին ոչ պատշաճ իրազեկման պատճառով: Օրինակ՝ հաշմանդամություն ունեցող երեխայի ուղեկցողին պրակտիկայում արգելվել է դասապրոցեսի

¹⁰⁶² Տե՛ս Ամերիկայի Կրթության դեպարտամենտի «Ֆիզիկական կրթությունը 2020-2021 ուսումնական տարում. առաջարկներ և միջոցներ» ուղեցույցը, հասանելի է <https://bit.ly/3ru2veM> հղումով

¹⁰⁶³ Տե՛ս հայտարարությունը, հասանելի է <https://children.ombuds.am/kgmsn-dimak-mip/> հղումով:

¹⁰⁶⁴ Տես ուղեցույցը 2020 թվականի օգոստոսի 21-ի դրությամբ, հասանելի է <https://escs.am/am/news/6953> հղումով:

ողջ ընթացքում մնալ դասասենյակում: Այս դեպքում արգելքը հիմնավորվել է նրանով, որ կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող սովորողների ուղեկցողների՝ դպրոց մուտքի գործելու հնարավորությունը նոր կորոնավիրուսային համավարակի պայմաններում վերաբերում է ոչ թե դասապրոցեսին ներկա գտնվելուն, այլ միայն երեխային դասասենյակ մուտք գործելուն և դուրս գալուն օգնելուն: Այս կապակցությամբ Պաշտպանն արձանագրում է, որ նման մոտեցումը խնդրահարույց է և չի բխում երեխայի լավագույն շահի գաղափարից և հաշմանդամություն ունեցող երեխաների կրթական կարիքներից և հանգեցնում է երեխաների նկատմամբ խտրականության՝ խոչընդոտներ առաջացնելով նրանց կրթության իրավունքի լիարժեք իրացման համար,

2. 2020-21 թվականների ուսումնական տարվա սկզբից՝ 2020 թվականի սեպտեմբերի 14-ից հետո արձանագրվել են հանրակրթական ուսումնական հաստատությունում բազմամասնագիտական թիմի ոչ բավարար լինելու դեպքեր՝ երեխաների թվի համեմատությամբ, որը համակարգային խնդիր էր նաև մինչև համավարակը: Օրինակ՝ ծնողի պնդմամբ՝ դասապրոցեսի ընթացքում կանոնների պահպանման հարցում հաշմանդամություն ունեցող երեխային օգնել հնարավոր չի եղել, քանի որ դպրոցն ունեցել է ոչ բավարար թվով ուսուցչի օգնականներ, ովքեր չէին կարող ապահովել կանոնների կատարումը միաժամանակ մի քանի դասարաններում: Հարկ է նշել, որ նմանատիպ դիմումների դեպքում ծնողները հրաժարվել են տրամադրել տեղեկություններ դպրոցի վերաբերյալ: Ավելին՝ ծնողներից մեկը հատուկ շեշտելով, որ խնդիրը համակարգային¹⁰⁶⁵ է, և չի ցանկանում, որ ողջ պատասխանատվությունը դրվի դպրոցի ղեկավար անձնակազմի վրա,

3. Խնդիրներ են առաջացել նաև հատուկ հանրակրթական դպրոցներում մինչև 2020 թվականի հոկտեմբեր ամիսն ուսումնական գործընթացի կազմակերպման առնչությամբ, քանի որ առկա չեն եղել հստակ կանոններ այս հաստատությունների համար: Արդյունքում, ի հայտ եկած խնդիրները կրթական հաստատությունների անձնակազմերը փորձել են կարգավորվել բանավոր պայմանավորվածությունների միջոցով կամ ներքին աշխատանքային կարգով՝ առաջնորդվելով երեխայի կարիքներով և ցանկություններով: Թեև 2020 թվականի սեպտեմբերի 23-ին մասնագիտացված և հատուկ դպրոցների գործունեության հստակեցված կանոնների սահմանման վերաբերյալ ՀՀ կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարության իրավասու ներկայացուցչի՝ սոցիալական ցանցում տեղադրված վերաբերելի ենթաօրենսդրական ակտի հղմամբ պարզաբանմանը¹⁰⁶⁶՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի մշտադիտարկման արդյունքները վկայում են, որ եղել են դեպքերը, երբ նշված ուսումնական հաստատությունների ղեկավար և մասնագիտական անձնակազմերը, ինչպես նաև ծնողներն ու երեխաները տեղյակ չեն եղել իրենց վերաբերող կարգավորումների մասին: Խնդիրն այն է, որ պետության կողմից պատշաճ կերպով և բոլորի համար հասանելի

¹⁰⁶⁵ Առավել մանրամասն տե՛ս սույն բաժնի «Կրթության իրավունք» գլխի «Հանրակրթություն» պարագրաֆում:

¹⁰⁶⁶ Տե՛ս հրապարակումը, հասանելի է <https://www.facebook.com/zhanna.andreasyan/posts/3525992937461858>

եղանակով չի ապահովել հատուկ հանրակրթական դպրոցների համար սահմանված կարգավորումների վերաբերյալ իրազեկումը: Ավելին՝ ըստ այս հաստատությունների ղեկավարներ և մանկավարժական անձնակազմերի տեղեկությունների, իրենք այս կարգավորումների մասին տեղեկացվել են պաշտոնատար անձի ֆեյսբուքյան էջի գրառումից, իսկ կարգավորման մասին մանրամասն պարզաբանում և շրջաբերական չեն ստացել: Նշված են վերահաստատել են նաև ՍՈՐՍ հիմնադրամի կողմից 2021 թվականի մարտի 10-ին կազմակերպված համաժողովի ընթացքում,

4. Ճնողները կամ երեխայի այլ օրինական ներկայացուցիչները, դպրոցների անձնակազմերը բարձրացրել են խնդիրներ հեռավար ուսուցման առնչությամբ: Այսպես, արձանագրվել են դեպքեր, երբ նոր կորոնավիրուսային հիվանդության խոցելի խմբերում չընդգրկված երեխայի (օրինակ, աուտիզմ ունեցող) ծնողից պահանջվել է, որ ընտրել հեռավար ուսուցման տարբերակը: Օրինակ՝ բողոքներից մեկի համաձայն՝ ծնողի հետ չի քննարկվել առկա կրթության հնարավորությունը և նրա կամ երեխայի կարծիքը հաշվի չի առնվել: Այս առաջարկը հիմնավորվել է նրանով, որ երեխան չի կարող դիմակ կրել և հետևել սանիտարական կանոններին: Մեկ այլ դեպքում հաշմանդամություն ունեցող երեխան, չկարողանալով ինքնուրույն ապահովել անվտանգ դիմակ կրելու կանոնները, վնասել է դեմքը՝ առաջացնելով ցավ և այտուց: Այս դեպքում կրկին ծնողին առաջարկվել է երեխայի կրթությունը կազմակերպել հեռավար եղանակով, սակայն ծնողը հրաժարվել է բարձրացնելով երեխայի սոցիալական ինտեգրման հարցը:

Ակնհայտ է, որ համընդհանուր առկա ուսուցման պայմաններում հեռավար ուսուցումը չի կարող դիտարկվել՝ որպես առաջնային տարբերակ: Փոխարենը այն պետք է առաջարկվի բացառապես այն դեպքերում, երբ կա երեխայի և նրա օրինական ներկայացուցչի կարծիքը, որևէ կերպ հնարավոր չէ ապահովել առկա ուսուցումը, և դա պահանջված է կոնկրետ իրավիճակում տվյալ երեխայի լավագույն շահով: Նշվածը բխում է երեխայի՝ իրեն վերաբերելի որոշումների կայացման գործընթացում կարծիք արտահայտելու և լաված լինելու սահմանադրական և կոնվենցիոն իրավունքից:

Ավելին՝ Կոնվենցիայի համաձայն պետությունը պետք է երաշխավորի հաշմանդամություն ունեցող երեխաների կրթության իրացումը՝ օգտագործելով նրանց առավելագույն հնարավորությունները: Այս մոտեցումը համահունչ է նաև երեխայի լավագույն շահի գաղափարին, ինչպես նաև Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի դիրքորոշման առ այն, որ երեխայի լավագույն շահի գնահատումը կախված է կոնկրետ դեպքի հանգամանքներից, ինչպես նաև «մի վնասիր»-ի սկզբունքին: Ուստի, համընդհանուր առկա ուսուցման պայմաններում հեռավար ուսուցման տարբերակն առաջարկելիս անհրաժեշտ է դրսևորել անհատական մոտեցում՝ յուրաքանչյուր երեխայի առանձնահատկությունները և կարիքները հաշվի առնելով: Ընդ որում՝ կարևոր է երեխայի, նրա օրինական ներկայացուցչի, անհրաժեշտության դեպքում նաև նեղ մասնագիտական հմտություններ ունեցող փորձագետի

ներգրավումը որոշումների կայացմանը: Ավելին՝ այս հարցում պետությունը պետք է բացառի հաշմանդամության հիմքով խտրականության որևէ դրսևորում և ապահովի արդյունավետ այնպիսի միջոցներ, որոնք առավելագույնս կնպաստեն հաշմանդամություն ունեցող երեխաների ուսումնական ու սոցիալական զարգացմանը՝ որպես հասարակության լիիրավ անդամներ:

Կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող երեխաների կրթության իրավունքի իրացման հետ կապված խնդիրներ են բարձրացրել նաև հասարակական տարբեր կազմակերպություններ, մանկավարժներ և ծնողներ, որոնք նույնպես դիտարկվել են Պաշտպանի աշխատակազմի մշտադիտարկման շրջանակներում: Հաշմանդամություն ունեցող երեխաների կրթության իրավունքի խնդիրները քննարկվել են նաև Պաշտպանին առընթեր հասարակական խորհրդի նիստում:

Ուղեցույցի հրապարակումից հետո Պաշտպանի աշխատակազմի մշտադիտարկման արդյունքներով պայմանավորված մի շարք գրություններ են հասցեագրվել ՀՀ կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարություն¹⁰⁶⁷:

Պաշտպանը կարևոր է համարում այն, որ 2020 թվականի սեպտեմբերի 18-ին ՀՀ առողջապահության նախարարի թիվ 24-Ն հրամանի¹⁰⁶⁸ ընդունումը, որով հաստատվել են կորոնավիրուսային հիվանդության (COVID-19) տարածման կանխարգելման նպատակով հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում կիրառվող սանիտարական կանոնները: Սույն հրամանով կարգավորվել են նաև Պաշտպանի կողմից բարձրացված մի շարք հարցեր: Մասնավորապես, հստակեցվել է, որ հանրակրթական հաստատությունում սովորողների, անձնակազմի և այցելուների շրջանում դիմակների կրումը պարտադիր է՝ այն փոխելով 3-4 ժամը մեկ անգամ և ըստ անհրաժեշտության, բացառությամբ ուսուցման ընթացքում լսողության և խոսքի տարբեր աստիճանի խանգարումներ ունեցող սովորողների և նրանց հետ աշխատող ուսուցիչների, ինչպես նաև կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող երեխաների: ՀՀ առողջապահության նախարարի՝ 2020 թվականի սեպտեմբերի 18-ի թիվ 24-Ն հրամանով կարգավորվել է նաև առկա ուսուցումից հեռակա ուսուցման անցում կատարելու ընթացակարգի հետ կապված խնդիրը: Մասնավորապես հստակեցվել է, որ սովորողը չի հաճախում ուսումնական հաստատություն, եթե սովորողին հրահանգվել է ինքնամեկուսանալ կամ մեկուսանալ, համաձայն առողջության առաջնային պահպանման կենտրոնի կողմից ներկայացված տեղեկանքի կամ առկա է ծնողի կամ օրինական ներկայացուցչի դիմումը:

Ողջունելով վերոգրյալ կարգավորումների ամրագրումն ենթաօրենսդրական ակտով՝ Պաշտպանն արձանագրում է, որ դեռևս շարունակում է խնդրահարույց մնալ կրթության

¹⁰⁶⁷ Տե՛ս հարցադրումների մի մասը Պաշտպանի՝ 2020 թվականի օգոստոսի 20-ի հրապարակմամբ, հասանելի է <https://children.ombuds.am/kgmsn-dimak-mip/> հղումով

¹⁰⁶⁸ Տե՛ս որոշումը, հասանելի է <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=147225> հղումով:

առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող երեխաների կրթության իրավունքի իրացման հետ կապված մի շարք համակարգային՝ վերը նկարագրված հարցեր, այդ թվում՝ հանրակրթական ուսումնական հաստատությունում բազմամասնագիտական թիմի ոչ բավարար լինելը, հեռավար ուսուցման արդյունավետ իրականացման նպատակով հատուկ սարքավորումների ապահովումը և այլն:

13.3 Անվճար կամ արտոնյալ պայմաններով տրամադրվող դեղորայքի մատչելիության խնդիր

Նոր կորոնավիրուսի (COVID-19) կանխարգելման նպատակով Հայաստանում հաստատված արտակարգ դրության պայմաններում հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների պաշտպանությանն ուղղված միջոցառումների՝ Պաշտպանի իրականացրած մոնիթորինգի արդյունքները¹⁰⁶⁹ վկայում են նաև, որ հաշմանդամություն ունեցող անձինք խնդիրների են բախվել պետության կողմից անվճար և արտոնյալ պայմաններով դեղորայքի տրամադրման հարցում կամ բուժսպասարկման ոլորտում: Օրինակ՝ բողոքներից մեկով քաղաքացին տեղեկացրել է, որ նախկինում անվճար տրամադրվող դեղորայքը չի կարող ստանալ, քանի որ նոր կորոնավիրուսային համավարակով պայմանավորված այդ դեղն այլևս չի տրամադրվում անվճար: Մինչդեռ պետության կողմից անվճար և արտոնյալ պայմաններով տրամադրվող դեղորայքի ցանկում նոր կորոնավիրուսային համավարակով պայմանավորված փոփոխություն չի եղել: Բողոքի ուսումնասիրությամբ պարզվել է նաև, որ խնդիրն առաջացել է այն պատճառով, որ եղել են դեպքեր, երբ բժշկական հաստատություններում թե՛ քաղաքացիների, թե՛ հենց բուժանձնակազմերի համար կատարվել է ոչ հավաստի կամ սխալ իրազեկումներ գործող օրենսդրական կարգավորումների վերաբերյալ: Արդյունքում, բողոք ներկայացրած անձը չի կարողացել ստանալ նշանակված դեղերը:

Նմանատիպ բողոքները լուծվել են Մարդու իրավունքների պաշտպանի աջակցությամբ¹⁰⁷⁰:

13.4 Աջակցության ծրագրերի բացակայության կամ մատչելիության խնդիր

Նոր կորոնավիրուսի (COVID-19) կանխարգելման նպատակով Հայաստանում հաստատված արտակարգ դրության պայմաններում հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների պաշտպանությանն ուղղված միջոցառումների մոնիթորինգի արդյունքները, ինչպես նաև Պաշտպանին առընթեր հասարակական խորհրդի անդամների տեղեկությունները վկայում են, որ հաշմանդամություն ունեցող անձինք արտակարգ դրության պայմաններում ավելի խոցելի են դարձել: Մասնավորապես, արտակարգ դրության ընթացքում Պաշտպանին են դիմել բազմաթիվ հաշմանդամություն ունեցող անձինք՝ նշելով, որ չեն կարողանում օգտվել

¹⁰⁶⁹ Այս կապակցությամբ Պաշտպանը 2020 թվականի հունիսի 29-ին հանդես է եկել հայտարարությունով

¹⁰⁷⁰ Տե՛ս Պաշտպանի հայտարարությունը, հասանելի է <https://www.ombuds.am/am/site/ViewNews/1230> հղումով:

առաջարկվող ծրագրերից, քանի որ դրանք իրենց հասանելի չեն հաղորդակցության միջոցների տեսանկյունից: Բողոք ներկայացրած անձինք իրենց դժգոհություններն են հայտնել նաև այն մասին, որ, օրինակ, ինքնասպասարկման դժվարություն ունեցող անձինք բախվում են կենցաղային խնդիրների լուծման հետ կապված խոչընդոտների: Մասնավորապես, Պաշտպանի աշխատակազմի մշտադիտարկումները, Պաշտպանին հասցեագրված բողոքները վկայում են, որ այն անձինք, ում մինչև համավարակը տարբեր մարդիկ կամավորական հիմունքներով օգնել են կենցաղային, այդ թվում՝ գնումներ կատարելու հարցերում, ապա համավարակի պայմաններում (հատկապես՝ արտակարգ դրության սկզբնական ժամանակահատվածում) նրանց համար առաջացել են բարդություններ:

Խնդիրը քննարկվել է ՀՀ Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության հետ: Ստացվել է պարզաբանում, որ նոր կորոնավիրուսի տնտեսական հետևանքների և տնտեսական և սոցիալական հետևանքների հիմքում դրված են սոցիալական և տնտեսական խնդիրները: Մինչդեռ ակնհայտ է, որ հաշմանդամություն ունեցող անձինք արտակարգ դրության պայմաններում ավելի խոցելի են՝ պայմանավորված վերջիններիս ոչ միայն սոցիալական վիճակով, այլ նաև առողջապահական կարիքներով, նրանց նկատմամբ կիրառված որոշակի սահմանափակումներով և կանխարգելիչ միջոցառումներ ձեռնարկելու սահմանափակ հնարավորություններով: Արդյունքում՝ հաշմանդամություն ունեցող անձանց կարիքների և նրանց աջակցելու հիմնական բեռը կրել են հասարակական կազմակերպություններն ու մասնավոր անձինք: Այս պրակտիկան թեև ողջունելի է կամավորության և բարեգթության արժեքների համատեքստում, այնուամենայնիվ, խիստ անընդունելի է հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների երաշխավորման հարցում պետության պոզիտիվ պարտավորությունների կատարման տեսանկյունից:

Ուսումնասիրությունը վկայում է, որ վերոգրյալ խնդիրն ունի համակարգային լուծման կարիք: Մասնավորապես, հաշմանդամություն ունեցող անձանց նկատմամբ պետության պոզիտիվ պարտավորություններից է բխում արտակարգ դրության պայմաններում հաշմանդամություն ունեցող անձանց արժանապատիվ կյանքը երաշխավորող միջավայրի ապահովումը: Ուստի, այս հարցում նոր կորոնավիրուսի (COVID-19) կանխարգելման նպատակով Հայաստանում հաստատված արտակարգ դրության ընթացքում էլ ավելի ընդգծվեց անձնական օգնականի ինստիտուտի ներդրման և համայնքահեն ծառայությունների ընդլայնման հրատապությունը:

Պաշտպանին դիմած՝ սոցիալական աջակցության ծրագրերից չօգտվող, ինչպես նաև ինքնասպասարկման աջակցման կարիք ունեցող հաշմանդամություն ունեցող անձանց տվյալները, վերջիններիս համաձայնությամբ, Պաշտպանը փոխանցվել են ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարություն և համագործակցող հասարակական կազմակերպություններին:

Պաշտպանի կողմից հետադարձ կապ է հաստատվել նշված խնդրով Պաշտպանին դիմած անձանց հետ, որոնց մի մասը տեղեկացրել է, որ ստացել են պարենային օգնություն, սակայն աջակցությունը մեկանգամյա բնույթ է ունեցել:

Մինչդեռ միջազգային փորձի ուսումնասիրությունը վկայում է, որ մի շարք պետություններ հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների պաշտպանության նպատակով նախատեսել են հատուկ ծրագրեր, որոնցով լրացուցիչ դրամական և ծառայությունների տեսքով աջակցություն է ցուցաբերվել նրանց (օրինակ՝ ԱՄՆ¹⁰⁷¹, Կանադայում)¹⁰⁷²:

13.5 Իրավունքների սահմանափակումների խնդիր՝ առանց հաշմանդամություն ունեցող անձանց կարիքների հաշվառման

Արտակարգ դրության հայտարարումից հետո Պաշտպանի աշխատակազմի մշտադիտարկման արդյունքում վեր են հանվել մի շարք խնդիրներ կապված խնդիրներ կապված արտակարգ դրությամբ պայմանավորված մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքների և ազատությունների սահմանափակումներ հետ և նոր կորոնավիրուսային համավարակի կանխարգելման միջոցառումների հետ:

Օրինակ, Պարետի՝ 2020 թվականի մայիսի 3-ի «Հայաստանի Հանրապետության ողջ տարածքում կիրառվող ժամանակավոր սահմանափակումների վերաբերյալ» թիվ 63 որոշմամբ նախատեսվել են դրույթներ մեքենաներում, փակ տարածքներում դիմակ կրելու պարտադիր պահանջի վերաբերյալ: Նշված կարգավորման կապակցությամբ Պաշտպանին են հասցեագրվել դիմումներ այն մասին, որ խնդիրներ են առաջանում հատկապես հաշմանդամություն ունեցող երեխաների կողմից դիմակ կրելու պահանջի հետ: Պաշտպանի ուսումնասիրությունները վկայում են, որ խնդիրն առաջացել է այն պատճառով, որ նշված դրույթների առնչությամբ առկա է իրավական որոշակիության խնդիր: Մասնավորապես, Պարետի որոշումը և դրանով սահմանված կարգավորումների վերաբերյալ պետական պաշտոնյաների հրապարակային պարզաբանումները հանրության շրջանակներում տարաբնույթ մեկնաբանումների տեղիք են տվել:

Այսպես, 2020 թվականի մայիսի 14-ին Պարետը՝ երեխաների դիմակ կրելու հարցի վերաբերյալ ԱԺ-ում նշել էր, որ մանկահասակ երեխաների համար դիմակ կրելու պահանջ չի գործելու՝ հավելելով, որ «մանկահասակ երեխա» հասկացությունը ենթադրում է 1-ից 3, միգուցե նաև 4 տարեկան երեխա, ինչը հստակեցման կարիք ունի: 2020 թվականի մայիսի 21-ին Առողջապահության նախարարն ասուլիսի ժամանակ նշել էր, որ մանկահասակ երեխաները, ովքեր արդեն կարողանում են քայլել, պետք է փակ տարածքներում դիմակներ կրեն, ինչպես

¹⁰⁷¹ Տե՛ս ամերիկյան փորձը, հասանելի է <https://www.ssa.gov/coronavirus/> հղումով:

¹⁰⁷² Տե՛ս Կանադայի փորձը, հասանելի է <https://www.mcsc.gov.on.ca/en/mcscs/programs/social/odsp/index.aspx> և <https://news.gov.bc.ca/releases/2020SDPR0012-000620> հղումներով:

անում են նրանց ծնողները: Այսինքն, այն վայրերում, որտեղ դիմակ կրելու պահանջը պարտադիր և կիրառելի է ծնողի համար, ապա երեխայի համար նույնպես պարտադիր է: Ընդ որում, նախարարը նշել էր, որ սա թեև կանոնը կիրառելի չէ այն երեխաների համար, ովքեր չեն կարողանում դիմակ կրել, այնուամենայնիվ անհրաժեշտ է երեխաներին սովորեցնել դիմակ կրելու վարքագիծ: Մինչդեռ Պարետի որոշումը նշված բացառությունները չի նախատեսել և դիմակ կրելու պարտադիր պահանջ է սահմանել բոլորի համար՝ անկախ տարիքից և դիմակ կրելու կարողությունից: Արդյունքում՝ Պարետի որոշման կատարումն ապահովող և վերահսկող իրավապահներ մարմինները պահանջել են ծնողներից, որ ապահովեն որոշման դրույթները նաև երեխաների դեպքում, իսկ պահանջին չենթարկվելու դեպքում՝ նշել են, որ վարչական իրավախախտում կարձանագրեն:

Խնդրի առնչությամբ միջազգային լավագույն փորձը վկայում է, որ 2 տարեկանից ցածր երեխաները (ներառյալ՝ նորածինները) չպետք է կտորե դիմակ կրեն: 2-ից 8 տարեկանները պետք է օգտագործեն դիմակներ, սակայն միայն մեծահասակի վերահսկողության ներքո, որպեսզի նրանք հետևեն, որ երեխան կարողանա ապահով շնչել, խուսափի խեղդվելուց և շնչահեղձությունից: Այն բոլոր դեպքերում, երբ հնարավոր չէ ապահովել նման վերահսկողությունը, ապա երեխան չպետք է դիմակ կրի: Միջազգային փորձի ուսումնասիրությունը վկայում է նաև, որ շնչառական խնդիրներ ունեցող երեխաները չպետք է դեմքը ծածկող դիմակ կրեն:

Մշտադիտարկման արդյունքում դիմակ կրելու պարտադիր պահանջի մասով վերհանված խնդիրների կապակցությամբ Պաշտպանը գրություն է հասցեագրել Պարետին:

Պարետի՝ 2020 թվականի մայիսի 3-ի «Հայաստանի Հանրապետության ողջ տարածքում կիրառվող ժամանակավոր սահմանափակումների վերաբերյալ» թիվ 63 որոշման մեջ 2020 թվականի հունիսի 4-ին կատարված փոփոխություններով սահմանվել է, որ բնակության վայրի բնակելի տարածքից դուրս գտնվելիս՝ բոլոր հանրային բաց տարածքներում, դիմակ կրելը պարտադիր է՝ բացառությամբ մինչև 6 տարեկան երեխաների և ֆիզիկական վարժություններ կամ հեծանվավարություն իրականացնելիս:

Խնդրի կապակցությամբ Պաշտպանի՝ Պարետին հասցեագրված գրությանն ի պատասխան ՀՀ առողջապահության նախարարությունից պարզաբանվել է, որ անձնական մարդատար և բեռնատար ավտոմեքենաներում դիմակ չկրելու վերաբերյալ Պաշտպանի առաջարկությունը ներկայացվել է ՀՀ պարետին:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի կողմից իրականացվող մոնիթորինգի արդյունքները վկայում են նաև, որ Պարետի՝ 2020 թվականի մայիսի 3-ի թիվ 63 որոշմամբ սահմանված մի շարք պահանջներ հանգեցրել են հաշմանդամություն ունեցող, մասնավորապես, լսողության խնդիրներ ունեցող անձանց տեղեկատվություն ստանալու իրավունքի իրացման խոչընդոտների: Այսպես, Պարետի՝ 2020 թվականի մայիսի 3-ի թիվ 63 որոշմամբ սահմանվել էր փակ տարածքներում, գրասենյակներում, աշխատասենյակներում դիմակ կրելու

պարտադիր պահանջը՝ առանց բացառությունների: Արդյունքում՝ հեռուստահաղորդավարների, ինչպես նաև խիստ սահմանափակումների սկզբնական ժամանակահատվածում անգամ սուրդոթարգմանություն իրականացնող մասնագետների համար եթերի ընթացքում համար դիմակ կրելու պահանջը պարտադիր է: Մինչդեռ, ակնհայտ է, որ նման պահանջը հանգեցնում է նրան, որ լսողության խնդիրներ ունեցող անձինք չեն կարողանում իրացնել տեղեկատվություն ստանալու իրենց իրավունքը, քանի որ ժեստերի լեզուն ունի ոչ ձեռքային տարրեր: Մասնավորապես, ժեստերի լեզուները, իրենց վանկաչափության մեծ մասը փոխանցում են ոչ ձեռքային տարրերի միջոցով: Մարմնի, գլխի, հոնքերի, աչքերի, այտերի կամ բերանի կեցվածքները կամ շարժումներն օգտագործվում են տարբեր համակցություններում՝ որոշակի տեղեկատվություն փոխանցելու համար՝ ներառյալ բառային տարբերությունը, քերականական կառուցվածքը, ածականական կամ մակբայական բովանդակությունը և քննարկումների ձևը: Լեզվական մակարդակում, ի լրումն մեխանիկական արտասանության, ժեստերը կարող են բառակազմորեն նշվել ոչ ձեռքային տարրերի համար: Ավելին՝ ժեստերով նախադասության բովանդակությունը ցուցադրվում է ձեռքերով, մինչդեռ շատ քերականական գործողություններ ցուցադրվում են ոչ ձեռքերով: Այսպիսի գործողությունները ներառում են հարցերը, ժխտումը, հարաբերական դրույթները և առարկայականացումը: Արդյունքում՝ ոչ ձեռքային տարրերի միջոցով փոխանցված տեղեկատվությունը ոչ միայն հասկանալի չի լինի, այլ նաև կարող է ապատեղեկատվության և թյուրընմբռնման պատճառ լինել:

Եթերում դիմակ կրելու խնդրի կապակցությամբ Մարդու իրավունքների պաշտպանն իր դիտարկումներով ու առաջարկներով գրություն է հասցեագրել Պարետին՝ առաջարկելով Պարետի՝ 2020 թվականի մայիսի 3-ի թիվ 63 որոշման մեջ բացառություններ սահմանել եթերում դիմակ կրելու պահանջի մասով, այն փոխարինելով անվտանգության այլ կանոններով, օրինակ, տաղավարում գտնվող անձանց միջև սոցիալական հեռավորության ապահովում, դիմապաշտպան միջոցների կիրառում և այլն:

Ի պատասխան Պաշտպանի գրության՝ ՀՀ առողջապահության նախարարությունը հայտնել է, որ ՀՀ պարետին առաջարկվել է Պարետի 2020 թվականի մայիսի 3-ի թիվ 63 որոշման մեջ հեռուստաընկերություններում սուրդոթարգմանությամբ հեռարձակվող հաղորդումների ընթացքում սահմանել դիմակ կրելու բացառություններ:

Եթերի ժամանակ դիմակ կրելու պահանջի վերաբերյալ Մարդու իրավունքների պաշտպանն հրապարակել է նաև «Եթերի ժամանակ տաղավարում նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակի պայմաններում դիմակ կրելու պարտադիր պահանջի վերաբերյալ» արտահերթ զեկույցը¹⁰⁷³:

¹⁰⁷³ Առավել մանրամասն տե՛ս «Արտակարգ դրության ընթացքում դիմակ չկրելը կամ ոչ պատշաճ կրելը՝ որպես արտակարգ դրությամբ պայմանավորված ազատ տեղաշարժվելու իրավունքի սահմանափակման

Հաշվի առնելով վերոգրյալն՝ անհրաժեշտ է.

1 մշակել և ներդնել արտակարգ դրության պայմաններում հաշմանդամություն ունեցող անձանց աջակցության և իրավունքների պաշտպանության ռազմավարություն

2 ներդնել արտակարգ իրավիճակներում կամ արտակարգ դրության պայմաններում նեղ մասնագիտական ծառայությունների մատուցման այլընտրանքային մեխանիզմներ, որոնք կնվազեցնեն այդ ծառայությունների բացակայության կամ կրճատման բացասական ազդեցությունը հաշմանդամություն ունեցող անձանց ֆիզիկական և հոգեկան առողջության վրա,

3 ներդնել հաշմանդամություն ունեցող անձանց սոցիալական աջակցության ծրագրեր,

4 ներդնել համայնքահեն ծառայություններ, ինչպես նաև անձնական օգնականի ինստիտուտը՝ հարկապես ինքնասպասարկման դժվարություններ ունեցող անձանց աջակցման համար,

5 ընդլայնել հեռավար ուսուցման ընթացքում կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող երեխաների համար ուսումնական նյութերի, դրանց մատուցման ձևաչափերի այլընտրանքային մատչելի հնարավորությունները:

ԳԼՈՒԽ 14. ՀԱՇՄԱՆԴԱՄՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒՆԵՑՈՂ ԱՆՁԱՆՑ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԴՐՈՒԹՅԱՆ ԸՆԹԱՑՔՈՒՄ և ԱԴԻԲԵԶԱՆԱԿԱՆ ԶԻՆՎԱԾ ՀԱՐՁԱԿՈՒՄՆԵՐ ԴԱԴԱՐԻՑ ՀԵՏՈ

2020 թվականի սեպտեմբեր-նոյեմբեր ամիսների պատերազմի աղետալի հետևանքներից է նաև այն որ վիրավորումների պատճառով խեղումները հանգեցրել են հաշմանդամություն ունեցող անձանց թվի աճին: Այս համատեքստում Հայաստանում ռազմական դրության հայտարարելուց անմիջապես հետո Պաշտպանը նախաձեռնել է պատերազմի հետևանքով վիրավորում ստացած անձանց, հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների պաշտպանությանն ուղղված միջոցառումների մշտադիտարկում:

Աշխատակազմի արդյունավետ կազմակերպման նպատակով՝ 2020 թվականի սեպտեմբերի 27-ից 30-ն իրականացվեցին Պաշտպանի աշխատակազմի մասնագետների հրատապ վերապատրաստումներ՝ աշխատակազմի բժշկի աջակցությամբ:

2020 թվականի սեպտեմբերի 27-ից սկսած մինչև 2020 թվականի դեկտեմբերի 31-ը Պաշտպանի աշխատակազմում նախաձեռնված մշտադիտարկման շրջանակում պետական մարմիններին, հասարակական կազմակերպություններին և հաշմանդամություն ունեցող անձանց խնդիրներով զբաղվող մասնավոր նախաձեռնություններին ուղղվել է շուրջ 1500

գրավոր և բանավոր հարցում, այդ թվում՝ չհայտարարված այցեր, լրատվամիջոցների և սոցիալական ցանցերի մշտադիտարկում:

Խնդիրները քննարկվել են նաև Պաշտպանին առընթեր հասարակական խորհրդի նիստերում:

Պատերազմի ողջ ընթացքում և դրանից հետ բուժաշխատողների, կամավորների, հասարակական կազմակերպությունների, տեղական ինքնակառավարման մարմինների ու, առհասարակ, սրտացավ մարդկանց անձնուրաց աշխատանքը կարևորագույն նշանակություն է ունեցել վիրավորում ստացած անձանց, հաշմանդամություն ունեցող անձանց կարիքների գնահատման ու բավարարման հարցում:

Դրանով հանդերձ, ինստիտուցիոնալ մակարդակում պետական մարմինների աշխատանքում արձանագրվել են խնդիրներ, որոնք մանրամասն տեղ են գտել սույն հաղորդման Արցախից Հայաստան տեղահանված անձանց իրավունքներին վերաբերող բաժնում:

14.1 Պատերազմի հետևանքով տուժած հաշմանդամություն ունեցող անձանց կարիքների գնահատման հարցում խնդիրներ

ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունը պարզաբանել է, որ հեռահար տարբերակով գնահատվել են 2020 թվականի սեպտեմբեր-նոյեմբեր ամիսների պատերազմի հետևանքով Արցախից տեղափոխված 560 հաշմանդամություն ունեցող անձանց (ներառյալ՝ հաշմանդամության կարգավիճակ չունեցող, սակայն տարբեր առողջական խնդիրներ ունեցող անձիք) կարիքներ, ովքեր ապահովվել են ժամանակավոր կացարաններով: Հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար հնարավորինս ապահովվել են այնպիսի կացարաններում տեղակայումը, որտեղ ֆիզիկական մատչելիության խնդիր չկա: Այս նպատակով են որպես կացարան են ծառայել ինչպես գործող տուն ինտերնատները, այնպես էլ Աղավնաձորի տուն ինտերնատը:

Չնայած վերը նշվածին՝ Պաշտպանի աշխատակազմը վեր է հանել խնդիրներ, որոնք հիմնված են մշտադիտարկումների և բողոքներ վրա:

Մասնավորապես, բարձրացվել է հաշմանդամություն ունեցող անձի կարիքներին համապատասխան կացարաններով ապահովման հարց: Օրինակ՝ հենաշարժողական խնդիրներ ունեցող անձին առաջարկվել է բնակարան, որն եղել է վերելակ կամ թեքահարթակ չունեցող շենքում: Դիմումի ուսումնասիրությամբ պարզվել է, որ նրա կարիքների գնահատում չի իրականացվել: Մեկ այլ դեպքում՝ անկողնային ռեժիմում անձը դիմել է համայնքային պատասխանատուին և խնդրել աջակցել իրեն հատկացված կացարանը տեղափոխվելու հարցում: Ստացել է դրական պատասխան, սակայն տեղափոխման պահին պարզվել է, որ այդ նպատակով հատկացված տրանսպորտային միջոցը չի համապատասխանում անձի

կարիքներին: Այս դեպքում անձի կարիքները լիարժեք չի գնահատվել և ոչ ամբողջական տեղեկատվություն է փոխանցվել տեղափոխումը կազմակերպող կառույցին:

Կարիքների ոչ լիարժեք գնահատման արդյունքում հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների ապահովման խնդիրներ են արձանագրվել նաև Պաշտպանի չհայտարարված այցերի շրջանակներում: Օրինակ՝ այցերից մեկի ընթացքում պարզվել է, որ պետության կազմակերպմամբ տվյալ համայնքում ժամանակավոր կացարաններում բնակեցված անձանց մի մասը՝ որպես հաշմանդամություն ունեցող պաշտոնապես հաշվառված չեն: Սա իր հերթին բացասական ազդեցություն է ունեցել նրանց կրթության, առողջության պահպանման և սոցիալական այլ իրավունքների վրա:

Այս ամենը վկայում է այն մասին, որ պետական իրավասու մարմինը պետք է առավել կազմակերպված ջանքերով իրականացնի գնահատումը՝ առաջին պահից սկսած: Հարցն այն է, որ խնդիրների պատճառ է եղել նաև այն, որ անհամաչափ մեծ բեռ էր դրված կամավորների վրա: Մի կողմից սա խնդրահարույց էր այն առումով, որ կամավորները չէին հանդիսանում պետական ծառայողներ ու, հետևաբար, չունեին իրավական պարտականություններ ու պատասխանատվություն: Դրանից բացի, նրանց համար չէին կազմակերպվել վերազարգացման կամ հմտությունների ձեռքբերման դասընթացներ: Մարդու իրավունքների պաշտպանը հատուկ նշում է, որ նրանք անձնուրաց նվիրումով էին կատարում կամավորական աշխատանքը, բայց այդպես էլ պարզ չէր՝ ինչո՞ւ էր նրանց վրա այդ աստիճան մեծ բեռ դրվել, ինչո՞ւ ավելի մեծ թվով պետական ծառայողներ չէին ներգրավվում կամ կամավորների համար չէին կազմակերպվում հրատապ վերապատրաստումներ:

14.2 Հաշմանդամություն ունեցող անձանց հոգեբանական աջակցության խնդիրներ

Պաշտպանն արձանագրում է, որ առկա է համակարգային խնդիր կապված պատերազմի հետևանքով տուժած կամ Արցախից տեղահանված անձանց հոգեբանական աջակցության տրամադրման կամ աջակցությունը կազմակերպելու հետ: Մասնավորապես, մշտադիտարկման այցերի ընթացքում պարզվել է, որ Արցախից տեղահանված անձանց հոգեբանական աջակցության տրամադրումը չի ապահովում համակարգված եղանակով, չի արձանագրվում, թե որ մասնագետը, ում հետ է հանդիպել և ինչ մասնագիտական աջակցություն է ցուցաբերել: Ավելին, համակարգված և արդյունավետ աշխատանքներ չեն իրականացվել պատերազմի հետևանքով տուժած կամ տեղահանված անձանց կայունության զգացողության ամրապնդման ուղղությամբ (թեկուզ ժամանակավոր կացության դեպքում): Դա իր հերթին բարդացնում է, օրինակ, երեխաների կրթության իրավունքի ապահովումը, կենցաղային պայմանների բարելավման ուղղությամբ ջանքերը և այլն: **Արդյունքում՝ ոչ**

կանոնավոր և համակարգված աշխատանքը դառնում է ոչ արդյունավետ և կարող է կրկնակի խոցելի դարձնել պատերազմի հետևանքով տուժած կամ տեղահանված անձանց:

Վերոգրյալի հաշվառմամբ՝ անհրաժեշտ է՝

1. մշակել և ներդնել արտակարգ իրավիճակներում և պատերազմական գործողությունների ընթացքում առաջին հոգեբանական օգնության տրամադրման ուղեցույց,

2. կազմակերպել վերապատրաստումներ հոգեբանական առաջին օգնության մասնագետների համար:

14.3 Հաշմանդամության կարգավիճակի սահմանման խնդիրներ

Պաշտպանին հասցեագրված դիմումների և Հասարակական խորհրդի անդամների բարձրացրած հարցերի ուսումնասիրությունը վկայում է, որ վիրավորում ստացած անձինք բախվում են տարբեր խնդիրների կապված բժշկասոցիալական փորձաքննությունների հետ: Խնդիրը սրվում է նաև այն պատճառով, որ նոր կորոնավիրուսային համավարակի պայմաններում բժշկասոցիալական փորձաքննության հանձնաժողովների գերծանրաբեռնված աշխատանքի և մասնագետների ոչ բավարար քանակի պատճառով վարչական վարույթները հաճախ կասեցվում էին:

Պաշտպանին են հասցեագրվել բողոքներ նաև վիրավորում ստացած անձանց՝ առողջական վիճակին և կենսագործունեության կարիքներին չհամապատասխանող հաշմանդամության խումբ սահմանելու մասին: Այս դեպքում խնդիրն այն է, որ հաշմանդամության գործող չափորոշիչներն արդյունավետ չեն մարդու իրավունքների տեսանկյունից¹⁰⁷⁴, իսկ փորձաքննության եզրակացության հիմքերն էլ անձի համար մատչելի և պարզ եղանակով չեն պարզաբանվում: Օրինակ՝ հաշմանդամության 3-րդ խումբ սահմանելու հիմքը բացատրվում է միայն «օրգանիզմի ֆունկցիոնալությունը խախտված չէ» ձևակերպմամբ: Մինչդեռ, այն դեպքում, երբ անձը լսողության, տեսողության վատացման կամ ձեռքի մատերի անդամահատման պատճառով կենցաղային խնդիրների է բախվում, նրա համար հասկանելի և ընդունելի չէ նշված հիմնավորումը: Անհայտ է, որ մարդու կյանքի որակի փոփոխության պայմաններում անհրաժեշտ է կարգավիճակի սահմանման կոնկրետ պատճառները բացատրել իր համար ընկալելի և մատչելի եղանակով, այլ ոչ իրավական կամ բժշկական եզրույթներով:

Մշտադիտարկման արդյունքների վերլուծությունը վկայում է նաև, որ մինչև հաշմանդամության կարգավիճակի հստակեցումը վիրավորում ստացած անձինք անորոշ ժամանակով չեն կարողանում օգտվել հաշմանդամություն ունեցող անձանց տրամադրվող արտոնություններից, ինչպես նաև պետության կողմից ձեռնարկվող միջոցառումներից:

¹⁰⁷⁴ Առավել մանրամասն տե՛ս սույն բաժնի «Հաշմանդամության կարգավիճակի սահմանման ոլորտի խնդիրները և թերի վարչարարությունը՝ որպես այդ խնդիրների առաջացման խորքային պատճառ» գլխում:

Հատկապես այն դեպքերում, երբ նրանք ընտանիքի միակ կերակրող են եղել, կյանքի դժվարին իրավիճակում են հայտնվում նաև նրանց ընտանիքները:

Այսպիսով՝ Պաշտպանն արձանագրում է, որ մարդիկ հաշմանդամության կարգավիճակի սահմանման հարցում բախվում են տարաբնույթ փոխկապակցված խնդիրների, քանի որ ներդրված չէ հստակ և գործուն արագ արձագանքման և ճգնաժամային կառավարման մոդել:

Պաշտպանը վերոգրյալ խնդիրը ներկայացրել է նաև Հասարակական խորհրդի նիստում և փորձագիտական քննարկումներում¹⁰⁷⁵: Հասարակական խորհրդի անդամների դիտարկումների հաշվառմամբ՝ Պաշտպանը գրությամբ նկարագրված խնդիրները և առաջարկները ներկայացրել է Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարություն:

Վերոգրյալ խնդիրները մասամբ կարգավորել են ՀՀ կառավարության՝ 2021 թվականի հունվարի 27-ի թիվ 70-Լ¹⁰⁷⁶ և ՀՀ կառավարության՝ 17 դեկտեմբերի 2020 թվականի թիվ 2082-Լ որոշումներով, որով պետությունն ընդունեց երկու ծրագիր՝ միտված պատերազմի ընթացքում և հետևանքով տուժած անձանց աջակցությանը: Մասնավորապես՝ ՀՀ կառավարության թիվ 70-Լ որոշմամբ միանվագ ֆինանսական աջակցություն նախատեսվեց տրամադրել ռազմական գործողությունների հետևանքով վիրավորում ստացած այն անձանց, ովքեր բուժհաստատություններում բժշկական օգնություն և սպասարկում են ստացել, չունեն հաշմանդամության խումբ կամ ունեն (կարող են ունենալ) հաշմանդամության երրորդ խումբ: ՀՀ կառավարության՝ 17 դեկտեմբերի 2020 թվականի թիվ 2082-Լ որոշմամբ¹⁰⁷⁷ նախատեսվեց միանվագ դրամական օգնության ձևով աջակցություն տրամադրել Արցախի պաշտպանության ընթացքում քաղաքացիական անձանց շրջանում զոհերի ընտանիքներին և հաշմանդամություն ձեռք բերած քաղաքացիներին:

Կարևորելով պետության կողմից պատերազմի հետևանքով կյանքի դժվարին իրավիճակում հայտնված անձանց աջակցություն՝ Պաշտպանն արձանագրում է, որ պատերազմի հետևանքով վիրավորում ստացած կամ հաշմանդամություն ունեցող անձինք շարունակում են բախվել առողջության պահպանման, անկախ ապրելու և հասարակությունում վերաինտեգրման, կրթության, սոցիալական մշակության, և այլ իրավունքների հարցում:

¹⁰⁷⁵ Տե՛ս Մարդկային զարգացման միջազգային կազմակերպության համառոտագիրը: Հասանելի է. <https://ichd.org/?laid=2&com=module&module=static&id=1227>

¹⁰⁷⁶ Տե՛ս Կառավարության «2020 թվականի սեպտեմբերի 27-ից Ադրբեջանի Հանրապետության կողմից Արցախի Հանրապետության դեմ սանձազերծած ռազմական գործողությունների հետևանքով վիրավորում ստացած զինձառայողների սոցիալական աջակցության միջոցառումը հաստատելու մասին» որոշումը, հասանելի է <https://www.e-gov.am/gov-decrees/calendar/2021/01/> հղումով:

¹⁰⁷⁷ Տե՛ս Կառավարության «2020 թվականի սեպտեմբերի 27-ից Ադրբեջանի Հանրապետության կողմից Արցախի Հանրապետության ուղղությամբ սկսված պատերազմական գործողությունների հետևանքով քաղաքացիական անձանց շրջանում զոհերի ընտանիքներին և հաշմանդամություն ձեռք բերած անձանց սոցիալական աջակցության տրամադրման կարգը հաստատելու մասին» <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=148385> հղումով:

Վերոգրյալի հաշվառմամբ՝ անհրաժեշտ է՝ .

1. վերանայել և սահմանել բացառություններ հաշմանդամության կարգավիճակի սահմանման գործող իրավակարգավորումներում և նախատեսել սեղմ ժամկետներում փորձաքննությունների իրականացումը՝ երաշխավորելով պատշաճ վարչարարության գործընթացը.

2. մշակել և ներդնել անձի վիրավորման դեպքը փաստագրելու պահից առավելագույն ժամկետում, օրինակ, մեկ ամսվա ընթացքում հաշմանդամության ժամանակավոր կարգավիճակի սահմանման հատուկ ընթացակարգ՝ երաշխավորելու, որ վիրավորում ստացած անձինք կարողանան օգտվել իրենց կարիքներին համապատասխան ծառայություններից.

3. հաշմանդամության ժամանակավոր կարգավիճակի սահմանման հատուկ ընթացակարգի ներդրմանը զուգահեռ սահմանել ծառայությունների, աջակման ծրագրերի շրջանակը, տեսակները, որոնք պետությունը կառաջարկի նման կարգավիճակ ունեցող անձին, օրինակ, խնամքի ծառայություններ, նեղ մասնագիտական աջակցության ծառայություններ, անձնական օգնականի կամ ուղեկցողի ծառայություններ և այլն:

ԲԱԺԻՆ 17. ՏԱՐԵՑՆԵՐԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐ

«Սահմանադրությամբ երաշխավորված է տարեցների արժանապատիվ ապրելու իրավունքը: Սահմանադրության 84-րդ հոդվածի համաձայն՝ յուրաքանչյուր կարիքավոր և տարեց մարդ, օրենքին համապատասխան, ունի արժանապատիվ գոյության իրավունք: Մարդու իրավունքների միջազգային սկզբունքները պահանջում են լիարժեք երաշխավորել տարեցների իրավունքները, ապահովել նրանց առողջ, լիարժեք և արժանավայել կյանքը:

Տարեցների իրավունքների պաշտպանությանն առնչվող հարցերը 2020 թվականին սկզբունքորեն տարբերվել են՝ պայմանավորված աշխարհում նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակի ստեղծած մարտահրավերներով:

Աշխարհում կորոնավիրուսային համավարակի տարածումը և դրա արդյունքում առաջացած մարտահրավերները որոշակի զգայունություն ունեցող հարցեր և հետևանքներ են առաջացրել տարեցների իրավունքների պաշտպանության ոլորտում: Իր լայն ազդեցությամբ համավարակը ցույց տվեց, թե որքան խոցելի են տարեց մարդիկ այդպիսի իրավիճակներում. դրանք կարող են կտրուկ վնաս հասցնել նրանց ֆիզիկական բարեկեցությանն ու հոգեկան առողջությանը:

Ըստ Եվրոպական միության տվյալների՝ 2020 թվականի սեպտեմբերի դրությամբ Եվրոպական միության տարածաշրջանում կորոնավիրուսային հիվանդությունից մահացության դեպքերի 10-ից գրեթե 9-ը գրանցվել է 65 տարեկան և դրանից բարձր տարիք ունեցող անձանց շրջանում¹⁰⁷⁸:

Աշխարհում համավարակի տարածումը ոչ միայն ընդգծել է այդպիսի իրավիճակներում տարեցների խոցելիությունը, այն նաև նպաստել է տարեցների իրավունքների խախտման անհանգստացնող դեպքերի, մասնավորապես, տարեց և (կամ) հաշմանդամություն ունեցող անձանց խնամք իրականացնող կազմակերպություններում այդ անձանց իրավունքների սահմանափակման: Դրանից անմասն չի մնացել նաև Հայաստանը:

Հաշվի առնելով կորոնավիրուսային համավարակի տարածվածության տեմպերը և դրա վտանգավորությունը՝ 2020 թվականի մարտի 20-ին կարևոր հայտարարություն է տարածել Խոշտանգումների և անմարդկային կամ արժանապատվությունը նվաստացնող վերաբերմունքի կամ պատժի կանխարգելման եվրոպական կոմիտեն (ԽԿԿ)՝ նշելով, որ կորոնավիրուսային համավարակը (COVID-19) անսովոր մարտահրավերներ է ստեղծել Եվրոպայի խորհրդի բոլոր անդամ պետությունների համար: Դա առանձնահատուկ և մեծ մարտահրավերներ է ստեղծել ազատությունից զրկման տարբեր վայրերում, *այդ թվում՝ սոցիալական խնամք իրականացնող հաստատություններում*, ինչպես նաև այն նորաստեղծ հաստատություններում, որտեղ անձինք գտնվում են կարանտինի մեջ: Նկատի ունենալով վարակի հետագա տարածման դեմ պայքարի համար անհրաժեշտ գործողությունների ակնհայտ հրամայականը՝ ԽԿԿ-ն անհրաժեշտ է համարել հիշեցնել խոշտանգումների և անմարդկային կամ արժանապատվությունը նվաստացնող վերաբերմունքի բացարձակ

¹⁰⁷⁸ Հասանելի է՝ <https://cutt.ly/lx9xUXV> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

արգելքի մասին: Կանխարգելիչ միջոցները չպետք է հանգեցնեն ազատությունից զրկված անձանց նկատմամբ անմարդկային կամ նվաստացնող վերաբերմունքի: Այդ նպատակով ԽԿԿ-ն մշակել է որոշակի սկզբունքներ, ԽԿԿ-ի տեսակետով այդ սկզբունքները պետք է կիրառեն բոլոր այն մարմինները, որոնք պատասխանատու են Եվրոպայի խորհրդի տարածքում գտնվող ազատությունից զրկված անձանց համար¹⁰⁷⁹:

Հարկ է նշել, որ կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակով պայմանավորված՝ տարեցների իրավունքների պաշտպանությունը պատշաճ ապահովելու նպատակով մեր պետությունը նույնպես նախաձեռնել է իրավիճակին համապատասխան գործողություններ և կանխարգելիչ միջոցառումներ: Մասնավորապես, հաշվի առնելով այն, որ տարեցները կորոնավիրուսային հիվանդության զարգացման բարձր հսկային խմբում են, համավարակի ներթափանցումը տարեցների խնամքն իրականացնող հաստատություններ կանխելու նպատակով իրականացվել են միջոցառումներ, հայտարարվել է կարանտինային իրավիճակ, կազմակերպվել են հակահամաճարակային և բուժական միջոցառումներ և կիրառվել են սահմանափակումներ:

Կորոնավիրուսի տարածումը, իհարկե, բարդացրել է նաև Պաշտպանի աշխատանքները տարեցների իրավունքների պաշտպանության ոլորտում: Ինչպես նախորդ տարիներին, այնպես էլ 2020 թվականի սկզբին պլանավորվել էր տարեցների խնամքն իրականացնող հաստատություններ այցերի իրականացում: Սակայն ստեղծված իրավիճակը փոխել է Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատանքի սկզբունքը. Այդ իրավիճակում տարեցների իրավունքների պաշտպանության վիճակի նկատմամբ մշտադիտարկումն իրականացվել է փաստաթղթային ուսումնասիրությունով՝ «Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարություն, ինչպես նաև խնամքի հաստատություններ կատարված հարցադրումների միջոցով: Այդ ընթացքում առաջացած խնդիրների լուծումն ապահովվել է հաստատությունների տնօրենների հետ ակտիվ համագործակցության շնորհիվ, ահազանգերով բարձրացված յուրաքանչյուր խնդիր լուծում է ստացել դրա շրջանակներում: Բացի այդ, ապահովվել է անմիջական կապ տարեցների հետ: Անհրաժեշտ է նկատել, տուն-ինտերնատներում խնամյալների շրջանում առկա է լայն իրազեկում Մարդու իրավունքների պաշտպանին դիմելու իրենց իրավունքի և դիմելու մեխանիզմների (Պաշտպանի աշխատակազմի «Թեժ գիծ»)՝ 116 հեռախոսահամարին զանգահարելու, գրավոր բողոք հասցեագրելու) վերաբերյալ:

Հարկ է նշել, որ նախորդ տարիներին մշտադիտարկման այցերի ընթացքում ուսումնասիրված և տուն-ինտերնատներում արձանագրված համակարգային խնդիրները, որոնք վերաբերել են պահման պայմաններին, տարեցների խնամքի կազմակերպմանը և այլ խնդիրներ, հիմնականում լուծում չեն ստացել: Դրանց մասին առավել մանրամասն անդրադարձ կատարվել է Մարդու իրավունքների պաշտպանի 2018 և 2019 թվականի

¹⁰⁷⁹ Հասանալի է՝ <https://cutt.ly/9x9xgc1> հղումով, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

տարեկան հաղորդումներում¹⁰⁸⁰: Հարկ է նշել, որ Մարդու իրավունքների պաշտպանը կարևորում է տուն-ինտերնատներում արձանագրված խնդիրների վերացման ուղղությամբ ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության նախաձեռնած քայլերը՝ շարունակելով տարեցների իրավունքների ապահովումը պահել ուշադրության կենտրոնում և հետևողականությունը արձանագրված խնդիրների լուծմանը նպաստելու ուղղությամբ:

Հաշվի առնելով խնամքի հաստատություններում նոր կորոնավիրուսային համավարակի ստեղծած մարտահրավերները՝ 2020 թվականին առաջնահերթ ուշադրության են արժանացել համավարակի պայմաններում խնամյալների իրավունքների պաշտպանության հարցերը:

Սույն բաժնում ներկայացվել են նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակի պայմաններում տարեցների խնամք իրականացնող հաստատություններում տարեցների իրավունքների պաշտպանության հարցերը, խնամքի կազմակերպումը, տուն-ինտերնատներում ընդունելության կազմակերպման հարցերը և այլն:

Բացի դրանից, առանձին պարագրաֆով անդրադարձ է կատարվել նաև տարեցների իրավունքների պաշտպանության հարցում նախորդ տարիներին Պաշտպանի բարձրացրած համակարգային օրենսդրական բնույթի հարցերին:

1. ՏԱՐԵՑՆԵՐԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՏՈՒՆ-ԻՆՏԵՐՆԱՏՆԵՐՈՒՄ ՆՈՐ ԿՈՐՈՆԱՎԻՐՈՒՍԱՅԻՆ (COVID-19) ՀԱՄԱՎԱՐԱԿԻ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐՈՒՄ

1.1 Նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակով պայմանավորված կանխարգելիչ միջոցառումների կազմակերպման վիճակը

Ինչպես նշվեց, տուն-ինտերնատներն անմասն չեն մնացել նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակի հաղթահարման և դրա կանխարգելմանն ուղղված աշխատանքներից:

Համավարակի կանխարգելման և տարածման դեմ պայքարի նպատակով որոշակի խումբ անձանց խնամքն իրականացնող կազմակերպություններում, այդ թվում՝ տուն-ինտերնատներում, իրականացվել են միջոցառումներ, որոնք կանոնակարգվել են արտակարգ դրության ժամանակահատվածում՝ Պարետի 2020 թվականի մայիսի 3-ի «ՀՀ ողջ տարածքում կիրառվող ժամանակավոր սահմանափակումների վերաբերյալ» N 63 և 2020 թվականի մայիսի 14-ի «Պարետի՝ 2020 թվականի մայիսի 3-ի N 63 որոշման մեջ լրացումներ և փոփոխություններ կատարելու մասին» N 74 որոշումներով, իսկ կարանտինի ժամանակահատվածում կանոնակարգվել են ՀՀ կառավարության 2020 թվականի սեպտեմբերի 11-ի «Կորոնավիրուսային հիվանդությամբ (COVID-19) պայմանավորված կարանտին սահմանելու մասին» N 1514-Ն որոշմամբ: Հայաստանի Հանրապետությունում կորոնավիրուսային հիվանդության կանխարգելման նպատակով բնակչության սոցիալական սպասարկում իրականացնող կազմակերպություններում կիրառվող ՍԿ N 3.1.2-001-20

¹⁰⁸⁰ Առավել մանրամասն տե՛ս 2018 և 2019 թվականի ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին տարեկան հաղորդումներ, էջեր 689-699 և 755-764:

սանիտարական կանոնները հաստատելու մասին» N 17-Ն հրամանի 15-րդ հավելվածով հաստատված սանիտարական կանոններով կարգավորել է բնակչությանը սոցիալական սպասարկում իրականացնող կազմակերպություններում աշխատանքի ընդհանուր կազմակերպումը, անձնակազմի նկատմամբ կանխարգելիչ միջոցառումները, խնամյալների նկատմամբ ձեռնարկվող կանխարգելիչ միջոցառումները, այցելությունների նկատմամբ ձեռնարկվող կանխարգելիչ միջոցառումները և այլն:

«Հ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության տեղեկացմամբ՝ «Նորքի տուն-ինտերնատ» ՊՈԱԿ-ում, օրինակ, համավարակի ակտիվ շրջանում սահմանափակվել է նոր շահառուների ընդունումը, հետագայում յուրաքանչյուր նոր ուղեգրված շահառու մեկուսացվել է, կազմակերպվել է թեստավորում: Սահմանափակվել է շահառուների տեղաշարժը կամ տեղափոխումը՝ բացառությամբ խիստ անհրաժեշտ ախտորոշիչ և բուժական միջոցառումների: «Երևանի N 1 տուն-ինտերնատ» ՊՈԱԿ-ում նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակի կանխարգելման և տարածման անհրաժեշտությունից ելնելով՝ սահմանափակվել է հաստատության տարածքներից դուրս խնամյալների տեղաշարժը՝ հաշվի առնելով վերջիններիս ռիսկային տարիքի գոտում գտնվելը:

«Հ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունը տեղեկացրել է նաև, որ որոշ հաստատություններում, բացի վերոգրյալ իրավական ակտերից, մշակվել են համավարակի հսկողության սեփական ծրագրեր: Օրինակ՝ «Նորքի տուն-ինտերնատ» ՊՈԱԿ-ում ստեղծվել է համավարակի հսկողության հանձնաժողով՝ համաձայն ՀՀ առողջապահության նախարարի 2013 թվականի դեկտեմբերի 10-ի թիվ 3210-Ա հրամանի պահանջների: Տնօրենը նշանակել է վարակի հսկողության պատասխանատու: Մշակվել և տնօրենի հրամանով հաստատվել է վարակի հսկողության ծրագիր՝ ներառելով օպերատիվ պլանը, որտեղ ընդգրկվում են շահառուի ընդունելության, մեկուսացման, տեսակավորման, բուժական անձնակազմի և շահառուի, ինչպես նաև շրջակա միջավայրի անվտանգության ապահովման միջոցառումները: Պատասխանատուն կազմակերպել և իրականացրել է դասընթացներ աշխատակիցների համար՝ անհատական պաշտպանության միջոցների կիրառման, ձեռքերի հիգիենայի, շնչառական էթիկայի, կորոնավիրուսային հիվանդության փոխանցման կանխարգելիչ միջոցառումների վերաբերյալ: Տեսանելի վայրերում տեղադրվել են իրազեկման և հիշեցման պաստառներ՝ նոր կորոնավիրուսային համավարակի պայմաններում իրականացվելիք կանխարգելիչ անհատական միջոցառումների վերաբերյալ (պարբերաբար ձեռքերը լվանալ, շնչառական հիգիենայի կանոններ, 1,5 մետր հեռավորություն և այլն):

Բացի այդ, 2020 թվականի փետրվար ամսից արգելվել է տուն-ինտերնատի շահառուների ելքն ու մուտքը, տեսակցությունները հարազատների հետ: 2020 թվականի ապրիլ ամսից տուն-ինտերնատն աշխատել է փակ ռեժիմով՝ 14 օրյա հերթափոխով, և յուրաքանչյուր հերթափոխից առաջ և հետո կազմակերպվել է աշխատակիցների թեստավորում: Իրականացվել է անհատական պաշտպանիչ միջոցների տրամադրում, 2 անգամյա ջերմաչափում, զննում և տվյալների գրանցում համապատասխան մատյաններում: Յուրաքանչյուր շահառուի տրամադրվել է անհատական ջերմաչափման թերթիկ, որտեղ նույնպես գրանցվել են

արդյունքները: Համալրվել է մեկուսարանների քանակը, սահմանափակվել են խմբակային միջոցառումները, հանգստի սենյակներից օգտվելը, սնվելը ճաշարահում (սնունդը տեղափոխվում է սենյակներ): Նոր ընդունված բնակիչների համար կազմակերպվել է մեկուսացում և թեստավորում:

Օրինակ, «Երևանի N 1 տուն-ինտերնատ» ՊՈԱԿ-ն իրականացրել է կորոնավիրուսի դրական պատասխան ունեցող խնամյալներին մեկուսարաններ տեղափոխելու և նրանց շփումն այլ խնամյալների հետ բացառելու միջոցառումներ: Նոր կորոնավիրուսի դրական պատասխան ունեցող խնամյալների խնամքի և բուժման նպատակով կազմվել է աշխատակիցների խումբ, ովքեր իրականացրել են բացառապես մեկուսարաններում գտնվող խնամյալների խնամքն ու բուժումը: Կազմակերպության մեկուսարաններում գտնվող խնամյալների խնամքն և բուժումն իրականացնող աշխատակիցներն ապահովվել են անհրաժեշտ պաշտպանիչ միջոցներով (արտահագուստ, ձեռնոցներ, դիմակներ, ակնոցներ, պաշտպանիչ վահանակներ, մեկանգամյա օգտագործման համար նախատեսված գլխարկներ, բախիլներ, ախտահանիչ նյութեր և այլն):

Նախարարության պաշտոնական պարզաբանումների համաձայն՝ կորոնավիրուսային հիվանդության կասկածելի դեպքերի համար «Երևանի N 1 տուն-ինտերնատ» ՊՈԱԿ-ում և «Նորքի տուն-ինտերնատ» ՊՈԱԿ-ում նախատեսվել են մեկուսարաններ: Մասնավորապես, Նորքի տուն-ինտերնատում մեկ ամբողջ հարկ առանձնացվել է շահառուների մեկուսացման համար՝ առանձին մուտքով և ելքով, առանձին սանհանգույցներով, առանձին բուժկետով: «Երևանի N 1 տուն-ինտերնատ» ՊՈԱԿ-ում նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակով պայմանավորված՝ հիմնական և անկողնային մասնաշենքերում առանձնացվել են մեկուսարաններ: Մեկուսարանների քանակը ժամանակ առ ժամանակ ենթարկվել է փոփոխության՝ պայմանավորված ՊՇՌ հետազոտության դրական պատասխան ունեցող խնամյալների քանակով՝ 4-20 սենյակ:

Ինչ վերաբերում է «Վանաձորի տարեցների տուն» հիմնադրամին, հարկ է մեկ անգամ ևս նշել, որ «Վանաձորի տարեցների տուն» հիմնադրամը ոչ պետական կազմակերպություն է, հաստատության հիմնադիրն է Ամերիկայի միացյալ Նահանգներում հիմնադրված Հայ Օգնության Ֆոնդ միավորումը, սակայն 2009 թվականից «Վանաձորի տարեցների տուն» հիմնադրամին ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունը տրամադրում է նաև պետական աջակցություն: Պետությունը, տրամադրելով «Վանաձորի տարեցների տուն» հիմնադրամին պետական աջակցություն, հիմնադրամի խնամքի տակ գտնվող տարեցների շուրջօրյա խնամքը պատշաճ կազմակերպելու, նրանց սոցիալական պահանջմունքները բավարարելու և հաստատությունում ապրելու համար նպաստավոր պայմաններ ստեղծելու գործընթացի նկատմամբ վերահսկողական գործառույթներ չի իրականացնում: «Վանաձորի տարեցների տուն» հիմնադրամի արդյունավետ գործունեությունն ապահովելու նպատակով վերահսկողական գործառույթներ մշակելու անհրաժեշտության հարցը Մարդու իրավունքների պաշտպանը բարձրացրել է նախորդ հաղորդումներում:

Այնուամենայնիվ, «Վանաձորի տարեցների տուն» հիմնադրամի արդյունավետ գործունեությունն ապահովելու նպատակով Պաշտպանը մշտադիտարկում իրականացնում է նաև այս հաստատության նկատմամբ: 2020 թվականին նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակով պայմանավորված՝ «Վանաձորի տարեցների տուն» հիմնադրամում տարեցների իրավունքների պաշտպանության վիճակի նկատմամբ մշտադիտարկումն ևս իրականացվել է փաստաթղթային ուսումնասիրությունով:

Մասնավորապես, հիմնադրամից ստացված փաստաթղթերի ուսումնասիրության արդյունքում պարզվել է, որ նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակի պայմաններում հիվանդության կանխարգելման միջոցառումները պատշաճ չեն իրականացվել, գործողությունները կրել են ոչ համակարգված բնույթ և հստակ չէ, թե կանխարգելիչ միջոցառումներ իրականացնելիս հիմնադրամն ինչ իրավական ակտերով է առաջնորդվել:

Չնայած նրան, որ տուն-ինտերնատները մի շարք միջոցառումներ են իրականացրել նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակի կանխարգելման նպատակով, այնուամենայնիվ այդ հաստատություններում խնամք ստացող անձանցից շատերի մոտ ախտորոշվել է նոր կորոնավիրուսային հիվանդություն, արձանագրվել են նույնիսկ մահվան դեպքեր:

ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության տեղեկացմամբ՝ «Նորքի տուն-ինտերնատ» ՊՈԱԿ-ում 2020 թվականին նոր կորոնավիրուսային հիվանդություն հայտնաբերվել է 96 շահառուի մոտ, բոլորը հոսպիտալացվել են, 17-ը մահացել են, 79 շահառու առողջացել է: «Երևանի թիվ 1 տուն-ինտերնատ» ՊՈԱԿ-ում խնամյալների շրջանում գրանցվել է կորոնավիրուսային հիվանդության 43 դեպք՝ 70-90 տարեկան անձանց մոտ: Հաստատությունում նոր կորոնավիրուսային հիվանդությամբ վարակված թվով երկու խնամյալ հետագա բուժման նպատակով տեղափոխվել է բժշկական հաստատություն: Հաստատությունում նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակով մահվան դեպքեր չեն գրանցվել:

«Վանաձորի տարեցների տուն» հիմնադրամի ներկայացրած տեղեկությունների համաձայն՝ նոր կորոնավիրուսային հիվանդություն հայտնաբերվել է 20 տարեցի մոտ, նրանցից 10-ը հոսպիտալացվել է, գրանցվել է մահվան 4 դեպք:

Այսպիսով, կարևոր է արձանագրել, որ տուն-ինտերնատներում նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակի պայմաններում մշտապես պետք է միջոցներ ձեռնարկվեն կանխարգելիչ միջոցառումների պատշաճ կազմակերպման ուղղությամբ՝ համապատասխան իրավական ակտերի պահանջներին խիստ համապատասխան, առավել ևս, երբ նոր կորոնավիրուսային վարակի տարածման վրանգը դեռ առկա է:

1.2 Տուն-ինտերնատներում շահառուների ընդունման գործընթացը, ազատ տեղաշարժը նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակի պայմաններում

ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարի 2020 թվականի մայիսի 15-ի N 83-Ա/1 հրամանի համաձայն՝ նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակով

պայմանավորված՝ տուն-ինտերնատներն անցել են աշխատանքային փակ ռեժիմի: ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարի տեղակալի հանձնարարականով կորոնավիրուսի կանխարգելման նպատակով բացառվել է հաստատություններից շահառուների դուրս գալը և կողմնակի անձանց մուտքը հաստատություն:

Տուն-ինտերնատներում նոր շահառուների ընդունման գործընթացի կապակցությամբ ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունից ստացված պարզաբանումների համաձայն՝ նոր կորոնավիրուսային համավարակի պայմաններում նոր շահառուներն ընդունվել են տուն-ինտերնատ, սակայն բնակվել են մեկուսարանում այնքան ժամանակ, մինչև տուն-ինտերնատը կազմակերպել է թեստավորումը: Կորոնավիրուսային հիվանդության դրական արդյունքի պարագայում բուժումն իրականացվել է մեկուսարանում:

Մինչդեռ, ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունից տեղեկացրել են նաև, որ օրինակ, «Նորքի տուն-ինտերնատ» ՊՈԱԿ-ում համավարակի սուր բռնկման ժամանակահատվածում և ամբողջ երկրորդ եռամսյակում նոր մարդիկ չեն ընդունվել: «Երևանի թիվ 1 տուն-ինտերնատ» ՊՈԱԿ-ում նոր կորոնավիրուսի ներթափանցումը կանխելու նպատակով արգելված է եղել խնամյալների ժամանակավոր դուրս գրումն ու ընդունումը: Այդ ժամանակահատվածում խնամյալների ընդունելություն չի կատարվել:

«Վանաձորի տարեցների տուն» հիմնադրամից ստացված տեղեկությունների ուսումնասիրությամբ նույնպես պարզվել է, որ նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակի պայմաններում մի որոշ ժամանակահատված ընդհանրապես չի իրականացվել նոր շահառուների ընդունում:

Այսպիսով, թեև ընդունելի է, որ նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակի տարածման կանխարգելման տեսանկյունից հնարավորինս սահմանափակվել է անձանց մուտքը տուն-ինտերնատներ, այնուամենայնիվ նշվածը չի կարող հիմնավոր արդարացում լինել խնամքի անհրաժեշտություն ունեցող անձանց այդպիսի հաստատությունների կողմից չընդունելու և համապատասխան սոցիալական և բժշկական ծառայություններ ցուցաբերելը մերժելու համար:

Այս առումով, անհրաժեշտ է՝ խիստ պահպանել նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակի տարածման կանխարգելման սանիտարահիգիենիկ-հակահամաճարակային կանոնները, նոր ընդունված անձանց որոշակի ժամանակահատվածով բնակեցնել առանձին սենյակներում, և անհրաժեշտության դեպքում՝ համապատասխան ախտանիշների առկայության պարագայում կազմակերպել ՊՇՌ հետազոտություն:

1.3 Նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակի պայմաններում տուն-ինտերնատներում խնամք ստացող տարեցների իրավունքների սահմանափակումը, իրավունքների ապահովման վիճակը

Ինչպես նշվեց, նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակով պայմանավորված՝ տուն-ինտերնատներն անցել են աշխատանքային փակ ռեժիմի, արդյունքում՝ բացառվել է

հաստատություններից շահառուների դուրս գալը և կողմնակի անձանց մուտքը հաստատություն: Դա, բնականաբար, պետք է հանգեցնե՞ր այդ հաստատություններում բնակվող անձանց իրավունքների որոշակի սահմանափակման: Այսպիսով, նոր կորոնավիրուսային համավարակը և դրանով պայմանավորված՝ ներպետական կարգավորումները զգալի ազդեցություն են ունեցել տուն-ինտերնատներում բնակվող անձանց արտաքին աշխարհի հետ կապի, մշակութային կյանքին մասնակցության, զբաղվածության վրա:

Հարկ է նշել, որ դեռ նախորդ տարիներին տուն-ինտերնատների մշտադիտարկման այցերի ընթացքում վերը նշված իրավունքների պատշաճ ապահովման տեսանկյունից արձանագրվել են խնդիրներ և դրանք լուծված չլինելու պատճառով նոր կորոնավիրուսային համավարակի պայմաններում այդ խնդիրները առավել դրսևորվելու միտում ունեն՝ առաջացնելով իրավունքների իրացման լրացուցիչ խոչընդոտներ:

Գաղտնիք չէ, որ տարեցներին հասարակության մեջ ինտեգրելու և միջանձնային հարաբերությունների լավացման ուղղությամբ մեծ դերակատարում ունեն նրանց ընտանիքները: Այս առումով տուն-ինտերնատներում խնամյալների համար, մասնավորապես, ազգականների և արտաքին աշխարհի հետ հաղորդակցվելու հնարավորությունը կորցնելը կարող է մեծ անհանգստություն և տառապանք պատճառել նրանց, որն իր ծանր հետևանքները կարող է ունենալ վերջիններիս համար:

Նշվածի կապակցությամբ ըստ ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության՝ օրինակ՝ «Նորքի տուն-ինտերնատ» ՊՈԱԿ-ում իրականացվել են հաղորդակցման ուղղակի և անուղղակի ձևեր: Հաստատությունում երկար տարիներ նման ծառայությունների համար գործում է «Skype» հավելվածի սենյակ, որտեղ կազմակերպվում է հեռախոսազանգերի և վիդեոզանգերի գործընթացը: «Երևանի թիվ 1 տուն-ինտերնատ» ՊՈԱԿ-ի խնամյալների հեռախոսային շփումների և հաղորդակցության այլ ձևերի որևէ սահմանափակում առկա չէ: Խնամյալներից գրեթե բոլորն ունեցել են անձնական օգտագործման բջջային հեռախոսներ, վերջիններս ըստ անհրաժեշտության օգտվել են սոցիալական աշխատողների սենյակում առկա հեռախոսից: Սոցիալական աշխատողների և հոգեբանների աշխատանքի արդյունքում պահպանվել է խնամյալ-հարազատ կապը: Հետևողական աշխատանքի արդյունքում իրականացվել է խնամյալի վերադարձը ընտանիք:

Խնդրի կապակցությամբ ԽԿԿ-ն իր 2020 թվականի մարտի 20-ի կորոնավիրուսային համավարակով պայմանավորված՝ ազատությունից զրկված անձանց հետ վերաբերմունքի սկզբունքների վերաբերյալ հայտարարության մեջ ընդգծել է, որ յուրաքանչյուր սահմանափակում, որն առնչվում է արտաքին աշխարհի հետ կապին, այդ թվում՝ տեսակցություններին, պետք է ուղեկցվի կապի այլընտրանքային միջոցների հասանելիության ընդլայնմամբ¹⁰⁸¹:

¹⁰⁸¹ Տե՛ս <https://rm.coe.int/16809cfa4b> կայքէջում, 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

Նշվածի կապակցությամբ Նախարարության ներկայացրած տեղեկությունների համաձայն՝ «Նորքի տուն-ինտերնատ» ՊՈԱԿ-ում տեսակցությունների սահմանափակումների պարագայում, որպես այլընտրանքային մեխանիզմ, հարազատների հետ շփումն ապահովվել է հեռախոսակապով, իսկ անհրաժեշտության դեպքում՝ նաև «Skype» հավելվածի միջոցով: «Երևանի թիվ 1 տուն-ինտերնատ» ՊՈԱԿ-ն ամբողջությամբ սահմանափակել է տեսակցությունները, սակայն ապահովել է ինտերնետի առկայությունը հարազատների և բարեկամների հետ կապը պահպանելու համար:

Կարևոր է, իհարկե, հաստատությունների ձեռնարկած միջոցները: Այնուամենայնիվ, դիտարկումները ցույց են տվել, որ խնամյալներն անձամբ հնարավորություն չեն ունեցել օգտվել այլընտրանքային միջոցներով հաղորդակցությունից: Ուստի, խնամյալների հաղորդակցման, արտաքին աշխարհի հետ կապի հետ իրավունքի առավել արդյունավետ իրացում կարելի է ապահովել օրինակ՝ տուն-ինտերնատում ինտերնետ հասանելիություն լինելու պայմաններում:

Ինչ վերաբերում է նոր կորոնավիրուսային համավարակի պայմաններում տուն-ինտերնատներում բնակվող խնամյալների զբաղվածության ապահովմանը՝ ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության հայտնած տեղեկությունների համաձայն՝ «Նորքի տուն-ինտերնատ» ՊՈԱԿ-ում խնամվող անձանց զբաղվածության ապահովման նպատակով, շահառուների նախասիրություններից ելնելով, կազմակերպվել են ձեռագործ աշխատանքների, փայտամշակման, նկարչության, պարի, երգի, ասմունքի, նարդու, շախմատի, շաշկու, ինչպես նաև թատրոնի «Տարմանի» խմբակներ: Կազմակերպությունն իրականացնում է նաև աշխատանքային թերապիա, որի շրջանակներում խնամվողները զբաղվում են այգեգործությամբ, ծաղկաբուծությամբ և մասնակցում տարածքի բարեկարգման աշխատանքներին: Շահառուների առողջ ապրելակերպին աջակցելու համար իրականացվել է բուժական ֆիզկուլտուրա, կազմակերպվել են տարբեր սպորտային միջոցառումներ, որոնք սակայն դադարեցվել են համավարակի աճի պայմաններում: «Երևանի թիվ 1 տուն-ինտերնատ» ՊՈԱԿ-ում խնամյալների զբաղվածության ապահովման ուղղությամբ մշակվել են մի շարք միջոցառումներ, որոնք, սակայն, նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակով պայմանավորված՝ չեն իրականացվել:

Նշված հարցի կապակցությամբ «Վանաձորի տարեցների տուն» հիմնադրամի տրամադրած տեղեկությունների համաձայն՝ 2020 թվականի ընթացքում միջոցառումների անցկացման տեսանկյունից եղել է համեմատաբար պասիվ տարի կապված նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակի և երկրում առկա պատերազմական իրավիճակի հետ: Հիմնականում կազմակերպվել են փոքր միջոցառումներ հաստատության ներսում:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝

1. *ձեռնարկել հետևողական քայլեր փուն-ինտերնատներում նախկինում արձանագրված և ներկա խնդիրները լուծելու ուղղությամբ,*

2. *տուն-ինտերնատներում նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակի պայմաններում ձեռնարկել պարզաճ կանխարգելիչ միջոցառումներ,*

3. *պահպանել նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակի տարածման կանխարգելման սանիտարահիգիենիկ-հակահամաճարակային կանոնները, նոր ընդունված անձանց որոշակի ժամանակահատվածով բնակեցնել առանձին սենյակներում, և անհրաժեշտության դեպքում՝ համապատասխան ախտահիշների առկայության պարագայում կազմակերպել ՊՇՌ հետազոտություն,*

4. *տուն-ինտերնատներում իրականացվող յուրաքանչյուր սահմանափակման դեպքում, որն առնչվում է արտաքին աշխարհի հետ կապին, այդ թվում՝ տեսակցություններին, ապահովել կապի այլընտրանքային միջոցների պարզաճ հասանելիություն:*

2. 2020 ԹՎԱԿԱՆԻՆ ԼՈՒԾՈՒՄ ՉՍՏԱՑԱԾ ՕՐԵՆՍԴՐԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐ ՏԱՐԵՑՆԵՐԻ ԽՆԱՄՔ ԻՐԱԿԱՆԱՑՆՈՂ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՏԵՂԱՎՈՐՎԵԼՈՒ ԵՎ ԱՅԼ ՀԱՐՑԵՐԻ ՀԵՏ ԿԱՊՎԱԾ

Ա. 2019 թվականի տարեկան հաղորդմամբ բարձրացվել է ՀՀ օրենսդրությամբ սահմանափակումների և այլընտրանքային եղանակների բացակայության պատճառով ՄԻԱՎ վարակակիր և (կամ) տուբերկուլոզ հիվանդություն ունեցող, անօթևան, միայնակ տարեց անձանց խնամքի կազմակերպման անհնարինությունը շուրջօրյա խնամքի հաստատություններում¹⁰⁸²:

Մասնավորապես, խնդիրն այն է, որ ՀՀ կառավարության 2015 թվականի սեպտեմբերի 25-ի «Երեխաների, տարեց և (կամ) հաշմանդամություն ունեցող անձանց խնամքի տրամադրման կարգը և պայմանները սահմանելու, տարեց և (կամ) հաշմանդամություն ունեցող անձանց խնամքի տրամադրումը մերժելու հիմք հանդիսացող հիվանդությունների ցանկը հաստատելու և ՀՀ կառավարության մի շարք որոշումներ ուժը կորցրած ճանաչելու մասին» թիվ 1112-Ն որոշմամբ սահմանված է այն հիվանդությունների ցանկը, որոնք հիմք են տարեց և (կամ) հաշմանդամություն ունեցող անձանց խնամքի տրամադրումը մերժելու համար: Մասնավորապես, նշված որոշմամբ սահմանված թիվ 3 հավելվածի ցանկում ընդգրկված հիվանդություններն են՝ հոգեկան խանգարումները՝ բացառությամբ բնակչության սոցիալական պաշտպանության հատուկ (մասնագիտացված) հաստատություն ընդունվելու դեպքերի, քրոնիկ ալկոհոլամոլությունը կամ թմրամոլությունը, մաշկային վարակիչ հիվանդությունները, սեռավարակները, օնկոլոգիական հիվանդությունները՝ դեկոմպենսացիայի շրջանում՝

¹⁰⁸² Առավել մանրամասն տե՛ս 2019 թվականի ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին տարեկան հաղորդում, էջեր 753-755:

բացառությամբ հոսպիտալին օգնության տրամադրման դեպքերի, շրջապատի համար վտանգ ներկայացնող վարակիչ հիվանդությունները, մանրէազատ տուբերկուլոզը:

Կառավարության մեկ այլ՝ 2001 թվականի դեկտեմբերի 27-ի «Շրջապատի համար վտանգ ներկայացնող հիվանդությունների ցանկը հաստատելու մասին» թիվ 1286-Ն որոշմամբ էլ հաստատված է շրջապատի համար վտանգ ներկայացնող հիվանդությունների ցանկը: Ցանկում ընդգրկված են նաև ՄԻԱՎ վարակը և տուբերկուլոզը (բոլոր ձևերը):

Փաստորեն ստացվում է, որ նշված օրենսդրական կարգավորումներով այն տարեց և (կամ) հաշմանդամություն ունեցող անձինք, ում մոտ վերը նշված հիվանդություններն առկա են, չեն կարող խնամք ստանալ այն իրականացնող կազմակերպություններում: Այդպիսով նրանք զրկվում են խնամքի կազմակերպման այն հնարավորությունից, որն ունեն ՄԻԱՎ վարակ կամ տուբերկուլոզ հիվանդությունները չունեցող անձինք: Ստացվում է, որ նման կարգավիճակում հայտված անձանց նկատմամբ ցուցաբերվում է տարբերակված մոտեցում:

Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության տեղեկացմամբ՝ որոշ հիվանդությունների առկայության պարագայում քաղաքացիների սոցիալական պաշտպանության հաստատություններում խնամք ստանալուց զրկվելու խնդրի կապակցությամբ ՄԺԾԾ 2022-2024 թվականների նախագծում ներառվել է «Տուբերկուլոզ ունեցող կամ սեռավարակով հիվանդ անօթևան մարդկանց կացարանով ապահովում» միջոցառումը, որի նպատակն է տուբերկուլոզ ունեցող կամ սեռավարակով հիվանդ անօթևան անձանց կացարանով և օրենքով սահմանված այլ ծառայությունների տրամադրումը, ինչը կնպաստի թիրախային խմբի անձանց կեցության ապահովմանը և տրամադրված ծառայությունների միջոցով կենսամակարդակի բարձրացմանը: Նախարարությունը հավաստիացրել է, որ քանի որ նման ծրագրեր իրականացնելու համար անհրաժեշտ է նախ ապահովել դրանց իրականացման իրավական հիմքերը, ուստի նախարարությունն արդեն իսկ առաջարկել է համապատասխան փոփոխություններ և լրացումներ կատարել «Սոցիալական աջակցության մասին» ՀՀ օրենքում, որի ընդունումից հետո կվերանայվի նաև ՀՀ կառավարության 2015 թվականի սեպտեմբերի 10-ի N 1069-Ն որոշումը, որով կանոնակարգվում են որոշակի բնակության վայր չունեցող անօթևան անձանց ժամանակավոր կացարանով ապահովման և սոցիալական ծառայությունների տրամադրման հարցերը:

Փաստորեն, խնդրի լուծմանն ուղղված քայլերը նախատեսվում է իրագործել ոչ մոտ ապագայում, իսկ մինչ այդ խնդրահարույց է, թե ինչպես պետք է ապահովվի քննարկվող իրավիճակում հայտնված (հայտնվող) անձանց խնամքը և դրա տրամադրումը ՀՀ-ում օրենսդրությամբ առկա սահմանափակումների, ինչպես նաև ՀՀ-ում խնամքի կազմակերպման համար այլընտրանքային եղանակների բացակայության պարագայում:

Բ. Այս համատեքստում հարկ է նաև անդրադառնալ մեկ այլ համակարգային հարցի, որը նույնպես բարձրացվել էր Պաշտպանի 2019 թվականի տարեկան հաղորդմամբ: Այն է՝ ՀՀ օրենսդրությամբ նախատեսված սահմանափակումների պատճառով աշխատող տարեց

անձանց՝ աշխատելու հանգամանքով պայմանավորված բնակչության սոցիալական հաստատությունում խնամքի տրամադրումը մերժելը:

Հարկ է նշել, որ վերը նշված սահմանափակումը նախատեսված է ՀՀ կառավարության 2015 թվականի սեպտեմբերի 25-ի թիվ 1112-Լ որոշմամբ, որի 6-րդ գլխի 41-րդ կետի 1-ին ենթակետի համաձայն՝ բնակչության սոցիալական պաշտպանության ընդհանուր տիպի հաստատություններում խնամքը տրամադրվում է դրա կարիքն ունեցող, կյանքի դժվարին իրավիճակում հայտնված տարեց, միայնակ, չաշխատող կենսաթոշակառուներին:

Նշվածի կապակցությամբ Պաշտպանին հասցեագրվել է բողոք այն մասին, որ դիմողը տարեցների շուրջօրյա խնամքն իրականացնող հաստատություններից մեկի շահառու է, միաժամանակ աշխատում է մասնավոր կազմակերպությունում: Վերջինս այդ աշխատանքով ապահովում է իր զբաղվածությունը: Ըստ դիմողի՝ իրեն տեղեկացրել են, որ կհեռացվի հաստատությունից, եթե շարունակի աշխատել:

Աշխատելու սահմանափակման վերաբերյալ նշված որոշմամբ առկա դրույթը խնդրահարույց է նաև տարեցների զբաղվածության ապահովման տեսանկյունից: Հարկ է նշել, որ Պաշտպանն իր տարեկան հաղորդումներով մշտապես բարձրացրել է նաև տարեցների զբաղվածության կարևորության հարցը:

Այս կապակցությամբ հատկանշական է այն, որ Հայաստանի Հանրապետության 2019-2023 թվականների զբաղվածության ռազմավարության նախագծով նշվում է, որ ըստ վիճակագրության՝ ի տարբերություն երիտասարդների, տարեցների (50 և ավելի տարիքի անձինք) տեսակարար կշիռը գործազուրկների թվաքանակում աճել է՝ 2013 թվականի 33.9%-ից 2017 թվականին դառնալով 40.1%:

Բարձրացված խնդրի կապակցությամբ ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունը տեղեկացրել է, որ տարեցների իրավունքների պաշտպանության ոլորտի օրենսդրական կարգավորման նպատակով նախատեսվել են փոփոխություններ կատարել ՀՀ կառավարության 2015 թվականի սեպտեմբերի 25-ի թիվ 1112-Ն որոշման մեջ (մասնավորապես՝ խնամքի տրամադրման սահմանափակումները վերացնելու կամ նվազեցնելու, խնամքի ծառայությունների տրամադրման համար դիմելը դյուրացնելու առումով): Այս դեպքում ևս օրենսդրական փոփոխությունները դեռևս քննարկման փուլում են:

2020 թվականի ընթացքում ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունից Պաշտպանին կարծիքի ներկայացված «Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2015 թվականի սեպտեմբերի 25-ի N 1112-Ն որոշման մեջ փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» Հայաստանի Հանրապետության կառավարության որոշման նախագծում անդրադարձ չի կատարվել տարիներ շարունակ Պաշտպանի տարեկան հաղորդումներով բարձրացված օրենսդրական լուծում պահանջող հարցերին:

Գ. Ոլորտում առկա օրենսդրական անկատարության մեկ այլ հարց է ՀՀ «տարեց» հասկացության բացակայությունը: Այդ խնդիրը տարիներ շարունակ բարձրացվել է

Պաշտպանի տարեկան հաղորդումներով: 2020 թվականի ընթացքում այն շարունակվել է չլուծված մնալ¹⁰⁸³:

Մասնավորապես, խնդիրն այն է, որ ՀՀ օրենսդրության ներկայիս կարգավորումներով հստակ չէ թե տարիքային որ խմբին պատկանող անձը կարող է համարվել տարեց:

«Սոցիալական աջակցության մասին» ՀՀ օրենքի 2-րդ հոդվածով բացահայտվում է «տարեց» հասկացությունն՝ այդպիսին համարելով 65 տարին լրացած անձին: Մինչդեռ, կենսաթոշակային ոլորտում պետության քաղաքականության շրջանակներում տարիքային աշխատանքային կենսաթոշակի անցնելու տարիք է սահմանված 63-ը, այդ տարիքից անձը համարվում է կենսաթոշակառու կամ տարեց: Ստացվում է որ, հստակեցված չէ, թե տարիքային որ խմբին պատկանող անձինք են համարվում տարեց: Ներկայում իրականացվող սոցիալական քաղաքականության շրջանակներում առաջանում են տարակարծություններ և նշված խնդրով պայմանավորված 63-65 տարեկան անձինք զրկվում են տարեցներից մատուցվող խնամքի և սոցիալական աջակցության ծառայություններից օգտվելու հնարավորությունից (օրինակ՝ վերականգնողական օգնություն, կացարանով ապահովում, խնամքի ծառայություններ տնային պայմաններում):

Դ. Մեկ այլ խնդիր է տարեցների սոցիալական ապահովությունը՝ արժանապատիվ ապրելու տեսանկյունից: Հատուկ ուշադրության արժանի այս խնդիրը բարձրացվել է 2019 թվականի Պաշտպանի տարեկան հաղորդմամբ¹⁰⁸⁴:

Մասնավորապես, տարիներ շարունակ Պաշտպանին հասցեագրված բողոքներով կենսաթոշակառուներն իրենց արդարացի դժգոհությունն են հայտնել, որ սոցիալական ապահովության միջոցները՝ կենսաթոշակը և սոցիալական նպաստները, չեն ապահովում կենսաթոշակառուի անգամ նվազագույն գոյամիջոցներն ու այդպիսով նաև՝ նրանց արժանապատիվ ծերությունը:

Խնդիրն այն է, որ առկա է անհամարժեքություն վճարվող կենսաթոշակի չափի և կենսաթոշակային համակարգի ֆինանսավորմանը մարդկանց մասնակցության չափի միջև: Կենսաթոշակի չափը կախված է կենսաթոշակառուի աշխատանքային ստաժից: Աշխատանքային գործունեության համար վարձատրությունը փոքր արտահայտություն է ստանում կենսաթոշակի չափի մեջ: Սրան գումարվում է նաև այն, որ կենսաթոշակային համակարգի նկատմամբ վստահությունը ցածր է:

¹⁰⁸³ Առավել մանրամասն տե՛ս 2018 և 2019 թվականների ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին տարեկան հաղորդում, էջեր 680-682, 750-751:

¹⁰⁸⁴ Առավել մանրամասն տե՛ս 2019 թվականի ընթացքում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին տարեկան հաղորդում, էջեր 751-752:

Խնդիրն ակնառու էր նաև 2020 թվականին նոր կորոնավիրուսային համավարակով պայմանավորված՝ երկրում ստեղծված սոցիալ-տնտեսական բարդ իրավիճակը հաշվի առնելով:

Պետք է նշել, որ 2020 թվականին սոցիալական նպաստների և կենսաթոշակների չափի ավելացման տեսանկյունից արձանագրվել է որոշակի առաջընթաց: Մասնավորապես, դեռևս 2019 թվականի հունվարից կենսաթոշակի, ծերության, հաշմանդամության և կերակրողին կորցնելու դեպքում նպաստների չափերի բարձրացման առումով: 2019 թվականից սահմանվել է կենսաթոշակի նվազագույն չափը, ինչպես նաև ծերության, հաշմանդամության և կերակրողին կորցնելու դեպքում նպաստների չափերը սահմանվել են 25500 դրամ: Կենսաթոշակների և նշված նպաստների չափի բարձրացման քաղաքականությունը շարունակվել է 2020 թվականին: Բարձրացվել են ոչ միայն նվազագույն կենսաթոշակի և նպաստի չափերը, այլ նաև ընդհանրապես կենսաթոշակների չափերը՝ միջինում 10 տոկոսի չափով:

Այս առումով հարկ է նշել, որ իրականացված փոփոխությամբ (<< կառավարության 2019 թվականի դեկտեմբերի 26-ի N 1920-Ն որոշմամբ փոփոխվել է հիմնական կենսաթոշակի, նվազագույն կենսաթոշակի չափերը, ստաժի մեկ տարվա արժեքը) իրականում կենսաթոշակների չափերը ենթարկվել են չնչին փոփոխության, և չնչին ազդեցություն են ունեցել իրավիճակով պայմանավորված՝ կոնկրետ ժամանակահատվածով ստեղծված կարիքներին, այդ թվում՝ կորոնավիրուսային համավարակով պայմանավորված՝ մարդկանց սոցիալ-տնտեսական կարգավիճակի բացասական առումով փոփոխությանը:

Այսպիսով, անհրաժեշտ է գործուն քայլեր ձեռնարկել կենսաթոշակների և տարեցների վճարվող նպաստների չափերը բարձրացնելու ուղղությամբ:

Վերահաստատելով Պաշտպանի 2019 թվականի տարեկան հաղորդմամբ արտահայտած դիրքորոշումը՝ անհրաժեշտ է՝

- 1. վերանայել << կառավարության 2015 թվականի սեպտեմբերի 25-ի թիվ 1112-Ն որոշման թիվ 3 հավելվածի հիվանդությունների ցանկը՝ ապահովելու համար ՄԻԱՎ վարակակիր և (կամ) տուբերկուլոզ հիվանդություն ունեցող մարդկանց խնամքի իրականացումը,*
- 2. հնարավոր սեղմ ժամկետներում ընդունել Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2015 թվականի սեպտեմբերի 25-ի թիվ 1112-Ն որոշման մեջ փոփոխություններ նախատեսող, աշխատելու հնարավորությունը սահմանափակող դրույթ չպարունակող իրավական ակտ,*
- 3. օրենսդրությամբ հստակեցնել, թե տարիքային որ խմբին պատկանող անձը կարող է համարվել տարեց,*
- 4. շարունակաբար բարձրացնել կենսաթոշակների և տարեցներին հասանելիք այլ վճարումների չափերը՝ ապահովելու համար տարեցի արժանապատիվ գոյության իրավունքը:*

ԲԱԺԻՆ 18. ԱՐԳԱԽԻՑ ՀԱՅԱՍՏԱՆ ՏԵՂԱՀԱՆՎԱԾ ԱՆՁԱՆՑ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐ

2020 թվականի սեպտեմբերի – նոյեմբեր ամիսներին Ադրբեջանի սանձազերծած պատերազմի հետևանքով Արցախից Հայաստան տեղահանված խաղաղ բնակիչների կարիքների համակարգված և թիրախային գնահատումն ունի կարևորագույն նշանակություն: Դրա հիման վրա հետագայում պետք է պետության կողմից տրամադրվի օգնություն, Կառավարության կողմից մշակվեն և իրականացվեն աջակցության ծրագրեր և այլն: Ընդ որում, նման իրավիճակներում հատկապես կարևոր է, որպեսզի կարիքների գնահատման պատշաճ կազմակերպումն իրականացվեր տեղահանման հենց առաջին պահից սկսած: Նման սկզբունքով աշխատելը թույլ է տալիս հետագայում իրականացնել հասցեական և համակարգված աշխատանք, ինչպես նաև չունենալ բացթողումներ:

Ավելին, կարիքների գնահատման ընթացքում պետք է հատուկ ուշադրություն դարձնել նաև խոցելի խմբերին և նրանց կարիքներին: Օրինակ՝ նման դեպքերում առավել խոցելի են հիմնականում երեխաները, կանայք, հաշմանդամություն ունեցող անձինք: Ուստի, անհրաժեշտ է նաև դիտարկել ու այնուհետև ապահովել նրանց հատուկ կարիքները:

Արցախից Հայաստան տեղահանված խաղաղ բնակիչների իրավունքների երաշխավորման, այդ թվում՝ կարիքների պատշաճ գնահատման, հարցերը Մարդու իրավունքների պաշտպանի առաջնահերթ ուշադրության ներքո են: Այս նպատակով Հայաստանի Հանրապետությունում ռազմական դրություն հայտարարվելու օրվանից սկսած իրականացվել և շարունակվում է իրականացվել գրավոր և բանավոր բողոքների քննարկում, դիմումների ուսումնասիրություն, սեփական նախաձեռնությամբ հարցերի քննարկում: Բողոքներն արձանագրվել են Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի թեժ գծի 116 հեռախոսահամարին զանգերի, էլեկտրոնային փոստին նամակների, ՁԼՄ-ների և սոցիալական ցանցերի մշտադիտարկումների, Հայաստանում Արցախից տեղահանված անձանց բնակության վայրեր (կացարաններ, ժամանակավոր կայանման կետ, մասնավոր տներ և այլն) այցերի հիման վրա:

Ստորև ներկայացվում են 2020 թվականի դեկտեմբերի 30-ի դրությամբ Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրված՝ Արցախից տեղահանված մարդկանց կողմից սոցիալ-տնտեսական, առողջության պահպանման և կրթության իրավունքներին վերաբերող դիմում-բողոքների վիճակագրական տվյալները:

Վիճակագրական ընդհանուր տվյալներ սույն զեկույցին վերաբերող հարցերի մասին

Իրավունքի տեսակը	Բողոքների և անձանց տվյալները
Սոցիալ-տնտեսական իրավունքներ	391 (ըստ բողոքների)
	2105 (ըստ անձանց)
Առողջության պահպանման իրավունք	14 (ըստ բողոքների)
	15 (ըստ անձանց)
Կրթության իրավունք	6 (ըստ բողոքների)
	11 (ըստ անձանց)
Ընդամենը՝	411 (ըստ բողոքների)
	2131 (ըստ անձանց)

Պատերազմական ողջ ժամանակահատվածում Մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեությունն իրականացվել է հանրային մարմինների, որպես ապաստարան կամ կացարան ծառայած հաստատությունների անձնակազմերի, ինչպես նաև բարեգործական աշխատանքներ իրականացնող անհատների ու կազմակերպությունների հետ համագործակցության սկզբունքով: Մշտապես ապահովվել է անմիջական կապ Արցախից տեղահանված մարդկանց հետ:

Չնայած պատերազմի օրերին աշխատանքի աննախադեպ մեծ ծանրաբեռնվածությանը և Նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակի պայմաններում ռեսուրսների ակնհայտ անբավարարությանը, Պաշտպանի աշխատակազմի այցերն ունեցել են պարբերական բնույթ ու հստակ մեթոդաբանություն, դրանք հատուկ իրականացվել են Արցախից հարկադրաբար տեղահանված անձանց կարիքները ճիշտ գնահատելու հարցում հանրային իշխանության մարմիններին աջակցելու, առկա խնդիրներին ժամանակին ու հասցեական արձագանքելու նպատակով:

Պաշտպանի աշխատակազմի մասնագետները մշակել են նաև կացարաններում մշտադիտարկում իրականացնելու հարցաշարեր, որոնք օգտագործվել են մշտադիտարկում իրականացնելիս:

Պետք է հատուկ արձանագրել, որ առաջնահերթ ուշադրություն է դարձվել երեխաների հարցերին: Պաշտպանն այս բոլոր հարցերով բարձր է գնահատում հասարակական կամ ոչ պետական այլ կազմակերպությունների անձնուրաց գործունեությունը: Օրինակ՝ երեխաների (նաև չափահասների) սննդի կամ առաջին անհրաժեշտության իրերի հետ կապված՝ Պաշտպանին ուղարկված կոնկրետ դիմումներով Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմն արդյունավետ աշխատել է նման կառույցների հետ (World Vision, «Առաքելություն Հայաստան» բարեգործական ՀԿ, «Տաշիր» բարեգործական հիմնադրամ և այլն):

Պատշաճ և բարձր մակարդակի համագործակցություն է եղել Արցախի մարդու իրավունքների պաշտպանի հետ: Այն ունեցել է հիմնարար նշանակություն մարդկանց օպերատիվ աջակցության տրամադրման, ինչպես նաև այդ նպատակով տեղեկությունների փոխանակման համար:

Ստորև ներկայացվում են Արցախից տեղահանված անձանց՝ Հայաստանի մարդու իրավունքների պաշտպանի վերը նկարագրված աշխատանքի արդյունքում արձանագրված կարիքները, ինչպես նաև նրանց իրավունքների ապահովման առումով վերհանված խնդիրները:

ԳԼՈՒԽ 1. ԱՐՑԱԽԻՑ ՀԱՅԱՍՏԱՆ ՏԵՂԱՀԱՆՎԱԾ ԱՆՁԱՆՑ ԿԱՐԻՔՆԵՐԻ ԳՆԱՀԱՏՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑԻ ՀԱՄԱԿԱՐԳՄԱՆ ԵՎ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՄԱՆ, ԻՆՉՊԵՍ ՆԱԵՎ ԻՐԱԶԵԿՄԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Մինչ անդրադառնալը Արցախից Հայաստան տեղահանված անձանց առանձին իրավունքների ապահովմանը և կարիքներին առնչվող խնդիրներին, հարկ է առաջին հերթին քննարկել նրանց կարիքների գնահատման և անհրաժեշտ միջոցների ապահովման, ինչպես նաև իրազեկման կազմակերպման հետ կապված հարցերը:

Ադրբեջանի սանձազերծած պատերազմի հետևանքով Արցախում տասնյակ հազարավոր մարդիկ հարկադրաբար լքեցին իրենց տները՝ որոշ դեպքերում ստիպված լինելով այնտեղ թողել նույնիսկ առաջին անհրաժեշտության իրեր: Նրանց շարքերում առավելապես երեխաներ, կանայք և տարեցներ էին: Նման պայմաններում, օրինակ՝ երեխաները զրկվեցին կրթությունից, բժշկական օգնության և սպասարկման կարիք ունեցող մարդիկ զրկվեցին դրանց տրամադրումից և այլն:

Ստեղծված իրավիճակում, ինչպես արդեն նշվեց, պետության առաջնային և կարևոր դերը նման կարիքների պատշաճ և համապարփակ գնահատումը պետք է լիներ: Հատկանշական է, որ սա պետք է իրականացվեր տեղահանության հենց առաջին պահից, քանի որ հետագայում ներհուքի ծավալի ավելացման, ինչպես նաև ժամանած անձանց հետ կապի բացակայության պայմաններում կարիքների ամբողջական գնահատումը դառնում է բավականին դժվար, իսկ առանձին դեպքերում՝ անհնարին:

Ավելին, Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի ուսումնասիրությունները վկայում են այն մասին, որ կարիքների գնահատմանն ուղղված հարցերում առկա են եղել թերացումներ: Մասնավորապես, չի իրականացվել համապարփակ և ամբողջական գնահատում, ինչը հանգեցրել է մարդու հիմնարար իրավունքների ոչ լիարժեք իրացմանը:

Առանձին դեպքերում չի ցուցաբերվել անհատական մոտեցում, և հաշվի չեն առնվել առավել խոցելի վիճակում հայտնված անձանց, օրինակ՝ կանանց կարիքները, ինչի արդյունքում դրանք չեն բավարարվել:¹⁰⁸⁵

Ինչպես նշվեց, ավելի ուշ Նախարարությունից ներկայացված պարզաբանումների շրջանակում տեղեկացրել են, որ Սոցիալական աջակցության շտաբում ձևավորվել է սոցիալական աշխատողների թիմ, որի անդամները վերլուծում են Թեժ գծի միջոցով ստացվող սննդի, հիգիենիկ պարագաների, հագուստի կարիքների վերաբերյալ ահազանգերը, իրականացնում են կարիքի գնահատում: Հայաստանի Հանրապետությունում սննդի կարիքի

¹⁰⁸⁵ Ուսումնասիրությունների արդյունքում վեր հանված խնդիրները մանրամասն նկարագրված են սույն զեկույցի մյուս հատվածներում:

մասին տեղեկատվությունը փոխանցվել է Արտակարգ իրավիճակների նախարարություն, ըստ հրատապ կարիք ունեցող շահառուների քանակի, որտեղ ՀՀ մարզերին բաշխելու համար նախատեսված ռեսուրսի առկայության դեպքում նախևառաջ տրամադրվում է տվյալ պահին սննդի մեծաքանակ կարիք գրանցված մարզ, առավել մեծ խտությամբ արցախցի ժամանողներով: Իրականացվել է սոցիալական աջակցություն տրամադրող ՀԿ-ների, բարեգործական կազմակերպությունների քարտեզագրում: Երկու անգամ կազմակերպվել են խմբային քննարկումներ ՀԿ-ների, բարեգործական և մարդասիրական կազմակերպությունների ու նախաձեռնությունների հետ, ինչպես նաև առանձին-առանձին հաղորդակցություններով համակարգվել և համակարգվում է նրանց աշխատանքը՝ տրամադրվող աջակցությունը ավելի արդյունավետ ու թիրախային դարձնելու նպատակով: ՀԿ-ների հետ հաղորդակցություններում ներգրավվել են նաև Տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարության, Երևանի քաղաքապետարանի և Վարչապետի աշխատակազմի ներկայացուցիչներ: Վարչապետի աշխատակազմի հանձնարարությամբ Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունը մշակել և առաջարկել է Արցախից տեղահանվածներին սոցիալական աջակցության միջոցառում, որը մեկնարկել է նոյեմբերի 23-ին և իրականացվել Սոցիալական ապահովության ծառայության կողմից:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի հաստատությունն աշխատել է ամենօրյա սկզբունքով՝ օրը 24 ժամ և անկախ աշխատանքային օրերից կամ ժամերից: Անընդհատ կապ է ապահովվել Հայաստանի տարբեր պետական մարմինների, այդ թվում՝ Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության հետ: Տեղի են ունեցել նաև հանդիպումներ և քննարկումներ քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունների, ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության Սոցիալական և նյութական աջակցության շտաբի ներկայացուցիչների հետ: Դրանից հետո Մարդու իրավունքների պաշտպանի ներկայացրած նկատառումներից հետո ՀՀ կառավարությունում տեղի է ունեցել խորհրդակցություն, որին մասնակցել են Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի, Առողջապահության, Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի, ինչպես նաև Կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի, Տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարությունների, ՀՀ փոխվարչապետի գրասենյակի ներկայացուցիչներ: Խորհրդակցության ընթացքում քննարկվել են Արցախից Հայաստան տեղափոխված մարդկանց առաջնային հարցերը, որոնք վերաբերում են.

- սոցիալական աջակցության մեխանիզմների ներդրման անհրաժեշտությանը,
- համապարփակ կարիքների պատշաճ գնահատման համակարգի ներդրմանը,
- սոցիալական աջակցության չափորոշիչների սահմանմանը,
- սոցիալական աջակցության վերաբերյալ պատշաճ իրազեկման ապահովմանը,
- ժամանակին և ոչ պատշաճ արձագանքի բացակայության պատճառով նրանց իրավունքների ապահովման անհնարինությանը և այլն:

Քննարկման արդյունքում պայմանավորվածություն է ձեռք բերվել վեր հանված խնդիրների լուծման նպատակով մշակել և իրավասու մարմինների շրջանակում շրջանառել, այդ թվում՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմ ներկայացնելով Արցախից Հայաստան տեղահանված խաղաղ բնակիչների սոցիալ-տնտեսական իրավունքների ապահովման մեխանիզմների վերաբերյալ փաստաթուղթ: Այդ փաստաթղթի նպատակը պետք է լիներ նախանշված խնդիրների հիման վրա հստակ ուրվագծել հետագա աշխատանքի ուղղությունները և ապահովել գործադրվող քայլերի առավել մեծ արդյունավետություն: Այդուամենայնիվ, Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմը որևէ փաստաթուղթ կամ խորհրդակցության արդյունքների վերաբերյալ որևէ տեղեկություն այդ ժամանակ չստացավ, թեև ըստ Պաշտպանի աշխատակազմի հավաստի տեղեկությունների՝ այն շրջանառվել էր առանց Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմ ներկայացնելու:

Դրանից բացի, Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունը չի ապահովել պատշաճ համագործակցություն նաև ստեղծված տեղեկատվական շտաբի աշխատանքների շրջանակում:

Կոնկրետ իրավիճակներում Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմին ու այն էլ կոնկրետ դիմումներով կամ բողոքներով չեն տրամադրվել անհրաժեշտ տվյալները՝ կոնկրետ դեպքերի կամ բողոքների վերաբերյալ հարցերով: Դա խոչընդոտել է ոչ միայն Պաշտպանի սահմանադրական գործառույթների իրականացումը, այլ նաև այդ անձանց իրավունքների պաշտպանությանը: Հարցն այն է, որ Հայաստանի մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի այցերը կամ հարցումները պայմանավորված են եղել ոչ միայն մշտադիտարկման սկզբունքով իրավունքներ պաշտպանելու անհրաժեշտությամբ, այլ նաև կոնկրետ բողոքներով: Այդ օրերին համապատասխան տվյալներն անհրաժեշտ են եղել նաև Արցախի մարդու իրավունքների պաշտպանի հետ տեղեկությունների փոխանակման ու քաղաքացիներին օպերատիվ աջակցություն տրամադրելու համար:

Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության նման պահվածքը ցանկացած պարագայում հակասել է Սահմանադրությանը ու չի բխել ստեղծված բարդ պայմաններում մարդու իրավունքների պաշտպանության հարցերը համագործակցության սկզբունքով լուծելու գաղափարից:

Մասնավորապես, այդ բարդ օրերին շտաբի աշխատանքները համակարգողները կամ արագ չէին արձագանքել, կամ էլ եղել են դեպքեր, երբ առհասարակ չեն արձագանքել Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի հարցումներին: Այդպիսի պրակտիկայի պատճառով դժվարություններ են ստեղծվել արագ արձագանքման սկզբունքով մարդկանց դիմումների ընթացքն ապահովելու հարցում: Այս դեպքում հնարավոր չի եղել լիարժեք աջակցել պետական մարմիններին: Այս պատճառով է նաև, որ Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմը ստիպված առավելապես աշխատել է տեղեկատվական շտաբի թեժ գծերի 114 և 117 հեռախոսահամարների միջոցով: Սա իր հերթին ոչ միայն որևէ կերպ չի

բխել համագործակցության ու գործընկերային աշխատանքի սկզբունքից, այլ զգալի դժվարություններ է առաջացրել Պաշտպանի աշխատանքում (քաշքշուկների ավելացում, գործերի լուծման երկար ժամկետներ և այլն): Հարցն այն է, որ առանց այդ էլ թեժ գծերի համարներն աշխատում էին գերծանրաբեռնված:

Եղել են նաև դեպքեր, երբ օրինակ՝ երեխաների ու չափահասների սննդի կամ առաջին անհրաժեշտության իրերի հետ կապված, Պաշտպանին ուղարկված կոնկրետ դիմումներով նախարարի համապատասխան տեղակալին կամ նրա աշխատակազմին փոխանցվել են կոնկրետ տվյալներ ու խնդրանք ապահովելու դրանց կատարումը: Դրանց թվում առկա են դեպքեր, երբ Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի դիմումները և առաջարկները կա՛մ ստացել են ոչ լիարժեք արձագանք, կա՛մ արձագանք չի եղել առհասարակ: Ավելին, մի շարք դեպքերում դիմումատուները հետագայում նշել են, որ ասենք երեխաների կարիքների հետ կապված 3-4 օր անց է միայն նրանց այց կամ զանգ եղել:

Հենց այս ամենն էր պատճառը, որ ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանը ստիպված եղավ 2020 թվականի հոկտեմբերի 28-ին հանդես գալ հայտարարությամբ, որն ուղղված էր Պաշտպանի աշխատակազմի աշխատանքները խոչընդոտելը և ոչ պատշաճ համագործակցության դեպքերը բացառելուն, ինչպես նաև մարդու իրավունքների պաշտպանությունն արդյունավետ ապահովելուն:

Այնուհետև, 2021 թվականի փետրվար ամսին Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունը ներկայացրել է պարզաբանում, համաձայն որի՝ ձևավորված Սոցիալական և նյութական աջակցության շտաբի աշխատանքներում իրականացվել է Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության ներկայացուցչական մասնակցություն, որին հաջորդել է միջգերատեսչական աշխատանքային խմբերում գործունեություն: Միջգերատեսչական աշխատանքում համատեղ մշակվել են Արցախից ժամանակավորապես տեղահանված մեր հայրենակիցների սոցիալական աջակցության քաղաքականության սկզբունքները, որոնք հետևողականորեն կոմունիկացվել են հասարակական կազմակերպությունների և միջազգային գործընկերների հետ համագործակցության շրջանակներում: Դեպի Արցախ Նախարարության կողմից նյութական աջակցության բեռի հավաքագրման նպատակով մասնավոր ռեսուրսներ են ներգրավվել: Նախարարության հավաստմամբ՝ շտաբին զուգահեռ, իսկ հետագայում Նախարարության շտաբի ներսում հիմնադրել և համակարգել է սննդի, հիգիենայի միջոցների և հագուստի կարիքների տեղեկատվական համակարգող խմբի աշխատանքները: Այս աշխատանքի շրջանակներում ձևավորվել է Երևանի քաղաքապետարանի և բոլոր 10 մարզպետների ներկայացրած սննդի բաշխման պատասխանատուների ցանց, որի հետ անմիջական առօրյա կապ է հաստատել վերոհիշյալ խումբը՝

1) նրանց հաղորդելով Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության թեժ գծից ստացված կարիքները,

2) նրանցից ստանալով իրենց պահեստներում պակասող և պահանջված ռեսուրսների կարիքները,

3) դեպի համայնքներ ուղղորդելով Նախարարությանն առաջարկվող սննդային և այլ ռեսուրսները:

Ըստ Նախարարության՝ մարզերի կարիքների ստացման առցանց գործիքին հասանելիություն է տրամադրվել նաև Տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարության ներկայացուցչին: ՀՀ մարզերից և թեժ գծի միջոցով քաղաքացիներից ստացված կարիքների մասին տեղեկատվությունը հիմք է հանդիսացել հասարակական կազմակերպություններից, մասնավոր կառույցներից առաջարկվող և Արտակարգ իրավիճակների նախարարության պահեստներում առկա ռեսուրսների վերաբաշխման հարցում ամենօրյա ուղղորդումների համար: Ելնելով ստացված կարիքների պատկերից Տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարությանն առաջարկվել է հանդես գալ սննդի և հիգիենայի պարագաների ձեռքբերման նպատակով մարզերին 5 մլն դրամ հատկացնելու նախաձեռնությամբ: Նախարարությունը տեղեկացրել է նաև, որ իր գործունեության ընթացքում անհրաժեշտ ռեսուրսների մասին իր մասնագիտական վարչությունների տրամադրած կարիքները պարբերաբար ներկայացրել է Սփյուռքի հանձնակատարի գրասենյակին: Մշակվել և ներդրվել է տեղահանված արցախցիների և պատերազմից տուժած «քաղաքացիների կարիքի արագ գնահատման գործիք և համակարգ ՅՈՒՆԻՍԵՖ-ի, «Նորք» սոցիալական ծառայությունների տեխնոլոգիական և իրազեկման կենտրոնի և նախարարության համատեղ ուժերով: Կարիքի գնահատման այս գործիքով 20.000-ից ավել անձանց կարիքի գնահատում կիրականացվի ինստիտուցիոնալ մեխանիզմներով սոցիալական աջակցության տարածքային գործակալությունների (բաժինների) կողմից: Աշխատանքներն ապահովվում է նախարարի հրամանով և իրականացվելու է ՅՈՒՆԻՍԵՖ-ի ֆինանսական աջակցությամբ ու Աշխատանքի և սոցիալական հետազոտությունների ազգային ինստիտուտի համակարգման և սուպերվիզիայի միջոցով:

Հարկ է նշել, որ նախարարությունը չի վկայակոչել այս համակարգերի ներդրման և գործարկման ժամկետները, ինչի պայմաններում անհասկանալի է, թե երբ են իրականացվել այդ գործողությունները: Միևնույն ժամանակ, Պաշտպանի դիտարկումները վկայում են, որ ռազմական դրության սկզբնական փուլում Նախարարության մասնագիտական վարչությունները վերապահումով են ներգրավված եղել շտաբի աշխատանքներին, այդ թվում կարիքների գնահատման և դրանց բավարարմանն ուղղված կազմակերպական աշխատանքներին:

Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության շտաբի վերաբերյալ Նախարարությունը տեղեկացրել է, որ այն ստեղծվել է 2020 թվականի հոկտեմբերի 2-ին, աշխատում է 24/7 գրաֆիկով՝ հերթափոխներով: Աշխատանքներում միաժամանակ մեկ

հերթափոխում ներգրավված է մինչև 20 աշխատակից, որոնք թեժ գծերով և այլ աղբյուրներով (ֆեյսբուքյան ահազանգեր, Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմ և այլն) հավաքագրված տեղեկատվությունը ներմուծում են կացարանների համակարգման էլեկտրոնային ծրագրի մեջ, որը ստեղծվել և անհատույց նվիրաբերվել է ՀԵՔՍ Դիվիզն ընկերության կողմից: Ծրագիրը տեղակայված է Նորք հիմնադրամի սերվերային տնտեսության վրա: Այն հնարավորություն է տալիս համակարգել և ներմուծել կացարանի կարիք ունեցող անձանց տվյալները, առաջարկվող կացարանները և հետագայում յուրաքանչյուր քաղաքացուն կից կացարանն ու այլ մանրամասներ, ինչպիսիք են, օրինակ՝ մարդու առողջական վիճակով պայմանավորված առանձնահատուկ կարիքը կամ կարգավիճակը (հղի, առողջական խնդիր այլն): Ներմուծումից հետո աշխատակիցները կապ են հաստատում հայտատուի հետ, ճշտում քաղաքացիների կարիքները, ընտանիքի սեռատարիքային կազմը, որն էլ հետագայում հնարավորինս հաշվի է առնվում կացարաններում նրանց տեղակայման գործընթացում: Հավաքագրել են Պետական գույքի կառավարման կոմիտեի ԿԳՄՍՆ և ԱՍՀՆ ենթակայությամբ գործող (ինչպես նաև չգործող) կազմակերպություններին պատկանող շինությունների տվյալները: Այն շինությունները, որտեղ լրացուցիչ նյութատեխնիկական կարիքների (մահճակալ, վերմակ, անկողնային պարագաներ և այլն) անհրաժեշտություն է եղել, լրացվել են Նախարարության կողմից: Ընդհանուր առմամբ բաշխվել է 1200-ից ավելի մահճակալներ, անկողնային պարագաներ, հիգիենիկ լրակազմեր և այլն:

Ըստ նախարարության՝ Զբոսաշրջության կոմիտեի հետ համագործակցության շրջանակներում մոբիլիզացվել և մասնավոր հատվածի ու հյուրընկալող ընտանիքների հետ համագործակցությամբ կացարանով է ապահովվել ավելի քան 8700 անձ (ներառյալ պետական ենթակայության կառույցներում բնակություն հաստատած անձինք): Բարեգործական կազմակերպությունների հետ համագործակցության շրջանակներում համայնքների հետ համատեղ, նշված կացարաններում ապահովվել է սննդի և հիգիենայի պարագաների մատակարարումը: Համակարգվել է Նախարարության կողմից դրամաշնորհային ծրագրերի շրջանակներում համագործակցող հասարակական կազմակերպությունների կողմից սոցիալ-հոգեբանական ծառայությունների մատուցման գործընթացը: Ավելի քանի 40 դրամաշնորհառու ՀԿ-ներ ՀՀ տարածքում կցվել են կացարաններին և մատուցել շարունակական ծառայություններ: ԱՍՀՆ ենթակայությամբ գործող խնամքի հաստատություններում տեղավորված է ԱՀ շուրջ 600 քաղաքացի, ինչպես օրինակ 2020 թվականի նոյեմբերի 1-ից մինչև 2020 թվականի դեկտեմբերի 31-ը ԱՀ քաղաքացիներից տեղավորվել են «Նորքի տուն-ինտերնատ» պետական ոչ առևտրային կազմակերպության Աղավնաձորի մասնաճյուղում (նախատեսված շուրջ 200 անձի համար): Քաշաթաղի շրջանի 2 գիշերօթիկ հաստատությունից Հայաստան տեղափոխված թվով 22 շահառու՝ խնամող 7 դաստիարակի հետ միասին բնակություն են հաստատել «ՍՕՍ

մանկական գյուղեր» կազմակերպությանը պատկանող խմբային տներում:

Հարկ է նշել, որ «ՍՕՍ մանկական գյուղեր» հայկական բարեգործական հիմնադրամի սերտ համագործակցության շրջանակներում 2020 թվականի նոյեմբերի 20-ին Երեխաների համաշխարհային օրվա կապակցությամբ Պաշտպանն այցելել է հիմնադրամի «Կոտայք» մասնաճյուղ, ծանոթացել Ստեփանակերտի, Քաշաթաղի, Բերձորի հաստատություններից տեղափոխված երեխաների խնամքի կազմակերպմանը, որը հիմնված է երեխաների կրթական, հոգեբանական, առողջական, սոցիալական և այլ կարիքներին աջակցություն ցույց տալու վրա:

Նախարարությունը գրությամբ վկայակոչել է ԱՍՀՆ նախարարի 178 Ա/1 հրամանը, համաձայն որի՝ համակարգվել է ԱՀ քաղաքացիներին աջակցող միջոցներով ապահովման գործընթացը, որոնք տրամադրվում են ՀՀ քաղաքացիներին հայտարարված ռազմական դրության ժամանակահատվածում և դրա դադարեցումից հետո եռամսյա ժամկետում:

Հարկ է նկատել, որ Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարի հրամանի ընդունման ժամկետը վկայակոչված չէ:

Անդրադառնալով Արցախից տեղահանված անձանց իրազեկման ապահովման անհրաժեշտությանը, հարկ է նախ ընդգծել, որ յուրաքանչյուր դեպքում իրավունքի ապահովման և հնարավոր խախտումների կանխարգելման տեսանկյունից կարևոր է այդ իրավունքը կրող մարդկանց պատշաճ իրազեկել իրենց իրավունքների մասին: Հարցն առավել զգայուն է այն դեպքում, երբ անձը ձեռք է բերում այնպիսի կարգավիճակ կամ հայտնվում է այնպիսի իրավիճակում, որում չի եղել նախկինում և օբյեկտիվորեն ծանոթ չի եղել իր՝ այդ կարգավիճակով կամ իրավիճակով պայմանավորված իրավունքներին և պարտականություններին:

Ուստի, Մարդու իրավունքների պաշտպանը կարևորում է մարդու՝ իր իրավունքների և պարտականությունների մասին բավարար իրազեկման մակարդակ ունենալը: Դրանով է պայմանավորված պարբերաբար տարբեր բնույթի իրազեկման աշխատանքների, օրինակ՝ տեղեկատվական թերթիկների և պաստառների տպագրության ու տարածման, տեսանյութերի ու նկարների հրապարակման կազմակերպումը և հանդիպումների անցկացումը:

Օրինակ՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի կողմից իրազեկման մակարդակի բարձրացմանն ուղղված միջոցառումներ են իրականացվել նաև փախստականների, ապաստան հայցող անձանց և փախստականների նման իրավիճակում հայտնված անձանց (օրինակ՝ Սիրիայի Արաբական Հանրապետությունից տեղահանված ազգությամբ հայերը) շրջանում: Մասնավորապես, Հայաստանում ՄԱԿ ՓԳՀ գրասենյակի աջակցությամբ հրատարակվել է Հայաստան տեղահանված փախստականների իրավունքների և պարտականությունների, ինչպես նաև Պաշտպանի կողմից դիմումի քննարկման ընթացակարգի վերաբերյալ տեղեկատվական թերթիկ: Բացի հայերենից, դրանք տպագրվել են նաև Հայաստանում փախստականի կարգավիճակ ունեցող անձանց շրջանում առավել

տարածված վեց լեզուներով՝ անգլերեն, ռուսերեն, ֆրանսերեն, իսպաներեն, արաբերեն և պարսկերեն¹⁰⁸⁶:

Ավելին, ՀՀ պետական սահմանի հինգ անցման կետերում («Զվարթնոց», «Շիրակ», «Գոգավան», «Բագրատաշեն» և «Բավրա») տեղադրվել են Հայաստանում ապաստանի ընթացակարգի վերաբերյալ տեղեկատվական պաստառներ, որոնք պարունակել են նաև տեղեկություններ ոլորտի պետական մարմինների և միջազգային ու հասարակական կազմակերպությունների գործառույթների և նրանց հետ հետադարձ կապի տվյալների վերաբերյալ: Պաստառների վրա ևս նշված տեղեկությունը ներկայացվել է նույն յոթ լեզուներով:

Հարկ է նշել նաև, որ Ադրբեյջանի սանձազերծած պատերազմի հետևանքով Արցախից Հայաստան տեղահանված անձանց դեպքում ևս Մարդու իրավունքների պաշտպանը ձեռնարկել է իրազեկման մակարդակի բարձրացմանն ուղղված միջոցառումներ: Մասնավորապես, Հայաստանում Կոնրադ Ադենաուեր հիմնադրամի (KAS) գրասենյակի աջակցությամբ մշակվել և երեք լեզվով (հայերեն, անգլերեն և ռուսերեն) տպագրվել է «Պատերազմի հետևանքով Լեռնային Ղարաբաղից տեղահանված մարդկանց համար» ուղեցույց¹⁰⁸⁷: Այն արտացոլում է 2021 թվականի հունվարի 20-ի դրությամբ սոցիալ աջակցությանը, բժշկական օգնությանը և սպասարկմանը, կացարանի տրամադրմանը, ինչպես նաև աշխատանքային և կրթության իրավունքներին առնչվող միջոցառումները, Հայաստանում անձնագիր ձեռք բերելու կամ անձնագրի վավերականության ժամկետը լրանալու դեպքում անհրաժեշտ քայլերը և Մարդու իրավունքների պաշտպանի կողմից բողոքի քննարկման ընթացակարգը:

Իրազեկման մակարդակի բարձրացման նպատակով, Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի ներկայացուցիչներն իրականացրել են այցեր ժամանակավոր կացարաններ և հանդիպել Արցախից տեղահանված ու այնտեղ բնակվող անձանց, ինչպես նաև այդ անձանց կարիքների ապահովման հարցերով պատասխանատու անձանց հետ:

Արցախից Հայաստան տեղահանված անձանց իրազեկման մակարդակի ապահովման նպատակով, շուրջ մեկ տասնյակ հանդիպումների ընթացքում տեղահանված անձանց ներկայացվել են իրենց կարգավիճակով պայմանավորված իրավունքներն ու պարտականությունները, ինչպես նաև քննարկվել են մասնակիցների կողմից բարձրացված անհատական հարցեր:

Այցերի ընթացքում ուսումնասիրվել են նաև քննարկվող խումբ անձանց իրավունքների ապահովման վիճակը: Այս առումով Պաշտպանի աշխատակազմի ուսումնասիրությունները վեր են հանել խնդիրներ: Մասնավորապես, մարդիկ բարձրացրել են պետական նպաստների

¹⁰⁸⁶ Տե՛ս տեղեկատվական թերիկը, <https://ombuds.am/am/site/ViewNews/327>:

¹⁰⁸⁷

Տե՛ս https://ombuds.am/images/files/c06fb1b47d16be14b5ba6cdcc1502642.pdf?fbclid=IwAR0qEaFKFI_ALhFMeQJhu6TZLg2Wj_oYXsWHTn5w6u4PjgQ1zZ2LNqHG88AY կայքէջում:

(երեխայի ծննդյան նպաստ, չափահասության նպաստ և այլն), կենսաթոշակների վճարման խնդիրներ, տեղեկացված չեն եղել առկա կարգավորումների, գործող ընթացակարգերի մասին: **Խնդրի ուսումնասիրության ընթացքում պարզվել է, որ ոչ միայն այդ անձինք, այլ նաև իրավասու մարմինների ներկայացուցիչները պատշաճ տեղեկացված չեն եղել ստեղծված իրավիճակում տեղահանված անձանց իրավունքների մասին:**

Օրինակ՝ որոշ համայնքապետարանների պատասխանատու աշխատակիցներն իրազեկված չեն եղել անհրաժեշտ հարցերի մասին և հետևաբար չեն կարողացել Արցախից տեղահանված անձանց ուղղորդել իրավասու կառույցներ կամ մարմիններ: Ավելին, խնդրի ուսումնասիրությունը վկայում է, որ գործող կարգավորումների վերաբերյալ համայնքապետարանների աշխատակիցները տեղեկանում են սոցիալական ցանցերի՝ հաճախ անգամ ոչ պաշտոնական էջերի միջոցով, լիազոր մարմնից չեն ստանում իրազեկող պաշտոնական շրջաբերականներ կամ տեղեկություններ:

Հատկապես համայնքային իշխանությունների մակարդակներում առկա է իրավասու պետական մարմինների գործառույթների կամ վերջիններիս ձևավորման վերաբերյալ ոչ լիարժեք կամ սխալ տեղեկացվածության խնդիր: Օրինակ՝ որոշ համայնքապետարաններ առհասարակ տեղեկացված չեն եղել ռազմական դրության տեղեկատվական շտաբի ձևավորման, ինչպես նաև վերջինիս գործառույթների վերաբերյալ:

Մեկ այլ դեպքում համայնքի ղեկավարն իրազեկված չի եղել ճանապարհային անցակետերի և անհրաժեշտ թույլտվության անհրաժեշտության, այն տրամադրող մարմնի վերաբերյալ, ինչի հետևանքով առաջացել են դժվարություններ Արցախի բնակիչներին համայնք տեղափոխելու հետ կապված և այլն:

Հարկ է ընդգծել նաև, որ կացարաններում, որտեղ Պաշտպանի աշխատակազմի ներկայացուցիչներն իրականացրել են այցեր, **կարիքների գնահատման աշխատանքները հիմնականում իրականացրել են կամավորության սկզբունքով ներգրավված անձինք, ովքեր օբյեկտիվորեն չունեն անհրաժեշտ բավարար փորձառություն կամ անհրաժեշտ գիտելիքներ, չեն անցել համապատասխան վերապատրաստում:**

Ավելին, անհրաժեշտ էր նաև, որ որևէ կերպ ամրագրված լինեին վերջիններիս իրավունքներն ու պարտականությունները, քանի որ նրանք ևս ունենան պատասխանատվության շրջանակ:

Օրինակ՝ Արցախից տեղահանված անձանց համար ստեղծված ժամանակավոր կացարան կատարած այցի ընթացքում արձանագրվել է, որ կացարանում յուրաքանչյուր օր ներկա են լինում 4-ից 5 կամավոր՝ համաձայն սահմանված հերթափոխի: Այցի պահին էլ որպես կամավոր՝ շենքում են գտնվել Երևանի պետական համալսարանի սոցիոլոգիայի ֆակուլտետի 2-րդ և 4-րդ կուրսերի ուսանողներ, ինչպես նաև Հայաստանի ազգային սկաուտական կազմակերպության անդամներ: Նրանց թվում եղել են նաև անչափահասներ (վերջիններս

իրականացրել են շենք մուտք գործող անձանց ջերմաչափումը և ախտահանիչ միջոցների տրամադրումը):

Քաղաքացիների հետ առանձնազրույցները թույլ են տվել եզրակացնել, որ կացարանում խնդիր է մասնագետների նախաձեռնողականությունը՝ պարզելու մարդկանց կարիքները, այդ թվում ոչ տեսանելի և չբարձրաձայնված: Համապատասխան մասնագետները, այդ թվում՝ հոգեբանները, բավարար նախաձեռնողականություն չեն ցուցաբերել մարդկանց կարիքները բացահայտելու ուղղությամբ:

Կարիքների գնահատման գործընթացին պետք է ներգրավված լինեն, իրականացնեն արհեստավարժ և փորձ ունեցող մասնագետներ կամ առնվազն համապատասխան վերապատրաստում անցած անձինք: Այդուամենայնիվ, վերհանված իրավիճակն անհնարին է դարձնում մարդկանց անհրաժեշտ տեղեկության տրամադրումը կամ ուղղորդումը, իսկ որոշ դեպքերում էլ հանգեցնում է ոչ նպատակային ուղղորդման:

Արցախի դեմ Ադրբեջանի սանձազերծած պատերազմի հետևանքով տեղահանվածների կարիքների շրջանում անհրաժեշտ է առանձնացնել հոգեբանական աջակցությունը: Այստեղ ևս արձանագրվել է համակարգային խնդիր կապված Արցախից տեղահանված անձանց հոգեբանական աջակցություն ցուցաբերելու հետ: Մասնավորապես, ուսումնասիրության արդյունքները վկայում են, որ հոգեբանական աջակցությունը չի մատուցվել համակարգված եղանակով, չի արձանագրվել, թե որ մասնագետն ում հետ է հանդիպել, ինչ մասնագիտական աջակցություն է ցուցաբերվել: Արդյունքում ոչ կանոնավոր և չհամակարգված աշխատանքը կարող է կրկնակի խոցելի դարձնել ռազմական գործողությունների պատճառով իրենց բնակավայրերը լքած անձանց:

Պատերազմի ընթացքում ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունը նախաձեռնել է հոգեբանական ծառայության տրամադրում 114 թեժ գծի հեռախոսահամարի միջոցով: Այս դեպքում ևս առկա են եղել խնդիրներ՝ կապված ծառայության ոչ կանոնավոր և մակերեսային տրամադրման, թեժ գծին կապվելու դժվարությունների, նախաձեռնողականության բացակայության հետ և այլն: Կարևոր է, որպեսզի ծառայություն մատուցող անձինք ունենան բարձր պրոֆեսիոնալիզմ, աշխատանքն իրականացվի համակարգված և կանոնակարգված եղանակով, գործի հաշվետվողականություն և այլն:

Վերը թվարկածի հետ անմիջականորեն կապված է Արցախից տեղահանված անձանց կայունության զգացողության ամրապնդումը, որի ուղղությամբ 2020 թվականի դեկտեմբերի 30-ի դրությամբ չէին իրականացվել համակարգված աշխատանքներ (թեկուզ ժամանակավոր կացության դեպքում): Մասնավորապես, անձանց բազմաթիվ կարիքների բավարարման հետ կապված խնդիրների չլուծման կամ ոչ բավարար արդյունքներ գրանցելու դեպքում հենց ձևավորվում է կարևորագույն կարիքը՝ անձի իր կյանքի կայունության զգացողությունը, որն առավել արդիական է պատերազմի ավարտից հետո:

Ընդունելի է փաստարկն առ այն, որ Ադրբեջանի սանձազերծած պատերազմի հետևանքով Արցախից Հայաստան մեծ քանակությամբ մեր հայրենակիցների տեղահանությունն առաջացրեց մեծ ծանրաբեռնվածություն պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների համար: Այդուամենայնիվ, նույնիսկ այդ ճգնաժամային պայմաններում պետությունը տեղահանված անձանց համար պետք է ապահովի անհրաժեշտ նվազագույն պայմանները և երաշխավորի նրանց հիմնարար իրավունքների պատշաճ իրացումը:

Այսպիսով, թեև Արցախից տեղահանված անձանց աջակցության ուղղությամբ իրականացվել և իրականացվում են միջոցառումներ, սակայն անհրաժեշտ է իրականացնել դրանց բովանդակության, անձանց իրավունքների ու պարտականությունների վերաբերյալ պատշաճ իրազեկում:

Կարևոր է նաև տեղահանված անձանց կարիքների համապարփակ և պատշաճ գնահատումը, դրա հիմքի վրա անհրաժեշտ աջակցության տրամադրումը, ինչպես նաև այդ աշխատանքներում բավարար պատրաստվածություն ունեցող անձանց ներգրավումը՝ նախատեսելով նրանց կոնկրետ պարտականություններ:

Անհրաժեշտ է հատուկ ուշադրություն դարձնել Արցախից Հայաստան տեղահանված անձանց հոգեբանական աջակցության տրամադրմանը: Սա պետք է լինի համակարգված, իսկ այդ աշխատանքների ընթացքում պետք է հաշվի առնվի այդ անձանց խոցելի կարգավիճակն ու մյուս առանձնահատկությունները: Այլ կերպ՝ անհրաժեշտ է ցուցաբերել պրոֆեսիոնալ մոտեցում:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմը ինչպես անհատական դիմումների քննարկման համատեքստում, այնպես էլ Հայաստանում նրանց բնակության վայրեր իրականացրած այցերի ընթացքում նպաստում է Արցախից Հայաստան տեղահանված անձանց՝ իրենց կարիքների բավարարմանն ուղղված գործողությունների, իրավունքների ապահովման վերաբերյալ իրազեկման մակարդակի բարձրացմանը:

ԳԼՈՒԽ 2. ԱՐՑԱԽԻՑ ՀԱՅԱՍՏԱՆ ՏԵՂԱՀԱՆՎԱԾ ԱՆՁԱՆՑ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ԱՊԱՀՈՎՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԵՎ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ԱԶԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԵՐԱՇԽԱՎՈՐՈՒՄԸ

2.1 Սոցիալական ապահովության իրավունքին առնչվող խնդիրներ

Ադրբեջանի զինված հարձակումների պատճառով Արցախից Հայաստան տեղահանված անձանց մայրության, բազմազավակության, հիվանդության, հաշմանդամության, խնամքի կարիք ունենալու, կերակրողին կորցնելու, ծերության, գործազրկության, աշխատանքը կորցնելու և այլ դեպքերում սոցիալական ապահովության իրավունքի հարցերը գտնվել են ի սկզբանե Մարդու իրավունքների պաշտպանի ուշադրության ներքո:

Հայաստանի աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության և Արցախի աշխատանքի, սոցիալական և բնակարանային հարցերի նախարարության

համագործակցության շրջանակներում որոշակի միջոցներ են ձեռնարկվել սոցիալական ապահովության արդեն ծագած իրավունքի շրջանակներում այն իրացնելու հնարավորություն ապահովելու (կենսաթոշակների, նպաստների ՀՀ տարածքում վճարելու) ուղղությամբ: Արցախում հաշվառված անձանց 2020 թվականի հոկտեմբեր ամսվանից սկսած՝ կանխիկ եղանակով վճարվող կենսաթոշակները և պետական նպաստները վճարվել են Հայաստանում սկսած 2020 թվականի հոկտեմբերի 9-ից: Կենսաթոշակների և (կամ) նպաստների տրամադրումն իրականացվել է անձը հաստատող փաստաթղթի առկայությամբ «Հայփոստ» փակ բաժնետիրական ընկերության՝ կենսաթոշակառուի (նպաստառուի) փաստացի բնակության վայրը սպասարկող մասնաճյուղում:

Մարդու իրավունքների պաշտպանին ներկայացված բողոքների ու ահազանգերի ուսումնասիրությամբ արձանագրվել են խնդիրներ՝ կապված անձը հաստատող փաստաթղթերի բացակայության, վճարման ցուցակներում անճշտությունների, մարդկանց տվյալների բացակայության և այլնի հետ: Արձանագրվել են նաև խնդիրներ կապված կենսաթոշակների և նպաստների վճարման գործընթացի վերաբերյալ իրազեկվածության պակասի և վճարումների ուշացումների հետ: Ինչպես ժամանակավոր բնակեցման վայրեր իրականացված այցերի ընթացքում Արցախից Հայաստան տեղահանված մարդկանց, այնպես էլ Մարդու իրավունքների պաշտպանին դիմած Արցախի բնակիչներին տրամադրվել է իրավաբանական խորհրդատվություն, և իրականացվել են իրազեկման աշխատանքներ սոցիալական ապահովությանն առնչվող հարցերի վերաբերյալ:

Իհարկե, հասկանալի է, որ Ադրբեյջանի սանձազերծած ռազմական գործողությունները և դրա հետևանքով Արցախի բնակիչների տեղահանումը լուրջ մարտահրավեր էր պետության համար՝ կազմակերպելու և ապահովելու անձանց սոցիալ-տնտեսական իրավունքների իրացումը: Սակայն, էլ ավելի կարևորվում էր պետության պոզիտիվ պարտականությունների անվերապահ կատարման անհրաժեշտությունը, պետական ռեսուրսների ուղղումը սոցիալական ապահովության իրավունքի երաշխավորմանը, հակառակ դեպքում՝ պետությունը թերացել է իր գործառույթների կատարման մեջ, այն է՝ ապահովել մարդու բարօրությունը, բարեկեցությունը, իրավական ու սոցիալական պաշտպանությունը:

Պաշտպանին ներկայացված բողոքներով և ահազանգերով բարձրացվել է ռազմական գործողություններին մասնակցող անձանց կենսաթոշակները, նպաստները կամ այլ վճարումները նրանց ընտանիքի անդամների կողմից Հայաստանում ստանալու հնարավորություն ընձեռելու հարցը: Օրենսդրական արգելքի պայմաններում և սոցիալական աջակցության հասցեական մեխանիզմների բացակայության պայմաններում մարդիկ արդարացիորեն բարձրացրել են իրենց ընտանիքի անդամին նշանակված սոցիալական ապահովության վճարն ընտանիքի այլ անդամին տրամադրելու հարցը՝ որպես ընտանիքի ապրուստի միակ միջոց: Խոսքը վերաբերում է, մասնավորապես, Ադրբեյջանի սանձազերծած պատերազմի հետևանքով իրենց բնակավայրը չլքած անձանց, հիմնականում՝ արական սեռի

ներկայացուցիչներին, կենսաթոշակների կամ այլ սոցիալական վճարների տրամադրմանը: Այդ անձինք, գտնվելով Արցախում, ռազմական գործողությունների հետևանքով չեն կարողացել ստանալ իրենց հասանելիք կենսաթոշակները կամ այլ վճարները: Այդ գումարները ստանալու և տնօրինելու հնարավորություն չեն ունեցել նաև Հայաստան տեղահանված նրանց ընտանիքի անդամները՝ անգամ կենսաթոշակառուի համապատասխան փաստաթղթի առկայության պարագայում:

Արձանագրվում էին դեպքեր, երբ Ադրբեյջանի սանձազերծած ռազմական գործողությունների հետևանքով իրենց տները լքած և Հայաստան տեղահանված ընտանիքները ստիպված են եղել ապաստանել տարբեր վայրերում, այսինքն՝ ընտանիքի անդամներն առանձնացել են միմյանցից և ըստ հնարավորության ապաստանել տարբեր բնակավայրերում և կացարաններում: Օրինակ՝ եղել են դեպքեր, երբ ընտանիքի տարեց անդամներն ապաստանել են հաստատությունում, որտեղ հնարավորինս լիարժեք բավարարվել են վերջիններիս կարիքները, իսկ ընտանիքի այլ, առավել երիտասարդ անդամներն ապաստանել են կացարաններում և ունեցել մի շարք կարիքներ: Տվյալ դեպքերում է, որ ընտանիքի անդամներն արդարացիորեն բարձրացրել են ընտանիքի տարեց անդամի կենսաթոշակների ընտանիքի այլ անդամներին վճարելու անհրաժեշտության, կամ գումարը փոխանցելու հարցեր: Մինչդեռ այդ դեպքերում ևս գրանցվել է գումարների տրամադրման անհնարինություն, քանի որ ընտանիքի անդամները գտնվել են Հայաստանի տարբեր մարզերում:

Արցախի կառավարության 2020 թվականի հոկտեմբերի 14-ի N 527-Ն որոշմամբ սահմանվել է, որ եթե անձի հաշմանդամության վերափորձաքննության ժամկետը սահմանված է 2020 թվականի ապրիլի 15-ից մինչև դեկտեմբերի 1-ը, սակայն բժշկասոցիալական փորձաքննության կենտրոնի աշխատանքների կասեցման և Ադրբեյջանի կողմից Արցախի դեմ սկսած լայնածավալ ռազմական գործողությունների պատճառով անձը բժշկասոցիալական փորձաքննության չի ենթարկվել, ապա նրա հաշմանդամության վերափորձաքննության ժամկետը երկարաձգվել է մինչև 2021 թվականի հունվարի 15-ը: Նույն որոշման համաձայն՝ այդ անձանց կենսաթոշակները և սոցիալական բնույթ կրող այլ հատուցումները կշարունակվեն վճարվել նախկինում ունեցած հաշմանդամության խմբի (հաշմանդամ-երեխա կարգավիճակի) համար սահմանված չափերով: Սահմանվել է, որ կենսաթոշակներն ու այլ հատուցումները հաշվարկվել են դրանց դադարեցման պահից և վճարվելու են 2020 թվականի նոյեմբեր ամսից սկսած:

Այս դեպքում ևս արձանագրվել են ընտանիքի հաշմանդամություն ունեցող անդամի կենսաթոշակի կամ նպաստի ընտանիքի այլ անդամին Հայաստանում տրամադրելու խոչընդոտներ և անհնարինություն՝ կապված և՛ փոստային բաժանմունք հաշմանդամություն ունեցող անձի անձամբ ներկայանալու դժվարությունների, և՛ ըստ կարիքի այլ անդամին վճարելու անհնարինության հետ: Մասնավորապես, ստացվել են ահազանգեր, որ Արցախից

Հայաստան տեղահանված անձր ներկայացել է փոստային բաժանմունք իր ընտանիքի՝ հաշմանդամություն ունեցող անդամի կենսաթոշակը կամ այլ հատուցումը ստանալու համար, սակայն ստացել է մերժում՝ օրենսդրությամբ այդպիսի գումարներն անձամբ կենսաթոշակառուին վճարելու պահանջի առկայության պատճառաբանությամբ:

Մտահոգիչ է սոցիալական ապահովության նոր ծագած իրավունքներն ապահովելու մեխանիզմների բացակայությունը: Օրինակ՝ խնդրահարույց է ռազմական դրության ընթացքում Ադրբեջանի սանձազերծած պատերազմի հետևանքով Արցախից տեղահանված անձանց տարիքային կենսաթոշակի իրավունքի, հաշմանդամության ձեռք բերման կամ երեխայի ծննդյան նպաստի իրավունքի ձեռք բերման դեպքում սոցիալական բնույթ կրող համապատասխան հատուցումներ ստանալու գործընթացի ապահովումը: Մասնավորապես խնդիրն այն է, որ ռազմական գործողություններ ժամանակահատվածում (սեպտեմբեր-նոյեմբեր ամիսներին) Արցախից տեղահանված անձի կենսաթոշակային տարիքը լրացած լինելու դեպքում, չի ապահովվել վերջինիս սոցիալական ապահովության իրավունքը, վերջինիս չի նշանակվել և վճարվել կենսաթոշակ:

Պետք է նկատի ունենալ, որ սոցիալական ապահովության այս կամ այն իրավունքի պատշաճ ապահովման տեսանկյունից համակարգված մոտեցումն անհրաժեշտություն է:

Հաշվի առնելով դա՝ Արցախում արդեն իսկ ծագած իրավունքների պատշաճ իրացումը Հայաստանում ապահովելուց զատ, անհրաժեշտ էր ներդնել համապատասխան մեխանիզմներ Արցախի քաղաքացիների սոցիալական ապահովության իրավունքները երաշխավորելու համար՝ դրանք Հայաստանում ծագելու դեպքում: Տվյալ դեպքերում առաջացած խնդիրները կապված են եղել համապատասխան փաստաթղթերի բացակայության հետ, ինչն էլ հենց խոչընդոտ է հանդիսացել, օրինակ, անձին կենսաթոշակ նշանակելիս: Մասնավորապես՝ Ադրբեջանի սանձազերծած ռազմական գործողությունների հետևանքով իրենց տները հարկադրաբար հրատապ լքած և Հայաստան տեղահանված Արցախի բնակիչները չեն կարողացել իրենց հետ վերցնել իրենց աշխատանքային գործունեության վերաբերյալ փաստաթղթեր, ինչն էլ անհնարինություն է առաջացրել սոցիալական ապահովության իրավունքի ապահովման տեսանկյունից: Եվ եթե հետագայում ևս համապատասխան մեխանիզմներ չներդրվեն, Արցախի բնակիչները կունենան դժվարություններ ձեռք բերելու համապատասխան փաստաթղթային հենք՝ իրենց աշխատանքային ստաժը հաստատելու համար: Սույն զեկույցը պատրաստելու օրվա (2020 թվականի դեկտեմբերի 30-ի) դրությամբ այդպիսի մեխանիզմներ ստեղծված կամ ներդրված չեն եղել:

2.2 Սոցիալական աջակցության ապահովում

Ադրբեջանի սանձազերծած պատերազմի հետևանքով Արցախից տեղահանված անձանց կյանքի դժվարին իրավիճակը կանխարգելելու կամ հաղթահարելու նպատակով սոցիալական

աջակցությունը՝ այդ անձանց (ընտանիքին, սոցիալական այլ խմբին) օրենքով սահմանված մեկ կամ մի քանի սոցիալական ծառայությունների տրամադրումը, իրականացվել է առանձին անհատների, կազմակերպությունների, պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների կողմից: Արցախից տեղահանված անձանց կարիքներին պատշաճ և հնարավորինս արագ արձագանքելու համար ՀՀ վարչապետի 2020 թվականի հոկտեմբերի 1-ի որոշմամբ ստեղծվել է սոցիալական և նյութական աջակցության շտաբ:

Առհասարակ, նման իրավիճակում, ինչպես արդեն նշվել է, սկզբունքային կարևորության հարց է ի սկզբանե գնահատել անձանց կարիքները, ստեղծել սոցիալական աջակցության իրավունքի լիարժեք իրացմանն ուղղված արդյունավետ մեխանիզմներ՝ գործնականում առաջացող խնդիրները նվազագույնի հասցնելու և (կամ) դրանց պատշաճ արձագանքելու տեսանկյունից:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի մշտադիտարկումը և անհատական դիմումների ուսումնասիրության արդյունքում վեր են հանվել նաև այնպիսի խնդիրներ, որոնք կապված են Արցախից տեղահանված անձանց կացարանով, սննդով, հագուստով և անհրաժեշտ այլ պարագաներով ապահովելու հետ:

2.3 Արցախից տեղահանված անձանց կացարանով ապահովելու խնդիրներն առաջնային կարիքների գնահատման գործընթացում

Արցախից ժամանակավորապես Հայաստան տեղահանված խաղաղ բնակիչների իրավունքների ապահովման տեսանկյունից առավել հրատապություն պահանջող հարցերից է եղել նրանց կացարանով ապահովումը:

Արցախից Հայաստան տեղահանված անձանց կացարանով ապահովելու գործընթացն ի սկզբանե կազմակերպվել է անհատների ու կամավորական նախաձեռնությունների կողմից կամ նրանց աջակցությամբ: Սկզբնական շրջանում այդ բեռն ամբողջովին կրել են մասնավոր անձինք և կազմակերպությունները, սոցիալական աջակցությունը կազմակերպվել է նրանց միջոցներով:

Այնուհետև գործընթացը համակարգելու և կացարանների տրամադրումը կազմակերպելու նպատակով ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության կազմում ձևավորվել է սոցիալական աջակցության օպերատիվ շտաբ, աշխատանքներին ներգրավվել են կամավորներ: Նախարարությունում սոցիալական աջակցության հարցերով գործարկվել է նաև թեժ գծի 117 հեռախոսահամարը:

Ադրբեջանի սանձազերծած պատերազմի հետևանքով Հայաստանում ժամանակավոր բնակության վայր կամ հյուրընկալող չունեցող, Արցախից նոր տեղահանվող կամ ավելի վաղ տեղահանված քաղաքացիների տեղավորումը ժամանակավոր կացարաններում կազմակերպելու, կարիքների առաջնային գնահատում իրականացնելու նպատակով ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունը Երևան քաղաքի Քանաքեռ-Զեյթուն

վարչական շրջանի Հ. Ներսիսյան 14/1 հասցեի «Հայորդաց տան» շենքում ստեղծել է նաև Արցախից ժամանող քաղաքացիների ժամանակավոր կայանման կետ, որը գործել է շուրջօրյա՝ ապահովելով միջգերատեսչական համագործակցություն՝ քաղաքացիների կարիքներին հնարավորինս օպերատիվ արձագանքելու համար:

Արցախից Հայաստան տեղահանված քաղաքացիների կարիքներին արագ արձագանքելու և սոցիալական աջակցությանը, այդ թվում՝ կացարանով ապահովելուն առնչվող հարցերը սկզբնապես գտնվել են Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի ուշադրության ներքո:

Արցախի բնակիչներին կացարանով ապահովելու գործընթացում Պաշտպանի աշխատակազմում արձանագրվել են խնդիրներ, որոնք վեր են հանվել ստացված ահազանգերի և Պաշտպանի ներկայացուցիչների այցերի արդյունքում: Այցեր են իրականացվել, օրինակ, Երևան քաղաքի Քանաքեռ-Զեյթուն վարչական շրջանի Հ. Ներսիսյան 14/1 հասցեի «Հայորդաց տան» շենքում ստեղծված՝ Արցախի քաղաքացիների ժամանակավոր կայանման կետ, ՀՀ Արարատի և Կոտայքի մարզերի տարբեր համայնքներ:

2020 թվականի դեկտեմբերի 30-ի դրությամբ Պաշտպանի աշխատակազմ ստացվել է երեք տասնյակից ավելի ահազանգ առ այն, որ քաղաքացիները չեն կարողացել ողջ օրվա ընթացքում զանգահարել Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության տեղեկատվական շտաբի թեժ գծին: Այդ իսկ պատճառով որոշել են օգնություն փնտրել մասնավոր անձանց միջոցով, ինչը չէր կարող կրել մշտական բնույթ: Արդյունքում՝ նշված անձինք դուրս են մնացել պետության աջակցությունից, ինչն առաջացրել է հետագայում առավել խորքային խնդիրների բախման ռիսկ կամ վտանգ, օրինակ՝ մնալ առանց կացարանի և աջակցության, կրկին հայտնվել անօթևան վիճակում:

Կացարան չունեցող Արցախից տեղահանված անձանց տեղավորման գործընթացի նկատմամբ սոցիալական աջակցության օպերատիվ շտաբի հետևողական ուշադրությունն ու վերահսկողությունը բացակայել են:

Քանի որ կացարաններ տեղափոխվելու նպատակով Արցախից տեղահանված անձինք սկզբնապես այցելել կամ հետագայում են այցելել ժամանակավոր կայանման կետ, որից հետո, հատուկ կարիքների առաջնահերթությամբ, կազմակերպվել է համապատասխան կացարաններ քաղաքացիների տեղափոխումը, կայանման կետ կատարված այցի ընթացքում առանձնահատուկ ուշադրություն է դարձվել կարիքների առաջնային գնահատման գործընթացին: Այցի ընթացքում պարզվել է, որ Արցախից Հայաստան տեղահանված քաղաքացիների կարիքների առաջնային գնահատումն իրականացվում է ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության, Միգրացիոն ծառայության ներկայացուցիչների և այլ մասնագետներից (սոցիալական աշխատող, բժիշկ, հոգեբան) կազմված խմբի կողմից: Այնուամենայնիվ, Պաշտպանի ներկայացուցիչների կողմից արձանագրվել է, որ Արցախից

Հայաստան տեղահանված քաղաքացիների առաջնային կարիքները գնահատվել են մակերեսորեն և ոչ պատշաճ:

Նման գործելաոճը չի ապահովել գործընթացի շարունակականություն կամ կայունություն: Պատճառն առաջին հերթին կարիքների գնահատման գործընթացն իրականացնողների ոչ պրոֆեսիոնալիզմն է եղել: Այն հիմնականում իրականացվել է կամավորների կողմից, որոնք չեն ունեցել մասնագիտական բավարար փորձառություն, չեն անցել համապատասխան վերապատրաստում, ավելին՝ որևէ կերպ ամրագրված չեն եղել նրանց իրավունքներն ու պարտականությունները, հետևաբար գործընթացի համար նրանք պատասխանատվություն չեն ունեցել:

Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունում ստեղծված շտաբի ներկայացուցիչները, կացարաններում անձանց տեղավորման գործընթացը համակարգողները բազմիցս հավաստիացրել են, որ ընտանիքներին կացարանում տեղավորելու գործընթացում գործարկվում են չափանիշներ: Այդ հաստատված չափանիշներից էին, օրինակ, ընտանիքի հղի անդամ ունենալը, ինչի պատճառով ընտանիքը բնակեցվում էր առավել բարվոք պայմաններում, համապատասխան ծառայությունների հասանելիություն ունեցող բնակավայրում և կացարանում:

Ուշադրության է արժանի այն, որ Արցախից տեղափոխվածներից մեկի հետ առանձնազրույցի ընթացքում վերջինս Պաշտպանի ներկայացուցչին հայտնել է, որ հղի է և իր 7 անչափահաս երեխայի հետ: Միևնույն ժամանակ հայտնել է, որ այդ մասին չի տեղեկացրել համակարգողին և կազմակերպչական անձնակազմին, այդ թվում՝ հոգեբանին և սոցիալական աշխատողներին: Այդ իսկ պատճառով Պաշտպանի ներկայացուցիչներն իրազեկել և խորհուրդ են տվել բացահայտելու հղիությունը, ինչը չեն արել կարիքները գնահատողները: Այնուհետև, հղիության հանգամանքը բացահայտելուց հետո էլ այդ ընտանիքը տեղափոխվող ողջ խմբի հետ հայտնվել է ոչ բավարար պայմաններ ունեցող կացարանում: Այնինչ, ընտանիքը պետք է ուղղորդվեր առավել բարենպաստ պայմաններով բնակավայր և կացարան:

Պաշտպանի ներկայացուցիչների մշտադիտարկման այցերի ընթացքում կարևորվել է գործընթացի հստակ չափանիշների սահմանումը և այդ չափանիշների մասին անձանց իրազեկելը: Սակայն առավել կարևոր է այդ չափանիշներին համապատասխանելու հանգամանքների բացահայտման գործընթացը, որը հիմնված է կարիքների պատշաճ գնահատման վրա: Գործընթացի ճիշտ և արդյունավետ կազմակերպման համար չեն եղել մշակված համապատասխան ուղեցույցներ

Մեկ այլ դեպքով, այցի պահին մի ընտանիքի աուտիզմ ունեցող երեխան չի բացահայտվել համապատասխան պատասխանատուների կողմից, ինչի հետևանքով ընտանիքը հնարավոր է հայտնվեր մի բնակավայրում, որտեղ չէին լինի հատուկ կարիքների բավարարմանն ուղղված ծառայություններ կամ, օրինակ, կացարանը կլիներ մարդաշատ, որն ուղղակի անթույլատրելի է նման խնդիր ունեցող երեխայի համար:

Պետք է նկատի ունենալ նաև, որ նշվածի հետևանքով կրկնակի աշխատանք է տարվում, ծախսվում լրացուցիչ ռեսուրս: Նմանօրինակ խնդիրների պատճառով է, որ առաջանալու դեպքում ընտանիքը ստիպված է եղել տեղափոխվել մեկ այլ կացարան:

Այսպիսով, գործընթացի սկզբում կարիքների լիարժեք և խորքային գնահատումն անհրաժեշտություն է, այն կարևոր է արդյունավետության բարձրացման համար, կանխորոշում է ապագա անելիքները և որոշումները:

Կացարանով ապահովելու գործընթացին առնչվող մեկ այլ համակարգային խնդիր է եղել երկարաժամկետ կացարանների բացակայությունը: Արցախից Հայաստան տեղահանված մեծ թվով ընտանիքներ տեղավորվել են տարբեր հյուրանոցներում, սակայն դիտարկումը ցույց է տվել, որ այդ ընտանիքների պարագայում առկա է եղել դրսում հայտնվելու խնդիր: Շատ հյուրանոցներ երկար ժամանակ չեն կարողացել կացարանով ապահովել այնտեղ ժամանակավորապես բնակվող անձանց: Հյուրանոցներում բնակվում են նաև այնպիսի ընտանիքներ, որոնց տներն ու բնակարանները վնասվել են հակառակորդի հրթիռակոծությունից, կամ այնպիսի ընտանիքներ, որոնց բնակավայրերը հայտնվել են Ադրբեջանական վերահսկողության տակ: Այդպիսով, շատերը ստեղծված իրավիճակում հայտնվել են կամ կհայտնվեն անելանելի վիճակում: Պաշտպանի աշխատակազմի ուսումնասիրություններով և ստացված դիմումներով պարզվել է, որ թե Երևանում, թե մարզերում առկա էին հյուրանոցներ, որոնք պատրաստակամ են եղել հյուրանոցային համարները տրամադրել որպես կացարան, սակայն պետությունը չի դիտարկել նրանց ռեսուրսներն օգտագործելու հարցը: Դրան զուգահեռ, առկա են եղել կացարաններ, որոնք գերբեռնված են եղել, իսկ գերբեռնվածության պատճառով առկա չեն եղել մարդկանց կացության համար բավարար և արժանապատիվ պայմաններ:

Խնդրահարույց է նաև կլիմայական պայմանների փոփոխություններով պայմանավորված՝ կացարանների ջեռուցման հարցը, որի ֆինանսական ծախսը էական էր: Համայնքապետարաններն այս հարցում չեն ունեցել պետական աջակցության մասին տեղեկություն: Այս առումով առավել խնդրահարույց է եղել մասնավոր անձանց կողմից իրենց տներում մարդկանց հյուրընկալման դեպքերը: Եթե համայնքային մանկապարտեզներում ջեռուցման ծախսերը հնարավոր էր հոգալ համայնքային բյուջեի միջոցով, մասնավոր տների դեպքում՝ համայնքային իշխանությունները չեն ունեցել որևէ լուծում ծախսերի փոխհատուցման համար:

Այցերի ընթացքում պարզվել է, որ որպես կացարան օգտագործվող համայնքային որոշ մանկապարտեզներում առկա է եղել լոգանքի կազմակերպման խնդիր անհրաժեշտ հարմարությունների բացակայության պատճառով: Կենցաղային և կոմունալ պայմանների, անհատական տարածքի բացակայության պատճառով մանկապարտեզները չէին կարող ծառայել որպես երկարաժամկետ կացարաններ: Նման իրավիճակի պատճառն այն է, որ ժամանակավոր կայանման կետից կացարան տեղավորելու որոշում կայացնողները նախապես

չեն իրականացրել կացարանային պայմանների գնահատում կամ տեղյակ լինելով կացարանների պայմանների մասին՝ անտեսել են դրանք, պատճառաբանելով, որ անօթևան մարդիկ համաձայն են կեցության այդպիսի պայմաններում բնակվել: Հարկ է նկատել, որ նման պայմաններին տեղում ծանոթանալուց հետո, Արցախից տեղահանված մարդիկ հիմնականում հայտնում են անհամաձայնություն, սակայն խնդիրը տևական ժամանակ լուծում չի ստացել:

Այցերի ընթացքում արձանագրվել է, որ ոչ բոլոր կացարաններում էին պահպանված համաճարակային անվտանգության կանոնները: Որոշ դեպքերում առկա չեն եղել ավտահանիչ պարագաներ առհասարակ, չեն եղել առանձնացված մեկուսարաններ անհրաժեշտության դեպքում անձի ինքնամեկուսացումը կամ մեկուսացումը կազմակերպելու համար, ինչը հատկապես վտանգավոր է եղել նոր կորոնավիրուսային հիվանդության աճող դեպքերի պայմաններում:

Այսպիսով, խնդրահարույց է, որ Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության կողմից կամ ուղղորդմամբ Արցախից տեղահանված մարդիկ տեղավորվել են կացարաններում, որոնք ի սկզբանե ապահովված չեն եղել կեցության համար անհրաժեշտ պայմաններով, առավել ևս, որ դրանք պետք է ծառայեին որպես երկարաժամկետ կացարաններ:

Խնդիրներ են արձանագրվել նաև Արցախից Հայաստան տեղահանված անձանց այնպիսի կենսական հարցերի ապահովման գործընթացում, ինչպիսին է սննդով ապահովումը: Այս դեպքում ևս սկզբնական շրջանում գործընթացը կազմակերպվել էր անհատների և կազմակերպությունների միջոցով: Այնուհետև գործընթացը հանձն առան տեղական ինքնակառավարման մարմինները, իսկ որոշ տեղերում նաև տարածքային կառավարման մարմինները՝ մարզպետարանները: Սննդի տրամադրման գործընթացում արձանագրված առավել ակներև խնդիրը կրկին հստակ սահմանված չափորոշիչների բացակայությունն էր: Որևէ իրավական ակտով չէր կանոնակարգվում այնպիսի կենսական հարցեր, ինչպիսին են, օրինակ, թե ինչ հաճախականությամբ, չափաբաժիններով և ստանդարտներով է տրամադրվում սնունդը: Իրավասու մարմինները, մշտապես նշել են, որ սնունդը տրամադրվում է ըստ անհրաժեշտության, սակայն կարիքի ոչ պատշաճ գնահատման արդյունքում անհրաժեշտությունը և կարիքը համահունչ չեն եղել:

Ըստ Երևանի քաղաքապետարանի տեղեկության՝ Արցախի նկատմամբ Ադրբեջանի սանձազերծած լայնամասշտաբ ռազմական գործողությունների օրերին Արցախից Հայաստան տեղափոխված, ռազմաճակատ մեկնած, վիրավորում ստացած զինվորների ընտանիքներին համակարգային աջակցություն տրամադրելու նպատակով Երևանի քաղաքապետի հանձնարարականով, 2020 թվականի սեպտեմբերի 28-ից 12 վարչական շրջաններում առանձնացվել են պահեստներ, նշանակվել պատասխանատուներ հավաքագրվող ապրանքները կենտրոնացնելու և հասցեական աջակցություն տրամադրելու նպատակով: 02.10.2020 թվականից Միգրացիոն ծառայության տրամադրած ձևաչափով վարչական

շրջանների սոցիալական ապահովության, առողջապահության և ծրագրերի, իսկ հետագայում սոցիալական աջակցության տարածքային բաժինների աշխատակիցների կողմից իրականացվել է Արցախից տեղափոխված բնակիչների հաշվառում և վերջինիս հիման վրա առաջնային կարիքի գնահատում: Անհատների, հասարակական, միջազգային կազմակերպությունների հետ իրականացված համագործակցության արդյունքում հավաքագրվել են բնաիրային փաթեթներ /պարենային, հիգիենիկ պարագաներ, կենցաղային իրեր, հագուստ, ներքնակ, մահճակալ և այլն/, որոնք գնահատված կարիքի հիման վրա տրամադրվել են Արցախից տեղափոխված շուրջ 26000 ընտանիքի (106000 անձանց): Բաշխումն իրականացվել է վարչական շրջանի շենքում, սակայն կարիքի դեպքում նաև աշխատակիցների կամ աջակցությունը տրամադրող կազմակերպության միջոցով փաթեթը տեղափոխվել է ընտանիքի կացարան: Երևանի քաղաքապետարանը սննդի չափաբաժինների կապակցությամբ նշել է, որ աջակցությունը տրամադրվել է 15-20 օրվա հաշվարկով, մեկ ընտանիք դիտարկվել է 2 չափահաս և 2 անչափահասը, որից կախված է եղել փաթեթի քանակը:

Կարևոր են, իհարկե, քաղաքապետարանի ձեռնարկած միջոցառումները, սակայն ահազանգերի ուսումնասիրությունը վկայում է, որ աջակցությունը համակարգված չի եղել, կարիքն էլ ամբողջովին բավարարում չի ստացել:

Ինչպես նշվեց, Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության ավելի ուշ ներկայացված պարզաբանման համաձայն՝ Վարչապետի աշխատակազմի հանձնարարությամբ կազմվել և մարզերին է տրամադրվել ռազմական դրության պայմաններում մարզերի կողմից ձեռքբերելու և արցախցիներին տրամադրելու սննդային և հիգիենայի պարագաների փաթեթի օրինակելի ձևը՝ ըստ բաղադրիչների և դրանց կշիռների: Նույն այս փաթեթը տրամադրվել է նաև հասարակական կազմակերպություններին՝ որպես հնարավոր առաջնորդող օրինակ: Մինչդեռ, մեր դիտարկումները ցույց են տվել, որ խնդրո առարկա ժամանակահատվածում սննդի տրամադրման չափորոշիչ սահմանող փաստաթուղթ չի շրջանառվել, անհասկանալի է նաև ինչ սկզբունքով է մշակվել օրինակելի ձևը, իրականացվել է արդյոք ազդեցության գնահատում և այլն: Նշված հարցերը կարևոր են բնաիրային աջակցության հասցեական տրամադրման համար:

Առավել մտահոգիչ է եղել մանկական սննդի կարիքի բավարարումը: Խնդիրը լիարժեք չի կարգավորվել, քանի որ պահանջարկը միշտ գերակշռել է ռեսուրսների քանակին: Մանկական սննդի սահմանափակ տրամադրումն ապահովվել է կրկին հասարակական կազմակերպությունների միջոցով: Հասարակական կազմակերպությունների հետ քննարկումների ընթացքում բարձրացվել է այս կարիքի բավարարման կարևորությունը և քննարկվել դրա բավարարմանը համապատասխան ռեսուրսների ուղղման անհրաժեշտությունը: Երևանի քաղաքապետարանը ևս հաստատել է, որ մանկական սննդի կարիք բոլոր վարչական շրջաններում եղել է:

Սննդի տրամադրման հետ կապված խնդիր արձանագրվել է նաև առաջնային կայանման կետ այցի ընթացքում: Այստեղ ևս սնունդը տրամադրվել է ըստ անհրաժեշտության: Չեն գործել հստակ սահմանված չափորոշիչներ, առկա չի եղել սննդի տրամադրման ճաշացանկ, սնունդը կայանման կետն ստացել է բարեգործական կազմակերպությունների կամ անհատների միջոցներով: Այցի պահին արձանագրվել է, որ նոր ժամանող խմբի երեխաները քաղցած են եղել, սակայն, քանի որ այդ մասին չեն բարձրաձայնել, նրանց չի տրամադրվել սնունդ: Երեխաների սննդի կարիքների բացահայտումն իրականացվել է տեղում Պաշտպանի իրավասու ներկայացուցիչների կողմից, որից հետո կազմակերպվել է սննդի տրամադրումը:

Այս դեպքում նույնպես անհրաժեշտ էր լիարժեք նախաձեռնողականություն մարդկանց առաջնային կարիքները բացահայտելու համար:

Կայանման կետ կատարված այցի ընթացքում պարզվել է նաև, որ այնտեղ գտնվողներից շատերն ունեցել են հագուստի և հիգիենայի պարագաների կարիք, սակայն կայանման կետը հագուստի տրամադրման հետ կապված հարցերով չի զբաղվում: Արձանագրվել է, որ տեղահանվածներից շատերը եղել են եղանակային պայմաններին ոչ համապատասխան հագուստներով: Պաշտպանի աշխատակազմի ներկայացուցչի հագուստ տրամադրելու պահանջին սոցիալական աշխատողներն արձագանքել են, որ իրենց պարտականությունների մեջ չի մտնում մարդկանց հագուստով ապահովելը:

Պետք է արձանագրել, որ բարեգործական եղանակներով հագուստի հավաքագրման, պահեստավորման և տրամադրման աշխատանքները գլխավորապես իրականացրել են անհատներն ու մասնավոր կազմակերպությունները: Մարդկանց հագուստի կարիքների բավարարման համար այդ ռեսուրսները պետական մարմինների կողմից արդյունավետ չեն օգտագործվել: Կարիքների բավարարման գործընթացը հիմնականում իրականացվել է անհատական կարիքի բավարարման, իրավիճակային սկզբունքով, չի գործել համապարփակ կարիքների գնահատման համապարփակ համակարգ: Հիգիենայի և այլ կենցաղային պարագաների (տաքացուցիչներ, մանկական սայլակներ և այլն) կարիքների բավարարման գործընթացը ևս իրականացվում է նույն սկզբունքով, արձանագրվել են անձնական հիգիենիկ միջոցների, անկողնային պարագաների, մեծահասակների մահճակալների բացակայության կամ անբավարար լինելու խնդիրներ:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմն ամենօրյա սկզբունքով մարդկանց իրենց կարիքների բավարարման նպատակով իրազեկել և ուղղորդել է համապատասխան մարմիններ, այդ թվում՝ հասարակական կազմակերպություններ:

Այսպիսով, Պաշտպանի աշխատակազմի այցելած բոլոր համայնքներում Արցախից տեղահանված անձանց կեցության, սոցիալական կարիքների ապահովումն իրականացվել է կամավոր հանգանակությունների, համայնքի բնակիչների աջակցությամբ՝ համայնքապետարանների համակարգում: Արցախից տեղահանված անձանց սոցիալական կարիքների բավարարման հիմնական բեռը կրել են մասնավոր անձինք և

կազմակերպությունները, քանի որ սոցիալական աջակցությունը կազմակերպվել է նրանց միջոցներով: Սա մտահոգիչ է այն տեսանկյունից, որ համակարգող տեղական ինքնակառավարման մարմինները չեն ունեցել հստակ տեղեկություն մասնավոր աջակցության սպառման կամ բացակայության դեպքում պետության ձեռնարկելիք քայլերի, ներդրվող միջոցների վերաբերյալ:

2.4 Սոցիալական աջակցության միջոցառումներին և ընթացակարգին առնչվող խնդիրներ

Ադրբեջանի կողմից 2020 թվականի սեպտեմբերի 27-ին սանձազերծված պատերազմի հետևանքով տեղահանված և Արցախի հաշվառում ունեցող քաղաքացիներին աջակցելու նպատակով ՀՀ կառավարությունն ընդունել է մի շարք միջոցառումներ:

ՀՀ կառավարության 2020 թվականի նոյեմբերի 16-ի N 1799-Լ որոշմամբ սահմանվել է աջակցություն տրամադրել Ադրբեջանի կողմից 2020 թվականի սեպտեմբերի 27-ին սանձազերծված պատերազմի հետևանքով տեղահանված և փաստացի Հայաստանի Հանրապետությունում գտնվող Արցախի չափահաս և անչափահաս քաղաքացիներին ու 2020 թվականի նոյեմբերի 16-ից հետո Արցախում հաշվառված երեխաներին, որոնք ունեն Արցախի հաշվառում: Սոցիալական աջակցությունն Արցախի քաղաքացուն տրամադրվում է նաև այն դեպքում, եթե նա վերադարձել է Արցախ: Միջոցառման շահառուներին տրվում է միանվագ դրամական օգնություն՝ յուրաքանչյուր շահառուի համար նվազագույն ամսական աշխատավարձի չափով (68.000 ՀՀ դրամ), ինչպես նաև կեցավայրի համար տրամադրվում է լրացուցիչ աջակցություն՝ 15.000 ՀՀ դրամի չափով այն շահառուներին, ովքեր չունեն սեփականության իրավունքով Հայաստանի Հանրապետությունում գտնվող անշարժ գույք: Միջոցառմամբ նախատեսված են նաև բացառություններ, որոնց դեպքում անձինք շահառու չեն կարող դիտարկվել կամ աջակցությունից կարող են օգտվել մասնակի:

ՀՀ կառավարության 2020 թվականի նոյեմբերի 21-ի N 1820-Լ որոշմամբ սահմանվել է 300.000 ՀՀ դրամի չափով աջակցություն տրամադրել պատերազմի հետևանքով տեղահանված և փաստացի Հայաստանի Հանրապետությունում կամ Արցախում գտնվող Արցախի քաղաքացիներին, որոնք ունեն Ադրբեջանի վերահսկողության տակ անցած Արցախի համայնքի հաշվառում: Միջոցառմամբ նախատեսվել են նաև հիմնական պայմաններ, որոնց համապատասխանելու դեպքում անձը կարող է դիտարկվել միջոցառման շահառու:

Միջոցառումների վերաբերյալ Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմը ստացել է բանավոր և գրավոր բողոքներ, ինչպես նաև իրականացրել է զանգվածային լրատվության միջոցների ու սոցիալական մեդիայի մշտադիտարկում: Արձանագրված խնդիրները վերաբերել են անհատական և համակարգային բնույթ կրող հարցերի, դրանք եղել են ինչպես տեխնիկական, այնպես էլ՝ օրենսդրական բնույթի հարցեր:

Օրինակ՝ էլեկտրոնային փոստի հասցե նշելու պարտադիր պայմանի առկայության պայմաններում (միջոցառման շահառուների մեծամասնությունը անչափահասներ կամ տարեց մարդիկ են) առաջանում են միջոցառումներից օգտվելու դժվարություններ, հատկապես այն դեպքում, երբ նույն էլեկտրոնային հասցեի կիրառման դեպքում դիմումները մերժվում են կամ չեն հաստատվում:

Խնդրահարույց է նաև այն, որ միջոցառումների շահառու անչափահաս երեխայի/երեխաների դեպքում միջոցառումներից օգտվում է օրենքով սահմանված կարգով կամ դատական կարգով ամուսնալուծված այն ծնողը, որը փաստացի չի իրականացնում երեխայի/երեխաների խնամքը:

Գործող կարգավորումների համաձայն՝ միջոցառումների շահառու անչափահաս երեխայի/երեխաների դեպքում միանվագ դրամական օգնությունը տրամադրվում է ծնողին: Հարկ է նկատել, որ միջոցառումները սահմանող որոշումներում հաշվի չեն առնվել այն դեպքերը, երբ երեխայի խնամքը ծնողի փոխարեն իրականացնում է խնամակալը, արդյունքում՝ առաջնորդվելով առկա կարգավորումներով՝ նմանատիպ իրավիճակներում միջոցառման փաստացի շահառու անչափահաս երեխաների միանվագ դրամական օգնությունը չի կարող տրամադրվել անչափահաս երեխայի/երեխաների խնամակալին:

Կամ օրինակ՝ ՀՀ կառավարության 2020 թվականի նոյեմբերի 16-ի N 1799-Լ որոշմամբ հաստատված միջոցառումը սահմանում է, որ միջոցառման շահառու չեն կարող լինել Արցախի արական սեռի՝ 1962 թվականի նոյեմբերի 10-ից (ներառյալ) մինչև 2002 թվականի սեպտեմբերի 27-ը (ներառյալ) ծնված քաղաքացիները՝ բացառությամբ, եթե ունեն 1-ին կամ 2-րդ խմբի հաշմանդամություն: Խնդիրն այն է, որ նշված որոշմամբ բացառություն չի սահմանվել այն դեպքերի համար, երբ արական սեռի նշված տարիքի հասած քաղաքացիները, թեև չունեն 1-ին կամ 2-րդ խմբի հաշմանդամություն, սակայն պատերազմի օրերին առողջական խնդիրներով պայմանավորված չեն աշխատել կամ մարտական գործողություններին մասնակցելու համար եղել են ոչ պիտանի՝ բժշկական փաստաթղթի առկայությամբ:

Նույն որոշմամբ սահմանվել է, որ միջոցառման շրջանակներում աջակցություն տրվում է պատերազմի հետևանքով տեղահանված և փաստացի Հայաստանի Հանրապետությունում գտնվող Արցախի քաղաքացիներին, որոնք ունեն Արցախի հաշվառում: Այսինքն՝ Արցախում հաշվառում ունենալը միջոցառումից օգտվելու պարտադիր պայման է: Այս առումով խնդիրն այն է, որ նման պահանջի առկայությամբ խնդիրներ են առաջացել դրամական աջակցության հասցեականության տեսանկյունից: Խնդիրն այն է, որ օրինակ՝ Շուշի քաղաքում ծնված և փաստացի բնակված անձինք, ովքեր ինչ-ինչ պատճառներով չեն հաշվառվել Արցախում, դուրս են մնում միջոցառման փաստացի շահառուների ցանկից և չեն կարողանում օգտվել համապատասխան միջոցառումից (Պաշտպանին դիմել է այդ իրավիճակում հայտնված 44 ընտանիք):

Խնդրահարույց է նաև, որ ՀՀ կառավարության 2020 թվականի նոյեմբերի 16-ի N 1799-Լ որոշմամբ հաստատված միջոցառման շրջանակներում միջոցառման փաստացի շահառուներին տրամադրվում է նվազագույն ամսական աշխատավարձի՝ 68.000 ՀՀ դրամի չափով աջակցություն և լրացուցիչ աջակցություն՝ սեփականության (այդ թվում՝ բաժնային) իրավունքով Հայաստանի Հանրապետությունում գտնվող անշարժ գույք չունեցող միջոցառման շահառուին՝ 15.000 դրամի չափով, որն ավելացվում է հաշվարկված միանվագ դրամական օգնության չափին: Արդյունքում՝ բուն միջոցառումից օգտվելու իրավունք չունեցող անձինք (օրինակ՝ շահառուն 2020 թվականի հոկտեմբերի 1-ի դրությամբ ունի Հայաստանի Հանրապետությունում կամ Արցախում կենսաթոշակ ստանալու իրավունք, և հոկտեմբեր ամսվա կենսաթոշակի չափը կազմում է 68.000 դրամից ավելի, թեկուզև՝ սեփականության իրավունքով Հայաստանի Հանրապետությունում գտնվող անշարժ գույք չունեն) չեն կարողանում օգտվել նաև 15.000 ՀՀ դրամից:

Հատկանշական է նաև այն, որ ՀՀ կառավարության 2020 թվականի նոյեմբերի 21-ի N 1820-Լ որոշմամբ հաստատված միջոցառման շրջանակներում դրամական աջակցություն է տրվում միջոցառումը սահմանող որոշման ցանկում ներառված՝ պատերազմական գործողությունների հետևանքով Ադրբեյջանի Հանրապետության վերահսկողության տակ անցած Արցախի համայնքներում հաշվառված և մինչև 2020 թվականի սեպտեմբերի 27-ն առնվազն վերջին 3 ամիսն այդ համայնքներում փաստացի բնակված անձանց: Պաշտպանի դիտարկումների արդյունքում պարզվել է, որ այդ ցանկում ներառված չեն փաստացի Ադրբեյջանի վերահսկողության տակ գտնվող Քաշաթաղի շրջանի Բերձոր համայնքը և Լիսագոր համայնքը, ինչի պատճառով նշված համայնքների բնակիչները չեն դիտարկվում միջոցառման շահառու:

Նման խնդրահարույց դրույթներ սահմանելով՝ տպավորություն է ստեղծվում, որ լիազոր մարմինն իրեն ազատում է լրացուցիչ վարչարարության իրականացումից և տվյալների ճշգրտումից, մինչդեռ պետք է հաշվի առնել, որ ստեղծված իրավիճակում առաջնային է Արցախից տեղահանված մարդկանց սոցիալական աջակցության հասցեականությունը, ուստի պետական մարմինն ինքը պետք է ամբողջությամբ կրի նշված միջոցառումների շրջանակում իրականացվող վարչարարության ամբողջ բեռը:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմում արձանագրված յուրաքանչյուր խնդրով ցուցաբերվել և ցուցաբերվում է անհատական մոտեցում: Նախ՝ դրանք օպերատիվ կարգով բարձրացվում և լուծում են ստանում պետական համապատասխան մարմինների հետ համագործակցությամբ: Այդպիսի մոտեցման շնորհիվ արդյունավետ աջակցություն է ցուցաբերվում ինչպես միջոցառումներից օգտվելու դժվարություններ ունեցող կոնկրետ անձանց, այնպես էլ համակարգային առումով պետությանը խնդիրների լուծման հարցում: Թե՛ մշտադիտարկման, թե՛ բողոքների քննարկման արդյունքներն ամփոփվել և ներկայացվել են

նաև պետական լիազոր մարմիններին՝ այդ միջոցառումների կատարելագործման և մարդկանց համար առաջ եկող խնդիրների լուծման նպատակով:

Բացի այդ, 2020 թվականի դեկտեմբերի 16-ի դրությամբ ՀՀ կառավարությունն ընդունել է ևս երկու միջոցառում, որոնք նախապես ուղարկվել են նաև Մարդու իրավունքների պաշտպանին կարծիքի: Դրանց վերաբերյալ Պաշտպանը ներկայացրել է իր դիտարկումները: Միջոցառումներից մեկը վերաբերում է 2020 թվականի սեպտեմբերի 27-ից Ադրբեջանի կողմից Արցախի դեմ սանձազերծված պատերազմի ընթացքում մարտական գործողությունների մասնակից սովորողների, ինչպես նաև պատերազմի ընթացքում մարտական գործողությունների մասնակից անձանց սովորող երեխաների և սովորող ամուսնու ուսման վարձի փոխհատուցմանը (ՀՀ կառավարության 2020 թվականի դեկտեմբերի 10-ի N 2008-Լ որոշում), իսկ մյուսը՝ Արցախի հաշվառման վայրի հասցեում բնակելի անշարժ գույք ունեցող չափահաս և անչափահաս քաղաքացիներին 250,000 ՀՀ դրամի չափով տրվող աջակցությանը, այն պայմանով, որ բնակելի անշարժ գույքը պատերազմի պատճառած ավերածությունների հետևանքով կամ այլ պատճառներով բնակության համար դարձել է ոչ պիտանի (ՀՀ կառավարության 2020 թվականի դեկտեմբերի 10-ի N 2021-Լ որոշում):

Նախագծերի վերաբերյալ դիտարկումներում Պաշտպանի կողմից բարձրացվել են առանցքային նշանակության հարցեր: Այսպես, օրինակ՝ ՀՀ կառավարության 2020 թվականի դեկտեմբերի 10-ի N 2021-Լ որոշմամբ անձանց իբրև աջակցության միջոցառման շահառու դիտարկելու հիմքը վերջիններիս հաշվառման վայրի հասցեում գտնվող բնակելի անշարժ գույքի՝ բնակության համար ոչ պիտանի լինելն է: Միևնույն ժամանակ, աջակցության տրամադրման չափը որոշվում է ոչ թե գույքին պատճառված վնասի հաշվառմամբ, այլ անձանց քանակով՝ յուրաքանչյուր անձին 250.000 ՀՀ դրամի չափով: Ստացվում է, որ ավելի բազմանդամ ընտանիքներն ավելի մեծ աջակցություն են ստանալու՝ անկախ բնակելի անշարժ գույքի արժեքից, դրան պատճառված վնասի աստիճանից: Ինքնին սկզբունքորեն ընդունելի համարելով սոցիալական աջակցության տրամադրման առավել բարենպաստ մեխանիզմների կիրառությունը (ընտանիքի յուրաքանչյուր անդամի հաշվարկով)՝ հարկ է նկատել, որ այդուհանդերձ, սույն միջոցառումը չի կարող դիտարկվել իբրև պատճառված գույքային վնասին համարժեք փոխհատուցում հենց այն բանի հաշվառմամբ, որ փոխհատուցման չափի որոշման հիմքում ընկած չեն փաստացի կրած գույքային վնասների ծավալի ու չափի վերաբերյալ փաստագրված տվյալներ:

Ընդունվել են նաև երկու այլ աջակցության միջոցառում սահմանող Կառավարության որոշումներ ևս, որոնց վերաբերյալ Պաշտպանը ներկայացրել է համապատասխան դիտարկումներ: Միջոցառումները վերաբերում են Ադրբեջանի կողմից 2020 թվականի սեպտեմբերի 27-ին սանձազերծված պատերազմի հետևանքով տեղահանված և փաստացի Հայաստանի Հանրապետությունում գտնվող Արցախի գործազուրկ քաղաքացիների ժամանակավոր զբաղվածության ապահովմանը և պատերազմական գործողությունների

հետևանքով քաղաքացիական անձանց շրջանում զոհերի ընտանիքներին և հաշմանդամություն ձեռք բերած անձանց սոցիալական աջակցության տրամադրմանը:

Ադրբեջանի կողմից Արցախի ուղղությամբ սկսված պատերազմական գործողությունների հետևանքով քաղաքացիական անձանց շրջանում զոհերի ընտանիքներին և հաշմանդամություն ձեռք բերած անձանց սոցիալական աջակցության միջոցառումը սահմանող Կառավարության որոշմամբ սահմանվել է միջոցառման շահառու անձանց շրջանակը: Սոցիալական աջակցությունից օգտվելու հնարավորություն ունենալու համար անձը պետք է ուղեգրվի բժշկասոցիալական փորձաքննություն անցնելու և, ըստ այդմ, ստանա հաշմանդամության կարգավիճակ, մինչդեռ այդ գործընթացը կարող է տևել մի քանի ամիս՝ պայմանավորված ժամանակատար գործող իրավակարգով, ինչպես նաև այն հանգամանքով, որ նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) հիվանդության համավարակի պայմաններում բժշկասոցիալական փորձաքննության հանձնաժողովներն աշխատում են գերծանրաբեռնված, ինչն էլ իր հերթին որոշ դեպքերում հանգեցնում է նաև փորձաքննությունների անցկացմանն առնչվող վարչական վարույթների կասեցման: Արդյունքում՝ վիրավորում ստացած անձինք, ովքեր որոշ դեպքերում նաև իրենց ընտանիքի միակ կերակրող են, հայտնվում են կյանքի էլ ավելի դժվարին իրավիճակում և դուրս մնում պետության հոգածությունից և ուշադրությունից՝ ունենալով սոցիալական աջակցության, խնամքի ծառայությունների, հոգեբանի կամ այլ նեղ մասնագետների ծառայությունների հրատապ կարիք:

Անհրաժեշտ է սոցիալական աջակցության միջոցառման շահառուների շրջանակում ներառել նաև 2020 թվականի սեպտեմբերի 27-ից Ադրբեջանի կողմից Արցախի ուղղությամբ սկսված պատերազմական գործողությունների հետևանքով քաղաքացիական անձանց շրջանում վիրավորում ստացած և քաղաքացիական բնակչության շրջանում գերեվարված և գերությունից ազատ արձակված անձանց:

Վերոգրյալի հաշվառմամբ՝ կարևոր է ստեղծված պայմաններում կյանքի դժվարին իրավիճակում հայտնված Արցախից տեղահանված մարդկանց համար աջակցության միջոցառումների իրականացումը, սակայն անհրաժեշտ է նաև, որ դրանք իրականացվեն մարդկանց համար հնարավոր բարենպաստ լուծումներով, լինեն հասցեական, պայմանները լինեն հստակ և դրանց հիմքում դրված նպատակին համապատասխան: Անհրաժեշտ է նաև նախատեսել միջոցառումներից օգտվելու պարզեցված կարգ, չծանրաբեռնել շահառուներին լրացուցիչ վարչարարությամբ և ձևական պահանջներով:

ԳԼՈՒԽ 3. ԱՐՅԱՆԻՑ ՀԱՅԱՍՏԱՆ ՏԵՂԱՀԱՆՎԱԾ ԱՆՁԱՆՑ ԱՌՈՂՋՈՒԹՅԱՆ ՊԱՀՊԱՆՄԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԱՊԱՀՈՎՈՒՄԸ

Հայաստանում յուրաքանչյուր ոք՝ ՀՀ քաղաքացի հանդիսացող, օտարերկրացի, քաղաքացիություն չունեցող անձ, փախստական, ունի առողջության պահպանման իրավունք:

Օրենքը սահմանում է անվճար հիմնական բժշկական ծառայությունների ցանկը և մատուցման կարգը:

3.1 Պետության կողմից երաշխավորված անվճար բժշկական օգնությունը և սպասարկումը

Պետության երաշխավորված անվճար բժշկական օգնության և սպասարկման հարցերը փախստականների ու ապաստան հայցող անձանց դեպքում ունեն հատուկ կարգավորում: Մասնավորապես, «Փախստականների և ապաստանի մասին» ՀՀ օրենքի 23-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ **«Հայաստանի Հանրապետության տարածքում ապաստան ստացած փախստականներն իրավունք ունեն օգտվելու Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիների համար սահմանված սոցիալական ծառայություններից, ստանալու պետական նպաստներ և դրամական այլ օգնություններ, ժամանակավոր անաշխատունակության, արտադրությունում աշխատանքային խեղման, դժբախտ պատահարների և մասնագիտական հիվանդությունների դեպքերի համար տրվող նպաստներ, պետության կողմից երաշխավորված անվճար բժշկական օգնություն և սպասարկում, ինչպես նաև ունեն Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ սահմանված կենսաթոշակային ապահովության, գործազրկության դեպքում՝ սոցիալական պաշտպանության իրավունք, եթե նրանք բավարարում են տվյալ ոլորտը կարգավորող Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ սահմանված պահանջները:»:**

Նույն հոդվածի 2-րդ մասով սահմանվում է, որ **«Հայաստանի Հանրապետությունում ապաստան հայցողներն ու ապաստան չստացած փախստականներն ունեն պետության կողմից երաշխավորված անվճար բժշկական օգնություն և սպասարկում ստանալու՝ Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիներին հավասար իրավունք, եթե բավարարում են այդ ոլորտը կարգավորող Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրության պահանջները:»:**

Նշված կարգավորումների տրամաբանությունը վկայում է այն մասին, որ պետության քաղաքականության համաձայն՝ միջազգային պաշտպանության կարիք ունեցող անձինք պետք է ստանան ՀՀ քաղաքացիների համար նախատեսված ծավալով պետության կողմից երաշխավորված անվճար բժշկական օգնություն և սպասարկում: Սա պայմանավորված է նրանց խոցելի կարգավիճակով:

Այդուամենայնիվ, հաշվի առնելով, որ Արցախից տեղահանված անձինք չունեն փախստականի կամ ապաստան հայցողի կարգավիճակ, բայց միևնույն ժամանակ, ունենալով ՀՀ անձնագիր, չեն հանդիսանում ՀՀ քաղաքացի, ինստիտուցիոնալ մակարդակում չեն ստանում ՀՀ քաղաքացիներին հավասար պետության կողմից երաշխավորված անվճար բժշկական օգնություն և սպասարկում: Այս առումով հարկ է ընդգծել, որ ՀՀ կառավարության 2004 թվականի մարտի 4-ի «Պետության կողմից երաշխավորված անվճար և արտոնյալ պայմաններով բժշկական օգնության և սպասարկման մասին» N 318-Ն որոշման 12-րդ

հավելվածով սահմանված «Արտակարգ իրավիճակներում կամ Հայաստանի Հանրապետության նկատմամբ օտարերկրյա պետության կողմից իրականացված ռազմական գործողությունների կամ ահաբեկչական գործողությունների արդյունքում տուժած անձանց բժշկական օգնության և սպասարկման կազմակերպման կարգի» 2-րդ կետի համաձայն՝ **«Հայաստանի Հանրապետությունում կամ Արցախի Հանրապետությունում հայտարարված արտակարգ իրավիճակներում կամ ռազմական կամ ահաբեկչական գործողությունների արդյունքում տուժած անձանց (այսուհետ՝ տուժած անձինք) բժշկական օգնությունն ու սպասարկումն իրականացվում է պետության կողմից երաշխավորված անվճար պայմաններով:»**։ Սույն կարգավորումն ընդունվել է 2020 թվականի հոկտեմբերի 1-ին՝ ՀՀ կառավարության թիվ N 1625-Ն որոշմամբ, որի վերաբերյալ պաշտոնական պարզաբանում է ներկայացրել նաև ՀՀ առողջապահության նախարարությունը¹⁰⁸⁸։ Հարկ է նկատել, որ Նախարարության կողմից «տուժած անձ» եզրույթը գործնականում ստանում է լայն մեկնաբանություն, այսինքն՝ տուժած են համարվում ոչ միայն այն անձինք, որոնք, օրինակ՝ ստացել են վնասվածք, այլ նաև նրանք, ովքեր տուժել են նման գործողությունների արդյունքում տեղահանվելով իրենց բնակության վայրերից։

Նշված փոփոխության ուժով տուժած անձը պետության կողմից երաշխավորված անվճար պայմաններով առողջության առաջնային պահպանման ծառայություններ է ստանում իր կողմից կամավոր ընտրված բժշկի մոտ՝ Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2006 թվականի մարտի 30-ի N 420-Ն որոշմամբ սահմանված կարգով գրանցումից հետո։ Տուժած անձին տրամադրվող պետության կողմից երաշխավորված անվճար պայմաններով ամբուլատոր-պոլիկլինիկական բժշկական օգնությունը և սպասարկումը ներառում է նաև Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2019 թվականի մայիսի 30-ի N 642-Ն որոշմամբ սահմանված կարգով հատկացվող դեղերի տրամադրումը։

Դրական պետք է համարել Նախարարության այս քայլը, սակայն ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանին դիմած Արցախից տեղահանված մարդիկ բողոքների ուսումնասիրությունը ցույց է տվել, որ նրանք հիմնականում տեղեկացված չեն անվճար բուժօգնության պայմաններին, ինչպես նաև ընթացակարգին, որն էլ խոչընդոտել է առողջության պահպանման իրավունքի իրացմանը։

Այսպես, Արցախի բնակիչ 36-ամյա երկրորդ խմբի հաշմանդամություն ունեցող անձը տառապում է քաղցկեղ հիվանդությամբ։ Նրան նշանակված է քիմիաթերապիա։ Առաջին կուրսը ստացել է Ստեփանակերտի բժշկական կենտրոնում։ Հաջորդը չի կարողացել ստանալ Արցախից տարհանվելու պատճառով։ Հայաստանում դիմել է Վ. Ա. Ֆանարջանի անվան Ուռուցքաբանության ազգային կենտրոն, որտեղ առաջարկվել է գնել նշանակված դեղորայքը՝

¹⁰⁸⁸ Տե՛ս ՀՀ առողջապահության նախարարության հրապարակումը, <https://www.moh.am/?section=news%2Fopen&id=143&nid=3870&pagen=23&fbclid=IwAR3iNqnBrvTUtQygD5YqMajldTNb6f5Vn2ni8dggvfHe8dmagGrlptL6h7Q#1/3228>

երեք անուն դեղ (կարբոպլատին, պակլիտաքսել, զոլեդրանաթթու) և ստանալ բուժօգնությունը: Պացիենտը դեղորայքը գնել է բարեգործի օգնությամբ և ստացել քիմիաթերապիան: Դեղերի համար վճարել է ընդհանուր 82.000 ՀՀ դրամ:

Այստեղ պետք է նկատել, որ քիմիաթերապիայի յուրաքանչյուր կուրսի համար պետությունը վճարում է 60.000 ՀՀ դրամ, գերազանցելու դեպքում վճարում է պացիենտը: Նշանակված երկու անուն դեղորայքն առկա է ՀՀ հիմնական դեղերի ցանկում, իսկ մեկը՝ առկա չէ, պետք է գնի պացիենտը, որի գինը տատանվում է 19.000-50.000 ՀՀ դրամի սահմաններում:

Այսպիսով, տվյալ դեպքում անձն իրազեկված չի եղել, որ 2 անուն դեղորայքը կարող էր ստանալ անվճար կամ օգտվել պետության կողմից քիմիաթերապիայի կուրսի համար տրվող փոխհատուցումից առավել ևս այն դեպքում, երբ հանդիսանում է երկրորդ խմբի հաշմանդամություն ունեցող անձ:

Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրված մեկ այլ դիմումով պատերազմի կամավոր մասնակիցը տեղեկացրել է, որ վիրավորում է ստացել: Ստացիոնար պայմաններով պետական պատվերի շրջանակներում բուժօգնություն է ստացել Երևանի թիվ 2 բժշկական միավորում ՓԲԸ-ում: Այնուհետև նշանակվել է դեղորայք, և խորհուրդ տրվել նյարդաբանի հսկողություն: Բողոք ներկայացրած անձը տեղեկացրել է, որ դիմել է Չարենցավանի պոլիկլինիկա նշանակված դեղորայքը ստանալու համար, սակայն մերժվել է դեղորայք ստացող անձանց խմբին չպատկանելու պատճառով:

Պաշտպանի աշխատակազմի ներկայացուցիչը պոլիկլինիկայի տնօրենին պարզաբանել է, որ ՀՀ կառավարության 2004 թվականի մարտի 4-ի N 318-Ն որոշման հավելված 12-ով սահմանված է ՀՀ նկատմամբ օտարերկրյա պետության կողմից իրականացված ռազմական գործողությունների կամ ահաբեկչական գործողությունների արդյունքում տուժած անձանց բժշկական օգնության և սպասարկման կազմակերպման կարգը: Մասնավորապես, համաձայն այդ կարգի՝ տուժած անձին տրամադրվող պետության կողմից երաշխավորված անվճար պայմաններով ամբուլատոր-պոլիկլինիկական բժշկական օգնությունը և սպասարկումը ներառում է նաև Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2019 թվականի մայիսի 30-ի N 642-Ն որոշմամբ սահմանված կարգով հատկացվող դեղերի տրամադրումը: Այս ամենից հետո տնօրենը հայտնել է պատրաստակամություն դեղորայք տրամադրելու հարցում: **Հետագայում բողոք ներկայացրած անձը տեղեկացրել է, որ ստացել է դեղորայքը և հայտնել շնորհակալություն Պաշտպանին:**

Ողջունելի է տուժած անձանց կամ դեղեր ստանալու իրավունք ունեցող անձանց դեղերի տրամադրման նախատեսումը Նախարարության կողմից իրավական ակտում փոփոխություն կատարելու արդյունքում: Սակայն այստեղ էլ խնդիր է արձանագրվել, որ դրանք ստանալու իրավունք ունեցող անձանց Հայաստանում կարող են հատկացվել միայն ՀՀ առողջապահության նախարարի 2018 թվականի մարտի 17-ի N 07-Ն հրամանի հավելվածով

հաստատված ցանկում ներառված դեղերը, որոնք տարբերվում են Արցախի հիմնական դեղերի ցանկից (ԼՂՀ առողջապահության նախարարության 2005 թվականի մարտի 22-ի թիվ 32 հրամանով սահմանված): **Արդյունքում, եղել են դեպքեր, երբ Հայաստան եկած Արցախի քաղաքացիներին դեղեր չեն տրամադրվել ՀՀ հիմնական դեղերի ցանկում անհրաժեշտ դեղը բացակայելու պատճառով: Այսինքն՝ փոփոխություն կատարելիս դա հաշվի չի առնվել:**

2020 թվականի Ադրբեջանի սանձազերծած պատերազմի ընթացքում խնդրահարույց է եղել Հայաստան տեղահանված կորոնավիրուսով վարակված Արցախի բնակիչների հոսպիտալացման հարցը: Խնդրի վերաբերյալ Պաշտպանի աշխատակազմ ստացվել են ահազանգեր: Օրինակ, քաղաքացին տեղեկացրել է, որ 10 օր շարունակ բուժօգնությունն իրականացվել է տնային պայմաններում, սակայն առողջական վիճակը գնալով վատթարացել է: Պոլիկլինիկայի բժշկի ցուցմամբ անհրաժեշտ է հոսպիտալացում, քանի որ արյան թթվածնով հագեցվածությունը ցածր է և առկա են շնչառական դիսթրեսի ակնհայտ ախտանիշներ: Հոսպիտալացումը կազմակերպելու համար կատարել են բոլոր անհրաժեշտ գործողությունները. կապ են հաստատել կորոնավիրուսով վարակված հիվանդների տրիաժ (տեսակավորման) կենտրոն, որտեղից տեղեկացրել են հիվանդանոցային համակարգի ծանրաբեռնվածության և այդ պահի դրությամբ ազատ մահճակալ չլինելու, տանը հոսպիտալացման սպասող կորոնավիրուսով հիվանդ բազմաթիվ քաղաքացիների մասին և առաջարկել սպասել հերթին: Հետագայում բողոք ներկայացրած անձը Պաշտպանի աշխատակազմ տեղեկություն է ներկայացրել թթվածնի բալոն ձեռք բերելու և բուժումը տնային պայմաններում շարունակելու մասին:

Դրական պետք է համարել Նախարարության ձեռնարկած քայլերը օրենսդրական փոփոխություններ կատարելու առումով, սակայն ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանին դիմած Արցախից տեղահանված մարդկանց բողոքների ուսումնասիրությունը ցույց է տվել, որ նրանք հիմնականում տեղեկացված չեն անվճար բուժօգնության պայմաններին, ինչպես նաև ընթացակարգին, որն էլ խոչընդոտել է առողջության պահպանման իրավունքի իրացմանը:

Այս առնչությամբ ՀՀ առողջապահության նախարարությունը պարզաբանել է, որ Նախարարությունը հեռախոսազանգերի և պատասխան գրությունների միջոցով Արցախից Հայաստան տեղահանված անձանց տվել է տեղեկատվություն՝ բժշկական օգնության և սպասարկման իրականացման կարգի վերաբերյալ, իսկ անհրաժեշտության դեպքում կազմակերպել է պացիենտների հոսպիտալացումը: Արցախից Հայաստան տեղահանված անձանց բժշկական օգնության և սպասարկման կազմակերպման և առողջապահական իրավունքի վերաբերյալ պատրաստվել և լրատվամիջոցներով տարածվել է 4 հաղորդագրություն: Մամուլի հաղորդագրությունները տեղադրվել են նաև Առողջապահության նախարարության պաշտոնական կայքում:

ՀՀ կառավարության 2004 թվականի մարտի 4-ի N 318-Ն որոշման մեջ փոփոխություն կատարելու ուժով՝ տուժած անձանց բժշկական օգնության ու սպասարկման ապահովումը պետության կողմից երաշխավորված անվճար պայմաններով իրականացվում է անձը հաստատող փաստաթղթով: Տուժած անձի՝ անձը հաստատող փաստաթղթերի բացակայության դեպքում հիմք է ընդունվում ՀՀ ոստիկանության անձնագրային և վիզաների վարչության կողմից տրամադրված՝ ժամանակավորապես տրվող՝ անձը (ինքնությունը) հաստատող փաստաթուղթը: ՀՀ ոստիկանության անձնագրային և վիզաների վարչության կողմից նախատեսված փաստաթղթերը տրամադրելու անհնարինության դեպքում տուժած անձի բժշկական օգնությունը և սպասարկումն իրականացվում է Որոշման N 2 հավելվածի 9.3-րդ կետով սահմանված կարգով: Այսպես, 9.3-րդ կետը սահմանում է հետևյալը.

ՀՀ առողջապահության նախարարը հաստատում է յուրաքանչյուր տարվա համար ուղեգրող հանձնաժողովին տրամադրվող քվոտաների քանակը և առավելագույն գումարի չափաքանակը: Ընդ որում, ուղեգրող հանձնաժողովի կողմից ուղեգրերը տրամադրվում են հաստատված քվոտաների քանակի շրջանակներում, սակայն ոչ ավելի, քան յուրաքանչյուր ուղեգրող հանձնաժողովի համար հաստատված առավելագույն գումարը: Նախարարը քվոտաների 10 տոկոսի չափով, բայց ոչ ավելի, քան 30 մլն դրամը, կարող է ձևավորել հանձնաժողով, որի ձևավորման կարգը, կազմն ու գործունեության ընթացակարգը հաստատում է նախարարը: Ուղեգրող հանձնաժողովին տրամադրված քվոտայի սպառման դեպքում տվյալ տարվա համար ուղեգրող հանձնաժողովը լրացուցիչ քվոտավորվում է նախարարի կողմից:

Այս փոփոխությունը նախատեսելով՝ լիազոր մարմինն ի նկատի է ունեցել, որ նախատեսված փաստաթղթերը ներկայացնելու անհնարինության դեպքում անվճար կամ արտոնյալ պայմաններով բժշկական օգնության և սպասարկման համար ուղեգիր կարող է տրամադրվել Հայաստանի Հանրապետության տարածքում տեղակայված պոլիկլինիկական բժշկական օգնություն տրամադրող կազմակերպություններում մշտական գործող ուղեգրող հանձնաժողովների կողմից: Քվոտաների սպառման դեպքում լրացուցիչ քվոտաներ տրամադրվում են Առողջապահության նախարարի կողմից: Իրավական ակտի այս դրույթը տարընկալումների տեղ է տալիս: Նշվածի կապակցությամբ Առողջապահության նախարարությունից պարզաբանվել է, որ տուժած անձի բժշկական օգնությունն ու սպասարկումը չի իրականացվում ուղեգրող հանձնաժողովների կողմից Կառավարության 2004 թվականի N 318-Ն որոշման N 2 հավելվածի 9.3-րդ կետով սահմանված կարգով, այլ կանոնակարգվում է Կառավարության 2020 թվականի հոկտեմբերի 1-ի N 1625-Ն որոշմամբ կատարված փոփոխությունով: Տեղեկացվել է, որ 2020 թվականի հոկտեմբերի 3-ից մինչև դեկտեմբերի 31-ը հիվանդանոցային բժշկական օգնության և սպասարկման շրջանակներում փոխհատուցման է ներկայացվել շուրջ 7000 դեպք և 2020 թվականի ընթացքում իրականացվել է բժշկական կազմակերպությունների ուղեգրող հանձնաժողովների

քվոտաների վերաբաշխում՝ թվով 2 անգամ: Լրացուցիչ քվոտավորման արդյունքում ուղեգրերի քանակի վերաբերյալ հաշվառում չի իրականացվել:

Անհասկանալի է, որ Առողջապահության նախարարության վկայակոչած Կառավարության 2020 թվականի հոկտեմբերի 1-ի N 1625-Ն որոշման հավելվածի 8-րդ կետով են նախատեսված այն դեպքերը, երբ տուժած անձի բժշկական օգնությունը և սպասարկումն իրականացվում է Կառավարության 2004 թվականի մարտի 4-ի N 318-Ն որոշմամբ հաստատված N 2 հավելվածի 9.3-րդ կետով սահմանված կարգով: Ստացվում է, որ գործնականում Կառավարության 2004 թվականի մարտի 4-ի N 318-Ն որոշմամբ հաստատված N 2 հավելվածի 9.3-րդ կետով սահմանված դրույթի կիրառելիություն չի ապահովվել, ոչ թե այն պատճառով, որ չեն եղել սահմանված իրավիճակում հայտնված տուժած անձինք, ինչպես նաև չի ներկայացվել դրույթի իրավակիրառ պրակտիկայի վերաբերյալ պարզաբանում:

Այսպիսով, ելնելով վերը շարադրվածից անհրաժեշտ է՝ տարածել տեղեկություն Արցախում ռազմական գործողությունների պատճառով Հայաստան եկած Արցախի քաղաքացիների, ինչպես նաև Հայաստանի Հանրապետությունում կամ Արցախում հայտարարված արտակարգ իրավիճակներում կամ ռազմական կամ ահաբեկչական գործողությունների արդյունքում տուժած անձանց բժշկական օգնության ու սպասարկման ապահովումը պետության կողմից երաշխավորված անվճար պայմաններով իրականացնելու մասին:

Անհրաժեշտ է նաև Արցախում ռազմական գործողությունների պատճառով Հայաստան եկած Արցախի քաղաքացիներին ապահովել անհրաժեշտ այն դեղորայքով, որոնք նախատեսված են Արցախի հիմնական դեղերի ցանկում:

Անհրաժեշտ է ապահովել ՀՀ կառավարության 2004 թվականի մարտի 4-ի N 318-Ն որոշման հավելված 12-ով հաստատված կարգի 8-րդ կետի կիրառելիության թափանցիկությունը:

3.2 Կացարաններում առողջության պահպանման իրավունքի ապահովումը Նոր կորոնավիրուսային (Covid-19) համավարակի պայմաններում

Արցախի դեմ Ադրբեջանի սանձազերծած լայնածավալ պատերազմը տեղի ունեցավ Կորոնավիրուսային համավարակի (Covid-19)՝ որպես մարդու իրավունքների համակարգի համար նոր մարտահրավերի պայմաններում: Սա իրապես վտանգում է մարդու հիմնարար իրավունքներն ու ազատությունները և նպաստում համավարակի տարածմանը: Ավելին, նման պայմաններում արդեն իսկ խիստ ծանրաբեռնված առողջապահական համակարգը բախվում է նոր մարտահրավերի:

Ուստի, ստեղծված իրավիճակում առողջապահական համակարգերի առաքելությունն է սահմանափակ ռեսուրսների պայմաններում առավելագույն կյանքեր փրկելը: Այդուամենայնիվ, հաշվի առնելով վիրուսի տարածման եղանակները, անհրաժեշտ է ցուցաբերել բարձր

սոցիալական պատասխանատվություն և պահպանել համավարակի տարածման կանխարգելման կանոնները, որը գրեթե անհնարին է պատերազմի պայմաններում:

Համավարակի տարածման կանխարգելման առումով մեծ է նաև այն պետական հաստատությունների, որտեղ բնակվում, պահվում են պետության հոգածության տակ գտնվող մարդիկ: Նման հաստատություններից են, օրինակ՝ նրանք, որտեղ բնակվել են Արցախից տեղահանված անձինք:

Այդ հաստատություններ Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի ներկայացուցիչների այցերի ընթացքում ուսումնասիրության են ենթարկվել նաև Կորոնավիրուսային համավարակի (Covid-19) տարածման կանխարգելմանն ուղղված պայմանները և անհրաժեշտ միջոցառումների ձեռնարկումը: Այցի ընթացքում այս առումով վեր են հանվել որոշ խնդիրներ:

Մասնավորապես, բժշկական օգնության և սպասարկման հետ կապված արձանագրվել է, որ կացարանում նախատեսված չէր մեկուսարան վարակիչ հիվանդությունների կասկածի դեպքում քաղաքացուն առանձնացնելու նպատակով: Կացարանում առկա չէ նաև առանձին բուժկետ:

Բուժօգնությունն իրականացնում էր մեկ բժիշկ: Դիտարկման համաձայն՝ նա կենտրոնում էր լինում մինչև ժամը 20:00-ն, իսկ գիշերն այցելում էր ըստ անհրաժեշտության: Բժիշկն իր աշխատանքն իրականացնում է ընդհանուր ընդունարանում (սպասասրահում): Առաջնային բժշկական օգնությունն ու զննումն իրականացվում է միայն առողջական գանգատ ունեցողների նկատմամբ: Մինչդեռ, կենտրոնը մարդկանց ընդունում էր 24 ժամ:

Հարկ է նկատել, որ բժշկական օգնություն, ինչպես նաև դեղորայք տրամադրելու վերաբերյալ մատյաններ չէին վարվում և որևէ տեղ այդ տվյալները չէին արձանագրվում: Հետագայում այլ վայրում անձի բժշկական օգնություն ստանալու անհրաժեշտությունն ու ծավալը գնահատելիս առկա չէր լինում անձի առողջական վիճակի և ստացված բժշկական օգնության պատմություն:

Կարևոր է, որ կացարանում մարդկանց տվյալները գրանցելիս Միգրացիոն ծառայության աշխատակիցները տրամադրում էին մոտակա պոլիկլինիկա այցերի հնարավորության մասին ուղղորդող թերթիկներ՝ ըստ Կառավարության որոշման վերը նշված փոփոխության: Մինչդեռ, բազմանդամ ընտանիքները դժվարություններ էին ունենում պոլիկլինիկա այցելելու հարցում՝ կապված ընտանիքի բժշկական օգնության կարիք չունեցող անդամներին առանց խնամքի թողնելու կամ այցելության անհնարինության այլ պատճառներով: Արդյունքում, առողջական խնդիրներ ունեցող անձը չէր ստանում անհրաժեշտ բժշկական օգնություն: Մեկ այլ խնդիր է ուղղորդման դեպքում անձի բժշկական ծառայության ստացման հետևողականության կամ այդ մասին պատասխանատուների հավաստիացման մեխանիզմների բացակայությունը:

Ավելին, արձանագրվել էին դեպքեր, երբ ոչ բոլոր կացարաններում էին պահպանվել համաճարակային անվտանգության կանոնները: Օրինակ՝ առկա չեն եղել ախտահանիչ պարագաներ, չեն եղել առանձնացված մեկուսարաններ անհրաժեշտության դեպքում անձի ինքնամեկուսացումը կամ մեկուսացումը կազմակերպելու համար, ինչը հատկապես վտանգավոր է Նոր կորոնավիրուսային համավարակի (Covid-19) աճող դեպքերի պայմաններում:

Անհրաժեշտ է կացարաններում նախատեսել ախտահանիչ նյութեր ու մեկուսարաններ և բոլոր բնակիչներին, բացի ջերմաչափումից, անխտիր ենթարկել արտաքին բժշկական զննության:

Անհրաժեշտ է կացարաններում ապահովել բժշկի շուրջօրյա հասանելիություն, ինչը կարևոր է, քանի որ մարդիկ կացարան ժամանում են նաև գիշերային ժամերին կամ բժշկական օգնության անհրաժեշտություն առաջ է գալիս նաև այդ ժամերին:

Անհրաժեշտ է նախատեսել բուժօգնության, այդ թվում դեղորայքի տրամադրման արձանագրման մատյաններ:

ԳԼՈՒԽ 4. ԱՐՑԱԽԻՑ ՀԱՅԱՍՏԱՆ ՏԵՂԱՀԱՆՎԱԾ ԱՆՁԱՆՑ ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ԱՊԱՀՈՎՈՒՄԸ

Աշխատանքը և դրա միջոցով ապրուստի միջոցներ վաստակելու իրավունքը մարդու բարեկեցիկ և արժանապատիվ կյանքի ապահովման կարևոր երաշխիքներ են, որոնք պետք է հավասար հիմունքներով հասանելի լինեն բոլորին:

2020 թվականի սեպտեմբերի 27-ին Ադրբեջանի կողմից սանձազերծված պատերազմի հետևանքով մեծ թվով Արցախից տեղահանված մարդիկ իրենց բնակավայրերի հետ միասին կորցրել են իրենց աշխատանքը և գումար վաստակելու հնարավորությունները: Արցախից Հայաստան տեղահանված անձանցից շատերը ողջամտորեն կորցրել են իրենց գործատուների կամ աշխատողների հետ նախկինում ձևավորված աշխատանքային հարաբերությունները, ինչով պայմանավորված առաջանում են բնակչության մի շարք սոցիալական ապահովածության և այլ խնդիրներ: Դրա հետ մեկտեղ, նշված խնդիրը ճգնաժամային իրավիճակում սոցիալական և հոգեբանական բարձր լարվածություն է առաջացնում, ինչը չափազանց խնդրահարույց է:

Արցախից Հայաստան տեղահանված անձանց աշխատանքային իրավունքների ապահովումը, աշխատանքային հարաբերություններ ձևավորելու հարցում վերջիններիս համակարգված աջակցության ցուցաբերումը կրում է խիստ կարևոր բնույթ, ինչում պետությունը պետք է գործադրի անհրաժեշտ ջանքեր:

Թեև Արցախից տեղահանված անձանց համար իրականացվում են սոցիալական աջակցության ծրագրեր, այդ թվում՝ միանվագ դրամական օգնության տրամադրում¹⁰⁸⁹, այդուամենայնիվ դրանք ուղղված չեն վերջիններիս սոցիալական ապահովածության խնդիրների և կարիքների առնչությամբ երկարաժամկետ և հեռանկարային լուծմանը: Այս առումով կարևոր է ներդնել այնպիսի մեխանիզմներ, որոնց արդյունքում Արցախից տեղահանված մեծ թվով գործազուրկ քաղաքացիների հնարավորություն կընձեռվի ձևավորել աշխատանքային հարաբերություններ՝ կարիքները սեփական միջոցներով ապահովելու երաշխիքներ ստեղծելու նպատակով: Դրա հետ մեկտեղ, առանցքային նշանակություն ունի Արցախից Հայաստան տեղահանված անձանց ձեռնարկատիրությամբ զբաղվելու նպաստավոր պայմանների և հնարավորությունների ստեղծմանն ուղղված քաղաքականության մշակումը և դրա գործադրումը:

Պետք է նշել նաև, որ մի շարք մասնավոր կազմակերպություններ Արցախից Հայաստան տեղահանված անձանց հետ ձևավորել են որոշակի կամ անորոշ ժամանակահատվածով աշխատանքային հարաբերություններ, սակայն դրանց ծավալը ողջամտորեն չի կարող սպառիչ լինել Արցախից տեղահանված բոլոր գործազուրկ անձանց կարիքները բավարարելու համար: Հետևաբար, աշխատանքային հարաբերություններ ձևավորելու աջակցմանն ուղղված, պետության կողմից միասնական քաղաքականության մշակումը և դրա իրականացումը չափազանց կարևոր գործոններ են:

Այս կապակցությամբ հարկ է անդրադառնալ ՀՀ կառավարության 2020 թվականի դեկտեմբերի 17-ի N 2061-Լ որոշմանը, որի հավելվածով հաստատվել է «Ադրբեջանի կողմից 2020 թվականի սեպտեմբերի 27-ին սանձագերծված պատերազմի հետևանքով տեղահանված և փաստացի Հայաստանի Հանրապետությունում գտնվող Արցախի Հանրապետության գործազուրկ քաղաքացիների ժամանակավոր զբաղվածության ապահովման միջոցառումը»: Նշված միջոցառմամբ նախատեսվում է առավելագույնը երեք ամիս տևողությամբ վարձատրվող հասարակական աշխատանքների կազմակերպման ծրագրի պայմանների հիման վրա համայնքների ղեկավարների կամ նրանց ներկայացուցիչների կողմից միջոցառման շահառուների հետ կնքել աշխատանքային կամ քաղաքացիաիրավական պայմանագիր: Նույն միջոցառման շրջանակներում նախատեսվում է վարձատրվող հասարակական աշխատանքներում ընդգրկված շահառուին օժանդակ աշխատանքներ կատարելու համար մեկ աշխատանքային օրվա դիմաց վճարել 8.000 ՀՀ դրամ՝ ներառյալ եկամտային հարկը, դրոշմանիշային վճարը, ինչպես նաև օրենքով սահմանված դեպքերում՝ նպատակային սոցիալական վճարը:

Այնուամենայնիվ, ՀՀ կառավարության հիշյալ որոշմամբ առաջարկվող աջակցությունը բավականին սահմանափակ է և ուղղված չէ ընդհանուր խնդրի համակարգային լուծմանը:

¹⁰⁸⁹ Տե՛ս սույն բաժնի 1-ին գլուխը:

Դրանով հաշվի չեն առնվել մի շարք առանցքային նշանակության հանգամանքներ, օրինակ՝ միջոցառման շրջանակներում օժանդակ աշխատանքները ենթադրում են այնպիսի աշխատանքներ, որոնք չեն պահանջում մասնագիտական հմտություններ: **Մինչդեռ, կոնկրետ աշխատանքների կատարմանը ներգրավելիս անհրաժեշտ է հաշվի առնել անձանց մասնագիտական հմտությունները և կարողությունները՝ որպես նրանց արժևորման լրացուցիչ երաշխիք, ինչպես նաև աշխատանքի արդյունավետության բարձրացման գործոն:**

Խնդրահարույց է նաև միջոցառման շահառուների սահմանափակ շրջանակը, քանի որ միջոցառումից օգտվելու պարտադիր պայման է սահմանվել Արցախի քաղաքացի լինելը: **Հետևաբար, երկար տարիներ Արցախում բնակված, այնտեղ փաստացի հաշվառված, սակայն ՀՀ քաղաքացի հանդիսացող անձինք չեն կարող հանդիսանալ նշված միջոցառման շահառու, թեև նրանք նույնպես տեղահանվել են Հայաստան:**

Դրա հետ մեկտեղ, առաջարկվող աջակցության կապակցությամբ պետք է նշել, որ երկրում ստեղծված իրավիճակի հաշվառմամբ՝ վարձատրվող հասարակական աշխատանքների կազմակերպման առավելագույն ժամկետ սահմանելուն զուգահեռ **անհրաժեշտ է նաև նախատեսել ըստ իրավիճակի՝ այդ ժամկետը երկարաձգելու հնարավորություն ևս:**

Միևնույն ժամանակ, հարկ է անդրադառնալ նաև ՀՀ կառավարության 2020 թվականի դեկտեմբերի 17-ի N 2067-Լ որոշման հավելվածով հաստատված «Ադրբեջանի կողմից 2020 թվականի սեպտեմբերի 27-ին սանձազերծված պատերազմի հետևանքով տեղահանված և փաստացի Հայաստանի Հանրապետությունում գտնվող Արցախի Հանրապետության գործազուրկ քաղաքացիների աշխատանքային փորձ ձեռք բերելու համար աջակցության միջոցառմանը»:

Նշված միջոցառումով առաջարկվում է Արցախից Հայաստան տեղահանված գործազուրկ քաղաքացիներին աշխատանքային փորձ ձեռք բերելու նպատակով վճարել ամսական աշխատավարձ՝ 100.000 ՀՀ դրամի չափով, ինչպես նաև գործատուին վճարել գործազուրկ անձի աշխատավարձից հաշվարկվող եկամտային հարկը, դրոշմանիշային վճարը և օրենքով սահմանված դեպքերում՝ նպատակային սոցիալական վճարը: Բացի այդ, նախատեսվում է նաև գործատուի մոտ աշխատանքային փորձի ձեռքբերման գործընթացը կազմակերպող մասնագետին ամսական կտրվածքով վճարել 34.000 ՀՀ դրամ:

ՀՀ կառավարության հիշյալ որոշումը նույնպես քննարկվող խնդրի լիարժեք լուծում չէր՝ հաշվի առնելով դրա կիրառման ծավալները, ինչպես նաև կարգավորման առարկայից բխող այն հարցերը, որոնք կարգավորում չէին ստացել: Մասնավորապես, ՀՀ կառավարության նշված որոշմամբ բավարար չափով հստակեցված չէ «աշխատանքային փորձ ձեռք բերել» երևույթի էությունը: Այնուամենայնիվ, ըստ նշված որոշման հավելվածի 3-րդ կետի՝ *միջոցառման շրջանակներում գործադու է համարվում այն իրավաբանական անձը կամ անհատ ձեռնարկատերը, որը շահառուի հետ կնքում է աշխատանքային պայմանագիր,*

հետևաբար սուբյեկտների միջև ձևավորվելու են աշխատանքային հարաբերություններ: Ստացվում է, որ միջոցառման տրամաբանության ներքո «աշխատանքային փորձ ձեռք բերելը» ենթադրում է հենց աշխատանք, և ոչ վերապատրասում կամ ուսուցում: Նշվածը խնդրահարույց է այն հաշվառմամբ, որ «աշխատանքային փորձ ձեռք բերելու» գործընթացի անվան տակ շահառուն որպես աշխատավարձ ստանալու է 100.000 ՀՀ դրամ գումար այն դեպքում, երբ նույն ծավալի ու բնույթի աշխատանք կատարելիս կարող էր ավելի բարձր վարձատրվել:

Վերոգրյալը վկայում է այն մասին, որ ՀՀ կառավարության հիշյալ որոշումները սահմանափակ ծավալով են անդրադառնում Արցախից Հայաստան տեղահանված անձանց աշխատանքով ապահովելու խնդրի լիարժեք լուծմանը: Նշված իրավական ակտերը դեռևս նախագծային փուլում ներկայացվել են Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմ, ինչի կապակցությամբ պետական իրավասու մարմնին են ներկայացվել Պաշտպանի աշխատակազմի դիտարկումները և առաջարկությունները:

Վերոգրյալի լույսի ներքո անհրաժեշտ էր նախևառաջ իրականացնել տեղահանված անձանց կարիքների գնահատում, և համապատասխան ուսումնասիրությունների արդյունքում մշակել նրանց աշխատանքով ապահովելու, ինչպես նաև աշխատանքային հարաբերություններ ձևավորելու հարցում աջակցություն ցուցաբերելու համակարգված քաղաքականություն, որով կնախատեսվեն խնդրի լուծմանն ուղղված ամբողջական և արդյունավետ կառուցակարգեր:

Նշված քաղաքականության մշակման ընթացքում կարևոր էր հաշվի առնել բոլոր հնարավոր տարբերակները: Այսպես, Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրված բողոքներում բարձրացված խնդիրների ուսումնասիրությունից հետևում է, որ համայնքային և պետական ոչ առևտրային կազմակերպություններում առկա է հաստիքների համալրման խնդիր (օրինակ՝ ուսուցչի օգնականի և այլն): **Այսպիսի հնարավորությունները նույնպես պետք է հաշվի առնվեն և առաջարկվեն տեղահանված անձանց շրջանակում համապատասխան մասնագետներին, ովքեր կիրականացնեն մասնագիտական աշխատանք:** Նման մոտեցման գրագետ ցուցաբերումը կարող էր երկուստեք շահավետ լինել, դրական ազդեցություն կրել Արցախից տեղահանված անձանց մասնագիտական զարգացման վրա, բարձրացնել աշխատանքի արդյունավետությունը և հիմք հանդիսանալ հետագայում անձանց աշխատանքային հարաբերությունները շարունակելու համար:

Մինչույն ժամանակ, հարկ է նշել, որ անհրաժեշտ է Արցախից Հայաստան տեղահանված անձանց շրջանում և, առհասարակ, լայն հասարակությունում (այդ թվում՝ հնարավոր գործատուների շրջանում) իրականացնել ինչպես գործող աջակցության մեխանիզմների և միջոցառումների, այնպես էլ նախատեսվող կառուցակարգերի և հնարավորությունների վերաբերյալ պատշաճ իրազեկման աշխատանքներ՝ դրանց արդյունավետությունն ապահովելու նպատակով:

ԳԼՈՒԽ 5. ԱՐԾԱԽԻՑ ՀԱՅԱՍՏԱՆ ՏԵՂԱՀԱՆՎԱԾ ԱՆՁԱՆՑ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԱՊԱՀՈՎՈՒՄԸ

Արցախից Հայաստան տեղահանված անձանց իրավունքների ապահովման համատեքստում հատկապես կարևոր և զգայուն հարց է երեխաների կրթության իրավունքի խնդիրը: Ադրբեջանի կողմից սանձազերծված լայնածավալ պատերազմի հետևանքով, հարկադրված լքելով իրենց հայրենիքը, որտեղ երեխաներն ապահովված են եղել կրթություն ստանալու հնարավորություններով, վերջիններս բախվում են իրենց կրթության կազմակերպման հետ կապված մի շարք խնդիրների:

Արցախի մարդու իրավունքների պաշտպանի 2020 թվականի նոյեմբերի 9-ի արտահերթ զեկույցում արձանագրվել է, որ Ադրբեջանի սանձազերծած ռազմական գործողությունների արդյունքում Արցախից տեղահանվել է մոտ 40,000 երեխա¹⁰⁹⁰: ՀՀ կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարության հրապարակած տեղեկության համաձայն՝ Արցախի ավելի քան 24,000 երեխա զրկվել է կրթության իրավունքն իրացնելու հնարավորությունից՝ դպրոց հաճախելուց¹⁰⁹¹:

Ադրբեջանի սանձազերծած պատերազմի հետևանքով առաջացած հիշյալ ճգնաժամային իրավիճակում ավելի է բարձրանում բնակչության իրավունքների ապահովման հարցում պետության դերը:

Հիշյալ խնդիրների վերհանման և Արցախից Հայաստան տեղահանված երեխաների կարիքների գնահատման նպատակով Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի իրավասու ներկայացուցիչներն այցելել են Հայաստանում ժամանակավորապես բնակվող Արցախից տեղահանված անձանց և առանձնազրույցներ են ունեցել վերջիններիս հետ: Ուսումնասիրությունների հետ մեկտեղ, Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի ներկայացուցիչները կրթության իրավունքի իրացման առնչությամբ տրամադրել են իրավաբանական խորհրդատվություն և կատարել են իրազեկման աշխատանքներ:

Այցերի ամփոփման և համապատասխան ուսումնասիրությունների արդյունքում վեր են հանվել Արցախից Հայաստան տեղահանված երեխաներին կրթությամբ ապահովելու մի շարք գործնական խնդիրներ, որոնք պահանջում են միասնական քաղաքականության մշակում և համակարգային լուծումներ:

Հարկ է նաև նշել, որ հիշյալ խնդիրները քննարկվել են ՀՀ կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարության և ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության

¹⁰⁹⁰

Տե՛ս

https://artsakhombuds.am/en/document/766?fbclid=IwAR0sCVvQ4sfFJOerUBNeSJflswq0s4YgQfUZNPImRIAZ8Aw9EA9dwD_NSCc կայքէջում, էջ 19:

¹⁰⁹¹

Տե՛ս

<https://escs.am/am/news/7292?fbclid=IwAR2gTSVOYMQy1fYvI2D7NjTLlr7PGaU-H3VSDop4pL-074C9Ef1ZVIUFUqo> կայքէջում:

ներկայացուցիչների հետ: Միևնույն ժամանակ, վերոնշյալ խնդիրների կապակցությամբ Հայաստանի և Արցախի մարդու իրավունքների պաշտպանների կողմից համատեղ գրություն է հասցեագրվել ՀՀ կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարություն:

Հիշյալ խնդիրները և դրանց լուծմանն ուղղված առաջարկություններն ամփոփ ներկայացված են ստորև:

1.1 Իրազեկման և հոգեբանական աշխատանքներ կրթության իրավունքի վերաբերյալ

Ինչպես արդեն նշվեց՝ Ադրբեջանի սանձազերծած լայնածավալ ռազմական գործողությունների հետևանքով Արցախի ավելի քան 24,000 երեխա զրկվել է դպրոց հաճախելու հնարավորությունից: Խնդիրն արձանագրվել է նաև Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի ներկայացուցիչների կողմից: Մասնավորապես, իրականացված այցերի ընթացքում պարզ է դարձել, որ առանձնագրույցների մասնակից Արցախից տեղահանված երեխաների մի մասը չեն հաճախել և չեն նախատեսել արձակուրդի ավարտից հետո հաճախել դպրոց՝ կրթության իրավունքի իրացման հնարավորության մասին իրազեկվածության պակասի, հնարավորին սեղմ ժամկետներում Արցախ վերադառնալու մտադրության, ծնողների կողմից երեխաների անվտանգության համար անհանգստանալու և այլ պատճառներով: Որոշ երեխաներ կտրականապես հրաժարվել են Հայաստանում հաճախել դպրոց՝ ցանկանալով կրթությունը շարունակել միայն Արցախում:

Հիշյալ հարցերի առնչությամբ Պաշտպանի ներկայացուցիչները քննարկումներ են անցկացրել երեխաների և նրանց ծնողների հետ: Վերջիններիս ներկայացվել է երեխաների կրթության իրավունքի իրացման կարևորությունը և, առհասարակ, կրթության դերը երեխայի կյանքում, ինչի արդյունքում ծնողներից շատերը համաձայնել են իրենց երեխաներին թույլատրել հաճախել դպրոց:

Դրա հետ մեկտեղ, այցերի ընթացքում երեխաները և նրանց ծնողները տեղեկացվել են, որ երեխաների կրթության իրավունքի իրացման նպատակով անհրաժեշտ է դիմել իրենց ժամանակավոր բնակության վայրին առավել մոտ գտնվող դպրոց: Առկա կարգավորումների պայմաններում անխոչընդոտ կերպով պետք է ապահովվի նրանց կրթության իրավունքի իրացումը, եթե նույնիսկ բացակայում են համապատասխան փաստաթղթերը:

Այնուամենայնիվ, այցերի արդյունքները վկայում են, որ Արցախից Հայաստան տեղահանված երեխաների և նրանց ծնողների շրջանում առկա է եղել կրթության իրավունքն իրացնելու գործող հնարավորությունների վերաբերյալ իրազեկման խիստ անհրաժեշտություն, հատկապես՝ Հայաստանում կրթությունից կտրականապես հրաժարվող երեխաների և նրանց ծնողների շրջանում:

Այս առումով հարկ է նշել, որ 2020 թվականին ռազմական դրության պայմաններում Արցախից Հայաստան տեղահանված երեխաների և նրանց ընտանիքի անդամների

շրջանակում երեխաների կրթության իրավունքի իրացման և կրթության անընդհատության ապահովման հնարավորությունների վերաբերյալ իրականացված իրազեկման աշխատանքների վերաբերյալ Մարդու իրավունքների պաշտպանի հարցադրմանն ի պատասխան՝ Նախարարությունից հայտնել են, որ Արցախից Հայաստան տեղահանված երեխաների կրթության իրավունքի իրացման և կրթության անընդհատությունն ապահովելու նպատակով յուրաքանչյուր շաբաթ կատարվել է հաշվառում՝ ուսումնական գործընթացին բոլորի ներգրավումն ապահովելու նպատակով: Իրականացված իրազեկման աշխատանքների, դրանց բնույթի, հաճախականության, տարածքային բաշխվածության և այլ հարցերի վերաբերյալ տեղեկություններ նախարարության կողմից չեն ներկայացվել: Ավելին, Նախարարության կողմից ներկայացված տեղեկատվությունից պարզ չէ, թե ի՞նչ բնույթի հաշվառում է իրականացվել, ու՞մ կողմից և ի՞նչ արդյունքներ են արձանագրվել այդ հաշվառման միջոցով:

Ավելին, Մարդու իրավունքների պաշտպանի մշտադիտարկման այցերի ընթացքում արձանագրվել է, որ Արցախից տեղահանված անձինք, այդ թվում՝ երեխաները, գտնվել են հոգեբանորեն ճնշված վիճակում:

Հարկ է ընդգծել, որ Արցախից տեղահանված մեծ թվով երեխաներ Հայաստանում դպրոց հաճախելիս ունեցել են հոգեբանական դժվարություններ, որոնք հաղթահարելու համար առկա է եղել վերջիններիս հետ մասնագիտական աշխատանք իրականացնելու անհրաժեշտություն՝ համապատասխան մասնագետների ներգրավմամբ:

Նախարարության տվյալների համաձայն՝ հաշվի առնելով պատերազմական իրավիճակով պայմանավորված խնդիրները՝ նախարարությունը, Հանրապետական մանկավարժահոգեբանական կենտրոնի հետ համատեղ, համագործակցելով Երևանի պետական համալսարանի անձի հոգեբանության ամբիոնի, Մանկական և կրթության հոգեբանների հայկական ասոցիացիայի հետ՝ հանրակրթական ուսումնական հաստատությունների մանկավարժների, հոգեբանների, ինչպես նաև տարածքային մանկավարժահոգեբանական աջակցության կենտրոնների մասնագետների համար իրականացրել է վերապատրաստման դասընթացներ:

Ուստի, պետք է երեխաներին և ծնողներին իրազեկել նաև կրթության իրավունքի իրացման շարունակականության կարևորության, ինչպես նաև ստեղծված բարդ իրավիճակում երեխաների հոգեբանական վիճակի վրա դասերին մասնակցության դրական ազդեցության վերաբերյալ: Հիշյալ իրազեկման աշխատանքների արդյունավետությունն ապահովելու նպատակով հատկապես կարևոր է համապատասխան մասնագետների՝ մանկավարժների, հոգեբանների և սոցիալական աշխատողների գործուն ներգրավվածությունը:

Անհրաժեշտ է նաև ապահովել երեխաների հետ տարվող հոգեբանական աշխատանքների շարունակականությունը:

5.1 Դպրոցների գերծանրաբեռնվածությունը

Ադրբեջանի կողմից սանձազերծած պատերազմի հետևանքով Արցախից Հայաստանի Հանրապետություն մեծ թվով երեխաների տեղահանման պայմաններում ողջամտորեն կարող է առաջանալ դպրոցների գերծանրաբեռնվածություն՝ պայմանավորված նշված երեխաների կողմից տարբեր համայնքներում գտնվող հանրակրթական ուսումնական հաստատություններ հաճախելու հանգամանքով՝ հատկապես այն համայնքներում, որտեղ գործում է միայն մեկ կամ առավելագույնը երկու դպրոց, սակայն այնտեղ Արցախից տեղահանվել են մեծ թվով երեխաներ:

Սկզբունքորեն պետք է բացառվեն երեխայի կրթությունից դուրս մնալու հնարավոր դեպքերը: Ուստի, քննարկվող խնդիրը պահանջում է կրթական գործող հնարավորությունների, մասնագիտական համալրվածության և առկա ռեսուրսների գնահատում, ինչպես նաև դրանց արդյունքների համադրում Արցախից տեղահանված երեխաների կարիքների հետ: **Այսինքն, դպրոցների գերծանրաբեռնվածության խնդրից խուսափելու նպատակով պետք է Արցախից տեղահանված անձանց տեղավորումը կազմակերպելիս նախապես հաշվի առնել տվյալ համայնքներում գործող դպրոցների քանակը, դրանց ֆինանսական, անձնակազմի հնարավորությունները, խնդրահարույց այլ հարցերը, և դրանք համադրել տվյալ համայնք տեղահանվող երեխաների թվի հետ, ինչի արդյունքում համապատասխան տեղաբաշխումը հնարավոր կլինի իրականացնել՝ հաշվի առնելով երեխաների կրթության իրավունքի իրացման հնարավորությունների ապահովումը:** Նման եղանակով հնարավոր կլինի պատշաճ կարգով ապահովել Արցախից տեղահանված բոլոր երեխաների կրթության իրավունքի իրացումը՝ ապահովելով դրա արդյունավետությունը:

Միևնույն ժամանակ, պետք է հաշվի առնել նաև դպրոցներում անձնակազմի հնարավորությունները: Բնականաբար, Արցախից տեղահանված մեծ թվով երեխաների կողմից դպրոցներ հաճախելու ժամանակ էականապես կբարձրանա ուսուցիչների ծանրաբեռնվածությունը, ինչի պարագայում տրամադրվող կրթության որակը և երեխաների նկատմամբ անհատական մոտեցման ցուցաբերումը կարող է ողջամտորեն նվազել, ինչը չափազանց խնդրահարույց է: Պետք է նաև ընդգծել, որ Արցախից տեղահանված երեխաների մոտ դպրոց հաճախելիս հնարավոր է առաջանան նաև հոգեբանական դժվարություններ, որոնք հաղթահարելու համար անհրաժեշտ է լինելու վերջիններիս հետ լրացուցիչ աշխատանքների իրականացում: Հայաստանի մարդու իրավունքների պաշտպանի և Արցախի մարդու իրավունքների պաշտպանի համատեղ գրությանն ի պատասխան՝ Նախարարությունից տեղեկացրել են, որ 2020 թվականի նոյեմբերի 27-ի ամփոփ տվյալների համաձայն՝ շուրջ 11500 դպրոցահասակ երեխա է ընդգրկվել ուսումնական գործընթացում, իսկ 2020 թվականի դեկտեմբերի 7-ի տվյալների համաձայն՝ Արցախից տեղահանված որոշ երեխաների՝ Արցախ վերադառնալու հանգամանքով պայմանավորված՝ Հայաստանում դպրոց է հաճախել Արցախից տեղահանված 10849 երեխա:

Նախարարության կողմից 2021 թվականի փետրվարի 3-ին ներկայացված տվյալների համաձայն՝ 2020 թվականին ռազմական դրության պայմաններում Հայաստանի հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում հաշվառվել է Արցախից Հայաստան տեղահանված շուրջ 14900 երեխա:

Նախարարությունից նաև հայտնել են, որ կորոնավիրուսային համավարակի (COVID-19), ինչպես նաև պատերազմական իրավիճակի հետևանքով ստեղծված անորոշությամբ պայմանավորված՝ Արցախից տեղահանված մեծ թվով երեխաների ծնողներ չեն հետևել՝ իրենց երեխաների կրթությունը Հայաստանում կազմակերպելու վերաբերյալ, նախարարության հորդորներին:

Հարկ է նշել, որ ռազմական դրության պայմաններում Արցախից Հայաստան տեղահանված և կրթությունից դուրս մնացած երեխաների թվի, այդ երեխաներից յուրաքանչյուրի՝ կրթությունից դուրս մնալու պատճառների, ինչպես նաև նրանց կրթական գործընթացի մեջ ներգրավելու ուղղությամբ ձեռնարկված միջոցների վերաբերյալ տվյալներ Նախարարության կողմից չեն տրամադրվել:

Այնուամենայնիվ, Ադրբեջանի նախաձեռնած լայնածավալ ռազմական գործողությունների հետևանքով Արցախի՝ կրթության իրավունքն իրացնելու հնարավորությունից զրկված դպրոցահասակ երեխաների թիվը (մոտ 24000) ռազմական դրության պայմաններում՝ համապատասխան ժամանակահատվածում Հայաստանի հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում հաշվառված՝ Արցախից տեղահանված երեխաների թվի հետ համադրելու արդյունքում հնարավոր է պատկերացում կազմել տվյալ ժամանակահատվածում կրթությունից դուրս մնացած երեխաների մոտավոր թվի մասին:

Հայաստանի մարդու իրավունքների պաշտպանի և Արցախի մարդու իրավունքների պաշտպանի համատեղ գրությանն ի պատասխան՝ Նախարարությունից հայտնել են, որ Արցախից տեղահանված երեխաների կրթության անընդհատությունն ապահովելու նպատակով նախարարությունը սերտորեն համագործակցել է տարածքային կառավարման մարմինների, տարբեր գերատեսչությունների և ուսումնական հաստատությունների հետ:

Նշել են, որ 2020 թվականի սեպտեմբերի 28-ին Նախարարությունը շրջաբերական է ուղարկել հանրակրթական ուսումնական հաստատություններ, որի համաձայն՝ Արցախից Հայաստան տեղահանված երեխաները հնարավորություն են ունեցել ուսումը շարունակել իրենց բնակության վայրին մոտ գտնվող դպրոցում՝ անկախ տվյալ դպրոցում լիցենզիայով սահմանված տեղեր առկա լինելու հանգամանքից: 2020 թվականի նոյեմբերի 5-ին Նախարարության կողմից դպրոցներ ուղարկված շրջաբերականով հանձնարարվել է հրամանագրել Արցախից Հայաստան ժամանակավորապես տեղափոխված և դպրոց ընդունված բոլոր երեխաներին՝ առանց հաշվի առնելու դպրոցում լիցենզիայով սահմանված տեղերի սահմանափակումները:

Տեղեկացրել են, որ Կրթական տեխնոլոգիաների ազգային կենտրոնի դպրոցների կառավարման տեղեկատվական (ԴԿՏ) համակարգում ստեղծվել է առանձին էջ՝ այդ երեխաների հաշվառելու և կրթական գործընթացում նրանց ներգրավվածությանը հետևելու նպատակով: Նշել են նաև, որ հանձնարարվել է իրականացնել Արցախից տեղահանված սովորողների կարիքների (գրենական պիտույքների, դասագրքերի, տրանսպորտային ծառայությունների կարիքներ և այլն) ճշգրտում՝ նրանց կրթության իրավունքի անխոչընդոտ իրացումն ապահովելու նպատակով:

Հարկ է նշել, որ Արցախից տեղահանված անձանց Հայաստանում ժամանակավոր բնակության վայրեր Պաշտպանի աշխատակազմի իրականացրած այցերի ընթացքում տեղի ունեցած առանձնագրույցների արդյունքում արձանագրվել է, որ Արցախից Հայաստան տեղահանված երեխաների մի մասը չի հաճախել, ինչպես նաև չի նախատեսել դպրոցական արձակուրդի ավարտից հետո հաճախել դպրոց՝ Հայաստանում կրթության իրավունքի իրացման հնարավորությունների մասին պատշաճ կամ ընդհանրապես իրազեկված չլինելու, հնարավորին սեղմ ժամկետներում Արցախ վերադառնալու մտադրության, ծնողների կողմից երեխաների անվտանգության համար անհանգստանալու, անհրաժեշտ դպրոցական պարագաներ չունենալու և այլ պատճառներով: Առանձնագրույցների ընթացքում որոշ երեխաներ կտրականապես հրաժարվել են Հայաստանում հաճախել դպրոց՝ ցանկանալով կրթությունը շարունակել միայն Արցախում:

Վերոնշյալ հարցերի կապակցությամբ Պաշտպանի աշխատակազմի կողմից քննարկումներ են տեղի ունեցել Արցախից տեղահանված երեխաների, նրանց ծնողների և ընտանիքի այլ անդամների հետ: Վերջիններիս է ներկայացվել երեխաների կրթության իրավունքի իրացման, կրթության անընդհատության ապահովման կարևորությունը, ինչպես նաև, առհասարակ, կրթության դերը երեխայի կյանքում, որի արդյունքում ծնողներից շատերը համաձայնել են երեխաներին թույլատրել հաճախել դպրոց, ինչպես նաև որոշ երեխաներ համաձայնել են Հայաստանում հաճախել դպրոց:

Այցերի ընթացքում երեխաները, նրանց ծնողները և ընտանիքի այլ անդամներն իրազեկվել են, որ երեխաների կրթության իրավունքի իրացման նպատակով անհրաժեշտ է դիմել իրենց ժամանակավոր բնակության վայրին առավել մոտ գտնվող դպրոց, որի պարագայում, նույնիսկ ընդունելության համար անհրաժեշտ փաստաթղթերի բացակայությամբ, առանց որևէ խոչընդոտի պետք է կազմակերպվեր երեխաների ընդունելությունն ուսումնական հաստատություն:

Այս առումով հանրակրթական ուսումնական հաստատությունների ուսուցչական անձնակազմին աջակցություն ցուցաբերելու նպատակով կարող է արդյունավետ լինել Արցախից տեղահանված մանկավարժների ներուժի օգտագործումը և նրանց ուսումնական գործընթացում ներգրավելը:

Նախարարությունից հայտնել են, որ Հանրապետական մանկավարժահոգեբանական կենտրոնի և Հանրապետության թվով 19 տարածքային մանկավարժահոգեբանական աջակցության կենտրոնների մանկավարժահոգեբանական աջակցության ծառայության մասնագետներն Արցախից տեղահանված երեխաներին, այդ թվում՝ հաշմանդամություն ունեցող երեխաներին, տրամադրել են մասնագիտական աջակցություն: Այդ մասնագետների կողմից տեղի են ունեցել հանդիպումներ Արցախից տեղահանված երեխաների և նրանց ծնողների հետ, որոնց միջոցով գնահատվել են երեխաների կարիքները և տրամադրվել է համապատասխան հոգեբանական աջակցություն:

Նշել են նաև, որ տարածքային մանկավարժահոգեբանական աջակցության բոլոր կենտրոններն ակտիվ կերպով համագործակցել են իրանց սպասարկման տարածքներում գտնվող հանրակրթական ուսումնական հաստատությունների հետ, որտեղ Արցախից տեղահանված երեխաներ սովորելու պարագայում իրականացվել է նրանց կարիքների գնահատում և տրամադրվել է անհրաժեշտ մանկավարժահոգեբանական աջակցություն:

Ուստի, անհրաժեշտ է դպրոցների գերձանրաբեռնվածության խնդրից խուսափելու նպատակով Արցախից տեղահանված անձանց տեղավորումը կազմակերպելիս նախապես հաշվի առնել տվյալ համայնքներում գործող դպրոցների քանակը, դրանց ֆինանսական, անձնակազմի հնարավորությունները, խնդրահարույց այլ հարցերը, ինչպես նաև դրանք համադրել տվյալ համայնք տեղահանվող երեխաների թվի և կարիքների հետ

5.2 Երեխաների հաշվառումը և նրանց դպրոցական հագուստով, պայուսակով, գրենական պիտույքներով և դասագրքերով ապահովելը

Մարդու իրավունքների պաշտպանի ուսումնասիրությունների, ինչպես նաև Պաշտպանի աշխատակազմի այցերի արդյունքում արձանագրվել է մեկ այլ կարևոր խնդիր՝ կապված ռազմական դրության պայմաններում պետության կողմից Արցախից տեղահանված բոլոր երեխաների համակարգված և միասնական պատշաճ հաշվառում, նրանց կարիքների գնահատում չիրականացնելու հետ:

Այսպես, հաշվառումն ու կարիքների գնահատումը հիմնականում իրականացվել է տեղային մակարդակով՝ մեծամասամբ միայն պետության աջակցությամբ ժամանակավոր բնակության վայրերում տեղավորված ընտանիքների շրջանում:

Ավելին, նկատի ունենալով այն հանգամանքը, որ տարածքային մանկավարժահոգեբանական աջակցության կենտրոնների համապատասխան մասնագետների կողմից Արցախից տեղահանված երեխաների կարիքների գնահատումը և նրանց մանկավարժահոգեբանական աջակցության տրամադրումը հիմնականում իրականացվել է այդ կենտրոնների սպասարկման տարածքներում գտնվող հանրակրթական ուսումնական հաստատությունների հետ կապ հաստատելու և այնտեղ Արցախից տեղահանված երեխաներ սովորելու հանգամանքը ճշտելու միջոցով՝ խնդրահարույց է

Արցախից տեղահանված այն երեխաների բացահայտման, նրանց կարիքների գնահատման և մանկավարժահոգեբանական աջակցության տրամադրման հարցը, որոնք տարբեր պատճառներով Հայաստանում չեն հաճախել հանրակրթական ուսումնական հաստատություններ:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի ուսումնասիրությունների, այդ թվում՝ մշտադիտարկման այցերի արդյունքները վկայում են, որ սեփական միջոցներով կամ մասնավոր անձանց, կազմակերպությունների աջակցությամբ Հայաստանում ժամանակավոր բնակության վայրերում տեղավորված՝ Արցախից տեղահանված մեծ թվով երեխաների հաշվառում և նրանց կարիքների գնահատում հիմնականում կամ չի իրականացվել կամ իրականացվել է համապատասխան մասնավոր անձանց և կազմակերպությունների կողմից:

Այս առումով կարևոր նշանակություն ուներ պետության կողմից խնդրի լուծմանն ուղղված համակարգային և միասնական քաղաքականության մշակումը և գործնականում դրա պատշաճ իրականացման ապահովումը, որը տեղի չի ունեցել:

Ռազմական դրության պայմաններում արձանագրված հիմնական խնդիրներից էր նաև երեխաներին, այդ թվում՝ Արցախից տեղահանված երեխաներին, դպրոցական հագուստով, պայուսակով, գրենական պիտույքներով և դասագրքերով ապահովելու անհրաժեշտությունը:

Նախարարությունից հայտնել են, որ Արցախից տեղահանված և Հայաստանի դպրոցներում հաշվառված բոլոր երեխաներն ապահովվել են անհրաժեշտ դպրոցական պարագաներով, դասագրքերով և հեռահաղորդակցության միջոցներով: Նշել են, որ այդ գործընթացով հիմնականում զբաղվել են համապատասխան ուսումնական հաստատությունները: Անհրաժեշտության դեպքում համապատասխան ուսումնական հաստատությունը դիմել է Նախարարություն, որն էլ իր հերթին դիմել է «Դասագրքերի և տեղեկատվական հաղորդակցական տեխնոլոգիաների շրջանառու հիմնադրամ»-ին և վերջինս բոլոր երեխաներին ապահովել է անհրաժեշտ դասագրքերով:

Արցախից տեղափոխված երեխաների կրթության իրավունքի պատշաճ իրացման նպատակով վերջիններիս կողմից դպրոցական պարագաների, ինչպես նաև դասագրքերի կարիք ունենալու կապակցությամբ ստացված բողոքների կապակցությամբ Նախարարությունից պարզաբանել են, որ 2020 թվականի դեկտեմբերի 31-ի դրությամբ նախարարության թեժ գծի հեռախոսահամարին ստացվել է մոտ 50-60 հեռախոսազանգ, որոնք բողոքներ չեն եղել, այլ դրանցով ներկայացվել են պարզաբանման կամ ուղղորդման կարիք ունեցող հարցադրումներ: Նշել են, որ բոլոր հեռախոսազանգերին տրվել են սպառիչ պատասխաններ, իսկ աջակցություն ստանալու նպատակով սոցիալական ցանցերում Նախարարության պաշտոնական էջերի միջոցով դիմումներ ներկայացրած անձինք ուղղորդվել են նախարարության՝ տարբեր ուղղություններով աջակցության ծրագրեր իրականացնող գործընկեր կազմակերպություններ: Հայտնել են նաև, որ Արցախից տեղահանված երեխաներին, այդ թվում՝ 5-րդ և ավելի բարձր

դասարաններում սովորող երեխաներին, անհրաժեշտ բոլոր դասագրքերը տրամադրվել են անվճար:

Պաշտպանի ներկայացուցիչները պարզել են նաև, որ Արցախից տեղահանված երեխաներն ունեցել են դպրոցական հագուստի, պայուսակի, գրենական պիտույքների կամ դասագրքերի կարիք՝ հաշվի առնելով, որ Ադրբեջանի սանձազերծած լայնածավալ ռազմական գործողությունների հետևանքով նրանց տարհանումն Արցախից կազմակերպվել է հրատապ կարգով: Արդյունքում, երեխաները և ծնողները, շտապ կերպով հարկադրված լքելով իրենց հայրենիքը, ողջամտորեն ի վիճակի չեն եղել իրենց հետ վերցնել դպրոցական հագուստ և պարագաներ: Այս պատճառով ծնողները երեխաներին դպրոց ուղարկելու, ինչպես նաև երեխաները դպրոց հաճախելու հարցում ունեն որոշակի կաշկանդվածություն: Սա ավելի է բարձրացնում պետության պարտականությունը նշված հարցում:

Երեխաներին անհրաժեշտ դպրոցական պարագաներով ապահովելու հարցը վերապահված է եղել մարզպետարաններին և համայնքապետարաններին, սակայն Պաշտպանի ներկայացուցիչների այցերի պահին խնդիրը եղել է արդիական: Չնայած, որ որոշ համայնքների ղեկավարներ հայտնել են իրենց պատրաստակամությունը խնդիրը կարգավորելու հարցում, այնուամենայնիվ, այցերի ընթացքում պարզ է դարձել, որ երեխաներին դպրոցական պարագաներով ապահովելու հարցով հիմնականում զբաղվում են մասնավոր անձինք և կազմակերպություններ՝ կամավորության սկզբունքով:

Հարկ է նշել նաև, որ հաշվի առնելով Արցախից մեծ թվով երեխաների՝ Հայաստանի Հանրապետություն տեղահանվելու հանգամանքը՝ բոլոր երեխաներին ուսումնական դասագրքերով ապահովելիս կարող են առաջանալ խնդիրներ՝ պայմանավորված անհրաժեշտ դասագրքերի ոչ բավարար քանակով: Այս պարագայում կարող է առաջանալ դասագրքերի լրացուցիչ տպագրության անհրաժեշտություն, ինչպես նաև այլընտրանքային միջոցներ կիրառելու անհրաժեշտություն (էլեկտրոնային հարթակներ և այլն):

Ուստի, պետք է միասնական և համակարգված կերպով գնահատել Արցախից տեղահանված երեխաների կարիքները, ինչի հիման վրա վերջիններիս ապահովել անհրաժեշտ պարագաներով և դասագրքերով՝ անհրաժեշտության դեպքում կիրառելով նաև այլընտրանքային միջոցներ:

5.3 Հեռավար եղանակով ուսուցումը կազմակերպելու համար հեռահաղորդակցության միջոցների և ինտերնետային կապի առկայությունը

Ուսումնասիրությունների ընթացքում առանձնահատուկ ուշադրություն է դարձվել արձակուրդի ավարտից հետո հեռավար ուսուցմանն անցնելու դեպքում երեխաների կրթության իրավունքի իրացման հնարավորություններին և խնդիրներին: Պաշտպանի ներկայացուցիչներն արձանագրել են, որ առանձնազրույցների մասնակից երեխաների մեծ մասը թեև ցանկանում է մասնակցել դասերին, այնուամենայնիվ, հեռավար եղանակով կրթության կազմակերպման

համար գրեթե բոլորն ապահովված չեն եղել համապատասխան հեռահաղորդակցության միջոցներով, ինչպես նաև դասերի համար անհրաժեշտ ինտերնետային կապի ծավալի հասանելիությամբ:

Միննույն ժամանակ, պետք է նշել, որ հաշվի առնելով Ադրբեջանի սանձազերծած պատերազմով պայմանավորված Արցախից տեղահանված ընտանիքների և երեխաների անհատական կարիքները, անհրաժեշտ է ցուցաբերել անհատական մոտեցում, և նախատեսել կարիքներին համապատասխան ուսուցման հեռավար և առկա եղանակների միջև ընտրություն կատարելու հնարավորություն:

Այսպես, Արցախից տեղահանված անձանց ժամանակավոր բնակության վայր կատարված այցի ընթացքում երեխաներից մեկը Պաշտպանի ներկայացուցիչներին տեղեկացրել է, որ իր հետ Հայաստան տեղահանված իր՝ տարիքով ավելի փոքր քրոջ և եղբոր խնամքն ինքն է իրականացնում, քանի որ մայրը վերադարձել է Արցախ: Այս պատճառով նույն երեխան հայտնել է, որ իրեն դժվար է լինելու հետևել իր քրոջն ու եղբորը, և միննույն ժամանակ հաճախել դպրոց, ուստի ինքը նախընտրում է կրթությունը շարունակել հեռավար կարգով, սակայն անհրաժեշտ միջոցներով ապահովված չէ:

Նախարարության տվյալների համաձայն՝ հեռավար ուսուցման գործընթացին իրենց աջակցությունն են ցուցաբերել Յուբոմ և Վիվա-ՄՏՍ բջջային օպերատորները, որոնք տրամադրել են հատուկ սակագնային փաթեթներ: Միաժամանակ, Նախարարության և Թումո ստեղծարար տեխնոլոգիաների կենտրոնի համագործակցության շրջանակներում Արցախից Հայաստան տեղահանված դպրոցականներին հնարավորություն է տրվել հեռավար ուսուցումն իրականացնել Թումո կենտրոններում:

Նախարարությունից տեղեկացրել են, որ Արցախից տեղահանված և Հայաստանի դպրոցներում հաշվառված բոլոր երեխաները Կրթական տեխնոլոգիաների ազգային կենտրոնի կողմից գրանցվել և ստացել են մուտքային հաշիվներ Office 365-ի Teams հարթակում՝ կազմակերպվող հեռավար դասերին մասնակցելու նպատակով: Նշել են նաև, որ աշակերտների հաշմանդամություն ունենալու վերաբերյալ տեղեկություններ չեն հավաքագրվել:

Միաժամանակ, Նախարարության տվյալների համաձայն, Արցախից Հայաստան տեղահանված՝ հաշմանդամություն ունեցող ոչ մի երեխա կրթությունից դուրս չի մնացել: Ուշադրության է արժանի այն հանգամանքը, թե ի՞նչ տվյալների հիման վրա է Նախարարությունն արձանագրել Արցախից Հայաստան տեղահանված՝ հաշմանդամություն ունեցող որևէ երեխայի կրթությունից դուրս չմնալը, եթե նախարարության տվյալների համաձայն՝ աշակերտների հաշմանդամություն ունենալու վերաբերյալ տեղեկություններ չեն հավաքագրվել:

Ուշագրավ է, որ Պաշտպանի այն հարցադրմանն ի պատասխան, թե Արցախից տեղափոխված երեխաներից քանիսի՞ կրթության իրավունքի իրացումն է ապահովվել հեռավար եղանակով, քանիսի՞նը՝ առկա՝ առանձին նշելով կրթության առանձնահատուկ պայմանների

կարիք ունեցող երեխաների վերաբերյալ տվյալները՝ Նախարարությունից միայն պարզաբանել են, որ Արցախից Հայաստան տեղափոխված բոլոր երեխաներին տրվել են կենտրոնացված հեռավար ուսուցմանը մասնակցելու համար անհրաժեշտ հաշիվներ: Այսինքն, Նախարարության կողմից չի տրամադրվել տեղեկատվություն Արցախից տեղահանված՝ կրթության իրավունքը հեռավար և առկա եղանակով իրացրած երեխաների՝ այդ թվում՝ կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող երեխաների թվի վերաբերյալ:

Ուսումնասիրությունները վկայում են, որ անհրաժեշտ է միասնական քաղաքականության շրջանակներում հեռավար ուսում ստացող երեխաներին ապահովել անհրաժեշտ հեռահաղորդակցության միջոցներով և դասերի անցկացման համար համապատասխան ծավալի ինտերնետային կապով: Միաժամանակ, անհրաժեշտ է քննարկման առարկա դարձնել Արցախից տեղահանված երեխաների համար ուսուցման հեռավար և առկա եղանակների միջև ընտրություն կատարելու հնարավորություն ընձեռելու հարցը՝ ցուցաբերելով անհատական մոտեցում յուրաքանչյուր իրավիճակին:

5.4 Կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող երեխաների կարիքների գնահատումը

Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի դիտարկումների արդյունքում արձանագրվել է Արցախից տեղահանված երեխաների շրջանում կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող երեխաների կարիքների գնահատման հետ կապված խնդիր: Դրա ոչ պատշաճ իրականացման հետևանքով առկա է վերջիններիս կրթությունից դուրս մնալու վտանգ՝ հատկապես հեռավար եղանակով դասերի կազմակերպման դեպքում:

Ուսումնասիրությունները վկայում են, որ երեխաների կարիքների գնահատումը հիմնականում իրականացվել է տեղային մակարդակով, այդ թվում՝ հասարակական կազմակերպությունների միջոցով, և առկա չի եղել կարիքների գնահատման միասնական և համակարգված գործընթաց:

Այս առումով Նախարարությունից տեղեկացրել են, որ Հայաստանի Հանրապետությունում 2020 թվականի նոյեմբերի 13-ից ուսումնական գործընթացը 1-4-րդ դասարանների սովորողների համար կազմակերպվել է առկա եղանակով (բացառությամբ սահմանամերձ շրջանների դպրոցների), իսկ 5-12-րդ դասարանների սովորողների համար՝ հեռավար (բացառությամբ այն համայնքների դպրոցների, որտեղ չի գործում միջհամայնքային տրանսպորտ): Ներկայացված ձևով է իրականացվել նաև Արցախից Հայաստան տեղահանված դպրոցականների ուսուցումը:

Խնդրահարույց է նաև Արցախից տեղահանված կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող այն երեխաների կրթության իրավունքի իրացման ապահովումը, որոնք Արցախում հաճախել են հատուկ դպրոց, սակայն Հայաստանի Հանրապետությունում իրենց ժամանակավոր բնակության վայրում առկա չէ այնպիսի դպրոց, որտեղ համընդհանուր ներառականության համատեքստում վերջիններիս կրթությունը կազմակերպվի իրենց

կարիքներին համապատասխան: Արձանագրվել է կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող երեխաների հետ բազմամասնագիտական թիմի կողմից աշխատանք տանելու անհրաժեշտություն:

Ուստի, պետք է համակարգված եղանակով իրականացնել Արցախից տեղահանված յուրաքանչյուր երեխայի կարիքների գնահատում՝ նրանցից յուրաքանչյուրին ցուցաբերելով անհատական մոտեցում և հաշվի առնելով նրանց՝ հատուկ պայմաններում կրթությունն ապահովելու անհրաժեշտությունը:

5.5 Բնակության վայրից հեռու տեղակայված դպրոցների տրանսպորտային հասանելիությունը

Չնայած այն հանգամանքին, որ Ադրբեջանի սանձազերծած պատերազմի հետևանքով Արցախից տեղահանված երեխաները հիմնականում հաճախել են կամ հաճախելու են իրենց ժամանակավոր բնակության վայրի մոտակայքում գտնվող հանրակրթական ուսումնական հաստատություններ, այնուամենայնիվ, որոշ դեպքերում դպրոցները տեղակայված են երեխաների բնակության վայրից ավելի հեռու, ինչի կապակցությամբ առաջացել է երեխաներին այնտեղ տեղափոխելու և դասերի ավարտից հետո բնակության վայր վերադարձնելու խնդիր: Դրանով պայմանավորված՝ որոշ դեպքերում երեխաների համար դպրոց հաճախելը եղել է խնդրահարույց, իսկ ծնողների համար՝ իրենց երեխաների անվտանգության համար մտահոգվելու պատճառ:

Որոշ ժամանակավոր բնակության վայրեր, օրինակ՝ «Ակունքի դրախտ» հյուրանոցային համալիրը կազմակերպել է երեխաների տրանսպորտային միջոցներով տեղափոխումը տարածքային առումով մոտ գտնվող դպրոց: Այլ կազմակերպություններ և կամավորներ ևս հայտնել են իրենց պատրաստակամությունը դպրոցներ երեխաների տեղափոխումը կազմակերպելու հարցում: **Սակայն դպրոցների տրանսպորտային հասանելիության հարցը պետք է ստանա համակարգային և միասնական լուծում:**

5.6 Ուսանողների, քոլեջում կամ ուսումնարանում սովորած երեխաների կրթության իրավունքի խնդիր

Այցերի ընթացքում Արցախից տեղահանված որոշ անձինք Պաշտպանի ներկայացուցիչներին իրենց մտահոգությունն են հայտնել Արցախի պետական համալսարանում, քոլեջներում և ուսումնական հաստատություններում (օրինակ՝ «Եզնիկ Մոզյան» արհեստագործական ուսումնարան հաստատությունում և Ստեփանակերտի «Գրիգոր Նարեկացի» համալսարանի քոլեջում) իրենց կրթությունը շարունակելու անհնարինության վերաբերյալ:

Բացի այդ, Արցախից տեղահանված որոշ երեխաներ, որոնք այնտեղ ավարտել են 9-րդ դասարանը և չեն շարունակել կրթությունը, ցանկություն են հայտնել հնարավորության

պարագայում սովորել որևէ ուսումնարանում կամ քոլեջում: Օրինակ՝ Արցախից տեղահանված անչափահասներից մեկը հայտնել է, որ ավարտել է 9-րդ դասարանը, որից հետո չի շարունակել կրթությունը և հնարավորության դեպքում կցանկանար սովորել որևէ ուսումնարանում՝ «ավտոմեխանիկ» մասնագիտությամբ:

Այս առումով, անհրաժեշտ է նշված ուսանողներին և երեխաներին ապահովել համապատասխան ուսումնական հաստատություններում իրենց մասնագիտությամբ կրթությունը շարունակելու հնարավորությամբ:

ԳԼՈՒԽ 6. ԱՐՑԱԽԻՑ ՀԱՅԱՍՏԱՆ ՏԵՂԱՀԱՆՎԱԾ ԱՆՁԱՆՑ ՍԵՓԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԱՊԱՀՈՎՈՒՄԸ

Սեպտեմբերի 27-ից սկիզբ առած ռազմական գործողությունների արդյունքում մեծ թվով էթնիկ հայեր զրկվեցին իրենց տների, ինչպես նաև այլ անշարժ գույքի նկատմամբ սեփականության իրավունքից: Դա արդյունք էր ինչպես պատերազմի ընթացքում, այնպես էլ դրա ավարտից հետո Ադրբեջանի վերահսկողության տակ տարածքներն անցնելու: Խոսելով վերահսկողության տակ անցնելու մասին՝ թերևս, անհրաժեշտ է դիտարկել դրանից բխող բազում հանգամանքներ, որոնք անհնարին են դարձնում մարդկանց կողմից այդ տարածքներում իրենց սեփականության իրավունքով պատկանող գույքի տիրապետումը, տնօրինումը և օգտագործումը: Այսինքն, ստեղծված պայմաններում սեփականության իրավունքի իրացման համար նվազագույն պայմանների ապահովումը և անհրաժեշտ ծավալով երաշխիքների ստեղծումը դառնում է անհնարին:

Այսպես, Ադրբեջանում պետական մակարդակում հայատյացության տարածման կառավարման և խրախուսման մասին բազմիցս նշել են Հայաստանի և Արցախի մարդու իրավունքների պաշտպանները: Դրանց վերաբերյալ հրապարակվել են նաև զեկույցներ, որտեղ մանրամասն վերլուծության է ենթարկվել էթնիկ հայերի նկատմամբ Ադրբեջանում ատելության խոսքի տարածումը և դրա հետևանքները¹⁰⁹²:

Մասնավորապես, արձանագրվել են ռազմագերիների և քաղաքացիական անձանց գլխատման, մահապատժի և նրանց նկատմամբ խոշտանգման ու վատ վերաբերմունքի այլ դրսևորումների դեպքեր: Կատարված ուսումնասիրությունները վկայում են տարածվող

---

¹⁰⁹² Տե՛ս Հայաստանի և Արցախի մարդու իրավունքների պաշտպանների «Ադրբեջանում կազմակերպված ատելության խոսքը և թշնամանքն էթնիկ հայերի նկատմամբ՝ որպես ադրբեջանական զինված ուժերի կողմից էթնիկ հիմքով խոշտանգումների և անմարդկային վերաբերմունքի արմատական պատճառներ» վերտառությամբ համատեղ զեկույցը, <https://www.ombuds.am/images/files/2032f021fe81176414a649d588ad0e86.pdf>:

Տե՛ս Արցախի մարդու իրավունքների պաշտպանի «Հայատյացությունն Ադրբեջանում. կազմակերպված ատելության խոսքն ու թշնամությունն ընդդեմ հայերի» հատուկ զեկույցը, <https://www.artsakhombuds.am/hy/document/570>:

հայատյացության և ադրբեջանական զինված ուժերի կողմից իրենց տիրապետության տակ գտնվող անձանց գերիների և քաղաքացիական անձանց սպանության, ինչպես նաև նրանց նկատմամբ խոշտանգումների և անմարդկային վերաբերմունքի միջև անմիջական կապի մասին: Ադրբեջանական զինված ուժերի կողմից նման գործողությունները տեսագրվում են և տարածվում համացանցում՝ թիրախավորելով հենց հայկական լսարանը և պատճառելով հոգեկան տառապանքներ ու առաջացնելով տագնապ:

Այստեղ անհրաժեշտ է հատուկ ընդգծել, որ Արցախի՝ ադրբեջանական կողմի տիրապետության տակ անցած տարբեր շրջաններում բնակվող տարեց մարդիկ ցանկություն են հայտնել շարունակել բնակվել այնտեղ: Այդուամենայնիվ, հավաքագրվել են ապացույցներ, որ այդ մարդկանցից առնվազն երկուսին գլխատել են որջ վիճակում, իսկ որոշներին ենթարկել են արժանապատվությունը նվաստացնող վերաբերմունքի՝ ներխուժելով իրենց տներ կամ բռնի ուժի գործադրմամբ դուրս հանելով նրանց այնտեղից: Արձանագրված դեպքերը փաստում են, որ նման պայմաններում ոչ միայն անհնարին է ադրբեջանական կողմի տիրապետության տակ գտնվող տարածքներում Արցախի էթնիկ հայերի կողմից իրենց սեփականության իրավունքով պատկանող գույքի տիրապետումը, տնօրինումը և օգտագործումը, այլ նաև խիստ վտանգված է հենց այդ մարդկանց ֆիզիկական անվտանգությունը:

Այսինքն, Ադրբեջանում պետության կողմից հովանավորվող և խրախուսվող հայատյացությունն անհնարին է դարձնում Արցախում էթնիկ հայերի և ադրբեջանցիների համատեղ բնակությունը: Ուստի, Արցախի՝ Ադրբեջանի տիրապետության տակ գտնվող հատվածներում անշարժ գույք ունեցող անձինք փաստացի չեն կարող իրացնել այդ գույքի նկատմամբ իրենց սեփականության իրավունքը:

Այս համատեքստում կարևոր է վկայակոչել նաև Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի՝ Ադրբեջանում հայատյացության, ինչպես նաև 1990 – 1994 թվականների արցախյան պատերազմի հետևանքով էթնիկ հայերի սեփականության իրավունքի ապահովման հետ կապված վճիռները: Մասնավորապես, «Մուկույյանը և Մինասյանն ընդդեմ Ադրբեջանի և Հունգարիայի» գործով¹⁰⁹³ վճռում Դատարանն ընդգծել է, որ Ադրբեջանը վերաբերվել է Ռ.Ս.-ին կարծես անմեղ կամ սխալմամբ դատապարտված մարդու և տրամադրել է բազում խրախուսանքներ (աշխատավարձի վերադարձ, բնակարան, զինվորական կոչման բարձրացում), որոնք զուրկ են եղել որևէ իրավական հիմքից ներպետական օրենսդրությամբ: Հաշվի առնելով վերոգրյալը, ըստ էության, Ադրբեջանի գործողությունները շնորհել էին Ռ.Ս.-ին անպատժելիություն իր հայ զոհերի նկատմամբ կատարված հանցագործությունների համար: **Ռ.Ս.-ի պատվին կիրառված այս միջոցները, որոնք հանգեցնում են նրա փաստացի**

¹⁰⁹³ Էթնիկ հողի վրա գիշերով քնած ժամանակ հայազգի սպա Գուրգեն Մարգարյանի կացնի հարվածներով դաժան սպանությունը ադրբեջանցի Ռամիլ Սաֆարովի կողմից Բուդապեշտում անցկացվող ՆԱՏՈ-ի դասընթացի ժամանակ: Դատապարտվելուց 8 տարի անց Ռ. Սաֆարովը փոխանցվել էր Ադրբեջանին, որից անմիջապես հետո երկրի նախագահի մակարդակով արժանացել էր մեծարման և դրվատանքի:

անպատժելիության և զուգորդվում են ատելության հողի վրա նրա չափազանց դաժան ոճրագործության հերոսացմամբ, **ունեն ուղիղ կապ նրա գոհերի հայկական էթնիկ պատկանելության հետ և, այդպիսով, ունեցել են ռասայական դրդապատճառներ:**¹⁰⁹⁴

Ավելին, «Սարիբեկյանը և Բալյանն ընդդեմ Ադրբեջանի» գործով¹⁰⁹⁵ վճռում Եվրոպական դատարանն արձանագրել է, որ դիմումատուի որդի Մանվել Սարիբեկյանի **մահը վրա է հասել խոշտանգման հետևանքով, որը հավանաբար կատարվել է Ռազմական ոստիկանության Բաքվի բաժնի ծառայողների կողմից**, որտեղ նա պահվում էր: Դատարանը չի ընդունել ադրբեջանական կողմի այն վարկածը, որ Մ. Սարիբեկյանը կախել է իրեն¹⁰⁹⁶:

Հարկ է ընդգծել, որ 2016 թվականի ապրիլի սկզբին Արցախում տեղի ունեցած ռազմական գործողությունների ընթացքում ադրբեջանական զինված ուժերի կողմից հայկական կողմի զինծառայողների գլխատման, անդամահատման և ականջները կտրելու (որոշ դեպքերում զոհերը ողջ են եղել) դեպքերի վերաբերյալ գործերը քննվում են Եվրոպական դատարանում և գտնվում են վերջնական փուլում¹⁰⁹⁷:

Նշված դեպքերը վկայում են, որ Ադրբեջանի տիրապետության տակ գտնվող հայերի կյանքը և առողջությունը կարող է լինել իրական վտանգի տակ, պայմանավորված իրենց էթնիկ պատկանելությամբ: Սա իր հերթին անհրաժեշտ է դարձնում ձեռնարկել բոլոր քայլերը, որպեսզի բացառվեն դեպքերը, երբ էթնիկ հայերը հայտնվեն ադրբեջանցիների իրավազրույթյան ներքո, կամ որևէ այլ կերպ վերջիններս ունենան հայեցողություն նրանց կյանքի, առողջության առումով:

Անդրադառնալով սեփականության իրավունքի ապահովման հետ կապված բուն խնդրին՝ հարկ է քննարկել նաև «Սարգսյանն ընդդեմ Ադրբեջանի» գործի վերաբերյալ Եվրոպական դատարանի վճռում կատարված շեշտադրումները: Մասնավորապես, Արցախի Շահումյանի

---

¹⁰⁹⁴ Տե՛ս «Մուկույանը և Մինասյանն ընդդեմ Ադրբեջանի և Հունգարիայի» գործով Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի 2020 թվականի մայիսի 26-ի վճիռը (գանգատ թիվ 17247/13), <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-202524>:

¹⁰⁹⁵ Ադրբեջանի ռազմական ոստիկանության բաժնում ազգությամբ հայ Մանվել Սարիբեկյանի սպանության վերաբերյալ գործը:

¹⁰⁹⁶ Տե՛ս «Սարիբեկյանը և Բալյանն ընդդեմ Ադրբեջանի» գործով Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի 2020 թվականի հունվարի 30-ի վճիռը (գանգատ թիվ 35746/11), <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-200439>:

¹⁰⁹⁷ Տե՛ս Կ.Ս.-ն և Ն.Ա.-ն, ինչպես նաև 21 այլ դիմումատուներն ընդդեմ Ադրբեջանի գործերը, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-169755>,

«Բաղալյանն ընդդեմ Ադրբեջանի» գործը, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-159138>,

«Պետրոսյանն ընդդեմ Ադրբեջանի» գործը, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-172622>,

«Խոջոյանը և Վարդազարյանն ընդդեմ Ադրբեջանի» գործը, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-159139>,

«Խափլանյանն ընդդեմ Ադրբեջանի» գործը, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-169756>,

Ղազարյանը և Բայրամյանն ընդդեմ Ադրբեջանի գործը, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-204087>:

շրջանի Գյուլիստան գյուղի նախկին բնակիչ Մինաս Սարգսյանը 2006 թվականի օգոստոսի 11-ին հայց էր ներկայացրել իր տունը ավերելու և իրեն բռնի կերպով դուրս հանելու կապակցությամբ: Սարգսյանը նշել էր, որ այդ պահին իր տանը օտար մարդ է ապրում, ամենայն հավանականությամբ՝ ադրբեջանցի:

Սարգսյանն իր դիմումով բարձրացրել է գույքի տիրապետման և օգտագործման իրավունքի ոտնահարման, անձնական և ընտանեկան կյանքի իրավունքը ոտնահարելու, Ադրբեջանում հայկական գերեզմանների ոչնչացման և հայերին իրավական պաշտպանությունից զրկելու, ազգային և կրոնական պատկանելիության պատճառով հայերի դեմ խտրականություն դրսևորելու համար:

Դատարանը վճռել է, որ խախտվել է սեփականության պաշտպանության իրավունքը, անձնական և ընտանեկան կյանքի հարգման իրավունքը, նաև իրավական պաշտպանության արդյունավետ միջոցների իրավունքը: Նախատեսվել է վնասի փոխհատուցում¹⁰⁹⁸:

Ամփոփելով վկայակոչված փաստերը և համեմատելով դրանք ժամանակի ընթացքում տեղի ունեցած այլ դեպքերի հետ, որոնք քննարկման առարկա են դարձել և իրավական գնահատականի արժանացել Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի կողմից՝ կարելի է եզրակացնել, որ Արցախի՝ ադրբեջանական կողմի տիրապետության տակ անցած տարածքներում գտնվող անշարժ գույքի նկատմամբ սեփականության իրավունք ունեցող էթնիկ հայերը փաստացի չունեն և օբյեկտիվորեն չեն կարող ունենալ դրա տիրապետման, տնօրինման և օգտագործման հնարավորություն: Ավելին, ֆիզիկապես այնտեղ գտնվելու դեպքում նրանց կյանքն ու առողջությունը կհայտնվի իրական վտանգի տակ:

Ստեղծված պայմաններում խնդրի լուծման համար մեծ է հայկական կողմի պետական մարմինների դերը: Ստացվում է, որ Արցախից տեղահանված որոշ մարդիկ նույնիսկ ապագայում հնարավորություն չեն ունենալու բնակվել այն տներում, որոնք գտնվում են ադրբեջանական կողմի տիրապետության տակ: Այսինքն, այդ անձանց անհրաժեշտ է ապահովել մշտական ապաստանով կամ ստեղծել անհրաժեշտ պայմաններ, որպեսզի նրանք իրենց համար դա ապահովեն:

ՀՀ կողմից սոցիալական աջակցության տրամադրման շրջանակում ֆինանսական օգնություն է տրամադրվում այն անձանց, ովքեր զրկվել են իրենց տնից, քանի որ այն գտնվում է Ադրբեջանի վերահսկողության տակ գտնվող հատվածում: Նշվածի վերաբերյալ մանրամասն անդրադարձ է կատարվել սույն բաժնի «Արցախից Հայաստան տեղահանված անձանց սոցիալական ապահովության իրավունքի և սոցիալական աջակցության երաշխավորումը» գլխում:

¹⁰⁹⁸ Տե՛ս «Սարգսյանն ընդդեմ Ադրբեջանի» գործով Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի 2015 թվականի հունիսի 16-ի վճիռը (գանգատ թիվ 40167/06), <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-155662>:

ԲԱԺԻՆ 19. ՓԱԽՍՏԱԿԱՆՆԵՐԻ ԵՎ ԱՊԱՍՏԱՆ ՀԱՅՅՈՂ ԱՆՁԱՆՑ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐ

Հարկադիր տեղահանված և միջազգային պաշտպանության կարիք ունեցող անձանց իրավունքների ապահովումը պետությունների պարտականությունն է, որը նախատեսված է, այդ թվում՝ Հայաստանի Հանրապետության վավերացրած, միջազգային տարբեր փաստաթղթերով: Նրանք, ստիպված լինելով լքել իրենց բնակավայրերը, ապաստան են հայցում այլ երկրում: Դրա համար պատճառ են հանդիսանում պատերազմները, մարդու իրավունքների զանգվածային խախտումները, ինչպես նաև տարբեր հիմքերով հետապնդումները: Իրենցից անկախ պայմանների առկայության պատճառով իրենց տները լքած անձանց աջակցություն ստանալը համարվում է մարդու հիմնարար իրավունքներից մեկը:

Նշված խումբ անձանց պաշտպանության համատեքստում կարևոր է նաև նրանց սոցիալական աջակցության տրամադրումը: Վերջիններս, հաճախ իրենց քաղաքացիության երկրում թողնելով իրենց սեփականությունը, տեղափոխվում են այլ պետություն և կարիք են ունենում բարեկեցիկ կյանքի համար անհրաժեշտ նվազագույն պայմաններ ունենալու:

Հայաստանը նույնպես հանդիսանալով մարդու իրավունքների միջազգային համակարգի մաս և ունի միջազգային պաշտպանության կարիք ունեցող անձանց աջակցության տրամադրման պարտավորություն: ՀՀ կողմից 1951 թվականի Փախստականների կարգավիճակի մասին կոնվենցիան¹⁰⁹⁹ վավերացրել է 1993 թվականի հոկտեմբերի 4-ին, իսկ դրան կից 1967 թվականի Արձանագրությունը¹¹⁰⁰ նույն թվականի հուլիսի 6-ին:

2008 թվականի նոյեմբերի 27-ին ընդունվել է «Փախստականների և ապաստանի մասին» նոր օրենքը¹¹⁰¹, որն ուժի մեջ է մտել 2009 թվականի հունվարի 24-ին: Օրենքն է համարվում փախստականների և ապաստան հայցող անձանց իրավունքներ ապահովման ոլորտը կարգավորող հիմնական իրավական ակտը:

Միջազգային պաշտպանության կարիք ունեցող անձանց իրավունքները, ինչպես նաև ոլորտի իրավասու մարմինների լիազորություններն ու պարտականությունները կարգավորվում են նաև այլ օրենքներով և ենթաօրենսդրական ակտերով:

1. Ընդհանուր տեղեկություն Հայաստանում փախստականների ԵՎ ապաստանի վերաբերյալ

Առաջին խոշոր ներհոսքը Հայաստան եղել է Արցախյան հակամարտության արդյունքում, երբ Ադրբեյջանից 1988-ից 1992 թվականների ընթացքում տեղի ունեցան տեղահանումներ:

¹⁰⁹⁹Այսուհետ սույն բաժնում՝ Կոնվենցիա:

¹¹⁰⁰Այսուհետ սույն բաժնում՝ Արձանագրություն:

¹¹⁰¹Այսուհետ սույն բաժնում՝ Օրենք:

Հատկանշական է, որ ազգությամբ հայերի թիվը Ադրբեջանի ԽՍՀ խոշոր քաղաքներում կազմել է առավել քան 360,000:

Ընդգծման ենթակա մեկ այլ խոշոր ներհոսքը եղել է Սիրիայի Արաբական Հանրապետությունից, որի պատճառն էր պատերազմը: Դրա արդյունքում տարիներ շարունակ այնտեղ բնակվող ազգությամբ հայեր ստիպված եղան լքել իրենց բնակավայրերը և ապաստան հայցել Հայաստանի Հանրապետությունում: ՄԱԿ ՓԳՀ-ի պաշտոնական տվյալների համաձայն՝ 2011 թվականից ի վեր ավելի քան 5.6 միլիոն մարդ լքել է Սիրիան, իսկ 6.6 միլիոն սիրիացիներ համարվում են ներքին տեղահանված անձինք¹¹⁰²:

2010-ից մինչև 2018 թվականը Հայաստանի Հանրապետությունում փախստականի կարգավիճակ են ստացել Սիրիայի Արաբական Հանրապետության 882 քաղաքացի: Խնդրի առկայությամբ պայմանավորված՝ մինչ օրս շարունակվում է սիրիացիների ներհոսքը հանրապետություն:

Լեոնային Ղարաբաղի հակամարտության սրման արդյունքում՝ 2016 թվականի ապրիլին Արցախից Հայաստանի Հանրապետություն հարկադրաբար տեղափոխվեցին և ապաստան ստացան այնտեղ բնակվող մեծ թվով ազգությամբ հայեր: Նշվածին անդրադարձ է կատարվել նաև Մարդու իրավունքների պաշտպանի «Փախստականների և ապաստան հայցող անձանց իրավունքների ապահովման վերաբերյալ» արտահերթ զեկույցում¹¹⁰³:

Ավելին, ՄԱԿ ՓԳՀ հայաստանյան գրասենյակի պաշտոնական կայքում զետեղված տվյալների համաձայն՝ *2016 թ.-ի ապրիլին Լեոնային Ղարաբաղում (ԼՂ) հակամարտության հետևանքով մոտ 2,000 անձ ԼՂ-ի Թալիշ և Մափաղիս գյուղերից տեղահանվեցին Հայաստան: ՀՀ-ի մարզերում ՄԱԿ ՓԳՀ-ն անմիջապես ներգրավվեց դաշտային մոնիտորինգի մեջ և ԼՂ-ից տեղահանված խոցելի ընդանիքներին տրամադրվեց հրափայտ հումանիտար օգնություն:*¹¹⁰⁴:

2020 թվականի սեպտեմբերի 27-ից ադրբեջանական զինված ուժերի կողմից Արցախի դեմ սանձազերծած լայնածավալ պատերազմով կոպտորեն ոտնահարվեցին տասնյակ հազարավոր խաղաղ բնակիչների՝ հայերի կյանքի, առողջության, սեփականության և կենսական կարևորության մյուս իրավունքները: Արցախի հայերի նկատմամբ տեղի ունեցան պատերազմական և մարդկության դեմ ուղղված հանցագործություններ ու խաղաղ բնակավայրերի զանգվածային ավերածություններ՝ էթնիկ զտումների և ահաբեկչական մեթոդներով ցեղասպանության նպատակով: Էթնիկ պատկանելության հիմքով Ադրբեջանում

¹¹⁰² Տե՛ս ՄԱԿ ՓԳՀ պաշտոնական կայքէջը, <http://www.unhcr.org/syria-emergency.html>, հասանելի է 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

¹¹⁰³ Տե՛ս «Փախստականների և ապաստան հայցող անձանց իրավունքների ապահովման վերաբերյալ» Մարդու իրավունքների պաշտպանի արտահերթ զեկույցը, էջ 10, <https://ombuds.am/images/files/ddd65506a847cc7a7a4be2e24c580a60.pdf>

¹¹⁰⁴ Տե՛ս ՄԱԿ Փախստականների հարցերով զերագույն հանձնակատարի հայաստանյան ներկայացուցչության պաշտոնական կայքէջը, <http://www.un.am/hy/agency/UNHCR>, հասանելի է 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

հայաստանի տարիների քաղաքականությունը հանգեցրեց ազգությամբ հայ զինծառայողների և քաղաքացիական անձանց նկատմամբ խոշտանգումների ու դաժան վերաբերմունքի (գլխատումներ, սպանություններ և այլն):

Այս մարդասիրական և մարդու իրավունքների համար աղետալի զարգացումները ստիպեցին մարդկանց լքել իրենց բնակավայրերը և տեղահանվել այլ՝ առավել ապահով վայրեր: Նրանց մեծ մասը ստիպված եղավ ապաստանել Հայաստանում:

Իհարկե, 2020 թվականի սեպտեմբեր-նոյեմբեր ամիսների պատերազմը լուրջ մարտահրավեր էր առաջացրել նաև Հայաստանի մարդու իրավունքների պաշտպանի հաստատության համար: Նախ, անհրաժեշտ էր համախմբել բոլոր ռեսուրսները, որոնք առանց այդ էլ սահմանափակ էին Նոր կորոնավիրուսի (COVID-19) պայմաններում: Այդուհանդերձ, հաշվի առնելով Արցախից տեղահանված մարդկանց իրավունքների պաշտպանության գերակա հրամայականը, պետությանն այդ հարցում աջակցելու անհրաժեշտությունն ու, միաժամանակ, այդ հարցերով վերահսկողությունը պետության նկատմամբ, ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանն իրականացրել է լայնածավալ աշխատանքներ: Իհարկե, Հայաստանի մարդու իրավունքների պաշտպանն ակտիվ համագործակցություն է ապահովել Արցախի մարդու իրավունքների պաշտպանի հետ:

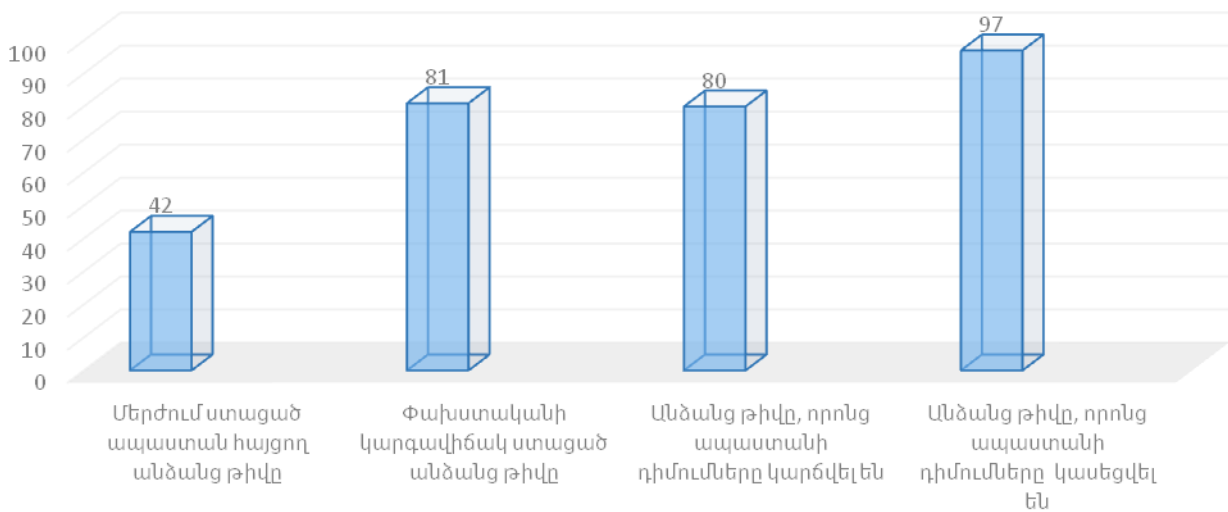
Արցախից տեղահանված անձանց իրավունքների ապահովման հետ կապված Մարդու իրավունքների պաշտպանի կողմից կատարվել է մանրամասն վերլուծություն: Այն քննարկում և առաջարկություններ է ներկայացնում Արցախից Հայաստան տեղահանված մարդկանց նվազագույն կարիքների բավարարման, հիմնարար իրավունքների երաշխավորման մասով: Կատարված ուսումնասիրության արդյունքները ներկայացված են սույն հաղորդման առանձին բաժնում:

Նշված հիմնական ներհույքերից զատ, Հայաստանի Հանրապետությունում ապաստան են հայցել և փախստականի կարգավիճակ ստացել նաև այլ երկրների քաղաքացիներ, այդ թվում՝ Իրանից, Իրաքից, Լիբանանից, Ադրբեջանից, Թուրքիայից և այլն:

Միգրացիոն ծառայության տրամադրած տվյալների համաձայն՝ 2020 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետությունում ապաստան է հայցել 207 անձ, որոնցից 1-ը՝ քաղաքացիություն չունեցող: Փախստական են ճանաչվել 81-ը, որոնցից 3-ը չեն ստացել ապաստան:

2020 թվականի ընթացքում մերժում ստացած ապաստան հայցողների թիվը կազմել է 42: Թվով 80 ապաստան հայցողի վերաբերյալ դիմում կարճվել է, իսկ 97-ը կասեցվել:

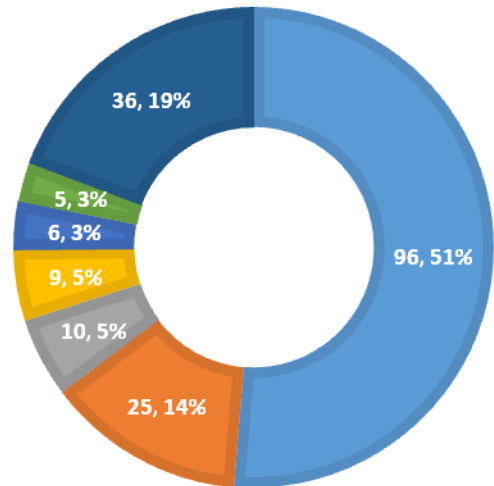
Վիճակագրական տվյալներ 2020թվականի ընթացքում ապաստանի դիմումների արդյունքների վերաբերյալ

Հարկ է նկատել, որ նախորդ տարվա համեմատ ապաստան հայցող անձանց թիվը նվազել է շուրջ 20%-ով: 2019 թվականին արձանագրվել է 248 դեպք:

Ի պատասխան Մարդու իրավունքների պաշտպանի հարցմանը՝ Միգրացիոն ծառայության կողմից ներկայացվել են նաև վիճակագրական տվյալներ հաշվետու ժամանակահատվածում Հայաստանի Հանրապետությունում ապաստան հայցող և փախստականի կարգավիճակ ստացած անձանց քաղաքացիության երկրների վերաբերյալ, որոնք ներկայացվում են ստորև՝

**ՎԻՃԱԿԱԳՐԱԿԱՆ ՏՎՅԱԼՆԵՐ
2020 ԹՎԱԿԱՆԻ ԸՆԹԱՑՔՈՒՄ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ
ԱՊԱՍՏԱՆ ՀԱՅՅՈՂ ԱՆՁԱՆՑ
ՔԱՂԱՔԱՑԻՈՒԹՅԱՆ ԵՐԿՐՆԵՐԻ
ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ**

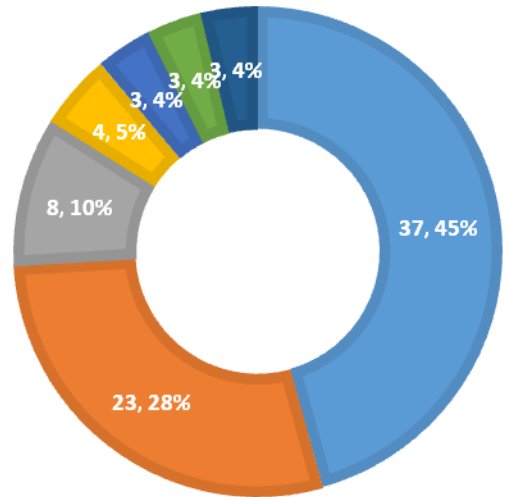

■ Իրան ■ Սիրիա ■ Կուբա ■ Իրաք ■ Թուրքիա ■ Ադրբեջան ■ Այլ

Ինչպես երևում է ներկայացված տվյալներից, ապաստան հայցող անձանց մեծամասնությունը եղել են Իրանի Իսլամական Հանրապետությունից՝ ընդհանուր թվի 51%-ը: Թվաքանակով երկրորդը Սիրիայի Արաբական Հանրապետության քաղաքացիներն են՝ 25 ապաստան հայցող կամ ապաստան հայցող անձանց ընդհանուր թվի 14 %-ը: Նշված երկրներից զատ, փախստականի կարգավիճակ են ստացել նաև Թուրքիայի, Ադրբեջանի, Կուբայի, Իրաքի և այլ երկրների քաղաքացիներ:

Միգրացիոն ծառայության տրամադրած վիճակագրական տվյալների համաձայն՝ 2020 թվականին Հայաստանի Հանրապետությունում փախստականի կարգավիճակ ստացածները մեծամասամբ եղել են Իրանի Իսլամական Հանրապետությունից՝ 37 անձ, կամ փախստականի կարգավիճակ ստացած անձանց ընդհանուր թվի: Հայաստանում փախստականի կարգավիճակ ստացած Սիրիայի Արաբական Հանրապետության քաղաքացիների թիվը կազմել է 31:

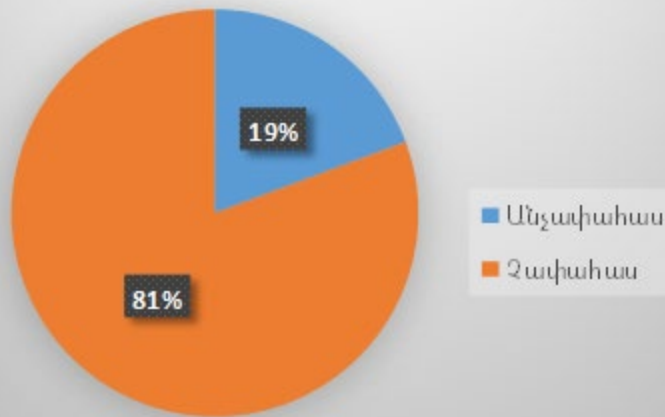
**ՎԻՃԱԿԱԳՐԱԿԱՆ ՏՎՅԱԼՆԵՐ
2020 ԹՎԱԿԱՆԻ ԸՆԹԱՑՔՈՒՄ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ
ԱՊԱՍՏԱՆ ՀԱՅՅՈՂ ԱՆՁԱՆՑ
ՔԱՂԱՔԱՑԻՈՒԹՅԱՆ ԵՐԿՐՆԵՐԻ
ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ**

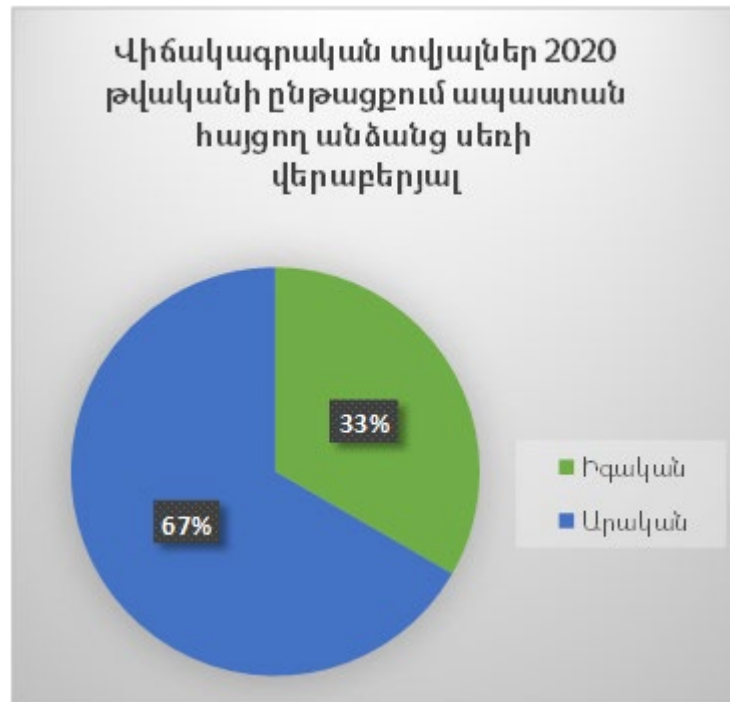

■ Իրան ■ Սիրիա ■ Իրաք ■ Թուրքիա ■ Կոնգո ■ Լիբանան

Ներկայացվում են նաև վիճակագրական տվյալներ 2020 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետությունում ապաստան հայցող 207 անձանց սեռի և տարիքի վերաբերյալ՝

**Վիճակագրական տվյալներ 2020
թվականի ընթացքում ապաստանի
հայցող անձանց տարիքի
վերաբերյալ**

2020 թվականին Հայաստանի Հանրապետությունում ապաստան հայցող անձանց սեռի վերաբերյալ վիճակագրական տվյալները վկայում են, որ քննարկվող ժամանակահատվածում արական սեռի ապաստան հայցողների թիվը գրեթե երեք անգամ ավելի է եղել, քան իգական սեռի ապաստան հայցողներինը:

Հաշվետու տարում թվականի ընթացքում ապաստան հայցող անչափահասների թիվն ավելի քան հինգ անգամ պակաս է եղել չափահասների թվից:

2. 2020 թվականի ընթացքում Պաշտպանի աշխատանքի հիմնական ուղղությունները

Հաշվետու տարում շարունակվել են փախստականների և ապաստան հայցող անձանց իրավունքների ապահովման ոլորտում թիրախային աշխատանքները: Դրանք ներառել են ինչպես օրենսդրության, այնպես էլ գործնական դաշտի ուսումնասիրություն: Սույն վերլուծության համար հիմք է հանդիսացել նաև Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրված անհատական բողոքները:

ՄԱԿ ՓԳՀ-ի և Հայկական Կարմիր խաչի ընկերության հետ փոխգործակցությամբ իրականացվել են ՀՀ ԱԱԾ սահմանապահ զորքերի¹¹⁰⁵ վերապատրաստումներ: Ներկայացվել են ապաստանի ընթացակարգն ու սկզբունքները, ինչպես նաև ոլորտում Պաշտպանի աշխատանքի հիմնական ուղղություններն ու կատարած աշխատանքը: Ոլորտի իրավասու

¹¹⁰⁵ Այսուհետ սույն բաժնում՝ Սահմանապահ զորքեր:

մարմինների կարողությունների զարգացումը փախստականների և ապաստան հայցող անձանց իրավունքների ապահովման կարևոր երաշխիքներից է:

Կարևոր ուղղություն է նաև փախստականների և ապաստան հայցող անձանց իրազեկվածության մակարդակի բարձրացումն է: Նրանք, տեղահանվելով իրենց բնակավայրերից և հայտնվելով, որոշ դեպքերում, անձանոթ միջավայրում, տեղյակ չեն լինում իրենց իրավունքներից և պարտականություններից: Ավելին, հաճախ փախստականներն ու ապաստան հայցող անձինք տեղյակ չեն լինում նաև իրենց կարգավիճակից բխող իրավունքների մասին:

Նշվածի հաշվառմամբ, Պաշտպանը շարունակաբար իրականացնում է քննարկվող խումբ անձանց իրազեկվածության մակարդակի բարձրացմանն ուղղված միջոցառումներ: Դեռևս 2017 թվականին յոթ լեզվով (հայերեն, անգլերեն, ռուսերեն, արաբերեն, պարսկերեն, ֆրանսերեն և իսպաներեն) տպագրվել են փախստականների իրավունքների և պարտականությունների վերաբերյալ տեղեկատվական թերթիկներ, որոնք Պաշտպանի աշխատակազմի և գործընկեր կառույցների միջոցով մինչ այժմ բաժանվում են նրանց: Պետական սահմանի անցման կետերում տեղադրված են ՀՀ ապաստանի ընթացակարգի վերաբերյալ տեղեկատվական պաստառները նշված յոթ լեզվով:

2019 թվականին նույն լեզուներով տպագրվել են նաև Պաշտպանի՝ որպես Կանխարգելման ազգային մեխանիզմի գործառույթների վերաբերյալ տեղեկատվական թերթիկներ և պաստառներ, որոնք տարածվելու են փակ հաստատություններում:

Հաշվետու տարում մշակվել է «Նոր կորոնավիրուսի և արտակարգ դրության պայմաններում մարդու իրավունքների վերաբերյալ» ուղեցույցը, որը ԵՄ-ի կողմից ֆինանսավորվող և ՄԱԿ-ի Զարգացման ծրագրի, ՄԱԿ-ի Բնակչության հիմնադրամի և ՅՈՒՆԻՍԵՖ-ի կողմից իրականացվող «Մարդու իրավունքների խթանում և պաշտպանություն» ծրագրի աջակցությամբ թարգմանվել է անգլերեն, ռուսերեն ասորերեն, հնդկերեն, եզդիերեն և քրդերեն: Հատկանշական է, որ ուղեցույցը հասանելի է նաև բրայլյան գրով¹⁰⁶: Ուղեցույցում հատուկ անդրադարձ է կատարվում Նոր կորոնավիրուսի և արտակարգ դրության պայմաններում ապաստանի իրավունքի ապահովմանը:

---

¹⁰⁶ Տե՛ս «Նոր կորոնավիրուսի և արտակարգ դրության պայմաններում մարդու իրավունքների վերաբերյալ» Մարդու իրավունքների պաշտպանի ուղեցույցը, <https://www.ombuds.am/images/files/f591c1548cbb355483f8919514c7f0dd.pdf>

3. 2020 թվականի հիմնական զարգացումները

Սույն վերլուծության շրջանակներում իրականացված ուսումնասիրությունները վկայում են, որ «Հայաստանի Հանրապետությունում փախստականների և ապաստան հայցող անձանց իրավունքների ապահովման վերաբերյալ» Մարդու իրավունքների պաշտպանի արտահերթ զեկույցում, ինչպես նաև տարեկան հաղորդումներում ներկայացված խնդիրների մի մասը լուծվել են: Օրենսդրական և գործնական այլ զարգացումներ նույնպես արձանագրվել են: Հատուկ ուշադրություն է դարձվել ապաստան հայցող անձանց և փախստականների ինտեգրման տեսանկյունից պետության պոզիտիվ պարտավորության ապահովմանը:

Այսպես, Միգրացիոն ծառայության ներկայացրած տվյալների համաձայն՝ 2017թ. փետրվարի 23-ի թիվ 8 անձնագրային որոշմամբ ՀՀ Կառավարության կողմից հաստատված 2016թ. հուլիսի 21-ի նիստի թիվ 28 արձանագրային որոշմամբ հավանության արժանացած «ՀՀ-ում փախստական ճանաչված և ապաստան ստացած անձանց, ինչպես նաև երկարաժամկետ միգրանտների ինտեգրման քաղաքականության հայեցակարգ»-ից բխող երկու գործողությունները՝ հայոց լեզվի և քաղաքացիական կողմնորոշման դասընթացները 2020 թվականին չեն կազմակերպվել՝ COVID-19 համաճարակի հետևանքով կիրառվող սահմանափակումների պատճառով: Քաղաքացիական կողմնորոշման դասընթացների անցկացման համար Միգրացիոն ծառայությանը տրամադրված 2.250.000 դրամ գումարը վերադարձվել է բյուջե:

Ընդունելով գործնական դժվարությունների (օրինակ՝ դասընթացները հեռավար եղանակով ապահովելու տեսանկյունից ապաստան հայցող անձանց և փախստականներին տեխնիկական միջոցների ապահովվածության հետ կապված խնդիր) վերաբերյալ հնարավոր փաստարկները, այդուամենայնիվ, հարկ է նկատել, որ Նոր կորոնավիրուսային (COVID-19) համավարակի տարածումը պարբերաբար նոր թափ է ստանում և անհրաժեշտ է մշակել այլընտրանքային լուծումներ: Թեև, անժխտելի է, որ այս համատեքստում գերակա է հանրային առողջությունը և կյանքի իրավունքը, բայց առկա իրավիճակի վերլուծությունը վկայում է, որ պետության կողմից իր պոզիտիվ պարտավորությունների ապահովումը պետք է իրականացվի համավարակի տարածման կանխարգելման կանոնների պահպանմամբ՝ մշակելով այլընտրանքային լուծումներ և նվազեցնելով վարակի տարածման վտանգը:

Ըստ Միգրացիոն ծառայության ներկայացրած տվյալների՝ վերը վկայակոչված հայեցակարգի՝ ժամանակավոր կացարանի տրամադրմանը վերաբերող երրորդ գործողությունն իրականացվել է հետևյալ ձևերով՝

- բնակարան վարձակալելու նպատակով սուբսիդիայի տրամադրում 60 000 ՀՀ դրամի չափով՝ 9 ամսվա ընթացքում: Հաշվետու ժամանակահատվածում, 38 փախստական ընդհանրություններ օգտվել են նշված հնարավորությունից, ընդ որում նրանցից 15-ը դիմել են

ծրագրին 2019 թ. և շարունակել են ստանալ փոխհատուցումը 2020 թ., իսկ 23-ը ծրագրին մասնակցելու դիմումները ներկայացրել են 2020 թվականին,

- առկա սոցիալական բնակարաններում (ՄԾ «Հանրակացարաններ» ՊՈԱԿ-ի սպասարկման ենթակա Մոլդովական 29/1 հասցեի ինտեգրման կենտրոն և սոցիալական բնակարաններ, Արարարի մարզի Դարբնիկ համայնքում գտնվող սոցիալական տուն) տեղավորմամբ: Ինտեգրման կենտրոնում տեղավորվել են 17 անձինք, Դարբնիկ համայնքի սոցիալական տանը բնակարաններ են հատկացվել 4 ընտանիքների:

- ՀՀ ՏԿԵՆ «Հանրակացարաններ» ՊՈԱԿ-ի սպասարկման ենթակա Երևան քաղաքի Մոլդովական 29/1, Շիրակի 2ա/7 և ՀՀ Կոտայքի մարզի Աբովյան քաղաքի Հատիսի 4-րդ նրբանցք հասցեներում գտնվող հանրակացարաններում սենյակների /բնակելի տարածքների հատկացմամբ: Հաշվետու ժամանակահատվածում հատկացվել է 6 սենյակ/բնակելի:

Ոլորտի կարևոր զարգացումներից է նաև շահառու խմբերի ինտեգրման և վերաինտեգրման առումով ռազմավարական փաստաթղթերի մշակումը: Մասնավորապես, 2020 թվականի ընթացքում մշակվել է «Հայաստանի Հանրապետության միգրացիոն քաղաքականության՝ ինտեգրման և վերաինտեգրման խնդիրների կարգավորման 2021-2031 թվականների ռազմավարությունը հաստատելու մասին» ՀՀ կառավարության որոշման նախագիծը, որը Միգրացիոն ծառայության կողմից ներկայացվել է ՀՀ տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարություն՝ հետագա ընթացք տալու նպատակով: Հարկ է նկատել, որ այս փաստաթղթի մշակումը նախաձեռնվել էր 2019 թվականին, որի նպատակով ձևավորվել էր աշխատանքային խումբ և կազմակերպվել էին աշխատանքային քննարկումներ:

Ողջունելի է նաև այն, որ Միգրացիոն ծառայության պնդմամբ՝ Հայաստանի Հանրապետությունում յուրաքանչյուր ապաստան հայցողի և ճանաչված փախստականի հետ Միգրացիոն ծառայության համապատասխանաբար՝ ապաստանի հարցերի և իրավական ապահովման բաժնի, և ինտեգրման հարցերի բաժնի աշխատակիցներն անցկացնում են հանդիպում/խորհրդակցություն, որի ժամանակ նրանց բացատրվում են Հայաստանի Հանրապետությունում իրենց իրավունքներն ու պարտականությունները: Ճանաչված փախստականի դեպքում իրականացվում է նաև կարիքների գնահատում, որի հիման վրա հետագայում կազմվում է ինտեգրման պլան, որտեղ և արձանագրվում են անձի հետ իրականացվող աշխատանքները՝ ներառյալ նրա ներառումը Միգրացիոն ծառայության կողմից իրականացվող ծրագրերում և ուղղորդումները այլ կառույցներ: Անհրաժեշտության դեպքում հրավիրվում է թարգմանիչ:

Լուծում ստացած խնդիրներն առնչվել են նաև հատուկ հաստատություններում փախստականների և ապաստան հայցող անձանց իրավունքների ապահովմանը:

Առաջին հերթին անդրադառնալով ապաստան հայցող անձանց համար նոր ժամանակավոր տեղավորման կենտրոնի կառուցման հարցին, հարկ է նկատել, որ ըստ Միգրացիոն

ծառայության ներկայացրած տվյալների՝ 2020 թվականին ավարտվել են կենտրոնի կառուցման հետ կապված նախագծային-նախահաշվային աշխատանքները: Հայտարարվել է մրցույթ՝ կենտրոնի շինարարության համար: Հայտնի է դարձել մրցույթի հաղթող կազմակերպությունը, որի հետ առաջիկայում Միգրացիոն քաղաքականության զարգացման միջազգային կենտրոնը (ICMPD) կստորագրի համապատասխան պայմանագիր:

Այս համատեքստում հարկ է նկատել, որ Միգրացիոն ծառայության նախորդ՝ 2019 տրամադրած պարզաբանման համաձայն՝ ժամանակավոր տեղավորման նոր կենտրոնի կառուցումը նախատեսվում էր սկսել 2020 թվականին և շարունակել մինչև 2021 թվականը:

Հիշեցնենք, որ կացարանը նախատեսվում է կառուցել Աբովյան քաղաքում, և տեղավորել է մոտ 100 ապաստան հայցող:

Ոլորտին առնչվող այլ խնդիրներ ևս 2020 թվականի ընթացքում լուծում են ստացել:

4. 2020 թվականին արձանագրված հիմնական խնդիրները

Թեև քննարկվող տարվա, ինչպես նաև դրան նախորդող տարիների ընթացքում ձեռնարկվել են փախստականների և ապաստան հայցողների իրավունքների ապահովմանն ու պաշտպանությանն ուղղված քայլեր և լուծվել են որոշ խնդիրներ, ոլորտում դեռևս շարունակում են առկա լինել խնդիրներ, որոնք պահանջում են լուծումներ:

Հաշվետու տարում շարունակվել է փախստականների և ապաստան հայցող անձանց իրավունքների ապահովման ոլորտի ուսումնասիրությունը: Այն ներառել է ինչպես վերաբերելի կարգավորումները, այնպես էլ պրակտիկան:

Հարկ է նկատել, որ 2020 թվականի ընթացքում շարունակել են արդիական մնալ նախորդ տարիներին արձանագրված սկզբունքային խնդիրներ, որոնք պահանջում են հրատապ լուծումներ, այդ թվում՝ օրենսդրական փոփոխությունների միջոցով: Այդ խնդիրների լուծումը միտված է ինչպես փախստականների և ապաստան հայցող անձանց հիմնարար իրավունքների երաշխավորմանը, այնպես էլ Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պարտավորությունների իրականացմանն ու կարևոր չափանիշների ապահովմանը:

Ստորև ներկայացվում են արձանագրված խնդիրները:

4.1 Փախստականի կարգավիճակի համար անհրաժեշտ չափանիշներին չբավարարող, սակայն չվերադարձելիության սկզբունքի պաշտպանությունից օգտվող օտարերկրյա քաղաքացիների և քաղաքացիություն չունեցող անձանց համար օրենսդրությամբ հատուկ կարգավիճակի բացակայություն

Սույն խնդիրն արձանագրվել է նաև «Փախստականների և ապաստան հայցող անձանց իրավունքների ապահովման վերաբերյալ» Մարդու իրավունքների պաշտպանի արտահերթ զեկույցում, որը հրապարակվել էր 2017 թվականին:

Այսպես, Օրենքի 6-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ «Փախստական է համարվում այն օտարերկրյա քաղաքացին, որը ռասայական, կրոնական, ազգային, սոցիալական որոշակի խմբի պատկանելության կամ քաղաքական հայացքների համար հետապնդման ենթարկվելու հիմնավոր երկյուղի հետևանքով գտնվում է իր քաղաքացիության երկրից դուրս և չի կարող կամ նույն երկյուղի պատճառով չի ցանկանում օգտվել իր քաղաքացիության երկրի պաշտպանությունից, կամ նա, ով, չունենալով քաղաքացիություն և գտնվելով իր նախկին մշտական բնակության երկրից դուրս, չի կարող կամ այդ նույն երկյուղի պատճառով չի ցանկանում վերադառնալ այնտեղ»: Նույն մասի 2-րդ կետը վերաբերում է այն դեպքերին, երբ անձը լքել է իր քաղաքացիության կամ նախկին մշտական բնակության երկիրը համատարած բռնության, արտաքին հարձակման, ներքին հակամարտությունների, մարդու իրավունքների զանգվածային խախտումների կամ հասարակական կարգը խախտող այլ լուրջ իրադարձությունների պատճառով:

Հարկ է նկատել, որ Օրենքով սահմանած փախստականի հասկացությունն արտացոլել է Կոնվենցիայի և Արձանագրության համապատասխան դրույթով ամրագրված հասկացությունը, ինչն անշուշտ ողջունելի է:

Այդուամենայնիվ, Օրենքը և վերաբերելի այլ իրավական ակտեր չեն նախատեսում պաշտպանության որևէ այլ միջոց, չեն սահմանում լրացուցիչ պաշտպանություն տրամադրելու կարգ, որը հնարավորություն կտար չվերադարձնելու սկզբունքով սահմանված հիմքերի առկայության դեպքում անձին նման պաշտպանություն և համապատասխան կարգավիճակ տալ՝ ապահովելով նրա անվտանգությունը Հայաստանի Հանրապետությունում:

Ներպետական օրենսդրության վերլուծությունը թույլ է տալիս արձանագրել, որ հնարավոր են դեպքեր, երբ անձը, չստանալով փախստականի կարգավիճակ կամ այդ կարգավիճակի դադարման դեպքում պետք է արտաքսվի ծագման երկիր: Այնուամենայնիվ, դա անհնար է, եթե կա հիմնավոր վտանգ, որ նա կենթարկվի մահապատժի, խոշտանգման, դաժան, անմարդկային կամ արժանապատվությունը նվաստացնող վերաբերմունքի կամ պատժի:

Հատկանշական է, որ Օրենքի 58-րդ հոդվածի 3-րդ մասով սահմանվում է, որ Ոստիկանությունը պատասխանատվություն է կրում ապաստանի տրամադրումը մերժելու մասին վերջնական որոշում ստացած օտարերկրյա քաղաքացու կացության կարգավիճակի հարցը ՀՀ օրենսդրությանը համապատասխան լուծելու համար: Սա հատկապես կարևորվում է այն դեպքերում, երբ ապաստանի տրամադրման մերժում ստացած անձի վերադարձն

անհնարին է՝ պայմանավորված մարդու իրավունքների պաշտպանության միջազգային իրավունքի նորմերով:

Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի¹¹⁰⁷ վճիռներում, օրինակ, սահմանված է պետության հայեցողությունը հիմնավոր պատճառների առկայության դեպքում անձին թույլ չտալու մուտք գործել երկիր կամ արտաքսելու հարցում: Այնուամենայնիվ, դատարանը կարևորել է նաև դրա շրջանակներում Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի 3-րդ հոդվածի արգելքի ապահովումը, որն ունի բացարձակ բնույթ: Մասնավորապես, Սայիդն ընդդեմ Նիդեռլանդների գործով 2005 թվականի հուլիսի 5-ի վճռի 46-րդ կետի համաձայն՝ *պետությունները, հաշվի առնելով միջազգային իրավունքի նորմերը և պայմանագրային պարտավորությունները, իրավունք ունեն վերահսկել օտարերկրացիների մուտքը, բնակությունը և արտաքսումը (...): Այնուամենայնիվ, պետության կողմից արտաքսումը կարող է առաջացնել խնդիրներ Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի 3-րդ հոդվածի՝ խոշտանգումների արգելքի լույսի ներքո և պատասխանատվություն տվյալ պետության համար, եթե առկա են լուրջ հիմքեր, որ արտաքսվելու դեպքում անձը կարող է ենթարկվել 3-րդ հոդվածին հակասող վերաբերմունքի*¹¹⁰⁸:

Անհրաժեշտ է ընդգծել, որ եթե Կոնվենցիան նախատեսում է որոշ բացառություններ չվերադարձելիության սկզբունքից, ապա Խոշտանգումների և այլ դաժան, անմարդկային կամ նվաստացնող վերաբերմունքի ու պատժի դեմ 1984 թվականի կոնվենցիայի 3-րդ հոդվածի 1-ին մասն ամրագրում է, որ «Ոչ մի մասնակից պետություն չպետք է որևէ անձի արտաքսի, վերադարձնի կամ հանձնի մեկ այլ պետության, եթե լուրջ հիմքեր կան ենթադրելու, որ նրան կարող է սպառնալ խոշտանգումների ենթարկվելու վտանգ:»¹¹⁰⁹:

Քաղաքացիական, ընտանեկան և քրեական գործերով իրավական օգնության և իրավական հարաբերությունների մասին 2002 թվականի կոնվենցիայի 89-րդ հոդվածի 1-ին մասի գ) կետով նախատեսված է, որ «Հանձնում չի կատարվում, եթե ծանրակշիռ հիմքեր կան ենթադրելու, որ հանձնման վերաբերյալ հարցումը կապված է ռասայի, սեռի, դավանանքի,

¹¹⁰⁷Այսուհետ՝ Եվրոպական դատարան:

¹¹⁰⁸Տե՛ս 2005 թվականի հուլիսի 5-ի Սայիդն ընդդեմ Նիդեռլանդների գործով Եվրոպական դատարանի (գանգատ թիվ 2345/02) վճռի 46-րդ կետը, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-69614>,

Տե՛ս 2014թ. նոյեմբերի 18-ի Մ.Ա.-ն ընդդեմ Շվեյցարիայի գործով Եվրոպական դատարանի վճռի (գանգատ թիվ 52589/13) 52-րդ կետը, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-148078>:

¹¹⁰⁹Տե՛ս 1984 թվականի դեկտեմբերի 10-ի ՄԱԿ-ի Խոշտանգումների և այլ դաժան, անմարդկային կամ նվաստացնող վերաբերմունքի ու պատժի դեմ կոնվենցիայի 3-րդ հոդվածի 1-ին մասը, <http://www.ohchr.org/documents/professionalinterest/cat.pdf>:

էթնիկական պարկանելության կամ քաղաքական հայացքների համար անձին հետապնդելու հետ:»¹¹⁰:

Գործնականում այս խնդրի լուծման համար անհրաժեշտ իրավական հիմքերի բացակայությունը տվյալ անձանց, իրավական պաշտպանվածության առումով, թողնում է անապահով վիճակում: Միջազգային իրավաբանությունը նման պարագայում սահմանում է լրացուցիչ պաշտպանության տրամադրման հնարավորություն: Օրինակ՝ Վրաստանում, *բացի փախստականի կարգավիճակից, տրամադրվում է նաև մարդասիրական կարգավիճակ*, որը ժամանակավորապես տրվում է այն անձանց, ովքեր չեն համապատասխանում փախստականի կարգավիճակի համար սահմանված չափանիշներին, սակայն ստիպված լքել են իրենց երկիրը բռնության, արտաքին ագրեսիայի, բռնազավթման, ներքին հակամարտությունների, մարդու իրավունքների և հասարակական կարգի զանգվածային խախտումների հետևանքով, ինչպես նաև այն անձանց, որոնք հարևան երկրներից են եկել և ապաստան են փնտրում բնական աղետներից¹¹¹:

Պաշտպանության նման մեխանիզմ ամրագրված է նաև Պորտուգալիայի օրենսդրությամբ: Մասնավորապես, *սուբսիդիար պաշտպանություն է նախատեսված այն ապաստան հայցողների համար, ում նկատմամբ կիրառելի չեն փախստականի կարգավիճակի համար անհրաժեշտ չափանիշները, սակայն վերջիններս չեն կարող վերադառնալ իրենց քաղաքացիության կամ մշտական բնակության երկիր՝ մարդու իրավունքների զանգվածային խախտումների կամ զգալի վնաս կրելու վրանգի պատճառով*¹¹²: Նշվածը հնարավորություն է տալիս չվերադարձնելու իրավունքից օգտվող անձանց կոնկրետ իրավական կարգավիճակով բնակվել օտար երկրում և ստանալ միջազգային պաշտպանություն իր՝ ոչ արդյունավետ ազգային պաշտպանության փոխարեն:

Խնդրի լուծման առումով պետությունը ձեռնարկել է որոշ քայլեր: ՀՀ ոստիկանության կողմից մշակվել և շրջանառվել է «Օտարերկրացիների և քաղաքացիություն չունեցող անձանց մասին» ՀՀ օրենքի նախագիծը: Այն նախատեսում է կարճատև կացության կարգավիճակի տրամադրում ի թիվս այլոց, նաև բոլոր այն օտարերկրացիները կամ քաղաքացիություն չունեցող անձինք, ովքեր չեն կարող արտաքսվել, վերադարձվել կամ հանձնվել այլ երկիր,

¹¹⁰Տե՛ս 2002 թվականի Քաղաքացիական, ընտանեկան եվ քրեական գործերով իրավական օգնության և իրավական հարաբերությունների մասին կոնվենցիայի 89-րդ հոդվածի 1-ին մասի գ) կետը, <http://www.parliament.am/library/APH/195.pdf>:

¹¹¹Տե՛ս «Փախստականի և մարդասիրական կարգավիճակի մասին» Վրաստանի օրենքի 4-րդ հոդվածը, <http://mra.gov.ge/res/docs/2014022416564743748.pdf>, հասանելի է 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

¹¹²Տե՛ս «Փախստականների / Ապաստանի մասին» Պորտուգալիայի 27/2008 օրենքի 7-րդ հոդվածը, <http://www.refworld.org/docid/48e5c13c8.html>, հասանելի է 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

որտեղ հիմնավոր պատճառներով վտանգ կա, որ նրանք կենթարկվեն դաժան և անմարդկային կամ ստորացուցիչ վերաբերմունքի կամ պատժի, ներառյալ՝ խոշտանգումների կատանան կարճաժամկետ կացության կարգավիճակ: Այդուամենայնիվ, նման կարգավորում 2020 թվականի ընթացքում չի ընդունվել:

Ինչպես նշվել էր Մարդու իրավունքների պաշտպանի 2019 թվականի տարեկան հաղորդմամբ՝ նախագծի վերաբերյալ Պաշտպանի աշխատակազմը ներկայացրել է առաջարկություններ, որոնք հիմնականում վերաբերում են քուլոք դեպքերում վերը նշված խումբ անձանց կացության կարգավիճակ տրամադրելուն, օտարերկրացիների կամ քաղաքացիություն չունեցող անձանց կողմից կարգավիճակի ճանաչման վերաբերյալ դիմում ներկայացնելու ընթացակարգին և այլ հարցերին:

Ուստի, անհրաժեշտ է ամրագրել անձանց նոր իրավական կարգավիճակ, որը հնարավորություն կտա լրացուցիչ պաշտպանություն սահմանել փախստականի կարգավիճակի համար անհրաժեշտ չափանիշներին չբավարարող, սակայն չվերադարձնելու սկզբունքի պաշտպանությունից օգտվող օտարերկրյա քաղաքացիների և քաղաքացիություն չունեցող անձանց համար: Սա կապահովի վերաբերելի իրավական կարգավորումների համապատասխանությունը միջազգային չափանիշներին՝ կանխելով մարդու իրավունքների և պետության ստանձնած միջազգային պարտավորությունների հնարավոր խախտման դեպքերը:

4.2 Մահապատժի ենթարկվելու վտանգի առկայության պարագայում անձի արտաքսման կամ հանձման օրենսդրական արգելքի բացակայությունը

Օրենքի 9-րդ հոդված 1-ին մասով սահմանվում է չվերադարձելիության սկզբունքը, ըստ որի արգելվում է փախստականին որևէ կերպ վերադարձնել այն տարածքների սահմանները, որտեղ նրա կյանքին կամ ազատությանը կարող է վտանգ սպառնալ ռասայական, կրոնական, ազգային, սոցիալական որոշակի խմբի պատկանելության, քաղաքական հայացքների կամ համադարձ բռնության, արտաքին հարձակման, ներքին հակամարտությունների, մարդու իրավունքների զանգվածային խախտումների կամ հասարակական կարգը խախտող այլ լուրջ իրադարձությունների հիմքով: Նույն հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ «Օտարերկրյա քաղաքացին կամ քաղաքացիություն չունեցող անձը չի կարող արտաքսվել, վերադարձվել կամ հանձնվել այլ երկիր, որտեղ հիմնավոր պատճառներով վտանգ կա, որ նա կենթարկվի դաժան և անմարդկային կամ ստորացուցիչ վերաբերմունքի կամ պատժի, ներառյալ՝ խոշտանգումների:»:

Նշվածի հետ կապված անընդունելի է մեջբերված պատճառների թվում կյանքի իրավունքին առնչվող բացառության բացակայությունը: Մասնավորապես, 2015 թվականի

փոփոխություններով ՀՀ Սահմանադրության 55-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ «Ոչ ոք չի կարող արտաքսվել կամ հանձնվել օտարերկրյա պետությանը, եթե իրական սպառնալիք կա, որ փվյալ անձը կարող է այդ երկրում ենթարկվել **մահապատժի**, խոշտանգման, անմարդկային կամ նվաստացնող վերաբերմունքի կամ պատժի»։ Նման մոտեցումը համահունչ է Եվրոպական միության հիմնական իրավունքների խարտիայի 19-րդ 2-րդ մասի հոդվածի կարգավորումներին¹¹³։

Ուստի, անհրաժեշտ է Օրենքի՝ չվերադարձելիության սկզբունքն ամրագրող համապատասխան հոդվածում ներառել նաև մահապատժի ենթարկվելու վրանգի առկայության պարագայում անձի արտաքսման կամ հանձման արգելքը։

4.3 Միասնական ապաստանի հայց ներկայացրած անձի փախստականի կարգավիճակը չեղյալ հայտարարելու և դադարելու դեպքում նրա ընդանիքի անդամների կամ ինամարկյալների կարգավիճակ դադարումը

Օրենքի 7-րդ հոդված 5-րդ մասի համաձայն՝ «Փախստականի կարգավիճակ ստացած անձի ընդանիքի անդամների՝ սույն հոդվածի 1-ին, 2-րդ կամ 3-րդ մասերի համաձայն ստացած **փախստականի կարգավիճակը չեղյալ է հայտարարվում**, եթե ընդանիքի անունից միասնական ապաստանի հայց ներկայացրած անձի փախստականի կարգավիճակը, սույն օրենքի 53-րդ հոդվածի համաձայն, չեղյալ է հայտարարվել։ Այդ անձի ընդանիքի անդամները չեն զրկվում դրանից անմիջապես հետո ապաստանի հայց ներկայացնելու հնարավորությունից՝ հիմնվելով իրենց անձնական պարճառների վրա»։

Նույն հոդվածի 6-րդ մասը սահմանում է, որ «Փախստականի կարգավիճակ ստացած անձի ընդանիքի անդամների՝ սույն հոդվածի 1-ին, 2-րդ կամ 3-րդ մասերի համաձայն ստացած **փախստականի կարգավիճակը դադարում է**, եթե ընդանիքի անունից միասնական ապաստանի հայց ներկայացրած անձի փախստականի կարգավիճակը, սույն օրենքի 53-րդ հոդվածի համաձայն, դադարում է, բացառությամբ սույն օրենքի 10-րդ հոդվածի 2-րդ մասով նախատեսված դեպքի։ Այդ անձի ընդանիքի անդամները չեն զրկվում դրանից անմիջապես հետո ապաստանի հայց ներկայացնելու հնարավորությունից՝ հիմնվելով իրենց անձնական պարճառների վրա»։

Վերը վկայակոչված կարգավորումները որոշակի առումով շեղվում է ապաստանի որոշման ընթացակարգի միջազգային չափանիշներից։ Մասնավորապես, չի ապահովվում

¹¹³Տե՛ս Եվրոպական միության հիմնական իրավունքների խարտիայի 19-րդ հոդվածի 2-րդ մասը, http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf։

անհատական մոտեցում, քանի որ չի ուսումնասիրվում փախստականի կարգավիճակ ստացած անձի ընտանիքի անդամների կարգավիճակի դադարեցման կամ չեղյալ հայտարարելու հիմքերը, ինչը կարող է հանգեցնել նրանց իրավունքների ոչ պատշաճ իրացման:

Հարկ է նկատել նաև, որ Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրված բողոքների վերլուծությունը վկայում է, որ ընտանիքի անունից միասնական ապաստանի հայց ներկայացրած անձի փախստականի կարգավիճակը չեղյալ հայտարարելու կամ դադարելու դեպքում ընտանիքի մյուս անդամների փախստականի կարգավիճակը չեղյալ հայտարարելը կամ դադարեցնելը գործնականում առաջացնում անտեղի բարդություններ:

Այսպես, Օրենքի 7-րդ հոդվածի ինչպես 5-րդ, այնպես էլ 6-րդ մասը նախատեսում է միասնական ապաստանի հայց ներկայացրած անձի ընտանիքի անդամներին փախստականի կարգավիճակը չեղյալ հայտարարելուց կամ դադարեցնելուց անմիջապես հետո **ապաստանի նոր հայց ներկայացնելու հնարավորություն**՝ հիմնվելով իրենց անձնական պատճառների վրա: Նշված դեպքում անձը ունենում է ապաստանի նոր հայց ներկայացնելու, ինչպես նաև Միգրացիոն ծառայության կողմից դրա լրիվ, օբյեկտիվ և բազմակողմանի քննարկման իրավունք: Սա առաջացնում է կրկնակի աշխատանք պետական մարմնի և անտեղի բարդեցված գործընթաց ապաստան հայցողի համար:

Ուստի, ինչպես պետական լիազոր մարմնի ռեսուրսների խնայողության, այնպես էլ ապաստան հայցողի իրավունքների ապահովման արդյունավետ միջոցներ ստեղծելու տեսանկյունից առավել նպատակահարմար է ընտանիքի յուրաքանչյուր անդամի փախստականի կարգավիճակը չեղյալ հայտարարելու կամ դադարեցնելու վերաբերյալ հարցերը քննարկել անհատական սկզբունքով: Նման պարագայում կապահովվի ինչպես ապաստան հայցող անձի նկատմամբ անհատական մոտեցում, այնպես էլ վարույթի շրջանակներում նրա համապատասխան իրավունքների ապահովումը:

Հիմք ընդունելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է Օրենքով սահմանել այնպիսի կարգավորում, ըստ որի՝ միասնական ապաստանի հայց ներկայացրած անձի փախստականի կարգավիճակը չեղյալ հայտարարելու և դադարելու դեպքում նրա ընտանիքի անդամների կամ խնամարկյալների կարգավիճակը կդադարի միայն դրա համար սահմանված անհատական վարույթով քննություն անցկացնելու և կարգավիճակը չեղյալ հայտարարելու ու դադարելու համար բավարար հիմքերի առկայության դեպքում:

4.4 Ապաստանի հայցեր ընդունող պետական մարմիններում հարցազրույցի ընթացքում անվճար թարգմանության բացակայություն

Օրենքի՝ հարցազրույցի անցկացմանն առնչվող 51-րդ հոդվածի 5-րդ մասով սահմանվում է, որ «*Եթե ապաստան հայցողը չունի հայերենի բավարար իմացություն, ապա միգրացիայի հարցերով լիազոր մարմինը նրան տրամադրում է անվճար թարգմանիչ (...):*»: Հետևաբար, Միգրացիոն ծառայությունը օրենքով սահմանված դեպքերում պարտավոր է հարցազրույցի ընթացքում ապահովել անվճար թարգմանություն: Հատկանշական է նաև, որ Օրենքի 46-րդ հոդվածի 4-րդ մասի համաձայն՝ Միգրացիոն ծառայությունից զատ հարցազրույց ապաստան հայցողի հետ անցկացնելու լիազորություն ունեն նաև **Սահմանապահ զորքերը, Ոստիկանությունը և ազատագրկման վայրի վարչակազմը**: Դրա հետ միասին ապաստանի հայց ընդունող նշված մարմինների լիազորությունները սահմանող կարգավորումներում բացակայում են թարգմանչական ծառայությունների մատուցման պարտավորությունների մասին դրույթները:

Ստացվում է, որ ապաստանի հայց ընդունող մարմինները պարտավոր են տրամադրել անհրաժեշտ տեղեկություն և վարել հարցազրույցներ Հայաստանի Հանրապետությունում ապաստանի հայց ներկայացնել ցանկացող անձանց հետ, այնուամենայնիվ, նման դեպքերում անձի՝ անվճար թարգմանչի ծառայություններից օգտվելու հնարավորությունն օրենսդրական ամրագրում չի ստացել:

Հարկ է նկատել, որ այս խնդիրն արձանագրվել էր նաև Մարդու իրավունքների պաշտպանի 2019 թվականի տարեկան հաղորդմամբ:

Ուստի, անհրաժեշտ է Օրենքում լրացում կատարելու միջոցով ապաստանի հայցեր ընդունող բոլոր պետական մարմինների համար նախատեսել հարցազրույցի ընթացքում անվճար թարգմանչական ծառայություններ տրամադրելու պարտավորություն:

4.5 Ապաստան հայցող անձանց՝ առանց աշխատանքի թույլտվության աշխատելու իրավունք ունեցող անձանց ցանկում բացակայություն

Օրենքը, կոնվենցիոն չափանիշներից դրականորեն շեղվելով, վարձատրվող աշխատանքի իրավունքով օժտում է և՛ ապաստան հայցողներին, և՛ արդեն իսկ փախստականի կարգավիճակ ստացած անձանց՝ հավասարեցնելով նրանց ՀՀ քաղաքացիների հետ: Մասնավորապես, 21-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ «**Ապաստան հայցողներն ու Հայաստանի Հանրապետությունում ապաստան ստացած փախստականներն իրավունք ունեն Հայաստանի Հանրապետության տարածքում աշխատանք փնտրելու և աշխատելու նույն պայմաններով, ինչ Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիները, եթե օրենքով այլ բան նախատեսված չէ:**»:

Միևնույն ժամանակ «Օտարերկրացիների մասին» ՀՀ օրենքի 23-րդ հոդվածի 1-ին մասի ժա) կետը, ամրագրելով աշխատանքի թույլտվության բացառությունները, կարգավորման շրջանակից դուրս է թողել ապաստան հայցող անձանց. «Առանց աշխատանքի թույլտվության Հայաստանի Հանրապետությունում կարող են աշխատել փախստականի կարգավիճակ ունեցող, Հայաստանի Հանրապետությունում քաղաքական ապաստան ստացած օտարերկրյա քաղաքացիներն ու քաղաքացիություն չունեցող անձինք՝ կացության ժամկետը չգերազանցող ժամանակահատվածով:»:

Նշվածը կարող է անհարկի շփոթություն առաջացնել և գործնականում սահմանափակել ապաստան հայցող անձանց կողմից իրենց աշխատանքի իրավունքի իրացման հնարավորությունը: Հետևաբար, անհրաժեշտ է օրենսդրական դաշտի միանման կարգավորումների համապատասխանեցնելու միջոցով, սահմանել Հայաստանի Հանրապետությունում ապաստան հայցող անձանց աշխատանքի թույլտվություն:

Անհրաժեշտ է ընդգծել նաև, որ ապաստանի ընթացակարգը վերջնական որոշման կայացումը տևում է մի քանի տարի, իսկ այդ ընթացքում ապաստան հայցող անձինք շարունակում են բնակվել Հայաստանում: Թեև, նրանք ստանում են որոշակի աջակցություն պետությունից, այդուամենայնիվ, հաճախ դա չի բավարարում և նրանք ցանկանում են աշխատել: Նրանց աշխատանքի ապահովումը կարևոր է նաև ինտեգրման տեսանկյունից:

Հարկ է նկատել, որ 2019 թվականին «Օտարերկրացիների մասին» ՀՀ օրենքի քննարկվող հոդվածում կատարվել է լրացում: Այն նախատեսում է, որ առանց աշխատանքի թույլտվության Հայաստանի կարող են աշխատել նաև օտարերկրացի դատապարտյալները կամ կալանավորված անձինք, ինչպես նաև պրոբացիայի շահառու հանդիսացող օտարերկրացիները: Սա ներառում է նաև ապաստան հայցող անձանց: Թեև Մարդու իրավունքների պաշտպանը ներկայացրել էր նկատառում ազատության մեջ գտնվող ապաստան հայցող անձանց ևս նման արտոնություն շնորհելու համար, այդուամենայնիվ, դա չէր ընդունվել պատճառաբանելով, որ նախագծի նպատակն է ազատությունից զրկված անձանց միջև հավասարության ապահովը խրախուսանքի միջոցների կիրառման համատեքստում: Հետևաբար, խնդիրն ամբողջական լուծում չի ստացել:

Իբրև լուծում՝ առաջարկվում է «Օտարերկրացիների մասին» ՀՀ օրենքում լրացում կատարելու միջոցով՝ առանց աշխատանքի թույլտվության աշխատելու իրավունք ունեցող անձանց ցանկում ավելացնել նաև ապաստան հայցող անձանց:

4.6 Կացարանում բնակվելու իրավունք ստացած ապաստան հայցող անձանց ուղեգիրն ուժը կորցրած ճանաչելու լիազորությունը նախատեսված չէ օրենքով

Ապաստան հայցող անձանց ժամանակավոր կացարանի տրամադրումը բխում է միջազգային չափանիշներից և պետության պարտականություններից: Սա պայմանավորված է նրանով, որ կանխատեսելիորեն միջազգային պաշտպանություն հայցած անձինք առավելապես չունեն բնակության որևէ վայր:

Այդ նպատակով Օրենքի 14-րդ հոդվածի 1-ին մասով սահմանվում է, որ «*Կացարանի կարիք ունեցող ապաստան հայցողները մինչև նրանց ապաստանի հայցի վերաբերյալ վերջնական որոշում կայացվելը տեղավորվում են ապաստան հայցողների ժամանակավոր տեղավորման կենտրոնում, որն այդ նպատակով ստեղծված հատուկ հաստատություն է: (...)*»:

«Ապաստան հայցողներին ժամանակավոր տեղավորման կենտրոնում տեղավորելու և կենսաապահովման պայմաններ տրամադրելու կարգը հաստատելու մասին» ՀՀ կառավարության որոշմամբ կարգավորվում են կացարանում ապաստան հայցող անձանց բնակեցման հարցերը:

Ժամանակավոր տեղավորման կենտրոնում բնակության ներքին կանոնները սահմանվում են «Ապաստան հայցողների ժամանակավոր տեղավորման կենտրոնում բնակության ներքին կարգապահական կանոնները հաստատելու մասին» 2016 թվականի օգոստոսի 10-ի ՀՀ տարածքային կառավարման և զարգացման նախարարի հրամանով: Դրա վերաբերյալ Մարդու իրավունքների պաշտպանը ներկայացրել է հիմնարար նկատառումներ նաև 2019 թվականի տարեկան հաղորդմամբ, որոնք լուծում չեն ստացել: Ուստի, դրանց վերաբերյալ վերլուծությունը ներկայացվում է ստորև:

Այսպես, քննարկվող հրամանի հավելված հանդիսացող՝ Ապաստան հայցողների ժամանակավոր տեղավորման կենտրոնում բնակության ներքին կարգապահական կանոնների 44-րդ կետը նախատեսում է. «***Բնակության ներքին կարգապահական կանոնները 2 և ավելի անգամ խախտելու դեպքում՝ բնակչին տրված «Ժամանակավոր տեղավորման Կենտրոնում տեղավորման» ուղեգիրը, Կենտրոնի տնօրենի առաջարկության հիման վրա, կարող է ուժը կորցրած ճանաչվել Հայաստանի Հանրապետության տարածքային կառավարման և զարգացման նախարարության միգրացիոն ծառայության կողմից:***»:

Միգրացիոն ծառայության տրամադրած տվյալների համաձայն՝ 2020 թվականի ընթացքում «Հատուկ կացարան» ՊՈԱԿ-ում¹¹⁴ բնակվող 13 ապաստան հայցողի ուղեգրեր անվավեր են ճանաչվել՝ կացարանից անհարգի բացակայելու հիմքով: Բնակության ներքին կարգապահական կանոնները խախտելու համար գրավոր նախազգուշացվել է 6 ապաստան հայցող:

¹¹⁴ Այսուհետ սույն բաժնում՝ Հատուկ կացարան:

Հատկանշական է, որ 2019 թվականի ընթացքում անվավեր էր ճանաչվել Հատուկ կացարանում բնակվող 27 ապաստան հայցողի ուղեգրիր, որից 25-ի դեպքում հիմքը եղել է 7 և ավելի օր բացակայությունը կացարանից: Թեև անվավեր ճանաչված ուղեգրերի քանակը նախորդ տարվա համեմատ նվազել է, այդուամենայնիվ, խնդիրն օրենսդրական բնույթի է:

«Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի 53-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ **«Վարչական ակտն արտաքին ներգործություն ունեցող այն որոշումը, կարգադրությունը, հրամանը կամ այլ անհատական իրավական ակտն է, որը վարչական մարմինն ընդունել է հանրային իրավունքի բնագավառում կոնկրետ գործի կարգավորման նպատակով, և ուղղված է անձանց համար իրավունքներ և պարտականություններ սահմանելուն, փոփոխելուն, վերացնելուն կամ ճանաչելուն:»**: Քանի որ

«Ժամանակավոր տեղավորման Կենտրոնում տեղավորման» ուղեգիրն ուժը կորցրած ճանաչելու մասին որոշումը ընդունվում է վարչական մարմնի՝ Միգրացիոն ծառայության կողմից հանրային իրավունքի բնագավառում, ունի արտաքին ներգործություն և ուղղված է ապաստան հայցողի իրավունքները վերացնելուն:

Հետևաբար, անժխտելի է, որ այդ որոշումը վարչական ակտ է: Ուստի, հարցն անհրաժեշտ է քննարկել վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի շրջանակներում:

Այսպես, «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի 66-րդ հոդված 3-րդ մասով ամրագրված են բարենպաստ վարչական ակտի ուժը կորցնելու համար սահմանված հիմքերը: Նույն մասի բ) կետի համաձայն՝ **բարենպաստ վարչական ակտը կարող է ուժը կորցրած ճանաչվել, եթե դա թույլատրվում է օրենքով կամ պայմանավորված է իրավաչափ վարչական ակտում այդպիսի վերապահմամբ: Նշվածից ակնհայտ է դառնում, որ եթե վերապահում նախատեսված չէ, ապա նման սահմանափակում ամրագրող նորմը, որով բարենպաստ վարչական ակտը ուժը կորցրած կճանաչվի, անհրաժեշտ է սահմանել օրենքով:**

Վերը նշվածի հաշվառմամբ, անհրաժեշտ է Միգրացիոն ծառայության՝ ժամանակավոր տեղավորման կենտրոնում բնակվելու իրավունք ստացած ապաստան հայցող անձանց ուղեգիրն ուժը կորցրած ճանաչելու լիազորությունը նախատեսել օրենքով և ուժը կորցրած ճանաչել Ապաստան հայցողների ժամանակավոր տեղավորման կենտրոնում բնակության ներքին կարգապահական կանոնների 44-րդ կետը:

4.7 Ապաստան հայցողի լաված լինելու իրավունքի բացակայությունը «Ժամանակավոր տեղավորման Կենտրոնում տեղավորման» ուղեգիրն ուժը կորցրած ճանաչելու վարույթի ընթացքում

Վերը ներկայացված վերլուծությամբ հիմնավորվեց, որ «Ժամանակավոր տեղավորման Կենտրոնում տեղավորման» ուղեգիրն ուժը կորցրած ճանաչելու մասին որոշումը վարչական ակտ է: Դրանից հետևում է նաև, որ այդ վարչական ակտի ընդունման գործընթացը պետք է քննարկվի վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի շրջանակներում:

«Ապաստան հայցողներին ժամանակավոր տեղավորման կենտրոնում տեղավորելու և կենսաապահովման պայմաններ տրամադրելու կարգը հաստատելու մասին» ՀՀ կառավարության 2009 թվականի նոյեմբերի 9-ի թիվ N 1440-Ն որոշման 12.1-րդ կետի համաձայն՝ *Կենտրոնում բնակության ներքին կարգապահական կանոնները խախտած ապաստան հայցողը կենտրոնի տնօրենի կողմից **գրավոր նախազգուշացվում է խախտման հետևանքների վերաբերյալ: Բնակության ներքին կարգապահական կանոնների երկու և ավելի անգամ խախտման դեպքում՝ ապաստան հայցողին տրված ուղեգիրը, կենտրոնի տնօրենի առաջարկության հիման վրա, ուժը կորցրած է ճանաչվում լիազոր մարմնի կողմից:***

Քննարկվող հրամանի հավելվածի 43-րդ կետի համաձայն՝ (...) *բնակության ներքին կարգապահական կանոնները խախտած բնակիչը Կենտրոնի տնօրենի կողմից **բանավոր/գրավոր նախազգուշացվում է խախտման հետևանքների վերաբերյալ:*** Հետևաբար, տնօրենի 2 և ավելի *բանավոր/գրավոր նախազգուշացում* կարող է հանգեցնել ուղեգրից զրկման:

Հարկ է նախ նկատել, որ առկա է ակնհայտ հակասություն նշված կարգավորումների միջև: Դրանցից առաջինը նախատեսում է, որ նախազգուշացումը կարող է ընդունվել բացառապես գրավոր, իսկ երկրորդը՝ նաև բանավոր:

Ավելին, «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի 38-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ *վարչական մարմինը վարչական վարույթի ընթացքում պարտավոր է վարույթի մասնակիցներին և նրանց ներկայացուցիչներին հնարավորություն տալ արտահայտվելու վարչական վարույթում քննարկվող փաստական հանգամանքների վերաբերյալ: Այնուամենայնիվ, հրամանի 42-րդ կետով նախատեսվում է, որ **տնօրենի պահանջով ներկայանալ և տալ բանավոր/գրավոր բացատրություն՝ բնակության ներքին կարգապահական կանոնների խախտման վերաբերյալ:*** Ստացվում է, որ ըստ նշված կարգավորման, անձը հնարավորություն կարող է ունենալ տալ բացատրություն **բացառապես տնօրենի պահանջի առկայության դեպքում:**

Ուստի, անհրաժեշտ է վերացնել բնակչի՝ բացատրություն տալու համար տնօրենի պահանջի պարտադիր առկայության պայմանը և նախատեսել գրավոր եղանակով վարչական ակտի ընդունելու՝ նախազգուշացնելու պարտադիրություն, ինչպես նաև դրա ընդունման դեպքում անձի լաված լինելու իրավունքը:

4.8 Ապաստան հայցողի բողոքարկելու իրավունքի բացակայությունը «Ժամանակավոր տեղավորման կենտրոնում տեղավորման» ուղեգիրն ուժը կորցրած ճանաչելու վարույթի ընթացքում

Արդեն հիմնավորվել է, որ «Ժամանակավոր տեղավորման կենտրոնում տեղավորման» ուղեգիրն ուժը կորցրած ճանաչելու գործընթացը պետք է քննարկվի վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի շրջանակներում:

«Ապաստան հայցողներին ժամանակավոր տեղավորման կենտրոնում տեղավորելու և կենսաապահովման պայմաններ տրամադրելու կարգը հաստատելու մասին» ՀՀ կառավարության 2009 թվականի նոյեմբերի 9-ի թիվ N 1440-Ն որոշման 12.2-րդ կետի համաձայն՝ *ապաստան հայցողին տրված ուղեգիրն ուժը կորցրած ճանաչվելու մասին ապաստան հայցողը գրավոր ծանուցվում է 3 աշխատանքային օրվա ընթացքում: Ուղեգիրն ուժը կորցրած ճանաչվելու մասին տեղեկանալու օրվանից սկսած եռօրյա ժամկետում ապաստան հայցողն ազատում է զբաղեցրած սենյակը:*

Այդուամենայնիվ, որոշումը չի նախատեսում կարգավորում այն մասին, որ անձն ունի վարչական ակտը վարչական կամ դատական կարգով բողոքարկելու իրավունք: «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի 69-րդ հոդվածի համաձայն՝ *անձինք իրենց իրավունքները պաշտպանելու նպատակով իրավունք ունեն բողոքարկելու վարչական ակտերը, այդ թվում՝ զուգորդվող վարչական ակտերի միջամտող դրույթները, ինչպես նաև վարչական մարմնի գործողությունը կամ անգործությունը (այսուհետ՝ ակտ):* Նույն օրենքի 70-րդ հոդվածի 1-ին մասով նախատեսվում է, որ *ակտը կարող է բողոքարկվել վարչական կամ դատական կարգով:*

Վերը վկայակոչված կարգավորումների համադրված մեկնաբանմամբ ստացվում է, որ եթե անձը որոշի բողոքարկել ուղեգիրն ուժը կորցրած ճանաչելու մասին վարչական ակտը, նա ամեն դեպքում ստիպված է լինելու ազատել կացարանում իրեն հատկացված սենյակը: Ապաստան հայցող անձանց կացարանի իրավունքի ապահովման պետության պոզիտիվ պարտավորության տեսանկյունից սա հիմնարար խնդիր է: Ընդունելով այն հնարավոր փաստարկը, որ կարող են լինել ուղեգիրն ուժը կորցրած ճանաչելու անհրաժեշտություն պահանջող դեպքեր, այդուհանդերձ, յուրաքանչյուր պարագայում պետք է գերակայի մարդու իրավունքը, ինչը, ի թիվս այլնի, ենթադրում է բավարար ընթացակարգային բավարար երաշխիքների ապահովում:

Հարկ է հատուկ ընդգծել, որ այս դեպքում նշված անձինք չեն համարվի «Ժամանակավոր տեղավորման կենտրոնում տեղավորման անհնարինության դեպքում՝ կենսաապահովման հիմնական կարիքները հոգալու հնարավորություն չունեցող ապաստան հայցողներին

դրամական օգնություն տրամադրելու կարգը սահմանելու մասին» ՀՀ կառավարության 2016 թվականի սեպտեմբերի 15-ի թիվ N 951-Ն որոշման շահառու և չեն ստանա դրանով նախատեսված դրամական օգնությունը:

Սա էլ ավելի է խնդրահարույց դարձնում քննարկվող իրավիճակը: Ստացվում է, որ ապաստան հայցող անձը կարող զրկվել ոչ միայն Հատուկ կացարանում բնակվելու իրավունքից, այլ նաև՝ առհասարակ կացարանից:

Ավելին, բացակայում է նաև բողոքարկման բավարարման դեպքում անձի ուղեգիրը վերականգնելու պարտադիրությունը: Թեև խնդիրը կարող է ստանալ գործնական լուծում, այն է՝ պահանջն ամրագրվի դատական ակտով, այդուամենայնիվ, նման կարգավորում անհրաժեշտ է սահմանել նաև քննարկվող իրավական ակտով:

Հետևաբար, անհրաժեշտ է նախատեսել «Ժամանակավոր տեղավորման կենտրոնում տեղավորման» ուղեգիրն ուժը կորցրած ճանաչելու դեպքում անձի բողոքարկման իրավունքը, ինչպես նաև բողոքարկման բավարարման պարագայում ուղեգրի վերականգնման և Հատուկ կացարանում վերատեղավորման՝ իրավասու պետական մարմնի պարտականություններ:

4.9 «Ժամանակավոր տեղավորման կենտրոնում տեղավորման» ուղեգիրն ուժը կորցրած ճանաչելու արդյունքում սենյակն ազատելու համար նախատեսված ժամկետի խնդիր

«Ապաստան հայցողներին ժամանակավոր տեղավորման կենտրոնում տեղավորելու և կենսաապահովման պայմաններ տրամադրելու կարգը հաստատելու մասին» ՀՀ կառավարության 2009 թվականի նոյեմբերի 9-ի թիվ N 1440-Ն որոշման 12.2-րդ կետի համաձայն՝ *ապաստան հայցողին տրված ուղեգիրն ուժը կորցրած ճանաչվելու մասին ապաստան հայցողը գրավոր ծանուցվում է 3 աշխատանքային օրվա ընթացքում: **Ուղեգիրն ուժը կորցրած ճանաչվելու մասին տեղեկանալու օրվանից սկսած եռօրյա ժամկետում ապաստան հայցողն ազատում է զբաղեցրած սենյակը:***

Ապաստան հայցողի զբաղեցրած սենյակն ազատելու համար նախատեսված ժամկետի (3 օր) քննարկման համատեքստում, անհրաժեշտ է վկայակոչել «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի 71-րդ հոդվածով վարչական ակտի բողոքարկման համար նախատեսված ժամկետներին: Այսպես, 1-ին մասի համաձայն՝ *վարչական բողոքը կարող է բերվել **վարչական ակտն ուժի մեջ մտնելու օրվանից 2 ամսվա ընթացքում**, վարչական մարմնի կողմից **գործողություն կատարելու օրվանից մեկ ամսվա ընթացքում**. վարչական մարմնի կողմից անգործություն ցուցաբերելու օրվանից 2 ամսվա ընթացքում. գրավոր **վարչական ակտում դրա բողոքարկման ժամկետը նշված չլինելու դեպքում՝ վարչական ակտի ուժի մեջ մտնելու օրվանից մեկ փարվա ընթացքում:*** Օրենքով նախատեսված նվազագույն բողոքարկման ժամկետը 2 ամիս է, այն էլ՝ եթե վարչական մարմինը վարչական ակտում նշում է դա: Հետևաբար, անձը պետք է հնարավորություն ունենա

շարունակել բնակվել սենյակում նվազագույնը մինչև բողոքարկման համար նախատեսված ժամկետի ավարտը՝ 2 ամիս:

Նույն օրենքի 74-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ վարչական բողոք բերելը կասեցնում է բողոքարկվող վարչական ակտի կատարումը (...): Ստացվում է, որ այն դեպքերում, երբ անձը բողոքարկում է վարչական ակտը, դրա կատարումը պետք է կասեցվի՝ անձը պետք է շարունակի բնակվել կացարանում:

Ուստի, անհրաժեշտ է նախատեսել այնպիսի կարգավորում, որ սենյակն ազատելու ժամկետը կախված լինի բողոքարկման ժամկետից, իսկ բողոքարկման դեպքում՝ դրա վերջնական արդյունքից:

4.10 Հատուկ կացարանի գերբնակեցումը և սանիտարահիգիենիկ պայմանները

Օրենքի՝ ապաստան հայցող անձանց կենսաապահովման պայմանների վերաբերյալ 14-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ կացարանի կարիք ունեցող ապաստան հայցողները մինչև նրանց ապաստանի հայցի վերաբերյալ վերջնական որոշում կայացվելը տեղավորվում են ապաստան հայցողների ժամանակավոր տեղավորման կենտրոնում, որն այդ նպատակով ստեղծված հատուկ հասարակություն է:

Միևնույն ժամանակ, Օրենքի 24-րդ հոդվածի 1-ին մասում սահմանվում է, որ (...) լիազոր մարմին դիմած ապաստան հայցողներին և (...) նրանց ընտանիքի անդամներին լիազոր մարմինը տեղավորում է (...) ժամանակավոր տեղավորման կենտրոնում, որտեղ նրանց տրամադրվում են սնունդ (օրական երեք անգամ), սպիտակեղեն, անձնական հիգիենայի պարագաներ, անհրաժեշտության դեպքում՝ հագուստ և կոշիկ (այսուհետ՝ կենսաապահովման պայմաններ): Տարակերպ ընկալումից խուսափելու նպատակով անհրաժեշտ է նշել, որ Օրենքում կիրառվող «ժամանակավոր տեղավորման կենտրոն» եզրույթը վերաբերում է Հատուկ կացարանին:

Հայաստանի Հանրապետությունում ապաստան հայցողների՝ Կացարանում տեղավորելու և կենսաապահովման պայմաններ տրամադրելու հետ կապված հարաբերությունները կարգավորվում են նաև ՀՀ կառավարության 2009 թվականի նոյեմբերի 19-ի N 1440-Ն որոշմամբ հաստատված կարգով: Նշված կարգի 6-րդ կետով սահմանվում է, որ ժամանակավոր տեղավորման կենտրոնում տեղավորվելու մասին ապաստան հայցողների դիմումի հիման վրա լիազոր մարմնի կողմից նրանց տրվում է ուղեգիր:

Միգրացիոն ծառայության տրամադրած տվյալների համաձայն՝ 2020 թվականի ընթացքում Հատուկ կացարանում բնակեցվել է 39 ապաստան հայցող:

Հատկանշական է, որ 2019 թվականի ընթացքում Հատուկ կացարանում բնակեցվել էր 64 ապաստան հայցող: Անշուշտ, սա կապված է նաև ապաստան հայցողների ընդհանուր թվի նվազմամբ: Այդուամենայնիվ, խնդիրն անհրաժեշտ է քննարկել նաև ապաստանի հայցի վերաբերյալ վերջնական որոշման կայացման երկար ժամկետի և Հատուկ կացարանում ապաստան հայցող անձանց համար նախատեսված տեղերի սահմանափակ քանակի ու դրա գերբնակեցման հարցի համատեքստում:

Այսպես, Միգրացիոն ծառայության տրամադրած պարզաբանման համաձայն՝ 2020 թվականի ընթացքում բնակիչների առավելագույն քանակը եղել է **փեպրվար ամսին՝ 56 բնակիչ, իսկ ամենաքիչը՝ հունիս, հուլիս, օգոստոս ամիսներին՝ անփոփոխ 43 բնակիչ բոլոր 3 ամիսներին:**

Ստացվում է, որ առավելագույնը 50 ապաստան հայցողի համար նախատեսված կացարանում ձմռանը բնակվել է 56 բնակիչ, ինչը չափազանց խնդրահարույց է:

Օրինակ՝ 2019 թվականի ընթացքում Հատուկ կացարանում ապաստան հայցողների նվազագույն քանակը կազմել է 41 բնակիչ (օգոստոս ամսին), **իսկ առավելագույնը՝ 59 բնակիչ (փեպրվար ամսին):**

Անհրաժեշտ է նորից արձանագրել, որ այս խնդրի լուծման ուղղությամբ պետության կողմից ձեռնարկվում են քայլեր: Մասնավորապես, նախատեսվում է կառուցել նոր Հատուկ կացարան:

Այդուամենայնիվ, հաշվի առնելով ապաստան հայցող անձանց թվի աճը, անհրաժեշտ է ձեռնարկել քայլեր հնարավորինս շուտ Հատուկ կացարանի նոր շենք կառուցելու ուղղությամբ:

4.11 Ժամանակավոր տեղավորման կենտրոնում տեղավորման անհնարինության դեպքում տրամադրվող դրամական օգնությանն առնչվող խնդիրներ

Պետությունը Հատուկ կացարանում տեղավորելու, այդ թվում՝ գերբնակեցման հիմքով, անհնարինության դեպքերում կենսաապահովման հիմնական կարիքները հոգալու հնարավորություն չունեցող ապաստան հայցողներին պետք է տրամադրի դրամական օգնություն: ՀՀ կառավարության «Ժամանակավոր տեղավորման կենտրոնում տեղավորման անհնարինության դեպքում՝ կենսաապահովման հիմնական կարիքները հոգալու հնարավորություն չունեցող ապաստան հայցողներին դրամական օգնություն տրամադրելու կարգը սահմանելու մասին» 2016 թվականի սեպտեմբերի 15-ի N 951-Ն որոշման 2-րդ կետով սահմանվում է, որ *Ժամանակավոր տեղավորման կենտրոնում տեղավորման անհնարինության դեպքում՝ կենսաապահովման հիմնական կարիքները հոգալու հնարավորություն չունեցող ապաստան հայցողներին տրամադրվող դրամական օգնության չափը սահմանել՝*

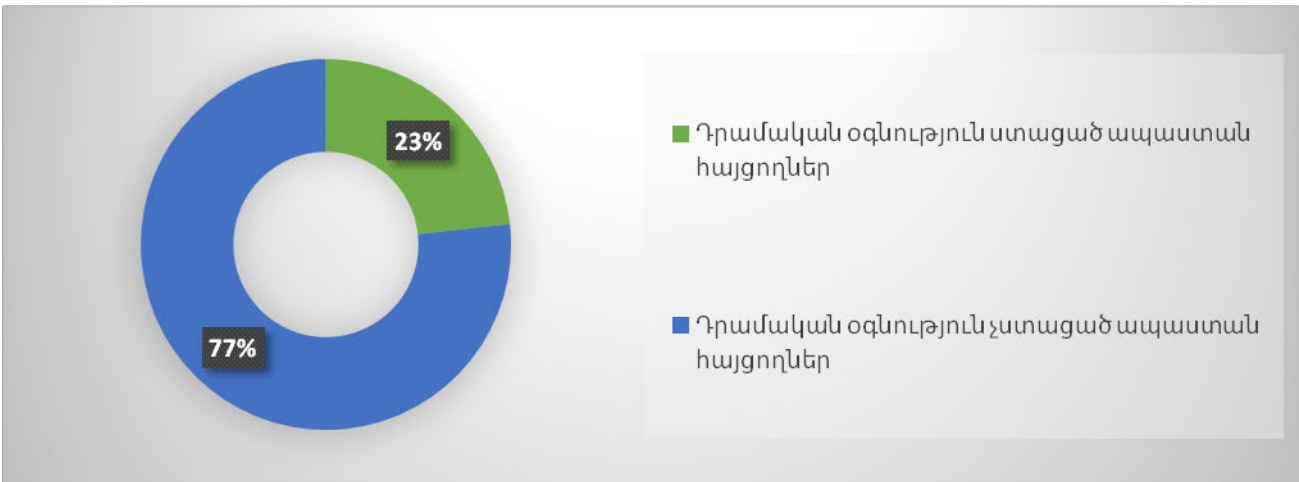
դիմումատուին՝ 20.000 դրամ, իսկ նրա ընտանիքի յուրաքանչյուր անդամին՝ 15.000-ական դրամ:

Ինքնին խնդրի լուծման ուղղությամբ այս քայլը գովելի է, հատկապես հաշվի առնելով վերջին ժամանակաշրջանում ապաստանի հայցերի թվի և, հետևաբար, կացարանի կարիք ունեցող անձանց աճը: Կատարված ուսումնասիրությունները վկայում են, որ գրեթե միշտ կացարանում առկա գերբնակեցում: Այդուամենայնիվ, Պաշտպանին հասցեագրված բողոքների ուսումնասիրությունը վկայում է, որ նշված գումարը հաճախ չի բավականացնում ապաստան հայցող դիմումատուին և նրա ընտանիքի անդամներին հոգալ իրենց նվազագույն կարիքները: Ընդ որում, դրանց մեջ է մտնում նաև բնակարանի վարձը:

Ավելին, դիմումների քննարկումը վկայում է, որ արձանագրվել են դեպքեր, երբ Հատուկ կացարանում տեղավորելու անհնարինության պատճառով կենսաապահովման հիմնական կարիքները հոգալու հնարավորություն չունեցող ապաստան հայցողին չի տրամադրվել դրամական օգնություն՝ նախատեսված ծավալով և ժամանակին:

Միգրացիոն ծառայության տրամադրած պարզաբանման համաձայն՝ 2020 թվականի ընթացքում **96 ապաստան հայցող չի տեղավորվել** «Հատուկ կացարան» ՊՈԱԿ-ում՝ ազատ սենյակների բացակայության պատճառով: Ինքնակամ հրաժարվողներ չեն եղել:

Այդուամենայնիվ, ըստ Միգրացիոն ծառայության տրամադրած տվյալների՝ 2020 թվականի ընթացքում ժամանակավոր տեղավորման կենտրոնում անհնարինության հիմքով չտեղավորված ապաստան հայցողներից **23-ին տրամադրվել է դրամական օգնություն**, քանի որ նրանք չեն ունեցել կենսաապահովման հիմնական կարիքները հոգալու հնարավորություն: Ստացվում է, որ Հատուկ կացարանում ազատ սենյակների բացակայության պատճառով չտեղավորված **73 ապաստան հայցող չի ստացել դրամական օգնություն**:

Հատկանշական է, որ, ի պատասխան այդ առնչությամբ ներկայացված հարցմանը, Միգրացիոն ծառայությունը կրկին՝ ինչպես նախորդ տարի, պարզաբանել է, որ այդ նպատակով ՀՀ պետական բյուջեից Միգրացիոն ծառայությանը տրամադրված ֆինանսական միջոցները սպառված են եղել:

Ի համեմատություն հաշվետու տարվա՝ հատկանշական է, որ 2019 թվականի ընթացքում Հատուկ կացարանում տեղերի բացակայության, անհնարինության պատճառով չի տեղավորվել **38 ապաստան հայցող**: Անհնարինության հիմքով Հատուկ կացարանում չտեղավորված, կենսաապահովման հիմնական կարիքները հոգալու հնարավորություն չունեցող ապաստան հայցողներից **19-ը դրամական օգնություն չեն ստացել**:

Ստացվում է, որ նախորդ տարի դրամական օգնություն են ստացել ապաստան հայցող անձանց ճիշտ կեսն էր: Այս տարի հարաբերակցությունը փոխվել է դեպի բացական: Մասնավորապես, ապաստան հայցող անձանց Հատուկ կացարանում ազատ սենյակների բացակայության պատճառով չտեղավորված ընդամենը 23%-ն են ստացել դրամական օգնություն: Ստացվում է, 77%-ը չեն ստացել կացարան և դրամական օգնություն:

Այս իրավիճակը չափազանց խնդրահարույց է և պահանջում է հրատապ լուծում:

Հատուկ կացարանում չբնակվող անձանց նվազագույն կենսաապահովման պայմանների բավարարման նպատակով անհրաժեշտ է մեծացնել տրամադրվող ֆինանսական աջակցության չափը, իսկ նախատեսված չափով դրամական օգնությունը տրամադրել ժամանակին:

4.12 Կրոնի հիմքով հատուկ սննդի բացակայություն

Անհրաժեշտ է քննարկել նաև կրոնի կամ ազգության հիմքով ապաստան հայցող անձանց հատուկ սնունդ չհատկացնելու հարցը: Մասնավորապես, Հատուկ կացարանում տեղավորելու և կենսաապահովման պայմաններ տրամադրելու կարգի 19-րդ կետի համաձայն՝ *Կացարանում տեղավորված ապաստան հայցողներին կենտրոնի տնօրինության կողմից տրամադրվում են կենսաապահովման պայմաններ՝ սնունդ (օրական երեք անգամ), սպիտակեղեն, անձնական հիգիենայի պարագաներ, անհրաժեշտության դեպքում՝ հագուստ և կոշիկ*: Նույն կարգի 21-րդ կետով սահմանվում է, որ *Կացարանում տեղավորված ապաստան հայցողներին օրական հատկացվող սննդամթերքի չափաքանակները և նրանց անկողնային պարագաներով ապահովումը հաշվարկվում է Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2007 թվականի մայիսի 31-ի «Ծերերի և հաշմանդամների խնամքի և սոցիալական սպասարկման*

նվազագույն չափորոշիչները հաստատելու մասին» N 730-Ն որոշման համապատասխանաբար NN 2 և 4 հավելվածներով սահմանված նվազագույն չափորոշիչներով:

Այս առումով խնդիրն առնչվում է առաջին հերթին սննդին և ապաստան հայցողներին տրամադրվող սննդատեսակներին: Մասնավորապես, առանց հաշվի առնելու Կացարանում բնակվող ապաստան հայցողների կրոնական ու ազգային պատկանելությունը և դրանով պայմանավորված որոշակի սննդատեսակներից օգտվելու անհնարինությունը՝ ապաստան հայցողներին տրամադրվում է նույն տեսակի սնունդ: Այնուամենայնիվ, գործնականում այս խնդիրը փորձ է արվում լուծել՝ քննարկելով սննդատեսակը բոլոր բնակիչների հետ: Չնայած դրան, այս դեպքում նույնպես խնդիրը շարունակվում է մնալ այդպիսին:

Հատուկ հաստատություններում պահվող ապաստան հայցող անձանց տրամադրվող սննդի չափորոշիչներ և առանձնահատկություններ են սահմանվել նաև ՄԱԿ ՓԳՀ-ի «Ապաստան հայցող անձանց ազատությունից զրկմանը և դրա այլընտրանքներին առնչվող չափանիշների և ստանդարտների վերաբերյալ» 2012 թվականի ուղեցույցում: Մասնավորապես, փաստաթղթի 48-րդ կետի (xi) պարբերությունը սահմանում է, որ «Կալանավորվածներին պետք է տրամադրվի **սննդարար արժեք ունեցող՝** տարիքին, առողջական վիճակին և մշակութային/կրոնական առանձնահատկություններին համապատասխան **սնունդ**: Հղի կանանց և կերակրող մայրերի համար պետք է ապահովվի համապատասխան սննդակարգ: **Սննդի պատրաստման և ընդունման տարածքները պետք է համապատասխանեն սանիտարահիգիենիկ տարրական պահանջներին:**»:¹¹⁵

Հետևաբար, անհրաժեշտ է Կացարանում ապաստան հայցողների սննդի տրամադրման հիմքում դնել յուրաքանչյուրի ազգային և կրոնական պատկանելության առանձնահատկությունները, ինչպես նաև ֆիզիկական վիճակը:

4.13 Պետական սահմանի անցման կետերում թարգմանության բացակայություն

Օրենքի 46-րդ հոդվածի 4-րդ մասի ուժով, Սահմանապահ զորքերը, ի թիվս այլ պետական մարմինների, հարցազրույց են անցկացնում ապաստան հայցողի հետ նույն հոդվածի 3-րդ մասով սահմանված՝ պաշտպանություն գտնելու ցանկության, անձի և ընտանիքի բոլոր ուղեկցող անդամների մասին անձնական տվյալների, ինչպես նաև ծագման երկրից դեպի Հայաստանի Հանրապետություն ուղևորության նկարագրության վերաբերյալ անհրաժեշտ տեղեկատվություն ստանալու համար: Ապաստան հայցողների հետ հարցազրույցների

¹¹⁵ Տե՛ս ՄԱԿ ՓԳՀ-ի «Ապաստան հայցող անձանց ազատությունից զրկմանը և դրա այլընտրանքներին առնչվող չափանիշների և ստանդարտների վերաբերյալ» 2012 թվականի ուղեցույցի 48-րդ կետի (xi) պարբերությունը, <https://www.unhcr.org/publications/legal/505b10ee9/unhcr-detention-guidelines.html>:

պատշաճ իրականացումը գործնականում ապահովելու, ինչպես նաև հատուկ կացարաններում բնակվող ապաստան հայցողների իրավունքներն ու պարտականությունները հասկանալի լեզվով իրենց լիարժեք ներկայացնելու նպատակով հնարավորինս անհրաժեշտ է ապահովել թարգմանություն օտար լեզուներով:

Պետական մարմինների կողմից ապաստան հայցող անձանց հետ իրավահարաբերությունների ընթացքում պատշաճ թարգմանություն ապահովելու առնչությամբ Եվրոպական դատարանը Մ.Ս.Ս.-ն ընդդեմ Բելգիայի և Հունաստանի գործով 2011 թվականի հունվարի 21-ի վճռում, արձանագրել է, որ *ապաստանի ընթացակարգի խնդիրներից են նաև տրամադրված տեղեկությունների ոչ հստակ լինելը, պետական մարմինների և ապաստան հայցողի միջև հաղորդակցության ոչ պատշաճ համակարգը, ինչը պայմանավորված է նաև թարգմանիչների պակասով*¹¹⁶:

ՀՀ պետական սահմանի անցման կետերում և մասնավորապես, հատուկ կացարաններում թարգմանության ապահովումը կարևոր է ինչպես ապաստան հայցող անձանց հասկանալի լեզվով տեղեկացված լինելու և այլ իրավունքների պատշաճ ապահովման, այնպես էլ Սահմանապահ զորքերի՝ օրենքով սահմանված լիազորությունների իրականացման տեսանկյունից: Կարևոր է նաև Սահմանապահ զորքերի ծառայողների համար կազմակերպել օտար լեզուների դասընթացներ:

Ուստի, առաջարկվում է ՀՀ պետական սահմանի անցման կետերում հնարավորինս ապահովել օտար լեզուներով թարգմանության հնարավորություն՝ ապաստան հայցող բոլոր անձանց համար հասկանալի լեզվով իրենց իրավունքներն ու պարտականությունները ներկայացնելու, համապատասխան հարցազրույցներ անցկացնելու, ինչպես նաև Սահմանապահ զորքերի ծառայողների՝ հատուկ կացարաններում գտնվող անձանց հետ առավել լիարժեք շփումն իրականացնելու համար:

---

¹¹⁶Տե՛ս 2011թ. հունվարի 21-ի Մ.Ս.Ս.-ն ընդդեմ Բելգիայի և Հունաստանի գործով Եվրոպական դատարանի վճռի (գանգատ թիվ 30696/09) 301-րդ կետը, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-103050>:

ԲԱԺԻՆ 20. ՆՈՐ ԿՈՐՈՆԱՎԻՐՈՒՄԱՅԻՆ (COVID-19) ՀԱՄԱՎԱՐԱԿԻ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐՈՒՄ ԱՐՑԱԽԻ ԵՎ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՆԿԱՏՄԱՄԲ ԱԴԻԲԵՋԱՆԱԿԱՆ ԼԱՅՆԱԾԱՎԱԼ ԶԻՆՎԱԾ ՀԱՐՁԱԿՈՒՄՆԵՐԸ ԵՎ ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ԿՈՊԻՏ ԽԱԽՏՈՒՄՆԵՐԸ

Սույն բաժնում ներկայացված են Արցախի և Հայաստանի նկատմամբ ադրբեջանական զինված ուժերի լայնածավալ հարձակումների հետևանքով մարդու իրավունքների կոպիտ խախտումները, պատերազմական ու մարդկության դեմ ուղղված հանցագործությունները հավաստող ամփոփ տվյալներ (մանրամասներն առանձին զեկույցներում ու հաղորդումներում են), այդ խախտումներն արձանագրող փաստահավաք աշխատանքների արդյունքները: Ընդ որում, բաժինը ներկայացնում է հարցերն այն տեսանկյունից, որոնք ցույց են տալիս ադրբեջանական իրական շարժառիթները՝ էթնիկ զտումների և ցեղասպան քաղաքականությունը: Դա էլ իր հերթին հիմնված է պետական աջակցությամբ ատելության և թշնամանքի քարոզի վրա:

Այս բաժնում, մասնավորապես, քննարկվում են՝ 1) 2020 թվականի հուլիսին Հայաստանի Տավուշի մարզի խաղաղ բնակավայրերի դեմ ադրբեջանական զինված հարձակումները, 2) 2020 թվականի սեպտեմբերի 27-ից ադրբեջանական զինված ուժերի լայնածավալ հարձակումները Արցախի և Հայաստանի բնակչության դեմ:

Բոլոր դեպքերում ադրբեջանական զինված հարձակումներն ուղեկցվել են Արցախի (Լեռնային Ղարաբաղի) և Հայաստանի խաղաղ բնակչության և քաղաքացիական բնակավայրերի, քաղաքացիական ենթակառուցվածքների բացահայտ թիրախավորմամբ, արգելված զինատեսակների շարունակաբար օգտագործմամբ, Արցախի խաղաղ բնակչության զանգվածային տեղահանմամբ, վարձկան ահաբեկիչների և ջիհադիստների օգտագործմամբ, էթնիկ ու կրոնական հիմքով լայնածավալ ատելության խոսքով ու բռնության կոչերով¹¹⁷: Ադրբեջանական զինված ուժերի հասցված վնասները բնույթով այնպիսին էին, որ ակնհայտորեն հանգեցրին մարդասիրական աննախադեպ աղետի:

2020 թվականի սեպտեմբեր-նոյեմբեր ամիսներին Հայաստանի մարդու իրավունքների պաշտպանի հաստատությունն իրականացրել է մեծածավալ փաստահավաք աշխատանքներ, որոնք ներկայացված են Պաշտպանի առանձին զեկույցներում ու հաղորդագրություններում:

Հատուկ պետք է նշել, որ պատերազմի առաջին պահից սկսած հատուկ ձևաչափով համագործակցություն է տարվել Արցախի մարդու իրավունքների պաշտպան Արտակ Բեգլարյանի հետ՝ ապահովելով սերտ աջակցություն նրա նախաձեռնած փաստահավաք աշխատանքներին: Երկու երկրների իրավապաշտպան հաստատությունները գործել են անձնական և ինստիտուցիոնալ բացարձակ վստահությամբ ու գործընկերային աշխատանքով:

Հարցն այն է, որ առանց այն էլ տարիներ շարունակ ադրբեջանական իշխանության մարմինները վարել են Արցախի բնակչությանը բոլոր տեսակի մարդասիրական հարցերից ու

¹¹⁷ <https://ombuds.am/images/files/326290df4f5627efee9967798fdcbcb2.pdf>

աշխարհից մեկուսացնելու քաղաքականություն: Ուստի, Արցախում բնակվող էթնիկ հայերը որևէ հնարավորություն չունենին սեփական ուժերով պաշտպանելու իրենց իրավունքները կամ իրենց իրավունքների խախտումները ներկայացնելու միջազգային հանրության ուշադրությանը: Ուստի, Հայաստանի մարդու իրավունքների պաշտպանի հաստատությունը լիարժեք աջակցել է Արցախի մարդու իրավունքների պաշտպանի կարևոր ջանքերին՝ արցախահայության իրավունքների պաշտպանության հարցերում:

Հայաստանի մարդու իրավունքների պաշտպանին նույնպես հասցեագրել են բողոքներ Արցախի բնակիչները՝ ներկայացնելով իրավունքների կոպիտ խախտումները, ադրբեջանական դաժանությունները՝ խնդրելով Մարդու իրավունքների պաշտպանի աջակցությունը՝ Արցախից դուրս մարդու իրավունքների միջազգային կառույցների դիմելու հնարավորության բացակայության պատճառով: Խոսքը վերաբերում է թե՛ Արցախում բնակվող հայերին, թե՛ արդեն տեղահանված ու Հայաստան տեղափոխվածներին:

Ընդ որում, Ադրբեջանը լայնածավալ ագրեսիվ պատերազմը նախաձեռնել և իրականացրել է COVID-19-ի մահաբեր աղետի համատեքստում՝ անտեսելով ՄԱԿ-ի գլխավոր քարտուղարի կոչը և ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի այն պահանջը, որ COVID-19 վտանգով պայմանավորված զինված հակամարտությունները բոլոր հանգամանքներում պետք է անհապաղ դադարեցվեն¹¹¹⁸: Ընդ որում, Մարդու իրավունքների պաշտպանը հրապարակել է արտահերթ զեկույց, որտեղ բացառապես փաստերով ներկայացրել է մահաբեր վիրուսի առաջացրած մահվան ու վարակի թվերը: Ըստ այդմ, Պաշտպանը կոնկրետ օրինակների ու միջազգային չափանիշների հիման վրա եզրահանգել է, որ ադրբեջանական զինված ուժերը Արցախի ու Հայաստանի բնակչության դեմ կատարել են մարդկության դեմ ուղղված հանցագործություններ՝ աղետալի վիճակի հասցնելով երկու երկրների առողջապահական համակարգերը¹¹¹⁹:

Ադրբեջանական վայրագությունների վերաբերյալ ապացույցները (այդ թվում՝ վարձկան սահբեկիչների մասնակցությամբ) Պաշտպանի աշխատակազմում ենթարկվել են իրավական մշակման, թարգմանվել արաբերենից, ադրբեջաներենից կամ թուրքերենից անգլերեն ու ռուսերեն, իրականացվել է իրավական ամրագրում: Ադրբեջանական դաժանությունների վերաբերյալ Պաշտպանի հայտարարությունները և իրավական դիրքորոշումները թարգմանվել են ավելի քան 15 լեզուներով, այդ թվում՝ անգլերեն, ռուսերեն, արաբերեն, ֆրանսերեն, պարսկերեն, իսպաներեն:

Հայաստանի մարդու իրավունքների պաշտպանն Արցախի և Հայաստանի խաղաղ բնակչության դեմ ադրբեջանական զինված ուժերի կողմից նախաձեռնված ռազմական հարձակման արդյունքում խախտված իրավունքների պաշտպանության հարցերով իր գործունեությունն իրականացրել է հիմք ընդունելով մարդու իրավունքների պաշտպանության իր մանդատը և կոնֆլիկտային ու հետկոնֆլիկտային իրավիճակներում մարդու իրավունքների ազգային հաստատությունների գործունեության սկզբունքները:

¹¹¹⁸ <https://www.un.org/en/globalceasefire>, [https://undocs.org/en/S/RES/2532\(2020\)](https://undocs.org/en/S/RES/2532(2020))

¹¹¹⁹ <https://ombuds.am/images/files/e632fe2219cb340fc05194d684d7206f.pdf>

Ցավոք, պատերազմի առանձնահատկություն դարձավ այն, որ մարդու իրավունքների միջազգային կառույցներն անհամաչափ լռություն էին պահպանում և համարժեք չէին արձագանքում ադրբեջանական զինված ուժերի վայրագություններին: Դրա հետևանքն էլ եղավ այն, որ լուրջ հարված հասցվեց մարդու իրավունքների համակարգին, այդ համակարգի հեղինակությանը և ստացվեց, որ քաղաքական հարցերը բացահայտ առավելություն ստացան մարդու իրավունքների նկատմամբ: Մինչդեռ իրականում մարդու իրավունքները համընդհանուր արժեքներ են ու դրանք պետք է գործեն բոլոր իրավիճակներում, երբևէ չեն կարող անտեսվել: Միջազգային կառույցների լռությունը խաթարեց նաև տարիներով մշակված միջազգային այն սկզբունքը, որ տարածքի քաղաքական կարգավիճակը չի կարող ազդել մարդու իրավունքների վրա և այն, որ որևէ մեկի իրավունք չի կարող հայտնվել լուսանցքում ու որևէ մեկը չի կարող անտեսված լինել: Դա էր նաև պատճառներից մեկը, որ չնայած պատերազմի ընթացքում մի քանի անգամ հայտարարված մարդասիրական հրադադարներին՝ ադրբեջանական կողմը շարունակում էր զինված հարձակումները:

Ուստի, այս պատերազմից հետո հատկապես արդիական է դարձել այն հայեցակարգի արմատավորումը, որ մարդու իրավունքներն ու ժողովրդավարությունը և անվտանգությունը լրացնում են իրար:

Արձանագրված իրավունքների կոպիտ խախտումների վերաբերյալ զեկույցները հրապարակվել և ուղարկվել են միջազգային (ՄԱԿ, Եվրոպայի խորհուրդ, ԵԱՀԿ և այլն), ինչպես նաև ՀՀ համապատասխան մարմիններին:

ԳԼՈՒԽ 1. ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ՕՐՅԵԿՏՆԵՐԻ ԵՎ ԱՆՁԱՆՑ ՆԿԱՏՄԱՄԲ ՀԱՐՁԱԿՈՒՄՆԵՐ

1. Արգելված զենքերի կիրառումը խաղաղ բնակչության և քաղաքացիական օբյեկտների նկատմամբ

2020 թվականի սեպտեմբեր-նոյեմբեր պատերազմի առաջին օրերից սկսած՝ Արցախի խաղաղ բնակչության նկատմամբ իրականացվել են զինված հարձակումներ, արգելված կասետային, այդ թվում՝ հրթիռային, զինատեսակների շարունակաբար օգտագործմամբ: Այս մասին են առաջին հերթին վկայում Արցախի մարդու իրավունքների պաշտպանի հաղորդումներն ու զեկույցները¹¹²⁰: Այդ մասին նաև հաղորդել են տարբեր լրատվամիջոցներ և միջազգային կառույցներ (օրինակ՝ Human Rights Watch և այլն):

Արցախի Մարդու իրավունքների պաշտպանի հայտարարություններն, օրինակ, հաստատում են, որ Արցախի քաղաքացիական բնակավայրերը թիրախավորվել են LAR-160 և կասետային մարտագլխիկներով «Սմերչ» համազարկային կրակի ռեակտիվ հրթիռներով գրեթե բոլոր օրերին:

Սեպտեմբերի 27-28-ին, հոկտեմբերի 2-4-ին Ադրբեյջանի կողմից LAR-160 և «Սմերչ» համազարկային կրակի ռեակտիվ հրթիռներ է կիրառել Հադրութ քաղաքի, մայրաքաղաք Ստեփանակերտի և մայրաքաղաքին մոտ գտնվող Շոշ գյուղի ուղղությամբ: «Սմերչ» համազարկային կրակի ռեակտիվ համակարգով երկու անգամ հրթիռակոծել է Արցախի Հադրութ քաղաքը, որի արդյունքում վնաս է հասցվել քաղաքացիական բնակչությանը և այլն:

Նշված կասետային զինատեսակները բնույթով այնպիսին են, որ անխուսափելիորեն նրանց անհնար է դառնում ապահովել անհրաժեշտ տարբերակումը ռազմական և քաղաքացիական թիրախների միջև, երբ դրանք օգտագործվում են քաղաքացիական և քաղաքացիական օբյեկտների հարևանությամբ, առավել և, երբ դրանք օգտագործվում են խիտ բնակեցված բնակավայրերում:

Ադրբեյջանի կողմից LAR-160 և «Սմերչ» կասետային հրթիռային համակարգերի օգտագործումը հանգեցրել է միջազգային մարդասիրական իրավունքի կոպիտ խախտումների՝ մարդու իրավունքների ոլորտի պարտավորությունների բացահայտ անտեսմամբ: Պաշտպանի հրապարակային հայտարարություններից մեկում հատուկ ընդգծվել է, որ նման զենքի կիրառումը կարող է բերել անկանխատեսելի հետևանքների, այն ոչ միայն անթույլատրելի է հասցված անմիջական վնասների տեսանկյունից, այլ նաև լրջորեն վտանգում է ապագա սերունդների առողջությունը:

Խիտ բնակեցված բնակավայրերի դեմ կասետային զինամթերքի բազմակի օգտագործումը միջազգային մարդասիրական իրավունքի (այդ թվում՝ Ժնևյան կոնվենցիաների), Կասետային զինամթերքի մասին ՄԱԿ-ի կոնվենցիայի, ինչպես նաև միջազգային մարդու իրավունքների, այդ թվում՝ կյանքի և առողջության իրավունքի, դաժան, անմարդկային կամ նվաստացուցիչ վերաբերմունքի և սեփականության իրավունքին վերաբերող պոզիտիվ պարտավորությունների կոպիտ խախտում է:

¹¹²⁰ <https://artsakhombuds.am/en/node/1>

Միջազգային իրավական փաստաթղթերը և միջազգային մարդասիրական սովորության իրավունքն արգելում են կասետային զինատեսակների կիրառումը՝ դրանք համարելով մահաբեր և անմարդկային (inhuman): Նշված զինատեսակներն ունեն ոչ ընտրողական ազդեցություն (indiscriminate effect) և վտանգում են խաղաղ բնակչության կյանքն ու առողջությունը, պատճառում լրացուցիչ վնասներ ու տառապանքներ: Կասետային զինատեսակներ օգտագործելը արգելված է ցանկացած պարագայում, երբ այդպիսի օգտագործման հետևանքները չեն կարող սահմանափակվել այնպես, ինչպես պահանջվում է միջազգային մարդասիրական իրավունքով, այն է՝ երբ հնարավոր չէ ապահովել ռազմական թիրախների տարբերակում:

Հայաստանի և Արցախի մարդու իրավունքների պաշտպանների փաստահավաք աշխատանքների ու զեկույցների, լրատվամիջոցների հրապարակումների և քաղաքացիական բնակչությունից հաղորդվող արժանահավատ տեղեկությունների, ինչպես նաև Հայաստանի և Արցախի պաշտոնական աղբյուրներով հաստատված տվյալների վրա մշակվել և փաստաթղթավորվել են արգելված միջոցների և մեթոդների վերաբերյալ գնահատականները:

Պաշտպանի դիմումներում և զեկույցներում բարձրացրած խնդիրներին, որոնք վերաբերում են Արցախի (Լեռնային Ղարաբաղի) քաղաքացիական բնակավայրերում կետային զինատեսակների կիրառման փաստերին, անդրադարձել են մի շարք միջազգային կազմակերպություններ, ինչպես, օրինակ, «Human Rights Watch-ը» և «Amnesty International-ը»:

Արցախի Մարդու իրավունքների պաշտպանների զեկույցներում տեղ են գտել նաև հարցեր, որոնք վերաբերում են Արցախում պաշտամունքի վայրերի, պատմական և հուշարձանների արվեստի ստեղծագործությունների հրետակոծություններ: Խոսքը հատկապես վերաբերում է 2020 թվականի հոկտեմբերի 8-ին հայկական ճարտարապետության պատմական խորհրդանիշներից մեկը՝ Արցախի (Լեռնային Ղարաբաղի) Շուշի քաղաքի կենտրոնում գտնվող Սուրբ Ամենափրկիչ Ղազանչեցոց Մայր տաճարը թիրախային հրթիռակոծության ենթարկելուն:

2. ԱԹՍ-ների կիրառումը Արցախի և Հայաստանի քաղաքացիական բնակավայրերի նկատմամբ

Պատերազմական գործողությունների ժամանակ Ադրբեջանն օգտագործել է նաև ռազմական անօդաչու թռչող սարքեր (ԱԹՍ-ներ)՝ որպես քաղաքացիական բնակավայրերի և խաղաղ բնակչության դեմ թիրախային հարձակման միջոցներ:

2020 թվականի սեպտեմբեր-նոյեմբեր ամիսներին ստացած ահազանգերի համաձայն՝ Ադրբեջանի զինված ուժերի կողմից ռազմական անօդաչու թռչող սարքերով հարվածներ են հասցվել Գեղարքունիքի մարզի Վարդենիս քաղաքի, Սոթք, Կուֆ, Նորաբակ և մի շարք այլ համայնքների քաղաքացիական բնակչությանը, այդ թվում՝ խիտ բնակեցված շրջաններում ապրող քաղաքացիական բնակչությանը, կարևորագույն քաղաքացիական ենթակառուցվածքներին:

Մասնավորապես, 2020 թվականի հոկտեմբերի սկզբին Գեղարքունիքի մարզի Շատվան գյուղը, Մեծ Մասրիկը ենթարկվել են հրետանային և ԱԹՍ-ների կողմից հարձակումների: Մարդու իրավունքների պաշտպանը առանձին տեղեկություններ է ստացել այն մասին, որ

հարձակումների արդյունքում սպանվել է 1 քաղաքացիական անձ, 2 քաղաքացիական անձ վիրավորում է ստացել: Խաղաղ բնակիչներից Մարդու իրավունքների պաշտպանին ահազանգով նաև տեղեկացրել են, որ հարվածային ԱԹՍ-ները ընկել են 2 բնակելի տան վրա՝ այրելով տները:

Ընդ որում, հարվածներն իրականացվել են հենց բնակելի տների վրա և գիշերային ժամի, երբ մարդիկ վստահաբար գտնվել են տանը: Շատվանը հենց այն գյուղն է, որտեղ երեկ Մարդու իրավունքների պաշտպանի գլխավորած աշխատանքային խմբի գլխավերևում հայտնվել էին ԱԹՍ-ներ և որի պատճառով ստիպված էին եղել դադարեցնել 2020 թվականի սեպտեմբերի 30-ի փաստահավաք աշխատանքները:

Պաշտպանը խստորեն դատապարտել է այն, որ հարվածներն իրականացվել են հենց բնակելի տների վրա ու գիշերային ժամի՝ համարելով դրանք մարդասիրական իրավունքի կոպիտ խախտումներ և այդ հարցերի վրա է հրավիրել միջազգային կառույցների ուշադրությունը:

2020 թվականի հոկտեմբերին նման խախտումների վերաբերյալ մի շարք ահազանգեր են ստացվել Սյունիքի մարզի քաղաքացիական բնակչության կողմից՝ կապված Սյունիքի մարզի Դավիթ Բեկ և Ագարակ համայնքների ու գյուղերի, այդ բնակավայրերի խաղաղ բնակչության նկատմամբ Ադրբեջանի կողմից ռազմաօդային հարձակումների հետ:

Սյունիքի և Գեղարքունիքի մարզի համայնքների բնակիչների Մարդու իրավունքների պաշտպանին ուղղված ահազանգերը, համայնքների վարչակազմերի հետ քննարկումներն ու փաստահավաք աշխատանքները գյուղերում հաստատել են, որ Ադրբեջանի զինված ուժերի հարձակումներն իրական վտանգ են խաղաղ բնակիչների համար, արձանագրվել են այդ հարձակումներով նրանց կյանքի, առողջության, սեփականության և այլ իրավունքների կոպիտ խախտումներ:

Հայաստանի մարդու իրավունքների պաշտպանի փաստահավաք աշխատանքները և վերլուծությունները ամփոփվել են Հայաստանի և Արցախի խաղաղ բնակչության նկատմամբ ադրբեջանական ԱԹՍ-ների թիրախային հարձակումների վերաբերյալ և Սյունիքի մարզի Դավիթ Բեկ և Ագարակ գյուղերի խաղաղ բնակչության և Գեղարքունիքի մարզի քաղաքացիական բնակավայրերի թիրախավորման վերաբերյալ արտահերթ զեկույցներում:

Զեկույցներում նշվում է, որ ադրբեջանական կողմն իրականացրել է նպատակային թիրախավորումներ՝ կոնկրետ բնակավայրին վնաս հասցնելու նպատակով: Այդ հարձակումների արդյունքում արձանագրվել են խաղաղ բնակիչների առողջության, սեփականության և այլ իրավունքների կոպիտ խախտումներ:

Պաշտպանի զեկույցները ուղարկվել են միջազգային կառույցներին և պետական մարմիններին, մասնավորապես, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանում Հայաստանի Հանրապետության ներկայացուցչին՝ վերջինիս պաշտոնական հարցմամբ:

Ադրբեջանական զինված ուժերը ԱԹՍ- ները լայնորեն օգտագործել են նաև Արցախի քաղաքացիական բնակավայրերի նկատմամբ, որի փաստերն ամփոփված են Արցախի մարդու իրավունքների պաշտպանի զեկույցներում:

3. Հայկական կողմի քաղաքացիական անձանց և զինծառայողների նկատմամբ ադրբեջանական զինված ուժերի դաժանություններն ու խոշտանգումները

2020 թվականի սեպտեմբեր-նոյեմբեր ամիսների պատերազմն ուղեկցվել է ադրբեջանական զինվորականների կողմից արդեն իսկ իրենց վերահսկողության ներքո գտնվող քաղաքացիական անձանց և զինծառայողների սպանություններով, խոշտանգումներով ու այլ դաժանություններով, կենդանի մարդկանց գլխատումներով և այլն: Այս մասին ահազանգեր է ստացվել ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանը: Դրանք Պաշտպանի աշխատակազմն արձանագրել է մշտադիտարկման աշխատանքներով, ինչպես նաև Արցախի մարդու իրավունքների պաշտպանի փաստահավաք աշխատանքների հիման վրա:

Արցախի Մարդու իրավունքների պաշտպանի հետ համատեղ անմիջապես նախաձեռնված մշտադիտարկումների և ուսումնասիրությունների արդյունքում պարզվել է, որ ադրբեջանական սոցիալական մեդիայի օգտահաշիվներից տարածվում են տեսանյութեր, որտեղ ցուցադրվում են հայկական կողմի քաղաքացիական անձանց և ռազմագերիների սպանություններ, խոշտանգումներ, այլ դաժան վերաբերմունք: Նույնիսկ բացահայտ ցինիզմով իրագործվում էին կենդանի մարդկանց գլխատումներ ու հրապարակելու համար պատրաստվում տեսանյութեր: Ավելին, այդ տեսաձայնագրությունները նկարահանվել և տարածվել են սպանություն իրականացնող անձանց կողմից:

Ստորև բազմաթիվ օրինակներից բերում ենք ընդամենը մի քանիսը:

Այսպես, 2020թ. հոկտեմբերի 12-14-ն ընկած ժամանակահատվածում Արցախի Հանրապետության Հադրութ քաղաքի հրապարակում ցուցադրաբար գնդակահարել են գերեվարված անձինք, ինչը ցուցադրող տեսանյութը հոկտեմբերի 15-ին հրապարակվել է ադրբեջանական սոցիալական մեդիայի տիրույթում¹¹²¹:

Արցախի մարդու իրավունքների պաշտպան փաստահավաք աշխատանքները վկայում են նրա մասին, որ 2020 թ. Հոկտեմբերի սկզբին Արցախի Հադրութ քաղաքում սպանվել են 4 քաղաքացիական անձինք, որից 2-ը ընտանիքի անդամներ են՝ մայրը և հաշմանդամություն ունեցող որդին: Տվյալները վկայում են այն մասին, որ Հադրութում սպանված խաղաղ բնակիչների մահը վրա է հասել մոտ տարածությունից արձակված հրազենային կրակոցից: Ակնհայտ է, որ նրանք անմիջականորեն սպանել է Ադրբեջանից նախորդ օրը հայկական բնակավայր Հադրութ ներխուժած դիվերսիոն խումբը: Կան նաև վիրավորում ստացած խաղաղ բնակիչներ:

Տվյալները ցույց են տվել նաև, որ Հադրութում քաղաքացիական բնակիչները սպանվել են վարձկան ահաբեկիչների կողմից, իսկ մի մասին էլ ֆիզիկական տանջանքների են ենթարկել¹¹²²:

Հադրութում քաղաքացիական անձանց սպանությունների, ինչպես նաև հայ զինծառայողների սպանությունների հարցերով Մարդու իրավունքների պաշտպանը հատուկ գրություններ է ներկայացրել ՄԱԿ-ի մարդու իրավունքների գերագույն հանձնակատարին:

¹¹²¹ Տե՛ս Արցախի Մարդու իրավունքների պաշտպանի «Ադրբեջանական զինված ուժերի կողմից Արցախի քաղաքացիական անձանց սպանության դեպքերի վերաբերյալ» միջանկյալ զեկույցը՝

https://artsakhombuds.am/hy/document/785#_Toc62764430 (հայերեն):

¹¹²² <https://www.facebook.com/Armenianombudsman/posts/1528000540720738>

Արձանագրվել են նաև դեպքեր, երբ ադրբեջանական վերահսկողության ներքո էթնիկ հայ գերիների սպանությունների, այդ թվում՝ գլխատման միջոցով սպանությունների, դաժանությունների տեսանյութերը ոչ միայն տարածվում են ադրբեջանական սոցիալական մեդիայի տիրույթում, այլ նաև ուղարկվում են զոհերի հարազատների անհատական օգտահաշիվներին:

Մեկ այլ դեպքում, 2020թ. հոկտեմբերի 18-ին Մարդու իրավունքների պաշտպանին ներկայացվեց ահազանգ այն մասին, որ Ադրբեջանի զինվորականները 2020թ. հոկտեմբերին հայ զինծառայող են գլխատել, ինչի վերաբերյալ Պաշտպանի աշխատակազմում անհապաղ վարույթ է նախաձեռնվել:

Ուսումնասիրության արդյունքներով պարզվել է, որ հոկտեմբերի 16-ին՝ ժամը 13-ի սահմաններում Ադրբեջանի զինված ուժերի մի զինվորական զանգահարել է հայ զինծառայողի հարազատ եղբորը և տեղեկացրել, որ նրա եղբայրը գտնվում է իրենց մոտ, իրենք կտրել են եղբոր գլուխը, իսկ լուսանկարը տեղադրելու են համացանցում: Դրանից հետո՝ զանգից մի քանի ժամ անց սպանված զինծառայողի լուսանկարը եղբայրը հայտնաբերել է նրա սոցիալական ցանցի էջում: Համոզմունքն այն է, որ հենց ադրբեջանցի զինվորականներն էլ նկարը սոցիալական ցանցի էջում տեղադրել են սպանելուց հետո: Ադրբեջանի զինվորականների հետ եղբայրն ունեցել է իրար հաջորդող երկու հեռախոսային խոսակցություն, որոնց ընթացքում ադրբեջանական մի քանի զինվորական խմբով ծաղրել են, փորձել են նվաստացնել սպանված զինծառայողի եղբորը, նրա հետ խոսել ատելության խոսքով: Ընդ որում, ինչպես Մարդու իրավունքների պաշտպանին տեղեկացրել է հայ զինծառայողի եղբայրը, զանգերը կատարվել են իր եղբոր հեռախոսահամարով:

Այս իմաստով, անհրաժեշտ է հատուկ ընդգծել, որ գլխատելը, դա պատկերող տեսանյութը սոցիալական մեդիայի տիրույթում տեղադրելը վկայում է վայրագ ու դաժան, ակնհայտ ահաբեկչական մեթոդների մասին¹¹²³:

2020 թվականի հոկտեմբերից ի վեր Հայաստանի և Արցախի Մարդու իրավունքների պաշտպանները համատեղ աշխատանքներ են տարել հայկական կողմի գերիների սպանությունները միջազգային հանրությանը ներկայացնելու ուղղությամբ: Բոլոր փաստերը անհրաժեշտ ձևակերպումներով և ձևաչափերով փաստագրվել են և ներկայացվել են միջազգային մարմիններին՝ ըստ իրավասության:

2020 թվականի դեկտեմբերի դրությամբ միջազգային մարմիններին և Հայաստանի պետական մարմիններին ներկայացվել են հայկական կողմի գերիների ու զոհվածների մարմինների նկատմամբ ադրբեջանական զինված ուժերի դաժանությունների, անարգանքի, վայրագությունների վերաբերյալ ոչ հրապարակային զեկույցներ՝ հաշվի առնելով դրանցում դաժանությունների բաց տեսարանները: Այդ զեկույցներում ցույց են տրված բոլոր դաժանությունները, պատերազմական հանցագործությունները, մասնավորապես՝ գերեվարված անձանց սպանությունները և գլխատումները: Այսինքն, զեկույցը ապացույցների ու վերլուծությունների ժողովածու է, հաստատում է Արցախում ահաբեկչական մեթոդներով էթնիկ զտումների և ցեղասպանության ադրբեջանական քաղաքականության մասին¹¹²⁴:

¹¹²³ <https://www.ombuds.am/am/site/ViewNews/1337>

¹¹²⁴ <https://ombuds.am/am/site/ViewNews/1443>

Կոնկրետ դեպքերի պարագայում կարելի է առանձնացնել հետևյալ մի քանի օրինակը:

Օրինակ՝ Ադրբեջանի զինված ուժերի ծայրահեղ դաժան գործողությունների օրինակներից է համացանցում տարածված այն տեսանյութը, որում պատկերված է Արցախի Ստեփանակերտի շրջանի Մադաթաշեն գյուղում քաղաքացի Գենադի Պետրոսյանի (ծնված 1951 թ.) բացառիկ ցինիզմով գլխատումը: Այս դաժանության տեսանյութը լայնորեն տարածվել էր ադրբեջանական ինտերնետային աղբյուրի միջոցով: Մասնավորապես, տեսանյութում Ադրբեջանի զինված ուժերի անդամները կտրել են Գ.Պետրոսյանի գլուխը (ամբողջ գործընթացը ներկայացված է տեսանյութում), նրա կտրած գլուխը դրել են սատկած կենդանու (ակնհայտորեն՝ խոզի) մարմնի վրա: Տեսանյութում ադրբեջանցի զինվորականները ծաղրում և վիրավորում են էթնիկ հայի աճյունը՝ պնդելով, որ դա իրենց «վրեժն» է: Բացի դրանից, զինվորներից մեկը մյուսներին ասում է. «գնացե՛ք, բենզին բերեք և այրեք»:

Մեկ այլ դեպքում՝ ադրբեջանական զինծառայողի կողմից գլխատվել է Արցախի Հադրութի շրջանի Ազոխ գյուղի բնակիչ Յուրիկ Ասրյանը (ծնված 1938 թ.), որի վերաբերյալ տարածվել է տեսանյութ: Յուրիկ Ասրյանի խոսքի թարգմանության համաձայն՝ նա ադրբեջանցի զինծառայողին խնդրում է ի կատար չածել սպանելու մասին որոշումը: Հակառակ դրան տեսանյութում երևում է, թե ինչպես է ադրբեջանցի զինծառայողը գլխատում այդ պահին ողջ Յուրիկ Ասրյանին:¹¹²⁵

Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմին ահազանգ է ստացվել այն մասին, որ 2020 թ. ժամը 13:00-ի Ադրբեջանի զինված ուժերի ներկայացուցիչներից մեկը զանգահարել է հայ զինծառայողի եղբորը և հայտնել, որ իրենք գերեվարել են հայ զինծառայողին, պատրաստվում են նրան գլխատել և տեղադրել նրա լուսանկարը համացանցում: Ժամեր անց եղբայրը սոցիալական ցանցերում, Instagram սոցիալական ցանցի էջում, հայտնաբերել է իր սպանված եղբոր լուսանկարը: Ուսումնասիրությունների արդյունքները ցույց են տալիս նաև, որ ադրբեջանցի զինվորականները զանգահարել և վախեցրել են նաև զինվորի մորը:

Նշված փաստերը հաստատվել են նաև Հայաստանի Մարդու իրավունքների պաշտպանի ուսումնասիրության արդյունքում, որը նախաձեռնվել էր այն բանից հետո, գլխատված զինվորի եղբայրը 2020 թ. հոկտեմբերի 18-ին դեպքի առնչությամբ Աշխատակազմի թեժ գծի միջոցով ահազանգ էր ներկայացրել: Նույն փաստերը հաստատել է նաև փաստաբանի հետ զրույցում:

Արցախի Մարդու իրավունքների պաշտպանի փաստահավաք աշխատանքների համաձայն՝ հաստատվել են դեպքեր, երբ զինծառայողները գնդակահարվել են շատ մոտ տարածությունից արձակված կրակոցներից, հայտնաբերվել են նաև մահը վրա հասնելուց հետո դանակով հասցված վնասվածքներ: Դեպքերից 5-ը եղել են Շուշի քաղաքում:

Հայկական կողմի զինվորականներին ու քաղաքացիական անձանց սպանություններին անդրադարձ են կատարել նաև միջազգային կառույցները, ինչպես նաև միջազգային իրավապաշտպան կազմակերպությունները: Այսպես, ՄԱԿ-ի մարդու իրավունքների գերագույն հանձնակատարը 2020 թ. նոյեմբերի 1-ի սահմաններում հայտարարել է Արցախում պատերազմական հանցագործությունների: Հրապարակված հոդվածում ՄԱԿ-ի մարդու իրավունքների գերագույն հանձնակատարը նկատել է, որ «չնայած սոցիալական ցանցերում

¹¹²⁵ Տեսանյութում Յ. Ասրյանը խոսում է ադրբեջաներեն: Արցախում ընդունված է, որ տարեց էթնիկ հայերը տիրապետում են ադրբեջաներեն լեզվին, քանի որ նրանք ադրբեջանցիների հետ տարիներ շարունակ համատեղ բնակվել են Արցախում:

բազմաթիվ կեղծ լուսանկարներ շրջանառվելու հանգամանքին, ադրբեջանական զորքերի կողմից զինվորական համազգեստով երկու հայ ռազմագերիների մահապատժի ենթարկելու տեսանյութերի վերաբերյալ լրատվամիջոցների կողմից կատարված ուսումնասիրությունները բացահայտել են համոզիչ և խորապես անհանգստացնող տեղեկատվություն»։ Մարդու իրավունքների պաշտպանի հրապարակման համաձայն՝ հողվածում տիկին Հանձնակատարը ենթադրաբար նկատի ունի Հադրութ քաղաքում երկու հայ գերիների սպանությունը ադրբեջանական զինված ուժերի կողմից¹¹²⁶։

Human Rights Watch կազմակերպության 2021 թվականի մարտի 12-ի հայտարարության համաձայն՝ Ադրբեջանում գերության մեջ գտվող անձանց սպանություններից առնվազն մեկը ամենայն հավանականությամբ արտադատական մահապատիժ է հանդիսացել¹¹²⁷։

Չեկույցներում արձանագրվել է, որ ադրբեջանական վերահսկողության ներքո հայտնված գերիների սպանությունները իրականացվել են դաժան և ահաբեկչական մեթոդներով։ Նշվել է, որ նման հանցավոր գործողությունները կատարողները պետք է պատժվեն միջազգային քրեական իրավունքի բոլոր միջոցներով։

Արցախի մարդու իրավունքների պաշտպանն արձանագրել է կարևոր փաստական տվյալներ 2020թ. սեպտեմբեր-նոյեմբեր ամիսների պատերազմի ընթացքում Արցախում խաղաղ բնակիչների իրավունքների կոպիտ խախտումների վերաբերյալ։ Մասնավորապես, իրենց մշտական, հայրենի բնակավայրերից տեղահանվել է ավելի քան 100,000 խաղաղ բնակիչ։ Պատերազմի հետևանքով անօթևան է դարձել շուրջ 40,000 մարդ՝ զրկվելով իրենց տներից, անձնական իրերից, կենսական տարրական պայմաններում ապրելու հնարավորությունից և այլ իրավունքներից։

Ադրբեջանական զինված ուժերի հարձակումների հետևանքով պատերազմի ընթացքում կրթությունից զրկվել է դպրոցական ու մանկապարտեզի տարիքի շուրջ 30,000 երեխա։ Վնասվել կամ ավերվել է 14 մանկապարտեզ և 71 դպրոց։ 2020թ. սեպտեմբերի 27-ից մինչև 2021 հունվարի 28-ը սպանվել է 77 քաղաքացիական անձ, այդ թվում՝ դաժան վերաբերմունքի, խոշտանգման արդյունքում։ Վիրավորում է ստացել 163 խաղաղ բնակիչ, այդ թվում՝ հաշմանդամություն ձեռք բերել, առողջությունն է ողջ կյանքի համար խեղվել¹¹²⁸։

4. Քիմիական տարրեր պարունակող զենքի օգտագործում

2020 թվականի սեպտեմբեր-հոկտեմբեր ամիսներին և դրանից հետո ստացված օբյեկտիվ բնույթի ապացույցների համաձայն՝ Ադրբեջանի զինված ուժերն Արցախում կիրառել են զանգվածային ոչնչացման, քիմիական տարրեր պարունակող զինատեսակ, որը կիրառվել է Արցախի քաղաքացիական բնակավայրերի հարևանությամբ գտնվող անտառների նկատմամբ։

Հայաստանի Մարդու իրավունքների պաշտպանների համատեղ ուսումնասիրությունները հաստատել են, որ հրկիզող զինատեսակն օգտագործվել է Արցախի քաղաքացիական

¹¹²⁶ <https://www.reuters.com/article/us-armenia-azerbaijan-un-rights-idUSKBN271238>, <https://www.facebook.com/Armenianombudsman/posts/1548401598680632>

¹¹²⁷ <https://www.hrw.org/news/2021/03/12/survivors-unlawful-detention-nagorno-karabakh-speak-out-about-war-crimes>

¹¹²⁸ <https://artsakhombuds.am/en/node/1>

օբյեկտների և անտառների դեմ՝ առաջացնելով երկարաժամկետ ծանր հետևանքներ խաղաղ բնակչության և շրջակա միջավայրի համար:

Չանգվածային ոչնչացման հրկիզող զինատեսակի կիրառման շատ դեպքերում (օրինակ՝ Ննգի, Սղնախ, Ակնաղբյուր, Թաղավարդ, Տող, Քարին Տակ և այլ համայնքներում) անտառները գտնվում են բնակավայրերին անմիջականորեն մոտ. օրինակ՝ անգամ 100 մետր հեռավորությամբ: Հետևաբար, խոսքը նաև **քաղաքացիական բնակչության կյանքի և առողջության համար անխուսափելի երկարաժամկետ վնասի** մասին է:

Մարդու իրավունքների պաշտպանների համատեղ փաստահավաք աշխատանքների արդյունքում պարզվել է, որ Արցախի գրեթե բոլոր շրջաններում վնասվել է ընդհանուր շուրջ 1815 հեկտար անտառապատ տարածք: Հաշվի առնելով զինատեսակի առանձնահատկությունները, այս թիվը կարող է աճել նույնիսկ, եթե այն այլևս չշարունակվի կիրառվել:

Ավելին, արձանագրվել է, որ որոշ քաղաքացիական բնակավայրերում (օրինակ՝ Ննգի, Տաղավարդ, Ակնաղբյուր և այլն) ավերածություններ են պատճառվել քաղաքացիական բնակչության համար **կենսական նշանակություն ունեցող օբյեկտներին** (օրինակ՝ գազամատակարարման խողովակներ և այլն):

Ադրբեջանական զինված ուժերի կողմից Արցախում հրկիզող, քիմիական տարրեր պարունակող (հնարավոր է՝ սպիտակ ֆոսֆոր) զանգվածային ոչնչացման զինատեսակ կիրառելու վերաբերյալ Հայաստանի և Արցախի մարդու իրավունքների պաշտպանները հրապարակել են համատեղ զեկույց:¹¹²⁹

Արտահերթ զեկույցում վեր են հանվել առնվազն հետևյալ փաստերը՝ անկախ կիրառված զինատեսակի քիմիական տարրերի կոնկրետ տեսակներից.

- 1) կիրառված զինատեսակն ունի զանգվածային ոչնչացման բնույթ,
- 2) այն պարունակում է քիմիական տարրեր,
- 3) զինատեսակը կիրառվում է անտառների նկատմամբ և առաջացնում է զանգվածային հրդեհներ ու երկարաժամկետ ծանր վնաս շրջակա միջավայրի համար,
- 4) այս զինատեսակի առաջացրած հրդեհը չի մարում անգամ այն մարող նյութերով կամ ջրով՝ ըստ մասնագիտական գնահատականների,
- 5) անտառները, որոնց նկատմամբ կիրառվել են այս նյութերը, գտնվում են քաղաքացիական բնակավայրերն անմիջականորեն մոտ,
- 6) ըստ փաստահավաք աշխատանքների՝ անտառներում ադրբեջանական զինված հարձակումներից պատսպարվում են նաև խաղաղ բնակիչներ, որոնք, հավանաբար, տուժել են այս զինատեսակի կիրառումից,

---

¹¹²⁹ Տե՛ս «Ադրբեջանական զինված ուժերի կողմից Արցախում հրկիզող, քիմիական տարրեր պարունակող զանգվածային ոչնչացման զինատեսակ կիրառելու վերաբերյալ» Հայաստանի և Արցախի մարդու իրավունքների պաշտպանների համատեղ արտահերթ զեկույցը՝

<https://ombuds.am/images/files/ea04773e0fcf3a7e4dad87e9b73d360.pdf> (անգլերեն):

7) այս զինատեսակի օգտագործումը քաղաքացիական օբյեկտների դեմ արգելված է միջազգային իրավունքով և կարող է հանգեցնել պատերազմական հանցագործության¹¹³⁰:

Հետագայում Մարդու իրավունքների պաշտպանն աշխատակազմի բժշկի ու իրավաբանների հետ Այրվածքաբանության ազգային կենտրոնում ձեռք ենք բերել մի շարք լրացուցիչ ապացույցներ ադրբեջանական զինված ուժերի կողմից Արցախում քիմիական տարրեր (հնարավոր է՝ սպիտակ ֆոսֆոր) պարունակող զանգվածային ոչնչացման զինատեսակի կիրառության վերաբերյալ: Այցի ընթացքում տեղի են ունեցել քննարկումներ բուժանձնակազմի հետ, առանձնագրույցներ վիրավորված զինծառայողների, ինչպես նաև նրանց ընտանիքների անդամների հետ Բժիշկների եզրակացությամբ՝ զինծառայողների վնասվածքները, այտուցները (հատկապես վերին վերջույթներում) պահպանվում են **տևական ժամանակ**, այրվածքներից առաջացած վերքերը տեղ-տեղ խորն են, մոխրացած եզրերով, մերթնդմերթ՝ արյունահոսող, բուժմանը՝ դժվար ենթարկվող: Արյան մեջ նկատվում է կալցիումի և հեմոգլոբինի ցածր մակարդակ (հիպոկալցեմիա), դիտվում է լյարդի և փայծաղի չափերի մեծացում (հեպատոսպլենոմեգալիա): Ըստ մասնագետ բժիշկների՝ կիրառված զինատեսակներից արտանետված նյութերը շնչուղիներով օրգանիզմ ներթափանցելու դեպքում առաջանում է ներքին օրգանների ախտահարում, ինչը կարող է հանգեցնել առողջության երկարատև քայքայման, ընդհուպ՝ մահվան:

Ըստ բժիշկների՝ պատերազմի առաջին օրերից տարբեր աստիճանի այրվածքներ ստացած անձանց մեծ մասի մոտ դրանք **տարբերվել են մինչ այդ իրենց պրակտիկայում հանդիպած դեպքերից**:¹¹³¹

Հայաստանի և Արցախի մարդու իրավունքների պաշտպանների աշխատակազմերում իրականացված համատեղ ուսումնասիրությունների արդյունքները ամփոփվել և հրապարակվել են, ինչպես նաև ուղարկվել են միջազգային մարմիններին՝ ըստ իրավասության:¹¹³²

Արտահերթ զեկույցի հետևությունները հիմնված են զեկույցում ներկայացված ապացույցներով (քաղաքացիական բնակիչների մարմինների վնասվածքների լուսանկարներով, քարտեզային ցուցադրող պատկերներով և այլն): Առանձին հետևություններ հիմնված են Երևանի Մխիթար Հերացու անվան պետական բժշկական համալսարանի Ռազմաբժշկական ֆակուլտետի հետազոտությունների վրա:¹¹³³

5. Զինված հարձակումներով երեխաներին թիրախավորելը և երեխաների իրավունքների խախտումները

Ադրբեջանական հարձակումների արդյունքում կոպիտ խախտվել են երեխաների իրավունքները, նրանց լավագույն շահերը՝ Հայաստանում և Արցախում երեխաների կյանքի ու

---

¹¹³⁰ Տե՛ս «Ադրբեջանական զինված ուժերի կողմից Արցախում հրկիզող, քիմիական տարրեր պարունակող զանգվածային ոչնչացման զինատեսակ կիրառելու վերաբերյալ» Հայաստանի և Արցախի մարդու իրավունքների պաշտպանների համատեղ արտահերթ զեկույցը՝

<https://ombuds.am/images/files/ea04773e0fcf3a7e4dad87e9b73d360.pdf> (անգլերեն):

¹¹³¹ <https://www.ombuds.am/am/site/ViewNews/1414>

¹¹³² <https://www.ombuds.am/am/site/ViewNews/1352>, <https://www.youtube.com/watch?v=jY2IXNgS91Q>

¹¹³³ <https://www.ombuds.am/am/site/ViewNews/1364>

առողջության համար իրական վտանգներով, պատերազմական հանցանքների սպառնալիքներով:

Սույն պարագրաֆը չի հավակնում ներկայացնել բոլոր խախտումները, քանի որ դրանք լայնածավալ են և տեղ են գտել ՀՀ ու Արցախի մարդու իրավունքների պաշտպանների առանձին կամ համատեղ զեկույցներում: Սույն պարագրաֆում ներկայացվում է մի քանի օրինակ՝ ցույց տալու համար կոնկրետ խախտումները:

2020 թ. հոկտեմբերի 14-ին վաղ առավոտյան՝ ժամը 09:00-ի սահմաններում, Ադրբեջանի զինված ուժերը ԱԹՍ-ի հարվածներ են հասցրել Հայաստանի Գեղարքունիքի մարզի Վարդենիս քաղաքին մոտ գտնվող Սոթք համայնքի ուղղությամբ, ինչի արդյունքում ծանր վիրավորում է ստացել երեխա՝ Վարդենիս քաղաքի բնակիչ, 14-ամյա Ն. Ա.-ն: Վերջինս տեղափոխվել էր հիվանդանոցի վերակենդանացման բաժանմունք:¹¹³⁴

Հայաստանի մարդու իրավունքների պաշտպանի հանձնարարությամբ՝ Պաշտպանի աշխատակազմի արագ արձագանքման հատուկ խումբը, այդ թվում՝ բժիշկը մեկնել է քաղաքացիական բժշկական հաստատություն՝ Երևանի «Սուրբ Աստվածամայր» բժշկական կենտրոն՝ փաստահավաք աշխատանքների նպատակով: Այցի ընթացքում առանձնազրույցներ են տեղի ունեցել վիրավորում ստացած երեխայի, նրա հոր և բժշկական անձնակազմի հետ: Դրանից բացի, մի շարք հարցեր են քննարկվել նաև համայնքի ղեկավարի հետ:¹¹³⁵

Նախաձեռնված ուսումնասիրությունների արդյունքում պարզվել է, որ հոկտեմբերի 14-ի վաղ առավոտյան վիրավորում ստացած 14-ամյա երեխան իր 16 տարեկան հարազատ եղբոր, ինչպես նաև հոր հետ միասին նույն օրը գնացել է իրենց ընտանիքին պատկանող գյուղատնտեսական նշանակություն ունեցող ցանքատարածություն՝ սեզոնային բերքահավաք իրականացնելու: Դրանից հետո կարճ ժամանակ անց լսել են ԱԹՍ-ների ձայներ, որոնք լսելուն պես վիրավորում ստացած երեխան և իր ընտանիքի մյուս անդամները փորձել են փախչել ԱԹՍ-ի հարվածից: Դրանից գրեթե անմիջապես հետո ԱԹՍ-ը հարվածել է հենց այն նույն վայրում, որտեղ իրենք եղել են կանգնած: Այս փաստը, հատկապես, հաստատում է Ադրբեջանի զինված ուժերի կողմից խաղաղ բնակչությանը թիրախավորելու և կյանքից ապօրինաբար զրկելու հանցավոր մտադրությունը:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը կարևոր է համարում ընդգծել, որ Գեղարքունիքի մարզում Ադրբեջանի կողմից ԱԹՍ-ներով իրականացված հարվածների ժամանակ ընթացել են սեզոնային բերքահավաքի աշխատանքներ ու այդ աշխատանքները յուրաքանչյուր ընտանիքի համար ունեն կենսական կարևորություն: Շատ դեպքերում դա ընտանիքի եկամտի գլխավոր աղբյուրն է: Դրանով է նաև պայմանավորված, որ ընտանիքի անդամներով են, որպես կանոն, իրականացվում բերքահավաքի աշխատանքները:

Ուշադրության է արժանի նաև այն, որ ինչպես նշել է վիրավորում ստացած երեխան, ինքն ու ավագ եղբայրը, ինչպես նաև իրենց համայնքի մյուս երեխաները Ադրբեջանի զինված ուժերի կողմից շարունակական ռամզաօդային հրթիռակոծումների պատճառով զրկված են դպրոց հաճախելու հնարավորությունից, քանի որ Վարդենիս քաղաքի և հարակից համայնքների դպրոցները ԱԹՍ-ների կողմից թիրախավորվում են, ուստի ժամանակավորապես չեն գործում:

¹¹³⁴ <https://www.ombuds.am/am/site/ViewNews/1334>

¹¹³⁵ <https://www.ombuds.am/am/site/ViewNews/1334>

«Սուրբ Աստվածամայր» բժշկական կենտրոնի բժիշկների կողմից Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմին ներկայացրած տեղեկությունների համաձայն՝ երեխայի առողջական վիճակը ներկայում գնահատվում է ծանր: Երեխայի մոտ արձանագրվել էր աջակողմյան պնևմոթորաքս, ձախակողմյան թափանցող հեմոպնևմոթորաքս, որովայնի բութ վնասվածք, փայծաղի սուբկապսուլյար հեմատոմա, ինչպես նաև աջակողմյան հյուսվածքում առկա է բեկոր: Երեխան ունեցել է արյան կորուստ:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը, լինելով մարդու իրավունքների ազգային անկախ հաստատություն, ինչպես նաև «Երեխայի իրավունքների մասին» ՄԱԿ-ի կոնվենցիայի դրույթների կիրառության մշտադիտարկում իրականացնող մարմին՝ խստորեն **դատապարտում է** խաղաղ բնակչության, այդ թվում՝ երեխաների նկատմամբ Ադրբեջանի զինված ուժերի տարբերակում չդնող հարձակումները, որոնք հանգեցնում են երեխաների իրավունքների կոպիտ խախտումների ու միջազգային իրավունքի հիմնարար պահանջների բացարձակ անտեսման:

Մարդու իրավունքների, հատկապես՝ երեխաների իրավունքների պաշտպանության ոլորտում գործունեություն իրականացնող միջազգային կազմակերպությունները **պետք է հրատապ միջոցներ ձեռնարկեն** այս դեպքերին պատշաճ իրավական գնահատական տալու, ինչպես նաև հետազայում դրանք բացառելու նպատակով: Երեխաների նկատմամբ չտարբերակված և հաճախ թիրախավորված հարձակումները պետք է արժանանան **խստագույն դատապարտման** միջազգային հանրության կողմից¹¹³⁶:

Արցախում երեխաների իրավունքների կոնկրետ դեպքերով խախտումների մասին խոսվում է Արցախի մարդու իրավունքների պաշտպանի զեկույցներում:

6. Լրագրողների նկատմամբ հարձակումներն ու նրանց իրավունքների խախտումները Ադրբեջանական զինված ուժերի կողմից

Կոնֆլիկտային կամ պատերազմական հակամարտությունների ժամանակ մասնագիտական աշխատանք կատարող լրագրողները գտնվում են միջազգային պաշտպանության ներքո: Նրանց աշխատանքն իրավիճակի վերաբերյալ անգնահատելի է օբյեկտիվ, համապարփակ տեղեկություններ, ապացուցողական տվյալներ ունենալու, լարվածությունը նվազեցնելու¹¹³⁷: Լրագրողական աշխատանքը պատերազմական կամ զինված հարձակումների ժամանակ հատուկ կարևորություն է ստանում՝ լինելով երաշխիք ոչ միայն աշխարհին իրական վիճակի մասին տեղեկություններ փոխանցելու, այլ նաև քաղաքացիական անձանց պաշտպանության հարցերում:

2020 թվականի հոկտեմբերի սկզբից ի վեր հրապարակվել են տեղեկություններ այն մասին, հոկտեմբերի 1-ին ֆրանսիական «Le Monde» (Le Monde) պարբերականի 2 լրագրող, «24News.am»-ի (24News.am) լրագրողը և «ArmeniaTV»-ի (Armeniatv) օպերատորը վիրավորում են ստացել, իսկ որոշ լրատվամիջոցների ներկայացուցիչներ հայտնվել են թիրախային կրակի ներքո: Ավելին, ադրբեջանական զինված ուժերը թիրախավորել են նաև Արցախում լրագրողական առաքելություն իրականացնող «Agence France-Presse» (Agence France-Presse)

¹¹³⁶ <https://www.ombuds.am/am/site/ViewNews/1334>

¹¹³⁷ <https://www.ombuds.am/am/site/ViewNews/1318>

միջազգային լրատվական գործակալության լրագրողներին տեղափոխող մեքենան, որի հետևանքով լրագրողներ են ծանր վիրավորում ստացել: Հարձակումների հետևանքով վնասվածքներ ստացած «Le Monde» -ի թղթակցի վիճակը բժիշկների կողմից գնահատվել է որպես ծանր, նա վիրահատվել է Ստեփանակերտի բժշկական կենտրոնում: Ընդ որում, լրագրողական խումբը եղել է հատուկ արտահագուստով, լրագրողական տարբերանշանով: «Press» տարբերանշան է ունեցել նաև հրետակոծության տակ հայտնված լրագրողական մեքենան:

Արցախի Շուշի քաղաքի Սուրբ Ամենափրկիչ Ղազանչեցոց Մայր տաճարին ադրբեջանական զինված ուժերի կողմից 2020 թ. հոկտեմբերի 8-ին հասցված երկու թիրախային հարվածի հետևանքով վիրավորումներ էին ստացել 3 ռուս լրագրող, այդ պահին տաճարում գտնվող երեխաներին, կանանց ու տարեցներին, ինչպես նաև պատճառվել էին մեծ ավերվածություններ:

Այս կապակցությամբ ՀՀ արդարադատության նախարարությունից Մարդու իրավունքների պաշտպանին ներկայացված տեղեկությունների համաձայն՝ *Լեոնային Ղարաբաղում (Արցախում) մասնագիտական աշխատանք իրականացնող լրագրողներին հրետակոծելու և նրանց նկատմամբ հարձակումների* հարցով ՀՀ արդարադատության նախարարը դիմել է Եվրոպական հանձնաժողովի փոխնախագահ, արժեքների և թափանցիկության հարցերով եվրոպական հանձնակատարին: Գրության մեջ բարձրացվել են

«Le Monde» թերթի 2 լրագրողներին, «Agence France-Presse» միջազգային լրատվական գործակալության լրագրողներին տեղափոխող մեքենան թիրախավորված հրետակոծելու հարցը: Արձանագրվել է նաև այն հանգամանքը, որ 2020 թ. հոկտեմբերի 8-ին Շուշի քաղաքի Սուրբ Ամենափրկիչ Ղազանչեցոց Մայր տաճարին հասցված երկու թիրախային հարվածի հետևանքով վիրավորումներ էին ստացել 3 ռուս լրագրող:

Մասնագիտական աշխատանք իրականացնող լրագրողներին հրետակոծելու և նրանց նկատմամբ հարձակումների առաջին դեպքից ի վեր Պաշտպանը խստորեն **դատապարտել է** լրագրողներին հրետակոծելը:

Պաշտպանը 2020 թ. հոկտեմբերի 1-ին այցելել է Արցախում ադրբեջանական հրետակոծության արդյունքում վիրավորումներ ստացած ֆրանսիական «Le Monde» թերթի 2 լրագրողներին, որոնք Արցախից տեղափոխվել էին Հայաստան: Հոկտեմբերի 10-ին Պաշտպանը այցելել է նաև հոկտեմբերի 8-ին Շուշի քաղաքի Սուրբ Ամենափրկիչ Ղազանչեցոց Մայր տաճարին ադրբեջանական զինված ուժերը հասցրին երկու թիրախային հարվածի արդյունքում ծանր վիրավորում ստացած լրագրողին: Վերջինս Պաշտպանին տեղեկացրել է, որ անձամբ է ականատես եղել Ղազանչեցոց Մայր տաճարի թիրախային հարվածին և ընդգծել է, որ տաճարում այդ պահին եղել են բացառապես երեխաներ, կանայք ու տարեցներ: Լրագրողը պատմել է նաև, որ անձամբ հավաստիացնել է, որ Շուշի քաղաքի ճանապարհին չի եղել որևէ ռազմական օբյեկտ, այլ այնտեղ գտնվել են բացառապես քաղաքացիական բնակավայրեր:¹¹³⁸

Պատերազմի օրերին Արցախում լուսաբանման կարևոր աշխատանքներ էր իրականացնում ու ադրբեջանական խախտումների ապացույցներ ապահովում «ArmNews» լրատվամիջոցը և այդ լրատվամիջոցի ներկայացուցիչները:

¹¹³⁸ <https://www.ombuds.am/am/site/ViewNews/1318>, <https://www.ombuds.am/am/site/ViewNews/1332>

Արցախում ռազմական գործողությունները լուսաբանող լրագրողների վրա ադրբեջանական հարձակումների վերաբերյալ 2020 թվականի դեկտեմբերի 25-ին հրապարակվել է արտահերթ զեկույց: Չեկույցում ներկայացված ապացույցները հստակ ցույց են տալիս, որ Ադրբեջանի կողմից Արցախի քաղաքացիական բնակչության և ենթակառուցվածքների թիրախավորմանը զուգահեռ՝ դիտավորյալ և չտարբերակված թիրախավորման են ենթարկվել նաև լրագրողները և նրանց սպասարկող տրանսպորտային միջոցները, որի հետևանքով ծանր վիրավորվել է 7 լրագրող (5 օտարերկրյա ու 2 հայ) և զոհվել է լրագրողական խմբի ուղեկցող 1 անձ: Չեկույցում ամփոփվել են նաև վկայությունները, որոնց համաձայն՝ հարվածներից առաջ և ընթացքում դեպքերի վայրերում թոփաքներ էին կատարում ադրբեջանական հետախուզական ԱԹՍ-ները, ինչը նշանակում է, որ լրագրողները լիովին տեսանելի ու տարբերակելի են եղել ադրբեջանական զինված ուժերի համար¹¹³⁹:

Մասնագիտական աշխատանք իրականացնող լրագրողներին հրետակոծելու և նրանց նկատմամբ հարձակումները ակնհայտորեն վկայել են տարբերակում չզնոող (indiscriminate), քաղաքացիական բնակավայրերի թիրախավորման մասին: Լրագրողների դեպքում դա առավել ևս դատապարտելի է, քանի որ նրանք գտնվում են հատուկ պաշտպանության ներքո¹¹⁴⁰:

Սույն պարագրաֆը նույնպես հասկանալիորեն չի հավակնում ներկայացնել լրագրողների իրավունքների բոլոր խախտումները. դրանք տեղ են գտել մասնագիտական՝ թեմային նվիրված զեկույցներում:

7. Ադրբեջանական զինված հարձակումները Հայաստանի Տավուշի մարզի քաղաքացիական բնակավայրերի նկատմամբ 2020 թվականի հուլիսին

2020թ. հուլիսի 12-ին ադրբեջանական զինված ուժերը շարունակական հրետակոծություններով թիրախային զինված հարձակումներ են նախաձեռնել Տավուշի մարզի խաղաղ բնակավայրերի և քաղաքացիական ենթակառուցվածքների նկատմամբ, մասնավորապես հրետակոծվել են Տավուշի մարզի Մովսես, Չինարի, Բերդ, Այգեպար, Նորաշեն, Ներքին Կարմիրաղբյուր և այլ բնակավայրերը:

Նշված բնակավայրերի բնակիչներից Պաշտպանի Աշխատակազմ են ստացվել ահազանգեր այն մասին, որ ադրբեջանական զինված ուժերը հուլիսի 12-ին՝ ժամը 23-ի սահմաններում սկսել են գնդակոծություն Տավուշի մարզի ուղղությամբ: Նույնատիպ ահազանգեր ստացվել են նաև նշված գնդակոծություններին հաջորդող օրերի ընթացքում: Մի շարք բնակավայրերի բնակիչներ Պաշտպանին մանրամասներ են փոխանցել հարվածային ԱԹՍ-ով իրենց բնակավայրերը թիրախավորելու վերաբերյալ

Ըստ ահազանգերի՝ ադրբեջանական կողմից կրակոցներն արձակվել են բնակավայրերին անմիջական հեռավորությամբ: Խաղաղ բնակչության գնահատմամբ՝ հրետակոծությունները իրականացվել էին այնպիսի եղանակով, որ իրական էին դարձել քաղաքացիական

¹¹³⁹ Տե՛ս «Արցախում ռազմական գործողությունները լուսաբանող լրագրողների վրա ադրբեջանական հարձակումների» վերաբերյալ Հայաստանի և Արցախի մարդու իրավունքների պաշտպանների արտահերթ զեկույցը՝ <https://ombuds.am/images/files/8af8216039c5ccd5277448a37eb5997f.pdf> (անգլերեն):

¹¹⁴⁰ <https://www.ombuds.am/am/site/ViewNews/1314>

բնակավայրին, իրենց առողջությանն ու կյանքին, սեփականությանը վնաս պատճառելու վտանգը:

Մարդու իրավունքների պաշտպանին ուղղված ահազանգերը, քաղաքացիական համայնքների վարչական մարմինների տրամադրած տեղեկությունները, պետական մարմինների պաշտոնական հայտարարությունները և սոցիալական մեդիայի հրապարակումները վկայում են, որ թիրախավորվել են Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական խաղաղ բնակավայր, ինչը իրական վտանգ է եղել բնակիչների (այդ թվում՝ երեխաների, տարեցների և կանանց) կյանքի և առողջության, կյանքի, սեփականության, ինչպես նաև քաղաքացիական ենթակառուցվածքների և շրջակա միջավայրի համար:

2020թ. հուլիսի 16-ին Տավուշի մարզի Բերդ, Այգեպար, Ներքին Կարմիրաղբյուր, Չինարի, Նորաշեն քաղաքացիական բնակավայրերում փաստահավաք աշխատանքներ են իրականացվել: Բացառապես իրավապաշտպան սկզբունքներով առաջնային աղբյուրից ձեռք բերված հավաստի տվյալները, փաստահավաք աշխատանքների և ուսումնասիրությունների արդյունքները սահմանված կարգով ամփոփվել և ուղարկվել են միջազգային կառույցներին, ՀՀ համապատասխան պետական ու հասարակական իրավապաշտպան կառույցներին:

Այսպես, Տավուշի մարզի ուղղությամբ ադրբեջանական զինված ուժերի հրետակոծությունների վերաբերյալ անգլերենով մի շարք արտահերթ զեկույցներ են ուղարկվել միջազգային կառույցներին կառույցներին, այդ թվում՝ ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների խորհրդին:

Տավուշի սահմանամերձ գյուղերի հրետակոծությունների դեպքերից գրեթե անմիջապես հետո 2020թ. հուլիսի 15-ին հազարավոր ցուցարարներ, հիմնականում երիտասարդներ, ցույցեր են իրականացրել Ադրբեջանի մայրաքաղաք Բաքվում, որը ուղեկցվել է հայատյացության մեծ ծավալի ատելության խոսքով և պատերազմի կոչով:

Բաքվում տեղի ունեցած հուլիսյան ցույցերին հաջորդեցին լայնածավալության ու ագրեսիվության բնույթով նախադեպը չունեցող չափազանց վտանգավոր իրադարձություններ: Մասնավորապես, տարբեր երկրներում ադրբեջանական կամ թուրքական տարբեր խմբեր հայատյացության ագրեսիվ դրսևորումներով հավաքներ ու այլ միջոցառումներ էին նախաձեռնում, ահաբեկում տեղի հայերին, ինչպես նաև ֆիզիկական հարձակում իրականացնում (ՌԴ, Միացյալ Թագավորություն, Բելգիա, Մոլդովա և այլն) ¹¹⁴¹:

Այս երևույթներն իհարկե լուրջ սպառնալիքներ են, որոնք վտանգում են ժողովրդավարական հասարակություններում մարդու իրավունքների բարձր արժեքները, ինչպես նաև իրական վտանգ են ներկայացնում արտերկրում բնակվող հայերի ֆիզիկական անվտանգության համար:

Այս ամենի մասին տեղեկությունները Մարդու իրավունքների պաշտպանը ներկայացրել է միջազգային կառույցներին: Հստակ ընդգծվել է միջազգային հանրության կողմից պատշաճ արձագանքման և հետագա քայլեր ձեռնարկելու անհրաժեշտությունը, որի նպատակն է

---

¹¹⁴¹<https://www.youtube.com/watch?v=L70sZpBbF58>,
<https://armeniasputnik.am/armenia/20200717/23778046/londom-adrbejanciner-hayer-tceckrtuq.html>,
<https://armeniasputnik.am/video/20200722/23840991/hayeri-u-adrbejancineri-mijev-baxum-e-texi-unecel-qishnevum-tesanyut.html>

կանխել արտերկրում բնակվող հայերի անվտանգությանը սպառնացող այդ ծայրաստիճան վտանգավոր երևույթները:

8. Մեծամորի ատոմային էլեկտրակայանը հրթիռակոծելու ադրբեջանական պաշտոնական սպառնալիքը՝ որպես քաղաքացիական բնակչությանն ուղղված ցեղասպան քաղաքականության դրսևորում

2020 թ. հուլիսի 16-ին Ադրբեջանի պաշտպանության նախարարության պաշտոնական ներկայացուցիչը պաշտոնապես հայտարարեց, որ ադրբեջանական զինված ուժերը կարող են հրթիռակոծության ենթարկել Հայաստանի Մեծամորի ատոմային էլեկտրակայանը (ԱԷԿ):

Մարդու իրավունքների պաշտպանն անմիջապես արձագանքեց Հայաստանի Հանրապետության ողջ բնակչությանն ուղղված այդ ակնհայտ հանցավոր սպառնալիքին: Նման հայտարարությունը պատերազմական հանցագործության բացահայտ մտադրություն է: Այն կարող է բերել հումանիտար աղետի ոչ միայն Հայաստանի, այլ նաև ողջ տարածաշրջանի համար:

Այս սպառնալիքը քաղաքացիական բնակչությանն ուղղված բացահայտ ահաբեկում է, ինչը միջազգային մարդասիրական իրավունքի բացարձակ արգելք է: Դա նաև ակնհայտ ցուցադրում է ադրբեջանական ցեղասպան քաղաքականությունը Հայաստանի ու ողջ բնակչության նկատմամբ:

Սա ոտնահարում է միջազգային մարդասիրական իրավունքի հիմնարար սկզբունքները, խարխլում է միջազգային հանրային իրավունքի հիմքերը: Այսպիսի մտադրություններն անգամ խաթարում են մարդու իրավունքների և հումանիտար պաշտպանության միջազգային համակարգը:

Հայաստանի մարդու իրավունքների պաշտպանն այդ հայտարարությամբ հրավիրեց միջազգային կառույցների ուշադրությունը քաղաքացիական բնակչությանն ահաբեկելուն ուղղված, ինչպես նաև մարդու իրավունքների և հումանիտար պաշտպանության միջազգային համակարգը խարխլող այդ հայտարարությանը: Միջազգային կառույցներին ուղարկվել են նաև հասցեական նամակներ:

**ԳԼՈՒԽ 2. ԳԵՐԻՆԵՐԻՆ ՉՎԵՐԱԴԱՐՁՆԵԼԸ, ՆՐԱՆՑ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ
ՇԱՐՈՒՆԱԿԱԿԱՆ ԿՈՊԻՏ ԽԱԽՏՈՒՄՆԵՐԸ ԵՎ ՄԱՐԴԱՍԻՐԱԿԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՅՆԵՐԻ
ՊԱՐԲԵՐԱԿԱՆ ԽԱԹԱՐՈՒՄՆԵՐԸ ԱԴՐԲԵՋԱՆԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿՈՂՄԻՑ**

2020 թվականի սեպտեմբերի 27-ի նախաձեռնված լայնածավալ պատերազմն ուղեկցվեց ադրբեջանական զինված ուժերի կողմից ոչ միայն հայկական քաղաքացիական բնակավայրերի զանգվածային ավերածություններով, տասնյակ հազարավոր բռնի տեղահանվածներով, ռազմական գործողությունների ընթացքում խոշտանգումներով, այլ նաև հարյուրավոր քաղաքացիական անձանց ու զինձառայողների գերեվարումներով ու հետո գերիներին ազատ չարձակելով, մարդու իրավունքների միջազգային պահանջները կոպտորեն խախտելով, անհայտ կորածների որոնումների աշխատանքները խոչընդոտելով և այլն:

Մարդու իրավունքների և միջազգային մարդասիրական այս խախտումներով ադրբեջանական իշխանության մարմինները առանց այն էլ զինված հարձակումների դաժանություններից հետո հոգեկան լրացուցիչ տառապանքներ են շարունակաբար պատճառում գերիների ու անհայտ կորածների ընտանիքներին, խաղում են Արցախում և Հայաստանում հասարակության զգացմունքների հետ, պատճառում լարվածություն, ինչպես նաև մարդու իրավունքների հարցերն ակնհայտորեն օգտագործում միջազգային մարդասիրական իրավունքով արգելված՝ քաղաքական նպատակների սակարկությունների համար: Այս մասին նշել են նաև ՀՀ պետական իշխանության մարմինները:

Դրանից բացի, ադրբեջանական իշխանությունները շարունակաբար թաքցնում են գերիների իրական թվի հրապարակումը՝ նույնիսկ խոչընդոտներ առաջացնելով միջազգային կառույցների համար ու դրանով իսկ խախտելով Ադրբեջանում ապօրինի պահվող հայ գերիների իրավունքները: Ընդ որում, հատուկ պետք է նշել, որ Հայաստանի Հանրապետությունն ամբողջությամբ վերադարձրել է Հայաստանում պահվող ադրբեջանցիներին՝ թվով 14 հոգի. այս տեղեկությունը ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանին հաստատել են իրավասու բարձրագույն մարմինները:

Ռազմական գործողություններից հետո առաջ եկած մարդասիրական հիմնարար հարց է անհայտ կորածների կամ զոհվածների մարմինների որոնման աշխատանքների հարցը: Ադրբեջանական իշխանության մարմիններն անընդհատ խոչընդոտում են այս աշխատանքները՝ առանց որևէ պատճառաբանության անգամ: Եթե սրան էլ ավելացնեն, որ նրանք չեն հրապարակում գերիների իրական թիվը, ապա ստացվում է, որ անհայտ կորածների ընտանիքներին պատճառում են կրկնակի տառապանքներ, քանի որ մարդիկ ավելի մեծ անորոշության մեջ են հայտնվում:

Ողջ վերը նշվածին գումարվում է նաև այն, որ ադրբեջանական սոցիալական ցանցերում պարբերաբար հրապարակվում են տեսանյութեր ու լուսանկարներ այն մասին, թե ինչպես են ադրբեջանական զինված ուժերն անարգանքի ենթարկում հայկական կողմի զինձառայողների դիերը, խոշտանգում ու նվաստացնում գերեվարված զինձառայողներին ու քաղաքացիական անձանց: Այս ամենն էլ ադրբեջանական սոցիալական ցանցերում արժանանում է միայն գովասանքի: Ընդ որում, ադրբեջանական զինվորականներն իրենք են բաց դեմքերով

տեսանյութերում՝ որևէ վախ չունենալով իրենց կողմից կատարվող քրեորեն պատժելի արարքների համար¹¹⁴²:

Հայաստանի մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմն իրականացրել է հսկայաձավալ աշխատանք: Մասնավորապես, շուրջ 300 տեսանյութ վերլուծվել և ուսումնասիրվել է, ադրբեջաներենից կամ թուրքերենից թարգմանել ռուսերեն և անգլերեն, իսկ շատ դեպքերում նաև հայերեն լեզուներով: Այդ թարգմանությունները տեղադրվել են տեսանյութերում և համապատասխան վերլուծությամբ ուղարկվել են միջազգային կառույցներին, ինչպես նաև մի շարք երկրերի քրեական հետապնդման մարմիններին: Այդ վերլուծությունները հնարավորություն է տվել ստանալ իրական պատկերացումներ ադրբեջանական էթնիկ զտումների և ցեղասպան քաղաքականության մասին ու դա ներկայացնել միջազգային կառույցներին:

Այդ կերպ է հնարավոր եղել ցույց տալ, որ խոսք է գնում պատերազմական և մարդկության դեմ ուղղված հանցագործությունների մասին:

1. Գերիների ազատ արձակման և նրանց չվերադարձնելու միջազգային պահանջների խախտումները՝ իրավական ընթացակարգեր չարաշահելու և դրանց էությունը նենգափոխելու միջոցով

Ադրբեջանական իշխանության մարմինները ռազմական գործողությունների դադարից անմիջապես հետո որդեգրեցին գերիների ազատ արձակումն ու վերադարձն արհեստականորեն ձգձգելու, այդ հարցը քաղաքական նպատակների համար օգտագործելու քաղաքականություն:

Նախ, նրանք օգտվում էին առիթից, որ 2020 թվականի նոյեմբերի 9-ի եռակողմ հայտարարության 8-րդ կետում առկա չէ վերադարձի ժամկետ՝ ակնհայտորեն ի խախտումն մարդու իրավունքների վերաբերյալ միջազգային մարդասիրական իրավունքի պահանջների:

Այնուհետև, հայտարարվեց «բոլորը բոլորի» դիմաց սկզբունքը: Այս սկզբունքի շրջանակում Հայաստանի Հանրապետությունը կարճ ժամանակահատվածում վերադարձրեց բոլոր գերիներին, իսկ ադրբեջանական իշխանությունները վերադարձրին գերիների միայն մի մասին: 2020 թվականի ընթացքում խոշոր խմբով վերադարձրել են 44 հոգի՝ ՌԴ խաղաղապահ ուժերի կարևոր միջնորդական առաքելությամբ:

Գերիների ազատ արձակման ու վերադարձի և, առհասարակ, բոլոր հարցերով սերտ, բարձր որակի համագործակցություն հաստատված Արցախի մարդու իրավունքների պաշտպանի հետ: Աշխատանքը տարվել է անձնական ու ինստիտուցիոնալ բացարձակ վստահության պայմաններում:

Այս հարցերում առանձնացնել Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանում ՀՀ ներկայացուցչի և նրա գրասենյակը, անհատ իրավապաշտպաններ Սիրանուշ Սահակյանի և Արտակ Ջեյնայանի դերը գերիների իրավունքների պաշտպանության նպատակով ՄԻԵԴ գանգատներ ներկայացնելու հարցում: Կարևոր դեր է ունեցել և շարունակում ունենալ ՀՀ արտաքին գործերի նախարարությունը, այդ թվում՝ հատկապես միջազգային կառույցներում ՀՀ ներկայացուցիչները:

¹¹⁴² <https://www.ombuds.am/am/site/ViewNews/1402>

Գերիների իրավունքների պաշտպանության հարցերում կարևոր դեր է ունեցել ՀՀ ազգային անվտանգության ծառայությունը՝ տնօրենի գլխավորությամբ: Մասնավորապես, իր իրավասության սահմաններում Մարդու իրավունքների պաշտպանի և Ծառայության տնօրենի միջև համագործակցության շրջանակներում հնարավոր է եղել կարևոր հարցեր քննարկել և նախանշել դրանց լուծման ուղղությունները:

Այլ գործընկերների հետ համատեղ աշխատանքներ են տարվել նաև գերիների հարցերով հանձնաժողովների կամ աշխատանքային խմբերի շրջանակներում:

Կապ է պահպանվել ԱԺ մի շարք պատգամավորների հետ:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը մշտական կապ է պահպանել նաև միջազգային կառույցների հետ: Խոսքը վերաբերում է ոչ միայն գրավոր հաղորդակցությանը, այլ նաև քննարկումներին (օրինակ՝ Human Rights Watch, ՄԱԿ-ի և ԵԽ-ի մարդու իրավունքների հանձնակատարներ, այլ երկրների խորհրդարաններ և այլն):

Կարևորագույն նշանակություն ունի համագործակցությունը Կարմիր խաչի միջազգային կոմիտեի հետ կապը, այդ թվում՝ համատեղ արդյունավետ աշխատանքը Հայաստանի պատվիրակության ու նրա ղեկավարի հետ:

Ցավոք, 2020 թվականի նոյեմբերի 9-ի եռակողմ հայտարարությունից հետո Ադրբեջանի զինված ուժերը կարողացան գերեվարել քաղաքացիական անձանց, այդ թվում՝ կանանց, ինչպես նաև Շիրակի մարզից մեկնած և Արցախում ծառայություն իրականացնող 62 զինծառայող (նրանցից 8-ն արդեն վերադարձել է):

Դրանից հետո, ադրբեջանական իշխանությունները սկսեցին որդեգրել բուլդոզերներով նոր քաղաքականություն՝ նոյեմբերի 9-ի եռակողմ հայտարարությունից հետո գերեվարվածներին անվանելով «ահաբեկիչներ» կամ «դիվերսանտներ»:

Նախ, 2020 թվականի դեկտեմբերի 31-ին Ադրբեջանի նախագահը, խոսելով իր երկրում գերության մեջ գտնվող հայ զինծառայողների մասին, հայտարարել է, թե նրանք ռազմագերիներ չեն: Հայտարարվել է նաև, թե նրանք ձերբակալված են ու նրանք որպես ահաբեկիչներ են որակվել¹¹⁴³:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը այս հայտարարությունից հետո հրապարակայնորեն հատուկ արձանագրել է, որ Ադրբեջանի նախագահի դեկտեմբերի 31-ի հայտարարությունը և նման հայտարարությունները կոպտորեն խախտում են հետպատերազմական մարդասիրական գործընթացը և մարդու իրավունքները պաշտպանող միջազգային պահանջները: Այլ կերպ, այն հայտարարությունները, թե գերության մեջ գտնվող անձինք ռազմագերիներ են, այլ ահաբեկիչներ ու ձերբակալված են, կոպտորեն ոտնահարում են հետպատերազմական մարդասիրական գործընթացը և մարդու իրավունքները պաշտպանող միջազգային պահանջները:

Ադրբեջանի նախագահի հայտարարությունը ուղիղ հակասում էր նաև 2020 թվականի նոյեմբերի 9-ի եռակողմ հայտարարության 8-րդ կետի պահանջին, որը վերաբերում է գերիների կամ այլ կերպ անազատության մեջ գտնվող անձանց փոխանակում իրականացնելուն: Նույնությամբ բոլոր պահանջները պետք է տարածվեն նաև զոհվածների

¹¹⁴³ <https://www.ombuds.am/am/site/ViewNews/1470>

Այն, որ 2020 թվականի նոյեմբերի 10-ի եռակողմ հայտարարության 8-րդ կետում չկա կոնկրետ ժամկետ՝ կապված գերիների կամ այլ կերպ անազատության մեջ գտնվող անձանց փոխանակմանը կամ վերադարձին, դա չի նշանակում, թե Ադրբեջանի իշխանությունների համար թույլատրելի է մարդու իրավունքների միջազգային պահանջների ու մարդասիրական պայմանավորվածությունների անընդհատ խախտումը, որը արտահայտվել է գերիների վերադարձի արհեստական ձգձգմամբ, նրանց իրական թիվը չհայտնելով:

Այդ ժամանակ արդեն փորձեր էին արվում ներկայացնել իրական թվից նվազ թվաքանակ, այդ ողջ ընթացքում շարունակվել է նրանց նկատմամբ խոշտանգումն ու անմարդկային վերաբերմունքը, այդ մասին վկայող տեսանյութերի նպատակային հրապարակումը, խոչընդոտվում է զոհվածների մարմինների փոխանակումը եւ այլն:

Պաշտպանն իր հայտարարությամբ հրավիրեց միջազգային հանրության և, հատկապես, մարդու իրավունքների պաշտպանության մանդատ ունեցող միջազգային կառույցների ուշադրությունն Ադրբեջանի նախագահի դեկտեմբերի 31-ի հայտարարությանը՝ բացառելու համար մարդասիրական գործընթացի որևէ խախտում, ապահովելու համար այդ գործընթացի խիստ համապատասխանությունը մարդու իրավունքների միջազգային պահանջներին¹¹⁴⁴:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի՝ գերիների անհապաղ վերադարձի մասին այս հայտարարությանը անդրադարձ է կատարել նաև միջազգային մամուլը¹¹⁴⁵:

Ադրբեջանի նախագահի նշված հայտարարությունից հետո պարզ դարձավ, որ 2020 թվականի դեկտեմբերի 28-ին ՄԱԿ-ում Ադրբեջանի մշտական ներկայացուցիչը նամակով դիմել է ՄԱԿ-ի գլխավոր քարտուղարին, որն էլ տարածվել է ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայում և Անվտանգության խորհրդում:

Մասնավորապես, Ադրբեջանի մշտական ներկայացուցչի նամակում տեղ էին Ադրբեջանում գերության մեջ գտնվող Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիներին ու նրանց իրավունքներին վերաբերող հարցեր, ուստի Հայաստանի մարդու իրավունքների պաշտպանն այդ հարցերի վերաբերյալ ներկայացրել է իր իրավական դիրքորոշումները:

ՄԱԿ-ում Ադրբեջանի մշտական ներկայացուցչի նամակի հավելածի 6-րդ պարբերությունում նշված էր, որ հակասահբեկչական միջոցառման շրջանակում ադրբեջանական մարմինները հայտնաբերել են Հայաստանի քաղաքացի թվով 62 զինձառայող, որոնք զորակոչված են գլխավորապես Շիրակից, ներկայում կալանավորված են և Ադրբեջանում նրանց նկատմամբ ընթանում են քննչական վարույթներ: Այդ նամակում Հայաստանի քաղաքացի նշված զինձառայողներն անվանվում են Հայաստանի զինված ուժերի դիվերսիոն խմբի անդամներ ու

¹¹⁴⁴ <https://www.ombuds.am/am/site/ViewNews/1470>, <https://www.ombuds.am/am/site/ViewNews/1474>

¹¹⁴⁵ <https://www.ombuds.am/am/site/ViewNews/1473> // Մարդու իրավունքների պաշտպան Արման Թաթոյանի հայտարարությանն անդրադարձել են նաեւ ռուսական Тасс, Коммерсантъ, РИА Новости, Кавказский узел, Regnum լրատվամիջոցները: // В Армении потребовали вернуть военнопленных из Азербайджана <https://ria.ru/20210102/voennoplennye-1591791723.html> // Омбудсмен Армении заявил о необходимости вернуть военнопленных из Азербайджана <https://www.kommersant.ru/doc/4638423> // Омбудсмен Армении потребовал вернуть военнопленных из Азербайджана <https://regnum.ru/news/polit/3156080.html> // Омбудсмен Армении потребовал возврата всех пленных без дополнительных условий <https://www.kavkaz-uzel.eu/articles/358224/>

նշում արվում այն մասին, որ նրանք ուղարկվել են «Ադրբեջանի Լաչինի շրջան»՝ իբր ադրբեջանական զինված ուժերի անձնակազմերի և քաղաքացիական անձանց նկատմամբ ահաբեկչական գործողություններ իրականացնելու նպատակով: Այնուհետև, այլ հարցերի թվում, Ադրբեջանի ներկայացուցիչը, գլխավորապես օգտագործելով Ադրբեջանում գերության մեջ գտնվող նշված հայ զինծառայողներին վերաբերող մասը, արել է քաղաքական բնույթի եզրահանգումներ, այդ թվում՝ ՄԱԿ-ին առաջարկելով Հայաստանի նկատմամբ ձեռնարկել որոշակի գործողություններ: Նույն սկզբունքով նամակում եզրահանգում է արված նաև այն մասին, թե Հայաստանը խախտում է 2020 թվականի նոյեմբերի 9-ի Ռուսաստանի, Հայաստանի ու Ադրբեջանի ստորագրած եռակողմ հայտարարությունը:

Իհարկե, բացարձակ դատապարտելի է գերիների և զոհվածների մարմինների վերադարձի հարցի քաղաքականացումը, քանի որ այն բնույթով մարդասիրական ու մարդու իրավունքներին առնչվող, կամ այս հարցը անգամ հեռավոր կերպով այն տարածքային որևէ հարցի հետ կապելը, կամ դա քաղաքական նպատակներով օգտագործելու ադրբեջանական իշխանությունների ակնհայտ փորձերը: Դա կոպտորեն խախտում է հետպատերազմական փուլի մարդասիրական գործընթացն ու մարդու իրավունքները երաշխավորող միջազգային պահանջները: Ինչպես ադրբեջանական նամակում նշված 62, այնպես մյուս բոլոր հայ զինծառայողները կարգավիճակով գերիներ են, նրանք իրենց գերեվարման վայրերում են գտնվել բացառապես իրենց իրավական պարտականությունը կատարելու՝ զինվորական ծառայություն տանելու նպատակով ու նրանք պետք է առանց որևէ նախապայման ազատ արձակվեն ու վերադարձվեն Հայաստան: Այս եզրահանգումը հիմնված է Հայաստանի մարդու իրավունքների պաշտպանի մշտադիտարկման ու քննության արդյունքների վրա և ամրապնդված է հիմնավոր ապացույցներով:

Ուստի, Ադրբեջանում գերության մեջ գտնվող հայ գերիների նկատմամբ քրեական հետապնդման ընթացակարգեր նախաձեռնելը, նրանց կալանավորելն ու առավել ևս նրանց ահաբեկիչներ կոչելը միջազգային մարդասիրական իրավունքի ու առհասարակ մարդու իրավունքների միջազգային իրավունքի կոպիտ խախտում է: Ռեզոլյուցիայի գործողությունների մասնակցելու համար նրանք չեն կարող որևէ տեսակի քրեական հետապնդման ենթարկվել կամ կալանավորվել՝ որպես պատիժ: Սրանք պահանջներ են, որոնք հատկապես ամրագրված են 1949 թվականի Ժնևի երրորդ կոնվենցիայում:

Բացարձակ անթույլատրելի է նոյեմբերի 9-ի եռակողմ հայտարարությունը մեկնաբանել այնպես, իբր թե դրա գործողությունը տարածվում է միայն այդ հայտարարության ստորագրումից առաջ առկա իրավիճակի վրա: Նման մոտեցումը կոպտորեն ոտնահարում է մարդու իրավունքներն ու հետպատերազմական մարդասիրական գործընթացը: Նշված հայտարարությունը պետք է կիրառվի ինչպես 2020 թ. նոյեմբերի 9-ից առաջ, այնպես էլ դրանից հետո առաջ եկած բոլոր իրավիճակների նկատմամբ. այնքան ժամանակ, քանի դեռ պատերազմական գործողությունների հետևանքներով պայմանավորված՝ առկա է մարդու իրավունքների պաշտպանության ու մարդասիրական գործընթացի օբյեկտիվ անհրաժեշտություն: Ավելին, Մարդու իրավունքների պաշտպանն արձանագրել է, որ գործնականում արդեն իսկ արձանագրվել են դեպքեր, երբ ադրբեջանական զինված ուժերը հայերի են գերեվարել նոյեմբերի 9-ի եռակողմ հայտարարությունից հետո, սակայն նրանք վերադարձվել են Հայաստան:

Սկզբունքային կարևորության հարց է այն, որ ադրբեջանական իշխանությունները ձգձգում են հայ գերիների վերադարձը՝ նենգափոխելով իրավական գործընթացները, նրանց արհեստականորեն տալով կասկածյալի կամ մեղադրյալի կարգավիճակ ու կալանքի ձևով անազատության մեջ պահելը օգտագործելով՝ որպես պատիժ: Քանի որ միջազգային մարդասիրական իրավունքն արգելում է գերիների ազատ արձակման չարդարացված ձգձգումներն ու դա համարում պատերազմական հանցագործություն, ապա Մարդու իրավունքների պաշտպանի համար ակնհայտ է, որ ադրբեջանական իշխանություններն իրականացնում են իրավական գործընթացների ակնհայտ չարաշահում՝ այդ կերպ իրենց նպատակին հասնելու համար: Ադրբեջանական իշխանության մարմինների այս պահվածքն ուղղակիորեն հակասում է նաև 2020 թ. նոյեմբերի 9-ի եռակողմ հայտարարությունը ստորագրած կողմերի մտադրություններին:

Այդ հայտարարության 8-րդ կետի պահանջի հիման վրա Հայաստանի Հանրապետությունն արդեն իսկ Ադրբեջանին է փոխանցել Արցախում հանցանքներ, այդ թվում՝ խաղաղ բնակիչների սպանություն կատարած և դատապարտված երկու անձի: Ադրբեջանը նույն սկզբունքով Հայաստանին է փոխանցել այդ երկրում ֆորմալ դատապարտված հայերի:

Ուստի, նշվածը նույնպես ակնհայտ է դարձնում, որ անգամ քրեական վարույթ նախաձեռնելու ու հայ զինծառայողներին կասկածյալ կամ մեղադրյալ դարձնելու միջոցով գերիների վերադարձը ձգձգելն ունի ակնհայտ արհեստական բնույթ, իրենից ներկայացնում է իրավական գործընթացների բացահայտ չարաշահում և խախտում է ոչ միայն միջազգային մարդասիրական իրավունքը, այլ նաև հակասում է նոյեմբերի 9-ի եռակողմ հայտարարությանը, այն ստորագրած կողմերի մտադրություններին:

Գերիների իրական թիվը չհայտնելու կապակցությամբ Հայաստանի մարդու իրավունքների պաշտպանի ուսումնասիրություններն ու քննության արդյունքները շարունակաբար հաստատել են, որ նրանց թիվն ավելի շատ է, քան ադրբեջանական իշխանությունները հաստատել են, ինչը վերաբերում է նաև մինչև 44 գերիների վերադարձին: Մարդու իրավունքների պաշտպանն արձանագրել է բազմաթիվ դեպքեր, երբ չնայած տեսանյութերով ու այլ ապացույցներով հաստատվող դեպքերին, ադրբեջանական իշխանության մարմինները մերժում են անձանց գտնվելն իրենց մոտ կամ ձգձգում են հաստատման գործընթացը:

Գերիների ազատ արձակման հարցի բացարձակ հրատապությունը պետք է դիտարկել նաև Ադրբեջանում հայատյացության ու թշնամանքի քարոզի կազմակերպված քաղաքականության համատեքստում: Այս հարցը սերտորեն կապված է ՄԱԿ-ում Ադրբեջանի մշտական ներկայացուցչի նամակի հետ նաև այն առումով, որ հայ զինծառայողներն առաջնահերթ իրականացրել են իրենց հայրենակիցների՝ հայերի կյանքի, ինչպես նաև առողջության պահպանման, սեփականության ու կենսական կարևորության մյուս իրավունքների պաշտպանությունը: Այս հարցը, հատկապես, կարևոր է այն պատերազմական ու մարդկության դեմ ուղղված հանցագործությունների, Արցախի խաղաղ բնակավայրերի զանգվածային ավերվածությունների ֆոնին, որ կատարել են ադրբեջանական զինված ուժերը ու նման առանձին արարքներ դեռ շարունակում են կատարել:

Եվ, իհարկե, գլխավորը՝ Ադրբեջանում պահվող հայկական կողմի բոլոր քաղաքացիական անձինք կարգավիճակով գերի են հենց այն հիմնարար պատճառով, որ Արցախում դեռևս առկա է ընթացիկ, չավարտված զինված հակամարտություն (ongoing armed conflict):

Հակամարտությունն ավարտված չէ, որ ադրբեջանական իշխանությունները հնարավորություն ունենան նրանց կոչել «ահաբեկիչ» , թե «դիվերսանտ»: Հետևաբար, այս հիմնարար փաստարկի ուժով է հենց հաստատվում, որ նոյեմբերի 9-ի սուկ ամսաթվի հետ հարցը կապելն անթույլատրելի է. միջազգային մարդասիրական իրավունքի իմաստով նոյեմբերի 9-ից առաջ ու հետո էլ գործ ունենք նույն ընթացող զինված հակամարտության հետ:

Չնայած այս ամենին՝ ադրբեջանական իշխանություններն, ի խախտումն միջազգային բացարձակ պահանջների շարունակում են ապօրինաբար պահել հայկական կողմի գերիներին: Այս հարցերը Մարդու իրավունքների պաշտպանը նույնիսկ ներկայացրել է ԵԱՀԿ Մինսկի խմբին և ԵԱՀԿ գործող նախագահի անձնական ներկայացուցչին՝ հաշվի առնելով նրանց մանդատի առանձնահատկությունները:

Ընդ որում, ներկայացնելու համար միջազգային ատյաններին իրական տիրող վիճակը, ՀՀ Մարդու իրավունքների պաշտպանը հրապարակել է արտահերթ հատուկ զեկույց այն մասին, որ Ադրբեջանում հայկական կողմի գերիների հարցաքննությունների արդյունքները չեն կարող որևէ հիմք լինել նրանց քրեական հետապնդման ենթարկելու համար և չեն կարող ապացույց լինել միջազգային, այդ թվում՝ դատական ատյաններում: Նշված զեկույցում հատուկ շեշտադրվում է Ադրբեջանում հայ գերիների հարցաքննությունների վրա՝ եզրահանգելով, որ վերջիններիս հայտնած տեղեկությունները չեն կարող որևէ հիմք ծառայել նրանց նկատմամբ քրեական հետապնդման համար, ինչպես նաև չեն կարող ունենալ որևէ ապացուցողական նշանակություն միջազգային կառույցներում: Մասնավորապես, արտահերթ զեկույցը ներկայացնում է ադրբեջանական զինված ուժերի դաժանությունները, որոնք ուղեկցվել են հայկական կողմի գերիներին խոշտանգելով, գործողություններ անել հարկադրելով, նվաստացնելով և այլն¹¹⁴⁶:

---

¹¹⁴⁶Տե՛ս

https://www.ombuds.am/images/files/1138b156720bec6ae0fd88dc709eb62c.pdf?fbclid=IwAR1j_qcspmen7yve0Mjc_ltk_Ya5ktDceh8RA2lghAuRDsHuj-_jpxQe1PH8 կայքէջում՝ 2021 թվականի մարտի 31-ի դրությամբ:

ԳԼՈՒԽ 3. ՊԵՏԱԿԱՆ ԱԶԱԿՑՈՒԹՅԱՄԲ ՀԱՅԱՏՅԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԷԹՆԻԿ ՇԱՐԺԱՌԻԹՆԵՐՈՎ ԹՇՆԱՄԱՆՔԻ ՔԱՐՈՉԸ ԱԴՐԲԵՋԱՆՈՒՄ

1. Հայաստանի Հանրապետության խրախուսումը և թշնամանքի քարոզը՝ որպես ադրբեջանական պետական քաղաքականության մաս

Ադրբեջանում բարձրագույն մակարդակով Հայաստանն ու հայ ժողովուրդը, ՀՀ քաղաքացին համարվում են թշնամի, պետական հովանավորչությամբ ատելության ու թշնամանքի զգացումով մեծացել է մի ողջ սերունդ: Սրանով հպարտանում է Ադրբեջանի նախագահը: Իրական վիճակն այն է, որ տարվում է ցեղասպան քաղաքականություն ու դա հիմնավորվում է կոնկրետ ապացույցներով:

Օրինակ՝ Հայաստանի ու հայերի մասին Ադրբեջանի նախագահի պաշտոնական ուղեձեռնարկից են՝

1) մենք շարունակելու ենք վճռել այդ սուտասաններին (նկատի ունի հայերին): Նրանք տեսնում են, որ մենք իրենց դաս ենք տալիս, որը նրանք երբեք չեն մոռանա.

2) նրանք ո՛չ խիղճ ունեն, ո՛չ բարոյականություն.

3) նրանք նույնիսկ ուղեղ չունեն.

4) 30 տարի այն (նկատի ունի Արցախը և մասնավորապես՝ Ֆիզուլին [նկատի ունի Վարանդան]) եղել է վայրի հրեշների ձեռքում, վայրի գազանների ձեռքում, շակալների ձեռքում.

5) Ֆիզուլիի մնացորդները հայկական ֆաշիզմի ցուցադրությունն են և վկայում են հայկական ֆաշիզմի մասին:

6) կարծես վայրի ցեղ էր տիրել քաղաքին.

7) մենք պետք է տանենք ավելի ուժեղ պայքար Հայաստանի դեմ ու ավելացնենք պայքարի կշիռը: Մենք այն մեկուսացրել ենք միջազգային և տարածաշրջանային բոլոր ծրագրերից¹¹⁴⁷:

Հայաստանի մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի մշտադիտարկումը հաստատում է, որ խոսքը հայերի նկատմամբ պետական բարձր մակարդակով խորքային ատելության ու թշնամանքի քաղաքականության մասին է: Այն կրում է ինստիտուցիոնալ բնույթ ու հիմքում ունի էթնիկ, իսկ առանձին դեպքերում՝ նաև կրոնական պատկանելիությունը:

Միշտ պետք է հաշվի առնել նաև Ադրբեջանի ու Թուրքիայի նախագահների կողմից Արցախում 2020թ. սեպտեմբեր-նոյեմբեր ամիսների պատերազմի համեմատությունները Օսմանյան կայսրությունում Հայոց ցեղասպանության, Բաքվում հայերի զանգվածային ջարդերի հետ՝ օրինակ 2020թ. դեկտեմբերի 10-ի ելույթներով դրանց կազմակերպիչներին ու կատարողներին, այդ թվում՝ Կովկասյան իսլամական բանակի անդամներին գովերգելը:

Սկզբունքային հարց է, որ այս պատերազմի ընթացքում հայկական կողմի զինվորականներին ու քաղաքացիական անձանց խոշտանգելիս, կենդանի վիճակում

գլխատելիս, զոհվածների մարմիններն անարգելիս ու այլ վայրագություններ կատարելիս ադրբեջանական զինված ուժերի ծառայողներն օգտագործում են հենց այն նույն բառերն ու արտահայտությունները, ինչ Ադրբեջանի նախագահը:

Ավելին, Ադրբեջանի նախագահի ու այլ հանրային գործիչների արտահայտությունները դարձել էին այս պատերազմում հայերի նկատմամբ դաժանությունները ոգեշնչող կարգախոսներ (օրինակ՝ «ադրբեջանական զինվորները քշում են նրանց ինչպես շներին», «Հայաստանն արժեք չունեցող երկիր է...այն ադրբեջանական հինավուրց հողերի վրա ստեղծված արհեստական պետություն է», «Ադրբեջանը գալիս է վերջ տալու հայկական հարսանիքներին» և այլն):

Այսինքն՝ ակնհայտ է, թե որոնք են պատերազմական այդ հանցագործությունների իրական պատճառները:

Ավելին, ադրբեջանական զինվորականները հպարտանում են վայրագություններով՝ ակնհայտ իմանալով, որ դրա համար իրենց երկրում միայն խրախուսվելու են ու արժանանալու են գովասանքի:

Այս նույն բառերն են օգտագործում նաև ադրբեջանական զինվորականները հայկական կողմի զինծառայողների ու քաղաքացիական անձանց սպանության, նրանց խոշտանգելու ու անմարդկային վերաբերմունքի ենթարկելու տեսանյութերում:

Մանրամասներն արտացոլված են Հայաստանի ու Արցախի Մարդու իրավունքների պաշտպանների 2020թ. համատեղ արտահերթ զեկույցում, որ վերաբերում է Ադրբեջանում էթնիկ հիմքով կազմակերպված հայատյացությանը և թշնամանքին՝ որպես պատերազմի ընթացքում ադրբեջանական զինված ուժերի կողմից էթնիկ պատկանելիության հիմքով խոշտանգումների ու անմարդկային վերաբերմունքի արմատական պատճառներ:

Էթնիկ ու կրոնական հիմքով ատելությունը քարոզվում կամ պետական բարձր մակարդակով հովանավորվում է ոչ միայն Ադրբեջանի, այլ Թուրքիայի նախագահի կողմից:

Մասնավորապես, 2020 թվականի դեկտեմբերի 10-ին Բաքվում Արցախի պատերազմի արդյունքների փառաբանմանը նվիրված ռազմական միջոցառման ժամանակ Ադրբեջանի նախագահը հայտարարել է, թե Չանգեզուրը, Սևանա լիճը և Երևանը [Հայաստանի Հանրապետություն] Ադրբեջանի պատմական հողեր են:

Դրանից հետո Թուրքիայի նախագահը փառաբանել է Օսմանյան կայսրությունում Հայոց Ցեղասպանությունը և 1918 թվականի սեպտեմբերին Բաքվում հայերի զանգվածային ջարդերը կազմակերպողներին ու կատարողներին: Ելույթի Հայաստանին վերաբերող մասում, մասնավորապես, նշել է. « (...) եթե հայկական ֆաշիզմը կրկին գլուխ բարձրացնի, մենք նրա գլուխը երկաթե բռունցքով կջարդենք»: Մի դեպքում նա հայտարարել է, թե «Հայաստանն արժեք չունեցող երկիր է: Դա գաղութ է, արտասահմանից ղեկավարվող տարածք»: Մեկ այլ դեպքում հայերին անվանել է վայրի գազաններ ու գիշատիչներ:

Նշվածից բացի, թե՛ Ադրբեջանի, թե՛ Թուրքիայի նախագահների ելույթները լի են եղել ողջ հայ ժողովրդին, Հայաստանի ողջ բնակչության կյանքին, առողջությանն ուղղված սպառնալիքներով, վիրավորանքներով ու ատելություն բորբոքող արտահայտություններով: Այդ նույն ելույթում օգտագործվել են հայերի նկատմամբ էթնիկ պատկանելիությամբ խորքային, այդ թվում՝ կրոնական հիմքով ատելություն գեներացնող արտահայտություններ:

Հայաստանի մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի ուսումնասիրությունները հաստատում են, որ Ադրբեջանի և Թուրքիայի նախագահի ռազմական միջոցառման ժամանակ հնչած ելույթներում ատելության ու թշնամանքի այն նույն շեշտադրումներն ու խոսքերն էին, որոնք ադրբեջանական զինվորականներն այս պատերազմի ընթացքում օգտագործում են հայկական կողմի զինձառայողներին ու քաղաքացիական անձանց խոշտանգելիս, նրանց դաժանաբար սպանելիս կամ բացառիկ ցինիզմով անմարդկային վերաբերմունք դրսևորելիս:

Նման ելույթներն են, որ տարիների ընթացքում Ադրբեջանում ձևավորել են հայերի նկատմամբ էթնիկ պատկանելիության հիմքով ատելության ու թշնամանքի քարոզի ինստիտուցիոնալ համակարգ, անպատժելիության բացահայտ խրախուսում ու այդ ամենի պետական ամենաբարձր մակարդակով հովանավորում:

Թուրքիայի նախագահը հայերի դեմ ուղղված ատելություն բորբոքող ու Հայաստանի ողջ ժողովրդին ուղղված սպառնալիքներով լի իր ելույթում նշել էր, թե Ահմեդ Ջևադ բեյի, Նուրի փաշայի, Էնվեր փաշայի, Կովկասի իսլամական բանակի անդամների հոգիների փառավորման օրն է: Նշվածները երիտթուրքեր են, որոնք Օսմանյան կայսրությունում կազմակերպել ու կատարել են Հայոց Ցեղասպանությունը՝ ուղեկցելով այն սպանություններով, առողջության խեղումներով, խոշտանգումներով ու բռնաբարություններով:

Նրանցից, մասնավորապես, Էնվեր փաշան Հայոց Ցեղասպանության տարիներին եղել է դաժանությունների գլխավոր կազմակերպիչների թվում՝ որպես Օսմանյան կայսրության ռազմական նախարար (1913-1918 թթ.), իսկ Ջևադ բեյը՝ անմիջականորեն կազմակերպել ու կատարել է ցեղասպան գործողությունները՝ Առաջին համաշխարհային պատերազմի տարիներին լինելով Կոստանդնուպոլիս (ներկայում՝ Ստամբուլ) քաղաքի պարետը և պանթյուրքիզմի գաղափարախոսությամբ «Թեշքիլաթը մահումե» թուրքական պետական Հատուկ կազմակերպության անդամ՝ գեներալ-մայորի կոչումով: Ավելին, այս անձինք, մասնավորապես՝ Նուրի փաշան, ով Էնվեր փաշայի եղբայրն էր, Կովկասյան իսլամական բանակի շարքերում մասնակցել են Բաքվում հայերի 1918 թվականի սեպտեմբերի զանգվածային ջարդերին, որոնք ուղեկցվել են խոշտանգումներով ու բռնաբարություններով:

Թուրքիայի նախագահի կողմից այս անձանց փառաբանելը ու այն էլ դա անելը զորահանդեսի ժամանակ ընթացող հրապարակային ելույթով ցեղասպանության բացահայտ մտադրություն է: Այդ ելույթի ակնհայտ նպատակն է եղել էլ ավելի բորբոքել ատելությունը: Այս ամենին գումարվում են նաև երկու նախագահների ակնհայտ կեղծ պնդումներն այն մասին, թե հայերն իրականացրել են ադրբեջանական կամ թուրքական կրոնական օբյեկտների կամ արժեքների ոչնչացում:

Հայաստանի մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի ուսումնասիրությունները, հավաքագրված ապացույցները հաստատում են, որ Ադրբեջանի նախագահի նման ելույթներից հետո ադրբեջանական լրատվամիջոցներն ու սոցիալական մեդիան համատարած լցվում են նույնատիպ ձևակերպումներով ատելությամբ ու թշնամանքով ոչ միայն Հայաստանի, այլև ողջ հայ ժողովրդի հանդեպ առհասարակ:

Այս ելույթները Հայաստանի ողջ ժողովրդի, քաղաքացիական ողջ բնակչության կյանքին, առողջությանն ուղղված բացահայտ սպառնալիք են, բացահայտ ահաբեկում, որոնք միջազգային իրավունքի բացարձակ արգելքների ներքո են: Նշված ելույթները հաստատում են

նաև այս պատերազմի ընթացքում էթնիկ գտումների ու տեռորիստական մեթոդներով ադրբեջանական ցեղասպան քաղաքականությունն Արցախում:

Ելույթներից հետո նույնական ձևակերպումներով ելույթ Ադրբեջանի նախագահն ունեցել է ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի Ֆրանսիայի և ԱՄՆ համանախագահների ներկայությամբ, այսինքն՝ արդեն ոչ թե ներքին, այլ միջազգային լսարանի համար, այն է՝ միջազգային գործիչների հետ 2020 թվականի դեկտեմբերի 12-ի հանդիպման ընթացքում:

Հայաստանի մարդու իրավունքների պաշտպանի գնահատմամբ՝ հենց այս կերպ, հենց նման ելույթներն են տարիների ընթացքում Ադրբեջանում ձևավորել հայերի նկատմամբ էթնիկ պատկանելիության հիմքով ատելության ու թշնամանքի քարոզի ինստիտուցիոնալ համակարգ, անպատժելիության բացահայտ խրախուսում ու պետական ամենաբարձր մակարդակով այդ ամենին աջակցություն:

Հայաստանության համար հերոսացման պետական մակարդակով խրախուսումն Ադրբեջանում այն աստիճանի է հասել, որ անգամ այդ երկրի Մարդու իրավունքների հանձնակատարը (Օմբուդսման) Եվրոպական Միության անդամ երկրում 2004 թվականին հայ զինվորականին գիշերը կացնով դաժանաբար սպանած Ռամիլ Սաֆարովի մասին հրապարակայնորեն հայտարարել է, որ նա պետք է հայրենասիրության օրինակ դառնա Ադրբեջանի երիտասարդության համար:

Ադրբեջանի նախագահի նշված ելույթներն ուղղակիորեն հաստատում են պատերազմական և մարդկության դեմ ուղղված այն հանցագործություններն ու դաժանությունները, որոնք ադրբեջանական զինված ուժերը 2016 թվականի ապրիլ, 2020 թվականի սեպտեմբեր-նոյեմբեր ամիսների պատերազմների ընթացքում ու այլ ժամանակահատվածներում կատարել են ու մինչ օրս շարունակում են կատարել:

Այս ելույթները նաև հաստատում են, որ միջազգային քրեական իրավունքով նախատեսված այդ արարքները ադրբեջանական կազմակերպված պետական քաղաքականության արդյունք են, որոնցով հստակ ապացուցվում է Արցախում էթնիկ գտումների ու ահաբեկչական մեթոդներով ադրբեջանական ցեղասպան քաղաքականությունը:

Հայաստանի մարդու իրավունքների պաշտպանի համար հատկապես մտահոգիչ է, որ Ադրբեջանի նախագահը հայ ժողովրդին ուղղված վիրավորանքներով լի ու թշնամանք քարոզող ելույթը 2020 թվականի դեկտեմբերի 12-ի ունեցել է միջազգային գործիչների ներկայությամբ ու զարմանալիորեն դրանից հետո նա չի արժանացել այդ գործիչներից որևէ մեկի դատապարտման կամ անգամ նույնիսկ անհամաձայնության:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի գնահատմամբ՝ ատելության ու թշնամանքի քարոզի նկատմամբ միջազգային հանրության հենց նման դատապարտելի անտարբերությունն է այն գլխավոր նախապայմաններից մեկը, որ հանգեցրել է Արցախում ադրբեջանական զինված ուժերի կողմից հայերի նկատմամբ համակարգային ու լայնածավալ խոշտանգումների ու դաժանությունների:

Հայաստանի մարդու իրավունքների պաշտպանը իր հայտարարությամբ անդրադարձել է մարդու իրավունքների համար ծայրաստիճան վտանգավոր այս երևույթներին՝ պայմանավորված ադրբեջանական զինված ուժերի կողմից հայերի կյանքի, սեփականության ու մյուս իրավունքների ամենակոպիտ խախտումները, գերեվարության մեջ գտնվող զինվորականների ու քաղաքացիական անձանց խոշտանգումների ու դաժանությունների:

իրական պատճառներն ու նպաստող պայմաններն արձանագրելու, վերլուծելու ու միջազգային հանրությանը ներկայացնելու անհրաժեշտությամբ:

Դա պայմանավորված է նաև եղել նրանով, որ այդ խախտումներն ունեն երկարատև կամ ցմահ բացասական հետևանքներ դրանց զոհերի համար (ցմահ հաշմանդամություն, ֆիզիկական և հոգեկան երկարատև ազդեցությամբ տառապանքներ խոշտանգումների զոհերին ու նրանց ընտանիքներին և այլն)¹¹⁴⁸:

Ընդ որում, ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության փորձը ցույց է տալիս, որ ադրբեջանական իշխանությունները միշտ էլ նախաձեռնել են խաղաղասիրական գործընթացներ, բայց դրանք եղել կեղծ բնույթով: Ջուզահեռ այդ գործընթացներին ադրբեջանական իշխանությունները նախաձեռնել են զինված հարձակումներ կամ զինված ընդհարումներ: Ակնհայտ օրինակ է 2016 թվականնի ապրիլյան պատերազմը:

2. Հայատյացությունն ու թշնամանքը Ադրբեջանի մշակութային գործիչների ու մտավորականների հանրային խոսքում

Ադրբեջանում մշակութային գործիչները, մտավորականները հրապարակային խրախուսում և տարածում են ատելություն ու բռնության կոչեր էթնիկ հայերի նկատմամբ՝ արժանանալով հասարակության գովասանքին:

Օրինակ՝ ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմը մշտադիտարկման աշխատանքների արդյունքում վեր է հանել 2020թ. սեպտեմբեր-նոյեմբեր ամիսների պատերազմի ընթացքում Ադրբեջանի մշակութային ու սպորտի գործիչների խոսքերը հայերի մասին.

1) «Ղարաբաղը կմաքրվի հայկական ֆաշիզմի սատանայական տականքից: Այդ հայ ֆաշիստները զուրկ են պատվից և տեղին են ոչնչացվում», - Ադրբեջանի ժողովրդական արտիստ,

2) «Հայերը ցեղ են, էթնոս, որը ոչնչացնում է ինքն իրեն: Շատ ողորմելի և անշնորհակալ արարածներ են: Հայերն այն աստիճան ստախոս, վախկոտ, լաիրշ և երկերեսանի ժողովուրդ են, որ բառերով փոխանցել հնարավոր չէ», - Ադրբեջանի ժողովրդական արտիստ,

3) «Այս ղարաբաղյան պատերազմը աշխարհի հայության վերջի սկիզբն է, որ ստեղծվել են ստի, երկերեսանիության և ստորության վրա», - Ադրբեջանի ժողովրդական արտիստ,

4) «Մեր թշնամին պատվազուրկ, խաբեբա և անարժան է: Նրանք բարբարոս են, ահաբեկիչներ են, տարված են սեփական առավելության մասին ֆաշիստական գաղափարներով», - Ադրբեջանի ժողովրդական արտիստուհի,

5) «Հայերը ոչնչություն են և մարդ չեն, որոնք առնետների նման թաքնվել են իրենց բներում», - Ադրբեջանի վաստակավոր արտիստ,

6) «Պոռնիկի զավակը պոռնիկ էլ կդառնա: Նրանք բոլորն աղվես են: Երբ ճիշտ ժամանակը գա, նրանք ցույց կտան իրենց», - Ադրբեջանի գրողների միության անդամների մեկը Հայ տարեց կնոջ մասին,

7) Հայ ժողովուրդը իրական հիվանդ է: Բժշկությունն անհույս է, սա բուժման ենթակա չէ: Քրոնիկ հայկական փորլուծություն», - «Թուրքիայի ձայնը» երգի մրցույթի հաղթող,

¹¹⁴⁸ <https://www.ombuds.am/am/site/ViewNews/1438>

8) «Հայերին պոռնիկ մի անվանեք: Պոռնիկն ինքն իրեն է վաճառում, հայն ուրիշին է ձեռք գցում», - Մշակույթի և արվեստի Ադրբեջանի պետական համալսարանի դասախոս,

9) «Մենք պետք է սպանենք հայերին՝ անկախ նրանից կին է, երեխա է, թե տարեց (...),» - «Քարաբաք» ֆուտբոլային ակումբի մեդիա ղեկավար,

10) «Եթե մարդկային ռասան իրոք ստեղծվել է Աստծո կողմից, ապա հայերը չարիքի ծնունդ են», - Ադրբեջանի ֆուտբոլի ֆեդերացիաների ասոցիացիայի մեդիա և հանրային հաղորդակցության ղեկավար և այլն¹¹⁴⁹:

Պետական ու քաղաքական գործիչների հետ միասին մշակութային գործիչների, մտավորականների կողմից հայատյացություն պարունակող ելույթների ու խոսքի ոճն ու օգտագործվող բառերը գրեթե չեն տարբերվում պետական պաշտոնատար անձանց ու քաղաքական գործիչների հայատյաց խոսքից ու ելույթներից:

3. Հայատյացությունը ադրբեջանական և թուրքական սոցիալական ցանցերում

ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի՝ ադրբեջանական և թուրքական զանգվածային լրատվության միջոցների և, հատկապես, սոցիալական ցանցերի մշտադիտարկումը վեր է հանել ատելության և բռնության, այդ թվում՝ սպանության կոչեր, որոնք տարածվում են թուրքական ու ադրբեջանական աղբյուրներից: Գործում են մեծ թվով էջեր ու խմբեր, որոնցով տարածվում են էթնիկ հիմքով հայատյացություն սերմանող, բռնության, այդ թվում՝ սպանությունների ու ավերածությունների տեսարաններ ու կոչեր պարունակող տեսանյութեր ու տեքստեր: Առկա են նաև զգալի թվով հայկական անուն-ազգանուններով կեղծ էջեր, որոնցից նաև հայերենով սպառնալիք պարունակող ու ահաբեկող հաղորդագրություններ են ուղարկվում հայ իրական օգտատերերին:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի **մշտադիտարկման արդյունքում պարզվել է**, որ նշված նյութերը տարածվել են «Ֆեյսբուք», «Թվիթեր», «ՏիկՏոկ» և սոցիալական այլ ցանցերով: Նշված նյութերով թիրախավորվում են հայ օգտատերեր, այդ թվում՝ անչափահասներ: Ընդ որում, առավել ագրեսիվ նյութեր են տարածվում «ՏիկՏոկ» սոցիալական ցանցով՝ նպատակ ունենալով առաջացնել վախ ու տագնապ խաղաղ բնակչության շրջանում:

Այս ամենը հաստատված է Հայաստանի մարդու իրավունքների պաշտպանի անկախ քննությամբ հավաքագրած ապացույցներով: Դրանք առավելապես օբյեկտիվ ապացույցներ են, այսինքն՝ լուսանկարներ, սոցիալական ցանցերի արտապատկերներ ու տեսանյութեր: Մասնագետների հետ Մարդու իրավունքների պաշտպանի քննարկումները վկայում են, որ սոցիալական այդ ցանցն առավել վտանգավոր է, քանի որ դրանք վերահսկելը շատ հարցերում հնարավոր չէ:

Ադրբեջանական սոցիալական մեդիայի տիրույթներում կազմակերպվում են հայասպանությունը, դաժանությունը խրախուսող խրախճանքներ, հարցումներ, իսկ հետո էլ բոլորով երջանկանում ու հպարտանում են կատարած վայրագությունների համար, խրախուսում հայատյացության այլ դրսևորումներ: Օրինակ՝ ադրբեջանական սոցիալական

1149

https://www.ombuds.am/images/files/2032f021fe81176414a649d588ad0e86.pdf?fbclid=IwAR1coFrm4rMjiCTfHZV Tp_BR07SC2V8hGfYBZjEdeH7vXZb3rRxqFW8v3K0

ցանցի այս էջում տեղադրված է գլխատված մարմնի լուսանկար, հայտարարված է, թե խոսքը վերաբերում է հայ զինծառայողի ու կազմակերպված է քվեարկություն՝ բացառիկ ցինիզմով ու ատելություն բորբոքելու մտադրությամբ:¹¹⁵⁰

Ադրբեջանական սոցիալական ցանցերը լի են եղել **հայ երեխաների սպանելու**, խոշտանգելու, արյունը խմելու ու այլ դաժան վերաբերմունքի արժանացնելու կոչերով, ատելությամբ: Օրինակ՝ հայ երեխաների նկարներով անգամ կազմակերպվել են հարցումներ, թե արդյոք կսպանեին հայ երեխայի:

Հայաստանի մարդու իրավունքների պաշտպանը հայտարարություն է տարածել, որով ծնողներին և երեխաներին խնդրել է սոցիալական ցանցերի հարցում ցուցաբերել զգուշավորություն ու պատերազմի օրերին զգույշ լինել սոցիալական ցանցից երեխաների օգտվելու հարցում, հատկապես բացառել հատկապես «ՏիկՏոկ» սոցիալական ցանցից օգտվելը: Միաժամանակ, երեխաներին կոչ է արվել սոցիալական ցանցերում զերծ մնալ անձանոթ էջեր մտնելուց կամ դրանց հետևելուց, ինչպես նաև որևէ պարագայում չբացել ու չկարդալ սոցիալական ցանցի էջի միջոցով ստացվող անձանոթ նամակները:

Եռակողմ համաձայնագրի կնքմանը հաջորդող ժամանակահատվածում Ադրբեջանի տրանսպորտի, կապի և բարձր տեխնոլոգիաների նախարարությունը թողարկել է «Ադրբեջան 2020» փոստային նամականիշներ, որոնցից մեկը արցախահայության բնաջնջման բացահայտ քարոզ է: Նամականիշում բժշկական արտահագուստով մարդը գործիքով քիմիական ախտահանման է ենթարկում Արցախը հայերից՝ բացահայտորեն այն ներկայացնելով որպես «կեղտ»:

Այս նամականիշը ևս մեկ անգամ ապացուցում է Հայաստանի մարդու իրավունքների պաշտպանի այն պնդումները, որ Ադրբեջանը վարում է հայերի ցեղասպանության քաղաքականություն ու դա անում է հենց էթնիկ պատկանելիության հիմքով, միայն այն պատճառով, որ Արցախում ապրող մարդիկ հայ են:

Պետական մակարդակով իրականացվող հայատյացության քարոզչությունը հետևողականորեն իրականացվում է տարիներ շարունակ: Հենց այդ թշնամանքի քարոզի ու կազմակերպված հայատյաց քաղաքականության հետևանք են այն դաժանություններն ու խոշտանգումները, որոնք կատարել են պատերազմի ընթացքում ադրբեջանական զինված ուժերի ծառայողները էթնիկ հայերի նկատմամբ:

Ադրբեջանում հայատյացության ու թշնամանքի խորքային արմատների վերաբերյալ լրացուցիչ ապացույցներ ադրբեջանական սոցիալական մեդիայի իրական օգտատերերի հրապարակումներից [մի քանիսը]՝

1) «Պետք է սպանել և՛ հայ կանանց, և՛ հայ երեխաներին», - Ադրբեջանի փաստաբանների միության անդամ.

2) Ես չեմ խղճում հայ երեխայի: Լավագույն հայը մեռած հայն է.

3) Պետք է սպանել կենդանի մնացած հայերին: Խոշտանգեք սպանելուց առաջ.

4) Ես ուզում եմ հայերի, որոնց մերկացրել են ու բռնաբարել.

---

¹¹⁵⁰ Հայաստանի մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմն այս ամենը փաստագրել է և սահմանված կարգով ներկայացրել է միջազգային մարմիններին՝ ըստ իրավասության <https://www.ombuds.am/am/site/ViewNews/1351>, <https://www.youtube.com/watch?v=dgujFP8ZrR0>

5) Սրիկա հայերը պետք է սպանվեն ու վերանան այս մոլորակից ու բոլորն, ովքեր նրանց կողմից են, պետք է նույն ձև սպանվեն.

6) Այս աշխարհում հայերի համար չպետք է տեղ մնա: Ես ատում եմ նրանց: Բոլոր անխիղճ հայերը պետք է սպանվեն.

7) Ես ուղղակի սիրահարվել եմ Իլիամ Ալիևի խոսքերին, որ մենք նրանց քշում ենք շների պես.

8) Որևէ կենդանի հայ չպետք է մնա Ղարաբաղում.

9) Ծնողի կողմից իր երեխաների հարցման արդյունքների հրապարակում.

- Ո՛վ է մեր թշնամին

- Հայաստանը

- Ի՞նչ ենք զգում նրանց հանդեպ

- Ատելություն

- Վեր բարձրացրեք ձեռքերը և կրկնեք՝ մենք ձեզ կքշեն Ղարաբաղից շների պես

- Մենք ձեզ կքշենք Ղարաբաղից շների պես.

10) գլխատված հայ զինվորի նկարով «Տելեգրամ» սոցիալական ցանցի թուրք-ադրբեջանական հատուկ բացված ալիքում ծաղրող հարցումներ, թե ինչ են օգտատերերը զգում, երբ տեսնում են գլխատված հայ.

11) և թշնամանքի այլ դրսևորումներ:

Գլխավոր հարցն այստեղ այն է, որ նշված հրապարակումներում օգտագործվում են նույն բառերն, ինչ ադրբեջանական իշխանության մարմիններն ու մշակութային գործիչները: Ընդ որում, այս հրապարակումներում թե՛ ադրբեջանական, թե՛ թուրքական աղբյուրներ են:

Նույն բառերն են օգտագործում նաև ադրբեջանական զինվորականները հայերին խոշտանգելու ու անմարդկային վերաբերմունքի տեսանյութերում:

Այս պատերազմի ընթացքում ադրբեջանական դաժանությունները կազմակերպված հայատյացության պետական քաղաքականության արդյունք են, ուղիղ պատճառական կապի մեջ են: Խոսքը ոչ միայն ֆիզիկական դաժանությունների, այլ նաև հոգեկան տառապանքների ու տանջանքների մասին է: Սրանք մարդու իրավունքների ամենակոպիտ խախտումներ են:

Ընդ որում, առավել վտանգավոր են ոչ այնքան պարզապես հայասպանության կոչերը, այլ էթնիկ ատելության սերմանումը խորքային արմատներով: Օրինակ՝ Արցախի հետ կապված՝ Ադրբեջանի նախագահի կեղծ պնդումներն այն մասին, որ հայերը մզկիթներում պահում են կովերի ու խոզերի, պղծում են ադրբեջանական կրոնական հուշարձանները: Կամ կեղծ հայտարարություններն այն մասին, որ Հայաստանն արժեքներ չունեցող երկիր է, որ արհեստականորեն ստեղծված է ադրբեջանական հողերի վրա:

Ադրբեջանական զինճառայողների վարքագիծն ու խոսքը իրենց իսկ կատարած ու հետո նկարահանած դաժանությունների տեսանյութերում հենց դա է հաստատում. ինչպես իրենք են նշում, «վրեժխնդիր են լինում, հագեցնում են արյան ծարավը» և այլն՝ ակնհայտ իմանալով, որ ոչ միայն մնալու են անպատիժ, այլ արժանանալու են իշխանական ու հասարակական մեծ գովասանքի:

Ադրբեջանական լրատվամիջոցների ու սոցիալական մեդիայի ուսումնասիրությունները, հավաքագրած ապացույցները ցույց են տալիս, որ ատելությունը համատարած է և ունի բարձր խրախուսում և խորքային արմատներ, այդ թվում՝ իրականացվում է Ադրբեջանում հայտնված

հայերի լուսանկարներ ու տեսանյութեր տարածելու միջոցով: Ադրբեջանում ատելությունը վայելում է պետական աջակցություն:

Այսինքն՝ հայատյացությունը փակ շղթայի մեջ է՝ գեներացվում է Ադրբեջանի իշխանությունների, այդ թվում՝ բարձրագույն մարմինների կողմից, այնուհետև գրեթե նույն ձևակերպումներով լայնորեն խրախուսվում է մշակութային ու հանրային այլ գործիչների կողմից ու արժանանում հանրային գովասանքի՝ ընդ որում, հաճախ երեխաների հատուկ թիրախավորմամբ:

Այս ամենի խորքային պատճառները հիմնավորված են Հայաստանի և Արցախի Մարդու իրավունքների պաշտպանների համատեղ հրապարակային զեկույցի ապացույցներով ու դրանց վերլուծությամբ («Ադրբեջանում կազմակերպված ատելության խոսքը և թշնամանքն էթնիկ հայերի նկատմամբ՝ որպես ադրբեջանական զինված ուժերի կողմից էթնիկ հիմքով խոշտանգումների և անմարդկային վերաբերմունքի արմատական պատճառներ»):

Բոլոր ապացույցները մանրամասն արտացոլված են Հայաստանի ու Արցախի Մարդու իրավունքների պաշտպանների համատեղ արտահերթ զեկույցում, որը ներառում է միայն այս պատերազմի ժամանակահատվածը և վերաբերում է հայերի նկատմամբ կազմակերպված ատելությանն ու թշնամանքին Ադրբեջանում՝ որպես էթնիկ հիմքով խոշտանգումների և անմարդկային վերաբերմունքի խորքային պատճառ¹¹⁵¹:

---

¹¹⁵¹ <https://www.ombuds.am/am/site/ViewNews/1486>

ԳԼՈՒԽ 4. ՍՅՈՒՆԻՔԻ ԵՎ ԳԵՂԱՐՔՈՒՆԻՔԻ ՍԱՀՄԱՆԱՅԻՆ ԲՆԱԿԻՉՆԵՐԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ԽԱԽՏՈՒՄՆԵՐԸ ՍԱՀՄԱՆՆԵՐԻ ՀԵՏ ԿԱՊՎԱԾ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՈՒՄ

2020 թվականի նոյեմբեր և դեկտեմբեր ամիսների ընթացքում Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրվել են բողոքներ և ահազանգեր Հայաստանի Հանրապետության Սյունիքի և Գեղարքունիքի մարզերի բնակիչներից, որոնք վերաբերում են սահմանային բնակիչների կյանքի, ֆիզիկական ու հոգեկան անձեռնմխելիության, սեփականության ու կենսական կարևորության մյուս իրավունքների ապահովմանը՝ Սյունիքի և Գեղարքունիքի մարզերում սահմանների հետ կապված գործընթացի արդյունքում:

Սահմանային բնակավայրերի բնակիչներից ստացված բողոքների և ահազանգերի կապակցությամբ Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի Սյունիքի և Գեղարքունիքի մարզային ու կենտրոնական ստորաբաժանումներում անմիջապես նախաձեռնվել են ուսումնասիրություններ, իրականացվել է բողոքներում բարձրացված հարցերի մշտադիտարկում: Ուսումնասիրության շրջանակներում վերլուծվել են թե՛ Պաշտպանի աշխատակազմի Սյունիքի մարզային ու կենտրոնական ստորաբաժանումների դիտարկումները, թե՛ տեղի համայնքային մարմինների ու բնակիչների ահազանգերը: Սերտ կապ է հաստատվել Կապան, Գորիս, Մեղրի, Տեղ համայնքների, գյուղական բնակավայրերի ղեկավարների հետ:

Բացի այդ, սահմանային բնակավայրերի բնակիչների իրավունքների ապահովման հարցերով Պաշտպանի գլխավորությամբ իրականացվել են Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի այցեր, որոնց ընթացքում տեղի են ունեցել քննարկումներ բնակիչների, պետական և տեղական ինքնակառավարման անձնակազմերի, քաղաքացիական հասարակության ներկայացուցիչների և իրավապաշտպանների հետ:

Մասնավորապես, Հայաստանի մարդու իրավունքների պաշտպանն այց է իրականացրել Հայաստանի Հանրապետության Սյունիքի մարզի Արավուս, Խոզնավար, Ներքին Խնձորեսկ և մի շարք այլ սահմանային բնակավայրեր: Այցի շրջանակներում տեղի ունեցել քննարկումներ Գորիսի քաղաքապետի, Տեղ համայնքի ու նրա վարչական շրջանների ղեկավարների, համայնքապետարանների անձնակազմերի, գյուղերի բնակիչների, ինչպես նաև Հայաստանի Հանրապետության զինված ուժերի անձնակազմերի հետ:¹¹⁵²

Մարդու իրավունքների պաշտպանն աշխատակազմի մասնագետների հետ աշխատանքային լրացուցիչ այց է կատարել Սյունիք, որի արդյունքներով հաստատվել է սահմանային բնակիչների կողմից բարձրացված խնդիրների խիստ արդիականությունը: Պաշտպանը ստացել է նույն խնդիրներին վերաբերող բողոքներ և ահազանգեր, իրականացրել է բողոքի ակցիաների մշտադիտարկում¹¹⁵³:

¹¹⁵² <https://www.ombuds.am/am/site/ViewNews/1433>

¹¹⁵³ <https://www.ombuds.am/am/site/ViewNews/1440>

Գորիսի, Որոտանի և մի շարք այլ խաղաղ բնակավայրերի բնակիչները Պաշտպանի աշխատակազմ են ներկայացրել ահազանգեր՝ կապված իրենց կյանքի, ֆիզիկական անվտանգության ու անձեռնմխելիության, սեփականության և կենսական կարևորության մյուս իրավունքների հետ: Ահազանգերով նշվել է համայնքների բնակիչների անհանգստությունը Գորիս քաղաքից Որոտան գյուղ տանող ճանապարհի միջնամասում դեկտեմբերի 28-ին ադրբեջանցիների կողմից իրենց երկրի քարտեզով ցուցանակի տեղադրման վերաբերյալ: Համայնքների բնակիչները իրենց անհանգստությունն են հայտնել նաև Գորիս քաղաքից Որոտան գյուղ տանող ճանապարհի նշված հատվածում ադրբեջանական դրոշների տեղադրման կապակցությամբ¹¹⁵⁴:

Այցեր են իրականացվել նաև Կապան քաղաք և Կապանի Ճակատեն, Ծավ, Շիկահող, Սրաշեն, Ներքին Հանդ գյուղեր:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի գլխավորած աշխատանքային խումբը այցեր է իրականացրել Գեղարքունիքի մարզի սահմանային գյուղեր, որի շրջանակներում քննարկումներ են տեղի ունեցել Սոթք, Կութ, Նորաբակ և այլ գյուղերում: Պաշտպանը հանդիպումներ է ունեցել նաև համապատասխան զորամիավորման հրամանատարի հետ, քննարկումներ՝ Գեղարքունիքի մարզպետի, ինչպես նաև Գեղամասար համայնքի ղեկավարի հետ:

Գեղարքունիքի մարզ կատարած այցի ընթացքում առանձին հանդիպում է տեղի ունեցել նաև Սոթքի ոսկու հանքավայրը շահագործող «Գեոպրոմայնինգ գոլդ» ընկերության ղեկավարության հետ, որի ժամանակ քննարկվել են գործարարության ոլորտին և աշխատողների իրավունքների երաշխավորման հարցեր¹¹⁵⁵:

Հանդիպումների ընթացքում սահմանային դարձած գյուղերի բնակիչներն Պաշտպանին ահազանգեր են ներկայացրել իրենց կյանքի և անվտանգության, ֆիզիկական և հոգեկան անձեռնմխելիության, սեփականության, կենսական կարևորության մյուս իրավունքների, այդ թվում՝ գյուղատնտեսությամբ ու անասնապահության զբաղվելու անհնարինության վերաբերյալ:

Այցերի ընթացքում բարձրացված հարցերի հետ կապված Պաշտպանի աշխատակազմում իրականացվել են ուսումնասիրություններ, վերլուծության ենթարկվել տեղի համայնքային մարմինների ու բնակիչների ահազանգերը, Պաշտպանի աշխատակազմի Սյունիքի մարզային ու կենտրոնական ստորաբաժանումների դիտարկումները, Սյունիքի մարզի համայնքների ղեկավարների և ներկայացուցիչների, Հայաստանի Հանրապետության զինված ուժերի և Հայաստանի Հանրապետության ԱԱԾ սահմանապահ զորքերի անձնակազմերի հետ քննարկումների արդյունքները: Ձեռք բերված կոնկրետ իրավիճակներով մարդկանց իրավունքների պաշտպանության համար անհրաժեշտ փաստերի կապակցությամբ իրականացվել են առանձին ամփոփումներ, ինչպես նաև ձեռնարկվել են անհրաժեշտ միջոցներ¹¹⁵⁶:

¹¹⁵⁴ <https://www.ombuds.am/am/site/ViewNews/1445>

¹¹⁵⁵ <https://www.ombuds.am/am/site/ViewNews/1468>

¹¹⁵⁶ <https://www.ombuds.am/am/site/ViewNews/1479>

Անհրաժեշտ է հատուկ արձանագրել, որ ՀՀ սահմաններին ՀՀ զինված ուժերի և ՀՀ ԱԱԾ սահմանապահ զորքերի ծառայողները տանում են հերոսական ծառայություն: Ընդ որում, այս օրերին նաև մեծ կարևորությամբ ընդգծվեց թե՛ Չինված ուժերի, թե՛ Սահմանապահ զորքերի ինստիտուցիոնալ կայացվածության բարձր աստիճանը և այդ կառույցներից յուրաքանչյուրի կազմում ծառայողների անձնուրաց ծառայությունը Հայաստանի քաղաքացու իրավունքների, ֆիզիկական անվտանգության երաշխավորելու նպատակով:

Այցերի արդյունքում Պաշտպանի կողմից արձանագրված խնդիրներից մեկն առնչվում է սահմանների հետ կապված գործընթացի արագությանը:

Նախ, ինչպես իրավացիորեն հայտարարել է ՀՀ արտաքին գործերի նախարարությունը, սահմանազատումների ու սահմանագծումների մասին խոսք անգամ լինել չի կարող: Այն ոչ միայն կոպտորեն հակասում է հենց սահմանների որոշման միջազգային չափանիշներին, այլ նաև նման արագությամբ գործընթացը պարունակում է իրական վտանգներ ՀՀ սահմանային բնակավայրերի բնակիչների, Հայաստանի ողջ ժողովրդի կյանքի, ֆիզիկական ու հոգեկան անձեռնմխելիության, սեփականության ու նրանց կենսական կարևորության միջազգայնորեն ճանաչված մյուս իրավունքների համար¹¹⁵⁷:

Պետք է նշել, որ սկզբնական շրջանում միանգամից առաջ եկած հարցերից էին՝ GPS-ի կամ Գուգլ քարտեզների կիրառության դեպքում ո՞ր տարբերակն է հիմք ընդունվում, երբ Գուգլն ինքն է նշում, որ առկա են աշխարհի առցանց քարտեզների բազմաթիվ տարբերակներ: Կամ արդյոք պարզվել են՝ ալգորիթմային ի՞նչ համակարգեր կամ տեղորոշման ի՞նչ մեխանիզմ է դրվել առցանց քարտեզի կոնկրետ տարբերակի հիմքում¹¹⁵⁸:

Մեխանիկական մոտեցումների կիրառումով է, որ ադրբեջանական զինված ծառայողներ, դրոշներ ու ցուցանակներ են հայտնվել, օրինակ, Գորիսը, Որոտանն ու Շուռնուխն ու այլ բնակավայրեր իրար միավորող ճանապարհի տարբեր հատվածներին, որոնք ուղիղ վտանգի տակ են դրել խաղաղ բնակիչների տեղաշարժը: Մարդիկ նշում են, որ խուսափում են երեկոյան ժամերին ճանապարհների այն հատվածներով երթևեկելուց, որտեղ տեղակայված են ադրբեջանական զինվորականներ:

Ուսումնասիրությունները նաև ցույց են տվել, որ Հայաստանի Հանրապետության սահմանային բնակավայրերի բնակիչների կյանքն ու առողջությունը, նրանց ֆիզիկական անվտանգությունն ու հոգեկան անձեռնմխելիությունն ուղիղ սպառնալիքի տակ է հայտնվել նաև այն պատճառով, որ ստացվել է, օրինակ, Շուռնուխի դեպքում գյուղը բաժանվել է «ադրբեջանական» ու «հայկական» մասերի ու որպես բաժանման հիմք է ընդունվել այդ համայնքով անցնող միջպետական ճանապարհը: Բայց հարցն այն է, որ ճանապարհի մի կողմում՝ «հայկական» մասում (այդ թվում՝ այն վայրերը, որտեղ երեխաները սովոր են խաղալ) խաղաղ բնակիչներ են, իսկ անմիջականորեն մյուս մասում՝ ադրբեջանական զինվորականները, զինված ծառայողներ:

Գորիս քաղաքից Որոտան գյուղ տանող ճանապարհի միջնամասում 2020թ. դեկտեմբերի 28-ին, ադրբեջանցիների կողմից Ադրբեջանի քարտեզով ցուցանակի տեղադրումը խորը անհանգստություններ էր առաջացրել Գորիսի, Որոտանի և մի շարք այլ խաղաղ

¹¹⁵⁷ <https://www.ombuds.am/am/site/ViewNews/1445>

¹¹⁵⁸ <https://www.ombuds.am/am/site/ViewNews/1432> // <https://www.ombuds.am/am/site/ViewNews/1433>

բնակավայրերում: Նույնը վերաբերում էր նաև ճանապարհի այդ հատվածում, ինչպես նաև Որոտան գյուղի մոտ ադրբեջանական դրոշների տեղադրմանը:

Այդ բնակավայրերի բնակիչները Հայաստանի մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմ են ներկայացրել ահազանգեր:

Ուսումնասիրությունների արդյունքում արձանագրվել նաև, որ Հայաստանի սահմանային բնակավայրերի միջնամասում ադրբեջանցի զինվորականների տեղադրած «Բարի գալուստ Ադրբեջան» գրառումը խաղաղ բնակիչներին ահաբեկելու բացահայտ մտադրությամբ քայլ է: Ադրբեջանի զինվորականների նշված քայլն արվել է ՀՀ սահմանային բնակավայրերի բնակիչների իրավունքները ոտնահարող, նրանց բացահայտ ահաբեկող եղանակով (առաջին հերթին՝ երեխաներ, կանայք)¹¹⁵⁹:

Բացի այդ, ուսումնասիրությունները հաստատում են, որ ադրբեջանցի զինվորականները կատարում են սադրանքներ. զինված պարբերաբար հայտնվում են խաղաղ բնակավայրերի անմիջական հարևանությամբ ճանապարհներին ու դա անում են զենքի ցուցադրումով՝ խաղաղ բնակիչներին և առաջին հերթին կանանց ու երեխաներին ահաբեկելու նպատակով¹¹⁶⁰:

Մարդու իրավունքների պաշտպանին ներկայացվել են նաև ապացույցներ, որոնք հաստատում են, որ ադրբեջանական զինվորականները կրակոցներ են արձակում Սյունիքի մարզի գյուղերի անմիջական հարևանությամբ (Օրինակ՝ Կապան համայնքի Եղվարդ և Ագարակ գյուղերի միջնամասում գտնվող տարածքից, որը 1 կմ-ից էլ քիչ է ուղիղ գծով դեպի գյուղ):

Հայաստանի մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմում կատարված ուսումնասիրություններն առնչվել են ինչպես Հայաստանի սահմանների հետ կապված գործընթացում մարդու հիմնարար իրավունքների վիճակի վրա կիրառված մեթոդների, գործընթացի արագության բացասական ազդեցության հարցերին, այնպես էլ սահմանների գործընթացը կարգավորող միջազգային կանոններին և պրակտիկային: Օրինակ՝ ուսումնասիրվել են Եվրոպայի անվտանգության և համագործակցության կազմակերպության (ԵԱՀԿ), Միավորված ազգերի կազմակերպության (ՄԱԿ) ուղեցույցերում, ՄԱԿ-ի Արդարադատության միջազգային դատարանի վճիռներում ու միջազգային այլ կառույցների փաստաթղթերում ամրագրված կանոնները և պրակտիկան¹¹⁶¹:

Միջազգային չափանիշներն ու փորձը վկայում են, որ ցանկացած գործընթացի հիմքում, որն առնչվում է մարդուն, այդ թվում՝ սահմանների որոշման հարցերում, պետության գործողությունների հիմքում պետք է լինի իրավունքի գերակայությունը, մարդու իրավունքների նկատմամբ հարգանքի սկզբունքը ու, հետևաբար, մարդու՝ միջազգայնորեն ճանաչված և Սահմանադրությամբ երաշխավորված իրավունքները: Վերը նշվածը ժողովրդավարության հիմնարար սկզբունք է¹¹⁶²:

Սահմանազատումների ու սահմանագծումների գործընթացին պետք է ներգրավել քարտեզագրության, գեոդեզիայի, ռազմական ու այլ ոլորտների մասնագետներ,

¹¹⁵⁹ <https://www.ombuds.am/am/site/ViewNews/1463>

¹¹⁶⁰ <https://www.ombuds.am/am/site/ViewNews/1476>

¹¹⁶¹ <https://www.ombuds.am/am/site/ViewNews/1551>

¹¹⁶² <https://www.ombuds.am/am/site/ViewNews/1496>

պատմաբաններ, անհրաժեշտ են հանձնաժողովային աշխատանքներ տեղերում, պատշաճ իրավական հիմքերի ստեղծում և այլն¹¹⁶³:

Առհասարակ, սահմանների որոշման գործընթացը պետք է նախապատրաստվի ու իրականացվի հատուկ աշխատանքային խմբի կամ հանձնաժողովի կողմից, դրանք պետք է աշխատանքներ տանեն տեղերում, պետք է հատուկ այդ նպատակի համար լինեն պատշաճ իրավական հիմքեր, ներգրավվեն հատուկ մասնագետներ և այլն: Ընդ որում, այն սահմանակից երկու պետությունների մասնակցությամբ երկկողմ գործընթաց, որը պետք է լինի կանխատեսելի ու հստակ:

Միջազգային պահանջների համաձայն՝ երկրի պետական սահմանները որոշելու ժամանակ առաջնահերթ ուշադրություն պետք է դարձվի սահմանային բնակիչների իրավունքներին, նրանց անշարժ գույքին կամ այլ սեփականությանը, սահմանային բնակավայրերի կադաստրային տեղեկատվությանը վերաբերող հարցերին և այլն: Անհրաժեշտ է նախապես պարզել այն մասնավոր սեփականատերերին, որոնք սահմանների որոշման գործընթացի պատճառով զրկվելու են իրենց սեփականությունից (բնակարան, հողատարածք, ձեռնարկատիրական մասնավոր օբյեկտ և այլն): Պետք է նկատի ունենալ, որ սեփականությունից զրկված և սեփականության իրավունքից օգտվելուց զրկված անձինք ունեն հատուցում ստանալու արդարացի իրավունք:

Մարդու համար չեն կարող առաջանալ այնպիսի պայմաններ, որոնք խաթարում են իր բնականոն կյանքն իր իսկ մշտական բնակավայրում միայն այն պատճառով, որ իր սեփականության իրավունքները հաշվի չեն առնվել սահմանների որոշման ինչ-որ միջպետական գործընթացի պատճառով: Պետք է նախապես ուսումնասիրվեն ու հաշվառվեն սահմանային բնակիչների սեփականության իրավունքին, նրանց պատկանող հողերին ու տներին (անգամ հասցեներին) վերաբերող կադաստրային փաստաթղթերը: Պետք է հաշվարկվի, թե ինչ հնարավոր խնդիրներ կարող են առաջ գալ մարդկանց համար ու դրանից հետո նոր պետք է նախապատրաստվել միջազգային կամ միջպետական քննարկումների¹¹⁶⁴:

Միջազգային պրակտիկայի համաձայն՝ սահմանների որոշման գործընթացում պետության առաջնահերթ խնդիրներից է լուծել սահմանային բնակիչների համար արոտավայրերի ու անտառների, ջրային պաշարների անվտանգ օգտագործման երաշխավորման հարցերը: Օրինակ՝ հարցն առաջնային արդիականության է Մեդրիում, քանի որ ադրբեջանցիները թույլ չեն տալիս, որպեսզի Մեդրի գետի Զվարագետ վտակը միանա այդ մայր գետին և բավարար ջուր ապահովի համայնքի բնակչության համար:

Այլ կերպ՝ գլխավոր չափանիշներից է այն, թե արդյոք սահմանների որոշման գործընթացի արդյունքում երաշխավորվում են սահմանային բնակչության կյանքի բնականոն պայմաններ, արդյոք լուծվում են բնակչության համար կենսական նշանակության օբյեկտների օգտագործման կամ հասանելիության հարցերը:

Ուստի, Հայաստանի Հանրապետության սահմանների որոշման հարցերը պետք է պարտադիր դիտարկել սահմանային բնակիչների ու նաև, առհասարակ, Հայաստանի ողջ ժողովրդի ֆիզիկական անվտանգության ու գոյության, կյանքի, ֆիզիկական և հոգեկան

¹¹⁶³ <https://www.ombuds.am/am/site/ViewNews/1445>

¹¹⁶⁴ <https://www.ombuds.am/am/site/ViewNews/1551>

անձեռնմխելիության, սեփականության ու կենսական կարևորության մյուս իրավունքների երաշխավորման համատեքստում¹¹⁶⁵:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի ուսումնասիրությունները ցույց են տվել, որ Ադրբեջանի հետ Հայաստանի սահմանների որոշման կամ ճշգրտման գործընթացն ուղեկցվում է իրավունքի գերակայության և մարդու իրավունքների կոպիտ խախտումներով: Դա էր պատճառը, որ Մարդու իրավունքների պաշտպանը հայտարարեց, որ գործընթացը պետք է անհապաղ դադարեցվի կամ վերանայվի:

Հայաստանի մարդու իրավունքների պաշտպանի այս հետևությունը հիմնված է հետևյալ առանցքային գործոնների վրա.

1) Հայաստանի Հանրապետության պետական սահմանների որոշման գործընթացը ընթանում է Հայաստանի ողջ բնակչությանն ուղղված պատերազմի բացահայտ սպառնալիքների ներքո,

2) Ադրբեջանի նախագահը ողջ հայ ժողովրդի ու Հայաստանի բնակչության մասին խոսում է էթնիկ գտումների ու ցեղասպանության բացահայտ սպառնալիքների լեզվով, նույնն անում է Թուրքիայի նախագահը (օրինակ՝ 2020 թվականի սեպտեմբեր-նոյեմբեր ամիսների պատերազմից հետո Բաքվում դեկտեմբերի 10-ի ռազմական միջոցառման ժամանակ երկու նախագահների ելույթները լի են եղել համեմատություններով Օսմանյան կայսրությունում Հայոց ցեղասպանության, Բաքվում հայերի զանգվածային ջարդերի կազմակերպիչներին ու կատարողների փառաբանումով, այդ թվում՝ Կովկասյան իսլամական բանակի անդամներին գովերգելով, նրանց հետ համեմատություններով, Հայաստանն արժեք չունեցող արհեստական պետություն հայտարարելը, իսկ հայերին հրապարակայնորեն շներ անվանելը և այլն),

3) Ադրբեջանի նախագահը և նրա օրինակով, առհասարակ, հանրային գործիչները բացահայտ վիրավորում են հայ ժողովրդի արժանապատվությունը, հրահրում են էթնիկ պատկանելիության հիմքով թշնամանք ու դա անում են Հայաստանում ապրող յուրաքանչյուր մարդու անձնական արժանապատվությունը նվաստացնելու նպատակով (հայերին շների հետ համեմատելը, հայերին կենդանիների հետ համեմատելը և մարդ չհամարելը, հայերին չարիք համարելը, հայ երեխաներին, կանանց ու տարեցներին սպանելու կոչերը և այլն),

4) սահմանների որոշման գործընթացում կիրառվում են անընդունելի մեխանիկական մոտեցումներ:

Իսպառ բացակայում են մասնագիտական մոտեցումները, չեն տարվում հանձնաժողովային աշխատանքներ, չի իրականացվում նախնական գույքագրում ու մարդկանց կարիքների գնահատում, չկան պատշաճ իրավական հիմքեր,

Հաշվի չի առնվում միջազգայնորեն հաստատված որևէ չափանիշ:

5) տեղի ունեցածի արդյունքում կոպտորեն խախտվել են Հայաստանի Սյունիքի ու Գեղարքունիքի մարզերի բնակիչների սոցիալ-տնտեսական իրավունքները, այդ թվում՝ զրկվել են հողատարածքներից ու տներից, որոնց նկատմամբ նրանց իրավունքները [նաև սեփականության իրավունքը] պետական գրանցման են ենթարկվել Խորհրդային կամ անկախ Հայաստանի պետական մարմինների կողմից: Լրջորեն վտանգվել են մարդկանց կյանքի, ֆիզիկական ու հոգեկան անձեռնմխելիության ու Հայաստանի Սահմանադրությամբ

¹¹⁶⁵ <https://www.ombuds.am/am/site/ViewNews/1469>

երաշխավորված այլ իրավունքներ: Խաթարվել է խաղաղ, բռնությունից զերծ միջավայրում ապրելու ու զարգանալու երեխայի լավագույն շահը,

6) Հայաստանի խաղաղ բնակիչների անմիջական հարևանությամբ կամ հենց բնակավայրերի մեջ [օրինակ՝ Սյունիքի մարզի Գորիս և Կապան համայնքներում միջպետական կամ միջհամայնքային ճանապարհներին կամ հենց մայրերի բաժանումով անմիջապես բնակավայրի մեջ] տեղակայվել են ադրբեջանական զինվորականներ, այսինքն՝ զինված մարդիկ:

Այդ նույն վայրերում Հայաստանի խաղաղ բնակիչների կյանքն ու անվտանգությունն ապահովելու համար արդարացիորեն տեղակայվել են նաև Հայաստանի ու Ռուսաստանի սահմանապահ ծառայողներ, այսինքն՝ դարձյալ առկա են զինված մարդիկ:

Այս ամենի արդյունքում առաջացած իրավիճակը հայաստանյան խաղաղ բնակավայրերում խաթարել է մարդկանց կյանքն ու ապրուստը կազմակերպելու անվտանգ կազմակերպումը և լրջորեն վտանգել է մարդկանց անվտանգությունը:

7) Հայաստանի սահմանային բնակավայրերի բնակիչները զրկվել են արոտավայրերից ու գյուղատնտեսական նշանակության այլ հողատարածքներից, որոնք նրանց համար ունեին կենսական նշանակություն, տարիներ շարունակ եղել են նրանց ընտանիքների եկամտի միակ աղբյուրը:

Դրանից բացի, մարդիկ ոչ իրավաչափ արարքների արդյունքում զրկվել են ՀՀ Սահմանադրությամբ երաշխավորված տնտեսական, ներառյալ ձեռնարկատիրական գործունեությամբ զբաղվելու իրավունքից, այդ թվում՝ Հայաստանի պետական իրավասու մարմինների ակտերով հատկացված կամ իրենց սեփականության իրավունքով պատկանող գույքից:

9) Որևէ փաստաթղթով ամրագրված չէ մարդկանց համար հասանելի ու կանխատեսելի ժամանակացույց:

Դրա հետևանքով սահմանների որոշման գործընթացի անթույլատրելի արագությունն ու հատկապես սահմանային բնակիչներին անմիջականորեն առնչվող՝ իրենց կենսական իրավունքների (կյանքի, սեփականության և այլ իրավունքներ) ու այդ իրավունքների պաշտպանության հնարավորությունների վերաբերյալ պատշաճ տեղեկությունների բացակայությունը հանգեցրել է անորոշության ու որևէ հիմնավորում չունեցող անկանխատեսելի իրավիճակների:

Այսինքն՝ սահմանների որոշումը Հայաստանի Սյունիքի և Գեղարքունիքի մարզերում ընթանում է մարդու իրավունքների կոպիտ խախտումներով, այն տեղի է ունենում Ադրբեջանի կողմից մեր երկրի ողջ բնակչությանն ուղղված պատերազմի ու ցեղասպանության բացահայտ սպառնալիքների ներքո, հետևաբար՝ հակասում է իրավունքի գերակայության հիմքերին ու չունի որևէ լեգիտիմություն:

Ընդ որում, խոսքն ինչպես սահմանային բնակավայրերի բնակիչների իրավունքների անմիջական, այնպես էլ անուղղակի ազդեցությամբ Հայաստանի ողջ բնակչության իրավունքների խախտումների կամ դրանց լրջագույն վտանգման մասին է:

Նկարագրված մոտեցումներով սահմանների որոշումը ոչ միայն չի նպաստելու տարածաշրջանում ժողովուրդների խաղաղ գոյակցությանը, այլ նաև պարարտ հող է

ստեղծելու Ադրբեջանում չդադարող հայատյացության ու թշնամանքի, դրա վտանգավոր դրսևորումների համար:

Ցանկացած գործընթացի հիմքում, որն առնչվում է մարդուն, պետք է լինի իրավունքի գերակայությունը ու, հետևաբար, մարդու՝ միջազգայնորեն ճանաչված [մեր երկրի ներսում՝ նաև Սահմանադրությամբ երաշխավորված] իրավունքները: Սա ժողովրդավարության հիմնարար սկզբունք է:

Ակնհայտ է, որ ստեղծված պայմաններում ՀՀ սահմանների որոշման վերը շարադրված ողջ գործընթացը խարխլում է մարդու իրավունքների միջազգային համակարգի հիմքերը, ամբողջությամբ հակասում է հենց այն հիմնարար սկզբունքներին, որոնց համար երկրորդ համաշխարհային պատերազմից ի վեր ստեղծվել է ժամանակակից միջազգային իրավունքը՝ մարդու իրավունքների ու խաղաղության երաշխավորման նպատակով¹¹⁶⁶:

Սահմանների որոշմանը վերաբերող բոլոր հարցերը պետք է մանրամասն հետազոտվեն, գնահատվեն մասնագետների կողմից, ենթարկվեն իրավական վերլուծության, ամրագրվեն **անհրաժեշտ իրավական հիմքերով**:

Այդ ամենից հետո էլ արդեն կատարված աշխատանքի արդյունքները պետությունը պետք է օգտագործի քաղաքական կամ այլ տեսակի բանակցություններում՝ անհրաժեշտ լուծումների հասնելու նպատակով: Ուստի, սահմանային նշված հետազոտությունների ու բանակցությունների առանցքում մեր պետության անվտանգության ու պետական սահմանների անձեռնմխելիության երաշխավորման հարցերից բացի, պետք է լինեն Հայաստանի ողջ բնակչության իրավունքների ու այդ գործընթացներում իրավունքի գերակայության ապահովման պահանջները:

Այս ամենի լեգիտիմությունը բխում է Հայաստանի Հանրապետության ինքնիշխանության բարձր տիտղոսից ու այն երաշխավորելու հրամայականից¹¹⁶⁷:

---

¹¹⁶⁶ <https://www.ombuds.am/am/site/ViewNews/1493>

¹¹⁶⁷ <https://www.ombuds.am/am/site/ViewNews/1469>

